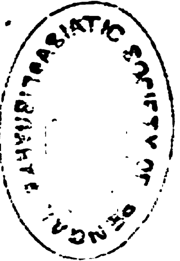

॥ अथ श्रीमहाभारते भीष्मपर्व प्रारभ्यते.॥

भीष्मपर्व.
कृष्ण
अर्जुन
भीष्म

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीलक्ष्मणार्यगुरवेजडजंतुचक्षुर्बंधापनोदनमृतेनहिरोचतेऽन्यत् पादावनेजनमुखाःपचितिस्ततस्तुश्रीभीष्मपर्व ... तृढाइतियावत् शल्लमायुधलोहयोरित्यमरः चर्मिणोमृगैराठेतः
यःसत्यंपालयतिऐश्वर्यंचनप्रकाशयतिकालेप्राप्तेअन्यस्मैउपकरोतिचेतिपांडवाचारप्रदर्शनव्याजेनदर्शितंतमेवंभूतंस्वयंभगवान्हितोपदे ॥ ३१ ॥ व्यत्यस्तंनष्टंलक्ष्महीनेश्वद्वंद्वोदृश्यतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्तनितः
शेन भीष्मवधार्थंभगवतःशस्त्रधारणेनचदर्शयिष्यन्भीष्मपर्वारभते पूर्वत्रयुद्धोद्योगंश्रुत्वायुद्धंश्रोतुकामोजनमेजयउवाच कथंयुयुधिरे ... निहतावीराभूमिमावृत्यपार्थिवाः ॥ राजानोराजपुत्राश्च

६

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥१॥ ...लक्ष्यये ॥ २५ ॥ देवताप्रतिमाश्चैवकंपंतिचहसंतिच ॥ वमं
सोमकाः॥पार्थिवासुमहात्मानोनानादेशसमागताः॥१॥ वैशंपायनउवाच यथायुयुधिरेवीराः ...क्षत्रियाणांमहारथाः ॥ २७॥ कोकिलाःशतपत्राश्चचा
॥२॥तेऽवतीर्यकुरुक्षेत्रंपांडवाःसहसोमकाः॥ कौरवाःसमवर्तंतजिगीषंतोमहाबलाः॥३॥वेदाध्ययनसंपन्नाः ...विश्रुताराजंस्त्रैलोक्येसाधुसंमता ॥ अरुणोदयेप्रदृश्यंतेशतशःशलभव्रजाः
नाभिमुखारणे ॥ ४ ॥ अभियायचदुर्धर्षांधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं ॥ प्राङ्मुखाःपश्चिमेभागेन्यविशंतस्यतिमहद्भयं ॥३२॥ अनभ्रेचमहाघोरस्तनितःश्रूयतेस्वनः ... अरुंधतीतयाप्येष
कारयामासविधिवत्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ शून्याचपृथिवीसर्वाबालवृद्धावशेषिता ॥ निगपर्वणिश्रीवेदव्यासदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥ ॥ ७१॥
बूद्वीपस्यमंडलं ॥ तावदेवसमायातंवलंपार्थिवसत्तम ॥ ८ ॥ एकस्थाःसर्ववर्णास्तेमंडलंबहुयोज ॥१॥ गर्भिण्योऽजातपुत्राश्चजनयंतिविभीषणान् ॥ क्रव्यादाः
ष्ठिरोराजासर्वेषांपुरुषर्षभ ॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमं ॥ १० ॥ शय्याश्चविविधाः ...पृच्छाश्चदंष्ट्रिणःपशवोऽशिवाः ॥ ३ ॥ जायंतेविवृतास्याश्चव्या
त्युत ॥ ११ ॥ अभिज्ञानानिसर्वेषांसंज्ञाश्चाभरणानिच ॥ योजयामासकौरव्योयुद्धकालउपस्थिते ...ब्रह्मवादिनां ॥ वैनतेयान्मयूरांश्चजनयंतिपुरेतव ॥५॥ गो
वैर्महीपालैःप्रत्यव्यूहतपांडवं ॥ १३॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि ॥ मध्येनागसहस्रस्यभ्रा...
दिनः॥ दध्मुःप्रीतामहाशंखान्भेर्यश्चमधुरस्वनाः ॥ १५॥ ...रूपःशब्दः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयो

भावः ॥२॥ जिगीषंतोऽन्योन्यंजेतुमिच्छंतः ॥३॥४॥ ॥ ३ ॥ विषाणिनःशृंगवंतस्ताक्ष्याएव ॥ ४ ॥ ५ ॥ वडवाअश्वा श्वाशुनी
यावत्तपतिसूर्यइत्यनेनकृत्स्नंसमहीपालकंभूवलयंजंबूद्वीपशब्देनोच्यते लिंगसमवायाच्छत्रिणो ... प्रतिवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ सकाद्
पर्वणात लोकप्रसिद्धपर्वणीतिप...नेयं ॥ ३३ ॥ ...पांडवेयोनतत्समन्येदर्शमित्यर्थः ... प्रेषंतीत्यर्थः ॥ ६ एनानिस्वकीयचिह्न

२५ ॥ २६ ॥ धर्मान् पराङ्मुखस्त्यक्तशस्त्रः शरणागतोऽन्येनसंयुक्तश्चनहंतव्यइत्य. 6LLE ॥ ।थत॥त॥थ।

तत:प्रहृष्टांतांसेनामभिवीक्ष्याथपांडवाः ॥ वभूवुर्हृष्टमनसोवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततोहर्षस ७ ॥ धर्मसंस्थापनमेवाह

खौरथेस्थितौ ॥ १७॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंदेवदत्तस्यचोभयोः ॥ श्रुत्वातुनिनदंयोधाःशकृन्मूत्रंप्र ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नगायेषुवृक्षायेषुसं

सेयुर्निनदंश्रुत्वातथासीदततद्बलं ॥ १९ ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ अस्तंगतइवादि दंकुर्वंतः ॥१९॥२०॥ परिघाःपरिवेषाःकृष्णग्रीवाःश्वेतलोहितपर्यंताश्च.मध्येकृ

वृष्टिमान् ॥ दिक्षुसर्वाणिसैन्यानितदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ वायुस्ततःप्रादुरभून्नीचैःशर्करकर्ष नेश्चयेनविगतःशेषोयस्यतस्य दिनस्यतिथेःक्षयोयस्मिन् सूर्योदयद्वयास्पर्शिनीक्षय

सैन्येचराजेंद्रयुद्धायमुदितेभृशं ॥ कुरुक्षेत्रेस्थितेयत्तेसागरक्षुभितोपमे ॥ २३ ॥ तयोस्तुसेन उवाच राजन्परीतकालस्तेपुत्राश्चान्येचपार्थिवाः ॥ तेहिंसं

॥ २४ ॥ शून्यासीत्पृथिवीसर्वावृद्धबालावशेषिता ॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता ॥ २५ ॥ यमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ ५ ॥ यदिचेच्छसिसंग्रामेद्रष्टुमेतान्वि

डवसोमकाः ॥ २६ ॥ धर्मान्संस्थापयामासुर्युद्धानांभरतर्षभ ॥ निवृत्ते विहितेयुद्धेस्यात्प्रीतिर्नःपरस्परंददौ ॥ द्रष्टुंब्रह्मर्षिसत्तम ॥ युद्धमेतत्त्वशेषेणश्रृणुयांतवतेजसा ॥ ७ ॥ वैशं

चायुद्धप्रवृत्तानांवाचैवप्रतियोधनं ॥ निष्क्रांताःपृतनामध्यान्नहंतव्याःकदाचन ॥ २८ ॥ ॥ ८ ॥ एषतेसंजयोराजन्युद्धमेतद्वदिष्यति ॥ एतस्यसर्वसंग्रा

वभारत ॥ २९ ॥ यथायोगंयथाकामंयथोत्साहंयथाबलं ॥ समाभाष्यप्रहर्त्तव्यंनविश्वस्तेनविह्वले ॥ ३० ॥ रथीचरथिर्नज्ञश्चभविष्यति ॥ १० ॥ प्रकाशंवाऽप्रकाशंवादिवावायदिवानि

र्मचिनहंतव्यःकदाचन ॥ ३१ ॥ नसूतेषुनधुर्येषुनचशस्त्रोपनायिषु ॥ नभेरीशंखवादेषुप्रहर्त्तव्यंकथंचन ॥ ॥ गावल्गणिरयंजीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यति ॥ १२ ॥ अहंतु

जग्मुःप्रेक्षमाणाःपरस्परं ॥ ३३ ॥ निर्विश्यचमहात्मानस्ततस्तेपुरुषर्षभाः ॥ हृष्टरूपाःसुमनसोवभूवुःसहसैन्यमुवाचह ॥ नाभिशोचितुमर्हसि ॥ नचैवशक्यंसंयंतुंयतोधर्मस्ततोजयः

विनिर्माणप० सैन्यशिक्षणेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ १५ ॥ इहयुद्धेमहाराजभविष्यतिमहान्क्षयः ॥ त

॥ १ ॥ भविष्यतिरणेघोरेभरतानांपितामहः ॥ प्रत्यक्षदर्शीभगवान्भूतभव्यभविष्यवित् ॥ २ ॥ ततःपूर्वापरेसैन्येसमीक्ष्यभगाग्रेषुसमवायांश्चकुर्वंत ॥ १७ ॥ अभ्यग्रंचप्रपश्यंतियुद्ध

॥ २८ ॥ गजधूर्गतःगजस्कंधगतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ रंअनुत्कृष्टंअ यवेदिनः ॥ कंकाःप्रयांतिमध्येनदक्षिणामभितोदिशं ॥

हितपर्यंताःकृष्णग्रीवाःसविद्युतः ॥ त्रिवर्णाःपरिघाःसंधौ

॥ २ ॥ तिथिर्यस्मिन्अहोरात्रेतन्मयादृष्टं तदेवविशिन ज्व

॥३॥ हिंसंतीवनाशयिष्यंत्येव ॥ ४ ॥ पर्यायंवैपरीत्यं ॥ ५ ॥ निशामयपश्य ॥ ६ ॥ नपरोक्षमितिपाठेप्रत्यक्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
पतंतिएकीभूयपतंति समवायान्संघान् ॥ १७ ॥ अभ्यपंसमीपं क्रव्यादाःमांसभक्षकाःसृगालकाकादयः ॥१८॥ वाशंतःश
ष्णास्ततोवहिःश्वेतास्ततोवहिर्लोहिताइतित्रिवर्णाः संधौसंध्यायांअवारयन्अवेष्टयन् ॥ २१ ॥ निर्विशेषदिनक्षयंअहोरात्रं

वैचित्रवीर्यंराजानंसरहस्यंब्रवीदिदं ॥ शोचंतमार्त्तंध्यायंतंपुत्राणामनयंतदा ॥ ३ ॥ व्या
तीवंसंग्रामेसमासाद्येतरेतरं ॥ ४ ॥ तेषुकालपरीतेषुविनश्यत्स्वेवभारत ॥ कालपर्यायमाज्ञा
शांपते ॥ चक्षुर्ददानितेपुत्रयुद्धंतत्रनिशामय ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नरोचयेज्ञातिवधं
पायनउवाच एतस्मिन्नेच्छतिद्रष्टुंसंग्रामंश्रोतुमिच्छति॥वराणामीश्वरोव्यासःसंजया
मेनपरोक्षंभविष्यति ॥ ९ ॥ चक्षुषासंजयोराजन्दिव्येनैवसमन्वितः ॥ कथयिष्यतितेयुद्धं
शि ॥ मनसाचिंतितमपिसर्वंवेत्स्यतिसंजयः ॥ ११ ॥ नैनंशस्त्राणिछेत्स्यंतिनैनंबाधिष्य
कीर्त्तिमेतेषांकुरूणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांप्रथयिष्यामिमाशुचः ॥ १३ ॥ दिष्टमेतत्
॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासभगवान्कुरूणांप्रपितामहः ॥ पुनरेवमहाभागोधृतरा
थेहचनिमित्तानिभयदान्युपलक्षये ॥ १६ ॥ श्येनागृध्राश्चकाकाश्चकंकाश्चसहितावकैः ॥ संपतंति
मानंदिनोद्विजाः ॥ क्रव्यादाभक्षयिष्यंतिमांसानिगजवाजिनां ॥ १८ ॥ निर्दयंचाभिवाशंतोभैरवा
॥ १९ ॥ उभेपूर्वापरेसंध्येनित्यंपश्यामिभारत ॥ उदयास्तमनेसूर्यंकवंधैःपरिवारितं ॥ २० ॥ श्वेतलो
भानुमंतमवारयन् ॥ २१ ॥ ज्वलितार्केंदुनक्षत्रंनिर्विशेषदिनक्षयं ॥ अहो[illegible]मयादृष्टंतद्भयायभवि

[illegible] पर्वणीतिपूर्ववन्नेयं ॥ ३३ ॥

२५ ॥ २६ ॥ धर्मान् पराङ्मुखस्य कुशलः स्थलात महोतोरथाः महारथाः ॥ २७ ८ ८ ९ ॥

नत प्रस्त्रं अयुक्त ... महा...रा

कृष्णशलभविशेषाः चर्मफलकपाणौस्याद्धूर्जेभृंगरिटावपीतिमेदिनी तेवाजिपृष्ठगाअश्वांस्तुदंतोदृश्यतइत्यर्थः ॥ २

अलक्ष्यःप्रभयाहीनःपौर्णमासींचकार्त्तिकीं॥चंद्रोभूदग्निवर्णश्चपद्मवर्णेनभस्तले ॥ २३ ॥

शूराःपरिघबाहवः॥ २४ ॥ अंतरिक्षेवराहस्यवृषदंशस्यचोभयोः ॥ प्रणादंयुत्ध्यतोरात्रौरौ

तिरुधिरंचास्यैःस्विद्यंतिप्रपतंतिच ॥ २६ ॥ अनाहतादुंदुभयःप्रणदंतिविशांपते ॥ अयुक्ता

पाभासाःशुकास्तथा ॥ सारसाश्चमयूराश्चवाचोमुंचंतिदारुणाः ॥ २८ ॥ गृहीतशस्त्राःक्रोशं

॥ २९ ॥ उभेसंध्येप्रकाशंतेदिशोदाहसमन्विते ॥ पर्जन्यःपांसुवर्षीचमांसवर्षीचभारत ॥

वसिष्ठःपृष्ठतःकृतः ॥ ३१ ॥ रोहिणींपीडयन्नेपस्थितोराजन्शनैश्चरः ॥ व्यावृत्तंलक्ष्मसोमस्य

वाहनानांचरुदंतांनिपतंत्यश्रुबिंदवः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनि

व्यासउवाच खरागोषुप्रजायंतेरमंतेमातृभिःसुताः ॥ अनार्त्तवंपुष्पफलंदर्शयंतिवनद्रुमाः

पक्षिभिश्चापिसहाश्नंतिपरस्परं ॥ २ ॥ त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राःपंचपादाद्विमेहनाः ॥ द्विशीर्षाश्च

हरंतोऽशिवागिरः ॥ त्रिपदाःशिखिनस्ताक्ष्यांश्चतुर्दंष्ट्राविषाणिनः ॥ ४ ॥ तथैवान्याश्चदृश्यंते

वत्संवडवासूतेश्वास्तृगालंमहीपते ॥ कुक्कुरान्करभाश्चैवशुकाश्चाशुभवादिनः ॥ ६ ॥ स्व

ऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ खराःप्रजायंतेमिथुनीभवंति उत्पद्यंतइतिवा ॥ १ ॥ क्रव्यादाःसारमेया

करभोमृगविशेषः करभःकलभोवाष्टापदेप्रोक्तोमृगांतरेइतिविश्वः ॥ ६ ॥

एतेवायवः विषमंवैरंयुद्धमितियावत् त्रिष्विति त्रिष्वपिच्छत्रेषुनरपतिविजयप्रोक्तेषु यथाऽश्विन्यादिभिर्नवभिर्नक्षत्रैरौदीच्यस्याश्वपतेश्छत्रे चामरंकलशोवीणाच्छत्रंदंडःपतद्ग्रहः आसनंकोलकंरज्जुरित्यव यवाःकल्प्यंते एवंमघादिनवकेनप्राच्यस्यगजपतेः तथामूलादिनवकेनदक्षिणस्यनरपतेः एवंविधेषुत्रिष्वपिच्छत्रेषुतत्रापिसर्वेषुनक्षत्रेषु नास्तिक्षत्रमेभिरितियोगेनक्षत्रविरोधिषुनक्षत्रेषु नक्षत्राणिचतानिनक्षत्री णिभानितेषुक्रूराक्रांतत्वादिनाक्षत्रियाभावकरेषुनक्षत्रेषु गृध्रःपापग्रहःशीर्षकलशस्थानंसंपतते तेनच्छत्रत्रयस्यतदंतर्गतानामन्येषांचमांडलिकानांराज्ञांनाशःसूच्यते तत्रैवंसतिमघासुकुजोस्ति तथायदाभगनक्ष त्रंपूर्वाफल्गुनीतदातत्रत्यःशनैश्वरोऽवश्यंयुद्धादिनागजपतेर्महद्भयंकरिष्यति यथोक्तंतत्रैव कलशस्थेभवेद्युद्धंरणेरोगेमहद्भयं घात ...तादिकं ...जायतेनात्रसंशयइति कलशस्थेशनैश्वरेइतिशेषः तथाविशाखा ज्येष्ठेअपिअत्रैवच्छत्रेक्रूरविद्धेक्रूराक्रांतेवर्ततेइतिअवश्यंगजपतेश्छत्रभंगः एवंप्रथमच्छत्रेपिकृत्तिकारोहिण्योःपुष्यस्यचपीडास्ति तथांतिमच्छत्रेश्रवणप्रोष्ठपदयोर्बृहस्पतिशुक्रौक्रूरौतेइतितथापितावनिष्टफ लावेव एवंपूर्वस्यनिरन्वयोनाशः इतरयोश्छत्रयोःराजनाशेपितत्पुत्राणांच्छत्रप्राप्तिरस्तीतिविशेषः तथाचमध्यमच्छत्रेमघासुभौमः स्वात्यांसूर्यचंद्रराहवः पूर्वस्यामुत्तरस्यांवाफल्गुन्यांशनैश्वरः विशाखायां वेधेनबृहस्पतिश्वास्ति तेषांफलंतत्रैवोक्तं क्रूरग्रहचतुष्कंचबुधचंद्रेणसंयुतं पूर्वच्छत्रविनाशायकथितंपूर्वसूरिभिरिति तत्रसिंधुसागरसंगमात्गोदावरीसागरसंगमपर्यंतंएकारेखातद्दक्षिणेनरपतिः ततएवकर्णप्रा वरणपर्यंतंद्वितीया तदुत्तरेगजपतिःतयोरेखयोर्मध्येऽश्वपतिः हस्तिनापुरंतुईशानदेशस्थत्वात्गंगाद्वारात्पूर्वभागेऽस्तीतिगजपतिच्छत्रांतर्गतमेव हरिद्वारंतुदेहलीदीपन्यायेनाश्वपतिगजपत्योरंतर्गतमिति तेनह

विषमंजनयंत्येतआक्रंदंजननंमहत् ॥ त्रिपुसर्वेपुनक्षत्रनक्षत्रेषुविशांपते॥ गृध्रःसंपततेशीर्षंजनयन्भयमुत्तमं ॥ ३१ ॥ चतुर्दशींपंचदशींभूतपूर्वां...
इमांतुनाभिजानेहममावास्यांत्रयोदशीं॥ चंद्रसूर्यावुभौग्रस्तावेकमासींत्रयोदशीं॥ ३२ ॥ अपर्वणिग्रहेणैतौप्रजाःसंक्षपयिष्यतः ॥ ...
लृष्णचतुर्दशीं॥ शोणितैर्वक्रसंपूर्णाअतमास्तत्रराक्षसाः॥ ३३ ॥

स्तिनापुरस्थानांप्राच्यत्वादत्यंतं...
मंचकेप्रोक्ताः रेवतीअश्विनीयाम्येपादेईशानगोचरे गंगाद्वारंकुरुक्षेत्रंश्रीकंठंहस्तिनापुरं अ...कैकपादाश्वकर्ण...
वित्येतेनश्लोकेनोक्तमर्थंविशदयतिद्वाभ्यां चतुर्दशीमिति त्रयोदशींत्रयोदशानामन्हां...
वमासेभवां पूर्वंत्रयोदश्यांरात्रौपक्षसमाप्त्यासूर्यग्रहणमेवोक्तं इदानींएक... हेतुरित्यर्थः ।
पर्वणीति लोकाप्रसिद्धपर्वणीतिपू...येयं ॥ ३३ ॥ ...प्रमाणास्तंगमनंनिषेधंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

प्रतिस्रोतसोमहानद्यःविपरीतप्रवाहाः विभक्तिलोपआर्षः वि
महोल्काभिःदीपाभावात्शणकाष्ठज्वालयारात्रौविनिःसृत्यगृहाद्वहिर्निर्गत्य ॥ ३५
त्यर्थः ॥ ३८ ॥ अशनीभिः अशनिर्द्वयोरितिकोशात्स्त्रीत्वं ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ शिर

प्रतिस्रोतोमहानद्यःसरितःशोणितोदकाः ॥ फेनायमानाःकूपाश्चकूर्दंतिवृषभाइव ॥ ३४ ॥ पत
व्युष्टामनयंसमवाप्स्यथ ॥ ३५॥ विनिःसृत्यमहोल्काभिस्तिमिरंसर्वतोदिशं ॥ अन्योन्यमुपतिष्ठद्भिस्तत्रचोक्तमह
पास्यतिशोणितं ॥ कैलासमंदराभ्यांतुतथाहिमवताविभो ॥ ३७ ॥ सहस्रशोमहाशब्दःशिखराणिपतंतिच ॥ महाभूताभूमिकप
लामुद्वर्त्तयंतीवक्षोभयंतोवसुंधरां ॥ ३८ ॥ वृक्षानुन्मथ्यवांत्युग्रावाताःशर्करकर्षिणः ॥ आभग्नाःसुमहावातैरशनीभिःसमाहताः ॥ ३९ ॥ वृक्षाः
श्चग्रामेषुनगरेषुच ॥ नीललोहितपीतश्चभवत्यग्निर्हुतोद्विजैः ॥ ४० ॥ वामार्चिर्दुष्टगंधश्चमुंचन्वैदारुणंस्वनं ॥ स्पर्शागंधारसाश्चैवविपरीतामहीपते ॥ ४१ ॥
धूमंध्वजाःप्रमुंचंतिकंपमानामुहुर्मुहुः ॥ मुंचंत्यंगारवर्षंचभेर्यश्चपटहास्तथा ॥ ४२ ॥ शिखराणांसमृद्धानामुपरिष्टात्समंततः ॥ वायसाश्चरुवंत्युग्रंवाममं
डलमाश्रिताः ॥ ४३ ॥ पक्कापक्केतिसुभृशंवावाश्यंतेवयांसिच ॥ निलीयंतेध्वजाग्रेषुक्षयायपृथिवीक्षितां ॥४४॥ ध्यायंतःप्रकिरंतश्चव्यालावेपथुसंयुताः ॥ दी
नास्तुरंगमाःसर्वेवारणाःसलिलाश्रयाः ॥ ४५ ॥ एतच्छ्रुत्वाभवानत्रप्राप्तकालंव्यवस्यतां ॥ यथालोकःसमुच्छेदंनायंगच्छेतभारत ॥ ४६ ॥ वैशंपाय
नउवाच पितुर्वचोनिशम्यैतद्धृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येभविष्यतिनरक्षयः ॥ ४७ ॥ राजानःक्षत्रधर्मेणयदिवध्यंतिसंयुगे ॥ वीरलोकंसमा
साद्यसुखंप्राप्स्यंतिकेवलं ॥ ४८ ॥ इहकीर्तिंपरेलोकेदीर्घकालंमहत्सुखं ॥ प्राप्स्यंतिपुरुषव्याघ्राःप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥ ४९ ॥ वैशंपायनउवाच एवं
मुनिस्तथेत्युक्त्वाकवींद्रोराजसत्तम ॥ धृतराष्ट्रेणपुत्रेणध्यानमन्वगमत्परं ॥ ५० ॥

रिणतेपिस्याद्विनाशाभिमुखेत्रिष्वितिमेदिनी पक्कापक्केतिपक्षिरुतानुकरणं वावाश्यंतेअति
शयेनशब्दंकुर्वंति ॥ ४४ ॥ प्रकिरंतःशकृन्मूत्रमितिशेषः व्यालाःदुष्टहस्तिनः सलिलाश्रयाःअत्यंतंप्रस्वेदयुक्ताः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मुनिःएवंतथेत्युक्त्वेतिसंबंधः धृतराष्ट्रेणहेतुना त्व
मित्यर्थः ध्यानंचिंता ॥ ५० ॥

[illegible]नेशिवोति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतंपंथानंदेशयशिक्षय ॥ ५३ ॥ अयंदुर्योधनः ५४ ॥ सःधर्मः एनंधर्महंतारंशक्येनापदिसत्यांकि[illegible]आपदीवउन्मार्गगामी[illegible]वसीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ [illegible]निश्चयेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यवाक्यंब्रुवतीतिसंबंधः ॥ ५९ ॥ वेत्ताज्ञातास्मीतिशेषः भावाभावौस्थितिविनाशौपरेषांस्वेषांच ॥ ६० ॥ गतिःपरायणं दर्शयिताउपदेष्टा ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मादी

समुहूर्त्ततथाध्यात्वापुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ असंशयंपार्थिवेंद्रकालःसंक्षयतेजगत् ॥ ५१ ॥ सृजतेचपुनर्लोकान्नेहविद्यतिशाश्वतं ॥ ज्ञातीनांचकुरूणांचसंबंधिसुहृदांतथा ॥ ५२ ॥ धर्म्यंदेशयपंथानंसमर्थोह्यसिवारणे ॥ क्षुद्रंजातिवधंप्राहुर्माकुरुष्वममाप्रियं ॥ ५३ ॥ कालोयंपुत्ररूपेणतवजातोविशांपते ॥ नवधःपूज्यतेवेदेहितंनैवकथंचन ॥ ५४ ॥ हन्यात्सएनंयोहन्यात्कुलधर्मंस्विकांतनुं ॥ कालेनोत्पथगंतासिशक्येसतियथापदि ॥ ५५ ॥ कुलस्यास्यविनाशायतथैवचमहीक्षितां ॥ अनर्थोराज्यरूपेणतवजातोविशांपते ॥ ५६ ॥ लुप्तधर्मापरेणासिधर्मंदर्शयवैसुतान् ॥ किंतेराज्येनदुर्धर्षयेनप्राप्नोसिकिल्बिषं ॥ ५७ ॥ यशोधर्मंचकीर्तिंचपालयन्स्वर्गमाप्स्यसि ॥ लभंतांपांडवाराज्यंशमंगच्छंतुकौरवाः ॥ ५८ ॥ एवंब्रुवतिविप्रेंद्रेधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ आक्षिप्यवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यंचैवाब्रवीत्पुनः ॥ ५९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यथाभवान्वेत्तितथैववेत्ताभावाभावौविदितौमेयथार्थौ ॥ स्वार्थेहिसंमुह्यतितातलोकोमांचापिलोकात्मकमेवविद्धि ॥ ६० ॥ प्रसादयेत्वामतुलप्रभावंत्वंनोगतिर्दर्शयिताचधीरः ॥ नचापितेमद्वशगामहर्षेनचाधर्मंकर्तुमर्हाहिमेमतिः ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मप्रवृत्तिश्चयशःकीर्त्तिश्चभारती ॥ कुरूणांपांडवानांचमान्यश्चापिपितामहः ॥ ६२ ॥ व्यासउवाच वैचित्रवीर्यनृपतेयत्तेमनसिवर्[illegible] ।अभिधत्स्वयथाकामंछेत्तास्मितवसंशयं ॥ ६३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यानिलिंगानिसंग्रामेभवंतिविजयिष्यतां ॥ तानिसर्वाणिभगवञ्छ्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ६४ ॥ व्यासउवाच प्रसन्नभाःपावकऊर्ध्वरश्मिःप्रदक्षिणावर्त्तशिखोविधूमः ॥ पुण्यागंधाश्चाहुतीनांप्रवांतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ॥ ६५ ॥ गंभीरघोषाश्चमहास्वनाश्चशंखामृदंगाश्चनदंतियत्र ॥ विशुद्धरश्मिस्तपनःशशीचजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ॥ ६६ ॥ इष्टावाचः[illegible]तावायसानांसंप्रस्थितानांचगमिष्यतांच ॥ येपृष्ठतस्तेत्वरयंतिराजन्येचाग्रतस्तेप्रतिषेधयंति ॥ ६७ ॥

हेतुरित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ रूपंगमकंचिह्नं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इष्टाइति येपृष्ठतो भाषमाणावायसास्तेमंतारंत्वरयंति सिद्धिसूचकाइत्यर्थः येपुरतोभाषमाणास्तेगमनंनिषेधंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्रविष्टस्य परसैन्यमितिशेषः इष्टाःमास्तिोमारितइति दक्षिणाःदाक्ष्ययुक्ताःहतोसिहतोसीत्याद्याः पश्चादर्थंपाश्चात्यंप्रयोजनंजयाख्यंसंधारयंतिनिश्चिन्वंति याश्चाग्रेप्रतिषेधिकाः मायुध्यस्वमरिष्यसीत्येवंजातीयकास्ताअपिमरणस्यैवसूचकास्ताश्चदुर्योधनंप्रत्येवप्रवर्त्ततइतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अनुगाःअनुकूलाः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ उपायविजयंलाभपूर्वकंजयंसाम्नाप्रार्थनयादानेनवा शत्रुणावाचाप्रार्थितस्यधनेनवासंतर्पितस्यमुख्योजयः शत्रुंभेदयतोमध्यमःनिघ्नतोऽधमइत्यर्थः ॥ ८१ ॥ सन्निपातोयोधानांसंघर्षः व्यवधूताःदारादि

कल्याणवाचःशकुनाराजहंसाःशुकाःक्रौंचाःशतपत्राश्चयत्र॥प्रदक्षिणाश्चैवभवंतिसंख्येध्रुवंजयस्तत्रवदंतिविप्राः॥६८॥ अलंकारैःकवचैःकेतुभिश्चसुखप्र णादैर्हेषितैर्वाहयानां॥भ्राजिष्मतीदुष्प्रतिवीक्षणीयायेषांचमूस्तेविजयंतिशत्रून्॥६९॥ हृष्टावाचस्तथासत्वंयोधानांयत्रभारत॥ नम्लायंतिस्रजश्चैवतेतरंति रणोदधिं ॥ ७० ॥ इष्टावाचःप्रविष्टस्यदक्षिणाःप्रविविक्षतः ॥ पश्चात्संधारयंत्यर्थमग्रेचप्रतिषेधिकाः ॥ ७१ ॥ शब्दरूपरसस्पर्शगंधाश्चाविकृताःशुभाः॥ सदाहर्षश्चयोधानांजयतामिहलक्षणं ॥ ७२ ॥ अनुगावायवोवांतितथाभ्राणिवयांसिच ॥ अनुप्लवंतिमेघाश्चतथैवेंद्रधनूंषिच ॥ ७३ ॥ एतानिजयमाना नांलक्षणानिविशांपते॥ भवंतिविपरीतानिमुमूर्षूणांजनाधिप ॥ ७४॥ अल्पायांवामहत्यांवासेनायामितिनिश्चयः॥ हर्षोयोधगणस्यैकोजयलक्षणमुच्यते ॥ ७५ ॥ एकोदीर्णोदारयतिसेनांसुमहतीमपि ॥ तांदीर्णामनुदीर्यंतेयोधाःशूरतराअपि ॥ ७६ ॥ दुर्निवर्त्यातदाचैवप्रभग्नामहतीचमूः ॥ अपामिवमहावे गात्रस्तामृगगणाइव ॥ ७७॥ नैवशक्यासमाधातुंसन्निपातेमहाचमूः ॥ दीर्णामित्येवदीर्यंतेसुविद्वांसोपिभारत ॥ ७८ ॥ भीतान्भग्नांश्चसंप्रेक्ष्यभयंभूयो विवर्द्धते॥ प्रभग्नासहसाराजन्दिशोविद्रवतेचमूः ॥ ७९ ॥ नैवस्थापयितुंशक्याशूरैरपिमहाचमूः ॥ सत्कृत्यमहतींसेनांचतुरंगांमहीपतिः॥ उपायपूर्वंमेधा वीयतेतसततोत्थितः ॥ ८० ॥ उपायविजयंश्रेष्ठमाहुर्भेदेनमध्यमं ॥ जघन्यएषविजयोयोयुद्धेनविशांपते ॥ ८१ ॥ महान्दोषःसन्निपातस्ततस्यात्क्षयउच्य ते॥ परस्परज्ञाःसंहृष्टाव्यवधूताःसुनिश्चिताः॥८२॥ अपिपंचाशतंशूराम्नंतिमहतींचमूं ॥ अपिवापंचषट्सप्तविजयंत्यनिवर्त्तिनः॥८३॥ नवैनतेयोगरुडः प्रशंसतिमहाजनं॥ दृष्ट्वासुपर्णोऽपचितिंमहत्याअपिभारत॥८४॥

ष्वनासक्ताः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शूराणांसहायसंपत्तिर्नापेक्षितेत्यत्रदृष्टांतमाह नवैनतेयइति महत्याअपिसेनयाअपचितिंप्रतिकारंनाशंवाएकेनैवात्मनाकर्तुंशक्यंदृष्ट्वाआलोच्य सुपर्णःशोभनपतत्रः गरुडोनामतःवैनतेयोविनतायाःपुत्रोमहाजनंबहुजनसमूहंनप्रशंसतिनकामयतेइत्यर्थः भवेदपचितिःपू आत्ययनिष्कृतिहानिष्वितिमेदिनी शूराणांनसहायापेक्षास्तीतिअक्षौहिणीबाहुल्यान्मत्पुत्राणांजयोऽवश्यंभावीतित्वयानमंतव्यमितिभावः ॥ ८४॥

॥ ८१ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवमुक्त्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नवाशाम्यंतिनैवशाम्यंति यमक्षयंयमलोकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दि
व्येति यथादीपेनांधकारेनाशितेचक्षुषाघटोदृश्यतेएवंधीवृत्त्यासर्वविषयावरकाज्ञानतमसिनाशितेसतिचिद्रूपेणचक्षुषासर्वंप्रकाशतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शास्त्रचक्षुरिति यदाऽहंब्रह्मास्मीतिवाक्योत्थया
धियात्मानंयोगीपश्यतितदांऽधोऽप्यनंधोभवति तथाचश्रुतिः तंवाएतंसेतुंतीर्त्वांऽधःसन्ननंधोभवतीति सेतुंमर्यादाविधारकंपरमेश्वरंतीर्त्वाप्राप्येतिश्रुतिपदयोरर्थः अनेनैवाभिप्रायेणअवेक्षस्वेत्याह नमस्तइति
विनयःस्वस्योपदेष्टृत्ववारणार्थं व्यासेनैवत्वमुपदिष्टोसीतिभावः ॥ ९ ॥ त्रसानांजंगमानांयोनिरुत्पत्तिस्थानं अंडजाःपक्षिसरीसृपाद्याः स्वेदजाःयूकालिक्षाद्याः जरायुजाःमनुष्यपश्वाद्याः ॥ १० ॥ येषुच

नचाहुल्येनसेनायाजयोभवतिनित्यशः॥ अध्रुवोहिजयोनामदैवंचात्रपरायणं॥ जयवंतोहिसंग्रामेकृतकृत्याभवंतिहि॥८५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि जंबूखंडविनिर्माणप० निमित्ताख्यानेद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाययौव्यासोधृतराष्ट्रायधीमते॥ धृतराष्ट्रोपितच्छ्रुत्वाध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ संजयंसंशितात्मानमपृच्छद्भरतर्षभ ॥ २ ॥ संजयेमेमहीपालाःशूरायुद्धाभिनंदिनः ॥ अन्योन्यमभिनिघ्नंतिशस्त्रैरुच्चावचैरिह ॥ ३ ॥ पार्थिवाःपृथिवीहेतोःसमभित्यज्यजीवितं ॥ नवाशाम्यंतिनिघ्नंतोवर्धयंतियमक्षयं ॥ ४ ॥ भौममैश्वर्यमिच्छंतोनमृष्यंतेपरस्परं ॥ मन्येबहुगुणाभूमिस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ५ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ कोट्यश्चलोकवीराणांसमेताःकुरुजांगले ॥ ६ ॥ देशानांचपरीमाणंनगराणांचसंजय ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनयतएतेसमागताः ॥ ७ ॥ दिव्यबुद्धिप्रदीपेनयुक्तस्त्वंज्ञानचक्षुषा ॥ प्रसादात्तस्यविप्रर्षेर्व्यासस्यामिततेजसः ॥ ८ ॥ संजयउवाच यथाप्रज्ञंमहाप्राज्ञभौमान्वक्ष्यामितेगुणान् ॥ शास्त्रचक्षुरवेक्षस्वनमस्तेभरतर्षभ ॥ ९ ॥ द्विविधानीहभूतानिचराणिस्थावराणिच ॥ त्रसानांत्रिविधायोनिरंडस्वेदजरायुजाः ॥ १० ॥ त्रसानांखलुसर्वेषांश्रेष्ठाराजन्जरायुजाः ॥ जरायुजानांप्रवरामानवाःपशवश्चये ॥ ११ ॥ नानारूपधराराजंस्तेषांभेदाश्चतुर्दश ॥ वेदोक्ताःपृथिवीपालयेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ॥ १२ ॥ ग्राम्याणांपुरुषाःश्रेष्ठाःसिंहाश्चारण्यवासिनां ॥ सर्वेषामेवभूतानामन्योन्येनोपजीवनं ॥ १३ ॥

चतुर्दशसुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः तेमानवाःत्रैवर्णिकाः पशवश्चगोऽजाद्याः जरायुजानांमध्येप्रवराइतियोजना ॥ ११ ॥ १२ ॥ ग्राम्याणां
वक्ष्यमाणानांपशूनांमध्ये तथारण्यवासिनामित्यपि पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंत तस्मादयःपशूनांहस्तादानाःपुरुषोहस्तीमर्कटइतिविध्यर्थवादादिषुपुरुषेपिपशुत्वमस्त्येवेतिग्राम्यपशुषुपुरुषस्यगणनं ॥ १३ ॥

उद्भिज्जाः भूमिमुद्भिद्यजाताः वृक्षाः अश्वत्थादयः गुल्माः कुशकाशादिस्तंबाः लताः वृक्षाद्यारूढाः गुडूच्यादयः वल्ल्योभूमिप्रसारावर्षमात्रस्थायिन्यः कूष्मांड्याद्याः त्वक्साराः वेण्वादयः तएवतृणजातयोनतुवृक्षाः ॥ १४ ॥ तेषामिति सप्तग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः पंचोद्भिज्जाइत्येकोनविंशतिसंख्यानांविकाराणांप्रकृतिभूतेषुपंचसुमहाभूतेषुप्रक्षेपेसतिचतुर्विंशत्यक्षरसंख्यासाम्यात्प्रकृतिविकृत्यात्मिकागायत्रीयंभवति अ स्वेदजानांउद्भिज्जेष्वंतर्भावः तेहिभूमिमुद्भिद्यजायंते स्वेदजास्तुजलमुद्भिद्यजायंतइतिसाम्यात् तृतीयेनावरोधःसंशोकजस्येतिन्यायाच्च अंडजानामपिमैथुनजत्वसाम्याज्जरायुजेष्वेवांतर्भावः जरायुजर्भावे ष्टनंतद्रूपस्यअंडस्यैवतत्रसत्त्वादित्याशयेनचतुर्विंशतिः तदिदंकार्यकारणसमुदायात्मकंगायत्र्याख्यंब्रह्म गायत्रीवाइदंसर्वंभूतमित्युपक्रम्यतैषांचतुष्पदाषड्विधागायत्रीतदेतदृचाभ्यनूक्तंतावानस्यमहिमाततो ज्यायांश्चपूरुषः पादोस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिछांदोग्येउपसंहारदर्शनात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यभूमिरिति राजाहिसार्वभौमोराजसूयेनस्वाराज्यंप्राप्नोति अ:

उद्भिज्जाःस्थावराःप्रोक्तास्तेषांपंचैवजातयः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ १४॥ तेषांविंशतिरेकोनामहाभूतेषुपंचसु ॥ चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा गायत्रीलोकसंमता ॥ १५॥ यएतांवेदगायत्रींपुण्यांसर्वगुणान्वितां ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठसलोकेनप्रणश्यति ॥ १६॥ अरण्यवासिनःसप्तसप्तैषांग्रामवासिनः॥ सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमहिषावारणास्तथा ॥ १७॥ ऋक्षाश्चवानराश्चैवसप्तारण्याःस्मृतानृप॥ गौरजाविमनुष्याश्चअश्वाश्वतरगर्दभाः ॥ १८॥ एतेग्राम्याः समाख्याताःपशवःसप्तसाधुभिः॥ एतेवैपशवोराजन्ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ १९॥ भूमौचजायतेसर्वंभूमौसर्वंविनश्यति ॥ भूमिःप्रतिष्ठाभूतानांभूमिरेवस नातनं॥ २०॥ यस्यभूमिस्तस्यसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ तत्रातिगृद्धाराजानोविनिघ्नंतीतरेतरं॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणप र्वणिभौमगुणकथनेचतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच नदीनांपर्वतानांचनामधेयानिसंजय ॥ तथाजनपदानां चयेचान्येभूमिमाश्रिताः॥ १॥ प्रमाणंचप्रमाणज्ञपृथिव्यामसर्वतः॥ निखिलेनसमाचक्ष्वकाननानिचसंजय॥ २॥

श्वमेधेनेष्ट्वाक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीतियस्यकृत्स्नाभूमिस्तस्यइदंसर्वंयज्ञद्वाराकरोभवति तथाचवाजसनेयकेश्रूयते पुरुषोहवैनारायणोऽकामयतात्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतान्यहमेवेदंसर्वंस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंच रात्रंयज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिना ॥ २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवंवक्ष्यमाणभगवद्गीतोपनिषदर्थज्ञानाधिकारार्थंकर्मणामनुष्ठानेनशुद्धांतःकरणोपपापाधिकानामुत्पन्नात्मविविदिषाणामपिसूक्ष्मतमात्मतत्त्वग्रहणयोग्यतासिद्ध्यर्थंस्थूलेभगवतोरूपेत्रैलोक्यात्मकेचित्तसंयमःकर्तव्यइत्याशयेनभुवनकोशंवर्णयति नदीनांपर्वतानां भूम्यादिस्थानर्वभुतमावसीवत्सेनाध्यायाष्टकेन ॥ १ ॥ २ ॥

तमेतावत्पंचेमानिमहाराजेत्यादिभिर्नितदेषांरूपमैश्वरमित्यंतेनसर्वंवियदादिकंभगवदुपादानकत्वात्कुंडलकनकन्यायेनभगवतएवरूपमितिप्रतिपादयति महाभूतानिपृथिव्यादीनितान्येवजगतीकृत्स्नब्रह्मांडरूपा
णितत्स्थानिचसर्वाणिचैतन्यपदवाच्यानिसमानितुल्यान्येव बहुत्वमुपाधिभेदाभिप्रायेण नहिकुंभद्रोण्याद्युपाधिष्वाकाशस्येवमशकमतंगजादिशरीरेषुचैतन्यस्यस्वतोविषमत्वंदृश्यते तस्मात्सर्वा
णिजगतीस्थानिसमान्येव वक्ष्यतिचभगवान् पंडिताःसमदर्शिनइति ॥ ३ ॥ भूमिरिति वायोरग्निरितिश्रुतेरग्निहेतुर्वायुरग्नेःपरोद्रष्टव्यः गुणोत्तराणिपूर्वपूर्वापेक्षयाउत्तरमुत्तरमेकैकगुणाधिकं इदंचआकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेरापोद्भ्यःपृथिवीतिश्रूयमाणजन्मक्रमाभिप्रायेणोक्तं ॥ ४ ॥ शब्दादयोगुणाःप्रसिद्धाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एतेपंचेति महाभूतेषुपंचमहाभूतात्मकेषुसर्वेषुलोकेषुभोग्यवस्तुषुशरीरादिघटांतेषुएतेपंचगुणाः
संति एतेके येषुगुणेषुभोक्तारोभूताःनित्यनिर्वृत्ताश्चेतनाःपुरुषाःप्रतिष्ठिताः देहेंद्रियादीन्भोग्यानधिष्ठायचेतनाःशब्दादीनिभोग्यांतराणिभुंजतेदेहादीनामपिभोगोपकरणत्वाद्भोग्यत्वमेवनभोक्तृत्वमित्यर्थः ॥ ७ ॥

संजयउवाच पंचेमानिमहाराजमहाभूतानिसंग्रहात् ॥ जगतीस्थानिसर्वाणिसमान्याहुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥ भूमिरापस्तथावायुरग्निराकाशमेवच ॥ गुणो
त्तराणिसर्वाणितेषांभूमिःप्रधानतः ॥ ४ ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः ॥ भूमेरेतेगुणाःप्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ५ ॥ चत्वारोऽप्सुगुणाराजन्गं
धस्तत्रनविद्यते ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोथगुणास्त्रयः ॥ शब्दःस्पर्शश्चवायोस्तुआकाशेशब्दएवतु ॥ ६ ॥ एतेपंचगुणाराजन्महाभूतेषुपंचसु ॥ वर्त्तंतेसर्वलोके
षुयेषुभूताःप्रतिष्ठिताः ॥ ७ ॥ अन्योन्यंनाभिवर्त्तंतेसाम्यंभवतिवैयदा ॥ ८ ॥ यदातुविषमीभावमाविशंतिपरस्परं ॥ तदादेहैर्देहवंतोव्यतिरोहंतिनान्यथा ॥ ९ ॥
आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः ॥ सर्वाण्यपरिमेयाणितदेषांरूपमैश्वरं ॥ १० ॥

अन्योन्यमिति समस्यभावःसाम्यंब्रह्मभावः समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्र
ह्मेतिश्रुतिस्मृत्योर्ब्रह्मणिसमशब्ददर्शनात् भोक्तृभोग्ययोर्यदासुषुप्तिप्रलयसमाधिमोक्षेषुब्रह्मभावोभवतितदातेउभेअन्योन्यंनाभिवर्त्तेते व्यवहारतोविद्यमानमपिभोग्यंभोक्तारंनोपसर्पति नापिभोक्ताऽलुप्तदृग
पिभोगायतनस्यदेहेंद्रियादेरभावाद्भोग्यजातमुपसर्पतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ यदात्विति भोगप्रदकर्मोद्भवकालेविषमीभावंसाम्यात्प्रच्युतिंआविशंतिप्राप्नुवंतितदातएवभोक्तारोभोग्यपदार्थाश्चदेहैःस्वस्वरूपैःदेहवंतःलं
ब्धस्वरूपाभूत्वातैरेवस्वैरूपैःपरस्परंव्यतिरोहंति भोक्तारोभोग्येषुनिपतंतिभोग्यार्थाश्चभोक्तॄन्सूक्ष्मरूपेणस्ववासनांजनयंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ आनुपूर्व्याभूम्यादिक्रमेणविनश्यंति जायंतेचअनुपूर्वशआकाशा
दिक्रमेण विपर्ययेणक्रमोतउपपद्यतेचेतिन्यायेनसृष्टिक्रमविपरीतत्वात्संहारक्रमस्य अतएवउत्पत्तिविनाशशीलत्वादेवसर्वाण्येतानिभोक्तृभोग्यान्यपरिमेयाणिअनंतानि मरीचिकोदकह्रदतुल्यत्वात् नहिम
रीचिकोदकमियत्प्रमाणमितिपरिमातुंशक्यं यतएतान्यपरिमेयाणितत्तस्माद्धेतोःएषांरूपमैश्वरमेवनतुभौतिकं नह्यध्यस्तस्याधिष्ठानादन्यद्रूपमस्ति अतएवसर्वंखल्विदंब्रह्मआत्मैवेदंसर्वं ब्रह्मैवेदंसर्वमितिस
र्वस्यब्रह्मभावश्रवणमुपपद्यतेइत्यर्थः ॥ १० ॥

अपरिमेयत्वमेवाह तत्रतत्रेति सिद्धाअपियेत्रब्रह्मांडंभित्वागच्छंतितत्रापिवासनामयाधातवोव्यक्तयःपांचभौतिकादृश्यंतेऽतोऽपरिमेयाएवते एवंसत्यपिमनुष्यागणकादयःतर्केणसूर्यगत्यादेशभेदेनदिनमानभेद
पादच्छायाभेदादिनाचतेषांप्रमाणानि एतच्चोपलक्षणंआकारभेदस्यापि तथाहि केचित्कंदुकाकारंकेचिच्चतुरस्रंकेचित्रिकोणंकेचिच्चक्राकारंचभूमिसंस्थानंकल्पयंति तथाप्रमाणभेदोपि जंबूद्वीपपरिणाहगणकाः
तद्व्यासःकुभुजंगसायकभुवःसिद्धांशकेनाधिकाइतिवदंति पंचदशशतान्येकाशीतियोजनानियोजनचतुर्विंशांशसहितानि तथालक्षयोजनंतत्परिणाहइतिपुराणांतरेअत्रापिअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचेतिव
क्ष्यति॥११॥कस्तर्हितत्रसिद्धांतइत्याशंक्यानिर्वचनीयएवायमर्थोननतर्केणसाधयितुंयोग्यइत्याह अचिंत्याइति येभावाःजगज्जन्मोपादाननिमित्तपरिमाणधर्माधर्मादयःपदार्थाश्चिंतयितुमयोग्यास्तान्तर्केणसाध
येत् नहितेतर्केणसाधयितुंशक्यंते तर्कांतरेणतस्यबाधसंभवात् तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायाच्च अतएवास्यश्लोकस्योत्तरार्द्धमन्यत्रपठंति नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयइति तथाहि कंदुकाकारेभुवनकोशेकं
ल्प्यमानेयेकंदुकपृष्ठेकमठपृष्ठोपमेतिष्ठंतितेषांकियानपिदेशोजलपशुमनुष्याश्रययोग्योस्तीतिवक्तुंयुक्तं येतुतन्नितंबेतदधश्चवसंतितेषांगुरुत्ववतामर्थानामधस्तादाश्रयाभावेनावश्यंपतनंभवतीतितावान्देशोरिक्तं
एवास्तीतिवक्तव्यं तथाचतदाश्रयात्कृताद्वीपांतरकल्पनालोकदृष्टिविरुद्धेतिपामराअपिप्रतियंति ननुयथापृथिव्याअंतरिक्षेऽवस्थानशक्तिर्दिगंबरादन्यैःसर्वैर्वादिभिःकल्प्यतेतथावयमपितस्याआकर्षणशक्ति

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः॥ तेषांमनुष्यास्तर्केणप्रमाणानिप्रचक्षते॥ ११ ॥ अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेत् ॥
प्रकृतिभ्यःपरंयत्तुतदचिंत्यस्यलक्षणं॥ १२ ॥ सुदर्शनंप्रवक्ष्यामिद्वीपंतुकुरुनंदन॥ परिमंडलोमहाराजद्वीपोसौचक्रसंस्थितः॥ १३ ॥

मन्यांकल्पयामहे ययासर्वदिक्स्थाःप्राणिनःपृथिवींपादाधस्थामेवमन्यंतेरवंचोपरिस्थमिति तर्हिलोकदृष्टिविरुद्धकल्पनापेक्षयासर्वप्राणिप्रत्यक्षस्वममायेंद्रजालादितुल्यतैवास्याःकुतोनकल्प्यते ननुस्वमादि
वदस्याबाधोनदृश्यतइतिचेत् प्राक्ब्रह्मात्मज्ञानात्मादर्शिकिनश्छिन्नंश्रुत्यातुज्ञातेद्वैतंनविद्यते, नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिकयाब्रह्मदर्शनेनरज्जुदर्शनेनसर्पस्येवप्रपंचबाधआम्नायते तथाचनिष्कलंकात्श्रुति
प्रमाणात्ब्रह्माद्वैतमेवादर्त्तव्यंनतुसकलंकात्तर्काज्जगतोऽनिर्वचनीयत्वमितिभावः ॥ १२॥ तर्हिकिमस्यप्रमाणंकावाआकृतिस्तवाभिमतेत्याशंक्याह सुदर्शनमिति सुदर्शनोनामजंबूवृक्षविशेषस्तन्नामांकितो
यद्वीपःसुदर्शनंद्वीपः कृत्स्नंब्रह्मांडमित्यर्थः तंप्रमाणतआकृतितश्चप्रकर्षेणवक्ष्यामि तुशब्दःपक्षांतरव्यावृत्त्यर्थः प्ररिमंडलःपरमाणुमात्रं परिमाणतोदुर्लक्ष्यइत्यर्थः एषोणुरात्माचेतसावेदितव्यइत्यात्मवदितिभावः
परिमंडलइत्यस्यसर्वतोवृत्तरूपःकंदुकाकारइतिव्याख्यानेप्रागेवदोषउक्तः अथचक्राकारइत्युच्यतेचेन्न चिपिटाकारेतस्मिन्परिमंडलशब्दस्यायोगात् चक्रसंस्थितइत्यनेनचक्रवत्संस्थितंसंस्थानमाकारोऽ
स्येत्यनेनैवसिद्धत्वाच्च अयंहिशब्दस्तार्किकाणांपरमाणुपरिमाणेप्रसिद्धः नचानेनपरिमाणेनोपेतंनिरंशंवस्तुसिध्यति यस्यकस्याप्यल्पपरिमाणस्यदशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवत्त्वेनतस्यापिनिरंशत्वायोगात्नहि
परमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोदेशःप्रतीच्यापावच्छिद्यतइतिवक्तुंशक्यं दृष्टविरोधात् तस्मात्परिमंडलशब्दोदुर्लक्ष्यसद्वस्तुमात्रवचनः तार्किकाणांपरमाणुरपिताद‍ृशएव तत्रपारिभाषिकपरिमाणकल्पनंप्रस्थानभे
दाभावनार्थंशून्यकारणतानिरासार्थंचेतिदिक् एवंसुदर्शनद्वीपस्यपरिमाणमुक्त्वाआकारमाह चक्रसंस्थितइति परिदृश्यमानराष्ट्राकारइत्यर्थः चक्रंराष्ट्रेऽस्त्रयोरपीतिविश्वः॥ १३ ॥

त्येवसंस्थानमाहद्वाभ्यां मदीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ नन्वेवंविधस्यकथमतिसूक्ष्मत्वमुच्यतेऽतआह यथाहीति चंद्रमंडलेचंद्राधिष्ठितेमनसीत्यर्थः यद्येतद्ब्रह्मांडंमहाप्रमाणंस्यात्कथंतर्हिगिरिगुहैकदेशस्थोयोगी त्वीयेसूक्ष्मेऽस्त्ययावकाशोनकृत्स्नंआदर्शमुखवत्पश्येत् नह्यल्पप्रमाणेसर्पपादौमहाप्रमाणानांमेर्वादीनांसंनिवेशोयुज्यतेप्रपंचस्यस्वमादिवदनिर्वचनीयत्वांगीकारंविनेतिभावः ॥ १६ ॥ द्विरंशइति तत्रचंद्रमंडला स्येमनसिअंशेएकदेशेऽस्यानंत्यादनंतस्यमनसएकदेशएकाकारासूक्ष्मादृत्तिरंशस्तत्रद्विःकार्यकारणरूपेण स्थूलसूक्ष्मरूपेणवाद्विरावृत्तःपिप्पलोगीतासुवक्ष्यमाणःसंसाराश्वत्थोऽस्ति सर्वमेतन्मनोमात्रमित्य र्थः द्विरंशेचशशोमहान् चकारात्तत्रेत्यनुवर्त्ततेतस्मिन्नेवमनसिमहान्परमात्माशशइवशशः प्लुतगतिः शीघ्रगामीमनसोजवीयइतितद्धावतोऽन्यानत्येतीतिचश्रुतेः अंशेएकदेशेद्विर्वर्त्ततेनियम्यनियामकभावेने त्यर्थः तथाचकार्यकारणप्रपंचोजीवईश्वरश्चपरब्रह्मण्यधिष्ठानेमनसैवकल्पितइत्यर्थः ॥ १७ ॥ अस्यशशस्यप्रत्यगभेदंवक्ष्यन्प्रपंचादिभ्यःपृथक्त्वमाह आपइति आपइत्यंबूपलक्षितंभूतपंचकमुच्यते आ पः पुरुषवचसोभवंतीत्यादिश्रुतौतथादर्शनात् एतेनकृत्स्नंभूतभौतिकंकार्यंततःशशादन्यत् तर्हिकारणंवस्तुतदभिन्नंस्यादित्याशंक्याह शेषःसंक्षेपउच्यतेइति समस्तकार्यप्रलयेसतिशिष्यतइतिशेषःकारणं

नदीजलप्रतिच्छन्नःपर्वतैश्चाभ्रसन्निभैः ॥ पुरैश्चविविधाकारैरम्यैर्जनपदैस्तथा ॥ १४ ॥ वृक्षैःपुष्पफलोपेतैःसंपन्नधनधान्यवान् ॥ लवणेनसमुद्रेणसमंतात्प रिवारितः ॥ १५ ॥ यथाहिपुरुषःपश्येदादर्शेमुखमात्मनः ॥ एवंसुदर्शनद्वीपोदृश्यतेचंद्रमंडले ॥ १६ ॥ द्विरंशेपिप्पलस्तत्रद्विरंशेचशशोमहान् ॥ सर्वौषधिसमा वायःसर्वतःपरिवारितः ॥ १७ ॥ आपस्ततोन्याविज्ञेयाःशेषःसंक्षेपउच्यते ॥ ततोन्यउच्यतेचायमेनंसंक्षेपतःशृणु ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजं बूखंडनिर्माणपर्वणिसुदर्शनद्वीपवर्णनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्यसंक्षेपोविधिवद्बुद्धिमंस्त्वया ॥ तत्त्वज्ञश्चा सिसर्वस्यविस्तरंब्रूहिसंजय ॥ १ ॥ यावान्भूम्यवकाशोयंदृश्यतेशशलक्षणे ॥ तस्यप्रमाणंप्रब्रूहिततोवक्ष्यसिपिप्पलं ॥ २ ॥

तदपिसंक्षेपःकार्यस्यैवसूक्ष्मरूपंआकुंचितावयवकूर्मसमानंउच्यतेऽतोऽव्याकृतंकारणमपिआपइवानात्मैवेत्यर्थः ततोव्याकृताव्याकृतात्द्वयात्अन्यःशशःशुद्धंब्रह्मतदेवअयंप्रत्यगात्माजीवइत्युच्यतेवेदेतत्त्व मस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादौ परमात्मनएवप्रत्यगात्मत्वमुच्यतेनततोन्योजीवोनामकश्चिच्चिद्धातुरस्तीत्यर्थः एनंप्रत्यगभिन्नंपरमेश्वरंशशाख्यंसंक्षेपतोमयाप्रोच्यमानंशृणु ॥ १८ ॥ इतिकरणे जंबूइति जंबूद्वीपःखंडएकदेशोयस्यतस्यब्रह्मांडस्यनिर्माणेविस्तारेइत्यर्थः ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ पिप्पलशशयोःस्वरूपश्रवणेविस्तान धिकारंपश्यन्स्थूलमेवतावत्प्रमवतोरूपंश्रोतुमिच्छन्धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्येति द्वीपस्यविस्तरमितिसंबंधः ॥ १ ॥ यावानिति शशलक्षणेपरमात्मनोज्ञापकेमायाशबलेहार्देब्रह्मणिमायाकल्पितोभूम्यव काशोयावान्व्यवहारदृश्यासत्यवत्प्रतीयमानोयोगिवरैर्दृश्यतेतस्यप्रमाणंप्रब्रूहि ननुकारणमेवादौज्ञातव्यंयज्ज्ञानात्सार्वज्ञ्यंभवतीतिवेदेप्रसिद्धंकिंद्वीपज्ञानेनेत्याशंक्याह ततोवक्ष्यसिपिप्पलमिति शशंचवक्ष्य सीतिशेषः प्रागेवकारणज्ञानात्तत्सद्विभूतिकार्यमेववदेत्येतेनतत्रात्यंतमादरोभवतीतिभावः ॥ २ ॥

प्रागायताःपूर्वपश्चिमसमुद्रस्पर्शिनः अत्रियंशास्त्रानुभवयोरविरोधेनभूकल्पनाप्रतिभाति यथाहस्तमात्रस्यचतुरस्रस्यचतुर्विंशत्यंगुलानिपरिणाहः षण्णवत्यंगुलानिपरिधिः किंचिन्न्यूनानिचतुस्त्रिंशदंगुलानि
कर्णोभवतिएवंअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचजंबूद्वीपाख्यायाः भुवःप्रमाणमुक्तंतदेवात्रपरिधित्वेनकल्पितंतच्चतुर्थांशत्वेनचत्वारिसहस्राणिषट्शतानिपंचाशच्चयोजनान्येकैकोभुजइतितदेवसमचतुरस्रस्यवि
ष्कंभमानं अस्यकर्णःशुल्बशास्त्रोक्तरीत्याषट्सहस्राणिपंचशतानिषट्सप्ततिश्चयोजनानि तस्यास्यभूचतुरस्रस्यचतुर्भिःसमुद्रैर्वेष्टितस्यकोणादिक्षुवर्त्तंते तेनदक्षिणस्यांदिशिरामसेतौद्वयोःसमुद्रयोःसंधिः
एवमितरास्वपिदिक्षुसमुद्रसंधयोज्ञेयाः यस्त्वत्रज्योतिर्विदांभूपरिधिःसप्तांगनंदाब्धियोजन ४९६७ संमितोऽभिमतःसएवास्माकंचतुरस्रविष्कंभःखबाणरसवेदमितः ४६५० यत्तुएतयोरंतरंसमेरुरामाः
३१७ तदपियजमानेनोर्ध्वबाहुनाप्रपदोच्छ्रितेनसमपादस्थितेनवाउन्मितस्यसूत्रस्ययःपंचमोंशःसहस्तइतिविकल्पस्यकात्यायनादिभिरुक्तत्वाद्धस्तप्रमाणभेदकल्पनयायोजनबहुत्वाल्पत्ववचनेनसमाधे
यं तथाभूमेश्चतुरस्रत्वेपितन्मध्यस्थमत्युच्छ्रितंमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यमार्गोमंडलाकारोस्तीतिनबौद्धाभिमतसूर्यद्वयंकल्प्यंभवतिअन्यत्सर्वंयुक्त्यविरुद्धंज्योतिर्विन्मतमेवात्रानुसर्त्तव्यं यत्तुपुराणेपंचाशत्को
टियोजनभूगोलप्रमाणमित्युक्तंतदपिअचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेदित्यनेनैवप्रत्युक्तं अव्यवस्थितत्वान्मतानामनिर्वचनीयवादएवशरणीकरणीयइत्येववरं यद्वासर्वत्रयत्प्रमाणंदृष्टंतद्विसांशेन

वैशंपायनउवाच एवंराज्ञासपृष्टस्तुसंजयोवाक्यमब्रवीत्॥ संजयउवाच प्रागायतामहाराजषडेतेवर्षपर्वताः ॥ अवगाढाह्युभयतःस
मुद्रौपूर्वपश्चिमौ ॥ २ ॥ हिमवान्हेमकूटश्चनिषधश्चनगोत्तमः ॥ नीलश्चवैदूर्यमयःश्वेतश्चशशिसन्निभः ॥ ४ ॥ सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्ना
मपर्वतः ॥ एतेवैपर्वताराजन्सिद्धचारणसेविताः ॥ ५ ॥ एषामंतरविष्कंभोयोजनानिसहस्रशः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तानिवर्षाणिभारत ॥ ६ ॥

त्कोटिस्थानेसार्द्धकोटिद्वयविस्ताराभूमिः लक्षस्थानेपंचसहस्रविस्तारोजंबूद्वीपः नवसहस्रस्थानेसार्द्धचतुःशतयोजनायामंभरतखंडमितिअस्मिन्पक्षेउदाहरिष्यमाणवैष्णवादिवाक्येभ्योजंबूद्वीपश्चतुर्दलक तद्बोध्यतेनपंचाश
मलाकारः तस्याध्यांतःपरिधिः षट्शताधिकान्यष्टादशयोजनसहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानिमध्यव्यासः तेनफलतःपंचसहस्रव्यासताज्ञेया एवंसतियदाप्रागायतोहिमाचलःपूर्वपश्चिमसमुद्रौस्पृष्ट्वास्तितदाऽ
यंभरतवर्षस्त्रिकोणोभवतितेनपृथिवीत्रिकोणेतिलोकप्रवादोऽनुभवश्चानुसृतोभवति अन्यथाभरतवर्षस्यधनुराकारत्वेभूमध्यरेखायाःलंकातःसेतुमार्गेणप्रस्थितायाः पुरीरक्षसांदेवकन्याथकांचीसितःपर्व
तःपर्यलीवत्सगुल्मं पुरीचोज्जयिन्याह्वयागर्गराटंकुरुक्षेत्रमेषाभुवोमध्यरेखेतिस्मर्यमाणयामध्यरेखयाकुरुक्षेत्रस्यराक्षसेतुःसन्निहितोद्वारकाचदूरेस्यात् द्वारकासमीपेसेतुश्चदूरेइतिप्रत्यक्षमुपलभ्यतेभरतवर्ष
स्यत्रिकोणत्वमित्येषैवकल्पनासाधीयसीतिदिक् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंदक्षिणांदिशमारभ्ययावदुत्तरसमाप्तिषट्प्राक्पश्चिमायताःपर्वतास्तैश्चसप्तवर्षाणिभवंतिमध्येमध्येवासयोग्यानिस्थानानिभवंति
तेषांव्यासमध्यांतरालमाह एषामिति विष्कंभोविस्तारः सहस्रशःशब्दएषशतशःशब्दपरःकर्त्तव्यः लंकाहिमाचलयोरनेकसहस्रयोजनांतराभावात् षष्ट्यधिकशतचतुष्कयोजनसंमितस्यैवांतरस्य
प्रत्यक्षसिद्धत्वात्[illegible]योजनानिसेतुतोहिमालयइतिप्रत्यक्षसिद्धं वर्षाणिवर्षंतिकामैःसिंचंतिपूरयंतीतिवर्षाणिरम्यस्थानानि ॥ ६ ॥

वसंत्येषुतानिवर्षाणीतियोगांतरमाह वसंतीति हिमवतोदक्षिणेभारतंवर्षं उत्तरतोहैमवतंवर्षंद्वितीयं ॥ ७ ॥ हेमकूटनिषधयोर्मध्येहरिवर्षं निषधनीलयोर्मध्येवर्षविभागमाह दक्षिणेनेति दक्षिणेनदक्षिणतःस मीपइत्यर्थः एवमुत्तरेणेत्यादौज्ञेयं ॥ ८ ॥ नीलनिषधयोर्मध्येमेरुःतस्यप्राक्माल्यवान्पूर्वसमुद्रावधिः पश्चिमसमुद्रावधिर्गंधमादनइत्यर्थः ॥ ९ ॥ परिमंडलशब्दस्यपूर्वोक्तएवार्थः अत्याश्चर्यमयोमेरुःप्रति क्षणंनवोनवइत्यर्थः आदित्यतरुणोबालादित्यः ॥ १० ॥ चतुरशीतिसहस्रस्थानेद्विचत्वारिंशच्छतीउच्छ्रायोबोध्यः अधस्तात्भूमेर्गर्भे ॥ ११ ॥ तस्यपार्श्वेष्विति पार्श्वेषुचतुर्दिक्षु द्वीपाइवद्वीपाःनद्यंतरत्वा

वसंतितेषुसत्वानिनानाजातीनिसर्वशः ॥ इदंतुभारतंवर्षंततोहैमवतंपरं ॥ ७ ॥ हेमकूटात्परंचैवहरिवर्षंप्रचक्षते ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ ८ ॥ प्रागायतोमहाभागमाल्यवान्नामपर्वतः ॥ ततःपरंमाल्यवतःपर्वतोगंधमादनः ॥ ९ ॥ परिमंडलस्तयोर्मध्येमेरुःकनकपर्वतः ॥ आदित्यतरुणाभासोविधूमइव पावकः ॥ १० ॥ योजनानांसहस्राणिचतुरशीतिरुच्छ्रितः ॥ अधस्ताच्चतुरशीतिर्योजनानांमहीपते ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वमधश्चतिर्यक्चलोकानावृत्यतिष्ठति ॥ तस्य पार्श्वेष्वमीद्वीपाश्चत्वारःसंस्थिताविभो ॥ १२ ॥ भद्राश्वःकेतुमालश्चजंबूद्वीपश्चभारत ॥ उत्तराश्चैवकुरवःकृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ १३ ॥ विहगःसुमुखोयस्तुसु पर्णस्यात्मजःकिल ॥ सवैविंचिंतयामाससौवर्णान्वीक्ष्यवायसान् ॥ १४ ॥ मेरुरुत्तममध्यानामधमानांचपक्षिणां ॥ अविशेषकरोयस्मात्तस्मादेनंत्यजाम्यहं ॥ १५ ॥ तमादित्योनुपर्येतिसततंज्योतिषांवरः ॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोवायुश्चैवप्रदक्षिणः ॥ १६ ॥ सपर्वतोमहाराजदिव्यपुष्पफलान्वितः ॥ भवनैरावृतःसर्वै र्जांबूनदपरिष्कृतैः ॥ १७ ॥ तत्रदेवगणाराजन्गंधर्वासुरराक्षसाः ॥ अप्सरोगणसंयुक्ताःशैलेक्रीडंतिसर्वदा ॥ १८ ॥ तत्रब्रह्माचरुद्रश्चशक्रश्चापिसुरेश्वरः ॥ समेत्यविविधैर्यज्ञैर्यजंतेऽनेकदक्षिणैः ॥ १९ ॥ तुंबुरुर्नारदश्चैवविश्वावसुर्हाहाहूहूः ॥ अभिगम्यामरश्रेष्ठांस्तुष्टुवुर्विविधैःस्तवैः ॥ २० ॥ सप्तर्षयोमहात्मानःकश्य पश्चप्रजापतिः ॥ तत्रगच्छंतिभद्रंतेसदापर्वणिपर्वणि ॥ २१ ॥ तस्यैवमूर्धन्युशनाःकाव्योदैत्यैर्महीपते ॥ इमानितस्यरत्नानितस्येमेरत्नपर्वताः ॥ २२ ॥ त स्मात्कुबेरोभगवांश्चतुर्थंभागमश्नुते ॥ ततःकलांशंवित्तस्यमनुष्येभ्यःप्रयच्छति ॥ २३ ॥

त् वर्षाणि ॥ १२ ॥ भद्राश्वादिसाहचर्याज्जंबूद्वीपशब्दोत्रभरतवर्षपरस्तस्यतत्सारत्व ज्ञापनार्थः तानेवस्तौति कृतपुण्यप्रतिश्रयाइत्यादिना कृताविहिताःपुण्यैःपुण्यवद्भिःप्रतिश्रयाआश्रमायेषुते ॥ १३ ॥ तत्रसुमुखाख्येनपक्षिणामेरुंत्यक्त्वाप्रश्रयःकृतइत्याह विहगइतिद्वाभ्यां ॥ १४ ॥ एनंत्य जामित्यस्यउत्तरान्कुरूनेवगच्छामीतिशेषः ॥ १५ ॥ तंमेरुंआदित्योऽनुपर्येतिप्रदक्षिणीकरोति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ काव्यःकविश्रेष्ठःशुक्रोरमतइतिशेषः तस्यकाव्यस्य ॥ २२ ॥ तस्मात्काव्यात् ततःकुबेरात् कलांशंषोडशभागस्यापिलेशं ॥ २३ ॥

3779

कर्णिकाराराजवृक्षास्तेषांवनं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ क्षीरवत्श्वेताधारायस्याःसागंगा विश्वरूपाविश्वोविष्णुस्तद्रूपा तथाचस्मरंति योसौसर्वगतोविष्णुश्चित्स्वरूपीनिरंजनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोना
त्रसंशयइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ तयैवप्रवेगेनमेरुप्राकारात्पतनजनितबलेनखननंत्यासन्हृदउत्पादितइतिसंबंधः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुवर्णवर्णाःगौराः ॥ ३३ ॥ निष्टप्तेति पीतभास्वराइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अपरगं
डिकाःअन्येगंधमादनस्यैवावयवभूताबुद्बुदोपमाःक्षुद्रशैलाः गंडोभूषणबुद्बुदेइतिमेदिनी स्वार्थिकःकः ॥ ३५ ॥ उत्पलवर्णेनआभांतिताःउत्पलवर्णाभाः ॥ ३६ ॥ नीलात्परतरमिति नीलोत्पलधरमित्यपपाठः

पार्श्वेतस्योत्तरेदिव्यंसर्वर्तुकुसुमैश्चितं ॥ कर्णिकारवनंरम्यंशिलाजालसमुद्गतं ॥ २४ ॥ तत्रसाक्षात्पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैःसमावृतः ॥ उमासहायोभगवान्रमते भूतभावनः ॥ २५ ॥ कर्णिकारमयींमालांबिभ्रत्पादावलंबिनीं ॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतस्त्रिभिःसूर्यैरिवोदितैः ॥ २६ ॥ तमुग्रतपसःसिद्धाःसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ पश्यंतिनहिदुर्वृत्तैःशक्योद्रष्टुंमहेश्वरः ॥ २७ ॥ तस्यशैलस्यशिखरात्क्षीरधारानरेश्वर ॥ विश्वरूपापरिमिताभीमनिर्घातनिःस्वना ॥ २८ ॥ पुण्यापुण्यतमैर्जुष्टागंगाभागीरथीशुभा ॥ प्लवंतीवप्रवेगेनन्हृदेचंद्रमसःशुभे ॥ २९ ॥ तयाह्युत्पादितःपुण्यःसन्हृदःसागरोपमः ॥ तांधारयामासतदादुर्धरांपर्वतैरपि ॥ ३० ॥ शतंवर्षसहस्राणांशिरसैवपिनाकधृक् ॥ मेरोस्तुपश्चिमेपार्श्वेकेतुमालोमहीपते ॥ ३१ ॥ जंबूखंडेतुतत्रैवमहाजनपदोनृप ॥ आयुर्दशसहस्राणिवर्षाणांतत्रभारत ॥ ३२ ॥ सुवर्णवर्णाश्चनराःस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ अनामयावीतशोकानित्यंमुदितमानसाः ॥ ३३ ॥ जायंतेमानवास्तत्रनिष्टप्तकनकप्रभाः ॥ गंधमादनशृंगेषुकुबेरःसहराक्षसैः ॥ ३४ ॥ संवृतोऽप्सरसांसंघैर्मोदतेगुह्यकाधिपः ॥ गंधमादनपार्श्वेतुपरेत्वपरगंडिकाः ॥ ३५ ॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांपरमायुषः ॥ तत्रहृष्टानराराजंस्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाःसर्वाःसुप्रियदर्शनाः ॥ ३६ ॥ नीलात्परतरंश्वेतंश्वेताद्धैरण्यकंपरं ॥ वर्षमैरावतंराजन्नानाजनपदावृतं ॥ ३७ ॥ धनुःसंस्थेमहाराजद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे ॥ इलावृतंमध्यमंतुपंचवर्षाणिचैवहि ॥ ३८ ॥ उत्तरोत्तरमेतेभ्योवर्षमुद्रिच्यतेगुणैः ॥ आयुःप्रमाणमारोग्यंधर्मतःकामतोर्थतः ॥ ३९ ॥

एवंहिमवतोदक्षिणेभरतवर्षं तदुत्तरेहैमवतंवर्षं हेमकूटादुत्तरेहरिवर्षं निषधादुत्तरेनीलाच्चदक्षिणेमेरोःपरितइलावृतमेकमेवचतुर्थंवर्षं अत्रैवकेचिद्भद्राश्वकेतुमालयोर्वर्षांतरत्वंप्रकल्प्यनववर्षाणीत्याचक्षते ततोनीलात्पर्वतात्उत्तरतःश्वेतंपंचमंवर्षं श्वेतात्पर्वतादुत्तरतोहैरण्यकंवर्षंषष्ठं ततःशृंगवत्पर्वतात्ऐरावतंसप्तमंवर्षं ॥ ३७ ॥ धनुःसंस्थेधनुष्कोटी संस्थाशब्दःसमाप्तिवचनः [illegible] धनुष्कोटिद्वयाकारेइत्यर्थः शार्ङ्गस्यहिधनुषोद्वेकोटीएकीकृतेभवतस्तदामध्येकिंचिन्नतंत्रिकोणंभवति अतएव [illegible] धनुष्कोटिशब्देनैव [illegible] [illegible] एवमाकारंदक्षिणेभरतवर्षमुत्तरेऐरावतंचमध्येपंचेतिसप्तवर्षाणि ॥ २८ ॥ २९ ॥

समन्वितानिमिश्यभावेनसंगतानि॥ ४० ॥हेमेति हेमकूटएवकैलासःतस्योत्तरेमैनाकःतस्योत्तरतोहिरण्यश्रृंगःएतयोरंतरालेबिंदुसरोस्तीतिश्लोकत्रयार्थः॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥भूतपतीरुद्रः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
पावनीसरस्वतीत्येका ॥ ४८ ॥ प्रभोरीश्वरस्यएषसमनघात्मकःसंविधिःसमीचीनंलोकोपकारार्थंविधानं एवैवेतिसंधिरार्षः कारुण्यात्परमेश्वरेणपावनाःपदार्थानिर्मिताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्वेतपर्वतः

समन्वितानिभूतानितेषुवर्षेषुभारत ॥ एवमेषामहाराजपर्वतैःपृथिवीचिता ॥ ४० ॥ हेमकूटस्तुसुमहान्कैलासोनामपर्वतः॥ यत्रवैश्रवणोराजन्गुह्यकैःसहमोद
ते ॥ ४१ ॥ अस्त्युत्तरेणकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्दिव्योमणिमयोगिरिः ॥ ४२ ॥ तस्यपार्श्वेमहद्दिव्यंशुभ्रंकांचनवालुकं ॥ रम्यंबिंदुसरोना
मयत्रराजाभगीरथः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वाभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यूपामणिमयास्तत्रचैत्याश्चापिहिरण्मयाः ॥ ४४ ॥ तत्रेष्ट्वातुगतःसिद्धिंसहस्राक्षोमं
हायशाः ॥ स्रष्टाभूतपतिर्यत्रसर्वलोकैःसनातनः ॥ ४५ ॥ उपास्यतेतिग्मतेजायत्रभूतैःसमंततः ॥ नरनारायणौब्रह्मामनुःस्थाणुश्चपंचमः ॥ ४६ ॥ तत्रदिव्या
त्रिपथगाप्रथमंतुप्रतिष्ठिता ॥ ब्रह्मलोकादपक्रांतासप्तधाप्रतिपद्यते ॥ ४७ ॥ वस्वौकसारानलिनीपावनीचसरस्वती ॥ जंबूनदीचसीताचगंगासिंधुश्चसप्तमी
॥ ४८ ॥ अचिंत्यादिव्यसंकाशाप्रभोरेषैवसंविधिः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये ॥ ४९ ॥ दृश्याऽदृश्याचभवतितत्रतत्रसरस्वती ॥ एतादिव्याःसप्तगंगास्त्रि
षुलोकेषुविश्रुताः ॥ ५० ॥ रक्षांसिवैहिमवतिहेमकूटेतुगुह्यकाः ॥ सर्पानागाश्चनिषधेगोकर्णंचतपोवनं ॥ ५१ ॥ देवासुराणांसर्वेषांश्वेतपर्वतउच्यते ॥ गंधर्वा
न्निषधेनित्यंनीलेब्रह्मर्षयस्तथा ॥ शृंगवांस्तुमहाराजदेवानांप्रतिसंचरः ॥ ५२ ॥ इत्येतानिमहाराजसप्तवर्षाणिभागशः ॥ भूतान्युपनिविष्टानिगतिमंतिध्रुवा
णिच ॥ ५३ ॥ तेषामृद्धिर्बहुविधादृश्यतेदैवमानुषी ॥ अशक्यापरिसंख्यातुंश्रद्धेयातुबुभूषता ॥ ५४ ॥

स्थानमितिशेषः गंधर्वान्वसंतीतिशेषः प्रतिसंचरःव्यवहारस्थानं ॥ ५२ ॥ इतीति वर्षाणितत्रउपनिविष्टानिगतिमंतिजंगमानिध्रुवाणिस्थावराणिचसर्वाणिभूतान्येव सर्वंदृश्यंआश्रयाश्रितरूपंपांचभौतिकमेवे
त्यर्थः ॥ ५३ ॥ बुभूषताभेयःप्राप्तुमिच्छताश्रद्धेया अदृष्टेष्वर्थेषुश्रद्धावान्हितप्राप्त्यर्थंचोदितानिकर्माणिकरोतिनत्वश्रद्धधानइत्यर्थः ॥ ५४ ॥

एवंभूसंस्थानमुक्त्वाएतदेवपरमात्मनःशरीरमितिचिंतनीयमित्याशयेनाह यांत्विति दिविमायाशबलेभवांदिव्यांमायिकींशशस्यचिदात्मनःआकृतिंपिप्पलाख्यां , ततोवक्ष्यसिपिप्पलमितिपूर्वंत्वयैवोक्तत्वात् इदानींपृच्छसिअवसरोपेप्यवक्ष्यसि वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवन्निर्देशः तामहंत्वयाऽपृष्टामपिवक्ष्यामीतिशेषः तामेवाह पार्श्वेइति भुक्तस्यान्नादेःसंग्रहस्थानंपार्श्वद्वयंयथाएवंकर्मसंचयस्थानंभरतवर्षंएकंपर मेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वत्वेनज्ञेयं तथाऐरावतवर्षमपियोगसंचयस्थानंउत्तरपार्श्वत्वेनज्ञेयं तत्रहिब्रह्मलोकंच्युतायोगभ्रष्टाविदेहप्रकृतिलयाख्याएवजायंतेतेचपूर्वसंस्कारात्पुनर्योगमभ्यस्यंति भरतवर्षेतुकर्मयोग योर्द्वयोरप्यनुष्ठानाययोग्यमितिदक्षिणकुक्षित्वेनाभ्यर्हितत्वमस्यसूचितं यथालौकिकेशशशरीरेकर्णौअत्युच्छ्रितंस्थानंतत्तुल्यौपरमेश्वरशरीरेनागद्वीपकाश्यपद्वीपौक्रमेणदक्षिणोत्तरौ अर्चिरादिमार्गप्राप्यःसत्य लोकःयोगिप्राप्यः धूमादिमार्गप्राप्योदेवलोकःकर्मप्राप्यश्च विश्वकोशे नागंतुसीसकेरंगेइत्युपक्रम्यश्रेष्ठेस्यादुत्तरस्थितइतिसर्वोपरिस्थेश्रेष्ठेहिरण्यगर्भेनागशब्दप्रयोगदर्शनात्तस्यद्वीपइवद्वीपोलोकइतरैरगम्यइ तिनागद्वीपःसत्यलोकः तथाकश्यंमद्यंसुरासोमादिरूपंमादकंकतौयेपिबंतितेकश्यपाःकर्मिणस्तेषामयंकाश्यपद्वीपःस्वर्गः एवंशशस्यकुक्षिकर्णानुसारेणयेब्रह्मांडेउच्चप्रदेशास्तेकुक्ष्युपरिभागत्वेन येवाधःप्रदेशा

यांतुपृच्छसिमांराजन्दिव्यामेतांशशाकृतिं॥ पार्श्वेशशस्यद्वेवर्षेउक्तेयेदक्षिणोत्तरे॥ कर्णौतुनागद्वीपश्चकाश्यपद्वीपएवच॥ ५५॥ ताम्रपर्णशिलो राजञ्छ्रीमान्मलयपर्वतः ॥ एतद्द्वितीयंद्वीपस्यदृश्यतेशशसंस्थितं॥ ५६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभूम्यादिप रिमाणविवरणेषष्ठोध्यायः॥ ६॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच मेरोरथोत्तरंपार्श्वंपूर्वंचाचक्ष्वसंजय॥ निखिलेनमहाबुद्धेमाल्यवंतंचपर्वतं॥ ॥ १॥ संजयउवाच दक्षिणेनतुनीलस्यमेरोःपार्श्वेतथोत्तरे॥ उत्तराःकुरवोराजन्पुण्याःसिद्धनिषेविताः॥ २॥ तत्रवृक्षामधुफलानित्यपुष्पफ लोपगाः॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिरसवंतिफलानिच॥ ३॥

स्तेकुक्षेरधोभागत्वेनचकल्पनीयाः तथाचश्रुतिः अग्निर्मूर्द्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यौदिशःश्रोत्रेवाग्विवृताश्चवेदाः वायुःप्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येषसर्वभूतांतरात्मेति अत्रापिचंद्रसूर्यपदेनकृष्णशुक्लमार्गाविव गृह्येते दिक्शब्देनचतत्प्राप्यौशशकर्णस्थानीयौदेशभेदावितिज्ञेयं ॥ ५५ ॥ एवंशशस्यमायिकंबाह्यंप्रथमंरूपमुक्तंतद्वासनोत्थंद्वितीयमांतरंरूपमाह ताम्रेति रंजनात्मकत्वात्रक्तंरजस्ताम्रशब्दितंतत्पधा नंमनोपिताम्रमेवतन्मयानिपर्णोपलक्षितानिवस्त्रान्नपानफलपुष्पादीनिशिलोपलक्षितानिहर्म्यादीनिचयत्रासौताम्रपर्णशिलः अतएवश्रीमान्मलयपर्वतःमलयेषुआरामेषुपर्वतइवउच्छ्रितः श्रेष्ठतमआरामइत्य र्थः मलयोदेशआरामइतिविश्वः आराममस्यपश्यंतिनतंपश्यतिकश्चनेतिबृहदारण्यकषष्ठेस्वामप्रपंचेआरामपदप्रयोगदर्शनात् एतत्मलयरूपंद्वीपस्यजंबूखंडस्यद्वितीयंवासनामयंशशसंस्थितंशशस्वरूपं एते द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्त्तंचैवामूर्त्तंचेतिश्रुतिप्रसिद्धेस्थूलसूक्ष्मेपरमेश्वरस्यद्वेरूपेचिंत्यत्वेनदर्शितेतेउभेधृतराष्ट्रेणापिचिंतनीयेइतिवक्तुराशयः ॥ ५६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तेपिध्यानमार्गेचित्तदोषेणानधिकारात्कर्मप्राप्याण्येवस्वर्गच्युतानांस्थानानिपृच्छति मेरोरिति ॥ १॥ २ ॥ मधुफलाःस्वादुफलाः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुक्लाभिजनोविष्णुभक्तजनस्तेनसंपन्नास्तत्संगिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ चक्रवाकौसहचरौपक्षिदंपती ॥ १० ॥ नजहंति सममेवद्वावपिशरीरंत्यजतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
मूर्धाभिषेकोमूर्धाभिषिक्तं मुख्यमितियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योजनानामिति अत्राप्येकादशशत्याविंशोंशःपंचपंचाशत् ॥ २१ ॥ एवंसतिसार्धसहस्रद्वयमरत्नीनां

सर्वकामफलास्तत्रकेचिद्वृक्षाजनाधिप ॥ अपरेक्षीरिणोनामवृक्षास्तत्रनराधिप ॥ ४ ॥ येक्षरंतिसदाक्षीरंषड्रसंचामृतोपमं ॥ वस्त्राणिचप्रसूयंतेफलेष्वाभरणानिच ॥ ५ ॥ सर्वामणिमयीभूमिःसूक्ष्मकांचनवालुका ॥ सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकाचजनाधिप ॥ पुष्करिण्यःशुभास्तत्रसुखस्पर्शामनोरमाः ॥ ६ ॥ देवलोकच्युताःसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ ७ ॥ मिथुनानिचजायंतेस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ तेषांतेक्षीरिणांक्षीरंपिबंत्यमृतसन्निभं ॥ ८ ॥ मिथुनंजायतेकालेसमंतच्चप्रवर्धते ॥ तुल्यरूपगुणोपेतंसमवेषंतथैवच ॥ ९ ॥ एवमेवानुरूपंचचक्रवाकसमंविभो ॥ निरामयाश्चतेलोकानित्यंमुदितमानसाः ॥ १० ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ जीवंतितेमहाराजनचान्योन्यंजहत्युत ॥ ११ ॥ भारुंडानामशकुनास्तीक्ष्णतुंडामहाबलाः ॥ तान्निर्हरंतीहमृतान्दरीषुप्रक्षिपंतिच ॥ १२ ॥ उत्तराःकुरवोराजन्व्याख्यातास्तेसमासतः ॥ मेरोःपार्श्वमहंपूर्वंवक्ष्याम्यथयथातथं ॥ १३ ॥ तस्यमूर्धाभिषेकस्तुभद्राश्वस्यविशांपते ॥ भद्रसालवनंयत्रकालाम्रश्चमहाद्रुमः ॥ १४ ॥ कालाम्रस्तुमहाराजनित्यपुष्पफलःशुभः ॥ द्रुमश्चयोजनोत्सेधःसिद्धचारणसेवितः ॥ १५ ॥ तत्रतेपुरुषाःश्वेतास्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियःकुमुदवर्णाश्चसुंदर्यःप्रियदर्शनाः ॥ १६ ॥ चंद्रप्रभाश्चंद्रवर्णाःपूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ चंद्रशीतलगात्र्यश्चनृत्यगीतविशारदाः ॥ १७ ॥ दशवर्षसहस्राणितत्रायुर्भरतर्षभ ॥ कालाम्ररसपीतास्तेनित्यंसंस्थितयौवनाः ॥ १८ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ सुदर्शनोनाममहान्जंबूवृक्षःसनातनः ॥ १९ ॥ सर्वकामफलःपुण्यःसिद्धचारणसेवितः ॥ तस्यनाम्नासमाख्यातोजंबूद्वीपःसनातनः ॥ २० ॥ योजनानांसहस्रंचशतंचभरतर्षभ ॥ उत्सेधोवृक्षराजस्यदिवस्पृङ्मनुजेश्वर ॥ २१ ॥ अरत्नीनांसहस्रंचशतानिदशपंचच ॥ परिणाहस्तुवृक्षस्यफलानांरसभेदिनां ॥ २२ ॥ पतमानानितान्युर्वींकुर्वंतिविपुलंस्वनं ॥ मुंचंतिचरसंराजंस्तस्मिन्रजतसन्निभं ॥ २३ ॥ तस्याजंब्वाःफलरसोनदीभूत्वाजनाधिप ॥ मेरुंप्रदक्षिणंकृत्वासंप्रयात्युत्तरान्कुरून् ॥ २४ ॥ तत्रतेषांमनःशांतिर्नपिपासाजनाधिप ॥ तस्मिन्फलरसेपीतेनजराबाधतेचतान् ॥ २५ ॥

तस्यपरिणाहोयत्रतत्रसपादशतंअरत्नयःफलपरिणाहोयुज्यते रसभेदिनांकर्कटीफलवत्पक्वतादशायांभेदशीलानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ गंडिकाक्षुद्रपर्वतः ॥ २८ ॥ पंचषट्पंचाधिकाःषट्एकादशेत्यर्थः महारजतंकांचनंतत्संकाशाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकेति येइतःकर्मणाब्रह्मलोकंगतास्तेततश्च्युताःसंतोमाल्यवतिपर्वतेजन्मल ब्ध्वाभूतानांरक्षणार्थंतपस्तप्त्वादिवाकरंप्रविशंतेतत्समीपंप्राप्नुवंति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तत्रापिआदित्यालोकेनकल्पंविराट्पुरुषंबहुकालमुपास्यचंद्रंमनसोधिष्ठातारंप्रविशंति सूत्रात्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्षाणामिति ॥ १ ॥ दक्षिणेनत्विति यद्यपिश्वेतस्यदक्षिणेनीलस्तस्यदक्षिणेनिषधस्तथापिनिषधोत्तरत्वमस्त्येवेत्यविरोधः

॥१७॥ तत्रजांबूनदंनामकनकंदेवभूषणं ॥ इंद्रगोपकसंकाशंजायतेभास्वरंतुतत् ॥ २६ ॥ तरुणादित्यवर्णाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ तथामाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवाट् सदा ॥ २७ ॥ नाम्नासंवर्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभ ॥ तथामाल्यवतःशृंगेपूर्वेपूर्वानुगंडिका ॥ २८ ॥ योजनानांसहस्राणिपंचषण्माल्यवानथ ॥ महारजतसं काशाजायंतेतत्रमानवाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकच्युताःसर्वेसर्वेसर्वेषुसाधवः ॥ तपस्तप्यंतितेतीव्रंभवंतिह्यूर्ध्वरेतसः ॥ रक्षणार्थंतुभूतानांप्रविशंतेदिवाकरं ॥ ३० ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिषष्टिरेवशतानिच ॥ अरुणस्याग्रतोयांतिपरिवार्यदिवाकरं ॥ ३१ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिमेवशतानिच ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिश शिमंडलं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणप० माल्यवद्वर्णनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच वर्षाणांचैवना मानिपर्वतानांचसंजय ॥ आचक्ष्वमेयथातत्त्वंयेचपर्वतवासिनः ॥ १ ॥ संजयउवाच दक्षिणेनतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंरमणकंनामजायंतेत त्रमानवाः ॥ २ ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ निःसपत्नाश्चतेसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ ३ ॥ दशवर्षसहस्राणिशतानिदशपंचच ॥ जीवंतितेमहा राजनित्यंमुदितमानसाः ॥ ४ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंहिरण्मयंनामयत्रहैरण्वतीनदी ॥ ५ ॥ यत्रचायंमहाराजपक्षिराट्पतगोत्तमः ॥ य क्षानुगामहाराजधनिनःप्रियदर्शनाः ॥ ६ ॥ महाबलास्तत्रजनाराजन्मुदितमानसाः ॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप ॥ ७ ॥ आयुःप्रमाणंजीवंतिश तानिदशपंचच ॥ शृंगाणिचविचित्राणित्रीण्येवमनुजाधिप ॥ ८ ॥ एकंमणिमयंतत्रतथैकंरौक्ममद्भुतं ॥ सर्वरत्नमयंचैकंभवनैरुपशोभितं ॥ ९ ॥ तत्रस्वयंप्र भादेवीनित्यंवसतिशांडिली ॥ उत्तरेणतुशृंगस्यसमुद्रांतेजनाधिप ॥ १० ॥

रमणकंयत्पूर्वंनीलादुत्तरतःश्वेताद्दक्षिणतश्चश्वेतवर्षमित्युक्तंतस्यैवरमणकमितिसंज्ञांतरं दक्षिणेनतुनीलस्यनीलमाल्यवतोर्नीलगंधमादनयोश्चसंधावित्यर्थः निषधस्योत्तरेणतयोरेवसंधिद्वयेइत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शृंगाणिशृंगवतःषष्ठस्यवर्षपर्वतस्यसानूनि ॥ ८ ॥ ९ ॥ शृंगस्यशृंगवतः ॥ १० ॥

शृंगंशृंगवत् यस्मात्सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्नामपर्वतइत्युक्तमहिमापर्वतेनपरिच्छिन्नंइदंऐरावताख्यंवर्षंतस्मात्अतःपूर्वोक्ताद्वर्षगणात्परंश्रेष्ठमिदंवर्षमित्यर्थः एतदेवाह नतत्रेत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनि
ष्पंदाअस्वेदाःदेवतुल्याइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिशशिमंडलमितिविराड्रावंत्यक्तामुत्रात्मभावंगच्छंतीत्युक्तंस्थूलसूक्ष्मरूपंकार्यद्वयं इदानींपिप्पलंतुबविष्यतीत्युक्तः संजयोऽक्षरं
शाख्यपिप्पलाख्यंकारणमप्याह क्षीरोदस्येति तत्राधिदैवंलवणेक्षुसुरासर्पिदधिक्षीरशुद्धोदकानांसप्तसमुद्राणामुपांत्यःक्षीरोदः अध्यात्मंअन्नमयःकोशःआत्मा प्राणमयस्तुइंद्रियमयप्राणमयभेदेनद्विविधइतिद्वौ
चतुर्थोमनोमयः पंचमोविज्ञानमयः षष्ठआनंदमयः सर्वकारणभूतःसप्तमःशुद्धंब्रह्मेति तत्रक्षीरोदात्परतोमहाविष्णोर्जगज्जन्मादिहेतोःस्थानमस्तियदिदंदहराद्युपासकैःप्राप्यते यत्रारण्यश्चार्णवौयत्रप्रभुविमितं
हिरण्मयंवेश्मयत्राश्वत्थःसोमसवनइत्यादिचिह्नमुक्तंश्रुतिप्रसिद्धं सप्रभुरंतर्यामी हरिःसर्वसंहर्त्ता वैकुंठोऽकुंठितसामर्थ्यः शकटेशकटवदचेतनेकनकामयेकनकवद्भास्वरज्योतिर्मये अन्येभ्योपिदृश्यतइतिदी
र्घः चिन्मयेशरीरेवसति ॥ १५ ॥ अस्यवस्तुवृत्त्यायद्यपिचिन्मयत्वंतथापिहिलोकप्रसिद्धंअष्टचक्रंअष्टाभिर्भगवत्तनुभिरुह्यतइतिअष्टचक्रंयानंइहलोकपरलोकगतिसाधनं अष्टौचक्राणितुकर्मेंद्रियपंचकं

वर्षमैरावतंनामतस्माच्छृंगमतःपरं॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनजीर्यंतेचमानवाः॥ ११ ॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोज्योतिर्भूतइवावृतः॥ पद्मप्रभाःपद्मवर्णाःपद्मपत्रनिभे
क्षणाः॥ १२ ॥ पद्मपत्रसुगंधाश्चजायंतेतत्रमानवाः॥ अनिष्पंदाइष्टगंधानिराहाराजितेंद्रियाः ॥ १३ ॥ देवलोकच्युताःसर्वेतथाविरजसोनृप॥ त्रयोदशसह
स्राणिवर्षाणितिजनाधिप॥ १४ ॥ आयुःप्रमाणंजीवंतिनराभरतसत्तम॥ क्षीरोदस्यसमुद्रस्यतथैवोत्तरतःप्रभुः॥ हरिर्वसतिवैकुंठःशकटेकनकामये ॥ १५ ॥
अष्टचक्रंहितद्यानंभूतयुक्तंमनोजवं॥ अग्निवर्णमहातेजोजांबूनदविभूषितं॥ १६ ॥ सप्रभुःसर्वभूतानांविभुश्चभरतर्षभ ॥ संक्षेपोविस्तरश्चैवकर्त्ताकारयिता
तथा॥ १७ ॥ पृथिव्यापस्तथाकाशंवायुस्तेजश्चपार्थिव ॥ सयज्ञःसर्वभूतानामास्यंतस्यहुताशनः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसंजयेनधृतराष्ट्रो
महामनाः॥ ध्यानमन्वगमद्राजापुत्रान्प्रतिजनाधिप॥ १९ ॥ सविचिंत्यमहातेजाःपुनरेवाब्रवीद्वचः॥ असंशयंसूतपुत्रकालःसंक्षिपतेजगत् ॥ २० ॥

ज्ञानेंद्रियपंचकंमनआदिचतुष्कंप्राणपंचकंसूक्ष्मभूतपंचकंअविद्याकामःकर्मचेतिपुर्यष्टकात्मकेलिंगेशकटवदचेतनमप्यक्लमपिंभूतयुक्तंभूतेननित्यसिद्धेनब्रह्मणाअनुप्रविष्टंसत्मनोजवंशीघ्रगंभवति प्राप्तव्यादि
क्रियाःकरोतीत्यर्थः अतएवश्रूयतेकोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेषआकाशआनंदोनस्यादिति अग्निवर्णअग्निवत्वर्णोवर्णनायस्यंअत्यंतंसंसारदुःखप्रदमित्यर्थः महातेजःअनेकविधज्ञानेंद्रियप्रधानं जांबूनदंदि
व्यसुवर्णंचेतोहर्षवासनाजालंतेनविभूषितंतन्मयमित्यर्थः अधिदैवंतुस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ सप्रभुरिति योस्मिन्शकटेवसतिसएवसर्वेषांजीवानांप्रभुर्नियंताविभुर्व्यापकः संक्षेपःसंहर्त्ता विस्तरःसम्यक्विचर
यिता कर्त्ताजीवरूपेण कारयिताईश्वररूपेण ॥ १७ ॥ एवमध्यात्मादिदैवरूपत्वमुक्त्वाअधिभूताधियज्ञरूपत्वमपितस्यैवाह पृथिवीति सर्वेषांभूतानांसंबंधीयथाधिकारंनिर्वर्त्योयज्ञःसएव आस्यंतस्यहुताशनः
विशेषतस्तुसयज्ञेनैवतृप्यतीतिभावः ॥ १८ ॥ एवंसंजयेनउक्तःउपदिष्टोधृतराष्ट्रोमहात्मनाःमहत्पिप्पलापरपर्यायविश्वरूपदर्शनयोग्यंमनोयस्यसएवंभूतोध्यानंसविकल्पसमाधिअन्वगमत्संजयवाक्यश्रवणम
नुभावान् ॥ १९ ॥ तत्रचयथाऽर्जुनेनविश्वरूपदर्शनकालेभावीक्षत्रक्षयोदृष्टस्तद्वत्सोऽपिनरनारायणाभ्यांक्रियमाणंसर्वक्षत्रक्षयंदृष्ट्वास्वपुत्रान्प्रतिविचिंत्यपुनरेवाब्रवीत् तदेववचनमाह असंशयमिति॥ २० ॥

इहलोकेत्वदुक्तेजंबूखंडेशाश्वतंशश्वद्भवंमेर्वादिकमपिनास्तिकिंतुसर्वंदृष्टनष्टस्वभावंसंकल्पमात्रोत्थं किंतर्हिशाश्वतमस्तिनरोनारायणश्चेति जीवेश्वरावेवशाश्वतौनेत्याह उभयंमिलित्वाएकएवसर्वज्ञःसर्वभूत
हृच्च तमेवेश्वरंदेवावैकुंठंआहुः अधिदैवंसएववैकुंठाधिपतिरित्युच्यतइत्यर्थः नरंजीवास्तुतमेवविष्णुंअध्यात्मंअंतःप्रविष्टंजनानांशास्तारंअष्टचक्रस्यशकटस्यचालकंआहुः तथापिमुक्तत्वान्निर्लेपशून्य अ

सृजतेचपुनःसर्वंनेहविद्यतिशाश्वतं ॥ नरोनारायणश्चैवसर्वज्ञःसर्वभूतहृत् ॥ २१ ॥ देवावैकुंठमित्याहुर्नराविष्णुमितिप्रभुं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच यदिदंभारतंवर्षंयत्रेदंमूर्छितंबलं ॥ यत्रा
तिमात्रलुब्धोयंपुत्रोदुर्योधनोमम ॥ १ ॥ यत्रगृध्याःपांडुपुत्रायत्रमेसज्जतेमनः ॥ एतन्मेतत्त्वमाचक्ष्वत्वंहिमेबुद्धिमान्मतः ॥ २ ॥ संजयउवाच नतत्रपां
डवागृद्धाःशृणुराजन्वचोमम ॥ गृद्धोदुर्योधनस्तत्रशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ३ ॥ अपरेक्षत्रियाश्चैवनानाजनपदेश्वराः ॥ येगृद्धाभारतेवर्षेनमृष्यंतिपरस्परं ॥ ४ ॥
अत्रतेकीर्तयिष्यामिवर्षंभारतभारतं ॥ प्रियमिंद्रस्यदेवस्यमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ ५ ॥ पृथोस्तुराजन्वैन्यस्यतथेक्ष्वाकोर्महात्मनः ॥ ययातेरंबरीषस्यमांधातुर्नहु
षस्यच ॥ ६ ॥ तथैवमुचुकुंदस्यशिबेरौशीनरस्यच ॥ ऋषभस्यतथैलस्यनृगस्यनृपतेस्तथा ॥ ७ ॥ कुशिकस्यचदुर्धर्षगाधेश्चैवमहात्मनः ॥ सोमकस्यचदुर्धर्षदि
लीपस्यतथैवच ॥८॥ अन्येषांचमहाराजक्षत्रियाणांबलीयसां ॥ सर्वेषामेवराजेंद्रप्रियंभारतभारतं ॥९॥ तत्तेवर्षंप्रवक्ष्यामियथायथमरिंदम ॥ शृणुमेगदतोरा
जन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १० ॥ महेंद्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षवानपि ॥ विंध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैतेकुलपर्वताः ॥ ११ ॥ तेषांसहस्रशोराजन्पर्वतास्तेसमी
पतः ॥ अविज्ञाताःसारवंतोविपुलाश्चित्रसानवः ॥ १२ ॥ अन्येततोऽपरिज्ञाताह्रस्वाह्रस्वोपजीविनः ॥ आर्याम्लेच्छाश्चकौरव्यतैर्मिश्राःपुरुषाविभो ॥ १३ ॥
नदींपिबंतिविपुलांगंगांसिंधुंसरस्वतीं ॥ गोदावरींनर्मदांचबाहुदांचमहानदीं ॥ १४ ॥ शतद्रूंचंद्रभागांचयमुनांचमहानदीं ॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थू
लवालुकां ॥ १५ ॥ नदींवेत्रवतींचैवकृष्णवेणांचनिम्नगां ॥ इरावतींवितस्तांचपयोष्णींदेविकामपि ॥ १६ ॥ वेदस्मृतांवेदवतींत्रिदिवामिक्षुलांकृमिं ॥ करीषि
णींचित्रवाहांचित्रसेनांचनिम्नगां ॥ १७ ॥ गोमतींधूतपापांचवंदनांचमहानदीं ॥ कौशिकींत्रिदिवांकृत्यांनिचितांलोहितारणीं ॥ १८ ॥

नईश्वरस्यचिकीर्षितःक्षत्रक्षयोनास्मद्दोषजइतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ यदिदमिति ॥ १ ॥ गृद्धाःलोभयुक्ताःएतत्एतस्य
वेमसंतत्त्वंयाथार्थ्यं ॥२॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रियमिति कर्मभूमित्वादिंद्रादीनामिदंप्रियं ॥ ५ ॥ अग्रेस्पष्टार्थोग्रंथः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

रहस्यांशतकुंभांचसरयूंचतथैवच॥ चर्मण्वतींवेत्रवतींहस्तिसोमांदिशंतथा॥ १९॥ शरावतींपयोष्णींचवेणांभीमरथीमपि ॥ कावेरींचुलुकांचापिवाणींश
तबलामपि॥ २०॥ नीवासमहितांचापिसुप्रयोगांजनाधिप॥ पवित्रांकुंडलीसिंधुंराजनींपुरमालिनीं॥२१॥ पूर्वाभिरामांवीरांचभीमामोघवतींतथा॥ पाशा
शिनींपापहरांमहेंद्रांपाटलावतीं॥ २२॥ करीषिणीमसिक्नींचकुशचीरांमहानदीं॥ मकरींप्रवरांमेनांहेमांघृतवतींतथा ॥२३॥ पुरावतीमनुष्णांचशैब्यांकापीं
चभारत॥ सदानीरामधृष्यांचकुशधारांमहानदीं॥ २४॥ सदाकांतांशिवांचैवतथावीरवतीमपि॥ वस्त्रांसुवस्त्रांगौरींचकंपनांसहिरण्वतीं॥ २५॥ वरांवीरकरां
चापिपंचमींचमहानदीं॥ रथचित्रांज्योतिरथांविश्वामित्रांकपिंजलां॥ २६॥ उपेंद्रांवहुलांचैवकुवीरामंबुवाहिनीं॥ विनदींपिंजलांवेणांतुंगवेणांमहानदीं ॥
॥ २७॥ विदिशांकृष्णवेणांचताम्रांचकपिलामपि॥ खलुंसुवामांवेदाश्वांहरिश्रावांमहापगां॥ २८॥ शीघ्रांचपिच्छिलांचैवभारद्वाजींचनिम्नगां ॥ कौशिकीं
निम्नगांशोणांबाहुदामथचंद्रमां॥ २९॥ दुर्गांचित्रशिलांचैवब्रह्मवेध्यांबृहद्वतीं॥ यवक्षामथरोहींचतथाजांबूनदीमपि॥३०॥ सुनसांतमसांदासींवसामन्यां
वराणसीं॥ नीलांधृतवतींचैवपर्णाशांचमहानदीं॥ ३१॥ मानवींवृषभांचैवब्रह्ममेध्यांबृहत्ध्वनीं॥ एताश्चान्याश्चबहुधामहानद्योजनाधिप॥ ३२॥ सदानिरा
मयांकृष्णांमंदगांमंदवाहिनीं॥ ब्राह्मणींचमहागौरींदुर्गामपिचभारत॥३३॥ चित्रोपलांचित्ररथांमंजुलांवाहिनींतथा॥ मंदाकिनींवैतरणींकोषांचापिमहा
नदीं॥ ३४॥ शुक्तिमतीमनंगांचतथैववृषसाह्वयां॥ लोहित्यांकरतोयांचतथैववृषकाह्वयां॥३५॥ कुमारीमृषिकुल्यांचमारिषांचसरस्वतीं ॥ मंदाकिनींसुपु
ण्यांचसर्वांगंगांचभारत॥ ३६॥ विश्वस्यमातरःसर्वाःसर्वाश्चैवमहाफलाः॥ तथानद्यस्त्वप्रकाशाःशतशोथसहस्रशः॥३७॥ इत्येताःसरितोराजन्समाख्याता
यथास्मृति॥ अतऊर्ध्वंजनपदान्निबोधगदतोमम॥ ३८॥ तत्रेमेकुरुपांचालाःशाल्वामाद्रेयजांगलाः ॥ शूरसेनाःपुलिंदाश्चबोधामालास्तथैवच॥ ३९॥ म
त्स्याःकुशल्याःसौशल्याःकुंतयःकांतिकोसलाः॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभोजाःसिंधुपुलिंदकाः॥ ४०॥ उत्तमाश्चदशार्णाश्चमेकलाश्चोत्कलैःसह॥ पांचालाःको
सलाश्चैवनैकपृष्ठाधुरंधराः॥ ४१॥ गोधामद्रकलिंगाश्चकाशायोपरकाशयः॥ जठराःकुकुराश्चैवसदशार्णाश्चभारत॥ ४२॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

कुंत्यो॰ऽवंतयश्चैवतथैवापरकुंतयः ॥ गोमंतामंदकाःसंडाविदर्भारूपवाहिकाः ॥ ४३ ॥ अश्मकाःपांडुराष्ट्राश्चगोपराष्ट्राःकरीतयः ॥ अधिराज्यकुशाद्याश्चमल्लरा
ष्ट्रंचकेवलं ॥ ४४ ॥ वारवास्यायवाहाश्चचक्राश्चक्रातयःशकाः ॥ विदेहामगधाःस्वक्षामलजाविजयास्तथा ॥ ४५ ॥ अंगावंगाःकलिंगाश्चयकृल्लोमानएवच
॥ मल्लाःसुदेष्णाःप्रह्लादामाहिकाःशशिकास्तथा ॥ ४६ ॥ बाल्हीकावाटधानाश्चआभीराःकालतोयकाः ॥ अपरांताःपरांताश्चपंचालाश्चर्ममंडलाः ॥ ४७ ॥ अ
टवीशिखराश्चैवमेरुभूताश्चमारिष ॥ उपावृत्तानुपावृत्ताःस्वराष्ट्राःकेकयास्तथा ॥ ४८ ॥ कुंदापरांतामाहेयाःकक्षाःसामुद्रनिष्कुटाः ॥ अंध्राश्चबहवोराजन्नंत
र्गिर्यास्तथैवच ॥ ४९ ॥ बहिर्गिर्यांगमलजामगधामानवर्जकाः ॥ समंतराःप्रावृषेयाभार्गवाश्चजनाधिप ॥ ५० ॥ पुंड्राभर्गाःकिराताश्चसुदृष्टायामुनास्तथा ॥
शकानिषादानिषधास्तथैवानर्त्तनैर्ऋताः ॥ ५१ ॥ दुर्गालाःप्रतिमत्स्याश्चकुंतलाःकोसलास्तथा ॥ तीरग्रहाःशूरसेनाईजिकाःकन्यकागुणाः ॥ ५२ ॥ तिलभाराम
सीराश्चमधुमंतःसुकंदकाः ॥ काश्मीराःसिंधुसौवीरागांधारादर्शकास्तथा ॥ ५३ ॥ अभीसाराउलूताश्चशैवलाबाल्हिकास्तथा ॥ दार्वीचवानवादर्वावातजाम
रथोरगाः ॥ ५४ ॥ बहुवाद्याश्चकौरव्यसुदामानःसुमल्लिकाः ॥ वध्राःकरीषकाश्चापिकुलिंदोपत्यकास्तथा ॥ ५५ ॥ वनायवोदशापार्श्वरोमाणःकुशबिंदवः ॥
कच्छागोपालकक्षाश्चजांगलाःकुरुवर्णकाः ॥ ५६ ॥ किरातावर्बराःसिद्धावैदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ औंड्राम्लेच्छाःसैसिरिध्राःपार्वतीयाश्चमारिष ॥ ५७ ॥ अ
थापरेजनपदादक्षिणाभरतर्षभ ॥ द्रविडाःकेरलाःप्राच्याभूषिकावनवासिकाः ॥ ५८ ॥ कर्णाटकामहिषकाविकल्पामूषकास्तथा ॥ झिल्लिकाःकुंतलाश्चैवसौहृ
दानभकाननाः ॥ ५९ ॥ कौकुट्टकास्तथाचोलाःकोंकणामालवानराः ॥ समंगाःकरकाश्चैवकुकुरांगारमारिषाः ॥ ६० ॥ ध्वजिन्युत्सवसंकेतास्त्रिगर्त्ताःशाल्वसे
नयः ॥ व्यूकाःकोकबकाःप्रोष्ठाःसमवेगवशास्तथा ॥ ६१ ॥ तथैवविंध्यचुलिकाःपुलिंदावल्कलैःसह ॥ मालवाबल्लवाश्चैवतथैवापरबल्लवाः ॥ ६२ ॥ कुलिंदाःका
लदाश्चैवकुंडलाःकरटास्तथा ॥ मूषकास्तनबालाश्चसनीपाघटसृंजयाः ॥ ६३ ॥ अठिदाःपाशिवाटाश्चतनयाःसुनयास्तथा ॥ ऋषिकाविदभाःकाकास्तंगणाः
परतंगणाः ॥ ६४ ॥ उत्तराश्चापरेम्लेच्छाःक्रूराभरतसत्तम ॥ यवनाश्चीनकांबोजादारुणाम्लेच्छजातयः ॥ ६५ ॥ सकृद्ग्रहाःकुलत्थाश्चहूणाःपारसिकैःसह ॥
तथैवरमणाश्चीनास्तथैवदशमालिकाः ॥ ६६ ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानिच ॥ शूद्राभीराश्चदरदाःकाश्मीराःपशुभिःसह ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ यथागुणबलमिति यथागुणंसत्वादिगुणान्अनतिक्रम्य तद्वत्यथाबलंशौर्यंचानतिक्रम्य त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामात्मकस्यमहाफलंउत्कृष्टफलंहैरण्यगर्भपदप्राप्त्यंतंसम्यगनुष्ठितास म्यक्पालिताभूमिर्दुह्येतप्रपूरयेत् धेनुरिवकामान्अन्यांश्चदुग्धेइतिकामधुक् ॥ ७१ ॥ गृत्थ्यंतिअभिकांक्षांकुर्वंति वसुगृद्धाःधनलुब्धाः ॥ ७२ ॥ देवकायानांयज्ञेनमानुषकायानामन्नप्रदत्वेन भूमिःपरायणं शरणं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नस्मात्अतृप्तत्वात् ॥ ७५ ॥ एवमाधिदैविकंभूमिजयफलमुक्तंअथाध्यात्मंभूमिजयफलमाह पितेति अच्छिद्रंसंपूर्णदर्शनंयस्याःसाभूमिःयोगमार्गरीत्याकारस्न्येनदृष्टासतीपित्रादिव

स्वाशीराश्चांतचाराश्चपल्हवागिरिगह्वराः ॥ आत्रेयाःसभरद्वाजास्तथैवस्तनपोषिकाः ॥६८॥ प्रोषकाश्चकलिंगाश्चकिरातानांचजातयः ॥ तोमराहन्यमाना श्चतथैवकरभंजकाः ॥६९॥ एतेचान्येजनपदाःप्राच्योदीच्यास्तथैवच ॥ उद्देशमात्रेणमयादेशाःसंकीर्तिताविभो ॥७० ॥ यथागुणबलंचापित्रिवर्गस्यमहाफ लं ॥ दुह्येतधेनुःकामधुक्भूमिःसम्यगनुष्ठिता ॥७१॥ तस्यांगृत्थ्यंतिराजानःशूराधर्मार्थकोविदाः ॥ तेत्यजंत्याहवेप्राणान्वसुगृद्धास्तरस्विनः ॥ ७२॥ देवमानुषं कायानांकामंभूमिःपरायणं ॥ अन्योन्यस्यावलुंपंतिसारमेयायथामिषं ॥७३॥ राजानोभरतश्रेष्ठभोक्तुकामावसुंधरां ॥ नचापितृप्तिःकामानांविद्यतेद्यापिक स्यचित् ॥७४॥ तस्मात्परिग्रहेभूमेर्यततेकुरुपांडवाः ॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनैवचभारत ॥७५॥ पिताभ्राताचपुत्राश्चखंद्यौश्चनरपुंगव ॥ भूमिर्भवतिभूतानांस म्यगच्छिद्रदर्शना ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतीयनदीदेशादिनामकथनेनवमोऽध्यायः ॥९॥ ॥७॥ धृतराष्ट्र उवाच भारतस्यास्यवर्षस्यतथाहैमवतस्यच ॥ प्रमाणमायुषःसूतबलंचापिशुभाशुभं ॥ १ ॥ अनागतमतिक्रांतंवर्त्तमानंचसंजय ॥ आचक्ष्वमेविस्तरेण हरिवर्षंतथैवच ॥ २ ॥ संजयउवाच चत्वारिभारतेवर्षेयुगानिभरतर्षभ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचतिष्यंचकुरुवर्द्धन ॥ ३ ॥ पूर्वंकृतयुगंनामततस्त्रेतायुगंप्रभो ॥ संक्षेपाद्द्वापरस्याथततस्तिष्यंप्रवर्त्तते ॥ ४ ॥ चत्वारितुसहस्राणिवर्षाणांकुरुसत्तम ॥ आयुःसंख्याकृतयुगेसंख्याताराजसत्तम ॥ ५ ॥ तथात्रीणिसहस्राणित्रे तायांमनुजाधिप ॥ द्वेसहस्रेद्वापरेतुभुवितिष्ठंतिसांप्रतं ॥६॥ नप्रमाणस्थितिर्ह्यस्तितिष्येऽस्मिन्भरतर्षभ ॥ गर्भस्थाश्चम्रियंतेऽत्रतथाजाताम्रियंतिच ॥७॥ महा बलामहासत्वाःप्रज्ञागुणसमन्विताः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चशतशोऽथसहस्रशः ॥ ८ ॥ जाताःकृतयुगेराजन्धनिनःप्रियदर्शनाः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चमुनयोवै तपोधनाः ॥९ ॥ महोत्साहामहात्मानोधार्मिकाःसत्यवादिनः ॥ प्रियदर्शनावपुष्मंतोमहावीर्याधनुर्द्धराः ॥ १० ॥

दिहभौतिकेभ्यआघातेभ्यःपाति वज्रकायत्वंप्रयच्छतीत्यर्थः खंखस्थंसूर्यादीनांपदंद्यौःस्वर्गपदंचसैवमंवति तत्तत्प्रापयतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥७॥ भारतस्येति ॥१॥२॥ तिष्यंकलियुगं ॥३॥४॥५॥६॥७॥ प्रजायंतेप्रजांजनयंति ॥ ८ ॥ ९ ॥ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ सर्ववर्णाः परस्परजयैषिणोजायंतइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं मानःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिः क्रोधोऽभिज्वलनं मायाकपटं असूयापरगुणेषुदोषाविष्करणं रागोविषयेषुप्री तिः लोभस्तल्लिप्सा ॥ १४ ॥ संक्षेपोगुणानामितिशेषः ॥ १५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥३॥ ॥४॥ जंबूखंडइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ महाराज ॥ ४ ॥ अष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचयोजनानिविष्कंभश्चतुर्दलकमलाकारस्यजंबूद्वीपस्यपत्रांतपरिधिः तादृशविस्तारएवपिंडप्रमाणमंतर्भाव्यपर्वताकृतित्वाजंबुपर्वतइत्युच्यते ॥ ५ ॥ लावणस्येति क्षेत्रफलतःपं

वराहायुधिजायंतेक्षत्रियाःशूरसत्तमाः ॥ त्रेतायांक्षत्रियाराजन्सर्वेवैचक्रवर्त्तिनः॥ ११ ॥ सर्ववर्णाश्चजायंतेसदाचैवचद्वापरे ॥ महोत्साहावीर्यवंतःपरस्परज यैषिणः ॥ १२ ॥ तेजसाल्पेनसंयुक्ताःक्रोधनाःपुरुषानृप ॥ लुब्धाअनृतकाश्चैवतिष्येजायंतिभारत ॥ १३ ॥ ईर्ष्यामानस्तथाक्रोधोमायाऽसूयातथैवच ॥ तिष्ये भवतिभूतानांरागोलोभश्चभारत ॥ १४ ॥ संक्षेपोवर्त्ततेराजन्द्वापरेस्मिन्नराधिप ॥ गुणोत्तरंहैमवतंहरिवर्षंततःपरं ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबू खंडविनिर्माणपर्वणिभारतवर्षेकृताद्यनुरोधेनायुर्निरूपणेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ ॥४॥ समाप्तंचजंबूखंडविनिर्माणपर्व ॥ अथभूमिपर्व ॥ धृतराष्ट्रउ वाच जंबूखंडस्त्वयाप्रोक्तोयथावदिहसंजय ॥ विष्कंभमस्यप्रब्रूहिपरिमाणंतुतत्त्वतः ॥ १ ॥ समुद्रस्यप्रमाणंचसम्यगच्छिद्रदर्शनं ॥ शाकद्वीपंचमेब्रूहिकुश द्वीपंचसंजय ॥ २ ॥ शाल्मलिंचैवतत्त्वेनक्रौंचद्वीपंतथैवच ॥ ब्रूहिगावल्गणेसर्वंराहोःसोमार्कयोस्तथा ॥ ३ ॥ संजयउवाच राजन्सुबहवोद्वीपायैरिदंसं ततंजगत् ॥ सप्तद्वीपान्प्रवक्ष्यामिचंद्रादित्यौग्रहंतथा ॥ ४ ॥ अष्टादशसहस्राणियोजनानिविशांपते ॥ षट्शतानिचपूर्णानिविष्कंभोजंबुपर्वतः ॥ ५ ॥ लावण स्यसमुद्रस्यविष्कंभोद्विगुणःस्मृतः ॥ नानाजनपदाकीर्णोमणिविद्रुमचित्रितः ॥ ६ ॥ नैकधातुविचित्रैश्चपर्वतैरुपशोभितः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णःसागरःपरि मंडलः ॥ ७ ॥ शाकद्वीपंचवक्ष्यामियथावदिहपार्थिव ॥ शृणुमेत्वंयथान्यायंब्रुवतःकुरुनंदन ॥ ८ ॥ जंबूद्वीपप्रमाणेनद्विगुणःसनराधिप ॥ विष्कंभेणमहाराज सागरोपिविभागशः ॥ ९ ॥ क्षीरोदोभरतश्रेष्ठयेनसंपरिवारितः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तत्रनम्रियतेजनः ॥ १० ॥

चसहस्रायामत्वाज्जंबूद्वीपस्यतदुभयतःपंचपंचभिःसहस्रैःसमुद्रस्यविष्कंभोविस्तारः तेनससमुद्रस्यद्वीपस्यपंचदशसहस्रयोजनोव्यासः द्विगुणःदशसहस्रयोजनःपरिमंडलश्चेदुभयतःसमुद्रवेष्टनेनसहचत्वारिं शत्सहस्रः एवंतृतीयोऽशीतिसहस्रः चतुर्थःषष्टिसहस्राधिकंलक्षं पंचमोलक्षत्रयंविंशतिसहस्राणि षष्ठोलक्षषट्कंचत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तमोद्वादशलक्षाण्यशीतिसहस्राणि एतेषांसंकलनेपंचविंशतिलक्षाणि पंचत्रिंशत्सहस्राणियोजनानिसप्तानांद्वीपानांससमुद्राणांविस्तारः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रेवतीज्योतिर्मंडलरूपेणदिविविभ्रम्यमाणापिदिव्येनरूपेणात्रापिवर्त्ततेएवंविधिर्मर्यादापितामहेनकृता ॥ १८ ॥१९॥ २० ॥ २१ ॥ पतगवर्णंव्या
चष्टे तयोरिति मिश्रोवर्णःपतगइत्यर्थः कारणगुणाःकार्यगुणानारभंतइतिन्यायेनश्यामपर्वतभवःश्यामवर्णः शाकाद्यन्नपरिणामेनमनुष्याअपिश्यामत्वंगताइत्यर्थः यस्मात्श्यामोगिरिस्तस्मात्तत्स्थानांश्यामो

कुतएवहिदुर्भिक्षंक्षमातेजोयुताहिते॥ शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावद्भरतर्षभ॥ ११ ॥ उक्तएषमहाराजकिमन्यत्कथयामिते॥ धृतराष्ट्रउवाच शाकद्वीप
स्यसंक्षेपोयथावदिहसंजय॥ १२ ॥ उक्तस्त्वयामहाप्राज्ञविस्तरंब्रूहितत्त्वतः॥ संजयउवाच तथैवपर्वताराजन्सप्तात्रमणिभूषिताः ॥ १३ ॥ रत्नाकरास्त
थानद्यस्तेषांनामानिमेशृणु॥ अतीवगुणवत्सर्वंतत्रपुण्यंजनाधिप॥ १४॥ देवर्षिगंधर्वयुतःप्रथमोमेरुरुच्यते॥ प्रागायतोमहाराजमलयोनामपर्वतः ॥ १५॥
ततोमेघाःप्रवर्त्तंतेप्रभवंतिचसर्वशः॥ ततःपरेणकौरव्यजलधारोमहागिरिः ॥ १६ ॥ ततोनित्यमुपादत्तेवासवःपरमंजलं॥ ततोवर्षंप्रभवतिवर्षकालेजनेश्वर
॥ १७॥ उच्चैर्गिरीरैवतकोयत्रनित्यंप्रतिष्ठिता॥ रेवतीदिविनक्षत्रंपितामहकृतोविधिः॥ १८॥ उत्तरेणतुराजेंद्रश्यामोनाममहागिरिः॥ नवमेघप्रभःप्रांशुःश्री
मानुज्ज्वलविग्रहः॥ १९॥ यतःश्यामत्वमापन्नाःप्रजाजनपदेश्वर॥ धृतराष्ट्रउवाच सुमहान्संशयोमेद्यप्रोक्तोयंसंजयत्वया॥ २०॥ प्रजाःकथंसूतपुत्रसं
प्राप्ताःश्यामतामिह संजयउवाच सर्वेष्वेवमहाराजद्वीपेषुकुरुनंदन॥ २१ ॥ गौरःकृष्णश्चपतगस्तयोर्वर्णांतरेनृप॥ श्यामोयस्मात्प्रवृत्तोवैतस्माच्छ्यामो
गिरिःस्मृतः॥ २२ ॥ ततःपरंकौरवेंद्रदुर्गशैलोमहोदयः॥ केसरःकेसरयुतोयतोवातःप्रवर्त्तते॥ २३॥ तेषांयोजनविष्कंभोद्विगुणःप्रविभागशः॥वर्षाणितेषुकौ
रव्यसप्तोक्तानिमनीषिभिः॥ २४ ॥ महामेरुर्महाकाशोजलदःकुमुदोत्तरः॥ जलधारोमहाराजसुकुमारइतिस्मृतः॥ २५॥ रैवतस्यतुकौमारःश्यामस्यमणिकां
चनः॥ केसरस्याथमौदाकीपरेणतुमहापुमान्॥ २६॥ परिवार्यतुकौरव्यदैर्घ्यंह्रस्वत्वमेवच॥ जंबूद्वीपेनसंख्यातस्तस्यमध्येमहाद्रुमः ॥ २७॥ शाकोनाममहा
राजप्रजातस्यसदानुगा॥ तत्रपुण्याजनपदाःपूज्यतेतत्रशंकरः॥ २८॥ तत्रगच्छंतिसिद्धाश्चचारणादैवतानिच॥ धार्मिकाश्चप्रजाराजंश्चत्वारोतीवभारत॥ २९॥
वर्णाःस्वकर्मनिरतानचस्तेनोत्रदृश्यते॥ दीर्घायुषोमहाराजजरामृत्युविवर्जिताः॥ ३० ॥ प्रजास्तत्रविवर्द्धंतेवर्षास्विवसमुद्रगाः॥ नद्यःपुण्यजलास्तत्रगंगाच
बहुधागता॥ ३१ ॥ सुकुमारीकुमारीचशीताशीवेणिकातथा॥ महानदीचकौरव्यतथामणिजलानदी॥ ३२ ॥

वर्णःप्रवृत्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ उत्तरेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मानः शिलो

पक्षुर्वर्षनिकाचैवनदीभरतसत्तम ॥ तत्रप्रवृत्ताःपुण्योदानद्यःकुरुकुलोद्वह ॥ ३३ ॥ सहस्राणांशतान्येवयतोवर्षतिवासवः ॥ नतासांनामधेयानिपरिमाणंतथै
व च ॥ ३४ ॥ शक्यंतेपरिसंख्यातुंपुण्यास्ताहिसरिद्वराः ॥ तत्रपुण्याजनपदाश्चत्वारोलोकसंमताः ॥ ३५ ॥ मंगाश्चमशकाश्चैवमानसामंदगास्तथा ॥ मंगाब्राह्म
णभूयिष्ठाःस्वकर्मनिरतानृप ॥ ३६ ॥ मशकेषुतुराजन्याधार्मिकाःसर्वकामदाः ॥ मानसाश्चमहाराजवैश्यधर्मोपजीविनः ॥ ३७ ॥ सर्वकामसमायुक्ताःशूराध
र्मार्थनिश्चिताः ॥ शूद्रास्तुमंदगानित्यंपुरुषाधर्मशीलिनः ॥ ३८ ॥ नतत्रराजाराजेंद्रनदंडोनचदंडिकाः ॥ स्वधर्मेणैवधर्मज्ञास्तेरक्षंतिपरस्परं ॥ ३९ ॥ एतावदे
वशक्यंतुतत्रद्वीपेप्रभाषितुं ॥ एतदेवचश्रोतव्यंशाकद्वीपेमहौजसि ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिशाकद्वीपवर्णनेएकादशोऽध्यायः ॥
॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच उत्तरेषुचकौरव्यद्वीपेषुश्रूयतेकथा ॥ एवंतत्रमहाराजब्रुवतश्चनिबोधमे ॥ १ ॥ घृततोयःसमुद्रोत्रदधिमंडोदको
परः ॥ सुरोदःसागरश्चैवतथान्योजलसागरः ॥ २ ॥ परस्परेणद्विगुणाःसर्वेद्वीपानराधिप ॥ पर्वताश्चमहाराजसमुद्रैःपरिवारिताः ॥ ३ ॥ गौरस्तुमध्यमेद्वीपेगिरि
र्मानःशिलोमहान् ॥ पर्वतःपश्चिमेकृष्णोनारायणसखोनृप ॥ ४ ॥ तत्ररत्नानिदिव्यानिस्वयंरक्षतिकेशवः ॥ प्रसन्नश्चाभवत्तत्रप्रजानांव्यदधत्सुखं ॥ ५ ॥ कुश
स्तंबःकुशद्वीपेमध्येजनपदैःसह ॥ संपूज्यतेशाल्मलिश्चद्वीपेशाल्मलिकेनृप ॥ ६ ॥ क्रौंचद्वीपेमहाक्रौंचोगिरीरत्नचयाकरः ॥ संपूज्यतेमहाराजचातुर्वर्ण्येननित्य
दा ॥ ७ ॥ गोमंतःपर्वतोराजन्सुमहान्सर्वधातुकः ॥ यत्रनित्यंनिवसतिश्रीमान्कमललोचनः ॥ ८ ॥ मोक्षिभिःसंगतोनित्यंप्रभुर्नारायणोहरिः ॥ कुशद्वीपेतुराजेंद्र
पर्वतोविद्रुमैश्चितः ॥ ९ ॥ स्वनामनामादुर्द्धर्षोद्वितीयोहेमपर्वतः ॥ द्युतिमान्नामकौरव्यतृतीयःकुमुदोगिरिः ॥ १० ॥ चतुर्थःपुष्पवान्नामपंचमस्तुकुशेशयः ॥
षष्ठोहरिगिरिर्नामषडेतेपर्वतोत्तमाः ॥ ११ ॥ तेषामंतरविष्कंभोद्विगुणःसर्वभागशः ॥ औद्भिदंप्रथमंवर्षंद्वितीयंवेणुमंडलं ॥ १२ ॥ तृतीयंसुरथाकारंचतुर्थंकं
बलंस्मृतं ॥ धृतिमत्पंचमंवर्षंषष्ठंवर्षंप्रभाकरं ॥ १३ ॥ सप्तमंकापिलंवर्षंसप्तैतेवर्षलंभकाः ॥ एतेषुदेवगंधर्वाःप्रजाश्चजगतीश्वर ॥ १४ ॥ विहरंतेरमंतेचनतेषु
म्रियतेजनः ॥ नतेषुदस्यवःसंतिम्लेच्छजात्योपिवानृप ॥ १५ ॥ गौरप्रायोजनःसर्वःसुकुमारश्चपार्थिव ॥ अवशिष्टेषुसर्वेषुवक्ष्यामिमनुजेश्वर ॥ १६ ॥

मनःशिलाख्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चतुरस्रंचतुर्दलकमलाकारंजंबूमंडलमितिशेषः तस्यपूर्वेअश्रांतपरिधिरुक्तः अष्टादश
सहस्राणिमद्धुषलानिसमारतेति इहयत्रमध्यममंडलपरिधिस्त्रयस्त्रिंशच्छतयोजनइत्युच्यते ततश्चपंचसहस्रीतोयावान्यत्रापभागोबहिर्वृद्धस्तावानेवत्रयस्त्रिंशतोपंचसहस्रीतोमर्भागअइतिज्ञेयं ॥ ३२ ॥

यथाश्रुतंमहाराजतदव्यग्रमनाःशृणु ॥ क्रौंचद्वीपेमहाराजक्रौंचोनाममहागिरिः ॥ १७ ॥ क्रौंचात्परोवामनकोवामनादंधकारकः ॥ अंधकारात्परोराजन्मै
नाकःपर्वतोत्तमः ॥ १८ ॥ मैनाकात्परतोराजन्गोविंदोगिरिरुत्तमः ॥ गोविंदात्परतोराजन्निबिडोनामपर्वतः ॥ १९ ॥ परस्तुद्विगुणस्तेषांविष्कंभोवंशवर्द्धन ॥
देशांस्तत्रप्रवक्ष्यामितन्मेनिगदतःशृणु ॥ २० ॥ क्रौंचस्यकुशलोदेशोवामनस्यमनोनुगः ॥ मनोनुगात्परश्चोष्णोदेशःकुरुकुलोद्वह ॥ २१ ॥ उष्णात्परःप्रावर
कःप्रावारादंधकारकः ॥ अंधकारकदेशात्तुमुनिदेशःपरःस्मृतः ॥ २२ ॥ मुनिदेशात्परश्चैवप्रोच्यतेदुंदुभिस्वनः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णोगौरप्रायोजनाधिप ॥
॥ २३ ॥ एतेदेशामहाराजदेवगंधर्वसेविताः ॥ पुष्करेपुष्करोनामपर्वतोमणिरत्नवान् ॥ २४ ॥ तत्रनित्यंप्रभवतिस्वयंदेवःप्रजापतिः ॥ तंपर्युपासतेनित्यंदेवाः
सर्वेमहर्षयः ॥ २५ ॥ वाग्भिर्मनोनुकूलाभिःपूजयंतोजनाधिप ॥ जंबूद्वीपात्प्रवर्ततेरत्नानिविविधान्युत ॥ २६ ॥ द्वीपेषुतेषुसर्वेषुप्रजानांकुरुसत्तम ॥ ब्रह्मचर्येण
सत्येनप्रजानांहिदमेनच ॥ २७ ॥ आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यांद्विगुणंद्विगुणंततः ॥ एकोजनपदोराजन्द्वीपेष्वेतेषुभारत ॥ उक्ताजनपदायेषुधर्मश्चैकःप्रदृश्यते ॥ २८ ॥
ईश्वरोदंडमुद्यम्यस्वयमेवप्रजापतिः ॥ द्वीपानेतान्महाराजरक्षंस्तिष्ठतिनित्यदा ॥ २९ ॥ सराजासशिवोराजन्सपितासप्रपितामहः ॥ गोपायतिनरश्रेष्ठप्रजाःसज
डपंडिताः ॥ ३० ॥ भोजनंचात्रकौरव्यप्रजाःस्वयमुपस्थितं ॥ सिद्धमेवमहाबाहोतद्धिभुंजंतिनित्यदा ॥ ३१ ॥ ततःपरंसमानामदृश्यतेलोकसंस्थितिः ॥ चतुरस्रं
महाराजत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलं ॥ ३२ ॥ तत्रतिष्ठंतिकौरव्यचत्वारोलोकसंमताः ॥ दिग्गजाभरतश्रेष्ठवामनैरावतादयः ॥ ३३ ॥ सुप्रतीकस्तदाराजप्रभिन्नकरटा
मुखः ॥ तस्याहंपरिमाणंतुनसंख्यातुमिहोत्सहे ॥ ३४ ॥ असंख्यातःसनित्यंहितिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ तत्रवैवायवोवांतिदिग्भ्यःसर्वाभ्यएवहि ॥ ३५ ॥ असंबद्धा
महाराजतान्प्रगृह्णंतितेगजाः ॥ पुष्करैःपद्मसंकाशैर्विकसद्भिर्महाप्रभैः ॥ ३६ ॥

तत्रपत्रसंथितस्थानेषुचतुर्षु ॥ ३३ ॥ तस्यगजचतुष्टयस्यपृथिव्याआश्रयभूतस्य तत्कस्योपरिवर्ततेइतिदुर्वचं तेनईश्वरशक्त्यैवदिग्गजाध्रियंतइतिभावः ॥ ३४ ॥ सःगजसमूहः वातरज्जुभिर्गजाबद्धाइत्ये
तन्मतांतरंतदपिदूषयति तत्रेति ॥ ३५ ॥ प्रत्युतवायोरेवनिग्रहंतेकुर्वंतीत्याहृतानिति पुष्करैःशुंडाग्रैः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उत्तरंसूर्येंदुराहुप्रमाणं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ परिणाहेनपरिधिनाषट्त्रिंशत्सहस्राणि विपुलत्वेनततोप्याधिक्येनइदमुत्तरान्वयि ॥ ४१ ॥ षष्टिर्योजनानिपरिणाहएवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ पतगःशीघ्रगःविभावसुःसूर्यः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेभूमिपर्वार्थप्रकाशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥

शतधापुनरेवाशुतेतान्मुंचंतिनित्यशः ॥ श्वसद्भिर्मुच्यमानास्तुदिग्गजैरिहमारुताः ॥ ३७ ॥ आगच्छंतिमहाराजततस्तिष्ठंतिवैप्रजाः ॥ धृतराष्ट्रउवाच परो
॥१६॥ वैविस्तरोत्यर्थंत्वयासंजयकीर्तितः ॥ ३८ ॥ दर्शितंद्वीपसंस्थानमुत्तरंब्रूहिसंजय ॥ संजयउवाच उक्ताद्वीपामहाराजग्रहंवैश्टणुतत्त्वतः ॥ ३९ ॥ स्वर्भा ६
नोःकौरवश्रेष्ठयावदेवप्रमाणतः ॥ परिमंडलोमहाराजस्वर्भानुःश्रूयतेग्रहः ॥ ४० ॥ योजनानांसहस्राणिविष्कंभोद्वादशास्यवै ॥ परिणाहेनषट्त्रिंशद्विपुलत्वे
नचानघ ॥ ४१ ॥ षष्टिमाहुःशतान्यस्यबुधाःपौराणिकास्तथा ॥ चंद्रमास्तुसहस्राणिराजन्नेकादशस्मृतः ॥ ४२ ॥ विष्कंभेणकुरुश्रेष्ठत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलं ॥ ए
कोनषष्टिविष्कंभंशीतरश्मेर्महात्मनः ॥ ४३ ॥ सूर्यस्त्वष्टौसहस्राणिद्वेचान्येकुरुनंदन ॥ विष्कंभेणततोराजन्मंडलंत्रिंशतासमं ॥ ४४ ॥ अष्टपंचाशतंराजन्विपुल
त्वेनचानघ ॥ श्रूयतेपरमोदारःपतगोसौविभावसुः ॥ ४५ ॥ एतत्प्रमाणमर्कस्यनिर्दिष्टमिहभारत ॥ सराहुश्छादयत्येतौयथाकालंमहत्तया ॥ ४६ ॥ चंद्रादित्यौ
महाराजसंक्षेपोयमुदाहृतः ॥ इत्येतत्तेमहाराजपृच्छतःशास्त्रचक्षुषा ॥ ४७ ॥ सर्वमुक्तंयथातत्त्वंतस्माच्छममवाप्नुहि ॥ यथोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसनिर्माणमिदंजग
त् ॥ ४८ ॥ तस्मादाश्वसकौरव्यपुत्रंदुर्योधनंप्रति ॥ श्रुत्वेदंभरतश्रेष्ठभूमिपर्वमनोनुगं ॥ ४९ ॥ श्रीमान्भवतिराजन्यःसिद्धार्थःसाधुसंमतः ॥ आयुर्बलंचकीर्ति
श्चतस्यतेजश्चवर्धते ॥ ५० ॥ यःश्टणोतिमहीपालपर्वणीदंयतव्रतः ॥ प्रीयंतेपितरस्तस्यतथैवचपितामहाः ॥ ५१ ॥ इदंतुभारतंवर्षंयत्रवर्त्तामहेवयं ॥ पूर्वैःप्रवर्त्ति
तंपुण्यंतत्सर्वंश्रुतवानसि ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिउत्तरद्वीपादिसंस्थानवर्णनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ समाप्तमिदंभूमिपर्व ॥ ॥ ७ ॥
अथभगवद्गीतापर्व ॥ वैशंपायनउवाच अथगावल्गणिर्विद्वान्संयुगादेत्यभारत ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यभूतभव्यभविष्यवित् ॥ १ ॥ ध्यायतेधृतराष्ट्रायस
हसोत्पत्यदुःखितः ॥ आचष्टनिहतंभीष्मंभरतानांपितामहं ॥ २ ॥ संजयउवाच संजयोहंमहाराजनमस्तेभरतर्षभ ॥ हतोभीष्मःशांतनवोभरतानांपिता
महः ॥ ३ ॥ ककुदंसर्वयोधानांधामसर्वधनुष्मतां ॥ शरतल्पगतःसोद्यशेतेकुरुपितामहः ॥ ४ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ककुदंराज्ञांमध्येध्वजतुल्यं ककुदोप्यस्त्रीवृषांगेराट्ध्वजेवरेइतिमेदिनी धामतेजः ॥ ४ ॥

॥५॥६॥ अपसंभ्रमोनिर्भयः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥ अर्बुदंकोटिदशकंलक्षंवा पूर्वमयुतस्यप्रत्यहंप्रतिज्ञानात् ॥१२॥१३॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभा० त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ कथमिति ॥१॥२॥

यस्यवीर्यसमाश्रित्यद्यूतंपुत्रस्तवाकरोत् ॥ सशेतेनिहतोराजन्संख्येभीष्मःशिखंडिना ॥५॥ यःसर्वान्पृथिवीपालान्समवेतान्महामृधे॥ जिगायैकरथेनैवका
शिपुर्यांमहारथः॥६॥ जामदग्न्यंरणेरामंयोयुध्यदपसंभ्रमः॥ नहतोजामदग्न्येनसहतोद्यशिखंडिना ॥७॥ महेंद्रसदृशःशौर्येस्थैर्येचहिमवानिव ॥ समुद्रइव
गांभीर्येसहिष्णुत्वेधरासमः॥८॥ शरदंष्ट्रोधनुर्वक्रःखड्गजिह्वोदुरासदः॥ नरसिंहःपितातेद्यपांचाल्येननिपातितः॥९॥ पांडवानांमहासैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे॥
प्रावेपतभयोद्विग्नंसिंहंदृष्ट्वेवगोगणः॥१०॥ परिरक्ष्यससेनांतेदशरात्रमनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥११॥ यःसशक्रइवाक्षोभ्योव
र्षन्बाणान्सहस्रशः॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः॥१२॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभग्नइवद्रुमः॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्यथानार्हःसभारत ॥१३॥ इति
श्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिभीष्ममृत्युश्रवणेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंकुरूणामृषभोहतोभीष्मः
शिखंडिना॥ कथंरथात्सन्यपतत्पितामेवासवोपमः॥१॥ कथमाचक्ष्वमेयोधाहीनाभीष्मेणसंजय॥ बलिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा ॥२॥ तस्मिन्हते
महाप्राज्ञेमहेष्वासेमहाबले॥ महासत्वेनरव्याघ्रेकिमुआसीन्मनस्तव॥३॥ आर्तिंपरामांविशतिमनःशंससिमेहतं ॥ कुरूणामृषभंवीरमकंपंपुरुषर्षभं ॥४॥
केतंयांतमनुप्राप्ताःकेवास्यासन्पुरोगमाः॥ केतिष्ठन्केन्यवर्त्तंतकेऽन्ववर्त्तंतसंजय॥५॥ केशूरारथशार्दूलमच्युतंक्षत्रियर्षभं॥ तथानीकंगाहमानंसहसापृष्ठतो
न्वयुः॥६॥ यस्तमोर्कइवापोहन्परसैन्यममित्रहा॥ सहस्ररश्मिप्रतिमःपरेषांभयमादधत्॥७॥ अकरोद्दुष्करंकर्मरणेपांडुसुतेषुयः॥ ग्रसमानमनीकानियए
नंपर्यवारयन्॥८॥ कृतिनंतंदुराधर्षंसंजयास्यत्वमंतिके॥ कथंशांतनवंयुद्धेपांडवाःप्रत्यवारयन्॥९॥ निकृंतंतमनीकानिशरदंष्ट्रंमनस्विनं॥ चापव्यात्तान
नंघोरमसिजिह्वंदुरासदं॥१०॥ अनर्हंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितं॥ पातयामासकौंतेयःकथंतमजितंयुधि॥११॥ उग्रधन्वानमुग्रेषुवर्त्तमानंरथोत्तमे ॥प
रेषामुत्तमांगानिप्रचिन्वंतमथेषुभिः॥१२॥ पांडवानांमहत्सैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे॥ कालाग्निमिवदुर्धर्षसमचेष्टतनित्यशः॥१३॥ परिकृष्यससेनांतुदशरात्र
मनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥१४॥

॥२॥ ४॥५॥६॥७॥८॥ अस्यत्वमंतिकेस्थित्वासर्वंदृष्टवानसोतिशेषः ॥९॥१०॥११॥ प्रचिन्वंतंपुष्पवदाददानं ॥१२॥ समचेष्टतम्रियमाणपशुवद्धस्तपादविक्षेपंकृतवत् ॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अजहुस्त्यक्तवंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ मौर्वीघोषेणस्तनयित्नुर्गर्जन्मेघइव पृषत्कपृषतोबाणबिंदुः धनुषैवह्रादरूपोमहाशब्दोः

यःसशक्रइवाक्षय्यंवर्षंशरमयंक्षिपन् ॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः ॥ १५ ॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभुग्नइवद्रुमः ॥ ममदुर्मंत्रितेनाजौयथानार्हति भारतः ॥ १६ ॥ कथंशांतनवंदृष्ट्वापांडवानामनीकिनी ॥ प्रहर्तुमशकत्तत्रभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ १७ ॥ कथंभीष्मेणसंग्रामंप्राकुर्वन्पांडुनंदनाः ॥ कथंचनाज यद्भीष्मोद्रोणेजीवतिसंजय ॥ १८ ॥ कृपेसन्निहितेतत्रभरद्वाजात्मजेतथा ॥ भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःकथंसनिधनंगतः ॥ १९ ॥ कथंचातिरथस्तेनपांचाल्येनशिखं डिना ॥ भीष्मोविनिहतोयुद्धेदेवैरपिदुरासदः ॥ २० ॥ यःस्पर्द्धतेरणेनित्यंजामदग्न्यंमहाबलं ॥ अजितंजामदग्न्येनशक्रतुल्यपराक्रमं ॥ २१ ॥ तंहतंसमरेभीष्मं महारथकुलोदितं ॥ संजयाचक्ष्वमेवीरंयेनशर्मनविद्महे ॥ २२ ॥ मामकाःकेमहेष्वासानाजहुःसंजयाच्युतं ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःकेवीराःपर्यवारयन् ॥ २३ ॥ यच्छिखंडिमुखाःसर्वेपांडवाभीष्ममभ्ययुः ॥ कच्चित्तेकुरवःसर्वेनाजहुःसंजयाच्युतं ॥ २४ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मं नदीर्यते ॥ २५ ॥ यस्मिन्सत्यंचमेधाचनीतिश्चभरतर्षभे ॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि ॥ २६ ॥ मौर्वीघोषस्तनयित्नुःपृषत्कपृषतोमहान् ॥ धनुर्ह्रा दमहाशब्दोमहामेघइवोन्नतः ॥ २७ ॥ योऽभ्यवर्षतकौंतेयान्सपांचालान्ससृंजयान् ॥ निघ्नन्पररथान्वीरोदानवानिववज्रभृत् ॥ २८ ॥ इष्वस्त्रसागरंघोरंबाण ग्राहंदुरासदं ॥ कार्मुकोर्मिणमक्षय्यमद्वीपंचलमप्लवं ॥ २९ ॥ गदासिमकरावासंहयावर्त्तगजाकुलं ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनं ॥ ३० ॥ हया न्गजपदातींश्चरथांश्चतरसाबहून् ॥ निमज्जयंतंसमरेपरवीरापहारिणं ॥ ३१ ॥ विदह्यमानंकोपेनतेजसाचपरंतपं ॥ वेलेवमकरावासंकेवीराःपर्यवारयन् ॥ ३२ ॥ भीष्मोयदकरोत्कर्मसमरेसंजयारिहा ॥ दुर्योधनहितार्थायकेतस्यास्यपुरोऽभवन् ॥ ३३ ॥ केरक्षन्दक्षिणंचक्रंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ पृष्ठतःकेपरान्वी रान्पासेधन्यतव्रताः ॥ ३४ ॥ केपुरस्तादवर्त्तंतरक्षंतोभीष्ममंतिके ॥ केरक्षन्नुत्तरंचक्रंवीरावीरस्ययुध्यतः ॥ ३५ ॥ वामेचक्रेवर्त्तमानाःकेऽघ्नन्संजयसृंजयान् अग्रतोऽग्र्यमनीकेषुकेऽभ्यरक्षन्दुरासदं ॥ ३६ ॥ पार्श्वतःकेऽभ्यरक्षंतगच्छंतोदुर्गमांगतिं ॥ समूहेकेपरान्वीरान्प्रत्ययुध्यंतसंजय ॥ ३७ ॥ रक्ष्यमाणःकथंवीरैर्गो प्यमानाश्चतेनते ॥ दुर्जयानामनीकानिनाजयंस्तरसायुधि ॥ ३८ ॥

शनिष्यमितुलोमस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ कार्मुकोर्मिणंचापोर्मिमंतं अद्वीपंनिराश्रयं अप्लवंतरणोपायहीनं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अपासेधन्न्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

यःप्रजापतेर्दक्षादेः परमेष्ठीपरमेपदेतिष्ठतीतितथाहिरण्यगर्भइवतस्मिन्नितिशेषः ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ पुत्रलक्ष्मणिपुत्रोत्तमे लक्ष्मचिह्नेप्रधानेचेतिविश्वः॥४३॥ प्रोक्तंलोकेख्यातं ॥४४॥ सर्वास्त्रविनयोपे

सर्वलोकेश्वरस्येवपरमेष्ठीप्रजापतेः॥ कथंप्रहर्तुमपितेशेकुःसंजयपांडवाः॥ ३९॥ यस्मिन्द्वीपेसमाश्वस्ययुध्यंतेकुरवःपरैः॥ तंनिमग्नंनरव्याघ्रंभीष्मंशंससिसं
जय॥४०॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यममपुत्रोबृहद्बलः॥ नपांडवानगणयत्कथंसनिहतःपरैः॥४१॥यःपुराविबुधैःसर्वैःसहायेयुद्धदुर्मदः॥ कांक्षितोदानवान्घ्नद्भिः
पिताममममहाव्रतः॥ ४२॥ यस्मिञ्जातेमहावीर्येशांतनुर्लोकविश्रुतः॥ शोकंदैन्यंचदुःखंचप्राजहात्पुत्रलक्ष्मणि॥४३॥ प्रोक्तंपरायणंप्राज्ञंस्वधर्मनिरतंशुचिं॥
वेदवेदांगतत्त्वज्ञंकथंशंससिमेहतं॥ ४४॥ सर्वास्त्रविनयोपेतंशांतंदांतंमनस्विनं॥ हतंशांतनवंश्रुत्वामन्येशेषंहतंबलं ॥ ४५॥ धर्माद्धर्मोबलवान्संप्राप्तइति
मेमतिः॥ यत्रवृद्धंगुरुंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः॥ ४६॥ जामदग्न्यःपुरारामःसर्वास्त्रविदनुत्तमः॥ अंबार्थमुद्यतःसंख्येभीष्मेणयुधिनिर्जितः ॥ ४७॥ तमिंद्र
समकर्माणंककुदंसर्वधन्विनां ॥ हतंशंससिमेभीष्मंकिंनुदुःखमतःपरं ॥ ४८ ॥ असकृत्क्षत्रियव्राताःसंख्येयेनविनिर्जिताः॥जामदग्न्येनवीरेणपरवीरनिघा
तिना॥ ४९ ॥ नहतोयोमहाबुद्धिःसहतोद्यशिखंडिना॥ तस्मान्नूनंमहावीर्याद्भार्गवाद्युद्धदुर्मदात्॥ ५०॥ तेजोवीर्यबलैर्भूयान्शिखंडीद्रुपदात्मजः॥ यःशूरंकृ
तिनंयुद्धेसर्वशास्त्रविशारदं॥ ५१॥ परमास्त्रविदंवीरंजघानभरतर्षभं ॥ केवीरास्तममित्रघ्नमन्वयुःशस्त्रसंसदि ॥ ५२ ॥ शंसमेतद्यथाचासीद्युद्धंभीष्मस्यपां
डवैः॥ योषेवहतवीरामेसेनापुत्रस्यसंजय॥ ५३॥ अगोपमिवचोद्भ्रांतंगोकुलंतद्बलंमम ॥ पौरुषंसर्वलोकस्यपरंयस्मिन्महाहवे ॥ ५४ ॥ परासक्तेचवस्तस्मि
न्कथमासीन्मनस्तदा॥ जीवितेप्यद्यसामर्थ्यंकिमिवास्मासुसंजय ॥ ५५॥ घातयित्वामहावीर्यंपितरंलोकधार्मिकं ॥ अगाधेसलिलेमग्नांनावंदृष्ट्वेवपारगाः
॥ ५६॥ भीष्मेहतेभृशंदुःखान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः॥ अद्रिसारमयंनूनंहृदयंममसंजय॥ ५७॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते॥ यस्मिन्नस्त्राणिमेधाच
नीतिश्चपुरुषर्षभे॥ ५८॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि॥ नचास्त्रेणनशौर्येणतपसामेधयानच॥ ५९॥ नधृत्यानपुनस्त्यागान्मृत्योःकश्चिद्विमुच्यते॥
कालोनूनंमहावीर्यःसर्वलोकदुरत्ययः॥ ६० ॥ यत्रशांतनवंभीष्मंहतंशंससिसंजय॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तोमहद्दुःखमचिंतयन्॥६१॥ आशंसेहंपरंत्राणंभीष्मा
च्छांतनुनंदनात्॥ यदादित्यमिवापश्यत्पतितंभुविसंजय॥६२॥

तंसर्वास्त्रशिक्षायुक्तं विनयातुबलायांस्त्रीशिक्षायांप्रणतौपुमानितिमेदिनी॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥परासक्तेपरलोकप्रिये॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

दुर्योधनःशांतनवंकिंतदाप्रत्यपद्यत ॥ नाहंस्वेषांपरेषांवाबुद्ध्यासंजयचिंतयन् ॥ ६३ ॥ शेषंकिंचित्प्रपश्यामिप्रत्यनीकेमहीक्षितां ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोयमृषिभिः
संप्रदर्शितः ॥ ६४ ॥ यत्रशांतनवंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ वयंवाराज्यमिच्छामोघातयित्वामहाव्रतं ॥ ६५ ॥ क्षत्रधर्मेस्थिताःपार्थानापराध्यंतिपुत्रकाः ॥
॥ १८ ॥ एतदार्येणकर्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय ॥ ६६ ॥ पराक्रमःपराशक्तिस्तत्तुतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ अनीकानिविनिघ्नंतंह्रीमंतमपराजितं ॥ ६७ ॥ कथंशांतनवंतातंपां
डुपुत्राव्यवारयन् ॥ यथायुक्तान्यनीकानिकथंयुद्धंमहात्मभिः ॥ ६८ ॥ कथंवानिहतोभीष्मःपितासंजयमेपरैः ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ६९ ॥
दुःशासनश्चकितवोहतेभीष्मेकिमब्रुवन् ॥ यच्छरीरैरुपास्तीर्णांनरवारणवाजिनां ॥ ७० ॥ शरशक्तिमहाखड्गतोमराक्षांमहाभयां ॥ प्राविशन्कितवामंदाःसभां
युद्धदुरासदां ॥ ७१ ॥ प्राणद्यूतेप्रतिभयेकेऽदीव्यंतनरर्षभाः ॥ केजीयंतेजितास्तत्रकृतलक्ष्यानिपातिताः ॥ ७२ ॥ अन्येभीष्माच्छांतनवात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥
नहिमेशांतिरस्तीहश्रुत्वादेवव्रतंहतं ॥ ७३ ॥ पितरंभीमकर्माणंभीष्ममाहवशोभिनं ॥ आर्तिमेहृदयेरूढांमहतींपुत्रहानिजां ॥ ७४ ॥ त्वंहिमेसर्पिषेवाग्निमुद्दी
पयसिसंजय ॥ महांतंभारमुद्यम्यविश्रुतंसार्वलौकिकं ॥ ७५ ॥ दृष्ट्वाविनिहतंभीष्मंमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ श्रोष्यामितानिदुःखानिदुर्योधनकृतान्यहं ॥ ७६ ॥
तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयद्वृत्तंतत्रसंजय ॥ यद्वृत्तंतत्रसंग्राममेमंदस्याबुद्धिसंभवं ॥ ७७ ॥ अपनीतंसुनीतंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ यत्कृतंतत्रसंग्रामेभीष्मेणजय
मिच्छता ॥ ७८ ॥ तेजोयुक्तंकृतास्त्रेणशंसतच्चाप्यशेषतः ॥ यथातदभवद्युद्धंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ७९ ॥ क्रमेणयेनयस्मिंश्चकालेयच्चयथाभवत् ॥ ८० ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० धृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराज
यथार्हसि ॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममासंक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः ॥ एनसातेननान्यंसउपाशंकितुमर्हति ॥ २ ॥ महाराजमनुष्येषु
निंद्यंयःसर्वमाचरेत् ॥ सवध्यःसर्वलोकस्यविदितानिसमाचरन् ॥ ३ ॥ निकारोनिकृतिप्रज्ञैःपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूतःसहामात्यैःक्षांतश्चसुचिरंवने ॥ ४ ॥
हयानांचगजानांचराज्ञांचामिततेजसां ॥ प्रत्यक्षंयन्मयादृष्टंदृष्टंयोगबलेनच ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

त्वद्युक्तइति आसंक्तुंआसंजयितुं ॥ १ ॥ एनसापापेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्युत्थितस्यउच्छ्वासवर्त्तिनउत्पत्तिःकारणंतस्यविज्ञानं ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यूढेषुव्यूहरचनयास्थितेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इति

शृणुतत्पृथिवीपालमाचशोकेमनःकृथाः ॥ दिष्टमेतत्पुरानूनमिदमेवनराधिप ॥ ६ ॥ नमस्कृत्वापितुस्तेहंपाराशर्यायधीमते ॥ यस्यप्रसादादिव्यंतत्प्राप्तंज्ञान
मनुत्तमं ॥ ७ ॥ दृष्टिश्चातींद्रियाराजन्दूराच्छ्रवणमेवच ॥ परचित्तस्यविज्ञानमतीतानागतस्यच ॥ ८ ॥ व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशेचगतिःशुभा ॥ अस्त्रैर
संगोयुद्धेषुवरदानान्महात्मनः ॥ ९ ॥ शृणुमेविस्तरेणेदंविचित्रंपरमाद्भुतं ॥ भरतानामभूद्युद्धंयथातल्लोमहर्षणं ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषुयत्तेषुव्यूढेषुचविधानतः ॥
दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ अनीकानिचसर्वाणिशीघ्रंत्वमनुचोदय ॥ १२ ॥ अयंसमागमोभि
प्रायोवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ पांडवानांससैन्यानांकुरूणांचसमागमः ॥ १३ ॥ नातःकार्यतमंमन्येरणेभीष्मस्यरक्षणात् ॥ हन्याद्गुप्तोह्यसौपार्थान्सोमकांश्चस
संजयान् ॥ १४ ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ श्रूयतेस्त्रीह्यसौपूर्वंतस्माद्वर्ज्योरणेमम ॥ १५ ॥ तस्माद्भीष्मोरक्षितव्योविशेषेणेतिमेमतिः ॥
शिखंडिनोवधेयत्ताःसर्वेतिष्ठंतुमामकाः ॥ १६ ॥ तथाप्राच्याःप्रतीच्याश्चदाक्षिणात्योत्तरापथाः ॥ सर्वयास्त्रेषुकुशलास्तेरक्षंतुपितामहं ॥ १७ ॥ अरक्ष्यमाणं
हिवृकोहन्यात्सिंहंमहाबलं ॥ मासिंहंजंबुकेनेवघातयामःशिखंडिना ॥ १८ ॥ वामंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षिणं ॥ गोप्तारौफाल्गुनस्यैतौफाल्गुनोपिशि
खंडिनः ॥ १९ ॥ संरक्ष्यमाणःपार्थेनभीष्मेणचविवर्जितः ॥ यथानहन्याद्गांगेयंदुःशासनतथाकुरु ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० दुर्यो
धनदुःशासनसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोरजन्यांव्युष्टायांशब्दःसमभवन्महान् ॥ क्रोशतांभूमिपालानांयुज्यतांयुज्यता
मिति ॥ १ ॥ शंखदुंदुभिघोषैश्चसिंहनादैश्चभारत ॥ हयहेषितनादैश्चरथनेमिस्वनैस्तथा ॥ २ ॥ गजानांबृंहतांचैवयोधानांचापिगर्जतां ॥ क्ष्वेलितास्फोटितोत्क्रुष्टै
स्तुमुलंसर्वतोभवत् ॥ ३ ॥ उदतिष्ठन्महाराजसर्वंयुक्तमशेषतः ॥ सूर्योदयेमहत्सैन्यंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ४ ॥ राजेंद्रतवपुत्राणांपांडवानांतथैवच ॥ दुष्प्रधृष्याणि
चास्त्राणिसशस्त्रकवचानिच ॥ ५ ॥ ततःप्रकाशेसैन्यानिसमदृश्यंतभारत ॥ त्वदीयानांपरेषांचशस्त्रवंतिमहांतिच ॥ ६ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदपरिष्कृताः ॥
विभ्राजमानादृश्यंतेमेघाइवसविद्युतः ॥ ७ ॥ रथानीकान्यदृश्यंतनगराणीवभूरिशः ॥ अतीवशुशुभेतत्रपितातेपूर्णचंद्रवत् ॥ ८ ॥

भीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ युक्तंसन्नद्धं अशेषतःसर्वप्रकारैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ वागुराकाराःपरेषांबंधनार्थमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तलबद्धाःतलंज्याघातत्राणंबद्धंयैस्ते कलापिनःतूणवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ बद्धकृष्णाजिनाइति युद्धेम

धनुर्भिर्ऋष्टिभिःखड्गैर्गदाभिःशक्तितोमरैः॥ योधाःप्रहरणैःशुभ्रैस्तेष्वनीकेष्ववस्थिताः॥९॥ गजाःपदातारथिनस्तुरगाश्चविशांपते॥ व्यतिष्ठन्वागुराकाराःश
तशोथसहस्रशः॥ १०॥ ध्वजाबहुविधाकाराव्यदृश्यंतसमुच्छ्रिताः॥ स्वेषांचैवपरेषांचद्युतिमंतःसहस्रशः॥ ११॥ कांचनामणिचित्रांगाज्वलंतइवपावकाः॥
अर्चिष्मंतोव्यरोचंतगजारोहाःसहस्रशः॥ १२॥ महेंद्रकेतवःशुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव॥ सन्नद्धास्तेप्रवीराश्चददृशुर्युद्धकांक्षिणः॥ १३॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रास्त
लबद्धाःकलापिनः॥ ऋषभाक्षामनुष्येंद्राश्चमूमुखगताबभुः॥ १४॥ शकुनिःसौबलःशल्यआवंत्योथजयद्रथः॥ विंदानुविंदौकैकेयाःकांबोजश्चसुदक्षिणः॥
॥ १५॥ श्रुतायुधश्चकालिंगोजयत्सेनश्चपार्थिवः॥ बृहद्बलश्चकौशल्यःकृतवर्माचसात्वतः॥ १६॥ दशैतेपुरुषव्याघ्राःशूराःपरिघबाहवः॥ अक्षौहिणीनांपतयो
यज्वानोभूरिदक्षिणाः॥ १७॥ एतेचान्येचबहवोदुर्योधनवशानुगाः॥ राजानोराजपुत्राश्चनीतिमंतोमहारथाः॥ १८॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतस्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः॥
बद्धकृष्णाजिनाःसर्वेबलिनोयुद्धशालिनः॥ १९॥ हृष्टादुर्योधनस्यार्थेब्रह्मलोकायदीक्षिताः॥ समर्थादशवाहिन्यःपरिगृह्यव्यवस्थिताः॥ २०॥ एकादशीधा
र्तराष्ट्रीकौरवाणांमहाचमूः॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयत्रशांतनवोऽग्रणीः॥ २१॥ श्वेतोष्णीषंश्वेतहयंश्वेतवर्माणमच्युतं॥ अपश्याममहाराजभीष्मंचंद्रमिवो
दितं॥ २२॥ हेमतालध्वजंभीष्मंराजतेस्यंदनेस्थितं॥ श्वेताभ्रइवतीक्ष्णांशुंददृशुःकुरुपांडवाः॥ २३॥ सृंजयाश्चमहेष्वासाधृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ जृंभमाणंम
हासिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगायथा॥ २४॥ धृष्टद्युम्नमुखाःसर्वेसमुद्विविजिरेमुहुः॥ एकादशैताःश्रीजुष्टावाहिन्यस्तवपार्थिव॥ २५॥ पांडवानांतथासप्तमहापुरुषपा
लिताः॥ उन्मत्तमकरावर्तौमहाग्राहसमाकुलौ॥ २६॥ युगांतेसमवेतौद्वौदृश्येतेसागराविव॥ नैवनस्तादृशोराजन्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः॥ अनीकानांसमेतानांकौर
वाणांतथाविधः॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेषोडशोऽध्यायः॥ १६॥ ॥७॥ संजयउवाच यथासभगवान्व्या
सःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत्॥ तथैवसहिताःसर्वेसमाजग्मुर्महीक्षितः॥ १॥

रणदीक्षांप्राप्तवंतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तथाविधः संमर्दइतिशेषः ॥ २७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ यथासइति ॥ १ ॥

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेति मघापित्र्यंनक्षत्रं तस्यविषयोदेशःपितृलोकस्तद्गतःसोमः कुरुपांडवयुद्धारंभदिनमुक्तंभारतसाविच्यां हेमंतेप्रथमेमासिशुक्लपक्षेत्रयोदशी प्रवृत्तंभारतंयुद्धंनक्षत्रेयम
दैवते प्रथमेमार्गशीर्षे अत्रत्रयोदशीशब्देनतद्युक्ताचतुर्दश्येवग्राह्या अर्जुनेनहतोभीष्मोमाघमासेऽसिताष्टमीति त्रयोदश्यांतुमध्याह्नेभारद्वाजोनिपातितइति तत्रैवयुद्धस्यदशमेपंचदशेचाह्निहतयोर्भीष्मद्रोण
योरष्टमीत्रयोदशीसंयोगदर्शनात् अत्रपौषेतिमाघशब्दोमकरायनाभिप्रायेण तदानींतत्संभवात् असिताष्टमीतिछेदः अन्यथासप्तमीद्वादश्योरेवतयोर्हननंप्राप्नोति यत्तुअमावास्यायांदुर्योधनहननंतत्रैवोक्तं तत्रा
प्यमावास्याशब्दइष्टिदिनेप्रतिपद्येवप्रयुक्तोवेदितव्यः यमदैवतेइतिभरणीनग्राह्याकिंतुयुग्मदैवतंमृगशीर्षमेवग्राह्यं तस्यहिपूर्वदलंशुक्रदैवत्यत्वादासुरंउत्तरार्द्धंबुधदैवत्यत्वाद्दैव्यं तेनतत्रासुराणामुपरमोदेवानाम
भ्युदयश्चसूचितोभवति किंचचत्वारिंशदहान्यद्यद्वेचमेनिःसृतस्यवै पुष्येणसंप्रयातोस्मिश्रवणेपुनरागतइतियुद्धारंभादष्टादशेऽह्नितीर्थयात्रातआगतस्यबलदेवस्यवचनात् श्रवणेयुद्धसमाप्तिर्दृश्यते ततःप्राचीने
ऽह्नियुद्धसमाप्तेर्मृगशीर्षएवयुद्धारंभःसंभवतिनत्वेकविंशेभरण्यां अष्टादशदिनमध्येनक्षत्रत्रयक्षयस्यकल्पयितुमयुक्तत्वात् कार्त्तिकीकृत्तिकायोगानुपातेनचतुर्दश्यांमृगस्यैवसंभावनाच्च एतेनयुद्धारंभप्रकल्यम
घाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेतिभीष्मपर्वणिसंजयवाक्यान्मघायांयुद्धारंभइत्यपिनिरस्तं बलदेववाक्यविरुद्धत्वात् शब्दार्थस्तुमघापदेनतत्सहचराःपितरोलक्ष्यंते तेनयुद्धेमृतानांउत्तमदेहप्रदानार्थंचं
द्रस्तदापितृलोकेसन्निहितोभूदिति स्वर्गिणांदिव्यदेहलाभश्चंद्राधीनइतिशास्त्रप्रसिद्धेः तथाद्वादश्यांरात्रियुद्धेचंद्रोदयकालेत्रिभागमात्रशेषायांरात्रौयुद्धमवर्त्ततेत्युक्तं तत्रत्रिभागेत्यस्यत्रिमुहूर्त्तशेषायामित्य

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यत ॥ दीप्यमानाश्चसंपेतुर्दिविसप्तमहाग्रहाः ॥ २ ॥
द्विधाभूतइवादित्यउदयेप्रत्यदृश्यत ॥ ज्वलंत्याशिखयाभूयोभानुमानुदितोरविः ॥ ३ ॥

र्थः तथाअष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताइतिभीष्मवचनंतुमाघोयंसमनुप्राप्तःत्रिभागमात्रःपक्षोयंइतिवाक्यशेषानुसारात् अशतंशतहीनंयथास्यात्तथाअष्टपंचअष्टपंचाशद्रात्रयोव्यतीताइतिव्याख्येयं
विलोमशोधनात् अष्टपंचाशद्दूनंशतंरात्रयोद्वाचत्वारिंशद्रात्रयोव्यतीताइत्यर्थः तथाचपौषकृष्णाष्टमीतोमाघशुक्लपंचम्यांतावंतीदिनसंख्यापूर्यते पक्षस्यचतृतीयोभागोगतोभवति तत्राप्येकतिथिक्षयात् पंच
म्याःद्विचत्वारिंशत्तमत्वंज्ञेयं शेषोभवितुमर्हतीत्यत्रकार्यशेषोदेहत्यागादिरेवशेषोनतुपक्षशेषइतिव्याख्याज्ञेया तत्रायंनिष्कर्षः कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवत्यांकृष्णप्रयाणं ततोमार्गशीर्षकृष्णपंचम्यांपुष्येसेनयोः
निर्याणं ततःपंचम्याउपरिषष्ठीमारभ्यसप्तदिनानिगणयित्वातदुपर्यष्टमेह्निअमावास्याभविष्यतीत्यनेनत्रयोदशदिनात्मकोयंकृष्णपक्षोमहोत्पातजनकइतिसूचितं क्षीणयोश्चतिथ्योःपक्षांतरेपुनर्वृद्ध्यासंख्या
पूर्णताप्रतीतिमार्गशीर्षकृष्णपंचमीमारभ्यपौषशुक्लप्रतिपत्द्विचत्वारिंशीतिथिर्भवतीतिबलदेववाक्योक्तादिनसंख्यानक्षत्रसंख्याचानुगृहीताभवति यत्तुसप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति संग्रामंयोजयेत्त
त्रतांसाहुःशक्रदैवतां मघाश्चैवकुरुक्षेत्रंपुष्योवेतिपुनःपुनरितिदुर्योधनवाक्यं तत्रसंग्राममित्यनेनसंग्रामेजयसाधनंधाराबंधादिकंतस्यांयोजयेदित्युक्तं शक्रदैवतामित्यनेनतस्यांज्येष्ठानक्षत्रयोगउच्यते सचति
थिद्वयक्षयात्तत्रासंभवन्नपितत्रतिथिवदेवनक्षत्रक्षयाद्वातिथिनक्षत्रयोराद्यंतयोगाद्वाज्ञेयइतिसर्वंसमंजसं महाग्रहाःराहुकेतोरुपग्रहत्वात्सप्तैव ॥ २ ॥ ३ ॥

श्वशिरेश्वदंक्तवंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अयोनिधनंअयसाशस्त्रेणमरणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तालेनध्वजभूतेन १८ ॥ १९ ॥ गोवासनःतद्दे

श्वाशिरेप्वदीप्तायांदिशिगोमायुवायसाः ॥ लिप्समानाःशरीराणिमांसशोणितभोजनाः ॥४॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ भरद्वाजात्मजश्चैवप्रा
तरुत्थायसंयतौ ॥ ५ ॥ जयोस्तुपांडुपुत्राणामित्यूचतुररिंदमौ ॥ युयुधातेतवार्थाययथाससमयःकृतः ॥ ६ ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ समानीयम
हीपालानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ इदंवःक्षत्रियाद्वारंस्वर्गायापावृतंमहत् ॥ गच्छध्वंतेनशक्रस्यब्रह्मणःसहलोकतां ॥८॥ एषवःशाश्वतःपंथाःपूर्वैःपूर्वतरैःकृतः ॥ सं
भावयध्वमात्मानमव्यग्रमनसोयुधि ॥ ९ ॥ नाभागोथययातिश्चमांधातानहुषोनृगः ॥ संसिद्धाःपरमंस्थानंगताःकर्मभिरीदृशैः ॥ १० ॥ अधर्मःक्षत्रियस्यैष
यद्व्याधिमरणंगृहे ॥ यदयोनिधनंयातिसोस्यधर्मःसनातनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तामहीपालाभीष्मेणभरतर्षभ ॥ निर्ययुःस्वान्यनीकानिशोभयंतोरथोत्तमैः ॥ १२ ॥
सतुवैकर्त्तनःकर्णःसामात्यःसहबंधुभिः ॥ न्यासितःसमरेशस्त्रंभीष्मेणभरतर्षभ ॥ १३ ॥ अपेतकर्णाःपुत्रास्तेराजानश्चैवतावकाः ॥ निर्ययुःसिंहनादेननादयं
तोदिशोदश ॥ १४ ॥ श्वेतैश्छत्रैःपताकाभिर्ध्वजवारणवाजिभिः ॥ तान्यनीकानिशोभंतेगजैरथपदातिभिः ॥ १५ ॥ भेरीपणवशब्दैश्चदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥
रथनेमिनिनादैश्चबभूवाकुलितामही ॥ १६ ॥ कांचनांगदकेयूरैःकार्मुकैश्चमहारथाः ॥ भ्राजमानाव्यराजंतसाग्नयःपर्वताइव ॥ १७ ॥ तालेनमहताभीष्मःपं
चतारेणकेतुना ॥ विमलादित्यसंकाशस्तस्थौकुरुचमूपरि ॥ १८ ॥ येत्वदीयामहेष्वासाराजानोभरतर्षभ ॥ अवर्त्ततयथादेशंराजन्शांतनवस्यते ॥ १९ ॥ सतु
गोवासनःशैब्यःसहितःसर्वराजभिः ॥ ययौमातंगराजेनराजार्हेणपताकिना ॥ पद्मवर्णस्त्वनीकानांसर्वेषामग्रतःस्थितः ॥ २० ॥ अश्वत्थामाययौयत्तःसिंहलां
गूलकेतुना ॥ श्रुतायुधश्चित्रसेनःपुरुमित्रोविविंशतिः ॥ २१ ॥ शल्योभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चमहारथः ॥ एतेसप्तमहेष्वासाद्रोणपुत्रपुरोगमाः ॥ २२ ॥ स्यंदनैर्व
रवर्माणोभीष्मस्यासन्पुरोगमाः ॥ तेषामपिमहोत्सेधाःशोभयंतोरथोत्तमान् ॥ २३ ॥ भ्राजमानाव्यरोचंतजांबूनदमयाध्वजाः ॥ जांबूनदमयीवेदीकमंडलुवि
भूषिता ॥ २४ ॥ केतुराचार्यमुख्यस्यद्रोणस्यधनुषासह ॥ अनेकशतसाहस्रमनीकमनुकर्षतः ॥ २५ ॥ महान्दुर्योधनस्यासीन्नागोमणिमयोध्वजः ॥ तस्यपौ
रवकालिंगकांबोजाःसस्रुदक्षिणाः ॥ २६ ॥

स्यः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ अंगपतिनाकर्णपुत्रेणवृषकेतुना ॥ २८ ॥ वराहेणकेतुमुख्येनेतिसंबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निष्केणकंठाभरणेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिश्री

क्षेमधन्वाशाल्यश्चतस्थुःप्रमुखतोरथाः ॥ स्यंदनेनमहार्हेणकेतुनावृषभेणच ॥ प्रकर्षन्नेवसेनाग्रंमागधस्यकृपोययौ ॥ २७ ॥ तदंगपतिनागुप्तंकृपेणचमन
स्विनाः ॥ शारदांबुधरप्रख्यंप्राच्यानांसुमहद्बलं ॥ २८ ॥ अनीकप्रमुखेतिष्ठन्वराहेणमहायशाः ॥ शुशुभेकेतुमुख्येनराजतेनजयद्रथः ॥ २९ ॥ शतंरथसहस्रा
णांवश्यात्मवशवर्तिनः ॥ अष्टौनागसहस्राणिसादिनामयुतानिषट् ॥ ३० ॥ तत्सिंधुपतिनाराज्ञापालितंध्वजिनीमुखं ॥ अनंतरथनागाश्वमशोभतमहद्ब
लं ॥ ३१ ॥ षष्ट्यारथसहस्रैस्तुनागानामयुतेनच ॥ पतिःसर्वकलिंगानांययौकेतुमतासह ॥ ३२ ॥ तस्यपर्वतसंकाशाव्यरोचंतमहागजाः ॥ यंत्रतोमरतूणीरैः
पताकाभिःसुशोभिताः ॥ ३३ ॥ शुशुभेकेतुमुख्येनपावकेनकलिंगकः ॥ श्वेतच्छत्रेणनिष्केणचामरव्यजनेनच ॥ ३४ ॥ केतुमानपिमातंगंविचित्रपरमांकुशं ॥
आस्थितःसमरेराजन्मेघस्थइवभानुमान् ॥ ३५ ॥ तेजसादीप्यमानस्तुवारणोत्तममास्थितः ॥ भगदत्तोययौराजायथावज्रधरस्तथा ॥ ३६ ॥ गजस्कंधगता
वास्तांभगदत्तेनसंमितौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेतुमंतमनुव्रतौ ॥ ३७ ॥ सरथानीकवान्व्यूहोहस्त्यंगोनृपशीर्षवान् ॥ वाजिपक्षःपतत्युग्रःप्रहसन्सर्वतोमुखः
॥ ३८ ॥ द्रोणेनविहितोराजन्राज्ञाशांतनवेनच ॥ तथैवाचार्यपुत्रेणबाल्हीकेनकृपेणच ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेसप्त
दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच । ततोमुहूर्त्तात्तुमुलःशब्दोहृदयकंपनः ॥ अश्रूयतमहाराजयोधानांप्रयुयुत्सतां ॥ १ ॥
शंखदुंदुभिघोषैश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ नेमिघोषैरथानांचदीर्यतीववसुंधरा ॥ २ ॥ हयानांहेषमाणानांयोधानांचैवगर्जतां ॥ क्षणेनैवनभोभूमिःशब्देनापू
रितंतदा ॥ ३ ॥ पुत्राणांतवदुर्धर्षपांडवानांतथैवच ॥ समकंपंतसैन्यानिपरस्परसमागमे ॥ ४ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ॥ भ्राजमानाव्यदृश्यंत
मेघाइवसविद्युतः ॥ ५ ॥ ध्वजाबहुविधाकारास्तावकानांनराधिप ॥ कांचनांगदिनोरेजुर्ज्वलिताइवपावकाः ॥ ६ ॥ स्वेषांचैवपरेषांचसमदृश्यंतभारत ॥ महेंद्र
केतवःशुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव ॥ ७ ॥ कांचनैःकवचैर्वीराज्वलनार्कसमप्रभैः ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतज्वलनार्कसमप्रभाः ॥ ८ ॥ कुरुयोधवराराजन्विचित्रायुध
कार्मुकाः ॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाःपताकिनः ॥ ९ ॥

ष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ रथानामयुतानिषट् षट्शतान्ययुतगुणानि षष्टिलक्षाणीतियावत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशो

ऋषभाक्षामहेष्वासाश्चमूमुखगताबभुः ॥ पृष्ठगोपास्तुभीष्मस्यपुत्रास्तवनराधिप ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुःसहस्तथा ॥ १० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोवि
कर्णश्चमहारथः ॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवाःशलः ॥ ११ ॥ रथाविंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ १२ ॥
शाल्वामत्स्यास्तथांबष्ठास्त्रैगर्ताःकेकयास्तथा ॥ सौवीराःकैतवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ १३ ॥ द्वादशैतेजनपदाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ महतारथवं
शेनतेरक्षुःपितामहं ॥ १४ ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनां ॥ मागधोयत्रनृपतिस्तद्रथानीकमन्वयात् ॥ १५ ॥ रथानांचक्ररक्षाश्चपादरक्षाश्चदंति
नां ॥ अभवन्वाहिनीमध्येशतानामयुतानिषट् ॥ १६ ॥ पादाताश्चाग्रतोगच्छन्धनुश्चर्मासिपाणयः ॥ अनेकशतसाहस्रानखरप्रासयोधिनः ॥ १७ ॥ अक्षौहि
ण्योदशैकाचतवपुत्रस्यभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजगंगेवयमुनांतरा ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिसैन्यवर्णनेअष्टादशोऽध्यायः
॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अक्षौहिण्योदशैकाचव्यूढांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ कथमल्पेनसैन्येनप्रत्यव्यूहतपांडवः ॥ १ ॥ योवेदमानुषं
व्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ कथंभीष्मंसकौंतेयःप्रत्यव्यूहतसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच धार्तराष्ट्राण्यनीकानिदृष्ट्वाव्यूढानिपांडवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माधर्म
राजोधनंजयं ॥ ३ ॥ महर्षेर्वचनात्तातवेदयंतिबृहस्पतेः ॥ संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ॥ ४ ॥ सूचीमुखमनीकंस्यादल्पानांबहुभिःसह ॥ अस्मा
कंचतथासैन्यमल्पीयःसुतरांपरैः ॥ ५ ॥ एतद्वचनमाज्ञायमहर्षेर्व्यूहपांडव ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मराजंप्रत्यभाषतपांडवः ॥ ६ ॥ एषव्यूहामितेव्यूहंराजसत्तमदुर्जयं ॥
अचलंनामवज्राख्यंविहितंवज्रपाणिना ॥ ७ ॥ यःसवातइवोद्धूतःसमरेदुःसहःपरैः ॥ सनःपुरोयास्यतेवैभीमःप्रहरतांवरः ॥ ८ ॥ तेजांसिरिपुसैन्यानांमृद्
नपुरुषसत्तमः ॥ अग्रेऽग्रणीर्यास्यतिनोयुद्धोपायविचक्षणः ॥ ९ ॥ यंदृष्ट्वाकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ निवर्तिष्यंतिसंत्रस्ताःसिंहंक्षुद्रमृगायथा ॥ १० ॥
तंसर्वेसंश्रयिष्यामःप्राकारमकुतोभयाः ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंदेवराजमिवामराः ॥ ११ ॥ नहिसोस्तिपुमाल्लोकेयःसंक्रुद्धंवृकोदरं ॥ द्रष्टुमत्युग्रकर्माणंविषहेतन
रर्षभं ॥ १२ ॥

ऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अक्षौहिण्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संहतानिति अल्पैःसंहत्यैवयोद्धव्यं बहुभिस्तुविशकलितैरपियोद्धुंशक्यमि
त्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्यूहव्यूहंकुरु ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ स्पंदमानाकिंचिच्चलंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइत्यनेनतवैवैतेभागइतिसूचयति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

एवमुक्त्वामहाबाहुस्तथाचक्रेधनंजयः ॥ व्यूह्यतानिबलान्याशुप्रययौफाल्गुनस्तथा ॥ १३ ॥ संप्रयातान्कुरून्दृष्ट्वापांडवानांमहाचमूः ॥ गंगेवपूर्णास्तिमि
तास्पंदमानाव्यदृश्यत ॥ १४ ॥ भीमसेनोऽग्रणीस्तेषांधृष्टद्युम्नश्चवीर्यवान् ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ विराटश्चततःपश्चाद्राजाथाक्षौहिणी
वृतः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसोभ्यरक्षतपृष्ठतः ॥ १६ ॥ चक्ररक्षौतुभीमस्यमाद्रीपुत्रौमहाद्युती ॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपृष्ठगोपास्तरस्विनः ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नश्च
पांचाल्यस्तेषांगोप्तामहारथः ॥ सहितःपृतनाशूरैरथमुख्यैःप्रभद्रकैः ॥ १८ ॥ शिखंडीतुततःपश्चादर्जुनेनाभिरक्षितः ॥ यत्तोभीष्मविनाशायप्रययौभरतर्षभ
॥ १९ ॥ पृष्ठतोप्यर्जुनस्यासीद्युयुधानोमहाबलः ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ २० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनोग
दांबिभ्रद्वज्रसारमयींदृढां ॥ चरन्वेगेनमहतासमुद्रमपिशोषयेत् ॥ २१ ॥ एतेतिष्ठंतिसामात्याःप्रेक्षंतस्तेजनाधिप ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइतिबीभत्सुरब्रवीत् ॥
॥ २२ ॥ भीमसेनंतदाराजन्दर्शयस्वमहाबलं ॥ ब्रुवाणंतुतथापार्थंसर्वसैन्यानिभारत ॥ २३ ॥ अपूजयंस्तदावाग्भिरनुकूलाभिराहवे ॥ राजातुमध्यमानीकेकुं
तीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ बृहद्भिःकुंजरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योयज्ञसेनोमहामनाः ॥ विराटमन्वयात्पश्चात्पांडवार्थपराक्रमी ॥ २५
तेषामादित्यचंद्राभाःकनकोत्तमभूषणाः ॥ नानाचिह्नधराराजन्रथेष्वासन्महाध्वजाः ॥ २६ ॥ समुत्सार्यततःपश्चाद्धृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसो
भ्यरक्षद्युधिष्ठिरं ॥ २७ ॥ त्वदीयानांपरेषांचरथेषुविपुलान्ध्वजान् ॥ अभिभूयार्जुनस्यैकोरथेतस्थौमहाकपिः ॥ २८ ॥ पदातास्त्वग्रतोगच्छन्नसिशक्त्यृष्टिपाणयः ॥
अनेकशतसाहस्राभीमसेनस्यरक्षिणः ॥ २९ ॥ वारणादशसाहस्राःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ शूराहेममयैर्जालैर्दीप्यमानाइवाचलाः ॥ ३० ॥ क्षरंतइवजीमूताम,
हार्हाःपद्मगंधिनः ॥ राजानमन्वयुःपश्चाज्जीमूताइववार्षिकाः ॥ ३१ ॥ भीमसेनोगदांभीमांप्रकर्षन्परिघोपमां ॥ प्रचकर्षमहासैन्यंदुराधर्षोमहामनाः ॥ ३२ ॥
तमर्कमिवदुष्प्रेक्ष्यंतपंतमिववाहिनीं ॥ नशेकुःसर्वयोधास्तेप्रतिवीक्षितुमंतिके ॥ ३३ ॥ वज्रोनामैपसव्यूहोनिर्भयःसर्वतोमुखः ॥ चापविद्युद्ध्वजोघोरोगुप्तो
गांडीवधन्वना ॥ ३४ ॥ यंप्रतिव्यूह्यतिष्ठंतिपांडवास्तववाहिनीं ॥ अजेयोमानुषेलोकेपांडवैरभिरक्षितः ॥ ३५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ वारणाराजानमन्वयुरितिसंबंधः अचलाःनिष्कंपाः ॥ ३० ॥ जीमूताःपर्वताः जीमूतोऽद्रावितिमेदिनी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

प्रावातसववौ सपृषतःसबिंदुः ॥ ३६ ॥ बाताःरूक्षावायवः ॥ ३७ ॥ आहत्यआस्फाल्य ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मज्जानइति नोस्माकंयोधानांमज्जाःधातुविशेषानृपसंतइवेतियोज्यं ॥ ४४ ॥ भीमसेनंदृष्ट्वाव्यवस्थिताइतिसंबंधः ॥ ४५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥७॥ भीष्मोनेतानिर्वोढायेषांतेभीष्मनेत्राः ॥ १ ॥ मेवंपुष्कलंयथास्या

संध्यांतिष्ठत्सुसैन्येषुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ प्रावात्सपृषतोवायुर्निरभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥ ३६ ॥ विष्वग्वाताश्चविववुर्नीचैःशर्करकर्षिणः ॥ रजश्चोद्धूयतमहत्तम आच्छादयज्जगत् ॥ ३७ ॥ पपातमहतीचोल्काप्राङ्मुखीभरतर्षभ ॥ उद्यंतंसूर्यमाहत्यव्यशीर्यतमहास्वना ॥ ३८ ॥ अथसंनह्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ॥ निष्प्र भोऽभ्युदयौसूर्यःसघोषंभूश्चचालच ॥ ३९ ॥ व्यशीर्यतसनादाचभूस्तदाभरतर्षभ ॥ निर्घाताबहवोराजन्दिक्षुसर्वासुचाभवन् ॥ ४० ॥ प्रादुरासीद्रजस्तीव्रंन प्राज्ञायतकिंचन ॥ ध्वजानांधूयमानानांसहसामातरिश्वना ॥ ४१ ॥ किंकिणीजालबद्धानांकांचनस्रग्वरांबरैः ॥ महतांसपताकानामादित्यसमतेजसां ॥ ४२ ॥ सर्वंझणझणीभूतमासीत्तालवनेष्विव ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपांडवायुद्धनंदिनः ॥ ४३ ॥ व्यवस्थिताःप्रतिव्यूह्यतवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ ग्रसंतइवमज्जानोयोधा नांभरतर्षभ ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वाग्रतोभीमसेनंगदापाणिमवस्थितं ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिपांडवसैन्यव्यूहेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ ॥ १९ ॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच सूर्योदयेसंजयकेनुपूर्वंयुयुत्सवोहृष्यमाणाइवासन् ॥ मामकावाभीष्मनेत्राःसमीपेपांडवावाभीमनेत्रास्तदानीं ॥ १ ॥ केषांजघन्यौसोमसूर्यौसवायूकेषांसेनांश्वापदाश्चाभषंत ॥ केषांयूनांमुखवर्णाःप्रसन्नाःसर्वमेतद्ब्रूहिमेवंयथावत् ॥ २ ॥ संजयउवाच उभेसेने तुल्यमिवोपयातेउभेव्यूहेहृष्टरूपेनरेंद्र ॥ उभेचित्रेवनराजिप्रकाशेतथैवोभेनागरथाश्वपूर्णे ॥ ३ ॥ उभेसेनेबृहत्यौभीमरूपेतथैवोभेभारतदुर्विषह्ये ॥ तथैवोभे स्वर्गजयायसृष्टेतथैवोभेसत्पुरुषोपजुष्टे ॥ ४ ॥ पश्चान्मुखाःकुरवोधार्त्तराष्ट्राःस्थिताःपार्थाःप्राङ्मुखायोत्स्यमानाः ॥ दैत्येंद्रसेनेवचकौरवाणांदेवेंद्रसेनेवचपांडवानां ॥ ५ ॥ चक्रेवायुःपृष्ठतःपांडवानांधार्त्तराष्ट्रान्श्वापदाव्याहरंत ॥ गजेंद्राणांमदगंधांश्चतीव्रान्नसेहिरेतवपुत्रस्यनागाः ॥ ६ ॥ दुर्योधनोहस्तिनंपद्मवर्णंसु वर्णकक्ष्यंजालवंतंप्रभिन्नं ॥ समास्थितोमध्यगतःकुरूणांसंस्तूयमानोवंदिभिर्मागधैश्च ॥ ७ ॥ चंद्रप्रभंश्वेतमथातपत्रंसौवर्णस्रग्भ्राजतिचोत्तमांगे ॥ तंसर्वतःश कुनिःपार्वतीयैःसार्द्धंगांधारैर्यातिगांधारराजः ॥ ८ ॥

तथाब्रूहि मेवमितिबीक्तेःपुष्कलार्थस्यचाभिबाहुलकादुपधाह्रस्वेततोगुणेरूपं गौडास्त्विहपाठांतरंकल्पयंतिसर्वमेतद्ब्रूहिमेत्वंयथावदिति ॥ २ ॥ व्यूहेस्वेस्वेइतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥६॥७॥८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ भूमींद्रइवपर्वतइवअप्रकंप्यइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ येनयत्र तेनतत्र ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनंतरूपावष्टीत्वदीयानतुपांडवानांसेनाबह्वीतथापितांबृहती

भीष्मोग्रतःसर्वसैन्यस्यवृद्धःश्वेतच्छत्रःश्वेतधनुःसखड्गः ॥ श्वेतोष्णीषःपांडुरेणध्वजेनश्वेतैरश्वैःश्वेतशैलप्रकाशैः ॥ ९ ॥ तस्यसैन्येधार्त्तराष्ट्राश्चसर्वेवाल्हीकानामेकदेशःशलश्च ॥ येचांवष्ठाःक्षत्रियायेचसिंधोस्तथासौवीराःपंचनदाश्चशूराः ॥ १० ॥ शोणैर्हयैरुक्मरथोमहात्माद्रोणोधनुष्पाणिरदीनसत्वः ॥ आस्तेगुरुःप्रायशःसर्वराज्ञांपश्चाच्चभूमींद्रइवाभियाति ॥ ११ ॥ वार्द्धक्षत्रिःसर्वसैन्यस्यमध्येभूरिश्रवाःपुरुमित्रोजयश्च ॥ शाल्वामत्स्याःकेकयाश्चेतिसर्वेगजानीकैर्भ्रातरोयोत्स्यमानाः ॥ १२ ॥ शारद्वतश्चोत्तरधूर्महात्मामहेष्वासोगौतमश्चित्रयोधी ॥ शकैःकिरातैर्यवनैःपल्हवैश्चसार्धंचमूमुत्तरतोभियाति ॥ १३ ॥ महारथैर्वृष्णिभोजैःसुगुप्तंसुराष्ट्रकैर्विदितैरात्तशस्त्रैः ॥ बृहद्बलंकृतवर्माभिगुप्तंबलंत्वदीयंदक्षिणेनाभियाति ॥ १४ ॥ संशप्तकानामयुतंरथानांमृत्युर्जयोवार्जुनस्येतिसृष्टाः ॥ येनार्जुनस्तेनराजन्कृतास्त्राःप्रयातारस्तेत्रिगर्त्ताश्चशूराः ॥ १५ ॥ साग्रंशतसहस्रंतुनागानांतवभारत ॥ नागेनागेरथशतंशतमश्वारथेरथे ॥ १६ ॥ अश्वेऽश्वेदशधानुष्काधानुष्केशतचर्मिणः ॥ एवंव्यूढान्यनीकानिभीष्मेणतवभारत ॥ १७ ॥ संव्यूह्यमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोग्रणीः ॥ १८ ॥ महारथौघविपुलःसमुद्रइवघोषवान् ॥ भीष्मेणधार्त्तराष्ट्राणांव्यूहःप्रत्यङ्मुखोयुधि ॥ १९ ॥ अनंतरूपाध्वजिनीनरेंद्रभीमात्वदीयानतुपांडवानां ॥ तांचैवमन्येबृहतींदुष्प्रधर्षांयस्यानेताकेशवश्चार्जुनश्च ॥ २० ॥ इतिश्रीम० भी० भ० सैन्यवर्णनेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच बृहतींधार्त्तराष्ट्रस्यसेनांदृष्ट्वासमुद्यतां ॥ विषादमगमद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ व्यूहंभीष्मेणचाभेद्यंकल्पितंप्रेक्ष्यपांडवः ॥ अभेद्यमिवसंप्रेक्ष्यविवर्णोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ २ ॥ धनंजयकथंशक्यमस्माभिर्योद्धुमाहवे ॥ धार्त्तराष्ट्रैर्महाबाहोयेषांयोद्धापितामहः ॥ ३ ॥ अक्षोभ्योयमभेद्यश्चभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥ कल्पितःशास्त्रदृष्टेनविधिनाभूरिवर्चसा ॥ ४ ॥ तेवयंसंशयंप्राप्ताःससैन्याःशत्रुकर्षण ॥ कथमस्मान्महाव्यूहादुत्थानंनोभविष्यति ॥ ५ ॥ अथार्जुनोब्रवीत्पार्थंयुधिष्ठिरममित्रहा ॥ विषण्णमिवसंप्रेक्ष्यतवराजन्ननीकिनीं ॥ ६ ॥ प्रज्ञयाऽभ्यधिकान्शूरान्गुणयुक्तान्बहूनपि ॥ जयंत्यल्पतरायेनतन्निबोधविशांपते ॥ ७ ॥ तत्रतेकारणंराजन्प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ नारदस्तमृषिर्वेदभीष्मद्रोणौचपांडव ॥ ८ ॥ एनमेवार्थमाश्रित्ययुद्धेदेवासुरेऽब्रवीत् ॥ पितामहःकिलपुरामहेंद्रादीन्दिवौकसः ॥ ९ ॥

तांचैवमन्येइतिसंबंधः ॥ २० ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बृहतीमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्थानंजयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गुणभूतोदासभूतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अकुंठसायकः अप्रतिहतायुधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥७॥

नतथाबलवीर्याभ्यांजयंतिविजिगीषवः ॥ यथासत्यानृशंस्याभ्यांधर्मेणैवोद्यमेनच ॥ १० ॥ ज्ञात्वाधर्ममधर्मंचलोभंचोत्तममास्थिताः ॥ युध्यध्वमनहंकारा यतोधर्मस्ततोजयः ॥ ११ ॥ एवंराजन्विजानीहिध्रुवोस्माकंरणेजयः ॥ यथातुनारदःप्राहयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ १२॥ गुणभूतोजयःकृष्णेपृष्ठतोऽन्वेतिमाधवं॥ अन्यथाविजयश्चास्यसन्नतिश्चापरोगुणः ॥ १३ ॥ अनंततेजागोविंदःशत्रुपूगेषुनिर्व्यथः ॥ पुरुषःसनातनमयोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ १४ ॥ पुराह्येषहरिर्भूत्वा विकुंठोऽकुंठसायकः ॥ सुरासुरानवस्फूर्जन्नब्रवीत्केजयंत्विति ॥ १५॥ कथंकृष्णजयेमेतियैरुक्तंतत्रतैर्जितं ॥ तत्प्रसादाद्धित्रैलोक्यंप्राप्तंशक्रादिभिःसुरैः ॥ ॥१६॥तस्यतेनव्यथांकांचिदिहपश्यामिभारत॥ यस्यतेजयमाशास्तेविश्वभुक्त्रिदिवेश्वरः॥ १७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप०युधिष्ठिरार्जुनसंवादेएकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजास्वांसेनांसमनोदयत् ॥ प्रतिव्यूहन्ननीकानिभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ १॥ यथोद्दिष्टान्यनीकानिप्रत्यव्यूहंतपांडवाः ॥ स्वर्गपरममिच्छंतःसुयुद्धेनकुरूद्वहाः ॥ २ ॥ मध्येशिखंडिनोऽनीकंरक्षितंसव्यसाचिना ॥ धृष्टद्युम्नश्चरन्नग्रेभीमसेनेनपालितः ॥ ३ ॥ अनीकंदक्षिणंराजन्युयुधानेनपालितं ॥ श्रीमतासात्वताग्र्येणशक्रेणेवधनुष्मता ॥ ४ ॥ महेंद्रयानप्रतिमंरथंतुसोपस्करंहाटकरत्नचित्रं॥ युधिष्ठिरःकांचनभांडयोक्त्रंसमास्थितोनागपुरस्यमध्ये ॥५॥ समुच्छ्रितंदंतशलाकमस्यसुपांडुरंछत्रमतीवभाति ॥ प्रदक्षिणंचैनमुपाचरंतमहर्षयःसंस्तुतिभिर्महेंद्रं ॥६॥ पुरोहिताःशत्रुवधंवदंतोब्रह्मर्षिसिद्धाःश्रुतवंतएनं ॥ जप्यैश्चमंत्रैश्चमहौषधीभिःसमंततःस्वस्त्ययनंब्रुवंतः॥ ७॥ततःसवस्त्राणितथैवगाश्चफलानिपुष्पाणितथैवनिष्कान् ॥ कुरूत्तमोब्राह्मणसान्महात्माकुर्वन्ययौशक्रइवामरेशः ॥ ८ ॥ सहस्रसूर्यःशतकिंकिणीकःपरार्ध्यजांबूनदहेमचित्रः ॥ रथोर्जुनस्याग्निरिवार्चिमालीविभ्राजतेश्वेतहयःसुचक्रः ॥ ९ ॥ तमास्थितःकेशवसंगृहीतंकपिध्वजोगांडिवबाणपाणिः ॥ धनुर्धरोयस्यसमःपृथिव्यांनविद्यतेनोभविताकदाचित् ॥ १० ॥ उद्वर्तयिष्यंस्तवपुत्रसेनामतीवरौद्रंसबिभर्त्तिरूपं ॥ अनायुधोयःसुभुजोभुजाभ्यांनराश्वनागान्युधिभस्मकुर्यात् ॥ ११ ॥ सभीमसेनःसहितोयमाभ्यांवृकोदरोवीररथस्यगोप्ता ॥ तंतत्रसिंहर्षभमत्तखेलंलोकेमहेंद्रप्रतिमानकल्पं ॥ १२ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरस्यमध्येस्थितंइदानीमानीतमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सहस्रंसूर्यतुल्यान्यादर्शचक्राणियस्मिन्ससहस्रसूर्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेयोनःसेनांयोभीष्मोनोऽस्मभ्यंअस्मत्तःसेनांस्वांआररक्षअभेद्यव्यूहरचनयारक्षितवान् ॥ १५ ॥गूहंतिपरिवारयंति भरतर्षभेणभीष्मेण ॥१६॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा वदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ इदानींस्वस्यदिव्यंज्ञानमस्तीतिदर्शयन्संजयउवाच धार्त्तराष्ट्रबलमिति हितार्थायहितश्चासावर्थश्चहितार्थोजयस्तदर्थं ॥ १ ॥ दुर्गायाःअसुरनिहंत्र्यै नमसिद्धायाःस्तोत्रंउदीरयअसुरांशानांशत्रूणांपराजयाय ॥ २ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ३ ॥ हेसिद्धसेनानिसिद्धानांयोगिनांसेनासमुदायस्तस्यनेत्रीपरमपदप्रापिकायोगसिद्धिकरीत्यर्थः आर्ये ऋगतौअस्मात् कर्तृत्वोर्ण्यत् प्राप्यब्रह्मस्वरूपेइत्यर्थः मंदरेमंदरवनेवसतीतितथा कुमारिअविप्लुतब्रह्मचर्येजरादिहीनेइतिवा कालिकालशक्ते कापालिकपालस्यायंपतिःकापालोरुद्रस्तत्पत्नि कपिलःकृष्णपिंगलश्चवर्णवि

समीक्ष्यसेनाग्रगतंदुरासदंसंविव्यथुःपंकगतायथाद्विपाः॥ वृकोदरंवारणराजदर्पंयोधास्त्वदीयाभयविग्नसत्वाः॥ १३॥ अनीकमध्येतिष्ठंतंराजपुत्रंदुरासदम्॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंगुडाकेशंजनार्दनः॥ १४॥ वासुदेवउवाच यएषरोषात्प्रतपन्बलस्थोयोनःसेनांसिंहइवेक्षतेच ॥ सएषभीष्मःकुरुवंशकेतुर्येनाहृतास्त्रिंशतंवाजिमेधाः॥ १५॥ एतांन्यनीकानिमहानुभावंगूहंतिमेघाइवरश्मिमंतं॥ एतानिहत्वापुरुषप्रवीरकांक्षस्वयुद्धंभरतर्षभेण ॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गी० श्रीकृष्णार्जुनसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥ ॥ ७॥ संजयउवाच धार्त्तराष्ट्रबलंदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितं ॥ अर्जुनस्यहितार्थायकृष्णोवचनमब्रवीत् ॥ १॥ श्रीभगवानुवाच शुचिर्भूत्वामहाबाहोसंग्रामाभिमुखेस्थितः॥ पराजयायशत्रूणांदुर्गास्तोत्रमुदीरय॥ २॥ संजयउवाच एवमुक्तोर्जुनःसंख्येवासुदेवेनधीमता॥ अवतीर्यरथात्पार्थःस्तोत्रमाहकृतांजलिः ॥ ३॥ अर्जुनउवाच नमस्तेसिद्धसेनानिआर्येमंदरवासिनि॥ कुमारिकालिकापालिकपिलेकृष्णपिंगले॥ ४॥ भद्रकालिनमस्तुभ्यंमहाकालिनमोस्तुते॥ चंडिचंडेनमस्तुभ्यंतारिणिवरवर्णिनि ॥ ५॥ कात्यायनिमहाभागेकरालिविजयेजये॥ शिखिपिच्छध्वजधरेनानाभरणभूषिते॥ ६॥ अट्टशूलप्रहरणेखड्गखेटकधारिणि ॥ गोपेंद्रस्यानुजेज्येष्ठेनंदगोपकुलोद्भवे॥ ७॥ महिषासृक्प्रियेनित्यंकौशिकिपीतवासिनि॥ अट्टहासेकोकमुखेनमस्तेस्तुरणप्रिये॥ ८॥

शेषौतद्वति ॥ ४ ॥ भद्रंकल्याणंकालयतिभक्तान्प्रतिआनयतिसाभद्रकाली महतीचासौकालीचकालयित्रीसंहर्त्रीकालरूपामहाकाली चंडिचंडस्यकालांतकस्यभार्ये चंडेप्रगल्भेतारिणिसंकटोत्तरणकर्त्रि वरवर्णिनीसर्वसौभाग्यलक्षणोपेतास्त्रीतद्रूपे ॥ ५ ॥ कात्यायनिकतगोत्रोद्भवे महाभागेअतिपूज्ये करालिक्रूरे विजयेविशिष्टोजयोययासाजयप्रदेइत्यर्थः जयेजयस्वरूपे ॥ ६ ॥ अट्टंअत्युत्कटंशूलंतदेवप्रहरणमायुधंयस्याः खेटकंचर्म ॥ ७ ॥ कौशिकिकुशिककुलोत्पन्ने अट्टहासेप्रशस्तस्मिते कोकंचक्रवत्दत्तंवारक्तबीजवधेऽसुरादानशीलंवामुखंयस्याःसाःकोकमुखा॥ ८ ॥

श्वेतेमहेश्वररूपे कृष्णेवासुदेवरूपे हिरण्याक्षिपीतनेत्रे विरूपाक्षिविविधरूपयुक्तनेत्रेमनुष्यादौ सुधूम्राक्षिमार्जारादौ एतेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्येयज्ञकर्मविप्रादिषुसाध्वीब्रह्मण्या जातवेदसिअ
तीतत्वेअतीतैर्ज्ञातिवा जंबूकटकेषुजंबूद्वीपराजधानीषु चैत्येषुदेवतालयेषुनित्यंसन्निहितआलयःस्थानंयस्यासातथा ॥ १० ॥ महानिद्राब्रह्मविद्याफलभूतामुक्तिः स्कंदमातरितिसर्वदेवतारूपत्वोपलक्षणं ॥
॥ ११ ॥ स्वाहेतिसर्वकर्मरूपत्वं कलेतिसर्वस्थूलसूक्ष्मकालरूपत्वं सावित्रीतिसर्ववाङ्मयरूपत्वंचउच्यते ॥ १२ ॥ रणाजिरेयुद्धांगने ॥ १३ ॥ १४ ॥ जंभनीतंद्रा मोहिनीनिद्रा मायाअद्भुतप्रदर्शनं ह्रीर्ल
ज्जाख्याचेतोवृत्तिः एतच्चकामादिवृत्तीनामप्युपलक्षणं श्रीर्लक्ष्मीः विद्यातपोधनादिसमृद्धिरूपा. संध्यासंधौआदावंतेचभवासंध्यासृष्टिप्रलयकर्त्रीत्यर्थः प्रभावतीचंद्रसूर्यप्रभायुक्ताहोरात्ररूपा सावित्रीसवि
तुःसूर्यस्यसंबंधिनीप्रभाप्रकाशनशक्तिस्तद्रूपा जननीमातृवत्पालयित्री ॥ १५ ॥ तुष्टिःसंतोषः पुष्टिरुपचयः धृतिर्धैर्यं दीप्तिर्ज्योतिः ययाकांत्याचंद्रादित्यौवर्धेतेअत्यंतंकांतिमंतौभवतः वक्ष्यतिच यदादित्य-
गतंतेजोजगद्भासयतेखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतिश्च परंचिन्मात्रंब्रह्मैवेत्यर्थः भूतिःऐश्वर्यंभूतिमतांमहेश्वरादीनां एषास्यपरमासंपदितिश्रुतेर्ब्रह्मरूपैव

उमेशाकंभरिश्वेतेकृष्णेकैटभनाशिनि ॥ हिरण्याक्षिविरूपाक्षिसुधूम्राक्षिनमोस्तुते ॥ ९ ॥ वेदश्रुतिमहापुण्येब्रह्मण्येजातवेदसि ॥ जंबूकटकचैत्येषुनित्यंस
न्निहितालये ॥ १० ॥ त्वंब्रह्मविद्याविद्यानांमहानिद्राचदेहिनां ॥ स्कंदमातर्भगवतिदुर्गेकांतारवासिनि ॥ ११ ॥ स्वाहाकारःस्वधाचैवकलाकाष्ठासरस्वती ॥ सा
वित्रीवेदमाताचतथावेदांतउच्यते ॥ १२ ॥ स्तुतासित्वंमहादेविविशुद्धेनांतरात्मना ॥ जयोभवतुमेनित्यंत्वत्प्रसादाद्रणाजिरे ॥ १३ ॥ कांतारभयदुर्गेषुभक्ता
नांचालयेषुच ॥ नित्यंवससिपातालेयुद्धेजयसिदानवान् ॥ १४ ॥ त्वंजंभनीमोहिनीचमायाह्रीःश्रीस्तथैवच ॥ संध्याप्रभावतीचैवसावित्रीजननीतथा ॥
॥ १५ ॥ तुष्टिःपुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चंद्रादित्यविवर्धिनी ॥ भूतिर्भूतिमतांसंख्येवीक्ष्यसेसिद्धचारणैः ॥ १६ ॥ संजयउवाच ततःपार्थस्यविज्ञायभक्तिंमानवव
त्सला ॥ अंतरिक्षगतोवाचगोविंदस्याग्रतःस्थिता ॥ १७ ॥

संख्येसम्यक्ख्यानंप्रकाशनंयत्रतस्मिन्नात्मानात्मविवेकरूपेसमाधौ सिद्धैर्जीवन्मुक्तैश्चारणैराजानसिद्धैश्चवी
क्ष्यसेऽनुभूयसेप्रत्यगात्मत्वेन तदेवमाकारविशेषोपहितंब्रह्माभिध्यातंसत्सर्वामोक्षादर्वाचीनाराज्यविजयादिसिद्धीःप्रयच्छतीतिप्रदर्शितं तदेववक्ष्यतिभगवान् येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः तेपिमा
मेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं लभंतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितानितिच तथामहतीविमोक्षाख्यासिद्धिरपिसर्वाकारानुपहितब्रह्मज्ञानादेवभवतीतिप्रतिपादनायगीताशास्त्रमारीप्समानेनतत्रविश्वासोत्प
त्यर्थंसद्यःप्रत्ययकरंदेवीस्तोत्रंकुर्विंतिनियुक्तोऽर्जुनोदेवीप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाजातप्रत्ययोगीतास्वपिश्रद्धांबध्नीयादित्याशयवताभगवताएतदुक्तमितिप्रघट्टकार्थः एवमेववेदेपिकारीर्यादीनांसद्योवृष्ट्यादिफलानांकर्म
णांविधानंअदृष्टार्थेषुकर्मसुश्रद्धोत्पादनार्थमेवेतिनिर्णीतंपूर्वाचार्यैः ॥ १६ ॥ ततःपार्थस्येति अंतरिक्षगतेत्यैश्वर्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं ॥ १७ ॥

नरस्त्वमित्यर्जुनायपूर्वंनरनारायणात्मकंरूपंस्मारयतितेनचतत्स्मृत्यैवसर्वभयनिवृत्तिर्भवतितद्विस्मरणादेवतुपराजयभयमित्यपिदर्शितं एवमयंगीताशास्त्रस्यवक्ष्यमाणस्योपोद्घातोदर्शितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कं थामनुसंधत्तेलब्ध्वेत्यादिना ॥ २० ॥ एतत्स्तोत्रपाठफलमाह यइदमिति कल्येप्रभाते ॥ २१ ॥ तेभ्योनभयमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ यत्रेतिधर्मफलंधृतिप्रभृतयः तर्हिमत्प क्षेपिधर्मोस्त्येवेतिमन्वानंप्रत्याह यत्रधर्मस्तत्रकृष्णः त्वत्पक्षेकृष्णाभावाद्धर्मोपिनास्तितत्फलभूताधृत्यादयोपिनसंतीत्यर्थः फलितमाह यतःकृष्णस्ततोजयइति ॥ २८ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

देव्युवाच ॥ स्वल्पेनैवतुकालेनशत्रूञ्जेष्यसिपांडव ॥ नरस्त्वमसिदुर्धर्षनारायणसहायवान् ॥ १८ ॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामपिवज्रभृतःस्वयम् ॥ इत्येवमुक्त्वा वरदाक्षणेनांतरधीयत ॥ १९ ॥ लब्ध्वावरंतुकौंतेयोमेनेविजयमात्मनः ॥ आरुरोहततःपार्थोरथंपरमसंमतम् ॥ २० ॥ कृष्णार्जुनावेकरथौदिव्यौशंखौप्रदध्म तुः ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंकल्यउत्थायमानवः ॥ २१ ॥ यक्षरक्षःपिशाचेभ्योनभयंविद्यतेसदा ॥ नचापिरिपवस्तेभ्यःसर्पाद्यायेचदंष्ट्रिणः ॥ २२ ॥ नभयंविद्यतेतस्य सदाराजकुलादपि ॥ विवादेजयमाप्नोतिबद्धोमुच्यतिबंधनात् ॥ २३ ॥ दुर्गंतरतिचावश्यंतथाचौरैर्विमुच्यते ॥ संग्रामेविजयेन्नित्यंलक्ष्मींप्राप्नोतिकेवलाम् ॥ ॥ २४ ॥ आरोग्यबलसंपन्नोजीवेद्वर्षशतंतथा ॥ एतद्दृष्टंप्रसादात्तुमयाव्यासस्यधीमतः ॥ २५ ॥ मोहादेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ तवपुत्रादुरात्मानःसर्वेम न्युवशानुगाः ॥ २६ ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंकालपाशेनगुंठिताः ॥ द्वैपायनोनारदश्चकण्वोरामस्तथानघः ॥ अवारयंस्तवसुतंनचासौतद्गृहीतवान् ॥ २७ ॥ यत्रधर्मो द्युतिःकांतिर्यत्रह्रीःश्रीस्तथामतिः ॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ २८ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० दुर्गास्तोत्रेत्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच केषांप्रहृष्टास्तत्राग्रेयोधायुध्यंतिसंजय ॥ उदग्रमनसःकेवाकेवादीनाविचेतसः ॥ १ ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रयुद्धेहृदयकंपने ॥ मामकाःपांडवेया वातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ कस्यसेनासमुदयेगंधमाल्यसमुद्भवः ॥ वाचःप्रदक्षिणाश्चैवयोधानामभिगर्जताम् ॥ ३ ॥ संजयउवाच उभयोःसेनयो स्तत्रयोधाजहृषिरेतदा ॥ स्रजःसमाःसुगंधानामुभयत्रसमुद्भवः ॥ ४ ॥ संहतानामनीकानांव्यूढानांभरतर्षभ ॥ संसर्गात्समुदीर्णानांविमर्दःसुमहानभूत् ॥ ५ ॥ वादित्रशब्दस्तुमुलःशंखभेरीविमिश्रितः ॥ शूराणांरणशूराणांगर्जतामितरेतरं ॥ ६ ॥ उभयोःसेनयोराजन्महान्व्यातिकरोभवत् ॥ अन्योन्यंवीक्ष्यमाणानां योधानांभरतर्षभ ॥ कुंजराणांचनदतांसैन्यानांचप्रहृष्यतां ॥ ७ ॥ इ० म० भी० प० भगवद्गीताप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

वद्दीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ केषामित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशा वतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिजंबूखंडनिर्माणकात्यायनीस्तवांतग्रंथार्थप्रकाशेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

ओंनमोब्रह्मादिभ्योब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्योवंशऋषिभ्योनमोगुरुभ्यः प्रणम्यभगवत्पादान्श्रीधरादींश्चसद्गुरून् संप्रदायानुसारेणगीताव्याख्यांसमारभे ॥१॥ भारतेसर्ववेदार्थोभारतार्थश्चकृत्स्नशः गीतायाम स्तितेनेयंसर्वशास्त्रमयीमता ॥२॥ कर्मोपास्तिज्ञानभेदैःशास्त्रंकांडत्रयात्मकं अध्येतूपासनाकांडात्तृतीयेनातिरिच्यते ॥३॥ तदेवब्रह्मविद्धित्वंनेदंयत्तदुपासते इतिश्रुत्यैववेद्यस्यह्युपास्यादन्यतेरिता ॥४॥ इयमष्टा दशाध्यायीक्रमात्षट्कत्रिकेणहि कर्मोपास्तिज्ञानकांडत्रितयात्मानिगद्यते ॥५॥ तत्रयुद्धोद्यमंश्रुत्वौत्सुक्यादभिमंवृत्तांतंबुभुत्सुर्धृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रइति तत्रवेदेतेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासेतिकर्मकांडप्रसिद्धं कुरुक्षेत्रमन्यत्अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमित्यविमुक्ताख्यंब्रह्मप्राप्तिस्थानभूतंकुरुक्षेत्रमन्यत् ब्रह्मसदनत्वंचास्य अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृ तीभूत्वामोक्षीभवतीतिवाक्यशेषेणव्युत्पादितं एतद्व्यावृत्त्यर्थंधर्मक्षेत्रेइतिविशेषणं कुरुदेशांतरगतंहिकुरुक्षेत्रंधर्मक्षेत्रमेवनतुतद्ब्रह्मसदनं प्रवर्ग्यकांडेतस्यधर्मक्षेत्रत्वमात्रश्रवणात् तत्रसमवेताःमिलिताःयुयुत्सवो योद्धुमिच्छवः पांडवानांपृथग्ग्रहणंतेषुममत्वाभावसूचनार्थं ॥१॥ व्यूढंव्यूहरचनयास्थितं आचार्यंद्रोणं राजादुर्योधनः राजाब्रवीदित्येवसिद्धेवचनपदेनसंक्षिप्तबह्वर्थत्वादिगुणवत्त्वंवाक्यस्यसूच्यते ॥२॥ द्रु

धृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्योधनस्तदा ॥
आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमूं ॥ व्यूढांद्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्रशूरामहेष्वासाभीमा
र्जुनसमायुधि ॥ युयुधानोविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्यु
श्चविक्रांतउत्तमौजाश्चवीर्यवान् ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्वएवमहारथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम ॥ नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थंतान्ब्र
वीमिते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिंजयः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमदत्तिर्जयद्रथः ॥ ८ ॥ अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ नानाश
स्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

पदपुत्रेणेति पूर्ववैरसूचनेनक्रोधोद्दीपनार्थंविशेषणं ॥३॥ महेष्वासामहांतइष्वासाःधनूंषियेषांते युयुधानः सात्यकिः द्रुपदश्चमहारथइत्येकः ॥४॥ धृष्टकेत्वादयःषट् ॥५॥ युधामन्यूत्तमौजसौसौभद्रोभि मन्युःपंचद्रौपदेयाःप्रतिविंध्यादयश्चेत्यष्टौ चकारात्पांडवाघटोत्कचादयश्चातिप्रसिद्धायासाः सर्वेपिमहारथाएव तल्लक्षणंतु एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनां शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसवैप्रोक्तोमहारथः अमितान्योधयेद्यस्तुसंप्रोक्तोतिरथस्तुसः रथस्त्वेकेनयोद्धास्यात्तन्न्यूनोर्द्धरथःस्मृतइति ॥ ६ ॥ विशिष्टाःश्रेष्ठाः निबोधबुध्यस्व भौवादिकस्यपरस्मैपदिनोबुधेरिदंरूपं संज्ञार्थंअस्मत्पक्षेपिशूराःसंतीतिज्ञाप नार्थं परेषुप्राबल्यंदृष्ट्वातवोत्साहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ विकर्णःस्वभ्राता सौमदत्तिर्भूरिश्रवाः जयद्रथपदस्थानेतथैवचेतिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ अन्येशल्यकृतवर्मप्रभृतयः शस्त्राणिविदारकाणिखड्गादी निप्रहरणानिकेवलंप्रहारार्थानिगदादीनि नानाविधानियेषांतेनानाशस्त्रप्रहरणाः ॥ ९ ॥

पर्याप्तंपरितआसंपरिवेष्टितं पांडवसैन्यंहिसप्ताक्षौहिणीमितत्वादल्पंबहुनैकादशाक्षौहिणीमितेनास्मत्सैन्येनवेष्टयितुंशक्यंनतुतदीयेनास्मदीयमित्यर्थः एवंचपर्याप्तमित्यस्यपारणीयमित्यर्थः ॥ १० ॥ अयनेषुव्यूहरचनयास्थितेसैन्येप्रवेशमार्गेषुस्वेस्वेस्थानेस्थितायूयंमध्यस्थंभीष्ममेवाभिरक्षंतु अस्यसेनापतेश्चांचल्येसर्वापिसेनाआकुलीभवेत् तत्स्थैर्येस्थिराचभवेदतःसएवरक्ष्यइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्यएवंवदतोदुर्योधनस्य संजयवाक्यमिदं सिंहनादमितिणमुलंतं तेनविनद्येत्यस्यानुप्रयोगःकषादित्वात् समूलकाषंकषतिस्मदैत्यानित्यादिवत् कुरुवृद्धोभीष्मः प्राग्विराटनगरादौदृष्टप्रभावान्पांडवान्दृष्ट्वाराज्ञोभयंमाभूदितिशंखंदध्मौ हर्षंयुद्धोत्साहं जनयन् हेत्वर्थेशतृप्रत्ययः हर्षजननार्थमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अभ्यहन्यंतअभिहताः कर्मकर्त्तरिप्रयोगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ व्यव

अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितं ॥ १०॥ अयनेषुचसर्वेषुयथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुभवंतः
सर्वएवहि ॥ ११ ॥ तस्यसंजनयन्हर्षंकुरुवृद्धःपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ १२॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवा
भ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ १३॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ माधवःपांडवश्चैवदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यंहृषीकेशोदेवदत्तंधनं
जयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ १५॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६॥ काश्यश्चपरमेष्वासः
शिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥ द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशःपृथिवीपते ॥ सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् ॥
॥ १८ ॥ सघोषोधार्त्तराष्ट्राणांहृदयानिव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥ प्रवृत्ते
शस्त्रसंपातेधनुरुद्यम्यपांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते ॥ अर्जुनउवाच. सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेच्युत ॥ २१ ॥ यावदेतान्नि
रीक्षेहंयोद्धुकामानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ २२॥ योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेत्रसमागताः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्ष
वः ॥ २३ ॥ संजयउवाच एवमुक्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येस्थापयित्वारथोत्तमं ॥ २४ ॥

स्थितान्भयोद्विग्नत्वयावैषम्येणावस्थितान् कपिध्वजपांडवपदाभ्यांभीषणध्वजत्वंशौर्यंचप्रदर्श्यते ॥ २० ॥ हृषीकेशंसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्त्तकत्वेनपरचित्ताभिज्ञं वाक्यमेवाहनतुकंचिदर्थमितिद्योतनार्थंवाक्यपदं वाक्यमेवाहसेनयोरिति ॥ २१ ॥ रथस्थापनप्रयोजनमाह यावदिति कैःसहमयायोद्धव्यंमयासहवाकैर्योद्धव्यमित्युभयत्रसहशब्दसंबंधः केवामांजेतुंयततेमयावाकेजेतव्याइत्यालोचनार्थमित्यर्थः ॥ २२ ॥ योत्स्यमानान्नतुशांतिकामान् यतोदुर्बुद्धेःप्रियंचिकीर्षंतितेनतेषामपितत्तुल्यत्वंसूचितं ॥ २३ ॥ रथोत्तमंस्थापयित्वाउवाचेतिद्वयोः संबंधः ॥ २४ ॥

महीक्षितांपृथिवीश्वराणां ॥ २५ ॥ पितॄन्पितृव्यादीन्भूरिश्रवःप्रभृतीन् पितामहान्भीष्मादीन् मातुलान्शल्यादीन् भ्रातॄन्दुर्योधनादीन् पुत्रान्लक्ष्मणादीन् पौत्रान्लक्ष्मणादिपुत्रान् सखी
नृअश्वत्थामादीन् ॥ २६ ॥ सुहृदःकृतवर्मादीन् ॥ २७ ॥ कृपयास्नेहेन सचस्वजनमितिविशेषणेनप्रदर्श्यते ॥ २८ ॥ सीदंतिनिश्चेष्टानिभवंति रोमहर्षोरोमांचः ॥ २९ ॥ ३० ॥ निमित्तानि
लोकक्षयकराणिभूमिकंपादीनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३॥ स्यालाइतिस्यालशब्दोदंत्यादिः विजामातुस्त्वाघास्यालादितिमंत्रवर्णात् स्याल्लाजानावपतीतिवालाजालाजतेः स्यंशूर्पंस्यतेरितियास्कः ॥३४॥
हंतुंइच्छापिममनभवतिकिमुतहंतृत्वमित्यर्थः महीकृतेपृथिव्यर्थे ॥ ३५ ॥ आततायिनः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः आततायिनमायांतंहन्यादेवाविचारयन् नात

भीष्मद्रोणप्रमुखतःसर्वेषांचमहीक्षितां ॥ उवाचपार्थपश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थःपितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातु
लान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैवसेनयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्यसकौंतेयःसर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥ २७ ॥ कृपयापरयावि
ष्टोविषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थितं ॥ २८ ॥ सीदंतिममगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति ॥ वेपथुश्चशरीरेमेरोमह
र्षश्चजायते ॥ २९ ॥ गांडीवंस्रंसतेहस्तात्त्वक्चैवपरिदह्यते ॥ नचशक्नोम्यवस्थातुंभ्रमतीवचमेमनः ॥ ३० ॥ निमित्तानिचपश्यामिविपरीतानिकेशव ॥ नचश्रे
योनुपश्यामिहत्वास्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥ नकांक्षेविजयंकृष्णनचराज्यंसुखानिच ॥ किंनोराज्येनगोविंदकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ ३२ ॥ येषामर्थेकांक्षितंनोरा
ज्यंभोगाःसुखानिच ॥ तइमेऽवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ॥ ३३ ॥ आचार्याःपितरःपुत्रास्तथैवचपितामहाः ॥ मातुलाःश्वशुराःपौत्राःस्यालाःसंबंधि
नस्तथा ॥ ३४ ॥ एतान्नहंतुमिच्छामिघ्नतोपिमधुसूदन ॥ अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिंनुमहीकृते ॥ ३५ ॥ निहत्यधार्त्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन ॥ पा
पमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥ तस्मान्नार्हावयंहंतुंधार्त्तराष्ट्रान्सबांधवान् ॥ स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ॥ ३७ ॥ यद्यप्येतेनपश्यंति
लोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकं ॥ ३८ ॥

तायिवधेदोषोहंतुर्भवतिकश्चनेति यद्यप्येवंतथापिएतान्हत्वाअस्मान्पापमेवआश्रयेत् आततायिवधोहिअर्थशास्त्रविहितः नहिंस्यात्सर्वभूतानीतितुधर्मशास्त्रं तच्चपूर्वस्मात्प्रबलं यथोक्तंयाज्ञवल्क्येन स्मृ
त्योर्विरोधेन्यायस्तुबलवान्व्यवहारतः अर्थशास्त्रात्तुबलवद्धर्मशास्त्रमितिस्थितिरिति अस्मान्हत्वाएतान्आततायिनःपापमेवाश्रयेदित्यपरायोजना तथाचएतएवास्मद्वधेननश्यंतुनतुवयमेतेषांवधेननश्यामइ
तिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

अनुआहूतोननिवर्तेद्यूतादपिरणादपीतिविजितंक्षत्रियस्येतिचयुद्धादनिवृत्तिःहिंसयाचवृत्तिःक्षत्रियस्येष्टातत्कथंयुद्धान्निवृत्तिमिच्छसीत्याशंक्याह कथमिति साहिलोभमूलिकास्मृतिःकुलक्षयदोषविधि श्रुत्याबाध्यते यथा औदुंबरींस्पृष्टोद्गायेदितिस्पर्शनविधिनाविरुद्धासतीऔदुंबरीसर्वावेष्टयितव्येतिसर्ववेष्टनस्मृतिर्बाध्यते लोभमूलकत्वात्तद्वत् नहिविधिमात्राद्यत्किंचित्कर्त्तव्यं श्येनादीनामधर्मरूपाणाम प्यवश्यानुष्ठेयत्वापत्तेः तस्माद्यत्फलतोनदुष्यतितदेवविहितंधर्मरूपमनुष्ठेयं यथोक्तं फलतोपिचयत्कर्मनानर्थेनानुबध्यते केवलंप्रीतिहेतुत्वात्तद्धर्मइतिकथ्यतइति श्येनादिवत्पापानुबंधित्वात्युद्धंत्याज्यमेवे त्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रणश्यंतिअनुष्ठातॄणांवृद्धानामभावात् अवशिष्टंबालादिरूपंवंशंधर्मलोपादधर्मोभिभवति ॥ ४० ॥ दुष्टासुपुत्रार्थंवर्णांतरंउपासीनासु ॥ ४१ ॥ कथंतर्हिजामदग्न्येनरामेणक्षत्रियेषुहतेषुत त्स्त्रियःपुनःपुनर्ब्राह्मणेभ्यःपुत्रान्जनयामासुरित्युपाख्यायतेकथंवाधृतराष्ट्रादीनांअसंकरजत्वमित्याशंक्याह पतंतीति हिशब्दोवैदिकींप्रसिद्धिंद्योतयति साहिनशेषोअग्नेअन्यजातमस्तीतिश्रुतिः अन्यस्माज्जा

कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्त्तितुं ॥ कुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥ कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मो भिभवत्युत ॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषुदुष्टासुवार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ॥ ४१ ॥ संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच ॥ पतंति पितरोह्येषांलुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंतेजातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ॥ ४३ ॥ उत्सन्नकुलधर्माणांमनु ष्याणांजनार्दन ॥ नरकेनियतंवासोभवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥ अहोबतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयं ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥ यदिमा मप्रतीकारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः ॥ धार्त्तराष्ट्रारणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत् ॥ ४६ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरं चापंशोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअर्जुनविषादयोगोनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पर्वणितुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तंशेषोऽपत्यंनास्तीतितदर्थः अन्योदर्योमनसापिनमंतव्योममायंपुत्रइतियास्कवचनाच्च येयजामहइतिशास्त्रात्येवयंस्मस्तेवयंयजामहइत्यर्थकाद्दृश्यमानस्यपित्रादेःसंशयग्रस्तत्वादयंममपितैवेतिनिश्चय स्यदुःसाध्यत्वात् मंत्रश्चयोहमस्मिससन्यजे ब्राह्मणेर्थवादश्च नचैतद्विद्मोब्राह्मणास्मोवयमब्राह्मणावेति तस्माद्बीजपतेरेवपिंडादिप्राप्तिर्नतुक्षेत्रपतेरितिलुप्तपिंडोदकक्रियत्वादवश्यंपितॄणांपातोभवति क्षेत्रज पुत्रस्मृतिस्तुइहलोकेवंशस्थापनमात्रपरानतुतेनक्षेत्रपतेःकश्चिदामुष्मिकउपकारोस्ति उदाहृतश्रुतिविरोधात् अयंचसंकरोस्माभिःस्वयंकृतश्चेदवश्यमस्मान्बाधिष्यतएवेतिभावः ॥ ४२ ॥ एतदेवविवृणोति द्वाभ्यां दोषैरिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ४७ ॥ इतिश्रीनैलकंठीयेभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिप्रकाशेभगवद्गीतासुप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ पर्व० ॥ २५ ॥

अर्जुनेपुत्राकुपरतेमत्पुत्रानिष्कंटकंराज्यंप्राप्स्यंतीत्याशावंतंराजानंप्रतिसंजयउवाच तंतथेति तमर्जुनं तथास्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधवेत्युक्तप्रकारेण कृपयास्नेहेननतुदययापरदुःखप्रहाणेच्छारूपया कृपया परदौर्बल्यनिश्चयोत्तरशान्तिन्याः अर्जुनेयदिवाजयेयुरितित्वपराजयमाशंकमानेदुर्भषत्वात् यानेवहत्वानजिजीविषामइतिस्नेहातिशयसूचकवाक्यशेषविरोधाच्च आविष्टंव्याप्तं विषीदंतंसीदंतिममर्माणीत्यादिनाउक्तरूपंविषादंप्राप्तं इदंवक्ष्यमाणंवाक्यंवचनीयंउवाच मधुसूदनइतिदुष्टहंतृत्वाद्देवार्जुनंनिमित्तीकृत्यत्वत्पुत्रानपिहनिष्यत्येवेतित्वयाजयाशानकार्येतिभावः ॥ १ ॥ अर्जुनमुखो जयनृश्रीभगवानुवाच कुतइति कश्मलंवैक्लव्यं विषमेयुद्धसंकटे अनार्यैर्भीरुभिर्जुष्टंसेवितंनतुत्वादृशैःशूरैःनआर्यैर्जुष्टमितिवा यत्तुआर्यैरजुष्टमितिविग्रहोदर्शितस्तदर्थैक्येपिपदव्युत्क्रमदोषादुपेक्ष्यं अतएवा स्वर्ग्यमकीर्त्तिकरंच हेअर्जुनस्वच्छस्वभाव तवनैतद्युक्तमितिभावः ॥ २ ॥ तदेवाहक्लैब्यमिति क्लैब्यंनिर्वीर्यत्वं नचशक्तोम्यवस्थातुमित्युक्तरूपंमागाः नैतत्त्वयिमहादेवप्रतिभटेयुक्तं अतःक्षुद्रंतुच्छंहृदय कृतमेवतद्दौर्बल्यंनतुशक्तिसहायाद्यभावकृतं तत्त्यक्त्वाउत्तिष्ठयुद्धाय परंतपशत्रुतापन ॥ ३ ॥ ननुशत्रवोवास्वभावदुष्टावातापनीयाःनतुबांधवाःसाधवश्चेत्यर्जुनउवाच कथमिति मधुसूदनारिसूदनेतिसंबो धयनत्वापिदुष्टानपिशत्रूनेवतापयतःपूजार्हौअदुष्टौगुरूचभीष्मद्रोणौजहीतिवक्तुमयुक्तमितिसूचयति समानार्थकमिदंसंबोधनद्वयंवक्तुःशोकेनविक्लवत्वान्नपौनरुक्त्यदोषावहमित्यन्ये इषुभिरिति ताभ्यांसह

संजयउवाच तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणं॥ विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः॥ १॥ श्रीभगवानुवाच कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमु पस्थितं॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्त्तिकरमर्जुन॥ २॥ क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप ॥ ३॥ अर्जुनउवाच, कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन॥ इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन॥ ४॥ गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्षमपीहलोके ॥ हत्वार्थकामां स्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥ नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः ॥ यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेवस्थिताःप्रमुखे धार्त्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

वाचापियोद्धुमशक्यंकिमुतबाणैरितिभावः ॥४॥ ननुयुद्धोद्यतानागुरूणामपिवधःश्रेयानित्याशंक्याह गुरूनिति यद्यपित्वदुक्तंप्रशस्तमेवतथापिमहानुभावान्गुरूनहत्वाभैक्षमेवभोक्तुंश्रेयःप्रशस्ततरं एवंतर्हिगुरू स्वार्थदुर्योधनादीनेवदुष्टान्जहीत्याशंक्याह अर्थकामानिति धनार्थिनोगुरवोवश्यंदुर्योधनसाहाय्यंकरिष्यंतितेनतद्वधोपिप्रसक्तएवेत्यर्थः तुशब्दःपक्षांतरोपन्यासार्थःइहैवनतुपरलोके भुंजीयेतिसंप्रश्नेलि ङ् गुरूनहत्वाभैक्ष्यमेव उतहत्वाभोगसंपादनंश्रेयइतिसंप्रश्नेस्वयमेवांत्यपक्षेदूषणमाह रुधिरप्रदिग्धानिति ॥५॥ एवंतर्हिभैक्षमेवतवश्रेयइत्याशंक्याह नचैतदिति यद्यप्यक्षत्रियस्यभैक्षमेवेष्टंतथापि नःअस्मा कंक्षत्रियाणांभैक्ष्ययोर्मध्येकतरन्नःगरीयइतिवयंनविद्मः ननूक्तंयुद्धमेवगरीयइतितत्राह यद्वेति यदिवावयंजयेमशत्रून्यदिवानोस्मान्शत्रवएवजयेयुःइदमपिनविद्मः अंत्यपक्षेपुनर्मरणमप्रार्थितंभैक्षमेववाप तदितिभावः ननुयशस्तदाचेत्तर्हिजयएवनिश्चितइत्यतआह यानेवेति इष्टनाशाज्जयोपिपराजयतुल्यएवेत्यर्थः यत्तुनिश्चितेपिभैक्षश्रेयस्त्वेपुनर्युद्धभैक्षयोःकतरन्नःश्रेयइतिसंशयोनोचितःअतोवःअस्माकंमध्ये कतरन्नोजयोवागरीयानितिनविद्मः धर्मसंमूढचेताइतिवाक्यशेषाद्युक्तसंशयस्यैवोचितत्वात् तेनेमगरीयस्त्वसंशयेनैवजयसंशयेऽन्यथासिद्धेऽन्यतरसंशयस्यवैयर्थ्यात् विशेषाध्याहारदोषश्च ॥ ६ ॥

[illegible] कार्पण्येति कार्पण्यंदीनत्वं स्वभावःशौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यमित्यादिनावक्ष्यमाणलक्षणः शेषंस्पष्टं ॥ ७ ॥ ननुक्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतपेतियुद्धमेवश्रेयइत्युक्तंकिंपुनःपृ [illegible] नहीति [illegible]शोकोराज्यलाभेनस्वर्माधिपत्यलाभेनवाननिवर्तयिष्यतइतियुद्धादन्यंकंचिन्निवृत्तिरूपंशमोपायंब्रूहीत्याशयः अत्रार्जुनविषादव्याजेनब्रह्मविद्याधिकारिविशेष [illegible]विरामश्चदर्शितः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमिति मूढोप्ययममूढवद्वदतीतिप्रहसन्निव इदंवक्ष्यमाणं ॥ १० ॥ अर्जुनस्यदेहनाशेआत्मनाशधीःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरितिमोहद्वयं तत्रा [illegible]श्लोकैरपनिनीषन्श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वमिति जीवापेतंवावकिलेदंम्रियतेनजीवोम्रियतइतिश्रुतेर्देहाद्युपाधिनाशेप्याकाशवन्नाशरहितत्वेनअशोचनीयान्भी [illegible]कथमेतेगुरवोमयाहंतव्याःकथंवातैर्विनाहंजीविष्यामीतिशोकंकृतवानसि एवंमूढोपित्वंप्रज्ञावादान्प्रज्ञावतांदेहादन्यमात्मानंजानतांवादान्शब्दान्नरकेनियतंवासश्चतंतिपितरोह्येषामित्यादी

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः॥ यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशिष्यस्तेऽहंशाधिमांत्वांप्रपन्नं ॥७॥ नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणां ॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यं ॥८॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतप॥ नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह॥९॥ तमुवाचहृषीकेशःप्रहसन्निवभारत॥सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः॥१०॥ श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे॥ गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः॥११॥

न्भाषसेपरंनतुप्रज्ञावानसि तत्रहेतुः गतासूनिति गतासून्गतप्राणान्देहान्नानुशोचंतिप्रत्युतनिर्हरंत्येव एतेनप्राणएवेष्टोनतुदेहः तथाचश्रुतिः प्राणोहपिताप्राणोमाताप्राणआचार्यइत्यादिः अतएवसंप्राणानेतांश्च [illegible]पर्यंतंनरंपित्रादिहंतात्वमसिधिक्त्वामितिवदंतिउत्क्रांतप्राणान्दहंतमपिनैवंवदंतीतिलोकवेदप्रसिद्धिः तस्मात्आत्मादेहादन्यः चेतनत्वात् व्यतिरेकेणघटवत् देहोनचेतनः दृश्यत्वात् घटवत्यदिदेहश्चेतनः स्यात्[illegible]चैतन्यमुपलभ्येततस्माद्देहनाशेनात्मनाशंमन्वानोमूर्खएवासीत्यर्थः यत्तुप्रज्ञावादान्पंडितानांअवादान्[illegible]भाषसेइतितार्किकव्याख्यानंतत्अर्हार्थे[illegible]विशेषाध्याहारसापेक्षत्वादपेक्ष्यं ॥ ११ ॥

ननुदेहादन्योपिदेहनाशेननश्यतांकोशकारइवकोशनाशेनेतितत्राह नत्वेवाहमिति त्वमहमिमेचसर्वेअनादयोऽनंताश्चस्मइत्यर्थः जातुकदाचित्अहंनआसंइतिनअपितुआसमेव तथात्वमपिनासीरितिनअपितुआसीरेव इमेजनाधिपाःराजानइत्युपलक्षणंसर्वस्यजंतुजातस्य नासन्नितिनअपित्वासन्नेवेतियोजना अनादित्वमनंताश्चेत्याह नचेति नभविष्यामइतिनैवकिंतुसर्वेभविष्यामएव ननुदेहस्यानात्मत्वेकथंतत्पीडयायंपीड्यतइतिचेद्यक्षवत्तदभिमानमात्रादितिब्रूमः यदाहियक्षःपरशरीरेविशतितदातत्पीडयादेहपतिर्नबाध्यते तस्यतदानींदेहाभिमानाभावात् यक्षस्तुबाध्यतेऽभिमानसत्वादितिलोकेप्रसिद्धं किंचप्राचीनकर्मव्यतिरेकेणजीवनंनोपपद्यते कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगात् वृक्षादिष्वपिप्राक्कर्मास्तीत्यनुमेयं स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विका जीविकात्वात् पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावत् अपिचक्रियावैचित्र्यात्कार्यवैचित्र्यंदृष्टंघटशरावोदंचनादिषु तद्वदिहापिसुखदुःखादिवैचित्र्यंप्राक्कर्मवैचित्र्यादनुमेयं तथासद्योजातस्यगोवत्सस्यस्तनपानादौप्रवृत्तिर्जंतुमात्रस्यमरणात्रासश्चप्राग्भवीयानुभवजनितसंस्कारजन्यौभोजनादिप्रवृत्तिश्वोच्छ्वासादिवदित्यतोस्तिप्राचीनंकर्म अपिचकौलिकशास्त्रप्रसिद्धमेतत् यथादेवदत्तःस्वशरीरेकंटकवेधेनखिद्यतेएवंशत्रुकृतायांदेवदत्तप्रतिमायांकंटकेनविद्धायांदेवदत्तोव्यथते तत्रव्यथाहेतुर्नांतरंधातुवैषम्यंनापिबाह्यंकंटकवेधादिकिंतुकेवलंप्राक्कर्ममात्रं एवंचबीजांकुरन्यायेनकर्मतज्जन्यसंस्कारपरंपरयाऽनादिःसंसारइतिनदेहनाशादात्मनाशोस्तीतिनभीष्मादयःशोचनीयाः अत्रपूर्वस्मिन्श्लोकेआत्मनोदेहादन्यत्वमुक्तंगतासून्देहानितिविशेषणेन अत्रतुसूक्ष्मशरीरविशिष्टस्यात्मनोव्यवहारदृष्ट्यानित्यत्वंसाधितमितिभेदः ॥ १२ ॥ यद्यप्येवंतथापीष्टदेहवियोगजःशोकोभवत्ये

नत्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः॥ नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरम् ॥ १२ ॥
देहिनोऽस्मिन्यथादेहेकौमारंयौवनंजरा॥ तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति ॥ १३ ॥

वेत्याशंक्याह देहिनइति देहौस्थूलसूक्ष्मौविद्येतेअस्यसदेहीचिदात्मातस्ययथास्मिन्स्थूलशरीरेकौमाराद्यवस्थासुदेहभेदेपिएकएवाहंबालआसमिदानींवृद्धोस्मीत्यभेदप्रत्यभिज्ञानादैक्यंबालादिशरीरेभ्योन्यत्वंच व्यावृत्तेभ्योनुवृत्तंभिन्नंकुसुमेभ्यःसूत्रमिवेतिन्यायात् एवंदेहांतरप्राप्तिरपिस्थूलाच्छरीरादन्येषांलिंगशरीराणांसूक्ष्माणांस्थूलशरीरानुकारिणांप्राप्तिः अयमर्थः यथाएकमपिस्थूलंशरीरंकौमाराद्यवस्थाभेदादनेकरूपंएवंनित्यमपिलिंगशरीरंप्राणिकर्मभेदात्सुरनरतिर्यगाद्यवस्थाभेदादनेकंभवति ततश्चोक्तन्यायेनस्थूलादिवत्सूक्ष्मादपिशरीरादात्माविविक्तएव एवंचशोकादिधर्मिणोलिंगादपिविभिन्नस्यतद्वदिष्टवियोगजःशोकोपिनयुक्तः अतएवतत्रतस्मिन्विषयेधीरोनमुह्यति अभिमानिकौशोकमोहौदेहद्वयाभिमानत्यागाद्धीरंनबाधेतेअतस्त्वमपिधीरोभवेतिभावः पूर्वश्लोकयोर्गतासूनितिवयमितिचबहुवचनंउपाधिभेदाभिप्रायं अत्रतुदेहिनइत्येकवचनंउपधेयचिदात्मैक्याभिप्रायमितिज्ञेयं तथाचश्रुतिरेकस्यात्मनऔपाधिकभेदमाह यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मेति क्षेत्रेषुवक्ष्यमाणलक्षणेषुस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकेषु एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिच एकत्वाच्चविभुत्वमप्यस्यसिद्धं तेनदेहादीनामनित्यानामविभूनांचप्राप्तिस्तस्मात्संभवत्यस्यातंवेदितव्यं ॥ १३ ॥

ननुआत्मनोलिंगशरीरभ्रमसत्वेपिअहंदुःखीत्याद्यनुभवाद्दुःखादिधर्माश्रयत्वंदुर्वारं ततश्चभीष्मादिबंधुवर्गनाशेसतिदुःखसंबंधोभवत्येवेत्याशंक्याह मात्रास्पर्शाइति मीयंतेविषयाआभिस्तामात्राइंद्रियवृत्त
यः मध्यदशप्रज्ञामात्राःवागादयः दशभूतमात्राःनामादयःकौषीतकिप्रसिद्धाइंद्रियविषयरूपायाश्चाः तासांस्पर्शाःपरस्परंविषयविषयिभावेनसंबंधाइतिव्याख्येयं यद्वामात्राप्रमात्रासहस्पर्शाःविषयेंद्रियसं
बंधाः स्पर्शशब्दस्यतद्वाचित्वंस्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानित्यत्रदृष्टं तत्रस्पर्शपदेनतद्वतोःविषयेंद्रिययोरपिलाभः तेनप्रमातुःप्रमाणद्वाराप्रमेयेणसहसंबंधाःसर्वेशीतोष्णादिवदागमापायिनःउत्पत्तिविनाशशीलाःअ
तएवानित्याश्चतद्वदेवसुखदुःखदाश्च अतस्तान्तितिक्षस्वसहस्व हेकौंतेयभारतेत्युत्तमवंश्यत्वेनधीरत्वमस्यसूचयति प्रमातृत्वादिरनर्थोहिसुप्तिसमाधिमहावेशादिष्वभावाज्जाग्रत्स्वप्नयोर्भावाच्चकादाचित्कतया
आत्मनिप्रतीयमानोपिरज्जूरगादिवन्मिथ्याभूतःसन्नतद्धर्मत्वंभजते यद्धियत्राभेदेनकदाचिद्भातिकदाचिन्नतत्तत्राध्यस्तंरज्ज्वामिवसर्पः प्रमात्रादिश्चप्रतीचिप्रत्यगभेदेनकदाचिद्भातिअतोमिथ्येतिनिश्चितं तेनप्र
तीचिप्रमातृसंबंधएवनास्ति सत्यमिथ्यावस्तुनोर्वास्तवसंबंधायोगात् प्रमातृधर्माणांदुःखादीनांतुप्रतीचिसंबंधोदूरापेतएव कथंतर्ह्यात्मनिदुःखित्वप्रत्ययः तत्तदुपाधितादात्म्यात्ध्यासादितिब्रूमः अतएवंजाग्र

मात्रास्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुखदुःखदाः॥ आगमापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत
॥ १४॥ यंहिनव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ॥ समदुःखसुखंधीरंसोमृतत्वायकल्पते॥ १५॥

तिदृष्टंदुःखंस्वप्नेनानुवर्त्तते स्वप्नदृष्टंवाजाग्रतिनदृश्यते तथाचश्रुतिः सयत्तत्रपश्यतिपुण्यंचपापंचानन्वागतस्तेनभवत्यसंगोह्ययंपुरुषइति कामःसंकल्पोविचिकित्सेत्यादिश्रुतिरेतत्सर्वंमनएवेतिअभेदनिर्देशात्का
मादिसर्वविकारोपादानत्वंमनसएवाह तस्मात्स्वप्नइवात्मनिदुःखित्वप्रतीतिर्भ्रांतिरेवेतिइष्टवियोगजनितांतांतितिक्षस्वेतिभावः ॥ १४ ॥ तितिक्षाफलंप्रत्यक्षमेवेत्याह यंहीति एतेमात्रास्पर्शाःप्राक्व्याख्यातरी
त्यात्रिविधाअपियंजाग्रत्स्वप्नेऽसंप्रज्ञातसमाधौवानव्यथयंतिस्वास्थ्यान्नप्रच्यावयंति पुरुषंपूर्षुअष्टासुवसतीतिपुरुषस्तं पुरश्च कर्मेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिज्ञानेंद्रियाणिमनआदिचतुष्टयंचं प्राणादिपंचक
मथोवियदादिकंचकामश्चकर्मचतमःपुनरष्टमीपूरितिप्रसिद्धाः यद्वास्थूलसूक्ष्मोपाधिमध्येएवइतरासामंतर्भावादत्रपूरितितंमएवप्राहुः तेनकारणोपाधेरपिआत्मनोविविक्तत्वंदर्शितं पुरुषर्षभेतित्वमप्येतदनुभ
वितुंयोग्योसिसर्वपुरुषश्रेष्ठत्वादितिसूचयंति उपाधित्रयत्यागादेवसमेदुःखसुखेयस्यतं नहिसमाधिस्थस्यसुखायदुःखायवाशीतोष्णस्पर्शौभवतइतियुक्तमस्यसमदुःखसुखत्वं धीरंध्यायिनंयोगिनंनव्यथयं
तिसोऽमृतत्वायमोक्षायकल्पतेयोग्योभवति ॥ १५ ॥

नन्वेवमसमाध्यादौत्यक्तोपाधेरात्मनःसमदुःखसुखत्वेपिसोपाधिकदशायांतप्तायःपिंडस्यदग्धृत्वमिवतस्यदुःखित्वंदुर्वारं उपाधिश्चमूलप्रकृतेर्व्यापिकायामात्रारूपइतितत्सत्त्वेतुननिर्मूलोच्छेदमर्हत्यतःसोमृत त्वायकल्पतइत्यनुपपन्नमित्याशंक्याह नासतइति प्रमात्रादेरागमापायित्वेनकादाचित्कत्वाद्रज्जूरगादिवत्असतःभावःसत्ताकालत्रयेपिनास्ति अयमर्थः प्रमात्रादिर्मूलाज्ञानेनचिदात्मनिकल्पितःमूलाज्ञान स्यचात्मज्ञानेननिवृत्तौकारणाभावान्नपुनःप्रमात्राद्युद्भवोस्तीतिनिष्प्रत्यूहममृतत्वंज्ञानात्सिध्यतीति नन्वप्रतीतिमात्रात्प्रमात्रादेर्मिथ्यात्वोपगमेआत्मनोपिसुषुप्त्यादावप्रतीयमानत्वाविशेषान्मिथ्यात्वमस्तु उभयो र्वासत्यत्वमस्तुइत्याशंक्याह नाभावोविद्यतेसतइति सद्वस्तुनःअभावोऽसत्त्वंकदाचिदपिनविद्यते सुषुप्त्यादावपिअनुभूतयोः सुखाज्ञानयोःसुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमितिउत्थितेनपरामर्शदर्शनात् तदनुभ वमंतरेणतयोःपरामर्शासंभवात् अतःसतोऽसत्त्वंनास्ति श्रुतिरपिसुप्तिकैवल्ययोःप्रमात्राद्यभावंदृशोनित्यत्वंचाह यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तंयत्पश्येदिति यदिप्रमात्रादिःसत्यस्तर्हिसतोर्थस्यसुषुप्त्यादावदर्शनंसान्निध्याभावाद्वाद्रष्टुर्दृग्लोपाद्वावक्तव्यं नाद्यः आत्मनिदृष्टनष्टस्वभावस्यान्यत्रसद्भावकल्पनायोगात् नांत्यःउदाहृतयाश्रुत्यैव

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

तन्निषेधात् तस्मादुभयोरपिसत्यत्वेनमिथ्यात्वेनवासाम्यंदुर्वचं ननुसतआकाशादेःक्वचिदपिदेशेकालेचाभावोयद्यपिनास्तितथापिसतएवपरमाणोर्देशांतरेऽभावोस्तिप्रागसतोपिघटादेर्भावश्चदृष्टःतत्कथमु च्यते नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतइत्याशंक्यविद्वदनुभवेननिरस्यति उभयोरपीति अंतोयाथात्म्यं यथास्वप्नेनभःकुंभरज्जूरगादयोनित्यत्वानित्यत्वसत्यत्वासत्यत्वादिधर्मोपेततयानिश्चिताअपिप्रबोधे नबाध्यंतेतद्वज्जाग्रद्दृष्टाअपितेतत्त्वज्ञानेनबाध्यंते ननुजाग्रद्वासनावशात्स्वप्नगतनभआदौनित्यत्वादिनिश्चयोभ्रमइतिचेत्अनादिकालप्रवृत्तप्राग्भवीयसंस्कारवशात्जाग्रन्नभआदावपिसभ्रमएवेतितुल्यं ननु स्वरूपसदेवरजतादिकंशुक्त्यादावध्यस्यतेनत्वसत्शशशृंगादिकं गगनादिकंतुत्वद्रीत्यास्वरूपेणअसदपिकथमात्मन्यध्यस्यतइतिचेन्न अध्यासेहिपूर्वानुभवमात्रमपेक्षतेनत्वनुभूतस्यस्वरूपेणसत्त्वमपि दर्पणप्र तिबिंबितेगगनेपिनैल्याध्यासदर्शनात् नचगगनेनैल्यंस्वरूपेणसत्यमस्ति अथचान्यत्राध्यस्यते तस्मात्भ्रमपरंपरायाःसंभवात् स्वप्नद्रष्टृभिरिवास्माभिरदृष्टमपिसदसतोर्याथात्म्यंप्रबुद्धैर्द्रष्टुंशक्यमेव तथाचश्रु त्यः नेहनानास्तिकिंचन अस्तीत्येवोपलब्धव्यः अतोन्यदार्त्तमित्याद्याःअनात्मनोऽसत्त्वंचात्मनश्चसत्त्वंप्रतिपादयंति एवंसतोज्ञानेनासतोबाधात्कैवल्यंसिध्यतीतिभावः ॥ १६ ॥

यस्याभावोनास्तितस्यसतःसत्त्वेकिंमानमित्याशंक्याह अविनाशीति तच्छब्देनप्रकृतंसत्परामृश्यते येनसताइदंसर्वंवियदादिततंव्याप्तं घटःसन्पटःसन्नितिसर्वस्यसदभेदानुभवात् यथाघटोमृत्शरावोमृदिति घटादीनांमृदभेदानुभवान्मृदुपादनकत्वंतद्वत्सर्वस्यापिसदुपादनकत्वंबोध्यं ननुमृद्वत्सदपिकिंविकारवद्भवतीत्याशंक्याह अविनाशीति तत्सत्अविनाशिविद्धि अयमर्थः पूर्वावस्थापरित्यागोत्रविनाशः मृद्धिपिंडाकारतांत्यक्त्वाघटीभवतिअतःसाविनाशशीला विकारधाराश्रयत्वात् ब्रह्मतुनंतथा किंतर्हिरज्जुवत्स्वयमविनश्यदेवकार्याकारंभवति स्वकीयेचसत्तास्फुरणेकार्येर्पयति अतोऽविनाशि तथाचश्रुतयः अजायमानोबहुधाविजायते जातएवनजायतेकोन्वेनंजनयेत्पुनः अजायमानःजन्माख्यंविकारमलभमानोपिविजायतेवियदादिरूपेणाविर्भवति तथालोकदृष्ट्याजातोघटादिःपरमार्थदृष्ट्यानजायते परिणाम्युपादानस्याभावात् मृदादेस्तुस्वाममृदादिवत्तुच्छत्वात् अतएनंघटादिकोनुजनयेन्नकोपि कुतस्तर्हिभासतइतिचेत्रज्जूरगादिवदितिदत्तोत्तरमेतत् तथाप्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यं तस्यभासासर्वमिदंविभाति सतःसत्यत्वेनप्राणोपलक्षितस्यप्रपंचस्यसत्यत्वंसतोभानमेवप्रपंचस्यभानमिति तथाचप्रपंचगतेसत्तास्फूर्तीसतःसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः श्रुतिश्चअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाइतिसतोजगदुपादानत्वंकार्यलिंगेनद्रढयति सतोऽविनाशित्वंचविनाशहेत्वभावादित्याह विनाशमिति नव्येतिनापक्षी

अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततं॥ विनाशमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति॥ १७॥
अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युध्यस्वभारत॥ १८॥

यतइत्यव्ययं एतेन्सर्वविकारशून्यस्यविनाशोनास्तीत्यर्थः अपक्षयोहिजन्मादिविकारवतएवभवतीतिसएवात्रसर्वविकारोपलक्षणतयाबोध्यः नकश्चिदित्यनेनतदन्यस्यविनाशहेतोरभावोदर्शितः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ १७ ॥ एवंसतआत्मनोनित्यत्वंअसतोदेहादेरनित्यत्वंचोक्तमुपसंहरन्एनंयुद्धाभिमुखंकरोति अंतवंतइति यद्यपिनासतोविद्यतेभावइतिअसतांदेहानांकालत्रयेपिसत्त्वंनास्तीतिपरमार्थदृष्ट्याउक्तंतथापितांदृष्टिमप्रतिपद्यमानस्यनरकादिभयमनुरुध्यमानस्यव्यवहाराभिप्रायेणनित्यानित्यविभागमभिप्रेत्यदेहानामंतवत्त्वमुच्यतइतिनदोषःनित्यत्वंकालापरिच्छेद्यत्वंतच्चव्यवहारेनभसोप्यस्तीत्यतउक्तं अनाशिनइति नाशःअदर्शनंतद्वान्हिआकाशः नभआत्मनिलीयतइतिस्मृतेः अयंतुनतथेत्यनाशी सर्वदैवप्रकाशमानइत्यर्थः एतदपिनघटादिवद्दृश्यत्वेनेत्याह अप्रमेयस्येति तथाचश्रुतिरात्मनोऽप्रमेयत्वमाह एतदप्रमयंध्रुवमिति अप्रमयमित्यस्याप्रमेयमित्यर्थः एतच्चात्मनिप्रमाणाप्रसराज्ज्ञेयं तथाचश्रुतिः येनेदंसर्वंविजानातितंकेनविजानीयाद्विज्ञातारमरेकेनविजानीयादिति प्रसिद्धिस्त्वस्यप्रत्यगात्मत्वादेव यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वांतरइतिश्रुतेः उक्तंच प्रमाणमप्रमाणंचप्रमाभासस्तथैवंच यत्प्रसादात्प्रसिध्यंतितदसंभावनाकुतइति तस्माद्युध्यस्वभारत भीष्मादिदेहानांमिथ्यात्वादनित्यत्वाच्चस्वयमेव नष्टप्रायत्वाहननान्निवृत्त्यात्वयास्वधर्मोननाशनीयइतिभावः ॥ १८ ॥

ननुनासतोविद्यतेभावइतिन्यायेनासतोमात्रादेर्मिथ्यात्वेननिःस्वरूपत्वात्कर्तृत्वंनसंभवति अतःसतएवकर्तृत्वंबंधमोक्षभाक्त्वंचवाच्यं अन्यथांऽतःकरणेबंधआत्मनश्चमोक्षइतितयोर्वैय्यधिकरण्यंस्यात् तथा येनसर्वमिदंततमितिसतोदेहाद्युपादानत्वंचोक्तं तथाचहननक्रियांप्रत्येकस्यैवकर्तृत्वंकर्मत्वंचापततितच्चविरुद्धं स्वात्मनिस्वव्यापारायोगात् नहिवह्निर्वह्निंदहतीतियुक्तमित्याशंक्याह यएनमिति यश्चतार्किकादिरेनमात्मानंहंतारंहननक्रियायाःकर्त्तारंमन्यते यश्चचार्वाकादिरेनंहतंहननक्रियायाःकर्मीभूतंमन्यते तावुभावपिनजानीतः आत्मतत्त्वमितिशेषः यस्मान्नायंहंतिनहन्यते नहियःकर्त्तासआत्मा नापिदेह आत्मा तयोःप्रागेवानात्मत्वावधारणात् अयंभावः यथायःपिंडेवह्निसंबंधादेवदग्धृत्वंनतुस्वतः एवंमात्राद्युदयसमनियतंकर्त्तृत्वंमात्रादिधर्मएवनात्मनः आत्मनितुकर्तृत्वप्रतीतिर्मात्रादिसंबंधादेव अतोमात्रादिविशिष्टस्यैवबंधोनकेवलस्य मोक्षश्चमात्रादिवियोगएवेतिनबंधमोक्षयोर्वैय्यधिकरण्यं नचमात्रादेर्निःस्वरूपत्वमस्ति सत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयस्यव्यवहारयोग्यस्यब्रह्मज्ञानैकबाध्यस्यस्व

यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतं॥ उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यते॥ १९॥

मायामयंधर्वनगरादितुल्यस्यतत्स्वरूपस्याभ्युपगमात् तस्मान्नकर्त्तृत्वमात्मधर्मः यथोक्तं आत्माकर्त्रादिरूपश्चेन्माकांक्षीस्तर्हिमुक्ततां नहिस्वभावोभावानांव्यावर्त्तेतौष्ण्यवद्रवेरिति किंचकर्तृत्वंरागद्वेषादिविकारवत्त्वसंभवतितद्वांश्चदुःखीतिआत्मनोनुभूयमानंसाक्षित्वंबाध्येत यथोक्तं नर्त्तेस्याद्विक्रियांदुःखीसाक्षिताकाविकारिणः धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोहमविक्रियइति नचसतोदेहाद्युपादानत्वेनहननक्रियाकर्मत्वंसंभवति विवर्त्तवादाभ्युपगमात् नह्यध्यस्तस्यधर्मैरधिष्ठानेविकारोदृश्यते यथोक्तंभाष्ये यत्रयदध्यस्तंसतत्कृतेनगुणेनदोषेणवाऽणुमात्रेणापिनसंबध्यतइति विदितंचैतद्वृद्धैः नहिभूमिरूषरवतीमृगतृष्णाजलवाहिनींसरितमुद्वहति नमृगवारिपूरपरिपूरवतीननदीतथोषरभुवंस्पृशतीति एतेनकर्तृत्वकर्मत्वयोरनात्मधर्मत्वादनात्मनश्चानेकरूपत्वादेकत्रात्मनितदुभयविरोधोद्भावनमपिनिरस्तंवेदितव्यं एवंचार्वाकतार्किकाभिमतौदेहात्मकर्मात्मवादौ हंताचेन्मन्यतेहंतुंहतश्चेन्मन्यतेहतं उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यतइतिकाठकोक्तेनमंत्रेणपूर्वार्धेपाठभेदात्पठितेनपरिहृतौवेदितव्यौ ॥ १९ ॥

नासंहंकिश्चन्यायतइत्युक्तं तत्रनहन्यतइत्येतदुपपादयतितत्रस्थैर्यैवद्वितीयेनमंत्रेण नजायतइति अयंआत्माकदाचित्नजायतेअभिनवोनोत्पद्यते नवाम्रियतेनिरन्वयोननश्यतितत्र किंकाभिमतघटवत् तत्रक्रमे णहेतुद्वयं अजोनित्यइति अजत्वान्नजायते नित्यत्वाच्चनवाम्रियतइत्यर्थः अस्तुतर्हिक्षणिकविज्ञानधारारूपः तस्याविज्ञानवादिभिरजत्वनित्यत्वाभ्युपगमादित्याशंक्याह भूत्वाभविताबानभूयइति अयंचि त्समुच्चते अयंभूत्वाभूयोभवितान भूयोऽसकृत्भूत्वाभवितेतिभवनक्रियाद्वयस्यक्त्वाप्रत्ययोक्तंसमानकर्तृत्वंघारैक्याभिप्रायेण भूत्वैवभविता नतुभूत्वास्थित्वाविनश्यति तार्किकाणांहिविज्ञानंउत्पत्तिस्थि तिनाशक्षणव्यापित्वात्त्रिक्षणावस्थायि विज्ञानवादिनांतुपूर्वस्यनाशक्षणएवोत्तरस्योत्पत्तिक्षणः सएवतस्यस्थितिक्षणश्चेतिक्षणिकत्वाद्विज्ञानानांभवनक्रियाद्वयस्याव्यवधानाद्भूत्वाभवितेत्युक्तं तादृशोप्ययंन यतःशाश्वतःशश्वदेकरूपःयोहंबाल्येपितरावन्वभूवंसोहंस्थाविरेप्रणमृननुभवामीतिबाल्यस्थाविरयोरात्मैक्यप्रत्यभिज्ञानात् नचसादृश्यात्प्रत्यभिज्ञानं सादृश्यग्रहीतुःस्थिरस्याभावात् यद्वाजन्ममरणहीनोपिधर्मा तरविशिष्टःपूर्वंभूत्वापुनर्धर्मांतरविशिष्टोभविताइत्यपिन भूत्वैवभवितानत्वभूत्वेतियोजना आर्हताहिशरीरपरिमाणमात्मानमभ्युपगच्छंतोनित्यस्यैवात्मनःक्रमेणव्युत्क्रमेणवामशकमनुजमतंगजशरीरप्राप्तौप

नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः ॥ अजोनित्यःशाश्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे ॥ २० ॥

रिमाणभेदंमन्यमानाभूतस्यैवात्मनोविशेषणीभूतपरिमाणभवनादौपचारिकंभवनमभ्युपगच्छंतितदपिन शाश्वतत्वादेवउपचयापचयवतोमध्यमपरिमाणस्यवस्तुनोनित्यत्वायोगात् अनेनैवसुखदुःखादिधर्मा तरोत्पत्त्यात्मनोभाक्तंभूत्वाभवनंप्रत्याख्येयं नहिदुःखादिधर्मिणःस्वनाशमंतरेणात्यंतिकदुःखोच्छेदःसंभवति घटादौयावद्रूपनाशादर्शनात् नन्वजत्वंनित्यत्वंशाश्वतत्वंचाकाशेप्यस्तिअतआह पुराणइति पुरा वियदादिसृष्टेःप्रागपिनवएव एतेनअपक्षयादिधर्मराहित्यान्मुख्यमजत्वादिकंआत्मनएववियदादेस्त्वमुख्यंतदितिदर्शितं अतएवशरीरेहन्यमानेनहन्यते भाष्येतुवाशब्दश्चार्थे नजायतेम्रियतेचेत्यर्थः तत्रोपपत्तिः अयंनभूत्वाअनुत्पन्नभविताघटादिवदतोनजायते अथवानञःपूर्वान्वयित्वंनजायतेनवाम्रियतइति यतोभूत्वाअभविताघटवद्विनाशीनअतोनम्रियतइति शाश्वतःपुराणइत्येताभ्यामुपचयापचयौनिषिध्येते इतिनहन्यतेनविपरिणम्यतइतिचव्याख्यातं केचिदेवमाहुः नजायतेम्रियतइतिप्रतिज्ञा कदाचिदित्यादिनातस्याउपपादनं अजइत्यादिरुपसंहारइति ॥ २० ॥

नायंहंतीत्येतदुपपादयति वेदेति विनष्टुंअदर्शनंगंतुंशीलमस्येतिविनाशिरज्जूरगतुल्यमुपभित्रयंस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराख्यंततोन्यंअविनाशिनं अतएवनित्यंनाशहीनं तत्रहेतुः अजं जन्मवान्हिअनित्यः अयंतुअजत्वान्नित्यश्चेत्यर्थः ननुविनाशिनःस्वकार्यापेक्षयाअन्यत्वमजत्वंनित्यत्वंचसांख्याभिमतेप्रधानेतार्किकाभिमतेनभसिचास्ति अतउक्तंअव्ययमिति नव्येतिपूर्वावस्थांत्यजतीत्यव्ययमपरिणामि प्रधानंतुचलंगुणवृत्तमितिन्यायेनगुणसाम्यावस्थायामपिपरिणममाणमेवसर्वदास्तीतितेषामभ्युपगमात् आकाशस्यापितस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिउत्पत्तिश्रवणादजत्वाभावादेवनाव्ययत्वं तादृशं आत्मानंयोवेदअपरोक्षीकरोतिसपुमान्कथंकेनप्रकारेणकमन्यंघातयतिहननक्रियायांप्रवर्त्तयति कंवाहंति नकेनचित्प्रकारेणकमपिघातयतिनवाहंतीत्यर्थः द्वैताभावात् तथाहिश्रुतिर्विद्यावस्थायांसर्वकारक व्यापारंनिषेधति यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादि अविद्यावस्थायामेवचसर्वकारकव्यवहारंदर्शयति यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यतीत्यादि एतेनसर्वकारकोपमर्दिन्याविद्यायाःसर्वकारक सापेक्षैःकर्मभिःसहसमुच्चयोनिरस्तः परस्परविरुद्धस्वभावत्वेनशीतोष्णयोरिवद्वयोरेककार्यकारित्वस्यरथाश्वन्यायेनासंभवादित्यन्यत्रविस्तरः मादृशानांज्ञानिनांव्युत्थानकालेअविद्यालेशानुवृत्त्यायातयि

वेदाविनाशिनंनित्यंयएनमजमव्ययं॥ कथंसपुरुषःपार्थकंघातयतिहंतिकं॥ २१ ॥ वासांसिजीर्णा
नियथाविहायनवानिगृह्णातिनरोपराणि ॥ तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिनवानिदे
ही॥ २२॥ नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः ॥ नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमारुतः ॥ २३॥

युद्धादेःप्रसक्तावपिविद्ययातस्यबाधितत्वादागामिकर्मणामश्लेषाच्चनदोषः तथाचवक्ष्यते हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइति ॥ २१ ॥ ननुब्राह्मणोयजेतजातपुत्रःकृष्णकेशोग्नीनादधीतेतिआत्मानंव योवर्णादिविशेषणवंतमेवाधिकृत्यकर्मविधयःप्रवर्त्ततेतेननीलादुत्पलमिवदेहादन्यआत्मावधारयितुंनशक्यतइत्याशंक्याह वासांसीति दंडभिप्रायानन्वाहेतिदंडस्यविशेषणत्वेपिनप्रैषानुवक्तृस्वरूपांतर्गतत्वं एवं ब्राह्मणत्वादेरपिनस्वर्गकामस्वरूपांतर्गतत्वमितिवस्त्रदेवदत्तयोरिवजडाजडयोर्देहात्मनोरत्यंतविलक्षणत्वमस्तीतिवस्त्रनाशेनदेवदत्तनाशंमन्वानस्येवतद्देहनाशादात्मनाशंमन्वानस्यात्यंतमौढ्यंस्पष्टमितिभावः स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥ २२ ॥ कीदृशोसौदेहीत्यतआह नैनमिति एनंशस्त्राणिनछिंदंतिनद्वेधाकुर्वंति अस्थूलत्वात् तर्हिपार्थिवपरमाणुवत्पाकजरूपाद्याश्रयोभविष्यतीत्याशंक्याह नैनंदहतिपावकइति अनणुत्वात् आपश्चैनंनक्लेदयंति अस्पर्शत्वात् स्पर्शवद्धिद्रव्यमद्भिरार्द्रीकर्त्तव्यंनत्वस्पर्शं नशोषयतिमारुतः अस्नेहत्वात् एतेनअदीर्घमस्थूलमनणुअशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयदितिश्रुतिप्रसिद्धानामदीर्घत्वाशब्दत्वादीनामपिसंग्रहोज्ञेयः ॥ २३ ॥

॥३१॥

कुतोहेतोरस्यशस्त्रादीनिछेदादीन्नकुर्वंतीत्याशंक्यतस्यछेदाद्ययोग्यत्वादित्याह अच्छेद्योयमिति अत्राच्छेद्यत्वादौपूर्वोक्तान्येवअस्थूलत्वादीनिकारणानिज्ञेयानि एवमच्छेद्यत्वादिनास्थूलादीनभावरूपान्गु
णानुक्त्वाभावरूपानपिगुणानाह नित्यइति सर्वैर्विशेषणैरखंडैकरसस्यैववस्तुनोलक्ष्यत्वात् नित्यत्वादिभिरुत्पाद्यत्वादिकंनिराक्रियते यतोनित्यःअतोघटवदनुत्पाद्यःयतःसर्वगतः अतोग्रामवदप्राप्यः यतः
स्थाणुःपूर्वरूपापरित्यागेनस्थिरस्वभावःअतःक्षीरादिवदविकार्यः अचलःयथादर्पणःस्वतःस्वाच्छ्यादप्रच्युतोपिमलरूपेणावरणेनस्वाच्छ्यादप्रच्याव्यते एवंस्वयंस्थाणुरपिअन्यसंयोगाच्चांचल्यमश्नुवीत सचदो
षापकर्षणलक्षणंसंस्कारमपेक्षते अयंतुअचलत्वान्नतथा एवंचउत्पत्त्याप्तिविकृतिसंस्कृतिरूपंचतुर्विधंक्रियाफलमात्मनिनसंभवतीत्युक्तं तत्रहेतुः सनातनइति सनाइत्यव्ययंनैरंतर्ये तच्चदेशतःकालतोवस्तु
तश्चपरिच्छेदराहित्यं परमतेपरमाणूनांकालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतःपरिच्छेदोस्ति आकाशस्यतदुभयाभावेपिवस्तुतःपरिच्छेदोस्ति सोपित्रिविधःसजातीयविजातीयस्वगतभेदरूपः यथा वृक्षस्यस्वगतोभे
दःपत्रपुष्पफलादितः वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितः ततश्चसनानैरंतर्येणत्रिविधपरिच्छेदराहित्येनभवति अस्तीतिसनातनोऽखंडैकरसोयस्मात्तस्मान्नोत्पत्याद्याश्रयइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एवंज्ञेयंव

अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्यएवच ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनः ॥ २४ ॥
अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते ॥ तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥
अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतं ॥ तथापित्वंमहाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

स्तुक्तंतच्चतत्राध्यस्तदेहत्रयनिरासेनअपरोक्षीकर्त्तव्यमित्याह अव्यक्तोयमिति व्यक्तंस्थूलशरीरंप्रत्यक्षगम्यंतदन्योयंप्रत्यगात्मा तथाअचिंत्योयंचिंत्यंचितायोग्यंरूपादिप्रकाशकार्येणानुमेयंचक्षुरादिसमु
दायात्मकंलिंगशरीरंअप्रत्यक्षंततोप्यन्योयं तथाअविकार्योयंविकारंस्थूलसूक्ष्मकार्यभावेनावस्थानमर्हतीतिविकार्यंत्रिगुणात्मकंमूलाज्ञानंकारणशरीरंसुप्तोत्थितस्यनकिंचिदवेदिषमितिपरामर्शदर्शनादहंन
जानामीत्यनुभवाच्चसाक्ष्येकगम्यंततोप्यन्योयं उच्यतेव्यक्तादिनिषेधमुखेननतुभ्रंगयाहिकयाऽयमेवंविधइतिविधिमुखेनोच्यते यस्मादेवमयमुच्यते तस्मादेनंविदित्वाननुशोचितुमर्हसि तरतिशोकमात्मवि
दितिश्रुतेरात्मविद्भूत्वाबंधुवियोगजंशोकंमाकार्षीरित्यर्थः उक्तंचात्मनोवस्थात्रयातीतत्वं स्वप्ननिद्रायुतावाद्यौप्राज्ञस्त्वस्वप्ननिद्रया ननिद्रांनैवचस्वप्नंतुर्येपश्यंतिनिश्चिताइति ॥ २५ ॥ एवंतत्त्वदृष्ट्याशोकोनोचि
तइत्युक्तंइदानींप्राकृतजनदृष्ट्यापिशोकोनोचितइत्याह अथचेदिति नित्यंनियमेनजातंनित्यजातमितिचार्वाकपक्षः नित्यंसर्वदाजातमितिक्षणिकविज्ञानवादिपक्षः नित्यश्चासौअपूर्वदेहेंद्रियसंबंधाज्जातश्चे
तितार्किकादिपक्षः एवंनित्यंवामन्यसेमृतमित्यपियोज्यं पक्षत्रयेपिशोकोनयुक्तः महाबाहोइतियुद्धार्थमुत्साहयति ॥ २६ ॥

शोचितुंनार्हसीत्युक्तंतत्रहेतुमाह जातस्येति ध्रुवोऽपरिहार्यः मृत्युर्मरणं अपरिहार्येअर्थेमरणाख्येत्वदुद्योगंविनापिअवश्यंभाविनिविषयेनत्वंशोचितुमर्हसि लक्ष्यतिचमयैवैतेनिहताःपूर्वमेवेति ॥ २७ ॥
अस्त्वात्मनोऽशोच्यत्वंतथापिइष्टदेहविनाशजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्यसकारणस्यदेहादेर्मिथ्यात्वंसाधयति अव्यक्तादीनीति भूतानिवियदादीनितद्विकारभूतानिजरायुजादीनिच नव्यक्तमव्यक्तमज्ञानंआ
दिर्येषांतथाविधानि व्यक्तःस्पष्टःमध्यःउत्पत्तिमारभ्यमरणात्प्रागवस्थायेषां अव्यक्तेएवनिधनंलयोयेषामिति अयमर्थः रज्जूरगादिकारणमज्ञानंनरज्जुवत्उरगवद्वाव्यक्तमस्ति परीक्ष्यमाणंचनदृष्टिपथमव
तरति अतस्तदव्यक्तं ततउत्पन्नःसर्पस्तत्रैवलीयतेनरज्ज्वां एवंआत्मनिकल्पितानांभूतानांआदिरंतश्चाव्यक्तमेव तेनआदावंतेचयन्नास्तिवर्त्तमानेपितत्तथेतिन्यायेनमध्येभासमानान्यपितानिरज्जूरगवत्असंत्ये
व एवंविधेतत्रतस्मिन्विषयेकापरिदेवनाकोवाविलापः नहिमरुमरीचिकाह्रदोनष्टइतिकश्चित्तत्त्ववित्विलपति अतएवभूतानांरज्जूरगादीनामिवप्रतीतिसमकालिकींसृष्टिमभिप्रेत्यकौषीतकिब्राह्मणेस्वापप्रबो

जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच ॥ तस्मादपरिहार्येर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ २७॥
अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत॥ अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना॥ २८॥

धयोर्जागृत्स्वप्नयोरुदयौपठ्येते सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिश्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यानैःसहाप्येतिसयदाप्रबुध्यतेऽथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्रतिष्ठं
तेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति प्राणाश्चक्षुरादींद्रियाणि देवास्तदनुग्राहकाःसूर्यादयः लोकारूपादयः नन्विहान्यत्रचआत्मैवसर्वभूतानांलयोदयस्थानमित्युच्यतेनान्यत् तत्कथमेषामव्यक्तंलयोदयस्थान
मित्युच्यते सत्यं अज्ञानाश्रयत्वाद्ब्रह्मणितथात्वव्यपदेशोनवस्तुगत्या नहिअपरिणामिनःकूटस्थस्यमृद्वत्कार्यप्रविलयोदयस्थानत्वंसंभवति यथोक्तं अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रि
त्यब्रह्मकारणमुच्यतइति ॥ २८ ॥

ननुरज्जूरगतुल्यस्यसर्वप्रमाणसिद्धस्यवियदादिप्रपंचस्यकथंरज्जूरगादिवदज्ञानप्रभवत्वेनात्यंततुच्छत्वमुच्यते कथंवाकर्मज्ञानकांडापेक्षितमात्मनोयज्ञादिकर्तृत्वंश्रवणादिकर्तृत्वंचापन्हूयतइत्याशंक्याह
आश्चर्यवदिति कश्चित्प्रत्यगात्मतत्त्वएनंअतीतानंतरश्लोकोक्तंभूतग्रामंआश्चर्यवत्आश्चर्यंअद्भुतंस्वप्नमायेंद्रजालादिकंतेनतुल्यंआश्चर्यवत्तथाभूतंपश्यति तथाकश्चिदेनंआश्चर्यवद्वदति तत्त्वेनअसत्त्वेनवा
निरंकुशमशक्यमपिअनिर्वचनीयेनैवलोकाप्रसिद्धेनरूपेणोपपादयति तथाहि रज्जूरगवत्प्रपंचःसंश्चेत्नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुत्यानबाध्येत असंश्चेन्नप्रतीयेत तस्मादनिर्वचनीयोयमिति तदिदंसर्वव्यव
हारास्पदस्यापिप्रपंचस्यमिथ्यात्वोपपादनमत्याश्चर्यमित्यर्थः तथाएनंप्रपंचंअन्यआश्चर्यवच्छृणोति इमेलोकाइमेदेवाइमेवेदाइदंसर्वंयदयमात्मेतिप्रत्यक्षेणअनात्मतयाउपलभ्यमानस्यापिप्रपंचस्ययत्
प्रत्यगभिन्नत्वेनश्रवणंतदत्यंतमाश्चर्यं नह्रीयंश्रुतिर्यजमानःप्रस्तरइत्यादिवदुपचरितार्था प्रपंचस्यात्मनःपृथक्त्वेआत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितंभवतीत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञो
परोधापत्तेः नचप्रतिज्ञाप्यौपचारिकी प्रदेशांतरेश्रुतस्ययथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंविज्ञातंस्यादितिदृष्टांतस्योपरोधापत्तेः तस्मात्प्रतिज्ञादृष्टांतनिगमनानामेकवाक्यत्वात्नप्रपंचस्यात्मान्यत्वं तच्च
भेदग्राहिप्रत्यक्षविरोधादाश्चर्यमिवशृणोति तथाकश्चिदेनंप्रपंचंप्रत्यगनन्यत्वेनश्रुत्वाअपिशब्दात्उक्त्वास्वमादिदृष्टांतैरुपपाद्यदृष्ट्वाध्यानेनचसाक्षात्कृत्वापितत्त्वतोनवेदनजानाति तथाहि ग्रामापिप्रज्ञाती

आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैवचान्यः॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यःशृणोतिश्रुत्वाप्येनंवेदनचैवकश्चित्॥ २९ ॥

विक्षेपवतःपरिहीयतइतिवक्ष्यति तस्मादात्म्यैक्यात्संभवत्येवप्रपंचस्यरज्जूरगादितुल्यत्वेनतुच्छत्वं यद्वाएनंआत्मानंकर्तृत्वभोक्तृत्वदुःखित्वानित्यत्वजडत्वसंगित्वपरिच्छिन्नत्वादिधर्मवत्तयाप्रसिद्धमपि
तत्त्वमसीत्यागमोत्थयाब्रह्माकारांतःकरणवृत्त्याब्रह्मविद्याख्ययाअकर्त्तारमभोक्तारमानंदघनंसत्यचिद्रूपमसंगमनंतमपरोक्षीकरोतीतिमहदाश्चर्यं यत्पश्यतितदाश्चर्यवदितिक्रियाविशेषणंवा आविद्यकम
पिदर्शनमविद्यांस्वात्मानंचकतकरजोवन्निवर्त्तयतीति यद्वायःपश्यतिसआश्चर्यवदितिकर्तृविशेषणं यतएकएवविद्वान्समाधिव्युत्थानयोःपरस्परविरुद्धमात्मनोब्रह्मभावंजीवभावंचयावद्द्वारब्धकर्मक्षयमनु
भवतीतितथावाङ्मनसातीतमप्यात्मानंयद्वाचावदतितदप्याश्चर्यं अगृहीतसंगतिकेनापिशब्देनयथासुप्तःप्रबोध्यतेतद्वत् यथोक्तंवार्त्तिके अगृहीत्वैवसंबंधमभिधानाभिधेययोः हित्वानिद्रांप्रबुध्यंतेसुषुप्तेबोधि
ताःपरैः जाग्रद्वन्नयतःशब्दंसुषुप्तेवेत्तिकश्चन ध्वस्तेतोज्ञानतोज्ञानेब्रह्मास्मीतिभवेत्फलं अविद्याघातिनःशब्दाद्याहंब्रह्मेतिधीर्भवेत् नश्यत्यविद्ययासार्द्धंहत्वारोगमिवौषधमिति तथायःशृणोतिसोपिआश्चर्यवत्
अतिदुर्लभइत्यर्थः श्रवणायापिबहुभिर्योनलभ्यइतिश्रुतेः शृण्वंतोपिबहवोयन्नविद्युरितिश्रुतिद्वितीयपादार्थंसंगृह्णाति श्रुत्वाप्येनमिति आश्चर्योवक्ताकुशलोस्यलब्धाआश्चर्योज्ञाताकुशलेनानुशिष्टइतिउत्तरा
र्द्धंतुश्लोकपूर्वार्द्धेनसंगृहीतइतिज्ञेयं दुर्विज्ञेयोयमात्मातस्मात्तज्ज्ञानार्थंयतस्वेतिभावः ॥ २९ ॥

प्रकृतमर्थमुपसंहरति देहीति सर्वाणिभूतानिकथमेतेदीनाअल्पबलाबलवत्तरेणमयाहंतव्याःकथमेषांपुत्रादयएतैर्विनाजीविष्यंतिकथंवाहंभीष्मादिभिर्गुरुभिर्विनाजीविष्यामीतिशोचितुंनार्हसीत्यर्थः ॥३०॥
अर्जुनस्यअनात्मनिदेहेआत्मधीरूपोमोहोनिवारितः इदानींस्वधर्मेयुद्धेअधर्मधीरूपंमोहंनिवारयति स्वधर्ममपीत्यादिना युद्धंक्षत्रियस्यस्वोधर्मःतमवेक्ष्यापिविकंपितुंचलितुंनार्हसि हियस्मात्धर्म्याद्धर्मादनपेतायुद्धादन्यत्क्षत्रियस्यश्रेयःप्रशस्ततरंनास्ति ॥ ३१ ॥ किंच यदृच्छयाअप्रार्थितमप्युपपन्नमुपस्थितंस्वर्गद्वारंअपावृतमुद्घाटितंयेक्षत्रियालभंतेतेसुखिनोधन्याभवंतीतिसंबंधः ॥३२॥ युद्धत्यागेइष्टनाशोनिष्टप्राप्तिश्चभवतीत्याह अथचेदिति ॥ ३३ ॥ अव्ययांदीर्घकालां ॥ ३४ ॥ अकीर्त्तिमेवाह भयादिति त्वंबहुमतोभूत्वास्वतएवअतिश्लाघ्यवृत्तःसन्लाघवंलघुभावंकातर्याख्यंयेषांपुरतोयास्यसितेमहारथास्त्वांभयाद्रणादुपरतंमंस्यंतइतियोजना ॥ ३५ ॥ किंचअवाच्यवादान्वक्तुमयोग्यान्शब्दान्वदतिलोर्जुनइत्यादीन् सामर्थ्यंनिंदंतःधिगस्यशौर्यंयोभीष्मादिभयात्पलायितइति इदंवचनंमरणादप्यधिकंदुःखं इतोऽन्यद्दुःखतरमधिकंदुःखंकिंनकिमपीत्यर्थः ॥३६ ॥ यद्वाजयेमयदिवानोजयेयुरित्युक्तंतत्राह हतोवेति रणेस्थितस्यस्वर्गोवाराज्यंवासिद्धमस्तीतिपक्षद्वयमपिहितावहमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ स्वधर्मस्ययुद्धस्याकरणेधर्मकीर्त्योर्नाशःपापावाप्तिश्चाथचेदितिश्लोकेनभगवतायद्यप्युक्तातथापियुद्धस्यअर्जुनाभिमतेकाम्यत्वपक्षेअहोबतमहत्पापंकर्त्तुंव्यवसितावयं यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताइतितत्करणेपापप्रसक्तिरस्तितांनिवारयितुंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंयोगमाह सुखदुःखेइति समेकृत्वासुखदुःखयोस्तद्धेत्वोःराज्यलाभालाभयोस्तद्धेत्वोश्चजयाजययोःरागद्वेषावकृत्वेत्यर्थःकेवलंस्वधर्मोयमितिमत्वायुद्धाययुज्यस्वघटस्व एवंकुर्वंस्त्वंपापंनावाप्स्यसि यस्तुराज्यलोभेनयुद्धंकरोतितस्यास्त्वेवपापमितिभावः कथंतर्हिस्वधर्मत्वेनानुष्ठितेपियुद्धेहतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गमित्यादिफलस्मरणं आनुषंगिकमितिब्रूमः तथाचापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेच्छायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतेनधर्महानिर्भवतीतिआम्रनिदर्शनेनप्रतिपादयति ॥ ३८ ॥

देहीनित्यमवध्योयंदेहेसर्वस्यभारत ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥ स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपितुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते ॥ ३१ ॥ यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतं ॥ सुखिनःक्षत्रियाःपार्थलभंतेयुद्धमीदृशं ॥ ३२ ॥ अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि ॥ ततःस्वधर्मंकीर्त्तिंचहित्वापापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ अकीर्त्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेव्ययां ॥ संभावितस्यचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः ॥ येषांचत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसिलाघवं ॥ ३५ ॥ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यंतितवाहिताः ॥ निंदंतस्तवसामर्थ्यंततोदुःखतरंनुकिं ॥ ३६ ॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीं ॥ तस्मादुत्तिष्ठकौंतेययुद्धायकृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ ॥ ततोयुद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

एवमर्जुनस्यपूर्वोक्तौद्वावपिमोहावपनीतौतत्रकंघातयतिहंत्रिकमितिकर्तृत्वकारयितृत्वयोरात्मन्यसंभवउक्तः ततोयुद्धाययुज्यस्वेतिनियोगश्चोक्तःनह्यकर्तुराकाशवत्सर्वगतस्यनियोज्यत्वंसंभवतीतिपरस्परव्या हतमेवंवदितीमामाशंकांअधिकारिभेदेनउभयंव्यवस्थापयन्परिहरति एषातेइति एषातेतुभ्यंअभिहिताअशोच्यानन्वशोचस्त्वमित्यादिनास्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यतःप्राक्तनेनसंदर्भेणउक्ता सांख्येसम्यक्ख्यायतेप्र कथ्यतेवस्तुतत्त्वमनयेतिसंख्याउपनिषत् तत्रविदितेसांख्येऔपनिषदेब्रह्मणिविषयेबुद्धिर्ज्ञानंसंसारनिवर्त्तकं एषातेसांख्येबुद्धिरभिहितेतिसंबंधः योगेसिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइतिवक्ष्यमाण लक्षणेविषये तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः वक्ष्यतिचज्ञानकर्मनिष्ठयोर्विभिन्नाधिकारिकत्वं लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामिति एतेनज्ञानकर्मणोःसमु च्चयशंकाप्यपास्ता इमांस्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यादिनाऽनंतरग्रंथेनोक्तामपिविस्तरेणाभिधीयमानांशृणु इमामेवबुद्धिंस्तौति सार्धेनबुध्येत्यादिना ननुकर्मबंधप्रहाणमात्मज्ञानेनैवश्रूयते तपसैवात्मपदंविदित्वान लिप्यतेकर्मणापापकेनेतिश्रुतेः कर्मयोगस्तुकर्मबंधंदृढीकरिष्यत्येवेतिकथमुच्यतेकर्मबंधंप्रहास्यसीतिचेत् श्रुतिबलादितिब्रूमः तथाहि ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःक स्यचिद्धनं कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइतिश्रुतिरीश्वरेणेदंसर्वंस्तंभितमस्तीतिनकश्चित्किंचित्स्वेच्छयाकर्तुंप्रभवति अतःसर्वत्रममताहीनःसन्भोक्तृत्वकर्तृ त्वाभिमानंत्यागेनैवभोगान्भुंक्ष्वकर्माणिचकुरु एवंकुर्वतित्वयिकर्मलोपोनास्तिइतोन्यदुपायांतरंचनास्तीतिवदति तस्मात्कनककार्ष्णायसादिवत्केनचिद्विशेषरूपेणोपेतंकर्मैवसजातीयोच्छेदनिमित्तंभविष्य

एषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु ॥ बुध्यायुक्तोययापार्थकर्मबंधंप्रहास्यसि ॥ ३९ ॥
नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयात् ॥ ४० ॥

तीतियुक्तमुक्तंकर्मयोगेनापिकर्मबंधंप्रहास्यसीति ॥ ३९ ॥ एतदेवोपपादयति नेहेति इहकर्मबंधप्रहाणार्थेकर्मयोगेनुष्ठीयमाने अभिक्रम्यतेव्याप्यतइत्यभिक्रमःकर्मारंभःकर्मैववा तस्यनाशोनास्ति अन्यत्तु फलंदत्वानश्यतिनत्विदमिष्टफलस्याजननात् नन्वेतस्यापिकाम्यांतःपातितयानित्याकरणजनितःप्रत्यवायउत्पद्येतैव सकृदनुष्ठितस्यबंधप्रहाणप्रत्यवायपरिहाराख्यफलद्वयहेतुत्वायोगादित्याशंक्याह प्रत्यवा योनविद्यतइति तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिश्रुत्यासंयोगपृथक्त्वन्यायेनदध्नेंद्रियकामस्यजुहुयादित्यनेननित्यस्यदध्नोवीर्यार्थत्वमिवनित्यानामपिकर्मणांविविदिषार्थ त्वंविनियोगबलात्सिध्यति ततश्चकाम्येनैवप्रयोगेणनित्यस्यापिसिद्धेर्ननित्याकरणनिमित्तोवाकाम्यत्वात्सर्वांगानुपसंहारनिमित्तोवाप्रत्यवायोविद्यते नित्यानामेवविनियोगात् नित्येषुचयथाशक्त्युपबंधस्यानु ज्ञानात् वार्त्तिकेतुकाम्यानामप्यत्रविनियोगोदृष्टः यथावेदानुवचनादीनामैकात्म्यज्ञानजन्मने तमेतमितिवाक्येननित्यानांवक्ष्यतेविधिः यद्वाविविदिषार्थत्वंकाम्यानामपिकर्मणां तमेतमितिवाक्येनसंयोगस्यपृ थक्त्वतइति अस्मिन्पक्षेकाम्यानामपितुल्यफलत्वात्नित्यवद्यथाशक्त्युपबंधोभविष्यतीतिनसर्वांगानुपसंहारजनितःप्रत्यवायोविद्यते स्वल्पमपिअस्ययोगधर्मस्यानुष्ठितंअनुपभुक्तबीजकल्पं जन्मजन्मांतराभ्य स्तंदानमध्ययनंतपः तेनैवाभ्यासयोगेनतच्चैवाभ्यस्यतेपुनरितिस्मृतेरुत्तरोत्तरसंस्काराधानद्वारास्वसजातीयवृद्धिनिमित्तंसत्कामादिदोषक्षपणद्वारामहतोभयात्संसारात्त्रायते तस्मात्सांख्यानधिकारिणाकर्मयोग एवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ४० ॥

[illegible]योर्[illegible]हेतुत्वंतुल्यंचेत्कोनयोर्विशेषइत्याशंक्य[illegible]नांपातशंकानास्तियोगिनांतुयावद्विदेहकैवल्यंपातशंकास्तीत्याह व्यवसायात्मिकेति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयस्तदात्मिकातदा
काराबुद्धिरंतःकरणवृत्तिः अहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्या[illegible]कारांतःकरणवृत्तिर्ब्रह्मविद्याभिधाना[illegible]सम्यगभ्युदिता[illegible]सकृद्विभातो[illegible]लोकइतिश्रुतेः[illegible]
[illegible]तेब्रह्मणिज्ञातव्यंकर्तव्यंवाकिंचिदवशिष्यते कृतकृत्यत्वाद्ब्रह्मविदोऽस्यपातशंकानास्ति अव्यवसायिनामज्ञानिनांतुबुद्धयोनंताः[illegible]बहुशाखाइतिइदमेवममश्रेयइतिनिश्चय[illegible]
[illegible]निःश्रेयस्यपिश्रेयोबुद्धौसत्यांपातशंकास्तीतिमहांस्तयोर्विशेषइतिभावः ॥४१॥ उत्तरार्धमेव विवृणोति यामिमामित्यादिना यांपुष्पितांपुष्पितद्रुमवद्दूरतोरमणीयांवाचं अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः
सुकृतंभवतिअपामसोममभूमेत्येवंरूपांप्रवदंतिअविपश्चितःअव्यवसायिनोमूढाः यतोवेदवादरताःवेदांतर्गतेषुअर्थवादेषुयस्यपर्णमयीजुहूर्भवतिनपापं श्लोकं शृणोतीत्येवमादिषुरताः[illegible]अतएव
[illegible]आत्मज्ञानं[illegible]फलंमोक्षश्चनास्तीतिवादिनोवदनशीलाः ॥४२॥ तथाभोगश्चऐश्वर्यं चतयोर्गतिःप्राप्तिस्तांप्रति तदर्थमित्यर्थः कामात्मानःकामपरचित्ताः अतएवस्वर्गपराः कीदृशींभोगैश्वर्यगतिं जन्म

व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन ॥ बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनां ॥ ४१ ॥ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः ॥ वेदवादरताःपार्थनान्य
दस्तीतिवादिनः ॥ ४२ ॥ कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदां ॥ क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्वर्यगतिंप्रति ॥ ४३ ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतयापहृतचेतसां ॥
व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ॥ ४४ ॥

[illegible]भोगैश्वर्यादिपुरुषस्तद्वासनावासितःपुनर्भोगैश्वर्यप्राप्तयेजन्मलभते तदर्थंकर्माणिचकुरुतेफलंचततोभोगादिकंप्राप्नोतीतिचक्रमनिशमावर्तते तेननिबद्धश्च्युतोभवतीत्यर्थः किंच क्रियाविशे
[illegible]वित्तव्ययायासाद्याधिक्यंतथातथाभोगैश्वर्यप्राप्तेरप्याधिक्यमित्यर्थः एतेनात्यंतायाससाध्येष्वपिकर्मसुफललोभात्सक्तंतइत्युक्तं प्राप्येभोगैश्वर्यगतिंप्रतिसाधनभूताःयेक्रियाविशेषाः
[illegible]बहुलांजन्म[illegible]कर्मफलंतत्प्रदांचवाचमेवेतिव्याख्यातं ॥ ४३ ॥ भोगेति तयापुष्पितयावाचाअपहृतचेतसांपुंसांबुद्धिःसमाधौ[illegible]अनुष्ठानकालेव्यवसायात्मिका[illegible]
[illegible]नभवति कर्मकर्त्तरिलकारः विरक्तस्यहिबुद्धिःसमाधौचित्[illegible]भवतिनतुभोगासक्तस्येतिस्पष्टमेव प्राप्येतुसमाधौअंतःकरणे[illegible]बुद्धिर्न[illegible]
[illegible]तेषांबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्येयं ॥ ४४ ॥ ॥३५॥

[illegible]नीत्यतआह त्रैगुण्येति त्रैगुण्यंगुणत्रयकार्यंऊर्ध्वमध्याधोगतिरूपंसंसरणंतदेवप्रकाश्यत्वेनविषयोयेषांताटृशाःकर्मकांडपरावेदाः त्वंतुनिस्त्रैगुण्योभव ऊर्ध्वगतावपिविरक्तोभवेत्यर्थः [illegible] ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइति दिव्येभ्योपिविषयेभ्योविरक्तःसमाधावधिक्रियतइतिभावः किंलक्षणोसौनिस्त्रैगुण्यइत्यतआह निर्द्वंद्वइति [illegible] [illegible]निद्वंद्वानिसमतिरेकपदार्थरूपाणितेभ्योनिर्गतोनिर्द्वंद्वः सर्वत्रसमबुद्धिरित्यर्थः ननुबाधमानमुष्णादिकंकथंशीतादिकंद्वंद्वंतुंशक्यमतआह नित्यसत्वस्थइति नित्यंसर्वदासत्वंधैर्यं[illegible] [illegible]सर्वंसोढुंशक्तः सात्विकोवाप्रारब्धकर्मोपस्थापितमिदंदुःखमपरिहार्यंकिमुतमतयेतिजानन्सर्वंसोढुंशक्तोत्येव ननुअत्यंतदुःसहंक्षुधादिदुःखंकथंनिस्त्रैगुण्येनसर्वथाप्रवृत्तिशून्येनसोढुंशक्य[illegible]आह निर्योगक्षेमइति अप्राप्तस्यप्राप्तिर्योगः प्राप्तसंरक्षणंक्षेमः एतद्वयमपिप्रारब्धकर्माधीनमितिततोपिनिर्गतइत्यर्थः तत्रहेतुः यतआत्मवान्जितचित्तः सहिसर्वास्वप्यापत्सुअनाकुलोनित्य[illegible] तित्वमप्येताटृशोनिस्त्रैगुण्योभवेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ननुआत्मवत्त्वंचित्तशुद्धौसत्यामेवभवतिसाचसकलवेदोक्तकर्मानुष्ठानसाध्या अतोनिस्त्रैगुण्यत्वंदुर्लभमित्याशंक्याह यावानिति सर्वतःसंप्लुतोदकेमहतिउदपानेजलाशयेपुरुषस्ययावान्अर्थोयावत्स्नानपानादिकंप्रयोजनंघटमात्रजलनिर्वर्त्यंभवतिनकृत्स्नजलाशयव्ययनिर्वर्त्यं तावानेवार्थोविजानतोव्युत्पन्नचित्तस्यब्राह्मणस्यब्रह्मबुभूषोःसर्वेषुवेदेषुवेदैकदेशोपनि

त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान्॥ ४५॥ यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लुतोदके॥ तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः॥ ४६॥ कर्मण्येवाधिकारस्तेमाफलेषुकदाचन॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोस्त्वकर्मणि ॥ ४७॥ योगस्थःकुरुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाधनंजय॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते॥ ४८॥

षच्छ्रवणमात्रनिर्वर्त्योभवति नकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानंस्वसिद्ध्यर्थमपेक्षते एकेनजन्मनाकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानासंभवात् ऐहिकेनजन्मांतरीयेणवाजपादिनाचित्तशुद्धौसत्यामुपनिषच्छ्रवणान्निस्त्रैगुण्यतासंभवतीति भावः [illegible]सर्वतःसंप्लुतोदकस्थानीयेआत्मज्ञानेपुरुषस्यतावानर्थःकृत्स्नोपिभवतियावान्अनेककूपतडागोदपानस्थानीयेषुसकलवेदोक्तकर्मस्वनुष्ठितेषुभवति ब्रह्मानंदेक्षुद्रानंदानामंतर्भावात् तथाचश्रुतिः [illegible]सर्वकर्मफलांतर्भावंदर्शयति यथा कृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति वक्ष्यतिच सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइति गंगांतुल्यज्ञानो दयाप्यनेककूपोपमानिकर्माणिकर्तव्यानीतिभावइतिव्याचख्युः अस्मिन्पक्षेपूर्वार्धेअनेकास्मिन्यथातथाभवतीतिपदचतुष्टयाध्याहारः यावान्तावान्पदयोरनुषंगश्चदार्ष्टांतिकेद्रष्टव्यः ॥ ४६ ॥ ननुतर्हिपिऔपनिषदात्मज्ञानार्थिनःशमएवेष्टस्तत्कथंमांयुध्यस्वेतिप्रेरयसीत्याशंक्याह कर्मण्येवेति कर्मण्येवाधिकारोनज्ञाननिष्ठायां माफलेषुसंगोस्त्वित्यपकृष्यते कर्मफलंस्वर्गपश्वादिहेतुःकर्मसुप्रवर्तकंयस्यतादृशोमाभूः अकर्मणिकर्माकरणेपितवसंगोमास्तु ॥ ४७ ॥ एतदेवविवृणोति योगस्थइति योगस्थःसन्संगंफलतृष्णांकर्तृत्वाभिमानंचत्यक्त्वाकर्माणिज्ञानार्थंकुरु हेधनंजय सिद्ध्यसिद्ध्योःकर्मफलस्य[illegible] सिद्धौअसिद्धौवासमोहर्षविषादशून्योभूत्वाकर्माणिकुर्विंतिसंबंधः इदमेवसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वंयोगइत्युच्यते ॥ ४८ ॥

[illegible] कर्मफलकामेन क्रियमाणं बुद्धियोगात्पूर्वोक्तात् [illegible] अवरं अत्यंतनिकृष्टं अतो बुद्धौ योगरूपायां तत्फलभूतायां सांख्यरूपायां वा तन्निमित्तं शरणं रक्षि[illegible] तदित्यर्थः कर्माणि कुर्वित्यर्थः यतः फलहेतवः फलमेव हेतुः प्रवर्तकं येषां ते तादृशाः फलतृष्णावंतः कृपणाः दीनाः भवंति [illegible] श्रुतेः ॥ ४९ ॥ किंच बुद्धीति बुद्धियुक्तः समत्वबुद्धियुक्तः योगाय समत्वबुद्धियोगाय युज्यस्व घटस्व योगः सिद्ध्यसिद्ध्योः समत्वबुद्धिः कर्मसु बंधकेष्वपि कौशलं बंधनिवर्तकत्वसंपादनं [illegible] त्यजतु धर्मेणपापमपनुदतीति श्रुतेः सुकृतं तु सजातीयत्वात्तैर्दुष्परिहरमिति कथमुभे सुकृतदुष्कृते जहातीत्युच्यते सत्वशुद्धिज्ञानोत्पत्तिद्वारेति भावः [illegible] योगिनो भवति दुष्कृतफलवन्मोक्षप्रतिबंधकतत्फलस्यानुत्पादात् यत्तु आपस्तंबोक्ताम्रवृक्षनिदर्शनेन नांतरीयकं सुकृतफलमुक्तं न तत्फलत्वेनोपपद्यते नांतरीयकत्वादेव तस्मात्फलहासमोक्षप्रतिबंध[illegible] क्रियमाणे एव सुकृतदुष्कृते कर्मयोगी जहाति ज्ञानी तु संचिते अपि ते जहातीति तयोर्विशेष इत्याकूः ॥ ५० ॥ एतदेवाह कर्मजमिति बुद्धियुक्ताः समत्वबुद्धियुक्ताः क्रियमाणकर्मजं फलं त्यक्त्वा मनीषिणो [illegible] समर्था भूत्वा जन्मरूपेण बंधेन मुक्ताः संतोऽनामयं निरुपद्रवं पदं मोक्षाख्यं गच्छंति ॥ ५१ ॥ कदा मनीषिणो भवंतीत्यत आह यदेति तेतव मोहः इष्टानिष्टवियोगसंयोगजपरितापजन्यं वैचित्यं तदेव कलिलं [illegible]

दूरेणह्यवरंकर्मबुद्धियोगाद्धनंजय ॥ बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाःफलहेतवः ॥ ४९ ॥ बुद्धियुक्तोजहातीहउभेसुकृतदुष्कृते ॥ तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकौशलं ॥ ५० ॥ कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषिणः ॥ जन्मबंधविनिर्मुक्ताःपदंगच्छंत्यनामयं ॥ ५१ ॥ यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच ॥ ५२ ॥ श्रुतिविप्रतिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्चला ॥ समाधावचलाबुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥ अर्जुन उवाच स्थितप्रज्ञस्यकाभाषासमाधिस्थस्यकेशव ॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीतव्रजेतकिं ॥ ५४ ॥

[illegible] कालुष्यं [illegible] बुद्धिर्व्यतितरिष्यति व्यतिक्रमिष्यति बुद्धिः प्रसन्ना भविष्यति तदा श्रोतव्यस्य शास्त्र [illegible] श्रुतस्य च निर्वेदं वैराग्यं गंतासि अयं भावः मलिनायां बुद्धौ असकृद्गृहीतस्यापि शास्त्रार्थस्यास्फुरणा [illegible] श्रोतव्यं श्रुतं [illegible] शुद्धायामपि बुद्धौ सकृच्छास्त्रार्थस्फुरणात्तयोर्वैयर्थ्यमित्युभयथापि तत्र निर्वेद उचितः प्रसन्ना च बुद्धिर्निपुणहीतुं योग्या भवतीति श्रवणादिकं त्यक्त्वा ध्याननिष्ठ एव भवेदिति ॥ ५२ ॥ ननु [illegible] विप्रतिपन्नेत्यत आह श्रुतीति श्रुतिभिर्नानाविधशास्त्रश्रवणैर्विप्रतिपन्ना आत्मा नित्योऽनित्यो वा नित्योऽपि कर्ताऽकर्ता वा अकर्तापि एकोऽनेको वेत्येवमादिसंशयग्रस्ता सती यदा [illegible] निरासपूर्वकं श्रुतितात्पर्यविषयीभूते आत्मन्येव निश्चला पुनः कुतर्कैरनास्कंदनीया निर्विचिकित्सा परोक्षनिश्चयवती भूत्वा समाधौ निर्विकल्पकप्रत्यये [illegible] अचला लयविक्षेपशून्या स्थास्यति [illegible] तदा योगं विवेकप्रज्ञां प्राप्स्यसि निश्चलसमाधिलाभ एव बुद्धिप्रसादलिंगमिति भावः ॥ ५३ ॥ लब्धसमाधेः स्थितप्रज्ञस्य [illegible] लक्षणानि बुभुत्सुरर्जुन उवाच स्थितप्रज्ञस्येति स्थितप्रज्ञस्य [illegible] समाधिस्थस्य समाधौ स्थितस्य का भाषा [illegible] कथमसौ परैर्भाष्यते [illegible] प्रश्नः स्थितधीः स्थितप्रज्ञः [illegible] किं प्रभाषेत [illegible] ॥ ५४ ॥

[illegible] प्रजहातीत्यादिना अप्रयत्नेवकृतार्थलक्षणानितानिज्ञानसाधनानीतिमत्वाउपदिश्यंतेस्थितप्रज्ञलक्षणानि तेषामकृतार्थेषुयत्नसाध्यत्वात्कृतार्थेषुस्वाभाविकत्वात् यथोक्तं उ
[illegible]योगुणाः [illegible]पिणइति यदायंयोगीसर्वान्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरत्रोभ्यान्कामान्काम्यमानान्विषयान्[illegible]
[illegible]संकल्पविकल्पात्मकेस्थितान्नतुबहिः यथोक्तमक्षपादाचार्यैः [illegible]निमित्तं[illegible]योविषयाःसंकल्पकृताइति [illegible]स्थूलानांकामानांत्यागएकांतसेवनाभावाद्भवतीतितस्थभीषणेव [illegible]
[illegible]वासनामयाःस्वमेयेकामाःस्फुरंतितेषामपित्यागोभगवद्ध्यानादि[illegible]वासनाभ्यासबलेनभवति येतूपसंस्तृतकरणस्यसंप्रज्ञातसमाधिकालेदिव्याःकामाःसंकल्प[illegible]
[illegible]तेषामपित्यागोऽसंप्रज्ञातसमाध्यभ्यासबलेनभवति एवंत्रिविधान्कामान्त्यक्त्वाआत्मन्येवास्वंडैकरसेआत्मनास्वेनैवस्वरूपानंदेनतुष्टोबाह्यविषयनिरपेक्षोयदाभवतितदा[illegible]
च्यते ॥५५॥ दुःखेषुशस्त्रपातादिषुदुःखसाधनेषुप्राप्तेष्वपिअनुद्विग्नमनाअचंचलमनाः वक्ष्यतिच यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यतइति सुखेषुसुखसाधनेषुस्रक्चंदनादिषुप्राप्तेष्वपिविगतस्पृहोनिर्वृत्ति
कत्वाद्भवति अतएववीताःरागभयक्रोधायस्मात्सतथा नहितस्यामवस्थायांरागादयोदुःखादयोवासंभवंति एवंविधःसमाधिस्थःस्थितधीःस्थितप्रज्ञउच्यते ॥५६॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतेत्यस्योत्तरमाह यःसर्वत्रे

श्रीभगवानुवाच प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः ॥
वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥ यःसर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभं ॥ नाभिनंदतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥ यदासंहरतेचायंकू
र्मोंगानीवसर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषयाविनिवर्त्तंतेनिराहारस्यदेहिनः ॥ रसवर्जंरसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्त्तते ॥ ५९ ॥

ति सर्वेषुधनदारदेहजीवनादिषुअभिस्नेहःअभिस्नेहवान्हिधनदारादिषुविकलेषुसकलेषुवाऽहमेवविकलःसकलोऽस्मीतिदैन्यदर्पोपेतःपूर्वापरानुसंधानरहितोजल्पतिअयंतुनतथेतिभावः तथाशुभंप्राप्यना
भिनंदतिसंतुष्टोभूत्वाशुभप्रापयितारंनप्रशंसति तथाअशुभंप्राप्यनद्वेष्टिदुःखीभूत्वाअशुभप्रा[illegible]यितारंनर्निंदतियस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥५७॥ किमासीतेत्यस्योत्तरमाह यदेति इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिविषयेभ्यःप्रार
ब्धकर्मवशेनव्युत्थितोपियोमोहतद्दर्शनादुद्विग्नःसन्निरोधसंस्कारप्राबल्यात्प्रीत्यासमाधिमनुतिष्ठन्नेवास्तेइत्यर्थः शेषंस्पष्टं ॥५८॥ ननुविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवृत्तिश्चेत्स्थितप्रज्ञताहेतुस्तर्हिमुमिमूर्च्छाद्युपप्रा
[illegible]सर्वोपिस्थितप्रज्ञएवेत्याशंक्याह विषयाइति सत्यं देहिनोदेहाभिमानवतोमूढस्यमुमादौ निराहारस्यइंद्रियैर्विषयाननाहरतोऽभुंजानस्यविषयाविनिवर्त्ततएव तथापिरसवर्जंरसोरागस्तं
वर्जंनिवर्त्तंते तत्रापिसूक्ष्मरूपेणरागोस्तिरागमूलस्यात्मज्ञानस्याभावान्नासौस्थितप्रज्ञइत्यर्थः अस्यैवपुरुषस्यपरंदृष्ट्वाआत्मानंसाक्षात्कृत्यनिराहारस्यशब्दादीनगृह्णतोरसोपिनिवर्त्ततेमूलज्ञानबाधादित्यलिङ्गमाद्वे
[illegible]तिभावः [illegible]तुरोगिणःकाष्ठतपस्विनोवामूढस्यापिविषयाननाहरतोरसवर्जंविषयाविनिवर्त्तंतेतस्यैवपरंदृष्ट्वास्थितस्यरसोपिनिवर्त्ततइतिव्याचख्युः ॥ ५९ ॥

[illegible] [illegible]समाहितेनतुतानिकूर्मेणांगानीवस्वेच्छयासंह्रियंते एतच्चात्यंतायाससाध्यमित्याह यततइति विपश्चितःशास्त्राचार्योपदेशवतोयततोपिसमाधिसिद्ध्यर्थंयतमान [illegible]पुरुषस्यइंद्रियाणि[illegible]विवेकिनःस्थिरीक्रियमाणंकर्मीभूतंहरंतिविषयप्रवणंकुर्वंति यतःप्रमाथीनि यथाबहवश्चोरावनेएकंपुरुषंप्रमथ्यतस्यवित्तंहरंति एवंइंद्रियाणि[illegible]
[illegible]शीलानि ॥ ६० ॥ संयम्येवं[illegible]पितानिनियंतव्यान्येवान्यथास्थितप्रज्ञत्वस्यैवासिद्धेरित्याह तानीति संयम्यवशीकृत्ययुक्तःसंनद्धःमत्परःअहमेवसर्वेषांप्रत्यगात्मापरः[illegible]
[illegible]मांतरेष्व[illegible]स्यसमत्परःसन्नासीत हियस्मात्वशेआज्ञायां शेषंस्पष्टं ॥ ६१ ॥ यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमितिश्रुतौइंद्रियम
नोबुद्धीनांनिग्रहेपरमपदप्राप्तिरित्युक्तं तत्रउपसंहृतकरणस्यबाह्यान्शब्दादीनगृह्णतोमनोमात्रेणावस्थितस्ययोगिनोमनसोऽनिग्रहेकिंस्यादित्याह ध्यायतइतिद्वाभ्यां विषयान्शब्दादीन्ध्यायतश्चिंतयतःपुं
सःपुरुषस्यतेषुशब्दादिषुसंगःसंबंधोजायते बाह्यार्थेभ्योनिगृहीतान्यपिइंद्रियाणिमनोदोषात्पुनर्बाह्यार्थान्गृह्णंतीत्यर्थः ततःसंगात्कामस्तस्मिन्विषयेऽभिलाषःसंजायते कामात्कुतश्चिद्धेतोःप्रतिहतात्क्रोधःअभिज्वल

यततोह्यपिकौंतेयपुरुषस्यविपश्चितः॥ इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः॥ ६० ॥ तानिसर्वाणिसंयम्ययुक्तआसीतमत्परः॥ वशेहियस्येंद्रियाणितस्यप्र
ज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥ ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायते ॥ संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥ क्रोधाद्भवतिसंमोहःसंमोहात्स्मृतिवि
भ्रमः॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥ ६३ ॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तुविषयानिंद्रियैश्चरन्॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्माप्रसादमधिगच्छति॥ ६४ ॥

[illegible]क्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥ ततःक्रोधात्संमोहःकार्याकार्यविवेकाभावोभवति ततःस्मृतिविभ्रमःशास्त्रार्थानुसंधानस्यविभ्रंशरूपंस्खलनंभवति स्मृतिभ्रंशात्बुद्धिनाशःशास्त्रार्थस्यनिश्चितस्यापिविस्मरणं
भवति [illegible]नश्यतिपुरुषार्थायोग्योभवति योहितादृशःसनष्टएवेतिलोकेवदंति ॥ ६३ ॥ ननुविषयानध्यायतोपियोगिनोव्युत्थाने[illegible]इंद्रियाणां[illegible]
[illegible]किरित्याशंक्याह रागद्वेषेति विधेयात्मा[illegible]आत्मवश्यैर्मनोऽधीनैरिंद्रियैः[illegible]
[illegible]संकल्पविकल्पपंकलेपप्रक्षालनेनमनसःस्वाच्छ्यं[illegible]मनसः[illegible]
[illegible]इत्यर्थः ॥ ६४ ॥

[illegible] नि:परिहारोजायते कामानुदयेहेतुमाह प्रसन्नेति हियस्मात्प्रसन्नचेतसःपुंसोबुद्धिर्ब्रह्मात्मैक्यनिश्चयः आशुशीघ्रंपर्यवतिष्ठतेसु [illegible] ॥ ६५ ॥ [illegible] नास्तीति [illegible]
[illegible] ॥ ६६ ॥ [illegible] इंद्रियाणांहीति [illegible]
[illegible] विधीयतेप्रवर्त्यते कर्मकर्त्तरिलकारः प्रवर्त्ततइत्यर्थः तत्इंद्रियानुसारिमनः अस्यसाधकस्यप्रज्ञांआत्मतत्त्वविषयांबुद्धिंहरति तस्यामनोनुसारित्वात् दृष्टांतःस्पष्टार्थः अन्येतुइंद्रियाणां [illegible] द्रियमनुलक्षीकृत्यमनःप्रवर्त्ततेतदिंद्रियंअस्यसाधकस्यमनसोवाप्रज्ञांहरतीतियोजयंति आत्मविषयांप्रज्ञांहृत्वामनोविषयविषयांकरोतीतिभाष्यमप्यालोचनीयं ॥ ६७ ॥ यततोह्यपीत्यत्रोपक्रांतमर्थंबहुधाउप पादउपसंहरति तस्मादिति यस्मादिंद्रियाधीनंमनोमनोनुगाचप्रज्ञातस्मात्हेमहाबाहोयस्ययतेःइंद्रियाणिसर्वशःसर्वप्रकारेणस्वकारणेनमनसासहितानीर्नियावत् इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिभ्योनिगृहीतानिभवंति

प्रसादेसर्वदुःखानांहानिरस्योपजायते॥ प्रसन्नचेतसोह्याशुबुद्धिःपर्यवतिष्ठते॥ ६५॥ नास्तिबुद्धिरयुक्तस्यनचायुक्तस्यभावना॥ नचाभावयतःशांतिरशां
तस्यकुतःसुखं॥ ६६॥ इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयते॥ तदस्यहरतिप्रज्ञांवायुर्नावमिवांभसि॥ ६७॥ तस्माद्यस्यमहाबाहोनिगृहीतानिसर्वशः॥
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥ ६८॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्त्तिसंयमी॥ यस्यांजाग्रतिभूतानिसानिशापश्यतोमुनेः॥ ६९॥

तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठितेतिविद्धि ॥ ६८ ॥ यदापंचवतिष्ठंतइत्युदाहृतश्रुतेस्तामाहुःपरमांगतिमित्येतंचतुर्थपादंव्याचष्टे यानिशेति सर्वेषांभूतानामज्ञानांयानिशेवनिशायस्यांमध्यंदिनेउलूकाइवानंधाअप्यं [illegible] संयमीइंद्रियमनोबुद्धीनांनिग्रहणशीलोयोगी [illegible] इंद्रियादीनां [illegible] अनुपलब्ध [illegible] तथाचश्रुतिः [illegible]
[illegible] भूतानिजाग्रति [illegible] उलूकाइव [illegible] व्यापारे [illegible] मुनेः [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ६९ ॥

[illegible] यथोक्तहीनत्वादित्याह[illegible]तद्विषयाणांप्रहाणं तेभ्यश्चइंद्रियादीनांप्रत्याहरणमुक्तं तेनतेषामात्मनः पृथक्सत्त्वमस्तीतिसिद्धं नचनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्यातेषां
[illegible]स्तीतिवाच्यं [illegible]तिकाले[illegible]निषेधात् [illegible]भूतलेघटोनास्तीत्युक्तेघटस्य[illegible]पंनिषिध्यतेकिंतुतस्यभूतलसंबंधमात्रं तस्मात्कामानांपृथक्सत्त्वम[illegible]
आपूर्यमाणमिति प्रविशंतीभिरद्भिरापूर्यमाणमपिअचलप्रतिष्ठंअनुद्रिक्तं वृद्धिहीनत्वात् एवंनिर्गच्छंतीभिरद्भिःरिच्यमानमपिअचलप्रतिष्ठंअरिक्तंह्रासहीनत्वादित्यपिबोध्यं एवंविधंसमुद्रं[illegible]
आपःप्रविशंतितद्वत्यंपुरुषंकामैरापूर्यमाणंहीयमानंवाअचलप्रतिष्ठंनिर्विकारंवृद्धिह्रासहीनंतत्तुआत्मप्रभवाःसर्वेकामाःप्रविशंतिसएवशांतिंमोक्षंआत्यंतिकंदुःखोपरमंप्राप्नोति नतुकामकामी [illegible]
भावः कूटस्थादात्मनःसर्वस्यउत्पत्तिस्तत्रैवचलयइतिसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं तेनकामानांप्रहाणंतेभ्यश्चेंद्रियाणांप्रत्याहरणंस्मर्यमाणंनतेषांपरमार्थतःपृथक्सत्त्वंसाधयति [illegible]विरोधात् किंतु[illegible]
पृथक्सत्त्वमभिप्रेत्यप्रहाणादिकमुक्तंप्रविलापनंत्वेनमेवव्याख्येयं यथाग्नयेपथिकृतेष्टाकपालंनिर्वपेदित्यादौनिर्वपतिनायागउच्यतेनतुश्रौतार्थमात्रं तद्वदिहापिज्ञेयं नेहनानास्तीत्यपीहपरिदृश्यमानेप्रपंचे

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रविशंतियद्वत् ॥ तद्वत्कामायंप्रविशंतिसर्वेसशांतिमाप्नोतिनकामकामी ॥ ७० ॥ विहायकामान्यःसर्वान्पुमांश्चरति
निःस्पृहः ॥ निर्ममोनिरहंकारःसशांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

आत्मातिरिक्तंनानाकिमपिनास्तीत्येवंपरतयाव्याख्येयं तथाच आत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादयःश्रुतिवादाःसंगच्छंते आत्मनिकल्पितस्यास्यतत्रैवनिषेधेनान्यत्रसत्त्वानुपपत्तेर्नकामानांपृथ
[illegible]तीतियुक्तएवसमुद्रदृष्टांतः नतुसमुद्रात्पृथग्गंगायाःसत्त्वमस्तीति तन्न कार्यकारणसत्तातिरिक्तसत्तायाअभावात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिकार्यस्यवागालंबनमात्रत्वश्रवणादित्यन्यत्रवि
स्तरः ॥ ७० ॥ प्रासंगिकीमाशंकांपरिहृत्यव्रजेतकिमित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमाह विहायेति पूर्वोक्तान्त्रिविधान्कामान्विहाययःचरतिविषयान्भुंक्तेनिस्पृहश्चयतोनिर्ममः [illegible]
[illegible]निर्ममोपिकुतः यतोनिरहंकारः [illegible]ममतादृष्टा तस्मादहंकारप्रविलयात्शांतिंमोक्षंप्राप्नोति अत्रयःसर्वत्र[illegible]
[illegible]अनर्थकःप्राप्नोति लोकेपि[illegible]एवंकरोतीतितत्कृत्यएवप्रयुज्यतेनतुयत्कृतः विद्वांस्तुयएवंकरोतिसशांतिंप्राप्नोतीति[illegible]
[illegible] ॥ ७१ ॥

प्रतिपादितांकर्मयोगप्राप्यांसांख्ययोगनिष्ठांफलेनस्तुवन्नुपसंहरति एषेति एषास्थितप्रज्ञलक्षणप्रसंगात्कथिताब्राह्मीब्रह्मशब्देनात्रब्रह्मविदुच्यते ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः तस्येयंब्राह्मीस्थितिर्निष्ठाएनांनि ॥२.७॥
ष्ठांप्राप्य[illegible]विमुह्यतिपुनर्मोहंनप्राप्नोति अस्यांअंतकालेपिस्थित्वेतिसकृज्ज्ञातापीयंफलवतीनतूपासनावच्चिराभ्याससापेक्षेत्युक्तं ब्रह्मैवगच्छतिप्राप्नोति किंलोकांतरमिव[illegible] निर्वाणमिति
निर्वाणंयथाहश्रुतिः नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीति गतिमंतरेणप्राणरूपोपाधिप्रविलयमात्रात्घटाकाशस्यमहाकाशवत्प्राप्तिरिव जीवस्यब्रह्म
प्राप्तिमाह अंतकालेपीत्यपिशब्दात् योब्रह्मचर्यादारभ्यात्रतिष्ठतिसब्रह्मनिर्वाणंकैमुतिकन्यायेनप्राप्नोतीतिगम्यते अस्याध्यायस्यार्थःसंगृहीतोमधुसूदनश्रीपादैः ज्ञानंतत्साधनंकर्मसत्त्वशुद्धिश्चतत्फलं तत्फलं
ज्ञानविशेषेत्यध्यायेऽस्मिन्प्रकीर्तितं इतिश्रीमत्पदवाक्य०मर्या०चतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभार०भगवद्गीताप्रकाशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
पूर्वस्मिन्नध्यायेएषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृण्वितिद्वेबुद्धीप्रदर्श्यव्यवसायात्मिकाबुद्धिरितिश्लोकेनसांख्यनिष्ठावतांपातशंकानास्तिकर्मयोगनिष्ठावतांतुसास्तीत्युक्त्वायावानर्थउदपानेइतिसांख्यनि

एषाब्राह्मीस्थितिःपार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति ॥ स्थित्वास्यामंतकालेपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥ इतिश्रीम०भी०श्रीमद्भ०सू०सांख्ययोगो
नामद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ पर्वणितुषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच ज्यायसीचेत्कर्मणस्तेमताबुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं
कर्मणिघोरेमांनियोजयसिकेशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेववाक्येनबुद्धिंमोहयसीवमे ॥ तदेकंवदनिश्चित्ययेनश्रेयोहमाप्नुयां ॥ २ ॥

ष्ठानांसर्वकर्मफलांतर्भावश्रवणात्तामेवप्रशमात्मिकांस्वाशयानुकूलांमन्वानोर्जुनउवाच ज्यायसीति हेजनार्दनकर्मणोनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाबुद्धिःसांख्यनिष्ठालक्षणंज्ञानंज्यायसीप्रशस्ततराचेत्तर्हितदेवमह्यं
तर्हिमांघोरेहिंसात्मकेयुद्धाख्येकर्मणिकिंकुतोहेतोर्नियोजयसिपुनःपुनर्युध्यस्वेतिवदन् ॥ १ ॥ ननुत्वज्ञाननिष्ठायामनधिकारात्कर्मैवकुर्वितित्वांब्रवीमीत्याशंक्याह व्यामिश्रेणेति व्यामिश्रेण
अविविक्तेनइवशब्दोविविक्तेपिबुद्धिदोषात्अविविक्तत्वंप्रतिभातीतिसूचयतितेनवाक्येनत्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेति कचिद्वेदनिष्ठांत्याजयसि कर्मण्येवाधिकारस्तेइतितामेवग्राहयसि तथा
निर्द्वंद्वोनित्यसत्त्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान्भवेतिनिवृत्तिमार्गंउपदिशसि धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यतइतिप्रवृत्तिमप्युपदिशसि नह्येकेनमयायुगपदुभयंस्थितिगतिवदनुष्ठातुंशक्यं अतोमेमनु
ष्यबुद्धिंमोहयसीवमनस्तुममव्यामोहंनाशयितुंप्रवृत्तोसीतिइवशब्देनोच्यते तत्तयोर्मध्येयदेकंप्रधानंमद्योग्यंतत्निश्चित्यवद्येनानुष्ठितेनाहंश्रेयःकल्याणंआप्नुयां ॥ २ ॥

अथोत्तरं श्रीभगवानुवाच लोकेस्मिन्निति पुरापूर्वाध्याये मयानिष्ठाएकैवप्रोक्ता परंतुसाद्विविधाद्विप्रकारा एकस्याएवब्रह्मनिष्ठायाःप्रकारद्वयमुक्तंअधिकारिभेदेन नतुब्रह्मप्राप्तयेपरस्परनिरपेक्षमार्गद्वयमुक्तमिति [illegible] बुद्धियोगाय [illegible] भावः [illegible] तेषामकारद्वयमाह ज्ञानयोगेनेति सांख्यानां [illegible] रयोर्विविक्तत्वंजानतांआत्मानात्मविवेकज्ञानवतां ज्ञानार्थमुच्यतेइतिज्ञानयोगःश्रवणादि योयंतत्रश्रवणमनननिदिध्यासनात्मकस्तेनज्ञानयोगेनब्रह्मणिनिष्ठांपरिसमाप्तिंसांख्याःप्राप्नुवंतीत्यर्थः योगिनांसिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइतिउक्तलक्षणयोगवतां कर्मयोगेनसंध्योपासनादि निर्विकल्पकसमाध्यंतेनांतविहकर्मयोगपदार्थः तेनयोगिनोब्रह्मनिष्ठांप्राप्नुवंतीत्यर्थः अयंभावः इहजन्मनिजन्मांतरेवाईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितैःकर्मभिर्विशुद्धसत्त्वोविवेकवैराग्यशमादिसंपन्नोपेतोमुमुक्षुःश्र [illegible] चित्तःश्रवणमननाभ्यांयेनकृतकृत्योभवति सचेत्श्रवणादेःआकृअसमाहितचित्तः तर्हिनिदिध्यासनमस्यापेक्षितं अतएवसहकार्यंतरविधिःपक्षेणेतिसूत्रकृतानिदिध्यासनस्यपाक्षिकत्वमुक्तं सोयंसां

श्रीभगवानुवाच लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ॥ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनां ॥ ३ ॥

[illegible] मार्गः तथासर्वाणिकर्माणिपरमगुरावर्पयन्श्रवणमननात्मकंविचारमंतरेणैवकेवलंश्रद्धामात्रात्श्रुतीचोनिर्विशेषब्रह्मरूपत्वंगुरुवाक्यतोनिश्चित्यासंभावनादिदोषरहितआचार्यान्निर्गुणब्रह्मोपास्तिप्रकारमधि गम्यकर्मच्छिद्रेषुसमाध्यभ्यासंकुर्वन्चिरकालंप्रत्यगात्मस्वरूपंसाक्षात्करोतिसोयंयोगमार्गः तेनऊहापोहकौशलंयेषामस्तितेसांख्याः येषांतन्नास्तितेयोगिनइति अतइयंद्विप्रकारानिष्ठानतुद्वेनिष्ठेइति [illegible] तव्यं य थोक्तंवसिष्ठेन द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव योगोवृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणं असाध्यःकस्यचिद्योगःकस्यचित्तत्त्वनिश्चयः प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमःशिवइति [illegible] [illegible] त्मसाक्षात्कारस्यहीकार्यी [illegible] दर्शिध्यातपक्षेज्ञानमेवयथारज्जूरगादिसम्यगवेक्षणेनैवनश्यतितद्वत् तस्यसत्वपक्षेयोगएव यथासत्यउरगःमंत्रादिनानिरुद्धप्रचारःस्वयमेवकर्पतितद्वत् [illegible] पियोगेननिरु ध्यमानस्यापि तस्यनिरंतरयोच्छेदस्तुप्रारब्धकर्मतिपक्षद्वयेपितुल्यइति ॥ ३ ॥ ॥३८॥

अनयोः प्रकारयोरेकाभिप्रायमाह नकर्मणामिति कर्मणांयज्ञादीनांअनारंभात् अननुष्ठानात् नैष्कर्म्यंज्ञाननिष्ठांनाश्नुतेनप्राप्नोति विविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्यायज्ञादीनांविद्यांगत्वेनविधानात् ननुसन्न्यासप्राधान्यात्कर्मणांविविदिषांगत्वमवगम्यते तेनविविदिषायांयज्ञादिनासिद्धायांएतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतेःप्रव्रज्यारूपमेवनैष्कर्म्यमिहज्ञाननिष्ठासाधनंयासनज्ञानंनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यादाविवार्थतद्भूतस्यपरमत्वविशेषणस्याभावात् नचकर्मयोगजनितचित्तशुद्ध्यभावेकेवलात्संन्यासात्सिद्धिंसमधिगच्छतीतियोजनायांविप्रकृष्टयोर्ज्ञानकर्मणोःसमुच्चयासंभवस्याभीष्टस्यसिद्धेःकिमितिनैष्कर्म्यशब्देननिष्ठावाचकत्वमितिचेत्सत्यं गुणैःकर्मकार्यतइतिवाक्यशेषान्नैर्गुण्यहेतुकंमुख्यंज्ञानमेवेहनैष्कर्म्यपदार्थोनतुप्रव्रज्या विविदिषंतियज्ञेनेत्यत्रापिजिगमिषत्यश्वेनजिघांसत्यसिनेत्यादाविवतृतीयांतस्यधात्वर्थेनैवान्वयात् अश्वादीनांगमनादाविवयज्ञादीनांवेदनएवान्वयोज्ञेयः एतमेवेतिश्रुतिस्तुविविदिषासंन्यासाभिप्रायेणप्रवृत्ता एतंवैतमात्मानंविदित्वाब्राह्मणाःपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिज्ञानपरिपाकार्थस्यजीवन्मुक्तिसुखार्थस्यवायाज्ञवल्क्यादिभिरनुष्ठितस्यविद्वत्संन्यासस्यापिशास्त्रेदर्शनात् असंन्यासिनोज्ञानमेवनोत्पद्यतइतिप्राचामाग्रहोविक्षेपककर्मत्यागरूपसंन्यासविषयोनतुकाषायपरिधानमात्रविषयः गार्गीव्याधवसिष्ठादीनामतथाविधानामपिज्ञानोत्पत्त्यवगमादित्यास्तांतावत् कर्मभिरशोधितचित्तस्यमंदबुद्धेःरागद्वेषादिपरस्तस्यआत्मानात्मविवेकंद्वाराचित्तरोधद्वारावानै

नकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुते ॥ नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छति ॥ ४ ॥
नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥
कर्मेंद्रियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मामिथ्याचारःसउच्यते ॥ ६ ॥

ष्कर्म्यप्राप्तिर्नास्तीतिपूर्वार्द्धार्थः नन्वभयंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेदितिकेवलात्कर्मसंन्यासादपिनैष्कर्म्यसिद्धिःस्मर्यते तत्कथमुच्यतेनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यमस्तीतितत्राह नचेति कर्मजचित्तशुद्ध्यभावेकृतादपिसंन्यासान्नमोक्षसिद्धिः उदाहृतस्मृतिस्तुचित्तशुद्धिपूर्वकसंन्यासाभिप्राया नहिरागादिपरस्तःसर्वभूतेभ्यःसर्वात्मनाभयंदातुमीष्टेऽतोयुक्तमुक्तंनचसंन्यसनादेवेति ॥ ४ ॥ एतदेवप्रपंचयति नहीति अवशःकर्मजशुद्ध्यभावात्अजितचित्तःकश्चिदपिजातुकदाचित्समाधिकालेपिक्षणमपिअकर्मकृत्कर्माणिदुर्मनोरथादीनिअकुर्वन्नहिप्रसिद्धंनतिष्ठति हियस्मात्सर्वोपिलोकःप्रकृतिजैर्गुणैःसत्त्वरजस्तमोभिःस्वभावप्रभवैःरागद्वेषादिभिर्वाकर्मकायिकंवाचिकंमानसिकंवाकार्यतेऽवश्यंतत्रप्रवर्त्यते ॥ ५ ॥ ननुसंन्यासपूर्वकंध्यानेनैवचित्तशुद्धिमपिसंपादयिष्यामिकिंकर्मभिरित्याशंक्याह कर्मेंद्रियाणीति योविमूढात्मारागाद्याक्रांतचित्तःकर्मेंद्रियाणिवागादीनिसंयम्यनिगृह्यआस्तेएकांतेध्यानापदेशेनोपविशतिसमिथ्याचारः तस्यतदासननियमनादिकंआचरणंमिथ्याअलीकमेवनिष्फलत्वात् तत्रहेतुः इंद्रियार्थान्मनसास्मरन्निति यतःइंद्रियार्थान्शब्दादीन्भोगादिभिर्वृत्तानिमनसाचस्मरतिअतोमिथ्याचारःसविषयान्चिंतयन्योगनिष्ठामात्मनोलोकेऽभिव्यंजयन्तपतःकपटीत्यर्थः तस्मात्कर्मव्यतिरिक्तश्चित्तशुद्ध्युपायोनास्तीतिभावः ॥ ६ ॥

[illegible] पुरुषधौरेयः इंद्रियाणिमनसासहनियम्यरागद्वेषवियुक्तानिकृत्वाकर्मेंद्रियैःकर्मयोगंआरभते हेअर्जुनसःकर्मफलेस्वर्गादौऐहिकेवाशब्दादौअसक्तोऽनासक्तोऽतोविशिष्यते [illegible] ॥७॥ नियतमिति यस्मादेवंतस्मात्त्वंनियतंसंध्योपासनादिकर्मैवकुरु यद्वानियतंनियमेनत्वंकर्मनित्यकाम्यसाधारणंप्रत्यापनिवर्तकस्वभावंतत्तदेवकुरु हियस्मात्अकर्मणःसकाशात् [illegible] कर्मैवज्यायःप्रशस्ततरं अपिचतेतवअक्रियस्यअकर्मणःसत्यामपिचित्तशुद्धौसर्वकर्मत्यागिनःशरीरयात्रादेहव्यवहारःनप्रसिध्येत् भैक्ष्यचर्यायामनधिकारात् [illegible] व्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिसंन्यासविधायकेवाक्येराजाराजसूयेनस्वाराज्यकामोयजेतेत्यत्रराजपदवद्ब्राह्मणपदस्यविवक्षितत्वार्थत्वात् चत्वारआश्रमा [illegible] अन्यत्राप्युक्तंपारिव्राज्यंप्रकृत्य मुखजानामयंधर्मोवैष्णवंलिंगधारणं बाहुजातोरुजातानांनायंधर्मोविधीयतइति ॥८॥ ननुकर्मणाबध्यतेजंतुरितिकर्मणाबंधकत्वस्मृतेः कथंमुमुक्षुंमांतत्रनियोजयसीत्याशंक्याह यज्ञार्थादिति यज्ञःपरमेश्वराराधनं यजदेवपूजायामितिधात्वर्थानुगमात् तदर्थं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेर्विष्णुर्वातदाराधनार्थंयत्कर्मततोन्यत्रकर्मणिस्वर्गाद्यर्थेप्र [illegible] अयंलोकःकर्मबंधनःकर्मणाबध्यतेनत्वीश्वराराधनार्थेन अतस्तदर्थंईश्वराराधनार्थंकर्मवर्णाश्रमोचितंहेकौंतेयमुक्तसंगःफलाभिलाषशून्यःसन्समाचरसम्यक्कुरु ॥ ९ ॥ एतदेवार्थवादेनद्रढयति सहेति यज्ञैः

यस्त्विंद्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ७॥ नियतंकुरुकर्मत्वंकर्मज्यायोह्यकर्मणः॥ शरीरयात्रापिचतेनप्रसिध्येदकर्मणः॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोन्यत्रलोकोयंकर्मबंधनः॥ तदर्थंकर्मकौंतेयमुक्तसंगःसमाचर ॥ ९ ॥ सहयज्ञाःप्रजाःसृष्ट्वापुरोवाचप्रजापतिः॥ अनेनप्रसविष्यध्वमेषवोस्त्विष्टकामधुक्॥ १० ॥ देवान्भावयतानेनतेदेवाभावयंतुवः ॥ परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥ इष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः ॥ १२ ॥ यज्ञशिष्टाशिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

[illegible] सोपसर्जनस्येतिपक्षेसादेशाभावः कर्माधिकृताइतियावत् प्रजास्त्रैवर्णिकाः अनेनयज्ञेनप्रसविष्यध्वंप्रसवोवृद्धिस्तांलभध्वं एषयज्ञःवःयुष्माकंइष्टकामधुक्इष्टार्थपूरकोस्तु ॥ १० ॥ [illegible] भावयतवर्धयत अनेनदेवतापूजात्मकेनयज्ञेनवःयुष्मान्भावयंतुवृष्ट्यादिदानेनपरस्परंभावयंतोदेवाश्चयूयंचश्रेयःपरमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥ किंचइष्टान्पुत्रपश्वादीन्वःयुष्मभ्यं [illegible] दत्तान्[illegible] अदत्वाअदत्वादेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागमात्मकंयागंनित्यनैमित्तिकंपंचमहायज्ञादिरूपंअकृत्वेत्यर्थः अदत्वायोभुंक्तेसस्तेनएव ॥ १२ ॥ येतुयज्ञशिष्टाशिनः [illegible] सर्वकिल्बिषैःप्रमादकृतैर्विहिताकरणनिमित्तैःपंचसूनादिनिमित्तैर्वा [illegible] कंडनीपेषणीचुल्लीउदकुंभीचमार्जनी पंचसूनागृहस्थस्यताभिःस्वर्गंनविंदति [illegible] ॥ १३ ॥

[illegible]कर्मकर्त्तव्यमित्याह अन्नादिति अन्नात् रेतोरूपेणपरिणतात् भूतानिप्राणिशरीराणिभवंति अन्नंचपर्जन्यात् एतत्प्रसिद्धमेव यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः यज्ञोदेवताराधनजोधर्मः कर्मभ्योयागहोमदानादिभ्यःसमुद्भवतीतिकर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्मब्रह्मोद्भवंवेदोद्भवं [illegible] [illegible]: ब्रह्मवेदोपिअक्षरसमुद्भवं अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुतेः साक्षात्परमेश्वरादेवउत्पन्नःअतोनतस्य[illegible] [illegible]: यस्मादेवंतस्मात्सर्वगतंसर्वस्मिन्देशेकालेचवर्त्तमानंब्रह्मवेदः एतेनवेदस्यनित्यत्वंशब्दस्यविभुत्वंचदर्शितं नित्यंनियमेनयज्ञेप्रतिष्ठितंतात्पर्येणपर्यवसन्नं ॥१५॥ भवत्वेवंततःकिंफलितमित्यतआह एवमिति भूतान्[illegible]धिगमस्ततःकर्मानुष्ठानंततोदेवानांतृप्तिस्ततोवृष्टिस्ततोन्नंततोभूतानितेषांवेदाधिगमइत्येवंरूपंचक्रमिवचक्रंनिरंतरमावर्त्तमानंजगद्यात्रानिर्वाहकंनानुवर्त्तयतिनानुतिष्ठतिसःअघायुःपापजीवनः [illegible]नेतुधर्मारामआत्मारामोवा मोघंव्यर्थंदंशमशकादिवत्जीवति यस्त्वेतदनुवर्त्तयतिसजगदुपकारकोधन्यइतिभावः तथाचश्रुतिः अथोअयंवाआत्मासर्वेषांभूतानांलोकःसयज्जुहोतियद्यजतेतेन[illegible]

अन्नाद्भवंतिभूतानिपर्जन्यादन्नसंभवः ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवं ॥ तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितं ॥ १५ ॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्त्तयतीहयः ॥ अघायुरिंद्रियारामोमोघंपार्थसजीवति ॥ १६ ॥ यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः ॥ आत्मन्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते ॥ १७ ॥

[illegible]नुब्रूतेतेनऋषीणामथयत्पितृभ्योनिपृणातियत्प्रजामिच्छतितेनपितृणामथयन्मनुष्यान्वासयतेयदेभ्योशनंददातितेनमनुष्याणामथयत्पशुभ्यस्तृणोदकंविंदतितेनपशूनांयदस्यगृहेषुश्वापदावयांस्या [illegible]तेनतेषांलोकइति ॥ १६ ॥ एवमीश्वरेणवेदयज्ञपूर्वकंजगच्चक्रंप्रवर्त्तितमज्ञैरधिकृतैरनुवर्तितव्यमित्युक्तं अस्याननुवर्त्तनेचमहान्प्रत्यवायउक्तः सब्रह्मविदमपिस्पृशेदितिसंभा[illegible]रिहरति यस्त्विति आत्मन्येवरतिःप्रीतिर्यस्यनतुस्त्र्यादौसतथा नन्वात्मनिप्रीतिःप्राणिमात्रस्यानौपाधिकीअस्तिप्रत्युततदर्थत्वेनैवस्त्र्यादिष्वपिप्रीतिर्भवतीत्यतउक्तं आत्मतृप्तइति आत्मनैवपरमानंद[illegible]नविष्टान्नादिना ननुमंदाग्निरपि[illegible]तेनापिमिष्टान्नेनतृप्यतिअतउक्तं आत्मन्येवचसंतुष्टइति मंदाग्निर्हिधातुवृद्धिंजाठरोद्दीपनंचकामयमानऔषधाद्यर्थंभ्रांतस्ततोधावतिनत्वात्मन्येवतुष्यति [illegible]तिस्तस्यकार्यंकर्त्तव्यंकिमपिनास्ति क्रियाप्राप्यस्यकस्यचिदप्यर्थस्याभावात् ॥ १७ ॥

[illegible] स्वर्गादीलिप्साभावात् मोक्षस्य चाक्रियासाध्यत्वात् नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतेः अकृतोमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः अकृतेन विरुद्धकर्मणा [illegible] परस्परविरुद्धार्थवाधितयापुण्यपापवर्जनो येतुअकृतेनेतिभावेनिष्ठानित्याकरणंतुगर्हितत्वरूपोवाप्रत्यवायप्राप्तिरूपोवाकश्चनार्थोविदुषोना स्तीति [illegible] नित्यानांकालेयदन्यद्विहितंकि [illegible] ततएवप्रत्यवायोत्पादोवक्तव्यइतिघट्कुट्यांप्रभातंवर्त्ततिआपद्यते अत्रोपपत्तिमाह नचेति चोहेतौ यस्मात्आत्म रतेःसर्वभूतेषु [illegible] कश्चिदपिअर्थव्यपाश्रयःसुखभोगात्मकप्रयोजनाभिसंबंधोनास्ति आत्मरतित्वादेव निष्कामत्वाद्विदुषापुण्यपापफलसंबंधोनास्तीत्यर्थः ॥१८॥ यस्मान्नि [illegible] तस्मात्त्वमपिअसक्तःफलासक्तिशून्यःसततंसर्वदाकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंकर्मनित्यनैमित्तिकंसमाचर हियस्मात्असक्तःकर्माचरन्परंमोक्षंसत्त्वशुद्धिद्वारेणाप्नोति ॥१९॥ अत्रशिष्टा चारंप्रमाणयति कर्मणेति कर्मणैवसहसंसिद्धिश्रवणादिसाध्यांज्ञाननिष्ठांगंतुंआस्थिताःप्रवृत्ताःजनकादयस्त्वादृशाःक्षत्रियाःनतुसंन्यासेन ननुशुद्धचित्तस्यममनास्तिकर्मापेक्षेत्याशंक्याह लोकेति लोकस्यसं ग्रहःस्वधर्मप्रवर्त्तनं ननुस्वप्रयोजनाभावेपिकेवलंलोकसंग्रहार्थंचेत्कर्मकर्त्तव्यंतदाविदुषांब्राह्मणानामपिसंन्यासोनस्यात् यतीनेवसंन्यासधर्मान्ग्राहयितुंतेषांसंन्यासइतिचेत्अर्जुनोपिनतद्दंडवारितमस्ति न

नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन॥ नचास्यसर्वभूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः॥१८॥ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नो तिपूरुषः॥१९॥ कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि॥२०॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः॥ सयत्प्रमाणं कुरुतेलोकस्तदनुवर्त्तते॥२१॥ नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यंत्रिषुलोकेषुकिंचन॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्त्तएवचकर्मणि॥२२॥ यदिह्यहंनवर्त्तेयंजातुकर्मण्यतंद्रितः ममवर्त्मानुवर्त्ततेमनुष्याःपार्थसर्वशः॥२३॥ उत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहं॥ संकरस्यचकर्त्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः॥२४॥ सक्ताःकर्मण्यविद्वां सोयथाकुर्वंतिभारत॥ कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहं॥२५॥

[illegible] संन्यासेधिकारोनास्तीतिचेत्लिंगधारणेधिकाराभावेपिभरतकृष्णमादिवद्विक्षेपकर्मत्यागमात्रेधिकारात् वार्त्तिके सर्वाधिकारविच्छेदिज्ञानंचेदभ्युपेयते कुतोधिकारनियमोव्युत्थानेक्रियतेबला [illegible] अधिकारस्यख्यापितत्वात् अतोलोकसंग्रहोनमुख्यंकर्मप्रयोजनमितिचेत्सत्यंनमेपार्थास्तिकर्त्तव्यमितिस्वदृष्टांतेनाधिकारिकत्वादर्जुनएवैवंनियोज्यतेनक्षत्रियमात्रमितितुष्यतुभ वान्॥२०॥२१॥ [illegible] एवअहंकर्मकरोम्येवेत्यर्थः॥२२॥ यद्यहंकर्मणिनवर्त्तेयंतर्हिमनुष्याःममैववर्त्मानुवर्त्ततेअनुवर्त्तेरन्कर्मनकुर्वीरन्नित्यर्थः अतंद्रितोऽनलसः सर्वशःसर्वप्रकारैः॥२३॥ [illegible] उत्सीदेयुरिति यद्यदाचरतीत्यादेरयंयोजना नकेवलंलोकसंग्रहंपश्यन्कर्त्तुमर्हसिअपितुश्रेष्ठाचारत्वादपीत्याह यद्यदिति तथाचममश्रेष्ठस्ययादृशआचारस्तादृशएवमदनुवर्त्तिनात्व [illegible] कीदृशस्तवाचारोधीमयानुवर्त्तनीयइत्याकांक्षायांनमेपार्थेत्यादिभिस्त्रिभिःश्लोकैस्तत्त्वदर्शनमितिमधुसूदनश्रीपादाः॥२४॥ यदिमादृशएवत्वंकृतार्थोसितथापिपरानुग्रहा [illegible] कर्मणिकर्मफले कुर्वंतिकर्माणीतिशेषःअसक्तइतिछेदः॥२५॥

[illegible] बुद्धिभेदं बुद्धेश्चालनं न जनयेत् नोत्पादयेत् किंतु तान् सर्वाणि कर्माणि जोषयेत् सेवयेत् कथं युक्त आदृतो भूत्वा समाचरन् ॥ २६ ॥ अविद्वान् कथं कर्मसु सज्जत इत्यत आह
[illegible] प्रकृतेरिति प्रकृतेः सत्त्वरजस्तमोगुणात्मिकाया देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति श्रुतिप्रसिद्धाया शक्तेर्गुणैः कार्यकारणसंघातात्मकैः क्रियमाणानि कर्माणि अहंकारेण तस्मिन्नध्यस्तेन विमूढ तदीयान्
[illegible] आत्मनश्च असंगानंदसंविद्रूपतामपश्यन् आत्मा अहंकारेण विमूढश्चासावात्मा चेति विग्रहः अहं कर्माणि कर्मणां कर्त्तेति मन्यते कर्त्रध्यासेन कर्ताहमिति तृन्प्रत्ययस्तेन न लोकाव्य
[illegible] निष्ठा खलर्थतृनामिति षष्ठीनिषेधः अन्यथा तृच्प्रत्यये कर्मणां कर्त्ताहमिति षष्ठ्या भाव्यं ॥ २७ ॥ एवं संक्तस्य कर्माचरणं प्रदर्श्यासक्तस्य तदर्शयति तत्त्वविदिति गुणकर्मविभागयोः गुणविभागस्य कर्मविभाग
[illegible] नाहंगुणात्मक इति गुणेभ्य आत्मनो विभागः नाहंकर्मात्मक इति कर्मभ्यश्चात्मनो विभागः तयोर्गुणकर्मविभागयोस्तत्त्वं वेत्तीति श्रीधरः मधुसूदनस्तु गुणाः देहेंद्रियांतःकरणानि अहंकारास्प
[illegible] कर्माणि च तेषां व्यापारभूतानि ममकारास्पदानि गुणकर्मेति द्वंद्वैकवद्भावः विभज्यते सर्वेषां जडानां भासकत्वेन पृथक् भवतीति विभागः स्वप्रकाशज्ञानरूपोऽसंग आत्मा गुणकर्म च विभागश्चेति द्वंद्वः तयोर्ज
[illegible] योस्तत्त्वं यो वेत्ति सः गुणाः करणात्मकाः गुणेषु विषयेषु वर्त्तंत इति मत्वा न सज्जते कर्तृत्वाभिनिवेशं न करोतीत्यर्थः गुणविभागस्य कर्मविभागस्य च तत्त्वविदिति पक्षे गुणकर्मणोरित्येव सिद्धे विभागपदं व्यर्थमिति

नबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानांकर्मसंगिनां॥ जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन्॥ २६॥ प्रकृतेःक्रियमाणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः॥ अहंकार
विमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते॥ २७॥ तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः॥ गुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वानसज्जते॥ २८॥

[illegible] तत्त्ववित्स गुणाः गुणेषु वर्त्तंत इति मत्वा गुणविभागे कर्मविभागे च न सज्जत इति योजना गुणानां सत्त्वरजस्तमसां विभागो बुद्ध्यहंकारज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियविषयरूपेण विभज्यावस्थानं तस्मिन्न सज्जते इदमहमि
[illegible] तथाहि शरीरे गौरोऽहं गौरोस्मि हस्ताभ्यामात्तं मयेदमात्तमिति चक्षुषा दृष्टं मयेदं दृष्टमिति अहंकारेणाभिमते ममेदमित्यभिमन्यते बुद्धौ विक्रियमाणायामहं सुखीति च सर्वेषु बुद्ध्यादिषु विभज्य गृह्यमाणे
[illegible] कर्मण्यध्यस्याहमिदमिति ममेदं कर्मेति च मन्यते एतेन कर्मविभागोप्यावश्यकत्वेन व्याख्यातः अन्यथा चिदात्मन्येव आदानादिकर्तृत्वं दुःखादिमत्त्वं चापतति अयं च कर्मविभागः श्रुत्यापि दर्शितः
अंधो [illegible] अनंगुलिरावयत् अग्रीवः प्रत्यमुंचत् तमजिह्वो असश्चतेति अंधः स्वयं प्रकाशहीनोपि चक्षुरादिर्मणिं रूपादिकं विषयमविंदत् प्रकाशयति अनंगुलिः काष्ठलोष्ठादिवत् जडत्वात् स्वयं कर्म कर्तुम
शक्तोपि [illegible] आसीव्यत् विषयं उपादत्ते अग्रीवः छिन्नशिरस्कवन्निर्जीवोऽहंकारस्तं प्रत्यमुंचत् ग्रीवायां धारयन् मयेदं लब्धमिति मन्यते अजिह्वो धीधातुः जडत्वात् स्वयं स्वमतः सुखदुःखयोः पटइव
[illegible] असमर्थोपि अहं सुखी दुःखीति चानुभवति तथा च आत्मानात्मनोर्याथात्म्यज्ञो व्यावृत्तेष्वहंकारादिषु तत्कर्मसु चाभिमानादिषु कुसुमेषु सूत्रमिवानुवर्त्तमानमात्मानं तेभ्यः पृथग्भूतं जानन् गु
[illegible] स्वरूपाविष्टुर्वर्तंते न त्वात्मेति मत्वा न सज्जतेऽहमेवहस्ता [illegible] संघातरूपो ममैवेदमादानादिकं कर्मेति न सक्तो भवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥

एवंसक्तासक्तयोःकर्माणिविभज्यसक्तकर्मानुवादपूर्वकंनबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानामित्युपक्रांतमुपसंहरति प्रकृतेरिति गुणैरहंकारादिभिःस्वस्मिन्नध्यस्तैःसंमूढाःएकीभावेनअभेदाध्यासेनमूढास्तुप्रकृतेःप्रकृतिसं बंधिषुगुणेषुदेहादिषुकर्मसुगमनादिषुचसज्जंतेअहमयंब्राह्मणोममैवेदंयज्ञादिकंकर्मेतिसज्जंतेसक्ताभवंतितान्मूढत्वात्अकृत्स्नविदःआत्मज्ञानहीनान् आत्मविद्धिकृत्स्नवित् आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्या विज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितिश्रुतेः मंदान्शास्त्रार्थग्रहणासमर्थान् कृत्स्नवित्आत्मवित्नविचालयेत्कर्मनिष्ठातोनप्रच्यावयेत् तेषामुभयभ्रष्टत्वापत्तेः प्रकृतेर्गुणैःसंमूढाःगुणानांकर्मसुसज्जंतइतिप्राचांयोजना॥२९॥ मयीति त्वंतुअज्ञोमुमुक्षुश्चमयिसर्वांतर्यामिणिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्यसमर्प्य अध्यात्मचेतसाआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअध्यात्मंतत्रप्रवणेनचेतसा शाकपार्थिवादिवन्मध्यमपदलोपीसमासः आत्मानात्म विवेकवतेत्यर्थः ईश्वरप्रेरितोहंकरोमीत्यनयाबुद्ध्यानिराशीःफलमनिच्छन् निर्ममोलब्धेमत्वाभिमानशून्यश्चभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरोविशोकःसन्॥३०॥ येमइति येन्येपित्वादृशाःमेममभतंअसक्त्याकर्मानु ष्ठानंअनुतिष्ठंतिअनुवर्तंतेमानवाःश्रद्धावंतःअनसूयंतः अत्रदोषमपश्यंतःतेपिस्वकर्मभिःधर्माधर्माख्यैःमुच्यंते ॥ ३१ ॥ विपक्षेदोषमाह येत्विति सर्वशब्दईश्वरवाची सर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वइतिनिर्वचनात् त स्यज्ञाने विषयेविशेषेणमूढान्पारोक्ष्येणापितेईश्वरमजानंतोदेहमात्रनिष्ठास्तान्नष्टान्स्वर्गापवर्गभ्रष्टान् अचेतसःविवेकशून्यान्॥३२॥ ननुतेचेत्तवमतंनानुतिष्ठंतितर्हिकथंतवांतर्यामित्वमित्यतआह सदृशमिति

प्रकृतेर्गुणसंमूढाःसज्जंतेगुणकर्मसु॥ तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचालयेत्॥ २९ ॥ मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा॥ निराशीर्निर्ममोभू त्वायुध्यस्वविगतज्वरः॥ ३० ॥ येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठंतिमानवाः॥ श्रद्धावंतोनसूयंतोमुच्यंतेतेपिकर्मभिः॥ ३१ ॥ येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्ठंतिमेमतं॥ सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः॥ ३२॥ सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति॥ ३३ ॥ इंद्रियस्येंद्रियस्या र्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ॥ तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ॥ ३४॥

स्वस्याःप्रकृतेः स्वकीयस्यप्राग्भवीयधर्माधर्मसंस्कारस्यसदृशमनुरूपंज्ञानवानपिचेष्टतेकिमुमूर्खः पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तस्मात्प्रकृतिंयांतिअनुसरंति भूतानिप्राणिनस्तत्रममवान्यस्यवा निग्रहः किंकरिष्यतिनकिमपि अहमपिपूर्वकर्मापेक्षयैवतान्प्रवर्तयामीतिभावः ॥ ३३ ॥ एवंतर्हिपुरुषस्यस्वातंत्र्याभावाद्विधिनिषेधशास्त्रंव्यर्थमित्याशंक्याह इंद्रियस्येति इंद्रियस्येंद्रियस्येतिद्विर्वचनंवीप्सायां प्रतींद्रियंस्वेस्वेर्थेशब्दादौवचनादौच विषयेरागद्वेषौअनुकूलेरागःप्रतिकूलेद्वेषश्चव्यवस्थितौनित्यसंबद्धौ तत्रतयोर्वशंनागच्छेदितिशास्त्रस्याभ्यनुज्ञा पुरुषस्यचतदनुष्ठानेस्वातंत्र्यमस्ति हियतःतौरागद्वेषावेवा स्यप्राणिनःपरिपंथिनौविरोधिनौदृष्टद्वारेणप्रवर्तकत्वात् नतुप्रकृत्यनुसारीईश्वरोस्यपरिपंथी तस्यवैषम्यादिदोषापत्तेः अयंभावः यथाह्यस्तनेनस्वाज्ञोल्लंघनजेनापराधेनकुपितोराजाऽपराधिनंहिनिगडादौनि यंत्रितुंस्वीयान्भटान्प्रवर्तयतिसएवाद्यतनेनदानमानेनप्रसादितएनंतेषामेवभटानामाधिपत्येनियुंक्ते एवंपूर्वकर्मानुसारीईश्वरोरागादिद्वारापुरुषंबाधमानोपिविधिप्रतिषेधशास्त्रानुसारिणातेनैवभक्तिध्यानप्र णिधानादिना[illegible]एतंप्रमादिजयेनियुंक्तेतस्माद्विधिप्रतिषेधशास्त्रस्यनानर्थक्यं पुरुषस्यस्वातंत्र्यसत्त्वात् नापीश्वरेवैषम्यादिकं प्राणिकर्मायत्तत्वादिति ॥ ३४ ॥

यस्मादेवंतस्मात्श्रेयान्प्रशस्यतरः स्वधर्मः स्वस्यवर्णाश्रमानुरूप्येणईश्वरेण विहितत्वात् विगुणोहिंसादिमिश्रोपिकिंचिदंगहीनोपिपरधर्मात्हिंसादिदोषरहितपरधर्मापेक्षया स्वनुष्ठितात्सर्वांगोपसंहारेणसम्यगनुष्ठितादपिसएवश्रेयान् स्वधर्मेयुद्धादौनिधनंमरणमपिश्रेयः विहितत्वात् परस्यधर्मोभैक्षचर्यादिर्भयावहः क्षत्रियस्यतस्यनिषिद्धत्वात् तस्मात्स्वतंत्रेणत्वयास्वधर्मएवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ३५ ॥ ईश्वरोधर्माधर्मौरागद्वेषौवापुरुषस्यप्रवर्त्तकौभवतइत्यात्मनोऽस्वातंत्र्यंमन्वानोर्जुनउवाच अथकेनेति केनईश्वरादीनामन्यतमेनान्येनवाप्रयुक्तःप्रवर्तितःसन् अयंपुरुषःपापमनिष्टंचरतिकरोति अनिच्छन्नित्यनेनरागद्वेषयोःप्रवर्त्तकत्वंनिरस्तं सतिहिरागेइच्छाभवति अतइच्छायाअभावाद्रागाभावः रागस्याप्रवर्तकत्वेतन्मूलभूतसंस्कारहेत्वोर्धर्माधर्मयोरप्रवर्त्तकत्वंततश्चतत्सापेक्षस्यईश्वरस्यापीतिसर्वेषामाक्षेपः तस्मान्मुख्यंप्रवर्त्तकंयत्तद्वाच्यमित्यर्थः बलादिवनियोजितःविष्टिगृहीतइवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अत्रोत्तरंकाममयएवायंपुरुषइत्यादिश्रुतिसिद्धंभगवानुवाच कामएषइति एषप्रसिद्धःकामःसोकामयतजायामेस्यादथप्रजायेयाथवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रुतेरिदंमेभूयादिदंमेभूयादितितीव्राभिलाषहेतुभूतश्चेतसोऽनवस्थितत्वापादकोवृत्तिविशेषः सचचेतोरूपएव कामःसंकल्पइत्युपक्रम्य एतत्सर्वंमनइत्युपसंहारात् सएषकामःकेनचिन्निमित्तेनप्रतिहतःक्रोधरूपेणपरिणमतेऽतःक्रोधोभिज्वलनात्माप्येषएवतमेनमिहशरीरेंतःस्थितंवैरिणंविद्धि कुतोवैरी यतःरजोगुणसमुद्भवःरजोरंजनात्मकःप्राकृतोगुणःतस्यगुणौकार्यभूतौ

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः॥३५॥ अर्जुनउवाच अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः॥अनिच्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः॥३६॥श्रीभगवा० कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः॥महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिहवैरिणं॥३७॥धूमेनाव्रियतेवह्निर्यथादर्शोमलेनच॥यथोल्बेनावृतोगर्भस्तथातेनेदमावृतं॥३८॥आवृतंज्ञानमेतेनज्ञानिनोनित्यवैरिणा॥कामरूपेणकौंतेयदुष्पूरेणानलेनच॥३९॥

तृष्णासंगौतावेवउद्भवोयस्यसः रजःकार्यत्वात्दुःखैकफलोयमतोवैरी यद्वारजोगुणस्यलोभप्रवृत्त्यादिलक्षणस्यसमुद्भवोयस्मात् ननुविषयाभिलाषात्मकःकामोविषयार्पणेनशाम्यति विषयस्यदौर्लभ्यनिश्चयेस्वतएववानिवर्त्ततेअंधइवरूपदर्शनाभिलाषादित्याशंक्याह महाशनोमहापाप्मेति महत्दाुमपारणीयंअशनमस्यसतथा यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धतेइति यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेदिति तथामहापाप्माअत्युग्रःसहिसहस्रशःप्रबोधितोपिननिवर्त्ततेतद्वदयमपिदुश्चिकित्स्यः महाशनत्वान्नायंवैरीदानसाध्यः नापिसामभेदसाध्यः अत्युग्रत्वात् अतोहंतव्यएवेति ॥ ३७ ॥ अस्यवैरित्वमेवविवृणोति धूमेनेत्यादिना उल्बेनगर्भवेष्टनेनजरायुणा तेनकामेनइदंवक्ष्यमाणंज्ञानंआवृतं आवरणीयस्यत्रैविध्यात्तदनुगुणंदृष्टांतत्रयंज्ञेयं ॥ ३८ ॥ आवृतमिति ज्ञानंअंतःकरणसत्त्वं ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेः एतेनकामेनरजोगुणात्मकेनआवृतं ज्ञानिनःअंतःकरणविशिष्टस्यप्रमातुःनित्यवैरिणाकामरूपेणदुष्पूरेणपूरयितुमयोग्येन अर्थैर्हिपूर्यमाणोनर्थानेवप्रसवेत् अनलेन अथापिपूर्यतेचेत्अनलःनास्त्यलंपर्याप्तिर्यस्यसतथातेनानलेन नह्यनलःकाष्ठैस्तर्पयितुंशक्यःकिंतुवर्धतएवतद्वदयमपीत्यर्थः अयंभावः अंतःकरणसत्त्वंहिवह्निवत्प्रकाशात्मकंतत्सहजेनकामेनवह्निरिवधूमेनआवृतंचेत्प्रमातारंअनर्थेपातयति अन्यथातदेवस्वभावशुद्धत्वात्विवेकवैराग्योपगंभूत्वातमुद्धरेत् अतोयंकामोज्ञानिनोनित्यवैरीति ॥ ३९ ॥

॥४२॥

[illegible] इंद्रियाणीति अयमर्थः इंद्रियमनोबुद्धयोहिकामेनाधिष्ठितावाह्यार्थप्रवणाभवंति तैश्चतथाभूतैरयंकामः ज्ञानंचिदाकाशरूपंआदर्शतलमस्व्यं यत्रयोगिनोव्यवहितंविप्रकृष्टमतीतमनागतंवापश्यंति यथो [illegible] विम्बंदर्पणदृश्यमाननमरीतुल्यंनिजांतर्गतंपश्यंत्यात्मनीति निजांतर्गतंशरीरांतर्गतं आत्मनिहार्दाकाशाख्येब्रह्मणि तत्मलेनआदर्शमिवआवृत्यदेहिनंदेहाभिमानिनंविशेषेणमोहयति विशब्दा [illegible] भिमानशून्यंयोगिनमपिव्युत्थानावस्थायांकिंचिन्मोहयतीतिगम्यतइति अक्षरयोजनास्पष्टा॥४०॥तस्मादिति यस्मादिंद्रियाण्यस्याधिष्ठानं ग्रामंतस्येवगिरिदुर्गादिकं तस्मात्तान्येवनियम्यवशीकृत्यएनं कामंहिनिश्चयेनप्रजहिप्रकर्षेणनाशय गिरिदुर्गादीन्स्वायत्तीकृत्येवतत्स्थंसामंतंमंतिराजानस्तद्वत् हंतव्यत्वेहेतुः पाप्मानंअत्युग्रं तत्रापिहेतुः ज्ञानविज्ञाननाशनमिति ज्ञानस्यशास्त्राचार्योपदेशजस्यपरोक्षस्यवि ज्ञानस्यनिदिध्यासनपरिपाकजस्यापरोक्षस्यचनाशनं॥४१॥नकेवलंबाह्येंद्रियजयेनैवकृतार्थत्वंकिंतुमनोबुद्ध्योरपिजयःकर्तव्यःकामस्यसमूलोच्छेदाय त्रिप्राकारदुर्गस्थस्यसामंतस्येवाभ्यंतरप्राकारद्वयज येन अतोमनोबुध्योर्जयार्थंयोगंदर्शयति इंद्रियाणीति अत्रपरत्वंसूक्ष्मत्वेनकारणत्वेनवाबोध्यं इंद्रियाणिचक्षुरादीनिपराणिस्वविषयेभ्यःपृथिव्यादिस्वाश्रयसहितेभ्योगंधादिभ्योवित्तपुत्रशरीरेभ्यश्च तेषां

इंद्रियाणिमनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते॥ एतैर्विमोहयत्येषज्ञानमावृत्यदेहिनं॥ ४० ॥तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौनियम्यभरतर्षभ ॥ पाप्मानंप्रजहिह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनं॥ ४१ ॥ इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः॥ मनसस्तुपराबुद्धिर्योबुद्धेःपरतस्तुसः॥ ४२॥

स्कारणत्वात् तथाचकौषीतकिनःसमामनंतिब्राह्मणे प्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति व्युच्चरंतीत्यनुषज्यते प्राणेभ्यइंद्रियेभ्यःदेवास्तदधिष्ठातृभ्योदेवताउत्पद्यंते देवेभ्यश्चलोकाःभूतभौ[illegible]उत्पद्यंतइतिश्रुत्यर्थः इंद्रियेभ्यःपरंमनः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीतिश्रुतेरिंद्रियाणांमनोविकारत्वात् तेनबाह्यार्थेभ्यइंद्रियाण्याकृष्यमनसिप्रविलापनीयानीतिदर्शितं केवलं[illegible]मात्रप्रतिपादनेप्रयोजनाभावात् मनसस्तुप राबुद्धिः तस्माद्वाएतस्मान्मनोमयात् अन्योंतरआत्माविज्ञानमयइतिश्रुतेः मनसःप्रविलापनंतत्कारणेबुद्धौकर्त्तव्यमित्यर्थः समष्टिबुद्धेरप्यत्रैवांतर्भावः योबुद्धेःपरतस्तुसः यस्तु तुशब्दोज्ञात्यवर्गाद्बुद्ध्यादे [illegible] ज्ञानस्यवैलक्षण्यंगमयति योबुद्धेरपिपरतःसःज्ञानपदाभिधेयःकामेनउल्बेनगर्भइवआवृतइतिव्यवहितेनसंबंधः तथाचश्रुतिः यच्छेद्वाङ्मनसीप्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञानआत्मनि ज्ञानमात्मनिमहतिनि [illegible]आत्मनीति एतदुक्तंभवति वागादिबाह्येंद्रियव्यापारमुत्सृज्यमनोमात्रेणावतिष्ठेत मनोपिविषयविकल्पाभिमुखंज्ञानात्मशब्दोदितायांबुद्धौधारयेत् तामपिमहत्यात्मनिसमष्टिबुद्धौधारयेत् तमपितां [illegible]परस्मिन्ज्योतिषिमत्यमात्मनिधारयेदिति ॥ ४२ ॥ ॥४२॥

[illegible] रथमिति आत्मावंमनः हार्दाकारोपितस्थानित्यान्कामान्कामयानं मृयतेहृदिहरविद्यायांहार्दाकारोपितस्यवास्येहालियचनातिर्त्तादमनत्वाचितइनितअत्यानांकामानांसत्वं तेषां[illegible]
[illegible] नकोसत्याभावाद्शानिश्रुतेः आत्मावंमनः आत्मनामनसैववुध्यैववातंतत्वनिर्वर्त्तितंकृत्वाबुद्धेःपरंपरमात्मानंबुध्वा समूलघातंकामरूपंशत्रुंशातयितारंजहिनाशय हेमहाबाहो [illegible]
[illegible] अयमर्थः यावत्कामसूलस्यअज्ञानस्योच्छेदआत्मतत्वज्ञानेनक्रियतेतावत्सर्वतंकामस्यनिर्मूलोच्छेदोनभवतीतिबुद्धेःपरंबुध्वाकामोनाशनीयः [illegible]
ति [illegible] नाशयितुमशक्यं उपायःकर्मनिष्ठात्रप्राधान्येनोपसंहृता उपेयाज्ञाननिष्ठातुतद्गुणत्वेनकीर्तिता ॥ ४३ ॥ इतिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥
[illegible] ऽध्यायेपरंपराप्राप्तसमागूदितिविद्यावंशसंप्रदायंआत्मनश्च प्रभवमितिमकत्वादिनिरासायेश्वरत्वंसर्वज्ञत्वंचदर्शयति इममित्यादिना इमंसांख्ययोगंकर्मयोगरूपोपायसहितं [illegible]
इमंत [illegible] नादिनिर्विकल्पकसमाध्यनुष्ठानांतंकर्मयोगंज्ञाननिष्ठोपसर्जनंपारिव्रज्यानधिकारिणांराज्ञामेवयोग्यंविवस्वतेसूर्यायमंडलाभिमानिनेसर्वेषांक्षत्रियाणामादिभूतायाहंआदित्यांतर्यामी यस्यांतरा

एवंबुद्धेःपरंबुध्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना॥ जहिशत्रुंमहाबाहोकामरूपंदुरासदं ॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयो
गशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्मयोगोनामतृतीयोध्यायः ॥ ३॥ पर्वणितुसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ श्रीभगवानुवाच इमंविवस्वतेयोगंप्रोक्तवानह
मव्ययं॥ विवस्वान्मनवेप्राहमनुरिक्ष्वाकवेब्रवीत् ॥१॥ एवंपरंपराप्राप्तमिमंराजर्षयोऽविदुः॥ सकालेनेहमहतायोगोनष्टःपरंतप ॥२॥ सएवायंमयातेद्ययोगः
प्रोक्तःपुरातनः॥ भक्तोसिमेसखाचेतिरहस्यंह्येतदुत्तमं॥३॥ अर्जुनउवाच अपरंभवतोजन्मपरंजन्मविवस्वतः॥ कथमेतद्विजानीयांत्वमादौप्रोक्तवा
निति ॥४॥ श्रीभगवानुवाच बहूनिमेव्यतीतानिजन्मानितवचार्जुन॥ तान्यहंवेदसर्वाणिनत्वंवेत्थपरंतप ॥५॥

[illegible] यएषोऽन्तरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनामेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धःप्रोक्तवान्पुरा अव्ययंअविच्छिन्नसंप्रदायं [illegible]
[illegible] स्वपुत्रायविवस्वान्प्राह इक्ष्वाकवेमनुःस्वपुत्रायाब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमिति एवंपरंपराप्राप्तमिक्ष्वाकोर्निमिनाभागादिक्रमेण राजर्षयः जनकाजातशत्रुकैकेयप्रभृतयोराजानः [illegible]
[illegible] सूक्ष्मार्थदर्शिनस्ते राजानएवऋषयइतिवा अविदुर्ज्ञातवंतः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिझेर्जुस् नष्टःअदर्शनंगतः ॥ २ ॥ सइतिअयसंप्रदायविच्छेदेसति भक्तःशरणागतः सखाप्रीतिविषयः रहस्यं
[illegible] अन्यथानिर्वीर्याविद्याभवेदित्यर्थः तथाचमंत्रवर्णः विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यामिति ॥ ३ ॥ [illegible]
[illegible] नोर्जुनउवाच अपरमिति अपरंअर्वाक्कालिकं परंबहुकालिकं विजानीयां यद्यपिशब्दादयमर्थोज्ञातस्तथापिविरुद्धस्यवाक्यस्याबोधकत्वात्कथमेतद्विजानीयामित्युक्तं [illegible]
[illegible] ॥ ४ ॥ स्वदेहस्याजत्वंसाधयितुंस्वस्यसर्वज्ञत्वंतावदाह बहूनीति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ५ ॥

निर्विशेषचिन्मात्रस्य तव कथं जातिस्मरत्वमित्याशंक्याह अजइति देहान्निष्कृष्टस्याजत्वाव्ययत्वेन त्वेवाहं जातु नासमित्यत्र साधिते इह तु देहविशिष्टस्यैव ते उच्यंते ईश्वरोपीत्यनेन देहान्निष्कृष्टस्यास्मदा
देरपीश्वरत्वं तस्य चास्य हंसस्य सत्यं त्यादिश्रुतिप्रसिद्धमतो देहविशिष्टस्यैवाजत्वनित्यत्वे दृढीक्रियेते ऽन्यथानीश्वरत्वप्रसंगात् नस्यादित्यांतर्यामिणः परमेश्वरस्य हिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टो देहो जन्माव्ययवानिति वक्तुं
शक्यं अकर्मजत्वात् कर्मफलस्य हि पराकाष्ठा हैरण्यगर्भशरीरप्राप्तिः नच पुरुषो ह वै नारायणोकामयत अत्यतिष्ठेयं सर्वाणि भूतानि अहमेवेदं सर्वं स्यामिति स एतं पुरुषमेधं पंचरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिना शतपथेना
रायणाख्यस्य परमात्मनः सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमिति पादोस्य सर्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति च पुरुषसूक्तप्रतिपाद्यस्य सर्वाणि भूतान्यतिक्रम्य स्थितस्येश्वर
स्यापि शरीरं पंचरात्राख्यकर्मविशेषफलमिति श्रूयते इति वाच्यं तत्र नारायणशब्देन हिरण्यगर्भस्यैव विवक्षितत्वात् न हि परमेश्वरस्य पूर्णकामस्य सर्वानतिक्रम्य स्थितस्य पुनरत्यतिष्ठेयं सर्वाणि भूतानीति कामना भव
ति ननु परमेश्वरेपि कामना दृष्टा सोकामयत बहु स्यां प्रजायेयेतीति चेत् श्लाघनीयप्रज्ञो देवानांप्रियो यत आप्तकामस्य का स्पृहेति श्रुतेर्लोकवत्तु लीलाकैवल्यमिति न्यायाच्च निस्पृहस्य लीलयैव ब्रह्मांडकोटीः सृजतो भ
गवतो राजगोपालस्य कर्मकिंकरेण कर्मणा सार्वात्म्यं प्रार्थयता साम्यमापादयति तस्मान्न कर्मफलं भगवतः शरीरं अतएव न भौतिकं विराटसूत्रात्मातिरिक्तस्य भौतिकस्याभावात् तस्माद्युक्तमजोपि सन्निति ननु तर्हि
भगवच्छरीरस्य किमुपादानं अविद्येति चेन्न परमेश्वरे तदभावात् जीवाविद्या चेन्न शुक्तिरजतादेरिव तुच्छत्वापत्तेः चिन्मात्रं चेन्न चितः साकारत्वायोगात् तथात्वे वा तस्यातींद्रियत्वापत्तेः तस्मात्किमालंबो भगव

अजोपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोपि सन्॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

द्देहो देवकीगर्भप्रवेशजननबाल्यकौमारपौगंडयौवनादिप्रतीतिविषय इति चेत् शृणु प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममाययेति अयमर्थः जीवात्मानो हि अनात्मभूतां प्रकृतिं तेजोबन्नात्मिकां पंचभूतात्मिकां वा
अधिष्ठाय संभवंति जन्मादीन् लभंते अहं तु स्वां प्रत्यगनन्यां प्रकृतिं प्रत्यक्चैतन्यमेवेत्यर्थः तदेवाधिष्ठाय न तूपादानांतरं आत्ममायया स्वीयमायया संभवामि यथा कश्चिन्मायावी स्वयं स्वस्थानादप्रच्युतस्वभावो
पि अदृश्यो भूत्वा स्थूलसूक्ष्मभूतान्यनुपादायैव केवलया मायया द्वितीयं मायाविनं स्वसदृशमेव सूत्रमार्गेण गगनमारोहंतं सृजति एवमहं कूटस्थचिन्मात्रोपाधिः स्वमायया चिन्मयमात्मनः शरीरं सृजामि तस्य बाल्या
द्यवस्थाश्च सूत्रारोहणवद्दर्शयामि एतावांस्तु विशेषः लौकिकमायावी मायामुपसंहरन् द्वितीयं मायाविनमप्युपसंहरति अहं तु तामनुपसंहरन् स्वविग्रहमपि नोपसंहरामीति एवं हि सति हिरण्यश्मश्रुत्वादिलक्षण
विग्रहयोगिनश्चैतन्यस्य अंतस्तद्धर्मोपदेशादित्यादिन्यायसिद्धं वियदाद्युपादानत्वलक्षणं सर्वेश्वरत्वं युज्यते नान्यथेति तस्मात्सिद्धं परमेश्वरस्य मायामयं शरीरं नित्यमिति एकेनैव देहेन विवस्वंतमुपदिश्य त्वामप्युप
दिशामीति अन्यथापि नित्यैव सा जगन्मूर्तिरिति सावधारणं प्रतिज्ञायते देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयत इति नित्याया अप्याविर्भावापेक्षया सूर्यस्येव बाल्या
दिकं तत्स्वरूपमुपपद्यते माध्ये तु स्वां प्रकृतिं वैष्णवीं त्रिगुणात्मिकां मायां अधिष्ठाय वशीकृत्य आत्ममायया संभवामि देहवानिव जात इवात्मनो मायया न परमार्थतो लोकवदिति व्याख्यातं ॥ ६ ॥

कदासंभवसीत्यपेक्षायामाह यदेति ग्लानिर्ह्रासः अभ्युत्थानंवृद्धिः ॥ ७ ॥ किमर्थमात्मानंमाययासृजसीत्यतआह परित्राणायेति दुष्कृतांदुष्टंकर्मकुर्वतांपापिनां संभवामिआविर्भवामि ॥ ८ ॥ जन्मना

यस्मयं कर्मसाधुत्राणं दिव्यंअप्राकृतंयोवेत्ति सत्यक्त्वादेहंपुनःजन्मनप्राप्नोतिकिंतुमामेतिमामेवप्राप्नोति एतेन भगवतोजन्मानिकर्माणिच भगवद्भात्मिकामेनगेयानीतिदर्शितं ॥ ९ ॥ एतस्यापिभगवद्भात्मेद्वार

माह वीतेति रागोविषयेषुप्रीतिः भयंत्वोच्छेदाशंका क्रोधःस्वपरपीडाहेतुरभिज्वलनंतेभयोवीताःयेभ्यस्तेवीतरागभयक्रोधाः अतएवमन्मयाःमदेकप्रधानाः किंजारिणीयथाजारमपिभर्त्तारंचाश्रितायोगक्षेमा

र्थंतद्वन्नेत्याह मामुपाश्रिताःज्ञानतपसाज्ञानमयंतपआलोचनंममजन्मकर्मणोःस्वरूपस्यचनिरंतरंचिंतनंयस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतिप्रसिद्धंज्ञानतपःतेनपूताः संतोमद्भावंमत्तादात्म्यंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १० ॥ ननुसा

धुत्राणंदुष्टविनाशौकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्तोऽतःकिंतवास्मदादितुल्यस्यजन्मकर्मस्वरूपाणांचिंतनेनेत्याशंक्याह येयथेति येमनुष्याःमांसर्वशरीरस्थंयथायेनप्रकारेणशत्रुत्वेनमित्रत्वेनवाप्रपद्यंतेप्राप्नुवंति

यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहं॥ ७॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृतां॥ धर्म
संस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे ॥ ८ ॥ जन्मकर्मचमेदिव्यमेवंयोवेत्तितत्त्वतः ॥ त्यक्त्वादेहंपुनर्जन्मनैतिमामेतिसोर्जुन ॥ ९ ॥ वी
तरागभयक्रोधामन्मयामामुपाश्रिताः ॥ बहवोज्ञानतपसापूतामद्भावमागताः ॥ १० ॥ येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहं ॥ ममव
र्त्मानुवर्त्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः॥ ११ ॥ कांक्षंतःकर्मणांसिद्धिंयजंतइहदेवताः ॥ क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा ॥ १२ ॥

तांस्तेनैवप्रकारेणाहमपिभजामिअनुसरामि येतुममवर्त्मभक्तिध्यानप्रणिधानात्मकमनुवर्त्तंतेतान्ममात्मभूतांस्तथैवसर्वशःसर्वैःप्रकारैरनुवर्त्तेहमितियोजना ततश्चमद्बिंबभूतेप्रातिजातेयथायःप्रीतिंद्वेषंवाकरो

तितस्मिन्प्रतिबिंबभूतेहमपितथैवप्रीतिंद्वेषंचकरोमि बिंबपूजापरिभवौप्रतिबिंबेएवसंक्रामतोतोनममवैषम्यनैर्घृण्येस्तः तस्मात्श्रेयोर्थिनासर्वस्यकल्याणायैवयतितव्यमितिभावः प्राप्येतुयेयथायेनप्रकारेणं

येनंप्रयोजनेन आर्ताजिज्ञासवोर्थार्थिनोज्ञानिनोवाप्रतिपद्यंतेतांस्तथैवपीडापरिहारेणज्ञानदानेनअर्थदानेनमोक्षदानेनवाऽनुगृह्णामि सर्वथातेममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिअन्यदेवताभक्ताइतिचैतद्ग्राचक्ष्यते॥ ११॥

कांक्षंतइतिहियस्मात्मानुषेलोकेकर्मसिद्धिःकाम्यकर्मफलंपुत्रपश्वादिकंक्षिप्रंभवतिनतुनिष्कामकर्मजाचित्तशुद्धिः. अतोयेकर्मणांसिद्धिफलंइहैवक्षिप्रंकांक्षंतःकांक्षमाणाःदेवताःइंद्रादीन्यजंतेतेपिममैवव

र्त्मानुवर्त्तंतइतिपूर्वेणान्वयः वक्ष्यतिचयेप्यन्यदेवताभक्ताइत्यादि ॥ १२ ॥

अन्यदेवता[illegible]निकस्मात्पुनः कारणात्त्वमेवकर्मानुवर्तितान्यस्येत्यतआह चातुर्वर्ण्यमिति चतुर्णांवर्णानांहितंचातुर्वर्ण्यं गुणाश्चकर्माणिचेतिगुणकर्म द्वंद्वैकवद्भावः कर्माणिअग्निहोत्रादीनिगुणाश्चद्रव्यदेव तादिरूपाः विभागशः साधारणासाधारणविभागेन तथाहि स्नानजपादिकंसर्वसाधारणं अग्निहोत्रादिकंत्रैवर्णिकस्यैवनशूद्रस्य राजसूयादिकंराज्ञएवनेतरेषामितिविभागोदृश्यते यतश्चातुर्वर्ण्यंगुणकर्मविभागशः [illegible] ततो[illegible]पितुःपुत्रस्त्वीत्या[illegible]रस्तीत्यर्थः यद्वागुणविभागशः कर्मविभागशश्चेतियोज्यं तथाहि सत्त्वप्रधानाब्राह्मणास्तेषांकर्मशमदमादिकं सत्त्वोपसर्जनरजःप्रधानाःक्षत्रि [illegible]तेषांकर्मशौर्यादि तमउपसर्जनरजःप्रधानावैश्यास्तेषांकर्मकृष्यादि रजउपसर्जनतमःप्रधानाःशूद्रास्तेषांकर्मशुश्रूषैवेतिगुणकर्मविभागोदृश्यते तदाचातुर्वर्ण्यमितिस्वार्थेष्यञ् [illegible]गुणकर्मविभा [illegible]इत्यर्थः अन्यदेवताभक्ताअपिमदुक्तकर्मकारित्वान्मद्भक्ताएवेतिभावः ननुयद्येवंत्वत्संततितर्पणेन[illegible]करणेनभीयसे[illegible]चातुर्वर्ण्यंसृष्टं तर्हि[illegible]संसारीत्वमसीत्याशंक्याह तस्येति क र्तारंमायायोगात् वस्तुतोऽकर्त्तारं अतएवाव्ययंअविकारिणं ॥ १३ ॥ ननुकर्त्तुरपिकथमकर्तृत्वमतआह नमामिति कर्मलेपोपिकुतोनास्तीत्यतआह नमेइति यःकर्तृत्वाभिमानीसलिप्यतेयस्तुफलेच्छुः

चातुर्वर्ण्यंमयासृष्टंगुणकर्मविभागशः ॥ तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्त्तारमव्ययं ॥ १३ ॥ नमांकर्माणिलिंपंतिनमेकर्मफलेस्पृहा ॥ इतिमांयोभिजानातिकर्मभिर्नसवध्यते ॥ १४ ॥ एवंज्ञात्वाकृतंकर्मपूर्वैरपिमुमुक्षुभिः ॥ कुरुकर्मैवतस्मात्त्वंपूर्वैःपूर्वतरंकृतं ॥ १५ ॥ किंकर्मकिमकर्मेतिकवयोप्यत्रमोहिताः ॥ तत्तेकर्मप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १६ ॥ कर्मणोह्यपिबोद्धव्यंबोद्धव्यंचविकर्मणः ॥ अकर्मणश्चबोद्धव्यंगहनाकर्मणोगतिः ॥ १७ ॥

तस्मात[illegible]कर्तृत्वमनुत इतिफलेच्छाभावादकर्ताअकर्तृत्वाच्चनलिप्यतेऽयंइतिमांयोभिजानातिसकर्मफलस्पृहात्यागात्कर्मभिर्नबध्यते ॥ १४ ॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकंमाह्यति एवंज्ञात्वेति पूर्वैः [illegible]मित्यर्थः पूर्वतरं[illegible]अत्यावश्यकत्वादित्यर्थः ॥ १५ ॥ आवश्यकत्वेपिकर्मणोऽन्धानुगतिकतयानुष्ठानंकर्तव्यंकिंतुज्ञात्वाकर्माणिकुर्वीतेतिवक्तुमाह [illegible] किंकर्मेति यतः कर्माकर्मणी[illegible]विद्वांसोपि दुर्विज्ञेये तस्मात्तेतुभ्यंकर्मअकर्मचाकार[illegible]तेऽहंप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वाऽशुभात्संसारान्मोक्ष्यसे ॥ १६ ॥ [illegible] कर्मणइति तत्त्वंबोद्धव्यमस्तीति[illegible]आहारः कर्मणः शास्त्रविहितस्य विकर्मणः प्रतिषिद्धस्य अकर्मणस्तूष्णींभावस्य गहनाकर्मणइत्यत्रकर्मपद[illegible]गहनं ॥ १७ ॥

[illegible] कर्मणीति कर्मणिकर्माकर्मविकर्मात्मकेदेहेंद्रियादिव्यापारेअविषयाप्रत्यगात्मनिआरोपितेसति तत्रअकर्मकर्माभावंनौस्थेनतीरतरौचलनेआरोपितेसतितत्त्वबुध्यातत्र
[illegible] तथाचलंगुणवृत्तमितिन्यायेन त्रिगुणात्मकेषुदेहेंद्रियादिषुनित्यकर्मवत्सुयश्चंद्रतारकादौगत्यभावमिवतूष्णींभूतोहमस्मिनकिंचित्करोमीत्यध्यस्तेअकर्मणिकर्माभावेकर्मतन्निमहाल्य
[illegible] सम्नुष्येषुबुद्धिमान्तत्त्वदर्शी आत्मनिभ्रांतिजनितव्यापारस्यअनात्मनिचतादृशनिर्व्यापारत्वस्यबाधात् सएवचयुक्तोयोगीकृत्स्नकर्मकृच्च कर्मयोगफलस्यतत्त्वज्ञानस्यप्राप्तत्वादितिस्तुतिमा
[illegible] कर्तृत्वसंघातस्यैवकर्तृत्वमितिभावयताकर्माणिकर्तव्यानीत्यर्थः यद्यप्येतद्बहुधाप्रपंचितंअव्यक्तोयमित्यादौ तथापितत्त्वस्यदुर्ज्ञेयत्वात्पुनःपुनरुच्यतइतिप्रांचः यत्तुकर्मणिनित्येपरमेश्वरार्थेनुष्ठीय
[illegible] कर्मैवमितियःपश्येत्तथाऽकर्मणिनित्यकर्माकरणेप्रत्यवायहेतुत्वेनकर्मेदमितिचयःपश्येत्सबुद्धिमानिति तदसंगतमेव नित्यकर्मणिअकर्मेदमितिज्ञानस्याशुभमोक्षहेतुत्वाभावात् मिथ्याज्ञान
त्वेनंतस्यैवाशुभत्वाच्च नचैतादृशंमिथ्याज्ञानंबोद्धव्यंतत्त्वं नाप्येतादृशज्ञानेबुद्धिमत्त्वादिस्तुत्युपपत्तिरितिदिक् येतुकर्मणिज्ञानकर्मणिदृश्येजडेसद्रूपेणस्फुरणरूपेणवानुस्यूतंसर्वभ्रमाधिष्ठानंअकर्मअवेद्यंस्वप्रका
शचैतन्यंपरमार्थदृष्ट्यायःपश्येत् तथाअकर्मणिस्वप्रकाशेदृग्वस्तुनिकल्पितंकर्मदृश्यंमायामयंनपरमार्थसदितियःपश्यतिसबुद्धिमानितिपरमार्थदर्शित्वाद्वास्तवैरेवगुणैस्तूयतइत्यपिव्याचख्युः तदप्यसंगतमेव कं
र्मकुरुकर्मप्रवक्ष्यामीत्यनुष्ठेयकर्मप्रस्तावेतत्त्वज्ञानानवसरात् नापिकर्तुरीप्सिततमंकर्मेतिपारिभाषिक्याकर्मसंज्ञयादृश्यस्यकर्मशब्दार्थत्वंग्रहीतुंशक्यं तस्याघुटिभादिसंज्ञान्नामिवागमार्थनिर्णयानर्हत्वादितिसंक्षे

कर्मण्यकर्मयःपश्येदकर्मणिचकर्मयः ॥

पः वस्तुतस्तुकर्मणोह्यपीतिश्लोकेकर्मविकर्माकर्मणांगतिशब्दितंपर्यवसानंगहनत्वाद्बोद्धव्यमित्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानंकर्मण्यकर्मयःपश्येत्समनुष्येषुबुद्धिमानिति तथाहि कर्मणिकर्माकर्मविकर्मरूपेअकर्मतद्वैपरी
त्यंश[illegible]तोदृश्यते यथाक्रतुःकर्मणिश्रद्धाहीनस्यकृतोप्यकृतएवभवतीत्यकर्मणिपर्यवस्यति दांभिकस्यतुविकर्मणिपर्यवस्यति यथोक्तं अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइहेति
चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञइतिच एवमौदासीन्यमकर्मापिशक्तस्यार्त्तपरित्राणाभावाद्विकर्मणिपर्यवस्यति दीक्षितस्यभगवद्ध्या
[illegible]कालेपंचयज्ञाद्यकरणंदीक्षितोनददातीत्यादिवचनात्सर्वधर्मान्परित्यज्येत्यादिवचनाच्चकर्मण्येवपर्यवस्यति नित्यकर्मकालेप्रत्यवायहेतोरन्यस्याविहितस्याकरणात् एवंविकर्मापिहिंसाअग्नी
षोमीयंपशुमालभेतेतिवचनाद्यज्ञेकर्मैवभवति सैवदुष्टानष्टेपशौनकर्म विध्यर्थानिष्पत्तेः नापिविकर्म कामकारेणाकृतत्वात् किंतुपरिशेषात्कृताप्यकृतैवेत्यकर्मणिपर्यवस्यति एवंस्तेनप्रमोचनंतत्तैयूथ्यानांकर्मा
पिराज्ञोविकर्म स्तेनःप्रमुक्तोराजनिपापंमार्ष्टीतिवचनात् तदेवयतीनामुपेक्षणीयत्वादकर्म एवंहिंसाफलकेसत्यादौदानफलकेअनृतादौचविकर्मत्वकर्मत्वेबोध्ये तस्मात्कर्माकर्मविकर्माख्येकर्मणिअकर्मतद्वैपरी
त्यं[illegible]कार्याकार्यविभागज्ञोबोद्धव्यानामेषांप्रबोधात् बुद्धिमानित्युच्यते तथाकिंकर्मेतिश्लोकेयत्रकवीनामपिमोहोस्तिययोश्चज्ञानमशुभमोक्षहेतुःतेकर्माकर्मणीप्रवक्ष्यामीत्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानमकर्म
[illegible]संयुक्तइति चकारोदर्शनद्वयसमुच्चयार्थः तेनयोबुद्धिमान्युक्तश्चसएवकृत्स्नकर्मकृत्नत्वेकैकइत्यपिज्ञेयं तथाहि अकर्मणिस्पंदशून्येकूटस्थेवस्तुनिकर्मसस्पंदंबाह्यंवियदादिआभ्यंतरंप्राणा

विकर्त्वाधारत्वेयभावेनवाउपादानोपादेयभावेनवाअधिष्ठानाध्यस्तभावेनवापश्यंतःशास्त्रविदःकर्माणिकुर्वंति तत्राद्यःसांख्यःअसंगेमयिसंघातधर्मएवसन्कर्त्रादिरविवेकात्स्फटिकेलौहित्यमिवभातीतिमन्यते
द्वितीयस्तुकनककुंडलवद्ब्रह्मोद्भवंसर्वंब्रह्मैवेतिकर्मतत्साधनादिकंअहंचब्रह्मैवेतिभावयन्करोति एतौयुक्तावप्यंतिबुद्धिमानप्ययुक्तःकरोतितस्यसर्वंअसदेवभवतिनत्वशुभमोक्षाय योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वा
स्मिँल्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतीतिश्रुतेः यस्तुयुक्तोपिनिर्बुद्धित्वादकार्यमपिकरोतिसप्रत्यवेति पापाश्लेषनिमित्तस्यापरोक्षज्ञानस्याभावात् अनयोश्चाविद्याविद्याश
ब्दितयोःकर्मपरोक्षज्ञानयोःसमुच्चयःश्रूयतेविद्यांचाविद्यांचेतिमंत्रे यद्वाद्विविधंकर्मणिकर्मदर्शनंपरोक्षमपरोक्षंच तत्राद्यवान्ज्ञानकर्मसमुच्चयानुष्ठाताबुद्धिमानुच्यते अपरोक्षमपिद्विविधं उपास्यसाक्षात्कार
रूपंतत्त्वसाक्षात्काररूपंच तत्राद्यमपिव्याकृताव्याकृतरूपोपास्यभेदेनद्विविधं तत्रापिव्याकृतंसूत्रंकार्यं तद्दर्शीविगतदेहाहंकारत्वात्योगशास्त्रेविदेहउच्यते अव्याकृतंकारणंतद्दर्शीप्रकृतिलयउच्यते.अनयोरु
पासनयोःसंभवासंभवसंज्ञयोःसमुच्चयोविधीयते अन्यदेवाहुःसंभवादित्यादिना सोयंयुक्तइत्युच्यते अस्याप्ययमेकर्त्तव्यमवशिष्टमस्तीतिनायमपिकृत्स्नकर्मकृत् किंतुयस्यकर्मबाधेनाकर्मदर्शनंमुख्यमस्ति
सएवकृतकृत्यत्वान्मुख्यः कृत्स्नकर्मकृदिति एतेष्वाद्योमनुष्येषुदेहाभिमानिष्वेवबुद्धिमानित्यक्रांतदर्शित्वादकविरेव मध्यमौक्रांतदर्शिनावपितत्त्वविषयेमूढत्वात्कवयोप्यत्रमोहिताइत्युक्तौ एतयोर्व्यवधानेना
शुभान्मुक्तिः उत्तमस्तुजीवन्नेवाशुभान्मुक्तइतिश्लोकार्थःप्रतिभाति व्याख्यातुरपिमेनास्तिभाष्यकारेणतुल्यता गुहावद्योतिनोप्यस्तिकिंदीपस्यार्कतुल्यता यद्वाकर्माकर्मणीवक्तव्यत्वेनबोद्धव्यत्वेनचोपक्षि

सबुद्धिमान्मनुष्येषुसयुक्तःकृत्स्नकर्मकृत् ॥१८॥

प्यात्रतयोर्लक्षणप्रदर्शनमुचितं अतोयदकर्मणाविशेषितंतदेवकर्मनान्यदितिकर्मलक्षणं यच्चकर्मणाविशेषितंतदेवाकर्मेत्यकर्मलक्षणमितिव्याख्येयं अक्षरार्थस्तुकर्मयज्ञादिकंससाधनं तत्राकर्मस्पंदशून्यंकूट
स्थंब्रह्मयःपश्येत् कर्मतदंगेषुब्रह्मदृष्टिमध्यस्येत् अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतमित्युक्तप्रकारेण अन्यथायत्कृतंतद्वृथाचेष्टारूपमेवातोगहनाकर्मणोगतिः किंतदकर्मयत्कं
र्मण्यध्यस्यतइत्याकांक्षायांयत्रैतत्कर्मपुण्यपापात्मकंदृश्यते पुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेनेतितत्फलंचसुखदुःखादिकंअहंसुखीअहंदुःखीतिसप्रत्यक्चेतनोऽकर्म तत्रैवेदंकर्मअस्पंदेस्पंदात्मकमसर्पे
सर्पइवाध्यस्तमितियःपश्येदिति अयंभावः यथारज्ज्वामध्यस्तंसर्पंपश्यन्नायंसर्पोरज्जुरियमितिवाक्यात्तस्यरज्जुत्वंविक्षेपप्राबल्यादप्रतिपद्यमानोनरःसर्पमिमंरज्जुदृष्ट्योपास्वेतिनियोज्यते सचोपासनादार्ढ्येसर्पं
विस्मृत्यरज्जुतत्त्वमेवविंदति यस्तुवाक्यादेवरज्जुतत्त्वंविंदतिनतस्यप्रत्ययावृत्तिलक्षणयाउपास्त्याप्रयोजनमस्ति एवमकर्मण्यध्यस्तंकर्त्रादितत्त्वमसीतिवाक्याद्बाधित्वाऽकर्मप्रतिपत्तिर्भवतिशुद्धसत्वस्य अन्यस्य
तुकर्त्रादीनेवाकर्मदृष्ट्याउपासीनस्यभावनादार्ढ्यात्कर्त्रादिरूपतिरोधानेनाकर्मतत्त्वप्रतिपत्तिरिति यद्वाकर्मणीवअकर्मण्यपिविकर्मसहितेअकर्मदृष्टिर्माभूदित्याशंक्याह कर्मणीति विहिताकरणेप्रतिषिद्धाचर
णेचकर्मदृष्टिरेवभवेत् अकर्मतोबिभ्यत्कर्मब्रह्मदृष्ट्याकुर्यान्नत्वकर्मापितादृशदृष्ट्याकुर्यादित्यर्थः ॥ १८ ॥

अविदुषांकर्मण्यकर्मभावनांदृढयितुंविदुषांकर्मदर्शनंस्तौति यस्यसर्वेसमारंभाइत्यादिभिःषड्भिः यस्यविदुषःसर्वे समारभ्यंतइतिसमारंभाःकर्माणि कामेनफलेच्छयासंकल्पेनअहमिदंकरोमीत्यभिमानेनचव र्जिताःतंज्ञानाग्निनाकर्मादावकर्मादिदर्शनेनदग्धानिअंकुरीभावाद्च्यावितानिकर्माणिशुभाशुभानियेनतंपंडितंबुधाआहुः ॥१९॥ ननुप्रायश्चित्तेनेवज्ञानाग्निनापूर्वकर्मदाहेपिक्रियमाणंतत्फलायभवेदित्यतआह त्यक्त्वेति आत्मलाभेननित्यतृप्तत्वात्फलासंगंत्यक्त्वानिराश्रयत्वात् अहंकाराद्याश्रयेणहिकर्मक्रियते निराश्रयोनिरहंकारोयस्मात्ततःकर्मसंगंअहंकरोमीत्यभिमानंचत्यक्त्वाकर्मणिलौकिकेवैदिकेवाअभितः सर्वांगोपसंहारेणप्रवृत्तोपिसनैवकिंचित्करोति अतोऽस्यक्रियमाणमपिकर्मनफलायप्रभवतीत्यर्थः॥२०॥नन्वेतस्माद्गौणात्कर्मकरणादकरणंमुख्यमेवतद्वरमित्याशंक्यगृहस्थस्यतत्प्रत्यवायावहमितिव्यतिरेकमु खेनाह निराशीरिति योनिष्परिग्रहःस्त्र्यादिपरिग्रहरहितःसंन्यासीसचेन्निराशीःयोगैश्वर्यमप्यनिच्छन् यतंचित्तंबुद्धिःआत्माचदेहेंद्रियसंघातोयेनसयतचित्तात्मा समाधिकालेनिरुद्धबाह्याभ्यंतरवृत्तिरित्यर्थः सम्युत्थानकालेशारीरंशरीरस्थितिमात्रप्रयोजनंभिक्षाटनादि तदपिकेवलंकर्तृत्वाभिमानशून्यंपराध्यारोपितकर्तृत्वेनकुर्वन्नपि किल्बिषंयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादितियावज्जीवाधिकारचोदिताग्निहोत्राद्य

यस्यसर्वेसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः॥ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ १९ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यतृप्तो निराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः॥ २० ॥ निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शारीरंकेवलंकर्म कुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषं॥ २१ ॥ यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वंद्वातीतोविमत्सरः॥ समःसिद्धावसिद्धौचकृत्वापिननिबध्यते॥ २२॥

करणजंप्रत्यवायंनाप्नोति विधितस्तेषांत्यागात् यस्तुसपरिग्रहःसनिराशीरपियतचित्तात्मापिकेवलमपिशारीरंकर्मकुर्वन्विहिताकरणात्किल्बिषंप्राप्नोत्येवेत्यर्थः॥२१॥ ननुसपरिग्रहःकुटुंबभरणव्यग्रतयाकथं वित्तव्ययायाससाध्यान्यग्निहोत्रादीन्यनुतिष्ठेदित्याशंक्याह यदृच्छेति यदृच्छयाअप्रार्थितोपनतोलाभोयदृच्छालाभस्तेनसंतुष्टः तथाहि ऋतामृताभ्यांजीवनंब्राह्मणस्यविधायव्याख्यातं ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृ तंस्यादयाचितमिति द्वंद्वातीतःबहुलाभेअलाभेवासुखदुःखाद्यतीतः विमत्सरःपरस्यलाभंदृष्ट्वासंतापहीनः समःयदृच्छालाभेनैवेष्टिपशुचातुर्मास्यादेर्नित्यकर्मणःसिद्धौअसिद्धौवासमोनिर्विकारएवंभूतइत्यादी निकृत्वापितत्फलेनस्वर्गादिनाननिबध्यतेअपिशब्दात्तज्जेनप्रत्यवायेनननिबध्यते बंधहेतोःकर्मणस्तत्त्वज्ञानेनैवदाहात् तथाचस्मृतिः न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपि विमुच्यतइति भाष्येत्वयंश्लोकःसंन्यासिपरत्वेनैवव्याख्यातः ॥ २२ ॥

त्यक्त्वाकर्मफलासंगमित्यादिना श्लोकत्रयेण विद्वान्कर्माणि कुर्वन्नपि न करोति अतो न लिप्यते लेपाभावाच्च न बध्यत इत्युक्तं तत्किं कर्मणां फलदानशक्तिप्रतिबंधो वा ज्ञानेन क्रियते उत निरन्वयोच्छेद एवेत्याशंक्याद्ये
मुक्तस्यापि पुनः संसारप्रसक्तिः पक्षस्य द्वितीयमभ्युपगच्छति गतसंगस्येति यतः विद्वान्गतसंगः कर्तृत्वाभिमानशून्योऽतो न करोतीत्युक्तं यतो मुक्तः फलकामनामुक्तः अतो न लिप्यत इत्युक्तं यतो यज्ञायैव यज्ञेश्वरप्री
त्यर्थमेवाचरति न फलांतरार्थं प्राप्याभावात् अतस्तमेवोत्पादकत्वार्थैः कर्मभिर्न बध्यत इत्युक्तं यतोयं ज्ञाने सम्यग्दर्शनेऽवस्थितचेताः प्रतिष्ठितप्रज्ञः अत ईश्वरप्रीतिफलस्य ज्ञाननिष्ठाप्राप्तिरूपस्यापि प्रागेवलाभात्
अस्य गतसंगस्य मुक्तस्य यज्ञाय कर्माचरतो ज्ञानावस्थितस्य सर्वं कर्म क्रियमाणादिकं सर्वप्रकारेण निष्प्रयोजनं सत्समर्पं अर्पेण फलेन वासनया वा सह समर्पं प्रकर्षेण निरन्वयं विलीयते नश्यत्यतो न कदाचिदपि प्रादुर्भव
ति अयं च क्रियमाणकर्मप्रलयो विद्वद्दृष्ट्यैव स्वाभाविकस्य तेषां फलजननसामर्थ्यस्य वह्न्यौष्ण्यवदप्रत्याख्येयत्वात् अतएव ज्ञानेन पूर्वकर्मणां दाह उत्तरेषामश्लेषश्च श्रूयते न तूत्तरेषामपि दाहः तद्यथैषीकातूलम
ग्नौ प्रोतं प्रदूयेतैवं हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयंते इति तं विदित्वा न कर्मणा लिप्यते पापकेनेति च तस्य पुत्रा दायमुपयंति सुहृदः साधुकृत्यां द्विषंतः पापकृत्यामिति विदुषो घनस्येव कर्मणामप्यन्यत्र गमनदर्शनान्न तेषां व
स्तुवृत्त्या प्रलयोस्तीति ध्येयं ॥ २३ ॥ कुतो विदुषां कर्माणि प्रविलीयंत इत्याशंक्याह ब्रह्मार्पणमिति यतस्ते विद्वांसः सविकल्पसमाधौ सर्वं जगत्प्रत्यक्चितिशक्तिनिर्मितं पश्यंति तथा च श्रुतिः किंकारणमित्युपक्र
म्य कालः स्वभाव इति कालादीनि लोकदृष्ट्यानेकानि कारणान्युपक्षिप्य कारणं निर्णीयते ध्यानयोगानुगता अपश्यन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति समाधिना दर्शयति तथा च समाधिना सर्वस्य ब्रह्मणि कल्पितत्वं

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ॥ यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं ॥
ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥ दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ॥ ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

पश्यतां तेषां यदर्पणं अर्पणसाधनं मंत्रजुह्वादि तत् ब्रह्मैव एवशब्दः सर्वत्रानुषंजनीयः यदर्पणीयं हविस्तदपि ब्रह्मैव यत् हुतं हवनक्रिया हुतं तर्पितं देवब्राह्मणादि वा तदपि ब्रह्मैव यत् अग्नौ हुतं तदपि ब्रह्मण्येव हुतं अ
ब्रह्मणीति पदमध्याहर्तव्यं यत् यजमानेन हुतं तद् ब्रह्मणैव हुतं यत्तेन कर्मणा गंतव्यं प्राप्तव्यं फलं तदपि ब्रह्मैव किं बहुना यत्किंचित्तस्य कर्म शयनासनादिकं तत्सर्वं ब्रह्मैव तत्र कारणं समाधिना समाधिजेनात्मसाक्षा
त्कारेण यतः सर्वमस्य ब्रह्मात्मकं ब्रह्म च प्रत्यगनन्यत् अतः प्रदेयस्य फलस्याभावात् कर्माणि प्रविलीयंते दाह्याभावाद्दहन इवेति भावः यत्तु कर्मणि तदंगेषु च नामादिष्विव ब्रह्मदृष्टिरत्र विधीयत इति व्याख्यानं तत् उपक्र
मादिविरोधात् ब्रह्मविद्यायाः प्रकृतत्वाच्चासंगतमिति भाष्य एव निरस्तं या हि ब्रह्मविदां कर्मांगेषु तात्विकी ब्रह्मदृष्टिः कीर्तिता सा स्थितप्रज्ञलक्षणवद् ब्रह्मविदामनुष्ठानायैव फलतो भवतीति न तत्र तस्यास्तात्पर्यं वर्णनीय
मिति दिक् ॥ २४ ॥ एवं सम्यग्दर्शनस्य यज्ञत्वं संपाद्य तत्स्तुत्यर्थं यज्ञांतराण्युपक्षिपति दैवमेवेत्यादिना दैवं देवताप्रधानमेव दर्शपूर्णमासादियज्ञं नान्यं एके योगिनः कर्मयोगिनः पर्युपासते . अपरे तु ब्रह्मैव सत्यज्ञानानंतानं
दात्मकमखंडैकरसं वस्तु तदेव ब्रह्मातं सन् सर्वकर्म दग्धृत्वादग्निरिवाग्निर्ब्रह्माग्निस्तत्र यज्ञं जीवं यज्ञशब्दस्यात्मनामसु पाठात् सोपाधिं यज्ञेनैव आत्मनैव निरुपाधिकेन रूपेण जुह्वति घटाकाशमिव महाकाशे उपाधिप्रहा
णेन ब्रह्मरूपेण पश्यंतीत्यर्थः सोऽयं ज्ञानयज्ञो मुख्यः ॥ २५ ॥

यज्ञांतरमाह श्रोत्रादीनीति तत्रकंचित्बाह्यंआभ्यंतरंवाविशेषमुपादायतत्रचेतसोनियमनंक्रियते तेचसंयमाःअनेकविषयत्वादनेकेपृथक्फलाश्च तथाचयोगसूत्रकृताप्रोक्तं भुवनज्ञानंसूर्यसंयमात्चंद्रेता राव्यूहज्ञानंकंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरित्यादि तएवाग्नयइंद्रियेंधनसंहारहेतुत्वात्तेषुसंयमाग्निषु श्रोत्रादीनिजुह्वतिप्रक्षिपंति तत्रश्रोत्रंअनाहतेध्वनौसंनियम्यहंसोपनिषदुक्तरीत्याघंटानादादीन्दशनादाननु श्रवंति यहितयत्नचियतेचेतसिशब्दांतरग्रहणंतदाभवति सोयंश्रोत्रस्यसंयमाग्नौहोमोबोध्यः एवमन्यत्रापितद्वाराचनिष्कलंतत्त्वंप्रतिपद्यंते तथान्येविषयेभ्यःप्रत्याहृतकरणाःधारणाध्यानसमाध्यात्मकंमनसः संयमंएकत्रमूलाधाराद्यन्यतमचक्रेकर्तुमशक्ताः समनस्केंद्रियेषुविषयवियोगाद्दग्धेंधनानलवत्स्वयंविलीनेषुयेषांसमाधिबुद्धिस्तैरिंद्रियेषुविषयाएवोपसंहृतानत्विंद्रियादीनिमनआदिषुपूर्वोक्तरीत्याउपसंहृ तानि तानेतानिंद्रियचिंतकान्प्रकृत्योक्तंवायवीये दशमन्वंतराणीहतिष्ठंतींद्रियचिंतकाइति ॥ २६ ॥ इतोविशिष्टंयोगांतरमाह सर्वाणीति इंद्रियाणांकर्माणिशब्दादिग्रहणानि प्राणकर्माणिआकुंचनप्रसार णश्वासप्रश्वासादीनि अपरेयोगिनः आत्मनिबुद्धौसंयमःसएवयोगोग्निश्चतस्मिन् ज्ञानेनदेहेंद्रियप्राणमनोव्यतिरिक्तात्मज्ञानेनदीपितेप्रकाशितेजुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रिययोगिनां हिसुप्ताविवप्राणेनुपसं हृतस्वास्ते तत्सहचरस्यमनसोनुपसंहारात् बुद्धियोगिनांतुमनसोप्युपसंहारात्तदायत्तस्यप्राणस्याप्युपसंहारोभवतीतिविशेषः एतेषामपिबुद्धौबोद्धव्याभावात्पूर्ववल्लीनायांसमाधिबुद्धिरस्तिनत्वेतैर्बुद्धे

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयानन्येइंद्रियाग्निषुजुह्वति ॥ २६ ॥
सर्वाणींद्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे ॥ आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥
द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयःसंशितव्रताः ॥ २८ ॥
अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेपानंतथापरे ॥ प्राणापानगतीरुध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

रन्यत्वेनआत्माज्ञातोनापिंतस्मिन्बुद्धिरुपसंहृता अतएवैतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये बौद्धाद्शसहस्राणितिष्ठंतिविगतज्वराइति बौद्धाकुद्धौलीनाः दशसहस्राणिमन्वंतराणीत्यनुषंगात् ॥ २७ ॥ एवंयज्ञप्रपंच कंश्लोकत्रयेणोक्तं अथैकेनैवश्लोकेनपंचयज्ञानाह द्रव्येति द्रव्यसाध्याःवापीकूपारामाःतीर्थेबहिर्वेदिकादानंश्रौतयज्ञानांप्रागेवग्रहणात् तएवयज्ञायेषांतेद्रव्ययज्ञाः तथातपःकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवा सादितदेवयज्ञस्थानीयंयेषांतेतपोयज्ञाः तथायोगयज्ञाःसंगफलत्यागपूर्वकंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतानांकर्मणामनुष्ठानंतृतीयाध्यायोक्तंयोगः सएवयज्ञोयेषांतेयोगयज्ञाः यद्वायमनियमासनप्रा णायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपोष्टांगोपेतोयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइतिसूत्रितोयोगएवयज्ञोयेषांतइति तथास्वाध्याययज्ञाःनित्यंवेदाध्ययनरतास्तेस्वाध्याययज्ञाः ज्ञानंस्वाध्यायार्थस्यपूर्वोत्तरमीमां सविचारःसएवयज्ञोयेषां स्वाध्याययज्ञाज्ञानयज्ञाश्चेतिस्वाध्यायज्ञानयज्ञाइतिसमासः यतयःयतनशीलाः संशितव्रताःसम्यक्शितंतीक्ष्णंव्रतंअहिंसादिकंयेषांतेइतिसर्वेषांविशेषणं ॥ २८ ॥ एकादशंयज्ञ माह अपानेइति अपरेअपानेअपानवृत्तौजुह्वतिप्रक्षिपंतिप्राणंप्राणवृत्तिं पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः तथाप्राणेचअपानंप्रक्षिपंति रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः प्राणापानगतीरुध्वा मुखना सिकाभ्यांवायोर्निर्गमनंप्राणस्यगतिः तद्विपर्ययेणाधोगमनंअपानस्यगतिः तेप्राणापानगतीएतेनिरुध्य प्राणायामपरायणाःप्राणायामतत्पराः कुंभकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ २९ ॥

द्वादशंयज्ञमाह अपरेइति नियतोनिगृहीतआहारोविषयभोगोयैस्तेनियताहाराःवैराग्यादिमंतः प्राणान् अत्रसमनस्कानींद्रियाणिप्राणशब्देनगृह्यंते तान्प्राणेषुमनश्चित्ताहंकारेष्वंतःकरणवृत्तिभेदेषु बुद्धेःप्रागृहीतत्वादग्रहणं जुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रियाणिसंकल्पात्मकेमनसिसंहृत्यमनोपिस्मरणात्मकेचित्तेसंहृत्यतदपिअहंकारेसंहरंति सचाभिमानरूपोहंकारोभिमंतव्याभावात्स्वयमेवदग्धेंधनानलवद्विलीयते तत्रयेषांसमाधिबुद्धिरस्तितेआभिमानिकाबुद्धियोगिभ्यःपूर्वोक्तेभ्योनिकृष्टाः अंतएवएतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये सहस्रंत्वाभिमानिकाइति सहस्रंमन्वंतराणिइत्यनुषंगः भौतिकस्तुयोगोत्रनोक्तः यदनुष्ठातॄन्प्रकृत्यतत्रैवोक्तं भौतिकास्तुशतंपूर्णमिति अत्रापिशतंमन्वंतराणीत्यनुषंजनीयं सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञलब्धारोयज्ञेनक्षपितंकल्मषंयेषांतेतथाविधाभवंति सर्वेयज्ञाःकल्मषक्षयायैवभवंतिनपुनःसाक्षान्मोक्षायेत्यर्थः ॥ ३० ॥ सर्वेषामेतेषांमध्येन्यतममप्यनुष्ठातुमशक्तंप्रतिप्राह यज्ञेति यज्ञाःपंचमहायज्ञाःतेभ्यःशिष्टमवशिष्टमन्नममृताख्यंयेभुंजतेतेपिचित्तशुद्धिद्वारासनातनंब्रह्मयांतिप्राप्नुवंति अयज्ञस्यपूर्वोक्तेषुद्वादशस्वन्यतमोवा नित्याःपंचवायस्ययज्ञानसंतिसअयज्ञस्तस्य अयमपिलोकोनास्ति अन्यःपरलोकआत्मलोकोवाकुतोभवेन्नकुतश्चिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ एवमिति ब्रह्मणोवेदस्यमुखेद्वारे वेदद्वारेणैववितताविस्तारिताःगुरुभिरुपदिष्टाइत्यर्थः कर्मजान्कायिकवाचिकमानसिककर्मजान्नतुनैष्कर्म्यरूपान् एवंज्ञात्वाअस्मादशुभात्मोक्ष्यसे तत्त्वज्ञानोत्पत्तिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ यदर्थमेतेयज्ञाउपन्यस्तास्तंज्ञानयज्ञंस्तौति श्रेयानिति द्रव्यंबाह्यमाभ्यंतरंचदेहेंद्रियादितत्साध्यात्द्रव्यमयात्यज्ञात् ज्ञानयज्ञःनिःशेषवाङ्मनःकायप्रवृत्त्युपरमात्मकःश्रेयान्प्रशस्ततरः ईयसुन्प्रत्ययेनतेषामपिप्रशस्तत्वंद्योत्यते तत्रहेतुः सर्वमिति कर्मकर्मफलंसर्वंअखिलंसर्वांगोपसंहारयुक्तंज्ञानेपरिसमाप्यतेअंतर्भवति यथाकृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति ॥ ३३ ॥ तद्विद्धीति ज्ञानिनःपंयज्ञाः तत्त्वदर्शिनःअनुभववंतः ज्ञानंब्रह्म स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वेति यत्चिन्मात्रस्वरूपंब्रह्मज्ञात्वा एवंइदानीमिवपुनर्मोहंनयास्यसि अथोअपिचयेनज्ञानेनभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मनिमयित्वंपदलक्ष्यार्थादनन्यभूतेपरमेश्वरेद्रक्ष्यसि नान्योतोस्तिद्रष्टेतिप्रतीचोन्यस्यद्रष्टुर्निषेधात् भाष्येतुसाक्षादात्मनिमत्स्थानीमानीतिद्रक्ष्यसि अथोअपिमयिवासुदेवेपरमेश्वरेचइमानीतिक्षेत्रज्ञेश्वरैकत्वंसर्वोपनिषत्सिद्धंद्रक्ष्यसीत्यर्थइति ॥ ३५ ॥ अपिचेदिति वृजिनंवृजिनार्णवं धर्मोपीहमुमुक्षोःपापमित्युच्यते ॥ ३६ ॥

अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वति ॥ सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनं ॥ नायंलोकोस्त्ययज्ञस्यकुतोन्यःकुरुसत्तम ॥ ३१ ॥ एवंबहुविधायज्ञाविततात्रह्मणोमुखे ॥ कर्मजान्विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप ॥ सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते ॥ ३३ ॥ तद्विद्धिप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसेवया ॥ उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव ॥ येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि ॥ ३५ ॥ अपिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः ॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

यथेति एधांसिकाष्ठानि कर्माणिप्रारब्धादन्यानि ॥ ३७ ॥ नहीति योगेननिष्कामकर्मानुष्ठानेनसमाधियोगेनवासंसिद्धःसंस्कृतोयोग्यतामापन्नः कालेनेतिचिरप्रयत्नसाध्यत्वंज्ञानस्योच्यते ॥ ३८ ॥ श्र
द्धावान्ज्ञानंलभते श्रद्धावानपिमंदप्रयत्नोमाभूदतआह तत्परइति तत्परोप्यजितेंद्रियोमाभूदतआह संयतेंद्रियइति परांशांतिंविदेहकैवल्यं अचिरेणप्रारब्धकर्मसमाप्तौसत्यां ॥ ३९ ॥ अज्ञइति अज्ञःगुरुणेन
चिकित्सितुंशक्यः अश्रद्दधानोयत्नेन संशयात्मात्वसाध्यएव यतःमित्रादिष्वपिसंशयंकुर्वतोस्यअयंलोकोपिनास्तिनापिपरः वेदवाक्येपिसंशयात् अतएवसर्वदासंशयाकुलत्वात्सुखमपितस्यनास्ति तस्मात्सं

यथैधांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथा॥ ३७॥
नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते ॥ तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति ॥ ३८ ॥
श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेंद्रियः॥ ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥४०॥
योगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयं ॥ आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ॥४१॥
तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थंज्ञानासिनात्मनः॥ छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत॥ ४२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुन
संवादेयज्ञविभागयोगोनामचतुर्थोध्यायः॥ ४॥ पर्वणितुअष्टाविंशोध्यायः॥२८॥ ॥५॥

शयोनकर्त्तव्यः ॥४०॥ किंच योगेति योगेनकर्मण्यकर्मदर्शनात्मकेनसंन्यस्तानिफलतःस्वरूपतोवात्यक्तानिकर्माणियेनतंयोगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानेनसम्यग्दर्शनेनसम्यक्छिन्नाःसंशयाःआत्मादेहोऽन्योवा
अन्योपिविभुरविभुर्वाविभुरपिकर्त्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोनेकोवाएकोपिसगुणोनिर्गुणोवेत्येवमादयःयस्यसज्ञानसंछिन्नसंशयस्तं आत्मवंतंशमदमादिपरं कर्माणिकृतानिननिबध्नंतिहेधनंजय ॥ ४१ ॥ त
स्मादिति हृत्स्थंबुद्धिस्थं ज्ञानासिनाज्ञानखड्गेन योगंसम्यग्दर्शनोपायं निष्कामकर्मआतिष्ठकुरु उत्तिष्ठ युद्धायेतिशेषः ॥ ४२ ॥ इतिश्री० भगवद्गी० नै० भा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ २८ ॥ ५॥

[illegible]विविभिन्नाधिकारिकंनिष्ठाद्वयंप्रस्तुत्यनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुतइत्यादिनाकर्मनिष्ठायाःज्ञाननिष्ठांगत्वेनभूयसानिर्बंधेनानुष्ठेयत्वमुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइ
[illegible]कृतमपिकर्मोकृतमेवमंतुतिज्ञानेनकर्तृत्वादिबाधात् अतस्तदेथाचेष्टवल्कर्मवाकर्त्तव्यंसंन्यासोवाकर्त्तव्यइत्यनास्थयाप्रोक्तं अथेदानींपंचमषष्ठयोरज्ञानिनाज्ञानार्थिनावैरा
[illegible]कर्मैवानुष्ठेयं संपन्नेतुवैराग्येदृष्टविक्षेपनिवृत्त्यर्थंकर्मसंन्यासंकृत्वाज्ञानोत्पत्त्यर्थंयोगोनुष्ठेयइत्युच्यते तत्रचतुर्थेत्यक्तसर्वपरिग्रहइतिसंन्यासःयोगमातिष्ठेतिकर्मयोगश्चैकंमांप्रतिविहितःनचैतयोः
स्थितिगतिवद्युगपदेकेनमयानुष्ठानंकर्तुंशक्यतेपरस्परविरुद्धत्वादितिमन्वानोऽर्जुनउवाच संन्यासमिति हेकृष्णपापकर्षण मेमह्यंज्ञानार्थिनेसंन्यासंकर्मयोगंचेतिद्वयंपरस्परविरुद्धंकथंशंससिकथयसि
पुनरित्यनेनप्रागपित्वयावेदकर्त्राइदंद्वयंविहितमस्तीतिगम्यते तथाचश्रुतिस्मृतीभवतः एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति संसारमेवंनिःसारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजंत्यकृतोद्वाहाःपरंवैराग्यमास्थिताइति
च तथातमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुरितिच ब्राह्मीब्रह्मदर्शनयोग्या अतःएतयोःश्रुतिविहितत्वेनप्रशस्तयोर्मध्येएकंश्रेयःप्रशस्ततरंय

अर्जुनउवाच संन्यासंकर्मणांकृष्णपुनर्योगंचशंससि ॥ यच्छ्रेयएतयोरेकंतन्मेब्रूहिसुनिश्चितं ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच संन्यासःकर्मयोगश्चनिःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगोविशिष्यते॥ २॥
ज्ञेयःसनित्यसंन्यासीयोनद्वेष्टिनकांक्षति ॥ निर्द्वंद्वोहिमहाबाहोसुखंबंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

त्तन्मेसुनिश्चितंब्रूहीतिप्रश्नः ॥ १ ॥ अस्योत्तरंभगवानुवाच संन्यासइति निःश्रेयसकरौज्ञानोत्पत्तिहेतुतया तथापिकर्मसंन्यासात्अविरक्तकृतात्कर्मयोगएवविशिष्यते चित्तशुद्धिद्वारावैराग्यादिहेतुत्वात्
॥ २ ॥ ननुप्रत्यक्षःकर्मयोगिनांविक्षेपःसंन्यासिनांतुसनास्तीतिकथमुच्यतेकर्मयोगोविशिष्यतइत्याशंक्याह ज्ञेयइति योरागद्वेषरहितःसकर्मसुस्वरूपतस्त्यक्तेष्वत्यक्तेषुवानित्यंसंन्यास्येव एतेनसाधनभूतयोः
सांख्ययोगयोःरागद्वेषराहित्यकृतंसाम्यमुक्तं फलभूतयोस्तुसर्वविकल्पराहित्यरूपसाम्यमनंतरश्लोकाभ्यामुच्यते तथापिचित्तस्वाभाव्यात्कदाचित्संन्यासिनोरागोदयेपाताशंकास्तिनेतरस्येतिसएवश्रेयानि
[illegible]तथापिहिप्रसिद्धं निर्द्वंद्वोद्वंद्वंसत्यानृतयोरात्मानात्मनोर्मिथुनं परस्पराध्यासस्तद्रहितःसांख्योरागाद्युदयहेतोरज्ञानस्यात्यंतोच्छेदात् सुखंकर्मकरणायासंविनापिबंधात्संसारात्केवलज्ञानेने
[illegible] यद्वानिर्द्वंद्वोद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतइतिश्रुतेर्द्वंद्वंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनंतद्रहितःक्याद्गित्यागीसंन्यासीअनायासेनमुच्यते रागादिजयस्योभयत्रतुल्यत्वात् अत्रचकुटुंबगणवे
[illegible]त्यर्थः ॥ ३ ॥

नन्वेकस्यैवाशंकाएकत्रकर्मण्यपस्तत्वनयोःपथोःकतरःश्रेयानित्याशंक्यद्वयोरपिफलतःसाम्यमित्याह सांख्ययोगाविति सांख्यंसमित्येकीभावेइतियास्कःएकीभावेनात्मानन्यत्वेनख्यायतेप्रकाश्यतेवस्तु स्वरूपमनयेतिसंख्यास्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचस्यनिर्विकल्पेप्रत्यगात्मनिप्रविलापनेनउद्भिन्नाचेतोवृत्तिःतत्साधनभूतोयंसांख्यःसंन्यासः सचदारादिवुत्थ्यंतानांपदार्थानामात्मन्येकीभावेनन्यसनंत्यागःप्रविलाप नं यथायोगोप्यपिरोधसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतमनुष्ठानं तत्रमुख्यस्ययोगस्यलक्षणं योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति वृत्तयश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपंच तत्रप्रत्यक्षानुमानागमाःप्रमा णानि तेषुप्रत्यक्षंनामेंद्रियंतज्जावृत्तिःशुक्त्यादिविषयंयाथार्थ्येनज्ञानं विपर्ययस्तुतत्रैवरजतादिविषयंभ्रांतिरूपंज्ञानं संशयोपिइयंशुक्तिर्वारजतंवेतिअनिर्धारितान्यतरकोटिकंज्ञानं सविपर्ययएवांतर्भवति विक ल्पस्तुशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः यथापुरुषस्यचैतन्यंवंध्यापुत्रइति नहिपुरुषचैतन्यतत्संबंधानांपृथक्त्वमस्तिकिंतुचैतन्यमेवहिशब्दत्रयेणोच्यते नापिवंध्यापुत्रस्यस्वरूपमस्तिअथापिशब्देनाभिलप्यतेसो यंविकल्पःशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः एकस्मिन्ननेकबुद्धिरसतिचसद्बुद्धिरिति निद्रास्मृतीलोकप्रसिद्धे एतासांनिरोधेपिनिर्विकल्पःप्रत्यगात्मैवावशिष्यते तावेतौफलभूतौसांख्ययोगौ साधनभूतौतावेवसं न्यासकर्मयोगाख्यौ तत्रांत्ययोःसाम्यंज्ञेयःसनित्यसंन्यासीत्यनेनसूचितं आद्ययोस्त्वैक्यमत्रोच्यते आस्थितःअनुतिष्ठन् फलंनिर्विकल्पात्मनाऽवस्थितिरूपं ॥ ४॥ योगैःयोगिभिः अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयो

सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताः॥ एकमप्यास्थितःसम्यगुभयोर्विंदतेफलं॥ ४॥ यत्सांख्यैःप्राप्यतेस्थानंतद्योगैरपिगम्यते॥
एकंसांख्यंचयोगंचयःपश्यतिसपश्यति॥ ५॥ संन्यासस्तुमहाबाहोदुःखमाप्तुमयोगतः॥ योगयुक्तोमुनिर्ब्रह्मनचिरेणाधिगच्छति॥ ६॥

गशब्दः स्थानंमोक्षाख्यं एकंअभिन्नं स्पष्टायोजनाश्लोकद्वयस्य ॥ ५ ॥ नन्वेवंनिर्विकल्पस्थानप्राप्तयेद्वौमार्गौउक्तौस्यातांतच्चनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धमित्याशंक्याह संन्यासस्त्विति संन्यासो नैष्कर्म्यं अयोगतोयोगंविनाअवाप्तुंदुःखंहेमहाबाहो अयमर्थः निर्विकल्पकसमाधिरपितत्त्वमसीत्येतद्वाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायभूतएवनस्वतःपुरुषार्थइतिद्वितीयमार्गस्याभावान्नोदाहृतश्रुतिविरोधः शांतोदांतउप रतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुत्यैवशमादिवत्समाधेरप्यात्मदर्शनार्थत्वस्यदर्शितत्वात् तथाचसमाहितपदंवार्त्तिककारैर्व्याख्यातं स्वातंत्र्यंयेषुकर्तुःस्यात्करणाकरणंप्रति तान्येवतुनिवि द्धानिकर्माणीहशमादिभिः शमादिश्रुत्या अस्वातंत्र्यंतुयेषुस्यात्करणाकरणंप्रति समाहितोत्त्यर्थेदानींतन्निरोधोविधीते अस्वातंत्र्यंगुरूपदेशापेक्षत्वं येषुमानमेयव्यवहारनिरोधेषु पिंडीकृत्येंद्रियग्रामंबुद्धावा त्मन्यनिश्चलं विन्यस्तंतत्स्मृतीस्यक्त्वातिष्ठेच्चिरनुरोधतः एषोभ्युपायःसर्वत्रवेदांतेषुप्रतिष्ठितःतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानोत्पत्त्यर्थमादरादिति एवंव्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह योगयुक्तइति मुनिःसंन्यासीनचिरेण शीघ्रमेवब्रह्माधिगच्छतिवाक्यश्रवणमात्रेण नतुकेवलसंन्यासी यथोक्तं नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छतीति ॥ ६ ॥

योगेति योगेननिर्विकल्पसमाधिनायुक्तोयोगयुक्तः अतएवविशुद्धात्मा वृत्तिसारूप्यदोषेणहीनः आत्माप्रत्यक्चेतनोयस्य निर्विकल्पावस्थायांकेवलएवचेतनोस्तिनान्यदेत्युक्तं तदाद्रष्टुःस्वरूपेवस्थानंवृत्ति
सारूप्यमितरत्रेति तदाकृत्यभावे इतरत्रवृत्तिकालेइतिसौत्रपदद्वयार्थः अत्रहेतुः यतोयंविजितात्माविजितचित्तोजितेंद्रियश्च एवंशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तस्यतत्पदार्थाभेदमाह सर्वभूतात्मेति सर्वेषांभूतानांब्रह्मा
दिस्तंबपर्यंतानांवियदादीनांचचेतनाचेतनानांमात्मभूतःउपादानत्वेनस्वरूपभूतः कनकमिवकुंडलादीनांस्वरूपभूतं कारणानन्यत्वात्कार्यस्य सर्वभूतात्मभूतआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्यससर्वभूतात्मभूतात्मा
यत्तुसर्वेषांभूतानांआत्मभूतआत्मायस्येतिभाष्यंसर्वभूतात्मेत्येतावतैवार्थलाभादात्मभूतइत्यधिकमितिदूषितं स्वयंचसर्वभूतआत्मभूतश्चात्मायस्येतिविग्रहोदर्शितः तत्रसंकोचेकारणाभावात्सर्वपदेनैवचिज्ज
डयोर्ग्रहेपरस्यापिआत्मभूतेत्यधिकमेव सर्वभूतश्चेतनाचेतनप्रपंचभूतआत्मायस्येतितत्रापीष्टार्थलाभात् सर्वंचआत्मानश्चतद्भूतआत्मायस्येतिविगृह्यसर्वात्मभूतात्मेत्येतावतैवसिद्धेप्रथमभूतपदस्यवैयर्थ्यंच
भाष्यमतेब्रह्मादीनांअत्यंगभूतआत्मायस्येतिश्रुत्यैवजीवेशाभेदउच्यते परस्यतुउपादानत्वलिंगेनजडसाधारण्येनजीवस्यब्रह्माभेदोवगम्यतइतिविद्वद्भिरविमयःक्षंतव्यः यतोयंसर्वेषांप्रत्यगात्माअतोहमिव

योगयुक्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेंद्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्माकुर्वन्नपिनलिप्यते ॥ ७ ॥ नैवकिंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित् ॥ पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्
जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥ ८ ॥ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेषुवर्तंतइतिधारयन् ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्याधायकर्माणिसंगंत्य
क्त्वाकरोतियः ॥ लिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा १० ॥ कायेनमनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनःकर्मकुर्वंतिसंगंत्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥

सोपिकुर्वन्नपिनलिप्यतेअसंगात्मज्ञानात्कर्त्रादेर्बाधितत्वाच्च व्युत्थानेतत्प्रतीतावपिउत्खातदंष्ट्रोरगवदबाधकत्वाच्चेत्यर्थः ॥ ७ ॥ नलिप्यतइत्येतदुपपादयति नैवेतिद्वाभ्यां तत्त्ववित्अहंनैवकिंचित्करो
मीतिमन्येतमन्यते तत्रहेतुः इंद्रियाणिउपलक्षणमिदंप्राणादेरपि इंद्रियादयःइंद्रियार्थेषुस्वेषुविषयेषुवर्त्तंतेइतिधारयन्निश्चिन्वन्नतुअहंविषयेषुवर्त्तेइतिमन्यते धारयन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः अत्रदर्शनादयःपंच
ज्ञानेंद्रियाणांव्यापाराः गमनविसर्गप्रलपनग्रहणानिकर्मेंद्रियाणां तानिचआनंदस्यउपलक्षणानि श्वसन्नितिप्राणस्य स्वपन्नितिबुद्धेः उन्मेषणनिमेषणेकूर्माख्यप्राणस्येतिविभागः क्रमस्त्वविवक्षितः एतानि
कुर्वन्नप्यभिमानाभावान्नलिप्यतेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणीतियतोविद्वान्असंगत्वात्कुर्वन्नपिनलिप्यते तस्मादविद्वानपिब्रह्मणिसर्वांतर्यामिणिकर्माणिआधायअयमेवकारयितानत्वहंकर्त्तेतिसमर्प्ययःक
र्माणिकरोतिसःपापेननलिप्यतेऽम्भसापद्मपत्रमिव ॥ १० ॥ कायेनेति केवलैरितिविपरिणामेनसर्वत्रसंबंधनीयंकेवलेनकायेनअहमयंब्राह्मणोयुवेत्यात्माध्यासशून्येन एवमन्यत्रापि संगंत्यक्त्वादेहादिभ्यो
विविक्तेपिआत्मनितार्किकादिवदहंकरोमीत्यभिनिवेशंत्यक्त्वा योगिनःकर्मकुर्वंति आत्मशुद्धयेचित्तशुध्यर्थं तथाचापितत्रैवाधिकारोनतीतिदेवकंकुरु ॥ ११ ॥

किंच युक्तइति युक्तोब्रह्मण्याधायकर्माणीत्यादिनाउक्तलक्षणः कर्मणांफलंत्यक्त्वाईश्वरेसमर्प्यशांतिंकैवल्यं नैष्ठिकींसत्वशुद्ध्यादिक्रमप्राप्तांविद्याफलभूतांप्राप्नोति अयुक्तस्तद्विपरीतःकामकारेणस्वैरव्त्याफलेसक्तःसन्नितरांबध्यते ॥ १२ ॥ एवमविद्वान्फलासक्त्यनासक्तिवशात्कर्मभिर्बध्यतेनबध्यतेचेत्युक्तं विद्वांस्तुतद्विपरीतइत्याह सर्वकर्माणीति वशीजितचित्तःसमाधिस्थोयोगीनवद्वारेनवैवपंचज्ञानेंद्रियाणिषष्ठःप्राणस्तेनैवतत्प्रवर्त्यानांकर्मेंद्रियाणांसंग्रहः बुद्ध्यहंकारचित्तानीतिनव एतानिद्वाराणीवपुरपतेर्जीवस्यभोगार्थंविषयप्रवेशस्थानानियस्मिन्नवद्वारेशरीराख्येपुरेविचित्रवासस्मात्कल्पितानंतविषयवतिअनेकैःकर्मसचिवैरधिष्ठितेसुखदुःखादिनानापण्यवति मनसासर्वद्वारोद्घाटनकुंचिकयासहसर्वाणिकर्माणिपुरपतिस्विराजकार्याणि संन्यस्य सुखंनिर्विकल्पसंविन्मात्ररूपेणास्ते कर्माणिक्षेत्रस्यैवधर्मोनत्वात्मनइतिक्षेत्रेत्यक्तुंशक्यान्येव तथाचश्रुतिः शरीरेपाप्मनोहित्वेति यत्रसुहार्दःसुकृतोमदंतेविहायरोगंतन्वाऽस्वायामितिच देहीसन्देहाभिमानकाले व्युत्थानेपीत्यर्थः तदापिनैवकुर्वन्नास्तेनापिकारयन्नास्तेराजेवामात्येषुनिहितभारः समाधौक्षेत्रेणसहात्मनःसंबंधाभावदर्शनात् यद्वानवद्वाराणिचक्षुःश्रोत्रनासाबिलद्वंद्वानिषट्सप्तमंमुखंअधस्तनेद्वेइति अस्मिन्पक्षेइंद्रियाणिपरिचारकाबुद्धिरमात्योऽहंकारोयुवराजइत्यादिकमूह्यं विदुषःकर्मसंबंधएवनास्तिदूरेतत्फलासक्त्यनासक्तीइतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वेवंभृत्यवत्कर्तृत्वंस्वामिवत्कारयितृत्वंवास्यमास्तु अयस्कांतवदविकारस्यैवसतःकर्त्रादिधर्मकाहंकारादिप्रवर्तकत्वमस्त्वित्याशंक्याह नकर्तृत्वमिति कर्तृत्वमहंकारस्य कर्माणिइंद्रियाणांवचनादानादीनिश्रवणदर्शनादीनिच लोकस्यलोक्यतेप्रकाश्यतइतिलोकोजडवर्गः प्रभुश्चिदात्मासूर्यइवास्मदादीनांप्रकाशको

युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीं॥ अयुक्तःकामकारेणफलेसक्तोनिबध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणिमनसासंन्यस्यास्तेसुखंवशी॥ नवद्वारेपुरेदेहीनैवकुर्वन्नकारयन्॥ १३ ॥ नकर्तृत्वंनकर्माणिलोकस्यसृजतिप्रभुः॥ नकर्मफलसंयोगंस्वभावस्तुप्रवर्त्तते॥१४॥ नादत्तेकस्यचित्पापंनचैवसुकृतंविभुः॥अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवः॥१५॥

पिनकर्मादौप्रवर्त्तकस्तद्वत्अस्यकर्मफलसंयोगंचनसृजतिकिंतुयोयादृक्यस्यस्वभावःसतथाप्रवर्त्तते यथासूर्येभ्युदितेकमलानांविकसनंकुमुदानामुन्मुद्रणंचेतितद्वदेवमात्मनिप्रकाशमानेघटादयोनचेष्टंतेमनुष्यादयस्तुचेष्टंते नत्वात्माकस्यचित्प्रवर्त्तकोनिवर्त्तकोवा लोहायस्कांतयोरिवसत्यानृतयोरात्मानात्मनोःसंबंधाभावादितिभावः ॥ १४ ॥ नमुएषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइतिश्रुत्यापरमेश्वरेकारयितृत्वंबोध्यते तत्कथमुच्यतेस्वभावस्तुप्रवर्त्ततइतितत्राह नादत्तइति कस्यचित्कर्त्तुःपापंअयंनादत्तेनापिसुकृतं कारयितृत्वाभावात् यतोविभुर्व्यापकःनिष्क्रियइतियावत् सक्रियोह्यन्यंप्रवर्तयतितदीयंपापपुण्यंवालभतेअयंतुनतथाकिंतुसूर्यवत्प्रकाशतएवनतुस्वप्रकाश्यानांकर्त्रादीनांकर्मणासंबध्यतेइतिभावः कारयितृत्वमप्यस्यसत्तामात्रेणसूर्यवत् यथायंप्रकाशतेसवितावप्रकाशयतीतिनोदाहृतश्रुतिविरोधः कथंतर्हिईश्वराराधनार्थंकर्माणिकुर्वंतितदकरणाच्चबिभ्यतीत्याशंक्याह अज्ञानेनेति यथाहिमहाराजस्यसार्वभौमस्याहंसर्वेश्वरोनिर्वृतोस्मीतिज्ञानंअज्ञानेनसौषुप्तेनावृतंचेत्सतत्रविविधानिपरचक्रादीनिमहांतिसंकटशतानिपश्यतिअहोअहंदीनोस्मिदुःख्यस्मीतिचमुह्यतितद्वदेतेजंतवःस्वस्याहंब्रह्मास्मीतिप्रमाणेनब्रह्मभावमजानंतईश्वरादात्मानंपृथङ्मन्यमानाईशात्मनोःसेव्यसेवकभावंचपश्यंतोमुह्यंति तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामिति एषह्येवेतिश्रुतिरपिभ्रांतजनव्यवहारविषयैवेतिभावः ॥ १५ ॥

तत् आत्मनआवरकमज्ञानंयेषांज्ञानेनब्रह्मास्मीतिप्रमाणजेननाशितंतेषांतत्ज्ञानंकर्तृ आदित्यवत् आदित्योयथाकृत्स्नंरूपंप्रकाशयतितद्वत्परंपरमार्थवस्तुप्रकाशयति अज्ञानजानर्थनिवृत्त्यर्थंज्ञानमेष्टव्यमिति
भावः ॥ १६ ॥ तद्बुद्धयइति यत्परंब्रह्मप्रशांतंतत्रैवबुद्धिःअस्तिब्रह्मेतिनिश्चयोयेषांमापाततःश्रुत्यर्थविदांतेतद्बुद्धयः तदेवआत्माप्रत्यक्तत्त्वंयेषांश्रवणमननात्मकविचारेणप्रमाणप्रमेयगतासंभावनाविहीना
नांतेतदात्मानः तत्रैवनिष्ठाविजातीयवृत्त्यनंतरितसजातीयवृत्तिप्रवाहोयेषांदेहादावनात्मनिआत्मधीरूपविपरीतभावनारहितानांतेतन्निष्ठाः तदेवपरंअयनंअज्ञानरूपोपाधिनिरासेनप्राप्यंयेषांअखंडानंदमप्रा
नांतेतत्परायणाः अपुनरावृत्तिमोक्षंगच्छंति यतःज्ञानेननिर्धूतंकल्मषंमूलाज्ञानंसंसारबीजभूतंयेषांतेज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ एतेषांजगतिदृष्टिमाह विद्येति उत्तमब्राह्मणेचंडालादौवासमंब्रह्मैवसद्रूपेण
स्फुरणरूपेणचभासमानंद्रष्टुंशीलंयेषांतेसमदर्शिनः यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति चराचरंजगद्ब्रह्मदृष्ट्यैवपश्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ ननुसमासमाभ्यांविष

ज्ञानेनतुतदज्ञानंयेषांनाशितमात्मनः ॥ तेषामादित्यवज्ज्ञानंप्रकाशयतितत्परं ॥ १६ ॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छंत्यपुनरावृत्तिं
ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ विद्याविनयसंपन्नेब्राह्मणेगविहस्तिनि ॥ शुनिचैवश्वपाकेचपंडिताःसमदर्शिनः ॥ १८ ॥ इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थि
तंमनः ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मतस्माद्ब्रह्मणितेस्थिताः ॥ १९ ॥ नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियं ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः ॥ २० ॥

मसवेपूजातंइतितुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायविषमांपूजांप्रयुक्तवतःतथाअतुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायसमांपूजांप्रयुक्तवतश्चाभोज्यान्नत्वंगौतमेनस्मर्यतेतत्कथंब्राह्मणचंडालयोःसमदर्शित्वंयुक्तमित्याशं
क्याह इहैवेति येषांमनःसर्वभूतेषुसाम्येब्रह्मभावेस्थितंनिश्चलंतैरिहैवजीवद्भिरेवसर्गोजन्मजितोवशीकृतः हियस्मात्निर्दोषंसमंसर्वत्राविषमंब्रह्मास्तियथाहिरण्मययोर्देवतातत्पीठयोःस्वर्णदृक्साम्यंपश्यतिपू
ज्यकस्तुआकारदृक्तारतम्यंपश्यतितद्वत् पूजास्मृतिर्भौतिकृततारतम्यविषया साम्यदृष्टिस्तुतत्त्वविषयेतिभावः यस्मादेवंतेसाम्यंपश्यंतितस्मात्ब्रह्मणिअखंडैकरसेतेद्रष्टारःस्थिताएकीभावेनसन्निमग्नाः
॥ १९ ॥ नप्रहृष्येदिति यस्मात्निर्दोषंसमंब्रह्मतस्मात्प्रियंपुत्रादिप्राप्यनप्रहृष्येत् अप्रियंशत्रुंदुःखंवाप्राप्यनोद्विजेत् बुद्धिस्थितिरबुद्धेनानुष्ठेयेतिज्ञापयितुमुभयत्रलिङ्प्रयोगः स्थिरबुद्धिःप्रत्यगद्वैतेश्रुतियुक्ति
भ्यांस्थिरीकृतमनाः असंमूढोध्यानजसाक्षात्कारेणनिर्गतमोहः अतएवब्रह्मवित् [illegible] ब्रह्मभावंगतइत्यर्थः [illegible] स्थितः [illegible] ॥ २० ॥

नंचनानुभूतात्मसुखेसर्याप्रसिद्धबाह्यसुखंत्यक्तुमशक्यमतोनप्रवृत्त्येदित्यसंगतमतआह बाह्येति बहिर्भवाःबाह्याःस्पर्शाविषयेंद्रियसंबंधास्तेषु असक्तात्माअनासक्तचित्तःसन्आत्मनिअंतःकरणेध्यानादिसुखंविंदति लभतेसतदेवसुखं विधेयापेक्षंपुंस्त्वं कस्तत्सुखं योब्रह्मयोगेब्रह्मणियोगःसमाधिस्तत्रयुक्तोयोजितआत्माबुद्धिर्येनसः ब्रह्मयोगयुक्तात्मा ब्रह्मविदित्यर्थः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः ब्रह्मयोगयुक्तात्मातदेवसुखंविंदतीतिवक्तव्येब्रह्मविदेवतत्सुखमितितस्यसुखाभिन्नत्वविवक्षयाइदमुक्तं ननूभयत्रएकमेवसुखंचेत्कःसुप्तसमाधिस्थयोर्विशेषइत्याशंक्याह सुखमिति अक्षय्यंसुखंमोक्षात्तमश्नुतेव्याप्नोति द्वैतादर्शनस्यतुल्यत्वादुभयत्रैकमेवसुखंतथापियोगीमूलाविद्यायानष्टत्वादक्षय्यंसुखमश्नुतेनसुप्तः अविद्यानुच्छेदात् तथाचमोक्षसुखस्यमुख्यस्याप्यनुभूतत्वात्तदर्थंबाह्यसुखंत्यजमित्यर्थः॥२१॥ ननुसुषुप्तितुल्यस्यमोक्षसुखस्यार्थेकःप्राप्तमेवबाह्यंदिव्यस्त्र्यन्नपानगीतवाद्यादिसुखंत्यजेदित्याशंक्यबाह्यसुखमनित्यत्वान्निंदति येहीति संस्पर्शजाःविषयसंबंधजाः दुःखयोनित्वेहेतुः आद्यंतवंतइति अतेषु

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखं॥ सब्रह्मयोगयुक्तात्मासुखमक्षय्यमश्नुते॥२१॥येहिसंस्पर्शजाभोगादुःखयोनयएवते॥ आ
द्यंतवंतःकौंतयनतेषुरमतेबुधः॥२२॥शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात्॥ कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः॥२३॥ योऽतः
सुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेवयः॥ सयोगीब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मभूतोधिगच्छति॥ २४॥ लभंतेब्रह्मनिर्वाणमृषयःक्षीणकल्मषाः॥ छिन्नद्वै
धायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानांयतीनांयतचेतसां॥ अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्त्ततेविदितात्मनां ॥ २६ ॥

येयत्सुखंतस्मिन्नष्टेनश्यतिदुःखंचमहत्प्रयच्छतीतितेषुभोगेषुबुधःपरिपाकदर्शीनरमते ॥२२॥ कःपुनर्मुख्यःसुखीत्याह शक्नोतीति इहैवजीवत्येवदेहे प्राक्शरीरविमोक्षणात् यावद्देहपातंमयाकामक्रोधौजितौवितिविस्रंभोनकर्त्तव्यंइत्यर्थः श्रुतेदृष्टेअनुमितेवाविषयेयोगर्द्धस्तृष्णारूपोऽतृप्तिश्चसकामःक्रोधस्तादृशेएवविषयेद्वेषस्तौकामक्रोधौउद्भवोयस्यवेगस्यसरोमांचहृष्टनेत्रवक्त्रलिंगोऽतःकरणप्रक्षोभरूपःकामोद्भवेगः गात्रप्रकंपप्रस्वेदसंदष्टोष्ठपुटरक्तनेत्रादिलिंगःक्रोधोद्भवोवेगस्तंकामक्रोधोद्भववेगंसोढुंयःशक्नोतिसएवयुक्तोयोगीमुख्यःसुखीचनान्यः ॥ २३ ॥ कोसौयोगीयोमुख्यःसुखीत्युक्तंतत्राह यइति सुखंविषयसंगजाप्रीतिः आरामःप्रीतिहेतुःस्त्र्यादिभिःसहक्रीडा ज्योतिःक्रीडोपकरणात्प्रकाशः तदेतत्त्रयंयस्यअंतरेवसोंतःसुखोंतरारामोंतर्ज्योतिश्च नत्विंद्रियद्वारकमितिएवशब्दार्थः यएवंभूतःसयोगी किंचतोयद्येवंब्रह्मनिर्वाणंगत्यप्राप्यपरमानंदंब्रह्मइहैवाधिगच्छति यतोब्रह्मभूतोजीवन्नेवब्रह्मदर्शनेब्रह्मभावंगतः ॥ २४ ॥ लभंतइति ऋषयःसम्यग्दर्शिनः छिन्नद्वैधाःछिन्नसंशयाः यतात्मानोजितचित्ताः ॥ २५ ॥ किंच कामेति अभितोजीवतांमृतानांच विदितात्मनांज्ञातात्मतत्त्वानां ॥ २६ ॥

एवंसम्यग्दर्शननिष्ठानांसद्योमुक्तिरुक्ता कर्मयोगश्चसंगूफ [illegible] क्तं अथेदानींसम्यग्दर्शनस्यांतरंगसाधनंध्यानयोगंविस्तरेणवक्ष्यामीति तत्सूत्रभूतांस्त्रीन्श्लोकानुपदिशति स्पर्शानिति अत्रउत्तर [illegible] चक्षुःकृत्वेतिधारणाउक्ता विगतेच्छाभयक्रोधइतिसाधनभूताःफलभूता श्चद्विविधायमानियमाश्चोक्ताः यतेंद्रियइतिवितर्काख्यःसं [illegible] इत्यसंप्रज्ञातउक्तः शेषेणयोगफलमितिविभागः पाठक्रममननुरुध्यार्थ क्रमेणाक्षरार्थःस्पष्टीक्रियते तत्रविगतेच्छोविगतभयोविगत [illegible] च्छेत् अतोविगतेच्छपदेनतद्विपर्ययान्अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्र हायमाइतिसूत्रोक्तान्यमान्लक्षयति तथाभयंस्वोच्छेदशंकातयासुद्विग्नोनशौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाइतिसूत्रोक्तान्नियमान्स्वीकर्त्तुमिच्छेदतोविगतभयइत्यनेनतेषांग्रहणं तथाक्रोधा क्रांतोमैत्र्यादीन्भावयितुमशक्तश्चित्तप्रसाधनंकर्त्तुंनशक्नोति तच्चमैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणांभावनातश्चित्तप्रसाधनंइतिसूत्रितं तत्रविगतक्रोधःशांतप्रकृतित्वात्सुखितेषुमैत्रीं

स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोः॥

परस्येष्टेनममैवेष्टमिदंजातमितिभावयेत् तथादुःखितेषुकरुणांपुण्यवत्सुमुदितांपापवत्सूपेक्षांचभावयेत् नचैतेनप्रसाधनेनविनाचित्तादर्शस्यनैर्मल्यंभवति एवंसाधनावस्थायांयमनियमचित्तप्रसाधनानांसि द्ध्यर्थंविगतेच्छाभयक्रोधत्वमीप्सितं एवंफलावस्थायामपितदीप्सितं तथाहि संप्रज्ञातसमाधिफलभूतायांमधुमत्यांयोगभूमौस्थितंयोगिनंप्रतिदिव्याःकामाउपतिष्ठंतेतत्रापिविगतेच्छत्वमिष्टं तथाहि स्थान्युप निमंत्रणेसंगस्मयाकरणंपुनरनिष्टप्रसंगादितिसूत्रं स्थानिनोदेवास्तैःउपनिमंत्रणेइहास्यतांइमेरम्यावसथाइमारम्यारामाःइमानिजरामरणहराणिरसायनानिइमेवयंकिंकराःस्वपुण्यार्जितमिदंस्थानंत्वयाभु ज्यतामितिप्रार्थनायांक्रियमाणायांसंगोलिप्सातत्रनकर्त्तव्या नापितल्लाभेनात्मनोमहाभागत्वंदेवप्रार्थ्यत्वंमत्वागर्वोपिकर्त्तव्यस्तयोःसंगस्मययोर्भ्रंशहेतुत्वादितिसूत्रार्थः तथाभयमपिद्विविधं योगांतरायजंवि तर्कजंच तत्राद्यं व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वानिचित्तविक्षेपास्तेंतरायाः दुःखदौर्मनस्यांगमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवइतिसूत्राभ्यामुक्तं स्त्यानं अकर्मण्यता अविरतिरवैराग्यं अंगमेजयत्वंकंपवायुः वितर्काहिंसादयस्तज्जंचभयं आद्यस्यनिवारणंईश्वरप्राणिधानेन तथाचसूत्रितं ततःप्रत्यक्चेतनाधिगमोंतरायाभावश्चेति ततईश्वरप्राणिधानात्

द्वितीयस्यप्रतिपक्षभावनेन तथाचसूत्रितं वितर्कबाधनेप्रतिपक्षभावनमिति वितर्काहिंसादयःकृतकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहमूलामृदुमध्याधिमात्रादुःखाज्ञानानंतफलाइतिप्रतिपक्षभावनमितिच आ दिपदादनृतस्तेयादयः हिंसादयःप्रत्येकंकृतकारितानुमोदितभेदेनत्रिविधाः तेपिप्रत्येकंलोभादिमूलकत्वेनत्रिविधाः तेपिमृदुमध्यमाधिमात्रभेदेनप्रत्येकंत्रिविधाः तेचमूलभूतावितर्कास्त्रयश्चत्वारःपंचअधि कावात्रिस्त्रिगुणिताएकाशीतिरष्टोत्तरशतंपंचत्रिंशदधिकंशतंअधिकावाभवंति शाखाप्रशाखाभेदेनानंताश्च दुःखरूपंअज्ञानरूपंचअनंतफलंयेषांतेदुःखाज्ञानानंतफलाइत्यनयाप्रतिपक्षभावनयातेनिवर्त्तनी याइति एवंयमनियमचित्तप्रसाधनप्रतिपक्षभावनैर्निरंतरायंमृदूकृतचित्तोयोगीविविक्तेदेशेआसीनःसंभवादितिन्यायेनस्थिरसुखमासनमध्यासीत तत्रदेशासनेश्रूयेते समेशुचौशर्करवह्निवालुकाविवर्जि तेशब्दजलाश्रयादिभिः मनोनुकूलेनतुचक्षुपीडनेगुहानिवाताश्रयणेप्रयोजयेत् त्रिरुन्नतंस्थाप्यसमंशरीरंहृदींद्रियाणिमनसासंनिरुध्य ब्रह्मोडुपेनप्रतरेतविद्वान्स्रोतांसिसर्वाणिभयावहानीति चक्षुरित्यत्रवि

प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणौ॥ २७॥

सर्गलोपश्छांदसः त्रिरुन्नतंकटिवक्षःकंधराप्रदेशेषून्नतं ततोजितासनःप्राणायाममभ्यसेत् तेनहिमंदगतौप्राणेसतितदनुसारिमनोपिचांचल्यंत्यजति नोचेद्वायुविक्षेपेणविक्षिप्यते तत्रप्राणजयप्रमाणं प्राणा न्प्रपीड्येहसंयुक्तचेष्टःक्षीणेप्राणेनासिकयोच्छ्वसीतेतिश्रुत्युक्तमेवसंगृह्णाति प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविति प्राणापानौसमौतुल्यौऊर्ध्वाधोगतिविच्छेदेननासाभ्यंतरचारिणौकुंभकेनकृत्वाततो बाह्यान्बहिर्भवान्स्पर्शान्विषयसंबंधानिंद्रियद्वारानित्यंअंतर्बुद्धौक्रियमाणान्योगींद्रियाणांप्रत्याहरणेनतान्बहिरेवकुर्यात् ततोविषयेभ्योव्यावृत्तेषुकरणेषुस्वप्नकालेइवांतर्मनोमात्रेणावतिष्ठतेइत्यर्थः इमंप्र त्याहारंकर्त्तुमशक्तस्याविरक्तस्यकागतिरित्यतआह चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरिति चशब्दोवार्थे चक्षुरेववाभ्रुवोरंतरेकुर्यात् खेचरींमुद्रामभ्यस्येदित्यर्थः साचोक्तायोगसारे लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्त्तेजिह्वांव्यावृत्यधार येत् दृढासनश्चिरंतिष्ठेन्मुद्रैषाखेचरीमता ,भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामहादेवेनकीर्तितेति यएवंसर्वोपिबाह्येविषयेसूर्यादौसंयमोयंथोक्तंप्रत्याहारमनुष्ठातुमशक्तान्प्रत्येवोपदिश्यतइतिज्ञेयं ॥ २७ ॥

यतेंद्रियेति यस्मिन्कस्मिंश्चित्स्थूलेविषयेसूर्येंदुरश्मिषुवाविष्णुप्रतिमायांवाऽनाहतध्वनौवान्यत्रवाचक्षुराद्यन्यतमद्वारामनोधारयेत् तच्चमनस्तद्विषयाकारतांप्राप्तंतत्रैवस्थिराभ्यासेनविश्रांतंस्वदेहमपिनप
श्यतिसेयंमहाविदेहानामधारणा अस्यांसिद्धायामिंद्रियगणःस्वंस्वंविषयंनतुगृह्णाति सोयंबहिर्विषयप्रत्याहारः पूर्वोक्तस्त्वांतरइतिभेदः अतएवतयोस्तुल्यफलत्वंसूत्रितं ततःक्षीयतेप्रकाशावरणमिति ततःअ
भ्यंतरप्रत्याहारात् तथाबहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयंइति यदाचित्तंदेहमविस्मृत्यैवहठेनपुरस्थितमूर्त्याद्याकारंक्रियतेतदासाचित्तस्यमूर्त्याकारतारूपावृत्तिःकल्पिता यदातुनिरव
शेषेणदेहंविस्मृत्यचेतःकेवलंध्येयाकारमात्रंभवतितदासामहाविदेहानामधारणा तस्याअपिफलंतदेव तत्संयमात्तस्यांचेतसोनिग्रहात्प्रकाशावरणक्षयोभवतिसोयंबाह्यविषयःसमाधिः वितर्काख्योद्विवि.
धः सवितर्कनिर्वितर्कभेदात् तत्राद्यस्यलक्षणंसूत्रितं शब्दार्थज्ञानविकल्पैःसंकीर्णासवितर्केति सवितर्कानामसमापत्तिःसमाधिरित्यर्थः यदाविष्णुप्रतिमादौपूर्वापरानुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखेनचभावनाप्रवर्त्ततेत
दासवितर्कासमापत्तिः अस्मिन्नेवालंबनेपूर्वापराननुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखनमंतरेणभावनाप्रवर्त्ततेतदानिर्वितर्कानामसमापत्तिः तथाचसूत्रं स्मृतिपरिशुद्धौस्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासानिर्वितर्का स्मृतेःशब्दा
र्थस्मरणस्यपरिशुद्धौवर्जनेसतिभावयितुःस्वरूपेणशून्यातदाहमिदंभावयामीत्येवमाकारावृत्तिरपिभावयितुर्नास्तीवेतिभाति यतोर्थमात्रनिर्भासाध्येयार्थमात्रमस्यांभासतेनत्वन्यदितिसूत्रार्थः अस्यांसिद्धायां
योगीजितेंद्रियइत्युच्यतेजितमनाइति आभ्यंतरप्रत्याहारपूर्वकंयदामनःकल्पितेसूक्ष्मेविषयेपूर्ववत्शब्दार्थोल्लेखपूर्वकंतद्वर्जंचमनसोभावनाप्रवर्त्ततेतदातेउभेसमापत्तीसविचारनिर्विचाराख्येभवतः तथाचसूत्रं
एतयैवसविचारानिर्विचाराचसूक्ष्मविषयाव्याख्यातेति अत्रसूक्ष्मविषयेतिग्रहणात्पूर्वस्यांस्थूलविषयत्वंगम्यते एतयैवद्विविधवितर्कसमापत्त्यैवनिर्विचारसमापत्तौदृढायांयोगीजितमनाइत्युच्यते यदापुनश्चे

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः॥ विगतेच्छाभयक्रोधोयःसदामुक्तएवसः॥ २८॥

तसोमूर्त्याकारतांपरित्यज्यसत्त्वोद्रेकात्समष्टिमनोमयविषयःअहमेवेदंसर्वोस्मीत्येवमाकाराभावनाप्रवर्त्ततेसोयंसानंदःसमाधिः यदातुतामपिभावनांपरित्यज्यविषयवेदनमंतरेणास्मीत्येतावन्मात्राकाराभाव
नाप्रवर्त्ततेसास्मिता अस्मिताहंकारयोर्भेदस्तुक्रमेणविषयवैमुख्यतदाभिमुख्यमात्रकृतः यथैकएवपूर्वाभिमुखःपश्चिमाभिमुखश्चेतितद्वत् अस्यामवस्थायांयोगीबुद्धितःविविक्तस्यत्वंपदार्थस्यसाक्षात्कारात्
जितबुद्धिरित्युच्यतेतदेतदुक्तं यतेंद्रियमनोबुद्धिरिति एतान्येवप्रसाधनानिगुणपर्वाण्युच्यंते तथाचसूत्रं विशेषाविशेषलिंगमात्रालिंगानिगुणपर्वाणीति तत्रविशेषाःस्थूलभूतानिएकादशेंद्रियाणिच अविशे
षाःपंचतन्मात्राणिअहंकारश्च लिंगमात्रंमहत्तत्वं अलिंगंप्रधानं तत्रविशेषादविशेषंप्रविविक्षतोयोगिनोदैनंदिनलयाभ्यासात्समनस्कानींद्रियाणिलीयंतेसलयः बहिर्मुखान्येववाभवंतिसविक्षेपः एवंअविशे
षेभ्योलिंगमात्रंविविक्षतोपिलयविक्षेपौस्तः लिंगमात्रात्परंपुरुषंप्रविविक्षतोपितौस्तः तावेतौलयविक्षेपौहेयौश्रूयेते लयविक्षेपरहितंमनःकृत्वासुनिश्चलं यदायात्युन्मनीभावंतदातत्परमंपदमिति एतेषुत्रिषुलीने
ष्वाद्यःसुप्तएव द्वितीयोविगलितदेहाहंकारत्वाद्विदेहसंज्ञः तृतीयःप्रकृतिलयइति एतयोःसमाधिर्गौणः अतएवसूत्रितं भवप्रत्ययोविदेहप्रकृतिलयानामिति भवप्रत्ययोजन्मांतरहेतुरेषांसमाधिर्भवति यद्वाजन्मांत
रेएतेषांजन्मनैवसमाधिसिद्धिःपक्षिणामाकाशगमनसिद्धिवद्भवतीतिसूत्रार्थः सर्वथापितेषांसद्योमुक्तिर्नास्तीतिसिद्धं यदातुअस्मितामात्रस्यापिनिर्विकल्पेचिन्मात्रेलयोभवतितदायंविद्वान्कैवल्यंपरमेवसमा
ख्यमनुभवति यमधिकृत्यश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसमत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति अयमेवमोक्षाख्यःपरंअयनंप्राप्यंस्थानंयस्यसमुनिर्मोक्षपरायणइत्युच्यते यतोस्यामेवावस्थायांयोगीजीवन्मुक्तइत्यु
च्यते विगतेच्छाभयक्रोधइतिपादःप्रागेवव्याख्यातः यएवंभूतःससदामुक्तःबंधप्रतीतिकालेपिसमुक्तएवास्ति अज्ञानमात्रव्यवधानान्मुक्तेः एतेनाहंकारादेर्बंधस्यकालत्रयेपिअसत्त्वोक्त्यामिथ्यात्वंदर्शितं॥२८॥

एवंसमाहितचित्तेनकिंविज्ञेयमित्युच्यते भोक्तारमिति सोपाधिकेनरूपेणयज्ञानांतपसांचकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोक्तारंतथासर्वेषांभूतानांहिरण्यगर्भादीनामपिमहांतंव्यापकंईश्वरंईशितारमंतर्यामिणं सुहृदं सर्वभूतानांप्राणिनांप्रत्युपकारनिरपेक्षतयाउपकारिणंसर्वप्रत्ययसाक्षिणंनारायणंमांप्रत्यगभेदेनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यतद्भावंप्राप्य शांतिमनुपाध्यवस्थांनिरुपाख्यांकैवल्यसंज्ञांऋच्छतिप्राप्नोति एवंचसोपाधिब्रह्म भावप्राप्तिपूर्वकैवनिरुपाधिप्राप्तिरितिगम्यते यथोक्तंवार्त्तिकसारे सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरूपाख्योनुपाधिकः जक्षन्क्रीडन्रतिंप्राप्तइतिसोपाधिकस्यतु छांदोग्येस र्वकामाप्तिःसार्वात्म्यात्स्पष्टमीरिता अहमन्नंतथान्नादःश्लोककार्यप्यहोअहं इतितत्त्वविदःसामगानेसर्वात्मताश्रुता अत्रापिचक्रदृष्टांतात्सोपाधिस्तत्त्वविच्छ्रुतः अपूर्वानपराद्युक्त्याप्रोष्यतेनिरुपाधिकइति ॥ २९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेश्रीमद्भगवद्गीतार्थप्रकाशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ २९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

पूर्वाध्यायांतेसूत्रितंध्यानयोगंविवरीतुमिच्छंस्तत्राधिकारहेतुत्वात्कर्मयोगंतावत्स्तौतिद्वाभ्यां अनाश्रितइति यःकर्मणांफलंअनाश्रितोऽनपेक्षमाणःकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंनित्यंकर्मकरोतिसएवफलसंकल्पत्यागा त्संन्यासीचयोगीचभवति नतुनिरग्निर्योविधितःश्रौतस्मार्त्तकर्मत्यागीसएवसंन्यासीनापिअक्रियस्त्यक्तवाङ्मनःकायक्रियएववायोगीति ॥१ ॥ केनसाम्येनायंसंन्यासीयोगीचेतिस्तूयतेअतआह यमिति यो

भोक्तारंयज्ञतपसांसर्वलोकमहेश्वरं ॥ सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वामांशांतिमृच्छति ॥ २९ ॥ इति० म० भा० भीष्मप० श्रीमद्भगव० संन्यासयोगोनामपंच मोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पर्वणितुएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच अनाश्रितःकर्मफलंकार्यंकर्मकरोतियः ॥ ससंन्यासीचयोगीचन निरग्निर्नचाक्रियः ॥ १ ॥ यंसंन्यासमितिप्राहुर्योगंतंविद्धिपांडव ॥ नह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगीभवतिकश्चन ॥ २ ॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमुच्यते ॥ योगारूढस्यतस्यैवशमःकारणमुच्यते ॥ ३ ॥ यदाहिनेंद्रियार्थेषुनकर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसंकल्पसंन्यासीयोगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

द्धित्यक्तसर्वसंकल्पःससंन्यासीतादृशश्चध्यानयोगीअतोनतयोर्भेदः निःसंकल्पस्तटस्थस्तिष्ठेदेतन्मोक्षलक्षणमितिमैत्रायणीयोपनिषच्छ्रुतस्यमोक्षलक्षणस्यनिःसंकल्पत्वस्योभयत्रापितुल्यत्वात् अतोऽयमपि कर्मयोगीफलसंकल्पत्यागात्निःसंकल्पत्वसाम्यात्संन्यासीयोगीचभवतीतिस्तूयतइत्यर्थः योगाधिकारसिद्धयेनिष्कामकर्माण्यनुष्ठेयानीतिश्लोकद्वयतात्पर्यार्थः ॥ २ ॥ तत्रकर्मानुष्ठानस्यावधिमाह आरुरु क्षोरिति यावद्धियोगंयमनियमाद्यष्टांगोपेतमत्यौत्कंठ्यादारोढुमिच्छति तावत्कर्माण्यनुतिष्ठेत् तस्यआरुरुक्षोर्मुनेरारुरुक्षाकारणंतीव्रवैराग्योत्पादनद्वाराकर्मभवति तस्यैवयोगारूढस्ययोगांगानुष्ठानेप्रवृत्तस्य विक्षेपासहस्ययोगारोहेकर्मणांशमःसंन्यासःकारणमुच्यते नहिकर्मसुव्यापृतोऽनन्यचित्ततयायोगमनुष्ठातुमीष्टे ॥ ३ ॥ ननुयोगपदेनमुख्ययावृत्त्यानिर्बीजःसमाधिरुच्यतेतमारूढस्यकर्मणांत्यागःस्वतःसिद्ध त्वादविधेयइत्याशंक्यप्रकृतेयोगारूढपदस्यार्थमाह यदाहीति इंद्रियार्थेषुशब्दादिषुरमणीयेषुकर्मसुचतत्प्राप्तिसाधनेषुतद्दर्शनमनुनसज्जतेवैराग्यदार्ढ्यात्सक्तोनभवति नापिमनसाइदंमेभूयात्एतदर्थमहमिदंक र्मकुर्यामितिसंकल्पयति तादृशश्चसर्वसंकल्पसंन्यासीयदाभवति तदायोगारूढइत्युच्यते यथातीव्रबुभुक्षयोपेतोन्यत्रनीरागोव्यासंगांतरंत्यक्त्वाभोजनारूढएवभवतितथातीव्रारुरुक्षावान्सर्वत्रवीतरागस्त्यक्तस र्वकर्मायोगारूढएवंभवतितावत्कर्माणिकर्तव्यानिततःपरंत्याज्यानीत्यर्थः ॥ ४ ॥

उद्धरेदिति एवंक्रमेणकर्मद्वाराचित्तशुद्धिंसंपाद्ययोगारूढोभ्यासवैराग्यबलेनआत्मानंउद्धरेत् हियस्मात्आत्मैवआत्मनोबंधुर्नपुत्रादयउद्धर्त्तुंक्षमाः आत्मैवरिपुरात्मनःनत्वन्येशत्रवःसंसारेमज्जयितुमेनंक्षमाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ आत्मात्मनः आत्मनामनसा अनात्मनःअजितचेतसः आत्मामनएवशत्रुः ॥ ६ ॥ मनसोजयेफलमाह जितात्मनइति शीतोष्णादिषुप्राप्तेषुजितात्मनःनिर्विकारचित्तस्यआत्माचित्तंपरंउत्कर्षेणसमाहितःसमाधिप्राप्तोभवति अतःसमाधिसिध्यर्थंमनोजेतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ समाधिसिद्धेरपिकिंफलमतआह ज्ञानेति ज्ञानंशास्त्रोपदेशजाबुद्धिः विज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजःप्रमारूपोनुभवस्ताभ्यांतृप्तःसंजातालंप्रत्ययआत्माचित्तंयस्यसज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा यतस्तृप्तात्माऽतःकूटस्थोऽप्रकंप्यःसंसारतापानास्कंदितोभवतीतिसमाधिफलं अस्यलोकप्रसिद्धंलक्षणमाह विजितेंद्रियइति समलोष्ठाश्मकांचनइतिएवंविधोयोगीसयुक्तःप्राप्तयोगइत्युच्यतेविद्वद्भिः ॥८॥ समत्वमेवस्तौति सुहृदिति सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्त्ता मित्रंस्नेहवान् अरिःशत्रुः उदासीनःउभयत्रपक्षपातशून्यः मध्यस्थःउभयहितैषी द्वेष्यंआत्मनोऽप्रियः बंधुःसंबंधी तेषुसाधुषुपुण्यकृत्सुपापेषुपापाचारेषुकस्यकिंकर्मेत्यनालोचयन्तेषुसर्वेषुयःसमबुद्धिःसविशिष्यते ॥ ९ ॥ योगीति योगीयोगाभ्यासपरः रहसिएकांतेस्थितःसन्आत्मानंबुद्धिंयुं

उद्धरेदात्मनात्मानंनात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ ५ ॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनात्मैवात्मनाजितः ॥ अनात्मनस्तुशत्रुत्वेवर्तेतात्मैवशत्रुवत् ॥ ६ ॥ जितात्मनःप्रशांतस्यपरमात्मासमाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुतथामानापमानयोः ॥ ७ ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्माकूटस्थोविजितेंद्रियः ॥ युक्तइत्युच्यतेयोगीसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥ साधुष्वपिचपापेषुसमबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगीयुंजीतसततमात्मानंरहसिस्थितः ॥ एकाकीयतचित्तात्मानिराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितंनातिनीचंचैलाजिनकुशोत्तरं ॥ ११ ॥ तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेंद्रियक्रियः ॥ उपविश्यासनेयुंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

जीतसमादध्यात् सततमितिनैरंतर्यमुक्तं निराशीर्योगसिद्धेरन्यदप्रार्थयानःतदेकनिष्ठइतियावत्तेनसत्कारउक्तः एकाकीअसहायः संन्यासीत्यर्थः यतौस्थिरीकृतौचित्तंमनःआत्मासेंद्रियंशरीरंयेनसयतचित्तात्मा तथाअपरिग्रहःएकाकित्वेपिकथापुस्तकादिबहुपरिग्रहशून्यः ॥ १० ॥ योगंयुंजीतेत्युक्तंतत्कथमित्याकांक्षायांतदंगान्यासनादीन्याह शुचौदेशेइत्यादिना शुचौस्वभावतःसंस्कारतोवापुण्येदेशेस्थानेप्रतिष्ठाप्यसुस्थितंकृत्वास्थिरंनिश्चलं आस्तेस्मिन्नित्यासनंस्थंडिलंनिश्चलमित्यनेनमृन्मयमेवस्थंडिलंनतुकाष्ठमयंपीठं आसनमितिपरासनव्यावृत्त्यर्थं नात्युच्छ्रितंनात्युच्चंनातिनीचंचैलाजिनकुशाःउत्तरेउपर्युपरियस्यतच्चैलाजिनकुशोत्तरं अजिनादुपरिचैलंकुशेभ्यउपरिअजिनंस्थंडिलस्योपरिकुशाइत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रतिष्ठाप्यकिंकुर्यादितितत्राह तत्रेति तत्रासनेपद्मस्वस्तिकाद्यन्यतमेनासनेनोपविश्य यताःनिगृहीताःचित्तस्यक्रियाःविषयाणांस्मरणानिइंद्रियक्रियास्तेषांग्रहणंयेनासौयतचित्तेंद्रियक्रियः अतएवमनःबाह्याभ्यंतरविषयानुपरक्ततयाएकंध्येयमेवप्रत्यक्तत्वंअप्रमेयस्यस्फुरतिनान्यत्तदेकाग्रंवृत्त्यंतरानंतरितब्रह्मैकाकारवृत्तिप्रवाहिकृत्वाआत्मविशुद्धयेचित्तशुध्यर्थंयोगंवृत्तिप्रवाहस्यापिनिरोधंयुंज्यात्अनुतिष्ठेत् चित्तस्यस्थैर्यतापादनेन ॥ १२ ॥

आसनउपविश्येत्युक्तंतत्कथमित्यतआह सममिति कायःशरीरमध्यंशिरःग्रीवाचकायशिरोग्रीवंसमंमूलाधारमारभ्यमूर्धांतंअवक्रंअचलंनिष्कंपंधारयन्स्थिरःभूत्वा संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वमितिनासिकाग्रावे क्षणंनविधीयतेकिंतुनिमीलनेलयभयंउन्मीलनेविक्षेपभयमतोदिशोपिरुत्यादिविक्षेपकविषयदर्शनभयादनवलोकयन्नर्धोन्मीलितनेत्रआसीतेतिउत्तरेणान्वयः ॥ १३ ॥ एवमासनेउपविष्टेनयत्कर्त्तव्यंतदाह प्रशांतात्मेति योमयुक्तोयोगीब्रह्मचारिव्रतेभैक्षचर्यायांस्थितः संन्यासीत्यर्थः मच्चित्तोमयिपरमेचित्तंयस्यसएवंभूतोमय्येवमनःसंयम्यमत्परआसीतसप्रशांतात्माभूत्वाविगतभीर्भवतीतियोजना भवतिहिकश्चि दात्मनोन्यमीश्वरंमत्वातच्चित्तस्तमेवाराध्यत्वेनाभिगतःतत्रैवचमनसःसंयमंकरोतिनतुसतत्परस्तमेवपरमपुरुषार्थतयाप्राप्यत्वेनमन्यतेकिंतुतत्प्रीत्यान्यदेवफलंकामयते अयंतुमच्चित्तोमय्येवमनःसंयम्यमत्परोमा मेवसर्वांतरंप्रत्यगद्वयंकामयतइति यतोमत्परोऽतएवप्रशांतात्माप्रकर्षेणबाह्याभ्यंतरविषयत्यागेनसमाधिसुखास्वादत्यागेनचशांतउपरतःआत्माचित्तंयस्यसोस्मितामात्रावशेषोविगतभीर्भवति इयमेवावस्थास त्वपुरुषान्यताख्यातिरितिब्रह्मसाक्षात्कारइतिचविकल्पते सर्वथातस्यांसिद्धायांपुरुषःपरमपुरुषार्थभाग्भवति ॥ १४ ॥ अस्याःफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणसदानिरंतरंदीर्घकालंचआत्मानंमनो

समंकायशिरोग्रीवंधारयन्नचलंस्थिरः ॥ संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥ प्रशांतात्माविगतभीर्ब्रह्मचारिव्रतेस्थितः ॥ मनःसंयम्यमच्चित्तो युक्तआसीतमत्परः ॥ १४ ॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीनियतमानसः ॥ शांतिंनिर्वाणपरमांमत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥ नात्यश्नतस्तुयोगोस्तिनचैकांतम नश्नतः ॥ नचातिस्वप्नशीलस्यजाग्रतोनैवचार्जुन ॥ १६ ॥ युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहा ॥ १७ ॥

युंजन्समादधानोयोगीनियतंख्यातिफलादपिनिगृहीतंमानसंयेनसनियतमानसः शांतिंपरमवैराग्यबलात्ख्यातिमपिनिरुध्यनिर्विकल्पंपदंनिर्वाणंमोक्षस्तदेवपरमानिष्ठायस्याःशांतेस्तांमत्संस्थांमय्येवसंस्थाए कीभावेनावस्थानंसमाप्तिर्वायस्यास्तांअधिगच्छतिप्राप्नोति ख्यातिफलंचसूत्रकृतादर्शितंप्रसंख्यानेप्यकुसीदस्यसर्वथाविवेकख्यातेर्धर्ममेघःसमाधिरितितत्परंपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितिसत्वपुरुषान्यताख्यात तिमात्रात्सर्वज्ञातृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वंचेतिसूत्रत्रयेण प्रसंख्यानेध्याने अकुसीदस्यवाणिजइवफलानिच्छोः सर्वथाविवेकख्यातिरेवभवतितस्याश्चफलंधर्ममेघःसमाधिःसचप्रागेवव्याख्यातः तत्वैराग्यंपरंपर संज्ञंपुरुषख्यातेःफलं तस्यलक्षणंगुणेषुदिव्यादिव्यविषयेषुवैतृष्ण्यं एतस्यैवहिनांतरीयकंफलंकैवल्यमितियोगावदंति तृतीयसूत्रोक्तंफलंसार्वज्ञ्यादिकंतुअभिप्रेत्यश्रूयते कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातं भवतीतिसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिकं ॥ १५ ॥ एवंयोगाभ्यासनिष्ठस्याहारादिनियममाहद्वाभ्यां नात्यश्नतइति एकांतंअतिशयेन अतिजाग्रतइत्यत्राप्यतिशब्दोयोज्यः ॥ १६ ॥ युक्ताः परिमिताःआहारादयोयस्यसतथा ॥ १७ ॥

निर्वाणपरमांशांतिंप्राप्तस्यलक्षणान्याह यदेत्यादिभिःषड्भिः विनियतंविशेषेणएकाग्रतांभूमेरपिनिरुद्धंआत्मनिप्रत्यगात्मन्येवावतिष्ठतेनत्वस्मितादिरूपेणउद्रिच्यतेतदायोगीसर्वेभ्यःजाग्रत्स्वप्नसबीजसमाधिभूपस्थितेभ्यः ल्यंब्लोपेपंचमी सार्वात्म्यप्राप्तीवतान्प्राप्य तेषुनिस्पृहोभवतितदायुक्तोनिर्विकल्पकइत्युच्यते ॥ १८ ॥ एकाग्रतावस्थायांयोगिचित्तस्योपमामाह यथेति नेंगतेनचलतितद्वत् यतंचतच्चित्तंचयतृचित्तंतस्य एकाग्रतांप्राप्तंचित्तंनिवातप्रदीपवन्नचलतीत्यर्थः आत्मनोयोगंसमाधियुंजतोऽनुतिष्ठतः ॥ १९ ॥ यत्रेति एवंचित्तमेकाग्रीभूतंसत्योगसेवयानिरुद्धंयत्रयस्यामवस्थायांउपरमतेविलीनंभवति यत्रवाआत्मनाचित्तेनआत्मानंनिर्विकल्पंपश्यन्नात्मनितुष्यतिनबाह्यार्थेतुष्टिंभजते ॥ २० ॥ किंच सुखमिति आत्यंतिकंअनंतंयत्सुखंतत्केवलंबुद्धिग्राह्यंसौषुप्तसुखवद्यतोऽतींद्रियंइंद्रियागोचरंयत्रसुखेस्थितोयंनवेत्तिवेद्याभावान्नकिंचिदनुभवतिनापितत्त्वतश्चलति बुद्धितादात्म्याध्यासकालेचलतीवेतिभातिपरंतुतत्त्वतोनचलति तथाचश्रुतिर्ध्यायतीवलेलायतीवेतीवशब्दंप्रयुंजानाध्यानादेरतात्विकत्वंदर्शयति बु

यदाविनियतंचित्तमात्मन्येवावतिष्ठते॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्योयुक्तइत्युच्यतेतदा ॥१८॥ यथादीपोनिवातस्थोनेंगतेसोपमास्मृता॥ योगिनोयतचित्तस्ययुंजतोयोगमात्मनः॥१९॥ यत्रोपरमतेचित्तंनिरुद्धंयोगसेवया॥ यत्रचैवात्मनात्मानंपश्यन्नात्मनितुष्यति॥२०॥ सुखमात्यंतिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियं॥ वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चलतितत्त्वतः॥ २१ ॥ यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः॥ यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यते॥ २२॥ तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितं॥ सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोनिर्विण्णचेतसा॥२३॥

द्धौध्यायत्यांध्यायतीवेतिलेलायत्यांलेलायतीवेतिश्रुत्यर्थः यद्वातत्सुखंयत्रायंनचैववेत्तिकिमपिनैवअनुभवति यत्रेत्यादिभिन्नंवाक्यं ॥ २१ ॥ दुःखेनशस्त्रपातादिलक्षणेन गुरुणामहता ॥ २२ ॥ तंमिति यत्रोपरमतेचित्तमित्यादिनाउक्तलक्षणंतंदुःखसंयोगस्याप्यंतःकरणसंबंधस्यवियोगमेवसंतंविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंविद्यात् योगफलमुपसंहृत्यपुनर्निश्चयानिर्वेदयोःसाधनत्वविधानपूर्वकंतमेवशतकृत्वोपिपथ्यंवदितव्यमितिन्यायेनविधत्ते सइत्यादिना सयोगःनिश्चयेनअध्यवसायेनअनिर्विण्णंनिर्वेदरहितंचेतोयस्यतेनयोक्तव्योऽभ्यसनीयः यद्वाशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रुतिविहितंश्रुत्यंतरदृष्टंश्रद्धावित्तपदोपेतंशमादिषट्कमत्रक्रमतोविधीयते तत्रनिश्चयेनेतिगुरुवेदवाक्यादौफलावश्यंभावनिश्चयलक्षणाश्रद्धात्रनिश्चयपदेनगृह्यते तथानिर्विण्णचेतसेतिवैराग्येणद्वंद्वसहिष्णुत्वलक्षणातितिक्षाविधीयतेइतिज्ञेयं ॥ २३ ॥

[illegible] श्लोकद्वयेनविधत्ते संकल्पेति संकल्पइदंमेभूयादितिचेतोवृत्तिःततउद्भवोयेषांतान्कामान्काम्यमानान्विषयान्अशेषतोवासनोच्छेदपूर्वकंसंकल्पनिरोधेनत्यक्त्वा एते [illegible] बाह्येंद्रियनिग्रहलक्षणंचममाह मनसैवेति विषयदोषदर्शिनामनसैवसर्वतःसर्वप्रकारेणश्रोत्रादिकमिंद्रियग्रामंसमंततःसर्वेभ्योविषयेभ्योविनियम्यउपरमेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ शनैःशनैरिति भूमिकाजयक्रमेणदिव्यादिव्यविषयेभ्यःउपरमेत्व्यावृत्तोभवेत् कथं धृतिगृहीतयाबुद्ध्येति धृतिः धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्वि [illegible] गृहीतयावशीकृतयाबुद्ध्याउपरमेत् तथाएवमुपरतंमनःआत्मनिस्वरूपेसंस्थास्थितिर्यस्यनतुदृश्येद्रष्टरिवातत्तथाआत्मैकाकारमेकाग्रमित्यर्थः द्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थंसर्वार्थतैका [illegible] चित्तस्यैकाग्रतापरिणामइतिसूत्रितमैकाग्र्यंप्रापयेत् सूत्रार्थस्तुअहमिदंपश्यामीत्यनुभवेहिद्रष्टादृश्यंदर्शनंचभासते तत्रदर्शनभानमप्रत्याख्येयमतोद्रष्टरिदृश्येचोपरक्तंचित्तंसर्वार्थमिति नतुद [illegible] पिसर्वार्थतायांगणिता तदभावेचित्तस्यनाशापत्तेः द्रष्टृदृश्योपरागाभावेतुएकार्थंतदुच्यते यथास्वप्ने तत्रहिदृश्यंनास्तीतिपामराणामपिप्रसिद्धं द्रष्टापिनास्ति तदाइंद्रियाणामभावात् आत्मेंद्रियम [illegible] युक्तंभोक्तेतिश्रुत्यैवभोक्तृत्वस्येंद्रियसन्नियोगशिष्टत्वात् किंतुद्रष्टृदृश्यवासनावासितंचित्रपटसदृशमेकंमनएवास्ति तच्चस्वयंज्योतिषापुरुषेणभास्यमानंजाग्रद्वत्स्वप्नेपिद्रष्टृदृश्योपरागंप्रकाशयति तद्वासना वासितत्वात् एवंसतियदासर्वार्थतायाःक्षयःएकार्थतायाउदयश्चतदाचित्तस्यैकाग्रतारूपःपरिणामोभवतीति तदेवमात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिसंप्रज्ञातसमाधिरुक्तः तत्रापिपूर्वाभ्यासवशाच्चित्तस्यद्रष्टृदृश्योपरा

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वासर्वानशेषतः ॥ मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्यसमंततः ॥ २४ ॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्याधृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थंमनःकृत्वान किंचिदपिचिंतयेत् ॥ २५ ॥ यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरं ॥ ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत् ॥ २६ ॥ प्रशांतमनसंह्येनंयोगिनंसुखमुत्तमं ॥ उपैतिशांतरजसंब्रह्मभूतमकल्मषं ॥ २७ ॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीविगतकल्मषः ॥ सुखेनब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतंसुखमश्नुते ॥ २८ ॥

गेवासनामयोभातीतितन्निवारणेनअसंप्रज्ञातसमाधिमाह नकिंचिदपिचिंतयेदिति ध्यातृध्यानध्येयविभागमपिनस्मरेत्किंतुअखंडैकरससंविदात्मनासुषुप्तवत्तिष्ठेदित्यर्थः ॥ २५ ॥ शनैःशनैरित्येतंश्लोकं व्याचष्टे यतोयतइतित्रिभिः यतोयतोहेतोर्यंयंविषयंग्रहीतुंमनोनिश्चरतिवहिर्गच्छतिततस्ततस्तत्रतत्रदोषदर्शनेनततस्ततोविषयात्एतन्मनोनियम्यप्रत्याहृत्यआत्मनिस्वरूपेएववशंनयेत्पर्यवस्थापयेत् एतेन [illegible] व्याख्यातं ॥ २६ ॥ एवमात्मवशेमनसिकिंस्यादित्याशंक्याह प्रशांतेति हियस्मात्एनंप्रशांतमनसंप्रकर्षेणउपरतचेतसंयोगिनंएकाग्रताभूमौउत्तमंसुखंसंप्रज्ञातसमाधिफलभूतंउपैति [illegible] सानांमनोरथिकानामांतराणांचविषयाणांत्यागात्शांतरजसंप्रक्षीणमोहादिक्लेशंब्रह्मभूतंसद्ब्रह्मरूपं अकल्मषंधर्माधर्मवर्जितं यथोक्तंयोगभाष्ये यस्त्वेकाग्रेचेतसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयतिकर्मबंधनानिश्लथयं तिनिरोधमभिमुखीकरोतिक्षिणोतिचक्लेशान्ससंप्रज्ञातोयोगइत्याख्यायतइति एतेनात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिव्याख्यातं ॥ २७ ॥ अस्यफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणयोगीआत्मानंमनोयुंजन्समाधानः विगतकल्मषोविरजाविद्यादिक्लेशः सुखेन [illegible] ब्रह्मसंस्पर्शंनिर्विशेषं [illegible] अश्नुतेप्राप्नोति कीदृशंब्रह्मसंस्पर्शं अत्यंतंअंतोद्रष्टृदृश्यभावेनपरिच्छेदस्तमतिकांतंनिर्विशेषं [illegible] ॥ २८ ॥

द्विविधस्यापियोगस्यफलमाह सर्वेति सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकइतिवार्त्तिकोक्तरीत्यासंप्रज्ञातेआत्मनःसार्वात्म्यमनुभवन्योगीसर्वेषुभूतेषुउपादान.
तयास्थितंआत्मानंईक्षतेपश्यति तथाअसंप्रज्ञातेसर्वाणिभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मन्येकतांगतानिरज्ज्वामिवाध्यस्तसर्पदंडधारादीनितद्वत्पश्यति योगयुक्तात्मायोगेनसमाहितचित्तः अस्यैवव्युत्थाना व
स्थामाह सर्वत्रेति सर्वेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुविषमेषुभूतेषुसमंनिर्विशेषंब्रह्मात्मैकत्वविषयंदर्शनंयस्यससर्वत्रसमदर्शनः तथाचश्रुतयः यस्तुसर्वाणिभूतानिआत्मन्येवानुपश्यति सर्वभूतेषुचात्मानंततोनविजुगुप्सते
सर्वस्यात्माभवति ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउत इदंसर्वंयदयमात्मेत्यादयएतमर्थंप्रतिपादयंति यत्तुयोयोगयुक्तात्मायोवासर्वत्रसमदर्शनःसआत्मानमीक्षतइतियोगिसमदर्शिनावात्मेक्षणाधिकारिणावुक्तौ
यस्माद्धिचित्तवृत्तिनिरोधःसाक्षिसाक्षात्कारहेतुः तथाजडविवेकेनसर्वानुस्यूतचैतन्यपृथक्करणमपि नावश्यंयोगएवापेक्षितइति तन्न समाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यति ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइत्या
दिश्रुतिभिःसमाधिध्याननापरपर्याययोगस्यैवात्मदर्शनहेतुत्वप्रतिपादनात् तत्कारणंसांख्ययोगाभिपन्नंविद्यामेतांयोगविधिंचकृत्स्नमितिलिंगाच्चज्ञानयोगयोःसमुच्चयावगमात् नचश्रौतंयौक्तिकविवेकमात्राज्ज
डाजडयोर्देहात्मनोःपृथक्करणंसंभवति सोपाधिकस्यभ्रमस्यउपाधिनिवृत्तिमंतरेणनिवृत्त्यसंभवात् आदर्शाद्यनिवृत्तावपिप्रतिबिंबादिभ्रमनिवृत्त्यापत्तेः अतएवाधिष्ठानज्ञानदार्ढ्येसतितत्रकल्पितस्यचित्तस्यत

सर्वभूतस्थमात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि॥ईक्षतेयोगयुक्तात्मासर्वत्रसमदर्शनः॥ २९ ॥
योमांपश्यतिसर्वत्रसर्वंचमयिपश्यति॥ तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति॥ ३० ॥

दृश्यस्यचादर्शनमनायासेनैवोपपद्यतइतिनिरस्तं योगंविनाधिष्ठानज्ञानस्यैवासंभवात् यदाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति यत्तूक्तंभगवत्पूज्यपादैः
ब्रह्मविदःकुत्रापियोगापेक्षांनव्युत्पादयांबभूवुरिति तदथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यत्राथशब्दसूचितमुमुक्षुविशेषणीभूतसाधनचतुष्टयांतर्गतशमाद्युपेयसमाधिमदृष्ट्वोक्तमितिनदोषः द्वौक्रमावितिवसिष्ठवाक्यतात्पर्यंतु
परस्परनिरपेक्षमार्गद्वयोपगमेनान्यःपंथाइतिश्रुतिबाधापत्त्याप्रतिपत्तिक्रमभेदमात्रपरतयाप्रागेववर्णितमितिदिक् किंचयोगप्रकारेणयोगानपेक्षमार्गांतरप्रतिपादनमसंगतं नचतत्सूचकोयकश्चिच्छब्दोवर्त्तते सं
भवतिवाउक्तयुक्तेरतोयोवासमदर्शनइतिवापदाध्याहारोप्यसंगतइतिदिक्॥२९॥ अस्यात्मैकत्वदर्शनस्यापिफलमाह योमामिति सर्वत्रास्मच्छब्दःप्रत्यगात्मपरः योयोगीआत्मानंसर्वत्रपश्यतिसर्वंचात्मनिपश्य
तितस्ययोगिनःज्ञानआत्मानप्रणश्यतिअदर्शनंनगच्छतिज्ञातआत्मानपुनस्तिरोभवति सकृन्नष्टस्यमूलाज्ञानस्यबीजाभावेनपुनरुदयासंभवादित्यर्थः ननुकार्यकारणसंघाताभिमानिनाशुक्तिरूप्यवद्ब्रह्मण्यध्य
स्तेनतदभिमानत्यागपूर्वकंज्ञातंस्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मातिरोधायि बुद्धेस्तत्त्वपक्षपातित्वात् ब्रह्मदृष्ट्यातुमुक्तजीवस्यनिरन्वयोच्छेदोभवतीत्याशंक्याह सचमेनप्रणश्यतीति सचविद्वान्मेममनप्रणश्यतिनतिरोभवति
मद्रूपत्वात् सर्वेतदेवंयदिजीवोमयिअध्यस्तोवाममविकारोवाभवेत् तदानिरन्वयोच्छेदंप्राप्नुयात् अहमेवतुसः तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादिशास्त्रात् तस्मायुक्तमुक्तंसचमेनप्रणश्यतीति ॥३०॥

यस्मात्सर्वात्मैकत्वदर्शीअहमेवअतोनास्यमोक्षःप्रतिबध्यतइत्याह सर्वभूतेति सर्वोपादानतयासर्वेषुभूतेषुसत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचस्थितंमांपरमात्मानंएकत्वंजीवब्रह्मणोरैक्यमास्थितःसन्भजतिनिर्विकल्पे नसमाधिनासेवतेसयोगीव्युत्थानदशायांप्रारब्धकर्मवशात्बाधितानुवृत्त्यादेहमारूढः सर्वथासर्वप्रकारेणयाज्ञवल्क्यादिवत्कर्मत्यागेनवावसिष्ठजनकादिवद्विहितकर्मणावादत्तात्रेयादिवन्निषिद्धकर्मणावावर्त्त मानोपिव्यवहरन्नपिमय्येववर्त्ततेनमत्तश्च्युतोभवति यतोदेवेभ्योपिनास्यभयमितिश्रूयते तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसंभवतीतिच नेत्यव्ययमप्यर्थे देवाअपिब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायन ईशतेनसमर्थाभवंति यतोयमेषामात्मेतिश्रुत्यर्थः सनपुनःसंसारीपूर्ववद्भवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ यद्यपिनिषिद्धकर्मणापिआत्मविन्नबध्यतेतथापिशीलवानेवयोगीश्रेष्ठइत्याह आत्मौपम्येनेति यथास्वस्यसुखमिष्टं दुःखमनिष्टंतद्वत्परस्यापीतिबुद्ध्यायोन्यस्मैदुःखंनप्रयच्छतिसोऽहिंसकःपरमयोगीमतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ साम्ययोगमशक्यंमन्वानउपायांतरबुभुत्सयार्जुनउवाच योयमिति योयंयोगस्त्वयासाम्येनप्रोक्तोऽहिंसा प्राधान्येनसंन्यासपूर्वकतयावर्णितः हेमधुसूदन तस्ययोगस्यसर्ववृत्तिनिरोधरूपस्यस्थिरांस्थितिंनपश्यामि मनसश्चंचलत्वादितिशेषः ॥ ३३ ॥ एतदेवोपपादयति चंचलंहीति प्रमाथिबहुदस्युवदेकस्यप्रमथन

सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथावर्त्तमानोपिसयोगीमयिवर्त्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोर्जुन ॥ सुखंवायदिवादुःखं सयोगीपरमोमतः ॥ ३२ ॥ अर्जुनउवाच योयंयोगस्त्वयाप्रोक्तःसाम्येनमधुसूदन ॥ एतस्याहंनपश्यामिचंचलत्वात्स्थितिंस्थिरां ॥ ३३ ॥ चंचलंहि मनःकृष्णप्रमाथिबलवद्दृढं ॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करं ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच असंशयंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलं ॥ अभ्यासेनतु कौंतेयवैराग्येणचगृह्यते ॥ ३५ ॥ असंयतात्मनायोगोदुष्प्रापइतिमेमतिः ॥ वश्यात्मनातुयततांशक्योवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥ अर्जुनउवाच अयतिः श्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः ॥ अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति ॥ अप्रतिष्ठोमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथि ॥ ३८ ॥ एतन्मेसंशयंकृष्णछेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ त्वदन्यःसंशयस्यास्यछेत्तानह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

शीलं ॥ ३४ ॥ मनसोदुर्निग्रहत्वमभ्युपेत्यभगवानुवाच यद्यप्येवंतथापिअभ्यासवैराग्याभ्यांसमुच्चिताभ्यांदुर्निग्रहमपिमनोनिगृह्यते तत्रअभ्यासोनामकस्यांचिच्चित्तभूमौसमानप्रत्ययावृत्तिः वैराग्यंतुदृष्टादृ ष्टभोगेषुससाधनेषुदोषदर्शनेनवैतृष्ण्यं तत्रयथाकैदारिकःकेदारेषुकुल्याजलंसंचारयन्एकस्यद्वारंपिधायापरस्योद्घाटयतितद्वत्वैराग्येणविषयस्रोतःखिलीक्रियतेअभ्यासेनकल्याणस्रोतउद्घाट्यतइतिद्वयो रपिआवश्यकत्वं तथाचसूत्रं अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोधइति ॥ ३५ ॥ असंयतात्मनाअजितचित्तेन वश्यात्मनाजितचित्तेन उपायतःअभ्यासवैराग्यरूपात् ॥ ३६ ॥ मनसोदुर्निग्रहत्वाद्योगसिद्धौ विघ्नंपश्यन्अर्जुनउवाच हेकृष्ण योगात्कर्मयोगाच्चलितमानसस्त्यक्तकर्मासंन्यासीत्यर्थः श्रद्धयाउपेतोयोगमार्गंप्रविष्टोपि अयतिःआयुषोल्पत्वाद्वावैराग्यदौर्बल्याद्वाअल्पप्रयत्नः अलवणायवागुरितिवदत्रा ल्पार्थेनञ् सकदाचित्योगसंसिद्धिंयोगफलंसम्यक्दर्शनमप्राप्यमृतश्चेत्कांगतिंगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिदिति कच्चिन्नोभयविभ्रष्टःकर्ममार्गाद्योगमार्गाच्चविभ्रष्टःछिन्नाभ्रमिवपूर्वमपरंवामेघसंघमप्राप्यमध्येए वनश्यतितद्वत् अप्रतिष्ठोनिराश्रयः हेमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथिब्रह्मप्राप्तिमार्गे ॥ ३८ ॥ एतत्एतं स्पष्टमन्यत् ॥ ३९ ॥

अत्रोत्तरंभगवानुवाच पार्थेति हेताते तिवात्सल्यासंबोधयति तस्यइहविनाशोनीचयोनिप्राप्तिःअमुत्रविनाशोनरकप्राप्तिस्तदुभयमपिनजायते हियतःकल्याणकृत्शुभकृत्दुर्गतिंनैवप्राप्नोति ॥४०॥ इहामुत्र-
चास्यफलमस्त्येवास्तीत्याह प्राप्येति उषित्वावासंकृत्वा शाश्वतीःसमाःनित्यान्वत्सरान्योगभ्रष्टोरागीचेत्अल्पकालाभ्यस्तयोगश्चेत्श्रीमतांगेहेजायते तत्रापिश्रीमानयोगच्छतीत्याशंक्य शुचीनामित्युक्तंशुचयो
हिंसत्कार्येष्वेवश्रियमुपयुंजानाःपूर्वापेक्षयामहत्तरंस्थानमासादयंतीत्यर्थः ॥४१॥ सयोगीविरक्तश्चिराभ्यस्तयोगोवाचेत्तस्यगतिमाह अथवेति ॥४२॥ तत्रद्विविधेपिजन्मनिपौर्वदेहिकंपूर्वदेहप्राप्तंबुद्धिसंयो
गं यावतीचयोगभूमिःपूर्वजन्मनिजितातत्रचयावान्बुद्धिलाभोजातस्तावंतंबुद्धिसंयोगंपूर्वाभ्यासादल्पेनैवाभ्यासेनलभतेतस्मादपिभूयस्यांबह्व्यांसंसिद्धौ ऊर्ध्वभूमिलाभार्थमित्यर्थः यततेयत्नंकरोति ॥४३॥
कुतोयतते शिक्षितोपीत्यतआह पूर्वेति अवशोपिप्रह्लादादिवत्पित्रादिभिरन्यथानीयमानोपितेनैवपूर्वाभ्यासेनबलवताह्रियतेयोगप्रवणःक्रियते यतःयोगस्यजिज्ञासुःज्ञानमात्रमिच्छन्योभवतिसोपिशब्दब्रह्म
त्वकर्मकांडंवेदमपिअतिक्रम्यवर्ततेकिंपुनःपित्राद्याज्ञां इत्थंपूर्वाभ्यासबलंयन्महांतमपिपित्रादियत्नंव्यर्थंकरोतीत्यर्थः ॥४४॥ एवंयोगभ्रष्टगतिमुक्त्वायोविषयैर्क्रियमाणोपिप्रयत्नेनयोगमेवाभ्यसितुंप्रवर्त्ततेतस्य

श्रीभगवानुवाच. पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते ॥ नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति ॥ ४० ॥ प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः ॥
शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजायते ॥ ४१ ॥ अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमतां ॥ एतद्धिदुर्लभतरंलोकेजन्मयदीदृशं ॥ ४२ ॥ तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभ
तेपौर्वदेहिकं ॥ यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन ॥ ४३ ॥ पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसः ॥ जिज्ञासुरपियोगस्यशब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ४४ ॥ प्रयत्नाद्यत
मानस्तुयोगीसंशुद्धकिल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगतिं ॥ ४५ ॥ तपस्विभ्योधिकोयोगीज्ञानिभ्योपिमतोधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिकोयोगीत
स्माद्योगीभवार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपिसर्वेषांमद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान्भजतेयोमांसमेयुक्ततमोमतः ॥ ४७ ॥ इतिम० भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता०
अध्यात्मयोगोनामषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ पर्वणितुत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥

स्यगतिमाहप्रयत्नादिति प्रयत्नात्प्रकृष्टात्हठात्वायुनिरोधादिरूपात्खेचर्यादिमुद्राविशेषाभ्यासाद्योयतमानःसंशुद्धकिल्बिषोनिष्पापोभवति यदाहमनुः प्राणायामैर्दहेद्देनइति हठयोगानांसर्वेषांपापनिवृत्त्युप
योगित्वंनतत्त्वसाक्षात्कारेसाक्षात्साधनत्वमित्यर्थः अतएवसःअनेकैर्जन्मभिःसंसिद्धःप्राप्तयोगोभूत्वाततःपरांगतिंमोक्षंयाति एतेनचक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरितिपंचमांतेयत्सूत्रितंतद्व्याख्यातं ॥ ४५ ॥ एवंयोगिनंस्तौति
तपस्विभ्यइति तपस्विनोऽत्रकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवासादिकर्त्तारः ज्ञानिनश्चशास्त्रीयपांडित्यवंतः कर्मिणोऽग्निहोत्राद्यनुष्ठातारः तेभ्यःसर्वेभ्योयोगीयतोधिकोमतस्तस्माद्योगीभवार्जुन ॥ ४६ ॥ समाप्तःक
र्मप्रधानस्त्वंपदार्थविवेकः अतःपरंउपासनाप्राधान्येनतत्पदार्थंनिरूपयितुकामस्तदुपासनांमहाफलत्वेनस्तौति योगिनामिति दैवमेवापरेयज्ञमित्यादिनाचतुर्थाध्यायप्रोक्ताद्वादशयोगास्तद्वतांयोगिनांसर्वेषां
मध्येयोमद्गतेनमयिवासुदेवेसमर्पितेनअंतरात्मनाचित्तेनश्रद्धावान्सन्मांभजतेसमेममयुक्ततमोऽतिशयेनयुक्तःश्लाघ्योमतोऽभिप्रेतः तस्मान्मद्भक्तोभवेतिभावः ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरं
धुर०नीलकंठकृतौभार०भीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू०षष्ठोध्यायः त्वंपदार्थविवेकश्चसमाप्तिमगमत् ॥६ ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

पूर्वाध्यायांतेयोगिनां भजतोसमेयुक्ततमोमतइत्युक्तं तत्रकीदृशंपूर्वोक्तनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाविलक्षणंतद्भजनंकेनवागुणेनपूर्वयोग्यपेक्षयातस्ययुक्ततमत्वमित्येतामर्जुनस्याशंकांस्वयमेवपरिहरन्भगवानुवाच मय्यीति कश्चिद्दाज्ञायां योधनमानासक्तमनाभवति अयंतुमदाश्रयेणमामेवपरमपुरुषार्थभूतंप्राप्तुमिच्छन्नित्यर्थः ईदृशोयोगंयुंजन्समाधिमनुतिष्ठन् त्वंपदार्थविवेककालेयद्यपिसार्वज्ञ्यमस्तिसर्वभूतस्यमात्मान मित्यादिवचनात्तथापितस्मादन्यईश्वरोस्तिनवेतिपातंजलकापिलयोस्तार्किकमीमांसकयोर्वासेश्वरानीश्वरयोर्मतभेदात्संशयःकारणाज्ञानाच्चासमग्रंतत्सार्वज्ञ्यमितिमत्वाआहअसंशयंसमग्रमिति मांतत्पदार्थ मीश्वरंयथाज्ञास्यसितत्तंप्रकारंशृणु अत्रवक्ष्यमाणरीत्यासर्वंब्रह्मवासुदेवात्मकमितिभजनेवैलक्षण्यंकारणज्ञातृत्वमस्ययोगिनःपूर्वयोग्यपेक्षयाआधिक्यमितिभावः ॥१॥ एतदेवाह ज्ञानमिति ज्ञानंशुद्धब्रह्मा नुघनंब्रह्म सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः तेतुभ्यमहंवक्ष्यामि अशेषतःसाधनकलापसहितं किंवचनमात्रजेनपरोक्षज्ञानेन शब्दस्यस्वविषयेपरोक्षज्ञानजनकत्वनियमादित्याशंक्याह सविज्ञा नंअनुभवसहितं दशमस्त्वमसीत्यादौशब्दादप्यपरोक्षज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातमितिएकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञांश्रौतीमेववर्णयति यज्ज्ञात्वेति जगत्कारणाधिष्ठानस्यज्ञान

श्रीभगवानुवाच मय्यासक्तमनाःपार्थयोगंयुंजन्मदाश्रयः॥असंशयंसमग्रंमांयथाज्ञास्यसि
तच्छृणु॥१॥ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतः॥यज्ज्ञात्वानेहभूयोन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्य
ते ॥ २॥ मनुष्याणांसहस्रेषुकश्चिद्यततिसिद्धये ॥ यततामपिसिद्धानांकश्चिन्मांवेत्तितत्त्वतः
॥ ३ ॥ भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच ॥ अहंकारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

रूपस्यब्रह्मणोज्ञानेसंशयोच्छेदात्सर्वस्यभ्रममात्रत्वेनज्ञातव्यानवशेषोयुक्तइत्यर्थः ॥२॥ एतदेवज्ञानंदौर्लभ्यप्रदर्शनेनस्तौति मनुष्याणामिति यततांयतमानानां ॥३॥ एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रतिज्ञायतदुप पत्तयेसर्वस्यजडाजडप्रपंचस्यज्ञानात्मकब्रह्मप्रभवत्वमाहत्रिभिः भूमिरिति अत्रभूम्यादिपदैस्तत्तत्कारणान्येवगृह्यंते प्रकृतिरित्यधिकारात् स्थूलभूम्यादेश्चविकृतिमात्रत्वात् तथाचभूमिरितिगंधतन्मात्रं आ पइतिरसतन्मात्रं अनलइतिरूपतन्मात्रं वायुरितिस्पर्शतन्मात्रं खमितिशब्दतन्मात्रं मनइतितत्कारणमहंकारः बुद्धिरितिसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्वं अहंकरोत्यनयेतिअहंकारोमूलप्रकृतिः करणेघञोदुर्लभत्वेप्यगत्या बाहुलकात्तद्बोध्यं इयंमेमत्तःअभिन्नाअपृथक्सिद्धाशुक्तिशकलादिवरजतं अष्टधाअष्टप्रकारांप्रकृतिर्जडप्रपंचोपादानभूता यद्वा नात्राव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राण्येवाष्टौसांख्याभिमताएवप्रकृतयोमाया इतिनियमोस्ति मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीतिमनसइंद्रियांतरप्रकृतित्वश्रवणेनसंतुनवापिप्रकृतयः तथाचैवंयोज्यं इयंमेमदभिन्नाप्रकृतिरव्याकृताख्याभूम्यादिभेदेनाष्टधेति मूलप्रकृतेरत्रभूम्यादिभिःसहं पाठअजन्यत्वमवगम्यते नसांख्यानामिवाजन्यत्वं तस्माद्व्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजसत्तमेति अव्यक्तंपुरुषेब्रह्मन्निष्कलेप्रविलीयतइतिचतस्याअपिप्रभवप्रलययोःस्मरणात् ॥ ४ ॥

एवंभेदाभिन्नांप्रकृतिमुक्त्वाभेदात्मिकांतामाह अपरेयमिति इयंप्रागुक्तासाअपराअश्रेष्ठाजडत्वात् इतस्तुविलक्षणामन्यांपरांचेतनत्वेनमदनन्यत्वात्उत्कृष्टां मेमत्संबंधिनींप्रकृतिंजीवभूतांप्राणधारणनिमित्तभूतांक्षेत्रज्ञाख्यांविद्धिजानीहिहेमहाबाहो यथाप्रकृत्याअंतःप्रविष्टयाइदंजगत्स्थावरजंगमशरीरात्मकंधार्यते ॥ ५ ॥ एतदिति एतेपरापरेक्षेत्रक्षेत्रज्ञरूपेप्रकृतीयोनिःउत्पत्तिलयस्थानंयेषांभूतानांतानिएतद्योनीनिभूतानिचतुर्विधानिइत्येतदुपधारयसम्यग्जानीहि किंपातंजलानामिवएतेप्रकृतीईश्वरादन्येइत्याशंक्याह अहमिति कृत्स्नस्यस्वस्वप्रकृतिसहितस्यजगतोजडाजडरूपस्यप्रभवःप्रभवत्यस्मादितिप्रभवउत्पत्तिकारणं तथाप्रलीयतेस्मिन्निितिप्रलयःलयस्थानंच अतस्तेउभेअपिप्रकृतीमत्तोनातिरिच्येते ॥ ६ ॥ एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रकृतंआत्मनोजगदुपादानत्वेनोपपाद्यतत्रएवात्मनोनिर्विकारत्वंह्यनेप्रामेआह मत्तइति कारणान्मृदादेःपरंपृथग्भूतंघटादि व्यवहारेतयोर्भेदानुभवात् परतरंतुगवाश्वादि मृदनुपादनकत्वात् एवंब्रह्मणःपरतरंतदनुपादानकं किंचिदपिनास्तिहेधनंजय एवंप्रपंचेब्रह्माव्यतिरेकंप्रदर्श्यब्रह्मणिप्रपंचव्यतिरेकंसदृष्टांतमाह मयीति मयिसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचसूत्रवत्सर्वत्रानुस्यूते यदिदंसर्वंमणिगणवत्परस्परव्यावृत्तंतत्प्रोतं तेनव्यावृत्तेभ्योऽनुवृत्तंभिन्नमितिन्यायेनप्रपंचातीतोहमतानमप्रवि—

अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपरां॥ जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥५॥ एतद्योनीनिभूतानिसर्वाणीत्युपधारय॥ अहंकृत्स्नस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथा॥ ६ ॥ मत्तःपरतरंनान्यत्किंचिदस्तिधनंजय॥ मयिसर्वमिदंप्रोतंसूत्रेमणिगणाइव॥७॥ रसोहमप्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः॥ प्रणवःसर्ववेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु॥८॥ पुण्योगंधःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ॥ जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मितपस्विषु॥९॥ बीजंमांसर्वभूतानांविद्धिपार्थसनातनं॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ १०॥

कारित्वमित्यर्थः ॥ ७ ॥ नन्वेवंप्रपंचपरमात्मनोर्मणिसूत्रवदुपादानोपादेयभावोपिनस्यात् नहिउपादानंचअननुवृत्तंचेतिघटते मृद्घटादावदर्शनादित्याशंक्यस्वममायेंद्रजालरज्जूरगतुल्यत्वंप्रपंचस्योपपाद्योभयमप्यविरुद्धमित्युपदिष्टंचेदयमकस्माद्बुद्धिस्थोभविष्यतीतिमत्वादृष्टांतांतरैरेवानुवृत्तिव्यावृत्तिचिज्जडयोर्दर्शयति रसइति यथारसोऽप्सुएकमप्यप्परमाणुमपरित्यज्यानुस्यूतोदृश्यतेऽतोरसरूपेमयिआपःप्रोताः एवंप्रभायांचंद्रादयःप्रोताःप्रणवेसर्वेवेदाःप्रोताः तद्यथाशंकुनासर्वाणिपर्णानिसंतृण्णानिएवमोंकारेणसर्वावाक्संतृण्णाइतिवाक्यांतरेप्रणवानुस्यूतिश्रवणात् संतृण्णानिसंग्रथितानि एवमाकाशेशब्दःसाररूपस्तस्मिन्मयिखंप्रोतं सर्वपुरुषेषुसाररूपंपौरुषंशौर्यधैर्यादिरूपंतत्रपुरुषाःप्रोताः एवमग्रेपिद्रष्टव्यं ॥ ८॥ पुण्यइति रसादिष्वपिद्रष्टव्यं अपुण्यस्यसर्वस्याविद्यामात्रविलसितत्वात् विभावसौवह्नौतेजःवृद्धिकरं जीवनंप्राणेनेतिजीवनमन्नंविराजं तत्रहिसर्वाणिभूतानिप्रोतानि अन्येतुजीवनंआयुरितिव्याचक्षते तपश्चेति तपोधर्मस्तद्रूपेमयितपस्विनःप्रोताः ॥ ९ ॥ बीजंकारणं सर्वभूतानांपि[illegible]मयिसर्वमिदंप्रोतं [illegible] सनातनंनित्यंबीजांतरापेक्षं बुद्धिरूपेमयिबुद्धिमंतःप्रोताः तेजःप्रागल्भ्यंतद्रूपेमयिप्रगल्भाःप्रोताः ॥ १० ॥

बलंकामविवर्जितंप्रोताः कामरागविवर्जितं कामस्तृष्णा रागःरंजना तौहिआविषयौ अतोत्रिरविषयस्यकलंकवर्जितं एवंधर्माविरुद्धकामरूपेमयिईदृशाःकामवंतःप्रोताः ॥ ११ ॥ सात्विकाःधर्मज्ञानवैरा
ग्यैश्वर्यादयः राजसाःलोभप्रवृत्त्यादयः तामसाःनिद्रालस्यादयः तान्सर्वान्मत्तएवरसतन्मात्रादिरूपात्सूक्ष्मात्मनोनिर्मताइतिविद्धि नन्वेवंतवसर्वजगदात्मनोविकारित्वापत्त्यातैर्दृश्यैर्हानिरित्याशंक्याह नत्वहंते
ष्वितिमयीति येषामेवाश्रयःप्रोतास्तेषुसूत्रावयवभूतेषुरसादिषुअनृतजडरूपेष्वबाधितात्मचिन्मात्ररूपोघटशरावोदंचनादाविवमृत्नास्मि अनृतस्यास्यसत्तास्फुरणेएवस्वकीयेमयच्छायामिनत्वहंतासामपामीत्यर्थः
वैतुमय्येवाध्यस्तामदनन्याः यथारज्ज्वामध्यस्ताःसर्पादयोरज्ज्वनन्याः तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइतिन्यायात् अनन्यत्वंव्यतिरेकेणाभावः नखल्वनन्यत्वमित्यभेदंब्रूमः किंतुभेदंनिषेधामः कुतःआरंभण
शब्दात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिविकारस्यवागालंबनत्वेनस्वममायेंद्रजालिकविषयसाम्यश्रुतेः नह्यात्मनोविचित्रप्रपंचात्मत्वेतेमयीत्यंशाविरोधेपिनत्वहंतेष्वित्यंशोविरोधपरिहारोयुज्यते कार्यस्य
कारणात्मकत्वावश्यंभावात् तस्माद्विवर्त्तवादाश्रयेणैवब्रह्मणोजगदुपादानत्वकूटस्थत्वेनिर्वहतइतिसाधूक्तंनत्वहंतेषुतेमयीति ॥ १२ ॥ कथंतर्हिस्थूलसूक्ष्मप्रपंचबाधेनजनाआत्मानंनावगच्छंतीत्याशंक्याह त्रि
भिरिति एभिःपूर्वोक्तैस्त्रिभिस्त्रिविधैर्भावैःप्रकाशप्रवृत्तिनियमाद्यैर्गुणमयैःसत्वरजस्तमोगुणविकारैःइदंचराचरंप्राणिजातंजगच्छब्दवाच्यंमोहितंसत्एभ्योगुणेभ्यःपरंमांनजानाति यथारज्ज्वांसर्पभ्रमेणव्याकु

बलंबलवतांचाहंकामरागविवर्जितं ॥ धर्माविरुद्धोभूतेषुकामोस्मिभरतर्षभ ॥ ११ ॥ येचैवसात्विकाभावाराजसास्ता
मसाश्चये ॥ मत्तएवेतितान्विद्धिनत्वहंतेषुतेमयि ॥ १२ ॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिःसर्वमिदंजगत् ॥ मोहितंनाभिजाना
तिमामेभ्यःपरमव्ययं ॥ १३ ॥ दैवीह्येषागुणमयीमममायादुरत्यया ॥ मामेवंयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतिते ॥ १४ ॥

लःसर्पात्परांरज्जुंनजानातितद्वत् परत्वेहेतुः अव्ययं एतेभावाःपरिणामित्वात्व्ययवंतःअहंतुतद्विपरीतःसाक्षीइत्यव्ययः ॥१३॥ देवस्यजीवरूपेणलीलयाक्रीडतोममसंबंधिनीयंदैवी हिप्रसिद्धा पिंडब्रह्मांडरूपेण
विभक्ताएषाममचिन्मात्रस्यमायामामहंनजानामीतिसाक्षिप्रत्यक्षत्वेनापलापानर्हाअनृतस्यप्रपंचस्येंद्रजालादेरिवप्रकाशिका गुणमयीसत्वरजस्तमोगुणमयी दुरत्ययादुरतिक्रमा येमामेवसर्वभूतस्थंभगवंतंवासु
देवंप्रपद्यंतेविषयीकुर्वंतितएवैतांमायांतरंति अधिष्ठानज्ञानेनैवसमूलस्यभ्रमस्योच्छेदोभवति नतुज्ञानांतरेणवावृत्तिनिरोधेनवेत्यर्थः अयमर्थः जीवेश्वरविभागशून्येशुद्धचिन्मात्रेकल्पितोमायादर्पणश्चित्प्रतिबिं
बरूपंजीवंवशीकृत्यबिंबचैतन्यमनुरुध्यप्रचलति अयस्कांतमनुरुध्येवलोहशलाका इदमेवईश्वराधीनत्वंमायायाः ईश्वरस्यचमायाद्वारासर्वस्रष्टृत्वमपि तथाचश्रुतिः अस्मान्मायीसृजतेविश्वमेत
त्तस्मिंश्चान्योमाययासन्निरुद्धइति तथाचैकैवमायाजीवेश्वरयोरुपाधिर्दर्पणइवबिंबप्रतिबिंबयोर्बिंबप्रतिबिंबभावानाक्रांतमुभयानुस्यूतंशुद्धचिन्मात्रमन्यत्तृतीयंमुक्तप्राप्यं जीवेश्वरौचउपाधिपक्षपातद
र्शांयामल्पज्ञत्वसर्वज्ञत्वशास्यत्वशासितृत्वादिभावंभजेते तावेवतदभावेउपाधिप्रचारदर्शिनौउदासीनबोधरूपतयाजीवसाक्षीश्वरसाक्षीतिशब्दाभ्यांव्यवह्रियेते एवंचजीवईश्वराराधनावाप्रत्यक्तत्वज्ञाने
नमायायांनष्टायांतत्कार्यस्यापिनाशेनसाक्ष्याभावात्साक्षित्वमपिपरित्यज्यबिंबप्रतिबिंबानुस्यूतंशुद्धंतृतीयंचैतन्यंप्राप्नोतीतितदिदमुक्तं दैवीमायेति ममायेतिचैकस्याएवजीवेश्वरसंबंधित्वंजीवस्येश्वरभज
नेनवापातरणमितिच ॥ १४ ॥

कुतस्तर्हि सर्वेत्वां न प्रपद्यंते मायां न तरंतीत्याशंक्याह नमामिति यतो दुष्कृतिनः अतश्चित्तशुद्ध्यभावान्मूढाः आत्मानात्मविवेकहीनाः अतएव नराधमाः मां न प्रपद्यंते कुतो दुष्कृतिनः यतो मायया अपहृतं तिरस्कृतं ज्ञानं असंगं संविद्रूपं ब्रह्म येषां ते अपहृतज्ञानाः एतेन मायाया आवरणशक्तिरुक्ता किंच आसुरं असुराणां विरोचनादीनां भावं चित्ताभिप्रायं आत्मैवेह महय्य इत्यादिना श्रुतं देहेंद्रियसंघात एव सम्यक् संतर्पणीय इत्येवंविधं आश्रिताः एतेन मायाया विक्षेपशक्तिरुक्ता तदेवं मायया स्वरूपानंदमावृत्य देहात्मभ्रमे जनिते स तत्तदभिमानाद्देहादिपुष्ट्यर्थं दुष्कृतं कुर्वंति तेन च मूढाः संतो नराधमाः मां न प्रपद्यंते सर्वानर्थमूलं मायैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ये तु सत्यपि देहाद्यध्यासे मत्तो बिभ्यति मत्प्रीत्यर्थं सुकृतमेवाचरंति तेऽपि चतुर्विधाः न केवलं सर्वे मद्भक्ता मा इत्याशयेनाह चतुर्विधा इति आर्त्तः पीडितः पीडापरिहारार्थी जिज्ञासुः स्वाज्ञाननाशार्थी अर्थार्थी धनाद्यर्थी ज्ञानी चेति चतुर्विधा मां भजंते ॥ १६ ॥ कि सर्वेऽपि समा एते सुकृतिन इति साधारण्येन विशेषणादत आह तेषामिति तेषां मध्ये ज्ञानी विशिष्यते यतो नित्ययुक्तः आर्त्तादयो हि कामिनः कामपूर्त्तौ न मद्भजने युक्ता भवंति अयं तु नित्ययुक्त एकभक्तिश्च एकभावेन भजनं करोति तथा हि आर्त्ता रोगिणः सूर्यं भजंते जिज्ञासवः सरस्वतीं अर्थार्थिनः कुबेरादीन् ततेषां तत्तत्कामार्थित्वेनानेकभक्तित्वं दृश्यते तस्य नित्ययुक्तत्वे एकभक्तित्वे च हेतुः हि यतः ज्ञानिनोऽहमत्यर्थं प्रियः आत्मत्वादेव आत्मा च प्रियः निरुपाधिप्रेमगोचरत्वात् तदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयो वित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादांतरं यदयमात्मेति श्रुतेश्च स च ज्ञानी मम प्रियः भक्तानां दुर्लभत्वादिति भावः ॥ १७ ॥ उदारा इति सर्वेऽप्येते उदारा उत्कृष्टा एव ज्ञानी तु मम आत्मैवेति मम मतं निश्चितं हि यतः स युक्तात्मा अहमेव भगवान्वासुदेव इत्यभेदेन मयि समाहितचित्तः मामेव अनुत्तमां श्रेष्ठां गतिं आस्थितः न तु मत्तोऽन्यदारोग्यादिकं कामयानो मद्भक्तिं करोति किं तर्हि मत्प्राप्त्यर्थमेव मां भजत इत्यर्थः ॥ १८ ॥ किंच वासुदेवः सर्वमिति ज्ञानवान्यो बहूनां जन्मनामंते चरमजन्मनि मां प्रपद्यते सम्यग्दर्शनेनात्मत्वेनापरोक्षीकरोति स महात्मा ब्रह्मभूतः सुदुर्लभ इति योजना ॥ १९ ॥ अन्ये तु तैस्तैः कामैः पुत्रपश्वादिविषयैः हृतज्ञानाः हृतं दूरीकृतं ज्ञानं विवेको येषां ते अन्यदेवताः अहमेतस्या आराधनेनेदं फलमवाप्स्यामीति ... तं तं नियमं चतुर्थ्युपवासादिकं आस्थाय स्वया प्रकृत्या ... आसुर्या वा नियताः निगृहीताः ॥ २० ॥

नमां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतं ॥ आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिं ॥ १८ ॥ बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥ वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेऽन्यदेवताः ॥ तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

[illegible] योयोयोभक्तःसकामो[illegible]यांयांतनुंतादृशीमेवदेवादिरूपांयक्षरक्षोरूपांभूतप्रेतरूपांवामूर्तिं श्रद्धयातादृश्यैवअर्चितुमिच्छति तस्यतस्यभक्तस्यतामेवश्रद्धांसात्त्विकींराजसींतामसींवाऽहंस
[illegible]फलपर्यंतस्थायिनीं ॥२१॥ ततश्चसतयाश्रद्धयायुक्तःसन्तस्यामूर्तेराराधनंससाधनंवशीकरणमीहतेइच्छति ततश्चकामान्विषयान्लभते मयैवविहितान्आज्ञापितान् हितान्ईप्सितान् [illegible]
[illegible]दर्शितं ॥ २२ ॥ अल्पमेधसां अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतिअन्यन्मनुतेन्यद्विजानातितदल्पमितिश्रुतेः द्वैतंअल्पंतत्रैवमेधायेषांते [illegible] तेषांतत्फलं
अंतवत् [illegible]स्यांतवत्त्वादेव तुशब्दोऽभेदेनेश्वरभक्तेभ्योविभेदार्थः यतोदेवयजोदेवान्यजंतेइतिदेवयजस्तेदेवान्अंतयुक्तानेवयांति एवंयक्षरक्षोभक्तायक्षादीनेवयांति भूतप्रेतभक्ताश्चभूतादीनेवेत्यपि
[illegible] मद्भक्तास्तुमामेवानंतंयांति अतस्तेऽनंतफलभाजइत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंतर्हिकुतस्त्वामेवसर्वेनप्रतिपद्यंतइत्याशंक्याज्ञानादित्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तंसर्वोपाधिशून्यत्वेनअस्पष्टमपि[illegible]
व्यक्तिमापन्नं अस्मदादिवच्छरीराभिमानिनंमामबुद्धयोमन्यंते यतःममपरंभावंपरत्वंउत्कृष्टत्वमजानंतः उत्कृष्टत्वमेवविशिनष्टि अव्ययंनव्येतीत्यव्ययंअविनाशिनं अनुत्तमंयस्मादन्यदुत्कृष्टंचनास्ति
निरतिशयमखंडैश्वर्यरूपमित्यर्थः ॥ २४ ॥ कुतस्त्वद्विषयमज्ञानंलोकस्येत्यतआह नाहमिति हेयोगयोगिन् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयोगशब्दः अहंतत्पदार्थःसर्वस्ययोगिनस्त्वंपदार्थमात्राभिज्ञस्यनप्रकाशो

योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहं ॥ २१ ॥ सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभतेचततःकामान्म
यैवविहितान्हितान् ॥ २२ ॥ अंतवत्तुफलंतेषांतद्भवत्यल्पमेधसां ॥ देवान्देवयजोयांतिमद्भक्तायांतिमामपि ॥ २३ ॥ अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नंमन्यंतेमामबुद्धयः ॥
परंभावमजानंतोममाव्ययमनुत्तमं ॥ २४ ॥ नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतः ॥ मूढोयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययं ॥ २५ ॥ वेदाहंसमतीतानि
वर्त्तमानानिचार्जुन ॥ भविष्याणिचभूतानिमांतुवेदनकश्चन ॥ २६ ॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेनद्वंद्वमोहेनभारत ॥ सर्वभूतानिसंमोहंसर्गेयांतिपरंतप ॥ २७ ॥

स्मि तत्रहेतुः मायासमावृतइति भाष्येतुयोगोयुक्तिर्गुणानांघटनंसैवयोगमायाचित्तसमाधिर्वायोगोभगवतस्तत्कृतामायेति भगवत्संकल्पवशवर्त्तिनीमायेत्यर्थः उत्तरार्धःस्पष्टार्थः ॥२५॥ ननुत्वदभिन्नंलोकंत्व
[illegible]मायामोहयतिचेत्त्वांकुतोनमोहयतीत्यतआह वेदाहमिति सत्यं सत्यपिलोकस्यममचाभेदेऔपाधिकभेदस्यसत्त्वात्उपाधिधर्माभिमानित्वाल्लोकोमूढः तदभावाच्चाहंसर्वज्ञइतिविशेषः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥२६॥
केनपुनर्निमित्तेनातीतादीनिभूतानिनजानंतीत्याशंक्याह इच्छेति इच्छारागःद्वेषःताभ्यांसमुत्थितोद्वंद्वमोहःशोभनाशोभनसत्यासत्यनित्यानित्यात्मानात्मसुविपर्ययःअशोभनेशोभनबुद्धिःशोभनेवाअशोभन
बुद्धिरित्येवंरूपस्तेन हेभारतभरतान्वय सर्वभूतानिसर्गेसृष्टिविषयेमोहंअविवेकंयांतिहेपरंतप अयंभावः योहिसृष्टेरुपादानंस्वरूपंचतत्त्वतोजानातिसब्रह्मवित्सर्वज्ञत्वादतीतादीन्जानाति सृष्टौचसर्वेषांमो
होस्ति अशोभनेस्त्र्यादौशोभनाध्यासात् असत्येप्रपंचेसत्यत्वाध्यासात् सत्येचात्मनोऽसंगत्वेऽसत्यत्वाध्यासात् अनित्येस्वर्गादौनित्यत्वाध्यासात् अनात्मनिदेहादावात्माध्यासात् अतोविपर्ययेणसृष्टिज्ञानंप्र
[illegible]तेनयत्सार्वज्ञ्यंनजायतेऽस्मदादीनामिति ॥ २७ ॥

[illegible]शंसमाह येषांत्विति द्वाभ्यां येषां पुनर्जनानां पुण्यकर्मणां पापं अंतगतं अंतं नाशं प्राप्तं द्वितीयाश्रितेति समासः तेद्वंद्वमोहउक्तलक्षणस्तेन निर्मुक्ताः संतः प्रथमं दृढव्रताः शमदमादिदार्ढ्यमाजो
[illegible] ॥ २८ ॥ ततश्च जरामरणयोः [illegible]मोक्षायमामाश्रित्य [illegible]यिसमाहितचेतसो भूत्वाये यतंति यतंते [illegible]वेदांतश्रवणादौ तेतत्सर्ववेदांतप्रसिद्धं कृत्स्नं [illegible] विदुः [illegible]
[illegible]विदः सूत्रकारणयोर्नि[illegible]कलस्य चाज्ञानात् श्रीगोपालबालोपासकास्तु तत्पदलक्ष्यं कृत्स्नं [illegible] विद्योतस्ते अध्यात्मादिकं कात्स्न्येन जानंतिसर्वविदो भवंतीत्यर्थः अनेनयत्ज्ञात्वानेहभूयोन्यत्ज्ञातव्यम[illegible]
[illegible]स्यैकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञायापूर्वं कृतातस्या उपसंहारोदर्शितः अध्यात्मं आत्मनि शरीरे स्थितं प्रत्यगात्मविषयं वस्तु शुद्धं त्वंपदार्थमित्यर्थः कर्म च तत्त्वंपदार्थज्ञानयोः साधनं श्रवणादिकं सर्वं विदुः ॥२९॥ ए
[illegible]पदार्थविवेकं सपोमुक्तिहेतुं समाप्य [illegible]न्युपायभूतान्युपासनानि क्रममुक्तिफलानि विस्तरेण वक्तुकामः संक्षेपेण सूचयति साधिभूतेति अधिभूतं च अधिदैवं च ताभ्यां सहितं साधिभूताधिदैवं तथाऽधियज्ञेनस

येषांत्वंतगतंपापंजनानांपुण्यकर्मणां ॥ तेद्वंद्वमोहनिर्मुक्ताभजंतेमांदृढव्रताः ॥ २८ ॥ जरामरणमोक्षायमामाश्रित्ययतंतिये ॥ तेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मंकर्मचा
खिलं ॥ २९ ॥ साधिभूताधिदैवंमांसाधियज्ञंचयेविदुः ॥ प्रयाणकालेपिचमांतेविदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्या
यांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेज्ञानयोगोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पर्वणितुएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ अर्जुनउवाच किंतद्ब्रह्मकिमध्या
त्मंकिंकर्मपुरुषोत्तम ॥ अधिभूतंचकिंप्रोक्तमधिदैवंकिमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञःकथंकोत्रदेहेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोसिनियतात्मभिः ॥ २ ॥

[illegible]हितं साधियज्ञं च मां ये विदुः उपासते ते युक्तचेतसः यतः नित्यं समाहितचित्तास्ततो मां प्रयाणकालेपि सर्वजनव्यामोहके विदुरेव भावनादार्ढ्यान्मरणकालेपि तस्य ज्ञानस्य प्रमोषो न भवत्यतो भवंति नैरंतर्ये [illegible]
[illegible]तेभ्यो नित्याय अधिभूतादिपदार्थं तु भगवानेव व्याख्यास्यतीति नोक्तवंतो वयं ॥ ३० ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ पूर्वस्मिन्नध्याये
[illegible]जरामरणमुक्तं [illegible] उत्तमानामनुपाधिब्रह्मप्रतिपत्तौ उपलक्षणं मध्यमानामुपास्यं चेति [illegible] विषय एकः उपासनाविषया अथ षट् एवं सप्त प्रश्नविषयास्ते ब्रह्म तद्विदुरित्यध्यायांते [illegible]
[illegible] अधिभूताद्युपासनाक्रममारभ्यते तत्र [illegible] अर्जुन उवाच किंतद्ब्रह्मेति प्रथमः प्रश्नः शेषः स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं को [illegible]
[illegible] ॥ २ ॥

[illegible] किंतद्ब्रह्मेत्यस्योत्तरमक्षरं परमं [illegible] परमं अक्षरं तद्ब्रह्मेतियोजना अक्षरशब्दस्य वर्णेषु रूढत्वात् ओमित्येतदक्षरमित्यादिश्रुतौ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्मेतिस्मृ
[illegible] परममिति विशेषणं प्रणवस्य [illegible] अतश्च एतद्वैतदक्षरं गार्गि [illegible] अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमिति श्रुतिर्[illegible]
[illegible] यद्वा अक्षरशब्देन जीवः कूटस्थोक्षर उच्यते उत्तम पुरुषस्त्वन्य इति गीतासु [illegible] क्षरात्मानावीशते देव एक इति श्रुतौ च कूटस्थपदेनामृतपदेन च विशेषितस्याक्षरपदस्य जीववा
[illegible] क्षरमित्यपेक्षितेउत्वाभावश्छांदसः तथा चाक्षरं जीवाख्यं परमं ब्रह्म परममिति विशेषणेन सोपाधिकस्य पूर्वाध्यायोक्तस्य व्यावृत्तिः नहि जीवस्य सोपाधिकस्य ब्रह्मभावः संभवति [illegible]
[illegible] जायते तयोरभेदायोगात् किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्ने परममिति विशेषणाभावेपि [illegible] कृत्स्नमिति प्रश्नोत्थापके सूत्रे परमत्ववाचिना कृत्स्नपदेन ब्रह्मणो विशेषि[illegible] उत्तरे [illegible] परमिति विशेष

श्रीभगवानुवाच अक्षरंब्रह्मपरमंस्वभावोध्यात्ममुच्यते ॥ भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्म
संज्ञितः॥ ३ ॥ अधिभूतंक्षरोभावःपुरुषश्चाधिदैवतं॥ अधियज्ञोहमेवात्रदेहेदेहभृतांवर॥ ४ ॥

[illegible] प्रश्नेपि तच्छब्देवकृत्स्नत्वस्यैवपठात् ततश्च किंतत्कृत्स्नं ब्रह्मेतिप्रश्ने यदक्षरं जीवाख्यं तदेव अपेतोपाधिसंबंधं सत् कृत्स्नं ब्रह्मेति तत्त्वमसीति महावाक्यार्थः प्रतीचो ब्रह्मभावः प्रतिपादितो भवती [illegible] तथा
[illegible] आगंतुको भावः स्वरूपं स्वभावः शुद्धस्त्वंपदार्थः सोध्यात्ममुच्यते भाष्येतु तस्यैव परस्य ब्रह्मणः प्रतिदेहं प्रत्यगात्मभावः स्वो भावः स्वभावोध्यात्ममुच्यते अध्यात्मशब्देनाभिधीयत इति विसर्गो देवतोद्देशेन द्रव्यत्या
[illegible] संज्ञितः तमेव विशिनष्टि भूतेति भूतानां भावः सात्विकादिः स्वभावः उद्भवश्च तयोः करणात् भूतभावोद्भवकरः तथाहि बुद्धिः कर्मानुसारिणीति कर्मानुसारित्वं भावस्य स्मर्यते तथा उद्भवोपि कर्म
[illegible] सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति ॥ ३ ॥ क्षरो भावो जनिमद्वस्तु कर्मफलभूतं तत्साधनभूतं च तदधिभूतमित्युच्यते अधिदैवतं पुरुषः सर्वा [illegible]
[illegible] हिरण्यगर्भः अधियज्ञो यज्ञाभिमानी विष्णुरंतर्यामी सोहमेव [illegible] अत्रास्मिन्देहे देहभृतांवर ॥ ४ ॥

[illegible] तं [illegible] नास्ति नतस्य [illegible] त्यैवसमवनीयंते [illegible] ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः द्वितीयेशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तज्ज्ञानस्यापिवस्तुतत्त्वविषयत्वा [illegible] तीति [illegible] भावनाफलभूतकालेतत्प्रत्ययोपेक्षा तृतीयचतुर्थयोस्तुकर्मतत्साधनं भूतंच जन्यंवस्तूक्तं तत्रापि भावनापेक्षास्ति अंतकालेप्रबलेनैवकर्मणा [illegible] साधनफलभूतस्यैव [illegible] भावेन तत्र भावनाया वैयर्थ्यात् परिशेषात्अंत्ययोरेवकार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकनिरुपाधिकयोरन्यतरस्य भावनासुदृढाचेदंतकालेतत्प्रत्ययोवश्यंभावीतितयोरन्यतरंरूपंपरमात्मानंस्मरन्

॥६०॥ [illegible] कालेपरंपुरुषमर्चिरादिमार्गेणप्रयाति सब्रह्मलोकप्राप्तिद्वाराक्रमेणमद्भावंमोक्षंयातीत्याह अंतकालेचेति स्पष्टायोजना नास्त्यत्रसंशयइति सोपाधिकब्रह्मोपास्तिप्रकृत्यशतंचैकाचहृदयस्यनाड्यस्तासांमू [illegible] भिनिःसृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिविष्वगन्याउत्क्रमणेभवंतीतितदुपासकस्यगतिपूर्वकस्यामृतत्वस्यश्रवणात् यस्तुशुद्धत्वंपदार्थरूपमध्यात्मवस्तुमात्रंवेदअसौब्रह्मात्मैक्यज्ञानाभावान्न [illegible] कामंतीत्येतद्वाक्यविषयोनभवतिकिंतुशतंचैकाचेत्येतस्यैवविषयः ननुतस्यानुपासकत्वात्कथमेतदितिचेन्न नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छतीतिन्यायेनतस्योभयभ्रष्टत्वासंभवात् कठवल्लीषुनिष्कलम

अंतकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वाकलेवरं॥ यःप्रयातिसमद्भावंयातिनास्त्यत्रसंशयः॥५॥
यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं ॥ तंतमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितः ॥ ६ ॥
तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यच ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयं॥ ७॥

त्यगात्मविदंकेवलयोगिनंप्रकृत्यशतंचैकाचेत्याम्नानाच्च वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाःसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाः तेब्रह्मलोकेतुपरांतकालेपरामृतात्परिमुच्यंतिसर्वेइतिश्रुतेर्निश्चितार्थानांशोधितत्वंपदार्थाना मेवक्रमसुक्तिरवगम्यते नचात्रसुनिश्चितार्थाइत्यनेनब्रह्मात्मैक्यनिश्चयवंतोग्रहीतुंशक्याः तेषांगत्यभावस्यप्रोक्तत्वात् नाप्युपासकाः असंभवात् उपासनाहिनामअतस्मिंस्तद्बुद्धिः यथाशालग्रामेविष्णुबुद्धिरे [illegible] नर्यामिण्यात्मबुद्धिरितिनतद्वंतःसुनिश्चितार्थाइतिवक्तुंशक्यं तस्मादध्यात्मविदांब्रह्मात्मैक्यानवगमादनुपासकत्वेनांत्यप्रत्ययाभावेपिअर्चिरादिमतिप्राप्तिरस्तीतिसर्वमनवद्यं ॥ ५॥ नकेवलं [illegible] [illegible] एवभावनांत्यप्रत्ययवशात्तद्भावप्राप्तिहेतुरपितुकीटस्यजीवतएवभावनाबलात्भाव्यवस्तुभावप्राप्तिर्दृश्यते नंदिकेश्वरस्यचस्मर्यते सहिमहादेवंभावयंस्तत्सारूप्यंदेहांतरंविनैवप्राप्तइतियोगशास्त्रेपि [illegible] अंत्यप्रत्ययवशाद्देहांतरेभाव्यभावप्राप्तिरस्तीतिमत्वातमेवार्थमन्यत्रापिदर्शयति यंयमिति तद्भावभावितःभाव्याकारवासनयारंजितइत्यर्थः ॥ ६ ॥ यस्मादेवंतस्मात्सर्वेषु [illegible] [illegible] सुध्यचेतिचकारात्कर्मोपास्त्योःसमुच्चयोवगम्यते [illegible] एकस्मिन्नेवाधिकारिणि [illegible] [illegible] मय्यर्पितमनोबुद्धि [illegible] मामेवैष्यसि [illegible] अंतकाले [illegible] रणेनेतिशेषः ॥ ७॥

[illegible]सिद्धोति [illegible] अभ्यासयोगयुक्तेन तत्र [illegible]अभ्यास इत्युच्यते [illegible] अभ्यास: [illegible]येवस्तुनि चित्तस्यस्थिरीकरणार्थोयत्न:सचविजातीयप्रत्ययानंतरितसजातीयप्रत्ययप्रवाही
[illegible] तत्र [illegible]सिद्ध:विष्णुप्रतिमादिर्विराडादिर्वा असिद्ध[illegible]प्रतिमादि: [illegible]मनस:प्रतिमाकारतासंपादनेतत्रस्थैर्यसंपादनेचेति [illegible]
[illegible] तत्रयथास्वत:स्वच्छ:स्फटिकोजपाकुसुमोपरागाल्लोहित:स्फटिकइतितत्रलौहित्याध्यास: तत्प्राबल्यात्तत्रैवस्फटिकधी[illegible]पद्मरागत्वाध्यास: [illegible]
[illegible]नैवतदानीमेवकिंचिद्दूरस्थेनिहीनोपलत्वाध्यासइतिउत्तरोत्तराध्यासक्रमेणशुद्धएकएवस्फटिक:पंचविधोभवति एवंस्वत:शुद्धंचैतन्यंमायोपरागात्तदेवेश्वर: [illegible]
[illegible]ध्यास: सूत्रेपिअज्ञानदार्ढ्याद्विराडध्यास: ततएवविराडेकदेशेषुशरीरादिषुआत्मत्वभ्रम: तत्रयथाघटांतर्गत:प्रदीप:घटमात्रंभासयतिघटच्छिद्रात्बहिर्गत:किंचित्प्रभया[illegible]
भासयति सर्वात्मनाघटाद्बहिर्गतस्तुकृत्स्नंभवनोदरवर्त्तिपदार्थजातंप्रकाशयति तद्वद्देहांतर्गताचिति:देहमात्रंभासयति देहच्छिद्राच्चक्षुरादेर्बहिर्गतासतीतत्सन्निकृष्टंकंचिद्विषयंरूपादिकमवभासयति सर्वात्मना
[illegible]युक्त्यादेहकृतपरिच्छेदाभिमानेत्यक्तेतुअपरिच्छिन्नासतीकृत्स्नंविराडात्मानमवभासयति यथोक्तंबाह्यपंथेष्वपि मणिहुतवहतारासोमसूर्यादयोपिक्षितिविषयमिहाल्पंबाह्यमुद्योतयंति सहजलयसमुत्थं
द्योतयेज्ज्योतिरंत:त्रिभुवनमपिसूक्ष्मस्थूलभेदक्रमेणेति सहजलयसमुत्थं सहज:स्वाभाविकोदेहकृतपरिच्छेदाभिमानस्तस्यलयमात्रादेवउत्थितं क्रमेणसंकल्पक्रमेण सदीक्षणमात्राभिनिर्वृत्तत्वात्सर्वस्यप्रा

अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्यगामिना ॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन् ॥ ८ ॥

कृसंकल्पादसत्त्वात् तथाचश्रुति:सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितर:समुत्तिष्ठंतीति दोषनिमित्तंरूपादयोविषया:संकल्पकृताइत्यक्षपादसूत्राच्च दोषारागादय: तदेवंप्रकाशमानेविराजिअहमेवेदं
सर्वोस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकइतिशास्त्रप्रामाण्यादुपासकेनगृहीतोहंग्रहोयद्यपिवस्तुतत्त्वापेक्षयाभ्रांतिरूपस्तथापिस्वाभाविकाद्देहाहंग्रहात्सत्यरूप: यथास्फटिकेहीनोपलत्वग्रहापेक्षयाइंद्रनीलत्वग्रहस्त
[illegible] यथाच[illegible]स्फटिके[illegible]प्रणिधीयमानंचक्षुरुत्तरोत्तरपाटवविवृद्धौइंद्रनीलत्वंबाधित्वापद्मरागत्वंतद्बाधेनलोहितस्फटिकत्वंतद्बाधेनशुद्धत्वंचावगच्छति एवंगुरु[illegible]युक्त्याप्रत्यगात्मनिप्रणिधीयमानं[illegible]
[illegible]आंतरेआंतरेअवतिष्ठते चरमंविशुद्धंरूपंप्राप्यतुस्वयमेवविलीयते यथोक्तं येनत्यजसितत्त्यजेति येनमनसात्यजसिविराडादिभावंतदपिमनस्त्यजेत्यर्थ: तदेवंव्यवहारापेक्षयासिद्धेषु[illegible]
[illegible]स्थिरीकरणार्थोयत्नोभ्यासस्तत्फलभूतोयोग:समाधिर्ध्येयवस्तुन्येवचेतस:स्थैर्यंतेनद्वयेनयुक्तंयच्चेतस्तेन नान्यगामिनाअनन्यगामिना नैकधेतिवत्समास: तेनचेतसा[illegible]
[illegible] पुरुषंपूर्षुलात्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुषइतिनिर्वचनात् दिव्यंद्योतमानं अनुचिंतयन्अहमेवभगवान्सर्वात्मावासुदेवइतिसततंआचार्योपदेशमनुध्यायन्[illegible]
[illegible]संज्ञानामरूपेविहाय तथाविद्वान्पुण्यपापेविधूयपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति परात्सूत्रात्परंअंतर्यामिणं ॥ ८ ॥

तदेवंउपासनायाःस्वरूपमुक्त्वाउपास्यस्यस्वरूपमाह कविमिति कविंक्रांतदर्शिनंसर्वज्ञं पुराणंचिरंतनंअनुशासितारंजगतोंतर्यामिणं अणोःसूक्ष्मादप्याकाशादेरणीयांसंसूक्ष्मतरंयोनुस्मरेत्अनुचिंतयेत् सर्वस्य कर्मफलस्यधातारंविभागेनप्रदातारं अचिंत्यरूपंनास्यरूपंविद्यमानमपिकेनचिच्चिंतयितुंशक्यं आदित्यवर्णंआदित्यस्येवनित्यप्रकाशरूपोवर्णोदीप्यमानतायस्यतंआदित्यवर्णंसर्वजगदवभासकमित्यर्थःतम सःदेहेंद्रियादावनात्मनिआत्माभिमानरूपाऽविद्यातःपरस्तात्पराचीनं सतिदेहाभिमानेनप्रकाशतेयोगयुक्त्यात्यक्तेतुतस्मिन्स्वयमेवप्रकाशतइत्यर्थः॥ ९॥उपासनायाःफलमाह प्रयाणेति प्रयाणकालेमनसाऽच लेनवृत्त्यंतरवर्जितेन भक्त्याभगवतिवासुदेवेआराध्यत्वबुद्ध्यायुक्तोयोगबलेनयोगोमनःप्राणेंद्रियक्रियानिरोधोहृदयपुंडरीकेतेषांवशीकरणमित्यर्थः तस्यैवबलेनचयुक्तोभूमिकाजयक्रमेणप्रागेवमूलाधारादि ब्रह्मरंध्रांतस्थानेषुआरोहावरोहक्रमेणसंचारितपवनोंतकालेभ्रुवोर्मध्येआज्ञाचक्रेप्राणंआवेश्यसुषुम्नयानाड्यामूलाधारादुत्थापनपूर्वकंसम्यक्निवेश्यस्थापयित्वा स्थापनप्रयोजनंतुअन्यविस्मरणपूर्वकंदिव्य·

कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात् ॥ ९ ॥
प्रयाणकालेमनसाचलेनभक्त्यायुक्तोयोगबलेनचैव॥ भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंपरंपुरुषमुपैतिदिव्यं॥ १०॥

पुरुषचिंतनं तच्चभ्रूमध्यादुपर्युन्नीयमानेवायौमनोमूर्छामापद्यतइतितस्यामवस्थायांनभवतीत्यंत्यप्रत्ययस्तत्रैवसंपाद्यस्ततोर्चिरादिमार्गपर्वणाअमानवस्यपुरुषस्यस्थानविशेषप्रापकंस्यप्राप्यस्थानस्यचतस्मि न्नेवस्मरणंकर्त्तव्यं तद्वासनावासितंमनो भ्रूमध्याद्योगिनाऊर्ध्वयानाड्याउत्क्षिप्तेप्राणेमुक्तेषुवद्ब्रह्मांडखर्परंभित्वाप्रचलितेसतिलब्धवृत्तिकंभूत्वापूर्वसंस्कारप्राबल्याद्योगमाहात्म्याच्चदिव्योपाध्युपेतमर्चिरादिपर्व देवताभिरभिपूज्यमानमुत्तरोत्तरंस्थानंप्रत्यतिवाह्यमानममानवेनचपुरुषेणसंगच्छमानंतेनचयथाभिलषितंस्थानंप्रापितमात्मानंपश्यति तदिदमुक्तंभ्रुवोर्मध्येसम्यक्प्राणमावेश्येति सएवंकृत्वायोगीकविंपुराण मित्युक्तलक्षणंपरंपुरुषंहिरण्यगर्भाख्यंसर्वस्यभूतजातस्यजनयितारंनारायणादिशब्दप्रतिपाद्यंउपैतिसमीपेप्राप्नोति तल्लोकंप्राप्नोतीत्यर्थः नहिपौराणिकानामिववैदिकानांमतेब्रह्मविष्णुरुद्रलोकानामुपर्युपरि कल्पनास्ति किंतर्हिसर्वेहिरण्यगर्भलोकाख्येसत्यलोकएवांतर्भवंति पराहिसोपासनकर्मोर्जितिर्हिरण्यगर्भप्राप्स्यंतेतिबृहदारण्यकेतद्भाष्यादौचस्पष्टं ॥ १० ॥

भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्येत्युक्तंतत्किंकृत्वाकर्त्तव्यंतत्कृत्वाचकिंकर्त्तव्यमित्येतद्द्वयंवदिष्यंस्तत्रप्रतीकत्वेनचिंत्यंप्रणवंतावद्वाच्यवाचकयोरभेदविवक्षयास्तौति यदक्षरंप्रणवाख्यंवाचकंवेदविदोवेदादौवदंति यद्वाय दक्षरंब्रह्मतद्वाच्यं एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्येवंलक्षणंवावेदविदउपनिषद्विदोवदंति यच्चयतयोविशंतिब्रह्मप्रतीकत्वेनशरणीकुर्वंति पक्षेसम्यग्दर्शनेसतिसरित्सागरन्यायेन यत्प्रविशंतियतयः यत्अक्षरमिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतीतिपक्षद्वयेपिसमानं तत्तेपदंवर्णत्रयात्मकंपदनीयंवास्थानंविष्णोःपरमंपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये अयंचवाच्यवाचकयोरभेदःश्रुतिछायययागम्यते अन्यत्रधर्मादन्यत्रा धर्मादितिसर्वधर्मातीतंब्रह्मप्रकृत्य सर्वेवेदायत्पदमामनंतितपांसिसर्वाणिचयद्वदंति यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणब्रवीम्योमित्येतदित्योंकारेणोपसंहारात्तत्फलंचप्रतीकभावात् ओंकारंप्रतीकत्वेनप्रक ल्प्यतद्वाराशुद्धंशबलंवाब्रह्मप्रतिपत्तव्यं तथाचश्रुत्यंतरे एतद्वैसत्यकामपरंचापरंचब्रह्मयदोंकारइत्युपक्रम्यतस्मादेवंविद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतीतिदृष्टं आयतनंशालग्रामवत्प्रतीकंतेन॥ ११ ॥भ्रुवोर्मध्येकथं प्राणमावेशयेदित्यतआह सर्वेति सर्वाणिशब्दादिविषयग्रहणद्वाराणींद्रियाणिसंयम्यनिगृह्य तथाहृदिमनोपिनिरुध्य तेषांकंचुकभूतंप्राणंमूर्द्धन्यनाड्यासुषुम्नाख्ययामूर्ध्निभ्रुवोर्मध्येआधाय कथं योगधारणां

यदक्षरंवेदविदोवदंतिविशंतियद्यतयोवीतरागाः॥ यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदि निरुध्यच॥ मूर्ध्न्याधायात्मनःप्राणमास्थितोयोगधारणां॥ १२॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन्॥ यःप्रयातित्यजन्देहंसयाति परमांगतिं॥ १३॥ अनन्यचेताःसततंयोमांस्मरतिनित्यशः॥ तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्ययोगिनः॥ १४॥

योगशास्त्रोक्तांधारणांमनसोदेशविशेषनिबंधिनींआस्थितःअनुतिष्ठन्सन् ॥ १२ ॥ मूर्ध्निप्राणमाधायकिंकुर्यादितआह ओंकाररूपंएकाक्षरंएकंचतदक्षरंचवर्णोब्रह्मचतद्व्याहरन्उच्चरन्मांचब्रह्मभूतंअनुस्मर न्योहिदेवदत्तंस्मृत्वातन्नामव्याहरतितस्मैदेवदत्तोभिमुखोभवत्येवंब्रह्मणोनामोच्चारणेनसन्निहिततरंव्यापकंब्रह्मसाधकस्यसन्निधीयते सन्निहितेचब्रह्मणियोदेहंत्यजन्म्रियमाणःप्रयातिऊर्ध्वनाड्याउत्क्रामति संपरमांगतिंसन्निकृष्टब्रह्मरूपांयाति ब्रह्मैवप्रकृत्यश्रूयते एषास्यपरमागतिरेषास्यपरमासंपदेषोस्यपरमआनंदइति तामेवगतिंशुद्धंब्रह्मैवप्राप्नोतिब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारा ॥ १३ ॥ इयंमतिरतीवदुर्लभेतिमामंस्थाइ त्याह अनन्येति नास्तिअन्यत्रचेतोयस्यासौअनन्यचेताइत्यनेनस्मरणेआदरउच्यते सततमितिनैरंतर्यं योमांस्मरतिनित्यशइतिदीर्घकालत्वं यावज्जीवंस्मरतीत्यर्थः तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्यनित्येयो गिनामावश्यकेयुक्ताहारविहारादौयमनियमादौचयुक्तस्यावहितस्ययोगिनःयोगमनुतिष्ठतः ॥ १४ ॥

त्वल्लाभेपिकिंस्यादतआह मामिति मामुपेत्यपुनर्द्वितीयवारंजन्मनाप्नुवंति यज्जन्मदुःखानामालयभूतंमूढदृष्ट्याकिंचित्सुखालयत्वेपिअशाश्वतंनश्वरंतुच्छमित्यर्थः केनाप्नुवंति महात्मानोयोगेनजितचित्ताः अतएवपरमांसंसिद्धिंमोक्षंगताः अगताअपिप्रत्यासन्नत्वाद्गताएव तथाब्रह्मलोकगतान्प्रकृत्यस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति प्रतिसंचरेब्राह्मेप्रलये परस्यचतुर्मुखस्यअंतेनाशे ॥१५॥ त्वदलाभेपिकिंस्यादतआह आब्रह्मेति आब्रह्मभुवनात्ब्रह्मलोकमभिव्याप्य ब्रह्मलोकेनसहैवेत्यर्थः लोकाःपुनरावर्त्तिनः पुनरावृत्तिस्वभावाः हेअर्जुन शेषंस्पष्टं अत्रेयंव्यवस्था ये क्रममुक्तिफलाभिर्दहरादिविद्याभिःब्रह्मलोकंगतास्तेतत्रैवज्ञानंप्राप्यब्रह्मणासहमुच्यंते येतुपंचाग्निविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेऽनुपासितपरमेश्वराःपुनरावर्त्तंतइति ॥१६॥ आवृत्तिभाजांकालपरिच्छेदमाह सहस्रेति युगशब्दोत्रचतुर्युगपर्यायःचतुर्युगसहस्रंतुब्रह्मणोदिनमुच्यतइतिपुराणांतरदर्शनात् सहस्रंचतुर्युगानिपर्यंतोवसानंयस्यचतुर्युगसहस्रंब्रह्मणोदिनं रात्रिरपितावतीत्याह रात्रिमिति अत्रापिचतुर्युगसहस्राणांअंतेभवतितांचतुर्युगसहस्रांतां तेप्रसिद्धाअहोरात्रविदोजनाविदुः ॥ १७ ॥ किंब्रह्मणोह्निजायतेकिंवारात्रावित्यतआह अव्यक्तादिति अत्रदैनंदिनसृष्टिप्रलययोःप्रकृतत्वादव्यक्तशब्देननाव्याकृतंवियदादिकारणमिहग्राह्यं तदाआकाशादीनांसत्त्वात् किंतर्हिप्रजापतेःस्वापावस्थैवेहाव्यक्तशब्दार्थः अयंभावः प्रजापतेःस्वापकालेतत्कल्पितःस्थावरजंगमप्रपंचःसर्वोपितदीयेऽज्ञानेऽव्याकृताख्येलीयतेरात्र्यागमे त

मामुपेत्यपुनर्जन्मदुःखालयमशाश्वतं ॥ नाप्नुवंतिमहात्मानःसंसिद्धिंपरमांगताः ॥ १५ ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्त्तिनोर्जुन ॥ मामुपेत्यतुकौंतेयपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांतेऽहोरात्रविदोजनाः ॥ १७ ॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयःसर्वाःप्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥ भूतग्रामःसएवायंभूत्वाभूत्वाप्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशः पार्थप्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ परस्तस्मात्तुभावोन्योव्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ॥ यःससर्वेषुभूतेषुनश्यत्सुनविनश्यति ॥ २० ॥

थादिवसागमेपुनस्ततएवयथापूर्वमाविर्भवति एवंदृष्टिसृष्टिन्यायेनास्मत्कल्पितोप्ययंवियदादिप्रपंचोऽस्मत्सुषुप्तौलीयतेअस्मत्प्रबोधेयथापूर्वंप्रादुर्भवतीति ॥ १८ ॥ कृतहानाकृताभ्यागमदोषापनुत्तयेबंधमोक्षशास्त्रप्रवृत्तिसाफल्यायचअविद्यादिवशादवशोयंभूतग्रामःपुनःपुनर्भूत्वापुनःपुनःप्रलीयतइत्याहवैराग्योत्पादनार्थं भूतग्रामइति अहरागमेभूत्वाभूत्वारात्र्यागमेप्रलीयतइतियोजना सएवभूत्वाप्रलीयतेनान्योऽभिनवोभवतीत्यर्थः कुतः यतोऽवशः अविद्याकामकर्माधीनस्तस्मात्सर्वानर्थबीजभूतायाअविद्यायाविद्ययाउच्छेदेजंन्ममरणप्रवाहविच्छेदायावश्यंयतितव्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ एवंब्रह्मभुवनांतानामावृत्तिंव्याख्याययत्प्राप्तानामावृत्तिर्नास्तितदक्षरंपरमंब्रह्मेत्युपक्रांतंवस्तुलक्षयति परस्तस्मादितित्रिभिः परइति तस्मादव्यक्तात्भूतग्रामबीजभूतादविद्यालक्षणादनृतात् अन्योऽत्यंतविलक्षणोभावःसत्ता तुशब्दात्पराभिमतंसत्तासामान्यंवारयति तस्यसामान्यादिभ्योव्यावृत्तत्वात् अस्यचसर्वानुगतत्वात् सनातनोनित्यैकरूपः उपाधिमान्हिउपाधिविक्रिययानित्यंविक्रियतइवभाति अयंत्वनुपाधित्वान्नित्यैकरूपएवयःसभावःसर्वेषुभूतेषुवियदादिषुनश्यत्सुनविनश्यतिकेवलसत्तारूपत्वात् एतेनतस्यकालत्रयाबाध्यत्वंनित्यत्वंचोक्तं ॥ २० ॥

[illegible] अक्षरोश्नुते व्याप्नोतीति विविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं तंभावंपरमांगति ब्रह्मलोकांतागतिरपरमाकार्यत्वात् इयंतुपरमाकार्यकारणातीतत्वात् आहुःएषास्यपरमागतिरित्या-
दयःश्रुतयः यंभावंप्राप्यननिवर्त्ततेपुनःसंसारेनपतंति तदितिविधेयापेक्षंक्लीबत्वं सएवममविष्णोःपरमंउपाध्यस्पृष्टं धामप्रकाशः तद्विष्णोःपरमंपदमितिश्रुतिप्रसिद्धंनिष्कलंब्रह्म ॥ २१ ॥ एवंज्ञेयंसत्यमपि[illegible]
ब्रह्मो[illegible]त्कारणमुपासनीयमितोन्यदित्याह पुरुषइति तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः हेपार्थयोयंभक्त्याआराधनेनउपासनेनेतियावत् कीदृश्याअनन्ययामास्यन्योयस्यांनातयाउपास्योपासकभेदमंतरे-
णअहंपदरूपयेत्यर्थः तयाभक्त्यायोलभ्यःसपरःपूर्वोक्तादव्यावृत्तानानुगतादक्षरादन्यःकारणात्मेतियावत् लभ्यत्वादेवास्यान्यत्वमपि नह्यात्माचलभ्यश्चेतियुज्यते अस्यकारणत्वमेवाह यस्येति यस्यपुरुष-
स्यांतस्थानिबीजेद्रुमइवसर्वाणिवियदादीनिस्थावरजंगमानिचयेनचइदंसर्वंततंव्याप्तमुपादानत्वात्सभक्त्यालभ्यतइतियोजना ॥२२॥ पूर्वोक्तानामोंकारद्वारासगुणब्रह्मविदांक्रममुक्तिभाजांब्रह्मप्रतिपत्तयेउ-

अव्यक्तोक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिं ॥ यंप्राप्यननिवर्त्ततेतद्धामपरमंमम ॥ २१ ॥ पुरुषःसपरःपार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्यया ॥ यस्यां
तस्थानिभूतानियेनसर्वमिदंततं ॥ २२ ॥ यत्रकालेत्वनावृत्तिमावृत्तिंचैवयोगिनः ॥ प्रयातायांतितंकालंवक्ष्यामिभरतर्षभ ॥ २३ ॥
अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासाउत्तरायणं ॥ तत्रप्रयातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः ॥ २४ ॥ धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणा-
यनं ॥ तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीप्राप्यनिवर्त्तते ॥ २५ ॥ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते ॥ एकयायात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्ततेपु-
नः ॥ २६ ॥ नैतेसृतीपार्थजानन्योगीमुह्यतिकश्चन ॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुयोगयुक्तोभवार्जुन ॥ २७ ॥

त्तरामार्गावक्तव्यइत्यतआह यत्रेति आवृत्तिमार्गोभ्यासोऽनावृत्तिमार्गस्तुत्यर्थः योगिनइति योगिनःकर्मिणश्चोच्यंते तेषांयथायोगंमार्गद्वयविभागः शेषंस्पष्टं ॥ २३ ॥ तत्रोपासकानांदेवयानंपंथानमाह अ-
ग्निरिति अग्निर्ज्योतिरित्यर्चिरभिमानिनीदेवतालक्ष्यते एवंअहरित्यहरभिमानिनी एवंशुक्लपक्षस्यषष्ठमाससंमितोत्तरायणस्यचाभिमानिन्यौदेवतेएव एतच्चान्यासामप्युपलक्षणं तत्रप्रयाताउत्क्रांताब्रह्मकार्यं
ब्रह्मतद्द्वारापरंचगच्छंति ब्रह्मविदोब्रह्मोपासकाजनाः ॥ २४ ॥ एतेनचधूमोरात्रिरित्येषोपिधूमादिमार्गःकर्मिणामपक्वयोगिनांचउचितआवृत्तिफलश्चव्याख्यातः ॥ २५ ॥ उक्तौमार्गावुपसंहरतिशुक्लेति शुक्ला
ज्ञानहेतुत्वादर्चिरादिगतिः तदभावात्कृष्णाधूमादिगतिः एकयाशुक्लया अन्ययाकृष्णया ॥ २६ ॥ एतेसृतीमार्गौआवृत्त्यनावृत्तिफलेजानन्योगीनमुह्यतियोगभ्रष्टोऽयतिरल्पप्रयत्नश्चयोगीनभवति कश्चन
कोपि यस्मादेवंतस्मात्सर्वेष्वित्यादिस्पष्टं ॥ २७ ॥

पुनश्चकलानिरुद्धयेयोमंस्तौति वेदेष्विति वेदेषुसम्यगधीतेषुयज्ञेषुतपःसुचसम्यगनुष्ठितेषुदानेषुचसम्यग्दत्तेषुयत्पुण्यंतत्फलंचेतिपुण्यफलंसर्वेषुसमुच्चितेषुयत्प्रदिष्टंशास्त्रेषुतत्सर्वंयोगीअत्येतिअतिक्रामतिकार्य ब्रह्मलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः किंकृत्वाइदंपूर्वोक्तमुपासनंविदित्वाज्ञात्वानुष्ठायच ततश्चकिमित्यतआह परंस्थानंनिर्विशेषंब्रह्मउपैतिप्राप्नोतिचक्रमेणेत्यर्थः आद्यंनतुकेनचिन्निर्मितं तदनेनाध्यायेनध्येयंतत्पदा र्थोव्याख्यातः अपिमेध्यायेज्ञेयंब्रह्मव्याख्यास्यति ॥ २८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ३२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
पूर्वाध्यायेकिंतद्ब्रह्मेत्यादिसप्तप्रश्न्यांअक्षरंब्रह्मपरममित्यादिनासंक्षिप्यव्याख्यातायांतज्ज्ञानस्यपृथक्प्रयोजनाकांक्षायांकर्मविदआधिभौतिकंधूमादिमार्गप्राप्यंस्थानमितिनिरूपणेनप्राप्यप्रापकादिविभागोद र्शितः तेनकर्माधिभूतेव्याख्याते तथासूत्रांतर्यामिणोरुपासकस्यार्चिरादिमार्गेणक्रममुक्तिस्थानप्राप्तिरित्युक्तंतेनाधिदैवाधियज्ञौव्याख्यातौ ओमित्येकाक्षरमित्यादिनाअंतकालेकथंज्ञेयोसीत्यस्योत्तरंव्या ख्यातं नदेवंध्येयब्रह्मविद्यासांगानिरूपिता परिशिष्टमाद्यंज्ञेयब्रह्मविषयंप्रश्नद्वयंकिंतद्ब्रह्मकिमध्यात्ममितितद्विवरणायनवमोध्यायआरभ्यते नकेवलंअर्चिरादिगतिप्राप्याकालांतरएवमुक्तिरस्तिकिंत्विहैवस द्योमुक्तिरस्तीतिविशेषंवक्तुंश्रीभगवानुवाच इदंतुतेइति इदंवक्ष्यमाणं तुपूर्वस्माद्ध्येयाद्विलक्षणंज्ञेयंतेतुभ्यंगुह्यतममतिगोप्यंप्रवक्ष्यामि अनसूयवेअसूयागुणेषुदोषाविष्करणंतद्रहिताय ज्ञानंज्ञप्तिमात्रस्वरू

वेदेषुयज्ञेषुतपःसुचैवदानेषुयत्पुण्यफलंप्रदिष्टं॥ अत्येतितत्सर्वमिदंविदित्वायोगीपरंस्थानमुपैतिचाद्यं॥२८॥ इतिश्रीम०भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता सूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः॥ ८ ॥ पर्वणितुद्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ ॥७॥ श्रीभगवानुवाच इदंतुतेगु ह्यतमंप्रवक्ष्याम्यनसूयवे॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥ १ ॥ राजविद्याराजगुह्यंपवित्रमिदमुत्तमं॥ प्रत्यक्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्तुम व्ययं॥ २ ॥ अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप॥ अप्राप्यमांनिवर्त्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

पंब्रह्म विज्ञानेनानुभवेनसहितंनतुकेवलंपारोक्ष्येणयत्ज्ञानंज्ञात्वासाक्षात्कृत्यअशुभात्संसारान्मोक्ष्यसे अत्रयत्सप्तमादौ ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतइतिप्रतिज्ञातं यस्यचविज्ञानायशाखाचंद्रन्यायेनोप लक्षणीभूतंजगत्कारणंब्रह्मतत्रैवनिरूपितं यद्विज्ञानेऽधिकारसंपत्त्यर्थंतस्यैवसगुणस्योपासनमुक्तं तदिहसर्वशेषीभूतंब्रह्मवक्तव्यमितितथैवप्रतिजानीतेवचनमात्रेणैवात्रापरोक्षंज्ञानंजायतइतिनत्वतत्रैवव्युत्पादि तंनविस्मर्त्तव्यं ॥१॥ एतदेवस्तौति राजविद्येति विद्यानांराजाइतिराजविद्याअध्यात्मविद्या गुह्यानांराजाइतिराजगुह्यं राजदंतादिषुपरमित्युपसर्जनस्यपरनिपातः पवित्रंपावनं उत्तमंपूर्वापरदुरितनाशाश्लेष हेतुत्वात्प्रायश्चित्ताद्यपेक्षयाश्रेष्ठं प्रत्यक्षावगमंप्रत्यक्षंनित्यापरोक्षंयत्प्रत्यगात्मवस्तुतदेवयाथात्म्येनावगम्यतेऽनेनेतिप्रत्यक्षावगमं प्रत्यक्षेणसुखादिवदगमोयस्येतिवा अस्मिन्पक्षेविज्ञानसहितमितिविशेषणस्य श्लोकांतरस्थत्वान्नतेनपौनरुक्त्यदोषः तर्हिअपूर्वत्वाभावान्निष्फलंस्यादतआह धर्म्यंधर्मादनपेतं तथाहि क्षणमपिप्रत्यगात्माकारवृत्तौसत्यांश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति त र्हिदुःसाध्यंस्यान्नेत्याह सुसुखंकर्तुमिति कर्त्तुंसंपादयितुंआविष्कर्त्तुंसुसुखंअनायाससाध्यं अज्ञानापनयमात्रसिद्धत्वात् तर्हिआशुविनाशिफलंचेत् अव्ययं वस्तुमात्रविषयत्वात् अनंतफलंनतुकर्मफलव न्नश्यति ॥ २ ॥ तर्हिकुतएतज्ज्ञानंसर्वेनसंपादयंतीत्याह अश्रद्दधानाइति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३ ॥

एवंस्तुत्याभिमुखीकृत्ययद्वक्तव्यंतदाह मयेति मयाइदंसर्वंजगत्ततंव्याप्तंउपादानत्वात् कनकेनेवकुंडलादीनि ननुप्रागेवैतदुक्तंअहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेति तथाचराजविद्येत्यादिस्तुतिरस्थानेएवक्तास्यात् वक्तव्यविशेषाभावादितिचेत् अत्रब्रूमः यथायतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेतीतिज्ञेयस्यब्रह्मणोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वमुक्त्वातस्यानुगमंअन्नादिशब्दशब्दितेषुविराडादिषुदर्शयति अन्नात्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते प्राणात्ध्येवेत्यादिना तस्यनिर्णयवाक्यंतु आनंदात्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतेइति सैषाभार्गवीवारुणीविद्येतितत्रैव विद्यायाःपर्यवसानाभिधानात् एवमिहापिसप्तमे भूमिरापोनलोवायुरित्यादिनासर्वभूतात्मकस्यविराजोजगज्जन्मादिहेतुत्वंप्रदर्श्यपश्चादहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेत्यनेनमायाशबलेपितत्प्रदर्श्यइदानींशु

मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्त्तिना ॥ मत्स्थानिसर्वभूतानिनचाहंतेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

द्धेप्रत्यगात्मन्येवतद्दर्शयतिस्थूलारुंधतीन्यायेनप्रतिपत्तिसौकर्यार्थमितिगम्यते राजविद्येत्यादिनास्तुतत्वात् यथाकश्चिद्दुर्लक्ष्यांसूक्ष्मामरुंधतींदिदर्शयिषुस्तत्समीपस्थांस्थूलांतारामरुंधतीतिग्राहयित्वातिप्रतिपद्यते घानेनैवक्रमेणप्रतिपत्ता एवमिहापिकार्यकारणप्रतिपत्तिद्वाराअकार्यकारणस्यशुद्धस्यप्रतिपत्तिर्युक्ता अतएवभगवान्भाष्यकारोमयाततमिदंसर्वमित्यत्रमयाममयःपरोभावस्तेनततंव्याप्तमितिव्याचख्यौ नत्वहंसर्वस्यजगतःप्रभवइत्यत्रममयःपरोभावःससर्वस्यजगतःप्रभवइति सचभगवतःकारणात्मनःपरोभावःपरमानंदएवतेनैवचेदंततं आनंदात्ध्येवेत्युदाहृतश्रुतेस्तस्यैवजगदुपादानत्वेनतदीयसत्तास्फूर्त्तिभ्यांजगतोव्याप्तत्वात् अतएवाव्यक्तमूर्त्तिनेतिविशेषणं मायाशबलंहिकारणंबुद्धिग्राह्यत्वात्करणगोचरःशुद्धंहिबुद्धेःपरत्वात्करणागोचरइति किंभूताकारेणानंदःपरिणमतइत्यतआह मत्स्थानीति मयिप्रत्यगानंदेरज्ज्वांस्रक्सर्पदंडधारादयइवसर्वभूतानिस्थितानिअतोमत्स्थानीत्युपचारादुच्यंते अधिष्ठानाध्यस्तयोर्वास्तवसंबंधायोगात् एतदेवाह नचेति नचाहंपरमानंदस्तेषुभूतेष्ववस्थितोस्मिघटादप्रविवम्बत् अपरिणामित्वादेव ४

एवमभ्युपगतंआनंदस्यजगदधिकर्ताधिष्ठानत्वंतदप्यपवदति नचमत्स्थानीति अयंभावः अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतइतिवार्तिकोक्तेरज्ञानमेवजगत्कारणं
तच्चतुच्छं अहंचासंगः ततश्चतुच्छतरेणतत्कार्येणभूताख्येनममासंगस्यआधाराधेयभावसंबंधोऽनिर्वचनीयोप्यस्ति आस्तांतर्हिरज्ज्वादिकमनिर्वचनीयेनसर्पादिनासंबध्यते अहंतुसर्वदानावृतःसाक्षिरूप
त्वात्तत्संबंधशून्यइतिनचमत्स्थानिभूतानीत्युक्तमिति ननुसाक्षिणस्तवब्रह्मणोयुवासुखीचेतिप्रतीत्यैवभूतसंबंधानुभवात्कथंनचमत्स्थानीत्युक्तिरित्याशंक्याह पश्यमेयोगमैश्वरमिति मेममभूतैःसहयोगंयु
क्तिंघटनांपश्य ऐश्वरंईश्वरेणमायाविनानिर्मितं गगनेगंधर्वनगरमिव अतएवममकारणशरीरस्यआत्माप्रत्यगानंदोभूतभृदपिभूतस्थोन चकारोप्यर्थेभिन्नक्रमश्च खमिवगंधर्वनगरंभृदपितत्स्थंन तस्यतदाका
रेणपरिणामासंभवात् एवंरूपोपिपरानंदरूपोममात्मासभूतभावनःभूतानांवृद्धिकरः एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादित्यादिश्रुतिभ्यः आ
काशेअव्याकृताख्येस्वाधिष्ठानभूतआनंदोऽनुस्यूतोनस्यात्तर्हिप्राणापानक्रियांकश्चिदपिनकुर्यात् कारणागतंजाड्यंकार्येपिस्यात् आकाशेआनंदानुबंधेतुकारणस्यचेतनत्वात्कार्यमपिचेतनावत्स्यादितिश्रु

नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरं॥ भूतभृन्नचभूतस्थोममात्माभूतभावनः ॥ ५ ॥ य
थाकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान्॥ तथासर्वाणिभूतानिमत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

त्यर्थः बृहदारण्यकेपि यदूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमे यद्भूतंचभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआकाशएवतदोतंचप्रोतंचेतिमायाविनिसर्वस्योतप्रोतत्वमुक्त्वाकस्मिन्नुखल्वाकाशओतश्च
प्रोतश्चेत्यस्योत्तरं एतस्मिन्नुखल्वक्षरेगार्गिआकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्थूलादिलक्षणस्याक्षरस्याकाशाधारत्वमुक्तं तस्माद्युक्तमुक्तंआकाशशरीरेणभगवताकारणोपाधिनिष्कृष्टचिन्मात्राभिप्रायेणममात्माभूत
भावनइति ॥५॥ श्लोकद्वयोक्तेर्थेदृष्टांतमाह यथेति यथालोकेआकाशेस्थितोनित्यंसदावायुःसर्वत्रगःपरिमाणतश्चमहान् तथासर्वाणिभूतानिसर्वमतेमयिअसंश्लेषेणैवस्थितानीत्येवमुपधारयेतिप्राचः किंतद्ब्र
ह्मेतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तंअक्षरंपरमंब्रह्मेति अक्षरसंज्ञंशुद्धस्त्वंपदार्थएवनिरुपाधिकंब्रह्मेत्युक्तं तन्निरुपाधिकंब्रह्मश्लोकद्वयेनव्याख्यातं इदानींतस्याक्षराख्येनजीवेनाभेदंसदृष्टांतमाह यथेति वायुःसूत्रात्मा वा
युर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः सर्वत्रगइतिसमष्टिलिंगत्वात्तस्यसर्वगतत्वं महानितिबाह्यवायुव्यावृत्त्यर्थं सयथाआकाशस्थितःअव्याकृताकाशेस्वकारणेस्थितः नित्यमितिकालत्रयेपितस्याकाशसंबंधउक्तः स
र्वाणिभूतानिउपाधिनिष्कृष्टत्वंपदार्थरूपीचेतनवर्गः बहुत्वंलोकाभिप्रायेण यथाकार्यंसर्वंउत्पत्तेःप्राङ्नाशादूर्ध्वंमध्येचस्वकारणएवाभेदेनतिष्ठति एवंसर्वोपिजीववर्गःउपाध्युत्पत्तेःप्राक्तन्नाशादूर्ध्वंमध्येवा
परमात्मन्येवाकाशादिवपरस्मात्कालत्रयेपिनातिरिच्यतइत्यर्थः एतेनजीवब्रह्माभेदकथनेनतत्त्वमावोध्यात्ममुच्यतइतियदागुक्तंब्रह्मैवजीवइतितद्द्विस्तं ॥ ६ ॥ ॥६४॥

नन्वेवंउपाधिरहितस्यैवब्रह्मणिलयश्चेदुपाधेःकामतिरित्याशंक्याह सर्वेति सर्वाणि भूतानिस्थावरजंगमशरीराणिमामिकांममायाविनःप्रकृतिंत्रिगुणात्मिकांअपरांसूक्ष्मभूम्याद्यात्मिकांयांतिप्रविशंति कदायां
तिकल्पक्षये पुनश्चतान्येवभूतानिप्रकृतौसुप्ताविवसंस्कारात्मनास्थितानिएकतांगतानिकल्पादौविसृजामिविविधरूपेणसृजाम्यहंकारणात्मामायावी ॥७॥ एतदेवाह प्रकृतिमिति एवमविद्यालक्षणांस्वांप्रकृतिं
अवष्टभ्यआश्रित्यतांविनाकेवलस्यस्रष्टृत्वासंभवात् इमंभूतग्रामंपुनःपुनर्विविधंसृजामि किंभूतंप्रकृतेर्वशात्स्वभाववशात् अवशंरागद्वेषाद्यधीनं ॥ ८ ॥ ननुविषमांसृष्टिंकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्यातामतआह
नचेति तानिविषमसृष्टिरूपाणिकर्माणिमांननिबध्नंति तत्रहेतुः उदासीनवदासीनमिति यथापर्जन्योबीजविशेषेषुरागंकेषुचिद्द्वेषंचाकृत्वाउदासीनःसन्वर्षति एवमीश्वरोपिपुण्यवत्सुरागंपापिषुद्वेषंचाकुर्वन्ज
गत्सृजति तत्तदसाधारणकर्मबीजवशात्तेतेविभिन्नंफलंप्राप्नुवंतीतिनेश्वरवैषम्यादीत्यर्थः॥ ९॥ ननुविसृजामिउदासीनवदासीनमितिपरस्परविरुद्धमुच्यतइत्याशंक्याह मयेति मयाकूटस्थेनअध्यक्षेणअयस्कां
तकल्पेनप्रवर्त्तकेनप्रकृतिःचराचरंजगत्सूयतेउत्पादयति अनेनअध्यक्षत्वेनैवहेतुना हेकौंतेयजगद्विपरिवर्त्ततेजन्माद्यवस्थासुभ्रमति अयस्कांतवदहमुदासीनश्चस्रष्टिप्रवर्त्तकश्चभवामीतिभावः तथाचमंत्रवर्णः

सर्वभूतानिकौंतेयप्रकृतिंयांतिमामिकां॥ कल्पक्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृजाम्यहं॥ ७॥ प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः ॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमव
शंप्रकृतेर्वशात्॥ ८ ॥ नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय॥ उदासीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु॥ ९॥ मयाध्यक्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरं॥ हेतुनानेनकौं
तेयजगद्विपरिवर्त्तते ॥ १० ॥ अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितं ॥ परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरं ॥ ११ ॥ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेत
सः ॥ राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताः॥ १२ ॥ महात्मानस्तुमांपार्थदैवींप्रकृतिमाश्रिताः॥ भजंत्यनन्यमनसोज्ञात्वाभूतादिमव्ययं॥ १३॥

एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षःसर्वभूताधिवासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिएकस्यैवदेवस्यसर्वाध्यक्षत्वंसाक्षित्वंचप्रतिपादयति ॥ १० ॥ एवंभूतंमांसंतंमूढाःअवजानंतियतो
मानुषींतनुंआश्रितंमनुष्यदेहेनव्यवहरंतं ममपरंप्रकृष्टंभावंतत्त्वंअजानंतःभूतानांमहेश्वरंमामवजानंतीतिसंबंधः ॥ ११ ॥ मदवज्ञानाच्चतेमोघाशाःवृथैवआशाआशिषोयेषांतेमोघाशाः तथामोघकर्माणःनि
ष्फलोद्योगाः मोघज्ञानाःनिष्फलज्ञानाः यतोविचेतसःनिर्विवेकाः यतोराक्षसींआसुरींचरजस्तमःप्रधानांमोहिनींमोहकरींप्रकृतिंश्रिताः छिंधिभिंधिपिबखादपरस्वमपहरेत्येवंशीलाःक्रूरकर्माणोभवंतीत्य
र्थः ॥ १२ ॥ तथायेमहात्मानःअक्षुद्रचित्ताः तुपूर्वेभ्योऽत्यंतंविलक्षणाःमांभजंति यतोदैवींप्रकृतिंसत्वप्रधानांआश्रिताः अनन्यमनसःएकाग्रचेतसः किंगतानुगतिकतयादंभेनवाभजंति न किंतर्हिमांभूतादिं
सर्वभूतकारणंअव्ययंज्ञात्वामत्वाभजंति ॥ १३ ॥

भजनस्वरूपमाह सततमिति यतंतः इंद्रियोपसंहारशमदमादिषुप्रयतमानाः दृढान्यहिंसादीनिव्रतानियेषांतेदृढव्रताः नमस्यंतश्चमांहृदयेशयंप्रतिमादिरूपंवा भक्त्यानित्ययुक्ताःनित्यमवहिताःसंतउपासते ॥१४॥ ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनापातंजलाः एकत्वेन अहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनौपनिषदाः पृथक्त्वेनअयमीश्वरोममस्वामीतिबुध्याप्राकृताः अन्येपुनर्बहुधाबहुप्रकारंविश्वतोमुखंसर्वैर्देवैर्यत्किंचिद्दृष्टंतद्भगवत्स्वरूपमेवयच्छ्रुतंतन्नामैव यद्दत्तंभुक्तंवातत्तदर्पितमेवेत्येवंविश्वतोमुखंयथास्यात्तथामांउपासते ॥ १५ ॥ इदमेवोपासनंविवृणोति अहमिति क्रतुःसंकल्पोदेवताध्यानरूपः यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागः स्वधापितॄणामन्नं औषधंमनुष्याणामन्नं मंत्रोयेनदीयतेसः आज्यंहविः अग्निः हुतंप्रक्षेपक्रिया इदंसर्वंयस्मादहमेवातस्तेषांविश्वतोमुखमुपासनंयुक्ततरमित्यर्थः ॥ १६ ॥ धाताकर्मफलानांविकर्त्ता वेद्यंवेदितव्यंब्रह्म पवित्रंपावनंतपआदिकं ॥१७॥ गतिर्मुक्तप्राप्यंस्थानं भर्त्ताकर्मफलदानेनपोषकः प्रभुःअंतर्यामी साक्षीकृताकृतावेक्षकःनिवसंत्यस्मिन्निति निवासआश्रयोयजमानादिः शरणंरक्षकः सुहृत्उपकारमनपेक्ष्यउपकर्त्ता प्रभवउत्पत्तिस्थानं प्रलयोलयस्थानं स्थानंस्थितिस्थानं निधानंकर्मफलसमर्पणस्थानंकालांतरेफलप्रसवार्थं बीजंप्ररोहकारणंप्ररोहधर्मिणां अव्ययंयावत्संसारभावित्वात् ॥१८॥ अहंतपामिआदित्योभूत्वा अहंवर्षंवृष्टिःतांनिगृह्णामिअष्टसुमासेषुकैश्चिद्रश्मिभिः उत्सृजामिचचतुर्षुमासेषुकैश्चिदिति अमृतंजीवनंमृत्युर्मरणं अमृतंदेवान्नंवा सत्साधु असत्असाधु एतत्सर्वमहमेव अतस्तेषांविश्वतोमुखंममभजनंकुर्वतांसर्वरूपेणाहमनुग्रहंकरोमीतिभावः ॥ १९ ॥ येपुनरुक्तेषुप्रकारेष्वन्यतमेनापिमांनभजंतेतेकेवलकर्मठाःकांगतिंप्राप्नुवंतीतिश्रृणु त्रैविद्याइति तिस्रःऋग्यजुःसामरूपाःविद्यायेषांतेत्रिविद्याःतएवत्रैविद्याः सोमपाःसोमपायिनोयाज्ञिकाः यज्ञैर्मामिष्ट्वास्वर्गतिंफलंप्रार्थयंते दिव्यान्अप्राकृतान्संकल्पमात्रोपनतान् दुःखासंभिन्नान् ॥२०॥ त्रयीवेदत्रयी तस्यामुक्तंधर्मंत्रयीधर्मंकाम्ययज्ञं कामकामाःविषयकामुकाःगतागतंयातायातंसातत्येनलभंते तथाचश्रुतिः प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाअष्टादशोक्तमवरंयेषुकर्म एतच्छ्रेयोयेभिनंदंतिमूढाजरामृत्युंतेपुनरेवापियंतीति अष्टादशषोडशर्त्विजःयजमानःपत्नीचेतिद्वौ ॥ २१ ॥

सततंकीर्त्तयंतोमांयतंतश्चदृढव्रताः ॥ नमस्यंतश्चमांभक्त्यानित्ययुक्ताउपासते ॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेनचाप्यन्येयजंतोमामुपासते ॥ एकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखं ॥ १५ ॥ अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं ॥ मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतं ॥ १६ ॥ पिताहमस्यजगतोमाताधातापितामहः ॥ वेद्यंपवित्रमोंकारऋक्सामयजुरेवच ॥ १७ ॥ गतिर्भर्त्ताप्रभुःसाक्षीनिवासःशरणंसुहृत् ॥ प्रभवःप्रलयःस्थानंनिधानंबीजमव्ययं ॥ १८ ॥ तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजामिच ॥ अमृतंचैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥ त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंते ॥ तेपुण्यमासाद्यसुरेंद्रलोकमश्नंतिदिव्यान्दिविदेवभोगान् ॥ २० ॥ तेतंभुक्त्वास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंति ॥ एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतंकामकामालभंते ॥ २१ ॥

एवंकर्मिणामावृत्तिफलंचोक्त्वाभक्तानामपिमद्भजनेनैवसर्वसिद्धिरित्याह अनन्याइति नास्तिअन्यउपस्योयेषांअहमेवभगवान्वासुदेवइतिअभेदेनचिंतयंतइत्यर्थः येजनाःपर्युपासतेपरितःसाकल्येनकार्त्स्न्ये
नाद्वैतदृष्ट्येत्यर्थः उपासते तेषांनित्याभियुक्तानांसततभियोगिनांयोगःअप्राप्तस्यअन्नादेर्योगभूमिकायावाप्रापणंक्षेमःतस्यैवप्राप्तस्यसंरक्षणंतदुभयंअहमेववहामिनिर्वहामि तैरन्नाद्यर्थंवायोगभूमिषूर्ध्वोर्ध्वभू
मिलाभार्थंवाचिंतानकर्त्तव्येत्यर्थः अनन्यचेतसांतेषांमदभिन्नत्वात्सर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः तथाचोक्तं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमिति ॥ २२ ॥ अविधिपूर्वकंविधिरभेदबुद्धिस्तद्राहित्यादविधिपूर्वकत्वंतदीयभजनस्य
॥ २३ ॥ हियतःसर्वयज्ञानामहमेवसर्वदेवतारूपेणभोक्ताप्रभुःफलदाताच एवंसतितेमांप्रत्यगभिन्नंतत्त्वेनयाथातथ्येननजानंतिअतश्च्यवंतिज्ञाननिष्ठामलब्ध्वासंसारगर्तेपतंति ॥ २४ ॥ सर्वेभक्तायथाभजनं
प्राप्नुवंतित्वाराध्यस्तांनिध्यमित्याह यांतीति भूतार्थमिज्यायेषांतेभूतेज्याः ॥ २५ ॥ मद्भक्तिरतिसुकरादेवतांतरभक्तिस्तुबहुवित्तव्ययायाससाध्येत्याशयेनाह पत्रमिति भक्तिरेवकेवलंममापेक्षितानान्यदिति
भावः भक्त्युपहृतंभक्त्यासमर्पितं ॥ २६ ॥ अतःसर्वंमदर्पणंकुर्वित्याह यदिति यत्करोषिगमनादिकंतद्भगवतएवप्रदक्षिणादिकंकरोमीतिमत्प्रीत्यर्थमेवतदर्पणंकुर्विति एवंवचनादिष्वपिनामकीर्तनादिदृष्ट्या

अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजनाःपर्युपासते॥ तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्यहं ॥ २२ ॥ येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः॥ तेपिमामेव
कौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं॥ २३॥ अहंहिसर्वयज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच॥ नतुमामभिजानंतितत्त्वेनातश्च्यवंतिते ॥ २४ ॥ यांतिदेवव्रतादेवान्पितॄ
न्यांतिपितृव्रताः ॥ भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोपिमां ॥ २५ ॥ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रय
तात्मनः॥ २६॥ यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् ॥ यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणं॥ २७॥ शुभाशुभफलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबंधनैः॥
संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि॥ २८॥ समोहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रियः ॥ येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहं ॥ २९॥ अपि
चेत्सुदुराचारोभजतेमामनन्यभाक्॥ साधुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्यवसितोहिसः ॥ ३०॥

कुरुष्व ॥ २७॥ एवंकुर्वतःफलमाह शुभाशुभेति शुभाशुभफलैःइष्टानिष्टफलैः कर्मरूपैर्बंधनैः एवंकुर्वन्त्वंमोक्ष्यसेभगवदर्पणबुद्ध्यायत्किंचित्कर्मकुर्वतःकर्मलेपोनास्तीत्यर्थः अयमेवोक्तलक्षणःकर्मफलसंन्यास
सरूपोमार्गस्तत्रयुक्तात्मासमाहितचित्तःसन्विमुक्तःकर्मबंधनैर्विमुक्तःसन्मांसर्वेषांप्रत्यगात्मानंउपैष्यसि ॥२८॥ यतोभक्तानेवानुगृह्णातिनेतरानित्यतोरागद्वेषवान्भगवानित्यतआह समोहमिति यथाग्निःरागा
दिशून्योपिसमीपस्थानामेवशीतंनाशयतिनदूरस्थानांतद्वत्सर्वत्रसमोप्यहंशरणागतानामेवबंधंनाशयामिनान्येषामित्यर्थः अतोममनरागद्वेषावितिभावः मयितेतेषुचाप्यहं भक्ताअनन्यशरणतयामय्येववर्त्तंते
अहमपितेष्वेववर्त्ते अभक्तचित्तानांरागाद्याक्रांतत्वेनतत्रममविशेषतोभिव्यक्तिर्नास्तीतिभावः ॥ २९॥ भक्तेर्माहात्म्यमाह अपिचेदिति अत्यंतपापिष्ठोपिमांयद्यनन्यचेताःसन्भजतेतथापिससाधुरेवमंतव्यः
हियतःससम्यग्व्यवसितःसम्यग्वृत्तः ॥ ३० ॥

सम्यग्व्यवसितत्वादेवक्षिप्रंशीघ्रंधर्मात्माभवति शांतिचशश्वत्निगच्छतिप्राप्नोति हेकौंतेयत्वमेवमदाज्ञयाप्रतिजानीहिप्रतिज्ञांकुरुमेममभगवतोहरेर्भक्तोननश्यतीति ॥३१॥ किंच हेपार्थहिप्रसिद्धंमांव्यपाश्रि
त्यआश्रित्ययेत्यंतपापयोनयःस्त्र्यादयस्तेपिपरांगतिंयांति ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणादयःपुनःपुण्याःमदाश्रयेणपरांगतिंयांतीत्यत्रकिंचित्रं अतस्त्वंइमंमर्त्यलोकंअनित्यंनश्वरंअसुखंसुखलेशहीनंप्राप्यमांपरमात्मानं
भ[illegible] लोकांतरेभजनंनभविष्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीन्महतीविनष्टिरिति ॥ ३३ ॥ भजनप्रकारंदर्शयति मन्मनाइति मय्येवमनोयस्यनपुत्रादौसमन्मनाः ममैवभक्तो
नराजादेर्धनाद्यर्थंसमद्भक्तः मद्याजीमदर्थमेवयजतेनस्वर्गाद्यर्थंसमद्याजीतादृशोभव मामेवनमस्कुरुशरणंव्रजनत्वन्यान् एवमनेनप्रकारेणयुक्त्वायोगंकृत्वामामेवात्मानंसर्वांतरंएष्यसिप्राप्स्यसि अभेदेनघटा
काशइवमहाकाशं यतोमत्परायणःअहमेवसर्वोपाधिशून्यश्चिदात्मापरंसर्वोत्कृष्टंअयनंप्राप्यंयस्यसमत्परायणः तथाचश्रूयते यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः

क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्वच्छांतिंनिगच्छति ॥ कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मांहिपार्थव्यपाश्रित्ययेपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवैश्यास्तथा
शूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपुण्याभक्ताराजर्षयस्तथा ॥ अनित्यमसुखंलोकमिमंप्राप्यभजस्वमां ॥ ३३ ॥ मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजी
मांनमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानंमत्परायणः ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू०राजविद्याराजगुह्ययोगोनामनवमो
ऽध्यायः ॥ ९ ॥ पर्वणितुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच भूयएवमहाबाहोश्रृणुमेपरमंवचः ॥ यत्तेहंप्रीय
माणायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ नमेविदुःसुरगणाःप्रभवंनमहर्षयः ॥ अहमादिर्हिदेवानांमहर्षीणांचसर्वशः ॥ २ ॥

परात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति ॥ ३४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ सप्तमेत्वंपदवाच्योर्थोनिरूपितः तदुपासनाच्चक्रममुक्तिरित्यष्टमेप्रोक्तंनवमेतत्पदलक्ष्या
र्थउक्तस्तत्प्राप्तयेचविश्वतोमुखंसर्वत्रभगवद्भावभावनात्मकंभगवद्भजनमुक्तं तद्रागद्वेषकलुषितमनसामशक्यमितिमन्वानोभगवांस्तत्सिद्धयेस्वविभूतीःकेषुचिदेवपदार्थेषुभगवद्बुद्धिविधानार्थास्तावद्दर्शयतिद
शमे तत्फलभूतंविश्वतोमुखस्योपासनंतेनचविश्वरूपदर्शनमेकादशे द्वादशेपुनस्तत्पदलक्ष्यस्याव्यक्तस्योपासनंतदुपासकलक्षणानिचोक्त्वाउपासनाकांडंतत्पदार्थशोधनार्थंसमापयिष्यति तत्रवात्सल्यात्त्व
यमेवश्रीभगवानुवाच भूयएवेति हेमहाबाहोभूयःप्रागुक्तमपिपुनर्मेपरमंनिरतिशयवस्तुनःप्रकाशकंवचःश्रृणु प्रीयमाणायअमृतपानादिवन्मद्वचनात्प्रीतिमनुभवतेवक्ष्यामि हितकाम्ययातवहितेच्छया ॥ १ ॥
दुर्ज्ञेयत्वाच्चमत्स्वरूपस्याहंत्वांब्रवीमीत्याह नमेइति प्रभवंप्रकृष्टंभवंऐश्वर्यंवियदादिसृष्टिसामर्थ्यंनविदुः तत्रहेतुः अहमिति अयंभावः देहोत्पत्त्यनंतरंहिदेवादीनांबुध्यादिलाभोनचार्वाचीनैर्बुध्यादिभिःस्वो
त्पत्तिप्राक्कालीनोर्थःपरिच्छेत्तुंशक्यतइति पदार्थःस्पष्टः ॥ २ ॥

कस्तर्हित्वांवेत्तीत्यतआह यइति यःअसंमूढःसमांवेत्ति सएवचसर्वपापैःप्रमुच्यतइतिसंबंधः जडाजडयोर्बुद्ध्यात्मनोरेकीभावेनान्योन्याध्यासलक्षणेनमूढःसंमूढःतद्विपरीतोऽसंमूढस्तत्त्वज्ञानेनबाधिताध्यासः सएवात्मवित्त्वादितरस्यजनिमनुभवन्मांप्रत्यगात्मानंलोकमहेश्वरंअनादिंआदिःकारणंतच्छून्यमतएवाजमजातंवेत्तिससर्वैःकृतैःक्रियमाणैर्वापापैःप्रमुच्यते मर्त्येषुमध्ये ॥ ३ ॥ ममममहेश्वरत्वादेवमत्तोबुद्ध्यादयोभवंतीत्याह बुद्धिरिति बुद्धिःअंतःकरणस्यसूक्ष्मार्थावबोधनेसामर्थ्यं ज्ञानंआत्मानात्मादिपदार्थावबोधः असंमोहःप्रत्युत्पन्नेषुबोद्धव्येष्वव्याकुलतयाविवेकपूर्विकाप्रतिपत्तिः क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवाअविकृतचित्तता सत्यंप्रमाणेनावगतस्यार्थस्ययथार्थत्वेनभाषणं दमोबाह्येंद्रियनियमः शमोमनोनिग्रहः सुखमाल्हादः दुःखंतापः भवउत्पत्तिः भावःसत्ता अभावस्तद्विपर्ययः भयंत्रासः अभयमेवचतद्विपरीतं ॥ ४ ॥ अहिंसाप्राणिनामपीडा समतामित्रामित्रादौसमचित्तता तुष्टिःसंतोषोलब्धेपर्याप्तबुद्धिः तपइंद्रियसंयमपूर्वकंशरीरपीडनं दानंयथाशक्तिसंविभागः यशोधर्मनिमित्ताकीर्त्तिःअयशोऽधर्मनिमित्ताअकीर्त्तिः एतेबुद्ध्यादयोविंशतिभावाःमत्तएवप्राणिनांभवंति पृथग्विधाःप्रत्येकंनानाप्रकाराः ततउत्तमगुणलाभायाहमेवत्वयाशरणीकरणीयइतिभावः ॥५॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनेनद्रढयति महर्षय

योमामजमनादिंचवेत्तिलोकमहेश्वरं॥ असंमूढःसमर्त्येषुसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ३॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहःक्षमासत्यंदमःशमः॥ सुखंदुःखंभवोभावोभयंचाभयमेवच॥ ४॥ अहिंसासमतातुष्टिस्तपोदानंयशोऽयशः॥ भवंतिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः॥ ५॥ महर्षयःसप्तपूर्वेचत्वारोमनवस्तथा॥ मद्भावामानसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः॥ ६॥ एतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तितत्त्वतः॥ सोऽविकंपेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः॥ ७॥ अहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वंप्रवर्त्तते॥ इतिमत्वाभजंतेमांबुधाभावसमन्विताः॥ ८॥

इति सप्तभृग्वाद्याःचत्वारःसनकादयश्चपूर्वेप्रसिद्धाःमहर्षयइतिसंबंधः तथामनवश्चतुर्दशप्रसिद्धाः तेसर्वेमानसाःहिरण्यगर्भरूपस्यममममनसएवोद्भूताअयोनिजाजाताउत्पन्नाः इमाःप्रजाश्चतुर्विधाअयंलोकश्चतदाधारभूतःतदुभयंयेषांयत्संबंधिसंततिःयेषांसंततिरित्यर्थः यद्वा येषामितिषष्ठीपंचम्यर्थे येभ्यःइमाःप्रजाःअयंलोकश्चजाताइत्यर्थः तेपिमद्भावाःमय्येवभावोमनोयेषांते प्रसिद्धमहिमानोप्येतेयतोमामेवोपासतेऽतस्त्वमपिमामुपास्स्वेतिभावः ॥ ६ ॥ उपास्तावधिकारिणमाह एतामिति एतांवक्ष्यमाणांविभूतिंयोगंचविश्वतोमुखेभगवतिमनःसमाधानंयस्तत्त्वतोवेत्तिसम्यगनुष्ठातुंज्ञातुंचसमर्थोभवतिसःअविकंपेनअचलेननिर्विकल्पकेनषष्ठाध्यायोक्तेनयोगेनमद्विषयेणसमाधिनायुज्यतेततश्चकृतकृत्योभवति नात्रसंशयइतिप्रवृत्त्यतिशयार्थमुच्यते भगवद्वचसिसंशयासंभवात् ॥ ७ ॥ उपासनास्वरूपमाहद्वाभ्यां अहमिति बुधाःमांप्रत्यगात्मानंइतिमत्वाभजंते इतिकथं अहमेवसर्वस्यजगतःप्रभवउत्पत्तिः मत्तःमदनुग्रहंप्राप्यैवसर्वंबुद्ध्यादिकंस्वस्वकार्यायप्रवर्त्तते अहमेवजगतःकर्त्तांतर्यामीचेतिअहंग्रहेणात्मानमुपासीतेतिभावः भावसमन्विताःभावनायुक्ताःएतच्चोत्तरार्थं ॥ ८ ॥

एवंध्यानेभावनाप्रकारमुक्त्वाव्युत्थानेतमाह मच्चित्ताइति अहमेवचित्तेयेषांतेमच्चित्ताः तथाहमेवगतोविद्यमानोयेषुतेमद्गतास्तथाविधाःप्राणाइंद्रियाणियेषांतेमद्गतप्राणाः चित्तेनेंद्रियैर्वायद्गृह्यतेतत्सर्वंप्रत्यगात्मावासुदेवइतिभावयंतइत्यर्थः इममेवार्थंपरस्परंबोधयंतःश्रुतियुक्तिप्रदर्शनेनसमानानांसमुदायंज्ञापयंतः कथयंतश्चशिष्यान्प्रति तुष्यंतितेनैवज्ञानेनननुमिष्टान्नादिना रमंतिचतत्रैवनतुस्त्र्यादावित्यर्थः ॥ ९ ॥ उपासनायाःफलमाह तेषामिति सततयुक्तानांनित्योत्साहवतां प्रीतिःप्रेमातत्पूर्वकंभजतांसेवमानानांतेभ्योददामितंबुद्धियोगंज्ञानरूपंयोगंसमाधिंज्ञाननिष्ठामित्यर्थः तांददामियेनययानिष्ठयातेमामुपयांति समुद्रमिवनद्योऽभेदेनप्रविशंति ॥ १० ॥ किंच तेषांभक्तानामुपर्यनुकंपार्थंनस्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थंराजवत् बुद्धियोगप्रदानेनअज्ञानजंअविवेकादुत्थितंमिथ्याप्रत्ययलक्षणंमोहांधकारंतमोनामकंसर्वानर्थनिदानमूलाज्ञाननाशेननाशयामि आत्मभावस्थःआत्मनोभावोंतःकरणगृहंतत्स्थः ज्ञानरूपेणदीपेन भास्वताप्रबलेन अयंभावः तत्त्वमसीतिवाक्यजाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःस्वोत्पत्तयेश्रवणमननध्यानानि

मच्चित्तामद्गतप्राणाबोधयंतःपरस्परं ॥ कथयंतश्चमांनित्यंतुष्यंतिचरमंतिच ॥ ९ ॥ तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकं ॥ ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयांति ते ॥ १० ॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता ॥ ११ ॥ अर्जुनउवाच परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान् ॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यमादिदेवमजंविभुं ॥ १२ ॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे ॥ १३ ॥ सर्वमेतदृतंमन्येयन्मां वदसिकेशव ॥ नहितेभगवन्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवाः ॥ १४ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम ॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगत्पते ॥ १५ ॥ वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वंव्याप्यतिष्ठसि ॥ १६ ॥

शमादीनिकर्माणिचापेक्षते यथादीपःस्वोत्पत्तयेतैलवर्त्यग्न्यादीन् उत्पन्नातुतमोनाशेनस्वविषयप्रकाशनार्थंप्रत्ययावृत्तिलक्षणंप्रसंख्यानंचकर्मभिरुपकारंवानापेक्षते नहिज्ञातेघटेतदाकारप्रत्ययावृत्तिर्वाकर्मापेक्षावातज्ज्ञानदार्ढ्यायापेक्षतेप्रमाणव्याप्तिमात्रसापेक्षत्वात्ज्ञानस्य तस्माद्येउत्पन्नज्ञानानामपिप्रसंख्यानापेक्षांकर्मभिरुपकारापेक्षांचवदंतितेबलादेवमोक्षस्यकृतकतामनित्यतांचप्रार्थयंतइतिदिक् ॥ ११ ॥ एवंएतांविभूतिंयोगंचेत्यादिनाविभूतिज्ञानस्यफलोदर्कंश्रुत्वातत्प्राप्त्युत्सुकःप्रथमंस्तुत्याभगवंतमावर्जयन्नर्जुनउवाच परमिति परंब्रह्मनत्वपरमुपास्यं तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइतिश्रुतेः परंधामज्योतिः नत्वपरंवृत्तिरूपंज्ञानं एतस्यन्धीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेर्वृत्तिरूपत्वात् परमंपवित्रंनतुतीर्थादिवदपरमं भवान् तत्रमानमाह पुरुषमितिसार्धेन पुरुषंदेहांतरस्थं शाश्वतंनित्यं दिव्यंदिविहार्दाकाशेआविर्भूतं आदिदेवंसर्वात्मनोप्याद्यं अतएवअजंविभुंव्यापकं त्वांऋषयआहुरितिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ व्यक्तिंप्रभवं ॥ १४ ॥ हेभूतभावनभूतानांभावक ॥ १५ ॥ एवंस्तुत्वाप्नोबुभुत्सितमाह वक्तुमिति ॥ १६ ॥

योगऐश्वर्यंतद्वद्धेयोगिन् त्वांकथंचर्मचक्षुषाविद्यांनकथमपीतिविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंमन्वानःकतिपयेष्वेवस्थानेषुभगवंतंचिंतयिष्यामिविश्वरूपदर्शनेऽधिकारसिध्यर्थमित्याशयेनाह केष्विति ॥१७॥
योगंवैश्वरूप्यं विभूतिंध्यानालंबनं अमृतंअमृतस्यमोक्षस्यसाधनं ॥ १८ ॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच हंतेति हंतइदानीं हंतेत्यनुमतौवा दिव्याःपुराणांतरेष्वपिश्रेष्ठत्वेनप्रसिद्धाःयाआत्मविभूतयस्ताःकथयामीतियोजना प्राधान्यतइति योगोपकारित्वेनविभूतयइहप्राधान्येन योगस्तुसंक्षेपेणैवोच्यते तस्यापेवक्ष्यमाणत्वादितिभावः अन्यथायोगंविभूतिंचकथयेतिपृष्टेविभूतिमात्रकथनेनानवहितचित्तत्वंभगवतःस्यात् नास्त्यंतोविस्तरस्यमेविभूतीनामितिविपरिणामेनानुषंजनीयं ॥ १९ ॥ संक्षेपेणयोगमाह अहमिति हेगुडाकेशहेजितनिद्रघनकेशेतिवा अहंवासुदेवआत्माअततीत्यात्माव्यापकः अतएवसर्वेषांभूतानामाशयःएकीभावस्थानं जलानामिवकासारोजलाशयस्तद्वदहंसर्वभूताशयः स्थितःअचलः खर्परेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यइतिवार्त्तिकेनपक्षेविसर्गलोपः भाष्येतुसर्वेषांभूतानामाशयेंतर्हृदिस्थितइतिव्या

कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन्॥ केषुकेषुचभावेषुचिंत्योसिभगवन्मया॥ १७॥ विस्तरेणात्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिशृण्व
तोनास्तिमेऽमृतं॥१८॥ श्रीभगवानुवाच हंततेकथयिष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः॥ प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यंतोविस्तरस्यमे॥१९॥ अहमात्मागुडाके
शसर्वभूताशयस्थितः॥ अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच॥ २०॥ आदित्यानामहंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्॥ मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राणामहंश
शी॥ २१॥ वेदानांसामवेदोस्मिदेवानामस्मिवासवः॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना॥ २२॥ रुद्राणांशंकरश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसां॥ वसू
नांपावकश्चास्मिमेरुःशिखरिणामहं॥ २३॥ पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृहस्पतिं॥ सेनानीनामहंस्कंदःसरसामस्मिसागरः॥ २४॥

ख्यातं सर्वभूताशयत्वादेवअहंआदिःजन्मकारणं मध्यंस्थितिकारणं भूतानामंतःलयस्थानं सर्वमिदंब्रह्मांडमय्येवास्तीतिभावः॥२०॥ योगमुक्त्वाविभूतीराह आदित्यानामित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति आदित्यानांद्वादशानांमध्येविष्णुनामादित्योहं वामनावतारोवा ज्योतिषामग्न्यादीनांमध्येरविःअंशुमान्अत्यंतंप्रतपनशीलोनिदाघमध्यान्हेतीव्रातपवान्रविरहमेवेत्यर्थः मरुतांसप्तसप्तकानांमध्येमरीचिरहं नक्षत्राणांताराणां अत्रप्रायेणनिर्द्धारणेषष्ठी भूतानामस्मिचेतनेत्यादौसंबंधेपि शशीचंद्रमाः ॥ २१ ॥ सामवेदोगानेनरमणीयत्वात् वासवःदेवराजत्वात् मनइंद्रियांतरप्रवर्त्तकत्वात् चेतनाधीवृत्तिः चिदभिव्यक्तिहेतुत्वात् एतेवेदादीनांमध्येश्रेष्ठाः ॥ २२ ॥ रुद्राणांएकादशानां वसूनामष्टानां शिखराणिरत्नविशेषास्तद्वतांमध्येमेरुरहं ॥ २३ ॥ पुरोधसांपुरोहितानांबृहस्पतिंदेवराजपुरोहितत्वात् सेनानीनांसेनापतीनांस्कंदःकार्त्तिकेयः सरसांजलाशयानां ॥ २४ ॥

एकंअक्षरंओंकाराख्यं जपयज्ञोहिंसाशून्यत्वात् स्थावराणांस्थितिमतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ अमृतोद्भवंअमृतमथनावसरेउद्भवोयस्यतं ॥ २७ ॥ प्रजनोऽपत्यजनयिताकंदर्पःकामः नतुवृथामैथुनरूपः ॥ २८ ॥ नागानांसर्पावांतरभेदानां यादसांजलचराणां संयमतांनियमनकर्तृणां ॥ २९ ॥ कलयतांगणनंकुर्वतां ॥ ३० ॥ पवतांपावयितृणांवेगवतांवा रामोदाशरथिः रामादीनांपरमेश्वराणामपिविभूतिमध्येगणनंध्यानार्थं झषाणांमत्स्यादीनां मकरोजातिभेदः स्रोतसांनदीनां ॥ ३१ ॥ सर्गाणांभौतिकानांभूतानामादिरंतइतिप्रागेवोक्तत्वात् विद्यानांचतुर्दशसंख्यानांमध्येअध्यात्मविद्याबंधच्छेदहेतुत्वात् प्रवदतांप्रवक्तृद्वारेणवदनभेदाएववादजल्पवितंडाइहगृह्यंते तेषांमध्येवादस्तत्त्वनिर्णयार्थत्वादहं ॥ ३२ ॥ अक्षराणांमध्येअकारः अकारोवैसर्वावागितिश्रुतेः सामासिकस्यसमाससमुदायस्यमध्येऽहंद्वंद्वोस्मि उभय

महर्षीणांभृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरं ॥ यज्ञानांजपयज्ञोस्मिस्थावराणांहिमालयः ॥ २५ ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणांदेवर्षीणांचनारदः ॥ गंधर्वाणांचित्ररथःसिद्धानांकपिलोमुनिः ॥ २६ ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवं ॥ ऐरावतंगजेंद्राणांनराणांचनराधिपं ॥ २७ ॥ आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मिकामधुक् ॥ प्रजनश्चास्मिकंदर्पःसर्पाणामस्मिवासुकिः ॥ २८ ॥ अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोयादसामहं ॥ पितॄणामर्यमाचास्मियमःसंयमतामहं ॥ २९ ॥ प्रह्लादश्चास्मिदैत्यानांकालःकलयतामहं ॥ मृगाणांचमृगेंद्रोहंवैनतेयश्चपक्षिणां ॥ ३० ॥ पवनःपवतामस्मिरामःशस्त्रभृतामहं ॥ झषाणांमकरश्चास्मिस्रोतसामस्मिजाह्नवी ॥ ३१ ॥ सर्गाणामादिरंतश्चमध्यंचैवाहमर्जुन ॥ अध्यात्मविद्याविद्यानांवादःप्रवदतामहं ॥ ३२ ॥ अक्षराणामकारोस्मिद्वंद्वःसामासिकस्यच ॥ अहमेवाक्षयःकालोधाताहंविश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृत्युःसर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभविष्यतां ॥ कीर्त्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा ॥ ३४ ॥

पदार्थप्रधानत्वादितिप्रांचः समंएकत्रासनंसमासोविदुषांवागुरुशिष्याणांवामंत्रार्थकथनार्थंवाएकत्रावस्थानंतत्रविदितमर्थजातंसामासिकं चांतुरर्थिकष्ठक् ठस्येकइतिकादेशः यस्येतिचेत्यलोपः तस्यमध्ये द्वंद्वोरहस्योर्थोहं द्वंद्वंरहस्येतिसूत्रेद्वंद्वशब्दस्यरहस्यवाचित्वंशाब्दिकप्रसिद्धं अक्षयःक्षयहीनःकालःक्षणादिःपरोवाईश्वरः कालस्यापिकालोस्मि धाताकर्मफलप्रदः विश्वतोमुखः सर्वप्राणितृप्तावुप्यामीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सर्वहर [illegible] भविष्यतांभाविकल्याणानांउद्भवोऽभ्युदयोत्कर्षोऽहं कीर्त्यादिसप्तकमप्यहंयासांसंश्रयमात्रेणमनुष्येषुकृतार्थताबुद्धिर्भवति ॥ ३४ ॥

बृहत्सामेत्यादिश्लोकसमुदायस्यार्थःस्पष्टः विशेषार्थस्तु गोविन्दव्याख्यानात्तदुक्तेर्वर्णनाञ्च इन्द्रदेवत्यंतत्साम्नांमध्येऽहमस्मि छंदसांमध्येगायत्रीद्विजत्वसंपादनात्सोमाहरणाच्चश्रेष्ठाहमस्मि कुसुमाकरोवसंतः ॥३५॥ व्यवसा
योनिश्चयउद्यमोवा ॥ ३६ ॥ वृष्णीनांयादवानां उशनाशुक्रः ॥३७॥ दमयतांराजादीनांदमनसाधनंदंडोहमस्मि जिगीषतांजेतुमिच्छतांजयसाधनंनीतिरस्मि मौनंवाचोनिग्रहः ॥३८॥ सर्वभूतानांबीजमि
त्यनेनसर्वभूतानिमद्विभूतिरितिदर्शितं तदेवोपपादयति नतदस्तीति मयाविनाभूतंकिमपिनास्ति उपादेयस्यउपादानमंतरेणस्थित्यसंभवात् ॥ ३९॥ नांतोस्तीति उद्देशतःएकदेशेनविभूतेर्विस्तरोविस्तारोमया
प्रोक्तः॥४०॥ सर्वभूतानांबीजमहमित्युक्त्यास्वस्यसार्वात्म्योक्तेःसर्वंस्वविभूतिरित्युक्तमेवतथापितद्ग्रहणाशक्तंप्रतिमाह यद्यदिति यद्यत्सत्वंप्राणिविभूतिमत्ऐश्वर्ययुक्तं श्रीर्लक्ष्मीःशोभावातद्युक्तं ऊर्जितंबला
द्यतिशययुक्तं तत्तत्सर्वंममतेजंसःचिच्छक्तेरंशसंभवंअंशात्संभूतंत्वमवगच्छजानीहि लोकेयदतिरमणीयंतद्भगवतोरूपमितिध्यायेदित्यर्थः ॥४१॥ उत्तमाधिकारिणमुद्दिश्याह अथवेति मूढान्प्रत्येतदुक्तंत्वंतुए
तावदेवविद्धि एकांशेनएकदेशेनाहमिदंविष्टभ्यव्याप्यस्थितोस्मि पादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेः तस्मात्परिच्छिन्नंदर्शनंत्यक्त्वासर्वत्रब्रह्मबुद्धिमेवकुर्वित्याशयः ॥ ४२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

बृहत्सामतथासाम्नांगायत्रीछंदसामहं॥ मासानांमार्गशीर्षोहमृतूनांकुसुमाकरः॥ ३५॥ द्यूतंछलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ जयोस्मिव्यवसायोस्मिस
त्वंसत्ववतामहं॥ ३६॥ वृष्णीनांवासुदेवोस्मिपांडवानांधनंजयः॥ मुनीनामप्यहंव्यासःकवीनामुशनाकविः॥ ३७॥ दंडोदमयतामस्मिनीतिरस्मिजिगीष
तां॥ मौनंचैवास्मिगुह्यानांज्ञानंज्ञानवतामहं॥ ३८॥ यच्चापिसर्वभूतानांबीजंतदहमर्जुन॥ नतदस्तिविनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरं॥ ३९॥ नांतोस्तिममदि
व्यानांविभूतीनांपरंतप॥ एषतूद्देशतःप्रोक्तोविभूतेर्विस्तरोमया॥४०॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्वंश्रीमदूर्जितमेववा॥ तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवं॥४१॥अ
थवाबहुनैतेनकिंज्ञातेनतवार्जुन॥विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत्॥४२॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासु॰विभूतियोगोनामदशमो
ऽध्यायः॥१०॥ पर्वणितुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥ ॥७॥ अर्जुनउवाच मदनुग्रहायपरमंगुह्यमध्यात्मसंज्ञितं॥ यत्त्वयोक्तंवचस्तेनमोहोयंविगतोमम॥१॥

वदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ३४ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेयोगोविभूतिश्चव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौएतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तीति आत्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन भूयःक
थयेतीतरेणचश्रोतव्यत्वेनप्रार्थितौ तत्रअहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिसंक्षेपेणयोगोभगवतःसर्वभूताधारत्वलक्षणउक्तःप्राग्विभूतिकथनात् तदंतेचविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिकुसू
लेनधान्यमिवमयेदंजगद्विष्टब्धमित्युक्त्यासएवस्मारितस्तदेवभगवतःसर्वभूताधारत्वंसाक्षात्कर्तुकामोर्जुनउवाच मदनुग्रहायेति मयिअनुग्रहोनुकंपातदर्थंमदनुग्रहाय परमंसद्यःशोकमोहनिवर्त्तकत्वेनउत्कृष्टं
गुह्यंगोप्यं अध्यात्मसंज्ञितंआत्मानात्मविवेकार्थंशास्त्रंअध्यात्मंतत्संज्ञितं यत्त्वयावचःअशोच्यानन्वशोचइत्यादिनाषष्ठाध्यायपर्यंतंत्वंपदार्थशुद्धिप्रधानंनायंहंतिनहन्यतइत्यात्मनोऽकर्त्तृत्वाभोक्तृत्वप्रतिपादकं
तेनममयोहःअविवेकोयंविशेषेणगतोनष्टः अत्रप्रथमेपादेऽक्षराधिक्यमार्षं ॥ १ ॥

भवोति तथासर्वस्यप्रलयमारभ्यप्रशमपर्यंतंत्वयाभूतानांभवाप्ययावपिउक्तौअहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसंर्वंप्रवर्त्ततइति तावपिमयाविस्तरशःत्वत्तःश्रुतौ हेकमलपत्राक्ष अव्ययंमाहात्म्यमपिनचमांतानिकर्माणिलि
पंतीतिविषमस्रष्टिकर्त्तुरपिवैषम्यनैर्घृण्यदोषोनास्तिजगत्कर्त्तुरपिविकारगंधोनास्तिइत्येवमादिरूपतत्पदार्थशुद्धिप्रधानंश्रुतमित्यनुषंगः ॥ २ ॥ एवमिति यच्चत्वंविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदिति
आत्मानंजगदाधारमात्थतदपिइत्थमेवनममात्रासंभावनास्ति हेपरमेश्वरतेनवरूपंऐश्वरंईश्वरस्येदंविश्वात्मकंमायामयमित्यर्थः हेपुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत विश्वरूपंमायामयंवास्तवंतुरूपंमायातीतमित्यैश्वर
मितिपुरुषोत्तमेतिचपदाभ्यांलभ्यते तथाचवक्ष्यति मायाह्येषामयासृष्टायन्मांपश्यसिनारद सर्वभूतगुणैर्युक्तंनैवंमांज्ञातुमर्हसीति उक्तंच शुद्धंरूपमभिप्रेत्यअव्यक्तोयमचिंत्योयमिति ॥ ३ ॥ मन्यसइ
ति हेयोगेश्वरयोगानांयोगिनामीश्वर तद्रूपंयदिमयाद्रष्टुंशक्यमितिमन्यसेयदिमयितद्दर्शनाधिकारंपश्यसिततस्तर्हिमेमह्यंअव्ययंमायामयंआत्मानंदर्शय मायामयत्वादेवास्याव्ययत्वं मायायांहिसर्वंसर्वात्मं

भवाप्ययौहिभूतानांश्रुतौविस्तरशोमया॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययं॥ २॥ एवमेतद्यथात्थत्वमात्मानंपरमेश्वर॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंपु
रुषोत्तम॥ ३॥ मन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितिप्रभो॥ योगेश्वरततोमेत्वंदर्शयात्मानमव्ययं॥ ४॥ श्रीभगवानुवाच पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोथस
हस्रशः॥ नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच॥ ५॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणिपश्याश्चर्याणिभारत॥६॥ इहैकस्थं
जगत्कृत्स्नंपश्याद्यसचराचरं॥ ममदेहेगुडाकेशयच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि॥ ७॥ नतुमांशक्यसेद्रष्टुमनेनैवस्वचक्षुषा॥ दिव्यंददामितेचक्षुःपश्यमेयोगमैश्वरं॥८॥

कंसर्वदास्तीतिप्रसिद्धं यथोक्तंवसिष्ठेन वर्त्तमानमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि चिदात्मनिस्थितान्येवपश्यमायाविजृंभितमिति नहिमरुमरीचिसरसीक्रमशःशुष्यति अ
तोमायामयत्वादेवास्यैश्वरस्यरूपस्याप्यव्ययत्वं ॥ ४ ॥ एवंप्रार्थितःसन्भगवानुवाच पश्येति शतशइत्यादिनाअनंतानीत्युक्तं नानावर्णानिनानाकृतीनिच ॥ ५ ॥ दिव्यानितावदाह पश्यादित्यानिति अदृष्ट
पूर्वाणिआश्चर्याणिअद्भुतानिचतुर्मुखपंचमुखषण्मुखादीनि ॥६॥ हेगुडाकेशजितनिद्र इहममदेहेएकस्थंएकस्मिन्नेवावयवेनखाग्रमात्रेस्थितंकृत्स्नंवर्त्तमानंजगत्पश्य यच्चान्यत्अतीतमनागतंविप्रकृष्टंव्यव
हितंस्थूलंसूक्ष्मंवातत्सर्वमिहपश्य ॥ ७ ॥ यत्तूक्तंमन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितितत्राह नत्विति शक्यसेशक्नोषि पदविकरणव्यत्ययआर्षः अनेनप्राकृतेन दिव्यमप्राकृतं ऐश्वरंईश्वरसंबंधिनंयोगंविश्वात्म
त्वलक्षणंसामर्थ्यं ॥ ८ ॥

[illegible]नर्जुनाय दिव्यंरूपंदर्शितवान्सचदृष्ट्वाविस्मयाविष्टोभगवंतंविज्ञापितवानितीमंवृत्तांतमेवमुक्त्वेत्यादिषड्भिःश्लोकैर्धृतराष्ट्रंप्रतिसंजयउवाच एवमुक्त्वेत्यादि ततःदिव्यचक्षुःप्रदानानंतरं राजन्हेधृ
तराष्ट्र महांश्चासौयोगेश्वरश्चेतिविग्रहः महतोयोगस्यवाईश्वरः परमंदिव्यंरूपं ऐश्वरंमायाविसंबंधिनतुमायातीतं दर्शयामास ॥ ९ ॥ तदेवरूपंविशिनष्टिद्वाभ्यां अनेकेत्यादिना अनेकानिअनंतानिवक्त्राणि
नयनानिचयस्मिन्तदनेकवक्त्रनयनं अनेकान्यद्भुतानिदर्शनानियस्मिंस्तदनेकाद्भुतदर्शनं अनेकानिदिव्यान्याभरणानियस्मिन् दिव्यानिअनेकानिचउद्यतानिआयुधानिचक्रादीनियस्मिन् ॥१०॥ विश्वतो
मुखमिति पूर्वोक्तस्यएकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखमित्यस्यायंपरामर्शः अनंतंसर्वतःपरिच्छेदरहितं ॥ ११ ॥ दिविअंतरिक्षे भाःदीप्तिः भासःदीप्तेः अभूतोपमेयंनिरुपमतामेवतस्यदीप्तेर्दर्शयति उभौय
दिव्योम्निपृथक्प्रवाहावित्यादिवत् ॥ १२ ॥ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्येतियत्प्राक्भगवताउक्तंतदप्यपश्यदित्याह तत्रेति अनेकधाप्रविभक्तमित्येतन्वर्षासूत्थितर्तिंतिणीबीजेसूक्ष्मरूपेणतरुर्दृश्यतेतद्वन्माभूदि
तिदर्शयितुंसावकाशं अनेकधाविभागयुक्तंविविक्तंअपश्यत् एकस्थंएकावयवस्थं अयमर्थः यदाभगवतश्चतुर्भुजंरूपंचिंत्यतेतत्रचचेतसिलब्धपदेसतिक्रमशस्तदीयावयवांस्त्यक्त्वामुखेस्मितेवापदनखेवांचित्तं

संजयउवाच एवमुक्त्वाततोराजन्महायोगेश्वरोहरिः॥ दर्शयामासपार्थायपरमंरूपमैश्वरं॥९॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनं॥ अनेकदि
व्याभरणंदिव्यानेकोद्यतायुधं॥१०॥ दिव्यमाल्यांबरधरंदिव्यगंधानुलेपनं॥ सर्वाश्चर्यमयंदेवमनंतंविश्वतोमुखं ॥ ११ ॥ दिविसूर्यसहस्रस्यभ
वेद्युगपदुत्थिता॥ यदिभाःसदृशीसास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः॥१२॥ तत्रैकस्थंजगत्कृत्स्नंप्रविभक्तमनेकधा॥ अपश्यद्देवदेवस्यशरीरेपांडवस्तदा
॥१३॥ ततःसविस्मयाविष्टोहृष्टरोमाधनंजयः॥ प्रणम्यशिरसादेवंकृतांजलिरभाषत॥१४॥ अर्जुनउवाच पश्यामिदेवांस्तवदेवदेहेसर्वा
स्तथाभूतविशेषसंघान्॥ ब्रह्माणमीशंकमलासनस्थमृषींश्चसर्वानुरगांश्चदिव्यान्॥१५॥

धियते तत्रापिलब्धपदेतस्मिंस्तदपित्यक्त्वाविश्वरूपमारोहति दिव्यंचक्षुरपिएवंसूक्ष्मतामापादितंमनएव मनोस्यदैवंचक्षुःसएतेनदैवेनचक्षुषामनसैतान्कामान्पश्यन्रमतइतिश्रुतेः कामान्विषयान्एतान्हार्दा
काशाख्यसगुणब्रह्मगतानितिश्रुतिपद्योरर्थः यथोक्तंश्रीभागवते तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखं तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारो
होनकिंचिदपिचिंतयेदिति तत्रमूर्तौ एकत्रअंगे व्योम्निकारणे मदारोहोनिर्विकल्पेब्रह्मण्यारूढः तदिदमुक्तं देवदेवस्यशरीरेकृत्स्नंजगदेकस्थंपांडवोपश्यदिति ॥ १३ ॥ हृष्टरोमारोमांचितगात्रः ॥ १४ ॥
देवान्आदित्यादीन् भूतविशेषाश्चतुर्विधाजरायुजादयस्तेषांसंघान्समूहान् ब्रह्माणंचतुर्मुखं ईशंईशितारं कमलासनस्थमित्यनेनदूरदर्शनमुक्तं उरगान्पातालस्थाननंतादीन् दिव्यान्कैलासादौस्थितान्वासु
किप्रमुखान् एतेनव्यवहितदर्शनमुक्तं ॥ १५ ॥

अनेकेअनंताःबाहवःउदराणिवक्राणिनेत्राणिचयस्मिंस्तवनेकबाहूदरवक्रनेत्रं सर्वतश्चतुर्दिक्षुउपर्यधश्चअनंतमपरिच्छिन्नंरूपमस्यतं अनंतत्वमेवाह नांतमिति दीर्घरज्ज्वाइवतवाद्यंतौदेशिकौनस्तइत्यर्थः ॥ १६ ॥ किरीटगदाचक्रधारिणं दीप्तिमत्त्वादेवदुर्निरीक्ष्यंद्रष्टुमशक्यं समंतात्सर्वतोयेदीप्ताअनलाअर्काश्चतद्वत्द्युतिर्यस्यतंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमित्येकंपदं अतएवाप्रमेयंद्रष्टुमशक्यपरिच्छेदं ॥ १७ ॥ एवंतवयोगैश्वर्यदर्शनात्त्वामेवमवैमीतिवदन्नप्रमेयत्वमेवविवृणोति त्वमिति परमंअक्षरंअस्थूलादिलक्षणं अक्षरंब्रह्मपरममित्यत्रप्रागुक्तंनिष्कलंब्रह्मतदेवत्वमसि एतेनसगुणरूपस्यनिर्गुणज्ञापकत्वमुक्तं शाखाग्रस्येवचंद्रज्ञापकत्वं अतएववेदितव्यंवेदांतप्रमाणेनज्ञातुंयोग्यंनतूपासनीयं सगुणंब्रह्मापित्वमेवेत्याह त्वमस्येति निधानंलयस्थानं एतेनकारणत्वमुक्तं अव्ययःअमृतःदेवत्वात् शाश्वतस्यवैदिकस्यधर्मस्यगोप्तेत्यनेनकार्यब्रह्मभूतहिरण्यगर्भरूपत्वमुक्तं सनातनश्चिरंतनोनादिपुरुषोजीवात्मासोपित्वमेवमेममतः एवंविश्वरूपदर्शनेजीवब्रह्मणोरैक्यंशाखयाचंद्रइवाधिगम्यतइत्युक्तं ॥ १८ ॥ एतदेवाह अनादीति

अनेकबाहूदरवक्रनेत्रंपश्यामित्वांसर्वतोनंतरूपं ॥ नांतंनमध्यंनपुनस्तवादिंपश्यामिविश्वेश्वरविश्वरूपं ॥ १६ ॥ किरीटिनंगदिनंचक्रिणंचतेजोराशिंसर्वतोदीप्तिमंतं ॥ पश्यामित्वांदुर्निरीक्ष्यंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयं ॥ १७ ॥ त्वमक्षरंपरमंवेदितव्यंत्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानं ॥ त्वमव्ययःशाश्वतधर्मगोप्तासनातनस्त्वंपुरुषोमतोमे ॥ १८ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनंतबाहुंशशिसूर्यनेत्रं ॥ पश्यामित्वांदीप्तहुताशवक्रंस्वतेजसाविश्वमिदंतपंतं ॥ १९ ॥ द्यावापृथिव्योरिदमंतरंहिव्याप्तंत्वयैकेनदिशश्चसर्वाः ॥ दृष्ट्वाद्भुतंरूपमुग्रंतवेदंलोकत्रयंप्रव्यथितंमहात्मन् ॥ २० ॥ अमीहित्वाऽसुरसंघाविशंतिकेचिद्भीताःप्रांजलयोगृणंति ॥ स्वस्तीत्युक्त्वामहर्षिसिद्धसंघाःस्तुवंतित्वांस्तुतिभिःपुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्यावसवोयेचसाध्याविश्वेऽश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघावीक्षंतेत्वांविस्मिताश्चैवसर्वे ॥ २२ ॥

देशतःकालतश्चादिमध्यांतहीनत्वादनादिमध्यांतं दीप्तोहुताशोवक्रेयस्येतिभास्वरदंतत्वंव्यज्यते स्वतेजसाचैतन्यज्योतिषाइदंविश्वंविश्वरूपंतपंतंप्रकाशयंतं अनादित्वादिसर्वविशेषणविशिष्टंविश्वंतपिकर्मीभूतंतापयंतंत्वांपरज्योतीरूपंपश्यामिजानामि चित्रपटस्थानीयंविश्वरूपंसकलकारकात्मकधीवासनोपेतंयेनज्योतिषाप्रकाशतेतदेवत्वमसीतिजानामीतिभावः ॥ १९ ॥ एवंस्वयंकृतविश्वरूपदर्शनेनकृतकृत्योभूत्वातदुपसंहारमिच्छन्स्तौति द्यावापृथिव्योरिति हेमहात्मन्हिप्रत्यक्षंत्वयाएकेनइदंद्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंसर्वाःदिशश्चव्याप्ताः अतस्तवेदंअद्भुतंउग्रंरूपंदृष्ट्वालोकत्रयंप्रकर्षेणव्यथितं अतःपरमिदमुपसंहरेत्यभिप्रायः ॥ २० ॥ व्यथामेवाह अमीति हियतःअमीत्वात्वांअसुरसंघाःअसुरांशाःदुर्योधनादयःत्वांपतंगाःपावकमिवअदृष्टप्रेरिताःविशंतिमरणायेत्यर्थः केचिद्भीताःप्रांजलयोबद्धांजलयोगृणंतिस्तुवंति ॥ २१ ॥ किंच येत्वदनुगृहीताःरुद्रादयस्तेपिविस्मिताःसंतःसर्वेत्वांवीक्षंतइत्याह रुद्रादित्याइति साध्याःविश्वेचदेवगणविशेषौरुद्रादित्यवत्ज्ञेयौ उष्मपाःपितरः गंधर्वाणांयक्षाणामसुराणांसिद्धानांजातिभेदानांसंघाःसमूहाः शेषंस्पष्टं ॥ २२ ॥

पुनर्लोकानामात्मनश्चव्यथामाह रूपमिति महत्आदिमध्यांतहीनं हेमहाबाहो तेतवकरालंमहारूपंदृष्ट्वालोकाःव्यथितास्तथाहंचव्यथितइतियोजना ॥२ ३॥ करालत्वप्रपंचनेनस्वव्यथामेवाह नभइति नभः स्पर्शंव्योमव्यापिनं दीप्तंअग्निवज्जाज्वल्यमानंव्यात्ताननं विस्तारितमुखं दीप्तविशालनेत्रंरक्तनेत्रमित्यर्थः हिप्रत्यक्षंत्वात्वांदृष्ट्वाप्रव्यथितांतरात्माप्रकर्षेणव्यथितचित्तः धृतिंधैर्यंनविंदामिनलभे शमंचशांतिंस्वा स्थ्यंचनलभेहेविष्णोव्यापक भयानकंत्वदाक्रांतंदेशंत्यक्त्वान्यत्रगंतुमशक्यंतवव्यापकत्वादितिभावः॥२ ४॥ कालानलःप्रलयाग्निस्तत्तुल्यानि प्रसीदप्रसन्नःसुखदोभवेत्यर्थः ॥ २ ५॥ अमीत्वांविशंतीत्ययमि श्लोकादपकृष्यते ॥२ ६॥तेभीष्मादयः उत्तमांगैःशिरोभिः अयंभावः धृतराष्ट्रस्यपुत्राःपापिष्ठाःभवंतमेवत्रैलोक्यशरीरंविशंति पापानुरूपंतस्यपायुस्थानस्थितान्नरकानेवगच्छंतीतितत्रत्वांविशंतीत्येवोक्तं भी ष्मादयस्तुभक्तायतोग्निर्ब्राह्मणांवेदाश्चप्रसूतास्तद्भगवतोमुखंप्रविशंतीतिवैषम्यगतिसूचनार्थंत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राविशंतिभीष्मादयस्तेवक्त्राणिविशंतीतिविभागदर्शनंयुक्तमिति ॥२ ७॥ इदमेवसदृष्टांतमाह यथेति

रूपंमहत्तेवहुवक्त्रनेत्रंमहाबाहोवहुबाहूरुपादं॥ वहूदरंवहुदंष्ट्राकरालंदृष्ट्वालोकाःप्रव्यथितास्तथाहं॥ २३॥ नभःस्पृशंदीप्तमनेकवर्णंव्यात्ताननंदीप्तविशालने त्रं॥ दृष्ट्वाहित्वाप्रव्यथितांतरात्माधृतिंनविंदामिशमंचविष्णो॥ २४॥ दंष्ट्राकरालानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसन्निभानि॥ दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसी ददेवेशजगन्निवास॥२५॥ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः॥ भीष्मोद्रोणःसूतपुत्रस्तथासौसहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः॥२६॥ वक्त्राणि तेत्वरमाणाविशंतिदंष्ट्राकरालानिभयानकानि॥ केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यंतेचूर्णितैरुत्तमांगैः॥ २७॥ यथानदीनांवहवोंबुवेगाःसमुद्रमेवाभिमुखाद्रवं ति॥ तथातवामीनरलोकवीराविशंतिवक्त्राण्यभिविज्वलंति॥ २८॥ यथाप्रदीप्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्धवेगाः॥ तथैवनाशायविशंतिलोकास्त वापिवक्त्राणिसमृद्धवेगाः॥२९॥ लेलिह्यसेग्रसमानःसमंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः॥ तेजोभिरापूर्यजगत्समग्रंभासस्तवोग्राःप्रतपंतिविष्णो॥ ३०॥ आख्याहिमेकोभवानुग्ररूपोनमोस्तुतेदेववरप्रसीद॥ विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानामितवप्रवृत्तिं॥ ३१॥

तववक्त्राणिविशंतीतिसंबंधः अभिविज्वलंतिसर्वतःजाज्वल्यमानानि ॥२८ ॥ बुद्धिपूर्वकमेवतेत्वद्वक्त्राणिप्रविशंतीतिसदृष्टांतमाह यथाप्रदीप्तमिति ॥ २९ ॥ येचपतंतस्तांस्त्वंकरुणावानपिनवारयसिप्रत्युतग्र सितुमिच्छस्येवेत्याह लेलिह्यसेभूयोभूयोतिशयेनवास्वादयसि कीदृशस्त्वं समंताज्ज्वलद्भिर्वदनैर्लोकान्समग्रान्ग्रसमानः एवंनिर्घृणस्यापितवतेजोनहीयतेप्रत्युतवर्द्धतएवेत्याह तेजोभिरिति हेविष्णोव्यापन शील समग्रंजगत्तेजोभिरापूर्यतवउग्राःस्प्रष्टुमशक्याभासोदीप्तयःप्रतपंतीतियोजना पदार्थःस्पष्टः ॥३०॥ एवंदीप्त्याकुलीभूतोर्जुनोभगवानयमितिविस्मृत्याह आख्याहीति एवमुग्ररूपःक्रूरकर्माभवान्कोसी त्याख्याहि अमुकोस्मीतिकथय प्रसीदशांतोभव त्वामहंविज्ञातुमिच्छामि यतस्तवप्रवृत्तिचेष्टांनजानामि ॥ ३१ ॥

एवमर्जुनेनप्रार्थितोभगवानुवाच कालइति इहास्मिन्संपामेलोकान्समाहर्तुंभक्षितुंप्रवृत्तःप्रवृद्धोमहान्लोकक्षयकृत्कालोनामपरमेश्वरोस्मि यस्मादेवंतस्मात्ऋतेपित्वात्वांविनापिसर्वेनभविष्यंतिमरिष्यंतिकेते सर्वे येप्रत्यनीकेषुशत्रुसैन्येषुयोधाःशूराःभीष्मादयोऽवस्थितास्ते ॥३२॥ तस्मादिति यस्मात्त्वांविनाप्येतेमरिष्यंतितस्मात्त्वंउत्तिष्ठयुद्धाय शेषंस्पष्टं ॥३३॥ माव्यथिष्ठाःएतेमहांतःकथंहंतुंशक्याइत्याकुलीभा वंमागाइत्यर्थः जेतासिजेष्यसि सपत्नान्शत्रून् ॥ ३४ ॥ भगवतैवमुक्तेसतिपश्चात्किंवृत्तमित्यपेक्षायांसंजयउवाच अत्रकृतांजलित्वादिनाचिन्हेनभगवद्वाक्योल्लंघनंकिरीटीनकरिष्यतीतिसूच्यते सगद्गदंभ यहर्षाद्यावेशेनगद्गदेनकंठाकंपनेनसहवर्त्ततइतिसगद्गदंयथाभवतितथाआहउक्तवान् भीतभीतःअत्यंतंभीतःसन्नाहेतिसंबंधः अत्रआहेतिपदच्छेदेपुनरर्जुनउवाचेतिपुनरुक्तंस्यात् अतःप्रणम्यअर्जुनउवाचेत्ये वसंबंधोनतुप्रणम्यआहेति कातर्हिआहेतिक्रियायागतिः नेयंक्रियाकिंतुअहेतिप्रसिद्ध्यर्थमव्ययमित्यदोषः ॥ ३५ ॥ एकादशभिःश्लोकैरर्जुनउवाच स्थानेइति हृषीकेशसर्वेंद्रियप्रवर्त्तकअंतर्यामिन् त

श्रीभगवानुवाच कालोस्मिलोकक्षयकृत्प्रवृद्धोलोकान्समाहर्तुमिहप्रवृत्तः॥ ऋतेपित्वानभविष्यंतिसर्वेयेऽवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः॥ ३२॥ तस्मात्त्वमु त्तिष्ठयशोलभस्वजित्वाशत्रून्भुंक्ष्वराज्यंसमृद्धं॥ मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवनिमित्तमात्रंभवसव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणंचभीष्मंचजयद्रथंचकर्णंतथान्यानपि योधवीरान्॥ मयाहतांस्त्वंजहिमाव्यथिष्ठायुद्ध्यस्वजेतासिरणेसपत्नान्॥ ३४ ॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वावचनंकेशवस्यकृतांजलिर्वेपमानःकिरीटी॥ नमस्कृत्वाभूयएवाहकृष्णंसगद्गदंभीतभीतःप्रणम्य॥ ३५ ॥ अर्जुनउवाच स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्याजगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यतेच ॥ रक्षांसिभीतानिदि शोद्रवंतिसर्वेनमस्यंतिचसिद्धसंघाः॥३६॥ कस्माच्चतेननमेरन्महात्मन्गरीयसेब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे॥ अनंतदेवेशजगन्निवासत्वमक्षरंसदसत्तत्परंयत्॥३७॥

वप्रकीर्त्यानामसंकीर्तनेनजगत्प्रहृष्यतियत्तत्स्थानेयुक्तं स्थानेइत्यव्ययंयुक्तमित्यर्थे यत्तवप्रकीर्त्याजगदनुरज्यतेतदपिस्थानेयुक्तं यत्तवप्रकीर्त्यारक्षांसिभीतानिसंतिदिशोद्रवंतिपलायंतेतदपिस्थानेयुक्तं यच्च त्वांसर्वेसिद्धसंघाःकपिलादीनांसमुदायाःनमस्यंतितदपिस्थाने अयंश्लोकोरक्षोघ्नमंत्रत्वेनमंत्रशास्त्रेप्रसिद्धः सचनारायणाष्टाक्षरसुदर्शनास्त्रमंत्राभ्यांसंपुटितोज्ञेयइतिरहस्यं ॥ ३६ ॥ कुतोमांसिद्धसंघानम स्यंतियतस्तेप्यहमिवब्रह्मांडशतानिस्रष्टुमर्हंतीत्यतआह कस्मादिति हेमहात्मन्कस्माद्धेतोस्तेत्वांननमेरन्नपितुनमेरन्नेव तत्रहेतुः गरीयसे तेपिगुरवस्त्वमपिगुरुस्तथापित्वमतिशयिनोगुरुरसीत्यर्थः कुतोममैवा तिशयस्तेषांममचसमानेपिसत्यसंकल्पत्वादौसत्यतश्चाह ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यापिआदिकर्त्रेपितामहाय पंचमहाभूतसृष्टिद्वाराब्रह्माणंसृजतेइत्यर्थः जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादसन्निहितत्वाच्चेतिन्यायेननित्य सिद्धेश्वरस्यत्वाद्रयातेसर्वेप्यैश्वर्यभाजोभवंतिनतुल्वत्समास्ते अतएवहेअनंत हेदेवानांईश जगन्निवासजगतामालयभूत त्वंअक्षरंशुद्धंब्रह्म कीदृशंअक्षरं यत्सदसत्तत्परं सच्चअसच्चसदसतीताभ्यांपरंचसद सत्परं कार्यंकारणंतदुभयातीतंचेतित्रिविधमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

पुनरपिस्तौति त्वमिति आदिदेवोजगतःस्रष्टत्वात् पुरुषःसर्वशरीरशायी पुराणःशरीरनाशादिनाप्यविनश्यन् विश्वस्यास्यत्वंपरंनिधानंनिधीयतेस्मिन्निति लयस्थानं सांख्यानांजडांप्रकृतिंवारयति वेत्ताज्ञा ता वेद्यंतदृश्यंचत्वमेव परंवेत्तृवेद्याभ्यामन्यत्धामचैतन्यं त्वयाविश्वंततंव्याप्तंस्वसत्तास्फूर्त्तिभ्यां हेअनंतरूपत्रिविधपरिच्छेदशून्यस्वरूप ॥ ३८ ॥ सर्वदेवतात्मत्वेनस्तौति वायुरिति प्रजापतिर्दक्षादिश्चतुर्मु खोवा प्रपितामहश्चतुर्मुखपिता ॥ ३९ ॥ हेअनंतवीर्ययतःसर्वंसमाप्नोषिएकीभावेनासमंताद्व्याप्नोषिततोहेतोःसर्वइतितवनाम पुरस्तात्कर्मणामादौ पृष्ठतस्तेषांसमाप्तौ सर्वतोमध्ये पितेनमोस्तु ॥ ४० ॥ एवं स्तुत्वास्वापराधान्क्षमापयते सखेतीति अयंममसखाइतिमत्वाप्रसभंस्वोत्कर्षाविष्करणपूर्वकंयत्मयाउक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेइति इतिशब्देनसंधिरार्षः कुतउक्तं तवइदंएवंविधंमहिमानंमाहात्म्यंअजानता

त्वमादिदेवःपुरुषःपुराणस्त्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानं ॥ वेत्तासिवेद्यंचपरंचधामत्वयाततंविश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥ वायुर्यमोग्निर्वरुणःशशांकःप्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेस्तुसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ३९ ॥ नमःपुरस्तादथपृष्ठतस्तेनमोस्तुतेसर्वतएवसर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंस र्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वः ॥ ४० ॥ सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेति ॥ अजानतामहिमानंतवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवापि ॥ ४१ ॥ यच्चावहा सार्थमसत्कृतोसिविहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोथवाप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामहमप्रमेयं ॥ ४२ ॥ पितासिलोकस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्ग रीयान् ॥ नत्वत्समोस्त्यभ्यधिकःकुतोन्योलोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामहमीशमीड्यं ॥ पितेवपुत्रस्यसखेवस ख्युःप्रियःप्रियायार्हसिदेवसोढुं ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वंहृषितोस्मिदृष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमे ॥ तदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास ॥ ४५ ॥

कदाचित्प्रमादाच्चित्तविक्षेपात्कदाचित्प्रणयेनस्नेहेनच ॥ ४१ ॥ तथायच्चअवहासार्थंविहारादिष्वसत्कृतोसिपरिभूतोसि एकोवासखीनांवियोगकालेवातत्समक्षंसखिजनसमक्षंवाःसत्कृतोसितत्क्षामयेक्षमा पये यतस्त्वमप्रमेयोचिंत्यस्वभावःकरुणापरः यतःशत्रुभ्योपिशिशुपालादिभ्यउत्तमांगतिंदत्तवानसीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अप्रमेयत्वमेवाह पितासीति यतस्त्वमस्माकंपितासिअतोस्माभिःशिशुभिःकृताअपराधा स्त्वयाक्षंतव्याएवेतिभावः ॥ ४३ ॥ एतदेवाह तस्मादिति यस्मात्त्वंपितागुरुश्चतस्मात्कायंशरीरंप्रणिधायभूमौकृत्वादंडवत्प्रणम्यत्वांप्रसादये ईड्यंस्तुत्यं स्पष्टमन्यत् ॥ ४४ ॥ एवंस्तुत्वास्वेष्टंप्रार्थयते अदृष्टपू र्वमिति हेदेवकदाचिदपिपूर्वंनदृष्टंतादृशंअदृष्टपूर्वंतवरूपंदृष्ट्वाहृषितउत्फुल्लोस्मि तथाविकरालरूपदर्शनजेनभयेनचमेममनःप्रव्यथितं अतस्तदेवधारणाविषयभूतंरूपंमेमह्यंदर्शय ॥ ४५ ॥

तदेवरूपमाह किरीटिनमिति एतेनअर्जुनस्यचक्रगदाकिरीटोपेतंचतुर्भुजंभगवतोरूपंधारणाविषयंइतिदर्शितं हेसहस्रबाहोहेविश्वमूर्त्ते सहस्रबाहुत्वादिकमुपसंहृत्यतेनैवरूपेणभवप्रकटोभव ॥ ४६ ॥ एव मर्जुनेनप्रार्थितस्तंस्तुवन्भगवानुवाच मयेतित्रिभिः हेअर्जुनप्रसन्नेनमयातवतुभ्यंइदंपरंरूपंदर्शितं आत्मयोगात्स्वसामर्थ्यात् करुणयानतुतवदर्शनेधिकारोस्ति तथाचप्रागुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइति तेजोम यंचिद्रूपंदिव्यंविश्वंविश्वात्मकंआद्यंअनादिअनंतंचयत्रूपंत्वदन्येनकदाचिदपिनपूर्वंदृष्टंदृष्टपूर्वं ॥ ४७॥ योगैकगम्यमेतत्कर्मिणांदुष्प्रापमित्याह नवेदेति वेदानांयज्ञानांचअध्ययनैरधिगमैः नचदानैः नचक्रि याभिःस्मृत्युक्ताभिरापूर्तादिभिर्वापीकूपारामादिभिः तपोभिःकृच्छ्रचांद्रायणाद्यैः उग्रैःमासोपवासाद्यैः नृलोकेएवंरूपोहंद्रष्टुंनशक्य रोरुत्वाभावआर्षः त्वदन्येनकुरुप्रवीर ॥ ४८॥ इदमतिदुर्लभदर्शनंरूपंदृष्ट्वा पिचेद्व्यथसेतर्हिउपसंहरामीदमित्याशयेनाह मातेइति ममइदंईदृक्घोरंरूपंदृष्ट्वातेतवव्यथामाभूदितिशेषः विमूढभावोमोहश्चतेमाभूत् व्यपेतभीःनिर्भयःप्रीतमनाश्चपुनस्त्वंभूत्वातदेवयत्त्वयाद्रष्टुंप्रार्थितंमेममइदंरू

किरीटिनंगदिनंचक्रहस्तमिच्छामित्वांद्रष्टुमहंतथैव ॥ तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्त्ते ॥४६॥ श्रीभगवानुवाच मयाप्रसन्नेनतवार्जु नेदंरूपंपरंदर्शितमात्मयोगात् ॥ तेजोमयंविश्वमनंतमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वं ॥ ४७॥ नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्नचक्रियाभिर्नतपोभिरुग्रैः ॥ एवंरूपःशक्य अहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्रवीर ॥ ४८॥ मातेव्यथामाचविमूढभावोदृष्ट्वारूपंघोरमीदृङ्ममेदं ॥ व्यपेतभीःप्रीतमनाःपुनस्त्वंतदेवमेरूपमिदंप्रपश्य ॥ ४९॥ संजयउवाच इत्यर्जुनंवासुदेवस्तथोक्त्वास्वकंरूपंदर्शयामासभूयः ॥ आश्वासयामासचभीतमेनंभूत्वापुनःसौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५०॥ अर्जुनउवाच दृ ष्ट्वेदंमानुषंरूपंतवसौम्यंजनार्दन ॥ इदानीमस्मिसंवृत्तःसचेताःप्रकृतिंगतः ॥ ५१॥ श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिदंरूपंदृष्टवानसियन्मम ॥ देवाअप्य स्यरूपस्यनित्यंदर्शनकांक्षिणः ॥ ५२॥

पंप्रपश्य ॥ ४९॥ संजयउवाच इतीति वासुदेवःअर्जुनंप्रतिइतिपूर्वोक्तरीत्याउक्त्वायथापूर्वमासीत्तथास्वकंमानुषंरूपंभूयःपुनर्दर्शयामास यदर्जुनेनप्रार्थितंचतुर्भुजंधारणाविषयंरूपंतदपितिरोदधेइत्यर्थः तथा महात्माव्यापकोपिसन्सौम्यवपुरनुग्रदेहोभूत्वाभीतंएनंआश्वासयामासच ॥५०॥ ततोनिर्भयःसन्नर्जुनउवाच दृष्ट्वेति सचेताअव्याकुलः प्रकृतिंगतःस्वास्थ्यंप्राप्तः संवृत्तोजातोस्मि ॥५१॥ अस्यविश्वरूपद र्शनस्यदौर्लभ्यंदर्शयन्श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिति दर्शनकांक्षिणः दर्शनंकांक्षंतेएवनतुलभंते ॥ ५२ ॥

नाहमिति नवदयज्ञाध्ययनैरित्यनेनोक्तएवार्थःपुनरुच्यतेविश्वरूपदर्शनस्यातिदौर्लभ्यसूचनाय स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥५३॥ कथंतर्हिद्रष्टुंशक्यस्त्वमतआह भक्त्येति भक्त्याआराधनेन अनन्ययाअव्यभिचारि
तयाअखंडयेत्यर्थः अहंएवंविधोज्ञातुंशक्यःत्वंपदार्थशोधकशास्त्रतः द्रष्टुंशक्योध्यानतः तत्त्वेनयाथात्म्येनप्रवेष्टुंशक्यस्तत्त्वमसिवाक्यार्थजज्ञानतः हेपरंअज्ञानशत्रुंतापयतीतिपरंतप ॥ ५४ ॥ शास्त्रस
र्वस्वंसंगृह्णातिमत्कर्मकृदिति मदर्थमेवकर्माणिकरोतीतिमत्कर्मकृत् अहमेवपरमोनिष्कलःप्राप्योयस्येतिसमत्परमः एतेनकृत्स्नःकर्मयोगोध्यानयोगश्चत्वंपदार्थशोधकउक्तः ममभक्तआराधनकृदिति उपास
नाकांडार्थसंग्रहः संगवर्जितइत्यनेनएकांतेभगवत्ध्याननिष्ठइत्युक्तं निर्वैरइति विश्वंभगवदात्मनापश्येदित्युक्तं अन्यथाभेदबुद्धिमतोनिर्वैरत्वासंभवात् एवंभूतोयःसमांतत्पदलक्ष्यार्थभूतमखंडानंदैकघनंएति
प्राप्नोति प्रत्यगभेदेन हेपांडवविशुद्धवंशज त्वमेवैतज्ज्ञातुंशक्नोषीतिभावः ॥ ५५ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ३५ ॥ ॥७॥ सप्तममारभ्यैतावता

नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्यया ॥ शक्यएवंविधोद्रष्टुंदृष्टवानसिमांयथा ॥ ५३ ॥ भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन ॥ ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्वेनप्रवेष्टुंचपरंत
प ॥ ५४ ॥ मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तःसंगवर्जितः ॥ निर्वैरःसर्वभूतेषुयःसमामेतिपांडव ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० विश्व
रूपदर्शननामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पर्वणितुपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥७॥ अर्जुनउवाच एवंसततयुक्तायेभक्तास्त्वांपर्युपासते ॥ येचा
प्यक्षरमव्यक्तंतेषांकेयोगवित्तमाः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच मय्यावेश्यमनोयेमांनित्ययुक्ताउपासते ॥ श्रद्धयापरयोपेतास्तेमेयुक्ततमामताः ॥ २ ॥

ग्रंथेनतत्पदवाच्यार्थोनिरूपितः इदानींतत्पदार्थशोधनमुपासनाकांडंचसमापयिष्यन्निहार्थतःप्राधान्येनतत्पदलक्ष्यमर्थंतद्विदांलक्षणानिचप्रदर्श्यंते शब्दतस्तुलौकिकबुद्ध्यनुसारेणतत्पदवाच्यस्यैवोपासनादि
कंप्रपंच्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेमत्कर्मकृन्मत्परमइत्यादिनास्वभजनमुक्तं तत्रमच्छब्दार्थःकिंसगुणमुतनिर्गुणंब्रह्म उभयत्राप्यस्मच्छब्दस्यपूर्वंप्रयोगदर्शनात्संदिहानःपृच्छति एवमिति एवमित्यव्यवहितंमत्कर्म
कृदित्यादिनाउक्तंप्रकारंपरामृशति अनेनप्रकारेणयेसततयुक्ताःनित्यंसमाहितचित्ताःभक्ताःसगुणवेदिनस्त्वांपर्युपासतेयेचाप्यक्षरमस्थूलादिलक्षणमव्यक्तंबुद्ध्याद्यगोचरमुपासतेतेषांमध्येयोगवित्तमाःकेकं
तरेइत्यर्थः ॥ १ ॥ निर्गुणस्यदुष्प्रापत्वोक्त्यैवश्रेष्ठत्वंसूचयन्सगुणप्राशस्त्यंचशब्दतोदर्शयन्श्रीभगवानुवाच मयीति मयिसगुणेब्रह्मणिमनआवेश्यप्रवेश्ययेनित्ययुक्ताःसदोद्युक्तामांपरमेश्वरमुपासतेचिंतयंति
श्रद्धयाआस्तिक्यबुद्ध्यापरयासात्विक्याअवश्यंपरमात्मायमाराधितोऽस्मांस्तारयिष्यतीत्येवंनिश्चयरूपयाश्रद्धयाउपेतास्तेमेममज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिज्ञानिनमात्मत्वेनैवपश्यतोमूर्खेष्वपिकारुण्यात्पक्षपात
वतःसर्वज्ञस्ययुक्ततमामताः ॥ २ ॥

एवमुपासकांसुत्वाअव्यक्तविदांज्ञानिनांदौर्लभ्यंश्लोकत्रयेणाह येत्विति तुशब्दःसगुणाद्वैलक्षण्यार्थः अक्षरंएतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्यादिश्रुत्यासर्वधर्मशून्यंनिरूपितं
अतएवानिर्देश्यंनिर्देष्टुमशक्यंवाचा अव्यक्तंच वाचामगोचरत्वाद्बुद्धेरप्यविषयइत्यर्थः तथाचश्रुतिर्यतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासहेतिब्रह्मणोवाङ्मनसातीतत्वंदर्शयति पर्युपासतेसर्वप्रकारेणोपासते
उपासनमिहानात्मनामदर्शनमेव यथोक्तं अनात्मादर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति ननुतर्ह्येवंविधस्यशून्यकल्पस्यसत्त्वेकिमानमतआह सर्वत्रगमिति सत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचसर्वत्रगतं यत्सत्तयासर्वंसत्ता
वद्भवतिकथंतस्यासत्त्वंवाच्यमितिभावः नन्वेवंतार्किकाभिमतंसत्तासामान्यमुक्तंस्यात् तद्धिघटःसन्पटःसन्नितिसर्वत्रानुगतंदृश्यतेइत्याशंक्याह अचिंत्यमिति सत्तासामान्यंहिप्रत्यक्षंतदपिब्रह्मसत्तानुवेधेनै
वात्मानंलभतेनस्वतःसिद्धंसामान्यंसत्जातिःसतीघटत्वंसदितिप्रत्ययात् सामान्यस्यसदितिप्रत्ययागोचरत्वेतुतस्यासत्त्वापत्त्यापदार्थत्वमेवनस्यात् तस्मात्सर्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मरूपादिहीनत्वाच्चिंतयितुमशक्यंदूरे
तस्यसर्वगतत्वेनप्रत्यक्षगोचरत्वमित्यर्थः ननुसत्सदितिप्रत्ययस्यान्यथाप्युपपत्तौसत्तासामान्यवादिनंप्रतितेनाधिष्ठानभूतंब्रह्मनसाधयितुंशक्यमतआह कूटस्थमिति वस्तुतोसदपिसदिवावभासमानंकूटं यथा
कूटकार्षापणंकूटतुलेतितद्वत्कूटःअहंकारःप्रतीच्यभेदेनभासमानत्वेसतिकादाचित्कत्वाद्योयदभेदेनकदाचिद्भातिसतत्रमिथ्याकल्पितोयथारज्जूरगस्तथाचायमहंकारोमिथ्यात्वात्कूटसंज्ञस्तत्रतिष्ठतितद्भासकत्वे

येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते॥सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवं॥३॥

नेतिकूटस्थंचैतन्यं अहमनुभवेहिअहंकारोदृश्यतयाभातितद्भासकंचचैतन्यंततोन्यत् यथाघटभासकोर्कोघटादन्यस्तद्वत् एतेननित्यापरोक्षत्वंब्रह्मणःसाधितं नन्वहमनुभवएवात्मविषयोऽतोहमर्थएवात्मानत
तोन्यआत्मास्तीत्याशंक्याह अचलमिति अहमर्थोहिसुखीदुःखीपरिणाम्याविर्भावतिरोभावशीलश्चातश्चंचलः आत्मातुनतथा तस्यतथात्वेऽनिर्मोक्षापत्तेः वन्ह्यौष्ण्यवद्दुःखादिधर्मिणआत्यंतिकदुःखनाश
स्यमोक्षस्यधर्मिनाशमंतरेणासंभवात् घटेयावद्रूपनाशादर्शनात् आत्मनस्तिरोभावेचजगदांध्यंप्रसज्येत सुषुप्तावपितत्रत्यसुखाज्ञानसाक्षित्वेनाविर्भूतस्वरूपएवात्मास्ति अन्यथासुप्तोत्थितस्यसुखमहमस्वाप्स
मितिपरामर्शायोगात् ननुसुषुप्तौसन्नप्यात्मानप्रकाशतेतत्प्रकाशकस्यमनःसंयोगस्याभावात् कर्त्राव्याप्रियमाणंहिकरणंक्रियांसाधयति नचसुषुप्तौकरणव्यापारोस्ति तस्मान्नित्यस्तवास्यस्तत्क्षेवात्मासुषुप्तौज्ञाना
दिगुणहीनोऽप्रकाशमानोस्त्येवेत्याशंक्याह ध्रुवमिति ननुआत्माकिंसत्तामात्रेणायस्कांतवत्करणानिप्रवर्त्तयतिउतव्यापाराविष्टःसन् नाद्यः इष्टापत्तेः त्वन्मतेचआत्मनःकर्त्तृत्वासिद्धेः नांत्यः अनित्यत्वापत्तेः
व्यापारोत्पत्तौ सावयवत्वं परिच्छिन्नस्यैवयुज्यतेनविभोः विभुत्वहानेचाणुत्वानभ्युपगमात् मध्यमपरिमाणत्वेघटादिवदनित्यतापत्तिः तस्माद्ध्रुवंअप्रच्युतस्वभावमक्षरमित्यर्थः॥३॥

एवंविधमक्षरंकथमुपासनीयमित्यतआह संनियम्येति सर्वत्रकालेसर्वदा एतेनध्यानस्यनैरंतर्यमुक्तं इंद्रियग्रामंसमनस्कानींद्रियाणिसंनियम्यएकीभावेनात्मनिवशेकृत्वा स्वकारणेप्रविलाप्येत्यर्थः समाचां चल्यहीनाबुद्धिर्येषांतेसमबुद्धयोयेभवंतितेपिमामेवनिर्विकल्पंपरंब्रह्मपरांकाष्ठांप्राप्नुवंति श्रुतिश्च यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमिति सर्वभूतहितेरताइत्यनेनसर्वभू ताभयदानेनसंन्यासोपिध्यानांगमितिविधीयते ॥ ४ ॥ अस्यागतेर्दुष्प्रापत्वमाह क्लेशइति यद्यपिसगुणविदामधिकःक्लेशोस्त्येवतथापितेसालंबनाध्यायंतिसोपानारोहक्रमेणपरांकाष्ठांप्रविशंति येषांतुनिरालं बंध्यानमाकाशयुद्धसमंतेषांनिर्विषयेचेतःस्थिरीकरणेधिकतरःक्लेशोस्ति तत्रक्रमिकध्यानप्रयोगः शुद्धेचिन्मात्रेविश्वरूपंमाययाध्यस्तं तत्रचकेवलमातिवाहिकंकृत्स्नंजडमाधिभौतिकमध्यस्तं यथोक्तंवसि ष्ठेन आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनादिति अतिक्रम्यपाषाणादीन्वहतिइष्टदेशंनयत्यभिमानिनमित्यतिवाहिसर्वत्राप्रतिहतगतिकंभूतसूक्ष्मंतेननिर्वृत्तआतिवा हिकोयंकृत्स्नःप्रपंचोयतश्चित्तदेहकःचित्तमेवदेहःस्वरूपमस्येतिस्वमतुल्यएवसन्चिरभावनात्वज्रपंजरवत्काठिन्येनोपेतआधिभौतिकयास्थूलभूतप्रभवयाबुद्ध्यागृहीतइतिश्लोकार्थः एवंचयथातीव्राभि निवेशेननिरीक्ष्यमाणोरज्जूरगःस्वयंशाम्यतितदधिष्ठानभूतारज्जुश्चाविर्भवति तथावस्तुतश्चिद्रूपायामपिमाधवादिमूर्त्तौजाड्यमध्यस्तंतामेवाभिनिवेशेनचिरकालंचर्मचक्षुषैवपश्यतस्तस्यामूर्त्तेर्जाड्यंतिरोधी

संनियम्येंद्रियग्रामंसर्वत्रसमबुद्धयः ॥ तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहितेरताः ॥ ४ ॥ क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसां ॥ अ व्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते ॥५॥ येतुसर्वाणिकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्पराः ॥ अनन्येनैवयोगेनमांध्यायंतउपासते ॥ ६ ॥

यतेचैतन्यमाविर्भवति अतएवबाणादयःस्वाराध्यैःसार्द्धंस्वामिभृत्यन्यायेनव्यवहरंतीतिसर्वत्रोपाख्यायते एवमचेतनायामूर्त्तेरपितत्त्वंविश्वरूपमेवेतिमूर्त्तिमेवात्यादरेणपश्यंस्तस्यास्तत्त्वंविश्वरूपमवगच्छतियद पश्यदर्जुनोवासुदेवदेहे एतदेववितर्कजंप्रत्यक्षंप्रकृत्योक्तंभगवतायोगभाष्यकारेणबादरायणेन तत्परंप्रत्यक्षंतच्चश्रुतानुमानयोर्बीजमिति स्थूलालंबनःसमाधिर्वितर्कः विश्वरूपस्याप्यस्मितामात्रेध्यासात् तस्यावलोकनेऽस्मितामात्रमवशिष्यते अस्मितायाअपिशुद्धायांचितावध्यस्तत्वात्तस्यामपिसमाहितेमनसिसहैवमनसास्मितातिरोधीयतेशुद्धाचितिरेवावशिष्यतेइति एवंव्यक्तासक्ताःसोपानारोहक्रमेणप रांकाष्ठांप्रतिपद्यंते येतुअव्यक्तासक्ताःपक्षिवदकस्मादूर्ध्वंपदमारुरुक्षंतितेलयेनविक्षेपेणचभृशंबाध्यंतेलयमेवचकदाचित्समाधित्वेनाभ्युपगच्छंतीतितेषांपराभवसंभावनाप्यस्तीत्यतउक्तं क्लेशोधिकतरस्तेषाम व्यक्तासक्तचेतसामिति हियस्मादव्यक्तानिरालंबनागतिःपदप्राप्तिर्देहवद्भिर्देहाभिमानिभिर्दुःखंयथास्यात्तथाअवाप्यते नतुसासुखप्राप्येतिभावः ॥ ५ ॥ ननुअव्यक्तासक्तचेतसांक्लेशाधिक्येपिक्लेशांतेसद्यः कैवल्यसिद्धिरस्तीतिकिंविलंबसाध्येनव्यक्तभावनेनेत्याशंक्याह येत्वितिद्वाभ्यां सर्वाणिनित्यनैमित्तिकस्वाभाविकादीनिसंन्यस्यसमर्प्यमत्पराअहमेवपरःसर्वकर्मभिःप्राप्योयेषांतेमत्पराःमत्ध्यानपरावा अ नन्येनभेदशून्येनअहमेवभगवान्वासुदेवइतिपरमेश्वरेऽहंग्रहलक्षणेनयोगेनचेतःसमाधानेनमांध्यायंतउपासतेतत्रैवध्यानेस्थैर्यंलभंते ॥ ६ ॥

तेषांध्यायिनांनचिरात्शीघ्रमेवाहंसमुद्धर्त्तासमुद्धरणकर्त्ता यतस्तेमयिसगुणेविश्वरूपेआवेशितचेतसोभवंति अतोव्यक्तासक्ताअपिशीघ्रमेवपरंपदमारोढुमर्हाइतिनाव्यक्तेऽत्यंताभिनिवेष्टव्यमितिभावः ॥ ७॥ यस्मादेवंतस्मान्मय्येवविश्वरूपेईश्वरेमनःसंकल्पविकल्पात्मकंआधत्स्वस्थापयमय्येवाध्यवसायंकुर्वतींबुद्धिंनिवेशयतत्फलंच निवसिष्यसिनिवत्स्यसिनिश्चयेनमदात्मनामयिवासंकरिष्यसि अतःशरीरपातादूर्ध्वं नसंशयःकर्तव्यः ॥ ८ ॥ विश्वरूपधारणायामशक्तंप्रतिप्राह अथेति मयिविश्वेश्वरेविश्वरूपेअथयदिचित्तंसमाधातुंनिवेशितुंअचलंधारयितुंनशक्नोषि ततस्तर्हिअभ्यासयोगेनचित्तस्यैकस्मिन्नाभ्यंतरेबाह्येवाप्रतिमादावालंबनेसर्वतःसमाहृत्यपुनःपुनःस्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकोयोगःसमाधानलक्षणस्तेनाभ्यासयोगेनमांविश्वरूपमाप्तुंप्राप्तुंइच्छप्रार्थयस्वहेधनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेपीति अभ्यासेपूर्वश्लोकोक्ते मत्कर्म श्रवणंकीर्त्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनमिति नवविधभजनात्मकंभगवत्प्रीत्यर्थंकर्ममत्कर्मशब्दितं तदेवपरमंआवश्यकंयस्यतादृशोभव कर्माणिश्रवणादीनि

तेषामहंसमुद्धर्त्ताम्त्युसंसारसागरात्॥भवामिनचिरात्पार्थमय्यावेशितचेतसां॥ ७॥ मय्येवमनआधत्स्वमयिबुद्धिंनिवेशय॥ निवसिष्यसिमय्येवअतऊर्ध्वंनसंशयः॥ ८॥ अथचित्तंसमाधातुंनशक्नोषिमयिस्थिरं॥ अभ्यासयोगेनततोमामिच्छाप्तुंधनंजय॥ ९॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसिमत्कर्मपरमोभव॥ मदर्थमपिकर्माणिकुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १०॥ अथैतदप्यशक्तोसिकर्त्तुंमद्योगमाश्रितः॥ सर्वकर्मफलत्यागंततःकुरुयतात्मवान् ॥ ११ ॥ श्रेयोहिज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानंविशिष्यते॥ ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरं॥ १२॥

सिद्धिंसत्वशुद्धिं ॥ १० ॥ मद्योगंश्रवणादौनिष्ठां तर्हिपूर्वोक्तंश्रौतस्मार्त्तसर्वकर्मफलत्यागंकुर्वित्यर्थः यतात्मवान्यतश्चनियमादिमांश्चआत्मवान्जितचित्तश्चेतियतात्मवान् ॥ ११॥ इममेवत्यागंसर्वपुरुषार्थमूलत्वात्स्तौति श्रेयोहीति अभ्यासान्निदिध्यासनात्ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंश्रेयः ज्ञानादपिध्यानंविष्णोःश्रवणकीर्त्तनादिविशिष्यते ततोपिकर्मफलत्यागःश्रेयान् यस्मादनंतरंअव्यवधानेनशांतिर्मोक्षोस्ति चित्तशुद्ध्याद्युत्पादनद्वारेण अत्रबाह्यसाधनंसुकरत्वात्पूर्वपूर्वापेक्षयाप्रशस्तमित्युच्यतेतत्रैवप्रवृत्त्यतिशयाय यद्वाश्रवणाद्यभ्यासात्तज्जंज्ञानंतत्त्वनिश्चयात्मकंश्रेयः ततोपिज्ञातस्यार्थस्यसाक्षात्कारार्थंध्यानंश्रेयःततोपिकर्मफलत्यागः योगीहिसर्वकर्मत्यागीप्रजहातियदाकामानितिप्रोक्तः अयमपिकर्मफलत्यागेनकामान्जहात्येवेतितेनसमइतिस्तूयते ॥ १२ ॥

परमभक्तस्याक्षरस्योपासकंस्तौति तद्गुणकथनेहिसाधकानांतेषुगुणेष्वादरोभविष्यतीतिबुध्याह अद्वेष्टेति अद्वेष्टाचेदुदासीनःस्यान्नेत्याह मैत्रःमित्रमेवमैत्रोनतूदासीनःकदाचिदपि नन्वन्यस्मिन्शत्रौसति कथंमैत्रत्वंस्यात्तत्राह करुणइति दुःखदातारमपिकरुणयानबाधितुमीष्टेअपित्रातुमेवेच्छति एतेनसर्वभूताभयप्रदःसंन्यासीउक्तः अतएवतस्यनिर्ममइतिविशेषणंयुज्यते मुख्यंमक्षरविदोलक्षणं निरहंकारइति अहंकारोहिसर्वानर्थनिदानंसएवनिर्गतोयस्मात्सनिरहंकारः अतएवसमेदुःखसुखेयस्य तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः क्षमीक्षमावान्परिभवप्राप्तावपिस्वस्थचित्तः अन्योपिमुमुक्षुरेतान् धर्माननुतिष्ठेदित्यर्थः ॥ १३ ॥ संतुष्टःयदृच्छालाभेनैवसंजातालंप्रत्ययः सततंसर्वदा योगीश्रवणादौसमाहितचित्तः यतात्मासंयतशरीरेंद्रियादिसंघातः दृढःस्थिरआत्मतत्त्वविषयेनिश्चयोयस्यसदृढनिश्चयोऽसंभावनाशून्योदृढश्रद्धावान् मयिनिर्गुणेब्रह्मणिअर्पितेनिहितेप्रविलापितेवामनःसंकल्पादिरूपंबुद्धिरध्यवसायस्तेउभेयेनसमर्प्यर्पितमनोबुद्धिः एतादृशोयोमेममभक्तःसमेममप्रियःआत्मत्वादेवसपरमप्रेमास्पदं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमित्युक्तं एतेनपूर्वश्लोकोक्तायानिरहंकारतायाःसाधनान्युक्तानि ॥ १४ ॥ सचनिरहंकारोद्विविधःसमाधिस्थोव्युत्थितश्च तयोर्लक्षणंक्रमेणाहद्वाभ्यां यस्मादिति यस्मात्समाधिस्थत्वे

अद्वेष्टासर्वभूतानांमैत्रःकरुणएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारःसमदुःखसुखःक्षमी ॥ १३ ॥ संतुष्टःसततंयोगीयतात्मादृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्योमेभक्तः समेप्रियः ॥ १४ ॥ यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोकान्नोद्विजतेचयः ॥ हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तोयःसचमेप्रियः ॥ १५ ॥ अनपेक्षःशुचिर्दक्षउदासीनोगतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागीयोमद्भक्तःसमेप्रियः ॥ १६ ॥ योनहृष्यतिनद्वेष्टिनशोचतिनकांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागीभक्तिमान्यःसमेप्रियः ॥ १७ ॥

नकाष्ठसमात्लोकोनोद्विजतेनत्रस्यति लोकादपियोनिर्मनस्कत्वान्नोद्विजते अतएवहर्षइष्टलाभेसतिमनसउत्फुल्लता अमर्षःअसहिष्णुता भयंआत्मोच्छेदशंका उद्वेगस्तन्कनैवव्याकुलता एतैर्निर्मनस्कत्वादेव स्वयमेवमुक्तस्त्यक्तः नत्वेतान्स्वयंत्यक्तुंयततेसाधकवत् ईदृशोयोमद्भक्तःसचमेप्रियः ॥ १५ ॥ अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह अनपेक्षइति सुखप्राप्तौदुःखहानेवातत्साधनेवालिप्साशून्योऽनपेक्षः शुचिःबाह्याभ्यंतरशौचवान्पुण्यापुण्याभ्यामलिप्तोवा दक्षःभगवद्भजनादौअनलसः उदासीनोमानापमानादौसमवृत्तिः अतएवगताव्यथाचेतःपीडायस्यसगतव्यथः सर्वारंभपरित्यागीसंन्यासित्वादेव योमद्भक्तःसमेप्रियः ॥ १६ ॥ एतमेवश्लोकंव्याचष्टेत्रिभिःश्लोकैः योनेति इष्टलाभेसतिनहृष्यति अनिष्टप्राप्तौनद्वेष्टि इष्टवियोगेसतिनशोचति इष्टसंयोगमनिष्टपरिहारंवानकांक्षति अनपेक्षत्वात् शुभंकल्याणंपुण्यंच अशुभममंगलंपापंचतेउभेपरित्यक्तुंशीलमस्यसशुभाशुभपरित्यागी एतेनशुचित्वंव्याख्यातं भक्तिमान्भक्तौसततोयुक्तइतिदक्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥

उदासीनसंख्याचष्टे समइति गतव्यथत्वमुपपादयति संगविवर्जितइति संगीहिव्यथतेनतुतद्वर्जितइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सर्वारंभपरित्यागीत्येतद्व्याचष्टे तुल्येति शिष्टेषुविगीतोनस्यामितिवालोकेषुप्रख्यातःस्यामि
तिवाइदंमेभूयादितिवाकामयमानःकिंचिदारभतेनत्वयं तुल्यनिंदास्तुतित्वात्संतुष्टत्वाच्च मौनीसंन्यासी अतएवानिकेतः गृहशून्यःकुटीमपिवासार्थंनारभते यतःस्थिरमतिःस्थितप्रज्ञोभक्तिमान्योमेममप्रि
योनरःपुरुषः॥ १९ ॥ मुक्तलक्षणान्येवमुमुक्षोःसाधनत्वेनविधत्ते येत्विति येमुमुक्षवः तुपूर्वोक्तमुक्तापेक्षयाविलक्षणाः इदंअद्वेष्टासर्वभूतानामित्यादिनाग्रंथेनप्रतिपादितंधर्मजातंतदेवामृतस्यमोक्षस्यसाधन
त्वादमृतंधर्मामृतं यथोक्तंउक्तानतिक्रमेणपर्युपासते साकल्येनानुतिष्ठंति श्रद्दधानाःश्रद्धायुक्ताःमत्परमाःअहमेवभगवान्वासुदेवोऽक्षराख्यःसर्वविशेषरहितःपरमानंदरूपःपरमःपार्यंतिकःप्राप्योयेषांतेमत्परमाः

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ॥ अनिकेतः स्थिरम
तिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १९ ॥ ये तु धर्मामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भग
वद्गीता० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ पर्वणि तु षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥७॥

भक्ताःशांतिदांत्यादिमंतोमद्भजनशीलास्तेऽतीवमेममप्रियाः ज्ञानीतुभगवतआत्मैव परिशेषादतीवप्रियत्वंभक्तेष्वेवपर्यवसन्नं योमुक्तानांस्वाभाविकोधर्मःसमुमुक्षुणायत्नतोनुष्ठेयइत्यर्थः यथोक्तंवार्त्तिके उत्प
न्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगुणाः अयत्नतोभवंत्येवनतुसाधनरूपिणइति समाप्तउपासनाप्रधानस्तत्पदार्थविवेकः अतःपरंवाक्यार्थविचारोजीवब्रह्माभेदप्रतिपादकोभविष्यति ॥ २० ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ समाप्तश्चायमुपासनाकांडः ॥ १२ ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

मनुअव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिद्वितीयेत्वंपदार्थस्वरूपमुक्तं तथाद्वादशेयेत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवमितित तत्पदार्थस्वरूपमुक्तं नचतयोर्भेदःसंभवति लक्षणैक्यात् लक्षणंहितयोरव्यक्तत्वमचिंत्यत्वमचलत्वंसर्वगतत्वंचेत्यादिसमानं नचद्वयोःसर्वगतत्वंसंभवति अन्योन्यव्यावृत्तत्वेनासर्वगतत्वापत्तेः नचलक्षणभेदा भावेपितत्तदात्मगतविशेषाःसंतियेमुक्तात्मनांजीवेशयोश्चान्योन्यंभेदमावहंतिस्वात्मानंचस्वाश्रयात्स्वयमेवव्यावर्त्तयंतीतिवाच्यं विशेषाणांसत्त्वेप्रमाणाभावात् ननुमासंतुविशेषाः बंधमोक्षादिव्यवस्थान्यथा नुपपत्त्यातुनिर्विशेषेष्वपिपुरुषेषुभेदःसिध्यति यथोक्तंसांख्यवृद्धैः जन्ममरणकरणानांप्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्चपुरुषबहुत्वंसिद्धंत्रैगुण्यविपर्ययाच्चैवेतिजन्मादिव्यवस्थातःयुगपत्प्रवृत्त्यदर्शनात्सात्विकराज सादिभेदाच्चनपुरुषैक्यमित्यर्थइतिचेन्न व्यापकानेकात्मवादेभोगसांकर्यप्रसंगात् नह्येकत्रांतःकरणेसुखादिरूपेणपरिणतेतत्प्रतिसंवेदीएकएवचेतनइतिनियंतुंशक्यं सर्वेषांसान्निध्याविशेषेणप्रतिसंवेदनापत्तेरव र्जनीयत्वात् श्रोत्रस्यैकस्यापिकर्णशष्कुलीरूपोपाधिभेदादिवांतःकरणरूपोपाधिभेदादेकस्याप्यात्मनःशब्दग्रहव्यवस्थावज्जन्मादिव्यवस्थापिसेत्स्यतीतिनपुरुषबहुत्वंवक्तव्यं ततश्चजीवेशयोर्लक्षणैक्याद

अत्रश्लोकः अर्जुनउवाच प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षेत्रंक्षेत्रज्ञमेवच॥ एतद्वेदितुमिच्छामिज्ञानंज्ञेयंचकेशव
॥१॥ श्रीभगवानुवाच इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयते॥एतद्योवेत्तितंप्राहुःक्षेत्रज्ञइतितद्विदः॥१॥

भेदेसिद्धेकिमुत्तरग्रंथेनतत्प्रतिपादनार्थेनेतिचेत्सत्यं यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेर्विद्यावस्थायांभेदाभावेपिअविद्यावस्थायांअंतःप्रविष्टःशास्ताजनानां एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्यो लोकेभ्यउन्निनीषतइतिव्यवहारदशायांशास्यशासितृभावेनकर्तृकारयितृभावेनचप्रसक्तस्यजीवेश्वरयोर्भेदस्यनिरासार्थत्वात्उत्तरग्रंथस्यारंभउपपद्यते तत्रानुपदोक्तेनतत्पदार्थेनसहास्याभेदंवक्तुंयोग्यतार्थे भास्यभासकभावेनक्षेत्रात्क्षेत्रज्ञस्यकुंभाद्द्रष्टुरिवविवेकंदर्शयति इदमिति इदमनात्मत्वेनभास्यंघटाद्यहंकारांतंशरीरंविशरणधर्मि हेकौंतेय क्षेत्रंक्षिणोत्यात्मानमविद्ययात्रायतेचविद्ययेतिक्षेत्रंकर्मबीजप्ररोह स्थानंक्षेत्रशब्देनोच्यते एतद्योवेत्तिभासयतितंचिदात्मानंक्षेत्रज्ञइत्यन्वर्थसंज्ञंप्राहुः केप्राहुः तद्विदःक्षेत्रक्षेत्रज्ञविदः एतेनमच्छामिपश्यामिभुंजेइतिअनुभवाद्देहेंद्रियाहंकाराःप्रतीतितोभासककोटिनिविष्टाइव भांति तथापितेषांतत्त्वतोभास्यत्वलक्षणेनानात्मभावःसिद्धः ॥ १ ॥

तमेवंलक्षणमुपाधितो निष्कृष्टंक्षेत्रज्ञंपातृक्षेत्रमपिमांपरमेश्वरमेवउभयरूपेणसंतंविद्धि तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिशास्त्रात् यस्मादुभयात्माहंतस्मात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःयत्ज्ञानंक्षेत्रस्यबाध्यत्वेनक्षेत्रज्ञस्यसर्वबाधावधिभूतत्वेनचयत्ज्ञानमापरोक्ष्येणतत्त्वनिश्चयस्तदेवज्ञानंममममद्विषयंसम्यग्ज्ञानंएतयोरेवज्ञानंब्रह्मज्ञानमितिमतंनिश्चितंब्रह्मविद्भिः नेहनानास्तिकिंचनेतिक्षेत्रस्यबाधात् नान्योतोस्तिद्रष्टेतिक्षेत्रज्ञादन्यस्यद्रष्टुर्निषेधाच्च यद्यपिसर्वस्यब्रह्माभिन्नत्वात्यत्किंचिदपिज्ञानंतत्सर्वंब्रह्मविषयमेवभवति तथापिरज्जुंसर्पात्मनापश्यतोनतुरज्जुविषयंसर्पविषयंवासम्यग्ज्ञानमस्ति नापितस्यज्ञानस्यरज्जुव्यतिरेकेणविषयांतरंवास्तवमस्ति किंतुयदासर्पबाधेनरज्जुतत्त्वमधिगच्छतितदैवसर्पमिथ्यायमितिसम्यग्जानातिरज्जुंच तद्वदिहाप्युभयविदेवसम्यग्ज्ञानीत्यर्थः नहिअन्यतरस्यतत्त्वेज्ञातेकृतकृत्यतास्ति नहिसांख्योनिर्विशेषात्मविदपिप्रपंचमबाधमानःशून्यवादीवाप्रपंचंतुच्छत्वेनपश्यन्नधिष्ठानंब्रह्माजानन्नस्ती नित्रुयाणःकृतकृत्योभवतीतिवक्तुंयुक्तमतोद्वयोरपितत्त्वंबोध्यमेव ॥२॥क्षेत्रक्षेत्रज्ञपदेविवरीतुमारभते तदिति यच्चेदंक्षेत्रंनिर्दिष्टंतत्यादृकयादृशंस्वकीयैर्धर्मैरस्ति यद्विकारियेचतस्यविकाराः यतश्चयत्यस्माद्विकाराद्यज्जायतइतिप्राचः तत्पूर्वोक्तंक्षेत्रंयच्चयत्स्वरूपंयादृकयत्प्रकारकंयद्विकारियेचतस्यविकाराः यतश्चक्षेत्रावयवात्यज्जायतेतत्शृणुतथासचक्षेत्रज्ञःयोयत्स्वरूपःयत्प्रभावश्चतदपिमत्तःशृणु ॥ ३ ॥ वक्ष्यमाणेर्थेप्रमाणमाह ऋषिभिरिति ऋषिभिर्वसिष्ठाद्यैर्बहुधागीतंयोगवासिष्ठादौप्रतिपादितं छंदोभिर्वेदैर्मंत्रैर्वापृथक्प्रति

क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारत॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानंयत्तज्ज्ञानंमतंमम ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रंयच्चयादृक्चयद्विकारियतश्चयत् ॥ सचयोयत्प्रभावश्चतत्समासेनमेशृणु ॥ ३ ॥ ऋषिभिर्बहुधागीतंछंदोभिर्विविधैःपृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैवहेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥ महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः ॥ ५ ॥

शाखंअनेकप्रकारंगीतं ब्रह्मसूत्रपदैःब्रह्मणःसूचकानिपदानिसमुच्चित्यवाक्यभावमापन्नानितैर्ब्रह्मसूचकैर्ब्राह्मणवाक्यैस्तत्त्वमसीत्याद्यैरित्यर्थः हेतुमद्भिःअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाइत्यादिनाकार्यलिंगान्यनुमानानिब्रह्माधिगमायप्रदर्शयंतोहेतवस्तद्वद्भिः विनिश्चितैःअसकृदभ्यासेनसकलशंकापंकक्षालनेननिश्चितार्थैः क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःस्वरूपंएतैःसर्वैर्यद्गीतंतत्शृणुइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ४ ॥ तच्चयच्चयादृक्चयद्विकारिचेत्येतद्व्याचष्टे महाभूतानीति चकारोभिन्नक्रमोबुद्धिश्चेतिबुद्धिपदादुपरिद्रष्टव्यः यत्क्षेत्रंशरीराख्यमुक्तंतदव्यक्तमेव शरीरंरथमेवत्वितिश्रुतौअव्यक्तपदेनतस्यैवग्रहणात् क्षेत्रस्वरूपमुक्त्वातत्प्रकारमाह महाभूतान्यहंकारोबुद्धिश्चेतिसप्तप्रकारैरंकुरितं महाभूतशब्देनपंचतन्मात्राउच्यंते अहंकारःबुद्धिरितिमहत्तत्त्वमुच्यते स्वप्नेहिएतान्येवकरणानिभासंतेतत्प्रकारकएवभूतगणइतितावत्प्रकारकमेवक्षेत्रमित्युक्तं यद्विकारीत्यस्योत्तरमाह इंद्रियाणीति इंद्रियाणिदशैकंचेत्येकादश पंचज्ञानेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणानिपंचकर्मेंद्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानिमनश्चेत्येकादश इंद्रियाणांगोचराविषयाःस्थूलावियदादयःपंच अयंषोडशकोविकारएव एतान्येवसांख्यैश्चतुर्विंशतितत्त्वानिगण्यंते एतावांस्त्वस्माकंविशेषः तैःस्वतंत्रासत्याचप्रकृतिरुच्यतेअस्माभिर्मायारूपामिथ्याईश्वराधीनाचोच्यतइति तथाचश्रुतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमिति तस्मात्सांख्यप्रक्रियात्रभगवताश्रितेतिनभ्रमितव्यं ॥५॥

अतश्चविकाराय जायतइत्युक्तंतदाह इच्छेति इच्छासुखेतत्साधनेवास्पृहारूपा चित्तवृत्तिरिदंमेभूयादितिसाकामइतिरागइतिचोच्यते द्वेषोदुःखेतत्साधनेचइदंमेमाभूदितिस्पृहाविरोधिनीचेतोवृत्तिः सुखदुः खेप्रसिद्धे संघातःआत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुतेरिंद्रियमनश्चिदात्मनामेकलोलीभावरूपोभोक्ता चेतनायापूर्वोक्ताबुद्धिःसैवशुद्धासत्त्वमयत्वाद्विमलादर्शवच्चित्प्रतिबिंबग्राहिणीतन्मायःपिंडे वह्नित्वमिवस्वयमचेतनापिचेतनात्वंप्राप्तयाव्याप्तःस्थूलपिंडोपिचेतनएवप्रतीयतेसेयंचेतनामनःसंज्ञितासैवइच्छादिरूपापरिणमते तथाचश्रुतिःकामःसंकल्पोविचिकित्साश्रद्धाऽश्रद्धाधृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरि त्येतत्सर्वंमनएवेतिकामादीनांमनोवृत्तित्वमाह एतत्क्षेत्रमव्यक्ताख्यंसविकारंविकारेणमहदादिनातद्विकारेणचेच्छादिनासहितंउदाहृतमुक्तं नन्विच्छादयोहंप्रत्ययविषयस्यात्मनोधर्माइतिकाणादावदंति सत्य मेववदंतितेपरंतुसोस्माकंमुख्यआत्मैवनभवतितस्यशुद्धायांचितिअभेदेनाध्यस्तत्वादितिप्रागेवोक्तं॰॰अतःक्षेत्रांतर्गतस्याहमर्थस्यदृश्यस्यतादृशाएवदृश्याइच्छादयोधर्माःसंतुननःकिंचिच्छिन्नं आत्मनोसंगत्वम हंकारस्यानृतत्वंचअनुभवसिद्धंश्रुतीअप्यनुवदतः असंगोह्ययंपुरुषइतिअनृतेनहिप्रत्यूढाइति ॥ ६ ॥ इदानींज्ञानसाधनानिविधत्ते अमानित्वमिति अमानित्वादयोपिचेतोवृत्तिविशेषादृश्यत्वाच्चतत्क्षेत्रवि काराएवसंतःसत्त्वगुणकार्यत्वात्ज्ञानस्यसाधनभूताअपिउपचाराज्ज्ञानपदवाच्याभवंति एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमित्युपसंहारात् तत्रविद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनःश्लाघित्वंमानित्वं लाभपूजाख्यात्यर्थंस्वध

इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः॥ एतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतं ॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवं ॥ आचा र्योपासनंशौचंस्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥ ७॥ इंद्रियार्थेषुवैराग्यमनहंकारएवच ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनं ॥ ८॥ असक्ति रनभिष्वंगःपुत्रदारगृहादिषु॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥ मयिचानन्ययोगेनभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्तदेशसे वित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वंतत्त्वज्ञानार्थदर्शनं॥ एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानंयदतोन्यथा ॥ ११ ॥

र्मस्यप्रकटीकरणंदंभित्वं कायवाङ्मनोभिःप्राणिनांपीडनंहिंसा तेषांवर्जनममानित्वमदंभित्वमहिंसाच परेणापकृतेपिचित्तस्यनिर्विकारत्वंक्षांतिः आर्जवमकौटिल्यं आचार्योपासनंस्पष्टं शौचंमृज्जलाभ्यां बाह्यंभावशुद्धिरांतरं स्थैर्यंमोक्षसाधनेप्रवृत्तस्यविघ्नसद्भावेपितदगणनं आत्मविनिग्रहःदेहेंद्रियादिप्रचारसंकोचः ॥ ७ ॥ इंद्रियार्थेषुदृष्टेषुआनुश्रविकेषुवाशब्दादिषुवैराग्यंरागाभावः अनहंकारःदर्पराहि त्यं अयोगव्यवच्छेदार्थएवकारः समुच्चयार्थश्चकारः जन्मादिषुयज्जायमानंदुःखंपरस्यव्यथादोषाश्चदैन्यादयस्तेषामनुदर्शनं ॥ ८ ॥ असक्तिरिति सक्तिःपुत्रादौममतामात्रं अभिष्वंगस्तेनसहतादात्म्याभि मानोयमेवाहमितिच पुत्रादेःसुखेऽहमेवसुखीतस्यदुःखेहमेवदुःखीतिसंगाभिष्वंगौतद्वर्जनमित्यर्थः समचित्तत्वंहर्षविषादराहित्यं कुत्रइष्टानिष्टोपपत्तिषुइष्टप्राप्तौहर्षाभावःअनिष्टप्राप्तौविषादाभावः ॥ ९ ॥ मयीतिश्लोकःस्पष्टार्थः ॥ १० ॥ अध्यात्मशास्त्रजेज्ञानेनिष्ठावत्त्वमध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानस्यार्थःप्रयोजनमविद्यानिवृत्तिरानंदावाप्तिश्चतयोर्दर्शनं एतदमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतंविशकंज्ञानंज्ञा नसाधनमितिप्रोक्तंवेदेषु अज्ञानंज्ञानविरोधिइतोन्यथायत्तत्मानित्वादिकमित्यर्थः तस्मात्तत्परित्यागेनअमानित्वादिकमेवोपादेयमितिभावः ॥ ११ ॥

एवंक्षेत्रंव्याख्यायसचयोयत्प्रभावश्चेत्युक्तंक्षेत्रज्ञंस्वरूपंतस्यमायिकंप्रभावंव्याचष्टे ज्ञेयमिति एतैर्ज्ञानसाधनैर्यत्ज्ञेयंतत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञेयंज्ञात्वाअमृतंमोक्षंअश्नुतेप्राप्नोति तस्यस्वरूपंतावदाह अनादिमदिति आदिमत्अव्यक्तं तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिस्मरणात् तदन्यत्अनादिमत् अनादीत्येतावत्युक्तेप्रवाहनित्यत्वमव्यक्तादीनामप्यस्तीतितेषामप्यनादितायांप्राप्तायांतत्प्रतिषेधार्थमनादिमदित्युक्तं यद्वा आदिमत्ततःपरंचआदिमत्परेकार्यकारणेताभ्यामन्यदनादिमत्परमिति अतएवपरंनिर्विशेषंनत्वपरंसविशेषं ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यं नसत्प्रधानपरमाण्वादिक्सदितिनोच्यते नाप्यसत्शून्यवदसदपिनोच्यते तथाचश्रुतिर्नासदासीन्नोसदासीत्तदानींनासीद्रजोनोव्योमापरोयदिति असच्छब्दितस्यशून्यस्यसच्छब्दितस्यप्रधानस्यरजःशब्दितानांपरमाणूनांपरव्योमशब्दितस्यअस्मदभिमतस्याव्यक्तस्यापिसृष्टेःप्राक्निषेधंदर्शयति ॥१२॥ एवंसचयइत्येतत्क्षेत्रज्ञस्वरूपमपास्तसमस्तविशेषमुपपाद्ययत्प्रभावइतिप्रतिज्ञातंतस्यप्रभावंवैश्वरूप्यलक्षणमुपपादयति सर्वतइति सर्वतःसर्वासुदिक्षुअंतर्बहिश्चपाणयःपादाश्चास्यसंतीतिसर्वतःपाणिपादं एवंसर्वतःअक्षीणिशिरांसिमुखानिचयस्यतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं सर्वतःश्रुतिमत्श्रवणवत् लोकेसर्वंआवृत्यव्याप्यतिष्ठति यथास्वप्नदृक्तैजसोवासनामयेनैवपाणिपादादिनास्वाप्नंप्रपंचम-

ज्ञेयंयत्तत्प्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामृतमश्नुते॥ अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते॥ १२॥
सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति॥ १३॥

नुभवति तस्यचजाग्रत्कालेउपाधिभूतंपिंडगतमेवपाणिपादादिकंतदेवस्थूलप्रपंचानुभवसंस्काराधानद्वारावासनामयस्यप्रपंचस्यकारणं वासनामयश्चस्थूलप्रपंचस्यकारणमितिबीजांकुरन्यायेनानयोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यसद्भावोन्योन्यकारणत्वंचास्तीति एवंसकलप्राणिधीवासनोपरक्ताज्ञानोपाधिकंचैतन्यंसकलप्राणिधीवासनामयंसमष्टिसूक्ष्मप्रपंचमवभासयति अस्यचोपाधिभूतंब्रह्मांडगतसकलप्राणिपाणिपादादिकमेव एवंचपूर्ववत्स्थूलसूक्ष्मयोरपिसमष्टिप्रपंचयोरन्योन्यंबीजांकुरन्यायेनकार्यकारणभावमन्योन्यस्यान्योन्यस्मिन्सद्भावंचाभिप्रेत्योक्तंभगवताभाष्यकारेण सकलप्राणिकरणोपाधिद्वारेणज्ञेयब्रह्मणोस्तित्वंप्रतिपाद्यतइति कार्यद्वाराकरणास्तित्वसिद्धौचकारणाभावोप्यपोद्यते अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यतइति ननुप्रक्षालनाद्धिपंकस्यदूरादस्पर्शनंवरमितिन्यायेनव्यर्थस्तर्हिकारणोपन्यासइतिचेन्न तंविनाशुद्धाधिगमायोगात् शाखाचंद्रन्यायेनहिसगुणंनिर्गुणस्यवस्तुनोज्ञापकं यथोक्तंभाष्ये उपाधिकृतमिथ्यारूपमप्यस्तित्वाधिगमायज्ञेयधर्मवत्परिकल्प्योच्यते सर्वतःपाणिपादमित्यादि तथाहिसंप्रदायविदांवचनमध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइति ॥ १२॥

ननुयूपाहवनीयादिवदलौकिकमपिब्रह्मकार्यकारणप्रपंचविशिष्टंविचित्रमेवसर्वतःपाणिपादंतदित्यादिनाशास्त्रेणकार्यशेषतयासमर्थ्यते नचवाच्यंउपासनापरंशास्त्रंनब्रह्मणोवैचित्र्यंप्रतिपादयितुमीष्टेइति देवताधिकरणन्यायेनदेवताविग्रहादिवत्तद्वैचित्र्यस्यापिअवांतरतात्पर्यविषयतयासिद्धेः नचदेवताविग्रहादेर्व्यावहारिकमेवसत्वंनपारमार्थिकंब्रह्मज्ञानेनतस्यबाधादितिवाच्यं सत्ताद्वैविध्यस्याप्रसिद्धेः तस्मात्सर्वतःपाणिपादत्वादिकंब्रह्मणोवास्तवमेवेतिनापवादमर्हतीत्याशंक्याह सर्वेंद्रियेति सर्वाणिआंतराणिबाह्यानिचइंद्रियाणिमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यानिश्रोत्रादीनिचेतिग्राहकमात्रसंगृहीतं गुणाश्चविषयाःतेनग्राह्यमात्रंगृह्यते समस्तग्राह्यग्राहकवदाभासतेनतुग्राह्यग्राहकस्वरूपंविचित्रं यथाजलसूर्योऽधस्थइवकंपतइवाभासतेननुवस्तुतोऽधस्थःकंपतेवातद्वत्आत्मनोग्राह्यग्राहकाकारत्वंमिथ्येत्यर्थः कुतएतत् यतःसर्वेंद्रियविवर्जितं इंद्रियेतिगुणानामप्युपलक्षणंनहिब्रह्मणिकिंचित्ग्राह्यंरूपादिग्राहकंवामनआदिवर्तते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं अप्राणोह्यमनाःशुभ्रः यत्तदद्रश्यमग्राह्यम्चक्षुःश्रोत्रंतदपाणिपादमित्यादिशास्त्रात्तस्मान्नप्रपंचविशिष्टंविचित्रंब्रह्म कथंतर्हिसर्वंब्रह्मेतिशास्त्रमित्याशंक्याह असक्तंसर्वभृच्चैवेति अत्रसर्वभृदितिसर्वाधारत्वोक्त्यासर्वस्मात्पृथग्भूतमित्युक्तं सर्वस्यब्रह्मणासहाधाराधेयभावोपिकिंघटरूपयोरिवसमवायसंबंधेनकुंडबदरयोरिवसंयोगसंबंधेनवेत्याशंक्यसंबंधंविनैवसर्वभृत्त्वंब्रह्मणइत्याह असक्तमिति ननुव्याहतमेतत्असक्तमितिसर्वभृदितिचेति नैषदोषःनह्यूषरभूमिर्मरीचिकोदकेनसंसक्ताअथचतदाधारभूतापिभवतितद्वदेतद्भविष्यति नन्वेवंप्रपंचस्यमिथ्यात्वमापततीति तथाचकर्मोपास्तिविधयउपरुध्येरन् न ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानेनयावद्द्वैतंनबाध्यतेतावत्क्रियाकारकादिसर्वव्यवहारस्यसत्यत्वोपगमात्

सर्वेंद्रियगुणाभासंसर्वेंद्रियविवर्जितं॥ असक्तंसर्वभृच्चैवनिर्गुणंगुणभोक्तृच॥ १४॥

प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यमितिश्रुत्यापिप्राणोपलक्षितस्यकृत्स्नस्यप्रपंचस्यव्यावहारिकंसत्यत्वमुक्त्वाततोप्यधिकंपरमार्थसत्यंब्रह्मदर्शितं सत्यत्वंचाबाध्यत्वंतत्किंचित्कालंप्राणानामस्तिब्रह्मणस्तुसार्वदिकमिति यथाभूपतीनांभूपतिरित्युक्तेऐश्वर्याल्पत्वभूयस्त्वकृतोभेदःस्पष्टएवमिहापिद्रष्टव्यं तस्माद्ब्रह्मणःसविशेषत्वंनिष्कलात्मबोधात्प्रागेवनतूर्ध्वमित्यवश्यंतत्त्वज्ञानेनबाधितुंशक्यमित्यनुपाधिकंब्रह्मनकेनचित्कार्यशेषतांनेतुंशक्यं तदधिगमेक्रियाकारकादिद्वैतोपमर्दादुपास्योपासकोपासनाभेदस्यबाधितत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तमुपाधिकृतंरूपंमिथ्येति किंच निर्गुणंगुणभोक्तृच ग्राह्यग्राहकसंबंधशून्यमपिग्राहकेषुबुद्ध्यादिषुग्राह्यसंबंधात्सुखाद्याकारेणपरिणतेषुसत्सुकेवलंतत्प्रकाशकत्वमात्रेणगुणभोक्तृत्वमप्यस्यचिदाभासरूपस्योपपद्यते यथाप्रतिबिंबरूपेरवावुपाधिकृतंचलनादिकं तथाचश्रुतिः ध्यायतीवलेलायतीवेति बुद्धौध्यायंत्यांतत्रप्रविष्टश्चिदाभासोध्यायतीवविषयान् बुद्धौलेलायंत्यांविषयप्रदेशंगच्छंत्यांसोपिलेलायतीवनतुस्वतोध्यायतिलेलायतिवेतिप्रतिपादयति एतेनअपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णइत्यपिब्रह्मणउपाधिगुणानुगुण्यभजनशक्तिमत्त्वेनैवव्याख्येयं अयमपादोपिपादेजववतिजववान्भवतीति अंधोमणिमविंदत्इत्यादिकंवचनजातंचात्रानुसंधेयं तस्माद्युक्तमुक्तंनिर्गुणंगुणभोक्तृचेति भाष्येतुनिर्गुणंसत्वादिगुणरहितमपितेषांगुणानांसुखदुःखमोहात्मकत्वेनपरिणतानांभोक्तृचउपलब्धृचेतिव्याख्यातं ॥ १४ ॥

न्वसक्तमसंबद्धं चेत्कथमुपलब्धं स्यादित्याशंक्याह बहिरिति भूतानांप्राणिनांएकादशेंद्रियाणिस्थूलभूतानिचकेवलविकारत्वेनव्यवहितत्वात्बहिरित्युच्यंते महदहंकारपंचतन्मात्राव्यक्तानिप्रकृतिरूपत्वेन सं.बहितत्वादंतरित्युच्यंते चराचरमिति उभयनिकृष्टाश्चराचरोपाध्युपलक्षिता अवधिभूताःपुरुषाश्चरमचरंचेत्यनेनोच्यंते तत्रचराचरंज्ञेयमितिसामानाधिकरण्यात्पुरुषाणांज्ञेयब्रह्मभावउक्तः बहिरंतश्चज्ञे यमितिषोडशसुविकारेष्वष्टासुप्रकृतिषुचज्ञेयस्यसंबंधउक्तः सचसंबंधोयादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनअध्यस्तप्रकृतेविकृतिनिरूपितत्वेनाध्यस्तएव एवंचपुरुषस्योपलब्धिमात्रशरीरस्यगुणैःसहआ ध्यासिकसंबंधसत्त्वात्गुणोपलब्धृत्वंयुज्यते यथाप्रकाशमात्रस्वरूपस्यरवेःप्रकाश्यसंबंधापेक्षंप्रकाशयितृत्वंतद्वदित्यर्थः ननुनित्यापरोक्षःपुरुषप्रकृतिविकारसंबद्धश्चतर्हिकुतोनसर्वैर्गृह्यतइत्याशंक्याह सूक्ष्म त्वात्दुर्लक्ष्यत्वात्तज्ज्ञेयंअविज्ञेयंदुर्विज्ञेयं यथाजपाकुसुमोपहितस्यस्फटिकस्यशौक्ल्यंसन्निहितमपिरूपांतरविक्षेपेणतिरोहितंसन्नगृह्यते एवंनित्यापरोक्षमप्यसंगंब्रह्मोपाध्युपधानाद्विविक्ततयानगृहीतुंश क्यं केवलौपाधिकधर्मोपेतमेवगृह्यते मूढैः विद्वद्भिस्तूपाधिप्रविलापनेनसुग्रहमित्याशयः एतदेवाह दूरस्थंचांतिकेचतदिति यथामूढोजलसूर्यबिंबसूर्याद्दूरस्थंमन्यते विद्वांस्तुउपाधिप्रतिहतनयनरश्मीनामुपर्यु ल्लुत्यगतानांबिंबप्राहित्वंस्पष्टं बिंबस्याधस्थत्वग्रहणंतुपूर्वप्रवृत्ताधोमुखवृत्तिसंस्कारापेक्षमितिजानन्बिंबदेशेएवप्रतिबिंबंपश्यति बिंबेएवजलस्थत्वमध्यस्यतेनतुजलेप्रतिबिंबइति उपाधौधर्म्यध्यासकल्प नातोविषयस्योपाधिसंसर्गमात्राध्यासकल्पनेलाघवात् एवंबिंबभूतंब्रह्मप्रतिबिंबभूताज्जीवान्मूढानांविप्रकृष्टंविदुषांतुअत्यंतसंनिकृष्टमिति ॥ १५ ॥ एतदेवोपपादयत्यर्द्धेन अविभक्तंचेति एकएवतुभूता

बहिरंतश्चभूतानामचरंचरमेवच ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयंदूरस्थंचांतिकेचतत् ॥ १५॥ अविभक्तंचभूतेषुविभक्तमिवचस्थितं ॥ भूतभर्तृचतज्ज्ञेयंग्रसिष्णुप्रभविष्णुच ॥ १६ ॥ ज्योतिषामपितज्ज्योतिस्तमसःपरमुच्यते ॥ ज्ञानंज्ञेयंज्ञानगम्यंहृदिसर्वस्यधिष्ठितं ॥ १७॥

त्मा भूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिश्रुतेर्भूतेषुकार्यकारणसंघातापन्नेषुजलपात्रेषुचंद्रस्येवब्रह्मणःप्रतिबिंबाजीवास्तेचोक्तरीत्याबिंबादनन्याइतितद्रूपेणभूतेषुअविभक्तंचविभागमप्रा प्तमपितेयत्रस्तुमूढदृष्ट्या विभक्तमिवदूरदेशस्थमिवचाद्विभिन्नमिवचस्थितं एवंतर्हिचंद्रादुदपात्राणामिवभूतानांपृथक्सत्त्वापत्तिरित्याशंक्याह भूतभर्तृचेति अधिष्ठानत्वेनसर्वाणिभूतानिधारयतीतिनततस्ते षांपृथक्सत्तास्तिरज्जुतइवतदध्यस्तानांसर्पदंडधारादीनामित्यर्थः एतदेवाह ग्रसिष्णुप्रभविष्णुच यथारज्जुस्तत्त्वज्ञानदशायांसर्पादीन्ग्रसतिअज्ञानदशायांचतानेवप्रसूतेतद्वत्ज्ञातंब्रह्मसर्वभूतानिग्रसिष्णुग्रसन शीलंअज्ञातंच सर्वभूतानांप्रभविष्णुउत्पादनशीलं ॥ १६ ॥ एवंज्ञेयस्यतटस्थलक्षणमुक्त्वास्वरूपलक्षणमाह ज्योतिषामिति ज्योतिषांबाह्यानामादित्यादीनामांतराणांचबुद्ध्यादीनामितरावभासकानामपि तज्ज्ञेयंब्रह्म ज्योतिरवभासकंचैतन्यज्योतिषोजडज्योतिरवभासकत्वोपपत्तेः तथाचश्रुतयः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः तस्यभासासर्वमिदंविभातीत्याद्याः वक्ष्यतिच यदादित्यगतंतेजइत्यादि तमसोऽज्ञानात्भू तमसःपरमज्ञानहेतोःपरंदूरस्थंतदुच्यते ननुयथाचांद्रस्यज्योतिषोवभासकंतत्सजातीयंसौरंज्योतिरितिज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धं एवंसौरादिज्योतिषामप्यवभासकंकिंचित्तत्सजातीयंज्योतिरलौकिकंस्यादित्याशंक्या ह ज्ञानमिति केवलज्ञानमात्रशरीरंयज्ज्योतिर्नतुभौतिकंतदेवज्ञेयंवस्तु आवृतत्वात्ज्ञानेनप्राप्तुमिष्टतमं कुतस्तर्हितन्नज्ञानमतआह ज्ञानगम्यमिति अतस्तज्ज्ञानेनअमानित्वादिनाज्ञानसाधनेनगम्यंप्राप्यं किंतर्हि ग्रामांतरवद्देशव्यवहितंवाबाल्ययौवनाद्यवस्थांतरवत्कालव्यवहितंवातत्प्राप्यमस्तीत्यतआह हृदिसर्वस्यधिष्ठितमिति स्वात्मभूतमेवतदंतर्दृष्टीनांसम्यक्प्रकाशतइत्यर्थः ॥ १७ ॥

क्तमर्थजातमुपसंहरति इतीति क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतं ज्ञानंज्ञानसाधनंअमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतं ज्ञेयंअनादिमत्परमित्यादिधिष्ठितमित्यंतं श्रुतिभ्यःस्मृतिभ्यश्चसमासतःसंक्षेपतउक्तं मद्भक्तएतन्मयं विज्ञायमद्भावायब्रह्मभावायोपपद्यतेयुक्तोभवति भक्त्यैवप्राप्यंब्रह्मयत्प्राप्यब्रह्मैवभवति तथाचश्रुतिः यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिच ॥ १८ ॥ एवंक्षेत्रंशरीराख्यमव्यक्तमुक्तंतत्प्रकाराश्चमहदाद्यास्त्रयोविंशतिः तद्विकाराइच्छादयोज्ञानाज्ञानशब्दिताअमानित्वमानित्वादयः पुरुषश्चउक्तः इदानींक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्मध्येयस्माद्यज्जायतेतत्त्वक्षेत्रज्ञस्यप्रभावश्चेतिद्वयंवक्तव्यंतत्राद्यंविवृणोतित्रिभिः प्रकृतिमिति सप्तमाध्यायेऽष्टधायाप्रकृतिरपराउक्तासात्रप्रकृतिः यातुजीवभूतापराप्रकृतिरुक्तासात्रपुरुषशब्देनोच्यते एतौहिसंपृक्तौसंसारंजनयतः वियोगश्चतयोर्मोक्षः तत्रतौउभावप्यनादीविद्धि तयोरादिमत्त्वेसंसारस्याकस्मिकत्वापातात्कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगश्चेत्यन्यत्रविस्तरः विकारानिच्छादीन् गुणान्बुद्धींद्रियादींश्च प्रकृतिसंभवान्विद्धि ॥ १९ ॥ उभयोरपिसंसारंप्रतिकारणत्वेद्वारमाह कार्येति कार्यंशरीरंतदारंभकाणिभूतानिविषयाश्च कारणंत्रयोदशेंद्रियाणितदाश्रिताश्चसुखदुःखमोहात्मकागुणाश्च करणमितिपाठेपिसएवार्थः एतयोःकार्यकारणयोःकर्तृत्वेनिमित्तेसतिकर्तृत्वेनेत्यर्थः हेतुःसंसारस्यकारणंप्रकृतिर्भवति तथापुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेभोक्तृत्वेनसंसारस्यहेतुरिति यदिहिकार्यकारणंसुखदुःखस्वरूपहेतुफलात्मनाप्रकृतिर्नपरिणमेततदापु

इतिक्षेत्रंतथाज्ञानंज्ञेयंचोक्तंसमासतः ॥ मद्भक्तएतद्विज्ञायमद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥ प्रकृतिंपुरुषंचैवविद्ध्यनादीउभावपि ॥
विकारांश्चगुणांश्चैवविद्धिप्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥ कार्यकारणकर्तृत्वेहेतुःप्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेहेतुरुच्यते ॥ २० ॥

रुषः किमुपलभेतअनुपलब्ध्वावाकथंसंसारीस्यात् अनुपलब्धृकावाप्रकृतिःकुत्रोपयुज्येततस्मादुपलभ्योपलब्धसंयोगःसंसारकारणमितियथाभाष्यंव्याख्यातं यद्वा पुरुषस्यकार्यत्वेकारणत्वेकर्तृत्वेचप्रकृतिरेवपुरुषतादात्म्यंप्राप्ताहेतुर्भवति वह्नितादात्म्यंप्राप्तंलोहंवक्रेश्चतुष्कोणत्वादाविवहेतुर्भवति तथाप्रकृतेःसुखदुःखभोक्तृत्वेस्वच्छायाप्रदानेनपुरुषःकारणं वह्निरिवलोहस्यस्वच्छायाप्रदानेनदग्धृत्वे तथाहि कार्यत्वादयःप्राकृतदेहेंद्रियबुद्धिधर्माःसंतश्चिदात्मन्यारोप्यंतेगौरोहंमनुष्यपुत्रोहंकाणोहंखंजोहंकरोम्यहमकार्षमहमिति तथाचिच्छायापन्नाबुद्धिश्चेतयाम्यहंसुखदुःखादीनुपलभेइतिमन्यते सोयंप्रकृतिपुरुषयोरन्योन्यधर्माध्यासःसंसारस्यकारणमित्युपपादितंभवति सांख्याभिमतंपुरुषस्यभोक्तृत्वमपिनिरस्तंभवति अन्यथाप्रकृतिःकर्त्रीपुरुषोभोक्तेतिकर्तृत्वभोक्तृत्वयोर्वैयधिकरण्यमापद्येत नचभोक्तुःपुरुषस्यनिर्विकारत्वमपिवक्तुंशक्यमित्यन्यत्रविस्तरः द्वंद्वांतेश्रूयमाणंपदंप्रत्येकमभिसंबध्यतइतित्वप्रत्ययस्यपूर्वाभ्यामपिसंबंधेकार्यत्वंकारणत्वंकर्तृत्वंचेतिविग्रहः द्वंद्वैकवद्भावश्चप्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमेत्यादिवत् ॥ २० ॥

ननुयथाबौद्धंकर्तृत्वंपुंस्यारोप्यतेएवंपौंस्नंभोक्तृत्वंबुद्धावस्त्वित्येतंभ्रमंवारयति पुरुषइति हिप्रसिद्धं प्रकृतिस्थःदेहेंद्रियमनःसंघातमध्यारूढस्तत्तादात्म्यंगतइत्यर्थः प्रकृतिजान्सुखदुःखमोहात्मकान्गुणान्भुंक्तेउपलभते यदातुसुप्तिसमाधिमूर्छादौप्रकृतिस्थत्वंनास्तितदानसुखादीनुपलभते तेनोपाधिगतान्येवसुखादीनितदभावेनप्रतीयंतइतिसिद्धं श्रुतिरप्यात्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतींद्रियमनोयोगादेवात्मनिभोक्तृत्वंदर्शयंतीशुद्धस्यकेवलस्यभोक्तृत्वंनास्तीतिदर्शयति कुतस्तर्ह्यभोक्तुरप्यस्यप्राकृतोबंधइतितत्राह कारणमिति अस्यपुरुषस्यसदसद्योनिजन्मसु तत्रसद्योनिजन्मानोदेवाः असद्योनिजन्मभाजस्तिर्यंचःस्थावराश्च सदसद्योनिजन्मानोमनुष्याः एतेषुत्रिष्वपिजन्मसुप्राप्येषुअस्यपुंसोगुणसंगःसुखादिष्वभिष्वंगःकारणंहेतुः तथाहि सात्विकादेवाभवंतिराजसामनुष्यास्तामसाश्चपशवस्तेषांतत्तद्योनिप्राप्तौतद्गुणप्राधान्यमेवकारणं वक्ष्यतिच ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइत्यादि यद्वाप्रकृतिस्थोविद्वानविद्वान्वागुणान्भुंक्ते पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तत्किंविद्वानिवाविद्वानपिकुतोनमुच्यतेअविद्वानिवविद्वान्वाकुतोनबध्यतेइत्याशंक्याह कारणमिति गुणेषुदेहेंद्रियविषयेषुसंगःअहमिदंममेदमित्यभिनिवेशःसएवजन्मकारणं विदुषांतुतदभावान्नजन्म समानेपिदेहसंबंधेयदायक्षोदेहाभिमानंधत्तेतदासएवदेहपीडयापीड्यतेनतुदेहपतिर्जीवः यदात्वयंदेहाभिमानंधत्तेतदानेतरइतिप्रसिद्धं संगस्यबंधकत्वंनतुसांनिध्यमात्रंबंधकं अतोविद्वदविदुषोःसमानेपिदेहसंबंधेसंगतदभावकृतोमहान्विशेषइतिभावः ॥ २१ ॥

पुरुषःप्रकृतिस्थोहिभुंक्तेप्रकृतिजान्गुणान् ॥ कारणंगुणसंगोस्यसदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥
उपद्रष्टानुमंताचभर्त्ताभोक्तामहेश्वरः ॥ परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेस्मिन्पुरुषःपरः ॥ २२ ॥

सचयोयत्प्रभावश्चेतिक्षेत्रज्ञतत्प्रभावौव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौतत्रक्षेत्रज्ञःप्रागेववर्णितःतस्येदानींप्रभावमाह उपद्रष्टेति तत्रपूर्वंगुणसंगोजन्मकारणमित्युक्तं तत्रसंगश्चतुर्विधः पुरुषापलापेनगुणमात्रप्राधान्येनवातंतर्भाव्यगुणप्राधान्येनवागुणानांसमप्राधान्येनवाअप्राधान्येनवेति तत्राद्येदेहेंद्रियमनआदिरूपंगुणसंघातमेवआत्मत्वेनपश्यन्भोक्ताभवति यथाचार्वाकादिः द्वितीयेगुणानांप्राधान्यादात्मनिवास्तवकर्तृत्वाद्यभिमानेनकर्मफलानांभर्त्तासंचेताभवति यथातार्किकादिः तृतीयेगुणानांसमप्राधान्येनगुणगतमपिभोक्तृत्वमसंगेप्यात्मनिवस्त्रेभल्लातकांकवदनुमन्यतेयथासांख्यः चतुर्थेसर्वथापिगुणधर्माणामात्मनिसंक्रममपश्यन्नुदासीनबोधरूपत्वेनगुणप्रचारदर्शीउपद्रष्टाभवतियथास्माकंसाक्षी एतेषुचतुर्ष्वपिगुणसंगिषूपद्रष्टोत्तमः अनुमंतामध्यमः भर्त्ताअधमः भोक्ताअधमाधमः सएवगुणान्वशीकृत्ययदाक्रीडतितदामहेश्वरइत्युच्यते यःसर्गस्थित्यंतकर्त्ताप्रभुर्जगदंतर्यामीसएवगुणानपहायस्थितःपरमात्मेतिचाप्युक्तोभवति यद्यप्युपद्रष्टापिगुणानपहायतत्साक्षित्वेनस्थितोभवतितथापितस्यैवसंघातोपहितस्यसंघातांतरप्रचारदर्शित्वाभावादयंसकलसंघातप्रचारदर्शीतिसर्वोत्कृष्टत्वात्परमोयमात्मा तमेनंवक्ष्यति उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरइतिएतावपिगुणसंगिनौ एवमेकएवदेहेस्मिन्विद्यमानःपरोगुणातीतःस्वात्मनिगुणान्प्रविलाप्यस्थितोखंडैकरसआत्मागुणसंगेनषड्विधोभवति अयमेवास्यप्रभावः तत्रअनुमंतृभर्तृभोक्तृभिस्त्रिभीरूपैरयंबध्यते उपद्रष्टृमहेश्वरपरमात्मरूपैस्तुनित्यमुक्तएवेतिज्ञेयं अत्रभाष्यार्थोनुसंधेयोविस्तरभयात्तुनप्रदर्शितः ॥ २२ ॥

स्वप्रथाकलक्षणात्मज्ञानफलमाह यएवमिति गुणैःस्वविकारैःसर्वथाविहितेननिषिद्धेनवाकर्मणावर्तमानोपिनसभूयोभिजायतेपुनर्जन्मनलभतेमुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंविधात्मदर्शनेऽधिकारिभे
देनोपायविकल्पानाह ध्यानेनेति अत्रयेआत्मानंविविदिषंतितेनिष्कामकर्मणापरमेश्वरमाराधयंतितेकर्मयोगिनः ततएवोत्पन्नविविदिषावेदांतश्रवणेप्रवर्तंते ततःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्तौसत्यांतस्यैवार्थ
स्यमननेप्रवर्त्तंतेप्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्यर्थंतेसांख्याः ततःप्रमाणप्रमेयगतासंभावनायानिवृत्त्यनंतरंअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिरूपायाविपरीतभावनायानिवृत्त्यर्थंनिदिध्यासनंविजातीयप्रत्ययतिरस्कारपूर्व
कसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणलक्षणंकर्तुंप्रवर्ततेततस्तत्परिपाकेआत्मनिबुद्धिवृत्तौआत्मानंपरमेश्वरंपश्यंतितेध्यायिनः तत्रयेकर्मसांख्ययोर्निष्णातास्तेध्यानेनात्मनिदेहेआत्मानंपरमेश्वरंआत्मनाबुद्ध्यापश्यं
ति अन्येत्वकृतकर्माणःसांख्येनयोगेनविचारात्मकेनयोगेनध्यानद्वारापश्यंति अन्येपुनःकर्मयोगेनैवपूर्वोक्तलक्षणेनसांख्याध्यानद्वारापश्यंतीतिसाधनत्रयस्यसमुच्चयोनतुविकल्पः ॥२४॥ पक्षांतरमाह अन्ये
त्विति अन्येऊहापोहकौशलहीनाः तुशब्देनपूर्वोक्तेभ्योविलक्षणाः एवंपूर्वोक्तप्रकारमजानंतोऽन्येभ्यआचार्येभ्यःश्रुत्वाआत्मनोनिर्विशेषब्रह्मचैतन्यरूपत्वंतदुपासनामार्गंचाधिगत्यउपासतेयथोक्तप्रकारेण
ध्यायंतितेपिचमृत्युंसंसारंतरंत्येव अपिशब्दात्पूर्वश्लोकोक्तास्तरंतीत्यत्रकिमाश्चर्यमितिगम्यते एवशब्दात्तेषांमुख्यक्रमाभावेपितरणेसंशयोनास्ति यतस्तेश्रुतिपरायणाःश्रुतिःश्रवणंतदेवपरंअयनंमोक्षसाधनं

यएवंवेत्तिपुरुषंप्रकृतिंचगुणैःसह ॥ सर्वथावर्तमानोपिनसभूयोभिजायते ॥ २३ ॥ ध्यानेनात्मनिपश्यंतिकेचिदात्मानमात्मना ॥ अन्येसां
ख्येनयोगेनकर्मयोगेनचापरे ॥ २४ ॥ अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते ॥ तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥ यावत्संजायते
किंचित्सत्त्वंस्थावरजंगमं ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धिभरतर्षभ ॥ २६ ॥

येषांतेनथा ध्यानेप्रवृत्त्यतिशयाच्चतेषांचित्तशुद्ध्यर्थंकर्मापेक्षा वेदोक्ततत्त्वेदृढनिश्चयाच्चासंभावनानिवृत्त्यर्थंश्रवणमननापेक्षेतिभावः अयंचब्रह्मसाक्षात्कारःसंवादिभ्रमरूपइतिकेचित् प्रमारूपइत्यन्ये तथा
हि यथाकश्चिन्मणिप्रभांमणिबुद्ध्यापश्यन्भ्रांतएवतथापितद्ग्रहणकालेमणिंलभतेऽतःससंवादिभ्रमः एवंत्वंपदार्थंतत्पदार्थमणिप्रभाभूतंतत्पदार्थबुद्ध्याभावयन्व्यवहारतोभ्रांतएवतथापितत्साक्षात्कारकालेतद
नन्यस्यतत्पदार्थस्यसाक्षात्कारोपिसंवादिभ्रमन्यायेनजायतेइति तथाचवसिष्ठः असत्येसत्यतासाधोशाश्वतीपरिदृश्यते शून्येनध्यानयोगेनशाश्वतंप्राप्यतेपदमिति व्यवहारतोनिर्विशेषस्वरूपत्वेनासत्येआत्म
नितत्रनिर्विशेषत्वभावनंशून्योनिर्विषयोयंध्यानयोगोयोपित्यग्निध्यानवत्तथापितेनशाश्वतीसत्यताप्राप्यतेदृश्यतइतिवसिष्ठवाक्यार्थः कल्पद्रुमाचार्यास्तु वेदांतवाक्यजध्यानभावनाजाऽपरोक्षधीः मूलप्रमा
णदार्ढ्येनभ्रमत्वंप्रतिपद्यतेइतिप्राहुः ॥ २५ ॥ पूर्वंकार्यकारणकर्तृत्वेइत्यत्रचिदचितोःपुंप्रकृत्योरन्योन्यधर्माध्यासउक्तस्तस्यैवगुणसंगरूपस्यकारणंगुणसंगोस्येतिनानाजन्महेतुत्वंचोक्तंतद्विशदयति यावदिति
सत्त्वंजीवरूपं गुणसंगोत्ररूपाध्यासक्तिर्नकिंतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःसंयोगोन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकताध्यासलक्षणोबोध्यः शेषंस्पष्टं ॥ २६ ॥

मेदारोपादमाह समिति समम्परिणामिनंकूटस्थनित्यं सर्वेषु भूतेषुदेहाद्याकारेणपरिणतेषुतिष्ठंतं एतेनदेहएवतदधिगमस्थानमित्युक्तं परमेश्वरमंतर्यामिणंसर्गस्थित्यंतकर्तारं अतएवांतर्मुखदृष्ट्याविनश्य
त्सुभूतेषुघटादिवत्कल्पितत्वाददर्शनंगच्छत्सुविभुत्वादात्मत्वान्नित्यदृग्रूपत्वाच्चाविनश्यंतंसर्वास्वप्यवस्थास्वदर्शनमगच्छंतंयःपश्यतिसएवपश्यति अन्येऽधाइत्यर्थः ॥२७॥ दर्शनफलमाह सममिति सर्व
देहेष्वसर्वस्मदेहमात्रेसमवस्थितंसम्यगवस्थितमीश्वरंसमंसमतयापश्यन्हियतःससर्वाभेददर्शीआत्मनादेहादिनाआत्मानंईश्वरंनहिनस्तिनानायोनिसंकटेषुपातनेननपीडयति किंतुततःपरांगतिंमोक्षंयाति यद्वा
ऐकात्म्यदर्शित्वात्स्वात्मानमिवान्यमपिनहिनस्ति सर्वत्रदयालुर्भवतीतिभावः ततश्चपरांगतिंयाति ॥ २८ ॥ ननुविषमस्वभावानिभूतानिकःसमबुद्ध्यापश्यत्यग्निमिवशीतबुद्ध्येत्याशंक्याह प्रकृत्यैवेति सर्वशः
सर्वप्रकारेणकर्माणिवाङ्मनःकायैरारब्धानिप्रकृत्यैवक्रियमाणानीतियःपश्यतितथाआत्मानंचाकर्तारंयःपश्यतिपूर्वोक्तरीत्यासएवसर्वत्रसमंपश्यतीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २९ ॥ ननुकथंप्रकृतेरेवकर्तृत्वंनत्वात्मन
इत्याशंक्याह यदेति भूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचपृथग्भावंनानाभावेनावस्थानंपरिदृश्यमानमिदंयदाएकस्थंएकस्मिन्नात्मनिस्थितंरज्ज्वांसर्पादिवत्कनकेवाकुंडलादिवत्विलीनंशास्त्राचार्योपदेशमनु
पश्यति ततएवएकस्मात्विस्तारंचभूतपृथग्भावस्यव्युत्थानावस्थामनुस्वप्नादिवत्पश्यतितदाब्रह्मसंपद्यतेब्रह्मैवभवति अयंभावः कर्तृत्वंहिक्रियावत्त्वंक्रियाचपरिस्पंदःसचपरिच्छिन्नस्यपृथग्भूतस्यप्राकृत

समंसर्वेषुभूतेषुतिष्ठंतंपरमेश्वरं॥ विनश्यत्स्वविनश्यंतंयःपश्यतिसपश्यति॥ २७॥ समंपश्यन्हिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरं ॥ नहिनस्त्यात्मनात्मानंततोया
तिपरांगतिं॥ २८॥ प्रकृत्यैवचकर्माणिक्रियमाणानिसर्वशः ॥ यःपश्यतितथात्मानमकर्त्तारंसपश्यति ॥ २९ ॥ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति॥
ततएवचविस्तारंब्रह्मसंपद्यतेतदा॥ ३०॥ अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः॥ शरीरस्थोपिकौंतेयनकरोतिनलिप्यते॥ ३१॥

स्यबुद्ध्यादेरेवसंभवतिनतुव्यापकस्यसर्वभूतपृथग्भावप्रसिष्णोरात्मनइति ॥ ३० ॥ नन्वात्मनोविभुत्वेनरूपेणकर्तृत्वंमास्त्वौकारिदेहाद्यवच्छिन्नेनतुरूपेणतद्वक्तव्यमन्यथानुभवविरोधादित्याशंक्याह अना
दित्वादिति अयंसर्वेषांप्राणिनांनित्यापरोक्षः परमोदेहादिभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योन्यःकोशपंचकातीतआत्मापरमात्मा अव्ययःनव्येतिपरिच्छिद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतश्चेत्यव्ययः अव्ययत्वेहेतुः अनादित्वावि
ति नह्यादिमदाकाशादिवत्प्रागभावप्रतियोगित्वंनास्तिअनादित्वात् नन्वनादिभावस्यानंत्यनियमेनात्मनःकालतःपरिच्छेदोमास्तु तथादेशतःपरिच्छिन्नस्यनाशावश्यंभावादनादित्वायोगाच्चदेशतोपिपरिच्छेदोनास्तु
नोस्तु ननुपरमाणुवद्भविष्यतीतिचेन्न दशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवतोद्रव्यस्यनिरवयवत्वरूपाणुत्वासिद्धेःनहिपरमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोभागःपश्चिमयाव्यवच्छेत्तुंशक्यते अनुभवविरोधात् देशतःपरिच्छेदा
भावेपिसजातीयविजातीयवस्तुसद्भावकृतःपरिच्छेदोपिमास्तुतथापिविचित्रशक्तियुक्तस्यअभिनवप्रपंचरचनापटीयसःपरस्यसर्वेश्वरत्वसर्वज्ञत्वादिगुणयुक्तस्यस्वगतभेदोवश्यंभावी स्वशक्तिमायावच्छिन्ने
नरूपेणकर्तृत्वंदेहावच्छेदेनाभिहोत्रादिकर्तृत्वंचावश्यंवक्तव्यमित्याशंक्याह निर्गुणत्वादिति योहिगुणवानाकाशादिःससंयोगंविभागंवोपाधिप्राप्यस्वगुणंशब्दमाविष्करोतिनतुस्वस्मिन्नसतस्पर्शकेनापि
गुणेनकर्तृत्वादिकंसंभवतिनिर्गुणस्तुनविकार्यः एवआत्मातस्मान्निर्गुणत्वान्नतत्रदेहावच्छेदेनभोक्तृत्वादिकंगुणगोचिकर्तृत्वसंभवइति फलितमाह शरीरस्थोपीति स्पष्टार्थमेतत् ॥ ३१ ॥

निर्गुणत्वान्नकरोतीतिसिद्धं असंगत्वान्नोपलिप्यतइत्याह यथेति यथाआकाशोधूमादिनानलिप्यतेसौक्ष्म्यादसंगस्वभावत्वात् एवमात्मापुण्यपापादिनानोपलिप्यतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ नकरोतिनलिप्यतइ
तिद्वयमपिदृष्टांतांतरेणप्रतिपादयति यथेति यथासूर्यःस्वसत्तामात्रेणविश्वंप्रकाशयतिनतुव्यापाराविष्टतयाकुविंदइवपटं यथाचैषप्रकाश्यधर्मैर्दुर्गंधादिभिर्नलिप्यते एवमयंक्षेत्रीक्षेत्रज्ञःसूर्यवदेकएवसन्नने
कधाभूतंक्षेत्रंमहाभूतानीत्यादिनाचतुर्विंशतितत्त्वात्मकमिच्छाद्वेषादिविकारयुक्तमुक्तंतत्स्वसत्तामात्रेणप्रकाशयतिहेभारतनतुव्यापाराविष्टतयातत्संपादयति तद्धर्मैर्वापुण्यपापादिभिर्नलिप्यते सूर्यदृष्टांतेनएक
त्वमकर्तृत्वमयुक्तमलेपत्वंचदर्शितं तथाचश्रुतयः यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुरूपोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा सूर्योयथासर्वलोकस्यचक्षुर्नलिप्यतेचाक्षुषै
र्बाह्यदोषैः एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबाह्यइति ॥ ३३ ॥ अध्यायार्थंकृत्स्नमुपसंहरति क्षेत्रेति क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःपूर्वोक्तयोरेवमुक्तरीत्याअंतरंभेदंजडत्वाजडत्वकर्तृत्वाकर्तृत्वविकारित्वावि
कारित्वकृतंवैलक्षण्यंज्ञानचक्षुःशास्त्राचार्योपदेशात्मप्रत्ययजनितेनज्ञानचक्षुषायेविदुस्तेपरंमोक्षंयांतिप्राप्नुवंति किंसांख्यानामिवास्माकमपिगुणपुरुषांतरज्ञानादेवकैवल्यमुच्यतेइत्याशंक्याह भूतप्रकृतिमोक्ष

यथासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितोदेहेतथात्मानोपलिप्यते ॥ ३२ ॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः ॥ क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नं
प्रकाशयतिभारत ॥ ३३ ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरंज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुर्यांतितेपरं ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता
सू० क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ पर्वणितुसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच परं
भूयःप्रवक्ष्यामिज्ञानानांज्ञानमुत्तमं ॥ यज्ज्ञात्वामुनयःसर्वेपरांसिद्धिमितोगताः ॥ १ ॥

मिति भूतानांवियदादीनांप्रकृतिरुपादानंत्रिगुणात्मिकाअविद्यातस्याविद्ययामोक्षंनिरन्वयोच्छेदंचयेविदुस्तएवपरंयांतिनतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरंतरमात्रविदइत्यर्थः यद्येकासत्याविश्वीचप्रकृतिस्तर्हिविभूनामलि
मदृशांबहूनांपुरुषाणांमुक्तानामपितद्दर्शनमपरिहार्यं तथाचतेषामपिबंधप्रसक्तिः यदितुमिथ्यातर्हियस्यैवात्मसाक्षात्कारोजातस्तदृष्ट्यासर्वथैवरज्जूरगवद्बाधिताकालत्रयेपिनास्ति इतरेषांत्वनादिरनंतास्त्येवे
तिवक्तुंशक्यं तस्मान्नप्रकृतिपुरुषांतरज्ञानमात्रात्कैवल्यंकिंतुप्रकृतिबाधेनपुरुषज्ञानात्सर्पबाधेनरज्जुदर्शनात्भयनिवृत्तिवद्बंधनिवृत्तिरितिसिद्धं ॥ ३४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशो
ऽध्यायः ॥ १३ ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्वाध्यायांतेभूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुस्तेपरंयांतीत्युक्तंतत्रकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंकथंवाबंधकत्वंकथंचततोमोक्षःकिंचमुक्ता
नांलक्षणंइत्येतदर्थजातंविवरीतुंचतुर्दशोध्यायआरभ्यते तत्ररुच्युत्पादनार्थंपरंज्ञानंस्तुवन्श्रीभगवानुवाच परमिति परंसर्वोत्कृष्टंब्रह्मविषयत्वात् ज्ञानंभूयःपुनःअसकृदुक्तमपिप्रवक्ष्यामि किं तत्स्वरूपमाह
ज्ञानानाममानित्वादीनांयज्ञादीनांज्ञानसाधनानांमध्येयदुत्तमंमोक्षफलत्वादंतरंगंतदेवतत् अहंघटंजानामीत्यत्राहमर्थस्यघटाकारवृत्तेर्घटस्यचज्ञानमस्तीतिविषयभेदात्ज्ञानत्रयमस्ति तत्राद्यद्वयंनांतरीयकंच
स्वउत्तमंचरमंघटप्रकाशफलरूपंज्ञानंतदेवपरंब्रह्मेत्यर्थः यथोक्तंवार्तिककारैः परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति यत्ज्ञानंज्ञात्वावेदांतवाक्यजन्ययाधीवृत्त्याअपरो
क्षीकृत्यपरांसिद्धिंमोक्षंइतःसंसारात्संसारंविहायगताःप्राप्ताः ॥ १ ॥

इदंज्ञानंविषयविषयिरूपविकल्पविनिर्मुक्तंउपाश्रित्यममईश्वरस्यसाधर्म्यंसर्वात्मत्वंसर्वनियंतृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वमित्यादिधर्मसाम्यंसाधर्म्यमागताः तथाचश्रुतिर्योयएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति सर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिः सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिज्ञानफलंईश्वरसाधर्म्यप्राप्तिमाह किंच भुशुंडीप्रभृतयोज्ञानबलादेवसर्गेपिनजायंतेप्रलयकालेचतत्तद्भावंगच्छंतोनप्रलयाग्न्यादिभिर्व्यथंतेव्यथांप्राप्नुवंति इदंश्लोकद्वयंभाष्येवक्ष्यमाणज्ञानस्तुत्यर्थत्वेनैवव्याख्यातं तज्ज्ञानमुपाश्रित्यज्ञानसाधनमनुष्ठायेतिपदार्थः शेषंस्पष्टं॥२॥ अथेदानींकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंतदाह ममेति ममशुद्धचिन्मात्रस्ययोनिःप्रवेशस्थानं महद्ब्रह्ममहत्तत्त्वस्यप्रथमकार्यस्यब्रह्मबृंहकंकारणमव्यक्ताव्याकृतापरपर्यायंत्रिगुणात्मकमायाख्यंतस्मिन्गर्भंस्वप्रतिबिंबरूपंदधामिअर्पयामिअहंचिदात्मा ततोमत्प्रतिबिंबगर्भितायामायाततःसर्वेषांभूतानांभवनधर्मणांमहदादीनांहिरण्यगर्भादीनांचसंभवउत्पत्तिर्भवतिहेभारत एतेनचित्प्रतिबिंबसापेक्षत्वोपपादनेनप्रकृतेःसांख्याभिमतंस्वातंत्र्यंनिरस्तं॥३॥ किंचसर्वेषुभूतेषुयोनिषुउपादानभूतेषुपृथिव्यामोषधयइवयाःमूर्त्तयःशरीराणिसुरनरतिर्यक्स्थावरात्मकानिचतुर्विधानिसंभवंतितासांमूर्तीनांब्रह्ममहत्पूर्वोक्तंमहतोब्रह्मब्रह्ममहत् राजदंतादित्वादुपसर्जनस्यपरनिपातः मायैवयोनिरित्यर्थः अहंतुतासांबीजप्रदःपिता तास्वपिस्वप्रतिबिंबस्यार्पयिता यथापुरुषोभार्यायामनुशयिसंपृक्तंरेतोनिषिंचतिततोभार्यातःपिंडोत्पत्तिःरेतोंशतस्तत्रचैतन्यो

इदंज्ञानमुपाश्रित्यममसाधर्म्यमागताः॥ सर्गेपिनोपजायंतेप्रलयेनव्यथंतिच॥ २॥ ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहं॥ संभवःसर्वभूतानांततोभवति भारत॥ ३॥ सर्वयोनिषुकौंतेयमूर्त्तयःसंभवंतियाः॥ तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपिता॥ ४॥ सत्वंरजस्तमइतिगुणाःप्रकृतिसंभवाः॥ निबध्नंतिमहाबाहोदेहेदेहिनमव्ययं॥ ५॥ तत्रसत्त्वंनिर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयं॥ सुखसंगेनबध्नातिज्ञानसंगेनचानघ॥ ६॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासंगसमुद्भवं॥ तन्निबध्नातिकौंतेयकर्मसंगेनदेहिनं॥ ७॥ तमस्त्वज्ञानजंविद्धिमोहनंसर्वदेहिनां॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नातिभारत॥ ८॥

त्पत्तिरितिचैतन्यविशिष्टस्यपिंडस्यपिताऽहंमाताचमायेत्यर्थः ॥ ४ ॥ एवंईश्वराश्रयेणप्रकृतिर्भूतानिसृजतीत्युक्तं इदानींसाकथंभूतानिबध्नातीतिमदुच्यते सत्वमिति प्रकृतिःसत्वरजस्तमसांसाम्यावस्था ततःसकाशात्परस्परांगांगीभावेनवैषम्येणउद्रिच्यमानाःप्रकृतिसंभवाइत्युच्यंतेननुप्रकृतितोवैशेषिकाणामिवद्रव्यात्गुणाअन्येएतेहेमहाबाहो देहेअव्ययमविकारिणमपिदेहिनंस्थूणायांवत्समिवरशनाभूतागुणानिबध्नंति ॥५॥ तत्रकःकेनसंगेनबध्नातीत्युच्यते तत्रेति तत्रतेषुगुणेषुसत्वंनिर्मलत्वाद्दुःखमोहाख्यमलराहित्यात्प्रकाशकंआलोकवत्सर्वार्थावद्योतकं यतोऽनामयंरजस्तमोभ्यामनभिभूतं तत्सुखसंगेनज्ञानसंगेनचनरंअविद्ययातिरोहितस्वरूपज्ञानानंदंअहंसुखीअहंज्ञानीत्यभिमानेनअंतःकरणवृत्तिधर्मयोःसुखज्ञानयोरात्मनिआरोपेणबध्नाति हेअनघअव्यसनिन् ॥ ६ ॥ रजोगुणोरागोरंजनात्तदात्मकंविद्धि तृष्णाप्राप्यमाणेष्वप्यर्थेष्वतृप्तिः संगःप्राप्तेविषयेमनसःप्रीतिलक्षणःसंश्लेषस्तयोःसमुद्भवंनिदानभूतंतद्रजोहेकौंतेय कर्मसंगेनदृष्टादृष्टार्थेषुकर्मसुसंगस्तत्परतातेननिबध्नातिदेहिनंदेहाभिमानिनं ॥ ७ ॥ तमोगुणःतुपूर्वाभ्यांविलक्षणः अज्ञानंमायायाआवरणशक्तिस्ततउद्भूतंअज्ञानजंविद्धि अतःसर्वेषांदेहिनांमोहनंभ्रांतिहेतुः प्रमादोऽनवहितत्वंसचसत्वकार्यप्रकाशविरोधी .आलस्यंजडतातच्चरजःकार्यप्रवृत्तिविरोधि उभयकार्यनिरोधिनीतमोगुणालंबनावृत्तिर्निद्रातामिस्तत्तमोनितरांबध्नाति हेभारत देहिनमित्यनुवर्तते ॥ ८ ॥

सत्वमुत्कर्षंसत्सुखेदुःखकारणमभिभूयसंजयतिसंश्लेषंजनयति एवमुत्तरत्रापि ज्ञानंप्रकाशंआवृत्त्यप्रमादेअवश्यकर्तव्यस्याकरणे ॥ ९ ॥ सत्वादयःकदास्वस्वकार्यंप्रभवंतीत्याशंक्येतरेतरयोरभिभवेसती
स्याह रजइति रजस्तमसीअभिभूयसत्वंभवतिवर्धते एवंरजोपिसत्वतमसीअभिभूयभवति तथातमोपिसत्वरजसीअभिभूयभवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ तत्तद्गुणोद्भवलिंगान्याहत्रिभिः सर्वेति अस्मिन्देहेयदासर्वे
षुद्वारेषुबाह्याभ्यंतरविषयोपलब्धिसाधनेषुबाह्याभ्यंतरकरणेषु प्रकाशःस्वस्वविषयावरणविरोधीपरिणामविशेषोजायतेतेनचज्ञानंशब्दादिविषयस्ययाथात्म्येनप्रकाशोयदाजायतेतदासत्वंविवृद्धमितिविद्या
ज्जानीयात् उतअपि सुखादिलिंगेनापिजानीयादित्यर्थः ॥ ११ ॥ लोभःप्राप्ताधिकेगर्धः प्रवृत्तिःअग्निहोत्रादौ आरंभोगृहादेः कर्मणांअशमःसतामसतांवाकार्याणामनुपरमः स्पृहादृष्टेपरधनादावुपादित्सा
रजसिविवृद्धेसतिएतानिलिंगानिजायंतेहेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ सत्यपिबोधकेगुर्वादौअप्रकाशःसत्वकार्यप्रकाशानुदयः अप्रवृत्तिःसत्यपिप्रवृत्तिनिमित्तेरजःकार्यप्रवृत्त्यनुदयः प्रमादःकार्याकार्यविवे
कराहित्यंमोहोनिद्रालस्यादिरूपः ॥ १३ ॥ प्रलयंमरणं उत्तमविदांहिरण्यगर्भाद्युपासकानांदेवानांवालोकान् अमलान्निर्दुःखान् ॥ १४ ॥ कर्मसंगिषुश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठातृषुमनुष्येषु मूढयोनिषुतिर्य

सत्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत॥ ज्ञानमावृत्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युत॥९॥ रजस्तमश्चाभिभूयसत्वंभवतिभारत॥ रजःसत्वंतमश्चैवतमःसत्वंरजस्तथा
॥१०॥ सर्वद्वारेषुदेहेस्मिन्प्रकाशउपजायते॥ ज्ञानंयदातदाविद्याद्विवृद्धंसत्वमित्युत ॥११॥ लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा॥ रजस्येतानिजायंतेवि
वृद्धेभरतर्षभ॥१२॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच॥ तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंदन॥१३॥ यदासत्वेप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत् ॥ तदोत्तमवि
दांलोकानमलान्प्रतिपद्यते॥१४॥ रजसिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते॥ तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते॥१५॥ कर्मणःसुकृतस्याहुःसात्विकंनिर्मलंफ
लं॥ रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलं॥१६॥ सत्वात्संजायतेज्ञानंरजसोलोभएवच॥प्रमादमोहौतमसोभवतोज्ञानमेवच॥१७॥ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाम
ध्येतिष्ठंतिराजसाः॥ जघन्यगुणवृत्तस्थाअधोगच्छंतितामसाः॥१८॥ नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टानुपश्यति॥गुणेभ्यश्चपरंवेत्तिमद्भावंसोधिगच्छति॥१९॥

क्स्थावरचांडालादिषु ॥ १५ ॥ सुकृतस्यसात्विकस्यकर्मणःफलंनिर्मलंदुःखाज्ञानमलशून्यंसात्विकंज्ञानवैराग्यादिकं रजसोराजसस्यकर्मणःफलंदुःखं तमसस्तामसस्यकर्मणःफलंअज्ञानं सात्विकादिक
र्मलक्षणंचनियतंसंगरहितमित्यादिनाऽष्टादशेवक्ष्यति ॥ १६ ॥ एतादृशफलवैचित्र्येपूर्वोक्तमेवहेतुमाह सत्वादिति ॥ १७ ॥ यतःसत्वादिभ्योज्ञानादीनिजायंतेऽतःसत्वादिवृद्धिकालेप्रलयंगच्छंतः क्रमेणो
त्तममध्यमाधमासुयोनिषुजायंतइत्याह ऊर्ध्वमिति ऊर्ध्वंदेवभावे मध्येमानुषभावे अधःनरकतिर्यक्स्थावरभावे जघन्यंनिंद्यंयद्गुणवृत्तंनिद्रालस्यप्रमादादितत्स्थास्तामसाः ॥१८॥ कथंप्रकृतिःपुरुषंबध्ना
तीत्यस्योत्तरमुक्तं कथंवाततोस्यमुक्तिरित्यस्योत्तरमाह नान्यमिति गुणेभ्यःकार्यकारणविषयाकारपरिणतेभ्योन्यंदृशिमात्रंआत्मानंद्रष्टाजीवःकर्तारंनानुपश्यतिविवेकमनुनपश्यति किंतुगुणाएवकर्तारइत्ये
वपश्यतिनत्वहंकर्तेति तथागुणेभ्यःपरंगुणव्यापारसाक्षिभूतंमांयदावेत्तितदासवेदितामद्भावंब्रह्मभावंगच्छति अन्यदातुगुणभावंगतोभवति ॥ १९ ॥

कथंत्वद्भावंगच्छतीतितत्राह गुणानिति एतान्गुणान्महदादित्रयोविंशतिविकारात्मनापरिणतान् देहसमुद्भवान्स्थूलदेहस्यसमुद्भवोयेभ्यस्तान्अतीत्यजीवन्नेवातिक्रम्यनिर्विकल्पकसमाध्यभ्यासेनबाधित्वाऽमृ
तंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति एतेनानंदावाप्तिर्गुणात्ययप्रयोजनमुक्तं यतोमुक्तः जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तःसन्नितितुअनर्थनिवृत्तिरुक्ता ॥२०॥ प्रकृतितोमुक्तिप्रकारेउक्तेऽथमुक्तलक्षणानिपृच्छन्नर्जुनउवाच कैरिति
कैर्लिंगैश्चिह्नैस्त्रीन्गुणानेतान्व्याख्यातान्अतीतोभवतिपुमान्हेप्रभो सचकिमाचारःकोस्याचारःकथंकेनचप्रकारेणैतांस्त्रीन्गुणानतिक्रम्यवर्तते ॥ २१ ॥ तत्राद्यस्योत्तरमाह प्रकाशमिति प्रकाशप्रवृत्तिमोहाः
सत्वरजस्तमसांकार्याणिव्युत्थानावस्थायांतानिसम्यक्प्रवृत्तानि सामान्येनपुंसकं तान्संप्रवृत्तान्नद्वेष्टि नापिसमाध्यवस्थायांतानिनिवृत्तानिसंतिकांक्षति सोयंनित्यसमाधिस्थोब्रह्मविद्वरिष्ठः यंप्रकृत्य
श्रीभागवतेस्मर्यते देहंचनश्वरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यतीति अत्रवासिष्ठेसप्तयोगभूमयउक्ताः ज्ञानभूमिःशुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता विचारणाद्वितीयातुतृतीयातनुमानसा सत्वापत्तिश्चतुर्थीस्या
त्ततोऽसंसक्तिनामिका पदार्थाभावनीषष्ठीसप्तमीतुर्यगास्मृतेति तत्रयथोक्तासाधनसंपत्मुमुक्षांताप्रथमा श्रवणमननाख्यविचारात्मिकाद्वितीयां निदिध्यासनरूपातृतीया एताःसाधनभूमयः सत्वापत्तिर्ब्रह्म
साक्षात्काररूपाचतुर्थीफलभूता यस्यांयोगीकृतार्थोपिजीवन्मुक्तिसुखंपुष्कलंनानुभवति परास्तिस्रोजीवन्मुक्तेरवांतरभेदाः तत्रापिपंचम्यांभूमौस्वयंस्थितःस्वयमेवव्युत्तिष्ठति षष्ठ्यांपरप्रयत्नेन सप्तम्यांतुन

गुणानेताननीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान् ॥ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोमृतमश्नुते ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणाने
तानतीतोभवतिप्रभो ॥ किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच प्रकाशंचप्रवृत्तिंचमोहमेवच
पांडव ॥ नद्वेष्टिसंप्रवृत्तानिननिवृत्तानिकांक्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनोगुणैर्योनविचाल्यते ॥ गुणावर्ततइत्येवयोवतिष्ठति
नेंगते ॥ २३ ॥ समदुःखसुखःस्वस्थःसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

स्वतःपरतोवाव्युत्तिष्ठति सोयंनित्यसमाधिस्थःप्रकाशमित्यनेनश्लोकेनोक्तः ॥ २२ ॥ अथषष्ठ्यांपदार्थाभावन्यांगतोब्रह्मविद्वरीयानुच्यते उदासीनवदिति योयंसमाधौउदासीनइवास्तेव्युत्थानेकिमपिप्रयो
जनमपश्यन् इदंममकर्तव्यमस्तीतिवासनाशून्यत्वात् यआस्तेएवनतुपरप्रयत्नमंतरेणकदाचिदपिगुणैर्विचाल्यते परेणव्युत्थापितोपिगुणान्पश्यन्गुणावर्ततइत्येवज्ञात्वायोवतिष्ठतिस्तब्धएववर्ततेनतुगुणकृतेरिष्टा
निष्टस्पर्शैःइंगतेचलति अयमर्थः यथाकश्चिद्बुंजानोरसनामौढ्यात्स्वयंशाकादिरसंनविंदति परेणज्ञापितोपिकंचिद्रसविशेषमुपलभ्यापितत्रोदासीनएवास्ते झटित्येवविशेषदर्शनस्यतिरोधानात्नतत्कृतंसुखं
दुःखंवापश्यतितद्वदयंज्ञेयः ॥ २३ ॥ अथपंचम्यांभूमावसंसक्तिनामिकायांस्थितोब्रह्मविद्वरउच्यते समेति समाधौसमेदुःखसुखेयस्यससमदुःखसुखः स्वस्थः स्वेनैवस्वेच्छयैवतिष्ठतीतिस्वस्थः यदातुनस
माधाविच्छातदास्वयमेवव्युत्तिष्ठतीतिभावः सोपिव्युत्थानावस्थायांसमलोष्टाश्मकांचनोविरक्तइत्यर्थः तुल्यप्रियाप्रियःतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिश्च प्रियाप्रिययोर्निंदास्तुत्योश्चप्राप्तौतुल्योहर्षविषादशून्यः अत्रहे
तुर्धीरइति यथाकश्चिच्छूरस्तीव्रप्रहारवेदनार्त्तोपिनव्यामुह्यतिधैर्याद्वेदनांचानुभवति तद्वदयंहर्षविषादावनुभवन्नपिधैर्यान्नचलति पूर्वस्यतुजातायामपिवेदनायांहर्षाद्युदयएवनास्ति तत्पूर्वस्यतुवेदनैवनास्ती
तिभेदः एतेनश्लोकत्रयेणसर्वेषांजीवन्मुक्तानांसमाधौलिंगानितत्संवेद्यानिआचाराश्चपरसंवेद्यानिलिंगान्युक्तानि ॥ २४ ॥

अथचतुर्थ्यांभूमौसत्त्वापत्तिसंज्ञायांस्थितस्ययोगिनःसमाधिसुखाभावेनस्वसंवेद्यलिंगाभावात्तत्त्वनिश्चयेनद्वैतस्यबाधाल्लिंगमाचारश्चपरसंवेद्यएवेत्याह मानेति यथाहिपरीक्षकःकूटकार्षापणस्यलाभेविना
शेवाहर्षविषादशून्योनचतल्लाभार्थंयत्नमारभते मूढस्तुताभ्यांबाध्यतेतल्लाभार्थंयत्नंचारभते एवंविद्वान्द्वैतंमरुमरीचिकाकुदसमानंपश्यन्तत्रमानापमानयोर्वामित्रारिपक्षयोर्वातुल्यएवंनत्वन्यतरलाभायपरिहारा
यवायत्नमारभते अतोगुणातीतइत्युच्यते सर्वत्रपदार्थःस्पष्टः॥२५॥ अथकथंत्रीन्गुणानतिवर्ततइत्यस्योत्तरंविवक्षन्साधनभूतासुतिसृषुभूमिषुतृतीयांतनुमानसामाह मांचेति यश्चसाधकोमांभृत्यगात्मानं चका
रत्वर्थेपूर्वभूमिस्थापेक्षयास्यवैलक्षण्यंद्योतयति अव्यभिचारेणवृत्त्यंतरानंतरितेनभक्तियोगेनमयिभगवतितैलधारावदविच्छिन्नवृत्तिप्रवाहिमनःप्रणिधानरूपेणयोगेनसेवतेध्यायति सएवंसूक्ष्मीकृतचित्तएता
न्गुणान्समतीत्यध्यानपरिपाकांतेसत्वमपिबाधित्वाब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति भुवोभावइतिभवतेर्भावेक्यप् ॥२६॥ विषयप्रदर्शनद्वाराविचारणाख्यांद्वितीयांभूमिमाह ब्रह्मणोहीति ब्रह्मणोवेद
स्यप्रतिष्ठातात्पर्येणपर्यवसानस्थानमहमेव अमृतस्यकर्मब्रह्मोभयदर्शनद्वाराऽमृतसाधनस्य अव्ययस्यअनादित्वादनंतत्वाच्चापौरुषेयत्वेनाप्रामाण्यशंकाकलंकशून्यस्यस्वतःप्रमाणभूतस्येत्यर्थः एतेनोपक्रमो
पसंहारादिपर्यालोचनयावेदाविरुद्धतर्कोपकरणयाकृत्स्नस्यवेदस्यतात्पर्यंमद्दर्शनकामेननिर्णेतव्यमितिविचारणाख्याद्वितीयाभूमिरुक्ता हेतुफलोपदर्शनमुखेनशुभेच्छाख्यांप्रथमांभूमिमाह शाश्वतस्येति का
म्यधर्मवत्फलदानेननाशाभावात्भगवत्यर्पितोनित्योधर्मःशाश्वतः विविदिषादिपारंपर्येणमोक्षाख्यशाश्वतफलहेतुत्वात् शाश्वतस्यचधर्मस्यप्रतिष्ठापरमंप्राप्यंफलमहमेव तथाऐकांतिकंविषयसंगजन्यसु

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्योमित्रारिपक्षयोः॥ सर्वारंभपरित्यागीगुणातीतःसउच्यते ॥ २५॥ मांचयोऽव्यभिचारेणभक्तियोगेनसेवते ॥ सगुणान्समतीत्यै
तान्ब्रह्मभूयायकल्पते॥ २६॥ ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्यच॥ शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्यच॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि
श्रीमद्भगवद्गीतासू॰ गुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ पर्वणितुअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥ ६॥ ॥ ६॥ ॥ ६॥
श्रीभगवानुवाच ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययं॥ छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित्॥ १॥

खव्यभिचारिस्वरूपभूतंमोक्षसुखंतस्यापिप्रतिष्ठापराकाष्ठाअहमेव एवंनिष्कामधर्मेणविशुद्धचित्तस्यैकांतिकसुखेच्छाभवतिसेयंशुभेच्छाख्याप्रथमाभूमिः अत्रपरांपरांभूमिमारोढुमशक्तस्यपूर्वापूर्वाभूमिरुप
दिश्यते यथाध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यत्रनिदिध्यासनाशक्तस्यसांख्यनामाविचारस्तत्राप्यशक्तस्यकर्मयोगउपदिश्यतेतद्वत् ॥२७॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ ३८॥
पूर्वाध्यायांतेसुखस्यैकांतिकस्यप्रतिष्ठापराकाष्ठाहमित्युक्तंतत्रांकिलक्षणंतत्सुखंकेनवाआवृतंकेनवासाधनेनास्यावरणभंगःकेनवाधिकारिणातत्प्राप्यमित्यादिवर्णयितुंपंचदशोध्यायआरभ्यते ऊर्ध्वमूलमि
ति आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंमानुषानंदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणविवृद्धानंदसोपानपंक्तेरुपरिस्थितंपरमानंदाद्वयंवस्तुऊर्ध्वंतदेवमूलंमूलकारणमस्यसंसाराश्वत्थस्येतमूर्ध्वमूलं अ
धःशाखंऊर्ध्वादधोधःसोपानस्थानीयाःशाखाइवशाखाःअव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राषोडशविकारहिरण्यगर्भविराट्प्रजापतिसुरगंधर्वासुरनरतिर्यक्स्थावररूपायस्यसोधःशाखस्तं नश्वोपिस्थातुंयोग्यमनृ
तत्वादश्वत्थंसंसारवृक्षं तथापिअव्ययंमूढानांअनाद्यनंतंप्राहुर्वेदाःऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखएषोश्वत्थःसनातनइत्यादयः छंदांसिवेदास्तदुपलक्षितायज्ञादयःतएवपर्णानिपर्णसंघातवन्शोभाहेतवोयस्यतरोस्तमश्व
त्थंयोवेदमिथ्यात्वेनसएववेदवित्विदितवेद्यइत्यर्थः अत्राश्वत्थरूपकेणसंसारोवर्ण्यते ॥ १ ॥

अधश्चमानुषेभ्यस्तिर्यक्स्थावरांतोऽवीच्यंताः ऊर्ध्वंचमानुषेभ्यएवोपरिचगंधर्वयक्षादिहिरण्यगर्भपर्यंतंप्रसृताःप्रसरंप्राप्तास्तस्यशाखाः गुणैःसत्वादिभिःप्रकर्षेणवृद्धाः गुणप्रवृद्धाःविषयाएवरंजकतयाकोमलपल्लवरूपाणिप्रवालानियासांताः संसारवृक्षस्योपरिमूलंब्रह्मउक्तं अधश्चइहमनुष्यलोकेचतस्यमूलानिवासनारूपाणिअवांतरमूलानिअनुसंततानिप्रवाहनित्यानि यतःकर्मानुबंधीनिकर्मैवधर्माधर्माख्यंअनुबंधःपश्चाद्भावियेषांतानिकर्मानुबंधीनि वासनाभ्यःकर्माणिकर्मभ्योवासनाइत्यनवरतसंतानोयंवृक्षइत्यर्थः॥२॥ननुश्वोपिस्थातुंनर्हश्चाव्ययश्चेत्युक्तेप्रतिक्षणविनाशिविज्ञानसंतानरूपोवाज्ञ्गीस्रादिवत्प्रवाहनित्योवायंसंसारस्तर्हिदुरुच्छेद्योवासनानांकर्मणांचबीजांकुरवदन्योन्यजन्महेतुत्वस्यावर्जनीयत्वादित्याशंक्यसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयोयमित्येतंपक्षमाश्रित्यपरिहरति नरूपमिति रज्जूरगस्येवास्यरूपंसम्यग्दृशावीक्ष्यमाणंसन्नोपलभ्यते इहजीवत्येवदेहे यथापूर्वमज्ञानदशायांतथानोपलभ्यतेज्ञानदशायां तेनास्यमृषात्वमनुभवैकवेद्यमित्युक्तं एतेनानुपलभ्यरूपत्ववचनेनस्वप्रकाशानांविज्ञानानांरूपवतांबीजादीनांचसादृश्यस्यव्यावृत्तिः तर्हिशशविषाणवत्तुच्छएवायंस्यादित्यतआह नांतोनचादिरिति उपादानस्यमूलाज्ञानस्याद्यंतशून्यत्वादयमप्याद्यंतशून्यइत्यर्थः तर्हिआत्मवदपरिहार्यःस्यादित्याशंक्याह नचसंप्रतिष्ठा अस्यप्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंवृक्षस्यभूमिरिवनास्ति नचायंब्रह्मणोविकारोयेनतत्रैवलीयेत नचेष्टापत्तिः ब्रह्मणःकौटस्थ्यभंगापत्तेः किंतर्हितुच्छमज्ञानमस्योपादानंतस्मिंश्चज्ञानेनविनष्टेसमूलस्यास्योच्छेदोभवति

अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषयप्रवालाः ॥ अधश्चमूलान्यनुसंततानिकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके॥ २॥
नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा॥ अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनछित्वा ॥ ३ ॥ ततःपदं
तत्परिमार्गितव्यंयस्मिन्गतानिवर्तंतिभूयः॥ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येयतःप्रवृत्तिःप्रसृतापुराणी॥ ४॥

अज्ञानस्यचतुच्छत्वंतुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीदित्यादिश्रुत्या तत्कार्यस्यरज्जूरगादेःप्रलयेतदनुपलंभस्यानुभवेनचसिद्धं तस्मादस्यप्रतिष्ठानोपलभ्यतइतियुक्तमेवोक्तं तमेनमश्वत्थंवासनानांदार्ढ्यात्सुविरूढमूलंदृढतरमूलमपिअसंगशस्त्रेणसंगोदेहादितादात्म्यबुद्धिस्तद्वर्जनमसंगःसएवशस्त्रंतेनदृढेनपरिपक्केनछित्वा ततःपदंतत्परिमार्गितव्यमित्युत्तरेणान्वयः यद्यपिस्थूलसूक्ष्मयोःसंसारयोरसंगःसुषुप्तौस्वयमेवजायते तेनतन्मूलवासनाभिरप्यात्मनोऽसंगोनुमीयतेतथापिवासनामूलस्याज्ञानस्यज्ञानेनानुच्छेदान्नासंगधीर्दृढाभवतितस्मान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासेनकारणशरीरस्याप्यसंगःसाध्यः तेनचासंगशस्त्रेणास्यछेदोमूलोच्छेदोलवणोदकवद्रज्जूरगवद्वाप्रविलापनरूपःकर्तव्यः नतुसांख्यानामिवस्वरूपेणसतःपरिवर्जनमात्रं ॥ ३ ॥ तमिममश्वत्थंछित्वाकिंकर्तव्यमतआह ततइति नकेवलंनिर्विकल्पसमाधिनातदसंगमात्रेणकृतार्थताकिंतर्हिततोऽसंगानंतरंतत्श्रुतिप्रसिद्धंपदंपदनीयंब्रह्मपरिमार्गितव्यंश्रुतियुक्तिबलेनाहमेवब्रह्मास्मीतिज्ञातव्यं यस्मिन्पदेनिर्विकल्पेगताःप्राप्ताःसंतोननिवर्ततिनपुनर्निवर्तंते तमेवप्रत्यगानंदमाद्यंपुरुषंपुरिशरीरेशयानमहमपिप्रपद्येशरणागतोस्मीतिभावयेत् भगवतएववाइदंवचनंलोकशिक्षार्थंवर्तएवचकर्मणीतिवत् कोसौपुरुषःयतःपुराणीआद्याप्रवृत्तिः सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिइत्येवंरूपाप्रसृताअस्मात्तपिप्रवृत्ता यतोवयमपिइदानींकामयामहेधनादिनावयंभूयांसःस्यामप्रजयाप्रजायेमहीतिचेति येनेयंप्रवृत्तिर्दर्शितातत्प्रणामेनैवसानिवर्तिष्यतइत्यर्थः ॥ ४ ॥

एवमैकांतिकस्यसुखस्याच्छादकंसंसाराश्वत्थंतच्छेदकमसंगशस्त्रंचोक्तातस्यसुखस्यप्राप्तावधिकारिणंतस्यस्वरूपंचाहद्वाभ्यां निर्मानेति मानोदर्पः मोहोविपर्ययस्तद्रहिताःनिर्मानमोहाः जितःसंगःकर्ताहमित्यभिमानःदोषोरागादिश्चयैस्तेजितसंगदोषाः अध्यात्मंआत्मनिनित्याःनिष्ठावंतःआत्मध्यानपराइतियावत् विनिवृत्तकामाःत्यक्तसर्वपरिग्रहाः द्वंद्वैःसुखदुःखेत्युपलक्षणंशीतोष्णादीनामपि तैर्विमुक्तास्तितिक्षावंतइत्यर्थः अमूढाःविद्ययाऽविद्यानाशंकृतवंतः तत्पदंअव्ययंअपुनरावृत्तिगच्छंति ॥ ५॥ ननुयदितदूर्ध्वंपदंगच्छंतितर्हिततःपातोप्यवश्यंभावीपतनांताःसमुच्छ्रयाइतिन्यायात् ततश्चयस्मिन्गतानिवर्ततीत्यनुपपन्नमित्याशंक्यतस्यपदस्यस्वरूपमाह नतदिति तत्पदंसूर्योनभासयति रूपादिहीनत्वेनचक्षुरयोग्यत्वात् एतेनसर्वेषांबाह्येंद्रियाणांनिवृत्तिः यद्धिरूपवच्चक्षुर्योग्यंतत्सूर्येणचक्षुरनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथेत्यर्थः नशशांकश्चंद्रोपिभासयति यन्मनोग्राह्यंवस्तुतच्चंद्रेणमनोनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथा यन्मनसानमनुतइतिश्रुत्याऽस्यमनोग्राह्यत्वनिषेधात् नापिपावकःभासयति यद्धिवाचाग्राह्यंतत्तदनुग्राहकेणपावकेनभास्यंइदंतुनतथा यद्वाचानभ्युदितमितिश्रुत्यास्यवाग्गोचरत्वनिषेधात् नचक्षुषागृह्यतेनापिवाचेत्यादिश्रुत्यंतरंच यतश्चक्षुर्मनोवाचामगम्यंतेनस्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचातीतंप्रत्यगद्वयं नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञं

निर्मानमोहाजितसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाः॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाःपदमव्ययंतत् ॥ ५॥ नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः॥ यद्गत्वाननिवर्त्ततेतद्धामपरमंमम॥ ६॥

अस्थूलमनणुइत्यादिश्रुतिभिःसर्वविशेषरहितंयत्प्रतिपादितंतत्ममपरमंधामवृत्तिरूपज्ञानादपरमादन्यज्ज्योतिश्चिन्मात्रं ममेतिसंबंधोराहोःशिरइतिवदुपचारात् मदभिन्नंज्योतिःस्वयंप्रकाशमित्यर्थः अतएवयद्गत्वाप्राप्यज्ञात्वेत्यर्थः ननिवर्ततेनिवृत्तिकारणस्यमूलाज्ञानस्याभावात् एवंव्याख्यानेहियदाह्येवैषएतस्मिन्नदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलयनेभयंप्रतिष्ठांविंदते अथसोऽभयंगतोभवतीतिश्रुत्यर्थानुगमोदृश्यते अदृश्येइतिदृगयोग्यत्वेनसूर्यभास्यत्वंपर्युदस्यते अनात्म्येआत्मनोमनसोयोग्यंआत्म्यंतदन्यत्रअनात्म्येइतिमनसोप्ययोग्यत्वेनचंद्रमोभास्यत्वंनिरस्यते अनिलयनेनिलीयतेस्मिन्सर्वंस्थूलसूक्ष्ममितिनिलयनंकारणंतद्भिन्ने अतएवानिरुक्तेनिर्वचनायोग्येवाचामगोचरइत्यर्थः तेनपावकाप्रकाश्येइतिसिद्धं येतुसूर्याद्यप्रकाश्यमर्चिरादिमार्गगम्यंसत्यलोकादप्युपरितनमप्राकृतंवैष्णवंपदंनित्यंदेशांतरेऽस्तितद्गत्वापुनर्ननिवर्ततइतिव्याचक्षते तेषांनरूपमस्येहतथोपलभ्यतइतिदृश्यस्यतुच्छत्वादेवतादृशस्यापितुच्छत्वमपरिहार्यं दृश्यत्वाविशेषात् तस्माद्यथोक्तएवश्लोकार्थः ॥ ६ ॥

ननुयदिसूर्याद्यवभास्यज्योतीरूपस्त्वंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिइतिस्वस्यैवक्षेत्रज्ञत्वंब्रूषेतर्हिक्षेत्रज्ञस्यसतस्तवघटादिप्रकाशेकिमितिसूर्याद्यपेक्षादृश्यते नहिस्वयंज्योतीरूपः स्वविषयावभासनेज्योतिरंतरमपेक्षते दीपा
दिष्वदर्शनादित्याशंक्याहत्रिभिः ममैवेति यत्यस्मादीश्वरोजगत्स्रष्टाशरीरंअवाप्नोति सएषइहप्रविष्टआनखाग्रेभ्यः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदित्यादिश्रुतिभ्यःईश्वरएवशरीरधारी तथायद्यस्माद्धेतोः अपिश
ब्दोऽवधारणार्थे चःसमुच्चयार्थे कस्मिन्नहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेतिश्रुतेः प्राणधारणेनोपाधिनाईश्वरएवचउत्क्रामति ततोहेतुद्वयात्जीवलोकेसंसारेयोजीव
भूतःप्राणीससनातनःसर्वदैकरूपोहमेवेतिवक्तव्येयथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवैतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मनोव्युच्चरंतीतिवह्निविस्फुलिंगन्यायेनसममैवांशइत्यंशांशिभावोक्तिःयद्यपिवह्नौभेदःपरिमाणं
चस्वगतंनदृश्यतेतथाप्युपाधिगतमेवतदुभयंतत्राप्युपचर्यते अयमग्निरस्मादग्नेर्भिन्नःअयमस्यस्फुलिंगःअयमस्मादल्पइति एवमस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिश्रुतेश्चतुर्विधपरिमाणशून्येब्रह्मणिममैवांशइत्यंशां
शिभावेनभेदोऽल्पत्वमहत्त्वेचोपचारादौपाधिकेध्येये तथाचश्रुतिः बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेनचैवह्याराग्रमात्रोह्यवरोपिदृष्टइति समःप्लुषिणासमोमशकेनसमोनागेनसमएभिस्त्रिभिर्लोकैरितिच तथाचविस्फुलिंगोवह्नि
रेवनतुवन्ह्यंशः एवंजीवोपिब्रह्मैवनतुब्रह्मांशः ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउतेति दाशादिष्वपिपिंडेषुगोत्वस्येनकार्त्स्न्येनएकैकस्मिन्ब्रह्मभावपरिसमाप्तिदर्शनात् निरंशेंशांशिकल्पनायाअयोग्यत्वाच्च सए

ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिप्रकृतिस्थानिकर्षति ॥ ७ ॥ शरीरंयदवाप्नोतियच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवा
युर्गंधानिवाशयात्॥ ८ ॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंघ्राणमेवच॥ अधिष्ठायमनश्चायंविषयानुपसेवते॥ ९ ॥ उत्क्रामंतंस्थितंवापिभुंजानंवागुणान्वितं॥ वि
मूढानानुपश्यंतिपश्यंतिज्ञानचक्षुषः॥ १० ॥ यतंतोयोगिनश्चैनंपश्यंत्यात्मन्यवस्थितं॥ यतंतोप्यकृतात्मानोनैनंपश्यंत्यचेतसः॥ ११ ॥

वंजीवभूतईश्वरोममैवांशइवांशोरूपभेदोमनःषष्ठंयेषुतानिमनसासहषडिंद्रियाणि प्रकृतिस्थानिइंद्रियाणांप्रकृतिःस्वभावोविषयप्रावण्यंतत्रस्थितानि कर्षतिसुप्तिप्रलयसमाधिकालेषुसंकोचयति॥ ७॥तथैतान्ये
वआशयात्स्वलयस्थानात्गृहीत्वासंयातिविषयदेशंप्रतिगच्छतिप्रबोधसर्गव्युत्थानकालेषु तत्रदृष्टांतः वायुर्गंधानिवाशयात् गंधाश्रयात्पुष्पात् ॥ ८ ॥ कानितानिमनःषष्ठानि तानिगृहीत्वागत्वाचायंकिंक
रोतीत्यतआह श्रोत्रमिति अधिष्ठायव्यापारवंतिकृत्वाविषयान्शब्दादीन्उपसेवतेप्रकाशयति यथादीपःस्वस्यवृत्तिलाभायतैलवर्त्याद्यपेक्षमाणोपिस्वविषयावभासनेस्वयमेवप्रभुः एवंजीवोपिघटाकारत्वला
भायमनःषष्ठानींद्रियाणिसूर्यादींश्चापेक्षतेतथापिघटावभासंस्वयमेवकरोतिनेतराणिइंद्रियसूर्यादीनिस्वभास्यत्वात्तैलवर्त्यादिवदित्याशयः ॥ ९ ॥ तमेवंभूतंमनःषष्ठानींद्रियाणिप्राणंचाधिष्ठायतेषामुत्क्रमणे
नोत्क्रामंतंतेषांस्थित्यास्थितंतेषांभोगेनभुंजानंतेषांसत्वरजस्तमोगुणयुक्तत्वेनगुणान्वितंघटसूर्यमिवघटाकाशमिववाघटगमनादिनागमनादिमंतंस्वतस्तूत्क्रमणादिशून्यमपिविमूढास्तात्विकरूपंनानुपश्यंति ज्ञान
चक्षुषस्तुपश्यंतिउपाधेरेवोत्क्रमणादिकंनतूपहितस्यात्मनइतिजानंत्येवेत्यर्थः ॥ १० ॥ यतंतोयत्नशीलायोगिनश्चएनंआत्मनिबुद्धौअवस्थितंविभुमुत्क्रांत्यादिहीनंअसंगंपश्यंति यतंतोपिअकृतात्मानः येयज्ञा
दिभिरशोधितचित्ताःएनंनपश्यंति यतःअचेतसःअनिर्जितचित्ताः पाषाणतुल्याइत्यर्थः ॥ ११ ॥

कथंतर्हिसूर्यादीनामपिभासकत्वंलोकेदृश्यतेतदपिमदावेशादेवेत्याह यदादित्येति अत्राप्यादित्यादिपदैःकरणाधिष्ठात्र्योदेवतास्तदधिष्ठेयानिकरणानिचतंत्रेणैवगृह्यंते यदादित्यादिषुबाह्यकरणाधिष्ठातृषुतत्तद धिष्ठेयेषुबाह्यकरणेषुचमतंविद्यमानंतेजोविषयप्रकाशनसामर्थ्यंसर्वंजगद्भासयतेतत्तेजोमामकंमदीयंविद्धि येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः येनचक्षूंषिपश्यंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एवंमनश्चंद्रमसोर्यदांतरप्रपंचप्रकाशनसा मर्थ्यंतदपिमामकमेव तथायद्वागग्न्योरव्याकृतादिविषयप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेवेत्यर्थः अक्षरयोजनास्पष्टा ॥ १२ ॥ नकेवलमादित्यादिगतप्रकाशनसामर्थ्यमामकंअपितुपृथिव्यादिगतंभूतधारणव्याप नसामर्थ्यमपिमदीयमेवेत्याह गामिति गांपृथिवींआविश्यतांपृथिवींदृढांकृत्वाभूतानिअहमेवधारयामिओजसाबलेन अन्यथापृथिवीसिकतामुष्टिवद्विशीर्येत तथाचमंत्रवर्णः येनद्यौरुग्रापृथिवीचदृढेति सदाधारपृथिवीमितिच तथाहमेवसोमोरसात्मकोजलात्मकः रसोजलंरसोहर्षइत्यनेकार्थमंजरी जलमयोभूत्वासर्वाओषधीःपुष्णामिच रसवतीःपुष्टाश्चकरोमि सोमोहिस्वात्मरसानुप्रवेशेनसर्वाओषधीः पुष्णातीतिप्रसिद्धं ॥ १२ ॥ अहंवैश्वानरसंज्ञउदरस्थोऽग्निर्भूत्वाप्राणिनांसर्वेषांदेहंआश्रितःसन्प्राणापानाभ्यांवायुभ्यांसमायुक्तःसमुद्दीपितश्चतुर्विधमन्नमदनीयं भक्ष्यंदंतव्यापारापेक्षमपूपादि भोज्यंतदनपे क्षंपायसादि लेह्यंगुडशर्करादि चोष्यंनिश्चोष्यत्यज्यमानंइक्षुदंडादि एतेनसर्वत्रसर्वाशक्तिर्यादृश्यतेसामदीयैवेतिभावः तदेवंभोक्तावैश्वानरोग्निर्भोज्यमन्नंसोमस्तदेवमुभयमग्नीषोमौसर्वमितिपश्यतोन्नदोषलेपोन

यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं ॥ यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकं ॥ १२॥ गामाविश्यचभूतानिधारयाम्यहमोजसा ॥ पुष्णामिचौ षधीःसर्वाःसोमोभूत्वारसात्मकः ॥ १३ ॥ अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः ॥ प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधं ॥ १४ ॥ सर्वस्यचा हंहृदिसन्निविष्टोमत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनंच ॥ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदांतकृद्वेदविदेवचाहं ॥ १५ ॥ द्वाविमौपुरुषौलोकेक्षरश्चाक्षरएवच ॥ क्षरः सर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यते ॥ १६ ॥ उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः ॥ योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरः ॥ १७॥

भवतीत्यपिद्रष्टव्यं ॥ १४ ॥ किंचसर्वस्यप्राणिजातस्याहंहृदिसन्निविष्टआत्मेत्यर्थः अतोमत्तआत्मनस्तेषांस्मृतिर्ज्ञानंचपुण्यवतां पापिनांतुतयोरपोहनंविस्मरणमज्ञानंचभवति तथाचसर्वैर्वेदैःकर्मोपास्तिज्ञा नकांडात्मकैरहमेवपरमात्मावेद्योवेदांतकृत्वेदांतोक्तविद्यासंप्रदायकृत् वेदवित्वेदार्थविच्चाहमेव एतेनवेदांतविद्वेदविच्चस्वविभूतिरित्युक्तंभवति ॥ १५ ॥ सर्वशास्त्रहृदयंसंगृह्णाति द्वाविति लोकेप्रसिद्धौइमौ द्वावेवपुरुषौ क्षरोविनाशीसचसर्वाणिभूतानिप्राणवंति कर्मक्षयेसुप्तिप्रलयकैवल्यादौउपाधिनाशमनुविनाशशीलोजीवोब्रह्मप्रतिबिंबभूतोजलार्कोपमः प्रज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्य तीतिश्रुतेः कूटस्थोनिर्विकारोमायोपाधिरक्षर तदुपाधेरकर्मजत्वेननाशासंभवात् उपाधिदोषेणावशीकृतत्वाच्चासौनक्षरतिस्वरूपान्नच्यवतइत्यक्षरः ॥ १६ ॥ एताभ्यांकार्यकारणोपाधिभ्यामन्योनिरुपाधिरु त्तमःपुरुषः योसौपरमात्मेत्युदाहृतःशास्त्रे योसौमाययाईश्वरोभूत्वालोकत्रयंउत्तममध्यमाधमशरीररूपंआविश्यप्रविश्यधारयनिशरीरत्रयं अथापिअव्ययःसर्वज्ञत्वेनईश्वरधर्मेणअल्पज्ञत्वेनजीवधर्मेणवान व्येतिवर्धतेक्षीयतेवेत्यर्थः ॥ १७॥

यस्मादिति क्षरंउपाधिंअक्षरंचउपाधिंअतीतोनिर्लेपस्थितोहमतोऽक्षरादपिचेतिचशब्दात्क्षरादपिउत्तमःउत्कृष्टतमः जडात्क्षररूपादुपाधेरुत्कृष्टस्तदुपहितोजीवश्चेतनत्वात् ततोप्युत्कृष्टतरोमायोपाधिःस्वतं
त्रत्वात् ततोप्युत्कृष्टतमोनुपाधिरनागंतुकरूपत्वात् अक्षरार्थःस्पष्टः॥१८॥एतद्विज्ञानफलमपिभक्तिरेवेत्याह योमामिति असंमूढःममपुरुषोत्तमत्वेसंशयविपर्यासादिहीनःसएवसर्ववित् यतोमांपुरुषोत्तमंजा
नाति तत्फलंचमांसर्वभावेनसर्वात्मनासर्वैःप्रकारैर्भजति ॥ १९ ॥ अस्मिन्नध्यायेभगवत्तत्त्वज्ञानस्यमोक्षफलत्वमुक्त्वाऽथेदानींतत्स्तौति इतीति इतिएतद्गुह्यतमंअत्यंतरहस्यंशास्त्रं यद्यपिइयमष्टादशाध्यायी
कृत्स्नाशास्त्रंतथाप्यस्मिन्नध्यायेकृत्स्नस्यशास्त्रार्थस्यप्रदर्शनादयमपिशास्त्रं अत्रहिकार्यकारणविभागःसंसारवृक्षस्यानित्यत्वंभगवतोविभूतयःयस्तंवेदसवेदवित्वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यइत्यादिनासर्वःशास्त्रार्थो
दर्शितोस्ति इदंमयाउक्तंहेअनघनिर्व्यसन एतत्रहस्यंबुध्वाबुद्धिमान्ज्ञानीस्यात्आत्मविद्भवेत् तावताकृतकृत्यः सर्वंहिकृत्यंपरमात्मावगतिपर्यंतंतत्रैवकृत्स्नपुरुषार्थसमाप्तेः चात्माप्तप्रापणीयश्चस्यात्भवति
नातःपरंकर्त्तव्यमवशिष्यतेइत्यर्थः॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नवमाध्यायेरा

यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः॥ अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः॥१८॥ योमामेवमसंमूढोजानातिपुरुषोत्तमं॥ ससर्वविद्भजतिमांसर्वभावे
नभारत॥१९॥ इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयानघ॥ एतद्बुध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारत॥२०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू०
पुरुषोत्तमयोगोनामपंचदशोऽध्यायः॥१५॥ पर्वणितुऊनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥ ॥७॥ श्रीभगवानुवाच अभयंसत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोग
व्यवस्थितिः ॥ दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवं ॥ १ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशांतिरपैशुनं॥ दयाभूतेष्वलोलुत्वंमार्दवंह्रीरचापलं ॥ २ ॥

रक्षसीआसुरीदैवीचेतितिस्रःसंपदउक्तास्तासुराक्षसीमासुर्यामेवांतर्भाव्यद्वेएवसंपदावत्रव्युत्पाद्येतेद्वयाहप्रजापत्यादेवाश्चासुराश्चेतिश्रुतौ अभयसत्वशुध्यादिधीवृत्तयोदेवाःदंभदर्पादिधीवृत्तयोऽसुराइतिद्वैराश्य
स्यैवदर्शनात् पूर्वाध्यायांतेइदमुक्तंमयानघेत्यर्जुनंसंबोधयताऽनघत्वंदैवसंपत्तिमत्त्वंतद्विपर्ययस्त्वासुरीसंपदितिदर्शयितुंश्रीभगवानुवाच अभयमिति अभयंस्वोच्छेदबुध्यभावः सत्वसंशुद्धिःचित्तनैर्मल्यं ज्ञा
नंश्रवणादिजन्यंयोगोज्ञातेर्थेचित्तप्रणिधानंतयोर्व्यवस्थितिर्निष्ठा एषामुख्यादैवीसंपत् दानंयथाशक्तिसंविभागोन्नादीनां दमोबाह्येंद्रियनियमः यज्ञःश्रौतस्मार्तादिः स्वाध्यायोवेदाध्ययनं तपोवक्ष्यमाणलक्ष
णंशारीरादित्रिविधं आर्जवंऋजुत्वंसर्वदा ॥ १ ॥ किंच अहिंसाप्राणिपीडावर्जनं सत्यमप्रियानृतवर्जनंयथाभूतार्थभाषणं अक्रोधःपरैराक्रुष्टस्याभिहतस्यवाप्राप्तस्यक्रोधस्योपशमनं त्यागःसर्वकर्मसंन्यासः
पूर्वंदानस्योक्तत्वात् शांतिरंतःकरणस्योपरमः अपैशुनंपरदोषप्रकाशनंपैशुनंतद्वर्जनं दयादुःखितेषुभूतेषुकृपा अलोलुत्वंइंद्रियाणांविषयसंनिधावप्यविक्रिया मार्दवंमृदुता ह्रीर्लज्जा अचापलंअसतिप्र
योजनेवाक्पाणिपादादीनामव्यापारयितृत्वं ॥ २ ॥

किंचतेजःप्रागल्भ्यंनतुत्वक्त्वचः क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवांतर्विक्रियानुत्पत्तिः उत्पन्नायाविक्रियायाःप्रशमनमक्रोधइत्युक्तं धृतिर्देहेंद्रियेष्ववसादंप्राप्तेषुतस्यप्रतिषेधकोंतःकरणवृत्तिविशेषोयेनोत्तंभितानिदे हादीनिनावसीदंति शौचंद्विविधंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंमनोबुध्योर्नैर्मल्यंमायारागादिकालुष्याभावः अद्रोहःपरजिघांसायाअभावः नातिमानिताअत्यंतंमानराहित्यं एतानिअभयादीनिदैवींसत्वप्रधानां संपदंअभिलक्ष्यजातस्यस्वभावतोभवंतिहेभारत ॥ ३ ॥ अथेदानींरजस्तमोमयीआसुरीसंपदुच्यते दंभइति दंभोधर्मध्वजित्वं दर्पःधनाभिजननिमित्तउत्सेकः अभिमानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः क्रोधःप्र सिद्धः पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं अज्ञानंअविवेकजनितोमिथ्याप्रत्ययः एतेआसुरींसंपदमभिलक्ष्यजातस्यभवंतिहेपार्थ ॥ ४ ॥ अनयोःसंपदोःकार्यमाह दैवीति दैवीपूर्वोक्ता अर्जुनस्यशंकाकिमहमासुर्यांसंप विजातोस्मीतितामपनुदति माशुचइति ॥ ५॥ द्वौद्विसंख्यौभूतसर्गौभूतानांस्वभावौ मेमद्वचनाच्छृणु ॥६॥ प्रवृत्तिविधिवाक्यंनिवृत्तिंनिषेधवाक्यंनविदुः धर्माधर्मयोरिष्टानिष्टहेतुत्वज्ञानरहिताइत्यर्थः ॥७॥ अस त्यंसत्यवर्जितंजगत्प्राणिजातं तथाऽप्रतिष्ठंधर्माधर्माख्याप्रतिष्ठाआश्रयस्तच्छून्यं अनीश्वरंअनियंतृकं आहुः अपरस्परसंभूतं अपरस्पराःक्रियासातत्येइतिसुट् बीजांकुरवत्परस्परकारणीभूतानांधर्माधर्म

तेजःक्षमाधृतिःशौचमद्रोहोनातिमानिता ॥ भवंतिसंपदंदैवीमभिजातस्यभारत ॥ ३॥ दंभोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच ॥ अज्ञानंचाभिजातस्यपार्थ संपदमासुरीं ॥ ४ ॥ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमता ॥ माशुचःसंपदंदैवीमभिजातोसिपांडव ॥ ५॥ द्वौभूतसर्गौलोकेस्मिन्दैवआसुरएवच ॥ दैवोविस्त रशःप्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥ ६॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः ॥ नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुविद्यते ॥७॥ असत्यमप्रतिष्ठंतेजगदाहुरनीश्वरं ॥ अपरस्परसंभूतंकिमन्यत्कामहैतुकं ॥ ८ ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्माणःक्षयायजगतोऽहिताः ॥ ९ ॥ काममाश्रित्यदुष्पूरंदंभ मानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तंतेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामपरिमेयांचप्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोगपरमाएतावदितिनिश्चिताः ॥ ॥ ११ ॥ आशापाशशतैर्बद्धाःकामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंतेकामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥

तद्वासनानांयत्सातत्यंतस्मात्संभूतं किमन्यल्लोकेस्तिन किंचिदपिधर्माद्यपेक्षयाउत्पद्यते किंतुसर्वंकामहैतुकंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावःकामस्तदुत्थमेव स्वभावादेवजंतुर्जायतेनत्वदृष्टादित्यर्थः ॥ ८ ॥ एतामनुपदो कांलोकायतिकानामभिप्रेतांदृष्टिमवष्टभ्यतामाश्रित्यनष्टात्मानः कामादिवशेननष्टधैर्याः यतोल्पेक्षुद्रेदृष्टसुखेएवबुद्धिर्येषांतेल्पबुद्धयः अहिताःहिंस्राः ॥ ९ ॥ असद्ग्राहान्वश्याकर्षणनिध्यंजनकाय सिध्यादिसाधनेषुअसत्सुअसमीचीनेषुप्राहाननिर्बंधाअत्यंताभिनिवेशास्तान्गृहीत्वाअशुचीनिमद्यमांसादिसापेक्षाणिव्रतानियमविशेषायेषांतेतथाभूताःसंतःकुमार्गप्रवर्तनेनप्रवर्तंतेजगतःक्षयायेतिसंबंधः ॥ १० ॥ चिंतांयोगक्षेमविषयां प्रलयांतांमरणावधि एतावत्देहएवात्माकामभोगएवपुरुषार्थइतोन्यन्नास्तिइतिनिश्चिताःनिश्चयवंतः तथाचबार्हस्पत्यंसूत्रं चैतन्यविशिष्टःकामःपुरुषः कामएवैकःपुरुषार्थइ ति ॥ ११ ॥ अन्यायेनपरवंचनादिना अर्थसंचयान्धनराशीन् ईहंतेलिप्संते ॥ १२ ॥

आशापाशान्विवृणोति इदमद्येति ॥ १३ ॥ क्रोधपरायणत्वंकामपरायणत्वंचपूर्वोक्तराभ्यामर्धाभ्यामाह असाविति ईश्वरःसमर्थःसर्वेषांनिग्रहे सिद्धःलब्धाखिलभोगसाधनः बलवान्विषयोपभोगेसमर्थः अतएवसुखी ॥ १४ ॥ आढ्योधनी अभिजनवान्कुलीनः अज्ञानेनअविवेकेनमोहिताःविविधंभ्रमंप्रापिताः ॥ १५ ॥ अनेकंनास्तिएकंचिंतनीयंयस्यतत्अनेकंबहुषुविषयेषुपूर्वोक्तेषुलग्नंचित्तंयेषांतेअनेकचित्तास्तेचतेविभ्रांताश्चकिमिदमादौसाधनीयमिदमादौसाधनीयमितिविशेषेणभ्रांत्याकुलाःअनेकचित्तविभ्रांताः मोहःअसत्स्वपिसद्बुद्धिस्तदेवजालंतेनसम्यगावृताः प्रसक्ताःप्रकर्षेणलग्नाः अशुचौविण्मूत्रादिमये ॥ १६ ॥ आत्मनैवात्मानंमहांतमन्यंतेआत्मसंभाविताः स्तब्धाःअप्रणताः धननिमित्तोमानोगर्वोमदउन्मत्ततातांभ्यामन्विताःधनमानमदान्विताः नामयज्ञैर्नाममात्रैर्यज्ञैः दंभेनधर्मध्वजितया अविधिपूर्वकंयथोक्तधनज्ञानस्वयमृत्विक्रूपत्न्यादिशुद्धिरहितंयजंते ॥ १७ ॥ अहंकारोहमेवसर्वश्रेष्ठइतिबुद्धिः बलंशारीरंधनाभिजननिमित्तंच दर्पंपरावज्ञां कामंक्रोधंचसंश्रिताः मांसर्वदेहेषुप्रविष्टं आ

इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथं ॥ इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनं ॥ १३ ॥ असौमयाहतःशत्रुर्हनिष्येचापरानपि ॥ ईश्वरोहमहंभोगीसिद्धोहंबलवान्सुखी ॥ १४ ॥ आढ्योभिजनवानस्मिकोन्योस्तिसदृशोमया ॥ यक्ष्येदास्यामिमोदिष्यइत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥ अनेकचित्तविभ्रांतामोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतंतिनरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥ आत्मसंभाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः ॥ यजंतेनामयज्ञैस्तेदंभेनाविधिपूर्वकं ॥ १७ ॥ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंचसंश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषंतोभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहंद्विषतःक्रूरान्संसारेषुनराधमान् ॥ क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेवयोनिषु ॥ १९ ॥ आसुरींयोनिमापन्नामूढाजन्मनिजन्मनि ॥ मामप्राप्यैवकौंतेयततोयांत्यधमांगतिं ॥ २० ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमुक्तःकौंतेयतमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनःश्रेयस्ततोयातिपरांगतिं ॥ २२ ॥

त्मदेहेस्वदेहशोषणेन कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंनान्वित्यासुरनिश्चयानितिवक्ष्यमाणदिशापरदेहेचहिंसादिनाप्रद्विषंतः अभ्यसूयकाःसर्वत्रगुणेषुवेदोक्तेषुशमादिषुअशक्तत्वादिलक्षणंदोषमारोपयंतः ॥ १८ ॥ तेषांफलमाह तानिति सर्वभूतसमोप्यहंतान्वेदोक्तशासनातिगान्भूतद्रोहकर्तॄन् अहमंतरात्मानतुतटस्थोयेनममवैषम्यंस्यात् पूर्वसंस्कारात्तेतथैवपापंकुर्वंतितदनुरूपंफलंचप्रामुवंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ आसुरयोनिप्राप्तेरपिफलमाह आसुरीमिति अधमांनारकीं तिर्यक्स्थावरादिरूपांवा ॥ २० ॥ संक्षेपमासुर्याःसंपत्तेराह त्रिविधमिति ॥ २१ ॥ कामादित्रयत्यागेकिंस्यात्तत्आह एतैरिति तमोद्वारैःतमसोनरकस्यदुःखमोहात्मकस्यद्वारभूतैर्विमुक्तःसन् आत्मनःश्रेयःकल्याणंभगवदाराधनादिकंआचरति ततःपरांगतिंमोक्षंयातितस्मात्कामादित्रयंत्यजेदिति ॥ २२ ॥

नकेवलंकाष्ठतपस्विपत्कामादित्यागमात्रेणउच्छास्त्रवर्ती सिध्यतीत्याह यइति शास्त्रविधिंशास्त्रेणइष्टसाधनतयाऽनिष्टसाधनतयाचज्ञापितंब्राह्मणोयजेतनसुरांपिबेदित्यादिनाविहितंनिषिद्धंचउत्सृज्यविहितम
करणेननिषिद्धमाचरणेनचउत्सृज्ययोवर्ततेकामकारतइच्छया सःसिद्धिंचित्तशुद्धिंसुखंवैराग्यादिजनितांतृप्तिंपरांगतिंमोक्षंचनावाप्नोति ॥ २३ ॥ यस्माच्छास्त्रातिगःशुध्यादिकंत्रयंनाप्नोतितस्मात्तेतवशु
ध्यादिकामस्यशास्त्रमेवप्रमाणंकिंकार्यंकिंनकार्यमित्यस्यांव्यवस्थायां एवंज्ञात्वाशास्त्रंइदंकर्तव्यमिदंनकर्तव्यमितिशासनंवेदाज्ञारूपं विधानंचतदुल्लंघनेप्रतिसमाधानं अग्निहोत्राद्यकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारा
र्थमिदंकृच्छ्रादिकंप्रायश्चित्तं ब्रह्महत्यादिकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारार्थमिदमश्वमेधादिअन्यद्वाप्रायश्चित्तं शास्त्रंचविधानंचताभ्यामुक्तंकर्मइहमनुष्यलोकेकर्तुमर्हसि लोकांतरेकर्मस्वनधिकारंदर्शयितुमिहे
त्युक्तं तदेवंशास्त्रानुवर्तिनएवचित्तशुध्यादिकंनान्यस्येतिसिद्धं ॥ २४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ४० ॥ ॥ ५ ॥ . ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतइतिप्रश्नबीजमुपलभ्यार्जुनउवाच यइति येपुरुषाःशास्त्रविधिं शास्त्रपदेनात्रश्रुतिसदाचारकुलाचाराग्रहणं सर्वेषांतेषांधर्मेप्रमाणत्वात् तत्रयोधिगतोविधिर्विधेयंतदुत्सृज्यसर्वात्मनापरित्य

यःशास्त्रविधिमुत्सृज्यवर्ततेकामकारतः॥ नससिद्धिमवाप्नोतिनसुखंनपरांगतिं॥२३॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ॥ज्ञा
त्वाशास्त्रविधानोक्तंकर्मकर्तुमिहार्हसि॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म०श्रीमद्भ०दैवासुरसंपद्विभागयोगोनामषोडशोऽध्यायः॥१६॥
पर्वणितुचत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥ ॥५॥ अर्जुनउवाच येशास्त्रविधिमुत्सृज्ययजंतेश्रद्धयान्विताः॥ तेषांनिष्ठातुकाकृष्णस
त्वमाहोरजस्तमः॥१॥ श्रीभगवानुवाच त्रिविधाभवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा॥ सात्विकीराजसीचैवतामसीचेतितांशृणु॥२॥

ज्ययजंतेपूजयंतिनातकूपादीन् मत्पित्राकृतोयंकूपोगंगाशतादप्यधिकोत्रैवस्नानपानावगाहनपरिचर्याप्रदक्षिणप्रक्रमणरूपादेतत्सेवनादहमिष्टंफलंअवश्यंप्राप्स्यामीतितत्रदृढतरयाश्रद्धयान्विताःसंतस्तेषांनि
ष्ठाइयंकाकीदृशी किंसत्वंसात्विकीवापिव्येरूपेश्रद्धाधिक्यदर्शनात् किंरजःराजसीवातेषांनिष्ठाशास्त्रातिक्रमेणकामकाररूपत्वात् अहोइतिप्रश्ने किंतमःतामसीवासानिष्ठारंगेरजतधीरिवाशास्त्रीयायाअल्पे
महत्त्वबुद्धेर्विपर्यासरूपायादर्शनात् यदपितुभाष्येवृद्धव्यवहारदर्शनादेवश्रद्दधानतयादेवादीन्यजंतइत्युक्तं तत्राप्यविगीतएववृद्धव्यवहारोग्राह्यः अविगीतेस्मिंस्तामसत्वादिशंकायाअयोगात् ॥ १ ॥ एवंसा
मान्यतःपृष्टेसामान्यमेवोत्तरंश्रीभगवानुवाच त्रिविधेति स्वभावःप्राग्भवीयोधर्माधर्मौततोजातास्वभावजा यदिप्राग्भवेसात्विकोदेवतापूजादिधर्मोऽनेनानुष्ठितस्तर्हितस्यशुद्धसात्विक्येवश्रद्धाभवति यदिरा
जसोयक्षादिपूजारूपस्तर्हिराजस्येव यदिनामसोभूतप्रेतादिपूजारूपस्तर्हितामसीश्रद्धाभवति एवंत्रिविधाश्रद्धादेहिनांदेहाभिमानवतांभवतितांमयाव्याख्यास्यमानांशृणु ॥ २ ॥

ननुश्रद्धान्वितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रद्धायाआत्मदर्शनेसाधनेष्वंतरंगत्वमुच्यतेकथंतस्याराजसत्वंतामसत्वंचोच्यतइत्यतआह सत्त्वेति प्राक्कर्मसंस्कारोपेतंयादृशंबुद्धिसत्वंसात्विकंराजसंवातदनुरूपैवसात्विक्यादिरूपादेवतादिपूजासुफलावश्यंभावनिश्चयात्मिकाश्रद्धापिभवति तथायंपुरुषोपिश्रद्धामयःश्रद्धाप्रधानोयोयच्छ्रद्धोयोययाश्रद्धयोपेतःसएवसइतिसात्विक्याश्रद्धयाउपेतःसात्विकएवराजस्याराजसस्तामस्यातामसइति एवंसतियदितानकूपभक्तःपूर्वपुण्यवशात्तातंदेववन्मन्यतेतर्हितंसात्विकंपुंडलीकमिवदेवाअनुगृह्णंतिनित्यकर्मत्यागनिमित्तमपिदोषमस्यापनुदंति यदित्वेनंमंत्रादिनासिद्धंपूर्ववासन्नावशाद्यक्षादिरूपंमन्यतेतदातंराजसंराजसायक्षाएवानुगृह्णंति नास्यकामकारवतोनित्यकर्मत्यागजंदोषमपनेतुमर्हंति नहिदेवतापराधीयक्षैस्त्रातुंशक्यते यदित्वयंप्रेतःपितामत्कुटुंबमावाधिष्टेतिसर्वधर्मत्यक्त्वाएनमस्यप्रियंकूपंपूजयामीतिमन्यतेतदातंपितरिप्रेतत्वबुद्धियोगाद्विपर्यस्तंतामसंप्रेताएवानुगृह्णंतिक्षुद्रभोगैर्दैवाश्वनरकेपातयंति ॥३॥ कुतएतदेवंकल्प्यतेयस्मात्सात्विकादयोदेवादीनेवयजंतेइत्याह यजंतइति यजंतेपूजयंति॥४॥ सात्विकानांदौर्लभ्यमभिप्रेत्याह अशास्त्रेति शास्त्रंवेदादितद्विरोधिनाकौलिकाद्यागमेनविहितंघोरंस्वमांसहोमेनब्राह्मणलोहितादिनावादेवतासंतर्पणाद्यात्मकंयेजनास्तपस्तप्यंतेतानासुरनिश्चयान्विद्धीतिद्वयोःसंबंधः दंभोधर्मध्वजित्वं अहंकारःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिःताभ्यांसंयुक्ताः कामरागोविषयाभिलाषः बलंसाहसेनापिविषयसाधनेउत्साहस्ताभ्याममन्विताः ॥५॥ कर्शयंतःकृशंकुर्वंतः भूतग्रामंकरणसमूहं अचेतसोमूढाः मांचांतःशरीरस्थंभोक्तृरूपेणशरीरांतःस्थंमांपरमेश्वरंवाभोग्यस्यशरीरस्यकृशीकरणेनमदाज्ञालंघनेनवाकृशीकुर्वंतःतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६॥ अत्रसात्विकानांश्रद्धाराध्याहारयज्ञतपोदानानांपरिग्रहार्थंराजसतामसानांवर्जनार्थंचतेषांप्रत्येकंत्रैविध्यंविधीयते तत्रापिश्रद्धात्रैविध्यंआराध्यत्रैविध्यंचप्रागेवोक्तं आहारादीनांत्रैविध्यंप्रतिज्ञापूर्वकमाह आहारस्त्विति आह्रियतइत्याहारोन्नंअतःपरंप्रायेणपदार्थःस्पष्टः तथापिकचित्कचित्किंचित्किंचिद्व्याख्यायते ॥ ७ ॥ आयुर्जीवनं सत्त्वमुत्साहः बलंशक्तिः आरोग्यंरोगराहित्यं सुखंचित्तप्रसादः प्रीतिःअभिरुचिः एतेषांविवर्धनाःवृद्धिकराःतेआयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः रस्याःरसोपेताः स्निग्धाःस्नेहवंतः स्थिराःदेहेरसांशेनचिरकालस्थायिनः हृद्याःदृष्टमात्राएवहृदयप्रियाः आहाराःघृतक्षीरसितादयःसात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥ कट्विति अतिशब्दःसर्वत्रसंबध्यते अतिकटुर्निंबादि अत्यम्लातिलवणात्युष्णाःप्रसिद्धाः अतितीक्ष्णोमरीचादि अतिरूक्षःस्नेहशून्यःकंगुकोद्रवादिः अतिविदाहीराजिकादिः दुःखंतात्कालिकीपीडा शोकःपश्चाद्भाविदौर्मनस्यं आमयोधातुवैषम्यापादनेनरोगस्तत्प्रदाः ॥ ९ ॥

सत्वानुरूपासत्वस्यश्रद्धाभवतिभारत॥श्रद्धामयोयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धःसएवसः॥३॥ यजंतेसात्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजंतेतामसाजनाः॥४॥ अशास्त्रविहितंघोरंतप्यंतेयेतपोजनाः॥ दंभाहंकारसंयुक्ताःकामरागबलान्विताः॥५॥ कर्शयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः॥ मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान्॥६॥ आहारस्त्वपिसर्वस्यत्रिविधोभवतिप्रियः॥यज्ञस्तपस्तथादानंतेषांभेदमिमंशृणु॥७॥ आयुःसत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः॥ रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराःसात्विकप्रियाः॥ ८ ॥ कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः॥ आहाराराजसस्येष्टादुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

यावयामंप्रहराद्याकूकृतंशीतलतांगतमित्यर्थः यातयामंअर्धपक्कंनिर्वीर्यस्यगतरसेनैवोक्तत्वात्इतिभाष्यं गतरसंरसविमुक्तं पूतिदुर्गंधि पर्युषितंपक्वंसद्राव्यंतरितं उच्छिष्टंभुक्तावशिष्टं अमेध्यंयज्ञानर्हं भोजनंअन्नंतामसप्रियं ॥ १० ॥ यज्ञत्रैविध्यमाह अफलेति विधिदृष्टः आवश्यकतयाविहितः यष्टव्यमेवनतुयज्ञादृष्टमदृष्टंवाफलंप्राप्तव्यमितिमनःसामाधायसमाहितंकृत्वायोयज्ञइज्यतेससात्विकः ॥ ११ ॥ राजसंयज्ञमाह अभिसंधायेति ॥ १२ ॥ विधिहीनंशास्त्रोक्तविधिहीनं असृष्टंनदत्तमन्नंयस्मिन्तंअसृष्टान्नं ॥ १३ ॥ देवाःविष्ण्वाद्याः द्विजाब्राह्मणाः गुरवोमातृपित्राचार्यादयः प्राज्ञाःब्रह्मनिष्ठाः तेषांपूजनं आर्जवमकौटिल्यं ॥ १४ ॥ प्रियंचतत्हितंच प्रियहितंश्रवणकालेपरिणामेचसुखदमित्यर्थः ॥ १५ ॥ मनःप्रसादःरागद्वेषादिराहित्यं सौम्यत्वंपरहितैषित्वं मौनंवाक्संयमः आत्मविनिग्रहोमनोनिरोधः भावशुद्धिःपरैर्व्यवहारकालेमायाराहित्यं इतिएवंप्रकारंअन्यद्दयादिकं एतन्मानसंतपउच्यते ॥ १६ ॥ त्रिविधंकायिकवाचिकमानसभेदेन युक्तैःअवहितैः ॥ १७ ॥ सत्कारःलोकेसाधुरयमितिवाक्पूजा मानःअभ्युत्थानाभिवादनादिकायिकीपूजा पूजालाभादि एतदर्थंदंभेनचयत्तपःक्रियतेतद्राजसं चलंविनाशि अध्रुवंअनिश्चितफलं ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणअविवेककृतेनदुराग्रहेण आत्मनःशरीरस्य उत्सादनार्थंविनाशार्थं ॥१९॥ दातव्यमेवेतिबुध्यायद्दानंप्रदेयद्रव्यंदीयतेनतुफलमुद्दिश्यदीयते कस्मैअनुपकारिणेप्रत्युपकारासमर्थाय देशेकुरुक्षेत्रादौ कालेसंक्रांत्यादौ यद्दीयतेतत्सात्विकमितिसंबंधः यच्चपात्रेदानंसमर्पणंतदपिसात्विकमितियोजना अत्रआद्योदानशब्दःकर्मणिव्युत्पन्नःप्रदेयद्रव्यवाचीकर्मभूतः तत्संयोगात्संप्रदानेचतुर्थ्यपेक्षा द्वितीयस्तुभावव्युत्पन्नस्त्यागमात्रवाचीतेनतत्रपात्रभूतेपुंसिनचतुर्थ्यपेक्षा कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानमितिहिपारिभाषिक्याःसंप्रदानसंज्ञायाअत्रकर्मविभज्यभावेनाप्रवृत्तेः तेनपात्रेइतिचतुर्थ्यर्थेसप्तमीतिवापात्रशब्दस्यचतुर्थ्यंतयमितिवाकल्पनंव्यर्थमेव दानशब्दस्याद्यस्याग्रदेशकालानुपकारित्वविशिष्टेदानमित्येकाकोटिः पात्रेदानमित्यपरा उभयसमुच्चयेतुमहान्गुणइतिभावः ॥ २० ॥

यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितंचयत्॥ उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियं॥ १०॥ अफलाकांक्षिभिर्यज्ञोविधिदृष्टोयइज्यते॥ यष्टव्यमेवेतिमनःसमाधायससात्विकः॥११॥ अभिसंधायतुफलंदंभार्थमपिचैवयत्॥ इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धिराजसं॥१२॥ विधिहीनमसृष्टान्नंमंत्रहीनमदक्षिणं॥ श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते॥ १३॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनंशौचमार्जवं॥ ब्रह्मचर्यमहिंसाचशारीरंतपउच्यते॥ १४॥ अनुद्वेगकरंवाक्यंसत्यंप्रियहितंचयत्॥ स्वाध्यायाभ्यसनंचैववाङ्मयंतपउच्यते॥१५॥ मनःप्रसादःसौम्यत्वंमौनमात्मविनिग्रहः॥भावसंशुद्धिरित्येतत्तपोमानसमुच्यते॥१६॥ श्रद्धयापरयातप्तंतपस्तत्त्रिविधंनरैः॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैःसात्विकंपरिचक्षते॥१७॥सत्कारमानपूजार्थंतपोदंभेनचैवयत्॥ क्रियतेतदिहप्रोक्तंराजसंचलमध्रुवं॥१८॥मूढग्राहेणात्मनोयत्पीडयाक्रियतेतपः॥परस्योत्सादनार्थंवातत्तामसमुदाहृतं॥१९॥दातव्यमितियद्दानंदीयतेनुपकारिणे॥ देशेकालेचपात्रेचतद्दानंसात्विकंस्मृतं॥२०॥

परिक्लिष्टंकथमेतावद्व्ययव्ययःकर्तव्यइत्याकुलतायुक्तंयथास्यात्तथादीयतेइतिक्रियाविशेषणं ॥ २१ ॥ असत्कृतंप्रियभाषणपादप्रक्षालनादिपूजासत्कारस्तद्रहितं अवज्ञातंपात्रपरिभवयुक्तं दानंप्रदेयंहिरण्यादि ॥ २२ ॥ अदृष्टार्थानांयज्ञदानतपःप्रभृतीनांवैकल्यशंकायांसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तमुपदिश्यते ओंतत्सदिति ओमितितदितिसदितिचत्रिविधस्त्रिप्रकारोयंब्रह्मणोनिर्देशोनाम्नांपाठः यथासहस्रनाम्नांपाठेसहस्रंनामानिएवमस्मिन्नपिनामपाठेत्रीण्येवनामानीत्यर्थः ओमितिब्रह्मेतितैत्तिरीयकेतदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीत्यैतरेयकेसदेवसोम्येदमग्रआसीदितिछांदोग्येचएतेषांशब्दानांब्रह्मनामत्वप्रसिद्धेः तेनंनामत्रयेणब्राह्मणादयोविहिताः पुरासर्गादौब्राह्मणाः एतन्नामत्रयोच्चारणसामर्थ्येनैवविधात्राविप्रादयोविहिताःप्रकाशिताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ यस्मादेतन्नामत्रयपूर्वकंएतेषांविधानंसर्गादौदृष्टंतस्मात्त्रिष्वेतेषुनामसुओमित्येकमेवनामउदाहृत्यब्रह्मवादिनांवैदिकानांविधानोक्ताःवेदोक्ताःयज्ञादयःक्रियाःसततंप्रवर्तंते तथाचश्रुतिः ओमितिब्रह्माप्रस्तौति ओमितिशस्त्राणिशंसंति ओमित्यध्वर्युःप्रतिगरंप्रतिगृणाति ओमितिसामानिगायंतीतियज्ञेसर्वेषामृत्विजांक्रियाओंकारपूर्विकाइत्येतद्दर्शयति ॥ २४ ॥ ओमितिनाम्नःकाम्याकाम्यकर्मसाधारण्येनयज्ञादौविनियोगमुक्त्वातदितिनाम्नोनिष्कामेषुमुमुक्षुकर्मसुविनियोगंदर्शयति तदिति मोक्षकांक्षिभिःफलंअनभिसंधायविविधाःयज्ञतपःक्रियाःदानक्रियाश्चक्रियंतेइतियोजना ननुफलंचेन्नाभिसंधीयतेतर्हिकिमभिसंधायक्रियंतइत्याकांक्षायामाह तदितिक्रियंते

यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः ॥ दीयतेचपरिक्लिष्टंतद्दानंराजसंस्मृतं ॥ २१ ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातंतत्तामसमुदाहृतं ॥ २२ ॥ ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेनवेदाश्चयज्ञाश्चविहिताःपुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्युदाहृत्ययज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्त्तंतेविधानोक्ताःसततंब्रह्मवादिनां ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसंधायफलंयज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्वविविधाःक्रियंतेमोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥ सद्भावेसाधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्तेकर्मणितथासच्छब्दःपार्थयुज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञेतपसिदानेचस्थितिःसदितिचोच्यते ॥ कर्मचैवतदर्थीयंसदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥

इति सर्वाःक्रियास्तदितिब्रह्मेतिक्रियंते यथाब्रह्मवादिभिःब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिनेत्युक्तदिशासर्वाःससाधनफलाःक्रियाःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्याक्रियंते तथामुमुक्षुभिरपीत्यर्थः यदेवहिमुक्तानांस्वाभाविकंशीलंतदेवमुमुक्षूणांशास्त्रेणविधीयतइतिप्रसिद्धेः फलमनभिसंधायेतिसान्निध्यात्तदितीत्यत्रापिसामर्थ्यादभिसंधायेतिलभ्यते तेनफलमनभिसंधायतदित्यभिसंधायक्रियाःप्रवर्तंतइत्यन्वयोपिसुलभएव तदितिब्रह्माभिधानमुच्चार्येतिभाष्येपिउदाहृत्येतिपूर्वश्लोकोक्तक्रियानुवृत्त्यायोजनमस्मदुक्ताभिप्रायेणैवव्याख्येयं उच्चारणस्यापिब्रह्मानुसंधानार्थत्वादितिदिक् ॥ २५ ॥ ओंतच्छब्दयोर्विनियोगमुक्त्वासच्छब्दस्यविनियोगमाहद्वाभ्यां सद्भावेइति सद्भावेअस्तित्वेसाधुभावेसमीचीनत्वेसच्छब्दःसदिदंकर्मेतिप्रशस्तेकर्मणिसत्त्वंवेदोक्तत्वादस्त्येवेतिसच्छब्दःप्रयुज्यतेआस्तिकैः ॥ २६ ॥ किंच यज्ञादौस्थितिर्निष्ठासदितिसमीचीनेतिउच्यते तदर्थःसच्छब्दार्थोब्रह्मतदीयंतदर्थंकृतंतदर्थीयंपरमेश्वरप्राप्त्यर्थंकृतंकर्मसदित्येवसमीचीनमित्येवाभिधीयतेलोके तदेवंअसात्विकंविगुणंवायज्ञादिकंश्रद्धापूर्वकंब्रह्मणोभिधानत्रयोच्चारणेनसात्विकंसद्गुणंचसंपादितंभवति ॥ २७ ॥

सर्वत्रश्रद्धैवसाद्गुण्यहेतुरितिव्यतिरेकमुखेनाह अश्रद्धयेति हुतंहोमः दत्तंदानं तपःतप्तंअनुष्ठितं कृतंअश्रद्धयाविहितंभगवन्नामस्मरणमपियच्चान्यत्तत्सर्वमसत्अभावभूतमित्युच्यते पार्थअतएवतत्प्रेत्यमृत्वापरलोकेनोपयुज्यते इहअस्मिन्लोकेवानोनैवउपयुज्यते तस्मात्श्रद्धैवसात्विकीमातेवसुखकामैःशरणीकरणीयेतिभावः ॥२८॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥४१॥
अस्यामष्टादशाध्याय्यां प्रथमेउपोद्घातितानां द्वितीयेसूत्रितानांशेषैर्व्युत्पादितानामर्थानांकात्स्न्येनोपसंहारार्थोयमंतिमोध्यायआरभ्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेऽश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमित्युक्तं तत्रफलावश्यंभावनिश्चयःश्रद्धासाचफलवतांकर्मणामेवांगंनतुकर्मविरहरूपस्यसंन्यासस्यभावरूपफलवर्जितस्य अभावाद्भावोत्पत्तेरयोगात् तस्माच्छ्रद्धासापेक्षकर्मापेक्षयाश्रद्धानपेक्षःसंन्यासःश्रेयान्नचास्यैवंरूपस्यश्रद्धात्रैविध्यप्रयुक्तंसात्विकादिभेदेनत्रैविध्यंसंभवति येनफलेतारतम्यंस्यात् तत्फलस्यदृष्टविक्षेपनिवृत्तिरूपस्यसर्वत्रतुल्यत्वात् सचसंन्यासोयदिकर्मत्यागएवतर्हिसिद्धंनःसमीहितं यदितुतौभिन्नौतर्हितयोर्वैलक्षण्यंविचार्यमित्याशयेनार्जुनउवाच संन्यासस्येति हेमहाबाहो हेहृषीकेशहेकेशिनिषूदनेतिबहुकृत्वःसंबोधयन्जिज्ञासितेर्थेऽत्यादरंदर्शयति संन्यासस्यतत्वंयाथात्म्यंत्यागात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामित्यागस्ययाथात्म्यंसंन्यासात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामीतिचकारेणानुवर्त्यते ॥१॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच काम्यानामिति काम्यानांरागतःप्राप्तानांपुत्रकामेष्ट्यादीनां ननुफलस्यकामनाविषयत्वात्सर्वस्यकर्मणःफल

अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् ॥ असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइह ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासु० श्रद्धात्रयविभागयोगो नामसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ पर्वणिएकचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनउवाच संन्यासस्यमहाबाहोतत्त्वमिच्छामिवेदितुं ॥ त्यागस्यचहृषीकेशपृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच काम्यानांकर्मणांन्यासंसंन्यासंकवयोविदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागंप्राहुस्त्यागंविचक्षणाः ॥ २ ॥

वत्त्वनियमात्सर्वकर्मकाम्यमेवेतिनित्यादीनामपिमुमुक्षोस्त्यागःस्यादितिसिद्धंनःसमीहितमित्याशंक्याह सर्वेति सर्वेषांनित्यनैमित्तिककाम्यानांकर्मणांफलत्यागमेवत्यागंविचक्षणाःप्राहुर्नस्वरूपतस्त्यागंप्राहुः अतोनत्वदिष्टःसंन्यासःसिध्यतीत्यर्थः अयमाशयः यद्यपिसंन्यासत्यागशब्दौ निवृत्तिमेवब्रूतः तथापिसावैराग्याद्वाकायक्लेशभयाद्वामौढ्याद्वाभवतीतितत्कारणानांसात्विकादिभेदेनभिन्नत्वात्तस्याअपिसात्विकराजसतामसभेदेनत्रैविध्यंत्रिविधंश्रद्धाप्रधानत्वंचदुर्वारं नचाविरक्तोश्रद्दधानश्चत्यक्तकर्मापिदृष्टविक्षेपहीनोदृश्यते यथोक्तंवार्त्तिकाचार्यैः प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः संन्यासिनोपिदृश्यंतेदैवसंदूषिताशयाइति तस्मादविरक्तकृतसंन्यासापेक्षयानिष्कामकर्माचरणमेवश्रेयइत्याशयेनभगवताकाम्यकर्मत्यागःसंन्यासत्वेननित्यादिकर्मणांफलानभिसंधानंचत्यागत्वेनस्तूयतइति तस्मादश्रद्धयाकृतःसंन्यासोप्यसन्नेवेतिसंन्यासाद्ब्रह्मणःस्थानमितिस्मृतंस्वफलंदातुंनसमर्थइतियुक्तमुक्तंभगवताअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमिति यत्तुनित्यानामेवविविदिषायोगात्काम्यानांस्वरूपतोपित्यागःपूर्वार्द्धस्यार्थःसर्वेषांकर्मणांफलतस्त्यागइत्युत्तरार्द्धार्थइतिव्याख्यानंपक्षद्वयप्रदर्शनपरंतदग्रिमेणश्लोकेनपौनरुक्त्यमावहतीत्युपेक्षितं ॥ २ ॥

इदमेवपक्षद्वयमाह त्याज्यमिति एकेमुख्याःमनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाःपरमात्मनिउत्पन्नविविदिषाणांपुरुषाणांदोषवत्रागादयोयथात्याज्यास्तद्वत्कर्मत्याज्यमितिप्राहुः अपरेतुविविदिषार्थिनायज्ञादिकं नत्याज्यमितिवाप्राहुरित्यनुवर्त्तते तथाचद्विविधाःश्रुतयउपलभ्यंते नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुः कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाइत्याद्याः अविद्वद्विषयमेवैतत्पक्षद्वयं विदुषांतुकर्मसुप्रवृत्तिकारणस्याज्ञानस्यनष्टत्वात्स्वतःसिद्धएवत्यागइतिनतान्प्रतिकर्मविधिर्वातत्त्यागविधिर्वाप्रवर्त्तते यथोक्तं नकर्माणित्यजेद्योगीकर्मभिस्त्यज्यतेह्यसाविति ॥ ३ ॥ निश्चयमिति तत्रकर्मणांत्यागात्यागविषयेविप्रतिपत्तौसत्यांप्रथमोपात्तेत्यागेविषयेमेमद्वचनान्निश्चयंश्रृणु हियस्मात्हेपुरुषव्याघ्रत्यागःत्रिविधःसात्विकराजसतामसभेदेनत्रिप्रकारःपरिकीर्त्तितःशास्त्रे दृढवैराग्यपूर्वकःकर्मसंन्यासःसात्विकः आयासभयात्तत्त्यागोराजसः मौढ्यात्तत्त्यागस्तामसइति तस्माद्गहनत्वात्त्यागोनिश्चयेनविचारणीयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ सूचीकटाहन्यायेनत्यागस्वरूपकथनात्प्राक्परमतमत्यागपक्षंउपन्यस्यति यज्ञेति यज्ञादिकंकर्मनत्याज्यंकिंतुकार्यमेवनिष्टिगृहीतेनेवपुंसाअवश्यमनुष्ठेयमेवतत् अकरणेप्रत्यवायश्रवणात् चकारोहेत्वर्थः यस्माद्यज्ञोदानंतपश्चैवमनीषिणांनिष्कामानांदंभादिरहितानांपावनानिचित्तशोधकानि तथाचश्रुतिः त्रयोधर्मस्कंधायज्ञोध्ययनंदानमितिप्रथमस्तपएवद्वितीयोब्रह्मचर्याचार्यकुलवासीतृतीयःसर्वएतेपुण्यलोकाभवंतीतियज्ञादीनांगृहस्थधर्माणांतपसोवनस्थधर्मस्याचार्यकुलवासस्यब्रह्मचारिध

त्याज्यंदोषवदित्येकेकर्मप्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यमितिचापरे ॥ ३ ॥ निश्चयंश्रृणुमेतत्रत्यागेभरतसत्तम ॥ त्यागोहिपुरुषव्याघ्रत्रिविधःसंप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यंकार्यमेवतत् ॥ यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणां ॥ ५ ॥ एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच ॥ कर्तव्यानीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तमं ॥ ६ ॥ नियतस्यतुसंन्यासःकर्मणोनोपपद्यते ॥ मोहात्तस्यपरित्यागस्तामसःपरिकीर्तितः ॥ ७ ॥ दुःखमित्येवयत्कर्मकायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ सकृत्वाराजसंत्यागंनैवत्यागफलंलभेत् ॥ ८ ॥

र्मस्यचपावनत्वंदर्शयति अत्रापियज्ञदानशब्देनगृहस्थधर्माज्ञेयाःतपइतिवानप्रस्थधर्माःपरिशेषात्कर्मेतिब्रह्मचारिधर्माश्चज्ञेयाः ॥ ५ ॥ एवमत्यागपक्षमुक्त्वाऔत्सुक्यात्प्रथमंस्वाभिमतंत्यागात्यागसमुच्चयपक्षंदर्शयति एतानीति तुशब्दःपूर्वोपन्यस्तात्पक्षाद्वैलक्षण्यंदर्शयति अपिशब्दएवशब्दार्थः एतान्येवकर्माणियज्ञदानतपांसिसंगंत्यक्त्वाअहमेतेषांकर्तामयावश्यमेतानिकर्त्तव्यानीत्यभिमानंवयोवर्णाद्यध्यासनिमित्तंत्यक्त्वाएतैःकृतैरहंस्वर्गंवाचित्तशुद्धिंवाज्ञानंवाप्राप्स्यामीतिफलानिचत्यक्त्वाचकारादेषामकरणेममप्रत्यवायोभविष्यतीत्येतमप्यभिसंधिंत्यक्त्वाब्रह्मनिष्ठेनेवासंगस्वभावेनपुरुषेणकर्त्तव्यानि इतिएवंप्रकारंमेममतंउत्तमंपूर्वमतात्श्रेष्ठं तत्रहिकर्तृत्वाभिमानरूपेणसंगेनप्रत्यवायोत्पादभयाच्चकर्मानुष्ठानंविहितं अत्रतुतदभावादसंगत्वाद्यंशेनकर्मणांत्यागःस्वरूपेणात्यागइतिभेदः ॥ ६ ॥ प्राक्प्रतिज्ञातंत्यागत्रैविध्यमाह नियतस्येति तुशब्दःपूर्वोक्तपक्षद्वयवैलक्षण्यार्थः यस्मादधिकृतस्यमुमुक्षोर्नियतस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्मणःसंन्यासःस्वरूपेणत्यागोनोपपद्यतेनयुज्यते अज्ञस्यशुद्ध्यपेक्षत्वात् एवंसतियोमोहादज्ञानात्तस्यनियतस्यकर्मणःपरित्यागःसतामसःपरिकीर्त्तितः आवश्यकंचत्यज्यतेचेतिविप्रतिषेधात् ॥ ७ ॥ एवंतामसंत्यागमुक्त्वाराजसंत्यागमाह दुःखमिति यःदुःखरूपमेवेदंकर्मेतिमत्वाकायक्लेशभयात्त्यजेत् सतुप्राप्तस्मात्देहिनोराजसस्तजोगुणनिर्वृत्तंत्यागंकृत्वात्यागफलंचित्तशुद्धिद्वारामोक्षंनैवलभेत्लभेत ॥ ८ ॥

एवंद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांतामसराजसौमुख्यावेवत्यागावुक्तौ तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवस्यभगवतैवमोहात्तस्यपरित्यागइतिकायक्लेशभयात्त्यजेदितिचसूचनात् नह्येवंसंभवति मूढश्चकरोतिचेतिविप्र
तिषेधात्यदिकरोतिनैवमूढःयदिमूढस्तर्हिनैवकरोति एवंयदिकायक्लेशाद्बिभेतिनैवकरोति यदिकरोतिनैवकायक्लेशाद्बिभेतितस्मात्करोतिचकायक्लेशाद्बिभेतिचेतिविप्रतिषिद्धं अतस्तामसराजसयोरमुख्यत्याग
योरसंभवात्तौनैवोक्तौ सात्विकस्त्वमुख्यत्यागःसंभवति यथास्फटिकेजपाकुसुमाश्रितेलौहित्यंविवेकिनांप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतएवमात्मनिईश्वराधीनेविवेकिनांकर्तृत्वंप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतइतिवक्तुंशक्यं
एवंचकर्तृत्वाभिनिवेशशून्यःपुमान्प्रतीतितःकरोत्येवनवस्तुतइतिसंभवत्यमुख्योपिसात्विकस्त्यागइतितमेवमुख्यत्यागेधिकारहेतुंप्रथममाह कार्यमिति कार्यंकर्त्तव्यमित्येवयत्कर्मनियतंनित्यंक्रियतेहेअर्जु
न संगंफलंचत्यक्त्वैवेत्यवधारणंप्रागुक्तस्यात्यागपक्षस्यव्यावृत्त्यर्थं सएवंभूतस्त्यागःसात्विकोमतःवेदेदृष्टः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यस्विद्धनमिति

कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेऽर्जुन॥ संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतः॥ ९॥

ईशाईशेनपरमेश्वरेणसर्वकार्यकरणकर्त्रात्मप्रवर्त्तकेनइदंजगत्स्थावरजंगमंजगत्यांब्रह्मांडेस्थितंवास्यमाच्छादितंव्याप्तं येनहेतुनासर्वंतदधीनंतेनकारणेनत्यक्तेनत्यागेनकर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानवर्जनेनभुंजीथाः
विषयान्भुंक्ष्व मागृधःगर्द्धंमाकार्षीः कस्यस्विद्धनंनकस्यापितत्रस्वामित्वमस्तीतिवृथैवतत्रगर्द्धइत्यर्थः एवंकर्माण्यपियज्ञादीनिकर्तृत्वाभिमानंत्यक्त्वाकुर्वतस्तवकर्मलेपोनभविष्यति एतद्व्यतिरेकेणतवउपा
यांतरंचनास्तीत्यभिममंत्रेणप्रदर्श्यते कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइति इदमेवमुख्यंस्वमतंभगवताप्रदर्शितं एतान्यपितुकर्माणीतिश्लोके ननुनित्यानांफलमे
वनास्तिकित्यक्तव्यमितिचेत् इतएवभगवद्वचनात्तेषामपिफलमस्तीतिजानीहि निष्फलस्यकेनानुष्ठापनासंभवात् तथाचापस्तंबस्तद्यथाम्रेफलार्थंनिर्मितेच्छायागंधइत्यनूत्पद्यतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्प
द्यंतइतिआनुषंगिकंफलंनित्यानांदर्शयति अकरणेप्रत्यवायस्मृत्यापितेषांप्रत्यवायपरिहारःफलमितिप्रदर्श्यते धर्मेणपापमपनुदतीत्यादिनाचनित्येष्वपिकर्मसुफलंदृश्यतेतदेववक्तव्यमितिनकोपिदोषः॥ ९॥

एवंमुख्यंसात्विकत्यागमुक्त्वाऽमुख्यंतमाह नद्वेष्टीति सत्त्वेनसम्यगाविष्टोव्याप्तस्त्यागीमुख्यःसात्विकस्त्यागीसंन्यासीत्यर्थः अकुशलंअसुखप्रदंकर्मत्रिषवणस्नानचतुर्गुणशौचभिक्षाटनादिप्रयासरूपंनद्वेष्टि कुशलेमिष्टान्नभिक्षादौनानुषज्जते नसंगंकाकवल्प्रीतिंकरोति यद्वाकर्मकुशलेसवादिकर्मकुशलेशिष्यादौनसज्जते तत्राकुशलंवातंनद्वेष्टि एतेनरागद्वेषशून्यत्वमस्यदर्शितं तदपिकुतइत्यपेक्षायामाह मेधावीति ऊहापोहकुशलतयानित्यानित्यवस्तुविवेचनादौप्रज्ञावान् अतएवच्छिन्नसंशयःकिंकर्माण्येवमुक्तिसाधनानिउतसंन्यासएवेतिविचिकित्सारहितः एवंचत्यागीत्यनेनयज्ञोदानंतपःकर्मनत्याज्यमित्युक्तात्त्यागाद्व्यावृत्तिः मेधावीत्यनेनमोहात्तस्यपरित्यागइत्युक्तात्तामसत्यागाद्व्यावृत्तिः पूर्वार्द्धेनरागद्वेषाभावप्रतिपादनेनकायक्लेशभयात्त्यजेदित्युक्ताद्राजसत्यागाद्व्यावृत्तिः छिन्नसंशयइत्यनेनकार्यनित्यवयत्कर्मेत्युक्तादमुख्यसात्विकत्यागाद्व्यावृत्तिः नह्यसौकर्मणांतुच्छत्वंसंन्यासस्यमहाभाग्यत्वंचतत्त्वतोवेद वेदचेत्क्षणमपिकर्मसुनतिष्ठेत् नहिदाहोपशमार्थीनिकटस्थंजाह्नवीमहाह्रदंजानन्ग्रीष्मोष्मप्रतप्तपाथसिपल्वलेक्षणमपिरमेत संशयच्छेदेपिहेतुः सत्त्वसमाविष्टइति यतःसत्वेनैवकर्त्रासम्यगाविष्टोयंनतुअयंसत्वमाश्रितइतिमहान्विशेषः एवंचपूर्वश्लोकोक्तस्यसात्विकत्यागरूपस्यकर्मयोगस्यफलभूतोयंमुख्यःसंन्यासो विविदिषूणामनुष्ठेयोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत् एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतिप्रसिद्धः भाष्येतु ननुकर्मपरित्यागस्त्रिविधःसंन्यासइतिचप्रकृतःतत्रतामसोराजसश्चोक्तस्त्यागः कथमि

नद्वेष्ट्यकुशलंकर्मकुशलेनानुषज्जते॥ त्यागीसत्त्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः ॥ १० ॥
नहिदेहभृताशक्यंत्यक्तुंकर्माण्यशेषतः॥ यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते॥ ११ ॥

हसंगफलत्यागस्तृतीयत्वेनोच्यते यथात्रयोब्राह्मणाआगतास्तत्रषडंगविदौद्वौक्षत्रियस्तृतीयइतितद्वत् नैषदोषः त्यागसामान्येनस्तुत्यर्थत्वात् अस्तिकर्मसंन्यासस्यफलाभिसंधित्यागस्यचत्यागत्वंसामान्यं तत्र राजसतामसत्वेनकर्मत्यागनिंदयाकर्मफलाभिसंधित्यागःसात्विकत्वेनस्तूयतेसत्यागःसात्विकोमतइतियंथेनत्यागत्रैविध्यंसमाधाय एवंसंगफलत्यागपूर्वकंनित्यकर्मानुष्ठानेनविशुद्धांतःकरणस्यात्मज्ञानाभिमुखस्यतन्निष्ठाक्रमकथनार्थोयंश्लोकइत्युक्तं तथैवश्लोकंव्याख्यायपूर्वोक्तस्यकर्मयोगस्यप्रयोजनमनेनश्लोकेनोक्तमित्युपसंहृतं अन्येतुफलाभिसंधिविशिष्टस्यकर्मणस्त्यागस्त्रिविधः विशेषणाभावात् विशेष्याभावात्उभयाभावाच्च आद्योत्रैवविधित्सितःद्वितीयस्तुतामसराजसभेदेनद्विविधोप्यत्रैवनिंदितः तृतीयस्तुकर्मानधिकारिणाविविदिषुणाविदुषाचकर्तुंयोग्योद्विविधः तत्रांत्यःस्थितप्रज्ञलक्षणादौप्राग्व्याख्यातःआद्यस्तुनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यत्रवक्ष्यते तत्रभाष्येतिस्रस्त्यागविधाःप्रतिज्ञायद्वेयथावत्प्रदर्श्यतृतीयापिकेनचित्सामान्येनप्रतिपादिता अत्रतुएकस्यांद्वयोरंतर्भावंकृत्वाद्वैएवविधेउपपाद्यतृतीयाप्रदेशांतरेप्रक्षिप्तेतिप्रकृतेप्रतिज्ञायाअनिर्वाहइतिविशेषः ॥ १० ॥ अमुख्यमेवसात्विकंत्यागमनूद्यतत्प्रयोजनमाहद्वाभ्यां नहीति देहभृतादेहाभिमानिनाहियस्मात् अशेषतःकर्माणित्यक्तुंनशक्यंअशक्यं प्राणयात्रालोपप्रसंगात्तस्मात्साविकःसत्वःकर्मफलत्यागशीलः तुशब्दएवार्थे सएवत्यागीत्युच्यते यस्त्वशेषतःकर्माणित्यक्तुंशक्नोतिपरमार्थदर्शीसमुख्यस्त्यागीत्यर्थः ॥ ११ ॥

[illegible]त्यागस्यफलमाह अनिष्टमिति अनिष्टंनरकतिर्यगादिरूपं इष्टंदेवतादिरूपं मिश्रंमानुषभावइतिकर्मणःकर्मजातीयस्यफलंत्रिविधंप्रेत्यमरणानंतरंअत्यागिनांपूर्वोक्तमुख्यसंन्यासहीनानांभवति मु
ख्यसंन्यासिनांतुनकश्चित्तद्भवति तेषांकर्तृत्वाभिमानाभावात् अन्येतुगौणसंन्यासिनामेवायंकर्मालेपइत्याहुः तथाचव्याख्यातंकार्यमित्येवयत्कर्मेत्यत्र अन्यथासंन्यासिनांगौणसंन्यासिनां[illegible]
नचैवंमुख्यसंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचाविशेषापत्तिरितिवाच्यं उभयेषामुत्तरकर्माश्लेषसाम्येपिपूर्वकर्मदाहादाहकृतस्यविशेषस्यसत्त्वात् गौणसंन्यासिनांजन्मांतरादिक[illegible]पिपूर्वकर्मभिरेवभविष्यतिआप
स्तंबोक्ताग्निदर्शनेनयोगभ्रष्टगतिवन्नांतरीयकंवानतुतस्यप्रधानंफलंस्वर्गादिभवितुमर्हत्यनुद्दिष्टत्वादिति ॥१२॥ नन्वात्मनःकर्मालेपनिमित्तंयदकर्तृत्वानुसंधानंतत्किंयोषिदग्निदृष्ट्यादिवदाहार्यंउतवास्तवमेव
सदविद्याध्यस्तकर्तृत्वेनावृतमितिशास्त्रदृष्ट्याकर्तृत्वतिरोधानेनाकर्तृत्वमेवभाव्यतेइत्याशंक्यअग्नित्वेनदृष्टायांयोषितिदग्धृत्वादर्शनेनेवकल्पितेनाकर्तृत्वेनवास्तवस्यकर्मालेपस्यासंभवादाद्यंनिरस्यद्वितीयमुप
पादयिष्यन्पीठिकामारचयति पंचेति हेमहाबाहोसर्वकर्मणांसिद्धयेइमानिवक्ष्यमाणानिपंचकारणानिनिर्वर्तकानिमेमद्वचनान्निबोधबुध्यस्व स्ववचनेविश्वासोत्पादनार्थंकारणानांसमूलत्वमाह सांख्येकृ
तांतेप्रोक्तानीति सम्यग्विविच्यख्यायंतेप्रकटीक्रियंतेतत्त्वान्यात्मानात्मपदार्थरूपाणियस्मिंस्तत्सांख्यंवेदांतशास्त्रं तदेवविशिनष्टि कृतांतेकृतस्यकर्मणोंतःपरिसमाप्तिर्यस्मिन् सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमा

अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलं॥ भवत्यत्यागिनांप्रेत्यनतुसंन्यासिनांक्वचित् ॥ १२ ॥ पंचैतानिमहाबाहोकारणा
निनिबोधमे ॥ सांख्येकृतांतेप्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणां ॥ १३ ॥ अधिष्ठानंतथाकर्त्ताकरणंचपृथग्विधं ॥ विविधाश्च
पृथक्चेष्टादैवंचैवात्रपंचमं॥ १४॥ शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः॥ न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेतवः॥ १५॥

प्यतइत्यात्मज्ञानेसतिसर्वकर्मणांसमाप्तिदर्शनात् तस्मिन्सांख्येकृतांतेप्रोक्तानि ॥ १३ ॥ तान्येवपंचगणयति अधिष्ठानमिति अधिष्ठानंइच्छाद्वेषसुखदुःखज्ञानादीनामभिव्यक्तेराश्रयोदेहः तस्यानात्मत्वं
चार्वाकव्यतिरिक्तसमस्तवादिसिद्धं तथाकर्ताबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःप्रमातात्ममाहंप्रत्ययविषयोहंकारःतथेत्यनेनतद्वदेवानात्मत्वेनज्ञेयइत्युक्तं देहस्यैवसृष्टौप्रलयेचतस्याप्युत्पत्तिविनाशयोर्दर्शनात् एतच्चवि
शेषणनाशाद्विशिष्टनाशंविशेषणोत्पत्त्याचविशिष्टोत्पत्तिमभिप्रेत्यश्रूयते विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीति यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मानोव्यु
च्चरंतीतिच विशिष्टस्यचात्मातिरेकादर्शनादनात्मत्वंसिद्धं करणंचशब्दाद्युपलब्धिसाधनंपृथग्विधंद्वादशविधंपंचकर्मेंद्रियाणिपंचज्ञानेंद्रियाणिमनोबुद्धिश्च तथाविविधाश्चपृथक्चेष्टाःवायवीयाःप्राणनादि
रूपाः दैवंपुण्यपापरूपंतत्तत्करणानुग्राहकसूर्यादिदेवतारूपं पंचमंपंचानांपूरणं ॥ १४ ॥ शरीरेति न्याय्यंधर्म्यंशास्त्रीयं विपरीतमन्याय्यमधर्म्यमशास्त्रीयं ननुशरीरादिभिस्त्रिभिरारभ्यतेपंचैतेतस्यहेतवइ
तिचविप्रतिषिद्धमुच्यते नैषदोषः अत्रापिशरीरपदेनाधिष्ठानस्यनरपदेनकर्तुर्वाङ्मनइतिकरणस्यआरभतइतिचेष्टानांन्याय्यमितिधर्माधर्मरूपस्यदैवस्यचसंग्रहात् सर्वेषुकर्मसुपंचानांसमानेप्युपयोगेविधि
प्रतिषेधलक्षणंत्रिविधमेवकर्मशास्त्रेप्रसिद्धमिति इदंशारीरंकर्मेदंमानसमिदंवाचिकमितिव्यपदेशोदेहादीनांप्राधान्यापेक्षइतिनकश्चिद्विरोधः ॥ १५ ॥

एतत्प्रतिपादनफलंकर्तृत्वस्यारोपितत्वसिद्धिरकर्तृत्वस्यस्वाभाविकत्वसिद्धिश्चेतिद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांदर्शयति तत्रेति तत्रतस्मिन्कर्मणिएवमुक्तरीत्यापंचभिर्निर्वर्त्येसति केवलंत्वकर्तारमप्यात्मानंचेतनं साक्षी चेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेः अधिष्ठानादिपंचकप्रचारदर्शिनमुदासीनमपियःकर्तारंकर्तृत्वाश्रयंपश्यतिसदुर्मतिःपापाभिभूतमतिर्नपश्यति अंधएवसः अदर्शनेहेतुः अकृतबुद्धित्वादिति शास्त्राचार्योपदेशश मदमादिसंस्कृताबुद्धिर्यस्यसकृतबुद्धिस्तद्विपरीतोऽकृतबुद्धिस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् यथास्वमुखस्योदपात्रसंसर्गिकत्वंपश्यताजलचांचल्यमपितत्रारोप्यतएवमात्मनोबुद्धिसंसृष्टत्वंपश्यताबुद्धिधर्मःकर्तृत्वादि रप्यात्मन्यारोप्यतेइतिभावः ॥ १६ ॥ द्वितीयंप्रयोजनमाहयस्येति यस्यप्रमातुर्भावःप्रत्ययमात्रस्वरूपआत्मा नाहंकृतःअहमिवकृतःअहंकारतादात्म्यंप्रापितोऽहंकृतस्तथान यस्यबुद्धिर्नलिप्यतेआत्मभावे नरंजितानभवति यस्यबुद्धेर्व्यतिरिक्तमात्मानंपश्यतोबुद्धिधर्माःकर्तृत्वादयोनात्मनिप्रतीयंतेइतिकर्त्रात्मवादितार्किकनिरासः यस्यचआत्मधर्माश्चैतन्यादयोबुद्धौनसंसृज्यंतइतिबुद्धिमेवचेतनांवदतोबौद्धस्य निरासःचिदंचितोरप्यन्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्माध्यासोबाध्यतइतिदुःखादिसंसर्गनिषेधेनभोक्तृत्वाभावोदर्शितः हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइतितुस्तुतिमात्रं कर्तृत्वस्यैवबाधेनहंतृत्वायोगात् दग्धपट वत्कर्तृत्वानुवृत्तावपिहननक्रियायांप्रवर्तकस्यरागद्वेषादेरभावाच्च एतेनात्मनस्तात्विकमकर्तृत्वंभावयताकृतंकर्मतात्विककर्तृत्वाभिमाननिमित्तंस्वफलंप्रस्तोतुंनार्हतीतिदर्शितं नहिरज्जुसर्पेरज्जुबुद्धिकृत्वाप्रह रतःसर्पक्षोभजदंशनादिफलंभवति सर्पेतुतथाकुर्वतस्तद्भवत्येवतद्वदिदमपिज्ञेयं ॥ १७ ॥ समाप्तःसात्विकत्यागोपपादनोपयोगीआत्मनोऽकर्तृत्वोपपादनप्रकारः अत्राहसांख्यः यदुक्तंपंचैतेतस्यहेतवइतिय

तत्रैवंसतिकर्त्तारमात्मानंकेवलंतुयः॥ पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः॥ १६॥ यस्यनाहंकृतोभावोबु
द्धिर्यस्यनलिप्यते॥ हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते॥ १७॥ ज्ञानंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्मचोदना॥

त्त्वोक्तंनहंतीतितन्मृष्यामहे नह्यपरिणामीचेतनःपरिस्पंदात्मकस्यकायिकादिभेदेनत्रिविधस्यकर्मणःकर्ताभवतीतिवक्तुंयुज्यते यत्तुननिबध्यतइतिभोक्तृत्वमुक्तमपिप्रत्याख्यातंतन्नमृष्यामहे नहिकुलालाद यःस्वप्रयुक्ताएवघटादीन्निर्वर्तयंतिकिंतुभोक्तृपुरुषप्रयुक्ताः अन्यथाभोक्तृणामभावेव्यर्थैवतत्प्रवृत्तिरित्यापतति एवंप्रधानमात्राभूताःकर्त्रादयःपुरुषस्यभोगापवर्गसाधनप्रयुक्ताःसर्वाणिकर्माणिनिर्वर्तयंति तस्मात्पुरुषस्यभोक्तृस्वभावत्वादकर्तृत्वानुसंधानपूर्वकमपिकृतंकर्मभोक्त्राऽवश्यमेवभोक्तव्यमितिसात्विकत्यागेपिकर्मालेपवचनमसंगतमिति अत्रप्रतिविधत्ते ज्ञानंज्ञेयमिति ज्ञानंज्ञायतेप्रकाश्यतेवस्तुतत्त्वम नेनेतिप्रत्यक्षादिप्रमाणजन्योघटादिप्रकाशःसचवर्तमानोतीतोवा ज्ञेयंबोधविषयोघटादिः परिज्ञाताविषयीसाभासधीरूपोयोभोक्तेत्युच्यते एवंरूपप्रकारत्रयवतीत्रिविधाकर्मणांचोदना त्रयंसमुच्चितंसत्कर्म णिप्रवर्तकमित्यर्थः सत्यपिज्ञेयेज्ञातरिवाज्ञानेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः ज्ञानेज्ञातरिचसतिदेशकालव्यवहितेज्ञेयेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः सत्यपिसंस्कारात्मकेज्ञानेज्ञेयेचसन्निहितेतथापिसुषुप्तौप्रमात्रभावात्प्रवृत्त्यदर्शनादेतत्र यंमिलितंविशिष्टंभवदन्योन्यापेक्षंसत्हानोपादानोपेक्षाबुद्धिरूपंकार्यंजनयित्वाहानाद्यनुकूलेव्यापारेप्रवर्तयतीतिकर्तृपदाभिधेयमित्यर्थः चोदनेतिकर्तरिनंद्यादिल्युप्रत्ययांतत्वेनचोदनाशब्दःकर्तृवाची लिंगं त्वविवक्षितं लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येतिवा ॥

तथाकरणमिंद्रियं कर्मतेनयत्क्रियमाणंविषयग्रहणं कर्तापूर्वोक्तएवपरिज्ञाता एतत्रयंसमुदितंसत्कर्मसंग्रहः कर्मणःईप्सिततमस्यभोग्यस्यसंग्रहःसंगृह्यतेऽस्मिन्निति संश्लेषस्थानंभोक्तेत्यर्थःसत्यपिभोक्तरिक
रणेचक्रियांविनाभोगासंभवात्क्रियायाश्चाश्रयंविनास्वरूपालाभादाश्रयस्यकरणंविनाभोक्तृत्वाभोगकर्तृत्वानुपपत्तेश्चैतत्रयंमिलितंसत्भोक्तेत्युच्यतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषि
णइति इंद्रियंप्रसिद्धं मनइत्यनेनबुद्धिरवगृह्यते युक्तंइंद्रियद्वारामतेर्भोग्येनसहसंबंधक्रिया इंद्रियंचमनश्चयुक्तंचेतिविग्रहेइंद्रियमनोयुक्तमितिद्वंद्वैकवद्भावः एतत्रयंभोक्ताआलेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुत्यर्थः एवं
हिश्रुतिस्मृत्योर्व्याख्यानेतयोर्मूलमूलिभावोयुज्यतेनान्यथा तथाचकर्तृवत्भोक्तुरपिअनात्मगणपतितत्वाद्भोक्तृत्वंभोगकर्तृत्वमितिनिर्वचनाद्यःकर्तासएवभोक्तेतिप्रतिपादनादहमकर्ताऽभोक्तेतिचानुसंधानपूर्व
कंकर्माणिकुर्वतःकर्तृत्वभोक्तृत्वकृतःकर्मलेपोनास्तीतिसिद्धं भाष्यस्यचायमेवार्थः येतुकरणंक्रियायाःसाधकतमंदशविधंबाह्यंमनोबुद्धिरूपमांतरं कर्मकर्तुरीप्सिततमंक्रिययाव्याप्यमानंउत्पाद्यमाप्यंविकार्यं
संस्कार्यंचेतिचतुर्विधं कर्ताकारकांतरप्रयोजकश्चिदचिद्ग्रंथिः एतत्रयंकर्मसंग्रहः कर्माश्रयःकर्तेत्यर्थः तथाज्ञानंविषयप्रकाशनशक्तिः ज्ञेयंविषयः परिज्ञाताज्ञानाश्रयोभोक्ता एतत्रयंकर्मणिप्रवर्तकमितिव्या
चक्षते तेषामपिआत्मानकर्तानापिसांख्यानामिवभोक्तृत्वेनप्रकृतेःप्रवर्तकइत्येवाशय. तथापिक्रिययाव्याप्यमानस्यवक्ष्यमाणसात्विकादिभेदानर्हस्यघटादिरूपस्यकर्मणःकर्तृकोटौप्रवेशायोगः तस्यक्रिया
श्रयत्वमात्रविवक्षायांप्रकृतेतत्कथनानुपयोगश्चस्पष्टः तथाअस्माकंतुघटादिव्यापकक्रियायाःकर्मशब्दवाच्यत्वंमुख्यं कर्तृकोटिप्रवेशश्चक्रियाक्रियावतोर्धर्मधर्मिणोरभेदापेक्षयायुज्यते तथाज्ञानंप्रकाशनक्रि

करणंकर्मकर्त्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥ ज्ञानंकर्मचकर्त्ताचत्रिधैवगुणभेदतः ॥ प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथा
वच्छृणुतान्यपि ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्ययमीक्षते ॥ अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्विकं ॥ २० ॥

येतिमतेक्रियारूपेस्मिन्प्रवर्तकज्ञानांतरस्यापेक्षेतितत्रतत्रान्यस्यान्यस्यापेक्षेत्यनवस्थादुर्निवारा ॥ १८ ॥ पूर्वश्लोकोक्तेज्ञानादिषट्केपरिज्ञाताकर्ताचैकएवेतिपरिशिष्टाःपंचतेषांसर्वेषांप्राकृतत्वेनत्रिगुणात्म
त्वेप्राप्तेज्ञेयकरणयोर्जडयोर्घटकुठारकल्पयोःपरिसंख्यार्थंत्रयाणामेवप्रत्येकंत्रिविधत्वंविवरीतुंप्रतिजानीते ज्ञानमिति ज्ञानंकर्मकर्ताचेतित्रयमेवगुणभेदतःप्रधानतुज्ञेयकरणे गुणसंख्यानेकापिलेशास्त्रे यद्यपि
तत्रएकस्यांप्रमदायांभर्तुःसुखंजायते तंप्रतितस्याःसत्वोद्भूतत्वात् तामविदतश्चैत्रस्यदुःखंजायतेतंप्रतितस्याःरजउद्भूतत्वात् तस्यामेवसपत्न्याद्वेषस्तांप्रतितस्यास्तमउद्भूतत्वात् प्रमदयैवसर्वेभावाव्याख्याताइति
कापिलानांज्ञेयकरणयोरपित्रैविध्यंप्रसिद्धं तथापिप्रमदादयएकस्यैवपुंसोनिमित्तभेदेनप्रीतिदुःखद्वेषविषयाअपिभवंतीतिपूर्वोक्तव्यवस्थायानिर्मूलत्वात् प्रीत्यादीनांकर्तृसमवायितयाप्रतीयमानानामालं
बनभूतायाःप्रमदायाःप्रीत्याद्यात्मकत्वंकल्पयितुंनशक्यतइतिनभगवतातयोस्त्रैविधत्वंव्याख्यायते अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ १९ ॥ एवंज्ञानादित्रयस्यत्रैविध्यंवक्तुंप्रतिज्ञायज्ञानत्रैविध्यंतावदाह सर्वभूतेष्विति य
थाकटककुंडलादिषुव्यावर्तमानेषुतत्त्वविदेकंकांचनमेवेदमितिपश्यति एवंयेनज्ञानेनसर्वभूतेषुविभक्तेषुनानानामरूपभेदभिन्नेषुअव्ययमपरिणामिनमेकंभावंचिन्मात्ररूपंईक्षतेसर्वंब्रह्मैवेदमितिपश्यतितज्ज्ञा
नंसात्विकंविद्धि ऐकात्म्यज्ञानमेवसात्विकमित्यर्थः ॥ २० ॥

भेदज्ञानेराजसत्वमाह पृथक्त्वेनेति यत्पृथक्त्वेन भिन्नत्वेनज्ञानंतद्राजसमितिसंबंधः पृथक्त्वेनेत्येतद्विवृणोति सर्वेषुभूतेषुपांचभौतिकत्वेनाविशिष्टेषुनानाभावान्सुरनरतिर्यक्स्थावरत्वभेदेननानात्वानि बहुवच नत्यतभेदप्रदर्शनार्थं पृथग्विधानएकजातीयेष्वपिनरादिषुप्रत्येकंविभिन्नप्रकारान्यज्ज्ञानंवेत्तिविषयीकरोतीति येनज्ञानेनवेत्तीतिवक्तव्येएधांसिपचंतीतिवत्यज्ज्ञानंवेत्तीतिकरणेकर्तृत्वोपचारोदोध्यः तेनआत्मनांपरस्परभेदस्तेषामीश्वराद्भेदस्तेभ्यईश्वरादन्योन्यतश्चजडवर्गस्यभेदइत्यनौपाधिकभेदपंचकज्ञानंकुतार्किकाणांराजसमेवेत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ यत्तुज्ञानंएकस्मिन्कार्येदेहेप्रतिमादौवा कृत्स्नवत्प रिपूर्णवदेतावानेवात्माईश्वरोवेतिसक्तंअभिनिवेशयुक्तं अहैतुकंनिरुपपत्तिकं अतत्त्वार्थवत्परमार्थावलंबनशून्यं अल्पंतुच्छविषयत्वादल्पफलत्वाच्च यदेवंभूतंज्ञानंतत्तामससमुदाहृतं ॥ २२ ॥ अथकर्मत्रै विध्यमाह नियतमित्यादिना नियतंनित्यं संगरहितंअभिमानवर्जितं रागइष्टेप्रीतिर्द्वेषोऽनिष्टेऽप्रीतिस्ताभ्यांकृतंइष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारार्थंकृतंरागद्वेषतःकृतंतदन्यदरागद्वेषतःकृतंनिष्काममित्यर्थः फलगुचली यतेचेतिफलंक्रिययाप्राप्यमनात्मवस्तुतदन्यदफलमनागंतुकंपरिपूर्णमविनाशिआत्मतत्त्वंतत्प्रेप्सुनाकृतंविविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्याआत्मलाभार्थंयज्ञादेर्विनियोगात् तत्कर्मसात्विकमुच्यते ॥२३॥ यत्तुकामेप्सु

पृथक्त्वेनतुयज्ज्ञानंनानाभावान्पृथग्विधान्॥ वेत्तिसर्वेषुभूतेषुतज्ज्ञानंविद्धिराजसं ॥ २१ ॥ यत्तुकृत्स्नवदेकस्मिन्कार्येसक्तमहैतुकं॥ अतत्त्वार्थवदल्पंचत त्तामसमुदाहृतं॥ २२ ॥ नियतंसंगरहितमरागद्वेषतःकृतं॥ अफलप्रेप्सुनाकर्मयत्तत्सात्विकमुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तुकामेप्सुनाकर्मसाहंकारेणवापुनः॥ क्रियते बहुलायासंतद्राजसमुदाहृतं ॥ २४॥ अनुबंधंक्षयंहिंसामनपेक्ष्यचपौरुषं॥ मोहादारभ्यतेकर्मयत्तत्तामसमुच्यते॥ २५॥ मुक्तसंगोनहंवादीधृत्युत्साहसमन्वि तः॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारःकर्तासात्विकउच्यते ॥२६॥ रागीकर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः॥ हर्षशोकान्वितःकर्ताराजसःपरिकीर्तितः॥ २७॥ अयु क्तःप्राकृतःस्तब्धःशठोनैकृतिकोऽलसः॥ विषादीदीर्घसूत्रीचकर्तातामसउच्यते॥ २८॥

नाफलार्थिनासाहंकारेण यद्यपिसात्विकोप्यनात्मवित्साहंकारस्तथापिअहमेवकर्मकुशलोमहान्श्रोत्रियइत्यभिमानोहंकारस्तद्वतासाहंकारेण वाशब्दश्चार्थे क्रियतेबहुलायासंअतिश्रमकरंतत्कर्मराजससमु दाहृतं ॥ २४ ॥ अनुबध्यतेनेनेत्यनुबंधःफलं क्षयंशक्तेरर्थानांचनाशं हिंसांपरपीडां पौरुषंस्वसामर्थ्यं अनपेक्ष्यअनालोच्यकेवलंमोहादविवेकतोयदारभ्यतेकर्मतत्तामससमुदाहृतं ॥ २५ ॥ कर्तृत्रैविध्यमा ह मुक्तेत्यादिना मुक्तसंगस्त्यक्ताभिनिवेशः अनहंवादीपूर्वोक्ताहंकारोक्तिरहित. धृतिर्धैर्यं उत्साहःसाधयिष्याम्येवेतिबुद्धिनिश्चयः ताभ्यांसमन्वितः सिद्ध्यसिद्ध्योः कर्मणआरब्धस्येतिशेषः निर्विकारःहर्ष विषादशून्यःकर्तासात्विकउच्यते ॥ २६ ॥ रागोविषयलोलुपः अतएवकर्मजःफलंप्रेप्सतीतिकर्मफलप्रेप्सुः लुब्धःपरद्रव्यादौसंजाततृष्णस्तीर्थादौवाद्रव्यापरित्यागी हिंसात्मकःपरपीडाकरस्वभावः अशु चिर्बाह्यांतःशौचवर्जितःइष्टानिष्टप्राप्तौहर्षशोकान्वितश्चयःकर्तासराजसःपरिकीर्तितः ॥ २७ ॥ अयुक्तोऽनवहितः प्राकृतोत्यंतमसंस्कृतबुद्धिर्बालसमः स्तब्धःदंडवन्ननमतिकस्मैचित् शठःशक्तिगूहनकारी नैकृतिकोवंचकःपरावमानी वा अलसःअप्रवृत्तिशीलःकर्तव्येष्वपि विषादीसर्वदाअवसन्नस्वभावःदीर्घसूत्रीचिरकारी एकाहसाध्यंकार्यंमासेनापिनकरोतीत्यर्थः यएवंभूतःसकर्तातामसउच्यते ॥ २८ ॥

बुद्धिधृतीस्त्रैविध्येनव्याख्यातुमाह बुद्धेरिति तत्रबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःकर्ताज्ञानंचप्रागुक्तं अत्रतुकेवलाबुद्धिर्वृत्तिमतीतदीयवृत्त्यंतरोपलक्षणार्थंतद्वृत्तिविशेषोधृतिश्चत्रैविध्येनकथ्यतइत्यर्थः ॥ २९ ॥
प्रवृत्तिनिवृत्तीशास्त्रविहितप्रतिषिद्धविषयेयजेतस्वर्गकामःनसुरांपिबेदित्यादिरूपे कार्यंकृतिसाध्यंस्वर्गादि अकार्यंनित्यसिद्धं तेननित्यानित्यवस्तुनीउक्ते भयाभयेकार्याकार्यनिमित्ते बंधंमोक्षंचयावेत्ति
ययावेत्तीतिपूर्ववत्करणेकर्तृत्वोपचारः बुद्धिःसापार्थसात्विकी ॥ ३० ॥ अयथावत्संदेहास्पदत्वेन स्पष्टमन्यत् ॥ ३१ ॥ अधर्ममिति विपरीतग्राहिणीबुद्धिस्तामसीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ययाधृत्याअव्यभि
चारिण्यासमाध्यनुगतयामनःप्राणेंद्रियाणांक्रियाश्चेष्टाःसंकल्पंश्वासप्रश्वासौशब्दादिग्रहणंचयोगेनचित्तवृत्तिनिरोधेनऐकाग्र्येणवासंयत्तास्तास्तथैवनिरोधावस्थायामैकाग्र्यावस्थायांवाधारयतेचिरमवस्था
पयतिसाधृतिःपार्थसात्विकी ॥ ३३ ॥ ययाधृत्याधर्मादीन्धारयतेऽनुरोध्यतयानिश्चिनोति प्रसंगेनधर्मादेःसंबंधेनफलाकांक्षीचभवतिपुरुषःधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ स्वप्नंनिद्रां भयंत्रासं शोकंप्रसि
द्धं विषादंविषण्णतां मदंअशास्त्रीयविषयसेवयाचित्तस्यविवशत्वं एतान्नविमुंचतिधारयत्येवययाधृत्यासाधृतिःपार्थतामसी ॥ ३५ ॥ गुणभेदेनक्रियाणांकारकाणांचत्रैविध्यमुक्तंतत्फलस्यसुखस्यत्रैवि

बुद्धेर्भेदंधृतेश्चैवगुणतस्त्रिविधंशृणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेणपृथक्त्वेनधनंजय ॥ २९ ॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचकार्याकार्येभयाभये ॥ बंधंमोक्षंचयावेत्तिबुद्धिःसापा
र्थसात्विकी ॥ ३० ॥ ययाधर्ममधर्मंचकार्यंचाकार्यमेवच ॥ अयथावत्प्रजानातिबुद्धिःसापार्थराजसी ॥ ३१ ॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता ॥ सर्वा
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसी ॥ ३२ ॥ धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्विकी ॥ ३३ ॥ ययातुधर्म
कामार्थान्धृत्याधारयतेर्जुन ॥ प्रसंगेनफलाकांक्षीधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ ययास्वप्नंभयंशोकंविषादंमदमेवच ॥ नविमुंचतिदुर्मेधाधृतिःसापार्थताम
सी ॥ ३५ ॥ सुखंत्विदानींत्रिविधंशृणुमेभरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमतेयत्रदुःखांतंचनिगच्छति ॥ ३६ ॥ यत्तदग्रेविषमिवपरिणामेऽमृतोपमं ॥ तत्सुखंसात्विकं
प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजं ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमं ॥ परिणामेविषमिवतत्सुखंराजसंस्मृतं ॥ ३८ ॥ यदग्रेचानुबंधेचसुखंमोहनमात्मनः ॥
निद्रालस्यप्रमादोत्थंतत्तामसमुदाहृतं ॥ ३९ ॥

ध्यमाह सुखंत्वित्यादिना अभ्यासात्पौनःपुन्येनसेवनात् यत्रसात्त्विकेराजसेतामसेवासुखेरमतेरतिंप्राप्नोति ययारत्यादुःखस्यपुत्रशोकादेरपिअंतंअवसानंनिगच्छतिनिश्चयेनप्राप्नोति तत्सुखंत्रिविधंशृणु य
दात्वयमप्यर्थःसात्विकसुखस्यैवलक्षणार्थःतदायत्रसमाधिसुखेअभ्यासाद्रमतेनतुविषयसुखवद्रागात् दुःखांतंमोक्षंचनिगच्छतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यत्तत्प्रसिद्धंसर्वप्राणिप्रेमास्पदं अग्रेसमारंभकालेमनःप्राणें
द्रियस्पंदनिरोधेनयज्ञेसंज्ञप्यमानस्यपशोरिवजायमानं विषमिवातितीव्रवेदनाकरं परिणामेसात्विक्याधृत्यानिरुद्धासुमनआदिक्रियासु अमृतोपमंअत्याल्हादकरं आत्मनःस्वस्यैवबुद्धेःप्रसादोनैर्मल्यंरजस्त
मोमलराहित्यं तस्मादाविर्भूतंनतुविषयसंगजंनिद्रालस्यादिजंवातत्सुखंसात्विकंप्रोक्तं ॥ ३७ ॥ राजसंसुखमाह विषयेति अग्रेभोगकाले परिणामेविषमिववियोगकाले इहामुत्रचदुःखप्रदत्वात् ॥ ३८ ॥
अग्रेआरंभे अनुबंधेपरिणामे मोहनंमोहकरं आत्मनोबुद्धेः यत्तोनिद्रादिजं ॥ ३९ ॥

प्रकरणार्थमुपसंहरत्यनुक्तमपिसंगृह्णन् नतदस्तीति सत्वंप्राणिजातंइदमुपलक्षणंजडस्यापि सर्वस्यत्रिगुणविकारत्वात् प्रकृतिजैर्जन्मांतरीयधर्माधर्मसंस्कारजैःमायाप्रभवैर्वा शेषंस्पष्टं ॥ ४० ॥ एवंपंचदशेसंसाराश्वत्थमसंगशस्त्रेणच्छित्वापरंपदंमार्गितव्यमित्युक्तंतत्रात्मनोऽसंगत्वोपपादनायक्रियाकारकफललक्षणस्यकृत्स्नस्यसंसारस्यत्रिगुणात्मकत्वमुक्तं नह्यात्मानात्मनोर्गुणातीतगुणात्मकयोःसंगःसंभवति नह्याकाशांतर्वर्त्तिपृथिव्यादिगुणेनगंधादिनाकाशःसंसृज्यतेतद्वदित्युक्तं समाप्तःशास्त्रार्थः अथेदानींसर्वगीताशास्त्रार्थमुपसंहर्तुमसंगशस्त्राभ्युपायंचप्रदर्शयितुंप्रकरणांतरमारभते ब्राह्मणेत्यादिना शूद्राणामसमासकरणंवेदानधिकारात् प्रविभक्तानिअसंकीर्णानि तत्रहेतुमाह स्वभावप्रभवैर्गुणैः स्वभावईश्वरस्यप्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकासैवप्रभवोहेतुर्येषांगुणानांतेस्वभावप्रभवास्तैः यद्वाब्राह्मणस्वभावस्यसत्वगुणएवप्रभवःशांतत्वात् क्षत्रियस्वभावस्यसत्वोपसर्जनंरजः ईश्वरस्वभावत्वात् वैश्यस्वभावस्यतमउपसर्जनंरजःकृष्यादिस्वभावत्वात् शूद्रस्वभावस्यरजउपसर्जनंतमःशुश्रूषास्वभावत्वात् अथवास्वभावःप्राग्भवीयःसंस्कारस्तत्प्रभवैर्नतुजातिमात्रप्रभवैःपक्षिणामाकाशगमनवत् अतएवजात्यंतरव्यावृत्तानांधर्माणांशमादिषुपाठोनदृश्यते नहिशूद्राद्व्यावृत्तंत्रैवर्णिकानामध्ययनादिकंवाइतरद्वयाद्व्यावृत्तंब्राह्मणानामध्यापनादिकंवाइहपठ्यते किंतुसर्वेसर्वजातीयानांसाधारणाधर्माःशमादयोदृश्यंते यथाहिद्रोणादिषुब्राह्मणेष्वपिशौर्यादिकंभरतादिषुक्षत्रियेष्वपिशमादिकंदृष्टं एवमितरत्र तस्माद्यस्मिन्कस्मिंश्चिद्वर्णेशमादयोदृश्यंतेस

नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः॥ सत्त्वंप्रकृतिजैर्मुक्तंयदेभिःस्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥४०॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचपरंतप॥ कर्माणिप्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ॥ ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजं ॥ ४२ ॥ शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनं ॥ दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजं ॥ ४३ ॥

शूद्रोप्येतैर्लक्षणैर्ब्राह्मणएवज्ञातव्यः यत्रचब्राह्मणेपिशूद्रधर्मादृश्यंतेसशूद्रएव तथाचारण्यकेसर्पभूतंनहुषंप्रतियुधिष्ठिरवाक्यं सत्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः तथायत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः यत्रैतन्नभवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेदिति जातिधर्मास्तुमनुनादर्शिताः अध्यापनंचाध्ययनंयजनंयाजनंतथा दानंप्रतिग्रहंचैवब्राह्मणानामकल्पयत् प्रजानांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच विषयेष्वप्रसक्तिंचक्षत्रियस्यसमादिशत् पशूनांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच वणिक्पथंकुसीदंचवैश्यस्यकृषिमेवच एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूययेति तस्मात्शमादयोयत्राब्राह्मणेब्राह्मणेवादृश्यंतेसएवब्राह्मणइत्यत्रविवक्षितं स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेपरामित्यत्रतुमनूक्तान्यध्यापनादीन्येवस्वकर्माणिग्राह्याणिनतुशमदमादीनि नहिज्ञानविज्ञानवतोऽन्यासंसिद्धिर्लब्धव्यास्ति तस्माच्छमदमादयोब्रह्मिष्ठस्यैवब्राह्मणस्यलक्षणमितिदिक् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणकर्माण्याह शमइति अंतःकरणनिग्रहःशमः बाह्येंद्रियनिग्रहोदमः तपःपूर्वोक्तंशारीरादिभेदेनत्रिविधंशौचंबाह्यंमृज्जलाभ्यांआभ्यंतरंभावशुद्धिः क्षांतिःक्षमा आर्जवमकौटिल्यं ज्ञानंशास्त्रीयंकर्मब्रह्मविषयं विज्ञानंतदनुष्ठानानुभवात्मकं आस्तिक्यंश्रद्धाएतन्नवकंब्रह्मकर्मब्राह्मणत्वजात्यभिव्यंजकंकर्म स्वभावजंप्राचीनधर्मसंस्कारजं ॥ ४२ ॥ शौर्यंपराक्रमः तेजःप्रागल्भ्यं धृतिर्धैर्यं दाक्ष्यंयुद्धेकौशलमुत्साहोवा दानमौदार्यं ईश्वरभावःउन्मार्गवर्तिनांनियमनशक्तिः एतत्क्षात्रंकर्मस्वभावजं ॥ ४३ ॥

वैश्यशूद्रयोःकर्माण्याह कृषीति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ४४ ॥ कर्मप्रविभागफलमाह स्वेस्वेइति स्वेस्वेमन्वादिभिरुक्तेऽध्यापनादौअसाधारणेशमदमादौसाधारणेचकर्मणिअभिरतोनिष्ठावान्संसिद्धिंज्ञानयोग्य तांलभतेनरः एतदेवविवरीतुंप्रतिजानीते स्वेति सिद्धिंवक्ष्यमाणांमुख्यसंन्यासलक्षणंनैष्कर्म्यसिद्धिंयथायेनप्रकारेण ॥ ४५ ॥ तमेवप्रकारमाह यतइति प्रवृत्तिःकायवाङ्मनोनिर्वर्त्याचेष्टा यतोहेतोरंतर्या मिणः येनवागभ्युद्यतइत्यादिश्रुतेः येनइदंसर्वंदृश्यंततंव्याप्तंउपादानत्वात् स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसंतर्प्यसिद्धिंमोक्षंविंदतिलभतेमानवः मनुष्याधिकारिकत्वाच्छास्त्रस्य परमेश्वरंनित्यकर्मणामर्पणमेवमोक्षद्वार मित्यर्थः ॥ ४६ ॥ स्वकर्मणेतिविशेषणस्यफलमाह श्रेयानिति स्वधर्मोविगुणः किंचिदंगहीनोपिश्रेयान्प्रशस्यतरः किमपेक्ष्यश्रेयान् परधर्मात्स्वनुष्ठितात्सम्यग्विहितादपि उक्तंच स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपर धर्मोभयावहइति स्वभावनियतंपूर्वोक्तत्रिविधस्वभावाज्जातंकर्मकुर्वन्किल्बिषंदोषंनाप्नोति विषकृमेर्विषमिवनदोषकरं तस्मात्तवभैक्ष्यंहिंसाशून्यमपिनयुक्तं किंतुहिंसायुक्तोपिस्वधर्मएवप्रशस्यतरः धर्मत्वे नविहितेऽस्मिन्नग्नीषोमीयपश्वालंभेइवकृतेसतिनकिल्बिषप्रसंगोस्तीत्यर्थः ॥४७॥ किंचसहजंस्वाभाविकंक्षात्रंकर्मसदोषंहिंसामिश्रमपिनत्यजेत् हियस्मात्सर्वारंभाःसर्वाणिकर्माणिदोषेणहिंसादिनाआवृता

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंवैश्यकर्मस्वभावजं॥ परिचर्यात्मकंकर्मशूद्रस्यापिस्वभावजं॥४४॥ स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेनरः॥स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविं दतितच्छृणु॥४५॥ यतःप्रवृत्तिर्भूतानांयेनसर्वमिदंततं॥स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिंविंदतिमानवः॥४६॥ श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वभा वनियतंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषं॥४७॥ सहजंकर्मकौंतेयसदोषमपिनत्यजेत्॥ सर्वारंभाहिदोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः॥४८॥ असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्मा विगतस्पृहः॥ नैष्कर्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति॥ ४९ ॥ सिद्धिंप्राप्तोयथाब्रह्मतथाप्नोतिनिबोधमे ॥ समासेनैवकौंतेयनिष्ठाज्ञानस्ययापरा ॥ ५० ॥

[illegible] यस्माच्चपरधर्मोभयावहस्तस्मात्स्वकर्मनत्यजेदित्यर्थः ॥ ४८ ॥ स्वकर्मणामीश्वरेसमर्पणंकर्तव्यमित्युक्त्वानंतरश्लोकद्वयेनस्वकर्मणामावश्यकत्वमुक्त्वातेषांपरमेश्वरेर्पणेनकिंफलंस्यादित्यतआह अस [illegible]न्यासेन कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेर्जुन संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतइतिपूर्वोक्तेनामुख्यसात्विकत्यागेन असक्तबुद्धिःपुत्रदारादिषुसक्तिपदेषुआसक्तिवर्जिताबुद्धिर्यस्यसोऽसक्तबु द्धिःविरक्तइत्यर्थः अतएवजितात्माशांतचित्तः विगतस्पृहःविशेषेणगतास्पृहातृष्णायस्यतादृशोभूत्वानैष्कर्म्यसिद्धिंकारुर्म्यंनस्वरूपतःकर्मत्यागलक्षणांपारिव्राज्यसिद्धिंपरमांपूर्वोक्तामुख्यत्यागापेक्षयातिश्रे ष्ठांनद्वेष्ट्यकुशलंकर्मेतिश्लोकेव्याख्यातां अधिगच्छतिप्राप्नोति॥४९॥स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविंदतीत्येतत्प्रतिज्ञातमुपपादितं इदानींनैष्कर्म्यसिद्धिंप्राप्तोपिपरिव्राट्वशीकारसंज्ञकवैराग्यवान्यथाब्रह्मप्राप्नोति तथावक्तुंप्रतिजानीते सिद्धिमिति सिद्धिंनैष्कर्म्यसिद्धिंनिबोधबुध्यस्व मेमद्वचनात्समासेनसंक्षेपेणैवहेकौंतेय यायत्प्राप्यंब्रह्म विधेयापेक्षंस्त्रीत्वं ज्ञानस्यपरानिष्ठायदपेक्षयाऽन्यज्ज्ञेयंआंतरतरंनास्तीत्यर्थः॥५०॥

तमेवब्रह्मप्राप्तिप्रकारमाहत्रिभिः बुद्ध्येति बुद्ध्यावेदांतश्रवणमननपरिपाकोत्थयाअहंब्रह्मास्मीतिपरोक्षनिश्चयरूपयाविशुद्धयासर्वभूतेषुमैत्र्यादिभावनयासम्यग्विशोधितया धृत्याधैर्येणयोगक्षेमादिनिमि
त्तवैयग्र्यराहित्येन आत्मानंदेहेंद्रियसंघातंनियम्य दृढासनोभूत्वाइत्यर्थः चकाराप्राणंचनियम्य शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा ततइंद्रियाणिप्रत्याहृत्येत्यर्थः प्रत्याहृतकरणोपिअंतर्मनसैवविषयान्स्मरति तत्प
रित्यागमाह रागद्वेषौव्युदस्यचेति संकल्पंत्यक्त्वेत्यर्थः सहिविषयंपरिकल्प्यतत्ररागंजनयतीतिप्रसिद्धं यथाचाक्षपादाचार्यसूत्रं दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषोरागादिः चकारादयमह
[illegible]तमपिभावंव्युदस्येतिज्ञेयं ततोब्रह्मभूयायब्रह्मभावायतंप्राप्तुंकल्पतेयोग्योभवतीतितृतीयेनसंबंधः ॥५१॥ केनसाधनजातेनैवंभूतोभवतीत्यतआह विविक्तेति यत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं नित्यमिति
[illegible]संबध्नीयं योनित्यंविविक्तसेवीएकांतशीली लघ्वाशीमिताशनशीलश्च तथानित्यंवैराग्यंरागाभावंसमुपाश्रितश्च तथानित्यंध्यानयोगःषष्ठाध्यायोक्तस्तत्परश्चयोनित्यंभवतिसयतवाक्कायमानसो
भवति यतकायःआसनदार्ढ्येन यतवाक् विषयेभ्यइंद्रियाणांप्रत्याहरणेन यतमानसःसर्वसंकल्पत्यागेन अत्रचतुर्भिःसाधनैर्यतवाक्कायमानसत्वंसाध्यं नित्यंविविक्तसेवादिशीलःसन्यतवाक्कायमानसो
भूत्वाब्रह्मभूयायकल्पतइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५२ ॥ एवंयतवाक्कायमानसस्ययोगिनोयोगजाःसिद्धयउपतिष्ठंति ताश्चश्रुतौदर्शिताः पृथिव्यप्तेजोनिलखेसमुत्थितेपंचात्मकेयोगगुणेप्रवृत्ते नतत्ररोगोनजरानमृ

बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोधृत्यात्मानंनियम्यच ॥ शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्यच ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवीलघ्वाशीयतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥ ५२ ॥ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंपरिग्रहं ॥ विमुच्यनिर्ममःशांतोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

त्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमिति तथा यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्चकामान् तंतंलोकंजयतेतांश्चकामान्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइतिच संविभातिसंकल्पयति लोकंलोचनीयमतीता
नागतमर्थजातं कामान्काम्यमानान्विषयान् जयतेउपलभतेइतिश्रुतिपदानामर्थः तथा नाविरतोदुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः नाशांतमानसोवापिप्रज्ञानेनैनमाप्नुयादिति प्रज्ञानेनशास्त्राचार्योपदेशजेनज्ञाने
नदुश्चरितादिसेवनाद्विरक्तःशांतोजितचित्तःसमाहितःनिरुद्धचित्तवृत्तिरपिअशांतमानसोयोगैश्वर्यासक्तचित्तःएनमात्मानंनप्राप्नुयादितिश्रुत्यर्थः तदिदमाह अहंकारमिति यदातुयोगीयतमानसोऽस्मितामात्रप्र
त्ययोभवतितदासैवास्मितावस्थितिर्विषयाभिमुखाहंकारइत्युच्यतेविषयविमुखात्वस्मितेतिततस्तमहंकारंनिगृह्णीयात् तदनिग्रहेयोगीबलंसत्यसंकल्पत्वादिसामर्थ्यमात्मनःपश्यन्दर्पंकरोतिनमत्तुल्योन्योस्ती
तिमन्यते ततश्चदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनात्दिव्यान्कामान्इच्छति तत्रकेनचिन्निमित्तेनकामप्रतिबंधेसतिक्रोधवान्भवति ततःपरोत्सादनायभूयांसंशिष्यादिपरिग्रहंसंपादयति ततोनश्यतीति तस्मात्स
र्वानर्थमूलभूतमहंकारमेवविमुच्यततइतरान्सर्वान्विमुंचति अहंकारविमोकेपिनिर्ममत्वंतत्प्रदर्शितेषुविषयेषुममताशून्यत्वेसत्यहंकारःशिथिलीभूतोविषयवैमुख्यंप्राप्यस्वकारणेऽस्मितायांविलीयते ततःशां
तोऽस्मितायाअपिप्रलयान्निरिंधनाग्निवदुपरतोयोगीब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

अस्यैवंशांतस्यकेवलस्ययोगिनोव्युत्थानावस्थामाह ब्रह्मभूतइति योहिसुषौलयेवानिपतितोयोगीव्युत्थानेजडदेहस्तमोग्रस्तचित्तइवतंद्रालुरुत्तिष्ठति ब्रह्मभूतस्तुप्रसन्नात्माप्रसन्नचेताःलघुशरीरःअमृतेनेवस यावित्सुखेनतृप्तस्तदेकमवणोनशोचतिनष्टं नाप्यप्राप्तंकांक्षतिदारादिकं सर्वेषुभूतेषुचतुर्विधेषुसमःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुध्यावैषम्यवर्जितःसन्परांमद्भक्तिंद्वैतदृष्टिविवर्जितांभावनांलभते पातंजलयोगीतुनव्युत्था नेपरांदृष्टिंलभतेभेददर्शित्वात् अयंचभक्तःश्रीभागवतेदर्शितः सर्वभूतेषुयेनैकंभगवद्भावमीक्षते भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइति सोयंचतुर्थोभक्तोज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवतापिदर्शितः ॥ ५४ ॥ अस्याअद्वैतात्मतत्त्वज्ञानलक्षणायाभक्तेःफलमाह भक्त्येति मांउक्तविधयाभक्त्याज्ञानीअभितःसाकल्येनजानाति साकल्यमेवाह यावानिति किमहमणुपरिमाणोवादेहसंमितोवातार्किकाणामिवाकाश वत्सकलमूर्तद्रव्यसंयोगित्वलक्षणविभुत्वाश्रयोवासप्रपंचाद्वैतवादिनामिवस्वगतभेदवान्वाऽखंडैकरसोवेतिपरिमाणतस्तत्त्वतोमांतत्पदार्थंजानाति तथायश्चास्मीति देहेंद्रियप्राणमनसामन्यतमःकियत्कालस्था यीवाक्षणिकविज्ञानरूपोवाशून्यंवाकर्ताभोक्तावाजडोवाजडाजडरूपोवाचिद्रूपोभोक्तावाकर्तृत्वभोक्तृत्ववर्जितआनंदघनोवेतितत्त्वतःसर्वसंशयराहित्येनमामजरममरमभयमशोकंजानाति तथाचश्रुतिः भि द्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरेइतिआत्मदर्शनेसतिसर्वसंशयोच्छेदंदर्शयति एवंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारतेत्युक्तेःसर्वक्षेत्रेष्वेकंमांविभुंसच्चिदानंदघनंतत्त्वतो

ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति ॥ समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपरां ॥ ५४ ॥
भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः॥ततोमांतत्त्वतोज्ञात्वाविशतेतदनंतरं॥५५॥

ज्ञात्वासर्वोपाधिविनिर्मुक्तंयाथात्म्येनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यततोव्यामोब्रह्मभावंगतोभवतीत्यर्थः ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः . यद्वाततइतिकारणब्रह्मभावापत्तिःसार्वात्म्यरूपाप्रथममुक्ता यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिस इदंसर्वंभवति सएतमेवपुरुषंब्रह्मततमपश्यदित्यादिश्रुतिभ्योमुक्तानांसार्वात्म्यावगमात् ततमंतततमं एकस्तकारश्छांदस्यांप्रक्रियायांलुप्तोद्रष्टव्यइतिश्रुतिभाष्यं अनंतरंकारणभावापत्तेरनुपदमेवतत्ब्रह्मतच्छब्दा भिधेयं तदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतेः शुद्धंब्रह्मविशतेदर्पणापायेप्रतिबिंबोबिंबमिवप्रविशति कार्योपाधीनांजीवानांकारणोपाधीश्वरप्राप्तिद्वारैवनिष्कलब्रह्मप्राप्तिरित्यावेदितंप्रागेव यद्वामांज्ञा त्वातद्विशतइत्येतावतैवज्ञानप्रवेशयोःपौर्वापर्येसिद्धेतदनंतरमितिपदेनतच्छब्देनबुद्धिस्थंदेहंपरामृश्यतत्पातानंतरमितिव्याख्येयं यतोजातेपितत्त्वज्ञानेयावद्देहपातंप्रारब्धकर्मणांप्रतिबंधाद्विदेहकैवल्यंनप्राप्य ते अन्यथाज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तिःस्यात् विमुक्तश्चविमुच्यते भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिमुक्तस्यमुक्तिनिवृत्तायाश्चमायायाःपुनर्निवृत्तिवदज्जीवन्मुक्तिशास्त्रंबाधितंस्यात् यथातार्किकाणांन ष्टेपिसमवायिकारणेपटादिकंक्षणमात्रमवतिष्ठते एवमस्माकमपिअनादिकालायाःदेहाद्युपादानभूतायाअविद्याया विनाशेपिकिंचित्कालंदेहादिप्रतिभानंयुज्यते ईदृशमेवजीवन्मुक्तमपेक्ष्यभगवताउक्तं उपदे क्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइति स्थितप्रज्ञलक्षणस्मृतिरपितल्लक्षणाभिधित्सयैवप्रवृत्तेत्यादिक् ॥ ५५ ॥

ननुतथैर्णकात्तूभयोमातंत्यूर्तेवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिपूर्वकर्मणांज्ञानेनप्रायश्चित्तेनेवसत्यपिनाशश्रवणेज्ञानोत्तरकालीनानांकर्मणांनाशाभावात्ज्ञानोत्तरमपिदेहधारणेस्वाभाविकानांकर्मणांवर्जनस्यासंभवादवस्यंज्ञानिनोपिबंधःस्यादित्याशंक्याह सर्वकर्माणीति मद्व्यपाश्रयोहमेवप्रज्ञानघनःप्रत्यगात्माव्यपाश्रयआश्रयोयस्यसमद्व्यपाश्रयोज्ञानी सर्वकर्माणिविहितानिनिषिद्धानिवासदाऽसकृत्कुर्वाणोपिमत्प्रसादात्मदनुग्रहात्शाश्वतंनित्यंअव्ययंपरमसर्वोत्कृष्टंपदंपदनीयंमोक्षमवाप्नोति नतुज्ञानोत्तरमपिक्रियमाणैःकर्मभिर्बध्यते तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति नहवाअस्यंविदिकिंचनरजआध्वंसनेतंविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनइत्यादिशास्त्रेणतत्त्वज्ञानिनःकर्मालेपश्रवणात् ॥५६॥ एवंवर्णाश्रमादिधर्मपुरस्कारेणससाधनासफलाचब्रह्मविद्यानिरूपिता अस्याःप्राप्तयेपुनःसाधनत्वेनभक्तिमेवविधत्ते चेतसेति चेतसाविवेकबुद्ध्यासर्वाणिकर्माणिनित्यनैमित्तिकानिमयिभगवतिवासुदेवेसंन्यस्ययत्करोषियदश्नासीत्युक्तरीत्यासमर्प्यमत्परःअहमेवपरःप्राप्योयस्यनतुमद्भक्तया अर्थादी

सर्वकर्माण्यपिसदाकुर्वाणोमद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोतिशाश्वतंपदमव्ययं ॥ ५६ ॥ चेतसासर्वकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्परः ॥ बुद्धियोगमपाश्रित्यमच्चित्तःसततंभव ॥५७॥ मच्चित्तःसर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥ अथचेत्त्वमहंकारान्नश्रोष्यसिविनंक्ष्यसि ॥५८॥ यदहंकारमाश्रित्यनयोत्स्यइतिमन्यसे ॥ मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेनकौंतेयनिबद्धःस्वेनकर्मणा ॥ कर्तुंनेच्छसियन्मोहात्करिष्यस्यवशोपितत् ॥ ६० ॥

त्पार्थयानः बुद्धियोगंपूर्वोक्तंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंबंधहेतोरपिकर्मणोमोक्षहेतुत्वसंपादकंअपाश्रित्यआश्रित्यमच्चित्तःमदेकशरणःसततंसर्वदाभव ॥ ५७ ॥ एतस्यभक्तियोगस्यकरणेगुणमकरणेदोषंचाह मच्चित्तइति दुर्गाणिआध्यात्मिकाधिलौकिकादीनिसंकटानि अहंकारात्स्वपांडित्याभिमानात्नश्रोष्यसिमद्वाक्यंतर्हिविनंक्ष्यसिपुरुषार्थशून्योभविष्यसि ॥ ५८ ॥ स्वतंत्रोहंत्वदुक्तंनकरिष्यामीत्याशंक्याह यदिति यत्यदिअहंकारंगर्वमाश्रित्यनयोत्स्येयुद्धंनकरिष्येइतिमन्यसेएषतेतवव्यवसायोनिश्चयोमिथ्या यतःप्रकृतिःक्षात्रस्वभावःत्वांनियोक्ष्यति प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यतीतिचोक्तं ॥ ५९ ॥ प्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यतीत्येतदेवव्याचष्टे स्वभावजेनेति स्वभावजेनपूर्वोक्तेनशौर्यादिनाअवशोपिपरवशएवंतत्करिष्यसि ॥ ६० ॥

कोसौपरोयदशोहमस्मीत्यतआह ईश्वरइति ईश्वरईशनशीलोंतर्यामीपृथिव्यादीनामस्माकंचसर्वभूतानांसर्वप्राणिनांहृद्देशेबुद्धिगुहायांसर्वप्राणिप्रवर्त्तकस्तिष्ठति कीदृशःसर्वभूतानिभ्रामयन् ऊर्ध्वाधोमार्गेषु संचारयन्काष्ठपुत्तिकाइवसूत्रधारः यंत्राहूढानियंत्रमिवयंत्रंउत्क्रमणादिसाधनंसर्वप्राणात्मकंलिंगंतदारूढानिमाययास्वशक्त्याभ्रामयन्नितिसंबंधः हेअर्जुनशुक्लविशुद्धांतःकरण सेश्वरोसीतिभावः अत्राहं कारपूर्वकंयःकर्मकरोतियश्चईश्वरपरवशोहंकरोमीतिबुध्याकरोतितयोरत्यंतवैलक्षण्यप्रदर्शनार्थोमंत्रोभाष्येउदाहृतः अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्त्तेतेरजसीवेद्याभिरितिभारद्वाजार्ष अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचे त्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितिब्राह्मणेनआग्निमारुतेशस्त्रेविनियुक्ताप्रथमेयमृक् यस्मिन्दिवसेसोमःसूयतेयागार्थंतदेवजन्मसाफल्यदिनंमुख्यमहःशब्दवाच्यं अन्यत्तुदिनमदिनमेवनिष्फलत्वात् तथाचस्मृतिः दश भिर्जन्मभिर्वेदाआधानंशतजन्मभिः सहस्रैर्जन्मभिःसोमंब्राह्मण्यंपातुमर्हतीतिसोमयागस्यदौर्लभ्यंदर्शयति तदयमहःशब्दःकालवचनोपिसौम्येकर्मणिवर्तते यथादर्शपौर्णमासशब्दौ तत्रैवंसतिअहःयागःकृ ष्णंअविदुषाकृतंअप्रकाशमिवभवति तथाहरर्जुनंस्वच्छंतदेवविदुषाकृतंप्रकाशरूपमिवभवति तएतेउभेअपिविद्वदविद्वत्कृतेअहनीरजसीप्रवृत्तिरूपत्वात्रजोगुणकार्येअपिवेद्याभिर्विद्याभिःकर्मांगावबद्धोपा

ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया ॥ ६१ ॥ तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभा
रत ॥ तत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंप्राप्स्यसिशाश्वतं ॥ ६२ ॥ इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया ॥ विमृश्यैतदशेषेणयथे
च्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः ॥ इष्टोसिमेदृढमितिततोवक्ष्यामितेहितं ॥ ६४ ॥

सनारूपावापरमेश्वरेसर्वकर्मार्पणरूपावाअहंकरोमीत्यभिमानरूपावाविद्याविज्ञानानिताभिर्विवर्तेते वैपरीत्येनवर्तेते सोपासनंकर्मश्वेतंपरमात्मतत्त्वप्रकाशकंबंधविच्छेदहेतुःमूढकृतंकर्मकृष्णंस्वरूपावरकंबंधहेतु रित्यर्थः तदेवंभगवान्पार्थअर्जुनेतिसंबोधयन्एतस्यस्वच्छांतःकरणत्वद्योतनेनशुक्लेदर्मेधिकारंदर्शयति ॥ ६१ ॥ तमेवईश्वरंसर्वभावेनसर्वात्मनाशरणमाश्रयंगच्छआश्रयस्व तत्प्रसादात्तदनुग्रहात्परांशांतिंउपरतिं समाधिमितियावत् तथाचसूत्रं समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानादिति स्थानंचपरंविष्णोःपदंमोक्षंशाश्वतंनित्यंप्राप्स्यसि ॥ ६२ ॥ सर्वगीतार्थमुपसंहरति इतीति इतिएवंप्रकारंतेतुभ्यंमयासर्वज्ञेनपरमकारुणिकेन ज्ञानंआख्यातं गुह्यान्मंत्रतंत्ररसायनरूपाद्गुह्यतरंअतिशयितंरहस्यं एतद्यथोक्तंशास्त्रार्थजातंविमृश्यसम्यगालोच्ययथेच्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ एवंयथेष्टकरणमभ्यनुज्ञायापिअतिवात्सल्यात्श्लोकद्वयेनैवकृत्स्नं शास्त्रार्थमुपदेक्ष्यंस्तद्ग्रहणेऐकाग्र्यमस्यसंपादयितुमाह सर्वेति सर्वेभ्योगुह्येभ्यःअतिशयितंगुह्यंसर्वगुह्यतमंभूयःपुनरसकृदुक्तमपिमेममवचनंशृणु परमंपरमार्थविषयत्वात् नलोभान्नापिभयात्त्वांवक्ष्यामि किं तर्हिमेममइष्टोसिप्रियोसिपरमाप्तोसिइतिहेतोःदृढंअतिशयितंतेतवहितंयतस्ततोवक्ष्यामि तवइष्टत्वात्विद्यायाश्चहितत्वात्तद्वचनंआमेत्वयिअवश्यंवक्तव्यमितिभावः ॥ ६४ ॥

तदेवगुह्यतमंहितयाह मन्मनाइति अहंप्रत्यगात्मानंदैकघनःपरिपूर्णस्तदाकारंमनोयस्यसमन्मनाःभव एतेनब्रह्मात्माभेदोपिसाक्षात्करणीयइतिउत्तरषट्कार्थउक्तः कथमेवंविधाज्ञाननिष्ठालभ्यतेऽतआह मद्भक्तो
भव एतेनभगवदुपासनात्मकोमध्यमषट्कार्थउक्तः कथमल्पपुण्यस्यभक्तिरुदेष्यतीत्यतआह मद्याजीभगवदर्थकर्मकरणशीलोभव एतेनकर्मप्रधानआद्यषट्कार्थोविवृतः ननुयस्यभगवद्याजित्वंनसंभवतिदा
रिद्र्यालस्याद्यभावाद्वातस्यभगवद्भक्तिदौर्लभ्याद्ब्रह्माकाराचेतोवृत्तिर्दुर्लभतरेत्याशंक्याह मांनमस्कुरु प्राकृतभक्त्यैवप्रतिमादौभगवंतंसर्वोपचारसमर्पणेननमस्कारादिनासम्यगाराधयेत्यर्थः तथाचाश्वलायनोनम
स्कारस्यैवयज्ञत्वमुदाहरति योनमसास्वध्वरइतियज्ञोवैनमइतिहिब्राह्मणंभवतीतिच एवमुक्तस्यसोपानत्रयारूढस्यफलमाह मामिति मामेवतत्पदार्थंसर्वजगत्कारणंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिमखंडैकरसंत्वंएष्यसिप्रा
प्स्यसिबिंबइवप्रतिबिंबंघटाकाशइवमहाकाशं अस्मिन्नर्थेशपथंकरोतितेतवपुरःसत्यंअबाधितार्थभूतंप्रतिजानेप्रतिज्ञांकरोमिमामेवैष्यसीति प्रियोसिमे यतस्त्वंमेममप्रियोसिअतःप्रतारणानर्हेत्वयिसत्यमेवाहंब्र
वीमीत्यर्थः ॥ ६५॥ एवंनमनयजनभजनमननक्रमेणसांख्यनिष्ठाउक्ता यापूर्वंध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यनेनश्लोकेनदर्शिता इदानींअन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणा
इतिकेवलोपास्तिनिष्ठायोगाख्योक्तातामाह सर्वेति सर्वेषांवर्णानामाश्रमाणांदेहेंद्रियबुद्धीनांचधर्मान्अग्निहोत्रादीन्सुखदुःखादींश्चत्यक्त्वामामेकंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिंसोपाधिंनिरुपाधिंवाऽखंडैकरसमानंदघनंपर
मात्मानं शरणंश्रृणातिहिनस्त्यविद्यादीन्क्लेशादीन्शरणमाश्रयःपरायणंगच्छप्राप्नुहि मदेकशरणोभवेत्यर्थः अत्रअन्नंभुक्त्वैवतृप्यतिनतुजलमात्रंपीत्वेतिवत्हेतुत्वंक्त्वाप्रत्ययार्थः सर्वधर्मपरित्यागेनमांशरणंव्रजे

मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु॥ मामेवैष्यसिसत्यंतेप्रतिजानेप्रियोसिमे॥ ६५ ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज॥ अहं
त्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः॥ ६६ ॥ इदंतेनातपस्कायनाभक्तायकदाचन॥ नचाशुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोभ्यसूयति॥ ६७॥

त्यर्थः यथोक्तं अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति एतस्यभगवच्छरणीकरणस्यफलमाह अहंत्वेति अहंप्रत्यगात्मासूर्याद्यंतर्यामीनारायणः सकलपाप्मविनिर्मुक्तःसम्यग्ज्ञातःसन्त्वात्वांसर्वपापेभ्यःसं
चितक्रियमाणेभ्योगोत्रवधादिजेभ्यःमोक्षयिष्यामिमाशुचःशोकंमाकार्षीः तथाहि तत्त्वज्ञानफलंपापास्पर्शःशोकतरणंचसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंआदित्यांतवर्तिनंनारायणंप्रकृत्यछांदोग्येश्रूयते सएषसर्वेभ्यः
पाप्मभ्यःउदितउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेद तरतिशोकमात्मवित्तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइति उदितःऊर्ध्वमितोगतःपापान्युत्क्रम्यगतोनिष्पापइतिश्रुतिपदार्थः वर्णाश्रमधर्मसंन्यासपूर्वकं
षष्ठाध्यायेनोक्तेनयोगेनदेहादीनांधर्मांश्चत्यक्त्वानिर्विकल्पमात्मानंसाक्षात्कुर्वतोनकर्मलेपइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ एवंश्लोकद्वयेनज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामितिसांख्ययोगौद्वितीयाध्यायेदर्शितावुप
संहृत्यविद्यासंप्रदायविधिमाह इदमिति अतपस्कायतपआलोचनंतद्रहितायअयत्नशीलायेत्यर्थः अभक्तायश्रद्धाहीनाय अशुश्रूषवेगुरुसेवामकुर्वते मांपरमात्मानंयोभ्यसूयतिमदीयगुणासहिष्णुतयामयि
दोषारोपपरोभवतितस्मै नञःप्रत्येकंसंबद्धत्वादेतेषांविशेषणानामन्यतमाभावेपिकदाचनमहत्यपिसंकटेइदंनवाच्यंनोपदेष्टव्यं अत्रविद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेऽय
तायनमाब्रूयाअवीर्यवतीतथास्यां यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्रवणादसूयारहितायआर्जवोपेतायाभ्यासशीलायगुरुपरमेश्वराराधनपरायचएतद्रहस्यंदेयं
वाच्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥

॥९६॥

एवंसंप्रदायविधिमुक्त्वासंप्रदायकर्तुःफलमाह यइदमिति इदंपरमंगुह्यंयोभक्तिहीनोमानपूजाद्यर्थीसन्मद्भक्तेष्वभिधास्यतिसोपिततएवपुण्यान्मयिपरमेश्वरेचिदेकरसेपरांभक्तिअद्वैतलक्षणांउपासनांकृत्वात
त्रादरंप्राप्यतामनुष्ठायचमामेवैष्यतिमुक्तिंप्राप्स्यतीत्यर्थः असंशयःसंशयोत्रनास्ति स्मर्यतेहिअजामिलादीनांभक्तिगंधहीनानामपिपुत्रसंकेतितेननारायणेतिनाम्नास्नेहवशादाहूयतांतावन्मात्रतुष्टेनभगवतास
द्गतिर्दत्ताकिमुवक्तव्यंयोवाचाएतावच्छास्त्ररहस्यंप्रतिपादयतितस्यभक्तिलाभादिक्रमेणकृतकृत्यत्वंभविष्यतीति ॥ ६८ ॥ ननुअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमितित्वयैवोक्तंकथमभक्तस्यापिएतच्छास्त्राभिधा
नतोभक्त्यादिलाभःसंभवेदित्याशंक्याह नचेति तस्मात्एतच्छास्त्रप्रवर्तकात्अन्योमनुष्येषुमेममप्रियकृत्तमःनचकश्चिदस्ति इयमेवममहतीवाचिकीभक्तिस्तांकृत्वासोपानारोहक्रमेणमेममप्रियतरोभ
विताभविष्यति अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकइति नचभुविएतस्मादन्यत्परमार्थसाधनमस्तीतिभावः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ ६९ ॥ अध्यापकस्यफलमुक्त्वाऽध्येतुःफलमाह अध्येष्यतेचेति
ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनाइष्टःपूजितःसहिधर्ममेघनामापुष्कलपुण्यवृष्टिकरस्तद्वदेतस्यशास्त्रस्याध्ययनमपीत्यर्थः इतिमेममसर्वेश्वरस्यमतिः तेनात्रस्तुतिमात्रमेतदितिनमंतव्यंकिंतुभूतार्थवादएवांय
मितिभावः ॥ ७० ॥ प्रवक्तुरध्येतुश्चफलमुक्त्वाश्रोतुरपिफलमाह श्रद्धावानिति शृणुयादपिअक्षरश्रवणंकुर्यादपि किमुवक्तव्यमादरेणार्थग्रहणंयःकुर्यात्सउक्तंफलंप्राप्नुयादिति स्पष्टार्थःश्लोकः

यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति॥भक्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः॥६८॥ नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः॥ भवितानच
मेतस्मादन्यःप्रियतरोभुवि॥६९॥ अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमावयोः॥ ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः॥७०॥ श्रद्धावाननसूयश्च
शृणुयादपियोनरः॥ सोपिमुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणां॥७१॥ कच्चिदेतच्छ्रुतंपार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा॥ कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्ते
धनंजय॥७२॥ अर्जुनउवाच नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥ स्थितोस्मिगतसंदेहःकरिष्येवचनंतव॥७३॥

तथाचोक्तंश्रीभागवते वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि वक्तारंप्रच्छकंश्रोतॄंस्तत्पादसलिलंयथेति ॥७१॥ सर्वांतर्यामीसर्वज्ञोपिभगवाँल्लोकशिक्षार्थंशिष्यस्यज्ञानंजातंनवेतिपृच्छति अन्यथापुनःपुनःस्व
यमेत्यउपदेशंकृतवताऋभुणानिदाघइवमयायंशतकृत्वोप्युपदेशेनकृतार्थःकर्तव्यइत्याशयेनाह कच्चिदिति कच्चिदितिकामप्रवेदने हेपार्थएतत्त्वयाएकाग्रेणचेतसाश्रोतव्यंशब्दतोर्थतश्चबोद्धव्यमितिममकामो
स्तितस्त्वांपृच्छामिकिमिदंत्वयाश्रुतमिति श्रुतवतोपितवअज्ञानकृतःसंमोहोविपर्ययः अनात्मन्यात्मधीरूपःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपइतिसद्द्विविधोपिनष्टःकच्चित् मच्छ्रमसाफल्यमिच्छुस्त्वामहंपृच्छामीत्यर्थः
एवंपृष्टःस्वस्यकृतकृत्यतांज्ञापयन्नर्जुनउवाच नष्टोमोहइति मोहःपूर्वोक्तोद्विविधोपिनष्टः स्मृतिरयमहमस्मिपरंब्रह्मेत्यात्मानुसंधानरूपाआत्मतत्त्वविषयालब्धा यस्यालाभेनसर्वहृदयग्रंथीनांयावान्यथ्यास्मि
तत्त्वतइत्यत्रोदाहृतानांचिज्जडैक्यभ्रमप्रभवानांविमोक्षोभवति तथाचश्रूयते स्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविमोक्षइति त्वत्प्रसादान्मयाच्युतस्मृतिर्लब्धेतिसंबंधः स्थितोस्मि त्वच्छासनेइतिशेषः गतसंदेहोनष्टसंदे
हइत्यनेनानात्मन्यात्मधीरूपोमोहोनष्टइतिदर्शितं करिष्येवचनंतवेत्यनेनस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपोपिमोहोनष्टइतिदर्शितं ॥ ७३ ॥

समाप्तः शास्त्रार्थः इदानीं कथाप्रबंधमेवानुवर्तयन्संजयउवाच इतीति अद्भुतंचेतसोविस्मयकरं रोमहर्षणंरोमांचोद्भेदजनकं शेषंस्पष्टं ॥ ७४ ॥ कथमयंत्वयादूरस्थयोरपिवासुदेवार्जुनयोःसंवादःश्रुतइत्यत
आह व्यासप्रसादादिति भगवताव्यासेनदिव्यंचक्षुःश्रोत्रादिकंमह्यंदत्तंयेनाहंव्यवहितंविप्रकृष्टंवासर्वंकरतलामलकवद्विजानामि अतोव्यासप्रसादादेतच्छास्त्रंपरंगुह्यंगोप्यंअहंश्रुतवान् योगंचपश्यमेयोगमैश्वर
मितिप्रतिज्ञापूर्वकंप्रदर्शितंवैश्वरूप्यं तमपिदृष्टवानितिशेषः स्वयंकथयतइत्युक्तेअस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेःस्वनिःश्वसितंवेदंशिष्याचार्यपरंपरयाकथयतइत्यायाति तदर्थंसाक्षात्कथयतइ
ति स्रष्ट्यादौब्रह्माणंप्रतीवइदानीमर्जुनंप्रतिसाक्षात्कथयतःश्रुतवानहमित्यर्थः तेनभगवदनुग्रहपात्रतयाब्रह्मणासमत्वंस्वस्यद्योत्यते अत्रएतद्योगमित्यभेदेनान्वयेतुगुह्यपदापेक्षयाएतद्योगमितिपुन्नपुंसकलिंगयो
रपिसामानाधिकरण्यंशक्यंचयत्किंचिदश्नतापिक्षुदुपहंतुमित्यादाविवपूर्वप्रवृत्तलिंगसंस्कारप्राबल्यादुत्तरत्रभिन्नलिंगविशेष्यलाभेपिपूर्वसंस्कारोननिवर्ततइतिसामानाधिकरण्यंविलिंगयोरपिवक्तुंशक्यमि
तिज्ञेयं ॥ ७५ ॥ केशवार्जुनसंवादश्रवणजंविश्वरूपाख्ययोगदर्शनजंचाह्लादंक्रमेणश्लोकद्वयेनाह राजन्निति हेराजन्हेधृतराष्ट्र पुण्यंपुण्यकरंपापहरंचेत्यर्थात् संस्मृत्यसंस्मृत्येतिसंभ्रमेद्विरुक्तिः शेषंस्पष्टा
र्थं ॥७६॥ तच्चेति रूपंविश्वरूपं एतद्दर्शनेहिब्रह्माणमीशमितिदेशतोविप्रकृष्टंवक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतीतिकालतोव्यवहितंभीष्मादिक्षयंचकरतलामलकवद्दृष्टवान्तच्चजगतोमिथ्यात्वमंतरेणनसंभवतीतिप्रतिपा

संजयउवाच इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणं ॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरं ॥ योगंयोगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयं ॥ ७५ ॥ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुतं ॥ केशवार्जुनयोःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपमत्यद्भुतंहरेः ॥ विस्मयोमेमहान्राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः ॥ ७७ ॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः ॥ तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥ इ० भी०भग०सू०ब्र०श्रीकृष्णार्जुनसंवादेसंन्यासयोगोनाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पर्वणितुद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तंभगवद्गीतापर्व ॥६॥

दितंवेदांतकतके अतीतानागतंवस्तुवीक्ष्यतेकरबिल्ववत् योगीसंकल्पमात्रोत्थमितिशास्त्रेषुडिंडिभः १ मायायांसर्वदासर्वंसर्वावस्थमिदंजगत् अस्तीतितदुपाधिश्चित्सार्वात्म्यात्सर्वमीक्षते २ आरंभपरिणामाभ्यां
स्वेनरूपेणयन्नसत् अतीतानागतंवस्तुयोगीतद्वीक्षतांकथं ३ संकल्पमात्रभातंवस्त्वतीतादियदीष्यते नष्टस्त्रीदर्शनाभंतत्स्याद्योगिज्ञानमप्रमा ४ योगिसंकल्पमात्रेणतस्योत्पत्तिर्यदीष्यते ईशसंकल्पमात्रेणसर्वोत्पत्ति
स्तदेष्यतां .५ आरंभेपरिणामेवादेशकालाद्यतिक्रमः नैवदृष्टःक्वचित्सोयंस्वममायादिषुस्फुटः ६ युगपद्दृश्यतेकुंभोनानादेशस्थयोगिभिः जलसूर्यइवास्माभिस्तेनासौकल्पितःस्फुटं ७ योगिभिर्गृह्यमाणत्वाद्घटः
सर्वत्रसर्वदा सन्नेवास्तीतिचेत्कार्यंकथमीदृग्विधंभवेत् ८ व्यावृत्तंहीष्यतेकार्यंयुगपद्भिन्नदेशता चेत्कल्पनांविनास्येष्टादृष्टांतस्तत्रनास्तिवः ९ तस्मान्नाणुभिरारब्धभित्तिवन्नापिगव्यवत् प्रकृतेःपरिणामोवाजग
त्किंत्विंद्रजालवत् १० सत्यंबद्धदृशामिंद्रजालंविश्वंपराक्दृशां अधिष्ठानादृतेशुद्धदृशांनास्त्येवतद्द्वयमिति ११ स्पष्टार्थोमूलश्लोकः ॥७७॥ यस्मादनंतैश्वर्योभगवांस्तदनुगृहीतोर्जुनश्चयुधिष्ठिरपक्षेस्तिअ
तस्त्वयाजयाशानकार्येत्याह यत्रेति यत्रपक्षे ध्रुवेतिसर्वत्रसंबध्यते श्रीर्दिव्यसभादिशोभा विजयःप्रसिद्धः भूतिरैश्वर्यंसर्वनियंतृत्वं नीतिर्नयश्चएतत्सर्वंतत्रतस्मिन्पक्षेध्रुवमितिमममतिः अतःपांडवैःसहसंधिरेवक
र्तव्यइतिभावः ॥७८॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठसूरिवर्यस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिगीतार्थप्रकाशेअष्टादशोध्यायः ॥१८॥४२॥

गीतासुगीताकर्तव्याइत्यादयःसार्धाःपंच श्लोकागौडैर्नपठ्यंते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंगीतांतेमन्मनाभवेत्यादिनानिष्कामानामात्मनिष्ठामामेवैष्यसीत्यात्मप्राप्तिश्चतत्फलभूतादर्शिता सकामानांत्व र्थाधीनाकामसिद्धिः अर्थश्चसतामपिपांडवानामिवगुरुवधान्नृतादाश्रयेणैवसिध्यति सोपिबलवदनुपहात् अन्येषांतुकौरवाणामिवसाध्यमानोनिरन्वयोच्छेदायभवतीतिदर्शयिष्यन्नयुद्धंवधानंपंथसौप्तप र्वांतमारभते ऽर्थस्यानर्थहेतुत्वंविवरीतुं ततोधनंजयंदृष्ट्वेति ततःअर्जुनस्यकरिष्येवचनंतवेत्येवंरूपप्रतिज्ञानंतरंधनंजयंयुद्धार्थंसन्नद्धंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ भेर्योबृहत्योढक्का: पेश्यःकाहलाः क्रकचाजयमं

अथभीष्मवधपर्व वैशंपायनउवाच गीतासुगीताकर्त्तव्याकिमन्यैःशास्त्रसंग्रहैः ॥ यास्वयंपद्मनाभस्यमुखपद्माद्विनिःसृता ॥ १ ॥ सर्वशास्त्रमयीगीतासर्व देवमयोहरिः ॥ सर्वतीर्थमयीगंगासर्ववेदमयोमनुः ॥ २ ॥ गीतागंगाचगायत्रीगोविंदेतिहृदिस्थिते ॥ चतुर्गकारसंयुक्तेपुनर्जन्मनविद्यते ॥ ३ ॥ षट्शतानिस विंशानिश्लोकानांप्राहकेशवः ॥ अर्जुनःसप्तपंचाशत्सप्तषष्टिंतुसंजयः ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रःश्लोकमेकंगीतायामानमुच्यते ॥ भारतामृतसर्वस्वगीतायामथितस्य च ॥ सारमुत्धृत्यकृष्णेनअर्जुनस्यमुखेहुतं ॥ ५ ॥ संजयउवाच ततोधनंजयंदृष्ट्वाबाणगांडीवधारिणं ॥ पुनरेवमहानादंव्यसृजंतमहारथाः ॥ ६ ॥ पांड वाःसोमकाश्चैवयेचैषामनुयायिनः ॥ दध्मुश्चमुदिताःशंखान्वीराःसागरसंभवान् ॥ ७ ॥ ततोभेर्यश्चपेश्यश्चक्रकचागोविषाणिकाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यंतततः शब्दोमहानभूत् ॥ ८ ॥ तथादेवाःसगंधर्वाःपितरश्चजनाधिप ॥ सिद्धचारणसंघाश्चसमीयुस्तेदिदृक्षया ॥ ९ ॥ ऋषयश्चमहाभागाःपुरस्कृत्यशतक्रतुं ॥ समीयु स्तत्रसहिताद्रष्टुंतद्वैशसंमहत् ॥ १० ॥ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वायुद्धायसमवस्थिते ॥ तेसेनेसागरप्रख्येमुहुःप्रचलितेनृप ॥ ११ ॥ विमुच्यकवचंवीरोनिक्षिप्यचवरा युधं ॥ अवरुह्यरथात्क्षिप्रंपद्भ्यामेवकृतांजलिः ॥ १२ ॥ पितामहमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ वाग्यतःप्रययौयेनप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीं ॥ १३ ॥ तंप्रयांतम भिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंभ्रातृभिःसहितोऽन्वयात् ॥ १४ ॥ वासुदेवश्चभगवान्पृष्ठतोऽनुजगामतं ॥ तथामुख्याश्चराजानस्तच्चित्ताजग्मु रुत्सुकाः ॥ १५ ॥ अर्जुनउवाच किंतेव्यवसितंराजन्यदस्मानपहायवै ॥ पद्भ्यामेवप्रयातोसिप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीं ॥ १६ ॥ भीमसेनउवाच क्वग मिष्यसिराजेंद्रनिक्षिप्तकवचायुधः ॥ दंशितेष्वरिसैन्येषुभ्रातॄनुत्सृज्यपार्थिव ॥ १७ ॥

गलाः गोविषाणिकाःगवादिशृंगाणि सहसायुगपदेव अभ्यहन्यंतअवाद्यंत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वरायुधंधनुःश्रेष्ठं अवरुह्यअवतीर्य ॥ १२ ॥ येनविजयाख्येनप्रयोजनेन स्वयंयुधिष्ठिरःसंप्राप्तेदृढबु द्धिस्तत्सिद्ध्यर्थंअभिप्रेक्ष्यआलोच्यप्रथमंपितामहंप्रतिप्रययौ रिपुवाहिनींप्रविश्येतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गौतमंकृपं ॥ २२ ॥ पुराकल्पेप्राचीनशास्त्रे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मिथोऽन्योन्यं एषोहीतिसुलोपाभावआर्षः ॥ २६ ॥ व्यक्तंनियतं भीष्मंभीष्मस्यअंतिकंसमीपं

नकुलउवाच एवंगतेत्वयिज्येष्ठेममभ्रातरिभारत ॥ भीर्मेदुनोतिहृदयंब्रूहिगंताभवान्क्क नु ॥ १८ ॥ सहदेवउवाच अस्मिन्रणसमूहेवैवर्त्तमानेमहा
भये ॥ उत्सृज्यक्कनुगंतासिशत्रूनभिमुखोनृप ॥ १९ ॥ संजयउवाच एवमाभाष्यमाणोपिभ्रातृभिःकुरुनंदनः ॥ नोवाचवाग्यतःकिंचिद्गच्छत्येवयुधि
ष्ठिरः ॥ २० ॥ तानुवाचमहाप्राज्ञोवासुदेवोमहामनाः ॥ अभिप्रायोस्यविज्ञातोमयेतिप्रहसन्निव ॥ २१ ॥ एषभीष्मंतथाद्रोणंगौतमंशल्यमेवच ॥ अनुमा
न्यगुरून्सर्वान्योत्स्यतेपार्थिवोरिभिः ॥ २२ ॥ श्रूयतेहिपुराकल्पेगुरूननुमान्ययः ॥ युध्यतेसभवेद्व्यक्तमपध्यातोमहत्तरैः ॥ २३ ॥ अनुमान्ययथाशास्त्रंयस्तुयु
ध्येन्महत्तरैः ॥ ध्रुवस्तस्यजयोयुद्धेभवेदितिमतिर्मम ॥ २४ ॥ एवंब्रुवतिकृष्णेत्रधार्त्तराष्ट्रचमूंप्रति ॥ हाहाकारोमहानासीन्निःशब्दास्त्वपरेऽभवन् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वा
युधिष्ठिरंदूराद्धार्त्तराष्ट्रस्यसैनिकाः ॥ मिथःसंकथयांचक्रुरेषोहिकुलपांसनः ॥ २६ ॥ व्यक्तंभीतइवाभ्येतिराजासौभीष्ममंतिकं ॥ युधिष्ठिरःससोदर्यःशरणार्थ
प्रयाचकः ॥ २७ ॥ धनंजयेकथंनाथेपांडवेचवृकोदरे ॥ नकुलेसहदेवेचभीतिरभ्येतिपांडवं ॥ २८ ॥ ननूनंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितेभुवि ॥ यथास्यहृदयंभी
तमल्पसत्वस्यसंयुगे ॥ २९ ॥ ततस्तेसैनिकाःसर्वेप्रशंसंतिस्मकौरवान् ॥ हृष्टाःसुमनसोभूत्वाचेलानिदुधुवुश्चह ॥ ३० ॥ व्यनिंदंश्चतथासर्वेयोधास्तवविशांपते
युधिष्ठिरंससोदर्यंसहितंकेशवेनहि ॥ ३१ ॥ ततस्तत्कौरवंसैन्यंधिकृत्वातुयुधिष्ठिरं ॥ निःशब्दमभवत्तूर्णंपुनरेवविशांपते ॥ ३२ ॥ किंनुवक्ष्यतिराजासौकिं
भीष्मःप्रतिवक्ष्यति ॥ किंभीमःसमरश्लाघीकिंनुकृष्णार्जुनाविति ॥ ३३ ॥ विवक्षितंकिमस्येतिसंशयःसुमहानभूत् ॥ उभयोःसेनयोराजन्युधिष्ठिरकृतेतदा
॥ ३४ ॥ सोवगाह्यचमूंशत्रोःशरशक्तिसमाकुलां ॥ भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ३५ ॥ तमुवाचततःपादौकराभ्यांपीड्यपांडवः ॥ भीष्मंशांत
नवंराजायुद्धायसमुपस्थितं ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरउवाच आमंत्रयेत्वांदुर्धर्षत्वयायोत्स्यामहेसह ॥ अनुजानीहिमांतातआशिषश्चप्रयोजय ॥ ३७ ॥ भी
ष्मउवाच यद्येवंनाभिगच्छेथायुधिमांपृथिवीपते ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायभारत ॥ ३८ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धिक्कृत्वाधिकृत्य असमासआर्षः धिगित्यकरोदितिवा ॥ ३२ ॥ विवक्षितंवक्तुमिष्टं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पराभावायपराकृतोनिरस्तोभावःस
त्तायस्यसःतस्मैमरणायेत्यर्थः परश्चासावभावश्चेतिविग्रहेपिसएवार्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ एवंगतेईदृगाचरणवतित्वयि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ क्लीबवत्स्वोक्तस्यवरस्ययुद्धादन्यदितित्वेनैवसंकोचनात्कातरवत् भृतःपोषितः युद्धात्प्रातिभव्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साहंसाहाय्यं ॥ ४४ ॥ श्रेयः

प्रीतोहंपुत्रयुध्यस्वजयमाप्नुहिपांडव ॥ यत्तेभिलषितंचान्यत्तदवाप्नुहिसंयुगे ॥ ३९ ॥ व्रियतांचवरःपार्थकिमस्मत्तोऽभिकांक्षसि ॥ एवंगतेमहाराजनतवा स्तिपराजयः ॥ ४० ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ४१ ॥ अतस्त्वांक्लीबवद्वाक्यंब्रवीमिकुरुनंदन ॥ भृ तोऽस्म्यर्थेनकौरव्ययुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच मंत्रयस्वमहाबाहोहितैषीममनित्यशः ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेममैषसततंवरः ॥ ॥ ४३ ॥ भीष्मउवाच राजन्किमत्रसाह्यंतेकरोमिकुरुनंदन ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब्रूहियत्तेविवक्षितं ॥ ४४ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंजयेयंसंग्रामे भवंतमपराजितं ॥ एतन्मेमंत्रयहितंयदिश्रेयःप्रपश्यसि ॥ ४५ ॥ भीष्मउवाच नैनंपश्यामिकौंतेययोमांयुध्यंतमाहवे ॥ विजयेतपुमान्कश्चित्साक्षाद पिशतक्रतुः ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरउवाच हंतपृच्छामितस्मात्त्वांपितामहनमोस्तुते ॥ वधोपायंब्रवीहित्वमात्मनःसमरेपरैः ॥ ४७ ॥ भीष्मउवाच नस्मतं तातपश्यामिसमरेयोजयेतमां ॥ नतावन्मृत्युकालोपिपुनरागमनंकुरु ॥ ४८ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोवाक्यंभीष्मस्यकुरुनंदन ॥ शिरसाप्रतिजग्रा हभूयस्तमभिवाद्यच ॥ ४९ ॥ प्रायात्पुनर्महाबाहुराचार्यस्यरथंप्रति ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांमध्येनभ्रातृभिःसह ॥ ५० ॥ सद्रोणमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षि णं ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसंवचः ॥ ५१ ॥ आमंत्रयेत्वांभगवन्योत्स्येविगतकल्मषः ॥ कथंजयेरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वयाद्विज ॥ ५२ ॥ द्रोणउवाच यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ॥ ५३ ॥ तद्युधिष्ठिरतुष्टोस्मिपूजितश्चत्वयानघ ॥ अनुजानामियुध्यस्ववि जयंसमवाप्नुहि ॥ ५४ ॥ करवाणिचतेकामंब्रूहित्वमभिकांक्षितं ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ५५ ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचि त् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ५६ ॥ ब्रवीम्येतत्क्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ योत्स्येहंकौरवस्यार्थेतवाशास्योजयोमया ॥ ५७ ॥ युधि ष्ठिरउवाच जयमाशास्वमेब्रह्मन्मंत्रयस्वचमद्धितं ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेवरएषवृतोमया ॥ ५८ ॥

प्रपश्यसियदिवक्तुंयोग्यमितिमन्यसेतर्हिवदेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तावत्संप्रति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आत्मनिःश्रेयसंस्वहितसाधनं ॥ ५१ ॥ अहंरिपून्कथंजयेतत्त्वंविगतकल्मषःसन्कथये तिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ध्रुवोवश्यंभावी अभिजानामिअनुजानामि विमोक्ष्यसेशत्रून्‌जीवितादितिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ हंतविषादे ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ प्रायगतंमरणायनियतं अचेतनंयोगबलेनत्यक्तदेहं योधा-

द्रोणउवाच ध्रुवस्तेविजयोराजन्यस्यमंत्रीहरिस्तव ॥ अहंत्वामभिजानामिरणेशत्रून्विमोक्ष्यसे ॥५९॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ युध्य
स्वगच्छकौंतेयपृच्छमांकिंब्रवीमिते ॥ ६० ॥ युधिष्ठिरउवाच पृच्छामित्वांद्विजश्रेष्ठशृणुयन्मेऽभिकांक्षितं ॥ कथंजयेयंसंग्रामेभवंतमपराजितं ॥ ६१ ॥
द्रोणउवाच नतेऽस्तिविजयस्तावद्यावद्युद्ध्याम्यहंरणे ॥ ममाशुनिधनेराजन्यतस्वसहसोदरैः ॥ ६२ ॥ युधिष्ठिरउवाच हंततस्मान्महाबाहोवधोपा
यंवदात्मनः ॥ आचार्यप्रणिपत्यैषपृच्छामित्वांनमोस्तुते ॥ ६३ ॥ द्रोणउवाच नशत्रुंतातपश्यामियोमांहन्याद्रणेस्थितं ॥ युध्यमानंसुसंरब्धंशरवर्षौघ
वर्षिणं ॥ ६४ ॥ ऋतेप्रायगतंराजन्न्यस्तशस्त्रमचेतनं ॥ हन्यान्मांयुधियोधानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ६५ ॥ शस्त्रंचाहंरणेजह्यांश्रुत्वातुमहदप्रियं ॥ श्रद्धेयवाक्या
त्पुरुषादेतत्सत्यंब्रवीमिते ॥ ६६ ॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वामहाराजभारद्वाजस्यधीमतः ॥ अनुमान्यतमाचार्यप्रायाच्छारद्वतंप्रति ॥ ६७ ॥ सोऽभिवाद्य
कृपंराजाकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ उवाचदुर्धर्षतमंवाक्यंवाक्यविदांवरः ॥ ६८ ॥ अनुमानयेत्वांयोत्स्येहंगुरोविगतकल्मषः ॥ जयेयंचरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्व
यानघ ॥ ६९ ॥ कृपउवाच यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ॥ ७० ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोन
कस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ७१ ॥ तेषामर्थेमहाराजयोद्धव्यमितिमेमतिः ॥ अतस्त्वांक्लीववद्ब्रूयांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ७२ ॥ यु
धिष्ठिरउवाच हंतपृच्छामितेतस्मादाचार्यशृणुमेवचः ॥ इत्युक्त्वाव्यथितोराजानोवाचगतचेतनः ॥ ७३ ॥ संजयउवाच तंगौतमःप्रत्युवाचविज्ञाया
स्यविवक्षितं ॥ अवध्योहंमहीपालयुद्ध्यस्वजयमाप्नुहि ॥ ७४ ॥ प्रीतस्तेऽभिगमेनाहंजयंतवनराधिप ॥ आशासिष्येसदोत्थायसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७५ ॥ एत
च्छ्रुत्वामहाराजगौतमस्यविशांपते ॥ अनुमान्यकृपंराजाप्रययौयेनमद्रराट् ॥ ७६ ॥ सशल्यमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिः
श्रेयसंवचः ॥ ७७ ॥ अनुमानयेत्वांदुर्धर्षयोत्स्येविगतकल्मषः ॥ जयेयंनुपरान्राजन्ननुज्ञातस्त्वयारिपून् ॥ ७८ ॥ शल्यउवाच यदिमांनाधिगच्छेथायुद्धा
यकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायवैरणे ॥ ७९ ॥ तुष्टोस्मिपूजितश्चास्मियत्कांक्षसितदस्तुते ॥ अनुजानामिचैवत्वांयुध्यस्वजयमाप्नुहि ॥ ८० ॥

नांमध्येकश्चिदितिशेषः ॥ ६५ ॥ जह्यांत्यजेयं श्रद्धेयवाक्यात्‌आदेयवचनात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ परान्प्रकृष्टान् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ इदंवक्ष्यमाणवचनंयुधिष्ठिरंप्रत्यब्रवीत् ॥ ९५ ॥ भवतःभंवत्संबंधी मिषतइतिपाठेपश्यंत

ब्रूहिचैवपरंवीरकेनार्थःकिंददामिते ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८१ ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धो
रम्यर्थेनकौरवैः ॥ ८२ ॥ करिष्यामिहितेकामंभागिनेययथेप्सितं ॥ ब्रवीम्यतःक्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८३ ॥ युधिष्ठिरउवाच मंत्रयस्वम
हाराजनित्यंमद्धितमुत्तमं ॥ कामंयुद्ध्यपरस्यार्थेवरमेतंवृणोम्यहं ॥ ८४ ॥ शल्यउवाच किमत्रब्रूहिसाह्यंतेकरोमिनृपसत्तम ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब
द्धोरम्यर्थेनकौरवैः ॥ ८५ ॥ युधिष्ठिरउवाच सएवमेवरःशल्यउद्योगेयस्त्वयाकृतः ॥ सूतपुत्रस्यसंग्रामेकार्यस्तेजोवधस्त्वया ॥ ८६ ॥ शल्यउवाच
संपत्स्यत्येषतेकामःकुंतीपुत्रयथेप्सितं ॥ गच्छयुध्यस्वविश्रब्धःप्रतिजानेवचस्तव ॥ ८७ ॥ संजयउवाच अनुमान्याथकौंतेयोमातुलंमद्रकेश्वरं ॥ निर्जगा
ममहासैन्याद्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ८८ ॥ वासुदेवस्तुराधेयमाहवेभिजगामवै ॥ ततएनमुवाचेदंपांडवार्थेगदाग्रजः ॥ ८९ ॥ श्रुतंमेकर्णभीष्मस्यद्वेषात्किलन
योत्स्यसे ॥ अस्मान्वरयराधेययावद्भीष्मोनहन्यते ॥ ९० ॥ हतेतुभीष्मेराधेयपुनरेष्यसिसंयुगं ॥ धार्तराष्ट्रस्यसाहाय्यंयदिपश्यसिचेत्समं ॥ ९१ ॥ कर्णउवाच
नविप्रियंकरिष्यामिधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ त्यक्तप्राणंहिमांविद्धिदुर्योधनहितैषिणं ॥ ९२ ॥ संजयउवाच तच्छ्रुत्वावचनंकृष्णःसंन्यवर्ततभारत ॥ युधि
ष्ठिरपुरोगैश्चपांडवैःसहसंगतः ॥ ९३ ॥ अथसैन्यस्यमध्येतुप्राक्रोशत्पांडवाग्रजः ॥ योस्मान्वृणोतितमहंवरयेसाह्यकारणात् ॥ ९४ ॥ अथतान्समभिप्रेक्ष्ययु
युत्सुरिदमब्रवीत् ॥ प्रीतात्माधर्मराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ९५ ॥ अहंयोत्स्यामिभवतःसंयुगेधृतराष्ट्रजान् ॥ युष्मदर्थंमहाराजयदिमांवृणुषेऽनघ ॥ ९६ ॥ यु
धिष्ठिरउवाच एह्येहिसर्वेयोत्स्यामस्तवभ्रातॄनपंडितान् ॥ युयुत्सोवासुदेवश्चवयंचब्रूमसर्वशः ॥ ९७ ॥ वृणोमित्वांमहाबाहोयुध्यस्वममकारणात् ॥ त्व
यिपिंडश्चतंतुश्चधृतराष्ट्रस्यदृश्यते ॥ ९८ ॥ भजस्वास्मान्राजपुत्रभजमानान्महाद्युते ॥ नभविष्यतिदुर्बुद्धिर्धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ ९९ ॥ संजयउवाच त
तोयुयुत्सुःकौरव्यान्परित्यज्यसुतांस्तव ॥ जगामपांडुपुत्राणांसेनांविश्राव्यदुंदुभिं ॥ १०० ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासंप्रहृष्टःसहानुजः ॥ जग्राहकवचंभूयोदी
प्तिमत्कनकोज्ज्वलं ॥ १०१ ॥ प्रत्यपद्यंततेसर्वेस्वरथान्पुरुषर्षभाः ॥ ततोव्यूहंयथापूर्वंप्रत्यव्यूहंततेपुनः ॥ १०२ ॥

त्सवेतिशेषः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तंतुःसंततिः पिंडःपितृयज्ञः अन्येसर्वेमरिष्यंतीतिभावः ॥ ९८ ॥ भजस्वेति अभजमानःसर्वोपिधृतराष्ट्रपुत्रोनभविष्यति मरिष्यतीत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

पुष्करान्दीर्घकाहलान् एकपुष्करानितिपाठेमुरजान् ॥ १०३ ॥ ४ ॥ गौरवंमान्यत्वं ॥ ५ ॥ सौहृदंमैत्रीं कृपांस्नेहं दयांपरदुःखप्रहाणेच्छां ॥ ६ ॥ कीर्तिमतांपांडवानांस्तुतिसंहितावाचइतिसंबंधः
॥ ७ ॥ आर्याःकुलीनाः वृत्तंचरितं मदप्रमदपीडादेर्वाग्भंगगद्गदंविदुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमि

अवादयन्दुंदुभींश्चशतशश्चैवपुष्करान् ॥ सिंहनादांश्चविविधान्विनेदुःपुरुषर्षभाः ॥ १०३ ॥ रथस्थान्पुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ धृष्टद्युम्नादयः
सर्वेपुनर्जहृषिरेतदा ॥ १०४ ॥ गौरवंपांडुपुत्राणांमान्यान्मानयतांचतान् ॥ दृष्ट्वामहीक्षितस्तत्रपूजयांचक्रिरेभृशं ॥ १०५ ॥ सौहृदंचकृपांचैवप्राप्तकालंमहा
त्मनां ॥ दयांचज्ञातिषुपरांकथयांचक्रिरेनृपाः ॥ १०६ ॥ साधुसाध्वितिसर्वत्रनिश्चेरुःस्तुतिसंहिताः ॥ वाचःपुण्याःकीर्त्तिमतांमनोहृदयहर्षणाः ॥ १०७ ॥ म्ले
च्छाश्चार्याश्चयेतत्रददृशुःशुश्रुवुस्तथा ॥ वृत्तंतत्पांडुपुत्राणांरुरुदुस्तेसगद्गदाः ॥ १०८ ॥ ततोजघ्नुर्महाभेरीःशतशश्चसहस्रशः ॥ शंखांश्चगोक्षीरनिभान्दध्मु
र्हृष्टामनस्विनः ॥ १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मादिसंमाननेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
धृतराष्ट्रउवाच एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रकुरवःपांडवानुकिं ॥ १ ॥ संजयउवाच भ्रातृभिःसहितोराजन्पुत्रोदुःशासन
स्तव ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ २ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेभीमसेनपुरोगमाः ॥ भीष्मेणयुद्धमिच्छंतःप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःकिलकिला
शब्दाःक्रकचागोविषाणिकाः ॥ भेरीमृदंगमुरजाहयकुंजरनिःस्वनाः ॥ ४ ॥ उभयोःसेनयोर्त्यासंस्ततस्तेऽस्मान्समाद्रवन् ॥ वयंतान्प्रतिनर्दंतस्तदासीत्तुमुलंम
हत् ॥ ५ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेसमागमेपांडवधार्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ॥ ६ ॥ नरेंद्रनागाश्वरथाकुला
नामभ्यागतानामशिवेमुहूर्त्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणां ॥ ७ ॥ तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ भीमसेनोमहाबाहुः
प्राणदद्गोवृषोयथा ॥ ८ ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवारणानांचबृंहितं ॥ सिंहनादंचसैन्यानांभीमसेनरवोऽभ्यभूत् ॥ ९ ॥ हयानांहेषमाणानामनीकेषुसहस्रशः ॥ स
र्वानभ्यभवच्छब्दान्भीमस्यनदतःस्वनः ॥ १० ॥ तंश्रुत्वानिनदंतस्यसैन्यास्तववितत्रसुः ॥ जीमूतस्येवनदतःशक्राशनिसमस्वनं ॥ ११ ॥

ति एवंव्यूढेष्वित्यादेर्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रममित्यंतस्यसर्वातिशायीभीष्मस्यपराक्रमइतितात्पर्यार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःसिंहनादाः मृदंगाःमर्दलाः मुरजाःक्षुद्रमर्दलाः ॥ ४ ॥ समाद्रवन्अन्योन्यंसंगता
अभूवन् ॥ ५ ॥ महान्समुच्छ्रयःसंप्रहारोयत्र ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः ॥ ८ ॥ अभ्यभूत्अभिभूतवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ सैन्याःसेनामुख्याः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ नादयन्नादंकुर्वन् ॥ १३ ॥ सोदर्याःराजानुजाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्मुक्ताःमुक्तकंचुकाश्चाशीविषाउपमायेषांतान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भीमाःभयंकराःज्यानांतलानांचनिः स्वनाःयैतैः ॥ २० ॥ लाघवंक्षिप्रहस्ततां निमित्तंलक्ष्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ भीमंभयंकरं ॥ २३ ॥ जातसंरंभाश्चिरसंभृतकोपाः कृतागसःकृतापराधाः भीमोपिबाल्येधार्तराष्ट्रान्मर्दयन्कृतापराधोस्तीत्यु

वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ शब्देनतस्यवीरस्यसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ १२ ॥ दर्शयन्घोरमात्मानंमहाभ्रमिवनादयन् ॥ विभीषयंस्तवसुतान्भीमसेनःसमभ्ययात् ॥ १३ ॥ तमायांतंमहेष्वासंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ छादयंतःशरव्रातैर्मेघाइवदिवाकरं ॥ १४ ॥ दुर्योधनश्चपुत्रस्तेदुर्मुखोदुःसहःशलः ॥ दुःशासनश्चातिरथस्तथादुर्मर्षणोनृपः ॥ १५ ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःसौमदत्तिश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ महाचापानिधुन्वंतोमेघाइवसविद्युतः ॥ आददानाश्चनाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ १७ ॥ अथतेद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्प्रतिययुरर्दयंतःशितैःशरैः ॥ वज्रैरिवमहावेगैःशिखराणिधराभृतां ॥ १९ ॥ तस्मिन्प्रथमसंग्रामेभीमज्यातलनिःस्वने ॥ तावकानांपरेषांचनासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ २० ॥ लाघवंद्रोणशिष्याणामपश्यंभरतर्षभ ॥ निमित्तवेधिनांचैवशरानुत्सृजतांभृशं ॥ २१ ॥ नोपशाम्यतिनिर्घोषोधनुषांकूजतांतथा ॥ विनिश्चेरुःशरादीप्ताज्योतींषीवनभस्तलात् ॥ २२ ॥ सर्वेत्वन्येमहीपालाःप्रेक्षकाइवभारत ॥ ददृशुर्दर्शनीयंतंभीमंज्ञातिसमागमं ॥ २३ ॥ ततस्तेजातसंरंभाःपरस्परकृतागसः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्व्यायच्छंतमहारथाः ॥ २४ ॥ कुरुपांडवसेनेतेहस्त्यश्वरथसंकुले ॥ शुशुभातेरणेऽतीवपटेचित्रार्पितेइव ॥ २५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥ सहसैन्याःसमापेतुःपुत्रस्यतवशासनात् ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरेणचादिष्टाःपार्थिवास्तेसहस्रशः ॥ विनदंतःसमापेतुःपुत्रस्यतववाहिनीं ॥ २७ ॥ उभयोःसेनयोस्तीव्रःसैन्यानांससमागमः ॥ अंतर्धीयतचादित्यःसैन्येनरजसावृतः ॥ २८ ॥ प्रयुद्धानांप्रभग्नानांपुनरावर्तिनामपि ॥ नात्रस्वेषांपरेषांवाविशेषःसमदृश्यत ॥ २९ ॥ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ अतिसर्वाण्यनीकानिपिताते‌ऽभिव्यरोचत ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवध० युद्धारंभेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

क्तंपरस्परेति व्यायच्छंतव्यायामंचक्रुः ॥ २४ ॥ पटेइतिसमम्यंतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अंतर्धीयतअंतर्हितः अडभावआर्षः सैन्येनसेनाभवेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ अतिअतिक्रम्य ॥ ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

पूर्वाह्णेइति तस्याह्नःपूर्वाह्णेपूर्वभागे ॥ १ ॥ संजयानांपंचालभेदानां ॥ २ ॥ तलंज्याघातवारणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ तोत्रंगजदमनंवेणुकाख्यंवेणुबुध्नसमाकारं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रणमूर्धनिरणांगने ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ महेष्वासःमहानिष्वासोधनुर्यस्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ आनर्च्छतुःपीडितवंतौ तक्षमाणौतनूकुर्वाणौ ॥ १३ ॥ पुष्पैःशबलौविचित्रौ किंशुकौपलाशौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शिताभ्यांतीक्ष्णाभ्यां

संजयउवाच पूर्वाह्णेतस्यरौद्रस्ययुद्धमह्नोविशांपते॥ प्रावर्ततमहाघोरंराज्ञांदेहावकर्तनं॥ १ ॥ कुरूणांसृंजयानांचजिगीषूणांपरस्परं ॥ सिंहानामिवसंह्रादोदिवमुर्वींचनादयन्॥ २॥ आसीत्किलकिलाशब्दस्तलशंखरवैःसह ॥ जज्ञिरेसिंहनादाश्चशूराणांप्रतिगर्जतां ॥ ३॥ तलत्राभिहताश्चैवज्याशब्दाभरतर्षभ ॥ पत्तीनांपादशब्दश्चवाजिनांचमहास्वनः॥ ४ ॥ तोत्रांकुशनिपातश्चआयुधानांचनिःस्वनः ॥ घंटाशब्दश्चनागानामन्योन्यमभिधावतां॥ ५॥ तस्मिन्समुदितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे॥ बभूवरथनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोपमः॥ ६॥ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः॥ ॥ ७॥ अथशांतनवोराजन्नभ्यधावद्धनंजयं॥ प्रगृह्यकार्मुकंघोरंकालदंडोपमंरणे॥ ८॥ अर्जुनोपिधनुर्गृह्यगांडीवंलोकविश्रुतं ॥ अभ्यधावततेजस्वीगांगेयंरणमूर्धनि॥ ९ ॥ तावुभौकुरुशार्दूलौपरस्परवधैषिणौ॥ गांगेयस्तुरणेपार्थंविध्वानाकंपयद्बली ॥ १० ॥ तथैवपांडवोराजन्भीष्मंनाकंपयद्युधि ॥ सात्यकिस्तुमहेष्वासःकृतवर्माणमभ्ययात्॥ ११ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं॥ सात्यकिःकृतवर्माणंकृतवर्माचसात्यकिं॥ १२ ॥ आनर्च्छतुःशरैर्घोरैस्तक्षमाणौपरस्परं॥ तौशराचितसर्वांगौशुशुभातेमहाबलौ॥ १३॥ वसंतेपुष्पशबलौपुष्पिताविवकिंशुकौ॥ अभिमन्युर्महेष्वासंबृहद्बलमयोधयत् ॥ १४॥ ततःकोसलराजासावभिमन्योर्विशांपते॥ ध्वजंचिच्छेदसमरेसारथिंचव्यपातयत्॥ १५॥ सौभद्रस्तुततःक्रुद्धःपातितेरथसारथौ ॥ बृहद्बलंमहाराजविव्याधनवभिःशरैः॥ १६॥ अथापराभ्यांभल्लाभ्यांशिताभ्यामरिमर्दनः॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदपार्ष्णिमेकेनसारथिं॥ १७॥ अन्योन्यंचशरैःक्रुद्धौततक्षातेपरस्परं॥ मानिनंसमरेदृप्तंकृतवैरंमहारथं॥१८॥ भीमसेनस्तवसुतंदुर्योधनमयोधयत्॥ तावुभौनरशार्दूलौकुरुमुख्यौमहाबलौ॥१९॥ अन्योन्यंशरवर्षाभ्यांववृषातेरणाजिरे॥ तौवीक्ष्यतुमहात्मानौकृतिनौचित्रयोधिनौ॥२०॥ विस्मयःसर्वभूतानांसमपद्यतभारत॥ दुःशासनस्तुनकुलंप्रत्युद्यायमहाबलं॥२१॥ अविध्यन्निशितैर्बाणैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः॥ तस्यमाद्रीसुतःकेतुंसशरंचशरासनं॥ २२॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैःप्रहसन्निवभारत॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥२३॥

ध्वजंचिच्छेदेत्यन्वयः ॥ एकेनपार्ष्णिपृष्ठगोपंएकेनसारथिमितिच ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृतिनौयुद्धकुशलौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ क्षुद्रकाणां बाणविशेषाणां ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परासुकरणंमारणसाधनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रभसंसत्वरं ॥ ३५ ॥ वीरःशंखः जत्रुदेशेअंससंधौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धृष्टकेतुःशिशुपा

पुत्रस्तुतवदुर्धर्षोनकुलस्यमहाहवे ॥ तुरंगांश्चिच्छिदेबाणैर्ध्वजंचैवाभ्यपातयत् ॥ २४ ॥ दुर्मुखःसहदेवंचप्रत्युद्यायमहाबलं ॥ विव्याधशरवर्षेणयतमानंमहाहवे ॥ २५ ॥ सहदेवस्ततोवीरोदुर्मुखस्यमहारणे ॥ शरेणभृशतीक्ष्णेनपातयामाससारथिं ॥ २६ ॥ तावन्योन्यंसमासाद्यसमरेयुद्धदुर्मदौ ॥ त्रासयेतांशरैर्घोरैः कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरःस्वयंराजामद्रराजानमभ्ययात् ॥ तस्यमद्राधिपश्चापंद्विधाचिच्छेदमारिष ॥ २८ ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अन्यत्कार्मुकमादायवेगवद्बलवत्तरं ॥ २९ ॥ ततोमद्रेश्वरंराजाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छादयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३० ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणमभ्यद्रवतभारत ॥ तस्यद्रोणःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढं ॥ ३१ ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेपांचाल्यस्यतुकार्मुकं ॥ शरंचैवमहाघोरंकालदंडमिवापरं ॥ ३२ ॥ प्रेषयामाससमरेसोस्यकायेन्यमज्जत ॥ अथान्यद्धनुरादायसायकांश्चचतुर्दश ॥ ३३ ॥ द्रोणंद्रुपदपुत्रस्तुप्रतिविव्याधसंयुगे ॥ तावन्योन्यंसुसंक्रुद्धौचक्रतुःसुभृशंरणं ॥ ३४ ॥ सौमदत्तिरणेशंखोरभसंरभसोयुधि ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ तस्यवैदक्षिणंवीरोनिर्बिभेदरणेभुजं ॥ सौमदत्तिस्तथाशंखंजत्रुदेशेसमाहनत् ॥ ३६ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंविशांपते ॥ दृप्तयोःसमरेपूर्वंवृत्रवासवयोरिव ॥ ३७ ॥ बाह्लीकंतुरणेक्रुद्धंक्रुद्धरूपोविशांपते ॥ अभ्यद्रवदमेयात्माधृष्टकेतुर्महारथः ॥ ३८ ॥ बाह्लीकस्तुरणेराजन्धृष्टकेतुममर्षणः ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छत्सिंहनादमथानदत् ॥ ३९ ॥ चेदिराजस्तुसंक्रुद्धोबाह्लीकंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ४० ॥ तौतत्रसमरेक्रुद्धौनर्दंतौचपुनःपुनः ॥ समीयतुःसुसंक्रुद्धावंगारकबुधाविव ॥ ४१ ॥ राक्षसंरौद्रकर्माणंक्रूरकर्माघटोत्कचः ॥ अलंबुषंप्रत्युदियाद्बलंशक्रइवाहवे ॥ ४२ ॥ घटोत्कचस्ततःक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलं ॥ नवत्यासायकैस्तीक्ष्णैर्दारयामासभारत ॥ ४३ ॥ अलंबुषस्तुसमरेभैमसेनिंमहाबलं ॥ बहुधादारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४४ ॥ व्यभ्राजेतांततस्तौतुसंयुगेशरविक्षतौ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलशक्रौमहाबलौ ॥ ४५ ॥ शिखंडीसमरेराजन्द्रौणिमभ्युद्ययौबली ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धःशिखंडिनमुपस्थितं ॥ ४६ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनभृशंविध्वात्यकंपयत् ॥ शिखंड्यपिततोराजन्द्रोणपुत्रमताडयत् ॥ ४७ ॥

लस्तुनः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समीयतुःअन्योन्यस्पर्धयासंमिलितौ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ संन्नतपर्वभिःअलक्षितपर्वभिः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सुपीतेनसुष्टुपायितेन तीक्ष्णेनसूक्ष्मधारेण यतोनिशितेन [illegible] ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तुभ्यंतव सुतसो

सायकेनसुपीतेनतीक्ष्णेननिशितेनच ॥ [illegible] शूरंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अभ्ययात्[illegible]गजंस्ततोयुद्ध
मवर्तत ॥४९॥ विराटोभगदत्तंतुशरवर्षे[illegible]भगदत्तस्ततस्तूर्णंविराटंपृथिवीपतिं ॥ [illegible]
घःसूर्यमिवोदितं ॥ ५१ ॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयंकृपःशारद्वतायया ॥ तंकृपःशरवर्षेणछादयामासभारत ॥ ५२ ॥ गौतमंकैकयःक्रुद्धःशरव[illegible]
न्योन्यंहयान्हत्वाधनुश्छित्वाचभारत ॥ ५३ ॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंसुदारुणं ॥ ५४ ॥ द्रुपद[illegible]
जयद्रथं ॥ अभ्युद्ययौहृष्टरूपोहृष्टरूपंपरंतपः ॥ ५५ ॥ ततःसैंधवकोराजाद्रुपदंविशिखैस्त्रिभिः ॥ताडयामाससमरे[illegible]यत ॥५[illegible]
घोररूपंसुदारुणं ॥ ईक्षणप्रीतिजननंशुक्रांगारकयोरिव ॥ ५७॥ विकर्णस्तुसुतस्तुभ्यंसुतसोमंमहाबलं ॥ [illegible] नोयु[illegible]
र्णःसुतसोमंतुविध्वानाकंपयच्छरैः॥ सुतसोमोविकर्णंचतदद्भुतमिवाभवत् ॥५९॥ सुशर्माणंनरव्याघ्रश्चेकि[illegible]य[illegible]प
राक्रमी ॥ ६० ॥ सुशर्मातुमहाराजचेकितानंमहारथं ॥ महताशरवर्षेणवारयामाससंयुगे ॥६१॥ चेकितानोपि[illegible]भिषु
भिर्महामेघइवाचलं ॥ ६२॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुपराक्रांतंपराक्रमी ॥ अभ्यद्रवतराजेंद्रमत्तःसिंहइवद्विपं ॥६३॥ [illegible]ः॥
व्यदारयतसंग्रामेमघवानिवदानवं ॥ ६४ ॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुप्रतिविध्यंतमाहवे ॥ व्यदारयन्महाप्राज्ञःशरैःसन[illegible]भः ॥ ६[illegible]कां
बोजानांमहारथं ॥ श्रुतकर्मापराक्रांतमभ्यद्रवतसंयुगे ॥ ६६ ॥ सुदक्षिणस्तुसमरेसाहदेवंमहारथं ॥ विध्वानाकंपयत्तंवैमैनाकमिवपर्वतं ॥ ६७॥ श्रुतकर्मात
तःक्रुद्धःकांबोजानांमहारथं ॥ शरैर्बहुभिरानर्छदारयन्निवसर्वशः ॥ ६८ ॥ इरावानथसंक्रुद्धःश्रुतायुषमरिंदमं ॥ प्रत्युद्ययौरणेयत्तोयत्तरूपंपरंतपः ॥ ६९ ॥
आर्जुनिस्तस्यसमरेहयान्हत्वामहारथः ॥ ननादबलवान्नादंतत्सैन्यंप्रत्यपूरयत् ॥७०॥ श्रुतायुस्तुततःक्रुद्धःफाल्गुनेःसमरेहयान् ॥ निजघानगदाग्रेणततोयु
द्धमवर्तत ॥ ७१ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकुंतिभोजंमहारथं ॥ ससेनंससुतंवीरंसंससज्जतुराहवे ॥ ७२ ॥

कंबोजसेनि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चेकितानोयादवः ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥ इरावानर्जुनपुत्रः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ गदाग्रेणगदामुखेन ॥ ७१ ॥ संससज्जतुःसंसक्तावभूतां ॥७२॥

तयोर्द्वंद्वयोः ॥ ७३ ॥ तेएवद्वंद्वेद्वाभ्यामाह अनुविंदइति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ द्वंद्वंद्वयोर्द्वयोर्युद्धं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विपरीतंअतीतक्रमं ॥ ८६ ॥
॥ ८७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति निर्मर्यादंअपेत

तत्राद्भुतमपश्यामतयोर्घोरंपराक्रमं ॥ अयुध्येतांस्थिरौभूत्वामहत्यासेनयासह ॥ ७३ ॥ अनुविंदस्तुगदयाकुंतिभोजमताडयत् ॥ कुंतिभोजश्चतंतूर्णंशरव्रातै
रवाकिरत् ॥ ७४ ॥ कुंतिभोजसुतश्चापिविंदंविव्याधसायकैः ॥ सचतंप्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७५ ॥ केकयाभ्रातरःपंचगांधारान्पंचमारिष ॥ ससै
न्यास्तेससैन्यांश्चयोधयामासुराहवे ॥ ७६ ॥ वीरबाहुश्चतेपुत्रोवैराटिंरथसत्तमं ॥ उत्तरंयोधयामासविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ७७ ॥ उत्तरश्चापितंवीरंविव्याध
निशितैःशरैः ॥ चेदिराट्समरेराजन्नुलूकंसमभिद्रवत् ॥ ७८ ॥ तथैवशरवर्षेणउलूकंसमविध्यत ॥ उलूकश्चापितंबाणैर्निशितैर्लोमवाहिभिः ॥ ७९ ॥ तयोर्युद्धं
समभवद्घोररूपंविशांपते ॥ दारयेतांसुसंक्रुद्धावन्योन्यमपराजितौ ॥ ८० ॥ एवंद्वंद्वसहस्राणिरथवारणवाजिनां ॥ पदातीनांचसमरेतवतेषांचसंकुले ॥ ८१ ॥
मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ८२ ॥ गजोगजेनसमरेरथिनंचरथीययौ ॥ अश्वोश्वंसमभिप्रायात्पदातिश्चपदा
तिनं ॥ ८३ ॥ ततोयुद्धंसुदुर्धर्षंव्याकुलंसमपद्यत ॥ शूराणांसमरेतत्रसमासाद्येतरेतरं ॥ ८४ ॥ तत्रदेवर्षयःसिद्धाश्चारणाश्चसमागताः ॥ प्रैक्षंततद्रणंघोरंदेवा
सुरसमंभुवि ॥ ८५ ॥ ततोदंतिसहस्राणिरथानांचापिमारिष ॥ अश्वौघाःपुरुषौघाश्चविपरीतंसमाययुः ॥ ८६ ॥ तत्रतत्रप्रदृश्यंतेरथवारणपत्तयः ॥ सादिनश्चन
रव्याघ्रयुध्यमानामुहुर्मुहुः ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० द्वंद्वयुद्धेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ' राजन्शतसहस्राणितत्रतत्रपदातिनां ॥ निर्मर्यादंप्रयुद्धानितत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ १ ॥ नपुत्रःपितरंजज्ञेपितावापुत्रमौरसं ॥ नभ्राताभ्रातरं
तत्रस्वस्रीयंनचमातुलः ॥ २ ॥ नमातुलंचस्वस्रीयोनसखायंसखातथा ॥ आविष्टाइवयुध्यंतेपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३ ॥ रथानीकंनरव्याघ्राःकेचिदभ्यपतन्र
थैः ॥ अभज्यंतयुगैरेवयुगानिभरतर्षभ ॥ ४ ॥ रथेषाश्चरथेषाभिःकूबरारथकूबरैः ॥ संगतैःसहिताःकेचित्परस्परजिघांसवः ॥ ५ ॥

व्यवहारं प्रयुद्धानियुद्धंकृतवंति ॥ १ ॥ जज्ञेज्ञातवान् तत्रकाले स्वस्रीयोभागिनेयः ॥ २ ॥ आविष्टाइवभूतादिनागृहीताइव ॥ ३ ॥ युगानिअश्वस्कंधार्पितानिदारूणि ॥ ४ ॥ रथेषारथदंडः कूबरोयु
गकीलः संगतैःसंमुखागतैः सहितामिलिताः ॥ ५ ॥

संनिपत्यमिलित्वा प्रभिन्नाश्चोतन्मदाः ॥ ६ ॥ विषाणैर्दंतैः तोरणानिचतुस्तंभमंडपाकारस्यगजपल्याणस्यअंबारीतिभाषयाप्रसिद्धस्य द्वाराणिपताकाश्वतचैवस्तंभशेखरस्थाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिनीताः सुशिक्षिताः अप्रभिन्नाःअनुद्भिन्नमदाः संमुखाभिमुखाःअन्योन्यसंमुखाइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणीताःप्रयुक्ताः ऋष्टयोहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्याटव्यांकर्कांडीतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडाभल्लाः नाराचामहाशल्याविस्तीर्णफलकाःशराः ॥११॥१२॥ परश्वधैःकुठारैः ॥१३॥ भिंदिपालैःपरशवैःमहाराष्ट्राणांगोफणइतिप्रसिद्धैः परिघैर्दंडैः निस्त्रिंशैःखड्गैः ॥१४॥ द्रवमाणाधावंतः ॥१५॥ १६ ॥अवक्षिप्ताव

नशेकुश्चलितुंकेचित्सन्निपत्यरथारथैः ॥ प्रभिन्नास्तुमहाकायाःसन्निपत्यगजागजैः ॥ ६॥ बहुधादारयन्क्रुद्धाविषाणैरितरेतरं ॥ सतोरणपताकैश्चवारणाववारणैः ॥ ७॥ अभिसृत्यमहाराजवेगवद्भिर्महागजैः ॥ दंतैरभिहतास्तत्रचुक्रुशुःपरमातुराः ॥ ८॥ अभिनीताश्चशिक्षाभिस्तोत्रांकुशसमाहताः ॥ अप्रभिन्नाःप्रभिन्नानांसंमुखाभिमुखाययुः ॥ ९॥ प्रभिन्नैरपिसंसक्ताःकेचित्तत्रमहागजाः ॥ क्रौंचवन्निनदंकृत्वादुद्रुवुःसर्वतोदिशं ॥ १०॥ सम्यक्प्रणीतानागाश्चप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ऋष्टितोमरनाराचैर्निर्विद्धावरवारणाः ॥ ११॥ प्रणेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ॥ प्राद्रवंतदिशःकेचिन्नदंतोभैरवान्रवान् ॥ १२॥ गजानांपादरक्षास्तुव्यूढोरस्काःप्रहारिणः ॥ ऋष्टिभिश्चधनुर्भिश्चविमलैश्चपरश्वधैः ॥ १३॥ गदाभिर्मुसलैश्चैवभिंदिपालैःसतोमरैः ॥ आयसैःपरिघैश्चैवनिस्त्रिंशैर्विमलैःशितैः ॥ १४ ॥ प्रगृहीतैःसुसंरब्धाद्रवमाणास्ततस्ततः ॥ व्यदृश्यंतमहाराजपरस्परजिघांसवः ॥ १५ ॥ राजमानाश्चनिस्त्रिंशाःसंसिक्तानरशोणितैः ॥ प्रत्यदृश्यंतशूराणामन्योन्यमभिधावतां ॥ १६॥ अवक्षिप्तावधूतानामसीनांवीरबाहुभिः ॥ संजज्ञेतुमुलःशब्दःपततांपरमर्मसु ॥ १७॥ गदामुसलरुग्णानांभिन्नानांचवरासिभिः ॥ दंतिदंतावभिन्नानांमृदितानांचदंतिभिः ॥ १८॥ तत्रतत्रनरौघाणांक्रोशतामितरेतरं ॥ शुश्रुवुर्दारुणावाचःप्रेतानामिवभारत ॥ १९॥ हयैरपिहयारोहाश्चामरापीडधारिभिः ॥ हंसैरिवमहावेगैरन्योन्यमभिविद्रुताः ॥ २० ॥ तैर्विमुक्तामहाप्रासाजांबूनदविभूषणाः ॥ आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः ॥ २१ ॥ अश्वैरग्र्यजवैःकेचिदाप्लुत्यमहतोरथान् ॥ शिरांस्याददिरेवीरारथिनामश्वसादिनः ॥ २२॥ बहूनपिहयारोहान्भल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ रथीजघानसंप्राप्यबाणगोचरमागतान् ॥ २३ ॥ नवमेघप्रतीकाशाश्चाक्षिप्यतुरगान्गजाः ॥ पादैरेवविमृद्नंतिमत्ताःकनकभूषणाः ॥ २४॥

धूतानांअधोमुखंपातितानांपरेषांमर्मसुपततामसीनामितिसंबंधः ॥१७॥ रुग्णस्तीव्राघातार्तःभिन्नोनिकृत्तांगःअवभिन्नःक्षतांगः ॥१८॥ प्रेतानांनारकाणां ॥१९॥ हयैःकरणभूतैः चामरापीडाश्चामरकलापास्तद्धारिभिः अतएवहंसैरिव अभिविद्रुताःसंमुखमुपागताः ॥२०॥ प्रासाहस्तक्षेप्याभल्लाःसैंतीतिप्रसिद्धाः कुंताइत्यपरे आशुगाःशीघ्रगाः ॥२१॥ अग्र्यजवैरुत्तमवेगैः ॥२२॥ भल्लैर्दीर्घफलैर्बाणैः ॥२३॥२४॥

॥२५॥ सहसाबलेन अतर्कितंवा सतिविद्यमाने ॥२६॥ अभिचक्रमुःअभितोबभ्रमुः ॥२७॥ पुंस्त्वाद्वीर्यवत्त्वात् अतिमदत्वादुद्भिन्नमदत्वात् ॥२८॥ प्रतिमानेषुललाटेषु गात्रेषुअंगेषु वारणानभिगजानामभितः षष्ठ्यर्थेद्वितीया आशुगाबाणाः अश्वारोहादिभिःप्रक्षिप्ताइतिशेषः ॥ २९ ॥ शक्त्यःशक्तयःकृत्स्नालोहदंडास्तएवमहोल्काप्रतिमाइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३० ॥ द्वीपीचित्रव्याघ्रः॥३१॥ विकोशैःप्रयोगकाले अभीतस्याभिमुख्येनसर्पणंस्यादभिप्लुतं तदेवस्यादभिकुद्धमोष्ठदंशादिसंयुतं वामपक्षाश्रितंयानमेकपार्श्वावदारितं ॥ ३२ ॥ चर्मप्रहारवारणंढालइतिप्रसिद्धंभाषायां आक्षिप्याकृष्य ॥ ३३ ॥ सर्वश

पात्यमानेषुकुंभेषुपार्श्वेष्वपिचवारणाः॥ प्रासैर्विनिहताःकेचिद्विनेदुःपरमातुराः ॥ २५॥ साश्वारोहान्हयान्कांश्चिदुन्मथ्यवरवारणाः॥ सहसाचिक्षिपुस्तत्र संकुलेभैरवेसति॥ २६॥ साश्वारोहान्विषाणाग्रैरुत्क्षिप्यतुरगान्गजाः ॥ रथौघानभिमृद्नंतःसध्वजानभिचक्रमुः ॥ २७॥ पुंस्त्वादतिमदत्वाच्चकेचित्तत्रमहागजाः॥ साश्वारोहान्हयान्जघ्नुःकरैःसचरणैस्तथा॥ २८॥ अश्वारोहैश्वसमरेहस्तिसादिभिरेवच॥ प्रतिमानेषुगात्रेषुपार्श्वेष्वभिचवारणान्॥ आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः॥ २९॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलोहानिकवचानिच॥ निपेतुर्विमलाःशक्त्योवीरबाहुभिरर्पिताः ॥ ३०॥ महोल्काप्रतिमाघोरास्तत्रतत्रविशांपते॥ द्वीपिचर्मावनद्धैश्वव्याघ्रचर्मच्छदैरपि॥ ३१॥ विकोशैर्विमलैःखड्गैरभिजघ्नुःपरान्रणे॥ अभिप्लुतमभिक्रुद्धमेकपार्श्वावदारितं॥ ३२॥ विदर्शयंतःसंपेतुःखड्गचर्मपरश्वधैः॥ केचिदाक्षिप्यकरिणःसाश्वानपिरथान्करैः ॥ ३३॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ शंकुभिर्दारिताःकेचित्संभिन्नाश्वपरश्वधैः॥ ३४॥ हस्तिभिर्मर्दिताःकेचित्क्षुण्णाश्चान्येतुरंगमैः ॥ रथनेमिनिकृत्ताश्चनिकृत्ताश्वपरश्वधैः॥ ३५॥ व्याक्रोशंतनराराजंस्तत्रतत्रस्मबांधवान्॥ पुत्रानन्येपितॄनन्येभ्रातॄंश्वसहबंधुभिः॥ ३६॥ मातुलान्भागिनेयांश्वपरानपिचसंयुगे॥ विकीर्णांत्राःसुबहवोभग्नसक्थाश्वभारत ॥ ३७॥ बाहुभिश्वापरेछिन्नैःपार्श्वेषुचविदारिताः॥ क्रंदंतःसमदृश्यंततृषिताजीवितेप्सवः ॥ ३८॥ तृषापरिगताःकेचिदल्पसत्वाविशांपते ॥ भूमौनिपतिताःसंख्येमृगयांचक्रिरेजलं॥ ३९॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःक्लिश्यमानाश्वभारत॥ व्यनिंदन्भृशमात्मानंतवपुत्रांश्वसंगतान्॥ ४०॥ अपरेक्षत्रियाःशूराःकृतवैराःपरस्परं॥ नैवशस्त्रंविमुंचंतिनैवक्रंदंतिमारिष॥ ४१॥ तर्जयंतिचसंहृष्टास्तत्रतत्रपरस्परं॥ आदश्यदशनैश्वापिक्रोधात्स्वरदनच्छदं॥ ४२॥

ब्दगाःसर्वेषामाक्षेप्तॄणांशब्दमनुगच्छंतितेतथा शंकुभिःकीलैःकंटकदंडादिगतैः ॥ ३४ ॥ ३५॥ व्याक्रोशंतव्याक्रोशंकृतवंतः बंधुभिःसखिभिः ॥ ३६ ॥ भग्नसक्थाभग्नोरवः ॥३७॥३८॥ तृषापिपासया अल्पसत्वाधैर्यवर्जिताः मृगयांचक्रिरेयाचंते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रदनच्छदमोष्ठं ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ निष्कूजानिःशब्दाः रथमन्यस्यगंतुंप्रार्थयानामध्येमार्गेनिपतिताइतियोज्यं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥४९ ॥ केतुनेतिसार्धः अत्रचंद्रकेत्वोर्मेरुरथभीष्मयोश्चोपमोपमेयभावः भीष्म
स्यरुक्मरथत्वात् ॥ ५० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतेति गतोतीतःपूर्वाण्ह

भृकुटीकुटिलैर्वक्रैःप्रेक्षंतिचपरस्परं ॥ अपरेक्लिश्यमानास्तुशरार्ताव्रणपीडिताः ॥ ४३ ॥ निष्कूजाःसमपद्यंतदृढसत्वामहाबलाः ॥ अन्येचविरथाःशूरारथमन्य
स्यसंयुगे ॥ ४४ ॥ प्रार्थयानांनिपतिताःसंक्षुण्णावरवारणैः ॥ अशोभंतमहाराजसपुष्पाइवकिंशुकाः ॥ ४५ ॥ संबभूवुरनीकेषुबहवोभैरवस्वनाः ॥ वर्तमानेम
हाभीमेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ ४६ ॥ निजघानपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंरणे ॥ स्वस्रीयोमातुलंचापिस्वस्रीयंचापिमातुलः ॥ ४७ ॥ सखासखायंचतथासंबंधीबांधवं
तथा ॥ एवंयुयुधिरेतत्रकुरवःपांडवैःसह ॥ ४८ ॥ वर्त्तमानेतथातस्मिन्निर्मर्यादेभयानके ॥ भीष्ममासाद्यपार्थानांवाहिनीसमकंपत ॥ ४९ ॥ केतुनापंचतारे
णतालेनभरतर्षभ ॥ राजतेनमहाबाहुरुच्छ्रितेनमहारथे ॥ बभौभीष्मस्तदाराजंश्चंद्रमाइवमेरुणा ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० संकुलयुद्धे
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ वर्त्तमानेतथारौद्रेमहावीरवरक्ष
ये ॥ १ ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविविंशतिः ॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणचोदिताः ॥ २ ॥ एतैरतिरथैर्गुप्तःपंचभिर्भरतर्षभः ॥ पांडवानामनीकानिवि
जगाहेमहारथः ॥ ३ ॥ चेदिकाशिकरूषेषुपंचालेषुचभारत ॥ भीष्मस्यबहुधातालश्चलत्केतुरदृश्यत ॥ ४ ॥ सशिरांसिरणेऽरीणांरथांश्चसयुगध्वजान् ॥ निचक
र्तमहावेगैर्भल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ ५ ॥ नृत्यतोरथमार्गेषुभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ भृशमार्तस्वरंचक्रुर्नागामर्मणिताडिताः ॥ ६ ॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धःपिशंगैस्तुरगो
त्तमैः ॥ संयुक्तंरथमास्थायप्रायाद्भीष्मरथंप्रति ॥ ७ ॥ जांबूनदविचित्रेणकर्णिकारेणकेतुना ॥ अभ्यवर्ततभीष्मंचतांश्चैवरथसत्तमान् ॥ ८ ॥ सतालकेतोस्तीक्ष्णे
नकेतुमाहत्यपत्रिणा ॥ भीष्मेणयुयुधेवीरस्तस्यचानुरथैःसह ॥ ९ ॥ कृतवर्माणमेकेनशल्यंपंचभिराशुगैः ॥ विध्वानवभिरानर्छच्छिताग्रैःप्रपितामहं ॥ १० ॥
पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच ॥ ध्वजमेकेनविव्याधजांबूनदपरिष्कृतं ॥ ११ ॥

स्यभूयिष्ठोभागोयस्मिन्नहनि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नृत्यतोनृत्यमिवकुर्वतः ॥ ६ ॥ पिशंगैःपिंगलैः ॥ ७ ॥ कर्णिकारेणकर्णिकारद्रुमोपमेन ॥ ८ ॥ अनुरथैःपार्ष्णिगोपादिभिः ॥ ९ ॥ १० ॥ पू
र्णायतविसृष्टेनआकर्णाकृष्टत्यक्तेन प्रणिहितेनप्रेरितेन ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ कार्तस्वरंसुवर्णं तान्सर्वान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ कार्ष्णेःअभिमन्योः सत्ववंतंबलवंतं ॥ १५ ॥ अलातसदृशप्रभंभ्राम्यमाणोल्मुकसमंमंडलाकारमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

दुर्मुखस्यतुभल्लेनसर्वावरणभेदिना ॥ जहारसारथेःकायाच्छिरःसन्नतपर्वणा ॥ १२ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनकार्तस्वरविभूषितं ॥ कृपस्यनिशिताग्रेणतांश्चतीक्ष्ण मुखैःशरैः ॥ १३ ॥ जघानपरमक्रुद्धोनृत्यन्निवमहारथः ॥ तस्यलाघवमुद्वीक्ष्यतुतुषुर्देवताअपि ॥ १४ ॥ लब्धलक्षतयाकार्ष्णेःसर्वेभीष्ममुखारथाः ॥ सत्ववंतमम न्यंतसाक्षादिवधनंजयं ॥ १५ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमलातसदृशप्रभं ॥ दिशःपर्यपतच्चापंगांडीवमिवघोषवत् ॥ १६ ॥ तमासाद्यमहावेगैर्भीष्मोनवभिराशु गैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णमार्जुनिंपरवीरहा ॥ १७ ॥ ध्वजंचास्यत्रिभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमौजसः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैराजघानयतव्रतः ॥ १८ ॥ तथैवकृतवर्मा चकृपःशल्यश्चमारिष ॥ विध्वानाकंपयत्कार्ष्णिमैनाकमिवपर्वतं ॥ १९ ॥ सतैःपरिवृतःशूरोधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ ववर्षशरवर्षाणिकार्ष्णिःपंचरथान्प्रति ॥ ॥ २० ॥ ततस्तेषांसहस्राणिसंवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ननादबलवान्कार्ष्णिर्भीष्मायविसृजन्शरान् ॥ २१ ॥ तत्रास्यसुमहद्राजन्बाह्वोर्बलमदृश्यत ॥ यतमान स्यसमरेभीष्ममर्दयतःशरैः ॥ २२ ॥ पराक्रांतस्यतस्यैवभीष्मोपिप्राहिणोच्छरान् ॥ सतांश्चिच्छेदसमरेभीष्मचापच्युतान्शरान् ॥ २३ ॥ ततोध्वजममोघेषु र्भीष्मस्यनवभिःशरैः ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ २४ ॥ सराजतोमहास्कंधस्तालोहेमविभूषितः ॥ सौभद्रविशिखैश्छिन्नःपपातभुविभारत ॥ ॥ २५ ॥ तंतुसौभद्रविशिखैःपातितंभरतर्षभ ॥ दृष्ट्वाभीमोननादोच्चैःसौभद्रमभिहर्षयन् ॥ २६ ॥ अथभीष्मोमहास्त्राणिदिव्यानिसुबहूनिच ॥ प्रादुश्चक्रेमहा रौद्रेरणेतस्मिन्महाबलः ॥ २७ ॥ ततःशरसहस्रेणसौभद्रंप्रपितामहः ॥ अवाकिरदमेयात्मातदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥ ततोदशमहेष्वासाःपांडवानांमहार थाः ॥ रक्षार्थमभ्यधावंतसौभद्रंत्वरितारथैः ॥ २९ ॥ विराटःसहपुत्रेणधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमश्चकेकयाश्चैवसात्यकिश्चविशांपते ॥ ३० ॥ तेषांजवेनापततांभी ष्मःशांतनवोरणे ॥ पांचाल्यंत्रिभिरानर्छत्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ ३१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनक्षुरेणनिशितेनच ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदभीमसेनस्यपत्रिणा ॥ ॥ ३२ ॥ जांबूनदमयःश्रीमान्केसरीसनरोत्तम ॥ पपातभीमसेनस्यभीष्मेणमथितोरथात् ॥ ३३ ॥ ततोभीमस्त्रिभिर्विध्वाभीष्मंशांतनवंरणे ॥ कृपमेकेनवि व्याधकृतवर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनवैराटिरपिदंतिना ॥ अभ्यद्रवतराजानंमद्राधिपतिमुत्तरः ॥ ३५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुत्रेणोत्तरेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ केसरीसिंहः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनकुंडलीकृतशुंडाग्रेण ॥ ३५ ॥

तस्यवेगमितिसंबंधः रथेरथोपरि ॥३६॥ तस्यशल्यस्य बृहतः पुष्टान् साधुवाहिनःसम्यग्वहनशीलान् ॥३७॥३८॥ तमःमोहं प्रमुक्तंहस्ताद्गलितमंकुशादिकंयस्य ॥३९॥४०॥४१॥४२॥हतंशक्तिप्रहारेण

तस्यवारणराजस्यजवेनापततोरथे ॥ शल्योनिवारयामासवेगमप्रतिमंशरैः ॥ ३६ ॥ तस्यक्रुद्धःसनागेंद्रोबृहतःसाधुवाहिनः ॥ पदायुगमधिष्ठायजघानक्तु
रोहयान् ॥ ३७॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्मद्राधिपतिरायसीं ॥ उत्तरांतकरींशक्तिंचिक्षेपभुजगोपमां ॥ ३८ ॥ तयाभिन्नतनुत्राणःप्रविश्यविपुलंतमः ॥ सपपातग
जस्कंधात्प्रमुक्तांकुशतोमरः ॥ ३९ ॥ असिमादायशल्योपिअवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ तस्यवारणराजस्यचिच्छेदाथमहाकरं ॥ ४० ॥ भिन्नमर्माशरशतैश्छिन्न
हस्तःसवारणः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वापपातचममारच ॥ ४१ ॥ एतदीदृशकंकृत्वामद्रराजोनराधिप ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृतवर्मणः ॥ ४२ ॥ उत्तरंवैहतं
दृष्ट्वावैराटिर्भ्रातरंतदा ॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितं ॥ ४३ ॥ श्वेतःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली ॥
॥४४॥ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंबली ॥ महतारथवंशेनसमंतात्परिवारितः ॥४५॥ मुंचन्बाणमयंवर्षंप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्त
वारणविक्रमं ॥ ४६ ॥ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन् ॥ मद्रराजमभीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतं ॥ ४७॥ बृहद्बलश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः ॥ तथारु
क्मरथोराजन्शल्यपुत्रःप्रतापवान् ॥ ४८ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधवश्चजयद्रथः ॥ ४९ ॥ नानावर्णविचित्राणि
धनूंषिचमहात्मनां ॥ विस्फारितानिदृश्यंतेतोयदेष्विवविद्युतः ॥ ५० ॥ तेतुबाणमयंवर्षंश्वेतमूर्धन्यपातयन् ॥ निदाघांतेऽनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलं ॥ ५१ ॥
ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः ॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यममर्दपृतनापतिः ॥ ५२ ॥ निकृत्तान्येवतानिस्मसमदृश्यंतभारत ॥ ततस्तेतुनिमेषार्धात्प्रत्यपद्य
न्धनूंषिच ॥ ५३ ॥ सप्तचैवपृषत्कांश्चश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥ ततःपुनरमेयात्माभल्लैःसप्तभिराशुगैः ॥ निचकर्तमहाबाहुस्तेषांचापानिधन्विनां ॥ ५४ ॥ तेनिकृ
त्तमहाचापास्त्वरमाणामहारथाः ॥ रथशक्तीःपरामृश्यविनेदुर्भैरवान्रवान् ॥५५॥ वैराटिःशंखः॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥

कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यैकोनपंचाशदध्यायस्यसार्धचतुर्विंशतिश्लोकपर्यंतंश्वेतवधोपाख्यानग्रंथःसर्वःप्रक्षिप्तइतिभाति क्वचित्पुरातनपुस्तकेष्वनुपलंभात् संदर्भासंगतेःश्वेतसेनापतौतातेत्यारभ्यसप्तश्लो
कानामनन्वितत्वात् उपक्रमेश्वेतस्यसैनापत्येविनियोगादर्शनात् कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यसार्धनवश्लोकानांश्वेतयुद्धारंभेतद्वधानंतरंशंखयुद्धारंभेचद्विवारंपाठात् गोग्रहणयुद्धप्रस्तावेतदुत्तरमुपप्लव्येसे
नासमवायेउत्तरस्यभीष्मकृतरथातिरथसंख्यायांचैतस्यमहतोवीरस्यश्वेतस्यनाम्नोप्यनुल्लेखाच्च

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अन्वयुर्भरतश्रेष्ठसप्तश्वेतरथंप्रति ॥ ततस्ताज्वलिताःसप्तमहेंद्राशनिनिःस्वनाः ॥ ५६ ॥ अप्रामाःसप्तभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ततःसमादायशरंसर्वका
यविदारणं ॥ ५७॥ प्राहिणोद्भरतश्रेष्ठश्वेतोरुक्मरथंप्रति ॥ तस्यदेहेनिपतितोबाणोवज्रातिगोमहान् ॥ ५८ ॥ ततोरुक्मरथोराजन्सायकेनदृढाहतः ॥ निषसा
दरथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत् ॥ ५९ ॥ तंविसंज्ञंविमनसंत्वरमाणस्तुसारथिः ॥ अपोवाहनसंभ्रांतःसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ६० ॥ ततोन्यान्षट्समादायश्वे
तोहेमविभूषितान् ॥ तेषांपण्णांमहाबाहुर्ध्वजशीर्षाण्यपातयत् ॥ ६१ ॥ हयांश्चतेषांनिर्भिद्यसारथींश्चपरंतप ॥ शरैश्चैतान्समाकीर्यप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥
॥ ६२ ॥ ततोहलहलाशब्दस्तवसैन्येषुभारत ॥ दृष्ट्वासेनापतिंतूर्णंयांतंशल्यरथंप्रति ॥ ६३ ॥ ततोभीष्मंपुरस्कृत्यतवपुत्रोमहाबलः ॥ वृतस्तुसर्वसैन्येनप्रायाच्छ्वे
तरथंप्रति ॥ ६४ ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंमद्रराजममोचयत् ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोमहर्षणं ॥ ६५॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ सौभद्रेभीमसेने
चसात्यकौचमहारथे ॥ ६६ ॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ॥ एतेषुनरसिंहेषुचेदिमत्स्येषुचैवह ॥ ववर्षशरवर्षाणिकुरुवृद्धःपितामहः ॥ ६७॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतयुद्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंश्वेतमहेष्वासेप्राप्तेशल्य
रथंप्रति॥ कुरवःपांडवेयाश्चकिमकुर्वतसंजय॥ १ ॥भीष्मःशांतनवःकिंवातन्ममाचक्ष्वपृच्छतः॥ संजयउवाच राजन्शतसहस्राणिततःक्षत्रियपुंगवाः
॥ २ ॥ श्वेतंसेनापतिंशूरंपुरस्कृत्यमहारथाः ॥ राज्ञोबलंदर्शयंतस्तवपुत्रस्यभारत ॥ ३ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यत्रातुमैच्छन्महारथाः ॥ अभ्यवर्ततभीष्मस्यरथंहेम
परिष्कृतं ॥ ४ ॥ जिघांसंतंयुधांश्रेष्ठंतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिमहावैशसमच्युत ॥ ५ ॥ तावकानांपरेषांचयथायुद्धमवर्तत ॥ तत्राकरोद्रथोप
स्थान्शून्यान्शांतनवोबहून् ॥ ६॥ तत्राद्भुतंमहच्चक्रेशरैराच्छद्रथोत्तमान् ॥ समावृणोच्छरैरर्कमर्कतुल्यप्रतापवान् ॥ ७॥ नुदन्समंतात्समरेरविरुद्यन्यथातमः ॥
तेनाजौप्रेषिताराजन्शराःशतसहस्रशः ॥ ८ ॥ क्षत्रियांतकराःसंख्येमहावेगामहाबलाः ॥ शिरांसिपातयामासुर्वीराणांशतशोरणे ॥ ९ ॥ गजान्कंटकसन्ना
हान्वज्रेणेवशिलोच्चयान् ॥ रथारथेषुसंसक्ताव्यदृश्यंतविशांपते ॥ १० ॥ एकेरथंपर्यवहंस्तुरगाःसतुरंगमं ॥ युवानंनिहतंवीरंलंबमानंसकार्मुकं ॥ ११ ॥ उदी
र्णाश्चहयाराजन्वहंतस्तत्रतत्रह ॥ बद्धखड्गनिषंगाश्चविध्वस्तशिरसोहताः ॥ १२ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ [illegible] २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

शतशःपतिताभूमौवीरशय्यासुशेर [illegible] :पुनरुत्थिताः ॥ १३ ॥ उत्थायचप्रधावंतोद्वंद्वयुद्धमवाप्नुवन् ॥ पीडिताःपुनरन्योन्यंलुंठंतोरण
मूर्धनि ॥ १४ ॥ सचापाःसनिषंगाश्चजातरूपपरिष्कृताः ॥ विस्रब्धहतवीराश्चशतशःपरिपीडिताः ॥ १५ ॥ तेनतेनाभ्यधावंतविसृजंतश्चभारत ॥ मत्तोगजःप
र्यवर्तद्धयांश्चहतसादिनः ॥ १६ ॥ सरथारथिनश्चापिविमृद्गंतःसमंततः ॥ स्यंदनादपतत्कश्चिन्निहतोन्येनसायकैः ॥ १७ ॥ हतसारथिरप्युच्चैःपपातकाष्ठवद्र
थः ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेव्यूढेरजसिचोत्थिते ॥ १८ ॥ धनुःकूजितविज्ञानंतत्रासीत्प्रतियुध्यतः ॥ गात्रस्पर्शेनयोधानांव्यज्ञास्तपरिपंथिनं ॥ १९ ॥ युध्यमानं
शरैराजन्सिंजिनीध्वजिनीरवात् ॥ अन्योन्यंवीरसंशब्दोनाश्रूयतभटैःकृतः ॥ २० ॥ शब्दायमानेसंग्रामेपटहेकर्णदारिणि ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेकुर्वतःपौरुषं
स्वकं ॥ २१ ॥ नाश्रौषंनामगोत्राणिकीर्तनंचपरस्परं ॥ भीष्मचापच्युतैर्बाणैरार्तानांयुध्यतांमृधे ॥ २२ ॥ परस्परेषांवीराणांमनांसिसमकंपयन् ॥ तस्मिन्न
त्याकुलेयुद्धेदारुणेलोमहर्षणे ॥ २३ ॥ पितापुत्रंचसमरेनाभिजानातिकश्चन ॥ चक्रेभग्नेयुगेच्छिन्नेएकधुर्येहयेहतः ॥ २४ ॥ आक्षिप्तःस्यंदनाद्वीरःससारथिर
जिह्मगैः ॥ एवंचसमरेसर्वेवीराश्चविरथीकृताः ॥ २५ ॥ तेनतेनस्मदृश्यंतेधावमानाःसमंततः ॥ गजोहतःशिरश्छिन्नंमर्मभिन्नंहयोहतः ॥ २६ ॥ अहतःकोपिनै
वासीद्भीष्मेनिघ्नतिशात्रवान् ॥ श्वेतःकुरूणामकरोत्क्षयंतस्मिन्महाहवे ॥ २७ ॥ राजपुत्रान्रथोदारानवधीच्छतसंघशः ॥ चिच्छेदरथिनांबाणैःशिरांसिभरत
र्षभ ॥ २८ ॥ सांगदाबाहवश्चैवधनूंषिचसमंततः ॥ रथेषांरथचक्राणितूणीराणियुगानिच ॥ २९ ॥ छत्राणिचमहार्हाणिपताकाश्चविशांपते ॥ हयौघाश्चरथौ
घाश्चनरौघाश्चैवभारत ॥ ३० ॥ वारणाःशतशश्चैवहताःश्वेतेनभारत ॥ वयंश्वेतभयाद्भीताविहायरथसत्तमं ॥ ३१ ॥ अपयातास्तथापश्चाद्विभुंपश्यामधृष्णवः ॥
शरपातमतिक्रम्यकुरवःकुरुनंदन ॥ ३२ ॥ भीष्मंशांतनवंयुद्धेस्थिताःपश्यामसर्वशः ॥ अदीनोदीनसमयेभीष्मोस्माकंमहाहवे ॥ ३३ ॥ एकस्तस्थौनरव्या
घ्रोगिरिर्मेरुरिवाचलः ॥ आददानइवप्राणान्सविताशिशिरात्यये ॥ ३४ ॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तस्थौशरमरीचिमान् ॥ समुमोचमहेष्वासःशरसंघान
नेकशः ॥ ३५ ॥ निघ्नन्नमित्रान्समरेवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणप्रजहुस्तंमहाबलं ॥ ३६ ॥ स्वयूथादिवतेयूथान्मुक्तंभूमिषुदारुणं ॥ तमेव
मुपलक्ष्यैकोहृष्टःपुष्टःपरंतप ॥ ३७ ॥ दुर्योधनप्रियेयुक्तःपांडवान्परिशोचयन् ॥ जीवितंदुस्त्यजंत्यक्त्वाभयंचसुमहाहवे ॥ ३८ ॥

पातयामाससैन्यानिपांडवानांविशांपते ॥ प्रहरंतमनीकानिपितादेवव्रतस्तव ॥३९॥ दृष्ट्वासेनापतिंभीष्मस्त्वरितःश्वेतमभ्ययात् ॥ सभीष्मंशरजालेनमहता
समवाकिरत् ॥ ४० ॥ श्वेतंचापितथाभीष्मःशरौघैःसमवाकिरत् ॥ तौवृषाविवनर्दंतौमत्ताविवमहाद्विपौ ॥४१॥ व्याघ्राविवसुसंरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यततस्तौपुरुषर्षभौ ॥ ४२ ॥ भीष्मःश्वेतश्चयुयुधेपरस्परवधैषिणौ ॥ एकाह्नानिर्दहेद्भीष्मःपांडवानामनीकिनीं ॥ ४३ ॥ शरैःपरमसंक्रुद्धोय
दिश्वेतोनपालयेत् ॥ पितामहंततोदृष्ट्वाश्वेतेनविमुखीकृतं ॥ ४४ ॥ प्रहर्षंपांडवाजग्मुःपुत्रस्तेविमनाभवत् ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःपार्थिवैःपरिवारितः ॥ ४५ ॥
ससैन्यःपांडवानीकमभ्यद्रवतसंयुगे ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविशांपतिः ॥४६॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणनोदिताः ॥ दृष्ट्वातुपार्थिवैःसर्वैर्दुर्योधन
पुरोगमैः ॥ ४७ ॥ पांडवानामनीकानिवध्यमानानिसंयुगे ॥ श्वेतोगांगेयमुत्सृज्यतवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ ४८ ॥ नाशयामासवेगेनवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ द्राव
यित्वाचमूंराजन्वैराटिःक्रोधमूर्छितः ॥ ४९ ॥ आपतत्सहसाभूयोयत्रभीष्मोव्यवस्थितः ॥ तौतत्रोपगतौराजन्शरदीप्तौमहाबलौ ॥५०॥ अयुध्येतांमहात्मा
नौयथोभौवृत्रवासवौ ॥ अन्योन्यंतुमहाराजपरस्परवधैषिणौ ॥५१॥ निगृह्यकार्मुकंश्वेतोभीष्मंविव्याधसप्तभिः ॥ पराक्रमंततस्तस्यपराक्रम्यपराक्रमी ॥५२॥
तरसावारयामासमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ श्वेतःशांतनवंभूयःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥५३॥ विव्याधपंचविंशत्यातदद्भुतमिवाभवत् ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांत
नवस्तदा ॥ ५४ ॥ सविद्धस्तेनबलवान्नाकंपतयथाऽचलः ॥ वैराटिःसमरेक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकं ॥ ५५ ॥ आजघानततोभीष्मंश्वेतःक्षत्रियनंदनः ॥ संप्रह
स्यततःश्वेतःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ५६ ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यनवभिर्दशधाशरैः ॥ संधायविशिखंचैवशरंलोमप्रवाहिनं ॥ ५७ ॥ उन्ममाथततस्तालंध्वज
शीर्षंमहात्मनः ॥ केतुंनिपतितंदृष्ट्वाभीष्मस्यतनयास्तव ॥ ५८ ॥ हतंभीष्मममन्यंतश्वेतस्यवशमागतं ॥ पांडवाश्चापिसंहृष्टादध्मुःशंखान्मुदायुताः ॥५९॥ भी
ष्मस्यपतितंकेतुंदृष्ट्वातालंमहात्मनः ॥ ततोदुर्योधनःक्रोधात्स्वमनीकमनोदयत् ॥ ६० ॥ यत्ताभीष्मंपरीप्सध्वंरक्षमाणाःसमंततः ॥ मानःप्रपश्यमानानांश्वे
तान्मृत्युमवाप्स्यति ॥ ६१ ॥ भीष्मःशांतनवःशूरस्तथासत्यंब्रवीमिवः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥६२॥ बलेनचतुरंगेणगांगेयमन्वपालयन् ॥
वाल्हीकःकृतवर्माचशलःशल्यश्चभारत ॥ ६३ ॥ जलसंधोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेपरिवार्यसमंततः ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥८७॥८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

शस्त्रवृष्टिंसुतुमुलांश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥ तान्क्रुद्धोनिशितैर्बाणैस्त्वरमाणोमहारथः ॥ ६५ ॥ अवारयदमेयात्मादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ सनिवार्यतुतान्सर्वा
न्केसरीकुंजरानिव ॥ ६६ ॥ महताशरवर्षेणभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ ततोन्यद्धनुरादायभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ ६७॥ श्वेतंविव्याधराजेंद्रकंकपत्रैःशितैःश
रैः॥ ततःसेनापतिःक्रुद्धोभीष्मंबहुभिरायसैः ॥ ६८ ॥ विव्याधसमरेराजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ततःप्रव्यथितोराजाभीष्मंदृष्ट्वानिवारितं ॥ ६९ ॥ प्रवीरंसर्व
लोकस्यश्वेतेनयुधिवैतदा ॥ निष्ठानकश्चसुमहांस्तवसैन्यस्यचाभवत् ॥७० ॥ तंवीरंवारितंदृष्ट्वाश्वेतेनशरविक्षतं ॥ हतंश्वेतेनमन्यंतेश्वेतस्यवशमागतं॥७१॥
ततःक्रोधवशंप्राप्तःपितादेवव्रतस्तव ॥ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वातांचसेनांनिवारितां ॥ ७२ ॥ श्वेतंप्रतिमहाराजव्यसृजत्सायकान्बहून् ॥ तानावार्यरणेश्वेतोभीष्म
स्यरथिनांवरः ॥ ७३ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपुनरेवपितुस्तव ॥ उत्सृज्यकार्मुकंराजन्गांगेयःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ७४ ॥ अन्यत्कार्मुकमादायविपुलंबलवत्तरं ॥ तत्र
संधायविपुलान्भल्लान्समशिलाशितान्॥७५॥चतुर्भिश्चजघानाश्वान्श्वेतस्यपृतनापतेः॥ध्वजंद्वाभ्यांतुचिच्छेदसप्तमेनच्चसारथेः॥७६॥शिरश्चिच्छेदभल्लेन
संक्रुद्धोऽलघुविक्रमः ॥ हताश्वसूतात्सरथादवप्लुत्यमहाबलः ॥७७॥ अमर्षवशमापन्नोव्याकुलःसमपद्यत ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापितामहः ॥७८॥ ताड
यामासनिशितैःशरसंघैःसमंततः ॥ सताड्यमानःसमरेभीष्मचापच्युतैःशरैः॥७९॥ स्वरथेधनुरुत्सृज्यशक्तिंजग्राहकांचनीं ॥ततःशक्तिंरणेश्वेतोजग्राहोग्रांम
हाभयां ॥ ८० ॥ कालदंडोपमांघोरांमृत्योर्जिह्वामिवश्वसन् ॥ अब्रवीच्चतदाश्वेतोभीष्मंशांतनवंरणे ॥ ८१ ॥ तिष्ठेदानींसुसंरब्धःपश्यमांपुरुषोभव ॥ एवमु
क्त्वामहेष्वासोभीष्मंयुधिपराक्रमी ॥ ८२ ॥ ततःशक्तिममेयात्माचिक्षेपभुजगोपमां ॥ पांडवार्थेपराक्रांतस्तवानर्थंचिकीर्षुकः ॥८३ ॥ हाहाकारोमहानासीत्पु
त्राणांतेविशांपते ॥ दृष्ट्वाशक्तिंमहाघोरांमृत्योर्दंडसमप्रभां ॥८४॥ श्वेतस्यकरनिर्मुक्तांनिर्मुक्तोरगसन्निभां॥अपतत्सहसाराजन्महोल्केवनभस्तलात् ॥८५॥
ज्वलंतीमंतरिक्षेतांज्वालाभिरिवसंवृतां ॥ असंभ्रांतस्तदाराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ ८६ ॥ अष्टभिर्नवभिर्भीष्मःशक्तिंचिच्छेदपत्रिभिः ॥ उत्कृष्टहेमविकृतां
निकृतांनिशितैःशरैः ॥ ८७॥ उच्चुक्रुशुस्ततःसर्वेतावकाभरतर्षभ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वावैराटिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ८८ ॥ कालोपहतचेतास्तुकर्तव्यंनाभ्यजा
नत ॥ क्रोधसंमूर्च्छितोराजन्वैराटिःप्रहसन्निव ॥ ८९ ॥ गदांजग्राहसंहृष्टोभीष्मस्यनिधनंप्रति ॥ क्रोधेनरक्तनयनोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ९० ॥

भीष्मंसमभिदुद्रावजलौघइवपर्वतं ॥ तस्यवेगमसंवार्यमत्वाभीष्मःप्रतापवान् ॥ ९१ ॥ प्रहारविप्रमोक्षार्थंसहसाधरणींगतः॥ श्वेतःक्रोधसमाविष्टोभ्रामयि
त्वातुतांगदां ॥ ९२॥ रथेभीष्मस्यचिक्षेपयथादेवोधनेश्वरः ॥ तयाभीष्मनिपातिन्यासरथोभस्मसात्कृतः॥ ९३॥ सध्वजःसहसूतेनसाश्वःसयुगबंधुरः॥ विरथंर
थिनांश्रेष्ठंभीष्मंदृष्ट्वारथोत्तमाः ॥ ९४ ॥ अभ्यधावंतसहिताःशल्यप्रभृतयोरथाः ॥ ततोन्यंरथमास्थायधनुर्विस्फार्यदुर्मनाः ॥ ९५॥ शनकैरभ्ययाच्छ्वेतंगांगे
यःप्रहसन्निव ॥ एतस्मिन्नंतरेभीष्मःशुश्राव विपुलांगिरं ॥ ९६ ॥ आकाशादीरितांदिव्यामात्मनोहितसंभवां ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोशीघ्रंयत्नंकुरुष्ववै ॥ ९७॥
एषत्यस्यजयेकालोनिर्दिष्टोविश्वयोनिना ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंदेवदूतेनभाषितं ॥९८॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापदा
तिनं ॥ ९९ ॥ सहितास्त्वभ्यवर्त्तंतपरीप्संतोमहारथाः ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १०० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चअभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ एतानाप
ततःसर्वान्द्रोणशल्यकृपैःसह ॥१०१॥ अवारयदमेयात्मावारिवेगानिवाचलः ॥ सनिरुद्धेषुसर्वेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ २ ॥ श्वेतःखड्गमथाकृष्यभीष्मस्यधनुरा
च्छिनत् ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंत्वरमाणःपितामहः ॥ ३ ॥ देवदूतवचःश्रुत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ ततःप्रचरमाणस्तुपितादेवव्रतस्तव ॥ ४॥ अन्यत्कार्मुकमादा
यत्वरमाणोमहारथः ॥ क्षणेनसज्यमकरोच्छक्रचापसमप्रभं ॥ ५ ॥ पितातेभरतश्रेष्ठश्वेतंदृष्ट्वामहारथैः ॥ वृतंतमनुजव्याघ्रैर्भीमसेनपुरोगमैः ॥ ६॥ अभ्यवर्त
तगांगेयःश्वेतंसेनापतिंद्रुतं ॥ आपतंतंततोभीष्मोभीमसेनंप्रतापवान् ॥७॥ आजघ्नेविशिखैःषष्ट्यासेनान्यंसमहारथः ॥ अभिमन्युंचसमरेपितादेवव्रतस्तव ॥
॥ ८ ॥ आजघ्नेभरतश्रेष्ठस्त्रिभिःसन्नतपर्वभिः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौभरतानांपितामहः ॥ ९ ॥ धृष्टद्युम्नंचविंशत्याकैकेयंचापिपंचभिः ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वा
सान्पितादेवव्रतस्तव ॥ १० ॥ वारयित्वाशरैर्घोरैःश्वेतमेवाभिदुद्रुवे ॥ ततःशरंमृत्युसमंभारसाधनमुत्तमं ॥ ११ ॥ विकृष्यबलवान्भीष्मःसमाधत्तदुरासदं॥
ब्रह्मास्त्रेणसुसंयुक्तंतंशरंलोमवाहिनं ॥ १२ ॥ ददृशुर्देवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ सतस्यकवचंभित्वाहृदयंचामितौजसः ॥ १३ ॥ जगामधरणींबाणोम
हाशनिरिवज्वलन् ॥ अस्तंगच्छन्यथादित्यःप्रभामादायसत्वरः ॥ १४ ॥ एवंजीवितमादायश्वेतदेहाज्जगामह ॥ तंभीष्मेणनरव्याघ्रंतथाविनिहतंयुधि ॥ १५॥
प्रपतंतमपश्याम गिरेःशृंगमिवच्युतं ॥ अशोचन्पांडवास्तत्रक्षत्रियाश्चमहारथाः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ श्वेतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

प्रहृष्टाश्वसुतास्तुभ्यंकुरवश्चापिसर्वशः ॥ ततोदुःशासनोराजन्श्वेतंदृष्ट्वानिपातितं ॥ १७॥ वादित्रनिनदैर्घोरैर्नृत्यतिस्मसमंततः ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभीष्मे
णाहवशोभिना ॥ १८ ॥ प्रावेपंतमहेष्वासाःशिखंडिप्रमुखारथाः ॥ ततोधनंजयोराजन्वार्ष्णेयश्चापिसर्वशः ॥ १९ ॥ अवहारंशनैश्चक्रुर्निहतेवाहिनीपतौ ॥
ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ २० ॥ तावकानांपरेषांचनर्दतांचमुहुर्मुहुः ॥ पार्थाविमनसोभूत्वान्यवर्ततमहारथाः ॥ चिंतयंतोवधंघोरंद्वैरथेनपरंतपाः
॥ १२१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतवधेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच (श्वेते
सेनापतौतातसंग्रामेनिहतेपरैः ॥ किमकुर्वन्महेष्वासाःपंचालाःपांडवैःसह ॥ १ ॥ सेनापतिंसमाकर्ण्यश्वेतंयुधिनिपातितं ॥ तदर्थंयततांचापिपरेषांप्रपलायि
नां ॥ २ ॥ मनःप्रीणातिमेवाक्यंजयंसंजयशृण्वतः ॥ प्रत्युपायंचिंतयंतःसज्जनाःप्रस्रवंतिमे ॥ ३ ॥ सहिवीरोनुरक्तश्चवृद्धःकुरुपतिस्तदा ॥ कृतंवैरंसदातेनपि
तुःपुत्रेणधीमता ॥ ४ ॥ तस्योद्वेगभयाच्चापिसंश्रितःपांडवान्पुरा ॥ सर्वंबलंपरित्यज्यदुर्गंसंश्रित्यतिष्ठति ॥ ५ ॥ पांडवानांप्रतापेनदुर्गंदेशंनिवेश्यच ॥ सपत्ना
न्सततंबाधन्नार्यवृत्तिमनुष्ठितः ॥ ६ ॥ आश्चर्यंवैसदातेषांपुराराज्ञांसुदुर्मतिः ॥ ततोयुधिष्ठिरेभक्तःकथंसंजयसूदितः ॥ ७॥) प्रक्षिप्तःसंमतःक्षुद्रःपुत्रोमेपुरुषा
धमः ॥ नयुद्धंरोचयेद्भीष्मोनचाचार्यःकथंचन ॥ ८ ॥ नकृपोनचगांधारीनाहंसंजयरोचये ॥ नवासुदेवोवार्ष्णेयोधर्मराजश्चपांडवः ॥ ९ ॥ नभीमोनार्जुनश्चै
वनयमौपुरुषर्षभौ ॥ वार्यमाणोमयानित्यंगांधार्याविदुरेणच ॥ १० ॥ जामदग्न्येनरामेणव्यासेनचमहात्मना ॥ दुर्योधनोयुध्यमानोनित्यमेवहिसंजय ॥
॥ ११ ॥ कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचपापकृत् ॥ दुःशासनस्यचतथापांडवान्नान्वचिंतयत् ॥ १२ ॥ तस्याहंव्यसनंघोरंमन्येप्राप्तंतुसंजय ॥ श्वेतस्यचविना
शेनभीष्मस्यविजयेनच ॥ १३ ॥ संक्रुद्धःकृष्णसहितःपार्थःकिमकरोद्युधि ॥ अर्जुनाद्धिभयंभूयस्तन्मेतातनशाम्यति ॥ १४ ॥ सहिशूरश्चकौंतेयःक्षिप्रकारीध
नंजयः ॥ मन्येशरैःशरीराणिशत्रूणांप्रमथिष्यति ॥ १५ ॥ ऐंद्रिमिंद्रानुजसमंमहेंद्रसदृशंबले ॥ अमोघक्रोधसंकल्पंदृष्ट्वा[illegible]किमभून्मनः ॥ १६ ॥ तथैववेदवि
च्छूरोज्वलनार्कसमद्युतिः ॥ इंद्रास्त्रविदमेयात्माप्रपतन्समितिंजयः ॥ १७ ॥ वज्रसंस्पर्शरूपाणामस्त्राणांचप्रयोजकः ॥ सखड्गाक्षेपहस्तस्तुघोषंचक्रेमहारथः ॥
॥ १८ ॥ ससंजयमहाप्राज्ञोद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नःकिमकरोच्छ्वेतेयुधिनिपातिते ॥ १९ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥

पुराचैवापराधेनवधेनचचमूपतेः ॥ मन्येमनःप्रजज्वालपांडवानांमहात्मनां ॥ २० ॥ तेषांक्रोधंचिंतयंस्तुअहःसुचनिशासुच ॥ नशांतिमधिगच्छामिदुर्योधन
कृतेनहि ॥ कथंचाभून्महायुद्धंसर्वमाचक्ष्वसंजय ॥ २१ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवापनयनोमहान् ॥ नचदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्ह
सि ॥ २२ ॥ गतोदकेसेतुबंधोयादृक्तादृङ्मतिस्तव ॥ संदीप्तेभवनेयद्वत्कूपस्यखननंतथा ॥ २३ ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ तावकानांपरेषांचपु
नर्युद्धमवर्तत ॥ २४ ॥ श्वेतंतुनिहतंदृष्ट्वाविराटस्यचमूपतिं ॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितं ॥ २५ ॥ शंखःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव ॥ सवि
स्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली ॥ २६ ॥ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंयुधि ॥ महतारथसंघेनसमंतात्परिरक्षितः ॥ २७ ॥ सृजन्बाणमयंवर्षंप्राया
च्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्तवारणविक्रमं ॥ २८ ॥ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन् ॥ मद्रराजंपरीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतं ॥ २९ ॥ बृहद्बलश्च
कौसल्योजयत्सेनश्चमागधः ॥ तथारुक्मरथोराजन्पुत्रःशल्यस्यमानितः ॥ ३० ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधवश्च
जयद्रथः ॥ ३१ ॥ नानाधातुविचित्राणिकार्मुकाणिमहात्मनां ॥ विस्फारितान्यदृश्यंततोयदेष्विवविद्युतः ॥ ३२ ॥ तेतुबाणमयंवर्षंशंखमूर्ध्न्यपातयन् ॥ नि
दाघांतेनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलं ॥ ३३ ॥ ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः ॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यननर्दपृतनापतिः ॥ ३४ ॥ ततोभीष्मोमहाबाहुर्विन
द्यजलदोयथा ॥ तालमात्रंधनुर्गृह्यशंखमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३५ ॥ तमुद्यंतमुदीक्ष्याथमहेष्वासंमहाबलं ॥ संत्रस्तापांडवीसेनावातवेगहतेवनौः ॥ ३६ ॥ ततोर्जुनः
संत्वरितःशंखस्यासीत्पुरःसरः ॥ भीष्माद्रक्ष्योयमद्येतिततोयुद्धमवर्तत ॥ ३७ ॥ हाहाकारोमहानासीद्योधानांयुधियुध्यतां ॥ तेजस्तेजसिसंपृक्तमित्येवंविस्म
यंययुः ॥ ३८ ॥ अथशल्योगदापाणिरवतीर्यमहारथात् ॥ शंखस्यचतुरोवाहानहनद्भरतर्षभ ॥ ३९ ॥ सहताश्वाद्रथात्तूर्णंखड्गमादायविद्रुतः ॥ बीभत्सोश्चरथंप्रा
प्यपुनःशांतिमविंदत ॥ ४० ॥ ततोभीष्मरथात्तूर्णमुत्पतंतिपतत्रिणः ॥ यैरंतरिक्षंभूमिश्चसर्वतःसमवस्तृता ॥ ४१ ॥ पंचालानथमत्स्यांश्चकेकयांश्चप्रभद्रकान् ॥
भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःपातयामासपत्रिभिः ॥ ४२ ॥ उत्सृज्यसमरेराजन्पांडवंसव्यसाचिनं ॥ अभ्यद्रवतपांचाल्यंद्रुपदंसेनयावृतं ॥ ४३ ॥ प्रियंसंबंधिनंराजन्
शरानवकिरन्बहून् ॥ अग्निनेवप्रदग्धानिवनानिशिशिरात्यये ॥ ४४ ॥ शरदग्धान्यदृश्यंतसैन्यानिद्रुपदस्यह ॥ अत्यतिष्ठद्रणेभीष्मोविधूमइवपावकः ॥ ४५ ॥

मध्यंदिनेयथादित्यंतपंतमिवतेजसा ॥ नशेकुःपांडवेयस्ययोधाभीष्मंनिरीक्षितुं ॥ ४६ ॥ वीक्षांचक्रुःसमंतात्तेपांडवाभयपीडिताः ॥ त्रातारंनाध्यगच्छं
तगावःशीतार्दिताइव ॥ ४७ ॥ सातुयौधिष्ठिरीसेनागांगेयशरपीडिता ॥ सिंहेनेवविनिर्भिन्नाशुक्लागौरिवगोपतेः ॥ ४८ ॥ हतविप्रद्रुतसैन्येनिरुत्साहेविमर्दि
॥१०९॥ ते ॥ हाहाकारोमहानासीत्पांडुसैन्येषुभारत ॥ ४९ ॥ ततोभीष्मःशांतनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ ५० ॥ शरैरेका
यनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यादिश्यभारत ॥ ५१ ॥ ततःसैन्येषुभग्नेषुमथितेषुचसर्वशः ॥ प्राप्तेचास्तंदिनकरेनप्राज्ञायतकिंचन
॥ ५२ ॥ भीष्मंचसमुदीर्यंतंदृष्ट्वापार्थामहाहवे ॥ अवहारमकुर्वंतसैन्यानांभरतर्षभ ॥ ५३ ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मव० शंखयुद्धेप्रथमदिवसावहारेएकोनपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥५०॥ ॥५०॥ संजयउवाच कृतेऽवहारेसैन्यानांप्रथमेभरतर्षभ ॥ भीष्मेचयुद्धसंरब्धेहृष्टेदुर्योधनेतथा ॥ १ ॥ धर्मराज
स्ततस्तूर्णमभिगम्यजनार्दनं ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसर्वैश्चैवजनेश्वरैः ॥ २ ॥ शुचापरमयायुक्तश्चिंतयानःपराजयं ॥ वार्ष्णेयमब्रवीद्राजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यवि
क्रमं ॥ ३ ॥ कृष्णपश्यमहेष्वासंभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ शरैर्दहंतंसैन्यंमेग्रीष्मेकक्षमिवानलं ॥ ४ ॥ कथमेनंमहात्मानंशक्ष्यामःप्रतिवीक्षितुं ॥ लेलिह्यमानंसै
न्यंमेहविष्मंतमिवानलं ॥ ५ ॥ एतंहिपुरुषव्याघ्रंधनुष्मंतंमहाबलं ॥ दृष्ट्वाविप्रद्रुतंसैन्यंसमरेमार्गणाहतं ॥ ६ ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चसंयुगे ॥ व
रुणःपाशभृद्वापिकुबेरोवागदाधरः ॥ ७ ॥ नतुभीष्मोमहातेजाःशक्योजेतुंमहाबलः ॥ सोहमेवंगतेमग्नोभीष्मागाधजलेऽप्लवे ॥ ८ ॥ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्म
मासाद्यकेशव ॥ वनंयास्यामिवार्ष्णेयश्रेयोमेतत्रजीवितुं ॥ ९ ॥ नत्वेतान्पृथिवीपालान्दातुंभीष्मायमृत्यवे ॥ क्षपयिष्यतिसेनांमेकृष्णभीष्मोमहास्त्रवित् ॥
॥ १० ॥ यथाऽनलंप्रज्वलितंपतंगाःसमभिद्रुताः ॥ विनाशायोपगच्छंतितथामेसैनिकोजनः ॥ ११ ॥ क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैव
मेवीराःकर्शिताःशरपीडिताः ॥ १२ ॥ मत्कृतेभ्रातृहार्देनराज्याद्भ्रष्टास्तथासुखात् ॥ जीवितंबहुमन्येहंजीवितंत्वद्यदुर्लभं ॥ १३ ॥ जीवितस्यचशेषेणतपस्त
प्स्यामिदुश्चरं ॥ नघातयिष्यामिरणेमित्राणीमानिकेशव ॥ १४ ॥ रथान्मेबहुसाहस्रान्दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ घातयत्यनिशंभीष्मःप्रवराणांप्रहारिणां ॥ १५ ॥ ॥१०९॥

कृतेवहारेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कक्षंतृणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अप्लवेउडुपशून्ये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आर्जवेनअकुटिलेनदिव्यास्त्रमायाहीनेन ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अंतर्मनाःविमनाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ निधनंनिधनहेतुः ॥३०॥

किंनुकृत्वाहितंमेस्याद्ब्रूहिमाधवमाचिरं॥ मध्यस्थमिवपश्यामिसमरेसव्यसाचिनं॥ १६ ॥ एकोभीमःपरंशक्त्यायुध्यत्येवमहाभुजः ॥ केवलंबाहुवीर्येणक्ष त्रधर्ममनुस्मरन्॥ १७॥ गदयावीरघातिन्यायथोत्साहंमहामनाः॥ करोत्यसुकरंकर्मरथाश्वनरदंतिषु ॥ १८॥ नालमेषक्षयंकर्तुंपरसैन्यस्यमारिष ॥ आर्जवे नैवयुद्धेनवीरवर्षशतैरपि॥ १९ ॥ एकोऽस्त्रवित्सखातेऽयंसोप्यस्मान्समुपेक्षते॥ निर्दह्यमानान्भीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना॥ २० ॥ दिव्यान्यस्त्राणिभीष्मस्य द्रोणस्यचमहात्मनः॥ धक्ष्यंतिक्षत्रियान्सर्वान्प्रयुक्तानिपुनःपुनः॥ २१ ॥ कृष्णभीष्मःसुसंरब्धःसहितःसर्वपार्थिवैः ॥ क्षपयिष्यतिनोनूनंयादृशोस्यपराक्र मः॥ २२॥ सत्वंपश्यमहाभागयोगेश्वरमहारथं॥ भीष्मंयःशमयेत्संख्येदावाग्निंजलदोयथा॥ २३॥ तवप्रसादाद्गोविंदपांडवानिहतद्विषः॥ स्वराज्यमनुसंप्राप्ता मोदिष्यंतेसबांधवाः॥ २४॥ एवमुक्त्वाततःपार्थोध्यायन्नास्तेमहामनाः ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ शोकार्ततमथोज्ञात्वादुःखोपहतचेतसं ॥ ॥२५॥ अब्रवीत्तत्रगोविंदोहर्षयन्सर्वपांडवान्॥ माशुचोभरतश्रेष्ठनत्वंशोचितुमर्हसि॥ २६॥ यस्यतेभ्रातरःशूराःसर्वलोकेषुधन्विनः॥ अहंचप्रियकृद्राजन् सात्यकिश्चमहायशाः॥ २७॥ विराटद्रुपदौचेमौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ तथैवसबलाश्चेमेराजानोराजसत्तम ॥ २८॥ त्वत्प्रसादंप्रतीक्षंतेत्वद्भक्ताश्चविशांपते ॥ एषतेपार्षतोनित्यंहितकामःप्रियेरतः॥ २९ ॥ सैनापत्यमनुप्राप्तोधृष्टद्युम्नोमहाबलः॥ शिखंडीचमहाबाहोभीष्मस्यनिधनंकिल ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वाततोधर्मो धृष्टद्युम्नंमहारथं॥ अब्रवीत्समितौतस्यांवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्ननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिमारिष ॥ नातिक्रम्यंभवेत्तच्चवचनंममभाषितं॥ ३२ ॥ भवान्सेनापतिर्मह्यंवासुदेवेनसंमितः॥ कार्त्तिकेयोयथानित्यंदेवानामभवत्पुरा॥ ३३ ॥ तथात्वमपिपांडूनांसेनानीःपुरुषर्षभ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलविक्रम्य जहिकौरवान्॥ ३४॥ अहंचतेनुयास्यामिभीमःकृष्णश्चमारिष॥ माद्रीपुत्रौचसहितौद्रौपदेयाश्चदंशिताः॥ ३५॥ येचान्येपृथिवीपालाःप्रधानाःपुरुषर्षभ॥ ततउद्धर्षयन्सर्वान्धृष्टद्युम्नोभ्यभाषत॥ ३६॥ अहंद्रोणांतकःपार्थविहितःशंभुनापुरा॥ रणेभीष्मंकृपंद्रोणंतथाशल्यंजयद्रथं॥ ३७॥ सर्वानद्यरणेदृप्तान्प्रति योत्स्यामिपार्थिव॥ अथोत्क्रुष्टंमहेष्वासैःपांडवैर्युद्धदुर्मदैः॥ ३८॥ समुद्यतेपार्थिवेंद्रेपार्षतेशत्रुसूदने॥ तममब्रवीत्ततःपार्थःपार्षतंपृतनापतिं॥ ३९॥

॥ ३१ ॥ भाषितमुक्तं ॥ ३२ ॥ मह्यंमम ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आकाशगइवपक्षीव ॥ ४४ ॥ रथचर्यासुरथवर्त्मसु ॥ ४५ ॥ परमोपेतःपराउत्कृष्टाचासौमालक्ष्मीश्चेतिपरमातयाउपेतः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥५१॥

व्यूहःक्रौंचारुणोनामसर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ यंबृहस्पतिरिंद्रायतदादेवासुरेऽब्रवीत् ॥ ४० ॥ तंयथावत्प्रतिव्यूहंपरानीकविनाशनं ॥ अदृष्टपूर्वंराजानःपश्यंतुकुरुभिःसह ॥ ४१ ॥ यथोक्तःसनृदेवेनविष्णुर्वज्रभृतायथा ॥ प्रभातेसर्वसैन्यानामग्रेचक्रेधनंजयं ॥ ४२ ॥ आदित्यपथगःकेतुस्तस्याद्भुतमनोरमः ॥ शासनात्पुरुहूतस्यनिर्मितोविश्वकर्मणा ॥ ४३ ॥ इंद्रायुधसवर्णाभिःपताकाभिरलंकृतः ॥ आकाशगइवाकाशेगंधर्वनगरोपमः ॥ ४४ ॥ नृत्यमानइवाभातिरथचर्यासुमारिष ॥ तेनंरत्नवतापार्थःसचगांडीवधन्वना ॥ ४५ ॥ बभूवपरमोपेतःसुमेरुरिवभानुना ॥ शिरोभूद्द्रुपदोराजामहत्यासेनयावृतः ॥ ४६ ॥ कुंतिभोजश्चचैद्यश्चचक्षुर्भ्यांतौजनेश्वरौ ॥ दाशार्णकाःप्रभद्राश्चदाशेरकगणैःसह ॥ ४७ ॥ अनूपकाःकिराताश्चग्रीवायांभरतर्षभ ॥ पटच्चरैश्चपौंड्रैश्चराजन्पौरवकैस्तथा ॥ ४८ ॥ निषादैःसहितश्चापिपृष्ठमासीद्युधिष्ठिरः ॥ पक्षौतुभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ पिशाचादारदाश्चैवपुंड्राःकुंडीविषैःसह ॥ ५० ॥ मारुताधेनुकाश्चैवतंगणाःपरतंगणाः ॥ बाल्हिकास्तित्तिराश्चैवचोलाःपांड्याश्चभारत ॥ ५१ ॥ एतेजनपदाराजन्दक्षिणंपक्षमाश्रिताः अग्निवेश्यास्तुहुंडाश्चमालवादानभारयः ॥ ५२ ॥ शबराउद्भसाश्चैववत्साश्चसहनाकुलैः ॥ नकुलःसहदेवश्चवामंपक्षंसमाश्रिताः ॥ ५३ ॥ रथानामयुतंपक्षौशिरस्तुनियुतंतथा ॥ पृष्ठमर्बुदमेवासीत्सहस्राणिचविंशतिः ॥ ५४ ॥ ग्रीवायांनियुतंचापिसहस्राणिचसप्ततिः ॥ पक्षकोटिप्रपक्षेषुपक्षांतेषुचवारणाः ॥ ५५ ॥ जग्मुःपरिवृताराजंश्चलंतइवपर्वताः ॥ जघनंपालयामासविराटःसहकेकयैः ॥ ५६ ॥ काशिराजश्चशैब्यश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ एवमेनंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ ५७ ॥ सूर्योदयंतइच्छंतःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ तेषामादित्यवर्णानिविमलानिमहांतिच ॥ श्वेतच्छत्राण्यशोभंतवारणेषुरथेषुच ॥ ५८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०क्रौंचव्यूहनिर्माणेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच क्रौंचंदृष्ट्वाततोव्यूहमभेद्यंतनयस्तव ॥ रक्ष्यमाणंमहाघोरंपार्थेनामिततेजसा ॥ १ ॥ आचार्यमुपसंगम्यकृपंशल्यंचपार्थिव ॥ सौमदत्तिंविकर्णंचसोऽश्वत्थामानमेवच ॥ २ ॥ दुःशासनादीन्भ्रातृंश्चसर्वानेवचभारत ॥ अन्यांश्चसुबहून्शूरान्युद्धायसमुपागतान् ॥ ३ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ क्रौंचमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ अपर्याप्तमपरिमेयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिभवत्यभिभूः क्विप् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

प्राहेदंवचनंकालेहर्षयंस्तनयस्तव ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥ एकैकशःसमर्थाहियूयंसर्वेमहारथाः ॥ पांडुपुत्रान्रणेहंतुंससैन्यान्किमुसंह
ताः ॥ ५ ॥ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तमिदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितं ॥ ६ ॥ संस्थानाःशूरसेनाश्चवेत्रिकाःकुकुरास्तथा ॥ आरोचकास्त्रि
गर्ताश्चमद्रकायवनास्तथा ॥ ७ ॥ शत्रुंजयेनसहितास्तथादुःशासनेनच ॥ विकर्णेनचवीरेणतथानंदोपनंदकैः ॥ ८ ॥ चित्रसेनेनसहिताःसहिताःपारिभद्रकैः ॥
भीष्ममेवाभिरक्षंतुसहसैन्यपुरस्कृताः ॥ ९ ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चतवपुत्राश्चमारिष ॥ अव्यूहंतमहाव्यूहंपांडूनांप्रतिबाधकं ॥ १० ॥ भीष्मःसैन्येनमहतासमंतात्प
रिवारितः ॥ ययौप्रकर्षन्महतींवाहिनींसुरराडिव ॥ ११ ॥ तमन्वयान्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुंतलैश्चदशार्णैश्चमागधैश्चविशांपते ॥ १२ ॥ विदर्भैर्मेकलै
श्चैवकर्णप्रावरणैरपि ॥ सहिताःसर्वसैन्येनभीष्ममाहवशोभिनं ॥ १३ ॥ गांधाराःसिंधुसौवीराःशिबयोथवसातयः ॥ शकुनिश्चस्वसैन्येनभारद्वाजमपालयत् ॥
॥ १४ ॥ ततोदुर्योधनोराजासहितःसर्वसोदरैः ॥ अश्वातकैर्विकर्णैश्चतथाचांबष्ठकोसलैः ॥ १५ ॥ दरदैश्चशकैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ अभ्यरक्षतसंहृष्टःसौबले
यस्यवाहिनीं ॥ १६ ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ विंदानुविंदावावंत्यौवामंपार्श्वमपालयन् ॥ १७ ॥ सौमदत्तिःसुशर्माचकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चदक्षिणंपक्षमास्थिताः ॥ १८ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ महत्यासेनयासार्धंसेनापृष्ठेव्यवस्थिताः ॥ १९ ॥ पृष्ठगोपास्तु
तस्यासन्नानादेश्याजनेश्वराः ॥ केतुमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ २० ॥ ततस्तेतावकाःसर्वेहृष्टायुद्धायभारत ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताःसिंहना
दांस्तथोन्नदन् ॥ २१ ॥ तेषांश्रुत्वातुहृष्टानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ २२ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपेश्यश्चविविधाःपरैः ॥
आनकाश्चाभ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ २३ ॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौहेमरत्नपरिष्कृतौ ॥ २४ ॥ पांचजन्यंहृषीकेशो
देवदत्तंधनंजयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ २५ ॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ ॥ २६ ॥ का
शिराजश्चशैब्यश्चशिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ २७ ॥ पांचाल्याश्चमहेष्वासाद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्
सिंहनादांश्चनेदिरे ॥ २८ ॥ सघोषःसुमहांस्तत्रवीरैस्तैःसमुदीरितः ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयत् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्यतिकरोमे

एवमेतेमहाराजप्रहृष्टाःकुरुपांडवाः॥ पुनर्युद्धायसंजग्मुस्तापयानाःपरस्परं॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० कौरवव्यूहरचनायांएकपं

 चाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच॥ कथंप्रहरतांश्रेष्ठाःसंप्रहारंप्रचक्रिरे॥

॥ १ ॥ संजयउवाच समंव्यूढेष्वनीकेषुसन्नद्धरुचिरध्वजं॥ अपारमिवसंदृश्यसागरप्रतिमंबलं॥ २॥ तेषांमध्येस्थितोराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अब्रवी

त्तावकान्सर्वान्युद्ध्यध्वमितिदंशिताः॥ ३ ॥ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः॥ पांडवानभ्यवर्तंतसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः ॥ ४ ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमु

लंलोमहर्षणं ॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपं॥५॥ मुक्तास्तुरथिभिर्बाणारुक्मपुंखाःसुतेजसः॥ सन्निपेतुरकुंठाग्रानागेषुचहयेषुच॥६॥ तथाप्रवृत्तेसंग्रा

मेधनुरुद्यम्यदंशितः॥ अभिपत्यमहाबाहुर्भीष्मोभीमपराक्रमः ॥ ७॥ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते॥८॥ एतेषुन

रवीरेषुचेदिमत्स्येषुचाभिभूः॥ ववर्षशरवर्षाणिवृद्धःकुरुपितामहः॥९॥ अभिद्यततोव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान्॥

॥ १० ॥ सादिनोध्वजिनश्चैवहतप्रवरवाजिनः॥ विप्रद्रुतरथानीकाःसमपद्यंतपांडवाः॥ ११ ॥ अर्जुनस्तुनरव्याघ्रोदृष्ट्वाभीष्मंमहारथं ॥ वार्ष्णेयमब्रवीत्क्रु

द्धोयाहियत्रपितामहः॥ १२ ॥ एषभीष्मःसुसंक्रुद्धोवार्ष्णेयममवाहिनीं॥ नाशयिष्यतिसुव्यक्तंदुर्योधनहितेरतः॥ १३ ॥ एषद्रोणःकृपःशल्योविकर्णश्चजना

र्दन॥ धार्तराष्ट्राश्चसहितादुर्योधनपुरोगमाः॥ १४ ॥ पंचालान्निहनिष्यंतिरक्षितादृढधन्वना ॥ सोहंभीष्मंवधिष्यामिसैन्यहेतोर्जनार्दन ॥ १५ ॥ तमब्रवीद्वा

सुदेवोयत्तोभवधनंजय॥ एषत्वांप्रापयिष्यामिपितामहरथंप्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वाततःशौरीरथंतंलोकविश्रुतं ॥ प्रापयामासभीष्मस्यरथंप्रतिजनेश्वर॥

॥ १७॥ चलद्बहुपताकेनबलाकावर्णवाजिना॥ समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना॥ १८ ॥ महतामेघनादेनरथेनामिततेजसा ॥ विनिघ्नन्कौरवानीकंशूर

सेनांश्चपांडवः॥ १९ ॥ प्रायाच्छरणदःशीघ्रंसुहृदांहर्षवर्धनः॥ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणं॥ २० ॥ त्रासयंतंरणेशूरान्मर्दयंतंचसायकैः॥ सैंधवप्रमु

खैर्गुप्तःप्राच्यसौवीरकेकयैः॥ २१ ॥ सहसाप्रत्युदीयायभीष्मःशांतनवोर्जुनं॥ कोहिगांडीवधन्वानमन्यःकुरुपितामहात्॥ २२॥

लकःसमागमइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृढधन्वनाभीष्मेण ॥ १५ ॥ यत्तःयत्नवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

द्रोणवैकर्तनाभ्यांवारथीसंयातुमर्हति ॥ ततोभीष्मोमहाराजसर्वलोकमहारथः ॥ २३ ॥ अर्जुनंसमसमत्यानाराचानांसमाचिनोत् ॥ द्रोणश्चपंचविंशत्याकृ
पःपंचाशताशरैः ॥ २४ ॥ दुर्योधनश्चतुःषष्ट्याशल्यश्चनवभिःशरैः ॥ सैंधवोनवभिश्चैवशकुनिश्चापिपंचभिः ॥ २५ ॥ विकर्णोदशभिर्भल्लैराजन्विव्याधपांड
वं ॥ सतैर्विद्धोमहेष्वासःसमंतान्निशितैःशरैः ॥ २६ ॥ नविव्यथेमहाबाहुर्भिद्यमानइवाचलः ॥ सभीष्मंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः ॥ २७ ॥ द्रोणंषष्ट्यानर
व्याघ्रोविकर्णंचत्रिभिःशरैः ॥ शल्यंचैवत्रिभिर्बाणैराजानंचैवपंचभिः ॥ २८ ॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माकिरीटीभरतर्षभ ॥ तंसात्यकिर्विराटश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥
॥ २९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ ततोद्रोणंमहेष्वासंगांगेयस्यप्रियेरतं ॥ ३० ॥ अभ्यवर्ततपांचाल्यःसंयुक्तःसहसोमकैः ॥ भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठो
राजन्विव्याधपांडवं ॥ ३१ ॥ अशीत्यानिशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशंततावकाः ॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वासहितानांप्रहृष्टवत् ॥ ३२ ॥ प्रविवेशततोमध्यंनरसिंहःप्रता
पवान् ॥ तेषांमहारथानांसमध्यंप्राप्यधनंजयः ॥ ३३ ॥ चिक्रीडधनुषाराजँल्लक्ष्यंकृत्वामहारथान् ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममाहजनेश्वरः ॥ ३४ ॥ पीड्यमानं
स्वकंसैन्यंदृष्ट्वापार्थेनसंयुगे ॥ एषपांडुसुतस्तातकृष्णेनसहितोबली ॥ ३५ ॥ यततांसर्वसैन्यानांमूलंनःपरिकृंतति ॥ त्वयिजीवतिगांगेयद्रोणेचरथिनांवरे ॥
॥ ३६ ॥ त्वत्कृतेचैवकर्णोपिन्यस्तशस्त्रोविशांपते ॥ नयुध्यतिरणेपार्थंहितकामःसदामम ॥ ३७ ॥ सतथाकुरुगांगेययथाहन्येतफाल्गुनः ॥ एवमुक्तस्ततोराज
न्पितादेवव्रतस्तव ॥ ३८ ॥ धिक्क्षात्रंधर्ममित्युक्त्वाप्रायात्पार्थरथंप्रति ॥ उभौश्वेतहयौराजन्संसक्तौप्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ ३९ ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्द
ध्मुश्चमारिष ॥ द्रौणिर्दुर्योधनश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः ॥ ४० ॥ परिवार्यरणेभीष्मंस्थितायुद्धायमारिष ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यधनंजयं ॥ ४१ ॥ स्थितायु
द्धायमहतेततोयुद्धमवर्तत ॥ गांगेयस्तुरणेपार्थमानर्छन्नवभिःशरैः ॥ ४२ ॥ तमर्जुनःप्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः ॥
॥ ४३ ॥ अर्जुनःसमरश्लाघीभीष्मस्यावारयद्दिशः ॥ शरजालंततस्तत्तुशरजालेनमारिष ॥ ४४ ॥ वारयामासपार्थस्यभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ उभौपरमसंहृ
ष्टावुभौयुद्धाभिनंदिनौ ॥ ४५ ॥ निर्विशेषमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ भीष्मचापविमुक्तानिशरजालानिसंघशः ॥ ४६ ॥ शीर्यमाणान्यदृश्यंतभिन्नान्यर्जु
नसायकैः ॥ तथैवार्जुनमुक्तानिशरजालानिसर्वशः ॥ ४७ ॥ गांगेयशरनुन्नानिप्रापतंतमहीतले ॥ अर्जुनःपंचविंशत्याभीष्ममार्छच्छितैःशरैः ॥ ४८ ॥

॥ ४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ अंतरंछिद्रं तर्कयंतौचिंतयंतौ ॥ ५५ ॥ अंतरमार्गस्थौछिद्रान्वेषणपरौ ॥५६॥५७॥५८॥ चिन्हंध्वजः ॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥ आलोका

भीष्मोपिसमरेपार्थंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ अन्योन्यस्यहयान्विध्वाध्वजौचसुमहाबलौ ॥ ४९ ॥ रथेपांरथचक्रेचचिक्रीडतुररिंदमौ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभी

ष्मःप्रहरतांवरः ॥ ५० ॥ वासुदेवंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीष्मचापच्युतैस्तैस्तुनिर्विद्धोमधुसूदनः ॥ ५१ ॥ विरराजरणेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः ॥ त
तोर्जुनोभृशंक्रुद्धोनिर्विद्धंप्रेक्ष्यमाधवं ॥ ५२ ॥ सारथिंकुरुवृद्धस्यनिर्बिभेदशितैःशरैः ॥ यतमानौतुतौवीरावन्योन्यस्यवधंप्रति ॥ ५३ ॥ नशक्नुतांतदान्योन्य
मभिसंधातुमाहवे ॥ तौमंडलानिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ ५४ ॥ अदर्शयेतांबहुधासूतसामर्थ्यलाघवात् ॥ अंतरंचप्रहारेषुतर्कयंतौपरस्परं ॥ ५५ ॥
राजन्नंतरमार्गस्थौस्थितावास्तांमुहुर्मुहुः ॥ उभौसिंहरवोन्मिश्रंशंखशब्दंचचक्रतुः ॥ ५६ ॥ तथैवचापनिर्घोषंचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ तयोःशंखनिनादेनरथने
मिस्वनेनच ॥ ५७ ॥ दारितासहसाभूमिश्चकंपेचननादच ॥ नोभयोरंतरंकश्चिद्ददृशेभरतर्षभ ॥ ५८ ॥ बलिनौयुद्धदुर्धर्षावन्योन्यसदृशावुभौ ॥ चिह्नमात्रेण
भीष्मंतुप्रजज्ञुस्तत्रकौरवाः ॥ ५९ ॥ तथापांडुसुताःपार्थंचिह्नमात्रेणजज्ञिरे ॥ तयोर्नृवरयोर्दृष्ट्वातादृशंतंपराक्रमं ॥ ६० ॥ विस्मयंसर्वभूतानिजग्मुर्भारतसंयु
गे ॥ नतयोर्विवरंकश्चिद्रणेपश्यतिभारत ॥ ६१ ॥ धर्मेस्थितस्यहियथानकश्चिद्वृजिनंक्वचित् ॥ उभौचशरजालेनतावदृश्यौबभूवतुः ॥ ६२ ॥ प्रकाशौचपुनस्तू
र्णंबभूवतुरुभौरणे ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाश्चारणाश्चर्षिभिःसह ॥ ६३ ॥ अन्योन्यंप्रत्यभाषंततयोर्दृष्ट्वापराक्रमं ॥ नशक्यौयुधिसंरब्धौजेतुमेतौकथंचन ॥ ६४ ॥
सदेवासुरगंधर्वैर्लोकैरपिमहारथौ ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुयुद्धमेतन्महाद्भुतं ॥ ६५ ॥ नैतादृशानियुद्धानिभविष्यंतिकथंचन ॥ नहिशक्योरणेजेतुंभीष्मःपार्थेन
धीमता ॥ ६६ ॥ सधनुःसरथःसाश्वःप्रवपन्सायकान्रणे ॥ तथैवपांडवंयुद्धेदेवैरपिदुरासदं ॥ ६७ ॥ नविजेतुंरणेभीष्मउत्सहेतधनुर्धरं ॥ आलोकादपियुद्धंहि
सममेतद्भविष्यति ॥ ६८ ॥ इतिस्मवाचोऽश्रूयंतप्रोच्चरंत्यस्ततस्ततः ॥ गांगेयार्जुनयोःसंख्येस्तवयुक्ताविशांपते ॥ ६९ ॥ त्वदीयास्तुतदायोधाःपांडवेयाश्चभा
रत ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तयोस्तत्रपराक्रमे ॥ ७० ॥ शितधारैस्तथाखड्गैर्विमलैश्चपरश्वधैः ॥ शरैरन्यैश्चबहुभिःशस्त्रैर्नानाविधैरपि ॥ ७१ ॥ उभयोःसेनयोःशू
रान्यकृंततपरस्परं ॥ वर्तमानेतथाघोरेतस्मिन्युद्धेसुदारुणे ॥ द्रोणपांचाल्ययोराजन्महानासीत्समागमः ॥ ७२ ॥ इ० म० भी० भीष्मव० भीष्मार्जुनयुद्धेद्वि
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥

नुआसंसारस्थितेः ॥ ६८ ॥ ६९॥७०॥७१॥७२॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥७॥

कथमिति ॥१।२॥ नातरत्नलंघितवान् ॥३॥४॥ नीडात्स्थानात् ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ व्यंसयामासर्सलक्ष्यापियथानभवतितथावंचयतिस्म ॥२०॥

धृतराष्ट्रउवाच कथंद्रोणोमहेष्वासःपांचाल्यश्चापिपार्षतः॥ उभौसमीयतुर्यत्तौतन्ममाचक्ष्वसंजय॥१॥दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषादितिमेमतिः॥यत्रशांतनवो
भीष्मोनातरद्युधिपांडवं॥२॥भीष्मोहिसमरेक्रुद्धोहन्याल्लोकांश्चराचरान्॥सकथंपांडवंयुद्धेनातरत्संजयौजसा॥३॥ संजयउवाच श्रृणुराजन्स्थिरोभूत्वा
युद्धमेतत्सुदारुणं॥ नशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ॥४॥ द्रोणस्तुनिशितैर्बाणैर्धृष्टद्युम्नमविध्यत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥५॥ तथा
स्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः॥ पीडयामाससंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नस्यमारिष॥६॥धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणंनवत्यानिशितैःशरैः॥ विव्याधप्रहसन्वीरस्तिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत्॥७॥ ततःपुनरमेयात्माभारद्वाजःप्रतापवान्॥शरैःप्रच्छादयामासधृष्टद्युम्नममर्षणं॥८॥ आददेचशरंघोरंपार्षतांतचिकीर्षया॥ शक्राशनिसमस्पर्शं
कालदंडमिवापरं॥९॥ हाहाकारोमहानासीत्सर्वसैन्येषुभारत॥ तमिषुंसंधितंदृष्ट्वाभारद्वाजेनसंयुगे॥१०॥ तत्राद्भुतमपश्यामधृष्टद्युम्नस्यपौरुषं॥ यदेकःसमरे
वीरस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥११॥ तंचदीप्तंशरंघोरमायांतंमृत्युमात्मनः॥ चिच्छेदशरवृष्टिंचभारद्वाजेमुमोचह॥१२॥ ततउच्चुक्रुशुःसर्वेपंचालाःपांडवैःस
ह॥ धृष्टद्युम्नेनतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करं॥१३॥ ततःशक्तिंमहावेगांस्वर्णवैदूर्यभूषितां॥ द्रोणस्यनिधनाकांक्षीचिक्षेपसपराक्रमी॥ १४ ॥ तामापतंतींसहसा
शक्तिंकनकभूषितां॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेभारद्वाजोहसन्निव॥१५॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःप्रतापवान्॥ ववर्षशरवर्षाणिद्रोणंप्रतिजनेश्वर॥१६॥शर
वर्षंततस्तंतुसन्निवार्यमहायशाः॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यमध्येचिच्छेदकार्मुकं॥१७॥ सच्छिन्नधन्वासमरेगदांगुर्वींमहायशाः॥ द्रोणायप्रेषयामासगिरिसारम
यींबली॥१८॥ सागदावेगवन्मुक्ताप्रायाद्द्रोणजिघांसया॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वाजस्यपौरुषं॥१९॥ लाघवाद्व्यंसयामासगदांहेमविभूषितां॥ व्यंसयि
त्वागदांतांचप्रेषयामासपार्षतं॥ २० ॥ भल्लान्सुनिशितान्पीतान्रुक्मपुंखान्सुदारुणान्॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरा
दायधृष्टद्युम्नोमहारथः॥ द्रोणंयुधिपराक्रम्यशरैर्विव्याधपंचभिः॥२२॥रुधिराक्तौततस्तौतुशुशुभातेनरर्षभौ॥ वसंतसमयेराजन्पुष्पिताविवकिंशुकौ॥२३॥
अमर्षितस्ततोराजन्पराक्रम्यचमूमुखे॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यपुनश्चिच्छेदकार्मुकं॥२४॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैःसन्नतपर्वभिः॥अभ्यवर्षदमेयात्मावृष्ट्यामेघ
इवाचलं॥२५॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत्॥ अथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः॥२६॥

पीतान्पायितजलान् ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

पातयामाससमरेसिंहनादंननादच ॥ ततोपरेणभल्लेनहस्ताच्चापमथाच्छिनत् ॥ २७ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवारोहत्स्याप
॥११३॥ यन्पौरुषंमहत् ॥ २८ ॥ तामस्यविशिखैस्तूर्णंपातयामासभारत ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ ततःसविपुलंचर्मशतचंद्रंचभानुमत् ॥ खड्गंच
विपुलंदिव्यंप्रगृह्यसुभुजोबली ॥ ३० ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रोणस्यवधकांक्षया ॥ आमिषार्थीयथासिंहोवनेमत्तमिवद्विपं ॥ ३१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वा
जस्यपौरुषं ॥ लाघवंचास्त्रयोगंचबलंबाह्वोश्चभारत ॥ ३२ ॥ यदेनंशरवर्षेणवारयामासपार्षतं ॥ नशशाकततोगंतुंबलवानपिसंयुगे ॥ ३३ ॥ निवारितस्तुद्रोणे
नधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ न्यवारयच्छरौघांस्तांश्चर्मणाकृतहस्तवत् ॥ ३४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसहसाभ्यपतद्बली ॥ साहाय्यकारीसमरेपार्षतस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥
सद्रोणंनिशितैर्बाणैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ पार्षतंचरथंतूर्णंस्वकमारोहयत्तदा ॥ ३६ ॥ ततोदुर्योधनोराजन्भानुमंतमचोदयत् ॥ सैन्येनमहतायुक्तंभारद्वा
जस्यरक्षणे ॥ ३७ ॥ ततःसामहतीसेनाकलिंगानांजनेश्वर ॥ भीममभ्युद्ययौतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ पांचाल्यमथसंत्यज्यद्रोणोपिरथिनांवरः ॥ वि
राटद्रुपदौवृद्धौवारयामाससंयुगे ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नोपिसमरेधर्मराजानमभ्ययात् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ ४० ॥ कलिंगानांचसमरेभीमस्यचमहा
त्मनः ॥ जगतःप्रक्षयकरंघोररूपंभयावहं ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० धृष्टद्युम्नद्रोणयुद्धेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ९ ॥
धृतराष्ट्रउवाच तथाप्रतिसमादिष्टःकालिंगोवाहिनीपतिः ॥ कथमद्भुतकर्माणंभीमसेनंमहाबलं ॥ १ ॥ चरंतंगदयावीरंदंडहस्तमिवांतकं ॥ योधयामासस
मरेकालिंगःसहसेनया ॥ २ ॥ संजयउवाच पुत्रेणतवराजेंद्रसतथोक्तोमहाबलः ॥ महत्यासेनयागुप्तःप्रायाद्भीमरथंप्रति ॥ ३ ॥ तामापतंतींमहतींकलिंगानां
महाचमूं ॥ रथाश्वनागकलिलांप्रगृहीतमहायुधां ॥ ४ ॥ भीमसेनःकलिंगानामार्च्छद्भारतवाहिनीं ॥ केतुमंतंचनैषादिमायांतंसहचेदिभिः ॥ ५ ॥ ततःश्रुता
युःसंक्रुद्धोराज्ञाकेतुमतासह ॥ आससादरणेभीमंव्यूढानीकेषुचेदिषु ॥ ६ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःकलिंगानांनराधिप ॥ अयुतेनगजानांचनिषादैःसहकेतुमान् ॥
॥ ७ ॥ भीमसेनंरणेराजन्समंतात्पर्यवारयन् ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभीमसेनपदानुगाः ॥ ८ ॥ अभ्यधावंतसमरेनिषादान्सहराजभिः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोर ॥११३॥
रूपंभयावहं ॥ ९ ॥ नप्राजानंतयोधाःस्वान्परस्परजिघांसया ॥ घोरमासीत्ततोयुद्धंभीमस्यसहसापरैः ॥ १० ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ भानुमंतंकलिंगात्मजं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

यथेंद्रस्यमहाराजमहत्यादैत्यसेनया॥ तस्यसैन्यस्यसंग्रामेयुध्यमानस्यभारत॥ ११ ॥ बभूवसुमहान्शब्दःसागरस्येवगर्जतः ॥ अन्योन्यंस्मतदायोधाविक
र्षतोविशांपते॥ १२ ॥ महींचकुश्चितांसर्वांशशलोहितसन्निभां॥ योधांश्चस्वान्परान्वापिनाभ्यजानन्जिघांसया ॥ १३॥ स्वानप्याददतेस्वाश्चशूराःपरमदु
र्जयाः॥ विमर्दःसुमहानासीदल्पानांबहुभिःसह॥ १४ ॥ कलिंगैःसहचेदीनांनिषादैश्चविशांपते ॥ कृत्वापुरुषकारंतुयथाशक्तिमहाबलाः॥ १५ ॥ भीमसेनंप
रित्यज्यसंन्यवर्ततचेदयः॥ सर्वैःकलिंगैरासन्नःसन्निवृत्तेषुचेदिषु॥ १६ ॥स्वबाहुबलमास्थायसंन्यवर्ततपांडवः ॥ नचचालरथोपस्थाद्भीमसेनोमहाबलः॥
॥ १७॥ शितैरवाकिरद्बाणैःकलिंगानांवरूथिनीं॥ कालिंगस्तुमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १८ ॥ शक्रदेवइतिख्यातोजघ्नतुःपांडवंशरैः ॥ ततोभीमोम
हाबाहुर्विधुन्वन्रुचिरंधनुः॥ १९॥ योधयामासकालिंगंस्वबाहुबलमाश्रितः॥ शक्रदेवस्तुसमरेविसृजन्सायकान्बहून् ॥२०॥ अश्वान्जघानसमरेभीमसे
नस्यसायकैः॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभीमसेनमरिंदमं ॥ २१ ॥शक्रदेवोभिदुद्रावशरैरवकिरन्शितैः॥ भीमस्योपरिराजेंद्रशक्रदेवोमहाबलः ॥२२॥ ववर्षशरव
र्षाणितपांतेजलदोयथा॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्भीमसेनोमहाबलः ॥ २३ ॥ शक्रदेवायचिक्षेपसर्वशैक्यायसींगदां ॥ सतयानिहतोराजन्कालिंगतनयोरथा
त्॥ २४ ॥ विरथःसहसूतेनजगामधरणीतलं॥ हतमात्मसुतंदृष्ट्वाकलिंगानांजनाधिपः ॥ २५ ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ॥ततोभीमोमहावेगां
त्यक्त्वागुर्वींमहागदां ॥ २६॥ निस्त्रिंशमाददेघोरंचिकीर्षुःकर्मदारुणं ॥ चर्मचाप्रतिमंराजन्नार्षभंपुरुषर्षभ ॥ २७॥ नक्षत्रैरर्धचंद्रैश्चशातकुंभमयैश्चितं ॥
कालिंगस्तुततःक्रुद्धोधनुर्ज्यामवमृज्यच॥ २८॥ प्रगृह्यचशरंघोरमेकंसर्पविषोपमं॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवधाकांक्षीजनेश्वरः ॥ २९ ॥ तमापतंतंवेगेनप्रेरि
तंनिशितंशरं॥ भीमसेनोद्विधाराजंश्चिच्छेदविपुलासिना॥ ३० ॥ उदक्रोशच्चसंहृष्टस्त्रासयानोवरूथिनीं ॥ कालिंगोथततःक्रुद्धोभीमसेनायसंयुगे॥ ३१ ॥
तोमरान्प्राहिणोच्छीघ्रंचतुर्दशशिलाशितान्॥ तानप्राप्तान्महाबाहुःखगतानेवपांडवः॥ ३२॥ चिच्छेदसहसाराजन्नसंभ्रांतोवरासिना॥ निकृत्यतुरणेभी
मस्तोमरान्वैचतुर्दश॥ ३३॥ भानुमंतंततोभीमःप्राद्रवत्पुरुषर्षभः॥ भानुमांस्तुततोभीमंशरवर्षेणच्छादयन् ॥ ३४॥ ननादबलवन्नादंनादयानोनभस्तलं॥
नचतंमममृषेभीमःसिंहनादंमहाहवे॥ ३५॥ ततःशब्देनमहताविननादमहास्वनः॥ तेननादेनवित्रस्ताकलिंगानांवरूथिनी ॥ ३६॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अंतरायुधिनंगजारूढयोधं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आविद्धंभ्रामितं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कालांतकयमोपमःप्रलयकालीननाशकयमतुल्यः ॥ ४७ ॥ ४८॥४९॥ भ्रांतमित्यादि भ्रांतंमंडलाकृति तदेववक्रमोपेतमाविद्धं भ्रांतमेवोन्नतिसहितमुद्भ्रांतं आप्लुतंकेवलमुत्प्लवनं प्रसृतंसर्वासुदिक्षुप्रसरणं प्लुतमेकस्यांदिशि संपातंवेगं समुदीर्णंसर्वान्प्रतिसमुद्यमं ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नभीमंसमरेमेनेमानुषंभरतर्षभ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नर्दित्वाविपुलंस्वनं ॥ ३७ ॥ सासिर्वेगवदाप्लुत्यदंताभ्यांवारणोत्तमं ॥ आरुरोहततोमध्यंनागराजस्य मारिष ॥ ३८ ॥ ततोमुमोचकालिंगःशक्तिंतामकरोद्द्विधा ॥ खड्गेनपृथुनामध्येभानुमंतमथाच्छिनत् ॥ ३९ ॥सोंतरायुधिनंहत्वाराजपुत्रमरिंदमः ॥ गुरुंभार सहंस्कंधेनागस्यासिमपातयत् ॥ ४० ॥ छिन्नस्कंधःसविनदन्पपातगजयूथपः ॥ आरुग्णःसिंधुवेगेनसानुमानिवपर्वतः ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मादवप्लुत्यगजा द्भारतभारतः ॥ खड्गपाणिरदीनात्मातस्थौभूमौसुदंशितः ॥ ४२ ॥ सचचारबहून्मार्गानभितःपातयन्गजान् ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसर्वतःप्रत्यदृश्यत ॥ ४३ ॥ अश्ववृंदेषुनागेषुरथानीकेषुचाभिभूः॥पदातीनांचसंघेषुविनिघ्नन्शोणितोक्षितः॥४४॥श्येनवद्व्यचरद्भीमोरणेऽरिषुबलोत्कटः॥छिंदंस्तेषांशरीराणिशिरांसि चमहाबलः ॥४५॥ खड्गेनशितधारेणसंयुगेगजयोधिनां ॥पदातिरेकःसंक्रुद्धःशत्रूणांभयवर्धनः॥४६॥ संमोहयामाससतान्कालांतकयमोपमः ॥ मूढाश्चते तमेवाजौविनदंतःसमाद्रवन् ॥ ४७॥ सासिमुत्तमवेगेनविचरंतंमहारणे ॥ निकृत्यरथिनांचाजौरथेषाश्चयुगानिच ॥ ४८ ॥ जघानरथिनश्चापिबलवान्रिपु मर्दनः ॥ भीमसेनश्चरन्मार्गान्सुबहून्प्रत्यदृश्यत ॥ ४९ ॥ भ्रांतमाविद्धमुद्भ्रांतमाप्लुतंप्रसृतंप्लुतं ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपांडवः ॥ ५० ॥ केचिदग्रासि नाछिन्नाःपांडवेनमहात्मना ॥ विनेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ॥५१॥छिन्नदंताग्रहस्ताश्चभिन्नकुंभास्तथापरे॥वियोधाःस्वान्यनीकानिजघ्नुर्भास्तवा रणाः ॥५२॥ निपेतुरुर्व्यांचतथाविनदंतोमहारवान् ॥ छिन्नांश्चतोमरान्राजन्महामात्रशिरांसिच ॥५३॥ परिस्तोमान्विचित्रांश्चकक्ष्याश्चकनकोज्वलाः॥ ग्रैवेयाण्यथशक्तीश्चपताकाःकणपांस्तथा ॥ ५४ ॥ तूणीरानथयंत्राणि विचित्राणिधनूंषिच ॥ भिंदिपालानिशुभ्राणितोत्राणिचांकुशैःसह ॥ ५५ ॥ घंटाश्च विविधाराजन्हेमगर्भान्त्सरूनपि ॥ पततःपातितांश्चैवपश्यामःसहसादिभिः ॥ ५६ ॥ छिन्नगात्रावरकरैर्निहतैश्चापिवारणैः ॥ आसीद्भूमिःसमास्तीर्णापतितै र्भूधरैरिव ॥ ५७॥

॥ ५२ ॥ तोमरान्बाणविशेषान् महामात्रोहस्तिपकः ॥५३॥ कणपान्मुद्गरान् ॥५४॥ यंत्राणिसारिप्रभृतीनि तोत्राणिकर्णमूलतोदनानि. ॥५५॥५६॥ गात्रावरैःगात्रैः पूर्वकायैःअवरैरधःकायैः द्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रावरौक्रमादितिकोशः ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ खलीनानिअश्वास्यनिवेश्यानिकडिआळीतिप्रसिद्धानि कक्ष्यागजमध्यबंधनं ॥ ५९ ॥ आस्तरणानिपर्याच्छादनानि ॥ ६० ॥ अपविद्धानिपतितानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

विमृद्यैवंमहानागान्ममर्दान्यान्महाबलः॥अश्वारोहवरांश्चैवपातयामाससंयुगे॥५८॥तद्घोरमभवद्युद्धंतस्यतेषांचभारत॥खलीनान्यथयोक्त्राणिकक्ष्याश्चक
नकोज्ज्वलाः॥५९॥ परिस्तोमाश्चप्रासाश्चऋष्टयश्चमहाधनाः॥कवचान्यथचर्माणिचित्राण्यास्तरणानिच॥६०॥तत्रतत्रापविद्धानिव्यदृश्यंतमहाहवे॥ प्रासै
र्यंत्रैर्विचित्रैश्चशस्त्रैश्चविमलैस्तथा॥ ६१ ॥ सचक्रेवसुधांकीर्णांशबलैःकुसुमैरिव ॥ आप्लुत्यरथिनःकांश्चित्परामृश्यमहाबलः॥ ६२ ॥ पातयामासखड्गेनस
ध्वजानपिपांडवः ॥ मुहुरुत्पततोदिक्षुधावतश्चयशस्विनः ॥ ६३ ॥ मार्गांश्चचरतश्चित्रंव्यस्मयंतरणेजनाः ॥ सजघानपदाकांश्चिद्आक्षिप्यान्यानपोथय
त्॥ ६४ ॥ खड्गेनान्यांश्चचिच्छेदनादेनान्यांश्चभीषयन्॥ ऊरुवेगेनचाप्यन्यान्पातयामासभूतले ॥ ६५ ॥ अपरेचैनमालोक्यभयात्पंचत्वमागताः॥ एवंसा
बहुलासेनाकलिंगानांतरस्विनां॥ ६६ ॥ परिवार्यरणेभीष्मंभीमसेनमुपाद्रवत्॥ ततःकालिंगसैन्यानांप्रमुखेभरतर्षभ ॥ ६७॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यभीमसेनः
समभ्ययात्॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकालिंगोनवभिःशरैः॥ ६८ ॥ भीमसेनममेयात्माप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कालिंगबाणाभिहतस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ ६९ ॥
भीमसेनःप्रजज्वालक्रोधेनाग्निरिवेंधितः॥ अथाशोकःसमादायरथंहेमपरिष्कृतं॥ ७० ॥ भीमंसंपादयामासरथेनरथसारथिः ॥ तमारुह्यरथंतूर्णंकौंतेयःश
त्रुसूदनः॥ ७१ ॥ कालिंगमभिदुद्रावतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ततःश्रुतायुर्बलवान्भीमायनिशितान्शरान्॥ ७२ ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदर्शयन्पाणिलाघवं॥
सकार्मुकवरोत्सृष्टैर्नवभिर्निशितैःशरैः॥ ७३ ॥ समाहतोमहाराजकालिंगेनमहात्मना॥ संचुकुशेभृशंभीमोदंडाहतइवोरगः॥ ७४॥ क्रुद्धश्चचापमायम्यबल
वद्बलिनांवरः॥ कालिंगमवधीत्पार्थोभीमःसप्तभिरायसैः॥७५॥ क्षुराभ्यांचक्ररक्षौचकालिंगस्यमहाबलौ॥ सत्यदेवंचसत्यंचप्राहिणोद्यमसादनं॥७६॥ततः
पुनरमेयात्मानाराचैर्निशितैस्त्रिभिः ॥ केतुमंतंरणेभीमोगमयद्यमसादनं॥ ७७ ॥ ततःकलिंगाःसंक्रुद्धाभीमसेनममर्षणं ॥ अनीकैर्बहुसाहस्रैःक्षत्रियाःसम
वारयन्॥ ७८ ॥ ततःशक्तिगदाखड्गतोमरर्ष्टिपरश्वधैः॥ कलिंगाश्चततोराजन्भीमसेनमवाकिरन्॥ ७९ ॥ संनिवार्यसतांघोरांशरवृष्टिंसमुत्थितां॥ गदामादा
यतरसासंनिपत्यमहाबलः॥ ८० ॥ भीमःसप्तशतान्वीराननयद्यमसादनं॥ पुनश्चैवद्विसाहस्रान्कलिंगानरिमर्दनः॥ ८१ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अशोकःविशोकः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥८०॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥९४॥९५॥ ९६ ॥९७॥ पारावताश्वस्यमर्कटतिंदुकसमानवर्णाश्वस्य पारावतःकलरवेशैलेमर्कटतिंदुकेइ

प्राहिणोन्मृत्युलोकायतदद्भुतमिवाभवत् ॥ एवंसतान्यनीकानिकलिंगानांपुनःपुनः॥८२॥ विभेदसमरेतूर्णंप्रेक्ष्यभीष्मंमहारथं ॥ हतारोहाश्वमातंगाःपांडवेन कृतारणे॥८३॥ विप्रजग्मुरनीकेषुमेघावातहताइव ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिविनदंतःशरातुराः ॥८४॥ ततोभीमोमहाबाहुःखड्गहस्तोमहाभुजः ॥ संप्रहृष्टोमहा घोषंशंखंप्राध्मापयद्बली ॥८५॥ सर्वकालिंगसैन्यानांमनांसिसमकंपयत् ॥ मोहश्चापिकलिंगानामाविवेशपरंतप॥८६॥ प्राकंपंतचसैन्यानिवाहनानिचसर्व शः ॥ भीमेनसमरेराजन्गजेंद्रेणेवसर्वशः ॥ ८७॥ मार्गान्बहून्विचरताधावताचततस्ततः ॥ मुहुरुत्पतताचैवसंमोहःसमपद्यत ॥ ८८ ॥ भीमसेनभयत्रस्तं सैन्यंचसमकंपत ॥ क्षोभ्यमाणमसंबाधंग्राहेणेवमहत्सरः ॥ ८९ ॥ त्रासितेषुचसर्वेषुभीमेनाद्भुतकर्मणा ॥ पुनरावर्तमानेषुविद्रवत्सुचसंघशः ॥ ९० ॥ सर्वका लिंगयोधेषुपांडूनांध्वजिनीपतिः ॥ अब्रवीत्स्वान्यनीकानियुध्यध्वमितिपार्षतः ॥ ९१ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वाशिखंडिप्रमुखागणाः ॥ भीममेवाभ्यवर्ततरथा नीकैःप्रहारिभिः ॥९२॥ धर्मराजश्चतान्सर्वानुपजग्राहपांडवः ॥ महतामेघवर्णेननागानीकेनपृष्ठतः ॥९३॥ एवंसंनोद्यसर्वाणिस्वान्यनीकानिपार्षतः॥ भीम सेनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ॥ ९४ ॥ नहिपंचालराजस्यलोकेकश्चनविद्यते ॥भीमसात्यकयोरन्यःप्राणेभ्यःप्रियकृत्तमः ॥ ९५॥ सोपश्यच्चकलिंगेषुचरं तमरिसूदनः ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपार्षतःपरवीरहा ॥ ९६ ॥ ननर्दबहुधाराजन्हृष्टश्चासीत्परंतपः ॥ शंखंदध्मौचसमरेसिंहनादंननादच ॥ ९७ ॥ सचपारावता श्वस्यरथेहेमपरिष्कृते ॥ कोविदारध्वजंदृष्ट्वाभीमसेनःसमाश्वसत् ॥ ९८ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतंदृष्ट्वाकलिंगैःसमभिद्रुतं ॥ भीमसेनममेयात्मात्राणायाजौसमभ्यया त् ॥ ९९ ॥ तौदूरात्सात्यकिंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ कलिंगान्समरेवीरौयोधयेतांमनस्विनौ ॥ १०० ॥ सतत्रगत्वाशैनेयोजवेनजयतांवरः ॥ पार्थपार्षतयोः पार्ष्णिंजग्राहपुरुषर्षभः ॥ १०१ ॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरासनः ॥ आस्थितोरौद्रमात्मानंकलिंगानन्ववैक्षत ॥ २ ॥ कलिंगप्रभवांचैवमांसशोणितकर्द मां ॥ रुधिरस्यंदिनींतत्रभीमःप्रावर्तयन्नदीं ॥ ३ ॥ अंतरेणकलिंगानांपांडवानांचवाहिनीं ॥ तांसंततारदुस्तारांभीमसेनोमहाबलः ॥ ४ ॥ भीमसेनंतथादृष्ट्वा प्राक्रोशंस्तावकान्नृप ॥ कालोयंभीमरूपेणकलिंगैःसहयुध्यते ॥ ५ ॥ ततःशांतनवोभीष्मःश्रुत्वातंनिनदंरणे ॥ अभ्ययात्त्वरितोभीमंव्यूढानीकःसमंततः ॥ ६ ॥ तंसात्यकिर्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवंतभीष्मस्यरथंहेमपरिष्कृतं ॥ ७॥

तिविश्वः ॥९८॥९९॥१००॥१०१॥२॥३॥४॥ ५ ॥६॥ आनर्च्छुःआच्छादितवंतः ॥७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वातायमानैःइतस्ततोधावद्भिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारत

परिवार्यतुतेसर्वेगांगेयंतरसारणे ॥ त्रिभिस्त्रिभिःशरैर्घोरैर्भीष्ममानर्छुरोजसा ॥८॥ प्रत्यविध्यततान्सर्वान्पितादेवव्रतस्तव ॥ यतमानान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः ॥ ९ ॥ ततःशरसहस्रेणसन्निवार्यमहारथान् ॥ हयान्कांचनसन्नाहान्भीमस्यन्यहनच्छरैः ॥ ११० ॥ हताश्वेसरथेतिष्ठन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥
शक्तिंचिक्षेपतरसागांगेयस्यरथंप्रति ॥ ११ ॥ अप्राप्तामथतांशक्तिंपितादेवव्रतस्तव ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेसापृथिव्यामशीर्यत ॥ १२ ॥ ततःशैक्यायसींगु
र्वींप्रगृह्यबलवान्गदां ॥ भीमसेनस्ततस्तूर्णंपुप्लुवेमनुजर्षभ ॥१३॥ सात्यकोपिततस्तूर्णंभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ गांगेयसारथिंतूर्णंपातयामाससायकैः ॥१४॥
भीष्मस्तुनिहतेतस्मिन्सारथौरथिनांवरः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपनीतोरणाजिरात् ॥ १५ ॥ भीमसेनस्ततोराजन्नपयातेमहाव्रते ॥ प्रजज्वालयथावह्निर्दह
न्कक्षमिवैधितः ॥ १६ ॥ सहत्वासर्वकालिंगान्सेनामध्येव्यतिष्ठत ॥ नैनमभ्युत्सहन्केचित्तावकाभरतर्षभ ॥ १७॥ धृष्टद्युम्नस्तमारोप्यस्वरथेरथिनांवरः ॥ प
श्यतांसर्वसैन्यानामपोवाहयशस्विनं ॥ १८ ॥ संपूज्यमानःपांचाल्यैर्मत्स्यैश्चभरतर्षभ ॥ धृष्टद्युम्नंपरिष्वज्यसमेयादथसात्यकिं ॥ १९ ॥ अथाब्रवीद्भीमसेनंसा
त्यकिःसत्यविक्रमः ॥ प्रहर्षयन्यदुव्याघ्रोधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः ॥ १२० ॥ दिष्ट्याकालिंगराजश्चराजपुत्रश्चकेतुमान् ॥ शक्रदेवश्चकालिंगःकलिंगाश्चमृधेहताः ॥
॥ २१ ॥ स्वबाहुबलवीर्येणनागाश्वरथसंकुलः ॥ महापुरुषभूयिष्ठोवीरयोधनिषेवितः ॥ २२ ॥ महाव्यूहःकलिंगानामेकेनमृदितस्त्वया ॥ एवमुक्त्वाशिनेर्नमा
दीर्घबाहुररिंदम ॥ २३ ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यपर्यष्वजतपांडवं ॥ ततःस्वरथमास्थायपुनरेवमहारथः ॥ तावकानवधीत्क्रुद्धोभीमस्यबलमादधत् ॥ १२४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसेकलिंगराजवधेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ संजयउवाच
गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ रथनागाश्वपत्तीनांसादिनांचमहाक्षये ॥ १ ॥ द्रोणपुत्रेणशल्येनकृपेणचमहात्मना ॥ समसज्जतपांचाल्यस्त्रिभिरेतैर्म
हारथैः ॥ २ ॥ सलोकविदितानश्वान्निजघानमहाबलः ॥ द्रौणेःपांचालदायादःशितैर्दशभिराशुगैः ॥ ३ ॥ ततःशल्यरथंतूर्णमास्थायहतवाहनः ॥ द्रौणिंपांचा
लदायादमभ्यवर्षदथेषुभिः ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुसंयुक्तंद्रौणिनावीक्ष्यभारत ॥ सौभद्रोभ्यपतत्तूर्णंविकिरन्निशितान्शरान् ॥ ५ ॥

भावदीपेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ गतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सशल्यंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः ॥ अश्वत्थामानमष्टाभिर्विव्याधपुरुषर्षभः ॥ ६ ॥ आर्जुनिंतुततस्तूर्णंद्रौणिर्विव्याधपत्रिणा ॥ शल्योथदशभिश्चैवकृप
श्चनिशितैस्त्रिभिः ॥ ७॥ लक्ष्मणस्तवपौत्रस्तुसौभद्रंसमवस्थितं ॥ अभ्यवर्ततसंहृष्टस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ८ ॥ दौर्योधनिःसुसंक्रुद्धःसौभद्रंपरवीरहा ॥ विव्याधस
मरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९ ॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धोभ्रातरंभरतर्षभ ॥ शरैःपंचाशताराजन्क्षिप्रहस्तोऽभ्यविध्यत ॥ १० ॥ लक्ष्मणोपिपुनस्तस्यधनुश्चि
च्छेदपत्रिणा ॥ मुष्टिदेशेमहाराजततस्तेचुक्रुशुर्जनाः ॥ ११ ॥ तद्विहायधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अन्यदादत्तवांश्चित्रंकार्मुकंवेगवत्तरं ॥ १२ ॥ तौतत्रस
मरेयुक्तौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ अन्योन्यंविशिखैस्तीक्ष्णैर्जघ्नतुःपुरुषर्षभौ ॥ १३ ॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वापुत्रंमहारथं ॥ पीडितंतवपौत्रेणप्रायात्तत्रप्रजेश्वरः
॥ १४ ॥ सन्निवृत्तेतवसुतेसर्वएवजनाधिपाः ॥ आर्जुनिंरथवंशेनसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १५ ॥ सतैःपरिवृतःशूरैःशूरोयुधिसुदुर्जयैः ॥ नस्मप्रव्यथतेराजन्कृ
ष्णतुल्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ सौभद्रमथसंसक्तंदृष्ट्वातत्रधनंजयः ॥ अभिदुद्राववेगेनत्रातुकामःस्वमात्मजं ॥ १७ ॥ ततःसरथनागाश्वाभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥
अभ्यवर्ततराजानःसहिताःसव्यसाचिनं ॥ १८ ॥ उद्धूतंसहसाभौमंनागाश्वरथपत्तिभिः ॥ दिवाकररथंप्राप्यरजस्तीव्रमदृश्यत ॥ १९ ॥ तानिनागसहस्राणिभू
मिपालशतानिच ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनाभ्यवर्ततसर्वशः ॥ २० ॥ प्रणेदुःसर्वभूतानिबभूवुस्तिमिरादिशः ॥ कुरूणांचानयस्तीव्रःसमदृश्यतदारुणः ॥ २१ ॥
नाप्यंतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नचभास्करः ॥ प्रजज्ञेभरतश्रेष्ठशरसंघैःकिरीटिनः ॥ २२ ॥ सादितारथनागाश्वहताश्वारथिनोरणे ॥ विप्रद्रुतरथाःकेचिद्दृश्यंते
रथयूथपाः ॥ २३ ॥ विरथारथिनश्चान्येधावमानाःसमंततः ॥ तत्रतत्रैवदृश्यंतेसायुधाःसांगदैर्भुजैः ॥ २४ ॥ हयारोहांहयांस्त्यक्त्वागजारोहाश्चदंतिनः ॥ अर्जु
नस्यभयाद्राजन्समंताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ २५ ॥ रथेभ्यश्चगजेभ्यश्चहयेभ्यश्चनराधिपाः ॥ पतिताःपात्यमानाश्चदृश्यंतेऽर्जुनसायकैः ॥ २६ ॥ सगदानुद्यता
न्बाहून्सखड्गांश्चविशांपते ॥ सप्रासांश्चसतूणीरान्सशरान्सशरासनान् ॥ २७ ॥ सांकुशान्सपताकांश्चतत्रतत्रार्जुनोनृणां ॥ निचकर्तशरैरुग्रैरौद्रंवपुरधार
यत् ॥ २८ ॥ परिघाणांप्रदीप्तानांमुद्गराणांचमारिष ॥ प्रासानांभिंदिपालानांनिस्त्रिंशानांचसंयुगे ॥ २९ ॥ परश्वधानांतीक्ष्णानांतोमराणांचभारत ॥ वर्मणां
चापविद्धानांकांचनानांचभूमिप ॥ ३० ॥ ध्वजानांचर्मणांचैवव्यजनानांचसर्वशः ॥ छत्राणांहेमदंडानांतोमराणांचभारत ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यथाकुर्याद्धनंजयः धनंजयोग्निः अर्जुनोवा सयथाकुर्यादित्यसाधारण्योक्तिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापरस्परभंगदर्शनेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

प्रतोदानांचयोक्त्राणांकशानांचैवमारिष ॥ राशयःस्मात्रदृश्यंतेविनिकीर्णारणक्षितौ ॥ ३२ ॥ नासीत्तत्रपुमान्कश्चित्तवसैन्यस्यभारत ॥ योऽर्जुनंसमरे शूरंप्रत्युद्यायात्कथंचन ॥ ३३ ॥ योयोहिसमरेपार्थंप्रत्युद्याति विशांपते ॥ ससंख्येविशिखैस्तीक्ष्णैःपरलोकायनीयते ॥ ३४ ॥ तेषुविद्रवमाणेषुतवयोधेषुसर्वशः ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चदध्मतुर्वारिजोत्तमौ ॥ ३५ ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वापितादेवव्रतस्तव ॥ अब्रवीत्समरेशूरंभारद्वाजंस्मयन्निव ॥ ३६ ॥ एषपांडुसुतोवीरःकृष्णेनसहितोबली ॥ तथाकरोतिसैन्यानियथाकुर्याद्धनंजयः ॥ ३७ ॥ नत्वेषसमरेशक्योविजेतुंहिकथंचन ॥ यथास्यदृश्यतेरूपंकालांतकयमोपमं ॥ ३८ ॥ ननिवर्तयितुंचापिशक्येयंमहतीचमूः ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापश्यद्रवतीयंवरूथिनी ॥ ३९ ॥ एषचास्तंगिरिश्रेष्ठंभानुमान्प्रतिपद्यते ॥ चक्षूंषिसर्वलोकस्यसंहरन्निवसर्वथा ॥ ४० ॥ तत्रावहारंसंप्राप्तंमन्येहंपुरुषर्षभ ॥ श्रांताभीताश्चनोयोधानयोत्स्यंतिकथंचन ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मोद्रोणमाचार्यसत्तमं ॥ अवहारमथोचक्रेतावकानांमहारथः ॥ ४२ ॥ ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ अस्तंगच्छतिसूर्येऽभूत्संध्याकालेचवर्तति ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसावहारेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रभातायांचशर्वर्यांभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ अनीकान्यनुसंयानेव्यादिदेशाथभारत ॥ १ ॥ गारुडंचमहाव्यूहंचक्रेशांतनवस्तदा ॥ पुत्राणांतुजयाकांक्षीभीष्मःकुरुपितामहः ॥ २ ॥ गरुडस्यस्वयंतुंडेपितादेवव्रतस्तव ॥ चक्षुषीचभरद्वाजःकृतवर्माचसात्वतः ॥ ३ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवशीर्षमास्तांयशस्विनौ ॥ त्रैगर्तैरथकैकेयैर्वाटधानैश्चसंयुगे ॥ ४ ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ मद्रकाःसिंधुसौवीरास्तथापांचनदाश्चये ॥ ५ ॥ जयद्रथेनसहिताग्रीवायांसन्निवेशिताः ॥ पृष्ठेदुर्योधनोराजासोदर्यैःसानुगैर्वृतः ॥ ६ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चशकैःसह ॥ पुच्छमासन्महाराजशूरसेनाश्चसर्वशः ॥ ७ ॥ मागधाश्चकलिंगाश्चदासेरकगणैःसह ॥ दक्षिणंपक्षमासाद्यस्थिताव्यूहस्यदंशिताः ॥ ८ ॥ कारूषाश्चविकुंजाश्चमुंडाःकुंडीवृषास्तथा ॥ बृहद्बलेनसहितावामंपार्श्वमवस्थिताः ॥ ९ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंसव्यसाचीपरंतपः ॥ धृष्टद्युम्नेनसहितःप्रत्यव्यूहतसंयुगे ॥ १० ॥ अर्धचंद्रेणव्यूहेनव्यूहंतमतिदारुणं ॥ दाक्षिणंशृंगमास्थायभीमसेनोव्यरोचत ॥ ११ ॥

॥ ४२ ॥ वर्ततिवर्तमाने ॥ ४३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

नानाशस्त्रौघसंपन्नैर्नानादेश्यैर्नृपैर्वृतः ॥ तदन्वेवविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ १२ ॥ तदनंतरमेवासीन्नीलोनीलायुधैःसह ॥ नीलादनंतरश्चैवधृष्टकेतुर्महाबलः
॥ १३ ॥ चेदिकाशिकरूषैश्चपौरवैरपिसंवृतः ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ १४ ॥ मध्येसैन्यस्यमहतःस्थितायुद्धायभारत ॥ तत्रैवधर्मराजोपि
गजानीकेनसंवृतः ॥ १५ ॥ ततस्तुसात्यकीराजन्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ अभिमन्युस्ततःशूरइरावांश्चततःपरं ॥ १६ ॥ भैमसेनिस्ततोराजन्केकयाश्चमहार
थाः ॥ ततोभूद्द्विपदांश्रेष्ठोवामंपार्श्वमुपाश्रितः ॥ १७ ॥ सर्वस्यजगतोगोप्तागोप्तायस्यजनार्दनः ॥ एवमेतंमहाव्यूहंप्रत्यव्यूहंतपांडवाः ॥ १८ ॥ वधार्थंतवपुत्रा
णांतत्पक्षंयेचसंगताः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ १९ ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरं ॥ हयौघाश्चरथौघाश्चतत्रतत्रविशांपते ॥ २० ॥ संपतं
तोव्यदृश्यंतनिघ्नंतस्तेपरस्परं ॥ धावतांचरथौघानांनिघ्नतांचपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ बभूवतुमुलःशब्दोविमिश्रोदुंदुभिस्वनैः ॥ दिवस्पृङ्नरवीराणांनिघ्नतामितरे
तरं ॥ संप्रहारेसुतुमुलेतवतेषांचभारत ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० तृतीयेयुद्धदिवसेपरस्परव्यूहरचनायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोव्यूढेष्वनीकेषुतावकेषुपरेषुच ॥ धनंजयोरथानीकमवधीत्तवभारत ॥ १ ॥ शरैरतिरथोयुद्धेदा
रयन्रथयूथपान् ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुगक्षये ॥ २ ॥ धार्तराष्ट्रारणेयत्नात्पांडवान्प्रत्ययोधयन् ॥ प्रार्थयानायशोदीप्तंमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ ३ ॥ ए
काग्रमनसोभूत्वापांडवानांवरूथिनीं ॥ बभंजुर्बहुशोराजंस्तेचासज्जंतसंयुगे ॥ ४ ॥ द्रवद्भिरथभग्नैश्चपरिवर्तद्भिरेवच ॥ पांडवैःकौरवेयैश्चनप्राज्ञायतकिंच
न ॥ ५ ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंछादयानंदिवाकरं ॥ नदिशःप्रदिशोवापितत्रहन्युःकथंनराः ॥ ६ ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्नामगोत्रैश्चसंयुगे ॥ वर्त्ततेचतथायुद्धंत
त्रतत्रविशांपते ॥ ७ ॥ नव्यूहोभिद्यतेतत्रकौरवाणांकथंचन ॥ रक्षितःसत्यसंधेनभारद्वाजेनसंयुगे ॥ ८ ॥ तथैवपांडवानांचरक्षितःसव्यसाचिना ॥ नाभिद्यत
महाव्यूहोभीमेनचसुरक्षितः ॥ ९ ॥ सेनाग्रादपिनिष्पत्यप्रायुध्यंस्तत्रमानवाः ॥ उभयोःसेनयोराजन्व्यतिषक्तरथद्विपाः ॥ १० ॥ हयारोहैर्हयारोहाःपात्यंते
स्ममहाहवे ॥ ऋष्टिभिर्विमलाभिश्चप्रासैरपिचसंयुगे ॥ ११ ॥ रथीरथिनमासाद्यशरैःकनकभूषणैः ॥ पातयामाससमरेतस्मिन्नतिभयंकरे ॥ १२ ॥

॥ २ ॥ मृत्युंकृत्वानिवर्तनं मृत्युरेवनिवर्तनहेतुर्नान्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुमानेनध्वजादिचिन्हेन संज्ञाभिःसंकेतैश्च ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

गजारोहागजारोहान्नाराचशरतोमरैः ॥ संसक्तान्पातयामासुस्तवतेषांचसर्वशः॥ १३॥ कश्चिदुत्पत्यसमरेवरवारणमास्थितः॥ केशपक्षेपराम्रुश्यजहारसमरे
शिरः ॥ १४॥ अन्येद्विरददंताग्रनिर्भिन्नहृदयारणे ॥ वेमुश्चरुधिरंवीरानिःश्वसंतःसमंततः॥ १५॥ कश्चित्करिविषाणस्थोवीरोरणविशारदः ॥ प्रावेपच्छक्तिनि
र्भिन्नोगजशिक्षास्त्रवेदिना ॥ १६ ॥ पत्तिसंघारणेपत्तीन्भिंदिपालपरश्वधैः ॥ न्यपातयंतसंहृष्टाःपरस्परकृतागसः ॥ १७ ॥ रथीचसमरेराजन्नासाद्यगजयूथ
पं ॥ सगजंपातयामासगजीचरथिनांवरं ॥ १८ ॥ रथिनंचहयारोहःप्रासेनभरतर्षभ ॥ पातयामाससमरेरथीचहयसादिनं ॥ १९ ॥ पदातीरथिनंसंख्येरथीचा
पिपदातिनं ॥ न्यपातयच्छितैःशस्त्रैःसेनयोरुभयोरपि ॥ २० ॥ गजारोहाहयारोहान्पातयांचक्रिरेतदा ॥ हयारोहागजस्थांश्चतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ गजा
रोहवरैश्चापितत्रतत्रपदातयः ॥ पातिताःसमदृश्यंततैश्चापिगजयोधिनः ॥ २२ ॥ पत्तिसंघाहयारोहैःसादिसंघाश्चपत्तिभिः ॥ पात्यमानाव्यदृश्यंतशतशोथस
हस्रशः ॥ २३ ॥ ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्चकार्मुकैस्तोमरैस्तथा ॥ प्रासैस्तथागदाभिश्चपरिघैःकंपनैस्तथा ॥ २४ ॥ शक्तिभिःकवचैश्चित्रैःकणपैरंकुशैरपि ॥ निस्त्रिं
शैर्विमलैश्चापिस्वर्णपुंखैःशरैस्तथा ॥ २५ ॥ परिस्तोमैःकुथाभिश्चकंबलैश्चमहाधनैः ॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठस्रग्दामैरिवचित्रिता ॥ २६ ॥ नराश्वकायैःपतितैर्द
तिभिश्चमहाहवे ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणितकर्दमा ॥ २७॥ प्रशशामरजोभौमंव्युक्षितंरणशोणितैः ॥ दिशश्चविमलाःसर्वाःसंबभूवुर्जनेश्वर ॥ २८॥
उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ चिह्नभूतानिजगतोविनाशार्थायभारत ॥ २९ ॥ तस्मिन्युद्धेमहारौद्रेवर्तमानेसुदारुणे ॥ प्रत्यदृश्यंतरथिनोधावमा
नाःसमंततः ॥ ३० ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चसैंधवश्चजयद्रथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःशल्यश्चापिससौबलः ॥ ३१ ॥ एतेसमरदुर्धर्षाःसिंहतुल्यपराक्रमाः ॥ पां
डवानामनीकानिबभंजुःस्मपुनःपुनः ॥ ३२ ॥ तथैवभीमसेनोपिराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चद्रौपदेयाश्चभारत ॥ ३३ ॥ तावकांस्तवपुत्रां
श्चसहितान्सर्वराजभिः ॥ द्रावयामासुराजौतेत्रिदशादानवानिव ॥ ३४ ॥ तथातेसमरेन्योन्यंनिघ्नंतःक्षत्रियर्षभाः ॥ रक्तोक्षिताघोररूपाविरेजुर्दानवाइव ॥
॥ ३५ ॥ विनिर्जित्यरिपून्वीराःसेनयोरुभयोरपि ॥ व्यदृश्यंतमहामात्रागृहाइवनभस्तले ॥ ३६ ॥

॥३७॥३८॥३९॥४०॥ इतिश्री०नै०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ ॥७॥ ततस्तेइति ॥१॥ कोष्ठकीकृत्यवेष्टयित्वा ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

ततोरथसहस्रेणपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेराक्षसंचघटोत्कचं ॥ ३७॥ तथैवपांडवाःसर्वेमहत्यासेनयासह॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौप्रत्युद्ययुररिंद
मौ॥ ३८ ॥ किरीटीचययौक्रुद्धःसमंतात्पार्थिवोत्तमान् ॥ आर्जुनिःसात्यकिश्चैवययतुःसौबलंबलं ॥ ३९॥ ततःप्रववृतेभूयःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ तावकानां
परेषांचसमरेविजयैषिणां॥४०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० तृतीयेयुद्धदिवसेसंकुलयुद्धेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५७॥ ॥७॥
संजयउवाच ततस्तेपार्थिवाःक्रुद्धाःफाल्गुनंवीक्ष्यसंयुगे॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयन्॥१॥अथैनंरथवृंदेनकोष्ठकीकृत्यभारत॥शरैःसुबहुसाहस्रैः
समंतादभ्यवारयन्॥ २ ॥ शक्तीश्चविमलास्तीक्ष्णागदाश्चपरिघैःसह ॥ प्रासान्परश्वधांश्चैवमुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३॥ चिक्षिपुःसमरेक्रुद्धाःफाल्गुनस्यरथं
प्रति॥ शस्त्राणामथतांवृष्टिंशलभानामिवायतिं ॥ ४ ॥ रुरोधसर्वतःपार्थःशरैःकनकभूषणैः ॥ तत्रतल्लाघवंदृष्ट्वाबीभत्सोरतिमानुषं॥ ५॥ देवदानवगंधर्वाःपि
शाचोरगराक्षसाः॥ साधुसाध्वितिराजेंद्रफाल्गुनंप्रत्यपूजयन्॥ ६॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चमहत्यासेनयावृतौ॥ गांधारान्समरेशूरान्जग्मतुःसहसौबलान्
॥ ७॥ तत्रसौबलकाःक्रुद्धावार्ष्णेयस्यरथोत्तमं॥ तिलशश्चिच्छिदुःक्रोधाच्छस्त्रैर्नानाविधैर्युधि ॥ ८॥ सात्यकिस्तुरथंत्यक्त्वावर्तमानेभयावहे ॥ अभिमन्योर
थंतूर्णमारुरोहपरंतपः॥ ९ ॥ तावेकरथसंयुक्तौसौबलेयस्यवाहिनीं॥ व्यधमेतांशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥१०॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौधर्मराजस्यवाहिनीं॥
नाशयेतांशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः॥ ११ ॥ ततोधर्मसुतोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांद्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥ १२॥ तत्रासीत्सुमहद्यु
द्धंतुमुलंलोमहर्षणं॥ यथादेवासुरंयुद्धंपूर्वमासीत्सुदारुणं॥ १३॥ कुर्वाणौसुमहत्कर्मभीमसेनघटोत्कचौ॥ दुर्योधनस्ततोभ्येत्यतावुभावप्यवारयत् ॥१४॥
तत्राद्भुतमपश्यामहैडिंबस्यपराक्रमं॥ अतीत्यपितरंयुद्धेयदयुध्यतभारत॥ १५॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोदुर्योधनममर्षणं॥ हृद्यविध्यत्पृषत्केनप्रहसन्निवपांडवः
॥ १६॥ ततोदुर्योधनोराजाप्रहारवरपीडितः॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह ॥ १७॥ तंविसंज्ञंविदित्वातुत्वरमाणोस्यसारथिः॥ अपोवाहरणाद्राजं
स्ततःसैन्यमभज्यत॥ १८॥ ततस्तांकौरवींसेनांद्रवमाणांसमंततः॥ निघ्नन्भीमःशरैस्तीक्ष्णैरनुवव्राजपृष्ठतः॥ १९॥ पार्षतश्चरथश्रेष्ठोधर्मपुत्रश्चपांडवः॥ द्रो
णस्यपश्यतःसैन्यंगांगेयस्यचपश्यतः॥ २०॥ जघ्नतुर्विशिखैस्तीक्ष्णैःपरानीकविनाशनैः॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंतवपुत्रस्यसंयुगे॥ २१॥ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

[illegible]

तांकुर्वाणास्त्रियुभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ वार्यमाणंचभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ २२ ॥ विद्रवत्येवतत्सैन्यंपश्यतोर्द्रोणभीष्मयोः ॥ ततोरथ[illegible]
ततस्ततः ॥ २३ ॥ तावास्थितावेकरथंसौभद्रशिनिपुंगवौ ॥ सौबलीसमरेसेनांशातयेतांसमंततः ॥ २४ ॥ शुशुभातेतदातौतुशैनेयकुरुपुंगवौ ॥ अमावास्यां
गतौयद्वत्सोमसूर्यौनभस्तले ॥ २५ ॥ अर्जुनस्तुततःक्रुद्धस्तवसैन्यंविशांपते ॥ ववर्षशरवर्षेणधाराभिरिवतोयदः ॥ २६ ॥ वध्यमानंततस्तत्रशरैःपार्थस्यसंयु
गे ॥ दुद्रावकौरवंसैन्यंविषादभयकंपितं ॥ २७ ॥ द्रवतस्तान्समालक्ष्यभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ न्यवारयेतांसंरब्धौदुर्योधनहितैषिणौ ॥ २८ ॥ ततोदुर्योधनोरा
जासमाश्वास्यविशांपते ॥ न्यवर्तयततत्सैन्यंद्रवमाणंसमंततः ॥ २९ ॥ यत्रयत्रसुतस्तुभ्यंयंयंपश्यतिभारत ॥ तत्रतत्रन्यवर्तंतक्षत्रियाणांमहारथाः ॥ ३० ॥ तां
स्तुदृष्ट्वान्समीक्ष्यैवततोन्येपीतरेजनाः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्लज्जयाचावतस्थिरे ॥ ३१ ॥ पुनरावर्ततांतेषांवेगआसीद्विशांपते ॥ पूर्यतःसागरस्येवचंद्र
स्योदयनंप्रति ॥ ३२ ॥ संनिवृत्तांस्ततस्तांस्तुदृष्ट्वाराजासुयोधनः ॥ अब्रवीत्त्वरितोगत्वाभीष्मंशांतनवंवचः ॥ ३३ ॥ पितामहनिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिभार
त ॥ नानुरूपमहंमन्येत्वयिजीवतिकौरव ॥ ३४ ॥ द्रोणेचास्त्रविदांश्रेष्ठेसपुत्रेससुहृज्जने ॥ कृपेचैवमहेष्वासेद्रवतेयद्वरूथिनी ॥ ३५ ॥ नपांडवाःप्रतिबलास्तवम
न्येकथंचन ॥ तथाद्रोणस्यसंग्रामेद्रौणेश्चैवकृपस्यच ॥ ३६ ॥ अनुग्राह्याःपांडुसुतास्तवनूनंपितामह ॥ यथेमांक्षमसेवीरवध्यमानांवरूथिनीं ॥ ३७ ॥ सोस्मि
वाच्यस्त्वयाराजन्पूर्वमेवसमागमे ॥ नयोत्स्येपांडवान्संख्येनापिपार्षतसात्यकी ॥ ३८ ॥ श्रुत्वातुवचनंतुभ्यमाचार्यस्यकृपस्यच ॥ कर्णेनसहितःकृत्यंचिंत
यानस्तदैवहि ॥ ३९ ॥ यदिनाहंपरित्याज्योयुवाभ्यामिहसंयुगे ॥ विक्रमेणानुरूपेणयुध्येतांपुरुषर्षभौ ॥ ४० ॥ एतच्छ्रुत्वावचोभीष्मःप्रहसन्वैमुहुर्मुहुः ॥ अब्रवी
त्तनयंतुभ्यंक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी ॥ ४१ ॥ बहुशोसिमयाराजंस्तथ्यमुक्तोहितंवचः ॥ अजेयाःपांडवायुद्धेदेवैरपिसवासवैः ॥ ४२ ॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवृद्धेना
द्यनृपोत्तम ॥ करिष्यामियथाशक्तिप्रेक्षेदानींसबांधवः ॥ ४३ ॥ अद्यपांडुसुतानेकःससैन्यान्सहबंधुभिः ॥ सोहंनिवारयिष्यामिसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ४४ ॥
एवमुक्तेतुभीष्मेणपुत्रास्तवजनेश्वर ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताभेरीःसंजघ्निरेभृशं ॥ ४५ ॥ पांडवाहितोराजन्श्रुत्वातंनिनदंमहत् ॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चमुर
जांश्चाप्यनादयन् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मवधप० तृतीयेयुद्धदिवसेभीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ [illegible]शत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

प्रतिज्ञातेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

धृतराष्ट्रउवाच प्रतिज्ञातेततस्तस्मिन्युद्धेभीष्मेणदारुणे ॥ क्रोधितोममपुत्रेणदुःखितेनविशेषतः ॥ १ ॥ भीष्मःकिमकरोत्तत्रपांडवेयेषुभारत ॥ पितामहे
वापिपांचालास्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ पश्चिमांदिशमास्थायस्थितेचापिदिवाकरे ॥ ३ ॥ जयंप्रा
प्तेषुहृष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ ४ ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःपांडवानामनीकिनीं ॥ महत्यासेनयागुप्तस्तवपुत्रैश्चसर्वशः ॥ ५ ॥
प्रावर्ततततोयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ अस्माकंपांडवैःसार्धमनयात्तवभारत ॥ ६ ॥ धनुषांकूजतांतत्रतलानांचाभिहन्यतां ॥ महान्समभवच्छब्दोगिरीणामि
वदीर्यतां ॥ ७ ॥ तिष्ठस्थितोस्मिविद्ध्यैनंनिवर्तस्वस्थिरोभव ॥ स्थिरोस्मिप्रहरस्वेतिशब्दोश्रूयतसर्वशः ॥ ८ ॥ कांचनेषुतनुत्रेषुकिरीटेषुध्वजेषुच ॥ शिलानामि
वशैलेषुपतितानामभूद्ध्वनिः ॥ ९ ॥ पतितान्युत्तमांगानिबाहवश्चविभूषिताः ॥ व्यचेष्टंतमहींप्राप्यशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ हृतोत्तमांगाःकेचित्तुतथैवो
द्यतकार्मुकाः ॥ प्रगृहीतायुधाश्चापितस्थुःपुरुषसत्तमाः ॥ ११ ॥ प्रावर्ततमहावेगानदीरुधिरवाहिनी ॥ मातंगांगशिलारौद्रामांसशोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ वरा
श्वनरनागानांशरीरप्रभवातदा ॥ परलोकार्णवमुखीगृध्रगोमायुमोदिनी ॥ १३ ॥ नदृष्टंनश्रुतंवापियुद्धमेतादृशंनृप ॥ यथातवसुतानांचपांडवानांचभारत ॥
॥ १४ ॥ नासीद्रथपथस्तत्रयोधैर्युधिनिपातितैः ॥ गजैश्चपतितैर्नीलैर्गिरिशृंगैरिवावृतः ॥ १५ ॥ विकीर्णैःकवचैश्चित्रैःशिरस्त्राणैश्चमारिष ॥ शुशुभेतद्रणस्थानं
शरदीवनभस्तलं ॥ १६ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैःकेचिदंत्रापीडप्रकर्षिणः ॥ अभीताःसमरेशत्रूनभ्यधावंतदर्पिताः ॥ १७ ॥ तातभ्रातःसखेबंधोवयस्यममातुल ॥
मामांपरित्यजेत्यन्येचुक्रुशुःपतितारणे ॥ १८ ॥ अथाभ्येहित्वमागच्छकिंभीतोसिक्वयास्यसि ॥ स्थितोहंसमरेमाभैरितिचान्येविचुक्रुशुः ॥ १९ ॥ तत्रभीष्मःशां
तनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ २० ॥ शरैरेकायनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यभरत
र्षभ ॥ २१ ॥ सनृत्यन्वैरथोपस्थेदर्शयन्पाणिलाघवं ॥ अलातचक्रवद्राजंस्तत्रतत्रस्मदृश्यते ॥ २२ ॥ तमेकंसमरेशूरंपांडवाःसृंजयैःसह ॥ अनेकशतसाहस्रं
समपश्यंतलाघवात् ॥ २३ ॥ मायाकृतात्मानमिवभीष्मंतत्रस्ममेनिरे ॥ पूर्वस्यांदिशितंदृष्ट्वाप्रतीच्यांददृशुर्जनाः ॥ २४ ॥ उदीच्यांचैवमालोक्यदक्षिणस्यांपुनः
प्रभो ॥ एवंससमरेशूरोगांगेयःप्रत्यदृश्यत ॥ २५ ॥ नचैवंपांडवेयानांकश्चित्शक्नोतिवीक्षितुं ॥ विशिखानेवपश्यंतिभीष्मचापच्युतान्बहून् ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥२९॥३०॥ पिंडितान्एकस्थान् वर्मितान्कवचिनः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८॥ आक्रंदेयुद्धे ॥ ३९ ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ ४८ ॥

कुर्वाणंसमरेकर्मसूदयानंचवाहिनीं ॥ व्याक्रोशंतरणेतत्रनरावहुविधावहु ॥ २७॥ अमानुषेणरूपेणचरंतंपितरंतव॥ शलभाइवराजानःपतंतिविधिचोदि
ताः॥ २८॥ भीष्माग्निमभिसंक्रुद्धंविनाशायसहस्रशः॥ नहिमोघःशरःकश्चिदासीद्भीष्मस्यसंयुगे ॥ २९ ॥ नरनागाश्वकायेषुवहुत्वाल्लघुयोधिनः॥ भिनत्त्ये
केनबाणेनसुमुखेनपतत्रिणा॥ ३० ॥ गजकंटकसन्नद्धंवज्रेणेवशिलोच्चयं ॥ द्वौत्रीनपिगजारोहान्पिंडितान्वर्मितानपि॥ ३१ ॥ नाराचेनसुमुक्तेननिजघान
पितातव॥ योयोभीष्मंनरव्याघ्रमभ्येतियुधिकश्चन॥ ३२ ॥ मुहूर्तदृष्टःसमयापतितोभुविदृश्यते॥ एवंसाधर्मराजस्यवध्यमानामहाचमूः ॥ ३३ ॥ भीष्मेणातु
लवीर्येणव्यशीर्यतसहस्रधा॥ प्राकंपतमहासेनाशरवर्षेणतापिता॥ ३४॥ पश्यतोवासुदेवस्यपार्थस्याथशिखंडिनः ॥ यतमानापितेवीराद्रवमाणान्महारथा
न्॥ ३५॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान् ॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः॥ ३६ ॥ अभज्यतमहाराजनचद्वौसहधावतः ॥ आविद्धनरना
गाश्वंपतितध्वजकूबरं ॥ ३७॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनं॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ ३८॥ प्रियंसखायंचाक्रंदेसखादैववलात्कृतः॥
विमुच्यकवचान्यन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ ३९ ॥ विमुक्तकेशाधावंतःप्रत्यदृश्यंतभारत॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथयूथपं ॥ ४० ॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्य
मार्तस्वरंतदा॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ॥ ४१ ॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमं ॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपार्थयस्तेऽभिकांक्षितः॥ ४२ ॥ प्रहर
स्वनरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे॥ यत्त्वयाकथितंवीरपुराराज्ञांसमागमे ॥ ४३॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान्॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमां
योत्स्यंतिसंयुगे॥ ४४॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम॥ बीभत्सोपश्यसैन्यंस्वंभज्यमानंततस्ततः ॥ ४५ ॥ द्रवतश्चमहीपालान्पश्ययौधिष्ठिरेबले॥ दृष्ट्वा
हिभीष्मंसमरेव्यात्ताननमिवांतकं॥ ४६॥ भयार्ताःप्रपलायंतेसिंहात्क्षुद्रमृगाइव॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवासुदेवंधनंजयः॥ ४७॥ नोदयाश्वान्यतोभीष्मोवि
गाह्यैतद्बलार्णवं ॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंवृद्धंकुरुपितामहं ॥ ४८ ॥ संजयउवाच ततोऽश्वान्रजतप्रख्यान्नोदयामाससमाधवः॥ यतोभीष्मरथोराजन्दुष्प्रे
क्ष्योरश्मिवानिव ॥ ४९ ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत्॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे॥ ५० ॥ ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ धनं
जयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत्॥ ५१ ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः॥ शरवर्षेणमहतासंछन्नोनप्रकाशते ॥ ५२॥ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्त्ववान् ॥ चोदयामासतानश्वान्विचितान्भीष्मसायकैः॥५३॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंजलदनिःस्वनं ॥ पातयामासभी
ष्मस्यधनुश्छित्वात्रिभिःशरैः ॥ ५४ ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः॥ निमिषांतरमात्रेणसज्जंचक्रेपितातव ॥५५॥ विचकर्षततोदोर्भ्यांधनुर्जलद
निःस्वनं ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ ५६ ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनःसुतः ॥ साधुपार्थमहावाहोसाधुभोपांडुनंदन ॥ ५७॥ त्वय्येवै
तद्युक्तरूपंमहत्कर्मधनंजय ॥ प्रीतोस्मिसुभृशंपुत्रकुरुयुद्धंमयासह ॥ ५८ ॥ इतिपार्थंप्रशस्याथप्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ॥ मुमोचसमरेवीरःशरान्पार्थरथंप्रति ॥
॥ ५९ ॥ अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंवलं ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलान्याचरल्लघु ॥ ६० ॥ तथाभीष्मस्तुसुदृढंवासुदेवधनंजयौ ॥ विव्याधनिशितैर्वाणैः
सर्वगात्रेषुभारत ॥ ६१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषाणोल्लिखितांकितौ ॥६२॥ पुनश्चापिसुसंरब्धःशरैःशतसहस्रशः॥
कृष्णयोर्युधिसंरब्धोभीष्मोथावारयद्दिशः ॥ ६३ ॥ वार्ष्णेयंचशरैस्तीक्ष्णैःकंपयामासरोषितः ॥ मुहुरभ्यर्दयन्भीष्मःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ ६४ ॥ ततस्तुकृष्णःस
मरेदृष्ट्वाभीष्मपराक्रमं ॥ संप्रेक्ष्यचमहावाहुःपार्थस्यमृदुयुद्धतां ॥६५॥ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः॥६६॥
वरान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेवले ॥ ६७॥ अमृष्यमाणोभगवान्केशवःपरवीरहा ॥ अचिंतयदमेयात्माना
स्तियौधिष्ठिरंवलं॥ ६८ ॥ एकाह्नाहिरणेभीष्मोनाशयेद्देवदानवान्॥ किंनुपांडुसुतान्युद्धेसवलान्सपदानुगान्॥ ६९ ॥ द्रवतेचमहासैन्यंपांडवस्यमहात्मनः॥
एतेचकौरवास्तूर्णंप्रभग्नान्वीक्ष्यसोमकान्॥ ७० ॥ प्राद्रवंतिरणेदृष्ट्वाहर्षयंतःपितामहं॥ सोहंभीष्मंनिहन्म्यद्यपांडवार्थायदंशितः॥ ७१ ॥ भारमेतंविनेष्यामि
पांडवानांमहात्मनां ॥ अर्जुनोहिशरैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानोपिसंयुगे॥ ७२ ॥ कर्तव्यंनाभिजानातिरणेभीष्मस्यगौरवात् ॥ तथाचिंतयतस्तस्यभूयएवपितामहः ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धःशरान्पार्थरथंप्रति ॥ ७३ ॥ तेषांवहुत्वात्तुभृशंशराणांदिशश्चसर्वाःपिहितावभूवुः ॥ नचांतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नभास्करोदृश्यतरश्मिमा
ली॥ ७४ ॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःसधूमादिशश्चसर्वाःक्षुभितावभूवुः ॥ द्रोणोविकर्णोथजयद्रथश्चभूरिश्रवाःकृतवर्माकृपश्च ॥ ७५॥ श्रुतायुरंवष्ठपतिश्चराजा
विंदानुविंदौचसुदक्षिणश्च ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेवसातयःक्षुद्रकमालवाश्च ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ समुदीर्यमाणंवर्धमानश्यलं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अश्विनोरश्विपुत्रयोर्नकुलसहदेवयोः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

किरीटिनंत्वरमाणाभिसस्रुर्निदेशगाःशांतनवस्यराज्ञः ॥ तंवाजिपादातरथौघजालैरनेकसाहस्रशतैर्ददर्श ॥ ७७ ॥ किरीटिनंसंपरिवार्यमाणंशिनेर्नमावार
णयूथपैश्च ॥ ततस्तुदृष्ट्वार्जुनवासुदेवौपदातिनागाश्वरथैःसमंतात् ॥ ७८ ॥ अभिद्रुतौशस्त्रभृतांवरिष्ठौशिनिप्रवीरोभिससारतूर्णं ॥ सतान्यनीकानिमहाधनु
ष्मान्शिनिप्रवीरःसहसाभिपत्य ॥ ७९ ॥ चकारसाहाय्यमथार्जुनस्यविष्णुर्यथावृत्रनिषूदनस्य ॥ विशीर्णनागाश्वरथध्वजौघंभीष्मेणवित्रासितसर्वयोधं ॥
॥ ८० ॥ युधिष्ठिरानीकमभिद्रवंतंप्रोवाचसंदृश्यशिनिप्रवीरः ॥ क्वक्षत्रियायास्यथनैषधर्मःसतांपुरस्तात्कथितःपुराणैः ॥ ८१ ॥ मास्वांप्रतिज्ञांत्यजतप्रवीराः
स्वंवीरधर्मंपरिपालयध्वं ॥ तान्वासवानंतरजोनिशाम्यनरेंद्रमुख्यान्द्रवतःसमंतात् ॥ ८२ ॥ पार्थस्यदृष्ट्वामृदुयुद्धतांचभीष्मंचसंख्येसमुदीर्यमाणं ॥ अमृष्य
माणःसततोमहात्मायशस्विनंसर्वदशार्हभर्ता ॥ ८३ ॥ उवाचशैनेयमभिप्रशंसन्दृष्ट्वाकुरूनापततःसमग्रान् ॥ येयांतितेयांतुशिनिप्रवीरयेपिस्थिताःसात्व
ततेपियांतु ॥ ८४ ॥ भीष्मंरथात्पश्यनिपात्यमानंद्रोणंचसंख्येसगणंमयाद्य ॥ नमेरथीसात्वतकौरवाणांक्रुद्धस्यमुच्येतरणेद्यकश्चित् ॥ ८५ ॥ तस्मादहंगृह्यर
थांगमुग्रंप्राणंहरिष्यामिमहाव्रतस्य ॥ निहत्यभीष्मंसगणंतथाजौद्रोणंचशैनेयरथप्रवीरौ ॥ ८६ ॥ प्रीतिंकरिष्यामिधनंजयस्यराज्ञश्चभीमस्यतथाश्विनो
श्च ॥ निहत्यसर्वान्धृतराष्ट्रपुत्रांस्तत्पक्षिणोयेचनरेंद्रमुख्याः ॥ ८७ ॥ राज्येनराजानमजातशत्रुंसंपादयिष्याम्यहमद्यहृष्टः ॥ ततःसुनाभंवसुदेवपुत्रःसूर्यप्र
भंवज्रसमप्रभावं ॥ ८८ ॥ क्षुरांतमुद्यम्यभुजेनचक्रंरथादवप्लुत्यविसृज्यवाहान् ॥ संकंपयन्गांचरणैर्महात्मावेगेनकृष्णःप्रससारभीष्मं ॥ ८९ ॥ मदांधमाजौ
समुदीर्णदर्पसिंहोजिघांसन्निववारणेंद्रं ॥ सोभिद्रवन्भीष्ममनीकमध्येक्रुद्धोमहेंद्रावरजःप्रमाथी ॥ ९० ॥ व्यालंबिपीतांतपटश्चकाशेघनोयथाखेतडितावन
द्धः ॥ सुदर्शनंचास्यरराजशौरेस्तच्चक्रपद्मंसुभुजोरुनालं ॥ ९१ ॥ यथादिपद्मंतरुणार्कवर्णंरराजनारायणनाभिजातं ॥ तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धंक्षुरांततीक्ष्णा
ग्रसुजातपत्रं ॥ ९२ ॥ तस्यैवदेहोरुसरःप्ररूढंरराजनारायणबाहुनालं ॥ तमात्तचक्रंप्रणदंतमुच्चैःक्रुद्धंमहेंद्रावरजंसमीक्ष्य ॥ ९३ ॥ सर्वाणिभूतानिभृशंविनेदुः
क्षयंकुरूणामिवचिंतयित्वा ॥ सवासुदेवःप्रगृहीतचक्रःसंवर्तयिष्यन्निवसर्वलोकं ॥ ९४ ॥ अभ्युत्पतन्लोकगुरुर्बभासेभूतानिधक्ष्यन्निवधूमकेतुः ॥ तमाद्र
वंतंप्रगृहीतचक्रंदृष्ट्वादेवंशांतनवस्तदानीं ॥ ९५ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रजिघायप्रेषयामास ॥ १० ॥ शरप्रवेकान्बाणश्रेष्ठान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

असंभ्रमंतद्द्विवकर्षदोर्भ्यांमहाधनुर्गांडिवतुल्यघोषं ॥ उवाचभीष्मस्तमनंतपौरुषंगोविंदमाजावविमूढचेताः ॥ ९६ ॥ एह्येहिदेवेशजगन्निवासनमोस्तुते
माधवचक्रपाणे ॥ प्रसह्यमांपातयलोकनाथरथोत्तमात्सर्वशरण्यसंख्ये ॥ ९७ ॥ त्वयाहतस्यापिममाद्यकृष्णश्रेयःपरस्मिन्निहचैवलोके ॥ संभावितोस्म्यंधक
वृष्णिनाथलोकैस्त्रिभिर्वीरतवाभियानात् ॥ ९८ ॥ रथादवप्लुत्यततस्त्वरावान्पार्थोप्यनुद्रुत्ययदुप्रवीरं ॥ जग्राहपीनोत्तमलंबबाहुंबाह्वोर्हरिंव्यायतपीनबाहुः ॥
॥ ९९ ॥ निगृह्यमाणश्चतदादिदेवोभृशंसरोषःकिलवासयोगी ॥ आदायवेगेनजगामविष्णुर्जिष्णुंमहावातइवैकवृक्षं ॥ १०० ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलेनपादौ
भीष्मांतिकंतूर्णमभिद्रवंतं ॥ बलान्निजग्राहहरिंकिरीटीपदेथराजन्दशमेकथंचित् ॥ १ ॥ अवस्थितंचप्रणिपत्यकृष्णंप्रीतोर्जुनःकांचनचित्रमाली ॥ उवा
चकोपंप्रतिसंहरेतिगतिर्भवान्केशवपांडवानां ॥ २ ॥ नहास्यतेकर्मयथाप्रतिज्ञंपुत्रैःशपेकेशवसोदरैश्च ॥ अंतंकरिष्यामियथाकुरूणांत्वयाहमिंद्रानु
जसंप्रयुक्तः ॥ ३ ॥ ततःप्रतिज्ञांसमयंचतस्यजनार्दनःप्रीतमनानिशम्य ॥ स्थितःप्रियेकौरवसत्तमस्यरथंसचक्रःपुनरारुरोह ॥ ४ ॥ सतानभीपून्पुनराददा
नःप्रगृह्यशंखंद्विपतांनिहंता ॥ विनादयामासततोदिशश्चसपांचजन्यस्यरवेणशौरिः ॥ ५ ॥ व्याविद्धनिष्कांगदकुंडलंतंरजोविकीर्णांचितपद्मनेत्रं ॥ विशुद्ध
दंष्ट्रंप्रगृहीतशंखंविचुकुशुःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीराः ॥ ६ ॥ मृदंगभेरीपणवप्रणादानेमिस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च ॥ ससिंहनादाश्चबभूवुरुग्राःसर्वेष्वनीकेषुततःकुरूणां
॥ ७ ॥ गांडीवघोषःस्तनयित्नुकल्पोजगामपार्थस्यनभोदिशश्च ॥ जग्मुश्चबाणाविमलाःप्रसन्नाःसर्वादिशःपांडवचापमुक्ताः ॥ ८ ॥ तंकौरवाणामधिपोजवे
नभीष्मेणभूरिश्रवसाचसार्द्धं ॥ अभ्युद्ययावुद्यतबाणपाणिःकक्षंदिधक्षन्निवधूमकेतुः ॥ ९ ॥ अथार्जुनायप्रजिघायभल्लान्भूरिश्रवाःसप्तसुवर्णपुंखान् ॥ दु
र्योधनस्तोमरमुग्रवेगंशल्योगदांशांतनवश्चशक्तिं ॥ १० ॥ ससप्तभिःसप्तशरप्रवेकान्संवार्यभूरिश्रवसाविसृष्टान् ॥ शितेनदुर्योधनबाहुमुक्तंक्षुरेणतत्तोमरमु
न्ममाथ ॥ ११ ॥ ततःशुभामापततींसशक्तिंविद्युत्प्रभांशांतनवेनमुक्तां ॥ गदांचमद्राधिपबाहुमुक्तांद्वाभ्यांशराभ्यांनिचकर्तवीरः ॥ १२ ॥ ततोभुजाभ्यांबलव
द्विकृष्यचित्रंधनुर्गांडिवमप्रमेयं ॥ माहेंद्रमस्त्रंविधिवत्सुघोरंप्रादुश्चकाराद्भुतमंतरिक्षे ॥ १३ ॥ तेनोत्तमास्त्रेणततोमहात्मासर्वाण्यनीकानिमहाधनुष्मान् ॥ श
रौघजालैर्विमलाग्निवर्णैर्निवारयामासकिरीटमाली ॥ १४ ॥

शिलीमुखाःपार्थधनुःप्रमुक्तारथान्ध्वजाग्राणिधनूंषिबाहून्॥ निकृत्यदेहान्विविशुःपरेषांनरेंद्रनागेंद्रतुरंगमाणां॥ १५॥ ततोदिशःसोनुदिशश्चपार्थःशरैःसु
धारैःसमरेवितत्य॥ गांडीवशब्देनमनांसितेषांकिरीटमालीव्यथयांचकार॥१६॥ तस्मिंस्तथाघोरतमेप्रवृत्तेशंखस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च॥ अंतर्हितागांडिव
निःस्वनेनबभूवुरुग्राश्चरथप्रणादाः॥ १७॥ गांडीवशब्दंतमथोविदित्वाविराटराजप्रमुखाःप्रवीराः॥ पांचालराजोद्रुपदश्चवीरस्तंदेशमाजग्मुरदीनसत्त्वाः॥
॥ १८॥ सर्वाणिसैन्यानितुतावकानियतोयतोगांडिवजःप्रणादः॥ ततस्ततःसन्नतिमेवजग्मुर्नतंप्रतीपोभिससारकश्चित्॥ १९॥ तस्मिन्सुघोरेनृपसंप्रहारे
हताःप्रवीराःसरथाश्वसूताः॥ गजाश्चनाराचनिपाततप्तामहापताकाःशुभरुक्मकक्ष्याः॥ १२०॥ परीतसत्वाःसहसानिपेतुःकिरीटिनाभिन्नतनुत्रकायाः॥दृ
ढंहताःपत्रिभिरुग्रवेगैःपार्थेनभल्लैर्विमलैःशिताग्रैः॥ २१॥ निकृत्तयंत्रानिहतेंद्रकीलाध्वजामहांतोध्वजिनीमुखेषु॥ पदातिसंघाश्चरथाश्वसंख्ये हयाश्चनागा
श्चधनंजयेन॥ २२॥ बाणाहतास्तूर्णमपेतसत्वाविष्टभ्यगात्राणिनिपेतुरुर्व्यां॥ ऐंद्रेणतेनास्त्रवरेणराजन्महाहवेभिन्नतनुत्रदेहाः ॥२३॥ ततःशरैर्घोरैर्निशितैः
किरीटिनानृदेहशस्त्रक्षतलोहितोदा॥ नदीसुघोरानरमेदफेनाप्रवर्त्तितातत्ररणाजिरेवै॥२४॥ वेगेनसातीवपृथुप्रवाहापरेतनागाश्वशरीररोधाः॥ नरेंद्रमज्जो
च्छ्रितमांसपंकाप्रभूतरक्षोगणभूतसेविता॥ २५॥ शिरःकपालाकुलकेशशाद्वलाशरीरसंघातसहस्रवाहिनी॥ विशीर्णनानाकवचोर्मिसंकुलानराश्वनागा
स्थिनिकृत्तशर्करा॥ २६॥ श्वकंकशालावृकगृध्रकाकैःक्रव्यादसंघैश्चतरक्षुभिश्च॥ उपेतकूलांददृशुर्मनुष्याःक्रूरांमहावैतरणीप्रकाशां॥ २७॥ प्रवर्त्तितामर्जु
नबाणसंघैर्मेदोवसासृक्प्रवहांसुभीमां॥ हतप्रवीरांचतथैवदृष्ट्वासेनांकुरूणामथफाल्गुनेन॥ २८॥ तेचेदिपांचालकरूषमत्स्याःपार्थाश्चसर्वेसहिताःप्रणेदुः॥
जयप्रगल्भाःपुरुषप्रवीराःसंत्रासयंतःकुरुवीरयोधान्॥ २९॥ हतप्रवीराणिबलानिदृष्ट्वाकिरीटिनाशत्रुभयावहेन॥ वित्रास्यसेनांध्वजिनीपतीनांसिंहोमृगा
णामिवयूथसंघान्॥ १३०॥ विनेदतुस्तावतिहर्षयुक्तौगांडीवधन्वाचजनार्दनश्च॥ ततोरविंसंवृतरश्मिजालंदृष्ट्वाभृशंशस्त्रपरिक्षतांगाः॥ ३१॥ तदैंद्रमस्त्रंवि
ततंचघोरमसह्यमुद्वीक्ष्ययुगांतकल्पं॥ अथापयानंकुरवःसभीष्माःसद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्च॥ ३२॥ चक्रुर्निशांसंधिगतांसमीक्ष्यविभावसोर्लोहितरागयु
क्तां॥ अवाप्यकीर्त्तिंचयशश्चलोकेविजित्यशत्रूंश्चधनंजयोपि॥ ३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिश्री० नै० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ व्युष्टामिति व्युष्टांप्रभातां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यालोव्यूहविशे
यथैवतेदेवैःसहसोदरैश्चसमाप्तकर्माशिबिरंनिशायां ॥ ततःप्रजज्ञेतुमुलःकुरूणांनिशामुखेघोरतमःप्रणादः ॥ ३४ ॥ रणेरथानामयुतंनिहत्यहतागजाःसप्तश
तार्जुनेन ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेनिपातिताःक्षुद्रकमालवाश्च ॥ ३५ ॥ महत्कृतंकर्मधनंजयेनकर्तुंयथानार्हतिकश्चिदन्यः ॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजात
थैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ ३६ ॥ द्रोणःकृपःसैंधववाल्हिकौचभूरिश्रवाःशल्यशलौचराजन् ॥ अन्येचयोधाःशतशःसमेताःक्रुद्धेनपार्थेनरणस्यमध्ये ॥ ३७ ॥
स्वबाहुवीर्येणजिताःसभीष्माःकिरीटिनालोकमहारथेन ॥ इतिब्रुवंतःशिबिराणिजग्मुःसर्वेमणाभारतयेत्वदीयाः ॥ ३८ ॥ उल्कासहस्रैश्चसुसंप्रदीप्तैर्विभ्राज
मानैश्चतथाप्रदीपैः ॥ किरीटिवित्रासितसर्वयोधाचक्रेनिवेशंध्वजिनीकुरूणां ॥ १३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० तृतीयदिवसावहारेए
कोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच व्युष्टांनिशांभारतभारतानामनीकिनीनांप्रमुखेमहात्मा ॥ ययौसपत्नान्प्रति
जातकोपोवृतःसमग्रेणबलेनभीष्मः ॥ १ ॥ तंद्रोणदुर्योधनवाल्हिकाश्चतथैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ जयद्रथश्चातिबलोबलौघैर्नृपास्तथान्येप्रययुःसमंतात् ॥
॥ २ ॥ सतैर्महद्भिश्चमहारथैश्चतेजस्विभिर्वीर्यवद्भिश्चराजन् ॥ रराजराजासतुराजमुख्यैर्वृतःसदेवैरिववज्रपाणिः ॥ ३ ॥ तस्मिन्ननीकप्रमुखेविषक्तादोधूय
मानाश्चमहापताकाः ॥ सुरक्तपीतासितपांडुराभामहागजस्कंधगताविरेजुः ॥ ४ ॥ सावाहिनीशांतनवेनगुप्तामहारथैर्वारणवाजिभिश्च ॥ बभौसविद्युत्स्तनयि
त्नुकल्पाजलागमेद्यौरिवजातमेघा ॥ ५ ॥ ततोरणायाभिमुखीप्रयाताप्रत्यर्जुनंशांतनवाभिगुप्ता ॥ सेनामहोग्रासहसाकुरूणांवेगोयथाभीमइवापगायाः ॥
॥ ६ ॥ तंव्यालनानाविधगूढसारंगजाश्वपादातरथौघपक्षं ॥ व्यूहंमहामेघसमंमहात्माददर्शदूरात्कपिराजकेतुः ॥ ७ ॥ विनिर्ययौकेतुमतारथेननरर्षभःश्वेतह
योवीरः ॥ वरूथिनासैन्यमुखेमहात्मावधेधृतःसर्वसपत्नयूनां ॥ ८ ॥ सूपस्करंसोत्तरबंधुरेषंयत्तंयदूनामृषभेणसंख्ये ॥ कपिध्वजंप्रेक्ष्यविषेदुराजौसहैवपुत्रैस्तव
कौरवेयाः ॥ ९ ॥ प्रकर्षतागुप्तमुदायुधेनकिरीटिनालोकमहारथेन ॥ तंव्यूहराजंददृशुस्त्वदीयाश्चतुश्चतुर्व्यालसहस्रकर्णं ॥ १० ॥ यथाहिपूर्वेहनिधर्मराज्ञाव्यूहः
कृतःकौरवनंदनेन ॥ तथानभूतोभुविमानुषेषुनदृष्टपूर्वोनचसंश्रुतश्च ॥ ११ ॥
षेवत्प्रतिव्यूहपरो ॥ ७ ॥ ८ ॥ सूपस्करंशोभनं सोत्तरबंधुरेषं [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] ॥ १० ॥ ११ ॥

ततोयथादेशमुपेत्यतस्थुःपांचालमुख्याःसहचेदिमुख्यैः ॥ ततःसमादेशसमाहतानिभेरीसहस्राणिविनेदुराजौ ॥ १२ ॥ शंखस्वनास्तूर्यरथस्वनाश्चसर्वेष्वनी
केषुसर्सिंहनादाः ॥ ततःसबाणानिमहास्वनानिविस्फार्यमाणानिधनूंषिवीरैः ॥ १३ ॥ क्षणेनभेरीपणवप्रणादानंतर्दधुःशंखमहास्वनाश्च ॥ तच्छंखशब्दावृत
मंतरिक्षमुद्धूतभौमद्रुतरेणुजालं ॥ १४ ॥ महावितानावततप्रकाशमालोक्यवीराःसहसाभिपेतुः ॥ रथीरथेनाभिहतःससूतःपपातसाश्वःसरथःसकेतुः ॥ १५॥
गजोगजेनाभिहतःपपातपदातिनाचाभिहतःपदातिः ॥ आवर्तमानान्यभिवर्तमानैर्घोरीकृतान्यद्भुतदर्शनानि ॥ १६ ॥ प्रासैश्चखड्गैश्चसमाहतानिसदश्ववृं
दानिसदश्ववृंदैः ॥ सुवर्णतारागणभूषितानिसूर्यप्रभाभानिशरावराणि ॥ १७ ॥ विदार्यमाणानिपरश्वधैश्चप्रासैश्चखड्गैश्चनिपेतुरुर्व्यां ॥ गजैर्विषाणैर्वर
हस्तरुग्णाःकेचित्ससूतारथिनःप्रपेतुः ॥ १८ ॥ गजर्षभाश्चापिरथर्षभेणनिपातिताबाणहताःपृथिव्यां ॥ गजौघवेगोद्धतसादितानांश्रुत्वाविषेदुःसहसामनु
ष्याः ॥ १९ ॥ आर्तस्वनंसादिपदातियूनांविषाणगात्रावरताडितानां ॥ संभ्रांतनागाश्वरथेमुहूर्तेमहाक्षयेसादिपदातियूनां ॥ २० ॥ महारथैःसंपरिवार्यमाणो
ददर्शभीष्मःकपिराजकेतुं ॥ तंपंचतालोच्छ्रिततालकेतुःसदश्ववेगाद्भुतवीर्ययानः ॥ २१ ॥ महास्त्रबाणाशनिदीप्तिमंतंकिरीटिनंशांतनवोऽभ्यधावत् ॥ तथैव
शक्रप्रतिमप्रभावमिंद्रात्मजंद्रोणमुखाविसस्रुः ॥ २२ ॥ कृपश्चशल्यश्चविविंशतिश्चदुर्योधनःसौमदत्तिश्चराजन् ॥ ततोरथानांप्रमुखादुपेत्यसर्वास्त्रविल्कां
चनचित्रवर्मा ॥ २३ ॥ जवेनशूरोभिससारसर्वांस्तानर्जुनस्यात्मसुतोभिमन्युः ॥ तेषांमहास्त्राणिमहारथानामसत्यकर्माविनिहत्यकार्ष्णिः ॥ २४ ॥ बभौमहा
मंत्रहुतार्चिमालीसदोगतःसन्भगवानिवाग्निः ॥ ततःसतूर्णंरुधिरोदफेनांकृत्वानदीमाशुरणेरिपूणां ॥ २५ ॥ जगामसौभद्रमतीत्यभीष्मोमहारथंपार्थमदीन
सत्वः ॥ ततःप्रहस्याद्भुतविक्रमेणगांडीवमुक्तेनशिलाशितेन ॥ २६ ॥ विपाठजालेनमहास्त्रजालंविनाशयामासकिरीटमाली ॥ तमुत्तमंसर्वधनुर्धराणामसक्त
कर्माकपिराजकेतुः ॥ २७ ॥ भीष्मंमहात्माभिववर्षतूर्णंशरौघजालैर्विमलैश्चभल्लैः ॥ तथैवभीष्माहतमंतरिक्षेमहास्त्रजालंकपिराजकेतोः ॥ २८ ॥ विशीर्यमाणं
ददृशुस्त्वदीयादिवाकरेणेवतमोभिभूतं ॥ एवंविधंकार्मुकभीमनादमदीनवत्सत्पुरुषोत्तमाभ्यां ॥ ददर्शलोकःकुरुसृंजयाश्चतद्द्वैरथंभीष्मधनंजयाभ्यां ॥ २९॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप॰भीष्मार्जुनद्वैरथेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

द्रौणिरिति सांयमनेःशलस्यपुत्रः ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच द्रौणिर्भूरिश्रवाःशल्यश्चित्रसेनश्चमारिषः ॥ पुत्रःसांयमनेश्चैवसौभद्रंपर्यवारयन् ॥ १ ॥ संसक्तमतितेजोभिस्तमेकंददृशुर्जनाः ॥ पंचभिर्मनुजव्याघ्रैर्गजैःसिंहशिशुंयथा ॥ २ ॥ नातिलक्ष्यतयाकश्चिन्नशौर्येनपराक्रमे ॥ बभूवसदृशःकार्ष्णेर्नास्त्रेनापिचलाघवे ॥ ३ ॥ तथातमात्मजंयुद्धेविक्रमंतमरिंदमं ॥ दृष्ट्वापार्थःसुसंयत्तंसिंहनादमथानदत् ॥ ४ ॥ पीडयानंतुतत्सैन्यंपौत्रंतवविशांपते ॥ दृष्ट्वात्वदीयाराजेंद्रसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ५ ॥ ध्वजिनींधार्तराष्ट्राणांदीनशत्रुरदीनवत् ॥ प्रत्युद्ययौससौभद्रस्तेजसाचबलेनच ॥ ६ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमादित्यसदृशप्रभं ॥ व्यदृश्यतमहच्चापंसमरेयुध्यतःपरैः ॥ ७ ॥ सद्रौणिमिषुणैकेनविध्वाशल्यंचपंचभिः ॥ ध्वजंसांयमनेश्चैवसोष्टाभिश्चिच्छिदेततः ॥ ८ ॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंप्रेषितांसौमदत्तिना ॥ शितेनोरगसंकाशांपत्रिणापजहारतां ॥ ९ ॥ शल्यस्यचमहावेगानस्यतःसमरेशरान् ॥ निवार्यार्जुनदायादोजघानचतुरोहयान् ॥ १० ॥ भूरिश्रवाश्चशल्यश्चद्रौणिःसांयमनिःशलः ॥ नाभ्यवर्ततसंरब्धाःकार्ष्णेर्बाहुबलोदयं ॥ ११ ॥ ततस्त्रिगर्ताराजेंद्रमद्राश्चसहकेकयैः ॥ पंचविंशतिसाहस्रास्तवपुत्रेणचोदिताः ॥ १२ ॥ धनुर्वेदविदोमुख्याअजेयाःशत्रुभिर्युधि ॥ सहपुत्रंजिघांसंतंपरिवव्रुःकिरीटिनं ॥ १३ ॥ तौतुतत्रपितापुत्रौपरिक्षिप्तौमहारथौ ॥ ददर्शराजन्पांचाल्यःसेनापतिररिंदम ॥ १४ ॥ सवारणरथौघानांसहस्रैर्बहुभिर्वृतः ॥ वाजिभिःपत्तिभिश्चैववृतःशतसहस्रशः ॥ १५ ॥ धनुर्विस्फार्यसंक्रुद्धोनोदयित्वाचवाहिनीं ॥ ययौतंमद्रकानीकंकेकयांश्चपरंतप ॥ १६ ॥ तेनकीर्तिमतागुप्तमनीकंदृढधन्वना ॥ संरब्धरथनागाश्वंयोत्स्यमानमशोभत ॥ १७ ॥ सोर्जुनप्रमुखेयांतंपांचालकुलवर्धनः ॥ त्रिभिःशारद्वतंबाणैर्जत्रुदेशेसमार्पयत् ॥ १८ ॥ ततःसमद्रकान्हत्वादशैवदशभिःशरैः ॥ पृष्ठरक्षंजघानाशुभल्लेनकृतवर्मणः ॥ १९ ॥ दमनंचापिदायादंपौरवस्यमहात्मनः ॥ जघानविमलाग्रेणनाराचेनपरंतपः ॥ २० ॥ ततःसांयमनेःपुत्रःपांचाल्यंयुद्धदुर्मदं ॥ अविध्यत्त्रिंशताबाणैर्दशभिश्चास्यसारथिं ॥ २१ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेननिचकर्तास्यकार्मुकं ॥ २२ ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षिप्रमेवसमार्पयत् ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ २३ ॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्ददर्शभरतर्षभ ॥ पुत्रःसांयमनेःपुत्रंपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ २४ ॥ सप्रगृह्यमहाघोरंनिस्त्रिंशवरमायसं ॥ पदातिस्तूर्णमानर्छद्रथस्थंपुरुषर्षभः ॥ २५ ॥ तंमहौघमिवायांतंखात्पतंतमिवोरगं ॥ भ्रांतावरणनिस्त्रिंशंकालोत्सृष्टमिवांतकं ॥ २६ ॥

दीप्यमानमिवादित्यंमत्तवारणविक्रमं ॥ अपश्यन्पांडवास्तत्रधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २७॥ तस्यपांचालदायादःप्रतीपमभिधावतः ॥ शितंनिस्त्रिंशहस्तस्यशराव
रणधारिणः ॥ २८ ॥ बाणवेगमतीतस्यतथाभ्याशमुपेयुषः ॥ त्वरन्सेनापतिःक्रुद्धोबिभेदगदयाशिरः ॥ २९ ॥ तस्यराजन्सनिस्त्रिंशंसुप्रभंचशरावरं ॥ हतस्य
पततोहस्ताद्वेगेनन्यपतद्भुवि ॥ ३० ॥ तंनिहत्यगदाग्रेणसलेभेपरमांमुदं ॥ पुत्रःपांचालराजस्यमहात्माभीमविक्रमः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेम
हारथे ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ ३२ ॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धोदृष्ट्वानिहतमात्मजं ॥ अभिदुद्राववेगेनपांचाल्यंयुद्धदुर्मदं ॥ ३३ ॥ तौतत्रसमरे
शूरौसमेतौयुद्धदुर्मदौ ॥ ददृशुःसर्वराजानःकुरवःपांडवास्तथा ॥ ३४॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धःपार्षतंपरवीरहा ॥ आजघानत्रिभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ ३५॥
तथैवपार्षतंशूरंशल्यःसमितिशोभनः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० चतुर्थयुद्धदिवसेसांय
मनिपुत्रवधेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच दैवमेवपरंमन्येपौरुषादपिसंजय ॥ यत्सैन्यंममपुत्रस्यपांडु
सैन्येनबाध्यते ॥ १ ॥ नित्यंहिमामकांस्तातहतानेवहिशंससि ॥ अव्यग्रांश्चप्रहृष्टांश्चनित्यंशंससिपांडवान् ॥ २ ॥ हीनान्पुरुषकारेणमामकानद्यसंजय ॥ पा
तितान्पात्यमानांश्चहतानेवचशंससि ॥ ३ ॥ युध्यमानान्यथाशक्तिघटमानान्जयंप्रति ॥ पांडवाहिजयंत्येवजीयंतेचैवमामकाः ॥ ४॥ सोहंतीव्राणिदुःखा
निदुर्योधनकृतानिच ॥ श्रोष्यामिसततंतातदुःसहानिबहूनिच ॥ ५ ॥ तमुपायंनपश्यामिजीयेरन्येनपांडवान् ॥ मामकाविजयंयुद्धेप्राप्नुयुर्येनसंजय ॥ ६ ॥
संजयउवाच क्षयंमनुष्यदेहानांगजवाजिरथक्षयं ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवैवापनयोमहान् ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुशल्येनपीडितोनवभिःशरैः ॥ पीडयामा
ससंक्रुद्धोमद्राधिपतिमायसैः ॥ ८ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामपार्षतस्यपराक्रमं ॥ न्यवारयतयस्तूर्णंशल्यंसमितिशोभनं ॥ ९ ॥ नांतरंदृश्यतेतत्रतयोश्चरथिनोस्त
दा ॥ मुहूर्तमिवतद्युद्धंतयोःसममिवाभवत् ॥ १० ॥ ततःशल्योमहाराजधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ ११ ॥ अथैनंशरवर्षेणच्छा
दयामाससंयुगे ॥ गिरिंजलागमेयद्वज्जलदाजलवृष्टिभिः ॥ १२॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोधृष्टद्युम्नेचपीडिते ॥ अभिदुद्राववेगेनमद्रराजरथंप्रति ॥ १३ ॥ ततोम
द्राधिपरथंकार्ष्णिःप्राप्यातिकोपनः ॥ आर्तायनिममेयात्माविव्याधनिशितैःशरैः ॥ १४ ॥

ततस्तुतावकाराजन्परीप्संतोऽर्जुनिंरणे ॥ मद्रराजरथंतूर्णंपरिवार्यावतस्थिरे ॥ १५ ॥ दुर्योधनोविकर्णश्चदुःशासनविविंशती ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चचित्रसेनो
॥१२४॥ थदुर्मुखः ॥ १६ ॥ सत्यव्रतश्चभद्रंतेपुरुमित्रश्चभारत ॥ एतेमद्राधिपरथंपालयंतःस्थितारणे ॥ १७ ॥ तान्भीमसेनःसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ द्रौपदेयाभिमन्यु ६
श्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्दशरथान्दशैवप्रत्यवारयन् ॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोविशांपते ॥ १९ ॥ अभ्यवर्ततसंहृष्टाःपरस्परवधै
षिणः ॥ तेवैसमेयुःसंग्रामेराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ २० ॥ तस्मिन्दशरथेक्रुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ तावकानांपरेषांवाप्रेक्षकारथिनोभवन् ॥ २१ ॥ शस्त्राण्यनेकरू
पाणिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिनर्दंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ २२ ॥ तेतदाजातसंरंभाःसर्वेन्योन्यंजिघांसवः ॥ अन्योन्यमभिमर्दंतःस्पर्धमानाःपरस्प
रं ॥ २३ ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्ज्ञातयःसंगतामिथः ॥ महास्त्राणिविमुंचंतःसमापेतुरमर्षिणः ॥ २४ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नंमहारणे ॥ विव्याधनिशितैर्बा
णैश्चतुर्भिःसमरेद्रुतं ॥ २५ ॥ दुर्मर्षणश्चविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैर्दुःसहश्चापिसप्तभिः ॥ २६ ॥ विविंशतिःपंचभिश्चत्रिभिर्दुःशासनस्त
था ॥ तान्प्रत्यविध्यद्राजेंद्रपार्षतःशत्रुतापनः ॥ २७ ॥ एकैकंपंचविंशत्यादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ सत्यव्रतंचसमरेपुरुमित्रंचभारत ॥ २८ ॥ अभिमन्युरविध्य
त्तुदशभिर्दशभिःशरैः ॥ माद्रीपुत्रौतुसमरेमातुलंमातृनंदनौ ॥ २९ ॥ अविध्येतांशरैस्तीक्ष्णैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततःशल्योमहाराजस्वस्रीयौरथिनांवरौ ॥
॥ ३० ॥ शरैर्बहुभिरानर्छत्कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ छाद्यमानौततस्तौतुमाद्रीपुत्रौनचेलतुः ॥ ३१ ॥ अथदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ विधित्सुःकलहस्यां
तंगदांजग्राहपांडवः ॥ ३२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणं ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपुत्रास्तेप्राद्रवन्भयात् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोमागधंसमचोदय
त् ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनां ॥ ३४ ॥ गजानीकेनसहितस्तेनराजासुयोधनः ॥ मागधंपुरतःकृत्वाभीमसेनंसमभ्ययात् ॥ ३५ ॥ आपतंतंचतंदृ
ष्ट्वागजानीकंवृकोदरः ॥ गदापाणिरवारोहद्रथात्सिंहइवोन्नदन् ॥ ३६ ॥ अद्रिसारमयींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदां ॥ अभ्यधावद्गजानीकंव्यादितास्यइवांतकः ॥ ॥१२४॥
॥ ३७ ॥ सगजान्गदयानिघ्नन्व्यचरत्समरेबली ॥ भीमसेनोमहाबाहुःसवज्रइववासवः ॥ ३८ ॥ तस्यनादेनमहतामनोहृदयकंपिना ॥ व्यत्यचेष्टंतसंहत्यग
जाभीमस्यगर्जतः ॥ ३९ ॥ ततस्तुद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४० ॥

पृष्ठंभीमस्यरक्षंतःशरवर्षेणवारणान्॥ अभ्यवर्षंतधावंतोमेघाइवगिरीन्यथा॥ ४१ ॥ क्षुरैःक्षुरप्रैर्भल्लैश्चपीतैश्चांजलिकैःशितैः ॥ व्यहरन्नुत्तमांगानिपांडवा
गजयोधिनां॥४२॥शिरोभिःप्रपतद्भिश्चबाहुभिश्चविभूषितैः॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपाणिभिश्चसहांकुशैः॥४३॥हृतोत्तमांगाःस्कंधेषुगजानांगजयोधिनः॥
अदृश्यंताचलाग्रेषुद्रुमाभग्नशिखाइव॥४४॥ धृष्टद्युम्नहतानन्यानपश्याममहागजान्॥पततःपात्यमानांश्चपार्षतेनमहात्मना॥४५॥ मागधोथमहीपालोगज
मैरावणोपमं॥ प्रेषयामाससमरेसौभद्रस्यरथंप्रति॥ ४६॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमागधस्यमहागजं ॥जघानैकेषुणावीरःसौभद्रःपरवीरहा ॥ ४७॥ तस्यावर्जि
तनागस्यकार्ष्णिःपरपुरंजयः॥राज्ञोरजतपुंखेनभल्लेनापाहरच्छिरः॥ ४८ ॥ विगाह्यतद्गजानीकंभीमसेनोपिपांडवः॥ व्यचरत्समरेमृद्नन्गजानिंद्रोगिरीनि
व॥ ४९॥एकप्रहारनिहताभीमसेनेनदंतिनः॥ अपश्याभरणेतस्मिन्गिरीन्वज्रहतानिव ॥५० ॥भग्नदंतान्भग्नकटान्भग्नसक्थांश्चवारणान् ॥भग्नपृष्ठत्रि
कानन्यान्निहतान्पर्वतोपमान्॥५१ ॥नदतःसीदतश्चान्यान्विमुखान्समरेगतान्॥ विद्रुतान्भयसंविग्नांस्तथाविशकृतोपरान्॥५२॥ भीमसेनस्यमार्गे
षुपतितान्पर्वतोपमान्॥ अपश्यंनिहतान्नागान्राजन्निष्ठीवतोपरान्॥ ५३ ॥ वमंतोरुधिरंचान्येभिन्नकुंभामहागजाः॥ विह्वलंतोगताभूमिंशैलाइवधरात
ले॥५४॥मेदोरुधिरदिग्धांगोवसामज्जासमुक्षितः॥ व्यचरत्समरेभीमोदंडपाणिरिवांतकः॥५५॥गजानांरुधिरक्लिन्नांगदांबिभ्रद्वृकोदरः॥ घोरःप्रतिभ
यश्चासीत्पिनाकीवपिनाकधृक्॥५६॥संमथ्यमानाःक्रुद्धेनभीमसेनेनदंतिनः॥ सहसाप्राद्रवन्क्लिष्टामृद्नंतस्तववाहिनीं॥५७॥ तंहिवीरंमहेष्वासंसौभद्रप्र
मुखारथाः॥पर्यरक्षंतयुध्यंतंवज्रायुधमिवामराः॥५८॥शोणिताक्तांगदांबिभ्रदुक्षितांगजशोणितैः॥ कृतांतइवरौद्रात्माभीमसेनोव्यदृश्यत ॥५९॥ व्या
यच्छमानंगदयादिक्षुसर्वासुभारत॥ अपश्यामरणेभीमंनृत्यंतमिवशंकरं॥६०॥यमदंडोपमांगुर्वीमिंद्राशनिसमस्वनां ॥ अपश्याममहाराजरौद्रांविशस
नींगदां॥६१॥विमिश्रांकेशमज्जाभिःप्रदिग्धांरुधिरेणच॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून्॥६२॥ यथापशूनांसंघातंयष्ट्यापालःप्रकालयेत्॥
तथाभीमोगजानीकंगदयासमकालयत्॥६३॥गदयावध्यमानास्तेमार्गणैश्चसमंततः॥ स्वान्यनीकानिमृद्नंतःप्राद्रवन्कुंजरास्तव॥६४॥ महावातइवाभ्रा
णिविधमित्वासवारणान्॥अतिष्ठत्तुमुलेभीमःश्मशानइवशूलभृत्॥६५॥ इतिश्रीम०भीष्म०भीष्मव० चतुर्थदिवसेभीमयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

हतेतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच हतेतस्मिन्गजानीकेपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ भीमसेनंघ्नतेत्येवंसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ १ ॥ ततःसर्वाण्यनीकानितवपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रव
॥१२५॥ न्भीमसेनंनदंतंभैरवान्रवान् ॥ २ ॥ तंबलौघमपर्यंतंदेवैरपिसुदुःसहं ॥ आपतंतंसुदुष्पारंसमुद्रमिवपर्वणि ॥ ३ ॥ रथनागाश्वकलिलंशंखदुंदुभिनादितं ॥ अ
नंतरथपादातंनरेंद्रस्तिमितह्रदं ॥ ४ ॥ तंभीमसेनःसमरेमहोदधिमिवापरं ॥ सेनासागरमक्षोभ्यंवेलेवसमवारयत् ॥ ५ ॥ तदाश्चर्यमपश्यामपांडवस्यमहात्म ६
नः ॥ भीमसेनस्यसमरेराजन्कर्मातिमानुषं ॥ ६ ॥ उदीर्णान्पार्थिवान्सर्वान्साश्वान्सरथकुंजरान् ॥ असंभ्रमंभीमसेनोगदयासमवारयत् ॥ ७ ॥ ससंवार्यबलौ
घांस्तान्गदयारथिनांवरः ॥ अतिष्ठत्तुमुलेभीमोगिरिर्मेरुरिवाचलः ॥ ८ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेघोरेकालेपरमदारुणे ॥ भ्रातरश्चैवपुत्राश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ९ ॥
द्रौपदेयाभिमन्युश्चशिखंडीचापराजितः ॥ नप्राजहन्भीमसेनंभयेजातेमहाबलं ॥ १० ॥ ततःशैक्यायसींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदां ॥ अधावत्तावकान्योधान्
दंडपाणिरिवांतकः ॥ ११ ॥ पोथयन्रथवृंदानिवाजिवृंदानिचाभिभूः ॥ कर्षयन्रथवृंदानिबाहुवेगेनपांडवः ॥ १२ ॥ विनिघ्नन्व्यचरत्संख्येयुगांतेकालव
द्विभुः ॥ ऊरुवेगेनसंकर्षन्रथजालानिपांडवः ॥ १३ ॥ बलानिसंममर्दाशुनड्वलानीवकुंजरः ॥ मृद्नन्रथेभ्योरथिनोगजेभ्योगजयोधिनः ॥ १४ ॥ सादिनश्चा
श्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातिनः ॥ गदयाव्यधमत्सर्वान्वातोवृक्षानिवौजसा ॥ १५ ॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तवपुत्रस्यवैबले ॥ सापिमज्जावसामांसैःप्रदिग्धारु
धिरेणच ॥ १६ ॥ अदृश्यतमहारौद्रागदानागाश्वपातनी ॥ तत्रतत्रहतैश्चापिमनुष्यगजवाजिभिः ॥ १७ ॥ रणांगनंसमभवन्मृत्योरावाससन्निभं ॥ पिनाक
मिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून् ॥ १८ ॥ यमदंडोपमामुग्रामिंद्राशनिसमस्वनां ॥ ददृशुर्भीमसेनस्यरौद्रींविशसनींगदां ॥ १९ ॥ आविध्यतोगदांतस्यकौं
तेयस्यमहात्मनः ॥ बभौरूपंमहाघोरंकालस्येवयुगक्षये ॥ २० ॥ तंतथामहतींसेनांद्रावयंतंपुनःपुनः ॥ दृष्ट्वामृत्युमिवायांतंसर्वेविमनसोभवन् ॥ २१ ॥ यतो
यतःप्रेक्षतेस्मगदामुद्यम्यपांडवः ॥ तेनतेनस्मदीर्यंतेसर्वसैन्यानिभारत ॥ २२ ॥ प्रदारयंतंसैन्यानिबलेनामितविक्रमं ॥ ग्रसमानमनीकानिव्यादितास्यमि
वांतकं ॥ २३ ॥ तंतथाभीमकर्माणंप्रगृहीतमहागदं ॥ दृष्ट्वावृकोदरंभीष्मःसहसैवसमभ्ययात् ॥ २४ ॥ महतारथघोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ छादयन्शरवर्षे ॥१२५॥
णपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २५ ॥ तमायांतंतथादृष्ट्वाव्यात्ताननमिवांतकं ॥ भीष्मंभीमोमहाबाहुःप्रत्युदीयादमर्षितः ॥ २६ ॥

तस्मिन्क्षणेसात्यकिःसत्यसंधःशिनिप्रवीरोभ्यपतत्पितामहं॥ निघ्नन्नमित्रान्धनुषादृढेनसंकंपयंस्तवपुत्रस्यसैन्यं॥ २७॥ तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैःशरानव
पंतंनिशितान्सुपुंखान्॥नाशक्नुवन्धारयितुंतदानींसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः॥२८॥ अविध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराक्षसोऽसौतदानीं॥शरैश्चतुर्भिःप्र
तिविध्यतंचनप्ताशिनेरभ्यपतद्रथेन॥२९॥अन्वागतंवृष्णिवरंनिशम्यतंशत्रुमध्येपरिवर्तमानं॥प्रद्रावयंतंकुरुपुंगवांश्चपुनःपुनश्चप्रणदंतमाजौ॥३०॥ योधा
स्त्वदीयाःशरवर्षैरवर्षन्मेघायथाभूधरमंबुवेगैः॥ तथापितंधारयितुंनशेकुर्मध्यंदिनेसूर्यमिवातपंतं॥३१॥ नतत्रकश्चिन्नविषण्णआसीदृतेराजन्सोमदत्तस्य
पुत्रात्॥ सवैसमादायधनुर्महात्माभूरिश्रवाभारतसौमदत्तिः॥ ३२॥ दृष्ट्वारथान्स्वान्व्यपनीयमानान्प्रत्युद्ययौसात्यकिंयोद्धुमिच्छन्॥ ३३॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सात्यकिभूरिश्रवःसमागमेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥६३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच ततोभू
रिश्रवाराजन्सात्यकिंनवभिःशरैः॥ प्राविध्यद्भृशसंक्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं॥ १॥ कौरवंसात्यकिश्चैवशरैःसन्नतपर्वभिः॥ अवारयदमेयात्मासर्वलोकस्य
पश्यतः॥ २॥ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः॥ सौमदत्तिंरणेयत्तःसमंतात्पर्यवारयत्॥ ३॥ तंचैवपांडवाःसर्वेसात्यकिंरभसंरणे॥परिवार्यस्थिताः
संख्येसमंतात्सुमहौजसः॥ ४॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यभारत॥ दुर्योधनमुखान्सर्वान्पुत्रांस्तेपर्यवारयत्॥ ५॥ रथैरनेकसाहस्रैःक्रोधामर्षसमन्वि
तः॥ नंदकस्तवपुत्रस्तुभीमसेनंमहाबलं॥ ६॥ विव्याधविशिखैःषड्भिःकंकपत्रैःशिलाशितैः॥ दुर्योधनश्चसमरेभीमसेनंमहारथं॥ ७॥ आजघानोरसिक्रुद्धो
मार्गणैर्नवभिःशितैः॥ ततोभीमोमहाबाहुःस्वरथंसुमहाबलः॥ ८॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंविशोकंचेदमब्रवीत्॥ एतेमहारथाःशूराधार्तराष्ट्राःसमागताः॥ ९॥ मा
मेवभृशसंक्रुद्धाहंतुमभ्युद्यतायुधि॥ मनोरथद्रुमोस्माकंचिंतितोबहुवार्षिकः॥ १०॥ सफलःसूतचाद्येहयोहंपश्यामिसोदरान्॥ यत्राशोकसमुत्क्षिप्तारेणवो
रथनेमिभिः॥ ११॥ प्रयास्यंत्यंतरिक्षंहिशरवृंदैर्दिगंतरे॥ तत्रतिष्ठतिसन्नद्धःस्वयंराजासुयोधनः॥ १२॥ भ्रातरश्चास्यसन्नद्धाःकुलपुत्रामदोत्कटाः॥ एता
नद्यहनिष्यामिपश्यतस्तेनसंशयः॥ १३॥ तस्मान्ममाश्वान्संग्रामेयत्तःसंयच्छसारथे॥ एवमुक्त्वाततःपार्थस्तवपुत्रंविशांपते॥ १४॥ विव्याधनिशितैस्ती
क्ष्णैःशरैःकनकभूषणैः॥ नंदकंचत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे॥ १५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तंतुदुर्योधनःषष्ट्याविध्वाभीमंमहाबलं ॥ त्रिभिरन्यैःसुनिशितैर्विशोकंप्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ भीमस्यचरणेराजन्धनुश्चिच्छेदभासुरं ॥ मुष्टिदेशेभृशंतीक्ष्णैस्त्रि
भिर्भल्लैर्हसन्निव ॥ १७ ॥ समरेप्रेक्ष्ययंतारंविशोकंतुवृकोदरः ॥ पीडितंविशिखैस्तीक्ष्णैस्तवपुत्रेणधन्विना ॥ १८ ॥ अमृष्यमाणःसंरब्धोधनुर्दिव्यंपरामृशत् ॥ पु
त्रस्यतेमहाराजवधार्थंभरतर्षभ ॥ १९ ॥ समादधत्सुसंक्रुद्धःक्षुरप्रंलोमवाहिनं ॥ तेनचिच्छेदनृपतेर्भीमःकार्मुकमुत्तमं ॥ २० ॥ सोपविध्यधनुश्छिन्नंपुत्रस्तेक्रो
धमूर्छितः ॥ अन्यत्कार्मुकमादत्तसत्वरंवेगवत्तरं ॥ २१ ॥ संदधेविशिखंघोरंकालमृत्युसमप्रभं ॥ तेनाजघानसंक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे ॥ २२ ॥ सगाढविद्धोव्य
थितःस्यंदनोपस्थआविशत् ॥ सनिषण्णोरथोपस्थेमूर्छामभिजगामह ॥ २३ ॥ तंदृष्ट्वाव्यथितंभीमंमभिमन्युपुरोगमाः ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवानांमहार
थाः ॥ २४ ॥ ततस्तुतुमुलांवृष्टिंशस्त्राणांतिग्मतेजसां ॥ पातयामासुरव्यग्राःपुत्रस्यतवमूर्धनि ॥ २५ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ दुर्योधनंत्रिभि
र्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ २६ ॥ शल्यंचपंचविंशत्याशरैर्विव्याधपांडवः ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःसविद्धोव्यपयाद्रणात् ॥ २७ ॥ प्रत्युद्ययुस्ततोभीमंतवपुत्रा
श्चतुर्दश ॥ सेनापतिःसुषेणश्चजलसंधःसुलोचनः ॥ २८ ॥ उग्रोभीमरथोभीमोवीरबाहुरलोलुपः ॥ दुर्मुखोदुष्प्रधर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः ॥ २९ ॥ विसृजंतो
बहून्बाणान्क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ भीमसेनमभिद्रुत्यविव्यधुःसहिताभृशं ॥ ३० ॥ पुत्रांस्तुतवसंप्रेक्ष्यभीमसेनोमहाबलः ॥ सृक्किणीविलिहन्वीरःपशुमध्ये
यथावृकः ॥ ३१ ॥ अभिपत्यमहाबाहुर्गरुत्मानिववेगितः ॥ सेनापतेःक्षुरप्रेणशिरश्चिच्छेदपांडवः ॥ ३२ ॥ संप्रहस्यचहृष्टात्मात्रिभिर्बाणैर्महाभुजः ॥ जल
संधंविनिर्भिद्यसोनयद्यमसादनं ॥ ३३ ॥ सुषेणंचततोहत्वाप्रेषयामासमृत्यवे ॥ उग्रस्यसशिरस्त्राणंशिरश्चंद्रोपमंभुवि ॥ ३४ ॥ पातयामासभल्लेनकुंडलाभ्यां
विभूषितं ॥ वीरबाहुंचसप्तत्यासाश्वकेतुंससारथिं ॥ ३५ ॥ निनायसमरेवीरःपरलोकायपांडवः ॥ भीमभीमरथौचोभौभीमसेनोहसन्निव ॥ ३६ ॥ पुत्रौतेदुर्म
दौराजन्ननयद्यमसादनं ॥ ततःसुलोचनंभीमःक्षुरप्रेणमहामृधे ॥ ३७ ॥ मिषतांसर्वसैन्यानामनयद्यमसादनं ॥ पुत्रास्तुतवतंदृष्ट्वाभीमसेनपराक्रमं ॥ ३८ ॥
शेषायेन्येभवंस्तत्रतेभीमस्यभयार्दिताः ॥ विप्रद्रुतादिशोराजन्वध्यमानामहात्मना ॥ ३९ ॥ ततोऽब्रवीच्छांतनवःसर्वानेवमहारथान् ॥ एषभीमोरणेक्रुद्धो
धार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥ ४० ॥ यथाप्राग्र्यान्यथाज्येष्ठान्यथाशूरांश्चसंगतान् ॥ निपातयत्युग्रधन्वातंप्रगृह्णीतमाचिरं ॥ ४१ ॥

[illegible] ॥ ५२ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ५३ ॥ [illegible] सुतैः ॥ [illegible] मास्त्रं ॥ ५४ ॥ अभि [illegible]

[illegible] ॥ ५५ ॥ तूर्णं [illegible] ॥ [illegible] सुमंतत ॥ ५६ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] सुवेगवैः ॥ ५७ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

॥ ५८ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ ५९ ॥ द्विगुणं [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ६० ॥ [illegible] विप्रमनसोऽभवन् ॥ ततस्तु नृपतिः कुद्धो भीमसेनं [illegible] तरे ॥ ६१ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ६२ ॥ [illegible] ॥ तां तु [illegible] भीमसेनं [illegible] ॥ ६३ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] भीमं [illegible] ॥ ६४ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ६५ ॥ [illegible] ॥ ६६ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ६७ ॥ [illegible] ॥ ६८ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ६९ ॥ [illegible] ॥ ७० ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ७१ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ७३ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ७४ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ७५ ॥ [illegible] ॥ ७६ ॥ [illegible]

॥१२७॥ तेत्वरध्वंमहावीर्याःकिंचिरेणप्रयामहे॥ महान्हिवर्ततेरौद्रःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ ६८ ॥ भक्तश्चकुलपुत्रश्चशूरश्चपृतनापतिः॥ युक्तंतस्यपरित्राणंकर्तुमस्मा ६
भिरच्युत॥ ६९ ॥ भीष्मस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वएवमहारथाः॥ द्रोणभीष्मौपुरस्कृत्यभगदत्तपरीप्सया ॥ ७० ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रसोऽभवत्॥ तान्प्र
यातान्समालोक्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ ७१ ॥ पंचालाःपांडवैःसार्धंपृष्ठतोनुययुःपरान् ॥ तान्यनीकान्यथालोक्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ ७२ ॥ ननादसुमहा
नादंविस्फोटमशनेरिव॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वादृष्ट्वानागांश्चयुध्यतः ॥ ७३ ॥ भीष्मःशांतनवोभूयोभारद्वाजमभाषत ॥ नरोचतेमेसंग्रामोहैडिंबेनदुरात्मना ॥
॥ ७४ ॥ बलवीर्यसमाविष्टःससहायश्चसांप्रतं॥ नैषशक्योयुधाजेतुमपिवज्रभृतास्वयं॥ ७५ ॥ लब्धलक्षःप्रहारीचवयंचश्रांतवाहनाः॥ पंचालैःपांडवेयैश्चदि
वसंक्षतविक्षताः॥ ७६ ॥ तन्नमेरोचतेयुद्धंपांडवैर्जितकाशिभिः॥ घुष्यतामवहारोद्यश्वोयोत्स्यामःपरैःसह॥७७॥ पितामहवचःश्रुत्वातथाचक्रुःस्मकौरवाः॥
उपायेनापयानंतेघटोत्कचभयार्दिताः॥ ७८ ॥ कौरवेषुनिवृत्तेषुपांडवाजितकाशिनः ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चभारत ॥ ७९ ॥ एवंतदभवद्युद्धं
दिवसंभरतर्षभ ॥ पांडवानांकुरूणांचपुरस्कृत्यघटोत्कचं ॥ ८० ॥ कौरवास्तुततोराजन्प्रययुःशिबिरंस्वकं॥ व्रीडमानानिशाकालेपांडवेयैःपराजिताः॥ ८१ ॥
शरविक्षतगात्रास्तुपांडुपुत्रामहारथाः॥ युद्धेसुमनसोभूत्वाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति॥ ८२ ॥ पुरस्कृत्यमहाराजभीमसेनघटोत्कचौ ॥ पूजयंतस्तदान्योन्यंमुदाप
रमयायुताः॥ ८३ ॥ नदंतोविविधान्नादांस्तूर्यस्वनविमिश्रितान् ॥ सिंहनादांश्चकुर्वंतोविमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ॥ ८४ ॥ विनदंतोमहात्मानःकंपयंतश्चमेदि
नीं॥ घट्टयंतश्चमर्माणितवपुत्रस्यमारिष॥ ८५॥ प्रयाताःशिबिरायैवनिशाकालेपरंतप॥ दुर्योधनस्तुनृपतिर्दीनोभ्रातृवधेनच ॥ ८६ ॥ मुहूर्तंचिंतयामास
बाष्पशोकसमाकुलः॥ ततःकृत्वाविधिंसर्वंशिबिरस्ययथाविधि॥ प्रदध्यौशोकसंतप्तोभ्रातृव्यसनकर्शितः॥ ८७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्म
वधप० चतुर्थदिवसावहारेचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ ६४॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भयंमेसुमहज्जातंविस्मयश्चैवसंजय॥ श्रु
त्वापांडुकुमाराणांकर्मदेवैःसुदुष्करं॥ १ ॥ पुत्राणांचपराभावंश्रुत्वासंजयसर्वशः ॥ चिंतामेमहतीसूतभविष्यतिकथंत्विति ॥ २ ध्रुवंविदुरवाक्यानिधक्ष्यंति ॥१२७॥
हृदयंमम॥ यथाहिदृश्यतेसर्वंदैवयोगेनसंजय॥ ३॥

॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सापन्हवाःअपरिख्यातकिल्बिषाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मन्यसिमन्यसे ॥२६॥२७॥२८॥२९॥
यत्रभीष्ममुखात्सर्वान्शकलान्योधसत्तमान् ॥ पांडवानामनीकेषुयोधयंतिप्रहारिणः ॥ ४ ॥ केनावध्यामहात्मानःपांडुपुत्रामहाबलाः ॥ केनदत्तवरास्तात
किंवाज्ञानंविदंतिते ॥ ५ ॥ येनक्षयंनगच्छंतिदिवितारागणाइव ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंसैन्यंतुपांडवैः ॥ ६ ॥ मय्येवदंडःपततिदैवात्परमदारुणः ॥ यथाऽव
ध्याःपांडुसुतायथावध्याश्चमेसुताः ॥ ७ ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयाथातथ्येनसंजय ॥ नहिपारंप्रपश्यामिदुःखस्यास्यकथंचन ॥ ८ ॥ समुद्रस्येवमहतोभुजा
भ्यांप्रतरन्नरः ॥ पुत्राणांव्यसनंमन्येध्रुवंप्राप्तंसुदारुणं ॥ ९ ॥ घातयिष्यतिमेसर्वान्पुत्रान्भीमोनसंशयः ॥ नहिपश्यामितंवीरंयोमेरक्षेत्सुतान्रणे ॥ १० ॥ ध्रु
वंविनाशःसंप्राप्तःपुत्राणांममसंजय ॥ तस्मान्मेकारणंसूतशक्तिंचैवविशेषतः ॥ ११ ॥ पृच्छतोवैयथातत्त्वंसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ दुर्योधनश्चयच्चक्रेदृष्ट्वास्वान्
विमुखान्रणे ॥ १२ ॥ भीष्मद्रोणौकृपश्चैवसौबलश्चजयद्रथः ॥ द्रौणिर्वापिमहेष्वासोविकर्णोवामहाबलः ॥ १३ ॥ निश्चयोवापिकस्तेषांतदाख्यासीन्महात्मनां ॥
विमुखेषुमहाप्राज्ञममपुत्रेषुसंजय ॥ १४ ॥ संजयउवाच श्रृणुराजन्नवहितःश्रुत्वाचैवावधारय ॥ नैवमंत्रकृतंकिंचिन्नैवमायांतथाविधां ॥ १५ ॥ नवै
विभीषिकांकांचिद्राजन्कुर्वंतिपांडवाः ॥ युध्यंतितेयथान्यायंशक्तिमंतश्चसंयुगे ॥ १६ ॥ धर्मेणसर्वकार्याणिजीवितादीनिभारत ॥ आरभंतेसदापार्थाःप्रा
र्थयानामहद्यशः ॥ १७ ॥ नतेयुद्धान्निवर्तंतेधर्मोपेतामहाबलाः ॥ श्रियापरमयायुक्तायतोधर्मस्ततोजयः ॥ १८ ॥ तेनावध्यारणेपार्थाजययुक्ताश्चपार्थिव ॥
तवपुत्रादुरात्मानःपापेष्वभिरताःसदा ॥ १९ ॥ निष्ठुराहीनकर्माणस्तेनहीयंतिसंयुगे ॥ सुबहूनिनृशंसानिपुत्रैस्तवजनेश्वर ॥ २० ॥ निकृतानीहपांडूनांनीचै
रिवयथानरैः ॥ सर्वंचतदनादृत्यपुत्राणांतवकिल्बिषं ॥ २१ ॥ सापह्नवाःसदैवासन्पांडवाःपांडुपूर्वज ॥ नचैतान्बहुमन्यंतेपुत्रास्तवविशांपते ॥ २२ ॥ तस्यपा
पस्यसततंक्रियमाणस्यकर्मणः ॥ सांप्रतंसुमहद्घोरंफलंप्राप्तंजनेश्वर ॥ २३ ॥ सत्वंभुंक्ष्वमहाराजसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ नावबुध्यसियद्राजन्वार्यमाणःसुहृ
ज्जनैः ॥ २४ ॥ विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ तथामयाचाप्यसकृद्वार्यमाणोनबुध्यसे ॥ २५ ॥ वाक्यंहितंचपथ्यंचमर्त्यःपथ्यमिवौषधं ॥ पुत्राणां
मतमाज्ञायजितान्मन्यसिपांडवान् ॥ २६ ॥ श्रृणुभूयोयथातत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ कारणंभरतश्रेष्ठपांडवानांजयंप्रति ॥ २७ ॥ तत्तेहंकथयिष्यामिय
थाश्रुतमरिंदम ॥ दुर्योधनेनसंपृष्टएतमर्थंपितामहः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाभ्रातृन्रणेसर्वान्निर्जितांस्तुमहारथान् ॥ शोकसंमूढहृदयोनिशाकालेस्मकौरवः ॥ २९ ॥

पितामहंमहाप्राज्ञंविनयेनोपगम्यह ॥ यदब्रवीत्सुतस्तेसौतन्मेशृणुजनेश्वर ॥ ३० ॥ दुर्योधनउवाच द्रोणश्चत्वंचशल्यश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ कृत
॥१२८॥ वर्माचहार्दिक्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः॥३१॥भूरिश्रवाविकर्णश्चभगदत्तश्चवीर्यवान्॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः॥३२॥ त्रयाणामपिलोका ६
नांपर्याप्ताइतिमेमतिः॥ पांडवानांसमस्ताश्चनातिष्ठंतपराक्रमे॥३३॥ तत्रमेसंशयोजातस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ यंसमाश्रित्यकौंतेयाजयंत्यस्मान्क्षणेक्ष
णे॥३४॥ भीष्मउवाच शृणुराजन्वचोमह्यंयथावक्ष्यामिकौरव॥ बहुशश्चमयोक्तोसिनचमेतत्त्वयाकृतं ॥ ३५॥ क्रियतांपांडवैःसार्धंशमोभरतसत्त
म॥एतत्क्षेममहंमन्येपृथिव्यास्तवचाविभो॥३६॥ भुंक्ष्वेमांपृथिवींराजन्भ्रातृभिःसहितःसुखी ॥ दुर्हृदस्तापयन्सर्वान्नंदयंश्चापिबांधवान्॥३७॥ नचमे
क्रोशतस्तातश्रुतवानसिवैपुरा ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंयत्पांडूनवमन्यसे ॥ ३८॥ यश्चहेतुरवध्यत्वेतेषामक्लिष्टकर्मणां॥ तंशृणुष्वमहाबाहोममकीर्तयतःप्रभो॥
॥३९॥ नास्तिलोकेषुतद्भूतंभवितानोभविष्यति॥ योजयेत्पांडवान्सर्वान्पालिताञ्छार्ङ्गधन्वना॥ ४० ॥ यत्तुमेकथितंतातमुनिभिर्भावितात्मभिः॥पुराणगी
तंधर्मज्ञतच्छृणुष्वयथातथं॥ ४१ ॥पुराकिलसुराःसर्वेऋषयश्चसमागताः॥ पितामहमुपासेदुःपर्वतेगंधमादने ॥ ४२॥ तेषांमध्येसमासीनःप्रजापतिरपश्य
त॥ विमानंप्रज्वलद्भासास्थितंप्रवरमंबरे॥ ४३॥ ध्यानेनावेद्यतद्ब्रह्माकृत्वाचनियतोंजलिं॥ नमश्चकारहृष्टात्मापुरुषंपरमेश्वरं ॥ ४४ ॥ ऋषयस्त्वथदेवाश्चदृ
ष्ट्वाब्रह्माणमुत्थितं॥ स्थिताःप्रांजलयःसर्वेपश्यंतोमहदद्भुतं॥ ४५॥ यथावच्चतमभ्यर्च्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ जगादजगतःस्रष्टापरंपरमधर्मवित्॥ ४६॥ वि
श्वावसुर्विश्वमूर्तिर्विश्वेशोविष्वक्सेनोविश्वकर्मावशीच॥ विश्वेश्वरोवासुदेवोसितस्माद्योगात्मानंदैवतंत्वामुपैमि ॥ ४७॥ जयविश्वमहादेवजयलोकहितेर
त॥ जययोगीश्वरविभोजययोगपरावर ॥ ४८॥ पद्मगर्भविशालाक्षजयलोकेश्वरेश्वर ॥ भूतभव्यभवन्नाथजयसौम्यात्मजात्मज ॥ ४९॥ असंख्येयगुणा
धारजयसर्वपरायण॥ नारायणसुदुष्पारजयशार्ङ्गधनुर्धर ॥ ५० ॥ जयसर्वगुणोपेतविश्वमूर्तेनिरामय॥ विश्वेश्वरमहाबाहोजयलोकार्थतत्पर॥ ५१ ॥ महो
रगवराहाद्यहरिकेशविभोजय॥ हरिवासदिशामीशविश्ववासामिताव्यय॥ ५२॥ व्यक्ताव्यक्तामितस्थाननियतेंद्रियसत्क्रिय॥ असंख्येयात्मभावज्ञजयगं ॥१२८॥
भीरकामद॥ ५३॥ अनंतविदितब्रह्मन्नित्यभूतविभावन॥ कृतकार्यकृतप्रज्ञधर्मज्ञविजयावह॥ ५४॥

गुत्यात्मन्सर्वयोगात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ॥ भूताद्यलोकतत्त्वेशजयभूतविभावन ॥५५॥ आत्मयोनेमहाभागकल्पसंक्षेपतत्पर ॥ उद्भावनमनोभावजयब्र
ह्मजयप्रिय ॥ ५६ ॥ निसर्गसर्गनिरतकामेशपरमेश्वर ॥ अमृतोद्भवसद्भावमुक्तात्मन्विजयप्रद ॥ ५७॥ प्रजापतिपतेदेवपद्मनाभमहाबल ॥ आत्मभूतमहा
भूतसत्वात्मन्जयसर्वदा ॥ ५८ ॥ पादौतवधरादेवीदिशोबाहूदिवंशिरः ॥ मूर्तिस्तेहंसुराःकायश्चंद्रादित्यौचचक्षुपी ॥ ५९ ॥ बलंतपश्चसत्यंचकर्मधर्मात्मकंत
व ॥ तेजोग्निःपवनःश्वासआपस्तेस्वेदसंभवाः ॥ ६० ॥ अश्विनौश्रवणौनित्यंदेवीजिह्वासरस्वती ॥ वेदाःसंस्कारनिष्ठाहित्वयीदंजगदाश्रितं ॥६१॥ नसंख्यानं
परीमाणंनतेजोनपराक्रमं ॥ नबलंयोगयोगीशजानीमस्तेनसंभवं ॥ ६२ ॥ त्वद्भक्तिनिरतादेवनियमैस्त्वांसमाश्रिताः ॥ अर्चयामःसदाविष्णोपरमेशंमहेश्व
रं ॥ ६३ ॥ ऋषयोदेवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ पिशाचामानुषाश्चैवमृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ६४ ॥ एवमादिमयासृष्टंपृथिव्यांत्वत्प्रसादजं ॥ पद्मनाभविशा
लाक्षकृष्णदुःखप्रणाशन ॥ ६५ ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानांत्वंनेतात्वंजगद्गुरुः ॥ त्वत्प्रसादेनदेवेशसुखिनोविबुधाःसदा ॥६६॥ पृथिवीनिर्भयादेवत्वत्प्रसादात्सदा
भवत् ॥ तस्माद्भवविशालाक्षयदुवंशविवर्धनः ॥ ६७॥ धर्मसंस्थापनार्थायदैत्यानांचवधायच ॥ जगतोधारणार्थायविज्ञाप्यंकुरुमेविभो ॥ ६८ ॥ यत्तत्पर
मकंमुत्थंत्वत्प्रसादादिदंविभो ॥ वासुदेवतदेतत्तेमयोद्गीतंयथातथं ॥ ६९ ॥ सृष्ट्वासंकर्षणंदेवंस्वयमात्मानमात्मना ॥ कृष्णत्वमात्मनास्राक्षीःप्रद्युम्नंचात्मसंभ
वं ॥ ७० ॥ प्रद्युम्नादनिरुद्धंत्वंयंविदुर्विष्णुमव्ययं ॥ अनिरुद्धोऽसृजन्मांवैब्रह्माणंलोकधारिणं ॥ ७१ ॥ वासुदेवमयःसोहंत्वयैवास्मिविनिर्मितः ॥ विभज्यभा
गशोत्मानंव्रजमानुषतांविभो ॥ ७२ ॥ तत्रासुरवधंकृत्वासर्वलोकसुखायवै ॥ धर्मंप्राप्ययशःप्राप्ययोगंप्राप्स्यसितत्त्वतः ॥७३॥ त्वांहिब्रह्मर्षयोलोकेदेवाश्चा
मितविक्रम ॥ तैस्तैर्हिनामभिर्युक्तागायंतिपरमात्मकं ॥ ७४ ॥ स्थिताश्चसर्वेत्वयिभूतसंघाःकृत्वाश्रयंत्वांवरदंसुबाहो ॥ अनादिमध्यांतमपारयोगंलोकस्यसे
तुंप्रवदंतिविप्राः ॥ ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
भीष्मउवाच ततःसभगवान्देवोलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ ब्रह्माणंप्रत्युवाचेदंस्निग्धगंभीरयागीरा ॥१॥ विदितंतातयोगान्मेसर्वमेतत्तवेप्सितं ॥ तथातद्भवि
तेत्युक्त्वातत्रैवांतरधीयत ॥ २ ॥ ततोदेवर्षिगंधर्वाविस्मयंपरमंगताः ॥ कौतूहलपराःसर्वेपितामहमथाब्रुवन् ॥ ३ ॥

कोन्वयंयोभगवताप्रणम्यविनयाद्विभो॥ वाग्भिःस्तुतोवरिष्ठाभिःश्रोतुमिच्छामतंवयं ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचपितामहः ॥ देवब्रह्मर्षिगंधर्वान्स
 र्वान्मधुरयागिरा॥ ५॥ यत्तत्परंभविष्यंचभावितव्यंचयत्परं॥ भूतात्माचप्रभुश्चैवब्रह्मयच्चपरंपदं ॥ ६॥ तेनास्मिकृतसंवादःप्रसन्नेनसुरर्षभाः॥ जगतोनुग्र
हार्थाययाचितोमेजगत्पतिः॥ ७॥ मानुषंलोकमातिष्ठवासुदेवइतिश्रुतः॥ असुराणांवधार्थायसंभवस्वमहीतले॥ ८॥ संग्रामेनिहतायेतेदैत्यदानवराक्षसाः॥
तइमेनृपुसंभूताघोररूपामहाबलाः॥ ९॥ तेषांवधार्थंभगवान्नरेणसहितोवशी ॥ मानुषींयोनिमास्थायचरिष्यतिमहीतले ॥ १० ॥ नरनारायणौयौतौपुरा
णावृषिसत्तमौ॥ सहितौमानुषेलोकेसंभूतावमितद्युती॥ ११ ॥ अजेयौसमरेयत्तौसहितैरमरैरपि ॥ मूढास्त्वेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ १२॥ तस्याह
मग्रजःपुत्रःसर्वस्यजगतःप्रभुः॥ वासुदेवोर्चनीयोवःसर्वलोकमहेश्वरः॥ १३॥ तथामनुष्योयमितिकदाचित्सुरसत्तमाः॥ नावज्ञेयोमहावीर्यःशंखचक्रगदा
धरः॥ १४॥ एतत्परमकंगुह्यमेतत्परमकंपदं॥ एतत्परमकंब्रह्मएतत्परमकंयशः॥ १५॥ एतदक्षरमव्यक्तमेतद्वैशाश्वतंमहः ॥ यत्तत्पुरुषसंज्ञंवैगीयतेज्ञायतेन
च॥ १६॥ एतत्परमकंतेजएतत्परमकंसुखं॥ एतत्परमकंसत्यंकीर्त्तितंविश्वकर्मणा॥ १७ ॥ तस्मात्सेंद्रैःसुरैःसर्वैर्लोकैश्चामितविक्रमः ॥ नावज्ञेयोवासु
देवोमानुषोयमितिप्रभुः॥ १८॥ यश्चमानुषमात्रोयमितिब्रूयात्समंदधीः ॥ हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुःपुरुषाधमं॥ १९ ॥ योगिनंतंमहात्मानंप्रविष्टंमानुषीं
तनुं॥ अवमन्येद्वासुदेवंतमाहुस्तामसंजनाः॥ २०॥ देवंचराचरात्मानंश्रीवत्सांकंसुवर्चसं॥ पद्मनाभंनजानातितमाहुस्तामसंबुधाः॥ २१॥ किरीटकौस्तुभध
रंमित्राणामभयंकरं॥ अवजानन्महात्मानंघोरेतमसिमज्जति॥ २२॥ एवंविदित्वातत्त्वार्थंलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ वासुदेवोनमस्कार्यःसर्वलोकैःसुरोत्तमाः
॥ २३॥ भीष्मउवाच एवमुक्तासभगवान्देवान्सर्षिगणान्पुरा॥ विसृज्यसर्वभूतात्माजगामभवनंस्वकं ॥ २४॥ ततोदेवाःसगंधर्वामुनयोप्सरसोपि
च॥ कथांतांब्रह्मणागीतांश्रुत्वाप्रीतादिवंययुः॥ २५॥ एतच्छ्रुतंमयाताततऋषीणांभावितात्मनां ॥ वासुदेवंकथयतांसमवायेपुरातनं ॥ २६॥ रामस्यजामद
ग्न्यस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ व्यासनारदयोश्चापिश्रुतंश्रुतंभरतर्षभ ॥ २७॥ एतमर्थंचविज्ञायश्रुत्वाचप्रभुमव्ययं ॥ वासुदेवंमहात्मानंलोकानामीश्वरेश्व
रं॥ २८॥ यस्यचैवात्मजोब्रह्मासर्वस्यजगतःपिता॥ कथंनवासुदेवोयमर्च्यश्चेज्यश्चमानवैः॥ २९॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कृतलक्षणैः स्वस्वगुणप्रख्यातैः ॥ ३९ ॥ सात्वताः पंचरात्रागमविधिनापूजकास्तदीयंसात्वतं ॥ ४० ॥ कक्ष्याकांची पुरींद्वारकां

वारितोसिमयातातमुनिभिर्वेदपारगैः ॥ मागच्छसंयुगंतेनवासुदेवेनधन्विना ॥ ३० ॥ मापांडवैःसार्द्धमितितत्त्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ मन्येत्वांराक्षसंक्रूरंतथाचा
सितमोवृतः ॥ ३१ ॥ यस्माद्द्विषसिगोविंदंपांडवंतंधनंजयं ॥ नरनारायणौदेवौकोन्योद्विष्याद्धिमानवः ॥ ३२ ॥ तस्माद्ब्रवीमितेराजन्नेषवैशाश्वतोव्ययः ॥ स
र्वलोकमयोनित्यःशास्ताधात्रीधरोध्रुवः ॥ ३३ ॥ योधारयतिलोकांस्त्रींश्चराचरगुरुःप्रभुः ॥ योद्धाजयश्चजेताचसर्वप्रकृतिरीश्वरः ॥ ३४ ॥ राजन्सर्वमयोत्येषत
मोरागविवर्जितः ॥ यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ३५ ॥ तस्यमाहात्म्ययोगेनयोगेनात्ममयेनच ॥ धृताःपांडुसुताराजन्जयश्चैषांभविष्यति ॥ ३६ ॥
श्रेयोयुक्तांसदाबुद्धिंपांडवानांदधातियः ॥ बलंचैवरणेनित्यंभयेभ्यश्चैवरक्षति ॥ ३७ ॥ सएषशाश्वतोदेवःसर्वगुह्यमयःशिवः ॥ वासुदेवइतिज्ञेयोयन्मांपृ
च्छसिभारत ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चकृतलक्षणैः ॥ सेव्यतेभ्यर्च्यतेचैवनित्ययुक्तैःस्वकर्मभिः ॥ ३९ ॥ द्वापरस्ययुगस्यांतेआदौकलियुगस्यच ॥
सात्वतंविधिमास्थायगीतःसंकर्षणेनवै ॥ ४० ॥ सएषसर्वसुरमर्त्यलोकंसमुद्रकक्ष्यांतरितांपुरींच ॥ युगेयुगेमानुषंचैववासंपुनःपुनःसृजतेवासुदेवः ॥ ४१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच वासुदेवोमह
द्भूतंसर्वलोकेषुकथ्यते ॥ तस्यागमंप्रतिष्ठांचज्ञातुमिच्छेपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच वासुदेवोमहद्भूतंसर्वदैवतदैवतं ॥ नपरंपुंडरीकाक्षाद्दृश्यतेभरतर्षभ
॥ २ ॥ मार्कंडेयश्चगोविंदेकथयत्यद्भुतंमहत् ॥ सर्वभूतानिभूतात्मामहात्मापुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ आपोवायुश्चतेजश्चत्रयमेतदकल्पयत् ॥ ससृष्ट्वापृथिवींदेवींसर्व
लोकेश्वरःप्रभुः ॥ ४ ॥ अप्सुवैशयनंचक्रेमहात्मापुरुषोत्तमः ॥ सर्वतेजोमयोदेवोयोगात्सुष्वापतत्रह ॥ ५ ॥ मुखतःसोग्निमसृजत्प्राणाद्वायुमथापिच ॥ सरस्व
तींचवेदांश्चमनसःससृजेऽच्युतः ॥ ६ ॥ एषलोकान्ससर्जादौदेवांश्चऋषिभिःसह ॥ निधनंचैवमृत्युंचप्रजानांप्रभवाप्ययौ ॥ ७ ॥ एषधर्मश्चधर्मज्ञोवरदःसर्व
कामदः ॥ एषकर्ताचकार्यंचपूर्वदेवस्स्वयंप्रभुः ॥ ८ ॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चपूर्वमेतदकल्पयत् ॥ उभेसंध्येदिशःखंचनियमांश्चजनार्दनः ॥ ९ ॥ ऋषींश्चैवहिगोविं
दस्तपश्चैवाभ्यकल्पयत् ॥ स्रष्टारंजगतश्चापिमहात्माप्रभुरव्ययः ॥ १० ॥ ॥ ४१ ॥ इ० श्री० नै० भा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वासुदेवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निधनंमरणं मृत्युंमरणप्रयोजनं प्रभवउत्पत्तिहेतुः अव्ययःप्रलयहेतुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कर्णात्स्रवतीतिकर्णस्रोतःकर्णमलं ॥ १४ ॥ ब्रह्मणःसकाशादपचितिंसत्कारंयातुंप्राप्तुं यांतमितिपाठेब्रह्मणःअपचितिंक्षयंकर्तुमितिशेषः यांतंधावंतं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥

अग्रजंसर्वभूतानांसंकर्षणमकल्पयत् ॥ तस्मान्नारायणोजज्ञेदेवदेवःसनातनः ॥ ११ ॥ नाभौपद्मंबभूवास्यसर्वलोकस्यसंभवात् ॥ तस्मात्पितामहोजातस्त
स्माज्जातास्त्विमाःप्रजाः ॥ १२ ॥ शेषंचाकल्पयद्देवमनंतंविश्वरूपिणं ॥ योधारयतिभूतानिधरांचेमांसपर्वतां ॥ १३ ॥ ध्यानयोगेनविप्राश्चतंविदंतिमहौ
जसं ॥ कर्णस्रोतोभवंचापिमधुंनाममहासुरं ॥ १४ ॥ तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रांबुद्धिंसमास्थितं ॥ ब्रह्मणोपचितिंयातुंजघानपुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ तस्यतातवधा
द्देवदेवदानवमानवाः ॥ मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनं ॥ १६ ॥ वराहश्चैवसिंहश्चत्रिविक्रमगतिःप्रभुः ॥ एषमातापिताचैवसर्वेषांप्राणिनांहरिः ॥ १७ ॥
परंहिपुंडरीकाक्षान्नभूतंनभविष्यति ॥ मुखतःसोसृजद्विप्रान्बाहुभ्यांक्षत्रियांस्तथा ॥ १८ ॥ वैश्यांश्चाप्युरुतोराजन्शूद्रान्वैपादतस्तथा ॥ तपसानियतोदेवो
निधानंसर्वदेहिनां ॥ १९ ॥ ब्रह्मभूतममावास्यांपौर्णमास्यांतथैवच ॥ योगभूतंपरिचरन्केशवंमहदाप्नुयात् ॥ २० ॥ केशवःपरमंतेजःसर्वलोकपितामहः ॥
एवमाहुर्हृषीकेशंमुनयोवैनराधिप ॥ २१ ॥ एवमेनंविजानीहिआचार्यपितरंगुरुं ॥ कृष्णोयस्यप्रसीदेतलोकास्तेनाक्षयाजिताः ॥ २२ ॥ यश्चैवैनंभयस्थानेके
शवंशरणंव्रजेत् ॥ सदानरःपठंश्चेदंस्वस्तिमान्ससुखीभवेत् ॥ २३ ॥ येचकृष्णंप्रपद्यंतेतेनमुह्यंतिमानवाः ॥ भयेमहतिमग्नांश्चपातिनित्यंजनार्दनः ॥ २४ ॥
सतंयुधिष्ठिरोज्ञात्वायाथातथ्येनभारत ॥ सर्वात्मनामहात्मानंकेशवंजगदीश्वरं ॥ प्रपन्नःशरणंराजन्योगानांप्रभुमीश्वरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिभीष्मव० विश्वोपाख्यानेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच शृणुचेदंमहाराजब्रह्मभूतंस्तवंमम ॥ ब्रह्म
र्षिभिश्चदेवैश्चयःपुराकथितोभुवि ॥ १ ॥ साध्यानामपिदेवानांदेवदेवेश्वरःप्रभुः ॥ लोकभावनभावज्ञइतित्वांनारदोब्रवीत् ॥ २ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचमार्कंडे
योभ्युवाचह ॥ यज्ञंत्वांचैवयज्ञानांतपश्चतपसामपि ॥ ३ ॥ देवानामपिदेवंचत्वामाहभगवान्भृगुः ॥ पुराणंचैवपरमंविष्णोरूपंतवेतिच ॥ ४ ॥ वासुदेवोवसूनां
त्वंशक्रंस्थापयितातथा ॥ देवदेवोसिदेवानामितिद्वैपायनोब्रवीत् ॥ ५ ॥ पूर्वेप्रजानिसर्गेचदक्षमाहुःप्रजापतिं ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामंगिरास्त्वांतथाऽब्रवीत् ॥
॥ ६ ॥ अव्यक्तंतेशरीरोत्थंव्यक्तंतेमनसिस्थितं ॥ देवावाक्संभवाश्चैवदेवलस्त्वसितोब्रवीत् ॥ ७ ॥

॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥७॥ शृण्विति इदमितिसामान्येनपुंसकं ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

शिरस्तातेदिवंव्याप्तंबाहुभ्यांपृथिवीतथा ॥ जठरंतेत्रयोलोकाःपुरुषोसिसनातनः ॥ ८ ॥ एवंत्वामभिजानंतितपसाभावितानराः ॥ आत्मदर्शनतृप्ताना
मृषीणांचासिसत्तमः ॥ ९ ॥ राजर्षीणामुदाराणामाहवेष्वनिवर्त्तिनां ॥ सर्वधर्मप्रधानानांत्वंगतिर्मधुसूदन ॥ १० ॥ इतिनित्यंयोगविद्भिर्भगवान्पुरुषो
त्तमः ॥ सनत्कुमारप्रमुखैःस्तूयतेभ्यर्च्यतेहरिः ॥ ११ ॥ एषतेविस्तरस्तातसंक्षेपश्चप्रकीर्त्तितः ॥ केशवस्ययथातत्त्वंसुप्रीतोभजकेशवं ॥ १२ ॥ संजयउवा
च पुण्यंश्रुत्वैतदाख्यानंमहाराजसुतस्तव ॥ केशवंबहुमेनेसपांडवांश्चमहारथान् ॥ १३ ॥ तमब्रवीन्महाराजभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ माहात्म्यंतेश्रुतंराजन्के
शवस्यमहात्मनः ॥ १४ ॥ नरस्यचयथातत्त्वंयन्मांत्वंपृच्छसेनृप ॥ यदर्थंनृषुसंभूतौनरनारायणावृषी ॥ १५ ॥ अवध्यौचयथावीरौसंयुगेष्वपराजितौ ॥ यथा
चपांडवाराजन्नवध्यायुधिकस्यचित् ॥ १६ ॥ प्रीतिमान्हिदृढंकृष्णःपांडवेषुयशस्विषु ॥ तस्माद्ब्रवीमिराजेंद्रशमोभवतुपांडवैः ॥ १७ ॥ पृथिवींभुंक्ष्वसहितो
भ्रातृभिर्बलिभिर्वशी ॥ नरनारायणौदेवाववज्ञायनशिष्यसि ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातवपितातूष्णीमासीद्विशांपते ॥ व्यसर्जयच्चराजानंशयनंचविवेशह ॥ १९ ॥
राजाचशिबिरंप्रायात्प्रणिपत्यमहात्मने ॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेरात्रिंतांभरतर्षभ ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिविश्वोपाख्याने
अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ विश्वोपाख्यानंसमाप्तं ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच व्युषितायांतुशर्वर्यामुदितेचदिवाकरे ॥ उभेसेनेमहाराजयु
द्धायैवसमीयतुः ॥ १ ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःपरस्परजिगीषवः ॥ तेसर्वेसहितायुद्धेसमालोक्यपरस्परं ॥ २ ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ व्यूहौच
व्यूह्यसंरब्धाःसंप्रहृष्टाःप्रहारिणः ॥ ३ ॥ अरक्षन्मकरव्यूहंभीष्मोराजन्समंततः ॥ तथैवपांडवाराजन्नरक्षन्व्यूहमात्मनः ॥ ४ ॥ सनिर्ययौमहाराजपितादेवव्र
तस्तव ॥ महतारथवंशेनसंवृतोरथिनांवरः ॥ ५ ॥ इतरेतरमन्वीयुर्यथाभागमवस्थिताः ॥ रथिनःपत्तयश्चैवदंतिनःसादिनस्तथा ॥ ६ ॥ तान्दृष्ट्वाभ्युद्यतान्संख्ये
पांडवाहियशस्विनः ॥ श्येनेनव्यूहराजेनतेनाजय्येनसंयुगे ॥ ७ ॥ अशोभतमुखेतस्यभीमसेनोमहाबलः ॥ नेत्रेशिखंडीदुर्धर्षोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ८ ॥ शीर्षंत
स्याभवद्वीरःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ विधुन्वन्गांडिवंपार्थोग्रीवायामभवत्तदा ॥ ९ ॥ अक्षौहिण्यासमंतत्रवामपक्षोभवत्तदा ॥ महात्माद्रुपदःश्रीमान्सह
पुत्रेणसंयुगे ॥ १० ॥ दक्षिणश्चाभवत्पक्षःकैकेयोऽक्षौहिणीपतिः ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चापिवीर्यवान् ॥ ११ ॥

पृष्ठसमभवच्छ्रीमान्स्वयंराजायुधिष्ठिरः॥भ्रातृभ्यांसहितोवीरोयमाभ्यांचारुविक्रमः ॥ १२ ॥ प्रविश्यतुरणेभीमोमकरंमुखतस्तदा ॥ भीष्ममासाद्यसंग्रा
 मेच्छादयामाससायकैः ॥ १३ ॥ ततोभीष्मोमहास्त्राणिपातयामासभारत॥ मोहयन्पांडुपुत्राणांव्यूढंसैन्यंमहाहवे ॥ १४ ॥ संमुह्यतितदासैन्येत्वरमाणोधनं
जयः॥भीष्मंशरसहस्रेणविव्याधरणमूर्धनि॥ १५ ॥ प्रतिसंवार्यचास्त्राणिभीष्ममुक्तानिसंयुगे॥ स्वेनानीकेनहृष्टेनयुद्धायसमुपस्थितः॥ १६ ॥ ततोदुर्योध ६
नोराजाभारद्वाजमभाषत ॥ पूर्वदृष्टंवधंघोरंबलस्यबलिनांवरः ॥ १७॥ भ्रातृणांचवधंयुद्धेस्मरमाणोमहारथः॥ आचार्यसततंहित्वंहितकामोममानघ ॥
॥ १८ ॥ वयंहित्वांसमाश्रित्यभीष्मंचैवपितामहं॥देवानपिरणेजेतुंप्रार्थयामोनसंशयः॥ १९ ॥ किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ सतथाकुरुभद्रंते
यथावध्यंतिपांडवाः ॥ २० ॥ एवमुक्तस्ततोद्रोणस्तवपुत्रेणमारिष॥ अभिनत्पांडवानीकंप्रेक्षमाणस्यसात्यकेः ॥ २१ ॥ सात्यकिस्तुततोद्रोणंवारयामासभा
रत॥तयोःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहं॥ २२ ॥ शैनेयंतुरणेक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ अविध्यन्निशितैर्बाणैर्जत्रुदेशेहसन्निव॥ २३ ॥ भीमसेनस्ततःक्रुद्धो
भारद्वाजमविध्यत॥ संरक्षन्सात्यकिंराजन्द्रोणाच्छस्त्रभृतांवरात्॥ २४ ॥ ततोद्रोणश्चभीष्मश्चतथाशल्यश्चमारिष॥ भीमसेनंरणेक्रुद्धाश्छादयांचक्रिरेशरैः
॥ २५ ॥ तत्राभिमन्युःसंक्रुद्धोद्रौपदेयाश्चमारिष॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैःसर्वांस्तानुद्यतायुधान् ॥ २६ ॥ द्रोणभीष्मौतुसंक्रुद्धावापतंतौमहाबलौ ॥ प्रत्युद्ययौ
शिखंडीतुमहेष्वासोमहाहवे॥ २७॥ प्रगृह्यबलवद्वीरोधनुर्जलदनिःस्वनं ॥ अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णंछादयानोदिवाकरं॥ २८ ॥ शिखंडिनंसमासाद्यभरतानांपि
तामहः॥ अवर्जयतसंग्रामंस्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मरन्॥ २९ ॥ ततोद्रोणोमहाराजअभ्यद्रवततंरणे ॥ रक्षमाणस्तदाभीष्मंतवपुत्रेणचोदितः ॥ ३० ॥ शिखंडीतुस
मासाद्यद्रोणंशस्त्रभृतांवरं॥ अवर्जयतसंत्रस्तोयुगांताग्निमिवोल्बणं॥ ३१ ॥ ततोबलेनमहतापुत्रस्तवविशांपते ॥ जुगोपभीष्ममासाद्यप्रार्थयानोमहद्यशः॥
॥ ३२ ॥ तथैवपांडवाराजन्पुरस्कृत्यधनंजयं॥ भीष्ममेवाभ्यवर्ततजयेकृत्वादृढांमतिं॥ ३३ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंदेवानांदानवैरिव ॥ जयमाकांक्षतांसंख्येयश
श्चसुमहाद्भुतं ॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपंचमदिवसयुद्धारंभेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच अकरोत्तुमुलंयुद्धंभीष्मःशांतनवस्तदा॥ भीमसेनभयादिच्छन्पुत्रांस्तारयितुंतव ॥ १ ॥ अकरोदिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पूर्वाह्णेतन्महारौद्रंराज्ञांयुद्धमवर्तत ॥ कुरूणांपांडवानांचमुख्यशूरविनाशनं॥ २॥तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमानेमहाभये॥अभवत्तुमुलःशब्दःसंस्पृशन्गगनंम
हत् ॥ ३ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चतुमुलंसमपद्यत ॥ ४ ॥ युयुत्सवस्तेविक्रांताविजयायमहाबलाः ॥ अन्योन्यमभिगर्ज
तोगोष्ठेष्विवमहर्षभाः ॥ ५ ॥ शिरसांपात्यमानानांसमरेनिशितैःशरैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशेबभूवभरतर्षभ ॥ ६ ॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपोज्ज्वलानि
च ॥ पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिभरतर्षभ ॥ ७ ॥ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः ॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादितामही ॥ ८ ॥ कवचोपहितै
र्गात्रैर्हस्तैश्चसमलंकृतैः ॥ मुखैश्चचंद्रसंकाशैरक्तांतनयनैःशुभैः ॥ ९ ॥ गजवाजिमनुष्याणांसर्वगात्रैश्चभूपते॥आसीत्सर्वासमास्तीर्णामुहूर्तेनवसुंधरा ॥ १० ॥
रजोमेघैश्चतुमुलैःशस्त्रविद्युत्प्रकाशिभिः ॥ आयुधानांचनिर्घोषःस्तनयित्नुसमोभवत् ॥ ११ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःकटुकःशोणितोदकः ॥ प्रावर्ततकुरूणांचपां
डवानांचभारत ॥ १२ ॥ तस्मिन्महाभयेघोरेतुमुलेलोमहर्षणे ॥ ववृषुःशरवर्षाणिक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः ॥ १३ ॥ आक्रोशन्कुंजरास्तत्रशरवर्षप्रतापिताः ॥ ताव
कानांपरेषांचसंयुगेभरतर्षभ ॥ १४ ॥ संरब्धानांचवीराणांधीराणाममितौजसां ॥ धनुर्ज्यातलशब्देननप्राज्ञायतकिंचन ॥ १५ ॥ उत्थितेषुकबंधेषुसर्वतःशो
णितोदके ॥ समरेपर्यधावंतनृपारिपुवधोद्यताः ॥ १६ ॥ शरशक्तिगदाभिस्तेखड्गैश्चामिततेजसः ॥ निजघ्नुःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ॥ १७ ॥ बभ्रमुःकुंज
राश्चात्रशरैर्विद्धानिरंकुशाः ॥ अश्वाश्चपर्यधावंतहतारोहादिशोदश ॥ १८ ॥ उत्पत्यनिपतंत्यन्येशरघातप्रपीडिताः ॥ तावकानांपरेषांचयोधाभरतसत्तम ॥
॥ १९ ॥ बाहूनामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचभारत ॥ गदानांपरिघाणांचहस्तानांचोरुभिःसह ॥ २० ॥ पादानांभूषणानांचकेयूराणांचसंघशः ॥ राशयस्तत्रदृ
श्यंतेभीष्मभीमसमागमे ॥ २१ ॥ अश्वानांकुंजराणांचरथानांचानिवर्तिनां ॥ संघाताःस्मप्रदृश्यंतेतत्रतत्रविशांपते ॥ २२ ॥ गदाभिरसिभिःप्रासैर्बाणैश्चनत
पर्वभिः ॥ जघ्नुःपरस्परंतत्रक्षत्रियाःकालआगते ॥ २३ ॥ अपरेबाहुभिर्वीरानियुद्धकुशलायुधि ॥ बहुधासमसज्जंतआयसैःपरिघैरिव ॥ २४ ॥ मुष्टिभिर्जानु
भिश्चैवतलैश्चैवविशांपते ॥ अन्योन्यंजघ्निरेवीरास्तावकाःपांडवैःसह ॥ २५ ॥ पतितैःपात्यमानैश्चविचेष्टद्भिश्चभूतले ॥ घोरमायोधनंजज्ञेतत्रतत्रजनेश्वर ॥
॥ २६ ॥ विरथारथिनश्चात्रनिस्त्रिंशवरधारिणः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःपरस्परवधैषिणः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्तनयित्नुर्गर्जितं ॥ ७ ॥

ततोदुर्योधनोराजाकलिंगैर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंपांडवानभ्यवर्तत ॥ २८ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यवृकोदरं ॥ भीष्ममभ्यद्रवन्क्रुद्धास्ततोयुद्धम
वर्तत ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० संकुलयुद्धेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच दृष्ट्वा
भीष्मेणसंसक्तान्भ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समभ्यधावद्गांगेयमुद्यतास्त्रोधनंजयः ॥ १ ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंधनुषोगांडिवस्यच ॥ ध्वजंचदृष्ट्वापार्थस्यसर्वा
न्नोभयमाविशत् ॥ २ ॥ सिंहलांगूलमाकाशेज्वलंतमिवपर्वतं ॥ असज्जमानंवृक्षेषुधूमकेतुमिवोत्थितं ॥ ३ ॥ बहुवर्णविचित्रंचदिव्यंवानरलक्षणं ॥ अपश्या
ममहाराजध्वजंगांडीवधन्वनः ॥ ४ ॥ विद्युतंमेघमध्यस्थांभ्राजमानामिवांबरे ॥ ददृशुर्गांडिवंयोधारुक्मपृष्ठंमहाम्वृधे ॥ ५ ॥ आशुश्रुमभृशंचास्यशक्रस्येवा
भिगर्जतः ॥ सुघोरंतलयोःशब्दंनिघ्नतस्तववाहिनीं ॥ ६ ॥ चंडवातोयथामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ दिशःसंप्लावयन्सर्वाःशरवर्षैःसमंततः ॥ ७ ॥ समभ्यधा
वद्गांगेयंभैरवास्त्रोधनंजयः ॥ दिशंप्राचींप्रतीचींचनजानीमोऽस्त्रमोहिताः ॥ ८ ॥ कांदिग्भूताःश्रांतपत्राहताश्वाहतचेतसः ॥ अन्योन्यमभिसंश्लिष्ययोधास्तेभ
रतर्षभ ॥ ९ ॥ भीष्ममेवाभ्यलीयंतसहसर्वैस्तवात्मजैः ॥ तेषामार्तायनमभूद्भीष्मःशांतनवोरणे ॥ १० ॥ समुत्पतंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिन
श्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातयः ॥ ११ ॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ सर्वसैन्यानिभीतानिव्यवालीयंतभारत ॥ १२ ॥ अथकांबोजजैरश्वै
र्महद्भिःशीघ्रगामिभिः ॥ गोपानांबहुसाहस्रैर्बालैर्गोपायनैर्वृतः ॥ १३ ॥ मद्रसौवीरगांधारैस्त्रिगर्तैश्चविशांपते ॥ सर्वकालिंगमुख्यैश्चकलिंगाधिपतिर्वृतः ॥
॥ १४ ॥ नानानरगणौघैश्चदुःशासनपुरःसरः ॥ जयद्रथश्चनृपतिःसहितःसर्वराजभिः ॥ १५ ॥ हयारोहवराश्चैवतवपुत्रेणचोदिताः ॥ चतुर्दशसहस्राणिसौबलं
पर्यवारयन् ॥ १६ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेविभक्तरथवाहनाः ॥ अर्जुनंसमरेजघ्नुस्तावकाभरतर्षभ ॥ १७ ॥ रथिभिर्वारणैरश्वैःपादातैश्चसमीरितं ॥ घोरमायोध
नंचक्रेमहाभ्रसदृशंरजः ॥ १८ ॥ तोमरप्रासनाराचगजाश्वरथयोधिनां ॥ बलेनमहताभीष्मःसमसज्जत्किरीटिना ॥ १९ ॥ आवंत्यःकाशिराजेनभीमसेनेनसैं
धवः ॥ अजातशत्रुर्मद्राणामृषभेणयशस्विना ॥ २० ॥ सहपुत्रःसहामात्यःशल्येनसमसज्जत ॥ विकर्णःसहदेवेनचित्रसेनःशिखंडिना ॥ २१ ॥ मत्स्यादुर्योधनं
जग्मुःशकुनिंचविशांपते ॥ द्रुपदश्चेकितानश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ २२ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वीतमाददिरेभतिगजंम्दद्वंतो निर्वीर्यमपिगजंजगृहुः मत्तगजबुध्ध्येतिभावः वीतमसारगजेइतिमेदिनी

द्रोणेनसमसज्जंतसपुत्रेणमहात्मना ॥ कृपश्चकृतवर्माचधृष्टद्युम्नमभिद्रुतौ ॥ २३ ॥ एवंप्रव्रजिताश्वानिभ्रांतनागरथानिच ॥ सैन्यानिसमसज्जंतप्रयुद्धानि
समंततः ॥ २४ ॥ निरभ्रेविद्युतस्तीव्रादिशश्चरजसावृताः ॥ प्रादुरासन्महोल्काश्चसनिर्घाताविशांपते ॥ २५ ॥ प्रादुर्भूतोमहावातःपांसुवर्षंपपातच ॥ नभस्यं
तर्दधेसूर्यःसैन्येनरजसावृतः ॥२६॥ प्रमोहःसर्वसत्वानामतीवसमपद्यत ॥ रजसाचाभिभूतानामस्त्रजालैश्चतुद्यतां ॥२७॥ वीरबाहुविसृष्टानांसर्वावरणभेदि
नां ॥ संघातःशरजालानांतुमुलःसमपद्यत ॥ २८ ॥ प्रकाशंचक्रुराकाशमुद्यतानिभुजोत्तमैः ॥ नक्षत्रविमलाभानिशस्त्राणिभरतर्षभ ॥ २९ ॥ आर्षभाणिवि
चित्राणिरुक्मजालावृतानिच ॥ संपेतुर्दिक्षुसर्वासुचर्माणिभरतर्षभ ॥ ३० ॥ सूर्यवर्णैश्चनिस्त्रिंशैःपात्यमानानिसर्वशः ॥ दिक्षुसर्वास्वदृश्यंतशरीराणिशिरां
सिच ॥ ३१ ॥ भग्नचक्राक्षनीडाश्चनिपातितमहाध्वजाः ॥ हताश्वाःपृथिवींजग्मुस्तत्रतत्रमहारथाः ॥ ३२ ॥ परिपेतुर्हयाश्चात्रकेचिच्छस्त्रकृतव्रणाः ॥ रथान्वि
परिकर्षंतोहतेषुरथयोधिषु ॥ ३३ ॥ शराहताभिन्नदेहाबद्धयोक्त्राहयोत्तमाः ॥ युगानिपर्यकर्षंततत्रतत्रस्मभारत ॥ ३४ ॥ अदृश्यंतससूताश्चसाश्वाःसरथयो
धिनः ॥ एकेनबलिनाराजन्वारणेनविमर्दिताः ॥ ३५ ॥ गंधहस्तिमदस्रावमाघ्रायबहवोरणे ॥ सन्निपातेबलौघानांवीतमाददिरेगजाः ॥ ३६ ॥ सतोमरैर्महा
मात्रैर्निपतद्भिर्गतासुभिः ॥ बभूवायोधनंछन्नंनाराचाभिहतैर्गजैः ॥ ३७ ॥ सन्निपातेबलौघानांप्रेषितैर्वरवारणैः ॥ निपेतुर्युधिसंभग्नाःसयोधाःसध्वजाग
जाः ॥ ३८ ॥ नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्यसंयुगे ॥ व्यदृश्यंतमहाराजसंभग्नारथकूबराः ॥ ३९ ॥ विशीर्णरथसंघाश्चकेशेष्वाक्षिप्यदंतिभिः ॥ द्रुमशाखाइ
वाविध्यनिष्पिष्टारथिनोरणे ॥ ४० ॥ रथेषुचरथान्युद्धेसंसक्तान्वरवारणाः ॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ ४१ ॥ तेषांतथाकर्षतांतुगजानांरूप
माबभौ ॥ सरःसुनलिनीजालंविपक्तमिवकर्षतां ॥ ४२ ॥ एवंसंछादितंतत्रबभूवायोधनंमहत् ॥ सादिभिश्चपदातैश्चसध्वजैश्चमहारथैः ॥४३॥ इतिश्रीम
हाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० संकुलयुद्धेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच शिखंडीसहमत्स्येनविराटे
नविशांपते ॥ भीष्ममाशुमहेष्वासमाससादसुदुर्जयं ॥ १ ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहेष्वासंमहाबलं ॥ राज्ञश्चान्यान्रणेशूरान्बहूनार्छद्धनंजयः ॥ २ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिभी० नै० भा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥

सैंधवंचमहेष्वासंसामात्यंसहबंधुभिः ॥ प्राच्यांश्चदाक्षिणात्यांश्चभूमिपान्भूमिपर्षभ ॥ ३ ॥ पुत्रंचतेमहेष्वासंदुर्योधनममर्षणं ॥ दुःसहंचैवसमरेभीमसेनो
॥१३३॥ भ्यवर्ततं ॥ ४ ॥ सहदेवस्तुशकुनिमुलूकंचमहारथं ॥ पितापुत्रौमहेष्वासावभ्यवर्ततदुर्जयौ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजगजानीकंमहारथः ॥ समवर्ततसंग्रामेपु
त्रेणनिकृतस्तव ॥ ६ ॥ माद्रीपुत्रस्तुनकुलःशूरसंक्रंदनोयुधि ॥ त्रिगर्तानांबलैःसार्धसमसज्जतपांडवः ॥ ७ ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःसमरेशाल्वकेकयान् ॥ सात्य ६
किश्चेकितानश्चसौभद्रश्चमहारथः ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुश्चसमरेराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ पुत्राणांतेरथानीकंप्रत्युद्याताःसुदुर्जयाः ॥ ९ ॥ सेनापतिरमेयात्माधृष्टद्युम्नोम
हाबलः ॥ द्रोणेनसमरेराजन्समियायोग्रकर्मणा ॥ १० ॥ एवमेतेमहेष्वासास्तावकाःपांडवैःसह ॥ समेत्यसमरेशूराःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ मध्यंदिनगतेसू
र्येनभस्याकुलतांगते ॥ कुरवःपांडवेयाश्चनिजघ्नुरितरेतरं ॥ १२ ॥ ध्वजिनोहेमचित्रांगाविचरंतोरणाजिरे ॥ सपताकारथारेजुर्वैयाघ्रपरिवारणाः ॥ १३ ॥ समे
तानांचसमरेजिगीषूणांपरस्परं ॥ बभूवतुमुलःशब्दःसिंहानामिवनर्दतां ॥ १४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसंप्रहारंसुदारुणं ॥ यदकुर्वन्रणेशूराःसृंजयाःकुरुभिःसह
॥ १५ ॥ नैवखंनदिशोराजन्नसूर्यंशत्रुतापन ॥ विदिशोवापिपश्यामःशरैर्मुक्तैःसमंततः ॥ १६ ॥ शक्तीनांविमलाग्राणांतोमराणांतथास्यतां ॥ निस्त्रिंशानांचपीता
नांनीलोत्पलनिभाःप्रभाः ॥ १७ ॥ कवचानांविचित्राणांभूषणानांप्रभास्तथा ॥ खंदिशःप्रदिशश्चैवभासयामासुरोजसा ॥ १८ ॥ वपुर्भिश्चनरेंद्राणांचंद्रसूर्यसम
प्रभैः ॥ विरराजतदाराजंस्तत्रतत्ररणांगनं ॥ १९ ॥ रथसंघानरव्याघ्राःसमायांतश्चसंयुगे ॥ विरेजुःसमरेराजन्ग्रहाइवनभस्तले ॥ २० ॥ भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठो
भीमसेनंमहाबलं ॥ अवारयतसंक्रुद्धःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ २१ ॥ ततोभीष्मविनिर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अभ्यघ्नन्समरेभीमंतैलधौताःसुतेजनाः ॥
॥ २२ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभीमसेनोमहाबलः ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशांप्रेषयामासभारत ॥ २३ ॥ तामापतंतींसहसारुक्मदंडांदुरासदां ॥ चिच्छेदसमरेभी
ष्मःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ कार्मुकंभीमसेनस्यद्विधाचिच्छेदभारत ॥ २५ ॥ सात्यकिस्तुततस्तूर्णंभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥
आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ २६ ॥ शरैर्बहुभिरानर्छत्पितरंतेजनेश्वर ॥ ततःसंधायवैतीक्ष्णंशरंपरमदारुणं ॥ २७ ॥ वार्ष्णेयस्यरथाद्भीष्मःपा ॥१३३॥
तयामाससारथिं ॥ तस्याश्वाःप्रद्रुताराजन्निहतेरथसारथौ ॥ २८ ॥

॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ इतिश्री॰भै॰भा॰द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ विराटइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

तेनतेनैवधावंतिमनोमारुतरंहसः॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनिःस्वनस्तुमुलोभवत् ॥ २९॥ हाहाकारश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनां ॥ अभ्यद्रवतगृह्णीतहयान्यच्छ
तधावत॥ ३० ॥इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुयुधानरथंप्रति॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मःशांतनवस्तदा॥३१ ॥ न्यहनत्पांडवींसेनामासुरीमिववृत्रहा॥ तेवध्यमा
नाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह॥ ३२॥ स्थिरांयुद्धेमतिंकृत्वाभीष्ममेवाभिदुद्रुवुः॥ धृष्टद्युम्नमुखाश्चापिपार्थाःशांतनवंरणे॥ ३३॥ अभ्यधावन्जिगीषंतस्त
वपुत्रस्यवाहिनीं॥ तथैवकौरवाराजन्भीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ ३४॥ अभ्यधावंतवेगेनततोयुद्धमवर्तत ॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव
धप॰पंचमदिवसयुद्धेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच विराटोथत्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्च्छन्महारथं ॥ वि
व्याधतुरगांश्चास्यत्रिभिर्बाणैर्महारथः॥ १ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवःशरैः॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःकृतहस्तोमहाबलः॥ २॥ द्रौणिर्गांडीवधन्वानंभी
मधन्वामहारथः॥ अविध्यदिषुभिःषड्भिर्दृढहस्तःस्तनांतरे॥ ३॥ कार्मुकंतस्यचिच्छेदफाल्गुनःपरवीरहा ॥ अविध्यच्चभृशंतीक्ष्णैःपत्रिभिःशत्रुकर्शनः ॥ ४ ॥
सोन्यत्कार्मुकमादायवेगवान्क्रोधमूर्छितः॥ अमृष्यमाणःपार्थेनकार्मुकच्छेदमाहवे॥५॥ अविध्यत्फाल्गुनंराजन्नवत्यानिशितैःशरैः ॥ वासुदेवंचसप्तत्या
विव्याधपरमेषुभिः॥ ६॥ ततःक्रोधाभिताम्राक्षःकृष्णेनसहफाल्गुनः॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यचिंतयित्वापुनःपुनः॥ ७॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्श
नः॥ गांडीवधन्वासंक्रुद्धःशितान्सन्नतपर्वणः॥ ८॥ जीवितांतकरान्घोरान्समादत्तशिलीमुखान्॥ तैस्तूर्णंसमरेविध्यद्द्रौणिंबलवतांवरः॥ ९॥ तस्यतेकव
चंभित्वापपुःशोणितमाहवे॥ नविव्यथेचनिर्भिन्नोद्रौणिर्गांडीवधन्वना॥ १०॥ तथैवचशरान्द्रौणिःप्रविमुंचन्नविह्वलः॥ तस्थौससमरेराजंस्त्रातुमिच्छन्म
हाव्रतं॥ ११ ॥ तस्यतत्सुमहत्कर्मशशंसुःकुरुसत्तमाः॥ यत्कृष्णाभ्यांसमेताभ्यामभ्यापततसंयुगे॥ १२ ॥ सहिनित्यमनीकेषुयुध्यतेऽभयमास्थितः ॥ अस्त्र
ग्रामंससंहारंद्रोणात्प्राप्यसुदुर्लभं॥ १३॥ ममैषआचार्यसुतोद्रोणस्यापिप्रियःसुतः॥ ब्राह्मणश्चविशेषेणमाननीयोममेतिच ॥ १४ ॥ समास्थायमतिंवीरो
बीभत्सुःशत्रुतापनः॥ कृपांचक्रेरथश्रेष्ठोभारद्वाजसुतंप्रति॥१५॥ द्रौणिंत्यक्त्वाततोयुद्धेकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ युयुधेतावकान्निघ्नंस्त्वरमाणःपराक्रमी ॥१६॥
दुर्योधनस्तुदशभिर्गार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः॥ भीमसेनंमहेष्वासंरुक्मपुंखैःसमार्पयत् ॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सात्वतीपुत्रंअभिमन्युं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

भीमसेनःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढं ॥ चित्रंकार्मुकमादत्तशरांश्चनिशितान्दश ॥ १८ ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रःकुरु
राजंमहोरसि ॥ १९ ॥ तस्यकांचनसूत्रस्थःशरैःसंछादितोमणिः ॥ रराजोरसिखेसूर्योग्रहैरिवसमावृतः ॥ २० ॥ पुत्रस्तुतवतेजस्वीभीमसेनेनताडितः ॥ नामृ
ष्यतयथानागस्तलशब्दंमदोत्कटः ॥ २१ ॥ ततःशरैर्महाराजरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ भीमंविव्याधसंक्रुद्धस्त्रासयानोवरूथिनीं ॥ २२ ॥ तौयुध्यमानौसमरेभृ
शमन्योन्यविक्षतौ ॥ पुत्रौतेदेवसंकाशौव्यरोचेतांमहाबलौ ॥ २३ ॥ चित्रसेनंनरव्याघ्रंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैःपुरुमित्रंचसप्तभिः ॥ २४ ॥ स
त्यव्रतंचसप्तत्याविध्वाशक्रसमोयुधि ॥ नृत्यन्निवरणेवीरआर्तिंनःसमजीजनत् ॥ २५ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनःशिलीमुखैः ॥ सत्यव्रतश्चनवभिःपुरुमि
त्रश्चसप्तभिः ॥ २६ ॥ सविद्धोविक्षरन्रक्तंशत्रुसंवारणंमहत् ॥ चिच्छेदचित्रसेनस्यचित्रंकार्मुकमार्जुनिः ॥ २७ ॥ भित्वाचास्यतनुत्राणंशरेणोरस्यताडयत् ॥
ततस्तेतावकावीराराजपुत्रामहारथाः ॥ २८ ॥ समेत्ययुधिसंरब्धाविव्यधुर्निशितैःशरैः ॥ तांश्चसर्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्जघानपरमास्त्रवित् ॥ २९ ॥ तस्यदृष्ट्वातुत
त्कर्मपरिवव्रुःसुतास्तव ॥ दहंतंसमरेसैन्यंवनेकक्षंयथोल्बणं ॥ ३० ॥ अपेतशिशिरेकालेसमिद्धमिवपावकं ॥ अत्यरोचतसौभद्रस्तवसैन्यानिनाशयन् ॥ ३१ ॥
ततस्तस्यचरितंदृष्ट्वापौत्रस्तवविशांपते ॥ लक्ष्मणोभ्यपतत्तूर्णंसात्वतीपुत्रमाहवे ॥ ३२ ॥ अभिमन्युस्तुसंक्रुद्धोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ विव्याधनिशितैःषड्भिःसार
थिंचत्रिभिःशरैः ॥ ३३ ॥ तथैवलक्ष्मणोराजन्सौभद्रंनिशितैःशरैः ॥ अविध्यतमहाराजतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३४ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासारथिंचमहाबलः ॥
अभ्यद्रवतसौभद्रोलक्ष्मणंनिशितैःशरैः ॥ ३५ ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठंल्लक्ष्मणःपरवीरहा ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसौभद्रस्यरथंप्रति ॥ ३६ ॥ तामापतंतींसहसाघोर
रूपांदुरासदां ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदभुजगोपमां ॥ ३७ ॥ ततःस्वरथमारोप्यलक्ष्मणंगौतमस्तदा ॥ अपोवाहरथेनाजौसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ३८ ॥
ततःसमाकुलेतस्मिन्वर्तमानेमहाभये ॥ अभ्यद्रवन्जिघांसंतःपरस्परवधैषिणः ॥ ३९ ॥ तावकाश्चमहेष्वासाःपांडवाश्चमहारथाः ॥ जुह्वंतःसमरेप्राणान्निज
घ्नुरितरेतरं ॥ ४० ॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसृंजयाःकुरुभिःसह ॥ ४१ ॥ ततोभीष्मोमहाबाहुःपांडवानांमहात्मनां ॥
सेनांजघानसंक्रुद्धोदिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ ४२ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

हतेश्वैरैर्गजैस्तत्रनरैरश्वैश्वपातितैः॥ रथिभिःसादिभिश्चैवसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वंद्वयुद्धेत्रिसप्ततितमो
ऽध्यायः ॥ ७३ ॥. ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अथराजन्महाबाहुःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ विकृष्यचापंसमरेभारसाहमनुत्तमं ॥ १ ॥
प्रामुंचत्पुंखसंयुक्तान्शरानाशीविषोपमान् ॥ प्रगाढंलघुचित्रंचदर्शयन्हस्तलाघवं ॥ २ ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंशरानन्यांश्चमुंचतः ॥ आददानस्यभूयश्चसंद
धानस्यचापरान् ॥३॥ क्षिपतश्चपरांस्तस्यरणेशत्रून्विनिघ्नतः ॥ ददृशेरूपमत्यर्थंमेघस्येवप्रवर्षतः॥४॥ तमुदीर्यंतमालोक्यराजादुर्योधनस्ततः॥ रथानामयुतंत
स्यप्रेषयामासभारत ॥ ५ ॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ जघानपरमेष्वासोदिव्येनास्त्रेणवीर्यवान् ॥ ६ ॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरा
सनः ॥ आससादततोवीरोभूरिश्रवसमाहवे ॥ ७॥ सहिसंदृश्यसेनांतेयुयुधानेनपातितां ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ ८ ॥ इंद्रायुधसवर्णंतुवि
स्फार्यसुमहद्धनुः॥ सृष्टवान्वज्रसंकाशान्शरानाशीविषोपमान् ॥ ९॥ सहस्रशोमहाराजदर्शयन्पाणिलाघवं॥ शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान्सात्यकेश्चपदानुगाः॥
॥ १० ॥ नविषेहुस्तदाराजनदुद्रुवुस्तेसमंततः ॥ विहायसात्यकिंराजन्समरेयुद्धदुर्मदं ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वायुयुधानस्यसुतादशमहाबलाः ॥ महारथाःसमाख्याता
श्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥ १२ ॥ समासाद्यमहेष्वासंभूरिश्रवसमाहवे ॥ ऊचुःसर्वेसुसंरब्धायूपकेतुंमहारणे ॥ १३ ॥ भोभोकौरवदायादसहास्माभिर्महाबल ॥
एहियुध्यस्वसंग्रामेसमस्तैःपृथगेववा ॥ १४ ॥ अस्मान्वात्वंपराजित्ययशःप्राप्नुहिसंयुगे ॥ वयंवात्वांपराजित्यप्रीतिंधास्यामहेपितुः ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तदाशूरै
स्तानुवाचमहाबलः ॥ वीर्यश्लाघीनरश्रेष्ठस्तान्दृष्ट्वासमवस्थितान् ॥ १६ ॥ साध्विदंकथ्यतेवीरायद्येवंमतिरद्यवः ॥ युध्यध्वंसहितायत्तानिहनिष्यामिवोर
णे ॥ १७ ॥ एवमुक्तामहेष्वासास्तेवीराःक्षिप्रकारिणः ॥ महताशरवर्षेणअभ्यधावन्नरिंदमं ॥ १८ ॥ सोपराह्णेमहाराजसंग्रामस्तुमुलोभवत् ॥ एकस्यचबहूनां
चसमेतानांरणाजिरे ॥ १९ ॥ तमेकंरथिनांश्रेष्ठंशरैस्तेसमवाकिरन् ॥ प्रावृषीवयथामेरुंसिषिचुर्जलदानृप ॥ २० ॥ तैस्तुमुक्तान्शरान्घोरान्यमदंडाशनिप्र
भान् ॥ असंप्राप्तानसंभ्रांतश्चिच्छेदाशुमहारथः ॥ २१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसौमदत्तेःपराक्रमं ॥ यदेकोबहुभिर्युद्धेसमसज्जदभीतवत् ॥ २२ ॥ विसृज्यशरवृ
ष्टिंतांदशराजन्महारथाः॥ परिवार्यमहाबाहुंनिहंतुमुपचक्रमुः॥ २३॥ सौमदत्तिस्ततःक्रुद्धस्तेषांचापानिभारत॥ चिच्छेदसमरेराजन्युध्यमानोमहारथैः॥ २४॥

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥ ॥७॥ तेइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥

अथैषांछिन्नधनुषांशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्शिरांसिभरतर्षभ ॥ २५ ॥ तेहतान्यपतन्राजन्वज्रभग्नाइवद्रुमाः ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरोरणेपु
त्रान्महाबलान् ॥ २६ ॥ वार्ष्णेयोविनदन्राजन्भूरिश्रवसमभ्ययात् ॥ रथंरथेनसमरेपीडयित्वामहाबलौ ॥ २७ ॥ तावन्योन्यंहिसमरेनिहत्यरथवाजिनः ॥ वि
रथावभिवल्गंतौसमेयातांमहारथौ ॥ २८ ॥ प्रगृहीतमहाखड्गौतौचर्मवरधारिणौ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौयुद्धायसमवस्थितौ ॥ २९ ॥ ततःसात्यकिमभ्येत्यनि
स्त्रिंशवरधारिणं ॥ भीमसेनस्त्वरन्राजन्रथमारोपयत्तदा ॥ ३० ॥ तवापितनयोराजन्भूरिश्रवसमाहवे ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ ३१ ॥ त
स्मिंस्तथावर्तमानेरणेभीष्मंमहारथं ॥ अयोधयंतसंरब्धाःपांडवाभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ लोहितायतिचादित्येत्वरमाणोधनंजयः ॥ पंचविंशतिसाहस्रान्निजघानम
हारथान् ॥ ३३ ॥ तेहिदुर्योधनादिष्टास्तदापार्थनिबर्हणे ॥ संप्राप्यैवगतानाशंशलभाइवपावकं ॥ ३४ ॥ ततोमत्स्याःकेकयाश्चधनुर्वेदविशारदाः ॥ परिवव्रुस्त
दापार्थंसहपुत्रंमहारथं ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसूर्येस्तमुपगच्छति ॥ सर्वेषांचैवसैन्यानांप्रमोहःसमजायत ॥ ३६ ॥ अवहारंततश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ सं
ध्याकालेमहाराजसैन्यानांश्रांतवाहनः ॥ ३७ ॥ पांडवानांकुरूणांचपरस्परसमागमे ॥ तेसेनेभृशसंविग्नेययतुःस्वंनिवेशनं ॥ ३८ ॥ ततःस्वशिबिरंगत्वान्यवि
शंस्तत्रभारत ॥ पांडवाःसृंजयैःसार्धंकुरवश्चयथाविधि ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०पंचमदिवसावहारेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः
॥७४॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच तेविश्रम्यततोराजन्सहिताःकुरुपांडवाः ॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांपुनर्युद्धायनिर्ययुः ॥ १ ॥ तत्रशब्दोमहा
नासीत्तवतेषांचभारत ॥ युज्यतांरथमुख्यानांकल्प्यतांचैवदंतिनां ॥ २ ॥ संनह्यतांपदातीनांहयानांचैवभारत ॥ शंखदुंदुभिनादश्चतुमुलःसर्वतोभवत् ॥ ३ ॥
ततोयुधिष्ठिरोराजाधृष्टद्युम्नमभाषत ॥ व्यूहंव्यूहमहाबाहोमकरंशत्रुनाशनं ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ व्यादिदेशमहाराजरथिनोरथिनांवरः
॥ ५ ॥ शिरोभूद्द्रुपदस्तस्यपांडवश्चधनंजयः ॥ चक्षुषीसहदेवश्चनकुलश्चमहारथः ॥ ६ ॥ तुंडमासीन्महाराजभीमसेनोमहाबलः ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चराक्षस
श्चघटोत्कचः ॥ ७ ॥ सात्यकिर्धर्मराजश्चव्यूहग्रीवांसमास्थिताः ॥ पृष्ठमासीन्महाराजविराटोवाहिनीपतिः ॥ ८ ॥ धृष्टद्युम्नेनसहितोमहत्यासेनयावृतः ॥ केक
याभ्रातरःपंचवामपार्श्वंसमाश्रिताः ॥ ९ ॥ धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्चेकितानश्चवीर्यवान् ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थितौव्यूहस्यरक्षणे ॥ १० ॥ ॥७॥८॥९॥१०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पादयोस्तुमहाराजस्थितःश्रीमान्महारथः ॥ कुंतिभोजःशतानीकोमहत्यासेनयावृतः ॥ ११ ॥ शिखंडीतुमहेष्वासःसोमकैःसंवृतोबली ॥ इरावांश्चततःपुच्छेम
करस्यव्यवस्थितौ ॥ १२ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ सूर्योदयेमहाराजपुनर्युद्धायदंशिताः ॥ १३ ॥ कौरवानभ्ययुस्तूर्णंहस्त्यश्वरथपत्तिभिः ॥ स
मुच्छ्रितैर्ध्वजैश्छत्रैःशस्त्रैश्चविमलैःशितैः ॥ १४ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव ॥ क्रौंचेनमहताराजन्प्रत्यव्यूहतवाहिनीं ॥ १५ ॥ तस्यतुंडेमहेष्वासोभा
रद्वाजोव्यरोचत ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवचक्षुरास्तांनरेश्वर ॥ १६ ॥ कृतवर्मातुसहितःकांबोजवरबाल्हिकैः ॥ शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ १७ ॥ ग्री
वायांशूरसेनश्चतवपुत्रश्चमारिष ॥ दुर्योधनोमहाराजराजभिर्बहुभिर्वृतः ॥ १८ ॥ प्राग्ज्योतिषस्तुसहितोमद्रसौवीरकेकयैः ॥ उरस्यभून्नरश्रेष्ठमहत्यासेनया
वृतः ॥ १९ ॥ स्वसेनयाचसहितःसुशर्माप्रस्थलाधिपः ॥ वामंपक्षंसमाश्रित्यदंशितःसमवस्थितः ॥ २० ॥ तुषारायवनाश्चैवशकाश्चसहचूचुपैः ॥ दक्षिणंपक्ष
माश्रित्यस्थिताव्यूहस्यभारत ॥ २१ ॥ श्रुतायुश्चशतायुश्चसौमदत्तिश्चमारिष ॥ व्यूहस्यजघनेतस्थूरक्षमाणाःपरस्परं ॥ २२ ॥ ततोयुद्धायसंजग्मुःपांडवाः
कौरवैःसह ॥ सूर्योदयेमहाराजततोयुद्धमभून्महत् ॥ २३ ॥ प्रतीयूरथिनोनागानागांश्चरथिनोययुः ॥ हयारोहान्रथारोहारथिनश्चापिसादिनः ॥ २४ ॥ सादि
नश्चहयान्राजन्रथिनश्चमहारणे ॥ हस्त्यारोहान्हयारोहारथिनःसादिनस्तथा ॥ २५ ॥ रथिनःपत्तिभिःसार्धंसादिनश्चापिपत्तिभिः ॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्र
त्यधावन्नमर्षिताः ॥ २६ ॥ भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ताचान्यैर्महारथैः ॥ शुशुभेपांडवीसेनानक्षत्रैरिवशर्वरी ॥ २७ ॥ तथाभीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्योधनादिभिः ॥
तवापिचबभौसेनाग्रहैर्द्यौरिवसंवृता ॥ २८ ॥ भीमसेनस्तुकौंतेयोद्रोणंदृष्ट्वापराक्रमी ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्भारद्वाजस्यवाहिनीं ॥ २९ ॥ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धो
भीमंनवभिरायसैः ॥ विव्याधसमरश्लाघीमर्माण्युद्दिश्यवीर्यवान् ॥ ३० ॥ दृढाहतस्ततोभीमोभारद्वाजस्यसंयुगे ॥ सारथिंप्रेषयामासयमस्यसदनंप्रति ॥
॥ ३१ ॥ ससंगृह्यस्वयंवाहान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ व्यधमत्पांडवींसेनांतूलराशिमिवानलः ॥ ३२ ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनभीष्मेणचनरोत्तमाः ॥ सृंजयाःकेकयैः
सार्धंपलायनपराभवन् ॥ ३३ ॥ तथैवतावकंसैन्यंभीमार्जुनपरिक्षतं ॥ मुह्यतेतत्रतत्रैवसमदेववरांगना ॥ ३४ ॥ अभिद्येतांततोव्यूहौतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ आ
सीद्व्यतिकरोघोरस्तवतेषांचभारत ॥ ३५ ॥ तदद्भुतमपश्यामतावकानांपरैःसह ॥ एकायनगताःसर्वेयद्युध्यंतभारत ॥ ३६ ॥

॥३७॥ इतिभी० नै० भा० पंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति १ ॥ नःअस्मान्अभिकामंआकांक्षमाणं प्रह्वंप्रणतं ॥ २ ॥ लघुवृत्तंशीघ्रकारि आयतप्रायंप्रांशुबहुलं ॥ ३ ॥ ४॥

प्रतिसंवार्यचास्त्राणितेन्योन्यस्यविशांपते॥ युयुधुःपांडवाश्चैवकौरवाश्चमहाबलाः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० षष्ठदिवसयुद्धारंभेपंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंबहुगुणंसैन्यमेवंबहुविधंपुरा॥ व्यूढमेवंयथाशास्त्रममोघंचैव संजय॥ १ ॥ हृष्टमस्माकमत्यंतमभिकामंचनःसदा॥ प्रह्वमव्यसनोपेतंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमं॥ २ ॥ नातिवृद्धमबालंचनकृशंनचपीवरं॥ लघुवृत्तायतप्रायंसारयोधमनामयं॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहशस्त्रंचबहुशस्त्रपरिग्रहं॥ असियुद्धेनियुद्धेचगदायुद्धेचकोविदं॥ ४ ॥ प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौपरिघेष्वायसेषुच ॥ भिंदिपालेषु शक्तीषुमुसलेषुचसर्वशः॥ ५ ॥ कंपनेषुचचापेषुकणपेषुचसर्वशः॥ क्षेपणीयेषुचित्रेषुमुष्टियुद्धेषुचक्षमं॥ ६ ॥ अपरोक्षंचविद्यासुव्यायामेचकृतश्रमं ॥ शस्त्रग्रहणविद्यासुसर्वासुपरिनिष्ठितं॥ ७॥ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते॥ सम्यक्प्रहरणयानेव्यपयानेचकोविदं॥८॥ नागाश्वरथयानेषुबहुशःसुपरीक्षितं॥ परीक्ष्यचयथान्यायंवेतनेनोपपादितं॥ ९ ॥ नगोष्ठ्यानोपकारेणनचबंधुनिमित्ततः ॥ नसौहृदबलैर्वापिनाकुलीनपरिग्रहैः॥ १० ॥ समृद्धजनमार्यंचतुष्टसंबंधिबांधवं॥ कृतोपकारभूयिष्ठंयशस्विचमनस्विच॥ ११ ॥ स्वजनैस्तुनरैर्मुख्यैर्बहुशोदृष्टकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंलोकविश्रुतं ॥ १२ ॥ बहुभिःक्षत्रियैर्गुप्तंपृथिव्यांलोकसंमतैः॥ अस्मानभिगतैःकामात्सबलैःसपदानुगैः॥ १३॥ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैर्नागैश्चसंवृतं॥ १४॥ नानायोधजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणं॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासमाकुलं ॥ १५ ॥ ध्वजभूषणसंबाधंरत्नपट्टसुसंचितं ॥ परिधावद्भिरश्वैश्चवायुवेगविकंपितं॥ १६ ॥ अपारमिवगर्जंतंसागरप्रतिमंमहत् ॥ द्रोणभीष्माभिसंगुप्तंगुप्तंचकृतवर्मणा॥ १७॥ कृपदुःशासनाभ्यांचजयद्रथमुखैस्तथा ॥ भगदत्तविकर्णाभ्यांद्रौणिसौबलबाह्लिकैः॥ १८ ॥ गुप्तंप्रवीरैर्लोकैश्चसारवद्भिर्महात्मभिः॥ यद्हन्यतसंग्रामेदैवमत्रपुरातनं ॥ १९ ॥ नैतादृशंसमुद्योगंदृष्टवंतोहिमानुषाः॥ ऋषयोवामहाभागाःपुराणाभुविसंजय॥ २० ॥ ईदृशोपिबलौघस्तुसंयुक्तःशस्त्रसंपदा॥ वध्यतेयत्रसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ॥ २१॥ विपरीतमिदंसर्वंप्रतिभातिहिसंजय॥ यत्रेदृशंबलंघोरंपांडवान्नातरद्रणे॥ २२॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आरोहेहस्त्यादीनां पर्यवस्कंदेहस्त्यादिभ्योऽवतरणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मनस्विसाहंकारं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपक्षैःपक्षशून्यैःतथापिगत्यापक्षिसदृशैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिश्री०नै०भा०षट्सप्ततितमोऽध्यायः॥७६॥ ॥७॥ आत्मदोषादिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

पांडवार्थायनियतंदेवास्तत्रसमागताः॥ युध्यंतमामकंसैन्यंयथावध्यतसंजय॥ २३॥ उक्तोहिविदुरेणाहंहितंपथ्यंचनित्यशः॥ नचजग्राहतन्मंदःपुत्रोदुर्योध
नोमम॥ २४॥ तस्यमन्येमतिःपूर्वंसर्वज्ञस्यमहात्मनः॥ आसीद्यथागतंतातयेनदृष्टमिदंपुरा ॥ २५॥ अथवाभाव्यमेवंहिसंजयैतेनसर्वथा॥ पुराधात्रायथा
सृष्टंतत्तथानैनदन्यथा॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० धृतराष्ट्रचिंतायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
संजयउवाच आत्मदोषात्त्वयाराजन्प्राप्तंव्यसनमीदृशं॥ नहिदुर्योधनस्तानिपश्यतेभरतर्षभ॥ १ ॥ यानित्वंदृष्टवान्राजन्धर्मसंकरकारिते॥ तवदोषात्पु
रावृत्तंद्यूतमेवविशांपते॥ २॥ तवदोषेणयुद्धंचप्रवृत्तंसहपांडवैः॥ त्वमेवाद्यफलंभुंक्ष्वकृत्वाकिल्बिषमात्मना॥ ३॥ आत्मनैवकृतंकर्मआत्मनैवोपभुज्यते॥
इहचप्रेत्यवाराजंस्त्वयाप्राप्तंयथातथं॥ ४ ॥ तस्माद्राजन्स्थिरोभूत्वाप्राप्येदंव्यसनंमहत्॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंशंसतोमेनराधिप॥ ५॥ भीमसेनःसुनिशितै
र्बाणैर्भित्वामहाचमूं॥ आससादततोवीरःसर्वान्दुर्योधनानुजान्॥ ६॥ दुःशासनंदुर्विषहंदुःसहंदुर्मदंजयं॥ जयत्सेनंविकर्णंचचित्रसेनंसुदर्शनं॥ ७॥ चा
रुचित्रंसुवर्माणंदुष्कर्णंकर्णमेवच॥ एतांश्चान्यांश्चसुबहून्समीपस्थान्महारथान्॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्रान्सुसंक्रुद्धान्दृष्ट्वाभीमोमहारथः॥ भीष्मेणसमरेगुप्तांप्र
विवेशमहाचमूं॥ ९॥ अथालोक्यप्रविष्टंतमूचुस्तेसर्वएवतु॥ जीवग्राहंनिगृह्णीमोवयमेनंनराधिपाः॥ १०॥ सतैःपरिवृतःपार्थोभ्रातृभिःकृतनिश्चयैः ॥ प्र
जासंहरणेसूर्यःक्रूरैरिवमहाग्रहैः ॥ ११ ॥ संप्राप्यमध्यंसैन्यस्यनभीःपांडवमाविशत्॥ यथादेवासुरेयुद्धेमहेंद्रंप्राप्यदानवान्॥ १२॥ ततःशतसहस्राणिरथि
नांसर्वशःप्रभो॥ उद्यतानिशरैस्तीव्रैस्तमेकंपरिवव्रिरे॥ १३ ॥ सतेषांप्रवरान्योधान्हस्त्यश्वरथसादिनः॥ जघानसमरेशूरोधार्तराष्ट्रानचिंतयन्॥ १४॥ ते
षांव्यवसितंज्ञात्वाभीमसेनोजिघृक्षतां॥ समस्तानांवधेराजन्मतिंचक्रेमहामनाः॥ १५॥ ततोरथंसमुत्सृज्यगदामादायपांडवः॥ जघानधार्तराष्ट्राणांतंबलौ
घमहार्णवं॥ १६॥ भीमसेनेप्रविष्टेतुधृष्टद्युम्नोपिपार्षतः॥ द्रोणमुत्सृज्यतरसाप्रययौयत्रसौबलः॥ १७॥ निवार्यमहतींसेनांतावकानांनरर्षभः॥ आससादर
थंशून्यंभीमसेनस्यसंयुगे॥ १८॥ दृष्ट्वाविशोकंसमरेभीमसेनस्यसारथिं॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजदुर्मनागतचेतनः॥ १९ ॥ अपृच्छद्बाष्पसंरुद्धोनिःश्वसन्वाच
मीरयन्॥ ममप्राणैःप्रियतमःक्वभीमइतिदुःखितः॥ २० ॥ विशोकस्तमुवाचेदंधृष्टद्युम्नंकृतांजलिः॥ संस्थाप्यमामिहबलीपांडवेयःपराक्रमी॥ २१॥

प्रविष्टोधार्तराष्ट्राणामेतद्बलमहार्णवं ॥ मामुक्त्वापुरुषव्याघ्रःप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ २२ ॥ प्रतिपालयमांसूतनियम्याश्वान्मुहूर्तकं ॥ यावदेतान्निहन्म्यद्ययइमे
 मद्वधोद्यताः ॥ २३ ॥ ततोदृष्ट्वाप्रधावंतंगदाहस्तंमहाबलं ॥ सर्वेषामेवसैन्यानांसंहर्षःसमजायत ॥ २४ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ भित्वाराजन्म
हाव्यूहंप्रविवेशवृकोदरः ॥ २५ ॥ विशोकस्यवचःश्रुत्वाधृष्टद्युम्नोथपार्षतः ॥ प्रत्युवाचततःसूतंरणमध्येमहाबलः ॥ २६ ॥ नहिमेजीवितेनापिविद्यतेद्यप्रयोज
नं ॥ भीमसेनंरणेहित्वास्नेहमुत्सृज्यपांडवैः ॥ २७॥ यदियामिविनाभीमंकिंमांक्षत्रंवदिष्यति ॥ एकायनगतेभीमेमयिचावस्थितेयुधि ॥ २८ ॥ अस्वस्तितस्य
कुर्वंतिदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ यःसहायान्परित्यज्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहं ॥ २९॥ ममभीमःसखाचैवसंबंधीचमहाबलः ॥ भक्तोस्मान्भक्तिमांश्चाहंतमप्यरिनिषू
दनं ॥ ३० ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रयातोवृकोदरः ॥ निघ्नंतंमांरिपून्पश्यदानवानिववासवं ॥ ३१ ॥ एवमुक्त्वाततोवीरोययौमध्येनभारत ॥ भीमसेनस्यमा
र्गेषुगदाप्रमथितैर्गजैः ॥ ३२ ॥ सददर्शतदाभीमंदहंतंरिपुवाहिनीं ॥ वातोवृक्षानिवबलात्प्रभंजंतंरणेरिपून् ॥ ३३ ॥ तेवध्यमानाःसमरेरथिनःसादिनस्तथा ॥
पादानादंतिनश्चैवचक्रुरार्तस्वरंमहत् ॥ ३४॥ हाहाकारश्चसंजज्ञेतवसैन्यस्यमारिप ॥ वध्यतोभीमसेनेनकृतिनाचित्रयोधिना ॥ ३५॥ ततःकृतास्त्रास्तेसर्वेपरिवा
र्यवृकोदरं ॥ अभीताःसमवर्तंतशस्त्रवृष्ट्यापरंतप ॥ ३६ ॥ अभिद्रुतंशस्त्रभृतांवरिष्ठंसमंततःपांडवंलोकवीरः ॥ सैन्येनघोरेणसुसंहितेनदृष्ट्वाबलीपार्षतोभीमसे
नं ॥ ३७॥ अथोपगच्छच्छरविक्षतांगंपदातिनंक्रोधविषंवमंतं ॥ आश्वासयन्पार्षतोभीमसेनंगदाहस्तंकालमिवांतकाले ॥ ३८ ॥ विशल्यमेनंचचकारतूर्ण
मारोपयच्चात्मरथेमहात्मा ॥ भृशंपरिष्वज्यचभीमसेनआश्वासयामाससशत्रुमध्ये ॥ ३९ ॥ भ्रातॄनथोपेत्यतवापिपुत्रस्तस्मिन्विमर्देमहतिप्रवृत्ते ॥ अयंदुरा
त्माद्रुपदस्यपुत्रःसमागतोभीमसेनेनसार्धं ॥ ४० ॥ तंयामसर्वेमहताबलेनमावोरिपुःप्रार्थयतामनीकं ॥ श्रुत्वातुवाक्यंतमसृष्यमाणाज्येष्ठाज्ञयानोदिताधा
र्तराष्ट्राः ॥ ४१ ॥ वधायनिष्पेतुरुदायुधास्तेयुगक्षयेकेतवोयद्वदुग्राः ॥ प्रगृह्यचास्त्राणिधनूंषिवीराज्यानेमिघोषैःप्रविकंपयंतः ॥ ४२ ॥ शरैरवर्षन्द्रुपदस्यपुत्रं
यथांबुदाभूधरंवारिजालैः ॥ निहत्यतांश्चापिशरैःसुतीक्ष्णैर्नविव्यथेसमरेचित्रयोधी ॥ ४३ ॥ समभ्युदीर्णांश्चतवात्मजांस्तथानिशम्यवीरानभितःस्थितान्र
णे ॥ जिघांसुरुग्रंद्रुपदात्मजोयुवाप्रमोहनास्त्रंयुयुजेमहारथः ॥ ४४ ॥

क्रुद्धोभृशंतवपुत्रेपुराजन्दैत्येषुयद्वत्समरेमहेंद्रः ॥ ततोव्यमुह्यंतरणेनृवीराःप्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्वाः ॥ ४५॥ प्रदुद्रुवुःकुरवश्चैवसर्वेसवाजिनागाःसरथाःस
मंतात् ॥ परांतकालानिवनष्टसंज्ञान्मोहोपेतांस्तवपुत्रान्निशम्य ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ द्रुपदंत्रिभिरासाद्यशरैर्विव्याधदारुणैः ॥
॥ ४७॥ सोतिविद्धस्ततोराजन्रणेद्रोणेनपार्थिवः ॥ अपायाद्द्रुपदोराजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४८ ॥ जित्वातुद्रुपदंद्रोणःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ तस्यशंखस्वनं
श्रुत्वावित्रेसुःसर्वसोमकाः ॥ ४९ ॥ अथशुश्रावतेजस्वीद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रमोहनास्त्रेणरणेमोहितानात्मजांस्तव ॥५० ॥ ततोद्रोणोमहाराजत्वरितोभ्याय
योरणात् ॥ तत्रापश्यन्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५१ ॥ धृष्टद्युम्नंचभीमंचविचरंतौमहारणे ॥ मोहाविष्टांश्चतेपुत्रानपश्यत्समहारथः ॥ ५२ ॥ ततःप्रज्ञास्त्र
मादायमोहनास्त्रंव्यनाशयत् ॥ अथप्रत्यागतप्राणास्तवपुत्रामहारथाः ॥ ५३ ॥ पुनर्युद्धायसमरेप्रययुर्भीमपार्षतौ ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्राहसमाहूयस्वसैनिकान्
॥ ५४ ॥ गच्छंतुपदवींशक्त्याभीमपार्षतयोर्युधि ॥ सौभद्रप्रमुखावीरारथाद्वादशदंशिताः ॥ ५५ ॥ प्रवृत्तिमधिगच्छंतुनहिशुध्यतिमेमनः ॥ तएवंसमनुज्ञाता
शूराविक्रांतयोधिनः ॥ ५६ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुसर्वेपुरुषमानिनः ॥ मध्यंदिनगतेसूर्येप्रययुःसर्वएवहि ॥ ५७॥ केकयाद्रौपदेयाश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ अ
भिमन्युंपुरस्कृत्यमहत्यासेनयावृताः ॥ ५८ ॥ तेकृत्वासमरेव्यूहंसूचीमुखमरिंदमाः ॥ बिभिदुर्धार्तराष्ट्राणांतद्रथानीकमाहवे ॥ ५९ ॥ तान्प्रयातान्महेष्वासान
भिमन्युपुरोगमान् ॥ भीमसेनभयाविष्टाधृष्टद्युम्नविमोहिता ॥६० ॥ नसंवारयितुंशक्तातवसेनाजनाधिप ॥ मदमूर्च्छान्वितात्मावैप्रमदेवाध्वनिस्थिता ॥६१॥
तेऽभिजातामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ परीप्संतोभ्यधावंतधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥६२॥ तौचदृष्ट्वामहेष्वासावभिमन्युपुरोगमान् ॥ बभूवतुर्मुदायुक्तौनिघ्नंतौ
तववाहिनीं ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वातुसहसायांतंपांचाल्योगुरुमात्मनः ॥ नाशंसतवधंवीरःपुत्राणांतवभारत ॥ ६४ ॥ ततोरथंसमारोप्यकैकेयस्यवृकोदरं ॥ अभ्यधाव
त्सुसंक्रुद्धोद्रोणमिष्वस्त्रपारगं ॥ ६५ ॥ तस्याभिपततस्तूर्णंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ क्रुद्धश्चिच्छेदबाणेनधनुःशत्रुनिबर्हणः ॥ ६६ ॥ अन्यांश्चशतशोबाणान्प्रेष
यामासपार्षते ॥ दुर्योधनहितार्थायभर्तृपिंडमनुस्मरन् ॥ ६७॥ अथान्यद्धनुरादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यारुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ ६८ ॥
तस्यद्रोणःपुनश्चापंचिच्छेदामित्रकर्शनः ॥ हयांश्चचतुरस्तूर्णंचतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ ६९ ॥

वैवस्वतक्षयंघोरंप्रेषयामासभारत॥ सारथिंचास्यभल्लेनप्रेषयामासमृत्यवे॥७०॥ हताश्वात्सरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः॥ आरुरोहमहावाहुरभिमन्योर्महार
थं॥७१॥ ततःसरथनागाश्वासमकंपतवाहिनी॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्थस्यचपश्यतः॥७२॥ तत्प्रभग्नंवलंदृष्ट्वाद्रोणेनामिततेजसा॥ नाशक्नुवन्वारयितुं
समस्तास्तेमहारथाः॥७३॥ वध्यमानंतुतत्सैन्यंद्रोणेननिशितैःशरैः॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवक्षोभ्यमाणइवार्णवः॥७४॥ तथादृष्ट्वाचतत्सैन्यंजहृषेतावकंवलं॥
दृष्ट्वाचार्यंसुसंक्रुद्धंपतंतंरिपुवाहिनीं॥ चुक्रुशुःसर्वतोयोधाःसाधुसाध्वितिभारत॥७५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०संकुलयुद्धेद्रोणपरा
क्रमेसप्तसप्ततितमोऽध्याय॥७७॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ततोदुर्योधनोराजामोहात्प्रत्यागतस्तदा॥ शरवर्षैःपुनर्भीमंप्रत्यवा
रयदच्युतं॥१॥ एकीभूतास्ततश्चैवतवपुत्रामहारथाः॥ समेत्यसमरेभीमंयोधयामासुरुद्यताः॥२॥ भीमसेनोपिसमरेसंप्राप्यस्वरथंपुनः॥ समारुह्यमहा
वाहुर्ययौयेनतवात्मजः॥३॥ प्रगृह्यचमहावेगंपरासुकरणंदृढं॥ सज्जंशरासनंसंख्येशरैर्विव्याधतेसुतं॥४॥ ततोदुर्योधनोराजाभीमसेनंमहावलं॥ नारा
चेनसुतीक्ष्णेनभृशंमर्मण्यताडयत्॥५॥ सोतिविद्धोमहेष्वासस्तवपुत्रेणधन्विना॥ क्रोधसंरक्तनयनोवेगेनाक्षिप्यकार्मुकं॥६॥ दुर्योधनंत्रिभिर्वाणैर्वाह्वो
रुरसिचार्पयत्॥ सतत्रशुशुभेराजाशिखरैर्गिरिराडिव॥७॥ तौदृष्ट्वासमरेक्रुद्धौविनिघ्नंतौपरस्परं॥ दुर्योधनानुजाःसर्वेशूराःसंत्यक्तजीविताः॥८॥ संस्मृ
त्यमंत्रितंपूर्वंनिग्रहेभीमकर्मणः॥ निश्चयंपरमंकृत्वानिग्रहीतुंप्रचक्रमुः॥९॥ तानापततएवाजौभीमसेनोमहावलः॥ प्रत्युद्ययौमहाराजगजःप्रतिगजानिव
॥१०॥ भृशंक्रुद्धश्चतेजस्वीनाराचेनसमार्पयत्॥ चित्रसेनंमहाराजतवपुत्रंमहायशाः॥११॥ तथेतरांस्तवसुतांस्ताडयामासभारत॥ शरैर्वहुविधैःसंख्येरु
क्मपुंखैःसुतेजनैः॥१२॥ ततःसंस्थाप्यसमरेतान्यनीकानिसर्वशः॥ अभिमन्युप्रभृतयस्तेद्वादशमहारथाः॥१३॥ प्रेषिताधर्मराजेनभीमसेनपदानुगाः॥
प्रतिजग्मुर्महाराजतवपुत्रान्महावलान्॥१४॥ दृष्ट्वारथस्थांस्तान्शूरान्सूर्याग्निसमतेजसः॥ सर्वानेवमहेष्वासान्भ्राजमानान्श्रियावृतान्॥१५॥ महाह
वेदीप्यमानान्सुवर्णमुकुटोज्वलान्॥ तत्यजुःसमरेभीमंतवपुत्रामहावलाः॥१६॥ तान्नामृष्यतकौंतेयोजीवमानागताइति॥ अन्वीयचपुनःसर्वांस्तवपुत्रा
नपीडयत्॥१७॥ अथाभिमन्युंसमरेभीमसेनेनसंगतं॥ पार्षतेनचसंप्रेक्ष्यतवसैन्येमहारथाः॥१८॥

दुर्योधनप्रभृतयःप्रगृहीतशरासनाः॥ भृशमश्वैःप्रजवितैःप्रययुर्यत्रतेरथाः॥ १९ ॥ अपराह्णेमहाराजप्रावर्ततमहारणः॥ तावकानांचबलिनांपरेषांचैवभार
त॥२०॥ अभिमन्युर्विकर्णस्यहयान्हत्वामहाहवे॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥२१॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यविकर्णस्तुमहारथः॥ आरुरोहरथंराजं
श्चित्रसेनस्यभारत ॥ २२ ॥ स्थितावेकरथेतौतुभ्रातरौकुलवर्धनौ ॥ आर्जुनिःशरजालेनच्छादयामासभारत ॥ २३ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चकार्ष्णिंपंचभि
रायसैः॥ विव्यधातेनचाकंपत्कार्ष्णिर्मेरुरिवस्थितः॥ २४॥ दुःशासनस्तुसमरेकेकयान्पंचमारिष ॥ योधयामासराजेंद्रतदद्भुतमिवाभवत्॥ २५॥ द्रौपदे
यारणेक्रुद्धादुर्योधनमवारयन्॥ शरैराशीविषाकारैःपुत्रंतवविशांपते॥ २६॥ पुत्रोपितवदुर्धर्षोद्रौपद्यास्तनयान्रणे॥ सायकैर्निशितैराजन्नाजघानपृथक्पृ
थक् ॥ २७॥ तैश्चापिविद्धःशुशुभेरुधिरेणसमुक्षितः॥ गिरिप्रस्रवणैर्यद्वद्गैरिकादिविमिश्रितैः॥ २८ ॥ भीष्मोपिसमरेराजन्पांडवानामनीकिनीं ॥ कालया
मासबलवान्पालःपशुगणानिव ॥ २९ ॥ ततोगांडीवनिर्घोषःप्रादुरासीद्दिशांपते ॥ दक्षिणेनवरूथिन्याःपार्थस्यारीन्विनिघ्नतः॥ ३० ॥ उत्तस्थुःसमरेतत्रकबं
धानिसमंततः॥ कुरूणांचैवसैन्येषुपांडवानांचभारत॥ ३१ ॥ शोणितोदंशरावर्तंगजद्वीपंहयोर्मिणं ॥ रथनौभिर्नरव्याघ्राःप्रतेरुःसैन्यसागरं॥३२॥ छिन्नह
स्ताविकवचाविदेहाश्चनरोत्तमाः॥ दृश्यंतेपतितास्तत्रशतशोथसहस्रशः॥ ३३॥ निहतैर्मत्तमातंगैःशोणितौघपरिप्लुतैः॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठपर्वतैराचितायथा
॥ ३४॥ तत्राद्भुतमपश्यामतवतेषांचभारत॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चिद्योयुद्धंनाभिकांक्षति॥ ३५॥ एवंयुयुधिरेवीराःप्रार्थयानामहद्यशः॥ तावकाःपांडवैःसा
र्धमाकांक्षंतोजयंयुधि॥ ३६ ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मवधप० संकुलयुद्धेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोदुर्योधनो
राजालोहितायतिभास्करे॥ संग्रामरभसोभीमंहंतुकामोभ्यधावत॥ १॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यनृवीरंदृढवैरिणं॥ भीमसेनःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्॥ २॥ अ
यंसकालःसंप्राप्तोवर्षपूगाभिवांछितः॥ अद्यत्वांनिहनिष्यामियदिनोत्सृजसेरणं॥ ३ ॥ अद्यकुंत्याःपरिक्लेशंवनवासंचकृत्स्नशः॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंप्रणेष्या
मिहतेत्वयि॥ ४॥ यत्पुरामत्सरीभूत्वापांडवानवमन्यसे॥ तस्यपापस्यगांधारेपश्यव्यसनमागतं ॥ ५॥ कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचयत्पुरा॥ अचिंत्यपां
डवान्कामाद्यथेष्टंकृतवानसि॥ ६॥ याचमानंचयन्मोहाद्दाशार्हमवमन्यसे॥ उलूकस्यसमादेशंयद्ददासिचहृष्टवत्॥ ७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तेनत्वांनिहनिष्यामिसानुबंधंसबांधवं ॥ शमीकरिष्येतत्पापंयत्पुराकृतवानसि ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वाधनुर्घोरंविकृष्योद्भ्राम्यचासकृत् ॥ समाधत्तशरान्घोरान्महा
शनिसमप्रभान् ॥ ९ ॥ षड्विंशतिमसंक्रुद्धोमुमोचाशुसुयोधने ॥ ज्वलिताग्निशिखाकारान्वज्रकल्पानजिह्मगान् ॥ १० ॥ ततोस्यकार्मुकंद्वाभ्यांसूतंद्वाभ्यांच
विव्यधे ॥ चतुर्भिरश्वान्जवनाननयद्यमसादनं ॥ ११ ॥ द्वाभ्यांचसुविकृष्टाभ्यांशराभ्यामरिमर्दनः ॥ छत्रंचिच्छेदसमरेराज्ञस्तस्यनरोत्तम ॥ १२ ॥ षड्भिश्च
तस्यचिच्छेदज्वलंतंध्वजमुत्तमं ॥ छित्वातंचननादोच्चैस्तवपुत्रस्यपश्यतः ॥ १३ ॥ रथाच्चसध्वजःश्रीमान्नानारत्नविभूषितात् ॥ पपातसहसाभूमौविद्यु
ज्जलधरादिव ॥ १४ ॥ ज्वलंतंसूर्यसंकाशंनागंमणिमयंशुभं ॥ ध्वजंकुरुपतेश्छिन्नंददृशुःसर्वपार्थिवाः ॥ १५ ॥ अथैनंदशभिर्बाणैस्तोत्त्रैरिवमहाद्विपं ॥ आज
घानरणेवीरःस्मयन्निवमहारथः ॥ १६ ॥ ततःसराजासिंधूनांरथश्रेष्ठोमहारथः ॥ दुर्योधनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ॥ १७ ॥ कृपश्चरथिनांश्रेष्ठःकौरव्यम
मितौजसं ॥ आरोपयद्रथंराजन्दुर्योधनममर्षणं ॥ १८ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोभीमसेनेनसंयुगे ॥ निषसादरथोपस्थेराजन्दुर्योधनस्तदा ॥ १९ ॥ परिवार्यत
तोभीमंजेतुकामोजयद्रथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ॥ २० ॥ धृष्टकेतुस्ततोराजन्नभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ केकयाद्रौपदेयाश्चतवपुत्रानयोधयन्
॥ २१ ॥ चित्रसेनःसुचित्रश्चचित्रांगश्चित्रदर्शनः ॥ चारुचित्रःसुचारुश्चतथानंदोपनंदकौ ॥ २२ ॥ अष्टावेतेमहेष्वासाःसुकुमारायशस्विनः ॥ अभिमन्युरथं
राजन्समंतात्पर्यवारयन् ॥ २३ ॥ आजघानततस्तूर्णमभिमन्युर्महामनाः ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैःशितैःसन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ वज्रमृत्युप्रतीकाशैर्विचित्रायुध
निःसृतैः ॥ असृष्यमाणास्तेसर्वेसौभद्रंरथसत्तमं ॥ २५ ॥ ववृषुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिंमेरुमिवांबुदाः ॥ सपीड्यमानःसमरेकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ २६ ॥ अभिम
न्युर्महाराजतावकान्समकंपयत् ॥ यथादेवासुरेयुद्धेवज्रपाणिर्महासुरान् ॥ २७ ॥ विकर्णस्यततोभल्लान्प्रेषयामासभारत ॥ चतुर्दशरथश्रेष्ठोघोरानाशीवि
षोपमान् ॥ २८ ॥ सतैर्विकर्णस्यरथात्पातयामासवीर्यवान् ॥ ध्वजंसूतंहयांश्चैवनृत्यमानइवाहवे ॥ २९ ॥ पुनश्चान्यान्शरान्पीतानकुंठाग्रान्शिलाशितान् ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धोविकर्णायमहाबलः ॥ ३० ॥ तेविकर्णंसमासाद्यकंकबर्हिणवाससः ॥ भित्वादेहंगताभूमिंज्वलंतइवपन्नगाः ॥ ३१ ॥ तेशराहेमपुंखाग्राव्य
दृश्यंतमहीतले ॥ विकर्णरुधिरक्लिन्नावमंतइवशोणितं ॥ ३२ ॥ विकर्णंवीक्ष्यनिर्भिन्नंतस्यैवान्येसहोदराः ॥ अभ्यद्रवंतसमरेसौभद्रप्रमुखान्रथान् ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥५८॥५९॥

अभियात्वातथैवान्यान्रथांस्तान्सूर्यवर्चसः ॥ अविध्यन्समरेन्योन्यंसंरंभाद्युद्धदुर्मदाः ॥ ३४ ॥ दुर्मुखःश्रुतकर्माणंविध्वासन्नभिराशुगैः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छे
दसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ ३५ ॥ अश्वान्जांबूनदैर्जालैःप्रच्छन्नान्वातरंहसः ॥ जघानपड्भिरासाद्यसारथिंचाभ्यपातयत् ॥ ३६ ॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्श्रुतक
र्मामहारथः ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धोमहोल्कांज्वलितामिव ॥ ३७ ॥ सादुर्मुखस्यविमलंवर्मभित्वायशस्विनः ॥ विदार्यप्राविशद्भूमिंदीप्यमानास्वतेजसा ॥
॥ ३८ ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रसुतसोमोमहारथः ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांरथमारोपयत्स्वकं ॥ ३९ ॥ श्रुतकीर्तिस्तथावीरोजयत्सेनंसुतंतव ॥ अभ्ययात्समरेराजन्हंतु
कामोयशस्विनं ॥ ४० ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंश्रुतकीर्तेर्महास्वनं ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंजयत्सेनःसुतस्तव ॥ ४१ ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनप्रहसन्निवभारत ॥ तंदृष्ट्वा
च्छिन्नधन्वानंशतानीकःसहोदरं ॥ ४२ ॥ अभ्यपद्यततेजस्वीसिंहवन्निनदन्मुहुः ॥ शतानीकस्तुसमरेदृढंविस्फार्यकार्मुकं ॥ ४३ ॥ विव्याधदशभिस्तूर्णंजयत्से
नंशिलीमुखैः ॥ ननादसुमहानादंप्रभिन्नइववारणः ॥ ४४ ॥ अथान्येनसुतीक्ष्णेनसर्वावरणभेदिना ॥ शतानीकोजयत्सेनंविव्याधहृदयेभृशं ॥ ४५ ॥ तथा
तस्मिन्वर्तमानेदुष्कर्णोभ्रातुरंतिके ॥ चिच्छेदसमरेचापंनाकुलेःक्रोधमूर्छितः ॥ ४६ ॥ अथान्यद्धनुरादायभारसाहमनुत्तमं ॥ समादत्तशरान्घोरान्शतानी
कोमहाबलः ॥ ४७ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिचामंत्र्यदुष्कर्णंभ्रातुरग्रतः ॥ मुमोचास्मैशितान्बाणान्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥ ४८ ॥ ततोस्यधनुरेकेनद्वाभ्यांसूतंचमारि
ष ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंतंचविव्याधसप्तभिः ॥ ४९ ॥ अश्वान्मनोजवांस्तस्यकर्बुरान्वातरंहसः ॥ जघाननिशितैस्तूर्णंसर्वान्द्वादशभिःशरैः ॥ ५० ॥ अथापरेण
भल्लेनसुयुक्तेनाशुपातिना ॥ दुष्कर्णंसुदृढंक्रुद्धोविव्याधहृदयेभृशं ॥ ५१ ॥ सपपातततोभूमौवज्राहतइवद्रुमः ॥ दुष्कर्णंव्यथितंदृष्ट्वापंचराजन्महारथाः ॥ ५२ ॥
जिघांसंतःशतानीकंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ छाद्यमानंशरव्रातैःशतानीकंयशस्विनं ॥ ५३ ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःकेकयाःपंचसोदराः ॥ तानभ्यापततःप्रेक्ष्यत
वपुत्रामहारथाः ॥ ५४ ॥ प्रत्युद्ययुर्महाराजगजानिवमहागजाः ॥ दुर्मुखोदुर्जयश्चैवतथादुर्मर्षणोयुवा ॥ ५५ ॥ शत्रुंजयःशत्रुसहःसर्वेक्रुद्धायशस्विनः ॥ प्र
त्युद्याताम्महाराजकेकयान्भ्रातरःसमं ॥ ५६ ॥ रथैर्नगरसंकाशैर्हयैर्युक्तैर्मनोजवैः ॥ नानावर्णविचित्राभिःपताकाभिरलंकृतैः ॥ ५७ ॥ वरचापधरावीराविचि
त्रकवचध्वजाः ॥ विविशुस्तेपरंसैन्यंसिंहाइववनाद्वनं ॥ ५८ ॥ तेषांसुतुमुलंयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ अवर्ततमहारौद्रंनिघ्नतामितरेतरं ॥ ५९ ॥

 अन्योन्यागस्कृतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनं ॥ मुहूर्तास्तमितेसूर्येचक्रुर्युद्धंसुदारुणं ॥ ६० ॥ रथिनःसादिनश्चाथव्यकीर्यंतसहस्रशः ॥ ततःशांतनवःक्रुद्धःशरैः
सन्नतपर्वभिः ॥ ६१ ॥ नाशयामाससेनांतांभीष्मस्तेषांमहात्मनां ॥ पंचालानांचसैन्यानिशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ६२ ॥ एवंभित्वामहेष्वासःपांडवानामनीकिनीं ॥
कृत्वाऽवहारंसैन्यानांययौस्वशिविरंनृप ॥ ६३ ॥ धर्मराजोपिसंप्रेक्ष्यधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ मूर्ध्निचैतावुपाघ्रायप्रहृष्टःशिबिरंययौ ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभी
ष्मपर्वणिभीष्मवधप० पष्ठदिवसावहारे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अथशूरामहाराजपरस्परकृतागसः ॥ जग्मुःस्वशिविराण्येवरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ १ ॥ विश्रम्यचयथान्यायंपूजयित्वापरस्परं ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतभूयोयुद्धचिकीर्षया ॥ २ ॥ ततस्तवसुतोरा
जंश्चिंतयाभिपरिप्लुतः ॥ विस्रवच्छोणिताक्तांगःपप्रच्छेदंपितामहं ॥ ३ ॥ सैन्यानिरौद्राणिभयानकानिव्यूढानिसम्यग्बहुलध्वजानि ॥ विदार्यहत्वाचनिपीड्य
शूरास्तेपांडवानांत्वरितामहारथाः ॥ ४ ॥ संमोह्यसर्वान्युधिकीर्तिमंतोव्यूहंचतंमकरंवज्रकल्पं ॥ प्रविश्यभीमेनरणेहतोस्मिघोरैःशरैर्मृत्युदंडप्रकाशैः ॥ ५ ॥
क्रुद्धंतमुद्वीक्ष्यभयेनराजन्संमूर्छितोनलभेशांतिमद्य ॥ इच्छेप्रसादात्तवसत्यसंधप्राप्तुंजयंपांडवेयांश्चहंतुं ॥ ६ ॥ तेनैवमुक्तःप्रहसन्महात्मादुर्योधनंमन्युगतं
विदित्वा ॥ तंप्रत्युवाचाविमनामनस्वीगंगासुतःशस्त्रभृतांवरिष्ठः ॥ ७ ॥ परेणयत्नेनविगाह्यसेनांसर्वात्मनाहंतवराजपुत्र ॥ इच्छामिदातुंविजयंसुखंचनचात्मा
नंच्छादयेहंत्वदर्थे ॥ ८ ॥ एतेतुरौद्राबहवोमहारथायशस्विनःशूरतमाःकृतास्त्राः ॥ येपांडवानांसमरेसहायाजितक्लमारोपविषंवमंति ॥ ९ ॥ तेनैवशक्याःसहसा
विजेतुंवीर्योद्धताःकृतवैरास्त्वयाच ॥ अहमेनांप्रतियोत्स्यामिराजन्सर्वात्मनाजीवितंत्यज्यवीर ॥ १० ॥ रणेतवार्थायमहानुभावनजीवितंरक्ष्यतमंममाद्य ॥
सर्वांस्तवार्थायसदेवदैत्यान्घोरान्दहेयंकिमुशत्रुसेनां ॥ ११ ॥ तान्पांडवान्योधयिष्यामिराजन्प्रियंचतेसर्वमहंकरिष्ये ॥ श्रुत्वैवचैतद्वचनंतदानींदुर्योधनः
प्रीतमनावभूव ॥ १२ ॥ सर्वाणिसैन्यानिततःप्रहृष्टोनिर्गच्छतेत्याहनृपांश्चसर्वान् ॥ तदाज्ञयातानिविनिर्ययुर्द्रुतंगजाश्वपादातरथायुतानि ॥ १३ ॥ प्रहर्षयु
क्तानितुतानिराजन्महांतिनानाविधशस्त्रवंति ॥ स्थितानिनागाश्वपदातिमंतिविरेजुराजौतवराजन्बलानि ॥ १४ ॥ शस्त्रास्त्रविद्भिर्नरवीरयोधैरधिष्ठिताःसैन्य
गणास्त्वदीयाः ॥ रथौघपादातगजाश्वसंघैःप्रयाद्भिराजौविधिवत्प्रणुन्नैः ॥ १५ ॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इतिभी०नै०भा०अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ अथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

समुद्धतंवैतरुणार्कवर्णरजोवभौच्छादयत्सूर्यरश्मीन् ॥ रेजुःपताकारथदंतिसंस्थावातेरिताभ्राम्यमाणाःसमंतात् ॥ १६॥ नानारंगाःसंमरेतत्रराजन्मेघैर्यु
ताविद्युतःखेयथैव ॥वृंदैःस्थिताश्चापिसुसंप्रयुक्ताश्चकाशिरेदंतिगणाःसमंतात् ॥ १७॥ धनूंषिविस्फारयतांनृपाणांवभूवशब्दस्तुमुलोऽतिघोरः ॥ विमथ्यतो
देवमहासुरैर्घैर्यथार्णवस्यादियुगेतदानीं ॥ १८ ॥ तदुग्रनागंवहुरूपवर्णंतवात्मजानांसमुदीर्णमेवं ॥ वभूवसैन्यंरिपुसैन्यहंतृयुगांतमेघौघनिभंतदानीं॥
॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०भीष्मदुर्योधनसंवादेअशीतितमोऽध्यायः ॥८० ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच
अथात्मजंतवपुनर्गांगेयोध्यानमास्थितं॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठःसंप्रहर्षकरंवचः॥ १ ॥ अहंद्रोणश्चशल्यश्चकृतवर्माचसात्वतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चभगदत्तो
थसौवलः॥२॥ विंदानुविंदावावंत्यौवाल्हीकःसहवाल्हिकैः॥ त्रिगर्तराजोबलवान्मागधश्चसुदुर्जयः॥३॥ वृहद्बलश्चकौसल्यश्चित्रसेनोविविंशतिः॥ रथाश्च
वहुसाहस्राःशोभनाश्चमहाध्वजाः॥ ४ ॥ देशजाश्चहयाराजन्स्वारूढाहयसादिभिः॥ गजेंद्राश्चमदोद्वृत्ताःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ५ ॥ पादाताश्चतथाशूराना
नाप्रहरणध्वजाः॥ नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थेयोद्धुमुद्यताः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचवहवस्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ देवानपिरणेजेतुंसमर्थाइतिमेमतिः॥ ७॥ अव
श्यंहिमयाराजंस्तववाच्यंहितंसदा॥ अशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः॥ ८॥ वासुदेवसहायाश्चमहेंद्रसमविक्रमाः॥ सर्वथाहंतुराजेंद्रकरिष्येवचनंतव॥
॥ ९ ॥ पांडवांश्चरणेजेष्येमांवाजेष्यंतिपांडवाः॥ एवमुक्त्वाददावस्मैविशल्यकरणींशुभां॥ १० ॥ ओषधींवीर्यसंपन्नांविशल्यश्चाभवत्तदा ॥ ततःप्रभातेविम
लेस्वेनसैन्येनवीर्यवान्॥ ११ ॥ अव्यूहतस्वयंव्यूहंभीष्मोव्यूहविशारदः ॥ मंडलंमनुजश्रेष्ठोनानाशस्त्रसमाकुलं॥ १२॥ संपूर्णयोधमुख्यैश्चतथादंतिपदाति
भिः॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्परिवारितं॥ १३॥ अश्ववृंदैर्महद्भिश्चऋष्टितोमरधारिभिः॥ नागेनागेरथाःसप्तसप्तचाश्वारथेरथे॥१४॥ अन्वश्वंदशधानुष्का
धानुष्केदशचर्मिणः॥ एवंव्यूढंमहाराजतवसैन्यंमहारथैः॥ १५॥ स्थितंरणायमहतेभीष्मेणयुधिपालितं ॥ दशाश्वानांसहस्राणिदंतिनांचतथैवच॥ १६॥ र
थानामयुतंचापिपुत्राश्चतवदंशिताः॥ चित्रसेनादयःशूराअभ्यरक्षन्पितामहं ॥ १७ ॥ रक्ष्यमाणःसतैःशूरैर्गोप्यमानाश्चतेनते॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतराजान
श्चमहाबलाः॥ १८॥ दुर्योधनस्तुसमरेदंशितोरथमास्थितः॥ व्यराजतश्रियाजुष्टोयथाशक्रस्त्रिविष्टपे॥ १९॥

ततःशब्दोमहानासीत्पुत्राणांतवभारत ॥ रथघोषश्चविपुलोवादित्राणांचनिःस्वनः ॥ २० ॥ भीष्मेणधार्तराष्ट्राणांव्यूढःप्रत्यङ्मुखोयुधि ॥ मंडलःसमहाव्यूहो
॥१४१॥ दुर्भेद्योऽमित्रघातनः ॥ २१ ॥ सर्वतःशुशुभेराजन्रणेऽरीणांदुरासदः ॥ मंडलंतुसमालोक्यव्यूहंपरमदुर्जयं ॥ २२ ॥ स्वयंयुधिष्ठिरोराजावज्रंव्यूहमथाकरोत् ॥ ६
तथाव्यूढेष्वनीकेषुयथास्थानमवस्थिताः ॥ २३ ॥ रथिनःसादिनःसर्वेसिंहनादमथानदन् ॥ बिभित्सवस्ततोव्यूहंनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणः ॥ २४ ॥ इतरेतरतःशू
राःसहसैन्याःप्रहारिणः ॥ भारद्वाजोययौमत्स्यंद्रौणिश्चापिशिखंडिनं ॥ २५ ॥ स्वयंदुर्योधनोराजापार्षतंसमुपाद्रवत् ॥ नकुलःसहदेवश्चमद्रराजानमीयतुः
॥ २६ ॥ विंदानुविंदावावंत्याविरावंतमभिद्रुतौ ॥ सर्वेनृपास्तुसमरेधनंजयमयोधयन् ॥ २७ ॥ भीमसेनोरणेयांतंहार्दिक्यंसमवारयत् ॥ चित्रसेनंवि
कर्णंचतथादुर्मर्षणंविभुः ॥ २८ ॥ आर्जुनिःसमरेराजंस्तवपुत्रानयोधयत् ॥ प्राग्ज्योतिषोमहेष्वासोहैडिंबंराक्षसोत्तमं ॥ २९ ॥ अभिदुद्राववेगेनमत्तोमत्तमि
वद्विपं ॥ अलंबुषस्तदाराजन्सात्यकिंयुद्धदुर्मदं ॥ ३० ॥ ससैन्यंसमरेक्रुद्धोराक्षसःसमुपाद्रवत् ॥ भूरिश्रवारणेयत्तोधृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३१ ॥ श्रुतायुषंचरा
जानंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ चेकितानश्चसमरेकृपमेवान्वयोधयत् ॥ ३२ ॥ शेषाःप्रतिययुर्यत्ताभीष्ममेवमहारथं ॥ ततोराजसमूहास्तेपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ ३३ ॥
शक्तितोमरनाराचगदापरिघपाणयः ॥ अर्जुनोथभृशंक्रुद्धोवार्ष्णेयमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ पश्यमाधवसैन्यानिधार्तराष्ट्रस्यसंयुगे ॥ व्यूढानिव्यूहविदुषागांगेये
नमहात्मना ॥ ३५ ॥ युद्धाभिकामान्शूरांश्चपश्यमाधवदंशितान् ॥ त्रिगर्त्तराजंसहितंभ्रातृभिःपश्यकेशव ॥ ३६ ॥ अद्यैतान्नाशयिष्यामिपश्यतस्तेजनार्दन ॥
यइमेमांयदुश्रेष्ठयोद्धुकामारणाजिरे ॥ ३७ ॥ एतदुक्त्वातुकौंतेयोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ ववर्षशरवर्षाणिनराधिपगणान्प्रति ॥ ३८ ॥ तेपितंपरमेष्वासाःशर
वर्षैरपूरयन् ॥ तडागंवारिधाराभिर्यथाप्रावृषितोयदाः ॥ ३९ ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्येविशांपते ॥ छाद्यमानौरणेकृष्णौशरैर्दृष्ट्वामहारणे ॥ ४० ॥ देवा
देवर्षयश्चैवगंधर्वाश्चसहोरगैः ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्दृष्ट्वाकृष्णौतथागतौ ॥ ४१ ॥ ततःक्रुद्धोऽर्जुनोराजन्नैंद्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामविजयस्यपराक्र ॥१४१॥
मं ॥ ४२ ॥ शस्त्रवृष्टिंपरैर्मुक्तांशरौघैर्यदवारयत् ॥ नचतत्राप्यनिर्भिन्नःकश्चिदासीद्विशांपते ॥ ४३ ॥ तेषांराजसहस्राणांहयानांदंतिनांतथा ॥ द्वाभ्यांत्रिभिःशरै
श्चान्यान्पार्थोविव्याधमारिष ॥ ४४ ॥ तेहन्यमानाःपार्थेनभीष्मंशांतनवंययुः ॥ अगाधेमज्जमानानांभीष्मःपोतोभवत्तदा ॥ ४५ ॥

आपतद्भिस्तुतैस्तत्रप्रभग्नंतावकंबलं ॥ संचुक्षुभेमहाराजवातैरिवमहार्णवः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० सप्तमयुद्धदिवसेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ संजयउवाच तथाप्रवृत्तेसंग्रामेनिवृत्तेचसुशर्मणि ॥ भग्नेषुचापिवीरेषुपांडवेन महात्मना ॥ १ ॥ क्षुभ्यमाणेबलेतूर्णंसागरप्रतिमेतव ॥ प्रत्युद्यातेचगांगेयेत्वरितंविजयंप्रति ॥ २ ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजारणेपार्थस्यविक्रमं ॥ त्वरमाणःसमभ्येत्यसर्वांस्तानब्रवीन्नृपान् ॥ ३ ॥ तेषांतुप्रमुखेशूरंसुशर्माणंमहाबलं ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यभृशंसंहर्षयन्निव ॥ ४ ॥ एषभीष्मःशांतनवोयोद्धुकामोधनंजयं ॥ सर्वात्मनाकुरुश्रेष्ठस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ ५ ॥ तंप्रयांतंरणेवीरंसर्वसैन्येनभारतं ॥ संयत्ताःसमरेसर्वेपालयध्वंपितामहं ॥ ६ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुतान्यनीकानिसर्वशः ॥ नरेंद्राणांमहाराजसमाजग्मुःपितामहं ॥ ७ ॥ ततःप्रयातःसहसाभीष्मःशांतनवोर्जुनं ॥ रणेभारतमायांतमाससादमहाबलः ॥ ८ ॥ महाश्वेताश्वयुक्तेनभीमवानरकेतुना ॥ महतामेघनादेनरथेनातिविराजता ॥ ९ ॥ समरेसर्वसैन्यानामुपयांतंधनंजयं ॥ अभवत्तुमुलोनादोभयाद्दृष्ट्वाकिरीटिनं ॥ १० ॥ अभीषुहस्तंकृष्णंचदृष्ट्वादित्यमिवापरं ॥ मध्यंदिनगतंसंख्येनशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ ११ ॥ तथाशांतनवंभीष्मंश्वेताश्वंश्वेतकार्मुकं ॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंश्वेतंग्रहमिवोदितं ॥ १२ ॥ ससर्वतःपरिवृतस्त्रिगर्तैःसुमहात्मभिः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चतथान्यैश्चमहारथैः ॥ १३ ॥ भारद्वाजस्तुसमरेमत्स्यंविव्याधपत्रिणा ॥ ध्वजंचास्यशरेणाजौधनुश्चैकेनचिच्छिदे ॥ १४ ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अन्यदादत्तवेगेनधनुर्भारसहंदृढं ॥ १५ ॥ शरांश्चाशीविषाकारान्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥ द्रोणंत्रिभिश्चविव्याधचतुर्भिश्चास्यवाजिनः ॥ १६ ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यपंचभिः ॥ धनुरेकेषुणाविध्यत्तत्राक्रुध्यद्द्विजर्षभः ॥ १७ ॥ तस्यद्रोणोवधीदश्वान्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अष्टाभिर्भरतश्रेष्ठसूतमेकेनपत्रिणा ॥ १८ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यस्यंदनाद्धतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंपुत्रस्यरथिनांवरः ॥ १९ ॥ ततस्तुतौपितापुत्रौभारद्वाजंरथेस्थितौ ॥ महताशरवर्षेणवारयामासतुर्बलात् ॥ २० ॥ भारद्वाजस्ततःक्रुद्धःशरमाशीविषोपमं ॥ चिक्षेपसमरेतूर्णंशंखंप्रतिजनेश्वरः ॥ २१ ॥ सतस्यहृदयंभित्वापीत्वाशोणितमाहवे ॥ जगामधरणींबाणोलोहितार्द्रवरच्छदः ॥ २२ ॥ सपपातरणेतूर्णंभारद्वाजशराहतः ॥ धनुस्त्यक्त्वाशरांश्चैवपितुरेवसमीपतः ॥ २३ ॥ हतंतमात्मजंदृष्ट्वाविराटःप्राद्रवद्भयात् ॥ उत्सृज्यसमरेद्रोणंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ २४ ॥

भारद्वाजस्ततस्तूर्णंपांडवानांमहाचमूं ॥ दारयामाससमरेशतशोथसहस्रशः ॥ २५ ॥ शिखंडीतुमहाराजद्रौणिमासाद्यसंयुगे ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचै
स्त्रिभिराशुगैः ॥ २६ ॥ सबभौरथशार्दूलोललाटेसंस्थितैस्त्रिभिः ॥ शिखरैःकांचनमयैर्मेरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः ॥ २७ ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोनिमेषार्धात्शि
खंडिनः ॥ ध्वजंसूतमथोराजंस्तुरगानायुधानिच ॥ २८ ॥ शरैर्बहुभिराच्छिद्यपातयामाससंयुगे ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथाद्रथिनांवरः ॥ २९ ॥ खड्गमादायसु
शितंविमलंचशरावरं ॥ श्येनवद्व्यचरत्क्रुद्धःशिखंडीशत्रुतापनः ॥ ३० ॥ सखड्गस्यमहाराजचरतस्तस्यसंयुगे ॥ नांतरंददृशेद्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३१ ॥
ततःशरसहस्राणिबहूनिभरतर्षभ ॥ प्रेषयामाससमरेद्रौणिःपरमकोपनः ॥ ३२ ॥ तामापतंतींसमरेशरवृष्टिंसुदारुणां ॥ असिनातीक्ष्णधारेणचिच्छेदबलिनां
वरः ॥ ३३ ॥ ततोस्यविमलंद्रौणिःशतचंद्रंमनोरमं ॥ चर्माच्छिनदसिंचास्यखंडयामाससंयुगे ॥ ३४ ॥ शितैस्तुबहुशोराजन्तंचविव्याधपत्रिभिः ॥ शिखंडी
तुततःखड्गंखंडितंतेनसायकैः ॥ ३५ ॥ आविध्यव्यसृजत्तूर्णंज्वलंतमिवपन्नगं ॥ तमापतंतंसहसाकालानलसमप्रभं ॥ ३६ ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिर्दर्शयन्पा
णिलाघवं ॥ शिखंडिनंचविव्याधशरैर्बहुभिरायसैः ॥ ३७ ॥ शिखंडीतुभृशंराजंस्ताड्यमानःशितैःशरैः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंमाधवस्यमहात्मनः ॥ ३८ ॥ सात्यकि
श्चापिसंक्रुद्धोराक्षसंक्रूरमाहवे ॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैर्विव्याधबलिनांवरः ॥ ३९ ॥ राक्षसेंद्रस्ततस्तस्यधनुश्चिच्छेदभारत ॥ अर्धचंद्रेणसमरेतंचविव्याधसाय
कैः ॥ ४० ॥ मायांचराक्षसींकृत्वाशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयस्यपराक्रमं ॥ ४१ ॥ असंभ्रमस्तुसमरेवध्यमानःशितैःशरैः ॥ ऐंद्रमस्त्रंचवार्ष्णेयो
योजयामासभारत ॥ ४२ ॥ विजयाद्यदनुप्राप्तंमाधवेनयशस्विना ॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वामायांतांराक्षसींतदा ॥ ४३ ॥ अलंबुषंशरैरन्यैरभ्याकिरतसर्वतः ॥
पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ॥ ४४ ॥ तत्तथापीडितंतेनमाधवेनयशस्विना ॥ प्रदुद्रावभयाद्रक्षस्त्यक्त्वासात्यकिमाहवे ॥ ४५ ॥ तमजेयंराक्षसेंद्रंसंख्येम
घवताअपि ॥ शैनेयःप्राणदज्जित्वायोधानांतवपश्यतां ॥ ४६ ॥ न्यहनत्तावकांश्चापिसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ निशितैर्बहुभिर्बाणैस्तेद्रवंतभयार्दिताः ॥ ४७ ॥
एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजपुत्रंतवजनेश्वरं ॥ ४८ ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सञ्छाद्यमानोविशिखैर्धृष्टद्युम्ने
नभारत ॥ ४९ ॥ विव्यथेनचराजेंद्रतवपुत्रोजनेश्वर ॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेतूर्णंविव्याधपत्रिभिः ॥ ५० ॥

षष्ट्याचत्रिंशताचैवतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यसेनापतिःक्रुद्धोधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ ५१ ॥ हयांश्चचतुरःशीघ्रंनिजघानमहाबलः ॥ शरैश्चैनंसुनिशितैःक्षिप्रं
विव्याधसप्तभिः ॥ ५२ ॥ सहताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्यरथाद्बली ॥ पदातिरसिमुद्यम्यप्राद्रवत्पार्षतंप्रति ॥ ५३ ॥ शकुनिस्तंसमभ्येत्यराजगृद्धीमहाबलः ॥ राजानं
सर्वलोकस्यरथमारोपयत्स्वकं ॥ ५४ ॥ ततोनृपंपराजित्यपार्षतःपरवीरहा ॥ न्यहनत्तावकंसैन्यंवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ५५ ॥ कृतवर्मारणेभीमंशरैराछंन्महार
थः ॥ प्रच्छादयामासचतंमहामेघोरविंयथा ॥ ५६ ॥ ततःप्रहस्यसमरेभीमसेनःपरंतपः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्कृतवर्मणे ॥ ५७ ॥ तैरर्द्यमानोतिर
थःसात्वतःसत्यकोविदः ॥ नाकंपतमहाराजभीमंचार्छच्छितैःशरैः ॥ ५८ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वाभीमसेनोमहारथः ॥ सारथिंपातयामाससध्वजंसुपरिष्कृ
तं ॥ ५९ ॥ शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत्परवीरहा ॥ शकलीकृतसर्वांगोहताश्वःप्रत्यदृश्यत ॥ ६० ॥ हताश्वश्चततस्तूर्णंवृषकस्यरथंययौ ॥ स्यालस्यतेमहाराजतव
पुत्रस्यपश्यतः ॥ ६१ ॥ भीमसेनोपिसंक्रुद्धस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध
प० द्वैरथेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बहूनिहिविचित्राणिद्वैरथानिस्मसंजय ॥ पांडूनांमामकैःसा
र्धमश्रौपंतवजल्पतः ॥ १ ॥ नचैवमामकंकिंचित्हृष्टंशंससिसंजय ॥ नित्यंपांडुसुतान्हृष्टानभग्नान्संप्रशंससि ॥ २ ॥ जीयमानान्विमनसोमामकान्विगतौ
जसः ॥ वदसेसंयुगेसूतदिष्टमेतन्नसंशयः ॥ ३ ॥ संजयउवाच यथाशक्तियथोत्साहंयुद्धेचेष्टंतितावकाः ॥ दर्शयानाःपरंशक्त्यापौरुषंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥
गंगायाःसुरनद्यावैस्वादुभूत्वायथोदकं ॥ महोदधेर्गुणाभ्यासाल्लवणत्वंनिगच्छति ॥ ५ ॥ तथातत्पौरुषंराजंस्तावकानांपरंतप ॥ प्राप्यपांडुसुतान्वीरान्व्यर्थं
भवतिसंयुगे ॥ ६ ॥ घटमानान्यथाशक्तिकुर्वाणान्कर्मदुष्करं ॥ नदोषेणकुरुश्रेष्ठकौरवान्गंतुमर्हसि ॥ ७ ॥ तवापराधात्सुमहान्सपुत्रस्यविशांपते ॥ पृथि
व्याःप्रक्षयोघोरोयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ ८ ॥ आत्मदोषात्समुत्पन्नंशोचितुंनार्हसेनृप ॥ नहिरक्षंतिराजानःसर्वथात्रापिजीवितं ॥ ९ ॥ युद्धेसुकृतिनांलोकानिच्छं
तोवसुधाधिपाः ॥ चमूंविगाह्ययुध्यंतेनित्यंस्वर्गपरायणाः ॥ १० ॥ पूर्वाह्णेतुमहाराजप्रावर्ततजनक्षयः ॥ तंत्वमेकमनाभूत्वाशृणुदेवासुरोपमं ॥ ११ ॥ आवं
त्यौतुमहेष्वासौमहासेनौमहाबलौ ॥ इरावंतमभिप्रेक्ष्यसमेयातांरणोत्कटौ ॥ १२ ॥

तेषांप्रववृतेयुद्धंसुमहल्लोमहर्षणं ॥ इरावांस्तुसुसंक्रुद्धोभ्रातरौदेवरूपिणौ ॥ १३॥ विव्याधनिशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ तावेनंप्रत्यविध्येतांसमरेचित्रयो
धिनौ ॥ १४ ॥ युध्यतांहितथाराजन्विशेषोनव्यदृश्यत ॥ यततांशत्रुनाशायकृतप्रतिकृतैषिणां ॥१५॥ इरावांस्तुततोराजन्ननुविंदस्यसायकैः ॥ चतुर्भिश्चतुरो
वाहाननयद्यमसादनं ॥ १६ ॥ भल्लाभ्यांचसुतीक्ष्णाभ्यांधनुःकेतुंचमारिष ॥ चिच्छेदसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७॥ त्यक्त्वानुविंदोथरथंविंदस्यरथमा
स्थितः ॥ धनुर्गृहीत्वापरमंभारसाधनमुत्तमं ॥ १८ ॥ तावेकस्थौरणेवीरावावंत्यौरथिनांवरौ ॥ शरान्मुमुचतुस्तूर्णमिरावतिमहात्मनि ॥ १९ ॥ ताभ्यांमुक्ताम
हावेगाःशराःकांचनभूषणाः ॥ दिवाकरपथंप्राप्यच्छादयामासुरंबरं ॥ २० ॥ इरावांस्तुरणेक्रुद्धोभ्रातरौतौमहारथौ ॥ ववर्षशरवर्षेणसारथिंचाप्यपातयत् ॥
॥ २१ ॥ तस्मिंस्तुपतितेभूमौगतसत्वेतुसारथौ ॥ रथःप्रदुद्रावदिशःसमुद्भ्रांतहयस्ततः ॥ २२ ॥ तौसजित्वामहाराजनागराजसुतासुतः ॥ पौरुषंख्यापयंस्तूर्णं
व्यधमत्तववाहिनीं ॥ २३ ॥ सावध्यमानासमरेधार्तराष्ट्रीमहाचमूः ॥ वेगान्बहुविधांश्चक्रेविषंपीत्वेवमानवः ॥ २४ ॥ हैडिंबोराक्षसेंद्रस्तुभगदत्तंसमाद्रवत् ॥
रथेनादित्यवर्णेनसध्वजेनमहाबलः ॥ २५ ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजानागराजंसमास्थितः ॥ यथावज्रधरःपूर्वंसंग्रामेतारकामये ॥ २६ ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वा
ऋषयश्चसमागताः ॥ विशेषंनस्मविविदुर्हैडिंबभगदत्तयोः ॥२७॥ यथासुरपतिःशक्रस्त्रासयामासदानवान् ॥ तथैवसमरेराजाद्रावयामासपांडवान् ॥२८॥
तेनविद्राव्यमाणास्तेपांडवाःसर्वतोदिशं ॥ त्रातारंनाभ्यगच्छंतःस्वेष्वनीकेषुभारत ॥ २९ ॥ भैमसेनिंरथस्थंतुतत्रापश्याममभारत ॥ शेषाविमनसोभूत्वाप्राद्रवं
तमहारथाः ॥ ३० ॥ निवृत्तेषुतुपांडूनांपुनःसैन्येषुभारत ॥ आसीन्निष्ठानकोघोरस्तवसैन्यस्यसंयुगे ॥ ३१ ॥ घटोत्कचस्ततोराजन्भगदत्तंमहारणे ॥ शरैःप्र
च्छादयामासमेरुंगिरिमिवांबुदः ॥ ३२ ॥ निहत्यतान्शरान्राजाराक्षसस्यधनुश्च्युतान् ॥ भैमसेनिंरणेतूर्णंसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ३३ ॥ सताड्यमानोबहुभिः
शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ नविव्यथेराक्षसेंद्रोभिद्यमानइवाचलः ॥ ३४॥ तस्यप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरांश्चचतुर्दश ॥ प्रेषयामाससमरेतांश्चिच्छेदसराक्षसः॥३५॥
सतांश्छित्वामहाबाहुस्तोमरान्निशितैःशरैः ॥ भगदत्तंचविव्याधसप्तत्याकंकपत्रिभिः ॥ ३६ ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाप्रहसन्निवभारत ॥ तस्याश्वांश्चतुरःसं ॥१४३॥
ख्येपातयामाससायकैः ॥ ३७॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्राक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ शक्तिंविक्षेपवेगेनप्राग्ज्योतिषगजंप्रति ॥ ३८॥

॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥ इतिश्री॰नै॰भा॰त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति ॥१॥

तामापतंतींसहसाहेमदंडांसुवेगिनीं ॥ त्रिधाचिच्छेदनृपतिःसाव्यकीर्यतमेदिनीं ॥ ३९ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाहैडिंबःप्राद्रवद्भयात् ॥ यथेंद्रस्यरणात्पूर्वंनमुचि
दैंत्यसत्तमः ॥ ४० ॥ तंविजित्यरणेशूरंविक्रांतंख्यातपौरुषं ॥ अजेयंसमरेवीरंयमेनवरुणेनच ॥ ४१ ॥ पांडवींसमरेसेनांसंममर्दसकुंजरः ॥ यथावनगजोरा
जन्मृद्नंश्चरतिपद्मिनीं ॥ ४२ ॥ मद्रेश्वरस्तुसमरेयमाभ्यांसमसज्जत ॥ स्वस्रीयौछादयांचक्रेशरौघैःपांडुनंदनौ ॥ ४३ ॥ सहदेवस्तुसमरेमातुलंदृश्यसंगतं ॥
अवारयच्छरौघेणमेघोयद्वद्दिवाकरं ॥ ४४ ॥ छाद्यमानःशरौघेणहृष्टरूपतरोभवत् ॥ तयोश्चाप्यभवत्प्रीतिरतुलामातृकारणात् ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यसमरेनकु
लस्यमहारथः ॥ अश्वांश्चचतुरोराजंश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ ४६ ॥ प्रेषयामाससमरेयमस्यसदनंप्रति ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ ४७ ॥ आरु
रोहततोयानंभ्रातुरेवयशस्विनः ॥ एकस्थौतुरणेशूरौदृढेविक्षिप्यकार्मुके ॥ ४८ ॥ मद्रराजरथंतूर्णंच्छादयामासतुःक्षणात् ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतप
र्वभिः ४९ ॥ स्वस्रीयाभ्यांनरव्याघ्रोनाकंपतयथाचलः ॥ प्रहसन्निवतांचापिशस्त्रवृष्टिंजघानह ॥ ५० ॥ सहदेवस्ततःक्रुद्धःशरमुद्गृह्यवीर्यवान् ॥ मद्रराजमभि
प्रेक्ष्यप्रेषयामासभारत ॥ ५१ ॥ सशरःप्रेषितस्तेनगरुडानिलवेगवान् ॥ मद्रराजंविनिर्भिद्यनिपपातमहीतले ॥ ५२ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थेमहारथः ॥
निपसादमहाराजकश्मलंचजगामह ॥ ५३ ॥ तंविसंज्ञंनिपतितंसूतःसंप्रेक्ष्यसंयुगे ॥ अपोवाहरथेनाजौयमाभ्यामभिपीडितं ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वामद्रेश्वररथंधार्तरा
ष्ट्राःपराङ्मुखं ॥ सर्वेविमनसोभूत्वानेदमस्तीत्यचिंतयन् ॥ ५५ ॥ निर्जित्यमातुलंसंख्येमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौसिंहनादंचनेदतुः ॥ ५६ ॥ अ
भिदुद्रुवतुर्हृष्टौतवसैन्यंविशांपते ॥ यथादैत्यचमूंराजन्निंद्रोपेंद्राविवामरौ ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप॰ द्वंद्वयुद्धेत्र्यशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजामध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यप्रेषयामासवाजिनः ॥ १ ॥
अभ्यधावत्ततोराजाश्रुतायुषमरिंदमं ॥ विनिघ्नन्सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ २ ॥ ससंवार्यरणेराजाप्रेषितान्धर्मसूनुना ॥ शरान्सप्तमहेष्वासःकौंते
यायसमार्पयत् ॥ ३ ॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ असूनिवविचिन्वंतोदेहेतस्यमहात्मनः ॥ ४ ॥ पांडवस्तुभृशंक्रुद्धोविद्धस्तेनमहात्मना ॥ रणेव
राहकर्णेनराजानंहृद्यविध्यत ॥ ५ ॥ अथापरेणभल्लेनकेतुंतस्यमहात्मनः ॥ रथश्रेष्ठोरथात्तूर्णंभूमौपार्थोन्यपातयत् ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ करकर्षः शिशुपालपुत्रः ॥ ३२ ॥

कर्तुंनिपतितंदृष्ट्वाश्रुतायुःसतुपार्थिवः ॥ पांडवंविशिखैस्तीक्ष्णैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ ७॥ ततःक्रोधात्प्रजज्वालधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथायुगांतेभूतानिदि
॥१४४॥ धक्षुरिवपावकः ॥८॥ क्रुद्धंतुपांडवंदृष्ट्वादेवगंधर्वराक्षसाः ॥ प्रविव्यथुर्महाराजव्याकुलंचाप्यभूज्जगत् ॥ ९ ॥ सर्वेषांचैवभूतानामिदमासीन्मनोगतं ॥ त्रींल्लो
कानद्यसंक्रुद्धोनृपोऽयंधक्ष्यतीतिवै ॥ १० ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चचक्रुःस्वस्त्ययनंमहत् ॥ लोकानांनृपशांत्यर्थंक्रोधितेपांडवेतदा ॥ ११ ॥ सचक्रोधसमाविष्टःसृ
क्किणीपरिसंलिहन् ॥ दधारात्मवपुर्घोरंयुगांतादित्यसन्निभं ॥ १२ ॥ ततःसैन्यानिसर्वाणितावकानिविशांपते ॥ निराशान्यभवंस्तत्रजीवितंप्रतिभारत ॥
॥ १३ ॥ सतुधैर्येणतंकोपंसन्निवार्यमहायशाः ॥ श्रुतायुषःप्रचिच्छेदमुष्टिदेशेमहाधनुः ॥ १४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंनाराचेनस्तनांतरे ॥ निर्बिभेदरणेराजा स
र्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ १५ ॥ सत्वरंचरणेराजंस्तस्यवाहान्महात्मनः ॥ निजघानशरैःक्षिप्रंसूतंचसुमहाबलः ॥ १६ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादृष्ट्वाराज्ञोऽस्यपौरुषं ॥ वि
प्रदुद्राववेगेनश्रुतायुःसमरेतदा ॥ १७॥ तस्मिन्जितेमहेष्वासेधर्मपुत्रेणसंयुगे ॥ दुर्योधनबलंराजन्सर्वमासीत्पराङ्मुखं ॥ १८ ॥ एतत्कृत्वामहाराजधर्मपु
त्रोयुधिष्ठिरः ॥ व्यात्ताननोयथाकालस्तवसैन्यंजघानह ॥ १९ ॥ चेकितानस्तुवार्ष्णेयोगौतमंरथिनांवरं ॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांछादयामाससायकैः ॥ २० ॥
संनिवार्यशरांस्तांस्तुकृपःशारद्वतोयुधि ॥ चेकितानंरणेयत्तंराजन्विव्याधपत्रिभिः ॥ २१ ॥ अथापरेणभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ सारथिंचास्यसमरेक्षिप्रह
स्तोन्यपातयत् ॥ २२ ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ सोवप्लुत्यरथात्तूर्णंगदांजग्राहसात्वतः ॥ २३ ॥ सतयावीरघातिन्यागदयागदिनांव
रः ॥ गौतमस्यहयान्हत्वासारथिंचन्यपातयत् ॥ २४ ॥ भूमिष्ठोगौतमस्तस्यशरांश्चिक्षेपषोडश ॥ शरास्तेसात्वतंभित्वाप्राविशन्धरणीतलं ॥ २५ ॥ चेकितान
स्ततःक्रुद्धःपुनश्चिक्षेपतांगदां ॥ गौतमस्यवधाकांक्षीवृत्रस्येवपुरंदरः ॥ २६ ॥ तामापतंतींविमलामश्मगर्भांमहागदां ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामासगौतमः
॥ २७ ॥ चेकितानस्ततःखड्गंक्रोधादुद्धृत्यभारत ॥ लाघवंपरमास्थायगौतमंसमुपाद्रवत् ॥ २८ ॥ गौतमोपिधनुस्त्यक्त्वाप्रगृह्यासिंसुसंयतः ॥ वेगेनमहताรา
जंश्चेकितानमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ तावुभौबलसंपन्नौनिस्त्रिंशवरधारिणौ ॥ निस्त्रिंशाभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यंसंततक्षतुः ॥ ३० ॥ निस्त्रिंशवेगाभिहतौततस्तौ ॥१४४॥
पुरुषर्षभौ ॥ धरणींसमनुप्राप्तौसर्वभूतनिषेवितां ॥ ३१ ॥ मूर्छयाभिपरीतांगौव्यायामेनतुमोहितौ ॥ ततोभ्यधावद्वेगेनकरकर्षःसुहृत्तया ॥ ३२ ॥

चेकितानंतथाभूतंदृष्ट्वासमरदुर्मदः ॥ रथमारोपयच्चैनंसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ३३ ॥ तथैवशकुनिःशूरःस्यालस्तवविशांपते ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंगौतमंरथिनां
वरं ॥ ३४ ॥ सौमदत्तिंतथाक्रुद्धोधृष्टकेतुर्महावलः ॥ नवत्यासायकैःक्षिप्रंराजन्विव्याधवक्षसि ॥३५॥ सौमदत्तिरुरस्थैस्तैर्भृशंवाणैरशोभत ॥ मध्यंदिनेमहा
राजरश्मिभिस्तपनोयथा ॥ ३६ ॥ भूरिश्रवास्तुसमरेधृष्टकेतुंमहारथं ॥ हतसूतहयंचक्रेविरथंसायकोत्तमैः ॥ ३७॥ विरथंतंसमालोक्यहताश्वंहतसारथिं ॥ मह
ताशरवर्षेणच्छादयामाससंयुगे ॥ ३८ ॥ सतुतंरथमुत्सृज्यधृष्टकेतुर्महामनाः ॥ आरुरोहततोयानंशतानीकस्यमारिष ॥ ३९ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चराजन्दु
र्मर्षणस्तथा ॥ रथिनोहेमसन्नाहाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ अभिमन्योस्ततस्तैस्तुघोरंयुद्धमवर्तत ॥ शरीरस्ययथाराजन्वातपित्तकफैस्त्रिभिः ॥ ४१ ॥ विर
थांस्तवपुत्रांस्तुकृत्वाराजन्महाहवे ॥ नजघाननरव्याघ्रःस्मरन्भीमवचस्तदा ॥ ४२ ॥ ततोराज्ञांवहुशतैर्गजाश्वरथयायिभिः ॥ संवृतंसमरेभीष्मंदेववैरपिदुरा
सदं ॥ ४३ ॥ प्रयांतंशीघ्रमुद्वीक्ष्यपरित्रातुंसुतांस्तव ॥ अभिमन्युंसमुद्दिश्यवालमेकंमहारथं ॥४४॥ वासुदेवमुवाचेदंकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ चोदयाश्वान्हृषीक
शयत्रैतेवहुलारथाः ॥ ४५ ॥ एतेहिवहवःशूराःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ यथाहन्युर्ननःसेनांतथामाधवचोदय ॥४६॥ एवमुक्तःसवार्ष्णेयःकौंतेयेनामितौजसा ॥
रथंश्वेतहयैर्युक्तंप्रेपयामाससंयुगे ॥ ४७॥ निष्टानकोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिप ॥ यदर्जुनोरणेक्रुद्धःसंयातस्तावकान्प्रति ॥ ४८ ॥ समासाद्यतुकौंतेयोरा
ज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ॥ सुशर्माणमथोराजन्निदंवचनमव्रवीत् ॥४९॥ जानामित्वांयुधांश्रेष्ठमत्यंतंपूर्ववैरिणं ॥ अनयस्याद्यसंप्राप्तंफलंपश्यसुदारुणं ॥५०॥
अद्यतेदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतानपितामहान् ॥ एवंसंजल्पतस्तस्यवीभत्सोःशत्रुघातिनः ॥५१॥ श्रुत्वापिपरुषंवाक्यंसुशर्मारथयूथपः ॥ नचैनमव्रवीत्किंचिच्छु
भंवायदिवाशुभं ॥ ५२ ॥ अभिगम्यार्जुनंवीरंराजभिर्वहुभिर्वृतः ॥ पुरस्तात्पृष्ठतश्चैवपार्श्वतश्चैवसर्वतः ॥ ५३॥ परिवार्यार्जुनंसंख्येतवपुत्रैर्महारथः ॥ शरैःसं
छादयामासमेघैरिवदिवाकरं ॥ ५४ ॥ ततःप्रवृत्तःसुमहान्संग्रामःशोणितोदकः ॥ तावकानांचसमरेपांडवानांचभारत ॥५५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्व
णिभीष्मवधप० सप्तमयुद्धदिवसेसुशर्मार्जुनसमागमेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच सताड्यमानस्तु
शरैर्धनंजयःपदाहतोनागइवश्वसन्वली ॥ वाणेनवाणेनमहारथानांचिच्छेदचापानिरणेप्रसह्य ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

संछिद्यचापानिचतानिराज्ञांतिपांरणेवीर्यवतांक्षणेन॥ विव्याधवाणैर्युगपन्महात्मानिःशेषतांतेष्वथमन्यमानः॥ २ ॥ निपेतुराजौरुधिरप्रदिग्धास्तेताडिताः शक्रसुतेनराजन्॥ विभिन्नगात्राःपतितोत्तमांगागतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः॥ ३ ॥ महींगताःपार्थवलाभिभूताविचित्ररूपायुगपद्विनेशुः ॥ दृष्ट्वाहतांस्तान् युधिराजपुत्रांस्त्रिगर्तराजःप्रययौरथेन॥ ४ ॥ तेषांरथानामथपृष्ठगोपाद्वात्रिंशदन्येऽभ्यपतंतपार्थं ॥ तथैवतेतंपरिवार्यपार्थंविकृष्यचापानिमहारवाणि॥ ५॥ अवीवृषन्वाणमहौघवृष्ट्यायथागिरिंतोयधराजलौघैः॥ संपीड्यमानस्तुशरौघवृष्ट्याधनंजयस्तान्युधिजातरोषः॥६॥ षष्ट्याशरैःसंयतितैलधौतैर्जघानतान प्यथपृष्ठगोपान्॥ रथांश्चतांस्तानवजित्यसंख्येधनंजयःप्रीतमनायशस्वी॥ ७॥ अथात्वरद्भीष्मवधायजिष्णुर्वलानिराजन्समरेनिहत्य ॥ त्रिगर्तराजोनिह तान्समीक्ष्यमहात्मनातानथबंधुवर्गान् ॥ ८ ॥ रणेपुरस्कृत्यनराधिपांस्तान्जगामपार्थंत्वरितोवधाय ॥ अभिद्रुतंचास्त्रभृतांवरिष्ठंधनंजयंवीक्ष्यशिखंडिमु ख्याः॥ ९॥ अभ्युद्ययुस्तेशितशस्त्रहस्तारिरक्षिषंतोरथमर्जुनस्य॥ पार्थोपितानापततःसमीक्ष्यत्रिगर्तराज्ञासहितान्नृवीरान्॥१०॥ विध्वंसयित्वासमरेधनुष्मा न्गांडीवमुक्तैर्निशितैःपृषत्कैः॥ भीष्मंयियासुर्युधिसंददर्शदुर्योधनंसैंधवादींश्चराज्ञः ॥ ११ ॥ संवारयिष्णूनभिवारयित्वामुहूर्तमायोध्यवलेनवीरः॥ उत्सृ ज्यराजानमनंतवीर्योजयद्रथादींश्चनृपान्महौजाः॥ १२ ॥ ययौततोभीमवलोमनस्वीगांगेयमाजौशरचापपाणिः ॥ युधिष्ठिरश्चप्रवलोमहात्मासमाययौत्व रितोजातकोपः॥ १३ ॥ मद्राधिपंसमभित्यज्यसंख्येस्वभागमाप्तंतमनंतकीर्त्तिः॥ सार्धंसमाद्रीसुतभीमसेनैर्भीष्मंययौशांतनवंरणाय ॥ १४ ॥ तैःसंप्रयुक्तैः समहारथाग्र्यैर्गंगासुतःसमरेचित्रयोधी॥ नविव्यथेशांतनवोमहात्मासमागतैःपांडुसुतैःसमस्तैः॥ १५॥ अथैत्यराजायुधिसत्यसंधोजयद्रथोत्युग्रवलोमन स्वी॥ चिच्छेदचापानिमहारथानांप्रसह्यतेषांधनुषावरेण॥ १६॥ युधिष्ठिरंभीमसेनंयमौचपार्थंकृष्णंयुधिसंजातकोपः॥ दुर्योधनःक्रोधविषोमहात्माजघा नवाणैरनलप्रकाशैः॥ १७॥ कृपेणशल्येनशलेनचैवतथाविभोचित्रसेनेनचाजौ॥ विद्धाःशरैस्तेतिविवृद्धकोपैर्देवायथादैत्यगणैःसमेतैः ॥ १८ ॥ छिन्ना युधंशांतनवेनराजाशिखंडिनंप्रेक्ष्यचजातकोपः॥ अजातशत्रुःसमरेमहात्माशिखंडिनंक्रुद्धउवाचवाक्यं ॥ १९॥ उक्तातथात्वंपितुरग्रतोमामहंहनिष्यामि महाव्रतंतं॥ भीष्मंशरौघैर्विमलार्कवर्णैःसत्यंवदामीतिकृताप्रतिज्ञा ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अज्ञायमानेपश्चात्स्थिते ॥ २५ ॥ प्रत्यादेशंभर्त्सनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

त्वयाचनैनांसफलांकरोपिदेवव्रतंयन्ननिहंसियुद्धे ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोभवमात्रवीररक्षस्वधर्मस्वकुलंयशश्च ॥ २१ ॥ प्रेक्षस्वभीष्मंयुधिभीमवेगंसर्वांस्तपंतंमम
सैन्यसंघान् ॥ शरौघजालैरतितिग्मवेगैःकालंयथाकालकृतंक्षणेन ॥ २२ ॥ निकृत्तचापःसमरेनपेक्षःपराजितःशांतनवेनचाजौ ॥ विहायबंधूनथसोदरांश्च
क्यास्यसेनानुरूपंतवेदं ॥ २३ ॥ दृष्ट्वाहिभीष्मंतमनंतवीर्यंभग्नंचसैन्यंद्रवमाणमेवं ॥ भीतोसिनूनंद्रुपदस्यपुत्रतथाहितेमुखवर्णोप्रहृष्टः ॥ २४ ॥ अज्ञायमा
नेचधनंजयेपिमहाहवेसंप्रसक्तेनृवीर ॥ कथंहिभीष्मात्प्रथितःपृथिव्यांभयंत्वमद्यप्रकरोपिवीर ॥ २५ ॥ सधर्मराजस्यवचोनिशम्यरूक्षाक्षरंविप्रलापानुबद्धं ॥
प्रत्यादेशंमन्यमानोमहात्माप्रतत्वरेभीष्मवधायराजन् ॥ २६ ॥ तमापतंतंमहताजवेनशिखंडिनंभीष्ममभिद्रवंतं ॥ निवारयामासहिशल्यएनमस्त्रेणघोरेण
सुदुर्जयेन ॥ २७ ॥ सचापिदृष्ट्वासमुदीर्यमाणमस्त्रंयुगांताग्निसमप्रकाशं ॥ नसंमुमोहद्रुपदस्यपुत्रोराजन्महेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ २८ ॥ तस्थौचतत्रैवमहाधनु
ष्मान्शरैस्तदस्त्रंप्रतिबाधमानः ॥ अथाददेवारुणमन्यदस्त्रंशिखंड्यथोग्रंप्रतिघातमस्य ॥ २९ ॥ तदस्त्रमस्त्रेणविदार्यमाणंखस्थाःसुरादद्दृशुःपार्थिवाश्च ॥ भी
ष्मस्तुराजन्समरेमहात्माधनुश्चचित्रंध्वजमेवचापि ॥ ३० ॥ छित्वानदत्पांडुसुतस्यवीरोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ ततःसमुत्सृज्यधनुःसबाणंयुधिष्ठिरं
वीक्ष्यभयाभिभूतं ॥ ३१ ॥ गदांप्रगृह्याभिपपातसंख्येजयद्रथंभीमसेनःपदातिः ॥ तमापतंतंसहसाजवेनजयद्रथःसगदंभीमसेनं ॥ ३२ ॥ विव्याधघोरैर्यमदं
डकल्पैःशितैःशरैःपंचशतैःसमंतात् ॥ अचिंतयित्वासशरांस्तरस्वीवृकोदरःक्रोधपरीतचेताः ॥ ३३ ॥ जघानवाहान्समरेसमंतात्पारावतान्सिंधुराजस्यसं
ख्ये ॥ ततोभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्त्वरमाणोरथेन ॥ ३४ ॥ अभ्याययौभीमसेनंनिहंतुंसमुद्यतास्त्रोसुरराजकल्पः ॥ भीमोप्यथैनंसहसाविनद्यप्रत्यु
द्ययौगदयातर्जयानः ॥ ३५ ॥ समुद्यतांतांयमदंडकल्पांदृष्ट्वागदांतेकुरवःसमंतात् ॥ विहायसर्वेतवपुत्रमुग्रंपातंगदायाःपरिहर्तुकामाः ॥ ३६ ॥ अपक्रांतास्तुमु
लेसंप्रमर्देसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ अमूढचेतास्त्वथचित्रसेनोमहागदामापतंतींनिरीक्ष्य ॥ ३७ ॥ रथंसमुत्सृज्यपदातिराजौप्रगृह्यखड्गंविपुलंचचर्म ॥ अव
प्लुतःसिंहइवाचलाग्राज्जगामान्यंभूमिपभूमिदेशं ॥ ३८ ॥ गदापिसाप्राप्यरथंसुचित्रंसाश्वंससूतंविनिहत्यसंख्ये ॥ जगामभूमिंज्वलितामहोल्काभ्रष्टांऽवरा
द्गामिवसंपतंती ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

आश्चर्यभूतंसुमहत्त्वदीयादृष्ट्वैवनद्धारतमंप्रनष्टाः ॥ सर्वेविनेदुःसहिताःसमंतात्सुपूजिरेतवपुत्रस्यशौर्यं ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध
प०सप्तमयुद्धदिवसेपंचाशीतितमोऽध्यायः॥८५॥ ॥५॥ ॥५॥ संजयउवाच विरथंतंसमासाद्यचित्रसेनंयशस्विनं ॥ रथमारोपयामास
विकर्णस्तनयस्तव ॥ १ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेतुमुलेसंकुलेभृशं ॥ भीष्मःशांतनवस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ २॥ ततःसरथनागाश्वाःसमकंपंतसृंजयाः ॥ मृत्यो
रास्यमनुप्राप्तंमेनिरेचयुधिष्ठिरं ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योयमाभ्यांमहितःप्रभुः ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रंभीष्मंशांतनवंययौ ॥ ४ ॥ ततःशरसहस्राणिप्रमुंचन्पां
डवोयुधि ॥ भीष्मंसंछादयामासयथामेघोदिवाकरं ॥ ५ ॥ तेनसम्यक्प्रणीतानिशरजालानिमारिष ॥ प्रतिजग्राहगांगेयःशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ तथैवशर
जालानिभीष्मेणास्तानिमारिष ॥ आकाशेसमदृश्यंतखगमानांव्रजाइव ॥ ७ ॥ निमेषार्धेनकौंतेयंभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेशरजालेनभाग
शः ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ नाराचंप्रेषयामासक्रुद्धआशीविषोपमं ॥ ९ ॥ असंप्राप्तंततस्तंतुक्षुरप्रेणमहारथः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्
भीष्मस्तस्यधनुश्च्युतं ॥ १० ॥ तंतुच्छित्वारणेभीष्मोनाराचंकालसंमितं ॥ निजघ्नेकौरवेंद्रस्यहयान्कांचनभूषणान् ॥ ११ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वाधर्मपुत्रोयुधि
ष्ठिरः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंनकुलस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ यमावपिहिसंक्रुद्धःसमासाद्यरणेतदा ॥ शरैःसंछादयामासभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १३॥ तौतुदृष्ट्वामहाराज
भीष्मबाणप्रपीडितौ ॥ जगामपरमांचिंतांभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ १४ ॥ ततोयुधिष्ठिरोवश्यान्राज्ञस्तान्समचोदयत् ॥ भीष्मंशांतनवंसर्वेनिहतेतिसुहृद्गणा
न् ॥ १५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ महतारथवंशेनपरिवव्रुःपितामहं ॥ १६ ॥ ससमंतात्परिवृतःपितादेवव्रतस्तव ॥ चिक्रीडधनुषाराजन्पा
तयानोमहारथान् ॥ १७ ॥ तंचरंतंरणेपार्थाददृशुःकौरवंयुधि ॥ मृगमध्यंप्रविश्येवयथासिंहशिशुंवने ॥ १८ ॥ तर्जयानंरणेवीरांस्त्रासयानंचसायकैः ॥ दृष्ट्वा
त्रेसुर्महाराजसिंहंमृगगणाइव ॥ १९ ॥ रणेभारतसिंहस्यददृशुःक्षत्रियागतिं ॥ अग्नेर्वायुसहायस्ययथाकक्षंदिधक्षतः ॥ २० ॥ शिरांसिरथिनांभीष्मःपातया
माससंयुगे ॥ तालेभ्यःपरिपक्वानिफलानिकुशलोनरः ॥ २१ ॥ पतद्भिश्चमहाराजशिरोभिर्धरणीतले ॥ बभूवतुमुलःशब्दःपततामश्मनामिव ॥ २२ ॥ तस्मि
न्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान् ॥ २३ ॥

॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥

भिन्नेषुतेपुव्यूहेपुक्षत्रियाइतरेतरं॥एकमेकंसमाहूययुद्धायैवावतस्थिरे॥ २४॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहं॥अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्र
वीत्॥ २५॥ अनादृत्यततोभीष्मस्तंशिखंडिनमाहवे॥प्रययौसृंजयान्क्रुद्धःस्त्रीत्वंचिंत्यशिखंडिनः॥ २६॥ सृंजयास्तुततोदृष्ट्वाहृष्टंभीष्मंमहारणे॥सिंहना
दांश्वविविधांश्चक्रुःशंखविमिश्रितान्॥ २७॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं॥पश्चिमांदिशमासाद्यस्थितेसवितरिप्रभो॥ २८॥ धृष्टद्युम्नोथपांचाल्यः
सात्यकिश्चमहारथः॥पीडयंतौभृशंसैन्यंशक्तितोमरवृष्टिभिः॥२९॥शस्त्रैश्चवहुभीराजन्जघ्नतुस्तावकान्रणे॥तेहन्यमानाःसमरेतावकाभरतर्पभ॥३०॥आ
र्यांयुद्धेमतिंकृत्वानत्यजंतिस्मसंयुगं॥यथोत्साहंतुसमरेनिजघ्नुस्तावकारणे॥ ३१॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तावकानांमहात्मनां॥वध्यतांसमरेराजन्पार्षतेन
महात्मना॥ ३२॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानांमहारथौ॥विंदानुविंदावावंत्यौपार्षतंप्रत्युपस्थितौ॥३३॥ तौतस्यतुरगान्हत्वात्वरमाणौमहारथौ॥ छादया
मासतुरुभौशरवर्षेणपार्षतं॥ ३४॥ अवप्लुत्याथपांचाल्योरथात्तूर्णमहावलः॥ आरुरोहरथंतूर्णसात्यकेस्तुमहात्मनः॥ ३५॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामहत्यासेन
यावृतः॥आवंत्यौसमरेक्रुद्धावभ्ययात्सपरंतपौ॥३६॥ तथैवतवपुत्रोपिसर्वोद्योगेनमारिष॥विंदानुविंदौसमरेपरिवार्यावतस्थिवान्॥३७॥ अर्जुनश्चापिसं
क्रुद्धःक्षत्रियान्क्षत्रियर्पभः॥अयोधयतसंग्रामेवज्रपाणिरिवासुरान्॥३८॥द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धःपुत्रस्यप्रियकृत्तव॥व्यधमत्सर्वपंचालांस्तूलराशिमिवान
लः॥ ३९॥ दुर्योधनपुरोगास्तुपुत्रास्तवविशांपते॥परिवार्यरणेभीष्मंयुयुधुःपांडवैःसह॥ ४०॥ ततोदुर्योधनोराजालोहितायतिभास्करे॥ अब्रवीत्तावकान्
सर्वास्त्वरध्वमितिभारत॥ ४१॥ युध्यतांतुतथातेषांकुर्वतांकर्मदुष्करं॥अस्तंगिरिमथारूढेअप्रकाशतिभास्करे॥ ४२॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितौघतरंगि
णी॥गोमायुगणसंकीर्णाक्षणेनक्षणदामुखे॥ ४३॥ शिवाभिरशिवाभिश्चरुवद्भिर्भैरवंरवं॥ घोरमायोधनंजज्ञेभूतसंघैःसमाकुलं॥ ४४॥ राक्षसाश्चपि
शाचाश्चतथान्येपिशिताशिनः॥समंततोव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः॥ ४५॥ अर्जुनोथसुशर्मादीन्राज्ञस्तान्सपदानुगान्॥ विजित्यपृतनामध्येययौस्वशि
विरंप्रति॥ ४६॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योभ्रातृभ्यांसहितस्तथा॥ ययौस्वशिविरंराजानिशायांसेनयावृतः॥ ४७॥भीमसेनोपिराजेंद्रदुर्योधनमुखान्रथान्॥
अवजित्यततःसंख्येययौस्वशिविरंप्रति॥ ४८॥ दुर्योधनोपिनृपतिःपरिवार्यमहारणे॥भीष्मंशांतनवंतूर्णप्रयातःशिविरंप्रति॥ ४९॥

द्रोणोद्रौणिः कृपः शल्यः कृतवर्माचसात्वतः॥ परिवार्यचमूंसर्वांप्रययुःशिविरंप्रति॥५०॥ तथैवसात्यकीराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ परिवार्यरणेयोधान्ययतुः
॥१४७॥ शिबिरंप्रति॥ ५१ ॥ एवमेतेमहाराजतावकाःपांडवैःसह॥ पर्यवर्तंतसहितानिशाकालेपरंतप॥ ५२ ॥ ततःस्वशिबिरंगत्वापांडवाःकुरवस्तथा॥ न्यवसंतमहा ६
राजपूजयंतःपरस्परं॥ ५३ ॥ रक्षांकृत्वाततःशूरान्यस्यगुल्मान्यथाविधि॥ अपनीयचशल्यानिस्नात्वाचविविधैर्जलैः ॥५४॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेसंस्तूयंत
श्चबंदिभिः॥ गीतवादित्रशब्देनव्यक्रीडंतयशस्विनः ॥५५॥ मुहूर्तादिवतत्सर्वमभवत्स्वर्गसन्निभं ॥ नहियुद्धकथांकांचित्तत्राकुर्वन्महारथाः ॥५६॥ तेप्र
सुप्तेबलेतत्रपरिश्रांतजनेनृप॥ हस्त्यश्वबहुलेरात्रौप्रेक्षणीयेवभूवतुः ॥५७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० सप्तमदिवसयुद्धावहारेषडशीति
तमोऽध्यायः॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच परिणाम्यनिशांतांतुसुखंप्राप्ताजनेश्वराः॥ कुरवःपांडवाश्चैवपुनर्युद्धायनिर्ययुः॥
॥ १ ॥ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्ययोरुभयोर्नृप॥ निर्गच्छमानयोःसंख्येसागरप्रतिमोमहान् ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजाचित्रसेनोविविंशतिः ॥ भीष्मश्चरथि
नांश्रेष्ठोभारद्वाजश्चवैनृप॥ ३ ॥ एकीभूताःसुसंयत्ताःकौरवाणांमहाचमूं॥ व्यूहायविदधूराजन्पांडवान्प्रतिदंशिताः ॥ ४ ॥ भीष्मःकृत्वामहाव्यूहंपितातवविं
शांपते॥ सागरप्रतिमंघोरंवाहनोर्मितरंगिणं॥ ५ ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांभीष्मःशांतनवोययौ॥ मालवैर्दाक्षिणात्यैश्चआवंत्यैश्चसमन्वितः॥६॥ ततोनंतरमे
वासीद्भारद्वाजःप्रतापवान्॥ कुलिंदैःपारदैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः॥ ७॥ द्रोणादनंतरंयत्तोभगदत्तःप्रतापवान्॥ मगधैश्चकलिंगैश्चपिशाचैश्चविशांपते॥८॥
प्राग्ज्योतिषादनुनृपःकौसल्योथबृहद्बलः॥ मेकलैःकुरुविंदैश्चत्रैपुरैश्चसमन्वितः॥ ९ ॥ बृहद्बलात्ततःशूरस्त्रिगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ कांबोजैर्बहुभिःसार्धयवनैश्च
सहस्रशः॥ १० ॥ द्रोणिस्तुरभसःशूरस्त्रैगर्तादनुभारत॥ प्रययौसिंहनादेननादयानोधरातलं॥ ११ ॥ तथासर्वेणसैन्येनराजादुर्योधनस्तदा ॥ द्रौणेरनंतरंप्रा
यात्सोदर्यैःपरिवारितः॥ १२ ॥ दुर्योधनादनुततःकृपःशारद्वतोययौ॥ एवमेषमहाव्यूहःप्रययौसागरोपमः॥१३॥ रेजुस्तत्रपताकाश्चश्वेतच्छत्राणिवाविभो॥
अंगदान्यत्रचित्राणिमहार्हाणिधनूंषिच॥ १४ ॥ तंतुदृष्ट्वामहाव्यूहंतावकानांमहारथः॥ युधिष्ठिरोब्रवीत्तूर्णंपार्षतंपृतनापतिं ॥ १५॥ पश्यव्यूहंमहेष्वासनिर्मि ॥१४७॥
तंसागरोपमं॥ प्रतिव्यूहंत्वमपिहिकुरुपार्षतसत्वरं ॥ १६॥

श्रृंगाटकंचतुष्पथाकारं ॥ १७ ॥ श्रृंगाभ्यांशृंगयोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ततःसपार्षतःक्रूरोव्यूहंचक्रेसुदारुणं ॥ श्रृंगाटकंमहाराजपरव्यूहविनाशनं ॥ १७ ॥ श्रृंगाभ्यांभीमसेनश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैस्तथाहयपदाति
भिः ॥ १८ ॥ ताभ्यांबभौनरश्रेष्ठःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ मध्येयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १९ ॥ अथोत्तरेमहेष्वासाःसहसैन्यानराधिपाः ॥ व्यूहंतंपू
रयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः ॥ २० ॥ अभिमन्युस्ततःपश्चाद्विराटश्चमहारथः ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ २१ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारत
पांडवाः ॥ अतिष्ठन्समरेशूरायोद्धुकामाजयैषिणः ॥ २२ ॥ भेरीशब्दैश्चविमलैर्विमिश्रैःशंखनिःस्वनैः ॥ क्ष्वेडितास्फोटितोत्कुष्टैर्नादिताःसर्वतोदिशः ॥ २३ ॥
ततःशूराःसमासाद्यसमरेतेपरस्परं ॥ नेत्रैरनिमिषैराजन्नवैक्षंतपरस्परं ॥ २४ ॥ नामभिस्तेमनुष्येंद्रपूर्वंयोधाःपरस्परं ॥ युद्धायसमवर्ततसमाहूयेतरेतरं ॥ २५ ॥
ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहं ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरं ॥ २६ ॥ नाराचानिशिताःसंख्येसंपतंतिस्मभारत ॥ व्यात्ताननाभयकराउरगाइवसं
घशः ॥ २७ ॥ निष्पेतुर्विमलाःशक्त्यस्तैलधौताःसुतेजनाः ॥ अंबुदेभ्योयथाराजन्भ्राजमानाःशतह्रदाः ॥ २८ ॥ गदाश्चविमलैःपट्टैःपिनद्धाःस्वर्णभूषितैः ॥
पतंत्यस्तत्रदृश्यंतेगिरिशृंगोपमाःशुभाः ॥ २९ ॥ निस्त्रिंशाश्चव्यदृश्यंतविमलांबरसन्निभाः ॥ आर्षभाणिविचित्राणिशतचंद्राणिभारत ॥ ३० ॥ अशोभंतरणे
राजन्पात्यमानानिसर्वशः ॥ तेन्योन्यंसमरेसेनेयुध्यमानेनराधिप ॥ ३१ ॥ अशोभेतांयथादेवदैत्यसेनेसमुद्यते ॥ अभ्यद्रवंतसमरेतेऽन्योन्यंवैसमंततः ॥ ३२ ॥
रथास्तुरथिभिस्तूर्णंप्रेषिताःपरमाहवे ॥ युगैर्युगानिसंश्लिष्ययुयुधुःपार्थिवर्षभाः ॥ ३३ ॥ दंतिनांयुध्यमानानांसंघर्षात्पावकोऽभवत् ॥ दंतेषुभरतश्रेष्ठसधूमः
सर्वतोदिशं ॥ ३४ ॥ प्रासैरभिहताःकेचिद्गजयोधाःसमंततः ॥ पतमानाःस्मदृश्यंतेगिरिशृंगान्नगाइव ॥ ३५ ॥ पादाताश्चाप्यदृश्यंतनिघ्नंतोऽथपरस्परं ॥ चित्र
रूपधराःशूरानखरप्रासयोधिनः ॥ ३६ ॥ अन्योन्यंतेसमासाद्यकुरुपांडवसैनिकाः ॥ अस्त्रैर्नानाविधैर्घोरैरणेनिन्युर्यमक्षयं ॥ ३७ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोरथघो
षेणनादयन् ॥ अभ्यागमद्रणेपार्थान्धनुःशब्देनमोहयन् ॥ ३८ ॥ पांडवानांरथाश्चापिनदंतोभैरवंस्वनं ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ ततः
प्रववृतेयुद्धंनवतेपांचभारत ॥ नराश्वरथनागानांव्यतिषक्तंपरस्परं ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० अष्टमदिवसयुद्धारंभेसप्ताशीतित
मोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिभी० नै० भा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भीष्ममिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच भीष्मंतुसमरेक्रुद्धंप्रतपंतंसमंततः॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंतपंतमिवभास्करं॥१॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात्॥ अभ्यद्रवंतगांगेयंमर्दयंतंशितैःशरैः॥२॥ सतुभीष्मोरणश्लाघीसोमकान्सहसृंजयान्॥ पंचालांश्चमहेष्वासान्पातयामाससायकैः॥३॥ तेवध्यमानाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह॥ भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णंत्यक्त्वामृत्युकृतंभयं॥ ४ ॥ सतेषांरथिनांवीरोभीष्मःशांतनवोयुधि॥ चिच्छेदसहसाराजन्बाहूनथशिरांसिच॥ ५॥ विरथान्रथिनश्चक्रेपिंताढेवव्रतस्तव॥ पतितान्युत्तमांगानिहयेभ्योहयसादिनां॥ ६॥ निर्मनुष्यांश्चमातंगान्शयानान्पर्वतोपमान्॥ अपश्याममहाराजभीष्मास्त्रेणप्रमोहितान्॥ ७॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चित्पांडवानांविशांपते॥ अन्यत्ररथिनांश्रेष्ठाद्भीमसेनान्महाबलात्॥ ८॥ सहिभीष्मंसमासाद्यताडयामाससंयुगे॥ ततोनिष्टानकोघोरोभीष्मभीमसमागमे॥ ९ ॥ बभूवसर्वसैन्यानांघोररूपोभयानकः॥ तथैवपांडवाहृष्टाःसिंहनादमथानदन्॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः॥ भीष्मंजुगोपसमरेवर्तमानेजनक्षये॥ ११ ॥ भीमस्तुसारथिंहत्वाभीष्मस्यरथिनांवरः॥ प्रद्रुताश्वेरथेतस्मिन्द्रवमाणेसमंततः॥ १२॥ सुनाभस्यशरेणाशुशिरश्चिच्छेदभारत॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसहतोन्यपतद्भुवि॥ १३॥ हतेतस्मिन्महाराजतवपुत्रेमहारथे॥ नामृष्यंतरणेशूराःसोदराःसमसंयुगे॥ १४॥ आदित्यकेतुर्बह्वाशीकुंडधारोमहोदरः॥ अपराजितःपंडितकोविशालाक्षःसुदुर्जयः॥ १५॥ पांडवंचित्रसन्नाहाविचित्रकवचध्वजाः॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेयोद्धुकामारिमर्दनाः॥ १६॥ महोदरस्तुसमरेभीमंविव्याधपत्रिभिः॥ नवभिर्वज्रसंकाशैर्नमुचिंवृत्रहायथा॥ १७॥ आदित्यकेतुःसप्तत्याबह्वाशीचापिपंचभिः॥ नवत्याकुंडधारश्चविशालाक्षश्चपंचभिः॥ १८॥ अपराजितोमहाराजपराजिष्णुर्महारथं॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्भीमसेनंमहाबलं॥१९॥ रणेपंडितकश्चैनंत्रिभिर्बाणैःसमार्पयत्॥ सतन्नममृषेभीमःशत्रुभिर्वधमाहवे॥ २० ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः॥ शिरश्चिच्छेदसमरेशरेणानतपर्वणा॥ २१ ॥ अपराजितस्यसुनसंतवपुत्रस्यसंयुगे॥ पराजितस्यभीमेननिपपातशिरोमहीं॥ २२॥ अथापरेणभल्लेनकुंडधारंमहारथं॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायसर्वलोकस्यपश्यतः॥ २३॥ ततःपुनरमेयात्माप्रसंधायशिलीमुखं॥ प्रेषयामाससमरेपंडितंप्रतिभारत॥ २४॥ सशरःपंडितंहत्वाविवेशधरणीतलं॥ यथानरंनिहत्याशुभुजगःकालचोदितः॥ २५॥ विशालाक्षशिरश्छित्वापातयामासभूतले॥ त्रिभिःशरैरदीनात्मास्मरन्क्लेशंपुरातनं॥ २६॥

महोदरंमहेष्वासंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विव्याधसमरेराजन्सहतोन्यपतद्भुवि ॥ २७॥ आदित्यकेतोःकेतुंचच्छित्वावाणेनसंयुगे ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेनशिरश्चि
च्छेदभारत ॥ २८ ॥ वह्वाशिनंततोभीमःशरेणानतपर्वणा ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ २९ ॥ प्रदुद्रुवुस्ततस्तेन्येपुत्रास्तवाविशांपते ॥ मन्यमाना
हितत्सत्यंसभायांतस्यभाषितं ॥ ३० ॥ ततोदुर्योधनोराजाभ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ अब्रवीत्तावकान्योधान्भीमोयंयुधिवध्यतां ॥ ३१ ॥ एवमेतेमहेष्वासाःपु
त्रास्तवविशांपते ॥ भ्रातॄन्संदृश्यनिहतान्प्रास्मरंस्तहितद्वचः ॥ ३२ ॥ यदुक्तवान्महाप्राज्ञःक्षत्ताहितमनामयं ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंदिव्यदर्शिनः ॥ ३३॥
लोभमोहसमाविष्टःपुत्रप्रीत्याजनाधिप ॥ नवुध्यसेपुरायत्तत्तथ्यमुक्तंवचोमहत् ॥ ३४ ॥ तथैवचवधार्थायपुत्राणांपांडवोवली ॥ नूनंजातोमहावाहुर्यथाहंति
स्मकौरवान् ॥ ३५ ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ दुःखेनमहताविष्टोविललापसुदुःखितः ॥ ३६ ॥ निहताभ्रातरःशूराभीमसेनेनमेयुधि ॥ यत
मानास्तथान्येपिहन्यंतेसर्वसैनिकाः ॥ ३७॥ भवांश्चमध्यस्थतयानित्यमस्मानुपेक्षते ॥ सोहंकुपथमारूढःपश्यदैवमिदंमम ॥ ३८ ॥ एतच्छ्रुत्वावचःक्रूरंपितादे
वव्रतस्तव ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्साश्रुलोचनः ॥ ३९ ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वंद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याचयशस्विन्यातत्त्वंतातनवुद्धवान् ॥ ४० ॥ समय
श्चमयापूर्वंकृतोवैशत्रुकर्शन ॥ नाहंयुधिनियोक्तव्योनाप्याचार्यःकथंचन ॥ ४१ ॥ यंयंहिधार्तराष्ट्राणांभीमोद्रक्ष्यतिसंयुगे ॥ हनिष्यतिरणेनित्यंसत्यमेतद्ब्रवी
मिते ॥ ४२ ॥ सत्वंराजन्स्थिरोभूत्वारणेकृत्वादृढांमतिं ॥ योधयस्वरणेपार्थान्स्वर्गंकृत्वापरायणं ॥ ४३ ॥ नशक्याःपांडवाजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तस्माद्युद्धे
स्थिरांकृत्वामतिंयुध्यस्वभारत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सुनाभादिधृतराष्ट्रपुत्रवधेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥७॥
धृतराष्ट्रउवाच दृष्ट्वामेनिहतान्पुत्रान्वहूनेकेनसंजय ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवकिमकुर्वतसंयुगे ॥ १ ॥ अहन्यहनिमेपुत्राःक्षयंगच्छंतिसंजय ॥ मन्येहंसर्व
थासूतदैवेनोपहताभृशं ॥ २ ॥ यत्रमेतनयाःसर्वेजीयंतेनजयंत्युत ॥ यत्रभीष्मस्यद्रोणस्यकृपस्यचमहात्मनः ॥ ३॥ सौमदत्तेश्चवीरस्यभगदत्तस्यचोभयोः ॥
अश्वत्थाम्नस्तथातातशूराणामनिवर्तिनां ॥ ४ ॥ अन्येपांचैवशूराणांमध्यगास्तनयाम्मम ॥ यदहन्यंतसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ॥ ५ ॥ नहिदुर्योधनोमंदःपु
राप्रोक्तमवुध्यत ॥ वार्यमाणोमयाततभीष्मेणविदुरेणच ॥ ६ ॥ गांधार्याचैवदुर्मेधाःसततंहितकाम्यया ॥ नावुध्यतपुरामोहात्तस्यप्राप्तमिदंफलं ॥ ७॥

॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ कूजतांअव्यक्तंध्वनतां स्तनतांउच्चैःशब्दायमानानां ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥

यद्भीमसेनःसमरेपुत्रान्ममविचेतसः ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धोनयतेयमसादनं ॥ ८ ॥ संजयउवाच इदंतत्समनुप्राप्तंक्षत्तुर्वचनमुत्तमं ॥ नबुद्धवानसिवि भोप्रोच्यमानंहितंतदा ॥ ९ ॥ निवारयसुतान्द्यूतात्पांडवान्माद्रुहेतिच ॥ सुहृदांहितकामानांब्रुवतांतत्तदेवच ॥ १० ॥ नशुश्रूषसियद्वाक्यंमर्त्यःपथ्यमिवौप धं ॥ तदेवत्वामनुप्राप्तंवचनंसाधुभाषितं ॥ ११ ॥ विदुरद्रोणभीष्माणांतथान्येषांहितैषिणां ॥ अकृत्वावचनंपथ्यंक्षयंगच्छंतिकौरवाः ॥ १२ ॥ तदेतत्समनुप्रा प्तंपूर्वमेवविशांपते ॥ तस्मात्त्वंशृणुतत्त्वेनयथायुद्धमवर्तत ॥ १३ ॥ मध्याह्नेसुमहारौद्रःसंग्रामःसमपद्यत ॥ लोकक्षयकरोराजंस्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ १४ ॥ त तःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ संरब्धान्यभ्यवर्ततभीष्ममेवजिघांसया ॥ १५ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ युक्तानीकामहाराजभी ष्ममेवसमभ्ययुः ॥ १६ ॥ विराटोद्रुपदश्चैवसहिताःसर्वसोमकैः ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेभीष्ममेवमहारथं ॥ १७ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ यु क्तानीकामहाराजभीष्ममेवसमभ्ययुः ॥ १८ ॥ अर्जुनोद्रौपदेयाश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ दुर्योधनसमादिष्टान्राज्ञःसर्वान्समभ्ययुः ॥ १९ ॥ अभिमन्युस्त थाशूरोहैडिंबश्चमहारथः ॥ भीमसेनश्चसंक्रुद्धस्तेभ्यधावंतकौरवान् ॥ २० ॥ त्रिधाभूतैरवध्यंतपांडवैःकौरवायुधि ॥ तथैवकौरवैराजन्नवध्यंतपरेरणे ॥ २१ ॥ द्रोणस्तुरथिनःश्रेष्ठान्सोमकान्सृंजयैःसह ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःप्रेषयिष्यन्यमक्षयं ॥ २२ ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्सृंजयानांमहात्मनां ॥ वध्यतांसमरेराजन् भारद्वाजेनधन्विना ॥ २३ ॥ द्रोणेननिहतास्तत्रक्षत्रियाबहवोरणे ॥ विचेष्टंतोव्यदृश्यंतव्याधिक्लिष्टानराइव ॥ २४ ॥ कूजतांक्रंदतांचैवस्तनतांचैवभारत ॥ अ निशंशुश्रुवेशब्दःक्षुत्क्लिष्टानांनृणामिव ॥ २५ ॥ तथैवकौरवेयाणांभीमसेनोमहाबलः ॥ चकारकदनंघोरंक्रुद्धःकालइवापरः ॥ २६ ॥ वध्यतांतत्रसैन्यानामन्यो न्येनमहारणे ॥ प्रावर्ततनदीघोरारुधिरौघप्रवाहिनी ॥ २७ ॥ ससंग्रामोमहाराजघोररूपोभवन्महान् ॥ कुरूणांपांडवानांचयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ २८ ॥ ततोभी मोरणेक्रुद्धोरभसश्चविशेषतः ॥ गजानीकंसमासाद्यप्रेषयामासमृत्यवे ॥ २९ ॥ तत्रभारतभीमेननाराचाभिहतागजाः ॥ पेतुर्नेदुश्चसेदुश्चदिशश्चपरिबभ्रमुः ॥ ३० ॥ छिन्नहस्तामहानागाश्छिन्नगात्राश्चमारिष ॥ क्रौंचवद्व्यनदन्भीताःपृथिवीमधिशेरते ॥ ३१ ॥ नकुलःसहदेवश्चहयानीकमभिद्रुतौ ॥ तेहयाःकांचना पीडारुक्मभांडपरिच्छदाः ॥ ३२ ॥ वध्यमानाव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ पतद्भिस्तुरगैराजन्समास्तीर्यतमेदिनी ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निष्कैरुरोभूषणैः ॥ ३७ ॥ योक्त्रैरीषायोजनरज्जुभिः रश्मिभिरश्वबंधनरज्जुभिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिभी० नै० भा० ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

निर्जिह्वैश्चश्वसद्भिश्चकूजद्भिश्चगतासुभिः॥ हयैर्बभौनरश्रेष्ठनानारूपधरैर्धरा ॥ ३४॥ अर्जुनेनहतैःसंख्येतथाभारतराजभिः ॥ प्रबभौवसुधाघोरातत्रतत्र विशांपते॥ ३५॥ रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्चमहायुधैः॥ चामरैर्व्यजनैश्चैवच्छत्रैश्चसुमहाप्रभैः॥ ३६॥ हारैर्निष्कैःसकेयूरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ उष्णीषैरपविद्धैश्चपताकाभिश्चसर्वशः॥ ३७॥ अनुकर्षैःशुभैराजन्योक्त्रैश्चैवसरश्मिभिः॥ संकीर्णावसुधाभातिवसंतेकुसुमैरिव ॥ ३८॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपांडूनामपिभारत॥ क्रुद्धेशांतनवेभीष्मेद्रोणेचरथसत्तमे॥ ३९॥ अश्वत्थाम्निकृपेचैवतथैवकृतवर्मणि॥ तथेतरेषुक्रुद्धेषुतावकानामपिक्षयः॥ ४०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०अष्टमदिवसयुद्धेऊननवतितमोध्यायः॥ ८९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच वर्तमानेतथारौद्रेराजन्वीरवरक्षये॥ शकुनिःसौवलःश्रीमान्पांडवान्समुपाद्रवत्॥ १॥ तथैवसात्वतोराजन्हार्दिक्यःपरवीरहा॥ अभ्यद्रवतसंग्रामेपांडवानांवरूथिनीं॥ २॥ ततःकांबोजमुख्यानांनदीजानांचवाजिनां॥ आरट्टानांमहीजानांसिंधुजानांचसर्वशः॥ ३॥ वनायुजानांशुभ्राणांतथापर्वतवासिनां॥ वाजिनांबहुभिःसंख्येसमंतात्परिवारयन्॥ ४॥ येचापरेतित्तिरिजाजवनावातरंहसः॥ सुवर्णालंकृतैरेतैर्वर्मवद्भिःसुकल्पितैः॥ ५॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैःपांडवस्यसुतोवली॥ अभ्यवर्ततसैन्यंतद्हृष्टरूपःपरंतपः॥ ६॥ अर्जुनस्यसुतःश्रीमानिरावान्नामवीर्यवान्॥ स्नुषायांनागराजस्यजातःपार्थेनधीमता ॥ ७॥ ऐरावतेनसादत्ताअनपत्यामहात्मना॥ पत्यौहतेसुपर्णेनकृपणादीनचेतना॥ ८॥ भार्यार्थेतांचजग्राहपार्थःकामवशानुगां॥ एवमेषसमुत्पन्नःपरक्षेत्रेर्जुनात्मजः॥ ९॥ सनागलोकेसंवृद्धोमात्राचपरिरक्षितः॥ पितृव्येणपरित्यक्तःपार्थद्वेषाद्दुरात्मना॥ १०॥ रूपवान्वलसंपन्नोगुणवान्सत्यविक्रमः॥ इंद्रलोकंजगामाशुश्रुत्वातत्रार्जुनंगतं॥ ११॥ सोभिगम्यमहाबाहुःपितरंसत्यविक्रमः॥ अभ्यवादयदव्यग्रोविनयेनकृतांजलिः॥ १२॥ न्यवेदयतचात्मानमर्जुनस्यमहात्मनः॥ इरावानस्मिभद्रंतेपुत्रश्चाहंतवप्रभो॥ १३॥ मातुःसमागमोयश्चतत्सर्वंप्रत्यवेदयत्॥ तच्चसर्वंयथावृत्तमनुसस्मारपांडवः॥ १४॥

वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ वाजिनांविगवतांवाजिनामश्वानांबहुभिर्गणैःपरिवारयन्नितिगणशब्दाध्याहारेणद्वयोःसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ पांडवस्यार्जुनस्य सुतइरावान् ॥ ६॥ नागराजस्यऐरावतस्य ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पितृव्येणअश्वसेनेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ साह्यंसाहाय्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

परिष्वज्यसुतंचापिआत्मनःसदृशंगुणैः ॥ प्रीतिमानानयत्पार्थोदेवराजनिवेशने ॥ १५ ॥ सोर्जुनेनसमाज्ञप्तोदेवलोकेतदानृप ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःस्वकार्यंप्रतिभारत ॥ १६ ॥ युद्धकालेत्वयास्माकंसाह्यंदेयमितिप्रभो ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुयुद्धकालइहागतः ॥ १७ ॥ कामवर्णजवैरश्वैर्बहुभिःसंवृतानृप ॥ तेहयाःकांचनापीडानानावर्णामनोजवाः ॥ १८ ॥ उत्पेतुःसहसाराजन्हंसाइवमहोदधौ ॥ तेत्वदीयान्समासाद्यहयसंघान्मनोजवान् ॥ १९ ॥ क्रोडैःक्रोडानभिघ्नंतोघोणाभिश्चपरस्परं ॥ निपेतुःसहसाराजन्सुवेगाभिहताभुवि ॥ २० ॥ निपतद्भिस्तथातैश्चहयसंघैःपरस्परं ॥ शुश्रुवेदारुणःशब्दःसुपर्णपतनेयथा ॥ २१ ॥ तथैवतावकाराजन्समेत्यान्योन्यमाहवे ॥ परस्परवधंघोरंचक्रुस्तेहयसादिनः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंकुलेतुमुलेभृशं ॥ उभयोरपिसंशांताहयसंघाःसमंततः ॥ २३ ॥ प्रक्षीणसायकाःशूरानिहताश्वाःश्रमातुराः ॥ विलयंसमनुप्राप्तास्तक्षमाणाःपरस्परं ॥ २४ ॥ ततःक्षीणेहयानीकेकिंचिच्छेषेचभारत ॥ सौबलस्यानुजाःशूरानिर्गतारणमूर्द्धनि ॥ २५ ॥ वायुवेगसमस्पर्शान्जवेवायुसमांश्चते ॥ आरुह्यबलसंपन्नान्वयःस्थांस्तुरगोत्तमान् ॥ २६ ॥ गजोगवाक्षोवृषभश्चर्मवानार्जवःशुकः ॥ षडेतेबलसंपन्नानिर्ययुर्महतोबलात् ॥ २७ ॥ वार्यमाणाःशकुनिनातैश्चयोधैर्महाबलैः ॥ सन्नद्धायुद्धकुशलारौद्ररूपामहाबलाः ॥ २८ ॥ तदनीकंमहाबाहोभित्वापरमदुर्जयं ॥ बलेनमहतायुक्ताःस्वर्गायविजयैषिणः ॥ २९ ॥ विविशुस्तेतदाहृष्टागांधारायुद्धदुर्मदाः ॥ तान्प्रविष्टांस्तदादृष्ट्वाइरावानपिवीर्यवान् ॥ ३० ॥ अब्रवीत्समरेयोधान्विचित्रान्दारुणायुधान् ॥ यथैतेधार्तराष्ट्रस्ययोधाःसानुगवाहनाः ॥ ३१ ॥ हन्यंतेसमरेसर्वेतथानीतिर्विधीयतां ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातेसर्वेयोधाइरावतः ॥ ३२ ॥ जघ्नुस्तेपांबलानीकंदुर्जयंसमरेपरैः ॥ तदनीकमनीकेनसमरेवीक्ष्यपातितं ॥ ३३ ॥ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसुबलस्यात्मजारणे ॥ इरावंतमभिद्रुत्यसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ताडयंतःशितैःप्रासैश्चोदयंतःपरस्परं ॥ तेशूराःपर्यधावंतकुर्वंतोमहदाकुलं ॥ ३५ ॥ इरावानथनिर्भिन्नःप्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः ॥ स्रवतारुधिरेणाक्तस्तोत्रैर्विद्धइवद्विपः ॥ ३६ ॥ पुरतोपिचपृष्ठेचपार्श्वयोश्चभृशाहतः ॥ एकोबहुभिरत्यर्थंधैर्याद्राजन्नविव्यथे ॥ ३७ ॥ इरावानपिसंक्रुद्धःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ मोहयामाससमरेविध्वापरपुरंजयः ॥ ३८ ॥ प्रासानुत्कृष्यतरसास्वशरीरादरिंदमः ॥ तैरेवताडयामाससुबलस्यात्मजान्रणे ॥ ३९ ॥ विकृष्यचशितंखड्गंगृहीत्वाचशरावरं ॥ पदातिर्तूर्णमागच्छज्जिघांसुःसौबलान्युधि ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ असिहस्तोदक्षिणबाहुविभांतच्छेदः अपहस्तोवामबाहुविभांतच्छेदः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥५६।५७॥

ततःप्रत्यागतप्राणाःसर्वेतेसुबलात्मजाः॥ भूयःक्रोधसमाविष्टाइरावंतमभिद्रुताः॥ ४१ ॥ इरावानपिखड्गेनदर्शयन्पाणिलाघवं॥ अभ्यवर्ततान्सर्वान्सौब
लान्बलदर्पितः॥ ४२ ॥ लाघवेनाथचरतःसर्वेतेसुबलात्मजाः॥ अंतरंनाभ्यगच्छंतचरंतःशीघ्रगैर्हयैः॥ ४३॥ भूमिष्ठमथतंसंख्येसंप्रदृश्यततःपुनः ॥ परिवा
र्यभृशंसर्वेग्रहीतुमुपचक्रमुः॥ ४४ ॥ अथाभ्याशगतानांसखड्गेनामित्रकर्शनः॥ असिहस्तापहस्ताभ्यांतेषांगात्राण्यकृंतत॥ ४५॥ आयुधानिचसर्वेषांबाहू
नपिविभूषितान्॥ अपतंतनिकृत्तांगामृताभूमौगतासवः॥ ४६ ॥ वृषभस्तुमहाराजबहुधाविपरिक्षतः॥ अमुच्यतमहारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्तनात् ॥ ४७॥ ता
न्सर्वान्पतितान्दृष्ट्वाभीतोदुर्योधनस्ततः॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोराक्षसंघोरदर्शनं ॥ ४८॥ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंमायाविनमरिंदमं ॥ वैरिणंभीमसेनस्यपूर्वं
बकवधेनवै॥ ४९ ॥ पश्यवीरयथाह्येषफाल्गुनस्यसुतोबली॥ मायावीविप्रियंकर्तुमकार्षीन्मेबलक्षयं॥५०॥त्वंचकामगमस्तातमायास्त्रेचविशारदः॥ कृतवै
रश्चपार्थेनतस्मादेनंरणेजहि॥ ५१ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुराक्षसोघोरदर्शनः॥ प्रययौसिंहनादेनयत्रार्जुनसुतोयुवा॥५२ ॥ आरूढैर्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयो
धिभिः॥ वीरैःप्रहारिभिर्युक्तैःस्वैरनीकैःसमावृतः॥ ५३ ॥ हतशेषैर्महाराजद्विसाहस्रैर्हयोत्तमैः॥ निहंतुकामःसमरेइरावंतंमहाबलं ॥ ५४॥ इरावानपिसंक्रुद्ध
स्त्वरमाणःपराक्रमी॥ हंतुकामममित्रघ्नोराक्षसंप्रत्यवारयत्॥ ५५॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसःसुमहाबलः॥ त्वरमाणस्ततोमायांप्रयोक्तुमुपचक्रमे ॥ ५६॥
तेनमायामयाःसृष्टाहयास्तावंतएवहि॥ स्वारूढाराक्षसैर्घोरैःशूलपट्टिशधारिभिः॥ ५७॥ तेसंरब्धाःसमागम्यद्विसाहस्राःप्रहारिणः॥ अचिराद्गमयामासुःप्रेत
लोकंपरस्परं॥ ५८॥ तस्मिंस्तुनिहतसैन्येतावुभौयुद्धदुर्मदौ॥ संग्रामेसमतिष्ठेतांयथावैवृत्रवासवौ॥ ५९॥ आद्रवंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसंयुद्धदुर्मदं ॥ इरावान
थसंरब्धःप्रत्यधावन्महाबलः॥ ६० ॥ समभ्याशगतस्याजौतस्यखड्गेनदुर्मतेः॥ चिच्छेदकार्मुकंदीप्तंशरावापंचसत्वरं ॥ ६१॥ सनिकृत्तंधनुर्दृष्ट्वाखंजवेनस
माविशत्॥ इरावंतमभिक्रुद्धंमोहयन्निवमायया॥ ६२॥ ततोंतरिक्षमुत्पत्यइरावानपिराक्षसं ॥ विमोहयित्वामायाभिस्तस्यगात्राणिसायकैः॥ ६३॥ चि
च्छेदसर्वमर्मज्ञःकामरूपोदुरासदः॥ तथासराक्षसश्रेष्ठःशरैःकृत्तःपुनःपुनः॥ ६४॥ संबभूवमहाराजसमवापचयौवनं ॥ मायाहिसहजातेषांवयोरूपंचकाम
जं॥ ६५॥एवंतद्राक्षसस्यांगंछिन्नंछिन्नंबभूवह॥ इरावानपिसंक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलं॥ ६६॥

॥५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥६४॥६५॥ ६६॥

 ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ आविष्टाःग्रहाद्याविष्टाः ॥ ९२ ॥

परश्वधेनतीक्ष्णेनचिच्छेदचपुनःपुनः ॥ सतेनबलिनावीरश्छिद्यमानइरावता ॥ ६७ ॥ राक्षसोप्यनदद्घोरंसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ परश्वधक्षतंरक्षःसुस्रावबहुशो
 णितं ॥ ६८ ॥ ततश्चुक्रोधबलवांश्चक्रेवेगंचसंयुगे ॥ आर्ष्यशृंगिस्तथादृष्ट्वासमरेशत्रुमूर्जितं ॥ ६९ ॥ कृत्वाघोरंमहद्रूपंग्रहीतुमुपचक्रमे ॥ अर्जुनस्यसुतंवीरमि
रावंतंयशस्विनं ॥ ७० ॥ संग्राम शिरसोमध्येसर्वेषांतत्रपश्यतां ॥ तांदृष्ट्वातादृशींमायांराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ ७१ ॥ इरावानपिसंक्रुद्धोमायांस्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ त
स्यक्रोधाभिभूतस्यसमरेष्वनिवर्तिनः ॥ ७२ ॥ योन्वयोमातृकस्तस्यसएनमभिपेदिवान् ॥ सनागैर्बहुभीराजन्निरावान्संवृतोरणे ॥ ७३ ॥ दधाररुसुमहद्रूपम
नंतइवभोगवान् ॥ ततोबहुविधैर्नागैश्छादयामासराक्षसं ॥ ७४ ॥ छाद्यमानस्तुनागैःसध्यात्वाराक्षसपुंगवः ॥ सौपर्णरूपमास्थायभक्षयामासपन्नगान् ॥
॥ ७५ ॥ माययाभक्षितेतस्मिन्नन्वयेतस्यमातृके ॥ विमोहितमिरावंतंन्यहनद्राक्षसोसिना ॥ ७६ ॥ सकुंडलंसमुकुटंपद्मेंदुसदृशप्रभं ॥ इरावतशिरोरक्षःपा
तयामासभूतले ॥ ७७ ॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेराक्षसेनार्जुनात्मजे ॥ विशोकाःसमपद्यंतधार्तराष्ट्राःसराजकाः ॥ ७८ ॥ तस्मिन्महतिसंग्रामेतादृशेभैरवेपुनः ॥
महान्व्यतिकरोघोरःसेनयोःसमपद्यत ॥ ७९ ॥ गजाहयाःपदाताश्चविमिश्रादंतिभिर्हताः ॥ रथाश्वादंतिनश्चैवपत्तिभिस्तत्रसूदिताः ॥ ८० ॥ तथापत्तिरथौ
घाश्चहयाश्चबहवोरणे ॥ रथिभिर्निहताराजंस्तवतेषांचसंकुले ॥ ८१ ॥ अजानन्नर्जुनश्चापिनिहतंपुत्रमौरसं ॥ जघानसमरेशूरान्राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ॥
॥ ८२ ॥ तथैवतावकाराजन्स्टंजयाश्चसहस्रशः ॥ जुह्वतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरं ॥ ८३ ॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयु
ध्यंतसमवेताःपरस्परं ॥ ८४ ॥ तथामर्मातिगैर्भीष्मोनिजघानमहारथान् ॥ कंपयन्समरेसेनांपांडवानांपरंतपः ॥ ८५ ॥ तेनयौधिष्ठिरेसैन्येबहवोमानवाहताः ॥
दंतिनःसादिनश्चैवरथिनोथहयास्तथा ॥ ८६ ॥ तत्रभारतभीष्मस्यरणेदृष्ट्वापराक्रमं ॥ अत्यद्भुतमपश्यामशक्रस्येवपराक्रमं ॥ ८७ ॥ तथैवभीमसेनस्यपार्ष
तस्यचभारत ॥ रौद्रमासीद्रणेयुद्धंसात्यकस्यचधन्विनः ॥ ८८ ॥ दृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रांतंपांडवान्भयमाविशत् ॥ एकएवरणेशक्तोनिहंतुंसर्वसैनिकान् ॥ ८९ ॥
किंपुनःपृथिवीशूरैर्योधव्रातैःसमावृतः ॥ इत्यब्रुवन्महाराजरणेद्रोणेनपीडिताः ॥ ९० ॥ वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेभरतर्षभ ॥ उभयोःसेनयोःशूरानामृष्यंत
परस्परं ॥ ९१ ॥ आविष्टाइवयुध्यंतेरक्षोभूतामहाबलाः ॥ तावकाःपांडवेयाश्चसंरब्धास्तातधन्विनः ॥ ९२ ॥

नस्मपश्यामहेकंचित्त्राणान्यःपरिरक्षति ॥ संग्रामेदैत्यसंकाशेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०इरावद्वधेनवतित मोऽध्यायः॥ ९०॥ ॥५॥ ॥५॥ धृतराष्ट्रउवाच इरावंतंतुनिहतंदृष्ट्वापार्थामहारथाः॥ संग्रामेकिमकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय॥ १॥ संजयउवाच इरावंतंतुनिहतंसंग्रामेवीक्ष्यराक्षसः॥ व्यनदत्सुमहानादंभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ २ ॥ नदतस्तस्यशब्देनपृथिवीसागरांबरा॥ सपर्वतवनारा जंश्वचालसुभृशंतदा॥ ३॥ अंतरिक्षंदिशश्चैवसर्वाश्चप्रदिशस्तथा॥ तंश्रुत्वासुमहानादंतवसैन्यस्यभारत॥ ४ ॥ ऊरुस्तंभःसमभवद्वेपथुःस्वेदएवच॥ सर्वएवमहाराजतावकादीनचेतसः॥ ५॥ सर्वतःसमचेष्टंतसिंहभीतागजाइव॥ नर्दित्वासुमहानादंनिर्घातमिवराक्षसः॥ ६ ॥ ज्वलितंशूलमुद्यम्यरूपंकृत्वाविभीषणं॥ नानारूपप्रहरणैर्वृतोराक्षसपुंगवैः॥ ७॥आजघानसुसंक्रुद्धःकालांतकयमोपमः॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनं॥८॥स्वबलंचभयात्तस्यप्रायशो विमुखीकृतं॥ ततोदुर्योधनोराजाघटोत्कचमुपाद्रवत्॥ ९॥ प्रगृह्यविपुलंचापंसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ पृष्ठतोनुययौचैनंस्रवद्भिःपर्वतोपमैः॥ १०॥ कुंजरैर्दशसाहस्रैर्वंगानामधिपःस्वयं॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यगजानीकेनसंवृतं॥ ११ ॥ पुत्रंतवमहाराजचुकोपसनिशाचरः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ १२॥ राक्षसानांचराजेंद्रदुर्योधनबलस्यच॥ गजानीकंचसंप्रेक्ष्यमेघवृंदमिवोदितं॥ १३॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाराक्षसाःशस्त्रपाणयः ॥ नदंतोविविधान्नादान्मेघाइव सविद्युतः॥ १४॥ शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नंतोगजयोधिनः॥ भिंदिपालैस्तथाशूलैर्मुद्गरैःसपरश्वधैः॥ १५॥ पर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चनिजघ्नुस्तेमहागजान्॥ भिन्नकुंभान्विरुधिरान्भिन्नगात्रांश्चवारणान्॥ १६॥ अपश्याममहाराजवध्यमानान्निशाचरैः॥ तेषुप्रक्षीयमाणेषुभग्नेषुगजयोधिषु॥ १७॥ दुर्योधनोमहाराज राक्षसान्समुपाद्रवत्॥ अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥ १८ ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्राक्षसेषुपरंतप॥ जघानचमहेष्वासःप्रधानांस्तत्रराक्षसान्॥ १९॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ वेगवंतंमहारौद्रंविद्युज्जिह्वंप्रमाथिनं॥ २०॥ शरैश्चतुर्भिश्चतुरोनिजघानमहाबलः॥ ततःपुनरमेयात्माशर वर्षंदुरासदं॥ २१॥ मुमोचभरतश्रेष्ठोनिशाचरबलंप्रति॥ तत्तुदृष्ट्वामहत्कर्मपुत्रस्यतवमारिष॥ २२॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालभैमसेनिर्महाबलः॥ सविस्फार्य महच्चापमिंद्राशनिसमप्रभं॥ २३॥ अभिदुद्राववेगेनदुर्योधनमरिंदमं॥ तमापतंतमुद्वीक्ष्यकालसृष्टमिवांतकं ॥ २४॥

नविव्ययेमहाराजपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अथैनमब्रवीत्क्रुद्धःक्रूरःसंरक्तलोचनः॥ २५॥ अद्यानृण्यंगमिष्यामिपितॄणांमातुरेवच ॥ येत्वयासुनृशंसेनदीर्घका
लंप्रवासिताः॥ २६॥ यच्चतेपांडवाराजंश्छलद्यूतेपराजिताः॥ यच्चैवद्रौपदीकृष्णाएकवस्त्रारजस्वला॥ २७॥ सभामानीयदुर्बुद्धेबहुधाक्लेशितात्वया॥ तवच
प्रियकामेनआश्रमस्थादुरात्मना॥ २८॥ सैंधवेनपरामृष्टापरिभूयपितॄन्मम॥ एतेषामपमानानामन्येषांचकुलाधम॥ २९॥ अंतमद्यगमिष्यामियदिनोत्सृ
जसेरणं॥ एवमुक्त्वातुहैडिंबोमहद्विस्फार्यकार्मुकं ॥ ३० ॥ संदश्यदशनैरोष्ठंसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ शरवर्षेणमहतादुर्योधनमवाकिरत्॥ पर्वतंवारिधाराभिः
प्रावृषीवबलाहकः॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयुद्धेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
संजयउवाच ततस्तद्बाणवर्षंतुदुःसहंदानवैरपि॥ दधारयुधिराजेंद्रोयथावर्षंमहाद्विपः॥ १ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टोनिःश्वसन्निवपन्नगः॥ संशयंपरमंप्राप्तः
पुत्रस्तेभरतर्षभ॥ २॥ मुमोचनिशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान्पंचविंशतिं॥ तेऽपतन्सहसाराजंस्तस्मिन्राक्षसपुंगवे॥ ३॥ आशीविषाइवक्रुद्धाःपर्वतेगंधमादने॥
सतैर्विद्धःस्रवन्रक्तंप्रभिन्नइवकुंजरः ॥ ४॥ दध्रेमतिंविनाशायराज्ञःसपिशिताशनः॥ जग्राहचमहाशक्तिंगिरीणामपिदारिणीं॥ ५॥ संप्रदीप्तांमहोल्काभा
मशनिंज्वलितामिव॥ समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयंतव॥ ६॥ तामुद्यतामभिप्रेक्ष्यवंगानामधिपस्त्वरन्॥ कुंजरंगिरिसंकाशंराक्षसंप्रत्यचोदयत्॥ ७॥
सनागप्रवरेणाजौबलिनाशीघ्रगामिना॥ ततोदुर्योधनरथस्तंमार्गंप्रत्यवर्तत॥ ८ ॥ रथंचवारयामासकुंजरेणसुतस्यते॥ मार्गमावारितंदृष्ट्वाराज्ञावंगेनधी
मता॥ ९॥ घटोत्कचोमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनः॥ उद्यतांतांमहाशक्तिंतस्मिंश्चिक्षेपवारणे॥ १० ॥ सतयाभिहतोराजंस्तेनबाहुप्रमुक्तया॥ संजातरुधिरो
त्पीडःपपातचममारच॥ ११॥ पतत्यथगजेचापिवंगानामीश्वरोबली॥ जवेनसमभिद्रुत्यजगामधरणीतलं॥ १२॥ दुर्योधनोपिसंप्रेक्ष्यपतितंवरवारणं॥
प्रभग्नंचबलंदृष्ट्वाजगामपरमांव्यथां॥ १३॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यआत्मनश्चाभिमानितां॥ प्राप्तेपक्रमणेराजातस्थौगिरिरिवाचलः॥ १४॥ संधायचशितंबा
णंकालाग्निसमतेजसं॥ मुमोचपरमक्रुद्धस्तस्मिन्घोरेनिशाचरे॥ १५॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबाणमिंद्राशनिप्रभं॥ लाघवान्मोचयामासमहात्मावैघटोत्कचः॥
॥ १६॥ भूयश्चविननादोग्रंक्रोधसंरक्तलोचनः॥ त्रासयामाससैन्यानियुगांतेजलदोयथा॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तंश्रुत्वानिनदंघोरंतस्यभीमस्यरक्षसः॥ आचार्यमुपसंगम्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ १८॥ यथैषनिनदोघोरःश्रूयतेराक्षसेरितः ॥ हैडिंबोयुध्यतेनूनंराज्ञादु
र्योधनेनह॥ १९॥ नैषशक्योहिसंग्रामेजेतुंभूतेनकेनचित्॥ तत्रगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत॥ २० ॥ अभिद्रुतोमहाभागोराक्षसेनमहात्मना॥ एतद्धिवः
परंकृत्यंसर्वेषांनःपरंतपाः॥ २१ ॥ पितामहवचःश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रकौरवः॥ २२॥ द्रोणश्चसोमदत्तश्चबाह्लीकोथजय
द्रथः॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्यआवंत्यःसबृहद्बलः॥ २३॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः॥ रथाश्चानेकसाहस्रायेतेषामनुयायिनः ॥ २४॥ अभि
द्रुतंपरीप्संतःपुत्रंदुर्योधनंतव॥तदनीकमनाधृष्यंपालितंतुमहारथैः॥२५॥आततायिनमायांतंप्रेक्ष्यराक्षससत्तमः॥नाकंपतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः॥२६॥
प्रगृह्यविपुलंचापंज्ञातिभिःपरिवारितः॥ शूलमुद्गरहस्तैश्चनानाप्रहरणैरपि ॥ २७॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यदुर्योधनबल
स्यच॥ २८॥ धनुषांकूजतांशब्दःसर्वतस्तुमुलोरणे॥ अश्रूयतमहाराजवंशानांदह्यतामिव॥ २९॥ अस्त्राणांपात्यमानानांकवचेषुशरीरिणां॥ शब्दःसमभ
वद्राजन्गिरीणामिवभिद्यतां॥ ३०॥ वीरबाहुविसृष्टानांतोमराणांविशांपते॥ रूपमासीद्वियत्स्थानांसर्पाणामिवसर्पतां ॥ ३१॥ ततःपरमसंक्रुद्धोविस्फार्य
सुमहद्धनुः॥ राक्षसेंद्रोमहाबाहुर्विनदन्भैरवंरवं॥ ३२॥ आचार्यस्यार्द्धचंद्रेणक्रुद्धश्चिच्छेदकार्मुकं॥ सोमदत्तस्यभल्लेनध्वजंचोन्मथ्यचानदत्॥ ३३॥ बाह्ली
कंचत्रिभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे॥ कृपमेकेनविव्याधचित्रसेनंत्रिभिःशरैः॥ ३४॥ पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच॥ जत्रुदेशेसमासाद्यविकर्णंस
मताडयत् ॥ ३५ ॥ न्यषीदत्स्वरथोपस्थेशोणितेनपरिप्लुतः ॥ ततःपुनरमेयात्मानाराचान्दशपंचच ॥ ३६ ॥ भूरिश्रवसिसंक्रुद्धःप्राहिणोद्भरतर्षभ ॥
तेवर्मभित्वातस्याशुविविशुर्धरणीतलं॥ ३७॥ विविंशतेश्चद्रौणेश्चयंतारौसमताडयत् ॥ तौपेततूरथोपस्थेरश्मीनुत्सृज्यवाजिनां ॥ ३८॥ सिंधुराज्ञोर्द्धचंद्रे
णवाराहंस्वर्णभूषितं॥ उन्ममाथमहाराजद्वितीयेनाच्छिनद्धनुः ॥ ३९॥ चतुर्भिरथनाराचैरावंत्यस्यमहात्मनः ॥ जघानचतुरोवाहान्क्रोधसंरक्तलोचनः॥
॥ ४० ॥ पूर्णायतविसृष्टेनपीतेननिशितेनच ॥ निर्बिभेदमहाराजराजपुत्रंबृहद्बलं ॥ ४१ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ भृशंक्रोधेनचा
विष्टोरथस्थोराक्षसाधिपः॥ ४२॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥४१ ॥ ४२ ॥

॥४३॥ इतिभीष्म०नै०भा० द्विनवतितमोऽध्यायः॥९२॥ ॥९॥ विमुखीकृत्येति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

त्विक्षेपनिशितांस्तीक्ष्णाञ्छरानाशीविषोपमान् ॥ विभिदुस्तेमहाराजशल्यंयुद्धविशारदं॥४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयुद्धे
द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ संजयउवाच विमुखीकृत्यसर्वांस्तुतावकान्युधिराक्षसः॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठदुर्योधन
मुपाद्रवत् ॥१॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराजानंप्रतिवेगितं॥ अभ्यधावन्जिघांसंतस्तावकायुद्धदुर्मदाः॥२॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः॥ तमेकम
भ्यधावंतनदंतःसिंहसंघवत् ॥ ३ ॥ अथैनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवाकिरन् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःशरदीवबलाहकाः॥ ४ ॥ सगाढविद्धोव्यथितस्तोत्रार्दितइवद्वि
पः॥ उत्पपाततदाकाशंसमंताद्वैनतेयवत् ॥ ५॥ व्यनदत्सुमहानादंजीमूतइवशारदः ॥ दिशःखंविदिशश्चैवनादयन्भैरवस्वनः॥ ६॥ राक्षसस्यतुतंशब्दंश्रुत्वा
राजायुधिष्ठिरः॥ उवाचभरतश्रेष्ठभीमसेनमरिंदमं॥ ७॥ युध्यतेराक्षसोनूनंधार्तराष्ट्रैर्महारथैः॥ यथास्यश्रूयतेशब्दोनदतोभैरवंस्वनं ॥ ८ ॥ अतिभारंचप
श्यामितस्मिन्राक्षसपुंगवे॥ पितामहश्चसंक्रुद्धःपंचालान्हंतुमुद्यतः॥ ९॥ तेषांचरक्षणार्थाययुध्यतेफाल्गुनःपरैः॥ एतज्ज्ञात्वामहाबाहोकार्यद्वयमुपस्थितं॥
॥ १० ॥ गच्छरक्षस्वहैडिंबंसंशयंपरमंगतं॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणोवृकोदरः॥ ११ ॥ प्रययौसिंहनादेनत्रासयन्सर्वपार्थिवान् ॥ वेगेनमहताराजन्पर्व
कालेयथोदधिः॥ १२ ॥ तमन्वगात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ १३ ॥ अभिमन्युमुखाश्चैवद्रौपदेयामहार
थाः॥ क्षत्रदेवश्चविक्रांतःक्षत्रधर्मातथैवच॥ १४ ॥ अनूपाधिपतिश्चैवनीलःस्वबलमास्थितः॥ महतारथवंशेनहैडिंबंपर्यवारयन् ॥ १५ ॥ कुंजरैश्चसदामत्तैः
षट्सहस्रैःप्रहारिभिः॥ अभ्यरक्षंतसहिताराक्षसेंद्रंघटोत्कचं॥ १६ ॥ सिंहनादेनमहतानेमिघोषेणचैवह॥ खुरशब्दनिपातैश्चकंपयंतोवसुंधरां॥ १७॥ तेषामा
पततांश्रुत्वाशब्दंतंतावकंबलं॥ भीमसेनभयोद्विग्नंविवर्णवदनंतथा॥ १८ ॥ परिवृत्तंमहाराजपरित्यज्यघटोत्कचं॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतत्रतेषांमहात्मनां॥ १९॥
तावकानांपरेषांचसंग्रामेष्वनिवर्तिनां॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोमहारथाः॥ २० ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ व्यतिषक्तंमहारौद्रंयुद्धं
भीरुभयावहं ॥ २१ ॥ हयागजैःसमाजग्मुःपादातारथिभिःसह॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रार्थयानाःसमभ्ययुः॥ २२॥ सहसाचाभवत्तीव्रंसन्निपातान्महद्रजः॥
गजाश्वरथपत्तीनांपदनेमिसमुद्धतं॥ २३॥ धूम्रारुणंरजस्तीव्रंरणभूमिंसमावृणोत्॥ नैवस्वेनपरेराजन्समजानन्परस्परं॥ २४॥

पितापुत्रंनजानीतेपुत्रोवापितरंतथा ॥ निर्मर्यादेतथाभूतेवैशसेलोमहर्षणे ॥ २५ ॥ शस्त्राणांभरतश्रेष्ठमनुष्याणांचगर्जतां ॥ सुमहानभवच्छब्दःप्रेताना
मिवभारत ॥ २६ ॥ गजवाजिमनुष्याणांशोणितांत्रतरंगिणी ॥ प्रावर्ततनदीतत्रकेशशैवलशाद्वला ॥ २७ ॥ नराणांचैवकायेभ्यःशिरसांपततांरणे ॥ शुश्रुवे
सुमहाञ्छब्दःपततामश्मनामिव ॥ २८ ॥ विशिरस्कैर्मनुष्यैश्चछिन्नगात्रैश्चवारणैः ॥ अश्वैःसंभिन्नदेहैश्चसंकीर्णाभूद्वसुंधरा ॥ २९ ॥ नानाविधानिशस्त्रा
णिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ हयाहयान्समासाद्यप्रेषिताहयसादिभिः ॥ समाहत्यरणेन्योन्यंनिपेतुर्गतजीवि
ताः ॥ ३१ ॥ नरानरान्समासाद्यक्रोधरक्तेक्षणाभृशं ॥ उरांस्युरोभिरन्योन्यंसमाश्लिष्यनिजघ्निरे ॥ ३२ ॥ प्रेषिताश्चमहामात्रैर्वारणाःपरवारणैः ॥ अभ्यघ्नंतवि
षाणाग्रैर्वारणानेवसंयुगे ॥ ३३ ॥ तेजातरुधिरोत्पीडाःपताकाभिरलंकृताः ॥ संसक्ताःप्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ॥ ३४ ॥ केचिद्भिन्नाविषाणाग्रैर्भिन्नकुंभा
श्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतगर्जमानाघनाइव ॥ ३५ ॥ केचिद्धस्तैर्द्विधाच्छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथापरे ॥ निपेतुस्तुमुलेतस्मिंश्छिन्नपक्षाइवाद्रयः ॥ ३६ ॥
पार्श्वैस्तुदारितैरन्येवारणैर्वरवारणाः ॥ मुमुचुःशोणितंभूरिधातूनिवमहीधराः ॥ ३७ ॥ नाराचनिहतास्त्वन्येतथाविद्धाश्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतविशृंगा
इवपर्वताः ॥ ३८ ॥ केचित्क्रोधसमाविष्टामदांधानिरवग्रहाः ॥ रथान्हयान्पदातींश्चममृदुःशतशोरणे ॥ ३९ ॥ तथाहयाहयारोहैस्ताडिताःप्रासतोमरैः ॥ तेनते
नाभ्यवर्ततकुर्वंतोव्याकुलादिशः ॥ ४० ॥ रथिनोरथिभिःसार्धंकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ परांशक्तिंसमास्थायचक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ४१ ॥ स्वयंवरइवामर्देप्र
जह्रुरितरेतरं ॥ प्रार्थयानायशोराजन्स्वर्गंवायुद्धशालिनः ॥ ४२ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रंमहत्सैन्यंप्रायशोविमुखीकृतं ॥ ४३ ॥ इति
श्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०संकुलयुद्धेत्रिनवतितमोध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वारा
जादुर्योधनःस्वयं ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमं ॥ १ ॥ प्रगृह्यसुमहच्चापमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् ॥ २ ॥ अर्धचंद्रं
चसंधायसुतीक्ष्णंलोमवाहिनं ॥ भीमसेनस्यचिच्छेदचापंक्रोधसमन्वितः ॥ ३ ॥ तदंतरंचसंप्रेक्ष्यत्वरमाणोमहारथः ॥ प्रसंदधेशितंबाणंगिरीणामपिदारणं ॥
॥ ४ ॥ तेनोरसिमहाराजभीमसेनमताडयत् ॥ सगाढविद्धोव्यथितःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ५ ॥ स्वसैन्यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

समालंबतेजस्वीध्वजंहेमपरिष्कृतं ॥ तथाविमनसंदृष्ट्वाभीमसेनंघटोत्कचः ॥ ६ ॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालदिधक्षन्निवपावकः ॥ अभिमन्युमुखाश्चापिपांड
 वानांमहारथाः ॥ ७ ॥ समभ्यधावन्क्रोशंतोराजानंजातसंभ्रमाः ॥ संप्रेक्ष्यैतान्संपततःसंक्रुद्धाञ्जातसंभ्रमान् ॥ ८ ॥ भारद्वाजोब्रवीद्वाक्यंतावकानांमहारथा
न् ॥ क्षिप्रंगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत ॥ ९ ॥ संशयंपरमंप्राप्तंमग्नंतंव्यसनार्णवे ॥ एतेक्रुद्धामहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः ॥ १० ॥ भीमसेनंपुरस्कृत्यदुर्यो ६
धनमुपाद्रवन् ॥ नानाविधानिशस्त्राणिविसृजंतोजयेधृताः ॥ ११ ॥ नदंतोभैरवान्नादांस्त्रासयंतश्चभूमिपान् ॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वासोमदत्तपुरोगमाः ॥ १२ ॥
तावकाःसमवर्ततपांडवानामनीकिनीं ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्योद्रोणपुत्रोविविंशतिः ॥ १३ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चसैंधवोथबृहद्बलः ॥ आवंत्यौचमहेष्वासौकौ
रवंपर्यवारयन् ॥ १४ ॥ तेविंशतिपदंगत्वासंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चपरस्परजिघांसवः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्महद्विस्फार्यकार्मुकं ॥ भारद्वाजस्त
तोभीमंपड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ १६ ॥ भूयश्चैनंमहाबाहुःशरैःशीघ्रमवाकिरत् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ॥ १७ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीमसेनः
शिलीमुखैः ॥ त्वरमाणोमहेष्वासःसव्येपार्श्वेमहाबलः ॥ १८ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोवयोवृद्धश्चभारत ॥ प्रनष्टसंज्ञःसहसारथोपस्थउपाविशत् ॥ १९ ॥ गुरुं
प्रव्यथितंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्वयं ॥ द्रौणायनिश्चसंक्रुद्धौभीमसेनमभिद्रुतौ ॥ २० ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यकालांतकयमोपमौ ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्गदामादा
यसत्वरं ॥ २१ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ समुद्यम्यगदांगुर्वीयमदंडोपमांरणे ॥ २२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणं ॥ कौरवोद्रोणपु
त्रश्चसहितावभ्यधावतां ॥ २३ ॥ तावापतंतौसहितौत्वरितौबलिनांवरौ ॥ अभ्यधावतवेगेनत्वरमाणोवृकोदरः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनं ॥
समभ्यधावंस्त्वरिताःकौरवाणांमहारथाः ॥ २५ ॥ भारद्वाजमुखाःसर्वेभीमसेनजिघांसया ॥ नानाविधानिशस्त्राणिभीमस्योरस्यपातयन् ॥ २६ ॥ सहिताःपां
डवंसर्वेपीडयंतःसमंततः ॥ तंदृष्ट्वासंशयंप्राप्तंपीड्यमानंमहारथं ॥ २७ ॥ अभिमन्युप्रभृतयःपांडवानांमहारथाः ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्य
जान् ॥ २८ ॥ अनूपाधिपतिःशूरोभीमस्यदयितःसखा ॥ नीलोनीलांबुदप्रख्यःसंक्रुद्धोद्रौणिमभ्ययात् ॥ २९ ॥ स्पर्धतेहिमहेष्वासोनित्यंद्रोणसुतेनसः ॥ सवि
स्फार्यमहच्चापंद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ॥ ३० ॥ यथाशक्रोमहाराजपुराविव्याधदानवं ॥ विप्रचित्तिंदुराधर्षंदेवतानांभयंकरं ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्रोणादींश्चापश्यंतेतिसंबंधः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० चतुर्नवतित

येनलोकत्रयंक्रोधात्रासितंस्वेनतेजसा ॥ तथानीलेननिर्भिन्नःसुमुक्तेनपतत्रिणा ॥ ३२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोद्रौणिःक्रोधसमन्वितः ॥ सविस्फार्यधनुश्चित्र
मिंद्राशनिसमस्वनं ॥ ३३ ॥ दध्रेनीलविनाशायमतिंमतिमतांवरः ॥ ततःसंधायविमलान्भल्लान्कर्मारमार्जितान् ॥ ३४ ॥ जघानचतुरोवाहान्पातयामासच
ध्वजं ॥ सप्तमेनचभल्लेननीलंविव्याधवक्षसि ॥ ३५ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ मोहितंवीक्ष्यराजानंनीलमभ्रचयोपमं ॥ ३६ ॥ घटोत्कचो
भिसंक्रुद्धोज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रौणिमाहवशोभिनं ॥ ३७ ॥ तथेतरेचाभ्यधावन्राक्षसायुद्धदुर्मदाः ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसंघोरदर्श
नं ॥ ३८ ॥ अभ्यधावततेजस्वीभारद्वाजात्मजस्त्वरन् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोराक्षसान्भीमदर्शनान् ॥ ३९ ॥ येभवन्नग्रतःक्रुद्धाराक्षसस्यपुरःसराः ॥ विमुखां
श्चैवतान्दृष्ट्वाद्रौणिचापच्युतैःशरैः ॥ ४० ॥ अक्रुध्यतमहाकायोभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ प्रादुश्चक्रेततोमायांघोररूपांसुदारुणां ॥ ४१ ॥ मोहयन्समरेद्रौणिंमाया
वीराक्षसाधिपः ॥ ततस्तेतावकाःसर्वेमाययाविमुखीकृताः ॥ ४२ ॥ अन्योन्यंसमपश्यंतनिकृत्तामेदिनीतले ॥ विचेष्टमानाःकृपणाःशोणितेनपरिप्लुताः ॥
॥ ४३ ॥ द्रोणंदुर्योधनंशल्यमश्वत्थामानमेवच ॥ प्रायशश्चमहेष्वासायेप्रधानाःस्मकौरवाः ॥ ४४ ॥ विध्वस्तारथिनःसर्वेराजानश्चनिपातिताः ॥ हयाश्चैवहया
रोहाःसन्निकृत्ताःसहस्रशः ॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वातावकंसैन्यंविद्रुतंशिबिरंप्रति ॥ ममप्राक्रोशतोराजंस्तथादेवव्रतस्यच ॥ ४६ ॥ युध्यध्वंमापलायध्वंमायैषाराक्षसी
रणे ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेतिनातिष्ठंतविमोहिताः ॥ ४७ ॥ नैवतेश्रद्दधुर्भीतावदतोरावयोर्वचः ॥ तांश्चप्रद्रवतोदृष्ट्वाजयंप्रामाश्चपांडवाः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेनस
हिताःसिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःसमंतान्नेदिरेभृशं ॥ ४९ ॥ एवंतवबलंसर्वंहैडिंबेनदुरात्मना ॥ सूर्यास्तमनवेलायांप्रभग्नंविद्रुतंदिशः ॥ ५० ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अष्टमयुद्धदिवसेघटोत्कचयुद्धेचतुरधिकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिन्महतिसंक्रं
देराजादुर्योधनस्तदा ॥ गांगेयमुपसंगम्यविनयेनाभिवाद्यच ॥ १ ॥ तस्यसर्वंयथावृत्तमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ घटोत्कचस्यविजयमात्मनश्चपराजयं ॥ २ ॥ कथ
यामासदुर्धर्षोविनिःश्वस्यपुनःपुनः ॥ अब्रवीच्चतदाराजन्भीष्मंकुरुपितामहं ॥ ३ ॥ भवंतंसमुपाश्रित्यवासुदेवंयथापरैः ॥ पांडवैर्विग्रहोघोरःसमारब्धोमया
प्रभो ॥ ४ ॥ एकादशसमाख्याताअक्षौहिण्यश्चयामम ॥ निदेशेतववतिष्ठंतिमयासार्धंपरंतप ॥ ५ ॥ मोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥६॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ अनुशयः पश्चात्तापः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ ३२॥

सोहंभरतशार्दूलभीमसेनपुरोगमैः॥ घटोत्कचंसमाश्रित्यपांडवैर्युधिनिर्जितः॥ ६॥ तन्मेदहतिगात्राणिशुष्कवृक्षमिवानलः॥ तदिच्छामिमहाभागत्वत्प्रसा
दात्परंतप॥ ७॥ राक्षसापसदंहंतुंस्वयमेवपितामह॥ त्वांसमाश्रित्यदुर्धर्षंतन्मेकर्तुंत्वमर्हसि॥ ८॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञोभरतसत्तम॥ दुर्योधनमिदंवाक्यं
भीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ ९॥ शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव॥ यथात्वयामहाराजवर्तितव्यंपरंतप॥ १०॥ आत्मारक्ष्योरणेतातसर्वावस्थास्वरिंदम॥
धर्मराजेनसंग्रामस्त्वयाकार्यःसदानघ॥ ११॥ अर्जुनेनयमाभ्यांवाभीमसेनेनवापुनः॥ राजधर्मंपुरस्कृत्यराजाराजानमार्छति॥ १२॥ अहंद्रोणःकृपोद्रौणिः
कृतवर्माचसात्वतः॥ शल्यश्चसौमदत्तिश्चविकर्णश्चमहारथाः॥ १३॥ तवचभ्रातरःश्रेष्ठादुःशासनपुरोगमाः॥ त्वदर्थेप्रतियोत्स्यामोराक्षसंतंमहाबलं॥ १४॥
रौद्रेतस्मिन्राक्षसेंद्रेयदितेनुशयोमहान्॥ अयंवागच्छतुरणेतस्ययुद्धायदुर्मते॥ १५॥ भगदत्तोमहीपालःपुरंदरसमोयुधि॥ एतावदुक्त्वाराजानंभगदत्तमथा
ब्रवीत्॥ १६॥ समक्षंपार्थिवेंद्रस्यवाक्यंवाक्यविशारदः॥ गच्छशीघ्रंमहाराजहैडिंबंयुद्धदुर्मदं॥ १७॥ वारयस्वरणेयत्तोमिषतांसर्वधन्विनां॥ राक्षसंक्रूरक
र्माणंयथेंद्रस्तारकंपुरा॥ १८॥ तवदिव्यानिचास्त्राणिविक्रमश्चपरंतप॥ समागमश्चबहुभिःपुराभूदमरैःसह॥ १९॥ त्वंतस्यनृपशार्दूलप्रतियोद्धामहाहवे॥ स्व
बलेनोच्छ्रितोराजन्जहिराक्षसपुंगवं॥ २०॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंभीष्मस्यपृतनापतेः॥ प्रययौसिंहनादेनपरानभिमुखोद्रुतं॥ २१॥ तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यगर्जंतमिव
तोयदं॥ अभ्यवर्तंतसंक्रुद्धाःपांडवानांमहारथाः॥ २२॥ भीमसेनोभिमन्युश्चराक्षसश्चघटोत्कचः॥ द्रौपदेयाःसत्यधृतिःक्षत्रदेवश्चभारत॥ २३॥ चेदिपोव
सुदानश्चदशार्णाधिपतिस्तथा॥ सुप्रतीकेनतांश्चापिभगदत्तोप्युपाद्रवत्॥ २४॥ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकं॥ पांडूनांभगदत्तेनयमराष्ट्रविवर्धनं॥ २५॥
प्रयुक्तारथिभिर्बाणाभीमवेगाःसुतेजनाः॥ तेनिपेतुर्महाराजनागेषुचरथेषुच॥ २६॥ प्रभिन्नाश्चमहानागाविनीताहस्तिसादिभिः॥ परस्परंसमासाद्यसंनि
पेतुरभीतवत्॥ २७॥ मदांधारोषसंरब्धाविषाणाग्रैर्महाहवे॥ बिभिदुर्दंतमुसलैःसमासाद्यपरस्परं॥ २८॥ हयाश्चचामरापीडाःप्रासपाणिभिरास्थिताः॥ चो
दिताःसादिभिःक्षिप्रंनिपेतुरितरेतरं॥ २९॥ पादाताश्चपदात्योघैस्ताडिताःशक्तितोमरैः॥ न्यपतंततदाभूमौशतशोथसहस्रशः॥ ३०॥ रथिनश्चरथैराजन्क
र्णिनालीकसायकैः॥ निहत्यसमरेवीरान्सिंहनादान्विनेदिरे॥ ३१॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे॥ भगदत्तोमहेष्वासोभीमसेनमथाद्रवत्॥ ३२॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥५७॥५८॥

कुंजरेणप्रभिन्नेनसमधास्रवतामदं॥ पर्वतेनयथातोयंस्रवमाणेनसर्वशः॥ ३३॥ किरञ्छरसहस्राणिसुप्रतीकशिरोगतः ॥ ऐरावतस्थोमघवान्वारिधाराइ
वानघ॥ ३४॥ सभीमंशरधाराभिस्ताडयामासपार्थिवः॥ पर्वतंवारिधाराभिस्तपांतेजलदोयथा॥ ३५॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःपादरक्षान्परःशतान्॥ निजघा
नमहेष्वासःसंरब्धःशरवृष्टिभिः ॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्क्रुद्धोभगदत्तःप्रतापवान्॥ चोदयामासनागेंद्रंभीमसेनरथंप्रति ॥ ३७॥ सनागःप्रेषितस्तेनबा
णोज्याचोदितोयथा॥ अभ्यधावतवेगेनभीमसेनमरिंदमं॥ ३८ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथाः॥ अभ्यवर्त्तंतवेगेनभीमसेनपुरोगमाः॥ ३९ ॥के
कयाश्चाभिमन्युश्चद्रौपदेयाश्चसर्वशः॥ दशार्णाधिपतिःशूरःक्षत्रदेवश्चमारिष ॥ ४० ॥ चेदिपश्चित्रकेतुश्चसंरब्धाःसर्वएवते॥ उत्तमास्त्राणिदिव्यानिदर्श
यंतोमहाबलाः॥ ४१॥ तमेकंकुंजरंक्रुद्धाःसमंतात्पर्यवारयन्॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्व्यरोचतमहाद्विपः॥ ४२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोधातुचित्रइवाद्रिराट्॥ द
शार्णाधिपतिश्चापिगजंभूमिधरोपमं॥ ४३॥ समास्थितोभिदुद्रावभगदत्तस्यवारणं॥ तमापतंतंसमरेगजंगजपतिःसच॥ ४४॥दधारसुप्रतीकोपिवेलेवम
करालयं॥ वारितंप्रेक्ष्यनागेंद्रंदशार्णस्यमहात्मनः॥ ४५॥ साधुसाध्वितिसैन्यानिपांडवेयान्यपूजयन् ॥ ततःप्राग्ज्योतिपःक्रुद्धस्तोमरान्वैचतुर्दश॥ ४६॥प्रा
हिणोत्तस्यनागस्यप्रमुखेनृपसत्तम॥ वर्ममुख्यंतनुत्राणंशातकुंभपरिष्कृतं॥४७॥ विदार्यप्राविशन्क्षिप्रंवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ सगाढविद्धोव्यथितोनागो
भरतसत्तम॥ ४८॥ उपावृत्तमदःक्षिप्रमभ्यवर्ततवेगिनः॥ सप्रदुद्राववेगेनप्रणदन्भैरवंरवं॥ ४९॥ संमर्दयानःस्वबलंवायुर्वृक्षानिवौजसा॥ तस्मिन्पराजि
तेनागेपांडवानांमहारथाः॥ ५०॥ सिंहनादंविनद्योच्चैर्युद्धायैवावतस्थिरे ॥ ततोभीमंपुरस्कृत्यभगदत्तमुपाद्रवन्॥ ५१ ॥ किरंतोविविधान्बाणान्शस्त्राणि
विविधानिच॥ तेषामापततांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणां॥ ५२॥ श्रुत्वासनिनदंघोरममर्षाद्गतसाध्वसः॥ भगदत्तोमहेष्वासःस्वनागंप्रत्यचोदयत्॥ ५३ ॥ अं
कुशांगुष्ठनुदितःसगजप्रवरोयुधि॥ तस्मिन्क्षणेसमभवत्सांवर्तकइवानलः॥ ५४ ॥ रथसंघांस्तथानागान्हयांश्चहयसादिभिः॥ पादातांश्चसुसंक्रुद्धःशतशो
थसहस्रशः ॥ ५५ ॥ अमृद्नात्समरेनागःसंप्रधावंस्ततस्ततः॥ तेनसंलोड्यमानंतुपांडवानांबलंमहत् ॥ ५६ ॥ संचुकोचमहाराजचर्मेवाग्नौसमाहितं॥ भग्नंतु
स्वबलंदृष्ट्वाभगदत्तेनधीमता॥ ५७॥ घटोत्कचोथसंक्रुद्धोभगदत्तमुपाद्रवत्॥विकटःपरुषोराजन्दीप्तास्योदीप्तलोचनः॥५८॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ प्रचस्कंदअवततार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

रूपंविभीषणंकृत्वारोषेणप्रज्वलन्निव ॥ जग्राहविमलंशूलंगिरीणामपिदारणं ॥ ५९ ॥ नागंजिघांसुःसहसाचिक्षेपचमहाबलः ॥ सविस्फुलिंगमालाभिःसमंतात्परिवेष्टितः ॥ ६० ॥ तमापतंतंसहसादृष्ट्वाप्राग्ज्योतिषोनृपः ॥ चिक्षेपरुचिरंतीक्ष्णमर्धचंद्रंसुदारुणं ॥ ६१ ॥ चिच्छेदतन्महच्छूलंतेनबाणेनवेगवान् ॥ उत्पपातद्विधाच्छिन्नंशूलंहेमपरिष्कृतं ॥ ६२ ॥ महाशनिर्यथाभ्रष्टाशक्रमुक्तानभोगता ॥ शूलंनिपतितंदृष्ट्वाद्विधाकृत्तंचपार्थिव ॥ ६३ ॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंजग्राहाग्निशिखोपमां ॥ चिक्षेपतांराक्षसस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यवियत्स्थामशनीमिव ॥ उत्पत्यराक्षसस्तूर्णंजग्राहचननादच ॥ ६५ ॥ बभंजचैनांत्वरितोजानुन्यारोप्यभारत ॥ पश्यतःपार्थिवेंद्रस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६६ ॥ तदवेक्ष्यकृतंकर्मराक्षसेनबलीयसा ॥ दिविदेवाःसगंधर्वामुनयश्चापिविस्मिताः ॥ ६७ ॥ पांडवाश्चमहाराजभीमसेनपुरोगमाः ॥ साधुसाध्वितिनादेनपृथिवीमन्वनादयन् ॥ ६८ ॥ तंतुश्रुत्वामहानादंप्रहृष्टानांमहात्मनां ॥ नामृष्यतमहेष्वासोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ ६९ ॥ सविस्फार्यमहच्चापमिंद्राशनिसमप्रभं ॥ तर्जयामासवेगेनपांडवानांमहारथान् ॥ ७० ॥ विसृजन्विमलांस्तीक्ष्णान्नाराचान्ज्वलनप्रभान् ॥ भीममेकेनविव्याधराक्षसंनवभिःशरैः ॥ ७१ ॥ अभिमन्युंत्रिभिश्चैवकेकयान्पंचभिस्तथा ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणानतपर्वणा ॥ ७२ ॥ बिभेददक्षिणंबाहुंक्षत्रदेवस्यचाहवे ॥ पपातसहसातस्यसशरंधनुरुत्तमं ॥ ७३ ॥ द्रौपदेयांस्ततःपंचपंचभिःसमताडयत् ॥ भीमसेनस्यचक्रोधान्निजघानतुरंगमान् ॥ ७४ ॥ ध्वजंकेसरिणंचास्यचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः ॥ निर्बिभेदत्रिभिश्चान्यैःसारथिंचास्यपत्रिभिः ॥ ७५ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ विशोकोभरतश्रेष्ठभगदत्तेनसंयुगे ॥ ७६ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्विरथोरथिनांवरः ॥ गदांप्रगृह्यवेगेनप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ ७७ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वासशृंगमिवपर्वतं ॥ तावकानांभयंघोरंसमपद्यतभारत ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपांडवःकृष्णसारथिः ॥ आजगाममहाराजनिघ्नन्शत्रून्समंततः ॥ ७९ ॥ यत्रतौपुरुषव्याघ्रौपितापुत्रौमहाबलौ ॥ प्राग्ज्योतिषेणसंयुक्तौभीमसेनघटोत्कचौ ॥ ८० ॥ दृष्ट्वाचपांडवोभ्रातॄन्युध्यमानान्महारथान् ॥ त्वरितोभरतश्रेष्ठतत्रायुध्यत्किरञ्छरान् ॥ ८१ ॥ ततोदुर्योधनोराजात्वरमाणोमहारथः ॥ सेनामचोदयत्क्षिप्रंरथनागाश्वसंकुलां ॥ ८२ ॥ तामापतंतींसहसाकौरवाणांमहाचमूं ॥ अभिदुद्राववेगेनपांडवःश्वेतवाहनः ॥ ८३ ॥

भगदत्तश्चसमरेतेननागेनभारत॥ विमृद्नन्पांडवबलंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत्॥ ८४॥ तदासीत्सुमहद्युद्धंभगदत्तस्यमारिष ॥ पंचालैःपांडवैर्यैश्चकेकयैश्चोद्यतायुधैः॥ ८५॥ भीमसेनोपिसमरेतावुभौकेशवार्जुनौ॥ अश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमं॥८६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व॰भगदत्तयुद्धेपंचनवतितमोऽध्यायः॥ ९५॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच पुत्रंविनिहतंश्रुत्वाइरावंतंधनंजयः॥ दुःखेनमहताविष्टोनिःश्वसन्पन्नगोयथा॥ ॥ १ ॥अब्रवीत्समरेराजन्वासुदेवमिदंवचः॥ इदंनूनंमहाप्राज्ञोविदुरोदृष्टवान्पुरा॥ २ ॥ कुरूणांपांडवानांचक्षयंघोरंमहामतिः॥ सततोनिवारितवान्धृतराष्ट्रंजनेश्वरं॥ ३ ॥ अन्येचबहवोवीराःसंग्रामेमधुसूदन॥ निहताःकौरवैःसंख्येतथास्माभिश्चकौरवाः॥ ४॥ अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठक्रियतेकर्मकुत्सितं॥ धिगर्थान्यत्कृतेह्येवंक्रियतेज्ञातिसंक्षयः॥५॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनचज्ञातिवधाद्धनं॥ किंनुप्राप्स्यामहेकृष्णहत्वाज्ञातीन्समागतान्॥ ६॥ दुर्योधनापराधेनशकुनेःसौबलस्यच॥ क्षत्रियानिधनंयांतिकर्णदुर्मंत्रितेनच॥७॥ इदानींचविजानामिसुकृतंमधुसूदन॥ कृतंराज्ञामहाबाहोयाचताचसुयोधनं॥८॥ राज्यार्धंपंचवाग्रामान्नाकार्षीत्सचदुर्मतिः॥दृष्ट्वाहिक्षत्रियान्शूरान्शयानान्धरणीतले॥९॥निंदामिभृशमात्मानंधिगस्तुक्षत्रजीविकां॥अशक्तमितिमामेतेज्ञास्यंतेक्षत्रियारणे॥ ॥ १०॥ युद्धंतुमेनरुचितंज्ञातिभिर्मधुसूदन॥ संचोदयहयान्शीघ्रंधार्तराष्ट्रचमूंप्रति॥ ११॥प्रतरिष्येमहापारंभुजाभ्यांसमरोदधिं॥नायंयापयितुंकालोविद्यतेमाधवकर्हिचित्॥ १२॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनकेशवःपरवीरहा॥ चोदयामासतानश्वान्पांडुरान्वातरंहसः॥ १३ ॥ अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यभारत॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि॥ १४॥ अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत॥ पर्जन्यसमनिर्घोषोभीष्मस्यसहपांडवैः॥ १५ ॥ ततोराजंस्तवसुताभीमसेनमुपाद्रवन्॥ परिवार्यरणेद्रोणंवसवोवासवंयथा॥ १६ ॥ ततःशांतनवोभीष्मःकृपश्चरथिनांवरः॥ भगदत्तःसुशर्माचधनंजयमुपाद्रवन्॥ १७॥ हार्दिक्योवाल्हिकश्चैवसात्यकिंसमभिद्रुतौ॥ अंबष्ठकस्तुनृपतिरभिमन्युमवस्थितः॥ १८॥ शेषास्त्वन्येमहाराजशेषानेवमहारथान्॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहं॥ १९॥ भीमसेनस्तुसंप्रेक्ष्यपुत्रांस्तवजनेश्वर॥ प्रजज्वालरणेक्रुद्धोहविषाहव्यवाडिव॥ २०॥ पुत्रास्तुतवकौंतेयंछादयांचक्रिरेशरैः॥ प्रावृषीवमहाराजजलदाइवपर्वतं॥ २१॥ सच्छाद्यमानोबहुधापुत्रैस्तवविशांपते॥ सृक्किणीसंलिहन्वीरःशार्दूलइवदर्पितः॥ २२॥

व्यूढोरस्कंनतोभीमःपातयामासभारत॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसोभवद्गतजीवितः॥ २३॥ अपरेणतुभल्लेनपीतेननिशितेनतु॥ अपातयत्कुंडलिनंसिंहःक्षुद्रमृगं
॥१५७॥ यथा॥ २४॥ ततःसुनिशितान्पीतान्समादत्तशिलीमुखान्॥ ससर्जत्वरयायुक्तःपुत्रांस्तेप्राप्यमारिष ॥ २५ ॥ प्रेषिताभीमसेनेनशरास्तेदृढधन्वना॥ अपात ६
यंतपुत्रांस्तेरथेभ्यःसुमहारथान्॥ २६॥ अनाधृष्टिंकुंडभेदिंवैराटंदीर्घलोचनं॥ दीर्घबाहुंसुबाहुंचतथैवकनकध्वजं ॥ २७॥ प्रपतंतस्मवीरास्तेविरेजुर्भरतर्ष
भ॥ वसंतेपुष्पशबलाश्चूताःप्रपतिनाइव॥ २८॥ ततःप्रदुद्रुवुःशेषास्तवपुत्रामहाहवे॥ तंकालमिवमन्यंतोभीममेनंमहाबलं॥ २९॥ द्रोणस्तुसमरेवीरंनिर्दहं
तंसुतांस्तव॥ यथाद्रिंवारिधाराभिःसमंताद्व्यकिरच्छरैः॥ ३०॥ तत्राद्भुतमपश्यामकुंतीपुत्रस्यपौरुषं॥ द्रोणेनवार्यमाणोपिनिजघ्नेयत्सुतांस्तव॥ ३१॥यथा
गोवृषभोवर्षंसंधारयतिखात्पतत्॥ भीमस्तथाद्रोणमुक्तंशरवर्षमदीधरत्॥ ३२॥ अद्भुतंचमहाराजतत्रचक्रेवृकोदरः॥ यत्पुत्रांस्तेऽवधीत्संख्येद्रोणंचैवन्य
वारयत्॥ ३३॥ पुत्रेषुतववीरेषुचिक्रीडार्जुनपूर्वजः॥ मृगेष्विवमहाराजचरन्व्याघ्रोमहाबलः॥ ३४॥ यथाहिपशुमध्यस्थोदारयेतपशून्वृकः॥ वृकोदरस्त
वसुतांस्तथाव्यद्रावयद्रणे॥ ३५॥ गांगेयोभगदत्तश्चगौतमश्चमहारथाः॥ पांडवंरभसंयुद्धेवारयामासुरर्जुनं॥ ३६॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांसोतिरथोर
णे॥ प्रवीरांस्तवसैन्येषुप्रेषयामासमृत्यवे॥ ३७॥ अभिमन्युस्तुराजानमंबष्ठंलोकविश्रुतं॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंवारयामाससायकैः॥ ३८॥ विरथोवध्यमान
स्तुसौभद्रेणयशस्विना॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णमंबष्ठोवसुधाधिपः॥ ३९॥ असिंचिक्षेपसमरेसौभद्रस्यमहात्मनः॥ आरुरोहरथंचैवहार्दिक्यस्यमहाबलः॥४०॥
आपतंतंतुनिस्त्रिंशंयुद्धमार्गविशारदः॥ लाघवाद्व्यंसयामाससौभद्रःपरवीरहा॥ ४१॥ व्यंसितंवीक्ष्यनिस्त्रिंशंसौभद्रेणरणेतदा॥ साधुसाध्वितिसैन्यानांप्रणा
दोभूद्विशांपते॥ ४२॥ धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्येतवसैन्यमयोधयन्॥ तथैवतावकाःसर्वेपांडुसैन्यमयोधयन्॥ ४३॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तवतेषांचभारत॥ निघ्न
तांदृढमन्योन्यंकुर्वतांकर्मदुष्करं॥ ४४॥ अन्योन्यंहिरणेशूराःकेशेष्वाक्षिप्यमानिनः॥ नखदंतैरयुध्यंतमुष्टिभिर्जानुभिस्तथा॥ ४५॥ तलैश्चैवाथनिस्त्रिंशैर्बा
हुभिश्चसुसंस्थितैः॥ विवरंप्राप्यचान्योन्यमनयन्यमसादनं॥ ४६॥ न्यहनच्चपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा॥ व्याकुलीकृतसर्वांगायुयुधुस्तत्रमानवाः॥ ४७॥ ॥१५७॥
रणेचारूणिचापानिहेमपृष्ठानिमारिष॥हतानामपविद्धानिकलापाश्चमहाधनाः॥४८॥

अपविद्धानिपतितानि ॥ ४८ ॥

जातरूपमयैःपुंखैराजतैर्निशिताःशराः ॥ तैलधौताव्यराजंतनिर्मुक्तभुजगोपमाः ॥ ४९ ॥ हस्तिदंतत्सरून्खड्गान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ चर्माणिचापविद्धानि
रुक्मचित्राणिधन्विनां ॥ ५० ॥ सुवर्णविकृतप्रासान्पट्टिशान्हेमभूषितान् ॥ जातरूपमयाश्चर्ष्टीःशक्तीश्चकनकोज्वलाः ॥ ५१ ॥ सुसन्नाहाश्चपतितामुसलानिगु
रूणिच ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवभिंदिपालांश्चमारिष ॥ ५२ ॥ पतितान्विविधांश्चापांश्चित्रान्हेमपरिष्कृतान् ॥ कुथावहुविधाकाराश्चामरान्व्यजनानिच ॥ ५३ ॥
नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्यपतितानराः ॥ जीवंतइवदृश्यंतेगतसत्वामहारथाः ॥ ५४ ॥ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ गजवाजिरथक्षुण्णाःशेरते
स्मनराःक्षितौ ॥ ५५ ॥ तथैवाश्वनृनागानांशरीरैर्विवभौतदा ॥ संछन्नावसुधाराजन्पर्वतैरिवसर्वशः ॥ ५६ ॥ समरेपतितैश्चैवशक्त्यृष्टिशरतोमरैः ॥ निस्त्रिंशैः
पट्टिशैःप्रासैरयस्कुंतैःपरश्वधैः ॥ ५७ ॥ परिघैर्भिंदिपालैश्चशतघ्नीभिश्चमारिष ॥ शरीरैःशस्त्रनिर्भिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ५८ ॥ विशब्दैरल्पशब्दैश्चशोणितौघ
परिप्लुतैः ॥ गतासुभिरमित्रघ्नविवभौनिचितामही ॥ ५९ ॥ सतलत्रैःसकेयूरैर्बाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्चतरस्विनां ॥ ६० ॥ वद्धचूडाम
णिवरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ पातितैर्ऋषभाक्षाणांवभौभारतमेदिनी ॥ ६१ ॥ कवचैःशोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्चकांचनैः ॥ रराजसुभृशंभूमिःशांतार्चिभि
रिवाग्निभिः ॥ ६२ ॥ विप्रविद्धैःकलापैश्चपतितैश्चशरासनैः ॥ विप्रकीर्णैःशरैश्चैवरुक्मपुंखैःसमंततः ॥ ६३ ॥ रथैश्चसर्वतोभग्नैःकिंकिणीजालभूषितैः ॥ वाजि
भिश्चहतैर्बाणैःस्रस्तजिह्वैःसशोणितैः ॥ ६४ ॥ अनुकर्षैःपताकाभिरुपासंगैर्ध्वजैरपि ॥ प्रवीराणांमहाशंखैर्विप्रकीर्णैश्चपांडुरैः ॥ ६५ ॥ स्रस्तहस्तैश्चमातंगैःश
यानैर्विवभौमही ॥ नानारूपैरलंकारैःप्रमदेवाभ्यलंकृता ॥ ६६ ॥ दंतिभिश्चापरैस्तत्रसप्रासैर्गाढवेदनैः ॥ करैःशब्दंविमुंचद्भिःशीकरंचमुहुर्मुहुः ॥ ६७ ॥ विव
भौतद्रणस्थानंस्यंदमानैरिवाचलैः ॥ नानारागैःकंवलैश्चपरिस्तोमैश्चदंतिनां ॥ ६८ ॥ वैदूर्यमणिदंडैश्चपतितैरंकुशैःशुभैः ॥ घंटाभिश्चगजेंद्राणांपतिताभिःसमं
ततः ॥ ६९ ॥ विपाटितविचित्राभिःकुथाभिरंकुशैस्तथा ॥ ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्चरुक्मकक्ष्याभिरेवच ॥ ७० ॥ यंत्रैश्चवहुधाच्छिन्नैस्तोमरैश्चापिकांचनैः ॥ अश्वानांरे
णुकपिलैरुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः ॥ ७१ ॥ सादिनांभुजगैश्छिन्नैःपतितैःसांगदैस्तथा ॥ प्रासैश्चविमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिस्तथर्ष्टिभिः ॥ ७२ ॥ उष्णीषैश्चतथाचि
त्रैर्विप्रविद्धैस्ततस्ततः ॥ विचित्रैर्बाणवर्षैश्चजातरूपपरिष्कृतैः ॥ ७३ ॥

॥७४॥७५॥७६॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९ ॥ ततइति ॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥

अश्वास्तरपरिस्तोमैरांकवैर्मृदितैस्तथा ॥ नरेंद्रचूडामणिभिर्विचित्रैश्चमहाधनैः ॥ ७४॥ छत्रैस्तथापविद्धैश्चचामरैर्व्यजनैरपि ॥ पद्मेंदुद्युतिभिश्चैववदनैश्चारु
कुंडलैः ॥ ७५ ॥ कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थंवीराणांसमलंकृतैः ॥ अपविद्धैर्महाराजसुवर्णोज्ज्वलकुंडलैः ॥ ७६ ॥ ग्रहनक्षत्रशबलाद्यौरिवासीद्वसुंधरा॥एवमेतेमहासे
नेमृदितेतत्रभारत ॥ ७७ ॥ परस्परंसमासाद्यतवतेपांचसंयुगे ॥तेपुश्रांतेपुभग्नेपुमृदितेपुचभारत ॥ ७८ ॥ रात्रिःसमभवत्तत्रनापश्यामततोनुगान् ॥ ततोव
हारंसैन्यानांप्रचक्रुःकुरुपांडवाः॥ ७९ ॥रजनीमुखेसुरौद्रेतुवर्तमानेमहाभये ॥ अवहारंततःकृत्वासहिताःकुरुपांडवाः ॥ न्यविशंतयथाकालंगत्वास्वशिविरंत
दा ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मवध० अष्टमदिवसयुद्धावहारेपण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥९॥ ॥९॥ संजयउवाच
ततोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः ॥ दुःशासनश्चपुत्रस्तेसूतपुत्रश्चदुर्जयः ॥ १ ॥ समागम्यमहाराजमंत्रंचक्रुर्विवक्षितं ॥ कथंपांडुसुताःसंख्येजेतव्याः
सगणाइति ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वांस्तानाहमंत्रिणः ॥सूतपुत्रंसमाभाप्यसौबलंचमहाबलं ॥ ३ ॥ द्रोणोभीष्मःकृपःशल्यःसौमदत्तिश्चसंयुगे ॥ नपा
र्थान्प्रतिबाधंतेनजानेतच्चकारणं ॥ ४ ॥ अवध्यमानास्तेचापिक्षपयंतिबलंमम॥सोस्मिक्षीणबलःकर्णक्षीणशस्त्रश्चसंयुगे॥५॥निकृतःपांडवैःशूरैरवध्यैर्दैवतैर
पि ॥ सोहंसंशयमापन्नःप्रहरिष्येकथंरणे॥६॥तमब्रवीन्महाराजसूतपुत्रोनराधिपं॥ कर्णउवाच माशोचभरतश्रेष्ठकरिष्येहंप्रियंतव॥७॥भीष्मःशांतनवस्तू
र्णमपयातुमहारणात् ॥ निवृत्तेयुधिगांगेयेन्यस्तशस्त्रेचभारत ॥ ८ अहंपार्थान्हनिष्यामिसहितान्सर्वसोमकैः ॥ पश्यतोयुधिभीष्मस्यशपेसत्येनतेनृप ॥ ९ ॥
पांडवेपुदयांनित्यंसहिभीष्मःकरोतिवै ॥ अशक्तश्चरणेभीष्मोजेतुमेतान्महारथान् ॥ १० ॥ अभिमानीरणेभीष्मोनित्यंचापिरणप्रियः ॥ सकथंपांडवान्युद्धेजे
ष्यतेतातसंगतान् ॥ ११ ॥ सत्वंशीघ्रमितोगत्वाभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥ अनुमान्यगुरुंवृद्धंशस्त्रंन्यासयभारत ॥ १२ ॥ न्यस्तशस्त्रेततोभीष्मेनिहतान्पश्यपांड
वान् ॥ मयैकेनरणेराजन्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अब्रवीद्भ्रातरंतत्रदुःशासनमिदंवचः ॥ १४ ॥ अनुयात्रंयथासर्वं
सज्जीभवतिसर्वशः ॥ दुःशासनतथाक्षिप्रंसर्वमेवोपपादय ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वाततोराजन्कर्णमाहजनेश्वरः ॥ अनुमान्यरणेभीष्ममेषोहंद्विपदांवरं ॥ १६ ॥ आ
गमिष्येततःक्षिप्रंत्वत्सकाशमरिंदम ॥ अपक्रांतेततोभीष्मेप्रहरिष्यसिसंयुगे ॥ १७ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ हयंहययानंरथमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ भंडीपुष्पंमंजिष्ठापुष्पं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥अन्वीयमानः अनुगम्यमानः ॥ २७ ॥ दक्षिणंस्वभुजंसंभृत्यसमुद्धृत्यशैक्षं

निष्पपाततस्तूर्णंपुत्रस्तवविशांपते ॥ सहितोभ्रातृभिस्तैस्तुदेवैरिवशतक्रतुः ॥ १८ ॥ ततस्तंनृपशार्दूलंशार्दूलसमविक्रमं ॥ आरोहयद्धयंतूर्णंभ्रातादुःशासनस्तदा ॥ १९ ॥ अंगदीबद्धमुकुटोहस्ताभरणवान्नृप ॥ धार्तराष्ट्रोमहाराजविबभौसपथिव्रजन् ॥ २० ॥ भंडीपुष्पनिकाशेनतपनीयनिभेनच ॥ अनुलिप्तःपरार्ध्येनचंदनेनसुगंधिना ॥ २१ ॥ अरजोंबरसंवीतःसिंहखेलगतिर्नृप ॥ शुशुभेविमलार्चिष्मान्नभसीवदिवाकरः ॥ २२ ॥ तंप्रयांतंनरव्याघ्रंभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाःसर्वलोकस्यधन्विनः ॥ २३ ॥ भ्रातरश्चमहेष्वासास्त्रिदशाइववासवं ॥ हयानन्येसमारुह्यगजानन्येचभारत ॥ २४ ॥ रथानन्येनरश्रेष्ठंपरिवव्रुःसमंततः ॥ आत्तशस्त्राश्चसुहृदोरक्षणार्थंमहीपतेः ॥ २५ प्रादुर्बभूवुःसहिताःशक्रस्येवामरादिवि ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःकौरवाणांमहाबलः ॥ २६ ॥प्रययौसदनंराजागांगेयस्ययशस्विनः ॥ अन्वीयमानःसततंसोदरैःपरिवारितः ॥ २७ ॥ दक्षिणंदक्षिणःकालेसंभृत्यस्वभुजंतदा ॥हस्तिहस्तोपमंशैक्षंसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ २८ ॥ प्रगृह्णन्नंजलीन्नृणामुद्यतान्सर्वतोदिशः ॥ शुश्रावमधुरावाचोनानादेशनिवासिनां ॥ २९ ॥ संस्तूयमानःसूतैश्चमागधैश्चमहायशाः ॥पूजयानश्चतान्सर्वान्सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥३०॥ प्रदीपैःकांचनैस्तत्रगंधतैलावसेचितैः ॥परिवव्रुर्महाराजंप्रज्वलद्भिःसमंततः ॥३१॥सतैःपरिवृतोराजाप्रदीपैःकांचनैर्ज्वलन् ॥शुशुभेचंद्रमायुक्तोदीप्तैरिवमहाग्रहैः ॥३२॥कांचनोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥प्रोत्साहयंतःशनकैस्तंजनंसर्वतोदिशं ॥ ३३॥ संप्राप्यतुततोराजाभीष्मस्यसदनंशुभं ॥ अवतीर्यहयाच्चापिभीष्मंप्राप्यजनेश्वरः ॥३४॥अभिवाद्यततोभीष्मंनिषण्णःपरमासने ॥ कांचनेसर्वतोभद्रेस्पर्ध्यास्तरणसंवृते ॥ ॥ ३५ ॥ उवाचप्रांजलिर्भीष्मंबाष्पकंठोश्रुलोचनः ॥ त्वांवयंहिसमाश्रित्यसंयुगेशत्रुसूदन ॥ ३६ ॥ उत्सहेमरणेजेतुंसेंद्रानपिसुरासुरान् ॥ किमुपांडुसुतान्वीरान्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ ३७॥ तस्मादर्हसिगांगेयकृपांकर्तुंमयिप्रभो ॥ जहिपांडुसुतान्वीरान्महेंद्रइवदानवान् ॥ ३८ ॥ अहंसर्वान्महाराजनिहनिष्यामिसोमकान् ॥ पंचालान्केकयैःसार्धंकरूषांश्चेतिभारत ॥ ३९ ॥ त्वद्वचःसत्यमेवास्तुजहिपार्थान्समागतान् ॥ सोमकांश्चमहेष्वासान्सत्यवाग्भवभारत ॥४०॥दययायदिवाराजन्द्वेष्यभावान्ममप्रभो ॥ मंदभाग्यतयावापिममरक्षसिपांडवान् ॥ ४१ ॥ अनुजानीहिसमरेकर्णमाहवशोभिनं ॥ सजेष्यतिरणेपार्थान्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ ४२ ॥

शस्त्रादिशिक्षासंपन्नं ॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२ ॥

सएवमुक्तानृपतिःपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ नोवाचवचनंकिंचिद्भीष्मंसत्यपराक्रमं॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मंप्रतिदुर्योधनवा
||१५९|| क्यंसप्तनवतितमोऽध्यायः॥९७॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच वाक्शल्यैस्तवपुत्रेणसोतिविद्धोमहामनाः॥ दुःखेनमहताविष्टोनोवाचा ६
प्रियमण्वपि॥ १॥ सध्यात्वासुचिरंकालंदुःखरोपसमन्वितः॥ श्वसमानोयथानागःप्रणुन्नोवाक्शलाकया॥ २॥ उद्वृत्यचक्षुषीकोपान्निर्दहन्निवभारत॥
सदेवासुरगंधर्वंलोकंलोकविदांवरः॥ ३॥ अब्रवीत्तवपुत्रंससामपूर्वमिदंवचः॥ किंत्वंदुर्योधनैवंमांवाक्शल्यैरपकृंतसि॥ ४॥ घटमानंयथाशक्तिकुर्वाणंच
तवप्रियं॥ जुह्वानंसमरेप्राणांस्तववैप्रियकाम्यया॥ ५॥ यदातुपांडवःशूरःखांडवेग्निमतर्पयत्॥ पराजित्यरणेशक्रंपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ६॥ यदाचत्वांमहा
बाहोगंधर्वैर्हृतमोजसा॥ अमोचयत्पांडुसुतःपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ७॥ द्रवमाणेषुशूरेषुसोदरेषुतवप्रभो॥ सूतपुत्रेचराधेयेपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥८॥ यच्चनःसहि
तान्सर्वान्विराटनगरेतदा॥ एकएवसमुद्यातःपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ९॥ द्रोणंचयुधिसंरब्धंमांचनिर्जित्यसंयुगे॥ वासांसिससमादत्तपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥१०॥
तथाद्रौणिंमहेष्वासंशारद्वतमथापिच॥ गोग्रहेजितवान्पूर्वंपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ११॥ विजित्यचयदाकर्णंसदापुरुषमानिनं॥ उत्तरायैददौवस्त्रंपर्याप्तंतन्निद
र्शनं॥ १२॥ निवातकवचान्युद्धेवासवेनापिदुर्जयान्॥ जितवान्समरेपार्थःपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ १३॥ कोहिशक्तोरणेजेतुंपांडवंरभसंतदा॥ यस्यगोप्ता
जगद्गोप्ताशंखचक्रगदाधरः॥ १४॥ वासुदेवोनंतशक्तिःसृष्टिसंहारकारकः॥ सर्वेश्वरोदेवदेवःपरमात्मासनातनः॥ १५॥ उक्तोसिबहुशोराजन्नारदाद्यैर्म
हर्षिभिः॥ त्वंतुमोहान्नजानीषेवाच्यावाच्यंसुयोधन॥ १६॥ मुमूर्षुर्हिनरःसर्वान्वृक्षान्पश्यतिकांचनान्॥ तथात्वमपिगांधारेविपरीतानिपश्यसि॥ १७॥ स्व
यंवैरंमहत्कृत्वापांडवैःसहसृंजयैः॥ युध्यस्वतानद्यरणेपश्यामःपुरुषोभव॥ १८॥ अहंतुसोमकान्सर्वान्पंचालांश्चसमागतान्॥ निहनिष्येनरव्याघ्रवर्जयि
त्वाशिखंडिनं॥ १९॥ तैर्वाहंनिहतःसंख्येगमिष्येयमसादनं॥ तान्वानिहत्यसमरेप्रीतिंदास्याम्यहंतव॥ २०॥ पूर्वंहिस्त्रीसमुत्पन्नाशिखंडीराजवेश्मनि॥
वरदानात्पुमान्जातःसैषावैस्त्रीशिखंडिनी॥ २१॥ नमहंनहनिष्यामिप्राणत्यागेपिभारत॥ यासौप्राङ्निर्मिताधात्रासैषावैस्त्रीशिखंडिनी॥ २२॥सुखंस्वपि ||१५९||
हिगांधारेश्वोस्मिकर्तामहारणं॥ यंजनाःकथयिष्यंतियावत्स्थास्यतिमेदिनी॥ २३॥

॥ २४ ॥ महाजनंजनसमूहं क्षयंगृहं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रत्यादेशं निराकरणं ॥ २८ ॥ निर्वेदंखेदं २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उद्योगेयुद्धाख्यांक् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

एवमुक्तस्तवसुतोनिर्जगामजनेश्वर ॥ अभिवाद्यगुरुंमूर्ध्नाप्रययौस्वंनिवेशनं ॥ २४ ॥ आगम्यतुततोराजाविसृज्यचमहाजनं ॥ प्रविवेशततस्तूर्णक्षयंशत्रुक्ष
यंकरः ॥ २५ ॥ प्रविष्टःसनिशांतांचगमयामासपार्थिव ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांप्रातरुत्थायतान्नृपः ॥ २६ ॥ राज्ञःसमाज्ञापयतसेनांयोजयतेतिह ॥ अद्यभी
ष्मोरणेक्रुद्धोनिहनिष्यतिसोमकान् ॥ २७ ॥ दुर्योधनस्यतच्छ्रुत्वारात्रौविलपितंबहु ॥ मन्यमानःसतंराजन्प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥ २८ ॥ निर्वेदंपरमंगत्वावि
निंद्यपरवश्यतां ॥ दीर्घंदध्यौशांतनवोयोद्धुकामोर्जुनंरणे ॥ २९ ॥ इंगितेनतुतज्ज्ञात्वागांगेयेनविचिंतितं ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमचोदयत् ॥ ३० ॥ दुः
शासनरथास्तूर्णयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ द्वाविंशतिमनीकानिसर्वाण्येवाभिचोदय ॥ ३१ ॥ इदंहिसमनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितं ॥ पांडवानांससैन्यानांवधोरा
ज्यस्यचागमः ॥ ३२ ॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणं ॥ सनोगुप्तःसहायःस्याद्धन्यात्पार्थांश्चसंयुगे ॥ ३३ ॥ अब्रवीद्धिविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनं ॥
स्त्रीपूर्वकोह्यसौराजंस्तस्माद्वर्ज्योमयारणे ॥ ३४ ॥ लोकस्तद्वेदयदहंपितुःप्रियचिकीर्षया ॥ राज्यंस्फीतंमहाबाहोस्त्रियश्चत्यक्तवान्पुरा ॥ ३५ ॥ नैवचाहंस्त्रियंजा
तुनस्त्रीपूर्वकथंचन ॥ हन्यांयुधिनरश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३६ ॥ अयंस्त्रीपूर्वकोराजञ्छिखंडीयदितेश्रुतः ॥ उद्योगेकथितंयत्तत्तथाजाताशिखंडिनी ॥ ३७ ॥
कन्याभूत्वापुमाञ्जातःसचमांयोधयिष्यति ॥ तस्याहंप्रमुखेबाणान्नमुंचेयंकथंचन ॥ ३८ ॥ युद्धेहिक्षत्रियांस्तातपांडवानांजयैषिणः ॥ सर्वानन्यान्हनिष्यामि
संप्राप्तान्रणमूर्धनि ॥ ३९ ॥ एवंमांभरतश्रेष्ठगांगेयःप्राहशास्त्रवित् ॥ तत्रसर्वात्मनामन्येगांगेयस्यैवपालनं ॥ ४० ॥ अरक्ष्यमाणंहिवृकोहन्यात्सिंहंमहाहवे ॥
मावृकेणेवगांगेयंघातयेमशिखंडिना ॥ ४१ ॥ मातुलःशकुनिःशल्यःकृपोद्रोणोविविंशतिः ॥ यत्तारक्षंतुगांगेयंतस्मिन्गुप्तेध्रुवोजयः ॥ ४२ ॥ एतच्छ्रुत्वातुते
सर्वेदुर्योधनवचस्तदा ॥ सर्वतोरथवंशेनगांगेयंपर्यवारयन् ॥ ४३ ॥ पुत्राश्चतवगांगेयंपरिवार्यययुर्मुदा ॥ कंपयंतोभुवंद्यांचक्षोभयंतश्चपांडवान् ॥ ४४ ॥ तर
थैःसुप्रसंयुक्तैर्दंतिभिश्चमहारथाः ॥ परिवार्यरणेभीष्मंदंशिताःसमवस्थिताः ॥ ४५ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेत्रिदशावज्रधारिणं ॥ सर्वेतेस्मव्यतिष्ठंतरक्षंतस्तंमहा
रथं ॥ ४६ ॥ ततोदुर्योधनोराजापुनर्भ्रातरमब्रवीत् ॥ सव्यंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षिणं ॥ ४७ ॥ गोप्तारावर्जुनस्यैतावर्जुनोपिशिखंडिनः ॥ रक्ष्यमाणःस
पार्थेनतथास्माभिर्विवर्जितः ॥ ४८ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

यथाभीष्मंननोहन्याद्दुःशासनतथाकुरु ॥ भ्रातुस्तद्वचनंश्रुत्वापुत्रोदुःशासनस्तव ॥ ४९ ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ भीष्मंतुरथवंशेनदृष्ट्वासम
भिसंवृतं ॥ ५० ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठोधृष्टद्युम्नमुवाचह ॥ शिखंडिनंनरव्याघ्रंभीष्मस्यप्रमुखेनृप ॥ स्थापयस्वाद्यपांचाल्यतस्यगोमाहमित्युत ॥ ५१ ॥ इति
श्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच ततःशांतनवोभीष्मोनिर्य
यौसहसेनया ॥ व्यूहंचाव्यूहतमहत्सर्वतोभद्रमात्मनः ॥ १ ॥ कृपश्चकृतवर्माचशैब्यश्चैवमहारथः ॥ शकुनिःसैंधवश्चैवकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ २ ॥ भीष्मेणसहिताः
सर्वेपुत्रैश्चतवभारत ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांव्यूहस्यप्रमुखेस्थिताः ॥ ३ ॥ द्रोणोभूरिश्रवाःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थिताव्यूहस्यदंशिनाः ॥
॥ ४ ॥ अश्वत्थामासोमदत्तश्चावंत्यौचमहारथौ ॥ महत्यासेनयायुक्तावामंपक्षमपालयन् ॥ ५ ॥ दुर्योधनोमहाराजत्रिगर्तैःसर्वतोवृतः ॥ व्यूहमध्येस्थितोराज
न्पांडवान्प्रतिभारत ॥ ६ ॥ अलंबुषोरथश्रेष्ठःश्रुतायुश्चमहारथः ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांस्थितौव्यूहस्यदंशितौ ॥ ७ ॥ एवंचततदाव्यूहंकृत्वाभारततावकाः ॥ सन्न
द्धाःसमदृश्यंतप्रतपंतइवाग्नयः ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिराराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रावुभावपि ॥ ९ ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थिताव्यूहस्य
दंशिनाः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ १० ॥ स्थिताःसैन्येनमहतापरानीकविनाशनाः ॥ शिखंडीविजयश्चैवराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ ११ ॥ चेकि
तानोमहाबाहुःकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ स्थितारणेमहाराजमहत्यासेनयावृताः ॥ १२ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासोद्रुपदश्चमहाबलः ॥ युयुधानोमहेष्वासोयुधा
मन्युश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ ॥ केकयाभ्रातरश्चैवस्थितायुद्धायदंशिनाः ॥ एवंतेपिमहाव्यूहंप्रतिव्यूह्यसुदुर्जयं ॥ १४ ॥ पांडवाःसमरेशूराःस्थितायुद्धायदंशिनाः ॥
तावकास्तुरणेयत्ताःसहसेनानराधिपाः ॥ १५ ॥ अभ्युद्ययूरणेपार्थान्भीष्मंकृत्वाग्रतोनृप ॥ तथैवपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः ॥ १६ ॥ भीष्मंयोद्धुमभीप्सं
तःसंग्रामेविजयैषिणः ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाःशंखान्क्रकचान्गोविषाणिकाः ॥ १७ ॥ भेरीमृदंगपणवान्नादयंतश्चपुष्करान् ॥ पांडवाअभ्यवर्तंतनदंतोभैरवा
न्रवान् ॥ १८ ॥ भेरीमृदंगशंखानांदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥ उत्कृष्टसिंहनादैश्चवल्गितैश्चपृथग्विधैः ॥ १९ ॥ वयंप्रतिनदंतस्तानगच्छामत्वरान्विताः ॥ सहसैवा
भिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

ततोन्योन्यंप्रधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे॥ ततःशब्देनमहताप्रचकंपेवसुंधरा॥ २१ ॥ पक्षिणश्चमहाघोरंव्याहरंतोविबभ्रमुः॥ सप्रभश्चोदितःसूर्योनिष्प्रभःसम पद्यत ॥ २२ ॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःशंसंतःसुमहद्भयं॥ घोराश्चघोरनिर्ह्रादाःशिवास्तत्रववाशिरे ॥ २३ ॥ वेदयंत्योमहाराजमहद्वैशसमागतं॥ दिशःप्रज्व लिताराजन्पांसुवर्षंपपातच॥ २४॥ रुधिरेणसमुन्मिश्रमास्थिवर्षंतथैवच॥ रुदतांवाहनानांचनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलं॥२५॥ सुस्रुवुश्चशकृन्मूत्रंप्रध्यायंतोविशां पते॥ अंतर्हितामहानादाःश्रूयंतेभरतर्षभ॥ २६॥ रक्षसांपुरुषादानांनदतांभैरवान्रवान्॥ संपतंतश्चदृश्यंतेगोमायुबलवायसाः॥ २७ ॥ श्वानश्चविविधैर्ना दैर्वाशंतस्तत्रमारिष॥ ज्वलिताश्चमहोल्कावैसमाहत्यदिवाकरं ॥ निपेतुःसहसाभूमौवेदयंत्योमहद्भयम् ॥ २८ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेततस्तयोः पांडवधार्तराष्ट्रयोः॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना॥ २९॥ नरेंद्रनागाश्वसमाकुलानामभ्यायतीनामशिवेमुहूर्ते॥ बभूवघोषस्तु मुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणां ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपरस्परव्यूहरचनायांउत्पातदर्शने ऊनशततमो ऽध्यायः॥ ९९॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ संजयउवाच अभिमन्यूरथोदारःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः॥ अभिदुद्रावतेजस्वीदुर्योधनबलंमहत्॥ १ ॥ वि किरन्शरवर्षाणिवारिधाराइवांबुदः॥ नशेकुःसमरेक्रुद्धंसौभद्रमरिसूदनं ॥ २ ॥ शस्त्रौघिणंगाहमानंसेनासागरमक्षयं॥ निवारयितुमप्याजौत्वदीयाःकुरु नंदन॥३॥ तेनमुक्तारणेराजन्शराःशत्रुनिबर्हणाः॥क्षत्रियाननयन्शूरान्प्रेतराजनिवेशनं॥४॥यमदंडोपमान्घोरान्ज्वलिताशीविषोपमान्॥ सौभद्रःसमरे क्रुद्धःप्रेषयामाससायकान्॥ ५॥ सरथान्रथिनस्तूर्णंहयांश्चैवससादिनः॥ गजारोहांश्चसगजान्दारयामासफाल्गुनिः॥ ६॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्ममहत्संख्येम हीभृतः॥ पूजयांचक्रिरेहृष्टाःप्रशशंसुश्चफाल्गुनिं॥ ७॥ तान्यनीकानिसौभद्रोद्रावयामासभारत॥ तूलराशीनिवाकाशेमारुतःसर्वतोदिशं ॥ ८ ॥ तेनविद्रा व्यमाणानितवसैन्यानिभारत॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकेमग्नाइवद्विपाः॥ ९॥ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिनरोत्तम॥ अभिमन्युःस्थितोराजन्विधूमोग्निरि वज्वलन्॥ १०॥ नचैनंतावकाराजन्विषेहुररिघातिनं॥ प्रदीप्तंपावकंयद्वत्पतंगाःकालचोदिताः॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लघुनुद्रुचशोभनंचयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्ष्यशृंगिमलंबुषं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

प्रहरन्सर्वशत्रुभ्यःपांडवानांमहारथः ॥ अदृश्यतमहेष्वासःसवज्रइववासवः ॥ १२ ॥ हेमपृष्ठंधनुश्चास्यददृशेविचरद्दिशः ॥ तोयदेषुयथाराजन्राजमानाशत
क्रदा ॥ १३ ॥ शराश्चनिशिताःपीतानिश्चरंतिस्मसंयुगे ॥ वनात्फुल्लद्रुमाद्राजन्भ्रमराणामिवव्रजाः ॥ १४ ॥ तथैवचरतस्तस्यसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ रथेनकांच
नांगेनददृशुर्नानरंजनाः ॥ १५ ॥ मोहयित्वाकृपंद्रोणंद्रौणिंचसबृहद्बलं ॥ सैंधवंचमहेष्वासोव्यचरल्लघुसुष्ठुच ॥ १६ ॥ मंडलीकृतमेवास्यधनुःपश्यामभारत ॥ सूर्य
मंडलसंकाशंदहतस्तववाहिनीं ॥ १७ ॥ तंदृष्ट्वाक्षत्रियाःशूराःप्रतपंतंतरस्विनं ॥ द्विफाल्गुनमिमंलोकंमेनिरेतस्यकर्मभिः ॥ १८ ॥ तेनार्दितामहाराजभारतीसा
महाचमूः ॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवयोषिन्मदवशादिव ॥ १९ ॥ द्रावयित्वामहासैन्यंकंपयित्वामहारथान् ॥ नंदयामाससुहृदोमयंजित्वेववासवः ॥ २० ॥ तेनविद्रा
व्यमाणानितवसैन्यानिसंयुगे ॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरंपर्जन्यनिनदोपमं ॥ २१ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतवसैन्यस्यभारत ॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि ॥
॥ २२ ॥ दुर्योधनस्तदाराजन्नार्ष्यशृंगिमभाषत ॥ एषकार्ष्णिर्महाबाहोद्वितीयइवफाल्गुनः ॥ २३ ॥ चमूंद्रावयतेक्रोधाद्वृत्रोदेवचमूमिव ॥ तस्यचान्यन्नपश्या
मिसंयुगेभेषजंमहत् ॥ २४ ॥ ऋतेत्वांराक्षसश्रेष्ठंसर्वविद्यासुपारगं ॥ सगत्वात्वरितंवीरंजहिसौभद्रमाहवे ॥ २५ ॥ वयंपार्थंहनिष्यामोभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥
सएवमुक्तोबलवान्राक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ २६ ॥ प्रययौसमरेतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ नर्दमानोमहानादंप्रावृषीवबलाहकः ॥ २७ ॥ तस्यशब्देनमहता
पांडवानांबलंमहत् ॥ प्राचलत्सर्वतोराजन्वातोद्धूतइवार्णवः ॥ २८ ॥ बहवश्चमहाराजतस्यनादेनभीषिताः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ २९ ॥
कार्ष्णिश्चापिमुदायुक्तःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ नृत्यन्निवरथोपस्थेतद्रक्षःसमुपाद्रवत् ॥ ३० ॥ ततःसराक्षसःक्रुद्धःसंप्राप्यैवार्जुनिंरणे ॥ नातिदूरेस्थितांतस्यद्राव
यामाससैवचमूं ॥ ३१ ॥ तांवध्यमानांचतथापांडवानांमहाचमूं ॥ प्रत्युद्ययौरणेरक्षोदेवसेनांयथाबलः ॥ ३२ ॥ विमर्दःसुमहानासीत्तस्यसैन्यस्यमारिष ॥ रक्ष
साघोररूपेणवध्यमानस्यसंयुगे ॥ ३३ ॥ ततःशरसहस्रैस्तांपांडवानांमहाचमूं ॥ व्यद्रावयद्रणेरक्षोदर्शयत्स्वपराक्रमं ॥ ३४ ॥ सावध्यमानाचतथापांडवानाम
नीकिनी ॥ रक्षसाघोररूपेणप्रदुद्रावरणेभयात् ॥ ३५ ॥ प्रमृद्यचरणेसेनांपद्मिनींवारणोयथा ॥ ततोभिदुद्रावरणेद्रौपदेयान्महाबलान् ॥ ३६ ॥ तेतुक्रुद्धामहे
ष्वासाद्रौपदेयाःप्रहारिणः ॥ राक्षसंदुद्रुवुःसंख्येग्रहाःपंचरविंयथा ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ सर्वपारशवैःसर्वलोहमयैः ॥ ३९॥ संस्यूतोयथिनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै०भा०शतत

वीर्यवद्भिस्ततस्तैस्तुपीडितोराक्षसोत्तमः ॥ यथायुगक्षयेघोरेचंद्रमाःपंचभिर्ग्रहैः ॥ ३८ ॥ प्रतिविंध्यस्ततोरक्षोविभेदनिशितैःशरैः ॥ सर्वपारशवैस्तूर्णैरकुंठा
ग्रैर्महाबलः ॥ ३९ ॥ सतैर्भिन्नतनुत्राणःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ मरीचिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ॥ ४० ॥ विपक्तैःसशरैश्चापितपनीयपरिच्छदैः ॥
आर्ष्यशृंगिर्बभौराजन्दीप्तशृंगइवाचलः ॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्रातरःपंचराक्षसेंद्रंमहाहवे ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः ॥ ४२ ॥ सनिर्भिन्नःशरैर्घोरै
र्भुजगैःकोपितैरिव ॥ अलंबुषोभृशंराजन्नागेंद्रइवचुक्रुधे ॥ ४३ ॥ सोतिविद्धोमहाराजमुहूर्तमथमारिष ॥ प्रविवेशतमोदीर्घंपीडितस्तैर्महारथैः ॥ ४४ ॥ प्रति
लभ्यततःसंज्ञांक्रोधेनद्विगुणीकृतः ॥ चिच्छेदसायकांस्तेषांध्वजांश्चैवधनूंषिच ॥ ४५ ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैराजघानस्मयन्निव ॥ अलंबुषोरथोपस्थेनृत्यन्निव
महारथः ॥ ४६ ॥ त्वरमाणःसुसंरब्धोहयांस्तेषांमहात्मनां ॥ जघानराक्षसःक्रुद्धःसारथींश्चमहाबलः ॥ ४७ ॥ बिभेदचसुसंरब्धःपुनश्चैनान्सुसंशितैः ॥ शरैर्बहुवि
धाकारैःशतशोथसहस्रशः ॥ ४८ ॥ विरथांश्चमहेष्वासान्कृत्वातत्रसराक्षसः ॥ अभिदुद्राववेगेनहंतुकामोनिशाचरः ॥ ४९ ॥ तानर्दितान्रणेतेनराक्षसेनदु
रात्मना ॥ दृष्ट्वार्जुनसुतःसंख्येराक्षसंसमुपाद्रवत् ॥ ५० ॥ तयोःसमभवद्युद्धंवृत्रवासवयोरिव ॥ ददृशुस्तावकाःसर्वेपांडवाश्चमहारथाः ॥ ५१ ॥ तौसमेतौम
हायुद्धेक्रोधदीप्तौपरस्परं ॥ महाबलौमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ ५२ ॥ परस्परमवेक्षेतांकालानलसमौयुधि ॥ तयोःसमागमोघोरोबभूवकटुकोदयः ॥ ५३ ॥
यथादेवासुरेयुद्धेशक्रशंबरयोःपुरा ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभा०भीष्मपर्वणिभीष्मव०अलंबुषाभिमन्युसमागमेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥
धृतराष्ट्रउवाच आर्जुनिंसमरेशूरंविनिघ्नंतंमहारथान् ॥ अलंबुषःकथंयुद्धेप्रत्ययुध्यतसंजय ॥ १ ॥ आर्ष्यशृंगिंकथंचैवसौभद्रःपरवीरहा ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वे
नयथावृत्तंस्मसंयुगे ॥ २ ॥ धनंजयश्चकिंचक्रेममसैन्येषुसंयुगे ॥ भीमोवारथिनांश्रेष्ठोराक्षसोवाघटोत्कचः ॥ ३ ॥ नकुलःसहदेवोवासात्यकिर्वामहारथः ॥
एतदाचक्ष्वमेसत्यंकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४ ॥ संजयउवाच हंततेहंप्रवक्ष्यामिसंग्रामंलोमहर्षणं ॥ यथाभूद्राक्षसेंद्रस्यसौभद्रस्यचमारिष ॥ ५ ॥ अर्जुन
श्चयथासंख्येभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चरणेचक्रुःपराक्रमं ॥ ६ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरःसराः ॥ अद्भुतानिविचित्राणिचक्रुःकर्माण्य
भीतवत् ॥ ७ ॥ अलंबुषस्तुसमरेअभिमन्युंमहारथं ॥ विनद्यसुमहानादंतर्जयित्वामुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ मोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ आर्जुनिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ अभिमन्युश्चवेगेनसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ९ ॥ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंपितुरत्यंतवैरिणं ॥ ततःसमीयतुःसंख्येत्वरितौनर
राक्षसौ ॥ १० ॥रथाभ्यांरथिनौश्रेष्ठौयथावैदेवदानवौ ॥ मायावीराक्षसश्रेष्ठोदिव्यास्त्रश्चैवफाल्गुनिः ॥ ११ ॥ ततःकार्ष्णिर्महाराजनिशितैःसायकैस्त्रिभिः ॥
आर्ष्यशृंगिंरणेविध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥१२॥ अलंबुषोपिसंक्रुद्धःकार्ष्णिनवभिराशुगैः ॥ हृदिविव्याधवेगेनतोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ १३ ॥ ततःशरसहस्रेण
क्षिप्रकारीनिशाचरः ॥ अर्जुनस्यसुतंसंख्येपीडयामासभारत ॥ १४ ॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोनवभिर्नतपर्वभिः ॥ बिभेदनिशितैर्बाणैराक्षसेंद्रंमहोरसि॥ १५॥
तेतस्यविविशुस्तूर्णकायंनिर्भिद्यमर्मसु ॥ सतैर्विभिन्नसर्वांगःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ १६ ॥ पुष्पितैःकिंशुकैराजन्संस्तीर्णइवपर्वतः ॥ संधारयाणश्चशरान्हे
मपुंखान्महाबलः ॥ १७॥ विबभौराक्षसश्रेष्ठःसज्वालइवपर्वतः॥ ततःक्रुद्धोमहाराजआर्ष्यशृंगिरमर्षणः॥ १८ ॥ महेंद्रप्रतिमंकार्ष्णिंछादयामासपत्रिभिः॥
तेनतेविशिखामुक्तायमदंडोपमाःशिताः ॥ १९॥अभिमन्युंविनिर्भिद्यप्राविशंतधरातलं ॥ तथैवार्जुनिनामुक्ताःशराःकनकभूषणाः॥ २०॥अलंबुषंविनिर्भि
द्यप्राविशंतधरातलं ॥ सौभद्रस्तुरणेरक्षःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ चक्रेविमुखमासाद्यमयंशक्रइवाहवे ॥ विमुखंचरणेरक्षोवध्यमानंरणेरिणा ॥ २२ ॥ प्रा
दुश्चक्रेमहामायांतामसींपरतापनां ॥ ततस्तेतमसासर्वेवृताश्चासन्महीपते ॥ २३ ॥ नाभिमन्युमपश्यंतनैवस्वान्नपरान्रणे ॥ अभिन्युश्चतद्दृष्ट्वाघोररूपंमहत्त
मः ॥ २४ ॥ प्रादुश्चक्रेस्त्रमत्युग्रंभास्करंकुरुनंदनः ॥ ततःप्रकाशमभवज्जगत्सर्वंमहीपते ॥ २५॥तांचाभिजघ्निवान्मायांराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ संक्रुद्धश्चमहावी
र्योराक्षसेंद्रंनरोत्तमः॥ २६॥छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः॥बह्वीस्तथान्यामायाश्चप्रयुक्तास्तेनरक्षसा ॥ २७॥ सर्वास्त्रविदमेयात्मावारयामासफाल्गु
निः॥हतमायंततोरक्षोवध्यमानंचसायकैः॥ २८॥रथंतत्रैवसंत्यज्यप्राद्रवन्महतोभयात्॥तस्मिन्विनिर्जितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे ॥ २९॥ आर्जुनिःसमरेसैन्यं
तावकंसंममर्दह ॥ मदांधोगंधनागेंद्रःसपद्मांपद्मिनीमिव ॥३०॥ ततःशांतनवोभीष्मःसैन्यंदृष्ट्वाभिविद्रुतं॥महताशरवर्षेणसौभद्रंपर्यवारयत्॥ ३१॥कोष्ठीकृ
त्यचतंवीरंधार्तराष्ट्रामहारथाः ॥ एकंसुबहवोयुद्धेततक्षुःसायकैर्दृढं॥ ३२॥ सतेषांरथिनांवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ सदृशोवासुदेवस्यविक्रमेणबलेनच॥ ३३॥
उभयोःसदृशंकर्मसपितुर्मातुलस्यच ॥ रणेबहुविधंचक्रेसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ३४ ॥

ततोधनंजयोवीरोविनिघ्नंस्तवसैनिकान् ॥ आससादरणेभीष्मंपुत्रप्रेप्सुरमर्षणः ॥ ३५ ॥ तथैवसमरेराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ आससादरणेपार्थंस्वर्भानुरिव भास्करं ॥ ३६ ॥ ततःसरथनागाश्वाःपुत्रास्तवजनेश्वर ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंजुगुपुश्चसमंततः ॥ ३७ ॥ तथैवपांडवाराजन्परिवार्यधनंजयं ॥ रणायमहतेयुक्ता दंशिताभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ शारद्वतस्ततोराजन्भीष्मस्यप्रमुखेस्थितं ॥ अर्जुनंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ ३९ ॥ प्रत्युद्गम्याथविव्याधसात्यकिस्तं शितैःशरैः ॥ पांडवप्रियकामार्थंशार्दूलइवकुंजरं ॥ ४० ॥ गौतमोपित्वरायुक्तोमाधवंनवभिःशरैः ॥ हृदिविव्याधसंक्रुद्धःकंकपत्रपरिच्छदैः ॥ ४१ ॥ शैनेयोपि ततःक्रुद्धश्चापमानम्यवेगवान् ॥ गौतमांतकरंतूर्णंसमाधत्तशिलीमुखं ॥ ४२ ॥ तमापतंतंवेगेनशक्राशनिसमद्युतिं ॥ द्विधाचिच्छेदसंक्रुद्धोद्रौणिःपरमकोपनः ॥ ४३ ॥ समुत्सृज्याथशैनेयोगौतमंरथिनांवरः ॥ अभ्यद्रवद्रणेद्रौणिंराहुःखेशशिनंयथा ॥ ४४ ॥ तस्यद्रोणसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदभारत ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंताडयामाससायकैः ॥ ४५ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायशत्रुघ्नंभारसाधनं ॥ द्रौणिंषष्ट्यामहाराजबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ४६ ॥ सविद्धोव्यथितश्चैवमुहूर्तं कश्मलायुतः ॥ निषसादरथोपस्थेध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ ४७ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ वार्ष्णेयंसमरेक्रुद्धोनाराचेनसमार्पयत् ॥ ४८ ॥ शैनेयंसतुनिर्भिद्यप्राविशद्धरणीतलं ॥ वसंतकालेबलवान्बिलंसर्पशिशुर्यथा ॥ ४९ ॥ अथापरेणभल्लेनमाधवस्यध्वजोत्तमं ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिःसिंहनादंमुमोचह ॥ ५० ॥ पुनश्चैनंशरैर्घोरैश्छादयामासभारत ॥ निदाघांतेमहाराजयथामेघोदिवाकरं ॥ ५१ ॥ सात्यकोपिमहाराजशरजालंनिहत्यतत् ॥ द्रौणिमभ्याकिरत्तूर्णंशरजालैरनेकधा ॥ ५२ ॥ तापयामासचद्रौणिंशैनेयःपरवीरहा ॥ विमुक्तोमेघजालेनयथैवतपनस्तथा ॥ ५३ ॥ शराणांचसहस्रेणपुनरेव समुद्यतः ॥ सात्यकिश्छादयामासननादचमहाबलः ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वापुत्रंचतंग्रस्तंराहुणेवनिशाकरं ॥ अभ्यद्रवतशैनेयंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५५ ॥ विव्याधचसुतीक्ष्णेनपृषत्केनमहामृधे ॥ परीप्सन्स्वसुतंराजन्वार्ष्णेयेनाभिपीडितं ॥ ५६ ॥ सात्यकिस्तुरणेहित्वागुरुपुत्रंमहारथं ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यासर्वपारशवैः शरैः ॥ ५७ ॥ तदंतरममेयात्माकौंतेयःशत्रुतापनः ॥ अभ्यद्रवद्रणेक्रुद्धोद्रोणंप्रतिमहारथः ॥ ५८ ॥

॥१६३॥ ततोद्रोणश्चपार्थश्चसमेयातांमहामृधे ॥ यथाबुधश्चशुक्रश्चमहाराजनभस्तले ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अलंबुषाभिमन्युयुद्धेए
काधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥५॥ ॥५॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंद्रोणोमहेष्वासःपांडवश्चधनंजयः॥ समीयतूरणेयत्तौतावुभौपुरुषर्षभौ॥ ६
॥ १ ॥ प्रियोहिपांडवोनित्यंभारद्वाजस्यधीमतः ॥ आचार्यश्चरणेनित्यंप्रियःपार्थस्यसंजय ॥ २ ॥ तावुभौरथिनौसंख्येहृष्टौसिंहाविवोत्कटौ ॥ कथंसमी
यतुर्यत्तौभारद्वाजधनंजयौ॥ ३॥ संजयउवाच नद्रोणःसमरेपार्थंजानीतेप्रियमात्मनः॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यपार्थोवागुरुमाहवे॥ ४॥ नक्षत्रियारणेराज
न्वर्जयंतिपरस्परं॥ निर्मर्यादंहियुध्यंतेपितृभिर्भ्रातृभिःसह॥ ५ ॥ रणेभारतपार्थेनद्रोणोविद्धस्त्रिभिःशरैः ॥ नाचिंतयच्चतान्बाणान्पार्थचापच्युतान्युधि॥ ६॥
शरवृष्ट्यापुनःपार्थश्छादयामासतंरणे ॥ सप्रजज्वालरोषेणगहनेग्निरिवोर्जितः ॥ ७॥ ततोर्जुनंरणेद्रोणःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छादयामासराजेंद्रनचिरादे
वभारत ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत्॥ द्रोणस्यसमरेराजन्पार्ष्णिग्रहणकारणात् ॥ ९ ॥ त्रिगर्तराडपिक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकं ॥ छादया
माससमरेपार्थंबाणैरयोमुखैः॥ १० ॥ ताभ्यांमुक्ताःशराराजन्नंतरिक्षेविरेजिरे ॥ हंसाइवमहाराजशरत्कालेनभस्तले ॥ ११ ॥ तेशराःप्राप्यकौंतेयंसमंताद्वि
विशुःप्रभो॥ फलभारनतंयद्वत्स्वादुवृक्षंविहंगमाः॥१२॥ अर्जुनस्तुरणेनादंविनद्यरथिनांवरः॥ त्रिगर्तराजंसमरेसपुत्रंविव्यधेशरैः॥ १३॥ तेवध्यमानाःपा
र्थेनकालेनेवयुगक्षये॥ पार्थमेवाभ्यवर्ततमरणेकृतनिश्चयाः॥ १४॥ मुमुचुःशरवृष्टिंचपांडवस्यरथंप्रति॥ शरवृष्टिंततस्तांतुशरवर्षैःसमंततः ॥ १५ ॥ प्रति
जग्राहराजेंद्रतोयवृष्टिमिवाचलः॥ तत्राद्भुतमपश्यामबीभत्सोर्हस्तलाघवं ॥ १६॥ विमुक्तांबहुभिर्योधैःशस्त्रवृष्टिंदुरासदां॥ यदेकोवारयामासमारुतोभ्रग
णानिव॥ १७॥ कर्मणातेनपार्थस्यतुतुषुर्देवदानवाः॥ अथक्रुद्धोरणेपार्थस्त्रिगर्तान्प्रतिभारत॥१८॥ मुमोचास्त्रंमहाराजवायव्यंपृतनामुखे॥ प्रादुरासीत्ततो
वायुःक्षोभयाणोनभस्तलं॥ १९॥ पातयन्वैतरुगणान्विनिघ्नंश्चैवसैनिकान्॥ ततोद्रोणोभिवीक्ष्यैववायव्यास्त्रंसुदारुणं॥ २०॥ शैलमन्यन्महाराजघोरमस्त्रं
मुमोचह॥ द्रोणेनयुधिनिर्मुक्तेतस्मिन्नस्त्रेनराधिप॥ २१॥ प्रशशामततोवायुःप्रसन्नाश्चदिशोदश॥ ततःपांडुसुतोवीरस्त्रिगर्तस्यरथव्रजान्॥ २२॥ निरुत्सा
हान्रणेचक्रेविमुखान्विपराक्रमान्॥ ततोदुर्योधनश्चैवकृपश्चरथिनांवरः॥ २३॥ ॥१६३॥

अश्वत्थामातथाशल्यःकांबोजश्वसुदक्षिणः॥ विंदानुविंदावावंत्यौबाल्हिकःसहबाल्हिकैः॥२४॥ महतारथवंशेनपार्थस्यावारयन्दिशः॥ तथैवभगदत्तश्चश्रु
तायुश्चमहाबलः॥ २५॥ गजानीकेनभीमस्यताववारयतांदिशः॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवसौबलश्चविशांपते ॥ २६ ॥ शरौघैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्राववारय
न्॥ भीष्मस्तुसंहतःसंख्येधार्तराष्ट्रैःससैनिकैः॥२७॥ युधिष्ठिरंसमासाद्यसर्वतःपर्यवारयत्॥ आपतंतंगजानीकंदृष्ट्वापार्थोवृकोदरः॥२८॥लेलिहन्सृक्किणीवी
रोमृगराडिवकानने॥ भीमस्तुरथिनांश्रेष्ठोगदांगृह्यमहाहवे॥ २९॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतवसैन्यान्यभीषयत्॥ तमुद्वीक्ष्यगदाहस्तंततस्तेगजसादिनः॥ ३०॥
परिवव्रूरणेयत्ताभीमसेनंसमंततः॥ गजमध्यमनुप्राप्तःपांडवःसव्यराजत॥ ३१॥ मेघजालस्यमहतोयथामध्यगतोरविः॥ व्यधमत्सगजानीकंगदयापांड
वर्षभः॥ ३२॥ महाभ्रजालमतुलंमातरिश्वेवसंततं॥ तेवध्यमानाबलिनाभीमसेनेनदंतिनः॥ ३३॥ आर्तनादंरणेचक्रुर्गर्जतोजलदाइव॥ बहुधादारितश्चै
वविषाणैस्तत्रदंतिभिः॥ ३४॥ फुल्लाशोकनिभःपार्थःशुशुभेरणमूर्धनि॥ विषाणेदंतिनंगृह्यनिर्विषाणमथाकरोत्॥ ३५॥ विषाणेनचतेनैवकुंभेभ्याहत्यदं
तिनं॥ पातयामाससमरेदंडहस्तइवांतकः॥ ३६॥ शोणिताक्तांगदांबिभ्रन्मेदोमज्जाकृतच्छविः॥ कृताभ्यंगःशोणितेनरुद्रवत्प्रत्यदृश्यत॥३७॥ एवंतेवध्यमा
नाश्चहतशेषामहागजाः॥ प्राद्रवंतदिशोराजन्विमृद्नंतःस्वकंबलं॥ ३८॥ द्रवद्भिस्तैर्महानागैःसमंताद्भरतर्षभ॥ दुर्योधनबलंसर्वंपुनरासीत्पराङ्मुखं॥ ३९॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०भीमपराक्रमेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०२॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ संजयउवाच मध्यंदिनेमहारा
जसंग्रामःसमपद्यत॥ लोकक्षयकरोरौद्रोभीष्मस्यसहसोमकैः॥ १॥ गांगेयोरथिनांश्रेष्ठःपांडवानामनीकिनीं॥ व्यधमन्निशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः॥
॥ २॥ संममर्दचतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव॥ धान्यानामिवलूनानांप्रकरंगोगणाइव॥ ३॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचविराटोद्रुपदस्तथा॥ भीष्ममासाद्यसमरेशरैर्ज
घ्नुर्महारथं॥ ४॥ धृष्टद्युम्नंततोविध्वाविराटंचशरैस्त्रिभिः॥ द्रुपदस्यचनाराचंप्रेषयामासभारत॥ ५॥ तेनविद्धामहेष्वासाभीष्मेणामित्रकर्षिणा॥ चुक्रुधुःसम
रेराजन्पादस्पृष्टाइवोरगाः॥ ६॥ शिखंडीतंचविव्याधभरतानांपितामहं॥ स्त्रीमयंमनसाध्यात्वानास्मैप्राहरदच्युतः॥ ७॥

मोऽध्यायः॥ १०२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ मध्यंदिनइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ स्त्रीमयं अयंभीष्मःस्त्रीति ध्यात्वाचिंतयित्वा यद्वास्त्रीमयं स्वार्थेमयट्॥ ७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वैश्रवणंकुबेरंचातिअतिक्रांताः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अद्राक्षमहं

धृष्टद्युम्नस्तुसमरेक्रोधेनाग्निरिवज्वलन्॥ पितामहंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ ८॥ द्रुपदःपंचविंशत्याविराटोदशभिःशरैः॥ शिखंडीपंचविंशत्याभीष्मं विव्याधसायकैः॥ ९॥ सोतिविद्धोमहाराजशोणितौघपरिप्लुतः॥ वसंतेपुष्पशबलोरक्ताशोकइवाबभौ ॥ १०॥ तान्प्रत्यविध्यद्गांगेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः॥ द्रुपदस्यचभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष॥ ११ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायभीष्मंविव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैःसुशितैरणमूर्धनि ॥ १२ ॥ तथाभीमोमहाराजद्रौपद्याःपंचचात्मजाः॥ केकयाभ्रातरःपंचसात्यकिश्चैवसात्वतः॥ १३॥ अभ्यद्रवंतगांगेयंयुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ ररक्षिपंतःपांचाल्यंधृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ ॥ १४ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मरक्षार्थमुद्यताः॥ प्रत्युद्ययुःपांडुसेनांसहसैन्यानराधिप॥ १५॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतववतेपांचसंकुलं॥ नराश्वरथनागानांयमराष्ट्रविवर्धनं॥ १६॥ रथीरथिनमासाद्यप्राहिणोद्यमसादनं॥ तथेतरान्समासाद्यनरनागाश्वसादिनः ॥ १७ ॥ अनयन्परलोकायशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ शरैश्चविविधैर्घोरैस्तत्रतत्रविशांपते॥ १८॥ रथास्तुरथिभिर्हीनाहतसारथयस्तथा॥ विप्रद्रुताश्वसमरेदिशोजग्मुःसमंततः॥ १९ ॥ मृद्नंतस्तेनरान्राजन्हयांश्चसुबहून्रणे॥ वातायमानादृश्यंतेगंधर्वनगरोपमाः॥ २०॥ रथिनश्चरथैर्हीनावर्मिणस्तेजसायुताः॥ कुंडलोष्णीपिणःसर्वेनिष्कांगदविभूषणाः॥ २१ ॥ देवपुत्रसमाःसर्वेशौर्येशक्रसमायुधि ॥ ऋद्ध्यावैश्रवणंचातिनयेनचबृहस्पतिं ॥ २२ ॥ सर्वलोकेश्वराःशूरास्तत्रतत्रविशांपते ॥ विप्रद्रुताव्यदृश्यंतप्राकृताइवमानवाः ॥ २३ ॥ दंतिनश्चनरश्रेष्ठहीनाःपरमसादिभिः ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिनिपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ २४ ॥ चर्मभिश्चामरैश्चित्रैःपताकाभिश्चमारिष॥ छत्रैःसितैर्हेमदंडैश्चामरैश्चसमंततः॥ २५॥ विशीर्णैर्विप्रधावंतोदृश्यंतेस्मदिशोदश ॥ नवमेघप्रतीकाशाजलदोपमनिःस्वनाः ॥ २६॥ तथैवदंतिभिर्हीनागजारोहाविशांपते॥ प्रधावंतोन्वदृश्यंततववतेषांचसंकुले॥ २७॥ नानादेशसमुत्थांश्चतुरगान्हेमभूषितान्॥ वातायमानानद्राक्षंशतशोथसहस्रशः॥ २८॥ अश्वारोहान्हतैरश्वैर्गृहीतासीन्समंततः॥ द्रवमाणानपश्यामद्राव्यमाणांश्चसंयुगे ॥ २९ ॥ गजोगजंसमासाद्यद्रवमाणंमहाहवे ॥ ययौप्रमृद्यतरसापादातान्वाजिनस्तथा॥ ३० ॥ तथैवचरथान्राजन्प्रममर्दरणेगजः॥ रथाश्चैवसमासाद्यपतितांस्तुरगान्भुवि॥ ३१ ॥ व्यमृद्नन्समरेराजंस्तुरगांश्चनरान्रणे॥ एवंतेबहुधाराजन्प्रत्यमृद्नन्परस्परं॥ ३२॥

संजयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आगस्कृदपराधी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकश

तस्मिन्रौद्रेतथायुद्धेवर्तमानेमहाभये॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितांत्रतरंगिणी ॥ ३३ ॥ अस्थिसंघातसंबाधाकेशशैवलशाद्वला ॥ रथह्रदाशरावर्ताहयमीना
दुरासदा॥ ३४ ॥ शीर्षोपलसमाकीर्णाहस्तिग्राहसमाकुला ॥ कवचोष्णीषफेनौघाधनुर्वेगासिकच्छपा ॥ ३५ ॥ पताकाध्वजवृक्षाढ्यामर्त्यकूलापहारिणी ॥ क्र
व्यादहंससंकीर्णायमराष्ट्रविवर्धनी ॥ ३६ ॥ तांनदींक्षत्रियाःशूरारथनागहयप्लवैः ॥ प्रतेरुर्बहवोराजन्भयंत्यक्त्वामहारथाः ॥ ३७ ॥ अपोवहद्रणेभीरून्कश्म
लेनाभिसंवृतान् ॥ यथावैतरणीप्रेतान्प्रेतराजपुरंप्रति ॥ ३८ ॥ प्राक्रोशन्क्षत्रियास्तत्रदृष्ट्वातद्वैशसंमहत् ॥ दुर्योधनापराधेनगच्छंतिक्षत्रियाःक्षयं॥ ३९ ॥ गु
णवत्सुकथंद्वेषंधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ कृतवान्पांडुपुत्रेषुपापात्मालोभमोहितः ॥ ४० ॥ एवंबहुविधावाचःश्रूयंतेस्मपरस्परं ॥ पांडवस्तवसंयुक्ताःपुत्राणांतेसुदारु
णाः॥ ४१ ॥ तानिशम्यततोवाचःसर्वयोधैरुदाहृताः ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ ४२ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवशल्यंचोवाचभारत ॥ युध्यध्वमनहं
काराःकिंचिरंकुरुथेतिच ॥ ४३ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांपांडवैःसह ॥ अक्षद्यूतकृतंराजन्सुघोरंवैशसंतदा ॥ ४४ ॥ यत्पुराननिगृह्णासिवार्यमाणोमहात्मभिः ॥
वैचित्रवीर्यतस्येदंफलंपश्यसुदारुणं ॥ ४५ ॥ नहिपांडुसुताराजन्ससैन्याःसपदानुगाः ॥ रक्षंतिसमरेप्राणान्कौरवावापिसंयुगे ॥ ४६ ॥ एतस्मात्कारणाद्घोरो
वर्ततेस्वजनक्षयः ॥ दैवाद्वापुरुषव्याघ्रतवचापनयान्नृप ॥ ४७ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० संकुलयुद्धेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ६ ॥
संजयउवाच अर्जुनस्तान्नरव्याघ्रःसुशर्मानुचरान्नृपान् ॥ अनयत्प्रेतराजस्यसदनंसायकैःशितैः ॥ १ ॥ सुशर्मापिततोबाणैःपार्थंविव्याधसंयुगे ॥ वासुदे
वंचसप्तत्यापार्थंचनवभिःपुनः ॥ २ ॥ तंनिवार्यशरौघेणशक्रसूनुर्महारथः ॥ सुशर्मणोरणेयोधान्प्राहिणोद्यमसादनं ॥ ३ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुग
क्षये ॥ व्यद्रवंतरणेराजन्भयजातेमहारथाः ॥ ४ ॥ उत्सृज्यतुरगान्केचिद्रथान्केचिच्चमारिष ॥ गजानन्येसमुत्सृज्यप्राद्रवंतदिशोदश ॥ ५ ॥ अपरेतुतदादाय
वाजिनागरथान्रणे ॥ त्वरयापरयायुक्ताःप्राद्रवंतविशांपते ॥ ६ ॥ पादाताश्चापिशस्त्राणिसमुत्सृज्यमहारणे ॥ निरपेक्षाव्यधावंततेनतेनस्मभारत ॥ ७ ॥ वार्य
माणाःसुबहुशस्त्रैगर्तेनसुशर्मणा ॥ तथान्यैःपार्थिवश्रेष्ठैर्नव्यतिष्ठंतसंयुगे ॥ ८ ॥ तद्बलंप्रद्रुतंदृष्ट्वापुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंसर्वसैन्यपुरस्कृतः ॥ ९ ॥

तवमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेनतेनपथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सर्वोद्योगेनमहताधनंजयमुपाद्रवत् ॥ त्रिगर्ताधिपतेरर्थेजीवितस्यविशांपते ॥ १० ॥ सएकःसमरेतस्थौकिरन्वहुविधान्शरान् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःशेषा
 हिप्रद्रुतानराः ॥ ११ ॥ तथैवपांडवाराजन्सर्वोद्योगेनदंशिताः ॥ प्रययुःफाल्गुनार्थाययत्रभीष्मोव्यतिष्ठत ॥ १२ ॥ ज्ञायमानारणेवीर्यंघोरंगांडीवधन्वनः ॥ हा
हाकारकृतोत्साहाभीष्मंजग्मुःसमंततः ॥ १३ ॥ ततस्तालध्वजःशूरःपांडवानांवरूथिनीं ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥ एकीभूतास्ततःसर्वेकु
रवःसहपांडवैः ॥ अयुध्यंतमहाराजमध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ १५ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंविध्वापंचभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्वाणान्सहस्रशः ॥ १६ ॥
तथैवद्रुपदोराजाद्रोणंविध्वाशितैःशरैः ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यासारथिंचास्यपंचभिः ॥ १७ ॥ भीमसेनस्तुराजानंबाल्हीकंप्रपितामहं ॥ विध्वानदन्महानादंशार्दू
लइवकानने ॥ १८ ॥ आर्जुनिश्चित्रसेनेनविद्धोवहुभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः ॥ १९ ॥ चित्रसेनंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधसमरेभृशं ॥ स
मागतौतौतुरणेमहामात्रौव्यरोचतां ॥ २० ॥ यथादिविमहाघोरौराजन्बुधशनैश्चरौ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासूतंचनवभिःशरैः ॥ २१ ॥ ननादवलवान्नादंसौ
भद्रःपरवीरहा ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णंसोवप्लुत्यमहारथः ॥ २२ ॥ आरुरोहरथंतूर्णंदुर्मुखस्यविशांपते ॥ द्रोणश्चद्रुपदंभित्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २३ ॥ सारथिं
चास्यविव्याधत्वरमाणःपराक्रमी ॥ पीड्यमानस्ततोराजाद्रुपदोवाहिनीमुखे ॥ २४ ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ भीमसेनस्तुराजानंमुहूर्तादिववा
ह्लिकं ॥ २५ ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ससंभ्रमोमहाराजसशयंपरमंगतः ॥ २६ ॥ अवप्लुत्यततोवाहाद्वाल्हीकःपुरुषोत्तमः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंलक्ष्म
णस्यमहारणे ॥ २७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंवारयित्वामहारणे ॥ शरैर्बहुविधैराजन्नाससादपितामहं ॥ २८ ॥ सविध्वाभारतंषष्ट्यानिशितैर्लोमवाहिभिः ॥
नृत्यन्निवरथोपस्थेविधुन्वानोमहद्धनुः ॥ २९ ॥ तस्यायसींमहाशक्तिंचिक्षेपाथपितामहः ॥ हेमचित्रांमहावेगांनागकन्योपमांशुभां ॥ ३० ॥ तामापतंतीं
सहसामृत्युकल्पांसुदुर्जयां ॥ व्यंसयामासवार्ष्णेयोलाघवेनमहायशाः ॥ ३१ ॥ अनासाद्यतुवार्ष्णेयंशक्तिःपरमदारुणा ॥ न्यपतद्धरणीपृष्ठेमहोल्केवमहाप्र
भा ॥ ३२ ॥ वार्ष्णेयस्तुततोराजन्स्वांशक्तिंकनकप्रभां ॥ वेगवद्गृह्यचिक्षेपपितामहरथंप्रति ॥ ३३ ॥ वार्ष्णेयभुजवेगेनप्रणुन्नासामहाहवे ॥ अभिदुद्राववे
गेनकालरात्रिर्यथानरं ॥ ३४ ॥

मेदिनींप्राप्येतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ माधवःसात्यकिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० चतुरधिकशततमोध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तामापतंतींसहसाद्विधाचिच्छेदभारतः ॥ क्षुरप्राभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यांसाव्यशीर्यतमेदिनीं ॥ ३५ ॥ छित्वाशक्तिंतुगांगेयःसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःप्रहसञ्छत्रुकर्शनः ॥ ३६ ॥ ततःसरथनागाश्वाःपांडवाःपांडुपूर्वजाः ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंमाधवत्राणकारणात् ॥ ३७ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ पांडवानांकुरूणांचसमरेविजयैषिणां ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० वार्ष्णेययुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ५ ॥

संजयउवाच दृष्ट्वाभीष्मंरणेक्रुद्धंपांडवैरभिसंवृतं ॥ यथामेघैर्महाराजतपांतेदिविभास्करं ॥ १ ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमभाषत ॥ एषशूरोमहेष्वासोभीष्मःशूरनिषूदनः ॥ २ ॥ छादितःपांडवैःशूरैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ तस्यकार्यंत्वयावीररक्षणंसुमहात्मनः ॥ ३ ॥ रक्ष्यमाणोहिसमरेभीष्मोस्माकंपितामहः ॥ निहन्यात्समरेयत्तान्पंचालान्पांडवैःसह ॥ ४ ॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणं ॥ गोप्ताह्येषमहेष्वासोभीष्मोस्माकंमहाव्रतः ॥ ५ ॥ सभवान्सर्वसैन्येनपरिवार्यपितामहं ॥ समरेकर्मकुर्वाणंदुष्करंपरिरक्षतु ॥ ६ ॥ सएवमुक्तःसमरेपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ परिवार्यस्थितोभीष्मंसैन्येनमहतावृतः ॥ ७ ॥ ततःशतसहस्राणांहयानांसुबलात्मजः ॥ विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणां ॥ ८ ॥ दर्पितानांसुवेशानांबलस्थानांपताकिनां ॥ शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानांनरोत्तमैः ॥ ९ ॥ नकुलंसहदेवंचधर्मराजंचपांडवं ॥ न्यवारयन्नरश्रेष्ठान्परिवार्यसमंततः ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजाशूराणांहयसादिनां ॥ अयुतंप्रेषयामासपांडवानांनिवारणे ॥ ११ ॥ तैःप्रविष्टैर्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे ॥ खुराहताधराराजंश्चकंपेचननादच ॥ १२ ॥ खुरशब्दश्चसुमहान्वाजिनांशुश्रुवेतदा ॥ महावंशवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते ॥ ॥ १३ ॥ उत्पतद्भिश्चतैस्तत्रसमुद्भूतंमहद्रजः ॥ दिवाकररथंप्राप्यच्छादयामासभास्करं ॥ १४ ॥ वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तुक्षोभितापांडवीचमूः ॥ निपतद्भिर्महावेगैर्हंसैरिवमहत्सरः ॥ १५ ॥ हेषतांचैवशब्देननप्राज्ञायतकिंचन ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १६ ॥ प्रत्यघ्नंस्तरसावेगंसमरेहयसादिनां ॥ उद्वृत्तस्यमहाराजप्रावृट्कालेतिपूर्यतः ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यामंबुवेगंयथावेलामहोदधेः ॥ ततस्तेरथिनोराजन्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १८ ॥ न्यकृंतन्नुत्तमांगानिशरेणहयसादिनां ॥ तेनिपेतुर्महाराजनिहतादृढधन्विभिः ॥ १९ ॥ नागैरिवमहानागायथावद्गिरिगह्वरे ॥ तेपिप्रासैःसुनिशितैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ततइति सैन्येनेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते हयानांसैन्येनपरिवार्यन्यवारयदितितृतीयेनान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥१६६॥

॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनै० भा० पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥२॥३॥ द्वादशाख्यैः

न्यकृंतन्नुत्तमांगानिविचरंतोदिशोदश ॥ अभ्याहताहयारोहाऋष्टिभिर्भरतर्षभ ॥ २१ ॥ अत्यजन्नुत्तमांगानिफलानीवमहाद्रुमाः ॥ ससादिनोहयाराजंस्त त्रतत्रनिपूदिताः॥२२॥पतिताःपात्यमानाश्चप्रत्यदृश्यंतसर्वशः॥ वध्यमानाहयाश्चैवप्राद्रवंतभयार्दिताः॥ २३ ॥ यथासिंहंसमासाद्यमृगाःप्राणपरायणाः॥ पांडवाश्चमहाराजजित्वाशत्रून्महामृधे ॥ २४॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चताडयामासुराहवे॥ ततोदुर्योधनोदीनोदृष्ट्वासैन्यंपराजितं॥२५॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठमद्र राजमिदंवचः॥ एषपांडुसुतोज्येष्ठोयमाभ्यांसहितोरणे ॥ २६॥ पश्यतांवोमहाबाहोसेनांद्रावयतिप्रभो ॥ तंवारयमहाबाहोवेलेवमकरालयं॥ २७॥ त्वंहिसं श्रूयसेत्यर्थमसत्यबलविक्रमः॥पुत्रस्यतवतद्वाक्यंश्रुत्वाशल्यःप्रतापवान्॥ २८ सययौरथवंशेनयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ तदापतद्वैसहसाशल्यस्यसुमहद्बलं॥ ॥२९॥महौघवेगंसमरेवारयामासपांडवः॥ मद्रराजंचसमरेधर्मराजोमहारथः॥३०॥ दशभिःसायकैस्तूर्णमाजघानस्तनांतरे॥ नकुलःसहदेवश्चतंसप्तभिर जिह्मगैः॥३१॥मद्रराजोपितान्सर्वानाजघानत्रिभिस्त्रिभिः॥युधिष्ठिरंपुनःषष्ट्याविव्याधनिशितैःशरैः॥३२॥ माद्रीपुत्रौचसंभ्रांतौद्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत्॥ ततोभीमोमहाबाहुर्दृष्ट्वाराजानमाहवे॥३३॥मद्रराजरथंप्राप्तंमृत्योरास्यगतंयथा॥अभ्यपद्यतसंग्रामेयुधिष्ठिरममित्रजित्॥३४॥ततोयुद्धंमहाघोरंप्रावर्ततसु दारुणं॥अपरांदिशमास्थायपतमानेदिवाकरे॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० पंचाधिकशततमोऽध्यायः॥१०५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

संजयउवाच ततःपितातवक्रुद्धोनिशितैःसायकोत्तमैः॥ आजघानरणेपार्थान्सहसेनान्समंततः॥१॥ भीमंद्वादशभिर्विंध्वासात्यकिंनवभिःशरैः॥ नकुलं चत्रिभिर्विंध्वासहदेवंचसप्तभिः॥२॥ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥धृष्टद्युम्नंततोविध्वाननादसुमहाबलः॥३॥तंद्वादशाख्यैर्नकुलोमाधवश्चत्रिभिः शरैः॥ धृष्टद्युम्नश्चसप्तत्याभीमसेनश्चसप्तभिः॥४॥ युधिष्ठिरोद्वादशभिःप्रत्यविध्यत्पितामहं॥ द्रोणस्तुसात्यकिंविध्वाभीमसेनमविध्यत॥५॥एकैकंपंचभिर्बा णैर्यमदंडोपमैःशितैः॥तौचतंप्रत्यविध्येतांत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः॥ ६ ॥तोत्रैरिवमहानागंद्रोणंब्राह्मणपुंगवं ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमाल वाः॥ ७॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः॥ संग्रामेनाजहुर्भीष्मंवध्यमानाःशितैःशरैः॥ ८ ॥ तथैवान्येमहीपालानानादेशसमागताः ॥ पांडवान भ्यवर्ततविविधायुधपाणयः॥ ९॥ तथैवपांडवाराजन्परिवव्रुःपितामहं॥ ससमंतात्परिवृतोरथौघैरपराजितः॥ १० ॥ द्वादशसंख्यैः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ १० ॥

६

गहनेग्निरिवोत्सृष्टःप्रजज्वालदहन्परान्॥रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः॥ ११॥ शरस्फुलिंगोभीष्माग्निर्ददाहक्षत्रियर्षभान्॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्गार्ध्रप
क्षैःसुतेजनैः॥ १२॥कर्णिनालीकनाराचैश्छादयामासतद्बलं॥अपातयत्ध्वजांश्चैवरथिनश्चशितैःशरैः॥ १३॥ मुंडतालवनानीवचकारसरथव्रजान्॥ निर्मनु
ष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्चसंयुगे॥ १४॥ अकरोत्समहाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥१५॥ निशम्यसर्वभूतानि
समकंपंतभारत॥ अमोघात्यपतन्बाणाःपितुस्तेभरतर्षभ॥ १६॥ नासज्जंततनुत्रेषुभीष्मचापच्युताःशराः॥ हतवीरान्रथान्राजन्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः॥ १७॥
अपश्याममहाराजक्रियमाणान्रणाजिरे॥ चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश॥ १८॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः॥अपरावर्तिनःसर्वेसुव
र्णविकृतध्वजाः॥ १९॥ संग्रामेभीष्ममासाद्यव्यादितास्यमिवांतकं॥ निमग्नाःपरलोकायसवाजिरथकुंजराः॥ २०॥ भग्नाक्षोपस्करान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च
भारत॥ अपश्याममहाराजशतशोथसहस्रशः॥ २१॥ सवरूथैरथैर्भग्नैरथिभिश्चनिपातितैः॥शरैःसुकवचैश्छिन्नैःपट्टिशैश्चविशांपते॥ २२॥ गदाभिर्भिंदि
पालैश्चनिशितैश्चशिलीमुखैः॥ अनुकर्षैरुपासंगैश्चक्रैर्भग्नैश्चमारिष॥ २३॥ बाहुभिःकार्मुकैःखड्गैःशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ तलत्रैरंगुलित्रैश्चध्वजैश्चविनिपा
तितैः॥ २४॥ चापैश्चबहुधाच्छिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी॥ हतारोहागजाराजन्हयाश्चहयसादिनः॥ २५॥ न्यपतंतगतप्राणाःशतशोथसहस्रशः॥ यतमाना
पितेवीराद्रवमाणान्महारथान्॥ २६॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान्॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः॥ २७॥ अभज्यतमहाराजनचद्वौ
सहधावतः॥ आविद्धरथनागाश्वंपतितध्वजसंकुलं॥ २८॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनं॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा॥ २९॥ प्रियंसखा
यंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः॥ विमुच्यकवचानन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ ३०॥ प्रकीर्यकेशान्धावंतःप्रत्यदृश्यंतसर्वशः॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथकूब
रं॥ ३१॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्यमार्तस्वरंतदा॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः॥ ३२॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमं॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपा
र्थयःकांक्षितस्तव॥ ३३॥ प्रहरास्मिन्नरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे॥ यत्पुराकथितंवीरराज्ञांतेषांसमागमे॥ ३४॥ विराटनगरेतातसंजयस्यसमीपतः॥ भी
ष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान्॥ ३५॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमांयोत्स्यंतिसंगरे॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम॥ ३६॥

क्षत्रधर्ममनुस्मृत्ययुध्यस्वविगतज्वरः ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनतिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ ३७ ॥ अकामइवबीभत्सुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ अवध्यानांवधंकृत्वाराज्यंवा
 नरकोत्तरं ॥ ३८ ॥ दुःखानिवनवासेवाकिंनुमेसुकृतंभवेत् ॥ चोदयाश्वान्यतोभीष्मःकरिष्येवचनंतव ॥ ३९ ॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंभीष्मंकुरुपितामहं ॥ स
चाश्वान्रजतप्रख्यांश्चोदयामासमाधवः ॥ ४० ॥ यतोभीष्मस्ततोराजन्दुष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबा
हुंभीष्मायोद्यतमाहवे ॥ ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठःसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ४२ ॥ धनंजयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः ॥ ४३ ॥ श
रवर्षेणमहतानप्राज्ञायतभारत ॥ वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्वरः ॥ ४४ ॥ चोदयामासतानश्वान्वितुन्नान्भीष्मसायकैः ॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंज
लदनिःस्वनं ॥ ४५ ॥ पातयामासभीष्मस्यधनुश्छित्वाशितैःशरैः ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः ॥ ४६ ॥ निमेषांतरमात्रेणसज्यंचक्रेपितातव ॥
चकर्षचततोदोर्भ्यांधनुर्जलदनिःस्वनं ॥ ४७ ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्छिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोःसुतः ॥ ४८ ॥ गांगेयस्त्वब्रवी
त्पार्थंधन्विश्रेष्ठमरिंदम ॥ साधुसाधुमहाबाहोसाधुकुंतीसुतेतिच ॥ ४९ ॥ समाभाष्यैवमपरंप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ मुमोचसमरेभीष्मःशरान्पार्थरथंप्रति ॥ ५० ॥
अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलं ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलानिनिदर्शयन् ॥ ५१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषा
णोल्लिखितांकितौ ॥ ५२ ॥ वासुदेवस्तुसंप्रेक्ष्यपार्थस्यमृदुयुद्धतां ॥ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥ ५३ ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः ॥ व
रान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ ५४ ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥ नामृष्यतमहाबाहुर्माधवःपरवीरहा ॥ ५५ ॥ उत्सृज्यरजतप्रख्यान्
हयान्पार्थस्यमारिष ॥ वासुदेवस्ततोयोगीप्रचस्कंदमहारथात् ॥ ५६ ॥ अभिदुद्रावभीष्मंसभुजप्रहरणोबली ॥ प्रतोदपाणिस्तेजस्वीसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ५७ ॥
दारयन्निवपद्भ्यांसजगतींजगदीश्वरः ॥ क्रोधताम्रेक्षणःकृष्णोजिघांसुरमितद्युतिः ॥ ५८ ॥ ग्रसंतइवचेतांसितावकानांमहाहवे ॥ दृष्ट्वामाधवमाक्रंदेभीष्मा
योद्यतमंतिके ॥ ५९ ॥ हतोभीष्मोहतोभीष्मस्तत्रतत्रवचोमहत् ॥ अश्रूयतमहाराजवासुदेवभयात्तदा ॥ ६० ॥ पीतकौशेयसंवीतोमणिश्यामोजनार्दनः ॥ शु
शुभेविद्रवन्भीष्मंविद्युन्मालीयथांबुदः ॥ ६१ ॥ ससिंहइवमातंगंयूथर्षभइवर्षभं ॥ अभिदुद्राववेगेनविनदन्यादवर्षभः ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सर्वतःइहामुत्रच ॥ ६६ ॥ अन्वक्पश्चाद्गामी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आपूर्णंकलाभिरितिशेषः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपुंडरीकाक्षमाहवे ॥ असंभ्रमंरणेभीष्मोविचकर्षमहद्धनुः ॥ ६३ ॥ उवाचचैवगोविंदमसंभ्रांतेनचेतसा ॥ एह्येहिपुंडरीकाक्षदेवदेवनमोस्तु ते ॥ ६४ ॥ मामद्यसात्वतश्रेष्ठपातयस्वमहाहवे ॥ त्वयाहिदेवसंग्रामेहतस्यापिममानघ ॥ ६५ ॥ श्रेयएवपरंकृष्णलोकेभवतिसर्वतः ॥ संभावितोस्मिगोविंद त्रैलोक्येनाद्यसंयुगे ॥ ६६ ॥ प्रहरस्वयथेष्टंवैदासोस्मितवचानघ ॥ अन्वगेवततःपार्थःसमभिद्रुत्यकेशवं ॥ ६७ ॥ निजग्राहमहाबाहुर्बाहुभ्यांपरिगृह्यवै ॥ नि गृह्यमाणःपार्थेनकृष्णोराजीवलोचनः ॥ ६८ ॥ जगामैवैनमादायवेगेनपुरुषोत्तमः ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलाच्चरणौपरवीरहा ॥ ६९ ॥ निजग्राहहृषीकेशंकथं चिद्दशमेपदे ॥ ततएवमुवाचार्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणं ॥ ७० ॥ निःश्वसंतंयथानागमर्जुनःप्रणयात्सखा ॥ निवर्तस्वमहाबाहोनानृतंकर्तुमर्हसि ॥ ७१ ॥ यत्त्वयाक थितंपूर्वंनयोत्स्यामीतिकेशव ॥ मिथ्यावादीतिलोकास्त्वांकथयिष्यंतिमाधव ॥ ७२ ॥ ममैषभारःसर्वोहिहनिष्यामिपितामहं ॥ शपेकेशवशस्त्रेणसत्येनसुकृ तेनच ॥ ७३ ॥ अंतंयथागमिष्यामिशत्रूणांशत्रुसूदन ॥ अद्यैवपश्यदुर्धर्षंपात्यमानंमहारथं ॥ ७४ ॥ तारापतिमिवापूर्णमंतकालेयदृच्छया ॥ माधवस्तुवचः श्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ ७५ ॥ नकिंचिदुक्त्वासक्रोधआरुरोहरथंपुनः ॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ ७६ ॥ ववर्षशरवर्षेणमेघोवृष्ट्याय थाचलौ ॥ प्राणानादत्तयोधानांपितादेवव्रतस्तव ॥ ७७ ॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसिशिशिरात्यये ॥ यथाकुरूणांसैन्यानिबभंजुर्युधिपांडवाः ॥ ७८ ॥ त थापांडवसैन्यानिबभंजयुधितेपिता ॥ हतविद्रुतसैन्यास्तुनिरुत्साहाविचेतसः ॥ ७९ ॥ निरीक्षितुंनशेकुस्तेभीष्ममप्रतिमंरणे ॥ मध्यंगतमिवादित्यंप्रतपंतंस्वते जसा ॥ ८० ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणशतशोथसहस्रशः ॥ कुर्वाणंसमरेकर्माण्यतिमानुषविक्रमं ॥ ८१ ॥ वीक्षांचक्रुर्महाराजपांडवाभयपीडिताः ॥ तथापांडव सैन्यानिद्राव्यमाणानिभारत ॥ ८२ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःपंकगताइव ॥ पिपीलिकाइवक्षुण्णादुर्बलाबलिनारणे ॥ ८३ ॥ महारथंभारतदुष्प्रकंपंशरौघि णंप्रतपंतंनरेंद्रान् ॥ भीष्मंनशेकुःप्रतिवीक्षितुंतेशरार्चिषंसूर्यमिवातपंतं ॥ ८४ ॥ विमृद्नतस्तस्यतुपांडुसेनामस्तंजगामाथसहस्ररश्मिः ॥ ततोबलानांश्रमक र्शितानांमनोऽवहारंप्रतिसंबभूव ॥ ८५ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० नवमदिवसयुद्धसमाप्तौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युध्यतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ एकतइतिद्वितीयांतात्तसिः एकंकेवलंमृत्युमृत्युमेवाभ्येतीत्यर्थः ॥२०॥

संजयवाच युध्यतामेवतेषांतुभास्करेऽस्तमुपागते ॥ संध्यासमभवद्घोरानापश्यामततोरणं ॥ १ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासंध्यांसंदृश्यभारत ॥ वध्यमानंचभीष्मेणत्यक्तास्त्रंभयविह्वलं ॥ २ ॥ स्वसैन्यंचपरावृत्तंपलायनपरायणं ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धंपीडयंतंमहारथं ॥ ३ ॥ सोमकांश्चजितान्दृष्ट्वानिरुत्साहान्महारथान् ॥ चिंतयित्वाततोराजाअवहारमरोचयत् ॥ ४ ॥ ततोऽवहारंसैन्यानांचक्रेराजायुधिष्ठिरः ॥ तथैवतवसैन्यानामवहारोह्यभूत्तदा ॥ ५ ॥ ततोवहारंसैन्यानांकृत्वातत्रमहारथाः ॥ न्यविशंतकुरुश्रेष्ठसंग्रामेक्षतविक्षताः ॥ ६ ॥ भीष्मस्यसमरेकर्मचिंतयानास्तुपांडवाः ॥ नालभंततदाशांतिंभीष्मबाणप्रपीडिताः ॥ ७ ॥ भीष्मोपिसमरेजित्वापांडवान्सहसृंजयान् ॥ पूज्यमानस्तवसुतैर्वंद्यमानश्चभारत ॥ ८ ॥ न्यविशत्कुरुभिःसार्धंहृष्टरूपैःसमंततः ॥ ततोरात्रिःसमभवत्सर्वभूतप्रमोहिनी ॥ ९ ॥ तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेपांडवावृष्णिभिःसह ॥ सृंजयाश्चदुराधर्षामंत्रायसमुपाविशन् ॥ १० ॥ आत्मनिःश्रेयसंसर्वेप्राप्तकालंमहाबलाः ॥ मंत्रयामासुरव्यग्रामंत्रनिश्चयकोविदाः ॥ ११ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामंत्रयित्वाचिरंनृप ॥ वासुदेवंसमुद्वीक्ष्यवचनंचेदमाददे ॥ १२ ॥ कृष्णपश्यमहात्मानंभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ गजंनलवनानीवविमृद्नंतंबलंमम ॥ १३ ॥ नचैवैनंमहात्मानमुत्सहामोनिरीक्षितुं ॥ लेलिह्यमानंसैन्येषुप्रवृद्धमिवपावकं ॥ १४ ॥ यथाघोरोमहानागस्तक्षकोवैविषोल्बणः ॥ तथाभीष्मोरणेक्रुद्धस्तीक्ष्णशस्त्रःप्रतापवान् ॥ १५ ॥ गृहीतचापःसमरेप्रमुंचन्निशिताञ्छरान् ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चदेवराट् ॥ १६ ॥ वरुणःपाशभृच्चापिसगदोवाधनेश्वरः ॥ नतुभीष्मःसुसंक्रुद्धःशक्योजेतुंमहाहवे ॥ १७ ॥ सोहमेवंगतेकृष्णनिमग्नःशोकसागरे ॥ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ १८ ॥ वनंयास्यामिदुर्धर्षश्रेयोवैतत्रमेगतं ॥ नयुद्धंरोचतेकृष्णहंतिभीष्मोहिनःसदा ॥ १९ ॥ यथाप्रज्वलितंवह्निंपतंगःसमभिद्रवन् ॥ एकतोमृत्युमभ्येतितथाहंभीष्ममीयिवान् ॥ २० ॥ क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैवमेशूराःसायकैर्भृशपीडिताः ॥ २१ ॥ मत्कृतेभ्रातृसौहार्दाद्राज्यभ्रष्टावनंगताः ॥ परिक्लिष्टातथाकृष्णामत्कृतेमधुसूदन ॥ २२ ॥ जीवितंबहुमन्येहंजीवितंह्यद्यदुर्लभं ॥ जीवितस्याद्यशेषेणचरिष्येधर्ममुत्तमं ॥ २३ ॥ यदितेहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहकेशव ॥ स्वधर्मस्याविरोधेनहितंव्याहरकेशव ॥ २४ ॥ एवंश्रुत्वावचस्तस्यकारुण्याद्बहुविस्तरं ॥ प्रत्युवाचततःकृष्णःसांत्वयानोयुधिष्ठिरं ॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अद्येदानीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥३८॥३९॥ विपरीतःक्षुद्रेषुपराक्रमी गतसत्वोगतबुद्धिः ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥

धर्मपुत्रविषादंत्वंमाकृथाःसत्यसंगर ॥ यस्यतेभ्रातरःशूरादुर्जयाःशत्रुसूदनाः ॥ २६ ॥ अर्जुनोभीमसेनश्चवाय्वग्निसमतेजसौ ॥ माद्रीपुत्रौचविक्रांतौत्रिद
शानामिवेश्वरौ ॥ २७ ॥ मांवानियुंक्ष्वसौहार्दाद्योत्स्येभीष्मेणपांडव ॥ त्वत्प्रयुक्तोमहाराजकिंनकुर्यांमहाहवे ॥ २८ ॥ हनिष्यामिरणेभीष्ममाहूयपुरुषर्षभं ॥ प
श्यतांधार्तराष्ट्राणांयदिनेच्छतिफाल्गुनः ॥ २९ ॥ यदिभीष्मेहतेवीरेजयंपश्यसिपांडव ॥ हंतास्म्येकरथेनाद्यकुरुवृद्धंपितामहं ॥ ३० ॥ पश्यमेविक्रमंराजन्महें
द्रस्येवसंयुगे ॥ विमुंचंतंमहास्त्राणिपातयिष्यामितंरथात् ॥ ३१ ॥ यःशत्रुःपांडुपुत्राणांमच्छत्रुःसनसंशयः ॥ मदर्थाभवदीयायेयेमदीयास्तवैवते ॥ ३२ ॥ तव
भ्राताममसखासंबंधीशिष्यएवच ॥ मांसान्युत्कृत्यदास्यामिफाल्गुनार्थेमहीपते ॥ ३३ ॥ एषचापिनरव्याघ्रोमत्कृतेजीवितंत्यजेत् ॥ एषनःसमयस्ताततारयेमप
रस्परं ॥ ३४ ॥ समांनियुंक्ष्वराजेंद्रयथायोद्धाभवाम्यहं ॥ प्रतिज्ञातमुपप्लव्येयत्तत्पार्थेनपूर्वतः ॥ ३५ ॥ घातयिष्यामिगांगेयमितिलोकस्यसंनिधौ ॥ परिरक्ष्यमिदं
तावद्वचःपार्थस्यधीमतः ॥ ३६ ॥ अनुज्ञातंतुपार्थेनमयाकार्यंनसंशयः ॥ अथवाफाल्गुनस्यैषभारःपरिमितोरणे ॥ ३७ ॥ सहनिष्यतिसंग्रामेभीष्मंपरपुरंजयं ॥
अशक्यमपिकुर्याद्धिरणेपार्थःसमुद्यतः ॥ ३८ ॥ त्रिदशान्वासमुद्युक्तान्सहितान्दैत्यदानवैः ॥ निहन्यादर्जुनःसंख्येकिमुभीष्मंनराधिप ॥ ३९ ॥ विपरीतोमहावी
र्योगतसत्वोल्पजीवनः ॥ भीष्मःशांतनवोनूनंकर्तव्यंनावबुध्यते ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव ॥ सर्वेह्येतेनपर्याप्तास्तव
वेगविधारणे ॥ ४१ ॥ नियतंसमवाप्स्यामिसर्वमेतद्यथेप्सितं ॥ यस्यमेपुरुषव्याघ्रभवान्पक्षेव्यवस्थितः ॥ ४२ ॥ सेंद्रानपिरणेदेवान्जयेयंजयतांवर ॥ त्वया
नाथेनगोविंदकिमुभीष्मंमहारथं ॥ ४३ ॥ नतुत्वामनृतंकर्तुमुत्सहेस्वात्मगौरवात् ॥ अयुध्यमानःसाहाय्यंयथोक्तंकुरुमाधव ॥ ४४ ॥ समयस्तुकृतःकश्चि
न्ममभीष्मेणसंयुगे ॥ मंत्रयिष्येतवार्थायनतुयोत्स्येकथंचन ॥ ४५ ॥ दुर्योधनार्थेयोत्स्यामिसत्यमेतदितिप्रभो ॥ सहिराज्यस्यमेदातामंत्रस्यैवचमाधव ॥ ४६ ॥
तस्माद्देवव्रतंभूयोवधोपायार्थमात्मनः ॥ भवतासहिताःसर्वेप्रयाममधुसूदन ॥ ४७ ॥ तद्वयंसहितागत्वाभीष्ममाशुनरोत्तमं ॥ नचिरात्सर्ववार्ष्णेयमंत्रंपृच्छा
मकौरवं ॥ ४८ ॥ सवक्ष्यतिहितंवाक्यंसत्यमस्मान्जनार्दन ॥ यथाचवक्ष्यतेकृष्णतथाकर्तास्मिसंयुगे ॥ ४९ ॥ सनोजयस्यदातास्यान्मंत्रस्यचदृढव्रतः ॥ बालाः
पित्राविहीनाश्चतेनसंवर्धितावयं ॥ ५० ॥ तंचेत्पितामहंवृद्धंहंतुमिच्छामिमाधव ॥ पितुःपितरमिष्टंचधिगस्तुक्षत्रजीविकां ॥ ५१ ॥ ॥४८॥४९॥५०॥५१॥

संजयउवाच ततोऽब्रवीन्महाराजवार्ष्णेयःकुरुनंदनं ॥ रोचतेमेमहाप्राज्ञराजेंद्रतवभाषितं ॥ ५२ ॥ देवव्रतःकृतीभीष्मःप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत् ॥ गम्यतांसव
धोपायंप्रष्टुंसागरगासुतः ॥ ५३॥ वक्तुमर्हतिसत्यंसत्वयापृष्टोविशेषतः ॥ तेवयंतत्रगच्छामःप्रष्टुंकुरुपितामहं ॥ ५४॥ गत्वाशांतनवंवृद्धंमंत्रंपृच्छामभारत ॥
सवोदास्यतिमंत्रंयंतेनयोत्स्यामहेपरान् ॥ ५५ ॥ एवमामंत्र्यतेवीराःपांडवाःपांडुपूर्वजं॥जग्मुस्तेसहिताःसर्वेवासुदेवश्चवीर्यवान्॥५६॥ विमुक्तशस्त्रकवचा
भीष्मस्यसदनंप्रति ॥ प्रविश्यचतदाभीष्मंशिरोभिःप्रणिपेदिरे ॥ ५७॥ पूजयंतोमहाराजपांडवाभरतर्षभं ॥ प्रणम्यशिरसाचैनंभीष्मंशरणमभ्ययुः ॥ ५८ ॥
तानुवाचमहाबाहुर्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ स्वागतंतववार्ष्णेयस्वागतंतेधनंजय ॥ ५९ ॥ स्वागतंधर्मपुत्रायभीमाययमयोस्तदा ॥ किंवाकार्यंकरोम्यद्ययुष्माकं
प्रीतिवर्धनं ॥ ६० ॥ सर्वात्मनापिकर्तास्मियदपिस्यात्सुदुष्करं ॥ तथाब्रुवाणंगांगेयंप्रीतियुक्तंपुनःपुनः ॥ ६१ ॥ उवाचराजादीनात्माप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ क
थंजयेमसर्वज्ञकथंराज्यंलभेमहि ॥ ६२ ॥ प्रजानांसंशयोनस्यात्कथंतन्मेवदप्रभो ॥ भवान्हिनोवधोपायंब्रवीतुस्वयमात्मनः ॥ ६३ ॥ भवंतंसमरेवीरविषहे
मकथंवयं ॥ नहितेसूक्ष्ममप्यस्तिरंध्रंकुरुपितामह ॥ ६४ ॥ मंडलेनैवधनुषादृश्यसेसंयुगेसदा ॥ आददानंसंदधानंविकर्षंतंधनुर्नच ॥ ६५॥ पश्यामस्त्वांमहाबा
होरथेसूर्यमिवापरं ॥ रथाश्वनरनागानांहंतारंपरवीरहन् ॥ ६६ कोथवोत्सहतेजेतुंत्वांपुमान्भरतर्षभ॥ वर्षताशरवर्षाणिसंयुगेवैशसंकृतं ॥६७॥ क्षयंनीताहिपृ
तनासंयुगेमहतीमम ॥ यथायुधिजयेमत्वांयथाराज्यंभृशंमम ॥ ६८ ॥ ममसैन्यस्यचक्षेमंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ततोऽब्रवीच्छांतनवःपांडवान्पांडुपूर्वजः ॥
॥ ६९ ॥ नकथंचनकौंतेयमयिजीवतिसंयुगे ॥ जयोभवतिसर्वज्ञसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७० ॥ निर्जितेमयियुद्धेनरणेजेप्यथपांडवाः ॥ क्षिप्रंमयिप्राहरध्वंयदी
च्छथरणेजयं ॥ ७१ ॥ अनुजानामिवःपार्थाःप्रहरध्वंयथासुखं ॥ एवंहिसुकृतंमन्येभवतांविदितोह्यहं ॥ ७२ ॥ हतेमयिहतंसर्वंतस्माद्देवंविधीयतां ॥ युधि
ष्ठिरउवाच ब्रूहितस्मादुपायंनोयथायुद्धेजयेमहि ॥ ७३ ॥ भवंतंसमरेक्रुद्धंदंडहस्तमिवांतकं ॥ शक्योवज्रधरोजेतुंवरुणोथयमस्तथा ॥ ७४ ॥ नभवान्सम
रेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ भीष्मउवाच सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ ७५ ॥ नाहंजेतुंरणेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ आत्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीत
वरकार्मुकः ॥ ७६ ॥ ततोमांन्यस्तशस्त्रंतुएतेहन्युर्महारथाः ॥ निक्षिप्तशस्त्रेपतितेविमुक्तकवचध्वजे ॥ ७७ ॥

॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥ परुषीकृतः रूक्षीकृतः ॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥ युद्धदुर्मदं युद्धोत्सुकं॥९७॥गमिष्यति प्रमक्षयं भीष्मइतिशेषः ॥ ९८॥

द्रवमाणेचभीतेचतवास्मीतिचवादिनि ॥ स्त्रियांस्त्रीनामधेयेचविकलेचैकपुत्रिणि ॥ ७८ ॥ अप्रशस्तेनरेचैवनयुद्धंरोचतेमम ॥ इमंमेशृणुराजेंद्रसंकल्पंपूर्वंचिंतितं ॥ ७९ ॥ अमंगल्यध्वजंदृष्ट्वानयुध्येयंकदाचन ॥ यएषद्रौपदोराजंस्तवसैन्येमहारथः ॥ ८० ॥ शिखंडीसमरामर्षीशूरश्चसमितिंजयः ॥ यथाभवच्चस्त्रीपूर्वंपश्चात्पुंस्त्वंसमागतः ॥ ८१ ॥ जानंतिचभवंतोपिसर्वमेतद्यथातथं ॥ अर्जुनःसमरेशूरःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ ८२ ॥ मामेवविशिखैस्तीक्ष्णैरभिद्रवतुदंशितः ॥ अमंगल्यध्वजेतस्मिन्स्त्रीपूर्वेचविशेषतः ॥ ८३ ॥ नप्रहर्तुमभीप्सामिगृहीतेषुःकथंचन ॥ तदंतरंसमासाद्यपांडवोमांधनंजयः ॥८४॥ शरैर्घातयतुक्षिप्रंसमंताद्भरतर्षभ ॥ नतंपश्यामिलोकेषुमांहन्याद्यःसमुद्यतं ॥ ८५ ॥ ऋतेकृष्णान्महाभागात्पांडवाद्वाधनंजयात् ॥ एषतस्मात्पुरोधायकंचिदन्यंममाग्रतः ॥ ८६ ॥ आत्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीतवरकार्मुकः ॥ मांपातयतुबीभत्सुरेवंतवजयोध्रुवं ॥ ८७ ॥ एतत्कुरुष्वकौंतेययथोक्तंममसुव्रत ॥ संग्रामेधार्तराष्ट्रांश्चहन्याःसर्वान्समागतान् ॥ ८८ ॥ संजयउवाच तेतुज्ञात्वाततःपार्थाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ॥ अभिवाद्यमहात्मानंभीष्मंकुरुपितामहं ॥ ८९ ॥ तथोक्तवतिगांगेयेपरलोकायदीक्षिते ॥ अर्जुनोदुःखसंतप्तःसव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ ९० ॥ गुरुणाकुरुवृद्धेनकृतप्रज्ञेनधीमता ॥ पितामहेनसंग्रामेकथंयोद्धास्मिमाधव ॥ ९१ ॥ क्रीडताहिमयाबाल्येवासुदेवमहामनाः ॥ पांसुरूषितगात्रेणमहात्मापरुषीकृतः ॥ ९२ ॥ यस्याहमधिरुह्यांकंबालःकिलगदाग्रज ॥ तातेत्यवोचंपितरंपितुःपांडोर्महात्मनः ॥ ९३ ॥ नाहंतातस्तवपितुस्तातोस्मितवभारत ॥ इतिमामब्रवीद्बाल्येयःसवध्यःकथंमया ॥ ९४ ॥ कामंवध्यतुसैन्यंमेनाहंयोत्स्येमहात्मना ॥ जयोवास्तुवधोवामेकथंवाकृष्णमन्यसे ॥ ९५ ॥ वासुदेवउवाच प्रतिज्ञायवधंजिष्णोपुराभीष्मस्यसंयुगे ॥ क्षत्रधर्मेस्थितःपार्थकथंनैनंहनिष्यसि ॥ ९६ ॥ पातयैनंरथात्पार्थक्षत्रियंयुद्धदुर्मदं ॥ नाहत्वायुधिगांगेयंविजयस्तेभविष्यति ॥ ९७ ॥ दृष्टमेतत्पुरादेवैर्गमिष्यतियमक्षयं ॥ यद्दृष्टंहिपुरापार्थतत्तथानतदन्यथा ॥ ॥ ९८ ॥ नहिभीष्मंदुराधर्षंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ त्वदन्यःशक्नुयाद्योद्धुमपिवज्रधरःस्वयं ॥ ९९ ॥ जहिभीष्मंस्थिरोभूत्वाशृणुचेदंवचोमम ॥ यथोवाचपुराशक्रंमहाबुद्धिर्बृहस्पतिः ॥ १०० ॥ ज्यायांसमपिचेद्वृद्धंगुणैरपिसमन्वितं ॥ आततायिनमायांतंहन्याद्घातकमात्मनः ॥ १०१ ॥ शाश्वतोयंस्थितोधर्मःक्षत्रियाणांधनंजय ॥ योद्धव्यंरक्षितव्यंचयष्टव्यंचानसूयुभिः ॥ १०२ ॥

॥९९॥१००॥आततायिनमित्यस्यघातकमितिविशेषणमन्येभ्यआततायिभ्योव्यवच्छेदायोक्तं॥१०१॥१०२॥

निधनंनिधनहेतुः ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥

अर्जुनउवाच शिखंडीनिधनंकृष्णभीष्मस्यभविताध्रुवं ॥ दृष्ट्वैवहिसदाभीष्मःपांचाल्यंविनिवर्तते ॥ १०३ ॥ तेवयंप्रमुखेतस्यपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ गांगेयंपातयिष्यामउपायेनेतिमेमतिः ॥ १०४ ॥ अहमन्यान्महेष्वासान्वारयिष्यामिसायकैः ॥ शिखंड्यपियुधांश्रेष्ठंभीष्ममेवाभियोधयेत् ॥ १०५ ॥ श्रुतंहिकुरुमुख्यस्यनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ कन्याह्येषापुराभूत्वापुरुषःसमपद्यत ॥ १०६ ॥ इत्येवंनिश्चयंकृत्वापांडवाःसहमाधवाः ॥ अनुमान्यमहात्मानंप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ शयनानियथास्वानिभेजिरेपुरुषर्षभाः ॥ १०७ ॥ इ० भीष्मप० भीष्मवधप० नवमदिवसावहारोत्तरमंत्रेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच कथंशिखंडीगांगेयमभ्यवर्ततसंयुगे ॥ पांडवांश्चकथंभीष्मस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच ततस्तेपांडवाःसर्वेसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेष्वानकेषुच ॥ २ ॥ ध्मायत्सुदधिवर्णेषुजलजेषुसमंततः ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यनिर्याताःपांडवायुधि ॥ ३ ॥ कृत्वाव्यूहंमहाराजसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ शिखंडीसर्वसैन्यानामग्रआसीद्विशांपते ॥ ४ ॥ चक्ररक्षौततस्तस्यभीमसेनधनंजयौ ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चैववीर्यवान् ॥ ५ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चतेषांगोप्तामहारथः ॥ धृष्टद्युम्नस्ततःपश्चात्पंचालैरभिरक्षितः ॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजायमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ प्रययौसिंहनादेननादयन्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ विराटस्तुततःपश्चात्स्वेनसैन्येनसंवृतः ॥ द्रुपदश्चमहाबाहोततःपश्चादुपाद्रवत् ॥ ८ ॥ केकयाभ्रातरःपंचधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ जघनंपालयामासुःपांडुसैन्यस्यभारत ॥ ९ ॥ एवंव्यूह्यमहासैन्यंपांडवास्तववाहिनीं ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ तथैवकुरवोराजन्भीष्मंकृत्वामहारथं ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांप्रययुःपांडवान्प्रति ॥ ११ ॥ पुत्रैस्तवदुराधर्षोरक्षितःसुमहाबलैः ॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहाबलः ॥ १२ ॥ भगदत्तस्ततःपश्चाद्गजानीकेनसंवृतः ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तमनुव्रतौ ॥ १३ ॥ कांबोजराजोबलवांस्ततःपश्चात्सुदक्षिणः ॥ मागधश्चजयत्सेनःसौबलश्चबृहद्बलः ॥ १४ ॥ तथैवान्येमहेष्वासाःसुशर्मप्रमुखान्नृपाः ॥ जघनंपालयामासुस्तवसैन्यस्यभारत ॥ १५ ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ आसुरानकरोद्व्यूहान्पैशाचानथराक्षसान् ॥ १६ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ अन्योन्यंनिघ्नतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनं ॥ १७ ॥ अर्जुनप्रमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ भीष्मंयुद्धेभ्यवर्ततकिरंतोविविधान्शरान् ॥ १८ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

तत्रभारतभीमेनताडितास्तावकाःशरैः ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःपरलोकंययुस्तदा ॥ १९ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ तवसैन्यंसमासाद्यपीडया
मासुरोजसा ॥ २० ॥ तेवध्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंपांडवानांमहद्बलं ॥ २१ ॥ ततस्तुतावकंसैन्यंवध्यमानंसमंततः ॥ सुसंप्रामंदशदि
शःकाल्यमानंमहारथैः ॥ २२ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतततावकाभरतर्षभ ॥ वध्यमानाःशितैर्बाणैःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ पीड्यमानंबलं
दृष्ट्वापार्थैर्भीष्मःपराक्रमी ॥ यदकार्षीद्रणेक्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २४ ॥ कथंवापांडवान्युद्धेप्रत्युद्यातःपरंतपः ॥ विनिघ्नन्सोमकान्वीरस्तदाचक्ष्वममान
घ ॥ २५ ॥ संजयउवाच ॥ आचक्षेतेमहाराजयदकार्षीत्पितातव ॥ पीडितेतवपुत्रस्यसैन्येपांडवसृंजयैः ॥ २६ ॥ प्रहृष्टमनसःशूराःपांडवाःपांडुपूर्वज ॥ अ
भ्यवर्ततनिघ्नंतस्तवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ २७ ॥ तंविनाशंमनुष्येंद्रनरवारणवाजिनां ॥ नामृष्यततदाभीष्मःसैन्यघातंरणेपरैः ॥ २८ ॥ सपांडवान्महेष्वासःपंचा
लांश्चैवसृंजयान् ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चशितैरंजलिकैस्तथा ॥ २९ ॥ अभ्यवर्षतदुर्धर्षस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ सपांडवानांप्रवरान्पंचराजन्महारथान् ॥ ३० ॥
आत्तशस्त्रोरणेयत्नाद्वारयामाससायकैः ॥ नानाशस्त्रास्त्रवर्षैस्तान्वीर्यामर्षप्रवेरितैः ॥ ३१ ॥ निजघ्नेसमरेक्रुद्धोहस्त्यश्वंचामितंबहु ॥ रथिनोऽपातयद्राजन्रथेभ्यः
पुरुषर्षभ ॥ ३२ ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यःपादातांश्चसमागतान् ॥ ३३ ॥ गजारोहान्गजेभ्यश्चपरेषांजयकारिणः ॥ तमेकंसमरेभीष्मंत्वरमाणंमहारथं ॥ ३४ ॥
पांडवाःसमवर्ततवज्रहस्तमिवासुराः ॥ शक्राशनिसमस्पर्शान्विमुंचन्निशिताञ्छरान् ॥ ३५ ॥ दिक्ष्वदृश्यतसर्वासुघोरंसंधारयन्वपुः ॥ मंडलीभूतमेवास्य
नित्यंधनुरदृश्यत ॥ ३६ ॥ संग्रामेयुध्यमानस्यशक्रचापोपमंमहत् ॥ तद्दृष्ट्वासमरेकर्मपुत्रास्तवविशांपते ॥ ३७ ॥ विस्मयंपरमंगत्वापितामहमपूजयन् ॥
पार्थाविमनसोभूत्वाप्रैक्षंतपितरंतव ॥ ३८ ॥ युध्यमानंरणेशूरंविप्रचित्तिमिवामराः ॥ नचैनंवारयामासुर्व्यात्ताननमिवांतकं ॥ ३९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्ते
रथानीकंशिखंडिनः ॥ अदहन्निशितैर्बाणैःकृष्णवर्त्मेववकाननं ॥ ४० ॥ तंशिखंडीत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंकालसृष्टमिवांतकं ॥
॥ ४१ ॥ सतेनातिभृशंविद्धःप्रेक्ष्यभीष्मःशिखंडिनं ॥ अनिच्छन्निवसंक्रुद्धःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ काममभ्यसवामावानत्वांयोत्स्येकथंचन ॥ यैवहित्वं
कृताधात्रासैवहित्वंशिखंडिनी ॥ ४३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिखंडीक्रोधमूर्छितः ॥ उवाचैनंतथाभीष्मंसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सुदृष्टःक्रियतां नपुनर्द्रक्ष्यसिलोकमिममितिभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ साधयस्वस्वीकुरुजहिवा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

जानामित्वांमहाबाहोक्षत्रियाणांक्षयंकरं ॥ मयाश्रुतंचतेयुद्धंजामदग्न्येनवैसह ॥ ४५ ॥ दिव्यश्चतेप्रभावोयंमयाचबहुशःश्रुतः ॥ जानन्नपिप्रभावंतेयोत्स्ये
द्याहंत्वयासह ॥ ४६ ॥ पांडवानांप्रियंकुर्वन्नात्मनश्चनरोत्तम ॥ अद्यत्वांयोधयिष्यामिरणेपुरुषसत्तम ॥ ४७ ॥ ध्रुवंचत्वांहनिष्यामिशपेसत्येनतेऽग्रतः ॥ एत
च्छ्रुत्वाचमद्वाक्यंयत्कृत्यंतत्समाचर ॥ ४८ ॥ काममभ्यसवामावानमेजीवन्प्रमोक्ष्यसे ॥ सुदृष्टःक्रियतांभीष्मलोकोयंसमितिंजय ॥ ४९ ॥ संजयउवाच
एवमुक्तानतोभीष्मंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ अविध्यतरणेभीष्मंप्रणुन्नंवाक्यसायकैः ॥ ५० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासव्यसाचीमहारथः ॥ कालोयमितिसंचिंत्यशि
खंडिनमचोदयत् ॥ ५१ ॥ अहंत्वामनुयास्यामिपरान्विद्रावयन्शरैः ॥ अभिद्रवसुसंरब्धोभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ ५२ ॥ नहितेसंयुगेपीडांशक्तःकर्तुंमहाबलः ॥
तस्मादद्यमहाबाहोयत्नाद्भीष्ममभिद्रव ॥ ५३ ॥ अहत्वासमरेभीष्मंयदियास्यसिमारिष ॥ अवहास्योस्यलोकस्यभविष्यसिमयासह ॥ ५४ ॥ नावहास्यायथा
वीरभवेमपरमाहवे ॥ तथाकुरुरणेयत्नंसाधयस्वपितामहं ॥ ५५ ॥ अहंतेरक्षणंयुद्धेकरिष्यामिमहाबल ॥ वारयन्रथिनःसर्वान्साधयस्वपितामहं ॥ ५६ ॥ द्रो
णंचद्रोणपुत्रंचकृपंचाथसुयोधनं ॥ चित्रसेनंविकर्णंचसैंधवंचजयद्रथं ॥ ५७ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ भगदत्तंतथाशूरंमागधंचमहाब
लं ॥ ५८ ॥ सौमदत्तिंतथाशूरमार्ष्यश्रृंगिंचराक्षसं ॥ त्रिगर्तराजंचरणेसहसर्वैर्महारथैः ॥ ५९ ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ कुरूंश्चसहितान्सर्वान्यु
ध्यमानान्महाबलान् ॥ निवारयिष्यामिरणेसाधयस्वपितामहं ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मशिखंडिसमागमेअष्टाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंशिखंडीगांगेयमभ्यधावत्पितामहं ॥ पांचाल्यःसमरेक्रुद्धोधर्मा
त्मानंयतव्रतं ॥ १ ॥ केऽरक्षन्पांडवानीकेशिखंडिनमुदायुधाः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेजिगीषंतोमहारथाः ॥ २ ॥ कथंशांतनवोभीष्मःसतस्मिन्दशमेहनि ॥
अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ ३ ॥ नमृष्यामिरणेभीष्मंप्रत्युद्यातंशिखंडिना ॥ कच्चिन्नरथभंगोस्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥ ४ ॥ संजयउवाच
नाशीर्यतधनुश्चास्यरथभंगोनचाप्यभूत् ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ ५ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ समितिंजयःसंग्रामजित् समितियुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रवतेद्रावयति ॥ २० ॥ २१ ॥ गतिंधामआश्रयमितिया

निघ्नतःसमरेशत्रून्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अनेकशतसाहस्रास्तावकानांमहारथाः ॥ ६ ॥ तथादंतिगणाराजन्हयाश्चैवसुसज्जिताः ॥ अभ्यवर्ततयुद्धायपुरस्कृत्य
पितामहं ॥ ७॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयं ॥ ८ ॥ युध्यमानंमहेष्वासंविनिघ्नंतंपरान्शरैः ॥ पंचालाः
पांडवैःसार्धंसर्वेतेनाभ्यवारयन् ॥ ९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्तेततस्तांरिपुवाहिनीं ॥ कीर्यमाणांशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ नहिभीष्मंमहेष्वासंपांडवाः
पांडुपूर्वज ॥ अशक्नुवन्रणेजेतुंपाशहस्तमिवांतकं ॥ ११ ॥ अथोपायान्महाराजसव्यसाचीधनंजयः ॥ त्रासयन्रथिनःसर्वान्बीभत्सुरपराजितः ॥ १२ ॥ सिंह
वद्विनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यांविक्षिपन्मुहुः ॥ शरौघान्विसृजन्पार्थोव्यचरत्कालवद्रणे ॥ १३ ॥ तस्यशब्देनवित्रस्तास्तावकाभरतर्षभ ॥ सिंहस्येवमृगाराजन्व्यद्रवंत
महाभयात् ॥ १४ ॥ जयंतंपांडवंदृष्ट्वात्वत्सैन्यंचाभिपीडितं ॥ दुर्योधनस्ततोभीष्ममब्रवीद्भृशपीडितः ॥ १५॥ एषपांडुसुतस्तातश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ दहते
मामकान्सर्वान्कृष्णवर्त्मेवकाननं ॥ १६ ॥ पश्यसैन्यानिगांगेयद्रवमाणानिसर्वशः ॥ पांडवेनयुधांश्रेष्ठकाल्यमानानिसंयुगे ॥ १७॥ यथापशुगणान्पालः
संकालयतिकानने ॥ तथेदंमामकंसैन्यंकाल्यतेशत्रुतापन ॥ १८ ॥ धनंजयशरैर्भग्नंद्रवमाणंततस्ततः ॥ भीमोप्येवंदुराधर्षोविद्रावयतिमेबलं ॥ १९ ॥ सात्य
किश्चेकितानश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ अभिमन्युःसुविक्रांतोवाहिनींद्रवतेमम ॥ २० ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाशूरोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ व्यद्रावयेतांसहसासैन्यंम
ममहारणे ॥ २१ ॥ वध्यमानस्यसैन्यस्यसर्वैरेतैर्महारथैः ॥ नान्यांगतिंप्रपश्यामिस्थानेयुद्धेचभारत ॥ २२ ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रदेवतुल्यपराक्रमं ॥ पर्याप्तस्तु
भवान्शीघ्रंपीडितानांगतिर्भव ॥ २३ ॥ एवमुक्तोमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुकृत्वानिश्चयमात्मनः ॥ २४ ॥ तवसंधारयन्पुत्रमब्रवीच्छां
तनोःसुतः ॥ दुर्योधनविजानीहिस्थिरोभूत्वाविशांपते ॥ २५ ॥ पूर्वकालंतवमयाप्रतिज्ञातंमहाबल ॥ हत्वादशसहस्राणिक्षत्रियाणांमहात्मनां ॥ २६ ॥ सं
ग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्ममभाह्निकं ॥ इतितत्कृतवांश्चाहंयथोक्तंभरतर्षभ ॥ २७॥ अद्यचापिमहत्कर्मप्रकरिष्येमहाबल ॥ अहंवाद्यहतःशेष्येहनिष्येवाद्यपां
डवान् ॥ २८ ॥ अद्यतेपुरुषव्याघ्रप्रतिमोक्ष्येऋणंतव ॥ भर्तृपिंडकृतंराजन्निहतःपृतनामुखे ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठक्षत्रियान्प्रवपञ्छरैः ॥ आससाददुराध
र्षःपांडवानामनीकिनीं ॥ ३० ॥

वत् स्थानेअवस्थाने ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आह्निकंदिवसकार्यं ॥ २७ ॥ शेष्येस्वप्स्यामि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अनीकमध्येतिष्ठंतंगांगेयंभरतर्षभ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंपांडवाःप्रत्यवारयन् ॥ ३१ ॥ दशमेहनिभीष्मस्तुदर्शयन्शक्तिमात्मनः ॥ राजन्शतसहस्राणिसोव
॥१७२॥ धीत्कुरुनंदन ॥ ३२ ॥ पंचालानांचयेश्रेष्ठाराजपुत्रामहारथाः ॥ तेषामादत्ततेजांसिजलंसूर्यइवांशुभिः ॥ ३३ ॥ हत्वादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ सा ६
रोहाणांमहाराजहयानांचायुतंतथा ॥ ३४॥ पूर्णेशतसहस्रेद्वेपादातानांनरोत्तमः ॥ प्रजज्वालरणेभीष्मोविधूमइवपावकः ॥ ३५॥ नचैवंपांडवेयानांकेचिच्छे
कुर्निरीक्षितुं ॥ उत्तरंमार्गमास्थायतपंतमिवभास्करं ॥ ३६॥ तेपांडवेयाःसंरब्धामहेष्वासेनपीडिताः ॥ वधायाभ्यद्रवन्भीष्मंसृंजयाश्चमहारथाः ॥ ३७॥ संयु
ध्यमानोबहुभिर्भीष्मःशांतनवस्तथा ॥ अवकीर्णोमहामेरुःशैलोमेघैरिवावृतः ॥ ३८ ॥ पुत्रास्तुतवगांगेयंसमंतात्पर्यवारयन् ॥ महत्यासेनयासार्धंततोयुद्ध
मवर्तत ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मदुर्योधनसंवादेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥५॥ ॥५॥
संजयउवाच अर्जुनस्तुरणेराजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमं ॥ शिखंडिनमथोवाचसमभ्येहिपितामहं ॥ १ ॥ नचापिभीस्त्वयाकार्याभीष्मादद्यकथंचन ॥ अह
मेनंशरैस्तीक्ष्णैःपातयिष्येरथोत्तमात् ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्सौभद्रश्च
महारथः ॥ हृष्टावाद्रवतांभीष्मंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ ४ ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंपुत्रस्यतवपश्यतः ॥ ५ ॥ नकुलःसहदेव
श्चधर्मराजश्चवीर्यवान् ॥ तथेतराणिसैन्यानिसर्वाण्येवविशांपते ॥ ६ ॥ समाद्रवंतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ प्रत्युद्ययुस्तावकाश्चसमेतांस्तान्महारथान् ॥
॥ ७ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंतन्मेनिगदतःशृणु ॥ चित्रसेनोमहाराजचेकितानंसमभ्ययात् ॥ ८ ॥ भीष्मप्रेप्सुंरणेयांतंवृषंव्याघ्रशिशुर्यथा ॥ धृष्टद्युम्नंमहाराज
भीष्मांतिकमुपागतं ॥ ९ ॥ त्वरमाणंरणेयत्तंकृतवर्मान्यवारयत् ॥ भीमसेनंसुसंक्रुद्धंगांगेयस्यवधैषिणं ॥ १० ॥ त्वरमाणोमहाराजसौमदत्तिर्न्यवारयत् ॥ त
थैवनकुलंशूरंकिरंतंसायकान्बहून् ॥ ११ ॥ विकर्णोवारयामासइच्छन्भीष्मस्यजीवितं ॥ सहदेवंतथाराजन्यांतंभीष्मरथंप्रति ॥ १२ ॥ वारयामाससंक्रुद्धःकृ ॥१७२॥
पःशारद्वतोयुधि ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंभैमसेनिंमहाबलं ॥ १३ ॥ भीष्मस्यनिधनंप्रेप्सुंदुर्मुखोभ्यद्रवद्बली ॥ सात्यकिंसमरेयांतंतवपुत्रोन्यवारयत् ॥ १४ ॥ अ
भिमन्युंमहाराजयांतंभीष्मरथंप्रति ॥ सुदक्षिणोमहाराजकांबोजःप्रत्यवारयत् ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ रभसंक्रतोत्साहं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रलयानिवप्रलयकालीनानिव ॥ २४ ॥२५॥२६॥ अद्भुतंअभूतपूर्वं ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥

विराटद्रुपदौवृद्धौसमेतावरिमर्दनौ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोवारयामासभारत॥ १६॥ तथापांडुसुतंज्येष्ठंभीष्मस्यवधकांक्षिणं ॥ भारद्वाजोरणेयत्तोधर्मपुत्र
मवारयत्॥ १७॥ अर्जुनंरभसंयुद्धेपुरस्कृत्यशिखंडिनं॥ भीष्मप्रेप्सुंमहाराजभासयंतंदिशोदश ॥ १८॥ दुःशासनोमहेष्वासोवारयामाससंयुगे ॥ अन्येच
तावकायोधाःपांडवानांमहारथान्॥ १९॥ भीष्मस्याभिमुखान्यातान्वारयामासुराहवे ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसैन्यानिप्राक्रोशंस्तुपुनःपुनः ॥ २०॥ अभ्यद्रवतसंर
ब्धोभीष्ममेकंमहारथः ॥ एषोर्जुनोरणेभीष्मंप्रयातिकुरुनंदनः ॥ २१॥ अभ्यद्रवतमाभैष्टभीष्मोहिप्राप्स्यतेनवः ॥ अर्जुनंसमरेयोद्धुंनोत्सहेतापिवासवः॥
॥ २२॥ किमुभीष्मोरणेवीरागतसत्वोऽल्पजीवितः॥ इतिसेनापतेःश्रुत्वापांडवानांमहारथाः॥ २३॥ अभ्यद्रवंतसंहृष्टागांगेयस्यरथंप्रति॥ आगच्छमाना
न्समरेवार्योघान्प्रलयानिव॥ २४॥ अवारयंतसंहृष्टास्तावकाःपुरुषर्षभाः॥ दुःशासनोमहाराजभयंत्यक्त्वामहारथः ॥ २५॥ भीष्मस्यजीविताकांक्षीधनंज
यमुपाद्रवत्॥ तथैवपांडवाःशूरागांगेयस्यरथंप्रति॥ २६॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेतवपुत्रान्महारथाः॥ तत्राद्भुतमपश्याममचित्ररूपंविशांपते॥ २७॥ दुःशासनर
थंप्राप्ययत्पार्थोनात्यवर्तत ॥ यथावारयतेवेलाक्षुब्धतोयंमहार्णवं ॥ २८॥ तथैवपांडवंक्रुद्धंतवपुत्रोन्यवारयत्॥ उभौतौरथिनांश्रेष्ठावुभौभारतदुर्जयौ॥
॥ २९॥ उभौचंद्रार्कसदृशौकांत्यादीप्त्याचभारत॥ तथातौजातसंरंभावन्योन्यवधकांक्षिणौ॥ ३०॥ समीयतुर्महासंख्येमयशक्रौयथापुरा ॥ दुःशासनोम
हाराजपांडवंविशिखैस्त्रिभिः॥ ३१॥ वासुदेवंचविंशत्याताडयामाससंयुगे॥ ततोर्जुनोजातमन्युर्वार्ष्णेयंवीक्ष्यपीडितं॥ ३२॥ दुःशासनंशतेनाजौनाराचा
नांसमार्पयत्॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे॥ ३३॥ दुःशासनस्त्रिभिःक्रुद्धःपार्थंविव्याधपत्रिभिः॥ ललाटेभरतश्रेष्ठशरैःसन्नतपर्वभिः॥ ३४॥ ल
लाटस्थैस्तुतैर्बाणैःशुशुभेपांडवोरणे॥ यथामेरुर्महाराजशृंगैरत्यर्थमुच्छ्रितैः ॥ ३५॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःपुत्रेणतवधन्विना॥ व्यराजतरणेपार्थःकिंशुकः
पुष्पवानिव ॥ ३६ ॥ दुःशासनंततःक्रुद्धःपीडयामासपांडवः॥ पर्वणीवसुसंक्रुद्धोराहुःपूर्णनिशाकरं॥३७॥ पीड्यमानोबलवतापुत्रस्तवविशांपते॥ विव्या
धसमरेपार्थंकंकपत्रैःशिलाशितैः॥ ३८॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वारथंचास्यत्रिभिःशरैः॥ आजघानततःपश्चात्पुत्रंतेनिशितैःशरैः॥३९॥ सोन्यत्कार्मुकमादा
यभीमस्यप्रमुखेस्थितः॥ अर्जुनंपंचविंशत्याबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥४०॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

अप्रैषीत् उपसर्गात्पूर्वोऽडागमस्तुछांदसः एवमन्यत्रापि ॥ ४१॥४२॥४३॥४४॥४५ ॥ द्वीपआश्रयः ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ इतिभी० नै० भा० दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥

तस्यक्रुद्धोमहाराजपांडवःशत्रुतापनः॥ अप्रैषीद्विशिखान्घोरान्यमदंडोपमान्बहून्॥ ४१ ॥ अप्राप्तानेवतान्बाणांश्चिच्छेदतनयस्तव॥ यतमानस्यपार्थस्यत
दद्भुतमिवाभवत्॥ ४२॥ पार्थंचनिशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव॥ ततःक्रुद्धोरणेपार्थःशरान्संधायकार्मुके ॥ ४३॥ प्रेषयामाससमरेस्वर्णपुंखाञ्छिलाशिता
न्॥ न्यमज्जंस्तेमहाराजतस्यकायेमहात्मनः॥ ४४॥ यथाहंसामहाराजतटागंप्राप्यभारत॥ पीडितश्चैवपुत्रस्तेपांडवेनमहात्मना ॥ ४५॥ हित्वापार्थंरणेतूर्णं
भीष्मस्यरथमाव्रजत्॥ अगाधेमज्जतस्तस्यद्वीपोभीष्मोऽभवत्तदा॥४६॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांपुत्रस्तवविशांपते॥ अवारयत्ततःशूरोभूयएवपराक्रमी॥४७॥
शरैःसुनिशितैःपार्थंयथावृत्रंपुरंदरः॥ निर्बिभेदमहाकायोविव्यथेनैवचार्जुनः ॥ ४८॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० अर्जुनदुःशासनस
मागमेदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच सात्यकिंदंशितंयुद्धेभीष्मायाभ्युद्यतंरणे॥ आर्ष्यशृंगिर्महेष्वासो
वारयामाससंयुगे॥ १॥ माधवस्तुसुसंक्रुद्धोराक्षसंनवभिःशरैः॥ आजघानरणेराजन्प्रहसन्निवभारत॥ २॥ तथैवराक्षसोराजन्माधवंनवभिःशरैः ॥ अर्द
यामासराजेंद्रसंक्रुद्धःशिनिपुंगवं॥ ३॥ शैनेयःशरसंघंतुप्रेषयामाससंयुगे॥ राक्षसायसुसंक्रुद्धोमाधवःपरवीरहा॥ ४॥ ततोरक्षोमहाबाहुंसात्यकिंसत्यवि
क्रमं॥ विव्याधविशिखैस्तीक्ष्णैःसिंहनादंननादच॥ ५॥ माधवस्तुभृशंविद्धोराक्षसेनरणेतदा ॥ वार्यमाणश्चतेजस्वीजहासचननादच ॥ ६॥ भगदत्तस्ततः
क्रुद्धोमाधवंनिशितैःशरैः॥ ताडयामाससमरेतोत्रैरिवमहागजं॥ ७॥ विहायराक्षसंयुद्धेशैनेयोरथिनांवरः॥ प्राग्ज्योतिषायचिक्षेपशरान्संनतपर्वणः॥ ८॥
तस्यप्राग्ज्योतिषोराजामाधवस्यमहद्धनुः॥ चिच्छेदशतधारेणभल्लेनकृतहस्तवत्॥ ९॥ अथान्यद्धनुरादायवेगवत्परवीरहा ॥ भगदत्तंरणेक्रुद्धंविव्याधनिशि
तैःशरैः॥ १०॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ शक्तिंकनकवैदूर्यभूषितामायसींदृढां॥ ११॥ यमदंडोपमांघोरांचिक्षेपपरमाहवे॥ तामापतंतीं
सहसातस्यबाहुबलेरितां॥ १२॥ सात्यकिःसमरेराजन्द्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ ततःपपातसहसामहोल्केवहतप्रभा ॥ १३॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वापुत्रस्तववि
शांपते॥ महतारथवंशेनवारयामासमाधवं॥ १४॥ तथापरिवृतंदृष्ट्वावार्ष्णेयानांमहारथं॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धोभ्रातॄन्सर्वानुवाचह ॥ १५॥ तथाकुरुतकौर
व्यायथावःसात्यकोयुधि॥ नजीवन्प्रतिनिर्यातिमहतोस्माद्रथव्रजात्॥ १६॥ सात्यकिमिति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

तस्मिन्हतेहतंमन्येपांडवानांमहद्बलं॥ तथेतिचवचस्तस्यपरिगृह्यमहारथाः॥ १७॥ शैनेयंयोधयामासुर्भीष्मायाभ्युद्यतंरणे॥ कांबोजराजोबलवान्वारयामा
ससंयुगे॥ १८॥ आर्जुनिंनृपतिर्विध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः॥ पुनरेवचतुःषष्ट्याराजन्विव्याधतंनृप॥ १९॥ सुदक्षिणस्तुसमरेपुनर्विव्याधपंचभिः॥ सारथिंचा
स्यनवभिरिच्छन्भीष्मस्यजीवितं॥ २०॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे॥ यदाभ्यधावद्गांगेयंशिखंडीशत्रुकर्शनः॥ २१॥ विराटद्रुपदौवृद्धौवारयं
तौमहाचमूं॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धावाद्रवंतौमहारथौ॥ २२॥ अश्वत्थामारणेक्रुद्धःसमियाद्रथसत्तमः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयोस्तस्यचभारत॥ २३॥ विराटोद
शभिर्भल्लैराजघानपरंतप॥ यतमानंमहेष्वासंद्रौणिमाहवशोभिनं॥ २४॥ द्रुपदश्चत्रिभिर्बाणैर्विव्याधनिशितैस्तदा॥ गुरुपुत्रंसमासाद्यप्रहरंतौमहाबलौ॥
॥ २५॥ अश्वत्थामाततस्तौतुविव्याधबहुभिःशरैः॥ विराटद्रुपदौवीरौभीष्मंप्रतिसमुद्यतौ॥ २६॥ तत्राद्भुतमपश्यामवृद्धयोश्चरितंमहत्॥ यद्द्रौणिसायकान्
घोरान्प्रत्यवारयतांयुधि॥ २७॥ सहदेवंतथायांतंकृपःशारद्वतोभ्ययात्॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमुपाद्रवत्॥ २८॥ कृपश्चसमरेशूरोमाद्रीपुत्रंमहारथं॥
आजघानशरैस्तूर्णंसप्तत्यारुक्मभूषणैः॥ २९॥ तस्यमाद्रीसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदसायकैः॥ अथैनंछिन्नधन्वानंविव्याधनवभिःशरैः॥ ३०॥ सोन्यत्कार्मुक
मादायसमरेभारसाधनं॥ माद्रीपुत्रंसुसंहृष्टोदशभिर्निशितैःशरैः॥ ३१॥ आजघानोरसिक्रुद्धइच्छन्भीष्मस्यजीवितं॥ तथैवपांडवोराजञ्छारद्वतममर्षणं॥
॥ ३२॥ आजघानोरसिक्रुद्धोभीष्मस्यवधकांक्षया॥ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंभयावहं॥ ३३॥ नकुलंतुरणेक्रुद्धोविकर्णःशत्रुतापनः॥ विव्याधसायकैःषष्ट्या
रक्षन्भीष्मंमहाबलं॥ ३४॥ नकुलोपिभृशंविद्धस्तवपुत्रेणधीमता॥ विकर्णंसप्तसप्तत्यानिर्बिभेदशिलीमुखैः॥ ३५॥ तत्रतौनरशार्दूलौभीष्महेतोःपरंतपौ॥ अ
न्योन्यंजघ्नतुर्वीरौगोष्ठेगोवृषभाविव॥ ३६॥ घटोत्कचंरणेयांतंनिघ्नंतंतववाहिनीं॥ दुर्मुखःसमरेप्रायाद्भीष्महेतोःपराक्रमी॥ ३७॥ हैडिंबस्तुरणेराजन्दुर्मुखंश
त्रुतापनं॥ आजघानोरसिक्रुद्धःशरेणानतपर्वणा॥ ३८॥ भीमसेनसुतंचापिदुर्मुखःसुमुखैःशरैः॥ षष्ट्यावीरोनदन्हृष्टोविव्याधरणमूर्धनि॥ ३९॥ धृष्टद्युम्नं
तथायांतंभीष्मस्यवधकांक्षिणं॥ हार्दिक्योवारयामासरथश्रेष्ठंमहारथः॥ ४०॥ हार्दिक्यःपार्षतंचापिविध्वापंचभिरायसैः॥ पुनःपंचाशतातूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत्॥ ४१॥ आजघानमहाबाहुःपार्षतंतंमहारथं॥ तंचैवपार्षतोराजन्हार्दिक्यंनवभिःशरैः॥ ४२॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ लोड्यतेआकुलीक्रियते ॥ ५८ ॥ इतिश्री० नै० भारतभावदीपेएका

विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रैरजिह्मगैः॥ तयोःसमभवद्युद्धंभीष्महेतोर्महाहवे॥ ४३॥ अन्योन्यातिशयेयुक्तंयथावृत्रमहेंद्रयोः॥ भीमसेनंतथायांतंभीष्मं
प्रतिमहारथं॥ ४४॥ भूरिश्रवाभ्ययातूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ सौमदत्तिरथोभीममाजघानस्तनांतरे ॥ ४५ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनरुक्मपुंखेनसंयुगे॥ उ
रस्थेनवभौतेनभीमसेनःप्रतापवान्॥ ४६॥ स्कंदशक्त्यायथाक्रौंचःपुरानृपतिसत्तम॥ तौशरान्सूर्यसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान्॥ ४७ ॥ अन्योन्यस्यर
णेक्रुद्धौचिक्षिपातेनरर्षभौ॥ भीमोभीष्मवधाकांक्षीसौमदत्तिंमहारथं ॥४८॥ तथाभीष्मजयेगृध्नुःसौमदत्तिस्तुपांडवं॥कृतप्रतिकृतेयत्तौयोधयामासतूरणे॥
॥ ४९ ॥ युधिष्ठिरंतुकौंतेयंमहत्यासेनयावृतं॥ भीष्माभिमुखमायांतंभारद्वाजोन्यवारयत्॥ ५० ॥ द्रोणस्यरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमं॥ श्रुत्वाप्रभद्रकाराज
न्समकंपंतमारिष॥ ५१ ॥ सासेनामहतीराजन्पांडुपुत्रस्यसंयुगे॥ द्रोणेनवारितायत्तानचचालपदात्पदं ॥ ५२ ॥ चेकितानंरणेयत्तंभीष्मंप्रतिजनेश्वर॥ चि
त्रसेनस्तवसुतःक्रुद्धरूपमवारयत्॥ ५३॥ भीष्महेतोःपराक्रांतश्चित्रसेनःपराक्रमी॥ चेकितानंपरंशक्त्यायोधयामासभारत ॥ ५४॥ तथैवचेकितानोपिचि
त्रसेनमवारयत्॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे॥ ५५॥ अर्जुनोवार्यमाणस्तुबहुशस्तत्रभारत॥ विमुखीकृत्यपुत्रंतेसेनांतवममर्दह॥ ५६॥ दुःशा
सनोपिपरयाशक्त्यापार्थमवारयत्॥कथंभीष्मंननोहन्यादितिनिश्चित्यभारत॥ ५७॥ सावध्यमानासमरेपुत्रस्यतववाहिनी॥लोड्यतेरथिभिःश्रेष्ठैस्तत्रतत्रैव
भारत॥ ५८॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी० द्वंद्वयुद्धेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १११॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच अथवीरो
महेष्वासोमत्तवारणविक्रमः॥ समादायमहच्चापंमत्तवारणवारणं॥ १ ॥ विधुन्वानोनरश्रेष्ठोद्रावयाणोवरूथिनीं॥ पृतनांपांडवेयानांगाहमानोमहाबलः॥
॥ २ ॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञःसर्वतोवीक्ष्यवीर्यवान्॥ प्रतपंतमनीकानिद्रोणःपुत्रमभाषत॥ ३॥ अयंहिदिवसस्तातयत्रपार्थोमहाबलः॥ जिघांसुःसमरेभी
ष्मंपरंयत्नंकरिष्यति॥ ४॥ उत्पतंतिहिमेबाणाधनुःप्रस्फुरतीवच॥ योगमस्त्राणिगच्छंतिक्रूरेमेवर्ततेमतिः॥ ५॥ दिक्ष्वशांतानिघोराणिव्याहरंतिमृगद्विजाः॥
नीचैर्गृध्रानिलीयंतेभारतानांचमूंप्रति॥ ६॥ नष्टप्रभइवादित्यःसर्वतोलोहितादिशः॥ रसतेव्यथतेभूमिःकंपतीवचसर्वशः॥ ७॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ घोराणिभयंकराणि अशांतानिअनुपरतानि ॥ ६ ॥ रसतेशब्दायतेव्यथतेबिभेतीवकंपतीवच ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अलक्ष्माणंप्रचंडलक्षणलक्षितं अवाक्शिराअधोमुखकोटिद्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आस्थायआलंब्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

कंकगृध्रावलाकाश्चव्याहरंतिमुहुर्मुहुः ॥ शिवाश्चैवाशिवाघोरावेदयंत्योमहद्भयं ॥ ८ ॥ पपातमहतीचोल्कामध्येनादित्यमंडलात् ॥ सकबंधश्चपरिघोभानुमा
वृत्यतिष्ठति ॥ ९ ॥ परिवेषस्तथाघोरश्चंद्रभास्करयोरभूत् ॥ वेदयानोभयंघोरंराज्ञांदेहावकर्तनं ॥ १० ॥ देवतायतनस्थाश्चकौरवेंद्रस्यदेवताः ॥ कंपंतेचहसंते
चनृत्यंतिचरुदंतिच ॥ ११ ॥ अपसव्यंग्रहाश्चक्रुरलक्ष्माणंदिवाकरं ॥ अवाक्शिराश्चभगवानुपातिष्ठतचंद्रमाः ॥ १२ ॥ वपूंषिचनरेंद्राणांविगताभानिलक्ष
ये ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुनचभ्राजंतिदंशिताः ॥ १३ ॥ सेनयोरुभयोश्चापिसमंताच्छ्रूयतेमहान् ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषोगांडीवस्यचनिःस्वनः ॥ १४ ॥ ध्रुवमा
स्थायबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिसंयुगे ॥ अपास्यान्यान्रणेयोधानभ्येष्यतिपितामहं ॥ १५ ॥ हृष्यंतिरोमकूपाणिसीदतीवचमेमनः ॥ चिंतयित्वामहाबाहोभीष्मा
र्जुनसमागमं ॥ १६ ॥ तंचेहनिकृतिप्रज्ञंपांचाल्यंपापचेतसं ॥ पुरस्कृत्यरणेपार्थोभीष्मस्यायोधनंगतः ॥ १७ ॥ अब्रवीच्चपुराभीष्मोनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ स्त्री
ह्येषाविहिताधात्रादैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ १८ ॥ अमंगल्यध्वजश्चैवयाज्ञसेनिर्महाबलः ॥ नचामंगलिकेतस्मिन्प्रहरेदापगासुतः ॥ १९ ॥ एतद्विचिंतयानस्यम
ज्ञासीदतिमेभृशं ॥ अभ्युद्यतोरणेपार्थःकुरुवृद्धमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधोभीष्मश्चार्जुनसंगतः ॥ ममचास्त्रसमारंभःप्रजानामशिवंध्रुवं ॥ २१ ॥
मनस्वीबलवान्शूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दूरपातीदृढेषुश्चनिमित्तज्ञश्चपांडवः ॥ २२ ॥ अजेयःसमरेचापिदेवैरपिसवासवैः ॥ बलवान्बुद्धिमांश्चैवजितक्ले
शोयुधांवरः ॥ २३ ॥ विजयीचरणेनित्यंभैरवास्त्रश्चपांडवः ॥ तस्यमार्गंपरिहरन्द्रुतंगच्छयतव्रत ॥ २४ ॥ पश्याद्यैतन्महाघोरेसंयुगेवैशसंमहत् ॥ हेमचित्राणि
शूराणांमहांतिचशुभानिच ॥ २५ ॥ कवचान्यवदीर्यंतेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छिद्यंतेचध्वजाग्राणितोमराश्चधनूंषिच ॥ २६ ॥ प्रासाश्चविमलास्तीक्ष्णाःश
क्त्यश्चकनकोज्ज्वलाः ॥ वैजयंत्यश्चनागानांसंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ २७ ॥ नायंसंरक्षितुंकालःप्राणान्पुत्रोपजीविभिः ॥ याहिस्वर्गंपुरस्कृत्ययशसेविजयायच ॥
॥ २८ ॥ रथनागहयावर्तांमहाघोरांसुदुर्गमां ॥ रथेनसंग्रामनदींतरत्येषकपिध्वजः ॥ २९ ॥ ब्रह्मण्यतादमोदानंतपश्चचरितंमहत् ॥ इहैवदृश्यतेपार्थेभ्राताय
स्यधनंजयः ॥ ३० ॥ भीमसेनश्चबलवान्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ वासुदेवश्चवार्ष्णेयोयस्यनाथोव्यवस्थितः ॥ ३१ ॥

अस्त्रसमारंभःउद्यममात्रं नतुपूर्ववदस्त्राणामुपस्थितिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हेपुत्र उपजीविभिरनुगतैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पार्थेयुधिष्ठिरे ॥ ३० ॥ ३१ ॥

 तस्यैषेत्य मन्युर्दैन्यं भारतींसेनामितिशेषः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ इतिभी०नै०भा० द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

तस्यैषमन्युप्रभवोधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ तपोदग्धशरीरस्यकोपोदहतिभारतीं ॥ ३२ ॥ एषसंदृश्यतेपार्थोवासुदेवव्यपाश्रयः ॥ दारयन्सर्वसैन्यानिधार्तराष्ट्राणि
सर्वशः ॥ ३३ ॥ एतदालोक्यतेसैन्यंक्षोभ्यमाणंकिरीटिना ॥ महोर्मिनद्धंसुमहत्तिमिनेवमहाजलं ॥ ३४ ॥ हाहाकिलकिलाशब्दाःश्रूयंतेचचमूमुखे ॥ याहिपां
॥१७५॥ चालदायादमहंयास्येयुधिष्ठिरं ॥ ३५ ॥ दुर्गमंत्वंतरंराज्ञोव्यूहस्यामिततेजसः ॥ समुद्रकुक्षिप्रतिमंसर्वतोतिरथैःस्थितैः ॥ ३६ ॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चधृष्टद्यु
म्नवृकोदरौ ॥ पर्यरक्षंतराजानंयमौचमनुजेश्वरं ॥ ३७ ॥ उपेंद्रसदृशश्यामोमहाशालइवोद्गतः ॥ एषगच्छत्यनीकाग्रेद्वितीयइवफाल्गुनः ॥ ३८ ॥ उत्तमास्त्राणि
चाधत्स्वगृहीत्वाचमहद्धनुः ॥ पार्षतंयाहिराजानंयुध्यस्वचवृकोदरं ॥ ३९ ॥ कोहिनेच्छेत्प्रियंपुत्रंजीवंतंशाश्वतीःसमाः ॥ क्षत्रधर्मंतुसंप्रेक्ष्यततस्त्वांनियुन
ज्म्यहं ॥ ४० ॥ एषचातिरणेभीष्मोदहतेवैमहाचमूं ॥ युद्धेषुसदृशस्तातयमस्यवरुणस्यच ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिद्रोणाश्व
त्थामसंवादेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच भगदत्तःकृपःशल्यःकृतवर्मातथैवच ॥ विंदानुविं
दावावंत्यौसैंधवश्चजयद्रथः ॥ १ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चतथादुर्मर्षणादयः ॥ दशैतेतावकायोधाभीमसेनमयोधयन् ॥ २ ॥ महत्यासेनयायुक्तानानादेशसमु
त्थया ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्प्रार्थयानामहद्यशः ॥ ३ ॥ शल्यस्तुनवभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ कृतवर्मात्रिभिर्बाणैःकृपश्चनवभिःशरैः ॥ ४ ॥ चित्रसेनोवि
कर्णश्चभगदत्तश्चमारिष ॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयन् ॥ ५ ॥ सैंधवश्चत्रिभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौपंचभिःपंचभिःशरैः
॥ ६ ॥ दुर्मर्षणस्तुविंशत्यापांडवंनिशितैःशरैः ॥ सतान्सर्वान्महाराजराजमानान्पृथक्पृथक् ॥ ७ ॥ प्रवीरान्सर्वलोकस्यधार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥ जघानसमरे
वीरःपांडवःपरवीरहा ॥ ८ ॥ सप्तभिःशल्यमाविध्यत्कृतवर्माणमष्टभिः ॥ कृपस्यसशरंचापंमध्येचिच्छेदभारत ॥ ९ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंपुनर्विव्याधसप्तभिः
विंदानुविंदौचतथात्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ १० ॥ दुर्मर्षणंचविंशत्याचित्रसेनंचपंचभिः ॥ विकर्णंदशभिर्बाणैःपंचभिश्चजयद्रथं ॥ ११ ॥ विध्वाभीमोनदद्धृ
ष्टःसैंधवंचपुनस्त्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथिनांवरः ॥ १२ ॥ भीमंविव्याधसंरब्धोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपः ॥ ॥१७५॥
॥ १३ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःप्रतापवान् ॥ गौतमंताडयामासशरैर्बहुभिराहवे ॥ १४ ॥ भगदत्तइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कर्मारंशस्त्रोल्लेखनयंत्रं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ सात्वतस्यकृतवर्मणः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥ मत्वातृणेनतांस्तु

सैंधवस्यतथाश्वांश्चसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकालांतकसमद्युतिः ॥ १५ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ शरांश्चिक्षेपनिशितान् भीमसेनस्यसंयुगे ॥ १६ ॥ तस्यभीमोधनुर्मध्येद्वाभ्यांचिच्छेदमारिष ॥ भल्लाभ्यांभरतश्रेष्ठसैंधवस्यमहात्मनः ॥ १७ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ चित्रसेनरथंराजन्नारुरोहत्वरान्वितः ॥ १८ ॥ अत्यद्भुतंरणेकर्मकृतवांस्तत्रपांडवः ॥ महारथान्शरैर्विध्वावारयित्वाचमारिष ॥ १९ ॥ विरथंसैंधवंचक्रे सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ तदानमम्रषेशल्योभीमसेनस्यविक्रमं ॥ २० ॥ ससंधायशरांस्तीक्ष्णान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ भीमंविव्याधसमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ॥ २१ ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौचित्रसेनश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चसिंधुराजश्चवीर्यवान् ॥ भीमंतेविव्यधुस्तूर्णंशल्यहेतोररिंदमाः ॥ २३ ॥ सचतान्प्रतिविव्याधपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ शल्यंविव्याधसप्तत्यापुनश्चदशभिःशरैः ॥ २४ ॥ तंशल्योनवभिर्भित्त्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनगाढंविव्याधमर्मणि ॥ २५ ॥ विशोकंप्रेक्ष्यनिर्भिन्नंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ मद्रराजंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २६ ॥ तथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ताडयामाससमरेसिंहवद्विननादच ॥ २७ ॥ तेहियत्तामहेष्वासाःपांडवंयुद्धकोविदं ॥ त्रिभिस्त्रिभिरकुंठाग्रैर्भृशंमर्मस्वताडयन् ॥ २८ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोभीमसेनोनविव्यथे ॥ पर्वतोवारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवांबुदैः ॥ २९ ॥ सतुक्रोधसमाविष्टःपांडवानांमहारथः ॥ मद्रेश्वरंत्रिभिर्बाणैर्भृशंविध्वामहायशाः ॥ ३० ॥ कृपंचनवभिर्बाणैर्भृशंविध्वासमंततः ॥ प्राग्ज्योतिषंशतैराजौराजन्विव्याधसायकैः ॥ ३१ ॥ ततस्तुसशरंचापंसात्वतस्यमहात्मनः ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ ३२ ॥ तथान्यद्धनुरादायकृतवर्मावृकोदरं ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचेनपरंतपः ॥ ३३ ॥ भीमस्तुसमरेविध्वाशल्यंनवभिरायसैः ॥ भगदत्तंत्रिभिश्चैवकृतवर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांतुविव्याधगौतमप्रभृतीन्रथान् ॥ तेपितंसमरेराजन्विव्यधुर्निशितैःशरैः ॥ ३५ ॥ सतथापीड्यमानोपिसर्वशस्त्रैर्महारथैः ॥ मत्वातृणेनतांस्तुल्यान्विचचारगतव्यथः ॥ ३६ ॥ तेचापिरथिनांश्रेष्ठाभीमायनिशितान्शरान् ॥ प्रेषयामासुरव्यग्राःशतशोथसहस्रशः ॥ ३७ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभगदत्तोमहारथः ॥ चिक्षेपसमरेवीरःस्वर्णदंडांमहामते ॥ ३८ ॥

ल्यानितितुल्यशब्दोपादानान्नद्वितीयाचतुर्थ्यौ किंतुतुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामितितृतीया ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तोमरंसैंधवोराजापट्टिशंचमहाभुजः ॥ शतघ्नींचकृपोराजञ्छरंशल्यश्चसंयुगे ॥ ३९ ॥ अथेतरेमहेष्वासाःपंचपंचशिलीमुखान् ॥ भीमसेनंसमुद्दिश्यप्रेषया
॥१७६॥ मासुरोजसा ॥ ४० ॥ तोमरंचद्विधाचक्रेक्षुरप्रेणानिलात्मजः ॥ पट्टिशंचत्रिभिर्बाणैश्चिच्छेदतिलकांडवत् ॥ ४१ ॥ सविभेदशतघ्नींचनवभिःकंकपत्रिभिः ॥ ६
मद्रराजप्रयुक्तंचशरंछित्वामहारथः ॥ ४२ ॥ शक्तिंचिच्छेदसहसाभगदत्तेरितांरणे ॥ तथेतरान्शरान्घोरान्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४३ ॥ भीमसेनोरणश्लाघी
त्रिधैकैकंसमाच्छिनत् ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ ४४ ॥ ततोधनंजयस्तत्रवर्तमानेमहारणे ॥ आजगामरथेनाजौभीमंदृष्ट्वामहारथं ॥
॥ ४५ ॥ निघ्नंतंसमरेशत्रून्योधयानंचसायकैः ॥ तौतुतत्रमहात्मानौसमेतौवीक्ष्यपांडवौ ॥ ४६ ॥ नशशंसुर्जयंतत्रतावकाःपुरुषर्षभाः ॥ अथार्जुनोरणेभीमं
योधयंतंमहारथान् ॥ ४७ ॥ भीष्मस्यनिधनाकांक्षीपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ आससादरणेवीरांस्तावकान्दशभारत ॥ ४८ ॥ येस्मभीमंरणेराजन्योधयंतोव्यव
स्थिताः ॥ बीभत्सुस्तानथाविध्यद्भीमस्यप्रियकाम्यया ॥ ४९ ॥ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ अर्जुनस्यवधार्थायभीमसेनस्यचोभयोः ॥ ५० ॥
सुशर्मन्गच्छशीघ्रंत्वंबलौघैःपरिवारितः ॥ जहिपांडुसुतावेतौधनंजयवृकोदरौ ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यत्रैगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ अभिद्रुत्यरणेभीममर्जुनं
चैवधन्विनौ ॥ ५२ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धमर्जुनस्यपरैःसह ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभी
मपराक्रमेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच अर्जुनस्तुरणेशल्यंयतमानंमहारथं ॥ छादयामा
ससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १ ॥ सुशर्माणंकृपंचैवत्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ प्राग्ज्योतिषंचसमरेसैंधवंचजयद्रथं ॥ २ ॥ चित्रसेनंविकर्णंचकृतवर्माणमेवचं ॥
दुर्मर्षणंचराजेंद्रत्वावंत्यौचमहारथौ ॥ ३ ॥ एकैकंत्रिभिरानर्छत्कंकबर्हिणवाजितैः ॥ शरैरतिरथोयुद्धेपीडयन्वाहिनींतव ॥ ४ ॥ जयद्रथोरणेपार्थंविध्वाभार
तसायकैः ॥ भीमंविव्याधतरसाचित्रसेनरथेस्थितः ॥ ५ ॥ शल्यश्चसमरेजिष्णुंकृपश्चरथिनांवरः ॥ विव्यधातेमहाराजबहुधामर्मभेदिभिः ॥ ६ ॥ चित्रसेना
दयश्चैवपुत्रास्तवविशांपते ॥ पंचभिःपंचभिस्तूर्णंसंयुगेनिशितैःशरैः ॥ ७ ॥ आजघ्नुरर्जुनंसंख्येभीमसेनंचमारिष ॥ तौतत्ररथिनांश्रेष्ठौकौंतेयौभरतर्षभौ ॥१७६॥
॥ ८ ॥ अपीडयेतांसमरेत्रिगर्तानांमहद्बलं ॥ सुशर्मापिरणेपार्थंशरैर्नवभिराशुगैः ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ बर्हिणवाजानांमयूरपक्षवतांबाणानां ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ मागधोजयत्सेनः ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२॥३३॥

[illegible]त्रासयानोमहद्बलं ॥ अन्येचरथिनःशूराभीमसेनधनंजयौ ॥ १० ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैरुक्मपुंखैरजिह्मगैः ॥ तेषांचरथिनांमध्येकौंतेयौभ रतर्षभौ ॥ ११ ॥ क्रीडमानौरथोदारौचित्ररूपौव्यदृश्यतां ॥ आमिषेप्सूगवांमध्येसिंहाविवमदोत्कटौ ॥ १२॥ छित्वाधनूंषिशूराणांशरांश्चबहुधारणे ॥ पातया मासतुर्वीरौशिरांसिशतशोनृणां ॥ १३ ॥ रथाश्चबहवोभग्नाहयाश्चशतशोहताः ॥ गजाश्चसगजारोहाःपेतुरुर्व्यांमहाहवे ॥ १४॥ रथिनःसादिनश्चापितत्रत त्रनिषूदिताः ॥ दृश्यंतेबहवोराजन्वेपमानाःसमंततः ॥ १५ ॥ हतैर्गजपदात्योघैर्वाजिभिश्चनिषूदितैः ॥ रथैश्चबहुधाभग्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ १६ ॥ छत्रैश्च बहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ अंकुशैरपविद्धैश्चपरिस्तोमैश्चभारत ॥ १७॥ केयूरैरंगदैर्हारैरांकवैर्मृदितैस्तथा ॥ उष्णीषैर्ऋष्टिभिश्चैवचामरव्यजनैरपि ॥ १८ ॥ तत्रतत्रापविद्धैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ ऊरुभिश्चनरेंद्राणांसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ १९ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामरणेपार्थस्यविक्रमं ॥ शरैःसंवार्यता न्वीरान्यज्जघानमहाबलः ॥ २० ॥ पुत्रस्तुतवतंदृष्ट्वाभीमार्जुनपराक्रमं ॥ गांगेयस्यरथाभ्याशमुपजग्मेमहाबलः ॥२१॥ कृपश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौनाजहुःसंयुगंतदा ॥ २२ ॥ ततोभीमोमहेष्वासःफाल्गुनश्चमहारथः ॥ कौरवाणांचमूंघोरांभृशंदुद्रुवतूरणे ॥ २३ ॥ ततोबर्हिणवाजाना मयुतान्यर्बुदानिच ॥ धनंजयरथेतूर्णपातयंतिस्मभूमिपाः ॥ २४ ॥ ततस्तान्शरजालेनसन्निवार्यमहारथान् ॥ पार्थःसमंतात्समरेप्रेषयामासमृत्यवे ॥ २५ ॥ शल्यस्तुसमरेजिष्णुंक्रीडन्निवमहारथः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाहस्तावापंचपंचभिः ॥ अथैनंसायकैस्तीक्ष्णै र्भृशंविव्याधमर्मणि ॥ २७ ॥ अथान्यद्धनुरादायसमरेभारसाधनं ॥ मद्रेश्वरोरणेजिष्णुंताडयामासरोपितः ॥ २८ ॥ त्रिभिःशरैर्महाराजवासुदेवंचपंचभिः ॥ भीमसेनंचनवभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २९ ॥ ततोद्रोणोमहाराजमागधश्चमहारथः ॥ दुर्योधनसमादिष्टौतंदेशमुपजग्मतुः ॥ ३० ॥ यत्रपार्थोमहाराज भीमसेनश्चपांडवः ॥ कौरव्यस्यमहासेनांजघ्नतुःसुमहारथौ ॥ ३१ ॥ जयत्सेनस्तुसमरेभीमंभीमायुधंयुधि ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ ॥ ३२ ॥ तंभीमोदशभिर्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ३३ ॥ उद्भ्रांतैस्तुरगैःसोथद्रवमाणैःसमंततः ॥ मागधोपसृतोराजासर्व सैन्यस्यपश्यतः ॥ ३४ ॥ द्रोणश्चविवरंदृष्ट्वाभीमसेनंशिलीमुखैः ॥ विव्याधबाणैर्निशितैःपंचषष्टिभिरायसैः ॥ ३५ ॥

अपसृतःपलायितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिश्री० नै० भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तंभीमःसमरश्लाघीगुरुंपितृसमंरणे ॥ विव्याधपंचभिर्भल्लैस्तथाषष्ट्याचभारत ॥ ३६ ॥ अर्जुनस्तुसुशर्माणंविध्वाबहुभिरायसैः ॥ व्यधमत्तस्यतत्सैन्यंमहा
॥१७७॥ भ्राणियथानिलः ॥ ३७ ॥ ततोभीष्मश्चराजाचकौसल्यश्चबृहद्बलः ॥ समवर्ततसंक्रुद्धाभीमसेनधनंजयौ ॥ ३८ ॥ तथैवपांडवाःशूराधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अ ६
भ्यद्रवन्रणेभीष्मंव्यादितास्यमिवांतकं ॥ ३९ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभ्यद्रवतसंहृष्टोभयंत्यक्त्वामहारथात् ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरमुखाः
पार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ अयोधयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयैः ॥ ४१ ॥ तथैवंतावकाःसर्वेपुरस्कृत्ययतव्रतम् ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयु
गे ॥ ४२ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकौरवाणांभयावहम् ॥ तत्रपांडुसुतैःसार्धंभीष्मस्यविजयंप्रति ॥ ४३ ॥ तावकानांजयेभीष्मोग्लहआसीद्विशांपते ॥ तत्रहिद्यूतमा
सक्तंविजयायेतरायवा ॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुराजेंद्रसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंमाभैष्टरथसत्तमाः ॥ ४५ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वापांडवानांवरूथि
नी ॥ भीष्मंसमभ्ययात्तूर्णंप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥ ४६ ॥ भीष्मोपिरथिनांश्रेष्ठःप्रतिजग्राहतांचमूं ॥ आपतंतींमहाराजवेलामिवमहोदधिः ॥ ४७ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीमार्जुनपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच
कथंशांतनवोभीष्मोदशमेहनिसंजय ॥ अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ १ ॥ कुरवश्चकथंयुद्धेपांडवान्प्रत्यवारयन् ॥ आचक्ष्वमेमहायुद्धंभीष्मस्याह
वशोभिनः ॥ २ ॥ संजयउवाच कुरवःपांडवैःसार्धंयदयुध्यंतभारत ॥ यथाचतदभूद्युद्धंतत्तुवक्ष्यामिसांप्रतं ॥ ३ ॥ गमिताःपरलोकायपरमास्त्रैःकिरीटि
ना ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धास्तावकानांमहारथाः ॥ ४ ॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यःसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयं ॥ ५ ॥ कुरुभिःसहितं
भीष्मंयुध्यमानंपरंतप ॥ अर्जुनंचसपांचाल्यंसंशयोविजयेभवत् ॥ ६ ॥ दशमेहनितस्मिंस्तुभीष्मार्जुनसमागमे ॥ अवर्ततमहारौद्रःसततंसमितिक्षयः ॥
॥ ७ ॥ तस्मिन्नयुतशोराजन्भूयशश्चपरंतपः ॥ भीष्मःशांतनवोयोधान्जघानपरमास्त्रवित् ॥ ८ ॥ येषामज्ञातकल्यानिनामगोत्राणिपार्थिव ॥ तेहतास्तत्रभी ॥१७७॥
ष्मेणशूराःसर्वेऽनिवर्तिनः ॥ ९ ॥ दशाहानिततस्तप्त्वाभीष्मःपांडववाहिनीं ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनपरंतप ॥ १० ॥

कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ निरविद्यतनिर्वेदंजगाम ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ निर्विण्णोविरक्तः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ब्रह्मलोकपराःबृहत्त्वान्महांतंलोकंप्रतियतमानाः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

सत्विप्रंबधमन्विच्छन्नात्मनोभिमुखोरणे ॥ नहन्यांमानवश्रेष्ठान्संग्रामेसुबहूनिति ॥ ११ ॥ चिंतयित्वामहाबाहुःपितादेवव्रतस्तव ॥ अभ्याशस्थंमहाराजपां
डवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ शृणुष्ववचनंतातधर्म्यंस्वर्ग्यंचजल्पतः ॥ १३ ॥ निर्विण्णोस्मिभृशंतातदेहेनानेनभारत ॥
घ्नतश्चमेगतःकालःसुबहून्प्राणिनोरणे ॥ १४ ॥ तस्मात्पार्थंपुरोधायपंचालान्सृंजयांस्तथा ॥ मद्वधेक्रियतांयत्नोममचेदिच्छसिप्रियं ॥ १५ ॥ तस्यतन्मतमाज्ञा
यपांडवःसत्यदर्शनः ॥ भीष्मंप्रतिययौराजासंग्रामेसहसृंजयैः ॥ १६ ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्पांडवश्चयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वाभीष्मस्यतांवाचंचोदयामासतुर्बलं ॥
॥ १७ ॥ अभिद्रवध्वंयुध्यध्वंभीष्मंजयतसंयुगे ॥ रक्षिताःसत्यसंधेनजिष्णुनारिपुजिष्णुना ॥ १८ ॥ अयंचापिमहेष्वासःपार्षतोवाहिनीपतिः ॥ भीमसेनश्चस
मरेपालयिष्यतिवोध्रुवं ॥ १९ ॥ मावोभीष्माद्भयंकिंचिदस्त्वद्ययुधिसृंजयाः ॥ ध्रुवंभीष्मंविजेष्यामःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ २० ॥ तेतथासमयंकृत्वादशमेहनि
पांडवाः ॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वासंजग्मुःक्रोधमूर्छिताः ॥ २१ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यपांडवंचधनंजयं ॥ भीष्मस्यपातनेयत्नंपरमंतेसमास्थिताः ॥ २२ ॥ ततस्तवसु
तादिष्टानानाजनपदेश्वराः ॥ द्रोणेनसहपुत्रेणसहसेनामहाबलाः ॥ २३ ॥ दुःशासनश्चबलवान्सहसर्वैःसहोदरैः ॥ भीष्मंसमरमध्यस्थंपालयांचक्रिरेतदा ॥ २४ ॥
ततस्तुतावकाःशूराःपुरस्कृत्यमहाव्रतं ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे ॥ २५ ॥ चेदिभिस्तुसपंचालैःसहितोवानरध्वजः ॥ ययौशांतनवंभीष्मंपुर
स्कृत्यशिखंडिनं ॥ २६ ॥ द्रोणपुत्रंशिनेर्नप्ताधृष्टकेतुस्तुपौरवं ॥ अभिमन्युःसहामात्यंदुर्योधनमयोधयत् ॥ २७ ॥ विराटस्तुसहानीकःसहसेनंजयद्रथं ॥ वृद्धक्ष
त्रस्यदायादमाससादपरंतप ॥ २८ ॥ मद्रराजंमहेष्वासंसहसैन्यंयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोभिगुप्तस्तुनागानीकमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ अप्रधृष्यमनावार्यंसर्वशस्त्रभृ
तांवरं ॥ द्रौणिंप्रतिययौयत्तःपांचाल्यःसहसोदरैः ॥ ३० ॥ कर्णिकारध्वजंचैवसिंहकेतुररिंदमः ॥ प्रत्युज्जगामसौभद्रंराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ ३१ ॥ शिखंडिनंचपु
त्रास्तेपांडवंचधनंजयं ॥ राजभिःसमरेपार्थमभिपेतुर्जिघांसवः ॥ ३२ ॥ तस्मिन्नतिमहाभीमेसेनयोर्वैपराक्रमे ॥ संप्रधावत्स्वनीकेषुमेदिनीसमकंपत ॥ ३३ ॥
तान्यनीकान्यनीकेषुसमसज्जंतभारत ॥ तावकानांपरेषांचदृष्ट्वाशांतनवंरणे ॥ ३४ ॥ ततस्तेषांप्रयतमानानामन्योन्यमभिधावतां ॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोदिक्षुस
र्वासुभारत ॥ ३५ ॥ शंखदुंदुभिघोषश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ सिंहनादश्चसैन्यानांदारुणःसमपद्यत ॥ ३६ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥३७८॥ [illegible]सर्वनरेंद्राणांचंद्रार्कसदृशीप्रभा ॥ वीरांगदकिरीटेषुनिष्प्रभासमपद्यत ॥ ३७ ॥ रजोमेघास्तुसंजज्ञुःशस्त्रविद्युद्भिरावृताः ॥ धनुषांचापिनिर्घोषोदारुणः

समपद्यत ॥ ३८ ॥ बाणशंखप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनाः ॥ रथघोषश्चसंजज्ञेसेनयोरुभयोरपि ॥ ३९ ॥ प्राशशक्त्यृष्टिसंघैश्चबाणौघैश्चसमाकुलं ॥ निष्प्र ६

काशमिवाकाशंसेनयोःसमपद्यत ॥ ४० ॥ अन्योन्यंरथिनःपेतुर्वाजिनश्चमहाहवे ॥ कुंजरान्कुंजराजघ्नुःपादातांश्चपदातयः ॥ ४१ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंकुरूणां

पांडवैःसह ॥ भीष्महेतोर्नरव्याघ्रश्येनयोरामिषेयथा ॥ ४२ ॥ तेषांसमागमोघोरोबभूवयुधिसंगतः ॥ अन्योन्यस्यवधार्थायजिगीषूणांमहाहवे ॥ ४३ ॥ इ

तिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपदेशेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच अ

भिमन्युर्महाराजतवपुत्रमयोधयत् ॥ महत्यासेनयायुक्तंभीष्महेतोःपराक्रमी ॥ १ ॥ दुर्योधनोरणेकार्ष्णिनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःपुनश्चैनं

त्रिभिःशरैः ॥ २ ॥ तस्यशक्तिंरणेकार्ष्णिर्मृत्योर्घोरांस्वसामिव ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदुर्योधनरथंप्रति ॥ ३ ॥ तामापतंतींसहसाघोररूपांविशांपते ॥ द्विधाचि

च्छेदतेपुत्रःक्षुरप्रेणमहारथः ॥ ४ ॥ तांशक्तिंपतितांदृष्ट्वाकार्ष्णिःपरमकोपनः ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ५ ॥ पुनश्चैनंशरैर्घोरैराजघानस्तनां

तरे ॥ दशभिर्भरतश्रेष्ठभरतानांमहारथः ॥ ६ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंचित्ररूपंचभारत ॥ इंद्रियप्रीतिजननंसर्वपार्थिवपूजितं ॥ ७ ॥ भीष्मस्यनिधनार्थायपार्थस्यविज

यायच ॥ युयुधातेरणेवीरौसौभद्रकुरुपुंगवौ ॥ ८ ॥ सात्यकिंरभसंयुद्धेद्रौणिर्ब्राह्मणपुंगवः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनाराचेनपरंतपः ॥ ९ ॥ शैनेयोपिगुरोःपुत्रं

सर्वमर्मसुभारत ॥ अताडयदमेयात्मानवभिःकंकवाजितैः ॥ १० ॥ अश्वत्थामातुसमरेसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ त्रिंशताचपुनस्तूर्णंबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥

॥ ११ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोद्रोणपुत्रेणसात्वतः ॥ द्रोणपुत्रंत्रिभिर्बाणैराजघानमहायशाः ॥ १२ ॥ पौरवोधृष्टकेतुंचशरैराच्छाद्यसंयुगे ॥ बहुधादारयांचक्रे

[illegible]महारथः ॥ १३ ॥ तथैवपौरवंयुद्धेधृष्टकेतुर्महारथः ॥ त्रिंशतानिशितैर्बाणैर्विव्याधाशुमहाभुजः ॥ १४ ॥ पौरवस्तुधनुश्छित्वाधृष्टकेतोर्महारथः ॥ न

[illegible]निशितैःशरैः ॥ १५ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपौरवंनिशितैःशरैः ॥ आजघानमहाराजत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः ॥ १६ ॥ तौतु[illegible]

[illegible]महारथौ ॥ महताशरवर्षेणपरस्परमविध्यतां ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ चित्रसेनइति पांडवपक्षीयः सुशर्मायमपरोवार्धक्षेमिर्नतुत्रैगर्तः ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥

अन्योन्यस्यधनुश्छित्वाहयान्हत्वाचभारत ॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ ॥ १८ ॥ आर्षभेचर्मणीचित्रेशतचंद्रपुरस्कृते ॥ तारकाशतचित्रेचनिस्त्रिंशौ
सुमहाप्रभौ ॥ १९ ॥ प्रगृह्यविमलौराजंस्तावन्योन्यमभिद्रुतौ ॥ वासितासंगमेयत्तौसिंहाविवमहावने ॥ २० ॥ मंडलानिविचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥
चेरतुर्दर्शयंतौचप्रार्थयंतौपरस्परं ॥ २१ ॥ पौरवोधृष्टकेतुंतुशंखदेशेमहासिना ॥ ताडयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २२ ॥ चेदिराजोपिसमरेपौरवं
पुरुषर्षभं ॥ आजघानशिताग्रेणजत्रुदेशेमहासिना ॥ २३ ॥ तावन्योन्यंमहाराजसमासाद्यमहाहवे ॥ अन्योन्यवेगाभिहतौनिपेततुररिंदमौ ॥ २४ ॥ ततःस्वर
थमारोप्यपौरवंतनयस्तव ॥ जयत्सेनोरथेनाजावपोवाहरणाजिरात् ॥ २५ ॥ धृष्टकेतुंतुसमरेमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ अपोवाहरणेक्रुद्धःसहदेवःपराक्रमी ॥
॥ २६ ॥ चित्रसेनःसुशर्माणंविध्वावहुभिरायसैः ॥ पुनर्विव्याधतंपष्ट्यापुनश्चनवभिःशरैः ॥ २७ ॥ सुशर्मातुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंविशांपते ॥ दशभिर्दशभिश्चैव
विव्याधनिशितैःशरैः ॥ २८ ॥ चित्रसेनश्चतंराजंस्त्रिंशतानतपर्वभिः ॥ आजघानरणेक्रुद्धःसचतंप्रत्यविध्यत ॥ २९ ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्यशोमानंचवर्धय
न् ॥ सौभद्रोराजपुत्रंतुबृहद्बलमयोधयत् ॥ ३० ॥ पार्थहेतोःपराक्रांतोभीष्मस्यायोधनंप्रति ॥ आर्जुनिंकोसलेंद्रस्तुविध्वापंचभिरायसैः ॥ ३१ ॥ पुनर्विव्याध
विंशत्याशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सौभद्रःकौसलेंद्रंतुविव्याधाष्टभिरायसैः ॥ ३२ ॥ नाकंपयतसंग्रामेविव्याधचपुनःशरैः ॥ कौसल्यस्यधनुश्चापिपुनश्चिच्छेदफा
ल्गुनिः ॥ ३३ ॥ आजघानशरैश्चापित्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ ३४ ॥ फाल्गुनिंसमरेक्रुद्धोविव्याधबहुभिःशरैः ॥ तयो
र्युद्धंसमभवद्भीष्महेतोःपरंतप ॥ ३५ ॥ संरब्धयोर्महाराजसमरेचित्रयोधिनोः ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलिवासवयोरभूत् ॥ ३६ ॥ भीमसेनोरथानीकंयोधयन्व
क्षशोभत ॥ यथाशक्रोवज्रपाणिर्दारयन्पर्वतोत्तमान् ॥ ३७ ॥ तेवध्यमानाभीमेनमातंगागिरिसन्निभाः ॥ निपेतुरुर्व्यांसहितानादयंतोवसुंधरां ॥ ३८ ॥ गि
रिमात्राह्यितेनागाभिन्नांजनचयोपमाः ॥ विरेजुर्वसुधांप्राप्ताविकीर्णाइवपर्वताः ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरोमहेष्वासोमद्रराजानमाहवे ॥ महत्यासेनयागुप्तंपीडया
माससंगतं ॥ ४० ॥ मद्रेश्वरश्चसमरेधर्मपुत्रंमहारथं ॥ पीडयामाससंरब्धोभीष्महेतोःपराक्रमी ॥ ४१ ॥ विराटंसैंधवोराजाविध्वासन्नतपर्वभिः ॥ नवभिःसा
यकैस्तीक्ष्णैस्त्रिंशतापुनरार्पयत् ॥ ४२ ॥ विराटश्चमहाराजसैंधवंवाहिनीपतिः ॥ त्रिंशद्भिर्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ४३ ॥ ॥४२॥४३॥

॥४४॥समुदयंसंग्रामं भवेत्समुदयःसंघेसंयुगेचसमुद्रमेइतिमेदिनी ॥ ४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥

चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौचित्रवर्मायुधध्वजौ॥ रेजतुश्चित्ररूपौतौसंग्राममेमत्स्यसैंधवौ॥ ४४॥ द्रोणःपांचालपुत्रेणसमागम्यमहारणे॥ महासमुदयंचक्रेशरैःस
न्नतपर्वभिः॥ ४५॥ ततोद्रोणोमहाराजपार्षतस्यमहद्धनुः॥ छित्वापंचाशतेषूणांपार्षतंसमविध्यत॥ ४६॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपार्षतःपरवीरहा॥ द्रोणस्य
मिषतोयुद्धेप्रेषयामाससायकान्॥ ४७॥ ताञ्छराञ्छरघातेनचिच्छेदसमहारथः॥ द्रोणाद्द्रुपदपुत्रायप्राहिणोत्पंचसायकान्॥ ४८॥ ततःक्रुद्धोमहाराज
पार्षतःपरवीरहा॥ द्रोणायचिक्षेपगदांयमदंडोपमांरणे॥ ४९॥ तामापतंतींसहसाहेमपट्टविभूषितां॥ शरैःपंचाशताद्रोणोवारयामाससंयुगे॥ ५०॥ सा
छिन्नाबहुधाराजन्द्रोणचापच्युतैःशरैः॥ चूर्णीकृताविशीर्यंतीपपातवसुधातले॥ ५२॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वापार्षतःशत्रुतापनः॥ द्रोणायशक्तिंचिक्षेपसर्वपा
रशवींशुभां॥५२॥ तांद्रोणोनवभिर्बाणैश्चिच्छेदयुधिभारत॥ पार्षतंचमहेष्वासंपीडयामाससंयुगे॥ ५३॥ एवमेतन्महायुद्धंद्रोणपार्षतयोरभूत्॥ भीष्मंप्र
तिमहाराजघोररूपंभयानकं॥ ५४॥ अर्जुनःप्राप्यगांगेयंपीडयन्निशितैःशरैः॥ अभ्यद्रवतसम्मत्तोवनेमत्तमिवद्विपं॥ ५५॥ प्रत्युद्ययौचतंराजाभगदत्तःप्र
तापवान्॥ त्रिधाभिन्नेननागेनमदांधेनमहाबलः॥ ५६॥ तमापतंतंसहसामहेंद्रगजसन्निभं॥ परंयत्नंसमास्थायबीभत्सुःप्रत्यपद्यत॥ ५७॥ ततोगजगतो
राजाभगदत्तःप्रतापवान्॥ अर्जुनंशरवर्षेणवारयामाससंयुगे॥ ५८॥ अर्जुनस्तुततोनागमायांतंरजतोपमैः॥ विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यतमहारणे॥
॥५९॥ शिखंडिनंचकौंतेयोयाहियाहीत्यचोदयत्॥ भीष्मंप्रतिमहाराजजह्येनमितिचाब्रवीत्॥ ६०॥ प्राग्ज्योतिषस्ततोहित्वापांडवंपांडुपूर्वज॥ प्रययौ
त्वरितोराजन्द्रुपदस्यरथंप्रति॥ ६१॥ ततोर्जुनोमहाराजभीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतं॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यततोयुद्धमवर्तत॥ ६२॥ ततस्तेतावकाःशूराःपांडवंरभसंयु
धि॥ समभ्यधावन्क्रोशंतस्तदद्भुतमिवाभवत्॥६३॥ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतेजनाधिप॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः॥ ६४॥ शि
खंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहं॥ इषुभिस्तूर्णमव्यग्रोबहुभिःससमाचिनोत्॥ ६५॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः॥ शरसंघमहाज्वालःक्षत्रि
यान्समरेदहत्॥ ६६॥ यथाग्निःसुमहानिद्धःकक्षेचरतिसानिलः॥ तथाजज्वालभीष्मोपिदिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन्॥ ६७॥ सोमकांश्चरणेभीष्मोजघ्नेपार्थप
दानुगान्॥ न्यवारयततत्सैन्यंपांडवस्यमहारथः॥ ६८॥

॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिभी० भीष्मव० नैलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सुवर्णपुंखैरिषुभिः शितैः सन्नतपर्वभिः ॥ नादयन्स दिशो भीष्मः प्रदिशश्च महाहवे ॥ ६९ ॥ पातयन्रथिनो राजन्हयांश्च सहसादिभिः ॥ मुंडतालवनानीव च
कार स रथव्रजान् ॥ ७० ॥ निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्च संयुगे ॥ चकार समरे भीष्मः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ७१ ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवा
शनेः ॥ निशम्य सर्वतो राजन्समकंपंत सैनिकाः ॥ ७२ ॥ अमोघान्यपतन्बाणाः पितुस्ते मनुजेश्वर ॥ नासज्जंत शरीरेषु भीष्मचापच्युताः शराः ॥ ७३ ॥ निर्मनु
ष्यान्रथान्राजन्सुयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ॥ वातायमानानद्राक्षं ह्रियमाणान्विशांपते ॥ ७४ ॥ चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्दश ॥ महारथाः समाख्याताः
कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ ७५ ॥ अपरावर्तिनः शूराः सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ संग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथकुंजराः ॥ ७६ ॥ जग्मुस्ते परलोकाय व्यादितास्यमि
वांतकं ॥ न तत्रासीद्रणे राजन्सोमकानां महारथः ॥ ७७ ॥ यः संप्राप्य रणे भीष्मं जीविते स्म मनो दधे ॥ तांश्च सर्वान्रणे योधान्प्रेतराजपुरं प्रति ॥ ७८ ॥ नीतानम
न्यंत जना दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमं ॥ न कश्चिदेनं समरे प्रत्युद्याति महारथः ॥ ७९ ॥ ऋते पांडुसुतं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं ॥ शिखंडिनं च समरे पांचाल्यममितौजसं
॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि संकुलयुद्धे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजय उवाच
शिखंडी तु रणे भीष्ममासाद्य पुरुषर्षभं ॥ दशभिर्निशितैर्भल्लैराजघान स्तनांतरे ॥ १ ॥ शिखंडिनं तु गांगेयः क्रोधदीप्तेन चक्षुषा ॥ संप्रैक्षत कटाक्षेण निर्दहन्निव भा
रत ॥ २ ॥ स्त्रीत्वं तस्य स्मरन्राजन्सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ नाजघान रणे भीष्मः स च तं नावबुद्धवान् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्तु महाराज शिखंडिनमभाषत ॥ अभिद्रवस्व त्व
रितं जहि चैनं पितामहं ॥ ४ ॥ किं ते विवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथं ॥ न ह्यन्यमनुपश्यामि कंचिद्यौधिष्ठिरे बले ॥ ५ ॥ यः शक्तः समरे भीष्मं प्रतियोद्धुमिहाहवे ॥
ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखंडी भरतर्षभ ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पितामहमवाकिरत् ॥ ७ ॥ अचिंतयित्वा तान्बाणान्पिता
देवव्रतस्तव ॥ अर्जुनं समरे क्रुद्धं वारयामास सायकैः ॥ ८ ॥ तथैव च चमूं सर्वां पांडवानां महारथः ॥ अप्रैषीत्स शरैस्तीक्ष्णैः परलोकाय मारिष ॥ ९ ॥ तथैव पांड
वा राजन्सैन्येन महताऽऽवृताः ॥ भीष्मं संछादयामासुर्मेघा इव दिवाकरं ॥ १० ॥ स समंतात्परिवृतो भारतो भरतर्षभ ॥ निर्ददाह रणे शूरान्वनं वह्निरिव ज्वलन् ॥ ११ ॥

शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विवक्षया विचारेण संशयेन वा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ उल्बणमुग्रं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भारतमहामात्रंभरतवंशश्रेष्ठं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तत्राद्भुतमपश्याम तवपुत्रस्यपौरुषं ॥ अयोधयच्चयत्पार्थंजुगोपचपितामहं ॥ १२ ॥ कर्मणातेनसमरेतवपुत्रस्यधन्विनः ॥ दुःशासनस्यतुतुषुःसर्वेलोकाम
हात्मनः ॥ १३ ॥ यदेकःसमरेपार्थान्सार्जुनान्समयोधयत् ॥ नचैनंपांडवायुद्धेवारयामासुरुल्बणं ॥ १४ ॥ दुःशासनेनसमरेरथिनोविरथीकृताः ॥ सादिनश्च
महेष्वासाहस्तिनश्चमहाबलाः ॥ १५ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले ॥ शरातुरास्तथैवान्येदंतिनोविद्रुतादिशः ॥ १६ ॥ यथाग्निरिंधनंप्राप्यज्वले
द्दीप्तार्चिरुल्बणं ॥ तथाजज्वालपुत्रस्तेपांडुसेनांविनिर्दहन् ॥ १७ ॥ तंभारतमहामात्रंपांडवानांमहारथः ॥ जेतुंनोत्सहतेकश्चिन्नाभ्युद्यातुंकथंचन ॥ १८ ॥
ऋतेमहेंद्रतनयाच्छ्वेताश्वात्कृष्णसारथेः ॥ सहितंसमरेराजन्निर्जित्यविजयोर्जुनः ॥ १९ ॥ भीष्ममेवाभिदुद्रावसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ विजितस्तवपुत्रोपिभी
ष्मबाहुव्यपाश्रयः ॥ २० ॥ पुनःपुनःसमाश्वस्यप्रायुध्यतमदोत्कटः ॥ अर्जुनस्तुरणेराजन्योधयन्संव्यराजत ॥ २१ ॥ शिखंडीतुरणेराजन्विव्याधैवपितामहं ॥
शरैरशनिसंस्पर्शैस्तथासर्पविषोपमैः ॥ २२ ॥ नचस्मतेरुजंचक्रुःपितुस्तवजनेश्वर ॥ स्मयमानस्तुगांगेयस्तान्बाणान्जगृहेतदा ॥ २३ ॥ उष्णार्तोहिनरोय
द्वज्जलधाराःप्रतीच्छति ॥ तथाजग्राहगांगेयःशरधाराःशिखंडिनः ॥ २४ ॥ तंक्षत्रियामहागजददृशुर्घोरमाहवे ॥ भीष्मंदहंतंसैन्यानिपांडवानांमहात्मनां ॥ २५ ॥
ततोब्रवीत्तवसुतःसर्वसैन्यानिमारिष ॥ अभिद्रवतसंग्रामेफाल्गुनंसर्वतोरणे ॥ २६ ॥ भीष्मोवःसमरेसर्वान्पालयिष्यतिधर्मवित् ॥ तेभयंसुमहत्त्यक्त्वापांडवा
न्प्रतियुध्यत ॥ २७ ॥ हेमतालेनमहताभीष्मस्तिष्ठतिपालयन् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणांसमरेशर्मवर्मच ॥ २८ ॥ त्रिदशापिसमुद्युक्तानालंभीष्मंसमासितुं ॥ किमु
पार्थामहात्मानंमर्त्यभूतामहाबलाः ॥ २९ ॥ तस्माद्द्रवतमायोधाःफाल्गुनंप्राप्यसंयुगे ॥ अहमद्यरणेयत्तोयोधयिष्यामिपांडवं ॥ ३० ॥ सहितःसर्वतोयत्तैर्भव
द्भिर्वसुधाधिपैः ॥ तच्छ्रुत्वातुवचोराजंस्तवपुत्रस्यधन्विनः ॥ ३१ ॥ सर्वेयोधासुसंरब्धाबलवंतोमहाबलाः ॥ तेविदेहाःकलिंगाश्चदासेरकगणाश्चह ॥ ३२ ॥
अभिपेतुर्निषादाश्चसौवीराश्चमहारणे ॥ बाल्हीकादरदाश्चैवप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ३३ ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ शाल्वाःशकास्त्रिगर्ता
श्चअंबष्ठाःकेकयैःसह ॥ ३४ ॥ अभिपेतूरणेपार्थंपतंगाइवपावकं ॥ (शलभाइवराजेंद्रपार्थमप्रतिमंरणे) ॥ एतान्सर्वान्सहानीकान्महाराजमहारथान् ॥ ३५ ॥

शर्मसुखहेतुत्वात् वर्मरक्षाहेतुत्वात् ॥ २८ ॥ समासितुंउपसर्पितुं नाशयितुंवा मर्त्यभूताःमर्त्यस्वरूपाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

दिव्यान्यस्त्राणिसंचिंत्यप्रसंधायधनंजयः ॥ सतैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहसुमहाबलः ॥ ३६ ॥ शरप्रतापैर्बीभत्सुःपतंगानिवपावकः ॥ तस्यबाणसहस्राणिसृजतोदृढ धन्विनः ॥ ३७ ॥ दीप्यमानमिवाकाशेगांडीवंसमदृश्यत ॥ तेशरार्तामहाराजविप्रकीर्णमहाध्वजाः ॥ ३८ ॥ नाभ्यवर्ततराजानःसहितावानरध्वजं ॥ सध्वजा रथिनःपेतुर्हयारोहाहयैःसह ॥ ३९ ॥ सगजाश्वगजारोहाःकिरीटिशरताडिताः ॥ ततोर्जुनभुजोत्सृष्टैरावृतासीद्वसुंधरा ॥ ४० ॥ विद्रवद्भिश्चबहुधाबलैराज्ञांस मंततः ॥ अथपार्थोमहाराजद्रावयित्वावरूथिनीं ॥ ४१ ॥ दुःशासनायसुबहून्प्रेषयामाससायकान् ॥ तेतुभित्वातवसुतंदुःशासनमयोमुखाः ॥ ४२ ॥ धरणीं विविशुःसर्वेवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ हयांश्चास्यततोजघ्नेसारथिंचन्यपातयत् ॥ ४३ ॥ विविंशतिंचविंशत्याविरथंकृतवान्प्रभुः ॥ आजघानभृशंचैवपंचभि र्नतपर्वभिः ॥ ४४ ॥ कृपंविकर्णशल्यंचविध्वाबहुभिरायसैः ॥ चकारविरथांश्चैवकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ ४५ ॥ एवंतेविरथाःसर्वेकृपःशल्यश्चमारिष ॥ दुःशास नोविकर्णश्चतथैवचविविंशतिः ॥ ४६ ॥ संप्राद्रवंतसमरेनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ पूर्वाह्णेभरतश्रेष्ठपराजित्यमहारथान् ॥ ४७ ॥ प्रजज्वालरणेपार्थोविधूमइ वपावकः ॥ तथैवशरवर्षेणभास्कररोरश्मिवानिव ॥ ४८ ॥ अन्यानपिमहाराजतापयामासपार्थिवान् ॥ पराङ्मुखीकृत्यतथाशरवर्षैर्महारथान् ॥ ४९ ॥ प्राव र्तयतसंग्रामेशोणितोदांमहानदीं ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांपांडवानांचभारत ॥ ५० ॥ गजाश्वरथसंघाश्चबहुधारथिभिर्हताः ॥ रथाश्वनिहतानागैर्हयाश्चैवपदा तिभिः ॥ ५१ ॥ अंतराच्छिद्यमानानिशरीराणिशिरांसिच ॥ निपेतुर्दिक्षुसर्वासुगजाश्वरथयोधिनां ॥ ५२ ॥ छन्नमायोधनंराजन्कुंडलांगदधारिभिः ॥ पतितैः पात्यमानैश्चराजपुत्रैर्महारथैः ॥ ५३ ॥ रथनेमिनिकृत्तैश्चगजैश्चैवावपोथितैः ॥ पादाताश्चाप्यधावंतसाश्वाश्चहययोधिनः ॥ ५४ ॥ गजाश्वरथयोधाश्चपरिपे तुःसमंततः ॥ विकीर्णाश्चरथाभूमौभग्नचक्रयुगध्वजाः ॥ ५५ ॥ तद्गजाश्वरथौघानांरुधिरेणसमुक्षितं ॥ छन्नमायोधनंरेजेरक्ताभ्रमिवशारदं ॥ ५६ ॥ श्वानः काकाश्चगृध्राश्चवृकागोमायुभिःसह ॥ प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्यविकृताश्चमृगद्विजाः ॥ ५७ ॥ ववुर्बहुविधाश्चैवदिक्षुसर्वासुमारुताः ॥ दृश्यमानेपुरक्षःसुभूतेषुचन दत्सुच ॥ ५८ ॥ कांचनानिचदामानिपताकाश्चमहाधनाः ॥ धूयमानाव्यदृश्यंतसहसामारुतेरिताः ॥ ५९ ॥ श्वेतच्छत्रसहस्राणिसध्वजाश्चमहारथाः ॥ विकी र्णाःसमदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ ६० ॥

भूतेषुप्रेतेषु ॥ ५८ ॥ महाधनाःबहुमूल्याः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५॥ इतिश्री०नै०भारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्ययः ॥ ११७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ समम्इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

सपताकाश्चमातंगादिशोजग्मुःशरातुराः ॥ क्षत्रियाश्चमनुष्येंद्रगदाशक्तिधनुर्धराः ॥ ६१ ॥ समंततश्चदृश्यंतेपतिताधरणीतले ॥ ततोभीष्मोमहाराजदिव्यम स्त्रमुदीरयन् ॥ ६२ ॥ अभ्यधावतकौंतेयंमिषतांसर्वधन्विनां ॥ तंशिखंडीरणेयांतमभ्यद्रवतदंशितः ॥ ६३ ॥ ततःसमाहरद्भीष्मस्तदस्त्रंपावकोपमं ॥ त्वरितः पांडवोराजन्मध्यमःश्वेतवाहनः ॥ ६४ ॥ निजघ्नेतावकंसैन्यंमोहयित्वापितामहं ॥ ६५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्तद शाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच समंव्यूढेष्वनीकेषुभूयिष्ठेष्वनिवर्तिनः ॥ ब्रह्मलोकपराःसर्वेसमपद्यंतभा रत ॥ १ ॥ नत्यनीकमनीकेनसमसज्जतसंकुले ॥ रथानरथिभिःसार्धंपादातानपदातिभिः ॥ २ ॥ अश्वानाश्वैरयुध्यंतगजानगजयोधिभिः ॥ उन्मत्तवन्महारा जयुध्यंतेतत्रभारत ॥ ३ ॥ महान्व्यतिकरोरौद्रःसेनयोःसमपद्यत ॥ नरनागगणेष्वेवंविकीर्णेषुचसर्वशः ॥ ४ ॥ क्षयेतस्मिन्महारौद्रेनिर्विशेषमजायत ॥ ततः शल्यःकृपश्चैवचित्रसेनश्चभारत ॥ ५ ॥ दुःशासनोविकर्णश्चरथानास्थायभास्वरान् ॥ पांडवानांरणेशूराध्वजिनींसमकंपयन् ॥ ६ ॥ सावध्यमानासमरेपांडु सेनामहात्मभिः ॥ भ्राम्यतेबहुधाराजन्मारुतेनेवनौर्जले ॥ ७॥ यथाहिशैशिरःकालोगवांमर्माणिकृंतति ॥ तथापांडुसुतानांवैभीष्मोमर्माणिकृंतति ॥ ८ ॥ त थैवतवसैन्यस्यपार्थेनचमहात्मना ॥ नवमेघप्रतीकाशाःपातिताबहुधागजाः ॥ ९ ॥ मृद्यमानाश्चदृश्यंतेपार्थेननरयूथपाः ॥ इषुभिस्ताड्यमानाश्चनाराचैश्चसहस्र शः ॥ १० ॥ पेतुरार्तस्वरंघोरंकृत्वातत्रमहागजाः ॥ आबद्धाभरणैःकायैर्निहतानांमहात्मनां ॥ ११ ॥ छन्नमायोधनंरेजेशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तस्मिन्नेवमहाराजम हावीरवरक्षये ॥ १२ ॥ भीष्मेचयुधिविक्रांतेपांडवेचधनंजये ॥ तेपराक्रांतमालोक्यराजन्युधिपितामहं ॥ १३ ॥ अभ्यवर्ततपुत्राःसर्वसैन्यपुरस्कृताः ॥ इच्छं तोनिधनंयुद्धेस्वर्गंकृत्वापरायणं ॥ १४ ॥ पांडवानभ्यवर्त्तंततस्मिन्वीरवरक्षये ॥ पांडवापिमहाराजस्मरंतोविविधान्बहून् ॥ १५ ॥ क्लेशान्कृतान्सपुत्रेणत्वया पूर्वंनराधिप ॥ भयंत्यक्त्वारणेशूराब्रह्मलोकायतत्पराः ॥ १६ ॥ तावकांस्तवपुत्रांश्चयोधयंतिप्रहृष्टवत् ॥ सेनापतिस्तुसमरेप्राहसेनांमहारथः ॥ १७॥ अभिद्र वतगांगेयंसोमकाःसृंजयैःसह ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वासोमकाःसृंजयाश्चते ॥ १८ ॥

व्यतिकरःक्षोभः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

अभ्यद्रवंतगांगेयंशरवृष्ट्यासमाहताः॥ वध्यमानस्ततोराजन्पिताशांतनवस्तव ॥ १९ ॥ अमर्षवशमापन्नोयोधयामासस्तंजयान् ॥ तस्यकीर्तिमतस्तातपु
रारामेणधीमता॥ २० ॥ संप्रदत्तास्त्रशिक्षावैपरानीकविनाशनी॥ सतांशिक्षामधिष्ठायकुर्वन्परबलक्षयं ॥ २१ ॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥
भीष्मोदशसहस्राणिजघानपरवीरहा॥ २२ ॥ तस्मिंस्तुदशमेप्राप्तेदिवसेभरतर्षभ॥ भीष्मेणैकेनमत्स्येषुपंचालेषुचसंयुगे ॥ २३॥ गजाश्वममितंहत्वाहताः
सप्तमहारथाः॥ हत्वापंचसहस्राणिरथानांप्रपितामहः ॥ २४॥ नराणांचमहायुद्धेसहस्राणिचतुर्दश॥ दंतिनांचसहस्राणिहयानामयुतंपुनः॥ २५॥ शिक्षाब
लेननिहतंपित्रातवविशांपते॥ ततःसर्वमहीपानांक्षपयित्वावरूथिनीं॥ २६॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोनिपातितः ॥ शतानीकंचसमरेहत्वाभीष्मः
प्रतापवान्॥ २७॥ सहस्राणिमहाराजराज्ञांभल्लैरपातयत्॥ उद्विग्नाःसमरेयोधाविक्रोशंतिधनंजयं ॥२८॥ येचकेचनपार्थानामभियाताधनंजयं॥ राजानो
भीष्ममासाद्यगतास्तेयमसादनं॥ २९ ॥ एवंदशदिशोभीष्मःशरजालैःसमंततः॥ अतीत्यसेनांपार्थानामवतस्थेचमूमुखे ॥ ३० ॥ सकृत्वासुमहत्कर्मतस्मि
न्वैदशमेहनि॥ सेनयोरंतरेतिष्ठन्प्रगृहीतशरासनः॥ ३१ ॥ नचैनंपार्थिवाःकेचिच्छक्ताराजन्निरीक्षितुं॥ मध्यंप्राप्तंयथाग्रीष्मेतपंतंभास्करंदिवि ॥ ३२॥ य
थादैत्यचमूंशक्रस्तापयामाससंयुगे॥ तथाभीष्मःपांडवेयांस्तापयामासभारत ॥ ३३॥ तथाचैनंपराक्रांतमालोक्यमधुसूदनः ॥ उवाचदेवकीपुत्रःप्रीयमा
णोधनंजयं॥३४॥ एषशांतनवोभीष्मःसेनयोरंतरेस्थितः॥ सन्निहत्यबलादेनंविजयस्तेभविष्यति॥३५॥ बलात्संस्तंभयस्वैनंयत्रैषाभिद्यतेचमूः॥ नहिभीष्म
शरानन्यःसोढुमुत्सहतेविभो॥ ३६ ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेराजंश्चोदितोवानरध्वजः॥ सध्वजंसरथंसाश्वंभीष्ममंतर्दधेशरैः॥३७॥ सचापिकुरुमुख्यानामृषभःपां
डवेरितान्॥ शरव्रातैःशरव्रातान्बहुधाविदुधावतान्॥ ३८॥ ततःपंचालराजश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान्॥ पांडवोभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ३९॥ यमौचचे
कितानश्चकेकयाःपंचचैवह॥ सात्यकिश्चमहाबाहुःसौभद्रोथघटोत्कचः॥ ४० ॥ द्रौपदेयाःशिखंडीचकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ सुशर्माचविराटश्चपांडवेया
महाबलाः॥ ४१ ॥ एतेचान्येचबहवःपीडिताभीष्मसायकैः॥ समुद्धृताःफाल्गुनेननिमग्नाःशोकसागरे॥ ४२ ॥ ततःशिखंडीवेगेनप्रगृह्यपरमायुधं॥ भीष्ममे
वाभिदुद्रावरक्ष्यमाणःकिरीटिना॥ ४३॥ ततोस्यानुचरान्हत्वासर्वान्रणविभागवित्॥ भीष्ममेवाभिदुद्राववीभत्सुरपराजितः॥ ४४॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अदीनात्माअक्षीणस्वभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिभी० नै० भा० अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विराटोद्रुपदश्चैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ४५ ॥ दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौरक्षितादृढधन्वना ॥ अभिमन्युश्चसमरेद्रौपद्याःपं
चचात्मजाः ॥ ४६ ॥ दुद्रुवुःसमरेभीष्मंसमुद्यतमहायुधाः ॥ तेसर्वेदृढधन्वानःसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ४७ ॥ बहुधाभीष्ममानर्छुर्मार्गणैःक्षतमार्गणैः ॥ विधूयता
न्वाणगणान्येमुक्ताःपार्थिवोत्तमैः ॥ ४८ ॥ पांडवानामदीनात्माव्यगाहतवरूथिनीं ॥ चक्रेशरविघातंचक्रीडन्निवपितामहः ॥ ४९ ॥ नाभिसंधत्तपांचाल्यंस्म
यमानोमुहुर्मुहुः ॥ स्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मृत्यभीष्मोबाणान्शिखंडिने ॥ ५० ॥ जघानद्रुपदानीकेरथान्सप्तमहारथः ॥ ततःकिलकिलाशब्दःक्षणेनसमभूत्तदा ॥
॥ ५१ ॥ मत्स्यपांचालचेदीनांतमेकमभिधावतां ॥ तेनराश्वरथव्रातैर्मार्गणैश्चपरंतप ॥ ५२ ॥ तमेकंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरं ॥ भीष्मंभागीरथीपुत्रंप्रत
पंतंरणेरिपून् ॥ ५३ ॥ ततस्तस्यचतेषांचयुद्धेदेवासुरोपमे ॥ किरीटीभीष्ममानर्छत्पुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्म
पराक्रमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एवंतेपांडवाःसर्वेपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ विव्यधुःस
मरेभीष्मंपरिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ शतघ्नीभिःसुघोराभिःपरिघैश्चपरश्वधैः ॥ मुद्गरैर्मुसलैःप्रासैःक्षेपणीयैश्चसर्वशः ॥ २ ॥ शरैःकनकपुंखैश्चशक्तितोमरकंप
नैः ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चभुशुंडीभिश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ अताडयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयाः ॥ सविशीर्णतनुत्राणःपीडितोबहुभिस्तदा ॥ ४ ॥ नविव्यथेतदा
भीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ संदीप्तशरचापाग्निरस्त्रप्रसृतमारुतः ॥ ५ ॥ नेमिनिर्ह्रादसंतापोमहास्त्रोदयपावकः ॥ चित्रचापमहाज्वालोवीरक्षयमहेंधनः ॥ ६ ॥
युगांताग्निसमप्रख्यःपरेषांसमपद्यत ॥ विवृत्यरथसंघानामंतरेणविनिःसृतः ॥ ७ ॥ दृश्यतेस्मनरेंद्राणांपुनर्मध्यगतश्चरन् ॥ ततःपंचालराजंचधृष्टकेतुमचिंत्य
च ॥ ८ ॥ पांडवानीकिनीमध्यमाससादविशांपते ॥ ततःसात्यकिभीमौचपांडवंचधनंजयं ॥ ९ ॥ द्रुपदंचविराटंचधृष्टद्युम्नंचपार्षतं ॥ भीमघोषैर्महावेगैर्मर्मा
वरणभेदिभिः ॥ १० ॥ षडेतान्निशितैर्भीष्मःप्रविव्याधोत्तमैःशरैः ॥ तस्यतेनिशितान्बाणान्सन्निवार्यमहारथाः ॥ ११ ॥ दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोज
सा ॥ शिखंडीतुमहाबाणान्यान्मुमोचमहारथः ॥ १२ ॥ नचक्रुस्तेरुजंतस्यस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंरब्धोभीष्ममेवाभ्यधावत ॥ १३ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मर्मावरणंवर्मदेहचर्मवा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ आत्तमात्तंगृहीतंगृहीतं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ भीष्मस्यधनुषश्छेदंनामृष्यंतमहारथाः ॥ १४ ॥ द्रोणश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्यो
भगदत्तस्तथैवच ॥ १५ ॥ समेतेपरमक्रुद्धाःकिरीटिनमभिद्रुताः ॥ तत्रशस्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहारथाः॥ १६ ॥ अभिपेतुर्भृशंक्रुद्धाश्छादयंतश्चपांडवं ॥ ते
षामापततांशब्दःशुश्रुवेफाल्गुनंप्रति ॥ १७॥ उद्धूतानांयथाशब्दःसमुद्राणांयुगक्षये ॥ घ्नतानयतगृह्णीतविध्यध्वमवकर्तत ॥ १८ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दः
फाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वापांडवानांमहारथाः ॥ १९ ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःफाल्गुनंभरतर्षभ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २० ॥
विराटद्रुपदौचोभौराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ अभिमन्युश्चसंक्रुद्धःसमेतेक्रोधमूर्छिताः ॥ २१ ॥ समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥ तेषांसमभवद्युद्धंतुमु
लंलोमहर्षणं ॥ २२ ॥ संग्रामेभरतश्रेष्ठदेवानांदानवैरिव ॥ शिखंडीतुरणश्रेष्ठोरक्ष्यमाणःकिरीटिना ॥ २३ ॥ अविध्यद्दशभिर्भीष्मंछिन्नधन्वानमाहवे ॥ सारथिं
दशभिश्चास्यध्वजंचैकेनचिच्छिदे ॥ २४ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोवेगवत्तरं ॥ तदप्यस्यशितैर्बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदफाल्गुनः ॥ २५ ॥ एवंसपांडवःक्रुद्धआ
त्तमात्तंपुनःपुनः ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यसव्यसाचीपरंतपः ॥ २६ ॥ सच्छिन्नधन्वासंक्रुद्धःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंजग्राहतरसागिरीणामपिदारणीं ॥
॥ २७ ॥ तांचचिक्षेपसंक्रुद्धःफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यज्वलंतीमशनीमिव ॥ २८ ॥ समादत्तशितान्भल्लान्पंचपांडवनंदनः ॥ तस्यचिच्छेदतां
शक्तिंपंचधापंचभिःशरैः ॥ २९ ॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठभीष्मबाहुप्रवेरितां ॥ सापपाततथाच्छिन्नासंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ ३० ॥ मेघवृंदपरिभ्रष्टाविच्छिन्नेवशत
ह्रदा ॥ छिन्नांतांशक्तिमालोक्यभीष्मःक्रोधसमन्वितः ॥ ३१ ॥ अचिंतयद्रणेवीरोबुद्ध्यापरपुरंजयः ॥ शक्तोहंधनुषैकेननिहंतुंसर्वपांडवान् ॥ ३२ ॥ यद्येषांनभ
वेद्गोप्ताविष्वक्सेनोमहाबलः ॥ कारणद्वयमास्थायनाहंयोत्स्यामिपांडवान् ॥ ३३ ॥ अवध्यत्वाच्चपांडूनांस्त्रीभावाच्चशिखंडिनः ॥ पित्रातुष्टेनमेपूर्वंयदाकाली
मुदावहं ॥ ३४ ॥ स्वच्छंदमरणंदत्तमवध्यत्वंरणेतथा ॥ तस्मान्मृत्युमहंमन्येप्राप्तकालमिवात्मनः ॥ ३५ ॥ एवंज्ञात्वाव्यवसितंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ ऋषयो
वसवश्चैववियत्स्थाभीष्ममब्रुवन् ॥ ३६ ॥ यत्तेव्यवसितंताततदस्माकमपिप्रियं ॥ तत्कुरुष्वमहाराजयुद्धेबुद्धिंनिवर्त्तय ॥ ३७ ॥ अस्यवाक्यस्यनिधनेप्रादुरा
सीच्छिवोनिलः ॥ अनुलोमःसुगंधीचपृषतैश्चसमन्वितः ॥ ३८ ॥

॥ ३६ ॥ व्यवसितंनिश्चितं ॥ ३७ ॥ निधनेसमाप्तौ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ मुनितेजसाव्यासप्रभावेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

देवदुंदुभयश्चैवसंप्रणेदुर्महास्वनाः ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चभीष्मस्योपरिमारिष ॥ ३९ ॥ नचतच्छुश्रुवेकश्चित्तेषांसंवदतांनृप ॥ ऋतेभीष्मंमहाबाहुंमांचापिमु
 नितेजसा ॥ ४० ॥ संभ्रमश्चमहानासीत्त्रिदशानांविशांपते ॥ पतिष्यतिरथाद्भीष्मेसर्वलोकप्रियेतदा ॥ ४१ ॥ इतिदेवगणानांचवाक्यंश्रुत्वामहातपाः ॥ ततःशां ६
तनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ४२ ॥ भिद्यमानःशितैर्बाणैःसर्वावरणभेदिभिः ॥ शिखंडीतुमहाराजभरतानांपितामहं ॥ ४३ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनवभि
र्निशितैःशरैः ॥ सतेनाभिहतःसंख्येभीष्मःकुरुपितामहः ॥ ४४ ॥ नाकंपतमहाराजक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्व्याक्षिपन्गांडिवंधनुः ॥ ४५ ॥ गां
गेयंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ पुनःपुनःशतैरेनंत्वरमाणोधनंजयः ॥ ४६ ॥ सर्वगात्रेषुसंक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ एवमन्यैरपिभृशंविध्यमानःस
हस्रशः ॥ ४७ ॥ तानप्याशुशरैर्भीष्मःप्रविव्याधमहारथः ॥ तैश्चमुक्ताञ्छरान्भीष्मोयुधिसत्यपराक्रमः ॥ ४८ ॥ निवारयामासशरैःसमंसन्नतपर्वभिः ॥ शि
खंडीतुरणेबाणान्यान्मुमोचमहारथः ॥ ४९ ॥ नचकुर्वस्तेरुजंतस्यरुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंक्रुद्धोभीष्ममेवाभ्यवर्तत ॥ ५० ॥ शिखंडिनंपुरस्कृ
त्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ अथैनंनवभिर्विद्ध्वाध्वजमेकेनचिच्छिदे ॥ ५१ ॥ सारथिंविशिखैश्चास्यदशभिःसमकंपयत् ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोब
लवत्तरं ॥ ५२ ॥ तदप्यस्यशितैर्भल्लैस्त्रिधात्रिभिरघातयत् ॥ निमेषार्धेनकौंतेयआत्तमात्तंमहारणे ॥ ५३ ॥ एवमस्यधनूंष्याजौचिच्छेदसुबहून्यथ ॥ ततःशांत
नवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ५४ ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोदुःशासनमभाषत ॥ ५५ ॥ एष[illegible]रणेक्रुद्धःपांडवा
नांमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्मामेवाभ्यहनद्रणे ॥ ५६ ॥ नचैषसमरेशक्योजेतुंवज्रभृताअपि ॥ नचापिसहितावीरादेवदानवराक्षसाः ॥ ५७ ॥ मांचापिशक्ता
निर्जेतुंकिमुमर्त्यामहारथाः ॥ एवंतयोःसंवदतोःफाल्गुनोनिशितैःशरैः ॥ ५८ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यभीष्मंविव्याधसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंभूयःस्मयमानइवाब्रवी
त् ॥ ५९ ॥ अतिविद्धःशितैर्बाणैर्भृशंगांडीवधन्वना ॥ वज्राशनिसमस्पर्शाअर्जुनेनशरायुधि ॥ ६० ॥ मुक्ताःसर्वेऽव्यवच्छिन्नानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ निकृं ॥१८३॥
तमानामर्माणिदृढावरणभेदिनः ॥ ६१ ॥ मुसलाइवमेघ्नंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ वज्रदंडसमस्पर्शावज्रवेगदुरासदाः ॥ ६२ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अव्यवच्छिन्नाःसंतताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ माघंमाकर्कटीप्रोक्तातदपत्यंतुसेगवा यथामाघमांकर्कटींमातरंसेगवास्तदपत्यानिकृंतंति उदरस्थान्यपत्यानिपृष्ठंविदार्यबहिर्निर्गच्छंतितद्वदित्यर्थः तेनप्राणापहारिवेदनाजनकत्वं

ममप्राणानारुजंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः॥ नाशयंतीवमेप्राणान्यमदूताइवाहिताः॥६३॥ गदापरिघसंस्पर्शानेमेबाणाःशिखंडिनः॥ भुजगाइवसंक्रुद्धाले लिहानाविषोल्बणाः॥ ६४ ॥ समाविशंतिमर्माणिनेमेबाणाःशिखंडिनः॥अर्जुनस्यइमेबाणानेमेबाणाःशिखंडिनः॥६५॥ कृंतंतिममगात्राणिमाघमांसेग वाइव ॥ सर्वेह्यपिनमेदुःखंकुर्युरन्येनराधिपाः॥६६॥वीरंगांडीवधन्वानमृतेजिष्णुंकपिध्वजं॥ इतिब्रुवञ्छांतनवोदिधक्षुरिवपांडवान्॥६७॥शक्तिंभीष्मःस पार्थायततश्चिक्षेपभारत ॥ तामस्यविशिखैश्छित्वात्रिधात्रिभिरपातयत् ॥ ६८ ॥ पश्यतांकुरुवीराणांसर्वेषांतवभारत ॥ चर्माथादत्तगांगेयोजातरूपप रिष्कृतं॥ ६९ ॥ खड्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयायवा॥ तस्यतच्छतधाचर्मव्यधमत्सायकैस्तथा॥ ७० ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवा[illegible]त्॥ ततोयुधिष्ठिरो राजास्वान्यनीकान्यचोदयत्॥ ७१ ॥ अभिद्रवतगांगेयंमावोस्तुभयमण्वपि॥ अथतेतोमरैःप्रासैर्बाणौघैश्चसमंततः॥ ७२ ॥ पट्टिशैश्चसुनिस्त्रिंशैर्नाराचैश्च तथाशितैः॥ वत्सदंतैश्चभल्लैश्चतमेकमभिदुद्रुवुः॥ ७३ ॥ सिंहनादस्ततोघोरःपांडवानामभूत्तदा॥ तथैवतवपुत्राश्चनेदुर्भीष्मजयैषिणः॥ ७४ ॥ तमेकमभ्यर क्षंतसिंहनादांश्वचक्रिरे॥ तत्रासीत्तुमुलंयुद्धंतावकानांपरैःसह॥ ७५ ॥ दशमेहनिराजेंद्रभीष्मार्जुनसमागमे॥ आसीद्गांगइवावर्तोमुहूर्तमुदधेरिव ॥ ७६ ॥ सैन्यानांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं॥ असौम्यरूपापृथिवीशोणिताक्ताभवत्तदा॥ ७७॥ समंचविषमंचैवनप्राज्ञायतकिंचन ॥ योधानामयुतंहत्वातस्मि न्सदशमेहनि॥ ७८ ॥ अतिष्ठदाहवेभीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु॥ ततःसेनामुखेतस्मिन्स्थितःपार्थोधनुर्धरः॥ ७९ ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांद्रावयामासवाहिनीं॥ वयंश्वेतहयाद्भीताःकुंतीपुत्राद्धनंजयात्॥ ८० ॥ पीड्यमानाःशितैःशस्त्रैःप्राद्रवामरणेतदा॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः॥ ८१ ॥ अभी षाहाःशूरसेनाःशिवयोथवसातयः॥ शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैःसह॥ ८२ ॥ सर्वएतेमहात्मानःशरार्ताव्रणपीडिताः॥ संग्रामेनजहुर्भीष्मंयुध्यमा नंकिरीटिना॥८३॥ ततस्तमेकंबहवःपरिवार्यसमंततः॥ परिकाल्यकुरून्सर्वान्शरवर्षैरवाकिरन्॥८४॥ निपातयतगृह्णीतयुध्यध्वमवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलः शब्दोराजन्भीष्मरथंप्रति॥ ८५ ॥ निहत्यसमरेराजन्शतशोथसहस्रशः॥ नतस्यासीदनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरं॥ ८६ ॥

बाणानांनेदंशिखंडिबाणेषुसंभव ति तेषांमदंगेपुष्पतुल्यत्वात् ॥ ६६॥६७॥६८॥६९॥ अयेतेषां मृत्योरितिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी मृत्यवेइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ कालंमृत्युं ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ दक्षिणेनदक्षिणमार्गस्थंभास्करंचदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ १०१ ॥ संस्थातामरिष्य

एवंभूतस्तवपिताशरैर्विशकलीकृतः ॥ शिताग्रैःफाल्गुनेनाजौप्राक्शिराःप्रापतद्रथात् ॥ ८७ ॥ किंचिच्छेषेदिनकरेपुत्राणांतवपश्यतां ॥ हाहेतिदिविदेवानां
पार्थिवानांचभारत ॥ ८८ ॥ पतमानेरथाद्भीष्मेबभूवसुमहास्वनः ॥ संपतंतमभिप्रेक्ष्यमहात्मानंपितामहं ॥ ८९ ॥ सहभीष्मेणसर्वेषांप्रापतन्हृदयानिनः ॥ स
पपातमहाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ॥ ९० ॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टःकेतुःसर्वधनुष्मतां ॥ धरणींनसपस्पर्शशरसंघैःसमावृतः ॥ ९१ ॥ शरतल्पेमहेष्वासंशयानंपुरु
षर्षभं ॥ रथात्प्रपतितंचैनंदिव्योभावःसमाविशत् ॥ ९२ ॥ अभ्यवर्षच्चपर्जन्यःप्राकंपतचमेदिनी ॥ पतन्सददृशेचापिदक्षिणेनदिवाकरं ॥ ९३ ॥ संज्ञांचोपालभ
द्वीरःकालंसंचिंत्यभारत ॥ अंतरिक्षेचशुश्रावदिव्यावाचःसमंततः ॥ ९४ ॥ कथंमहात्मागांगेयःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ कालंकर्तानरव्याघ्रःसंप्राप्तेदक्षिणायने ॥
॥ ९५ ॥ स्थितोस्मीतिचगांगेयस्तच्छ्रुत्वावाक्यमब्रवीत् ॥ धारयामासचप्राणान्पतितोपिमहीतले ॥ ९६ ॥ उत्तरायणमन्विच्छन्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ तस्य
तन्मतमाज्ञायगंगाहिमवतःसुता ॥ ९७ ॥ महर्षीन्हंसरूपेणप्रेषयामासतत्रवै ॥ ततःसंपातिनोहंसास्त्वरितामानसौकसः ॥ ९८ ॥ आजग्मुःसहिताद्रष्टुंभीष्मंकु
रुपितामहं ॥ यत्रशेतेनरश्रेष्ठःशरतल्पेपितामहः ॥ ९९ ॥ तेतुभीष्मंसमासाद्यऋषयोहंसरूपिणः ॥ अपश्यञ्छरतल्पस्थंभीष्मंकुरुकुलोद्वहं ॥ १०० ॥ तेतंदृष्ट्वा
महात्मानंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ गांगेयंभरतश्रेष्ठंदक्षिणेनचभास्करं ॥ १०१ ॥ इतरेतरमामंत्र्यप्राहुस्तत्रमनीषिणः ॥ भीष्मःकथंमहात्मासन्संस्थातादक्षिणाय
ने ॥ १०२ ॥ इत्युक्त्वाप्रस्थिताहंसादक्षिणामभितोदिशं ॥ संप्रेक्ष्यवैमहाबुद्धिश्चिंतयित्वाचभारत ॥ १०३ ॥ तानब्रवीच्छांतनवोनाहंगंताकथंचन ॥ दक्षिणा
वर्तआदित्येएतन्मेमनसिस्थितं ॥ १०४ ॥ गमिष्यामिस्वकंस्थानमासीद्यन्मेपुरातनं ॥ उदगायनआदित्येहंसाःसत्यंब्रवीमिवः ॥ १०५ ॥ धारयिष्याम्यहंप्रा
णानुत्तरायणकांक्षया ॥ ऐश्वर्यभूतःप्राणानामुत्सर्गोहियतोमम ॥ १०६ ॥ तस्मात्प्राणान्धारयिष्येमुमूर्षुरुदगायने ॥ यश्चदत्तोवरोमह्यंपित्रातेनमहात्मना ॥
॥ १०७ ॥ छंदतोमृत्युरित्येवंतस्यचास्तुवरस्तथा ॥ धारयिष्येततःप्राणानुत्सर्गेनियतेसति ॥ १०८ ॥ इत्युक्त्वातांस्तदाहंसान्सशेतेशरतल्पगः ॥ एवंकुरूणांपति
तेशृंगेभीष्मेमहौजसि ॥ १०९ ॥ पांडवाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ तस्मिन्हतेमहासत्वेभरतानांपितामहे ॥ ११० ॥

ति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐश्वर्येणस्वसामर्थ्येनभूतःप्राप्तः स्वच्छंदमृत्युत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ संमोहश्चैवतुमुलःकुरूणामभवत्तदा ॥ १११ ॥ कृपदुर्योधनमुखानिःश्वस्यरुरुदुस्ततः ॥ विषादाच्चचिरंकालमतिष्ठन्वि
गतेंद्रियाः ॥ १२ ॥ दध्युश्चैवमहाराजनयुद्धेदधिरेमनः ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्चनाभ्यधावंतपांडवान् ॥ १३ ॥ अवध्येशांतनोःपुत्रेहतेभीष्मेमहौजसि ॥ अभावः
सहसाराजन्कुरुराजस्यतर्कितः ॥ १४ ॥ हतप्रवीरास्तुवयंनिकृत्ताश्चशितैःशरैः ॥ कर्तव्यंनाभिजानीमोनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ १५ ॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वा
परत्रचपरांगतिं ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्शूराःपरिघबाहवः ॥ १६ ॥ सोमकाश्चसपंचालाःप्राहृष्यंतजनेश्वर ॥ ततस्तूर्यसहस्रेषुनदत्सुसमहाबलः ॥ १७ ॥ आ
स्फोटयामासभृशंभीमसेनोननादच ॥ सेनयोरुभयोश्चापिगांगेयेनिहतेविभौ ॥ १८ ॥ संन्यस्यवीराःशस्त्राणिप्राध्यायंतसमंततः ॥ [illegible]न्प्राद्रवंश्चान्येज
ग्मुर्मोहंतथापरे ॥ १९ ॥ क्षत्रंचान्येभ्यनिंदंतभीष्मंचान्येभ्यपूजयन् ॥ ऋषयःपितरश्चैवप्रशशंसुर्महाव्रतं ॥ २० ॥ भरतानांचयेपूर्वेतेचैनंप्रशशंसिरे ॥ महो
पनिषदंचैवयोगमास्थायवीर्यवान् ॥ २१ ॥ जपन्शांतनवोधीमान्कालाकांक्षीस्थितोभवत् ॥ १२२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभी
ष्मनिपातनेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथमासंस्तदायोधाहीनाभीष्मेणसंजय ॥ ब
लिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा ॥ १ ॥ तदैवनिहतान्मन्येकुरूनन्यांश्चपांडवैः ॥ नप्राहरद्यदाभीष्मोघृणित्वाद्द्रुपदात्मजं ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंमन्येकिमन्यत्प्र
भविष्यति ॥ अद्याहंपितरंश्रुत्वानिहतंस्मसुदुर्मतिः ॥ ३ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममसंजय ॥ श्रुत्वाविनिहतंभीष्मंशतधायन्नदीर्यते ॥ ४ ॥ यदन्यन्निहतेना
जौभीष्मेणजयमिच्छता ॥ चेष्टितंकुरुसिंहेनतन्मेकथयसुव्रत ॥ ५ ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंदेवव्रतंरणे ॥ नहतोजामदग्न्येनदिव्यैरस्त्रैरयंपुरा ॥ ६ ॥ सहतो
द्रौपदेयेनपांचाल्येनशिखंडिना ॥ संजयउवाच सायाह्नेनिहतोभूमौधार्तराष्ट्रान्विषादयन् ॥ ७ ॥ पंचालानांददौहर्षंभीष्मःकुरुपितामहः ॥ सशेतेशर
तल्पस्थोमेदिनीमस्पृशंस्तदा ॥ ८ ॥ भीष्मेरथात्प्रपतितेप्रच्युतेधरणीतले ॥ हाहेतितुमुलःशब्दोभूतानांसमपद्यत ॥ ९ ॥

सीमावृक्षेइति ननुकौरवाणांतावद्भीष्मेसेनापतौपतितेभयमुचितंप्रधानविनाशेजयाशाविच्छेदात् पांडवानांतुकथंभयं अपितेषांहर्षस्यैवकथनात् उच्यते पांडवानामपिमहद्भयमुपपद्यतएव संधिवांछाविच्छे दात् अयंभावः उभयोःसीमास्थानीयोभीष्मोजीवन्नस्माकंसंधिंकरिष्यति तेनचपुत्रसुहृद्विनाशधनव्ययप्रत्यवायानभविष्यंति हतेत्वेतस्मिन्नुत्तरांसंध्याशाविच्छेदएवजातइतिपुत्रसुहृद्विनाशादिप्रयुक्तंभयं

सीमावृक्षेनिपतितेकुरूणांसमितिंजये॥ सेनयोरुभयोराजन्क्षत्रियान्भयमाविशत्॥ १० ॥ भीष्मंशांतनवंदृष्ट्वाविशीर्णकवचध्वजं ॥ कुरवःपर्यवर्ततपांड वाश्चविशांपते॥ ११ ॥ खंतमःसंवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः॥ ररासपृथिवीचैवभीष्मेशांतनवेहते॥ १२॥ अयंब्रह्मविदांश्रेष्ठोह्ययंब्रह्मविदांवरः ॥ इत्यभा षंतभूतानिशयानंपुरुषर्षभं ॥ १३॥ अयंपितरमाज्ञायकामार्त्तंशांतनुंपुरा ॥ ऊर्ध्वरेतसमात्मानंचकारपुरुषर्षभः॥१४॥ इतिस्मशरतल्पस्थंभरतानांमहत्तमं॥ ऋषयस्त्वभ्यभाषंतसहिताःसिद्धचारणैः॥ १५॥ हतेशांतनवेभीष्मेभरतानांपितामहे॥ नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तवहिमारिष॥ १६॥ विषण्णवदनाश्चासन् हतश्रीकाश्चभारत॥ अतिष्ठन्व्रीडिताश्चैवह्रियायुक्ताह्यधोमुखाः॥ १७॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वासंग्रामशिरसिस्थिताः॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्हेमजालपरिष्कृता न्॥ १८॥ हर्षात्तूर्यसहस्रेषुवाद्यमानेषुचानघ॥ अपश्याममहाराजभीमसेनंमहाबलं॥ १९ ॥ विक्रीडयानंकौंतेयंहर्षेणमहतायुतं॥ निहत्यतरसाशत्रुंमहाब लसमन्वितं॥ २० ॥ संमोहश्चापितुमुलःकुरूणामभवत्ततः॥ कर्णदुर्योधनौचापिनिःश्वसेतांमुहुर्मुहुः॥ २१॥ तथानिपातितेभीष्मेकौरवाणांपितामहे ॥ हाहा भूतमभूत्सर्वंनिर्मर्यादमवर्तत॥ २२॥ दृष्ट्वाचपतितंभीष्मंपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ उत्तमंजवमास्थायद्रोणानीकमुपाद्रवत्॥ २३ ॥ भ्रात्राप्रस्थापितोवीरःस्वे नानीकेनदंशितः॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रःस्वसैन्यंसविषादयन्॥ २४॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकुरवःपर्यवारयन्॥ दुःशासनंमहाराजकिमयंवक्ष्यतीतिच ॥ २५॥ ततोद्रोणायनिहतंभीष्ममाचष्टकौरवः॥ द्रोणस्तत्राप्रियंश्रुत्वामुमोहभरतर्षभ॥ २६॥ ससंज्ञामुपलभ्याशुभारद्वाजःप्रतापवान्॥ निवारयामासतदास्वान्य नीकानिमारिष॥ २७॥ विनिवृत्तान्कुरून्दृष्ट्वापांडवापिस्वसैनिकान्॥ दूतैःशीघ्राश्वसंयुक्तैःसमंतात्पर्यवारयन्॥ २८॥ निवृत्तेषुचसैन्येषुपारंपर्येणसर्वशः॥ निर्मुक्तकवचाःसर्वेभीष्ममीयुर्नराधिपाः॥ २९॥व्युपरम्यततोयुद्धाद्योधाःशतसहस्रशः॥ उपतस्थुर्महात्मानंप्रजापतिमिवामराः॥ ३०॥

युज्यतइति तस्माद्युक्तमुक्तंसेनयोरुभयोरितिहर्षकथनंत्वापाततोज्ञेयं ॥ १० ॥ पर्यवर्ततपरिवृतवंतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ व्रीडिताःव्रीडावंतः व्रीडाचान्यतः ह्रीश्चाकार्यकर णात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पारंपर्येणक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उपधानंउपबर्हं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इहवीरशय्यायां ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ व्यवसायमुचितोद्योगं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अन्वगृह्णात्अवतष्टंभे

तेतुभीष्मंसमासाद्यशयानंभरतर्षभं ॥ अभिवाद्याथतिष्ठंतपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३१ ॥ अथपांडून्कुरूंश्चैवप्रणिपत्याग्रतःस्थितान् ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभी
ष्मःशांतनवस्तदा ॥ ३२ ॥ स्वागतंवोमहाभागाःस्वागतंवोमहारथाः ॥ तुष्यामिदर्शनाच्चाहंयुष्माकममरोपमाः ॥ ३३ ॥ अभिमंत्र्याथतानेवंशिरसालंबताब्र
वीत् ॥ शिरोमेलंबतेत्यर्थमुपधानंप्रदीयतां ॥ ३४ ॥ ततोनृपाःसमाजह्रुस्तनूनिचमृदूनिच ॥ उपधानानिमुख्यानिनैच्छत्तानिपितामहः ॥ ३५ ॥ अथाब्र
वीन्नरव्याघ्रःप्रहसन्निवतान्नृपान् ॥ नैतानिवीरशय्यासुयुक्तरूपाणिपार्थिवाः ॥ ३६ ॥ ततोवीक्ष्यनरश्रेष्ठमभ्यभाषतपांडवं ॥ धनंजयंदीर्घबाहुंसर्वलोकमहार
थं ॥ ३७ ॥ धनंजयमहाबाहोशिरोमेताततलंबते ॥ दीयतामुपधानंवैयद्युक्तमिहमन्यसे ॥ ३८ ॥ संजयउवाच समारोप्यमहच्चापमभिवाद्यपितामहं ॥ ने
त्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ आज्ञापयकुरुश्रेष्ठसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ प्रेष्योहंतवदुर्धर्षक्रियतांकिंपितामह ॥ ४० ॥ तमब्रवीच्छांतनवःशिरोमे
तातलंबते ॥ उपधानंकुरुश्रेष्ठफाल्गुनोपदधत्स्वमे ॥ ४१ ॥ शयनस्यानुरूपंवैशीघ्रंवीरप्रयच्छमे ॥ त्वंहिपार्थसमर्थोवैश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ ४२ ॥ क्षत्रधर्मस्यवे
त्ताचबुद्धिसत्वगुणान्वितः ॥ फाल्गुनोपितथेत्युक्त्वाव्यवसायमरोचयत् ॥ ४३ ॥ गृह्यानुमंत्र्यगांडीवंशरान्सन्नतपर्वणः ॥ अनुमान्यमहात्मानंभरतानांम
हारथं ॥ ४४ ॥ त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरःशरैः ॥ अभिप्रायेतुविदितेधर्मात्मासव्यसाचिना ॥ ४५ ॥ अतुष्यद्भरतश्रेष्ठोभीष्मोधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ उ
पधानेनदत्तेनप्रत्यनंदद्धनंजयं ॥ ४६ ॥ प्राहसर्वान्समुद्वीक्ष्यभरतान्भारतंप्रति ॥ कुंतीपुत्रंयुधांश्रेष्ठंसुहृदांप्रीतिवर्धनं ॥ ४७ ॥ शयनस्यानुरूपंमेपांडवोपहि
तंत्वया ॥ यद्यन्यथाप्रपद्येथाःशपेयंत्वामहंरुषा ॥ ४८ ॥ एवमेवमहाबाहोधर्मेषुपरितिष्ठता ॥ स्वप्तव्यंक्षत्रियेणाजौशरतल्पगतेनवै ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वातुबीभ
त्सुंसर्वांस्तानब्रवीद्वचः ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चपांडवानभिसंस्थितान् ॥ ५० ॥ पश्यध्वमुपधानंमेपांडवेनाभिसंधितं ॥ शिश्येहमस्यांशय्यायांयावदावर्तनंरवेः ॥
॥ ५१ ॥ येतदामांगमिष्यंतितेचप्रेक्ष्यंतिमांनृपाः ॥ दिशंवैश्रवणाक्रांतांयदागंतादिवाकरः ॥ ५२ ॥ नूनंसप्ताश्वयुक्तेनरथेनोत्तमतेजसा ॥ विमोक्ष्येहंतदाप्रा
णान्सुहृदःसुप्रियानिव ॥ ५३ ॥ परिखाःखन्यतामत्रममावसदनेनृपाः ॥ उपासिष्येविवस्वंतमेवंशरशताचितः ॥ ५४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उपहितंउपधानीयंदत्तं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पांडवानभिसंस्थितान्पांडवानांसमीपवर्तिनः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ममावसदनेमन्निवासस्थाने ॥ ५४ ॥

 ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ चक्षुषाहंतीतितथातं दृष्टिमात्रेणहननक्षमं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिश्री० नै० भा० विंशाधिकशततमो

उपारमध्वंसंग्रामाद्वैरमुत्सृज्यपार्थिवाः ॥ संजयउवाच उपातिष्ठन्नथोवैद्याःशल्योद्धरणकोविदाः ॥ ५५ ॥ सर्वोपकरणैर्युक्ताःकुशलैःसाधुशिक्षिताः ॥

॥१८६॥ तान्दृष्ट्वाजाह्नवीपुत्रःप्रोवाचतनयंतव ॥ ५६ ॥ धनंदत्वाविसृज्यंतांपूजयित्वाचिकित्सकाः ॥ एवंगतेमयेदानींवैद्यैःकार्यमिहास्तिकिं ॥ ५७ ॥ क्षत्रधर्मेप्रश

स्तांहिप्राप्तोस्मिपरमांगतिं ॥ नैषधर्मोमहीपालाःशरतल्पगतस्यमे ॥ ५८ ॥ एभिरेवशरैश्चाहंदग्धव्योस्मिनराधिपाः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥

॥ ५९ ॥ वैद्यान्विसर्जयामासपूजयित्वायथार्हतः ॥ ततस्तेविस्मयंजग्मुर्नानाजनपदेश्वराः ॥ ६० ॥ स्थितिंधर्मेपरांदृष्ट्वाभीष्मस्यामिततेजसः ॥ उपधानंततो

दत्वापितुस्तेमनुजेश्वराः ॥ ६१ ॥ सहिताःपांडवाःसर्वेकुरवश्चमहारथाः ॥ उपगम्यमहात्मानंशयानंशयनेशुभे ॥ ६२ ॥ तेभिवाद्यततोभीष्मंकृत्वाचत्रिःप्रद

क्षिणं ॥ विधायरक्षांभीष्मस्यसर्वएवसमंततः ॥ ६३ ॥ वीराःस्वशिबिराण्येवध्यायंतःपरमातुराः ॥ निवेशायाभ्युपागच्छन्सायाह्नेरुधिरोक्षिताः ॥ ६४ ॥ निवि

ष्टान्पांडवांश्चैवप्रीयमाणान्महारथान् ॥ भीष्मस्यपतनेहृष्टानुपगम्यमहाबलः ॥ ६५ ॥ उवाचमाधवःकालेधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ दिष्ट्याजयसिकौरव्यदिष्ट्याभी

ष्मोनिपातितः ॥ ६६ ॥ अवध्योमानुषैरेवसत्यसंधोमहारथः ॥ अथवादैवतैःसार्धंसर्वशास्त्रस्यपारगः ॥ ६७ ॥ त्वांतुचक्षुर्हणंप्राप्यदग्धोघोरेणचक्षुषा ॥ एवमु

क्तोधर्मराजःप्रत्युवाचजनार्दनं ॥ ६८ ॥ तवप्रसादाद्विजयःक्रोधात्तवपराजयः ॥ त्वंहिनःशरणंकृष्णभक्तानामभयंकरः ॥ ६९ ॥ अनाश्चर्योजयस्तेषांयेषांत्वम

सिकेशव ॥ रक्षितासमरेनित्यंनित्यंचापिहितेरतः ॥ ७० ॥ सर्वथात्वांसमासाद्यनाश्चर्यमितिमेमतिः ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचस्मयमानोजनार्दनः ॥ तवैवैतद्युक्तरूपं

वचनंपार्थिवोत्तम ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपधानदानेविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

संजयउवाच व्युष्टायांतुमहाराजशर्वर्यांसर्वपार्थिवाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चउपातिष्ठन्पितामहं ॥ १ ॥ तंवीरशयनेवीरंशयानंकुरुसत्तम ॥ अभिवाद्योपत

स्थुर्वैक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ॥ २ ॥ कन्याश्चंदनचूर्णैश्चलाजैर्माल्यैश्चसर्वशः ॥ अवाकिरञ्छांतनवंतत्रगत्वासहस्रशः ॥ ३ ॥ स्त्रियोवृद्धास्तथाबालाःप्रेक्षकाश्च

पृथग्जनाः ॥ समभ्ययुःशांतनवंभूतानीवतमोनुदं ॥ ४ ॥ तूर्याणिशतसंख्यानितथैवनटनर्तकाः ॥ शिल्पिनश्चतथाजग्मुःकुरुवृद्धंपितामहं ॥ ५ ॥

ऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्युष्टायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पृथग्जनाःप्राकृताजनाः भूतानिप्राणिनःगंधर्वादीनिवा तमोनुदंसूर्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ परिदूयंतेपरितप्यंते ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

उपारम्यचयुद्धेभ्यःसन्नाहान्विप्रमुच्यते॥आयुधानिचनिक्षिप्यसहिताःकुरुपांडवाः॥६॥ अन्वासंतदुराधर्षंदेवव्रतमरिंदमं॥अन्योन्यंप्रीतिमंतस्तेयथापूर्वंयथा
वयः॥७॥सापार्थिवशताकीर्णासमितिर्भीष्मशोभिता॥शुशुभेभारतीदीप्तादिवीवादित्यमंडलं॥८॥ विबभौचनृपाणांसागंगासुतमुपासतां॥देवानामिवदेवे
शंपितामहमुपासतां॥ ९ ॥ भीष्मस्तुवेदनांधैर्यान्निगृह्यभरतर्षभ॥ अभितप्तःशरैश्चैवनिःश्वसन्नुरगोयथा॥ १० ॥ शराभितप्तकायोपिशस्त्रसंपातमूर्छितः॥
पानीयमितिसंप्रेक्ष्यराज्ञस्तान्प्रत्यभाषत॥ ११ ॥ ततस्तेक्षत्रियाराजन्नुपाजह्रुःसमंततः॥ भक्ष्यानुच्चावचान्राजन्वारिकुंभांश्चशीतलान्॥ १२॥ उपानीतंतु
पानीयंदृष्ट्वाशांतनवोब्रवीत्॥ नाद्यातीतामयाशक्याभोगाःकेचनमानुषाः ॥ १३॥ अपक्रांतोमनुष्येभ्यःशरशय्यांगतोह्यहं॥ प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामिनिवृत्तिं
शशिसूर्ययोः॥ १४॥ एवमुक्त्वाशांतनवोनिंदन्वाक्येनपार्थिवान्॥ अर्जुनंद्रष्टुमिच्छामीत्यभ्यभाषतभारत ॥ १५॥ अथोपेत्यमहाबाहुरभिवाद्यपितामहं ॥
अतिष्ठत्प्रांजलिःप्रह्वःकिंकरोमीतिचाब्रवीत्॥ १६॥ तंदृष्ट्वापांडवंराजन्नभिवाद्याग्रतःस्थितं॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभीष्मःप्रीतोधनंजयं ॥ १७॥ दह्यतीव
शरीरंमेसंवृतस्यतवेषुभिः॥ मर्माणिपरिदूयंतेमुखंचपरिशुष्यति॥ १८॥ वेदनार्तशरीरस्यप्रयच्छापोममार्जुन ॥ त्वंहिशक्तोमहेष्वासदातुमापोयथाविधि॥
॥ १९॥ अर्जुनस्तुतथेत्युक्त्वारथमारुह्यवीर्यवान्॥ अधिज्यंबलवत्कृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः॥ २०॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ वित्रेसुःस
र्वभूतानिसर्वेश्रुत्वाचपार्थिवाः॥ २१॥ततःप्रदक्षिणंकृत्वारथेनरथिनांवरः॥ शयानंभरतश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरं॥ २२॥ संधायचशरंदीप्तमभिमंत्र्यसपांडवः॥
पर्जन्यास्त्रेणसंयोज्यसर्वलोकस्यपश्यतः॥ २३॥ अविध्यत्पृथिवींपार्थःपार्श्वेभीष्मस्यदक्षिणे॥ उत्पपाततोधारावारिणोविमलाशुभा॥ २४॥ शीतस्यामृत
कल्पस्यदिव्यगंधरसस्यच॥ अतर्पयत्ततःपार्थःशीतयाजलधारया॥ २५॥ भीष्मंकुरूणामृषभंदिव्यकर्मपराक्रमं ॥ कर्मणातेनपार्थस्यशक्रस्येवविकुर्वतः॥
॥ २६॥ विस्मयंपरमंजग्मुस्ततस्तेवसुधाधिपाः॥ तत्कर्मप्रेक्ष्यबीभत्सोरतिमानुषविक्रमं ॥ २७॥ संप्रावेपंतकुरवोगावःशीतार्दिताइव॥ विस्मयाच्चोत्तरीया
णिव्याविध्यन्सर्वतोनृपाः॥ २८॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषस्तुमुलःसर्वतोभवत्॥ तृप्तःशांतनवश्चापिराजन्बीभत्सुमब्रवीत्॥ २९॥

॥ २४ ॥ २५॥ विकुर्वतोविशेषेणकुर्वतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्याविध्यन्भ्रामितवंतः ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ निधनंनिधनहेतुः तद्विदोदेवरहस्यज्ञाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जगतिभूलोके ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सर्वपार्थिववीराणांसन्निधौपूजयन्निव ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिकौरवनंदन ॥ ३० ॥ कथितोनारदेनासिपूर्वर्षिरमितद्युते ॥ वासुदेवसहायस्त्वंमहत्कर्मकरि
प्यसि ॥ ३१ ॥ यन्नोत्सहतिदेवेंद्रःसहदेवैरपिध्रुवं ॥ विदुस्त्वांनिधनंपार्थसर्वक्षत्रस्यतद्विदः ॥ ३२ ॥ धनुर्धराणामेकस्त्वंपृथिव्यांप्रवरोनृपु ॥ ३३ ॥ मनुष्याजग
तिश्रेष्ठाःपक्षिणांपतगेश्वरः ॥ सरितांसागरःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदां ॥ ३४ ॥ आदित्यस्तेजसांश्रेष्ठोगिरीणांहिमवान्वरः ॥ जातीनांब्राह्मणःश्रेष्ठःश्रेष्ठस्त्वमसि
धन्विनां ॥ ३५ ॥ नवैश्रुतंधार्तराष्ट्रेणवाक्यंमयोच्यमानंविदुरेणचैव ॥ द्रोणेनरामेणजनार्दनेनमुहुर्मुहुःसंजयेनापिचोक्तं ॥ ३६ ॥ परीतबुद्धिर्हिविसंज्ञकल्पो
दुर्योधनोनचतच्छ्रद्दधाति ॥ सशेष्यतेवैनिहतश्चिरायशास्त्रातिगोभीमवलाभिभूतः ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वातद्वचःकौरवेंद्रोदुर्योधनोदीनमनाबभूव ॥ तमब्रवी
च्छांतनवोभिवीक्ष्यनिबोधराजन्भववीतमन्युः ॥ ३८ ॥ दृष्टंदुर्योधनैतत्तेयथापार्थेनधीमता ॥ जलस्यधाराजनिताशीतस्यामृतगंधिनः ॥ ३९ ॥ एतस्यकर्ता
लोकेस्मिन्नान्यःकश्चनविद्यते ॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवं ॥ ४० ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः ॥ धातुस्त्वष्टुश्चसवितुर्वैवस्वतमथापिवा ॥
॥ ४१ ॥ सर्वस्मिन्मानुषेलोकेवेत्त्येकोहिधनंजयः ॥ कृष्णोवादेवकीपुत्रोनान्योवेदेहकश्चन ॥ ४२ ॥ अशक्यःपांडवस्तातयुद्धेजेतुंकथंचन ॥ अमानुषाणिक
र्माणियस्यैतानिमहात्मनः ॥ ४३ ॥ तेनसत्ववतासंख्येशूरेणाहवशोभिना ॥ कृतिनासमरेराजन्संधिर्भवतुमाचिरं ॥ ४४ ॥ यावत्कृष्णोमहाबाहुःस्वाधीनःकुरु
सत्तम ॥ तावत्पार्थेनशूरेणसंधिस्तेतातयुज्यतां ॥ ४५ ॥ यावन्नतेचमूःसर्वाःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ नाशयत्यर्जुनस्तावत्संधिस्तेतातयुज्यतां ॥ ४६ ॥ यावत्तिष्ठं
तिसमरेहतशेषाःसहोदराः ॥ नृपाश्चबहवोराजंस्तावत्संधिःप्रयुज्यतां ॥ ४७ ॥ ननिर्दहतितेयावत्क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूं ॥ युधिष्ठिरोरणेतावत्संधिस्तेतातयुज्यतां ॥
॥ ४८ ॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ यावच्चमूंमहाराजनाशयंतिनसर्वशः ॥ ४९ ॥ तावत्तेपांडवैर्वीरैःसौहार्दंममरोचते ॥ युद्धंमदंतमेवास्तुतातसं
शाम्यपांडवैः ॥ ५० ॥ एतत्तुरोचतांवाक्यंयदुक्तोसिमयानघ ॥ एतत्क्षेममहंमन्येतवचैवकुलस्यच ॥ ५१ ॥ त्यक्त्वामन्युंव्युपशाम्यस्वपार्थैःपर्याप्तमेतद्यत्कृतंफा
ल्गुनेन ॥ भीष्मस्यांतादस्तुवःसौहृदंचजीवंतुशेषाःसाधुराजन्प्रसीद ॥ ५२ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ क्षेमंहितं ॥ ५१ ॥ फाल्गुनेनयत्कृतंएतदेतावदेवपर्याप्तमस्तु चशब्दादेतावतांभ्रातृणामंतादपीति ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ योज्ययोगधारणायुक्तंकृत्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिश्री० नै० भारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

राज्यस्यार्धंदीयतांपांडवानामिंद्रप्रस्थंधर्मराजोभियातु ॥ मामित्रध्रुक्पार्थिवानांजघन्यःपापांकीर्तिंप्राप्स्यसेकौरवेंद्र ॥ ५३ ॥ ममावसानाच्छांतिरस्तुप्रजानां संगच्छंतांपार्थिवाःप्रीतिमंतः ॥ पितापुत्रंमातुलंभागिनेयोभ्राताचैवभ्रातरंप्रैतुराजन् ॥ ५४ ॥ नचेदेवंप्राप्तकालंवचोमेमोहाविष्टःप्रतिपत्स्यस्यबुध्या ॥ तप्स्यस्यंतेएतदंताःस्थसर्वेसत्यामेतांभारतीमीरयामि ॥ ५५ ॥ एतद्वाक्यंसौहृदादापगेयोमध्येराज्ञांभारतंश्रावयित्वा ॥ तूष्णीमासीच्छल्यसंतप्तमर्मायोज्यात्मानंवेदनांसंनियम्य ॥ ५६ ॥ संजयउवाच धर्मार्थसहितंवाक्यंश्रुत्वाहितमनामयं ॥ नारोचयतपुत्रस्तेमुमूर्षुरिवभेषजं ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिदुर्योधनंप्रतिभीष्मवाक्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततस्तेपार्थिवाःसर्वेजग्मुःस्वानालयान्पुनः ॥ तूष्णींभूतेमहाराजभीष्मेशांतनुनंदने ॥ १ ॥ श्रुत्वातुनिहतंभीष्मंराधेयःपुरुषर्षभः ॥ ईषदागतसंत्रासस्त्वरयोपजगामह ॥ २ ॥ सददर्शमहात्मानंशरतल्पगतंतदा ॥ जन्मशय्यागतंवीरंकार्तिकेयमिवप्रभुं ॥ ३ ॥ निमीलिताक्षंतंवीरंसाश्रुकंठस्तदावृषः ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोइत्युवाचमहाद्युतिः ॥ ४ ॥ राधेयोहंकुरुश्रेष्ठनित्यमक्षिगतस्तव ॥ द्वेष्योहंतवसर्वत्रइतिचैनमुवाचह ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वाकुरुवृद्धोहिवलीसंवृतलोचनः ॥ शनैरुद्वीक्ष्यसस्नेहमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ रहितंधिष्ण्यमालोक्यसमुत्सार्यचरक्षिणः ॥ पितेवपुत्रंगांगेयःपरिरभ्यैकपाणिना ॥ ७ ॥ एह्येहिमेविप्रतीपस्पर्धसेत्वंमयासह ॥ यदिमांनाधिगच्छेथानतेश्रेयोध्रुवंभवेत् ॥ ८ ॥ कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता ॥ सूर्यजस्त्वंमहाबाहोविदितोनारदान्मया ॥ ९ ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतच्चसत्यंनसंशयः ॥ नचद्वेषोस्तिमेतातत्वयिसत्यंब्रवीमिते ॥ १० ॥ तेजोवधनिमित्तंतुपरुषंत्वाहमब्रुवं ॥ अकस्मात्पांडवान्सर्वानवाक्षिपसिसुव्रत ॥ ११ ॥ येनासिबहुशोराज्ञाचोदितःसूतनंदन ॥ जातोसिधर्मलोपेनततस्तेबुद्धिरीदृशी ॥ १२ ॥ नीचाश्रयान्मत्सरेणद्वेषिणीगुणिनामपि ॥ तेनासिबहुशोरूक्षंश्रावितःकुरुसंसदि ॥ १३ ॥ जानामिसमरेवीर्यंशत्रुभिर्दुःसहंभुवि ॥ ब्रह्मण्यतांचशौर्यंचदानेचपरमांस्थितिं ॥ १४ ॥ नत्वयासदृशःकश्चित्पुरुषेष्वमरोपम ॥ कुलभेदभयाच्चाहंसदापरुषमुक्तवान् ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ जन्मशय्यागतंजन्मकालेशरशय्यागतं शरजन्मत्वात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पुरुषेषुमानुषेषु एवंसत्यपिअतिसंभावितःपांडवानतिपीडयेरितिनिश्चित्यातिरथोप्यर्धरथत्वेनगणितइतिभावः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वयासदृशोनाभवत्त्वयाजितइत्यर्थः इयंकथाराजधर्मे अनेननागायुतबलत्वंकर्णस्यसूचितं ॥ १८ ॥ युधिसंप्रहारे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तंसमाप्तं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अवकी

इष्वस्त्रेचास्त्रसंधानेलाघवेस्त्रबलेतथा ॥ सदृशःफाल्गुनेनासिकृष्णेनचमहात्मना ॥ १६ ॥ कर्णकाशिपुरंगत्वात्वयैकेनधनुष्मता ॥ कन्यार्थेकुरुराजस्यराजा
नोमृदितायुधि ॥ १७ ॥ तथाचबलवान्राजाजरासंधोदुरासदः ॥ समरेसमरश्लाघिंस्त्वयासदृशोभवत् ॥ १८ ॥ ब्रह्मण्यःसत्त्वयोधीचतेजसाचबलेनच ॥ दे
वगर्भसमःसंख्येमनुष्यैरधिकोयुधि ॥ १९ ॥ व्यपनीतोद्यमन्युर्मेयस्त्वांप्रतिपुराकृतः ॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमतिवर्तितुं ॥ २० ॥ सोदर्याःपांडवावीराभ्रातर
स्तेऽरिसूदन ॥ संगच्छतैर्महाबाहोममचेदिच्छसिप्रियं ॥ २१ ॥ मयाभवतुनिर्वृत्तंवैरमादित्यनंदन ॥ पृथिव्यांसर्वराजानोभवंत्वद्यनिरामयाः ॥ २२ ॥ क
र्णउवाच जानाम्येवमहाबाहोसर्वमेतन्नसंशयः ॥ यथावदसिमेभीष्मकौंतेयोहंनसूतजः ॥ २३ ॥ अवकीर्णस्त्वहंकुंत्यासूतेनचविवर्धितः ॥ भुक्त्वादुर्योधनै
श्वर्यंनमिथ्याकर्तुमुत्सहे ॥ २४ ॥ वसुदेवसुतोयद्वत्पांडवायदृढव्रतः ॥ वसुचैवशरीरंचपुत्रदारंतथायशः ॥ २५ ॥ सर्वंदुर्योधनस्यार्थेत्यक्तंमेभूरिदक्षिण ॥ मा
चैतद्व्याधिमरणंक्षत्रंस्यादितिकौरव ॥ २६ ॥ कोपिताःपांडवानित्यंसमाश्रित्यसुयोधनं ॥ अवश्यभावीह्यर्थोयंयोनशक्योनिवर्तितुं ॥ २७ ॥ दैवंपुरुषकारेण
कोनिवर्तितुमुत्सहेत् ॥ पृथिवीक्षयशंसीनिनिमित्तानिपितामह ॥ २८ ॥ भवद्भिरुपलब्धानिकथितानिचसंसदि ॥ पांडवावासुदेवश्वविदितामसर्वशः ॥ २९ ॥
अजेयाःपुरुषैरन्यैरितितांश्चोत्सहामहे ॥ विजयिष्येरणेपांडूनितिमेनिश्चितंमनः ॥ ३० ॥ नचशक्यमवसृष्टुंवैरमेतत्सुदारुणं ॥ धनंजयेनयोत्स्येहंस्वधर्मप्रीतमान
सः ॥ ३१ ॥ अनुजानीष्वमांतातयुद्धायकृतनिश्चयं ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरयुद्ध्येयमितिमेमतिः ॥ ३२ ॥ दुरुक्तंविप्रतीपंवारभसाच्चापलात्तथा ॥ यन्मयेहकृतं
किंचित्तन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ३३ ॥ भीष्मउवाच नचेच्छक्यमवसृष्टुंवैरमेतत्सुदारुणं ॥ अनुजानामिकर्णत्वांयुध्यस्वस्वर्गकाम्यया ॥ ३४ ॥

र्णस्त्यक्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ निवर्तितुंनिवर्तयितुं ॥ २८ ॥ २९ ॥ पांडूनर्जुनंविहायचतुरः अर्जुनेनयोत्स्येअन्यान्विजेष्येइतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विप्रतीपंविरुद्धं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

|| ३५ || ३६ || ३७ || ३८ || ३९ || इतिभी० नै० भारतभावदीपेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः || १२२ || || ५ || || ५ || || ५ || समाप्तोभीष्मपर्वार्थप्रकाशः

निर्मन्युर्गतसंरंभःकृतकर्मारणेस्मह ॥यथाशक्तियथोत्साहंसतांवृत्तेपुवृत्तवान्॥३५॥अहंत्वामनुजानामियदिच्छसितदाप्नुहि॥ क्षत्रधर्मजिताँल्लोकानवाप्स्य
सिधनंजयात्॥ ३६॥ युध्यस्वनिरहंकारोबलवीर्यव्यपाश्रयः॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते॥ ३७॥ प्रशमेहिकृतोयत्नःसुमहान्सुचिरंमया ॥
नचैवशंकितःकर्तुंकर्णसत्यंब्रवीमिते॥ ३८ ॥ संजयउवाच इत्युक्तवतिगांगेयेअभिवाद्योपमंत्र्यच ॥ राधेयोरथमारुह्यप्रायात्तवसुतंप्रति ॥ ३९ ॥
इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मकर्णसंवादेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२२॥ ॥ ५॥
समाप्तंभीष्मवधपर्वभीष्मपर्वच अस्यानंतरंद्रोणपर्वभविष्यति॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ तमप्रतिमसत्वौजोबलवीर्यसमन्वितं ॥ हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचा
ल्येनशिखंडिना॥ १ ॥

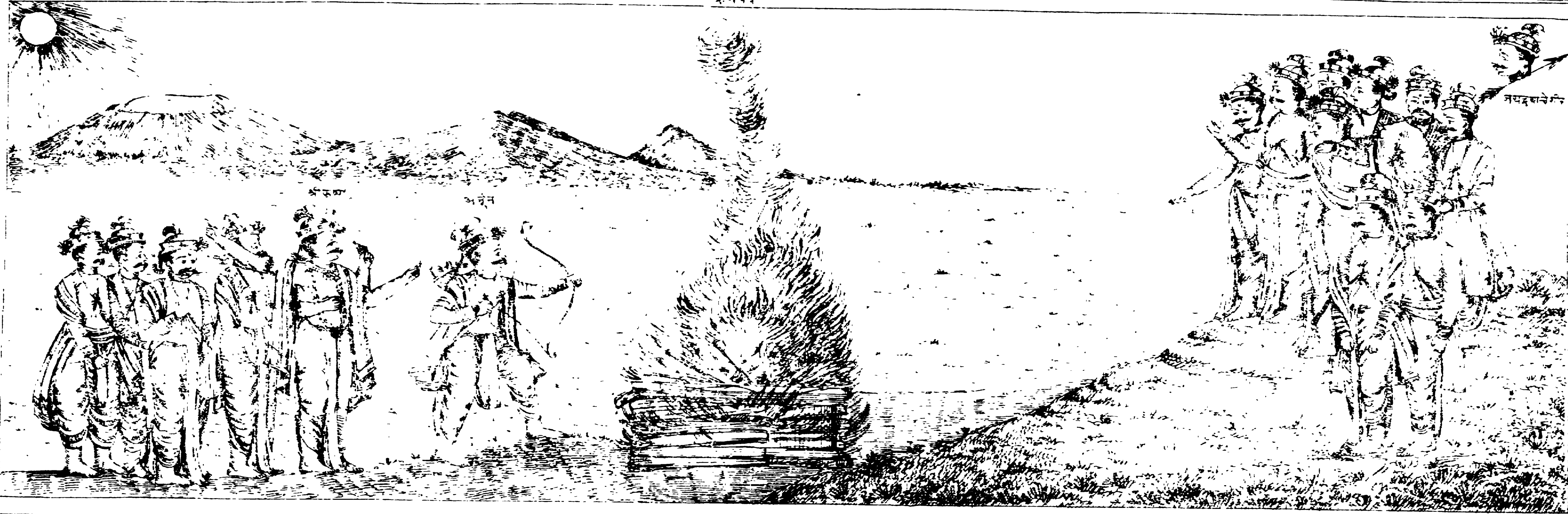
*श्वेतोपाख्यानसमाप्त्यनंतरग्रंथप्रभृतिआपर्वसमाप्तिलिखितटीकाअन्यैवनचतुर्धरप्रणीतेतिभाति टीकांतरपुस्तकेषूपलंभाल्लेखसादृश्याभावाच्च ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिआदिपर्वोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदंभीष्मपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां मणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७८५

॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते द्रोणपर्व प्रारभ्यते ॥

द्रोणपर्व
श्रीकृष्ण
अर्जुन
जयद्रथाचें शिर

श्रीगणेशायनमः प्रणम्यपरमात्मानंप्राचीनाचार्यवर्त्मना द्रोणपर्वणिसंक्षेपाद्भावदीपोवितन्यते ॥१॥ पूर्वस्मिन्पर्वणिविश्वरूपप्रदर्शनंतद्विदांचार्चिरादिमार्गापेक्षाचभीष्मकृतकालप्रतीक्षयादर्शिता तत्रैवनि
ष्कलंरूपंतमेवशरणंगच्छ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्ये उत्तमःपुरुषस्त्वन्यइत्यादिनाउक्तं तदधिगमवतांचनास्तितन्मार्गापेक्षेतिद्रोणनिर्वाणनिदर्शनेनदर्शयिष्यन्द्रोणपर्वसमारभते तमप्रतिमसत्वौजइत्यादिना तत्रा
ख्यायिकायोधोत्साहार्थामहतामपिमृत्युरस्तीत्यादिनाजगदनित्यत्वप्रदर्शनार्थाच तत्रसत्वंधैर्यंमहत्यपिदुःखकारणेवैकल्यराहित्यं ओजोमानसंबलं बलंशरीरदार्ढ्यं वीर्यमुत्साहादिहेतुः पराक्रमःपरा

श्रीगणेशायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥१॥ जनमेजयउवाच तमप्रतिमसत्वौजोबलवी
र्यसमन्वितं॥हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनशिखंडिना॥१॥धृतराष्ट्रस्ततोराजाशोकव्याकुललोचनः॥किमचेष्टतविप्रर्षेहतेपितरिवीर्यवान्॥२॥तस्यपुत्रोहि
भगवान्भीष्मद्रोणमुखैरथैः॥पराजित्यमहेष्वासान्पांडवान्राज्यमिच्छति॥३॥तस्मिन्हतेतुभगवन्केतौसर्वधनुष्मतां॥यदचेष्टतकौरव्यस्तन्मेब्रूहितपोधन॥
॥४॥ वैशंपायनउवाच निहतंपितरंश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनाधिपः॥लेभेनशांतिंकौरव्यश्चिंताशोकपरायणः॥५॥तस्यचिंतयतोदुःखमनिशंपार्थिवस्य
तत्॥आजगामविशुद्धात्मापुनर्गावल्गणिस्तदा॥६॥शिविरात्संजयंप्राप्तंनिशिनागाह्वयंपुरं॥आंबिकेयोमहाराजधृतराष्ट्रोन्वपृच्छत॥७॥श्रुत्वाभी
ष्मस्यनिधनमप्रहृष्टमनाभृशं॥पुत्राणांजयमाकांक्षन्विललापातुरोयथा॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच संशोच्यतुमहात्मानंभीष्मंभीमपराक्रमं॥किम
कार्षुःपरंतातकुरवःकालचोदिताः॥९॥तस्मिन्विनिहतेशूरेदुराधर्षेमहात्मनि॥किंनुस्विकुरवोकार्षुर्निमग्नाःशोकसागरे॥१०॥तदुदीर्णंमहत्सैन्यंत्रैलोक्य
स्यापिसंजय॥भयमुत्पादयेत्तीव्रंपांडवानांमहात्मनां॥११॥कोहिदौर्योधनेसैन्येपुमानासीन्महारथः॥यंप्राप्यसमरेवीरानत्रस्यंतिमहाभये॥१२॥देवव्र
तेतुनिहतेकुरूणान्रृपभेतदा॥किमकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्वसंजय॥१३॥ संजयउवाच शृणुराजन्नेकमनावचनंब्रुवतोमम॥यत्तेपुत्रास्तदाकार्षु
र्हतेदेवव्रतेमृधे॥ १४॥निहतेतुतदाभीष्मेराजन्सत्यपराक्रमे॥तावकाःपांडवेयाश्चप्राध्यायंतपृथक्पृथक्॥१५॥विस्मिताश्चप्रहृष्टाश्चक्षत्रधर्मंनिशम्यते॥
स्वधर्मंनिंद्यमानास्तेप्रणिपत्यमहात्मने॥१६॥

भिभवसामर्थ्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥केतौचिन्हभूते एवंभूतोधनुर्धरोनभवतीत्यन्येषामभिज्ञापके ॥ ४ ॥ चिं
ताध्येयविषयेमनोवृत्तिप्रवाहः शोकइष्टस्यपुनःपुनर्मनसिनिवेशनं ॥ ५ ॥ दुःखंदुःखहेतुं ॥ ६ ॥ शिविरात्तद्वतःकुरुक्षेत्रात् पृच्छेर्द्विकर्मकत्वात्पुत्राणांजयंअन्वपृच्छतेतिसंबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
॥११॥१२॥१३॥१४॥ प्राध्यायंतपृथक्पृथक् एकेपराजयंप्राप्ताःस्मइतिअन्येजयंप्राप्स्यंतइतिचध्यानंकृतवंतः ॥ १५ ॥ विस्मितागुरुवधेपिदोषाभावात् प्रहृष्टामहाफलत्वाद्युद्धमरणस्य ॥१६॥

॥१७॥१८॥१९॥२०॥ अर्यम्णिसूर्येव्यावृत्तेअपराण्हाववलंबिनि ॥२१॥२२॥ मोहाज्जयाशारूपात् शांतनवस्यवधादितिपरेषांवलवत्त्वात् मृत्युसाद्भूतान्मृत्युवशाःमृत्युनाहूताइत्यपिपाठः ॥२३॥२४॥

शयनंकल्पयामासुर्भीष्मायामितकर्मणे ॥ सोपधानंनरव्याघ्रशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १७ ॥ विधायरक्षांभीष्मायसमाभाष्यपरस्परं ॥ अनुमान्यचगांगेयंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ १८ ॥ क्रोधसंरक्तनयनाःसमवेत्यपरस्परं ॥ पुनर्युद्धायनिर्जग्मुःक्षत्रियाःकालचोदिताः ॥ १९ ॥ ततस्तूर्यनिनादैश्चभेरीणांनिनदेनच ॥ तावकानामनीकानिपरेषांचविनिर्ययुः ॥ २० ॥ व्यावृत्तेऽर्यम्णिराजेंद्रपतितेजान्हवीसुते ॥ अमर्षवशमापन्नाःकालोपहतचेतसः ॥ २१ ॥ अनादृत्यवचःपथ्यंगांगेयस्यमहात्मनः ॥ निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाःशस्त्राण्यादायसत्वराः ॥ २२ ॥ मोहात्तवसपुत्रस्यवधाच्छांतनवस्यच ॥ कौरव्यामृत्युसाद्भूताःसहिताःसर्वराजभिः ॥ २३ ॥ अजावयइवागोपावनेश्वापदसंकुले ॥ भृशमुद्विग्नमनसोहीनादेवव्रतेनते ॥ २४ ॥ पतितेभरतश्रेष्ठेवभूवकुरुवाहिनी ॥ द्यौरिवापेतनक्षत्राहीनंखमिववायुना ॥ २५ ॥ विपन्नसस्येवमहीवाक्चैवासंस्कृतायथा ॥ आसुरीवयथासेनानिगृहीतेनृपेवलौ ॥ २६ ॥ विधवेववरारोहाशुष्कतोयेवनिम्नगा ॥ वृकैरिववनेरुद्धापृषतीहतयूथपा ॥ २७ ॥ शरभाहतसिंहेवमहतीगिरिकंदरा ॥ भारतीभरतश्रेष्ठेपतितेजान्हवीसुते ॥ २८ ॥ विष्वग्वाताहतारुग्णानौरिवासीन्महार्णवे ॥ वलिभिःपांडवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥ २९ ॥ सातदासीद्भृशंसेनाव्याकुलाश्वरथद्विपा ॥ विपन्नभूयिष्ठनराकृपणाध्वस्तमानसा ॥ ३० ॥ तस्यांत्रस्तानृपतयःसैनिकाश्चपृथग्विधाः ॥ पातालइवमज्जंतोहीनादेवव्रतेनते ॥ ३१ ॥ कर्णंहिकुरवोऽस्मार्षुःसहिदेवव्रतोपमः ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंरोचमानमिवातिथिं ॥ ३२ ॥ वंधुमापद्गतस्येवतमेवोपागमन्मनः ॥ चुक्रुशुःकर्णकर्णेतितत्रभारतपार्थिवाः ॥ ३३ ॥ राधेयंहितमस्माकंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ सहिनायुध्यततदादशाहानिमहायशाः ॥ ३४ ॥ सामात्यवंधुःकर्णोवैतमानयतमाचिरं ॥ भीष्मेणहिमहाबाहुःसर्वक्षत्रस्यपश्यतः ॥ ३५ ॥ रथेषुगण्यमानेषुवलविक्रमशालिषु ॥ संख्यातोर्धरथःकर्णोद्विगुणःसन्नरर्षभः ॥ ३६ ॥ रथातिरथसंख्यायांयोग्रणीःशूरसंमतः ॥ सासुरानपिदेवेशान्रणेयोयोद्धुमुत्सहेत् ॥ ३७ ॥ सतुतेनैवकोपेनराजन्गांगेयमुक्तवान् ॥ त्वयिजीवतिकौरव्यनाहंयोत्स्येकदाचन ॥ ३८ ॥

द्यौरिवनिःश्रीका खमिवशून्या ॥ २५ ॥ विपन्नसस्येवनिःसारा असंस्कृतावाग्यथाकर्तव्येअसमर्था आसुरीवसेनाव्याकुला इवशब्दोवाक्यालंकारे ॥ २६ ॥ विधवेवनिरलंकारा शुष्कतोयेवनिरुपयोगा वृकैरिवनिरुद्धाआसन्नमरणा पृषतीचित्रमृगी ॥२७॥२८॥ विष्वग्वाताअनेकदिग्वाता ॥२९॥३०॥ तस्यांसेनायां ॥ ३१ ॥ रोचमानांक्षिप्यातपोभ्यामितिशेषः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आक्रंदन्आहूतवंतः कालोयंत्वत्पराक्रमस्येतिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ जामदग्न्येनअभ्यनुज्ञातंशिक्षितं नःअस्मत्संबंधिनां ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तनुत्यजंदेह
व्ययेनाप्यस्मद्धितैषिणं ॥ अपश्यतयूयमितिशेषः ॥ ४९ ॥ तत्अस्मदीयानांचिंतितं ॥ ५० ॥ भीष्मेविनिहतेसतितत्तदायदपाकृतंन्यूनंतत्पूरयांचक्रेअपीत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ खंडंरिक्तं ॥ ५२ ॥ कृत

त्वयातुपांडवेयेषुनिहतेषुमहामृधे ॥ दुर्योधनमनुज्ञाप्यवनंयास्यामिकौरव ॥ ३९ ॥ पांडवैर्वाहतेभीष्मेत्वयिस्वर्गमुपेयुषि ॥ हंतास्म्येकरथेनैवकृत्स्नान्यान्म
न्यसेरथान् ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्दशाहानिमहायशाः ॥ नायुध्यतततः कर्णः पुत्रस्यतवसंमते ॥ ४१ ॥ भीष्मः समरविक्रांतः पांडवेयस्यभारत ॥ जघान
समरेयोधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तुनिहतेशूरेसत्यसंधेमहौजसि ॥ त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामाइवप्लवं ॥ ४३ ॥ तावकास्तवपुत्राश्चसहिताः
सर्वराजभिः ॥ हाकर्णइतिचाक्रंदन्कालोयमितिचाब्रुवन् ॥ ४४ ॥ एवंतेस्महिराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ चुक्रुशुः सहितायोधास्तत्रतत्रमहाबलाः ॥ ४५ ॥ जाम
दग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रेदुर्वारपौरुषं ॥ अगमन्नोमनःकर्णंबंधुमात्ययिकेष्विव ॥ ४६ ॥ सहिसक्तोरणेराजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ॥ त्रिदशानिवगोविंदः सततंसु
महाभयात् ॥ ४७ ॥ वैशंपायनउवाच तथातुसंजयंकर्णंकीर्त्तयंतंपुनःपुनः ॥ आशीविषवदुच्छ्वस्यधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ ४८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच य
त्तद्वैकर्त्तनंकर्णमगमद्वोमनस्तदा ॥ अप्यपश्यतराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ ४९ ॥ अपितन्नमृषाकार्षीत्कच्चित्सत्यपराक्रमः ॥ संभ्रांतानांतदार्त्तानांत्रस्तानांत्रा
णमिच्छतां ॥ ५० ॥ अपितत्पूरयांचक्रेधनुर्धरवरोयुधि ॥ यत्तद्विनिहतेभीष्मेकौरवाणामपाकृतं ॥ ५१ ॥ तत्खंडंपूरयन्कर्णः परेषामादधद्भयं ॥ सहिवैपुरुष
व्याघ्रोलोकेसंजयकथ्यते ॥ ५२ ॥ आर्त्तानांबांधवानांचक्रंदतांचविशेषतः ॥ परित्यज्यरणेप्राणांस्त्राणार्थंचशर्मच ॥ कृतवान्ममपुत्राणांजयाशांसफला
मपि ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हतंभीष्मम
थाधिरथिर्विदित्वाभिन्नांनावमिवात्यगाधेकुरूणां ॥ सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः संतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनां ॥ १ ॥ श्रुत्वातुकर्णः पुरुषेंद्रमच्युतंनिपातितंशांत
नवंमहारथं ॥ अथोपयायात्सहसारिकर्षणोधनुर्धराणांप्रवरस्तदानृप ॥ २ ॥ हतेतुभीष्मेरथसत्तमेपरैर्निमज्जतींनावमिवार्णवेकुरून् ॥ पितेवपुत्रांस्त्वरितोऽभ्य
यात्ततः संतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनां ॥ ३ ॥

वान्नवेतिशेषः ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणिपर्वणिटीकायां
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ हतमिति विदित्वाचारमुखात् उपयायादित्यपकृष्यते ॥ १ ॥ श्रुत्वायोधमुखात् अच्युतंअस्खलितव्रतादिं ॥ २ ॥ ३ ॥

चंद्रमसिलक्ष्मेवयस्मिन्धृत्यादिकंसनातनंसार्वकालिकमितिद्वयोरन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाव्रतेदृढब्रह्मचर्येहतेसतिश्वःसूर्योदयोभविष्यतीतिकस्यनिश्चयःस्यात् मृत्युजयिनोपिमृत्युश्चेत्काऽस्माकंजीविताशे
त्यर्थः ॥६॥ वसुवीर्यसंभवेवसूनामिववीर्यंयस्यशांतनोस्तस्मात्संभवोजन्मयस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदंयस्मिन्धृतिरित्यादिपूर्वोक्तमवधेयंवचनं ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रधावतिमृत्यवे स्थिरंनकिमपीतिलक्षये ॥११॥

कर्णउवाच यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजःसत्यंस्मृतिर्वीरगुणाश्चसर्वे ॥ अस्त्राणिदिव्यान्यथसंनतिर्ह्रीःप्रियाचवागनसूयाचभीष्मे ॥ ४ ॥ सदाकृतज्ञेद्वि
जशत्रुघातकेसनातनंचंद्रमसीवलक्ष्म ॥ सचेत्प्रशांतःपरवीरहंतामन्येहतानेवचसर्ववीरान् ॥ ५ ॥ नेहध्रुवंकिंचनजातुविद्यतेलोकेह्यस्मिन्कर्मणोऽनित्ययो
गात् ॥ सूर्योदयेकोहिविमुक्तसंशयोभावंकुर्वीतार्यमहाव्रतेहते ॥६॥ वसुप्रभावेवसुवीर्यसंभवेगतेवसूनेववसुंधराधिपे ॥ वसूनिपुत्रांश्चवसुंधरांतथाकुरूंश्च
शोचध्वमिमांचवाहिनीं ॥ ७ ॥ संजयउवाच महाप्रभावेवरदेनिपातितेलोकेश्वरेशास्तरिचामितौजसि ॥ पराजितेषुभरतेषुदुर्मनाःकर्णोभृशंन्यश्वस
दश्रुवर्त्तयन् ॥ ८ ॥ इदंचराधेयवचोनिशम्यसुताश्चराजंस्तवसैनिकाश्चह ॥ परस्परंचुक्रुशुरार्त्तिजंमुहुस्तदाश्रुनेत्रैर्मुमुचुश्चशब्दवत् ॥ ९ ॥ प्रवर्त्तमानेतुपुन
र्महाहवेविगाह्यमानासुचमूषुपार्थिवैः ॥ अथाब्रवीद्धर्षकरंतदावचोरथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १० ॥ जगत्यनित्येसततंप्रधावतिप्रचिंतयन्नस्थिरमद्यल
क्षये ॥ भवत्सुतिष्ठत्स्विहपातितोमृधेगिरिप्रकाशःकुरुपुंगवःकथं ॥ ११ ॥ निपातितेशांतनवेमहारथेदिवाकरेभूतलमास्थितेयथा ॥ नपार्थिवाःसोढुमलंधनं
जयंगिरिप्रवोढारमिवानिलंद्रुमाः ॥ १२ ॥ हतप्रधानंत्विदमार्त्तरूपंपरैर्हतोत्साहमनाथमद्यवै ॥ मयाकुरूणांपरिपाल्यमाहवेबलंयथातेनमहात्मनातथा ॥ १३ ॥
समाहितंचात्मनिभारमीदृशंजगत्तथानित्यमिदंचलक्षये ॥ निपातितंचाहवशौंडमाहवेकथंनुकुर्यामहमीदृशेभयं ॥ १४ ॥ अहंतुतान्कुरुवृषभानजिह्मगैःप्र
वेशयन्यमसदनंचरन्रणे ॥ यशःपरंजगतिविभाव्यवर्त्तितापरैर्हतोभुविशयिताथवापुनः ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरोधृतिमतिसत्यसत्ववान्वृकोदरोगजशततुल्य
विक्रमः ॥ तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजोयुवानतद्बलंसुजयमिहामरैरपि ॥ १६ ॥ यमौरणेयत्रयमोपमौबलेससात्यकिर्यत्रचदेवकीसुतः ॥ नतद्बलंकापुरुषो
भ्युपेयिवान्निवर्त्ततेमृत्युमुखान्नचासुभृत् ॥ १७ ॥ तपोभ्युदीर्णंतपसैवबाध्यतेबलंबलेनैवतथामनस्विभिः ॥ मनश्चमेशत्रुनिवारणेध्रुवंस्वरक्षणेचाचलवद्व्य
वस्थितं ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रवेशयन्प्रापयन् प्रवेरयन्निितिपाठेपिसएवार्थः विभाव्यप्रकाश्यवर्तितास्थाता
॥ १५ ॥ धृतिमतिसत्यसत्ववान् नित्ययोगेमतुप् ॥ १६ ॥ तद्बलंअभ्युपेयिवान्कापुरुषोननिवर्तते तत्रदृष्टांतः मृत्युमुखादिति लुप्तोपमेयं असुभृत्प्राणी ॥ १७ ॥ नाहंकापुरुषइत्याह तपइति ॥ १८ ॥

एवंमनस्यनुकूलेसति एषांशत्रूणां गत्वैवगमनानंतरं तान्शत्रून् ॥ १९ ॥ सत्पुरुषाणांयोग्यमार्यकर्मश्रेष्ठकार्यं ॥ २० ॥ संप्राकुष्टेयेनकेनापिरक्षरक्षेत्युक्तेसति मयाकृत्यंकार्यंयुद्धमितिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥

एवंचैषांबाधमानःप्रभावंगत्वैवाहंतान्जयाम्यद्यसूत ॥ मित्रद्रोहोमर्षणीयोनमेयंभग्नेसैन्येयःसमेयात्समित्रं ॥ १९ ॥ कर्त्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्मत्यक्त्वाप्रा
णाननुयास्यामिभीष्मं ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान्हनिष्येहतस्तैर्वावीरलोकंप्रपत्स्ये ॥ २० ॥ संप्राकुष्टेरुदितस्त्रीकुमारेपराहतेपौरुषेधार्त्तराष्ट्रे ॥ मयाकृत्यमितिजा
नामिसूततस्माद्राज्ञस्त्वद्यशत्रून्विजेष्ये ॥ २१ ॥ कुरून्रक्षन्पांडुपुत्रान्जिघांसंस्त्यक्त्वाप्राणान्घोररूपेरणेस्मिन् ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान्निहत्यदास्याम्यहंधा
र्त्तराष्ट्रायराज्यं ॥ २२ ॥ निबध्यतांमेकवचंविचित्रंहैमंशुभ्रंमणिरत्नावभासि ॥ शिरस्त्राणंचार्कसमानभासंधनुःशरांश्चाग्निविषाहिकल्पान् ॥ २३ ॥ उपासं
गान्षोडशयोजयंतुधनूंषिदिव्यानितथाहरंतु ॥ असींश्चशक्तीश्चगदाश्चगुर्वीःशंखंचजांबूनदचित्रनालं ॥ २४ ॥ इमांरौक्मींनागकक्ष्यांविचित्रांध्वजंचित्रं
दिव्यमिंदीवरांकं ॥ श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयंतुचित्रांमालांचारुबद्धांसलाजां ॥ २५ ॥ अश्वानग्र्यान्पांडुराभ्रप्रकाशान्पुष्टान्स्नातान्मंत्रपूताभिरद्भिः ॥ तप्तै
र्भांडैःकांचनैरभ्युपेतान्शीघ्रान्शीघ्रंसूतपुत्रानयस्व ॥ २६ ॥ रथंचाग्र्यंहेममालावनद्धंरत्नैश्चित्रंसूर्यचंद्रप्रकाशैः ॥ द्रव्यैर्युक्तंसंप्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तंतूर्णमाव
र्त्तयस्व ॥ २७ ॥ चित्राणिचापानिचवेगवंतिज्याश्चोत्तमाःसन्नहनोपपन्नाः ॥ तूणांश्चपूर्णान्महतःशराणामासाद्यगात्रावरणानिचैव ॥ २८ ॥ प्रायात्रिकं
चानयताशुसर्वंदध्नापूर्णंवीरकांस्यंचहैमं ॥ आनीयमालामवबध्यचांगेप्रवादयंत्वाशुजयायभेरीः ॥ २९ ॥ प्रयाहिसूताशुयतःकिरीटीवृकोदरोधर्मसुतोय
मौच ॥ तान्वाहनिष्यामिसमेत्यसंख्येभीष्मायगच्छामिहतोद्विषद्भिः ॥ ३० ॥ यस्मिन्राजासत्यधृतिर्युधिष्ठिरःसमास्थितोभीमसेनार्जुनौच ॥ वासुदेवःसा
त्यकिःसृंजयाश्चमन्येबलंतदजय्यंमहीपैः ॥ ३१ ॥ तंचेन्मृत्युःसर्वहरोभिरक्षेत्सदाऽप्रमत्तःसमरेकिरीटिनं ॥ तथापिहंतास्मिसमेत्यसंख्येयास्यामिवाभीष्मप
थायमाय ॥ ३२ ॥ नत्वेवाहंनगमिष्यामितेषांमध्येशूराणांतत्रचाहंब्रवीमि ॥ मित्रद्रुहोदुर्बलभक्तयोयेपापात्मानोनममैतेसहायाः ॥ ३३ ॥ संजयउवाच
समृद्धिमंतंरथमुत्तमंदृढंसकूबरंहेमपरिष्कृतंशुभं ॥ पताकिनंवातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तंसमास्थायययौजयाय ॥ ३४ ॥

शुभ्रमुद्दीप्तं ॥ २३ ॥ उपासंगान्शरपूर्णांस्तूणान् ॥ २४ ॥ नागकक्ष्यांशृंखलां जैत्रंजयस्यव्यापकं इंदीवरांकंकमलचिन्हं ॥ २५ ॥ तप्तैरारोपितवर्णकैर्भांडैरलंकारैः ॥ २६ ॥ संप्रहारोपपन्नैर्युद्धोचितैः
आवर्तयस्वआनय ॥ २७ ॥ गात्रावरणानिकवचानि ॥ २८ ॥ प्रायात्रिकंप्रयात्रायुद्धार्थंप्रयाणंतत्रार्हं ॥ २९ ॥ भीष्मायकर्मणिचतुर्थी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यमाययमंद्रष्टुं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ शरतल्पेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ककुदंश्रेष्ठं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

संपूज्यमानःकुरुभिर्महात्मारथर्षभोदेवगणैर्यथेंद्रः ॥ ययौतदायोधनमुग्रधन्वायत्रावसानंभरतर्षभस्य ॥ ३५ ॥ वरूथिनामहतासध्वजेनसुवर्णमुक्तामणि
॥३॥ रत्नमालिना ॥ सदश्वयुक्तेनरथेनकर्णोमेघस्वनेनार्कइवामितौजाः ॥ ३६ ॥ हुताशनाभःसहुताशनप्रभेशुभःशुभेस्वैरथेधनुर्धरः ॥ स्थितोरराजाधिरथि
र्महारथःस्वयंविमानेसुरराडिवास्थितः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णनिर्याणेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच शरतल्पेमहात्मानंशयानममितौजसं ॥ महावातसमूहेनसमुद्रमिवशोषितं ॥ १ ॥ दृष्ट्वापितामहंभीष्मंसर्वक्षत्रांतकंगुरुं ॥ दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वा
संपातितंसव्यसाचिना ॥ २ ॥ जयाशातवपुत्राणांसंभग्नाशर्मवर्मच ॥ अपाराणामिवद्वीपमगाधेगाधमिच्छतां ॥ ३ ॥ स्रोतसायामुनेनेवशरौघेणपरिप्लुतं ॥
महेंद्रेणेवमैनाकमसह्यंभुविपातित ॥ ४ ॥ नभश्च्युतमिवादित्यंपतितंधरणीतले ॥ शतक्रतुमिवाचिंत्यंपुरावृत्रेणनिर्जितं ॥ ५ ॥ मोहनंसर्वसैन्यस्ययुधिभीष्म
स्यपातनं ॥ ककुदंसर्वसैन्यानांलक्ष्मसर्वधनुष्मतां ॥ ६ ॥ धनंजयशरैर्व्याप्तंपितरंमेमहाव्रतं ॥ तंवीरशयनेवीरंशयानंपुरुषर्षभं ॥ ७ ॥ भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा
भरतानांमहाद्युतिः ॥ अवतीर्यरथादार्त्तोबाष्पव्याकुलिताक्षरं ॥ ८ ॥ अभिवाद्यांजलिंबध्वावंदमानोभ्यभाषत ॥ कर्णोहमस्मिभद्रंतेवदमामभिभारत ॥
॥ ९ ॥ पुण्ययाक्षेम्ययावाचाचक्षुषाचावलोकय ॥ ननूनंसुकृतस्येहफलंकश्चित्समश्नुते ॥ १० ॥ यत्रधर्मपरोवृद्धःशेतेभूविभवानिह ॥ कोशसंचयनेमंत्रेव्यू
हेप्रहरणेषुच ॥ ११ ॥ नाहमन्यंप्रपश्यामिकुरूणांकुरुपुंगव ॥ बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोयःकुरूंस्तारयेद्भयात् ॥ १२ ॥ योधांस्तुबहुधाहत्वापितृलोकंगमिष्यति ॥
अद्यप्रभृतिसंक्रुद्धाव्याघ्राइवमृगक्षयं ॥ १३ ॥ पांडवाभरतश्रेष्ठकरिष्यंतिकुरुक्षयं ॥ अद्यगांडीवघोषस्यवीर्यज्ञाःसव्यसाचिनः ॥ १४ ॥ कुरवःसंत्रसिष्यंति
वज्रपाणेरिवासुराः ॥ अद्यगांडीवमुक्तानामशनीनामिवस्वनः ॥ १५ ॥ त्रासयिष्यतिबाणानांकुरूनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समिद्धोग्निर्यथावीरमहाज्वालोद्रु
मान्दहेत् ॥ १६ ॥ धार्त्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यंतितथाबाणाःकिरीटिनः ॥ येनयेनप्रसरतोवाय्वग्नीसहितौवने ॥ १७ ॥ तेनतेनप्रदहतोभूरिगुल्मतृणद्रुमान् ॥ यादृशो
ग्निःसमुद्भूतस्तादृक्पार्थोनसंशयः ॥ १८ ॥ यथावायुर्नरव्याघ्रतथाकृष्णोनसंशयः ॥ नदतःपांचजन्यस्यरसतोगांडिवस्यच ॥ १९ ॥ श्रुत्वासर्वाणिसैन्यानि
त्रासंयास्यंतिभारत ॥ कपिध्वजस्योत्पततोरथस्यामित्रकर्षिणः ॥ २० ॥ ॥३॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ रसतःशब्दंकुर्वतः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ अमानुषैर्निवातकवचादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

शब्दंसोढुंनशक्ष्यंतित्वामृतेवीरपार्थिवाः ॥ कोह्यर्जुनंयोधयितुंत्वदन्यःपार्थिवोर्हति ॥ २१ ॥ यस्यदिव्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ॥ अमानुषैश्चसंग्राम
स्त्र्यंबकेणमहात्मना ॥ २२ ॥ तस्माच्चैववरंप्राप्तोदुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ कोन्यःशक्तोरणेजेतुंपूर्वंयोनजितस्त्वया ॥ २३ ॥ जितोयेनरणेरामोभवतावीर्यशा
लिना ॥ क्षत्रियांतकरोघोरोदेवदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ तमद्याहंपांडवंयुद्धशौंडममृष्यमाणोभवताचानुशिष्टः ॥ आशीविषंदृष्टिहरंसुघोरंशूरंशक्ष्याम्यस्त्रव
लान्निहंतुं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णवाक्येतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच तस्यला
लप्यमानस्यकुरुवृद्धःपितामहः ॥ देशकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १ ॥ समुद्रइवसिंधूनांज्योतिषामिवभास्करः ॥ सत्यस्यचयथासंतोबीजानामि
वचोर्वरा ॥ २ ॥ पर्जन्यइवभूतानांप्रतिष्ठासुहृदांभव ॥ बांधवास्त्वानुजीवंतुसहस्राक्षमिवामराः ॥ ३ ॥ मानहाभवशत्रूणांमित्राणांनंदिवर्धनः ॥ कौरवाणां
भवगतिर्यथाविष्णुर्दिवौकसां ॥ ४ ॥ स्वबाहुबलवीर्येणधार्त्तराष्ट्रजयैषिणा ॥ कर्णराजपुरंगत्वाकांबोजानिर्जितास्त्वया ॥ ५ ॥ गिरिव्रजगताश्चापिनग्नजित्प्र
मुखानृपाः ॥ अंबष्ठाश्चविदेहाश्चगांधाराश्चजितास्त्वया ॥ ६ ॥ हिमवद्दुर्गनिलयाःकिरातारणकर्कशाः ॥ दुर्योधनस्यवशगास्त्वयाकर्णपुराकृताः ॥ ७ ॥ उत्क
लामेकलाःपौंड्राःकलिंगांध्राश्चसंयुगे ॥ निषादाश्चत्रिगर्त्ताश्चबाल्हीकाश्चजितास्त्वया ॥ ८ ॥ तत्रतत्रचसंग्रामेदुर्योधनहितैषिणा ॥ बहवश्चजिताःकर्णत्वया
वीरामहौजसा ॥ ९ ॥ यथादुर्योधनस्तातसज्ञातिकुलबांधवः ॥ तथात्वमपिसर्वेषांकौरवाणांगतिर्भव ॥ १० ॥ शिवेनाभिवदामित्वांगच्छयुध्यस्वशत्रुभिः ॥
अनुशाधिकुरून्संख्येधत्स्वदुर्योधनेजयं ॥ ११ ॥ भवान्पौत्रसमोस्माकंयथादुर्योधनस्तथा ॥ तवापिधर्मतःसर्वेयथातस्यवयंतथा ॥ १२ ॥ यौनात्संबंधका
ल्लोकविशिष्टंसंगतंसतां ॥ सद्भिःसहनरश्रेष्ठप्रवदंतिमनीषिणः ॥ १३ ॥ ससत्यसंगतोभूत्वाममेदमितिनिश्चितः ॥ कुरूणांपालयबलंयथादुर्योधनस्तथा ॥ १४ ॥
निशम्यवचनंतस्यचरणावभिवाद्यच ॥ ययौवैकर्त्तनःकर्णःसमीपंसर्वधन्विनां ॥ १५ ॥ सोभिवीक्ष्यनरौघाणांस्थानमप्रतिमंमहत् ॥ व्यूढप्रहरणोरस्कंसैन्यं
तत्समबृंहयत् ॥ १६ ॥ हृषिताःकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ उपागतंमहाबाहुंसर्वानीकपुरःसरं ॥ १७ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ रथस्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ अर्थपतिःप्रधानस्वामी ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ नेताकर्णधारः ॥

कर्णदृष्ट्वामहात्मानंयुद्धायसमुपस्थितं ॥ क्ष्वेडितास्फोटितरवैःसिंहनादरवैरपि ॥ धनुःशब्दैश्वविविधैःकुरवःसमपूजयन् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोण पर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णाश्वासेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच रथस्थंपुरुषव्याघ्रंदृष्ट्वाकर्णमवस्थितं ॥ हृष्टोदुर्योध नोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ सनाथमिवमन्येहंभवतापालितंबलं ॥ अत्रकिंनुसमर्थंयद्धितंतत्संप्रधार्यतां ॥ २ ॥ कर्णउवाच ब्रूहिनःपुरुषव्याघ्रत्वंहि प्राज्ञतमोनृप ॥ यथाचार्थपतिःकृत्यंपश्यतेनतथेतरः ॥ ३ ॥ तेस्मसर्वेतववचःश्रोतुकामानरेश्वर ॥ नान्याय्यंहिभवान्वाक्यंब्रूयादितिमतिर्मम ॥ ४ ॥ दुर्यो धनउवाच भीष्मःसेनाप्रणेतासीद्वयसाविक्रमेणच ॥ श्रुतेनचोपसंपन्नःसर्वैर्योधगणैस्तथा ॥ ५ ॥ तेनातियशसाकर्णघ्नताशत्रुगणान्मम ॥ सुयुद्धेनदशा हानिपालिताःस्मोमहात्मना ॥ ६ ॥ तस्मिन्नसुकरंकर्मकृतवत्यास्थितेदिवं ॥ कंनुसेनाप्रणेतारंमन्यसेतदनंतरं ॥ ७ ॥ नविनानायकंसेनामुहूर्त्तमपितिष्ठ ति ॥ आहवेष्वाहवश्रेष्ठनेत्रहीनेवनौर्जले ॥ ८ ॥ यथात्यकर्णधारानौरथश्वासारथिर्यथा ॥ द्रवेद्यथेष्टंतद्वत्स्यादृतेसेनापतिंबलं ॥ ९ ॥ अदेशिकोयथासार्थःस र्वःकृच्छ्रंसमृच्छति ॥ अनायकातथासेनासर्वान्दोषान्समर्छति ॥ १० ॥ सभवान्वीक्ष्यसर्वेषुमामकेषुमहात्मसु ॥ पश्यसेनापतिंयुक्तमनुशांतनवादिह ॥ ११ ॥ यंहिसेनाप्रणेतारंभवान्वक्ष्यतिसंयुगे ॥ तंवयंसहिताःसर्वेकरिष्यामोनसंशयः ॥ १२ ॥ कर्णउवाच सर्वएवमहात्मानइमेपुरुषसत्तमाः ॥ सेनापतित्व मर्हंतिनात्रकार्याविचारणा ॥ १३ ॥ कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ॥ युक्ताःश्रुतज्ञाधीमंतआहवेष्वनिवर्त्तिनः ॥ १४ ॥ युगपन्नतुतेशक्याःकर्त्तुंसर्वेपु रःसराः ॥ एकएवतुकर्त्तव्योयस्मिन्वैशेषिकागुणाः ॥ १५ ॥ अन्योन्यस्पर्धिनांत्वेषांयद्येकंयंकरिष्यसि ॥ शेषाविमनसोव्यक्तंनयोत्स्यंतिहितास्तव ॥ १६ ॥ अयंचसर्वयोधानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ युक्तःसेनापतिःकर्त्तुंद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ १७ ॥ कोहितिष्ठतिदुर्धर्षेद्रोणेशस्त्रभृतांवरे ॥ सेनापतिःस्यादन्योस्मा च्छुक्रांगिरसदर्शनात् ॥ १८ ॥ नचसोप्यस्तितेयोधःसर्वराजसुभारत ॥ द्रोणंयःसमरेयांतमनुयास्यतिसंयुगे ॥ १९ ॥ एषसेनाप्रणेतृणामेषशस्त्रभृतामपि ॥ एषबुद्धिमतांचैवश्रेष्ठोराजन्गुरुस्तव ॥ २० ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ अदेशिकोऽमेसररहितः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संहननंशरीरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शुक्रांगिरसदर्शनात्शुक्रबृहस्पतितुल्यात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

[illegible] ॥ २ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] जिगीषंतोसुरान्संख्येकार्त्तिकेयमिवामराः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणि[illegible]
[illegible] ॥ ५ ॥ [illegible] ॥ ५ ॥ संजयउवाच कर्णस्यवचनंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ सेनामध्यगतंद्रोणमिदंवचन[illegible] ॥ १ ॥ [illegible]
[illegible] वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्याश्रुतेनवयसाधिया ॥ वीर्याद्दाक्ष्याद्धृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात् ॥ २ ॥ तपसाचकृतज्ञत्वाद्वृद्धःसर्वगुणैरपि ॥ [illegible]
[illegible]राज्ञामन्योनविद्यते ॥ ३ ॥ सभवान्पातुनःसर्वान्देवानिवशतक्रतुः ॥ भवन्नेत्राःपरान्जेतुमिच्छामोद्विजसत्तम ॥ ४ ॥ रुद्राणामिवकापाली
[illegible]वक ॥ कुबेरइवयक्षाणांमरुतामिववासवः ॥ ५ ॥ वसिष्ठइवविप्राणांतेजसामिवभास्करः ॥ पितृणामिवधर्मेंद्रोयादसामिवचांबुराट् ॥ ६ ॥
[illegible]मिवशशीदितिजानामिवोशनाः ॥ श्रेष्ठःसेनाप्रणेतॄणांसनःसेनापतिर्भव ॥ ७ ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचवशगाःसंतुतेनघ ॥ ताभिःशत्रून्प्रतिव्यू
[illegible]नवानिव ॥ ८ ॥ प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपावकिः ॥ अनुयास्यामहेत्वाजौसौरभेयाइवर्षभं ॥ ९ ॥ उग्रधन्वामहेष्वासोदिव्यंविस्फारयन्
धनुः ॥ अग्रेभवंतंतुदृष्ट्वानार्जुनःप्रहरिष्यति ॥ १० ॥ ध्रुवंयुधिष्ठिरंसंख्येसानुबंधंसबांधवं ॥ जेष्यामिपुरुषव्याघ्रभवान्सेनापतिर्यदि ॥ ११ ॥ संजयउ
वाच ॥ एवमुक्तेततोद्रोणंजयेत्यूचुर्नराधिपाः ॥ सिंहनादेनमहताहर्षयंतस्तवात्मजं ॥ १२ ॥ सैनिकाश्चमुदायुक्तावर्धयंतिद्विजोत्तमं ॥ दुर्योधनंपुरस्कृत्यप्र
[illegible]महायशाः ॥ दुर्योधनंततोराजन्द्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणप्रोत्साहनेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ५ ॥
[illegible] वेदंषडंगंवेदाहमर्थविद्यांचमानवीं ॥ त्रैयंबकमथेष्वस्त्रंशस्त्राणिविविधानिच ॥ १ ॥ येचाप्युक्तामयिगुणाभवद्भिर्जयकांक्षिभिः ॥ चिकी
र्षुस्तानहंसर्वान्योधयिष्यामिपांडवान् ॥ २ ॥ पार्षतंतुरणेराजन्नहनिष्येकथंचन ॥ सहिस्तृष्टोवधार्थायममैवपुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ योधयिष्यामिसैन्यानिनाशय
[illegible] ॥ नत्वमांपांडवायुद्धेयोधयिष्यंतिहर्षिताः ॥ ४ ॥ संजयउवाच सएवमभ्यनुज्ञातश्चक्रेसेनापतिंततः ॥ द्रोणंतवसुतोराजन्विधिदृष्टेनक
[illegible] ॥ अथाभिषिषिचुर्द्रोणंदुर्योधनमुखानृपाः ॥ सेनापत्येयथास्कंदंपुराशक्रमुखाःसुराः ॥ ६ ॥ ततोवादित्रघोषेणशंखानांचमहास्वनैः ॥ प्रादुरासी
[illegible] ॥ ७ ॥ [illegible] ॥ १४ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिद्रोणपर्व[illegible]ध्यायः ॥ ६ ॥ [illegible] ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ [illegible]

॥ ८ ॥ सुभगानर्त्तितैःसौभाग्यवतीनृत्यैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आदित्यपथगः

ततःपुण्याहघोषेणस्वस्तिवादस्वनेनच ॥ संस्तवैर्गीतशब्दैश्चसूतमागधवंदिनां ॥८॥ जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणांसुभगानर्त्तितैस्तथा ॥ सत्कृत्यविधिनाद्रोणंमेनि
रेपांडवान्जितान् ॥ ९ ॥ संजयउवाच ❧ सैनापत्यंतुसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः ॥ युयुत्सुर्व्यूह्यसैन्यानिप्रायात्तवसुतैःसह ॥ १० ॥ सैंधवश्चकलिंगश्च
विकर्णश्चतवात्मजः ॥ दक्षिणंपार्श्वमास्थायसमतिष्ठंतदंशिताः ॥ ११ ॥ प्रपक्षःशकुनिस्तेषांप्रवरैर्हयसादिभिः ॥ ययौगांधारकैःसार्धंविमलप्रासयोधिभिः ॥
॥ १२ ॥ कृपश्चकृतवर्माचचित्रसेनोविविंशतिः ॥ दुःशासनमुखायत्ताःसव्यंपक्षमपालयन् ॥ १३ ॥ तेषांप्रपक्षाःकांबोजाःसुदक्षिणपुरःसराः ॥ ययुरश्वैर्महावे
गैःशकाश्चयवनैःसह ॥ १४ ॥ मद्रास्त्रिगर्त्ताःसांबष्ठाःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ शिबयःशूरसेनाश्चशूद्राश्चमलदैःसह ॥ १५ ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्यादाक्षिणात्या
श्चसर्वशः ॥ तवात्मजंपुरस्कृत्यसूतपुत्रस्यपृष्ठतः ॥ १६ ॥ हर्षयंतःस्वसैन्यानिययुस्तवसुतैःसह ॥ प्रवरःसर्वयोधानांबलेषुबलमादधत् ॥ १७ ॥ ययौवैकर्त्तनःक
र्णःप्रमुखेसर्वधन्विनां ॥ तस्यदीप्तोमहाकायःस्वान्यनीकानिहर्षयन् ॥ १८ ॥ हस्तिकक्ष्योमहाकेतुर्बभौसूर्यसमद्युतिः ॥ नभीष्मव्यसनंकश्चिद्दृष्ट्वाकर्णममन्य
त ॥ १९ ॥ विशोकाश्चाभवन्सर्वेराजानःकुरुभिःसह ॥ हृष्टाश्चबहवोयोधास्तत्राजल्पंतवेगतः ॥ २० ॥ नहिकर्णंरणेदृष्ट्वायुधिस्थास्यंतिपांडवाः ॥ कर्णोहिसमरे
शक्तोजेतुंदेवान्सवासवान् ॥ २१ ॥ किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ भीष्मेणतुरणेपार्थाःपालिताबाहुशालिना ॥ २२ ॥ तांस्तुकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्य
तिसंयुगे ॥ एवंब्रुवंतस्तेन्योन्यंहृष्टरूपाविशांपते ॥ २३ ॥ राधेयंपूजयंतश्चप्रशंसंतश्चनिर्ययुः ॥ अस्माकंशकटव्यूहोद्रोणेनविहितोभवत् ॥ २४ ॥ परेषांक्रौंचएवा
सीद्व्यूहोराजन्महात्मनां ॥ प्रीयमाणेनविहितोधर्मराजेनभारत ॥ २५ ॥ व्यूहप्रमुखतस्तेषांतस्थतुःपुरुषर्षभौ ॥ वानरध्वजमुच्छ्रित्यविष्वक्सेनधनंजयौ ॥
॥ २६ ॥ ककुदंसर्वसैन्यानांधामसर्वधनुष्मतां ॥ आदित्यपथगःकेतुःपार्थस्यामिततेजसः ॥ २७ ॥ दीपयामासतत्सैन्यंकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ यथाप्रज्वलि
तःसूर्योयुगांतेवैवसुंधरां ॥ २८ ॥ दीप्यन्दृश्येतहितथाकेतुःसर्वत्रधीमतः ॥ योधानामर्जुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं ॥ २९ ॥ वासुदेवश्चभूतानांचक्राणांचसु
दर्शनं ॥ चत्वार्येतानितेजांसिवहन्श्वेतहयोरथः ॥ ३० ॥ परेषामग्रतस्तस्थौकालचक्रमिवोद्यतं ॥ एवंतौसुमहात्मानौबलसेनाग्रगावुभौ ॥ ३१ ॥ तावकानां ॥५॥
मुखेकर्णःपरेषांचधनंजयः ॥ ततोजयाभिसंरब्धौपरस्परवधैषिणौ ॥ ३२ ॥

आकाशगः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ल्हादनंयोद्धुरानंदजननं ॥ ५४ ॥

अवेक्षेतांतदान्योन्यंसमरेकर्णपांडवौ॥ ततःप्रयातेसहसाभारद्वाजेमहारथे॥३३॥ आर्त्तनादेनघोरेणवसुधासमकंपत॥ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवा
करं॥ ३४ ॥वातोद्धूतंरजस्तीव्रंकौशेयनिकरोपमं॥ ववर्षद्यौरनभ्रापिमांसास्थिरुधिराण्युत॥ ३५ ॥ गृध्राःश्येनावकाःकंकावायसाश्वसहस्रशः॥ उपर्युपरि
सेनांतेतदापर्यपतन्नृप॥ ३६॥ गोमायवश्चप्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान्॥ अकार्षुरपसव्यंचबहुशःपृतनांतव॥ ३७॥ चिखादिषंतोमांसानिपिपासंत
श्चशोणितं॥ अपतद्दीप्यमानाचसनिर्घातासकंपना॥ ३८॥ उल्काज्वलंतीसंग्रामेपुच्छेनावृत्यसर्वशः॥ परिवेषोमहांश्चापिसविद्युत्स्तनयित्नुमान्॥ ३९॥
भास्करस्याभवद्राजन्प्रयातेवाहिनीपतौ॥ एतेचान्येचबहवःप्रादुरासन्सुदारुणाः॥४०॥ उत्पातायुधिवीराणांजीवितक्षयकारिणः॥ततःप्रववृतेयुद्धंपरस्पर
वधैषिणां ॥ ४१ ॥कुरुपांडवसैन्यानांशब्देनापूरयज्जगत्॥ तेत्वन्योन्यंसुसंरब्धाःपांडवाःकौरवैःसह ॥ ४२ ॥ अभ्यघ्नन्निशितैःशस्त्रैर्जयगृद्धाःप्रहारिणः॥
सपांडवानांमहतींमहेष्वासोमहाद्युतिः॥ ४३॥वेगेनाभ्यद्रवत्सेनांकिरन्शरशतैःशितैः॥ द्रोणमभ्युद्यतंदृष्ट्वापांडवाःसहसृंजयैः॥ ४४ ॥ प्रत्यगृह्णंस्तदाराज
ञ्छरवर्षैःपृथक्पृथक्॥ विक्षोभ्यमाणाद्रोणेनभिद्यमानामहाचमूः ॥ ४५ ॥ व्यशीर्यतसपांचालावातेनेवबलाहकाः॥ बहूनीहविकुर्वाणोदिव्यान्यस्त्राणिसं
युगे॥ ४६॥ अपीडयत्क्षणेनैवद्रोणःपांडवसृंजयान्॥ तेवध्यमानाद्रोणेनवासवेनेवदानवाः॥ ४७॥ पंचालाःसमकंपंतधृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ ततोदिव्यास्त्रवि
च्छूरोयाज्ञसेनिर्महारथः ॥ ४८ ॥ अभिनच्छरवर्षेणद्रोणानीकमनेकधा ॥ द्रोणस्यशरवर्षाणिशरवर्षेणपार्षतः ॥ ४९ ॥ सन्निवार्यततःसर्वान्कुरूनप्यव
धीद्बली॥ संयम्यतुततोद्रोणःसमवस्थाप्यचाहवे॥ ५०॥ स्वमनीकंमहेष्वासःपार्षतंसमुपाद्रवत्॥ सबाणवर्षंसुमहदसृजत्पार्षतंप्रति ॥ ५१ ॥ मघवान्सम
भिक्रुद्धःसहसादानवानिव॥ तेकंप्यमानाद्रोणेनबाणैःपांडवसृंजयाः ॥ ५२ ॥ पुनःपुनरभज्यंतसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ तथापर्यचरद्द्रोणःपांडवानांबलेबली॥
अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ५३॥ खचरनगरकल्पंकल्पितंशास्त्रदृष्ट्याचलदनिलपताकंल्हादनंवल्गिताश्वं॥ स्फटिकविमलकेतुंत्रासनंशात्रवा
णांरथवरमधिरूढःसंजहारारिसेनां॥ ५४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणपराक्रमेसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
संजयउवाच तथाद्रोणमभिघ्नंतंसाश्वसूतरथद्विपान्॥ व्यथिताःपांडवादृष्ट्वानचैनंपर्यवारयन्॥ १॥ इतिद्रोणपर्वणिटी॰सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ ७॥ तथेति ॥ १ ॥

१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भीमःशब्दइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

ततोयुधिष्ठिरोराजा [illegible]जयौ ॥ अ[illegible]सर्वतोयत्तैःकु[illegible]योनिर्निवार्यतां ॥ २ ॥ तत्रैनमर्जुनश्चैवपार्षतश्चसहानुगः ॥ प्रत्यगृण्हात्ततःसर्वेसमापेतुर्महा
रथाः ॥ ३ ॥ केकयाभीमसेनश्चसौभद्रोथघटोत्कचः ॥ युधिष्ठिरोयमौमत्स्याद्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाधृष्टकेतुःससात्यकिः ॥ चेकितान
श्चसंक्रुद्धोयुयुत्सुश्चमहारथः ॥ ५ ॥ येचान्येपार्थिवाराजन्पांडवस्यानुयायिनः ॥ कुलवीर्यानुरूपाणिचक्रुःकर्माण्यनेकशः ॥ ६ ॥ संरक्ष्यमाणांतांदृष्ट्वापांडवै
र्वाहिनींरणे ॥ व्यावृत्यचक्षुषीकोपाद्भारद्वाजोन्ववैक्षत ॥ ७ ॥ सतीव्रंकोपमास्थायरथेसमरदुर्जयः ॥ व्यधमत्पांडवानीकमभ्राणीवसदागतिः ॥ ८ ॥ रथान
श्वान्नरा[illegible]गानभिधावन्नितस्ततः ॥ चचारोन्मत्तवद्द्रोणोवृद्धोपितरुणोयथा ॥ ९ ॥ तस्यशोणितदिग्धांगाःशोणास्तेवातरंहसः ॥ आजानेयाहयाराजन्नवि
भ्रांताध्रुवंययुः ॥ १० ॥ तमंतकमिवक्रुद्धमापतंतंयतव्रतं ॥ दृष्ट्वासंप्राद्रवन्योधाःपांडवस्यततस्ततः ॥ ११ ॥ तेषांप्राद्रवतांभीमःपुनरावर्ततामपि ॥ पश्यतांति
ष्ठतांचासीच्छब्दःपरमदारुणः ॥ १२ ॥ शूराणांहर्षजननोभीरूणांभयवर्धनः ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरंपूरयामाससर्वतः ॥ १३ ॥ ततःपुनरपिद्रोणोनामविश्रा
वयन्युधि ॥ अकरोद्रौद्रमात्मानंकिरञ्छरशतैःपरान् ॥ १४ ॥ सतथातेष्वनीकेषुपांडुपुत्रस्यमारिष ॥ कालवद्व्यचरद्द्रोणोयुवेवस्थविरोबली ॥ १५ ॥ उत्कृत्यच
शिरांस्युग्रोबाहूनपिसुभूषणान् ॥ कृत्वाशून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथान् ॥ १६ ॥ तस्यहर्षप्रणादेनबाणवेगेनवाविभो ॥ प्राकंपंतरणेयोधागावःशी
ताद्दिताइव ॥ १७ ॥ द्रोणस्यरथघोषेणमौर्वीनिष्पेषणेनच ॥ धनुःशब्देनचाकाशेशब्दःसमभवन्महान् ॥ १८ ॥ अथास्यधनुषोबाणानिश्चरंतःसहस्रशः ॥
व्याप्यसर्वादिशःपेतुर्नागाश्वरथपत्तिषु ॥ १९ ॥ तंकार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकं ॥ द्रोणमासादयांचक्रुःपंचालाःपांडवैःसह ॥ २० ॥ तान्सकुंजरपत्त्यश्वान्
[illegible]सादनं ॥ चक्रेऽचिरेणचद्रोणोमहींशोणितकर्दमां ॥ २१ ॥ तन्वतापरमास्त्राणिशरान्सततमस्यता ॥ द्रोणेनविहितंदिक्षुशरजालमदृश्यत ॥ २२ ॥
[illegible]सर्वशः ॥ तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचरन्केतुरदृश्यत ॥ २३ ॥ सकेकयानांप्रवरांश्चपंचपांचालराजंचशरैःप्रमथ्य ॥ युधिष्ठिरानीकमदीन
[illegible] ॥ २४ ॥ तंभीमसेनश्चधनंजयश्चशिनेश्चनप्ताद्रुपदात्मजश्च ॥ शैब्यात्मजःकाशिपतिःशिबिश्चहृष्टानदंतोव्यकिरञ्छ
[illegible] ॥ २५ ॥ [illegible]पुंखाः ॥ भि[illegible]भूमिंजग्मुर्महींशोणितदिग्धवाजाः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ किंकुर्वाणमिति ॥ १ ॥

सायोधसंघैश्चरथैश्चभूमिःशरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च ॥ प्रच्छाद्यमानापतितैर्बभूवसमावृताद्यौरिवकालमेघैः ॥ २७ ॥ शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशंसौभद्र पांचालसकाशिराजं ॥ अन्यांश्चवीरान्समरेममर्दद्रोणःसुतानांतवभूतिकामः ॥ २८ ॥ एतानिचान्यानिचकौरवेंद्रकर्माणिकृत्वासमरेमहात्मा ॥ प्रताप्यलोकानिवकालसूर्योद्रोणोगतःस्वर्गमितोहिराजन् ॥ २९ ॥ एवंरुक्मरथःशूरोहत्वाशतसहस्रशः ॥ पांडवानांरणेयोधान्पार्षतेननिपातितः ॥ ३० ॥ अक्षौहिणीमभ्यधिकांशूराणामनिवर्तिनां ॥ निहत्यपश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमांगतिं ॥ ३१ ॥ पांडवैःसहपंचालैरशिवैःक्रूरकर्मभिः ॥ हतोरुक्मरथोराजन्कृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ ३२ ॥ ततोनिनादोभूतानामाकाशेसमजायत ॥ सैन्यानांचततोराजन्नाचार्येनिहतेयुधि ॥ ३३ ॥ द्यांधरांखंदिशोवापिप्रदिशश्चानुनादयन् ॥ अहोधिगितिभूतानांशब्दःसमभवद्भृशं ॥ ३४ ॥ देवताःपितरश्चैवपूर्वेयेचास्यबांधवाः ॥ ददृशुर्निहतंतत्रभारद्वाजंमहारथं ॥ ३५ ॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वासिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥ सिंहनादेनमहतासमकंपतमेदिनी ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणवधश्रवणेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्रउवाच किंकुर्वाणंरणेद्रोणंजघ्नुःपांडवसृंजयाः ॥ तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १ ॥ रथभंगोबभूवास्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥ प्रमत्तोवाभवद्द्रोणस्ततोमृत्युमुपेयिवान् ॥ २ ॥ कथंनुपार्षतस्तातशत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणं ॥ किरंतमिषुसंघातान्रुक्मपुंखाननेकशः ॥ ३ ॥ क्षिप्रहस्तंद्विजश्रेष्ठंकृतिनंचित्रयोधिनं ॥ दूरेषुपातिनंदांतमस्त्रयुद्धेषुपारगं ॥ ४ ॥ पांचालपुत्रोन्यवधीद्दिव्यास्त्रधरमच्युतं ॥ कुर्वाणंदारुणंकर्मरणेयत्तंमहारथं ॥ ५ ॥ व्यक्तंहिदैवंबलवत्पौरुषादितिमेमतिः ॥ यद्द्रोणोनिहतःशूरःपार्षतेनमहात्मना ॥ ६ ॥ अस्त्रंचतुर्विधंवीरेयस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितं ॥ तमिष्वस्त्रधराचार्यंद्रोणंशंससिमेहतं ॥ ७ ॥ श्रुत्वाहतंरुक्मरथंवैयाघ्रपरिवारितं ॥ जातरूपपरिष्कारंनाद्यशोकमुपाददे ॥ ८ ॥ ननूनंपरदुःखेनम्रियतेकोपिसंजय ॥ यत्रद्रोणमहंश्रुत्वाहतंजीवामिमंदधीः ॥ ९ ॥ दैवमेवपरंमन्येनन्वनर्थंहिपौरुषं ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥ १० ॥ यच्छ्रुत्वानिहतंद्रोणंशतधानविदीर्यते ॥ ब्राह्मेदैवेतथेष्वस्त्रेयमुपासन्गुणार्थिनः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाराजपुत्राश्चसकथंमृत्युनाहृतः ॥ शोषणंसागरस्येवमेरोरिवविसर्पणं ॥ १२ ॥

अस्यतःशरानितिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इष्वस्त्रधराचार्यंधनुर्धराचार्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्मसारोलोहं ॥ १० ॥ विसर्पणंक्षेपणं ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ बलिनस्तेजस्विनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ महामात्रंप्रधानं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पांचाल्यप्रग्रहः पांचाल्यःप्रग्रहोबंधनरज्जुर्यस्य ॥ २५ ॥

पतनंभास्करस्येवनम्दृष्येद्रोणपातनं ॥ दुष्टानांप्रतिषेद्धासीद्धार्मिकाणांचरक्षिता ॥ १३॥ योऽहासीत्कृपणस्यार्थेप्राणानपिपरंतपः ॥ मंदानांममपुत्राणांज
याशांयस्यविक्रमे ॥ १४ ॥ बृहस्पत्युशनस्तुल्योबुद्ध्यासनिहतःकथं ॥ तेचशोणाबृहंतोश्वाश्छन्नाजालैर्हिरण्मयैः ॥ १५ ॥ रथेवातजवायुक्ताःसर्वशस्त्रातिगा
रणे ॥ बलिनोह्रेषिणोदांताःसैंधवाःसाधुवाहिनः ॥ १६ ॥ दृढाःसंग्राममध्येषुकच्चिदासन्नविह्वलाः ॥ करिणांबृंहतांयुद्धेशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ १७॥ ज्याक्षे
पशरवर्षाणांशस्त्राणांचसहिष्णवः ॥ आशंसंतःपरान्जेतुंजितश्वासाजितव्यथाः ॥ १८॥ हयाःपराजिताःशीघ्राभारद्वाजरथोद्वहाः ॥ तेस्मरुक्मरथेयुक्तानर
वीरसमाहताः ॥ १९ ॥ कथंनाभ्यतरंस्तातपांडवानामनीकिनीं ॥ जातरूपपरिष्कारमास्थायरथमुत्तमं ॥ २० ॥ भारद्वाजःकिमकरोद्युधिसत्यपराक्रमः ॥ वि
द्यांयस्योपजीवंतिसर्वलोकधनुर्धराः ॥ २१ ॥ ससत्यसंधोबलवान्द्रोणःकिमकरोद्युधि ॥ दिविशक्रमिवश्रेष्ठंमहामात्रंधनुर्भृतां ॥ २२ ॥ केनुतंरौद्रकर्माणंयुद्धे
प्रत्युद्ययूरथाः ॥ ननुरुक्मरथंदृष्ट्वाप्राद्रवंतिस्मपांडवाः ॥ २३ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणंरणेतस्मिन्महाबलं ॥ उताहोसर्वसैन्येनधर्मराजःसहानुजः ॥ २४ ॥ पां
चाल्यप्रग्रहोद्रोणंसर्वतःसमवारयत् ॥ नूनमावारयत्पार्थोरथिनोन्यानजिह्मगैः ॥ २५ ॥ ततोद्रोणंसमारोहत्पार्षतःपापकर्मकृत् ॥ नत्यहंपरिपश्यामिवधेकंच
नशुष्मिणः ॥ २६ ॥ धृष्टद्युम्नादृतेरौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ तैर्वृतःसर्वतःशूरःपांचाल्यापसदस्ततः ॥ २७॥ केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्चभूमिपैः ॥ व्याकु
लीकृतमाचार्यंपिपीलैरुरगंयथा ॥ २८ ॥ कर्मण्यसुकरेसक्तंजघानेतिमतिर्मम ॥ योधीत्यचतुरोवेदान्सांगानाख्यानपंचमान् ॥ २९ ॥ ब्राह्मणानांप्रतिष्ठासी
त्स्रोतसामिवसागरः ॥ क्षत्रंचब्रह्मचैवेहयोऽभ्यतिष्ठत्परंतपः ॥ ३० ॥ सकथंब्राह्मणोवृद्धःशस्त्रेणवधमाप्तवान् ॥ अमर्षिणामर्षितवान्क्लिश्यमानान्सदामया
॥ ३१ ॥ अनर्हमाणान्कौंतेयान्कर्मणस्तस्यतत्फलं ॥ यस्यकर्मानुजीवंतिलोकेसर्वधनुर्भृतः ॥ ३२ ॥ ससत्यसंधःसुकृतीश्रीकामैर्निहतःकथं ॥ दिविशक्रइव
श्रेष्ठोमहासत्वोमहाबलः ॥ ३३ ॥ सकथंनिहतःपार्थैःक्षुद्रमत्स्यैर्यथातिमिः ॥ क्षिप्रहस्तश्चबलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ॥ ३४ ॥ नयस्यविजयाकांक्षीविषयंप्रा
प्यजीवति ॥ यंद्वौनजहतःशब्दौजीवमानंकदाचन ॥ ३५ ॥ ब्राह्मश्चवेदकामानांज्याघोषश्चधनुष्मतां ॥ अदीनंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितं ॥ ३६ ॥

शुष्मिणस्तेजस्विनः ॥ २६ ॥ अपसदोधमः ॥ २७ ॥ २८ ॥ आख्यानंपुराणभारतादि ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

नाहंमृष्येहतंद्रोणंसिंहद्विरदविक्रमं ॥ कथंसंजयदुर्धर्षमनाधृष्ययशोवलं ॥ ३७ ॥ पश्यतांपुरुषेंद्राणांसमरेपार्षतोवधीत् ॥केपुरस्तादयुध्यंतरक्षंतोद्रोणमंति
कात् ॥ ३८ ॥ केनुपश्चादवर्त्ततगच्छतोदुर्गमांगतिं ॥ केऽरक्षन्दक्षिणंचक्रंसव्यंकेचमहात्मनः ॥ ३९ ॥ पुरस्तात्केचवीरस्ययुध्यमानस्यसंयुगे ॥ केचतस्मिंस्त
नूस्त्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमाव्रजन् ॥ ४० ॥ द्रोणस्यसमरेवीराःकेकुर्वंतपरांधृतिं ॥ कच्चिन्नैनंभयान्मंदाःक्षत्रियाव्यजहन्रणे ॥ ४१ ॥ रक्षितारस्ततःशून्येकच्चित्तै
र्नहतःपरैः ॥ नसपृष्ठमरेस्त्रासाद्रणेशौर्यात्प्रदर्शयेत् ॥ ४२ ॥ परामप्यापदंप्राप्यसकथंनिहतःपरैः ॥ एतदार्येणकर्त्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय ॥ ४३ ॥ पराक्रमेद्य
थाशक्त्यातच्चतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ मुह्यतेमेमनस्तातकथातावन्निवार्यतां ॥ ४४ ॥ भूयस्तुलब्धसंज्ञंत्वांपरिपृच्छामिसंजय ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोण
पर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रशोकेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एतत्पृष्ट्वासूतपुत्रंहृच्छोकेनार्दितोभृशं ॥ जये
निराशःपुत्राणांधृतराष्ट्रोपतत्क्षितौ ॥ १ ॥ तंविसंज्ञंनिपतितंसिषिचुःपरिचारिकाः ॥ जलेनात्यर्थशीतेनवीजंत्यःपुण्यगंधिना ॥ २ ॥ पतितंचैनमालोक्यसमं
ताद्भरतस्त्रियः ॥ परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैवपाणिभिः ॥ ३ ॥ उत्थाप्यचैनंशनकैराजानंपृथिवीतलात् ॥ आसनंप्रापयामासुर्बाष्पकंठ्योवराननाः ॥ ४ ॥ आ
सनंप्राप्यराजातुमूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ निश्चेष्टोतिष्ठततदावीज्यमानःसमंततः ॥ ५ ॥ सलब्ध्वाशनैकैःसंज्ञांवेपमानोमहीपतिः ॥ पुनर्गावल्गणिंसूतंपर्यपृच्छ
द्यथातथं ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यःसउद्यन्निवादित्योज्योतिषाप्रणुदंस्तमः ॥ अजातशत्रुमायांतंकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ७ ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंयथा
क्रुद्धंतरस्विनं ॥ प्रसन्नवदनंदृष्ट्वाप्रतिद्विरदगामिनं ॥ ८ ॥ वासितासंगमेयद्वदजय्यंप्रतियूथपैः ॥ निजघानरणेवीरान्वीरःपुरुषसत्तमः ॥ ९ ॥ योह्येकोहिमहा
वीर्योनिर्दहेद्घोरचक्षुषा ॥ कृत्स्नंदुर्योधनबलंधृतिमान्सत्यसंगरः ॥ १० ॥ चक्षुर्हणंजयेसक्तमिष्वासधरमच्युतं ॥ दांतंबहुमतंलोकेकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ११ ॥
केदुष्प्रधर्षंराजानमिष्वासधरमच्युतं ॥ समासेदुर्नरव्याघ्रंकौंतेयंतत्रमामकाः ॥ १२ ॥ तरसैवाभिपद्याथयोवैद्रोणमुपाद्रवत् ॥ यःकरोतिमहत्कर्मशत्रूणांवै
महाबलः ॥ महाकायोमहोत्साहोनागायुतसमोबले ॥ तंभीमसेनमायांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सःप्रसिद्धः तमजातशत्रुंआयांतंदृष्ट्वाद्रोणात्कःअवारयदित्यन्वयः सार्धश्लोकद्वयमेकंवाक्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

यदाअयात्यदाचदुर्योधनपुरोगमान्गार्ध्रपत्रैरभ्यर्षिंचत्तदावोमनःकीदृशमभूदितिषष्ठेनान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

यदायाज्जलदप्रख्योरथःपरमवीर्यवान्॥ पर्जन्यइवबीभत्सुस्तुमुलामशनींसृजन्॥ १५॥ विसृजञ्छरजालानिवर्षाणिमघवानिव॥ अवस्फूर्जन्दिशःसर्वा
स्तलनेमिस्वनेनच॥१६॥ चापविद्युत्प्रभोघोरोरथगुल्मबलाहकः॥ सनेमिघोषस्तनितःशरशब्दातिबंधुरः॥१७॥ रोषनिर्जितजीमूतोमनोभिप्रायशीघ्रगः॥
मर्मातिगोबाणधरस्तुमुलःशोणितोदकैः॥ १८॥ संप्लावयन्दिशःसर्वामानवैरास्तरन्महीं॥ भीमनिःस्वनितोरौद्रोदुर्योधनपुरोगमान्॥ १९ ॥ युद्धेभ्यर्षिंचद्वि
जयोगार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः॥ गांडीवंधारयन्धीमान्कीदृशंवोमनस्तदा॥२०॥ इषुसंबाधमाकाशंकुर्वन्कपिवरध्वजः॥यदायात्कथमासीत्तुतदापार्थंसमीक्षतां
॥ २१ ॥ कच्चिद्गांडीवशब्देननप्रणश्यतिवैबलं॥ यद्वःसभैरवंकुर्वन्नर्जुनोभृशमन्वयात्॥ २२॥ कच्चिन्नापानुदत्प्राणानिषुभिर्वोधनंजयः॥ वातोवेगादिवा
विध्यन्मेघान्शरगणैर्नृपान्॥ २३॥ कोहिगांडीवधन्वानंरणेसोढुंनरोर्हति॥ यमुपश्रुत्यसेनाग्रेजनःसर्वोविदीर्यते ॥ २४॥ यत्सेनाःसमकंपंतयद्वीरानस्पृ
शद्भयं॥ केतत्रनाजहुर्द्रोणंकेक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात्॥ २५॥ केवातत्रतनूस्त्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमाव्रजन्॥ अमानुषाणांजेतारंयुद्धेष्वपिधनंजयं॥ २६॥ नच
वेगंसिताश्वस्यविसहिष्यंतिमामकाः॥ गांडीवस्यचनिर्घोषंप्रावृड्जलदनिःस्वनं॥ २७॥ विष्वक्सेनोयस्ययंतायस्ययोद्धाधनंजयः॥ अशक्यःसरथोजेतुंम
न्येदेवासुरैरपि॥ २८॥ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः॥ मेधावीनिपुणोधीमान्युधिसत्यपराक्रमः॥ २९॥ आरावंविपुलंकुर्वन्व्यथयन्सर्वसैनिका
न्॥ यदायान्नकुलोद्रोणंकेशूराःपर्यवारयन्॥ ३०॥ आशीविषइवक्रुद्धःसहदेवोयदाभ्ययात्॥ कदनंकरिष्यन्शत्रूणांतेजसादुर्जयोयुधि॥ ३१॥ आर्यव्रत
ममोघेषुंह्रीमंतमपराजितं॥ सहदेवंतमायांतंकेशूराःपर्यवारयन्॥ ३२॥ यस्तुसौवीरराजस्यप्रमथ्यमहतींचमूं॥ आदत्तमहिषींभोजांकाम्यांसर्वांगशोभ
नां॥ ३३॥ सत्यंधृतिश्चशौर्यंचब्रह्मचर्यंचकेवलं॥ सर्वाणियुयुधानेस्मिन्नित्यानिपुरुषर्षभे॥ ३४॥ बलिनंसत्यकर्माणमदीनमपराजितं॥ वासुदेवसमं
युद्धेवासुदेवादनंतरं॥ ३५॥ धनंजयोपदेशेनश्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि॥ पार्थेनसममस्त्रेषुकस्तंद्रोणादवारयत्॥ ३६॥ वृष्णीनांप्रवरंवीरंशूरंसर्वधनुष्मतां॥ रा
मेणसममस्त्रेषुयशसाविक्रमेणच॥ ३७॥ सत्यंधृतिर्मतिःशौर्यंब्राह्मंचास्त्रमनुत्तमं॥ सात्वतेतानिसर्वाणित्रैलोक्यमिवकेशवे॥ ३८॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ युयुधानेसात्यकौ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सात्वतेसात्यकौ ॥ ३८ ॥

[illegible] ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

[illegible] ॥ समासाद्यमहेष्वासंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ४० ॥ पंचालपुत्रमवीरमुत्तमाभिजनाश्रयं ॥ नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजस
[illegible] धनंजयहितेरतमनर्थमुत्थितं ॥ यमवैश्रवणादित्यमहेंद्रवरुणोपमं ॥ ४१ ॥ महारथसमाख्यातंद्रोणायोद्यतमाहवे ॥ त्यजंतंतुमुलेप्राणा
[illegible] पर्यवारयन् ॥ ४२ ॥ एकोपसृत्यचेदिभ्यःपांडवान्यःसमाश्रितः ॥ धृष्टकेतुंसमायांतंद्रोणंकस्तंन्यवारयत् ॥ ४३ ॥ योवधीत्केतुमान्वीरोराजपुत्रंदुरा
[illegible] रेद्रोणात्कस्तंन्यवारयत् ॥ ४५ ॥ स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रोयःसवेद्गुणागुणान् ॥ शिखंडिनंयाज्ञसेनिमम्लानमनसंयुधि ॥ ४५ ॥ देवव्रतस्य
[illegible] महात्मनः ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ४६ ॥ यस्मिन्नभ्यधिकावीरेगुणाःसर्वेधनंजयात् ॥ यस्मिन्नस्त्राणिसत्यंचब्रह्मचर्यंच
[illegible] ॥ ४७ ॥ वासुदेवसमंवीर्येधनंजयसमंबले ॥ तेजसादित्यसदृशंबृहस्पतिसमंमतौ ॥ ४८ ॥ अभिमन्युंमहात्मानंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ द्रोणायाभिमु
[illegible] शूराःसमवारयन् ॥ ४९ ॥ तरुणस्तरुणप्रज्ञःसौभद्रःपरवीरहा ॥ यदाभ्यधावद्द्रोणंतदासीद्वोमनःकथं ॥ ५० ॥ द्रौपदेयानरव्याघ्राःसमुद्रमिवसिंध
[illegible] वःसंख्येकेशूरास्तान्न्यवारयन् ॥ ५१ ॥ एतेद्वादशवर्षाणिक्रीडामुत्सृज्यबालकाः ॥ अस्त्रार्थमवसन्भीष्मेबिभ्रतोव्रतमुत्तमं ॥ ५२ ॥ क्षत्रंज
[illegible] नंदः ॥ धृष्टद्युम्नात्मजावीराःकेतान्द्रोणादवारयन् ॥ ५३ ॥ शताद्विशिष्टंयंयुद्धेसममन्यंतवृष्णयः ॥ चेकितानंमहेष्वासंकस्तंद्रोणाद
वारयत् ॥ ५४ ॥ [illegible] कलिंगानांयःकन्यामाहरद्युधि ॥ अनाधृष्टिरदीनात्माकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ५५ ॥ भ्रातरःपंचकैकेयाधार्मिकाःसत्यविक्रमाः ॥
[illegible] कवर्मायुधध्वजाः ॥ ५६ ॥ मातृष्वसुःसुतावीराःपांडवानांजयार्थिनः ॥ तान्द्रोणंहंतुमायातान्केवीराःपर्यवारयन् ॥ ५७ ॥ यंयोधयंतो
[illegible] वधे ॥ षण्मासानपिसंरब्धाजिगीषंतोयुधांपतिं ॥ ५८ ॥ धनुष्मतांवरंशूरंसत्यसंधंमहाबलं ॥ द्रोणात्कस्तंनरव्याघ्रंयुयुत्सुंपर्यवारयत् ॥
॥ ५९ ॥ [illegible] शिराजस्यवाराणस्यांमहारथं ॥ समरेस्त्रीषुगृध्यंतंभल्लेनापाहरद्रथात् ॥ ६० ॥ धृष्टद्युम्नंमहेष्वासंपार्थानांमंत्रधारिणं ॥ युक्तंदुर्योधनानर्थेसृ
[illegible] ॥ ६१ ॥ [illegible] द्रोणायाभिमुखंयांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ६२ ॥ उत्संगइवसंवृद्धंद्रुपदस्यास्त्रवित्तमं ॥ शैखंडि
[illegible] ॥ ६३ ॥ [illegible] वेष्टयन् ॥ महतास्वनघोषेणमुख्यारिघ्नोमहारथः ॥ ६४ ॥

॥३॥ दशाश्वमेधानाजह्रेस्वन्नपानामदक्षिणान् ॥ निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६५ ॥ गंगास्रोतसियावत्यःसिकताअप्यशेषतः ॥ तावतीर्गाददौवीर ७
उशीनरसुतोऽध्वरे ॥ ६६ ॥ नपूर्वेनापरेचक्रुरिदंकेचनमानवाः ॥ इतीदंचुक्रुशुर्देवाःकृतेकर्मणिदुष्करे ॥ ६७ ॥ पश्यामस्त्रिपुलोकेपुनतंसंस्थास्नुचारिषु ॥ जातं
चापिजनिष्यंतंद्वितीयंचापिसांप्रतं ॥ ६८ ॥ अन्यमौशीनराच्छैव्याद्धुरोवोढारमित्युत ॥ गतिंयस्यनयास्यंतिमानुषालोकवासिनः ॥ ६९ ॥ तस्यनप्तारमा
यांतंशैव्यंकःसमवारयत् ॥ द्रोणायाभिमुखंयत्तंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ ७० ॥ विराटस्यरथानीकंमत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ प्रेप्संतंसमरेद्रोणंकेवीराःपर्यवार
यन् ॥ ७१ ॥ सद्योवृकोदराज्जातोमहाबलपराक्रमः ॥ मायावीराक्षसोवीरोयस्मान्मममहद्भयं ॥ ७२ ॥ पार्थानांजयकामंतंपुत्राणांममकंटकं ॥ घटोत्कचंम
हात्मानंकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ७३ ॥ एतेचान्येचबहवोयेषामर्थायसंजय ॥ त्यक्तारःसंयुगेप्राणान्किंतेषामजितंयुधि ॥ ७४ ॥ येषांचपुरुषव्याघ्रःशार्ङ्गधन्वाव्य
पाश्रयः ॥ हितार्थीचापिपार्थानांकथंतेषांपराजयः ॥ ७५ ॥ लोकानांगुरुरत्यर्थंलोकनाथःसनातनः ॥ नारायणोरणेनाथोदिव्योदिव्यात्मकःप्रभुः ॥ ७६ ॥
यस्यदिव्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ॥ तान्यहंकीर्तयिष्यामिभक्त्यास्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृत
राष्ट्रवाक्येदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच शृणुदिव्यानिकर्माणिवासुदेवस्यसंजय ॥ कृतवान्यानिगोविंदोयथानान्यः
पुमान्क्वचित् ॥ १ ॥ संवर्धतागोपकुलेबालेनैवमहात्मना ॥ विख्यापितंबलंबाह्वोस्त्रिपुलोकेपुसंजय ॥ २ ॥ उच्चैःश्रवस्तुल्यबलंवायुवेगसमंजवे ॥ जघानहयरा
जंतंयमुनावनवासिनं ॥ ३ ॥ दानवंघोरकर्माणंगवांमृत्युमिवोत्थितं ॥ वृषरूपधरंबाल्येभुजाभ्यांनिजघानह ॥ ४ ॥ प्रलंबंनरकंजंभंपीठंचापिमहासुरं ॥ मुरुं
चांतकसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५ ॥ तथाकंसोमहातेजाजरासंधेनपालितः ॥ विक्रमेणैवकृष्णेनसगणःपातितोरणे ॥ ६ ॥ सुनामारणविक्रांतःसमग्रा
क्षौहिणीपतिः ॥ भोजराजस्यमध्यस्थोभ्राताकंसस्यवीर्यवान् ॥ ७ ॥ बलदेवद्वितीयेनकृष्णेनामित्रघातिना ॥ तरस्वीसमरेदग्धःससैन्यःशूरसेनराट् ॥ ८ ॥ दु
र्वासानामविप्रर्षिस्तथापरमकोपनः ॥ आराधितःसदारेणसचास्मैप्रददौवरान् ॥ ९ ॥ ॥९॥

णपर्वणिटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ २ ॥ हयराजंकेशिनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विक्रमेणैवअस्त्रंविना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१०॥ ११ ॥ परेणभीमेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

तथागांधारराजस्यसुतांवीरःस्वयंवरे ॥ निर्जित्यपृथिवीपालानावहत्पुष्करेक्षणः ॥ १० ॥ अमृष्यमाणाराजानोयस्यजात्याहयाइव ॥ रथेवैवाहिकेयुक्ताःप्र
तोदेनकृतव्रणाः ॥ ११ ॥ जरासंधंमहाबाहुमुपायेनजनार्दनः ॥ परेणघातयामाससमग्राक्षौहिणीपतिं ॥ १२ ॥ चेदिराजंचविक्रांतंराजसेनापतिंबली ॥ अ
र्घेविवदमानंचजघानपशुवत्तदा ॥ १३ ॥ सौभंदैत्यपुरंखस्थंशाल्वगुप्तंदुरासदं ॥ समुद्रकुक्षौविक्रम्यपातयामासमाधवः ॥ १४ ॥ अंगान्वंगान्कलिंगांश्च
मागधान्काशिकोसलान् ॥ वात्स्यगार्ग्यकरूपांश्चपौंड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५ ॥ आवंत्यान्दाक्षिणात्यांश्चपार्वतीयान्दशेरकान् ॥ काश्मीरकानौरसिकान्पिशा
चांश्चसमुद्गलान् ॥ १६ ॥ कांबोजान्वाटधानांश्चचोलान्पांड्यांश्चसंजय ॥ त्रिगर्त्तान्मालवांश्चैवदरदांश्चसुदुर्जयान् ॥ १७ ॥ नानादिग्भ्यश्चसंप्राप्तान्खशांश्चैवश
कांस्तथा ॥ जितवान्पुंडरीकाक्षोयवनंचसहानुगं ॥ १८ ॥ प्रविश्यमकरावासंयादोगणनिषेवितं ॥ जिगायवरुणंसंख्येसलिलांतर्गतंपुरा ॥ १९ ॥ युधिपंचज
नंहत्वादैत्यंपातालवासिनं ॥ पांचजन्यंहृषीकेशोदिव्यंशंखमवाप्तवान् ॥ २० ॥ खांडवेपार्थसहितस्तोषयित्वाहुताशनं ॥ आग्नेयमस्त्रंदुर्धर्षंचक्रंलेभेमहाब
लः ॥ २१ ॥ वैनतेयंसमारुह्यत्रासयित्वामरावतीं ॥ महेंद्रभवनाद्वीरःपारिजातमुपानयत् ॥ २२ ॥ तच्चमर्षितवान्शक्रोजानंस्तस्यपराक्रमं ॥ राज्ञांचाप्यजि
तंकंचित्कृष्णेनेहनशुश्रुम ॥ २३ ॥ यच्चतन्महदाश्चर्यंसभायांममसंजय ॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षःकस्तदन्यइहार्हति ॥ २४ ॥ यच्चभक्त्याप्रसन्नोहमद्राक्षंकृष्णमी
श्वरं ॥ तन्मेसुविदितंसर्वंप्रत्यक्षमिवचागमं ॥ २५ ॥ नांतोविक्रमयुक्तस्यबुद्ध्यायुक्तस्यवापुनः ॥ कर्मणांशक्यतेगंतुंहृषीकेशस्यसंजय ॥ २६ ॥ तथागदश्च
सांबश्चप्रद्युम्नोथविदूरथः ॥ अगावहोनिरुद्धश्चचारुदेष्णःससारणः ॥ २७ ॥ उल्मुकोनिशठश्चैवझिल्लीबभ्रुश्चवीर्यवान् ॥ पृथुश्चविपृथुश्चैवशमीकोथारिमे
जयः ॥ २८ ॥ एतेन्येबलवंतश्चवृष्णिवीराःप्रहारिणः ॥ कथंचित्पांडवानीकंश्रयेयुःसमरेस्थिताः ॥ २९ ॥ आहूतावृष्णिवीरेणकेशवेनमहात्मना ॥ ततःसंश
यितंसर्वंभवेदितिमतिर्मम ॥ ३० ॥ नागायुतबलोवीरःकैलासशिखरोपमः ॥ वनमालीहलीरामस्तत्रयत्रजनार्दनः ॥ ३१ ॥ यमाहुःसर्वपितरंवासुदेवंद्विजात
यः ॥ अपिवात्वेषपांडूनांयोत्स्यतेर्थायसंजय ॥ ३२ ॥ सयदातातसंनह्येत्पांडवार्थायसंजय ॥ नतदाप्रतिसंयोद्धाभवितातत्रकश्चन ॥ ३३ ॥ यदिस्मकुरवःस
र्वेजयेयुर्नामपांडवान् ॥ वार्ष्णेयोर्थायतेषांवैगृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमं ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥

ततःसर्वान्नरव्याघ्रोहत्वानरपतीन्रणे ॥ कौरवांश्चमहाबाहुःकुंत्यैदद्यात्समेदिनीं ॥ ३५ ॥ यस्ययंताहृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः ॥ रथस्यतस्यकःसंख्येप्र
त्यनीकोभवेद्रथः ॥ ३६ ॥ नकेनचिदुपायेनकुरूणांदृश्यतेजयः ॥ तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयथायुद्धमवर्त्तत ॥ ३७॥ अर्जुनःकेशवस्यात्माकृष्णोप्यात्माकिरीटि
नः ॥ अर्जुनेविजयोनित्यंकृष्णेकीर्त्तिश्चशाश्वती ॥ ३८ ॥ सर्वेष्वपिचलोकेषुबीभत्सुरपराजितः ॥ प्राधान्येनैवभूयिष्ठममेयाःकेशवेगुणाः ॥ ३९ ॥ मोहाद्दुर्यो
धनःकृष्णंयोनवेत्तीहकेशवं ॥ मोहितोदैवयोगेनमृत्युपाशपुरस्कृतः ॥ ४० ॥ नवेदकृष्णंदाशार्हमर्जुनंचैवपांडवं ॥ पूर्वदेवौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥
॥ ४१ ॥ एकात्मानौद्विधाभूतौदृश्येतेमानवैर्भुवि ॥ मनसापिहिदुर्धर्षौसेनामेतांयशस्विनौ ॥ ४२ ॥ नाशयेतामिहेच्छंतौमानुषत्वाच्चनेच्छतः ॥ युगस्येवविप
र्यासोलोकानामिवमोहनं ॥ ४३ ॥ भीष्मस्यचवधस्तातद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ नह्येवब्रह्मचर्येणनवेदाध्ययनेनच ॥ ४४ ॥ नक्रियाभिर्नचास्त्रेणमृत्योःक
श्चिन्निवार्यते ॥ लोकसंभावितौवीरौकृतास्त्रौयुद्धदुर्मदौ ॥ ४५ ॥ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वाकिंनुजीवामिसंजय ॥ यांतांश्रियमसूयामःपुरादृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ ४६ ॥
अद्यतामनुजानीमोभीष्मद्रोणवधेनह ॥ मत्कृतेचाप्यनुप्राप्तःकुरूणामेषसंक्षयः ॥ ४७ ॥ पक्वानांहिवधेसूतवज्रायंतेतृणान्युत ॥ अनंतमिदमैश्वर्यंलोकेप्राप्तो
युधिष्ठिरः ॥ ४८ ॥ यस्यकोपान्महात्मानौभीष्मद्रोणौनिपातितौ ॥ प्राप्तःप्रकृतितोधर्मोनधर्मोमामकान्प्रति ॥ ४९ ॥ क्रूरःसर्वविनाशायकालोसौनातिवर्त्त
ते ॥ अन्यथाचिंतिताह्यर्थानरैस्तातमनस्विभिः ॥ ५० ॥ अन्यथैवप्रपद्यंतेदैवादितिमतिर्मम ॥ तस्मादपरिहार्येर्थेसंप्राप्तेकृच्छ्रउत्तमे ॥ अपारणीयेदुश्चिंत्येय
थाभूतंप्रचक्ष्वमे ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच
हंततेकथयिष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ यथासन्यपतद्द्रोणःसूदितःपांडुसृंजयैः ॥ १ ॥ सेनापतित्वंसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपुत्रंते
वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनंतरं ॥ सैनापत्येनयद्राजन्मामद्यकृतवानसि ॥ ३ ॥ सदृशंकर्मणस्तस्यफलंप्राप्नुहिभारत ॥ करोमिका
मंतेऽद्यप्रवृणीष्वयमिच्छसि ॥ ४ ॥ ततोदुर्योधनोराजाकर्णदुःशासनादिभिः ॥ संमंत्र्योवाचदुर्धर्षमाचार्यंजयतांवरं ॥ ५ ॥ ददासिचेद्वरंमह्यंजीवग्राहंयुधि
ष्ठिरं ॥ ग्रहीत्वारथिनांश्रेष्ठंमत्समीपमिहानय ॥ ६ ॥ [illegible] हीनि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ एतांवधरूपांक्रियांमत्तोनाशंससिनसंभावयसि ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सुजातंशोभनंजन्म ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यक्तंनियतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमर्ष

ततःकुरूणामाचार्यःश्रुत्वापुत्रस्यतेवचः॥ सेनांप्रहर्षयन्सर्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥७॥ धन्यःकुंतीसुतोराजन्यस्यग्रहणमिच्छसि ॥ नवधार्थंसुदुर्धर्षंवरमद्य
प्रयाचसे॥८॥ किमर्थंचनरव्याघ्रनवधंतस्यकांक्षसे॥ नाशंससिक्रियामेतांमत्तोदुर्योधनध्रुवं ॥ ९॥ आहोस्वित्धर्मराजस्यद्वेष्टातस्यनविद्यते॥ यदीच्छसि
त्वंजीवंतंकुलंरक्षसिचात्मनः॥ १०॥ अथवाभरतश्रेष्ठनिर्जित्ययुधिपांडवान्॥ राज्यंसंप्रतिदत्वाचसौभ्रात्रंकर्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥ धन्यःकुंतीसुतोराजासु
जातंचास्यधीमतः॥ अजातशत्रुतासत्यातस्ययस्निह्यतेभवान्॥ १२॥ द्रोणेनचैवमुक्तस्यतवपुत्रस्यभारत॥ सहसानिःसृतोभावोयोस्यनित्यंहृदिस्थितः॥
॥ १३॥ नाकारोगूहितुंशक्योबृहस्पतिसमैरपि॥ तस्मात्तवसुतोराजन्प्रहृष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वधेकुंतीसुतस्याजौनाचार्यविजयोमम॥ हतेयुधिष्ठिरे
पार्थाहन्युःसर्वान्हिनोध्रुवं ॥ १५॥ नचशक्यारणेसर्वेनिहंतुममरैरपि॥ यएवतेपांशेषःस्यात्सएवास्मान्नशेषयेत् ॥ १६ ॥ सत्यप्रतिज्ञेत्वानीतेपुनर्द्यूतेननि
र्जिते॥ पुनर्यास्यंत्यरण्यायपांडवास्तमनुव्रताः १७॥ सोयंममजयोव्यक्तंदीर्घकालंभविष्यति॥ अतोनवधमिच्छामिधर्मराजस्यकर्हिचित्॥१८॥ तस्यजिह्म
मभिप्रायंज्ञात्वाद्रोणोऽर्थतत्त्ववित्॥ तंवरंसांतरंतस्मैददौसंचिंत्यबुद्धिमान्॥ १९॥ द्रोणउवाच नचेद्युधिष्ठिरंवीरःपालयत्यर्जुनोयुधि ॥ मन्यस्वपांड
वश्रेष्ठमानीतंवशमात्मनः ॥ २०॥ नहिशक्योरणेपार्थःसेंद्रैर्देवासुरैरपि॥ प्रत्युद्यातुमतस्तातनैतदामर्षयाम्यहं॥ २१ ॥असंशयंसमेशिष्योमत्पूर्वश्चास्त्रकर्म
णि॥ तरुणःसुकृतैर्युक्तएकायनगतश्चह॥ २२॥ अस्त्राणींद्राच्चरुद्राच्चभूयःससमवाप्तवान्॥ अमर्षितश्चतेराजंस्ततोनामर्षयाम्यहं॥ २३ ॥ सचापक्रम्यतां
युद्धाद्येनोपायेनशक्यते ॥ अपनीतेततःपार्थेधर्मराजोजितस्त्वया ॥ २४ ॥ ग्रहणेहिजयस्तस्यनवधेपुरुषर्षभ॥ एतेनचाप्युपायेनग्रहणंसमुपैष्यसि॥२५॥
अहंगृहीत्वाराजानंसत्यधर्मपरायणं॥ आनयिष्यामितेराजन्वशमद्यनसंशयः ॥ २६॥ यदिस्थास्यतिसंग्रामेमुहूर्तमपिमेग्रतः ॥ अपनीतेनरव्याघ्रेकुंतीपुत्रे
धनंजये॥ २७॥ फाल्गुनस्यसमीपेतुनहिशक्योयुधिष्ठिरः॥ ग्रहीतुंसमरेराजन्सेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ २८॥ संजयउवाच सांतरंतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणे
ननिग्रहे॥ गृहीतंतममन्यंततवपुत्राःसुबालिशाः॥ २९॥

र्षयामिउत्सहे ॥ २१ ॥ मत्पूर्वःअहंपूर्वोगुरुर्यस्य एकायनगतःजयमरणान्यतरनिश्चयवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

वहुलीकृतःप्रतिज्ञांनत्यजंदिति बहुधाप्रकाशितः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांतरइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

पांडवेयेषुसापेक्षंद्रोणंजानातितेसुतः ॥ ततःप्रतिज्ञास्थैर्यार्थसमंत्रोवहुलीकृतः ॥ ३० ॥ ततोदुर्योधनेनापिग्रहणंपांडवस्यतत् ॥ सैन्यस्थानेषुसर्वेषुसुघोषि
॥११॥ तमरिंदम ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणप्रतिज्ञायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ संजयउवाच
सांतरेतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणेननिग्रहे ॥ ततस्तेसैनिकाःश्रुत्वातंयुधिष्ठिरनिग्रहं ॥ १ ॥ सिंहनादरवांश्चकुर्बाहुशब्दांश्चकृत्स्नशः ॥ तच्चसर्वंयथान्यायंधर्मराजेन
भारत ॥ २ ॥ आप्तैराशुपरिज्ञातंभारद्वाजचिकीर्षितं ॥ ततःसर्वान्समानाय्यभ्रातॄनन्यांश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ अब्रवीद्धर्मराजस्तुधनंजयमिदंवचः ॥ श्रुतंतेपुरुष
व्याघ्रद्रोणस्याद्यचिकीर्षितं ॥ ४ ॥ यथातन्नभवेत्सत्यंतथानीतिर्विधीयतां ॥ सांतरंहिप्रतिज्ञातंद्रोणेनामित्रकर्षिणा ॥ ५ ॥ तच्चांतरंमहेष्वासत्वयितेनसमाहि
तं ॥ सत्वमद्यमहावाहोयुध्यस्वमदनंतरं ॥ ६ ॥ यथादुर्योधनःकामंनेमंद्रोणादवाप्नुयात् ॥ अर्जुनउवाच यथामेनवधःकार्यआचार्यस्यकदाचन ॥ ७ ॥ त
थातवपरित्यागोनमेराजंश्चिकीर्षितः ॥ अप्येवंपांडवप्राणानुत्सृजेयमहंयुधि ॥ ८ ॥ प्रतीपोनाहमाचार्येभवेयंवैकथंचन ॥ त्वांनिगृह्याहवेराज्यंधार्त्तराष्ट्रोय
मिच्छति ॥ ९ ॥ नसतंजीवलोकेस्मिन्कामंप्राप्स्यतेकथंचन ॥ प्रपतेद्द्यौःसनक्षत्रापृथिवीशकलीभवेत् ॥ १० ॥ नत्वांद्रोणोनिगृह्णीयाज्जीवमानेमयिध्रुवं ॥
यदितस्यरणेसाह्यंकुरुतेवज्रभृत्स्वयं ॥ ११ ॥ विष्णुर्वासहितोदेवैर्नत्वांप्राप्स्यत्यसौमृधे ॥ मयिजीवतिराजेंद्रनभयंकर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ द्रोणादस्त्रभृतांश्रेष्ठा
त्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ अन्यच्चब्रूयांराजेंद्रप्रतिज्ञांममनिश्चलां ॥ १३ ॥ नस्मराम्यनृतंतावन्नस्मरामिपराजयं ॥ नस्मरामिप्रतिश्रुत्यकिंचिदप्यनृतंकृतं ॥ १४ ॥
संजयउवाच ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चानकैःसह ॥ प्रावाद्यंतमहाराजपांडवानांनिवेशने ॥ १५ ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनां ॥ धनुर्ज्यातल
शब्दश्चगगनस्पृक्सुभैरवः ॥ १६ ॥ श्रुत्वाशंखस्यनिर्घोषंपांडवस्यमहौजसः ॥ त्वदीयेष्वप्यनीकेषुवादित्राण्यभिजघ्निरे ॥ १७ ॥ ततोव्यूढान्यनीकानितवते
पांचभारत ॥ शनैरुपेयुरन्योन्यंयोध्यमानानिसंयुगे ॥ १८ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ पांडवानांकुरूणांचद्रोणपांचाल्ययोरपि ॥ १९ ॥ यत्नमानाः
प्रयत्नेनद्रोणानीकविशातने ॥ नशेकुःसृंजयायुद्धेतद्धिद्रोणेनपालितं ॥ २० ॥ तथैवतवपुत्रस्यरथोदाराःप्रहारिणः ॥ नशेकुःपांडवींसेनांपाल्यमानांकिरी
टिना ॥ २१ ॥ ॥११॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

संप्रसुप्तेकुतपत्रसंकोचे ॥ २२ ॥ वरूथिनारथेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

आस्तांतेस्तिमितेसेनेरक्ष्यमाणेपरस्परं ॥ संप्रसुप्तेयथानक्तंवनराज्यौसुपुष्पिते ॥ २२ ॥ ततोरुक्मरथोराजन्अर्केणैवविराजता ॥ वरूथिनाविनिष्पत्यव्यच रत्पृतनामुखे ॥ २३ ॥ तमुद्यंतंरथेनैकमाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिवसंत्रासान्मेनिरेपांडुसृंजयाः ॥ २४ ॥ तेनमुक्ताःशराघोराविचेरुःसर्वतोदिशं ॥ त्रास यंतोमहाराजपांडवेयस्यवाहिनीं ॥ २५ ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तोगभस्तिशतसंवृतः ॥ यथादृश्येतघर्मांशुस्तथाद्रोणोप्यदृश्यत ॥ २६ ॥ नचैनंपांडवेयानांकश्चि च्छक्तोतिभारत ॥ वीक्षितुंसमरेक्रुद्धंमहेंद्रमिवदानवाः ॥ २७ ॥ मोहयित्वाततःसैन्यंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ धृष्टद्युम्नबलंतूर्णंव्यधमन्निशितैःशरैः ॥ २८ ॥ स दिशःसर्वतोरुध्वासंवृत्यखमजिह्मगैः ॥ पार्षतोयत्रतत्रैवममृदेपांडुवाहिनीं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिअर्जुनकृतयुधि ष्ठिराश्वासनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःसपांडवानीकेजनयन्सुमहद्भयं ॥ व्यचरत्पृतनांद्रोणोदहन्कक्षमिवा नलः ॥ १ ॥ निर्दहंतमनीकानिसाक्षादग्निमिवोत्थितं ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंक्रुद्धंसमकंपंतसृंजयाः ॥ २ ॥ सततंकृष्यतःसंख्येधनुषोस्याशुकारिणः ॥ ज्याघोषःशुश्रु वेत्यर्थंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३ ॥ रथिनःसादिनश्चैवनागानश्वान्पदातिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताःसंमृद्नंतिस्मसायकाः ॥ ४ ॥ नानद्यमानःपर्जन्यःप्रवृद्धः शुचिसंक्षये ॥ अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयं ॥ ५ ॥ विचरन्सतदाराजन्सेनांसंक्षोभयन्प्रभुः ॥ वर्धयामाससंत्रासंशात्रवाणाममानुषं ॥ ६ ॥ तस्यविद्यु दिवाभ्रेषुचापंहेमपरिष्कृतं ॥ भ्रमद्रथांबुदेचास्मिन्दृश्यतेस्मपुनःपुनः ॥ ७ ॥ सवीरःसत्यवान्प्राज्ञोधर्मनित्यःसदापुनः ॥ युगांतकालवद्घोरांरौद्रांप्रावर्त्तय न्नदीं ॥ ८ ॥ अमर्षवेगप्रभवांक्रव्यादगणसंकुलां ॥ बलौघैःसर्वतःपूर्णांध्वजवृक्षापहारिणीं ॥ ९ ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांहस्त्यश्वकृतरोधसं ॥ कवचोडुपसंयु क्तांमांसपंकसमाकुलां ॥ १० ॥ मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीपचयफेनिलां ॥ संग्रामजलदापूर्णांप्रासमत्स्यसमाकुलां ॥ ११ ॥ नरनागाश्वकलिलांशरवेगौ घवाहिनीं ॥ शरीरदारुसंघट्टांरथकच्छपसंकुलां ॥ १२ ॥ उत्तमांगैःपंकजिनींनिस्त्रिंशझषसंकुलां ॥ रथनागह्रदोपेतांनानाभरणभूषितां ॥ १३ ॥ महारथश तावर्तांभूमिरेणूर्मिमालिनीं ॥ महावीर्यवतांसंख्येसुतरांभीरुदुस्तरां ॥ १४ ॥ शरीरशतसंबाधांगृध्रकंकनिषेवितां ॥ महारथसहस्राणिनयंतींयमसादनं ॥ १५ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुचिसंक्षयेग्रीष्मांते ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

प्राणिनएववाजिनःपक्षिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभ्यस्तोविद्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

शूलव्यालसमाकीर्णांप्राणिवाजिनिषेवितां ॥ छिन्नक्षत्रमहाहंसांमुकुटांडजसेवितां ॥ १६ ॥ चक्रकूर्मांगदानक्रांशरक्षुद्रझषाकुलां ॥ बकगृध्रसृगालानांघोरसंघैर्निषेवितां ॥ १७ ॥ निहतान्प्राणिनःसंख्येद्रोणेनबलिनारणे ॥ वहंतींपितृलोकायशतशोराजसत्तम ॥ १८ ॥ शरीरशतसंबाधांकेशशैवलशाद्वलां ॥ नदींप्रावर्त्तयद्राजन्भीरूणांभयवर्धिनीं ॥ १९ ॥ तर्जयंतमनीकानितानितानिमहारथं ॥ सर्वतोभ्यद्रवन्द्रोणंयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २० ॥ तानभिद्रवतःशूरांस्तावकादृढविक्रमाः ॥ सर्वतःप्रत्यगृण्हंततदभूल्लोमहर्षणं ॥ २१ ॥ शतमायस्तुशकुनिःसहदेवंसमाद्रवत् ॥ सनियंतृध्वजरथंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ २२ ॥ तस्यमाद्रीसुतःकेतुंधनुःसूतंहयानपि ॥ नातिक्रुद्धःशरैश्छित्वाषष्ट्याविव्याधसौबलं ॥ २३ ॥ सौबलस्तुगदांगृह्यप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ सतस्यगदयाराजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २४ ॥ ततस्तौविरथौराजन्गदाहस्तौमहाबलौ ॥ चिक्रीडतूरणेशूरौसशृंगाविवपर्वतौ ॥ २५ ॥ द्रोणःपांचालराजानंविध्वादशभिराशुगैः ॥ बहुभिस्तेनचाभ्यस्तस्तंविव्याधततोधिकैः ॥ २६ ॥ विविंशतिंभीमसेनोविंशत्यानिशितैःशरैः ॥ विध्वानाकंपयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७ ॥ विविंशतिस्तुसहसाव्यश्वकेतुशरासनं ॥ भीमंचक्रेमहाराजततःसैन्यान्यपूजयन् ॥ २८ ॥ सतन्नममृषेवीरःशत्रोर्विक्रममाहवे ॥ ततोस्यगदयादांतान्हयान्सर्वानपातयत् ॥ २९ ॥ हताश्वात्सरथाद्राजन्गृह्यचर्ममहाबलः ॥ अभ्ययाद्भीमसेनंतुमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ३० ॥ शल्यस्तुनकुलंवीरःस्वस्रीयंप्रियमात्मनः ॥ विव्याधप्रहसन्बाणैर्लालयन्कोपयन्निव ॥ ३१ ॥ तस्याश्वानातपत्रंचध्वजंसूतमथोधनुः ॥ निपात्यनकुलःसंख्येशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ धृष्टकेतुःकृपेणास्तान्छित्वाबहुविधाञ्छरान् ॥ कृपंविव्याधसप्तत्यालक्ष्मचास्याहरत्त्रिभिः ॥ ३३ ॥ तंकृपःशरवर्षेणमहतासमवारयत् ॥ विव्याधचरणेविप्रोधृष्टकेतुममर्षणं ॥ ३४ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विध्वाविव्याधसप्तत्यापुनरन्यैःस्मयन्निव ॥ ३५ ॥ तंभोजःसप्तसप्तत्याविध्वाशुनिशितैःशरैः ॥ नाकंपयतशैनेयंशीघ्रोवायुरिवाचलं ॥ ३६ ॥ सेनापतिःसुशर्माणंभृशंमर्मस्वताडयत् ॥ सचापितंतोमरेणजत्रुदेशेभ्यताडयत् ॥ ३७ ॥ वैकर्त्तनंतुसमरेविराटःप्रत्यवारयत् ॥ सहमत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८ ॥ तत्पौरुषमभूत्तत्रसूतपुत्रस्यदारुणं ॥ यत्सैन्यंवारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्तुस्वयंराजाभगदत्तेनसंगतः ॥ तयोर्युद्धंमहाराजचित्ररूपमिवाभवत् ॥ ४० ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

भगदत्तस्तुराजानंद्रुपदंनतपर्वभिः ॥ सनियंतृध्वजरथंविव्याधपुरुषर्षभः ॥ ४१ ॥ द्रुपदस्तुततःक्रुद्धोभगदत्तंमहारथं ॥ आजघानोरसिक्षिप्रंशरेणानतपर्व
णा ॥ ४२ ॥ युद्धंयोधवरौलोकेसौमदत्तिशिखंडिनौ ॥ भूतानांत्रासजननंचक्राते ऽस्त्रविशारदौ ॥ ४३ ॥ भूरिश्रवारणेराजन्याज्ञसेनिंमहारथं ॥ महतासाय
कौघेनच्छादयामासवीर्यवान् ॥ ४४ ॥ शिखंडीतुततःक्रुद्धःसौमदत्तिंविशांपते ॥ नवत्यासायकानांतुकंपयामासभारत ॥ ४५ ॥ राक्षसौरौद्रकर्माणौहैडिंबा
लंबुषावुभौ ॥ चक्राते ऽत्यद्भुतंयुद्धंपरस्परजयैषिणौ ॥ ४६ ॥ मायाशतसृजौदृप्तौमायाभिरितरेतरं ॥ अंतर्हितौचेरतुस्तौभृशंविस्मयकारिणौ ॥ ४७ ॥ चेकिता
नोनुविंदेनयुयुधेचातिभैरवं ॥ यथादेवासुरेयुद्धेवलशक्रौमहाबलौ ॥ ४८ ॥ लक्ष्मणःक्षत्रदेवेनविमर्दमकरोद्भृशं ॥ यथाविष्णुःपुराराजन्हिरण्याक्षेणसंयुगे
॥ ४९ ॥ ततःप्रचलिताश्वेनविधिवत्कल्पितेनच ॥ रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रंपौरवोनदन् ॥ ५० ॥ ततोभ्ययात्सत्वरितोयुद्धाकांक्षीमहाबलः ॥ तेनचक्रेमह
द्युद्धमभिमन्युररिंदमः ॥ ५१ ॥ पौरवस्त्वथसौभद्रंशरव्रातैरवाकिरत् ॥ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछत्रंधनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ५२ ॥ सौभद्रःपौरवंत्वन्यैर्विध्वासम
भिराशुगैः ॥ पंचभिस्तस्यविव्याधहयान्सूतंचसायकैः ॥ ५३ ॥ ततःप्रहर्षयन्सेनांसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ समादत्तार्जुनिस्तूर्णंपौरवांतकरंशरं ॥ ५४ ॥ तंतुसंधित
माज्ञायसायकंघोरदर्शनं ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांहार्दिक्यश्चिच्छेदसशरंधनुः ॥ ५५ ॥ तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ उद्ववर्हसितंखड्गमाददानःशरावरं
॥ ५६ ॥ सतेनानेकतारेणचर्मणाकृतहस्तवत् ॥ भ्रांतासिनाचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥ ५७ ॥ भ्रामितंपुनरुद्भ्रांतमाधूतंपुनरुत्थितं ॥ चर्मनिस्त्रिंशयोरा
जन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५८ ॥ सपौरवरथस्येषामाप्लुत्यसहसानदन् ॥ पौरवंरथमास्थायकेशपक्षेपरामृशत् ॥ ५९ ॥ जघानास्यपदासूतमसिनापातयद्ध्व
जं ॥ विक्षोभ्यांभोनिधिंतार्क्ष्यस्तंनागमिवचाक्षिपत् ॥ ६० ॥ तमागलितकेशांतंददृशुःसर्वपार्थिवाः ॥ उक्षाणमिवसिंहेनपात्यमानमचेतसं ॥ ६१ ॥ तमार्जु
निवशंप्राप्तंकृष्यमाणमनाथवत् ॥ पौरवंपातितंदृष्ट्वानामृष्यतजयद्रथः ॥ ६२ ॥ सबर्हिंवर्हावततंकिंकिणीशतजालवत् ॥ चर्मचादायखड्गंचनदन्पर्यपतद्रथा
त् ॥ ६३ ॥ ततःसैंधवमालोक्यकार्ष्णिरुत्सृज्यपौरवं ॥ उत्पपातरथात्तूर्णंश्येनवन्निपपातच ॥ ६४ ॥ प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्छत्रुभिःसंप्रचोदितान् ॥ चिच्छे
दचासिनाकार्ष्णिश्चर्मणासंरुरोधच ॥ ६५ ॥

सदर्शयित्वासैन्यानांस्वबाहुबलमात्मनः ॥ तमुद्यम्यमहाखड्गंचर्मचाथपुनर्बली ॥ ६६ ॥ वृद्धक्षत्रस्यदायादंपितुरत्यंतवैरिणं ॥ ससाराभिमुखःशूरःशार्दूलइव
कुंजरं ॥ ६७ ॥ तौपरस्परमासाद्यखड्गदंतनखायुधौ ॥ हृष्टवत्संप्रजह्रातेव्याघ्रकेसरिणाविव ॥ ६८ ॥ संपातेष्वभिघातेषुनिपातेष्वसिचर्मणोः ॥ नतयोरंतरंकश्चि
द्ददर्शनरसिंहयोः ॥ ६९ ॥ अवक्षेपोसिनिर्ह्रादःशस्त्रांतरनिदर्शनं ॥ बाह्यांतरनिपातश्चनिर्विशेषमदृश्यत ॥ ७० ॥ बाह्यमाभ्यंतरंचैवचरंतौमार्गमुत्तमं ॥ दद्द
शातेमहात्मानौसपक्षाविवपर्वतौ ॥ ७१ ॥ ततोविक्षिपतःखड्गंसौभद्रस्ययशस्विनः ॥ शरावरणपक्षांतेप्रजहारजयद्रथः ॥ ७२ ॥ रुक्मपत्रांतरेसक्तस्तस्मिंश्च
र्मणिभास्वरे ॥ सिंधुराजबलोद्धूतःसोभज्यतमहानसिः ॥ ७३ ॥ भग्नमाज्ञायनिस्त्रिंशमवप्लुत्यपदानिषट् ॥ अदृश्यतनिमेषेणस्वरथंपुनरास्थितः ॥ ७४ ॥ तंका
र्ष्णिसमरान्मुक्तमास्थितंरथमुत्तमं ॥ सहिताःसर्वराजानःपरिवव्रुःसमंततः ॥ ७५ ॥ ततश्चर्मचखड्गंचसमुत्क्षिप्यमहाबलः ॥ ननादार्जुनदायादःप्रेक्षमाणो
जयद्रथं ॥ ७६ ॥ सिंधुराजंपरित्यज्यसौभद्रःपरवीरहा ॥ तापयामासतत्सैन्यंभुवनंभास्करोयथा ॥ ७७ ॥ तस्यसर्वायसींशक्तिंशल्यःकनकभूषणां ॥ चिक्षेप
समरेघोरांदीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७८ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहविकोशंचाकरोदसिं ॥ वैनतेयोयथाकार्ष्णिःपतंतमुरगोत्तमं ॥ ७९ ॥ तस्यलाघवमाज्ञायसत्वं
चामिततेजसः ॥ सहिताःसर्वराजानःसिंहनादमथानदन् ॥ ८० ॥ ततस्तामेवशल्यस्यसौभद्रःपरवीरहा ॥ मुमोचभुजवीर्येणवैदूर्यविकृतांशितां ॥ ८१ ॥ सा
तस्यरथमासाद्यनिर्मुक्तभुजगोपमा ॥ जघानसूतंशल्यस्यरथाच्चैनमपातयत् ॥ ८२ ॥ ततोविराटद्रुपदौधृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ॥ सात्यकिःकेकयाभीमोधृष्टद्युम्न
शिखंडिनौ ॥ ८३ ॥ यमौचद्रौपदेयाश्चसाधुसाध्वितिचुक्रुशुः ॥ बाणशब्दाश्चविविधाःसिंहनादाश्चपुष्कलाः ॥ ८४ ॥ प्रादुरासन्हर्षयंतःसौभद्रमपलायिनं ॥
तन्नामृष्यंतपुत्रास्तेशत्रोर्विजयलक्षणं ॥ ८५ ॥ अथैनंसहसासर्वेसमंतान्निशितैःशरैः ॥ अभ्याकिरन्महाराजजलदाइवपर्वतं ॥ ८६ ॥ तेषांचप्रियमन्विच्छन्सूत
स्यचपराभवं ॥ आर्त्तायनिरमित्रघ्नःक्रुद्धःसौभद्रमभ्ययात् ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेचतुर्दशोऽध्यायः ॥
॥१४॥ ॥ ९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बहूनिसुविचित्राणिद्वंद्वयुद्धानिसंजय ॥ त्वयोक्तानिनिशम्याहंस्पृहयामिसचक्षुषां ॥ १ ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुकथयि
ष्यंतिमानवाः ॥ कुरूणांपांडवानांचयुद्धंदेवासुरोपमं ॥ २ ॥ पराभवंप्रेक्ष्येतिशेषः ॥ ८७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥ बहूनीति ॥ १ ॥ २ ॥

नहिमेत्तमिरस्तीहश्टण्वतोयुद्धमुत्तमं ॥ तस्मादार्त्तायनेर्युद्धंसौभद्रस्यचशंसमे ॥ ३ ॥ संजयउवाच सादितंप्रेक्ष्ययंतारंशल्यःसर्वायसींगदां ॥ समुत्क्षि
प्यनदन्क्रुद्धःप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ ४ ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निंदंडहस्तमिवांतकं ॥ जवेनाभ्यपतद्भीमःप्रगृह्यमहतींगदां ॥ ५ ॥ सौभद्रोप्यशनिप्रख्यांप्रगृह्य
महतींगदां ॥ एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यंयत्नाद्भीमेनवारितः ॥ ६ ॥ वारयित्वातुसौभद्रंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ शल्यमासाद्यसमरेतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ७ ॥ तथैव
मद्रराजोपिभीमंदृष्ट्वामहाबलं ॥ ससाराभिमुखस्तूर्णंशार्दूलइवकुंजरं ॥ ८ ॥ ततस्तूर्यनिनादाश्चशंखानांचसहस्रशः ॥ सिंहनादाश्चसंजज्ञुर्भेरीणांचमहास्व
नाः ॥ ९ ॥ पश्यतांशतशोह्यासीदन्योन्यमभिधावतां ॥ पांडवानांकुरूणांचसाधुसाध्वितिनिःस्वनः ॥ १० ॥ नहिमद्राधिपादन्यःसर्वराजसुभारत ॥ सोढुमुत्स
हतेवेगंभीमसेनस्यसंयुगे ॥ ११ ॥ तथामद्राधिपस्यापिगदावेगंमहात्मनः ॥ सोढुमुत्सहतेलोकेयुधिकोन्योवृकोदरात् ॥ १२ ॥ पट्टैर्जांबूनदैर्बद्धाबभूवजनह
र्षणी ॥ प्रजज्वालतदाविद्धाभीमेनमहतीगदा ॥ १३ ॥ तथैवचरतोमार्गान्मंडलानिचसर्वशः ॥ महाविद्युत्प्रतीकाशाशल्यस्यशुशुभेगदा ॥ १४ ॥ तौवृषावि
वनर्दंतौमंडलानिविचेरतुः ॥ आवर्त्तितगदाशृंगावुभौशल्यवृकोदरौ ॥ १५ ॥ मंडलावर्त्तमार्गेषुगदाविहरणेषुच ॥ निर्विशेषमभूद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ १६ ॥
ताडिताभीमसेनेनशल्यस्यमहतीगदा ॥ साग्निज्वालामहारौद्रातदातूर्णमशीर्यत ॥ १७ ॥ तथैवभीमसेनस्यद्विषताभिहतागदा ॥ वर्षाप्रदोषेखद्योतैर्वृतोवृक्ष
इवाबभौ ॥ १८ ॥ गदाक्षिप्तातुसमरेमद्रराजेनभारत ॥ व्योमदीपयमानासासस्तृजेपावकंमुहुः ॥ १९ ॥ तथैवभीमसेनेनद्विषतेप्रेषितागदा ॥ तापयामासत
त्सैन्यंमहोल्कापततीयथा ॥ २० ॥ तेगदेगदिनांश्रेष्ठेसमासाद्यपरस्परं ॥ श्वसंत्यौनागकन्येवसस्तृजातेविभावसुं ॥ २१ ॥ नखैरिवमहाव्याघ्रौदंतैरिवमहाग
जौ ॥ तौविचेरतुरासाद्यगदाग्र्याभ्यांपरस्परं ॥ २२ ॥ ततोगदाग्राभिहतौक्षणेनरुधिरोक्षितौ ॥ ददृशातेमहात्मानौकिंशुकाविवपुष्पितौ ॥ २३ ॥ शुश्रुवेदिक्षुसर्वा
सुतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ गदाभिघातसंह्रादःशक्राशनिरवोपमः ॥ २४ ॥ गदयामद्रराजेनसव्यदक्षिणमाहतः ॥ नाकंपततदाभीमोभिद्यमानइवाचलः ॥
॥ २५ ॥ तथाभीमगदावेगैस्ताड्यमानोमहाबलः ॥ धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौवज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ २६ ॥ आपेततुर्महावेगौसमुच्छ्रितगदावुभौ ॥ पुनरंतरमार्ग
स्थौमंडलानिविचेरतुः ॥ २७ ॥ अथाप्लुत्यपदान्यष्टौसन्निपत्यगजाविव ॥ सहसालोहदंडाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ क्षीबवन्मत्तवत् ॥ ३३॥ ३४ ॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति अस्त्रमायया अस्त्रकौ

तौपरस्परवेगाच्चगदाभ्यांचभृशाहतौ ॥ युगपत्पेततुर्वीरौक्षिताविंद्रध्वजाविव ॥ २९ ॥ ततोविह्वलमानंतंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ शल्यमभ्यपतत्तूर्णंकृतवर्मा महारथः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वाचैनंमहाराजगदयाभिनिपीडितं ॥ विचेष्टंतंयथानागंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतं ॥ ३१ ॥ ततःस्वरथमारोप्यमद्राणामधिपंरणे ॥ अपोवाहरणात्तूर्णंकृतवर्मामहारथः ॥३२॥ क्षीबवद्विह्वलोवीरोनिमेषात्पुनरुत्थितः ॥ भीमोपिसुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३॥ ततोमद्राधिपंदृष्ट्वातवपुत्राःपराङ्मुखं॥सनागपत्त्यश्वरथाःसमकंपंतमारिष ॥३४॥ तेपांडवैरर्द्यमानास्तावकाजितकाशिभिः॥ भीतादिशोन्वपद्यंतवातनुन्नाघनाइव ॥ ३५॥ निर्जित्यधार्त्तराष्ट्रांस्तुपांडवेयामहारथाः ॥ व्यरोचंतरणेराजन्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ ३६ ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चहर्षिताः ॥ भेरीश्चवादयामासुर्मृदंगांश्चानकैःसह ॥३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिशल्यापयानेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच तद्बलंसुमहद्दीर्णंत्वदीयंप्रेक्ष्यवीर्यवान् ॥ दधारैकोरणेराजन्वृषसेनोस्त्रमायया ॥ १ ॥ शरादशदिशोमुक्तावृषसेनेनसंयुगे ॥ विचेरुस्तेविनिर्भिद्यनरवाजिरथद्विपान् ॥ २ ॥ तस्यदीप्तामहाबाणाविनिश्चेरुःसहस्रशः ॥ भानोरिवमहाराजघर्मकालेमरीचयः ॥ ३ ॥ तेनार्दितामहाराजरथिनःसादिनस्तथा ॥ निपेतुरुर्व्यांसहसावातभग्नाइवद्रुमाः ॥ ४ ॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघांश्चमहारथः ॥ अपातयद्रणेराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वातमेकंसमरेविचरंतमभीतवत् ॥ सहिताःसर्वराजानःपरिवव्रुःसमंततः ॥ ६ ॥ नाकुलिस्तुशतानीकोवृषसेनंसमभ्ययात् ॥ विव्याधचैनंदशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७॥ तस्यकर्णात्मजश्चापंछित्वा केतुमपातयत् ॥ तंभ्रातरंपरीप्संतोद्रौपदेयाःसमभ्ययुः ॥ ८ ॥ कर्णात्मजंशरव्रातैरदृश्यंचक्रुरंजसा ॥ तान्नदंतोभ्यधावंतद्रोणपुत्रमुखारथाः ॥ ९ ॥ छादयंतोमहाराजद्रौपदेयान्महारथान् ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपर्वतान्जलदाइव ॥ १० ॥ तान्पांडवाःप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताःपुत्रगृद्धिनः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजयाश्चोद्यतायुधाः ॥ ११ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंसुमहल्लोमहर्षणं ॥ त्वदीयैःपांडुपुत्राणांदेवानामिवदानवैः ॥ १२ ॥ एवंयुयुधिरेवीराःसंरब्धाःकुरुपांडवाः ॥ परस्परमुदीक्षंतःपरस्परकृतागसः ॥ १३ ॥ तेषांददृशिरेकोपाद्वपूंष्यमिततेजसां ॥ युयुत्सूनामिवाकाशेपतत्रिवरभोगिनां ॥ १४ ॥

शलेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कथंयुयुधिरेइत्यस्योत्तरं एवंयुयुधिरेइति ॥ १३ ॥ पतत्रिवरभोगिनामिव पतत्रिवरोगरुडः भोगिनःसर्पाः ॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्रुतेनपलायितेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ॥ बभासेसरणोद्देशः कालसूर्यइवोदितः ॥ १५ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंनिघ्नतामितरेतरं ॥ महाबलानांबलिभिर्दानवानां यथासुरैः ॥ १६ ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिःस्वनं ॥ त्वदीयमवधीत्सैन्यंसंप्रद्रुतमहारथं ॥ १७ ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाशत्रुभिर्भृशमर्दितं ॥ अलंद्रुतेनवः शूराइतिद्रोणोभ्यभाषत ॥ १८ ॥ ततःशोणहयःक्रुद्धश्चतुर्दंतइवद्विपः ॥ प्रविश्यपांडवानीकंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९ ॥ तमाविध्यच्छितैर्बाणैःकंकपत्रैर्युधिष्ठिरः ॥ तस्यद्रोणोधनुश्छित्वातंद्रुतंसमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ चक्ररक्षःकुमारस्तुपंचालानांयशस्करः ॥ दधारद्रोणमायांतंवेलेवसरितांपतिं ॥ २१ ॥ द्रोणंनिवारितंदृष्ट्वाकुमारेणद्विजर्षभं ॥ सिंहनादरवोह्यासीत्साधुसाध्वितिभाषितं ॥ २२ ॥ कुमारस्तुततोद्रोणंसायकेनमहाहवे ॥ विव्याधोरसिसंक्रुद्धःसिंहवच्चनदन्मुहुः ॥ २३ ॥ संवार्यचरणेद्रोणंकुमारस्तुमहाबलः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःकृतहस्तोजितश्रमः ॥ २४ ॥ तंशूरमार्यव्रतिनंमंत्रास्त्रेषुकृतश्रमं ॥ चक्ररक्षंपरामृद्नात्कुमारंद्विजपुंगवः ॥ २५ ॥ समध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः ॥ तवसैन्यस्यगोप्तासीद्भारद्वाजोद्विजर्षभः ॥ २६ ॥ शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्तमौजसं ॥ नकुलंपंचभिर्विध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ सात्यकिंपंचभिर्विध्वामत्स्यंचदशभिःशरैः ॥ २८ ॥ व्यक्षोभयद्रणेयोधान्यथामुख्यमभिद्रवन् ॥ अभ्यवर्त्ततसंप्रेप्सुःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ २९ ॥ युगंधरस्ततोराजन्भारद्वाजंमहारथं ॥ वारयामाससंक्रुद्धंवातोद्धतमिवार्णवं ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरंसविध्वातुशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ युगंधरंतुभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ३१ ॥ ततोविराटद्रुपदौकेकयाःसात्यकिःशिबिः ॥ व्याघ्रदत्तश्चपांचाल्यःसिंहसेनश्चवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवःपरीप्संतोयुधिष्ठिरं ॥ आवव्रुस्तस्यपंथानंकिरंतःसायकान्बहून् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रदत्तस्तुपांचाल्योद्रोणंविव्याधमार्गणैः ॥ पंचाशद्भिःशितैराजंस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४ ॥ त्वरितंसिंहसेनस्तुद्रोणंविध्वामहारथं ॥ प्राहसत्सहसाहृष्टस्त्रासयन्वैमहारथान् ॥ ३५ ॥ ततोविस्फार्यनयनेधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ तलशब्दंमहत्कृत्वाद्रोणस्तंसमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥ ततस्तुसिंहसेनस्यशिरःकायात्सकुंडलं ॥ व्याघ्रदत्तस्यचाक्रम्यभल्लाभ्यामाहरद्बली ॥ ३७ ॥ तान्प्रमृज्यशरव्रातैःपांडवानांमहारथान् ॥ युधिष्ठिररथाभ्याशेतस्थौमृत्युरिवांतकः ॥ ३८ ॥ ततोभवन्महाशब्दोराजन्यौधिष्ठिरेबले ॥ हतोराजेतियोधानांसमीपस्थेयतव्रते ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ क्षीबवन्मत्तवत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति अस्त्रमायया अस्त्रकौ

तौपरस्परवेगाच्चगदाभ्यांचभृशाहतौ ॥ युगपत्पेततुर्वीरौक्षिताविंद्रध्वजाविव ॥ २९ ॥ ततोविह्वलमानंतंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ शल्यमभ्यपतत्तूर्णंकृतवर्मा महारथः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वाचैनंमहाराजगदयाभिनिपीडितं ॥ विचेष्टंतंयथानागंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतं ॥ ३१ ॥ ततःस्वरथमारोप्यमद्राणामधिपंरणे ॥ अपोवाहर णात्तूर्णंकृतवर्मामहारथः ॥ ३२ ॥ क्षीबवद्विह्वलोवीरोनिमेषात्पुनरुत्थितः ॥ भीमोपिसुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३ ॥ ततोमद्राधिपंदृष्ट्वातवपुत्राःपराङ्मु खं ॥ सनागपत्त्यश्वरथाःसमकंपंतमारिष ॥ ३४ ॥ तेपांडवैरर्द्यमानास्तावकाजितकाशिभिः ॥ भीतादिशोन्वपद्यंतवातनुन्नाघनाइव ॥ ३५ ॥ निर्जित्यधार्तराष्ट्रां स्तुपांडवेयामहारथाः ॥ व्यरोचंतरणेराजन्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ ३६ ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चहर्षिताः ॥ भेरीश्चवादयामासुर्मृदंगांश्चानकैःसह ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिशल्यापयानेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तद्बलंसुमहद्दी र्णंत्वदीयंप्रेक्ष्यवीर्यवान् ॥ दधारैकोरणेराजन्वृषसेनोस्त्रमायया ॥ १ ॥ शरादशदिशोमुक्तावृषसेनेनसंयुगे ॥ विचेरुस्तेविनिर्भिद्यनरवाजिरथद्विपान् ॥ २ ॥ तस्यदीप्तामहाबाणाविनिश्चेरुःसहस्रशः ॥ भानोरिवमहाराजघर्मकालेमरीचयः ॥ ३ ॥ तेनार्दितामहाराजरथिनःसादिनस्तथा ॥ निपेतुरुर्व्यांसहसावातभ ग्नाइवद्रुमाः ॥ ४ ॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघांश्चमहारथः ॥ अपातयद्रणेराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वातमेकंसमरेविचरंतमभीतवत् ॥ सहिताः सर्वराजानःपरिवव्रुःसमंततः ॥ ६ ॥ नाकुलिस्तुशतानीकोवृषसेनंसमभ्ययात् ॥ विव्याधचैनंदशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७ ॥ तस्यकर्णात्मजश्चापंछित्वा केतुमपातयत् ॥ तंभ्रातरंपरीप्संतोद्रौपदेयाःसमभ्ययुः ॥ ८ ॥ कर्णात्मजंशरव्रातैरदृश्यंचक्रुरंजसा ॥ तान्नदंतोभ्यधावंतद्रोणपुत्रमुखारथाः ॥ ९ ॥ छादयंतो महाराजद्रौपदेयान्महारथान् ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपर्वतान्जलदाइव ॥ १० ॥ तान्पांडवाःप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताःपुत्रगृद्धिनः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजया श्चोद्यतायुधाः ॥ ११ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंसुमहल्लोमहर्षणं ॥ त्वदीयैःपांडुपुत्राणांदेवानामिवदानवैः ॥ १२ ॥ एवंयुयुधिरेवीराःसंरब्धाःकुरुपांडवाः ॥ परस्परमु दीक्षंतःपरस्परकृतागसः ॥ १३ ॥ तैषांददृशिरेकोपाद्वपूंष्यमिततेजसां ॥ युयुत्सूनामिवाकाशेपतत्रिवरभोगिनां ॥ १४ ॥

शलेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कथंयुयुधिरेइत्यस्योत्तरं एवंयुयुधिरेइति ॥ १३ ॥ पतत्रिवरभोगिनामिव पतत्रिवरोगरुडः भोगिनःसर्पाः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्रुतेनपलायितेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ॥ वभासेसरणोद्देशःकालसूर्यइवोदितः ॥ १५ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंनिघ्नतामितरेतरं ॥ महावलानांवलिभिर्दानवानां
यथासुरैः ॥ १६ ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिःस्वनं ॥ त्वदीयमवधीत्सैन्यंसंप्रद्रुतमहारथं ॥ १७ ॥ तत्प्रभग्नंवलंदृष्ट्वाशत्रुभिर्भृशमर्दितं ॥ अलंद्रुतेनवः
शूराइतिद्रोणोभ्यभाषत ॥ १८ ॥ ततःशोणहयःक्रुद्धश्चतुर्दंतइवद्विपः ॥ प्रविश्यपांडवानीकंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९ ॥ तमाविध्यच्छितैर्वाणैःकंकपत्रैर्युधि
ष्ठिरः ॥ तस्यद्रोणोधनुश्छित्वातंद्रुतंसमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ चक्ररक्षःकुमारस्तुपंचालानांयशस्करः ॥ दधारद्रोणमायांतंवेलेवसरितांपतिं ॥ २१ ॥ द्रोणंनिवारि
तंदृष्ट्वाकुमारेणद्विजर्षभं ॥ सिंहनादरवोह्यासीत्साधुसाध्वितिभाषितं ॥ २२ ॥ कुमारस्तुततोद्रोणंसायकेनमहाहवे ॥ विव्याधोरसिसंक्रुद्धःसिंहवच्चनदन्मुहुः
॥ २३ ॥ संवार्यचरणेद्रोणंकुमारस्तुमहावलः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःकृतहस्तोजितश्रमः ॥ २४ ॥ तंशूरमार्यव्रतिनंमंत्रास्त्रेपुकृतश्रमं ॥ चक्ररक्षंपरामृद्नात्कुमारंद्वि
जपुंगवः ॥ २५ ॥ समध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः ॥ तवसैन्यस्यगोप्तासीद्भारद्वाजोद्विजर्षभः ॥ २६ ॥ शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्तमौजसं ॥
नकुलंपंचभिर्विंध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ सात्यकिंपंचभिर्विध्वामत्स्यंचदशभिःशरैः ॥ २८ ॥ व्यक्षोभयद्र
णेयोधान्यथामुख्यमभिद्रवन् ॥ अभ्यवर्त्ततसंप्रेप्सुःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ २९ ॥ युगंधरस्ततोराजन्भारद्वाजंमहारथं ॥ वारयामाससंक्रुद्धंवातोद्धतमिवार्णवं
॥ ३० ॥ युधिष्ठिरंसविध्वातुशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ युगंधरंतुभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ३१ ॥ ततोविराटद्रुपदौकैकयाःसात्यकिःशिविः ॥ व्याघ्रदत्तश्चपांचा
ल्यःसिंहसेनश्चवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचवहवःपरीप्संतोयुधिष्ठिरं ॥ आवव्रुस्तस्यपंथानंकिरंतःसायकान्वहून् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रदत्तस्तुपांचाल्योद्रोणंविव्या
धमार्गणैः ॥ पंचाशतानिशितैराजंस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४ ॥ त्वरितंसिंहसेनस्तुद्रोणंविध्वामहारथं ॥ प्राहसत्सहसाहृष्टस्त्रासयन्वैमहारथान् ॥ ३५ ॥ ततोविस्फा
र्यनयनेधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ तलशब्दंमहत्कृत्वाद्रोणस्तंसमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥ ततस्तुसिंहसेनस्यशिरःकायात्सकुंडलं ॥ व्याघ्रदत्तस्यचाक्रम्यभल्लाभ्यामाहरद्व
ली ॥ ३७ ॥ तान्प्रमृज्यशरव्रातैःपांडवानांमहारथान् ॥ युधिष्ठिररथाभ्याशेतस्थौमृत्युरिवांतकः ॥ ३८ ॥ ततोभवन्महाशब्दोराजन्यौधिष्ठिरेवले ॥ हतोराजेति
योधानांसमीपस्थेयतव्रते ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विगतनेमुद्रे ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मसारइंद्रनीलः गल्वर्कःपद्मरागः ॥ ५४ ॥

अब्रुवन्सैनिकास्तत्रदृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रमं ॥ अद्यराजाधार्त्तराष्ट्रःकृतार्थोवैभविष्यति ॥ ४० ॥ अस्मिन्मुहूर्त्तेद्रोणस्तुपांडवंगृह्यहर्पितः ॥ आगमिष्यतिनोनूनं धार्त्तराष्ट्रस्यसंयुगे ॥ ४१ ॥ एवंसंजल्पतांतेषांतावकानांमहारथः ॥ आयाज्जवेनकौंतेयोरथघोषेणनादयन् ॥ ४२ ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांकृत्वाविशसनेन दीं ॥ शूरास्थिचयसंकीर्णांप्रेतकूलापहारिणीं ॥ ४३ ॥ तांशरौघमहाफेनांप्रासमत्स्यसमाकुलां ॥ नदीमुत्तीर्यवेगेनकुरून्विद्राव्यपांडवः ॥ ४४ ॥ ततःकिरीटी सहसाद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ छादयन्निपुजालेनमहतामोहयन्निव ॥ ४५ ॥ शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्संदधानस्यचानिशं ॥ नांतरंददृशेकश्चित्कौंतेयस्ययश स्विनः ॥ ४६ ॥ नदिशोनांतरिक्षंचनद्यौर्नैवचमेदिनी ॥ अदृश्यंतमहाराजबाणभूताइवाभवन् ॥ ४७ ॥ नादृश्यततदाराजंस्तत्रकिंचनसंयुगे ॥ बाणांधकारेम हतिकृतेगांडीवधन्वना ॥ ४८ ॥ सूर्येचास्तमनुप्राप्तेतमसाचाभिसंवृते ॥ नाज्ञायततदाशत्रुर्नसुहृन्नचकश्चन ॥ ४९ ॥ ततोवहारंचक्रुस्तेद्रोणदुर्योधनादयः ॥ तान्विदित्वापुनस्त्रस्तानयुद्धमनसःपरान् ॥ ५० ॥ स्वान्यनीकानिबीभत्सुःशनकैरवहारयत् ॥ ततोभितुष्टुवुःपार्थंप्रहृष्टाःपांडुसृंजयाः ॥ ५१ ॥ पंचालाश्चमनो ज्ञाभिर्वाग्भिःसूर्यमिवर्पयः ॥ एवंस्वशिबिरंप्रायाज्जित्वाशत्रून्धनंजयः ॥ ५२ ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांमुदितोवैसकेशवः ॥ ५३ ॥ मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यैर्वज्र प्रवालस्फटिकैश्चमुख्यैः ॥ चित्रेरथेपांडुसुतोबभासेनक्षत्रचित्रेवियतीवचंद्रः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिप्रथमदिवसाव हारेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ संमाप्तंचद्रोणाभिषेकपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसंशप्तकवधपर्व ॥ संजयउवाच तेसेनेशिबिरं गत्वान्यविशेतांविशांपते ॥ यथाभागंयथान्यायंयथागुल्मंचसर्वशः ॥ १ ॥ कृत्वावहारंसैन्यानांद्रोणःपरमदुर्मनाः ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यसव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वंनतिष्ठतिधनंजये ॥ शक्योग्रहीतुंसंग्रामेदेवैरपियुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इतितद्वःप्रयततांकृतंपार्थेनसंयुगे ॥ माविशंकीर्वचोमत्यमजेयौकृ ष्णपांडवौ ॥ ४ ॥ अपनीतेतुयोगेनकेनचिच्छ्वेतवाहने ॥ ततएष्यतितेराजन्वशमेषयुधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ कश्चिदाहूयतंसंख्येदेशमन्यंप्रकर्षतु ॥ तमजित्वानकौंते योनिवर्त्तेतकथंचन ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंतरेशून्येधर्मराजमहंनृप ॥ ग्रहीष्यामिचमूंभित्वाधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः ॥ ७ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेसेनेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ योगेनउपायेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ लोक्याः पुण्यलोकार्हाः ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यंवेदव्रताचरणं

अर्जुनेनविहीनस्तुयदिनोत्स्रजतेरणं ॥ मामुपायांतमालोक्यगृहीतंविद्धिपांडवं ॥ ८ ॥ एवंतेहंमहाराजधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ समानेष्यामिसगणंवशमद्यनसं
शयः ॥ ९ ॥ यदितिष्ठतिसंग्रामेमुहूर्त्तमपिपांडवः ॥ अथापयातिसंग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १० ॥ संजयउवाच द्रोणस्यतद्वचःश्रुत्वात्रिगर्त्ताधिपति
स्तदा ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ वयंविनिकृताराजन्सदागांडीवधन्वना ॥ अनागःस्वपिचागस्तत्कृतमस्मासुतेनवै ॥ १२ ॥ तेवयं
स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ॥ क्रोधाग्निनादह्यमानानशेमहिसदानिशि ॥ १३ ॥ सनोदिष्ट्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ॥ कर्तारःस्मवयंकर्मय
च्चिकीर्षामहृद्गतं ॥ १४ ॥ भवतश्चप्रियंयत्स्यादस्माकंचयशस्करं ॥ वयमेनंहनिष्यामोनिकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५ ॥ अद्यास्त्वनर्जुनाभूमिरत्रिगर्त्ताथवापुनः ॥
सत्यंतेप्रतिजानीमोनैतन्मिथ्याभविष्यति ॥ १६ ॥ एवंसत्यरथश्चोक्त्वासत्यवर्माचभारत ॥ सत्यव्रतश्चसत्येषुःसत्यकर्मातथैवच ॥ १७ ॥ सहिताभ्रातरःपं
चरथानामयुतेनच ॥ न्यवर्त्तंतमहाराजकृत्वाशपथमाहवे ॥ १८ ॥ मालवास्तुंडिकेराश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ सुशर्माचनरव्याघ्रस्त्रिगर्त्तःप्रस्थलाधिपः ॥
॥ १९ ॥ मावेल्लकैर्ललित्थैश्चसहितोमद्रकैरपि ॥ रथानामयुतेनैवसोगमद्भ्रातृभिःसह ॥ २० ॥ नानाजनपदेभ्यश्चरथानामयुतंपुनः ॥ समुत्थितंविशिष्टानां
शपथार्थमुपागमत् ॥ २१ ॥ ततोज्वलनमानर्च्यहुत्वासर्वेपृथक्पृथक् ॥ जगृहुःकुशचीराणि चित्राणिकवचानिच ॥ २२ ॥ तेचबद्धतनुत्राणाघृताक्ताःकुशची
रिणः ॥ मौर्वीमेखलिनोवीराःसहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३ ॥ यज्वानःपुत्रिणोलोक्याःकृतकृत्यास्तनुत्यजः ॥ योक्ष्यमाणास्तदात्मानंयशसाविजयेनच ॥ २४ ॥
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ प्राप्यान्लोकान्सुयुद्धेनक्षिप्रमेवयियासवः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणांस्तर्पयित्वाचनिष्कान्दत्वापृथक्पृथक् ॥ गाश्चवासां
सिचपुनःसमाभाष्यपरस्परं ॥ २६ ॥ प्रज्वाल्यकृष्णवर्त्मानमुपागम्यरणव्रतं ॥ तस्मिन्नग्नौतदाचक्रुःप्रतिज्ञांदृढनिश्चयाः ॥ २७ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानामुच्चैर्वा
चोवभाषिरे ॥ सर्वेधनंजयवधेप्रतिज्ञांचापिचक्रिरे ॥ २८ ॥ येवैलोकाश्चाव्रतिनांयेचैवब्रह्मघातिनां ॥ मद्यपस्यचयेलोकागुरुदाररतस्यच ॥ २९ ॥ ब्रह्मस्वहा
रिणश्चैवराजपिंडापहारिणः ॥ शरणागतंचत्यजतोयाचमानंतथाघ्नतः ॥ ३० ॥

श्रुतिर्वेदाध्ययनंतेएवमुखंप्रधानंयेषुतैः कर्मभिरितिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ आत्मापहारिणांस्वजातिगोपकानां ॥ ३२ ॥ श्रुतंप्रतिज्ञातं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अपदांतरमव्यवहितं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

अगारदाहिनांचैवयेचगांनिघ्नतामपि ॥ अपकारिणांचयेलोकायेचब्रह्मद्विपामपि ॥ ३१ ॥ स्वभार्यामृतुकालेपुमोहाद्वैनाभिगच्छतां ॥ श्राद्धमैथुनिकानांच
येचाप्यात्मापहारिणां ॥ ३२ ॥ न्यासापहारिणांयेचश्रुतंनाशयतांचये ॥ क्लीबेनयुध्यमानानांयेचनीचानुसारिणां ॥ ३३ ॥ नास्तिकानांचयेलोकायेग्निमा
तृपितृत्यजां ॥ तानाप्नुयामहेलोकान्येचपापकृतामपि ॥ ३४ ॥ यद्यहत्वावयंयुद्धेनिवर्त्तेमधनंजयं ॥ तेनचाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेमहिपराङ्मुखाः ॥ ३५ ॥
यदित्वसुकरंलोकेकर्मकुर्याममंयुगे ॥ इष्टाँल्लोकान्प्राप्नुयामोवयमद्यनसंशयः ॥ ३६ ॥ एवमुक्कातदाराजंस्तेऽभ्यवर्त्तनसंयुगे ॥ आह्वयंतोर्जुनंवीराःपितृजु
ष्टांदिशंप्रति ॥ ३७ ॥ आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैःपार्थःपरपुरंजयः ॥ धर्मराजमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ आहूतोननिवर्त्तेयमितिमेव्रतमाहितं ॥ संशप्तका
श्चमांराजन्नाह्वयंतिमहामृधे ॥ ३९ ॥ एपचभ्रातृभिःसार्धंसुशर्माह्वयतेरणे ॥ वधायसगणस्यास्यमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४० ॥ नैतच्छक्नोमिसंसोढुमाह्वानं
पुरुपर्षभ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिहतान्विद्धिपरान्युधि ॥ ४१ ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंतेतत्त्वतस्तातयद्द्रोणस्यचिकीर्पितं ॥ यथातदनृतंतस्यभवेत्तत्त्वंसमा
चर ॥ ४२ ॥ द्रोणोहिवलवान्शूरःकृतास्त्रश्चजितश्रमः ॥ प्रतिज्ञातंचतेनैतद्ग्रहणंमेमहारथ ॥ ४३ ॥ अर्जुनउवाच अयंवैसत्यजिद्राजन्नद्यत्वांरक्षिता
युधि ॥ ध्रियमाणेचपांचाल्येनाचार्यःकाममाप्स्यति ॥ ४४ ॥ हतेतुपुरुपव्याघ्रेरणेसत्यजितिप्रभो ॥ सर्वैरपिसमेतैर्वानस्थातव्यंकथंचन ॥ ४५ ॥ संजयउ
वाच अनुज्ञातस्ततोराज्ञापरिष्वक्तश्चफाल्गुनः ॥ प्रेम्णादृष्टश्चवहुधात्याशिपश्चास्ययोजिताः ॥ ४६ ॥ विहायैनंततःपार्थस्त्रिगर्त्तान्प्रत्ययाद्बली ॥ क्षुधितः
क्षुद्विघातार्थंसिंहोमृगगणानिव ॥ ४७ ॥ ततोदौर्योधनंसैन्यंमुदापरमयायुतं ॥ ऋतेर्जुनंभृशंक्रुद्धंधर्मराजस्यनिग्रहे ॥ ४८ ॥ ततोन्योन्येनतेसैन्येसमाजग्मतु
रोजसा ॥ गंगासरय्वौवेगेनप्रावृपीवोल्वणोदके ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिधनंजययानेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
संजयउवाच ततःसंशप्तकाराजन्समेदेशेव्यवस्थिताः ॥ व्यूह्यानीकंरथैरेवचंद्राकारंमुदायुताः ॥ १ ॥ तेकिरीटिनमायांतंदृष्ट्वाहर्पेणमारिप ॥ उदक्रोश
न्नरव्याघ्राःशब्देनमहतातदा ॥ २ ॥ सशब्दःप्रदिशःसर्वादिशःखंचसमावृणोत् ॥ आवृतत्वाच्चलोकस्यनासीत्तत्रप्रतिस्वनः ॥ ३ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

सोतीवसंप्रहृष्टांस्तानुपलभ्यधनंजयः ॥ किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्पूनद्यसंयुगे ॥ भ्रातृंस्त्रैगर्त्तकानेवंरोदितव्ये
प्रहर्षितान् ॥ ५ ॥ अथवाहर्षकालोयंत्रैगर्त्तानामसंशयं ॥ कुनरैर्दुरवापान्हिलोकान्प्राप्स्यंत्यनुत्तमान् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्हृषीकेशंततोऽर्जुनः ॥ आस
सादरणव्यूढांत्रिगर्त्तानामनीकिनीं ॥ ७ ॥ सदेवदत्तमादायशंखंहेमपरिष्कृतं ॥ दध्मौवेगेनमहताघोषेणापूरयन्दिशः ॥ ८ ॥ तेनशब्देनवित्रस्तासंशप्तकव
रूथिनी ॥ विचेष्टावस्थितासंख्येत्यश्मसारमयीयथा ॥ ९ ॥ वाहास्तेषांविवृत्ताक्षाःस्तब्धकर्णशिरोधराः ॥ विष्टब्धचरणामूत्रंरुधिरंचप्रसुस्रुवुः ॥ १० ॥ उप
लभ्यततःसंज्ञामवस्थाप्यचवाहिनीं ॥ युगपत्पांडुपुत्रायचिक्षिपुःकंकपत्रिणः ॥ ११ ॥ तान्यर्जुनःसहस्राणिदशपंचभिराशुगैः ॥ अनागतान्येवशरैश्चिच्छेदा
शुपराक्रमी ॥ १२ ॥ ततोऽर्जुनंशितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिःपुनः ॥ प्राविध्यंततततःपार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३ ॥ एकैकस्तुततःपार्थंराजन्विव्याधपंचभिः ॥
सचतान्प्रतिविव्याधद्वाभ्यांद्वाभ्यांपराक्रमी ॥ १४ ॥ भूयएवतुसंक्रुद्धास्त्वर्जुनंसहकेशवं ॥ आपूरयन्शरैस्तीक्ष्णैस्तडागमिववृष्टिभिः ॥ १५ ॥ ततःशरसहस्रा
णिप्रापतन्नर्जुनंप्रति ॥ भ्रमराणामिवव्राताःफुल्लंद्रुमगणंवने ॥ १६ ॥ ततःसुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैःशरैः ॥ अविध्यदिषुभिर्गाढंकिरीटसव्यसाचिनं ॥ १७ ॥
तैःकिरीटीकिरीटस्थैर्हेमपुंखैरजिह्मगैः ॥ शातकुंभमयापीडोबभौसूर्यइवोत्थितः ॥ १८ ॥ हस्तावापंसुबाहोस्तुभल्लेनयुधिपांडवः ॥ चिच्छेदतंचैवपुनःशरवर्षै
रवाकिरत् ॥ १९ ॥ ततःसुशर्मादशभिःसुरथस्तुकिरीटिनं ॥ सुधर्मासुधनुश्चैवसुबाहुश्चसमार्पयत् ॥ २० ॥ तांस्तुसर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ॥ प्रत्यविध्य
द्ध्वजांश्चैषांभल्लैश्चिच्छेदसायकान् ॥ २१ ॥ सुधन्वनोधनुश्छित्वाहयांश्चास्यावधीच्छरैः ॥ अथास्यसशिरस्त्राणंशिरःकायादपातयत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्निप
तितेवीरेत्रस्तास्तस्यपदानुगाः ॥ व्यद्रवंतभयाद्भीतायत्रदौर्योधनंबलं ॥ २३ ॥ ततोजघानसंक्रुद्धोवासविस्तांमहाचमूं ॥ शरजालैरविच्छिन्नैस्तमःसूर्यइवां
शुभिः ॥ २४ ॥ ततोभग्नेबलेतस्मिन्विप्रलीनेसमंततः ॥ सव्यसाचिनिसंक्रुद्धेत्रैगर्त्तान्भयमाविशत् ॥ २५ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अमु
ह्यंस्तत्रतत्रैवत्रस्तामृगगणाइव ॥ २६ ॥ ततस्त्रिगर्त्तराट्क्रुद्धस्तानुवाचमहारथान् ॥ अलंद्रुतेनवःशूरानभयंकर्तुमर्हथ ॥ २७ ॥ शप्त्वाथशपथान्घोरान्सर्वसै
न्यस्यपश्यतः ॥ गत्वादौर्योधनंसैन्यंकिंवैवक्ष्यथमुख्यशः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

नावहास्याःकथंलोकेकर्मणानेनसंयुगे॥ भवेमसहिताःसर्वेनिवर्तध्वंयथाबलं॥ २९॥ एवमुक्तास्तुतेराजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः॥ शंखांश्चदध्मिरेवीराहर्षयंतःप
रस्परं॥ ३० ॥ ततस्तेसंन्यवर्त्तंतसंशप्तकगणाःपुनः॥ नारायणाश्चगोपालामृत्युंकृत्वाऽनिवर्त्तनं॥३१॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणि
सुधन्ववधेअष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच दृष्ट्वातुसंनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः॥ वासुदेवंमहात्मानम
र्जुनःसमभाषत॥ १ ॥ चोदयाश्वान्हृषीकेशसंशप्तकगणान्प्रति॥ नैतेहास्यंतिसंग्रामंजीवंतइतिमेमतिः॥ २॥ पश्यमेऽद्यबलंघोरंबाह्वोरिष्वसनस्यच॥ अद्यै
तान्पातयिष्यामिक्रुद्धोरुद्रःपशूनिव ॥ ३ ॥ ततःकृष्णःस्मितंकृत्वाप्रतिनंद्यशिवेनतं ॥ प्रावेशयतदुर्धर्षोयत्रयत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४ ॥ सरथोभ्राजतेत्यर्थमुह्य
मानोरणेतदा ॥ उह्यमानमिवाकाशेविमानंपांडुरैर्हयैः ॥५॥ मंडलानिततश्चक्रेगतप्रत्यागतानिच ॥ यथाशक्ररथोराजन्युद्धेदेवासुरेपुरा॥ ६॥ अथना
रायणाःक्रुद्धाविविधायुधपाणयः॥ छादयंतःशरव्रातैःपरिवव्रुर्धनंजयं॥ ७॥ अदृश्यंचमुहूर्त्तेनचक्रुस्तेभरतर्षभ॥ कृष्णेनसहितंयुद्धेकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ ८ ॥
क्रुद्धस्तुफाल्गुनःसंख्येद्विगुणीकृतविक्रमः॥ गांडीवंधनुरामृज्यतूर्णंजग्राहसंयुगे ॥ ९॥ बध्वाचभ्रुकुटिंवक्त्रेक्रोधस्यप्रतिलक्षणं॥ देवदत्तंमहाशंखंपूरयामा
सपांडवः॥ १० ॥ अथास्त्रमरिसंघघ्नंत्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः॥ ततोरूपसहस्राणिप्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ आत्मनःप्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः॥ अ
न्योन्यंनार्जुनंमत्वास्वमात्मानंचजघ्निरे॥ १२॥ अयमर्जुनोयंगोविंदइमौपांडवयादवौ॥ इतिब्रुवाणाःसंमूढाजघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३ ॥ मोहिताःपरमास्त्रे
णक्षयंजग्मुःपरस्परं॥ अशोभंतरणेयोधाःपुष्पिताइवकिंशुकाः॥ १४ ॥ ततःशरसहस्राणितैर्विमुक्तानिभस्मसात् ॥ कृत्वातदस्त्रंतान्वीराननयद्यमसादनं॥
॥ १५॥ अथप्रहस्यबीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि॥ मावेल्लकांस्त्रिगर्तांश्चयौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥ १६ ॥ तेहन्यमानावीरेणक्षत्रियाःकालचोदिताः ॥ व्यसृज
ञ्छरजालानिपार्थेनानाविधानिच॥ १७॥ नध्वजोनार्जुनस्तत्रनरथोनचकेशवः॥ प्रत्यदृश्यतघोरेणशरवर्षेणसंवृतः॥१८॥ ततस्तेलब्धलक्षत्वादन्योन्यम
भिचुक्रुशुः॥ हतौकृष्णावितिप्रीत्यावासांस्यादुधुवुस्तदा॥ १९॥ भेरीमृदंगशंखांश्चदध्मुर्वीराःसहस्रशः॥ सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरेतत्रमारिष ॥ २० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनःउपरिगतैर्योधैःसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

ततःप्रसिष्विदेकृष्णःखिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ॥ क्वासिपार्थनपश्येत्वांकच्चिज्जीवसिशत्रुहन् ॥ २१ ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वात्वरमाणोधनंजयः ॥ वायव्यास्त्रेणतैर
स्तांशरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२ ॥ ततःसंशप्तकव्रातान्साश्वद्वीपरथायुधान् ॥ उवाहभगवान्वायुःशुष्कपर्णचयानिव ॥ २३ ॥ उह्यमानास्तुतेराजन्वह्वशोभंतवा
युना ॥ प्रडीनाःपक्षिणःकालेवृक्षेभ्यइवमारिष ॥ २४ ॥ तांस्तथाव्याकुलीकृत्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ जघाननिशितैर्बाणैःसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ शिरां
सिभल्लैरहरद्बाहूनपिचसायुधान् ॥ हस्तिहस्तोपमांश्चोरून्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६ ॥ पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्बाहुपार्श्वेक्षणाकुलान् ॥ नानांगावयवैर्हीनांश्च
कारारीन्धनंजयः ॥ २७ ॥ गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ॥ शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रेव्यश्वरथद्विपान् ॥ २८ ॥ मुंडतालवनानीवतत्रतत्रचकाशि
रे ॥ छिन्नारथध्वजव्राताःकेचित्तत्रक्वचित्क्वचित् ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनोनागाःसपताकांकुशध्वजाः ॥ पेतुःशक्राशनिहताद्रुमवंतइवाचलाः ॥ ३० ॥ चाम
रापीडकवचाःस्रस्तांत्रनयनास्तथा ॥ सारोहास्तुरगाःपेतुःपार्थबाणहताःक्षितौ ॥ ३१ ॥ विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ॥ पत्तयश्छिन्नवर्माणःकृप
णाःशेरतेहताः ॥ ३२ ॥ नैर्हतैर्हन्यमानैश्चपतद्भिःपतितैरपि ॥ भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्चक्रूरमायोधनंबभौ ॥ ३३ ॥ रजश्चसुमहज्जातंशांतंरुधिरवृष्टिभिः ॥ महीचा
प्यभवद्दुर्गाकबंधशतसंकुला ॥ ३४ ॥ तद्बभौरौद्रबीभत्संबीभत्सोर्यानमाहवे ॥ आक्रीडमिवरुद्रस्यघ्नतःकालात्ययेपशून् ॥ ३५ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनव्याकु
लाश्वरथद्विपाः ॥ तमेवाभिमुखाःक्षीणाःशक्रस्यातिथितांगताः ॥ ३६ ॥ साभूमिर्भरतश्रेष्ठनिहतैस्तैर्महारथैः ॥ आस्तीर्णासंबभौसर्वाप्रेतीभूतैःसमंततः ॥
॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवप्रमत्तेसव्यसाचिनि ॥ व्यूढानीकस्ततोद्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८ ॥ तंप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ युधिष्ठिरंपरी
प्संतस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिअर्जुनसंशप्तकयुद्धेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच परिणाम्यनिशांतांतुभारद्वाजोमहारथः ॥ उक्त्वासुबहुराजेंद्रवचनंवैसुयोधनं ॥ १ ॥ विधाययोगंपार्थेनसंशप्तकगणैःसह ॥ निष्क्रांतेचतदा
पार्थेसंशप्तकवधंप्रति ॥ २ ॥ व्यूढानीकस्ततोद्रोणःपांडवानांमहाचमूं ॥ अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठधर्मराजजिघृक्षया ॥ ३ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ परिणाम्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उष्णगेघर्मात्यये ॥ १६ ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यांकृत्तिकायोगयुक्तेनइंदुना शारदपूर्णचंद्रेणेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

व्यूढंदृष्ट्वासुपर्णंतुभारद्वाजकृतंतदा ॥ व्यूहेनमंडलार्धेनप्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ मुखंत्वासीत्सुपर्णस्यभारद्वाजोमहारथः ॥ ४ ॥ शिरोदुर्योधनोराजासोदर्यैःसानु
गैर्वृतः ॥ चक्षुषीकृतवर्मासीद्गौतमश्चास्यतांवरः ॥ ५ ॥ भूतशर्माक्षेमशर्माकरकाक्षश्चवीर्यवान् ॥ कलिंगाःसिंहलाःप्राच्याःशूराभीरादशेरकाः ॥ ६ ॥ शका
यवनकांबोजास्तथाहंसपथाश्चये ॥ ग्रीवायांशूरसेनाश्चदरदामद्रकेकयाः ॥ ७ ॥ गजाश्वरथपत्त्योघास्तस्थुःपरमदंशिताः ॥ भूरिश्रवास्तथाशल्यःसोमदत्तश्च
वाल्हिकः ॥ ८ ॥ अक्षौहिण्यावृतावीरादक्षिणंपार्श्वमास्थिताः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ ९ ॥ वामंपार्श्वंसमाश्रित्यद्रोणपुत्राग्रतःस्थिताः ॥
पृष्ठेकलिंगाःसांबष्ठामागधाःपौंड्रमद्रकाः ॥ १० ॥ गांधाराःशकुनाःप्राच्याःपार्वतीयावसातयः ॥ पुच्छेवैकर्तनःकर्णःसपुत्रज्ञातिबांधवः ॥ ११ ॥ महत्यासे
नयातस्थौनानाजनपदोत्थया ॥ जयद्रथोभीमरथःसंपातिर्ऋषभोजयः ॥ १२ ॥ भूमिंजयोवृषकाथोनैषधश्चमहाबलः ॥ वृतावलेनमहताब्रह्मलोकपरिष्कृ
ताः ॥ १३ ॥ व्यूहस्योरसितेराजन्स्थितायुद्धविशारदाः ॥ द्रोणेनविहितोव्यूहःपदात्यश्वरथद्विपैः ॥ १४ ॥ वातोद्धूतार्णवाकारःप्रनृत्तइवलक्ष्यते ॥ तस्यपक्षप्र
पक्षेभ्योनिष्पतंतियुयुत्सवः ॥ १५ ॥ सविद्युत्स्तनितामेघाःसर्वदिग्भ्यइवोष्णगे ॥ तस्यप्राग्ज्योतिषोमध्येविधिवत्कल्पितंगजं ॥ १६ ॥ आस्थितःशुशुभेराज
न्नंशुमानुदयेयथा ॥ माल्यदामवताराजन्श्वेतच्छत्रेणधार्यता ॥ १७ ॥ कृत्तिकायोगयुक्तेनपौर्णमास्यामिवेंदुना ॥ नीलांजनचयप्रख्योमदांधोद्विरदोबभौ
॥ १८ ॥ अतिवृष्टोमहामेघैर्यथास्यात्पर्वतोमहान् ॥ नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ॥ १९ ॥ समन्वितःपार्वतीयैःशक्रोदेवगणैरिव ॥ ततोयुधिष्ठिरः
प्रेक्ष्यव्यूहंतमतिमानुषं ॥ २० ॥ अजय्यमरिभिःसंख्येपार्षतंवाक्यमब्रवीत् ॥ ब्राह्मणस्यवशंनाहमियामद्ययथाप्रभो ॥ पारावतसवर्णाश्वतथानीतिर्विधीय
तां ॥ २१ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच द्रोणस्ययतमानस्यवशंनैष्यसिसुव्रत ॥ अहमावारयिष्यामिद्रोणमद्यसहानुगं ॥ २२ ॥ मयिजीवतिकौरव्यनोद्वेगंकर्तुम
र्हसि ॥ नहिशक्तोरणेद्रोणोविजेतुंमांकथंचन ॥ २३ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाकिरन्बाणान्द्रुपदस्यसुतोबली ॥ पारावतसवर्णाश्वःस्वयंद्रोणमुपाद्र
वत् ॥ २४ ॥ अनिष्टदर्शनंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नमवस्थितं ॥ क्षणेनैवाभवद्द्रोणोनातिहृष्टमनाइव ॥ २५ ॥ तंतुसंप्रेक्ष्यपुत्रस्तेदुर्मुखःशत्रुकर्षणः ॥ प्रियंचिकीर्षुर्द्रोण
स्यधृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनिष्टदर्शनंस्वमृत्युहेतुत्वात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ भृशायस्तोऽतिप्रयत्नवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

ससंप्रहारस्तुमुलःसुघोरःसमपद्यत॥ पार्षतस्यचशूरस्यदुर्मुखस्यचभारत॥ २७॥ पार्षतःशरजालेनक्षिप्रंप्रच्छाद्यदुर्मुखं ॥ भारद्वाजंशरौघेणमहतासमवा
रयत्॥ २८॥ द्रोणमावारितंदृष्ट्वाभृशायस्तस्तवात्मजः ॥ नानालिंगैःशरव्रातैःपार्षतंसममोहयत् ॥ २९ ॥ तयोर्विपक्तयोःसंख्येपांचाल्यकुरुमुख्ययोः ॥ द्रो
णोयौधिष्ठिरंसैन्यंबहुधाव्यधमच्छरैः ॥ ३० ॥ अनिलेनयथाभ्राणिविच्छिन्नानिसमंततः ॥ तथापार्थस्यसैन्यानिविच्छिन्नानिक्वचित्क्वचित् ॥ ३१ ॥
मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३२ ॥ नैवस्वेनपरेराजन्नाज्ञायंतपरस्परं ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतत्समव
र्तत ॥ ३३ ॥ चूडामणिपुनिष्केपुभूपणेष्वपिवर्मसु ॥ तेषामादित्यवर्णाभारश्मयःप्रचकाशिरे ॥ ३४ ॥ तत्प्रकीर्णपताकानांरथवारणवाजिनां ॥बला
काशबलाभ्राभंददृशेरूपमाहवे ॥ ३५ ॥ नरानेवनराजघ्नुरुदग्राश्वहयाहयान् ॥ रथांश्वरथिनोजघ्नुर्वारणावरवारणान् ॥ ३६ ॥ समुच्छ्रितपताकानांग
जानांपरमद्विपैः॥क्षणेनतुमुलोघोरःसंग्रामःसमपद्यत॥ ३७॥ तेषांसंसक्तगात्राणांकर्षतामितरेतरं॥ दंतसंघातसंघर्षात्सधूमोग्निरजायत॥ ३८ ॥ विप्रकी
र्णपताकास्तेविषाणजनिताग्नयः॥ वभूवुःखंसमासाद्यसविद्युतइवांबुदाः ॥ ३९ ॥ विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्चनिपतद्भिश्चवारणैः ॥ संवभूवमहीकीर्णामेघैर्द्यौरिव
शारदी॥ ४०॥ तेषामाहन्यमानानांबाणतोमरऋष्टिभिः॥ वारणानांरवोजज्ञेमेघानामिवसंप्लवे ॥ ४१ ॥तोमराभिहताःकेचिद्बाणैश्चपरमद्विपाः ॥ वित्रेसुः
सर्वनागानांशब्दमेवापरेऽव्रजन्॥ ४२॥ विषाणाभिहताश्चापिकेचित्तत्रगजागजैः॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरमुत्पातजलदाइव ॥ ४३॥ प्रतीपाःक्रियमाणाश्चवा
रणावरवारणैः ॥ उन्मथ्यपुनराजग्मुःप्रेरिताःपरमांकुशैः ॥ ४४ ॥ महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताःशरतोमरैः ॥ गजेभ्यःपृथिवींजग्मुर्मुक्तप्रहरणांकुशाः ॥
॥ ४५॥ निर्मनुष्याश्चमातंगाविनदंतस्ततस्ततः॥ छिन्नाभ्राणीवसंपेतुःसंप्रविश्यपरस्परं॥ ४६॥ हतान्परिवहंतश्चपतितान्पतितायुधान्॥ दिशोजग्मुर्महाना
गाःकेचिदेकचराइव॥ ४७॥ ताडितास्ताड्यमानाश्चतोमरर्ष्टिपरश्वधैः॥ पेतुरार्तस्वनंकृत्वातदाविशसनेगजाः ॥ ४८॥ तेषांशैलोपमैःकायैर्निपतद्भिःसमंत
तः॥ आहतासहसाभूमिश्चकंपेचननादच॥ ४९॥ सादितैःसगजारोहैःसपताकैःसमंततः॥ मातंगैःशुशुभेभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः ॥५०॥ गजस्थाश्चमहा
मात्रानिर्भिन्नहृदयारणे॥ रथिभिःपातिताभल्लैर्विकीर्णांकुशतोमराः॥ ५१ ॥

एकचराः द्विपांतरदर्शनासहाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अचित्ततांमोहं आहतलक्षणोध्वस्तचिन्हः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांविंशोऽध्यायः ॥२०॥

॥७॥ क्रौंचवद्विनदंतोन्येनाराचाभिहतागजाः ॥ परान्स्वांश्चापिमृद्नंतःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ ५२ ॥ गजाश्वरथयोधानांशरीरौघसमावृता ॥ बभूवपृथिवीराजन्मांस
शोणितकर्दमा ॥ ५३ ॥ प्रमथ्यचविपाणाग्रैःसमुत्क्षिप्ताश्चवारणैः ॥ सचक्राश्चविचक्राश्चरथैरेवमहारथाः ॥ ५४ ॥ रथाश्चरथिभिर्हीनानिर्मनुष्याश्चवाजि
नः ॥ हतारोहाश्चमातंगादिशोजग्मुर्भयातुराः ॥ ५५ ॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ इत्यासीत्तुमुलंयुद्धंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ५६ ॥ आगुल्फेभ्योव
सीदंतेनरालोहितकर्दमैः ॥ दीप्यमानैःपरिक्षिप्तादावैरिवमहाद्रुमाः ॥ ५७ ॥ शोणितैःसिच्यमानानिवस्त्राणिकवचानिच ॥ छत्राणिचपताकाश्चसर्वंरक्तमदृ
श्यत ॥ ५८ ॥ हयौघाश्चरथौघाश्चनरौघाश्चनिपातिताः ॥ संक्षुण्णाःपुनरावृत्यबहुधारथनेमिभिः ॥ ५९ ॥ सगजौघमहावेगःपरासुनरशैवलः ॥ रथौघतुमुला
वर्तःप्रबभौसैन्यसागरः ॥ ६० ॥ तंवाहनमहानौभिर्योधाजयधनैषिणः ॥ अवगाह्याथमज्जंतोनैवमोहंप्रचक्रिरे ॥ ६१ ॥ शरवर्षाभिवृष्टेषुयोधेष्वंचितलक्ष्मसु ॥
नतेष्वचित्ततांलेभेकश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६२ ॥ वर्त्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयंकरे ॥ मोहयित्वापरान्द्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिसंकुलयुद्धेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंदृष्ट्वांतिकमुपागतं ॥ महताश
रवर्षेणप्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १ ॥ ततोहलहलाशब्दआसीद्यौधिष्ठिरेबले ॥ जिघृक्षतिमहासिंहेगजानामिवयूथपं ॥ २ ॥ दृष्ट्वाद्रोणंततःशूरःसत्यजित्सत्यविक्र
मः ॥ युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्यंसमुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ ततआचार्यपांचाल्यौयुयुधातेमहाबलौ ॥ विक्षोभयंतौतत्सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ॥ ४ ॥ ततोद्रोणंमहे
ष्वासःसत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ अविध्यन्निशिताग्रेणपरमास्त्रंविदर्शयन् ॥ ५ ॥ तथास्यसारथेःपंचशरान्सर्पविषोपमान् ॥ अमुंचदंतकप्रख्यान्संमुमोहास्य
सारथिः ॥ ६ ॥ अथास्यसहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगैः ॥ दशभिर्दशभिःक्रुद्धउभौचपार्ष्णिसारथी ॥ ७ ॥ मंडलंतुसमावृत्यविचरन्पृतनामुखे ॥ ध्वजंचिच्छे
दचक्रुद्धोद्रोणस्यामित्रकर्षणः ॥ ८ ॥ द्रोणस्तुतत्समालोक्यचरितंतस्यसंयुगे ॥ मनसाचिंतयामासप्राप्तकालमरिंदमः ॥ ९ ॥ ततःसत्यजितंतीक्ष्णैर्दशभिर्मर्म
भेदिभिः ॥ अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्वास्यसशरंधनुः ॥ १० ॥ सशीघ्रतरमादायधनुरन्यत्प्रतापवान् ॥ द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वास
त्यजिताद्रोणंग्रस्यमानमिवाहवे ॥ वृकःशरशतैस्तीक्ष्णैःपांचाल्योद्रोणमार्दयत् ॥ १२ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

संछाद्यमानंसमरेद्रोणंदृष्ट्वामहारथं ॥ चुकुशुःपांडवाराजन्वस्त्राणिदुधुवुश्चह ॥ १३ ॥ वृकस्तुपरमक्रुद्धोद्रोणंपष्ट्यास्तनांतरे ॥ विव्याधबलवान्राजंस्तदद्भुत
मिवाभवत् ॥ १४ ॥ द्रोणस्तुशरवर्षेणच्छाद्यमानोमहारथः ॥ वेगंचक्रेमहावेगःक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी ॥ १५ ॥ ततःसत्यजितश्चापंछित्वाद्रोणोवृकस्यच ॥ ष
ड्भिःससूतंसहयंशरैर्द्रोणोवधीद्वृकं ॥ १६ ॥ अथान्यद्धनुरादायसत्यजिद्वेगवत्तरं ॥ साश्वंससूतंविशिखैर्द्रोणंविव्याधसध्वजं ॥ १७ ॥ सतन्नममृषेद्रोणःपांचा
ल्येनार्दितोमृधे ॥ ततस्तस्यविनाशायसत्वरंव्यसृजच्छरान् ॥ १८ ॥ हयान्ध्वजंधनुर्मुष्टिमुभौचपार्ष्णिसारथी ॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशरवर्षैःसहस्रशः ॥ १९ ॥
तथासंछिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः ॥ पांचाल्यःपरमास्त्रज्ञःशोणाश्वंसमयोधयत् ॥ २० ॥ ससत्यजितमालोक्यतथोदीर्णमहाहवे ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदशि
रस्तस्यमहात्मनः ॥ २१ ॥ तस्मिन्हतेमहामात्रेपंचालानांमहारथे ॥ अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तोयुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याश्चेदिकारूषको
सलाः ॥ युधिष्ठिरमभीप्संतोदृष्ट्वाद्रोणमुपाद्रवन् ॥ २३ ॥ ततोयुधिष्ठिरंप्रेप्सुराचार्यःशत्रुपूगहा ॥ व्यधमत्तान्यनीकानितूलराशिमिवानलः ॥ २४ ॥ निर्दहंतमनी
कानितानितानिपुनःपुनः ॥ द्रोणंमत्स्यादवरजःशतानीकोभ्यवर्तत ॥ २५ ॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशैःकर्मारपरिमार्जितैः ॥ षड्भिःससूतंसहयंद्रोणंविध्वाऽनदद्भृशं ॥
॥ २६ ॥ क्रूरायकर्मणेयुक्तश्चिकीर्षुःकर्मदुष्करं ॥ अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजंमहारथं ॥ २७ ॥ तस्यनानदतोद्रोणःशिरःकायात्सकुंडलं ॥ क्षुरेणापाहरत्तूर्णंत
तोमत्स्याःप्रदुद्रुवुः ॥ २८ ॥ मत्स्यान्जित्वाऽजयच्चेदीन्करूषान्केकयानपि ॥ पंचालान्सृंजयान्पांडून्भारद्वाजःपुनःपुनः ॥ २९ ॥ तंदहंतमनीकानिक्रुद्धम
ग्निंयथावनं ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंवीरंसमकंपंतसृंजयाः ॥ ३० ॥ उत्तमंत्वाददानस्यधनुरस्याशुकारिणः ॥ ज्याघोषोनिघ्नतोमित्रान्दिक्षुसर्वासुशुश्रुवे ॥ ३१ ॥ ना
गानश्वान्पदातींश्चरथिनोगजसादिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताःप्रमथ्नंतिस्मसायकाः ॥ ३२ ॥ नानद्यमानःपर्जन्योमिश्रवातोहिमात्यये ॥ अश्मवर्षमिवावर्ष
न्परेषांभयमादधत् ॥ ३३ ॥ सर्वादिशःसमचरत्सैन्यंविक्षोभयन्निव ॥ बलीशूरोमहेष्वासोमित्राणामभयंकरः ॥ ३४ ॥ तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचापंहेमपरिष्कृतं ॥
दिक्षुसर्वासुपश्यामोद्रोणस्यामिततेजसः ॥ ३५ ॥ शोभमानांध्वजेचास्यवेदीमद्राक्ष्मभारत ॥ हिमवच्छिखराकारांचरतःसंयुगेभृशं ॥ ३६ ॥ द्रोणस्तुपांडवा
नीकेचकारकदनंमहत् ॥ यथादैत्यगणेविष्णुःसुरासुरनमस्कृतः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ उभयत्रविध्वेतिशेषः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पांचाल्योनाम्रा

सशूरःसत्यवाक्प्राज्ञोबलवान्सत्यविक्रमः॥ महानुभावःकल्पांतेरौद्रांभीरुविभीषणां॥ ३८॥ कवचोर्मिध्वजावर्त्तांमर्त्यकूलापहारिणीं॥ गजवाजिमहाग्राहा
मसिमीनांदुरासदां॥ ३९॥ वीरास्थिशर्करांरौद्रांभेरीमुरजकच्छपां ॥ चर्मवर्मप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां ॥ ४० ॥ शरौघिणींधनुःस्रोतांबाहुपन्नगसंकु
लां॥ रणभूमिवहांतीव्रांकुरुसृंजयवाहिनीं॥ ४१ ॥ मनुष्यशीर्षपाषाणांशक्तिमीनांगदोडुपां॥ उष्णीपफेनवसनांविकीर्णांत्रसरीसृपां॥ ४२॥ वीरापहारिणी
मुग्रांमांसशोणितकर्दमां॥ हस्तिग्राहांकेतुवृक्षांक्षत्रियाणांनिमज्जनीं॥४३॥ क्रूरांशरीरसंघट्टांसादिनक्रांदुरत्ययां॥ द्रोणःप्रावर्त्तयत्तत्रनदीमंतकगामिनीं
॥ ४४॥ क्रव्यादगणसंजुष्टांश्वशृगालगणायुतां॥ निषेवितांमहारौद्रैःपिशिताशैःसमंततः॥ ४५॥ तंदहंतमनीकानिरथोदारंकृतांतवत्॥ सर्वतोभ्यद्रवन्द्रोणंकुं
तीपुत्रपुरोगमाः॥ ४६॥ तेद्रोणंसहिताःशूराःसर्वतःप्रत्यवारयन्॥ गभस्तिभिरिवादित्यंतपंतंभुवनंयथा॥ ४७॥ तंतुशूरंमहेष्वासंतावकाभ्युद्यतायुधाः॥ राजा
नोराजपुत्राश्वसमंतात्पर्यवारयन्॥ ४८॥ शिखंडीतुततोद्रोणंपंचभिर्नतपर्वभिः॥ क्षत्रवर्माचविंशत्यावसुदानश्चपंचभिः॥ ४९॥ उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणैःक्ष
त्रदेवश्चसप्तभिः॥ सात्यकिश्चशतेनाजौयुधामन्युस्तथाष्टभिः॥ ५०॥ युधिष्ठिरोद्वादशभिर्द्रोणंविव्याधसायकैः॥ धृष्टद्युम्नश्चदशभिश्चेकितानस्त्रिभिःशरैः॥
॥ ५१॥॥ ततोद्रोणःसत्यसंधःप्रभिन्नइवकुंजरः॥ अभ्यतीत्यरथानीकंदृढसेनमपातयत्॥ ५२॥ ततोराजानमासाद्यप्रहरंतमभीतवत्॥ अविध्यन्नवभिःक्षे
मंसहतःप्रापतद्रथात्॥ ५३॥ समंध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः॥ त्राताह्यभवदन्येषांनत्रातव्यःकथंचन॥ ५४॥ शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्त
मौजसं॥ वसुदानंचभल्लेनप्रैषयद्यमसादनं॥ ५५॥ अशीत्याक्षत्रवर्माणंषड्विंशत्यासुदक्षिणं॥ क्षत्रदेवंतुभल्लेनरथनीडादपातयत्॥ ५६॥ युधामन्युंचतुः
षष्ट्यात्रिंशताचैवसात्यकिं॥ विध्वारुक्मरथस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत्॥ ५७॥ ततोयुधिष्ठिरःक्षिप्रंगुरुतोराजसत्तमः॥ अपायाज्जवनैरश्वैःपांचाल्योद्रोणमभ्य
यात्॥ ५८॥ तंद्रोणःसधनुष्कंतुसाश्वयंतारमाक्षिणोत्॥ सहतःप्रापतद्भूमौरथाज्ज्योतिरिवांबरात्॥ ५९॥ तस्मिन्हतेराजपुत्रेपंचालानांयशस्करे॥ हतद्रोणं
हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वनोमहान्॥ ६०॥ तांस्तथाभृशसंरब्धान्पंचालान्मत्स्यकेकयान्॥ सृंजयान्पांडवांश्चैवद्रोणोव्यक्षोभयद्बली॥ ६१॥ सात्यकिंचेकितानं
चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ॥ वार्धक्षेमिंचैत्रसेनिंसेनाबिंदुंसुवर्चसं॥ ६२॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥

एतांश्चान्यांश्चसुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ॥ सर्वान्द्रोणोजयद्युद्धेकुरुभिःपरिवारितः ॥ ६३ ॥ तावकाश्चमहाराजजयंलब्ध्वामहाहवे ॥ पांडवेयान्रणेजघ्नुर्द्रव
माणान्समंततः ॥ ६४ ॥ तेदानवाइवेंद्रेणवध्यमानामहात्मना ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसमकंपंतभारत ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तक
वधपर्वणिद्रोणयुद्धेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजेनभग्नेषुपांडवेषुमहामृधे ॥ पंचालेषुचसर्वेषुक
श्चिदन्योऽभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ आर्यायुद्धेमतिंकृत्वाक्षत्रियाणांयशस्करीं ॥ असेवितांकापुरुषैःसेवितांपुरुषर्षभैः ॥ २ ॥ सहिवीरोन्नतःशूरोयोभग्नेषुनिवर्त्तते ॥ अ
होनासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वाद्रोणंव्यवस्थितं ॥ ३ ॥ जृंभमाणमिवव्याघ्रंप्रभिन्नमिवकुंजरं ॥ त्यजंतमाहवेप्राणान्सन्नद्धंचित्रयोधिनं ॥ ४ ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रं
द्विषतांभयवर्धनं ॥ कृतज्ञंसत्यनिरतंदुर्योधनहितैषिणं ॥ ५ ॥ भारद्वाजंतथानीकेदृष्ट्वाशूरमवस्थितं ॥ केशूराःसंन्यवर्त्तंततन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ६ ॥ संजय
उवाच तान्दृष्ट्वाचलितान्संख्येप्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ॥ पंचालान्पांडवान्मत्स्यान्सृंजयांश्चेदिकेकयान् ॥ ७ ॥ द्रोणचापविमुक्तेनशरौघेणाशुहारिणा ॥ सिं
धोरिवमहौघेनह्रियमाणान्यथाप्लुवान् ॥ ८ ॥ कौरवाःसिंहनादेननानावाद्यस्वनेनच ॥ रथद्विपनरांश्चैवसर्वतःसमवारयन् ॥ ९ ॥ तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थोरा
जास्वजनसंवृतः ॥ दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णंप्रहृष्टःप्रहसन्निव ॥ १० ॥ दुर्योधनउवाच पश्यराधेयपंचालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ॥ सिंहेनेवमृगान्वन्यांस्त्रा
सितान्दृढधन्वना ॥ ११ ॥ नैतेजातुपुनर्युद्धमीहेयुरितिमेमतिः ॥ यथातुभग्नाद्रोणेनवातेनेवमहाद्रुमाः ॥ १२ ॥ अर्द्यमानाःशरैरेतेरुक्मपुंखैर्महात्मना ॥ पथा
नैकेनगच्छंतिघूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३ ॥ सन्निरुद्धाश्चकौरव्यैर्द्रोणेनचमहात्मना ॥ एतेऽन्येमंडलीभूताःपावकेनेवकुंजराः ॥ १४ ॥ भ्रमरैरिवचाविष्टाद्रोणस्य
निशितैःशरैः ॥ अन्योन्यंसमलीयंतपलायनपरायणाः ॥ १५ ॥ एषभीमोमहाक्रोधीहीनःपांडवसृंजयैः ॥ मदीयैरावृतोयोधैःकर्णनंदयतीवमां ॥ १६ ॥ व्य
क्तंद्रोणमयंलोकमद्यपश्यतिदुर्मतिः ॥ निराशोजीवितान्नूनमद्यराज्याच्चपांडवः ॥ १७ ॥ कर्णउवाच नैषजातुमहाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ॥ नचेमा
न्पुरुषव्याघ्रसिंहनादान्सहिष्यति ॥ १८ ॥ नचापिपांडवायुद्धेभज्येरन्नितिमेमतिः ॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ १९ ॥ विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वन
वासंचपांडवाः ॥ स्मरमाणानहास्यंतिसंग्राममितिमेमतिः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कोकोदृकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेषामिति रथचिन्हानि
रथशब्दोहयोपलक्षणं रथान्हयान्‌चिन्हानिध्वजांश्चेत्यर्थः ॥ १ ॥ व्यायच्छंतंनिवर्तमानं ॥ २ ॥ सितनीलारुणोवर्णःसारंगसदृशश्वसः ॥ ३ ॥ पारावतकपोताभःसिननीलसमन्वयान्‌ ॥ ४ ॥ शोणः

॥२१५॥ निवृत्तोह्हिमहावाहुरमितौजावृकोदरः ॥ वरान्वरान्हिकौंतेयोरथोदारान्हनिष्यति ॥ २१ ॥ असिनाधनुपाशक्त्याहयैर्नागैर्नरैरथैः ॥ आयसेनचदंडेनव्रातान्व्रा
तान्हनिष्यति ॥ २२ ॥ तमेनमनुवर्त्ततेसात्यकिप्रमुखारथाः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःपांडवाश्चविशेषतः ॥ २३ ॥ शूराश्चबलवंतश्चविक्रांताश्चमहारथाः ॥
विनिघ्नंतश्चभीमेनसंरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४ ॥ तेद्रोणमभिवर्त्ततेसर्वतःकुरुपुंगवाः ॥ वृकोदरंपरीप्संतःसूर्यमभ्रगणाइव ॥ २५ ॥ एकायनगताह्येतेपीडयेयु
र्यतव्रतं ॥ अरक्षमाणंशलभायथादीपंमुमूर्षवः ॥ २६ ॥ असंशयंकृतास्त्राश्चपर्याप्ताश्चापिवारणे ॥ अतिभारमहंमन्येभारद्वाजेसमाहितं ॥ २७ ॥ शीघ्रमनुग
च्छामोयत्रद्रोणोव्यवस्थितः ॥ कोकाइवमहानागंमावैहन्युर्यतव्रतं ॥ २८ ॥ संजयउवाच राधेयस्यवचःश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः ॥ भ्रातृभिःसहि
तोराजन्प्रायाद्द्रोणरथंप्रति ॥ २९ ॥ तत्रारावोमहानासीदेकंद्रोणंजिघांसतां ॥ पांडवानांनिवृत्तानांनानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्रोणयुद्धेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वेषामेवमेब्रूहिरथचिन्हानिसंजय ॥ येद्रोणमभ्य
वर्त्तंतक्रुद्धाभीमपुरोगमाः ॥ १ ॥ संजयउवाच ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वाव्यायच्छंतंवृकोदरं ॥ रजताश्वस्ततःशूरःशैनेयःसंन्यवर्त्तत ॥ २ ॥ सारंगाश्वोयुधाम
न्युःस्वयंप्रत्वरयन्हयान्‌ ॥ पर्यवर्त्ततदुर्धर्षःक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ३ ॥ पारावतसवर्णैस्तुहेमभांडैर्महाजवैः ॥ पांचालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नोन्यवर्त्तत ॥ ४ ॥ पित
रंतुपरिप्रेप्सुःक्षत्रधर्मायतव्रतः ॥ सिद्धिंचास्यपरांकांक्षन्‌शोणाश्वःसंन्यवर्त्तत ॥ ५ ॥ पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान्मल्लिकाक्षान्स्वलंकृतान्‌ ॥ शैखंडिःक्षत्रदेवस्तुस्व
यंप्रत्वरयन्ययौ ॥ ६ ॥ दर्शनीयास्तुकांबोजाःशुकपत्रपरिच्छदाः ॥ वहंतोनकुलंशीघ्रंतावकानभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥ कृष्णास्तुमेघसंकाशाअवहन्नुत्तमौजसं ॥ दु
र्धर्षायाभिसंधायक्रुद्धंयुद्धायभारत ॥ ८ ॥ तथातित्तिरिकल्माषाहयावातसमाजवे ॥ अवहंस्तुमुलेयुद्धेसहदेवमुदायुधं ॥ ९ ॥

कोकनदच्छविः ॥ ५ ॥ मल्लिकाक्षान्निर्मलेक्षणान्‌ ॥ ६ ॥ महाललाटजघनस्कंधवक्षोजवाहयाः दीर्घग्रीवायताह्रस्वमुष्काःकांबोजकाःस्मृताः शुकपत्रपरिच्छदाःशुकपत्राभरोमाणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥२१॥

दंतवर्णाः गजदंतगौराः॥ १०॥११ ॥ १२ ॥ श्वेतंललाटमध्यस्थंनाराहूपंहयस्ययत् ललामंचापितद्याङ्कर्ललामोश्वस्तदन्वितः सकेसराणिरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु हरिःसवर्णतोश्वस्तुपीतकौशेयसन्निभः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पाटलिपुष्पाणांसमवर्णाःश्वेतरक्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ विराटराजस्यपुत्रंउत्तरं ॥ १७ ॥ १८ ॥ आमपात्रनिकाशाःमलिनश्वेताः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सारंगशबलाःसारंगाएवअं

दंतवर्णास्तुराजानंकालवालायुधिष्ठिरं॥ भीमवेगानरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः॥१०॥ हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ॥ अभ्यवर्त्ततसैन्यानिसर्वाण्येवयुधिष्ठिरं॥ ११ ॥ राज्ञस्त्वनंतरोराजापांचाल्योद्रुपदोभवत्॥ जातरूपमयच्छत्रःसर्वैस्तैरभिरक्षितः॥ १२ ॥ ललामैर्हरिभिर्युक्तःसर्वशब्दक्षमैर्युधि॥ राज्ञांमध्ये महेष्वासःशांतभीरभ्यवर्तत॥ १३॥ तंविराटोन्वयाच्छीघ्रंसहसर्वैर्महारथैः॥ केकयाश्वशिखंडीचधृष्टकेतुस्तथैवच॥ १४ ॥ स्वैःस्वैःसैन्यैःपरिवृतामत्स्यराजानमन्वयुः॥ तंतुपाटलिपुष्पाणांसमवर्णाहयोत्तमाः॥ १५॥ वहमानाव्यराजंतमत्स्यस्यामित्रघातिनः॥ हरिद्रासमवर्णास्तुजवनाहेममालिनः॥ १६ ॥ पुत्रंविराटराजस्यसत्वरंसमुदावहन्॥ इंद्रगोपकवर्णैश्वभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ १७ ॥ जातरूपसमाभासाःसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ तेहेममालिनःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः॥ १८॥ वर्षंतइवजीमूताःप्रत्यदृश्यंतदंशिताः॥ आमपात्रनिकाशास्तुपांचाल्यममितौजसं॥ १९ ॥ दत्तास्तुंबुरुणादिव्याःशिखंडिनमुदावहन् ॥ तथाद्वादशसाहस्राःपंचालानांमहारथाः॥ २० ॥ तेषांतुषट्सहस्राणियेशिखंडिनमन्वयुः ॥ पुत्रंतुशिशुपालस्यनरसिंहस्यमारिष ॥ २१ ॥ आक्रीडंतोवहंतिस्मसारंगशबलाहयाः॥ धृष्टकेतुस्तुचेदीनामृषभोतिबलोदितः॥ २२॥ कांबोजैःशबलैरश्वैरभ्यवर्ततदुर्जयः॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयंसुकुमारंहयोत्तमाः ॥ २३ ॥ पलालधूमसंकाशाःसैंधवाःशीघ्रमावहन्॥ मल्लिकाक्षाःपद्मवर्णाबाल्हिजाताःस्वलंकृताः॥ २४॥ शूरंशिखंडिनःपुत्रमृक्षदेवमुदावहन् ॥ रुक्मभांडप्रतिच्छन्नाःकौशेयसदृशाहयाः॥ २५॥ क्षमावंतोवहन्संख्येसेनाबिंदुमरिंदमं॥ युवानमवहन्युद्धेक्रौंचवर्णाहयोत्तमाः ॥ २६ ॥ काश्यस्याभिभुवःपुत्रंसुकुमारंमहारथं॥ श्वेतास्तुप्रतिविंध्यंतंकृष्णग्रीवामनोजवाः॥ यंतुःप्रेष्यकराराजन्राजपुत्रमुदावहन्॥ २७ ॥

तरेबिंदुचित्राः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पलालधूमसंकाशाःविशदनीलाः दीर्घग्रीवामुखालंबमेहनाःपृथुलोचनाः महांतस्तनुरोमाणोबलिनःसैंधवाहयाः पद्मवर्णाः सितरक्तसमायोगात्पद्मवर्णःप्रकीर्त्यते कांबोजसमसंस्थानाबाल्हिजाताश्ववाजिनः विशेषःपुनरेतेषांदीर्घपृष्ठांगतोच्यते ॥ २४ ॥ कौशेयसदृशाःसितपीताः ॥ २५॥ क्षमावंतोविनीताः सितलोमकेसराढ्याःकृष्णत्वग्गुह्यलोचनोष्ठखुराः येस्युर्मुनिभिर्वाहानिर्दिष्टाःक्रौंचवर्णास्ते ॥ २६ ॥ प्रेष्यकराःइच्छानुविधायिनः ॥ २७ ॥

माषपुष्पसवर्णाआपांडुपीताः ॥ २८ ॥ सहस्रसोमप्रतिमःसोमसहस्रसमःसौम्यतमइत्यर्थः तस्मिन्उदयेंदुनाम्निउदयेंदुपर्यायेपुरेशक्रप्रस्थएव सोमसंक्रंदः सोमाभिषवणंतस्यमध्ये तमधिकृत्यतत्फेनेनेत्यर्थः तस्माद्धेतोः ॥ २९ ॥ शालपुष्पनिभाःरक्तपीताः ॥ ३० ॥ योक्रैरावंधैः मयूरग्रीवोमरकतविशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पिशंगाःकपिलाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पलालकांडोनिष्फलव्रीहिदंडस्तद्वर्णाइतिपूर्वेणा

सुतसोमंतुयःसौम्यंपार्थःपुत्रमजीजनत्॥ माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनोरणे ॥ २८ ॥ सहस्रसोमप्रतिमोबभूवपुरेकुरूणामुदयेंदुनाम्नि ॥ तस्मिन्जातः सोमसंक्रंदमध्येयस्मात्तस्मात्सुतसोमोभवत्सः॥ २९ ॥ नाकुलिंतुशतानीकंशालपुष्पनिभाहयाः ॥ आदित्यतरुणप्रख्याःश्लाघनीयमुदावहन्॥ ३० ॥ कांचनापिहितैर्योक्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः॥द्रौपदेयंनरव्याघ्रंश्रुतकर्माणमाहवे ॥ ३१ ॥ श्रुतकीर्तिंश्रुतनिधिंद्रौपदेयंहयोत्तमाः ॥ ऊहुःपार्थसमंयुद्धेचाषपत्रनिभाहयाः ॥ ३२ ॥ यमाहुरध्यर्धगुणंकृष्णात्पार्थाच्चसंयुगे॥ अभिमन्युंपिशंगास्तंकुमारमवहन्रणे ॥ ३३ ॥एकस्तुधार्त्तराष्ट्रेभ्यःपांडवान्यःसमाश्रितः॥ तंबृहंतोमहाकायायुयुत्सुमवहन्रणे॥३४॥पलालकांडवर्णास्तुवार्धक्षेमिंतरस्विनं॥ऊहुःसुतुमुलेयुद्धेहयाःकृष्णाःस्वलंकृताः॥३५॥कुमारंशितिपादास्तुरुक्मचित्रैरुरश्छदैः॥ सौचित्तिमवहन्युद्धेयंतुःप्रेष्यकराहयाः॥ ३६॥ रुक्मपीठावकीर्णास्तुकौशेयसदृशाहयाः॥ सुवर्णमालिनःक्षांताःश्रेणिमंतमुदावहन्॥ ३७ ॥ रुक्ममालाधराःशूराहेमपृष्ठाःस्वलंकृताः ॥ काशिराजंनरश्रेष्ठंश्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३८ ॥ अस्त्राणांचधनुर्वेदेब्राह्मेवेदेचपारगं ॥ तंसत्यधृतिमायांतमरुणाःसमुपावहन्॥ ३९ ॥ यःसपांचालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत्॥ पारावतसवर्णास्तंधृष्टद्युम्नमुदावहन्॥ ४० ॥ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः॥४१॥ युक्तैःपरमकांबोजैर्जवनैर्हेममालिभिः॥ भीषयंतोद्विषत्सैन्यंयमवैश्रवणोपमाः॥४२॥ प्रभद्रकास्तुकांबोजाःषट्सहस्राण्युदायुधाः॥ नानावर्णैर्हयैःश्रेष्ठैर्हेमवर्णरथध्वजाः॥ ४३ ॥ शरव्रातैर्विधुन्वंतःशत्रून्विततकार्मुकाः ॥ समानमृत्यवोभूत्वाधृष्टद्युम्नंसमन्वयुः ॥ ॥ ४४ ॥ वभ्रुकौशेयवर्णास्तुसुवर्णवरमालिनः ॥ ऊहुरम्लानमनसश्चेकितानंहयोत्तमाः ॥ ४५ ॥ इंद्रायुधसवर्णैस्तुकुंतिभोजोहयोत्तमैः॥ आयात्सदश्वैःपुरुजिन्मातुलःसव्यसाचिनः॥ ४६ ॥ अंतरिक्षसवर्णास्तुतारकाचित्रिताइव॥ राजानंरोचमानंतेहयाःसंख्येसमावहन्॥४७॥ कर्बुराःशितिपादास्तुस्वर्णजालपरिच्छदाः॥ जारासंधिंहयाःश्रेष्ठाःसहदेवमुदावहन्॥ ४८ ॥

न्वयः॥ ३५॥ ३६॥रुक्मपीठेनरुक्मवर्णेनपीठेनपृष्ठेनावकीर्णाव्याप्ताः॥ ३७॥हेमपृष्ठाःश्वेताएव॥ ३८॥ अरुणाअव्यक्तरागाः॥ ३९॥धृष्टद्युम्नस्यपुनर्वचनंद्रोणहंतृत्वदृढीकरणार्थं॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥बभ्रुकौशेयवर्णाःपिंगगौराः॥ ४५॥इंद्रायुधसवर्णैस्त्रिवर्णैः॥ ४६॥अंतरिक्षसवर्णानीलाः॥ ४७॥कर्बुराश्चित्राः ॥४८॥

॥४९॥शशलोहितवर्णाःसितारुणाः ॥५०॥५१॥ माषवर्णाःमलिनश्यामाः॥५२॥ भद्रकाःशोभनशिरसः शरकांडनिभाःसितगौराः ॥५३॥ रासभारुणवर्णाअरुणमलिनाः मूषिकप्रभामलिनश्वेताः॥५४॥ कालकाः कृष्णमस्तकाः ॥ ५५ ॥ चित्रांतराविचित्रावकाशाः चित्राअद्भुतदर्शनाः ॥ ५६ ॥ चक्रवाकोदराईषच्छ्वेताः ॥ ५७ ॥ ५८॥५९॥६० ॥ ६१ ॥ कलायपुष्पवर्णाःमिश्रश्यामाः ॥ ६२ ॥

येतुपुष्करनालस्यसमवर्णाहयोत्तमाः॥ जवेश्येनसमाश्चित्राःसुदामानमुदावहन् ॥ ४९ ॥ शशलोहितवर्णास्तुपांडुरोद्गतराजयः॥ पांचाल्यंगोपतेःपुत्रंसिंहसेनमुदावहन्॥ ५० ॥ पंचालानांनरव्याघ्रोयःख्यातोजनमेजयः॥ तस्यसर्षपपुष्पाणांतुल्यवर्णाहयोत्तमाः॥ ५१ ॥ माषवर्णाश्चजवनाबृहंतोहेममालिनः॥ दधिपृष्ठाश्चित्रमुखाःपांचाल्यमवहन्द्रुतं॥ ५२ ॥ शूराश्चभद्रकाश्चैवशरकांडनिभाहयाः॥ पद्मकिंजल्कवर्णाभादंडधारमुदावहन् ॥ ५३ ॥ रासभारुणवर्णाभाःपृष्ठतोमूषिकप्रभाः॥ वल्गंतइवसंयत्ताव्याघ्रदत्तमुदावहन् ॥ ५४ ॥ हरयःकालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः॥ सुधन्वानंनरव्याघ्रंपांचाल्यंसमुदावहन्॥ ५५ ॥इंद्राशनिसमस्पर्शाइंद्रगोपकसन्निभाः॥ कायेचित्रांतराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ॥ ५६ ॥ बिभ्रतोहेममालास्तुचक्रवाकोदराहयाः॥ कोसलाधिपतेःपुत्रंसुक्षत्रंवाजिनोऽवहन्॥ ५७॥ शबलास्तुबृहंतोश्वादांताजांबूनदस्रजः॥ युद्धेसत्यधृतिंक्षेमिमवहन्प्रांशवःशुभाः ॥ ५८ ॥ एकवर्णेनसर्वेणध्वजेनकवचेनच॥ अश्वैश्चधनुषाचैवशुक्लैःशुक्लोन्यवर्तत॥ ५९ ॥ समुद्रसेनपुत्रंतुसामुद्रारुद्रतेजसं॥ अश्वाःशशांकसदृशाश्चंद्रसेनमुदावहन्॥ ६० ॥ नीलोत्पलसवर्णास्तुतपनीयविभूषिताः॥ शैब्यंचित्ररथंसंख्येचित्रमाल्यावहन्हयाः॥ ६१ ॥ कलायपुष्पवर्णास्तुश्वेतलोहितराजयः॥ रथसेनंहयश्रेष्ठाःसमूहुर्युद्धदुर्मदं॥ ६२ ॥ यंतुसर्वमनुष्येभ्यःप्राहुःशूरतरंनृपं॥ तंपटच्चरहंतारंशुकवर्णावहन्हयाः ॥ ६३ ॥ चित्रायुधंचित्रमाल्यंचित्रवर्मायुधध्वजं ॥ ऊहुःकिंशुकपुष्पाणांसमवर्णाहयोत्तमाः॥ ६४॥ एकवर्णेनसर्वेणध्वजेनकवचेनच॥ धनुषारथवाहैश्चनीलैर्नीलोभ्यवर्तत॥ ६५ ॥ नानारूपैरत्नचित्रैर्वरूथरथकार्मुकैः॥ वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोभ्यवर्त्तत॥ ६६ ॥ येतुपुष्करवर्णस्यतुल्यवर्णाहयोत्तमाः॥ तेरोचमानस्यसुतंहेमवर्णमुदावहन्॥६७॥ योधाश्चभद्रकाराश्चशरदंडानुदंडजः॥ श्वेतांडाःकुक्कुटांडाभादंडकेतुंहयावहन्॥ ६८ ॥ केशवेनहतेसंख्येपितर्यथनराधिपे॥ भिन्नकपाटेपांड्यानांविद्रुतेषुचबंधुषु ॥ ६९ ॥

पटच्चराणामसुरविशेषाणांहंतारंसमुद्राधिपं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ योधायुद्धक्षमाः भद्रकाराःशोभनक्रियाः शरदंडःशरप्रकांडइवअनुदंडिःपृष्ठवंशोयेषां सितगौरपृष्ठाइत्यर्थः ॥ ६८ ॥ कपाटेनगविशेषे ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आटरूषकवर्णाभाःआटरूषकस्यवासकस्य कुसुमंतद्वर्णसदृशवर्णाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ योबृहंतः ॥ ७६ ॥ हयाअवहन्इतिपूर्वस्मादनुकृष्यते ॥ ७७ ॥ सुवर्णवर्णाइति

भीष्माद्वाप्यचास्त्राणिद्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ॥ अस्त्रैःसमत्वंसंप्राप्यरुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ॥ ७० ॥ इयेषद्वारकांहंतुंकृत्स्नांजेतुंचमेदिनीं ॥ निवारितस्ततःप्रा
ज्ञैःसुहृद्भिर्हितकाम्यया ॥ ७१ ॥ वैरानुबंधमुत्सृज्यस्वराज्यमनुशास्तियः ॥ ससागरध्वजःपांड्यश्चंद्ररश्मिनिभैर्हयैः ॥ ७२ ॥ वैदूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविण
माश्रितः ॥ दिव्यंविस्फारयंश्चापंद्रोणमभ्यद्रवद्बली ॥ ७३ ॥ आटरूषकवर्णाभाहयाःपांड्यानुयायिनां ॥ अवहन्रथमुख्यानामयुतानिचतुर्दश ॥ ७४ ॥ नाना
वर्णेनरूपेणनानाकृतिमुखाहयाः ॥रथचक्रध्वजंवीरंघटोत्कचमुदावहन् ॥ ७५ ॥ भरतानांसमेतानामुत्सृज्यैकोमतानियः ॥ गतोयुधिष्ठिरंभक्त्यात्यक्त्वासर्व
मभीप्सितं ॥ ७६ ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंबृहंतंतमरट्टजाः ॥ महासत्वामहाकायाःसौवर्णस्यंदनेस्थितं ॥ ७७ ॥ सुवर्णवर्णाधर्मज्ञमनीकस्थंयुधिष्ठिरं ॥ राजश्रे
ष्ठंहयश्रेष्ठाःसर्वतःपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ७८ ॥ वर्णैरुच्चावचैरन्यैःसदश्वानांप्रभद्रकाः ॥ संन्यवर्त्ततयुद्धायबहवोदेवरूपिणः ॥ ७९ ॥ तेयत्ताभीमसेनेनसहिताःकांच
नध्वजाः ॥ प्रत्यदृश्यंतराजेंद्रसेंद्राइवदिवौकसः ॥ ८० ॥ अत्यरोचततान्सर्वान्धृष्टद्युम्नःसमागतान् ॥ सर्वाण्यतिचसैन्यानिभारद्वाजोव्यरोचत ॥ ८१ ॥ अ
तीवशुशुभेतस्यध्वजःकृष्णाजिनोत्तरः ॥ कमंडलुर्महाराजजातरूपमयःशुभः ॥ ८२ ॥ ध्वजंतुभीमसेनस्यवैदूर्यमणिलोचनं ॥ भ्राजमानंमहासिंहंराजंतंदृष्ट
वानहं ॥ ८३ ॥ ध्वजंतुकुरुराजस्यपांडवस्यमहौजसः ॥ दृष्टवानस्मिसौवर्णसोमंग्रहगणान्वितं ॥ ८४ ॥ मृदंगौचात्रविपुलौदिव्यौनंदोपनंदकौ ॥ यंत्रेणाह
न्यमानौचसुस्वनौहर्षवर्धनौ ॥ ८५ ॥ शरभंपृष्ठसौवर्णनकुलस्यमहाध्वजं ॥ अपश्यामरथेत्युग्रंभीषयाणमवस्थितं ॥ ८६ ॥ हंसस्तुराजतःश्रीमान्ध्वजेघंटाप
ताकवान् ॥ सहदेवस्यदुर्धर्षोद्विषतांशोकवर्धनः ॥ ८७ ॥ पंचानांद्रौपदेयानांप्रतिमाध्वजभूषणं ॥ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्चमहात्मनोः ॥ ८८ ॥ अभि
मन्योःकुमारस्यशार्ङ्गपक्षीहिरण्मयः ॥ रथेध्वजवरोराजंस्तप्तचामीकरोज्ज्वलः ॥ ८९ ॥ घटोत्कचस्यराजेंद्रध्वजेगृध्रोव्यरोचत ॥ अश्वाश्वकामगास्तस्यराव
णस्यपुरायथा ॥ ९० ॥ माहेंद्रंचधनुर्दिव्यंधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ वायव्यंभीमसेनस्यधनुर्दिव्यमभून्नृप ॥ ९१ ॥

पूर्वोत्तरान्वयि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नंदोपनंदकौनाम्ना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यथयेयुरिति

त्रैलोक्यरक्षणार्थायब्रह्मणास्तृष्टमायुधं ॥ तद्दिव्यमजरंचैवफाल्गुनार्थायवैधनुः ॥ १२ ॥ वैष्णवंनकुलायाथसहदेवायचाश्विजं ॥ घटोत्कचायपौलस्त्यंधनुर्दिव्यंभयानकं ॥ १३ ॥ रौद्रमाग्नेयकौबेरंयाम्यंगिरिशमेवच ॥ पंचानांद्रौपदेयानांधनूरत्नानिभारत ॥ १४ ॥ रौद्रंधनुर्वरंश्रेष्ठंलेभेयद्रौहिणीसुतः ॥ तत्तुष्टःप्रददौरामःसौभद्रायमहात्मने ॥ १५ ॥ एतेचान्येचवहवोध्वजाहेमविभूषिताः ॥ तत्रादृश्यंतशूराणांद्विषतांशोकवर्धनाः ॥ १६ ॥ तदभूध्वजसंवाधमकापुरुषसेवितं ॥ द्रोणानीकंमहाराजपटेचित्रमिवार्पितं ॥ १७ ॥ शुश्रुवुर्नामगोत्राणिवीराणांसंयुगेतदा ॥ द्रोणमाद्रवतांराजन्स्वयंवरइवाहवे ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिहयध्वजादिकथनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच व्यथयेयुरिमेसेनांदेवानामपिसंजय ॥ आहवेयेन्यवर्त्तंतवृकोदरमुखान्नृपाः ॥ १ ॥ संप्रयुक्तःकिलैवायंदिष्टैर्भवतिपूरुषः ॥ तस्मिन्नेवचसर्वार्थाःप्रदृश्यंतेपृथग्विधाः ॥ २ ॥ दीर्घंविप्रोषितःकालमरण्येजटिलोजिनी ॥ अज्ञातश्चैवलोकस्यविजहारयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ सएवमहतींसेनांसमावर्त्तयदाहवे ॥ किमन्यद्दैवसंयोगान्ममपुत्रस्यचाभवत् ॥ ४ ॥ युक्तएवहिभाग्येनध्रुवमुत्पद्यतेनरः ॥ सनथाकृष्यतेतेननयथास्वयमिच्छति ॥ ५ ॥ द्यूतव्यसनमासाद्यक्लेशितोहियुधिष्ठिरः ॥ सपुनर्भागधेयेनसहायानुपलब्धवान् ॥ ६ ॥ अर्धमेकेकयालब्धाःकाशिकाःकोसलाश्चये ॥ चेदयश्चापरेवंगामामेवसमुपाश्रिताः ॥ ७ ॥ पृथिवीभूयसीतातममपार्थस्यनोतथा ॥ इतिमामब्रवीत्सूतमंदोदुर्योधनःपुरा ॥ ८ ॥ तस्यसेनासमूहस्यमध्येद्रोणःसुरक्षितः ॥ निहतःपार्षतेनाजौकिमन्यद्भागधेयतः ॥ ९ ॥ मध्येराज्ञांमहाबाहुंसदायुद्धाभिनंदिनं ॥ सर्वास्त्रपारगंद्रोणंकथंमृत्युरुपेयिवान् ॥ १० ॥ समनुप्राप्तकृच्छ्रोहंमोहंपरममागतः ॥ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ११ ॥ यन्मांक्षत्ताब्रवीत्तातप्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनं ॥ दुर्योधनेनतत्सर्वंप्राप्तंसूतमयासह ॥ १२ ॥ नृशंसंतुपरंनुस्यात्त्यक्त्वादुर्योधनंयदि ॥ पुत्रशेषंचिकीर्षेयंकृत्स्नंनमरणंव्रजेत् ॥ १३ ॥ योहिधर्मंपरित्यज्यभवत्यर्थपरोनरः ॥ सोस्माच्चहीयतेलोकात्क्षुद्रभावंचगच्छति ॥ १४ ॥

॥ १ ॥ संप्रयुक्तःसंवद्धः भवतिउत्पद्यते तस्मिन्दिष्टएव ॥ २ ॥ अत्रोदाहरणमाह दीर्घमिति ॥ ३ ॥ ममपुत्रस्ययदभवद्राज्यंअर्थात्तदपिदैवसंयोगादित्यनुषंगः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ दुर्योधनंत्यक्त्वायदिपुत्रशेषंचिकीर्षेयंतत्परंकेवलंनृशंसंस्यात्कृत्स्नंमरणंतुनभवेदित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रातृव्यादमित्रात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अद्यचाप्यस्यराष्ट्रस्यहतोत्साहस्यसंजय ॥ अवशेषंनपश्यामिककुदेमृदितेसति ॥ १५ ॥ कथंस्यादवशेषोहिधुर्ययोरभ्यतीतयोः ॥ यौनित्यमुपजीवामःक्षमिणौपुरुषर्षभौ ॥ १६ ॥ व्यक्तमेवचमेशंसयथायुद्धमवर्तत ॥ केयुध्यन्केव्यपाकुर्वन्केक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात् ॥ १७ ॥ धनंजयंचमेशंसयद्यच्चक्रेरथर्षभः ॥ तस्माद्भयंनोभूयिष्ठंभ्रातृव्याच्चवृकोदरात् ॥ १८ ॥ यथासीच्चनिवृत्तेषुपांडवेयेषुसंजय ॥ ममसैन्यावशेषस्यसन्निपातःसुदारुणः ॥ १९ ॥ कथंचवोमनस्तातनिवृत्तेष्वभवत्तदा ॥ मामकानांचयेशूराःकेकांस्तत्रन्यवारयन् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच महद्भैरवमासीन्नःसन्निवृत्तेषुपांडुषु ॥ दृष्ट्वाद्रोणंछाद्यमानंतैर्भास्करमिवांबुदैः ॥ १ ॥ तैश्चोद्धूतंरजस्तीव्रमवचक्रेचमूंतव ॥ ततोहतममंस्यामद्रोणंदृष्टिपथेहते ॥ २ ॥ तांस्तुशूरान्महेष्वासान्क्रूरंकर्मचिकीर्षतः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनस्तूर्णंस्वसैन्यंसमचूचुदत् ॥ ३ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंयथासत्वंनराधिपाः ॥ वारयध्वंयथायोगंपांडवानामनीकिनीं ॥ ४ ॥ ततोदुर्मर्षणोभीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ॥ आराद्दृष्ट्वाकिरन्बाणैर्जिघृक्षुस्तस्यजीवितं ॥ ५ ॥ तंबाणैरवतस्तारक्रुद्धोमृत्युरिवाहवे ॥ तंचभीमोऽतुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ६ ॥ तईश्वरसमादिष्टाःप्राज्ञाःशूराःप्रहारिणः ॥ राज्यंमृत्युभयंत्यक्त्वाप्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७ ॥ कृतवर्माशिनेःपौत्रंद्रोणंप्रेप्सुंविशांपते ॥ पर्यवारयदायांतंशूरंसमरशोभिनं ॥ ८ ॥ तंशैनेयःशरव्रातैःक्रुद्धःक्रुद्धमवारयत् ॥ कृतवर्माचशैनेयंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ९ ॥ सैंधवःक्षत्रवर्माणमायांतंनिशितैःशरैः ॥ उग्रधन्वामहेष्वासंयत्तोद्रोणादवारयत् ॥ १० ॥ क्षत्रवर्मासिंधुपतेश्छित्वाकेतनकार्मुके ॥ नाराचैर्दशभिःक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११ ॥ अथान्यद्धनुरादायसैंधवःकृतहस्तवत् ॥ विव्याधक्षत्रवर्माणंरणेसर्वायसैःशरैः ॥ १२ ॥ युयुत्सुंपांडवार्थाययतमानंमहारथं ॥ सुबाहुर्भारतंशूरंयत्तोद्रोणादवारयत् ॥ १३ ॥ सुबाहोःसुधनुर्बाणावस्यतःपरिघोपमौ ॥ युयुत्सुःशितपीताभ्यांक्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४ ॥ राजानंपांडवश्रेष्ठंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ वेलेवसागरंक्षुब्धंमद्रराट्समवारयत् ॥ १५ ॥ तंधर्मराजोबहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ॥ मद्रेशस्तंचतुःषष्ट्याशरैर्विध्वाऽनदद्भृशं ॥ १६ ॥ तस्यनानदतःकेतुमुच्चकर्तचकार्मुकं ॥ क्षुराभ्यांपांडवोज्येष्ठस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७ ॥

महदिति भीरोर्भावोभैरवंभयमितियावत् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्पिजलकमत्यंताकुलं ॥ २१ ॥ भूतकर्मासभापतिरितिद्विनामा ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ भीमरथोराजभ्राता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तथैवराजाबाल्हीकोराजानंद्रुपदंशरैः ॥ आद्रवंतंसहानीकःसहानीकंन्यवारयत् ॥ १८ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंवृद्धयोःसहसेनयोः ॥ यथामहायूथपयोर्द्विपयोःसंप्र
भिन्नयोः ॥ १९ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंमत्स्यमार्च्छतां ॥ सहसैन्यौसहानीकंयथेंद्राग्नीपुराबलिं ॥ २० ॥ तदुत्पिंजलकंयुद्धमासीद्देवासुरोपमं ॥ मत्स्यानां
केकयैःसार्धमभीताश्वरथद्विपं ॥ २१ ॥ नाकुलिंतुशतानीकंभूतकर्मासभापतिः ॥ अस्यंतमिषुजालानियांतंद्रोणादवारयत् ॥ २२ ॥ ततोनकुलदायादस्त्रिभिर्भ
ल्लैःसुसंशितैः ॥ चक्रेविबाहुशिरसंभूतकर्माणमाहवे ॥ २३ ॥ सुतसोमंतुविक्रांतमायांतंतंशरौघिणं ॥ द्रोणायाभिमुखंवीरंविविंशतिरवारयत् ॥ २४ ॥ सुत
सोमस्तुसंक्रुद्धःस्वपितृव्यमजिह्मगैः ॥ विविंशतिंशरैर्भित्वानाभ्यवर्ततदंशितः ॥ २५ ॥ अथभीमरथःशाल्वमाशुगैरायसैःशितैः ॥ षड्भिःसाश्वनियंतारमन
यद्यमसादनं ॥ २६ ॥ श्रुतकर्माणमायांतंमयूरसदृशैर्हयैः ॥ चैत्रसेनिर्महाराजतवपौत्रंन्यवारयत् ॥ २७ ॥ तौपौत्रौतवदुर्धर्षौपरस्परवधैषिणौ ॥ पितॄणामर्थ
सिद्ध्यर्थंचक्रतुर्युद्धमुत्तमं ॥ २८ ॥ तिष्ठंतमग्रतंदृष्ट्वाप्रतिविंध्यंमहाहवे ॥ द्रौणिर्मानंपितुःकुर्वन्मार्गणैःसमवारयत् ॥ २९ ॥ तंक्रुद्धंप्रतिविव्याधप्रतिविंध्यःशि
तैःशरैः ॥ सिंहलांगूललक्ष्माणंपितुरर्थेव्यवस्थितं ॥ ३० ॥ प्रवपन्निवबीजानिबीजकालेनरर्षभ ॥ द्रौणायनिंद्रौपदेयाःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३१ ॥ आर्जुनिंश्रु
तकीर्त्तिंतुद्रौपदेयंमहारथं ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंदौःशासनिरवारयत् ॥ ३२ ॥ तस्यकृष्णसमःकार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैःसुसंशितैः ॥ धनुर्ध्वजंचसूतंचछित्वाद्रोणां
तिकंययौ ॥ ३३ ॥ यस्तुशूरतमोराजन्नुभयोःसेनयोर्मतः ॥ तंपटच्चरहंतारंलक्ष्मणःसमवारयत् ॥ ३४ ॥ सलक्ष्मणस्येष्वसनंछित्वालक्ष्मचभारत ॥ लक्ष्मणे
शरजालानिविसृजन्बह्वशोभत ॥ ३५ ॥ विकर्णस्तुमहाप्राज्ञोयाज्ञसेनिंशिखंडिनं ॥ पर्यवारयदायांतंयुवानंसमरेयुवा ॥ ३६ ॥ ततस्तमिषुजालेनयाज्ञसे
निःसमावृणोत् ॥ विधूयतद्बाणजालंबभौतवसुतोबली ॥ ३७ ॥ अंगदोभिमुखंवीरमुत्तमौजसमाहवे ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंशरौघेणन्यवारयत् ॥ ३८ ॥ स
संप्रहारस्तुमुलस्तयोःपुरुषसिंहयोः ॥ सैनिकानांचसर्वेषांतयोश्चप्रीतिवर्धनः ॥ ३९ ॥ दुर्मुखस्तुमहेष्वासोवीरंपुरुजितंबली ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंवत्सदंतैर
वारयत् ॥ ४० ॥ सदुर्मुखंभ्रुवोर्मध्येनाराचेनाभ्यताडयत् ॥ तस्यतद्विबभौवक्त्रंसनालमिवपंकजं ॥ ४१ ॥ कर्णस्तुकेकयान्भ्रातॄन्पंचलोहितकध्वजान् ॥ द्रो
णायाभिमुखंयातान्शरवर्षैरवारयन् ॥ ४२ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शलाकयाशंकुना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अयोघनालगुडाः कडंगरैर्दंडैः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ आतु

तेचैनंभृशसंतप्ताःशरवर्षैरवाकिरन्॥ सचतांश्छादयामासशरजालैःपुनःपुनः ॥ ४३ ॥ नैवकर्णोनतेपंचददृशुर्बाणसंवृताः॥ साश्वसूतध्वजरथाःपरस्परश
राचिताः॥ ४४॥ पुत्रास्तेदुर्जयश्चैवजयश्वविजयश्चह॥ नीलकाश्यजयत्सेनांत्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन्॥ ४५॥ तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनं॥ सिंहव्याघ्र
तरक्षूणांयथर्क्षमहिपर्षभैः॥ ४६॥ क्षेमधूर्त्तिबृहंतौतुभ्रातरौसात्वतंयुधि॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंशरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥ ४७॥ तयोस्तस्यचतद्युद्धमत्यद्भुतमि
वाभवत्॥ सिंहस्यद्विपमुख्याभ्यांप्रभिन्नाभ्यांयथावने॥ ४८॥ राजानंतुतथांवष्ठमेकंयुद्धाभिनंदिनं॥ चेदिराजःशरानस्यन्क्रुद्धोद्रोणादवारयत्॥ ४९ ॥
ततोंवष्ठोस्थिभेदिन्यानिरभिद्यच्छलाकया॥ सत्यक्त्वासशरंचापंरथाद्भूमिमुपागमत्॥ ५०॥ वार्धक्षेमिंतुवार्ष्णेयंकृपःशारद्वतःशरैः ॥ अक्षुद्रःक्षुद्रकैर्बाणैःक्रु
द्धरूपमवारयत्॥ ५१॥ युध्यंतौकृपवार्ष्णेयौयेऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ॥ तेयुद्धासक्तमनसोनान्यांबुबुधिरेक्रियां॥५२॥ सौमदत्तिस्तुराजानंमणिमंतमतंद्रितं॥
पर्यवारयदायांतंयशोद्रोणस्यवर्धयन्॥ ५३॥ ससौमदत्तेस्त्वरितश्चित्रेष्वसनकेतने॥ पुनःपताकांसूतंचच्छत्रंचापातयद्रथात्॥ ५४ ॥ अथाप्लुत्यरथात्तूर्णं
यूपकेतुरमित्रहा॥ साश्वसूतध्वजरथंतंचकर्त्तवरासिना॥ ५५॥ रथंचस्वंसमास्थायधनुरादायचापरं॥ स्वयंयच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पांडवींचमूं॥ ५६॥
पांड्यमिंद्रमिवायांतमसुरान्प्रतिदुर्जयं॥ समर्थःसायकौघेनवृषसेनोन्यवारयत्॥ ५७॥ गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः॥ कडंगरैर्भुशुंडीभिःप्रासै
स्तोमरसायकैः॥५८॥ मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिंदिपालपरश्वधैः॥ पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः॥५९॥ आतुदन्प्ररुजन्भंजन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन्॥
सेनांविभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः॥ ६०॥ तंतुनानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः॥ राक्षसंराक्षसःक्रुद्धःसमाजघ्नेत्यलंबुषः॥ ६१॥ तयोस्तदभवद्युद्धं
रक्षोग्रामणिमुख्ययोः॥ तादृग्यादृक्पुरावृत्तंशंबरामरराजयोः॥ ६२॥ एवंद्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनां॥ पदातीनांचभद्रंतेतवतेपांचसंकुले॥ ६३॥
नैतादृशोदृष्टपूर्वःसंग्रामोनैवचश्रुतः॥ द्रोणस्याभावभावेतुप्रसक्तानांयथाभवत्॥ ६४॥

दन्व्यथयन् प्ररुजन्विध्यन् भंजन्आमर्दयन् निघ्नन्मारयन् विद्रावयन्पलाययन् क्षिपन्प्रेरयन् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अभावभावेमारणेरक्षणेच ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

इदंघोरमिदंचित्रमिदंरौद्रमितिप्रभो ॥ तत्रयुद्धान्यदृश्यंतप्रततानिबहूनिच॥६५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्वंद्वयुद्धेपंचविंशोऽध्यायः
॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तेष्वेवंसन्निवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः ॥ कथंयुयुधिरेपार्थामामकाश्चतरस्विनः ॥ १ ॥ किमर्जुनश्चाप्य
करोत्संशप्तकबलंप्रति ॥ संशप्तकावापार्थस्यकिमकुर्वतसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच तथातेषुनिवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमंनागा
नीकेनतेसुतः ॥ ३ ॥ सनागइवनागेनगोवृषेणेवगोवृषः ॥ समाहूतःस्वयंराज्ञानागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ सयुद्धकुशलःपार्थोबाहुवीर्येणचान्वितः ॥ अभि
नत्कुंजरानीकमचिरेणैवमारिष ॥ ५ ॥ तेगजागिरिसंकाशाःक्षरंतःसर्वतोमदं ॥ भीमसेनस्यनाराचैर्विमुखाविमदीकृताः ॥ ६ ॥ विधमेदभ्रजालानियथावा
युःसमुद्धतः ॥ व्यधमत्तान्यनीकानितथैवपवनात्मजः ॥ ७ ॥ सतेषुविसृजन्बाणान्भीमोनागेष्वशोभत ॥ भुवनेष्विवसर्वेषुगभस्तीनुदितोरविः ॥ ८ ॥ तेभी
मबाणाभिहताःसंस्यूताविबभुर्गजाः ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यव्योम्निनानाबलाहकाः ॥ ९ ॥ तथागजानांकदनंकुर्वाणमनिलात्मजं ॥ क्रुद्धोदुर्योधनोऽभ्येत्यप्र
त्यविध्यच्छितैःशरैः ॥ १० ॥ ततःक्षणेनक्षितिपंक्षतजप्रतिमेक्षणः ॥ क्षयंनिनीषुर्निशितैर्भीमोविव्याधपत्रिभिः ॥ ११ ॥ सशराचितसर्वांगःक्रुद्धोविव्याध
पांडवं ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनंस्मयन्निव ॥ १२ ॥ तस्यनागंमणिमयंरत्नचित्रध्वजेस्थितं ॥ भल्लाभ्यांकार्मुकंचैवक्षिप्रंचिच्छेदपांडवः ॥ १३ ॥ दुर्यो
धनंपीड्यमानंदृष्ट्वाभीमेनमारिष ॥ चुक्षोभयिषुरभ्यागादंगोमातंगमास्थितः ॥ १४ ॥ तमापतंतंनागेंद्रमंबुदप्रतिमस्वनं ॥ कुंभांतरेभीमसेनोनाराचेनार्दयद्दृ
शं ॥ १५ ॥ तस्यकायंविनिर्भिद्यन्यमज्जद्धरणीतले ॥ ततःपपातद्विरदोवज्राहतइवाचलः ॥ १६ ॥ तस्यावर्जितनागस्यम्लेच्छस्याधःपतिष्यतः ॥ शिरश्चिच्छे
दभल्लेनक्षिप्रकारीवृकोदरः ॥ १७ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेसंप्राद्रवतसाचमूः ॥ संभ्रांताश्वद्विपरथापदातीनवमृद्नती ॥ १८ ॥ तेष्वनीकेषुभग्नेषुविद्रवत्सुसमंत
तः ॥ प्राग्ज्योतिषस्ततोभीमंकुंजरेणसमाद्रवत् ॥ १९ ॥ येननागेनमघवानजयद्दैत्यदानवान् ॥ तदन्वयेननागेनभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ सनागप्रवरो
भीमंसहसासमुपाद्रवत् ॥ चरणाभ्यामथोद्वाभ्यांसंहतेनकरेणच ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आवर्जितःपतनप्रवणोनागोयस्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ संहतेनसंकुचितेन ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तिर्यग्यातेन पार्श्वतोगामिना ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यवच्छिद्यविध्वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥२६॥ व्यावृत्तनयनःक्रुद्धःप्रमथन्निवपांडवं॥ वृकोदररथंसाश्वमविशेषमचूर्णयत् ॥ २२ ॥ पद्भ्यांभीमोप्यथोधावंस्तस्यगात्रेष्वलीयत ॥ जानन्नंजलिकावेधंना
पाक्रामतपांडवः ॥ २३ ॥ गात्राभ्यंतरगोभूत्वाकरेणाताडयन्मुहुः॥ लालयामासतंनागंवधाकांक्षिणमव्ययं॥ २४ ॥ कुलालचक्रवन्नागस्तदातूर्णमथाभ्र
मत्॥ नागायुतबलःश्रीमान्कालयानोवृकोदरं॥ २५ ॥ भीमोपिनिष्क्रम्यततःसुप्रतीकाग्रतोभवत् ॥ भीमंकरेणावनम्यजानुभ्यामभ्यताडयत् ॥ २६ ॥ ग्री
वायांवेष्टयित्वैनंसगजोहंतुमैहत ॥ करवेष्टंभीमसेनोभ्रमंदत्वाव्यमोचयत्॥ २७ ॥पुनर्गात्राणिनागस्यप्रविवेशवृकोदरः ॥ यावत्प्रतिगजायातंस्वबलेप्रत्य
वैक्षत॥ २८ ॥ भीमोपिनागगात्रेभ्योविनिःसृत्यापयाज्जवात् ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनादःसमभवन्महान्॥ २९॥ अहोधिङ्निहतोभीमःकुंजरेणेतिमारिष॥
तेननागेनसंत्रस्तापांडवानामनीकिनी॥३०॥ सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्रतस्थौवृकोदरः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाहतंमत्वावृकोदरं॥३१॥ भगदत्तंसपांचाल्यःस
र्वतःसमवारयत्॥ तंरथंरथिनांश्रेष्ठाःपरिवार्यपरंतपाः॥ ३२॥ अवाकिरन्शरैस्तीक्ष्णैःशतशोथसहस्रशः ॥ सविघातंपृषत्कानामंकुशेनसमाहरन् ॥ ३३ ॥
गजेनपांडुपंचालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्यसंयुगे ॥ ३४ ॥ तथावृद्धस्यचरितंकुंजरेणविशांपते ॥ ततोराजादशार्णानांप्राग्ज्यो
तिषमुपाद्रवत्॥ ३५॥ तिर्यग्यातेननागेनसमदेनाशुगामिना॥ तयोर्युद्धंसमभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ॥ ३६॥ सपक्षयोःपर्वतयोर्यथासद्रुमयोःपुरा ॥ प्रा
ग्ज्योतिषपतेर्नागःसन्निवृत्यापसृत्यच॥ ३७॥ पार्श्वेदशार्णाधिपतेर्भित्वानागमपातयत्॥ तोमरैःसूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोथसप्तभिः ॥ ३८ ॥ जघानद्विरदस्थं
तंशत्रुंप्रचलितासनं॥ व्यवच्छिद्यतुराजानंभगदत्तंयुधिष्ठिरः॥ ३९॥ रथानीकेनमहतासर्वतःपर्यवारयत् ॥ सकुंजरस्थोरथिभिःशुशुभेसर्वतोवृतः॥ ४० ॥
पर्वतेवनमध्यस्थोज्वलन्निवहुताशनः॥ मंडलंसर्वतःश्लिष्टंरथिनामुग्रधन्विनां॥ ४१ ॥ किरतांशरवर्षाणिसनागःपर्यवर्तत ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजापरिगृ
ह्यमहागजं॥ ४२॥ प्रेषयामाससहसायुयुधानरथंप्रति ॥ शिनेःपौत्रस्यतुरथंपरिगृह्यमहाद्विपः ॥ ४३ ॥ अभिचिक्षेपवेगेनयुयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ बृहतः
सैंधवानश्वान्समुत्थाप्याथसारथिः॥ ४४॥ तस्थौसात्यकिमासाद्यसंप्लुतस्तंरथंप्रति ॥सतुलब्ध्वांतरंनागस्त्वरितोरथमंडलात् ॥ ४५॥ निश्चक्रामततःसर्वा
न्पारिचिक्षेपपार्थिवान्॥ तेत्वाशुगतिनातेनत्रास्यमानानरर्षभाः॥ ४६॥ ॥२६॥

पर्यवर्तत भ्रांतवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ समुत्थाप्य स्थिरीकृत्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सुपर्वाशोभनांगसंधिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ वियदाकाशंद्यांस्वर्गं

तमेकंद्विरदंसंख्येमेनिरेशतशोद्विपान् ॥ तेगजस्थेनकाल्यंतेभगदत्तेनपांडवाः ॥४७॥ ऐरावतस्थेनयथादेवराजेनदानवाः ॥ तेषांप्रद्रवतांभीमःपंचालानामि
तस्ततः ॥ ४८ ॥ गजवाजिकृतःशब्दःसुमहान्समजायत ॥ भगदत्तेनसमरेकाल्यमानेषुपांडुषु ॥४९॥ प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धःपुनर्भीमःसमभ्ययात् ॥ तस्या
भिद्रवतोवाहान्हस्तमुक्तेनवारिणा ॥ ५० ॥ सिक्त्वाव्यत्रासयन्नागस्तेपार्थमहरंस्ततः ॥ ततस्तमभ्ययात्तूर्णंरुचिपर्वाकृतीसुतः ॥ ५१ ॥ समग्रञ्छरवर्षेणरथ
स्थोंतकसन्निभः ॥ ततःसरुचिपर्वाणंशरेणानतपर्वणा ॥ ५२ ॥ सुपर्वापर्वतपतिर्निन्येवैवस्वतक्षयं ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेसौभद्रोद्रौपदीसुतः ॥५३॥ चेकि
तानोधृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपं ॥ तएनंशरधाराभिर्धाराभिरिवतोयदाः ॥ ५४ ॥ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतोजिघांसवः ॥ ततःपार्ष्ण्यंकुशांगुष्ठैःकृतिना
चोदितोद्विपः ॥ ५५ ॥ प्रसारितकरःप्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणोद्रुतं ॥ सोधिष्ठायपदावाहान्युयुत्सोःसूतमारुजत् ॥ ५६ ॥ युयुत्सुस्तुरथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरान्वि
तः ॥ ततःपांडवयोधास्तेनागराजंशरैर्द्रुतं ॥ ५७ ॥ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतोजिघांसवः ॥ पुत्रस्तुतवसंभ्रांतःसौभद्रस्याप्लुतोरथं ॥ ५८ ॥ सकुंजरस्थोवि
सृजन्निषूनरिपुपार्थिवः ॥ बभौरश्मीनिवादित्योभुवनेषुसमुत्सृजन् ॥ ५९ ॥ तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिःशरैः ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेयाधृष्टकेतुश्चविव्य
धुः ॥ ६० ॥ सोऽनियत्नार्पितैर्बाणैराचितोद्विरदोबभौ ॥ संस्यूतइवसूर्यस्यरश्मिभिर्जलदोमहान् ॥ ६१ ॥ नियंतुःशिल्पयत्नाभ्यांप्रेरितोरिशरार्दितः ॥ परिचि
क्षेपतान्नागःसरिपून्सव्यदक्षिणं ॥ ६२ ॥ गोपालइवदंडेनयथापशुगणान्वने ॥ आवेष्टयततांसेनांभगदत्तस्तथामुहुः ॥ ६३ ॥ क्षिप्रंश्येनाभिपन्नानांवायसा
नामिवस्वनः ॥ बभूवपांडवेयानांभृशंविद्रवतांस्वनः ॥ ६४ ॥ सनागराजःप्रवरांकुशाहतःपुरासपक्षोद्रिवरोयथानृप ॥ भयंतदारिपुषुसमादधद्भृशंवणिग्ज
नानांक्षुभितोयथार्णवः ॥ ६५ ॥ ततोध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवैर्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोतिभैरवः ॥ क्षितिंवियत्द्यांविदिशोदिशस्तथासमावृणोत्पार्थिवसंयुगेत
तः ॥ ६६ ॥ सतेननागप्रवरेणपार्थिवोभृशंजगाहेद्विपतामनीकिनीं ॥ पुरासुगुप्तांविबुधैरिवाहवेविरोचनोदेववरूथिनीमिव ॥ ६७ ॥ भृशंववौज्वलनसखो
वियद्रजःसमावृणोन्मुहुरपिचैवसैनिकान् ॥ तमेकनागंगणशोयथागजान्समंततोद्रुतमथमेनिरेजनाः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप० संशप्तकवध
प० भगदत्तयुद्धेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥

यदिति ॥ १ ॥ विकुर्वाणेविविधाःक्रियाःकुर्वाणे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अप्रतिगजइतिच्छेदः ॥ ५ ॥ सहःसोढा पचाद्यच् ॥ ६ ॥ ७ ॥ विस्मितंहृद्वाहंकारं ॥८॥९॥ समारोहन्संदतवंतः ॥ १० ॥ ११ ॥

संजयउवाच यन्मांपार्थस्यसंग्रामेकर्माणिपरिपृच्छसि॥ तच्छृणुष्वमहाबाहोपार्थोयदकरोद्रणे ॥ १ ॥ रजोदृष्ट्वासमुद्भूतंश्रुत्वाचगजनिःस्वनं॥ भगदत्ते
विकुर्वाणेकौंतेयःकृष्णमब्रवीत्॥ २॥ यथाप्राग्ज्योतिपोराजागजेनमधुसूदन॥ त्वरमाणोभिनिष्क्रांतोध्रुवंतस्यैपनिःस्वनः ॥ ३ ॥ इंद्रादनवरःसंख्येगजया
नविशारदः॥ प्रथमोगजयोधानांपृथिव्यामितिमेमतिः ॥ ४ ॥ सचापिद्विरदश्रेष्ठःसदाऽप्रतिगजोयुधि ॥ सर्वशस्त्रातिगःसंख्येकृतकर्माजितक्लमः ॥ ५ ॥
सहःशस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्यचानघ॥ सपांडवबलंसर्वमद्यैकोनाशयिष्यति ॥६॥ नचावाभ्यामृतेन्योस्तिशक्तस्तंप्रतिबाधितुं ॥ त्वरमाणस्ततोयाहिय
तःप्राग्ज्योतिपाधिपः ॥७॥ दृप्तंसंख्येद्विपबलाद्वयसाचापिविस्मितं॥ अथैनंप्रेपयिष्यामिबलहंतुःप्रियातिथिं॥८॥ वचनादथकृष्णस्तुप्रययौसव्यसाचिनः॥
दीर्यतेभगदत्तेनयत्रपांडववाहिनी ॥ ९ ॥ तंप्रयांतंततःपश्चादाह्वयंतोमहारथाः ॥ संशप्तकाःसमारोहन्सहस्राणिचतुर्दश ॥ १० ॥ दशैवतुसहस्राणित्रिग
र्त्तानांमहारथाः॥ चत्वारिचसहस्राणिवासुदेवस्यचानुगाः॥ ११ ॥ दीर्यमाणांचमूंदृष्ट्वाभगदत्तेनमारिष॥ आहूयमानस्यचतैरभवद्धृदयंद्विधा ॥ १२ ॥ किं
नुश्रेयस्करंकर्मभवेदद्येतिचिंतयन्॥ इहवाविनिवर्त्तेयंगच्छेयंवायुधिष्ठिरं॥१३॥ तस्यबुद्ध्याविचार्यैवमर्जुनस्यकुरूद्वह॥अभवद्भूयसीबुद्धिःसंशप्तकवधेस्थि
रा॥ १४॥ ससन्निवृत्तःसहसाकपिप्रवरकेतनः॥ एकोरथसहस्राणिनिहंतुंवासवीरणे ॥ १५ ॥ साहिदुर्योधनस्यासीन्मतिःकर्णस्यचोभयोः ॥ अर्जुनस्यव
धोपायेतेनद्वैधमकल्पयत्॥ १६॥ सतुदोलायमानोभूद्द्वैधीभावेनपांडवः ॥ वधेनतुनराग्र्याणामकरोत्तांमृपातदा ॥ १७ ॥ ततःशतसहस्राणिशराणांनतप
र्वणां॥ अस्रजन्नर्जुनेराजन्संशप्तकमहारथाः॥ १८॥ नैवकुंतीसुतःपार्थोनैवकृष्णोजनार्दनः॥ नहयानरथोराजन्दृश्यंतेस्मशरैश्चिताः ॥ १९ ॥ तदामोहम
नुप्राप्तःसिष्विदेहिजनार्दनः॥ ततस्तान्प्रायशःपार्थोब्रह्मास्त्रेणनिजघ्निवान्॥ २० ॥ शतशःपाणयश्छिन्नाःसेषुज्यातलकार्मुकाः ॥ केतवोवाजिनःसूतारथि
नश्चापतन्क्षितौ॥ २१ ॥ द्रुमाचलाग्रांबुधरैःसमकायाःसुकल्पिताः॥ हतारोहाःक्षितौपेतुर्द्विपाःपार्थशराहताः ॥ २२ ॥ विप्रविद्धकुथानागाश्छिन्नभांडाःप
रासवः॥ सारोहास्तुरणेपेतुर्मथितामार्गणैर्भृशं॥ २३॥ सर्ष्टिप्रासासिनखराःसमुद्गरपरश्वधाः॥ विच्छिन्नाबाहवःपेतुर्नृणांभल्लैःकिरीटिना॥ २४॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ ॥७॥ यियासनइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ भूरिवर्षमितिवासवविशेषणं ॥११॥

वालादित्यांबुजेंदूनांतुल्यरूपाणिमारिष॥ संछिन्नान्यर्जुनशरैःशिरांस्युर्व्यांप्रपेदिरे॥ २५ ॥ जज्वालालंकृतासेनापत्रिभिःप्राणिभोजनैः॥ नानारूपैस्तदाऽ
मित्रान्क्रुद्धेनिघ्नतिफाल्गुने॥ २६॥ क्षोभयंतंतदासेनांद्विरदंनलिनीमिव॥ धनंजयंभूतगणाःसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २७॥ दृष्ट्वातत्कर्मपार्थस्यवासवस्ये
वमाधवः॥ विस्मयंपरमंगत्वाप्रांजलिस्तमुवाचह ॥ २८ ॥ कर्मैतत्पार्थशक्रेणयमेनधनदेनच॥ दुष्करंसमरेयत्तेकृतमद्येतिमेमतिः ॥ २९ ॥ युगपच्चै
वसंग्रामेशतशोथसहस्रशः॥ पतिताएवमेदृष्टाःसंशप्तकमहारथाः॥ ३०॥ संशप्तकांस्ततोहत्वाभूयिष्ठायेव्यवस्थिताः॥ भगदत्ताययाहीतिकृष्णंपार्थोभ्यनो
दयत्॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिसंशप्तकवधेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच
यियासतस्ततःकृष्णःपार्थस्याश्वान्मनोजवान्॥ संप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकायसत्वरन्॥ १॥ तंप्रयांतंकुरुश्रेष्ठंस्वान्भ्रातॄन्द्रोणतापितान्॥ सुशर्माभ्रा
तृभिःसार्धंयुद्धार्थीपृष्ठतोऽन्वयात्॥ २॥ ततःश्वेतहयःकृष्णमब्रवीदजितंजयः॥ एषमांभ्रातृभिःसार्धंसुशर्माह्वयतेऽच्युत॥ ३॥ दीर्यतेचोत्तरेणैवतत्सैन्यंम
धुसूदन॥ द्वैधीभूतंमनोमेऽद्यकृतंसंशप्तकैरिदं॥४॥ किंनुसंशप्तकान्हन्मिस्वान्रक्षाम्यहितार्दितान्॥ इतिमेत्वंमतंवेत्सितत्रकिंसुकृतंभवेत्॥५॥ एवमुक्तस्तुदा
शार्हःस्यंदनंप्रत्यवर्त्तयत्॥ येनत्रिगर्त्ताधिपतिःपांडवंसमुपाह्वयत्॥ ६॥ ततोऽर्जुनःसुशर्माणंविध्वासप्तभिराशुगैः॥ ध्वजंधनुश्चास्यतथाक्षुराभ्यांसमकृंत
त॥ ७॥ त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापिभ्रातरंषड्भिराशुगैः॥ साश्वंससूतंत्वरितःपार्थःप्रैषीद्यमक्षयं॥ ८॥ ततोभुजगसंकाशांसुशर्माशक्तिमायसीं॥ चिक्षेपार्जुनमा
दिश्यवासुदेवायतोमरं॥ ९॥ शक्तिंत्रिभिःशरैश्छित्वातोमरंत्रिभिरर्जुनः॥ सुशर्माणंशरव्रातैर्मोहयित्वान्यवर्त्तयत्॥ १०॥ तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंश
रौघिणं॥ राजंस्तावकसैन्यानांनोग्रंकश्चिदवारयत्॥ ११॥ ततोधनंजयोबाणैःसर्वानेवमहारथान्॥ आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः॥ १२॥ त
स्यवेगमसह्यंतंकुंतीपुत्रस्यधीमतः॥ नाशक्नुवंस्तेसंसोढुंस्पर्शमग्नेरिवप्रजाः॥ १३॥ संवेष्टयन्ननीकानिशरवर्षेणपांडवः॥ सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्यो
तिषंप्रति॥ १४॥ यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपापिनां॥ धनुःक्षेमकरंसंख्येद्विषतामश्रुवर्धनं॥ १५॥ तदेवतवपुत्रस्यराजन्दुर्द्यूतदेविनः॥ कृतेक्षत्रवि
नाशायधनुरायच्छदर्जुनः॥ १६॥

॥१२॥१३॥१४॥१५॥ आयच्छद्गृहीतवान् यदेवार्जुनस्यधनुर्भरतानांक्षेमकरमासीत्तदेवत्वत्पुत्रनिमित्तंक्षत्रक्षयकरमभवदितिवाक्यार्थः॥१६॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तथाविक्षोभ्यमाणासापार्थेनतववाहिनी ॥ व्यशीर्यतमहाराजनौरिवासाद्यपर्वतं ॥ १७ ॥ ततोदशसहस्राणिन्यवर्त्तंतधनुष्मतां ॥ मतिंकृत्वारणेक्रूरांवीराजयपराजये ॥ १८ ॥ व्यपेतहृदयत्रासाआवव्रुस्तंमहारथाः ॥ आर्च्छत्पार्थोगुरुंभारंसर्वभारसहोयुधि ॥ १९ ॥ यथानलवनंक्रुद्धःप्रभिन्नःषष्टिहायनः ॥ मृद्नीयात्तद्वदायस्तःपार्थोमृद्राच्चमूंतव ॥ २० ॥ तस्मिन्प्रमथितेसैन्येभगदत्तोनराधिपः ॥ तेननागेनसहसाधनंजयमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ तंरथेननरव्याघ्रःप्रत्यगृह्णाद्धनंजयः ॥ ससन्निपातस्तुमुलोबभूवरथनागयोः ॥ २२ ॥ कल्पिताभ्यांयथाशास्त्रंरथेनचगजेनच ॥ संग्रामेचेरतुर्वीरौभगदत्तधनंजयौ ॥ २३ ॥ ततोजीमूतसंकाशान्नागादिंद्रइवप्रभुः ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणभगदत्तोधनंजयं ॥ २४ ॥ सचापिशरवर्षंतंशरवर्षेणवासविः ॥ अप्राप्तमेवचिच्छेदभगदत्तस्यवीर्यवान् ॥ ॥ २५ ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाशरवर्षंनिवारयत् ॥ शरैर्जघ्नेमहाबाहुंपार्थंकृष्णंचमारिष ॥ २६ ॥ ततस्तुशरजालेनमहताभ्यवकीर्यतौ ॥ चोदयामासतंनागंवधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७ ॥ तमापतंतंद्विरदंदृष्ट्वाक्रुद्धमिवांतकं ॥ चक्रेऽपसव्यंत्वरितःस्यंदनेनजनार्दनः ॥ २८ ॥ संप्राप्तमपिनेयेषपरावृत्तंमहाद्विपं ॥ सारोहंमृत्युसात्कर्तुंस्मरन्धर्मंधनंजयः ॥ २९ ॥ सतुनागोद्विपरथान्हयांश्चाम्रद्यमारिष ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायततःक्रुद्धोधनंजयः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिभगदत्तयुद्धेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथाक्रुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्यपांडवः ॥ प्राग्ज्योतिषोवापार्थस्यतन्मेशंसयथातथं ॥ १ ॥ संजयउवाच प्राग्ज्योतिषेणसंसक्तावुभौदाशार्हपांडवौ ॥ मृत्युदंष्ट्रांतिकंप्राप्तौसर्वभूतानिमेनिरे ॥ २ ॥ तथातुशरवर्षाणिपातयत्यनिशंप्रभो ॥ गजस्कंधान्महाराजकृष्णयोःस्यंदनस्थयोः ॥ ३ ॥ अथकार्ष्णायसैर्बाणैःपूर्णकार्मुकनिःसृतैः ॥ अविध्यद्देवकीपुत्रंहेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ ४ ॥ अग्निस्पर्शसमाकीर्णाभगदत्तेनचोदिताः ॥ निर्भिद्यदेवकीपुत्रंक्षितिंजग्मुःसुवाससः ॥ ५ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वापरिवारंनिहत्यच ॥ लालयन्निवराजानंभगदत्तमयोधयत् ॥ ६ ॥ सोर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ अप्रेषयत्सव्यसाचीद्विधैकैकमथाच्छिनत् ॥ ७ ॥ ततोनागस्यतद्वर्मव्यधमत्पाकशासनिः ॥ शरजालेनमहतातद्व्यशीर्यतभूतले ॥ ८ ॥ शीर्णवर्मासतुगजःशरैःसुभृशमर्दितः ॥ बभौधारानिपाताक्तोव्यभ्रःपर्वतराडिव ॥ ९ ॥ ॥२८॥

तथाक्रुद्धइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एकामूर्तिर्बदरिकाश्रमेनारायणरूपा अपरापरमात्मरूपा

ततःप्राग्ज्योतिषःशक्तिंहेमदंडामयस्मयीं॥व्यसृजद्वासुदेवायद्विधातामर्जुनोच्छिनत्॥१०॥ततश्छत्रंध्वजंचैवच्छित्वाराज्ञोर्जुनःशरैः॥विव्याधदशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वतेश्वरं॥११॥ सोतिविद्धोर्जुनशरैःसुपुंखैःकंकपत्रिभिः॥ भगदत्तस्ततःक्रुद्धःपांडवस्यजनाधिपः॥१२॥ व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्निश्वेताश्वस्योन्ननादच॥ तैरर्जुनस्यसमरेकिरीटंपरिवर्त्तितं॥१३॥ परिवृत्तंकिरीटंतद्यमयन्नेवपांडवः॥ सुदृष्टःक्रियतांलोकइतिराजानमब्रवीत्॥१४॥ एवमुक्तस्तुसंक्रुद्धःशरवर्षेणपांडवं॥ अभ्यवर्षत्सगोविंदंधनुरादायभास्वरं॥१५॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वातूणीरान्सन्निकृत्यच॥ त्वरमाणोद्विसप्तत्यासर्वमर्मस्वताडयत्॥१६॥ विद्धस्ततोऽतिव्यथितोवैष्णवास्त्रमुदीरयन्॥ अभिमंत्र्यांकुशंक्रुद्धोव्यसृजत्पांडवोरसि॥१७॥ विसृष्टंभगदत्तेनतदस्त्रंसर्वघातिवै॥ उरसाप्रतिजग्राहपार्थंसंछाद्यकेशवः॥१८॥ वैजयंत्यभवन्मालातदस्त्रंकेशवोरसि॥ पद्मकोशविचित्राढ्यासर्वत्रकुसुमोत्कटा॥१९॥ ज्वलनार्केंदुवर्णाभापावकोज्ज्वलपल्लवा॥ तयापद्मपलाशिन्यावातकंपितपत्रया॥२०॥ शुशुभेभ्यधिकंशौरिरतसीपुष्पसन्निभः॥ ततोर्जुनःक्लांतमनाःकेशवंप्रत्यभाषत॥ २१॥ अयुध्यमानस्तुरगान्संयंतास्मीतिचानघ॥ इत्युक्त्वापुंडरीकाक्षप्रतिज्ञांस्वांनरक्षसि॥ २२॥ यद्यहंव्यसनीवास्यामशक्तोवानिवारणे॥ ततस्त्वयैवंकार्यंस्यान्नतत्कार्यंमयिस्थिते॥॥२३॥ सबाणःसधनुश्चाहंससुरासुरमानुषान्॥ शक्तोलोकानिमान्जेतुंतच्चापिविदितंतव॥ २४॥ ततोर्जुनंवासुदेवःप्रत्युवाचार्थवद्वचः॥ शृणुगुह्यमिदंपार्थपुरावृत्तंयथानघ॥ २५॥ चतुर्मूर्त्तिरहंशश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः॥ आत्मानंप्रविभज्येहलोकानांहितमादधे॥ २६॥ एकामूर्त्तिस्तपश्चर्यांकुरुतेमेभुविस्थिता॥ अपरापश्यतिजगत्कुर्वाणंसाध्वसाधुनी॥ २७॥ अपराकुरुतेकर्ममानुषंलोकमाश्रिता॥ शेतेचतुर्थीत्वपरानिद्रांवर्षसहस्रिकीं॥ २८॥ यासौवर्षसहस्रांतेमूर्त्तिरुत्तिष्ठतेमम॥ वरार्हेभ्योवरान्श्रेष्ठांस्तस्मिन्कालेददातिसा॥२९॥ तंतुंकालमनुप्राप्तंविदित्वापृथिवीतदा॥ अयाचतवरंयन्मांनरकार्थायतच्छृणु॥ ३०॥देवानांदानवानांचअवध्यस्तनयोस्तुमे॥ उपेतोवैष्णवास्त्रेणतन्मेत्वंदातुमर्हसि॥ ३१॥ एवंवरमहंश्रुत्वाजगत्यास्तनयेतदा॥ अमोघमस्त्रंप्रायच्छंवैष्णवंपरमंपुरा॥ ३२॥ अवोचंचैतदस्त्रंवैत्वंह्यमोघंभवतुक्षमे॥ नरकस्याभिरक्षार्थंनैनंकश्चिद्वधिष्यति॥३३॥

॥ २७ ॥ अपराक्षेत्रज्ञरूपा अपराजलशायिनी ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥२९॥ अनेनास्त्रेणतेगुप्तःसुतःपरबलार्दनः ॥ भविष्यतिदुराधर्षःसर्वलोकेषुसर्वदा ॥३४॥ तथेत्युक्त्वागतादेवीकृतकामामनस्विनी ॥ सचाप्यासीद्दुराधर्षोनरकःशत्रु ७
तापनः॥३५॥तस्मात्प्राग्ज्योतिषंप्राप्तंतदस्त्रंपार्थमामकं ॥ नास्यावध्योस्तिलोकेषुसेंद्ररुद्रेषुमारिष॥ ३६ ॥ तन्मयात्वत्कृतेचैतदन्यथाव्यपनामितं ॥ विमुक्तंप
रमास्त्रेणजहिपार्थमहासुरं ॥ ३७॥ वैरिणंजहिदुर्धर्षंभगदत्तंसुरद्विषं ॥ यथाहंजघ्निवान्पूर्वंहितार्थंनरकंतथा ॥ ३८॥ एवमुक्तस्तदापार्थःकेशवेनमहात्मना॥
भगदत्तंशितैर्बाणैःसहसासमवाकिरत् ॥ ३९ ॥ ततःपार्थोमहाबाहुरसंभ्रांतोमहामनाः ॥ कुंभयोरंतरेनागंनाराचेनसमार्पयत् ॥४०॥ ससमासाद्यतंनागंबा
णोवज्रइवाचलं ॥ अभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः ॥ ४१ ॥ सकरीभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहुः ॥ नकरोतिवचस्तस्यदरिद्रस्येवयोपिता ॥ ४२॥ सतु
विष्टभ्यगात्राणिदंताभ्यामवनिंययौ ॥ नदन्नार्त्तस्वनंप्राणानुत्ससर्जमहाद्विपः ॥ ४३ ॥ ततोगांडीवधन्वानमभ्यभाषतकेशवः ॥ अयंमहत्तरःपार्थपलितेन
समावृतः ॥ ४४ ॥ वलीसंछन्ननयनःशूरःपरमदुर्जयः ॥ अक्ष्णोरुन्मीलनार्थायबद्धपट्टोत्यसौनृपः ॥ ४५ ॥ देववाक्यात्प्रचिच्छेदशरेणभृशमर्जुनः ॥
छिन्नमात्रेंशुकेतस्मिन्रुद्धनेत्रोबभूवसः ॥ ४६ ॥ तमोमयंजगन्मेनेभगदत्तःप्रतापवान् ॥ ततश्चंद्रार्धबिंबेनबाणेननतपर्वणा ॥ ४७॥ बिभेदहृदयंराज्ञोभग
दत्तस्यपांडवः ॥ सभिन्नहृदयोराजाभगदत्तःकिरीटिना ॥ ४८ ॥ शरासनंशरांश्चैवगतासुःप्रमुमोचह॥ शिरसस्तस्यविभ्रष्टंपपातचवरांशुकं ॥ नालताडन
विभ्रष्टंपलाशंनलिनादिव ॥ ४९ ॥ सहेममालीतपनीयभांडात्पपातनागाद्गिरिसन्निकाशात् ॥ सुपुष्पितोमारुतवेगरुग्णोमहीधराग्रादिवकर्णिकारः ॥५०॥
निहत्यतंनरपतिमिंद्रविक्रमंसखायमिंद्रस्यतदैंद्रिराहवे ॥ ततोपरांस्तवजयकांक्षिणोनरान्बभंजवायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥५१॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिसंशप्तकवधपर्वणिभगदत्तवधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच प्रियमिंद्रस्यसततंसखायममि
तौजसं ॥ हत्वाप्राग्ज्योतिषंपार्थःप्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ १ ॥ ततोगांधारराजस्यसुतौपरपुरंजयौ ॥ अर्देतामर्जुनंसंख्येभ्रातरौवृषकाचलौ ॥ २ ॥ तौसमेत्यार्जुनं
वीरौपुरःपश्चाच्चधन्विनौ ॥ अविध्येतांमहावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशं ॥ ३ ॥ वृषकस्यहयान्सूतंधनुश्छत्रंरथंध्वजं ॥ तिलशोव्यधमत्पार्थःसौबलस्यशितैःशरैः ॥ ॥२९॥
॥ ४ ॥ ततोर्जुनःशरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ॥ गांधारानाकुलांश्चक्रेसौबलप्रमुखान्पुनः ॥ ५ ॥ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ ॥ ७ ॥ प्रियमिति॥ १॥ २॥३॥४॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वर्षशब्दोयम्टतुवचनः निदाघर्तुसंबंधिनावित्यर्थः घर्मांशुभिस्तीक्ष्णकिरणैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कंपनायष्टयः क्षुराःक्षुराकृतिफलकाः क्षुरप्रा

ततःपंचशतान्वीरान्गांधारानुद्यतायुधान् ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्रुद्धोबाणैर्धनंजयः ॥ ६ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवतीर्यमहाभुजः ॥ आरुरोहरथंभ्रातुरन्य
च्चधनुराददे ॥ ७ ॥ तावेकरथमारूढौभ्रातरौवृषकाचलौ ॥ शरवर्षेणबीभत्सुमविध्येतांमुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ स्यालौतवमहात्मानौराजानौवृषकाचलौ ॥ भृशंविज
घ्नतुःपार्थमिंद्रंवृत्रबलाविव ॥ ९ ॥ लब्धलक्षौतुगांधारावहतांपांडवंपुनः ॥ निदाघवार्षिकौमासौलोकंघर्मांशुभिर्यथा ॥ १० ॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौराजानौ
वृषकाचलौ ॥ संश्लिष्टांगौस्थितौराजन्जघानैकेपुणार्जुनः ॥ ११ ॥ तौरथात्सिंहसंकाशौलोहिताक्षौमहाभुजौ ॥ राजन्संपेततुर्वीरौसोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२ ॥
तयोर्भूमिंगतौदेहौरथाद्बंधुजनप्रियौ ॥ यशोदशदिशःपुण्यंगमयित्वाव्यवस्थितौ ॥ १३ ॥ दृष्ट्वाविनिहतौसंख्येमातुलावपलायिनौ ॥ भृशंमुमुचुरश्रूणिपु
त्रास्तवविशांपते ॥ १४ ॥ निहतौभ्रातरौदृष्ट्वामायाशतविशारदः ॥ कृष्णौसंमोहयन्मायांविदधेशकुनिस्ततः ॥ १५ ॥ लगुडायोगुडाश्मानःशतघ्न्यश्चसशक्त
यः ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥ १६ ॥ सकंपनर्ष्टिनखरामुसलानिपरश्वधाः ॥ क्षुराःक्षुरप्रनालीकावत्सदंतास्थिसंधयः ॥ १७ ॥ चक्राणिविशि
खाःप्रासाविविधान्यायुधानिच ॥ प्रपेतुःशतशोदिग्भ्यःप्रदिग्भ्यश्चार्जुनंप्रति ॥ १८ ॥ खरोष्ट्रमहिषाःसिंहाव्याघ्राःसृमरचित्रकाः ॥ ऋक्षाःशालावृकागृध्राः
कपयश्चसरीसृपाः ॥ १९ ॥ विविधानिचरक्षांसिक्षुधितान्यर्जुनंप्रति ॥ संक्रुद्धान्यभ्यधावंतविविधानिवयांसिच ॥ २० ॥ ततोदिव्यास्त्रविच्छूरःकुंतीपुत्रोध
नंजयः ॥ विसृजन्निषुजालानिसहसातान्यताडयत् ॥ २१ ॥ तेहन्यमानाःशूरेणप्रवरैःसायकैर्दृढैः ॥ विरुवंतोमहारावान्विनेशुःसर्वतोहताः ॥ २२ ॥ ततस्तमः
प्रादुरभूदर्जुनस्यरथंप्रति ॥ तस्माच्चतमसोवाचःक्रूराःपार्थमभर्त्सयन् ॥ २३ ॥ तत्तमोभैरवंघोरंभयकर्तृमहाहवे ॥ उत्तमास्त्रेणमहताज्यौतिषेणार्जुनोऽवधी
त् ॥ २४ ॥ हतेतस्मिन्जलौघास्तुप्रादुरासन्भयानकाः ॥ अंभसस्तस्यनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ॥ २५ ॥ प्रायुंक्तांभस्ततस्तेनप्रायशोस्त्रेणशोषितं ॥ एवं
बहुविधामायाःसौबलस्यकृताःकृताः ॥ २६ ॥ जघानास्त्रबलेनाशुप्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ तदाहतासुमायासुत्रस्तोऽर्जुनशराहतः ॥ २७ ॥

स्तूपमध्यफलकाः नालीकानलिकयाक्षेप्याः वत्सदंतागोपोतकदंताकारफलकाः अस्थिसंधयोऽस्थिमयफलकाः ॥ १७ ॥ विशिखाःफणित्राकारफलकाः ॥ १८ ॥ सृमरागवयाः चित्रकोव्याघ्रभेदः
शालावृकाःश्वानः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

अपायाज्जवनैरश्वैःशकुनिःप्राकृतोयथा ॥ ततोर्जुनोस्त्रविच्छैघ्र्यंदर्शयन्नात्मनोरिपु ॥ २८ ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणकौरवाणामनीकिनीं ॥ साहन्यमानापार्थे ७
॥३०॥ नतवपुत्रस्यवाहिनी ॥ २९ ॥ द्वैधीभूतामहाराजगंगेवासाद्यपर्वतं ॥ द्रोणमेवान्वपद्यंतकेचित्तत्रनरर्षभाः ॥ ३० ॥ केचिद्दुर्योधनंराजन्नर्द्यमानाकिरीटिना ॥
नापश्यामततस्त्वेनंसैन्येवैरजसावृते ॥ ३१ ॥ गांडीवस्यचनिर्घोषःश्रुतोदक्षिणतोमया ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवादित्राणांचनिःस्वनं ॥ ३२ ॥ गांडीवस्यतुनी
र्घोषोव्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवं ॥ ततःपुनर्दक्षिणतःसंग्रामश्चित्रयोधिनां ॥ ३३ ॥ सुयुद्धंचार्जुनस्यासीदहंतुद्रोणमन्वियां ॥ यौधिष्ठिराण्यनीकानिप्रहरंतितत
स्ततः ॥ ३४ ॥ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतवभारत ॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः ॥ ३५ ॥ तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंशरौघिणं ॥ मह
ष्वासानरव्याघ्रानोग्रंकेचिदवारयन् ॥३६॥ तेहन्यमानाःपार्थेनत्वदीयाव्यथिताभृशं ॥ स्वानेवबहवोजघ्नुर्विद्रवंतस्ततस्ततः ॥ ३७॥ तेर्जुनेनशरामुक्ताःकंकप
त्रास्तनुच्छिदः ॥ शलभाइवसंपेतुःसंवृण्वानादिशोदश ॥ ३८ ॥ तुरगंरथिनंनागंपदातिमपिमारिष ॥ विनिर्भिद्यक्षितिंजग्मुर्वल्मीकमिवपन्नगाः ॥ ३९ ॥
नचद्वितीयंव्यसृजत्कुंजराश्वनरेषुसः ॥ पृथगेकशरारुग्णानिपेतुस्तेगतासवः ॥ ४० ॥ हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्चसर्वतःशराभिसृष्टैश्चहयैर्निपातितैः ॥ तदाश्वगोमायु
बलाभिनादितंविचित्रमायोधशिरोबभूवतत् ॥ ४१ ॥ पितासुतंत्यजतिसुहृद्वरंसुहृत्तथैवपुत्रःपितरंशरातुरः ॥ स्वरक्षणेकृतमतयस्तदाजनास्त्यजंतिवाहा
नपिपार्थपीडिताः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधप०शकुनिपलायनेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३०॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच तेष्वनीकेषुभग्ने
षुपांडुपुत्रेणसंजय ॥ चलितानांद्रुतानांचकथमासीन्मनोहिवः ॥ १ ॥ अनीकानांप्रभग्नानामवस्थानमपश्यतां ॥ दुष्करंप्रतिसंधानंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥
संजयउवाच तथापितवपुत्रस्यप्रियकामाविशांपते ॥ यशःप्रवीरालोकेषुरक्षंतोद्रोणमन्वयुः ॥ ३ ॥ समुद्यतेषुचास्त्रेषुसंप्राप्तेचयुधिष्ठिरे ॥ अकुर्वन्नार्यक
र्माणिभैरवेसत्यभीतवत् ॥ ४ ॥ अंतरंभीमसेनस्यप्रापतन्नमितौजसः ॥ सात्यकेश्चैववीरस्यधृष्टद्युम्नस्यवाविभो ॥ ५ ॥ द्रोणंद्रोणमितिक्रूराःपंचालाःसमचो
दयन् ॥ माद्रोणमितिपुत्रास्तेकुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६ ॥ ॥३०॥

णपर्वणिटीकायांत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंतरंछिद्रं प्रापतन्स्खलवंतः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ समासदन्प्रतिगतवंतः ॥ ९ ॥ १० ॥ न्यवर्ततभयेभ्योनिवृत्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ १८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

द्रोणंद्रोणमितित्येकेमाद्रोणमितिचापरे ॥ कुरूणांपांडवानांचद्रोणघ्नूतमवर्त्तत ॥७॥ यंयंप्रमथतेद्रोणःपंचालानांरथव्रजं ॥ तत्रतत्रतुपांचाल्योधृष्टद्युम्नोभ्यव
र्त्तत ॥ ८ ॥ तथाभागविपर्यासैःसंग्रामेभैरवेसति ॥ वीराःसमासदन्वीरान्कुर्वंतोभैरवंरवं ॥ ९ ॥ अकंपनीयाःशत्रूणांवभूवुस्तत्रपांडवाः ॥ अकंपयन्ननीका
निस्मरंतःक्लेशमात्मनः ॥ १० ॥ तेत्वमर्षवशंप्राप्ताह्रीमंतःसत्वचोदिताः ॥ त्यक्त्वाप्राणान्न्यवर्त्ततघ्नंतोद्रोणंमहाहवे ॥ ११ ॥ अयसामिवसंपातःशिलानामिव
चाभवत् ॥ दीव्यतांतुमुलेयुद्धेप्राणैरमिततेजसां ॥ १२ ॥ नतुस्मरंतिसंग्राममपिवृद्धास्तथाविधं ॥ दृष्टपूर्वंमहाराजश्रुतपूर्वमथापिवा ॥ १३ ॥ प्राकंपतेवपृथि
वीतस्मिन्वीरावसादने ॥ निवर्त्ततावलौघेनमहताभारपीडिता ॥ १४ ॥ घूर्णतोपिवलौघस्यदिवंस्तब्ध्वेवनिःस्वनः ॥ अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेशसुभैरवः
॥ १५ ॥ समासाद्यतुपांडूनामनीकानिसहस्रशः ॥ द्रोणेनचरतासंख्येप्रभग्नानिशितैःशरैः ॥ १६ ॥ तेषुप्रमथ्यमानेषुद्रोणेनाद्भुतकर्मणा ॥ पर्यवारयदासा
द्यद्रोणंसेनापतिःस्वयं ॥ १७ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयोस्तथा ॥ नैवतस्योपमाकाचिदितिमेनिश्चितामतिः ॥ १८ ॥ ततोनीलोऽनलप्रख्योददाहकुरुवा
हिनीं ॥ शरस्फुलिंगश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९ ॥ तंदहतमनीकानिद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ पूर्वाभिभाषीसुश्लक्ष्णंस्मयमानोभ्यभाषत ॥ २० ॥ नील
किंवहुभिर्दग्धैस्तवयोधैःशरार्चिषा ॥ मयैकेनहियुध्यस्वक्रुद्धःप्रहरचाशुमां ॥ २१ ॥ तंपद्मनिकराकारंपद्मपत्रनिभेक्षणं ॥ व्याकोशपद्माभमुखोनीलोवि
व्याधसायकैः ॥ २२ ॥ तेनापिविद्धःसहसाद्रौणिर्भल्लैःशितैस्त्रिभिः ॥ धनुर्ध्वजंचच्छत्रंचद्विपतःसन्यकृंतत ॥ २३ ॥ सप्लुतःस्यंदनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिभृ
त् ॥ द्रौणायनेःशिरःकायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४ ॥ तस्योन्नतांसंसुनसंशिरःकायात्सकुंडलं ॥ भल्लेनापाहरद्द्रौणिःस्मयमानइवानघ ॥ २५ ॥ संपूर्णचंद्रा
भमुखःपद्मपत्रनिभेक्षणः ॥ प्रांशुरुत्पलपत्राभोनिहतोन्यपतद्भुवि ॥ २६ ॥ ततःप्रविव्यथेसेनापांडवीभृशमाकुला ॥ आचार्यपुत्रेणहतेनीलेज्वलिततेजसि
॥ २७ ॥ अचिंतयंश्चतेसर्वेपांडवानांमहारथाः ॥ कथंनोवासविस्त्रायाच्छत्रुभ्यइतिमारिष ॥ २८ ॥ दक्षिणेनतुसेनायाःकुरुतेकदनंवली ॥ संशप्तकावशेषस्य
नारायणवलस्यच ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिनीलवधेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
प्रतिघातंतुसैन्यस्यनामृष्यतवृकोदरः ॥ सोभ्याहनद्गुरुंपष्ट्याकर्णंचदशभिःशरैः ॥ १ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ प्रतिघातमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मृत्युसाधारणीकृतेमरणतुल्यावस्थांगमिते ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कटुकस्यपरुपस्योदयोयत्र ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

तस्यद्रोणःशितैर्वाणैस्तीक्ष्णधारैरजिह्मगैः॥ जीवितांतमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशुजघानह ॥ २ ॥ आनंतर्यमभिप्रेप्सुःषड्विंशत्यासमार्पयत्॥ कर्णोद्वादशभिर्वाणै रश्वत्थामाचसप्तभिः॥ ३ ॥ षड्भिर्दुर्योधनोराजाततएनमथाकिरत्॥ भीमसेनोपितान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः॥४ ॥ द्रोणंपंचाशतेपूणांकर्णंचदशभिःशरैः॥ दुर्योधनंद्वादशभिर्द्रौणिमष्टाभिराशुगैः॥ ५ ॥ आरावंतुमुलंकुर्वन्नभ्यवर्त्ततान्रणे॥ तस्मिन्संत्यजतिप्राणान्मृत्युसाधारणीकृते॥ ६॥ अजातशत्रुस्तान्यो धान्भीमंत्रातेत्यचोदयत्॥ तेययुर्भीमसेनस्यसमीपममितौजसः॥ ७॥ युयुधानप्रभृतयोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ तेसमेत्यसुसंरब्धाःसहिताःपुरुषर्षभाः॥ ८॥ महेष्वासवरैर्गुप्ताद्रोणानीकंबिभित्सवः॥ समापेतुर्महावीर्याभीमप्रभृतयोरथाः ॥ ९ ॥ तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रोद्रोणोपिरथिनांवरः॥ महारथानतिबलान्वीरान्स मरयोधिनः॥ १० ॥ बाह्यंमृत्युभयंकृत्वातावकाःपांडवाययुः ॥ सादिनःसादिनोभ्यघ्नंस्तथैवरथिनोरथान्॥ ११ ॥ आसीच्छक्त्यसिसंपातोयुद्धमासीत्पर श्वधैः॥ प्रकृष्टमसियुद्धंचवभूवकटुकोदयं॥ १२ ॥ कुंजराणांचसंपातेयुद्धमासीत्सुदारुणं॥ अपतत्कुंजरादन्योहयादन्यस्त्ववाक्शिराः ॥ १३ ॥ नरोबाणवि निर्भिन्नोरथादन्यश्चमारिष॥ तत्रान्यस्यचसंमर्देपतितस्यविवर्मणः॥ १४॥ शिरःप्रध्वंसयामासवक्षस्याक्रम्यकुंजरः॥ अपरांश्चापरेऽमृद्नन्वारणाःपतितान्न रान्॥ १५॥ विषाणैश्चावनिंगत्वाव्यभिंदन्रथिनोबहून्॥ नरांत्रैःकेचिदपरेविषाणालग्नसंश्रयैः॥ १६॥ बभ्रमुःसमरेनागामृद्नंतःशतशोनरान्॥ कार्ष्णाय सतनुत्राणान्नराश्वरथकुंजरान्॥ १७॥ पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाःस्थूलनलानिव ॥ गृध्रपत्राधिवासांसिशयनानिनराधिपाः॥ १८ ॥ ह्रीमंतःकालसंपक्का त्सुदुःखान्यनुशेरते ॥ हंतिस्मात्रपितापुत्रंरथेनाभ्येत्यसंयुगे ॥ १९ ॥ पुत्रश्चपितरंमोहान्निर्मर्यादमवर्त्तत ॥ रथोभग्नोध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यांनिपातितं ॥ ॥ २० ॥ युगार्द्धंछिन्नमादायप्रदुद्रावतथाहयः॥ सासिर्बाहुर्निपतितःशिरश्छिन्नंसकुंडलं॥ २१ ॥ गजेनाक्षिप्यबलिनारथःसंचूर्णितःक्षितौ ॥ रथिनाताडि तोनागोनाराचेनापतत्क्षितौ॥ २२ ॥ सारोहश्चापतद्वाजीगजेनाभ्याहतोभृशं॥ निर्मर्यादंमहद्युद्धमवर्त्ततसुदारुणं॥ २३॥

अवनिंगत्वाअभिहत्य विषाणालग्नसंश्रयैःदंतलग्नैकदेशैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृध्रपक्षाधिवासांसिगृध्रपक्षास्तरणानि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ समसज्जतघनतामगमत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतीतःइषुपथःशरावकाशोयत्र ॥ २७ ॥ अद्वीपेनिराश्रये द्वीपमाश्रयं ॥ २८ ॥ आक्रोशत्आहूतवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ क्षरन्मदमितिशे

हातातहापुत्रसखेक्कासितिष्ठक्कधावसि॥ प्रहराहरजह्येनंस्मितक्ष्वेडितगर्जितैः ॥ २४॥ इत्येवमुच्चरंतिस्मश्रूयंतेविविधागिरः॥ नरस्याश्वस्यनागस्यसमसज्जतशोणितं॥ २५॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंभीरून्कश्मलमाविशत् ॥ चक्रेणचक्रमासाद्यवीरोवीरस्यसंयुगे ॥ २६ ॥ अतीतेषुपथेकालेजहारगदयाशिरः ॥ आसील्केशपरामर्शोमुष्टियुद्धंचदारुणं॥ २७॥ नखैर्दंतैश्चशूराणामद्वीपेद्वीपमिच्छतां ॥ तत्राच्छिद्यतशूरस्यसखड्गोबाहुरुद्यतः ॥ २८॥ सधनुश्चापरस्यापिसशरःसांकुशस्तथा॥ आक्रोशदन्यमन्योत्रतथान्योविमुखोद्रवत्॥ २९॥ अन्यःप्राप्तस्यचान्यस्यशिरःकायादपाहरत्॥ सशब्दमद्रवच्चान्यःशब्दादन्योऽत्रसद्भृशं॥ ३०॥ स्वानन्योथपरानन्योजघाननिशितैःशरैः॥ गिरिशृंगोपमश्चात्रनाराचेननिपातितः ॥ ३१ ॥ मातंगोन्यपतद्भूमौनदीरोधइवोष्णगे ॥ तथैवरथिनंनागःक्षरन्गिरिरिवारुजन्॥ ३२॥ अभ्यतिष्ठत्पदाभूमौसहाश्वंसहसारथिं ॥ शूरान्प्रहरतोदृष्ट्वाकृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ॥ ३३ ॥ बहूनप्याविशन्मोहोभीरून्हृदयदुर्बलान्॥ सर्वमाविग्नमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन॥ ३४॥ सैन्येनरजसाध्वस्तंनिर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ततःसेनापतिःशीघ्रमयंकालइतिब्रुवन्॥ ३५॥ नित्याभित्वरितानेवत्वरयामासपांडवान्॥ कुर्वतःशासनंतस्यपांडवाबाहुशालिनः॥ ३६॥ सरोहंसाइवापेतुर्घ्नंतोद्रोणरथंप्रति ॥ गृह्णीताद्रवतान्योन्यंविभीताविनिकृंतत॥३७॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोदुर्धर्षस्यरथंप्रति॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणीराजाजयद्रथः॥३८॥ विंदानुविंदावावंत्यौशल्यश्चैतान्यवारयन्॥ तेत्वार्यधर्मसंरब्धादुर्निवारादुरासदाः॥ ३९॥ शरार्त्तानजहुर्द्रोणंपंचालाःपांडवैःसह॥ ततोद्रोणोतिसंक्रुद्धोविसृजन्शतशःशरान्॥ ४० ॥ चेदिपंचालपांडूनामकरोत्कदनंमहत्॥ तस्यज्यातलनिर्घोषःशुश्रुवेदिक्षुमारिष ॥ ४१ ॥ वज्रसंह्रादसंकाशस्त्रासयन्मानवान्बहून्॥ एतस्मिन्नंतरेजिष्णुर्जित्वासंशप्तकान्बहून्॥४२॥ अभ्ययात्तत्रयत्रासौद्रोणःपांडून्प्रमर्दति॥ तान्शरौघान्महावर्त्तान्शोणितोदान्महाह्रदान्॥४३॥ तीर्णःसंशप्तकान्हत्वाप्रत्यदृश्यतफाल्गुनः॥ तस्यकीर्त्तिमतोलक्ष्मसूर्यप्रतिमतेजसः॥ ४४॥ दीप्यमानमपश्यामतेजसावानरध्वजं॥ संशप्तकसमुद्रंतमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः॥ ४५॥

षः रथिनंतथैवसहाश्वंसहसारथिंअर्थाद्रथंचपदाआरुजन्भूमौअभ्यतिष्ठदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विभीताअभीताः ॥ ३७ ॥ दुर्धर्षस्यद्रोणस्य ॥ ३८ ॥ आर्यधर्मेणसंरब्धाःसोद्यमाः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥ विदुधावखंडितवान् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥६३॥६४॥६५॥ ६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥

सपांडवयुगांतार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥ प्रददाहकुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ॥ ४६ ॥ युगांतेसर्वभूतानिधूमकेतुरिवोत्थितः ॥ तेनवाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ॥ ४७ ॥ ताड्यमानाः क्षितिंजग्मुर्मुक्तकेशाः शरार्दिताः ॥ केचिदार्त्तस्वनंचक्रुर्विनेशुरपरेपुनः ॥ ४८ ॥ पार्थवाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ तेषामुत्पतितान्कांश्चित्पतितांश्चपराङ्मुखान् ॥ ४९ ॥ नजघानार्जुनोयोधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥ तेविकीर्णरथाश्चित्राः प्रायशश्चपराङ्मुखाः ॥ ५० ॥ कुरवः कर्णकर्णेतिहाहेतिचविचुकुशुः ॥ तमाधिरथिराक्रंदंविज्ञायशरणैषिणां ॥ ५१ ॥ माभैष्टेतिप्रतिश्रुत्यययावभिमुखोर्जुनं ॥ सभारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ॥ ५२ ॥ प्रादुश्चक्रेतदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ तस्यदीप्तशरौघस्यदीप्तचापधरस्यच ॥ ५३ ॥ शरौघान्शरजालेनविदुधावधनंजयः ॥ तथैवाधिरथिस्तस्यबाणान्ज्वलिततेजसः ॥ ५४ ॥ अस्त्रमस्त्रेणसंवार्यप्राणदद्विसृजन्शरान् ॥ धृष्टद्युम्नश्चभीमश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ ५५ ॥ विव्यधुः कर्णमासाद्यत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ अर्जुनास्त्रंतुराधेयः संवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ५६ ॥ तेषांत्रयाणांचापानिचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः ॥ तेनिकृत्तायुधाः शूरानिर्विषाभुजगाइव ॥ ५७ ॥ रथशक्तीः समुत्क्षिप्यभृशंसिंहाइवानदन् ॥ ताभुजाग्रैर्महावेगानिसृष्टाभुजगोपमाः ॥ ५८ ॥ दीप्यमानामहाशक्त्योजग्मुराधिरथिंप्रति ॥ तानिकृत्यशरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ५९ ॥ ननादबलवान्कर्णः पार्थायविसृजन्शरान् ॥ अर्जुनश्चापिराधेयंविध्वासप्तभिराशुगैः ॥ ६० ॥ कर्णादवरजंबाणैर्जघाननिशितैः शरैः ॥ ततः शत्रुंजयंहत्वापार्थः षड्भिरजिह्मगैः ॥ ६१ ॥ जहारसद्योभल्लेनविपाटस्यशिरोरथात् ॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणामेकेनैवकिरीटिना ॥ ६२ ॥ प्रमुखेसूतपुत्रस्यसोदर्यानिहतास्त्रयः ॥ ततोभीमः समुत्पत्यस्वरथाद्वैनतेयवत् ॥ ६३ ॥ वरासिनाकर्णपक्षान्जघानदशपंचच ॥ पुनस्तुरथमास्थायधनुरादायचापरं ॥ ६४ ॥ विव्याधदशभिः कर्णसूतमश्वांश्चपंचभिः ॥ धृष्टद्युम्नोप्यसिवरंचर्मचादायभास्वरं ॥ ६५ ॥ जघानचंद्रवर्माणंबृहत्क्षत्रंचनैषधं ॥ ततः स्वरथमास्थायपांचाल्योन्यच्चकार्मुकं ॥ ६६ ॥ आदायकर्णंविव्याधत्रिसप्तत्यानदन्रणे ॥ शैनेयोप्यन्यदादायधनुरिंदुसमद्युतिः ॥ ६७ ॥ सूतपुत्रंचतुःषष्ट्याविध्वासिंहइवानदत् ॥ भल्लाभ्यांसाधुमुक्ताभ्यांछित्वाकर्णस्यकार्मुकं ॥ ६८ ॥ पुनः कर्णंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ततोदुर्योधनोद्रोणोराजाचैवजयद्रथः ॥ ६९ ॥ निमज्जमानंराधेयमुज्जह्रुः सात्यकार्णवात् ॥ पत्त्यश्वरथमातंगास्त्वदीयाः शतशोपरे ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वायुद्ध्यतामितिशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अभीतानांअभिमुखागतानांभयहीनानांवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ बहुकरणैरनेकप्रक्रियैः रथमुखानांरथमुख्यानांनेमिभिश्च

कर्णमेवाभ्यधावंतत्रास्यमानाःप्रहारिणः॥ धृष्टद्युम्नश्चभीमश्चसौभद्रोर्जुनएवच॥ ७१ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिंजुगुपूरणे॥ एवमेषमहारौद्रःक्षयार्थंसर्वधन्विनां॥ ७२ ॥ तावकानांपरेषांचत्यक्त्वाप्राणानभूद्रणः॥ पदातिरथनागाश्वागजाश्वरथपत्तिभिः ॥ ७३ ॥ रथिनोनागपत्त्यश्वैरथपत्तीरथद्विपैः॥ अश्वैरश्वागजैर्नागारथिनोरथिभिःसह॥ ७४॥ संयुक्ताःसमदृश्यंतपत्तयश्चापिपत्तिभिः ॥ एवंसुकलिलंयुद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणं॥ महद्भिस्तैरभीतानांयमराष्ट्रविवर्धनं॥ ७५॥ ततोहतानररथवाजिकुंजरैरनेकशोद्विपरथपत्तिवाजिनः॥ गजैर्गजारथिभिरुदायुधारथाहयैर्हयाःपत्तिगणैश्चपत्तयः ॥ ७६ ॥ रथैर्द्विपाद्विरदवरैर्महाहयाहयैर्नरावररथिभिश्चवाजिनः॥ निरस्तजिह्वादशनेक्षणाःक्षितौक्षयंगताःप्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७७॥ तथापरैर्बहुकरणैर्वरायुधैर्हतागताःप्रतिभयदर्शनाःक्षितिं॥ विपोथिताहयगजपादताडिताभृशाकुलारथमुखनेमिभिःक्षताः॥ ७८ ॥ प्रमोदनेश्वापदपक्षिरक्षसांजनक्षयेवर्त्ततितत्रदारुणे ॥ महाबलास्तेकुपिताःपरस्परंनिषूदयंतःप्रविचेरुरोजसा ॥ ७९ ॥ ततोबलेभृशलुलितेपरस्परंनिरीक्षमाणेरुधिरौघसंप्लुते॥ दिवाकरेस्तंगिरिमास्थितेशनैरुभेप्रयातेशिबिरायभारत ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्वितीयदिवसावहारेद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

समाप्तंचसंशप्तकवधपर्व॥ ॥अथाभिमन्युवधपर्व॥ संजयउवाच पूर्वमस्मासुभग्नेषुफाल्गुनेनामितौजसा॥ द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधिष्ठिरे॥ १ ॥ सर्वेविध्वस्तकवचास्तावकायुधिनिर्जिताः ॥ रजस्वलाभृशोद्विग्नावीक्षमाणादिशोदश ॥ २॥ अवहारंततःकृत्वाभारद्वाजस्यसंमते ॥ लब्धलक्षैःशरैर्भिन्नाभृशावहसितारणे॥ ३॥ श्लाघमानेषुभूतेषुफाल्गुनस्यामितान्गुणान्॥ केशवस्यचसौहार्देकीर्त्यमानेर्जुनंप्रति ॥ ४ ॥ अभिशस्ताइवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः॥ ततःप्रभातसमयेद्रोणंदुर्योधनोऽब्रवीत्॥ ५ ॥ प्रणयादभिमानाच्चद्विषद्वृद्ध्याचदुर्मनाः ॥ शृण्वतांसर्वयोधानांसंरब्धोवाक्यकोविदः॥ ॥ ६॥ नूनंवयंवध्यपक्षेभवतोद्विजसत्तम॥ तथाहिनाग्रहीःप्राप्तंसमीपेऽद्ययुधिष्ठिरं॥ ७ ॥ इच्छतस्तेनमुच्येतचक्षुःप्राप्तोरणेरिपुः ॥ जिघृक्षतोरक्ष्यमाणःसामरैरपिपांडवैः॥ ८॥ वरंदत्वाममप्रीतःपश्चाद्विकृतवानसि॥ आशाभंगंनकुर्वंतिभक्तस्यार्याःकथंचन॥ ९॥

क्रांतैः ॥७८॥७९॥८०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ ॥७॥ पूर्वमिति ॥१॥ रजस्वलाधूलिव्याप्ताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ विकृतवान्अन्यथाकृतवान्॥ ९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कलाभिःसहितंसकलं इतोस्मत्तः ततोऽन्यतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ षट्सुद्रोणद्रौणिकृपकर्णभोजशल्येषु ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धर्म

ततोऽप्रीतस्तथोक्तःसन्भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपं ॥ नाहमेमांनथाज्ञातुंघटमानंतवप्रिये ॥ १० ॥ ससुरासुरगंधर्वाःसयक्षोरगराक्षसाः ॥ नालंलोकारणेजेतुंपाल्य
मानंकिरीटिना ॥ ११ ॥ विश्वसृग्यत्रगोविंदःपृतनानीस्तथार्जुनः ॥ तत्रकस्यबलंक्रामेदन्यत्रत्र्यंबकात्प्रभोः ॥ १२ ॥ सत्यंतातब्रवीम्यद्यनैतज्जात्वन्यथाभ
वेत् ॥ अद्यैकंप्रवरंकंचित्पातयिष्येमहारथं ॥ १३ ॥ तंचव्यूहंविधास्यामियोऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ॥ योगेनकेनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयतां ॥ १४ ॥ नह्यज्ञातम
साध्यंवातस्यसंख्येस्तिकिंचन ॥ तेनह्युपात्तंसकलंसर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १५ ॥ द्रोणेनव्याहृतेत्वेवंसंशप्तकगणाःपुनः ॥ आह्वयन्नर्जुनंसंख्येदक्षिणामभितो
दिशं ॥ १६ ॥ ततोऽर्जुनस्याथपरैःसार्धंसमभवद्रणः ॥ तादृशोयादृशोनान्यःश्रुतोदृष्टोपिवाक्वचित् ॥ १७ ॥ तत्रद्रोणेनविहितोव्यूहोराजन्व्यरोचत ॥ चरन्म
ध्यंदिनेसूर्यःप्रतपन्निवदुर्दृशः ॥ १८ ॥ तंचाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ बिभेदद्दुर्भिदंसंख्येचक्रव्यूहमनेकधा ॥ १९ ॥ सकृत्वादुष्करंकर्महत्वावीरा
न्सहस्रशः ॥ षट्सुवीरेषुसंसक्तोदौःशासनिवशंगतः ॥ २० ॥ सौभद्रःपृथिवीपालजहौप्राणान्परंतप ॥ वयंपरमसंहृष्टाःपांडवाःशोककर्षिताः ॥ सौभद्रेनिहते
राजन्नवहारमकुर्महि ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच पुत्रंपुरुषसिंहस्यसंजयाप्राप्तयौवनं ॥ रणेविनिहतंश्रुत्वाभृशंमेदीर्यतेमनः ॥ २२ ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोयं
विहितोधर्मकर्तृभिः ॥ यत्रराज्येप्सवःशूराबालेशस्त्रमपातयन् ॥ २३ ॥ बालमत्यंतसुखिनंविचरंतमभीतवत् ॥ कृतास्त्रावहवोजघ्नुर्ब्रूहिगावल्गणेकथं ॥ २४ ॥
बिभित्सतारथानीकंसौभद्रेणामितौजसा ॥ विक्रीडितंयथासंख्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २५ ॥ संजयउवाच यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसौभद्रस्यनिपातनं ॥
तत्तेकार्त्स्न्येनवक्ष्यामिशृणुराजन्समाहितः ॥ २६ ॥ विक्रीडितंकुमारेणयथानीकंबिभित्सता ॥ आरुग्णाश्चयथावीरादुःसाध्याश्चापिविप्लवे ॥ २७ ॥ दावा
ग्न्यभिपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे ॥ वनौकसामिवारण्येत्वदीयानामभूद्भयं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युवध
संक्षेपकथनेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच समरेऽत्युग्रकर्माणःकर्मभिर्व्यंजितश्रमाः ॥ सकृष्णाःपांडवाःपंचदेवैर
पिदुरासदाः ॥ १ ॥ सत्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्याकीर्त्याचयशसाश्रिया ॥ नैवभूतोनभवितानैवतुल्यगुणःपुमान् ॥ २ ॥

कर्तृभिर्मन्वादिभिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ समरइति ॥ १ ॥ कीर्त्तिःसाधुतयान्यैःकथनं यशःपरचित्तचमत्कृतोगुणौघः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नैभृत्यंकृतकर्तव्याप्रकाशनं अप्रातिरूप्यंसौंदर्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रमुखेऽग्रे सैन्यस्यना

सत्यधर्मरतोदांतोविप्रपूजादिभिर्गुणैः ॥ सदैवत्रिदिवंप्राप्तोराजाकिलयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ युगांतेचांतकोराजन्जामदग्न्यश्चवीर्यवान् ॥ रथस्थोभीमसेनश्चक
थ्यंतेसदृशास्त्रयः ॥ ४ ॥ प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्यरणेगांडीवधन्वनः ॥ उपमांनाधिगच्छामिपार्थस्यसदृशींक्षितौ ॥ ५ ॥ गुरुवात्सल्यमत्यंतंनैभृत्यंविनयोदमः ॥
नकुलेऽप्रातिरूप्यंचशौर्यंचनियतानिषट् ॥ ६ ॥ श्रुतगांभीर्यमाधुर्यसत्यरूपपराक्रमैः ॥ सदृशोदेवयोर्वीरःसहदेवःकिलाश्विनोः ॥ ७ ॥ येचकृष्णेगुणाःस्फी
ताःपांडवेषुचयेगुणाः ॥ अभिमन्यौकिलैकस्थादृश्यंतेगुणसंचयाः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरस्यवीर्येणकृष्णस्यचरितेनच ॥ कर्मभिर्भीमसेनस्यसदृशोभीमकर्मणः ॥
॥ ९ ॥ धनंजयस्यरूपेणविक्रमेणश्रुतेनच ॥ विनयात्सहदेवस्यसदृशोनकुलस्यच ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच अभिमन्युमहंसूतसौभद्रमपराजितं ॥ श्रोतु
मिच्छामिकार्त्स्न्येनकथमायोधनेहतः ॥ ११ ॥ संजयउवाच स्थिरोभवमहाराजशोकंधारयदुर्धरं ॥ महांतंबंधुनाशंतेकथयिष्यामितच्छृणु ॥ १२ ॥
चक्रव्यूहोमहाराजआचार्येणाभिकल्पितः ॥ तत्रशक्रोपमाःसर्वेराजानोविनिवेशिताः ॥ १३ ॥ अरास्थानेषुविन्यस्ताःकुमाराःसूर्यवर्चसः ॥ संघातोराजपु
त्राणांसर्वेषामभवत्तदा ॥ १४ ॥ कृताभिसमयाःसर्वेसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ रक्तांबरधराःसर्वेसर्वेरक्तविभूषणाः ॥ १५ ॥ सर्वेरक्तपताकाश्चसर्वेवैहेममालि
नः ॥ चंदनागुरुदिग्धांगाःस्रग्विणःसूक्ष्मवाससः ॥ १६ ॥ सहिताःपर्यधावंतकार्ष्णिंप्रतियुयुत्सवः ॥ तेषांदशसहस्राणिबभूवुर्दृढधन्विनां ॥ १७ ॥ पौत्रंतवपुरस्कृ
त्यलक्ष्मणंप्रियदर्शनं ॥ अन्योन्यसमदुःखास्तेअन्योन्यसमसाहसाः ॥ १८ ॥ अन्योन्यंस्पर्धमानाश्चअन्योन्यस्यहितेरताः ॥ दुर्योधनस्तुराजेंद्रसैन्यमध्येव्यव
स्थितः ॥ १९ ॥ कर्णदुःशासनकृपैर्वृतोराजामहारथैः ॥ देवराजोपमःश्रीमान्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ॥ २० ॥ चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निवभास्करः ॥ प्रमु
खेतस्यसैन्यस्यद्रोणोवस्थितनायकः ॥ २१ ॥ सिंधुराजस्तथाऽतिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ सिंधुराजस्यपार्श्वस्थाअश्वत्थामपुरोगमाः ॥ २२ ॥ सुतास्तवम
हाराजत्रिंशत्रिदशसन्निभाः ॥ गांधारराजःकितवःशल्योभूरिश्रवास्तथा ॥ २३ ॥ पार्श्वतःसिंधुराजस्यव्यराजंतमहारथाः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं
॥ २४ ॥ तावकानांपरेषांचमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप० अभिमन्युवधप० चक्रव्यूहनिर्माणेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥

यकोद्रोणः अवस्थितेतिच्छंदोनुरोधाद्विसर्गलोपः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तदनीकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ मातुलानांसात्यकिप्रभृतीनां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ योगउपायोयुक्तिर्वा ॥ १९ ॥

संजयउवाच तदनीकमनाधृष्यंभारद्वाजेनरक्षितं ॥ पार्थाःसमभ्यवर्त्तंतभीमसेनपुरोगमाः ॥ १ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ कुंतिभोजश्चविक्रांतोद्रुपदश्चमहारथः ॥ २ ॥ आर्जुनिःक्षत्रधर्माचबृहत्क्षत्रश्चवीर्यवान् ॥ चेदिपोधृष्टकेतुश्चमाद्रीपुत्रौघटोत्कचः ॥ ३ ॥ युधामन्युश्चविक्रांतःशिखंडीचापराजितः ॥ उत्तमौजाश्चदुर्धर्षोविराटश्चमहारथः ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्चसंरब्धाःशैशुपालिश्चवीर्यवान् ॥ केकयाश्चमहावीर्याःसृंजयाश्चसहस्रशः ॥ ५ ॥ एतेचान्येचसगणाःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ समभ्यधावन्सहसाभारद्वाजंयुयुत्सवः ॥ ६ ॥ समीपेवर्त्तमानांस्तान्भारद्वाजोऽतिवीर्यवान् ॥ असंभ्रांतःशरौघेणमहतासमवारयत् ॥ ७ ॥ महौघःसलिलस्येवगिरिमासाद्यदुर्भिदं ॥ द्रोणंतेनाभ्यवर्त्तंतवेलामिवजलाशयाः ॥ ८ ॥ पीड्यमानाःशरैराजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ॥ नशेकुःप्रमुखेस्थातुंभारद्वाजस्यपांडवाः ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्यामद्रोणस्यभुजयोर्बलं ॥ यदेनंनाभ्यवर्त्तंतपंचालाःसृंजयैःसह ॥ १० ॥ तमायांतमभिक्रुद्धंद्रोणंदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ बहुधाचिंतयामासद्रोणस्यप्रतिवारणं ॥ ११ ॥ अशक्यंतुतमन्येनद्रोणंमत्वायुधिष्ठिरः ॥ अविषह्यंगुरुंभारंसौभद्रेसमवासृजत् ॥ १२ ॥ वासुदेवादनवरंफाल्गुनाच्चामितौजसं ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदंवचः ॥ १३ ॥ एत्यनोनार्जुनोगर्हेद्यथाताततथाकुरु ॥ चक्रव्यूहस्यनवयंविद्मोभेदंकथंचन ॥ १४ ॥ त्वंवार्जुनोवाकृष्णोवाभिंद्यात्प्रद्युम्नएववा ॥ चक्रव्यूहंमहाबाहोपंचमोनोपपद्यते ॥ १५ ॥ अभिमन्योवरंतातयाचतांदातुमर्हसि ॥ पितॄणांमातुलानांचसैन्यानांचैवसर्वशः ॥ १६ ॥ धनंजयोहिनस्तातगर्हयेदेत्यसंयुगात् ॥ क्षिप्रमस्त्रंसमादायद्रोणानीकंविशातय ॥ १७ ॥ अभिमन्युरुवाच द्रोणस्यदृढमत्युग्रमनीकप्रवरंयुधि ॥ पितॄणांजयमाकांक्षन्नवगाहेऽविलंबितं ॥ १८ ॥ उपदिष्टोहिमेपित्रायोगोनीकविशातने ॥ नोत्सहेहिविनिर्गंतुमहंकस्यांचिदापदि ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच भिंध्यनीकंयुधांश्रेष्ठद्वारंसंजनयस्वनः ॥ वयंत्वानुगमिष्यामोयेनत्वंतातयास्यसि ॥ २ ॥ धनंजयसमंयुद्धेत्वांवयंतातसंयुगे ॥ प्रणिधायानुयास्यामोरक्षंतःसर्वतोमुखाः ॥ २१ ॥ भीमउवाच अहंत्वानुगमिष्यामिधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्यास्तथासर्वेप्रभद्रकाः ॥ २२ ॥ सकृद्भिन्नंत्वयाव्यूहंतत्रतत्रपुनःपुनः ॥ वयंप्रध्वंसयिष्यामोनिघ्नमानावरान्वरान् ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ प्रणिधायप्रविश्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौभद्रइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अभिमन्युरुवाच अहमेतत्प्रवेक्ष्यामिद्रोणानीकंदुरासदं ॥ पतंगइवसंक्रुद्धोज्वलितंजातवेदसं ॥ २४ ॥ तत्कर्माद्यकरिष्यामिहितंयद्वंशयोर्द्वयोः ॥ मातुलस्यचयत्प्रीतिंकरिष्यतिपितुश्चमे ॥ २५ ॥ शिशुनैकेनसंग्रामेकाल्यमानानिसंघशः ॥ द्रक्ष्यंतिसर्वभूतानिद्विषत्सैन्यानिवैमया ॥ २६ ॥ नाहंपार्थेनजातःस्यांनचजातःसुभद्रया ॥ यदिमेसंयुगेकश्चिज्जीवितोनाद्यमुच्यते ॥ २७ ॥ यदिचैकरथेनाहंसमग्रंक्षत्रमंडलं ॥ नकरोम्यष्टधायुद्धेनभवाम्यर्जुनात्मजः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवंतेभाषमाणस्यबलंसौभद्रवर्धतां ॥ यत्समुत्सहसेभेत्तुंद्रोणानीकंदुरासदं ॥ २९ ॥ रक्षितंपुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः ॥ साध्यरुद्रमरुत्तुल्यैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ॥ ३० ॥ संजयउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वासयंतारमचोदयत् ॥ ३१ ॥ सुमित्राश्वान्रणेक्षिप्रंद्रोणानीकायचोदय ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युप्रतिज्ञायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सौभद्रस्तद्वचःश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ अचोदयतयंतारंद्रोणानीकायभारत ॥ १ ॥ तेनसंचोद्यमानस्तुयाहियाहीतिसारथिः ॥ प्रत्युवाचततोराजन्नभिमन्युमिदंवचः ॥ २ ॥ अतिभारोयमायुष्मन्नाहितस्त्वयिपांडवैः ॥ संप्रधार्यक्षणंबुद्ध्याततस्त्वंयोद्धुमर्हसि ॥ ३ ॥ आचार्योहिकृतीद्रोणःपरमास्त्रेकृतश्रमः ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धस्त्वंचायुद्धविशारदः ॥ ४ ॥ ततोभिमन्युःप्रहसन्सारथिंवाक्यमब्रवीत् ॥ सारथेकोन्वयंद्रोणःसमग्रंक्षत्रमेववा ॥ ५ ॥ ऐरावतगतंशक्रंसहामरगणैरहं ॥ अथवारुद्रमीशानंसर्वभूतगणार्चितं ॥ योधयेयंरणमुखेनमेक्षत्रेऽद्यविस्मयः ॥ ६ ॥ नममैतद्द्विषत्सैन्यंकलामर्हतिषोडशीं ॥ अपिविश्वजितंविष्णुंमातुलंप्राप्यसूतज ॥ ७ ॥ पितरंचार्जुनंयुद्धेनभीर्मामुपयास्यति ॥ अभिमन्युश्चतांवाचंकदर्थीकृत्यसारथेः ॥ ८ ॥ याहीत्येवाब्रवीदेनंद्रोणानीकायमाचिरं ॥ ततःसंनोदयामासहयानाशुत्रिहायनान् ॥ ९ ॥ नातिहृष्टमनाःसूतोहेमभांडपरिच्छदान् ॥ तेप्रेषिताःसुमित्रेणद्रोणानीकायवाजिनः ॥ १० ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपराक्रमं ॥ तमुदीक्ष्यतथायांतंसर्वेद्रोणपुरोगमाः ॥ अभ्यवर्त्तंतकौरव्याःपांडवाश्चतमन्वयुः ॥ ११ ॥ सकर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजःसुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः ॥ युयुत्सयाद्रोणमुखान्महारथान्समासदत्सिंहशिशुर्यथाद्विपान् ॥ १२ ॥ तेविंशतिपदेयत्ताःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ आसीद्गांगइवावर्त्तोमुहूर्त्तमुदधाविव ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विंशतिरितिव्यूहपर्यायः तदुक्तं विंशत्यंगनयाव्यूहोविंशतिर्व्यपदिश्यतेइति विंशतेःपदेरक्षणे पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्ष्वेडितंध्वनिविशेषः उत्कुष्टमाव्हानं गर्जितंहन्यंतांहन्यंतामितिवचः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कचग्रहोंकुशः ॥ २५ ॥ २६ ॥

शूराणांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ संग्रामस्तुमुलोराजन्प्रावर्ततसुदारुणः ॥ १४ ॥ प्रवर्तमानेसंग्रामेतस्मिन्नतिभयंकरे ॥ द्रोणस्यमिषतोव्यूहंभित्वा प्राविशदार्जुनिः ॥ १५ ॥ तंप्रविष्टंविनिघ्नंतंशत्रुसंघान्महावलं ॥ हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाःपरिवव्रुरुदायुधाः ॥ १६ ॥ नानावादित्रनिनदैःक्ष्वेडितोत्कुष्टगर्जितैः ॥ हुंकारैःसिंहनादैश्चतिष्ठतिष्ठेतिनिःस्वनैः ॥ १७ ॥ घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठेहिमामिति ॥ असावहममित्रेतिप्रवदंतोमुहुर्मुहुः ॥ १८ ॥ वृंहितैःसिंजितैर्हासैः करनेमिस्वनैरपि ॥ सन्नादयंतोवसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिं ॥ १९ ॥ तेषामापततांवीरःशीघ्रयोधीमहावलः ॥ क्षिप्रास्त्रोन्यवधीद्राजन्मर्मज्ञोमर्मभेदिभिः ॥ २० ॥ तेहन्यमानाविवशानानालिंगैःशितैःशरैः ॥ अभिपेतुःसुवहुशःशलभाइवपावकं ॥ २१ ॥ ततस्तेषांशरीरैश्चशरीरावयवैश्चसः ॥ संतस्तारक्षितिंक्षिप्रंकुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ २२ ॥ वद्धगोधांगुलित्राणान्सशरासनसायकान् ॥ सासिचर्मांकुशाभीषून्सतोमरपरश्वधान् ॥ २३ ॥ सगदायोगुडप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टिशान् ॥ सभिंदिपालपरिघान्सशक्तिवरकंपनान् ॥ २४ ॥ सप्रतोदमहाशंखान्सकुंतान्सकचग्रहान् ॥ समुद्गरक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् ॥ २५ ॥ सकेयूरांगदान्वाहून्हृद्यगंधानुलेपनान् ॥ संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानांसहस्रशः ॥ २६ ॥ तैःस्फुरद्भिर्महाराजशुशुभेभूःसुलोहितैः ॥ पंचास्यैःपन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेवमारिष ॥ २७ ॥ सुनासाननकेशांतैरव्रणैश्चारुकुंडलैः ॥ संदष्टौष्ठपुटैःक्रोधात्क्षरद्भिःशोणितंवहु ॥ २८ ॥ सचारुमुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥ विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९ ॥ हितप्रियंवदैःकालेवहुभिःपुण्यगंधिभिः ॥ द्विषच्छिरोभिःपृथिवींसवैतस्तारफाल्गुनिः ॥ ३० ॥ गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ॥ ईषामुखान्द्वित्रिवेणून्न्यस्तदंडकवंधुरान् ॥ ३१ ॥ विजंघाकूवरांस्तत्रविनेमिदशनानपि ॥ विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥ ३२ ॥ प्रपातितोपस्तरणान्हतयोधान्सहस्रशः ॥ शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षुसर्वास्वदृश्यत ॥ ३३ ॥ पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयंत्यंकुशध्वजान् ॥ तूणान्वर्माण्यथोकक्ष्याग्रैवेयांश्चसकंवलान् ॥ ३४ ॥ घंटाःशुंडाविषाणाग्रान्छत्रमालाःपदानुगान् ॥ शरैर्निशितधाराग्रैःशात्रवाणामशातयत् ॥ ३५ ॥ वनायुजान्पार्वतीयान्कांवोजानथवाल्हिकान् ॥ स्थिरवालधिकर्णाक्षान्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ३६ ॥ आरूढान्शिक्षितैर्योधैःशक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ॥ विध्वस्तचामरमुखान्विप्रविद्धप्रकीर्णकान् ॥ ३७ ॥ निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णांत्रयकृद्धनान् ॥ हतारोहांश्छिन्नघंटान्क्रव्यादगणमोदकान् ॥ ३८ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपस्थोरथक्रोडः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यकृत्कालखंडं ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रास्यमानाःपाल

निकृत्तचर्मकवचान्शकृन्मूत्रास्रगाप्लुतान् ॥ निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सव्यरोचत ॥ ३९ ॥ एकोविष्णुरिवाचिंत्यंकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ तथानिर्मथितंते
नत्र्यंगंतवबलंमहत् ॥ ४० ॥ यथासुरबलंघोरंत्र्यंबकेनमहौजसा ॥ कृत्वाकर्मरणेऽसह्यंपरैरार्जुनिराहवे ॥ ४१ ॥ अभिनच्चपदात्योघांस्त्वदीयानेवसर्वशः ॥
एवमेकेनतांसेनांसौभद्रेणशितैःशरैः ॥ ४२ ॥ भृशंविप्रहतांदृष्ट्वास्कंदेनेवासुरींचमूं ॥ त्वदीयास्तवपुत्राश्चवीक्षमाणादिशोदश ॥ ४३ ॥ संशुष्कास्याश्चलन्ने
त्राःप्रस्विन्नारोमहर्षिणः ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विपज्जये ॥ ४४ ॥ गोत्रनामभिरन्योन्यंक्रंदंतोजीवितैषिणः ॥ हतान्पुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्बंधून्संबंधिन
स्तथा ॥ ४५ ॥ प्रातिष्ठंतसमुत्सृज्यत्वरयंतोहयद्विपान् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तांप्रभग्नांचमूंदृष्ट्वासौभद्रेणामितौजसा ॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धःस्वयंसौभद्रमभ्ययात् ॥ १ ॥ ततोराजान
मावृत्तंसौभद्रंप्रतिसंयुगे ॥ दृष्ट्वाद्रोणोब्रवीद्योधान्परीप्सध्वंनराधिपं ॥ २ ॥ पुराभिमन्युर्लक्ष्यंनःपश्यतांहंतिवीर्यवान् ॥ तमाद्रवतमाभैष्टक्षिप्रंरक्षतकौरवं ॥
॥ ३ ॥ ततःकृतज्ञाबलिनःसुहृदोजितकाशिनः ॥ त्रास्यमानाभयाद्वीरंपरिवव्रुस्तवात्मजं ॥ ४ ॥ द्रोणोद्रौणिःकृपःकर्णःकृतवर्माचसौबलः ॥ बृहद्बलोमद्रराजो
भूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ ५ ॥ पौरवोवृषसेनश्चविसृजंतःशितान्शरान् ॥ सौभद्रंशरवर्षेणमहतासमवाकिरन् ॥ ६ ॥ संमोहयित्वातमथदुर्योधनममोचयन् ॥
आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तंममृषेनार्जुनात्मजः ॥ ७ ॥ तान्शरौघेणमहतासाश्वसूतान्महारथान् ॥ विमुखीकृत्यसौभद्रःसिंहनादमथानदत् ॥ ८ ॥ तस्यनादंततः
श्रुत्वासिंहस्येवामिषैषिणः ॥ नामृष्यंतसुसंरब्धाःपुनर्द्रोणमुखारथाः ॥ ९ ॥ तएनंकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ व्यसृजन्निषुजालानिनानालिंगानिसंघशः
॥ १० ॥ तान्यंतरिक्षेचिच्छेदपौत्रस्तेनिशितैःशरैः ॥ तांश्चैवप्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११ ॥ ततस्तेकोपितास्तेनशरैराशीविषोपमैः ॥ परिवव्रुर्जिघां
संतःसौभद्रमपराजितं ॥ १२ ॥ समुद्रमिवपर्यस्तंत्वदीयंतंबलार्णवं ॥ दधारैकोर्जुनिर्बाणैर्वेलेवभरतर्षभ ॥ १३ ॥ शूराणांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ अभिम
न्योःपरेषांचनासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तुघोरेसंग्रामेवर्तमानेभयंकरे ॥ दुःसहोनवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १५ ॥

यिष्यंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पर्यस्तंउत्क्रांतमर्यादं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शिक्षौरसकृतंअभ्यासकृतंनिसर्गभवंच ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

दुःशासनोद्वादशभिःकृपःशारद्वतस्त्रिभिः ॥ द्रोणस्तुसप्तदशभिःशरैराशीविषोपमैः ॥ १६ ॥ विविंशतिस्तुसप्तत्याकृतवर्माचसप्तभिः ॥ बृहद्बलस्तथाष्टाभिर
श्वत्थामाचसप्तभिः ॥ १७ ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशःषड्भिराशुगैः ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांशकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनोनृपः ॥ १८ ॥ सतुनान्प्रतिविव्याधत्रिभिस्त्रिभि
रजिह्मगैः ॥ नृत्यन्निवमहाराजचापहस्तःप्रतापवान् ॥ १९ ॥ ततोऽभिमन्युःसंक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः ॥ विदर्शयन्वैसुमहच्छिक्षौरसकृतंबलं ॥ २० ॥ ग
रुडानिलरंहोभिर्यंतुर्वाक्यकरैर्हयैः ॥ दांतैरश्मकदायादस्त्वरमाणोऽत्यवारयत् ॥ २१ ॥ विव्याधदशभिर्बाणैस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तस्याभिमन्युर्दशभिर्ह
यान्सूतंध्वजंशरैः ॥ २२ ॥ बाहूधनुःशिरश्चोर्व्यांस्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥ ततस्तस्मिन्हतेवीरेसौभद्रेणाश्मकेश्वरे ॥ २३ ॥ संचचालबलंसर्वंपलायनपरायणं ॥
ततःकर्णःकृपोद्रोणोद्रौणिर्गांधारराट्शलः ॥ २४ ॥ शल्योभूरिश्रवाःक्राथःसोमदत्तोविविंशतिः ॥ वृषसेनःसुषेणश्चकुंडभेदीप्रतर्दनः ॥ २५ ॥ वृंदारकोल
लित्थश्चप्रबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ दुर्योधनश्चसंक्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः ॥ शरमादत्तकर्णायवर्मकायावभेदिनं
॥ २७ ॥ तस्यभित्वातनुत्राणंदेहंनिर्भिद्यचाशुगः ॥ प्राविशद्धरणींवेगाद्वल्मीकमिवपन्नगः ॥ २८ ॥ सतेनातिप्रहारेणव्यथितोविह्वलन्निव ॥ संचचालरणे
कर्णःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ २९ ॥ तथान्यैर्निशितैर्बाणैःसुषेणंदीर्घलोचनं ॥ कुंडभेदिंचसंक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ३० ॥ कर्णस्तंपंचविंशत्यानाराचानां
समार्पयत् ॥ अश्वत्थामाचविंशत्याकृतवर्माचसप्तभिः ॥ ३१ ॥ सशराचितसर्वांगःक्रुद्धःशक्रात्मजात्मजः ॥ विचरन्दृदृशेसैन्येपाशहस्तइवांतकः ॥ ३२ ॥ श
ल्यंचशरवर्षेणसमीपस्थमवाकिरत् ॥ उदक्रोशन्महाबाहुस्तवसैन्यानिभीषयन् ॥ ३३ ॥ ततःसविद्धोस्त्रविदामर्मभिद्भिरजिह्मगैः ॥ शल्योराजन्रथोपस्थेनि
षसादमुमोहच ॥ ३४ ॥ तंहिदृष्ट्वानथाविद्धंसौभद्रेणयशस्विना ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ३५ ॥ संप्रेक्ष्यतंमहाबाहुंरुक्मपुंखैःसमावृतं ॥ त्व
दीयाःप्रपलायंतेमृगाःसिंहार्दिताइव ॥ ३६ ॥ सतुरणयशसाभिपूज्यमानःपितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैरतिविबभौहुतभुग्य
थाज्यसिक्तः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तल्पंरथगतशय्यां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अधिवासोनिवासः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अविशेषवत्तुल्यमित्यर्थः

धृतराष्ट्रउवाच तथाप्रमथमानंतंमहेष्वासानजिह्मगैः ॥ आर्जुनिंमामकाःसंख्येकेत्वेनंसमवारयन् ॥ १ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्कुमारस्यरणेवि
क्रीडितंमहत् ॥ बिभित्सतोरथानीकंभारद्वाजेनरक्षितं ॥ २ ॥ मद्रेशंसादितंदृष्ट्वासौभद्रेणाशुगैरणे ॥ शल्यादवरजःक्रुद्धःकिरन्बाणान्समभ्ययात् ॥ ३ ॥ सवि
ध्वादशभिर्बाणैःसाश्वयंतारमार्जुनिं ॥ उदक्रोशन्महाशब्दंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तस्यार्जुनिःशिरोग्रीवंपाणिपादंधनुर्हयान् ॥ छत्रंध्वजंनियंतारंत्रिवे
णुंतल्पमेवच ॥ ५ ॥ चक्रंयुगंचतूणीरंह्यनुकर्षंचसायकैः ॥ पताकांचक्रगोप्तारौसर्वोपकरणानिच ॥ ६ ॥ लघुहस्तःप्रचिच्छेददद्दशेतंनकश्चन ॥ सपपातक्षि
तौक्षीणःप्रविद्धाभरणांबरः ॥ ७ ॥ वायुनेवमहाशैलःसंभग्नोऽमिततेजसा ॥ अनुगास्तस्यवित्रस्ताःप्राद्रवन्सर्वतोदिशः ॥ ८ ॥ आर्जुनेःकर्मतद्दृष्ट्वासंप्रणेदुः
समंततः ॥ नादेनसर्वभूतानिसाधुसाध्वितिभारत ॥ ९ ॥ शल्यभ्रातर्यथारुग्णेबहुशस्तस्यसैनिकाः ॥ कुलाधिवासनामानिश्रावयंतोर्जुनात्मजं ॥ १० ॥ अ
भ्यधावंतसंक्रुद्धाविविधायुधपाणयः ॥ रथैरश्वैर्गजैश्चान्येपद्भिश्चान्येबलोत्कटाः ॥ ११ ॥ बाणशब्देनमहतारथनेमिस्वनेनच ॥ हुंकारैःक्ष्वेडितोत्क्रुष्टैःसिंह
नादैःसगर्जितैः ॥ १२ ॥ ज्यातलत्रस्वनैरन्येगर्जंतोर्जुननंदनं ॥ ब्रुवंतश्चननोजीवन्मोक्ष्यसेजीवितादिति ॥ १३ ॥ तांस्तथाब्रुवतोदृष्ट्वासौभद्रःप्रहसन्निव ॥
योयोस्मैप्राहरत्पूर्वंतंतंविव्याधपत्रिभिः ॥ १४ ॥ संदर्शयिष्यन्नस्त्राणिविचित्राणिलघूनिच ॥ आर्जुनिःसमरेशूरोमृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १५ ॥ वासुदेवादुपात्तं
यदस्त्रंयच्चधनंजयात् ॥ अदर्शयततत्कार्ष्णिःकृष्णाभ्यामविशेषवत् ॥ १६ ॥ दूरमस्यगुरुंभारंसाध्वसंचपुनःपुनः ॥ संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥
॥ १७ ॥ चापमंडलमेवास्यविस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत ॥ सुदीप्तस्यशरत्कालेसवितुर्मंडलंयथा ॥ १८ ॥ ज्याशब्दःशुश्रुवेतस्यतलशब्दश्चदारुणः ॥ महाशनिमुचः
कालेपयोदस्येवनिःस्वनः ॥ १९ ॥ ह्रीमानमर्षीसौभद्रोमानकृत्प्रियदर्शनः ॥ संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्ययुध्यत ॥ २० ॥ मृदुर्भूत्वामहाराजदारुणःस
मपद्यत ॥ वर्षाभ्यतीतोभगवान्शरदीवदिवाकरः ॥ २१ ॥ शरान्विचित्रान्सुबहून्रुक्मपुंखान्शिलाशितान् ॥ मुमोचशतशःक्रुद्धोगभस्तीनिवभास्करः ॥
॥ २२ ॥ क्षुरप्रैर्वत्सदंतैश्चविपाठैश्चमहायशाः ॥ नाराचैरर्द्धचंद्राभैर्भल्लैरंजलिकैरपि ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

अवाकिरद्रथानीकंभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखंशरपीडितं ॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच द्वैधीभवतिमेचित्तंभियातुष्ट्याचसंजय ॥ ममपुत्रस्ययत्सैन्यंसौभद्रःसमवारयत् ॥ १ ॥ विस्तरेणैवमेशंससर्वंगावल्गणेपुनः ॥ विक्रीडितंकुमारस्यस्कंदस्येवासुरैःसह ॥ २ ॥ संजयउवाच हंततेसंप्रवक्ष्याभिविमर्दमतिदारुणं ॥ एकस्यचवहूनांचयथासीत्तुमुलोरणः ॥ ३ ॥ अभिमन्युःकृतोत्साहःकृतोत्साहानरिंदमान् ॥ रथस्थोरथिनःसर्वांस्तावकानभ्यवर्पयत् ॥ ४ ॥ द्रोणंकर्णंकृपंशल्यंद्रौणिंभोजंवृहद्वलं ॥ दुर्योधनंसौमदत्तिंशकुनिंचमहावलं ॥ ५ ॥ नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानिविविधानिच ॥ अलातचक्रवत्सर्वांश्चरन्वाणैःसमार्पयत् ॥ ६ ॥ निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रःपरमास्त्रैःप्रतापवान् ॥ अदर्शयततेजस्वीदिक्षुसर्वासुभारत ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वाचरितंतस्यसौभद्रस्यामितौजसः ॥ समकंपंतसैन्यानित्वदीयानिसहस्रशः ॥ ८ ॥ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनःकृपमाभाष्यसत्वरं ॥ ९ ॥ घटयन्निवमर्माणिपुत्रस्यतवभारत ॥ अभिमन्युंरणेदृष्ट्वातदारणविशारदं ॥ १० ॥ एषगच्छतिसौभद्रःपार्थानांप्रथितोयुवा ॥ नंदयन्सुहृदःसर्वान्राजानंचयुधिष्ठिरं ॥ ११ ॥ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंचपांडवं ॥ वंधून्संवंधिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२ ॥ नास्ययुद्धेसमंमन्येकंचिदन्यंधनुर्धरं ॥ इच्छन्हन्यादिमांसेनांकिमर्थमपिनेच्छति ॥ १३ ॥ द्रोणस्यप्रीतिसंयुक्तंश्रुत्वावाक्यंतवात्मजः ॥ आर्जुनिंप्रतिसंक्रुद्धोद्रोणंदृष्ट्वास्मयन्निव ॥ १४ ॥ अथदुर्योधनःकर्णमब्रवीद्बाल्हिकंनृपः ॥ दुःशासनंमद्रराजंतांस्तथान्यान्महारथान् ॥ १५ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्योब्रह्मवित्तमः ॥ अर्जुनस्यसुतंमूढंनायंहंतुमिहेच्छति ॥ १६ ॥ नह्यस्यसमरेयुद्ध्येदंतकोप्याततायिनः ॥ किमंगपुनरेवान्योमर्त्यःसत्यंब्रवीमिवः ॥ १७ ॥ अर्जुनस्यसुतंत्वेषशिष्यत्वादभिरक्षति ॥ शिष्याःपुत्राश्चदयितास्तदपत्यंचधर्मिणां ॥ ॥ १८ ॥ संरक्ष्यमाणोद्रोणेनमन्यतेवीर्यमात्मनः ॥ आत्मसंभावितोमूढस्तंप्रमथ्नीतमाचिरं ॥ १९ ॥ एवमुक्तास्तुतेराज्ञासात्वतीपुत्रमभ्ययुः ॥ संरब्धास्तेजिघांसंतोभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ २० ॥ दुःशासनस्तुतच्छ्रुत्वादुर्योधनवचस्तदा ॥ अब्रवीत्कुरुशार्दूलदुर्योधनमिदंवचः ॥ २१ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगेत्यसूयायां ॥ १७ ॥ धर्मिणामितिसोल्लुठं ॥ १८ ॥ आत्मसंभावितोहमेवेतिसंभावनामारूढः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अहमेनंहनिष्यामिमहाराजब्रवीमिते ॥ मिषतांपांडुपुत्राणांपंचालानांचपश्यतां ॥ २२ ॥ ग्रसिष्याम्यद्यसौभद्रंयथाराहुर्दिवाकरं ॥ उत्कुश्यचाब्रवीद्वाक्यंकुरु
राजमिदंपुनः ॥ २३ ॥ श्रुत्वाकृष्णौमयाग्रस्तंसौभद्रमतिमानिनौ ॥ गमिष्यतःप्रेतलोकंजीवलोकान्नसंशयः ॥ २४ ॥ तौचश्रुत्वामृतौव्यक्तंपांडोःक्षेत्रोद्भवाः
सुताः ॥ एकाह्नासमुत्दृद्वर्गाःक्लैव्याद्धास्यंतिजीवितं ॥ २५ ॥ तस्मादस्मिन्हतेशत्रौहताःसर्वेऽहितास्तव ॥ शिवेनमांध्याहिराजन्नेषहन्मिरिपूंस्तव ॥ २६ ॥ एव
मुक्त्वाऽनदद्राजन्पुत्रोदुःशासनस्तव ॥ सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ २७ ॥ तमतिक्रुद्धमायांतंतवपुत्रमरिंदमः ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैःषड्विंश
त्यासमार्पयत् ॥ २८ ॥ दुःशासनस्तुसंक्रुद्धःप्रभिन्नइवकुंजरः ॥ अयोधयतसौभद्रमभिमन्युश्चतंरणे ॥ २९ ॥ तौमंडलानिचित्राणिरथाभ्यांसव्यदक्षिणं ॥ च
रमाणावयुध्येतांरथशिक्षाविशारदौ ॥ ३० ॥ अथपणवमृदंगदुंदुभीनांक्रकचमहानकभेरिझर्झराणां ॥ निनदमतिभृशंनराःप्रचक्रुर्लवणजलोद्भवसिंहना
दमिश्रं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप० अभिमन्युवधपर्वणिदुःशासनयुद्धेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
शरविक्षतगात्रस्तुप्रत्यमित्रमवस्थितं ॥ अभिमन्युःस्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दिष्ट्यापश्यामिसंग्रामेमानिनंशूरमागतं ॥ निष्ठुरंत्यक्तधर्माण
माक्रोशनपरायणं ॥ २ ॥ यत्सभायांत्वयाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यशृण्वतः ॥ कोपितःपरुषैर्वाक्यैर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ जयोन्मत्तेनभीमश्चबद्धवद्धंप्रभाषितः ॥
अक्षकूटंसमाश्रित्यसौबलस्यात्मनोबलं ॥ ४ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तंतस्यकोपान्महात्मनः ॥ परवित्तापहारस्यक्रोधस्याप्रशमस्यच ॥ ५ ॥ लोभस्यज्ञाननाशस्य
द्रोहस्यात्याहितस्यच ॥ पितृणांममराज्यस्यहरणस्योग्रधन्विनां ॥ ६ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तंप्रकोपाद्वैमहात्मनां ॥ सतस्योग्रमधर्मस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते ॥ ७ ॥ शा
सितास्म्यद्यतेबाणैःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ अद्याहमनृणस्तस्यकोपस्यभवितारणे ॥ ८ ॥ अमर्षितायाःकृष्णायाःकांक्षितस्यचमेपितुः ॥ अद्यकौरव्यभीमस्य
भवितास्म्यनृणोयुधि ॥ ९ ॥ नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृजसेरणं ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्बाणंदुःशासनांतकं ॥ १० ॥ संदधेपरवीरघ्नःकालाग्न्यनिलवर्चसं ॥
तस्योरस्तूर्णमासाद्यजत्रुदेशेविभिद्यतं ॥ ११ ॥ जगामसहपुंखेनवल्मीलमिवपन्नगः ॥ अथैनंपंचविंशत्यापुनरेवसमार्पयत् ॥ १२ ॥

शरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अत्याहितस्यजीवानपेक्षकर्मणःसाहसस्येतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

 शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ १३ ॥ दुःशासनोमहाराजकश्मलंचाविशन्महत् ॥ सारथिस्त्वरमाणस्तु
दुःशासनमचेतनं ॥ १४ ॥ रणमध्यादपोवाहसौभद्रशरपीडितं ॥ पांडवाद्रौपदेयाश्चविराटश्चसमीक्ष्यतं ॥ १५ ॥ पंचालाःकेकयाश्चैवसिंहनादमथानदन् ॥
वादित्राणिचसर्वाणिनानालिंगानिसर्वशः ॥ १६ ॥ प्रावादयंतसंहृष्टाःपांडूनांतत्रसैनिकाः ॥ अपश्यन्स्मयमानाश्चसौभद्रस्यविचेष्टितं ॥ १७ ॥ अत्यंतवैरि
णंदृप्तंदृष्ट्वाशत्रुंपराजितं ॥ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोःप्रतिमास्तथा ॥ १८ ॥ धारयंतोध्वजाग्रेषुद्रौपदेयामहारथाः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नशिखंडि
नौ ॥ १९ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चमत्स्याःपंचालसृंजयाः ॥ पांडवाश्चमुदायुक्तायुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २० ॥ अभ्यद्रवंतत्वरिताद्रोणानीकंविभित्सवः ॥ ततोऽभव
न्महायुद्धंत्वदीयानांपरैःसह ॥ २१ ॥ जयमाकांक्षमाणानांशूराणामनिवर्त्तिनां ॥ तथातुवर्त्तमानेवैसंग्रामेतिभयंकरे ॥ २२ ॥ दुर्योधनोमहाराजराधेयमिद
मब्रवीत् ॥ पश्यदुःशासनंवीरमभिमन्युवशंगतं ॥ २३ ॥ प्रतपंतमिवादित्यंनिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ अथचैतेसुसंरब्धाःसिंहाइवबलोत्कटाः ॥ २४ ॥ सौभद्रमुद्य
तास्त्रातुमभ्यधावंतपांडवाः ॥ ततःकर्णःशरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युंदुरासदं ॥ २५ ॥ अभ्यवर्षतसंक्रुद्धःपुत्रस्यहितकृत्तव ॥ तस्यचानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याधपरमेषुभिः ॥
॥ २६ ॥ अवज्ञापूर्वकंशूरःसौभद्रस्यरणाजिरे ॥ अभिमन्युस्तुराधेयंत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः ॥ २७ ॥ अविध्यत्त्वरितोराजन्द्रोणंप्रेप्सुर्महामनाः ॥ तंतथानाश
कत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुंरथी ॥ २८ ॥ आरुजंतंरथव्रातान्वज्रहस्तात्मजात्मजं ॥ ततःकर्णोजयप्रेप्सुर्मानीसर्वधनुष्मतां ॥ २९ ॥ सौभद्रंशतशोविध्यदुत्तमा
स्त्राणिदर्शयन् ॥ सोस्त्रैरस्त्रविदांश्रेष्ठोरामशिष्यःप्रतापवान् ॥ ३० ॥ समरेशत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ सतथापीड्यमानस्तुराधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ॥ ३१ ॥
समरेऽमरसंकाशःसौभद्रोनव्यशीर्यत ॥ ततःशिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैरानतपर्वभिः ॥ ३२ ॥ छित्वाधनूंषिशूराणामार्जुनिःकर्णमार्दयत् ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैः
शरैराशीविषोपमैः ॥ ३३ ॥ सच्छत्रध्वजयंतारंसाश्वमाशुस्मयन्निव ॥ कर्णोपिचास्यचिक्षेपबाणान्सन्नतपर्वणः ॥ ३४ ॥ असंभ्रांतश्चतान्सर्वानगृह्णात्फा
ल्गुनात्मजः ॥ ततोमुहूर्त्तात्कर्णस्यबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ ३५ ॥

सध्वजंकार्मुकंवीरश्छित्वाभूमावपातयत् ॥ ततःकृच्छ्रगतंकर्णंदृष्ट्वाकर्णादनंतरः ॥ ३६ ॥ सौभद्रमभ्ययात्तूर्णंदृढमुद्यम्यकार्मुकं ॥ ततउच्चुक्रुशुःपार्थास्तेषां
चानुचराजनाः ॥ वादित्राणिचसंजघ्नुःसौभद्रंचापितुष्टुवुः ॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिकर्णदुःशानपराक्रमेचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सोतिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ तयोर्महात्मनोस्तूर्णंरथांतरमवापतत् ॥ १ ॥ सोवि
ध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युंदुरासदं ॥ सच्छत्रध्वजयंतारंसाश्वमाशुस्मयन्निव ॥ २ ॥ पितृपैतामहंकर्मकुर्वाणमतिमानुषं ॥ दृष्ट्वार्दितंशरैःकार्ष्णिंत्वदीयाहृषि
ताभवन् ॥ ३ ॥ तस्याभिमन्युरायम्यस्मयन्नेकेनपत्रिणा ॥ शिरःप्रच्यावयामासतद्रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४॥ कर्णिकारमिवाधूतंवातेनापतितंनगात् ॥ भ्रातरंनि
हतंदृष्ट्वाराजन्कर्णोव्यथांययौ ॥ ५ ॥ विमुखीकृत्यकर्णंतुसौभद्रःकंकपत्रिभिः ॥ अन्यानपिमहेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६ ॥ ततस्तद्विततंसैन्यंहस्त्यश्वरथप
त्तिमत् ॥ क्रुद्धोभिमन्युरभिनत्तिग्मतेजामहारथः ॥ ७॥ कर्णस्तुबहुभिर्बाणैरर्द्यमानोभिमन्युना ॥ अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोनीकमभज्यत ॥ ८ ॥ शलभैरिव
चाकाशेधाराभिरिवचावृते ॥ अभिमन्योःशरैराजन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ९ ॥ तावकानांतुयोधानांवध्यतांनिशितैःशरैः ॥ अन्यत्रसैंधवाद्राजन्नस्मकश्चिद
तिष्ठत ॥ १० ॥ सौभद्रस्तुततःशंखंप्रध्माप्यपुरुषर्षभः ॥ शीघ्रमभ्यपतत्सेनांभारतींभरतर्षभ ॥ ११ ॥ सकक्षेग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसारिपून् ॥ मध्येभारत
सैन्यानामार्जुनिःपर्यवर्त्तत ॥ १२ ॥ रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैःशरैः ॥ संप्रविश्याकरोद्भूमिंकबंधगणसंकुलां ॥ १३ ॥ सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताःपर
मेषुभिः ॥ स्वानेवाभिमुखान्घ्नंतःप्राद्रवन्जीवितार्थिनः ॥ १४ ॥ तेघोरारौद्रकर्माणोविपाठाबहवःशिताः ॥ निघ्नंतोरथनागाश्वान्जग्मुराशुवसुंधरां ॥ १५ ॥
सायुधाःसांगुलित्राणाःसगदाःसांगदारणे ॥ दृश्यंतेबाहवश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः ॥ १६ ॥ शराश्चापानिखड्गाश्चशरीराणिशिरांसिच ॥ सकुंडलानिस्रग्वी
णिभूमावासन्सहस्रशः ॥ १७॥ सोपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडैश्चबंधुरैः ॥ अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्बहुधापतितैर्युगैः ॥ १८ ॥ शक्तिचापासिभिश्चैवपतितैश्चमहाध्व
जैः ॥ चर्मचापशरैश्चैवव्यवकीर्णैःसमंततः ॥ १९ ॥ निहतैःक्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्चविशांपते ॥ अगम्यरूपापृथिवीक्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बालमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ॥३ ॥ ४ ॥

वध्यतांराजपुत्राणांक्रंदतामितरेतरं ॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोभीरूणांभयवर्धनः ॥ २१ ॥ सशब्दोभरतश्रेष्ठदिशःसर्वाव्यनादयत् ॥ सौभद्रश्चाद्रवत्सेनांग्रन्वरा
श्वरथद्विपान् ॥ २२ ॥ कक्षमग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसारिपून् ॥ मध्येभारतसैन्यानामार्जुनिःप्रत्यदृश्यत ॥ २३ ॥ विचरंतंदिशःसर्वाःप्रदिशश्चापिभारत ॥ तं
तदानानुपश्यामःसैन्येचरजसावृते ॥ २४ ॥ आददानंगजाश्वानांनृणांचायूंपिभारत ॥ क्षणेनभूयःपश्यामःसूर्यमध्यंदिनेयथा ॥ २५ ॥ अभिमन्युंमहाराजप्र
तपंतंद्विषद्गणान् ॥ सवासवसमःसंख्येवासवस्यात्मजात्मजः ॥ अभिमन्युर्महाराजसैन्यमध्येव्यरोचत ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्यु
वधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बालमत्यंतसुखिनंस्वबाहुबलदर्पितं ॥ युद्धेषुकुश
लंवीरंकुलपुत्रंतनुत्यजं ॥ १ ॥ गाहमानमनीकानिसदश्वैस्त्रिहायनैः ॥ अपियौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्बली ॥ २ ॥ संजयउवाच युधिष्ठिरोभी
मसेनःशिखंडीसात्यकिर्यमौ ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चद्रुपदश्चसकेकयः ॥ ३ ॥ धृष्टकेतुश्चसंरब्धोमत्स्याश्चाभ्यपतन्रणे ॥ तेनैवतुपथायांतःपितरोमातुलैःसह ॥
॥ ४ ॥ अभ्यद्रवन्परीप्संतोव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःशूरांस्त्वदीयाविमुखाभवन् ॥ ५ ॥ ततस्तद्विमुखंदृष्ट्वातवसूनोर्महद्बलं ॥ जामातातवतेज
स्वीसंस्तंभयिपुराद्रवत् ॥ ६ ॥ सैंधवस्यमहाराजपुत्रोराजाजयद्रथः ॥ सपुत्रगृद्धिनःपार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥ ७ ॥ उग्रधन्वामहेष्वासोदिव्यमस्त्रमुदीरयन् ॥
वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिवकुंजरः ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अतिभारमहंमन्येसैंधवेसंजयाहितं ॥ यदेकःपांडवान्क्रुद्धान्पुत्रप्रेप्सूनवारयत् ॥ ९ ॥ अ
त्यद्भुतमहंमन्येबलंशौर्यंचसैंधवे ॥ तस्यप्रब्रूहिमेवीर्यंकर्मचाग्र्यंमहात्मनः ॥ १० ॥ किंदत्तंहुतमिष्टंवाकिंसुतप्तमथोतपः ॥ सिंधुराजोहियेनैकःपांडवान्सम
वारयत् ॥ ११ ॥ संजयउवाच द्रौपदीहरणेयत्तद्भीमसेनेननिर्जितः ॥ मानात्सतप्तवान्राजावरार्थीसुमहत्तपः ॥ १२ ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यःप्रियेभ्यः
सन्निवर्त्यसः ॥ क्षुत्पिपासातपसहःकृशोधमनिसंततः ॥ १३ ॥ देवमाराधयच्छर्वंगृणन्ब्रह्मसनातनं ॥ भक्तानुकंपीभगवांस्तस्यचक्रेततोदयां ॥ १४ ॥ स्व
प्नांतेप्यथचैवाहहरःसिंधुपतेःसुतं ॥ वरंवृणीष्वप्रीतोस्मिजयद्रथकिमिच्छसि ॥ १५ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रवणान्निम्नप्रदेशंप्राप्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ बलंसामर्थ्यं शौर्यमुत्साहः वीर्यंप्रभावं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति

एवमुक्तस्तुशर्वेणसिंधुराजोजयद्रथः॥ उवाचप्रणतोरुद्रंप्रांजलिर्नियतात्मवान् ॥ १६ ॥ पांडवेयानहंसंख्येभीमवीर्यपराक्रमान् ॥ वारयेयंरथेनैकःसमस्ता
नितिभारत ॥ १७॥ एवमुक्तस्तुदेवेशोजयद्रथमथाब्रवीत् ॥ददामितेवरंसौम्यविनापार्थंधनंजयं ॥ १८ ॥ वारयिष्यसिसंग्रामेचतुरःपांडुनंदनान् ॥ एवम
स्त्वितिदेवेशमुक्काबुध्यतपार्थिवः॥ १९ ॥सतेनवरदानेनदिव्येनास्त्रबलेनच॥ एकःसंवारयामासपांडवानामनीकिनीं ॥ २० ॥ तस्यज्यातलघोषेणक्षत्रि
यान्भयमाविशत्॥ परांस्तुतवसैन्यस्यहर्षःपरमकोभवत् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वातुक्षत्रियाभारंसैंधवेसर्वमाहितं॥ उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येनयौधिष्ठिरंबलं ॥ २२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिजयद्रथयुद्धेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच यन्मांपृच्छसि
राजेंद्रसिंधुराजस्यविक्रमं॥ श्रृणुतत्सर्वमाख्यास्येयथापांडूनयोधयत् ॥ १ ॥तमूहुर्वाजिनोवश्याःसैंधवाःसाधुवाहिनः॥ विकुर्वाणाबृहंतोश्वाःश्वसनोपमरं
हसः॥ २ ॥ गंधर्वनगराकारंविधिवत्कल्पितंरथं॥ तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहोराजतोमहान्॥ ३॥ श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेनच॥ सबभौराजलिं
गैस्तैस्तारापतिरिवांबरे ॥ ४ ॥ मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितंतमयस्मयं॥ वरूथंविबभौतस्यज्योतिर्भिःखमिवावृतं॥ ५॥ सविस्फार्यमहच्चापंकिरन्निपुगणान्ब
हून्॥ तत्खंडंपूरयामासयद्व्दारयदार्जुनिः॥ ६॥ससात्यकिंत्रिभिर्बाणैरष्टभिश्चवृकोदरं ॥ धृष्टद्युम्नंतथाषष्ट्याविराटंदशभिःशरैः॥ ७॥ द्रुपदंपंचभिस्तीक्ष्णैः
सप्तभिश्चशिखंडिनं॥ केकयान्पंचविंशत्याद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः॥ ८॥ युधिष्ठिरंतुसप्तत्याततःशेषानपानुदत्॥ इपुजालेनमहतातदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९ ॥
अथास्यशितपीतेनभल्लेनादिश्यकार्मुकं॥ चिच्छेदप्रहसन्राजाधर्मपुत्रःप्रतापवान्॥ १०॥ अक्ष्णोर्निमेपमात्रेणसोन्यदादायकार्मुकं॥ विव्याधदशभिःपा
र्थंतांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः॥ ११ ॥ तत्तस्यलाघवंज्ञात्वाभीमोभल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः॥ धनुर्ध्वजंचच्छत्रंचक्षितौक्षिप्रमपातयत् ॥ १२ ॥ सोन्यदादायबलवान्स
ज्यंकृत्वाचकार्मुकं॥ भीमस्यापातयत्केतुंधनुरश्वांश्चमारिप ॥ १३ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यच्छिन्नधन्वारथोत्तमात् ॥ सात्यकेराप्लुतोयानंगिर्यग्रमिवकेसरी ॥
॥ १४॥ ततस्त्वदीयाःसंहृष्टाःसाधुसाध्वितिवादिनः॥ सिंधुराजस्यतत्कर्मप्रेक्ष्याश्रद्धेयमद्भुतं॥ १५॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वरूथंरथवेष्टनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आदिश्यएषच्छिनद्मीत्युद्दिश्य ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥४०॥

संक्रुद्धान्पांडवानेकोयद्धाराश्रतेजसां॥ तत्तस्यकर्मभूतानिसर्वाण्येवाभ्यपूजयन्॥ १६॥ सौभद्रेणहतैःपूर्वंसोत्तरायोधिभिर्द्विपैः ॥ पांडूनांदर्शितःपंथाःसैं
धवेननिवारितः ॥ १७॥ यतमानास्तुतेवीरामत्स्यपंचालकेकयाः ॥ पांडवाश्चान्वपद्यंतप्रतिशेकुर्नसैंधवं ॥१८॥ योयोहियततेभेत्तुंद्रोणानीकंतवाहितः॥ तं
तमेववरंप्राप्यसैंधवःप्रत्यवारयत्॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिजयद्रथयुद्धेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३॥ ॥ ७॥
संजयउवाच सैंधवेननिरुद्धेषुजयगृद्धिषुपांडुषु॥ सुघोरमभवद्युद्धंत्वदीयानांपरैःसह॥ १ ॥ प्रविश्याथार्जुनिःसेनांसत्यसंधोदुरासदः॥ व्यक्षोभयत्तेतेज
स्वीमकरःसागरंयथा॥ २ ॥ तंतथाशरवर्षेणक्षोभयंतमरिंदमं॥ यथाप्रधानाःसौभद्रमभ्ययूरथसत्तमाः ॥ ३॥ तेषांतस्यचसंमर्दोदारुणःसमपद्यत॥ सृजतां
शरवर्षाणिप्रसक्तममितौजसां॥ ४ ॥ रथव्रजेनसंरुद्धस्तैरमित्रैस्तथार्जुनिः॥ वृषसेनस्ययंतारंहत्वाचिच्छेदकार्मुकं ॥५॥ तस्यविव्याधबलवान्शरैरश्वान
जिह्मगैः॥ वातायमानैरथतैरश्वैरपहृतोरणात्॥ ६॥ तेनांतरेणाभिमन्योर्यंतापासारयद्रथं॥ रथव्रजास्ततोहृष्टाःसाधुसाध्वितिचुक्रुशुः ॥ ७॥ तंसिंहमिवसं
क्रुद्धंप्रमथ्नंतंशरैररीन्॥ आरादायांतमभ्येत्यवसातीयोभ्ययाद्द्रुतं ॥ ८ ॥ सोभिमन्युंशरैःषष्ट्यारुक्मपुंखैरवाकिरत्॥ अब्रवीच्चनमेजीवन्जीवतोयुधिमोक्ष्य
से॥ ९ ॥ तमयस्मयवर्माणमिषुणादूरपातिना॥ विव्याधहृदिसौभद्रःसपपातव्यसुःक्षितौ ॥ १० ॥ वसातीयंहतंदृष्ट्वाक्रुद्धाःक्षत्रियपुंगवाः॥ परिवव्रुस्तदारा
जंस्तवपौत्रंजिघांसवः॥ ११ ॥ विस्फारयंतश्चापानिनानारूपाण्यनेकशः॥ तद्युद्धमभवद्रौद्रंसौभद्रस्यारिभिःसह ॥ १२ ॥ तेषांशरान्सेष्वसनान्शरीराणि
शिरांसिच॥ सकुंडलानिस्रग्वीणिक्रुद्धश्चिच्छेदफाल्गुनिः ॥ १३॥ सखड्गाःसांगुलित्राणाःसपट्टिशपरश्वधाः ॥ अपश्यंतभुजाश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः॥
॥ १४ ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपातितैश्चमहाभुजैः॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ॥ १५॥ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः॥ अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भ
ग्नैश्चबहुधायुगैः॥ १६॥ अनुकर्षैःपताकाभिस्तथासारथिवाजिभिः॥ रथैश्चभग्नैर्नागैश्चहतैःकीर्णाभवन्मही॥ १७॥ निहतैःक्षत्रियैःशूरैर्नानाजनपदेश्वरैः॥
जयगृद्धैर्वृताभूमिर्दारुणासमपद्यत॥ १८॥ दिशोविचरतस्तस्यसर्वाश्चप्रदिशस्तथा॥ रणेऽभिमन्योःक्रुद्धस्यरूपमंतरधीयत॥ १९॥ ॥४०॥

॥ २० ॥ २१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ आददानइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

कांचनंयद्यदस्यासीद्वर्मचाभरणानिच ॥ धनुषश्चशराणांचतदपश्यामकेवलं ॥ २० ॥ तंतदानाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं ॥ आददानंशरैर्योधान्मध्येसू
र्यमिवस्थितं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
संजयउवाच आददानस्तुशूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ॥ अंतकःसर्वभूतानांप्राणान्कालइवागते ॥ १ ॥ सशक्रइवविक्रांतःशक्रसूनोःसुतोबली ॥ अभिम
न्युस्तदानीकंलोडयन्समदृश्यत ॥ २ ॥ प्रविश्यैवतुराजेंद्रक्षत्रियेंद्रांतकोपमः ॥ सत्यश्रवसमादत्तव्याघ्रोमृगमिवोल्बणः ॥ ३ ॥ सत्यश्रवसिचाक्षिप्तेत्वरमाणामहा
रथाः ॥ प्रगृह्यविपुलंशस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिक्षत्रियपुंगवाः ॥ स्पर्धमानाःसमाजग्मुर्जिघांसंतोर्जुनात्मजं ॥ ५ ॥ क्षत्रियाणाम
नीकानिप्रद्रुतान्यभिधावतां ॥ जग्राहतिमिरासाद्यक्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ॥ ६ ॥ येकेचनगतास्तस्यसमीपमपलायिनः ॥ नतेप्रतिन्यवर्तंतसमुद्रादिवसिंधवः ॥
॥ ७ ॥ महाग्राहगृहीतेववातवेगभयार्दिता ॥ समकंपतसासेनाविभ्रष्टानौरिवार्णवे ॥ ८ ॥ अथरुक्मरथोनाममद्रेश्वरसुतोबली ॥ त्रस्तामाश्वासयन्सेनाम
त्रस्तोवाक्यमब्रवीत् ॥ अलंत्रासेनवःशूरानैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंग्रहीष्यामिजीवग्राहंनसंशयः ॥ १० ॥ एवमुक्त्वातुसौभद्रमभिदुद्राववीर्यवान् ॥ सु
कल्पितेनोह्यमानःस्यंदनेनविराजता ॥ ११ ॥ सोभिमन्युंत्रिभिर्बाणैर्विध्वावक्षस्यथानदत् ॥ त्रिभिश्चदक्षिणेबाहौसव्येचनिशितैस्त्रिभिः ॥ १२ ॥ सतस्येष्व
सनंछित्वाफाल्गुनिःसव्यदक्षिणौ ॥ भुजौशिरश्चस्वक्षिभ्रुक्षितौक्षिप्रमपातयत् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंरुग्णंपुत्रंशल्यस्यमानिनं ॥ जीवग्राहंजिघृक्षंतंसौभद्रे
णयशस्विना ॥ १४ ॥ संग्रामदुर्मदाराजन्राजपुत्राःप्रहारिणः ॥ वयस्याःशल्यपुत्रस्यसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५ ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहाब
लाः ॥ आर्जुनिंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १६ ॥ शूरैःशिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ॥ दृष्ट्वैकंसमरेशूरंसौभद्रमपराजितं ॥ १७ ॥ छाद्यमानंशरव्रातैर्ह
ष्टोदुर्योधनोभवत् ॥ वैवस्वतस्यभवनंगतंह्येनममन्यत ॥ १८ ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नानालिंगैःसुतेजनैः ॥ अदृश्यमार्जुनिंचक्रुर्निमेषात्तेनृपात्मजाः ॥ १९ ॥
ससूताश्वध्वजंतस्यस्यंदनंतंचमारिष ॥ आचितंसमपश्यामश्वाविधंशललैरिव ॥ २० ॥ सगाढविद्धःक्रुद्धश्चतोत्त्रैर्गजइवार्दितः ॥ गांधर्वमस्त्रमायच्छद्रथमा
यांचभारत ॥ २१ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आयच्छत्प्रयुक्तवान् रथमायांदुर्लक्ष्यांरथशिक्षां ॥ २१ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥

रुक्मपुंखैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९ ॥ सकर्णकर्णिनाकर्णेपीतेनचशितेनच ॥ फाल्गुनिर्द्विपतांमध्ये
विव्याधपरमेषुणा॥१०॥पातयित्वाकृपस्याश्वांस्तथोभौपार्ष्णिसारथी॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ ११ ॥ ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्त्तिवर्द्ध
नं॥पुत्राणांतववीराणांपश्यतामवधीद्वली॥ १२ ॥ तंद्रौणिःपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥ वरंवरममित्राणामारुजंतमभीतवत् ॥ १३ ॥ सतुबाणैःशि
तैस्तूर्णंप्रत्यविध्यतमारिप॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः॥१४॥ षष्ट्याशराणांतंद्रौणिस्तिग्मधारैःसुतेजनैः ॥ उग्रैर्नाकंपयद्विध्वामैनाकमिवप
र्वतं॥ १५ ॥ सतुद्रौणिंत्रिसप्तत्याहेमपुंखैरजिह्मगैः॥ प्रत्यविध्यन्महातेजाबलवानपकारिणं ॥ १६॥ तस्मिन्द्रोणोबाणशतंपुत्रगृद्धीन्यपातयत्॥ अश्वत्थामा
तथाष्टौचपरीप्सन्पितरंरणे॥ १७॥ कर्णोद्वाविंशतिंभल्लान्कृतवर्माचविंशतिं ॥ बृहद्बलस्तुपंचाशत्कृपःशारद्वतोदश ॥ १८ ॥ तांस्तुप्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दश
भिःशरैः॥ तैरर्द्यमानःसौभद्रःसर्वतोनिशितैःशरैः ॥ १९ ॥ तंकोसलानामधिपःकर्णिनाताडयद्धृदि ॥ सतस्याश्वान्ध्वजंचापंसूतंचापातयत्क्षितौ ॥ २० ॥
अथकोसलराजस्तुविरथःखड्गचर्मधृत्॥ इयेषफाल्गुनेःकायाच्छिरोहर्त्तुंसकुंडलं ॥ २१ ॥ सकोसलानामधिपंराजपुत्रंबृहद्बलं ॥ हृदिविव्याधबाणेनसभिन्न
हृदयोऽपतत्॥ २२ ॥ बभंजचसहस्राणिदशराज्ञांमहात्मनां॥ सृजतामशिवावाचःखड्गकार्मुकधारिणां ॥ २३ ॥ तथाबृहद्बलंहत्वासौभद्रोव्यचरद्रणे॥ व्यष्टं
भयन्महेष्वासोयोधांस्तवशरांबुभिः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिबृहद्बलवधेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच सकर्णकर्णिनाकर्णपुनर्विव्याधफाल्गुनिः॥शरैःपंचाशताचैनमविध्यत्कोपयन्भृशं॥ १ ॥ प्रतिविव्याधराधेयस्तावद्भिरथतंपुनः ॥शरैरा
चितसर्वांगोबह्वशोभतभारत॥ २ ॥ कर्णंचाप्यकरोत्क्रुद्धोरुधिरोत्पीडवाहिनं॥ कर्णोपिविबभौशूरःशरैश्छिन्नोऽसृगाप्लुतः॥ ३॥ तावुभौशरचित्रांगौरुधिरे
णसमुक्षितौ॥ बभूवतुर्महात्मानौपुष्पिताविवकिंशुकौ॥ ४ ॥ अथकर्णस्यसचिवान्षट्शूरांश्चित्रयोधिनः ॥ साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रोनिजघानह ॥ ५ ॥
तथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ प्रत्यविध्यदसंभ्रांतस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६ ॥ मागधस्यतथापुत्रंहत्वापड्भिरजिह्मगैः॥ साश्वंससूतंतरुणमश्वकेतु ॥४२॥
मपातयत्॥ ७॥ सकर्णमिति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ वधंवधोपायं ॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥

मार्तिकावतकंभोजंततःकुंजरकेतनं॥ क्षुरप्रेणसमुन्मथ्यननादविसृजन्शरान्॥८॥ तस्यदौःशासनिर्विध्वाचतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ सूतमेकेनविव्याधदश
भिश्चार्जुनात्मजं॥९॥ ततोदौःशासनिंकार्ष्णिर्विध्वासप्तभिराशुगैः॥ संरंभाद्रक्तनयनोवाक्यमुच्चैरथाब्रवीत्॥१०॥ पितातवाहवंत्यक्त्वागतःकापुरुषोयथा॥
दिष्ट्यात्वमपिजानीषेयोद्धुंनत्वद्यमोक्ष्यसे॥ ११ ॥एतावदुक्त्वावचनंकर्मारपरिमार्जितं॥ नाराचंविससर्जास्मैतंद्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत्॥१२॥ तस्यार्जुनि
र्ध्वजंछित्वाशल्यंत्रिभिरताडयत्॥ तंशल्योनवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत्॥ १३ ॥ हृद्यसंभ्रांतवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछित्वाहत्वो
भौपार्ष्णिसारथी॥१४॥ तंविव्याधायसैःषड्भिःसोपाक्रामद्रथांतरं॥ शत्रुंजयंचंद्रकेतुंमेघवेगंसुवर्चसं॥१५॥ सूर्यभासंचपंचैतान्हत्वाविव्याधसौबलं॥ तंसौ
बलस्त्रिभिर्विध्वादुर्योधनमथाब्रवीत्॥१६॥ सर्वएनंविमथ्नीमःपुरैकैकंहिनस्तिनः॥ अथाब्रवीत्पुनर्द्रोणंकर्णोवैकर्तनोरणे॥१७॥ पुरासर्वान्प्रमथ्नातिब्रूह्य
स्यवधमाशुनः॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःसर्वांस्तान्प्रत्यभाषत॥ १८ ॥ अस्तिवास्यांतरंकिंचित्कुमारस्याथपश्यत॥ अण्वप्यस्यांतरंह्यद्यचरतःसर्वतोदिशं॥
॥१९॥शीघ्रतांनरसिंहस्यपांडवेयस्यपश्यत॥ धनुर्मंडलमेवास्यरथमार्गेषुदृश्यते॥ २० ॥ संदधानस्यविशिखान्शीघ्रंचैवविमुंचतः॥ आरुजन्नपिमेप्राणा
न्मोहयन्नपिसायकैः॥ २१ ॥ प्रहर्षयतिमांभूयःसौभद्रःपरवीरहा॥ अतिमांनंदयत्येषसौभद्रोविचरन्रणे॥ २२॥ अंतरंयस्यसंरब्धानपश्यंतिमहारथाः॥ अ
स्यतोलघुहस्तस्यदिशःसर्वामहेषुभिः॥ २३॥ नविशेषंप्रपश्यामिरणेगांडीवधन्वनः॥ अथकर्णःपुनर्द्रोणमाहार्जुनिशराहतः॥ २४॥ स्थातव्यमितितिष्ठामि
पीड्यमानोभिमन्युना॥ तेजस्विनःकुमारस्यशराःपरमदारुणाः॥ २५॥ क्षिण्वंतिहृदयंमेद्यघोराःपावकतेजसः॥ तमाचार्योब्रवीत्कर्णंशनकैःप्रहसन्निव॥
॥२६॥अभेद्यमस्यकवचंयुवाचाशुपराक्रमः॥ उपदिष्टामयाचास्यपितुःकवचधारणा॥ २७॥ तामेषनिखिलांवेत्तिध्रुवंपरपुरंजयः॥ शक्यंत्वस्यधनुश्छे
त्तुंज्यांचबाणैःसमाहितैः॥ २८॥ अभीषूंश्चहयांश्चैवतथोभौपार्ष्णिसारथी॥ एतत्कुरुमहेष्वासराधेययदिशक्यसे॥ २९ ॥ अथैनंविमुखीकृत्यपश्चात्प्रहरणंकु
रु॥सधनुष्कोनशक्योयमपिजेतुंसुरासुरैः॥ ३० ॥ विरथंविधनुष्कंचकुरुष्वैनंयदीच्छसि॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वाकर्णोवैकर्त्तनस्त्वरन्॥ ३१ ॥ अस्यतोलघु
हस्तस्यपृषत्कैर्धनुराच्छिनत्॥ अश्वानस्यावधीद्भोजोगौतमःपार्ष्णिसारथी॥ ३२॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कौशिकंसर्वतोभद्रं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विष्णोरिति ॥ १ ॥

शेषास्तुच्छिन्नधन्वानंशरवर्षैरवाकिरन् ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेविरथंषण्महारथाः ॥ ३३ ॥ शरवर्षैरकरुणावालमेकमवाकिरन् ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःस्वधर्ममनुपालयन् ॥ ३४ ॥ खड्गचर्मधरःश्रीमानुत्पपातविहायसा ॥ मार्गैःसकौशिकाद्यैश्चलाघवेनबलेनच ॥ ३५ ॥ आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्निभृशंवैपक्षिराडिव ॥ मय्येवनिपतत्येषसासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ॥ ३६ ॥ विव्यधुस्तंमहेष्वासंसमरेछिद्रदर्शिनः ॥ तस्यद्रोणोच्छिनन्मुष्टौखड्गंमणिमयत्सरुं ॥ ३७ ॥ क्षुरप्रेणमहातेजास्त्वरमाणःसपत्नजित् ॥ राधेयोनिशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्मचोत्तमं ॥ ३८ ॥ व्यसिचर्मेषुपूर्णांगःसोंतरिक्षात्पुनःक्षितिं ॥ आस्थितश्चक्रमुद्यम्यद्रोणंक्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३९ ॥ सचक्ररेणूज्ज्वलशोभितांगोबभावतीवोज्ज्वलचक्रपाणिः ॥ रणेभिमन्युःक्षणमासरौद्रःसवासुदेवानुकृतिंप्रकुर्वन् ॥ ४० ॥ स्रुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रोभ्रुकुटिपुटाकुलितोतिसिंहनादः ॥ प्रभुरमितबलोरणेभिमन्युर्नृपवरमध्यगतोभृशंव्यराजत् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युविरथकरणेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच विष्णोःस्वसुर्नंदकरःसविष्णवायुधभूषणः ॥ रराजातिरथःसंख्येजनार्दनइवापरः ॥ १ ॥ मारुतोद्धूतकेशांतमुद्यतारिवरायुधं ॥ वपुःसमीक्ष्यपृथ्वीशादुःसमीक्ष्यंसुरैरपि ॥ २ ॥ तच्चक्रंभृशमुद्विग्नाःसंचिच्छिदुरनेकधा ॥ महारथस्ततःकार्ष्णिःसजग्राहमहागदां ॥ ३ ॥ विधनुःस्यंदनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिःकृतः ॥ अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत् ॥ ४ ॥ सगदामुद्यतांदृष्ट्वाज्वलंतीमशनीमिव ॥ अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५ ॥ तस्याश्वान्गदयाहत्वातथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ शराचितांगःसौभद्रःश्वाविद्वत्समदृश्यत ॥ ६ ॥ ततःसुबलदायादंकालिकेयमपोथयत् ॥ जघानचास्यानुचरान्गांधारान्सप्तसप्ततिं ॥ ७ ॥ पुनश्चैववसातीयान्जघानरथिनोदश ॥ केकयानांरथान्सप्तहत्वाचदशकुंजरान् ॥ ८ ॥ दौःशासनिरथंसाश्वंगदयासमपोथयत् ॥ ततोदौःशासनिःक्रुद्धोगदामुद्यम्यमारिष ॥ ९ ॥ अभिदुद्रावसौभद्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तावुद्यतगदौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ १० ॥ भ्रातृव्यौसंप्रजह्रातेपुरेवत्र्यंबकांधकौ ॥ तावन्योन्यंगदाग्राभ्यामाहत्यपतितौक्षितौ ॥ ११ ॥ इंद्रध्वजाविवोत्सृष्टौरणमध्येपरंतपौ ॥ दौःशासनिरथोत्थायकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ १२ ॥ उत्तिष्ठमानंसौभद्रंगदयामूर्ध्न्यताडयत् ॥ गदावेगेनमहताव्यायामेनचमोहितः ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपप्लुतंराहुयस्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

विचेतान्यपतद्भूमौसौभद्रःपरवीरहा ॥ एवंविनिहतोराजन्नेकोबहुभिराहवे ॥ १४ ॥ क्षोभयित्वाचमूंसर्वांनलिनीमिवकुंजरः ॥ अशोभतहतोवीरोव्याधैर्वन
गजोयथा ॥ १५ ॥ तंतथापतितंशूरंतावकाःपर्यवारयन् ॥ दावंदग्ध्वायथाशांतंपावकंशिशिरात्यये ॥ १६ ॥ विमृद्यनगशृंगाणिसन्निवृत्तमिवानिलं ॥ अस्तं
गतमिवादित्यंतप्त्वाभारतवाहिनीं ॥ १७ ॥ उपप्लुतंयथासोमंसंशुष्कमिवसागरं ॥ पूर्णचंद्राभवदनंकाकपक्षवृताक्षिकं ॥ १८ ॥ तंभूमौपतितंदृष्ट्वातावका
स्तेमहारथाः ॥ मुदापरमयायुक्ताश्चुक्रुशुःसिंहवन्मुहुः ॥ १९ ॥ आसीत्परमकोहर्षस्तावकानांविशांपते ॥ इतरेषांतुवीराणांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलं ॥ २० ॥ अंत
रिक्षेचभूतानिप्राक्रोशंतविशांपते॥दृष्ट्वानिपतितंवीरंच्युतंचंद्रमिवांबरात् ॥ २१ ॥ द्रोणकर्णमुखैःषड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः॥एकोयंनिहतःशेतेनैषधर्मोमतोहिनः
॥ २२ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेबह्वशोभतमेदिनी ॥ द्यौर्यथापूर्णचंद्रेणनक्षत्रगणमालिनी ॥ २३ ॥ रुक्मपुंखैश्चसंपूर्णारुधिरौघपरिप्लुता ॥ उत्तमांगैश्चशूराणां
भ्राजमानैःसकुंडलैः ॥ २४ ॥ विचित्रैश्चपरिस्तोमैःपताकाभिश्चसंवृता ॥ चामरैश्चकुथाभिश्चप्रविद्धैश्चांबरोत्तमैः ॥ २५ ॥ तथाश्वनरनागानामलंकारैश्चसु
प्रभैः ॥ खड्गैःसुनिशितैःपीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २६ ॥ चापैश्चविविधैश्छिन्नैःशक्त्यृष्टिप्रासकंपनैः ॥ विविधैश्चायुधैश्चान्यैःसंवृताभूरशोभत ॥ २७ ॥ वाजि
भिश्चापिनिर्जीवैःश्वसद्भिःशोणितोक्षितैः ॥ सारोहैर्विषमाभूमिःसौभद्रेणनिपातितैः ॥ २८ ॥ सांकुशैःसमहामात्रैःसवर्मायुधकेतुभिः ॥ पर्वतैरिवविध्वस्तै
र्विशिखैर्मथितैर्गजैः ॥ २९ ॥ पृथिव्यामनुकीर्णैश्चव्यश्वसारथियोधिभिः ॥ ह्रदैरिवप्रक्षुभितैर्हतनागैरथोत्तमैः ॥ ३० ॥ पदातिसंघैश्चहतैर्विविधायुधभूष
णैः ॥ भीरूणांत्रासजननीघोररूपाभवन्मही ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौचंद्रार्कसदृशद्युतिं ॥ तावकानांपराप्रीतिःपांडूनांचाभवद्व्यथा ॥ ३२ ॥ अभिमन्यौहते
राजन्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाधर्मराजस्यपश्यतः ॥ ३३ ॥ दीर्यमाणंबलंदृष्ट्वासौभद्रेविनिपातिते ॥ अजातशत्रुस्तान्वीरानिदंवचनमब्रवी
त् ॥ ३४ ॥ स्वर्गमेपगतःशूरोयोहतोनपराङ्मुखः ॥ संस्तंभयतमाभैष्टविजेष्यामोरणेरिपून् ॥ ३५ ॥ इत्येवंसमहातेजादुःखितेभ्योमहाद्युतिः ॥ धर्मराजोयुधां
श्रेष्ठोब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३६ ॥ युद्धेत्वाशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणेरिपून् ॥ पूर्वंनिहत्यसंग्रामेपश्चादार्जुनिरभ्ययात् ॥ ३७ ॥ हत्वादशसहस्राणिकौस
ल्यंचमहारथं ॥ कृष्णार्जुनसमःकार्ष्णिःशक्रलोकंगतोध्रुवं ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वयंत्विति ॥ १ ॥

॥४४॥ रथाश्वनरमातंगान्विनिहत्यसहस्रशः ॥ अविक्लमःससंग्रामादशोच्यःपुण्यकर्मकृत् ॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्शाश्वतान्पुण्यनिर्जितान् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युवधेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच वयंतुप्र
वरंहत्वातिपांतैःशरपीडिताः ॥ निवेशायाभ्युपायामःसायान्हेरुधिरोक्षिताः ॥ १ ॥ निरीक्षमाणास्तुवयंपरेचायोधनंशनैः ॥ अपयातामहाराजग्लानिंप्रामावि
चेतसः ॥ २ ॥ ततोनिशायादिवसस्यचाशिवःशिवारुतैःसंधिरवर्त्तताद्भुतः ॥ कुशेशयापीडनिभेदिवाकरेविलंबमानेऽस्तमुपेत्यपर्वतं ॥ ३ ॥ वरासिशक्त्यृष्टिव
रूथचर्मणांविभूषणानांचसमाक्षिपन्प्रभाः ॥ दिवंचभूमिंचसमानयन्निवप्रियांतनुंभानुरुपैतिपावकं ॥ ४ ॥ महाभ्रकूटाचलशृंगसन्निभैर्गजैरनेकैरिववज्र
पातितैः ॥ सवैजयंत्यंकुशवर्मयंतृभिर्निपातितैर्नष्टगतिश्चिताक्षितिः ॥ ५ ॥ हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करैर्हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः ॥ महारथैर्भूःशुशुभेविचू
र्णितैःपुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ६ ॥ रथाश्ववृंदैःसहसादिभिर्हतैःप्रविद्धभांडाभरणैःपृथग्विधैः ॥ निरस्तजिह्वादशनांत्रलोचनैर्धराबभौघोरविरूपदर्शना ॥
॥ ७ ॥ प्रविद्धवर्माभरणांबरायुधाविपन्नहस्त्यश्वरथानुगानराः ॥ महार्हशय्यास्तरणोचितास्तदाक्षितावनाथाइवशेरतेहताः ॥ ८ ॥ अतीवहृष्टाःश्वशृगाल
वायसावकाःसुपर्णाश्चवृकास्तरक्षवः ॥ वयांस्यसृक्पान्यथरक्षसांगणाःपिशाचसंघाश्चसुदारुणारणे ॥ ९ ॥ त्वचोविनिर्भिद्यपिबन्वसामसृक्तथैवमज्जाः
पिशितानिचाश्नुवन् ॥ वपांविलुंपंतिहसंतिगांतिचप्रकर्षमाणाःकुणपान्यनेकशः ॥ १० ॥ शरीरसंघातवहाह्यसृग्जलारथोडुपाकुंजरशैलसंकटा ॥ मनुष्य
शीर्षोपलमांसकर्दमाप्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥ ११ ॥ भयावहावैतरणीवदुस्तराप्रवर्त्तितायोधवरैस्तदानदी ॥ उवाहमध्येनरणाजिरंभृशंभयावहा
जीवमृतप्रवाहिनी ॥ १२ ॥ पिबंतिचाश्नंतिचयत्रदुर्दशाःपिशाचसंघास्तुनदंतिभैरवाः ॥ सुनंदिताःप्राणभृतांक्षयंकराःसमानभक्षाःश्वसृगालपक्षिणः ॥
॥ १३ ॥ तथातदायोधनमुग्रदर्शनंनिशामुखेपितृपतिराष्ट्रवर्धनं ॥ निरीक्षमाणाःशनकैर्जहुर्नराःसमुत्थितानृत्तकबंधसंकुलं ॥ १४ ॥ ॥४४॥

॥ २ ॥ ३ ॥ समाक्षिपन्संहरन् समानयन्नेकतांनयन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ पत्तयःपादरक्षाः उपस्कराउपकरणानि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

सदसिप्राग्वंशे॥ १५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥ ॥५१॥ हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ असंबाधंअप्रतीघातं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ असमंजसमयुक्तरूपं ॥९॥१०॥

अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणंनिपातितंशक्रसमंमहाबलं॥ रणेभिमन्युंददृशुस्तदाजनाव्यपोढहव्यंसदसीवपावकं॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअ
भिमन्युवधपर्वणितृतीयदिवसावहारेसमरभूमिवर्णनेपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥ ॥५१॥ ॥५१॥ संजयउवाच हतेतस्मिन्महावीर्येसौभद्रे
रथयूथपे॥ विमुक्तरथसन्नाहाःसर्वेनिक्षिप्तकार्मुकाः॥ १ ॥ उपोपविष्टाराजानंपरिवार्ययुधिष्ठिरं॥ तदेवयुद्धंध्यायंतःसौभद्रगतमानसाः ॥ २ ॥ ततोयुधिष्ठि
रोराजाविललापसुदुःखितः॥ अभिमन्यौहतेवीरेभ्रातुःपुत्रेमहारथे॥ ३ ॥ द्रोणानीकमसंबाधंममप्रियचिकीर्षया ॥ भित्वाव्यूहंप्रविष्टोऽसौगोमध्यमिवके
सरी॥४ ॥ यस्यशूरामहेष्वासाःप्रत्यनीकगतारणे॥ प्रभग्नाविनिवर्त्ततेकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः॥५॥ अत्यंतशत्रुरस्माकंयेनदुःशासनःशरैः॥ क्षिप्रंह्यभिमुखःसं
ख्येविसंज्ञोविमुखीकृतः॥ ६ ॥ सतीर्त्वादुस्तरंवीरोद्रोणानीकमहार्णवं॥ प्राप्यदौःशासनिंकार्ष्णिःप्राप्तोवैवस्वतक्षयं॥ ७॥ कथंद्रक्ष्यामिकौंतेयंसौभद्रेनिहते
र्जुनं॥ सुभद्रांवामहाभागांप्रियंपुत्रमपश्यतीं॥ ८ ॥ किंस्विद्वयमपेतार्थमक्लिष्टमसमंजसं ॥ तावुभौप्रतिवक्ष्यामोहृषीकेशधनंजयौ ॥ ९ ॥ अहमेवसुभद्रा
याःकेशवार्जुनयोरपि॥ प्रियकामोजयाकांक्षीकृतवानिदमप्रियं ॥ १० ॥ नलुब्धोबुध्यतेदोषान्लोभान्मोहात्प्रवर्तते ॥ मधुलिप्सुर्हिनापश्यंप्रपातमहमीदृशं॥
॥ ११ ॥ योहिभोज्येपुरस्कार्योयानेषुशयनेषुच॥ भूषणेषुचसोऽस्माभिर्बालोयुधिपुरस्कृतः ॥ १२ ॥ कथंहिबालस्तरुणोयुद्धानामविशारदः ॥ सदश्वइवसं
बाधेविषमेक्षेममर्हति॥ १३ ॥ नोचेद्धिवयमप्येनंमहीमनुशयीमहि॥ बीभत्सोःकोपदीप्तस्यदग्धाःकृपणचक्षुषा ॥ १४ ॥ अलुब्धोमतिमान्ह्रीमान्क्षमावा
न्रूपवान्बली॥ वपुष्मान्मानकृद्वीरःप्रियःसत्यपराक्रमः ॥ १५ ॥ यस्यश्लाघंतिविबुधाःकर्माण्यूर्जितकर्मणः ॥ निवातकवचान्जघ्नेकालकेयांश्चवीर्यवान्
॥ १६ ॥ महेंद्रशत्रवोयेनहिरण्यपुरवासिनः॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणपौलोमाःसगणाहताः ॥ १७॥ परेभ्योप्यभयार्थिभ्योयोददात्यभयंविभुः॥ तस्यास्माभि
र्नशकितस्त्रातुमप्यात्मजोबली॥ १८ ॥ भयंतुसुमहत्प्राप्तंधार्त्तराष्ट्रान्महाबलान्॥ पार्थःपुत्रवधात्क्रुद्धःकौरवान्शोषयिष्यति॥ १९॥ क्षुद्रःक्षुद्रसहायश्चस्वपक्ष
क्षयकारकः॥ व्यक्तंदुर्योधनोदृष्ट्वाशोचन्हास्यतिजीवितं॥ २० ॥

॥११ ॥ १२॥ संबाधेगहने ॥१३॥ एनंअभिमन्युंअनुचेत्नमहींशयीमहितदाकोपदीप्तस्यबीभत्सोःकृपणेनावसन्नेनचक्षुषादग्धाभवेमहीत्यन्वयः ॥१४॥ वपुष्मांस्तेजस्वी ॥ १६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

॥ २१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथैनंविलपंतंतमित्यादेःशीघ्रंयोद्धुमुपाकामदित्यंतस्यग्रंथस्यतात्पर्यं यत्नतोऽयत्नतोवापिकामरोगादिरूप धृत् स्वदोषःपुरुषंहंतिनशस्त्ररिपुमृत्यवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्वारंसंजनयस्वेतिमयाउक्तइतिसंबंधः निवारिताः तमनुप्रविशंतइतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विधिःस्वकर्मसएवमृत्युः

नमेजयःप्रीतिकरोनराज्यंनचामरत्वंनसुरैःसलोकता ॥ इमंसमीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषंनिपातितंदेववरात्मजात्मजं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणियुधिष्ठिरप्रलापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अथैनंविलपंतंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ कृष्णद्वैपायनस्तत्रआजगाममहानृषिः ॥ १ ॥ अर्चयित्वायथान्यायमुपविष्टंयुधिष्ठिरः ॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तोभ्रातुःपुत्रवधेनच ॥ २ ॥ अधर्मयुक्तैर्बहुभिःप रिवार्यमहारथैः ॥ युध्यमानोमहेष्वासैःसौभद्रोनिहतोरणे ॥ ३ ॥ बालश्चबालबुद्धिश्चसौभद्रःपरवीरहा ॥ अनुपायेनसंग्रामेयुध्यमानोविशेषतः ॥ ४ ॥ मयाप्रो क्तःससंग्रामेद्वारंसंजनयस्वनः ॥ प्रविष्टेभ्यंतरेतस्मिन्सैंधवेननिवारिताः ॥ ५ ॥ ननुनामसमंयुद्धमेष्टव्यंयुद्धजीविभिः ॥ इदंचैवासमंयुद्धमीदृशंयत्कृतंपरैः ॥ ॥ ६ ॥ तेनास्मिभृशसंतप्तःशोकबाष्पसमाकुलः ॥ शमंनैवाधिगच्छामिचिंतयानःपुनःपुनः ॥ ७ ॥ संजयउवाच तंतथाविलपंतंवैशोकव्याकुलमान सं ॥ उवाचभगवान्व्यासोयुधिष्ठिरमिदंवचः ॥ ८ ॥ व्यासउवाच युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ व्यसनेषुनमुह्यंतित्वादृशाभरतर्षभ ॥ ९ ॥ स्वर्गमेषगतःशूरःशत्रून्हत्वाबहून्रणे ॥ अबालसदृशंकर्मकृत्वावैपुरुषोत्तमः ॥ १० ॥ अनतिक्रमणीयोवैविधिरेषयुधिष्ठिर ॥ देवदानवगंधर्वान्मृत्युर्हरतिभा रत ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच इमेवैपृथिवीपालाःशेरतेपृथिवीतले ॥ निहताःपृतनामध्येमृतसंज्ञामहाबलाः ॥ १२ ॥ नागायुतबलाश्चान्येवायुवेगब लास्तथा ॥ तएतेनिहताःसंख्येतुल्यरूपानरैर्नराः ॥ १३ ॥ नैषांपश्यामिहंतारंप्राणिनांसंयुगेक्कचित् ॥ विक्रमेणोपसंपन्नास्तपोबलसमन्विताः ॥ १४ ॥ जेतव्य मितिचान्योन्यंयेषांनित्यंहृदिस्थितं ॥ अथचेमेहताःप्राज्ञाःशेरतेविगतायुषः ॥ १५ ॥ मृताइतिचशब्दोयंवर्त्ततेचततोर्थवत् ॥ इमेमृतामहीपालाःप्रायशो भीमविक्रमाः ॥ १६ ॥ निश्चेष्टानिरभीमानाःशूराःशत्रुवशंगताः ॥ राजपुत्राश्चसंरब्धावैश्वानरमुखंगताः ॥ १७ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अथेति विगतायुषइतिशब्देनदेहवियोगेपुरुषस्यपारतंत्र्यंप्रतीयते ॥ १५ ॥ मृताइतिशब्देनधात्वर्थानुगमात् प्राणत्यागेपुरुषस्यस्वातंत्र्यंप्रतीयते ततःपुरुषंकिमन्योमार यति उतस्वयमेवस्वात्मानंमारयतीतिप्रश्नार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

कस्यमृत्युःकइतिशेषः अंतिमपक्षेकुतोहेतोःपुमान्त्वयंत्वस्यमृत्युर्भवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अत्रमेसंशयःप्राप्तःकुतःसंज्ञामृताइति ॥ कस्यमृत्युःकुतोमृत्युःकथंसंहरतेप्रजाः ॥ १८ ॥ हरत्यमरसंकाशतन्मेब्रूहिपितामह ॥ संजयउवाच तंतथाप
रिपृच्छंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ आश्वासनमिदंवाक्यमुवाचभगवानृषिः ॥ १९ ॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ अकंपनस्यक
थितंनारदेनपुरानृप ॥ २० ॥ सचापिराजाराजेंद्रपुत्रव्यसनमुत्तमं ॥ अप्रसह्यतमंलोकेप्राप्तवानितिमेमतिः ॥ २१ ॥ तदहंसंप्रवक्ष्यामिमृत्योःप्रभवमुत्त
मं ॥ ततस्त्वंमोक्ष्यसेदुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् ॥ २२ ॥ समस्तपापराशिघ्नंशृणुकीर्तयतोमम ॥ धन्यमाख्यानमायुष्यंशोकघ्नंपुष्टिवर्धनं ॥ २३ ॥ पवित्रमरिसं
घघ्नंमंगलानांचमंगलं ॥ यथैववेदाध्ययनमुपाख्यानमिदंतथा ॥ २४ ॥ श्रवणीयंमहाराजप्रातर्नित्यंनृपोत्तमैः ॥ पुत्रानायुष्मतोराज्यमीहमानैःश्रियंतथा ॥
॥ २५ ॥ पुराकृतयुगेतातआसीद्राजात्यकंपनः ॥ सशत्रुवशमापन्नोमध्येसंग्राममूर्धनि ॥ २६ ॥ तस्यपुत्रोहरिर्नामनारायणसमोबले ॥ श्रीमान्कृतास्त्रोमे
धावीयुधिशक्रोपमोबली ॥ २७ ॥ सशत्रुभिःपरिवृतोबहुधारणमूर्धनि ॥ व्यस्यन्बाणसहस्राणियोधेषुचगजेषुच ॥ २८ ॥ सकर्मदुष्करंकृत्वासंग्रामेशत्रु
तापनः ॥ शत्रुभिर्निहतःसंख्येपृतानायांयुधिष्ठिर ॥ २९ ॥ सराजाप्रेतकृत्यानितस्यकृत्वाशुचान्वितः ॥ शोचन्नहनिरात्रौचनालभत्सुखमात्मनः ॥ ३० ॥ त
स्यशोकंविदित्वातुपुत्रव्यसनसंभवं ॥ आजगामाथदेवर्षिर्नारदोस्यसमीपतः ॥ ३१ ॥ सतुराजामहाभागोदृष्ट्वादेवर्षिसत्तमं ॥ पूजयित्वायथान्यायंकथामक
थयत्तदा ॥ ३२ ॥ तस्यसर्वंसमाचष्टयथावृत्तंनरेश्वरः ॥ शत्रुभिर्विजयंसंख्येपुत्रस्यचवधंतथा ॥ ३३ ॥ ममपुत्रोमहावीर्यइंद्रविष्णुसमद्युतिः ॥ शत्रुभिर्बहु
भिःसंख्येपराक्रम्यहतोबली ॥ ३४ ॥ कएषमृत्युर्भगवन्किंवीर्यबलपौरुषः ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनश्रोतुंमतिमतांवर ॥ ३५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वानारदोवरदः
प्रभुः ॥ आख्यानमिदमाचष्टपुत्रशोकापहंमहत् ॥ ३६ ॥ नारदउवाच शृणुराजन्महाबाहोआख्यानंबहुविस्तरं ॥ यथावृत्तंश्रुतंचैवमयापिवसुधाधिप
॥ ३७ ॥ प्रजाःसृष्ट्वातदाब्रह्माआदिसर्गेपितामहः ॥ असंहृतंमहातेजादृष्ट्वाजगदिदंप्रभुः ॥ ३८ ॥ तस्यचिंतासमुत्पन्नासंहारंप्रतिपार्थिव ॥ चिंतयन्नह्यसौ
वेदसंहारंवसुधाधिप ॥ ३९ ॥ तस्यरोषान्महाराजखेभ्योग्निरुदतिष्ठत ॥ तेनसर्वादिशोव्याप्ताःसांतर्देशादिधक्षता ॥ ४० ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ खेभ्यःश्रोत्रादिच्छिद्रेभ्यः ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ प्रजेति ॥ १ ॥ कारुण्यंजातमितिशेषः ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अप्रमेयस्यानंतस्य जगतइतिशेषः अंहिस्यस्येतिवार्थः ॥ ५ ॥ संहारार्थमारुषः रोषंमाकार्षीः किंतुप्रसीदस्व ॥ ६ ॥ तवेतिअनागतादिप्रकारत्रययुक्तंसर्वदैवजगदस्तुनत्वस्य निरन्वयोच्छेदः

ततोदिवंभुवंचैवज्वालामालासमाकुलं॥ चराचरंजगत्सर्वंददाहभगवान्प्रभुः ॥ ४१ ॥ ततोहतानिभूतानिचराणिस्थावराणिच ॥ महताक्रोधवेगेनत्रासय न्निववीर्यवान्॥ ४२ ॥ ततोरुद्रोजटीस्थाणुर्निशाचरपतिर्हरः ॥ जगामशरणंदेवंब्रह्माणंपरमेष्ठिनं ॥ ४३ ॥ तस्मिन्नापतितेस्थाणौप्रजानांहितकाम्यया ॥ अब्रवीत्परमोदेवोज्वलन्निवमहामुनिः॥ ४४ ॥ किंकुर्मकामंकामार्हकामाज्जातोसिपुत्रक॥ करिष्यामिप्रियंसर्वंब्रूहिस्थाणोयदिच्छसि॥ ४५॥ इतिश्री महाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ स्थाणुरुवाच प्रजासर्गनिमित्तंहि कृतोयत्नस्त्वयाविभो॥ त्वयासृष्टाश्चवृद्धाश्चभूतग्रामाःपृथग्विधाः॥ १ ॥ तास्तवेहपुनःक्रोधात्प्रजादह्यंतिसर्वशः॥ तादृष्ट्वाममकारुण्यंप्रसीदभगवन्प्रभो॥ ॥२॥ ब्रह्मोवाच संहर्त्तुंनचमेकामोएतदेवंभवेदिति॥ पृथिव्याहितकामंतुततोमांमन्युराविशत् ॥ ३ ॥ इयंहिमांसहादेवीभारार्त्तासमचूचुदत्॥ संहा रार्थमहादेवभारेणाभिहतासती॥ ४ ॥ ततोहंनाधिगच्छामितथाबहुविधंतदा॥ संहारमप्रमेयस्यततोमांमन्युराविशत्॥५॥ रुद्रउवाच संहारार्थप्रसी दस्वमारुषोवसुधाधिप॥ माप्रजाःस्थावराश्चैवजंगमाश्चव्यनीनशः ॥ ६ ॥ तवप्रसादाद्भगवन्निदंवर्त्तेत्रिधाजगत्॥ अनागतमतीतंचयच्चसंप्रतिवर्त्तते॥ ॥७॥ भगवन्क्रोधसंदीप्तःक्रोधादग्निमवासृजत्॥ सदहत्यश्मकूटानिद्रुमांश्चसरितस्तथा ॥ ८ ॥ पल्वलानिचसर्वाणिसर्वंचैवतृणोलपाः ॥ स्थावरंजंगमं चैवनिःशेषंकुरुतेजगत् ॥९॥ तदेतद्भस्मसाद्भूतंजगत्स्थावरजंगमं॥ प्रसीदभगवन्सत्वंरोषोनस्याद्वरोमम॥१०॥ सर्वेहिसृष्टानश्यंतितवदेवकथंचन॥ तस्मा न्निवर्त्ततांतेजस्त्वय्येवेदंप्रलीयतां॥ ११॥ तत्पश्यदेवसुभृशंप्रजानांहितकाम्यया॥ यथेमेप्राणिनःसर्वेनिवर्त्तेरंस्तथाकुरु॥ १२॥ अभावंनेहगच्छेयुरुत्सन्नज नना:प्रजाः॥ आदिदेवनियुक्तोस्मित्वयालोकेपुलोककृत्॥ १३॥ माविनश्येज्जगन्नाथजगत्स्थावरजंगमं॥ प्रसादाभिमुखंदेवंतस्मादेवंब्रवीम्यहं॥ १४॥

कार्यइत्याशयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तवरोषोनस्यादितिममसंवरोस्त्वितियोजना ॥ १० ॥ ११ ॥ उत्सन्नजननाःप्रक्षीणसंतानाः ॥ १२ ॥ आदीति मांलोकसंतानेनियोज्यकथंलोकान्नाश यसीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥ प्रवृत्तंकर्मसृष्टिहेतुंनिवृत्तंकर्ममोक्षहेतुंकथयामास ॥१६॥ गोभ्यइंद्रियच्छिद्रेभ्यः ॥१७॥१८॥ देवौब्रह्मरुद्रौ ॥१९॥ देवोब्रह्मा मरणंमृत्प्राणवियोगस्तमन्यैंस्ये च्छनीतिमृत्युरित्यर्थः इतिआहेतिशेषः

नारदउवाच श्रुत्वाहिवचनंदेवःप्रजानांहितकारणे ॥ तेजःसंधारयामासपुनरेवांतरात्मनि ॥ १५ ॥ ततोग्निमुपसंहृत्यभगवाँल्लोकसत्कृतः ॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचकथयामासवैप्रभुः ॥ १६ ॥ उपसंहरतस्तस्यतमग्निंरोपजंतथा ॥ प्रादुर्बभूवविश्वेभ्योगोभ्योनारीमहात्मनः ॥ १७॥ कृष्णरक्तातथापिंगारक्तजिह्वास्यलोचना ॥ कुंडलाभ्यांचराजेंद्रतप्ताभ्यांतप्तभूषणा ॥ १८॥ सनिःसृत्यतथाखेभ्योदक्षिणांदिशमाश्रिता ॥ स्मयमानाचसावेक्ष्यदेवौविश्वेश्वरावुभौ ॥१९॥ तामाहूयतदादेवोलोकादिनिधनेश्वरः ॥ मृत्योइतिमहीपालजहिचेमाःप्रजाइति ॥२०॥ त्वंहिसंहारबुद्ध्याथप्रादुर्भूतारुषोमम ॥ तस्मात्संहरसर्वास्त्वंप्रजाःसजडपंडिताः ॥ २१ ॥ ममत्वंहिनियोगेनततःश्रेयोत्यवाप्स्यसि ॥ एवमुक्तातुसातेनमृत्युःकमललोचना ॥ २२ ॥ दध्यौचात्यर्थमबलाप्ररुरोदचसुस्वरं ॥ पाणिभ्यांप्रतिजग्राहताान्यश्रूणिपितामहः ॥ सर्वभूतहितार्थायतांचाप्यनुनयत्तदा ॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिमृत्युकथनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥७॥ ॥७ ॥ नारदउवाच विनीयदुःखमबलाआत्मन्येवप्रजापतिं ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वालतेवावर्जितापुनः ॥ १ ॥ मृत्युरुवाच त्वयासृष्टाकथंनारीईदृशीवदतांवर ॥ क्रूरंकर्माहितंकुर्यांतदेवकिमुजानती ॥ २ ॥ बिभेम्यहमधर्माद्धिप्रसीदभगवन्प्रभो ॥ प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्वभ्रातॄन्मातॄःपितॄन्पतीन् ॥३॥ अपध्यास्यंतिमेदेवमृतेष्वेभ्योबिभेम्यहं ॥ कृपणानांहिरुदतांयेपतंत्यश्रुबिंदवः ॥४॥ तेभ्योहंभगवन्भीताशरणंत्वाहमागता ॥ यमस्यभवनंदेवगच्छेयंनसुरोत्तम ॥ ५ ॥ कायेनविनयोपेतामूर्ध्नोद्यनखेनच ॥ एतदिच्छाम्यहंकामंत्वत्तोलोकपितामह ॥ ६ ॥ इच्छेयंत्वत्प्रसादाद्धितपस्तप्तुंप्रजेश्वर ॥ प्रदिशेमंवरंदेवत्वंमह्यंभगवन्प्रभो ॥ ७ ॥ त्वयाह्युक्तागमिष्यामिधेनुकाश्रममुत्तमं ॥ तत्रतप्स्येतपस्तीव्रंतवैवाराधनेरता ॥ ८॥ नहिशक्ष्यामिदेवेशप्राणान्प्राणभृतांप्रियान् ॥ हर्तुंविलपमानानामधर्मादभिरक्षमां ॥ ९॥ ब्रह्मोवाच मृत्योसंकल्पितासित्वंप्रजासंहारहेतुना ॥ गच्छसंहरसर्वास्त्वंप्रजामातेविचारणा ॥ १० ॥ भवितात्वेतदेवंहिनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ भवत्वानिंदितालोकेकुरुष्ववचनंमम ॥ ११ ॥

॥२०॥ रुषोरोषात् ॥२१॥२२॥२३॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ॥७॥ विनीयेति लतेवेतिलवदेकशरण्यत्वेदृष्टांतः ॥१॥२॥३॥प्रियादीन् घ्नतीमितिशेषः तत्संबंधिनःअपध्यास्यंति परानिष्टचिंतनमपध्यानं मृतेषुमयामारितेषुलोकेषुसत्सु मेमां॥४॥ यमःशास्ता मृत्युःप्राणवियोगकर्त्रीदेवता ॥५॥ उद्यनखेनअंजलिना विनयोपेताशरणागतास्मीत्यर्थः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ अपमन्युनागनामर्पणेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अप्रतिश्रुत्यानंगीकृत्य ॥ १६ ॥ पद्मंशतंकोट्योवर्षाणिनानिपोडशपंचच ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

नारदउवाच एवमुक्ताभवत्प्रीताप्रांजलिर्भगवन्मुखी ॥ संहारेनाकरोद्बुद्धिंप्रजानांहितकाम्यया ॥ १२ ॥ तूष्णीमासीत्तदादेवःप्रजानामीश्वरेश्वरः ॥ प्रसादंचागमत्क्षिप्रमात्मनैवप्रजापतिः ॥ १३ ॥ स्मयमानश्चदेवेशोलोकान्सर्वानवेक्ष्यच ॥ लोकास्त्वासन्यथापूर्वंदृष्टास्तेनापमन्युना ॥ १४ ॥ निवृत्तरोपेतस्मिंस्तुभगवत्यपराजिते ॥ साकन्यापिजगामाथसमीपात्तस्यधीमतः ॥ १५ ॥ अपसृत्याप्रतिश्रुत्यप्रजासंहरणंतदा ॥ त्वरमाणाचराजेंद्रमृत्युर्धेनुकमभ्यगात् ॥ १६ ॥ सातत्रपरमंतीव्रंचचारव्रतमुत्तमं ॥ सातदात्वेकपादेनतस्थौपद्मानिषोडश ॥ १७ ॥ पंचचाब्दानिकारुण्यात्प्रजानांतुहितैषिणी ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यःप्रियेभ्यःसन्निवर्त्यसा ॥ १८ ॥ ततस्त्वेकेनपादेनपुनरन्यानिसप्तवै ॥ तस्थौपद्मानिषट्चैवसप्तचैकंचपार्थिव ॥ १९ ॥ ततःपद्मायुतंतातमृगैःसहचचारसा ॥ पुनर्गत्वाततोनंदांपुण्यांशीतामलोदकां ॥ २० ॥ अप्सुवर्षसहस्राणिसप्तचैकंचसानयत् ॥ धारयित्वातुनियमंनंदायांवीतकल्मषा ॥ २१ ॥ सापूर्वंकौशिकींपुण्यांजगामनियमैधिता ॥ तत्रवायुजलाहाराचचारनियमंपुनः ॥ २२ ॥ पंचगंगासुसापुण्याकन्यावेतसकेपुच ॥ तपोविशेषैर्बहुभिःकर्पयद्देहमात्मनः ॥ २३ ॥ ततोगत्वातुसागंगांमहामेरुंचकेवलं ॥ तस्थौचाश्मेवनिश्चेष्टाप्राणायामपरायणा ॥ २४ ॥ पुनर्हिमवतोमूर्ध्नियत्रदेवाःपुरायजन् ॥ तत्रांगुष्ठेनसातस्थौनिखर्वंपरमाशुभा ॥ २५ ॥ पुष्करेष्वथगोकर्णेनैमिषेमलयेतथा ॥ अपाकर्पत्स्वकंदेहंनियमैर्मानसप्रियैः ॥ २६ ॥ अनन्यदेवतानित्यंदृढभक्तापितामहे ॥ तस्थौपितामहंचैवतोपयामासधर्मतः ॥ २७ ॥ ततस्तामब्रवीत्प्रीतोलोकानांप्रभवोव्ययः ॥ सौम्येनमनसाराजन्प्रीतःप्रीतमनास्तदा ॥ २८ ॥ मृत्योकिमिदमत्यंतंतपांसिचरसीतिह ॥ ततोब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवंतंपितामहं ॥ २९ ॥ नाहंहन्यांप्रजादेवस्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ॥ एतदिच्छामिसर्वेशत्वत्तोवरमहंप्रभो ॥ ३० ॥ अधर्मभयभीतास्मिततोहंतपआस्थिता ॥ भीतायास्तुमहाभागप्रयच्छाभयमव्यय ॥ ३१ ॥ आर्त्ताचानागसीनारीयाचामिभवमेगतिः ॥ तामब्रवीत्ततोदेवोभूतभव्यभविष्यवित् ॥ ३२ ॥ अधर्मोनास्तितेमृत्योसंहरंत्याइमाःप्रजाः ॥ मयाचोक्तंमृपाभद्रेभवितानकथंचन ॥ ३३ ॥ तस्मात्संहरकल्याणिप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ॥ धर्मःसनातनश्चत्वांसर्वथापावयिष्यति ॥ ३४ ॥ लोकपालोयमश्चैवसहायाव्याधयश्चते ॥ अहंचविबुधाश्चैवपुनर्दास्यामतेवरं ॥ ३५ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अन्योन्यपरुषावागितिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रायणांतेआयुष्यकर्मणोवसाने ॥ ४५ ॥ सर्वेइति देवाइंद्रियाणि प्राणिभिःजीवैःसह गत्वानंत्रै
वपरलोके वृत्तावृत्तवंतः पुनर्भूत्वासन्निवृत्ताभवंति मर्त्यभावार्थाएव देवाइंद्रादयःमर्त्यवद्देवगत्वावृत्ताभवंति ननुनिवृत्ताभवंतिमर्त्यभावाय कर्मदेवाएवनिवर्त्तंते नत्वाजानदेवास्तेषांक्रममुक्तियोग्यत्वादिति

यथात्वमेनसामुक्ताविरजाःख्यातिमेष्यसि ॥ सैवमुक्तामहाराजकृतांजलिरिदंविभुं ॥ ३६ ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यंप्रसाद्यशिरसानदा ॥ यद्येवमेतत्कर्तव्यंमया
नस्याद्विनाप्रभो ॥ ३७ ॥ तवाज्ञामूर्ध्निमेन्यस्तायत्तेवक्ष्यामितच्छृणु ॥ लोभःक्रोधोभ्यसूयेर्ष्याद्रोहोमोहश्चदेहिनां ॥ ३८ ॥ अह्रीश्चान्योन्यपरुषादेहंभिंद्युःपृथ
ग्विधाः ॥ ब्रह्मोवाच तथाभविष्यतेमृत्योसाधुसंहरभोःप्रजाः ॥ अधर्मस्तेनभवितानापध्यास्याम्यहंशुभे ॥ ३९ ॥ यान्यश्रुबिंदूनिकरेममासंस्तेव्याधयः
प्राणिनामात्मजाताः ॥ तेमारयिष्यंतिनरान्गतासून्नाधर्मस्तेभवितामास्मभैषीः ॥ ४० ॥ नाधर्मस्तेभविताप्राणिनांवैत्वंवैधर्मस्त्वंहिधर्मस्यचेशा ॥ धर्म्याभू
त्वाधर्मनित्याधरित्रीतस्मात्प्राणान्सर्वथेमान्नियच्छ ॥ ४१ ॥ सर्वेषांवैप्राणिनांकामरोषौसंत्यज्यत्वंसंहरस्वेहजीवान् ॥ एवंधर्मस्त्वांभविष्यत्यनंतोमिथ्यावृ
तान्मारयिष्यत्यधर्मः ॥ ४२ ॥ तेनात्मानंपावयस्वात्मनात्वंपापेत्मानंमज्जयिष्यंत्यसत्यात् ॥ तस्मात्कामंरोषमप्यागतंत्वंसंत्यज्यांतःसंहरस्वेतिजीवान् ॥ ४३ ॥
नारदउवाच सावैभीतामृत्युसंज्ञोपदेशाच्छापाद्भीतावाढमित्यब्रवीत्तं ॥ साचप्राणंप्राणिनामंतकालेकामक्रोधौत्यज्यहरत्यसक्ता ॥ ४४ ॥ मृत्युस्त्वेषांव्या
धयस्तत्प्रसूताव्याधीरोगोरुज्यतेयेनजंतुः ॥ सर्वेषांचप्राणिनांप्रायणांतेतस्माच्छोकंमाकृथानिष्फलंत्वं ॥ ४५ ॥ सर्वेदेवाःप्राणिभिःप्रायणांतेगत्वावृत्ताःस
न्निवृत्तास्तथैव ॥ एवंसर्वेप्राणिनस्तत्रगत्वावृत्तादेवामर्त्यवद्राजसिंह ॥ ४६ ॥ वायुर्भीमोभीमनादोमहौजाभेत्तादेहान्प्राणिनांसर्वगोऽसौ ॥ नोवावृत्तिंनैववृ
त्तिंकदाचित्प्राप्नोत्युग्रोनंततेजोविशिष्टः ॥ ४७ ॥ सर्वेदेवामर्त्यसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात्पुत्रंमाशुचोराजसिंह ॥ स्वर्गंप्राप्तोमोदतेनेतनूजोनित्यंरम्यान्वीरलोका
नवाप्य ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वादुःखंसंगतःपुण्यकृद्भिरेषामृत्युर्देवदिष्टाप्रजानां ॥ प्राप्तेकालेसंहरंतीयथावत्स्वयंकृताप्राणहराप्रजानां ॥ ४९ ॥

भावः ॥ ४६ ॥ प्राणवायोरेवगत्यागतीतदुपहितेप्राणिनिउपचर्येते नतुप्राणेभ्योनिष्क्रष्टस्यतस्यतेस्तइत्याह वायुरिति प्राणिनश्चेतनस्यदेहानेवभिनत्तिनतुतंयतोऽसौसर्वगः अतएवावृत्त्यादिरहितश्चेति
भावः ॥ ४७ ॥ सर्वेदेवाइति मर्त्यत्वंमरणधर्मत्वं ब्रह्मादीनामपिस्वाभाविकमस्त्यतोऽनर्थकःशोकइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ स्वयमेवस्वस्यमृत्युः अथापिजनानांप्राणहरामृत्युर्जनादन्येतिकल्पनाकृताअनभि
ज्ञैरितिशेषः ॥ ४९ ॥

एतदेवाह आत्मानमिति नष्टान् जातमितिशेषः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥

आत्मानंवैप्राणिनोघ्नंतिसर्वेनैतान्मृत्युर्दंडपाणिर्हिनास्ति ॥ तस्मान्मृतान्नानुशोचंतिधीरामृत्युंज्ञात्वानिश्चयंब्रह्मसृष्टं॥ इत्थंसृष्टिंदेवकृतांविदित्वापुत्रान्नष्टा
च्छोकमाशुत्यजस्व॥५०॥ द्वैपायनउवाच एतच्छ्रुत्वार्थवद्वाक्यंनारदेनप्रकाशितं॥उवाचाकंपनोराजासखायंनारदंतथा ॥ ५१ ॥ व्यपेतशोकःप्री
तोस्मिभगवन्नृपिसत्तम॥श्रुत्वेतिहासंत्वत्तस्तुकृतार्थोस्म्यभिवादये॥५२॥तथोक्तोनारदस्तेनराज्ञाऋषिवरोत्तमः ॥ जगामनंदनंशीघ्रंदेवर्षिरमितात्मवा
न्॥५३॥पुण्यंयशस्यंस्वर्ग्यंचधन्यमायुष्यमेवच॥अस्येतिहासस्यसदाश्रवणंश्रावणंतथा ॥ ५४ ॥ एतदर्थपदंश्रुत्वातदाराजायुधिष्ठिरः ॥क्षत्रधर्मंचवि
ज्ञायशूराणांचपरांगतिं॥५५॥संप्राप्तोसौमहावीर्यःस्वर्गलोकंमहारथः॥अभिमन्युःपरान्हत्वाप्रमुखेसर्वधन्विनां ॥५६॥ युध्यमानोमहेष्वासोहतःसोभि
मुखोरणे॥असिनागदयाशक्त्याधनुषाचमहारथः॥५७॥विरजाःसोमसूनुःसपुनस्तत्रप्रलीयते॥तस्मात्परांधृतिंकृत्वाभ्रातृभिःसहपांडव ॥ अप्रमत्तःसु
सन्नद्धःशीघ्रंयोद्धुमुपाक्रम॥५८॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिमृत्युप्रजापतिसंवादेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥७॥
संजयउवाच श्रुत्वामृत्युसमुत्पत्तिंकर्माण्यनुपमानिच॥धर्मराजःपुनर्वाक्यंप्रसाद्यैनमथाब्रवीत्॥१॥ युधिष्ठिरउवाच गुरवःपुण्यकर्माणःशक्र
प्रतिमविक्रमाः॥स्थानेराजर्षयोब्रह्मन्ननघाःसत्यवादिनः॥ २॥ भूयएवतुमांतथ्यैर्वचोभिरभिबृंहय॥राजर्षीणांपुराणानांसमाश्वासयकर्मभिः॥ ३॥कि
यंत्योदक्षिणादत्ताःकैश्चदत्तामहात्मभिः॥राजर्षिभिःपुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे॥४॥ व्यासउवाच शैब्यस्यनृपतेःपुत्रःसृंजयोनामनामतः॥स
खायौतस्यचैवास्तांऋषीपर्वतनारदौ॥५॥तौकदाचिद्गृहंतस्यप्रविष्टौतद्दिदृक्षया ॥ विधिवच्चार्चितौतेनप्रीतौनत्रोपतुःसुखं ॥ ६ ॥ तंकदाचित्सुखासीनंता
भ्यांसहशुचिस्मिता॥दुहिताभ्यागमत्कन्यासृंजयंवरवर्णिनी॥७॥

श्रुत्वेति ॥ १ ॥ ननुमृत्योःस्वाभाविकत्वेपिगुणवत्पुरुषवियोगोदुःखयत्येवेत्याशंक्य दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्तेनशोकोपनीयतइत्युक्तेःशोकापनोदार्थंअतीतान्गुणवत्तरान्पृच्छति गुरवइति सतिशोभने
स्थानेसत्यलोकादौपुण्यकर्माणोगुरवोवसंतीतिशेषः अवादिनःमौनिनः ॥ २ ॥ गुणवत्तरत्वबुभुत्सयातेषांकर्माणिपृच्छति भूयइति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तत्सलिंगाभिस्तस्यअनुरूपाभिः अभितःपार्श्वतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥हृदयेनेति मदवज्ञानान्मानुपीवरणाच्चस्वर्गतिस्तेप्रतिबद्धेत्यर्थः ॥ १४ ॥ मनोवागिति वरलक्षणं वरणंवरः क
न्यापरिग्रहस्तस्यलक्षणंसाधकंप्रथितंसप्तविधंप्रसिद्धं तत्रवरस्यमनोवचोभ्यांदातुर्बुध्याउभयोःसंभाषयालौकिकं वरवध्वोःसंधानं उदकपूर्वकंदानेनपाणिग्रहणेनचमंत्रवद्वैदिकंसंधानंभवति एषाषड्विधापि

तयाभिवादितःकन्यामभ्यनंदद्यथाविधि ॥ तत्सलिंगाभिराशिर्भिरिष्टाभिरभितःस्थितां ॥ ८ ॥ तांनिरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यंपर्वतःप्रहसन्निव ॥ कस्येयंचंचलापां
गीसर्वलक्षणसंमता ॥ ९ ॥ उताहोभाःस्विदर्कस्यज्वलनस्यशिखास्विियं ॥ श्रीर्ह्रीःकीर्तिर्धृतिःपुष्टिःसिद्धिश्चंद्रमसःप्रभा ॥ १० ॥ एवंब्रुवाणंदेवर्षिंनृपतिःसृं
जयोब्रवीत् ॥ ममेयंभगवन्कन्यामत्तोवरमभीप्सति ॥ ११ ॥ नारदस्त्वब्रवीदेनंदेहिमह्यमिमांनृप ॥ भार्यार्थंसुमहच्छ्रेयःप्राप्तुंचेदिच्छसेनृप ॥ १२ ॥ ददानी
त्येवसंहृष्टःसृंजयःप्राहनारदं ॥ पर्वतस्तुसुसंक्रुद्धोनारदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ हृदयेनमयापूर्वंवृतांवैवृतवानसि ॥ यस्माद्वृतात्वयाविप्रमागाःस्वर्गंयथेप्स
या ॥ १४ ॥ एवमुक्तोनारदस्तंप्रत्युवाचोत्तरंवचः ॥ मनोवाग्बुद्धिसंभाषादत्ताचोदकपूर्वकं ॥ १५ ॥ पाणिग्रहणमंत्राश्चप्रथितंवरलक्षणं ॥ नत्वेषानिश्चिता
निष्ठानिष्ठासप्तपदीस्मृता ॥ १६ ॥ अनुत्पन्नेचकार्यार्थेमांत्वंव्याहृतवानसि ॥ तस्मात्त्वमपिनस्वर्गंगमिष्यसिमयाविना ॥ १७ ॥ अन्योन्यमेवंशप्त्वावैतस्थ
तुस्तत्रतौतदा ॥ अथसापिनृपोविप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ॥ १८ ॥ पुत्रकामःपरंशक्त्यायत्नाच्चोपाचरच्छुचिः ॥ तस्यप्रसन्नाविप्रेंद्राःकदाचित्पुत्रमीप्सवः ॥
॥ १९ ॥ तपःस्वाध्यायनिरतावेदवेदांगपारगाः ॥ सहितानारदंप्राहुर्देह्यस्मैपुत्रमीप्सितं ॥ २० ॥ तथेत्युक्तोद्विजैरुक्तःसृंजयंनारदोब्रवीत् ॥ तुभ्यंप्रसन्नाराज
र्षेपुत्रमीप्संतिब्राह्मणाः ॥ २१ ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयादृशंपुत्रमीप्सितं ॥ तथोक्तःप्रांजलीराजापुत्रंवव्रेगुणान्वितं ॥ २२ ॥ यशस्विनंकीर्तिमंतंतेजस्विनमरिंदमं ॥
यस्यमूत्रंपुरीषंचक्लेदःस्वेदश्चकांचनं ॥ २३ ॥ सुवर्णष्ठीविरित्येवंतस्यनामाभवत्कृतं ॥ तस्मिन्वरप्रदानेनवर्धयत्यमितंधनं ॥ २४ ॥ कारयामासनृपतिःसौव
र्णंसर्वमीप्सितं ॥ गृहप्राकारदुर्गाणिब्राह्मणावसथान्यपि ॥ २५ ॥ शय्यासनानियानानिस्थालीपिठरभाजनं ॥ तस्यराज्ञोपियद्वेश्मबाह्याश्चोपस्कराश्रये ॥
॥ २६ ॥ सर्वंतत्कांचनमयंकालेनपरिवर्धितं ॥ अथदस्युगणाःश्रुत्वादृष्ट्वाचैनंतथाविधं ॥ २७ ॥

मुख्यानिष्ठानभवति किंतुसप्तमैवनिश्चितानिष्ठा पाणिग्रहणमंत्राणांनिष्ठास्यात्सप्तमेपदेइतिवचनात् सप्तमोद्देशेनभार्यात्वंभवतिनततःप्रागितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ द्विजैरुक्तो
नारदस्तथेत्युक्त्वासृंजयमब्रवीदित्यन्वयः ॥ २१ ॥ यस्यमूत्रादिकंकांचनंतंपुत्रंवव्रेइतिसंबंधः ॥ २२ ॥ क्लेदःश्लेष्मादिः ॥ २३ ॥ सुवर्णष्ठीवीत्यनेनगंडूषादिकमपिकांचनंभवतीतिसूचितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

चिकीर्षितुमपकारंकर्तुं कृहिंसायामित्यस्यरूपं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सवैःयज्ञैः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

संभूयतस्यनृपतेःसमारब्धाश्चिकीर्षितुं ॥ केचित्तत्राब्रुवन्राज्ञःपुत्रंगृह्णीमवैस्वयं ॥ २८ ॥ सोस्याकरःकांचनस्यतस्ययत्नंचरामहे ॥ ततस्तेदस्यवोलुब्धाःप्रविश्यनृपतेर्गृहं ॥ २९ ॥ राजपुत्रंतथाजह्रुःसुवर्णष्ठीविनंबलात् ॥ गृहीत्वैनमनुपायज्ञानीत्वारण्यमचेतसः ॥ ३० ॥ हत्वाविशस्यचापश्यन्लुब्धावसुनकिंचन ॥ तस्यप्राणैर्विमुक्तस्यनष्टंतद्वरदंवसु ॥ ३१ ॥ दस्यवश्चतदान्योन्यंजघ्नुर्मूर्खाविचेतसः ॥ हत्वापरस्परंनष्टाःकुमारंचाद्भुतंभुवि ॥ ३२ ॥ असंभाव्यंगताघोरंनरकंदुष्टकारिणः ॥ तंदृष्ट्वानिहतंपुत्रंवरदत्तंमहातपाः ॥ ३३ ॥ विललापसुदुःखार्त्तोबहुधाकरुणंनृपः ॥ विलपंतंनिशम्याथपुत्रशोकहतंनृपं ॥ ३४ ॥ प्रत्यदृश्यतदेवर्षिर्नारदस्तस्यसन्निधौ ॥ उवाचचैनंदुःखार्तंविलपंतमचेतसं ॥ ३५ ॥ सृंजयंनारदोभ्येत्यतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ कामानामवितृप्तस्त्वंसृंजयेहमरिष्यसि ॥ ॥ ३६ ॥ यस्यचैतेवयंगेहेउषिताब्रह्मवादिनः ॥ आविक्षितंमरुत्तंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ ३७ ॥ संवर्तोयाजयामासस्पर्धयावैबृहस्पतेः ॥ यस्मैराजर्षयेप्रादाद्धनंसभगवान्प्रभुः ॥ ३८ ॥ हैमंहिमवतःपादंयियक्षोर्विविधैःसवैः ॥ यस्यसेंद्रामरगणाबृहस्पतिपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ देवाविश्वसृजःसर्वेयजनांतेसमासते ॥ यज्ञवाटस्यसौवर्णाःसर्वेचासन्परिच्छदाः ॥ ४० ॥ यस्यसर्वंतदात्यन्नंमनोभिप्रायगंशुचि ॥ कामतोबुभुजुर्विप्राःसर्वेचान्नार्थिनोद्विजाः ॥ ४१ ॥ पयोदधिघृतंक्षौद्रंभक्ष्यंभोज्यंचशोभनं ॥ यस्ययज्ञेषुसर्वेषुवासांस्याभरणानिच ॥ ४२ ॥ ईप्सितान्युपतिष्ठंतेप्रहृष्टान्वेदपारगान् ॥ मरुतःपरिवेष्टारोमरुत्तस्याभवन्गृहे ॥ ४३ ॥ आविक्षितस्यराजर्षेर्विश्वेदेवाःसभासदः ॥ यस्यवीर्यवतोराज्ञःसुवृष्ट्यासस्यसंपदः ॥ ४४ ॥ हविर्भिस्तर्पितायेनसम्यक्कॢप्तैर्दिवौकसः ॥ ऋषीणांचपितॄणांचदेवानांसुखजीविनां ॥ ४५ ॥ ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःसर्वैर्दानैश्चसर्वदा ॥ शयनासनपानानिस्वर्णराशीश्चदुस्त्यजाः ॥ ४६ ॥ तत्सर्वममितंवित्तंदत्तंविप्रेभ्यइच्छया ॥ सोनुध्यातस्तुशक्रेणप्रजाःकृत्वानिरामयाः ॥ ४७ ॥ श्रद्दधानोजितान्लोकान्गतःपुण्यदुहोऽक्षयान् ॥ सप्रजःसनृपामात्यःसदारापत्यबांधवः ॥ ४८ ॥ यौवनेनसहस्राब्दंमरुत्तोराज्यमन्वशात् ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ४९ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चतुर्भद्रतरःधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणिचत्वारिभद्राणि धर्मार्थकामबलानीत्यन्ये वित्तंदानसमेतंज्ञानमगर्वंक्षमान्वितंशौर्यं भोगःसंगविहीनोदुर्लभमेतच्चतुर्भद्रमितिवा त्वयात्वत्तः ४९ ॥

तुभ्यंतव मरुत्तात्त्वंनिर्गुणस्त्वत्तोपिनिर्गुणस्त्वत्पुत्रइतिनतदर्थंशोकोयुक्तइतिभावः अयज्वानमदाक्षिण्यंपुत्रंअभिलक्ष्यमानुतप्यथाः हेश्वैत्यश्वित्यपुत्रइतिव्याहरन्नारदःसंजयंप्रतीतिव्यासवाक्यं ॥ ५० ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुहोत्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हैरण्याहिरण्मयाःग्राहादयोपि वाहिन्योनद्यः

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन्॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडश राजकीयेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ नारदउवाच सुहोत्रंनामराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ एकवीरमशक्यंतममरैरभिवी क्षितुं ॥ १ ॥ यःप्राप्यराज्यंधर्मेणऋत्विक्ब्रह्मपुरोहितान्॥ अपृच्छदात्मनःश्रेयःपृष्ट्वातेषांमतेस्थितः ॥ २ ॥ प्रजानांपालनंधर्मोदानमिज्याद्विषज्जयः॥ एतत्सु होत्रोविज्ञायधर्मेणैच्छद्धनागमं॥ ३ ॥ धर्मेणाराधयन्देवान्बाणैःशत्रूनजयंस्तथा ॥ सर्वाण्यपिचभूतानिस्वगुणैरप्यरंजयत् ॥ ४ ॥ योभुक्तेमांवसुमतींम्ले च्छाटविकवर्जितां॥ यस्मैववर्षपर्जन्योहिरण्यंपरिवत्सरान्॥ ५ ॥ हैरण्यास्तत्रवाहिन्यःस्वैरिण्योव्यवहन्पुरा॥ ग्राहान्कर्कटकांश्चैवमत्स्यांश्चविविधान्बहून्॥ ॥ ६ ॥ कामान्वर्षतिपर्जन्योरूपाणिविविधानिच॥ सौवर्णान्यप्रमेयाणिवाप्यश्चक्रोशसंमिताः ॥ ७ ॥ सहस्रंवामनान्कुब्जान्नक्रान्मकरकच्छपान् ॥ सौवर्णा न्विहितान्दृष्ट्वाततोऽस्मयतवैतदा॥ ८ ॥ तत्सुवर्णमपर्यंतंराजर्षिःकुरुजांगले॥ ईजानोविततेयज्ञेब्राह्मणेभ्योव्यमन्यत ॥ ९ ॥ सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच॥ पुण्यैःक्षत्रिययज्ञैश्चप्रभूतवरदक्षिणैः॥ १० ॥ काम्यनैमित्तिकाजस्रैरिष्टांगतिमवाप्तवान्॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥ ११ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमा पुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषट्पंचाशत्त मोऽध्यायः॥ ५६ ॥ ॥ ७॥ ॥॥ नारदउवाच राजानंपौरवंवीरंमृतंसृंजयशुश्रुम॥ सहस्रंयःसहस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत्॥ १ ॥ तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशाद्देशात्समीयुषां॥ शिक्षाक्षरविधिज्ञानांनासीत्संख्याविपश्चितां॥ २ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातावदान्याःप्रियदर्शनाः ॥ सुभिक्षाच्छादनगृहाःसुशय्या सनभोजनाः॥ ३ ॥ नटनर्तकगंधर्वैःपूर्णकैर्वर्धमानकैः॥ नित्योद्योगैश्चक्रीडद्भिस्तत्रस्मपरिहर्षिताः॥ ४ ॥

स्वैरिण्यःसर्वजनोपभोग्याः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
राजानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्णकैःस्वर्णचूडैःडांकुलताइतिदाक्षिणात्यप्रसिद्धैः वर्धमानकैः आरार्तिकहस्तैः ॥ ४ ॥

॥५०॥

यज्ञेयज्ञेयथाकालंदक्षिणाःसोत्यकालयत् ॥ द्विपादशसहस्राख्याःप्रमदाःकांचनप्रभाः ॥५॥ सध्वजाःसपताकाश्चरथाहेममयास्तथा ॥ यःसहस्रंसहस्राणिकन्याहेमविभूपिताः ॥ ६ ॥ धूर्युजाश्वगजारूढाःस्वगृहक्षेत्रगोशताः ॥ शतंशतसहस्राणिस्वर्णमालीमहात्मनां ॥ ७॥ गवांसहस्रानुचरान्दक्षिणामत्यकालयत् ॥ हेमशृंग्योरौप्यखुराःसवत्साःकांस्यदोहनाः ॥८॥ दासीदासखरोष्ट्रांश्चप्रादादाजाविकंबहु ॥ रत्नानांविविधानांचविविधांश्चान्नपर्वतान् ॥ ९॥तस्मिन्संवितते यज्ञेदक्षिणामत्यकालयत् ॥ तत्रास्यगाथागायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ १० ॥ अंगस्ययजमानस्यस्वधर्माधिगताःशुभाः ॥ गुणोत्तरास्तुक्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिकाः ॥ ११ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिपोडशराजकीयेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

नारदउवाच शिबिमौशीनरंचापिमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यइमांपृथिवींसर्वांचर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥ १ ॥ साद्रिद्वीपार्णववनांरथघोषेणनादयन् ॥ सशिबिर्वैरिपून्नित्यंमुख्यान्निघ्नन्सपत्नजित् ॥ २ ॥ तेनयज्ञैर्बहुविधैरिष्टंपर्याप्तदक्षिणैः ॥ सराजावीर्यवान्धीमानवाप्यवसुपुष्कलं ॥ ३ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानांसंमतःसोभवद्युधि ॥ अयजच्चाश्वमेधैर्योविजित्यपृथिवीमिमां ॥ ४ ॥ निरर्गलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ॥ हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोजाविभिस्तथा ॥ ५ ॥ विविधांपृथिवींपुण्यांशिबिर्ब्राह्मणसात्करोत् ॥ यावत्योवर्पतोधारायावत्योदिवितारकाः ॥ ६ ॥ यावत्यःसिकतागांग्योयावन्मेरोर्महोपलाः ॥ उदन्वतिचयावंतिरत्नानिप्राणिनोपिच ॥ तावतीरददद्गावैशिबिरौशीनरोध्वरे ॥७॥ नोयंतारंधुरस्तस्यकंचिदन्यंप्रजापतिः ॥ भूतंभव्यंभवंतंवानाध्यगच्छन्नरोत्तमं ॥ ८ ॥ तस्यासन्विविधायज्ञाःसर्वकामैःसमन्विताः ॥ ९॥ हेमयूपासनगृहाहेमप्राकारतोरणाः ॥ शुचिस्वाद्वन्नपानंचब्राह्मणाःप्रयुतायुताः ॥ १० ॥ नानाभक्ष्यैःप्रियकथाःपयोदधिमहाह्रदाः ॥ तस्यासन्यज्ञवाटेषुनद्यःशुभ्रान्नपर्वताः ॥ ११ ॥ पिबतस्नातखादध्वमितियद्रोचतेजनाः ॥ यस्मैप्रादाद्वरंरुद्रस्तुष्टःपुण्येनकर्मणा ॥ १२ ॥

पर्यवेष्टयत्स्वाधीनामकरोत् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धूर्युजारथाः ॥ ७ ॥ त्रैकालिकेषुराजसुतदन्यंराजानं तस्यशिबेः धुरःकार्यभारस्ययंतारंवोढारं प्रजापतिःस्रष्टास्वसृष्टौनाध्यगच्छत् ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

ददतोराज्ञोवित्तादिकमक्षयमस्त्वितिरुद्रोवरंददावितिसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राममिति प्रजानांपुत्रवत्पि

अक्षयंददतोवित्तंश्रद्धाकीर्तिस्तथाक्रियाः ॥ यथोक्तमेवभूतानांप्रियत्वंस्वर्गमुत्तमं ॥ १३ ॥ एतान्लब्ध्वावरानिष्टान्शिबिःकालेदिवंगतः ॥ सचेन्ममारसृंज यचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १४ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीये अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच रामंदाशरथिंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यं प्रजाअन्वमोदंतपितापुत्रानिवौरसान् ॥ १ ॥ असंख्येयागुणायस्मिन्नासन्नमिततेजसि ॥ यश्चतुर्दशवर्षाणिनिदेशात्पितुरच्युतः ॥ २ ॥ वनेवनितयासार्धम वसल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ जघानचजनस्थानेराक्षसान्मनुजर्षभः ॥ ३ ॥ तपस्विनांरक्षणार्थंसहस्राणिचतुर्दश ॥ तत्रैववसतस्तस्यरावणोनामराक्षसः ॥ ४ ॥ जहारभार्यांवैदेहींसंमोह्यैनंमहानुजं ॥ तमागस्कारिणंरामःपौलस्त्यमजितंपरैः ॥ ५ ॥ जघानसमरेक्रुद्धःपुरेवत्र्यंबकोंधकं ॥ सुरासुरैरवध्यंतंदेवब्राह्मणकंट कं ॥ ६ ॥ जघानसमहाबाहुःपौलस्त्यंसगणंरणे ॥ सप्रजानुग्रहंकृत्वात्रिदशैरभिपूजितः ॥ ७ ॥ व्याप्यकृत्स्नंजगत्कीर्त्यासुरर्षिगणसेवितः ॥ सप्राप्यविविधं राज्यंसर्वभूतानुकंपकः ॥ ८ ॥ आजहारमहायज्ञंप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ निरर्गलंसजारूथ्यमश्वमेधंचतंविभुः ॥ ९ ॥ आजहारसुरेशस्यहविषामुदमाहरत् ॥ अन्यैश्वविविधैर्यज्ञैरीजेबहुगुणैर्नृपः ॥ १० ॥ क्षुत्पिपासेऽजयद्रामःसर्वरोगांश्चदेहिनां ॥ सततंगुणसंपन्नोदीप्यमानःस्वतेजसा ॥ ११ ॥ अतिसर्वाणिभूतानि रामोदाशरथिर्बभौ ॥ ऋषीणांदेवतानांचमानुषाणांचसर्वशः ॥ पृथिव्यांसहवासोभूद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ १२ ॥ नाहीयतततदाप्राणःप्राणिनांनतदन्यथा ॥ प्राणापानःसमानश्चरामेराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ पर्यदीप्यंततेजांसितदानर्थाश्चनाभवन् ॥ १४ ॥ दीर्घायुषःप्रजाःसर्वायुवानम्रियतेतदा ॥ वेदैश्चतुर्भिःसु प्रीताःप्राप्नुवंतिदिवौकसः ॥ १५ ॥ हव्यंकव्यंचविविधंनिष्पूर्त्तंहुतमेवच ॥ अदंशमशकादेशानष्टव्यालसरीसृपाः ॥ १६ ॥ नाप्सुप्राणभृतांमृत्युर्नाकालेज्व लनोदहत् ॥ अधर्मरुचयोलुब्धामूर्खावानाभवंस्तदा ॥ १७ ॥ शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणःसर्वेवर्णास्तदाभवन् ॥ स्वधांपूजांचरक्षोभिर्जनस्थानेप्रणाशितां ॥ १८ ॥

योभूदित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पृथिव्यांमानुषाणांप्रत्यक्षादेवादयोविचरंतिपुण्यातिशयात् ॥ १२ ॥ प्राणोबलं प्राणादयश्चनतदन्यथाप्राणाद्यन्यथा भावेननाहीयंत अतिश्वासनिश्वासादयोरोगानाभवन्नित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ निष्पूर्त्तंतटागारामादि हुतंइष्टं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ रामंअभिरामं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भगीरथमिति चयनैः कांचनैश्चितास्व र्णेष्टकमयैःकल्वर्थस्थंडिलैर्व्याप्ताचयनैरिष्टकासोपानैर्वाकूलद्वयेउद्गमात्संगमपर्यंतंनिचितेतिवार्थः ॥ १ ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चातिक्रम्येतिशेषः ब्राह्मणेभ्यःअमन्यतदत्तवान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ येनहेतुना

॥२३॥ प्रादान्निहत्यरक्षांसिपितृदेवेभ्यईश्वरः ॥ सहस्रपुत्राःपुरुपादशवर्षशतायुषः ॥ १९ ॥ नचज्येष्ठाःकनिष्ठेभ्यस्तदाश्राद्धान्यकारयन् ॥ श्यामोयुवालोहिता क्षोमत्तमातंगविक्रमः ॥ २० ॥ आजानुबाहुःसुभुजःसिंहस्कंधोमहाबलः ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ २१ ॥ सर्वभूतमनःकांतोरामोराज्यमका रयत् ॥ रामोरामोरामइतिप्रजानामभवत्कथा ॥ २२ ॥ रामाद्रामंजगद्भूद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ चतुर्विधाःप्रजारामःस्वर्गंनीत्वादिवंगतः ॥ २३ ॥ आत्मा नंसंप्रतिष्ठाप्यराजवंशमिहाष्टधा ॥ सचेन्ममारसंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २४ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्ये तिव्याहरन् ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नारदउवाच भगीरथंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ येनभागीरथीगंगाचयनैःकांचनैश्चिता ॥ १ ॥ यःसहस्रंसहस्राणांकन्याहेमविभूषिताः ॥ राज्ञश्चराज पुत्रांश्चब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ सर्वारथगताःकन्यारथाःसर्वेचतुर्युजः ॥ २ ॥ रथेरथेशतंनागाःसर्वेवैहेममालिनः ॥ ३ ॥ सहस्रमश्वाश्चैकैकंगजानांपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ अश्वेअश्वेशतंगावोगवांपश्चादजाविकं ॥ ४ ॥ तेनाक्रांताजलौघेनदक्षिणाभूयसीर्ददत् ॥ उपह्वरेतिव्यथितातस्यांकेनिषसादह ॥ ५ ॥ तथाभागीरथीगंगा उर्वशीचाभवत्पुरा ॥ दुहितृत्वंगताराज्ञःपुत्रत्वमगमत्तदा ॥ ६ ॥ तांतुगाथांजगुःप्रीतागंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ पितृदेवमनुष्याणांशृण्वतांवल्गुवादिनः ॥ ७ ॥ भ गीरथंयजमानमैक्ष्वाकुंभूरिदक्षिणं ॥ गंगासमुद्रगादेवीववेपितरमीश्वरं ॥ ८ ॥ तस्यसेंद्रैःसुरगणैर्देवैर्यज्ञःस्वलंकृतः ॥ सम्यक्परिगृहीतश्चशांतविघ्नोनिराम यः ॥ ९ ॥ योयइच्छेतविप्रोवैयत्रयत्रात्मनःप्रियं ॥ भगीरथस्तदाप्रीतस्तत्रतत्राददद्वशी ॥ १० ॥ नादेयंब्राह्मणस्यासीद्यस्ययत्स्यात्प्रियंधनं ॥ सोपिविप्रप्रसा देनब्रह्मलोकंगतोनृपः ॥ ११ ॥

उपह्वरेसमीपेभूयसीर्दक्षिणाददत्राजाआस्ते तेनहेतुनागंगाजनौघभारे णआक्रांतावेत्रयष्टिवत्तीरप्रदेशेनतिप्रामासतीअतिव्यथितातस्त्स्यांकेनिषसादह दक्षिणाभारेणतीरप्रदेशेऽवनतेप्रवाहांबुराज्ञोंकपर्यंतमागतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ तथातेनप्रकारेणगंगाऊरुंभारमश्नुतइतिवा राज्ञऊ रुमश्नुतेइतिवायोगात् उर्वशीअभवत् द्वितीयपक्षेपृषोदरादित्वादादेर्ईत्वत्वं पुत्रत्वंनरकात्राणकर्तृत्वं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वशीयोगीयोगप्रभावात् योयत्रदेशेयत्इच्छेत्सतत्रप्राप्नुयादित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

येनेति पादपामरीचिपाऋषयः येनकारणेनयदर्थंयातौउदितौ मखौकर्मयज्ञयोगयज्ञौमुखेप्रामिद्वारभूतौययोस्तौमखमुखौ सूर्यतदंतर्यामिणौ अवस्थातुमुपस्थातुमिच्छंति तेनैवप्रयोजनेनतंभगीरथंअवस्था तुमिच्छंति तत्रहेतुद्वयं गत्वाराजमितीश्वरमितिच गच्छतीतिगत्वा त्रिजगतीतस्यांराजतइतिगत्वाराजःसूर्यः नृपश्च ईश्वरःईशनशीलस्तदंतर्यामीनृपश्च अयंभावः यत्सूर्यदर्शनेनफलंपापनाशादि तदस्यदर्शनेनभवति यच्चसूर्यांतर्यामिणःउपासनेनफलंसत्यसंकल्पत्वादितदस्योपासनेनभवतीतिमरीचिपादीनामयमेवद्रष्टव्यउपास्यश्चजातइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषष्टितमोऽध्यायः

येनयातौमखमुखौदिशौशाविहपादपाः ॥ तेनावस्थातुमिच्छंतितंगत्वाराजमीश्वरं ॥ १२ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ १३ ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच दिलीपंचैलविलंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यस्ययज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशोद्विजाः ॥ १ ॥ तंत्रज्ञानार्थसपन्नायज्वानःपुत्रपौत्रिणः ॥ यइमांवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ॥ ईजानोवितितेयज्ञेब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ २ ॥ दिलीपस्यतुयज्ञेषुकृतःपंथाहिरण्मयः ॥ तंधर्मइवकुर्वाणाःसेंद्रादेवाःसमागमन् ॥ ३ ॥ सहस्रंयत्रमातंगागच्छंतिपर्वतोपमाः ॥ सौवर्णंचाभवत्सर्वंसदःपरमभास्वरं ॥ ४ ॥ रसानांचाभवन्कुल्याभक्ष्याणांचापिपर्वताः ॥ सहस्रव्यामानृपतेयूपाश्चासन्हिरण्मयाः ॥ ५ ॥ चषालंप्रचषालंचयस्ययूपेहिरण्मये ॥ नृत्यंतेप्सरसस्तस्यषट्सहस्राणिसप्तधा ॥ ६ ॥ यत्रवीणांवादयतिप्रीत्याविश्वावसुःस्वयं ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतराजानंसत्यशीलिनं ॥ ७ ॥ रागखांडवभोज्यैश्चमत्ताःपतिपुशेरते ॥ तदेतदद्भुतंमन्येअन्यैर्नसदृशंनृपैः ॥ ८ ॥ यदप्सुयुध्यमानस्यचक्रेनपरिपेततुः ॥ राजानंदृढधन्वानंदिलीपंसत्यवादिनं ॥ ९ ॥ येपश्यन्भूरिदाक्षिण्यंतेपिस्वर्गजितोनराः ॥ पंचशब्दानजीर्यंतिखट्वांगस्यनिवेशने ॥ १० ॥ स्वाध्यायघोषोज्याघोषःपिबताश्नीतखादत ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ११ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दिलीपमिति ॥ १ ॥ तंत्रंक्रिया सार्द्धश्लोकः ॥ २ ॥ पंथाहिरण्मयः हिरण्मय्यःस्रुचोभवंतीतिविधिमार्गस्ततआरभ्यप्रवृत्तइत्यर्थः धर्मेनिमित्तेपुण्योत्पत्त्यर्थमिवदेवास्तमलंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रागखांडवंगुडोदनं पर्पटिकेतिवैदर्भाः ॥ ८ ॥ अप्सुनपरिपेततुःनममज्जतुः ॥ ९ ॥ खट्वांगइतिऐलविलस्यदिलीपस्यैवनामांतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मांधातेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्वादशसमोद्वादशवार्षिकः शयइतिपाठे द्वादशहस्तः व्यजीजयद्विजितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ रोहितान् लोहितभूप्रदेशान्पद्मरागरव

नारदउवाच मांधाताचेद्यौवनाश्वोमृतःसृंजयशुश्रुम ॥ देवासुरमनुष्याणांत्रैलोक्यविजयीनृपः ॥ १ ॥ यंदेवावश्विनौगर्भात्पितुःपूर्वंचकर्षतुः ॥ मृगयां विचरन्राजातृषितःक्लांतवाहनः ॥ २ ॥ धूमंदृष्ट्वागमत्सत्रंपृषदाज्यमवापसः ॥ तंदृष्ट्वायुवनाश्वस्यजठरेसूनुतांगतं ॥ ३ ॥ गर्भाद्विजह्रतुर्देवावश्विनौभिषजां वरौ ॥ तंदृष्ट्वापितुरुत्संगेशयानंदेववर्चसं ॥ ४ ॥ अन्योन्यमब्रुवन्देवाःकमयंधास्यतीतिवै ॥ मामेवायंधयत्वग्रेइतिहस्माहवासवः ॥ ५ ॥ ततोंगुलिभ्योहींद्रस्य प्रादुरासीत्पयोमृतं ॥ मांधास्यतीतिकारुण्याद्यदिंद्रोह्यन्वकंपयत् ॥ ६ ॥ तस्मात्तुमांधातेत्येवंनामतस्याद्भुतंकृतं ॥ ततस्तुधारांपयसोघृतस्यचमहात्मनः ॥ ७ ॥ तस्यास्येयौवनाश्वस्यपाणिरिंद्रस्यचास्रवत् ॥ अपिबत्पाणिमिंद्रस्यसचाप्यन्हाभ्यवर्धत ॥ ८ ॥ सोभवद्द्वादशसमोद्वादशाहेनवीर्यवान् ॥ इमांचपृथिवींकृत्स्ना मेकान्हासव्यजीजयत् ॥ ९ ॥ धर्मात्माधृतिमान्वीरःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ जनमेजयंसुधन्वानंगयंपूरुंबृहद्रथं ॥ १० ॥ असितंचनृगंचैवमांधातामनुजोजय त् ॥ उदेतिचयतःसूर्योयत्रचप्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥ तत्सर्वंयौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते ॥ सोश्वमेधशतैरिष्ट्वाराजसूयशतेनच ॥ १२ ॥ अददद्रोहितान्म त्स्यान्ब्राह्मणेभ्योविशांपते ॥ हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनं ॥ १३ ॥ बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ॥ अतिरिक्तंब्राह्मणेभ्योभुंजा नोहीयतेजनः ॥ १४ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाःशुशुभुस्त्वन्नपर्वताः ॥ घृतह्रदाःसूपपंकादधिफेनागुडोदकाः ॥ १५ ॥ रुरुधुःपर्वतान्नद्योमधुक्षीरवहाःशुभाः ॥ देवासुरानरायक्षागंधर्वोरगपक्षिणः ॥ १६ ॥ विप्रास्तत्रागताश्वासन्वेदवेदांगपारगाः ॥ ब्राह्मणाऋषयश्चापिनासंस्तत्राविपश्चितः ॥ १७ ॥ समुद्रांतांवसु मतींवसुपूर्णांतुसर्वतः ॥ सतांब्राह्मणसात्कृत्वाजगामास्तंतदानृपः ॥ १८ ॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्व्याप्यस्वयशसादिशः ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्व या ॥ १९ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवध पर्वणिषोडशराजकीयेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

निमतोवामत्स्यान्देशविशेषान् हैरण्यान् स्वर्णाकरयुक्तान् जनोत्सेधान् जनेषुउत्सेधउच्छ्रायोयेषांतान् मत्स्यदशोत्पन्नेहिनद्यावद्यापिपरंपरयापूर्वापरौसमुद्रौगच्छतइतितेषामुच्छ्रितत्वंप्रसिद्धं ॥ १३ ॥ अति रिक्तमवशिष्टंभुंजानोजनएवहीयतेनत्वन्नमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ययातिमिति ॥ १ ॥ प्राज्यदक्षिणैः बहुदक्षिणैः ॥ २ ॥ अब्राह्मणानांब्राह्मणद्वेषिणां म्लेच्छानामितियावत् परिसंख्यायअपहृय ॥ ३ ॥ ४ ॥ चतुर्भ्यःऋत्विग्भ्यः प्राचीदिग्घोतुर्दक्षिणाध्वर्योरित्यादि

नारदउवाच ययातिंनाहुषंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ राजसूयशतैरिष्ट्वासोश्वमेधशतेनच ॥ १ ॥ पुंडरीकसहस्रेणवाजपेयशतैस्तथा ॥ अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्चकामतः ॥ अग्निष्टोमैश्चविविधैःसत्रैश्चप्राज्यदक्षिणैः ॥ २ ॥ अब्राह्मणानांयद्वित्तंपृथिव्यामस्तिकिंचन ॥ तत्सर्वंपरिसंख्यायततोब्राह्मणसात्करोत् ॥ ३ ॥ सरस्वतीपुण्यतमानदीनांतथासमुद्राःसरितःसाद्रयश्च ॥ ईजानायपुण्यतमायराज्ञेघृतंपयोदुदुहुर्नाहुषाय ॥ ४ ॥ व्यूढेदेवासुरेयुद्धेकृत्वादेवसहायतां ॥ चतुर्धाव्यभजत्सर्वांचतुर्भ्यःपृथिवीमिमां ॥ ५ ॥ यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वाप्रजामुत्पाद्यचोत्तमां ॥ देवयान्यांचौशनस्यांशर्मिष्ठायांचधर्मतः ॥ ६ ॥ देवारण्येषुसर्वेषुविजहारामरोपमः ॥ आत्मनःकामचारेणद्वितीयइववासवः ॥ ७ ॥ यदानाभ्यगमच्छांतिंकामानांसर्ववेदवित् ॥ ततोगाथामिमांगीत्वासदारःप्राविशद्वनं ॥ ॥ ८ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत् ॥ ९ ॥ एवंकामान्परित्यज्यययातिर्धृतिमेत्यच ॥ पूरुंराज्येप्रतिष्ठाप्यप्रयातोवनमीश्वरः ॥ १० ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ नारदउवाच नाभागमंबरीषंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यःसहस्रंसहस्राणांराज्ञांचैकस्त्वयोधयत् ॥ १ ॥ जिगीषमाणाःसंग्रामेसमंताद्वैरिणोभ्ययुः ॥ अस्त्रयुद्धविदोघोराःसृजंतश्चाशिवागिरः ॥ २ ॥ बललाघवशिक्षाभिस्तेषांसोस्त्रबलेनच ॥ छत्रायुधध्वजरथांश्छित्वाप्रासान्गतव्यथः ॥ ३ ॥ तएनंमुक्तसन्नाहाःप्रार्थयन्जीवितैषिणः ॥ शरण्यमीयुःशरणंतवास्मइतिवादिनः ॥ ४ ॥ सतुतान्वशगान्कृत्वाजित्वाचेमांवसुंधरां ॥ ईजेयज्ञशतैरिष्टैर्यथाशास्त्रंतथानघ ॥ ५ ॥ बुभुजुःसर्वसंपन्नमन्नमन्येजनाःसदा ॥ तस्मिन्यज्ञेतुविप्रेंद्राःसंतृप्ताःपरमार्चिताः ॥ ६ ॥ मोदकान्पूरिकापूपान्स्वादुपूर्णाश्चशष्कुलीः ॥ करंभान्पृथुमृद्वीकाअन्नानिसुकृतानिच ॥ ७ ॥ सूपान्मैरेयकापूपान्रागखांडवपानकान् ॥ मृष्टान्नानिसुयुक्तानिमृदूनिसुरभीणिच ॥ ८ ॥ घृतंमधुपयस्तोयंदधीनिरसवंतिच ॥ फलंमूलंचसुस्वादुद्विजास्तत्रोपभुंजते ॥ ९ ॥ मादनीयानिपापानिविदित्वाचात्मनःसुखं ॥ अपिबंतयथाकामंपानपागीतवादितैः ॥ १० ॥

श्रुतेः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ नाभागमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मादनीयानिमदकराणिसुरादीनि पापानिपापहेतूनीतिज्ञात्वापिसुखलिप्सवःपिबंतीत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अल्पकालयद्दातुंनिष्कासितवान् जिताराजानएवसोपस्करंदक्षिणात्वेनदत्ताः तेषांराज्यानितेराजानश्वब्राह्मणसात्कृताइत्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुः

तत्रस्मगाथागायंतिक्षीवाहृष्टाःपठंतिच ॥ नाभागस्तुतिसंयुक्तानन्तुश्वसहस्रशः ॥ ११ ॥ तेषुयज्ञेष्वंवरीपोदक्षिणामत्यकालयत् ॥ राज्ञांशतसहस्राणिदशप्र
युतयाजिनां ॥ १२ ॥ हिरण्यकवचान्सर्वान्श्वेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ॥ हिरण्यस्यंदनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ॥ १३ ॥ ईजानोविततेयज्ञेदक्षिणामत्यकाल
यत् ॥ मूर्धाभिषिक्तांश्वनृपान्राजपुत्रशतानिच ॥ १४ ॥ सदंडकोशनिचयान्ब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ नैवंपूर्वेजनाश्चकुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ १५ ॥ यदंवरी
षोनृपतिःकरोत्यमितदक्षिणः ॥ इत्येवमनुमोदंतेप्रीतायस्यमहर्षयः ॥ १६ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ नारदउवाच शशबिंदुंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ ईजेसविविधैर्यज्ञैःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ १ ॥ तस्यभार्यासहस्राणां
शतमासीन्महात्मनः ॥ एकैकस्यांचभार्यायांसहस्रंतनयाभवन् ॥ २ ॥ तेकुमाराःपराक्रांताःसर्वेनियुतयाजिनः ॥ राजानःक्रतुभिर्मुख्यैरीजानावेदपारगाः ॥
॥ ३ ॥ हिरण्यकवचाःसर्वेसर्वेचोत्तमधन्विनः ॥ सर्वेश्वमेधैरीजानाःकुमाराःशाशविंदवाः ॥ ४ ॥ तानश्वमेधेराजेंद्रोब्राह्मणेभ्योददत्पिता ॥ शतंशतंरथगजा
एकैकंपृष्ठतोन्वयुः ॥ ५ ॥ राजपुत्रंतदाकन्यास्तपनीयस्वलंकृताः ॥ कन्यांकन्यांशतंनागानागेनागेशतंरथाः ॥ ६ ॥ रथेरथेशतंचाश्वावलिनोहेममालिनः ॥ अश्वे
अश्वेगोसहस्रंगवांपंचाशदाविकाः ॥ ७ ॥ एतद्धनमपर्याप्तमश्वमेधेमहामखे ॥ शशविंदुर्महाभागोब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ ८ ॥ वार्क्षाश्वयूपायावंतअश्वमेधेम
हामखे ॥ तेतथैवपुनश्चान्येतावंतःकांचनाभवन् ॥ ९ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाःपर्वताःक्रोशमुच्छ्रिताः ॥ तस्याश्वमेधेनिर्वृत्तेराज्ञःशिष्टास्त्रयोदश ॥ १० ॥ तुष्ट
पुष्टजनाकीर्णांशांतविघ्नामनामयां ॥ शशविंदुरिमांभूमिंचिरंभुक्त्वादिवंगतः ॥ ११ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनु
तप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीम० द्रोणप० अभि० षोडशराजकीयेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ९ ॥

षष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ शशबिंदुमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ त्रयोदशात्रनिचयाःशिष्टाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

गयमितिस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नक्षत्रविहितादक्षिणाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

नारदउवाच गयंचामूर्त्तरयसंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ योवैवर्षशतंराजाहुतशिष्टाशनोऽभवत् ॥ १ ॥ तस्मैह्यग्निर्वरंप्रादात्ततोवव्रेवरंगयः ॥ तपसाब्रह्मचर्येण व्रतेननियमेनच ॥ २ ॥ गुरूणांचप्रसादेनवेदानिच्छामिवेदितुं ॥ स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यान्धनमिच्छामिचाक्षयं ॥ ३ ॥ विप्रेषुददतश्चैवश्रद्धाभवतुनित्यशः ॥ अनन्यासुसवर्णासुपुत्रजन्मचमेभवेत् ॥ ४ ॥ अन्नंमेददतःश्रद्धाधर्मेमेरमतांमनः ॥ अविघ्नंचास्तुमेनित्यंधर्मकार्येषुपावक ॥ ५ ॥ तथाभविष्यतीत्युक्त्वातत्रैवां तरधीयत ॥ गयोप्यवाप्यतत्सर्वंधर्मेणारीनजीजयत् ॥ ६ ॥ सदर्शपौर्णमासीभ्यांकालेष्वाग्रयणेनच ॥ चातुर्मास्यैश्चविविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ॥ ७ ॥ अय जच्छ्रद्धयाराजापरिसंवत्सरान्शतं ॥ गवांशतसहस्राणिशतमश्वशतानिच ॥ ८ ॥ शतंनिष्कसहस्राणिगवांचाप्ययुतानिषट् ॥ उत्थायोत्थायसंप्रादात्परिसं वत्सरान्शतं ॥ ९ ॥ नक्षत्रेषुचसर्वेषुददन्नक्षत्रदक्षिणाः ॥ ईजेचविविधैर्यज्ञैर्यथासोमोंगिरायथा ॥ १० ॥ सौवर्णांपृथिवींकृत्वायइमांमणिशर्करां ॥ विप्रेभ्यः प्रादद्राजासोश्वमेधेमहामखे ॥ ११ ॥ जांबूनदमयायूपाःसर्वेरत्नपरिच्छदाः ॥ गयस्यासन्समृद्धास्तुसर्वभूतमनोहराः ॥ १२ ॥ सर्वकामसमृद्धंचप्रादादन्नं गयस्तदा ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रहृष्टेभ्यःसर्वभूतेभ्यएवच ॥ १३ ॥ ससमुद्रवनद्वीपनदीनदवनेषुच ॥ नगरेषुचराष्ट्रेषुदिविव्योम्निचयेऽवसन् ॥ १४ ॥ भूतग्रामाश्च विविधाःसंतृप्तायज्ञसंपदा ॥ गयस्यसदृशोयज्ञोनास्त्यन्यइतितेब्रुवन् ॥ १५ ॥ षट्त्रिंशद्योजनायामात्रिंशद्योजनमायता ॥ पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदीह्यासी द्धिरण्मयी ॥ १६ ॥ गयस्ययजमानस्यमुक्तावज्रमणिस्तृता ॥ प्रादात्सब्राह्मणेभ्योथवासांस्याभरणानिच ॥ १७ ॥ यथोक्तादक्षिणाश्चान्याविप्रेभ्योभूरिद क्षिणः ॥ यत्रभोजनशिष्टस्यपर्वताःपंचविंशतिः ॥ १८ ॥ कुल्याःकुशलवाहिन्योरसानामभवंस्तदा ॥ वस्त्राभरणगंधानांराशयश्चपृथग्विधाः ॥ १९ ॥ यस्यप्र भावाच्चगयस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ वटश्चाक्षय्यकरणःपुण्यंब्रह्मसरश्चतत् ॥ २० ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्य थाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच सांकृतिंरंतिदेवंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यस्यद्विशतसाहस्राआसन्सूदामहात्मनः ॥ १ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांकृतिमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पारिभाषिकंनिष्कमाह सहस्रशइति ॥ १० ॥ अध्यर्धमासंपक्षेपक्षेइत्यर्थः शतंसमाइतिवाक्यशेषात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेपकाः॥पक्कापक्कंदिवारात्रंवरान्नममृतोपमं॥ २॥न्यायेनाधिगतंवित्तंब्राह्मणेभ्योव्यमन्यत॥ वेदानधीत्यधर्मेणयश्चक्रेद्विष
तोवशे॥३॥ उपस्थिताश्चपशवःस्वयंयंशंसितव्रतं॥बहवःस्वर्गमिच्छंतोविधिवत्सत्रयाजिनं॥४॥ नदीमहानसाद्यस्यप्रवृत्ताचर्मराशितः॥तस्माच्चर्मण्वतीपूर्व
मग्निहोत्रेऽभवत्पुरा॥ ५ ॥ ब्राह्मणेभ्योददन्निष्कान्सौवर्णान्सप्रभावतः॥ तुभ्यंनिष्कंतुभ्यंनिष्कमितिहस्मप्रभापते॥६॥ तुभ्यंतुभ्यमितिप्रादान्निष्कान्निष्का
न्सहस्रशः॥ ततःपुनःसमाश्वास्यनिष्कानेवप्रयच्छति॥ ७॥ अल्पंदत्तंमयाद्येतिनिष्ककोटिंसहस्रशः॥ एकाह्नादास्यतिपुनःकोन्यस्तत्संप्रदास्यति॥ ८ ॥ द्वि
जपाणिवियोगेनदुःखंमेशाश्वतंमहत्॥ भविष्यतिनसंदेहएवंराजाददद्वसु॥ ९ ॥ सहस्रशश्चसौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान्॥ साष्टंशतंसुवर्णानांनिष्कमा
हुर्धनंतथा॥ १० ॥ अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्यःशतंसमाः॥ अग्निहोत्रोपकरणंयज्ञोपकरणंचयत्॥ ११॥ ऋषिभ्यःकरकान्कुंभान्स्थालीःपिठरमेवच॥ श
यनासनयानानिप्रासादांश्चगृहाणिच॥ १२॥ वृक्षांश्चविविधान्दद्यादन्नानिचधनानिच॥ सर्वंसौवर्णमेवासीद्रंतिदेवस्यधीमतः॥ १३॥ तत्रास्यगाथागा
यंतियेपुराणविदोजनाः॥ रंतिदेवस्यतांदृष्ट्वासमृद्धिमतिमानुषीं॥ १४॥ नैतादृशंदृष्टपूर्वंकुबेरसदनेष्वपि॥ धनंचपूर्यमाणंनःकिंपुनर्मनुजेष्विति ॥ १५॥ व्य
क्तंवस्वोकसारेयमित्यूचुस्तत्रविस्मिताः॥ सांकृतेरंतिदेवस्ययांरात्रिमतिथिर्वसेत्॥ १६॥ आलभ्यंततदागावःसहस्राण्येकविंशतिः॥ तत्रस्मसूदाःक्रोशंति
सुमृष्टमणिकुंडलाः॥ १७॥ सूपंभूयिष्ठमश्नीध्वंनाद्यमांसंयथापुरा॥ रंतिदेवस्ययत्किंचित्सौवर्णमभवत्तदा॥ १८॥ तत्सर्वंविततेयज्ञेब्राह्मणेभ्योव्यमन्यत॥
प्रत्यक्षंतस्यहव्यानिप्रतिगृह्णंतिदेवताः॥ १९॥ कव्यानिपितरःकालेसर्वकामान्द्विजोत्तमाः॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥ २० ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तु
भ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन्॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्त
षष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

वस्वोकसारासलोपआर्षः कनकमयानिओकांसिसारोयस्याःसातथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥

दौष्यंतिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ क्रूरानिति यथामनःशिलामयाःशिलाःजतुराशिभिर्लाक्षापुंजैर्युक्तास्तत्सदृशान्रक्तबिंदुयुक्तान्रक्तपीतवर्णान्व्याघ्रविशेषान्वशेऽकरोदित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

नारदउवाच दौष्यंतिंभरतंचापिमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ कर्माण्यसुकराण्यन्यैःकृतवान्यःशिशुर्वने ॥ १ ॥ हिमावदातान्यःसिंहान्नखदंष्ट्रायुधान्वली ॥ निर्वीर्यांस्तरसाकृत्वाविचकर्षवबंधच ॥ २ ॥ क्रूरांश्चोग्रतरान्व्याघ्रान्दमित्वाचाकरोद्वशे ॥ मनःशिलाइवशिलाःसंयुक्ताजतुराशिभिः ॥ ३ ॥ व्यालादींश्चातिबलवान्सुप्रतीकान्गजानपि ॥ दंष्ट्रासुगृह्यविमुखान्शुष्कास्यानकरोद्वशे ॥ ४ ॥ महिषानप्यतिबलोबलिनोविचकर्षह ॥ सिंहानांचसुदृप्तानांशतान्याकर्षयद्बलात् ॥ ५ ॥ बलिनःसृमरान्खड्गान्नानासत्वानिचाप्युत ॥ कृच्छ्रप्राणंवनेबध्वादमयित्वाप्यवासृजत् ॥ ६ ॥ तंसर्वदमनेत्याहुर्द्विजास्तेनास्यकर्मणा ॥ तंप्रत्यपेधज्जननीमासत्वानिविजीजहि ॥ ७ ॥ सोश्वमेधशतेनेष्ट्वायमुनामनुवीर्यवान् ॥ त्रिशताश्वान्सरस्वत्यांगंगामनुचतुःशतान् ॥ ८ ॥ सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ पुनरीजेमहायज्ञैःसमाप्तवरदक्षिणैः ॥ ९ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यामिष्ट्वाविश्वजिताअपि ॥ वाजपेयसहस्राणांसहस्रैश्चसुसंवृतैः ॥ १० ॥ इष्ट्वाशाकुंतलोराजातर्पयित्वाद्विजान्धनैः ॥ सहस्रंयत्रपद्मानांकण्वायभरतोददौ ॥ ११ ॥ जांबूनदस्यशुद्धस्यकनकस्यमहायशाः ॥ यस्ययूपःशतव्यामःपरिणाहेनकांचनः ॥ १२ ॥ समागम्यद्विजैःसार्धंसेंद्रैर्देवैःसमुच्छ्रितः ॥ अलंकृतान्राजमानान्सर्वरत्नैर्मनोहरैः ॥ १३ ॥ हैरण्यानश्वान्द्विरदान्रथानुष्ट्रानजाविकं ॥ दासीदासंधनंधान्यंगाःसवत्साःपयस्विनीः ॥ १४ ॥ ग्रामान्गृहांश्चक्षेत्राणिविविधांश्चपरिच्छदान् ॥ कोटीशतायुतांश्चैवब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ १५ ॥ चक्रवर्तीह्यदीनात्माजितारिर्ह्यजितःपरैः ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १६ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच पृथुंवैन्यंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यमभ्यषिंचन्साम्राज्येराजसूयेमहर्षयः ॥ १ ॥ यत्नतःप्रथितेत्यूचुःसर्वानभिभवन्पृथुः ॥ क्षतान्नस्त्रास्यतेसर्वानित्येवंक्षत्रियोभवत् ॥ २ ॥ पृथुंवैन्यंप्रजादृष्ट्वारक्ताःस्मेतियदब्रुवन् ॥ ततोराजेतिनामास्यअनुरागादजायत ॥ ३ ॥

कृच्छ्रप्राणंसंकटगतंयथास्यात्तथाबध्वा ॥ ६ ॥ माविजीजहि माहिंसीः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ व्यामोहस्तचतुष्टयं परिणाहेनदैर्घ्येण ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पृथुमिति ॥ १ ॥ प्रथितापृथ्वीअनेनेतिपृथुरित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ तेषांदर्भाणामेवचीराणिवल्कलानियैःप्रजाःसंवीताः तान्येवपरिधानीयानिशयनानिचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ध्वजभंगस्तोरणादिना ॥ ९ ॥ १०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

अकृष्टपच्यापृथिवीआसीद्वैन्यस्यकामधुक् ॥ सर्वाःकामदुघागावःपुटकेपुटकेमधु ॥ ४ ॥ आसन्हिरण्मयादर्भाःसुखस्पर्शाःसुखावहाः ॥ तेषांचीराणिसंवी
ताःप्रजास्तेष्वेवशेरते ॥५॥ फलान्यमृतकल्पानिस्वादूनिचमधूनिच ॥ तेषामासीत्तदाहारोनिराहाराश्चनाभवन् ॥ ६ ॥ अरोगाःसर्वसिद्धार्थामनुष्याह्यकुतो
भयाः ॥ न्यवसंतयथाकामंवृक्षेषुचगुहासुच ॥ ७ ॥ प्रविभागोनराष्ट्राणांपुराणांचाभवत्तदा ॥ यथासुखंयथाकामंतथैतामुदिताःप्रजाः ॥८॥ तस्यसंस्तंभिता
ह्यापःसमुद्रमभियास्यतः ॥ पर्वताश्चददुर्मार्गंध्वजभंगश्चनाभवत् ॥९॥ तंवनस्पतयःशैलादेवासुरनरोरगाः ॥ सप्तर्षयःपुण्यजनागंधर्वाप्सरसोपिच ॥१०॥
पितरश्चसुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ॥ सम्राडसिक्षत्रियोसिराजागोप्तापितासिनः ॥ ११ ॥ देह्यस्मभ्यंमहाराजप्रभुःसन्नीप्सितान्वरान् ॥ यैर्वयंशाश्वती
स्तृप्तीर्वर्तयिष्यामहेसुखं ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वापृथुर्वैन्योगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिंतयित्वाब्रवीन्महीं ॥ १३ ॥ एह्येहिवसुधेक्षिप्रंक्षरैभ्यः
कांक्षितंपयः ॥ ततोदास्यामिभद्रंतेअन्नंयस्ययथेप्सितं ॥ १४ ॥ वसुधोवाच दुहितृत्वेनमांवीरसंकल्पयितुमर्हसि ॥ तथेत्युक्त्वापृथुःसर्वंविधानमकरो
द्वशी ॥ १५ ॥ ततोभूतनिकायास्तांवसुधांदुदुहुस्तदा ॥ तांवनस्पतयःपूर्वंसमुत्तस्थुर्दुधुक्षवः ॥ १६ ॥ सातिष्ठद्वत्सलावत्संदोग्धृपात्राणिचेच्छती ॥ वत्सोभूत्पु
ष्पितःशालःप्लक्षोदोग्धाभवत्तदा ॥१७॥ छिन्नप्ररोहणंदुग्धंपात्रमौदुंबरंशुभं ॥ उदयःपर्वतोवत्सोमेरुर्दोग्धामहागिरिः ॥१८॥ रत्नान्योषधयोदुग्धंपात्रमश्मम
यंतथा ॥ दोग्धाचासीत्तदादेवोदुग्धमूर्जस्करंप्रियं ॥ १९ ॥ असुरादुदुहुर्मायामामपात्रेतुतेतदा ॥ दोग्धाद्विमूर्धातत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ॥ २० ॥ कृषिं
चसस्यंचनरादुदुहुःपृथिवीतले ॥ स्वायंभुवोमनुर्वत्सस्तेषांदोग्धाभवत्पृथुः ॥ २१ ॥ अलाबुपात्रेचतथाविषंदुग्धावसुंधरा ॥ धृतराष्ट्रोभवद्दोग्धातेषांवत्सस्तुन
क्षकः ॥२२॥ सप्तर्षिभिर्ब्रह्मदुग्धातथाचाक्लिष्टकर्मभिः ॥ दोग्धाबृहस्पतिःपात्रंछंदोवत्सश्चसोमराट् ॥२३॥ अंतर्धानंचामपात्रेदुग्धापुण्यजनैर्विराट् ॥ दोग्धावै
श्रवणस्तेषांवत्सश्चासीद्वृषध्वजः ॥ २४ ॥ पुण्यगंधान्पद्मपात्रेगंधर्वाप्सरसोऽदुहन् ॥ वत्सश्चित्ररथस्तेषांदोग्धाविश्वरुचिःप्रभुः ॥२५॥ स्वधांरजतपात्रेषुदुदुहुः
पितरश्चतां ॥ वत्सोवैवस्वतस्तेषांयमोदोग्धांतकस्तदा ॥ २६ ॥ एवंनिकायैस्तैर्दुग्धापयोभीष्टंहिसाविराट् ॥ यैर्वर्तयंतितेह्यद्यपात्रैर्वत्सैश्चनित्यशः ॥ २७ ॥

॥ १८ ॥ दोग्धेति चाद्वत्सोपिदेवएव प्रियंदुग्धं पात्रमप्यर्थान्मनएवेतिकल्प्यं ग्रंथांतराद्वावत्सपात्रेज्ञेये एवमन्यत्रापि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विराट्पृथिवी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ पार्थिवाः पृथ्वीसंबंधिपदार्थाः ॥ २९ ॥३०॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९॥ ॥ ७ ॥ येमृतास्तेतीतायेवर्तमानास्तेपिमरिष्यंत्येवेत्याह

यज्ञैश्चविविधैरिष्ट्वापृथुर्वैन्यःप्रतापवान्॥ संतर्पयित्वाभूतानिसर्वैःकामैर्मनःप्रियैः॥ २८॥ हैरण्यानकरोद्राजायेकेचित्पार्थिवाभुवि ॥ तान्ब्राह्मणेभ्यःप्राय
च्छदश्वमेधेमहामखे॥ २९॥ षष्टिनागसहस्राणिषष्टिनागशतानिच॥ सौवर्णानकरोद्राजाब्राह्मणेभ्यश्चतान्ददौ ॥ ३० ॥ इमांचपृथिवींसर्वांमणिरत्नविभू
षितां॥ सौवर्णीमकरोद्राजाब्राह्मणेभ्यश्चतांददौ॥ ३१ ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः॥ ३२॥ अयज्वानम
दाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन्॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥ ॥ ७॥
नारदउवाच रामोमहातपाःशूरोवीरलोकनमस्कृतः॥ जामदग्न्योप्यतियशाअवितृप्तोमरिष्यति ॥ १ ॥ यस्माद्यमनुपर्येतिभूमिंकुर्वन्निमांसुखां ॥ नचा
सीद्विक्रियायस्यप्राप्यश्रियमनुत्तमां ॥ २॥ यःक्षत्रियैःपरामृष्टेवत्सेपितरिचाब्रुवन्॥ ततोवधीत्कार्त्तवीर्यमजितंसमरेपरैः॥ ३॥ क्षत्रियाणांचतुःषष्टिमयुता
निसहस्रशः॥ तदामृत्योःसमेतानिएकेनधनुषाजयत्॥ ४॥ ब्रह्मद्विषांचाथतस्मिन्सहस्राणिचतुर्दश॥ पुनरन्यान्निजग्राहदंतकूरंजघानह ॥ ५ ॥ सहस्रंमुस
लेनाहन्सहस्रमसिनावधीत्॥ उद्बंधनात्सहस्रंचसहस्रमुदकेधृतं ॥ ६॥ दंतान्भंक्त्वासहस्रस्यकर्णान्नासान्यकृंतत॥ ततःसप्तसहस्राणांकटुधूपमपाययत्॥७॥
शिष्टान्बध्वाचहत्वावैतेषांमूर्ध्निविभिद्यच॥ गुणावतीमुत्तरेणखांडवाद्दक्षिणेनच॥गिर्यंतेशतसाहस्राहैहयाःसमरेहताः॥८॥ सरथाश्वगजावीरानिहतास्तत्रशे
रते॥पितुर्वधामर्षितेनजामदग्न्येनधीमता॥ ९॥ निजघ्नेदशसाहस्रान्रामःपरशुनातदा॥ नत्वमृष्यतताावाचोयास्तैर्भृशमुदीरिताः॥१०॥ भृगौरामाभिधाव
तियदाक्रंदन्द्विजोत्तमाः॥ ततःकाश्मीरदरदान्कुंतिक्षुद्रकमालवान् ॥ ११ ॥ अंगवंगकलिंगांश्चविदेहांस्ताम्रलिप्तकान्॥ रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्त्तान्मा
र्त्तिकावतान्॥ १२॥ शिबीनन्यांश्चराजन्यान्देशान्देशान्सहस्रशः॥ निजघानशितैर्बाणैर्जामदग्न्यःप्रतापवान्॥ १३॥ कोटीशतसहस्राणिक्षत्रियाणांसहस्र
शः॥इंद्रगोपकवर्णस्यबंधुजीवनिभस्यच॥ १४॥ रुधिरस्यपरीवाहैःपूरयित्वासरांसिच॥ सर्वानष्टादशद्वीपान्वशमानीयभार्गवः॥ १५॥

रामइति ॥ १ ॥ योरामःइमांपृथ्वींसुखामनुपद्रवांकुर्वन्आद्यमादियुगविहितंधर्ममनुपर्येतिस्मअनुप्रवर्तितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियैःकार्तवीर्यपुत्रैः अब्रुवन्नविकत्थयन् ॥३॥ मृत्योर्मृत्युमवधीत्कृत्य॥ ४ ॥
तस्मिंस्तन्मध्येएव दंतकूरंतद्देशाधिपतिं ॥ ५ ॥ उद्बंधनाद्वृक्षशाखावलंबनात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ तैराश्रमवासिभिः॥१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥

अष्टनलेत्यत्रनलशब्दश्चतुर्हस्तवचनः ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१॥

ईजेक्रतुशतैःपुण्यैःसमाप्तवरदक्षिणैः ॥ वेदीमष्टनलोत्सेधांसौवर्णांविधिनिर्मितां ॥ १६॥ सर्वरत्नशतैःपूर्णांपताकाशतमालिनीं ॥ ग्राम्यारण्यैःपशुगणैःसंपूर्णांचमहीमिमां॥ १७॥ रामस्यजामदग्न्यस्यप्रतिजग्राहकश्यपः ॥ ततःशतसहस्राणिद्विपेंद्रान्हेमभूषणान्॥ १८ ॥ निर्दस्युंपृथिवींकृत्वाशिष्टेष्टजनसंकुलां॥ कश्यपायददौरामोहयमेधेमहामखे॥ १९ ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ इष्ट्वाक्रतुशतैर्वीरोब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ २० ॥ सप्तद्वीपांवसुमतींमारीचोगृह्णतद्विजः ॥ रामंप्रोवाचनिर्गच्छवसुधातोममाज्ञया॥ २१ ॥ सकश्यपस्यवचनात्प्रोत्सार्यसरितांपतिं ॥ इषुपातेयुधांश्रेष्ठःकुर्वन्ब्राह्मणशासनं॥ ॥ २२॥ अध्यावसद्गिरिश्रेष्ठंमहेंद्रंपर्वतोत्तमं॥ एवंगुणशतैर्युक्तोभृगूणांकीर्तिवर्धनः ॥ २३॥ जामदग्न्योह्यतियशामरिष्यतिमहाद्युतिः॥ त्वयाचतुर्भद्रतरः पुत्रात्पुण्यतरस्तव॥२४॥ अयज्वानमदाक्षिण्यंमापुत्रमनुतप्यथाः॥एतेचतुर्भद्रतरास्त्वयाभद्रशताधिकाः॥ मृतानरवरश्रेष्ठमरिष्यंतिचसृंजय॥२५॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१॥ व्यासउवाच पुण्यमाख्यानमायुष्यंश्रुत्वाषोडशराजिकं॥ अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्ससृंजयः॥ १ ॥ तमब्रवीत्तथासीनंनारदोभगवानृषिः ॥ श्रुतंकीर्त्तयतोमह्यंगृहीतंतेमहाद्युते॥ २ ॥ आहोस्विदंततोनष्टंश्राद्धंशूद्रीपताविव॥सएवमुक्तःप्रत्याहप्रांजलिःसृंजयस्तदा॥३॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहोधन्यमाख्यानमुत्तमं॥राजर्षीणांपुराणानांयज्वनां दक्षिणावतां॥ ४॥ विस्मयेनहतेशोकेतमसीवार्कतेजसा॥ विपाप्मास्म्यव्यथोपेतोब्रूहिकिंकरवाण्यहं॥५॥ नारदउवाच दिष्ट्याऽपहृतशोकस्त्वंवृणीष्वेहयदिच्छसि॥ तत्तत्प्रपत्स्यसेसर्वंनमृषावादिनोवयं॥ ६॥ सृंजयउवाच एतेनैवप्रतीतोहंप्रसन्नोयद्भवान्मम॥ प्रसन्नोयस्यभगवान्नतस्यास्तीहदुर्लभं॥७॥ नारदउवाच मृतंददानितेपुत्रंदस्युभिर्निहतंवृथा॥ उद्धृत्यनरकात्कष्टात्पशुवत्प्रोक्षितंयथा॥८॥ व्यासउवाच प्रादुरासीत्ततःपुत्रः सृंजयस्याद्भुतप्रभः ॥ प्रसन्नेनर्षिणादत्तःकुबेरतनयोपमः॥ ९॥ ततःसंगम्यपुत्रेणप्रीतिमानभवन्नृपः॥ ईजेचक्रतुभिःपुण्यैःसमाप्तवरदक्षिणैः॥ १०॥ अकृतार्थश्चभीतश्चनचसान्नाहिकोहतः॥ अयज्वात्वनपत्यश्चततोसौजीवितःपुनः॥ ११॥

पुण्यमाख्यानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विस्मयेनपुण्याख्यानश्रवणजनितचित्तविस्तारेण ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतीतःप्रीतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सान्नाहिकःयुद्धोद्यतः ॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥१४॥अप्राप्यंईहितमीप्सितंकिंचिदपिनशक्यंनसुलभं ॥१५॥१६॥ अंतान्मरणात् भावगतःसंपत्प्राप्तः द्विजोचितांद्विजैरभिमतां॥१७॥१८॥ अघंदुःखं ॥१९॥ अभिमानंमानातिशयं चिंतयन्न

शूरोवीरःकृतार्थश्चप्रताप्यारीन्सहस्रशः॥ अभिमन्युर्गतोवीरःपृतनाभिमुखोहतः॥१२॥ ब्रह्मचर्येणयान्कांश्चित्प्रज्ञयाचश्रुतेनच॥ इष्टैश्चक्रतुभिर्यांतितांस्तेपु
त्रोक्षयान्गतः॥ १३॥ विद्वांसःकर्मभिःपुण्यैःस्वर्गमीहंतिनित्यशः॥ नतुस्वर्गादयंलोकःकाम्यतेस्वर्गवासिभिः॥१४॥ तस्मात्स्वर्गगतंपुत्रमर्जुनस्यहतंरणे॥
नचेहानयितुंशक्यंकिंचिदप्राप्यमीहितं॥ १५ ॥ यांयोगिनोध्यानविविक्तदर्शनाःप्रयांतियांचोत्तमयज्विनोजनाः॥ तपोभिरिद्धैरनुयांतियांतथातामक्षयां
तेतनयोगतोगतिं॥ १६॥ अंतात्पुनर्भावगतोविराजतेराजेववीरोह्यमृतात्मरश्मिभिः॥ तामैंदवीमात्मतनुंद्विजोचितांगतोभिमन्युर्नसशोकमर्हति ॥ १७॥
एवंज्ञात्वास्थिरोभूत्वाजह्यरीन्धैर्यमाप्नुहि॥ जीवंतएवनःशोच्यानतुस्वर्गगतानघ॥ १८॥ शोचतोहिमहाराजअघमेवाभिवर्धते॥ तस्माच्छोकंपरित्यज्यश्रे
यसेप्रयतेद्बुधः॥ १९ ॥ प्रहर्षमभिमानंचसुखप्राप्तिंचचिंतयन्॥ एतद्बुध्वाबुधाःशोकंनशोकःशोकउच्यते ॥ २० ॥ एवंविद्वन्समुत्तिष्ठप्रयतोभवमाशुचः॥
श्रुतस्तेसंभवोमृत्योस्तपांस्यनुपमानिच॥ २१॥ सर्वभूतसमत्वंचचंचलाश्चविभूतयः॥ सृंजयस्यतुतंपुत्रंमृतंसंजीवितंपुनः॥ २२ ॥ एवंविद्वन्महाराजमाशु
चःसाधयाम्यहं॥ एतावदुक्काभगवांस्तत्रैवांतरधीयत॥ २३ ॥ वागीशानेभगवतिव्यासेव्यभ्रनभःप्रभे ॥ गतेमतिमतांश्रेष्ठेसमाश्वास्ययुधिष्ठिरं ॥ २४ ॥
पूर्वेषांपार्थिवेंद्राणांमहेंद्रप्रतिमौजसां॥ न्यायाधिगतवित्तानांतांश्रुत्वायज्ञसंपदं॥ २५ ॥ संपूज्यमनसाविद्वान्विशोकोभूद्युधिष्ठिरः॥ पुनश्चाचिंतयद्दीनः
किंस्विद्वक्ष्येधनंजयं॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥५॥ ॥५॥
समाप्तमभिमन्युवधपर्व॥ अथप्रतिज्ञापर्व॥ संजयउवाच तस्मिन्नहनिनिर्वृत्तेघोरेप्राणभृतांक्षये॥ आदित्येऽस्तंगतेश्रीमान्संध्याकालउपस्थि
ते॥ १ ॥व्यपयातेषुवासायसर्वेषुभरतर्षभ॥ हत्वासंशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैःकपिध्वजः॥ २॥ प्रायात्स्वशिबिरंजिष्णुर्जैत्रमास्थायतंरथं॥ गच्छन्नेवचगोविंदं
साश्रुकंठोभ्यभाषत॥ ३॥ किंनुमेहृदयंत्रस्तंवाक्कसज्जतिकेशव॥ स्यंदंतिचाप्यनिष्टानिगात्रंसीदतिचाप्युत॥ ४॥

भिलपन्शोकंनकुर्वंतीतिशेषः नशोकःशोकउच्यतेकिंत्वात्मैवशोकइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ सृंजयस्यपुत्रंउद्दिश्यचंचलाविभूतयश्चश्रुताइतिशेषानुषंगः ॥२२॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६॥ इतिद्रोणपर्व
णिटीकायांएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥५॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अनिष्टंचैवमेश्लिष्टंहृदयान्नापसर्पति॥ भुवियेदिक्षुचाप्युग्राउत्पातास्त्रासयंतिमां॥ ५॥ बहुप्रकारादृश्यंतेसर्वएवाघशंसिनः॥ अपिस्वस्तिभवेद्राज्ञःसामात्यस्यगुरोर्मम॥ ६॥ वासुदेवउवाच व्यक्तंशिवंतवभ्रातुःसामात्यस्यभविष्यति॥ माशुचःकिंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टंभविष्यति॥ ७॥ संजयउवाच ततःसंध्यामुपास्यैववीरौवीरावसादने॥ कथयंतौरणेवृत्तंप्रयातौरथमास्थितौ ॥ ८ ॥ ततःस्वशिबिरंप्राप्तौहतानंदंहतत्विषं ॥ वासुदेवोर्जुनश्चैवकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ ९ ॥ध्वस्ताकारंसमालक्ष्यशिबिरंपरवीरहा ॥बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १० ॥ नदंतिनाद्यतूर्याणिमंगल्यानिजनार्दन ॥ मिश्रादुंदुभिनिर्घोषैःशंखाश्चाडंबरैःसह॥ ११ ॥वीणानैवाद्यवाद्यंतेशम्यातालस्वनैःसह॥ मंगल्यानिचगीतानिनगायंतिपठंतिच ॥ १२ ॥ स्तुतियुक्तानिरम्याणिममानीकेषुबंदिनः॥ योधाश्चापिहिमांदृष्ट्वानिवर्त्ततेत्यधोमुखाः॥ १३ ॥ कर्माणिचयथापूर्वंकृत्वानाभिवदंतिमां॥ अपिस्वस्तिभवेदद्यभ्रातृभ्योममतमाधव॥ १४॥ नहिशुद्ध्यतिमेभावोदृष्ट्वास्वजनमाकुलं॥ अपिपांचालराजस्यविराटस्यचमानद॥ १५॥ सर्वेषांचैवयोधानांसामग्र्यंस्यान्ममाच्युत॥ नचमामद्यसौभद्रःप्रहृष्टोभ्रातृभिःसह॥ रणादायांतमुचितंप्रत्युद्यातिहसन्निव॥ १६॥ संजयउवाच एवंसंकथयंतौतौप्रविष्टौशिबिरंस्वकं ॥ ददृशातेभृशास्वस्थान्पांडवान्नष्टचेतसः॥ १७॥ दृष्ट्वाभ्रातॄंश्चपुत्रांश्चविमनावानरध्वजः॥ अपश्यंश्चैवसौभद्रमिदंवचनमब्रवीत्॥ १८॥ मुखवर्णोऽप्रसन्नोवःसर्वेषामेवलक्ष्यते॥ नचाभिमन्युंपश्यामिनचमांप्रतिनंदथ॥ १९॥ मयाश्रुतश्चद्रोणेनचक्रव्यूहोविनिर्मितः॥ नचवस्तस्यभेत्तास्तिविनासौभद्रमर्भकं ॥ २० ॥ नचोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकाद्विनिर्गमः ॥ कच्चिन्नबालोयुष्माभिःपरानीकंप्रवेशितः॥ २१ ॥ भित्वानीकंमहेष्वासःपरेषांबहुशोयुधि ॥ कच्चिन्ननिहतःसंख्येसौभद्रःपरवीरहा ॥ २२॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंजातंसिंहमिवाद्रिषु ॥ उपेंद्रसदृशंब्रूतकथमायोधनेहतः ॥ २३ ॥ सुकुमारंमहेष्वासंवासवस्यात्मजात्मजं ॥ सदाममप्रियंब्रूतकथमायोधनेहतः॥ २४॥ सुभद्रायाःप्रियंपुत्रंद्रौपद्याःकेशवस्यच॥ अंबायाश्चप्रियंनित्यंकोवधीत्कालमोहितः ॥ २५ ॥ सदृशोवृष्णिवीरस्यकेशवस्यमहात्मनः॥ विक्रमश्रुतमाहात्म्यैःकथमायोधनेहतः ॥ २६ ॥ वार्ष्णेयीदयितंशूरंमयासततलालितं॥ यदिपुत्रंनपश्यामियास्यामियमसादनं॥ २७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यथेतिकथमर्थे ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ यदिमेपिता

मृदुकुंचितकेशांतंबालंबालमृगेक्षणं ॥ मत्तद्विरदविक्रांतंसिंहपोतमिवोद्गतं ॥ २८ ॥ स्मिताभिभाषिणंदांतंगुरुवाक्यकरंसदा ॥ बाल्येप्यतुलकर्माणंप्रियवा
क्यममत्सरं ॥ २९ ॥ महोत्साहंमहाबाहुंदीर्घराजीवलोचनं ॥ भक्तानुकंपिनंदांतंनचनीचानुसारिणं ॥ ३० ॥ कृतज्ञंज्ञानसंपन्नंकृतास्त्रमनिवर्तिनं ॥ युद्धाभिनं
दिनंनित्यंद्विषतांभयवर्धनं ॥ ३१॥ स्वेषांप्रियहितेयुक्तंपितॄणांजयगृद्धिनं ॥ नचपूर्वप्रहर्तारंसंग्रामेनष्टसंभ्रमं ॥३२॥ यदिपुत्रंनपश्यामियास्यामियमसादनं॥
रथेषुगण्यमानेपुगणिततंमहारथं ॥ ३३ ॥ मयाध्यर्धगुणंसंख्येतरुणंबाहुशालिनं ॥ प्रद्युम्नस्यप्रियंनित्यंकेशवस्यममैवच ॥ ३४ ॥ यदिपुत्रंनपश्यामि
यास्यामियमसादनं ॥ सुनसंसुललाटांतंस्वक्षिभ्रूदशनच्छदं ॥ ३५ ॥ अपश्यतस्तद्वदनंकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ तंत्रीस्वनसुखंरम्यंपुंस्कोकिलसमध्वनिं ॥
॥ ३६ ॥ अशृण्वतःस्वनंतस्यकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ रूपंचाप्रतिमंतस्यत्रिदशैश्चापिदुर्लभं ॥ ३७॥ अपश्यतोहिवीरस्यकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ अभिवादनदक्षंतं
पितॄणांवचनेरतं ॥ ३८ ॥ नाद्याहंयदिपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ सुकुमारःसदावीरोमहार्हशयनोचितः ॥ ३९ ॥ भूमावनाथवच्छेतेनूनंनाथवतांवरः ॥
शयानंसमुपासंतियंपुरापरमस्त्रियः ॥ ४० ॥ तमद्यविप्रविद्धांगमुपासंत्यशिवाःशिवाः ॥ यःपुराबोध्यतेसुप्तःसूतमागधवंदिभिः ॥ ४१ ॥ बोधयंत्यद्यतंनूनं
श्वापदाविकृतैःस्वनैः ॥ छत्रच्छायासमुचितंतस्यतद्वदनंशुभं ॥ ४२ ॥ नूनमद्यरजोध्वस्तंरणरेणुःकरिष्यति ॥ हापुत्रकावितृप्तस्यसततंपुत्रदर्शने ॥ ४३ ॥ भा
ग्यहीनस्यकालेनयथामेनीयसेबलात् ॥ साचसंयमनीनूनंसदासुकृतिनांगतिः ॥ ४४ ॥ स्वभाभिर्मोहितारम्यात्वयात्यर्थंविराजते ॥ नूनंवैवस्वतश्चत्वांवरु
णश्चप्रियातिथिं ॥ ४५ ॥ शतक्रतुर्धनेशश्चप्राप्तमर्चत्यभीरुकं ॥ एवंविलप्यबहुधाभिन्नपोतोवणिग्यथा ॥ ४६ ॥ दुःखेनमहताविष्टोयुधिष्ठिरमपृच्छत ॥ क
च्चित्सकदनंकृत्वापरेषांकुरुनंदन ॥ ४७॥ स्वर्गतोभिमुखःसंख्येयुध्यमानोनरर्षभः ॥ सनूनंबहुभिर्यत्तैर्युध्यमानोनरर्षभः ॥ ४८ ॥ असहायःसहायार्थीमामनुध्या
तवान्ध्रुवं ॥ पीड्यमानःशरैस्तीक्ष्णैःकर्णद्रोणकृपादिभिः ॥ ४९ ॥ नानालिंगैःसुधौताग्रैर्ममपुत्रोल्पचेतनः ॥ इहमेस्यात्परित्राणंपितेतिसपुनःपुनः ॥ ५० ॥ इत्येवं
विलपन्मन्येनृशंसैर्भुविपातितः ॥ अथवामत्प्रसूतःसस्वस्रीयोमाधवस्यच ॥ ५१ ॥ सुभद्रायांचसंभूतोनचैवंवक्तुमर्हति ॥ वज्रसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥
॥ ५२ ॥ अपश्यतोदीर्घबाहुंरक्ताक्षंयन्नदीर्यते ॥ कथंबालेमहेष्वासान्नृशंसामर्मभेदिनः ॥ ५३ ॥ स्यात्तदामेत्राणंस्यादित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

स्वस्रीयेवासुदेवस्यममपुत्रेऽक्षिपन्शरान्॥ योमांनित्यमदीनात्माप्रत्युद्गम्याभिनंदति॥ ५४॥ उपयांतंरिपून्हत्वासोद्यमांकिंनपश्यति॥ नूनंसपातितःशेतेधर
ण्यांरुधिरोक्षितः॥ ५५॥ शोभयन्मेदिनींगात्रैरादित्यइवपातितः॥ सुभद्रामनुशोचामियापुत्रमपलायिनं॥ ५६॥ रणेविनिहितंश्रुत्वाशोकार्त्तावैविनंक्ष्यति॥
सुभद्रावक्ष्यतेकिंमामभिमन्युमपश्यती॥ ५७॥ द्रौपदीचैवदुःखार्तेतेचवक्ष्यामिकिंत्वहं॥ वज्रसारमयंनूनंत्दयंयन्नयास्यति॥ ५८॥ सहस्रधावधूंदृष्ट्वारुद
तींशोककर्शितां॥ दृप्तानांधार्त्तराष्ट्राणांसिंहनादोमयाश्रुतः॥ ५९॥ युयुत्सुश्चापिकृष्णेनश्रुतोवीरानुपालभन्॥ अशक्नुवंतोबीभत्सुंबालंहत्वामहारथाः॥
॥ ६०॥ किंमोदध्वमधर्मज्ञाःपांडवंदृश्यतांबलं॥ किंतयोर्विप्रियंकृत्वाकेशवार्जुनयोर्मृधे॥ ६१॥ सिंहवन्नदथप्रीताःशोककालउपस्थिते॥ आगमिष्यतिवः
क्षिप्रंफलंपापस्यकर्मणः॥ ६२॥ अधर्मोहिकृतस्तीव्रःकथंस्यादफलश्चिरं॥ इतितान्परिभाषन्वैवैश्यापुत्रोमहामतिः॥ ६३॥ अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्यकोपदुःख
समन्वितः॥ किमर्थमेतन्नाख्यातंत्वयाकृष्णरणेमम॥ ६४॥ अधाक्षंतानहंक्रूरांस्तदासर्वान्महारथान्॥ संजयउवाच पुत्रशोकार्दितंपार्थंध्यायंतंसाश्रु
लोचनं॥ ६५॥ निगृह्यवासुदेवस्तंपुत्राधिभिरभिप्लुतं॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितं॥ ६६॥ सर्वेषामेषवैपंथाःशूराणामनिवर्तिनां॥ क्षत्रिया
णांविशेषेणयेषांयुद्धेनजीविका॥ ६७॥ एषावैयुध्यमानानांशूराणामनिवर्तिनां॥ विहितासर्वशास्त्रज्ञैर्गतिर्मतिमतांवर॥ ६८॥ ध्रुवंहियुद्धेमरणंशूराणाम
निवर्तिनां॥ गतःपुण्यकृतांलोकानभिमन्युर्नसंशयः॥ ६९॥ एतच्चसर्ववीराणांकांक्षितंभरतर्षभ॥ संग्रामेभिमुखोमृत्युंप्राप्नुयादितिमानद॥ ७०॥ सचवी
रान्रणेहत्वाराजपुत्रान्महाबलान्॥ वीरैराकांक्षितंमृत्युंसंप्राप्तोभिमुखंरणे॥ ७१॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रपूर्वैरेषसनातनः॥ धर्मकृद्भिःकृतोधर्मःक्षत्रियाणांर
णेक्षयः॥ ७२॥ इमेतेभ्रातरःसर्वेदीनाभरतसत्तम॥ त्वयिशोकसमाविष्टेनृपाश्चसुहृदस्तव॥ ७३॥ एतांश्चवचसासाम्नासमाश्वासयमानद॥ विदितंवेदि
तव्यंतेनशोकंकर्तुमर्हसि॥ ७४॥ एवमाश्वासितःपार्थःकृष्णेनाद्भुतकर्मणा॥ ततोब्रवीत्तदाभ्रातॄन्सर्वान्पार्थःसगद्गदान्॥ ७५॥ सदीर्घबाहुःपृथ्वंसोदीर्घराजी
वलोचनः॥ अभिमन्युर्यथावृत्तःश्रोतुमिच्छाम्यहंतथा॥ ७६॥ सनागस्यंदनहयान्द्रक्ष्यध्वंनिहतान्मया॥ संग्रामेसानुबंधांस्तान्ममपुत्रस्यवैरिणः॥ ७७॥
कथंचवःकृतास्त्राणांसर्वेषांशस्त्रपाणिनां॥ सौभद्रोनिधनंगच्छेद्वज्रिणापिसमागतः॥ ७८॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्रक्षणेमम ॥ पुत्रस्यपांडुपंचालान्मयागुप्तोभवेत्ततः ॥ ७९ ॥ कथंचवोरथस्थानांशरवर्षाणिमुंचतां ॥ नीतोभिमन्युर्निधनंकदर्थी
कृत्यवःपरैः ॥ ८० ॥ अहोवःपौरुषंनास्तिनचवोस्तिपराक्रमः ॥ यत्राभिमन्युःसमरेपश्यतांवोनिपातितः ॥ ८१ ॥ आत्मानमेवगर्हेयंयदहंवैसुदुर्बलान् ॥ यु
ष्मानाज्ञायनिर्यातोभीरूनकृतनिश्चयान् ॥ ८२ ॥ आहोस्विद्भूषणार्थायवर्मशस्त्रायुधानिवः ॥ वाचस्तुवक्तुंसंसत्सुममपुत्रमरक्षतां ॥ ८३ ॥ एवमुक्त्वाततोवा
क्यंतिष्ठंश्चापवरासिमान् ॥ नस्माशक्यतवीभत्सुःकेनचित्प्रसमीक्षितुं ॥ ८४ ॥ तमंतकमिवक्रुद्धंनिःश्वसंतंमुहुर्मुहुः ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखंतदा ॥
॥ ८५ ॥ नभाषितुंशक्नुवंतिद्रष्टुंवासुहृदोर्जुनं ॥ अन्यत्रवासुदेवाद्वाज्येष्ठाद्वापांडुनंदनात् ॥ ८६ ॥ सर्वास्ववस्थासुहितावर्जुनस्यमनोनुगौ ॥ बहुमानात्प्रिय
त्वाच्चतावेनंवक्तुमर्हतः ॥ ८७ ॥ ततस्तंपुत्रशोकेनभृशंपीडितमानसं ॥ राजीवलोचनंक्रुद्धंराजावचनमब्रवीत् ॥ ८८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्र
तिज्ञापर्वणिअर्जुनकोपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच त्वयियातेमहाबाहोसंशप्तकबलंप्रति ॥ प्रयत्नमकरो
त्तीव्रमाचार्योग्रहणेमम ॥ १ ॥ व्यूढानीकावयंद्रोणंवारयामःस्मसर्वशः ॥ प्रतिव्यूह्यरथानीकंयतमानंतथारणे ॥ २ ॥ सवार्यमाणोरथिभिर्मयिचापिसुरक्षि
ते ॥ अस्मानभिजगामाशुपीडयन्निशितैःशरैः ॥ ३ ॥ तेपीड्यमानाद्रोणेनद्रोणानीकंनशक्नुमः ॥ प्रतिवीक्षितुमप्याजौभेत्तुंतत्कुतएवतु ॥ ४ ॥ वयंत्वप्रतिमं
वीर्येसर्वेसौभद्रमात्मजं ॥ उक्तवंतःस्मतंतातभिंध्यनीकमितिप्रभो ॥ ५ ॥ सतथानोदितोऽस्माभिःसदश्वइववीर्यवान् ॥ असह्यमपितंभारंवोढुमेवोपचक्रमे
॥ ६ ॥ सतवास्त्रोपदेशेनवीर्येणचसमन्वितः ॥ प्राविशत्तद्बलंबालःसुपर्णइवसागरं ॥ ७ ॥ तेनुयातावयंवीरंसात्वतीपुत्रमाहवे ॥ प्रवेष्टुकामास्तेनैवयेनसप्रा
विशच्चमूं ॥ ८ ॥ ततःसैंधवकोराजाक्षुद्रस्तातजयद्रथः ॥ वरदानेनरुद्रस्यसर्वान्नःसमवारयत् ॥ ९ ॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणिःकौसल्यएवच ॥ कृतवर्माचसौ
भद्रंषड्रथाःपर्यवारयन् ॥ १० ॥ परिवार्यतुतैःसर्वैर्युधिबालोमहारथैः ॥ यतमानःपरंशक्त्याबहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११ ॥ ततोदौःशासनिःक्षिप्रंतथातैर्विरथी
कृतं ॥ संशयंपरमंप्राप्यदिष्टांतेनाभ्ययोजयत् ॥ १२ ॥ सतुहत्वासहस्राणिनराश्वरथदंतिनां ॥ अष्टौरथसहस्राणिनवदंतिशतानिच ॥ १३ ॥

त्वयीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौसल्योबृहद्बलः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वामन्योपभुक्तां विदतांस्वीकुर्वतां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

राजपुत्रसहस्रेद्देवीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥ बृहद्दलंचराजानंस्वर्गेणाजौप्रयोज्यह ॥ १४ ॥ ततःपरमधर्मात्मादिष्टांतमुपजग्मिवान् ॥ एतावदेवनिर्वृत्तमस्माकं
शोकवर्धनं ॥ १५ ॥ सचैवंपुरुपव्याघ्रःस्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ ततोऽर्जुनोवचःश्रुत्वाधर्मराजेनभाषितं ॥ १६ ॥ हापुत्रइतिनिःश्वस्यव्यथितोन्यपतद्भुवि ॥ विष
ण्णवदनाःसर्वेपरिवार्यधनंजयं ॥ १७ ॥ नेत्रैरनिमिषैर्दीनाःप्रत्यवैक्षन्परस्परं ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांवासविःक्रोधमूर्छितः ॥ १८ ॥ कंपमानोज्वरेणेवनिःश्व
संश्चमुहुर्मुहुः ॥ पाणिंपाणौविनिष्पिष्यश्वसमानोश्रुनेत्रवान् ॥ १९ ॥ उन्मत्तइवविप्रेक्षन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच सत्यंवःप्रतिजानामिश्वो
स्मिहंताजयद्रथं ॥ नचेद्वधभयाद्भीतोधार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २० ॥ नचास्मान्शरणंगच्छेत्कृष्णंवापुरुषोत्तमं ॥ भवंतंवामहाराजश्वोस्मिहंताजयद्रथं ॥ २१ ॥
धार्त्तराष्ट्रप्रियकरंमयिविस्मृतसौहृदं ॥ पापंबालवधेहेतुंश्वोस्मिहंताजयद्रथं ॥ २२ ॥ रक्षमाणाश्चतंसंख्येयेमांयोत्स्यंतिकेचन ॥ अपिद्रोणकृपौराजन्छाद
यिष्यामितान्शरैः ॥ २३ ॥ यद्येतदेवंसंग्रामेनकुर्यांपुरुषर्षभाः ॥ मास्मपुण्यकृतांलोकान्प्राप्नुयांशूरसंमतान् ॥ २४ ॥ येलोकामातृहंतॄणांयेचापिपितृघाति
नां ॥ गुरुदारगतानांयेपिशुनानांचयेसदा ॥ २५ ॥ साधूनसूयतांयेचयेचापिपरिवादिनां ॥ येचनिक्षेपहर्तॄणांयेचविश्वासघातिनां ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वांस्त्रियं
येचविंदतामघशंसिनां ॥ ब्रह्मघ्नानांचयेलोकायेचगोघातिनामपि ॥ २७ ॥ पायसंवायवान्नंवाशाकंकृसरमेववा ॥ संयावापूपमांसानियेचलोकावृथाश्नतां
॥ २८ ॥ तानन्हायाधिगच्छेयंनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ वेदाध्यायिनमत्यर्थंसंशितंवाद्विजोत्तमं ॥ २९ ॥ अवमन्यमानोयान्यातिवृद्धान्साधून्गुरूंस्तथा ॥ स्पृश
तोब्राह्मणंगांचपादेनाग्निंचयाभवेत् ॥ ३० ॥ याप्सुश्लेष्मपुरीषंचमूत्रंवामुंचतांगतिः ॥ तांगच्छेयंगतिंकष्टांनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३१ ॥ नग्नस्यस्नायमानस्य
याचवंध्यातिथेर्गतिः ॥ उत्कोचिनांमृषोक्तीनांवंचकानांचयागतिः ॥ ३२ ॥ आत्मापहारिणांयाचयाचमिथ्याभिशंसिनां ॥ भृत्यैःसंदिश्यमानानांपुत्रदारा
श्रितैस्तथा ॥ ३३ ॥ असंविभज्यक्षुद्राणांयागतिर्मिष्टमश्नतां ॥ तांगच्छेयंगतिंघोरांनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३४ ॥ संश्रितंचापियस्त्यक्त्वासाधुंतद्वचनेरतं ॥ नबि
भर्तिनृशंसात्मानिंदतेचोपकारिणं ॥ ३५ ॥ अर्हतेप्रातिवेश्यायश्राद्धंयोनददातिच ॥ अनर्हेभ्यश्चयोदद्याद्वृषलीपतयेतथा ॥ ३६ ॥

आत्मापहारिणांआत्मानमन्यथाप्रकाशयतां मिथ्याभिशंसिनांअसद्दोषोक्त्यापरान्दूषयतां संदिश्यमानानांनियुज्यमानानां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वृषलीशूद्राकन्याभावेरजस्वलावा ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तदपितेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ दितेरिति कार्यकारणोपचाराद्दैत्यानामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ शब्दंशब्दांतरं ॥

मद्यपोभिन्नमर्यादःकृतघ्नोभर्तृनिंदकः ॥ तेषांगतिमियांक्षिप्रंनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३७॥ भुंजानानांतुसव्येनउत्संगेचापिखादतां॥ पालाशमासनंचैवतिंदुकै
र्दंतधावनं॥ ३८॥ येचावजयतांलोकाःस्वपतांचतथोषसि॥ शीतभीताश्चयेविप्रारणभीताश्चक्षत्रियाः ॥ ३९ ॥ एककूपोदकग्रामेवेदध्वनिविवर्जिते ॥ ष
ण्मासंतत्रवसतांतथाशास्त्रंविनिंदतां॥ ४० ॥ दिवामैथुनिनांचापिदिवसेषुचशेरते ॥ अगारदाहिनांचैवगरदानांचयेमताः ॥ ४१ ॥ अभ्यातिथ्यविहीनाश्च
गोपानेपुचविघ्नदाः ॥ रजस्वलांसेवयंतःकन्यांशुल्केनदायिनः ॥ ४२ ॥ याचवैबहुयाजिनांब्राह्मणानांश्ववृत्तिनां ॥ आस्यमैथुनिकानांचयेदिवामैथुनेरताः
॥ ४३ ॥ ब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्ययोवैलोभाद्ददातिन॥ तेषांगतिंगमिष्यामिश्वोनहन्यांजयद्रथं॥४४॥ धर्मादपेतायेचान्येमयानात्रानुकीर्तिताः॥ येचानुकीर्तिता
स्तेषांगतिंक्षिप्रमवाप्नुयां॥ ४५॥ यदिव्युष्टामिमांरात्रिंश्वोनहन्यांजयद्रथं ॥ इमांचाप्यपरांभूयःप्रतिज्ञांमेनिबोधत॥४६॥ यद्यस्मिन्नहतेपापेसूर्योस्तमुपया
स्यति॥ इहैवसंप्रवेष्टाहंज्वलितंजातवेदसं॥ ४७ ॥ असुरसुरमनुष्याःपक्षिणोवोरगावापितृरजनिचरावाब्रह्मदेवर्षयोवा ॥ चरमचरमपीदंयत्परंचापितस्मा
त्तदपिममरिपुंतंरक्षितुंनैवशक्ताः॥ ४८॥ यदिविशतिरसातलंतदग्र्यंवियदपिदेवपुरंदितेःपुरंवा॥ तदपिशरशतैरहंप्रभातेभृशमभिमन्युरिपोःशिरोभिहर्ता॥
॥ ४९॥ एवमुक्त्वाविचिक्षेपगांडीवंसव्यदक्षिणं॥ तस्यशब्दमतिक्रम्यधनुःशब्दोस्पृशद्दिवं ॥ ५०॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातेपांचजन्यंजनार्दनः॥ प्रदध्मौतत्रसंक्रु
द्धोदेवदत्तंचफाल्गुनः ॥ ५१ ॥ सपांचजन्योच्युतवक्त्रवायुनाभृशंसुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ॥ जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरंप्रकंपयामासयुगात्ययेयथा ॥
॥ ५२ ॥ ततोवादित्रघोषाश्चप्रादुरासन्सहस्रशः॥ सिंहनादश्चपांडूनांप्रतिज्ञातेमहात्मना॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनप्र
तिज्ञायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच श्रुत्वातुतंमहाशब्दंपांडूनांजयगृद्धिनां ॥ चारैःप्रवेदितेतत्रसमु
त्थायजयद्रथः॥ १ ॥ शोकसंमूढहृदयोदुःखेनाभिपरिप्लुतः॥ मज्जमानइवागाधेविपुलेशोकसागरे ॥ २ ॥ जगामसमितिंराज्ञांसैंधवोविमृशन्बहु॥ सतेषां
नरदेवानांसकाशेपर्यदेवयत्॥ ३ ॥ अभिमन्योःपितुर्भीतःसव्रीडोवाक्यमब्रवीत्॥ योसौपांडोःकिलक्षेत्रेजातःशक्रेणकामिना॥ ४ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

किलेत्यरुचौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्यइतिप्रत्यक्षौहिणीशेषमादायोक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ उपसं

सनिनीषनिदुर्बुद्धिर्मांकिलैकंयमक्षयं ॥ तत्स्वस्तिवोस्तुयास्यामिस्वगृहंजीवितेप्सया ॥ ५ ॥ अथवाभ्यनुजानीध्वंमांक्षत्रियर्षभाः ॥ पार्थेनप्रार्थितंवीरा
स्तेसंदत्तममाभयं ॥ ६ ॥ द्रोणदुर्योधनकृपाःकर्णमद्रेशबाल्हिकाः ॥ दुःशासनादयःशक्तास्त्रातुंमामंतकार्दितं ॥ ७ ॥ किमंगपुनरेकेनफाल्गुनेनजिघांसता ॥
नत्रायेयुर्भवंतोमांसमस्ताःपतयःक्षितेः ॥ ८ ॥ प्रहर्षपांडवेयानांश्रुत्वाममममहद्भयं ॥ सीदंतिममगात्राणिमुमूर्षोरिवपार्थिवाः ॥ ९ ॥ वधोनूनंप्रतिज्ञातोमम
गांडीवधन्वना ॥ तथाहिहृष्टाःक्रोशंतिशोककालेस्मपांडवाः ॥ १० ॥ तन्नदेवानगंधर्वानासुरोरगराक्षसाः ॥ उत्सहंतेन्यथाकर्तुंकुतएवनराधिपाः ॥ ११ ॥ त
स्मान्मामनुजानीतभद्रंवोस्तुनरर्षभाः ॥ अदर्शनंगमिष्यामिनमांद्रक्ष्यंतिपांडवाः ॥ १२ ॥ एवंविलपमानंतंभयाद्व्याकुलचेतसं ॥ आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा
दुर्योधनोब्रवीत् ॥ १३ ॥ नभेतव्यंनरव्याघ्रकोहित्वांपुरुषर्षभ ॥ मध्येक्षत्रियवीराणांतिष्ठंतंप्रार्थयेद्युधि ॥ १४ ॥ अहंवैकर्तनःकर्णश्चित्रसेनोविविंशतिः ॥
भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनोदुरासदः ॥ १५ ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ सत्यव्रतोमहाबाहुर्विकर्णोदुर्मुखश्चह ॥ १६ ॥ दुःशासनः
सुबाहुश्चकालिंगश्चाप्युदायुधः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौद्रोणोद्रौणिश्चसौबलः ॥ १७ ॥ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ ससैन्यास्त्वाभियास्यंतिव्येतुते
मानसोज्वरः ॥ १८ ॥ त्वंचापिरथिनांश्रेष्ठःस्वयंशूरोमितद्युते ॥ सकथंपांडवेयेभ्योभयंपश्यसिसैंधव ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचमदीयास्तवरक्षणे ॥ य
त्तायोत्स्यंतिमाभैस्त्वंसैंधवव्येतुतेभयं ॥ २० ॥ संजयउवाच एवमाश्वासितोराजन्पुत्रेणतवसैंधवः ॥ दुर्योधनेनसहितोद्रोणंरात्रावुपागमत् ॥ २१ ॥
उपसंग्रहणंकृत्वाद्रोणायसविशांपते ॥ उपोपविश्यप्रणतःपर्यपृच्छदिदंतदा ॥ २२ ॥ निमित्तेदूरपातित्वेलघुत्वेदृढवेधने ॥ ममब्रवीतुभगवान्विशेषंफाल्गुन
स्यच ॥ २३ ॥ विद्याविशेषमिच्छामिज्ञातुमाचार्यतत्त्वतः ॥ अर्जुनस्यात्मनश्चैवयाथातथ्यंप्रचक्ष्वमे ॥ २४ ॥ द्रोणउवाच सममाचार्यकंतातत्तवचै
वार्जुनस्यच ॥ योगाद्दुःखोषितत्वाच्चतस्मात्त्वत्तोधिकोऽर्जुनः ॥ २५ ॥ नतुतेयुधिसंत्रासःकार्यःपार्थात्कथंचन ॥ अहंहिरक्षितातातभयात्त्वांनात्रसंशयः ॥
॥ २६ ॥ नहिमद्बाहुगुप्तस्यप्रभवंत्यमराअपि ॥ व्यूहयिष्यामितंव्यूहंयंपार्थोनतरिष्यति ॥ २७ ॥

ग्रहणंपादाभिवंदनं ॥ २२ ॥ निमित्तेलक्ष्यभेदने ॥ २३ ॥ २४ ॥ योगादभ्यासात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्माद्युध्यस्वमाभैस्त्वंस्वधर्ममनुपालय ॥ पितृपैतामहंमार्गमनुयाहिमहारथ ॥ २८ ॥ अधीत्यविधिवद्वेदानग्नयःसुहुतास्त्वया ॥ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैर्नतेमृत्यु
र्भयंकरः ॥ २९ ॥ दुर्लभंमानुषैर्मंदैर्महाभाग्यमवाप्यतु ॥ भुजवीर्यार्जितान्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ ३० ॥ कुरवःपांडवाश्चैववृष्णयोन्येचमानवाः ॥
अहंचसहपुत्रेणअध्रुवाइतिचिंत्यतां ॥ ३१ ॥ पर्यायेणवयंसर्वेकालेनबलिनाहताः ॥ परलोकंगमिष्यामःस्वैःस्वैःकर्मभिरन्विताः ॥ ३२ ॥ तपस्तप्त्वातुयान्लोका
न्प्राप्नुवंतितपस्विनः ॥ क्षत्रधर्माश्रितावीराःक्षत्रियाःप्राप्नुवंतितान् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासितोराजाभारद्वाजेनसैंधवः ॥ अपानुदद्भयंपार्थाद्युद्धायचमनोदधे ॥
॥ ३४ ॥ ततःप्रहर्षःसैन्यानांतवाप्यासीद्विशांपते ॥ वादित्राणांध्वनिश्चोग्रःसिंहनादरवैःसह ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिजयद्र
थाश्वासेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रतिज्ञातेतुपार्थेनसिंधुराजवधेतदा ॥ वासुदेवोमहाबाहुर्धनं
जयमभाषत ॥ १ ॥ भ्रातॄणांमतमज्ञायत्वयावाचाप्रतिश्रुतं ॥ सैंधवंचास्मिहंतेतितत्साहसमिदंकृतं ॥ २ ॥ असंमंत्र्यमयासार्धमतिभारोयमुद्यतः ॥ कथंतुसर्व
लोकस्यनावहास्याभवेमहि ॥ ३ ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यशिबिरेमयाप्रणिहिताश्चराः ॥ तइमेशीघ्रमागम्यप्रवृत्तिंवेदयंतिनः ॥ ४ ॥ त्वयावैसंप्रतिज्ञातेसिंधुराजवधेप्र
भो ॥ सिंहनादःसवादित्रःसुमहानिहतैःश्रुतः ॥ ५ ॥ तेनशब्देनवित्रस्ताधार्त्तराष्ट्राःससैंधवाः ॥ नाकस्मात्सिंहनादोयमितिमत्वाव्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ सुमहान्
शब्दसंपातःकौरवाणांमहाभुज ॥ आसीन्नागाश्वपत्तीनांरथघोषश्चभैरवः ॥ ७ ॥ अभिमन्योर्वधंश्रुत्वाध्रुवमार्त्तोधनंजयः ॥ रात्रौनिर्यास्यतिक्रोधादितिमत्वा
व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ तैर्यतद्भिरियंसत्याश्रुतासत्यवतस्तव ॥ प्रतिज्ञासिंधुराजस्यवधेराजीवलोचन ॥ ९ ॥ ततोविमनसःसर्वेत्रस्ताःक्षुद्रमृगाइव ॥ आसन्सुयो
धनामात्याःसचराजाजयद्रथः ॥ १० ॥ अथोत्थायसहामात्यैर्दीनःशिबिरमात्मनः ॥ आयात्सौवीरसिंधूनामिश्वरोभृशदुःखितः ॥ ११ ॥ समंत्रकालेसंमंत्र्य
सर्वानैश्रेयसींक्रियां ॥ सुयोधनमिदंवाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२ ॥ मामसौपुत्रहंतेतिश्वोभियाताधनंजयः ॥ प्रतिज्ञातोहिसेनायामध्येनेनवधोमम ॥ १३ ॥
तांनदेवानगंधर्वानासुरोरगराक्षसाः ॥ उत्सहंतेऽन्यथाकर्त्तुंप्रतिज्ञांसव्यसाचिनः ॥ १४ ॥

प्रतिज्ञातइति ॥ १ ॥ अशब्दोनिषेधे अज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

विधीयतांरक्षेतिपरतःसंबध्यते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संविधानंप्रतिविधानं ॥ २५ ॥ २६ ॥ पद्मव्यूहःपश्चार्धेपश्चाद्भागेयस्य सूचीसू

तेमांरक्षतसंग्रामेमावोमूर्ध्निधनंजयः ॥ पदंकृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यंतस्माद्त्रविधीयतां ॥ १५ ॥ अयरक्षानमेसंख्येक्रियतेकुरुनंदन ॥ अनुजानीहिमांराजन्गमिष्या
मिगृहान्प्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्त्ववाकृशीर्षोविमनाःसमुयोधनः ॥ श्रुत्वातंसमयंतस्यध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७ ॥ तमार्तमभिसंप्रेक्ष्यराजाकिलससैंधवः ॥
मृदुचात्महितंचैवसापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८ ॥ नेहपश्यामिभवतांतथावीर्यंधनुर्धरं ॥ योर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेणप्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९ ॥ वासुदेवसहायस्यगांडी
वंधुन्वतोधनुः ॥ कोर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपिशतक्रतुः ॥ २० ॥ महेश्वरोपिपार्थेनश्रूयतेयोधितःपुरा ॥ पदातिनामहावीर्योगिरौहिमवतिप्रभुः ॥ २१ ॥
दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनां ॥ जघानैकरथेनैवदेवराजप्रचोदितः ॥ २२ ॥ समायुक्तोहिकौंतेयोवासुदेवेनधीमता ॥ सामरानपिलोकांस्त्रीन्हन्या
दितिमतिर्मम ॥ २३ ॥ सोहमिच्छाम्यनुज्ञातुंरक्षितुंवामहात्मना ॥ द्रोणेनसहपुत्रेणवीरेणयदिमन्यसे ॥ २४ ॥ सराज्ञास्वयमाचार्योभृशमत्रार्थितोर्जुन ॥ सं
विधानंचविहितंरथाश्वकिलसज्जिताः ॥ २५ ॥ कर्णोभूरिश्रवाद्रौणिर्वृषसेनश्चदुर्जयः ॥ कृपश्चमद्रराजश्चषडेतेऽस्यपुरोगमाः ॥ २६ ॥ शकटःपद्मकश्चार्धोव्यूहो
द्रोणेननिर्मितः ॥ पद्मकर्णिकमध्यस्थःसूचीपार्श्वेजयद्रथः ॥ २७ ॥ स्थास्यतेरक्षितोवीरैःसिंधुराट्ससुदुर्मदः ॥ धनुष्यस्त्रेचवीर्येचप्राणेचैवतथौरसे ॥ २८ ॥
अविषह्यतमाह्येतेनिश्चिताःपार्थषड्रथाः ॥ एतानजित्वाषड्रथान्नैवप्राप्योजयद्रथः ॥ २९ ॥ तेषामेकैकशोवीर्यंषण्णांत्वमनुचिंतय ॥ सहिताहिनरव्याघ्रनश
क्याजेतुमंजसा ॥ ३० ॥ भूयस्तुमंत्रयिष्यामिनीतिमात्महितायवै ॥ मंत्रज्ञैःसचिवैःसार्धंसुहृद्भिःकार्यसिद्धये ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्र
तिज्ञापर्वणिकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच षड्रथान्धार्त्तराष्ट्रस्यमन्यसेयान्बलाधिकान् ॥ तेषां
वीर्यंममार्धेननतुल्यमितिमेमतिः ॥ १ ॥ अस्त्रमस्त्रेणसर्वेषामेतेषांमधुसूदन ॥ मयाद्रक्ष्यसिनिर्भिन्नंजयद्रथवधैषिणा ॥ २ ॥ द्रोणस्यमिषतश्चाहंसगणस्यवि
लप्यतः ॥ मूर्धानंसिंधुराजस्यपातयिष्यामिभूतले ॥ ३ ॥ यदिसाध्याश्चरुद्राश्चवसवश्चसहाश्विनः ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवाःसहेश्वराः ॥ ४ ॥ पितरःसहगं
धर्वाःसुपर्णाःसागरादयः ॥ द्यौर्वियत्पृथिवीचेयंदिशश्चसदिगीश्वराः ॥ ५ ॥

चीमुखोव्यूहः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ षड्रथानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तस्मिन्द्रोणे द्यूतंयुद्धद्यूतं बद्धमिवबद्धंएकांतजयेनस्थिरीकृतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

ग्राम्यारण्यानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्रातारःसिंधुराजस्यभवंतिमधुसूदन ॥ ६ ॥ तथापिबाणैर्निहतंश्वोद्रष्टासिरणेमया ॥ सत्येनचशपेकृष्णतथै
वायुधमालभे ॥ ७॥ यस्यगोप्तामहेष्वासस्तस्यपापस्यदुर्मतेः ॥ तमेवप्रथमंद्रोणमभियास्यामिकेशव ॥ ८ ॥ तस्मिन्द्यूतमिदंबद्धंमन्यतेससुयोधनः ॥ त
स्मात्तस्यैवसेनाग्रंभित्वायास्यामिसैंधवं ॥ ९ ॥ द्रष्टासिश्वोमहेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजितैः ॥ शृंगाणीवगिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मयायुधि ॥ १० ॥ नरनागाश्व
देहेभ्योविस्रविष्यतिशोणितं ॥ पतद्भ्यःपतितेभ्यश्चविभिन्नेभ्यःशितैःशरैः ॥ ११ ॥ गांडीवप्रेषिताबाणामनोनिलसमाजवे ॥ नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्त्तारश्च
सहस्रशः ॥ १२ ॥ यमात्कुवेराद्वरुणादिंद्राद्रुद्राच्चयन्मया ॥ उपात्तमस्त्रंघोरंतद्द्रष्टारोत्रनरायुधि ॥ १३ ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणचास्त्राणिहन्यमानानिसंयुगे ॥ मयाद्र
ष्टासिसर्वेषांसैंधवस्याभिरक्षिणां ॥ १४ ॥ शरवेगसमुत्कृत्तैराज्ञांकेशवमूर्धभिः ॥ आस्तीर्यमाणांपृथिवींद्रष्टासिश्वोमयायुधि ॥ १५॥ क्रव्यादांस्तर्पयिष्या
मिद्रावयिष्यामिशात्रवान् ॥ सुहृदोनंदयिष्यामिप्रमथिष्यामिसैंधवं ॥ १६ ॥ बह्वागस्कृत्कुसंबंधीपापदेशसमुद्भवः ॥ मयासैंधवकोराजाहतःस्वान्शोचयि
ष्यति ॥ १७॥ सर्वक्षीरान्नभोक्तारंपापाचाररंरणाजिरे ॥ मयासराजकंबाणैर्भिन्नंद्रक्ष्यसिसैंधवं ॥ १८ ॥तथाप्रभातेकर्त्तास्मियथाकृष्णसुयोधनः ॥ नान्यंधनु
र्धरंलोकेमंस्यतेमत्समंयुधि ॥ १९ ॥ गांडीवंचधनुर्दिव्यंयोद्धाचाहंनरर्षभ ॥ त्वंचयंताहृषीकेशकिंनुस्यादजितंमया ॥ २० ॥ तवप्रसादाद्भगवन्किन्नावाप्तंर
णेमम ॥ अविपह्यंहृषीकेशकिंजानन्मांविगर्हसे ॥ २१ ॥ यथालक्ष्मस्थिरंचंद्रेसमुद्रेचयथाजलं ॥ एवमेतांप्रतिज्ञांमेसत्यांविद्धिजनार्दन ॥ २२ ॥ मावमंस्था
ममास्त्राणिमावमंस्थाधनुर्दृढं ॥ मावमंस्थाबलंबाह्वोर्मावमंस्थाधनंजयं ॥ २३ ॥ तथाभियामिसंग्रामंनजीयेयंजयामिच ॥ तेनसत्येनसंग्रामेहतंविद्धिजय
द्रथं ॥ २४ ॥ ध्रुवंवैब्राह्मणेसत्यंध्रुवासाधुषुसन्नतिः ॥ श्रीर्ध्रुवापिचयज्ञेषुध्रुवोनारायणेजयः ॥ २५॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाहृषीकेशंस्वयमात्मानमात्म
ना ॥ संदिदेशार्जुनोनर्दन्वासविःकेशवंप्रभुं ॥ २६ ॥ यथाप्रभातांरजनींकल्पितःस्याद्रथोमम ॥ तथाकार्यंत्वयाकृष्णकार्यंहिमहदुद्यतं ॥ २७ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनवाक्येषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नजीयेयंनकेनापिजितोस्मि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अवलेपस्यापराधस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

संजयउवाच तांनिशांदुःखशोकार्त्तौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥ निद्रांनैवोपलेभातेवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ नरनारायणौक्रुद्धौज्ञात्वादेवाःसवासवाः ॥ व्यथिताश्चिंतयामासुःकिंस्विदेतद्भविष्यति ॥ २ ॥ ववुश्चदारुणावातारूक्षाघोराभिशंसिनः ॥ सकबंधस्तथादित्येपरिघःसमदृश्यत ॥ ३ ॥ शुष्काशन्यश्चनिष्पेतुः सनिर्घाताःसविद्युतः ॥ चचालचापिपृथिवीसशैलवनकानना ॥ ४ ॥ चुक्षुभुश्चमहाराजसागरामकरालयाः ॥ प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्चतथागंतुंसमुद्रगाः ॥ ५ ॥ रथाश्वनरनागानांप्रवृत्तमधरोत्तरं ॥ क्रव्यादानांप्रमोदार्थंयमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६ ॥ वाहनानिशकृन्मूत्रेमुमुचूरुरुदुश्चह ॥ तान्दृष्ट्वादारुणान्सर्वानुत्पातान्लोमहर्षणान् ॥ ७ ॥ सर्वेतेव्यथिताःसैन्यास्त्वदीयाभरतर्षभ ॥ श्रुत्वामहाबलस्योग्रांप्रतिज्ञांसव्यसाचिनः ॥ ८ ॥ अथकृष्णंमहाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ॥आश्वासयसुभद्रांत्वंभगिनींस्नुषयासह ॥ ९ ॥ स्नुषांचास्यावयस्याश्चविशोकाःकुरुमाधव ॥ साम्नासत्येनयुक्तेनवचसाश्वासयप्रभो ॥ १० ॥ ततोर्जुनगृहंगत्वावासुदेवःसुदुर्मनाः ॥ भगिनींपुत्रशोकार्त्तामाश्वासयतदुःखितां ॥ ११ ॥ वासुदेवउवाच माशोकंकुरुवार्ष्णेयिकुमारंप्रतिसस्नुषा ॥ सर्वेषांप्राणिनांभीरुनिष्ठैषाकालनिर्मिता ॥ १२ ॥ कुलेजातस्यधीरस्यक्षत्रियस्यविशेषतः ॥ सदृशंमरणंह्येतत्तवपुत्रस्यमाशुचः ॥ १३ ॥ दिष्ट्यामहारथोधीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ क्षात्रेणविधिनाप्राप्तोवीराभिलषितांगतिं ॥ १४ ॥ जित्वासुबहुशःशत्रून्प्रेषयित्वाचमृत्यवे ॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५ ॥ तपसाब्रह्मचर्येणश्रुतेनप्रज्ञयापिच ॥ संतोयांगतिमिच्छंतितांप्राप्तस्तवपुत्रकः ॥ १६ ॥ वीरसूर्वीरपत्नीत्वंवीरजावीरबांधवा ॥ माशुचस्तनयंभद्रेगतःसपरमांगतिं ॥ ॥ १७ ॥ प्राप्स्यतेचाप्यसौपापःसैंधवोबालघातकः ॥ अस्यावलेपस्यफलंससुहृद्गणबांधवः ॥ १८ ॥ व्युष्टायांतुवरारोहेरजन्यांपापकर्मकृत् ॥ नहिमोक्ष्यतिपार्थात्सप्रविष्टोप्यमरावतीं ॥ १९ ॥ श्वःशिरःश्रोष्यसेतस्यसैंधवस्यरणेहृतं ॥ समंतपंचकाद्बाह्यंविशोकाभवमारुदः ॥ २० ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यगतःशूरःसतांगतिं ॥ यांगतिंप्राप्नुयामेहयेचान्येशस्त्रजीविनः ॥ २१ ॥ व्यूढोरस्कोमहाबाहुरनिवर्त्तीरथप्रणुत् ॥ गतस्तववरारोहेपुत्रःस्वर्गंज्वरंजहि ॥ २२ ॥ अनुयातश्चपितरंमातृपक्षंचवीर्यवान् ॥ सहस्रशोरिपून्हत्वाहतःशूरोमहारथः ॥ २३ ॥ आश्वासयस्नुषांराज्ञिमाशुचःक्षत्रियेभृशं ॥ श्वःप्रियंसुमहच्छ्रुत्वाविशोकाभवनंदिनि ॥ २४ ॥ यत्पार्थेनप्रतिज्ञातंतत्तथानतदन्यथा ॥ चिकीर्षितंहितेभर्त्तुर्नभवेज्जातुनिष्फलं ॥ २५ ॥

अभियांतिरक्षिष्यंति ॥ २६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

यदिचमनुजपन्नगाःपिशाचारजनिचराःपतगाःसुरासुराश्च ॥ रणगतमभियांतिसिंधुराजंनसभवितासहतैरपिप्रभाते ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिसुभद्राश्वासनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यकेशवस्यमहात्मनः ॥
सुभद्रापुत्रशोकार्त्ताविललापसुदुःखिता ॥ १ ॥ हापुत्रममंदायाःकथमेत्यासिसंयुगं ॥ निधनंप्राप्तवांस्तातपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २ ॥ कथमिंदीवरश्यामं
सुदंष्ट्रंचारुलोचनं ॥ मुखंतेदृश्यतेवत्सगुंठितंरणरेणुना ॥ ३ ॥ नूनंशूरंनिपतितंत्वांपश्यंत्यनिवर्त्तिनं ॥ सुशिरोग्रीवबाह्वंसंव्यूढोरस्कंनतोदरं ॥ ४ ॥ चारूपचित
सर्वांगंस्वक्षंशस्त्रक्षताचितं ॥ भूतानित्वांनिरीक्षंतेनूनंचंद्रमिवोदितं ॥ ५ ॥ शयनीयंपुरायस्यस्पर्ध्यास्तरणसंवृतं ॥ भूमावद्यकथंशेषेविप्रविद्धःसुखोचितः ॥
॥ ६ ॥ योन्वास्यतपुरावीरोवरस्त्रीभिर्महाभुजः ॥ कथमन्वास्यतेसोद्यशिवाभिःपतितोमृधे ॥ ७ ॥ योस्तूयतपुराहृष्टैःसूतमागधबंदिभिः ॥ सोद्यक्रव्यादृगणैर्घोरै
र्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८ ॥ पांडवेषुचनाथेषुवृष्णिवीरेषुवाविभो ॥ पंचालेषुचवीरेषुहतःकेनास्यनाथवत् ॥ ९ ॥ अतृप्तदर्शनापुत्रदर्शनस्यतवानघ ॥ मंद
भाग्यागमिष्यामिव्यक्तमद्ययमक्षयं ॥ १० ॥ विशालाक्षंसुकेशांतंचारुवाक्यंसुगंधिच ॥ तवपुत्रकदाभूयोमुखंद्रक्ष्यामिनिर्व्रणं ॥ ११ ॥ धिग्बलंभीमसेन
स्यधिक्पार्थस्यधनुष्मतां ॥ धिग्वीर्यंवृष्णिवीराणांपंचालानांचधिग्बलं ॥ १२ ॥ धिक्केकयांस्तथाचेदीन्मत्स्यांश्चैवाथसृंजयान् ॥ येत्वांरणगतंवीरंनशेकुरभि
रक्षितुं ॥ १३ ॥ अद्यपश्यामिपृथिवींशून्यामिवहतत्विषं ॥ अभिमन्युमपश्यंतीशोकव्याकुललोचना ॥ १४ ॥ स्वस्रीयंवासुदेवस्यपुत्रंगांडीवधन्वनः ॥ कथंत्वा
तिरथंवीरंद्रक्ष्याम्यद्यनिपातितं ॥ १५ ॥ एह्येहितृषितोवत्सस्तनौपूर्णौपिबाशुमे ॥ अंकमारुह्यमंदायाह्यतृप्तायाश्चदर्शने ॥ १६ ॥ हावीरदृष्टोनष्टश्चधनंस्वप्न
इवासिमे ॥ अहोह्यनित्यंमानुष्यंजलबुद्बुदचंचलं ॥ १७ ॥ इमांतेतरुणींभार्यांतवाधिभिरभिप्लुतां ॥ कथंसंधारयिष्यामिविवत्सामिवधेनुकां ॥ १८ ॥ अहोह्य
कालेप्रस्थानंकृतवानसिपुत्रक ॥ विहायफलकालेमांसुगृद्धांतवदर्शने ॥ १९ ॥ नूनंगतिःकृतांतस्यप्राज्ञैरपिसुदुर्विदा ॥ यत्रत्वंकेशवेनाथेसंग्रामेऽनाथवद्ध
तः ॥ २० ॥ यज्वनांदानशीलानांब्राह्मणानांकृतात्मनां ॥ चरितब्रह्मचर्याणांपुण्यतीर्थावगाहिनां ॥ २१ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ नैवेशिकंसोपकरणंगृहं नैवेशिकायेतिपाठेगृहाश्रमोन्मुखायविद्याव्रतस्नाताय अभिमतंविवाहोपयुक्तं ॥ २४ ॥ न्यस्तदंडानांनिरस्ताभिमानानां दंडोत्रौलगुडेपुमानित्युपक्रम्यदमे

कृतज्ञानांवदान्यानांगुरुशुश्रूषिणामपि ॥ सहस्रदक्षिणानांचयागतिस्तामवाप्नुहि ॥ २२ ॥ यागतिर्युध्यमानानांशूराणामनिवर्त्तिनां ॥ हत्वारीन्निहतानां
चसंग्रामेतांगतिंव्रज ॥ २३ ॥ गोसहस्रप्रदातॄणांक्रतुदानांचयागतिः ॥ नैवेशिकंचाभिमतंददतांयागतिःशुभा ॥ २४ ॥ ब्राह्मणेभ्यःशरण्येभ्योनिधिंनि
दधतांचया ॥ याचापिन्यस्तदंडानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २५ ॥ ब्रह्मचर्येणयांयांतिमुनयःसंशितव्रताः ॥ एकपत्न्यश्चयांयांतितांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २६ ॥
राज्ञांसुचरितैर्याचगतिर्भवतिशाश्वती ॥ चतुराश्रमिणांपुण्यैःपावितानांसुरक्षितैः ॥ २७ ॥ दीनानुकंपिनांयाचसततंसंविभागिनां ॥ पैशुन्याच्चनिवृत्ता
नांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २८ ॥ व्रतिनांधर्मशीलानांगुरुशुश्रूषिणामपि ॥ अमोघातिथिनांयाचतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २९ ॥ कृच्छ्रेषुयाधारयतामात्मानंव्यसने
षुच ॥ गतिःशोकाग्निदग्धानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३० ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकल्पयंतीहयेसदा ॥ स्वदारनिरतानांचयागतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३१ ॥ ऋतुकाले
स्वकांभार्यांगच्छतांयामनीषिणां ॥ परस्त्रीभ्योनिवृत्तानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३२ ॥ साम्नायेसर्वभूतानिपश्यंतिगतमत्सराः ॥ नारुंतुदानांक्षमिणांयागतिस्ता
मवाप्नुहि ॥ ३३ ॥ मधुमांसनिवृत्तानांमदाद्दंभात्तथाऽनृतात् ॥ परोपतापत्यक्तानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३४ ॥ ह्रीमंतःसर्वशास्त्रज्ञाज्ञानतृप्ताजितेंद्रियाः ॥ यांगतिं
साधवोयांतितांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३५ ॥ एवंविलपतींदीनांसुभद्रांशोककर्शितां ॥ अन्वपद्यतपांचालीवैराटिसहितातदा ॥ ३६ ॥ ताःप्रकामंरुदित्वाचविलप्य
चसुदुःखिताः ॥ उन्मत्तवत्तदाराजन्विसंज्ञान्यपतन्क्षितौ ॥ ३७ ॥ सोपचारस्तुकृष्णश्चदुःखितांभृशदुःखितः ॥ सिक्त्वांभसासमाश्वास्यतत्तदुक्त्वाहितंवचः ॥
॥ ३८ ॥ विसंज्ञकल्पांरुदतींमर्मविद्धांप्रवेपतीं ॥ भगिनींपुंडरीकाक्षइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ सुभद्रेमाशुचःपुत्रंपांचाल्याश्वासयोत्तरां ॥ गतोभिमन्युःप्रथि
तांगतिंक्षत्रियपुंगवः ॥ ४० ॥ येचान्येपिकुलेसंतिपुरुषानोवरानने ॥ सर्वेतेतांगतिंयांतुत्यभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ४१ ॥ कुर्याम तद्वयंकर्मक्रियासुसुहृदश्वनः ॥
कृतवान्यादृगद्यैकस्तवपुत्रोमहारथः ॥ ४२ ॥ एवमाश्वास्यभगिनींद्रौपदीमपिचोत्तरां ॥ पार्थस्यैवमहाबाहुःपार्श्वमागादरिंदमः ॥ ४३ ॥

यमेभिमानेचेतिमेदिनी ॥ २५ ॥ एकपत्न्यःपतिव्रताः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ लाजैरक्षतैः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

ततोभ्यनुज्ञायनृपान्कृष्णोवंधूंस्तथार्जुनं ॥ विवेशांतःपुरेराजंस्तेचजग्मुर्यथालयं ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिसुभद्राप्रविलापे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोर्जुनस्यभवनंप्रविश्याप्रतिमंविभुः ॥ स्पृष्ट्वांभःपुंडरीकाक्षःस्थंडिलेशुभल क्षणे ॥ १ ॥ संतस्तारशुभांशय्यांदर्भैर्वैडूर्यसन्निभैः ॥ ततोमाल्येनविधिवल्लाजैर्गंधैःसुमंगलैः ॥ २ ॥ अलंचकारतांशय्यांपरिवार्यायुधोत्तमैः ॥ ततःस्पृष्टोदके पार्थेविनीताःपरिचारकाः ॥ ३ ॥ दर्शयंतोंतिकेचक्रुर्नैशंत्रैयंबकंबलिं ॥ ततःप्रीतमनाःपार्थोगंधमाल्यैश्चमाधवं ॥ ४ ॥ अलंकृत्योपहारंतंनैशंतस्मैन्यवेदयत् ॥ स्मयमानस्तुगोविंदःफाल्गुनंप्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ सुप्यतांपार्थभद्रंतेकल्याणायव्रजाम्यहं ॥ स्थापयित्वाततोद्वास्थान्गोप्तॄंश्चात्तायुधान्नरान् ॥ ६ ॥ दारुकानुग तःश्रीमान्विवेशशिबिरंस्वकं ॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेबहुकृत्यंविचिंतयन् ॥ ७ ॥ पार्थायसर्वंभगवान्शोकदुःखापहंविधिं ॥ व्यदधात्पुंडरीकाक्षस्तेजोद्युतिवि वर्धनं ॥ ८ ॥ योगमास्थाययुक्तात्मासर्वेषामीश्वरेश्वरः ॥ श्रेयस्कामःपृथुयशाविष्णुर्जिष्णुप्रियंकरः ॥ ९ ॥ नपांडवानांशिबिरेकश्चित्सुष्वापतांनिशां ॥ प्रजा गरःसर्वजनंत्वाविवेशविशांपते ॥ १० ॥ पुत्रशोकाभितप्तेनप्रतिज्ञातोमहात्मना ॥ सहसासिंधुराजस्यवधोगांडीवधन्वना ॥ ११ ॥ तत्कथंनुमहाबाहुर्वास विःपरवीरहा ॥ प्रतिज्ञांसफलांकुर्यादितितेसमचिंतयन् ॥ १२ ॥ कष्टंहीदंव्यवसितंपांडवेनमहात्मना ॥ सचराजामहावीर्यःपारयत्वर्जुनःसतां ॥ १३ ॥ पुत्र शोकाभितप्तेनप्रतिज्ञामहतीकृता ॥ भ्रातरश्चापिविक्रांताबहुलानिबलानिच ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेणसर्वंतस्मैनिवेदितं ॥ सहत्वासैंधवंसंख्येपुनरेतुधनंजयः ॥ १५ ॥ जित्वारिपुगणांश्चैवपारयन्नर्जुनोव्रतं ॥ श्वोऽहत्वासिंधुराजंवैधूमकेतुंप्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥ नह्यसावनृतंकर्तुमलंपार्थोधनंजयः ॥ धर्मपुत्रःकथंराजाभ विष्यतिमृतेऽर्जुने ॥ १७ ॥ तस्मिन्हिविजयःकृत्स्नःपांडवेनसमाहितः ॥ यदिनोस्तिकृतंकिंचिद्यदिदत्तंहुतंयदि ॥ १८ ॥ फलेनतस्यसर्वस्यसव्यसाचीजयत्व रीन् ॥ एवंकथयतांतेषांजयमाशंसतांप्रभो ॥ १९ ॥ कृच्छ्रेणमहताराजन्रजनीव्यत्यवर्तत ॥ तस्यारजन्यामध्येतुप्रतिबुद्धोजनार्दनः ॥ २० ॥ स्मृत्वाप्रतिज्ञां पार्थस्यदारुकंप्रत्यभाषत ॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातमार्त्तेनहतबंधुना ॥ २१ ॥

तस्मैन्यंबकाय ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पार्थायनादर्थ्येचतुर्थी तेजःप्रतापः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सहसाबलेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुअनुगतः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आर्षभेणऋषभस्वरप्रकारेण ॥ ३९ ॥

जयद्रथंवधिष्यामिश्वोभूतइतिदारुक ॥ तत्तुदुर्योधनःश्रुत्वामंत्रिभिर्मंत्रयिष्यति ॥ २२ ॥ यथाजयद्रथंपार्थोनहन्यादितिसंयुगे ॥ अक्षौहिण्योहिताःसर्वारक्षि
ष्यंतिजयद्रथं ॥ २३ ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणसर्वास्त्रविधिपारगः ॥ एकोवीरःसहस्राक्षोदैत्यदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ सोपितंनोत्सहेताजौहंतुंद्रोणेनरक्षितं ॥ सोहंश्वस्तत्क
रिष्यामियथाकुंतीसुतोर्जुनः ॥ २५ ॥ अप्राप्तेऽस्तंदिनकरेहनिष्यतिजयद्रथं ॥ नहिदारानमित्राणिज्ञातयोनचबांधवाः ॥ २६ ॥ कश्चिदन्यःप्रियतरःकुंतीपुत्रान्म
मार्जुनात् ॥ अनर्जुनमिमंलोकंमुहूर्त्तमपिदारुक ॥ २७ ॥ उदीक्षितुंनशक्तोहंभवितानचतत्तथा ॥ अहंविजित्यतान्सर्वान्सहसासहयद्विपान् ॥ २८ ॥ अर्जुनार्थे
हनिष्यामिसकर्णान्ससुयोधनान् ॥ श्वोनिरीक्षंतुमेवीर्यंत्रयोलोकामहाहवे ॥ २९ ॥ धनंजयार्थेसमरेपराक्रांतस्यदारुक ॥ श्वोनरेंद्रसहस्राणिराजपुत्रशतानिच
॥ ३० ॥ साश्वद्विपरथान्याजौविद्रविष्यामिदारुक ॥ श्वस्तांचक्रप्रमथितांद्रक्ष्यसेनृपवाहिनीं ॥ ३१ ॥ मयाक्रुद्धेनसमरेपांडवार्थेनिपातितां ॥ श्वःसदेवाःसगं
धर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ ३२ ॥ ज्ञास्यंतिलोकाःसर्वेमांसुहृदंसव्यसाचिनः ॥ यस्तंद्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्तंचानुसमामनु ॥ ३३ ॥ इतिसंकल्प्यतांबुद्ध्याशरीरार्ध
ममार्जुनः ॥ यथात्वंमेप्रभातायामस्यांनिशिरथोत्तमं ॥ ३४ ॥ कल्पयित्वायथाशास्त्रमादायव्रजसंयतः ॥ गदांकौमोदकींदिव्यांशक्तिंचक्रंधनुःशरान् ॥ ३५ ॥
आरोप्यवैरथेसूतसर्वोपकरणानिच ॥ स्थानंचकल्पयित्वाथरथोपस्थेध्वजस्यमे ॥ ३६ ॥ वैनतेयस्यवीरस्यसमरेरथशोभिनः ॥ छत्रंजांबूनदैर्जालैरर्कज्वल
नसप्रभैः ॥ ३७ ॥ विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपिविभूषितान् ॥ बलाहकंमेघपुष्पंशैब्यंसुग्रीवमेवच ॥ ३८ ॥ युक्तान्वाजिवरान्यत्तःकवचीतिष्ठदारुक ॥ पांज
जन्यस्यनिर्घोषमार्षभेणैवपूरितं ॥ ३९ ॥ श्रुत्वाचभैरवंनादमुपेयास्त्वंजवेनमां ॥ एकान्हाहममर्षंचसर्वदुःखानिचैवह ॥ ४० ॥ भ्रातुःपैतृष्वसेयस्यव्यपने
ष्यामिदारुक ॥ सर्वोपायैर्यतिष्यामियथावीभत्सुराहवे ॥ ४१ ॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणांहनिष्यतिजयद्रथं ॥ यस्ययस्यचवीभत्सुर्वधेयत्नंकरिष्यति ॥ आशंसे
सारथेतत्रभवितास्यध्रुवोजयः ॥ ४२ ॥ दारुकउवाच जयएवध्रुवस्तस्यकुतएवपराजयः ॥ यस्यत्वंपुरुषव्याघ्रसारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४३ ॥ एवंचैत
त्करिष्यामियथामामनुशाससि ॥ सुप्रभातामिमांरात्रिंजयायविजयस्यहि ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिकृष्णदारुकसंभाषणेए
कोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥

कुंतीपुत्रस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परेअवश्यंभाविनि विधौविधाने नियच्छतिप्रवर्तयति ॥ ६ ॥ नशोच्यंशोकोनाचरणीयः ॥ ७ ॥ कार्यंकृत्यं कार्यंकरणीयंभवेत्इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

संजयउवाच कुंतीपुत्रस्तुतंमंत्रंस्मरन्नेवधनंजयः ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्मुमोहाचिंत्यविक्रमः ॥ १ ॥ तंतुशोकेनसंततंस्वप्नेकपिवरध्वजं ॥ आससादमहाते
जाध्यायंतंगरुडध्वजः ॥ २ ॥ प्रत्युत्थानंचकृष्णस्यसर्वावस्थोधनंजयः ॥ नलोपयतिधर्मात्माभक्त्याप्रेम्णाचसर्वदा ॥ ३ ॥ प्रत्युत्थायचगोविंदंसतस्माआ
सनंददौ ॥ नचासनेस्वयंबुद्धिंवीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४ ॥ ततःकृष्णोमहातेजाजानन्पार्थस्यनिश्चयं ॥ कुंतीपुत्रमिदंवाक्यमासीनःस्थितमब्रवीत् ॥ ५ ॥ मा
विषादेमनःपार्थकृथाःकालोहिदुर्जयः ॥ कालःसर्वाणिभूतानिनियच्छतिपरेविधौ ॥ ६ ॥ किमर्थंचविषादस्तेतद्ब्रूहिद्विपदांवर ॥ नशोच्यंविदुषांश्रेष्ठशोकः
कार्यविनाशनः ॥ ७ ॥ यत्तुकार्यंभवेत्कार्यंकर्मणातत्समाचर ॥ हीनचेष्टस्ययःशोकःसहिशत्रुर्धनंजय ॥ ८ ॥ शोचन्नंदयतेशत्रून्कर्शयत्यपिबांधवान् ॥ क्षी
यतेचनरस्तस्मान्नत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ९ ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनबीभत्सुरपराजितः ॥ आबभाषेतदाविद्वानिदंवचनमर्थवत् ॥ १० ॥ मयाप्रतिज्ञामहतीजय
द्रथवधेकृता ॥ श्वोस्मिहंतादुरात्मानंपुत्रघ्नमितिकेशव ॥ ११ ॥ मत्प्रतिज्ञाविघातार्थंधार्त्तराष्ट्रैःकिलाच्युत ॥ पृष्ठतःसैंधवःकार्यःसर्वैर्गुप्तोमहारथैः ॥ १२ ॥
दशचैकाचताःकृष्णअक्षौहिण्यःसुदुर्जयाः ॥ हतावशेषास्तत्रेमाहंतमाधवसंख्यया ॥ १३ ॥ ताभिःपरिवृतःसंख्येसर्वैश्चैवमहारथैः ॥ कथंशक्येतसंद्रष्टुंदुरा
त्माकृष्णसैंधवः ॥ १४ ॥ प्रतिज्ञापारणंचापिनभविष्यतिकेशव ॥ प्रतिज्ञायांचहीनायांकथंजीवतिमद्विधः ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्यमेवीरविकांक्षापरिवर्त्तते ॥
द्रुतंचयातिसवितातततएतद्ब्रवीम्यहं ॥ १६ ॥ शोकस्थानंतुतच्छ्रुत्वापार्थस्यद्विजकेतनः ॥ संस्पृश्यांभस्ततःकृष्णःप्राङ्मुखःसमवस्थितः ॥ १७ ॥ इदंवाक्यंमहाते
जाबभाषेपुष्करेक्षणः ॥ हितार्थंपांडुपुत्रस्यसैंधवस्यवधेकृती ॥ १८ ॥ पार्थपाशुपतंनामपरमास्त्रंसनातनं ॥ येनसर्वान्मृधेदैत्यान्जघ्नेदेवोमहेश्वरः ॥ १९ ॥ य
दितद्विदितंतेद्यश्वोहंतासिजयद्रथं ॥ अथाज्ञातंप्रपद्यस्वमनसावृषभध्वजं ॥ २० ॥ नंदेवंमनसाध्यात्वाजोपमास्वधनंजय ॥ ततस्तस्यप्रसादात्त्वंभक्तःप्राप्स्य
सितन्महत् ॥ २१ ॥ ततःकृष्णवचःश्रुत्वासंस्पृश्यांभोधनंजयः ॥ भूमावासीनएकाग्रोजगाममनसाभवं ॥ २२ ॥ ततःप्रणिहितोब्राह्मेमुहूर्त्तेशुभलक्षणे ॥ आ
त्मानमर्जुनोपश्यद्गगनेसहकेशवं ॥ २३ ॥ पुण्यंहिमवतःपादंमणिमंतंचपर्वतं ॥ ज्योतिर्भिश्चसमाकीर्णंसिद्धचारणसेवितं ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्यदुःखद्वारस्यप्रतिज्ञायाःविकांक्षाविसंवादःपरिवर्त्ततेप्रतिभाति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रणिहितःसमाहितमनाः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ अथर्वणस्यमुनेः ॥३२॥३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तथाचव्रजन्विष्णुपदमाकाशमभ्यगादित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लास्यंनृत्यं वल्गितमि

वायुवेगगतिःपार्थःखंभेजेसहकेशवः॥ केशवेनगृहीतःसदक्षिणेविभुनाभुजे॥ २५॥ प्रेक्षमाणोबहून्भावान्जगामाद्भुतदर्शनान् ॥ उदीच्यांदिशिधर्मात्मा
सोपश्यच्छ्वेतपर्वतं॥ २६॥ कुबेरस्यविहारेंचनलिनींपद्मभूषितां ॥ सरिच्छ्रेष्ठांचतांगंगांवीक्षमाणोबहूदकां ॥ २७ ॥ सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतांस्फटिकोपलां॥
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णांनानामृगसमाकुलां॥ २८॥ पुण्याश्रमवतींरम्यांमनोज्ञांडजसेवितां ॥ मंदरस्यप्रदेशांश्चकिन्नरोद्गीतनादितान् ॥ २९॥ हेमरूप्यमयैः
श्रृंगैर्नानौषधिविदीपितान्॥ तथामंदारवृक्षैश्चपुष्पितैरुपशोभितान्॥ ३० ॥ स्निग्धांजनचयाकारंसंप्राप्तःकालपर्वतं॥ ब्रह्मतुंगंनदीश्चान्यास्तथाजनपदान
पि॥ ३१ ॥ सतुंगंशतश्रृंगंचशर्यातिवनमेवच॥ पुण्यमश्वशिरस्थानंस्थानमाथर्वणस्यच॥ ३२॥ वृषदंशंचशैलेंद्रंमहामंदरमेवच ॥ अप्सरोभिःसमाकीर्णं
किन्नरैश्चोपशोभितं॥ ३३॥ तस्मिन्शैलेव्रजन्पार्थःसकृष्णःसमवैक्षत ॥ शुभैःप्रस्रवणैर्जुष्टांहेमधातुविभूषितां॥ ३४ ॥ चंद्ररश्मिप्रकाशांगींपृथिवींपुरमा
लिनीं ॥ समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान्॥ ३५॥ वियद्द्यांपृथिवींचैवतथाविष्णुपदंव्रजन्॥ विस्मितःसहकृष्णेनक्षिप्तोबाणइवाभ्यगात् ॥ ३६॥ ग्रह
नक्षत्रसोमानांसूर्याग्न्योश्चसमत्विषं॥ अपश्यततदापार्थोज्वलंतमिवपर्वतं॥३७॥ समासाद्यतुतंशैलंशैलाग्रेसमवस्थितं॥ तपोनित्यंमहात्मानमपश्यद्वृषभ
ध्वजं॥ ३८॥ सहस्रमिवसूर्याणांदीप्यमानंस्वतेजसा॥ शूलिनंजटिलंगौरंवल्कलाजिनवाससं॥ ३९॥ नयनानांसहस्रैश्चविचित्रांगंमहौजसं॥ पार्वत्यासहि
तंदेवंभूतसंघैश्चभास्वरैः ॥ ४० ॥ गीतवादित्रसन्नादैर्हास्यलास्यसमन्वितं ॥ वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैःपुण्यैर्गंधैश्चसेवितं ॥ ४१ ॥ स्तूयमानंस्तवैर्दिव्यैर्ऋषि
भिर्ब्रह्मवादिभिः॥ गोप्तारंसर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतं॥ ४२॥ वासुदेवस्तुतंदृष्ट्वाजगामशिरसाक्षितिं॥ पार्थेनसहधर्मात्मागृणन्ब्रह्मसनातनं॥ ४३॥ लो
कादिंविश्वकर्माणमजमीशानमव्ययं॥ मनसःपरमंयोनिंखंवायुंज्योतिषांनिधिं॥ ४४॥ स्रष्टारंवारिधाराणांभुवश्चप्रकृतिंपरां ॥ देवदानवयक्षाणांमानवा
नांचसाधनं॥ ४५॥ योगानांचपरंधामदृष्टंब्रह्मविदांनिधिं॥ चराचरस्यस्रष्टारंप्रतिहर्त्तारमेवच॥ ४६॥

तस्ततःप्रचारः आस्फोटितंभुजाडंबरःउत्क्रुष्टमुच्चैःस्वनितं ॥४१॥४२॥४३॥ लोकानामादिमुपादानं विश्वंजगत्कर्मप्राप्यंयस्य ईशानमप्रतिहतेच्छं अव्ययमविकारं मनसःपरमंप्रवृत्तिनिवृत्तिकारणं यो
निमुत्पत्तिस्थानंच ज्योतिषांतेजसांनिधिमधिष्ठानं ॥४४॥ परांमूलभूतांप्रकृतिंप्रधानं साधनंसिद्धेर्निधानं ॥४५॥ योगानांयोगदर्शिनांपरंधामपरमाश्रयंदृष्टंसाक्षाद्भूतंब्रह्मतत्त्वंतद्विदांनिधिंरहस्यं ॥ ४६ ॥

कालइवकोपोयस्य शक्रस्य गुणाऐश्वर्यादयः सूर्यस्यगुणाःप्रतापादयः तेषामुदयोयस्मात् ॥ ४७ ॥ कारणात्मानंकारणैकस्वभावं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ भवःसर्वप्रभुत्वात् शर्वःसंहरणात् ॥ ५५ ॥ शांतिःशमप्रधानत्वात् ॥ ५६ ॥ हविष्यःहविष्ययोग्यत्वात् सत्यायसदैकस्वभावत्वात् विभुर्व्यापकत्वात् ॥ ५७ ॥ व्याधायमृगहननात् द्विरुक्तिर्द्विस्तथाकरणात् अ

कालकोपंमहात्मानंशक्रसूर्यगुणोदयं ॥ ववंदेतंतदाकृष्णोवाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४७ ॥ यंप्रपद्यंतिविद्वांसःसूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ॥ तमजंकारणात्मानंजग्मतुःशरणंभवं ॥ ४८ ॥ अर्जुनश्चापितंदेवंभूयोभूयोप्यवंदत ॥ ज्ञात्वातंसर्वभूतादिंभूतभव्यभवोद्भवं ॥ ४९ ॥ ततस्तावागतौदृष्ट्वानरनारायणावुभौ ॥ सुप्रसन्नमनाःशर्वःप्रोवाचप्रहसन्निव ॥ ५० ॥ स्वागतंवोनरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतांगतक्लमौ ॥ किंचवामीप्सितंवीरौमनसःक्षिप्रमुच्यतां ॥ ५१ ॥ येनकार्येणसंप्राप्तौयुवांतत्साधयामिकिं ॥ व्रियतामात्मनःश्रेयस्तत्सर्वंप्रददानिवां ॥ ५२ ॥ ततस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युत्थायकृतांजली ॥ वासुदेवार्जुनौसर्वंतुष्टुवातेमहामती ॥ ५३ ॥ भक्त्यास्तवेनदिव्येनमहात्मानावनिंदितौ ॥ ५४ ॥ कृष्णार्जुनावूचतुः नमोभवायशर्वायरुद्रायवरदायच ॥ पशूनांपतयेनित्यमुग्रायचकपर्दिने ॥ ५५ ॥ महादेवायभीमायत्र्यंबकायचशांतये ॥ ईशानायमखघ्नायनमोस्त्वंधकघातिने ॥ ५६ ॥ कुमारगुरवेतुभ्यंनीलग्रीवायवेधसे ॥ पिनाकिनेहविष्यायसत्यायविभवेसदा ॥ ५७ ॥ विलोहितायधूम्रायव्याधायानपराजिते ॥ नित्यंनीलशिखंडायशूलिनेदिव्यचक्षुषे ॥ ५८ ॥ होत्रेपोत्रेत्रिनेत्रायव्याधायवसुरेतसे ॥ अचिंत्यायांबिकाभर्त्रेसर्वदेवस्तुतायच ॥ ५९ ॥ वृषध्वजायमुंडायजटिनेब्रह्मचारिणे ॥ तप्यमानायसलिलेब्रह्मण्यायाजितायच ॥ ६० ॥ विश्वात्मनेविश्वसृजेविश्वमावृत्यतिष्ठते ॥ नमोनमस्तेसेव्यायभूतानांप्रभवेसदा ॥ ६१ ॥ ब्रह्मवक्त्रायसर्वायशंकरायशिवायच ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेप्रजानांपतयेनमः ॥ ६२ ॥ नमोविश्वस्यपतयेमहतांपतयेनमः ॥ नमःसहस्रशिरसेसहस्रभुजमृत्यवे ॥ ६३ ॥ सहस्रनेत्रपादायनमोऽसंख्येयकर्मणे ॥ नमोहिरण्यवर्णायहिरण्यकवचायच ॥ भक्तानुकंपिनेनित्यंसिध्यतांनोवरःप्रभो ॥ ६४ ॥

नान्प्राणिनःपराजयतीतिअनपराजित्सर्वभूतोत्तमत्वात् नीलशिखंडोनीलकेशत्वात् ॥ ५८ ॥ होतादीक्षितःभावेनहवनशीलत्वात् वसुरेताअग्नौरेतःक्षेपणात् ॥ ५९ ॥ मुंडोदीक्षितत्वात् ब्रह्मचारीरेतोविधारणात् ॥ ६० ॥ भूतानांप्राणिनांप्रमथादीनां ॥ ६१ ॥ ब्रह्मवक्त्रोवेदपूर्णमुखत्वात् सर्वःसर्वस्वरूपत्वात् शिवोमोक्षहेतुत्वात् वाचस्पतिर्वाङ्मयप्रवर्त्तनात् ॥ ६२ ॥ सहस्रभुजायमृत्यवेचमन्यवेइतिपाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ आत्मनासुकृतंसूपकल्पितं

संजयउवाच एवंस्तुत्वामहादेवंवासुदेवःसहार्जुनः ॥ प्रसादयामासभवंतदात्यस्त्रोपलब्धये ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जु
नस्वप्नेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःपार्थःप्रसन्नात्माप्रांजलिर्वृषभध्वजं ॥ ददर्शोत्फुल्लनयनःसम
स्तंतेजसांनिधिं ॥ १ ॥ तंचोपहारंसुकृतंनैशंनैत्यकमात्मना ॥ ददर्शत्र्यंबकाभ्याशेवासुदेवनिवेदितं ॥ २ ॥ ततोभिपूज्यमनसाकृष्णंशर्वंचपांडवः ॥ इच्छा
म्यहंदिव्यमस्त्रमित्यभाषतशंकरं ॥ ३ ॥ ततःपार्थस्यविज्ञायवरार्थेवचनंतदा ॥ वासुदेवार्जुनौदेवःस्मयमानोभ्यभाषत ॥ ४ ॥ स्वागतंवांनरश्रेष्ठौविज्ञातंमन
सेप्सितं ॥ येनकामेनसंप्राप्तौभवद्भ्यांतंददाम्यहं ॥ ५ ॥ सरोमृतमयंदिव्यमभ्याशेशत्रुसूदनौ ॥ तत्रमेतद्धनुर्दिव्यंशरश्चनिहितःपुराः ॥ ६ ॥ येनदेवारयःसर्वेम
यायुधिनिपातिताः ॥ ततआनीयतांकृष्णौसशरंधनुरुत्तमं ॥ ७ ॥ तथेत्युक्त्वातुतौवीरौसर्वपारिषदैःसह ॥ प्रस्थितौतत्सरोदिव्यंदिव्यैश्वर्यशतैर्युतं ॥ ८ ॥ निर्दि
ष्टंयद्वृषांकेणपुण्यंसर्वार्थसाधकं ॥ तौजग्मतुरसंभ्रांतौनरनारायणावृषी ॥ ९ ॥ ततस्तौतत्सरोगत्वासूर्यमंडलसन्निभं ॥ नागमंतर्जलेघोरंददृशातेर्जुनाच्युतौ
॥ १० ॥ द्वितीयंचापरंनागंसहस्रशिरसंवरं ॥ वमंतंविपुलाज्वालाददृशातेग्निवर्चसं ॥ ११ ॥ ततःकृष्णश्चपार्थश्चसंस्पृश्यांभःकृतांजली ॥ तौनागावुपतस्थातेन
मस्यंतौवृषध्वजं ॥ १२ ॥ गृणंतौवेदविद्वांसौतद्ब्रह्मशतरुद्रियं ॥ अप्रमेयंप्रणमतोगत्वासर्वात्मनाभवं ॥ १३ ॥ ततस्तौरुद्रमाहात्म्याद्धित्वारूपंमहोरगौ ॥ ध
नुर्बाणश्चशत्रुघ्नंतद्द्वंद्वंसमपद्यत ॥ १४ ॥ तौतज्जगृहतुःप्रीतौधनुर्बाणंचसुप्रभं ॥ आजन्हतुर्महात्मानौददतुश्चमहात्मने ॥ १५ ॥ ततःपार्श्वाद्वृषांकस्यब्रह्मचा
रीन्यवर्त्तत ॥ पिंगाक्षस्तपसःक्षेत्रंबलवान्नीललोहितः ॥ १६ ॥ सतद्गृह्यधनुःश्रेष्ठंतस्थौस्थानंसमाहितः ॥ विचकर्षाथविधिवत्सशरंधनुरुत्तमं ॥ १७ ॥ तस्य
मौर्वींचमुष्टिंचस्थानंचालक्ष्यपांडवः ॥ श्रुत्वामंत्रंभवप्रोक्तंजग्राहाचिंत्यविक्रमः ॥ १८ ॥ ससरस्येवतंबाणंमुमोचातिबलःप्रभुः ॥ चकारचपुनर्वीरस्तस्मिन्स
रसितद्धनुः ॥ १९ ॥ ततःप्रीतंभवंज्ञात्वास्मृतिमानर्जुनस्तदा ॥ वरमारण्यकेदत्तंदर्शनंशंकरस्यच ॥ २० ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ द्वंद्वंयुगलं ॥ १४ ॥ १५ ॥ नीललोहितःभगवतोऽपरातनुः ॥ १६ ॥ स्थानंस्थापनकं ॥ १७ ॥ जग्राहमन
सिकृतवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तयोरिति ॥ १ ॥ मधुपर्किकाःमांगल्योपस्थापकाः पाणिस्वनिकाहस्तेनतालस्वनंकुर्वते मधुपर्किकाःमधुपर्कसमयेपठंतइतिदेवबोधः ॥ २॥ रक्तकंठिनोरंजकस्वराः ॥ ३ ॥ झर्झराझिल्लिकाः भेर्योबृहड्ढकाः पणवामुरजाः आनकाःपटहाः गोमुखाःत्रागडाः आडं

मनसाचिंतयामासतन्मेसंपद्यतामिति ॥ तस्यतन्मतमाज्ञायप्रीतःप्रादाद्वरंभवः ॥ २१ ॥ तच्चपाशुपतंघोरंप्रतिज्ञायाश्चपारणं ॥ ततःपाशुपतंदिव्यमवाप्यपुनरीश्वरात् ॥ २२ ॥ संहृष्टरोमादुर्धर्षःकृतंकार्यममन्यत ॥ ववंदतुश्चसंहृष्टौशिरोभ्यांतंमहेश्वरं ॥ २३ ॥ अनुज्ञातौक्षणेतस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ॥ प्राप्तंस्वशिबिरंवीरौमुदापरमयायुतौ ॥ २४ ॥ तथाभवेनानुमतौमहासुरनिघातिना ॥ इंद्राविष्णूयथाप्रीतौजंभस्यवधकांक्षिणौ ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनस्यपुनःपाशुपतास्त्रप्राप्तौएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तयोःसंवदतोरेवंकृष्णदारुकयोस्तथा ॥ सात्यगाद्रजनीराजन्नथराजान्वबुध्यत ॥ १ ॥ पठंतिपाणिस्वनिकामागधामधुपर्किकाः ॥ वैतालिकाश्चसूताश्चतुष्टुवुःपुरुपर्षभं ॥ २ ॥ नर्तकाश्चाप्यनृत्यंतजगुर्गीतानिगायकाः ॥ कुरुवंशस्तवार्थानिमधुररक्तकंठिनः ॥ ३ ॥ मृदंगाझर्झराभेर्यःपणवानकगोमुखाः ॥ आडंबराश्चशंखाश्चदुंदुभ्यश्चमहास्वनाः ॥ ४ ॥ एवमेतानिसर्वाणितथान्यान्यपिभारत ॥ वादयंतिसुसंहृष्टाःकुशलाःसाधुशिक्षिताः ॥ ५ ॥ समेघसमनिर्घोषोमहान्शब्दोऽस्पृशद्दिवं ॥ पार्थिवप्रवरंसुप्तंयुधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६ ॥ प्रतिबुद्धःसुखंसुप्तोमहार्हेशयनोत्तमे ॥ उत्थायावश्यकार्यार्थंययौस्नानगृहंनृपः ॥ ७ ॥ ततःशुक्लांबराःस्नातास्तरुणाःशतमष्टच ॥ स्नापकाःकांचनैःकुंभैःपूर्णैःसमुपतस्थिरे ॥ ८ ॥ भद्रासनेसूपविष्टःपरिधायांबरंलघु ॥ सस्नौचंदनसंयुक्तैःपानीयैरभिमंत्रितैः ॥ ९ ॥ उत्सादितःकषायेणबलवद्भिःसुशिक्षितैः ॥ आप्लुतःसाधिवासेनजलेनसस्सुगंधिना ॥ १० ॥ राजहंसनिभंप्राप्यउष्णीषंशिथिलार्पितं ॥ जलक्षयनिमित्तंवैवेष्टयामासमूर्धनि ॥ ११ ॥ हरिणाचंदनेनांगमुपलिप्यमहाभुजः ॥ स्रग्वीचाक्लिष्टवसनःप्राङ्मुखःप्रांजलिःस्थितः ॥ १२ ॥ जजापजप्यंकौंतेयःसतांमार्गमनुष्ठितः ॥ ततोऽग्निशरणंदीप्तंप्रविवेशविनीतवत् ॥ १३ ॥ समिद्भिःसपवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ॥ मंत्रपूताभिरर्चित्वानिश्चक्रामगृहात्ततः ॥ १४ ॥ द्वितीयांपुरुषव्याघ्रःकक्ष्यांनिर्गम्यपार्थिवः ॥ ततोवेदविदोवृद्धानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ १५ ॥

बराश्चक्षुद्रपटहाः डुंडुभ्योढक्काः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भद्रासनेचतुःसमासने ॥ ९ ॥ कषायेणसर्वौषध्यादिकल्केन ॥ १० ॥ ११ ॥ अक्लिष्टंअनुपहतंवसनंयस्य ॥ १२ ॥ दीप्तंज्वलदग्निं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

सौरान्सूर्योपासकान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वेतिशेषः ॥ १९ ॥ स्वस्तिकानालिंगनानि वर्धमानान्शरावान् नंद्यावर्त्तान्संपुटितान्धर्घपात्राणि ॥ २० ॥ रुचकंमातुलुंगकं ॥ २१ ॥ २२ ॥

दांतान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषुच॥ सहस्रानुचरान्सौरान्सहस्रंचाष्टचापरान्॥ १६ ॥ अक्षतैःसुमनोभिश्चवाचयित्वामहाभुजः ॥ तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यांफलैःश्रेष्ठैःसुमंगलैः ॥ १७॥ प्रादात्कांचनमेकैकंनिष्कंविप्रायपांडवः॥ अलंकृतंचाश्वशतंवासांसीष्टाश्वदक्षिणाः ॥ १८ ॥ तथागाःकपिलाद्रोग्ध्रीःसवत्साःपांडुनंदनः॥ हेमशृंगारौप्यखुरादत्वातेभ्यःप्रदक्षिणं ॥ १९ ॥ स्वस्तिकान्वर्धमानांश्चनंद्यावर्तांश्चकांचनान् ॥ माल्यंचजलकुंभांश्चज्वलितंचहुताशनं ॥ ॥ २० ॥ पूर्णान्यक्षतपात्राणिरुचकंरोचनास्तथा॥ स्वलंकृताःशुभाःकन्यादधिसर्पिर्मधूदकं ॥ २१ ॥ मंगल्यान्पक्षिणश्चैवयच्चान्यदपिपूजितं ॥ दृष्ट्वास्पृष्ट्वाचकौंतेयोबाह्यांकक्ष्यांततोगमत्॥ २२ ॥ ततस्तस्यांमहाबाहोस्तिष्ठतःपरिचारकाः॥ सौवर्णंसर्वतोभद्रंमुक्तावैदूर्यमंडितं॥ २३॥ परार्ध्यास्तरणास्तीर्णंसोत्तरच्छदमृद्धिमत्॥ विश्वकर्मकृतंदिव्यमुपजह्रुर्वरासनं॥ २४ ॥ तत्रतस्योपविष्टस्यभूषणानिमहात्मनः ॥ उपाजह्रुर्महार्हाणिप्रेष्याःशुभ्राणिसर्वशः ॥ २५ ॥ मुक्ताभरणवेषस्यकौंतेयस्यमहात्मनः॥ रूपमासीन्महाराजद्विषतांशोकवर्धनं॥ २६ ॥ चामरैश्चंद्ररश्म्याभैर्हैमदंडैःसुशोभनैः ॥ दोधूयमानैःशुशुभेविद्युद्भिरिवतोयदः ॥ २७ ॥ संस्तूयमानःसूतैश्चवंद्यमानश्चवंदिभिः ॥ उपगीयमानोगंधर्वैरास्तेस्मकुरुनंदनः ॥ २८ ॥ ततोमुहूर्तादासीत्तुस्यंदनानांस्वनोमहान्॥ नेमिघोषश्चरथिनांखुरघोषश्चवाजिनां ॥ २९ ॥ ह्रादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ नराणांपदशब्दैश्चकंपतीवस्ममेदिनी ॥ ३० ॥ ततःशुद्धांतमासाद्यजानुभ्यांभूतलेस्थितः॥ शिरसावंदनीयंतमभिवाद्यजनेश्वरं॥ ३१ ॥ कुंडलीबद्धनिस्त्रिंशःसन्नद्धकवचोयुवा ॥ अभिप्रणम्यशिरसाद्वास्थोधर्मात्मजायवै॥ ॥ ३२ ॥ न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयांतंमहात्मने॥ सोब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःस्वागतेनैवमाधवं॥ ३३ ॥ अर्घ्यंचैवासनंचास्मैदीयतांपरमार्चितं ॥ ततःप्रवेश्यवार्ष्णेयमुपवेश्यवरासने ॥ ३४ ॥ पूजयामासविधिवद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणियुधिष्ठिरसज्जतायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥

॥ २३ ॥ विश्वकर्मकृतंविश्वकर्मप्रणीतेनविधिनानिर्मितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वंद्यमानःस्तूयमानः स्तुत्यर्थस्यवदेरूपं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुद्धांतंकक्ष्याभ्यंतरं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ स्वागतेनाप्रतिबद्धागमनेन॥ ३३ ॥ ३४ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ निराक्रियामपसारणं ॥ ११ ॥ यात्रास्थितिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वृजिनात्व्यसनात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ सनातन

संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिनंद्यजनार्दनं ॥ उवाचपरमप्रीतःकौंतेयोदेवकीसुतं ॥ १ ॥ सुखेनरजनीव्युष्टाकच्चित्तेमधुसूदन ॥ कच्चिज्ज्ञानानि
सर्वाणिप्रसन्नानितवाच्युत ॥ २ ॥ वासुदेवोपितद्युक्तंपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरं ॥ ततश्चप्रकृतीःक्षत्तान्यवेदयदुपस्थिताः ॥ ३ ॥ अनुज्ञातश्चराज्ञासप्रावेशयततंजनं ॥
विराटंभीमसेनंचधृष्टद्युम्नंचसात्यकिं ॥ ४ ॥ चेदिपंधृष्टकेतुंचद्रुपदंचमहारथं ॥ शिखंडिनंयमौचैवचेकितानंसकेकयं ॥ ५ ॥ युयुत्सुंचैवकौरव्यंपांचाल्यंचो
त्तमौजसं ॥ युधामन्युंसुबाहुंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ॥ उपतस्थुर्महात्मानंविविशुश्चासनेशुभे ॥ ७ ॥ एकस्मिन्ना
सनेवीरावुपविष्टौमहाबलौ ॥ कृष्णश्चयुयुधानश्चमहात्मानौमहाद्युती ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरस्तेषांशृण्वतांमधुसूदनं ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षमाभाष्यमधुरंवचः ॥
॥ ९ ॥ एकंत्वांवयमाश्रित्यसहस्राक्षमिवामराः ॥ प्रार्थयामोजयंयुद्धेशाश्वतानिसुखानिच ॥ १० ॥ त्वंहिराज्यविनाशंचद्विषद्भिश्चनिराक्रियां ॥ क्लेशांश्चवि
विधान्कृष्णसर्वांस्तानपिवेदनः ॥ ११ ॥ त्वयिसर्वेशसर्वेषामस्माकंभक्तवत्सल ॥ सुखमायत्तमत्यर्थंयात्राचमधुसूदन ॥ १२ ॥ सतथाकुरुवार्ष्णेययथात्वयिम
नोमम ॥ अर्जुनस्ययथासत्याप्रतिज्ञास्याच्चिकीर्षिता ॥ १३ ॥ सभवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ॥ पारंतितीर्षतामद्यप्लवोनोभवमाधव ॥ १४ ॥ न
हितत्कुरुतेसंख्येरथीरिपुवधोद्यतः ॥ यथावैकुरुतेकृष्णसारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १५ ॥ यथैवसर्वास्वापत्सुपासिवृष्णीन्जनार्दन ॥ तथैवास्मान्महाबाहोवृजि
नात्त्रातुमर्हसि ॥ १६ ॥ त्वमगाधेऽप्लवेमग्नान्पांडवान्कुरुसागरे ॥ समुद्धरप्लवोभूत्वाशंखचक्रगदाधर ॥ १७ ॥ नमस्तेदेवदेवेशसनातनविशातन ॥ विष्णो
जिष्णोहरेकृष्णवैकुंठपुरुषोत्तम ॥ १८ ॥ नारदस्त्वांसमाचख्यौपुराणमृषिसत्तमं ॥ वरदंशार्ङ्गिणंश्रेष्ठंतत्सत्यंकुरुमाधव ॥ १९ ॥ इत्युक्तःपुंडरीकाक्षोधर्मरा
जेनसंसदि ॥ तोयमेघस्वनोवाग्मीप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ वासुदेवउवाच सामरेष्वपिलोकेषुसर्वेषुनतथाविधः ॥ शरासनधरःकश्चिद्यथापार्थो
धनंजयः ॥ २१ ॥ वीर्यवानस्त्रसंपन्नःपराक्रांतोमहाबलः ॥ युद्धशौंडःसदामर्षीतेजसापरमोनृणां ॥ २२ ॥ सयुवावृषभस्कंधोदीर्घबाहुर्महाबलः ॥ सिंहर्षभग
तिःश्रीमान्द्विषतस्तेहनिष्यति ॥ २३ ॥ अहंचतत्करिष्यामियथाकुंतीसुतोर्जुनः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यसैन्यानिधक्ष्यत्यग्निरिवेंधनं ॥ २४ ॥

अनादिनिधन विशातनसंहर्त्तः कृष्णसंसारकर्षक पुरुषोत्तमपरमालन् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ युद्धशौंडःयुद्धप्रवीणः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंसौभद्रघातिनं ॥ अपुनर्दर्शनंमार्गमिषुभिःक्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥ २५ ॥ तस्याद्यगृध्राःश्येनाश्चचंडगोमायवस्तथा ॥ भक्षयिष्यंतिमांसानि येचान्येपुरुषादकाः ॥ २६ ॥ यद्यस्यदेवागोप्तारःसेंद्राःसर्वेतथाप्यसौ ॥ राजधानींयमस्याद्यहतःप्राप्स्यतिसंकुले ॥ २७ ॥ निहत्यसैंधवंजिष्णुरद्यत्वामुपया स्यति ॥ विशोकोविज्वरोराजन्भवभूतिपुरस्कृतः॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिश्रीकृष्णवाक्येत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥९॥

संजयउवाच तथातुवदतांतेषांप्रादुरासीद्धनंजयः ॥ दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठंराजानंससुहृद्गणं ॥ १ ॥ तंनिविष्टंशुभांकक्ष्यामभिवंद्याग्रतःस्थितं ॥ तमुत्थायार्जु नंप्रेम्णासस्वजेपांडवर्षभः ॥ २ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायपरिष्वज्यचबाहुना ॥ आशिषःपरमाःप्रोच्यस्मयमानोभ्यभाषत ॥ ३ ॥ व्यक्तमर्जुनसंग्रामेध्रुवस्तेविज योमहान् ॥ यादृग्रूपाचतेच्छायाप्रसन्नश्चजनार्दनः॥४॥ तमब्रवीत्ततोजिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमं ॥ दृष्टवानस्मिभद्रंतेकेशवस्यप्रसादजं ॥ ५॥ ततस्तत्कथयामा सयथादृष्टंधनंजयः॥ आश्वासनार्थंसुहृदांत्र्यंबकेणसमागमं ॥६॥ ततःशिरोभिरवनिंस्पृष्ट्वासर्वेचविस्मिताः॥ नमस्कृत्यवृषांकायसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन्॥ ॥ ७॥ अनुज्ञातास्ततःसर्वेसुहृदोधर्मसूनुना ॥ त्वरमाणाःसुसन्नद्धाहृष्टायुद्धायनिर्ययुः ॥ ८ ॥ अभिवाद्यतुराजानंयुयुधानाच्युतार्जुनाः॥ हृष्टाविनिर्ययुस्ते वैयुधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९ ॥ रथेनैकेनदुर्धर्षौयुयुधानजनार्दनौ ॥ जग्मतुःसहितौवीरावर्जुनस्यनिवेशनं ॥ तत्रगत्वाहृषीकेशःकल्पयामाससूतवत् ॥ १० ॥ रथंरथवरस्याजौवानरर्षभलक्षणं ॥ समेघसमनिर्घोषस्तप्तकांचनसप्रभः ॥ ११ ॥ बभौरथवरःकॢप्तःशिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ ततःपुरुषशार्दूलःसज्जंसज्जपुरः सरः ॥ १२ ॥ कृताह्निकायपार्थायन्यवेदयततंरथं॥ तंतुलोकवरःपुंसांकिरीटीहेमवर्मभृत् ॥ १३ ॥ चापबाणधरोवाहंप्रदक्षिणमवर्तत ॥ तपोविद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेंद्रियैः॥ १४ ॥ स्तूयमानोजयाशीर्भिरारुरोहमहारथं ॥ जैत्रैःसांग्रामिकैर्मंत्रैःपूर्वमेवरथोत्तमं ॥ १५ ॥ अभिमंत्रितमर्चिष्मानुदयंभास्करो यथा ॥ सरथेरथिनांश्रेष्ठःकांचनेकांचनावृतः ॥ १६ ॥ विबभौविमलोर्चिष्मान्मेराविवदिवाकरः ॥ अन्वारुरुहतुःपार्थंयुयुधानजनार्दनौ ॥ १७॥ शर्यातेर्यज्ञ मायांतंयथेंद्रंदेवमश्विनौ ॥ अथजग्राहगोविंदोरश्मीन्रश्मिविदांवरः ॥ १८॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ शिशुर्दिवसकृत्बालःसूर्यः सज्जपुरःसरःसामग्रीसमग्रः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मेरावुदयाद्रौमनोनुकूलार्थेपुसुखसंवेदनंभवति ॥ १७॥१८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रयतोमंदः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रदक्षिणंछंदोनुवर्तिनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अपेक्षाअनुरोधः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

मातलिर्वासवस्येवव्रत्रंहंतुंप्रयास्यतः ॥ सताभ्यांसहितःपार्थोरथप्रवरमास्थितः ॥ १९ ॥ सहितोबुधशुक्राभ्यांतमोनिघ्नन्यथाशशी ॥ सैंधवस्यवधंप्रेप्सुःप्र
यातःशत्रुपूगहा ॥ २० ॥ सहांबुपतिमित्राभ्यांयथेंद्रस्तारकामये ॥ ततोवादित्रनिर्घोषैर्मांगल्यैश्वस्तवैःशुभैः ॥ २१ ॥ प्रयांतमर्जुनंवीरंमागधाश्चैवतुष्टुवुः ॥
सजयाशीःसपुण्याहःसूतमागधनिःस्वनः ॥ २२ ॥ युक्तोवादित्रघोषेणतेषांरतिकरोभवत् ॥ तमनुप्रयतोवायुःपुण्यगंधवहःशुभः ॥ २३ ॥ ववौसंहर्षयन्पार्थं
द्विषतश्चापिशोषयन् ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेराजन्विविधानिशुभानिच ॥ २४ ॥ प्रादुरासन्निमित्तानिविजयायबहूनिच ॥ पांडवानांत्वदीयानांविपरीतानिमा
रिष ॥ २५ ॥ दृष्ट्वार्जुनोनिमित्तानिविजयायप्रदक्षिणं ॥ युयुधानंमहेष्वासमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ युयुधानाद्ययुद्धेमेदृश्यतेविजयोध्रुवः ॥ यथाहीमानि
लिंगानिदृश्यंतेशिनिपुंगव ॥ २७ ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रसैंधवकोन्नृपः ॥ यियासुर्यमलोकायममवीर्यंप्रतीक्षते ॥ २८ ॥ यथापरमकंकृत्यंसैंधवस्यवधोम
म ॥ तथैवसुमहत्कृत्यंधर्मराजस्यरक्षणं ॥ २९ ॥ सत्वमद्यमहाबाहोराजानंपरिपालय ॥ यथैवहिमयागुप्तस्त्वयागुप्तोभवेत्तथा ॥ ३० ॥ नपश्यामिचतंलोकेय
स्त्वांयुद्धेपराजयेत् ॥ वासुदेवसमंयुद्धेस्वयमप्यमरेश्वरः ॥ ३१ ॥ त्वयिचाहंपराश्वस्तःप्रद्युम्नेवामहारथे ॥ शक्नुयांसैंधवंहंतुमनपेक्षोनरर्षभ ॥ ३२ ॥ मय्यपेक्षा
नकर्तव्याकथंचिदपिसात्वत ॥ राजन्येवपरागुप्तिःकार्यासर्वात्मनात्वया ॥ ३३ ॥ नहियत्रमहाबाहुर्वासुदेवोव्यवस्थितः ॥ किंचिद्व्यापद्यतेतत्रयत्राहमपिच
ध्रुवं ॥ ३४ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनसात्यकिःपरवीरहा ॥ तथेत्युक्त्वागमत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुन
वाक्येचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ समाप्तंप्रतिज्ञापर्व ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथजयद्रथवधपर्व धृतराष्ट्रउवाच श्वोभूतेकिमकार्षुस्तेदुःख
शोकसमन्विताः ॥ अभिमन्यौहतेतत्रकेवाऽयुद्ध्यंतमामकाः ॥ १ ॥ जानंतस्तस्यकर्माणिकुरवःसव्यसाचिनः ॥ कथंतत्किल्बिषंकृत्वानिर्भयाब्रूहिमामकाः ॥
॥ २ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंक्रुद्धंमृत्युमिवांतकं ॥ आयांतंपुरुषव्याघ्रंकथंददृशुराहवे ॥ ३ ॥ कपिराजध्वजंसंख्येविधुन्वानंमहद्धनुः ॥ दृष्ट्वापुत्रपरिद्यूनंकिमकुर्वं
तमामकाः ॥ ४ ॥ किंनुसंजयसंग्रामेवृत्तंदुर्योधनंप्रति ॥ परिदेवोमहानद्यश्रुतोमेनाभिनंदनं ॥ ५ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्वोभूतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पुत्रपरिद्यूनंपुत्रवधदुःखितं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ यत्रेतितृतीयार्थेसप्तमी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वपक्षस्थापनहीनःप्रतिपक्षेप्रतिक्षेपोवितंडा आलापोभाषणं संलापोमिथोभाषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

बभूवुर्येमनोग्राह्याःशब्दाःश्रुतिसुखावहाः ॥ नश्रूयंतेद्यसर्वेतेसैंधवस्यनिवेशने ॥ ६ ॥ स्तुवतांनाद्यश्रूयंतेपुत्राणांशिबिरेमम ॥ सूतमागधसंघानांनर्त्तकानां
चसर्वशः ॥ ७ ॥ शब्देननादिताभीक्ष्णमभवद्यत्रमेश्रुतिः ॥ दीनानामद्यतंशब्दंनशृणोमिसमीरितं ॥ ८ ॥ निवेशनेसत्यधृतेःसोमदत्तस्यसंजय ॥ आसीनोहं
पुरातातशब्दमश्रौषमुत्तमं ॥ ९ ॥ तदद्यपुण्यहीनोहमार्त्तस्वरनिनादितं ॥ निवेशनंगतोत्साहंपुत्राणांममलक्षये ॥ १० ॥ विविंशतेर्दुर्मुखस्यचित्रसेनविकर्ण
योः ॥ अन्येषांचसुतानांमेनतथाश्रूयतेध्वनिः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यायंशिष्याःपर्युपासते ॥ द्रोणपुत्रंमहेष्वासंपुत्राणांमेपरायणं ॥ १२ ॥ वितंडाला
पसंलापैर्हुतवादित्रवादितैः ॥ गीतैश्चविविधैरिष्टैरमतेयोदिवानिशं ॥ १३ ॥ उपास्यमानोबहुभिःकुरुपांडवसात्वतैः ॥ सूततस्यगृहेशब्दोनाद्यद्रौणेर्यथापुरा ॥
॥ १४ ॥ द्रोणपुत्रंमहेष्वासंगायननानर्तकाश्चये ॥ अत्यर्थमुपतिष्ठंतितेषांनश्रूयतेध्वनिः ॥ १५ ॥ विंदानुविंदयोःसायंशिबिरेयोमहाध्वनिः ॥ १६ ॥ श्रूयतेसोद्य
नतथाकेकयानांचवेश्मसु ॥ नित्यंप्रमुदितानांचतालगीतस्वनोमहान् ॥ १७ ॥ नृत्यतांश्रूयतेतातगणानांसोद्यनस्वनः ॥ सप्ततंतून्वितन्वानायाजकायमुपा
सते ॥ १८ ॥ सौमदत्तिंश्रुतनिधिंतेषांनश्रूयतेध्वनिः ॥ ज्याघोषोब्रह्मघोषश्चतोमरासिरथध्वनिः ॥ १९ ॥ द्रोणस्यासीदविरतोगृहेतंनशृणोम्यहं ॥ नानादेशस
मुत्थानांगीतानांयोभवत्स्वनः ॥ २० ॥ वादित्रनादितानांचसोद्यनश्रूयतेमहान् ॥ यदाप्रभृत्युपप्लव्याच्छांतिमिच्छन्जनार्दनः ॥ २१ ॥ आगतःसर्वभूताना
मनुकंपार्थमच्युतः ॥ ततोहमब्रुवंसूतमंदंदुर्योधनंतदा ॥ २२ ॥ वासुदेवेनतीर्थेनपुत्रसंशाम्यपांडवैः ॥ कालप्राप्तमहंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः ॥ २३ ॥ शमं
चेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवं ॥ हितार्थमभिजल्पंतंनतवास्तिरणेजयः ॥ २४ ॥ प्रत्याचष्टसदाशार्हमृषभंसर्वधन्विनां ॥ अनुनेयानिजल्पंतमनयान्ना
न्वपद्यत ॥ २५ ॥ ततोदुःशासनस्यैवकर्णस्यचमतंद्वयोः ॥ अन्ववर्त्ततमांहित्वाकृष्टःकालेनदुर्मतिः ॥ २६ ॥ नत्वहंद्यूतमिच्छामिविदुरोनप्रशंसति ॥ सैंधवो
नेच्छतिद्यूतंभीष्मोनद्यूतमिच्छति ॥ २७ ॥ शल्योभूरिश्रवाश्चैवपुरुमित्रोजयस्तथा ॥ अश्वत्थामाकृपोद्रोणोद्यूतंनेच्छंतिसंजय ॥ २८ ॥ एतेषांमतमादायय
दिवर्त्तेतपुत्रकः ॥ सज्ञातिमित्रःससुहृच्चिरंजीवेदनामयः ॥ २९ ॥

गणानांसंघानां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तीर्थेननिदानेनउपायेनवा कालप्राप्तंसमयोचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुनेयानिअनुकूलानि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

श्लक्ष्णाऋजवः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ साधनेस्वीकरणे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दीर्घदर्शनमदनागतानुसंधानात् ॥४६॥

श्लक्ष्णामधुरसंभाषाज्ञातिबंधुप्रियंवदाः ॥ कुलीनाःसंमताःप्राज्ञाःसुखंप्राप्स्यंतिपांडवाः ॥ ३० ॥ धर्मापेक्षीनरोनित्यंसर्वत्रलभतेसुखं ॥ प्रेत्यभावेचकल्याणंप्रसादंप्रतिपद्यते ॥ ३१ ॥ अर्हास्तेपृथिवींभोक्तुंसमर्थाःसाधनेपिच ॥ तेषामपिसमुद्रांतापितृपैतामहीमही ॥ ३२ ॥ नियुज्यमानाःस्थास्यंतिपांडवाधर्मवर्त्मनि ॥ संतिमेज्ञातयस्तातयेषांश्रोष्यंतिपांडवाः ॥ ३३ ॥ शल्यस्यसोमदत्तस्यभीष्मस्यचमहात्मनः ॥ द्रोणस्याथविकर्णस्यबाल्हीकस्यकृपस्यच ॥ ३४ ॥ अन्येषांचैववृद्धानांभरतानांमहात्मनां ॥ त्वदर्थंब्रुवतांतातकरिष्यंतिवचोहिते ॥ ३५ ॥ कंवात्वंमन्यसेतेषांयस्त्वान्ब्रूयादतोन्यथा ॥ कृष्णोनधर्मंसंजह्यात्सर्वेतेहितदन्वयाः ॥ ३६ ॥ मयापिचोक्तास्तेवीरावचनंधर्मसंहितं ॥ नान्यथाप्रकरिष्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः ॥ ३७ ॥ इत्यहंविलपन्सूतबहुशःपुत्रमुक्तवान् ॥ नचमेश्रुतवान्मूढोमन्येकालस्यपर्ययं ॥ ३८ ॥ वृकोदरार्जुनौयत्रवृष्णिवीरश्चसात्यकिः ॥ उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्चदुर्जयः ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःशिखंडीचापराजितः ॥ अश्मकाःकेकयाश्चैवक्षत्रधर्माचसौमकिः ॥ ४० ॥ चैद्यश्चचेकितानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ द्रौपदेयाविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४१ ॥ यमौचपुरुषव्याघ्रौमंत्रीचमधुसूदनः ॥ कएतान्जातुयुध्येतलोकेस्मिन्वैजिजीविषुः ॥ ४२ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणान्प्रसहेद्वापरान्मम ॥ अन्योदुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापिसौबलात् ॥ ४३ ॥ दुःशासनचतुर्थानांनान्यंपश्यामिपंचमं ॥ येषामभीषुहस्तःस्याद्विष्वक्सेनोरथेस्थितः ॥ ४४ ॥ सन्नद्धश्चार्जुनोयोद्धातेषांनास्तिपराजयः ॥ तेषामथविलापानांनायंदुर्योधनःस्मरेत् ॥ ४५ ॥ हतौहिपुरुषव्याघ्रौभीष्मद्रोणौत्वमात्थवै ॥ तेषांविदुरवाक्यानामुक्तानांदीर्घदर्शनात् ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वेमांफलनिर्वृत्तिंमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ सेनांदृष्ट्वाभिभूतांमेशैनेयनार्जुनेनच ॥ ४७ ॥ शून्यान्दृष्ट्वारथोपस्थान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ हिमात्ययेयथाकक्षंशुष्कंवातेरितोमहान् ॥ ४८ ॥ अग्निर्दहेत्तथासेनांमामिकांसधनंजयः ॥ आचक्ष्वममतत्सर्वंकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४९ ॥ यदुपायातसायान्हेकृत्वापार्थस्यकिल्बिषं ॥ अभिमन्यौहतेतातकथमासीन्मनोहिवः ॥ ५० ॥ नजातुतस्यकर्माणियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अपकृत्यमहत्तातसोढुंशक्ष्यंतिमामकाः ॥ ५१ ॥ किन्नुदुर्योधनःकृत्यंकर्णःकृत्यंकिमब्रवीत् ॥ दुःशासनःसौबलश्चतेषामेवंगतेष्वपि ॥ ५२ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यद्यदाउपायातयूयमितिशेषः ॥ ५० ॥ महद्वत्यर्थं ॥ ५१ ॥ तेषांमध्ये ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ रागोमात्सर्यं रागस्तुमात्सर्येलोहितादिष्विति मेदिनी ॥५४॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥ ॥ ७ ॥ हंतेति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥ तेतवबुद्धेर्व्यभिचारंवैषम्यं

सर्वेषांसमवेतानांपुत्राणांममसंजय ॥ यद्वृत्तंतातसंग्रामेमंदस्यापनयैर्भृशं ॥ ५३ ॥ लोभानुगस्यदुर्बुद्धेःक्रोधेनविकृतात्मनः ॥ राज्यकामस्यमूढस्यरागोपह
॥७०॥ तचेतसः ॥ दुर्नीतंवासुनीतंवातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हंततेसंप्रवक्ष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वातवह्यपनयोमहान् ॥ १ ॥ गतोदकेसेतुबंधोयादृक्ता
दृगयंतव ॥ विलापोनिष्फलोराजन्माशुचोभरतर्षभ ॥ २ ॥ अनतिक्रमणीयोयंकृतांतस्याद्भुतोविधिः ॥ माशुचोभरतश्रेष्ठदिष्टमेतत्पुरातनं ॥ ३ ॥ यदित्वंहिपु
राद्यूतात्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ निवर्तयेथाःपुत्रांश्चनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ४ ॥ युद्धकालेपुनःप्राप्तेतदैवभवतायदि ॥ निवर्तिताःस्युःसंरब्धानत्वांव्यसनमाव्रजे
त् ॥ ५ ॥ दुर्योधनंचाविधेयंबध्नीतेतिपुरायदि ॥ कुरूनचोदयिष्यस्त्वंनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ६ ॥ नतेबुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यंतिपांडवाः ॥ पंचालावृष्णयःस
र्वेयेचान्येपिनराधिपाः ॥ ७॥ सकृत्वापितृकर्मत्वंपुत्रंसंस्थाप्यसत्पथे ॥ वर्तेथायदिधर्मेणनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ८ ॥ त्वंतुप्राज्ञतमोलोकेहित्वाधर्मसनातनं ॥
दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चान्वगामतं ॥ ९ ॥ तत्तेविलपितंसर्वंमयाराजन्निशामितं ॥ अर्थेनिविशमानस्यविषमिश्रंयथामधु ॥ १० ॥ नामन्यततदाकृष्णो
राजानंपांडवंपुरा ॥ नभीष्मंनैवचद्रोणंयथात्वांमन्यतेच्युतः ॥ ११ ॥ अजानात्सयदातुत्वांराजधर्मादधश्च्युतं ॥ तदाप्रभृतिकृष्णस्त्वांनतथाबहुमन्यते ॥ १२ ॥
परुषाण्युच्यमानांश्चयथापार्थानुपेक्षसे ॥ तस्यानुबंधःप्राप्तस्त्वांपुत्राणांराज्यकामुक ॥ १३ ॥ पितृपैतामहंराज्यमपवृत्तंतदानघ ॥ अथपार्थैर्जितांकृत्स्नांपृथि
वींप्रत्यपद्यथाः ॥ १४ ॥ पांडुनानिर्जितंराज्यंकौरवाणांयशस्तथा ॥ ततश्चाप्यधिकंभूयःपांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५ ॥ तेषांतत्तादृशंकर्मत्वामासाद्यसुनिष्फलं ॥
यत्पित्र्याद्भ्रंशितताराज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥ १६ ॥ यत्पुनर्युद्धकालेत्वंपुत्रान्गर्हयसेनृप ॥ बहुधाव्याहरन्दोषान्नतदद्योपपद्यते ॥ १७ ॥ नहिरक्षंतिराजानो
युद्ध्यंतोजीवितंरणे ॥ चमूंविगाह्यपार्थानांयुध्यंतेक्षत्रियर्षभाः ॥ १८ ॥ यांतुकृष्णार्जुनौसेनांयांसात्यकिवृकोदरौ ॥ रक्षेरन्कोनुतांयुध्येच्चमूमन्यत्रकौरवैः ॥
॥ १९ ॥ येषांयोद्धागुडाकेशोयेषांमंत्रीजनार्दनः ॥ येषांचसात्यकिर्योद्धायेषांयोद्धावृकोदरः ॥ २० ॥ ॥७०॥

उपलप्स्यंत्यनुभविष्यंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मन्यतेबहुमन्यते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपवृत्तंसांशयिकंयद्येवंनकरिष्यनितर्हि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ अंतरज्ञैरवसरवेदिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पीतान्पायितोदकान् ॥ ४ ॥

कोहितान्विषहेद्योद्धुंमर्त्यधर्माधनुर्धरः ॥ अन्यत्रकौरवेयेभ्योयेवातेषांपदानुगाः ॥ २१ ॥ यावत्तुशक्यतेकर्तुमंतरज्ञैर्जनाधिपैः ॥ क्षत्रधर्मरतैःशूरैस्तावत्कुर्वंति
कौरवाः ॥ २२ ॥ यथातुपुरुषव्याघ्रैर्युद्धंपरमसंकटं ॥ कुरूणांपांडवैःसार्धंतत्सर्वंशृणुतत्त्वतः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसं
जयवाक्येषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्यांनिशायांव्युष्टायांद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ स्वान्यनीकानिसर्वाणि
प्राक्रामद्व्यूहितुंततः ॥ १ ॥ शूराणांगर्जतांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणां ॥ श्रूयंतेस्मगिरश्चित्राःपरस्परवधैषिणां ॥ २ ॥ विस्फार्यचधनूंष्यन्येज्याःपरेपरिमृज्यच ॥
विनिःश्वसंतःप्राक्रोशन्क्वेदानींसधनंजयः ॥ ३ ॥ विकोशान्सुत्सरूनन्येकृतधारान्समाहितान् ॥ पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्चचिक्षिपुः ॥ ४ ॥ चरं
तस्त्वसिमार्गांश्चधनुर्मार्गांश्चशिक्षया ॥ संग्राममनसःशूरादृश्यंतेस्मसहस्रशः ॥ ५ ॥ सघंटाश्चंदनादिग्धाःस्वर्णवज्रविभूषिताः ॥ समुत्क्षिप्यगदाश्चान्येपर्य
पृच्छंतपांडवं ॥ ६ ॥ अन्येबलमदोन्मत्ताःपरिघैर्बाहुशालिनः ॥ चक्रुःसंबाधमाकाशमुच्छ्रितेंद्रध्वजोपमैः ॥ ७ ॥ नानाप्रहरणैश्चान्येविचित्रस्रगलंकृताः ॥ सं
ग्राममनसःशूरास्तत्रतत्रव्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ क्वार्जुनःक्वसगोविंदःक्वचमानीवृकोदरः ॥ क्वचतेसुहृदस्तेषामाह्वयंतेरणेतदा ॥ ९ ॥ ततःशंखमुपाध्मायत्वरय
न्वाजिनःस्वयं ॥ इतस्ततस्तान्रचयन्द्रोणश्चरतिवेगितः ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषुसर्वेषुस्थितेष्वाहवनंदिषु ॥ भारद्वाजोमहाराजजयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ त्वंचै
वसौमदत्तिश्चकर्णश्चैवमहारथः ॥ अश्वत्थामाचशल्यश्चवृषसेनःकृपस्तथा ॥ १२ ॥ शतंचाश्वसहस्राणांरथानामयुतानिषट् ॥ द्विरदानांप्रभिन्नानांसहस्रा
णिचतुर्दश ॥ १३ ॥ पदातीनांसहस्राणिदंशितान्येकविंशतिः ॥ गव्यूतिषुत्रिमात्रासुमामनासाद्यतिष्ठत ॥ १४ ॥ तत्रस्थंत्वांनसंसोढुंशक्तादेवाःसवासवाः ॥
किंपुनःपांडवाःसर्वेसमाश्वसिहिसैंधव ॥ १५ ॥ एवमुक्तःसमाश्वस्तःसिंधुराजोजयद्रथः ॥ संप्रायात्सहगांधारैर्वृतस्तैश्चमहारथैः ॥ १६ ॥ वर्मिभिःसादिभि
र्यत्तैःप्रासपाणिभिरास्थितैः ॥ चामरापीडिनःसर्वेजांबूनदविभूषिताः ॥ १७ ॥ जयद्रथस्यराजेंद्रहयाःसाधुप्रवाहिनः ॥ तेचैवसमसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्चसैंध
वाः ॥ १८ ॥ मत्तानांसुविरूढानांहस्त्यारोहैर्विशारदैः ॥ नागानांभीमरूपाणांवर्मिणांरौद्रकर्मिणां ॥ १९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्वचेतिचकारइत्यर्थे इत्याह्वयंतइत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रिमात्रासुत्रिसंख्यासुतिसृष्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ पश्चार्धेपश्चाद्भागेपंचगव्यूतिः चक्रशकटःचक्रगर्भःशकटः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अद्भुतानुरूपमाश्चर्य

अध्यर्धेनसहस्रेणपुत्रोदुर्मर्षणस्तव ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयुध्यमानोव्यवस्थितः ॥ २० ॥ ततोदुःशासनश्चैवविकर्णश्चतवात्मजौ ॥ सिंधुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीकेव्यवस्थितौ ॥ २१ ॥ दीर्घोद्वादशगव्यूतिःपश्चार्धेपंचविस्तृतः ॥ व्यूहस्तुचक्रशकटोभारद्वाजेननिर्मितः ॥ २२ ॥ नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्रतत्रव्यवस्थितैः ॥ रथाश्वगजपत्त्योघैर्द्रोणेनविहितःस्वयं ॥ २३ ॥ पश्चार्धेतस्यपद्मस्तुगर्भव्यूहःसुदुर्भिदः ॥ सूचीपद्मस्यगर्भस्थोगूढोव्यूहःकृतःपुनः ॥ २४ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यद्रोणोव्यवस्थितः ॥ सूचीमुखेमहेष्वासःकृतवर्माव्यवस्थितः ॥ २५ ॥ अनंतरंचकांबोजोजलसंधश्चमारिष ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चतदनंतरमेवच ॥ २६ ॥ ततःशतसहस्राणियोधानामनिवर्तिनां ॥ व्यवस्थितानिसर्वाणिशकटेमुखरक्षिणां ॥ २७ ॥ तेषांचपृष्ठतोराजाबलेनमहतावृतः ॥ जयद्रथस्ततोराजासूचीपार्श्वेव्यवस्थितः ॥ २८ ॥ शकटस्यतुराजेंद्रभारद्वाजोमुखेस्थितः ॥ अनुतस्याभवद्भोजोजुगोपैनंततःस्वयं ॥ २९ ॥ श्वेतवर्मांबरोष्णीषोव्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौक्रुद्धइवांतकः ॥ ३० ॥ पताकिनंशोणहयंवेदीकृष्णाजिनध्वजं ॥ द्रोणस्यरथमालोक्यप्रहृष्टाःकुरवोऽभवन् ॥ ३१ ॥ सिद्धचारणसंघानांविस्मयःसुमहानभूत् ॥ द्रोणेनविहितंदृष्ट्वाव्यूहंक्षुब्धार्णवोपमं ॥ ३२ ॥ सशैलसागरवनांनानाजनपदाकुलां ॥ ग्रसेद्व्यूहःक्षितिंसर्वामितिभूतानिमेनिरे ॥ ३३ ॥ बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागंप्रतिभयनिःस्वनमद्भुतानुरूपं ॥ अहितहृदयभेदनंमहद्वैशकटमवेक्ष्यकृतंननंदराजा ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकौरवव्यूहनिर्माणेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोव्यूढेष्वनीकेषुसमुत्क्रुष्टेषुमारिष ॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेषुनदत्सुच ॥ १ ॥ अनीकानांचसंह्रादेवादित्राणांचनिःस्वने ॥ प्रध्मापितेषुशंखेषुसन्नादेलोमहर्षणे ॥ २ ॥ अभिहारयत्सुशनकैर्भरतेषुयुयुत्सुषु ॥ रौद्रेमुहूर्तेसंप्राप्तेसव्यसाचीव्यदृश्यत ॥ ३ ॥ बलानांवायसानांचपुरस्तात्सव्यसाचिनः ॥ बहुलानिसहस्राणिप्राक्रीडंस्तत्रभारत ॥ ४ ॥ मृगाश्चघोरसंनादाःशिवाश्चाशिवदर्शनाः ॥ दक्षिणेनप्रयातानामस्माकंप्राणदंस्तथा ॥ ५ ॥

रूपंएतत्समययोग्यंच ॥ ३४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ अभिहारयत्सुसन्नह्यमानेषु अभियुज्यमानेषुवा प्रहरत्स्वितिकेचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शतैःशतैर्दशसहस्रैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ जयोनाम्ना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

सनिर्घाताज्वलंत्यश्चपेतुरुल्काःसहस्रशः ॥ चचालचमहीकृत्स्नाभयेघोरेसमुत्थिते ॥६॥ विष्वग्वाताःसनिर्घातारूक्षाःशर्करकर्षिणः ॥ ववुरायातिकौंतेयेसंग्रा
मेसमुपस्थिते ॥ ७॥ नाकुलिश्चशतानीकोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ पांडवानामनीकानिप्राज्ञौतौव्यूहतुस्तदा ॥ ८ ॥ ततोरथसहस्रेणद्विरदानांशतेनच ॥ त्रिभिरश्व
सहस्रैश्चपदातीनांशतैःशतैः ॥ ९ ॥ अध्यर्धमात्रेधनुषांसहस्रेतनयस्तव ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थित्वादुर्मर्षणोब्रवीत् ॥ १०॥ अद्यगांडीवधन्वानंतपंतंयुद्धदुर्म
दं ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ ११ ॥ अद्यपश्यंतुसंग्रामेधनंजयममर्षणं ॥ विषक्तंमयिदुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि ॥ १२ ॥ तिष्ठध्वंरथिनोयूयं
संग्राममभिकांक्षिणः ॥ युध्यामिसंहतानेतान्यशोमानंचवर्धयन् ॥ १३ ॥ एवंब्रुवन्महाराजमहात्मासमहामतिः ॥ महेष्वासैर्वृतोराजन्महेष्वासोव्यवस्थि
तः ॥ १४ ॥ ततोंतकइवक्रुद्धःसवज्रइववासवः ॥ दंडपाणिरिवासह्योमृत्युःकालेनचोदितः ॥ १५ ॥ शूलपाणिरिवाक्षोभ्योवरुणःपाशवानिव ॥ युगांताग्नि
रिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वैपुनःप्रजाः ॥ १६ ॥ क्रोधामर्षबलोद्भूतोनिवातकवचांतकः ॥ जयोजेतास्थितःसत्येपारयिष्यन्महाव्रतं ॥ १७॥ आमुक्तकवचःखड्गीजां
बूनदकिरीटभृत् ॥ शुभ्रमाल्यांबरधरःस्वंगदश्चारुकुंडलः ॥ १८ ॥ रथप्रवरमास्थायनरोनारायणानुगः ॥ विधुन्वन्गांडिवंसंख्येबभौसूर्यइवोदितः ॥ १९ ॥
सोग्रानीकस्यमहतइषुपातेधनंजयः ॥ व्यवस्थाप्यरथंराजन्शंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ २० ॥ अथकृष्णोप्यसंभ्रांतःपार्थेनसहमारिष ॥ प्राध्मापयत्पांचजन्यं
शंखप्रवरमोजसा ॥ २१ ॥ तयोःशंखप्रणादेनतवसैन्येविशांपते ॥ आसन्संहृष्टरोमाणःकंपितागतचेतसः ॥ २२ ॥ यथात्रस्यंतिभूतानिसर्वाण्यशनिनिःस्व
नात् ॥ तथाशंखप्रणादेनवित्रेसुस्तवसैनिकाः ॥ २३ ॥ प्रसुस्रुवुःशकृन्मूत्रंवाहनानिचसर्वशः ॥ एवंसवाहनंसर्वमाविग्नमभवद्बलं ॥ २४ ॥ सीदंतिस्मनरा
राजन्शंखशब्देनमारिष ॥ विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २५ ॥ ततःकपिर्महानादंसहभूतैर्ध्वजालयैः ॥ अकरोद्व्यादितास्यश्चभीषयंस्तवसै
निकान् ॥ २६ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चानकैःसह ॥ पुनरेवाभ्यहन्यंततवसैन्यप्रहर्षणाः ॥ २७॥ नानावादित्रसंह्रादैःक्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ॥ सिंहनादैः
समुत्कृष्टैःसमाधूतैर्महारथैः ॥ २८ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समाधूतैःसंचालितैः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ चोदयाश्वानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

तस्मिंस्तुतुमुलेशब्देभीरूणांभयवर्धने ॥ अतीवहृष्टोदाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअर्जुनरणप्रवेशेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनउवाच चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रदुर्मर्षणःस्थितः ॥ एतद्भित्वागजानीकंप्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं ॥ १ ॥ संजयउवाच एवमुक्तोमहाबाहुःकेशवःसव्यसाचिना ॥ अचोदयद्धयांस्तत्रयत्रदुर्मर्षणःस्थितः ॥ २ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःसंप्रवृत्तःसुदारुणः ॥ एकस्यचबहूनांचरथनागनरक्षयः ॥ ३ ॥ ततःसायकवर्षेणपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ परानवाकिरत्पार्थःपर्वतानिवनीरदः ॥ ४ ॥ तेचापिरथिनःसर्वेत्वरिताःकृतहस्तवत् ॥ अवाकिरन्बाणजालैस्तत्रकृष्णधनंजयौ ॥ ५ ॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्वार्यमाणःपरैर्युधि ॥ शिरांसिरथिनांपार्थःकायेभ्योपाहरच्छरैः ॥ ॥ ६ ॥ उद्भ्रांतनयनैर्वक्त्रैःसंदष्टौष्ठपुटैःशुभैः ॥ सकुंडलशिरस्त्राणैर्वसुधासमकीर्यत ॥ ७ ॥ पुंडरीकवनानीवविध्वस्तानिसमंततः ॥ विनिकीर्णानियोधानांवदनानिचकाशिरे ॥ ८ ॥ (तपनीयतनुत्राणाःसंसिक्तारुधिरेणच ॥ संसक्ताइवदृश्यंतेमेघसंघाःसविद्युतः) ॥ ९ ॥ शिरसांपततांराजन्शब्दोभूद्वसुधातले ॥ कालेनपरिपक्कानांतालानांपततामिव ॥ १० ॥ ततःकवंधंकिंचित्तुधनुरालंब्यतिष्ठति ॥ किंचित्खड्गंविनिष्कृष्यभुजेनोद्यम्यतिष्ठति ॥ ११ ॥ पतितानिनजानंतिशिरांसिपुरुपर्षभाः ॥ अमृष्यमाणाःसंग्रामेकौंतेयंजयगृद्धिनः ॥ १२ ॥ हयानामुत्तमांगैश्चहस्तिहस्तैश्चमेदिनी ॥ बाहुभिश्चशिरोभिश्चवीराणांसमकीर्यत ॥ १३ ॥ अयंपार्थःकुतःपार्थएषपार्थइतिप्रभो ॥ तवसैन्येषुयोधानांपार्थभूतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ अन्योन्यमपिचाजघ्नुरात्मानमपिचापरे ॥ पार्थभूतममन्यंतजगत्कालेनमोहिताः ॥ १५ ॥ निष्टनंतःसरुधिराविसंज्ञागाढवेदनाः ॥ शयानाबहवोवीराःकीर्त्तयंतःस्वबांधवान् ॥ १६ ॥ सभिंदिपालाःसप्रासाःसशक्त्यृष्टिपरश्वधाः ॥ सनिर्व्यूहाःसनिस्त्रिंशाःसशरासनतोमराः ॥ १७ ॥ सबाणवर्माभरणाःसगदाःसांगदारणे ॥ महाभुजगसंकाशाबाहवःपरिघोपमाः ॥ १८ ॥ उद्वेष्टंतिविचेष्टंतिसंचेष्टंतिचसर्वशः ॥ वेगंकुर्वंतिसंरब्धानिकृत्ताःपरमेषुभिः ॥ १९ ॥ योयःस्मसमरेपार्थंप्रतिसंचरतेनरः ॥ तस्यतस्यांतकोबाणःशरीरमुपसर्पति ॥ २० ॥ नृत्यतोरथमार्गेषुधनुर्व्यायच्छतस्तथा ॥ नकश्चित्तत्रपार्थस्यददृशेंतरमण्वपि ॥ २१ ॥ यत्तस्यघटमानस्यक्षिप्रंविक्षिपतःशरान् ॥ लाघवात्पांडुपुत्रस्यव्यस्मयंतपरेजनाः ॥ २२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्व्यूहोयूपिकाआयुधविशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रतिसंचरतेप्रत्युद्गच्छति ॥ २० ॥ २१ ॥ यत्तस्यअवहितस्य ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ द्रुतंविद्रुतं आविग्नंभीतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ साधुवाहिनैः सुष्टुव्यापारितैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोननवतितमोऽध्यायः ॥

हस्तिनंहस्तियंतारमश्वमाश्विकमेवच ॥ अभिनत्फाल्गुनोबाणैरथिनंचससारथिं ॥ २३ ॥ आवर्त्तमानमावृत्तंयुध्यमानंचपांडवः ॥ प्रमुखेतिष्ठमानंचन
किंचिन्ननिहंतिसः ॥ २४ ॥ यथोदयन्वैगगनेसूर्योहंतिमहत्तमः ॥ तथार्जुनोगजानीकमवधीत्कंकपत्रिभिः ॥ २५ ॥ हस्तिभिःपतितैर्भिन्नैस्तवसैन्यमदृश्यत ॥
अंतकालेयथाभूमिर्व्यवकीर्णामहीधरैः ॥ २६ ॥ यथामध्यंदिनेसूर्योदुष्प्रेक्ष्यःप्राणिभिःसदा ॥ तथाधनंजयःक्रुद्धोदुष्प्रेक्ष्योयुधिशत्रुभिः ॥ २७ ॥ तत्तथातवपु
त्रस्यसैन्यंयुधिपरंतप ॥ प्रभग्नंद्रुतमाविग्नमतीवशरपीडितं ॥ २८ ॥ मारुतेनेवमहतामेघानीकंव्यदीर्यत ॥ प्रकाल्यमानंतत्सैन्यंनाशकत्प्रतिवीक्षितुं ॥ २९ ॥
प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैःसाधुवाहितैः ॥ कशापार्ष्ण्यभिघातैश्चवाग्भिरुग्राभिरेवच ॥ ३० ॥ चोदयंतोहयांस्तूर्णंपलायंतेस्मतावकाः ॥ सादिनोरथिनश्चैव
पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ३१ ॥ पार्ष्ण्यंगुष्ठांकुशैर्नागंचोदयंतस्तथापरे ॥ शरैःसंमोहिताश्चान्येतमेवाभिमुखाययुः ॥ ३२ ॥ तवयोधाहतोत्साहाविभ्रांतमनस
स्तदा ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअर्जुनयुद्धेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच
तस्मिन्प्रभग्नेसैन्याग्रेवध्यमानेकिरीटिना ॥ केतुतत्ररणेवीराःप्रत्युदीयुर्धनंजयं ॥ १ ॥ आहोस्विच्छकटव्यूहंप्रविष्टामोघनिश्चयाः ॥ द्रोणमाश्रित्यतिष्ठंतःप्रा
कारमकुतोभयं ॥ २ ॥ संजयउवाच तथार्जुनेनसंभग्नेतस्मिंस्तवबलेऽनघ ॥ हतवीरेहतोत्साहेपलायनकृतक्षणे ॥ ३ ॥ पाकशासनिनाऽभीक्ष्णंवध्यमाने
शरोत्तमैः ॥ नतत्रकश्चित्संग्रामेशशाकार्जुनमीक्षितुं ॥ ४ ॥ ततस्तवसुतोराजन्दृष्ट्वासैन्यंतथागतं ॥ दुःशासनोभृशंक्रुद्धोयुद्धायार्जुनमभ्यगात् ॥ ५ ॥ सकां
चनविचित्रेणकवचेनसमावृतः ॥ जांबूनदशिरस्त्राणःशूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६ ॥ नागानीकेनमहताग्रसन्निवमहीमिमां ॥ दुःशासनोमहाराजसव्यसाचि
नमावृणोत् ॥ ७ ॥ ह्रादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ ज्याक्षेपनिनदैश्चैवविरावेणचदंतिनां ॥ ८ ॥ भूर्दिशश्चांतरिक्षंचशब्देनासीत्समावृतं ॥ समुहूर्तंप्र
तिभयोदारुणःसमपद्यत ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णमंकुशैरभिचोदितान् ॥ व्यालंबहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिवपर्वतान् ॥ १० ॥ सिंहनादेनमहतानरसिंहोध
नंजयः ॥ गजानीकममित्राणामभितोव्यधमच्छरैः ॥ ११ ॥ महोर्मिणमिवोद्धूतंश्वसनेनमहार्णवं ॥ किरीटीतद्गजानीकंप्राविशन्मकरोयथा ॥ १२ ॥

॥ ८९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ पलायनकृतःक्षणोऽवसरोयेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रतिभयोभयंकरः दारुणःक्रूरः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

काष्ठातीतोऽतिक्रांतदिङ्नियमः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दंतवेष्टेषुदंतमूलेषु कटेषुकटिषु ॥ १९ ॥ २० ॥ निवेदनमुपाहारं ॥ २१ ॥ यंत्रबद्धायंत्रैरालिखिताः ॥ २२ ॥ २३ ॥

काष्ठातीतइवादित्यःप्रतपन्सयुगक्षये ॥ ददृशेदिक्षुसर्वासुपार्थःपरपुरंजयः ॥ १३ ॥ खुरशब्देनचाश्वानांनेमिघोषेणतेनच ॥ तेनचोत्कुष्टशब्देनज्यानिनादेनतेनच ॥ १४ ॥ नानावादित्रशब्देनपांचजन्यस्वनेनच ॥ देवदत्तस्यघोषेणगांडीवनिनदेनच ॥१५॥ मंदवेगानरानागाबभूवुस्तेविचेतसः ॥ शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाःसव्यसाचिना ॥१६॥ तेगजाविशिखैस्तीक्ष्णैर्युधिगांडीवचोदितैः ॥ अनेकशतसाहस्रैःसर्वांगेषुसमर्पिताः ॥ १७ ॥ आरावंपरमंकृत्वावध्यमानाःकिरीटिना ॥ निपेतुरनिशंभूमौछिन्नपक्षाइवाद्रयः ॥ १८ ॥ अपरेदंतवेष्टेषुकुंभेषुचकटेषुच ॥ शरैःसमर्पितानागाःक्रौंचवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १९ ॥ गजस्कंधगतानांचपुरुषाणांकिरीटिना ॥ छिद्यंतेचोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सकुंडलानांपततांशिरसांधरणीतले ॥ पद्मानामिवसंघातैःपार्थश्चक्रेनिवेदनं ॥ २१ ॥ यंत्रबद्धाविकवचाव्रणार्त्तारुधिरोक्षिताः ॥ भ्रमत्सुयुधिनागेषुमनुष्याविललंबिरे ॥ २२ ॥ केचिदेकेनबाणेनसुयुक्तेनसुपत्रिणा ॥ द्वौत्रयश्चविनिर्भिन्नानिपेतुर्धरणीतले ॥२३॥ अतिविद्धाश्वनाराचैर्वमंतोरुधिरंमुखैः ॥ सारोहान्यपतन्भूमौद्रुमवंतइवाचलाः ॥२४॥ मौर्वींध्वजंधनुश्चैवयुगमीषांतथैवच ॥ रथिनांकुट्टयामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ २५ ॥ नसंदधन्नचाकर्षन्नविमुंचन्नचोद्वहन् ॥ मंडलेनैवधनुषानृत्यन्पार्थःस्मदृश्यते ॥ २६॥ अतिविद्धाश्वनाराचैर्वमंतोरुधिरंमुखैः ॥ मुहूर्त्तान्न्यपतन्नन्येवारणावसुधातले ॥ २७॥ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ अदृश्यंतमहाराजतस्मिन्परमसंकुले ॥ २८ ॥ सचापाःसांगुलित्राणाःसखड्गाःसांगदारणे ॥ अदृश्यंतभुजाश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः ॥ २९ ॥ सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः ॥ चक्रैर्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्चबहुधायुगैः ॥ ३० ॥ चर्मचापधरैश्चैवव्यवकीर्णैस्ततस्ततः ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपतितैश्चमहाध्वजैः ॥ ३१ ॥ निहतैर्वारणैरश्वैःक्षत्रियैश्चनिपातितैः ॥ अदृश्यतमहीतत्रदारुणप्रतिदर्शना ॥ ३२ ॥ एवंदुःशासनबलंवध्यमानंकिरीटिना ॥ संप्राद्रवन्महाराजव्यथितंसहनायकं ॥ ३३ ॥ ततोदुःशासनस्त्रस्तःसहानीकःशरार्दितः ॥ द्रोणंत्रातारमाकांक्षन्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥३४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुःशासनसैन्यपराभवेनवतितमोऽध्यायः ॥९०॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच दुःशासनबलंहत्वासव्यसाचीमहारथः ॥ सिंधुराजंपरीप्सन्वैद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ दुःशासनेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गिर्यपांबुदवेश्मनांवज्रानिलहुताशनैःचूर्णिताक्षिप्तदग्धानां

सतुद्रोणंसमासाद्यव्यूहस्यप्रमुखेस्थितं ॥ कृतांजलिरिदंवाक्यंकृष्णस्यानुमतेब्रवीत् ॥ २ ॥ शिवेनध्याहिमांब्रह्मन्स्वस्तिचैववदस्वमे ॥ भवत्प्रसादादिच्छा
मिप्रवेष्टुंदुर्भिदांचमूं ॥ ३ ॥ भवान्पितृसमोमह्यंधर्मराजसमोपिच ॥ तथाकृष्णसमश्चैवसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ४ ॥ अश्वत्थामायथातातरक्षणीयस्त्वयानघ ॥
तथाहमपितेरक्ष्यःसदैवद्विजसत्तम ॥ ५ ॥ तवप्रसादादिच्छेयंसिंधुराजानमाहवे ॥ निहंतुंद्विपदांश्रेष्ठप्रतिज्ञांरक्षमेप्रभो ॥ ६ ॥ संजयउवाच एवमु
क्तस्तदाचार्यःप्रत्युवाचस्मयन्निव ॥ मामजित्वानबीभत्सोशक्योजेतुंजयद्रथः ॥ ७ ॥ एतावदुक्त्वातंद्रोणःशरव्रातैरवाकिरत् ॥ संरथाश्वध्वजंतीक्ष्णैःप्रहसन्वै
ससारथिं ॥ ८ ॥ ततोर्जुनःशरव्रातान्द्रोणस्यावार्यसायकैः ॥ द्रोणमभ्यद्रवद्बाणैर्घोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९ ॥ विव्याधचरणेद्रोणमनुमान्यविशांपते ॥ क्षत्रधर्मं
समास्थायनवभिःसायकैःपुनः ॥ १० ॥ तस्येषूनिषुभिश्छित्वाद्रोणोविव्याधतावुभौ ॥ विषाग्निज्वलितप्रख्यैरिषुभिःकृष्णपांडवौ ॥ ११ ॥ इयेषपांडव
स्तस्यबाणैश्छेत्तुंशरासनं ॥ तस्यचिंतयतस्त्वेवंफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ द्रोणःशरैरसंभ्रांतोज्यांचिच्छेदाशुवीर्यवान् ॥ विव्याधचहयानस्यध्वजंसा
रथिमेवच ॥ १३ ॥ अर्जुनंचशरैर्वीरःस्मयमानोभ्यवाकिरत् ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थःसज्यंकृत्वामहद्धनुः ॥ १४ ॥ विशेषयिष्यन्नाचार्यसर्वास्त्रविदुषांवरः ॥ मु
मोचषट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिवद्रुतं ॥ १५ ॥ पुनःसप्तशतानन्यान्सहस्रंचानिवर्तिनः ॥ चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेघ्नन्द्रोणस्यतांचमूं ॥ १६ ॥ तैःसम्यगस्तैर्बलि
नाकृतिनाचित्रयोधिना ॥ मनुष्यवाजिमातंगाविद्धाःपेतुर्गतासवः ॥ १७ ॥ विसूताश्वध्वजाःपेतुःसंछिन्नायुधजीविताः ॥ रथिनोरथमुख्येभ्यःसहसाशरपी
डिताः ॥ १८ ॥ चूर्णिताक्षिप्तदग्धानांवज्रानिलहुताशनैः ॥ तुल्यरूपागजाःपेतुर्गिर्यग्रांबुदवेश्मनां ॥ १९ ॥ पेतुरश्वसहस्राणिप्रहतान्यर्जुनेषुभिः ॥ हंसाहि
मवतःपृष्ठेवारिविप्रहताइव ॥ २० ॥ रथाश्वद्विपपत्त्योघाःसलिलौघाइवाद्भुताः ॥ युगांतादित्यरश्म्याभैःपांडवास्त्रशरैर्हताः ॥ २१ ॥ तंपांडवादित्यशरांशुजा
लंकुरुप्रवीरान्युधिनिष्टपंतं ॥ सद्रोणमेघःशरवृष्टिवेगैःप्राच्छादयन्मेघइवार्करश्मीन् ॥ २२ ॥ अथात्यर्थंविसृष्टेनद्विषतामसुभोजिना ॥ आजघ्नेवक्षसिद्रो
णोनाराचेनधनंजयं ॥ २३ ॥ सविह्वलितसर्वांगःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ धैर्यमालंब्यबीभत्सुर्द्रोणंविव्याधपत्रिभिः ॥ २४ ॥

इतियथासंख्येनान्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कार्यवत्तांकृत्यबाहुल्यं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

द्रोणस्तुपंचभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ॥ अर्जुनंचत्रिसप्तत्याध्वजंचास्यत्रिभिःशरैः ॥ २५ ॥ विशेषयिष्यन्शिष्यंचद्रोणोराजन्पराक्रमी ॥ अदृश्यमर्जुनंचक्रेनि मेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २६ ॥ प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्मभारद्वाजस्यसायकान् ॥ मंडलीकृतमेवास्यधनुश्चादृश्यताद्भुतं ॥ २७ ॥ तेऽभ्ययुःसमरेराजन्वासुदेवधनंजयौ ॥ द्रोणसृष्टाःसुबहवःकंकपत्रपरिच्छदाः ॥ २८ ॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयुद्धंद्रोणपांडवयोस्तदा ॥ वासुदेवोमहाबुद्धिःकार्यवत्तामचिंतयत् ॥ २९ ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोध नंजयमिदंवचः ॥ पार्थपार्थमहाबाहोननःकालात्ययोभवेत् ॥ ३० ॥ द्रोणमुत्सृज्यगच्छामःकृत्यमेतन्महत्तरं ॥ पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णंयथेष्टमितिकेशव ॥ ॥ ३१ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाद्रोणंप्रायान्महाभुजं ॥ परिवृत्तश्चबीभत्सुरगच्छद्विसृजन्शरान् ॥ ३२ ॥ ततोब्रवीत्स्वयंद्रोणःक्वेदंपांडवगम्यते ॥ ननुनामरणे शत्रुमजित्वाननिवर्त्तसे ॥ ३३ ॥ अर्जुनउवाच गुरुर्भवान्नमेशत्रुःशिष्यःपुत्रसमोस्मिते ॥ नचास्तिसपुमाँल्लोकेयस्त्वांयुधिपराजयेत् ॥ ॥ ३४ ॥ संजयउवाच एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ॥ त्वरायुक्तोमहाबाहुस्त्वत्सैन्यंसमुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥ तंचक्ररक्षौपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौ जसौ ॥ अन्वयातांमहात्मानौविशंतंतावकंबलं ॥ ३६ ॥ ततोजयोमहाराजकृतवर्मांचसात्वतः ॥ कांबोजश्चश्रुतायुश्चधनंजयमवारयन् ॥ ३७ ॥ तेषांदशसह स्राणिरथानामनुयायिनां ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ ३८ ॥ मावेल्लकाललित्थाश्चकेकयामद्रकास्तथा ॥ नारायणाश्चगोपालाःकांबोजानां चयेगणाः ॥ ३९ ॥ कर्णेनविजिताःपूर्वंसंग्रामेशूरसंमताः ॥ भारद्वाजंपुरस्कृत्यहृष्टात्मानोर्जुनंप्रति ॥ ४० ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंक्रुद्धंमृत्युमिवांतकं ॥ त्यजंतंतु मुलेप्राणान्सन्नद्धंचित्रयोधिनं ॥ ४१ ॥ गाहमानमनीकानिमातंगमिवयूथपं ॥ महेष्वासंपराक्रांतंनरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४२ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमह र्षणं ॥ अन्योन्यंवैप्रार्थयतांयोधानामर्जुनस्यच ॥ ४३ ॥ जयद्रथवधप्रेप्सुमायांतंपुरुषर्षभं ॥ न्यवारयंतसहिताःक्रियाव्याधिमिवोत्थितं ॥ ४४ ॥ इतिश्री महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणातिक्रमेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९१ ॥ संजयउवाच सन्निरुद्धस्तुतैःपार्थोमहाब लपराक्रमः ॥ द्रुतंसमनुयातश्चद्रोणेनरथिनांवरः ॥ १ ॥ किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्सरश्मीनिवभास्करः ॥ तापयामासतत्सैन्यंदेहंव्याधिगणोयथा ॥ २ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सन्निरुद्धइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ तेषांसंयच्छतांविधारयतां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आचार्यकंशिक्षां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

अश्वोविद्धोरथश्छिन्नःसारोहःपातितोगजः ॥ छत्राणिचापविद्धानिरथाश्चक्रैर्विनाकृताः ॥ ३ ॥ विद्रुतानिचसैन्यानिशरार्त्तानिसमंततः ॥ इत्यासीत्तुमुलंयु
द्धंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ४ ॥ तेषांसंयच्छतांसंख्येपरस्परमजिह्मगैः ॥ अर्जुनोध्वजिनींराजन्नभीक्ष्णंसमकंपयत् ॥ ५ ॥ सत्यांचिकीर्षमाणस्तुप्रतिज्ञांसत्यसं
गरः ॥ अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठंशोणाश्वंश्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्यामर्मभिद्भिरजिह्मगैः ॥ अंतेवासिनमाचार्योमहेष्वासंसमार्पयत् ॥ ७ ॥ तंतूर्णमिवबी
भत्सुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ अभ्यधावद्विपूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८ ॥ तस्याशुक्षिप्तान्भल्लान्हिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माब्रह्मास्त्रंसमुदीरय
न् ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्यामद्रोणस्याचार्यकंयुधि ॥ यतमानोयुवानैनंप्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १० ॥ क्षरन्निवमहामेघोवारिधाराःसहस्रशः ॥ द्रोणमेघःपार्थ
शैलंववर्षशरवृष्टिभिः ॥ ११ ॥ अर्जुनःशरवर्षंतद्ब्रह्मास्त्रेणैवमारिष ॥ प्रतिजग्राहतेजस्वीबाणैर्बाणान्निशातयन् ॥ १२ ॥ द्रोणस्तुपंचविंशत्याश्वेतवाहनमार्दय
त् ॥ वासुदेवंचसप्तत्याबाह्वोरुरसिचाशुगैः ॥ १३ ॥ पार्थस्तुप्रहसन्धीमानाचार्यंसशरौघिणं ॥ विसृजंतंशितान्बाणानवारयततंयुधि ॥ १४ ॥ अथतौवध्यमा
नौतुद्रोणेनरथसत्तमौ ॥ आवर्जयेतांदुर्धर्षंयुगांताग्निमिवोत्थितं ॥ १५ ॥ वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ॥ किरीटमालीकौंतेयोभोजानीकंव्य
शातयत् ॥ १६ ॥ सोंतराकृतवर्माणंकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणंमैनाकमिवपर्वतं ॥ १७ ॥ ततोभोजोनरव्याघ्रोदुर्धर्षंकुरुसत्तमं ॥ अविध्यत्तूर्ण
मव्यग्रोदशभिःकंकपत्रिभिः ॥ १८ ॥ तमर्जुनःशतेनाजौराजन्विव्याधपत्रिणां ॥ पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निवसात्वतं ॥ १९ ॥ भोजस्तुप्रहसन्पार्थंवासु
देवंचमाधवं ॥ एकैकंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ २० ॥ तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाविव्याधैनंत्रिसप्तभिः ॥ शरैरग्निशिखाकारैःक्रुद्धाशीविषसन्निभैः ॥
॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायकृतवर्मामहारथः ॥ पंचभिःसायकैस्तूर्णंविव्याधोरसिभारत ॥ २२ ॥ पुनश्चनिशितैर्बाणैःपार्थंविव्याधपंचभिः ॥ तंपार्थोनवभि
र्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ २३ ॥ दृष्ट्वाविपक्तंकौंतेयंकृतवर्मरथंप्रति ॥ चिंतयामासवार्ष्णेयोननःकालात्ययोभवेत् ॥ २४ ॥ ततःकृष्णोब्रवीत्पार्थंकृतवर्मणि
मादयां ॥ कुरुसंबंधकंहित्वाप्रमथ्यैनंविशातय ॥ २५ ॥ ततःसकृतवर्माणंमोहयित्वार्जुनःशरैः ॥ अभ्यगाज्जवनैरश्वैःकांबोजानामनीकिनीं ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ रथेषुभिः अदूरस्थायिभिर्वाणैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

र्मार्पिनस्तुहार्दिक्यःप्रविष्टेश्वेतवाहने॥ विधुन्वन्सशरंचापंपांचाल्याभ्यांसमागतः ॥ २७॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यावर्जुनस्यपदानुगौ॥ पर्यवारयदायांतौकृत
वर्मारथेषुभिः॥ २८॥ तावविध्यत्ततोभोजःकृतवर्माशितैःशरैः॥ त्रिभिरेवयुधामन्युंचतुर्भिश्चोत्तमौजसं ॥ २९ ॥ तावप्येनंविविधतुर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥
त्रिभिरेवयुधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा॥ ३०॥ संचिच्छिदतुरप्यस्यध्वजंकार्मुकमेवच ॥ अथान्यद्धनुरादायहार्दिक्यःक्रोधमूर्छितः ॥ ३१ ॥ कृत्वाविधनु
षौवीरौशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तावन्येधनुषीसज्येकृत्वाभोजंविजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ तेनांतरेणबीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीं॥ नलेभातेतुतौद्वारंवारितौकृतवर्मणा॥
॥ ३३॥ धार्त्तराष्ट्रेष्वनीकेषुयतमानौनरर्षभौ ॥ अनीकान्यर्दयन्युद्धेत्वरितःश्वेतवाहनः॥ ३४॥ नावधीत्कृतवर्माणंप्राप्तमप्यरिसूदनः॥ तंदृष्ट्वातुतथायांतंशू
रोराजाश्रुतायुधः॥ ३५॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धोविधुन्वानोमहद्धनुः॥ सपार्थंत्रिभिरानर्छत्सप्तत्याचजनार्दनं ॥ ३६ ॥क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनपार्थकेतुमताडयत्॥
ततोर्जुनोनवत्यातुशराणांनतपर्वणां॥ ३७॥ आजघानभृशंक्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं॥ सतन्नमम्रषेराजन्पांडवेयस्यविक्रमं ॥ ३८ ॥ अथैनंसप्तसप्तत्यानारा
चानांसमार्पयत् ॥ तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाशरावापंनिकृत्यच ॥ ३९ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःसप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायसराजाक्रोधमूर्च्छितः
॥ ४० ॥ वासविंनवभिर्वाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ ततोर्जुनःस्मयन्नेवश्रुतायुधमरिंदमः॥ ४१ ॥ शरैरनेकसाहस्रैःपीडयामासभारत ॥ अश्वांश्चास्यावधी
त्तूर्णंसारथिंचमहारथः॥४२॥ विव्याधचैनंसप्तत्यानाराचानांमहाबलः॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यसतुराजाश्रुतायुधः॥४३॥ अभ्यद्रवद्रणेपार्थंगदामुद्यम्यवीर्यवा
न्॥ वरुणस्यात्मजोवीरःसतुराजाश्रुतायुधः॥ ४४ ॥ पर्णाशाजननीयस्यशीततोयामहानदी ॥ तस्यमाताब्रवीद्राजन्वरुणंपुत्रकारणात् ॥ ४५ ॥ अवध्यो
यंभवेल्लोकेशत्रूणांतनयोमम ॥ वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतोददाम्यस्मैवरंहितं ॥ ४६ ॥ दिव्यमस्त्रंसुतस्तेऽयंयेनावध्योभविष्यति ॥ नास्तिचाप्यमरत्वंवैमनुष्यस्य
कथंचन॥ ४७॥ सर्वेणावश्यमर्तव्यंजातेनसरितांवरे॥ दुर्धर्षस्त्वेषशत्रूणांरणेषुभवितासदा॥ ४८ ॥ अस्त्रस्यास्यप्रभावाद्वैव्येतुतेमानसोज्वरः॥ इत्युक्त्वाव
रुणःप्रादाद्गदांमंत्रपुरस्कृतां॥ ४९॥ यामासाद्यदुराधर्षःसर्वलोकेश्रुतायुधः ॥ उवाचचैनंभगवान्पुनरेवजलेश्वरः ॥ ५० ॥ अयुध्यतिनमोक्तव्यासात्वय्येव
पतेदिति॥ हन्यादेषाप्रतीपंहिप्रयोक्तारमपिप्रभो॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कृत्याअभिचारदेवता ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ध्वजःश

नचाकरोत्सतद्वाक्यंप्राप्तेकालेश्रुतायुधः॥ सतयावीरघातिन्याजनार्दनमताडयत् ॥ ५२ ॥ प्रतिजग्राहतांकृष्णःपीनेनांसेनवीर्यवान् ॥ नाकंपयतशौरिंसाविं
ध्यंगिरिमिवानिलः ॥ ५३ ॥ प्रत्युद्यांतीतमेवैषाकृत्येवदुरधिष्ठिता ॥ जघानचास्थितंवीरंश्रुतायुधममर्षणं ॥ ५४ ॥ हत्वाश्रुतायुधंवीरंधरणीमन्वपद्यत ॥ गदां
निवर्त्तितांदृष्ट्वानिहतंचश्रुतायुधं ॥ ५५ ॥ हाहाकारोमहांस्तत्रसैन्यानांसमजायत ॥ स्वेनास्त्रेणहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधमरिंदमं ॥ ५६ ॥ अयुध्यमानायततःकेशवाय
नराधिप ॥ क्षिप्ताश्रुतायुधेनाथतस्मात्तमवधीद्गदा ॥ ५७॥ यथोक्तंवरुणेनाजौतथासनिधनंगतः ॥ व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौप्रेक्षतांसर्वधन्विनां ॥ ५८ ॥ पतमा
नस्तुसबभौपर्णाशायाःप्रियःसुतः॥ सभग्नइववातेनबहुशाखोवनस्पतिः ॥ ५९ ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनामुख्याश्चसर्वशः ॥ प्राद्रवंतहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधम
रिंदमं ॥ ६० ॥ ततःकांबोजराजस्यपुत्रःशूरःसुदक्षिणः ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःफाल्गुनंशत्रुसूदनं ॥ ६१ ॥ तस्यपार्थःशरान्सप्तप्रेषयामासभारत ॥ तेतंशूरंवि
निर्भिद्यप्राविशन्धरणीतलं ॥ ६२ ॥ सोतिविद्धःशरैस्तीक्ष्णैर्गांडीवप्रेषितैर्मृधे ॥ अर्जुनंप्रतिविव्याधदशभिःकंकपत्रिभिः ॥ ६३ ॥ वासुदेवंत्रिभिर्विध्वापुनः
पार्थंचपंचभिः ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाकेतुंचिच्छेदमारिष ॥ ६४ ॥ भल्लाभ्यांभृशतीक्ष्णाभ्यांतंचविव्याधपांडवः ॥ सतुपार्थंत्रिभिर्विध्वासिंहनादमथानदत्
॥ ६५ ॥ सर्वपारशवींचैवशक्तिंशूरःसुदक्षिणः ॥ सघंटांप्राहिणोद्घोरांक्रुद्धोगांडीवधन्वने ॥ ६६ ॥ साज्वलंतीमहोल्केवतमासाद्यमहारथं ॥ सविस्फुलिंगानि
र्भिद्यनिपपातमहीतले ॥ ६७ ॥ शक्त्यात्वभिहतोगाढंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ समाश्वास्यमहातेजाःसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ ६८ ॥ तंचतुर्दशभिःपार्थोनाराचैः
कंकपत्रिभिः ॥ साश्वध्वजधनुःसूतंविव्याधाचिंत्यविक्रमः ॥ ६९ ॥ रथंचान्यैःसुबहुभिश्चक्रेविशकलंशरैः ॥ सुदक्षिणंतंकांबोजंमोघसंकल्पविक्रमं ॥ ७० ॥
बिभेदहृदिबाणेनपृथुधारेणपांडवः ॥ सभिन्नवर्मास्रस्तांगःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ ७१ ॥ पपाताभिमुखःशूरोयंत्रमुक्तइवध्वजः ॥ गिरेःशिखरजःश्रीमान्सुशा
खःसुप्रतिष्ठितः ॥ ७२ ॥ निर्भग्नइववातेनकर्णिकारोहिमात्यये ॥ शेतेस्मनिहतोभूमौकांबोजास्तरणोचितः ॥ ७३ ॥ महार्हाभरणोपेतःसानुमानिवपर्वतः ॥ सु
दर्शनीयस्ताम्राक्षःकर्णिनाससुदक्षिणः ॥ ७४ ॥ पुत्रःकांबोजराजस्यपार्थेनविनिपातितः ॥ धारयन्नग्निसंकाशांशिरसाकांचनींस्रजं ॥ ७५ ॥

क्रध्वजः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अशोभतमहाबाहुर्व्यसुर्भूमौनिपातितः ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिव्यद्रवंतसुतस्यते ॥ हतंश्रुतायुधंदृष्ट्वाकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
॥७९॥ णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिश्रुतायुधसुदक्षिणवधेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच हतेसुदक्षिणेराजन्वीरेचैवश्रुता
युधे ॥ जवेनाभ्यद्रवन्पार्थंकुपिताःसैनिकास्तव ॥ १ ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ अभ्यवर्षंस्ततोराजन्शरवर्षैर्धनंजयं ॥ २ ॥ तेषांपष्टिशतान
न्यान्प्रामथ्नात्पांडवःशरैः ॥ तेस्मभीताःपलायंतेव्याघ्रात्क्षुद्रमृगाइव ॥ ३ ॥ तेनिवृत्ताःपुनःपार्थंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ रणेसपत्नान्निघ्नंतंजिगीपंतंपरान्युधि ॥
॥ ४ ॥ तेषामापततांतूर्णंगांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ शिरांसिपातयामासबाहूंश्चापिधनंजयः ॥ ५ ॥ शिरोभिःपातितैस्तत्रभूमिरासीन्निरंतरा ॥ अभ्रच्छायेवचैवा
सीद्ध्वांक्षगृध्रबलैर्युधि ॥ ६ ॥ तेषुतूत्साद्यमानेषुक्रोधामर्षसमन्वितौ ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चधनंजयमयुध्यतां ॥ ७ ॥ बलिनौस्पर्धिनौवीरौकुलजौबाहुशालि
नौ ॥ तावेनंशरवर्षाणिसव्यदक्षिणमस्यतां ॥ ८ ॥ त्वरायुक्तौमहाराजप्रार्थयानौमहद्यशः ॥ अर्जुनस्यवधप्रेप्सूपुत्रार्थेतवधन्विनौ ॥ ९ ॥ तावर्जुनंसहस्रेणप
त्रिणांनतपर्वणां ॥ पूरयामासतुःक्रुद्धौतटागंजलदौयथा ॥ १० ॥ श्रुतायुश्चततःक्रुद्धस्तोमरेणधनंजयं ॥ आजघानरथश्रेष्ठःपीतेननिशितेनच ॥ ११ ॥ सो
तिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुकर्शनः ॥ जगामपरमंमोहंमोहयन्केशवंरणे ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसोच्युतायुर्महारथः ॥ शूलेनभृशतीक्ष्णेनताडयामास
पांडवं ॥ १३ ॥ क्षतेक्षारंसहिददौपांडवस्यमहात्मनः ॥ पार्थोपिभृशसंविद्धोध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ १४ ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यतावकस्यविशांपते ॥ सिंहनादोम
हानासीद्धतंमत्वाधनंजयं ॥ १५ ॥ कृष्णश्चभृशसंतप्तोदृष्ट्वापार्थंविचेतनं ॥ आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्रधनंजयं ॥ १६ ॥ ततस्तौरथिनांश्रेष्ठौलब्धलक्षौ
धनंजयं ॥ वासुदेवंचवार्ष्णेयंशरवर्षैःसमंततः ॥ १७ ॥ सचक्रकूबररथंसाश्वध्वजपताकिनं ॥ अदृश्यंचक्रतुर्युद्धेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८ ॥ प्रत्याश्वस्तस्तुबी
भत्सुःशनकैरिवभारत ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्यपुनःप्रत्यागतोयथा ॥ १९ ॥ संछन्नंशरजालेनरथंदृष्ट्वासकेशवं ॥ शत्रूचाभिमुखौदृष्ट्वादीप्यमानाविवानलौ ॥ २० ॥
प्रादुश्चक्रेततःपार्थःशाक्रमस्त्रंमहारथः ॥ तस्मादासन्सहस्राणिशराणांनतपर्वणां ॥ २१ ॥ ॥७९॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

विचेरुरित्यत्रताभ्यांयुक्तांश्वसायकानितिप्रथमांततयाऽनुपपद्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

तेजघ्नुस्तौमहेष्वासौताभ्यांमुक्तांश्वसायकान् ॥ विचेरुराकाशगताःपार्थबाणविदारिताः ॥ २२ ॥ प्रतिहत्यशरांस्तूर्णंशरवेगेनपांडवः ॥ प्रतस्थेतत्रतत्रैवयोध
यन्वैमहारथान् ॥ २३ ॥ तौचफाल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौकृतौ ॥ वसुधामन्वपद्येतांवातनुन्नाविवद्रुमौ ॥ २४ ॥ श्रुतायुषश्चनिधनंवधश्चैवाच्युतायुषः ॥
लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येवशोषणं ॥ २५ ॥ तयोःपदानुगान्हत्वापुनःपंचाशतंरथान् ॥ प्रत्यगाद्भारतींसेनांनिघ्नन्पार्थोवरान्वरान् ॥ २६ ॥ श्रुतायुषंचनिह
तंप्रेक्ष्यचैवाच्युतायुषं ॥ नियतायुश्चसंक्रुद्धोदीर्घायुश्चैवभारत ॥ २७ ॥ पुत्रौतयोर्नरश्रेष्ठौकौंतेयंप्रतिजग्मतुः ॥ किरंतौविविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्शितौ ॥
॥ २८ ॥ तावर्जुनोमुहूर्तेनशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ प्रैषयत्परमक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ २९ ॥ लोडयंतमनीकानिद्विपंपद्मसरोयथा ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंपार्थंक्षत्रियपुं
गवाः ॥ ३० ॥ अंगास्तुगजवारेणपांडवंपर्यवारयन् ॥ क्रुद्धाःसहस्रशोराजन्शिक्षिताहस्तिसादिनः ॥ ३१ ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःकुंजरैःपर्वतोपमैः ॥ प्राच्याश्चदा
क्षिणात्याश्चकलिंगप्रमुखानृपाः ॥ ३२ ॥ तेषामापततांशीघ्रंगांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ निचकर्तशिरांस्युग्रोबाहूनपिसुभूषणान् ॥ ३३ ॥ तैःशिरोभिर्महीकीर्णाबाहु
भिश्चसहांगदैः ॥ बभौकनकपाषाणाभुजगैरिवसंवृता ॥ ३४ ॥ बाहवोविशिखैश्छिन्नाःशिरांस्युन्मथितानिच ॥ पतमानान्यदृश्यंतद्रुमेभ्यइवपक्षिणः ॥ ३५ ॥
शरैःसहस्रशोविद्धाद्विपाःप्रस्रुतशोणिताः ॥ अदृश्यंताद्रयःकालेगैरिकांबुस्रवाइव ॥ ३६ ॥ निहताःशेरतेस्मान्येबीभत्सोर्निशितैःशरैः ॥ गजपृष्ठगताम्लेच्छा
नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७ ॥ नानावेषधराराजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ॥ रुधिरेणानुलिप्तांगाभांतिचित्रैःशरैर्हताः ॥ ३८ ॥ शोणितंनिर्वमंतिस्मद्विपाःपार्थश
राहताः ॥ सहस्रशश्छिन्नगात्राःसारोहाःसपदानुगाः ॥ ३९ ॥ चुक्रुशुश्चनिपेतुश्चबभ्रमुश्चापरेदिशः ॥ भृशंत्रस्ताश्चबहवःस्वानेवममृदुर्गजाः ॥ ४० ॥ सांतरायु
धिनश्चैवद्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥ विदंत्यसुरमायांयेसुघोराघोरचक्षुषः ॥ ४१ ॥ यवनाःपारदाश्चैवशकाश्चसहबाल्हिकैः ॥ काकवर्णादुराचाराःस्त्रीलोलाःकल
हप्रियाः ॥ ४२ ॥ द्राविडास्तत्रयुध्यंतेमत्तमातंगविक्रमाः ॥ गोयोनिप्रभवाम्लेच्छाःकालकल्पाःप्रहारिणः ॥ ४३ ॥ दार्वातिसारादरदाःपुंड्राश्चैवसहस्रशः ॥ ते
नशक्याःस्मसंख्यातुंव्राताःशतसहस्रशः ॥ ४४ ॥ अभ्यवर्षततेसर्वेपांडवंनिशितैःशरैः ॥ अवाकिरंश्चतेम्लेच्छानानायुद्धविशारदाः ॥ ४५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गोयोनिप्रभवानंदिन्यांजाताः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

सृष्टिःसंसृष्टिः ॥ ४६ ॥ जटिलाननान् जटिलानिरूढश्मश्रूण्याननानियेषां ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रच्छन्नेनप्रच्छादनेनकृतोरचितःसंक्रमोयस्यां ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उत्तरशोणितांशोणितप्रधानां ॥ ५१ ॥

तेषामपिससर्जाशुशरवृष्टिंधनंजयः॥ सृष्टिस्तथाविधाप्यासीच्छलभानामिवायतिः॥४६॥ अभ्रच्छायामिवशरैःसैन्येकुर्वाधनंजयः॥ मुंडार्धमुंडान्जटिलानशुचीन्जटिलाननान्॥ ४७॥ म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रतेजसा॥ शरैश्वशतशोविद्धास्तेसंघागिरिचारिणः॥ प्राद्रवंतरणेभीतागिरिगह्वरवासिनः ॥४८॥ गजाश्वसादिम्लेच्छानांपतितानांशितैःशरैः॥बकाःकंकावृकाभूमावपिबन्रुधिरंमुदा॥ पत्त्यश्वरथनागैश्वप्रच्छन्नकृतसंक्रमां॥४९॥ शरवर्षप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां॥ प्रावर्त्तयन्नदीमुग्रांशोणितौघतरंगिणीं॥ ५०॥ छिन्नांगुलीक्षुद्रमत्स्यांयुगांतेकालसन्निभां॥ प्राकरोद्गजसंबाधांनदीमुत्तरशोणितां ॥५१॥ देहेभ्योराजपुत्राणांनागाश्वरथसादिनां॥ यथास्थलंचनिम्नंचनस्याद्वर्षतिवासवे ॥ ५२ ॥ तथासीत्पृथिवीसर्वाशोणितेनपरिप्लुता ॥ षट्सहस्रान्हयान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान्॥ ५३॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः॥ शरैःसहस्रशोविद्धाविधिवत्कल्पिताद्विपाः॥ ५४ ॥ शेरतेभूमिमासाद्यशैलावज्रहताइव॥ सवाजिरथमातंगान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः॥ ५५ ॥ प्रभिन्नइवमातंगोमृद्नन्नलवनंयथा ॥ भूरिद्रुमलतागुल्मंशुष्केंधनतृणोलपं ॥ ५६ ॥ निर्दहेदनलोरण्यंयथावायुसमीरितः॥ सेनारण्यंतवतथाकृष्णानिलसमीरितः॥ ५७॥ शरार्चिरदहत्क्रुद्धःपांडवाग्निर्धनंजयः ॥ शून्यान्कुर्वन्रथोपस्थान्मानवैःसंस्तरन्महीं॥ ५८॥ प्रानृत्यदिवसंबाधेचापहस्तोधनंजयः॥ वज्रकल्पैःशरैर्भूमिंकुर्वन्नुत्तरशोणितां॥ ५९ ॥ प्राविशद्भारतींसेनांसंक्रुद्धोवैधनंजयः ॥ तंश्रुतायुस्तथांवष्ठोव्रजमानंन्यवारयत्॥ ६० ॥ तस्यार्जुनःशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः ॥ न्यपातयद्धयान्शीघ्रंयतमानस्यमारिष ॥ ६१ ॥ धनुश्चास्यापरैश्छित्वाशरैःपार्थोविचक्रमे॥ अंबष्ठस्तुगदांगृह्यक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥६२॥ आससादरणेपार्थंकेशवंचमहारथं॥ततःसंप्रहरन्वीरोगदामुद्यम्यभारत॥ ६३॥ रथमावार्यगदयाकेशवंसमताडयत्॥ गदयाताडितंदृष्ट्वाकेशवंपरवीरहा॥६४॥ अर्जुनोथभृशंक्रुद्धःसोंबष्ठंप्रतिभारत ॥ ततःशरैर्हेमपुंखैःसगदंरथिनांवरं॥६५॥ छादयामाससमरेमेघःसूर्यमिवोदितं॥ अथापरैःशरैश्चापिगदांतस्यमहात्मनः॥६६॥ अचूर्णयत्तदापार्थस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ अथतांपतितांदृष्ट्वागृह्यान्यांचमहागदां॥ ६७॥ अर्जुनंवासुदेवंचपुनःपुनरताडयत्॥ तस्यार्जुनःक्षुरप्राभ्यांसगदावुद्यतौभुजौ॥ ६८॥

॥ ५२ ॥ हयान्अश्वारोहान् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

चिच्छेदेंद्रध्वजाकारौशिरश्चान्येनपत्रिणा ॥ सपपातहतोराजन्वसुधामनुनादयन् ॥ ६९ ॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टोयंत्रनिर्मुक्तबंधनः ॥ रथानीकावगाढश्चवार
णाश्वशतैर्वृतः ॥ अदृश्यततदापार्थोघनैःसूर्यइवावृतः ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअंबष्ठवधेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःप्रविष्टेकौंतेयेसिंधुराजजिघांसया ॥ द्रोणानीकंविनिर्भिद्यभोजानीकंचदुस्तरं ॥ १ ॥ कांबोजस्यचदायादेहते
राजन्सुदक्षिणे ॥ श्रुतायुधेचविक्रांतेनिहतेसव्यसाचिना ॥ २ ॥ विप्रद्रुतेष्वनीकेषुविध्वस्तेषुसमंततः ॥ प्रभग्नंस्वबलंदृष्ट्वापुत्रस्तेद्रोणमभ्ययात् ॥ ३ ॥ त्वरन्नेकर
थेनैवसमेत्यद्रोणमब्रवीत् ॥ गतःसपुरुषव्याघ्रःप्रमथ्यैतांमहाचमूं ॥ ४ ॥ अथबुद्ध्यासमीक्षस्वकिन्नुकार्यमनंतरं ॥ अर्जुनस्यविघातायदारुणेस्मिन्जनक्षये
॥ ५ ॥ यथासपुरुषव्याघ्रोनहन्येतजयद्रथः ॥ तथाविधत्स्वभद्रंतेत्वंहिनःपरमागतिः ॥ ६ ॥ असौधनंजयाग्निर्हिकोपमारुतचोदितः ॥ सेनाकक्षंदहतिमेवन्हिः
कक्षमिवोत्थितः ॥ ७ ॥ अतिक्रांतेहिकौंतेयेभित्वासैन्यंपरंतप ॥ जयद्रथस्यगोप्तारःसंशयंपरमंगताः ॥ ८ ॥ स्थिराबुद्धिर्नरेंद्राणामासीद्ब्रह्मविदांवर ॥ नातिक्र
मिष्यतिद्रोणंजातुजीवन्धनंजयः ॥ ९ ॥ योसौपार्थोव्यतिक्रांतोमिषतस्तेमहाद्युते ॥ सर्वंह्यद्यातुरंमन्येनेदमस्तिबलंमम ॥ १० ॥ जानामित्वांमहाभागपांडवा
नांहितेरतं ॥ तथामुह्यामिचब्रह्मन्कार्यवत्तांविचिंतयन् ॥ ११ ॥ यथाशक्तिचतेब्रह्मन्वर्त्तयेवृत्तिमुत्तमां ॥ प्रीणामिचयथाशक्तितच्चत्वंनावबुध्यसे ॥ १२ ॥
अस्मान्नत्वंसदाभक्तानिच्छस्यमितविक्रम ॥ पांडवान्सततंप्रीणास्यस्माकंविप्रियेरतान् ॥ १३ ॥ अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकंविप्रियेरतः ॥ नह्यहंत्वांविजा
नामिमधुदिग्धमिवक्षुरं ॥ १४ ॥ नादास्यच्चेद्वरंमह्यंभवान्पांडवनिग्रहे ॥ नावारयिष्यंगच्छंतमहंसिंधुपतिंगृहान् ॥ १५ ॥ मयात्वाशंसमानेनत्वत्तस्त्राणमबु
द्धिना ॥ आश्वासितःसिंधुपतिर्मोहाद्दत्तश्चमृत्यवे ॥ १६ ॥ यमदंष्ट्रांतरंप्राप्तोमुच्येतापिहिमानवः ॥ नार्जुनस्यवशंप्राप्तोमुच्येताजौजयद्रथः ॥ १७ ॥ सतथाकु
रुशोणाश्वयथामुच्येतसैंधवः ॥ ममचार्त्तप्रलापानांमाक्रुधःपाहिसैंधवं ॥ १८ ॥ द्रोणउवाच नाभ्यसूयामितेवाक्यमश्वत्थाम्नासिमेसमः ॥ सत्यंतुते
प्रवक्ष्यामितज्जुषस्वविशांपते ॥ १९ ॥ सारथिःप्रवरःकृष्णःशीघ्राश्चास्यहयोत्तमाः ॥ अल्पंचविवरंकृत्वातूर्णंयातिधनंजयः ॥ २० ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ आतुरमनवस्थितं ॥ १० ॥ ११ ॥ नावबुध्यसेनस्मरसि ॥ १२ ॥ नेच्छसिनानुरुध्यसे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ चोदयथर्थे यदिधनंजयेनोत्स्रष्टःप्रमुखेवर्ततेतर्हियुधिष्ठिरोमेमाह्यइत्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

किंनपश्यसिबाणौघान्क्रोशमात्रेकिरीटिनः ॥ पश्चाद्रथस्यपतितान्क्षिप्तान्शीघ्रंहिगच्छतः ॥ २१ ॥ नचाहंशीघ्रयानेद्यसमर्थोवयसान्वितः ॥ सेनामुखेच पार्थानामेतद्बलमुपस्थितं ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरश्चमेग्राह्योमिषतांसर्वधन्विनां ॥ एवंमयाप्रतिज्ञातंक्षत्रमध्येमहाभुज ॥ २३ ॥ धनंजयेनचोत्स्रष्टोवर्ततेप्रमुखे नृप ॥ तस्माद्व्यूहमुखंहित्वानाहंयोत्स्यामिफाल्गुनं ॥ २४ ॥ तुल्याभिजनकर्माणंशत्रुमेकंसहायवान् ॥ गत्वायोधयमाभैस्त्वंत्वंह्यस्यजगतःपतिः ॥ २५ ॥ राजाशूरःकृतीदक्षोनेतुंपरपुरंजयः ॥ वीरःस्वयंप्रयात्यत्रयत्रपार्थोधनंजयः ॥ २६ ॥ दुर्योधनउवाच कथंत्वामप्यतिक्रांतःसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ धनंजयोमयाशक्यआचार्यप्रतिबाधितुं ॥ २७ ॥ अपिशक्योरणेजेतुंवज्रहस्तःपुरंदरः ॥ नार्जुनःसमरेशक्योजेतुंपरपुरंजयः ॥ २८ ॥ येनभोजश्चहार्दिक्योभवांश्चत्रिदशोपमः ॥ अस्त्रप्रतापेनजितौश्रुतायुश्चनिबर्हितः ॥ २९ ॥ सुदक्षिणश्चनिहतःसचराजाश्रुतायुधः ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चम्लेच्छाश्चायुतशोहताः ॥ ३० ॥ तंकथंपांडवंयुद्धेदहंतमिवपावकं ॥ प्रतियोत्स्यामिदुर्धर्षंतमहंशस्त्रकोविदं ॥ ३१ ॥ क्षमंचमन्यसेयुद्धंममतेनाद्यसंयुगे ॥ परवानस्मिभवतिप्रेष्यवद्रक्षमेयशः ॥ ॥ ३२ ॥ द्रोणउवाच सत्यंवदसिकौरव्यदुराधर्षोधनंजयः ॥ अहंतुतत्करिष्यामियथैनंप्रसहिष्यसि ॥ ३३ ॥ अद्भुतंचाद्यपश्यंतुलोकेसर्वधनुर्धराः ॥ विषक्तंत्वयिकौंतेयंवासुदेवस्यपश्यतः ॥ ३४ ॥ एषतेकवचंराजंस्तथाबध्नामिकांचनं ॥ यथानबाणानास्त्राणिप्रहरिष्यंतितेरणे ॥ ३५ ॥ यदित्वांसासुरसुराःसयक्षोरगराक्षसाः ॥ योधयंतित्रयोलोकाःसनरानास्तितेभयं ॥ ३६ ॥ नकृष्णोनचकौंतेयोनचान्यःशस्त्रभृद्रणे ॥ शरानर्पयितुंकश्चित्कवचेतवशक्ष्यति ॥ ३७ ॥ सत्वंकवचमास्थायक्रुद्धमद्यरणेर्जुनं ॥ त्वरमाणःस्वयंयाहिनत्वासौविसहिष्यति ॥ ३८ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वात्वरन्द्रोणःस्पृष्ट्वांभोवर्मभास्वरं ॥ आवबंधाद्भुततमंजपन्मंत्रंयथाविधि ॥ ३९ ॥ रणेतस्मिन्सुमहतिविजयस्यसुतस्यते ॥ विसिस्मापयिषुर्लोकान्विद्ययाब्रह्मवित्तमः ॥ ४० ॥ द्रोणउवाच करोतुस्वस्तितेब्रह्मब्रह्माचापिद्विजातयः ॥ सरीसृपाश्चयेश्रेष्ठास्तेभ्यस्तेस्वस्तिभारत ॥ ४१ ॥ ययातिर्नाहुषश्चैवधुंधुमारोभगीरथः ॥ तुभ्यंराजर्षयःसर्वेस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ॥ ४२ ॥ स्वस्तितेस्त्वेकपादेभ्योबहुपादेभ्यएवच ॥ स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्चनित्यंतवमहारणे ॥ ४३ ॥ स्वाहास्वधाशचीचैवस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ॥ लक्ष्मीररुंधतीचैवकुरुतांस्वस्तितेनघ ॥ ४४ ॥

॥ ३४ ॥ तेत्वां ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ चत्वारऐरावतवामनांजनसार्वभौमाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अनुज्ञांवरं ॥ ५४ ॥ हन्याद्धंतुमर्हति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

असितोदेवलश्चैवविश्वामित्रस्तथांगिराः ॥ वसिष्ठःकश्यपश्चैवस्वस्तिकुर्वंतुतेनृप॥४५॥ धाताविधातालोकेशोदिशश्चसदिगीश्वराः॥स्वस्तितेऽद्यप्रयच्छंतुकार्तिकेयश्चषण्मुखः ॥ ४६ ॥ विवस्वान्भगवान्स्वस्तिकरोतुतवसर्वशः ॥ दिग्गजाश्चैवचत्वारःक्षितिश्चगगनंग्रहाः ॥ ४७ ॥ अधस्ताद्धरणींयोसौसदाधारयतेनृप ॥ शेषश्चपन्नगश्रेष्ठःस्वस्तितुभ्यंप्रयच्छतु ॥ ४८ ॥ गांधारेयुधिविक्रम्यनिर्जिताःसुरसत्तमाः ॥ पुरावृत्रेणदैत्येनभिन्नदेहाःसहस्रशः ॥ ४९ ॥ हृततेजोबलाःसर्वेतदासेंद्रादिवौकसः ॥ब्रह्माणंशरणंजग्मुर्वृत्राद्भीतामहासुरात् ॥ ५० ॥ देवाऊचुः प्रमर्दितानांवृत्रेणदेवानांदेवसत्तम ॥ गतिर्भवसुरश्रेष्ठत्राहिनोमहतोभयात् ॥ ५१ ॥ अथपार्श्वेस्थितंविष्णुंशक्रादींश्चसुरोत्तमान् ॥ प्राहतथ्यमिदंवाक्यंविषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५२ ॥ रक्ष्यामेसततंदेवाःसहेंद्राःसद्विजातयः ॥ त्वष्टुःसुदुर्धरंतेजोयेनवृत्रोविनिर्मितः ॥ ५३ ॥ त्वष्ट्रापुरातपस्तप्त्वावर्षायुतशतंतदा ॥ वृत्रोविनिर्मितोदेवाःप्राप्यानुज्ञांमहेश्वरात् ॥ ५४ ॥ सतस्यैवप्रसादाद्वोहन्यादेवरिपुर्बली ॥ नागत्वाशंकरस्थानंभगवान्दृश्यतेहरः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वाजेष्यथवृत्रंतंक्षिप्रंगच्छतमंदरं ॥ यत्रास्तेतपसांयोनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ५६ ॥ पिनाकीसर्वभूतेशोभगनेत्रनिपातनः ॥ तेगत्वासहितादेवाब्रह्मणासहमंदरं ॥ ५७ ॥ अपश्यंस्तेजसांराशिंसूर्यकोटिसमप्रभं ॥ सोब्रवीत्स्वागतंदेवाब्रूतकिंकरवाण्यहं ॥ ५८ ॥ अमोघंदर्शनंमत्यंकामप्राप्तिरतोऽस्तुवः ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेप्रत्यूचुस्तंदिवौकसः ॥ ५९ ॥ तेजोहृतंनोवृत्रेणगतिर्भवदिवौकसां ॥ मूर्तीरीक्षस्वनोदेवप्रहारैर्जर्जरीकृताः ॥ शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मगतिर्भवमहेश्वर ॥ ६० ॥ शर्वउवाच विदितंवोयथादेवाःकृत्येयंसुमहाबला ॥ त्वष्टुस्तेजोभवाघोरादुर्निवार्याऽकृतात्मभिः ॥ ६१ ॥ अवश्यंतुमयाकार्यंसाह्यंसर्वदिवौकसां ॥ ममेदंगात्रजंशक्रकवचंगृह्यभास्वरं ॥ ६२ ॥ बधानानेनमंत्रेणमानसेनसुरेश्वर ॥ वधायासुरमुख्यस्यवृत्रस्यसुरघातिनः ॥ ६३ ॥ द्रोणउवाच इत्युक्त्वावरदःप्रादाद्वर्मतन्मंत्रमेवच ॥ सतेनवर्मणागुप्तःप्रायाद्वृत्रचमूंप्रति ॥ ६४ ॥ नानाविधैश्चशस्त्रौघैःपात्यमानैर्महारणे ॥ नसंधिःशक्यतेभेत्तुंवर्मबंधस्यतस्यतु ॥ ६५ ॥ ततोजघानसमरेवृत्रंदेवपतिःस्वयं ॥ तंचमंत्रमयंबंधंवर्मचांगिरसेददौ ॥ ६६ ॥ अंगिराःप्राहपुत्रस्यमंत्रज्ञस्यबृहस्पतेः ॥ बृहस्पतिरथोवाचअग्निवेश्यायधीमते ॥ ६७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मानसेनमनसोच्चारणीयेन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ब्रह्मसूत्रेणब्रह्मणासूचितेनोपदेशेन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

अग्निवेश्योममप्रादात्तेनवध्नामिवर्मते ॥ तवाद्यदेहरक्षार्थंमंत्रेणनृपसत्तम ॥ ६८ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाततोद्रोणस्तवपुत्रंमहाद्युतिं ॥ पुनरेववचःप्राहशनैराचार्यपुंगवः ॥ ६९ ॥ ब्रह्मसूत्रेणबध्नामिकवचंतवभारत ॥ हिरण्यगर्भेणयथाबद्धंविष्णोःपुरारणे ॥ ७० ॥ यथाचब्रह्मणाबद्धंसंग्रामेतारकामये ॥ शक्रस्यकवचंदिव्यंतथाबध्नाम्यहंतव ॥ ७१ ॥ बध्वातुकवचंतस्यमंत्रेणविधिपूर्वकं ॥ प्रेषयामासराजानंयुद्धायमहतेद्विजः ॥ ७२ ॥ ससन्नद्धोमहाबाहुराचार्येणमहात्मना ॥ रथानांचसहस्रेणत्रिगर्त्तानांप्रहारिणां ॥ ७३ ॥ तथादंतिसहस्रेणमत्तानांवीर्यशालिनां ॥ अश्वानांनियुतेनैवतथान्यैश्चमहारथैः ॥ ॥ ७४ ॥ वृतःप्रायान्महाबाहुरर्जुनस्यरथंप्रति ॥ नानावादित्रघोषेणयथावैरोचनिस्तथा ॥ ७५ ॥ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्यानांतवभारत ॥ अगाधंप्रस्थितंदृष्ट्वासमुद्रमिवकौरवं ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनकवचबंधनेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच

प्रविष्टयोर्महाराजपार्थवार्ष्णेययोरणे ॥ दुर्योधनेप्रयातेचपृष्ठतःपुरुषर्षभे ॥ १ ॥ जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणंमहताविःस्वनेनच ॥ पांडवाःसोमकैःसार्धंततोयुद्धमवर्त्तत ॥ २ ॥ तद्युद्धमभवत्तीव्रंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ कुरूणांपांडवानांचव्यूहस्यपुरतोद्भुतं ॥ ३ ॥ राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टंतादृङ्चश्रुतं ॥ यादृङ्मध्यगतेसूर्येयुद्धमासीद्विशांपते ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नमुखाःपार्थाव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ द्रोणस्यसैन्यंतेसर्वेशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५ ॥ वयंद्रोणंपुरस्कृत्यसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षामसायकैः ॥ ६ ॥ महामेघाविवोदीर्णौमिश्रवातौहिमात्यये ॥ सेनाग्रेप्रचकाशेतेरुचिरेरथभूषिते ॥ ७ ॥ समेत्यतुमहासेनेचक्रतुर्वेगमुत्तमं ॥ जाह्नवीयमुनेनद्यौप्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८ ॥ नानाशस्त्रपुरोवातोद्विपाश्वरथसंवृतः ॥ गदाविद्युन्महारौद्रःसंग्रामजलदोमहान् ॥ ९ ॥ भारद्वाजानिलोद्धूतःशरधारासहस्रवान् ॥ अभ्यवर्षन्महासैन्यःपांडुसेनाग्निमुद्धतं ॥ १० ॥ समुद्रमिवघर्मांतेविशन्घोरोमहानिलः ॥ व्यक्षोभयदनीकानिपांडवानांद्विजोत्तमः ॥ ११ ॥ तेपिसर्वप्रयत्नेनद्रोणमेवसमाद्रवन् ॥ बिभित्संतोमहासेतुंवार्योघाःप्रबलाइव ॥ १२ ॥ वारयामासतान्द्रोणोजलौघमचलोयथा ॥ पांडवान्समरेक्रुद्धान्पंचालांश्चसकेकयान् ॥ १३ ॥ अथापरेचराजानःपरिवृत्यसमंततः ॥ महाबलारणेशूराःपंचालानन्ववारयन् ॥ १४ ॥

प्रविष्टयोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ हिमात्ययेशिशिरे सेनाग्रेप्रधानेसेने ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्लावयामासविद्रावितवान् ॥ १८ ॥ अपाकर्षतव्यावर्त्तितवान् १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संघट्टयतिसंमेलयति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ततोरणेनरव्याघ्रःपार्षतःपांडवैःसह ॥ संजघानासकृद्द्रोणंबिभित्सुररिवाहिनीं ॥ १५ ॥ यथैवशरवर्षाणिद्रोणोवर्षतिपार्षते ॥ तथैवशरवर्षाणिधृष्टद्युम्नोप्य
वर्षत ॥ १६ ॥ सनिस्त्रिंशपुरोवातःशक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ॥ ज्याविद्युच्चापसंह्रादोधृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७ ॥ शरधाराश्मवर्षाणिव्यसृजत्सर्वतोदिशं ॥ निघ्नन्रथ
वराश्वौघान्प्लावयामासवाहिनीं ॥ १८ ॥ यंयमार्च्छच्छरैर्द्रोणःपांडवानांरथव्रजं ॥ ततस्ततःशरैर्द्रोणमपाकर्षतपार्षतः ॥ १९ ॥ तथातुयतमानस्यद्रोणस्ययुधि
भारत ॥ धृष्टद्युम्नंसमासाद्यत्रिधासैन्यमभिद्यत ॥ २० ॥ भोजमेकेभ्यवर्त्तंतजलसंधंतथापरे ॥ पांडवैर्हन्यमानाश्चद्रोणमेवापरेययुः ॥ २१ ॥ संघट्टयतिसैन्यानि
द्रोणस्तुरथिनांवरः ॥ व्यधमच्चापितान्यस्यधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ २२ ॥ धार्त्तराष्ट्रास्तथाभूतावध्यंतेपांडुसृंजयैः ॥ अगोपाःपशवोरण्येबहुभिःश्वापदैरिव ॥ २३ ॥
कालःस्मग्रसतेयोधान्धृष्टद्युम्नेनमोहितान् ॥ संग्रामेतुमुलेतस्मिन्नितिसंमेनिरेजनाः ॥ २४ ॥ कुनृपस्ययथाराष्ट्रंदुर्भिक्षव्याधितस्करैः ॥ द्राव्यतेतद्वदापन्ना
पांडवैस्तववाहिनी ॥ २५ ॥ अर्करश्मिविमिश्रेषुशस्त्रेषुकवचेषुच ॥ चक्षूंषिप्रत्यहन्यंतसैन्येनरजसातथा ॥ २६ ॥ त्रिधाभूतेषुसैन्येषुवध्यमानेषुपांडवैः ॥ अम
र्षितस्ततोद्रोणःपंचालान्व्यधमच्छरैः ॥ २७ ॥ मृद्नतस्तान्यनीकानिनिघ्नतश्चापिसायकैः ॥ बभूवरूपंद्रोणस्यकालाग्नेरिवदीप्यतः ॥ २८ ॥ रथंनागंहयंचापि
पत्तिनश्चविशांपते ॥ एकैकेनेषुणासंख्येनिर्बिभेदमहारथः ॥ २९ ॥ पांडवानांतुसैन्येषुनास्तिकश्चित्सभारत ॥ दधारयोरणेबाणान्द्रोणचापच्युतान्प्रभो ॥ ३० ॥
तत्पच्यमानमर्केणद्रोणसायकतापितं ॥ बभ्रामपार्षतंसैन्यंतत्रतत्रैवभारत ॥ ३१ ॥ तथैवपार्षतेनापिकाल्यमानंबलंतव ॥ अभवत्सर्वतोदीप्तंशुष्कंवनमिवा
ग्निना ॥ ३२ ॥ बाध्यमानेषुसैन्येषुद्रोणपार्षतसायकैः ॥ त्यक्त्वाप्राणान्परंशक्त्यायुध्यंतेसर्वतोमुखाः ॥ ३३ ॥ तावकानांपरेषांचयुध्यतांभरतर्षभ ॥ नासीत्क
श्चिन्महाराजयोत्याक्षीत्संयुगंभयात् ॥ ३४ ॥ भीमसेनंतुकौंतेयंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ ३५ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौ
क्षेमधूर्त्तिश्चवीर्यवान् ॥ त्रयाणांतवपुत्राणांत्रयएवानुयायिनः ॥ ३६ ॥ बाल्हीकराजस्तेजस्वीकुलपुत्रोमहारथः ॥ सहसेनःसहामात्योद्रौपदेयानवारयत् ॥
॥ ३७ ॥ शैब्योगोवासनोराजायोधैर्दशशतावरैः ॥ काश्यस्याभिभुवःपुत्रंपराक्रांतमवारयत् ॥ ३८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ काश्यस्यकाशिराजस्य ॥ ३८ ॥

॥३९॥४०॥४१॥४२॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आवंत्योन्यः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

अजातशत्रुंकौंतेयंज्वलंतमिवपावकं॥ मद्राणामीश्वरःशल्योराजाराजानमावृणोत् ॥३९॥ दुःशासनस्त्ववस्थाप्यस्वमनीकममर्षणः॥सात्यकिंप्रययौक्रुद्धः शूरोरथवरंयुधि ॥ ४० ॥ स्वकेनाहमनीकेनसन्नद्धःकवचावृतः ॥ चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयं ॥ ४१ ॥ शकुनिस्तुसहानीकोमाद्रीपुत्रमवारयत् ॥ गांधारकैःसप्तशतैश्चापशक्त्यसिपाणिभिः ॥ ४२॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंमत्स्यमार्च्छतां ॥ प्राणांस्त्यक्त्वामहेष्वासौमित्रार्थेभ्युद्यतायुधौ ॥ ४३ ॥ शिखंडिनं याज्ञसेनिंरुंधानमपराजितं ॥ बाल्हिकःप्रतिसंयत्तःपराक्रांतमवारयत् ॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुपांचाल्यंक्रूरैःसार्धप्रभद्रकैः ॥ आवंत्यःसहसौवीरैःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥४५॥ घटोत्कचंतथाशूरंराक्षसंक्रूरकर्मिणं॥अलायुधोद्रवत्तूर्णंक्रुद्धमायांतमाहवे॥४६॥ अलंबुषंराक्षसेंद्रंकुंतिभोजोमहारथः॥सैन्येनमहतायुक्तःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४७॥ सैंधवःपृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्यभारत ॥ रक्षितःपरमेष्वासैःकृपप्रभृतिभीरथैः॥ ४८ ॥ तस्यास्तांचक्ररक्षौद्वौसैंधवस्यबृहत्तमौ ॥ द्रौणिर्दक्षिणतोराजन्सूतपुत्रश्चवामतः ॥ ४९ ॥ पृष्ठगोपास्तुतस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ॥ कृपश्चवृषसेनश्चशलःशल्यश्चदुर्जयः ॥ ५० ॥ नीतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ सैंधवस्यविधायैवंरक्षांयुयुधिरेततः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच राजन्संग्राममाश्चर्यंशृणुकीर्तयतोमम ॥ कुरूणांपांडवानांचयथायुद्धमवर्त्तत ॥१॥ भारद्वाजंसमासाद्यव्यूहस्यप्रमुखेस्थितं ॥ अयोधयन्रणेपार्थाद्रोणानीकंबिभित्सवः ॥ २ ॥ रक्षमाणःस्वकंव्यूहंद्रोणोपिसहसैनिकैः॥ अयोधयद्रणेपार्थान्प्रार्थयानोमहद्यशः ॥ ३॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंदशभिःशरैः ॥ आजघ्नतुःसुसंक्रुद्धौतवपुत्रहितैषिणौ ॥ ४ ॥ विराटश्चमहाराजतावुभौसमरेस्थितौ ॥ पराक्रांतौपराक्रम्ययोधयामाससानुगौ ॥ ५ ॥ तेषांयुद्धंसमभवद्दारुणंशोणितोदकं ॥ सिंहस्यद्विपमुख्याभ्यांप्रभिन्नाभ्यांयथावने ॥ ६ ॥ बाल्हीकंरभसंयुद्धेयाज्ञसेनिर्महाबलः॥ आजघ्नेविशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः ॥ ७॥ बाल्हीकोयाज्ञसेनिंतुहेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ आजघानभृशंक्रुद्धोनवभिर्नतपर्वभिः ॥८ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंशरशक्तिसमाकुलं ॥ भीरूणांत्रासजननंशूराणांहर्षवर्धनं॥ ९ ॥ ताभ्यांतत्रशरैर्मुक्तैरंतरिक्षंदिशस्तथा ॥ अभवत्संवृतंसर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ १० ॥ ॥८०॥

राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ हुताशनःप्रावर्त्ततेत्यनुषज्यते ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

शैब्योगोवासनोयुद्धेकाश्यपुत्रंमहारथं ॥ ससैन्योयोधयामासगजःप्रतिगजंयथा ॥ ११ ॥ बाल्हीकराजःसंक्रुद्धोद्रौपदेयान्महारथान् ॥ मनःपंचेंद्रियाणीव
शुशुभेयोधयन्रणे ॥ १२ ॥ अयोधयंस्तेसुभृशंतंशरौघैःसमंततः ॥ इंद्रियार्थायथादेहंशश्वद्देहवतांवर ॥ १३ ॥ वार्ष्णेयंसात्यकिंयुद्धेपुत्रोदुःशासनस्तव ॥
आजघ्नेसायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥ सोतिविद्धोबलवतामहेष्वासेनधन्विना ॥ ईषन्मूर्च्छांजगामाशुसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ १५ ॥ समाश्वस्त
स्तुवार्ष्णेयस्तवपुत्रंमहारथं ॥ विव्याधदशभिस्तूर्णंसायकैःकंकपत्रिभिः ॥ १६ ॥ तावन्योन्यंदृढंविद्धावन्योन्यशरपीडितौ ॥ रेजतुःसमरेराजन्पुष्पिताविवकिं
शुकौ ॥ १७ ॥ अलंबुषस्तुसंक्रुद्धःकुंतिभोजशरार्दितः ॥ अशोभतभृशंलक्ष्म्यापुष्पाढ्यइवकिंशुकः ॥ १८ ॥ कुंतिभोजंततोरक्षोविध्वाबहुभिरायसैः ॥ अन
दद्भैरवंनादंवाहिन्याःप्रमुखेतव ॥ १९ ॥ ततस्तौसमरेशूरौयोधयंतौपरस्परं ॥ ददृशुःसर्वसैन्यानिशक्रजंभौयथापुरा ॥ २० ॥ शकुनिंरभसंयुद्धेकृतवैरंच
भारत ॥ माद्रीपुत्रौचसंरब्धौशरैश्चार्दयतांभृशं ॥ २१ ॥ तुमुलःसमहान्राजन्प्रावर्त्ततजनक्षयः ॥ त्वयासंजनितोत्यर्थंकर्णेनचविवर्धितः ॥ २२ ॥ रक्षितस्तवपुत्रै
श्चक्रोधमूलोहुताशनः ॥ यइमांपृथिवींराजन्दग्धुंसर्वांसमुद्यतः ॥ २३ ॥ शकुनिःपांडुपुत्राभ्यांकृतःसविमुखःशरैः ॥ नस्मजानातिकर्त्तव्यंयुद्धेकिंचित्पराक्र
मं ॥ २४ ॥ विमुखंचैनमालोक्यमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ ववर्षतुःपुनर्बाणैर्यथामेघौमहागिरिं ॥ २५ ॥ सवध्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ संप्रायाज्जवनैरश्वै
र्द्रोणानीकायसौबलः ॥ २६ ॥ घटोत्कचस्तथाशूरंराक्षसंतमलायुधं ॥ अभ्ययाद्रभसंयुद्धेवेगमास्थायमध्यमं ॥ २७ ॥ तयोर्युद्धंमहाराजचित्ररूपमिवाभवत् ॥
यादृशंहिपुरावृत्तंरामरावणयोर्मृधे ॥ २८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामद्रराजानमाहवे ॥ विध्वापंचाशताबाणैःपुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ २९ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयो
रत्यद्भुतंनृप ॥ यथापूर्वंमहद्युद्धंशंबरामरराजयोः ॥ ३० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चतवात्मजः ॥ अयोधयन्भीमसेनंमहत्यासेनयावृताः ॥ ३१ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्वंद्वयुद्धेपण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तथातस्मिन्प्रवृत्तेतुसंग्रामेलो
महर्षणे ॥ कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पांडवाःसमुपाद्रवन् ॥ १ ॥ जलसंधंमहाबाहुंभीमसेनोभ्यवर्त्तत ॥ युधिष्ठिरःसहानीकःकृतवर्माणमाहवे ॥ २ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ २ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुंजराश्वनरानितिकाकाक्षिवद्वुभयत्रयथाविभक्तिसंबध्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

किरंस्तुशरवर्षाणिरोचमानइवांशुमान् ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंत्वरतांसर्वधन्विनां ॥ कुरूणांपांडवानांचसंक्रुद्धानांपर
स्परं ॥ ४ ॥ संक्षयेतुतथाभूतेवर्त्तमानेमहाभये ॥ द्वंद्वीभूतेषुसैन्येषुयुध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५ ॥ द्रोणःपांचालपुत्रेणबलीबलवतासह ॥ यदक्षिपत्पृषत्कौघांस्तद
द्भुतमिवाभवत् ॥ ६ ॥ पुंडरीकवनानीवविध्वस्तानिसमंततः ॥ चक्रातेद्रोणपांचाल्यौनृणांशीर्षाण्यनेकशः ॥ ७ ॥ विनिकीर्णानिवीराणामनीकेषुसमंततः ॥
वस्त्राभरणशस्त्राणिध्वजवर्मायुधानिच ॥ ८ ॥ तपनीयतनुत्राणाःसंसिक्तारुधिरेणच ॥ संसक्ताइवदृश्यंतेमेघसंघाःसविद्युतः ॥ ९ ॥ कुंजराश्वनरानन्येपातयं
तिस्मपत्रिभिः ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः ॥ १० ॥ असिचर्माणिचापानिशिरांसिकवचानिच ॥ विप्रकीर्यंतशूराणांसंप्रहारेमहात्मनां ॥
॥ ११ ॥ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ अदृश्यंतमहाराजतस्मिन्परमसंकुले ॥ १२ ॥ गृध्राःकंकाबकाःश्येनावायसाजंबुकास्तथा ॥ बहुशःपिशिता
शाश्चतत्रादृश्यंतमारिष ॥ १३ ॥ भक्षयंतश्चमांसानिपिबंतश्चापिशोणितं ॥ विलुंपंतश्चकेशांश्चमज्जाश्चबहुधानृप ॥ १४ ॥ आकर्षंतःशरीराणिशरीरावयवां
स्तथा ॥ नराश्वगजसंघानांशिरांसिचततस्ततः ॥ १५ ॥ कृतास्त्रारणदीक्षाभिर्दीक्षितारणशालिनः ॥ रणेजयंप्रार्थयानाभृशंयुयुधिरेतदा ॥ १६ ॥ असिमा
र्गान्बहुविधान्विचेरुःसैनिकारणे ॥ ऋष्टिभिःशक्तिभिःप्रासैःशूलतोमरपट्टिशैः ॥ १७ ॥ गदाभिःपरिघैश्चान्यैरायुधैश्चभुजैरपि ॥ अन्योन्यंजघ्निरेक्रुद्धायुद्धरं
गगतानराः ॥ १८ ॥ रथिनोरथिभिःसार्धमश्वारोहाश्वसादिभिः ॥ मातंगावरमातंगैःपदाताश्चपदातिभिः ॥ १९ ॥ क्षीबाइवान्येचोन्मत्तारंगेष्विवचवा
रणाः ॥ उच्चुक्रुशुरथान्योन्यंजघ्नुरन्योन्यमेवच ॥ २० ॥ वर्तमानेतथायुद्धेनिर्मर्यादेविशांपते ॥ धृष्टद्युम्नोहयानश्वैर्द्रोणस्यव्यत्यमिश्रयत् ॥ २१ ॥ तेहयाःसा
ध्वशोभंतमिश्रितावातरंहसः ॥ पारावतसवर्णाश्चरक्तशोणाश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ पारावतसवर्णास्तेरक्तशोणविमिश्रिताः ॥ हयाःशुशुभिरेराजन्मेघाइवसविद्यु
तः ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसंप्रेक्ष्यद्रोणमभ्याशमागतं ॥ असिचर्माददेवीरोधनुरुत्सृज्यभारत ॥ २४ ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मपार्षतःपरवीरहा ॥ ईषयासमतिक्र
म्यद्रोणस्यरथमाविशत् ॥ २५ ॥ अतिष्ठद्युगमध्येसयुगसन्नहनेषुच ॥ जघानार्धेषुचाश्वानांतत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २६ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ युगसन्नहनेषुयुगबंधेषु ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अवाक्षिपन् अपनीतवंतः ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

खड्गेनचरतस्तस्यशोणाश्वानधितिष्ठतः ॥ नददर्शांतरंद्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७ ॥ यथाश्येनस्यपतनंवनेष्वामिषगृद्धिनः ॥ तथैवासीदभीसारस्तस्यद्रोणं
जिघांसतः ॥ २८ ॥ ततःशरशतेनास्यशतचंद्रंसमाक्षिपत् ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यखड्गंचदशभिःशरैः ॥ २९ ॥ हयांश्चैवचतुःषष्ट्याशराणांजघ्निवान्बली ॥ ध्वजंछ
त्रंचभल्लाभ्यांतथातौपार्ष्णिसारथी ॥ ३० ॥ अथास्मैत्वरितोबाणमपरंजीवितांतकं ॥ आकर्णपूर्णंचिक्षेपवज्रंवज्रधरोयथा ॥ ३१ ॥ तंचतुर्दशभिस्तीक्ष्णैर्बा
णैश्चिच्छेदसात्यकिः ॥ ग्रस्तमाचार्यमुख्येनधृष्टद्युम्नंव्यमोचयत् ॥ ३२ ॥ सिंहेनेवमृगंग्रस्तंनरसिंहेनमारिष ॥ द्रोणेनमोचयामासपांचाल्यंशिनिपुंगवः ॥
॥ ३३ ॥ सात्यकिंप्रेक्ष्यगोप्तारंपांचाल्यंचमहाहवे ॥ शराणांत्वरितोद्रोणःषड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ ३४ ॥ ततोद्रोणंशिनेःपौत्रोग्रसंतमपिसृंजयान् ॥ प्रत्यविध्य
च्छितैर्बाणैःषड्विंशत्यास्तनांतरे ॥ ३५ ॥ ततःसर्वेरथास्तूर्णंपांचाल्याजयगृद्धिनः ॥ सात्वताभिसृतेद्रोणेधृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बाणेतस्मिन्निकृत्तेतुधृष्टद्युम्नेचमो
क्षिते ॥ तेनवृष्णिप्रवीरेणयुयुधानेनसंजय ॥ १ ॥ अमर्षितोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ नरव्याघ्रःशिनेःपौत्रेद्रोणःकिमकरोद्युधि ॥ २ ॥ संजयउवाच
संप्रद्रुतःक्रोधविषोव्यादितास्यशरासनः ॥ तीक्ष्णधारेषुदशनःसितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३ ॥ संरंभामर्षताम्राक्षोमहोरगइवश्वसन् ॥ नरवीरःप्रमुदितःशोणैरश्वै
र्महाजवैः ॥ ४ ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशेक्रामद्भिरिवपर्वतं ॥ रुक्मपुंखान्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ शरपातमहावर्षंरथघोषबलाहकं ॥ कार्मुकाकर्षवि
क्षेपंनाराचबहुविद्युतं ॥ ६ ॥ शक्तिखड्गाशनिधरंक्रोधवेगसमुत्थितं ॥ द्रोणमेघमनावार्यंहयमारुतचोदितं ॥ ७ ॥ दृष्ट्वैवाभिपतंतंतंशूरःपरपुरंजयः ॥ उवाच
सूतंशैनेयःप्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥ ८ ॥ एनंवैब्राह्मणंशूरंस्वकर्मण्यनवस्थितं ॥ आश्रयंधार्त्तराष्ट्रस्यराज्ञोदुःखभयापहं ॥ ९ ॥ शीघ्रंप्रजवितैरश्वैःप्रत्युद्याहिप्रहृष्ट
वत् ॥ आचार्यराजपुत्राणांसततंशूरमानिनं ॥ १० ॥ ततोरजतसंकाशामाधवस्यहयोत्तमाः ॥ द्रोणस्याभिमुखाःशीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११ ॥ ततस्तौद्रो
णशैनेयौयुयुधातेपरंतपौ ॥ शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयंतौपरस्परं ॥ १२ ॥ इषुजालावृतंव्योमचक्रतुःपुरुषर्षभौ ॥ पूरयामासतुर्वीरावुभौदशदिशःशरैः ॥ १३ ॥

बाणेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्मुकाकर्षइवविक्षेपआसारप्रसाधनंयस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंतरमवच्छेदः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रथवाहिन्योरथसेनाः ॥ २८ ॥ वैजयंतीविलक्षणाभिःपताकाभिः

मेघाविवातपापायेधाराभिरितरेतरं॥नस्मसूर्यस्तदाभातिनववौचसमीरणः॥१४॥इषुजालावृतंघोरमंधकारंसमंततः॥अनाधृष्यमिवान्येषांशूराणामभवत्त
दा॥१५॥ अंधकारीकृतेलोकेद्रोणशैनेययोःशरैः॥ तयोःशीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा॥ १६॥ नांतरंशरवृष्टीनांददृशेनरसिंहयोः॥ इषूणांसन्निपातेन
शब्दोधाराभिघातजः॥ १७॥ शुश्रुवेशक्रमुक्तानामशनीनामिवस्वनः॥ नाराचैर्व्यतिविद्धानांशराणांरूपमावभौ॥१८॥ आशीविषविदष्टानांसर्पाणामिव
भारत॥तयोर्ज्यातलनिर्घोषःशुश्रुवेयुद्धशौंडयोः॥१९॥ अजस्रंशैलशृंगाणांवज्रेणाहन्यतामिव॥ उभयोस्तौरथौराजंस्तेचाश्वास्तौचसारथी॥२०॥ रुक्मपुं
खैःशरैश्छिन्नाश्चित्ररूपावभुस्तदा॥ निर्मलानामजिह्मानांनाराचानांविशांपते॥२१॥ निर्मुक्ताशीविषाभानांसंपातोभूत्सुदारुणः॥उभयोःपतितेछत्रेतथैवप
तितौध्वजौ॥ २२॥ उभौरुधिरसिक्तांगावुभौचविजयैषिणौ॥ स्रवद्भिःशोणितंगात्रैःप्रस्रुताविववारणौ॥ २३॥ अन्योन्यमभ्यविध्येतांजीवितांतकरैःशरैः॥
गर्जितोत्क्रुष्टसन्नादाःशंखदुंदुभिनिःस्वनाः॥ २४॥ उपारमन्महाराजव्याजहारनकश्चन॥ तूष्णींभूतान्यनीकानियोधायुद्धादुपारमन्॥ २५॥ ददर्शद्वैरथंता
भ्यांजातकौतूहलोजनः॥ रथिनोहस्तियंतारोहयारोहाःपदातयः॥ २६॥ अवैक्षंताचलैर्नेत्रैःपरिवार्यनरर्षभौ॥ हस्त्यनीकान्यतिष्ठंततथानीकानिवाजिनां॥
॥ २७॥ तथैवरथवाहिन्यःप्रतिव्यूह्यव्यवस्थिताः॥ मुक्ताविद्रुमचित्रैश्चमणिकांचनभूषितैः॥ २८॥ ध्वजैराभरणैश्चित्रैःकवचैश्चहिरण्मयैः॥ वैजयंतीपता
काभिःपरिस्तोमांगकंबलैः॥ २९॥ विमलैर्निशितैःशस्त्रैर्हयानांचप्रकीर्णकैः॥ जातरूपमयीभिश्चराजतीभिश्चमूर्द्धसु॥ ३०॥ गजानांकुंभमालाभिर्दंतवेष्टै
श्चभारत॥ सबलाकाःसखद्योताःसैरावतशतन्हदाः॥ ३१॥ अदृश्यंतोष्णपर्यायेमेघानामिववागुराः॥ अपश्यन्नस्मदीयाश्चतेचयौधिष्ठिराःस्थिताः॥ ३२॥
तद्युद्धंयुयुधानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः॥ विमानाग्रगतादेवाब्रह्मसोमपुरोगमाः॥ ३३॥ सिद्धचारणसंघाश्चविद्याधरमहोरगाः॥ गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैरस्त्र
विघातिभिः॥ ३४॥ विविधैर्विस्मयंजग्मुस्तयोःपुरुषसिंहयोः॥ हस्तलाघवमस्त्रेषुदर्शयंतौमहाबलौ॥ ३५॥

परिस्तोमैर्वर्णकंबलैः अंगकंबलैःसूक्ष्मकंबलैः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ऐरावतमिंद्रधनुः ऐरावतोभ्रमातंगैइत्युपक्रम्यनपुंसकंमहेंद्रस्यऋजुदीर्घशरासनेइतिमेदिनी ॥ ३१॥ उष्णस्यपर्यायेअपगमे वागुराःजालानि समूहाइतियावत्॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रत्यागतंनिवर्त्तनं आक्षेपःप्रहरणं ॥ ३४ ॥ ३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आलक्षयामासुर्लक्षितवंतः ॥ ४४ ॥ विदुर्नैत्यनुषज्यते ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ योगेनयुक्त्या ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥५२॥

अन्योन्यमभिविध्येतांशरैस्तौद्रोणसात्यकी ॥ ततोद्रोणस्यदाशार्हःशरांश्चिच्छेदसंयुगे ॥ ३६ ॥ पत्रिभिःसुदृढैराशुधनुश्चैवमहाद्युतेः ॥ निमेषांतरमात्रेणभारद्वाजोऽपरंधनुः ॥ ३७॥ सज्यंचकारतदपिचिच्छेदास्यचसात्यकिः ॥ ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणोधनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ ३८ ॥ सज्यंसज्यंधनुश्चास्यचिच्छेदनिशितैःशरैः॥ एवमेकशतंछिन्नंधनुषांदृढधन्विना ॥ ३९ ॥ नचांतरंतयोर्दृष्टंसंधानेच्छेदनेपिच ॥ ततोस्यसंयुगेद्रोणोदृष्ट्वाकर्मातिमानुषं ॥ ४० ॥ युयुधानस्यराजेंद्रमनसैतदचिंतयत् ॥ एतदस्त्रबलंरामेकार्त्तवीर्येधनंजये ॥ ४१ ॥ भीष्मेचपुरुषव्याघ्रेयदिदंसात्वतांवरे ॥ तंचास्यमनसाद्रोणःपूजयामासविक्रमं ॥ ४२ ॥ लाघवंवासवस्येवसंप्रेक्ष्यद्विजसत्तमः ॥ तुतोषास्त्रविदांश्रेष्ठस्तथादेवाःसवासवाः ॥ ४३ ॥ नतामालक्षयामासुर्लघुतांशीघ्रचारिणः ॥ देवाश्चयुयुधानस्यगंधर्वाश्चविशांपते ॥ ४४ ॥ सिद्धचारणसंघाश्चविदुर्द्रोणस्यकर्मतत् ॥ ततोन्यद्धनुरादायद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ४५ ॥ अस्त्रैरस्त्रविदांश्रेष्ठोयोधयामासभारत ॥ तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिःप्रतिहत्यससात्यकिः॥४६॥ जघाननिशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यातिमानुषंकर्मदृष्ट्वान्यैरसमंरणे ॥४७॥ युक्तंयोगेनयोगज्ञास्तावकाःसमपूजयन् ॥ यदस्त्रमस्यतिद्रोणस्तदेवास्यतिसात्यकिः ॥ ४८ ॥ तमाचार्योथसंभ्रांतोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजधनुर्वेदस्यपारगः॥४९॥ वधाययुयुधानस्यदिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ तदाग्नेयंमहाघोरंरिपुघ्नमुपलक्ष्यसः ॥ ५० ॥ दिव्यमस्त्रंमहेष्वासोवारुणंसमुदैरयत् ॥ हाहाकारोमहानासीद्दृष्ट्वादिव्यास्त्रधारिणौ ॥ ५१ ॥ नविचेरुस्तदाकाशेभूतान्याकाशगान्यपि ॥ अस्त्रेतेवारुणाग्नेयेताभ्यांबाणसमाहिते ॥ ५२ ॥ नयावदभ्यपद्येतांव्यावर्त्तदथभास्करः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ ५३ ॥ नकुलःसहदेवश्चपर्यरक्षंतसात्यकिं ॥ धृष्टद्युम्नमुखैःसार्धंविराटश्चसकेकयः ॥ ५४ ॥ मत्स्याःशाल्वेयसेनाश्चद्रोणमाजग्मुरंजसा ॥ दुःशासनंपुरस्कृत्यराजपुत्राःसहस्रशः ॥ ५५ ॥ द्रोणमभ्युपपद्यंतसपत्नैःपरिवारितं ॥ ततोयुद्धमभूद्राजंस्तेषांतवचधन्विनां ॥ ५६ ॥ रजसासंवृतेलोकेशरजालसमावृते ॥ सर्वमाविग्नमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ सैन्येनरजसाध्वस्तेनिर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणसात्यकियुद्धेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नयावदभ्यपद्येतां यावदेवनपराभूते व्यावर्तत्मध्यान्हतःपरावृत्तोभूत् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विवर्तमानेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्नायुनद्धाःसूक्ष्मचर्मापग्रथिताः ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्रोशंक्रोशमुद्दिश्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

संजयउवाच विवर्त्तमानेत्वादित्येतत्रास्तशिखरंप्रति ॥ रजसाकीर्यमाणेचमंदीभूतेदिवाकरे॥ १ ॥ तिष्ठतांयुद्ध्यमानानांपुनरावर्त्ततामपि ॥ भज्यतांज यतांचैवजगामतदहःशनैः ॥ २॥ तथातेषुविपक्तेषुसैन्येषुजयगृद्धिषु ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चसैंधवायैवजग्मतुः ॥३॥ रथमार्गप्रमाणंतुकौंतेयोनिशितैःशरैः॥ च कारतत्रपंथानंययौयेनजनार्दनः ॥ ४ ॥ यत्रयत्ररथोयातिपांडवस्यमहात्मनः ॥ तत्रतत्रैवदीर्यंतेसेनास्तवविशांपते ॥ ५ ॥ रथशिक्षांतुदाशार्होदर्शयामास वीर्यवान् ॥ उत्तमाधममध्यानिमंडलानिविदर्शयन् ॥ ६ ॥तेतुनामांकिताःपीताःकालज्वलनसन्निभाः ॥ स्नायुनद्धाःसुपर्वाणःपृथवोदीर्घगामिनः ॥ ७॥ वै णवाश्चायसाश्चोग्राग्रसंतोविविधानरीन्॥रुधिरंपतगैःसार्धंप्राणिनांपपुराहवे॥८॥रथस्थितोग्रतःक्रोशंयानस्यत्यर्जुनःशरान्॥रथेक्रोशमतिक्रांतेतस्यतेघ्नंति शात्रवान्॥९॥तार्क्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिःसाधुवाहिभिः॥तदागच्छद्धृषीकेशःकृत्स्नंविस्मापयन्जगत्॥१०॥नतथागच्छतिरथस्तपनस्यविशांपते॥नेंद्रस्यन तुरुद्रस्यनापिवैश्रवणस्यच ॥ ११ ॥ नान्यस्यसमरेराजन्गतपूर्वस्तथारथः ॥ यथाययावर्जुनस्यमनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२॥ प्रविश्यतुरणेराजन्केशवःपरवीर हा ॥ सेनामध्येहयांस्तूर्णंचोदयामासभारत ॥ १३ ॥ ततस्तस्यरथौघस्यमध्यंप्राप्यहयोत्तमाः ॥ कृच्छ्रेणरथमूहुस्तंक्षुत्पिपासासमन्विताः ॥ १४॥ क्षताश्चबहु भिःशस्त्रैर्युद्धशौंडैरनेकशः ॥ मंडलानिविचित्राणिविचेरुस्तेमुहुर्मुहुः ॥ १५॥ हतानांवाजिनागानांरथानांचनरैःसह॥ उपरिष्टादतिक्रांताःशैलाभानांसहस्र शः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरावावंत्यौभ्रातरौनृप ॥ सहसेनौसमार्च्छेतांपांडवंक्लांतवाहनं ॥ १७ ॥ तावर्जुनंचतुःषष्ट्यासप्तत्याचजनार्दनं ॥ शराणांचशतैर श्वानविध्येतांमुदान्वितौ ॥ १८ ॥ तावर्जुनोमहाराजनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानरणेक्रुद्धोमर्मज्ञोमर्मभेदिभिः ॥ १९ ॥ ततस्तौतुशरौघेणबीभत्सुंसहकेश वं ॥ आच्छादयेतांसंरब्धौसिंहनादंचचक्रतुः ॥ २० ॥ तयोस्तुधनुषीचित्रेभल्लाभ्यांश्वेतवाहनः ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंध्वजौचकनकोज्ज्वलौ ॥ २१ ॥ अथान्ये धनुषीराजन्प्रगृह्यसमरेतदा ॥ पांडवंभृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुःशरैः ॥ २२ ॥ तयोस्तुभृशसंक्रुद्धःशराभ्यांपांडुनंदनः ॥ धनुषीचिच्छिदेतूर्णंभूयएवधनंज यः ॥ २३ ॥ तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णंरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ जघानाश्वांस्तथासूतौपार्ष्णीचसपदानुगौ ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सूतौसारथी पार्ष्णीपृष्ठरक्षौ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अद्रिचयोगिरिशृंगं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

ज्येष्ठस्यचशिरःकायात्क्षुरप्रेणन्यकृंतत ॥ सपपातहतःपृथ्व्यांवातरुग्णइवद्रुमः ॥ २५ ॥ विंदंतुनिहतंदृष्ट्वात्वनुविंदःप्रतापवान् ॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यगदां
गृह्यमहाबलः ॥ २६ ॥ अभ्यवर्त्ततसंग्रामेभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ॥ गदयारथिनांश्रेष्ठोनृत्यन्निवमहारथः ॥ २७ ॥ अनुविंदस्तुगदयाललाटेमधुसूदनं ॥
स्पृष्ट्वानाकंपयत्क्रुद्धोमैनाकमिवपर्वतं ॥ २८ ॥ तस्यार्जुनःशरैःषड्भिर्ग्रीवांपादौभुजौशिरः ॥ निचकर्तससंछिन्नःपपाताद्रिचयोयथा ॥ २९ ॥ ततस्तौनिहतौ
दृष्ट्वातयोराजन्पदानुगाः ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाःकिरंतःशतशःशरान् ॥ ३० ॥ तानर्जुनःशरैस्तूर्णंनिहत्यभरतर्षभ ॥ व्यरोचतयथावन्हिर्दावंदग्ध्वाहिमात्यये ॥
॥ ३१ ॥ तयोःसेनामतिक्रम्यकृच्छ्रादिवधनंजयः ॥ विबभौजलदंहित्वादिवाकरइवोदितः ॥ ३२ ॥ तंदृष्ट्वाकुरवस्त्रस्ताःप्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ॥ अभ्यवर्तंतपार्थं
चसमंताद्भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ श्रांतंचैनंसमालक्ष्यज्ञात्वादूरेचसैंधवं ॥ सिंहनादेनमहतासर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३४ ॥ तांस्तुदृष्ट्वासुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्भः ॥ शनकैरि
वदाशार्हमर्जुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ शरार्दिताश्चग्लानाश्चहयादूरेचसैंधवः ॥ किमिहानंतरंकार्यंज्यायिष्ठंतवरोचते ॥ ३६ ॥ ब्रूहिकृष्णयथातत्त्वंत्वंहिप्राज्ञतमः
सदा ॥ भवन्नेत्रारणेशत्रून्विजेष्यंतीहपांडवाः ॥ ३७ ॥ ममत्वनंतरंकृत्यंयद्वैतत्त्वंनिबोधमे ॥ हयान्विमुच्यहिसुखंविशल्यान्कुरुमाधव ॥ ३८ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनके
शवःप्रत्युवाचतं ॥ ममाप्येतन्मतंपार्थयदिदंतेप्रभाषितं ॥ ३९ ॥ अर्जुनउवाच अहमावारयिष्यामिसर्वसैन्यानिकेशव ॥ त्वमप्यत्रयथान्यायंकुरुकार्यमनं
तरं ॥ ४० ॥ संजयउवाच सोवतीर्यरथोपस्थादसंभ्रांतोधनंजयः ॥ गांडीवंधनुरादायतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ४१ ॥ तमभ्यधावन्क्रोशंतःक्षत्रियाज
यकांक्षिणः ॥ इदंछिद्रमितिज्ञात्वाधरणीस्थंधनंजयं ॥ ४२ ॥ तमेकंरथवंशेनमहतापर्यवारयन् ॥ विकर्षंतश्चचापानिविसृजंतश्चसायकान् ॥ ४३ ॥ शस्त्राणि
चविचित्राणिक्रुद्धास्तत्रव्यदर्शयन् ॥ छादयंतःशरैःपार्थंमेघाइवदिवाकरं ॥ ४४ ॥ अभ्यद्रवंतवेगेनक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ॥ नरसिंहंरथोदाराःसिंहंमत्ताइवद्विपाः
॥ ४५ ॥ तत्रपार्थस्यभुजयोर्महद्बलमदृश्यत ॥ यत्क्रुद्धोबहुलाःसेनाःसर्वतःसमवारयत् ॥ ४६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यद्विषतांसर्वतोविभुः ॥ इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसर्वाने
वसमावृणोत् ॥ ४७ ॥ तत्रांतरिक्षेबाणानांप्रगाढानांविशांपते ॥ संघर्षेणमहार्चिष्मान्पावकःसमजायत ॥ ४८ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रगाढानांव्यवगाढानां ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ शराएवोर्मयोवेगायस्य ऊर्मिःस्त्रीपुंसयोर्वीच्यांप्रकाशेवेगभंगयोरितिमेदिनी ॥ ५१ ॥ रथाएवोर्मयोभंगायत्र ॥ ५२ ॥ वेलाभूतोमर्यादारूपः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

तत्रतत्रमहेष्वासैःश्वसद्भिःशोणितोक्षितैः॥ हयैर्नागैश्चसंभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्षणैः ॥ ४९ ॥ संरब्धैश्चारिभिर्वीरैःप्रार्थयद्भिर्जयंमृधे ॥ एकस्थैर्बहुभिःक्रुद्धैरूप्मेवसमजायत ॥ ५० ॥ शरोर्मिणंध्वजावर्त्तनागनक्रंदुरत्ययं ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनं॥ ५१ ॥ असंख्येयमपारंचरथोर्मिणमतीवच ॥ उष्णीषकमठंछत्रपताकाफेनमालिनं ॥ ५२ ॥ रथसागरमक्षोभ्यंमातंगांगशिलाचितं ॥ वेलाभूतस्तदापार्थःपत्रिभिःसमवारयत् ॥ ५३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अर्जुनेधरणींप्राप्तेहयहस्तेचकेशवे ॥ एतदंतरमासाद्यकथंपार्थोनघातितः ॥५४॥ संजयउवाच सद्यःपार्थिवपार्थेननिरुद्धाःसर्वपार्थिवाः ॥ रथस्याधरणीस्थेनवाक्यमच्छांदसंयथा ॥ ५५ ॥ सपार्थःपार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थोपिरथस्थितान् ॥ एकोनिवारयामासलोभःसर्वगुणानिव ॥ ५६ ॥ ततोजनार्दनःसंख्ये प्रियंपुरुषसत्तमं ॥ असंभ्रांतोमहाबाहुरर्जुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ ५७॥ उदपानमिहाश्वानांनालमस्तिरणेर्जुन ॥ परीप्संतेजलंचेमेपेयंनत्ववगाहनं ॥ ५८ ॥ इदमस्तीत्यसंभ्रांतोब्रुवन्नस्त्रेणमेदिनीं ॥ अभिहत्यार्जुनश्चक्रेवाजिपानंसरःशुभं ॥ ५९ ॥ हंसकारंडवाकीर्णचक्रवाकोपशोभितं ॥ सुविस्तीर्णप्रसन्नांभःप्रफुल्लवरपंकजं ॥ ६० ॥ कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितं ॥ आगच्छन्नारदमुनिर्दर्शनार्थंकृतंक्षणात् ॥ ६१ ॥ शरवंशंशरस्थूणंशराच्छादनमद्भुतं ॥ शरवेश्माकरोत्पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ६२ ॥ ततःप्रहस्यगोविंदःसाधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ शरवेश्मनिपार्थेनकृतेतास्मिन्महात्मना ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिविंदानुविंदवधेअर्जुनसरोनिर्माणेचएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सलिलेजनितेतास्मिन्कौंतेयेनमहात्मना ॥ निस्तारितेद्विषत्सैन्येकृतेचशरवेश्मनि ॥ १ ॥ वासुदेवोरथात्तूर्णमवतीर्यमहाद्युतिः ॥ मोचयामासतुरगान्विनुन्नान्कंकपत्रिभिः ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंतद्दृष्ट्वासाधुवादोमहानभूत् ॥ सिद्धचारणसंघानांसैनिकानांचसर्वशः ॥ ३ ॥ पदातिनंतुकौंतेयंयुध्यमानंमहारथाः ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंतदद्भुतमिवाभवत् ॥४॥ आपतत्सुरथौघेषुप्रभूतगजवाजिषु ॥ नासंभ्रमत्तदापार्थस्तदस्यपुरुषानति ॥ ५ ॥

अलंपर्याप्तं ॥ ५८ ॥ अभिहत्यखात्वा वाजिपानंअश्वपानीयं ॥ ५९ ॥ हंसकारंडवाकीर्णमित्यादियोग्यतयावर्णनं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ वंशःशालाधारकाष्ठंस्थूणामध्यस्तंभः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सलिलेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरुषानतिपुरुषेभ्योतिशयः असंभ्रमत्उपसर्गात्पूर्वमार्षोऽट् ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विदधतुर्दर्शितवंतौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपावर्त्तयत्परिलोडितवान् ॥ १३ ॥ श्रमंमनःकायखेदं ग्लानिंबलापचयं वमथुंफेनोद्गमं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

व्यसृजंतशरौघांस्तेपांडवंप्रतिपार्थिवाः॥ नचाव्यथतधर्मात्मावासविःपरवीरहा ॥ ६ ॥ सतानिशरजालानिगदाःप्रासांश्चवीर्यवान्॥ आगतानग्रसत्पार्थः सरितःसागरोयथा ॥ ७॥ अस्त्रवेगेनमहतापार्थोबाहुबलेनच॥ सर्वेषांपार्थिवेंद्राणामग्रसत्तान्शरोत्तमान् ॥ ८ ॥ तत्तुपार्थस्यविक्रांतंवासुदेवस्यचोभयोः॥ अपूजयन्महाराजकौरवामहदद्भुतं ॥ ९ ॥ किमद्भुततमंलोकेभवितााप्यथवाप्यभूत् ॥ यदश्वान्पार्थगोविंदौमोचयामासतूरणे ॥ १० ॥ भयंविपुलमस्मासुतावधत्तांनरोत्तमौ ॥ तेजोविदधतुश्चोग्रंविसृब्धौरणमूर्धनि ॥ ११ ॥ अथस्मयन्हृषीकेशःस्त्रीमध्यइवभारत॥ अर्जुनेनकृतेसंख्येशरगर्भगृहेतदा ॥ १२॥ उपावर्त्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः॥ मिषतांसर्वसैन्यानांत्वदीयानांविशांपते ॥ १३॥ तेषांश्रमंचग्लानिंचवमथुंवेपथुंव्रणान्॥ सर्वंव्यपानुदत्कृष्णःकुशलोह्यश्वकर्मणि ॥ १४॥ शल्यानुद्धृत्यपाणिभ्यांपरिमृज्यचतान्हयान्॥ उपावर्त्यंयथान्यायंपाययामासवारिसः ॥ १५ ॥ सतांल्लब्धोदकान्स्नातान्जग्धान्नान्विगतक्लमान्॥ योजयामाससंहृष्टःपुनरेवरथोत्तमे ॥ १६ ॥ सतंरथवरंशौरिःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ समास्थायमहातेजाःसार्जुनःप्रययौद्रुतं ॥ १७ ॥ रथंरथवरस्याजौयुक्तंलब्धोदकैर्हयैः॥ दृष्ट्वाकुरुबलश्रेष्ठाःपुनर्विमनसोभवन् ॥ १८॥ विनिःश्वसंतस्तेराजन्भग्नदंष्ट्राइवोरगाः॥ धिगहोधिग्गतःपार्थःकृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक्॥ १९ ॥ तत्सैन्यंसर्वतोदृष्ट्वालोमहर्षणमद्भुतं॥ त्वरध्वमितिचाक्रंदन्नैतदस्तीतिचाब्रुवन्॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्यमिषतोरथेनैकेनदंशितौ॥ बालक्रीडनकेनेवकदर्थीकृत्यनोबलं॥ २१ ॥ क्रोशतांयतमानानामसंसक्तौपरंतपौ ॥ दर्शयित्वात्मनोवीर्यंप्रयातौसर्वराजसु ॥ २२॥ तौप्रयातौपुनर्दृष्ट्वातदान्येसैनिकाब्रुवन्॥ त्वरध्वंकुरवःसर्वेवधेकृष्णकिरीटिनोः॥ २३॥ रथयुक्तोहिदाशार्होमिषतांसर्वधन्विनां ॥ जयद्रथाययात्येषकदर्थीकृत्यनोरणे॥ २४ ॥ तत्रकेचिन्मिथोराजन्संभाषंतभूमिपाः॥ अदृष्टपूर्वंसंग्रामेतद्दृष्ट्वामहदद्भुतं॥ २५॥ सर्वसैन्यानिराजाचधृतराष्ट्रोऽत्ययंगतः॥ दुर्योधनापराधेनक्षत्रंकृत्स्नाचमेदिनी ॥ २६॥ विलयंसमनुप्राप्तातच्चराजानबुध्यते॥ इत्येवंक्षत्रियास्तत्रब्रुवंत्यन्येचभारत॥ २७॥ सिंधुराजस्ययत्कृत्यंगतस्ययमसादनं॥ तत्करोतुवृथादृष्टिर्धार्त्तराष्ट्रोऽनुपायवित्॥ २८॥ ततःशीघ्रतरंप्रायात्पांडवःसैंधवंप्रति॥ विवर्त्तमानेतिग्मांशौहृष्टैःपीतोदकैर्हयैः॥ २९॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रावहन्अत्यक्रामन् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ धिष्ठितंकिंचिदवस्थितं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

तंप्रयांतंमहाबाहुंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंयोधाःक्रुद्धमिवांतकं ॥ ३० ॥ विद्राव्यतुततःसैन्यंपांडवःशत्रुतापनः ॥ यथामृगगणान्सिंहःसैंधवार्थे
व्यलोडयत् ॥ ३१ ॥ गाहमानस्त्वनीकानितूर्णमश्वानचोदयत् ॥ बलाकाभंतुदाशार्हःपांचजन्यंव्यनादयत् ॥ ३२ ॥ कौंतेयेनाग्रतःसृष्टान्यपतन्पृष्ठतःशराः ॥
तूर्णात्तूर्णतरंत्यश्वाःप्रावहन्वातरंहसः ॥ ३३ ॥ ततोनृपतयःक्रुद्धाःपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ क्षत्रियाबहवश्चान्येजयद्रथवधैषिणं ॥ ३४ ॥ सैन्येषुविप्रयातेषुधिष्ठितंपु
रुषर्षभं ॥ दुर्योधनोन्वयात्पार्थंत्वरमाणोमहाहवे ॥ ३५ ॥ वातोद्धूतपताकंतंरथंजलदनिःस्वनं ॥ घोरंकपिध्वजंदृष्ट्वाविषण्णारथिनोभवन् ॥ ३६ ॥ दिवाकरेथ
रजसासर्वतःसंवृतेभृशं ॥ शरार्त्ताश्चरणेयोधाःशेकुःकृष्णौनवीक्षितुं ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसैन्यविस्मयेशततमो
ऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच स्रंसंतइवमज्जानस्तावकानांभयान्नृप ॥ तौदृष्ट्वासमतिक्रांतौवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ सर्वे
तुप्रतिसंरब्धाह्रीमंतःसत्वचोदिताः ॥ स्थिरीभूतामहात्मानःप्रत्यगच्छन्धनंजयं ॥ २ ॥ येगताःपांडवंयुद्धेरोषामर्षसमन्विताः ॥ तेद्यापिननिवर्त्तंतेसिंधवःसाग
रादिव ॥ ३ ॥ असंतस्तुन्यवर्त्तंतवेदेभ्यइवनास्तिकाः ॥ नरकंभजमानास्तेप्रत्यपद्यंतकिल्बिषं ॥ ४ ॥ तावतीत्यरथानीकंविमुक्तौपुरुषर्षभौ ॥ ददृशातेयथारा
होरास्यान्मुक्तौप्रभाकरौ ॥ ५ ॥ मत्स्याविवमहाजालंविदार्यविगतक्लमौ ॥ तथाकृष्णावदृश्येतांसेनाजालंविदार्यतत् ॥ ६ ॥ विमुक्तौशस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीका
त्सुदुर्भिदात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौकालसूर्याविवोदितौ ॥ ७ ॥ अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौविमुक्तौशस्त्रसंकटात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौशत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८ ॥ वि
मुक्तौज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ॥ अक्षोभयेतांसेनांतौसमुद्रंमकराविव ॥ ९ ॥ तावकास्तवपुत्राश्चद्रोणानीकस्थयोस्तयोः ॥ नैतौतरिष्यतोद्रोणमि
तिचक्रुस्तदामतिं ॥ १० ॥ तौतुदृष्ट्वाव्यतिक्रांतौद्रोणानीकंमहाद्युती ॥ नाशशंसुर्महाराजसिंधुराजस्यजीवितं ॥ ११ ॥ आशाबलवतीराजन्सिंधुराजस्यजीवि
ते ॥ द्रोणहार्दिक्ययोःकृष्णौनमोक्ष्येतेइतिप्रभो ॥ १२ ॥ तामाशांविफलीकृत्यसंतीर्णौतौपरंतपौ ॥ द्रोणानीकंमहाराजभोजानीकंचदुस्तरं ॥ १३ ॥ अथदृष्ट्वा
व्यतिक्रांतौज्वलिताविवपावकौ ॥ निराशाःसिंधुराजस्यजीवितंनशशंसिरे ॥ १४ ॥

स्रंसंतइति ॥ १ ॥ २ ॥ अमर्षश्चिरानुबद्धःकोपः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभाकरौचंद्रादित्यौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मरुधन्वानंमरुस्थलं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्रोणएवग्राहोयस्मिन्ह्रदइवन्हृदस्तस्मात् द्रोणानीकादित्यर्थः ॥ २६ ॥ द्रोणास्त्राण्येव

मिथश्चसमभाषेतामभीतौभयवर्धनौ॥ जयद्रथवधेवाचस्तास्ताःकृष्णधनंजयौ ॥ १५ ॥ असौमध्येकृतःषड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः॥ चक्षुर्विषयसंप्राप्तोनमेमो
क्ष्यतिसैंधवः॥ १६॥ यद्यस्यसमरेगोप्ताशक्रोदेवगणैःसह॥ तथाप्येनंनिहंस्यावइतिकृष्णावभाषतां ॥ १७॥ इतिकृष्णौमहाबाहूमिथःकथयतांतदा॥ सिंधु
राजमवेक्षंतौत्वत्पुत्राबहुचुक्रुशुः॥ १८॥ अतीत्यमरुधन्वानंप्रयांतौतृषितौगजौ॥ पीत्वावारिसमाश्वस्तौतथैवास्तामरिंदमौ॥ १९ ॥ व्याघ्रसिंहगजाकीर्णा
नतिक्रम्यचपर्वतान्॥ वणिजाविवदृश्येतांहीनमृत्यूजरातिगौ ॥ २० ॥ तथाहिमुखवर्णोयमनयोरिनिमेनिरे॥ तावकावीक्ष्यमुक्तौतौविक्रोशंतिस्मसर्वशः ॥
॥ २१ ॥ द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिवपावकात्॥ अन्येभ्यःपार्थिवेभ्यश्चभास्वंताविवभास्करौ॥ २२॥ विमुक्तौसागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिंदमौ॥ अ
दृश्येतांमुदायुक्तौसमुत्तीर्यार्णवंयथा॥ २३॥ अस्त्रौघान्महतोमुक्तौद्रोणहार्दिक्यरक्षितात्॥ रोचमानावदृश्येतामिंद्राग्न्योःसदृशौरणे ॥ २४ ॥ उद्भिन्नरुधिरौ
कृष्णौभारद्वाजस्यसायकैः॥ शितैश्चितौव्यरोचेतांकर्णिकारैरिवाचलौ॥ २५॥ द्रोणग्राहह्रदान्मुक्तौशक्त्याशीविषसंकटात्॥ अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रव
रांभसः॥ २६॥ ज्याघोषतलनिर्ह्रादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः॥ द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौसूर्येंदूतिमिरादिव ॥ २७॥ बाहुभ्यामिवसंतीर्णौसिंधुषष्ठाःसमुद्रगाः॥ त
पांतेसरितःपूर्णामहाग्राहसमाकुलाः॥ २८॥ इतिकृष्णौमहेष्वासौप्रशस्तौलोकविश्रुतौ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतद्रोणास्त्रबलवारणात्॥ २९॥ जयद्रथंसमीपस्थ
मवेक्षंतौजिघांसया॥ रुरुंनिपानेलिप्संतौव्याघ्राविवव्यतिष्ठतां॥ ३०॥ यथाहिमुखवर्णोयमनयोरितिमेनिरे ॥ तवयोधामहाराजहतमेवजयद्रथं ॥ ३१ ॥
लोहिताक्षौमहाबाहूसंयुक्तौकृष्णपांडवौ॥ सिंधुराजमभिप्रेक्ष्यहृष्टौव्यनदतांमुहुः॥ ३२॥ शौरेरभीषुहस्तस्यपार्थस्यचधनुष्मतः ॥ तयोरासीत्प्रभाराजन्सूर्य
पावकयोरिव॥ ३३॥ हर्षएवतयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः॥ समीपेसैंधवंदृष्ट्वाश्येनयोरामिषंयथा ॥ ३४ ॥ तौतुसैंधवमालोक्यवर्त्तमानमिवांतिके॥ सह
सापेततुःक्रुद्धौक्षिप्रंश्येनाविवामिषं॥ ३५॥ तौदृष्ट्वातुव्यतिक्रांतौहृषीकेशधनंजयौ॥ सिंधुराजस्यरक्षार्थंपराक्रांतःसुतस्तव॥ ३६॥

मेघः ॥ २७॥ सिंधुःषष्ठीयासां ताश्चशतद्रुविपाशेरावतीचंद्रभागावितस्ताः ॥ एताहिनितांतदुस्तराः समुद्रगाइतिसरितांविशेषणंमहानदीत्वद्योतनार्थं ॥२८॥ प्रशस्तौप्रकृष्टतमौ द्रोणास्त्रबलवारणविषयावति
शयनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ अग्रतःप्रमुखे ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

द्रोणेनाबद्धकवचोराजादुर्योधनस्ततः ॥ ययावेकरथेनाजौहयसंस्कारवित्प्रभो ॥ ३७ ॥ कृष्णपार्थौमहेष्वासौव्यतिक्रम्याथतेसुतः ॥ अग्रतःपुंडरीकाक्षंप्रतीयायनराधिप ॥ ३८ ॥ ततःसर्वेषुसैन्येषुवादित्राणिप्रहृष्टवत् ॥ प्रावाद्यंतव्यतिक्रांतेतवपुत्रेधनंजयं ॥३९॥ सिंहनादरवाश्चासन्शंखशब्दविमिश्रिताः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनंतत्रकृष्णयोःप्रमुखेस्थितं ॥ ४० ॥ येचतेसिंधुराजस्यगोप्तारःपावकोपमाः ॥ तेप्राहृष्यंतसमरेदृष्ट्वापुत्रंतवप्रभो ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वादुर्योधनंकृष्णोव्यतिक्रांतंसहानुगं ॥ अब्रवीदर्जुनंराजन्प्राप्तकालमिदंवचः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनाग्मनेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १०१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ वासुदेवउवाच दुर्योधनमतिक्रांतमेतंपश्यधनंजय ॥ अत्यद्भुतमिमंमन्येनास्त्यस्यसदृशोरथः ॥ १ ॥ दूरपातीमहेष्वासःकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ दृढास्त्रश्चित्रयोधीचधार्त्तराष्ट्रोमहाबलः ॥ २ ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धोमानितश्चमहारथः ॥ कृतीचसततंपार्थनित्यंद्वेष्टिचबांधवान् ॥ ३ ॥ तेनयुद्धमहंमन्येप्राप्तकालंतवानघ ॥ अत्रवोद्यूतमायत्तंविजयायेतरायवा ॥ ४ ॥ अत्रक्रोधविषंपार्थविमुंचचिरसंभृतं ॥ एषमूलमनर्थानांपांडवानांमहारथः ॥ ५ ॥ सोयंप्राप्तस्तवाक्षेपंपश्यसाफल्यमात्मनः ॥ कथंहिराजाराज्यार्थीत्वयागच्छेतसंयुगं ॥ ६ ॥ दिष्ट्यात्विदानींसंप्राप्तएषतेबाणगोचरं ॥ यथायंजीवितंजह्यात्तथाकुरुधनंजय ॥ ७ ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढोनैषदुःखमुपेयिवान् ॥ नचतेसंयुगेवीर्यंजानातिपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ त्वांहिलोकास्त्रयःपार्थससुरासुरमानुषाः ॥ नोत्सहंतेरणेजेतुंकिमुतैकःसुयोधनः ॥९॥ सदिष्ट्यासमनुप्राप्तस्तवपार्थरथांतिकं ॥ जह्येनंत्वंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः ॥ १० ॥ एषह्यनर्थेसततंपराक्रांतस्तवानघ ॥ निकृत्याधर्मराजंचद्यूतेवंचितवानयं ॥ ११ ॥ बहूनिसुनृशंसानिकृतान्येतेनमानद ॥ युष्मासुपापमतिनाअपापेष्वेवनित्यदा ॥ १२ ॥ तमनार्यंसदाक्रुद्धंपुरुषंकामरूपिणं ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वाजहिपार्थाविचारयन् ॥ १३ ॥ निकृत्याराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ परिक्लेशंचकृष्णायाहृदिकृत्वापराक्रमं ॥ १४ ॥ दिष्ट्यैषतवबाणानांगोचरेपरिवर्त्तते ॥ प्रतिघातायकार्यस्यदिष्ट्याचयततेग्रतः ॥ १५ ॥ दिष्ट्याजानातिसंग्रामेयोद्धव्यंहित्वयासह ॥ दिष्ट्याचसफलाःपार्थसर्वेकामात्यकामिताः ॥ १६ ॥ तस्माज्जहिरणेपार्थधार्त्तराष्ट्रंकुलाधमं ॥ यथेंद्रेणहतःपूर्वंजंभोदेवासुरेमृधे ॥ १७ ॥

दुर्योधनमिति नास्तीत्यर्जुनोत्तेजनं ॥१॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आक्षेपंशरगोचरं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कार्यस्यजयद्रथवधरूपस्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ कृत्यरूपंअत्यंतकरणीयं ॥ १९ ॥ २० ॥ पदंप्रतिपदं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वामिसत्कारो

अस्मिन्हतेत्वयासैन्यमनाथंभिद्यतामिदं ॥ वैरस्यास्यास्त्ववभृथोमूलंछिंधिदुरात्मनां ॥ १८ ॥ संजयउवाच तंतथेत्यब्रवीत्पार्थःकृत्यरूपमिदंमम ॥ सर्वमन्यदनादृत्यगच्छयत्रसुयोधनः ॥ १९ ॥ येनैतद्दीर्घकालंनोभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ अप्यस्ययुधिविक्रम्यच्छिंद्यांमूर्धानमाहवे ॥ २० ॥ अपितस्यत्वनर्हाया:परिक्लेशस्यमाधव ॥ कृष्णायाःशक्नुयांगंतुंपदंकेशप्रधर्षणे ॥ २१ ॥ इत्येवंवादिनौकृष्णौहृष्टौश्वेतान्हयोत्तमान् ॥ प्रेषयामासतुःसंख्येप्रेप्संतौतंनराधिपं ॥ ॥ २२ ॥ तयोःसमीपंसंप्राप्यपुत्रस्तेभरतर्षभ ॥ नचकारभयंप्राप्तेभयेमहतिमारिष ॥ २३ ॥ तदस्यक्षत्रियास्तत्रसर्वएवाभ्यपूजयन् ॥ यदर्जुनहृषीकेशौप्रत्युद्यातौन्यवारयत् ॥ २४ ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यतावकस्यविशांपते ॥ महानादोह्यभूत्तत्रदृष्ट्वाराजानमाहवे ॥ २५ ॥ तस्मिन्जनसमुन्नादेप्रवृत्तेभैरवेसति ॥ कदर्थीकृत्यतेपुत्रःप्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २६ ॥ आवारितस्तुकौंतेयस्तवपुत्रेणधन्विना ॥ संरंभमगमद्भूयःसचतस्मिन्परंतपः ॥ २७ ॥ तौदृष्ट्वाप्रतिसंरब्धौदुर्योधनधनंजयौ ॥ अभ्यवैक्षंतराजानोभीमरूपाःसमंततः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वातुपार्थंसंरब्धंवासुदेवंचमारिष ॥ प्रहसन्नेवपुत्रस्तेयोद्धुकामःसमाह्वयत् ॥ २९ ॥ ततःप्रहृष्टोदाशार्हःपांडवश्चधनंजयः ॥ व्यक्रोशेतांमहानादंदध्मतुश्चांबुजोत्तमौ ॥ ३० ॥ तौहृष्टरूपौसंप्रेक्ष्यकौरवेयास्तुसर्वशः ॥ निराशाःसमपद्यंतपुत्रस्यतवजीविते ॥ ३१ ॥ शोकमापुःपरेचैवकुरवःसर्वएवते ॥ अमन्यंतचपुत्रंतेवैश्वानरमुखेहुतं ॥ ३२ ॥ तथातुदृष्ट्वायोधास्तेप्रहृष्टौकृष्णपांडवौ ॥ हतोराजाहतोराजेत्यूचिरेचभयार्दिताः ॥ ३३ ॥ जनस्यसन्निनादंतुश्रुत्वादुर्योधनोब्रवीत् ॥ व्येतुवोभीरहंकृष्णौप्रेषयिष्यामिमृत्यवे ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वासैनिकान्सर्वान्जयापेक्षीनराधिपः ॥ पार्थमाभाष्यसंरंभादिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ पार्थयच्छिक्षितंतेस्त्रंदिव्यंपार्थिवमेवच ॥ तद्दर्शयमयिक्षिप्रंयदिजातोसिपांडुना ॥ ३६ ॥ यद्बलंतववीर्यंचकेशवस्यतथैवच ॥ तत्कुरुष्वमयिक्षिप्रंपश्यामस्तवपौरुषं ॥ ३७ ॥ अस्मत्परोक्षंकर्माणिकृतानिप्रवदंतिते ॥ स्वामिसत्कारयुक्तानियानितानीहदर्शय ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनवचनेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनंराजा त्रिभिर्मर्मातिगैःशरैः ॥ अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ १ ॥ वासुदेवंचदशभिःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ प्रतोदंचास्यभल्लेनछित्त्वाभूमावपातयत् ॥ २ ॥

वीरप्रधानोयमितियदन्यैःसत्करणंतेनयुक्तानियोग्यनांगनानि ॥ ३८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ ॥१॥ एवमिति एवमीदृशप्रभावं ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ युक्तांअन्यप्रयुक्ता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ससंग्रहंसोपदेशं दैवंदेवैःकृतं ॥ २० ॥ २१ ॥

तंचतुर्दशभिःपार्थश्चित्रपुंखैःशिलाशितैः ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेचाभ्रश्यंतवर्मणि ॥ ३ ॥ तेषांनैष्फल्यमालोक्यपुनर्नवचपंचच ॥ प्राहिणोन्निशितान्बाणां
स्तेचाभ्रश्यंतवर्मणः ॥४॥ अष्टाविंशांस्तुतान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्यनिष्फलान् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नःकृष्णोर्जुनमिदंवचः ॥ ५ ॥ अदृष्टपूर्वंपश्यामिशिलानामिवस
र्पणं ॥ त्वयासंप्रेपिताःपार्थनार्थंकुर्वंतिपत्रिणः ॥ ६ ॥ कच्चिद्गांडीवजःप्राणस्तथैवभरतर्षभ ॥ मुष्टिश्चतेयथापूर्वंभुजयोश्चबलंतव ॥ ७ ॥ नवाकच्चिदयंकालः
प्राप्तःस्याद्यपश्चिमः ॥ तवचैवास्यशत्रोश्चतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ८ ॥ विस्मयोमेमहान्पार्थतवदृष्ट्वाशरानिमान् ॥ व्यर्थान्निपतितान्संख्येदुर्योधनरथंप्रति
॥ ९॥ वज्राशनिसमाघोराःपरकायावभेदिनः ॥ शराःकुर्वंतितेनार्थंपार्थकाद्यविडंबना॥१०॥ अर्जुनउवाच द्रोणेनैषामतिःकृष्णधार्त्तराष्ट्रेनिवेशिता॥
अभेद्याहिममास्त्राणामेपाकवचधारणा॥ ११ ॥ अस्मिन्नंतर्हितंकृष्णत्रैलोक्यमपिवर्मणि ॥ एकोद्रोणोहिवेदैतदहंतस्माच्चसत्तमात्॥ १२ ॥ नशक्यमेतत्क
वचंबाणैर्भेत्तुंकथंचन ॥ अपिवज्रेणगोविंदस्वयंमघवतायुधि ॥ १३ ॥ जानंस्त्वमपिवैकृष्णमांविमोहयसेकथं ॥ यद्दृत्तंत्रिपुलोकेपुयच्चकेशववर्त्तते ॥१४॥
तथाभविष्यद्यच्चैवतत्सर्वंविदितंतव ॥ नत्विदंवेदवैकश्चिद्यथात्वंमधुसूदन॥ १५॥ एपदुर्योधनःकृष्णद्रोणेनविहितामिमां ॥ तिष्ठत्यभीतवत्संख्येविभ्रत्कवच
धारणां ॥ १६ ॥ यत्त्वत्रविहितंकार्यंनैपतद्वेत्तिमाधव ॥ स्त्रीवदेपविभर्त्येतांयुक्तांकवचधारणां ॥ १७ ॥ पश्यबाह्वोश्चमेवीर्यंधनुपश्चजनार्दन॥ पराजयिष्येकौ
रव्यंकवचेनापिरक्षितं ॥ १८ ॥ इदमंगिरसेप्रादाद्देवेशोवर्मभास्वरं ॥ तस्माद्बृहस्पतिःप्रापततःप्रापपुरंदरः ॥ १९ ॥ पुनर्ददौसुरपतिर्मह्यंवर्मससंग्रहं ॥ दै
वंयद्यस्यवर्मैतद्ब्रह्मणावास्वयंकृतं॥ २० ॥ नैनंगोप्स्यतिदुर्बुद्धिमद्यबाणहतंमया ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनोबाणानभिमंत्र्यव्यकर्षयत्॥ २१ ॥
मानवास्त्रेणमानार्हस्तीक्ष्णावरणभेदिना॥ विकृष्यमाणांस्तेनैवधनुर्मध्यगतांञ्छरान्॥ २२ ॥ तानस्यास्त्रेणचिच्छेदद्रौणिःसर्वास्त्रघातिना ॥ तान्निकृत्तानि
पून्दृष्ट्वादूरतोब्रह्मवादिना॥ २३ ॥ न्यवेदयत्केशवायविस्मितःश्वेतवाहनः॥ नैतदस्त्रंमयाशक्यंद्विःप्रयोक्तुंजनार्दन ॥ २४॥ अस्त्रंमामेवहन्याद्धिहन्याच्चापिब
लंमम॥ ततोदुर्योधनःकृष्णौनवभिर्नवभिःशरैः॥ २५ ॥ अविध्यतरणेराजन्शरैराशीविषोपमैः॥ भूयएवाभ्यवर्षच्चसमरेकृष्णपांडवौ॥ २६॥ शरवर्षेणमह
ताततोहृष्यंततावकाः॥ चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा॥ २७॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ निर्देहान् निकृत्तावयवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नखमांसांतरेइषुभिराविरध्यदितिपूर्वेणान्वयः संधिरार्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ क्रोशमात्रेसैंधवतोर्थात् ॥ ३७ ॥

ततःक्रुद्धोरणेपार्थःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ नापश्यच्चततोस्यांगंयन्नस्याद्वर्मरक्षितं ॥ २८ ॥ ततोस्यनिशितैर्बाणैःसुमुक्तैरंतकोपमैः ॥ हयांश्चकारनिर्देहानुभौ
चपार्ष्णिसारथी ॥ २९ ॥ धनुरस्याच्छिनत्तूर्णंहस्तावापंचवीर्यवान् ॥ रथंचशकलीकर्तुंसव्यसाचीप्रचक्रमे ॥ ३० ॥ दुर्योधनंचबाणाभ्यांतीक्ष्णाभ्यांविरथीकृ
तं ॥ आविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ ३१ ॥ प्रयत्नज्ञोहिकौंतयोनखमांसांतरेषुभिः ॥ सवेदनाभिराविग्नःपलायनपरायणः ॥ ३२ ॥ तंकृच्छ्रामापदंप्रा
प्तंदृष्ट्वापरमधन्विनः ॥ समापेतुःपरीप्संतोधनंजयशरार्दितं ॥ ३३ ॥ तंरथैर्बहुसाहस्रैःकल्पितैःकुंजरैर्हयैः ॥ पदात्योघैश्चसंरब्धैःपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ ३४ ॥ अथ
नार्जुनगोविंदौनरथोवाप्यदृश्यत ॥ अस्त्रवर्षेणमहताजनौघैश्चापिसंवृतौ ॥ ३५ ॥ ततोर्जुनोस्त्रवीर्येणनिजघ्नेतांवरूथिनीं ॥ तत्रव्यंगीकृताःपेतुःशतशोथरथ
द्विपाः ॥ ३६ ॥ तेहताहन्यमानाश्चन्यगृह्णंस्तंरथोत्तमं ॥ सरथस्तंभितस्तस्थौक्रोशमात्रेसमंततः ॥ ३७ ॥ ततोर्जुनंवृष्णिवीरस्त्वरितोवाक्यमब्रवीत् ॥ धनुर्वि
स्फारयात्यर्थमहंध्मास्यामिचांबुजं ॥ ३८ ॥ ततोविस्फार्यबलवद्गांडीवंजघ्निवान्रिपून् ॥ महताशरवर्षेणतलशब्देनचार्जुनः ॥ ३९ ॥ पांचजन्यंचबलवान्द
ध्मौतारेणकेशवः ॥ रजसाध्वस्तपक्ष्मांतःप्रस्विन्नवदनोभृशं ॥ ४० ॥ तस्यशंखस्यनादेनधनुषोनिःस्वनेनच ॥ निःसत्वाश्चससत्वाश्चक्षितौपेतुस्तदाजनाः ॥
॥ ४१ ॥ तैर्विमुक्तोरथोरेजेवाय्वीरितइवांबुदः ॥ जयद्रथस्यगोप्तारस्ततःक्षुब्धाःसहानुगाः ॥ ४२ ॥ तेदृष्ट्वासहसापार्थंगोप्तारःसैंधवस्यतु ॥ चक्रुर्नादान्महेष्वा
साःकंपयंतोवसुंधरां ॥ ४३ ॥ बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ॥ प्रादुश्चक्रुर्महात्मानःसिंहनादरवानपि ॥ ४४ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानां
समुत्थितं ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौवासुदेवधनंजयौ ॥ ४५ ॥ तेनशब्देनमहतापूरितेयंवसुंधरा ॥ सशैलासार्णवद्वीपासपातालाविशांपते ॥ ४६ ॥ सशब्दोभरतश्रे
ष्ठव्याप्यसर्वादिशोदश ॥ प्रतिसस्वानतत्रैवकुरुपांडवयोर्बले ॥ ४७ ॥ तावकारथिनस्तत्रदृष्ट्वाकृष्णधनंजयौ ॥ संभ्रमंपरमंप्राप्तास्त्वरमाणामहारथाः ॥ ४८ ॥
अथकृष्णौमहाभागौतावकावीक्ष्यदंशितौ ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधन
पराजयेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तावकाइति प्रागपएवसमीक्ष्येत्यन्वयः ॥ १ ॥ वैयाघ्रैर्व्याघ्रचर्मचित्रैः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कौलूतकाः कुलूतदेशजाः पार्वतीयसमानलक्षणाः ॥ ७ ॥ आजानेयैरिति गुडगंधाः कायेयेषु श्लक्ष्णाः कांतितोजितको

संजयउवाच तावकाहिसमीक्ष्यैवंवृष्णयंधककुरूत्तमौ ॥ प्रागत्वरन्जिघांसंतस्तथैवविजयःपरान् ॥ १ ॥ सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैःस्वनवद्भिर्महारथैः ॥ दीपयंतोदिशःसर्वाज्वलद्भिरिवपावकैः ॥ २ ॥ रुक्मपुंखैश्चदुष्प्रेक्ष्यैःकार्मुकैःपृथिवीपते ॥ कूजद्भिरतुलान्नादान्कोपितैस्तुरगैरिव ॥ ३ ॥ भूरिश्रवाःशलःकर्णोवृषसेनोजयद्रथः ॥ कृपश्चमद्रराजश्चद्रौणिश्चरथिनांवरः ॥ ४ ॥ तेपिबंतइवाकाशमश्वैरष्टौमहारथाः ॥ व्यराजयन्दशदिशोवैयाघ्रैर्हेमचंद्रकैः ॥ ५ ॥ तेदंशिताःसुसरंब्धारथैर्मेघौघनिःस्वनैः ॥ समावृण्वन्दशदिशःपार्थस्यनिशितैःशरैः ॥ ६ ॥ कौलूतकाहयाश्चित्रावहंतस्तान्महारथान् ॥ व्यशोभंततदाशीघ्रादीपयंतोदिशोदश ॥ ७ ॥ आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ॥ पार्वतीयैर्नदीजैश्चसैंधवैश्चहयोत्तमैः ॥ ८ ॥ कुरुयोधवराराजंस्तवपुत्रंपरीप्सवः ॥ धनंजयरथंशीघ्रंसर्वतःसमुपाद्रवन् ॥ ९ ॥ तेप्रगृह्यमहाशंखान्दध्मुःपुरुषसत्तमाः ॥ पूरयंतोदिवंराजन्पृथिवींचससागरां ॥ १० ॥ तथैवदध्मतुःशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ प्रवरौसर्वदेवानांसर्वशंखवरौभुवि ॥ ११ ॥ देवदत्तंचकौंतेयःपांचजन्यंचकेशवः ॥ शब्दस्तुदेवदत्तस्यधनंजयसमीरितः ॥ १२ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चैवसमावृणोत् ॥ तथैवपांचजन्योपिवासुदेवसमीरितः ॥ १३ ॥ सर्वशब्दानतिक्रम्यपूरयामासरोदसी ॥ तस्मिंस्तथावर्त्तमानेदारुणेनादसंकुले ॥ १४ ॥ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ प्रवादितासुभेरीषुझर्झरेष्वानकेषुच ॥ १५ ॥ मृदंगेष्वपिराजेंद्रवाद्यमानेष्वनेकशः ॥ महारथाःसमाहूतादुर्योधनहितैषिणः ॥ १६ ॥ अमृष्यमाणास्तंशब्दंक्रुद्धाःपरमधन्विनः ॥ नानादेश्यामहीपालाःस्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥ १७ ॥ अमर्षितामहाशंखान्दध्मुर्वीरामहारथाः ॥ कृतेप्रतिकरिष्यंतःकेशवस्यार्जुनस्यच ॥ १८ ॥ बभूवतवतत्सैन्यंशंखशब्दसमीरितं ॥ उद्विग्नरथनागाश्वमस्वस्थमिववाविभो ॥ १९ ॥ तत्प्रविद्धमिवाकाशंशूरैःशंखविनादितं ॥ बभूवभृशमुद्विग्नंनिर्घातैरिवनादितं ॥ २० ॥ सशब्दःसुमहान्राजन्दिशःसर्वाव्यनादयत् ॥ त्रासयामासतत्सैन्यंयुगांतइवसंभृतः ॥ २१ ॥ ततोदुर्योधनोष्टौचराजानस्तेमहारथाः ॥ जयद्रथस्यरक्षार्थंपांडवंपर्यवारयन् ॥ २२ ॥

धाः सारयुतजितेंद्रियाःक्षुत्तृडाहितंचापिनोदुःस्वं जानंत्याजानेयानिर्दिष्टावाजिनोधीरैः वाहास्तुपार्वतीयाबलान्विताःस्निग्धकेशाश्च वृत्तखुरादृढपादामहाजवास्तेतिविख्याताः नदीजैर्नदीतीरजैः अश्वाः सकर्णिकाराःकचननदीतीरजाःसमुद्दिष्टाः पूर्वार्धेषूदग्राःपश्चार्धेचानताःकिंचित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रविद्धमाक्षिप्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततोद्रौणिस्त्रिसप्तत्यावासुदेवमताडयत् ॥ अर्जुनंचत्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्चपंचभिः ॥ २३ ॥ तमर्जुनःपृषत्कानांशतैःषड्भिरताडयत् ॥ अत्यर्थमिवसंक्रुद्धःप्रति
विद्धेजनार्दने ॥ २४ ॥ कर्णंचदशभिर्विध्वावृषसेनंत्रिभिस्तथा ॥ शल्यस्यसशरंचापंमुष्टौचिच्छेदवीर्यवान् ॥ २५ ॥ गृहीत्वाधनुरन्यत्तुशल्योविव्याधपां
डवं ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ २६ ॥ कर्णोद्वात्रिंशताचैववृषसेनश्चसप्तभिः ॥ जयद्रथस्त्रिसप्तत्याकृपश्चदशभिःशरैः ॥ २७ ॥ मद्रराजश्च
दशभिर्विव्यधुःफाल्गुनंरणे ॥ ततःशराणांषष्ट्यातुद्रौणिःपार्थमवाकिरत् ॥ २८ ॥ वासुदेवंचविंशत्यापुनःपार्थंचपंचभिः ॥ प्रहसंस्तुनरव्याघ्रःश्वेताश्वःकृष्ण
सारथिः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यत्सतान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवं ॥ कर्णंद्वादशभिर्विध्वावृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ ३० ॥ शल्यस्यसशरंचापंमुष्टिदेशेव्यकृंतत ॥ सौमद
त्तिंत्रिभिर्विध्वाशल्यंचदशभिःशरैः ॥ ३१ ॥ शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिंविव्याधचाष्टभिः ॥ गौतमंपंचविंशत्यासैंधवंचशतेनह ॥ ३२ ॥ पुनर्द्रौणिंचसप्तत्या
शराणांसोभ्यताडयत् ॥ भूरिश्रवास्तुसंक्रुद्धःप्रतोदंचिच्छिदेहरेः ॥ ३३ ॥ अर्जुनंचत्रिसप्तत्यावाणानामाजघानह ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीन्श्वेतवाह
नः ॥ ३४ ॥ प्रत्यषेधद्द्रुतंक्रुद्धोमहावातोघनानिव ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ॥ पार्थानांमामकानांचतान्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥
संजयउवाच ध्वजान्बहुविधाकारान्शृणुतेषांमहात्मनां ॥ रूपतोवर्णतश्चैवनामतश्चनिबोधमे ॥ २ ॥ तेषांतुरथमुख्यानांरथेषुविविधाध्वजाः ॥ प्रत्यदृश्यंत
राजेंद्रज्वलिताइवपावकाः ॥ ३ ॥ कांचनाःकांचनापीडाःकांचनस्रगलंकृताः ॥ कांचनानीवशृंगाणिकांचनस्यमहागिरेः ॥ ४ ॥ अनेकवर्णाविविधाध्वजाः
परमशोभनाः ॥ तेध्वजाःसंवृतास्तेषांपताकाभिःसमंततः ॥ ५ ॥ नानावर्णविरागाभिःशुशुभुःसर्वतोवृताः ॥ पताकाश्चततस्तास्तुश्वसनेनसमीरिताः ॥ ६ ॥
नृत्यमानाव्यदृश्यंतरंगमध्येविलासिकाः ॥ इंद्रायुधसवर्णाभाःपताकाभरतर्षभ ॥ ७ ॥ दोधूयमानारथिनांशोभयंतिमहारथान् ॥ सिंहलांगूलमुग्रास्यंध्वजं
वानरलक्षणं ॥ ८ ॥ धनंजयस्यसंग्रामेप्रत्यदृश्यतभैरवं ॥ सवानरवरोराजन्पताकाभिरलंकृतः ॥ ९ ॥

ध्वजानिति ॥ १ ॥ रूपंआकारः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१०॥ ध्वजाग्रंध्वजमुख्यं कांचनंकांचनमयं ॥११॥१२॥ स्रग्वीस्रग्विणी ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ व्याहरिष्यन्वदिष्यन् ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥ अलोहितार्काभोऽनुपरक्तस्फटिकवर्णः अर्कोर्कपर्णे

त्रासयामासतत्सैन्यंध्वजोगांडीवधन्वनः ॥ तथैवसिंहलांगूलंद्रोणपुत्रस्यभारत ॥ १० ॥ ध्वजाग्रंसमपश्यामबालसूर्यसमप्रभं ॥ कांचनंपवनोद्धूतंशक्रध्वजसमप्रभं ॥ ११ ॥ नंदनंकौरवेंद्राणांद्रौणेर्लक्ष्मसमुच्छ्रितं ॥ हस्तिकक्ष्यापुनर्हैमीबभूवाधिरथेर्ध्वजः ॥ १२ ॥ आहवेखंमहाराजददृशेपूरयन्निव ॥ पताकाकांचनीस्रग्वीध्वजेकर्णस्यसंयुगे ॥ १३ ॥ नृत्यतीवरथोपस्थेश्वसनेनसमीरिता ॥ आचार्यस्यतुपांडूनांब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ १४ ॥ गोवृषोगौतमस्यासीत्कृपस्यसुपरिष्कृतः ॥ सतेनभ्राजतेराजन्गोवृषेणमहारथः ॥ १५ ॥ त्रिपुरघ्नरथोयद्वद्गोवृषेणविराजता ॥ मयूरोवृषसेनस्यकांचनोमणिरत्नवान् ॥ १६ ॥ व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमुपशोभयन् ॥ तेनतस्यरथोभातिमयूरेणमहात्मनः ॥ १७॥ यथास्कंदस्यराजेंद्रमयूरेणविराजता ॥ मद्रराजस्यशल्यस्यध्वजाग्रेग्निशिखामिव ॥१८॥ सौवर्णींप्रतिपश्यामसीतामप्रतिमांशुभां ॥ सासीताभ्राजतेतस्यरथमास्थायमारिष ॥ १९ ॥ सर्वबीजविरूढेवयथासीताश्रियावृता ॥ वराहःसिंधुराजस्यराजतोभिविराजते ॥ २० ॥ ध्वजाग्रेऽलोहितार्काभोहेमजालपरिष्कृतः ॥ शुशुभेकेतुनातेनराजतेनजयद्रथः ॥ २१ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेपुरापूषास्मशोभते ॥ सौमदत्तेःपुनर्यूपोयज्ञशीलस्यधीमतः ॥ २२ ॥ ध्वजःसूर्यइवाभातिसोमश्चात्रप्रदृश्यते ॥ सयूपःकांचनोराजन्सौमदत्तेर्विराजते ॥ २३ ॥ राजसूयेमखश्रेष्ठेयथायूपःसमुच्छ्रितः ॥ शलस्यतुमहाराजराजतोद्विरदोमहान् ॥ २४ ॥ केतुःकांचनचित्रांगैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ सकेतुःशोभयामाससैन्यंतेभरतर्षभ ॥ २५ ॥ यथाश्वेतोमहानागोदेवराजचमूंतथा ॥ नागोमणिमयोराज्ञोध्वजःकनकसंवृतः ॥ २६ ॥ किंकिणीशतसंह्रादोभ्राजंश्चित्रेरथोत्तमे ॥ व्यभ्राजतभृशंराजन्पुत्रस्तवविशांपते ॥ २७॥ ध्वजेनमहतासंख्येकुरूणामृषभस्तदा ॥ नवैतेतववाहिन्यामुच्छ्रिताःपरमध्वजाः ॥ २८ ॥ व्यदीपयंस्तेपृतनांयुगांतादित्यसन्निभाः ॥ दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेकएवमहाकपिः ॥ २९ ॥ अदीप्यतार्जुनोयेनहिमवानिववह्निना ॥ ततश्चित्राणिशुभ्राणिसुमहांतिमहारथाः ॥ ३० ॥ कार्मुकाण्यादधुस्तूर्णमर्जुनार्थेपरंतपाः ॥ तथैवधनुरायच्छत्पार्थःशत्रुविनाशनः ॥ ३१ ॥ गांडीवंदिव्यकर्मातद्राजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ तवापराधाद्राजानोनिहताबहुशोयुधि ॥ ३२ ॥ नानादिग्भ्यःसमाहूताःसहयाःसरथद्विपाः ॥ तेषामासीद्व्यतिक्षेपोगर्जतामितरेतरं ॥ ३३ ॥

स्फटिकेइतिमेदिनी ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥२८॥२९॥ हिमवानिववह्निनेति तत्रकिलपराशरेणवह्निःस्थापितः ॥३०॥३१॥३२॥ व्यतिक्षेपःअन्योन्याभिघातः ॥ ३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनेइति ॥ १॥

दुर्योधनमुखानांचपांडूनामृषभस्यच ॥ तत्राद्भुतंपरंचक्रेकौंतेयःकृष्णसारथिः ॥ ३४ ॥ यदेकोबहुभिःसार्धंसमागच्छदभीतवत् ॥ अशोभतमहाबाहुर्गांडी
वंविक्षिपन्धनुः ॥ ३५ ॥ जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रोजिघांसुश्चजयद्रथं ॥ तत्रार्जुनोनरव्याघ्रःशरैर्मुक्तैःसहस्रशः ॥ ३६ ॥ अदृश्यांस्तावकान्योधान्प्रचक्रेशत्रुताप
नः ॥ ततस्तेपिनरव्याघ्राःपार्थंसर्वैमहारथाः ॥ ३७ ॥ अदृश्यंसमरेचक्रुःसायकौघैःसमंततः ॥ संवृतेनरसिंहैस्तुकुरूणामृषभेर्जुने ॥ महानासीत्समुद्भूतस्तस्य
सैन्यस्यनिःस्वनः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिध्वजवर्णनेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
धृतराष्ट्रउवाच अर्जुनेसैंधवंप्राप्तेभारद्वाजेनसंवृताः ॥ पंचालाःकुरुभिःसार्धंकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच अपराण्हेमहाराजसंग्रामेलोमह
र्षणे ॥ पंचालानांकुरूणांचद्रोणद्यूतमवर्त्तत ॥ २ ॥ पंचालाहिजिघांसंतोद्रोणंसंहृष्टचेतसः ॥ अभ्यमुंचंतगर्जंतःशरवर्षाणिमारिष ॥ ३ ॥ ततस्तुतुमुलस्तेषांसं
ग्रामोवर्त्तताद्भुतः ॥ पंचालानांकुरूणांचघोरोदेवासुरोपमः ॥ ४ ॥ सर्वेद्रोणरथंप्राप्यपंचालाःपांडवैःसह ॥ तदनीकंविभित्संतोमहास्त्राणिव्यदर्शयन् ॥ ५ ॥
द्रोणस्यरथपर्यंतंरथिनोरथमास्थिताः ॥ कंपयंतोभ्यवर्त्तंतवेगमास्थायमध्यमं ॥ ६ ॥ तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रःकेकयानांमहारथः ॥ प्रवपन्निशितान्बाणान्महेंद्रा
शनिसन्निभान् ॥ ७ ॥ तंतुप्रत्युद्ययौशीघ्रंक्षेमधूर्तिर्महायशाः ॥ विमुंचन्निशितान्बाणान्शतशोथसहस्रशः ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोतिबलोदितः ॥
त्वरितोभ्यद्रवद्द्रोणंमहेंद्रइवशंबरं ॥ ९ ॥ तमापतंतंसहसाव्यादितास्यमिवांतकं ॥ वीरधन्वामहेष्वासस्त्वरमाणःसमभ्ययात् ॥ १० ॥ युधिष्ठिरंमहाराजंजिगी
षुंसमवस्थितं ॥ सहानीकंततोद्रोणोन्यवारयतवीर्यवान् ॥ ११ ॥ नकुलंकुशलंयुद्धेपराक्रांतंपराक्रमी ॥ अभ्यगच्छत्समायांतंविकर्णस्तेसुतःप्रभो ॥ १२ ॥ सहदे
वंतथायांतंदुर्मुखःशत्रुकर्षणः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःसमवाकिरदाशुगैः ॥ १३ ॥ सात्यकिंतुनरव्याघ्रंव्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ॥ शरैःसुनिशितैस्तीक्ष्णैःकंपयन्वैमुहुर्मुहुः
॥ १४ ॥ द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुंचतःसायकोत्तमान् ॥ संरब्धान्रथिनःश्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५ ॥ भीमसेनंतदाक्रुद्धंभीमरूपोभयानकः ॥ प्रत्यवारय
दायांतमार्ष्यश्रृंगिर्महारथः ॥ १६ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंनरराक्षसयोर्मृधे ॥ यादृगेवपुरावृत्तंरामरावणयोर्नृप ॥ १७ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कंपयंतोभुवमितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सौमदत्तिःशलः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हतोराजेतिअमन्यंतेत्यनुषंगः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंनवत्यानतपर्वणां ॥ आजघ्नेभरतश्रेष्ठःसर्वमर्मसुभारत ॥ १८ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्यानिजघानस्तनांतरे ॥ रोषितोभरतश्रेष्ठकौंतेयेनयश
स्विना ॥ १९ ॥ भूयएवतुविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ साश्वसूतध्वजंद्रोणःपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ २० ॥ तान्शरान्द्रोणमुक्तांस्तुशरवर्षेणपांडवः ॥ अ
वारयतधर्मात्मादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ २१ ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धोधर्मराजस्यसंयुगे ॥ चिच्छेदसमरेधन्वीधनुस्तस्यमहात्मनः ॥ २२ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानं
त्वरमाणोमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःपूरयामाससर्वतः ॥ २३ ॥ अदृश्यंवीक्ष्यराजानंभारद्वाजस्यसायकैः ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतहतमेवयुधिष्ठिरं ॥ २४ ॥ के
चिच्चैनममन्यंततथैवविमुखीकृतं ॥ हतोराजेतिराजेंद्रब्राह्मणेनमहात्मना ॥ २५ ॥ सकृच्छ्रंपरमंप्राप्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ त्यक्त्वातत्कार्मुकंछिन्नंभारद्वाजेन
संयुगे ॥ २६ ॥ आददेन्यद्धनुर्दिव्यंभास्वरंवेगवत्तरं ॥ ततस्तान्सायकांस्तत्रद्रोणनुन्नान्सहस्रशः ॥ २७ ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ छित्वातुतान्श
रान्राजन्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २८ ॥ शक्तिंजग्राहसमरेगिरीणामपिदारिणीं ॥ स्वर्णदंडांमहाघोरामष्टघंटांभयावहां ॥ २९ ॥ समुत्क्षिप्यचतांहृष्टोननादबलव
द्बली ॥ नादेनसर्वभूतानित्रासयन्निवभारत ॥ ३० ॥ शक्तिंसमुद्यतांदृष्ट्वाधर्मराजेनसंयुगे ॥ स्वस्तिद्रोणायसहसासर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ साराजभुजनिर्मुक्ता
निर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ प्रज्वालयंतीगगनंदिशःसप्रदिशस्तथा ॥ ३२ ॥ द्रोणांतिकमनुप्राप्तादीप्तास्यापन्नगीयथा ॥ तामापतंतींसहसादृष्ट्वाद्रोणोविशांपते
॥ ३३ ॥ प्रादुश्चक्रेततोब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वातांशक्तिंघोरदर्शनां ॥ ३४ ॥ जगामस्यंदनंतूर्णंपांडवस्ययशस्विनः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजा
द्रोणास्त्रंतत्समुद्यतं ॥ ३५ ॥ अशामयन्महाप्राज्ञोब्रह्मास्त्रेणैवमारिष ॥ विध्वातंचरणेद्रोणंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ ३६ ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदास्यमहद्धनुः ॥
तदपास्यधनुश्छिन्नंद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ३७ ॥ गदांचिक्षेपसहसाधर्मपुत्रायमारिष ॥ तामापतंतींसहसागदांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ गदामेवाग्रहीत्क्रुद्ध
श्चिक्षेपचपरंतप ॥ तेगदेसहसामुक्तेसमासाद्यपरस्परं ॥ ३९ ॥ संघर्षात्पावकंमुक्त्वासमेयातांमहीतले ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धोधर्मराजस्यमारिष ॥ ४० ॥ चतु
र्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयान्जघ्नेशरोत्तमैः ॥ चिच्छेदैकेनभल्लेनधनुश्चेंद्रध्वजोपमं ॥ ४१ ॥ केतुमेकेनचिच्छेदपांडवंचार्दयत्त्रिभिः ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्य
युधिष्ठिरः ॥ ४२ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ बृहत्क्षत्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

तस्थावूर्ध्वभुजोराजाव्यायुधोभरतर्षभ ॥ विरथंतंसमालोक्यव्यायुधंचविशेषतः ॥ ४३ ॥ द्रोणोव्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानिवाविभो ॥ मुंचंश्चेषुगणांस्ती
क्ष्णान्लघुहस्तोदृढव्रतः ॥ ४४ ॥ अभिदुद्रावराजानंसिंहोमृगमिवोल्बणः ॥ तमभिद्रुतमालोक्यद्रोणेनामित्रघातिना ॥ ४५ ॥ हाहेतिसहसाशब्दःपांडूनांसम
जायत ॥ हतोराजाहतोराजाभारद्वाजेनमारिष ॥ ४६ ॥ इत्यासीत्सुमहान्शब्दःपांडुसैन्यस्यभारत ॥ ततस्त्वरितमारुह्यसहदेवरथंनृपः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैः
कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरापयानेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
संजयउवाच बृहत्क्षत्रमथायांतंकैकेयंदृढविक्रमं ॥ क्षेमधूर्तिर्महाराजविव्याधोरसिमार्गणैः ॥ १ ॥ बृहत्क्षत्रस्तुतंराजानवत्यानतपर्वणां ॥ आजघ्नेत्वरितो
राजन्द्रोणानीकबिभित्सया ॥ २ ॥ क्षेमधूर्तिस्तुसंक्रुद्धःकैकेयस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनह ॥ ३ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरेणानतपर्व
णा ॥ विव्याधसमरेतूर्णंप्रवरंसर्वधन्विनां ॥ ४ ॥ अथान्यद्धनुरादायबृहत्क्षत्रोहसन्निव ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेक्षेमधूर्तिंमहारथं ॥ ५ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननि
शितेनच ॥ जहारनृपतेःकायाच्छिरोज्वलितकुंडलं ॥ ६ ॥ तच्छिन्नंसहसातस्यशिरःकुंचितमूर्धजं ॥ सकिरीटंमहींप्राप्यबभौज्योतिरिवांबरात् ॥ ७ ॥ तंनिह
त्यरणेहृष्टोबृहत्क्षत्रोमहारथः ॥ सहसाभ्यपतत्सैन्यंतावकंपार्थकारणात् ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुंतथायांतंद्रोणहेतोःपराक्रमी ॥ वीरधन्वामहेष्वासोवारयामासभारत
॥ ९ ॥ तौपरस्परमासाद्यशरदंष्ट्रौतरस्विनौ ॥ शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १० ॥ तावुभौनरशार्दूलौयुयुधातेपरस्परं ॥ महावनेतीव्रमदौवारणावि
वयूथपौ ॥ ११ ॥ गिरिगह्वरमासाद्यशार्दूलाविवरोषितौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौपरस्परजिघांसया ॥ १२ ॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलंप्रेक्षणीयंविशांपते ॥ सिद्धचार
णसंघानांविस्मयाद्भुतदर्शनं ॥ १३ ॥ वीरधन्वाततःक्रुद्धोधृष्टकेतोःशरासनं ॥ द्विधाचिच्छेदभल्लेनप्रहसन्निवभारत ॥ १४ ॥ तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंचेदिराजो
महारथः ॥ शक्तिंजग्राहविपुलांहेमदंडामयस्मयीं ॥ १५ ॥ तांतुशक्तिंमहावीर्यांदोर्भ्यामायम्यभारत ॥ चिक्षेपसहसायत्तोवीरधन्वरथंप्रति ॥ १६ ॥ तयातु
वीरघातिन्याशक्त्यात्वभिहतोभृशं ॥ निर्भिन्नहृदयस्तूर्णंनिपपातरथान्महीं ॥ १७ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेत्रैगर्तानांमहारथे ॥ बलंतेभज्यतविभोपांडवेयैःस
मंततः ॥ १८ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां

सहदेवेततःषष्टिंसायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ॥ ननादचमहानादंतर्जयन्पांडवंरणे ॥ १९ ॥ माद्रेयस्तुततःक्रुद्धोदुर्मुखंचशितैःशरैः ॥ भ्राताभ्रातरमायांतंविव्या
धप्रहसन्निव ॥ २० ॥ तंरणेरभसंदृष्ट्वासहदेवंमहाबलं ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैस्ताडयामासभारत ॥ २१ ॥ दुर्मुखस्यतुभल्लेनच्छित्वाकेतुंमहाबलः ॥ जघा
नचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ २२ ॥ अथापरेणभल्लेनपीतेननिशितेनह ॥ चिच्छेदसारथेःकायाच्छिरोज्वलितकुंडलं ॥ २३ ॥ क्षुरप्रेणचतीक्ष्णेन
कौरव्यस्यमहद्धनुः ॥ सहदेवोरणेछित्वातंचविव्याधपंचभिः ॥ २४ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादुर्मुखोविमनास्तदा ॥ आरुरोहरथंराजन्निरमित्रस्यभारत ॥
॥ २५ ॥ सहदेवस्ततःक्रुद्धोनिरमित्रंमहाहवे ॥ जघानपृतनामध्येभल्लेनपरवीरहा ॥ २६ ॥ सपपातरथोपस्थान्निरमित्रोजनेश्वरः ॥ त्रिगर्त्तराजस्यसुतोव्यथ
यंस्तववाहिनीं ॥ २७ ॥ तंतुहत्वामहाबाहुःसहदेवोव्यरोचत ॥ यथादाशरथीरामःखरंहत्वामहाबलं ॥ २८ ॥ हाहाकारोमहानासीत्त्रिगर्त्तानांजनेश्वर ॥ राजपु
त्रंहतंदृष्ट्वानिरमित्रंमहारथं ॥ २९ ॥ नकुलस्तेसुतंराजन्विकर्णंपृथुलोचनं ॥ मुहूर्त्ताज्जितवाँल्लोकेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३० ॥ सात्यकिंव्याघ्रदत्तस्तुशरैःसन्नत
पर्वभिः ॥ चक्रेऽदृश्यंसाश्वसूतंसध्वजंपृतनांतरे ॥ ३१ ॥ तान्निवार्यशरान्शूरःशैनेयःकृतहस्तवत् ॥ साश्वसूतध्वजंबाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२ ॥ कुमारेनि
हतेतस्मिन्मागधस्यसुतेप्रभो ॥ मागधाःसर्वतोयत्तायुयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३ ॥ विसृजंतःशरांश्चैवतोमरांश्चसहस्रशः ॥ भिंदिपालांस्तथाप्रासान्मुद्गरान्मुस
लानपि ॥ ३४ ॥ अयोधयन्रणेशूराःसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥ तांस्तुसर्वान्सबलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३५ ॥ नातिकृच्छ्राद्धसन्नेवविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ मागधा
न्द्रवतोदृष्ट्वाहतशेषान्समंततः ॥ ३६ ॥ बलंतेभज्यतविभोयुयुधानशरार्दितं ॥ नाशयित्वारणेसैन्यंत्वदीयंमाधवोत्तमः ॥ ३७ ॥ विधुन्वानोधनुःश्रेष्ठंव्यभ्राज
तमहायशाः ॥ भज्यमानंबलंराजन्सात्वतेनमहात्मना ॥ ३८ ॥ नाभ्यवर्त्ततयुद्धायत्रासितंदीर्घबाहुना ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धःसहसोद्वृत्यचक्षुषी ॥ सात्यकिंस
त्यकर्माणंस्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ॥ एकैकंपंचभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ १ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रौपदेयानिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तेपीडिताभृशंतेनरौद्रेणसहसाविभो ॥ प्रमूढानैवविविदुर्मृधेकृत्यंस्मकिंचन ॥ २ ॥ नाकुलिश्चशतानीकःसौमदत्तिंनरर्षभं ॥ द्वाभ्यांविध्वानदद्धृष्टःशराभ्यांश
त्रुकर्शनः ॥ ३ ॥ तथेतरेरणेयत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ विव्यधुःसमरेतूर्णंसौमदत्तिममर्षणं ॥ ४ ॥ सतान्प्रतिमहाराजचिक्षेपपंचसायकान् ॥ एकैकंहृदिचा
जघ्नेएकैकेनमहायशाः ॥ ५ ॥ ततस्तेभ्रातरःपंचशरैर्विद्धामहात्मना ॥ परिवार्यरणेवीरंविव्यधुःसायकैर्भृशं ॥ ६ ॥ आर्जुनिस्तुहयांस्तस्यचतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ ७ ॥ भैमसेनिर्धनुश्छित्वासौमदत्तेर्महात्मनः ॥ ननादबलवन्नादंविव्याधचशितैःशरैः ॥ ८ ॥ यौधिष्ठिरिर्ध्वजंतस्य
च्छित्वाभूमावपातयत् ॥ नाकुलिश्चाथयंतारंरथनीडादपाहरत् ॥ ९ ॥ साहदेविस्तुतंज्ञात्वाभ्रातृभिर्विमुखीकृतं ॥ क्षुरप्रेणशिरोराजन्निचकर्तमहात्मनः ॥ १० ॥
तच्छिरोन्यपतद्भूमौतपनीयविभूषितं ॥ भ्राजयत्तंरणोद्देशंबालसूर्यसमप्रभं ॥ ११ ॥ सौमदत्तेःशिरोदृष्ट्वानिहतंतन्महात्मनः ॥ वित्रस्तास्तावकाराजन्प्रदुद्रुवुरने
कधा ॥ १२ ॥ अलंबुषस्तुसमरेभीमसेनंमहाबलं ॥ योधयामाससंक्रुद्धोलक्ष्मणंरावणिर्यथा ॥ १३ ॥ संप्रयुद्धौरणेदृष्ट्वातावुभौनरराक्षसौ ॥ विस्मयःसर्वभूता
नांप्रहर्षःसमजायत ॥ १४ ॥ आर्ष्यश्रृंगिंततोभीमोनवभिर्निशितैःशरैः ॥ विव्याधप्रहसन्राजन्राक्षसेंद्रममर्षणं ॥ १५ ॥ तद्रक्षःसमरेविद्धंकृत्वानादंभयाव
हं ॥ अभ्यद्रवत्ततोभीमंयेचतस्यपदानुगाः ॥ १६ ॥ सभीमंपंचभिर्विध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ भैमान्परिजघानाशुरथांस्त्रिशतमाहवे ॥ १७ ॥ पुनश्चतुःशता
न्हत्वाभीमंविव्याधपत्रिणा ॥ सोतिविद्धस्तथाभीमोराक्षसेनमहाबलः ॥ १८ ॥ निपपातरथोपस्थेमूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांमारुतिःक्रोधमूर्छि
तः ॥ १९ ॥ विकृष्यकार्मुकंघोरंभारसाधनमुत्तमं ॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैरर्दयामाससर्वतः ॥ २० ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्नीलांजनचयोपमः ॥ शुशुभेसर्वतोरा
जन्प्रफुल्लइवकिंशुकः ॥ २१ ॥ सवध्यमानःसमरेभीमचापच्युतैःशरैः ॥ स्मरन्भ्रातृवधंचैवपांडवेनमहात्मना ॥ २२ ॥ घोररूपमथोकृत्वाभीमसेनमभाषत ॥ ति
ष्ठेदानींरणेपार्थपश्यमेद्यपराक्रमं ॥ २३ ॥ बकोनामसुदुर्बुद्धेराक्षसप्रवरोबली ॥ परोक्षंममतद्वृत्तंयद्भ्रातामेहतस्त्वया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाततोभीममंतर्धानंगतस्त
दा ॥ महताशरवर्षेणभृशंतंसमवाकिरत् ॥ २५ ॥ भीमस्तुसमरेराजन्नदृश्येराक्षसेतदा ॥ आकाशंपूरयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ सवध्यमानोभीमे
ननिमेषाद्रथमास्थितः ॥ जगामधरणींचैवक्षुद्रःखंसहसागमत् ॥ २७ ॥

बृहत्बृहन् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ऋष्टीःऋष्टयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटी

उच्चावचानिरूपाणिचकारसुबहूनिच॥ अणुर्बृहत्पुनःस्थूलोनादान्मुंचन्निवांबुदः॥ २८॥ उच्चावचास्तथावाचोव्याजहारसमंततः ॥ निपेतुर्गगनाच्चैवशरधा
राःसहस्रशः॥ २९ ॥शक्तयःकणपाःप्रासाःशूलपट्टिशतोमराः॥शतघ्न्यःपरिघाश्चैवभिंदिपालाःपरश्वधाः॥ ३०॥ शिलाःखड्गागुडाश्चैवऋष्टीर्वज्राणिचैव
ह॥ साराक्षसविसृष्टातुशस्त्रवृष्टिःसुदारुणा॥ ३१ ॥जघानपांडुपुत्रस्यसैनिकान्रणमूर्धनि॥ तेनपांडवसैन्यानांसूदितायुधिवारणाः ॥ ३२ ॥ हयाश्चबहवो
राजन्पत्तयश्चतथापुनः॥रथेभ्योरथिनःपेतुस्तस्यनुन्नाःस्मसायकैः ॥ ३३॥शोणितोदांरथावर्तांहस्तिग्राहसमाकुलां॥ छत्रहंसांकर्दमिनींबाहुपन्नगसंकुलां
॥ ३४ ॥ नदींप्रावर्त्तयामासरक्षोगणसमाकुलां ॥ वहंतींबहुधाराजंश्चेदिपंचालसृंजयान् ॥ ३५ ॥ तंतथासमरेराजन्विचरंतमभीतवत् ॥ पांडवाभृशसंवि
ग्नाःप्रापश्यंस्तस्यविक्रमं॥ ३६ ॥तावकानांतुसैन्यानांप्रहर्षःसमजायत ॥ वादित्रनिनदश्चोग्रःसुमहान्रोमहर्षणः ॥ ३७॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतवसैन्यस्य
पांडवः॥ नामृष्यतयथानागस्तलशब्दंसमीरितं॥ ३८॥ ततःक्रोधाभिताम्राक्षोनिर्दहन्निवपावकः ॥ संदधेत्वाष्ट्रमस्त्रंसस्वयंत्वष्टेवमारुतिः ॥ ३९ ॥ ततःशर
सहस्राणिप्रादुरासन्समंततः॥ तैःशरैस्तवसैन्यस्यविद्रवःसुमहानभूत् ॥ ४० ॥तदस्त्रंप्रेरितंतेनभीमसेनेनसंयुगे ॥ राक्षसस्यमहामायांहत्वाराक्षसमार्दयत्
॥ ४१ ॥सवध्यमानोबहुधाभीमसेनेनराक्षसः॥ संत्यज्यसमरेभीमंद्रोणानीकमुपाद्रवत्॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तुनिर्जितेराजन्राक्षसेंद्रेमहात्मना ॥ अनादयन्सिं
हनादैःपांडवाःसर्वतोदिशं॥ ४३॥ अपूजयन्मारुतिंचसंहृष्टास्तेमहाबलं॥ प्रह्रादंसमरेजित्वायथाशक्रंमरुद्गणाः॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
जयद्रथवधपर्वणिअलंबुषपराजयेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०८॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच अलंबुषंतथायुद्धेविचरंतमभीतवत्॥ हैडिं
बिःप्रययौतूर्णंविव्याधनिशितैःशरैः॥ १ ॥ तयोःप्रतिभयंयुद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ॥ कुर्वतोर्विविधामायाःशक्रशंबरयोरिव॥ २॥ अलंबुषोभृशंक्रुद्धोघटो
त्कचमताडयत्॥ तयोर्युद्धंसमभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः॥ ३॥ यादृगेवपुरावृत्तंरामरावणयोःप्रभो॥ घटोत्कचस्तुविंशत्यानाराचानांस्तनांतरे॥ ४॥ अलं
बुषमथोविध्वासिंहवद्व्यनदन्मुहुः॥ तथैवालंबुषोराजन्हैडिंबिंयुद्धदुर्मदं॥ ५॥

कायांअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अलंबुषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ रक्षोग्रामणिमुख्ययोःरक्षःपतिप्रधानयोः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मर्त्यधर्मंमरणयोग्यतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ आक्षिपत्उ

विध्वाविध्वानदद्दृष्टः पूरयन्खंसमंततः ॥ तथातौभृशसंक्रुद्धौराक्षसेंद्रौमहाबलौ ॥ ६ ॥ निर्विशेषमयुध्येतांमायाभिरितरेतरं ॥ मायाशतसृजौनित्यंमोहयं
तौपरस्परं ॥ ७ ॥ मायायुद्धेषुकुशलौमायायुद्धमयुध्यतां ॥ यांयांघटोत्कचोयुद्धेमायांदर्शयतेनृप ॥ ८ ॥ तांतामलंबुषोराजन्माययैवनिजघ्निवान् ॥ तंतथायु
ध्यमानंतुमायायुद्धविशारदं ॥ ९ ॥ अलंबुषंराक्षसेंद्रंदृष्ट्वाक्रुध्यंतपांडवाः ॥ तएनंभृशसंविग्नाःसर्वतःप्रवरारथैः ॥ १० ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाभीमसेनादयो
नृप ॥ तएनंकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ ११ ॥ सर्वतोव्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिवकुंजरं ॥ सतेषामस्त्रवेगंतंप्रतिहत्यास्त्रमायया ॥ १२ ॥ तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो
वनदाहादिवद्विपः ॥ सविस्फार्यधनुर्घोरमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ १३ ॥ मारुतिंपंचविंशत्याभैमसेनिंचपंचभिः ॥ युधिष्ठिरंत्रिभिर्विध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ १४ ॥
नकुलंचत्रिसप्तत्याद्रौपदेयांश्चमारिष ॥ पंचभिःपंचभिर्विध्वाघोरंनादंननादह ॥ १५ ॥ तंभीमसेनोनवभिःसहदेवस्तुपंचभिः ॥ युधिष्ठिरःशतेनैवराक्षसंप्रत्य
विध्यत ॥ १६ ॥ नकुलस्तुचतुःषष्ट्याद्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ हैडिंबोराक्षसंविध्वायुद्धेपंचाशताशरैः ॥ १७ ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्याननादचमहाबलः ॥ तस्यनादे
नमहताकंपितेयंवसुंधरा ॥ १८ ॥ सपर्वतवनाराजन्सपादपजलाशया ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासैःसर्वतस्तैर्महारथैः ॥ १९ ॥ प्रतिविव्याधतान्सर्वान्पंचभिःपंच
भिःशरैः ॥ तंक्रुद्धंराक्षसंयुद्धेप्रतिक्रुद्धस्तुराक्षसः ॥ २० ॥ हैडिंबोभरतश्रेष्ठशरैर्विव्याधसप्तभिः ॥ सोतिविद्धोबलवताराक्षसेंद्रोमहाबलः ॥ २१ ॥ व्यसृजत्साय
कांस्तूर्णंरुक्मपुंखान्शिलाशितान् ॥ तेशरानतपर्वाणोविविशूराक्षसंतदा ॥ २२ ॥ रुषिताःपन्नगायद्वद्गिरिशृंगंमहाबलाः ॥ ततस्तेपांडवाराजन्समंतान्निशि
तान्शरान् ॥ २३ ॥ प्रेषयामासुरुद्विग्नाहैडिंबश्चघटोत्कचः ॥ सविध्यमानःसमरेपांडवैर्जितकाशिभिः ॥ २४ ॥ मर्त्यधर्ममनुप्राप्तःकर्त्तव्यंनान्वपद्यत ॥ ततःस
मरशौंडोवैभैमसेनिर्महाबलः ॥ २५ ॥ समीक्ष्यतदवस्थंतंवधायास्यमनोदधे ॥ वेगंचक्रेमहांतंचराक्षसेंद्ररथंप्रति ॥ २६ ॥ दग्धाद्रिकूटशृंगाभंभिन्नांजनचयोप
मं ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यक्रुद्धोहैडिंबिराक्षिपत् ॥ २७ ॥ उद्ववर्हरथाच्चापिपन्नगंगरुडोयथा ॥ समुत्क्षिप्यचबाहुभ्यामाविध्यचपुनःपुनः ॥ २८ ॥ निष्पिपेषक्षितौक्षिप्रंपू
र्णकुंभमिवाश्मनि ॥ बललाघवसंपन्नःसंपन्नोविक्रमेणच ॥ २९ ॥ भैमसेनीरणेक्रुद्धःसर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥ सविस्फारितसर्वांगश्चूर्णितास्थिर्विभीषणः ॥ ३० ॥

हीतवान् ॥ २७ ॥ आविध्यभ्रामयित्वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ विस्फारितानिपृथग्भूतानिसर्वांगानियस्य ॥ ३० ॥

॥२१॥२२॥ २३॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भुवनंस्वर्लोकं ॥ २७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

घटोत्कचेनवीरेणहतःशालकटंकटः ॥ ततःसुमनसःपार्थाहतेतस्मिन्निशाचरे ॥ ३१ ॥ चुक्रुशुःसिंहनादांश्चवासांस्यादुधुवुश्चह ॥ तावकाश्चहतंदृष्ट्वाराक्षसें
 द्रंमहाबलं ॥ ३२ ॥ अलंबुषंतथाशूराविशीर्णमिवपर्वतं ॥ हाहाकारमकार्षुश्चसैन्यानिभरतर्षभ ॥ ३३ ॥ जनाश्चतद्ददृशिरेरक्षःकौतूहलान्विताः ॥ यदृच्छयानि
पतितंभूमावंगारकंयथा ॥ ३४ ॥ घटोत्कचस्तुतद्धत्वारक्षोबलवतांवरं ॥ मुमोचबलवन्नादंबलंहत्वेववासवः ॥ ३५ ॥ सपूज्यमानःपितृभिःसबांधवैर्घटो
त्कचःकर्मणिदुष्करेकृते ॥ रिपुंनिहत्याभिननंदवैतदात्यलंबुषंपक्कमलंबुषंयथा ॥ ३६ ॥ ततोनिनादःसुमहान्समुत्थितःसशंखनानाविधबाणघोषवान् ॥
निशम्यतंप्रत्यनदंस्तुपांडवास्ततोध्वनिर्भुवनपथास्पृशद्भृशं ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधेनवाधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजंकथंयुद्धेयुयुधानोन्यवारयत् ॥ संजयाचक्ष्वतत्त्वेनपरंकौतूहलंहिमे ॥ १ ॥
संजयउवाच शृणुराजन्महाप्राज्ञसंग्राममंलोमहर्षणं ॥ द्रोणस्यपांडवैःसार्धंयुयुधानपुरोगमैः ॥ २ ॥ वध्यमानंबलंदृष्ट्वायुयुधानेनमारिष ॥ अभ्यद्रवत्स्वयंद्रो
णःसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ३ ॥ तमापतंतंसहसाभारद्वाजंमहारथं ॥ सात्यकिःपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ ४ ॥ द्रोणोपियुधिविक्रांतोयुयुधानंसमाहि
तः ॥ अविध्यत्पंचभिस्तूर्णंहेमपुंखैःशरैःशितैः ॥ ५ ॥ तेवर्मभित्वासुदृढंद्विषत्पिशितभोजनाः ॥ अभ्ययुर्धरणींराजन्श्वसंतइवपन्नगाः ॥ ६ ॥ दीर्घबाहुरभिक्रुद्ध
स्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ द्रोणंपंचाशताविध्यन्नाराचैरग्निसन्निभैः ॥ ७ ॥ भारद्वाजोरणेविद्धोयुयुधानेनसत्वरं ॥ सात्यकिंबहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८ ॥
ततःक्रुद्धोमहेष्वासोभूयएवमहाबलः ॥ सात्वतंपीडयामासशरेणानतपर्वणा ॥ ९ ॥ सवध्यमानःसमरेभारद्वाजेनसात्यकिः ॥ नान्वपद्यतकर्तव्यंकिंचिदेववि
शांपते ॥ १० ॥ विषण्णवदनश्चापियुयुधानोभवन्नृप ॥ भारद्वाजंरणेदृष्ट्वाविसृजंतंशितान्शरान् ॥ ११ ॥ तंतुसंप्रेक्ष्यतेपुत्राःसैनिकाश्चविशांपते ॥ प्रहृष्टम
नसोभूत्वासिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंपीड्यमानंचमाधवं ॥ युधिष्ठिरोब्रवीद्राजासर्वसैन्यानिभारत ॥ १३ ॥ एषवृष्णिवरोवीरःसात्यकिः
सत्यविक्रमः ॥ ग्रस्यतेयुधिवीरेणभानुमानिवराहुणा ॥ १४ ॥ अभिद्रवतगच्छध्वंसात्यकिर्यत्रयुध्यते ॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यमिदमाहजनाधिपः ॥ १५ ॥

भारद्वाजमिति ॥ १ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तस्मिन्नवसरे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अभिद्रवद्रुतंद्रोणंकिमुतिष्ठसिपार्षत ॥ नपश्यसिभयंद्रोणाद्घोरंनःसमुपस्थितं ॥ १६ ॥ असौद्रोणोमहेष्वासोयुयुधानेनसंयुगे ॥ क्रीडतेसूत्रबद्धेनपक्षिणाबालकोयथा ॥ १७ ॥ तत्रैवसर्वेगच्छंतुभीमसेनपुरोगमाः ॥ त्वयैवसहिताःसर्वेयुयुधानरथंप्रति ॥ १८ ॥ पृष्ठतोनुगमिष्यामित्वामहंसहसैनिकः ॥ सात्यकिंमोक्षयस्वाद्ययमदंष्ट्रांतरंगतं ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाततोराजासर्वसैन्येनभारत ॥ अभ्यद्रवद्रणेद्रोणंयुयुधानस्यकारणात् ॥ २० ॥ तत्रारावोमहानासीद्द्रोणमेकंयुयुत्सतां ॥ पांडवानांचभद्रंतेसृंजयानांचसर्वशः ॥ २१ ॥ तेसमेत्यनरव्याघ्राभारद्वाजंमहारथं ॥ अभ्यवर्षन्शरैस्तीक्ष्णैःकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २२ ॥ स्मयन्नेवतुतान्वीरान्द्रोणःप्रत्यग्रहीत्स्वयं ॥ अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेनच ॥ २३ ॥ तर्पितास्तेशरैस्तस्यभारद्वाजस्यधन्विनः ॥ आतिथेयंगृहंप्राप्यनृपतेऽतिथयोयथा ॥ २४ ॥ भारद्वाजंचतेसर्वेनशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तंसहस्रांशुमिवप्रभो ॥ २५ ॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्द्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २६ ॥ वध्यमानामहाराजपांडवाःसृंजयास्तथा ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकमग्नाइवद्विपाः ॥ २७ ॥ द्रोणस्यचव्यदृश्यंतविसर्पंतोमहाशराः ॥ गभस्तयइवार्कस्यप्रतपंतःसमंततः ॥ २८ ॥ तस्मिन्द्रोणेननिहताःपंचालाःपंचविंशतिः ॥ महारथाःसमाख्याताधृष्टद्युम्नस्यसंमताः ॥ २९ ॥ पांडूनांसर्वसैन्येषुपंचालानांतथैवच ॥ द्रोणंस्मददृशुःशूरंविनिघ्नंतंवरान्वरान् ॥ ३० ॥ केकयानांशतंहत्वाविद्राव्यचसमंततः ॥ द्रोणस्तस्थौमहाराजव्यादितास्यइवांतकः ॥ ३१ ॥ पंचालान्सृंजयान्मत्स्यान्केकयांश्चनराधिप ॥ द्रोणोऽजयन्महाबाहुःशतशोथसहस्रशः ॥ ३२ ॥ तेषांसमभवच्छब्दोविद्धानांद्रोणसायकैः ॥ वनौकसामिवारण्येव्याप्तानांधूमकेतुना ॥ ३३ ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःपितरश्चाब्रुवन्नृप ॥ एतेद्रवंतिपंचालाःपांडवाश्चससैनिकाः ॥ ३४ ॥ तंतथासमरेद्रोणंनिघ्नंतंसोमकान्रणे ॥ नचाप्यभिययुःकेचिदपरेनैवविव्यधुः ॥ ३५ ॥ वर्त्तमानेतथारौद्रेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ अशृणोत्सहसापार्थःपांचजन्यस्यनिःस्वनं ॥ ३६ ॥ पूरितोवासुदेवेनशंखराट्स्वनतेभृशं ॥ युध्यमानेषुवीरेषुसैंधवस्याभिरक्षिषु ॥ ३७ ॥ नदत्सुधार्त्तराष्ट्रेषुविजयस्यरथंप्रति ॥ गांडीवस्यचनिर्घोषेविप्रनष्टेसमंततः ॥ ३८ ॥ कश्मलाभिहतोराजाचिंतयामासपांडवः ॥ ननूनंस्वस्तिपार्थाययथानदतिशंखराट् ॥ ३९ ॥ कौरवाश्चयथाहृष्टाविनदंतिमुहुर्मुहुः ॥ एवंसंचिंतयित्वातुव्याकुलेनांतरात्मना ॥ ४० ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

कृत्यस्यजयद्रथवधस्यअनंतरापेक्षीअविघ्नाकांक्षी ॥ ४१ ॥ यःसधर्मोमैत्रीलक्षणः सांपरायेआपत्काले ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वयस्यस्यस्निग्धस्य सहायार्थंसहायप्रयोजनं ॥ ४७॥

अजातशत्रुःकौंतेयःसात्वतंप्रत्यभाषत ॥ बाष्पगद्गदयावाचामुत्यमानोमुहुर्मुहुः ॥ कृत्यस्यानंतरापेक्षीशैनेयंशिनिपुंगवं ॥ ४१ ॥ युधिष्ठिरउवाच यः सधर्मःपुरादृष्टःसद्भिःशैनेयशाश्वतः ॥ सांपरायेसुहृत्कृत्येतस्यकालोयमागतः ॥ ४२ ॥ सर्वेष्वपिचयोधेषुचिंतयन्शिनिपुंगव ॥ त्वत्तःसुहृत्तमंकंचिन्नाभिजानामिसात्यके ॥ ४३ ॥ योहिप्रीतमनानित्यंयश्चनित्यमनुव्रतः ॥ सकार्येसांपरायेतुनियोज्यइतिमेमतिः ॥ ४४ ॥ यथाचकेशवोनित्यंपांडवानांपरायणं ॥ तथात्वमपिवार्ष्णेयकृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ ४५ ॥ सोहंभारंसमाधास्येत्वयितंवोढुमर्हसि ॥ अभिप्रायंचमेनित्यंनवृथाकर्तुमर्हसि ॥ ४६ ॥ सत्वंभ्रातुर्वयस्यस्यगुरोरपिचसंयुगे ॥ कुरुकृच्छ्रेसहायार्थमर्जुनस्यनरर्षभ ॥४७॥ त्वंहिसत्यव्रतःशूरोमित्राणामभयंकरः ॥ लोकेविख्यायसेवीरकर्मभिःसत्यवागिति ॥४८॥ योहिशैनेयमित्रार्थेयुध्यमानस्त्यजेत्तनुं ॥ पृथिवींचद्विजातिभ्योयोदद्यात्ससमोभवेत् ॥ ४९ ॥ श्रुताश्चबहवोस्माभीराजानोयेदिवंगताः ॥ दत्वेमांपृथिवींकृत्स्नांब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥ ५० ॥ एवंत्वामपिधर्मात्मन्प्रयाचेहंकृतांजलिः ॥ पृथिवीदानतुल्यंस्यादधिकंवाफलंविभो ॥ ५१ ॥ एकएवसदाकृष्णोमित्राणामभयंकरः ॥ रणेसंत्यजतिप्राणान्द्वितीयस्त्वंचसात्यके ॥ ५२॥ विक्रांतस्यचवीरस्ययुद्धेप्रार्थयतोयशः ॥ शूरएवसहायःस्यान्नेतरःप्राकृतोजनः ॥५३॥ ईदृशेतुपरामर्देवर्त्तमानस्यमाधव ॥ त्वदन्योहिरणेगोप्ताविजयस्यनविद्यते ॥ ५४ ॥ श्लाघन्नेवहिकर्माणिशतशस्तवपांडवः ॥ ममसंजनयन्हर्षंपुनःपुनरकीर्त्तयत् ॥ ५५ ॥ लघुहस्तश्चित्रयोधीतथालघुपराक्रमः ॥ प्राज्ञःसर्वास्त्रविच्छूरोमुह्यतेनचसंयुगे ॥५६॥ महास्कंधोमहोरस्कोमहाबाहुर्महाहनुः ॥ महाबलोमहावीर्यःसमहात्मामहारथः ॥५७॥ शिष्योममसखाचैवप्रियोस्याहंप्रियश्चमे ॥ युयुधानःसहायोमेप्रमथिष्यतिकौरवान् ॥५८॥ अस्मदर्थंचराजेंद्रसंनह्येद्यदिकेशवः ॥ रामोवाप्यनिरुद्धोवाप्रद्युम्नोवामहारथः ॥ ५९ ॥ गदोवासारणोवापिसांबोवासहवृष्णिभिः ॥ सहायार्थंमहाराजसंग्रामोत्तममूर्धनि ॥ ६० ॥ तथाप्यहंनरव्याघ्रंशैनेयंसत्यविक्रमं ॥ साहाय्येविनियोक्ष्यामिनास्तिमेन्योहितत्समः ॥ ६१ ॥ इतिद्वैतवनेतातमामुवाचधनंजयः ॥ परोक्षेत्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि ॥ ६२ ॥ तस्यत्वमेवंसंकल्पंनवृथाकर्तुमर्हसि ॥ धनंजयस्यवार्ष्णेयममभीमस्यचोभयोः ॥ ६३ ॥

सत्यव्रतोदृढनिश्चयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ उपप्लवेविमर्दे ॥ ६५ ॥ सख्यादेरनुरूपमित्यनेनान्वयः ॥ ६६ ॥ सत्यस्यांगीकारस्यअनुकंपार्थमर्जुनानुपालननिमित्तं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५॥

यच्चापितीर्थानिचरन्नगच्छंद्वारकांप्रति॥ तत्राहमपितेभक्तिमर्जुनंप्रतिदृष्टवान् ॥ ६४ ॥ नतत्सौहृदमन्येषुमयाशैनेयलक्षितं॥ यथात्वमस्मान्भजसेवर्त्तमानानुपप्लवे॥ ६५॥ सोभिजात्याचभक्त्याचसख्यस्याचार्यकस्यच॥ सौहृदस्यचवीर्यस्यकुलीनत्वस्यमाधव॥ ६६॥ सत्यस्यचमहाबाहोअनुकंपार्थमेवच॥ अनुरूपंमहेष्वासकर्मत्वंकर्त्तुमर्हसि॥ ६७॥ सुयोधनोहिसहसागतोद्रोणेनदंशितः॥ पूर्वमेवानुयातास्तेकौरवाणांमहारथाः ॥ ६८॥ सुमहान्निनदश्चैवश्रूयतेविजयंप्रति॥ सशैनेयजवेनाशुगंतुमर्हसिमानद॥ ६९॥ भीमसेनोवयंचैवसंयत्ताःसहसैनिकाः॥ द्रोणमावारयिष्यामोयदित्वांप्रतियास्यति ॥ ७० ॥ पश्यशैनेयसैन्यानिद्रवमाणानिसंयुगे॥ महांतंचरणेशब्दंदीर्यमाणांचभारतीं ॥ ७१ ॥ महामारुतवेगेनसमुद्रमिवपर्वसु ॥ धार्त्तराष्ट्रबलंतातविक्षिप्तंसव्यसाचिना॥ ७२ ॥ रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्चहयैश्चह॥ सैन्यंरजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्त्तते॥ ७३॥ संवृतःसिंधुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः॥ अत्यंतोपचितैःशूरैःफाल्गुनःपरवीरहा॥ ७४॥ नैतद्बलमसंवार्यशक्योजेतुंजयद्रथः॥ एतेहिसैंधवस्यार्थेसर्वेसंत्यक्तजीविताः॥ ७५॥ शरशक्तिध्वजवरंहयनागसमाकुलं ॥ पश्यैतद्धार्त्तराष्ट्राणामनीकंसुदुरासदं॥ ७६॥ शृणुदुंदुभिनिर्घोषंशंखशब्दांश्चपुष्कलान् ॥ सिंहनादरवांश्चैवरथनेमिस्वनांस्तथा ॥ ७७॥ नागानांशृणुशब्दंचपत्तीनांचसहस्रशः॥ सादिनांद्रवतांचैवशृणुकंपयतांमहीं॥ ७८॥ पुरस्तात्सैंधवानीकंद्रोणानीकंचपृष्ठतः॥ बहुत्वाद्धिनरव्याघ्रदेवेंद्रमपिपीडयेत्॥ ७९॥ अपर्यंतेबलेमग्नोजह्यादपिचजीवितं॥ तस्मिंश्चनिहतेयुद्धेकथंजीवेतमादृशः ॥ ८० ॥ सर्वथाहमनुप्राप्तःसुकृच्छ्रंत्वयिजीवति ॥ श्यामोयुवागुडाकेशोदर्शनीयश्चपांडवः॥ ८१ ॥ लघ्वस्त्रश्चित्रयोधीचप्रविष्टस्तातभारतीं॥ सूर्योदयेमहाबाहुर्दिवसश्चातिवर्त्तते ॥ ८२ ॥ तन्नजानामिवार्ष्णेययदिजीवतिवानवा ॥ कुरूणांचापितत्सैन्यंसागरप्रतिमंमहत्॥ ८३॥ एकएवचबीभत्सुःप्रविष्टस्तातभारतीं॥ अविषह्यांमहाबाहुःसुरैरपिमहाहवे ॥ ८४ ॥ नहिमेवर्त्ततेबुद्धिरद्ययुद्धेकथंचन॥ द्रोणोपिरभसोयुद्धेमामपीडयतेबलं॥ ८५॥ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथासौचरतिद्विजः ॥ युगपच्चसमेतानांकार्याणांत्वंविचक्षणः ॥ ८६ ॥ महार्थंलघुसंयुक्तंकर्तुमर्हसिमानद ॥ तस्यमेसर्वकार्येषुकार्यमेतन्मतंमहत् ॥ ८७॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ महार्थंमहांतमर्थं लघुसंयुक्तमविलंबसंपन्नं ॥ ८७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दैवममानुषतां योगमभिज्ञानं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ कच्चित्कस्मिंश्चित्अनिक्षिप्येत्यन्वयः ॥३८॥ दृष्ट्वानिश्चित्य ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ आतिष्ठप्रक्रमस्व ॥४३॥४४॥४५॥

सराक्षसगणाराजन्सकिन्नरमहोरगा ॥ जंगमाःस्थावराःसर्वेनालंपार्थस्यसंयुगे ॥ ३१ ॥ एवंज्ञात्वामहाराजव्येतुतेभीर्धनंजये ॥ यत्रवीरौमहेष्वासौकृष्णौस त्यपराक्रमौ ॥ ३२ ॥ नतत्रकर्मणोव्यापत्कथंचिदपिविद्यते ॥ दैवंकृतास्त्रतांयोगममर्षमपिचाहवे ॥ ३३ ॥ कृतज्ञतांदयांचैवभ्रातुस्त्वमनुचिंतय ॥ मयिचाप्य पयातेवैगच्छमानेर्जुनंप्रति ॥ ३४ ॥ द्रोणेचित्रास्त्रतांसंख्येराजंस्त्वमनुचिंतय ॥ आचार्योहिभृशंराजन्निग्रहेतवगृध्यति ॥ ३५ ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्यांक र्तुंचभारत ॥ कुरुष्वाद्यात्मनोगुप्तिंकस्तेगोप्तागतेमयि ॥ ३६ ॥ यस्याहंप्रत्ययात्पार्थगच्छेयंफाल्गुनंप्रति ॥ नत्वहंत्वांमहाराजअनिक्षिप्यमहाहवे ॥ ३७ ॥ क्व चिद्यास्यामिकौरव्यसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एतद्विचार्यबहुशोबुद्ध्याबुद्धिमतांवर ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वाश्रेयःपरंबुद्ध्याततोराजन्प्रशाधिमां ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव ॥ नतुमेशुध्यतेभावःश्वेताश्वंप्रतिमारिष ॥ ४० ॥ करिष्येपरमंयत्नमात्मनोरक्षणेत्वहं ॥ गच्छत्वंसमनुज्ञातोयत्रयातोध नंजयः ॥ ४१ ॥ आत्मसंरक्षणंसंख्येगमनंचार्जुनंप्रति ॥ विचार्यैतत्स्वयंबुद्ध्यागमनंतत्ररोचये ॥ ४२ ॥ सत्वमातिष्ठयानाययत्रयातोधनंजयः ॥ ममापिरक्ष णंभीमःकरिष्यतिमहाबलः ॥ ४३ ॥ पार्षतश्चससोदर्यःपार्थिवाश्चमहाबलाः ॥ द्रौपदेयाश्चमांतातरक्षिष्यंतिनसंशयः ॥ ४४ ॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघ टोत्कचः ॥ विराटोद्रुपदश्चैवशिखंडीचमहारथः ॥ ४५ ॥ धृष्टकेतुश्चबलवान्कुंतिभोजश्चमातुलः ॥ नकुलःसहदेवश्चपंचालाःसृंजयास्तथा ॥ ४६ ॥ एतेसमा हितास्तातरक्षिष्यंतिनसंशयः ॥ नद्रोणःसहसैन्येनकृतवर्माचसंयुगे ॥ ४७ ॥ समासादयितुंशक्तोनचमांधर्षयिष्यति ॥ धृष्टद्युम्नश्चसमरेद्रोणंक्रुद्धंपरंतपः ॥ ॥ ४८ ॥ वारयिष्यतिविक्रम्यवेलेवमकरालयं ॥ यत्रस्थास्यतिसंग्रामेपार्षतःपरवीरहा ॥ ४९ ॥ द्रोणोनसैन्यंबलवत्क्रामेत्तत्रकथंचन ॥ एषद्रोणविनाशाय समुत्पन्नोहुताशनात् ॥ ५० ॥ कवचीसशरीखड्गीधन्वीचवरभूषणः ॥ विश्रब्धंगच्छशैनेयमाकार्षीर्मयिसंभ्रमं ॥ धृष्टद्युम्नोरणेक्रुद्धंद्रोणमावारयिष्यति ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरसात्यकिवाक्येएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १११ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

संजयउवाच धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिशम्यशिनिपुंगवः ॥ सपार्थाद्भयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः ॥ १ ॥

मातुलःपुरुजित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥५०॥ मयिमामधिकृत्य संभ्रममुद्वेगं ॥ ५१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११॥ ॥ ७ ॥ धर्मराजस्येति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आसैंधववधात् सैंधववधात्प्रागेव ॥ १३ ॥ १४ ॥ हलादितोमरांतमर्शआर्षजंतं ॥ १५ ॥ साहस्रंसहस्रप्रतिमं ॥ १६ ॥

अपवादंह्यात्मनश्चलोकात्पश्यन्विशेषतः ॥ तेमांभीतमितिब्रूयुरयांतंफाल्गुनंप्रति ॥ २ ॥ निश्चित्यबहुधैवंससात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ धर्मराजमिदंवाक्यम ब्रवीत्पुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ कृतांचेन्मन्यसेरक्षांस्वस्तितेऽस्तुविशांपते ॥ अनुयास्यामिबीभत्सुंकरिष्येवचनंतव ॥ ४ ॥ नहिमेपांडवात्कश्चित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ यो मेप्रियतरोराजन्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ५ ॥ तस्याहंपदवींयास्येसंदेशात्तवमानद ॥ त्वत्कृतेनचमेकिंचिदकर्त्तव्यंकथंचन ॥ ६ ॥ यथाहिमेगुरोर्वाक्यंविशिष्टंद्वि पदांवर ॥ तथातवापिवचनंविशिष्टतरमेवमे ॥ ७ ॥ प्रियेहितववर्त्तेतेभ्रातरौकृष्णपांडवौ ॥ तयोःप्रियेस्थितंचैवविद्धिमांराजपुंगव ॥ ८ ॥ तवाज्ञांशिरसागृ ह्यपांडवार्थमहंप्रभो ॥ भित्वेदंदुर्भिदंसैन्यंप्रयास्येनरपुंगव ॥ ९ ॥ द्रोणानीकंविशाम्येषक्रुद्धोझषइवार्णवं ॥ तत्रयास्यामियत्रासौराजन्राजाजयद्रथः ॥ ॥ १० ॥ यत्रसेनांसमाश्रित्यभीतस्तिष्ठतिपांडवात् ॥ गुप्तोरथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११ ॥ इतस्त्रियोजनंमन्येतमध्वानंविशांपते ॥ यत्रतिष्ठतिपा र्थोसौजयद्रथवधोद्यतः ॥ १२ ॥ त्रियोजनगतस्यापितस्ययास्याम्यहंपदं ॥ आसैंधववधाद्राजन्सुदृढेनांतरात्मना ॥ १३ ॥ अनादिष्टस्तुगुरुणाकोनुयुध्येत मानवः ॥ आदिष्टस्तुयथाराजन्कोनयुध्येतमादृशः ॥ १४ ॥ अभिजानामितंदेशंयत्रयास्याम्यहंप्रभो ॥ हलशक्तिगदाप्रासचर्मखड्गर्ष्टितोमरं ॥ १५ ॥ इष्वस्त्र वरसंबाधंक्षोभयिष्येबलार्णवं ॥ यदेतत्कुंजरानीकंसाहस्रमनुपश्यसि ॥ १६ ॥ कुलमांजनकंनामयत्रैतेवीर्यशालिनः ॥ आस्थितावहुभिर्म्लेंच्छैर्युद्धशौंडैःप्रहा रिभिः ॥ १७ ॥ नागामेघनिभाराजन्क्षरंतइवतोयदाः ॥ नैतेजातुनिवर्त्तेरन्प्रेषिताहस्तिसादिभिः ॥ १८ ॥ अन्यत्रहिवधादेषांनास्तिराजन्पराजयः ॥ अथयान्र थिनोराजन्सहस्रमनुपश्यसि ॥ १९ ॥ एतेरुक्मरथानामराजपुत्रामहारथाः ॥ रथेष्वस्त्रेषुनिपुणानागेषुचविशांपते ॥ २० ॥ धनुर्वेदेगताःपारंमुष्टियुद्धेचकोवि दाः ॥ गदायुद्धविशेषज्ञानियुद्धकुशलास्तथा ॥ २१ ॥ खड्गप्रहरणेयुक्ताःसंपातेचासिचर्मणोः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चस्पर्धंतेचपरस्परं ॥ २२ ॥ नित्यंहिसमरे राजन्विजिगीषंतिमानवान् ॥ कर्णेनविहिताराजन्दुःशासनमनुव्रताः ॥ २३ ॥ एतांस्तुवासुदेवोपिरथोदारान्प्रशंसति ॥ सततंप्रियकामाश्चकर्णस्यैतेवशेस्थि ताः ॥ २४ ॥ तस्यैववचनाद्राजन्निवृत्ताःश्वेतवाहनात् ॥ तेनक्लांतानचश्रांतादृढावरणकार्मुकाः ॥ २५ ॥

एतेनागाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संपातेविहरणे ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तदादिग्विजये ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अंजनस्य अरुणोपवाह्यस्य स्निग्धनीलांबुदप्रख्यावलिनो विपुलैः करैः सुविभक्तमहाशीर्षाः करिणोंजनवंशजाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उत्तरा

मदर्थेधिष्ठितानूनंधार्तराष्ट्रस्यशासनात् ॥ एतान्प्रमथ्यसंग्रामेप्रियार्थंतवकौरव ॥ २६ ॥ प्रयास्यामिततःपश्चात्पदवींसव्यसाचिनः ॥ यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानिमान् ॥ २७ ॥ प्रेक्षसेवर्मसंछन्नान्किरातैःसमधिष्ठितान् ॥ किरातराजोयान्प्रादाद्द्विरदान्सव्यसाचिनः ॥ २८ ॥ स्वलंकृतांस्तदाप्रेप्यानिच्छन्जीवितमात्मनः ॥ आसन्नेतेपुराराजंस्तवकर्मकराद्दृढं ॥ २९ ॥ त्वामेवाद्ययुयुत्संतेपश्यकालस्यपर्ययं ॥ एषामेतेमहामात्राःकिरातायुद्धदुर्मदाः ॥ ३० ॥ हस्तिशिक्षाविदश्चैवसर्वेचैवाग्नियोनयः ॥ एतेविनिर्जिताःसंख्येसंग्रामेसव्यसाचिना ॥ ३१ ॥ मदर्थमद्यसंयत्तादुर्योधनवशानुगाः ॥ एतान्हत्वाशरैराजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ॥ ३२ ॥ सैंधवस्यवधेयत्तमनुयास्यामिपांडवं ॥ येत्वेतेसुमहानागाअंजनस्यकुलोद्भवाः ॥ ३३ ॥ कर्कशाश्चविनीताश्चप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ जांबूनदमयैःसर्वैर्वर्मभिःसुविभूषिताः ॥ ३४ ॥ लब्धलक्षारणेराजन्नैरावणसमायुधि ॥ उत्तरात्पर्वतादेतेतीक्ष्णैर्दस्युभिरास्थिताः ॥ ३५ ॥ कर्कशैःप्रवरैर्योधैःकार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ संतिगोयोनयश्चात्रसंतिवानरयोनयः ॥ ३६ ॥ अनेकयोनयश्चान्येतथामानुषयोनयः ॥ अनीकंसमवेतानांधूम्रवर्णमुदीर्यते ॥ ३७ ॥ म्लेच्छानांपापकर्तॄणांहिमदुर्गनिवासिनां ॥ एतद्दुर्योधनोलब्ध्वासमग्रंराजमंडलं ॥ ३८ ॥ कृपंचसौमदत्तिंचद्रोणंचरथिनांवरं ॥ सिंधुराजंतथाकर्णमवमन्यतपांडवान् ॥ ३९ ॥ कृतार्थमथचात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ तेतुसर्वेऽद्यसंप्राप्तामम नाराचगोचरं ॥ ४० ॥ नविमोक्ष्यंतिकौंतेययद्यपिस्युर्मनोजवाः ॥ तेनसंभावितानित्यंपरवीर्योपजीविना ॥ ४१ ॥ विनाशमुपयास्यंतिमच्छरौघनिपीडिताः ॥ येत्वेतेरथिनोराजन्दृश्यंतेकांचनध्वजाः ॥ ४२ ॥ एतेदुर्वारणानामकांबोजायदितेश्रुताः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चधनुर्वेदेचनिष्ठिताः ॥ ४३ ॥ संहताश्चभृशंह्येतेअन्योन्यस्यहितैषिणः ॥ अक्षौहिण्यश्चसंरब्धाधार्तराष्ट्रस्यभारत ॥ ४४ ॥ यत्तामदर्थंतिष्ठंतिकुरुवीराभिरक्षिताः ॥ अप्रमत्तामहाराजमामेवप्रत्युपस्थिताः ॥ ४५ ॥ तानहंप्रमथिष्यामितृणानीवहुताशनः ॥ तस्मात्सर्वानुपासंगान्सर्वोपकरणानिच ॥ ४६ ॥ रथेकुर्वंतुमेराजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥ अस्मिंस्तुकिलसंमर्देग्राह्यंविविधमायुधं ॥ ४७ ॥ यथोपदिष्टमाचार्यैःकार्यःपंचगुणोरथः ॥ कांबोजैर्हिसमेष्यामितीक्ष्णैराशीविषोपमैः ॥ ४८ ॥

त्पर्वतात्हिमाचलादागतैरर्थात् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेनदुर्योधनेन संभाविताःसंवर्धिताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तानुद्दिष्टान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पंचगुणःपंचगुणसामग्रीकः ॥ ४८ ॥

नानाशस्त्राणांसमावायःसमूहोयेषु ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पीताःपायितपेयाः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ महाध्वजेनेतिविशेषणेतृतीया ॥ ५७ ॥ केतकैःकुंदघटितशलाकाभिः ॥ ५८ ॥

नानाशस्त्रसमावायैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ किरातैश्चसमेष्यामि विषकल्पैःप्रहारिभिः ॥ ४९ ॥ लालितैःसततंराज्ञादुर्योधनहितैषिभिः ॥ शकैश्चापिसमेष्या
मिशक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ५० ॥ अग्निकल्पैर्दुराधर्षैःप्रदीप्तैरिवपावकैः ॥ तथान्यैर्विविधैर्योधैःकालकल्पैर्दुरासदैः ॥ ५१ ॥ समेष्यामिरणेराजन्बहुभिर्युद्धदुर्म
दैः ॥ तस्माद्वैवाजिनोमुख्याविश्रुताःशुभलक्षणाः ॥ ५२ ॥ उपावृत्ताश्चपीताश्चपुनर्युज्यंतुमेरथे ॥ संजयउवाच तस्यसर्वानुपांसगान्सर्वोपकरणानिच ॥ ५३ ॥
रथेचास्थापयद्राजाशस्त्राणिविविधानिच ॥ ततस्तान्सर्वतोयुक्तान्सदश्वांश्चतुरोजनाः ॥ ५४ ॥ रसवत्पाययामासुःपानंमदसमीरणं ॥ पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च
जग्धान्नान्समलंकृतान् ॥ ५५ ॥ विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरोहेममालिनः ॥ तान्युक्तान्रुक्मवर्णाभान्विनीतान्शीघ्रगामिनः ॥ ५६ ॥ संहृष्टमनसोव्यग्रान्वि
धिवत्कल्पितान्रथे ॥ महाध्वजेनसिंहेनहेमकेसरमालिना ॥ ५७ ॥ संवृतेकेतकैर्हैमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ॥ पांडुराभ्रप्रकाशाभिःपताकाभिरलंकृते ॥ ५८ ॥ हे
मदंडोच्छ्रितच्छत्रेबहुशस्त्रपरिच्छदे ॥ योजयामासविधिवद्धेमभांडविभूषितान् ॥ ५९ ॥ दारुकस्यानुजोभ्रातासूतस्तस्यप्रियःसखा ॥ न्यवेदयद्रथंयुक्तंवासव
स्येवमातलिः ॥ ६० ॥ ततःस्नातःशुचिर्भूत्वाकृतकौतुकमंगलः ॥ स्नातकानांसहस्रस्यस्वर्णनिष्कानथोददौ ॥ ६१ ॥ आशीर्वादैःपरिष्वक्तःसात्यकिःश्रीमतां
वरः ॥ ततःसमधुपर्कार्हःपीत्वाकैलातकंमधु ॥ ६२ ॥ लोहिताक्षोबभौतत्रमदविह्वललोचनः ॥ आलभ्यवीरकांस्यंचहर्षेणमहतान्वितः ॥ ६३ ॥ द्विगुणीकृतते
जाहिप्रज्वलन्निवपावकः ॥ उत्संगेधनुरादायसशरंरथिनांवरः ॥ ६४ ॥ कृतस्वस्त्ययनोविप्रैःकवचीसमलंकृतः ॥ लाजैर्गंधैस्तथामाल्यैःकन्याभिश्चाभिनंदि
तः ॥ ६५ ॥ युधिष्ठिरस्यचरणावभिवाद्यकृतांजलिः ॥ तेनमूर्द्धन्युपाघ्रातआरुरोहमहारथं ॥ ६६ ॥ ततस्तेवाजिनोहृष्टाःसुपुष्टावातरंहसः ॥ अजय्याजैत्रमूहु
स्तंविकुर्वाणाःस्मसैंधवाः ॥ ६७ ॥ तथैवभीमसेनोपिधर्मराजेनपूजितः ॥ प्रायात्सात्यकिनासार्धमभिवाद्ययुधिष्ठिरं ॥ ६८ ॥ तौदृष्ट्वाप्रविविक्षंतौतवसेनाम
रिंदमौ ॥ संयत्तास्तावकाःसर्वेतस्थुर्द्रोणपुरोगमाः ॥ ६९ ॥ सन्नद्धमनुगच्छंतंदृष्ट्वाभीमंससात्यकिः ॥ अभिनंद्याब्रवीद्वीरस्तदाहर्षकरंवचः ॥ ७० ॥ त्वंभीमर
क्षराजानमेतत्कार्यतमंहिते ॥ अहंभित्वाप्रवेक्ष्यामिकालपक्कमिदंबलं ॥ ७१ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ स्वर्णनिष्कान्दीनारान् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेतत्क्षणे ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

आयत्यांचतदात्वेचश्रेयोराज्ञोभिरक्षणं॥ जानीपेममवीर्यंत्वंतवचाहमरिंदम ॥ ७२ ॥ तस्माद्भीमनिवर्त्तस्वममचेदिच्छसिप्रियं ॥ तथोक्तःसात्यकिंप्राहव्र
जत्वंकार्यसिद्धये॥ ७३॥ अहंराज्ञःकरिष्यामिरक्षांपुरुषसत्तम॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचभीमसेनंसमाधवः ॥ ७४॥ गच्छगच्छध्रुवंपार्थध्रुवोहिविजयोमम॥ य
न्मेगुणानुरक्तश्चत्वमघवशमास्थितः॥ ७५॥ निमित्तानिचधन्यानियथाभीमवदंतिमां॥ निहतेसैंधवेपापेपांडवेनमहात्मना ॥ ७६ ॥ परिष्वजिष्येराजानं
धर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ७७॥ एतावदुक्त्वाभीमंतुविसृज्यचमहायशाः ॥ संप्रैक्षत्तावकंसैन्यंव्याघ्रोमृगगणानिव ॥७८॥ तंदृष्ट्वाप्रविविक्षंतंसैन्यंतवजना
धिप॥ भूयएवाभवन्मूढंसुभृशंचाप्यकंपत॥ ७९ ॥ ततःप्रयातःसहसातवसैन्यंससात्यकिः ॥ दिदृक्षुरर्जुनंराजन्धर्मराजस्यशासनात् ॥ ८० ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच प्रयातेतवसैन्यंतुयुयुधानेयुयुत्सया ॥ धर्मराजोमहाराजस्वेनानीकेनसंवृतः ॥ १ ॥ प्रायाद्द्रोणरथंप्रेप्सुर्युयुधानस्यपृष्ठतः ॥ ततःपांचाल
राजस्यपुत्रःसमरदुर्मदः॥ २॥ प्राक्रोशत्पांडवानीकेवसुदानश्चपार्थिवः॥ आगच्छतप्रहरतद्रुतंविपरिधावत॥३॥ यथासुखेनगच्छेतसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥
महारथाहिवहवोयतिष्यंत्यस्यनिर्जये ॥ ४ ॥ इतिब्रुवंतोवेगेननिपेतुस्तेमहारथाः ॥ वयंप्रतिजिगीषंतस्तत्रतान्समभिद्रुताः ॥ ५ ॥ ततःशब्दोमहानासीद्यु
युधानरथंप्रति॥ आकीर्यमाणाधावंतीतवपुत्रस्यवाहिनी ॥ ६ ॥ सात्वतेनमहाराजशतधाभिव्यशीर्यत ॥ तस्यांविदीर्यमाणायांशिनेःपुत्रोमहारथः ॥
॥ ७॥ सप्तवीरान्महेष्वासानग्रानीकेष्वपोथयत्॥ अथान्यानपिराजेंद्रनानाजनपदेश्वरान्॥ ८ ॥ शरैरनलसंकाशैर्निन्येवीरान्यमक्षयं ॥ शतमेकेनविव्याध
शतेनैकंचपत्रिणां॥ ९॥ द्विपारोहान्द्विपांश्चैवहयारोहान्हयांस्तथा॥ रथिनःसाश्वसूतांश्चजघानेशःपशूनिव॥ १० ॥ तंतथाद्भुतकर्माणंशरसंपातवर्षिणं॥ न
केचनाभ्यधावन्वैसात्यकिंतवसैनिकाः॥ ११ ॥ तेभीतामृद्यमानाश्चप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ आयोधनंजहुर्वीरादृष्ट्वातमतिमानिनं ॥ १२ ॥ तमेकंबहुधापश्य
न्मोहितास्तस्यतेजसा ॥ रथैर्विमथितैश्चैवभग्ननीडैश्चमारिष ॥ १३ ॥

प्रयातेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ईशोरुद्रः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ कृषमस्येवाक्षीणियेषां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मांहित्वमपि

चक्रैर्विमथितैश्छत्रैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ अनुकर्षैःपताकाभिःशिरस्त्राणैःसकांचनैः ॥ १४ ॥ बाहुभिश्चंदनादिग्धैःसांगदैश्चविशांपते ॥ हस्तिहस्तोपमैश्चा
पिभुजंगाभोगसन्निभैः ॥ १५ ॥ ऊरुभिःपृथिवीच्छन्नामनुजानांनराधिप ॥ शशांकसन्निभैश्चैववदनैश्चारुकुंडलैः ॥ १६ ॥ पतितैर्ऋषभाक्षाणांसावभाव
तिमेदिनी ॥ गजैश्चबहुधाछिन्नैःशयानैःपर्वतोपमैः ॥ १७ ॥ रराजातिभृशंभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः ॥ तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ॥ १८ ॥ उरश्छ
दैर्विचित्रैश्चव्यशोभंततुरंगमाः ॥ गतसत्वामहींप्राप्यप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ १९ ॥ नानाविधानिसैन्यानितवहत्वातुसात्वतः ॥ प्रविष्टस्तावकंसैन्यंद्रावयित्वा
चमूंभृशं ॥ २० ॥ ततस्तेनैवमार्गेणयेनयातोधनंजयः ॥ इयेषसात्यकिर्गंतुंततोद्रोणेनवारितः ॥ २१ ॥ भारद्वाजंसमासाद्ययुयुधानश्चसात्यकिः ॥ नन्यवर्त्ततसं
क्रुद्धोवेलामिवजलाशयः ॥ २२ ॥ निवार्यतुरणेद्रोणोयुयुधानंमहारथं ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैःपंचभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ सात्यकिस्तुरणेद्रोणंराजन्विव्या
धसप्तभिः ॥ हेमपुंखैःशिलाधौतैःकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २४ ॥ तंषड्भिःसायकैर्द्रोणःसाश्वयंतारमार्दयत् ॥ सतंनमम्षेद्रोणंयुयुधानोमहारथः ॥ २५ ॥ सिंहना
दंततःकृत्वाद्रोणंविव्याधसात्यकिः ॥ दशभिःसायकैश्चान्यैःषड्भिरष्टाभिरेवच ॥ २६ ॥ युयुधानःपुनर्द्रोणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ एकेनसारथिंचास्यचतुर्भि
श्चतुरोहयान् ॥ २७ ॥ ध्वजमेकेनबाणेनविव्याधयुधिमारिष ॥ तंद्रोणःसाश्वयंतारंसरथध्वजमाशुगैः ॥ २८ ॥ त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैःशलभानामिवव्रजैः ॥
तथैवयुयुधानोपिद्रोणंबहुभिराशुगैः ॥ २९ ॥ आच्छादयदसंभ्रांतस्ततोद्रोणउवाचह ॥ तवाचार्योरणंहित्वागतःकापुरुषोयथा ॥ ३० ॥ युध्यमानंचमांहित्वा
प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ त्वंहिमेयुध्यतोनाद्यजीवन्यास्यसिमाधव ॥ ३१ ॥ यदिमांत्वंरणेहित्वानयास्याचार्यवद्द्रुतं ॥ सात्यकिरुवाच धनंजयस्यपदवींध
र्मराजस्यशासनात् ॥ ३२ ॥ गच्छामिस्वस्तितेब्रह्मन्नमेकालात्ययोभवेत् ॥ आचार्यानुगतोमार्गःशिष्यैरन्वास्यतेसदा ॥ ३३ ॥ तस्मादेवव्रजाम्याशुयथामे
सगुरुर्गतः ॥ संजयउवाच एतावदुक्त्वाशैनेयआचार्यंपरिवर्जयन् ॥ ३४ ॥ प्रयातःसहसाराजन्सारथिंचेदमब्रवीत् ॥ द्रोणःकरिष्यतेयत्नंसर्वथाममम
वारणे ॥ ३५ ॥ यत्तोयाहिरणेसूतशृणुचेदंवचःपरं ॥ एतदालोक्यतेसैन्यमावंत्यानांमहाप्रभं ॥ ३६ ॥ अस्यानंतरतस्त्वेतद्दाक्षिणात्यंमहद्बलं ॥ तदनंतरमे
तच्चबाल्हिकानांमहद्बलं ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

भिन्नानिपृथग्भूतानि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

बाल्हिकाभ्याशतोयुक्तंकर्णस्यचमहद्बलं ॥ अन्योन्येनहिसैन्यानिभिन्नान्येतानिसारथे ॥ ३८ ॥ अन्योन्यंसमुपाश्रित्यनत्यक्ष्यंतिरणाजिरं ॥ एतदंतरमासाद्यचोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ॥ ३९ ॥ मध्यमंजवमास्थायवहमामत्रसारथे ॥ बाल्हिकायत्रदृश्यंतेनानाप्रहरणोद्यताः ॥ ४० ॥ दाक्षिणात्याश्चबहवःसूतपुत्रपुरोगमाः ॥ हस्त्यश्वरथसंबाधंयच्चानीकंविलोक्यते ॥ ४१ ॥ नानादेशसमुत्थैश्चपदातिभिरधिष्ठितं ॥ एतावदुक्त्वायंतारंब्राह्मणंपरिवर्जयन् ॥ ४२ ॥ मध्यतोयाहियच्चोग्रंकर्णस्यचमहद्बलं ॥ तंद्रोणोनुययौक्रुद्धोविकिरन्विशिखान्बहून् ॥ ४३ ॥ युयुधानंमहाभागंगच्छंतमनिवर्तिनं ॥ कर्णस्यसैन्यंसुमहदभिहत्यशितैःशरैः ॥ ४४ ॥ प्राविशद्भारतींसेनामपर्यंतांससात्यकिः ॥ प्रविष्टेयुयुधानेतुसैनिकेषुद्रुतेषुच ॥ ४५ ॥ अमर्षीकृतवर्मातुसात्यकिंपर्यवारयत् ॥ तमापतंतंविशिखैःषड्भिराहत्यसात्यकिः ॥ ४६ ॥ चतुर्भिश्चतुरोस्याश्वानाजघानाशुवीर्यवान् ॥ ततःपुनःषोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ॥ ४७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ सताड्यमानोविशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ॥ ४८ ॥ सात्वतेनमहाराजकृतवर्मानचक्षमे ॥ सवत्सदंतंसंधायजिह्मगानिलसन्निभं ॥ ४९ ॥ आकृष्यराजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसिसात्यकिं ॥ सतस्यदेहावरणंभित्वादेहंचसायकः ॥ ५० ॥ सपुंखपत्रःपृथिवींविवेशरुधिरोक्षितः ॥ अथास्यबहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमास्त्रवित् ॥ ५१ ॥ समार्गणगणंराजन्कृतवर्माशरासनं ॥ विव्याधचरणेराजन्सात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ५२ ॥ दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धस्तनांतरे ॥ ततःप्रशीर्णेधनुषिशक्त्याशक्तिमतांवरः ॥ ५३ ॥ जघानदक्षिणंबाहुंसात्यकिःकृतवर्मणः ॥ ततोन्यत्सुदृढंचापंपूर्णमायम्यसात्यकिः ॥ ५४ ॥ व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णंशतशोथसहस्रशः ॥ सरथंकृतवर्माणंसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ५५ ॥ छादयित्वारणेराजन्हार्दिक्यंसतुसात्यकिः ॥ अथास्यभल्लेनशिरःसारथेःसमकृंतत ॥ ५६ ॥ सपपातहतःसूतोहार्दिक्यस्यमहारथात् ॥ ततस्तेयंतृरहिताःप्राद्रवंस्तुरगाभृशं ॥ ५७ ॥ अथभोजस्तुसंभ्रांतोनिगृह्यतुरगान्स्वयं ॥ तस्थौवीरोधनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ ५८ ॥ समुहूर्तमिवाश्वस्यसदश्वान्समनोदयत् ॥ व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयं ॥ ५९ ॥ सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्सतुभीममुपाद्रवत् ॥ युयुधानोपिराजेंद्रभोजानीकाद्विनिःसृतः ॥ ६० ॥ प्रययौत्वरितस्तूर्णंकांबोजानांमहाचमूं ॥ सतत्रबहुभिःशूरैःसन्निरुद्धोमहारथैः ॥ ६१ ॥ नचचालतदाराजन्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ संधायचचमूंद्रोणोभोजेभारंनिवेश्यच ॥ ६२ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ संधाययथास्थानमानीय ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आर्यवत्कुलीनवत् कुलीनत्वादितियावत् ॥ ६७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११३॥ ॥ ७ ॥ एवमिति बहुगुणंबहवोगुणाः
शौर्यादयःसंध्यादयोवायस्मिन् बलंप्रबलं ॥ १॥ नःअभिकाममनुरक्तं प्रौढंप्रवृद्धं अत्यद्भुताकारमनुपमसंस्थानं पुरस्तात्प्रागेवदृष्टःपरीक्षोत्तीर्णोविक्रमोयस्य ॥२॥ लघुनोमनोज्ञस्यवृत्तस्यायतमायामःप्रायः

अभ्यधावद्रणेयत्तोयुयुधानंयुयुत्सया ॥ तथातमनुधावंतंयुयुधानस्यपृष्ठतः ॥ ६३ ॥ न्यवारयंतसंहृष्टाःपांडुसैन्येबृहत्तमाः ॥ समासाद्यतुहार्दिक्यंरथानांप्र
वरंरथं ॥ ६४ ॥ पंचालाविगतोत्साहाभीमसेनपुरोगमाः ॥ विक्रम्यवारिताराजन्वीरेणकृतवर्मणा ॥ ६५ ॥ यतमानांश्चतान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ॥ अभित
स्तान्शरौघेणक्लांतवाहानकारयत् ॥ ६६ ॥ निगृहीतास्तुभोजेनभोजानीकेप्सवोरणे ॥ अतिष्ठन्नार्यवद्वीराःप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ ६७ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंबहुगु
णंसैन्यमेवंप्रविचितंबलं ॥ व्यूढमेवंयथान्यायमेवंबहुचसंजय ॥ १ ॥ नित्यंपूजितमस्माभिरभिकामंचनःसदा ॥ प्रौढमत्यद्भुताकारंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमं ॥ २ ॥
नातिवृद्धमबालंचनाकृशंनातिपीवरं ॥ लघुवृत्तायतप्रायंसारगात्रमनामयं ॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहसंछन्नंबहुशस्त्रपरिच्छदं ॥ शस्त्रग्रहणविद्यासुबह्वीषुपरि
निष्ठितं ॥ ४ ॥ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते ॥ सम्यक्प्रहरणेयानेव्यपयानेचकोविदं ॥ ५ ॥ नागेष्वश्वेषुबहुशोरथेषुचपरिक्षितं ॥ परीक्ष्यचयथान्यायं
वेतनेनोपपादितं ॥ ६ ॥ नगोष्ठ्यानोपकारेणनसंबंधनिमित्ततः ॥ नानाहूतंनाप्यभृतंममसैन्यंबभूवह ॥ ७ ॥ कुलीनार्यजनोपेतंतुष्टपुष्टमनुद्धतं ॥ कृतमानो
पचारंचयशस्विचमनस्विच ॥ ८ ॥ सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिःपुण्यकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंनरसत्तमैः ॥ ९ ॥ बहुभिःपार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रिय
चिकीर्षुभिः ॥ अस्मानभिसृतैःकामात्सबलैःसपदानुगैः ॥ १० ॥ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः ॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैरश्वैश्चसंवृतं ॥ ११ ॥ प्र
भिन्नकरटैश्चैवद्विरदैरावृतंमहत् ॥ यदहन्यतमेसैन्यंकिमन्यद्भागधेयतः ॥ १२ ॥ योधाक्षय्यजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणं ॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझ
षाकुलं ॥ १३ ॥ ध्वजभूषणसंबाधरत्नोपलसुसंचितं ॥ वाहनैरभिधावद्भिर्वायुवेगविकंपितं ॥ १४ ॥

प्रचुरंयत्र सारगात्रंनिबिडावयवं सारगात्रमसारशून्यमितिवा ॥३॥४ ॥ आरोहेअधिरोहणे पर्यवस्कंदेअवरोहणे सरणेप्रसरणे सांतरप्लुतेप्लवनांतरितायांगतौ यानेप्रयाणे व्यपयानेऽपसरणे ॥ ५ ॥ वेतनेन
दिनमासवर्षदेयेनधनेन ॥ ६ ॥ गोष्ठ्यासंलापमात्रेण उपकारेणप्राकृतेन उपपादितमुल्लासस्थापितमित्यनुषंगः अनाहूतंयदृच्छोपगतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वाहनान्येवोर्मितरंगपरंपरा
विद्यतेयस्य क्षेपण्योयंत्राणि ॥ १३ ॥ रत्नैरुपलैश्चसुसंचितंसुष्ठुसंछादितं वाहनाभिधावनान्येववायुवेगतयाकंपितानि ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ ममसैन्यस्यशेषमित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दारुणैकायनेअतिभीषणेऽनन्यगतिके अकालेअतीतेसमये ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लभ्यतेसैन्येनार्थात् ॥ २३ ॥ २४ ॥

द्रोणगंभीरपातालंकृतवर्ममहाह्रदं ॥ जलसंधमहाग्राहंकर्णचंद्रोदयोद्धतं ॥ १५ ॥ गतेसैन्यार्णवंभित्वातरसापांडवर्षभे ॥ संजयैकरथेनैवयुयुधानेनमामकं ॥
॥ १६ ॥ तत्रशेषंनपश्यामिप्रविष्टेसव्यसाचिनि ॥ सात्वतेचरथोदारेममसैन्यस्यसंजय ॥ १७ ॥ तौतत्रसमतिक्रांतौदृष्ट्वातीवतरस्विनौ ॥ सिंधुराजंतुसंप्रेक्ष्य
गांडीवस्येषुगोचरे ॥ १८ ॥ किंनुवाकुरवःकृत्यंविदधुःकालचोदिताः ॥ दारुणैकायनेऽकालेकथंवाप्रतिपेदिरे ॥ १९ ॥ ग्रस्तान्हिकौरवान्मन्येमृत्युनातातसंग
तान् ॥ विक्रमोपिरणेतेषांनतथादृश्यतेहिवै ॥ २० ॥ अक्षतौसंयुगेतत्रप्रविष्टौकृष्णपांडवौ ॥ नचवारयिताकश्चित्तयोरस्तीहसंजय ॥ २१ ॥ भृताश्चबहवोयो
धाःपरीक्ष्यैवमहारथाः ॥ वेतनेनयथायोगंप्रियवादेनचापरे ॥ २२ ॥ असत्कारभृतस्तातममसैन्येनविद्यते ॥ कर्मणात्यनुरूपेणलभ्यतेभक्तवेतनं ॥ २३ ॥ नचा
योधोभवत्कश्चिन्ममसैन्येतुसंजय ॥ अल्पदानभृतस्तातततथाचाभृतकोनरः ॥ २४ ॥ पूजितोहियथाशक्त्यादानमानासनैर्मया ॥ तथापुत्रैश्चमेतातज्ञातिभि-
श्चसबांधवैः ॥ २५ ॥ तेचप्राप्यैवसंग्रामेनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ शैनेयेनपरामृष्टाःकिमन्यद्भागधेयतः ॥ २६ ॥ रक्ष्यतेयश्चसंग्रामेयेचसंजयरक्षिणः ॥ ए
कःसाधारणःपंथारक्ष्यस्यसहरक्षिभिः ॥ २७ ॥ अर्जुनंसमरेदृष्ट्वासैंधवस्याग्रतःस्थितं ॥ पुत्रोममभृशंमूढःकिंकार्यंप्रत्यपद्यत ॥ २८ ॥ सात्यकिंचरणेदृष्ट्वाप्र
विशंतमभीतवत् ॥ किंनुदुर्योधनःकृत्यंप्राप्तकालममन्यत ॥ २९ ॥ सर्वशस्त्रातिगौसेनांप्रविष्टौरथिसत्तमौ ॥ दृष्ट्वाकांवैधृतिंयुद्धेप्रत्यपद्यंतमामकाः ॥ ३० ॥ दृ
ष्ट्वाकृष्णंतुदाशार्हमर्जुनार्थेव्यवस्थितं ॥ शिनीनामृषभंचैवमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वासेनांव्यतिक्रांतांसात्वतेनार्जुनेनच ॥ पलायमानांश्चकुरून्म
न्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३२ ॥ विद्रुतान्रथिनोदृष्ट्वानिरुत्साहान्द्विषज्जये ॥ पलायनकृतोत्साहान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३३ ॥ शून्यान्कृतान्रथोपस्थान्सात्वते
नार्जुनेनच ॥ हतांश्चयोधान्संदृश्यमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३४ ॥ व्यश्वनागरथान्दृष्ट्वातत्रवीरान्सहस्रशः ॥ धावमानान्रणेव्यग्रान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३५ ॥
महानागान्विद्रवतोदृष्ट्वार्जुनशराहतान् ॥ पतितान्पततश्चान्यान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३६ ॥ विहीनांश्चकृतानश्वान्विरथांश्चकृतान्नरान् ॥ तत्रसात्यकिपा
र्थाभ्यांमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३७ ॥ हयौघान्निहतान्दृष्ट्वाद्रवमाणांस्ततस्ततः ॥ रणेमाधवपार्थाभ्यांमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३८ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धृतिंधारणां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यग्रान्अनेकाग्रान् अव्यग्रान्पलायनैकमनसइतिवा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ निर्गुणतांगुणवैषम्यं द्वैधीभावमनिश्चयं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुमहान्विपुलइतिपर्यायाभ्यांमहत्त्वो

पत्तिसंघान्रणेदृष्ट्वाधावमानांश्चसर्वशः ॥ निराशाविजयेसर्वेमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३९ ॥ द्रोणस्यसमतिक्रांतावनीकमपराजितौ ॥ क्षणेनदृष्ट्वातौवीरौम
न्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ४० ॥ संमूढोस्मिभृशंतातश्रुत्वाकृष्णधनंजयौ ॥ प्रविष्टौमामकंसैन्यंसात्वतेनसहाच्युतौ ॥ ४१ ॥ तस्मिन्प्रविष्टेपृतनांशिनीनांप्रवरेर
थे ॥ भोजानीकंव्यतिक्रांतेकिमकुर्वतकौरवाः ॥ ४२ ॥ तथाद्रोणेनसमरेनिगृहीतेषुपांडुषु ॥ कथंयुद्धमभूत्तत्रतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ४३ ॥ द्रोणोहिबलवाञ्श्रे
ष्ठःकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ पंचालास्तंमहेष्वासंप्रत्यविध्यन्कथंरणे ॥ ४४ ॥ बद्धवैरास्ततोद्रोणेधनंजयजयैषिणः ॥ भारद्वाजसुतस्तेषुदृढवैरोमहारथः ॥ ४५ ॥ अ
र्जुनश्चापियच्चक्रेसिंधुराजवधंप्रति ॥ तन्मेसर्वंसमाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४५ ॥ संजयउवाच आत्मापराधात्संभूतंव्यसनंभरतर्षभ ॥ प्राप्यप्राकृ
तवद्वीरनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ४७ ॥ पुरायदुच्यसेप्राज्ञैःसुहृद्भिर्विदुरादिभिः ॥ माहार्षीःपांडवान्राजन्निितितन्नत्वयाश्रुतं ॥ ४८ ॥ सुहृदांहितकामानांवाक्यं
योनशृणोतिह ॥ समहद्व्यसनंप्राप्यशोचतेवैयथाभवान् ॥ ४९ ॥ याचितोसिपुराराजन्दाशार्हेणशमंप्रति ॥ नचतंलब्धवान्कामंत्वत्तःकृष्णोमहायशाः ॥ ५० ॥
तवनिर्गुणतांज्ञात्वापक्षपातंसुतेषुच ॥ द्वैधीभावंतथाधर्मेपांडवेषुचमत्सरं ॥ ५१ ॥ तवजिह्ममभिप्रायंविदित्वापांडवान्प्रति ॥ आर्त्तप्रलापांश्चबहून्मनुजाधिप
सत्तम ॥ ५२ ॥ सर्वलोकस्यतत्त्वज्ञःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ वासुदेवस्ततोयुद्धंकुरूणामकरोन्महत् ॥ ५३ ॥ आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्तेविपुलःक्षयः ॥ नैनंदुर्यो-
धनेदोषंकर्त्तुमर्हसिमानद ॥ ५४ ॥ नहितेसुकृतंकिंचिदादौमध्येचभारत ॥ दृश्यतेपृष्ठतश्चैवत्वन्मूलोहिपराजयः ॥ ५५ ॥ तस्मादवस्थितोभूत्वाज्ञात्वालोकस्य
निर्णयं ॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंघोरंदेवासुरोपमं ॥ ५६ ॥ प्रविष्टेतवसैन्यंतुशैनेयेसत्यविक्रमे ॥ भीमसेनमुखाःपार्थाःप्रतीयुर्वाहिनींतव ॥ ५७ ॥ आगच्छतस्ता
न्सहसाक्रुद्धरूपान्सहानुगान् ॥ दधारैकोरणेपांडून्कृतवर्मामहारथः ॥ ५८ ॥ यथोद्वृत्तंवारयतेवेलावैसलिलार्णवं ॥ पांडुसैन्यंतथासंख्येहार्दिक्यःसमवारयत् ॥
॥ ५९ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामहार्दिक्यस्यपराक्रमं ॥ यदेनंसहिताःपार्थानातिचक्रमुराहवे ॥ ६० ॥ ततोभीमस्त्रिभिर्विध्वाकृतवर्माणमाशुगैः ॥ शंखंदध्मौमहा
बाहुर्हर्षयन्सर्वपांडवान् ॥ ६१ ॥ सहदेवस्तुविंशत्याधर्मराजश्चपंचभिः ॥ शतेननकुलश्चापिहार्दिक्यंसमविध्यत ॥ ६२ ॥

द्रेकः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निर्णयंनियतस्वभावं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥६३॥६४॥ सर्वनःसर्वान् ॥ ६५॥६६॥६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ द्विधास्थानद्वये ॥ ७४ ॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्यासप्तभिश्चघटोत्कचः ॥ धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापिकृतवर्माणमार्दयत् ॥ ६३ ॥ विराटोद्रुपदश्चैवयाज्ञसेनिश्चपंचभिः ॥ शिखंडीचैवहार्दिक्यंवि
ध्वापंचभिराशुगैः ॥ ६४ ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यासायकानांहसन्निव ॥ कृतवर्माततोराजन्सर्वतस्तान्महारथान् ॥ ६५ ॥ एकैकंपंचभिर्विध्वाभीमंविव्याधस
प्तभिः ॥ धनुर्ध्वजंचास्यतदारथाद्भूमावपातयत् ॥ ६६ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंत्वरमाणोमहारथः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःसप्तत्यानिशितैःशरैः ॥ ६७ ॥ सगा
ढविद्धोबलवान्हार्दिक्यस्यशरोत्तमैः ॥ चचालरथमध्यस्थःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ६८ ॥ भीमसेनंतथादृष्ट्वाधर्मराजपुरोगमाः ॥ विसृजंतःशरान्राजन्कृतव
र्माणमार्दयन् ॥ ६९ ॥ तंतथाकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ विव्यधुःसायकैर्हृष्टारक्षार्थंमारुतेर्मृधे ॥ ७० ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ शक्तिंज
ग्राहसमरेहेमदंडामयस्मयीं ॥ ७१ ॥ चिक्षेपचरथात्तूर्णंकृतवर्मरथंप्रति ॥ साभीमभुजनिर्मुक्तानिर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ ७२ ॥ कृतवर्माणमभितःप्रजज्वाल
सुदारुणा ॥ तामापतंतींसहसायुगांताग्निसमप्रभां ॥ ७३ ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांहार्दिक्योनिजघानद्विधातदा ॥ साछिन्नापतिताभूमौशक्तिःकनकभूषणा ॥ ७४ ॥
द्योतयंतीदिशोराजन्महोल्केवनभश्च्युता ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाभीमश्चुक्रोधवैभृशं ॥ ७५ ॥ ततोन्यद्धनुरादायवेगवत्सुमहास्वनं ॥ भीमसेनोरणेक्रुद्धोहार्दिक्यंस
मवारयत् ॥ ७६ ॥ अथैनंपंचभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीमोभीमबलोराजंस्तवदुर्मंत्रितेनच ॥ ७७ ॥ भोजस्तुक्षतसर्वांगोभीमसेनेनमारिष ॥ रक्ता
शोकइवोत्फुल्लोव्यभ्राजतरणाजिरे ॥ ७८ ॥ ततःक्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनंहसन्निव ॥ अभिहत्यदृढंयुद्धेतान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ ७९ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो
यतमानान्महारथान् ॥ तेपितंप्रत्यविध्यंतसप्तभिःसप्तभिःशरैः ॥ ८० ॥ शिखंडिनस्ततःक्रुद्धःक्षुरप्रेणमहारथः ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेप्रहसन्निवसात्वतः ॥ ८१ ॥ शि
खंडीतुततःक्रुद्धश्छिन्नेधनुषिसत्वरः ॥ असिंजग्राहसमरेशतचंद्रंचभास्वरं ॥ ८२ ॥ भ्रामयित्वामहच्चर्मचामीकरविभूषितं ॥ तमसिंप्रेषयामासकृतवर्मरथं
प्रति ॥ ८३ ॥ सतस्यसशरंचापंछित्वाराजन्महानसिः ॥ अभ्यगाद्धरणींराजंश्च्युतंज्योतिरिवांबरात् ॥ ८४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुत्वरमाणंमहारथाः ॥ विव्यधुः
सायकैर्गाढंकृतवर्माणमाहवे ॥ ८५ ॥ अथान्यद्धनुरादायत्यक्त्वातच्चमहद्धनुः ॥ विशीर्णंभरतश्रेष्ठहार्दिक्यःपरवीरहा ॥ ८६ ॥ विव्याधपांडवान्युद्धेत्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः ॥ शिखंडिनंचविव्याधत्रिभिःपंचभिरेवच ॥ ८७ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

कूर्मनखैःकूर्मनखाकृतिफलकैः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां

धनुरन्यत्समादायशिखंडीतुमहायशाः॥ अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजं ॥ ८८ ॥ ततःक्रुद्धोरणेराजन्हृदिकस्यात्मसंभवः॥ अभिदुद्राववेगेनयाज्ञसेनिंमहारथं॥ ८९ ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्मृत्योर्हेतुंमहात्मनः॥ विदर्शयन्बलंशूरःशार्दूलइवकुंजरं॥ ९० ॥ तौदिशांगजसंकाशौज्वलिताविवपावकौ॥ समापेततुरन्योन्यंशरसंघैररिंदमौ॥ ९१ ॥ विधुन्वानौधनुःश्रेष्ठेसंदधानौचसायकान्॥ विसृजंतौचशतशोगभस्तीनिवभास्करौ॥ ९२ ॥ तापयंतौशरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यंतौमहारथौ॥ युगांतप्रतिमौवीरौरेजतुर्भास्कराविव॥ ९३ ॥ कृतवर्माचसमरेयाज्ञसेनिंमहारथं॥ विध्वेषुभिस्त्रिसप्तत्यापुनर्विव्याधसप्तभिः॥ ९४॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत्॥ विसृज्यसशरंचापंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतः॥ ९५ ॥ तंविषण्णंरणेदृष्ट्वातावकाःपुरुषर्षभ॥ हार्दिक्यंपूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्चह॥ ९६ ॥ शिखंडिनंतथाज्ञात्वाहार्दिक्यशरपीडितं॥ अपोवाहरणाद्यंतात्वरमाणोमहारथं॥ ९७॥ सादितंतुरथोपस्थेदृष्ट्वापार्थाःशिखंडिनं॥ परिवव्रूरथैस्तूर्णंकृतवर्माणमाहवे॥ ९८॥ तत्राद्भुतंपरंचक्रेकृतवर्मामहारथः॥ यदेकःसमरेपार्थान्वारयामाससानुगान्॥ ९९॥ पार्थान्जित्वाऽजयच्चेदीन्पंचालान्सृंजयानपि॥ केकयांश्चमहावीर्यान्कृतवर्मामहारथः॥१००॥ तेवध्यमानाःसमरेहार्दिक्येनस्मपांडवाः॥ इतश्चेतश्चधावंतोनैवचक्रुर्धृतिंरणे॥१॥ जित्वापांडुसुतान्युद्धेभीमसेनपुरोगमान्॥ हार्दिक्यःसमरेतिष्ठद्विधूमइवपावकः॥ २ ॥ तेद्राव्यमाणाःसमरेहार्दिक्येनमहारथाः॥ विमुखाःसमपद्यंतशरवृष्टिभिरार्दिताः॥ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेकृतवर्मपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥११४॥ ॥ ७॥

संजयउवाच श्रृणुष्वैकमनाराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ द्राव्यमाणेबलेतस्मिन्हार्दिक्येनमहात्मना॥ १ ॥ लज्जयावनतेचापिप्रहृष्टैश्चापितावकैः॥ द्वीपोयआसीत्पांडूनामगाधेगाधमिच्छतां॥ २॥ श्रुत्वासनिनदंभीमंतावकानांमहाहवे॥ शैनेयस्त्वरितोराजन्कृतवर्माणमभ्ययात्॥ ३ ॥ उवाचसारथिंतत्रक्रोधामर्षसमन्वितः॥ हार्दिक्याभिमुखंसूतकुरुमेरथमुत्तमं॥ ४ ॥ कुरुतेकदनंपश्यपांडुसैन्येत्व्यमर्षितः ॥ एनंजित्वापुनःसूतयास्यामिविजयंप्रति॥ ५ ॥ एवमुक्तेतुवचनेसूतस्तस्यमहामते॥ निमेषांतरमात्रेणकृतवर्माणमभ्ययात्॥ ६॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ श्रृणुष्वेति हार्दिक्येनतावकैरन्यैश्चद्राव्यमाणेइत्युत्तरश्लोकेनसहान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पिंडिकागंडः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

कृतवर्मातुहार्दिक्यःशैनेयंनिशितैःशरैः ॥ अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोक्रुध्यत्ससात्यकिः ॥ ७॥ अथाशुनिशितंभल्लंशैनेयःकृतवर्मणः ॥ प्रेषयामाससमरेशरांश्च चतुरोपरान् ॥ ८ ॥ तेतस्यजघ्निरेवाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ॥ पृष्ठरक्षंतथासूतमविध्यन्निशितैःशरैः ॥ ९ ॥ ततस्तंविरथंकृत्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ सेनामस्यार्दयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १० ॥ अभज्यताथपृतनाशैनेयशरपीडिता ॥ ततःप्रायात्सत्वरितःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ११ ॥ शृणुराजन्यदकरोत्तवसैन्येषुवीर्यवान् ॥ अतीत्यसमहाराजद्रोणानीकमहार्णवं ॥ १२ ॥ पराजित्यतुसंहृष्टःकृतवर्माणमाहवे ॥ यंतारमब्रवीच्छूरःशनैर्याहीत्यसंभ्रमं ॥ १३ ॥ दृष्ट्वातुतवतत्सैन्यंरथाश्वद्विपसंकुलं ॥ पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिंपुनः ॥ १४ ॥ यदेतन्मेघसंकाशंद्रोणानीकस्यसव्यतः ॥ सुमहत्कुंजरानीकंयस्यरुक्मरथोमुखं ॥ १५ ॥ एतेहिबहवःसूतदुर्निवाराश्चसंयुगे ॥ दुर्योधनसमादिष्टामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ १६ ॥ राजपुत्रामहेष्वासाःसर्वेविक्रांतयोधिनः ॥ त्रिगर्तानांरथोदाराःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १७ ॥ मामेवाभिमुखावीरायोत्स्यमानाव्यवस्थिताः ॥ अत्रमांप्रापयक्षिप्रमश्वांश्चोदयसारथे ॥ १८ ॥ त्रिगर्तैःसहयोत्स्यामिभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततःप्रायाच्छनैःसूतःसात्वतस्यमतेस्थितः ॥ १९ ॥ रथेनादित्यवर्णेनभास्वरेणपताकिना ॥ तमूहुःसारथेर्वश्यावल्गमानाहयोत्तमाः ॥ २० ॥ वायुवेगसमाःसंख्येकुंदेंदुरजतप्रभाः ॥ आपतंतंरणेतंतुशंखवर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २१ ॥ परिवव्रुस्ततःशूरागजानीकेनसर्वतः ॥ किरंतोविविधांस्तीक्ष्णान्सायकान्लघुवेधिनः ॥ २२ ॥ सात्वतोनिशितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ॥ पर्वतानिववर्षेणतपांतेजलदोमहान् ॥ २३ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाःशरैर्गजाः ॥ प्राद्रवन्रणमुत्सृज्यशिनिवीरसमीरितैः ॥ २४ ॥ शीर्णदंताविरुधिराभिन्नमस्तकपिंडिकाः ॥ विशीर्णकर्णास्यकराविनियंतृपताकिनः ॥ ॥ २५ ॥ संभिन्नमर्मघंटाश्वविनिकृत्तमहाध्वजाः ॥ हतारोहादिशोराजन्भेजिरेभ्रष्टकंबलाः ॥ २६ ॥ रुवंतोविविधान्नादान्जलदोपमनिःस्वनाः ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चभल्लैरंजलिकैस्तथा ॥ २७ ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चसात्वतेनविदारिताः ॥ क्षरंतोसृक्तथामूत्रंपुरीषंचप्रदुद्रुवुः ॥ २८ ॥ बभ्रमुश्चस्खलुश्चान्येपेतुर्मम्लुस्तथापरे ॥ एवंतत्कुंजरानीकंयुयुधानेनपीडितं ॥ २९ ॥ शरैरग्न्यर्कसंकाशैःप्रदुद्रावसमंततः ॥ तस्मिन्हतेगजानीकेजलसंधोमहाबलः ॥ ३० ॥ यत्तःसंप्रापयन्नागंरजताश्वरथंप्रति ॥ रुक्मवर्मधरःशूरस्तपनीयांगदःशुचिः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ कंठसूत्रंहारं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ततोग्रहणानंतरंआविध्यभ्रामयित्वा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

कुंडलीमुकुटीखड्गीरक्तचंदनरूषितः॥ शिरसाधारयन्दीप्तांतपनीयमयींस्रजं ॥ ३२ ॥ उरसाधारयन्निष्कंकंठसूत्रंचभास्वरं ॥ चापंचरुक्मविकृतंविधुन्वन्गज
मूर्धनि॥ ३३॥ अशोभतमहाराजसविद्युदिवतोयदः॥ तमापतंतंसहसामागधस्यगजोत्तमं॥ ३४॥ सात्यकिर्वारयामासवेलेवमकरालयं॥ नागंनिवारितं
दृष्ट्वाशैनेयस्यशरोत्तमैः॥ ३५॥ अक्रुध्यतरणेराजन्जलसंधोमहाबलः॥ ततःक्रुद्धोमहाराजमार्गणैर्भारसाधनैः॥ ३६ ॥ अविध्यतशिनेःपौत्रंजलसंधोम
होरसि॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच॥ ३७॥ अस्यतोवृष्णिवीरस्यनिचकर्तशरासनं॥ सात्यकिंछिन्नधन्वानंप्रहसन्निवभारत ॥ ३८ ॥ अविध्यन्मा
गधोवीरःपंचभिर्निशितैःशरैः॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्जलसंधेनवीर्यवान्॥ ३९॥ नाकंपतमहाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ अचिंतयन्वैसशरान्नात्यर्थंसंभ्रमा
द्बली॥ ४०॥ धनुरन्यत्समादायतिष्ठतिष्ठेत्युवाचह ॥ एतावदुक्त्वाशैनेयोजलसंधंमहोरसि ॥ ४१ ॥ विव्याधषष्ट्यासुभृशंशराणांप्रहसन्निव ॥ क्षुरप्रेणसुती
क्ष्णेनमुष्टिदेशेमहद्धनुः॥ ४२ ॥ जलसंधस्यचिच्छेदविव्याधचत्रिभिःशरैः॥ जलसंधस्तुतत्त्यक्त्वासशरंवैशरासनं ॥ ४३ ॥ तोमरंव्यसृजत्तूर्णंसात्यकिंप्रति
मारिष॥ सनिर्भिद्यभुजंसव्यंमाधवस्यमहारणे॥ ४४॥ अभ्यगाद्धरणींघोरःश्वसन्निवमहोरगः ॥ निर्भिन्नेतुभुजेसव्येसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ४५ ॥ त्रिं
शद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत्॥ प्रगृह्यतुततःखड्गंजलसंधोमहाबलः॥ ४६॥ आर्षभंचर्मचमहच्छतचंद्रंकसंकुलं॥ आविध्यचततःखड्गंसात्वतायो
त्ससर्जह॥ ४७॥ शैनेयस्यधनुश्छित्वासखड्गोन्यपतन्महीं॥ अलातचक्रवच्चैवव्यरोचतमहींगतः ॥ ४८॥ अथान्यद्धनुरादायसर्वकायावदारणं ॥ शालस्कं
धप्रतीकाशमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ ४९॥ विस्फार्यविव्यधेक्रुद्धोजलसंधंशरेणह ॥ ततःसाभरणौबाहूक्षुराभ्यांमाधवोत्तमः ॥ ५० ॥ सात्यकिर्जलसंधस्यचि
च्छेदप्रहसन्निव॥ तौबाहूपरिघप्रख्यौपेततुर्गजसत्तमात्॥ ५१ ॥ वसुंधराधराद्भ्रष्टौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ ततःसुदंष्ट्रंसुमहच्चारुकुंडलमंडितं ॥ ५२ ॥ क्षुरेणा
स्यद्वितीयेनशिरश्चिच्छेदसात्यकिः ॥ तत्पातितशिरोबाहुकबंधंभीमदर्शनं ॥ ५३ ॥ द्विरदंजलसंधस्यरुधिरेणाभ्यषिंचत ॥ जलसंधंनिहत्याजौत्वरमाणस्तु
सात्वतः॥ ५४॥ विमानंपातयामासगजस्कंधाद्विशांपते॥ रुधिरेणावसिक्तांगोजलसंधस्यकुंजरः॥ ५५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुंधराधरात्पर्वतात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

विलंबमानमवहत्संश्लिष्टंपरमासनं ॥ शरार्दितःसात्वतेनमर्दमानःस्ववाहिनीं ॥ ५६ ॥ घोरमार्तस्वरंकृत्वाविदुद्रावमहागजः ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसै न्यस्यमारिष ॥ ५७ ॥ जलसंधंहतंदृष्ट्वावृष्णीनामृषभेणतु ॥ विमुखाश्चाभ्यधावंततवयोधाःसमंततः ॥ ५८ ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्जये ॥ एत स्मिन्नंतरेराजन्द्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ ५९ ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानंमहारथं ॥ तमुदीर्णंतथादृष्ट्वाशैनेयंकुरुपुंगवाः ॥ ६० ॥ द्रोणेनैवसहक्रुद्धाःसात्यकिंस मुपाद्रवन् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांसात्वतस्यच ॥ द्रोणस्यचरणेराजन्घोरंदेवासुरोपमं ॥ ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्य किप्रवेशेजलसंधवधोनामपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तेकिरंतःशरव्रातान्सर्वेयत्ताःप्र हारिणः ॥ त्वरमाणामहाराजयुयुधानमयोधयन् ॥ १ ॥ तंद्रोणःसप्तसप्तत्याजघाननिशितैःशरैः ॥ दुर्मर्षणोद्वादशभिर्दुःसहोदशभिःशरैः ॥ २ ॥ विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिःकंकपत्रिभिः ॥ विव्याधसव्येपार्श्वेतुस्तनाभ्यामंतरेतथा ॥ ३ ॥ दुर्मुखोदशभिर्बाणैस्तथादुःशासनोष्टभिः ॥ चित्रसेनश्चशैनेयंद्वाभ्यांवि व्याधमारिष ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्चमहताशरवर्षेणमाधवं ॥ अपीडयद्रणेराजन्शूराश्चान्येमहारथाः ॥ ५ ॥ सर्वतःप्रतिविद्धस्तुतवपुत्रैर्महारथैः ॥ तान्प्रत्यविध्यद्वा र्ष्णेयःपृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ ६ ॥ भारद्वाजंत्रिभिर्बाणैर्दुःसहंनवभिःशरैः ॥ विकर्णपंचविंशत्याचित्रसेनंचसप्तभिः ॥ ७ ॥ दुर्मर्षणंद्वादशभिरष्टाभिश्चविविं शतिं ॥ सत्यव्रतंचनवभिर्विजयंदशभिःशरैः ॥ ८ ॥ ततोरुक्मांगदंचापंविधुन्वानोमहारथः ॥ अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णंपुत्रंतवमहारथं ॥ ९ ॥ राजानंसर्वलोक स्यसर्वलोकमहारथं ॥ शरैरभ्याहनद्गाढंततोयुद्धमभूत्तयोः ॥ १० ॥ विमुंचंतौशरांस्तीक्ष्णान्संदधानौचसायकान् ॥ अदृश्यंसमरेन्योन्यंचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ ॥ ११ ॥ सात्यकिःकुरुराजेननिर्विद्धोवह्वशोभत ॥ अस्रवद्रुधिरंभूरिस्वरसंचंदनोयथा ॥ १२ ॥ सात्वतेनचबाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ॥ शातकुंभमयापीडो बभौयूपइवोच्छ्रितः ॥ १३ ॥ माधवस्तुरणेराजन्कुरुराजस्यधन्विनः ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेक्षुरप्रेणहसन्निव ॥ १४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ निर्भिन्नश्चशरैस्तेनद्विषताक्षिप्रकारिणा ॥ १५ ॥ नामृष्यतरणेराजाशत्रोर्विजयलक्षणं ॥ अथान्यद्धनुरादायहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

विव्याधसात्यकिंतूर्णंसायकानांशतेनह ॥ सोतिविद्धोबलवतातवपुत्रेणधन्विना ॥ १७ ॥ अमर्षवशमापन्नस्तवपुत्रमपीडयत् ॥ पीडितंनृपतिंदृष्ट्वातवपुत्राम
हारथाः ॥ १८ ॥ सात्यकिंशरवर्षेणछादयामासुरोजसा ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिस्तवपुत्रैर्महारथैः ॥ १९ ॥ एकैकंपंचभिर्विध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ दुर्योध
नंचत्वरितोविव्याधाष्टभिराशुगैः ॥ २० ॥ प्रहसंश्चास्यचिच्छेदकार्मुकंरिपुभीषणं ॥ नागंमणिमयंचैवशरैर्ध्वजमपातयत् ॥ २१ ॥ हत्वातुचतुरोवाहांश्चतु
र्भिर्निशितैःशरैः ॥ सारथिंपातयामासक्षुरप्रेणमहायशाः ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवकुरुराजंमहारथं ॥ अवाकिरच्छरैर्हृष्टोबहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ सव
ध्यमानःसमरेशैनेयस्यशरोत्तमैः ॥ प्राद्रवत्सहसाराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ २४ ॥ आप्लुतश्चततोयानंचित्रसेनस्यधन्विनः ॥ हाहाभूतंजगच्चासीद्दृष्ट्वाराजान
माहवे ॥ २५ ॥ ग्रस्यमानंसात्यकिनाखेसोममिवराहुणा ॥ तंतुशब्दमथश्रुत्वाकृतवर्मामहारथः ॥ २६ ॥ अभ्ययात्सहसातत्रयत्रास्तेमाधवःप्रभुः ॥ विधुन्वा
नोधनुःश्रेष्ठंचोदयंश्चैववाजिनः ॥ २७ ॥ भर्त्सयन्सारथिंचाग्रेयाहियाहीतिसत्वरं ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यव्यादितास्यमिवांतकं ॥ २८ ॥ युयुधानोमहाराजयंतार
मिदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ कृतवर्मारथेनैपद्रुतमापततेशरी ॥ २९ ॥ प्रत्युद्याहिरथेनैनंप्रवरंसर्वधन्विनां ॥ ततःप्रजविताश्वेनविधिवत्कल्पितेनच ॥ ३० ॥ आस
सादरणेभोजंप्रतिमानंधनुष्मतां ॥ ततःपरमसंक्रुद्धौज्वलिताविवपावकौ ॥ ३१ ॥ समेयातांनरव्याघ्रौव्याघ्राविवतरस्विनौ ॥ कृतवर्मातुशैनेयंषड्विंशत्यास
मार्पयत् ॥ ३२ ॥ निशितैःसायकैस्तीक्ष्णैर्यंतारंचास्यपंचभिः ॥ चतुरश्चतुरोवाहांश्चतुर्भिःपरमेषुभिः ॥ ३३ ॥ अविध्यत्साधुदांतान्वैसैंधवान्सात्वतस्यहि ॥ रु
क्मध्वजोरुक्मपृष्ठंमहद्विस्फार्यकार्मुकं ॥ ३४ ॥ रुक्मांगदीरुक्मवर्मारुक्मपुंखैरवारयत् ॥ ततोशीतिंशिनेःपौत्रःसायकान्कृतवर्मणे ॥ ३५ ॥ प्राहिणोत्त्वरयायु
क्तोद्रष्टुकामोधनंजयं ॥ सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुतापनः ॥ ३६ ॥ समकंपतदुर्धर्षःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ त्रिषष्ट्याचतुरोस्याश्वान्सप्तभिःसारथिंतथा ॥
॥ ३७ ॥ विव्याधनिशितैस्तूर्णंसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ सुवर्णपुंखंविशिखंसमाधायचसात्यकिः ॥ ३८ ॥ व्यसृजत्तंमहाज्वालंसंक्रुद्धमिवपन्नगं ॥ सोविध्यत्कृ
तवर्माणंयमदंडोपमःशरः ॥ ३९ ॥ जांबूनदविचित्रंचवर्मनिर्भिद्यभानुमत् ॥ अभ्यगाद्धरणीमुग्रोरुधिरेणसमुक्षितः ॥ ४० ॥ संजातरुधिरश्चाजौसात्वतेषु
भिरर्दितः ॥ सशरंधनुरुत्सृज्यन्यपतत्स्यंदनोत्तमात् ॥ ४१ ॥

दंष्ट्राश्वतस्रोयस्यस्युर्दशनेभ्यःसमुच्छ्रिताः सिंहदंष्ट्रःसगदितश्चतुर्दंष्ट्रश्चसूरिभिः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६॥ ॥ ७ ॥

सर्सिंहदंष्ट्रोजानुभ्यांपतितोमितविक्रमः॥ शरार्दितःसात्यकिनारथोपस्थेनरर्षभः ॥ ४२ ॥ सहस्रबाहुसदृशमक्षोभ्यमिवसागरं ॥ निवार्यकृतवर्माणंसात्य
किःप्रययौततः॥ ४३ ॥ खड्गशक्तिधनुःकीर्णांगजाश्वरथसंकुलां॥ प्रवर्त्तितोग्ररुधिरांशतशःक्षत्रियर्षभैः ॥ ४४॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांमध्येनशिनिपुंगवः॥
अभ्यगाद्वाहिनींहित्वावृत्रहेवासुरींचमूं॥ ४५॥ समाश्वस्यचहार्दिक्योगृह्यचान्यन्महद्धनुः ॥ तस्थौसतत्रबलवान्वारयन्युधिपांडवान् ॥ ४६ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुर्योधनकृतवर्मपराजयेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
संजयउवाच कात्यमानेषुसैन्येषुशैनेयेनततस्ततः॥ भारद्वाजःशरव्रातैर्महद्भिःसमवाकिरत्॥ १ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलोद्रोणसात्वतयोरभूत्॥ पश्यतांसर्वसै
न्यानांबलिवासवयोरिव॥ २॥ ततोद्रोणःशिनेःपौत्रंचित्रैःसर्वायसैःशरैः ॥ त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटेसमविध्यत ॥ ३ ॥ तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानस्त्व
जिह्मगैः॥ व्यरोचतमहाराजत्रिशृंगइवपर्वतः॥ ४ ॥ ततोस्यबाणानपरानिंद्राशनिसमस्वनान् ॥ भारद्वाजोंतरप्रेक्षीप्रेषयामाससंयुगे ॥ ५ ॥ तान्द्रोणचाप
निर्मुक्तान्दाशार्हःपततःशरान् ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांसुपुंखाभ्यांचिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ६ ॥ तामस्यलघुतांद्रोणःसमवेक्ष्यविशांपते ॥ प्रहस्यसहसाविध्यत्त्रिंशता
शिनिपुंगवं॥ ७॥ पुनःपंचाशतेषूणांशितेनचसमार्पयत्॥ लघुतांयुयुधानस्यलाघवेनविशेषयन्॥ ८ ॥ समुत्पतंतिवल्मीकाद्यथाक्रुद्धामहोरगाः ॥ तथाद्रो
णरथाद्राजन्नापतंतितनुच्छिदः॥ ९ ॥ तथैवयुयुधानेनसृष्टाःशतसहस्रशः ॥ अवाकिरन्द्रोणरथंशरारुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ लाघवाद्द्विजमुख्यस्यसात्वत
स्यचमारिष॥ विशेषंनाध्यगच्छामसमावास्तांनरर्षभौ॥ ११ ॥ सात्यकिस्तुततोद्रोणंनवभिर्नतपर्वभिः॥ आजघानभृशंक्रुद्धोध्वजंचनिशितैःशरैः ॥ १२॥
सारथिंचशतेनैवभारद्वाजस्यपश्यतः॥ लाघवंयुयुधानस्यदृष्ट्वाद्रोणोमहारथः॥१३॥ सप्तत्यासारथिंविद्ध्वातुरंगांश्चत्रिभिस्त्रिभिः॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदमाध
वस्यरथेस्थितं॥ १४॥ अथापरेणभल्लेनहेमपुंखेनपत्रिणा॥ धनुश्चिच्छेदसमरेमाधवस्यमहात्मनः॥ १५ ॥ सात्यकिस्तुततःक्रुद्धोधनुस्त्यक्त्वामहारथः॥ गदां
जग्राहमहतींभारद्वाजायचाक्षिपत्॥ १६ ॥ तामापतंतींसहसापट्टबद्धामयस्मयीं॥ न्यवारयच्छरैर्द्रोणोबहुभिर्बहुरूपिभिः॥ १७॥

कात्यमानेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ रथशक्त्याकेतकपत्राकारमुखयाशक्त्या ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अथान्यद्धनुरादायसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ विव्याधबहुभिर्वीरंभारद्वाजंशिलाशितैः॥ १८ ॥ सविध्वासमरेद्रोणंसिंहनादममुंचत ॥ तंवैनमम्रषेद्रोणःसर्व
शस्त्रभृतांवरः॥ १९ ॥ ततःशक्तिंगृहीत्वातुरुक्मदंडामयस्मयीं॥ तरसाप्रेषयामासमाधवस्यरथंप्रति॥ २० ॥ अनासाद्यतुशैनेयंसाशक्तिःकालसन्निभा॥ भि
त्वारथंजगामोग्राधरणींदारुणस्वना॥ २१ ॥ ततोद्रोणंशिनेःपौत्रोराजन्विव्याधपत्रिणा॥ दक्षिणंभुजमासाद्यपीडयन्भरतर्षभ ॥ २२ ॥ द्रोणोपिसमरेराज
न्माधवस्यमहद्धनुः॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदरथशक्त्याचसारथिं॥ २३ ॥ मुमोहसारथिस्तस्यरथशक्त्यासमाहतः॥ सरथोपस्थमासाद्यमुहूर्त्तंसंन्यषीदत॥ २४॥
चकारसात्यकीराजन्सूतकर्मातिमानुषं॥ आयोधयच्चयद्द्रोणंरश्मीन्जग्राहचस्वयं॥ २५॥ ततःशरशतेनैवयुयुधानोमहारथः॥ अविध्यद्ब्राह्मणंसंख्येहृष्टरूपो
विशांपते॥ २६॥ तस्यद्रोणःशरान्पंचप्रेषयामासभारत ॥ तेघोराःकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ २७॥ निर्विद्धस्तुशरैर्घोरैरक्रुध्यत्सात्यकिर्भृशं॥ साय
कान्व्यसृजच्चापिवीरोरुक्मरथंप्रति॥ २८॥ ततोद्रोणस्ययंतारंनिपात्यैकेषुणाभुवि॥ अश्वान्व्यद्रावयद्बाणैर्हतसूतांस्ततस्ततः ॥ २९॥ सरथःप्रद्रुतःसंख्येमं
डलानिसहस्रशः॥ चकारराजतोराजन्भ्राजमानइवांशुमान्॥३०॥ अभिद्रवतगृह्णीतहयान्द्रोणस्यधावंत॥ इतिस्मचुक्रुशुःसर्वेराजपुत्राःसराजकाः॥३१॥
तेसात्यकिमपास्याशुराजन्युधिमहारथाः॥ यतोद्रोणस्ततःसर्वेसहसासमुपाद्रवन्॥ ३२॥ तान्दृष्ट्वाप्रद्रुतान्संख्येसात्वतेनशरार्दितान् ॥ प्रभग्नंपुनरेवासीत्त
वसैन्यंसमाकुलं॥ ३३॥ व्यूहस्यैवपुनर्द्वारंगत्वाद्रोणोव्यवस्थितः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैर्नीतोवृष्णिशरार्दितैः ॥ ३४ ॥ पांडुपांचालसंभिन्नंव्यूहमालोक्यवीर्य
वान्॥ शैनेयंनाकरोद्यत्नंव्यूहमेवाभ्यरक्षतः॥ ३५॥ निवार्यपांडुपंचालान्द्रोणाग्निःप्रदहन्निव॥ तस्थौक्रोधेध्मसंदीप्तःकालसूर्यइवोद्यतः॥ ३६॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेसात्यकिपराक्रमेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
संजयउवाच द्रोणंसजित्वापुरुषप्रवीरस्तथैवहार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान्॥ प्रहस्यसूतंवचनंबभाषेशिनिप्रवीरःकुरुपुंगवाग्र्य ॥ १ ॥ निमित्तमात्रंवयमद्यसू
तदग्धारयःकेशवफाल्गुनाभ्यां॥ हतान्निहन्मेहनरर्षभेणवयंसुरेशात्मसमुद्भवेन॥ २॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रोणमिति ॥ १ ॥ २ ॥

तमेवमुक्काशिनिपुंगवस्तदामहाम्धेसोग्र्यधनुर्धरारिहा ॥ किरन्समंतात्सहसाशरान्बलीसमापतत्श्येनइवामिषंयथा ॥ ३ ॥ तंयांतमश्वैःशशिशंखवर्णैर्वि
गाह्यसैन्यंपुरुषप्रवीरं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंसमंतादादित्यरश्मिप्रतिमंरथाग्र्यं ॥ ४ ॥ असह्यविक्रांतमदीनसत्वंसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः ॥ सहस्रनेत्रप्रति
मप्रभावंदिवीवसूर्यंजलदव्यपाये ॥ ५ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधीशरासनीकांचनवर्मधारी ॥ सुदर्शनःसात्यकिमापतंतंन्यवारयद्राजवरःप्रसह्य ॥ ६ ॥
तयोरभूद्भारतसंप्रहारःसुदारुणस्तंसमतिप्रशंसन् ॥ योधास्त्वदीयाश्चहिसोमकाश्चवृत्रेंद्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७ ॥ शरैःसुतीक्ष्णैःशतशोभ्यविध्यत्सुदर्शनः
सात्वतमुख्यमाजौ ॥ अनागतानेवतुतान्पृषत्कांश्चिच्छेदराजन्शिनिपुंगवोपि ॥ ८ ॥ तथैवशक्रप्रतिमोपिसात्यकिःसुदर्शनेयान्क्षिपतिस्मसायकान् ॥ द्विधा
त्रिधातानकरोत्सुदर्शनःशरोत्तमैःस्यंदनवर्यमास्थितः ॥ ९ ॥ तान्वीक्ष्यबाणान्निहतांस्तदानींसुदर्शनःसात्यकिबाणवेगैः ॥ क्रोधाद्दिधक्षन्निवतिग्मतेजाः
शरानमुंचत्तपनीयचित्रान् ॥ १० ॥ पुनःसबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैःसुपुंखैः ॥ विव्याधदेहावरणंविभिद्यतेसात्यकेराविविशुःशरीरं ॥ ११ ॥
तथैवतस्यावनिपालपुत्रःसंधायबाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ॥ आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशांश्चतुर्भिरश्वांश्चतुरःप्रसह्य ॥ १२ ॥ तथातुतेनाभिहतस्तरस्वीनप्ताशिने
रिंद्रसमानवीर्यः ॥ सुदर्शनस्येषुगणैःसुतीक्ष्णैर्हयान्निहत्याशुननादनादं ॥ १३ ॥ अथास्यसूतस्यशिरोनिकृत्यभल्लेनशक्राशनिसन्निभेन ॥ सुदर्शनस्यापि
शिनिप्रवीरःक्षुरेणकालानलसंनिभेन ॥ १४ ॥ सकुंडलंपूर्णशशिप्रकाशंभ्राजिष्णुवक्रंविचकर्तदेहात् ॥ यथापुरावज्रधरःप्रसह्यबलस्यसंख्येतिबलस्यराज
न् ॥ १५ ॥ निहत्यतंपार्थिवपुत्रपौत्रंरणेयदूनामृषभस्तरस्वी ॥ मुदासमेतःपरयामहात्माराजराजन्सुरराजकल्पः ॥ १६ ॥ ततोययावर्जुनएवयेननिवार्यसै
न्यंतवमार्गणौघैः ॥ सदश्वयुक्तेनरथेनराजन्लोकंविसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७ ॥ तत्तस्यविस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन्योधवराःसमेताः ॥ प्रवर्त्तमानानि
षुगोचरेरीन्ददाहबाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसुदर्शनवधेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततःससात्यकिर्धीमान्महात्मावृष्णिपुंगवः ॥ सुदर्शनंनिहत्याजौयंतारंपुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ रथाश्वनागकलिलंशरशक्त्यूर्मिमालिनं ॥ खड्गम
त्स्यंगदाग्राहंशूरायुधमहास्वनं ॥ २ ॥

॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विश्रंभयन्‌आश्वासयन्‌ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

प्राणापहारिणंरौद्रंवादित्रोत्कुष्टनादितं ॥ योधानामसुखस्पर्शंदुर्धर्षमजयैषिणां ॥ ३ ॥ तीर्णाःस्मदुस्तरंतातद्रोणानीकमहार्णवं ॥ जलसंधबलेनाजौपुरुषादै
रिवावृतं ॥ ४ ॥ अतोन्यत्पृतनाशेषंमन्येकुनदिकामिव ॥ तर्तव्यामल्पसलिलांचोदयाश्वानसंभ्रमं ॥ ५ ॥ हस्तप्राप्तमहंमन्येसांप्रतंसव्यसाचिनं ॥ निर्जित्यदु
र्धरंद्रोणंसपदानुगमाहवे ॥ ६ ॥ हार्दिक्यंयोधवर्यंचमन्येप्राप्तंधनंजयं ॥ नहिमेजायतेत्रासोदृष्ट्वासैन्यान्यनेकशः ॥ ७ ॥ वन्हेरिवप्रदीप्तस्यवनेशुष्कतृणोलपे॥
पश्यपांडवमुख्येनयातांभूमिंकिरीटिना ॥ ८ ॥ पत्त्यश्वरथनागौघैःपतितैर्विषमीकृतां ॥ द्रवतेतद्यथासैन्यंतेनभग्नंमहात्मना ॥ ९ ॥ रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वै
श्वसारथे ॥ कौशेयारुणसंकाशमेतदुद्धूयतेरजः ॥ १० ॥ अभ्याशस्थमहंमन्येश्वेताश्वंकृष्णसारथिं ॥ सएपश्रूयतेशब्दोगांडीवस्यामितौजसः ॥ ११ ॥ यादृ
शानिनिमित्तानिममप्रादुर्भवंतिवै ॥ अनस्तंगतआदित्येहंतासैंधवमर्जुनः ॥ १२ ॥ शनैर्विश्रंभयन्नश्वान्याहियत्रारिवाहिनी ॥ यत्रैतेसतलत्राणाःसुयो
धनपुरोगमाः ॥ १३ ॥ दंशिताःक्रूरकर्माणःकांबोजायुद्धदुर्मदाः ॥ शरबाणासनधरायवनाश्वप्रहारिणः ॥ १४ ॥ शकाःकिरातादरदाबर्बरास्ताम्रलिप्तकाः॥
अन्येचबहवोम्लेच्छाविविधायुधपाणयः॥ १५॥यत्रैतेसतलत्राणाःसुयोधनपुरोगमाः॥ मामेवाभिमुखाःसर्वेतिष्ठंतिसमरार्थिनः॥ १६॥एतान्सरथनागाश्वा
न्निहत्याजौसपत्तिनः ॥ इदंदुर्गमहाघोरंतीर्णमेवोपधारय ॥ १७॥ सूतउवाच नसंभ्रमोमेवार्ष्णेयविद्यतेसत्यविक्रम ॥ यद्यपिस्यात्तवक्रुद्धोजामदग्न्यो
ग्रतःस्थितः ॥ १८ ॥ द्रोणोवारथिनांश्रेष्ठःकृपोमद्रेश्वरोपिवा ॥ तथापिसंभ्रमोनस्यात्त्वामाश्रित्यमहाभुज ॥ १९ ॥ त्वयासुबहवोयुद्धेनिर्जिताःशत्रुसूदन॥
दंशिताःक्रूरकर्माणःकांबोजायुद्धदुर्मदाः ॥ २० ॥ शरबाणासनधरायवनाश्वप्रहारिणः ॥ शकाःकिरातादरदाबर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ॥ २१ ॥ अन्येचबहवोम्ले
च्छाविविधायुधपाणयः ॥ नचमेसंभ्रमःकश्चिद्भूतपूर्वःकथंचन ॥ २२ ॥ किमुतैतत्समासाद्यधीरसंयुगगोष्पदं ॥ आयुष्मन्कतरेणत्वांप्रापयामिधनंजयं ॥
॥ २३ ॥ केषांक्रुद्धोसिवार्ष्णेयकेषांमृत्युरुपस्थितः ॥ केषांसंयमनीमद्यगंतुमुत्सहतेमनः ॥ २४ ॥ केत्वांयुधिपराक्रांतंकालांतकयमोपमं ॥ दृष्ट्वाविक्रमसंपन्नं
विद्रविष्यंतिसंयुगे ॥ २५ ॥ केषांवैवस्वतोराजास्मरतेद्यमहाभुज ॥ सात्यकिरुवाच मुंडानेतान्हनिष्यामिदानवानिववासवः ॥ २६ ॥ प्रतिज्ञांपारयि
ष्यामिकांबोजानेवमांवह ॥ अद्यैषांकदनंकृत्वाप्रियंयास्यामिपांडवं ॥ २७॥

पारयिष्यामिसमापयिष्यामि ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ श्वेताश्वस्यसकाशेकृतमभ्यस्तंमार्गमस्त्रशिक्षामाचार्यस्यद्रोणस्यदर्शयिष्यामीत्यन्वयः अथवाआचार्यस्यविद्योपदेष्टुःश्वेताश्वस्यदर्शयिष्यामीतिसामान्यकर्मकं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अद्यद्रक्ष्यंतिमेवीर्यंकौरवाःससुयोधनाः ॥ मुंडानीकेहतेसूतसर्वसैन्येषुचासकृत् ॥ २८ ॥ अद्यकौरवसैन्यस्यदीर्यमाणस्यसंयुगे ॥ श्रुत्वाविरावंबहुधासंतप्स्यतिसुयोधनः ॥ २९ ॥ अद्यपांडवमुख्यस्यश्वेताश्वस्यमहात्मनः ॥ आचार्यस्यकृतंमार्गंदर्शयिष्यामिसंयुगे ॥ ३० ॥ अद्यमद्बाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजापश्चात्तापंगमिष्यति ॥ ३१ ॥ अद्यमेक्षिप्रहस्तस्यक्षिपतःसायकोत्तमान् ॥ अलातचक्रप्रतिमंधनुर्द्रक्ष्यंतिकौरवाः ॥ ३२ ॥ मत्सायकचितांगानांरुधिरंस्रवतांमुहुः ॥ सैनिकानांवधंदृष्ट्वासंतप्स्यतिसुयोधनः ॥ ३३ ॥ अद्यमेक्रुद्धरूपस्यनिघ्नतश्चवरान्वरान् ॥ द्विरर्जुनमिमंलोकंमंस्यतेद्यसुयोधनः ॥ ३४ ॥ अद्यराजसहस्राणिनिहतानिमयारणे ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजासंतप्स्यतिमहामृधे ॥ ३५ ॥ अद्यस्नेहंचभक्तिंचपांडवेषुमहात्मसु ॥ हत्वाराजसहस्राणिदर्शयिष्यामिराजसु ॥ ३६ ॥ बलंवीर्यंकृतज्ञत्वंममज्ञास्यंतिकौरवाः ॥ संजयउवाच एवमुक्तस्तदासूतःशिक्षितान्साधुवाहिनः ॥ ॥ ३७ ॥ शशांकसन्निकाशान्वैवाजिनोव्यनुदद्भृशं ॥ तेपिबंतइवाकाशंयुयुधानंहयोत्तमाः ॥ ३८ ॥ प्रापयन्यवनान्शीघ्रंमनःपवनरंहसः ॥ सात्यकिंतेसमासाद्यपृतनास्वनिवर्तिनं ॥ ३९ ॥ बहवोलघुहस्ताश्चशरवर्षैरवाकिरन् ॥ तेषामिषूनथास्त्राणिवेगवान्नतपर्वभिः ॥ ४० ॥ अच्छिनत्सात्यकीराजन्नैनंतेप्राप्नुवन्शराः ॥ रुक्मपुंखैःसुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ ४१ ॥ उच्चकर्तशिरांस्युग्रोयवनानांभुजानपि ॥ शैक्यायसानिवर्माणिकांस्यानिचसमंततः ॥ ४२ ॥ भित्वादेहांस्तथातेषांशराजग्मुर्महीतलं ॥ तेहन्यमानावीरेणम्लेच्छाःसात्यकिनारणे ॥ ४३ ॥ शतशोभ्यपतंस्तत्रव्यसवोवसुधातले ॥ सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिंडितैः ॥ ४४ ॥ पंचषट्सप्तचाष्टौचबिभेदयवनान्शरैः ॥ कांबोजानांसहस्रैश्चशकानांचविशांपते ॥ ४५ ॥ शबराणांकिरातानांबर्बराणांतथैवच ॥ अगम्यरूपांपृथिवींमांसशोणितकर्दमां ॥ ४६ ॥ कृतवांस्तत्रशैनेयःक्षपयंस्तावकंबलं ॥ दस्यूनांसशिरस्त्राणैःशिरोभिर्लूनमूर्धजैः ॥ ४७ ॥ दीर्घकूर्चैर्महीकीर्णाविबर्हैरंडजैरिव ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगैस्तैस्तदायोधनंबभौ ॥ ४८ ॥ कबंधैःसंवृतंसर्वंताम्राभ्रैःखमिवावृतं ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैःसुपर्वभिरजिह्मगैः ॥ ४९ ॥

॥ ३३ ॥ द्विरर्जुनं द्वावर्जुनौयत्र नैरुक्तोवर्णागमः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शैक्यायसानिशोणितायोमयानि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सुपूर्णायतमुक्तैराकर्णज्योत्सृष्टैः अव्यवच्छिन्नपिंडितैःअनवच्छिन्नसंहतैः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जित्वेति ॥ १ ॥

तेसात्वतेननिहताःसमावव्रुर्वसुंधरां ॥ अल्पावशिष्टाःसंभग्नाःकृच्छ्रप्राणाविचेतसः॥५०॥ जिताःसंख्येमहाराजयुयुधानेनदंशिताः॥ पार्ष्णिभिश्चकशाभिश्च ताडयंतस्तुरंगमान्॥५१ ॥ जवमुत्तममास्थायसर्वतःप्राद्रवन्भयात् ॥ कांबोजसैन्यंविद्राव्यदुर्जयंयुधिभारत ॥ ५२ ॥ यवनानांचतत्सैन्यंशकानांचमहद्ब लं॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ ५३ ॥ प्रविष्टस्तावकान्जित्वासूतंयाहीत्यचोदयत्॥ तत्तस्यसमरेकर्मदृष्ट्वान्यैरकृतंपुरा ॥५४॥ चारणाःसह गंधर्वाःपूजयांचक्रिरेभृशं ॥ तंयांतंपृष्ठगोप्तारमर्जुनस्यविशांपते ॥ चारणाःप्रेक्ष्यसंहृष्टास्त्वदीयाश्चाभ्यपूजयन् ॥५५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेयवनपराजयेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ ११९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच जित्वायवन कांबोजान्युयुधानस्ततोर्जुनं॥ जगामतवसैन्यस्यमध्येनरथिनांवरः॥ १ ॥ चारुदंष्ट्रोनरव्याघ्रोविचित्रकवचध्वजः॥ मृगंव्याघ्रइवाजिघ्रंस्तवसैन्यमभीषय त्॥ २ ॥ सरथेनचरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशं॥ रुक्मपृष्ठंमहावेगंरुक्मचंद्रकसंकुलं॥ ३ ॥ रुक्मांगदशिरस्त्राणोरुक्मवर्मसमावृतः॥ रुक्मध्वजधनुःशूरोमे रुशृंगमिवाबभौ॥ ४ ॥ सधनुर्मंडलःसंख्येतेजोभास्कररश्मिवान्॥ शरदीवोदितःसूर्योनृसूर्योविरराजह॥ ५ ॥ वृषभस्कंधविक्रांतोवृषभाक्षोनरर्षभः ॥ ताव कानांबभौमध्येगवांमध्येयथावृषः॥ ६ ॥ मत्तद्विरदसंकाशंमत्तद्विरदगामिनं॥ प्रभिन्नमिवमातंगंयूथमध्येव्यवस्थितं ॥ ७ ॥ व्याघ्राइवजिघांसंतस्त्वदीयाः समुपाद्रवन्॥ द्रोणानीकमतिक्रांतंभोजानीकंचदुस्तरं॥ ८ ॥ जलसंधार्णवंतीर्त्वाकांबोजानांचवाहिनीं॥ हार्दिक्यमकरान्मुक्तंतीर्णंवैसैन्यसागरं ॥ ९ ॥ परि वव्रुःसुसंक्रुद्धास्त्वदीयाःसात्यकिंरथाः॥ दुर्योधनश्चित्रसेनोदुःशासनविविंशती ॥ १० ॥ शकुनिर्दुःसहश्चैवयुवादुर्धर्षणःक्रथः॥ अन्येचबहवःशूराःशस्त्रवंतो दुरासदाः॥ ११ ॥ पृष्ठतःसात्यकिंयांतमन्वधावन्नमर्षिणः॥ अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष॥ १२ ॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि॥ तानभिद्र वतःसर्वान्समीक्ष्यशिनिपुंगवः॥ १३ ॥ शनैर्याहीतियंतारमब्रवीत्प्रहसन्निव॥ इदमेतत्समुद्धूतंधार्तराष्ट्रस्ययद्बलं॥१४॥ मामेवाभिमुखंतूर्णंगजाश्वरथपत्तिम त्॥ नादयन्वैदिशःसर्वारथघोषेणसारथे॥ १५ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचकंपयन्सागरानपि॥ एतद्बलार्णवंसूतवारयिष्येमहारणे॥ १६॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

पौर्णमास्यामिवोद्धूतंवेलेवमकरालयं॥ पश्यमेसूतविक्रांतमिंद्रस्येवमहामृधे ॥ १७॥ एषसैन्यानिशत्रूणांविधमामिशितैःशरैः ॥ निहतानाहवेपश्यपदात्यश्वरथद्विपान्॥ १८॥ मच्छरैरग्निसंकाशैर्विद्धदेहान्सहस्रशः॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यसात्यकेरमितौजसः॥ १९॥समीपेसैनिकास्तेतुशीघ्रमीयुर्युयुत्सवः॥ जह्याद्रवस्वतिष्ठेतिपश्यपश्येतिवादिनः॥ २० ॥तानेवंब्रुवतोवीरान्सात्यकिर्निशितैःशरैः ॥जघानत्रिशतानश्वान्कुंजरांश्चचतुःशतान्॥ २१ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलस्तस्यतेषांचधन्विनां ॥देवासुररणप्रख्यःप्रावर्त्ततजनक्षयः ॥ २२ ॥ मेघजालनिभंसैन्यंतवपुत्रस्यमारिष ॥ प्रत्यगृह्णाच्छिनेःपौत्रःशरैराशीविषोपमैः ॥ ॥ २३॥प्रच्छाद्यमानःसमरेशरजालैःसवीर्यवान्॥ असंभ्रमन्महाराजपावकानवधीद्बहून्॥ २४॥ आश्चर्यंतत्रराजेंद्रसुमहद्दृष्टवानहं ॥ नमोघःसायकःकश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो॥ २५॥ रथनागाश्वकलिलःपदात्यूर्मिसमाकुलः॥ शैनेयवेलामासाद्यस्थितःसैन्यमहार्णवः॥ २६॥ संभ्रांतनरनागाश्वमावर्त्ततमुहुर्मुहुः॥ तत्सैन्यमिषुभिस्तेनवध्यमानंसमंततः ॥ २७॥ बभ्रामतत्रतत्रैवगावःशीतार्दिताइव॥ पदातिनंरथंनागंसादिनंतुरगंतथा॥ २८॥ अविद्धंतत्रनाद्राक्षंयुयुधानस्यसायकैः॥ नतादृक्कदनंराजन्कृतवांस्तत्रफाल्गुनः॥ २९॥ यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ॥ अत्यर्जुनंशिनेःपौत्रोयुध्यतेपुरुषर्षभः॥ ॥ ३०॥वीतभीर्लाघवोपेतःकृतित्वंसंप्रदर्शयन्॥ ततोदुर्योधनोराजासात्वतस्यत्रिभिःशरैः ॥ ३१ ॥ विव्याधसूतंनिशितैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ सात्यकिंचत्रिभिर्विध्वापुनरष्टाभिरेवच॥ ३२॥ दुःशासनःषोडशभिर्विव्याधशिनिपुंगवं ॥ शकुनिःपंचविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः॥ ३३॥दुःसहःपंचदशभिर्विव्याधोरसिसात्यकिं॥ उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथाबाणैःसमाहतः॥ ३४॥ तानविध्यन्महाराजसर्वानेवत्रिभिस्त्रिभिः॥ गाढविद्धानरीन्कृत्वामार्गणैःसोतितेजनैः ॥ ३५॥शैनेयःश्येनवत्संख्येव्यचरल्लघुविक्रमः॥ सौबलस्यधनुश्छित्वाहस्तावापंनिकृत्यच॥ ३६॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ चित्रसेनंशतेनैवदशभिर्दुःसहंतथा॥ ३७॥ दुःशासनंतुविंशत्याविव्याधशिनिपुंगवः॥ अथान्यद्धनुरादायस्यालस्तवविशांपते ॥ ३८॥ अष्टाभिःसात्यकिंविध्वापुनर्विव्याधपंचभिः॥ दुःशासनश्चदशभिर्दुःसहश्चत्रिभिःशरैः॥ ३९॥ दुर्मुखश्चद्वादशभीराजन्विव्याधसात्यकिं॥ दुर्योधनस्त्रिसप्तत्याविध्वाभारतमाधवं ॥ ४०॥ ततोस्यनिशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याधसारथिं॥ तान्सर्वान्सहितान्शूरान्यतमानान्महारथान्॥ ४१॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संप्रमृद्येति ॥ १ ॥

पंचभिःपंचभिर्बाणैःपुनर्विव्याधसात्यकिः ॥ ततःसरथिनांश्रेष्ठस्तवपुत्रस्यसारथिं ॥ ४२ ॥ आजघानाशुभल्लेनसहतोन्यपतद्भुवि ॥ पतितेसारथौतस्मिंस्तव पुत्ररथःप्रभो ॥ ४३॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयतसंगरात् ॥ ततस्तवसुतोराजन्सैनिकाश्चविशांपते ॥ ४४ ॥ राज्ञोरथमभिप्रेक्ष्यविद्रुताःशतशोभवन् ॥ विद्रु तंतत्रतत्सैन्यंदृष्ट्वाभारतसात्यकिः ॥ ४५ ॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिसहस्रशः ॥ ४६ ॥ प्रययौसात्यकी राजन्श्वेताश्वस्यरथंप्रति ॥ तंशरानाददानंचरक्षमाणंचसारथिं ॥ आत्मानंपालयानंचतावकाःसमपूजयन् ॥ ४७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजय द्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुर्योधनपलायनेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२०॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संप्रमृद्यमहत्सैन्यंयां तंशैनेयमर्जुनं॥ निर्ह्रीकाममतेपुत्राःकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ कथंवैषांतदायुद्धेधृतिरासीन्मुमूर्षतां ॥ शैनेयचरितंदृष्ट्वायादृशंसव्यसाचिनः ॥ २ ॥ किंनुवक्ष्यं तितेक्षात्रंसैन्यमध्येपराजिताः ॥ कथंनुसात्यकिर्युद्धेव्यतिक्रांतोमहायशाः ॥ ३ ॥ कथंचममपुत्राणांजीवतांतत्रसंजय ॥ शैनेयोभिययौयुद्धेतन्ममाचक्ष्व संजय ॥४ ॥ अत्यद्भुतमिदंतातत्वत्सकाशाच्छृणोम्यहं ॥ एकस्यबहुभिःसार्धंशत्रुभिस्तैर्महारथैः ॥ ५ ॥ विपरीतमहंमन्येमंदभाग्यंसुतंप्रति ॥ यत्रावध्यंतस मरेसात्वतेनमहारथाः ॥ ६ ॥ एकस्यहिनपर्याप्तंयत्सैन्यंतस्यसंजय ॥ क्रुद्धस्ययुयुधानस्यसर्वेतिष्ठंतुपांडवाः ॥ ७ ॥ निर्जित्यसमरेद्रोणंकृतिनंचित्रयोधिनं॥ यथापशुगणान्सिंहस्तद्वद्धंतासुतान्मम ॥ ८ ॥ कृतवर्मादिभिःशूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ॥ युयुधानोनशकितोहंतुंयत्पुरुषर्षभः ॥ ९ ॥ नैतदीदृशकंयुद्धंकृतवांस्तत्र फाल्गुनः ॥ यादृशंकृतवान्युद्धंशिनेर्नप्तामहायशाः ॥ १० ॥ संजयउवाच तवदुर्मंत्रितेराजन्दुर्योधनकृतेनच ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वायत्तेवक्ष्यामिभा रत॥ ११ ॥ तेपुनःसंन्यवर्तंतकृत्वासंशप्तकामिथः ॥ परांयुद्धमतिंक्रूरांतवपुत्रस्यशासनात् ॥ १२ ॥ त्रीणिसादिसहस्राणिदुर्योधनपुरोगमाः ॥ शककांबोज वाल्हीकायवनाःपारदास्तथा ॥ १३ ॥ कुलिंदास्तंगणांबष्ठाःपैशाचाश्चसबर्बराः ॥ पार्वतीयाश्चराजेंद्रक्रुद्धाःपाषाणपाणयः ॥ १४ ॥ अभ्यद्रवंतशैनेयंशलभाः पावकंयथा ॥ युक्ताश्चपार्वतीयानांरथाःपाषाणयोधिनां ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दुर्योधनस्यकृतेनकर्मणा ॥ ११ ॥ मतिंकृत्वेत्यन्वय ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वामनस्ययमोपवाह्यस्य चंद्राःकांतशिरोग्रीवानीचस्कंधामनस्विनः व्यूढोरस्काःसुनिश्चितावामनान्वयजागजाः सुप्रतीकस्यईशोपवाह्यस्य सुविभक्तमहाशीर्षाजीमूतसदृशप्रभाः प्रभूतहस्ताबलिनःसुप्रतीककुलोद्भवाः महापद्मस्यकुमुदस्यकुले चंडाःसमायतत्वक्काःसुबद्धाबलिनोपिच महापद्मान्वयभवागजयुद्धप्रियागजाः ॥ २५ ॥

शूराःपंचाशताराजन्शैनेयंसमुपाद्रवन्॥ततोरथसहस्रेणमहारथशतेनच॥१६॥द्विरदानांसहस्रेणद्विसाहस्रैश्चवाजिभिः॥शरवर्षाणिमुंचंतोविविधानिमहारथाः॥ १७॥ अभ्यद्रवंतशैनेयमसंख्येयाश्चपत्तयः ॥ तांश्चसंचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमितिभारत॥ १८ ॥ दुःशासनोमहाराजसात्यकिंपर्यवारयत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयचरितंमहत्॥ १९ ॥ यदेकोबहुभिःसार्धमसंभ्रांतमयुध्यत॥ अवधीच्चरथानीकंद्विरदानांचतद्बलं ॥ २० ॥ सादिनश्चैवतान्सर्वान्दस्यूनपिचसर्वशः॥ तत्रचक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्चपरमायुधैः॥ २१ ॥ अक्षैश्चबहुधाभग्नैरीषादंडकबंधुरैः॥ कुंजरैर्मथितैश्चापिध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ २२ ॥ वर्मभिश्चतथानीकैर्व्यवकीर्णावसुंधरा॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्चमारिष॥ २३॥ संछन्नावसुधातत्रद्यौर्ग्रहैरिवभारत ॥ गिरिरूपधराश्चापिपतिताःकुंजरोत्तमाः ॥ २४ ॥ अंजनस्यकुलेजातावामनस्यचभारत॥ सुप्रतीककुलेजातामहापद्मकुलेतथा॥ २५ ॥ ऐरावतकुलेचैवतथान्येपुकुलेपुच ॥ जातादंतिवराराजन्शेरतेबहवोहताः ॥ २६ ॥ वनायुजान्पार्वतीयान्कांबोजान्बाल्हिकानपि ॥ तथाहयवरान्राजन्निजघ्नेतत्रसात्यकिः ॥ २७॥ नानादेशसमुत्थांश्चनानाजातींश्चदंतिनः॥ निजघ्नेतत्रशैनेयःशतशोथसहस्रशः॥ २८॥ तेषुप्रकाल्यमानेषुदस्यून्दुःशासनोब्रवीत्॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञायुध्यध्वंकिंस्तेनवः ॥ २९॥ तांश्चातिभग्नान्संप्रेक्ष्यपुत्रोदुःशासनस्तव॥ पाषाणयोधिनःशूरान्पार्वतीयानचोदयत्॥ ३० ॥ अश्मयुद्धेषुकुशलानैतज्जानातिसात्यकिः ॥ अश्मयुद्धमजानंतंहतैनंयुद्धकामुकं॥ ३१ ॥ तथैवकुरवःसर्वेनाश्मयुद्धविशारदाः॥ अभिद्रवतमाभैष्टनवःप्राप्स्यतिसात्यकिः ॥३२ ॥ तेपार्वतीयाराजानःसर्वेपाषाणयोधिनः ॥ अभ्यद्रवंतशैनेयंराजानमिवमंत्रिणः॥ ३३॥ ततोगजशिरःप्रख्यैरुपलैःशैलवासिनः॥ उद्यतैर्युयुधानस्यपुरतस्तस्थुराहवे॥ ३४॥

श्वेतवालनखाःशूराःश्वेतत्वक्कामहाबलाः उद्यावर्षवंतश्चगजाऐरावतोद्भवाः अन्येषुकुलेषुपुंडरीकपुष्पदंतसार्वभौमीयेषु स्थिराःस्थूलशिरोदंतनिःशंकाबलिनोपिच शुक्लवर्णनखाःशूराःपुंडरीकोद्भवागजाः श्यामत्वग्दशनाश्चंडालंबोष्ठाश्चारुदर्शनाः पीनायताननकराःपुष्पदंतोद्भवागजाः मंडलाकृतयःशूराःसुवर्माणःसुदर्शनाः पीनायतास्याःपीताभाःसार्वभौमकुलोद्भवाः ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३॥३४॥

क्षेपणीयैः शस्त्रैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ व्यात्तमुखाम्लेच्छविशेषाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अद्रीणांप्रस्तराणां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

क्षेपणीयैस्तथाप्यन्येसात्वतस्यवधैषिणः ॥ चोदितास्तवपुत्रेणसर्वतोरुरुधुर्दिशः ॥ ३५ ॥ तेषामापततामेवशिलायुद्धंचिकीर्षतां ॥ सात्यकिःप्रतिसंधा
यनिशितान्प्राहिणोच्छरान्॥ ३६॥ तामश्मवृष्टिंतुमुलांपार्वतीयैःसमीरितां ॥ चिच्छेदोरगसंकाशैर्नाराचैःशिनिपुंगवः ॥ ३७॥ तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिःखद्यो
तानामिवव्रजैः ॥ प्रायःसैन्यान्यहन्यंतहाहाभूतानिमारिष ॥ ३८॥ ततःपंचशतंशूराःसमुद्यतमहाशिलाः॥ निकृत्तबाहवोराजन्निपेतुर्धरणीतले॥ ३९ ॥ पुन
र्दशशताश्चान्येशतसाहस्रिणस्तथा॥ सोपलैर्बाहुभिश्छिन्नैःपेतुरप्राप्यसात्यकिं ॥ ४० ॥ पाषाणयोधिनःशूरान्यतमानानवस्थितान् ॥ न्यवधीद्बहुसाहस्रां
स्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१ ॥ ततःपुनर्व्यात्तमुखास्तेश्मवृष्टीःसमंततः ॥ अयोहस्ताःशूलहस्तादरदास्तंगणाःखसाः ॥ ४२ ॥ लंपाकाश्चकुलिंदाश्चचिक्षिपु
स्तांश्चसात्यकिः ॥ नाराचैःप्रतिचिच्छेदप्रतिपत्तिविशारदः ॥ ४३ ॥ अद्रीणांभिद्यमानानामंतरिक्षेशितैःशरैः ॥ शब्देनप्राद्रवन्संख्येरथाश्वगजपत्तयः
॥ ४४ ॥ अश्मचूर्णैरवाकीर्णामनुष्यगजवाजिनः ॥ नाशक्नुवन्नवस्थातुंभ्रमरैरिवदंशिताः ॥ ४५ ॥ हतशिष्टाःसरुधिराभिन्नमस्तकपिंडिकाः ॥ कुंजराव
र्जयामासुर्युयुधानरथंतदा॥ ४६॥ ततःशब्दःसमभवत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ माधवेनार्द्यमानस्यसागरस्येवपर्वणि ॥ ४७॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वाद्रोणोयंतारम
ब्रवीत्॥ एषसूतरणेक्रुद्धःसात्वतानांमहारथः॥ ४८॥ दारयन्बहुधासैन्यंरणेचरतिकालवत् ॥ यत्रैषशब्दस्तुमुलस्तत्रसूतरथंनय॥ ४९ ॥ पाषाणयोधिभिर्नू
नंयुयुधानःसमागतः॥ तथाहिरथिनःसर्वेह्रियंतेविद्रुतैर्हयैः ॥ ५० ॥ विशस्त्रकवचारुग्णास्तत्रतत्रपतंतिच ॥ नशक्नुवंतियंतारःसंयंतुंतुमुलेहयान् ॥ ५१ ॥
इत्येतद्वचनंश्रुत्वाभारद्वाजस्यसारथिः॥ प्रत्युवाचततोद्रोणंसर्वशस्त्रभृतांवरं॥५२॥ सैन्यंद्रवतिचायुष्मन्कौरवेयंसमंततः॥ पश्ययोधान्रणेभग्नान्धावतोवैतत
स्ततः॥ ५३॥ इमेचसंहताःशूराःपंचालाःपांडवैःसह॥ त्वामेवहिजिघांसंतआद्रवंतिसमंततः॥ ५४॥ अत्रकार्यसमाधत्स्वप्राप्तकालमरिंदम ॥ स्थानेवागम
नेवापिदूरंयातश्चसात्यकिः॥ ५५॥ तथैवंवदतस्तस्यभारद्वाजस्यसारथेः॥ प्रत्यदृश्यतशैनेयोनिघ्नन्बहुविधान्रथान्॥ ५६ ॥ तेवध्यमानाःसमरेयुयुधानेन
तावकाः॥ युयुधानरथंत्यक्त्वाद्रोणानीकायदुद्रुवुः॥ ५७॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ दुःशासनरथमिति ॥ १ ॥

यैस्तुदुःशासनःसार्धंरथैःपूर्वन्यवर्त्तत ॥ तेभीतास्त्वभ्यधावंतसर्वेद्रोणरथंप्रति ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच दुःशासनरथंदृष्ट्वासमीपेपर्यवस्थितं ॥ भारद्वाजस्ततोवाक्यंदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दुःशासनरथाःसर्वेकस्माच्चैतेप्रविद्रुताः ॥ कच्चित्क्षेमंतुनृपतेःकच्चिज्जीवतिसैंधवः ॥ २ ॥ राजपुत्रोभवानत्रराजभ्रातामहारथः ॥ किमर्थंद्रवतेयुद्धेयौवराज्यमवाप्यहि ॥ ३ ॥ दासीजितासिद्यूतेत्वंयथाकामचरीभव ॥ वाससांवाहिकाराज्ञोभ्रातुर्ज्येष्ठस्यमेभव ॥ ४ ॥ नसंतिपतयःसर्वेतेद्यषंढतिलैःसमाः ॥ दुःशासनैवंकस्मात्त्वंपूर्वमुक्त्वापलायसे ॥ ५ ॥ स्वयंवैरंमहत्कृत्वापंचालैःपांडवैःसह ॥ एकंसात्यकिमासाद्यकथंभीतोसिसंयुगे ॥६॥ नजानीषेपुरात्वंतुगृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ॥ शरात्येतेभविष्यंतिदारुणाशीविषोपमाः ॥ ७॥ अप्रियाणांहिवचसांपांडवस्यविशेषतः ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशस्त्वन्मूलोह्यभवत्पुरा ॥ ८ ॥ क्वतेमानश्चदर्पश्चक्वतेवीर्यंक्वगर्जितं ॥ आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वाक्वयास्यसि ॥ ९ ॥ शोच्येयंभारतीसेनाराज्यंचैवसुयोधनः ॥ यस्यत्वंकर्कशोभ्रातापलायनपरायणः ॥ १० ॥ ननुनामत्वयावीरदीर्यमाणाभयार्दिता ॥ स्वबाहुबलमास्थायरक्षितव्याह्यनीकिनी ॥ ११॥ सत्वमद्यरणंहित्वाभीतोहर्षयसेपरान् ॥ विद्रुतेत्वयिसैन्यस्यनायकेशत्रुसूदन ॥१२॥ कोन्यःस्थास्यतिसंग्रामेभीतोभीतेव्यपाश्रये ॥ एकेनसात्वतेनाद्ययुध्यमानस्यतेनवै॥१३॥ पलायनेतवमतिःसंग्रामाद्धिप्रवर्त्तते ॥ यदागांडीवधन्वानंभीमसेनंचकौरव ॥ १४ ॥ यमौवायुधिद्रष्टासितदात्वंकिंकरिष्यसि ॥ युधिफाल्गुनबाणानांसूर्याग्निसमवर्चसां ॥ १५ ॥ नतुल्याःसात्यकिशरायेषांभीतःपलायसे ॥ त्वरितोवीरगच्छत्वंगांधार्युदरमाविश ॥ १६ ॥ पृथिव्यांधावमानस्यनान्यत्पश्यामिजीवनं ॥ यदितावत्कृताबुद्धिःपलायनपरायणा ॥ १७॥ पृथिवीधर्मराजायशमेनैवप्रदीयतां ॥ यावत्फाल्गुननाराचानिर्मुक्तोरगसन्निभाः ॥ १८ ॥ नाविशंतिशरीरंतेतावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावत्तेपृथिवींपार्थाहत्वाभ्रातृशतंरणे ॥ १९ ॥ नाक्षिपंतिमहात्मानस्तावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावन्नक्रुध्यतेराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २० ॥ कृष्णश्चसमरश्लाघीतावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावद्भीमोमहाबाहुर्विगाह्यमहतींचमूं ॥ २१ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सोदरांस्तेनगृह्णातितावत्संशाम्यपांडवैः ॥ पूर्वमुक्तश्चतेभ्राताभीष्मेणासौसुयोधनः ॥ २२ ॥ अजेयाःपांडवाःसंख्येसौम्यसंशाम्यतैःसह ॥ नचतत्कृतवान्मंद
स्तवभ्रातासुयोधनः ॥ २३ ॥ सयुद्धेधृतिमास्थाययत्तोयुध्यस्वपांडवैः ॥ तवापिशोणितंभीमःपास्यतीतिमयाश्रुतं ॥ २४ ॥ तच्चाप्यवितथंतस्यतत्तथैवभवि
ष्यति ॥ किंभीमस्यनजानासिविक्रमंत्वंसुबालिश ॥ २५ ॥ यत्त्वयावैरमारब्धंसंयुगेप्रपलायिना ॥ गच्छतूर्णंरथेनैवयत्रतिष्ठतिसात्यकिः ॥ २६ ॥ त्वयाहीनं
बलंत्येतद्विद्रविष्यतिभारत ॥ आत्मार्थंयोधयरणेसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ २७ ॥ एवमुक्तस्तवसुतोनाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ॥ श्रुतंचाश्रुतवत्कृत्वाप्रायाद्येनससा
त्यकिः ॥ २८ ॥ सैन्येनमहतायुक्तोम्लेंच्छानामनिवर्तिनां ॥ आसाद्यचरणेयत्तोयुयुधानमयोधयत् ॥ २९ ॥ द्रोणोपिरथिनांश्रेष्ठःपंचालान्पांडवांस्तथा ॥ अभ्य
द्रवतसंक्रुद्धोजवमास्थायमध्यमं ॥ ३० ॥ प्रविश्यचरणेद्रोणःपांडवानांवरूथिनीं ॥ द्रावयामासयोधान्वैशतशोथसहस्रशः ॥ ३१ ॥ ततोद्रोणोमहाराजनाम
विश्राव्यसंयुगे ॥ पांडुपांचालमत्स्यानांप्रचक्रेकदनंमहत् ॥ ३२ ॥ तंजयंतमनीकानिभारद्वाजंततस्ततः ॥ पांचालपुत्रोद्युतिमान्वीरकेतुःसमभ्ययात् ॥ ३३ ॥
सद्रोणंपंचभिर्विध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतंमहाराजदृष्टवानस्मिसंयुगे ॥ यद्द्रोणोरभसंयुद्धेपांचाल्यं
नाभ्यवर्त्तत ॥ ३५ ॥ सन्निरुद्धंरणेद्रोणंपंचालावीक्ष्यमारिष ॥ आवव्रुःसर्वतोराजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३६ ॥ तेशरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्चमहाधनैः ॥ शस्त्रैश्च
विविधैराजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३७ ॥ निहत्यतान्बाणगणैर्द्रोणोराजन्समंततः ॥ महाजलधरान्व्योम्निमातरिश्वेवचाबभौ ॥ ३८ ॥ ततःशरंमहाघोरंसूर्य
पावकसन्निभं ॥ संदधेपरवीरघ्नोवीरकेतोरथंप्रति ॥ ३९ ॥ सभित्वातुशरोराजन्पांचालकुलनंदनं ॥ अभ्यगाद्धरणींतूर्णंलोहिताद्रोंज्वलन्निव ॥ ४० ॥ ततोपत
द्रथात्तूर्णंपांचालकुलनंदनः ॥ पर्वताग्रादिवमहांश्चंपकोवायुपीडितः ॥ ४१ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेमहाबले ॥ पंचालास्त्वरिताद्रोणंसमंतात्पर्यवारयन्
॥ ४२ ॥ चित्रकेतुःसुधन्वाचचित्रवर्माचभारत ॥ तथाचित्ररथश्चैवभ्रातृव्यसनकर्शिताः ॥ ४३ ॥ अभ्यद्रवंतसहिताभारद्वाजंयुयुत्सवः ॥ मुंचंतःशरवर्षाणितपां
तेजलदाइव ॥ ४४ ॥ सवध्यमानोबहुधाराजपुत्रैर्महारथैः ॥ क्रोधमाहारयत्तेषामभावायद्विजर्षभः ॥ ४५ ॥ ततःशरमयंजालंद्रोणस्तेषामवासृजत् ॥ तेहन्य
मानाद्रोणस्यशरैराकर्णचोदितैः ॥ ४६ ॥ कर्त्तव्यंनाभ्यजानन्वैकुमाराराजसत्तम ॥ तान्विमूढान्रणेद्रोणःप्रहसन्निवभारत ॥ ४७ ॥

व्यश्वसूतरथांश्चक्रेकुमारान्कुपितोरणे ॥ अथापरैःसुनिशितैर्भल्लैस्तेषांमहायशाः ॥ ४८ ॥ पुष्पाणीवविचिन्वन्हिसोत्तमांगान्यपातयत् ॥ तेरथेभ्योहताःपेतुः
क्षितौराजन्सुवर्चसः ॥ ४९ ॥ देवासुरेपुरायुद्धेयथादैतेयदानवाः ॥ तान्निहत्यरणेराजन्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५० ॥ कार्मुकंभ्रामयामासहेमपृष्ठंदुरासदं ॥
पंचालान्निहतान्दृष्ट्वादेवकल्पान्महारथान् ॥ ५१ ॥ धृष्टद्युम्नोभृशोद्विग्नोनेत्राभ्यांपातयन्जलं ॥ अभ्यवर्त्ततसंग्रामेक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ५२ ॥ ततोहाहेतिसह
सानादःसमभवन्नृप ॥ पांचाल्येनरणेदृष्ट्वाद्रोणमावारितंशरैः ॥ ५३ ॥ सच्छाद्यमानोबहुधापार्षतेनमहात्मना ॥ नविव्यथेततोद्रोणःस्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥
॥ ५४ ॥ ततोद्रोणंमहाराजपांचाल्यःक्रोधमूर्छितः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनवत्यानतपर्वणां ॥ ५५ ॥ सगाढविद्धोबलिनाभारद्वाजोमहायशाः ॥ निषसादरथो
पस्थेकश्मलंचजगामह ॥ ५६ ॥ तंवैतथागतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःपराक्रमी ॥ चापमुत्सृज्यशीघ्रंतुअसिंजग्राहवीर्यवान् ॥ ५७ ॥ अवप्लुत्यरथाच्चापित्वरितःसमहार
थः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभारद्वाजस्यमारिष ॥ ५८ ॥ हर्तुमिच्छन्शिरःकायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ प्रत्याश्वस्तस्ततोद्रोणोधनुर्गृह्यमहारवं ॥ ५९ ॥ आसन्नमा
गतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नंजिघांसया ॥ शरैर्वैतस्तिकैराजन्विव्याधासन्नवेधिभिः ॥ ६० ॥ योधयामाससमरेधृष्टद्युम्नंमहारथं ॥ तेहिवैतस्तिकानामशराआसन्नयोधि
नः ॥ ६१ ॥ द्रोणस्यविहिताराजन्यैर्धृष्टद्युम्नमाक्षिणोत् ॥ सवध्यमानोबहुभिःसायकैस्तैर्महाबलः ॥ ६२ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंभग्नवेगःपराक्रमी ॥ आरुह्य
स्वरथंवीरःप्रगृह्यचमहद्धनुः ॥ ६३ ॥ विव्याधसमरेद्रोणंधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ द्रोणश्चापिमहाराजशरैर्विव्याधपार्षतं ॥ ६४ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयो
स्तदा ॥ त्रैलोक्यकांक्षिणोरासीच्छक्रप्रल्हादयोरिव ॥ ६५ ॥ मंडलानिविचित्राणियमकानीतराणिच ॥ चरंतौयुद्धमार्गज्ञौततक्षतुरथेषुभिः ॥ ६६ ॥ मोह
यंतौमनांस्याजौयोधानांद्रोणपार्षतौ ॥ सृजंतौशरवर्षाणिवर्षास्विवबलाहकौ ॥ ६७ ॥ छादयंतौमहात्मानौशरैर्व्योमदिशोमहीं ॥ तदद्भुतंतयोर्युद्धंभूतसंघा
त्यपूजयन् ॥ ६८ ॥ क्षत्रियाश्चमहाराजयेचान्येतवसैनिकाः ॥ अवश्यंसमरेद्रोणोधृष्टद्युम्नेनसंगतः ॥ ६९ ॥ वशमेष्यतिनोराजन्पंचालाइतिचुक्रुशुः ॥ द्रोणस्तु
त्वरितोयुद्धेधृष्टद्युम्नस्यसारथेः ॥ ७० ॥ शिरःप्रच्यावयामासफलंपक्वंतरोरिव ॥ ततस्तुप्रद्रुतावाहाराजंस्तस्यमहात्मनः ॥ ७१ ॥ तेषुप्रद्रवमाणेषुपंचालान्सृंज
यांस्तथा ॥ अयोधयद्रणेद्रोणस्तत्रतत्रपराक्रमी ॥ ७२ ॥

॥ ७२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ततोदुःशासनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

विजित्यपांडुपंचालान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ स्वंव्यूहंपुनरास्थायस्थितोभवदरिंदमः ॥ नचैनंपांडवायुद्धेजेतुमुत्सेहिरेप्रभो ॥ ७३ ॥ इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेद्रोणपराक्रमेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच ततोदुःशासनोराजन्शैनेयंसमुपाद्रवत् ॥ किरन्शरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ १ ॥ सविध्वासात्यकिंषष्ट्यातथाषोडशभिःशरैः ॥ नाकंपयत्स्थितंयुद्धेमैनाकमिवपर्वतं ॥ २ ॥ तंतुदुःशासनःशूरःसायकैरावृणोद्भृशं ॥ रथव्रातेनमहतानानादेशोद्भवेनच ॥ ३ ॥ सर्वतोभरतश्रेष्ठविसृजन्सायकान्बहून् ॥ पर्जन्यइव घोषेणनादयन्वैदिशोदश ॥ ४ ॥ तमापतंतमालोक्यसात्यकिःकौरवंरणे ॥ अभिद्रुत्यमहाबाहुश्छादयामाससायकैः ॥ ५ ॥ तेछाद्यमानाबाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ॥ प्राद्रवन्समरेभीतास्तवसैन्यस्यपश्यतः ॥ ६ ॥ तेषुद्रवत्सुराजेंद्रपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ तस्थौव्यपेतभीराजन्सात्यकिंचार्दयच्छरैः ॥ ७ ॥ चतुर्भिर्वाजिनस्तस्यसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौविध्वानादंमुमोचसः ॥ ८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजमाधवस्तस्यसंयुगे ॥ रथंसूतंध्वजंतंच चक्रेऽदृश्यमजिह्मगैः ॥ ९ ॥ सतुदुःशासनंशूरंसायकैरावृणोद्भृशं ॥ सशंकंसमनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥ १० ॥ त्वरन्समावृणोद्बाणैर्दुःशासनममित्रजित् ॥ दृष्ट्वादुःशासनंराजातथाशरशताचितं ॥ ११ ॥ त्रिगर्तांश्चोदयामासयुयुधानरथंप्रति ॥ तेगच्छन्युयुधानस्यसमीपंक्रूरकर्मणः ॥ १२ ॥ त्रिगर्तानांत्रिसाहस्रारथायुद्धविशारदाः ॥ तेतुतंरथवंशेनमहतापर्यवारयन् ॥ १३ ॥ स्थिरांकृत्वामतिंयुद्धेभूत्वासंशप्तकामिथः ॥ तेषांप्रपततांयुद्धेशरवर्षाणिमुंचतां ॥ १४ ॥ योधान्पंचशतान्मुख्यानग्र्यानीकेव्यपोथयत् ॥ तेऽपतन्निहतास्तूर्णंशिनिप्रवरसायकैः ॥ १५ ॥ महामारुतवेगेनभग्नाइवनगाद्द्रुमाः ॥ नागैश्चबहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चैवविशांपते ॥ १६ ॥ हयैश्चकनकापीडैःपतितैस्तत्रमेदिनी ॥ शैनेयशरसंकृत्तैःशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ १७ ॥ अशोभतमहाराजकिंशुकैरिवपुष्पितैः ॥ तेवध्यमानाःसमरेयुयुधानेनतावकाः ॥ १८ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकमग्नाइवद्विपाः ॥ ततस्तेपर्यवर्त्तंतसर्वेद्रोणरथंप्रति ॥ १९ ॥ भयात्पतगराजस्यगर्तानीवमहोरगाः ॥ हत्वा पंचशतान्योधाञ्छरैराशीविषोपमैः ॥ २० ॥ प्रायात्सशनकैर्वीरोधनंजयरथंप्रति ॥ तंप्रयांतंनरश्रेष्ठंपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

विव्याधनवभिस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सतुतंप्रतिविव्याधपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ २२ ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासोगार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ सात्यकिंतुमहाराजप्रहसन्निवभारत ॥ २३ ॥ दुःशासनस्त्रिभिर्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ शैनेयस्तवपुत्रंतुहत्वापंचभिराशुगैः ॥ २४ ॥ धनुश्चास्यरणेछित्वाविस्मयन्नर्जुनंययौ ॥ ततोदुःशासनःक्रुद्धोवृष्णिवीरायगच्छते ॥ २५ ॥ सर्वपारशवींशक्तिंविससर्जजिघांसया ॥ तांतुशक्तिंतदाघोरांतवपुत्रस्यसात्यकिः ॥ २६ ॥ चिच्छेदशतधाराजन्निशितैःकंकपत्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायपुत्रस्तवजनेश्वर ॥ २७ ॥ सात्यकिंचशरैर्विध्वासिंहनादंननर्दह ॥ सात्यकिस्तुरणेक्रुद्धोमोहयित्वासुतंतव ॥ ॥ २८ ॥ शरैरग्निशिखाकारैराजघानस्तनांतरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २९ ॥ सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैःपुनर्विव्याधचाष्टभिः ॥ दुःशासनस्तुविंशत्यासात्यकिंप्रत्यविध्यत ॥ ३० ॥ सात्वतोपिमहाराजतंविव्याधस्तनांतरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३१ ॥ ततोस्यवाहान्निशितैःशरैर्जघ्नेमहारथः ॥ सारथिंचसुसंक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३२ ॥ धनुरेकेनभल्लेनहस्तावापंचपंचभिः ॥ ध्वजंचरथशक्तिंचभल्लाभ्यांपरमास्त्रवित् ॥ ३३ ॥ चिच्छेदविशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ ३४ ॥ त्रिगर्तसेनापतिनास्वरथेनापवाहितः ॥ तमभिद्रुत्यशैनेयोमुहूर्तमिवभारत ॥ ३५ ॥ नजघानमहाबाहुर्भीमसेनवचःस्मरन् ॥ भीमसेनेनतुवधःसुतानांतवभारत ॥ ३६ ॥ प्रतिज्ञातःसभामध्येसर्वेषामेवसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंजित्वासात्यकिःसंयुगेप्रभो ॥ जगामत्वरितोराजन्येनयातोधनंजयः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुःशासनपराजयेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच किंतस्यांममसेनायांनासन्केचिन्महारथाः ॥ येतथासात्यकिंयांतंनैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥ १ ॥ एकोहिसमरेकर्मकृतवान्सत्यविक्रमः ॥ शक्रतुल्यबलोयुद्धेमहेंद्रोदानवेष्विव ॥ २ ॥ अथवाशून्यमासीत्तद्येनयातःससात्यकिः ॥ हतभूयिष्ठमथवायेनयातःससात्यकिः ॥ ३ ॥ यत्कृतंवृष्णिवीरेणकर्मशंससिमेरणे ॥ नैतदुत्सहतेकर्तुंकर्मशक्रोपिसंजय ॥ ४ ॥ अश्रद्धेयमचिंत्यंचकर्मतस्यमहात्मनः ॥ वृष्ण्यंधकप्रवीरस्यश्रुत्वामेव्यथितंमनः ॥ ५ ॥ नसंतितस्मात्पुत्रामेयथासंजयभाषसे ॥ एकोवैबहुलाःसेनाःप्रामृद्नात्सत्यविक्रमः ॥ ६ ॥

॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ किंतस्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ लक्ष्म्येतिविशेषणेतृतीया ॥ २८ ॥

कथंचयुध्यमानानामपक्रांतोमहात्मनां ॥ एकोबहूनांशैनेयस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ७ ॥ संजयउवाच राजन्सेनासमुद्योगोरथनागाश्वपत्तिमान् ॥ तुमु
लस्तवसैन्यानांयुगांतसदृशोभवत् ॥ ८ ॥ आहूतेषुसमूहेषुतवसैन्यस्यमानद ॥ नाभूल्लोकेसमःकश्चित्समूहइतिमेमतिः ॥ ९ ॥ तत्रदेवास्त्वभाषंतचारणाश्चस
मागताः ॥ एतदंताःसमूहावैभविष्यंतिमहीतले ॥ १० ॥ नचवैतादृशोव्यूहआसीत्कश्चिद्विशांपते ॥ यादृग्जयद्रथवधेद्रोणेनविहितोभवत् ॥ ११ ॥ चंडवातविभि
न्नानांसमुद्राणामिवस्वनः ॥ रणेभवद्बलौघानामन्योन्यमभिधावतां ॥ १२ ॥ पार्थिवानांसमेतानांबहून्यासन्नरोत्तम ॥ त्वद्बलेपांडवानांचसहस्राणिशतानि
च ॥ १३ ॥ संरब्धानांप्रवीराणांसमरेदृढकर्मणां ॥ तत्रासीत्सुमहाशब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ १४ ॥ अथाक्रंदद्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चमारिष ॥ नकुलःसहदेवश्च
धर्मराजश्चपांडवः ॥ १५ ॥ आगच्छतप्रहरतद्रुतंविपरिधावत ॥ प्रविष्टावरिसेनांहिवीरौमाधवपांडवौ ॥ १६ ॥ यथासुखेनगच्छेतांजयद्रथवधंप्रति ॥ तथाप्र
कुरुतक्षिप्रमितिसैन्यान्यचोदयन् ॥ १७ ॥ तयोरभावेकुरवःकृतार्थाःस्युर्वयंजिताः ॥ तेयूयंसहिताभूत्वातूर्णमेवबलार्णवं ॥ १८ ॥ क्षोभयध्वंमहावेगाःपवनः
सागरंयथा ॥ भीमसेनेनतेराजन्पांचाल्येनचनोदिताः ॥ १९ ॥ आजघ्नुःकौरवान्संख्येत्यक्त्वासूनात्मनःप्रियान् ॥ इच्छंतोनिधनंयुद्धेशस्त्रैरुत्तमतेजसः ॥ २० ॥
स्वर्गेप्सवोमित्रकार्येनाभ्यनंदंतजीवितं ॥ तथैवतावकाराजन्प्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ २१ ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वायुद्धायैवावस्थिरे ॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमाने
भयावहे ॥ २२ ॥ जित्वासर्वाणिसैन्यानिप्रायात्सात्यकिरर्जुनं ॥ कवचानांप्रभास्तत्रसूर्यरश्मिविराजिताः ॥ २३ ॥ दृष्टीःसंख्येसैनिकानांप्रतिजघ्नुःसमंततः ॥
तथाप्रयतमानानांपांडवानांमहात्मनां ॥ २४ ॥ दुर्योधनोमहाराजन्व्यगाहतमहद्बलं ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तेषांतस्यचभारत ॥ २५ ॥ अभवत्सर्वभूतानाम
भावकरणोमहान् ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथायातेषुसैन्येषुतथाकृच्छ्रगतःस्वयं ॥ २६ ॥ कच्चिद्दुर्योधनःसूतनाकार्षीत्पृष्ठतोरणं ॥ एकस्यचबहूनांचसन्निपा
तोमहाहवे ॥ २७ ॥ विशेषतोनरपतेर्विषमःप्रतिभातिमे ॥ सोत्यंतसुखसंवृद्धोलक्ष्म्यालोकस्यचेश्वरः ॥ २८ ॥ एकोबहून्समासाद्यकच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥
संजयउवाच राजन्संग्राममाश्चर्यंतवपुत्रस्यभारत ॥ २९ ॥ एकस्यबहुभिःसार्धंशृणुष्वगदतोमम ॥ दुर्योधनेनसमरेपृतनापांडवीरणे ॥ ३० ॥ नलि
नीद्विरदेनेवसमंतात्प्रतिलोडिता ॥ ततस्तांप्रहितांसेनांदृष्ट्वापुत्रेणतेनृप ॥ ३१ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥

भीमसेनपुरोगास्तंपंचालाःसमुपाद्रवन्॥ सभीमसेनंदशभिःशरैर्विव्याधपांडवं ॥ ३२ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्यमौवीरौधर्मराजंचसप्तभिः ॥ विराटद्रुपदौषड्भिःशतेन
चशिखंडिनं ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नंचविंशत्यांद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्चरथान्रणे ॥ ३४ ॥ शरैरवचकर्तोग्रैःक्रुद्धोंतकइवप्रजाः ॥ नसं
दधन्विमुंचन्वामंडलीकृतकार्मुकः ॥ ३५॥ अदृश्यतरिपून्निघ्नञ्छिक्षयास्त्रबलेनच ॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्हेमपृष्ठंमहद्धनुः ॥ ३६ ॥ अजस्रंमंडलीभूतंददृशुःस
मरेजनाः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभल्लाभ्यामच्छिनद्धनुः ॥ ३७ ॥ तवपुत्रस्यकौरव्ययतमानस्यसंयुगे ॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशरोत्तमैः ॥ ३८ ॥ वर्म
चाशुसमासाद्यतेभित्वाक्षितिमाविशन्॥ ततःप्रमुदिताःपार्थाःपरिवव्रुर्युधिष्ठिरं ॥ ३९॥ यथावृत्रवधेदेवाःपुराशक्रंमहर्षयः ॥ ततोन्यद्धनुरादायतवपुत्रःप्रता
पवान्॥ ४० ॥ तिष्ठतिष्ठेतिराजानंब्रुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यतवपुत्रंमहाहवे ॥ ४१ ॥ प्रत्युद्ययुःसमुदिताःपंचालाजयगृद्धिनः ॥ तान्द्रोणःप्र
तिजग्राहपरीप्सन्युधिपांडवं ॥ ४२ ॥ चंडवातोद्धुतान्मेघान्गिरिरंबुमुचोयथा ॥ तत्रराजन्महानासीत्संग्रामोलोमहर्षणः ॥ ४३ ॥ पांडवानांमहाबाहोतावकानांचसंयुगे ॥ रुद्रस्याक्रीडसदृशःसंहारःसर्वदेहिनां ॥ ४४ ॥ ततःशब्दोमहानासीत्पुनर्येनधनंजयः ॥ अतीवसर्वशब्देभ्योलोमहर्षकरःप्रभो ॥ ४५॥ अर्जु
नस्यमहाबाहोतावकानांचधन्विनां ॥ मध्येभारतसैन्यस्यमाधवस्यमहारणे ॥ ४६ ॥ द्रोणस्यापिपरैःसार्धंव्यूहद्वारेमहारणे ॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपृथिव्यांपृथि
वीपते ॥ क्रुद्धेर्जुनेतथाद्रोणेसात्वतेचमहारथे ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेसंकुलयुद्धेचतुर्विंशत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषःपुनर्द्रोणस्यसोमकैः ॥ १ ॥
शोणाश्वंरथमास्थायनरवीरःसमाहितः ॥ समरेभ्यद्रवत्पांडून्जवमास्थायमध्यमं ॥ २ ॥ तवप्रियहितेयुक्तोमहेष्वासोमहाबलः ॥ चित्रपुंखैःशितैर्बाणैःकल
शोत्तमसंभवः ॥ ३ ॥ वरान्वरान्हियोधानांविचिन्वन्निवभारत ॥ आक्रीडतरणेराजन्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ४॥ तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रःकेकयानांमहारथः ॥ भ्रातॄ
णांन्नृपपंचानांश्रेष्ठःसमरकर्कशः ॥ ५ ॥ विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यंछ्रशमार्दयत् ॥ महामेघोयथावर्षंविमुंचन्गंधमादने ॥ ६ ॥ तस्यद्रोणोमहाराजस्व
र्णपुंखान्शिलाशितान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्दशपंचच ॥ ७॥

अपराह्णइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

तांस्तुद्रोणविनिर्मुक्तान्क्रुद्धाशीविषसन्निभान् ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैर्युधिचिच्छेदहृष्टवत् ॥ ८ ॥ तदस्यलाघवंदृष्ट्वाप्रहस्यद्विजपुंगवः ॥ प्रेषयामासविशिखान
ष्टौसन्नतपर्वणः ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णंद्रोणचापच्युतान्शरान् ॥ अवारयच्छरैरेवतावद्भिर्निशितैर्मृधे ॥ १० ॥ ततोऽभवन्महाराजतवसैन्यस्यविस्मयः ॥
बृहत्क्षत्रेणतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करं ॥ ११ ॥ ततोद्रोणोमहाराजबृहत्क्षत्रंविशेषयन् ॥ प्रादुश्चक्रेरणेदिव्यंब्राह्ममस्त्रंसुदुर्जयं ॥ १२ ॥ कैकेयोस्त्रंसमालोक्यमु
क्तंद्रोणेनसंयुगे ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रब्राह्ममस्त्रमशातयत् ॥ १३ ॥ ततोस्त्रेनिहतेब्राह्मेबृहत्क्षत्रस्तुभारत ॥ विव्याधब्राह्मणंषष्ट्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ १४ ॥
तंद्रोणोद्विपदांश्रेष्ठोनाराचेनसमार्पयत् ॥ सतस्यकवचंभित्वाप्राविशद्धरणीतलं ॥ १५ ॥ कृष्णसर्पोयथामुक्तोवल्मीकंनृपसत्तम ॥ तथात्यगान्महींबाणोभि
त्वाकैकेयमाहवे ॥ १६ ॥ सोतिविद्धोमहाराजकैकेयोद्रोणसायकैः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्यावृत्यनयनेशुभे ॥ १७ ॥ द्रोणंविव्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशि
तैः ॥ सारथिंचास्यबाणेनभृशंमर्मस्वताडयत् ॥ १८ ॥ द्रोणस्तुबहुभिर्विद्धोबृहत्क्षत्रेणमारिप ॥ असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्कैकेयस्यरथंप्रति ॥ १९ ॥ व्याकुली
कृत्यतंद्रोणोबृहत्क्षत्रंमहारथं ॥ अश्वांश्चतुर्भिर्न्यवधीच्चतुरोस्यपतत्रिभिः ॥ २० ॥ सूतंचैकेनबाणेनरथनीडादपातयत् ॥ द्वाभ्यांध्वजंचच्छत्रंचच्छित्वाभूमाव
पातयत् ॥ २१ ॥ ततःसाधुविसृष्टेननाराचेनद्विजर्षभः ॥ हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्रंसच्छिन्नहृदयोपतत् ॥ २२ ॥ बृहत्क्षत्रेहतेराजन्केकयानांमहारथे ॥ शैशुपालिरभिक्रु
द्धोयंतारमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ सारथेयाहियत्रैषद्रोणस्तिष्ठतिदंशितः ॥ विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पंचालानांचवाहिनीं ॥ २४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासारथीरथिनां
वरं ॥ द्रोणायप्रापयामासकांबोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २५ ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोतिबलोदितः ॥ वधायाभ्यद्रवद्द्रोणंपतंगइवपावकं ॥ २६ ॥ सोविध्यततदाद्रो
णंषष्ट्यासाश्वरथध्वजं ॥ पुनश्चान्यैःशरैस्तीक्ष्णैःसुप्तंव्याघ्रंतुदन्निव ॥ २७ ॥ तस्यद्रोणोधनुर्मध्येक्षुरप्रेणशितेनच ॥ चकर्तगार्ध्रपत्रेणयतमानस्यशुष्मिणः ॥
॥ २८ ॥ अथान्यद्धनुरादायशैशुपालिर्महारथः ॥ विव्याधसायकैर्द्रोणंकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २९ ॥ तस्यद्रोणोहयान्हत्वाचतुर्भिश्चतुरःशरैः ॥ सारथेश्चशिरः
कायाच्चकर्तप्रहसन्निव ॥ ३० ॥ अथैनंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ अवप्लुत्यरथाच्चैद्योगदामादायसत्वरः ॥ ३१ ॥ भारद्वाजायचिक्षेपरुषितामिवप
न्नगीं ॥ तामापतंतीमालोक्यकालरात्रिमिवोद्यतां ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१॥४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ निष्टानकःकष्टस्वनः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ऊरुग्राहःऊरुस्तंभः ॥ ५२॥

अश्मसारमयींगुर्वींतपनीयविभूषितां ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजोच्छिनच्छितैः ॥ ३३ ॥ साच्छिन्नाबहुभिर्बाणैर्भारद्वाजेनमारिष ॥ गदापपातकौरव्यनादयं
तीधरातलं ॥ ३४ ॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वाधृष्टकेतुरमर्षणः ॥ तोमरंव्यसृजद्वीरःशक्तिंचकनकोज्ज्वलां ॥ ३५ ॥ तोमरंपंचभिर्भित्वाशक्तिंचिच्छेदपंचभिः ॥ तौज
ग्मतुर्महींछिन्नौसर्पाविवगरुत्मता ॥ ३६ ॥ ततोस्यविशिखंतीक्ष्णंवधायवधकांक्षिणः ॥ प्रेषयामाससमरेभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ३७ ॥ सतस्यकवचंभित्वा
हृदयंचामितौजसः ॥ अभ्यगाद्धरणींबाणोहंसःपद्मवनंयथा ॥ ३८ ॥ पतंगंहिग्रसेच्चाषोयथाक्षुद्रंबुभुक्षितः ॥ तथाद्रोणोग्रसच्छूरोधृष्टकेतुंमहाहवे ॥ ३९ ॥
निहतेचेदिराजेतुतत्खंडंपित्र्यमाविशत् ॥ अमर्षवशमापन्नःपुत्रोस्यपरमास्त्रवित् ॥ ४० ॥ तमपिप्रहसन्द्रोणःशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ महाव्याघ्रोमहारण्येमृगशावं
यथाबली ॥ ४१ ॥ तेषुप्रक्षीयमाणेषुपांडवेयेषुभारत ॥ जरासंधसुतोवीरःस्वयंद्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ सतुद्रोणंमहाबाहुःशरधाराभिराहवे ॥ अदृश्यमकरो
त्तूर्णंजलदोभास्करंयथा ॥ ४३ ॥ तस्यतल्लाघवंदृष्ट्वाद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ व्यसृजत्सायकांस्तूर्णंशतशोथसहस्रशः ॥ ४४ ॥ छादयित्वारणेद्रोणंरथस्थंरथिनांव
रं ॥ जारासंधिंजघानाशुमिषतांसर्वधन्विनां ॥ ४५ ॥ योयःस्मनीयतेतत्रतंद्रोणोत्यंतकोपमः ॥ आदत्तसर्वभूतानिप्राप्तेकालेयथांतकः ॥ ४६ ॥ ततोद्रोणो
महाराजनामविश्राव्यसंयुगे ॥ शरैरनेकसाहस्रैःपांडवेयान्समावृणोत् ॥ ४७ ॥ तेतुनामांकिताबाणाद्रोणेनास्ताःशिलाशिताः ॥ नरान्नागान्हयांश्चैवनिज
घ्नुःशतशोमृधे ॥ ४८ ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनशक्रेणेवमहासुराः ॥ समकंपंतपंचालागावःशीतार्दिताइव ॥ ४९ ॥ ततोनिष्टानकोघोरःपांडवानामजायत ॥ द्रो
णेनवध्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ॥ ५० ॥ प्रताप्यमानाःसूर्येणहन्यमानाश्चसायकैः ॥ अन्वपद्यंतपंचालास्तदासंत्रस्तचेतसः ॥ ५१ ॥ मोहिताबाणजालेनभार
द्वाजेनसंयुगे ॥ ऊरुग्राहगृहीतानांपंचालानांमहारथाः ॥ ५२ ॥ चेदयश्चमहाराजसृंजयाःकाशिकोसलाः ॥ अभ्यद्रवंतसंहृष्टाभारद्वाजंयुयुत्सया ॥ ५३ ॥ ब्रुवं
तश्चरणेन्योन्यंचेदिपंचालसृंजयाः ॥ हतद्रोणंहतद्रोणमितितेद्रोणमभ्ययुः ॥ ५४ ॥ यतंतःपुरुषव्याघ्राःसर्वशक्त्यामहाद्युतिं ॥ निनीषवोरणेद्रोणंयमस्यसदनं
प्रति ॥ ५५ ॥ यतमानांस्तुतान्वीरान्भारद्वाजःशिलीमुखैः ॥ यमायप्रेषयामासचेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५६ ॥ तेषुप्रक्षीयमाणेषुचेदिमुख्येषुसर्वशः ॥ पंचालाः
समकंपंतद्रोणसायकपीडिताः ॥ ५७ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥५८॥५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ आकर्णमुपागतंपलितंकेशादेःशौक्ल्यंयस्य वयसाकालपिंडसंयोगेन अशीतिपंचकः

प्राक्रोशन्भीमसेनंतेधृष्टद्युम्नंचभारत ॥ दृष्ट्वाद्रोणस्यकर्माणितथारूपाणिमारिष ॥ ५८॥ ब्राह्मणेनतपोनूनंचरितंदुश्चरंमहत् ॥ तथाहियुधिसंक्रुद्धोदहतिक्ष
त्रियर्षभान् ॥ ५९ ॥ धर्मोयुद्धंक्षत्रियस्यब्राह्मणस्यपरंतपः ॥ तपस्वीकृतविद्यश्चप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत् ॥ ६० ॥ द्रोणाग्निमस्त्रसंस्पर्शंप्रविष्टाःक्षत्रियर्षभाः ॥ बह
वोदुस्तरंघोरंयत्रादह्यंतभारत ॥६१ ॥ यथाबलंयथोत्साहंयथासत्वंमहाद्युतिः ॥ मोहयन्सर्वभूतानिद्रोणोहंतिबलानिनः ॥ ६२ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाक्षत्रधर्मा
व्यवस्थितः ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदक्षत्रधर्मामहाबलः ॥६३॥ क्रोधसंविग्नमनसोद्रोणस्यसशरंधनुः ॥ ससंरब्धतरोभूत्वाद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ६४ ॥ अन्यत्का
र्मुकमादायभास्वरंवेगवत्तरं॥तत्राधायशरंतीक्ष्णंपरानीकविशातनं॥६५॥आकर्णपूर्णमाचार्योबलवानभ्यवासृजत् ॥ सहत्वाक्षत्रधर्माणंजगामधरणीतलं
॥ ६६ ॥ सभिन्नहृदयोवाहान्व्यपतन्मेदिनीतले ॥ ततःसैन्यान्यकंपंतधृष्टद्युम्नसुतेहते ॥ ६७॥ अथद्रोणंसमारोहच्चेकितानोमहाबलः ॥ सद्रोणंदशभिर्विध्वाप्र
त्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ ६८ ॥ चतुर्भिःसारथिंचास्यचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्दयत् ॥ ६९ ॥ ध्वजंसप्तभिरुन्मथ्ययंतारमवधी
त्त्रिभिः ॥ तस्यसूतेहतेतेश्वारथमादायविद्रुताः ॥ ७० ॥ समरेशरसंवीताभारद्वाजेनमारिष ॥ चेकितानरथंदृष्ट्वाहताश्वंहतसारथिं ॥ ७१ ॥ तान्समेतान्रणेशूरां
श्चेदिपंचालसृंजयान् ॥ समंताद्द्रावयन्द्रोणोबह्वशोभतमारिष ॥ ७२ ॥ आकर्णपलितःश्यामोवयसाशीतिपंचकः ॥ रणेपर्यचरद्द्रोणोवृद्धःषोडशवर्षवत् ॥
॥ ७३ ॥ अथद्रोणंमहाराजविचरंतमभीतवत् ॥ वज्रहस्तममन्यंतशत्रवःशत्रुसूदनं ॥७४॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्द्रुपदोबुद्धिमान्नृप ॥लुब्धोयंक्षत्रियान्हंतिव्याघ्रः
क्षुद्रमृगानिव ॥७५ ॥ कृच्छ्रान्दुर्योधनोलोकान्पापःप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ यस्यलोभाद्विनिहताःसमरेक्षत्रियर्षभाः॥७६॥शतशःशेरतेभूमौनिकृत्तागोवृषाइव॥
रुधिरेणपरीतांगाःश्वसृगालादनीकृताः ॥ ७७॥ एवमुक्त्वामहाराजद्रुपदोक्षौहिणीपतिः ॥पुरस्कृत्यरणेपार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतं ॥ ७८ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणपराक्रमेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच व्यूहेष्वालोड्यमा
नेषुपांडवानांततस्ततः ॥ सुदूरमन्वयुःपार्थाःपंचालाःसहसोमकैः ॥ १ ॥

चतुःशताब्दः अशीतिकापरइतिपाठेअतिवृद्धतमः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५॥ ॥७॥ व्यूहेष्विति ॥ १॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वानरर्षभलक्षणंवानरप्रधानंध्वजं वरवानरकेतनमितिपाठोवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सत्योदृढप्रतिज्ञः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ संक्षयेजगतस्तीव्रेयुगांतइवभारत ॥ २ ॥ द्रोणेयुधिपराक्रांतेनर्दमानेमुहुर्मुहुः ॥ पंचालेषुचक्षीणेषुवध्यमानेषुपांडुषु ॥
॥ ३ ॥ नापश्यच्छरणंकिंचिद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ चिंतयामासराजेंद्रकथमेतद्भविष्यति ॥ ४ ॥ ततोवीक्ष्यदिशःसर्वाःसव्यसाचिदिदृक्षया ॥ युधिष्ठिरोददर्शा
थनैवपार्थंनमाधवं ॥ ५ ॥ सोपश्यन्नरशार्दूलंवानरर्षभलक्षणं ॥ गांडीवस्यचनिर्घोषमशृण्वन्व्यथितेंद्रियः ॥ ६ ॥ अपश्यन्सात्यकिंचापिवृष्णीनांप्रवरंरथं ॥
चिंतयाभिपरीतांगोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ नाध्यगच्छत्तदाशांतिंतावपश्यन्नरोत्तमौ ॥ लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजोमहामनाः ॥ ८ ॥ अचिंतयन्म
हाबाहुःशैनेयस्यरथंप्रति ॥ पदवींप्रेषितश्चैवफाल्गुनस्यमयारणे ॥ ९ ॥ शैनेयःसात्यकिःसत्योमित्राणामभयंकरः ॥ तदिदंत्वेकमेवासीद्द्विधाजातंममाद्यवै
॥ १० ॥ सात्यकिश्चहिविज्ञेयःपांडवश्चधनंजयः ॥ सात्यकिंप्रेषयित्वातुपांडवस्यपदानुगं ॥ ११ ॥ सात्वतस्यापिकंयुद्धेप्रेषयिष्येपदानुगं ॥ करिष्यामिप्रयत्ने
नभ्रातुरन्वेषणंयदि ॥ १२ ॥ युयुधानमनन्विष्यलोकोमांगर्हयिष्यति ॥ भ्रातुरन्वेषणंकृत्वाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ परित्यजतिवार्ष्णेयंसात्यकिंसत्यवि
क्रमं ॥ लोकापवादभीरुत्वात्सोहंपार्थंवृकोदरं ॥ १४ ॥ पदवींप्रेषयिष्यामिमाधवस्यमहात्मनः ॥ यथैवचममप्रीतिरर्जुनेशत्रुसूदने ॥ १५ ॥ तथैववृष्णिवीरे
पिसात्वतेयुद्धदुर्मदे ॥ अतिभारेनियुक्तश्चमयाशैनेयनंदनः ॥ १६ ॥ सतुमित्रोपरोधेनगौरवात्तुमहाबलः ॥ प्रविष्टोभारतींसेनांमकरःसागरंयथा ॥ १७ ॥ अ
सौहिश्रूयतेशब्दःशूराणामनिवर्तिनां ॥ मिथःसंयुध्यमानानांवृष्णिवीरेणधीमता ॥ १८ ॥ प्राप्तकालंसुबलवन्निश्चितंबहुधाहिमे ॥ तत्रैवपांडवेयस्यभीमसे
नस्यधन्विनः ॥ १९ ॥ गमनंरोचतेमह्यंयत्रयातौमहारथौ ॥ नचाप्यसह्यंभीमस्यविद्यतेभुविकिंचन ॥ २० ॥ शक्तोह्येषरणेयत्तःपृथिव्यांसर्वधन्विनां ॥ स्वबा
हुबलमास्थायप्रतिव्यूहितुमंजसा ॥ २१ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेसमाश्रित्यमहात्मनः ॥ वनवासान्निवृत्ताःस्मनचयुद्धेषुनिर्जिताः ॥ २२ ॥ इतोगतेभीमसेनेसा
त्वतंप्रतिपांडवे ॥ सनाथौभवितारौहियुधिसात्वतफाल्गुनौ ॥ २३ ॥ कामंत्वशोचनीयौतौरणेसात्वतफाल्गुनौ ॥ रक्षितौवासुदेवेनस्वयंशस्त्रविशारदौ ॥ २४ ॥
अवश्यंतुमयाकार्यमात्मनःशोकनाशनं ॥ तस्माद्भीमंनियोक्ष्यामिसात्वतस्यपदानुगं ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

सात्यकिंप्रतिप्रतिविधानंकृतमित्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चकोरनेत्रोरक्तांतायतनयनः

ततःप्रतिकृतंमन्येविधानंसात्यकिंप्रति ॥ एवंनिश्चित्यमनसाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २६ ॥ यंतारमब्रवीद्राजाभीमंप्रतिनयस्वमां ॥ धर्मराजवचःश्रुत्वासार
थिर्हयकोविदः ॥ २७ ॥ रथंहेमपरिष्कारंभीमांतिकमुपानयत् ॥ भीमसेनमनुज्ञाप्यप्राप्तकालमचिंतयत् ॥ २८ ॥ कश्मलंप्राविशद्राजाबहुतत्रसमादिशत् ॥ स
कश्मलसमाविष्टोभीममाहूयपार्थिवः ॥ २९ ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यःसदेवान्सगंधर्वान्दैत्यांश्चैकरथोजयत् ॥ ३० ॥ तस्यलक्ष्मनपश्या
मिभीमसेनानुजस्यते ॥ ततोब्रवीद्धर्मराजंभीमसेनस्तथागतं ॥ ३१ ॥ नैवाद्राक्षंनचाश्रौषंतवकश्मलमीदृशं ॥ पुरातिदुःखदीर्णानांभवान्गतिरभूद्धिनः ॥
॥ ३२ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजेंद्रशाधिकिंकरवाणिते ॥ नह्यसाध्यमकार्यंवाविद्यतेममगानद ॥ ३३ ॥ आज्ञापयकुरुश्रेष्ठमाचशोकेमनःकृथाः ॥ तमब्रवीदश्रुपू
र्णःकृष्णसर्पइवश्वसन् ॥ ३४ ॥ भीमसेनमिदंवाक्यंप्रम्लानवदनोनृपः ॥ यथाशंखस्यनिर्घोषःपांचजन्यस्यश्रूयते ॥ ३५ ॥ पूरितोवासुदेवेनसंरब्धेनयशस्वि
ना ॥ नूनमद्यहतःशेतेतवभ्राताधनंजयः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्विनिहतेनूनंयुध्यतेसौजनार्दनः ॥ यस्यसत्ववतोवीर्यंत्युपजीवंतिपांडवाः ॥ ३७ ॥ यंभयेष्वभिगच्छं
तिसहस्राक्षमिवामराः ॥ सशूरःसैंधवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतींचमूं ॥ ३८ ॥ तस्यवैगमनंविद्मोभीमनावर्तनंपुनः ॥ श्यामोयुवागुडाकेशोदर्शनीयोमहारथः ॥ ३९ ॥
व्यूढोरस्कोमहाबाहुर्मत्तद्विरदविक्रमः ॥ चकोरनेत्रस्ताम्रास्योद्विषतांभयवर्धनः ॥ ४० ॥ तदिदंममभद्रंतेशोकस्थानमरिंदम ॥ अर्जुनार्थेमहाबाहोसात्वत
स्यचकारणात् ॥ ४१ ॥ वर्धतेहविषेवाग्निरिध्यमानःपुनःपुनः ॥ तस्यलक्ष्मनपश्यामितेनविंदामिकश्मलं ॥ ४२ ॥ तंविद्धिपुरुषव्याघ्रंसात्वतंचमहारथं ॥ स
तंमहारथंपश्चादनुयातस्तवानुजं ॥ ४३ ॥ तमपश्यन्महाबाहुमहंविंदामिकश्मलं ॥ पार्थेतस्मिन्हतेचैवयुध्यतेनूनमग्रणीः ॥ ४४ ॥ सहायोनास्यवैकश्चित्तेन
विंदामिकश्मलं ॥ तस्मिन्कृष्णोहतेनूनंयुध्यतेयुद्धकोविदः ॥ ४५ ॥ नहिमेशुध्यतेभावस्तयोरेवपरंतप ॥ सतत्रगच्छकौंतेययत्रयातोधनंजयः ॥ ४६ ॥ सा
त्यकिश्चमहावीर्यःकर्तव्यंयदिमन्यसे ॥ वचनंममधर्मज्ञभ्राताज्येष्ठोभवामिते ॥ ४७ ॥ नतेर्जुनस्तथाज्ञेयोज्ञातव्यःसात्यकिर्यथा ॥ चिकीर्षुर्मत्प्रियंपार्थंसया
तःसव्यसाचिनः ॥ ४८ ॥

ताम्रास्योरक्तगौरमुखः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ब्रह्मेति ॥ १ ॥ संविदंज्ञापनं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आत्य

पदवींदुर्गमांघोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ दृष्ट्वाकुशलिनौकृष्णौसात्वतंचैवसात्यकिं ॥ संविदंचैवकुर्यास्त्वंसिंहनादेनपांडव ॥ ४९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरचिंतायांषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२६॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ भीमसेनउवाच ब्रह्मेशानेंद्रवरुणा
नवहद्यःपुरारथः ॥ तमास्थायगतौकृष्णौनतयोर्विद्यतेभयं॥ १ ॥ आज्ञांतुशिरसाबिभ्रदेषगच्छामिमाशुचः ॥ समेत्यतान्नरव्याघ्रांस्तवदास्यामिसंविदं॥
॥ २॥. संजयउवाच एतावदुक्त्वाप्रययौपरिदाययुधिष्ठिरं॥ धृष्टद्युम्नायबलवान्सुहृद्भ्यश्चपुनःपुनः॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नंचेदमाहभीमसेनोमहाबलः ॥ विदितं
तेमहाबाहोयथाद्रोणोमहारथः॥ ४ ॥ ग्रहणेधर्मराजस्यसर्वोपायेनवर्तते ॥ नचमेगमनेकृत्यंतादृक्पार्षतविद्यते ॥ ५ ॥ यादृशंरक्षणेराज्ञःकार्यमात्ययिकंहि
नः ॥ एवमुक्तोस्मिपार्थेनप्रतिवक्तुंनचोत्सहे ॥ ६ ॥ प्रयास्येतत्रयत्रासौमुमूर्षुःसैंधवःस्थितः ॥ धर्मराजस्यवचनेस्थातव्यमविशंकया ॥ ७॥ यास्यामिपद
वींभ्रातुःसात्वतस्यचधीमतः॥ सोद्ययत्तोरणेपार्थपरिरक्षयुधिष्ठिरं ॥ ८ ॥ एतद्धिसर्वकार्याणांपरमंकृत्यमाहवे ॥ तमब्रवीन्महाराजधृष्टद्युम्नोवृकोदरं ॥ ९ ॥
ईप्सितंतेकरिष्यामिगच्छपार्थाविचारयन्॥ नाहत्वासमरेद्रोणोधृष्टद्युम्नंकथंचन ॥ १० ॥ निग्रहंधर्मराजस्यप्रकरिष्यतिसंयुगे ॥ ततोनिक्षिप्यराजानंधृष्टद्यु
म्नेचपांडवं॥ ११ ॥ अभिवाद्यगुरुंज्येष्ठंप्रययौयेनफाल्गुनः॥ परिष्वक्तश्चकौंतेयोधर्मराजेनभारत ॥ १२ ॥ आघ्रातश्चतथामूर्ध्निश्रावितश्चाशिषःशुभाः ॥
कृत्वाप्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान्॥ १३॥ आलभ्यमंगलान्यष्टौपीत्वाकैरातकंमधु॥ द्विगुणद्रविणोवीरोमदरक्तांतलोचनः॥ १४॥ विप्रैःकृतस्वस्त्य
यनोविजयोत्पादसूचितः ॥ पश्यन्नेवात्मनोबुद्धिंविजयानंदकारिणीं ॥ १५ ॥ अनुलोमानिलैश्चाशुप्रदर्शितजयोदयः ॥ भीमसेनोमहाबाहुःकवचीशुभ
कुंडली॥ १६॥ सांगदीसतलत्राणःसरथीरथिनांवरः॥ तस्यकार्ष्णायसंवर्महेमचित्रंमहर्धिमत् ॥ १७॥ विबभौसर्वतःश्लिष्टंसविद्युदिवतोयदः॥ पीतरक्ता
सितसितैर्वासोभिश्चसुवेष्टितः॥ १८॥ कंठत्राणेनचबभौसेंद्रायुधइवांबुदः॥ प्रयातेभीमसेनेतुतवसैन्यंयुयुत्सया॥ १९॥

यिकंअतिशयितं हिशब्दोभिमुखीकरणे एवमनंतरोक्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनलोगोहिरण्यंचदूर्वागोरोचनामृतं अक्षतंदधिचेत्यष्टौमंगलानिप्रचक्षते ॥ १४ ॥
विजयोत्पादसूचितःसूचितविजयोत्पादः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्यामान्यामातेतियावत् निदर्शनंनिमित्तं ॥ २३ ॥ २४ ॥ मुह्यंतिमोहेनाम्रियंते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ आरुजन्कृंतन् विरुजन्विध्यन् विकर्ष

पांचजन्यरवोघोरःपुनरासीद्दिशांपते ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंत्रैलोक्यत्रासनंमहत् ॥ २० ॥ पुनर्भीमंमहाबाहुंधर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ एषवृष्णिप्रवीरेणध्मातःसलिलजोभृशं ॥ २१ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविनादयतिशंखराट् ॥ नूनंव्यसनमापन्नेसुमहत्सव्यसाचिनि ॥ २२ ॥ कुरुभिर्युध्यतेसार्धंसर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ आर्याकुंतीनूनमार्यापापमद्यनिदर्शनं ॥ २३ ॥ द्रौपदीचसुभद्राचपश्यंत्यौसहबंधुभिः ॥ सभीमत्वरयायुक्तोयाहियत्रधनंजयः ॥ २४ ॥ मुह्यंतीवहिमेसर्वाधनंजयदिदृक्षया ॥ दिशश्चप्रदिशःपार्थसात्वतस्यचकारणात् ॥ २५ ॥ गच्छगच्छेतिगुरुणासोनुज्ञातोवृकोदरः ॥ ततःपांडुसुतोराजन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ २६ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः ॥ ज्येष्ठेनप्रहितोभ्रात्राभ्राताभ्रातुःप्रियंकरः ॥ २७ ॥ आहत्यदुंदुभिंभीमःशंखंप्रध्माप्यचासकृत् ॥ विनद्यसिंहनादेनज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ २८ ॥ तेनशब्देनवीराणांपातयित्वामनांस्युत ॥ दर्शयन्घोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥ २९ ॥ तमूहुर्जवनादांताविरुवंतोहयोत्तमाः ॥ विशोकेनाभिसंपन्नामनोमारुतरंहसः ॥ ३० ॥ आरुजन्विरुजन्पार्थोज्यांविकर्षंश्चपाणिना ॥ संप्रकर्षन्विकर्षंश्चसेनाग्रंसमलोडयत् ॥ ३१ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंपंचालाःसहसोमकाः ॥ पृष्ठतोनुययुःशूरामघवंतमिवामराः ॥ ३२ ॥ तंसमेत्यमहाराजतावकाःपर्यवारयन् ॥ दुःशलश्चित्रसेनश्चकुंडभेदीविविंशतिः ॥ ३३ ॥ दुर्मुखोदुःसहश्चैवविकर्णश्चशलस्तथा ॥ विंदानुविंदौसुमुखोदीर्घबाहुःसुदर्शनः ॥ ३४ ॥ वृंदारकःसुहस्तश्चसुषेणोदीर्घलोचनः ॥ अभयोरौद्रकर्माचसुवर्मादुर्विमोचनः ॥ ३५ ॥ शोभंतोरथिनांश्रेष्ठाःसहसैन्यपदानुगाः ॥ संयत्ताःसमरेवीराभीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ३६ ॥ तैःसमंताद्वृतःशूरैःसमरेषुमहारथः ॥ तान्समीक्ष्यतुकौंतेयोभीमसेनः पराक्रमी ॥ अभ्यवर्ततवेगेनसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ३७ ॥ तेमहास्त्राणिदिव्यानितत्रवीराअदर्शयन् ॥ छादयंतःशरैर्भीमंमेघाःसूर्यमिवोदितं ॥ ३८ ॥ सतानतीत्यवेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ अग्रतश्चगजानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३९ ॥ सोचिरेणैवकालेनतद्गजानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमभ्यस्यव्यधमत्पवनात्मजः ॥ ४० ॥ त्रासिताःशरभस्येवगर्जितेनवनेमृगाः ॥ प्राद्रवन्द्विरदाःसर्वेनदंतोभैरवान्रवान् ॥ ४१ ॥ पुनश्चातीववेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ तमवारयदाचार्योवेलोद्वृत्तमिवार्णवं ॥ ४२ ॥ ललाटेताडयच्चैनंनाराचेनस्मयन्निव ॥ ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्योविबभौतेनपांडवः ॥ ४३ ॥

न्अत्यर्थंकर्षन् संप्रकर्षन्सम्यक्प्रकर्षेणविलिखन् विकर्षन्विक्षिपन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

समन्यमानस्त्वाचार्योममायंफाल्गुनोयथा ॥ भीमःकरिष्यतेपूजामित्युवाचवृकोदरं ॥४४॥ भीमसेननतेशक्याप्रवेष्टुमरिवाहिनी ॥ मामनिर्जित्यसमरेशत्रु
मघमहाबल ॥ ४५ ॥ यदितेसोनुजःकृष्णःप्रविष्टोनुमतेमम ॥ अनीकंनतुशक्यंमेप्रवेष्टुमिहवैत्वया ॥ ४६ ॥ अथभीमस्तुतच्छ्रुत्वागुरोर्वाक्यमपेतभीः ॥ क्रुद्धः
प्रोवाचवैद्रोणंरक्तताम्रेक्षणस्त्वरन् ॥ ४७ ॥ तवार्जुनोनानुमतेब्रह्मबंधोरणाजिरं ॥ प्रविष्टःसहिदुर्धर्षःशक्रस्यापिविशेद्बलं ॥ ४८ ॥ तेनवैपरमांपूजांकुर्वतामा
नितोह्यसि ॥ नार्जुनोहंघृणीद्रोणभीमसेनोस्मितेरिपुः ॥ ४९ ॥ पितानस्त्वंगुरुर्बंधुस्तथापुत्रास्तुतेवयं ॥ इतिमन्यामहेसर्वेभवंतंप्रणताःस्थिताः ॥ ५० ॥ अद्यत
द्विपरीतंतेवदतोस्मासुदृश्यते ॥ यदित्वंशत्रुमात्मानंमन्यसेतत्तथास्त्विह ॥ ५१ ॥ एषतेसदृशंशत्रोःकर्मभीमःकरोम्यहं ॥ अथोद्भ्राम्यगदांभीमःकालदंडमिवां
तकः ॥ ५२ ॥ द्रोणायव्यसृजद्राजन्सरथादवपुप्लुवे ॥ साश्वसूतध्वजंयानंद्रोणस्यापोथयत्तदा ॥ ५३ ॥ प्रामृद्नाच्चबहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ तंपुनःपरि
वव्रुस्तेतवपुत्रारथोत्तमं ॥ ५४ ॥ अन्यंतुरथमास्थायद्रोणःप्रहरतांवरः ॥ व्यूहद्वारंसमासाद्ययुद्धायसमुपस्थितः ॥ ५५ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःपराक्रमी ॥
अग्रतःस्यंदनानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ५६ ॥ तेवध्यमानाःसमरेतवपुत्रामहारथाः ॥ भीमंभीमबलायुद्धेयोधयंतिजयैषिणः ॥ ५७ ॥ ततोदुःशासनःक्रुद्धो
रथशक्तिंसमाक्षिपत् ॥ सर्वपारशवींतीक्ष्णांजिघांसुःपांडुनंदनं ॥ ५८ ॥ आपतंतींमहाशक्तिंतवपुत्रप्रणोदितां ॥ द्विधाचिच्छेदतांभीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
॥ ५९ ॥ अथान्यैर्विशिखैस्तीक्ष्णैःसंक्रुद्धःकुंडभेदिनं ॥ सुषेणंदीर्घनेत्रंचत्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ६० ॥ ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्तिवर्धनं ॥ पुत्राणांतववीरा
णांयुध्यतामवधीत्पुनः ॥ ६१ ॥ अभयंरौद्रकर्माणंदुर्विमोचनमेवच ॥ त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमःपुनरेवसुतांस्तव ॥ ६२ ॥ वध्यमानामहाराजपुत्रास्तवबली
यसा ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ६३ ॥ तेशरैर्भीमकर्माणंववर्षुःपांडवंयुधि ॥ मेघाइवातपापायेधाराभिर्धरणीधरं ॥ ६४ ॥ सतद्बाणमयंवर्षम
श्मवर्षमिवाचलः ॥ प्रतीच्छन्पांडुदायादोनप्राव्यथतशत्रुहा ॥ ६५ ॥ विंदानुविंदौसहितौसुवर्माणंचतेसुतं ॥ प्रहसन्नेवकौंतेयःशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ६६ ॥
ततःसुदर्शनंवीरंपुत्रंतेभरतर्षभ ॥ विव्याधसमरेतूर्णंसपपातममारच ॥ ६७ ॥ सोचिरेणैवकालेनतद्रथानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यव्यधमत्पांडु
नंदनः ॥ ६८ ॥ ततोवैरथघोषेणगर्जितेनमृगाइव ॥ भज्यमानाश्चसमरेतवपुत्राविशांपते ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ समुत्तीर्णमिति ॥ १ ॥

प्राद्रवन्सहसासर्वेभीमसेनभयार्दिताः॥ अनुयायाच्चकौंतेयःपुत्राणांतेमहद्बलं॥७०॥ विव्याधसमरेराजन्कौरवेयान्समंततः॥ वध्यमानामहाराजभीमसेनेन
तावकाः॥ ७१ ॥ त्यक्त्वाभीमंरणाज्जग्मुश्चोदयंतोहयोत्तमान्॥ तांस्तुनिर्जित्यसमरेभीमसेनोमहाबलः ॥ ७२ ॥ सिंहनादरवंचक्रेबाहुशब्दंचपांडवः॥ तलश
ब्दंचसुमहत्कृत्वाभीमोमहाबलः ॥ ७३ ॥ भीषयित्वारथानीकंहत्वायोधान्वरान्वरान्॥ व्यतीत्यरथिनश्चापिद्रोणानीकमुपाद्रवत्॥ ७४ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमसेनप्रवेशेभीमपराक्रमेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच समु
त्तीर्णरथानीकंपांडवंविहसन्रणे ॥ विवारयिषुराचार्यःशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १ ॥ पिबन्निवशरौघांस्ताद्द्रोणचापपरिच्युतान् ॥ सोभ्यद्रवतसोदर्यान्मोहय
न्बलमायया॥ २ ॥ तंमृधेवेगमास्थायनृपाःपरमधन्विनः॥ चोदितास्तवपुत्रैश्चसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ सतैस्तुसंवृतोभीमःप्रहसन्निवभारत ॥ उद्यच्छन्स
गदांतेभ्यःसुघोरांसिंहवन्नदन् ॥ ४ ॥ अवासृजच्चवेगेनशत्रुपक्षविनाशिनीं ॥ इंद्राशनिरिवेंद्रेणप्रविद्धासंहतात्मना ॥ प्रामथ्नात्सामहाराजसैनिकांस्तव
संयुगे॥ ५॥ घोषेणमहताराजन्पूरयंतीवमेदिनीं ॥ ज्वलंतीतेजसाभीमात्रासयामासतेसुतान् ॥ ६ ॥ तांपतंतींमहावेगांदृष्ट्वातेजोभिसंवृतां ॥ प्राद्रवंस्ताव
काःसर्वेनदंतोभैरवान्रवान्॥ ७॥ तंचशब्दमसह्यंवैतस्याःसंलक्ष्यमारिष ॥ प्रापतन्मनुजास्तत्ररथेभ्योरथिनस्तदा ॥ ८ ॥ तेहन्यमानाभीमेनगदाहस्तेनता
वकाः॥ प्राद्रवंतरणेभीताव्याघ्रघ्राताम्मृगाइव॥ ९॥ सतान्विद्राव्यकौंतेयःसंख्येऽमित्रान्दुरासदान् ॥ सुपर्णइववेगेनपक्षिराडत्यगाच्चमूं ॥ १० ॥ तथातुवि
प्रकुर्वाणंरथयूथपयूथपं ॥ भारद्वाजोमहाराजभीमसेनंसमभ्ययात् ॥ ११ ॥ भीमंतुसमरेद्रोणोवारयित्वाशरोर्मिभिः॥ अकरोत्सहसानादंपांडूनांभयमादध
त्॥ १२॥ तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोरंदेवासुरोपमं॥ द्रोणस्यचमहाराजभीमस्यचमहात्मनः॥ १३ ॥ यदातुविशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ॥ वध्यंतेसमरे
वीराःशतशोथसहस्रशः॥ १४॥ ततोरथादवप्लुत्यवेगमास्थायपांडवः॥ निमील्यनयनेराजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १५॥ अंसेशिरोभीमसेनःकरौकृत्वोर
सिस्थिरौ॥ वेगमास्थायबलवान्मनोनिलगरुत्मतां॥ १६॥ यथाहिगोवृषोवर्षंप्रतिगृह्णातिलीलया॥ तथाभीमोनरव्याघ्रःशरवर्षंसमग्रहीत्॥१७॥

बलमाययाबलाविष्करणेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

सवध्यमानःसमरेरथंद्रोणस्यमारिप॥ईषायांपाणिनागृह्यप्रचिक्षेपमहाबलः॥ १८ ॥द्रोणस्तुसत्वरोराजन्क्षिप्तोभीमेनसंयुगे॥ रथमन्यंसमारुह्यव्यूहद्वारं
ययौप्रभुः॥ १९ ॥तमायांतंतथादृष्ट्वाभग्नोत्साहंगुरुंतदा॥ गत्वावेगात्पुनर्भीमोधुरंगृह्यरथस्यतु ॥ २० ॥ तमप्यतिरथंभीमश्चिक्षेपभृशरोपितः॥एवमष्टौर
थाःक्षिप्ताभीमसेनेनलीलया॥ २१ ॥व्यदृश्यतनिमेषेणपुनःस्वरथमास्थितः॥ दृश्यतेतावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ॥ २२॥ तस्मिन्क्षणेतस्ययंतातूर्णम
श्वानचोदयत्॥भीमसेनस्यकौरव्यस्तदद्भुतमिवाभवत्॥२३॥ ततःस्वरथमास्थायभीमसेनोमहाबलः॥ अभ्यद्रवतवेगेनतवपुत्रस्यवाहिनीं॥ २४॥ समृद्नन्
क्षत्रियानाजौवातोवृक्षानिवोद्धतः ॥ अगच्छद्दारयन्सेनांसिंधुवेगोनगानिव ॥ २५ ॥ भोजानीकंसमासाद्यहार्दिक्येनाभिरक्षितं ॥ प्रमथ्यतरसावीरस्तद
प्यतिवलोभ्ययात्॥ २६॥ संत्रासयन्ननीकानितलशब्देनपांडवः ॥ अजयत्सर्वसैन्यानिशार्दूलइवगोवृषान् ॥ २७ ॥ भोजानीकमतिक्रम्यदरदानांचवाहि
नीं॥ तथाम्लेच्छगणानन्यान्बहून्युद्धविशारदान्॥ २८॥ सात्यकिंचैवसंप्रेक्ष्ययुध्यमानंमहारथं ॥ रथेनयत्तःकौंतेयोवेगेनप्रययौतदा ॥ २९ ॥ भीमसेनोम
हाराजद्रष्टुकामोधनंजयं॥ अतीत्यसमरेयोधांस्तावकान्पांडुनंदनः॥३०॥ सोपश्यदर्जुनंतत्रयुध्यमानंमहारथं॥ सैंधवस्यवधार्थंहिपराक्रांतंपराक्रमी॥३१॥
तंदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रश्चुक्रोशमहतोरवान्॥ प्रावृट्कालेमहाराजनर्दन्निवबलाहकः॥ ३२॥ तंतस्यनिनदंघोरंपार्थःशुश्रावनर्दतः ॥ वासुदेवश्चकौरव्यभीमसेन
स्यसंयुगे॥ ३३॥ तौश्रुत्वायुगपद्वीरौनिनदंतस्यशुष्मिणः॥पुनःपुनःप्राणदतांदिदृक्षंतौवृकोदरं ॥ ३४ ॥ ततःपार्थोमहानादंमुंचन्वैमाधवश्चह ॥ अभ्ययातां
महाराजनर्दंतौगोवृषाविव॥ ३५॥ भीमसेनरवंश्रुत्वाफाल्गुनस्यचधन्विनः ॥ अप्रीयतमहाराजधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ विशोकश्चाभवद्राजाश्रुत्वातं
निनदंतयोः॥ धनंजयस्यसमरेजयमाशास्तवान्विभुः॥ ३७ ॥ तथातुनर्दमानेवैभीमसेनेमदोत्कटे॥ स्मितंकृत्वामहाबाहुर्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ हृद्ग
तंमनसाप्राहध्यात्वाधर्मभृतांवरः॥ दत्ताभीमत्वयासंवित्कृतंगुरुवचस्तथा॥३९॥ नहितेषांजयोयुद्धेयेषांद्वेष्टासिपांडव॥ दिष्ट्याजीवतिसंग्रामेसव्यसाचीधनं
जयः॥ ४० ॥ दिष्ट्याचकुशलीवीरःसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ दिष्ट्याशृणोमिगर्जंतौवासुदेवधनंजयौ॥४१॥ येनशक्रंरणेजित्वातर्पितोहव्यवाहनः॥सहंताद्वि
षतांसंख्येदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः॥ ४२ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेवयमाश्रित्यजीविताः॥ सहंतारिपुसैन्यानांदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः॥ ४३॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥५६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ९ ॥

निवातकवचायेनदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ निर्जिताधनुषैकेनदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४४॥ कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थेसमागतान् ॥ योजयन्मत्स्यनगरेदि
ष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४५ ॥ कालकेयसहस्राणिचतुर्दशमहारणे ॥ योवधीद्भुजवीर्येणदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥४६॥ गंधर्वराजंबलिनंदुर्योधनकृतेचवै ॥ जित
वान्योस्त्रवीर्येणदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥४७॥ किरीटमालीबलवाञ्छ्वेताश्वःकृष्णसारथिः॥ ममप्रियश्चसततंदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४८॥ पुत्रशोकाभिसंतप्त
श्चिकीर्षन्कर्मदुष्करं ॥ जयद्रथवधान्वेषीप्रतिज्ञांकृतवान्हियः ॥ ४९ ॥ कच्चित्ससैंधवंसंख्येहनिष्यतिधनंजयः ॥ कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञंहिवासुदेवेनरक्षितं ॥ ५० ॥
अनस्तमितआदित्येसमेष्याम्यहमर्जुनं॥ कच्चित्सैंधवकोराजादुर्योधनहितेरतः॥५१॥ नंदयिष्यत्यमित्रान्हिफाल्गुनेननिपातितः॥ कच्चिद्दुर्योधनोराजाफाल्गु
नेननिपातितं॥५२ ॥दृष्ट्वासैंधवकंसंख्येशममस्मासुधास्यति॥दृष्ट्वाविनिहतान्भ्रातॄन्भीमसेनेनसंयुगे ॥ कच्चिद्दुर्योधनोमंदःशममस्मासुधास्यति ॥ ५३ ॥
दृष्ट्वाचान्यान्महायोधान्पातितान्धरणीतले ॥ कच्चिद्दुर्योधनोमंदःपश्चात्तापंगमिष्यति॥५४॥कच्चिद्भीष्मेणनोवैरंशममेकेनयास्यति ॥ शेषस्यरक्षणार्थंचसंधा
स्यतिसुयोधनः॥५५॥ एवंबहुविधंतस्यराज्ञश्चिंतयतस्तदा ॥ कृपयाभिपरीतस्यघोरंयुद्धमवर्तत ॥५६॥ इ० म० द्रोणप० जयद्रथवधप० भीमसेनप्रवेशेयुधि
ष्ठिरहर्षेऽष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२८॥ ॥६॥ धृतराष्ट्रउवाच निनदंतंतथातंतुभीमसेनंमहाबलं॥ मेघस्तनितनिर्घोषंकेवीराःपर्यवारयन्॥१॥
नहिपश्याम्यहंतंवैत्रिषुलोकेषुकंचन॥क्रुद्धस्यभीमसेनस्ययस्तिष्ठेदग्रतोरणे॥२॥गदांयुयुत्समानस्यकालस्येवेहसंजय॥नहिपश्याम्यहंयुद्धेयस्तिष्ठेदग्रतःपुमा
न्॥ ३ ॥रथंरथेनयोहन्यात्कुंजरंकुंजरेणच ॥ कस्तस्यसमरेस्थातासाक्षादपिपुरंदरः ॥ ४ ॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यममपुत्रान्जिघांसतः ॥ दुर्योधनहितेयुक्ताःस
मतिष्ठंतकेग्रतः ॥ ५ ॥ भीमसेनदवाग्नेस्तुममपुत्रांस्तृणोपमान् ॥ प्रधक्ष्यतोरणमुखेकेतिष्ठन्नग्रतोनराः ॥ ६ ॥ काल्यमानांस्तुपुत्रान्मेदृष्ट्वाभीमस्यसंयुगे ॥ का
लेनेवप्रजाःसर्वाःकेभीमंपर्यवारयन् ॥ ७॥ नमेर्जुनाद्भयंतादृक्कृष्णान्नापिचसात्वतात् ॥ हुतभुग्जन्मनोनैवयादृग्भीमाद्भयंमम ॥ ८ ॥ भीमवन्हेःप्रदीप्तस्यम
मपुत्रान्दिधक्षतः ॥ केशूराःपर्यवर्तंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ९ ॥

निनदंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ युयुत्समानस्यव्यापारयतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ सावेगंसत्वरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ संरुद्धामेकतामापन्नां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

संजयउवाच तथातुनर्दमानंतंभीमसेनंमहाबलं ॥ तुमुलेनैवशब्देनकर्णोप्यभ्यद्रवद्बली ॥ १० ॥ व्याक्षिपन्सुमहच्चापमतिमात्रममर्षणः ॥ कर्णःसुयुद्धमाकांक्षन्दर्शयिष्यन्बलंमृधे ॥ ११ ॥ रुरोधमार्गंभीमस्यवातस्येवमहीरुहः ॥ भीमोपिदृष्ट्वासावेगंपुरोवैकर्तनंस्थितं ॥ १२ ॥ चुकोपबलवद्वीरश्चिक्षेपास्यशिलाशितान् ॥ तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोपिप्रतीपंप्रापयच्छरान् ॥ १३ ॥ ततस्तुसर्वयोधानांयततांप्रेक्षतांतदा ॥ प्रावेपन्निवगात्राणिकर्णभीमसमागमे ॥ १४ ॥ रथिनांसादिनांचैवतयोःश्रुत्वातलस्वनं ॥ भीमसेनस्यनिनदंश्रुत्वाघोरंरणाजिरे ॥ १५ ॥ खंचभूमिंचसंरुद्धांमेनिरेक्षत्रियर्षभाः ॥ पुनर्घोरेणनादेनपांडवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ समरेसर्वयोधानांधनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ शस्त्राणिन्यपतन्दोर्भ्यःकेषांचिच्चासवोद्रवन् ॥ १७ ॥ वित्रस्तानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ वाहनानिचसर्वाणिबभूवुर्विमनांसिच ॥ १८ ॥ प्रादुरासन्निमित्तानिघोराणिसुबहून्युत ॥ गृध्रकंकबलैश्चासीदंतरिक्षंसमावृतं ॥ १९ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेराजन्कर्णभीमसमागमे ॥ ततःकर्णस्तुविंशत्याशराणांभीममार्दयत् ॥ २० ॥ विव्याधचास्यत्वरितःसूतंपंचभिराशुगैः ॥ प्रहस्यभीमसेनोपिकर्णंप्रत्याद्रवद्रणे ॥ २१ ॥ सायकानांचतुःषष्ट्याक्षिप्रकारीमहायशाः ॥ तस्यकर्णोमहेष्वासःसायकांश्चतुरोक्षिपत् ॥ २२ ॥ असंप्राप्तांश्चतान्भीमःसायकैर्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेदबहुधाराजन्दर्शयन्पाणिलाघवं ॥ २३ ॥ तंकर्णश्छादयामासशरव्रातैरनेकशः ॥ संछाद्यमानःकर्णेनबहुधापांडुनंदनः ॥ २४ ॥ चिच्छेदचापंकर्णस्यमुष्टिदेशेमहारथः ॥ विव्याधचैनंबहुभिःसायकैर्नतपर्वभिः ॥ २५ ॥ अथान्यद्धनुरादायसज्जंकृत्वाचसूतजः ॥ विव्याधसमरेभीमंभीमकर्मामहारथः ॥ २६ ॥ तस्यभीमोभृशंक्रुद्धस्त्रीन्शरान्नतपर्वणः ॥ निचखानोरसिक्रुद्धःसूतपुत्रस्यवेगतः ॥ २७ ॥ तैःकर्णोऽराजतशरैरुरोमध्यगतैःसदा ॥ महीधरइवोदग्रस्त्रिशृंगोभरतर्षभ ॥ २८ ॥ सुस्रावचास्यरुधिरंविद्धस्यपरमेषुभिः ॥ धातुप्रस्यंदिनःशैलाद्यथागैरिकधातवः ॥ २९ ॥ किंचिद्विचलितःकर्णःसुप्रहाराभिपीडितः ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्यभीमंविव्याधसायकैः ॥ ३० ॥ चिक्षेपचपुनर्बाणान्शतशोथसहस्रशः ॥ सशरैरर्दितस्तेनकर्णेनदृढधन्विना ॥ धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णंभीमस्तस्यक्षुरेणह ॥ ३१ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ वाहांश्चचतुरस्तस्यव्यसूंश्चक्रेमहारथः ॥ ३२ ॥ हताश्वात्तुरथात्कर्णःसमाप्लुत्यविशांपते ॥ स्यंदनंवृषसेनस्यतूर्णमापुप्लुवेभयात् ॥ ३३ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यायच्छतांप्रहरतां ॥ ३९॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

निर्जित्यतुरणेकर्णंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ ननादबलवान्नादंपर्जन्यनिनदोपमं ॥ ३४ ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वाप्रहृष्टोभूद्युधिष्ठिरः ॥ कर्णंपराजितंमत्वाभीमसे
नेनसंयुगे ॥ ३५ ॥ समंताच्छंखनिनदंपांडुसेनाकरोत्तदा ॥ शत्रुसेनाध्वनिंश्रुत्वातावकात्यनदन्भृशं ॥ ३६ ॥ सशंखबाणनिनदैर्हृष्टोद्राजास्ववाहिनीं ॥ चक्रे
युधिष्ठिरःसंख्येहर्षनादैश्चसंकुलां ॥ ३७ ॥ गांडीवंव्याक्षिपत्पार्थःकृष्णोप्यब्जमवादयत् ॥ तमंतर्धायनिनदंभीमस्यनदतोध्वनिः ॥ अश्रूयततदाराजन्सर्वसैन्ये
षुदारुणः ॥ ३८ ॥ ततोव्यायच्छताम्स्त्रैःपृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ मृदुपूर्वंतुराधेयोदृढपूर्वंतुपांडवः ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणि
भीमप्रवेशेकर्णपराजयेएकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिन्विलुलितेसैन्येसैंधवायार्जुनेगते ॥
सात्वतेभीमसेनेचपुत्रस्तेद्रोणमभ्ययात् ॥ १ ॥ त्वरन्नेकरथेनैवबहुकृत्यंविचिंतयन् ॥ सरथस्तवपुत्रस्यत्वरयापरयायुतः ॥ २ ॥ तूर्णमभ्यद्रवद्द्रोणंमनोमारुत
वेगवान् ॥ उवाचचैनंपुत्रस्तेसंरंभाद्रक्तलोचनः ॥ ३ ॥ ससंभ्रममिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुनंदनः ॥ अर्जुनोभीमसेनश्चसात्यकिश्चापराजितः ॥ ४ ॥ विजित्यसर्व
सैन्यानिसुमहांतिमहारथाः ॥ संप्राप्ताःसिंधुराजस्यसमीपमनिवारिताः ॥ ५ ॥ व्यायच्छंतिचतत्रापिसर्वएवापराजिताः ॥ यदितावद्रणेपार्थोव्यतिक्रांतोमहार
थः ॥ ६ ॥ कथंसात्यकिभीमाभ्यांव्यतिक्रांतोसिमानद ॥ आश्चर्यभूतंलोकेस्मिन्समुद्रस्येवशोषणं ॥ ७ ॥ निर्जयस्तवविप्राग्र्यसात्वतेनार्जुनेनच ॥ तथैवभी
मसेनेनलोकःसंवदतेभृशं ॥ ८ ॥ कथंद्रोणोजितःसंख्येधनुर्वेदस्यपारगः ॥ इत्येवंब्रुवतेयोधाअश्रद्धेयमिदंतव ॥ ९ ॥ नाशएवतुमेनूनंमंदभाग्यस्यसंयुगे ॥
यत्रत्वांपुरुषव्याघ्रंव्यतिक्रांतास्त्रयोरथाः ॥ १० ॥ एवंगतेतुकृत्येस्मिन्ब्रूहियत्तेविवक्षितं ॥ यद्गतंगतमेवेदंशेषंचिंतयमानद ॥ ११ ॥ यत्कृत्यंसिंधुराजस्यप्राप्त
कालमनंतरं ॥ तत्संविधीयतांक्षिप्रंसाधुसंचिंत्यनोद्विज ॥ १२ ॥ द्रोणउवाच चिंत्यंबहुविधंतातयत्कृत्यंतच्छृणुष्वमे ॥ त्रयोहिसमतिक्रांताःपांडवानां
महारथाः ॥ १३ ॥ यावत्तेषांभयंपश्चात्तावदेषांपुरःसरं ॥ तद्गरीयस्तरंमन्येयत्रकृष्णधनंजयौ ॥ १४ ॥ सापुरस्ताच्चपश्चाच्चगृहीताभारतीचमूः ॥ तत्रकृत्यमहं
मन्येसैंधवस्याभिरक्षणं ॥ १५ ॥ सनोरक्ष्यतमस्तात्क्रुद्धाद्भीतोधनंजयात् ॥ गतौचसैंधवंभीमौयुयुधानवृकोदरौ ॥ १६ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ संरंभात्प्रणयक्रोधात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ १६ ॥

॥१७॥ तान्प्रसिद्धान्यानक्षान् अक्षान्मन्यमानःप्रागग्लहतेस्मइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ यत्रसभायां तेऽमी ॥ १९ ॥ दुरोदरंद्यूतकारिणं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥

संप्रामंतदिदंद्यूतंयत्तच्छकुनिबुद्धिजं ॥ नसभायांजयोवृत्तोनापितत्रपराजयः ॥१७॥ इहनोग्लहमानानामद्यतावज्जयाजयौ ॥ यान्स्मतान्ग्लहते घोरांच्छकु
निःकुरुसंसदि ॥ १८ ॥ अक्षान्समन्यमानःप्राक्शरास्तेहिदुरासदाः ॥ यत्रतेबहवस्तातकौरवेयाव्यवस्थिताः ॥१९॥ सेनांदुरोदरंविद्धिशरानक्षान्विशांपते ॥
ग्लहंचसैंधवंराजंस्तत्रद्यूतस्यनिश्चयः ॥ २० ॥ सैंधवेतुमहद्द्यूतंसमासक्तंपरैःसह ॥ अत्रसर्वेमहाराजत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ २१ ॥ सैंधवस्यरणेरक्षांविधिव
त्कर्तुमर्हथ ॥ तत्रनोग्लहमानानांध्रुवौजयपराजयौ ॥ २२ ॥ यत्रतेपरमेष्वासायत्तारक्षंतिसैंधवं ॥ तत्रगच्छस्वयंशीघ्रंतांश्चरक्षस्वरक्षिणः ॥ २३ ॥ इहैवत्वह
मासिष्येप्रेषयिष्यामिचापरान् ॥ निरोत्स्यामिचपंचालान्सहितान्पांडुसृंजयैः ॥ २४ ॥ ततोदुर्योधनोगच्छत्तूर्णमाचार्यशासनात् ॥ उद्यम्यात्मानमुग्रायकर्म
णेसपदानुगः ॥ २५ ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ बाह्येनसेनामभ्येत्यजग्मतुःसव्यसाचिनं ॥ २६ ॥ यौतुपूर्वंमहाराजवारितौकृतवर्मणा ॥
प्रविष्टेत्वर्जुनेराजंस्तवसैन्यंयुयुत्सया ॥ २७॥ पार्श्वेभित्वाचमूंवीरौप्रविष्टौतववाहिनीं ॥ पार्श्वेनसैन्यमायांतौकुरुराजोददर्शह ॥ २८ ॥ ताभ्यांदुर्योधनःसार्धं
मकरोत्संख्यमुत्तमं ॥ त्वरितस्त्वरमाणाभ्यांभ्रातृभ्यांभारतोबली ॥ २९ ॥ तावेनमभ्यद्रवतामुभावुद्यतकार्मुकौ ॥ महारथसमाख्यातौक्षत्रियप्रवरौयुधि ॥
॥ ३० ॥ तमविध्यद्युधामन्युस्त्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ विंशत्यासारथिंचास्यचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ३१॥ दुर्योधनोयुधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् ॥ एकेनका
र्मुकंचास्यचकर्ततनयस्तव ॥ ३२ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपाहरत् ॥ ततोविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ३३ ॥ युधामन्युश्चसंक्रुद्धःशरांस्त्रिं
शतमाहवे ॥ व्यसृजत्तवपुत्रस्यत्वरमाणःस्तनांतरे ॥ ३४ ॥ तथोत्तमौजाःसंक्रुद्धःशरैर्हेमविभूषितैः ॥ अविध्यत्सारथिंचास्यप्राहिणोद्यमसादनं ॥ ३५ ॥ दु
र्योधनोपिराजेंद्रपांचाल्यस्योत्तमौजसः ॥ जघानचतुरोस्याश्वानुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ ३६ ॥ उत्तमौजाहताश्वस्तुहतसूतश्चसंयुगे ॥ आरुरोहरथंभ्रातुर्युधा
मन्योरभित्वरन् ॥ ३७ ॥ सरथंप्राप्यतंभ्रातुर्दुर्योधनहयान्शरैः ॥ बहुभिस्ताडयामासतेहताःप्रापतन्भुवि ॥ ३८ ॥ हयेषुपतितेष्वस्यचिच्छेदपरमेषुणा ॥ युधाम
न्युर्धनुःशीघ्रंशरावापंचसंयुगे ॥ ३९ ॥ हताश्वसूतात्सरथादवतीर्यनराधिपः ॥ गदामादायतेपुत्रःपांचाल्यावभ्यधावत ॥४०॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यक्रुद्धंकुरुपतिं
तदा ॥ अवप्लुतौरथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ४१ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

ततःसहेमचित्रंतंगदयास्यंदनंगदी ॥ संक्रुद्धःपोथयामाससाश्वसूतध्वजंनृप ॥ ४२ ॥ भंक्त्वारथंसपुत्रस्तेहताश्वोहतसारथिः ॥ मद्रराजरथंतूर्णमारुरोहपरं
तपः ॥ ४३ ॥ पंचालानांततोमुख्यौराजपुत्रौमहारथौ ॥ रथावन्यौसमारुह्यबीभत्सुमभिजग्मतुः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्व
णिदुर्योधनयुद्धेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच वर्तमानेमहाराजसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ व्याकुलेषुच
सर्वेषुपीड्यमानेषुसर्वशः ॥ १ ॥ राधेयोभीममानर्च्छद्युद्धायभरतर्षभ ॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमभिद्रवन् ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यौतौकर्णश्चभी
मश्चसंप्रयुद्धौमहाबलौ ॥ अर्जुनस्यरथोपांतेकीदृशःसोभवद्रणः ॥ ३ ॥ पूर्वंहिनिर्जितःकर्णोभीमसेनेनसंयुगे ॥ कथंभूयःसराधेयोभीममागान्महारथः ॥ ४ ॥
भीमोवासूततनयंप्रत्युद्यातःकथंरणे ॥ महारथंसमाख्यातंपृथिव्यांप्रवरंरथं ॥ ५ ॥ भीष्मद्रोणावतिक्रम्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ नान्यतोभयमादत्तविनाकर्णा
न्महारथात् ॥ ६ ॥ भयाद्यस्यमहाबाहोनशेतेबहुलाःसमाः ॥ चिंतयन्नित्यशोवीर्यंराधेयस्यमहात्मनः ॥ तंकथंसूतपुत्रंतुभीमोऽयोधयताहवे ॥ ७ ॥ ब्रह्मण्यंवी
र्यसंपन्नंसमरेष्वनिवर्तिनं ॥ कथंकर्णंयुधांश्रेष्ठंयोधयामासपांडवः ॥ ८ ॥ यौतौसमीयतुर्वीरौवैकर्तनवृकोदरौ ॥ कथंतावत्रयुध्येतांमहाबलपराक्रमौ ॥ ९ ॥
भ्रातृत्वंदर्शितंपूर्वंघृणीचापिससूतजः ॥ कथंभीमेनयुयुधेकुंत्यावाक्यमनुस्मरन् ॥ १० ॥ भीमोवासूतपुत्रेणस्मरन्वैरंपुराकृतं ॥ अयुध्यतकथंशूरःकर्णेनस
हसंयुगे ॥ ११ ॥ आशास्तेचसदासूतपुत्रेदुर्योधनोमम ॥ कर्णोजेष्यतिसंग्रामेसमस्तान्पांडवानिति ॥ १२ ॥ जयाशायत्रपुत्रस्यममंदस्यसंयुगे ॥ सक
थंभीमकर्माणंभीमसेनमयोधयत् ॥ १३ ॥ यंसमासाद्यपुत्रैर्मेकृतंवैरंमहारथैः ॥ तंसूततनयंतातकथंभीमोव्ययोधयत् ॥ १४ ॥ अनेकान्विप्रकारांश्चसूत
पुत्रसमुद्भवान् ॥ स्मरमाणःकथंभीमोयुयुधेसूतसूनुना ॥ १५ ॥ योजयत्पृथिवींसर्वांरथेनैकेनवीर्यवान् ॥ तंसूततनयंयुद्धेकथंभीमोव्ययोधयत् ॥ १६ ॥ यो
जातःकुंडलाभ्यांचकवचेनसहैवच ॥ तंसूतपुत्रंसमरेभीमःकथमयोधयत् ॥ १७ ॥ यथातयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयीतयोः ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनकुशलो
ह्यसिसंजय ॥ १८ ॥ संजयउवाच भीमसेनस्तुराधेयमुत्सृज्यरथिनांवरं ॥ इयेषगंतुंयत्रास्तांवीरौकृष्णधनंजयौ ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वमुद्योगे दर्शितमुद्भावितं भ्रातृत्वंकुंत्यावाक्यंचचतुर्णामवध्यत्वलक्षणंचानुस्मरन्नित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अभितः संमुखे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

तंप्रयांतमभिद्रुत्यराधेयःकंकपत्रिभिः ॥ अभ्यवर्षन्महाराजमेघोदृष्ट्येवपर्वतं ॥ २० ॥ फुल्लतापंकजेनेववक्त्रेणविहसन्बली ॥ आजुहावरणेयांतंभीममाधिरथिस्तदा ॥ २१ ॥ कर्णउवाच भीमाहितैस्त्वरणःस्वप्नेपिनविभावितः ॥ तद्दर्शयसिकस्मान्मेपृष्ठंपार्थदिदृक्षया ॥ २२ ॥ कुंत्याःपुत्रस्यसदृशंनेदंपांडवनंदन ॥ तेनमामभितःस्थित्वाशरवर्षैरवाकिर ॥ २३ ॥ भीमसेनस्तदाह्वानंकर्णान्नामर्षयद्युधि ॥ अर्धमंडलमावृत्यसूतपुत्रमयोधयत् ॥ २४ ॥ अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायशाः ॥ दंशितंद्वैरथेयत्तंसर्वशस्त्रविशारदं ॥ २५ ॥ विधित्सुःकलहस्यांतंजिघांसुःकर्णमक्षिणोत् ॥ हत्वातस्यानुगांस्तंचहंतुकामोमहाबलः ॥ २६ ॥ तस्मैव्यसृजदुग्राणिविविधानिपरंतपः ॥ अमर्षात्पांडवःक्रुद्धःशरवर्षाणिमारिष ॥ २७ ॥ तस्यतानीषुवर्षाणिमत्तद्विरदगामिनः ॥ सूतपुत्रोस्त्रमायाभिरग्रसत्परमास्त्रवित् ॥ २८ ॥ सयथावन्महाबाहुर्विद्ययावैसुपूजितः ॥ आचार्यवन्महेष्वासःकर्णःपर्यचरद्बली ॥ २९ ॥ युध्यमानंतुसंरंभाद्भीमसेनंहसन्निव ॥ अभ्यपद्यतकौंतेयंकर्णोराजन्वृकोदरं ॥ ३० ॥ तन्नामृष्यतकौंतेयःकर्णस्यस्मितमाहवे ॥ युध्यमानेषुवीरेषुपश्यत्सुचसमंततः ॥ ३१ ॥ तंभीमसेनःसंप्राप्तंवत्सदंतैःस्तनांतरे ॥ विव्याधबलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ ३२ ॥ पुनश्चसूतपुत्रंतुस्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ सुमुक्तैश्चित्रवर्माणंनिर्बिभेदत्रिसप्तभिः ॥ ॥ ३३ ॥ कर्णोजांबूनदैर्जालैःसंछन्नान्वातरंहसः ॥ हयान्विव्याधभीमस्यपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ ३४ ॥ ततोबाणमयंजालंभीमसेनरथंप्रति ॥ कर्णेनविहितंराजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥ ३५ ॥ सरथःसध्वजस्तत्रससूतःपांडवस्तदा ॥ प्राच्छाद्यतमहाराजकर्णचापच्युतैःशरैः ॥ ३६ ॥ तस्यकर्णश्चतुःषष्ट्याव्यधमत्कवचंदृढं ॥ क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्थंनाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३७ ॥ ततोचिंत्यमहाबाहुःकर्णकार्मुकनिःसृतान् ॥ समाश्लिष्यदसंभ्रांतःसूतपुत्रंवृकोदरः ॥ ३८ ॥ सकर्णचापप्रभवानिषूनाशीविषोपमान् ॥ बिभ्रद्भीमोमहाराजनजगामव्यथांरणे ॥ ३९ ॥ ततोद्वात्रिंशताभल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ विव्याधसमरेकर्णंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ ४० ॥ अयत्नेनैवतंकर्णःशरैर्भृशमवाकिरत् ॥ भीमसेनंमहाबाहुंसैंधवस्यवधैषिणं ॥ ४१ ॥ मृदुपूर्वंतुराधेयोभीममाजावयोधयत् ॥ क्रोधपूर्वंतथाभीमःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४२ ॥ तंभीमसेनोनामृष्यदवमानममर्षणः ॥ सतस्मैव्यसृजत्तूर्णंशरवर्षममित्रहा ॥ ४३ ॥ तेशराःप्रेषितास्तेनभीमसेनेनसंयुगे ॥ निपेतुःसर्वतोवीरेकूजंतइवपक्षिणः ॥ ४४ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥१२०॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७ ॥

हेमपुंखाःप्रसन्नाग्राभीमसेनधनुश्च्युताः ॥ प्राच्छादयंस्तेराधेयंशलभाइवपावकं ॥ ४५ ॥ कर्णस्तुरथिनांश्रेष्ठश्छाद्यमानःसमंततः ॥ राजन्व्यसृजदुग्राणि
शरवर्षाणिभारत ॥ ४६ ॥ तस्यतानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ॥ चिच्छेदबहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४७ ॥ पुनश्चशरवर्षेणच्छादयामासभारत ॥
कर्णोवैकर्तनोयुद्धेभीमसेनमरिंदमः ॥ ४८ ॥ तत्रभारतभीमंतुदृष्टवंतस्मसायकैः ॥ समाचिततनुंसंख्येश्वाविधंशललैरिव ॥ ४९ ॥ हेमपुंखाञ्छिलाधौता
न्कर्णचापच्युताञ्छरान् ॥ दधारसमरेवीरःस्वरश्मीनिवरश्मिमान् ॥ ५० ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगोभीमसेनोव्यराजत ॥ सम्बृद्धकुसुमापीडोवसंतेऽशोकवृक्ष
वत् ॥ ५१ ॥ तत्तुभीमोमहाबाहोःकर्णस्यचरितंरणे ॥ नामृष्यतमहाबाहुःक्रोधादुद्वृत्तलोचनः ॥ ५२ ॥ सकर्णंपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ महीधर
मिवश्वेतंगूढपादैर्विषोल्बणैः ॥ ५३ ॥ पुनरेवचविव्याधषड्भिरष्टाभिरेवच ॥ मर्मस्वमरविक्रांतःसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ ५४ ॥ पुनरन्येनबाणेनभीमसेनःप्रतापवा
न् ॥ चिच्छेदकार्मुकंतूर्णंकर्णस्यप्रहसन्निव ॥ ५५ ॥ जघानचतुरश्चाश्वान्सूतंचत्वरितःशरैः ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैःकर्णंविव्याधचोरसि ॥ ५६ ॥ तेजग्मुर्ध
रणीमाशुकर्णंनिर्भिद्यपत्रिणः ॥ यथाजलधरंभित्वादिवाकरमरीचयः ॥ ५७ ॥ सवैकल्यंमहत्प्राप्यछिन्नधन्वाशराहतः ॥ तथापुरुषमानीसप्रत्यपायाद्रथां
तरं ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णपराजयेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्र
उवाच स्वयंशिष्योमहेशस्यभृगूत्तमधनुर्धरः ॥ शिष्यत्वंप्राप्तवान्कर्णस्तस्यतुल्योस्त्रविद्यया ॥ १ ॥ तद्विशिष्टोपिवाकर्णःशिष्यःशिष्यगुणैर्युतः ॥ कुंतीपुत्रे
णभीमेनर्निर्जितःसतुलीलया ॥ २ ॥ यस्मिन्जयाशामहतीपुत्राणांममसंजय ॥ तंभीमाद्विमुखंदृष्ट्वाकिन्नुदुर्योधनोब्रवीत् ॥ ३ ॥ कथंचयुयुधेभीमोवीर्यश्ला
घीमहाबलः ॥ कर्णोवासमरेतातकीमकार्षीदतःपरं ॥ भीमसेनंरणेदृष्ट्वाज्वलंतमिवपावकं ॥ ४ ॥ संजयउवाच रथमन्यंसमास्थायविधिवत्कल्पितं
पुनः ॥ अभ्ययात्पांडवंकर्णोवातोद्धूतइवार्णवः ॥ ५ ॥ क्रुद्धमाधिरथिंदृष्ट्वापुत्रास्तवविशांपते ॥ भीमसेनममन्यंतवैश्वानरमुखेहुतं ॥ ६ ॥ चापशब्दंततःकृ
त्वातलशब्दंचभैरवं ॥ अभ्यद्रवतराधेयोभीमसेनरथंप्रति ॥ ७ ॥ पुनरेवतयोराजन्घोरआसीत्समागमः ॥ वैकर्तनस्यशूरस्यभीमस्यचमहात्मनः ॥ ८ ॥

स्वयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

संरब्धौहिमहाबाहूपरस्परवधैषिणौ ॥ अन्योन्यमीक्षांचक्रातेदहंताविवलोचनैः ॥ ९ ॥ क्रोधरक्तेक्षणौतीव्रौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥ शूरावन्योन्यमासाद्यतत
॥१२१॥ क्षतुररिंदमौ ॥ १० ॥ व्याघ्राविवसुसंरब्धौश्येनाविवचशीघ्रगौ ॥ शरभाविवसंक्रुद्धौयुयुधातेपरस्परं ॥ ११ ॥ ततोभीमःस्मरन्क्लेशानक्षद्यूतेवनेपिच ॥ वि
राटनगरेचैवदुःखंप्राप्तमरिंदमः ॥ १२ ॥ राष्ट्राणांस्फीतरत्नानांहरणंचतवात्मजैः ॥ सततंचपरिक्लेशान्सपुत्रेणत्वयाकृतान् ॥ १३ ॥ दग्धुमैच्छश्चयःकुंतींसपुत्रां
त्वमनागसं ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसभामध्येदुरात्मभिः ॥ १४ ॥ केशपक्षग्रहंचैवदुःशासनकृतंतथा ॥ परुषाणिचवाक्यानिकर्णेनोक्तानिभारत ॥ १५ ॥ पति
मन्यंपरीप्सस्वनसंतिपतयस्तव ॥ पतितानरकेपार्थाःसर्वेषंढतिलोपमाः ॥ १६ ॥ समक्षंतवकौरव्ययदूचुःकौरवास्तदा ॥ दासीभावेनकृष्णांचभोक्तुकामाःसु
तास्तव ॥ १७ ॥ यच्चापितान्प्रव्रजतःकृष्णाजिननिवासिनः ॥ परुषाण्युक्तवान्कर्णःसभायांसन्निधौतव ॥ १८ ॥ तृणीकृत्ययथापार्थांस्तवपुत्रोववल्गह ॥ वि
षमस्थान्समस्थोहिसंरब्धोगतचेतनः ॥ १९ ॥ बाल्यात्प्रभृतिचारिघ्नःस्वानिदुःखानिचिंतयन् ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनवृकोदरः ॥ २० ॥ ततोविस्फार्य
सुमहद्धेमपृष्ठंदुरासदं ॥ चापंभरतशार्दूलस्त्यक्तात्माकर्णमभ्ययात् ॥ २१ ॥ ससायकमयैर्जालैर्भीमःकर्णरथंप्रति ॥ भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोःप्राच्छाद
यत्प्रभां ॥ २२ ॥ ततःप्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यशिलाशितैः ॥ व्यधमद्भीमसेनस्यशरजालानिपत्रिभिः ॥ २३ ॥ महारथोमहाबाहुर्महाबाणैर्महाबलः ॥ विव्या
धाधिरथिर्भीमंनवभिर्निशितैस्तदा ॥ २४ ॥ सतोत्रैरिवमातंगोवार्यमाणःपतत्रिभिः ॥ अभ्यधावदसंभ्रांतःसूतपुत्रंवृकोदरः ॥ २५ ॥ तमापतंतंवेगेनरभसं
पांडवर्षभं ॥ कर्णःप्रत्युद्ययौयुद्धेमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ २६ ॥ ततःप्रध्माप्यजलजंभेरीशतसमस्वनं ॥ अक्षुभ्यतबलंहर्षादुद्धूतइवसागरः ॥ २७ ॥ तदुद्धूतंबलंदृष्ट्वा
नागाश्वरथपत्तिमत् ॥ भीमःकर्णंसमासाद्यच्छादयामाससायकैः ॥ २८ ॥ अश्वानृक्षसवर्णांश्चहंसवर्णैर्हयोत्तमैः ॥ व्यामिश्रयद्रणेकर्णःपांडवंछादयञ्छ
रैः ॥ २९ ॥ ऋक्षवर्णान्हयान्कर्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ॥ निरीक्ष्यतवपुत्राणांहाहाकृतमभूद्बलं ॥ ३० ॥ तेहयाबह्वशोभंतमिश्रितावातरंहसः ॥ सितासितामहारा
जयथाव्योम्निबलाहकाः ॥ ३१ ॥ संरब्धौक्रोधताम्राक्षौप्रेक्ष्यकर्णवृकोदरौ ॥ संत्रस्ताःसमकंपंतत्वदीयानांमहारथाः ॥ ३२ ॥ यमराष्ट्रोपमंघोरमासीदायोधनं ॥१२१॥
तयोः ॥ दुर्दर्शंभरतश्रेष्ठप्रेतराजपुरंयथा ॥ ३३ ॥

॥ कर्कैःश्वेतैरश्वैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

समाजंरंगं एकस्यैवकस्यचित्नान्यस्य ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

समाजमिवतच्चित्रंप्रेक्षमाणामहारथाः ॥ नालक्षयनूजयंव्यक्तमेकस्यैवमहारणे ॥ ३४ ॥ तयोःप्रैक्षंतसंमर्दंसन्निकृष्टंमहास्त्रयोः ॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्सपुत्रस्य
विशांपते ॥ ३५ ॥ छादयंतौहिशत्रुघ्नावन्योन्यंसायकैःशितैः ॥ शरजालावृतंव्योमचक्रातेद्भुतविक्रमौ ॥ ३६ ॥ तावन्योन्यंजिघांसंतौशरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ॥
प्रेक्षणीयतरावास्तांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ३७ ॥ सुवर्णविकृतान्बाणान्विमुंचंतावरिंदमौ ॥ भास्वरंव्योमचक्रातेमहोल्काभिरिवप्रभो ॥ ३८ ॥ ताभ्यांमुक्ताः
शराराजन्गार्धपत्राश्चकाशिरे ॥ श्रेण्यःशरदिमत्तानांसारसानामिवांबरे ॥ ३९ ॥ संसक्तंसूतपुत्रेणदृष्ट्वाभीममरिंदमं ॥ अतिभारममन्येतांभीमेकृष्णधनं
जयौ ॥ ४० ॥ तत्राधिरथिभीमाभ्यांशरैर्मुक्तैर्दृढंहताः ॥ इषुपातमतिक्रम्यपेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ४१ ॥ पतद्भिःपतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ॥ कृतोराजन्महारा
जपुत्राणांतेजनक्षयः ॥ ४२ ॥ मनुष्याश्वगजानांचशरीरैर्गतजीवितैः ॥ क्षणेनभूमिःसंजज्ञेसंवृताभरतर्षभ ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
जयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अत्यद्भुतमहंमन्येभीमसे
नस्यविक्रमं ॥ यत्कर्णंयोधयामाससमरेलघुविक्रमं ॥ १ ॥ त्रिदशानपिवायुक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ॥ वारयेद्योरणेकर्णःसयक्षासुरमानुषान् ॥ २ ॥ सकथं
पांडवंयुद्धेभ्राजमानमिवश्रिया ॥ नातरत्संयुगेपार्थंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३ ॥ कथंचयुद्धंसंभूतंतयोःप्राणदुरोदरे ॥ अत्रमन्येसमायत्तोजयोवाजयएवच
॥ ४ ॥ कर्णंप्राप्यरणेसूतममपुत्रःसुयोधनः ॥ जेतुमुत्सहतेपार्थान्सगोविंदान्ससात्वतान् ॥ ५ ॥ श्रुत्वातुनिर्जितंकर्णमसकृद्भीमकर्मणा ॥ भीमसेनेनसमरे
मोहआविशतीवमां ॥ ६ ॥ विनष्टान्कौरवान्मन्येममपुत्रस्यदुर्नयैः ॥ नहिकर्णोमहेष्वासान्पार्थान्जेष्यतिसंजय ॥ ७ ॥ कृतवान्यानियुद्धानिकर्णःपांडुसुतैः
सह ॥ सर्वत्रपांडवाःकर्णमजयंतरणाजिरे ॥ ८ ॥ अजेयाःपांडवास्तातदेवैरपिसवासवैः ॥ नचतद्बुध्यतेमंदःपुत्रोदुर्योधनोमम ॥ ९ ॥ धनंधनेश्वरस्येवहृत्वा
पार्थस्यमेसुतः ॥ मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिःप्रपातंनावबुध्यते ॥ १० ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञोराज्यंहृत्वामहात्मनां ॥ जितमित्येवमन्वानःपांडवानवमन्यंते ॥ ११ ॥
पुत्रस्नेहाभिभूतेनमयाचाप्यकृतात्मना ॥ धर्मेस्थितामहात्मानोनिकृताःपांडुनंदनाः ॥ १२ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अत्यद्भुतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राणदुरोदरेप्राणद्यूते ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

शमकामःससोदर्योदीर्घप्रेक्षीयुधिष्ठिरः ॥ अशक्तइतिमत्वातुममपुत्रैर्निराकृतः ॥ १३ ॥ तानिदुःखान्यनेकानिविप्रकारांश्चसर्वशः ॥ हृदिकृत्वामहाबाहुर्भी
मोयुध्यतसूतजं ॥ १४ ॥ तस्मान्मसंजयब्रूहिकर्णभीमौयथारणे ॥ अयुध्येतांयुधिश्रेष्ठौपरस्परवधैषिणौ ॥ १५ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्यथावृत्तंसंग्रामं
कर्णभीमयोः ॥ परस्परवधप्रेप्स्वोर्वनकुंजरयोरिव ॥ १६ ॥ राजन्वैकर्तनोभीमंक्रुद्धःक्रुद्धमरिंदमं ॥ पराक्रांतंपराक्रम्यविव्याधत्रिंशताशरैः ॥ १७ ॥ महावेगैः
प्रसन्नाग्रैःशातकुंभपरिष्कृतैः ॥ अहनद्भरतश्रेष्ठभीमंवैकर्तनःशरैः ॥ १८ ॥ तस्यास्यतोधनुर्भीमश्चकर्तनिशितैस्त्रिभिः ॥ रथनीडाच्चयंतारंभल्लेनापातयत्क्षितौ
॥ १९ ॥ सकांक्षन्भीमसेनस्यवधंवैकर्तनोभृशं ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यचित्रदंडांपरामृशत् ॥ २० ॥ प्रगृह्यचमहाशक्तिंकालशक्तिमिवापरां ॥ समुत्क्षिप्यचराधे
यःसंधायचमहाबलः ॥ २१ ॥ चिक्षेपभीमसेनायजीवितांतकरीमिव ॥ शक्तिंविसृज्यराधेयःपुरंदरइवाशनिं ॥ २२ ॥ ननादसुमहानादंबलवान्सूतनंदनः ॥
तंचनादंततःश्रुत्वापुत्रास्तेहर्षिताभवन् ॥ २३ ॥ तांकर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभां ॥ शक्तिंवियतिचिच्छेदभीमःसप्तभिराशुगैः ॥ २४ ॥ छित्वाशक्तिंत
तोभीमोनिर्मुक्तोरगसन्निभां ॥ मार्गमाणइवप्राणान्सूतपुत्रस्यमारिष ॥ २५ ॥ प्राहिणोत्क्रुतसंरंभःशरान्बर्हिणवाससः ॥ स्वर्णपुंखान्शिलाधौतान्यमदंडो
पमान्मृधे ॥ २६ ॥ कर्णोप्यन्यद्धनुर्गृह्यहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ विकृष्यतन्महच्चापंव्यसृजत्सायकांस्तदा ॥ २७ ॥ तान्पांडुपुत्रश्चिच्छेदनवभिर्नतपर्वभिः ॥ वसुषेणे
ननिर्मुक्तान्नवराजन्महाशरान् ॥ २८ ॥ छित्वाभीमोमहाराजनादंसिंहइवानदत् ॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ २९ ॥ शार्दूलाविवचान्योन्यमा
मिषार्थेभ्यगर्जतां ॥ अन्योन्यंप्रजिहीर्षंतावन्योन्यस्यांतरैषिणौ ॥ ३० ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतौगोष्ठेष्विवमहर्षभौ ॥ महागजाविवासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परं
॥ ३१ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ निर्दहंतौमहाराजशस्त्रवृष्ट्यापरस्परं ॥ ३२ ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतौकोपादृवृत्तलोचनौ ॥ प्रहसंतौतथान्योन्यं
भर्त्सयंतौमुहुर्मुहुः ॥ ३३ ॥ शंखशब्दंचकुर्वाणौयुयुधातेपरस्परं ॥ तस्यभीमःपुनश्चापंमुष्टौचिच्छेदमारिष ॥ ३४ ॥ शंखवर्णांश्चतानश्वान्बाणैर्निन्येयमक्षयं ॥
सारथिंचतथाप्यस्यरथनीडादपातयत् ॥ ३५ ॥ ततोवैकर्तनःकर्णश्चितांप्रापदुरत्ययां ॥ सञ्छाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ॥ ३६ ॥ मोहितःशरजा
लेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत ॥ तथाकृच्छ्रगतंदृष्ट्वाकर्णंदुर्योधनोनृपः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥

वेपमानइवक्रोधाद्व्यादिदेशाथदुर्जयं ॥ गच्छदुर्जयराधेयंपुरोग्रसतिपांडवः ॥ ३८ ॥ जहितूवरकंक्षिप्रंकर्णस्यवलमादधत् ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्कातवपुत्रंत
वात्मजः ॥ ३९ ॥ अभ्यद्रवद्भीमसेनंव्यासक्तंविकिरञ्छरैः ॥ सभीमंनवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरार्पयत् ॥ ४० ॥ षड्भिःसूतंत्रिभिःकेतुंपुनस्तंचापिसप्तभिः ॥ भी
मसेनोपिसंक्रुद्धःसाश्वयंतारमाशुगैः ॥ ४१ ॥ दुर्जयंभिन्नमर्माणमनयद्यमसादनं ॥ स्वलंकृतंक्षितौक्षुण्णंचेष्टमानंयथोरगं ॥ ४२ ॥ रुदन्नार्तस्तवसुतंकर्ण
श्चक्रेप्रदक्षिणं ॥ सतुतंविरथंकृत्वास्मयन्नत्यंतवैरिणं ॥ ४३ ॥ समाचिनोद्बाणगणैःशतघ्नीभिश्चशंकुभिः ॥ तथाप्यतिरथःकर्णोभिद्यमानोस्यसायकैः॥४४॥
नजहौसमरेभीमंक्रुद्धरूपंपरंतपः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णभीमयुद्धेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३॥
॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच सर्वथाविरथःकर्णःपुनर्भीमेननिर्जितः ॥ रथमन्यंसमास्थायपुनर्विव्याधपांडवं ॥ १ ॥ महागजाविवासाद्यवि
षाणाग्रैःपरस्परं ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ अथकर्णःशरव्रातैर्भीमसेनंसमार्पयत् ॥ ननादचमहानादंपुनर्विव्याधचोरसि ॥ ३ ॥ तंभी
मोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्मगैः ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्याशराणांनतपर्वणां ॥ ४ ॥ कर्णंतुनवभिर्भीमोभित्वाराजंस्तनांतरे ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसायकेन
शितेनह ॥ ५ ॥ सायकानांततःपार्थस्त्रिषष्ट्याप्रत्यविध्यत ॥ तोत्त्रैरिवमहानागंकशाभिरिववाजिनं ॥ ६ ॥ सोतिविद्धोमहाराजपांडवेनयशस्विना ॥ सृक्किणी
लेलिहन्वीरःक्रोधरक्तांतलोचनः ॥ ७ ॥ ततःशरंमहाराजसर्वकायावदारणं ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवलायेंद्रइवाशनिं ॥ ८ ॥ सनिर्भिद्यरणेपार्थंसूतपुत्रधनुश्च्यु
तः ॥ अगच्छद्दारयन्भूमिंचित्रपुंखःशिलीमुखः ॥ ९ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ वज्रकल्पांचतुष्किष्कुंगुर्वींरुक्मांगदांगदां ॥ १० ॥ प्राहि
णोत्सूतपुत्रायषडस्रामविचारयन् ॥ तयाजघानाधिरथेःसदश्वान्साधुवाहिनः ॥ ११ ॥ गदयाभारतःक्रुद्धोवज्रेणेंद्रइवासुरान् ॥ ततोभीमोमहाबाहुःक्षुरा
भ्यांभरतर्षभ ॥ १२ ॥ ध्वजमाधिरथेश्छित्वासूतमभ्यहनच्छरैः ॥ हताश्वसूतमुत्सृज्यसरथंपतितध्वजं ॥ १३ ॥ विस्फारयन्धनुःकर्णस्तस्थौभारतदुर्मनाः ॥
तत्राद्भुतमपश्यामराधेयस्यपराक्रमं ॥ १४ ॥ विरथोरथिनांश्रेष्ठोवारयामासयद्रिपुं ॥ विरथंतंनरश्रेष्ठंदृष्ट्वाधिरथिमाहवे ॥ १५ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुष्ठुपर्णानांपत्राणांवेगोयेषां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

दुर्योधनस्ततोराजन्नभ्यभाषतदुर्मुखं ॥ एपदुर्मुखराधेयोभीमेनविरथीकृतः ॥ १६ ॥ तंरथेननरश्रेष्ठंसंपादयमहारथं ॥ ततोदुर्योधनवचःश्रुत्वाभारतदुर्मुखः ॥ १७ ॥ त्वरमाणोभ्ययात्कर्णंभीमंचावारयच्छरैः ॥ दुर्मुखंप्रेक्ष्यसंग्रामेसूतपुत्रपदानुगं ॥ १८ ॥ वायुपुत्रःप्रहृष्टोभूत्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ततःकर्णंमहाराजवारयित्वाशिलीमुखैः ॥ १९ ॥ दुर्मुखायरथंतूर्णंप्रेषयामासपांडवः ॥ तस्मिन्क्षणेमहाराजनवभिर्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सुमुखैर्दुर्मुखंभीमःशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ततस्तमेवाधिरथिःस्यंदनंदुर्मुखेहते ॥ २१ ॥ आस्थितःप्रबभौराजन्दीप्यमानइवांशुमान् ॥ शयानंभिन्नमर्माणंदुर्मुखंशोणितोक्षितं ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाकर्णोश्रुपूर्णाक्षोमुहूर्तंनाभ्यवर्तत ॥ तंगतासुमतिक्रम्यकृत्वाकर्णःप्रदक्षिणं ॥ २३ ॥ दीर्घमुष्णंश्वसन्वीरोनकिंचित्प्रत्यपद्यत ॥ तस्मिंस्तुविवरेराजन्नाराचान्गार्ध्रवाससः ॥ २४ ॥ प्राहिणोत्सूतपुत्रायभीमसेनश्चतुर्दश ॥ तेतस्यकवचंभित्वास्वर्णचित्रंमहौजसः ॥ २५ ॥ हेमपुंखामहाराजव्यशोभंतदिशोदश ॥ अपिबन्सूतपुत्रस्यशोणितंरक्तभोजनाः ॥ २६ ॥ क्रुद्धाइवमनुष्येंद्रभुजंगाःकालचोदिताः ॥ प्रसर्पमाणामेदिन्यांतेव्यरोचंतमार्गणाः ॥ २७ ॥ अर्धप्रविष्टाःसंरब्धाबिलानीवमहोरगाः ॥ तंप्रत्यविध्यद्राधेयोजांबूनदविभूषितैः ॥ २८ ॥ चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ तेभीमसेनस्यभुजंसव्यंनिर्भिद्यपत्रिणः ॥ २९ ॥ प्राविशन्मेदिनींभीमाःक्रौंचंपत्ररथाइव ॥ तेव्यरोचंतनाराचाःप्रविशंतोवसुंधरां ॥ ३० ॥ गच्छत्यस्तंदिनकरेदीप्यमानाइवांशवः ॥ सनिर्भिन्नोरणेभीमोनाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३१ ॥ सुस्रावरुधिरंभूरिपर्वतःसलिलंयथा ॥ सभीमस्त्रिभिरायस्तःसूतपुत्रंपतत्रिभिः ॥ ३२ ॥ सुपर्णवेगैर्विव्याधसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ सविह्वलोमहाराजकर्णोभीमशराहतः ॥ ३३ ॥ प्राद्रवज्जवनैरश्वैरणंहित्वामहाभयात् ॥ भीमसेनस्तुविस्फार्यचापंहेमपरिष्कृतं ॥ ३४ ॥ आहवेतिरथोतिष्ठज्ज्वलन्निवहुताशनः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णापयानेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच दैवमेवपरंमन्येधिक्पौरुषमनर्थकं ॥ यत्राधिरथिरायत्तोनातरत्पांडवंरणे ॥ १ ॥ कर्णःपार्थान्सगोविंदान्जेतुमुत्सहतेरणे ॥ नचकर्णसमंयोधंलोकेपश्यामिकंचन ॥ २ ॥ इतिदुर्योधनस्याहमश्रौषंजल्पतोमुहुः ॥ कर्णोहिबलवाञ्छूरोदृढधन्वाजितक्लमः ॥ ३ ॥

॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दैवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यमःसंयमनव्यापारःकालःकलनव्यापारःअंतकोमारणव्यापारःतद्रूपं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८॥

इतिमामब्रवीत्सूतमंदोदुर्योधनःपुरा ॥ वसुषेणसहायंमांनालंदेवापिसंयुगे ॥ ४ ॥ किंनुपांडुसुताराजन्गतसत्वाविचेतसः ॥ तत्रतंनिर्जितंदृष्ट्वाभुजंगमिव
निर्विषं ॥ ५ ॥ युद्धात्कर्णमपक्रांतंकिंस्विद्दुर्योधनोब्रवीत् ॥ अहोदुर्मुखमेवैकंयुद्धानामविशारदं ॥ ६ ॥ प्रावेशयद्धुतवहंपतंगमिवमोहितः ॥ अश्वत्थामामद्र
राजःकृपःकर्णश्चसंगताः ॥ ७॥ नशक्ताःप्रमुखेस्थातुंनूनंभीमस्यसंजय ॥ तेपिचास्यमहाघोरंबलंनागायुतोपमं ॥८॥ जानंतोव्यवसायंचक्रूरंमारुततेजसः॥
किमर्थंक्रूरकर्माणंयमकालांतकोपमं ॥ ९ ॥ बलसंरंभवीर्यज्ञाःकोपयिष्यंतिसंयुगे ॥ कर्णस्त्वेकोमहाबाहुःस्वबाहुबलदर्पितं ॥ १० ॥ भीमसेनमनादृत्यरणेयु
ध्यतसूतजः ॥ योजयत्समरेकर्णंपुरंदरइवासुरं ॥ ११ ॥ नसपांडुसुतोजेतुंशक्यःकेनचिदाहवे ॥ द्रोणंयःसंप्रमथ्यैकःप्रविष्टोममवाहिनीं ॥ १२ ॥ भीमोधनंज
यान्वेषीकस्तमार्च्छेज्जिजीविषुः ॥ कोहिसंजयभीमस्यस्थातुमुत्सहतेग्रतः ॥ १३ ॥ उद्यताशनिहस्तस्यमहेंद्रस्येवदानवः ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्यनिवर्तेतापिमान
वः ॥ १४ ॥ नभीमसेनंसंप्राप्यनिवर्तेतकदाचन ॥ पतंगाइववन्हिंतेप्राविशन्नल्पचेतसः ॥ १५ ॥ येभीमसेनंसंक्रुद्धमन्वधावन्विमोहिताः ॥ यत्तत्सभायांभी
मेनममपुत्रवधाश्रयं ॥ १६ ॥ उक्तंसंरंभिणोग्रेणकुरूणांशृण्वतांतदा ॥ तन्नूनमभिसंचिंत्यदृष्ट्वाकर्णंचनिर्जितं ॥ १७॥ दुःशासनःसहभ्रात्राभयाद्भीमादुपा
रमत् ॥ यश्चसंजयदुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौमुहुः ॥ १८ ॥ कर्णोदुःशासनोहंचजेष्यामोयुधिपांडवान् ॥ सनूनंविरथंदृष्ट्वाकर्णंभीमेननिर्जितं ॥ १९ ॥ प्रत्याख्या
नाच्चकृष्णस्यभृशंतप्यतिपुत्रकः ॥ दृष्ट्वाभ्रातॄन्हतान्संख्येभीमसेनेनदंशितान् ॥ २० ॥ आत्मापराधेसुमहन्नूनंतप्यतिपुत्रकः ॥ कोहिजीवितमन्विच्छन्प्रती
पंपांडवंव्रजेत् ॥ २१ ॥ भीमंभीमायुधंक्रुद्धंसाक्षात्कालमिवस्थितं ॥ वडवामुखमध्यस्थोमुच्येतापिहिमानवः ॥ २२ ॥ नभीममुखसंप्राप्तोमुच्येदितिमतिर्मे
म ॥ नपार्थानचपंचालानचकेशवसात्यकी ॥ २३ ॥ जानतेयुधिसंरब्धाजीवितंपरिरक्षितुं ॥ अहोममसुतानांहिविपन्नंसूतजीवितं ॥ २४ ॥ संजयउवाच
यस्त्वंशोचसिकौरव्यवर्तमानेमहाभये ॥ त्वमस्यजगतोमूलंविनाशस्यनसंशयः ॥ २५ ॥ स्वयंवैरंमहत्कृत्वापुत्राणांवचनेस्थितः ॥ उच्यमानोनगृह्णीषेमर्त्यः
पथ्यमिवौषधं ॥ २६ ॥ स्वयंपीत्वामहाराजकालकूटंसुदुर्जरं ॥ तस्येदानींफलंकृत्स्नमवाप्नुहिनरोत्तम ॥ २७॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥४०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥७॥ ॥७॥

यत्तुकुत्सयसेयोधान्युध्यमानान्महाबलान् ॥ तत्रतेवंर्तयिष्यामियथायुद्धमवर्तत ॥२८॥ दृष्ट्वाकर्णंतुपुत्रास्तेभीमसेनपराजितं ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःसोदर्याः
पंचभारत ॥ २९ ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चदुर्मदोदुर्धरोजयः ॥ पांडवंचित्रसन्नाहास्तंप्रतीपमुपाद्रवन् ॥ ३० ॥ तेसमंतान्महाबाहुंपरिवार्यवृकोदरं ॥ दिशःशरैः
समाद्दण्वन्शलभानामिवव्रजैः ॥ ३१ ॥ आगच्छतस्तान्सहसाकुमारान्देवरूपिणः ॥ प्रतिजग्राहसमरेभीमसेनोहसन्निव ॥ ३२ ॥ तवदृष्ट्वातुतनयान्भीमसेन
पुरोगमान् ॥ अभ्यवर्ततराधेयोभीमसेनंमहाबलं ॥ ३३ ॥ विसृजन्विशिखांस्तीक्ष्णान्स्वर्णपुंखाञ्छिलाशितान् ॥ तंतुभीमोभ्ययात्तूर्णंवार्यमाणःसुतैस्तव
॥ ३४ ॥ कुरवस्तुततःकर्णंपरिवार्यसमंततः ॥ अवाकिरन्भीमसेनंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३५ ॥ तान्बाणैःपंचविंशत्यासाश्वान्राजन्नरर्षभान् ॥ ससूतान्भी
मधनुषोभीमोनिन्येयमक्षयं ॥ ३६ ॥ प्रापतन्स्यंदनेभ्यस्तेसार्धंसूतैर्गतासवः ॥ चित्रपुष्पधराभग्नावातेनेवमहाद्रुमाः ॥ ३७ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभीमसेन
स्यविक्रमं ॥ संवार्याधिरथिंबाणैर्यज्जघानतवात्मजान् ॥ ३८ ॥ सवार्यमाणोभीमेनशितैर्बाणैःसमंततः ॥ सूतपुत्रोमहाराजभीमसेनमवैक्षत ॥ ३९ ॥ तंभी
मसेनःसंरंभात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ विस्फार्यसुमहच्चापंमुहुःकर्णमवैक्षत ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमसेनपराक्रमेपं
चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तवात्मजांस्तुपतितान्दृष्ट्वाकर्णःप्रतापवान् ॥ क्रोधेनमहताावि
ष्टोनिर्विण्णोभूत्सजीवितात् ॥ १ ॥ आगस्कृतमिवात्मानंमेनेचाधिरथिस्तदा ॥ यत्प्रत्यक्षंतवसुताभीमेननिहतारणे ॥ २ ॥ भीमसेनस्ततःक्रुद्धःकर्णस्यनिशि
तान्शरान् ॥ निचखानससंभ्रांतःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३ ॥ सभीमंपंचभिर्विध्वाराधेयःप्रहसन्निव ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ ४ ॥ अवि
चिंत्याथतान्बाणान्कर्णेनास्तान्वृकोदरः ॥ रणेविव्याधराधेयंशतेनानतपर्वणां ॥ ५ ॥ पुनश्चविशिखैस्तीक्ष्णैर्विध्वामर्मसुपंचभिः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनसूत
पुत्रस्यमारिष ॥ ६ ॥ अथान्यद्धनुरादायकर्णोभारतदुर्मनाः ॥ इषुभिश्छादयामासभीमसेनंपरंतपः ॥ ७ ॥ तस्यभीमोहयान्हत्वाविनिहत्यचसारथिं ॥ प्रजहा
समहाहासंकृतेप्रतिकृतेपुनः ॥ ८ ॥ इषुभिःकार्मुकंचास्यचकर्तपुरुषर्षभः ॥ तत्पपातमहाराजस्वर्णपृष्ठंमहास्वनं ॥ ९ ॥

तवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतिकृतेप्रतिकर्मणिकृतेसतीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥

अवारोहत्‌अवातरत् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चित्रोपचित्रः चित्रश्चासावुपचित्रश्चेतिचित्रोपचित्रः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

अवारोहद्रथात्तस्मादथकर्णोमहारथः ॥ गदांगृहीत्वासमरेभीमायप्राहिणोद्रुषा ॥ १० ॥ तामापतंतीमालक्ष्यभीमसेनोमहागदां ॥ शरैरवारयद्राजन्सर्वसै
न्यस्यपश्यतः ॥ ११ ॥ ततोबाणसहस्राणिप्रेषयामासपांडवः ॥ सूतपुत्रवधाकांक्षीत्वरमाणःपराक्रमी ॥ १२ ॥ तानिषूनिषुभिःकर्णोवारयित्वामहामृधे ॥ कवचं
भीमसेनस्यपाटयामाससायकैः ॥ १३ ॥ अथैनंपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नवभि
र्नतपर्वभिः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसूतपुत्रस्यमारिष ॥ १५ ॥ तेतस्यकवचंभित्वातथाबाहुंचदक्षिणं ॥ अभ्ययुर्धरणींतीक्ष्णावल्मीकमिवपन्नगाः ॥ १६ ॥ स
च्छाद्यमानोबाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतैः ॥ पुनरेवाभवत्कर्णोभीमसेनात्पराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तंपराङ्मुखमालोक्यपदातिंसूतनंदनं ॥ कौंतेयशरसंछन्नंराजा
दुर्योधनोब्रवीत् ॥ १८ ॥ त्वरध्वंसर्वतोयत्ताराधेयस्यरथंप्रति ॥ ततस्तवसुताराजन्श्रुत्वाभ्रातुर्वचोद्रुतं ॥ १९ ॥ अभ्ययुःपांडवंयुद्धेविसृजंतःशिलीमुखान् ॥
चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रःशरासनः ॥ २० ॥ चित्रायुधश्चित्रवर्मासमरेचित्रयोधिनः ॥ तानापततएवाशुभीमसेनोमहारथः ॥ २१ ॥ एकैकेनशरे
णाजौपातयामासतेसुतान् ॥ तेहतान्यपतन्भूमौवातरुग्णाइवद्रुमाः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाविनिहतान्पुत्रांस्तवराजन्महारथान् ॥ अश्रुपूर्णमुखःकर्णःक्षत्तुःसस्मारत
द्वचः ॥ २३ ॥ रथंचान्यंसमास्थायविधिवत्कल्पितंपुनः ॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेत्वरमाणःपराक्रमी ॥ २४ ॥ तावन्योन्यंशरैर्भित्वास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ व्य
भ्राजेतांयथामेघौसंस्यूतौसूर्यरश्मिभिः ॥ २५ ॥ षट्त्रिंशद्भिस्ततोभल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ व्यधमत्कवचंक्रुद्धःसूतपुत्रस्यपांडवः ॥ २६ ॥ सूतपुत्रोपिकौं
तेयंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पंचाशतामहाबाहुर्विव्याधभरतर्षभ ॥ २७ ॥ रक्तचंदनदिग्धांगौशरैःकृतमहाव्रणौ ॥ शोणिताक्तौव्यराजेतांचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥
॥ २८ ॥ तौशोणितोक्षितैर्गात्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ कर्णभीमौव्यराजेतांनिर्मुक्ताविवपन्नगौ ॥ २९ ॥ व्याघ्राविवनरव्याघ्रौदंष्ट्राभिरितरेतरं ॥ शरधारा
सृजौवीरौमेघाविववर्षतुः ॥ ३० ॥ वारणाविवचान्योन्यंविषाणाभ्यामरिंदमौ ॥ निर्भिंदंतौस्वगात्राणिसायकैश्चारुरेजतुः ॥ ३१ ॥ नादयंतौप्रहर्षंतौविक्री
डंतौपरस्परं ॥ मंडलानिविकुर्वाणौरथाभ्यांरथिपूत्तमौ ॥ ३२ ॥ वृषाविवाथनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ सिंहाविवपराक्रांतौनरसिंहौमहाबलौ ॥ ३३ ॥ पर
स्परंवीक्षमाणौक्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौशक्रवैरोचनीयथा ॥ ३४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनस्येति ॥ १ ॥

ततोभीमोमहाबाहुर्बाहुभ्यांविक्षिपन्धनुः ॥ व्यराजतरणेराजन्सविद्युदिवतोयदः ॥ ३५ ॥ सनेमिघोषस्तनितश्चापविद्युच्छरांबुभिः ॥ भीमसेनमहामेघः कर्णपर्वतमावृणोत् ॥ ३६ ॥ ततः शरसहस्रेणसम्यगस्तेनभारत ॥ पांडवोभ्यकिरत्कर्णंभीमोभीमपराक्रमः ॥ ३७ ॥ तत्रापश्यंस्तवसुताभीमसेनस्यविक्रमं ॥ सुपुंखैः कंकवासोभिर्यत्कर्णंछादयन्शरैः ॥ ३८ ॥ सनंदयन्रणेपार्थंकेशवंचयशस्विनं ॥ सात्यकिंचक्ररक्षौचभीमः कर्णमयोधयत् ॥ ३९ ॥ विक्रमंभुजयोर्वीर्यंधैर्यंचविदितात्मनः ॥ पुत्रास्तवमहाराजदृष्ट्वाविमनसोभवन् ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमयुद्धेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भीमसेनस्यराधेयः श्रुत्वाज्यातलनिःस्वनं ॥ नामृष्यतयथामत्तोगजः प्रतिगजस्वनं ॥ १ ॥ सोपक्रम्यमुहूर्तंतुभीमसेनस्यगोचरात् ॥ पुत्रांस्तवददर्शाथभीमसेनेनपातितान् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यनरश्रेष्ठविमनादुःखितस्तदा ॥ निःश्वसन्दीर्घमुष्णंचपुनः पांडवमभ्ययात् ॥ ३ ॥ सताम्रनयनः क्रोधाच्छ्वसन्निवमहोरगः ॥ बभौकर्णः शरानस्यन्रश्मीनिवदिवाकरः ॥ ४ ॥ किरणैरिवसूर्यस्यमहीध्रोभरतर्षभ ॥ कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यतवृकोदरः ॥ ५ ॥ तेकर्णचापप्रभवाः शराबर्हिणवाससः ॥ विविशुः सर्वतः पार्थंवासायेवांडजाद्रुमं ॥ ६ ॥ कर्णचापच्युताबाणाः संपतंतस्ततस्ततः ॥ रुक्मपुंखाव्यराजंतहंसाः श्रेणीकृताइव ॥ ७ ॥ चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ॥ प्रभवंतोव्यदृश्यंतराजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८ ॥ खंपूरयन्महावेगात्खगमान्गृध्रवाससः ॥ सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९ ॥ तमंतकमिवायस्तमापतंतंवृकोदरं ॥ त्यक्त्वाप्राणानतिक्रम्यविव्याधनिशितैः शरैः ॥ १० ॥ तस्यवेगमसह्यंसदृष्ट्वाकर्णस्यपांडवः ॥ महतश्चशरौघांस्तान्व्यवारयतवीर्यवान् ॥ ११ ॥ ततोविधम्याधिरथेः शरजालानिपांडवः ॥ विव्याधकर्णंविंशत्यापुनरन्यैः शिलाशितैः ॥ १२ ॥ यथैवहिसकर्णेनपार्थः प्रच्छादितः शरैः ॥ तथैवसरणेकर्णंछादयामासपांडवः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वातुभीमसेनस्यविक्रमंयुधिभारत ॥ अभ्यनंदंस्त्वदीयाश्चसंप्रहृष्टाश्चचारणाः ॥ १४ ॥ भूरिश्रवाः कृपोद्रौणिर्मद्रराजोजयद्रथः ॥ उत्तमौजायुधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥ १५ ॥ कुरुपांडवप्रवरादशराजन्महारथाः ॥ साधुसाध्वितिवेगेनसिंहनादमथानदन् ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ अभ्यभाषतपुत्रस्तेराजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७ ॥ राज्ञःसराजपुत्रांश्चसोदर्यांश्चविशेषतः ॥ कर्णगच्छतभद्रंवःपरीप्सं
तोवृकोदरात् ॥ १८ ॥ पुरानिघ्नंतिराधेयंभीमचापच्युताःशराः ॥ तेयतध्वंमहेष्वासाःसूतपुत्रस्यरक्षणे ॥ १९ ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःसोदर्याःसप्तभारत ॥ भीम
सेनमभिद्रुत्यसंरब्धाःपर्यवारयन् ॥ २० ॥ तेसमासाद्यकौंतेयमावृण्वन्शरवृष्टिभिः ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकाः ॥ २१ ॥ तेऽपीडयन्भीमसेनंक्रु
द्धाःसप्तमहारथाः ॥ प्रजासंहरणेराजन्सोमंसप्तग्रहाइव ॥ २२ ॥ ततोवेगेनकौंतेयःपीडयित्वाशरासनं ॥ मुष्टिनापांडवोराजन्दृढेनसुपरिष्कृतं ॥ २३ ॥ मनु
ष्यसमतांज्ञात्वासप्तसंधायसायकान् ॥ तेभ्योव्यसृजदायस्तःसूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४ ॥ निरस्यन्निवदेहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ॥ भीमसेनोमहाराजपूर्वं
वैरमनुस्मरन् ॥ २५ ॥ तेक्षिप्ताभीमसेनेनशराभारतभारतान् ॥ विदार्यखंसमुत्पेतुःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ २६ ॥ तेषांविदार्यचेतांसिशराहेमविभूषिताः ॥
व्यराजंतमहाराजसुपर्णाइवखेचराः ॥ २७ ॥ शोणितादिग्धवाजाग्राःसप्तहेमपरिष्कृताः ॥ पुत्राणांतवराजेंद्रपीत्वाशोणितमुद्गताः ॥ २८ ॥ तेशरैर्भिन्नमर्माणो
रथेभ्यःप्रापतन्क्षितौ ॥ गिरिसानुरुहाभग्नाद्विपेनेवमहाद्रुमाः ॥ २९ ॥ शत्रुंजयःशत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधोदृढः ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चसप्तैतेविनिपातिताः ॥
॥ ३० ॥ पुत्राणांतवसर्वेषांनिहतानांवृकोदरः ॥ शोचत्यतिभृशंदुःखाद्विकर्णंपांडवःप्रियं ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयंमयावृत्तानिहंतव्यास्तुसंयुगे ॥ विकर्णतेनासिहतः
प्रतिज्ञारक्षितामया ॥ ३२ ॥ त्वमागाःसमरंवीरक्षात्रंधर्ममनुस्मरन् ॥ ततोविनिहतःसंख्येयुद्धधर्मोहिनिष्ठुरः ॥ ३३ ॥ विशेषतोहिनृपतेस्तथास्माकंहितेरतः ॥
न्यायतोन्यायतोवापिहतःशेतेमहाद्युतिः ॥ ३४ ॥ अगाधबुद्धिर्गांगेयःक्षितौसुरगुरोःसमः ॥ त्याजितःसमरेप्राणांस्तस्माद्युद्धंहिनिष्ठुरं ॥ ३५ ॥ संजयउवा
च तान्निहत्यमहाबाहूराधेयस्यैवपश्यतः ॥ सिंहनादरवंघोरमसृजत्पांडुनंदनः ॥ ३६ ॥ सरवस्तस्यशूरस्यधर्मराजस्यभारत ॥ आचख्याविवतद्युद्धंविजयं
चात्मनोमहत् ॥ ३७ ॥ तंश्रुत्वातुमहानादंभीमसेनस्यधन्विनः ॥ बभूवपरमाप्रीतिर्धर्मराजस्यधीमतः ॥ ३८ ॥ ततोहृष्टमनाराजन्वादित्राणांमहास्वनैः ॥ सिं
हनादरवंभ्रातुःप्रतिजग्राहपांडवः ॥ ३९ ॥ हर्षेणमहतायुक्तःकृतसंज्ञोवृकोदरे ॥ अभ्ययात्समरेद्रोणंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ४० ॥ एकत्रिंशन्महाराजपुत्रांस्तव
निपातितान् ॥ हतान्दुर्योधनोदृष्ट्वाक्षत्तुःसस्मारतद्वचः ॥ ४१ ॥

॥ ३९ ॥ कृतसंज्ञोगृहीतसंकेतः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

निःश्रेयसंनिश्चितंश्रेयःसाधनं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

तदिदंसमनुप्राप्तंक्षत्तुर्निःश्रेयसंवचः ॥ इतिसंचिंत्यतेपुत्रोनोत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ ४२ ॥ यद्यूतकालेदुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ॥ सभामानाय्यपांचालींकर्णेनसहितोल्पधीः ॥ ४३ ॥ यच्चकर्णोब्रवीत्कृष्णांसभायांपरुषंवचः ॥ प्रमुखेपांडुपुत्राणांतवचैवविशांपते ॥ ४४ ॥ शृण्वतस्तवराजेंद्रकौरवाणांचसर्वशः ॥ विनष्टाःपांडवाःकृष्णेशाश्वतंनरकंगताः ॥ ४५ ॥ पतिमन्यंवृणीष्वेतितस्येदंफलमागतं ॥ यच्चषंढतिलादीनिपरुषाणितवात्मजैः ॥ श्राविताःस्तेमहात्मानःपांडवाःकोपयिष्णुभिः ॥ ४६ ॥ तंभीमसेनःक्रोधाग्निंत्रयोदशसमाःस्थितं ॥ उद्गिरंस्तवपुत्राणामंतंगच्छतिपांडवः ॥ ४७ ॥ विलपंश्चबहुक्षत्ताशमंनालभतत्वयि ॥ सपुत्रोभरतश्रेष्ठतस्यभुंक्ष्वफलोदयं ॥ ४८ ॥ त्वयावृद्धेनधीरेणकार्यतत्त्वार्थदर्शिना ॥ नकृतंसुहृदांवाक्यंदैवमत्रपरायणं ॥ ४९ ॥ तन्माशुचोनरव्याघ्रतवैवापनयोमहान् ॥ विनाशहेतुःपुत्राणांभवानेवमतोमम ॥ ५० ॥ हतोविकर्णोराजेंद्रचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ प्रवराश्चात्मजानांतेसुताश्चान्येमहारथाः ॥ ५१ ॥ यानन्यान्ददृशेभीमश्चक्षुर्विषयमागतान् ॥ पुत्रांस्तवमहाराजत्वरयातान्जघानह ॥ ५२ ॥ त्वत्कृतेह्यहमद्राक्षंदह्यमानांवरूथिनीं ॥ सहस्रशःशरैर्मुक्तैःपांडवेनवृषेणच ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमयुद्धेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्र उवाच महानपनयःसूतममैवात्रविशेषतः ॥ सइदानीमनुप्राप्तोमन्येसंजयशोचतः ॥ १ ॥ यद्गतंतद्गतमितिममासीन्मनसिस्थितं ॥ इदानीमत्रकिंकार्यंप्रकरिष्यामिसंजय ॥ २ ॥ यथाह्येषक्षयोवृत्तोममापनयसंभवः ॥ वीराणांतन्ममाचक्ष्वस्थिरीभूतोस्मिसंजय ॥ ३ ॥ संजयउवाच कर्णभीमौमहाराजपराक्रांतौमहाबलौ ॥ बाणवर्षाण्यसृजतांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ४ ॥ भीमनामांकिताबाणाःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ विविशुःकर्णमासाद्यच्छिंदंतइवजीवितं ॥ ५ ॥ तथैवकर्णनिर्मुक्ताःशराबर्हिणवाससः ॥ छादयांचक्रिरेवीरंशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ तयोःशरैर्महाराजसंपतद्भिःसमंततः ॥ बभूवतत्रसैन्यानांसंक्षोभःसागरोत्तरः ॥ ७ ॥ भीमचापच्युतैर्बाणैस्तवसैन्यमरिंदम ॥ अवध्यतचमूमध्येघोरैराशीविषोपमैः ॥ ८ ॥ वारणैःपतितै राजन्वाजिभिश्चनरैःसह ॥ अदृश्यतमहीकीर्णावातभग्नैरिवद्रुमैः ॥ ९ ॥ तेवध्यमानाःसमरेभीमचापच्युतैःशरैः ॥ प्राद्रवंस्तावकायोधाःकिमेतदितिचाब्रुवन् ॥ १० ॥

॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ महानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सागरोत्तरःमहत्तरः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

ततोव्युदस्तंतत्सैन्यंसिंधुसौवीरकौरवं ॥ प्रोत्सारितंमहावेगैःकर्णपांडवयोःशरैः ॥ ११ ॥ तेशूराहतभूयिष्ठाहताश्वरथवारणाः ॥ उत्सृज्यभीमकर्णौचसर्वतो व्यद्रवन्दिशः ॥ १२ ॥ नूनंपार्थार्थमेवास्मान्मोहयंतिदिवौकसः ॥ यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यतेनोबलंशरैः ॥ १३ ॥ एवंब्रुवाणायोधास्तेतावकाभयपीडिताः ॥ शरपातंसमुत्सृज्यस्थितायुद्धदिदृक्षवः ॥ १४ ॥ ततःप्रावर्ततनदीघोररूपारणाजिरे ॥ शूराणांहर्षजननीभीरूणांभयवर्धिनी ॥ १५ ॥ वारणाश्वमनुष्याणांरुधिरौघसमुद्भवा ॥ संवृतागतसत्वैश्चमनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६ ॥ सानुकर्षपताकैश्चद्विपाश्वरथभूषणैः ॥ स्यंदनैरपविद्धैश्चभग्नचक्राक्षकूबरैः ॥ १७ ॥ जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिःसुमहास्वनैः ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नाराचैश्चसहस्रशः ॥ १८ ॥ कर्णपांडवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिवपन्नगैः ॥ प्रासतोमरसंघातैःखड्गैश्चसपरश्वधैः ॥ १९ ॥ सुवर्णविकृतैश्चापिगदामुसलपट्टिशैः ॥ ध्वजैश्चविविधाकारैःशक्तिभिःपरिघैरपि ॥ २० ॥ शतघ्नीभिश्चचित्राभिर्बभौभारतमेदिनी ॥ कनकांगदहारैश्चकुंडलैर्मुकुटैस्तथा ॥ २१ ॥ वलयैरपविद्धैश्चतत्रैवांगुलिवेष्टकैः ॥ चूडामणिभिरुष्णीषैःस्वर्णसूत्रैश्चमारिष ॥ २२ ॥ तनुत्रैःसतलत्रैश्चहारैर्निष्कैश्चभारत ॥ वस्त्रैश्छत्रैश्चविध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ॥ २३ ॥ गजाश्वमनुजैर्भिन्नैःशोणिताक्तैश्चपत्रिभिः ॥ तैस्तैश्चविविधैर्भिन्नैस्तत्रतत्रवसुंधरा ॥ २४ ॥ पतितैरपविद्धैश्चविबभौद्यौरिवग्रहैः ॥ अचिंत्यमद्भुतंचैवतयोःकर्मातिमानुषं ॥ २५ ॥ दृष्ट्वाचारणसिद्धानांविस्मयःसमजायत ॥ अग्नेर्वायुसहायस्यगतिःकक्षइवाहवे ॥ २६ ॥ आसीद्भीमसहायस्यरौद्रमाधिरथेर्गतं ॥ निपातितध्वजरथंहतवाजिनरद्विपं ॥ २७ ॥ गजाभ्यांसंप्रयुक्ताभ्यामासीन्नलवनंयथा ॥ मेघजालनिभंसैन्यमासीत्तवनराधिप ॥ २८ ॥ विमर्दःकर्णभीमाभ्यामासीच्चपरमोरणे ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःकर्णोमहाराजभीमंविध्वात्रिभिःशरैः ॥ मुमोचशरवर्षाणिविचित्राणिबहूनिच ॥ १ ॥ वध्यमानोमहाबाहुःसूतपुत्रेणपांडवः ॥ नविव्यथेभीमसेनोभिद्यमानइवाचलः ॥ २ ॥ सकर्णंकर्णिनाकर्णेपीतेननिशितेनच ॥ विव्याधसुभृशंसंख्येतैलधौतेनमारिष ॥ ३ ॥ सकुंडलंमहच्चारुकर्णस्यापातयद्भुवि ॥ तपनीयंमहाराजदीप्तंज्योतिरिवांबरात् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अथापरेणभल्लेनसूतपुत्रंस्तनांतरे ॥ आजघानभृशंक्रुद्धोहसन्निववृकोदरः ॥ ५ ॥ पुनरस्यत्वरन्भीमोनाराचान्दशभारत ॥ रणेप्रैषीन्महाबाहुर्निर्मुक्ताशी
विषोपमान् ॥ ६ ॥ तेललाटंविनिर्भिद्यसूतपुत्रस्यभारत ॥ विविशुश्चोदितास्तेनवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ ७ ॥ ललाटस्थैस्ततोबाणैःसूतपुत्रोव्यरोचत ॥ नीलो
त्पलमयींमालांधारयन्वैयथापुरा ॥ ८ ॥ सोतिविद्धोभृशंकर्णःपांडवेनतरस्विना ॥ रथकूबरमालंब्यन्यमीलयतलोचने ॥ ९ ॥ समुहूर्तात्पुनःसंज्ञांलेभेकर्णःप
रंतपः ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगःक्रोधमाहारयत्परं ॥ १० ॥ ततःक्रुद्धोरणेकर्णःपीडितोदृढधन्वना ॥ वेगंचक्रेमहावेगोभीमसेनरथंप्रति ॥ ११ ॥ तस्मैकर्णःश
तंराजन्निषूणांगार्ध्रवाससां ॥ अमर्षीबलवान्क्रुद्धःप्रेषयामासभारत ॥ १२ ॥ ततःप्रास्तृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ समरेतमनादृत्यतस्यवीर्यमचिंतय
न् ॥ १३ ॥ कर्णस्ततोमहाराजपांडवंनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःक्रुद्धरूपंपरंतप ॥ १४ ॥ तावुभौनरशार्दूलौशार्दूलाविवदंष्ट्रिणौ ॥ जीमूताविवचान्यो
न्यंप्रववर्षतुराहवे ॥ १५ ॥ तलशब्दरवैश्चैवत्रासयेतांपरस्परं ॥ शरजालैश्वविविधैस्त्रासयामासतुर्मृधे ॥ १६ ॥ अन्योन्यंसमरेक्रुद्धौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ततो
भीमोमहाबाहुःसूतपुत्रस्यभारत ॥ १७ ॥ क्षुरप्रेणधनुश्छित्वाननादपरवीरहा ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंसूतपुत्रोमहारथः ॥ १८ ॥ अन्यत्कार्मुकमादत्तभारघ्नंवे
गवत्तरं ॥ तदप्यथनिमेषार्धाच्चिच्छेदास्यवृकोदरः ॥ १९ ॥ तृतीयंचचतुर्थंचपंचमंषष्ठमेवहि ॥ सप्तमंचाष्टमंचैवनवमंदशमंतथा ॥ २० ॥ एकादशंद्वादशं
चत्रयोदशमथापिच ॥ चतुर्दशंपंचदशंषोडशंचवृकोदरः ॥ २१ ॥ तथासप्तदशंवेगादष्टादशमथापिवा ॥ बहूनिभीमश्चिच्छेदकर्णस्यैवंधनूंषिहि ॥ २२ ॥ नि
मेषार्धात्ततःकर्णोधनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ दृष्ट्वासकुरुसौवीरसिंधुवीरबलक्षयं ॥ २३ ॥ सवर्मध्वजशस्त्रैश्चपतितैःसंवृतांमहीं ॥ हस्त्यश्वरथदेहांश्चगतासून्प्रेक्ष्यसर्व
शः ॥ २४ ॥ सूतपुत्रस्यसंरंभाद्दीप्तंवपुरजायत ॥ सविस्फार्यमहच्चापंकार्तस्वरविभूषितं ॥ २५ ॥ भीमंप्रैक्षतराधेयोघोरंघोरेणचक्षुषा ॥ ततःक्रुद्धःशरानस्य
न्सूतपुत्रोव्यरोचत ॥ २६ ॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ॥ मरीचिविकचस्येवराजन्भानुमतोवपुः ॥ २७ ॥ आसीदाधिरथेर्घोरंवपुःशरशतां
चितं ॥ कराभ्यामाददानस्यसंदधानस्यचाशुगान् ॥ २८ ॥ कर्षतोमुंचतोबाणान्नांतरंददृशेरणे ॥ अग्निचक्रोपमंघोरंमंडलीकृतमायुधं ॥ २९ ॥ कर्णस्यासी
न्महीपालसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ स्वर्णपुंखाःसुनिशिताःकर्णचापच्युताःशराः ॥ ३० ॥

प्राच्छादयन्महाराजदिशःसूर्यस्यचप्रभाः॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणां॥३१॥ धनुश्च्युतानांवियतिददृशेबहुधाव्रजः॥ बाणासनादाधिरथेःप्रभवं
तिस्मसायकाः॥३२॥ श्रेणीकृताव्यरोचंतराजन्क्रौंचाइवांबरे॥ गार्ध्रपत्रान्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान्॥३३॥ महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः
शरान्॥ तेतुचापबलोद्भूताःशातकुंभविभूषिताः॥ ३४ ॥ अजस्रमपतन्बाणाभीमसेनरथंप्रति ॥ तेव्योम्निरुक्मविकृताव्यकाशंतसहस्रशः॥३५॥ शलभाना
मिवव्राताःशराःकर्णसमीरिताः ॥ चापादाधिरथेर्बाणाःप्रपतंतश्चकाशिरे ॥ ३६ ॥ एकोदीर्घइवात्यर्थमाकाशेसंस्थितःशरः ॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादय
न्निवतोयदः ॥ ३७ ॥ कर्णःप्राच्छादयत्क्रुद्धोभीमंसायकवृष्टिभिः ॥ तत्रभारतभीमस्यबलंवीर्यंपराक्रमं ॥ व्यवसायंचपुत्रास्तेददृशुःसहसैनिकाः ॥३८॥
तांसमुद्रमिवोद्भूतांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥ अचिंतयित्वाभीमस्तुक्रुद्धःकर्णमुपाद्रवत्॥ ३९ ॥ रुक्मपृष्ठंमहच्चापंभीमस्यासीद्विशांपते ॥ आकर्षान्मंडलीभूतं
शक्रचापमिवापरं॥ ४० ॥ तस्माच्छराःप्रादुरासन्पूरयंतइवांबरं ॥ ४१ ॥ सुवर्णपुंखैर्भीमेनसायकैर्नतपर्वभिः ॥ गगनेरचितामालाकांचनीवव्यरोचत ॥
॥ ४२ ॥ ततोव्योम्निविषक्तानिशरजालानिभागशः ॥ आहतानिव्यशीर्यंतभीमसेनस्यपत्रिभिः ॥ ४३ ॥ कर्णस्यशरजालौघैर्भीमसेनस्यचोभयोः ॥ अग्नि
स्फुलिंगसंस्पर्शैरंजोगतिभिराहवे॥ ४४ ॥ तैस्तैःकनकपुंखानांद्यौरासीत्संवृताव्रजैः ॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनस्मवातिसमीरणः॥ ४५ ॥शरजालावृतेव्योम्नि
नप्राज्ञायतकिंचन ॥ सभीमंछादयन्बाणैःसूतपुत्रःपृथग्विधैः॥ ४६ ॥ उपारोहदनादृत्यंतस्यवीर्यमहात्मनः ॥ तयोर्विसृजतोस्तत्रशरजालानिमारिष ॥ ४७॥
वायुभूतान्यदृश्यंतसंसक्तानीतरेतरं ॥ अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयोः ॥ ४८ ॥ आकाशेभरतश्रेष्ठपावकःसमजायत ॥ तथाकर्णःशितान्बाणान्क
र्मारपरिमार्जितान्॥ ४९ ॥ सुवर्णविकृतान्क्रुद्धःप्राहिणोद्वधकांक्षया ॥ तानंतरिक्षेविशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ॥ ५० ॥ विशेषयन्सूतपुत्रंभीमस्तिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ पुनश्चासृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः॥ ५१ ॥ अमर्षीबलवान्क्रुद्धोदिधक्षन्निवपावकः ॥ ततश्चटचटाशब्दोगोधाघातादभूत्तयोः ॥ ५२ ॥ तलश
ब्दश्चसुमहान्सिंहनादश्चभैरवः ॥ रथनेमिनिनादश्चज्याशब्दश्चैवदारुणः ॥ ५३ ॥ योधाव्युपारमन्युद्धाद्दिदृक्षंतःपराक्रमं ॥ कर्णपांडवयोराजन्परस्परवधै
षिणोः॥ ५४॥ देवर्षिसिद्धगंधर्वाःसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ मुमुचुःपुष्पवर्षंचविद्याधरगणास्तथा ॥५५॥ ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ वैहायसमाकाशं ॥ ७५ ॥ लयमंगसंकोचं ॥ ७६ ॥

ततोभीमोमहाबाहुःसंरंभीदृढविक्रमः ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यशरैर्विव्याधसूतजं ॥ ५६ ॥ कर्णोपिभीमसेनस्यनिवार्येषून्महाबलः ॥ प्राहिणोन्नवनाराचानाशी
विषसमान्रणे ॥ ५७ ॥ तावद्भिरथतान्भीमोव्योम्निचिच्छेदपत्रिभिः ॥ नाराचान्सूतपुत्रस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ५८ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःशरंक्रुद्धांत
कोपमं ॥ मुमोचाधिरथेर्वीरोयमदंडमिवापरं ॥ ५९ ॥ तमापतंतंचिच्छेदराधेयःप्रहसन्निव ॥ त्रिभिःशरैःशरंराजन्पांडवस्यप्रतापवान् ॥ ६० ॥ पुनश्चासृज
दुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ तस्यतान्याददेकर्णःसर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ॥ ६१ ॥ युध्यमानस्यभीमस्यसूतपुत्रोस्त्रमायया ॥ तस्येषुधीधनुर्ज्यांचबाणैःसन्नत
पर्वभिः ॥ ६२ ॥ रश्मीन्योक्त्राणिचाश्वानांक्रुद्धःकर्णोच्छिनन्मृधे ॥ तस्याश्वांश्चपुनर्हत्वासूतंविव्याधपंचभिः ॥ ६३ ॥ सोपसृत्यद्रुतंसूतोयुधामन्योरथंययौ ॥
विहसन्निवभीमस्यक्रुद्धःकालानलद्युतिः ॥ ६४ ॥ ध्वजंचिच्छेदराधेयःपताकांचव्यपातयत् ॥ सविधन्वामहाबाहुरथशक्तिंपरामृशत् ॥ ६५ ॥ तांव्यवासृज
दाविध्यक्रुद्धःकर्णरथंप्रति ॥ तामाधिरथिरायस्तःशक्तिंकांचनभूषणां ॥ ६६ ॥ आपतंतींमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः ॥ सापतद्दशधाछिन्नाकर्णस्यनि-
शितैःशरैः ॥ ६७ ॥ अस्यतःसूतपुत्रस्यमित्रार्थेचित्रयोधिनः ॥ सचर्मादत्तकौंतेयोजातरूपपरिष्कृतं ॥ ६८ ॥ खङ्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयस्यवा ॥ तदस्य
तरसाक्रुद्धोव्यधमच्चर्मसुप्रभं ॥ ६९ ॥ शरैर्बहुभिरत्युग्रैःप्रहसन्निवभारत ॥ सविचर्मामहाराजविरथःक्रोधमूर्छितः ॥ ७० ॥ असिंप्रासृजदाविध्यत्वरन्क
र्णरथंप्रति ॥ सधनुःसूतपुत्रस्यसज्यंछित्वामहानसिः ॥ ७१ ॥ पपातभुविराजेंद्रक्रुद्धःसर्पइवांबरात् ॥ ततःप्रहस्याधिरथिरन्यदादायकार्मुकं ॥ ७२ ॥ शत्रुघ्नंस
मरेक्रुद्धोदृढज्यंवेगवत्तरं ॥ व्यायच्छत्सशरान्कर्णःकुंतीपुत्रजिघांसया ॥ ७३ ॥ सहस्रशोमहाराजरुक्मपुंखान्सुतेजनान् ॥ सवध्यमानोबलवान्कर्णचापच्यु
तैःशरैः ॥ ७४ ॥ वैहायसंप्राक्रमद्वैकर्णस्यव्यथयन्मनः ॥ सतस्यचरितंदृष्ट्वासंग्रामेविजयैषिणः ॥ ७५ ॥ लयमास्थायराधेयोभीमसेनमवंचयत् ॥ तंचदृष्ट्वारथो
पस्थेनिलीनंव्यथितेंद्रियं ॥ ७६ ॥ ध्वजमस्यसमासाद्यतस्थौभीमोमहीतले ॥ तदस्यकुरवःसर्वेचारणाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ७७ ॥ यदियेषरथात्कर्णंहर्तुंतार्क्ष्यइवो
रगं ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःस्वधर्ममनुपालयन् ॥ ७८ ॥ स्वरथंपृष्ठतःकृत्वायुद्धायैवव्यवस्थितः ॥ तद्विहत्यास्यराधेयस्ततएनंसमभ्ययात् ॥ ७९ ॥ संरंभात्पांड
वंसंख्येयुद्धायसमुपस्थितं ॥ तौसमेतौमहाराजस्पर्धमानौमहाबलौ ॥ ८० ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥ तद्वथादिसाधनं ॥८८॥ वज्रगर्भमंतर्विहितांगुष्ठं ॥८९॥ समर्थःसमीचीनार्थोधर्मापेक्षीतियावत् ॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥ तूबरकोपुंश्विन्हरहितः षंढइतियाव

जीमूताविवघर्मांतेगर्जमानौनरर्षभौ ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ८१ ॥ अमृष्यमाणयोःसंख्येदेवदानवयोरिव ॥ क्षीणशस्त्रस्तुकौंतेयःकर्णे
नसमभिद्रुतः ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ॥ रथमार्गविघातार्थव्यायुधःप्रविवेशह ॥ ८३ ॥ हस्तिनांव्रजमासाद्यरथदुर्गंप्रविश्यच ॥ पां
डवोजीविताकांक्षीराधेयंनाभ्यहारयत् ॥८४॥ व्यवस्थानमथाकांक्षन्धनंजयशरैर्हतं ॥ उद्यम्यकुंजरंपार्थस्तस्थौपरपुरंजयः ॥ ८५ ॥ महौषधिसमायुक्तंहनूमा
निवपर्वतं ॥ तमस्यविशिखैःकर्णोव्यधमत्कुंजरंपुनः ॥ ८६ ॥ हस्त्यंगान्यथकर्णायप्राहिणोत्पांडुनंदनः ॥ चक्राण्यश्वांस्तथाचान्यद्यद्यत्पश्यतिभूतले ॥८७॥
तत्तदादायचिक्षेपक्रुद्धःकर्णायपांडवः ॥ तदस्यसर्वंचिच्छेदक्षिप्तंक्षिप्तंशितैःशरैः ॥ ८८ ॥ भीमोपिमुष्टिमुद्यम्यवज्रगर्भांसुदारुणं ॥ हंतुमैच्छत्सूतपुत्रंसंस्मर
न्नर्जुनंक्षणात् ॥८९॥ शक्तोपिनावधीत्कर्णंसमर्थःपांडुनंदनः ॥ रक्षमाणःप्रतिज्ञांतांयाकृतासव्यसाचिना ॥९०॥ तमेवंव्याकुलंभीमंभूयोभूयःशितैःशरैः ॥ मू
र्च्छयाभिपरीतांगमकरोत्सूतनंदनः ॥ ९१ ॥ व्यायुधंनावधीच्चैनंकर्णःकुंत्यावचःस्मरन् ॥ धनुषोग्रेणतंकर्णःसोभिद्रुत्यपरामृशत् ॥ ९२ ॥ धनुषास्पृष्टमात्रेण
क्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ आच्छिद्यसधनुस्तस्यकर्णंमूर्धन्यताडयत् ॥ ९३ ॥ ताडितोभीमसेनेनक्रोधादारक्तलोचनः ॥ विहसन्निवराधेयोवाक्यमेतदुवाचह ॥
॥ ९४ ॥ पुनःपुनस्तूबरकमूढऔदरिकेतिच ॥ अकृतास्त्रकमायोत्सीर्बालसंग्रामकातर ॥ ९५ ॥ यत्रभोज्यंबहुविधंभक्ष्यंपेयंचपांडव ॥ तत्रत्वंदुर्मतेयोग्योनयु
द्धेषुकदाचन ॥ ९६ ॥ मूलपुष्पफलाहारोव्रतेपुनियमेषुच ॥ उचितस्त्वंवनेभीमनत्वंयुद्धविशारदः ॥ ९७ ॥ क्वयुद्धंक्वमुनित्वंचवनंगच्छवृकोदर ॥ नत्वंयुद्धो
चितस्तातवनवासरतिर्भवान् ॥ ९८ ॥ सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वंगृहेत्वरयन्भृशं ॥ योग्यस्ताडयितुंक्रोधाद्भोजनार्थंवृकोदर ॥ ९९ ॥ मुनिर्भूत्वाथवाभीमफ
लान्यादत्स्वदुर्मते ॥ वनायव्रजकौंतेयनत्वंयुद्धविशारदः ॥ १०० ॥ फलमूलाशनेशक्तस्त्वंतथातिथिपूजने ॥ नत्वांशस्त्रसमुद्योगेयोग्यंमन्येवृकोदर ॥ १०१ ॥
कौमारेयानिवृत्तानिविप्रियाणिविशांपते ॥ तानिसर्वाणिचाप्येवंरूक्षाण्यश्रावयद्भृशं ॥ १०२ ॥ अथैनंतत्रसंलीनमस्पृशद्धनुषापुनः ॥ प्रहसंश्चपुनर्वाक्यं
भीममाहवृपस्तदा ॥ ३ ॥ योद्धव्यंमारिपान्यत्रनयोद्धव्यंचमादृशैः ॥ मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्चविद्यते ॥ ४ ॥

त् तूबरोदमश्रुपुरुषेइत्युपक्रम्यपुरुषव्यंजनत्यक्तेइतिमेदिनी औदरिकोबह्वाशी ॥९५॥९६॥ व्रतेषुनियमेषुआगंतुकेषु ॥९७॥९८॥९९॥१००॥१०१॥१०२॥ संलीनंसंकुचितांगं ॥ १०३ ॥ १०४ ॥

॥१२९॥

॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ व्यकत्थयत्भर्त्सितवान् ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥

गच्छवायत्रतौकृष्णौतौत्वांरक्षिष्यतोरणे॥ गृहंवागच्छकौंतेयकिंतेयुद्धेनबालक ॥ ५ ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाभीमसेनोतिदारुणं॥ उवाचकर्णंप्रहसन्सर्वेषांशृ
ण्वतांवचः॥६॥ जितस्त्वमसकृदुष्टकंत्थसेकिंवृथात्मना ॥ जयाजयौमहेंद्रस्यलोकेदृष्टौपुरातनैः॥ ७ ॥ मल्लयुद्धंमयासार्धंकुरुदुष्कुलसंभव ॥ महाबलोमहा
भोगीकीचकोनिहतोयथा॥ ८॥ तथात्वांघातयिष्यामिपश्यत्सुसर्वराजसु ॥ भीमस्यमतमाज्ञायकर्णोबुद्धिमतांवरः ॥ ९॥ विररामरणात्तस्मात्पश्यतांसर्वध
न्विनां॥ एवंतंविरथंकृत्वाकर्णोराजन्व्यकत्थयत् ॥ ११० ॥ प्रमुखेवृष्णिसिंहस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥ ततोराजन्शिलाधौतान्शरान्शाखामृगध्वजः॥ ११॥
प्राहिणोत्सूतपुत्रायकेशवेनप्रचोदितः ॥ ततःपार्थभुजोत्सृष्टाःशराःकनकभूषणाः ॥ १२॥ गांडीवप्रभवाःकर्णंहंसाःक्रौंचमिवाविशन् ॥ सभुजंगैरिवावि
ष्टैर्गांडीवप्रेषितैःशरैः॥ १३॥ भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रंधनंजयः॥ सच्छिन्नधन्वाभीमेनधनंजयशराहतः॥ १४ ॥ कर्णोभीमादपायासीद्रथेनमहताद्रुतं॥
भीमोपिसात्यकेर्वाहंसमारुह्यनरर्षभः॥ १५॥ अन्वयाद्भ्रातरंसंख्येपांडवंसव्यसाचिनं ॥ ततःकर्णंसमुद्दिश्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ १६ ॥ नाराचंक्रोधताम्रा
क्षःप्रैषीन्मृत्युमिवांतकः॥ सगरुत्मानिवाकाशेप्रार्थयन्भुजगोत्तमं ॥ १७॥ नाराचोभ्यपतत्कर्णंतूर्णंगांडीवचोदितः ॥ तमंतरिक्षेनाराचंद्रौणिश्चिच्छेदप
त्रिणा॥ १८॥ धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षन्महारथः॥ ततोद्रौणिंचतुःषष्ट्याविव्याधकुपितोर्जुनः ॥ १९ ॥ शिलीमुखैर्महाराजमागास्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ स
तुमत्तगजाकीर्णमनीकंरथसंकुलं॥ १२० ॥ तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः॥ ततःसुवर्णपृष्ठानांचापानांकूजतांरणे॥ २१ ॥शब्दंगांडीवघोषेणकौं
तेयोभ्यभवद्बली ॥ धनंजयस्तथायांतंपृष्ठतोद्रौणिमभ्यगात्॥२२॥ नातिदीर्घमिवाध्वानंशरैःसंत्रासयन्बलं॥ विदार्यदेहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनां॥२३॥
कंकबर्हिणवासोभिर्बलंव्यधमदर्जुनः॥ तद्बलंभरतश्रेष्ठसवाजिद्विपमानवं॥ २४॥ पाकशासनिरायत्तःपार्थःसनिजघानह॥१२५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३९॥ ॥ छ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अहन्यहनिमे
दीप्तंयशःपततिसंजय॥ हतामेबहवोयोधामन्येकालस्यपर्ययं॥ १ ॥ ॥१२९॥

॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ अहन्यहनीति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रेक्षंतःप्रेक्षकाः बभूवेतितथावचनमनुषज्यते ॥ १३ ॥ प्रसह्यअनादृत्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥१९॥२०॥२१॥

धनंजयःसुसंक्रुद्धःप्रविष्टोमामकंबलं॥ रक्षितंद्रौणिकर्णाभ्यामप्रवेश्यंसुरैरपि॥ २ ॥ ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः॥ सहितःकृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेणच ॥ ३ ॥ तदाप्रभृतिमांशोकोदहत्यग्निरिवाशयं॥ ग्रस्तानिवप्रपश्यामिभूमिपालान्ससैंधवान्॥४॥ अप्रियंसुमहत्कृत्वासिंधुराजःकिरीटिनः॥ चक्षुर्विषयमापन्नःकथंजीवितमाप्नुयात्॥५॥ अनुमानाच्चपश्यामिनास्तिसंजयसैंधवः॥ युद्धंतुतद्यथावृत्तंतन्ममाचक्ष्वतत्त्वतः ॥ ६ ॥ यच्चविक्षोभ्यमहतींसेनामालोड्यचासकृत्॥ एकःप्रविष्टःसंक्रुद्धोनलिनीमिवकुंजरः ॥ ७ ॥ तस्यमेवृष्णिवीरस्यब्रूहियुद्धंयथातथं ॥ धनंजयार्थेयत्तस्यकुशलोह्यसिसंजय॥८॥ संजयउवाच तथातुवैकर्तनपीडितंतंभीमंप्रयांतंपुरुषप्रवीरं ॥समीक्ष्यराजन्नरवीरमध्येशिनिप्रवीरोनुययौरथेन ॥ ९॥ नदन्यथावज्रधरस्तपांतेज्वलन्यथाजलदांतेचसूर्यः॥ निघ्नन्नमित्रान्धनुषादृढेनसकंपयंस्तवपुत्रस्यसेनां॥ १० ॥ तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैरायोधनेवीरतरंनदंतं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंत्वदीयाःसर्वेरथाभारतमाधवाग्र्यं॥ ११ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधीशरासनीकांचनधर्मधारी॥ अलंबुषःसात्यकिंमाधवाग्र्यमवारयद्राजवरोभिपत्य॥ १२ ॥ तयोरभूद्भारतसंप्रहारोयथाविधोनैवबभूवकश्चित्॥ प्रेक्षंतएवाहवशोभिनौतौयोधास्त्वदीयाश्चपरेचसर्वे॥ १३ ॥ आविध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराजवरःप्रसह्य॥ अनागतानेवतुतान्पृषत्कांश्चिच्छेदबाणैःशिनिपुंगवोपि ॥ १४ ॥ पुनःसबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैःसपुंखैः ॥ विव्याधदेहावरणंविदार्यतेसात्यकेराविविशुःशरीरं॥१५॥तैःकायमस्याग्न्यनिलप्रभावैर्विदार्यबाणैर्निशितैर्ज्वलद्भिः॥ आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशानश्वांश्चतुर्भिश्चतुरःप्रसह्य॥ १६॥ तथातुतेनाभिहतस्तरस्वीनप्ताशिनेश्चक्रधरप्रभावः॥ अलंबुषस्योत्तमवेगवद्भिरश्वांश्चतुर्भिर्निजघानबाणैः ॥ १७॥ अथास्यसूतस्यशिरोनिकृत्यभल्लेनकालानलसन्निभेन ॥ सकुंडलंपूर्णशशिप्रकाशंभ्राजिष्णुवक्त्रंनिचकर्तदेहात् ॥ १८ ॥ निहत्यतंपार्थिवपुत्रपौत्रंसंख्येयदूनामृषभःप्रमाथी॥ ततोन्वयादर्जुनमेववीरःसैन्यानिराजंस्तवसन्निवार्य॥ १९॥ अन्वागतंवृष्णिवीरंसमीक्ष्यतथारिमध्येपरिवर्तमानं॥ घ्नंतंकुरूणामिषुभिर्बलानिपुनःपुनर्वायुमिवाभ्रपूगान्॥ २० ॥ ततोवहन्सैंधवाःसाधुदांतागोक्षीरकुंदेंदुहिमप्रकाशाः॥ सुवर्णजालावतताःसदश्वायतोयतःकामयतेनृसिंहः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तमिति त्वरणीयेषुकृत्येषु ॥ १ ॥ २ ॥

अथात्मजास्तेसहिताभिपेतुरन्येचयोधास्त्वरितास्त्वदीयाः ॥ कृत्वामुखंभारतयोधमुख्यंदुःशासनंत्वत्सुतमाजमीढ ॥ २२ ॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यसंख्येशैने
यमाजघ्नुरनीकसाहाः ॥ सचापितान्प्रवरःसात्वतानांन्यवारयद्बाणजालेनवीरः ॥ २३ ॥ निवार्यतांस्तूर्णममित्रघातीनप्ताशिनेःपत्रिभिरग्निकल्पैः ॥ दुःशास
नस्याभिजघानवाहानुद्यम्यबाणासनमाजमीढ ॥ २४ ॥ ततोर्जुनोहर्षमवापसंख्येकृष्णश्चदृष्ट्वापुरुषप्रवीरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथ
वधपर्वणिअलंबुषवधेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच तमुद्यतंमहाबाहुंदुःशासनरथंप्रति ॥
त्वरितंत्वरणीयेषुधनंजयजयैषिणं ॥ १ ॥ त्रिगर्तानांमहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ सेनासमुद्रमाविष्टमनंतंपर्यवारयन् ॥ २ ॥ अथैनंरथवंशेनसर्वतःस
न्निवार्यते ॥ अवाकिरञ्छरव्रातैःक्रुद्धाःपरमधन्विनः ॥ ३ ॥ अजयद्राजपुत्रांस्तान्भ्राजमानान्महारणे ॥ एकःपंचाशतंशत्रून्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ४ ॥
संप्राप्यभारतीमध्यंतलघोषसमाकुलं ॥ असिशक्तिगदापूर्णमप्लुवंसलिलंयथा ॥ ५ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयचरितंरणे ॥ प्रतीच्यांदिशितंदृष्ट्वाप्राच्यांपश्यामि
लाघवात् ॥ ६ ॥ उदीचींदक्षिणांप्राचींप्रतीचींविदिशस्तथा ॥ नृत्यन्निवाचरच्छूरोयथारथशतंतथा ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वाचरितंतस्यसिंहविक्रांतगामिनः ॥ त्रिगर्ताः
संन्यवर्तंतसंतप्ताःस्वजनंप्रति ॥ ८ ॥ तमन्येशूरसेनानांशूराःसंख्येन्यवारयन् ॥ नियच्छंतःशरव्रातैर्मत्तंद्विपमिवांकुशैः ॥ ९ ॥ तैर्व्यवाहरदार्यात्मामुहूर्त्तादेव
सात्यकिः ॥ ततःकलिंगैर्युयुधेसोचिंत्यबलविक्रमः ॥ १० ॥ तांचसेनामतिक्रम्यकलिंगानांदुरत्ययां ॥ अथपार्थमहाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ ११ ॥ तरन्नि
वजलेश्रांतोयथास्थलमुपेयिवान् ॥ तंदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रंयुयुधानःसमाश्वसत् ॥ १२ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकेशवःपार्थमब्रवीत् ॥ असावायातिशैनेयस्तवपार्थ
पदानुगः ॥ १३ ॥ एषशिष्यःसखाचैवतवसत्यपराक्रमः ॥ सर्वान्योधांस्तृणीकृत्यविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ १४ ॥ एषकौरवयोधानांकृत्वाघोरमुपद्रवं ॥ तवप्राणैः
प्रियतमःकिरीटिन्नेतिसात्यकिः ॥ १५ ॥ एषद्रोणंतथाभोजंकृतवर्माणमेवच ॥ कदर्थीकृत्यविशिखैःफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः ॥ १६ ॥ धर्मराजप्रियान्वे
षीहत्वायोधान्वरान्वरान् ॥ शूरश्चैवकृतास्त्रश्चफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः ॥ १७ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ इतिद्रो

कृत्वासुदुष्करंकर्मसैन्यमध्येमहाबलः॥ तवदर्शनमन्विच्छन्पांडवाभ्येतिसात्यकिः॥ १८ ॥ बहूनेकरथेनाजौयोधयित्वामहारथान्॥ आचार्यप्रमुखान्पार्थ
प्रयात्येषससात्यकिः॥ १९॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यविदार्यचवरूथिनीं॥ प्रेषितोधर्मराजेनपार्थैषोऽभ्येतिसात्यकिः॥ २० ॥ यस्यनास्तिसमोयोधःकौरवेषुकश्
चन॥ सोयमायातिकौंतेयसात्यकिर्युद्धदुर्मदः॥ २१॥ कुरुसैन्याद्विमुक्तोवैसिंहोमध्याद्गवामिव॥ निहत्यबहुलाःसेनापार्थैषोऽभ्येतिसात्यकिः॥ २२॥ एषराजस
हस्राणांवक्त्रैःपंकजसन्निभैः॥ आस्तीर्यवसुधांपार्थक्षिप्रमायातिसात्यकिः॥ २३ ॥ एषदुर्योधनंजित्वाभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ निहत्यजलसंधंचक्षिप्रमाया
तिसात्यकिः॥॥ २४॥ रुधिरौघवतींकृत्वानदींशोणितकर्दमां ॥ तृणवद्यस्यकौरव्यानेषह्यायातिसात्यकिः ॥ २५ ॥ ततःप्रहृष्टःकौंतेयःकेशवंवाक्यमब्रवी
त्॥ नमेप्रियंमहाबाहोयन्मामभ्येतिसात्यकिः॥ २६॥ नहिजानामिवृत्तांतंधर्मराजस्यकेशव ॥ सात्वतेनविहीनःसयदिजीवतिवानवा ॥ २७॥ एतेनहिम
हाबाहोरक्षितव्यःसपार्थिवः॥ तमेषकथमुत्सृज्यममकृष्णपदानुगः ॥ २८ ॥ राजाद्रोणायचोत्सृष्टःसैंधवश्चानिपातितः ॥ प्रत्युद्यातिचशैनेयमेषभूरिश्रवा
रणे॥ २९॥ सोयंगुरुतरोभारःसैंधवार्थेसमाहितः॥ ज्ञातव्यश्चहिमेराजारक्षितव्यश्चसात्यकिः॥ ३०॥ जयद्रथश्चहंतव्योलंबतेचदिवाकरः॥ श्रांतश्चैषमहाबा
हुरल्पप्राणश्चसांप्रतं॥ ३१ ॥ परिश्रांताहयाश्चास्यहययंताचमाधव॥ नचभूरिश्रवाःश्रांतःससहायश्चकेशव ॥ ३२॥ अपीदानींभवेदस्यक्षेममस्मिन्समाग
मे॥ कच्चिन्नसागरंतीर्त्वासात्यकिःसत्यविक्रमः॥ ३३॥ गोष्पदंप्राप्यसीदेतमहौजाःशिनिपुंगवः॥ अपिकौरवमुख्येनकृतास्त्रेणमहात्मना॥ ३४॥ समेत्यभू
रिश्रवसास्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ व्यतिक्रममिमंमन्येधर्मराजस्यकेशव ॥ ३५ ॥ आचार्याद्भयमुत्सृज्ययःप्रेषयतसात्यकिं ॥ ग्रहणंधर्मराजस्यखगः
श्येनइवामिषं॥ ३६॥ नित्यमाशंसतेद्रोणःकच्चित्स्यात्कुशलीनृपः॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यक्यर्जुनदर्शनेएकचत्वा
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंयुद्धदुर्मदं॥ क्रोधाद्भूरिश्रवाराजन्सह
सासमुपाद्रवत्॥ १ ॥ तमब्रवीन्महाराजकौरव्यःशिनिपुंगवं॥ अद्यप्राप्तोसिदिष्ट्यामेचक्षुर्विषयमित्युत॥ २॥

णपर्वणिटीकायांएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमिति ॥ १ ॥ उतात्यर्थं ॥२ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाश्वतीःसमाःसर्वकालं तुरवधारणे नित्यमेवअसौहन्यात् जयएवतस्येत्यर्थः ॥ १६ ॥

चिराभिलपितंकाममहंप्राप्स्यामिसंयुगे ॥ नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृजसेरणं ॥ ३ ॥ अद्यत्वांसमरेहत्वानित्यंशूराभिमानिनं ॥ नंदयिष्यामिदाशार्हकुरु
राजंसुयोधनं ॥ ४ ॥ अद्यमद्बाणनिर्दग्धंपतितंधरणीतले ॥ द्रक्ष्यतस्त्वांरणेवीरौसहितौकेशवार्जुनौ ॥ ५ ॥ अद्यधर्मसुतोराजाश्रुत्वात्वांनिहतंमया ॥ सव्रीडोभ
वितासद्योयेनासीहप्रवेशितः ॥ ६ ॥ अद्यमेविक्रमंपार्थोविज्ञास्यतिधनंजयः ॥ त्वयिभूमौविनिहतेशयानेरुधिरोक्षिते ॥ ७ ॥ चिराभिलपितोह्येषत्वयासह
समागमः ॥ पुरादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यबलिनायथा ॥ ८ ॥ अद्ययुद्धंमहाघोरंतवदास्यामिसात्वत ॥ ततोज्ञास्यसितत्त्वेनमद्वीर्यबलपौरुषं ॥ ९ ॥ अद्यसंयमनीं
यातामयात्वंनिहतोरणे ॥ यथारामानुजेनाजौरावणिर्लक्ष्मणेनह ॥ १० ॥ अद्यकृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजश्चमाधव ॥ हतेत्वयिनिरुत्साहारणंत्यक्ष्यंत्यसंशयं ॥
॥ ११ ॥ अद्यतेपचितिंकृत्वाशितैर्माधवसायकैः ॥ तत्स्त्रियोनंदयिष्यामियेत्वयानिहतारणे ॥ १२ ॥ मच्चक्षुर्विषयंप्राप्तोनत्वंमाधवमोक्ष्यसे ॥ सिंहस्यविषयं
प्राप्तोयथाक्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३ ॥ युयुधानस्तुतंराजन्प्रत्युवाचहसन्निव ॥ कौरवेयनसंत्रासोविद्यतेममसंयुगे ॥ १४ ॥ नाहंभीषयितुंशक्योवाङ्मात्रेणतुके
वलं ॥ समांनिहन्यात्संग्रामेयोमांकुर्यान्निरायुधं ॥ १५ ॥ समास्तुशाश्वतीर्हन्याद्योमांहन्याद्धिसंयुगे ॥ किंवृथोक्तेनबहुनाकर्मणातत्समाचर ॥ १६ ॥ शारद
स्येवमेघस्यगर्जितंनिष्फलंहिते ॥ श्रुत्वात्वद्गर्जितंवीरहास्यंहिममजायते ॥ १७ ॥ चिरकालेप्सितंलोकेयुद्धमद्यास्तुकौरव ॥ त्वरतेमेमतिस्ताततवयुद्धाभिकां
क्षिणी ॥ १८ ॥ नाहत्वाहंनिवर्तिष्येत्वामद्यपुरुषाधम ॥ अन्योन्यंतौतथावाग्भिस्तक्षंतौनरपुंगवौ ॥ १९ ॥ जिघांसूपरमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ समेतौतौम
हेष्वासौशुष्मिणौस्पर्धिनौरणे ॥ २० ॥ द्विरदाविवसंक्रुद्धौवासितार्थेमदोत्कटौ ॥ भूरिश्रवाःसात्यकिश्चववर्षतुररिंदमौ ॥ २१ ॥ शरवर्षाणिघोराणिमेघाविव
परस्परं ॥ सौमदत्तिस्तुशैनेयंप्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ॥ २२ ॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठविव्याधनिशितैःशरैः ॥ दशभिःसात्यकिंविध्वासौमदत्तिरथापरान् ॥ २३ ॥
मुमोचनिशितान्बाणान्जिघांसुःशिनिपुंगवं ॥ तानस्यविशिखांस्तीक्ष्णानंतरिक्षेविशांपते ॥ २४ ॥ अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिःप्रभो ॥ तौपृथक्शस्त्र
स्त्रवर्षाभ्यामवर्षतांपरस्परं ॥ २५ ॥ उत्तमाभिजनौवीरौकुरुवृष्णियशस्करौ ॥ तौनखैरिवशार्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भुजघातोभुजस्फोटः निपद्दोहस्तधारणं प्रपद्दोगलहस्तकः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चाप्यकुंततां ॥ निर्भिंदंतौहिगात्राणिविक्षरंतौचशोणितं ॥ २७ ॥ व्यष्टंभयेतामन्योन्यंप्राणद्यूताभिदेविनौ ॥ एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २८ ॥ परस्परमयुध्येतांवारणाविवयूथपौ ॥ तावदीर्घेणकालेनब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ॥ २९ ॥ यियासंतौपरंस्थानमन्योन्यंसंजगर्जतुः ॥ सात्यकिःसौमदत्तिश्चशरवृष्ट्यापरस्परं ॥ हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणांपश्यतामभ्यवर्षतां ॥ संप्रेक्षंतजनास्तौतुयुध्यमानौयुधांपती ॥ ३१ ॥ यूथपौवासिताहेतोःप्रयुद्धाविवकुंजरौ ॥ अन्योन्यस्यहयान्हत्वाधनुषीविनिकृत्यच ॥ ३२ ॥ विरथावसियुद्धायसमेयातांमहारणे ॥ आर्षभेचर्मणीचित्रेप्रगृह्यविपुलेशुभे ॥ ३३ ॥ विकोशौचाप्यसीकृत्वासमरेतौविचेरतुः ॥ चरंतौविविधान्मार्गान्मंडलानिचभागशः ॥ ३४ ॥ मुहुराजघ्नतुःक्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ सखड्गौचित्रवर्माणौसनिष्कांगदभूषणौ ॥ ३५ ॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंविप्लुतंस्तं ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयंतौयशस्विनौ ॥ ३६ ॥ असिभ्यांसंप्रजघ्नातेपरस्परमरिंदमौ ॥ उभौछिद्रेषिणौवीरावुभौचित्रंववल्गतुः ॥ ३७ ॥ दर्शयंतावुभौशिक्षांलाघवंसौष्ठवंतथा ॥ रणेरणकृतांश्रेष्ठावन्योन्यंपर्यकर्षतां ॥ ३८ ॥ मुहूर्तमिवसंजेंद्रसमाहत्यपरस्परं ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांवीरावाश्वसतांपुनः ॥ ३९ ॥ असिभ्यांचर्मणीचित्रेशतचंद्रेनराधिप ॥ निकृत्यपुरुषव्याघ्रौबाहुयुद्धंप्रचक्रतुः ॥ ४० ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव ॥ ४१ ॥ तयोराजन्भुजाघातनिग्रहप्रग्रहास्तथा ॥ शिक्षाबलसमुद्भूताःसर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ४२ ॥ तयोर्नृवरयोराजन्समरेयुध्यमानयोः ॥ भीमोभवन्महाशब्दोवज्रपर्वतयोरिव ॥ ४३ ॥ द्विपाविवविषाणाग्रैःशृंगैरिवमहर्षभौ ॥ भुजयोक्त्रावबंधैश्चशिरोभ्यांचावघातनैः ॥ ४४ ॥ पादावकर्षसंधानैस्तोमरांकुशलासनैः ॥ पादोदरविबंधैश्चभूमावुद्भ्रमणैस्तथा ॥ ४५ ॥ गतप्रत्यागताक्षेपैःपातनोत्थानसंप्लुतैः ॥ युयुधातेमहात्मानौकुरुसात्वतपुंगवौ ॥ ४६ ॥ द्वात्रिंशत्करणानिस्युर्यानियुद्धानिभारत ॥ तान्यदर्शयतांतत्रयुध्यमानौमहाबलौ ॥ ४७ ॥ क्षीणायुधेसात्वतेयुध्यमानेततोब्रवीदर्जुनंवासुदेवः ॥ पश्यस्वैनंविरथंयुध्यमानंरणेवरंसर्वधनुर्धराणां ॥ ४८ ॥

भुजयोक्त्रावबंधैर्बाहुपाशवेष्टनैः अवघातनैस्ताडनैः ॥ ४४ ॥ पादशब्दःप्रत्येकंसंबध्यते पादावकर्षैश्चरणावकर्षणैः पादसंधानैश्चरणच्छंदितकैः तोमरैरतिस्फोटनैः अंकुशैरवलुंचनैः पादोदरविबंधैः पादाभ्यामुदरकोडीकरणैः उद्भ्रमणैःपरिवर्तनैः ॥ ४५ ॥ गतैर्गमनैः प्रत्यागतैरावर्तनैः आक्षिपैरास्फालनैः पातनैर्भूमिप्रापणैः उत्थानैःउत्पतनैः संप्लुतैःविस्फारानुबंधैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ सममनुरूपं ॥ ५० ॥ अभ्यहनदास्फालितवान् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुलालएवकौलालः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

प्रविष्टोभारतींभित्वातवपांडवपृष्ठतः ॥ योधितश्चमहावीर्यैःसर्वैर्भारतभारतैः ॥४९॥ परिश्रांतंयुधांश्रेष्ठंसंप्राप्तोभूरिदक्षिणः ॥ युद्धाकांक्षीसमायांतंनैतत्स
ममिवार्जुन ॥ ५० ॥ ततोभूरिश्रवाःक्रुद्धःसात्यकिंयुद्धदुर्मदः ॥ उद्यम्याभ्याहनद्राजन्मत्तोमत्तमिवद्विपं ॥५१॥ रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धेक्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ॥ के
शवार्जुनयोराजन्समरेप्रेक्षमाणयोः ॥ ५२ ॥ अथकृष्णोमहाबाहुरर्जुनंप्रत्यभाषत ॥ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रंसौमदत्तिवशंगतं ॥ ५३॥ परिश्रांतंगतंभूमौकृ
त्वाकर्मसुदुष्करं ॥ तवांतेवासिनंवीरंपालयार्जुनसात्यकिं ॥ ५४ ॥ नवशंयज्ञशीलस्यगच्छेदेषवरोर्जुन ॥ त्वत्कृतेपुरुषव्याघ्रतदाशुक्रियतांविभो ॥ ५५॥ अ
थाब्रवीद्धृष्टमनावासुदेवंधनंजयः ॥ पश्यवृष्णिप्रवीरेणक्रीडंतंकुरुपुंगवं ॥ ५६॥ महाद्विपेनेववनेमत्तेनहरियूथपं ॥ संजयउवाच इत्येवंभाषमाणे
तुपांडवेवैधनंजये ॥ ५७॥हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानांभरतर्षभ ॥ तदुद्यम्यमहाबाहुःसात्यकिंन्यहनद्भुवि ॥ ५८ ॥ ससिंहइवमातंगंविकर्षन्भूरिदक्षिणः ॥
व्यरोचतकुरुश्रेष्ठःसात्वतप्रवरंयुधि ॥ ५९ ॥ अथकोशाद्विनिष्कृष्यखड्गंभूरिश्रवारणे ॥ मूर्द्धजेषुनिजग्राहपदाचोरस्यताडयत् ॥ ६० ॥ ततोस्यच्छेत्तुमारब्धः
शिरःकायात्सकुंडलं ॥ तावत्क्षणात्सात्वतोपिशिरःसंभ्रमयंस्त्वरन् ॥ ६१ ॥ यथाचक्रंतुकौलालोदंडविद्धंतुभारत ॥ सहैवभूरिश्रवसोबाहुनाकेशधारिणा ॥
॥ ६२ ॥ तंतथापरिकृष्यंतंदृष्ट्वासात्वतमाहवे ॥ वासुदेवस्ततोराजन्भूयोर्जुनमभाषत ॥ ६३॥ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रंसौमदत्तिवशंगतं ॥ तवशिष्यंमहाबाहोधनु
ष्यनवरंत्वया ॥ ६४ ॥ असत्योविक्रमःपार्थयत्रभूरिश्रवारणे ॥ विशेषयतिवार्ष्णेयंसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ६५ ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्वासुदेवेनपांडवः ॥ मन
सापूजयामासभूरिश्रवसमाहवे ॥ ६६ ॥ विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठंक्रीडमानइवाहवे ॥ संहर्षयतिमांभूयःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ ६७॥ प्रवरंवृष्णिवीराणांयन्नहन्या
द्धिसात्यकिं ॥ महाद्विपमिवारण्येमृगेंद्रइवकर्षति ॥ ६८ ॥ एवंतुमनसाराजन्पार्थःसंपूज्यकौरवं ॥ वासुदेवंमहाबाहुरर्जुनःप्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ सैंधवेसक्तदृष्टि
त्वान्नैनंपश्यामिमाधवं ॥ एतत्त्वसुकरंकर्मयादवार्थेकरोम्यहं ॥ ७० ॥ इत्युक्त्वावचनंकुर्वन्वासुदेवस्यपांडवः ॥ ततःक्षुरप्रंनिशितंगांडीवेसमयोजयत् ॥ ७१ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ नहन्याद्धंतुंनशक्नोति द्वितीयइवशब्दएवार्थे कर्षत्येवेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विषक्तस्यअन्यासक्तस्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

पार्थबाहुविसृष्टःसमहोल्केवनभश्च्युता ॥ सखड्गंयज्ञशीलस्यसांगदंबाहुमच्छिनत् ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभूरिश्रवोबाहुच्छेदेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच सबाहुर्न्यपतद्भूमौसखड्गःसशुभांगदः ॥ आदधज्जीवलोकस्यदुःखमद्भुतमुत्तमः ॥ १ ॥ प्रहरिष्यन्हृतोबाहुरदृश्येनकिरीटिना ॥ वेगेनन्यपतद्भूमौपंचास्यइवपन्नगः ॥ २ ॥ समोघंकृतमात्मानंदृष्ट्वापार्थेनकौरवः ॥ उत्सृज्यसात्यकिंक्रोधाद्गर्हयामासपांडवं ॥ ३ ॥ भूरिश्रवाउवाच नृशंसंबतकौंतेयकर्मेदंकृतवानसि ॥ अपश्यतोविषक्तस्ययन्मेबाहुमचिच्छिदः ॥ ४ ॥ किंनुवक्ष्यसिराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ किंकुर्वाणोमयासंख्येहतोभूरिश्रवारणे ॥ ५ ॥ इदमिंद्रेणतेसाक्षादुपदिष्टंमहात्मना ॥ अस्त्रंरुद्रेणवापार्थद्रोणेनाथकृपेणवा ॥ ६ ॥ ननुनामास्त्रधर्मज्ञस्त्वंलोकेभ्यधिकःपरैः ॥ सोयुध्यमानस्यकथंरणेप्रहृतवानसि ॥ ७ ॥ नप्रमत्तायभीतायविरथायप्रयाचते ॥ व्यसनेवर्तमानायप्रहरंतिमनस्विनः ॥ ८ ॥ इदंतुनीचाचरितमसत्पुरुषसेवितं ॥ कथमाचरितंपार्थपापकर्मसुदुष्करं ॥ ९ ॥ आर्येणसुकरंत्वाहुरार्यकर्मधनंजय ॥ अनार्यकर्मत्वार्येणसुदुष्करतमंभुवि ॥ १० ॥ येषुयेषुनरव्याघ्रयत्रयत्रचवर्तते ॥ आशुतच्छीलतामेतितदिदंत्वयिदृश्यते ॥ ११ ॥ कथंहिराजवंश्यस्त्वंकौरवेयोविशेषतः ॥ क्षत्रधर्मादपक्रांतःसुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२ ॥ इदंतुयदतिक्षुद्रंवार्ष्णेयार्थेकृतंत्वया ॥ वासुदेवमतंनूनंनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३ ॥ कोहिनामप्रमत्तायपरेणसहयुध्यते ॥ ईदृशंव्यसनंदद्याद्योनकृष्णसखोभवेत् ॥ १४ ॥ व्रात्याःसंक्लिष्टकर्माणःप्रकृत्यैवचगर्हिताः ॥ वृष्ण्यंधकाःकथंपार्थप्रमाणंभवताकृताः ॥ १५ ॥ एवमुक्तोरणेपार्थोभूरिश्रवसमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच व्यक्तंहिजीर्यमाणोपिबुद्धिंजरयतेनरः ॥ १६ ॥ अनर्थकमिदंसर्वंयत्त्वयाव्याहृतंप्रभो ॥ जानन्नेवहृषीकेशंगर्हसेमांचपांडवं ॥ १७ ॥ संग्रामाणांहिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ नचाधर्ममहंकुर्यांजानंश्चैवहिमुह्यसे ॥ १८ ॥ युध्यंतिक्षत्रियाःशत्रून्स्वैःस्वैःपरिवृतानराः ॥ भ्रातृभिःपितृभिःपुत्रैस्तथासंबंधिबांधवैः ॥ १९ ॥ वयस्यैरथमित्रैश्चतेचबाहुंसमाश्रिताः ॥ सकथंसात्यकिंशिष्यंसुखसंबंधिमेवच ॥ २० ॥ अस्मदर्थेचयुध्यंतंत्यक्त्वाप्राणान्सुदुस्त्यजान् ॥ ममबाहुंरणेराजन्दक्षिणंयुद्धदुर्मदं ॥ २१ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ येषुयेषुसत्स्वसत्सुवा यत्रयत्रशुभेऽशुभेवाकर्मणि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रायंआमरणानशनं उपाविशत् प्रारब्धवान् ॥ ३३ ॥ प्राणानसून् प्राणेषुवायुषु अजुहोदाहितवान्

नचात्मारक्षितव्योवैराजन्रणगतेनहि॥ योयस्ययुज्यतेर्थेषुसवैरक्ष्योनराधिप ॥ २२ ॥ तैरक्ष्यमाणैःसन्नृपोरक्षितव्योमहामृधे ॥ यद्यहंसात्यकिंपश्चेवध्यमा
नंमहारणे॥ २३ ॥ ततस्तस्यवियोगेनपापंमेऽनर्थतोभवेत्॥ रक्षितश्चमयायस्मात्तस्मात्क्रुध्यसिकिंमयि ॥ २४ ॥ यच्चमेगर्हसेराजन्नन्येनसहसंगतं॥ अहं
त्वयाविनिकृतस्तत्रमेबुद्धिविभ्रमः॥ २५॥ कवचंधुन्वतस्तुभ्यंरथंचारोहतःस्वयं॥ धनुर्ज्याकर्षतश्चैवयुद्ध्यतःसहशत्रुभिः ॥ २६॥ एवंरथगजाकीर्णेहयपत्ति
समाकुले॥ सिंहनादोद्धतरवेगंभीरेसैन्यसागरे॥ २७॥ स्वैःपरैश्चसमेतेभ्यःसात्वतेनचसंगमे॥ एकस्यैकेनहिकथंसंग्रामःसंभविष्यति ॥ २८ ॥ बहुभिःसह
संगम्यनिर्जित्यचमहारथान्॥ श्रांतश्चश्रांतवाहश्चविमनाःशस्त्रपीडितः ॥ २९ ॥ ईदृशंसात्यकिंसंख्येनिर्जित्यचमहारथं ॥ अधिकत्वंविजानीषेस्ववीर्यवश
मागतं॥ ३० ॥ यदिच्छसिशिरश्चास्यअसिनाहंतुमाहवे॥ तथाकृच्छ्रगतंचैवसात्यकिंकःक्षमिष्यति ॥ ३१ ॥ त्वंवैविगर्हयात्मानमात्मानंयोनरक्षसि ॥ कथं
करिष्यसेवीरयोवात्वांसंश्रयेज्जनः॥ ३२॥ संजयउवाच एवमुक्तोमहाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः॥ युयुधानंसमुत्सृज्यरणेप्रायमुपाविशत्॥ ३३॥ शरा
नास्तीर्यसव्येनपाणिनापुण्यलक्षणः॥ यियासुर्ब्रह्मलोकायप्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत्॥ ३४॥ सूर्येचक्षुःसमाधायप्रसन्नंसलिलेमनः॥ ध्यायन्महोपुनिषदंयो
गयुक्तोभवन्मुनिः॥ ३५॥ ततःससर्वसेनायांजनःकृष्णधनंजयौ॥ गर्हयामासतंचापिशशंसपुरुषर्षभं॥३६॥ निंद्यमानौतथाकृष्णौनोचतुःकिंचिदप्रियं॥
ततःप्रशस्यमानश्चनाहृष्यद्यूपकेतनः॥ ३७॥ तांस्तथावादिनोराजन्पुत्रांस्तवधनंजयः॥ अमृष्यमाणोमनसातेषांतस्यचभाषितं ॥ ३८॥ असंक्रुद्धमनावा
चःस्मारयन्निवभारत॥ उवाचपांडुतनयःसाक्षेपमिवफाल्गुनः॥ ३९ ॥ ममसर्वेपिराजानोजानंत्येवमहाव्रतं॥ नशक्योमामकोहंतुंयोमेस्याद्बाणगोचरे॥
॥ ४० ॥ यूपकेतोनिरीक्ष्यैतन्नमामर्हसिगर्हितुं॥ नहिधर्ममविज्ञाययुक्तंगर्हयितुंपरं॥ ४१ ॥ आत्तशस्त्रस्यहिरणेवृष्णिवीरंजिघांसतः॥ यदहंबाहुमच्छैत्संनस
धर्मोविगर्हितः॥ ४२॥ न्यस्तशस्त्रस्यबालस्यविरथस्यविवर्मणः॥ अभिमन्योर्वधंतातधार्मिकःकोनपूजयेत्॥ ४३ ॥ एवमुक्तःसपार्थंनशिरसाभूमिमस्पृश
त्॥ पाणिनाचैवसव्येनप्राहिणोदस्यदक्षिणं॥ ४४॥ एतत्पार्थस्यतुवचस्ततःश्रुत्वामहाद्युतिः॥ यूपकेतुर्महाराजतूष्णीमासीदवाङ्मुखः॥ ४५॥

॥ ३४ ॥ प्रसन्नमकल्मषं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दक्षिणंकृत्तमात्मनःपाणिं अस्यार्जुनस्यसमीपेप्राहिणोत् प्रहितवान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सकृद्विभाताःसहप्रकाशाः गरुडस्योत्तमांगेनपृष्ठेनयानंयस्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ प्रसक्तमन्यासक्तं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

अर्जुनउवाच याप्रीतिर्धर्मराजेमेभीमेचवलिनांवरे॥ नकुलेसहदेवेचसामेत्वयिशलाग्रज ॥ ४६ ॥ मयात्वंसमनुज्ञातःकृष्णेनचमहात्मना॥ गच्छपुण्य
कृतॉंल्लोकान्छिविरौशीनरोयथा॥४७॥ वासुदेवउवाच येलोकाममविमलाःसकृद्विभाताब्रह्माद्यैःसुरवृषभैरपीप्यमाणाः ॥ तान्क्षिप्रंव्रजसततान्निहोत्रयाजिन्मत्तुल्योभवगरुडोत्तमांगयानः ॥ ४८ ॥ संजयउवाच उत्थितःसतुशैनेयोविमुक्तःसौमदत्तिना ॥ खड्गमादायचिच्छित्सुःशिरस्तस्यमहात्मनः॥ ४९ ॥ निहतंपांडुपुत्रेणप्रसक्तंभूरिदक्षिणं ॥ इयेषसात्यकिर्हंतुंशलाग्रजमकल्मषं॥ ५० ॥ निकृत्तभुजमासीनंछिन्नहस्तमिवद्विपं॥ क्रोशतांसर्वसैन्यानांनिंद्यमानःसुदुर्मनाः ॥ ५१ ॥ वार्यमाणःसकृष्णेनपार्थेनचमहात्मना॥ भीमेनचक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्नाकृपेणच ॥ ५२ ॥ कर्णेनवृषसेनेनसैंधवेनतथैवच ॥ विक्रोशतांचसैन्यानामवधीत्तंधृतव्रतं॥ ५३ ॥ प्रायोपविष्टायरणेपार्थेनच्छिन्नवाहवे ॥ सात्यकिःकौरवेयायखड्गेनापाहरच्छिरः ॥५४॥ नाभ्यनंदंतसैन्यानिसात्यकिंतेनकर्मणा॥ अर्जुनेनहतंपूर्वंयज्जघानकुरूद्वहं॥ ५५॥ सहस्राक्षसमंचैवसिद्धचारणमानवाः॥ भूरिश्रवसमालोक्ययुद्धेप्रायगतंहतं ॥५६॥ अपूजयंततंदेवाविस्मितास्तेऽस्यकर्मभिः॥ पक्षवादांश्चसुबहून्प्रावदंस्तवसैनिकाः॥ ५७॥ नवार्ष्णेयस्यापराधोभवितव्यंहितत्तथा ॥ तस्मान्मन्युर्नवःकार्यःक्रोधोदुःखतरोनृणां॥ ५८॥ हंतव्यश्चैववीरेणनात्रकार्याविचारणा॥ विहितोह्यस्यधात्रैवमृत्युःसात्यकिराहवे॥ ५९॥ सात्यकिरुवाच नहंतव्योनहंतव्यइतियन्मांप्रभाषत॥ धर्मवादैरधर्मिष्ठाधर्मकंचुकमास्थिताः ॥ ६० ॥ यदाबालःसुभद्रायाःसुतःशस्त्रविनाकृतः॥ युष्माभिर्निहतोयुद्धेतदाधर्मःक्वोगतः ॥ ६१ ॥ मयात्वेतत्प्रतिज्ञातंक्षेपेकस्मिंश्चिदेवहि॥ योमांनिष्पिष्यसंग्रामेजीवन्हन्यात्पदारुषा ॥ ६२॥ समेवध्योभवेच्छत्रुर्यद्यपिस्यान्मुनिव्रतः॥ चेष्टमानंप्रतीघातेसभुजंमांसचक्षुषः॥ ६३ ॥ मन्यध्वंमृतइत्येवमेतद्वोबुद्धिलाघवं ॥ युक्तोह्यस्यप्रतीघातःकृतोमेकुरुपुंगवाः ॥ ६४॥ यत्तुपार्थेनमांदृष्ट्वाप्रतिज्ञामभिरक्षता॥ सखड्गोस्यहृतोबाहुरेतेनैवास्मिवंचितः॥ ६५॥ भवितव्यंहियद्भाविदैवंचेष्टयतीवच॥ सोयंहतोविमर्देस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितं ॥ ६६ ॥ अपिचायंपुरागीतःश्लोकोवाल्मीकिनाभुवि॥ नहंतव्याःस्त्रियइतियद्ब्रवीषिप्लवंगम॥ ६७॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ क्षेपेनिंदायां जीवन्निितिद्वितीयार्थेप्रथमा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ इवेत्येवार्थे दैवमेवचेष्टयतीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ वरदस्यार्थितार्थप्रदातुः हविर्धानमंतरेणहविर्गृहस्यमध्ये ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वकालंमनुष्येणव्यवसायवतासदा ॥ पीडाकरममित्राणांयत्स्यात्कर्तव्यमेवतत् ॥ ६८ ॥ संजयउवाच एवमुक्तेमहाराजसर्वेकौरवपुंगवाः ॥ नस्म
किंचिद्भाषंतमनसासमपूजयन् ॥ ६९ ॥ मंत्राभिपूतस्यमहाध्वरेपुयशस्विनोभूरिसहस्रदस्यच ॥ मुनेरिवारण्यगतस्यतस्यनतत्रकश्चिद्वधमभ्यनंदत् ॥
॥१३४॥ ॥ ७० ॥ सुनीलकेशंवरदस्यतस्यशूरस्यपारावतलोहिताक्षं ॥ अश्वस्यमेध्यस्यशिरोनिकृत्तंन्यस्तंहविर्धानमिवांतरेण ॥ ७१ ॥ सतेजसाशस्त्रकृतेनपूतोमहाह
वेदेहवरंविसृज्य ॥ आक्रामदूर्ध्वंवरदोवरार्होव्यावृत्त्यधर्मेणपरेणरोदसी ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभूरिश्रवोवधेत्रिचत्वारिं
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अजितोद्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ॥ तीर्णःसैन्यार्णवंवीरःप्रति
श्रुत्ययुधिष्ठिरे ॥ १ ॥ सकथंकौरवेयेणसमरेष्वनिवारितः ॥ निगृह्यभूरिश्रवसाबलाद्भुविनिपातितः ॥ २ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्निहोत्पत्तिंशैनेय
स्ययथापुरा ॥ यथाचभूरिश्रवसोयत्रतेसंशयोनृप ॥ ३ ॥ अत्रेःपुत्रोभवत्सोमःसोमस्यतुबुधःस्मृतः ॥ बुधस्यैकोमहेंद्राभःपुत्रआसीत्पुरूरवाः ॥ ४ ॥ पुरूरवस
आयुस्तुआयुषोनहुषःसुतः ॥ नहुषस्ययययातिस्तुराजादेवर्षिसंमतः ॥ ५ ॥ ययातेर्देवयान्यांतुयदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ॥ यदोरभूदन्ववायेदेवमीढइतिस्मृतः ॥ ६ ॥
यादवस्तस्यतुसुतःशूरस्त्रैलोक्यसंमतः ॥ शूरस्यशौरिर्नृवरोवसुदेवोमहायशाः ॥ ७ ॥ धनुष्यनवरःशूरःकार्तवीर्यसमोयुधि ॥ तद्वीर्यश्चापितत्रैवकुलेशिनिरभून्नृ
प ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदेवकस्यमहात्मनः ॥ दुहितुःस्वयंवरेराजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९ ॥ तत्रवैदेवकींदेवींवसुदेवार्थमाशुवै ॥ निर्जित्यपार्थिवान्सर्वान्
रथमारोपयच्छिनिः ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वादेवकींशूरोरथस्थांपुरुषर्षभः ॥ नामृष्यतमहातेजाःसोमदत्तःशिनेर्नृप ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धंचित्रमद्भुतं ॥
बाहुयुद्धंसुबलिनोःप्रसक्तंपुरुषर्षभ ॥ १२ ॥ शिनिनासोमदत्तस्तुप्रसह्यभुविपातितः ॥ असिमुद्यम्यकेशेषुप्रगृह्यचपदाहतः ॥ १३ ॥ मध्येराजसहस्राणांप्रे ॥१३४॥
क्षकाणांसमंततः ॥ कृपयाचपुनस्तेनसजीवेतिविसर्जितः ॥ १४ ॥ तदवस्थःकृतस्तेनसोमदत्तोऽथमारिष ॥ प्रासादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५ ॥ त
स्यतुष्टोमहादेवोवराणांवरदःप्रभुः ॥ वरेणच्छंदयामासस्सतुवव्रेवरंनृप ॥ १६ ॥

अजितइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ परपरिग्रहाःपराधीनाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ चक्रंप्रतापः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुश्चत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदवस्थइति ॥ १ ॥ २ ॥ हेपुंडरीकाक्षसजयद्रथस्त्रिषुधर्मेषुवर्ततेइतिश्रूयते केपुनस्तेत्रयोधर्माः अत्रोच्यते यदियुध्यमानोह

पुत्रमिच्छामिभगवन्योनिपात्यशिनेःसुतं ॥ मध्येराजसहस्राणांपदाहन्याच्चसंयुगे ॥ १७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासोमदत्तस्यपार्थिव ॥ एवमस्त्वितितत्रोक्त्वास
देवोंतरधीयत ॥ १८ ॥ सतेनवरदानेनलब्धवान्भूरिदक्षिणं ॥ अपातयच्चसमरेसौमदत्तिःशिनेःसुतं ॥ १९॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांपदाचैनमताडयत् ॥ एतत्तेक
थितंराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २० ॥ नहिशक्यारणेजेतुंसात्वतोमनुजर्षभैः ॥ लब्धलक्ष्याश्चसंग्रामेबहुशश्चित्रयोधिनः ॥ २१ ॥ देवदानवगंधर्वान्विजेता
रोत्यविस्मिताः ॥ स्ववीर्यविजयेयुक्तानैतेपरपरिग्रहाः ॥ २२ ॥ नतुल्यंवृष्णिभिरिहदृश्यतेकिंचनप्रभो ॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चबलेनभरतर्षभ ॥ २३ ॥ नज्ञातिम
वमन्यंतेवृद्धानांशासनेरताः ॥ नदेवासुरगंधर्वानयक्षोरगराक्षसाः ॥ २४॥ जेतारोवृष्णिवीराणांकिंपुनर्मानवारणे ॥ ब्रह्मद्रव्येगुरुद्रव्येज्ञातिस्वेचाप्यहिंस
काः ॥ २५ ॥ एतेपांरक्षितारश्चयेस्युःकस्यांचिदापदि ॥ अर्थवंतोनचोत्सिक्ताब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ २६ ॥ समर्थान्नावमन्यंतेदीनानभ्युद्धरंतिच ॥ नित्यंदे
वपरादांतास्त्रातारश्चाविकत्थनाः ॥ २७॥ तेनवृष्णिप्रवीराणांचक्रंनप्रतिहन्यते ॥ अपिमेरुंवहेत्कश्चित्तरेद्वामकरालयं ॥ २८॥ नतुवृष्णिप्रवीराणांसमेत्यांतं
व्रजेन्नृप ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्रतेसंशयःप्रभो ॥ कुरुराजनरश्रेष्ठतवव्यपनयोमहान् ॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकि
प्रशंसायांचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच तदवस्थेहतेतस्मिन्भूरिश्रवसिकौरवे ॥ यथाभूयोभवद्युद्धंतन्म
माचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच भूरिश्रवसिसंक्रांतेपरलोकायभारत ॥ वासुदेवंमहाबाहुरर्जुनःसमचूचुदत् ॥ २ ॥ चोदयाश्वान्भृशंकृष्णयतोराजा
जयद्रथः ॥ श्रूयतेपुंडरीकाक्षत्रिपुधर्मेपुवर्तते ॥ ३ ॥ प्रतिज्ञांसफलांचापिकर्तुमर्हसिमेऽनघ ॥ अस्तमेतिमहाबाहोत्वरमाणोदिवाकरः ॥ ४ ॥ एतद्धिपुरुपव्या
घ्रमहदभ्युद्यतंमया ॥ कार्यसंरक्ष्यतेचैपकुरुसेनामहारथैः ॥ ५ ॥ यथानाभ्येतिसूर्योस्तंयथासत्यंभवेद्वचः ॥ चोदयाश्वांस्तथाकृष्णयथाहन्यांजयद्रथं ॥ ६ ॥

न्यतेतदातूर्णंस्वर्गप्राप्तिरेवतस्यधर्मः अथपलायमानोहन्यतेनदानरकप्राप्तिरेवतस्यधर्मः अथमद्भयात्स्वदेशंगच्छतिनदायशःशरीरनाशएवतस्यधर्मः यावदसौयुद्धाभिमुखःप्रथमधर्मेतिष्ठतितावदेवहंतुमुचितः
अतःशीघ्रमश्वांश्चोदयेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

हयज्ञः हयतत्त्वज्ञः ॥ ७ ॥ आशुगैःमारुतैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपहतोमोहितः विपरीतोऽन्यथाभूतप्रकृतिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

ततःकृष्णोमहाबाहुरजतप्रतिमान्हयान् ॥ हयज्ञश्चोदयामासजयद्रथवधंप्रति ॥ ७॥ तंप्रायांतममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ॥ त्वरमाणामहाराजसेनामुख्याः
समाद्रवन् ॥ ८ ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चवृषसेनोथमद्रराट् ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवस्वयमेवचसैंधवः ॥ ९ ॥ समासाद्यचबीभत्सुःसैंधवंसमुपस्थितं ॥ नेत्राभ्यां
क्रोधदीप्ताभ्यांसंप्रेक्षन्निर्दहन्निव ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजाराधेयंत्वरितोब्रवीत् ॥ अर्जुनंप्रेक्ष्यसंयातंजयद्रथवधंप्रति ॥ ११ ॥ अयंसवैकर्तनयुद्धकालो
विदर्शयस्वात्मबलंमहात्मन् ॥ यथानवध्येतरणेर्जुनेनजयद्रथःकर्णतथाकुरुष्व॥ १२॥अल्पावशेषोदिवसोनृवीरविघातयस्वाद्यरिपुंशरौघैः ॥ दिनक्षयंप्राप्य
नरप्रवीरध्रुवंहिनःकर्णजयोभविष्यति ॥ १३ ॥ सैंधवेरक्ष्यमाणेतुसूर्यस्यास्तमनंप्रति ॥ मिथ्याप्रतिज्ञःकौंतेयःप्रवेक्ष्यतिहुताशनं ॥ १४ ॥ अनर्जुनायांचभु
विमुहूर्तमपिमानद ॥जीवितुंनोत्सहेरन्वैभ्रातरोस्यसहानुगाः १५॥ विनष्टैःपांडवेयैश्चसशैलवनकाननां ॥ वसुंधरामिमांकर्णभोक्ष्यामोहतकंटकां ॥ १६ ॥
दैवेनोपहतःपार्थोविपरीतश्चमानद ॥ कार्याकार्यमजानानःप्रतिज्ञांकृतवान्रणे ॥ १७ ॥ नूनमात्मविनाशायपांडवेनकिरीटिना ॥ प्रतिज्ञेयंकृताकर्णजय
द्रथवधंप्रति ॥ १८ ॥ कथंजीवतिदुर्धर्षेत्वयिराधेयफाल्गुनः ॥ अनस्तंगतआदित्येहन्यात्सैंधवकंनृपं ॥ १९ ॥ रक्षितंमद्रराजेनकृपेणचमहात्मना ॥ जयद्रथंर
णमुखेकथंहन्याद्धनंजयः ॥ २० ॥ द्रौणिनारक्ष्यमाणंचमयादुःशासनेनच ॥ कथंप्राप्स्यतिबीभत्सुःसैंधवंकालचोदितः ॥ २१ ॥ युध्यंतेबहवःशूरालंबतेच
दिवाकरः ॥ शंकेजयद्रथंपार्थोनैवप्राप्स्यतिमानद ॥ २२ ॥ सत्वंकर्णमयासार्धंशूरैश्चान्यैर्महारथैः ॥ द्रौणिनात्वंहिसहितोमद्रेशेनकृपेणच ॥ २३ ॥ युध्यस्वय
त्नमास्थायपरंपार्थेनसंयुगे ॥ एवमुक्तस्तुराधेयस्तवपुत्रेणमारिष ॥ २४ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंप्रत्युवाचकुरूत्तमं ॥ दृढलक्ष्येणवीरेणभीमसेनेनधन्विना॥२५॥
भृशंभिन्नतनुःसंख्येशरजालैरनेकशः ॥ स्थातव्यमितितिष्ठामिरणेसंप्रतिमानद ॥ २६ ॥ नांगमिंगतिकिंचिन्मेसंतप्तस्यमहेषुभिः ॥ योत्स्यामितुयथाशक्त्या
त्वदर्थंजीवितंमम ॥ २७॥ यथापांडवमुख्योसौनहनिष्यतिसैंधवं ॥ नहिमेयुध्यमानस्यसायकानस्यतःशितान् ॥ २८॥ सैंधवंप्राप्स्यतेवीरःसव्यसाचीधनंजे
यः ॥ यत्तुभक्तिमताकार्यंसततंहितकांक्षिणा ॥ २९ ॥ तत्करिष्यामिकौरव्यजयोदैवेप्रतिष्ठितः ॥ सैंधवार्थेपरंयत्नंकरिष्याम्यद्यसंयुगे ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दृढलक्ष्येणदृढप्रहारेण ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रतिष्ठितोअधीनः ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

त्वत्प्रियार्थंमहाराजजयोदैवेप्रतिष्ठितः॥ अद्ययोत्स्येऽर्जुनमहंपौरुषंस्वंव्यपाश्रितः॥३१॥ त्वदर्थेपुरुषव्याघ्रजयोदैवेप्रतिष्ठितः॥ अद्ययुद्धंकुरुश्रेष्ठममपार्थस्य
चोभयोः॥ ३२॥ पश्यंतुसर्वसैन्यानिदारुणंलोमहर्षणं॥ कर्णकौरवयोरेवंरणेसंभाषमाणयोः॥ ३३॥ अर्जुनोनिशितैर्बाणैर्जघानतववाहिनीं॥ चिच्छेदत्रि
शितैर्बाणैःशूराणामनिवर्तिनां॥३४॥ भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान्रणे॥ शिरांसिचमहाबाहुश्चिच्छेदनिशितैःशरैः॥३५॥ हस्तिहस्तान्हयग्रीवारथा
क्षांश्चसमंततः॥ शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान्॥ ३६॥ क्षुरैश्चिच्छेदबीभत्सुर्द्विधैकैकंत्रिधैवच॥ हयान्वारणमुख्यांश्चप्रापतंतसमंततः॥ ३७॥
ध्वजाश्छत्राणिचापानिचामराणिशिरांसिच॥ कक्षमग्निरिवोद्धूतःप्रदहंस्तववाहिनीं॥ ३८॥ अचिरेणमहींपार्थश्चकाररुधिरोत्तरां॥ हतभूयिष्ठयोधंतत्कृ
त्वातववलंवली॥ ३९॥ आससाददुराधर्षःसैंधवंसत्यविक्रमः॥ बीभत्सुर्भीमसेनेनसात्वतेनचरक्षितः॥ ४०॥ प्रबभौभरतश्रेष्ठज्वलन्निवहुताशनः॥ तंतथा
वस्थितंदृष्ट्वात्वदीयावीर्यसंपदा॥ ४१॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवंपुरुषर्षभाः॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चवृषसेनोथमद्रराट्॥ ४२॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवस्वयमेवच
सैंधवः॥ सन्नद्धाःसैंधवस्यार्थेसमावृण्वन्किरीटिनं॥ ४३॥ नृत्यंतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलनिःस्वनैः॥ संग्रामकोविदंपार्थंसर्वेयुद्धविशारदाः॥ ४४॥ अभीताः
पर्यवर्तंतव्यादितास्यमिवांतकं॥ सैंधवंपृष्ठतःकृत्वाजिघांसंतोच्युतार्जुनौ॥ ४५॥ सूर्यास्तमनमिच्छंतोलोहितायतिभास्करे॥ तेभुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यान
म्यसायकान्॥ ४६॥ मुमुचुःसूर्यरश्म्याभाञ्छतशःफाल्गुनंप्रति॥ ततस्तानस्यमानांश्चकिरीटीयुद्धदुर्मदः॥ ४७॥ द्विधात्रिधाष्टधैकैकंछित्वाविव्याधतान्
रथान्॥ सिंहलांगूलकेतुस्तुदर्शयन्वीर्यमात्मनः॥ ४८॥ शारद्वतीसुतोराजन्नर्जुनंप्रत्यवारयत्॥ सविध्वादशभिःपार्थंवासुदेवंचसप्तभिः॥ ४९॥ अतिष्ठ
द्रथमार्गेषुसैंधवंप्रतिपालयन्॥ अथैनंकौरवश्रेष्ठाःसर्वएवमहारथाः॥ ५०॥ महतारथवंशेनसर्वतःप्रत्यवारयन्॥ विस्फारयंतश्चापानिविसृजंतश्चसाय
कान्॥५१॥ सैंधवंपर्यरक्षंतशासनात्तनयस्यते॥ ततःपार्थस्यशूरस्यबाह्वोर्बलमदृश्यत॥ ५२॥ इषूणामक्षयत्वंचधनुषोगांडिवस्यच॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्य
द्रौणेःशारद्वतस्यच॥ ५३॥ एकैकंदशभिर्बाणैःसर्वानेवसमार्पयत्॥ तंद्रौणिःपंचविंशत्यावृषसेनश्चसप्तभिः॥ ५४॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याकर्णशल्यौत्रिभि
स्त्रिभिः॥ तएनमभिगर्जंतोविध्यंतश्चपुनःपुनः॥ ५५॥

॥१३६॥ विधुन्वंतश्चचापानिसर्वतःप्रत्यवारयन्॥ श्लिष्टंचसर्वतश्चक्रूरथमंडलमाशुते ॥ ५६॥ सूर्यास्तमनमिच्छंतस्त्वरमाणामहारथाः ॥ तएनमभिनर्दंतोविधुन्वा
नाधनूंषिच॥ ५७॥ सिषिचुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिंमेघाइवांबुभिः ॥ तेमहास्त्राणिदिव्यानितत्रराजन्व्यदर्शयन्॥ ५८ ॥ धनंजयस्यगात्रेतुशूराःपरिघबाहवः॥
हतभूयिष्ठयोधंतत्कृत्वातवबलंबली॥ ५९॥ आससाददुराधर्षःसैंधवंसत्यविक्रमः ॥ तंकर्णःसंयुगेराजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ॥ ६० ॥ मिषतोभीमसेनस्यसा
त्वतस्यचभारत॥ तंपार्थोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यद्रणाजिरे॥ ६१ ॥ सूतपुत्रंमहाबाहुःसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥ सात्वतश्चत्रिभिर्बाणैःकर्णंविव्याधमारिष॥६२॥
भीमसेनस्त्रिभिश्चैवपुनःपार्थश्चसप्तभिः॥तान्कर्णःप्रतिविव्याधषष्ट्याषष्ट्यामहारथः॥६३॥ तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्यबहुभिःसह॥ तत्राद्भुतमपश्यामसूतपुत्र
स्यमारिष॥ ६४॥ यदेकःसमरेक्रुद्धस्त्रीन्रथान्पर्यवारयत्॥ फाल्गुनस्तुमहाबाहुःकर्णंवैकर्तनंरणे॥ ६५ ॥ सायकानांशतेनैवसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ रुधिरो
क्षितसर्वांगःसूतपुत्रःप्रतापवान्॥ ६६ ॥शरैःपंचाशतावीरःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत॥ तस्यतल्लाघवंदृष्ट्वानामृष्यतरणेऽर्जुनः॥ ६७॥ ततःपार्थोधनुश्छित्वावि
व्याधैनंस्तनांतरे॥ सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणोधनंजयः॥ ६८ ॥ अथान्यद्धनुरादायसूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ सायकैरष्टसाहस्रैश्छादयामासपांडवं॥ ६९॥
तांबाणवृष्टिमतुलांकर्णचापसमुत्थितां॥ व्यधमत्सायकैःपार्थःशलभानिवमारुतः॥७०॥छादयामासचतदासायकैरर्जुनोरणे॥पश्यतांसर्वयोधानांदर्शयन्
पाणिलाघवं॥७१॥ वधार्थंचास्यसमरेसायकंसूर्यवर्चसं॥ चिक्षेपत्वरयायुक्तस्त्वराकालेधनंजयः॥७२॥ तमापतंतंवेगेनद्रौणिश्चिच्छेदसायकं॥अर्धचंद्रेण
तीक्ष्णेनसच्छिन्नःप्रापतद्भुवि॥७३॥ कर्णोपिद्विषतांहंताछादयामासफाल्गुनं॥ सायकैर्बहुसाहस्रैःकृतप्रतिकृतेप्सया॥७४॥ तौवृषाविवनर्दंतौनरसिंहौमहा
रथौ॥सायकैस्तुप्रतिच्छन्नंचक्रतुःखमजिह्मगैः॥७५॥ अदृश्यौचशरौघैस्तौनिघ्नंतावितरेतरं॥कर्णपार्थोस्मितिष्ठत्वंकर्णोहंतिष्ठफाल्गुन॥७६॥इत्येवंतर्जयंतौ
तौवाक्शल्यैस्तुदतांतदा॥युध्यतांसमरेवीरौचित्रंलघुचसुष्ठुच॥ ७७ ॥ प्रेक्षणीयौचाभवतांसर्वयोधसमागमे ॥ प्रशस्यमानौसमरेसिद्धचारणपन्नगैः॥ ॥१३६॥
॥ ७८ ॥ अयुध्येतांमहाराजपरस्परवधैषिणौ॥ ततोदुर्योधनोराजंस्तावकानभ्यभाषत ॥ ७९॥ यत्नाद्रक्षतराधेयंनाहत्वासमरेर्जुनं॥ निवर्तिष्यतिराधेयइति
मामुक्तवान्वृषः॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्राप्ययुद्धमितिशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ आस्यसमंततःक्षिप्त्वा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

एतस्मिन्नंतरेराजन्दृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं ॥ आकर्णमुक्तैरिषुभिःकर्णस्यचतुरोहयान् ॥ ८१ ॥ अनयत्प्रेतलोकायचतुर्भिःश्वेतवाहनः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथ
नीडादपातयत् ॥ ८२ ॥ छादयामाससशरैस्तवपुत्रस्यपश्यतः ॥ संछाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ॥ ८३ ॥ मोहितःशरजालेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत ॥ तंत
थाविरथंदृष्ट्वारथमारोप्यतंतदा ॥ ८४ ॥ अश्वत्थामामहाराजभूयोर्जुनमयोधयत् ॥ मद्रराजश्चकौंतेयमविध्यत्रिंशताशरैः ॥ ८५ ॥ शारद्वतस्तुविंशत्यावासु
देवंसमार्पयत् ॥ धनंजयंद्वादशभिराजघानशिलीमुखैः ॥ ८६ ॥ चतुर्भिःसिंधुराजश्चवृषसेनश्चसप्तभिः ॥ पृथक्पृथङ्महाराजविव्यधुःकृष्णपांडवौ ॥ ८७ ॥
तथैवतान्प्रत्यविध्यत्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ द्रोणपुत्रंचतुःषष्ट्यामद्रराजंशतेनच ॥ ८८ ॥ सैंधवंदशभिर्बाणैर्वृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ शारद्वतंचविंशत्याविध्वापार्थो
ननादह ॥ ८९ ॥ तेप्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छंतःसव्यसाचिनः ॥ सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयं ॥ ९० ॥ अथार्जुनःसर्वतोवारुणास्त्रंप्रादुश्चक्रेत्रासय
न्धार्तराष्ट्रान् ॥ तंप्रत्युदीयुःकुरवःपांडुपुत्रंरथैर्महार्हैःशरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ९१ ॥ ततस्तुतस्मिंस्तुमुलेसमुत्थितेसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ नोमुह्यतप्राप्यसरा
जपुत्रःकिरीटमालीव्यसृजच्छरौघान् ॥ ९२ ॥ राज्यप्रेप्सुःसव्यसाचीकुरूणांस्मरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ॥ गांडीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मासर्वादिशोव्यावृणो
दप्रमेयः ॥ ९३ ॥ प्रदीप्तोल्कमभवच्चांतरिक्षंमृतेपुदेहेष्वपतन्वयांसि ॥ यत्पिंगलज्येनकिरीटमालीक्रुद्धोरिपूनाजगवेनहंति ॥ ९४ ॥ ततःकिरीटीमहतामहाय
शाःशरासनेनास्यशराननीकजित् ॥ हयप्रवेकोत्तमनागघूर्णितान्कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ॥ ९५ ॥ गदाश्चगुर्वीःपरिघानयस्मयानसींश्चशक्तीश्चरणेन
राधिपाः ॥ महांतिशस्त्राणिचभीमदर्शनाःप्रगृह्यपार्थंसहसाभिदुद्रुवुः ॥ ९६ ॥ ततोयुगांताभ्रसमस्वनंमहन्महेंद्रचापप्रतिमंचगांडिवं ॥ चकर्षदोर्भ्यांविहस
न्भृशंययौदहंस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धनः ॥ ९७ ॥ सतानुदीर्णान्सरथान्सवारणान्पदातिसंघांश्चमहाधनुर्धरः ॥ विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणेचकारवीरोयमरा
ष्ट्रवर्धनान् ॥ ९८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच श्रुत्वानिनादंधनुपश्चतस्यविस्पष्टमुत्कुष्टमिवांतकस्य ॥ शक्राशनिस्फोटसमंसुघोरंविकृष्यमाणस्यधनंजयेन ॥ १ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

त्रासोद्विग्नंतथोद्भ्रांतंत्वद्दीयंतद्बलंनृप॥ युगांतवातसंक्षुब्धंचलद्वीचितरंगितं॥ २॥प्रलीनमीनमकरंसागरंभ्इवाभवत् ॥सरणेव्यचरत्पार्थःप्रेक्ष्यमाणोधनंजयः
॥३॥ युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वाण्यस्त्राणिदर्शयन्॥ आददानंमहाराजसंदधानंचपांडवं॥ ४॥ उत्कर्षंतंसृजंतंचनस्मपश्यामलाघवात्॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुरैंद्रम
स्त्रंदुरासदं॥ ५॥ प्रादुश्चक्रेमहाराजत्रासयन्सर्वभारतान्॥ ततःशराःप्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रिताः॥ ६॥ प्रदीप्ताश्चशिखिमुखाःशतशोथसहस्रशः ॥ आ
कर्णपूर्णनिर्मुक्तैरग्न्यर्कांशुनिभैःशरैः॥ ७॥ नभोभवत्तदुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिवसंवृतं॥ ततःशस्त्रांधकारंतत्कौरवैःसमुदीरितं ॥ ८ ॥ अशक्यंमनसाप्यन्यैःपांड
वःसंभ्रमन्निव॥ नाशयामासविक्रम्यशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः॥ ९ ॥ नैशंतमोंशुभिःक्षिप्रंदिनादाविवभास्करः॥ ततस्तुतावकंसैन्यंदीप्तैःशरगभस्तिभिः॥१०॥
आक्षिपत्पल्वलांबूनिनिदाघार्कइवप्रभुः॥ ततोदिव्यास्त्रविदुषाप्रहिताःसायकांशवः॥११॥समाप्लुवन्द्विषत्सैन्यंलोकंभानोरिवांशवः॥ अथापरेसमुत्सृष्टावि
शिखास्तिग्मतेजसः॥ १२ ॥ हृदयान्याशुवीराणांविविशुःप्रियबंधुवत्॥ यएनमीयुःसमरेत्वद्योधाःशूरमानिनः ॥ १३ ॥ शलभाइवतेदीप्तमग्निंप्राप्ययुयुः
क्षयं॥ एवंसम्मृद्नन्शत्रूणांजीवितानियशांसिच॥१४॥ पार्थश्चचारसंग्रामेमृत्युर्विग्रहवानिव॥ सकिरीटानिवस्त्राणिसांगदान्विपुलान्भुजान्॥ १५॥ सकुं
डलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः॥ सतोमरान्गजस्थानांसप्रासान्हयसादिनां ॥ १६ ॥ सचर्मणःपदातीनांरथिनांचसधन्वनः ॥ सप्रतोदान्नियंतॄणांबाहूं
श्चिच्छेदपांडवः॥ १७॥प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौतत्रधनंजयः ॥ सविस्फुलिंगाग्रशिखोज्वलन्निवहुताशनः ॥ १८ ॥ तंदेवराजप्रतिमंसर्वशस्त्रभृतांवरं॥
युगपद्दिक्षुसर्वासुरथस्थंपुरुषर्षभं॥ १९ ॥ निक्षिपंतंमहास्त्राणिप्रेक्षणीयंधनंजयं॥ नृत्यंतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलनादिनं ॥ २० ॥ निरीक्षितुंनशेकुस्तेयत्नवं
तोऽपिपार्थिवाः॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे॥ २१ ॥दीप्तोग्रसंभृतशरःकिरीटीविरराजह ॥ वर्षास्विवोदीर्णजलःसेंद्रधन्वांबुदोमहान् ॥ २२ ॥ महा
स्त्रसंप्लवेतस्मिन्जिष्णुनासंप्रवर्तिते॥ सुदुस्तरेमहाघोरेममज्जुर्योधपुंगवाः॥ २३ ॥ उत्कृत्तवदनैर्देहैःशरीरैःकृत्तबाहुभिः ॥ भुजैश्चपाणिनिर्मुक्तैःपाणिभिर्व्यं
गुलीकृतैः॥ २४ ॥ कृत्ताग्रहस्तैःकरिभिःकृत्तदंतैर्मदोत्कटैः ॥ हयैश्चविधुरग्रीवैरथैश्चशकलीकृतैः ॥ २५॥ निकृत्तांत्रैःकृत्तपादैस्तथान्यैःकृत्तसंधिभिः॥ नि
श्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्चशतशोथसहस्रशः॥ २६॥ मृत्योराघातललितंतत्पार्थायोधनंमहत्॥ अपश्याममहीपालभीरूणांभयवर्धनं॥ २७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

आक्रीडमिवरुद्रस्यपुराभ्यर्दयतःपशून् ॥ गजानांक्षुरनिर्मुक्तैःकरैःसभुजगेवभूः ॥ २८ ॥ क्वचिद्बभौस्रग्विणीववक्त्रपद्मैःसमाचिता ॥ विचित्रोष्णीषमुकुटैःके
यूरांगदकुंडलैः ॥ २९ ॥ स्वर्णचित्रतनुत्रैश्चभांडैश्चगजवाजिनां ॥ किरीटशतसंकीर्णातत्रतत्रसमाचिता ॥ ३० ॥ विरराजभृशंचित्रामहीनववधूरिव ॥ म
ज्जामेदःकर्दमिनींशोणितौघतरंगिणीं ॥ ३१ ॥ मर्मास्थिभिरगाधांचकेशशैवलशाद्वलां ॥ शिरोबाहूपलतटांरुग्णक्रोडास्थिसंकटां ॥ ३२ ॥ चित्रध्वजपता
काढ्यांछत्रचापोर्मिमालिनीं ॥ विगतासुमहाकायांगजदेहाभिसंकुलां ॥ ३३ ॥ रथोडुपशताकीर्णांहयसंघातरोधसं ॥ रथचक्रयुगेषाक्षकूबरैरतिदुर्गमां ॥
॥ ३४ ॥ प्रासासिशक्तिपरश्वुविशिखाहिदुरासदां ॥ बलकंकमहानक्रांगोमायुमकरोत्कटां ॥ ३५ ॥ गृध्रोदग्रमहाग्राहांशिवाविरुतभैरवां ॥ नृत्यत्प्रेतपिशा
चाद्यैर्भूताकीर्णांसहस्रशः ॥ ३६ ॥ गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीं ॥ महाप्रतिभयांरौद्रांघोरांवैतरणीमिव ॥ ३७ ॥ नदींप्रवर्तयामासभीरूणांभयवर्धि
नीं ॥ तंदृष्ट्वातस्यविक्रांतमंतकस्येवरूपिणः ॥ ३८ ॥ अभूतपूर्वंकुरुषुभयमागाद्रणाजिरे ॥ ततआदायवीराणामस्त्रैरस्त्राणिपांडवः ॥ ३९ ॥ आत्मानंरौद्रमा
चष्टरौद्रकर्मण्यधिष्ठितः ॥ ततोरथवरान्राजन्नत्यतिक्रामदर्जुनः ॥ ४० ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नशेकुःसर्वभूतानिपांडवंप्रतिवीक्षितुं ॥ ४१ ॥
प्रसृतांस्तस्यगांडीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ॥ संग्रामेसंप्रपश्यामोहंसपंक्तिरिवांबरे ॥ ४२ ॥ विनिवार्यसवीराणामस्त्रैरस्त्राणिसर्वतः ॥ दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रेकर्म
णिधिष्ठितः ॥ ४३ ॥ सतान्रथवरान्राजन्नत्याक्रामत्तदार्जुनः ॥ मोहयन्निवनाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ विसृजन्दिक्षुसर्वासुशरानसितसारथिः ॥ ४४ ॥
सरथोव्यचरत्तूर्णंप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥ भ्रमंतइवशूरस्यशरव्रातामहात्मनः ॥ ४५ ॥ अदृश्यंतांतरिक्षस्थाःशतशोथसहस्रशः ॥ आददानंमहेष्वासंसंदधानं
चसायकं ॥ ४६ ॥ विसृजंतंचकौंतेयंनानुपश्यामवैतदा ॥ तथासर्वादिशोराजन्सर्वांश्चरथिनोरणे ॥ ४७ ॥ कदंबीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् ॥ विव्याध
चचतुःषष्ट्याशराणांनतपर्वणां ॥ ४८ ॥ सैंधवाभिमुखंयांतंयोधाःसंप्रेक्ष्यपांडवं ॥ न्यवर्तंतरणाद्वीरानिराशास्तस्यजीविते ॥ ४९ ॥ योयोभ्यधावदाक्रंदेताव
कःपांडवंरणे ॥ तस्यतस्यांतगाबाणाःशरीरेन्यपतन्प्रभो ॥ ५० ॥ कबंधसंकुलंचक्रेतवसैन्यंमहारथः ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःशरैरग्न्यंशुसन्निभैः ॥ ५१ ॥

कदंबीकृत्यकदंबकुसुमानीवकृत्वा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

एवंतत्तवराजेंद्रचतुरंगबलंतदा ॥ व्याकुलीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ५२ ॥ द्रौणिंपंचाशताविध्यद्वृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ कृपायमाणःकौंतेयःकृपंनव
भिरार्दयत् ॥ ५३ ॥ शल्यंषोडशभिर्बाणैःकर्णंद्वात्रिंशताशरैः ॥ सैंधवंतुचतुःषष्ट्याविद्ध्वासिंहइवानदत् ॥ ५४ ॥ सैंधवस्तुतथाविद्धःशरैर्गांडीवधन्वना ॥ नचक्ष
मेसुसंक्रुद्धस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ ५५ ॥ सवराहध्वजस्तूर्णंगार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ ५६ ॥ आकर्णपूर्णान्चिक्षे
पफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ त्रिभिस्तुविद्ध्वागोविंदंनाराचैःषड्भिरर्जुनं ॥ ५७ ॥ अष्टभिर्वाजिनोविध्यत्ध्वजंचैकेनपत्रिणा ॥ सविक्षिप्यार्जुनस्तूर्णंसैंधवप्रहितान्
शरान् ॥ ५८ ॥ युगपत्तस्यचिच्छेदशराभ्यांसैंधवस्यह ॥ सारथेश्चशिरःकायात्ध्वजंचसमलंकृतं ॥ ५९ ॥ सच्छिन्नयष्टिःसुमहान्धनंजयशराहतः ॥ वराहःसिं
धुराजस्यपपाताग्निशिखोपमः ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुतंगच्छतिभास्करे ॥ अब्रवीत्पांडवंराजंस्त्वरमाणोजनार्दनः ॥ ६१ ॥ एषमध्येकृतःषड्भिःपार्थवी
रैर्महारथैः ॥ जीवितेप्सुर्महाबाहोभीतस्तिष्ठतिसैंधवः ॥ ६२ ॥ एताननिर्जित्यरणेषड्रथान्पुरुषर्षभ ॥ नशक्यःसैंधवोहंतुंयतोनिर्व्याजमर्जुन ॥ ६३ ॥ योग
मत्रविधास्यामिसूर्यस्यावरणंप्रति ॥ अस्तंगतइतिव्यक्तंद्रक्ष्यत्येकःससिंधुराट् ॥ ६४ ॥ हर्षेणजीविताकांक्षीविनाशार्थंतवप्रभो ॥ नगोप्स्यतिदुराचारःस
आत्मानंकथंचन ॥ ६५ ॥ तत्रच्छिद्रेप्रहर्तव्यंत्वयास्यकुरुसत्तम ॥ व्यपेक्षानैवकर्तव्यागतोस्तमितिभास्करः ॥ ६६ ॥ एवमस्त्वितिबीभत्सुःकेशवंप्रत्यभाष
त ॥ ततोसृजत्तमःकृष्णःसूर्यस्यावरणंप्रति ॥ ६७ ॥ योगीयोगेनसंयुक्तोयोगिनामीश्वरोहरिः ॥ सृष्टेतमसिकृष्णेनगतोस्तमितिभास्करः ॥ ६८ ॥ त्वदीयाज
हृषुर्योधाःपार्थनाशान्नराधिप ॥ तेप्रहृष्टारणेराजन्नापश्यन्सैनिकारविं ॥ ६९ ॥ उन्नाम्यवक्त्राणितदासचराजाजयद्रथः ॥ वीक्षमाणेततस्तस्मिन्सिंधुरा
जेदिवाकरं ॥ ७० ॥ पुनरेवाब्रवीत्कृष्णोधनंजयमिदंवचः ॥ पश्यसिंधुपतिंवीरंप्रेक्षमाणंदिवाकरं ॥ ७१ ॥ भयंहिविप्रमुच्यैतत्त्वत्तोभरतसत्तम ॥ अयंकालो
महाबाहोवधायास्यदुरात्मनः ॥ ७२ ॥ छिंधिमूर्धानमस्याशुकुरुसाफल्यमात्मनः ॥ इत्येवंकेशवेनोक्तःपांडुपुत्रःप्रतापवान् ॥ ७३ ॥ न्यवधीत्तावकंसैन्यंशरै
रर्काग्निसन्निभैः ॥ कृपंविव्याधविंशत्याकर्णंपंचाशताशरैः ॥ ७४ ॥ शल्यंदुर्योधनंचैवषड्भिःषड्भिरताडयत् ॥ वृषसेनंतथाष्टाभिःषष्ट्यासैंधवमेवच ॥ ७५ ॥ त
थैवचमहाबाहुस्त्वदीयान्पांडुनंदनः ॥ गाढंविद्ध्वाशरैराजन्जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ७६ ॥

|| ७७ || ७८ || ७९ || ८० || ८१ || ८२ || ८३ || ८४ || ८५ || ८६ || ८७ || ८८ || ८९ || ९० || ९१ || ९२ || ९३ || ९४ || ९५ || ९६ || ९७ || ९८ || ९९ || १०० || १०१ ||

तंसमीपस्थितंदृष्ट्वालेलिहानमिवानलं ॥ जयद्रथस्यगोप्तारःसंशयंपरमंगताः ॥ ७७ ॥ ततःसर्वेमहाराजतवयोधाजयैषिणः॥ सिषिचुःशरधाराभिःपाकशा
सनिमाहवे ॥ ७८ ॥ संछाद्यमानःकौंतेयःशरजालैरनेकशः ॥ अक्रुध्यत्समहाबाहुरजितःकुरुनंदनः ॥ ७९ ॥ ततःशरमयंजालंतुमुलंपाकशासनिः॥ व्यसृज
त्पुरुषव्याघ्रस्तवसैन्यजिघांसया ॥ ८० ॥ तेहन्यमानावीरेणयोधाराजन्रणेतव ॥ प्रजह्रुःसैंधवंभीताद्वौसमंनाप्यधावतां ॥ ८१ ॥ तत्राद्भुतमपश्याममकुंतीपु
त्रस्यविक्रमं ॥ तादृङ्भावीभूतोवायच्चकारमहायशाः ॥८२॥ द्विपान्द्विपगतांश्चैवहयान्हयगतानपि ॥ तथासरथिनश्चैवन्यहन्रुद्रःपशूनिव ॥ ८३ ॥ नतत्र
समरेकश्चिन्मयादृष्टोनराधिप ॥ गजोवाजीनरोवापियोनपार्थशराहतः ॥ ८४ ॥ रजसातमसाचैवयोधाःसंछन्नचक्षुषः ॥ कश्मलंप्राविशन्घोरंनान्वजानन्प
रस्परं ॥ ८५ ॥ तेशरैर्भिन्नमर्माणःसैनिकाःपार्थचोदितैः ॥ बभ्रमुश्चस्खलुःपेतुःसेदुर्मम्लुश्चभारत ॥ ८६ ॥ तस्मिन्महाभीषणकेप्रजानामिवसंक्षये ॥ रणेमह
तिदुष्पारेवर्तमानेसुदारुणे ॥८७॥ शोणितस्यप्रसेकेनशीघ्रत्वादनिलस्यच ॥ अशाम्यत्तद्रजोभौममसृक्सिक्तेधरातले ॥ ८८ ॥ आनाभिनिरमज्जंश्चरथच
क्राणिशोणिते ॥ मत्तावेगवताराजंस्तावकानांरणांगने ॥ ८९ ॥ हस्तिनश्चहतारोहादारितांगाःसहस्रशः ॥ स्वान्यनीकानिमृद्नंतआर्तनादाःप्रदुद्रुवुः ॥ ९० ॥
हयाश्चपतितारोहाःपत्तयश्चनराधिप ॥ प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः ॥ ९१ ॥ मुक्तकेशाविकवचाःक्षरंतःक्षतजंक्षतैः ॥ प्रापलायंतसंत्रस्तास्त्यक्त्वारण
शिरोजनाः ॥ ९२ ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्चकेचित्तत्राभवन्भुवि ॥ हतानांचापरेमध्येद्विरदानांनिलिल्यिरे ॥ ९३ ॥ एवंतवबलंराजन्द्रावयित्वाधनंजयः ॥ न्यवधी
त्सायकैर्घोरैःसिंधुराजस्यरक्षिणः ॥ ९४ ॥ द्रौणिंकृपंकर्णंशल्यौवृषसेनंसुयोधनं ॥ छादयामासतीव्रेणशरजालेनपांडवः ॥ ९५ ॥ नगृह्णन्नक्षिपन्राजन्मुंच
न्नापिचसंदधत् ॥ अदृश्यतार्जुनःसंख्येशीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन ॥ ९६ ॥ धनुर्मंडलमेवास्यदृश्यतेस्मास्यतःसदा ॥ सायकाश्चव्यदृश्यंतनिश्चरंतःसमंततः ॥ ९७ ॥
कर्णस्यतुधनुश्छित्वावृषसेनस्यचैवह ॥ शल्यस्यसूतंभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ९८ ॥ गाढविद्धावुभौकृत्वाशरैःस्वस्रीयमातुलौ ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोद्रौ
णिशारद्वतौरणे ॥ ९९ ॥ एवंतान्व्याकुलीकृत्यत्वदीयानांमहारथान् ॥ उज्जहारशरंघोरंपांडवोनलसन्निभं ॥ १०० ॥ इंद्राशनिसमप्रख्यंदिव्यमस्त्राभिमं
त्रितं ॥ सर्वभारसहंशश्वद्गंधमाल्यार्चितंमहत् ॥ १०१ ॥

वज्रेणास्त्रेणसंयोज्यविधिवत्कुरुनंदनः॥ समादधन्महाबाहुर्गांडीवेक्षिप्रमर्जुनः॥ २ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुशरेज्वलनतेजसि ॥ अंतरिक्षेमहानादोभूताना
 मभवन्नृप॥ ३ ॥ अब्रवीच्चपुनस्तत्रत्वरमाणोजनार्दनः॥ धनंजयशिरश्छिंधिसैंधवस्यदुरात्मनः॥ ४ ॥ अस्तंमहीधरश्रेष्ठंयियासतिदिवाकरः ॥ शृणुष्वैतच्च
वाक्यंमेजयद्रथवधंप्रति॥ ५ ॥ वृद्धक्षत्रःसैंधवस्यपिताजगतिविश्रुतः॥ सकालेनेहमहतासैंधवंप्राप्तवान्सुतं ॥ ६ ॥ जयद्रथममित्रघ्नंवागुवाचाशरीरिणी॥
नृपमंतर्हितावाणीमेघदुंदुभिनिःस्वना॥ ७॥ तवात्मजोमनुष्येंद्रकुलशीलदमादिभिः॥ गुणैर्भविष्यतिविभोसदृशोवंशयोर्द्वयोः ॥८॥ क्षत्रियप्रवरोलोकेनि
त्यंशूराभिसत्कृतः॥ किंत्वस्ययुध्यमानस्यसंग्रामेक्षत्रियर्षभः॥ ९ ॥ शिरश्छेत्स्यतिसंक्रुद्धःशत्रुश्चालक्षितोभुवि॥ एतच्छ्रुत्वासिंधुराजोध्यात्वाचिरमरिंदमः
॥ १० ॥ ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदंपुत्रस्नेहाभिचोदितः॥ संग्रामेयुध्यमानस्यवहतोमहतींधुरं॥ ११ ॥ धरण्यांममपुत्रस्यपातयिष्यतियःशिरः ॥ तस्यापिशतधामू
र्धाफलिष्यतिनसंशयः॥ १२ ॥एवमुक्त्वाततोराज्येस्थापयित्वाजयद्रथं॥ वृद्धक्षत्रोवनंयातस्तपश्चोग्रंसमास्थितः॥ १३ ॥ सोयंतप्यतितेजस्वीतपोघोरंदुरा
सदं॥ समंतपंचकादस्माद्बहिर्वानरकेतन॥ १४ ॥ तस्माज्जयद्रथस्यत्वंशिरश्छित्वामहामृधे॥ दिव्येनास्त्रेणरिपुहन्घोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ १५ ॥ सकुंडलंसिंधु
पतेःप्रभंजनसुतानुज॥ उत्संगेपातयस्वास्यवृद्धक्षत्रस्यभारत ॥ १६ ॥ अथत्वमस्यमूर्धानंपातयिष्यतिभूतले॥ तवापिशतधामूर्धाफलिष्यसिनसंशयः॥
॥ १७॥ यथाचेदंनजानीयात्सराजातपसिस्थितः॥ तथाकुरुकुरुश्रेष्ठदिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ १८ ॥ नह्यसाध्यमकार्यंवाविद्यतेतवकिंचन॥ समस्तेष्वपिलो
केषुत्रिषुवासवनंदन॥ १९॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंदिव्यमंत्राभिमंत्रितं॥ २०॥ सर्वभारसहंशश्वद्गंधमाल्यार्चितंशरं॥
विससर्जार्जुनस्तूर्णंसैंधवस्यवधेधृतं॥ २१ ॥ सतुगांडीवनिर्मुक्तःशरःश्येनइवाशुगः॥ छित्वाशिरःसिंधुपतेरुत्पपातविहायसं ॥ २२ ॥ तच्छिरःसिंधुराजस्य
शरैरूर्ध्वमवाहयत्॥ दुर्हृदामप्रहर्षायसुहृदांहर्षणायच॥ २३ ॥ शरैःकदंबकीकृत्यकालेतस्मिंश्चपांडवः॥ योधयामासतांश्चैवपांडवःषण्महारथान्॥ २४॥
ततःसुमहदाश्चर्यंतत्रापश्यामभारत॥ समंतपंचकाद्बाह्यंशिरोयद्व्यहरत्ततः॥ २५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुवृद्धक्षत्रोमहीपतिः ॥ संध्यामुपास्तेतेजस्वीसंबंधीतव
मारिष॥ २६॥ उपासीनस्यतस्याथकृष्णकेशंसकुंडलं ॥ सिंधुराजस्यमूर्धानमुत्संगेसमपातयत्॥ १२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ १४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्चत्वारिंशदधिकशतत

तस्योत्संगेनिपतितंशिरस्तच्चारुकुंडलं॥ वृद्धक्षत्रस्यनृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ २८ ॥ कृतजप्यस्यतस्याथवृद्धक्षत्रस्यभारत॥ प्रोत्तिष्ठतस्तत्सहसाशिरोगच्छद्ध
रातलं ॥ २९ ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यपुत्रमूर्धनिभूतले ॥ गतेतस्यापिशतधामूर्धागच्छदरिंदम ॥ ३० ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिविस्मयंजग्मुरुत्तमं ॥ वासुदेवं
चबीभत्सुंप्रशशंसुर्महारथं॥ ३१ ॥ ततोविनिहतेराजन्सिंधुराजेकिरीटिना ॥ तमस्तद्वासुदेवेनसंहृतंभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ पश्चाज्ज्ञातंमहीपालतवपुत्रैःसहानु
गैः॥ वासुदेवप्रयुक्तेयंमायेतिनृपसत्तम॥ ३३ ॥ एवंसनिहतोराजन्पार्थेनामिततेजसा ॥ अक्षौहिणीरष्टहत्वाजामातातवसैंधवः ॥ ३४॥ हतंजयद्रथंदृष्ट्वा
तवपुत्रानराधिप ॥ दुःखादश्रूणिमुमुचुर्निराशाश्चाभवन्जये ॥ ३५ ॥ ततोजयद्रथेराजन्हतेपार्थेनकेशवः ॥ दध्मौशंखंमहाबाहुरर्जुनश्चपरंतपः ॥ ३६ ॥
भीमश्चवृष्णिसिंहश्चयुधामन्युश्चभारत ॥ उत्तमौजाश्चविक्रांतःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक्॥ ३७॥ श्रुत्वामहांतंतंशब्दंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ सैंधवंनिहतंमेने
फाल्गुनेनमहात्मना॥ ३८॥ ततोवादित्रघोषेणस्वान्योधान्पर्यहर्षयत् ॥ अभ्यवर्ततसंग्रामेभारद्वाजंयुयुत्सया॥ ३९॥ ततःप्रववृतेराजन्नस्तंगच्छतिभास्क
रे॥ द्रोणस्यसोमकैःसार्धसंग्रामोलोमहर्षणः॥ ४० ॥ तेतुसर्वेप्रयत्नेनभारद्वाजंजिघांसवः ॥ सैंधवेनिहतेराजन्नयुध्यंतमहारथाः ॥ ४१ ॥ पांडवास्तुजयंल
ब्ध्वासैंधवंविनिहत्यच ॥ अयोधयंस्तुतेद्रोणंजयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४२ ॥ अर्जुनोपिततोयोधांस्तावकान्रथसत्तमान् ॥ अयोधयन्महाबाहुर्हत्वासैंधवकं
नृपं॥ ४३ ॥ सदेवशत्रूनिवदेवराजःकिरीटमालीव्यधमत्समंतात् ॥ यथातमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नःपूर्वप्रतिज्ञांसमवाप्यवीरः॥ १४४॥ इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिजयद्रथवधेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥छ॥ ॥ छ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्विनिहतेवीरे
सैंधवेसव्यसाचिना ॥ मामकायदकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच सैंधवंनिहतंदृष्ट्वारणेपार्थेनभारत॥ अमर्षवशमापन्नःकृपःशारद्वत
स्ततः॥ २ ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् ॥ द्रौणिश्चाभ्यद्रवद्राजन्रथमास्थायफाल्गुनं॥ ३ ॥ तावेतौरथिनांश्रेष्ठौरथाभ्यांरथसत्तमौ ॥ उभावुभयत
स्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षतां॥ ४ ॥ सतथाशरवर्षाभ्यांसुमहद्भ्यांमहाभुजः॥ पीड्यमानःपरामार्तिमगमद्रथिनांवरः॥ ५॥

मोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरइत्यादेराजन्कर्मस्थितेनरेइत्यंतस्यपंथस्यपुरुषेणयत्नःकार्यःफलंतुदैवाधीनमितितात्पर्यार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

अजिघांसुः हंतुमनिच्छन् आचार्यकंगुरोःसंमानं ॥ ६ ॥ तमेवाह अस्त्रैरिति मंदवेगान्अत्यनाकृष्टचापत्वादल्पवेगान् ॥ ७ ॥ तेचापि तेबाणास्तथापि ॥ ८ ॥ अवासीदत्अवसन्नः ॥ ९ ॥ भर्तारंसारथे

सोजिघांसुर्गुरुंसंख्येगुरोस्तनयमेवच ॥ चकाराचार्यकंतत्रकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यद्रौणेःशारद्वतस्यच ॥ मंदवेगानिषूंस्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् ॥ ७ ॥ तेचापिभृशमभ्यघ्नन्विशिखाःपार्थचोदिताः ॥ बहुत्वात्तुपरामार्तिंशराणांतावगच्छतां ॥ ८ ॥ अथशारद्वतोराजन्कौंतेयशरपीडितः ॥ अवासीदद्रथोपस्थेमूर्च्छामभिजगामह ॥ ९ ॥ विह्वलंतमभिज्ञायभर्तारंशरपीडितं ॥ हतोयमितिचज्ञात्वासारथिस्तमपावहत् ॥ १० ॥ तस्मिन्भग्नेमहाराजकृपेशारद्वतेयुधि ॥ अश्वत्थामाप्यपायासीत्पांडवेयाद्रथांतरं ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशारद्वतंपार्थोमूर्छितंशरपीडितं ॥ रथएवमहेष्वासःकृपंपर्यदेवयत् ॥ १२ ॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ पश्यन्निदंमहाप्राज्ञःक्षत्ताराजानमुक्तवान् ॥ १३ ॥ कुलांतकरणेपापेजातमात्रेसुयोधने ॥ नीयतांपरलोकायसाध्वयंकुलपांसनः ॥ १४ ॥ अस्माद्धिकुरुमुख्यानांमहदुत्पत्स्यतेभयं ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंसत्यवादिनः ॥ १५ ॥ तत्कृतेह्यद्यपश्यामिशरतल्पगतंगुरुं ॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलपौरुषं ॥ १६ ॥ कोहिब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येतमादृशः ॥ ऋषिपुत्रोममाचार्योद्रोणस्यपरमःसखा ॥ १७ ॥ एषशेतेरथोपस्थेकृपोमद्बाणपीडितः ॥ अकामयानेनमयाविशिखैरर्दितोभृशं ॥ १८ ॥ अवसीदन्रथोपस्थेप्राणान्पीडयतीवमे ॥ पुत्रशोकाभितप्तेनशरैरभ्यर्दितेनच ॥ १९ ॥ अभ्यस्तोबहुभिर्बाणैर्दशधर्मगतेनवै ॥ शोचयत्येषनियतंभूयःपुत्रवधाद्धिमां ॥ २० ॥ कृपणंस्वरथेसन्नंपश्यकृष्णयथागतं ॥ उपाकृत्यतुवैविद्यामाचार्येभ्योनरर्षभाः ॥ २१ ॥ प्रयच्छंतीहयेकामान्देवत्वमुपयांतिते ॥ येचविद्यामुपादायगुरुभ्यःपुरुषाधमाः ॥ २२ ॥ घ्नंतितानेवदुर्वृत्तास्तेवैनिरयगामिनः ॥ तदिदंनरकायाद्यकृतंकर्ममयाध्रुवं ॥ २३ ॥ आचार्यंशरवर्षेणरथेसादयताकृपं ॥ यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नस्त्रंमामब्रवीत्कृपः ॥ २४ ॥ नकथंचनकौरव्यप्रहर्तव्यंगुराविति ॥ तदिदंवचनंसाधोराचार्यस्यमहात्मनः ॥ २५ ॥ नानुष्ठितंतमेवाजौविशिखैरभिवर्षता ॥ नमस्तस्मैसुपूज्यायगौतमायापलायिने ॥ २६ ॥ धिगस्तुममवार्ष्णेययदस्मैप्रहराम्यहं ॥ तथाविलपमानेतुसव्यसाचिनितंप्रति ॥ २७ ॥

रेव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदंकुलक्षयगुरुद्रोहादिकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शरतल्पगतंशरपंजरगतं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभ्यस्तःअसकृन्निहतः दशधर्मगतेनदुरवस्थागतेन शोचयतिशोकंकारयति एषद्रोणः भूयोधिकंपुत्रवधात् ॥ २० ॥ यथागतंयंप्रकारंप्राप्तं उपाकृत्यअधीत्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ उपाकुर्वन्आध्यापयन् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वृषःकर्णः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वासवीशक्तिरिनिशेषः ॥ ३५ ॥ यथाप्रयातितथाप्रयात्वितियोज्यं ज्ञास्यामिज्ञापयिष्यामि यत्रकाले ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

सैंधवंनिहतंदृष्ट्वाराधेयःसमुपाद्रवत् ॥ तमापतंतंराधेयमर्जुनस्यरथंप्रति ॥ २८ ॥ पांचाल्यौसात्यकिश्चैवसहसासमुपाद्रवन् ॥ उपायांतंतुराधेयंदृष्ट्वापार्थोम
हारथः ॥ २९ ॥ प्रहसन्देवकीपुत्रमिदंवचनमब्रवीत् ॥ एषप्रयात्याधिरथिःसात्यकेःस्यंदनंप्रति ॥ ३० ॥ नमृष्यतिहतंनूनंभूरिश्रवसमाहवे ॥ यत्रयात्येषतत्र
त्वंचोदयाश्वान्जनार्दन ॥ ३१ ॥ नसौमदत्तिपदवींगमयेत्सात्यकिंवृषः ॥ एवमुक्तोमहाबाहुःकेशवःसव्यसाचिना ॥ ३२ ॥ प्रत्युवाचमहातेजाःकालयुक्त
मिदंवचः ॥ अलमेषमहाबाहुःकर्णायैकोपिपांडव ॥ ३३ ॥ किंपुनर्द्रौपदेयाभ्यांसहितःसात्वतर्षभः ॥ नचतावत्क्षमःपार्थतवकर्णेनसंगरः ॥ ३४ ॥ प्रज्वलंती
महोल्केवतिष्ठत्यस्यहिवासवी ॥ त्वदर्थंपूज्यमानैषारक्ष्यतेपरवीरहन् ॥ ३५ ॥ अतःकर्णःप्रयात्वत्रसात्वतस्ययथातथा ॥ अहंज्ञास्यामिकौंतेयकालमस्यदुरा
त्मनः ॥ यत्रैनंविशिखैस्तीक्ष्णैःपातयिष्यसिभूतले ॥ ३६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच योसौकर्णेनवीरस्यवार्ष्णेयस्यसमागमः ॥ हतेतुभूरिश्रवसिसैंधवेचनिपा
तिते ॥ ३७ ॥ सात्यकिश्चापिविरथःकंसमारूढवान्रथं ॥ चक्ररक्षौचपांचाल्यौतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३८ ॥ संजयउवाच हंततेवर्तयिष्यामियथावृ
त्तंमहारणे ॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वादुराचरितमात्मनः ॥ ३९ ॥ पूर्वमेवहिकृष्णस्यमनोगतमिदंप्रभो ॥ विजेतव्योयथावीरःसात्यकिःसौमदत्तिना ॥ ४० ॥ अ
तीतानागतेराजन्सहिवेत्तिजनार्दनः ॥ ततःसूतंसमाहूयदारुकंसंदिदेशह ॥ ४१ ॥ रथोमेयुज्यतांकल्यमितिराजन्महाबलः ॥ नहिदेवानगंधर्वानयक्षोरगराक्ष
साः ॥ ४२ ॥ मानवावापिजेतारःकृष्णयोःसंतिकेचन ॥ पितामहपुरोगाश्चदेवाःसिद्धाश्चतंविदुः ॥ ४३ ॥ तयोःप्रभावमतुलंशृणुयुद्धंतुतत्तथा ॥ सात्यकिंवि
रथंदृष्ट्वाकर्णंचाभ्युद्यतंरणे ॥ ४४ ॥ दध्मौशंखंमहानादमार्षभेणाथमाधवः ॥ दारुकोऽवेत्यसंदेशंश्रुत्वाशंखस्यचस्वनं ॥ ४५ ॥ रथमन्वानयत्तस्मैसुपर्णोच्छ्रि
तकेतनं ॥ सकेशवस्यानुमतेरथंदारुकसंयुतं ॥ ४६ ॥ आरुरोहशिनेःपौत्रोज्वलनादित्यसन्निभं ॥ कामगैःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४७ ॥ हयोदग्रैर्म
हावेगैर्हेमभांडविभूषितैः ॥ युक्तंसमारुह्यचतंविमानप्रतिमंरथं ॥ ४८ ॥ अभ्यद्रवतराधेयंप्रवपन्सायकान्बहून् ॥ चक्ररक्षावपितदायुधामन्यूत्तमौजसौ ॥
॥ ४९ ॥ धनंजयरथंहित्वाराधेयंप्रत्युदीयतुः ॥ राधेयोपिमहाराजशरवर्षंसमुत्सृजन् ॥ ५० ॥

वर्तयिष्यामिकथयिष्यामि ॥ ३९ ॥ पूर्वंपूर्वेद्युः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कल्यंप्रातः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आर्षभेणस्वार्थेतद्धितः ऋषभस्वरेण ऋषभपुरोद्भवेनेतिप्राञ्चः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ काश्यपेयस्यदारुकस्य ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धोरणेशैनेयमच्युतं ॥ नैवदैवंनगांधर्वंनासुरंनचराक्षसं ॥ ५१ ॥ तादृशंभुविनोयुद्धंदिविवाश्रुतमित्युत ॥ उपारमततत्सैन्यंसरथाश्वनरद्विपं ॥ ५२ ॥ तयोर्दृष्ट्वामहाराजकर्मसंमूढचेतसः ॥ सर्वेचसमपश्यंततद्युद्धमतिमानुषं ॥ ५३ ॥ तयोर्नृवरयोराजन्सारथ्यंदारुकस्यच ॥ गतप्रत्यागतावृत्तैर्मंडलैःसन्निवर्तनैः ॥ ५४ ॥ सारथेस्तुरथस्थस्यकाश्यपेयस्यविस्मिताः ॥ नभस्तलगताश्चैवदेवगंधर्वदानवाः ॥ ५५ ॥ अतीवावहितादृष्टुंकर्णशैनेययोरणं ॥ मित्रार्थेतौपराक्रांतौशुष्मिणौस्पर्धिनौरणे ॥ ५६ ॥ कर्णश्चामरसंकाशोयुयुधानश्चसात्यकिः ॥ अन्योन्यंतौमहाराजशरवर्षैरवर्षतां ॥ ५७ ॥ प्रममाथशिनेःपौत्रंकर्णःसायकवृष्टिभिः ॥ अमृष्यमाणोनिधनंकौरव्यजलसंधयोः ॥ ५८ ॥ कर्णःशोकसमाविष्टोमहोरगइवश्वसन् ॥ सशैनेयंरणेक्रुद्धःप्रदहन्निवचक्षुषा ॥ ॥ ५९ ॥ अभ्यधावतवेगेनपुनःपुनररिंदम ॥ तंतुसक्रोधमालोक्यसात्यकिःप्रत्ययुध्यत ॥ ६० ॥ महताशरवर्षेणगजंप्रतिगजोयथा ॥ तौसमेतौनरव्याघ्रौव्याघ्राविवतरस्विनौ ॥ ६१ ॥ अन्योन्यंसंततक्षातेरणेऽनुपमविक्रमौ ॥ ततःकर्णंशिनेःपौत्रःसर्वपारसवैःशरैः ॥ ६२ ॥ बिभेदसर्वगात्रेषुपुनःपुनररिंदम ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ६३ ॥ अश्वांश्चचतुरःश्वेतान्निजघानशितैःशरैः ॥ छित्वाध्वजंरथंचैवशतधापुरुषर्षभ ॥ ६४ ॥ चकारविरथंकर्णंतवपुत्रस्यपश्यतः ॥ ततोविमनसोराजंस्तावकास्तेमहारथाः ॥ ६५ ॥ वृषसेनःकर्णसुतःशल्योमद्राधिपस्तथा ॥ द्रोणपुत्रश्चशैनेयंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ६६ ॥ ततःपर्याकुलंसर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ तथासात्यकिनावीरेविरथेसूतजेकृते ॥ ६७ ॥ हाहाकारस्ततोराजन्सर्वसैन्येष्वभून्महान् ॥ कर्णोपिविरथोराजन्सात्वतेनकृतःशरैः ॥ ६८ ॥ दुर्योधनरथंतूर्णमारुरोहविनिःश्वसन् ॥ मानयंस्तवपुत्रस्यबाल्यात्प्रभृतिसौहृदं ॥ ६९ ॥ कृतांराज्यप्रदानेनप्रतिज्ञांपरिपालयन् ॥ तथातुविरथंकर्णंपुत्रांश्चतवपार्थिव ॥ ७० ॥ दुःशासनमुखान्वीरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी ॥ रक्षन्प्रतिज्ञांभीमेनपार्थेनचपुराकृतां ॥ ७१ ॥ विरथान्विह्वलांश्चक्रेनतुप्राणैर्व्ययोजयत् ॥ भीमसेनेनतुवधःपुत्राणांतेप्रतिश्रुतः ॥ ७२ ॥ अनुद्यूतेचपार्थेनवधःकर्णस्यसंश्रुतः ॥ वधेत्वकुर्वन्यत्नंतेतस्यकर्णमुखास्तदा ॥ ७३ ॥ नाशक्नुवंस्ततोहंतुंसात्यकिंप्रवरारथाः ॥ द्रौणिश्चकृतवर्माचतथैवान्येमहारथाः ॥ ७४ ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अनुद्यूतेपुनर्द्यूते ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां

निर्जिताधनुषैकेनशतशःक्षत्रियर्षभाः ॥ कांक्षंतापरलोकंचधर्मराजस्यचप्रियं ॥ ७५ ॥ कृष्णयोःसदृशोवीर्येसात्यकिःशत्रुतापनः ॥ जितवान्सर्वसैन्यानिता
वकानिहसन्निव ॥ ७६ ॥ कृष्णोवापिभवेल्लोकेपार्थोवापिधनुर्धरः ॥ शैनेयोवानरव्याघ्रचतुर्थस्तुनविद्यते ॥ ७७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच .अजय्यंवासुदेवस्य
रथमास्थायसात्यकिः ॥ विरथंकृतवान्कर्णवासुदेवसमोयुधि ॥ ७८ ॥ दारुकेणसमायुक्तःस्वबाहुबलदर्पितः ॥ कच्चिदन्यंसमारूढःसात्यकिःशत्रुतापनः ॥
॥ ७९ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंकुशलोह्यसिभाषितुं ॥ असह्यंतमहंमन्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ८० ॥ संजयउवाच शृणुराजन्यथावृत्तंरथमन्यंमहाम
तिः ॥ दारुकस्यानुजस्तूर्णकल्पनाविधिकल्पितं ॥८१॥ आयसैःकांचनैश्चापिपट्टैःसन्नद्धकूबरं ॥ तारासहस्रखचितंसिंहध्वजपताकिनं ॥ ८२ ॥ अश्वैर्वातज
वैर्युक्तंहेमभांडपरिच्छदैः ॥ सैंधवैरिंदुसंकाशैःसर्वशब्दातिगैर्दृढैः ॥ ८३ ॥ चित्रकांचनसन्नाहैर्वाजिमुख्यैर्विशांपते ॥ घंटाजालाकुलरवंशक्तितोमरविद्युतं ॥
॥ ८४ ॥ युक्तंसांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छदैः ॥ रथंसंपादयामासमेघगंभीरनिःस्वनं ॥८५॥ तंसमारुह्यशैनेयस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ दारुकोपियथाकामं
प्रययौकेशवांतिकं ॥ ८६ ॥ कर्णस्यापिरथंराजन्शंखगोक्षीरपांडुरैः ॥ चित्रकांचनसन्नाहैःसदश्वैर्वेगवत्तरैः ॥ ८७॥ हेमकक्ष्याध्वजोपेतंक्लृप्तयंत्रपताकिनं ॥
अग्र्यंरथंसुयंतारंबहुशस्त्रपरिच्छदं ॥ ८८ ॥ उपाजह्रुस्तमास्थायकर्णोप्यभ्यद्रवद्रिपून् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ८९ ॥ भूयश्चापिनिबोधे
मंतवापनयजंक्षयं ॥ एकत्रिंशत्तवसुताभीमसेनेनपातिताः ॥ ९० ॥ दुर्मुखंप्रमुखेकृत्वासततंचित्रयोधिनं ॥ शतशोनिहताःशूराःसात्वतेनार्जुनेनच ॥ ९१ ॥
भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाभगदत्तंचभारत ॥ एवमेषक्षयोवृत्तोराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ ९२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णसात्यकियुद्धे
सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथागतेषुशूरेषुतेषांममचसंजय ॥ किंवैभीम
स्तदाकार्षीत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच विरथोभीमसेनोवैकर्णवाक्शल्यपीडितः ॥ अमर्षवशमापन्नःफाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥
पुनःपुनस्तूबरकमूढऔदरिकेतिच ॥ अकृतास्त्रकर्मायोत्सीर्बालसंग्रामकातर ॥ ३ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वृषसेनंतेनवपुत्रमितिशेषः बुद्धिमोहेन बुद्धिविभ्रमेण ॥ २० ॥

इतिमामब्रवीत्कर्णःपश्यतस्तेधनंजयं ॥ एवंवक्ताप्यमेवध्यस्तेनचोक्तोस्मिभारत ॥ ४ ॥ एतद्व्रतंमहाबाहोत्वयासहकृतंमया ॥ तथैतन्ममकौंतेययथातवनसं
शयः ॥५॥ तद्ध्यायनरश्रेष्ठस्मरैतद्वचनंमम ॥ यथाभवतितत्सत्यंतथाकुरुधनंजय ॥६॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यभीमस्यामितविक्रमः ॥ ततोर्जुनोब्रवीत्कर्णंकिंचि
दभ्येत्यसंयुगे ॥ ७॥ कर्णकर्णवृथादृष्टेसूतपुत्रात्मसंस्तुत ॥ अधर्मबुद्धेशृणुमेयत्त्वांवक्ष्यामिसांप्रतं ॥ ८ ॥ द्विविधंकर्मशूराणांयुद्धेजयपराजयौ ॥ तौचाप्यनि
त्यौराधेयवासवस्यापियुध्यतः ॥ ९ ॥ मुमूर्षुर्युयुधानेनविरथोविकलेंद्रियः ॥ मद्वध्यस्त्वमितिज्ञात्वाजित्वाजीवन्विसर्जितः ॥ १० ॥ यदृच्छयारणेभीमंयुध्य
मानंमहाबलं ॥ कथंचिद्विरथंकृत्वायत्त्वंरूक्षमभाषथाः ॥ ११ ॥ अधर्मस्त्वेषसुमहाननार्यचरितंचतत् ॥ नारिंजित्वातिकत्थंतेनचजल्पंतिदुर्वचः ॥ १२ ॥ न
चकंचननिंदंतिसंतःशूरानरर्षभाः ॥ त्वंतुप्राकृतविज्ञानस्तत्तद्वदसिसूतज ॥ १३ ॥ बहुबद्धमकर्ण्यंचचापलादपरीक्षितं ॥ युध्यमानंपराक्रांतंशूरमार्यव्रतेरतं ॥
॥ १४ ॥ यदवोचोप्रियंभीमंनैतत्सत्यंवचस्तव ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांकेशवस्यममैवच ॥ १५ ॥ विरथोभीमसेनेनकृतोसिबहुशोरणे ॥ नचत्वांपरुषंकिंचिदु
क्तवान्पांडुनंदनः ॥ १६ ॥ यस्मात्तुबहुरूक्षंचश्रावितस्तेवृकोदरः ॥ परोक्षंयच्चसौभद्रोयुष्माभिर्निहतोमम ॥ १७ ॥ तस्मादस्यावलेपस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ॥
त्वयातस्यधनुश्छिन्नमात्मनाशायदुर्मते ॥ १८ ॥ तस्माद्वध्योसिमेमूढसभृत्यसुतबांधवः ॥ कुरुत्वंसर्वकृत्यानिमहत्तेभयमागतं ॥ १९ ॥ हंतास्मिवृषसेनंते
प्रेक्षमाणस्यसंयुगे ॥ येचान्येप्युपयास्यंतिबुद्धिमोहेनमांनृपाः ॥ २० ॥ तांश्चसर्वान्हनिष्यामिसत्येनायुधमालभे ॥ त्वांचमूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे ॥ २१ ॥
दृष्ट्वादुर्योधनोमंदोभृशंतप्स्यतिपातितं ॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातेवधेकर्णसुतस्यतु ॥ २२ ॥ महान्सुतुमुलःशब्दोबभूवरथिनांतदा ॥ तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमा
नेमहाभये ॥ २३ ॥ मंदरश्मिःसहस्रांशुरस्तंगिरिमुपाद्रवत् ॥ ततोराजन्हृषीकेशःसंग्रामशिरसिस्थितं ॥ २४ ॥ तीर्णप्रतिज्ञंबीभत्सुंपरिष्वज्येनमब्रवीत् ॥ दि
ष्ट्यासंपादिताजिष्णोप्रतिज्ञामहतीत्वया ॥ २५ ॥ दिष्ट्याविनिहतःपापोवृद्धक्षत्रःसहात्मजः ॥ धार्तराष्ट्रबलंप्राप्यदेवसेनापिभारत ॥ २६ ॥ सीदेतसमरेजिष्णो
नात्रकार्याविचारणा ॥ नतंपश्यामिलोकेपुचिंतयन्पुरुषंक्वचित् ॥ २७ ॥ त्वदृतेपुरुषव्याघ्रयएतद्योधयेद्बलं ॥ महाप्रभावावहवस्त्वयातुल्याधिकापिवा ॥ २८ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

समेताःपृथिवीपालाधार्तराष्ट्रस्यकारणात् ॥ तेत्वांप्राप्यरणेक्रुद्धानाभ्यवर्ततदंशिताः॥ २९॥ तववीर्यंवलंचैवरुद्रशक्रांतकोपमं॥ नेदृशंशक्नुयात्कश्चिद्रणेकर्तुं
पराक्रमं ॥ ३० ॥ यादृशंकृतवानद्यत्वमेकःशत्रुतापनः ॥ एवमेवहतेकर्णेसानुवंधेदुरात्मनि ॥ ३१ ॥ वर्धयिष्यामिभूयस्त्वांविजितारिंहतद्विपं ॥ तमर्जुनःप्रत्यु
वाचप्रसादात्तवमाधव॥ ३२॥प्रतिज्ञेयंमयातीर्णाविवुधैरपिदुस्तरा॥ अनाश्चर्योजयस्तेषांयेषांनाथोसिकेशव॥ ३३॥त्वत्प्रसादान्महींकृत्स्नांसंप्राप्स्यतियुधि
ष्ठिरः॥ तवप्रभावोवार्ष्णेयतवैवविजयःप्रभो ॥ ३४ ॥ वर्धनीयास्तववयंसदैवमधुसूदन ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णःशनकैर्वाहयन्हयान् ॥ दर्शयामासपार्थायक्रूर
मायोधनंमहत् ॥ ३५॥ श्रीकृष्णउवाच प्रार्थयंतोजयंयुद्धेप्रथितंचमहद्यशः ॥ पृथिव्यांशेरतेशूराःपार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३६ ॥ विकीर्णशस्त्राभरणा
विपन्नाश्वरथद्विपाः ॥ संछिन्नभिन्नमर्माणोवैक्लव्यंपरमंगताः ॥ ३७ ॥ ससत्वागतसत्वाश्चप्रभयापरयायुताः ॥ सजीवाइवलक्ष्यंतेगतसत्वानराधिपाः॥
॥ ३८ ॥ तेषांशरैःस्वर्णपुंखैःशस्त्रैश्चविविधैःशितैः ॥ वाहनैरायुधैश्चैवसंपूर्णांपश्यमेदिनीं ॥ ३९ ॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ उष्णीषैर्मुकुटैःस्र
ग्भिश्चूडामणिभिरंवरैः ॥ ४० ॥ कंठसूत्रैरंगदैश्चनिष्कैरपिचसप्रभैः ॥ अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भातिभारतमेदिनी ॥ ४१ ॥ अनुकर्षैरुपासंगैःपताकाभिर्ध्वजैस्त
था ॥ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकवंधुरैः ॥ ४२ ॥ चक्रैःप्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्चवहुधारणे ॥ युगैर्योक्त्रैःकलापैश्चधनुर्भिःसायकैस्तथा ॥ ४३ ॥ परिस्तोमैःकुथाभि
श्चपरिघैरंकुशैस्तथा ॥ शक्तिभिर्भिंदिपालैश्चतूणैःशूलैःपरश्वधैः ॥ ४४ ॥ प्रासैश्चतोमरैश्चैवकुंतैर्यष्टिभिरेवच ॥ शतघ्नीभिर्भुशुंडीभिःखड्गैःपरशुभिस्तथा ॥
॥ ४५ ॥मुसलैर्मुद्गरैश्चैवगदाभिःकुणपैस्तथा ॥ सुवर्णविकृताभिश्चकशाभिर्भरतर्षभ ॥ ४६ ॥ घंटाभिश्चगजेंद्राणांभांडैश्चविविधैरपि ॥ स्रग्भिश्चनानाभर
णैर्वस्त्रैश्चैवमहाधनैः ॥ ४७॥ अपविद्धैर्वभौभूमिर्ग्रहैर्द्यौरिवशारदी ॥ पृथिव्यांपृथिवीहेतोःपृथिवीपतयोहताः ॥ ४८॥ पृथिवीमुपगुह्यांगैःसुप्ताःकांतामिवप्रि
यां ॥ इमांश्चगिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ॥ ४९ ॥ क्षरतःशोणितंभूरिशस्त्रच्छेददरीमुखैः ॥ दरीमुखैरिवगिरीन्गैरिकांवुपरिस्रवान् ॥ ५० ॥ तांश्चवाण
हतान्वीरपश्यनिष्टनतःक्षितौ ॥ हयांश्चपतितान्पश्यस्वर्णभांडविभूषितान् ॥ ५१ ॥ गंधर्वनगराकारान्रथांश्चनिहतेश्वरान् ॥ छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्ह
तसारथीन् ॥ ५२ ॥ निकृत्तकूवरयुगान्भग्नेषान्वंधुरान्प्रभो ॥ पश्यपार्थहयान्भूमौविमानोपमदर्शनान् ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

पत्तींश्चनिहतान्वीरशतशोथसहस्रशः ॥ धनुर्भृतश्चर्मभृतःशयानान्रुधिरोक्षितान् ॥५४॥ महीमालिंग्यसर्वांगैःपांसुध्वस्तशिरोरुहान् ॥ पश्ययोधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥५५॥ निपातितद्विपरथवाजिसंकुलमसृग्वसापिशितसमृद्धकर्दमं ॥ निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनंमहीतलंनरवरपश्यदुर्दृशं ॥५६॥ इदंमहत्त्वय्युपपद्यतेप्रभोरणाजिरेकर्मयशोभिवर्धनं ॥ शतक्रतौचापिचदेवसत्तमेमहाहवेजघ्नुषिदैत्यदानवान् ॥ ५७ ॥ संजयउवाच एवंसंदर्शयन् कृष्णोरणभूमिंकिरीटिने ॥ स्वैःसमेतःसमुदितैःपांचजन्यंव्यनादयत् ॥ ५८ ॥ सदर्शयन्नेवकिरीटिनेऽरिहाजनार्दनस्तामरिभूमिमंजसा ॥ अजातशत्रुंसमुपेत्यपांडवंनिवेदयामासहतंजयद्रथं ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोराजानमभ्येत्यधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ववंदेसप्रहृष्टात्माहतेपार्थेनसैंधवे ॥ १ ॥ दिष्ट्यावर्धसिराजेंद्रहतशत्रुर्नरोत्तम ॥ दिष्ट्यानिस्तीर्णवांश्चैवप्रतिज्ञामनुजस्तव ॥ २ ॥ सत्वेवमुक्तःकृष्णेनहृष्टःपरपुरंजयः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजारथादाप्लुत्यभारत ॥ ३ ॥ पर्यष्वजत्तदाकृष्णावानंदाश्रुपरिप्लुतः ॥ प्रमृज्यवदनंशुभ्रंपुंडरीकसमप्रभं ॥ ४ ॥ अब्रवीद्वासुदेवंचपांडवंचधनंजयं ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यत्वत्तःपुष्करलोचन ॥ ५ ॥ नांतंगच्छामिहर्षस्यतितीर्षुरुदधेरिव ॥ अत्यद्भुतमिदंकृष्णकृतंपार्थेनधीमता ॥ ६ ॥ दिष्ट्यापश्यामिसंग्रामेतीर्णभारौमहारथौ ॥ दिष्ट्याचनिहतःपापःसैंधवःपुरुषाधमः ॥ ७ ॥ कृष्णदिष्ट्याममप्रीतिर्महतीप्रतिपादिता ॥ त्वयागुप्तेनगोविंदघ्नतापापंजयद्रथं ॥ ८ ॥ किंतुनात्यद्भुतंतेषांयेषांनस्त्वंसमाश्रयः ॥ नतेषांदुष्कृतंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ ९ ॥ सर्वलोकगुरुर्येषांत्वन्नाथोमधुसूदन ॥ त्वत्प्रसादाद्धिगोविंदवयंजेष्यामहेरिपून् ॥ १० ॥ स्थितःसर्वात्मनानित्यंप्रियेषुचहितेषुच ॥ त्वांचैवास्माभिराश्रित्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ ११ ॥ सुरैरिवासुरवधेशक्रंशक्रानुजाहवे ॥ असंभाव्यमिदंकर्मदेवैरपिजनार्दन ॥ १२ ॥ त्वद्बुद्धिबलवीर्येणकृतवानेषफाल्गुनः ॥ बाल्यात्प्रभृतितेकृष्णकर्माणिश्रुतवानहं ॥ १३ ॥ अमानुषाणिदिव्यानिमहांतिचबहूनिच ॥ तदैवाज्ञासिषंशत्रून्हतान्प्राप्तांचमेदिनीं ॥ १४ ॥ त्वत्प्रसादसमुत्थेनविक्रमेणारिसूदन ॥ सुरेशत्वंगतःशक्रोहत्वादैत्यान्सहस्रशः ॥ १५ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गुप्तेनअर्जुनेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ एकार्णवमिति त्वत्प्रसादात्त्वदीक्षावशात् प्राप्तमभिव्यक्तनामरूपत्वमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यत्परंमायातोपीतिशेषः अतएवपुराणंनित्यसिद्धं पुरुषंसर्वासुपूर्षुशयानं परा णांहिरण्यगर्भादीनामपिपरमंमाबुद्धिस्ततोपिपरंबुद्धेरविषयमित्यर्थः तत्परमंसर्वोत्कृष्टमात्मानंप्रपद्यतःप्रपन्नस्यपराभूतिर्महदैश्वर्यंएषास्यपरमासंपदितिश्रुतिप्रसिद्धंप्रत्यक्षतोविधीयतेत्वसंवेद्यंभवति ॥ २१ ॥ चतुरश्चत्वारः ॥ २२ ॥ पराउत्कृष्टामासंपत्ब्रह्मलोकोरुभोग्यमित्यर्थः तत्परंसर्वोत्कृष्टमात्मासचासावीशश्चेतिसमासः सकलभोग्यस्वरूपोप्यप्रच्युतस्वभावइत्यर्थः परेशःमायाशबलःसचासावीशश्चेतिशा

त्वत्प्रसादाद्धृषीकेशजगत्स्थावरजंगमं ॥ स्ववर्त्मनिस्थितंवीरजपहोमेषुवर्तते॥ १६ ॥ एकार्णवमिदंपूर्वंसर्वमासीत्तमोमयं ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोजगत्प्राप्तंनरो त्तम ॥ १७॥ स्रष्टारंसर्वलोकानांपरमात्मानमव्ययं ॥ येपश्यंतिहृषीकेशनतेमुह्यंतिकर्हिचित् ॥ १८ ॥ पुराणंपरमंदेवंदेवदेवंसनातनं ॥ येप्रपन्नाःसुरगुरुंन तेमुह्यंतिकर्हिचित्॥ १९॥ अनादिनिधनंदेवंलोककर्तारमव्ययं॥ येभक्तास्त्वांहृषीकेशदुर्गाण्यतितरंतिते॥ २०॥ परंपुराणंपुरुषंपराणांपरमंचयत् ॥ प्रप द्यतस्तत्परमंपराभूतिर्विधीयते॥ २१॥ गायंतिचतुरोवेदायश्चवेदेषुगीयते॥ तंप्रपद्यमहात्मानंभूतिमश्नाम्यनुत्तमां॥ २२ ॥ परमेशपरेशेशतिर्यगीशनरेश्व र॥ सर्वेश्वरेश्वरेशेशनमस्तेपुरुषोत्तम ॥ २३ ॥ त्वमीशेशेश्वरेशानप्रभोवर्धस्वमाधव ॥ प्रभवाप्ययसर्वस्यसर्वात्मन्पृथुलोचन॥ २४॥ धनंजयसखायश्च धनंजयहितश्चयः ॥ धनंजयस्यगोप्तातंप्रपद्यसुखमेधते ॥ २५ ॥ मार्कंडेयःपुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ ॥ माहात्म्यमनुभावंचपुराकीर्तितवान्मुनिः ॥ ॥ २६॥ असितोदेवलश्चैवनारदश्चमहातपाः॥ पितामहश्चमेव्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमं॥ त्वंतेजस्त्वंपरंब्रह्मत्वंसत्यंत्वंमहत्तपः॥ २७॥ त्वंश्रेयस्त्वंयशश्चाग्र्यं कारणंजगतस्तथा॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं॥ २८॥ प्रलयेसमनुप्राप्तेत्वांवैनिविशतेपुनः॥ अनादिनिधनंदेवंविश्वस्येशंजगत्पते॥ २९॥ धा तारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदोजनाः॥ भूतात्मानंमहात्मानमनंतंविश्वतोमुखं॥ ३०॥

बल्यंप्राप्तोप्यविकृतः एवंतिर्यक्त्वनरत्वरूपजीवत्वंप्राप्तोप्यविकृतइतितिर्यगीशनरेश्वरपदयोरर्थः एतदेवाभ्यासेनद्रढयति सर्वेवियदादिजडईश्वराभोक्तारोजीवाःइश्वरेशोजीवानांनियंतातेषामीशःजगज्जीवे श्वराणामपिसत्तास्फूर्तिप्रदः अतएवपुरुषोत्तमःविराडादिभ्यः शुद्धश्चिन्मात्रस्तुरीयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कंत्वमेवंविधंपुरुषोत्तमंनमस्करोषीत्याशंक्याह त्वमिति हेईशेशरुद्राद्याराध्य ईश्वराराजानस्तेषामपी शानोधर्मः तदेतत्क्षत्रस्यक्षत्रंयद्धर्मइतिश्रुतेस्तस्यापिप्रभो धर्मस्यप्रभुरच्युतइतिस्मृतेः सर्वस्यस्वानितिरिक्तस्यप्रभवाप्ययउत्पत्तिप्रलयाधिष्ठानभूत अतएवसर्वात्मन् ॥ २४॥ सखावयस्यः हितःप्रियकृत् गोप्तादुःखनिवारकः ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उत्तीर्णलंघितं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ चक्षुर्हणंक्रोधदृष्टिमात्रेणहंतारं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

अपिदेवानजानंतिगुह्यमाद्यंजगत्पतिं ॥ नारायणंपरंदेवंपरमात्मानमीश्वरं ॥ ३१ ॥ ज्ञानयोनिंहरिंविष्णुंमुमुक्षूणांपरायणं ॥ परंपुराणंपुरुषंपुराणानांपरंच यत् ॥ ३२ ॥ एवमादिगुणानांतेकर्मणांदिविचेहच ॥ अतीतभूतभव्यानांसंख्यातात्रनविद्यते ॥ ३३ ॥ सर्वतोरक्षणीयाःस्मशक्रेणेवदिवौकसः ॥ यैस्त्वंसर्व गुणोपेतःसुहृन्नउपपादितः ॥ ३४ ॥ इत्येवंधर्मराजेनहरिरुक्तोमहायशाः ॥ अनुरूपमिदंवाक्यंप्रत्युवाचजनार्दनः ॥ ३५ ॥ भवतातपसोग्रेणधर्मेणपरमेणच ॥ साधुत्वादार्जवाच्चैवहतःपापोजयद्रथः ॥ ३६ ॥ अयंचपुरुषव्याघ्रत्वदनुध्यानसंवृतः ॥ हत्वायोधसहस्राणिन्यहन्जिष्णुर्जयद्रथं ॥ ३७ ॥ कृतित्वेबाहुवीर्येचत थैवासंभ्रमेपिच ॥ शीघ्रतामोघबुद्धित्वेनास्तिपार्थसमःक्वचित् ॥ ३८ ॥ तदयंभरतश्रेष्ठभ्रातातेद्ययदर्जुनः ॥ सैन्यक्षयंरणेकृत्वासिंधुराजशिरोहरत् ॥ ३९ ॥ ततोधर्मसुतोजिष्णुंपरिष्वज्यविशांपते ॥ प्रमृज्यवदनंतस्यपर्याश्वासयतप्रभुः ॥ ४० ॥ अतीवसुमहत्कर्मकृतवानसिफाल्गुन ॥ असह्यंचाविषह्यंचदेवैरपि सवासवैः ॥ ४१ ॥ दिष्ट्यानिस्तीर्णभारोसिहतारिश्चासिशत्रुहन् ॥ दिष्ट्यासत्याप्रतिज्ञेयंकृताहत्वाजयद्रथं ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वागुडाकेशंधर्मराजोमहायशाः ॥ पस्पर्शपुण्यगंधेनपृष्ठेहस्तेनपार्थिवः ॥ ४३ ॥ एवमुक्तौमहात्मानावुभौकेशवपांडवौ ॥ तावब्रूतांतदाकृष्णौराजानंपृथिवीपतिं ॥ ४४ ॥ तवकोपाग्निनादग्धः पापोराजाजयद्रथः ॥ उत्तीर्णंचापिसुमहद्धार्तराष्ट्रबलंरणे ॥ ४५ ॥ हन्यंतेनिहताश्चैवविनंक्ष्यंतिचभारत ॥ तवक्रोधहतास्त्वेतेकौरवाःशत्रुसूदन ॥ ४६ ॥ त्वांहिच क्षुर्हणंवीरकोपयित्वासुयोधनः ॥ समित्रबंधुःसमरेप्राणांस्त्यक्ष्यतिदुर्मतिः ॥ ४७ ॥ तवक्रोधहतःपूर्वंदेवैरपिसुदुर्जयः ॥ शरतल्पगतःशेतेभीष्मःकुरुपिताम हः ॥ ४८ ॥ दुर्लभोविजयस्तेषांसंग्रामेरिपुघातिनां ॥ यातामृत्युवशंतेवैयेषांक्रुद्धोसिपांडव ॥ ४९ ॥ राज्यंप्राणाःश्रियःपुत्राःसौख्यानिविविधानिच ॥ अचि रात्तस्यनश्यंतियेषांक्रुद्धोसिमानद ॥ ५० ॥ विनष्टान्कौरवान्मन्येसपुत्रपशुबांधवान् ॥ राजधर्मपरेनित्यंत्वयिक्रुद्धेपरंतप ॥ ५१ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसात्य किश्चमहारथः ॥ अभिवाद्यगुरुंज्येष्ठंमार्गणैःक्षतविक्षतौ ॥ ५२ ॥ क्षितावास्तांमहेष्वासौपांचाल्यपरिवारितौ ॥ तौदृष्ट्वामुदितोवीरौप्रांजलीचाग्रतःस्थितौ ॥ ५३ ॥ अभ्यनंदतकौंतेयस्तावुभौभीमसात्यकी ॥ दिष्ट्यापश्यामिवांशूरौविमुक्तौसैन्यसागरात् ॥ ५४ ॥ द्रोणग्राहदुराधर्षाद्धार्दिक्यमकरालयात् ॥ दिष्ट्या विनिर्जिताःसंख्येपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः ॥ ५५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सैंधवेइति ॥ १ ॥ अर्तिमि

युवांविजयिनौचापिदिष्ट्यापश्यामिसंयुगे॥ दिष्ट्याद्रोणोजितःसंख्येहार्दिक्यश्चमहाबलः ॥ ५६ ॥ दिष्ट्याविकर्णिभिःकर्णोरणेनीतःपराभवं ॥ विमुखश्चकृतः शल्योयुवाभ्यांपुरुषर्षभौ ॥५७॥ दिष्ट्यायुवांकुशलिनौसंग्रामात्पुनरागतौ ॥ पश्यामिरथिनांश्रेष्ठावुभौयुद्धविशारदौ ॥ ५८ ॥ ममवाक्यकरौवीरौममगौरवयंत्रितौ॥ सैन्यार्णवंसमुत्तीर्णौदिष्ट्यापश्यामिवामहं ॥ ५९ ॥ समरश्लाघिनौवीरौसमरेष्वपराजितौ॥ ममवाक्यसमौचैवदिष्ट्यापश्यामिवामहं ॥ ६० ॥ इत्युक्त्वापांडवोराजन्युयुधानवृकोदरौ ॥ सस्वजेपुरुषव्याघ्रौहर्षाद्बाष्पंमुमोचह ॥ ६१ ॥ ततःप्रमुदितंसर्वंबलमासीद्विशांपते॥ पांडवानांरणेहृष्टंयुद्धायतुमनो दधे॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरहर्षेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच सैंधवेनिहतेराजन्पुत्रस्तवसुयोधनः॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोनिरुत्साहोद्विषज्जये॥ १॥ दुर्मनानिःश्वसन्दुष्टोभग्नदंष्ट्रइवोरगः ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रस्तेऽर्तिपरामगात्॥ २॥ दृष्ट्वातत्कदनंघोरंस्वबलस्यकृतंमहत्॥ जिष्णुनाभीमसेनेनसात्वतेनचसंयुगे॥ ३॥ सविवर्णःकृशोदीनोबाष्पविप्लुतलोचनः॥ अमन्यतार्जुनसमोनयोद्धाभुविविद्यते ॥ ४ ॥ नद्रोणोनचराधेयोनाश्वत्थामाकृपोनच ॥ क्रुद्धस्यसमरेस्थातुंपर्याप्ताइतिमारिष ॥ ५ ॥ निर्जित्यहिरणेपार्थःसर्वान्ममहारथान्॥ अवधीत्सैंधवंसंख्येनचकश्चिदवारयत् ॥ ६॥ सर्वथाहतमेवेदंकौरवाणांमहद्बलं॥ नह्यस्यविद्यतेत्रातासाक्षादपिपुरंदरः ॥७॥ यमुपाश्रित्यसंग्रामेकृतःशस्त्रसमुद्यमः॥ सकर्णोनिर्जितःसंख्येहतश्चैवजयद्रथः॥ ८॥ यस्यवीर्यसमाश्रित्यशमंयाचंतमच्युतं ॥ तृणवत्तमहंमन्येसकर्णोनिर्जितोयुधि ॥ ९॥ एवंक्लांतमनाराजन्नुपायाद्द्रोणमीक्षितुं॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रस्तेभरतर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तत्सर्वमाचख्यौकुरूणांवैशसंमहत् ॥ परान्विजयतश्चापिधार्तराष्ट्रान्निमज्जतः॥ ११॥ दुर्योधनउवाच पश्यमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यकदनंमहत्॥ कृत्वाप्रमुखतःशूरंभीष्मंममपितामहं ॥ १२॥ तंनिहत्यप्रलुब्धोयंशिखंडीपूर्णमानसः॥ पांचाल्यैःसहितःसर्वैःसेनाग्रमभिवर्तते॥ १३॥ अपरश्चापिदुर्धर्षःशिष्यस्तेसव्यसाचिना ॥ अक्षौहिणीःसमहत्वा हतोराजाजयद्रथः॥ १४॥ अस्मद्विजयकामानांसुहृदामुपकारिणां॥ गंतास्मिकथमानृण्यंगतानांयमसादनं॥ १५॥

निच्छेदः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रलुब्धःप्रकृष्टोलुब्धकस्तद्वद्वंचकत्वात ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ धर्मापचायिनःधर्मक्षेपकस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

येमदर्थंपरीप्संतेवसुधांवसुधाधिपाः ॥ तेहित्वावसुधैश्वर्यंवसुधामधिशेरते ॥ १६ ॥ सोहंकापुरुषःकृत्वामित्राणांक्षयमीदृशं ॥ अश्वमेधसहस्रेणंपावितुंन समुत्सहे ॥ १७ ॥ ममलुब्धस्यपापस्यतथाधर्मापचायिनः ॥ व्यायामेनजिगीषंतःप्राप्तावैवस्वतक्षयं ॥ १८ ॥ कथंपतितवृत्तस्यपृथिवीसुहृदांद्रुहः ॥ विवरं नाशकद्दातुंममपार्थिवसंसदि ॥ १९ ॥ योहंरुधिरसिक्तांगंराज्ञांमध्येपितामहं ॥ शयानंनाशकंत्रातुंभीष्ममायोधनेहतं ॥ २० ॥ तंमामनार्यपुरुषंमित्रद्रुह मधार्मिकं ॥ किंवक्ष्यतिहिदुर्धर्षःसमेत्यपरलोकजित् ॥ २१ ॥ जलसंधंमहेष्वासंपश्यसात्यकिनाहतं ॥ मदर्थमुद्यतंशूरंप्राणांस्त्यक्त्वामहारथं ॥ २२ ॥ कांबो जंनिहतंदृष्ट्वातथालंबुषमेवच ॥ अन्यान्वहूंश्वसुहृदोजीवितार्थोद्यकोमम ॥ २३ ॥ व्यायच्छंतोहताःशूरामदर्थेयेपराङ्मुखाः ॥ यतमानाःपरंशक्त्याविजेतु महितान्मम ॥ २४ ॥ तेषांगत्वाहमानृण्यमद्यशक्त्यापरंतप ॥ तर्पयिष्यामितानेवजलेनंयमुनामनु ॥ २५ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ इष्टापूर्तेनच शपेवीर्येणचसुतैरपि ॥ २६ ॥ निहत्यतान्रणेसर्वान्पंचालान्पांडवैःसह ॥ शांतिंलब्धास्मितेषांवारणेगंतासलोकतां ॥ २७ ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रतेपुरुष र्षभाः ॥ हतामदर्थेसंग्रामेयुद्ध्यमानाःकिरीटिना ॥ २८ ॥ नहीदानींसहायामेपरीप्संत्यनुपस्कृताः ॥ श्रेयोहिपांडून्मन्यंतेनतथास्मान्महाभुज ॥ २९ ॥ स्वयंहि मृत्युर्विहितःसत्यसंधेनसंयुगे ॥ भवानुपेक्षांकुरुतेशिष्यत्वादर्जुनस्यहि ॥ ३० ॥ अतोविनिहताःसर्वेयेस्मज्जयचिकीर्षवः ॥ कर्णमेवतुपश्यामिसंप्रत्यस्मज्ज यैषिणं ॥ ३१ ॥ योहिमित्रमविज्ञाययाथातथ्येनमंदधीः ॥ मित्रार्थेयोजयत्येनंतस्यसोर्थोवसीदति ॥ ३२ ॥ तादृग्रूपंकृतमिदंममकार्यंसुहृत्तमैः ॥ मोहाल्लु ब्धस्यपापस्यजिह्मस्यधनमीहतः ॥ ३३ ॥ हतोजयद्रथश्चैवसौमदत्तिश्चवीर्यवान् ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिवयोथवसातयः ॥ ३४ ॥ सोहमद्यगमिष्यामि यत्रतेपुरुषर्षभाः ॥ हतामदर्थेसंग्रामेयुद्ध्यमानाःकिरीटिना ॥ ३५ ॥ नहिमेजीवितेनार्थस्तान्ऋतेपुरुषर्षभान् ॥ आचार्यःपांडुपुत्राणामनुजानातुनोभवान् ॥ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनानुतापेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच सिंधुराजेहतेतातसमरेसव्यसाचिना ॥ तथैवभूरिश्रवसिकिमासीद्वोमनस्तदा ॥ १ ॥

आचार्यःपांडुपुत्राणामित्युपालंभः ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सिंधुराजइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ निष्टानकःसव्यथःशब्दः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ इयंसेनानास्तीत्यस्यनष्टेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्लहतेपातयति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नोचेदिति परेलोकेधि

दुर्योधनेनचद्रोणस्तथोक्तःकुरुसंसदि ॥ किमुक्तवान्परंतस्मैतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच निष्टानकोमहानासीत्सैन्यानांतवभारत ॥ सैंधवं निहतंदृष्ट्वाभूरिश्रवसमेवच ॥ ३ ॥ मंत्रितंतवपुत्रस्यतेसर्वमवमेनिरे ॥ येनमंत्रेणनिहताःशतशःक्षत्रियर्षभाः ॥ ४ ॥ द्रोणस्तुतद्वचःश्रुत्वापुत्रस्यतवदुर्मनाः ॥ मुहूर्तमिवतद्ध्यात्वाभृशमार्तोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥ द्रोणउवाच दुर्योधनकिमेवंमांवाक्शरैरपिकृंतसि ॥ अजय्यंसततंसंख्येब्रुवाणंसव्यसाचिनं ॥ ६ ॥ एतेनैवार्जुनंज्ञातुमलंकौरवसंयुगे ॥ यच्छिखंड्यवधीद्भीष्मंपाल्यमानःकिरीटिना ॥ ७ ॥ अवध्यंनिहतंदृष्ट्वासंयुगेदेवदानवैः ॥ तदैवाज्ञासिषमहंनेयमस्तीतिभारती ॥ ८ ॥ यंपुंसांत्रिषुलोकेषुसर्वशूरममंस्महि ॥ तस्मिन्निपतितेशूरेकिंशेषंपर्युपास्महे ॥ ९ ॥ यांस्मतान्ग्लहतेतातशकुनिःकुरुसंसदि ॥ अक्षान्नतेऽक्षानिशिताबाणास्तेशत्रुतापनाः ॥ १० ॥ तएतेघ्नंतिनस्तातविशिखाःपार्थचोदिताः ॥ तांस्तदाख्यायमानस्त्वंविदुरेणनबुद्धवान् ॥ ११ ॥ यास्ताविजयतश्चापिविदुरस्यमहात्मनः ॥ धीरस्यवाचोनाश्रौषीःक्षेमायवदतःशिवाः ॥ १२ ॥ तदिदंवर्ततेघोरमागतंवैशसंमहत् ॥ तस्यावमानाद्वाक्यस्यदुर्योधनकृते तव ॥ १३ ॥ योवमन्यवचःपथ्यंसुहृदामाप्तकारिणां ॥ स्वमतंकुरुतेमूढःसशोच्योनचिरादिव ॥ १४ ॥ यच्चनःप्रेक्षमाणानांकृष्णामानाय्यतत्सभां ॥ अनर्हतींकुलेजातांसर्वधर्मानुचारिणीं ॥ १५ ॥ तस्याधर्मस्यगांधारेफलंप्राप्तमिदंमहत् ॥ नोचेत्पापंपरेलोकेत्वमर्च्छेथास्ततोऽधिकं ॥ १६ ॥ यच्चतान्पांडवान्द्यूतेविषमेणविजित्यह ॥ प्राव्राजयस्तदारण्येरौरवाजिनवाससः ॥ १७ ॥ पुत्राणामिवचैतेषांधर्ममाचरतांसदा ॥ द्रुह्येत्कोनुनरोलोकेमदन्योब्राह्मणब्रुवः ॥ १८ ॥ पांडवानामयंकोपस्त्वयाशकुनिनासह ॥ आहृतोधृतराष्ट्रस्यसंमतेकुरुसंसदि ॥ १९ ॥ दुःशासनेनसंयुक्तःकर्णेनपरिवर्धितः ॥ क्षत्तुर्वाक्यमनादृत्यत्वयाऽभ्यस्तःपुनःपुनः ॥ २० ॥ यत्ताःसर्वेपराभूताःपर्यवारयतार्जुनं ॥ सिंधुराजानमाश्रित्यसवोमध्येकथंहतः ॥ २१ ॥ कथंत्वयिचकर्णेचकृपेशल्येचजीवति ॥ अश्वत्थाम्निचकौरव्यनिधनंसैंधवोगमत् ॥ २२ ॥ युध्यंतःसर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते ॥ सिंधुराजंपरित्रातुंसवोमध्येकथंहतः ॥ २३ ॥ मय्येवहिविशेषेणतथादुर्योधनत्वयि ॥ आशंसतपरित्राणमर्जुनात्समहीपतिः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्ध्ववतिफाल्गुनात् ॥ नकिंचिदनुपश्यामिजीवितस्थानमात्मनः ॥ २५ ॥

कःपापिनांक्लेशइहत्वल्पेनैवभोगेननिस्तारइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभ्यस्तआवर्तितः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकपं

मज्जंतमिवचात्मानंधृष्टद्युम्नस्यकिल्बिषे ॥ पश्याम्यहत्वापंचालान्सहतेनशिखंडिना ॥ २६ ॥ तन्मांकिमभितप्यंतंवाक्शरैरेवकृंतसि ॥ अशक्तःसिंधुराजस्य भूत्वात्राणायभारत ॥ २७ ॥ सौवर्णंसत्यसंधस्यध्वजमक्लिष्टकर्मणः ॥ अपश्यन्युधिभीष्मस्यकथमाशंससेजयं ॥ २८ ॥ मध्येमहारथानांचयत्राहन्यतसैंधवः ॥ हतोभूरिश्रवाश्चैवकिंशेषंतत्रमन्यसे ॥ २९ ॥ कृपएवचदुर्धर्षोयदिजीवतिपार्थिव ॥ योनागात्सिंधुराजस्यवर्त्मतंपूजयाम्यहं ॥ ३० ॥ यत्रापश्यंहतंभीष्मंपश्य तस्तेऽनुजस्यवै ॥ दुःशासनस्यकौरव्यकुर्वाणंकर्मदुष्करं ॥ ३१ ॥ अवध्यकल्पंसंग्रामेदेवैरपिसवासवैः ॥ नतेवसुंधरास्तीतितदाहंचिंतयेनृप ॥ ३२ ॥ इमानि पांडवानांचसृंजयानांचभारत ॥ अनीकान्याद्रवंतेमांसहितान्यद्यभारत ॥ ३३ ॥ नाहत्वासर्वपंचालान्कवचस्यविमोक्षणं ॥ कर्तास्मिसमरेकर्मधार्तराष्ट्रहितं तव ॥ ३४ ॥ राजन्ब्रूयाःसुतंमेत्वमश्वत्थामानमाहवे ॥ नसोमकाःप्रमोक्तव्याजीवितंपरिरक्षता ॥ ३५ ॥ यच्चपित्रानुशिष्टोसितद्वचःपरिपालय ॥ आनृशंस्ये दमेसत्येचार्जवेचस्थिरोभव ॥ ३६ ॥ धर्मार्थकामकुशलोधर्मार्थावप्यपीडयन् ॥ धर्मप्रधानकार्याणिकुर्याश्चेतिपुनःपुनः ॥ ३७ ॥ चक्षुर्मनोभ्यांसंतोप्याविप्राःपूज्याश्चशक्तितः ॥ नचैषांविप्रियंकार्यंतेहिवन्हिशिखोपमाः ॥ ३८ ॥ एषत्वहमनीकानिप्रविशाम्यरिसूदन ॥ रणायमहतेराजंस्त्वयावाक्शरपीडितः ॥ ॥ ३९ ॥ त्वंचदुर्योधनबलंयदिशक्तोऽसिपालय ॥ रात्रावपिचयोत्स्यंतेसंरब्धाःकुरुसृंजयाः ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वाततःप्रायाद्द्रोणःपांडवसृंजयान् ॥ मुष्णन्क्षत्रियतेजांसिनक्षत्राणामिवांशुमान् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेंद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिंद्रोणवाक्येएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजाद्रोणेनैवंप्रचोदितः ॥ अमर्षवशमापन्नोयुद्धायैवमनोदधे ॥ १ ॥ अब्रवीच्चतदाकर्णंपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ पश्यकृष्णसहायेनपांडवेनकिरीटिना ॥ २ ॥ आचार्यविहितंव्यूहंभित्वादेवैःसुदुर्भिदं ॥ तवव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ ३ ॥ मिषतांयोधमुख्यानांसैंधवोविनिपातितः ॥ पश्यराधेयपृथ्वीशाःपृथिव्यांप्रवरायुधि ॥ ४ ॥ पार्थेनैकेननिहताःसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ ममव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ ५ ॥ अल्पावशेषंसैन्यंमेकृतंशक्रात्मजेनह ॥ कथंनियच्छमानस्यद्रोणस्ययुधिफाल्गुनः ॥ ६ ॥

चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अन्यथाभावःपराजयोदैवादिष्टः नतुद्रोणापरा

भिंद्यात्सुदुर्भिदंव्यूहंयतमानोपिसंयुगे ॥ प्रतिज्ञायागतःपारंहत्वासैंधवमर्जुनः ॥ ७ ॥ पश्यराधेयपृथ्वीशान्पृथिव्यांपातितान्बहून् ॥ पार्थेननिहतान्संख्येमहें
द्रोपमविक्रमान् ॥ ८ ॥ अनिच्छतःकथंवीरद्रोणस्ययुधिपांडवः ॥ भिंद्यात्सुदुर्भिदंव्यूहंयतमानस्यशुष्मिणः ॥ ९ ॥ दयितःफाल्गुनोनित्यमाचार्यस्यमहात्म
नः ॥ ततोस्यदत्तवान्द्वारमयुद्धेनैवशत्रुहन् ॥ १० ॥ अभयंसिंधुराजायदत्वाद्रोणःपरंतपः ॥ प्रादात्किरीटिनेद्वारंपश्यन्निर्गुणतांमयि ॥ ११ ॥ यद्यदास्यदनुज्ञां
वैपूर्वमेवगृहान्प्रति ॥ प्रस्थातुंसिंधुराजस्यनाभविष्यज्जनक्षयः ॥ १२ ॥ जयद्रथोजीवितार्थीगच्छमानोगृहान्प्रति ॥ मयानार्येणसंरुद्धोद्रोणात्प्राप्याभयंसखे
॥ १३ ॥ अद्यमेभ्रातरःक्षीणाश्चित्रसेनादयोरणे ॥ भीमसेनंसमासाद्यपश्यतांनोदुरात्मनां ॥ १४ ॥ कर्णउवाच आचार्यमाविगर्हस्वशक्त्यासौयुद्ध
तेद्विजः ॥ यथाबलंयथोत्साहंत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ १५ ॥ यद्येनंसमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः ॥ नात्रसूक्ष्मोऽपिदोषःस्यादाचार्यस्यकथंचन ॥ १६ ॥ कृ
तीदक्षोयुवाशूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दिव्यास्त्रयुक्तमास्थायरथंवानरलक्षणं ॥ १७ ॥ कृष्णेनचगृहीताश्वमभेद्यकवचावृतः ॥ गांडीवमजरंदिव्यंधनुरादाय
वीर्यवान् ॥ १८ ॥ प्रवर्षन्निशितान्बाणान्बाहुद्रविणदर्पितः ॥ यदर्जुनोभ्ययाद्द्रोणमुपपन्नंहितस्यतत् ॥ १९ ॥ आचार्यःस्थविरोराजन्शीघ्रयानेतथाऽक्ष
मः ॥ बाहुव्यायामचेष्टायामशक्तस्तुनराधिप ॥ २० ॥ तेनैवमभ्यतिक्रांतःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ तस्यदोषंनपश्यामिद्रोणस्यानेनहेतुना ॥ २१ ॥ अजय्या
न्पांडवान्मन्येद्रोणेनास्त्रविदाम्बृधे ॥ तथाह्येनमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः ॥ २२ ॥ दैवादिष्टोन्यथाभावोनमन्येविद्यतेक्वचित् ॥ यतोनोयुध्यमानानांपरंश
क्त्यासुयोधन ॥ २३ ॥ सैंधवोनिहतोयुद्धेदैवमत्रपरंस्मृतं ॥ परंयत्नंकुर्वतांचत्वयासार्धंरणाजिरे ॥ २४ ॥ हत्वास्माकंपौरुषंवैदैवंपश्चात्करोतिनः ॥ सततंचे
ष्टमानानांनिकृत्याविक्रमेणच ॥ २५ ॥ दैवोपसृष्टःपुरुषोयत्कर्मकुरुतेक्वचित् ॥ कृतंकृतंहितत्कर्मदैवेनविनिपात्यते ॥ २६ ॥ यत्कर्तव्यंमनुष्येणव्यवसायवता
सदा ॥ तत्कार्यमविशंकेनसिद्धिर्दैवेप्रतिष्ठिता ॥ २७ ॥ निकृत्यावंचिताःपार्थाविषयोगैश्चभारत ॥ दग्धाजतुगृहेचापिद्यूतेनचपराजिताः ॥ २८ ॥

घजइतिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दैवोपसृष्टोदुर्दैवग्रस्तः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ दैवमविगणय्ययत्नमेवातिष्ठेत्याह युध्यस्वेति सुदृढोद्यमाद्दैवमपिमार्गेणानुकूलेनयास्यतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ तेषांजयहेतुःसुकृतंनववापराजयहेतुःदुष्कृतंनास्तीत्याह नतेषामिति ॥ ३१ ॥ दैवमिति अनन्यकर्मदैवमपिस्वकृतमेवनत्वधन्यदस्ति सस्तनोदोषोऽयतनेनगुणविशेषेणनिराकर्तुंशक्यः एवंदैवमतियत्नेनवाधितुंशक्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ देवानामिंद्रियाणामध्यक्षभूतंविज्ञानंदैवंधीब

॥१४७॥

राजनीतिंव्यपाश्रित्यप्रहिताश्चैवकाननं॥ यत्नेनचकृतंतत्तद्दैवेनविनिपातितं॥ २९ ॥ युध्यस्वयत्नमास्थायदैवंकृत्वानिरर्थकं॥ यततस्तवतेपांचदैवंमार्गेणयास्यति॥ ३० ॥ नतेषांमतिपूर्वंहिसुकृतंदृश्यतेकंचित्॥ दुष्कृतंतववावीरबुद्ध्याहीनंकुरूद्वह॥ ३१ ॥ दैवंप्रमाणंसर्वस्यसुकृतस्येतरस्यवा ॥ अनन्यकर्मदैवंहिजागर्तिस्वमतामपि॥ ३२ ॥ बहूनितवसैन्यानियोधाश्चबहवस्तव॥ नतथापांडुपुत्राणामेवंयुद्धमवर्तत ॥ ३३ ॥ तैरल्पैर्बहवोयूयंक्षयंनीताःप्रहारिणः॥ शंकेदैवस्यतत्कर्मपौरुषंयेननाशितं॥ ३४ ॥ संजयउवाच एवंसंभाषमाणानांबहुतत्तज्जनाधिप॥ पांडवानामनीकानिसमदृश्यंतसंयुगे ॥ ३५ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं॥ तावकानांपरैःसार्धंराजन्दुर्मंत्रितेतव॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिपुनर्युद्धारंभेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५२॥ समाप्तंचजयद्रथवधपर्व ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथघटोत्कचवधपर्व॥ संजयउवाच तदुदीर्णगजानीकंबलंतवजनाधिप॥ पांडुसेनामतिक्रम्ययोधयामाससर्वतः॥ १ ॥ पंचालाःकुरवश्चैवयोधयंतःपरस्परं ॥ यमराष्ट्रायमहतेपरलोकायदीक्षिताः ॥ २ ॥ शूराःशूरैःसमागम्यशरतोमरशक्तिभिः॥ विव्यधुःसमरेन्योन्यंनिन्युश्चैवयमक्षयं॥ ३ ॥ रथिनांरथिभिःसार्धंरुधिरस्रावदारुणं ॥ प्रावर्त्ततमहद्युद्धंनिघ्नतामितरेतरं ॥ ४ ॥ वारणाश्चमहाराजसमासाद्यपरस्परं॥ विषाणैर्दारयामासुःसुसंक्रुद्धामदोत्कटाः॥ ५ ॥ हयारोहान्हयारोहाःप्रासशक्तिपरश्वधैः॥ बिभिदुस्तुमुलेयुद्धेप्रार्थयंतोमहद्यशः॥ ६ ॥ पत्तयश्चमहाबाहोशतशःशस्त्रपाणयः॥ अन्योन्यमार्दयन्राजन्नित्यंयत्ताःपराक्रमे ॥ ७ ॥ गोत्राणांनामधेयानांकुलानांचैवमारिष ॥ श्रवणाद्धिविजानीमःपंचालान्कुरुभिःसह॥ ८ ॥ तेन्योन्यंसमरेयोधाःशरशक्तिपरश्वधैः॥ प्रैषयन्परलोकायविचरंतोह्यभीतवत् ॥ ९ ॥ शरादशदिशोराजंस्तेषांमुक्ताःसहस्रशः॥ नभ्राजंतेयथातत्त्वंभास्करेस्तंगतेपिच॥ १० ॥ तथाप्रयुध्यमानेषुपांडवेयेषुभारत॥ दुर्योधनोमहाराजव्यवागाहततद्बलं॥ ११ ॥

लमित्यर्थः पौरुषंशारीरंबलं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदुदीर्णमित्यारभ्यरात्रियुद्धंजयद्रथवधात्क्रोधहर्षविवशाःकौरवपांडवाइवान्येपिनिर्मर्यादंप्रवर्ततेइतिप्रदर्शनार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोत्रंषित्रादिनाम शैनेयसात्यकेइत्यादि ॥ कुलंषांड्यपांचाल्येत्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भ्रातरंदुर्योधनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

सैंधवस्यवधेनैवमृशंदुःखसमन्वितः॥ मर्तव्यमितिसंचिंत्यप्राविशच्चद्विषद्बलं॥ १२ ॥ नादयन्रथघोषेणकंपयन्निवमेदिनीं ॥ अभ्यवर्ततपुत्रस्तेपांडवाना मनीकिनीं॥ १३ ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तस्यतेषांचभारत॥ अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणोमहान्॥ १४ ॥ यथामध्यंदिनेसूर्यप्रतपंतंगभस्तिभिः ॥ तथात वस्तुतंमध्येप्रतपंतंशरार्चिभिः॥ १५ ॥ नशेकुर्भ्रातरंयुद्धेपांडवाःसमुदीक्षितुं ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विपज्जये ॥ १६ ॥ पर्यधावंतपंचालावध्यमाना महात्मना॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैस्तवपुत्रेणधन्विना॥ १७॥ अर्द्यमानाःशरैस्तूर्णंन्यपतन्पांडुसैनिकाः ॥ नतादृशंरणेकर्मकृतवंतस्तुतावकाः॥ १८ ॥ यादृशं कृतवान्राजापुत्रस्तवविशांपते ॥ पुत्रेणतवसासेनापांडवीमथितारणे ॥ १९ ॥ नलिनीद्विरदेनेवसमंतात्फुल्लपंकजा ॥ क्षीणतोयानिलार्काभ्यांहतत्वि डिवपद्मिनी॥ २० ॥ वभूवपांडवीसेनातवपुत्रस्यतेजसा॥ पांडुसेनांहतांदृष्ट्वातवपुत्रेणभारत॥ २१ ॥ भीमसेनपुरोगास्तुपंचालाःसमुपाद्रवन् ॥ सभीमसे नंदशभिर्माद्रीपुत्रौत्रिभिस्त्रिभिः॥ २२ ॥ विराटद्रुपदौषड्भिःशतेनचशिखंडिनं ॥ धृष्टद्युम्नंचसप्तत्याधर्मपुत्रंचसप्तभिः ॥ २३ ॥ केकयांश्चैवचेदींश्चबहुभिर्नि शितैःशरैः॥ सात्वतंपंचभिर्विध्वाद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४ ॥ घटोत्कचंचसमरेविध्वासिंहइवानदत्॥ शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्चमहारणे॥ २५ ॥ शरैरवचकर्तोग्रैःक्रुद्धोंतकइवप्रजाः॥ सातेनपांडवीसेनावध्यमानाशिलीमुखैः॥ २६ ॥ तवपुत्रेणसंग्रामेविदुद्रावनराधिप ॥ तंतपंतमिवादित्यंकुरुराजंम हाहवे॥ २७ ॥ नाशकन्वीक्षितुंराजन्पांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकुपितोराजसत्तम ॥ २८॥ अभ्यधावत्कुरुपतिंतवपुत्रंजिघांसया ॥ तावुभौ युधिकौरव्यौसमीयतुररिंदमौ॥ २९ ॥ स्वार्थहेतोःपराक्रांतौदुर्योधनयुधिष्ठिरौ ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३०॥विव्याधदशभिस्तूर्णंध्वजंचि च्छेदचेषुणा॥ इंद्रसेनंत्रिभिश्चैवललाटेजघ्निवान्नृप॥ ३१ ॥ सारथिंदयितंराज्ञःपांडवस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चपुनरन्येनचकर्तास्यमहारथः ॥ ३२ ॥ चतुर्भि श्चतुरश्चैवबाणैर्विव्याधवाजिनः॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धोनिमेषादिवकार्मुकं॥ ३३॥ अन्यदादायवेगेनकौरवंप्रत्यवारयत्॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्रुक्मपृष्ठंम हद्धनुः॥ ३४ ॥ भल्लाभ्यांपांडवोज्येष्ठस्त्रिधाचिच्छेदमारिष॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशितैःशरैः ॥ ३५॥ मर्मभित्वातुतेसर्वेसंलग्नाःक्षितिमाविशन्॥ ततःपरिवृतायोधाःपरिवव्रुर्युधिष्ठिरं॥ ३६॥

॥ ३४ ॥ सम्यगस्तैःदृढंप्रक्षिप्तैः॥ ३५ ॥ ३६ ॥

वृत्रहत्येइतिवध्यस्तुत्यै ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ बाणशब्दरवःबाणशब्दसहितोरवःप्राणिशब्दः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रश्मिमुचःसूर्यः इगुपधलक्षणकप्रत्ययांतःशब्दःबहुवचनमेवैतत्प्रलयसूचक

वृत्रहत्यैयथादेवाःपरिवव्रुःपुरंदरं ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातवपुत्रस्यमारिष ॥ शरंचसूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणं ॥ ३७ ॥ हाहतोसीतिराजानमुक्त्वामुंचद्युधि
ष्ठिरः ॥ सतेनाकर्णमुक्तेनविद्धोबाणेनकौरवः ॥ ३८ ॥ निषसादरथोपस्थेभृशंसंमूढचेतनः ॥ ततःपांचाल्यसेनानांभृशमासीद्रवोमहान् ॥ ३९ ॥ हताराजेति
राजेंद्रमुदितानांसमंततः ॥ बाणशब्दरवश्चोग्रःशुश्रुवेतत्रमारिष ॥ ४० ॥ अथद्रोणोद्रुतंतत्रप्रत्यदृश्यतसंयुगे ॥ हृष्टोदुर्योधनश्चापिदृढमादायकार्मुकं ॥ ४१ ॥
तिष्ठतिष्ठेतिराजानंब्रुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ प्रत्युद्ययुस्तंत्वरिताःपंचालाजयगृद्धिनः ॥ ४२ ॥ तान्द्रोणःप्रतिजग्राहपरीप्सन्कुरुसत्तमं ॥ चंडवातोद्धुतान्मेघा
न्निघ्नन्रश्मिमुचोयथा ॥ ४३ ॥ ततोराजन्महानासीत्संग्रामोभूरिवर्धनः ॥ तावकानांपरेषांचसमेतानांयुयुत्सया ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनपराभवेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यत्तदाप्राविश
त्पांडूनाचार्यःकुपितोबली ॥ उक्त्वादुर्योधनंमंदंममशास्त्रातिगंसुतं ॥ १ ॥ प्रविश्यविचरंतंचरथेशूरमवस्थितं ॥ कथंद्रोणंमहेष्वासंपांडवाःपर्यवारयन् ॥ २ ॥
केऽरक्षन्दक्षिणंचक्रमाचार्यस्यमहाहवे ॥ केचोत्तरमरक्षंतनिघ्नतःशात्रवान्बहून् ॥ ३ ॥ केचास्यपृष्ठतोन्वासन्वीरावीरस्ययोधिनः ॥ केपुरस्तादवर्तंतरथिनस्त
स्यशत्रवः ॥ ४ ॥ मन्येतानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्तवं ॥ मन्येतेसमवेपंतगावोवैशिशिरेयथा ॥ ५ ॥ यत्प्राविशन्महेष्वासःपंचालानपराजितः ॥ नृत्यन्सरथ
मार्गेषुसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ६ ॥ निर्दहन्सर्वसैन्यानिपंचालानांरथर्षभः ॥ धूमकेतुरिवक्रुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् ॥ ७ ॥ संजयउवाच सायाह्नेसैंधवंह
त्वाराज्ञापार्थःसमेत्यच ॥ सात्यकिश्चमहेष्वासोद्रोणमेवाभ्यधावतां ॥ ८ ॥ तथायुधिष्ठिरस्तूर्णंभीमसेनश्चपांडवः ॥ पृथक्चमूभ्यांसंयत्तौद्रोणमेवाभ्यधावतां
॥ ९ ॥ तत्रैवनकुलोधीमान्सहदेवश्चदुर्जयः ॥ धृष्टद्युम्नःसहानीकोविराटश्चसकेकयः ॥ १० ॥ मत्स्याःशाल्वाःससेनाश्चद्रोणमेवययुर्युधि ॥ द्रुपदश्चतथारा
जापंचालैरभिरक्षितः ॥ ११ ॥ धृष्टद्युम्नपिताराजन्द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ १२ ॥

मितिवा ॥ ४३ ॥ भूरिवर्धनःबहुच्छेदनः ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यत्तदेति शास्त्रातिगंशास्त्रमाज्ञा ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धूमकेतुरग्निः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ संन्यवर्ततसंमुखंनितरामवर्तंत ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तमोभ्यगान्नाशमितिशेषः ॥ २८ ॥

ससैन्यास्तेन्यवर्त्ततद्रोणमेवमहाद्युतिं ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाःषट्सहस्राःप्रहारिणः ॥ १३ ॥ द्रोणमेवाभ्यवर्ततपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ तथेतरेनरव्याघ्राःपांडवा
नांमहारथाः ॥ १४ ॥ सहिताःसंन्यवर्ततद्रोणमेवद्विजर्षभं ॥ तेषुशूरेषुयुद्धायगतेषुभरतर्षभ ॥ १५ ॥ बभूवरजनीघोराभीरूणांभयवर्धिनी ॥ योधानामशिवा
रौद्राराजन्नंतकगामिनी ॥ १६ ॥ कुंजराश्वमनुष्याणांप्राणांतकरणीतदा ॥ तस्यांरजन्यांघोरायांनदंत्यःसर्वतःशिवाः ॥ १७ ॥ न्यवेदयन्भयंघोरंसज्वालक
वलैर्मुखैः ॥ उलूकाश्चाप्यदृश्यंतशंसंतोविपुलंभयं ॥ १८ ॥ विशेषतःकौरवाणांध्वजिन्यामतिदारुणाः ॥ ततःसैन्येषुराजेंद्रशब्दःसमभवन्महान् ॥ १९ ॥ भेरी
शब्देनमहताम्टदंगानांस्वनेनच ॥ गजानांबृंहितैश्चापितुरंगाणांचहेषितैः ॥ २० ॥ खुरशब्दनिपातैश्चतुमुलःसर्वतोभवत् ॥ ततःसमभवद्युद्धंसंध्यायामतिदा
रुणं ॥ २१ ॥ द्रोणस्यचमहाराजसृंजयानांचसर्वशः ॥ तमसाचावृतेलोकेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ २२ ॥ सैन्येनरजसाचैवसमंतादुत्थितेनह ॥ नरस्याश्वस्यना
गस्यसमसज्जतशोणितं ॥ २३ ॥ नापश्यामरजोभौमंकश्मलेनाभिसंवृताः ॥ रात्रौवंशवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते ॥ २४ ॥ घोरश्चटचटाशब्दःशस्त्राणांपतता
मभूत् ॥ म्टदंगानकनिर्ह्रादैर्झर्झरैःपटहैस्तथा ॥ २५ ॥ फेत्कारैर्हेषितैःशब्दैःसर्वमेवाकुलंबभौ ॥ नैवस्वेनपरेराजन्प्राज्ञायंततमोवृते ॥ २६ ॥ उन्मत्तमिवतत्सर्वं
बभूवरजनीमुखे ॥ भौमंरजोथराजेंद्रशोणितेनप्रणाशितं ॥ २७ ॥ शातकौंभैश्चकवचैर्भूषणैश्चतमोभ्यगात् ॥ ततःसाभारतीसेनामणिहेमविभूषिता ॥
॥ २८ ॥ द्यौरिवासीत्सनक्षत्रारजन्यांभरतर्षभ ॥ गोमायुबलसंघुष्टाशक्तिध्वजसमाकुला ॥ २९ ॥ वारणाभिरुताघोराक्ष्वेडितोत्क्रुष्टनादिता ॥ तत्राभवन्महा
शब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ ३० ॥ समावृण्वन्दिशःसर्वामहेंद्राशनिनिःस्वनः ॥ सानिशीथेमहाराजसेनादृश्यतभारती ॥ ३१ ॥ अंगदैःकुंडलैर्निष्कैःशस्त्रैश्चैवा
वभासिता ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ॥ ३२ ॥ निशायांप्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ॥ ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुसलप्रासपट्टिशाः ॥ ३३ ॥ संपतं
तोव्यदृश्यंतभ्राजमानाइवाग्नयः ॥ दुर्योधनपुरोवातांरथनागबलाहकां ॥ ३४ ॥ वादित्रघोषस्तनितांचापविद्युत्ध्वजैर्वृतां ॥ द्रोणपांडवपर्जन्यांखड्गशक्तिग
दाशनिं ॥ ३५ ॥ शरधारास्त्रपवनांभृशंशीतोष्णसंकुलां ॥ घोरांविस्मापनीमुग्रांजीवितच्छिदमप्लवां ॥ ३६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तांप्राविशन्नतिभयांसेनांयुद्धचिकीर्षवः ॥ तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेमहाशब्दनिनादिते ॥ ३७ ॥ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ रात्रियुद्धेमहाघोरेव
र्तमानेसुदारुणे ॥ ३८ ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्क्रुद्धाःसहिताःपांडुसृंजयाः ॥ येयेप्रमुखतोराजन्नावर्ततमहारथाः ॥ ३९ ॥ तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रेकांश्चिन्निन्येयम
क्षयं ॥ तानिनागसहस्राणिरथानामयुतानिच ॥ ४० ॥ पदातिहयसंघानांप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ द्रोणेनैकेननाराचैर्निर्भिन्नानिनिशामुखे ॥ ४१ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्प्रवि
ष्टेदुर्धर्षेसृंजयानमितौजसि ॥ अमृष्यमाणेसंरब्धेकावोभूद्वैमतिस्तदा ॥ १ ॥ दुर्योधनंतथापुत्रमुक्त्वाशास्त्रातिगंमम ॥ यत्प्राविशदमेयात्माकिंपार्थःप्रत्यपद्य
त ॥ २ ॥ निहतेसैंधवेवीरेभूरिश्रवसिचैवह ॥ यदाभ्यगान्महातेजाःपंचालानपराजितः ॥ ३ ॥ किममन्यतदुर्धर्षेप्रविष्टेशत्रुतापने ॥ दुर्योधनस्तुकिंकृत्यंप्राप्त
कालममन्यत ॥ ४ ॥ केचतंवरदंवीरमन्वयुर्द्विजसत्तमं ॥ केचास्यपृष्ठतोगच्छन्वीराःशूरस्ययुध्यतः ॥ ५ ॥ केपुरस्तादवर्तंतनिघ्नंतःशात्रवान्रणे ॥ मन्येहंपां
डवान्सर्वान्भारद्वाजशरार्दितान् ॥ ६ ॥ शिशिरेकंपमानावैकृशागावइवप्रभो ॥ प्रविश्यसमहेष्वासःपंचालानरिमर्दनः ॥ कथंनुपुरुषव्याघ्रःपंचत्वमुपजग्मि
वान् ॥ ७ ॥ सर्वेपुयोधेपुचसंगतेपुरात्रौसमेतेषुमहारथेषु ॥ संलोड्यमानेषुपृथग्बलेषुकेवस्तदानींमतिमंतआसन् ॥ ८ ॥ हतांश्चैवविपक्तांश्चपराभूतांश्चशंस
सि ॥ रथिनोविरथांश्चैवकृतान्युद्धेषुमामकान् ॥ ९ ॥ तेषांसंलोड्यमानानांपांडवैर्हतचेतसां ॥ अंधेतमसिमग्नानामभवत्कामतिस्तदा ॥ १० ॥ प्रहृष्टांश्चाप्यु
दग्रांश्चसंतुष्टांश्चैवपांडवान् ॥ शंससीहाप्रहृष्टांश्चविभ्रष्टांश्चैवमामकान् ॥ ११ ॥ कथमेषांतदातत्रपार्थानामपलायिनां ॥ प्रकाशमभवद्रात्रौकथंकुरुषुसंज
य ॥ १२ ॥ संजयउवाच रात्रियुद्धेतदाराजन्वर्तमानेसुदारुणे ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्सर्वेपांडवाःसहसोमकैः ॥ १३ ॥ ततोद्रोणःकेकयांश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्म
जान् ॥ संप्रैषयत्प्रेतलोकंसर्वानिषुभिराशुगैः ॥ १४ ॥ तस्यप्रमुखतोराजन्येऽवर्ततमहारथाः ॥ तान्सर्वान्प्रेषयामासपितृलोकंसभारत ॥ १५ ॥ प्रमथ्नंतंतदावी
रान्भारद्वाजंमहारथं ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धःशिबीराजाप्रतापवान् ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥ गावःगाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथं ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसर्वपारशवैःशितैः ॥ १७ ॥ तंशिबिःप्रतिविव्याधत्रिंशतानिशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनस्म
यमानोन्यपातयत् ॥ १८ ॥ तस्यद्रोणोहयान्हत्वासारथिंचमहात्मनः ॥ अथास्यसशिरस्त्राणंशिरःकायादपाहरत् ॥ १९ ॥ ततोस्यसारथिंक्षिप्रमन्यंदुर्योधनोदि
शत् ॥ सतेनसंगृहीताश्वःपुनरभ्यद्रवद्रिपून् ॥ २० ॥ कलिंगानामनीकेनकालिंगस्यसुतोरणे ॥ पूर्वंपितृवधात्क्रुद्धोभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ सभीमंपंचभि
विंध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ विशोकंत्रिभिराजघ्नेध्वजमेकेनपत्रिणा ॥ २२ ॥ कलिंगानांतुतंशूरंक्रुद्धंक्रुद्धोवृकोदरः ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यमुष्टिनाभिजघानह
॥ २३ ॥ तस्यमुष्टिहतस्याजौपांडवेनबलीयसा ॥ सर्वाण्यस्थीनिसहसाप्रापतन्वैपृथक्पृथक् ॥ २४ ॥ तंकर्णोभ्रातरश्चास्यनामृष्यंतपरंतप ॥ तेभीमसेनंनाराचैर्जघ्नु
राशीविषोपमैः ॥ २५ ॥ ततःशत्रुरथंत्यक्त्वाभीमोध्रुवरथंगतः ॥ ध्रुवंचास्यंतमनिशंमुष्टिनासमपोथयत् ॥ २६ ॥ सतथापांडुपुत्रेणबलिनाभिहतोपतत् ॥ तंनि
हत्यमहाराजभीमसेनोमहाबलः ॥ २७ ॥ जयरातरथंप्राप्यमुहुःसिंहइवानदत् ॥ जयरातमथाक्षिप्यनदन्सव्येनपाणिना ॥ २८ ॥ तलेननाशयामासकर्ण
स्यैवाग्रतःस्थितः ॥ कर्णस्तुपांडवेशक्तिंकांचनींसमवासृजत् ॥ २९ ॥ ततस्तामेवजग्राहप्रहसन्पांडुनंदनः ॥ कर्णायैवचदुर्धर्षश्चिक्षेपाजौवृकोदरः ॥ ३० ॥
तामापतंतींचिच्छेदशकुनिस्तैलपायिना ॥ एतत्कृत्वामहत्कर्मरणेद्भुतपराक्रमः ॥ ३१ ॥ पुनःस्वरथमास्थायदुद्रावतववाहिनीं ॥ तमायांतंजिघांसंतंभीमंक्रुद्ध
मिवांतकं ॥ ३२ ॥ न्यवारयन्महाबाहुंतवपुत्राविशांपते ॥ महताशरवर्षेणच्छादयंतोमहारथाः ॥ ३३ ॥ दुर्मदस्यततोभीमःप्रहसन्निवसंयुगे ॥ सारथिंचहयां
श्चैवशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ३४ ॥ दुर्मदस्तुततोयानंदुष्कर्णस्यावचक्रमे ॥ तावेकरथमारूढौभ्रातरौपरतापनौ ॥ ३५ ॥ संग्रामशिरसोमध्येभीमंद्वावप्यधावतां ॥
यथांबुपतिमित्रौहितारकंदैत्यसत्तमं ॥ ३६ ॥ ततस्तुदुर्मदश्चैवदुष्कर्णश्चतवात्मजौ ॥ रथमेकंसमारुह्यभीमंबाणैरविध्यतां ॥ ३७ ॥ ततःकर्णस्यमिषतोद्रौ
णेर्दुर्योधनस्यच ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाल्हीकस्यचपांडवः ॥ ३८ ॥ दुर्मदस्यचवीरस्यदुष्कर्णस्यचतंरथं ॥ पादप्रहारेणधरांप्रावेशयदरिंदमः ॥ ३९ ॥ ततः
सुतौतेबलिनौशूरौदुष्कर्णदुर्मदौ ॥ मुष्टिनाहत्यसंक्रुद्धोममर्दचननर्दच ॥ ४० ॥ ततोहाहाकृतेसैन्येदृष्ट्वाभीमंनृपाब्रुवन् ॥ रुद्रोयंभीमरूपेणधार्तराष्ट्रेषुयुध्यति
॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वापलायंतेसर्वेभारतपार्थिवाः ॥ विसंज्ञावाहयन्वाहान्नचद्वौसहधावतः ॥ ४२ ॥

कमलविबुद्धलोचनोविलसत्पद्मनेत्रः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ गुरुणाद्रोणेन ॥ ४५ ॥ तिमिराण्येवघनास्तैः ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥

ततोबलेभृशलुलितेनिशामुखेसुपूजितोनृपवृषभैर्वृकोदरः ॥ महाबलःकमलविबुद्धलोचनोयुधिष्ठिरंनृपतिमपूजयद्बली ॥ ४३ ॥ ततोयमौद्रुपदविराटकेकयायुधिष्ठिरश्चापिपरांमुदंययुः ॥ वृकोदरंभृशमनुपूजयंश्चतेयथांधकेप्रतिनिहतेहरंसुराः ॥ ४४ ॥ ततःसुतास्तेवरुणात्मजोपमारुषान्विताःसहगुरुणामहात्मना ॥ वृकोदरंसरथपदातिकुंजरायुयुत्सवोभृशमभिपर्यवारयन् ॥ ४५ ॥ ततोभवत्तिमिरघनैरिवावृतेमहाभयेभयदमतीवदारुणं ॥ निशामुखेवृकबलगृध्रमोदनंमहात्मनांनृपवरयुद्धमद्भुतं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेभीमपराक्रमेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रायोपविष्टेतुहतेपुत्रेसात्यकिनातदा ॥ सोमदत्तोभृशंक्रुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ क्षत्रधर्मःपुरादृष्टोयस्तुदेवैर्महात्मभिः ॥ तंत्वंसात्वतसंत्यज्यदस्युधर्मेकथंरतः ॥ २ ॥ पराङ्मुखायदीनायन्यस्तशस्त्रायसात्यके ॥ क्षत्रधर्मरतःप्राज्ञःकथंनुप्रहरेद्रणे ॥ ३ ॥ द्वावेवकिलवृष्णीनांतत्रख्यातौमहारथौ ॥ प्रद्युम्नश्चमहाबाहुस्त्वंचैवयुधिसात्वत ॥ ४ ॥ कथंप्रायोपविष्टायपार्थेनच्छिन्नबाहवे ॥ नृशंसंपतनीयंचतादृशंकृतवानसि ॥ ५ ॥ कर्मणस्तस्यदुर्वृत्तफलंप्राप्नुहिसंयुगे ॥ अद्यच्छेत्स्यामितेमूढशिरोविक्रम्यपत्रिणा ॥ ६ ॥ शपेसात्वतपुत्राभ्यामिष्टेनसुकृतेनच ॥ अनतीतामिमांरात्रिंयदित्वांवीरमानिनं ॥ ७ ॥ अरक्ष्यमाणंपार्थेनजिष्णुनाससुतानुजं ॥ नहन्यान्नरकेघोरेपतेयंवृष्णिपांसन ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वासुसंक्रुद्धःसोमदत्तोमहाबलः ॥ दध्मौशंखंचतारेणसिंहनादंननादच ॥ ९ ॥ ततःकमलपत्राक्षःसिंहदंष्ट्रोदुरासदः ॥ सात्यकिर्भृशसंक्रुद्धःसोमदत्तमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ कौरवेयनमेत्रासःकथंचिदपिविद्यते ॥ त्वयासार्धमथान्यैश्चयुध्यतोहृदिकश्चन ॥ ११ ॥ यदिसर्वेणसैन्येनगुप्तोमांयोधयिष्यसि ॥ तथापिनव्यथाकाचित्त्वयिस्यान्ममकौरव ॥ १२ ॥ युद्धसारेणवाक्येनअसतांसंमतेनच ॥ नाहंभीषयितुंशक्यःक्षत्रवृत्तेस्थितस्त्वया ॥ १३ ॥ यदितेस्तियुयुत्साद्यमयासहनराधिप ॥ निर्दयोनिशितैर्बाणैःप्रहरप्रहरामिते ॥ १४ ॥ हतोभूरिश्रवावीरस्तवपुत्रोमहारथः ॥ शलश्चैवमहाराजभ्रातृव्यसनकर्षितः ॥ १५ ॥ त्वांचाप्यद्यवधिष्यामिसहपुत्रंसबांधवं ॥ तिष्ठेदानींरणेयत्तःकौरवोसिमहारथः ॥ १६ ॥

प्रायइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पतनीयंपातहेतुःपापं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तारेणोच्चस्वरेण ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

दानंस्वद्रव्यस्यपरस्वत्वापादनं दमोमनसोयथेष्टंविनियोगयोग्यता शौचंसंकरवर्जनं अहिंसासर्वभूतानामनभिद्रोहः ह्रीरकर्तव्यान्निवर्तकोधर्मः क्षमाऽपकारिण्यकोपः ॥१७॥१८॥ कृष्णचरणैःकृष्णयो

यस्मिन्दानंदमःशौचमहिंसाह्रीधृतिःक्षमा॥ अनपायानिसर्वाणिनित्यंराज्ञियुधिष्ठिरे॥१७॥मृदंगकेतोस्तस्यत्वंतेजसानिहतःपुरा॥सकर्णसौबलःसंख्येविना
शमुपयास्यसि॥१८॥शपेहंकृष्णचरणैरिष्टापूर्तेनचैवह॥यदित्वांससुतंपापंनहन्यांयुधिरोषितः॥ १९ ॥ अपयास्यसिचेत्त्यक्त्वाकारणंमुक्तोभविष्यसि ॥ एव
माभाष्यचान्योन्यंक्रोधसंरक्तलोचनौ॥ २० ॥ प्रवृत्तौशरसंपातंकर्तुंपुरुषसत्तमौ॥ ततोरथसहस्रेणनागानामयुतेनच॥ २१ ॥ दुर्योधनःसोमदत्तंपरिवार्य
समंततः॥शकुनिश्चसुसंक्रुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ २२॥पुत्रपौत्रैःपरिवृतोभ्रातृभिश्चेंद्रविक्रमैः॥स्यालस्तवमहाबाहुर्वज्रसंहननोयुवा॥ २३ ॥साग्रंशत
सहस्रंतुहयानांतस्यधीमतः॥सोमदत्तंमहेष्वासंसमंतात्पर्यरक्षत॥ २४ ॥रक्ष्यमाणश्चबलिभिश्छादयामाससात्यकिं ॥ तंछाद्यमानंविशिखैर्दृष्ट्वासन्नतपर्व
भिः ॥ २५॥ धृष्टद्युम्नोभ्ययात्क्रुद्धःप्रगृह्यमहतींचमूं ॥ चंडवाताभिसृष्टानामुदधीनामिवस्वनः ॥ २६ ॥ आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नतां॥ वि
व्याधसोमदत्तस्तुसात्वतंनवभिःशरैः॥ २७॥ सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधीत्कुरुपुंगवं॥ सोतिविद्धोबलवतासमरेदृढधन्विना ॥ २८॥ रथोपस्थंसमासाद्यमुमो
हगतचेतनः॥ तंविमूढंसमालक्ष्यसारथिस्त्वरयान्वितः॥ २९॥ अपोवाहरणाद्वीरंसोमदत्तंमहारथं॥ तंविसंज्ञंसमालक्ष्ययुयुधानशरार्दितं॥३०॥अभ्यद्रवत्त
तोद्रोणोयदुवीरजिघांसया॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः॥३१॥परिवव्रुर्महात्मानंपरीप्संतोयदूत्तमं॥ ततःप्रववृतेयुद्धंद्रोणस्यसहपांडवैः॥३२॥
बलेरिवसुरैःपूर्वंत्रैलोक्यजयकांक्षया॥ ततःसायकजालेनपांडवानीकमावृणोत्॥३३॥ भारद्वाजोमहातेजाविव्याधचयुधिष्ठिरं ॥ सात्यकिंदशभिर्बाणैर्विं
शत्यापार्षतंशरैः॥ ३४॥ भीमसेनंचनवभिर्नकुलंपंचभिस्तथा ॥ सहदेवंतथाष्टाभिःशतेनचशिखंडिनं ॥ ३५ ॥ द्रौपदेयान्महाबाहुःपंचभिःपंचभिःशरैः॥
विराटंमत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदंदशभिःशरैः॥ ३६॥ युधामन्युंत्रिभिःषड्भिरुत्तमौजसमाहवे॥ अन्यांश्चसैनिकान्विद्ध्वायुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३७॥ तेवध्यमाना
द्रोणेनपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ प्राद्रवन्वैभयाद्राजन्सार्तनादादिशोदश॥ ३८॥ काल्यमानंतुतत्सैन्यंदृष्ट्वाद्रोणेनफाल्गुनः ॥ किंचिदागतसंरंभोगुरुंपार्थोभ्य
याद्द्रुतं॥ ३९॥ दृष्ट्वाद्रोणस्तुबीभत्सुमभिधावंतमाहवे॥ संन्यवर्ततत्सैन्यंपुनर्यौधिष्ठिरंबलं॥ ४०॥

श्चरणैः॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कार्ष्णायसंतीक्ष्णलोहमयं ॥ ५७ ॥

ततोयुद्धमभूद्भूयोभारद्वाजस्यपांडवैः॥द्रोणस्तवसुतैराजन्सर्वतःपरिवारितः॥४१॥ व्यधमत्पांडुसैन्यानितूलराशिमिवानलः ॥ तंज्वलंतमिवादित्यंदीप्तानल
समद्युतिं॥ ४२॥ राजन्ननिशमत्यंतंदृष्ट्वाद्रोणंशरार्चिषं॥ मंडलीकृतधन्वानंतपंतमिवभास्करं ॥ ४३ ॥ दहंतमहितान्सैन्येनैनंकश्चिदवारयत् ॥ योयोहिप्रमु
खेतस्यतस्थौद्रोणस्यपूरुषः ॥ ४४॥ तस्यतस्यशिरश्छित्वाययुर्द्रोणशराःक्षितिं ॥ एवंसापांडवीसेनावध्यमानामहात्मना ॥ ४५॥ प्रदुद्रावपुनर्भीतापश्यतः
सव्यसाचिनः॥ संप्रभग्नंबलंदृष्ट्वाद्रोणेननिशिभारत॥ ४६॥ गोविंदमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छद्रोणरथंप्रति ॥ ततोरजतगोक्षीरकुंदेंदुसदृशप्रभान्॥ ४७॥ चोदया
मासदाशार्होहयान्द्रोणरथंप्रति॥ भीमसेनोपितंदृष्ट्वायांतंद्रोणायफाल्गुनं॥ ४८ ॥ स्वसारथिमुवाचेदंद्रोणानीकायमांवह ॥ सोपितस्यवचःश्रुत्वाविशोको
वाहयद्धयान्॥ ४९॥ पृष्ठतःसत्यसंधस्यजिष्णोर्भरतसत्तम ॥ तौदृष्ट्वाभ्रातरौयत्तौद्रोणानीकमभिद्रुतौ॥ ५०॥ पंचालाःसृंजयामत्स्याश्चेदिकारूषकोसलाः॥
अन्वगच्छन्महाराजकेकयाश्चमहारथाः॥ ५१ ॥ ततोराजन्नभूद्घोरःसंग्रामोलोमहर्षणः॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंचवृकोदरः॥ ५२ ॥ महद्भ्यांरथवृंदाभ्यांब
लंजगृहतुस्तव ॥ तौदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रौभीमसेनधनंजयौ ॥ ५३ ॥ धृष्टद्युम्नोभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्चमहाबलः ॥ चंडवाताभिपन्नानामुदधीनामिवस्वनः ॥
॥ ५४ ॥ आसीद्राजन्बलौघानांतदान्योन्यमभिघ्नतां॥ सौमदत्तिवधात्क्रुद्धोदृष्ट्वासात्यकिमाहवे ॥ ५५ ॥ द्रौणिरभ्यद्रवद्राजन्वधायकृतनिश्चयः ॥ तमापतं
तंसंप्रेक्ष्यशैनेयस्यरथंप्रति॥ ५६॥ भैमसेनिःसुसंक्रुद्धःप्रत्यमित्रमवारयत्॥ कार्ष्णायसंमहाघोरमृक्षचर्मपरिच्छदं ॥ ५७॥ महांतंरथमास्थायत्रिंशन्नल्वां
तरांतरं॥ विक्षिप्तयंत्रसन्नाहंमहामेघौघनिःस्वनं॥ ५८ ॥ युक्तंगजनिभैर्वाहैर्नहयैर्नापिवारणैः॥ विक्षिप्तपक्षचरणविवृत्ताक्षेणकूजता॥५९॥ ध्वजेनोच्छ्रितदं
डेनगृध्रराजेनराजितं॥ लोहितार्द्रपताकंतुअंत्रमालाविभूषितं॥ ६० ॥ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थायविपुलंरथं॥ शूलमुद्गरधारिण्याशैलपादपहस्तया ॥ ६१ ॥
रक्षसांघोररूपाणामक्षौहिण्यासमावृतः॥ तमुद्यतमहाचापंनिशम्यव्यथितानृपाः॥ ६२ ॥ युगांतकालसमयेदंडहस्तमिवांतकं ॥ ततस्तंगिरिशृंगाभंभीमरू
पंभयावहं॥ ६३॥ दंष्ट्राकरालोग्रमुखंशंकुकर्णमहाहनुं॥ ऊर्ध्वकेशंविरूपाक्षंदीप्तास्यंनिम्नितोदरं॥ ६४॥

॥ ५८ ॥ नहयैर्नापिवारणैर्गजैःकिंतुपिशाचैः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

महाभ्रगलद्धारंकिरीटच्छन्नमूर्धजं ॥ त्रासनंसर्वभूतानांव्यात्ताननमिवांतकं ॥ ६५ ॥ वीक्ष्यदीप्तमिवायांतंरिपुविक्षोभकारिणं ॥ तमुद्यतंमहाचापंराक्षसें
द्रंघटोत्कचं ॥ ६६ ॥ भयार्दिताप्रचुक्षोभपुत्रस्यतववाहिनी ॥ वायुनाक्षोभितावर्तागंगेवोर्ध्वतरंगिणी ॥ ६७॥ घटोत्कचप्रयुक्तेनसिंहनादेनभीषिताः ॥ प्रसु
सुवुर्गजामूत्रंविव्यथुश्चनराभृशं ॥ ६९ ॥ ततोऽश्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्रसमंततः ॥ संध्याकालाधिकबलैःप्रयुक्ताराक्षसैःक्षितौ ॥ ६९ ॥ आयसानिचचक्राणि
भुशुंड्यःप्रासतोमराः ॥ पतंत्यविरताःशूलाःशतघ्न्यःपट्टिशास्तथा ॥ ७० ॥ तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायुद्धंनराधिपाः ॥ तनयास्तवकर्णश्चव्यथिताःप्राद्रवन्दिशः ॥
॥ ७१ ॥ तत्रैकोस्त्रबलश्लाघीद्रौणिर्मानीनविव्यथे ॥ व्यधमच्चशरैर्मायांघटोत्कचविनिर्मितां ॥ ७२ ॥ विहतायांतुमायायाममर्षीसघटोत्कचः ॥ विससर्जश
रान्घोरांस्तेश्वत्थामानमाविशन् ॥ ७३ ॥ भुजंगाइववेगेनवल्मीकंक्रोधमूर्छिताः ॥ तेशरारुधिराक्तांगाभित्वाशारद्वतीसुतं ॥ ७४ ॥ विविशुर्धरणींशीघ्रारु
क्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अश्वत्थामातुसंकुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ॥ ७५ ॥ घटोत्कचमभिक्रुद्धंबिभेददशभिःशरैः ॥ घटोत्कचोतिविद्धस्तुद्रोणपुत्रेणमर्मसु ॥
चक्रंशतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशं ॥ क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिवज्रविभूषितं ॥ ७७ ॥ अश्वत्थाम्निसचिक्षेपभैमसेनिर्जिघांसया ॥ वेगेनमहतागच्छद्विक्षि
प्तंद्रौणिनाशरैः ॥ ७८ ॥ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ घटोत्कचस्ततस्तूर्णंदृष्ट्वाचक्रंनिपातितं ॥ ७९ ॥ द्रौणिंप्राच्छादयद्बाणैःस्वर्भानुरिवभास्करं ॥
घटोत्कचसुतःश्रीमान्भिन्नांजनचयोपमः ॥ ८० ॥ रुरोधद्रौणिमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट् ॥ पौत्रेणभीमसेनस्यशरैरंजनपर्वणा ॥ ८१ ॥ बभौमेघेनधारा
भिर्गिरिर्मेरुरिवावृतः ॥ अश्वत्थामात्वसंभ्रांतोरुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः ॥ ८२ ॥ ध्वजमेकेनबाणेनचिच्छेदांजनपर्वणः ॥ द्वाभ्यांतुरथयंतारौत्रिभिश्चास्यत्रिवेणुकं
॥ ८३ ॥ धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ विरथस्योद्यतंहस्ताद्धेमबिंदुभिराचितं ॥ ८४ ॥ विशिखेनसुतीक्ष्णेनखड्गमस्यद्विधाकरोत् ॥ गदाहेमांगदा
राजंस्तूर्णंहैडिंबिसूनुना ॥ ८५ ॥ भ्राम्योत्क्षिप्ताशरैःसापिद्रौणिनाभ्याहतापतत् ॥ ततोंतरिक्षमुत्प्लुत्यकालमेघइवोन्नदन् ॥ ८६ ॥ ववर्षांजनपर्वासद्रुमवर्षंन
भस्तलात् ॥ ततोमायाधरंद्रौणिर्घटोत्कचसुतंदिवि ॥ ८७ ॥ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः ॥ सोवतीर्यपुरस्तस्थौरथेहेमविभूषिते ॥ ८८ ॥ महीगत
इवात्युग्रःश्रीमानंजनपर्वतः ॥ तमयस्मयवर्माणंद्रौणिर्भीमात्मजात्मजं ॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ गच्छवत्सेतिपुत्रेणेतिचभीमसेनसंबंधात् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ आत्मानमपिहन्यात्किमुपुत्रमतोजीवनार्थीत्वंनिवर्तस्वेतिभावः ॥ ९५ ॥ आयस्तःकोपितः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

जघानांजनपर्वाणंमहेश्वरइवांधकं ॥ अथदृष्ट्वाहतंपुत्रमश्वत्थामामहाबलं ॥ ९० ॥ द्रौणेःसकाशमभ्येत्यरोपात्प्रज्वलितांगदः ॥ प्राहवाक्यमसंभ्रांतोवीरं
शारद्वतीसुतं ॥ ९१ ॥ दहंतंपांडवानीकंवनमग्निमिवोच्छ्रितं ॥ घटोत्कचउवाच तिष्ठतिष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ ९२ ॥ त्वामद्यनिहनिष्यामि
क्रौंचमग्निसुतोयथा ॥ अश्वत्थामोवाच गच्छवत्ससहान्यैस्त्वंयुध्यस्वामरविक्रम ॥ ९३ ॥ नहिपुत्रेणहैडिंबेपितान्याय्यःप्रबाधितुं ॥ कामंखलुनरो
पोमेहैडिंबेविद्यतेत्वयि ॥ ९४ ॥ किंतुरोपान्वितोजंतुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥ संजयउवाच श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षःपुत्रशोकसमन्वितः ॥ ९५ ॥ अश्वत्थामा
नमायस्तोभैमसेनिरभाषत ॥ किमहंकातरोद्रौणेपृथग्जनइवाहवे ॥ ९६ ॥ यन्मांभीषयसेवाग्भिरसदेतद्वचस्तव ॥ भीमात्खलुसमुत्पन्नःकुरूणांविपुलेकुले ॥
॥ ९७ ॥ पांडवानामहंपुत्रःसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ रक्षसामधिराजोहंदशग्रीवसमोबले ॥ ९८ ॥ तिष्ठतिष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यवि
नेष्यामिरणाजिरे ॥ ९९ ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षोराक्षसःसुमहाबलः ॥ द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धोगजेंद्रमिवकेसरी ॥ १०० ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्क
चः ॥ रथिनामृषभंद्रौणिंधाराभिरिवतोयदः ॥ १ ॥ शरवृष्टिंशरैर्द्रौणिरप्राप्तांतांव्यशातयत् ॥ ततोंतरिक्षेबाणानांसंग्रामोन्यइवाभवत् ॥ २ ॥ अथास्त्रसं
मर्दकृतैर्विस्फुलिंगैस्तदाबभौ ॥ विभावरीमुखेव्योमखद्योतैरिवचित्रितं ॥ ३ ॥ निशाम्यनिहतांमायांद्रौणिनारणमानिना ॥ घटोत्कचस्ततोमायांससर्जांत
र्हितःपुनः ॥ ४ ॥ सोभवद्गिरिरत्युच्चःशिखरैस्तरुसंकटैः ॥ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणोमहान् ॥ ५ ॥ तमंजनगिरिप्रख्यंद्रौणिर्दृष्ट्वामहीधरं ॥ प्रपतद्भिश्चब
हुभिःशस्त्रसंघैर्नविव्यथे ॥ ६ ॥ ततोहसन्निवद्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ सतेनास्त्रेणशैलेंद्रःक्षिप्तःक्षिप्रंव्यनश्यत ॥ ७ ॥ ततःसतोयदोभूत्वानीलःसेंद्रायुधोदि
वि ॥ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रोद्रौणिमाच्छादयद्रणे ॥ ८ ॥ अथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ व्यधमद्द्रोणतनयोनीलमेघंसमुत्थितं ॥ ९ ॥ समार्गणगणैर्द्रौणिर्दि
शःप्रच्छाद्यसर्वशः ॥ शतंरथसहस्राणांजघानद्विपदांवरः ॥ ११० ॥ सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनायतकार्मुकं ॥ घटोत्कचमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ ११ ॥ सिंह
शार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ॥ गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैरपि ॥ १२ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ ११२ ॥

॥ ११४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शारद्वतीकृपी खचरान्बाणान् खचरंराक्षसं ॥

विकृतास्यशिरोग्रीवैर्हिडिंबानुचरैःसह ॥ पौलस्त्यैर्यातुधानैश्चतामसैश्चेंद्रविक्रमैः ॥ १३ ॥ नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ महाबलैर्भीमरवैःसंरंभो
द्वृत्तलोचनैः ॥ १४ ॥ उपस्थितैस्ततोयुद्धेराक्षसैर्युद्धदुर्मदैः ॥ विषण्णमभिसंप्रेक्ष्यपुत्रंतेद्रौणिरब्रवीत् ॥ १५ ॥ तिष्ठदुर्योधनाद्यत्वंनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ सहै
भिर्भ्रातृभिर्वीरैःपार्थिवैश्चेंद्रविक्रमैः ॥ १६ ॥ निहनिष्याम्यमित्रांस्तेनतवास्तिपराजयः ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिपर्याश्वासयवाहिनीं ॥ १७ ॥ दुर्योधनउवा
च नत्वेतदद्भुतंमन्येयत्तेमहदिदंमनः ॥ अस्मासुचपराभक्तिस्तवगौतमिनंदन ॥ १८ ॥ संजयउवाच अश्वत्थामात्मुक्त्वैवंततःसौबलमब्रवीत् ॥ वृ
तंरथसहस्रेणहयानांरणशोभिनां ॥ १९ ॥ षष्ट्यारथसहस्रैश्चप्रयाहित्वंधनंजयं ॥ कर्णश्चवृषसेनश्चकृपोनीलस्तथैवच ॥ १२० ॥ उदीच्याःकृतवर्माचपुरुमित्रःसु
तापनः ॥ दुःशासनोनिकुंभश्चकुंडभेदीपराक्रमः ॥ २१ ॥ पुरंजयोदृढरथःपताकीहेमकंपनः ॥ शल्यारुणींद्रसेनाश्चसंजयोविजयोजयः ॥ २२ ॥ कमलाक्षः
परक्राथीजयवर्मासुदर्शनः ॥ एतेत्वामनुयास्यंतिपत्तीनामयुतानिषट् ॥ २३ ॥ जहिभीमंयमौचोभौधर्मराजंचमातुल ॥ असुरानिवदेवेंद्रोजयाशामेत्वयि
स्थिता ॥ २४ ॥ दारितान्द्रौणिनाबाणैर्भृशंविक्षतविग्रहान् ॥ जहिमातुलकौंतेयानसुरानिवपावकिः ॥ २५ ॥ एवमुक्तोययौशीघ्रंपुत्रेणतवसौबलः ॥ पिप्रीषु
स्तेसुतान्राजन्दिधक्षुश्चैवपांडवान् ॥ २६ ॥ अथप्रववृतेयुद्धंद्रौणिराक्षसयोर्मृधे ॥ विभावर्यांसुतुमुलंशक्रप्रल्हादयोरिव ॥ २७ ॥ ततोघटोत्कचोबाणैर्दश
भिर्गौतमीसुतं ॥ जघानोरसिसंक्रुद्धोविषाग्निप्रतिमैर्दृढैः ॥ २८ ॥ सतैरभ्याहतोगाढंशरैर्भीमसुतेरितैः ॥ चचालरथमध्यस्थोवातोद्धूतइवद्रुमः ॥ २९ ॥ भूय
श्चांजलिकेनाथमार्गणेनमहाप्रभं ॥ द्रौणिहस्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः ॥ १३० ॥ ततोन्यद्द्रौणिरादायधनुर्भारसहंमहत् ॥ ववर्षविशिखांस्तीक्ष्णान्वा
रिधाराइवांबुदः ॥ ३१ ॥ ततःशारद्वतीपुत्रःप्रेषयामासभारत ॥ सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खचरान्खचरंप्रति ॥ ३२ ॥ तद्बाणैरर्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिं
हैरिववभौमत्तंगजानामाकुलंकुलं ॥ ३३ ॥ विधम्यराक्षसान्बाणैःसाश्वसूतरथद्विपान् ॥ ददाहभगवान्वह्निर्भूतानीवयुगक्षये ॥ ३४ ॥ सदग्ध्वाक्षौहिणींबा
णैर्नैर्ऋतींरुरुचेनृप ॥ पुरेवत्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः ॥ ३५ ॥ युगांतेसर्वभूतानिदग्ध्वेववसुरुल्बणः ॥ रराजजयतांश्रेष्ठोद्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वसुरुल्बणः अग्निःप्रलयकालिकः ॥ १३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥१६०॥६१॥

ततोघटोत्कचःक्रुद्धोरक्षसांभीमकर्मणां ॥ द्रौणिंहतेतिमहतींचोदयामासतांचमूं ॥ ३७ ॥ घटोत्कचस्यनामाज्ञांप्रतिगृह्याथराक्षसाः ॥ दंष्ट्रोज्ज्वलामहावक्त्रा
घोररूपाभयानकाः ॥ ३८ ॥ व्यात्ताननाघोरजिह्वाःक्रोधताम्रेक्षणाभृशं ॥ सिंहनादेनमहतानादयंतोवसुंधरां ॥ ३९ ॥ हंतुमभ्यद्रवन्द्रौणिंनानाप्रहरणायुधाः ॥
शक्तीःशतघ्नीःपरिघानशनीःशूलपट्टिशान् ॥ ४० ॥ खड्गान्गदाभिंदिपालान्मुसलानिपरश्वधान् ॥ प्रासानसींस्तोमरांश्चकणपान्कंपनाञ्छितान् ॥ ४१ ॥
स्थूलान्भुशुंड्यश्मगदास्थूणान्कार्ष्णायसांस्तथा ॥ मुद्गरांश्चमहाघोरान्समरेशत्रुदारणान् ॥ ४२ ॥ द्रौणिमूर्धन्यसंत्रस्ताराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ चिक्षिपुःक्रो
धताम्राक्षाःशतशोथसहस्रशः ॥ ४३ ॥ तच्छस्त्रवर्षंसुमहद्द्रोणपुत्रस्यमूर्धनि ॥ पतमानंसमीक्ष्याथयोधास्तेव्यथिताभवन् ॥ ४४ ॥ द्रोणपुत्रस्तुविक्रांतस्तद्वर्षं
घोरमुच्छ्रितं ॥ शरैर्विध्वंसयामासवज्रकल्पैःशिलाशितैः ॥ ४५ ॥ ततोन्यैर्विशिखैस्तूर्णंस्वर्णपुंखैर्महामनाः ॥ निजघ्नेराक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥
॥ ४६ ॥ तद्बाणैरर्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिंहैरिववभौमत्तंगजानामाकुलंकुलं ॥ ४७ ॥ तेराक्षसाःसुसंक्रुद्धाद्रोणपुत्रेणताडिताः ॥ क्रुद्धाःस्मप्राद्रवन्द्रौ
णिंजिघांसंतोमहाबलाः ॥ ४८ ॥ तत्राद्भुतमिमंद्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत ॥ ४९ ॥ यदेकोराक्षसींसेनांक्षणाद्द्रौणि
र्महास्त्रवित् ॥ ददाहज्वलितैर्बाणैराक्षसेंद्रस्यपश्यतः ॥ १५० ॥ सहत्वाराक्षसानीकंरराजद्रौणिराहवे ॥ युगांतेसर्वभूतानिसंवर्त्तकइवानलः ॥ ५१ ॥ तंदहंतम
नीकानिशरैराशीविषोपमैः ॥ तेषुराजसहस्रेषुपांडवेयेषुभारत ॥ ५२ ॥ नैनंनिरीक्षितुंकश्चिदशक्नोद्द्रौणिमाहवे ॥ ऋतेघटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेंद्रान्महाबलात् ॥
॥ ५३ ॥ सपुनर्भरतश्रेष्ठक्रोधादुद्भ्रांतलोचनः ॥ तलंतलेनसंहत्यसंदश्यदशनच्छदं ॥ ५४ ॥ स्वंसूतमब्रवीत्क्रुद्धोद्रोणपुत्रायमांवह ॥ सययौघोररूपेणसुपताके
नभास्वता ॥ ५५ ॥ द्वैरथंद्रोणपुत्रेणपुनरप्यरिसूदनः ॥ सविनद्यमहानादंसिंहवद्भीमविक्रमः ॥ ५६ ॥ चिक्षेपाविध्यसंग्रामेद्रोणपुत्रायराक्षसः ॥ अष्टघंटांम
हाघोरामशनिंदेवनिर्मितां ॥ ५७ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहद्रौणिर्न्यस्यरथेधनुः ॥ चिक्षेपचैनांतस्यैवस्यंदनात्सोवपुप्लुवे ॥ ५८ ॥ साश्वसूतध्वजंयानंभस्मकृत्वाम
हाप्रभा ॥ विवेशवसुधांभित्वासाशनिर्भृशदारुणा ॥ ५९ ॥ द्रौणेस्तत्कर्मदृष्ट्वातुसर्वभूतान्यपूजयन् ॥ यदवप्लुत्यजग्राहघोरांशंकरनिर्मितां ॥ १६० ॥ धृष्ट
द्युम्नरथंगत्वाभैमसेनिस्ततोनृप ॥ धनुर्घोरंसमादायमहदिंद्रायुधोपमं ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्पुनर्द्रौणेर्महोरसि ॥ १६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

धृष्टद्युम्नस्त्वसंभ्रांतोमुमोचाशीविषोपमान् ॥ सुवर्णपुंखान्विशिखान्द्रोणपुत्रस्यवक्षसि ॥ ६२ ॥ ततोमुमोचनाराचान्द्रौणिस्तांश्चसहस्रशः ॥ तावप्यग्निशि
खप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्यमार्गणान् ॥ ६३ ॥ अतितीव्रंमहद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ योधानांप्रीतिजननंद्रौणेश्चभरतर्षभ ॥ ६४ ॥ ततोरथसहस्रेणद्विरदानांशतैस्त्रि
भिः ॥ षड्भिर्वाजिसहस्रैश्चभीमस्तंदेशमागमत् ॥ ६५ ॥ ततोभीमात्मजंरक्षोधृष्टद्युम्नंचसानुगं ॥ अयोधयतधर्मात्माद्रौणिरक्लिष्टविक्रमः ॥ ६६ ॥ तत्राद्भुततमं
द्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत ॥ ६७ ॥ निमेषांतरमात्रेणसाश्वसूतरथद्विपां ॥ अक्षौहिणींराक्षसानांशितैर्बाणैरशातयत् ॥
॥ ६८ ॥ मिषतोभीमसेनस्यहैडिंबेःपार्षतस्यच ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्यविजयस्याच्युतस्यच ॥ ६९ ॥ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ॥ निपेतुर्द्विरदाभू
मौसशृंगाइवपर्वताः ॥ ॥ १७० ॥ निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चविचलद्भिरितस्ततः ॥ रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ ७१ ॥ क्षिप्तैःकांचनदंडैश्चनृपच्छत्रैःक्षि
तिर्बभौ ॥ द्यौरिवोदितचंद्रार्काग्रहाकीर्णायुगक्षये ॥ ७२ ॥ प्रवृद्धध्वजमंडूकांभेरीविस्तीर्णकच्छपां ॥ छत्रहंसावलीजुष्टांफेनचामरमालिनीं ॥ ७३ ॥ कंकगृध्र
महाग्राहांनैकायुधझषाकुलां ॥ विस्तीर्णगजपाषाणांहताश्वमकराकुलां ॥ ७४ ॥ रथक्षिप्तमहावप्रांपताकारुचिरद्रुमां ॥ शरमीनांमहारौद्रांप्रासशक्त्यृष्टिडुं
डुभां ॥ ७५ ॥ मज्जामांसमहापंकांकबंधावर्जितोडुपां ॥ केशशैवलकल्माषांभीरूणांकश्मलावहां ॥ ७६ ॥ नागेंद्रहययोधानांशरीरव्ययसंभवां ॥ शोणितौ
घमहाघोरांद्रौणिःप्रावर्तयन्नदीं ॥ ७७ ॥ योधार्तरवनिर्घोषांक्षतजोर्मिसमाकुलां ॥ श्वापदातिमहाघोरांयमराष्ट्रमहोदधिं ॥ ७८ ॥ निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रौ
णिर्हैडिंबिमार्दयत् ॥ पुनरप्यतिसंक्रुद्धःसवृकोदरपार्षतान् ॥ ७९ ॥ सनाराचगणैःपार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वामहाबलः ॥ जघानसुरथंनामद्रुपदस्यसुतंविभुः ॥
॥ १८० ॥ पुनःशत्रुंजयंनामद्रुपदस्यात्मजंरणे ॥ बलानीकंजयानीकंजयाश्वंचाभिजघ्निवान् ॥ ८१ ॥ श्रुताह्वयंचराजानंद्रौणिर्निन्येयमक्षयं ॥ त्रिभिश्चान्यैः
शरैस्तीक्ष्णैःसुपुंखैर्हेममालिनं ॥ ८२ ॥ जघानसपृषध्रंचचंद्रसेनंचमारिष ॥ कुंतिभोजसुतांश्चासौदशभिर्दशजघ्निवान् ॥ ८३ ॥ अश्वत्थामासुसंक्रुद्धःसंधा
योग्रमजिह्मगं ॥ मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं ॥ ८४ ॥ यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्याशुघटोत्कचं ॥ सभित्वाहृदयंतस्यराक्षसस्यमहाशरः ॥ ८५ ॥ विवेशव
सुधांशीघ्रंसपुंखःपृथिवीपते ॥ तंहतंपतितंज्ञात्वाधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ १८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥१९०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ द्रुपदस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

द्रौणेःसकाशाद्राजेंद्रव्यपनिन्येरथोत्तमं ॥ ततःपराङ्मुखंनृपंसैन्यंयौधिष्ठिरंनृप ॥ ८७ ॥ पराजित्यरणेवीरोद्रोणपुत्रोननादह ॥ पूजितःसर्वभूतैपुत्रैश्च
भारत ॥ ८८ ॥ अथशरशतभिन्नकृत्तदेहैर्हतपतितैःक्षणदाचरैःसमंतात् ॥ निधनमुपगतैर्महीकृताभूद्गिरिशिखरैरिवदुर्गमातिरौद्रा ॥ ८९ ॥ तंसिद्धगंधर्वपि
शाचसंघानागाःसुपर्णाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चद्रौणिमपूजयन्नप्सरसःसुराश्च ॥१९०॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणि
रात्रियुद्धेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वाकुंतिभोजसुतांस्तथा ॥ द्रोणपु
त्रेणनिहतान्राक्षसांश्चसहस्रशः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोभीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ युयुधानश्चसंयत्तायुद्धायैवमनोदधुः ॥ २ ॥ सोमदत्तःपुनःक्रुद्धोदृष्ट्वासा
त्यकिमाहवे ॥ महताशरवर्षेणच्छादयामासभारत ॥ ३ ॥ ततःसमभवद्युद्धमतीवभयवर्धनं ॥ त्वदीयानांपरेषांचघोरंविजयकांक्षिणं ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वासमुपा
यांतंरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोविव्याधसायकैः ॥ ५ ॥ सोमदत्तोपितंवीरंशतेनप्रत्यविध्यत ॥ सात्वतस्त्वभिसंक्रुद्धःपुत्राधिभिरभि
प्लुतं ॥ ६ ॥ वृद्धंवृद्धगुणैर्युक्तंययातिमिवनाहुषं ॥ विव्याधदशभिस्तीक्ष्णैःशरैर्वज्रनिपातनैः ॥ ७ ॥ शक्त्याचैनंविनिर्भिद्यपुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ ततस्तुसात्य
केरर्थेभीमसेनोनवंदृढं ॥ ८ ॥ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यमूर्धनि ॥ सात्वतोप्यग्निसंकाशंमुमोचशरमुत्तमं ॥ ९ ॥ सोमदत्तोरसिक्रुद्धःसुपत्रंनिशितंयुधि ॥
युगपत्पेततुर्वीरेघोरौपरिघमार्गणौ ॥ १० ॥ शरीरेसोमदत्तस्यसपपातमहारथः ॥ व्यामोहितेतुतनयेबाल्हीकस्तमुपाद्रवत् ॥ ११ ॥ विसृजञ्छरवर्षाणिका
लवर्षीवतोयदः ॥ भीमोथसात्वतस्यार्थेबाल्हीकंनवभिःशरैः ॥ १२ ॥ प्रपीडयन्महात्मानंविव्याधरणमूर्धनि ॥ प्रातिपेयस्तुसंक्रुद्धःशक्तिंभीमस्यवक्षसि ॥
॥ १३ ॥ निचखानमहाबाहुःपुरंदरइवाशनिं ॥ सतथाभिहतोभीमश्चकंपेचमुमोहच ॥ १४ ॥ प्राप्यचेतश्चबलवान्गदामस्मैससर्जह ॥ सापांडवेनप्रहितावा
ल्हीकस्यशिरोहरत् ॥ १५ ॥ सपपातहतःपृथ्व्यांवज्राहतइवाद्रिराट् ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेबाल्हीकेपुरुषर्षभ ॥ १६ ॥ पुत्रास्तेभ्यर्दयन्भीमंदशदाशरथेःसमाः ॥
नागदत्तोदृढरथोमहाबाहुरयोभुजः ॥ १७ ॥ दृढःसुहस्तोविरजाःप्रमाथ्युग्रोनुयाय्यपि ॥ तान्दृष्ट्वाचुक्रुधेभीमोजगृहेभारसाधनान् ॥ १८ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

एकमेकंसमुद्दिश्यपातयामासमर्मसु ॥ तेविद्धाव्यसवःपेतुःस्यंदनेभ्योहतौजसः ॥ १९ ॥ चंडवातप्रभग्नास्तुपर्वताग्रान्महीरुहाः ॥ नाराचैर्दशभिर्भीमस्तां
न्निहत्यतवात्मजान् ॥ २० ॥ कर्णस्यदयितंपुत्रंवृषसेनमवाकिरत् ॥ ततोवृकरथोनामभ्राताकर्णस्यविश्रुतः ॥ २१ ॥ जघानभीमंनाराचैस्तमप्यभ्यद्रवद्ब
ली ॥ ततःसप्तरथान्वीरःस्यालानांतवभारत ॥ २२ ॥ निहत्यभीमोनाराचैःशतचंद्रमपोथयत् ॥ अमर्षयंतोनिहतंशतचंद्रंमहारथं ॥ २३ ॥ शकुनेर्भ्रातरोवी
रागवाक्षःशरभोविभुः ॥ सुभगोभानुदत्तश्चशूराःपंचमहारथाः ॥ २४ ॥ अभिद्रुत्यशरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥ सताड्यमानोनाराचैर्वृष्टिवेगैरिवाच
लः ॥ २५ ॥ जघानपंचभिर्बाणैःपंचैवातिरथान्बली ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २६ ॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ॥ मिषतः
कुंभयोनेस्तुपुत्राणांतवचानघ ॥ २७ ॥ अंबष्ठान्मालवाञ्छूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्रुद्धोयुद्धेयुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ अभीषाहाञ्छूरसे
नान्वाल्हीकान्सवसातिकान् ॥ निकृत्यपृथिवींराजाचक्रेशोणितकर्दमां ॥ २९ ॥ यौधेयान्मालवान्राजन्मद्रकाणांगणान्युधि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायशू
रान्बाणैर्युधिष्ठिरः ॥ ३० ॥ हताहरतगृह्णीतविध्यतव्यवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुधिष्ठिररथंप्रति ॥ ३१ ॥ सैन्यानिद्रावयंतंतंद्रोणोदृष्ट्वायुधिष्ठिरं ॥ चो
दितस्तवपुत्रेणसायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३२ ॥ द्रोणस्तुपरमक्रुद्धोवायव्यास्त्रेणपार्थिवं ॥ विव्याधसोपितद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेणजघ्निवान् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्विनिहतेचा
स्त्रेभारद्वाजोयुधिष्ठिरे ॥ वारुणंयाम्यमाग्नेयंत्वाष्ट्रंसावित्रमेवच ॥ ३४ ॥ चिक्षेपपरमक्रुद्धोजिघांसुःपांडुनंदनं ॥ क्षिप्तानिक्षिप्यमाणानितानिचास्त्राणिधर्म
जः ॥ ३५ ॥ जघानास्त्रैर्महाबाहुःकुंभयोनेरवित्रसन् ॥ सत्यांचिकीर्षमाणस्तुप्रतिज्ञांकुंभसंभवः ॥ ३६ ॥ प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैंद्रंवप्राजापत्यंचभारत ॥ जिघांसुर्धर्म
तनयंतवपुत्रहितेरतः ॥ ३७ ॥ पतिःकुरूणांगजसिंहगामीविशालवक्षाःपृथुलोहिताक्षः ॥ प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजामाहेंद्रमन्यत्सजघानतेन ॥ ३८ ॥ विहन्य
मानेष्वस्त्रेपुद्रोणःक्रोधसमन्वितः ॥ युधिष्ठिरवधंप्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३९ ॥ ततोनाज्ञासिपंकिंचिद्घोरेणतमसावृते ॥ सर्वभूतानिचपरंत्रासंजग्मुर्महीप
ते ॥ ४० ॥ ब्रह्मास्त्रमुद्यतंदृष्ट्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रतदस्त्रंप्रत्यवारयत् ॥ ४१ ॥ ततःसैनिकमुख्यास्तेप्रशशंसुर्नरर्षभौ ॥ द्रोणपार्थौमहेष्वा
सौसर्वयुद्धविशारदौ ॥ ४२ ॥

पतिःकुरूणांयुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उदीर्यमाणंतदृष्ट्वेतितथापरुषिनं

ततःप्रमुच्यकौंतेयंद्रोणोद्रुपदवाहिनीं ॥ व्यधमत्क्रोधताम्राक्षोवायव्यास्त्रेणभारत॥४३॥ तेहन्यमानाद्रोणेनपंचालाःप्राद्रवन्भयात् ॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्थ
स्यचमहात्मनः ॥ ४४ ॥ ततःकिरीटीभीमश्चसहसासन्न्यवर्ततां ॥ महद्भ्यांरथवंशाभ्यांपरिगृह्यबलंतदा ॥ ४५ ॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंचवृकोदरः ॥ भारद्वा
जंशरौघाभ्यांमहद्भ्यामभ्यवर्षतां ॥ ४६ ॥ केकयाःसृंजयाश्चैवपंचालाश्चमहौजसः ॥ अन्वगच्छन्महाराजमत्स्याश्चसहसात्वतैः ॥ ४७॥ ततःसाभारतीसेना
वध्यमानाकिरीटिना ॥ तमसानिद्रयाचैवपुनरेवव्यदीर्यत ॥ ४८ ॥ द्रोणेनवार्यमाणास्तेस्वयंतवसुतेनच ॥ नाशक्यंतमहाराजयोधावारयितुंतदा ॥ ४९ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेद्रोणयुधिष्ठिरयुद्धेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥॥ १५७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच उदीर्य
माणंतद्दृष्ट्वापांडवानांमहद्बलं ॥ अविषह्यंचमन्वानःकर्णंदुर्योधनोब्रवीत् ॥ १ ॥अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल॥ त्रायस्वसमरेकर्णसर्वान्योधान्म
हारथान् ॥ २ ॥पंचालैर्मत्स्यकैकेयैःपांडवैश्चमहारथैः॥ वृतान्समंतात्संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥ ३ ॥ एतेनदंतिसंहृष्टाःपांडवाजितकाशिनः ॥शक्रोपमा
श्चबहवःपंचालानांरथव्रजाः॥४॥ कर्णउवाच परित्रातुमिहप्राप्तोयदिपार्थंपुरंदरः॥ तमप्याशुपराजित्यततोहंतास्मिपांडवं ॥५ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामि
समाश्वसिहिभारत ॥ हंतास्मिपांडुतनयान्पंचालांश्चसमागतान् ॥ ६ ॥ जयंतेप्रतिदास्यामिवासवस्येवपावकिः ॥ प्रियंतवमयाकार्यमितिजीवामिपार्थिव
॥ ७॥ सर्वेषामेवपार्थानांफाल्गुनोबलवत्तरः ॥ तस्यामोघांविमोक्ष्यामिशक्तिंशक्रविनिर्मितां ॥ ८ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभ्रातरस्तस्यमानद ॥ तववश्याभवि
ष्यंतिवनंयास्यंतिवापुनः ॥ ९ ॥ मयिजीवतिकौरव्यविषादंमाकृथाःक्वचित् ॥ अहंजेष्यामिसमरेसहितान्सर्वपांडवान् ॥ १०॥ पंचालान्केकयांश्चैववृष्णींश्चा
पिसमागता ॥ बाणौघैःशकलीकृत्यतवदास्यामिमेदिनीं॥ ११ ॥ संजयउवाच एवंब्रुवाणंकर्णंतुकृपःशारद्वतोब्रवीत् ॥ स्मयन्निवमहाबाहुःसूतपुत्रमि
दंवचः ॥ १२ ॥ शोभनंशोभनंकर्णसनाथःकुरुपुंगवः ॥ त्वयानाथेनराधेयवचसायदिसिध्यति ॥ १३ ॥ बहुशःकत्थसेकर्णकौरवस्यसमीपतः ॥ नतुतेविक्र
मःकश्चिद्दृश्यतेफलमेववा ॥ १४॥ समागमःपांडुसुतैर्दृष्टस्तेबहुशोयुधि ॥ सर्वत्रनिर्जितश्चासिपांडवैःसूतनंदन ॥ १५ ॥ ह्रियमाणेतदाकर्णगंधर्वैर्धृतराष्ट्रजे॥
तदायुध्यंतसैन्यानित्वमेकोग्रेऽपलायिथाः ॥१६॥ दृष्ट्वेतिचस्पष्टार्थावध्यायौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥४१॥४२॥

विराटनगरेचापिसमेताःसर्वकौरवाः॥ पार्थेननिर्जितायुद्धेत्वंचकर्णसहानुजः ॥ १७॥ एकस्याप्यसमर्थस्त्वंफाल्गुनस्यरणाजिरे॥ कथमुत्सहसेजेतुंसकृष्णा
न्सर्वपांडवान्॥ १८ ॥ अब्रुवन्कर्णयुध्यस्वकत्थसेबहुसूतज॥ अनुक्त्वाविक्रमेद्यस्तुतद्वैसत्पुरुषव्रतं॥ १९॥ गर्जित्वासूतपुत्रत्वंशारदाभ्रमिवाफलं॥ निष्फलो
दृश्यसेकर्णतच्चराजानबुध्यते॥ २०॥ तावद्गर्जस्वराधेययावत्पार्थंनपश्यसि ॥ आरात्पार्थंहितेदृष्ट्वादुर्लभंगर्जितंपुनः ॥ २१ ॥ त्वमनासाद्यतान्बाणान्फाल्गु
नस्यविगर्जसि ॥ पार्थसायकविद्धस्यदुर्लभंगर्जितंतव ॥ २२ ॥ बाहुभिःक्षत्रियाःशूरावाग्भिःशूराद्विजातयः ॥ धनुषाफाल्गुनःशूरःकर्णःशूरोमनोरथैः ॥
॥ २३ ॥ तोषितोयेनरुद्रोपिकःपार्थंप्रतिघातयेत्॥ एवंसंरुषितस्तेनतदाशारद्वतेनह॥ २४॥ कर्णःप्रहरतांश्रेष्ठःकृपंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ शूरागर्जंतिसततंप्राव
षीवबलाहकाः॥ २५॥ फलंचाशुप्रयच्छंतिबीजमुप्तमृताविव ॥ दोषमत्रनपश्यामिशूराणांरणमूर्धनि ॥ २६ ॥ तत्तद्विकत्थमानानांभारंचोद्वहतांमृधे ॥ यं
भारंपुरुषोवोढुंमनसाहिव्यवस्यति॥२७॥ दैवमस्यध्रुवंतत्रसाहाय्यायोपपद्यते॥ व्यवसायद्वितीयोहंमनसाभारमुद्वहन्॥२८॥ हत्वापांडुसुतानाजौसकृष्णा
न्सहसात्वतान्॥गर्जामियद्यहंविप्रतवकिंतत्रनश्यति ॥२९॥ वृथाशूरानगर्जंतिशारदाइवतोयदाः॥ सामर्थ्यमात्मनोज्ञात्वांततोगर्जंतिपंडिताः॥३०॥ सोह
मद्यरणेयत्तौसहितौकृष्णपांडवौ॥उत्सहेमनसाजेतुंततोगर्जामिगौतम॥३१॥पश्यत्वंगर्जितस्यास्यफलंमेविप्रसानुगान्॥हत्वापांडुसुतानाजौसहकृष्णान्ससा
त्वतान्॥३२॥ दुर्योधनायदास्यामिपृथिवींहतकंटकां॥ कृपउवाच मनोरथप्रलापामेनग्राह्यास्तवसूतज॥३३॥सदाक्षिपसिवैकृष्णौधर्मराजंचपांडवं॥ध्रु
वस्तत्रजयःकर्णयत्रयुद्धविशारदौ॥ ३४ ॥देवगंधर्वयक्षाणांमनुष्योरगरक्षसां ॥ दंशितानामपिरणेअजेयौकृष्णपांडवौ ॥ ३५ ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवाग्दांतो
गुरुदैवतपूजकः॥ नित्यंधर्मरतश्चैवकृतास्त्रश्चविशेषतः॥ ३६॥ धृतिमांश्चकृतज्ञश्चधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातरश्चास्यबलिनःसर्वास्त्रेषुकृतश्रमाः॥ ३७॥ गु
रुवृत्तिरताःप्राज्ञाधर्मनित्यायशस्विनः॥ संबंधिनश्चेंद्रवीर्याःस्वनुरक्ताःप्रहारिणः ॥ ३८ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचदौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ चंद्रसेनोरुद्रसेनःकीर्ति
धर्माध्रुवोधरः॥ ३९॥ वसुचंद्रोदामचंद्रःसिंहचंद्रःसुतेजनः ॥ द्रुपदस्यतथापुत्राद्रुपदश्चमहास्त्रवित् ॥ ४० ॥ येषामर्थायसंयत्तोमत्स्यराजःसहानुजः ॥ श
तानीकःसूर्यदत्तःश्रुतानीकःश्रुतध्वजः॥ ४१ ॥बलानीकोजयानीकोजयाश्वोरथवाहनः॥ चंद्रोदयःसमरथोविराटभ्रातरःशुभाः॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

यमौचद्रौपदेयाश्वराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ येषामर्थाययुध्यंतेनतेषांविद्यतेक्षयः ॥ ४३ ॥ एतेचान्येचबहवोगणाःपांडुसुतस्यवै ॥ कामंखलुजगत्सर्वंसदेवा
सुरमानुषं ॥ ४४ ॥ सयक्षराक्षसगणंसभूतभुजगद्विपं ॥ निःशेषमस्त्रवीर्येणकुर्वातेभीमफाल्गुनौ ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरश्चपृथिवींनिर्दहेद्घोरचक्षुषा ॥ अप्रमेयबलः
शौरिर्येषामर्थेचदंशितः ॥ ४६ ॥ कथंतान्संयुगेकर्णजेतुमुत्सहसेपरान् ॥ महानपनयस्त्वेषनित्यंहितवसूतज ॥ ४७ ॥ यस्त्वमुत्सहसेयोद्धुंसमरेशौरिणासह ॥
संजयउवाच एवमुक्तस्तुराधेयःप्रहसन्भरतर्षभ ॥ ४८ ॥ अब्रवीच्चतदाकर्णोगुरुंशारद्वतंकृपं ॥ सत्यमुक्तंत्वयाब्रह्मन्पांडवान्प्रतियद्वचः ॥ ४९ ॥ एतेचान्ये
चबहवोगुणाःपांडुसुतेषुवै ॥ अजय्याश्चरणेपार्थादेवैरपिसवासवैः ॥ ५० ॥ सदैत्ययक्षगंधर्वैःपिशाचोरगराक्षसैः ॥ तथापिपार्थान्जेष्यामिशक्त्यावास
वदत्तया ॥ ५१ ॥ ममत्वमोघादत्तेयंशक्तिःशक्रेणवैद्विज ॥ एतयानिहनिष्यामिसव्यसाचिनमाहवे ॥ ५२ ॥ हतेतुपांडवेकृष्णेभ्रातरश्चास्यसोदराः ॥ अनर्जु
नानशक्ष्यंतिमहींभोक्तुंकथंचन ॥ ५३ ॥ तेषुनष्टेषुसर्वेषुपृथिवीयंससागरा ॥ अयत्नात्कौरवेंद्रस्यवशेस्थास्यतिगौतम ॥ ५४ ॥ सुनीतैरिहसर्वार्थाःसिध्यंतेना
त्रसंशयः ॥ एतमर्थमहंज्ञात्वाततोगर्जामिगौतम ॥ ५५ ॥ त्वंतुविप्रश्चवृद्धश्चअशक्तश्चापिसंयुगे ॥ कृतस्नेहश्चपार्थेषुमोहान्मामवमन्यसे ॥ ५६ ॥ यद्येवंवक्ष्य
सेभूयोममाप्रियमिहद्विज ॥ ततस्तेखड्गमुद्यम्यजिह्वांछेत्स्यामिदुर्मते ॥ ५७ ॥ यच्चापिपांडवान्विप्रस्तोतुमिच्छसिसंयुगे ॥ भीषयन्सर्वसैन्यानिकौरवेयाणि
दुर्मते ॥ ५८ ॥ अत्रापिश्रृणुमेवाक्यंयथावद्गदतोद्विज ॥ दुर्योधनश्चद्रोणश्चशकुनिर्दुर्मुखोजयः ॥ ५९ ॥ दुःशासनोवृषसेनोमद्रराजस्त्वमेवच ॥ सोमदत्तश्च
भूरिश्चतथाद्रौणिर्विविंशतिः ॥ ६० ॥ तिष्ठेयुर्दंशितायत्रसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ जयेदेतान्नरःकोनुशक्रतुल्यबलोप्यरिः ॥ ६१ ॥ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चबलिनःस्व
र्गलिप्सवः ॥ धर्मज्ञायुद्धकुशलाहन्युर्युद्धेसुरानपि ॥ ६२ ॥ एतेस्थास्यंतिसंग्रामेपांडवानांवधार्थिनः ॥ जयमाकांक्षमाणाहिकौरवेयस्यदंशिताः ॥ ६३ ॥ दैवा
यत्तमहंमन्येजयंसुबलिनामपि ॥ यत्रभीष्मोमहाबाहुःशेतेशरशताचितः ॥ ६४ ॥ विकर्णश्चित्रसेनश्चबाल्हीकोथजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाजयश्चैवजलसंधःसुद
क्षिणः ॥ ६५ ॥ शलश्चरथिनांश्रेष्ठोभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ एतेचान्येचराजानोदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ ६६ ॥ निहताःसमरेशूराःपांडवैर्बलवत्तराः ॥ किमन्यद्दैवसं
योगान्मन्यसेपुरुषाधम ॥ ६७ ॥ यांश्चतांस्तौषिसततंदुर्योधनरिपून्द्विज ॥ तेषामपिहताःशूराःशतशोथसहस्रशः ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कंचिद्धनुर्धरंन

क्षीयंतेसर्वसैन्यानिकुरूणांपांडवैःसह ॥ प्रभावंनात्रपश्यामिपांडवानांकथंचन ॥ ६९ ॥ यस्तान्बलवतोनित्यंमन्यसेत्वंद्विजाधम ॥ यतिष्येहंयथाशक्तियो
द्धुंतैःसहसंयुगे ॥ दुर्योधनहितार्थायजयोदैवेप्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृपकर्णवाक्येअष्टपंचाशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजयउवाच तथापरुषितंदृष्ट्वासूतपुत्रेणमातुलं ॥ खड्गमुद्यम्यवेगेनद्रौणिरभ्यपतद्द्रुतं ॥
॥ १ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःसिंहोमत्तमिवद्विपं ॥ प्रेक्षतःकुरुराजस्यद्रौणिःकर्णसमभ्ययात् ॥ २ ॥ अश्वत्थामोवाच यदर्जुनगुणांस्तथ्यान्कीर्तयानंनराध
म ॥ शूरंद्वेषात्सुदुर्बुद्धेत्वंभर्त्सयसिमातुलं ॥ ३ ॥ विकत्थमानःशौर्येणसर्वलोकधनुर्धरं ॥ दर्पोत्सेधगृहीतोद्यनकंचिद्गणयन्मृधे ॥ ४ ॥ क्वतेवीर्यंक्वचास्त्राणियं
त्वांनिर्जित्यसंयुगे ॥ गांडीवधन्वाहतवान्प्रेक्षतस्तेजयद्रथं ॥ ५ ॥ येनसाक्षान्महादेवोयोधितःसमरेपुरा ॥ तमिच्छसित्वथाजेतुंसूताधममनोरथैः ॥ ६ ॥ यंहि
कृष्णेनसहितंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ जेतुंनशक्ताःसहिताःसेंद्राअपिसुरासुराः ॥ ७ ॥ लोकैकवीरमजितमर्जुनंसूतसंयुगे ॥ किंपुनस्त्वंसुदुर्बुद्धेसहैभिर्वसुधाधिपैः
॥ ८ ॥ कर्णपश्यसुदुर्बुद्धेतिष्ठेदानींनराधम ॥ एषतेद्यशिरःकायादुद्धरामिसुदुर्मते ॥ ९ ॥ संजयउवाच तमुद्यतंतुवेगेनराजादुर्योधनःस्वयं ॥ न्यवार
यन्महातेजाःकृपश्चद्विपदांवरः ॥ १० ॥ कर्णउवाच शूरोयंसमरश्लाघीदुर्मतिश्चद्विजाधमः ॥ आसादयतुमद्वीर्यंमुंचेमंकुरुसत्तम ॥ ११ ॥ अश्वत्था
मोवाच तवैतत्क्षम्यतेस्माभिःसूतात्मजसुदुर्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति ॥ १२ ॥ दुर्योधनउवाच अश्वत्थामन्प्रसीदस्वक्षंतुमर्ह
सिमानद ॥ कोपःखलुनकर्तव्यःसूतपुत्रंकथंचन ॥ १३ ॥ त्वयिकर्णेकृपेद्रोणेमद्रराजेथसौबले ॥ महत्कार्यंसमासक्तंप्रसीदद्विजसत्तम ॥ १४ ॥ एतेत्वाभिमु
खाःसर्वेराधेयेनयुयुत्सवः ॥ आयांतिपांडवाब्रह्मन्नाह्वयंतःसमंततः ॥ १५ ॥ संजयउवाच प्रसाद्यमानस्तुततोराज्ञाद्रौणिर्महामनाः ॥ प्रससादमहा
राजक्रोधवेगसमन्वितः ॥ १६ ॥ ततःकृपोप्युवाचेदमाचार्यःसुमहामनाः ॥ सौम्यस्वभावाद्राजेंद्रक्षिप्रमागतमार्दवः ॥ १७ ॥ कृपउवाच तवैतत्क्षम्य
तेऽस्माभिःसूतात्मजसुदुर्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति ॥ १८ ॥

गणयन्नित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

१९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

संजयउवाच ततस्तेपांडवाराजन्पंचालाश्चयशस्विनः ॥ आजग्मुःसहिताःकर्णंतर्जयंतःसमंततः ॥ १९ ॥ कर्णोपिरथिनांश्रेष्ठश्चापमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ कौरं
वाग्र्यैःपरिवृतःशक्रोदेवगणैरिव ॥ २० ॥ पर्यतिष्ठततेजस्वीस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकर्णस्यसहपांडवैः ॥ २१ ॥ भीषणंसुमहाराजसिंहनाद
विराजितं ॥ ततस्तेपांडवाराजन्पंचालाश्चयशस्विनः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाकर्णंमहाबाहुमुच्चैःशब्दमथानदन् ॥ अयंकर्णःकुतःकर्णस्तिष्ठकर्णमहारणे ॥ २३ ॥ युध्यस्व
सहितोस्माभिर्दुरात्मन्पुरुषाधम ॥ अन्येतुदृष्ट्वाराधेयंक्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् ॥ २४ ॥ हन्यतामयमुत्सिक्तःसूतपुत्रोल्पचेतनः ॥ सर्वैःपार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोस्ति
जीवता ॥ २५ ॥ अत्यंतवैरीपार्थानांसततंपापपूरुषः ॥ एषमूलमनर्थानांदुर्योधनमतेस्थितः ॥ २६ ॥ घ्नतैनमितिजल्पंतःक्षत्रियाःसमुपाद्रवन् ॥ महताशरव
र्षेणच्छादयंतोमहारथाः ॥ २७ ॥ वधार्थंसूतपुत्रस्यपांडवेयेनचोदिताः ॥ तांस्तुसर्वांस्तथादृष्ट्वाधावमानान्महारथान् ॥ २८ ॥ नविव्यथेसूतपुत्रोनचत्रासमगच्छ
त ॥ दृष्ट्वासंहारकल्पंतमुद्धूतंसैन्यसागरं ॥ २९ ॥ पिप्रीषुस्तवपुत्राणांसंग्रामेष्वपराजितः ॥ सायकौघेनबलवान्क्षिप्रकारीमहाबलः ॥ ३० ॥ वारयामासतं
त्सैन्यंसमंताद्भरतर्षभ ॥ ततस्तुशरवर्षेणपार्थिवास्तमवारयन् ॥ ३१ ॥ धनूंषितेविधुन्वानाःशतशोथसहस्रशः ॥ अयोधयंतराधेयंशक्रंदैत्यगणाइव ॥ ३२ ॥
शरवर्षंतुतत्कर्णःपार्थिवैःसमुदीरितं ॥ शरवर्षेणमहतासमंताद्व्यकिरत्प्रभो ॥ ३३ ॥ तद्युद्धमभवत्तेषांकृतप्रतिकृतैषिणां ॥ यथादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यसहदानवैः
॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसूतपुत्रस्यलाघवं ॥ यदेनंसर्वतोयत्तानाप्नुवंतिपरेयुधि ॥ ३५ ॥ निवार्यचशरौघांस्तान्पार्थिवानांमहारथः ॥ युगेष्वीषासुच्छत्रेषु
ध्वजेषुचहयेषुच ॥ ३६ ॥ आत्मनामांकितान्घोरान्राधेयःप्राहिणोच्छरान् ॥ ततस्तेव्याकुलीभूताराजानःकर्णपीडिताः ॥ ३७ ॥ बभ्रमुस्तत्रतत्रैवगावःशीता
र्दितइव ॥ हयानांवध्यमानानांगजानांरथिनांतथा ॥ ३८ ॥ तत्रतत्राभ्यवेक्षामसंघान्कर्णेनताडितान् ॥ शिरोभिःपतितैराजन्बाहुभिश्चसमंततः ॥ ३९ ॥
आस्तीर्णावसुधासर्वाशूराणामनिवर्तिनां ॥ हतैश्चहन्यमानैश्चनिष्टनद्भिश्चसर्वशः ॥ ४० ॥ बभूवायोधनंरौद्रंवैवस्वतपुरोपमं ॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वाकर्ण
स्यविक्रमं ॥ ४१ ॥ अश्वत्थामानमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ युध्यतेसौरणेकर्णोदंशितःसर्वपार्थिवैः ॥ ४२ ॥ पश्यैतांद्रवतींसेनांकर्णसायकपीडितां ॥ कार्ति
केयेनविध्वस्तामासुरींपृतनामिव ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वैतांनिर्जितांसेनांरणेकर्णेनधीमता ॥ अभियात्येषबीभत्सुःसूतपुत्रजिघांसया ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

तद्यथाप्रेक्षमाणानांसूतपुत्रंमहारथं ॥ नहन्यात्पांडवःसंख्येतथानीतिर्विधीयतां ॥ ४५ ॥ ततोद्रौणिःकृपःशल्योहार्दिक्यश्चमहारथः ॥ प्रत्युद्ययुस्तदापार्थंसूत
पुत्रपरीप्सया ॥ ४६ ॥ आयांतंवीक्ष्यकौंतेयंशक्रंदैत्यचमूमिव ॥ बीभत्सुरपिराजेंद्रपंचालैरभिसंवृतः ॥ ४७ ॥ प्रत्युद्ययौतदाकर्णंयथावृत्रंशतक्रतुः ॥ धृ
तराष्ट्रउवाच संरब्धंफाल्गुनंदृष्ट्वाकालांतकयमोपमं ॥ ४८ ॥ कर्णोवैकर्तनःसूतप्रत्यपद्यत्किमुत्तरं ॥ योह्यस्पर्धतपार्थेननित्यमेवमहारथः ॥ ४९ ॥ आशं
सतेचबीभत्सुंयुद्धेजेतुंसुदारुणं ॥ सतुतंसहसाप्राप्तंनित्यमत्यंतवैरिणं ॥ ५० ॥ कर्णोवैकर्तनःसूतकिमुत्तरमपद्यत ॥ संजयउवाच आयांतंपांडवंदृष्ट्वा
गजंप्रतिगजोयथा ॥ ५१ ॥ असंभ्रांतोरणेकर्णःप्रत्युदीयाद्धनंजयं ॥ तमापतंतंवेगेनवैकर्तनमजिह्मगैः ॥ ५२ ॥ छादयामासपार्थोथकर्णस्तुविजयंशरैः ॥
सकर्णंशरजालेनच्छादयामासपांडवः ॥ ५३ ॥ ततःकर्णःसुसंरब्धःशरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ तस्यतल्लाघवंपार्थोनामृष्यतमहाबलः ॥ ५४ ॥ तस्मैबाणान्शिलाधौ
तान्प्रसन्नाग्रानजिह्मगान् ॥ प्राहिणोत्सूतपुत्रायत्रिशतंशत्रुतापनः ॥ ५५ ॥ विव्याधचैनंसंरब्धोबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ सव्येभुजाग्रेबलवान्नाराचेनहसन्निव
॥ ५६ ॥ तस्यविद्धस्यबाणेनकराच्चापंपपातह ॥ पुनरादायतच्चापंनिमेषार्धान्महाबलः ॥ ५७ ॥ छादयामासबाणौघैःफाल्गुनंकृतहस्तवत् ॥ शरवृष्टिंतुतांमुक्तांसूत
पुत्रेणभारत ॥ ५८ ॥ व्यधमच्छरवर्षेणस्मयन्निवधनंजयः ॥ तौपरस्परमासाद्यशरवर्षेणपार्थिव ॥ ५९ ॥ छादयेतांमहेष्वासौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ तदद्भुतं
महद्युद्धंकर्णपांडवयोर्मृधे ॥ ६० ॥ क्रुद्धयोर्वासिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥ ततःपार्थोमहेष्वासोदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं ॥ ६१ ॥ मुष्टिदेशेधनुस्तस्यचिच्छेदत्वरयान्वि
तः ॥ अश्वांश्चचतुरोभल्लैरनयद्यमसादनं ॥ ६२ ॥ सारथेश्चशिरःकायादहरच्छत्रुतापनः ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंहताश्वंहतसारथिं ॥ ६३ ॥ विव्याधसायकैः
पार्थश्चतुर्भिःपांडुनंदनः ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यनरर्षभः ॥ ६४ ॥ आरुरोहरथंतूर्णंकृपस्यशरपीडितः ॥ सनुन्नोर्जुनबाणौघैराचितःशल्यकोयथा ॥ ६५ ॥
जीवितार्थमभिप्रेप्सुःकृपस्यरथमारुहत् ॥ राधेयंनिर्जितंदृष्ट्वातावकाभरतर्षभ ॥ ६६ ॥ धनंजयशरैर्नुन्नाःप्राद्रवंतदिशोदश ॥ द्रवतस्तान्समालोक्यराजादु
र्योधनोनृप ॥ ६७ ॥ निवर्तयामासतदावाक्यमेतदुवाचह ॥ अलंद्रुतेनवःशूरास्तिष्ठध्वंक्षत्रियर्षभाः ॥ ६८ ॥ एषपार्थवधायाहंस्वयंगच्छामिसंयुगे ॥ अहंपा
र्थान्हनिष्यामिसपंचालान्ससोमकान् ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

अद्यमेयुध्यमानस्यसहगांडीवधन्वना ॥ द्रक्ष्यंतिविक्रमंपार्थाःकालस्येवयुगक्षये ॥ ७० ॥ अद्यमद्बाणजालानिविमुक्तानिसहस्रशः ॥ द्रक्ष्यंतिसमरेयोधाःश
लभानामिवायतीः ॥ ७१ ॥ अद्यबाणमयंवर्षंसृजतोममधन्विनः ॥ जीमूतस्येवघर्मांतेद्रक्ष्यंतियुधिसैनिकाः ॥ ७२ ॥ जेष्याम्यद्यरणेपार्थंसायकैर्नतपर्वभिः ॥
तिष्ठध्वंसमरेशूराभयंत्यजतफाल्गुनात् ॥ ७३ ॥ नहिमद्वीर्यमासाद्यफाल्गुनःप्रसहिष्यति ॥ यथावेलांसमासाद्यसागरोमकरालयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौरा
जासैन्येनमहतावृतः ॥ फाल्गुनंप्रतिदुर्धर्षःक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ ७५ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंदृष्ट्वाशारद्वतस्तदा ॥ अश्वत्थामानमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ॥
॥७६॥एषराजामहाबाहुरमर्षीक्रोधमूर्च्छितः॥पतंगवृत्तिमास्थायफाल्गुनंयोद्धुमिच्छति॥७७॥यावन्नःपश्यमानानांप्राणान्पार्थेनसंगतः॥नजह्यात्पुरुषव्या
घ्रस्तावद्वारयकौरवं ॥ ७८ ॥ यावत्फाल्गुनबाणानांगोचरंनाद्यगच्छति ॥ कौरवःपार्थिवोवीरस्तावद्वारयसंयुगे ॥ ७९ ॥ यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्नि
भैः ॥ नभस्मीक्रियतेराजातावद्युद्धान्निवार्यतां ॥८०॥ अयुक्तमिवपश्यामितिष्ठत्स्वस्मासुमानद ॥ स्वयंयुद्धाययद्राजापार्थंयात्यसहायवान् ॥८१॥ दुर्लभंजी
वितंमन्येकौरव्यस्यकिरीटिना ॥ युद्ध्यमानस्यपार्थेनशार्दूलेनेवहस्तिनः ॥ ८२ ॥ मातुलेनैवमुक्तस्तुद्रौणिःशस्त्रभृतांवरः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंत्वरितःसमभा
षत ॥ ८३ ॥ मय्यिजीवतिगांधारेनयुद्धंगंतुमर्हसि ॥ मामनादृत्यकौरव्यतवनित्यंहितैषिणं ॥ ८४ ॥ नहितेसंभ्रमःकार्यःपार्थस्यविजयंप्रति ॥ अहमावारयि
ष्यामिपार्थंतिष्ठसुयोधन ॥ ८५ ॥ दुर्योधनउवाच आचार्यःपांडुपुत्रान्वैपुत्रवत्परिरक्षति ॥ त्वमप्युपेक्षांकुरुषेतेषुनित्यंद्विजोत्तम ॥ ८६ ॥ ममवामंद
भाग्यत्वान्मंदस्तेविक्रमोयुधि ॥ धर्मराजप्रियार्थंवाद्रौपद्यावानविद्मतत् ॥ ८७ ॥ धिगस्तुममलुब्धस्ययत्कृतेसर्वबांधवाः ॥ सुखार्हाःपरमंदुःखंप्राप्नुवंत्यपराजि
ताः ॥ ८८ ॥ कोहिशस्त्रविदांमुख्योमहेश्वरसमोयुधि ॥ शत्रुंनक्षपयेच्छक्तोयोनस्याद्गौतमीसुतः ॥ ८९ ॥ अश्वत्थामन्प्रसीदस्वनाशयैतान्ममाहितान् ॥ तवा
स्त्रगोचरेशक्ताःस्थातुंदेवानदानवाः ॥ ९० ॥ पंचालान्सोमकांश्चैवजहिद्रौणेसहानुगान् ॥ वयंशेषान्हनिष्यामस्त्वयैवपरिरक्षिताः ॥ ९१ ॥ एतेहिसोमकाविप्रपं
चालाश्चयशस्विनः ॥ ममसैन्येषुसंक्रुद्धाविचरंतिदवाग्निवत् ॥ ९२ ॥ तान्वारयमहाबाहोकेकयांश्चनरोत्तम ॥ पुराकुर्वंतिनिःशेषंरक्ष्यमाणाःकिरीटिना ॥
॥ ९३ ॥ अश्वत्थामंस्त्वरायुक्तोयाहिशीघ्रमरिंदम ॥ आदौवायदिवापश्चात्तवेदंकर्ममारिष ॥ ९४ ॥

त्वमुत्पन्नोमहाबाहोपंचालानांवधंप्रति ॥ करिष्यसिजगत्सर्वमपंचालंकिलोद्यतः ॥ ९५ ॥ एवंसिद्धाब्रुवन्वाचोभविष्यतिचतत्तथा ॥ तस्मात्त्वंपुरुषव्याघ्रपंचालान्जहिसानुगान् ॥ ९६ ॥ नतेऽस्त्रगोचरेशक्ताःस्थातुंदेवाःसवासवाः ॥ किमुपार्थाःसपंचालाःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ९७॥ नत्वांसमर्थाःसंग्रामेपांडवाःसहसोमकैः ॥ बलाद्योधयितुंवीरसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ९८ ॥ गच्छगच्छमहाबाहोनतःकालात्ययोभवेत् ॥ इयंहिद्रवतेसेनापार्थसायकपीडिता ॥ ९९ ॥ शक्तोह्यसिमहाबाहोदिव्येनस्वेनतेजसा ॥ निग्रहेपांडुपुत्राणांपंचालानांचमानद ॥ १०० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनवाक्येएकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच दुर्योधनेनैवमुक्तोद्रौणिराहवदुर्मदः ॥ चकारारिवधेयत्नमिंद्रोदैत्यवधेयथा ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुस्तवपुत्रमिदंवचः ॥ १ ॥ सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिकौरव ॥ प्रियाहिपांडवानित्यंममचापिपितुश्चमे ॥ २ ॥ तथैवावांप्रियौतेषांनतुयुद्धेकुरूद्वह ॥ शक्तितस्तातयुध्यामस्त्यक्त्वाप्राणानभीतवत् ॥ ३ ॥ अहंकर्णश्चशल्यश्चकृपोहार्दिक्यएवच ॥ निमेषात्पांडवींसेनांक्षपयेमनृपोत्तम ॥ ४ ॥ तेचापिकौरवींसेनांनिमेषार्धात्कुरूद्वह ॥ क्षपयेयुर्महाबाहोनस्यामयदिसंयुगे ॥ ५ ॥ युध्यतांपांडवाञ्छक्त्यातेषांचास्मान्युयुत्सतां ॥ तेजस्तेजःसमासाद्यप्रशमंयातिभारत ॥ ६ ॥ अशक्यातरसाजेतुंपांडवानामनीकिनी ॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुतद्धिसत्यंब्रवीमिते ॥ ७॥ आत्मार्थंयुध्यमानास्तेसमर्थाःपांडुनंदनाः ॥ किमर्थंतवसैन्यानिनहनिष्यंतिभारत ॥ ८ ॥ त्वंतुलुब्धतमोराजन्निकृतिज्ञश्चकौरव ॥ सर्वाभिशंकीमानीचततोस्मानभिशंकसे ॥ ९ ॥ मन्येत्वंकुत्सितोराजन्पापात्मापापपूरुषः ॥ अन्यानपिसनःक्षुद्रशंकसेपापभावितः ॥ १० ॥ अहंतुयत्नमास्थायत्वदर्थेत्यक्तजीवितः ॥ एषगच्छामिसंग्रामंत्वत्कृतेकुरुनंदन ॥ ११ ॥ योत्स्येहंशत्रुभिःसार्धंजेष्यामिचवरान्वरान् ॥ पंचालैःसहयोत्स्यामिसोमकैःकेकयैस्तथा ॥ १२ ॥ पांडवेयैश्चसंग्रामेत्वत्प्रियार्थमरिंदम ॥ अद्यमद्बाणनिर्दग्धाःपंचालाःसोमकास्तथा ॥ १३ ॥ सिंहेनेवार्दितागावोविद्रविष्यंतिसर्वशः ॥ अद्यधर्मसुतोराजादृष्ट्वाममपराक्रमं ॥ १४ ॥ अश्वत्थाममयंलोकंमंस्यतेसहसोमकैः ॥ आगमिष्यतिनिर्वेदंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥

॥१६॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥४०॥४१॥

दृष्ट्वाविनिहतान्संख्येपंचालान्सोमकैःसह ॥ येमांयुद्धेभियोत्स्यंतितान्हनिष्यामिभारत ॥ १६ ॥ नहितेवीरमोक्ष्यंतेमद्बाह्वंतरमागताः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःपु
त्रंदुर्योधनंतव ॥ १७॥ अभ्यवर्ततयुद्धायत्रासयन्सर्वधन्विनः ॥ चिकीर्षुस्तवपुत्राणांप्रियंप्राणभृतांवरः ॥ १८ ॥ ततोब्रवीत्सकैकेयान्पंचालान्गौतमीसुतः ॥
प्रहरध्वमितःसर्वेममगात्रेमहारथाः ॥ १९ ॥ स्थिरीभूताश्चयुध्यध्वंदर्शयंतोस्त्रलाघवं ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेशस्त्रवृष्टीरपातयन् ॥ २० ॥ द्रौणिंप्रतिमहाराजज
लंजलधराइव ॥ तान्निहत्यशरान्द्रौणिर्दशवीरानपोथयत् ॥ २१ ॥ प्रमुखेपांडुपुत्राणांधृष्टद्युम्नस्यचप्रभो ॥ तेहन्यमानाःसमरेपंचालाःसोमकास्तथा ॥ २२ ॥
परित्यज्यरणेद्रौणिंव्यद्रवंतदिशोदश ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःशूरान्पंचालान्सहसोमकान् ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रौणिमभ्यद्रवद्रणे ॥ ततःकांचनचित्राणांसज
लांबुदनादिनां ॥ २४ ॥ वृतःशतेनशूराणांरथानामनिवर्तिनां ॥ पुत्रःपांचालराजस्यधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ २५ ॥ द्रौणिमित्यब्रवीद्वाक्यंदृष्ट्वायोधान्निपातिता
न् ॥ आचार्यपुत्रदुर्बुद्धेकिमन्यैर्निहतैस्तव ॥ २६ ॥ समागच्छमयासार्धंयदिशूरोसिसंयुगे ॥ अहंत्वांनिहनिष्यामितिष्ठेदानींममाग्रतः ॥ २७॥ ततस्तमाचार्य
सुतंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ मर्मभिद्भिःशरैस्तीक्ष्णैर्जघानभरतर्षभ ॥ २८ ॥ तेतुपंक्तीकृताद्रौणिंशराविविशुराशुगाः ॥ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्राःसर्वकायावदार
णाः ॥ २९ ॥ मध्वर्थिनइवोद्दामाभ्रमराःपुष्पितंद्रुमं ॥ सोतिविद्धोभृशंक्रुद्धःपदाक्रांतइवोरगः ॥ ३० ॥ मानीद्रौणिरसंभ्रांतोबाणपाणिरभाषत ॥ धृष्टद्युम्नस्थि
रोभूत्वामुहूर्तंप्रतिपालय ॥ ३१॥ यावत्त्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयं ॥ द्रौणिरेवमथाभाष्यपार्षतंपरवीरहा ॥३२॥ छादयामासबाणौघैःसमंताल्लघुहस्त
वत् ॥ सबाध्यमानःसमरेद्रौणिनायुद्धदुर्मदः॥३३॥ द्रौणिंपांचालतनयोवाग्भिरातर्जयत्तदा ॥ नजानीषेप्रतिज्ञांमेविप्रोत्पत्तिंतथैवच ॥३४॥ द्रोणंहत्वाकिल
मयाहंतव्यस्त्वंसुदुर्मते ॥ ततस्त्वाहंनहन्म्यद्यद्रोणेजीवतिसंयुगे ॥ ३५ ॥ इमांतुरजनींप्राप्तामप्रभातांसुदुर्मते ॥ निहत्यपितरंतेद्यततस्त्वामपिसंयुगे ॥ ३६ ॥
नेष्यामिप्रेतलोकायत्वेतन्मेमनसिस्थितं ॥ यस्तेपार्थेषुविद्वेषोयाभक्तिःकौरवेषुच ॥ ३७ ॥ तांदर्शयस्थिरोभूत्वानमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ योहिब्राह्मण्यमुत्सृज्य
क्षत्रधर्मरतोद्विजः ॥ ३८ ॥ संवध्यःसर्वलोकस्ययथात्वंपुरुषाधमः ॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंपार्षतेनद्विजोत्तमः ॥ ३९ ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्
निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांपार्षतंसोभ्यवैक्षत ॥ ४० ॥ छादयामासचशरैर्निःश्वसन्पन्नगोयथा ॥ सच्छाद्यमानःसमरेद्रौणिनाराजसत्तम ॥ ४१ ॥

सर्वपांचालसेनाभिःसंवृतोरथसत्तमः ॥ नाकंपतमहाबाहुःस्ववीर्यसमुपाश्रितः ॥ ४२ ॥ सायकांश्चैवविविधानश्वत्थामिमुचोचह ॥ तौपुनःसंन्यवर्तेतांप्राण
द्यूतपणेरणे ॥ ४३ ॥ निपीडयंतौबाणौघैःपरस्परममर्षिणौ ॥ उत्सृजंतौमहेष्वासौशरवृष्टीःसमंततः ॥ ४४ ॥ द्रौणिपार्षतयोर्युद्धंघोररूपंभयानकं ॥ दृष्ट्वासंपूज
यामासुःसिद्धचारणवातिकाः ॥ ४५ ॥ शरौघैःपूरयंतौतावाकाशंचदिशस्तथा ॥ अलक्ष्यौसमयुध्येतांमहत्कृत्वाशरैस्तमः ॥ ४६ ॥ नृत्यमानाविवरणेमंडली
कृतकार्मुकौ ॥ परस्परवधेयत्तौसर्वभूतभयंकरौ ॥ ४७ ॥ अयुध्येतांमहाबाहूचित्रंलघुचसुष्ठुच ॥ संपूज्यमानौसमरेयोधमुख्यैःसहस्रशः ॥ ४८ ॥ तौप्रबुद्धौरणेद
र्प्तावनेवन्यौगजाविव ॥ उभयोःसेनयोर्हर्षस्तुमुलःसमपद्यत ॥ ४९ ॥ सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुःशंखांश्चसैनिकाः ॥ वादित्राण्यभ्यवाद्यंतशतशोथसहस्रशः
॥ ५० ॥ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेभीरूणांभयवर्धने ॥ मुहूर्तमपितद्युद्धंसमरूपंतदाभवत् ॥ ५१ ॥ ततोद्रौणिर्महाराजपार्षतस्यमहात्मनः ॥ ध्वजंधनुस्तथाछत्रमुभौ
चपार्ष्णिसारथी ॥ ५२ ॥ सूतमश्वांश्चचतुरोनिहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ पंचालांश्चैवतान्सर्वान्बाणैःसन्नतपर्वभिः ॥ ५३ ॥ व्यद्रावयदमेयात्माशतशोथसहस्रशः ॥
ततस्तुविव्यथेसेनापांडवीभरतर्षभ ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वाद्रौणेर्महत्कर्मवासवस्येवसंयुगे ॥ श तेनचशतंहत्वापंचालानांमहारथः ॥ ५५ ॥ त्रिभिश्चनिशितैर्बाणैर्हत्वा
त्रीन्वैमहारथान् ॥ द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्यफाल्गुनस्यचपश्यतः ॥ ५६ ॥ नाशयामासपंचालान्भूयिष्ठंयेव्यवस्थिताः ॥ तेवध्यमानाःपंचालाःसमरेसहसृंजयैः ॥ ५७ ॥
अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्यविप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ सजित्वासमरेशत्रून्द्रोणपुत्रोमहारथः ॥ ५८ ॥ ननादसुमहानादंतपांतेजलदोयथा ॥ सनिहत्यबहूञ्छूरानश्व
त्थामाव्यरोचत ॥ युगांतेसर्वभूतानिभस्मकृत्वेवपावकः ॥ ५९ ॥ संपूज्यमानोयुधिकौरवेयैर्निर्जित्यसंख्येरिगणान्सहस्रशः ॥ व्यरोचतद्रोणसुतःप्रतापवान्
यथासुरेंद्रोरिगणान्निहत्यवै ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअश्वत्थामपराक्रमेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरश्चैवभीमसेनश्चपांडवः ॥ द्रोणपुत्रंमहाराजसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १ ॥ ततोदुर्योधनोरा
जाभारद्वाजेनसंवृतः ॥ अभ्ययात्पांडवान्संख्येततोयुद्धमवर्तत ॥ २ ॥ घोररूपंमहाराजभीरूणांभयवर्धनं ॥ अंबष्ठान्मालवान्वंगाञ्छिबींस्त्रैगर्तकानपि ॥ ३ ॥

॥४ ॥ ५ ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकषष्ट्यधिकशतत

प्राहिणोन्मृत्युलोकायगणान्क्रुद्धोवृकोदरः ॥ अभीषाहाञ्छूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ॥ ४ ॥ निकृत्यपृथिवींचक्रेभीमःशोणितकर्दमां ॥ यौधेयानद्रिजान्राजन्मद्रकान्मालवानपि ॥ ५ ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकिरीटीनिशितैःशरैः ॥ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ॥ ६ ॥ निपेतुर्द्विरदाभूमौद्विशृंगाइवपर्वताः ॥ निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चचेष्टमानैरितस्ततः ॥ ७ ॥ रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ क्षिप्तैःकनकचित्रैश्चनृपच्छत्रैःक्षितिर्बभौ ॥ ८ ॥ द्यौरिवादित्यचंद्राद्यैर्ग्रहैःकीर्णायुगक्षये ॥ हतप्रहरताभीताविध्यतव्यवकृंतत ॥ ९ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दःशोणाश्वस्यरथंप्रति ॥ द्रोणस्तुपरमक्रुद्धोवायव्यास्त्रेणसंयुगे ॥ १० ॥ व्यधमत्तान्महावायुर्मेघानिवदुरत्ययः ॥ तेहन्यमानाद्रोणेनपंचालाःप्राद्रवन्भयात् ॥ ११ ॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ ततःकिरीटीभीमश्चसहसासंन्यवर्ततां ॥ १२ ॥ महतारथवंशेनपरिगृह्यबलंमहत् ॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंतुवृकोदरः ॥ १३ ॥ भारद्वाजंशरौघाभ्यांमहद्भ्यामभ्यवर्षतां ॥ तौतथासृंजयाश्चैवपंचालाश्चमहौजसः ॥ १४ ॥ अन्वगच्छन्महाराजमत्स्यैश्चसहसोमकैः ॥ तथैवतवपुत्रस्यरथोदाराःप्रहारिणः ॥ १५ ॥ महत्यासेनयाराजन्जग्मुर्द्रोणरथंप्रति ॥ ततःसाभारतीसेनाहन्यमानाकिरीटिना ॥ १६ ॥ तमसानिद्रयाचैवपुनरेवव्यदीर्यत ॥ द्रोणेनवार्यमाणास्तेस्वयंतववसुतेनच ॥ १७ ॥ नाशक्यंतमहाराजयोधावारयितुंतदा ॥ सांपांडुपुत्रस्यशरैर्दार्यमाणामहाचमूः ॥ १८ ॥ तमसासंवृतेलोकेव्यद्रवत्सर्वतोमुखी ॥ उत्सृज्यशतशोवाहांस्तत्रकेचिन्नराधिपाः ॥ प्राद्रवंतमहाराजभयाविष्टाःसमंततः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सोमदत्तंतुसंप्रेक्ष्यविधुन्वानंमहद्धनुः ॥ सात्यकिःप्राहयंतारंसोमदत्तायमांवह ॥ १ ॥ नह्यहत्वारणेशत्रुंसोमदत्तंमहाबलं ॥ निवर्तिष्येरणात्सूतसत्यमेतद्वचोमम ॥ २ ॥ ततःसंप्रैषयद्यंतासैंधवांस्तान्मनोजवान् ॥ तुरंगमाञ्छंखवर्णान्सर्वशब्दातिगान्रणे ॥ ३ ॥ तेवहन्युयुधानंतुमनोमारुतरंहसः ॥ यथेंद्रंहरयोराजन्पुरादैत्यवधोद्यतं ॥ ४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंरभसंरणे ॥ सोमदत्तोमहाबाहुरसंभ्रांतोन्यवर्तत ॥ ५ ॥ विमुंचञ्छरवर्षाणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ छादयामासशैनेयंजलदोभास्करंयथा ॥ ६ ॥

मोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सोमदत्तमित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

असंभ्रांतश्चसमरेसात्यकिःकुरुपुंगवं ॥ छादयामासबाणौघैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ सोमदत्तस्तुतंषष्ट्याविव्याधोरसिमाधवं ॥ सात्यकिश्चापितंराजन्नवि
ध्यत्सायकैःशितैः ॥ ८ ॥ तावन्योन्यंशरैःकृत्तौव्यराजेतांनरर्षभौ ॥ सुपुष्पौपुष्पसमयेपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ९ ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगौकुरुवृष्णियशस्करौ ॥
परस्परमवेक्षेतांदहंताविवलोचनैः ॥ १० ॥ रथमंडलमार्गेषुचरंतावरिमर्दनौ ॥ घोररूपौहितावास्तांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ११ ॥ शरसंभिन्नगात्रौतुसर्वतःश
कलीकृतौ ॥ श्वाविधाविवराजेंद्रदृश्येतांशरविक्षतौ ॥ १२ ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिराचितौतौव्यराजतां ॥ खद्योतैरावृतौराजन्प्रावृषीववनस्पती ॥ १३ ॥ संप्रदीपि
तसर्वांगौसायकैस्तैर्महारथौ ॥ अदृश्येतांरणेक्रुद्धावुल्काभिरिवकुंजरौ ॥ १४ ॥ ततोयुधिमहाराजसोमदत्तोमहारथः ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदमाधवस्यमहद्धनुः
॥ १५ ॥ अथैनंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ त्वरमाणस्त्वराकालेपुनश्चदशभिःशरैः ॥ १६ ॥ अथान्यद्धनुरादायसात्यकिर्वेगवत्तरं ॥ पंचभिःसाय
कैस्तूर्णंसोमदत्तमविध्यत ॥ १७ ॥ ततोपरेणभल्लेनध्वजंचिच्छेदकांचनं ॥ बाल्हीकस्यरणेराजन्सात्यकिःप्रहसन्निव ॥ १८ ॥ सोमदत्तस्त्वसंभ्रांतोदृष्ट्वाकेतुं
निपातितं ॥ शैनेयंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ १९ ॥ सात्वतोपिरणेक्रुद्धःसोमदत्तस्यधन्विनः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनक्षुरप्रेणशितेनह ॥ २० ॥ अथै
नंरुक्मपुंखानांशतेननतपर्वणां ॥ आचिनोद्बहुधाराजन्भग्नदंष्ट्रमिवद्विपं ॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायसोमदत्तोमहारथः ॥ सात्यकिंछादयामासशरवृष्ट्याम
हाबलः ॥ २२ ॥ सोमदत्तंतुसंक्रुद्धोरणेविव्याधसात्यकिः ॥ सात्यकिंशरजालेनसोमदत्तोप्यपीडयत् ॥ २३ ॥ दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोहन्बाल्हिकात्मजं ॥
सोमदत्तोप्यसंभ्रांतोभीममार्च्छच्छितैःशरैः ॥ २४ ॥ ततस्तुसात्वतस्यार्थेभीमसेनोनवंदृढं ॥ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यवक्षसि ॥ २५ ॥ तमापतंतंवेगेन
परिघंघोरदर्शनं ॥ द्विधाचिच्छेदसमरेप्रहसन्निवकौरवः ॥ २६ ॥ सपपातद्विधाच्छिन्नआयसःपरिघोमहान् ॥ महीधरस्येवमहच्छिखरंवज्रदारितं ॥ २७ ॥
ततस्तुसात्यकीराजन्सोमदत्तस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनहस्तावापंचपंचभिः ॥ २८ ॥ ततश्चतुर्भिश्चशरैस्तूर्णंतांस्तुरगोत्तमान् ॥ समीपंप्रेषयामासप्रेतराज
स्यभारत ॥ २९ ॥ सारथेश्चशिरःकायाद्भल्लेननतपर्वणा ॥ जहारनरशार्दूलःप्रहसञ्छिनिपुंगवः ॥ ३० ॥ ततःशरंमहाघोरंज्वलंतमिवपावकं ॥ मुमोचसात्व
तोराजन्स्वर्णपुंखंशिलाशितं ॥ ३१ ॥

॥१६१॥ सविमुक्तोवलवताशैनेयेनशरोत्तमः॥ घोरस्तस्योरसिविभोनिपपाताशुभारत ॥ ३२॥ सोतिविद्धोमहाराजसात्वतेनमहारथः॥ सोमदत्तोमहाबाहुर्निपपा
तममारच ॥ ३३ ॥ तंदृष्ट्वानिहतंतत्रसोमदत्तंमहारथाः ॥ महताशरवर्षेणयुयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४ ॥ छाद्यमानंशरैर्दृष्ट्वायुयुधानंयुधिष्ठिरः ॥ पांडवाश्च
महाराजसहसर्वैःप्रभद्रकैः॥ महत्यासेनयासार्धंद्रोणानीकमुपाद्रवन्॥ ३५॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तावकानांमहाबलं ॥ शरैर्विद्रावयामासभारद्वाजस्यपश्य
तः॥ ३६॥ सैन्यानिद्रावयंतंतुद्रोणोदृष्ट्वायुधिष्ठिरं॥ अभिदुद्राववेगेनक्रोधसंरक्तलोचनः॥ ३७॥ ततःसुनिशितैर्बाणैःपार्थंविव्याधसप्तभिः ॥ युधिष्ठिरोपि
संक्रुद्धःप्रतिविव्याधपंचभिः ॥ ३८॥ सोतिविद्धोमहाबाहुःस्रक्किणीपरिसंलिहन्॥ युधिष्ठिरस्यचिच्छेदध्वजंकार्मुकमेवच ॥ ३९ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथस्त्व
राकालेनृपोत्तमः॥ अन्यदादत्तवेगेनकार्मुकंसमरेदृढं॥ ४० ॥ ततःशरसहस्रेणद्रोणंविव्याधपार्थिवः ॥ साश्वसूतध्वजरथंतदद्भुतमिवाभवत्॥ ४१ ॥ ततो
मुहूर्तंव्यथितःशरपातप्रपीडितः ॥ निषसादरथोपस्थेद्रोणोभरतसत्तम॥ ४२ ॥प्रतिलभ्यततःसंज्ञांमुहूर्ताद्द्विजसत्तमः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोवायव्यास्त्रमवा
सृजत्॥ ४३ ॥ असंभ्रांतस्ततःपार्थोधनुराकृष्यवीर्यवान्॥ ततस्तदस्त्रमस्त्रेणस्तंभयामासभारत ॥ ४४॥ चिच्छेदचधनुर्दीर्घंब्राह्मणस्यचपांडवः ॥ ततोन्यद्ध
नुरादायद्रोणःक्षत्रियमर्दनः॥ ४५॥ तदप्यस्यशितैर्भल्लैश्चिच्छेदकुरुपुंगवः ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोयत्त्वांवक्ष्या
मितच्छृणु॥ उपारमस्वयुद्धेत्वंद्रोणाद्भरतसत्तम॥ ४७॥ यततेहिसदाद्रोणोग्रहणेतवसंयुगे॥ नानुरूपमहंमन्येयुद्धमस्यत्वयासह ॥ ४८ ॥ योस्यसृष्टोविना
शायसएवैनंहनिष्यति॥ परिवर्ज्यगुरुंयाहियत्रराजासुयोधनः॥ ४९ ॥राजाराज्ञाहियोद्धव्योनाराज्ञायुद्धमिष्यते ॥ तत्रत्वंगच्छकौंतेयहस्त्यश्वरथसंवृतः ॥
॥ ५० ॥यावन्मात्रेणचमयासहायेनधनंजयः॥ भीमश्चरथशार्दूलोयुध्यतेकौरवैःसह ॥ ५१ ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ मुहूर्तंचिंतयित्वातुत
तोदारुणमाहवं॥ ५२ ॥ प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नोयत्रभीमोव्यवस्थितः ॥ विनिघ्नंस्तावकान्योधान्व्यादितास्यइवांतकः ॥ ५३ ॥ रथघोषेणमहतानादयन्वसुधा ॥१६१॥
तलं॥ पर्जन्यइवघर्मांतेनादयन्वैदिशोदश ॥ ५४॥

॥ ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंधेआंध्यहेतौ ॥ ७ ॥ वोयुष्मत्संबं

भीमस्यानिघ्नतःशत्रून्पार्ष्णिंजग्राहपांडवः ॥ द्रोणोपिपांडुपंचालान्व्यधमद्रजनीमुखे ॥५५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धे द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच वर्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयावहे ॥ तमसासंवृतेलोकेरजसाच महीपते ॥ १ ॥ नापश्यंतरणेयोधाःपरस्परमवस्थिताः ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतद्ववृधेमहत् ॥ २ ॥ नरनागाश्वमथनंपरमंलोमहर्षणं ॥ द्रोणकर्णकृपावीरा भीमपार्षतसात्यकाः ॥ ३ ॥ अन्योन्यंक्षोभयामासुःसैन्यानिनृपसत्तम ॥ वध्यमानानिसैन्यानिसमंतात्तैर्महारथैः ॥ ४ ॥ तमसासंवृतेचैवसमंताद्विप्रदुद्रु वुः ॥ तेसर्वतोविद्रवंतोयोधाविध्वस्तचेतनाः ॥ ५ ॥ अहन्यंतमहाराजधावमानाश्चसंयुगे ॥ महारथसहस्राणिजघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ ६ ॥ अंधेतमसिमूढानिपु त्रस्यतवमंत्रिते ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनागोपाश्चभारत ॥ व्यमुह्यंतरणेतत्रतमसासंवृतेसति ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तेषांसंलोड्यमानानांपांडवैर्वि हतौजसां ॥ अंधेतमसिमग्नानामासीत्किंवोमनस्तदा ॥ ८ ॥ कथंप्रकाशस्तेषांवाममसैन्यस्यवापुनः ॥ बभूवलोकेतमसातथासंजयसंवृते ॥ ९ ॥ संजय उवाच ततःसर्वाणिसैन्यानिहतशिष्टानियानिवै ॥ सेनागोप्तॄनथादिश्यपुनर्व्यूहमकल्पयत् ॥ १० ॥ द्रोणःपुरस्ताज्जघनेतुशल्यस्तथाद्रौणिःकृतवर्मासौबल श्च ॥ स्वयंतुसर्वाणिबलानिराजन्राजाभ्ययाद्गोपयन्वैनिशायां ॥ ११ ॥ उवाचसर्वांश्चपदातिसंघान्दुर्योधनःपार्थिवसांत्वपूर्वं ॥ उत्सृज्यसर्वेपरमायुधानि गृह्णीतहस्तैर्ज्वलितान्प्रदीपान् ॥ १२ ॥ तेचोदिताःपार्थिवसत्तमेनततःप्रहृष्टाजगृहुःप्रदीपान् ॥ देवर्षिगंधर्वसुरर्षिसंघाविद्याधराश्चाप्सरसांगणाश्च ॥ १३ ॥ नागाःसयक्षोरगकिन्नराश्चहृष्टादिविस्थाजगृहुःप्रदीपान् ॥ दिग्दैवतेभ्यश्चसमापतंतोऽदृश्यंतदीपाःससुगंधितैलाः ॥ १४ ॥ विशेषतोनारदपर्वताभ्यांसंबो ध्यमानाःकुरुपांडवार्थं ॥ साभूयएवध्वजिनीविभक्ताव्यरोचताग्निप्रभयानिशायां ॥ १५ ॥ महाधनैराभरणैश्चदिव्यैःशस्त्रैश्चदीप्तैरपिसंपतद्भिः ॥ रथेरथेपंच विदीपकास्तुप्रदीपकास्तत्रगजेत्रयश्च ॥ १६ ॥

धिनांमनःकिंकिंविधं कातरंधृष्टंवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ततइति द्रोणइत्यपकृष्यते तेषांसैन्यानांव्यूहमित्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ देवर्षीति भुविपदातिभिर्दीपेषुगृहीतेषुदिविस्थादेवाअपि दीपान्जगृहुर्युद्धोत्सवप्रेक्षकाः ॥ १३ ॥ दिग्दैवतेभ्यइत्यंतरिक्षस्थानामपिदेवानामागमनमुक्तं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

प्रत्यश्वमेकश्चमहाप्रदीपःकृतास्तुतैःपांडवैःकौरवेयैः॥ क्षणेनसर्वेविहिताःप्रदीपाव्यादीपयंतोध्वजिनींतवाशु ॥ १७॥ सर्वास्तुसेनाव्यतिसेव्यमानाःपदाति
भिःपावकतैलहस्तैः॥ प्रकाश्यमानाददृशुर्निशायांयथांतरिक्षेजलदास्तडिद्भिः ॥ १८ ॥ प्रकाशितायांतुततोध्वजिन्यांद्रोणोग्निकल्पःप्रतपन्समंतात् ॥ ररा
जराजेंद्रसुवर्णवर्मामध्यंगतःसूर्यइवांशुमाली॥ १९ ॥ जांबूनदेष्वाभरणेषुचैवनिष्केषुशुद्धेषुशरासनेषु॥ पीतेषुशस्त्रेषुचपावकस्यप्रतिप्रभास्तत्रतदाबभूवुः
॥ २० ॥ गदाश्चशैक्याःपरिघाश्चशुभ्रारथेषुशक्त्यश्चविवर्तमानाः॥ प्रतिप्रभारश्मिभिराजमीढपुनःपुनःसंजनयंतिदीपान्॥ २१ ॥ छत्राणिवालव्यजनानि
खड्गादीप्तामहोल्काश्चतथैवराजन्॥ व्याघूर्णमानाश्चसुवर्णमालाव्यायच्छतांतत्रतदाविरेजुः ॥ २२ ॥ शस्त्रप्रभाभिश्चविराजमानंदीपप्रभाभिश्चतदाबलं
तत्॥ प्रकाशितंचाभरणप्रभाभिर्भृशंप्रकाशंनृपतेबभूव॥ २३ ॥ पीतानिशस्त्राण्यसृगुक्षितानिवीरावधूतानितनुच्छदानि ॥ दीप्तांप्रभांप्राजनयंतत्रतपा
त्ययेविद्युदिवांतरिक्षे॥ २४॥ प्रकंपितानामभिघातवेगैरभिघ्नतांचापततांजवेन॥ वक्त्राण्यकाशंततदानराणांवाय्वीरितानीवमहांबुजानि ॥ २५॥ महाव
नेदारुमयेप्रदीप्तेयथाप्रभाभास्करस्यापिनश्येत्॥ तथातदासीत्ध्वजिनीप्रदीप्तामहाभयाभारतभीमरूपा ॥ २६ ॥ तत्संप्रदीप्तंबलमस्मदीयंनिशम्यपार्थास्त्व
रितास्तथैव॥ सर्वेषुसैन्येषुपदातिसंघानचोदयंस्तेपिचक्रुःप्रदीपान् ॥ २७॥ गजेगजेसप्तकृताःप्रदीपारथेरथेचैवदशप्रदीपाः॥ द्वावश्वपृष्ठेपरिपार्श्वतोन्येध्व
जेषुचान्येजघनेषुचान्ये॥ २८ ॥ सेनासुसर्वासुचपार्श्वतोन्येपश्चात्पुरस्ताच्चसमंततश्च॥ मध्येतथान्येज्वलिताग्निहस्ताव्यदीपयन्पांडुसुतस्यसेनां ॥ २९॥ म
ध्येतथान्येज्वलिताग्निहस्ताःसेनाद्वयेपिस्मनराविचेरुः॥ सर्वेषुसैन्येषुपदातिसंघाविमिश्रिताहस्तिरथाश्ववृंदैः॥ ३० ॥ व्यदीपयंस्तेध्वजिनींप्रदीप्तास्तथाबलं
पांडवेयाभिगुप्तं ॥ तेनप्रदीप्तेनतथाप्रदीप्तंबलंतवासीद्बलवद्बलेन ॥ ३१ ॥ भाःकुर्वताभानुमताग्रहेणदिवाकरेणाग्निरिवाभितप्तं ॥ तयोःप्रभाःपृथिवींमंतरि
क्षंसर्वाव्यतिक्रम्यदिशश्चवृद्धाः॥ ३२ ॥ तेनप्रकाशेनभृशंप्रकाशंबभूवतेषांतवचैवसैन्यं ॥ तेनप्रकाशेनदिवंगतेनसंबोधितादेवगणाश्चराजन्॥ ३३ ॥ गं
धर्वयक्षासुरसिद्धसंघाःसमागमन्नप्सरसश्चसर्वाः ॥ तद्देवगंधर्वसमाकुलंचयक्षासुरेंद्राप्सरसांगणैश्च ॥ ३४ ॥ हतैश्चशूरैर्दिवमारुहद्भिरायोधनंदिव्यकल्पं
बभूव॥ रथाश्वनागाकुलदीपदीप्तंसंरब्धयोधंहतविद्रुताश्वं॥ ३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रकाशितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ लोकानाम

महद्बलंव्यूढरथाश्वनागंसुरासुरव्यूहसमंबभूव ॥ तच्छक्तिसंघाकुलचंडवातंमहारथाभ्रंगजवाजिघोषं ॥ ३६ ॥ शस्त्रौघवर्षरुधिरांबुधारंनिशिप्रवृत्तंरथदुर्दि
नंतत् ॥ तस्मिन्महाग्निप्रतिमोमहात्मासंतापयन्पांडवान्विप्रमुख्यः ॥ गभस्तिभिर्मध्यगतोयथार्कोवर्षात्ययेतद्वदभून्नरेंद्र ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व
णिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदीपोद्योतनेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रकाशितेतदालोके
रजसातमसावृते ॥ समाजग्मुरथोवीराःपरस्परवधैषिणः ॥ १ ॥ तेसमेत्यरणेराजन्शस्त्रप्रासासिधारिणः ॥ परस्परमुदैक्षंतपरस्परकृतागसः ॥ २ ॥ प्रदीपा
नांसहस्रैश्चदीप्यमानैःसमंततः ॥ रत्नाचितैःस्वर्णदंडैर्गंधतैलावसिंचितैः ॥ ३ ॥ देवगंधर्वदीपाद्यैःप्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः ॥ विरराजतदाभूमिर्ग्रहैर्द्यौरिवभारत
॥ ४ ॥ उल्काशतैःप्रज्वलितैरणभूमिर्व्यराजत ॥ दह्यमानेवलोकानामभावेचवसुंधरा ॥ ५ ॥ व्यदीप्यंतदिशःसर्वाःप्रदीपैस्तैःसमंततः ॥ वर्षाप्रदोषेखद्यो
तैर्वृतावृक्षाइवाबभुः ॥ ६ ॥ असज्जंततत्तोवीरावीरेष्वेवपृथक्पृथक् ॥ नागानागैःसमाजग्मुस्तुरगाहयसादिभिः ॥ ७ ॥ रथारथवरैरेवसमाजग्मुर्मुदायुताः ॥
तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेतवपुत्रस्यशासनात् ॥ ८ ॥ चतुरंगस्यसैन्यस्यसंपातश्चमहानभूत् ॥ ततोर्जुनोमहाराजकौरवाणामनीकिनीं ॥ ९ ॥ व्यधमत्त्वरयायु
क्तःक्षपयन्सर्वपार्थिवान् ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्प्रविष्टेसंरब्धेममपुत्रस्यवाहिनीं ॥ १० ॥ अमृष्यमाणेदुर्धर्षेकथमासीन्मनोहिवः ॥ किमकुर्वंतसैन्या
निप्रविष्टेपरपीडने ॥ ११ ॥ दुर्योधनश्चकिंकृत्यंप्राप्तकालममन्यत ॥ केचैनंसमरेवीरंप्रत्युद्ययुररिंदमाः ॥ १२ ॥ द्रोणंचकेव्यरक्षंतप्रविष्टेश्वेतवाहने ॥ केरक्षन्द
क्षिणंचक्रंकेचद्रोणस्यसव्यतः ॥ १३ ॥ केपृष्ठतश्चाप्यभवन्वीरावीरान्विनिघ्नतः ॥ ॥ केपुरस्तादगच्छंतनिघ्नतःशात्रवान्रणे ॥ १४ ॥ यत्प्राविशन्महेष्वासःपं
चालानपराजितः ॥ नृत्यन्निवनरव्याघ्रोरथमार्गेषुवीर्यवान् ॥ १५ ॥ योददाहशरैर्द्रोणःपंचालानांरथव्रजान् ॥ धूमकेतुरिवक्रुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् ॥ १६ ॥
अव्यग्रानेवहिपरान्कथयस्यपराजितान् ॥ हृष्टानुदीर्णान्संग्रामेनतथासूतमामकान् ॥ १७ ॥ हतांश्चैवविदीर्णांश्चविप्रकीर्णांश्चशंससि ॥ रथिनोविरथांश्चैवकृ
तान्युद्धेषुमामकान् ॥ १८ ॥ संजयउवाच द्रोणस्यमतमाज्ञाययोद्धुकामस्यतांनिशां ॥ दुर्योधनोमहाराजवश्यान्भ्रातॄनुवाचह ॥ १९ ॥

भावेप्रलयेइव ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुरगास्तुरगसादिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःषष्ट्यधिकशत

कर्णंचवृषसेनंचमद्रराजंचकौरव ॥ दुर्धर्षंदीर्घबाहुंचयेचतेपांपदानुगाः ॥ २० ॥ द्रोणंयत्ताःपराक्रांताःसर्वेरक्षंतुपृष्ठतः ॥ हार्दिक्योदक्षिणंचक्रंशल्यश्चैवो-
त्तरंतथा ॥ २१ ॥ त्रिगर्तानांचयेशूराहतशिष्टामहारथाः ॥ तांश्चैवपुरतःसर्वान्पुत्रस्तेसमचोदयत् ॥ २२ ॥ आचार्योहिसुसंयत्तोभृशंयत्ताश्चपांडवाः ॥ तंरक्ष
तसुसंयत्तानिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ २३ ॥ द्रोणोहिबलवान्युद्धेक्षिप्रहस्तःप्रतापवान् ॥ निर्जयेत्त्रिदशान्युद्धेकिमुपार्थान्ससोमकान् ॥ २४ ॥ तेयूयंसहिताःसर्वे
भृशंयत्तामहारथाः ॥ द्रोणंरक्षतपांचालाद्धृष्टद्युम्नान्महारथात् ॥ २५ ॥ पांडवीयेषुसैन्येषुनतंपश्यामकंचन ॥ योयोधयेद्रणेद्रोणंधृष्टद्युम्नादृतेनृपः ॥ २६ ॥ त
स्मात्सर्वात्मनामन्येभारद्वाजस्यरक्षणं ॥ सगुप्तःपांडवान्हन्यात्सृंजयांश्चससोमकान् ॥ २७ ॥ सृंजयेष्वथसर्वेषुनिहतेषुचमूमुखे ॥ धृष्टद्युम्नंरणेद्रौणिर्हनिष्यति
नसंशयः ॥ २८ ॥ तथार्जुनंचराधेयोहनिष्यतिमहारथः ॥ भीमसेनमहंचापियुद्धेजेष्यामिदीक्षितः ॥ २९ ॥ शेषांश्चपांडवान्योधाःप्रसभंहीनतेजसः ॥ सोयं
ममजयोव्यक्तोदीर्घकालंभविष्यति ॥ ३० ॥ तस्माद्रक्षतसंग्रामेद्रोणमेवमहारथं ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ ३१ ॥ व्यादिदेशतथासैन्यंतस्मिं
स्तमसिदारुणे ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंरात्रौभरतसत्तम ॥ ३२ ॥ उभयोःसेनयोर्घोरंपरस्परजिगीषया ॥ अर्जुनःकौरवंसैन्यमर्जुनंचापिकौरवाः ॥ ३३ ॥ नानाश
स्त्रसमावापैरन्योन्यंसमपीडयन् ॥ द्रौणिःपांचालराजंचभारद्वाजश्चसृंजयान् ॥ ३४ ॥ छादयांचक्रिरेसंख्येशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पांडुपांचालसैन्यानांकौरवा
णांचभारत ॥ ३५ ॥ आसीन्निष्टानकोघोरोनिघ्नतामितरेतरं ॥ नैवास्माभिस्तथापूर्वैर्दृष्टपूर्वंतथाविधं ॥ ३६ ॥ श्रुतंवायादृशंयुद्धमासीद्रौद्रंभयानकं ॥ ३७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच
वर्तमानेतदारौद्रेरात्रियुद्धेविशांपते ॥ सर्वभूतक्षयकरेधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ अब्रवीत्पांडवांश्चैवपंचालांश्चैवसोमकान् ॥ अभिद्रवतसंयातद्रोणमेवजि
घांसया ॥ २ ॥ राज्ञस्तेवचनाद्राजन्पंचालाःसृंजयास्तथा ॥ द्रोणमेवाभ्यवर्ततनदंतोभैरवान्रवान् ॥ ३ ॥ तंतुतेप्रतिगर्जंतःप्रत्युद्यातांस्त्वमर्षिताः ॥ यथाश
क्तियथोत्साहंयथासत्वंचसंयुगे ॥ ४ ॥ कृतवर्मातुहार्दिक्योयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ द्रोणंप्रतिसमायांतंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ५ ॥

तमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ वर्तमानेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भैमसेनिंघटोत्कचं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

शैनेयंशरवर्षाणिविकिरंतंसमंततः ॥ अभ्ययात्कौरवोराजन्भूरिःसंग्राममूर्धनि ॥ ६ ॥ सहदेवमथायांतंद्रोणंप्रेप्सुंमहारथं ॥ कर्णोवैकर्तनोराजन्वारयामास
पांडवं ॥ ७ ॥ भीमसेनमथायांतंव्यादितास्यमिवांतकं ॥ स्वयंदुर्योधनोराजाप्रतीपंमृत्युमाव्रजत् ॥ ८ ॥ नकुलंचयुधांश्रेष्ठंसर्वयुद्धविशारदं ॥ शकुनिःसौबलो
राजन्वारयामाससत्वरः ॥ ९ ॥ शिखंडिनमथायांतंरथेनरथिनांवरं ॥ कृपःशारद्वतोराजन्वारयामाससंयुगे ॥ १० ॥ प्रतिविंध्यमथायांतंमयूरसदृशैर्हयैः ॥
दुःशासनोमहाराजयत्तोयत्तमवारयत् ॥ ११ ॥ भैमसेनिमथायांतंमायाशतविशारदं ॥ अश्वत्थामामहाराजराक्षसंप्रत्यषेधयत् ॥ १२ ॥ द्रुपदंवृषसेनस्तुस
सैन्यंसपदानुगं ॥ वारयामाससमरेद्रोणप्रेप्सुंमहारथं ॥ १३ ॥ विराटंद्रुतमायांतंद्रोणस्यनिधनंप्रति ॥ मद्रराजःसुसंक्रुद्धोवारयामासभारत ॥ १४ ॥ शतानी
कमथायांतंनाकुलिंरभसंरणे ॥ चित्रसेनोरुरोधाशुशरैर्द्रोणपरीप्सया ॥ १५ ॥ अर्जुनंचयुधांश्रेष्ठंप्राद्रवंतंमहारथं ॥ अलंबुषोमहाराजराक्षसेंद्रोन्यवारयत् ॥
॥ १६ ॥ तथाद्रोणंमहेष्वासंनिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ धृष्टद्युम्नोथपांचाल्योहृष्टरूपमवारयत् ॥ १७ ॥ तथान्यान्पांडुपुत्राणांसमायातान्महारथान् ॥ तावकारथि
नोराजन्वारयामासुरोजसा ॥ १८ ॥ गजारोहागजैस्तूर्णंसन्निपत्यमहामृधे ॥ योधयंतश्चमर्दंतःशतशोथसहस्रशः ॥ १९ ॥ निशीथेतुरगाराजन्द्रावयंतःपरं
स्परं ॥ समदृश्यंतवेगेनपक्षवंतोयथाद्रयः ॥ २० ॥ सादिनःसादिभिःसार्धंप्रासशक्त्यृष्टिपाणयः ॥ समागच्छन्महाराजविनदंतःपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ नरास्तु
बहवस्तत्रसमाजग्मुःपरस्परं ॥ गदाभिर्मुसलैश्चैवनानाशस्त्रैश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ कृतवर्मातुहार्दिक्योधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ वारयामाससंक्रुद्धोवेलेवोद्वृत्तमर्णवं ॥
॥ २३ ॥ युधिष्ठिरस्तुहार्दिक्यंविद्ध्वापंचभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यातिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २४ ॥ कृतवर्मातुसंक्रुद्धोधर्मपुत्रस्यमारिष ॥ धनुश्चिच्छेद
भल्लेनतंचविव्याधसप्तभिः ॥ २५ ॥ अथान्यद्धनुरादायधर्मपुत्रोमहारथः ॥ हार्दिक्यंदशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २६ ॥ माधवस्तुरणेविद्धोधर्मपुत्रेण
मारिष ॥ प्राकंपतचरोषेणसप्तभिश्चार्दयच्छरैः ॥ २७ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाहस्तावापंनिकृत्यच ॥ प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पंचराजञ्छिलाशितान् ॥
॥ २८ ॥ तेतस्यकवचंभित्वाहेमचित्रंमहाधनं ॥ प्राविशन्धरणींभित्वावल्मीकमिवपन्नगाः ॥ २९ ॥

॥ २६ ॥ माधवः कृतवर्मा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणसोन्यदादायकार्मुकं॥ विव्याधपांडवंषष्ट्यासूतंचनवभिःशरैः ॥ ३० ॥ तस्यशक्तिममेयात्मापांडवोभुजगोत्तमां॥ चिक्षेपभरतश्रेष्ठर-थेन्यस्यमहद्धनुः॥ ३१ ॥ साहेमचित्रामहतीपांडवेनप्रवेरिता॥ निर्भिद्यदक्षिणंबाहुंप्राविशद्धरणीतलं॥ ३२॥ एतस्मिन्नेवकालेतुगृह्यपार्थःपुनर्धनुः॥ हार्दिक्यंछादयामासशरैःसन्नतपर्वभिः॥ ३३॥ ततस्तुसमरेशूरोवृष्णीनांप्रवरोरथी॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेनिमेषार्धाद्युधिष्ठिरं ॥ ३४॥ ततस्तुपांडवोज्येष्ठःखड्गचर्म समाददे ॥ तदस्यनिशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवोरणे॥ ३५॥ तोमरंतुततोगृह्यस्वर्णदंडंदुरासदं॥ अप्रैषीत्समरेतूर्णंहार्दिक्यस्ययुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ तमापतंतंसहसाधर्मराजभुजच्युतं॥ द्विधाचिच्छेदहार्दिक्यःकृतहस्तःस्मयन्निव॥ ३७॥ ततःशरशतेनाजौधर्मपुत्रमवाकिरत्॥ कवचंचास्यसंक्रुद्धःशरैस्तीक्ष्णैरदारयत्॥ ॥ ३८ ॥ हार्दिक्यशरसंछन्नंकवचंतन्महाधनं॥ व्यशीर्यतरणेराजंस्ताराजालमिवांबरात्॥ ३९ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःशीर्णवर्माशरार्दितः ॥ अपायासीद्रणात्तूर्णंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ४० ॥ कृतवर्मातुनिर्जित्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं॥ पुनर्द्रोणस्यजुगुपेचक्रमेवमहात्मनः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेयुधिष्ठिरापयानंनामपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भूरिस्तुसमरेराजन्शैनेयंरथिनांवरं॥ आपतंतमपासेधत्प्रयाणादिवकुंजरं ॥ १ ॥ अथैनंसात्यकिःक्रुद्धःपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ विव्याधहृदयेतस्यप्रास्रवत्तस्यशोणितं ॥ २ ॥ तथैवकौरवोयुद्धेशैनेयंयुद्धदुर्मदं॥ दशभिर्निशितैस्तीक्ष्णैरविध्यतभुजांतरे॥ ३॥ तावन्योन्यंमहाराजतताक्षातेशरैर्भृशं ॥ क्रोधसंरक्तनयनौक्रोधाद्विस्फार्यकार्मुके॥ ४॥ तयोरासीन्महाराजशस्त्रवृष्टिःसुदारुणा॥ क्रुद्धयोःसायकमुचोर्यमांतकनिकाशयोः ॥ ५ ॥ तावन्योन्यंशरैराजन्संछाद्यसमवस्थितौ ॥ मुहूर्तंचैवतद्युद्धंसमरूपमिवाभवत्॥ ६ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजशैनेयःप्रहसन्निव॥ धनुश्चिच्छेदसमरेकौरव्यस्यमहात्मनः॥ ७॥ अथैनंछिन्नधन्वानंनवभिर्निशितैःशरैः॥ विव्याधहृदयेतूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ८॥ सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुतापनः॥ धनुरन्यत्समादायसात्वतंप्रत्यविध्यत ॥ ९ ॥ सविद्ध्वासात्वतंबाणैस्त्रिभिरेवविशांपते॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनसुतीक्ष्णेनहसन्निव॥ १० ॥

भूरिरिति प्रयाणाद्यानस्थानात्प्रवणादितिपाठेप्रवणंप्रकृष्टंवनंजलं॥ १ ॥ तस्यसात्यकेः तस्यतस्माद्धृदयात्॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ लोहितांगःकुजःयदृच्छयादैवेनेत्यभूतोपमा १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ महिषमसुरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ श्वाविच्छल्यकः शललतःशललीभिः ॥ २२ ॥

छिन्नधन्वामहाराजसात्यकिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ प्रजहारमहावेगांशक्तिंतस्यमहोरसि ॥ ११ ॥ सतुशक्त्याविभिन्नांगोनिपपातरथोत्तमात् ॥ लोहितां
गइवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ १२ ॥ तंतुदृष्ट्वाहतंशूरमश्वत्थामामहारथः ॥ अभ्यधावतवेगेनशैनेयंप्रतिसंयुगे ॥ १३ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिचाभाष्यशैनेयं
सनराधिप ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणमेरुंवृष्ट्यायथांबुदः ॥ १४ ॥ तमापतंतंसंरब्धंशैनेयस्यरथंप्रति ॥ घटोत्कचोब्रवीद्राजन्नादंमुक्त्वामहारथः ॥ १५ ॥ तिष्ठति
ष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ एषत्वांनिहनिष्यामिमहिषंषण्मुखोयथा ॥ १६ ॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यविनेष्यामिरणाजिरे ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षोराक्षसः
परवीरहा ॥ १७ ॥ द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धोगजेंद्रमिवकेसरी ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ १८ ॥ रथिनामृषभंद्रौणिंधाराभिरिवतोयदः ॥ शरवृष्टिं
तुतांप्राप्तांशरैराशीविषोपमैः ॥ १९ ॥ शातयामाससमरेतरसाद्रौणिरुत्स्मयन् ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥ २० ॥ समाचिनोद्राक्षसेंद्रंघटो
त्कचमरिंदमं ॥ सशरैराचितस्तेनराक्षसोरणमूर्धनि ॥ २१ ॥ व्यकाशतमहाराजश्वाविच्छललतोयथा ॥ ततःक्रोधसमाविष्टोभैमसेनिःप्रतापवान् ॥ २२ ॥
शरैरवचकर्तोग्रैर्द्रौणिंवज्राशनिप्रभैः ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चनाराचैःसशिलीमुखैः ॥ २३ ॥ वराहकर्णैर्नालीकैर्विकर्णैश्चाभ्यवीवृषत् ॥ तांशस्त्रवृष्टिमतुलांव
ज्राशनिसमस्वनां ॥ २४ ॥ पतंतीमुपरिक्रुद्धोद्रौणिरव्यथितेंद्रियः ॥ सुदुःसहांशरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ २५ ॥ व्यधमत्सुमहातेजामहाभ्राणीवमारुतः ॥
ततोंतरिक्षेबाणानांसंग्रामोन्यइवाभवत् ॥ २६ ॥ घोररूपोमहाराजयोधानांहर्षवर्धनः ॥ ततोस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिंगैःसमंततः ॥ २७ ॥ बभौनिशामुखे
व्योमखद्योतैरिवसंवृतं ॥ समार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशःप्रच्छाद्यसर्वतः ॥ २८ ॥ प्रियार्थंतवपुत्राणांराक्षसंसमवाकिरत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंद्रौणिराक्षसयोर्मृधे ॥
॥ २९ ॥ विगाढेरजनीमध्येशक्रप्रल्हादयोरिव ॥ ततोघटोत्कचोबाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ॥ ३० ॥ जघानोरसिसंक्रुद्धःकालज्वलनसन्निभैः ॥ सतैरभ्यायतै
र्विद्धोराक्षसेनमहाबलः ॥ ३१ ॥ चचालसमरेद्रौणिर्वातनुन्नइवद्रुमः ॥ समोहमनुसंप्राप्तोध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ ३२ ॥ ततोहाहाकृतंसैन्यंतवसर्वंजनाधि
प ॥ हतंस्ममेनिरेसर्वेतावकास्तंविशांपते ॥ ३३ ॥ तंतुदृष्ट्वातथावस्थमश्वत्थामानमाहवे ॥ पंचालाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ ३४ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ द्रोणस्यनिलीनोभूत्वा ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

प्रतिलभ्यततःसंज्ञामश्वत्थामामहाबलः ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ ३५ ॥ मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं ॥ यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्या
शुघटोत्कचं ॥ ३६ ॥ सभित्वाहृदयंतस्यराक्षसस्यशरोत्तमः ॥ विवेशवसुधामुग्रःसपुंखःपृथिवीपते ॥ ३७ ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ रा
क्षसेंद्रःसुबलवान्द्रौणिनारणशालिना ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वाविमूढंहैडिंबंसारथिस्तुरणाजिरात् ॥ द्रौणेःसकाशात्संभ्रांतस्त्वपनिन्येत्वरान्वितः ॥ ३९ ॥ तथातुसमरे
विद्ध्वाराक्षसेंद्रंघटोत्कचं ॥ ननादसुमहानादंद्रोणपुत्रोमहारथः ॥ ४० ॥ पूजितस्तवपुत्रैश्चसर्वयोधैश्चभारत ॥ वपुषातिप्रजज्वालमध्याह्नइवभास्करः ॥ ४१ ॥
भीमसेनंतुयुध्यंतंभारद्वाजरथंप्रति ॥ स्वयंदुर्योधनोराजाप्रत्यविध्यच्छितैःशरैः ॥ ४२ ॥ तंभीमसेनोदशभिःशरैर्विव्याधमारिष ॥ दुर्योधनोपिविंशत्याशरा
णांप्रत्यविध्यत ॥ ४३ ॥ तौसायकैरवच्छिन्नावदृश्येतांरणाजिरे ॥ मेघजालसमाच्छन्नौनभसीवेंदुभास्करौ ॥ ४४ ॥ अथदुर्योधनोराजाभीमंविव्याधपत्रि
भिः ॥ पंचभिर्भरतश्रेष्ठतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ तस्यभीमोधनुश्छित्वाध्वजंचदशभिःशरैः ॥ विव्याधकौरवश्रेष्ठंनवत्यानतपर्वणां ॥ ४६ ॥ ततोदुर्यो
धनःक्रुद्धोधनुरन्यन्महत्तरं ॥ गृहीत्वाभरतश्रेष्ठोभीमसेनंशितैःशरैः ॥ अपीडयद्रणमुखेपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ ४७ ॥ तान्निहत्यशरान्भीमोदुर्योधनधनुश्च्यु
तान् ॥ कौरवंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ ४८ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोभीमसेनस्यमारिष ॥ क्षुरप्रेणधनुश्छित्वादशभिःप्रत्यविध्यत ॥ ४९ ॥ अथान्य
द्धनुरादायभीमसेनोमहाबलः ॥ विव्याधनृपतिंतूर्णंसप्तभिर्निशितैःशरैः ॥ ५० ॥ तदप्यस्यधनुःक्षिप्रंचिच्छेदलघुहस्तवत् ॥ द्वितीयंचतृतीयंचचतुर्थंपंचमंतथा ॥
॥ ५१ ॥ आत्तमात्तंमहाराजभीमस्यधनुराच्छिनत् ॥ तवपुत्रोमहाराजजितकाशीमदोत्कटः ॥ ५२ ॥ सतथाभिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः ॥ शक्तिंचिक्षेपस
मरेसर्वपारशवींशुभां ॥ ५३ ॥ मृत्योरिवस्वसारंहिदीप्तांवह्निशिखामिव ॥ सीमंतमिवकुर्वतींनभसोग्निसमप्रभां ॥ ५४ ॥ अप्राप्तामेवतांशक्तिंत्रिधाचिच्छे
दकौरवः ॥ पश्यतःसर्वलोकस्यभीमस्यचमहात्मनः ॥ ५५ ॥ ततोभीमोमहाराजगदांगुर्वींमहाप्रभां ॥ चिक्षेपाविध्यवेगेनदुर्योधनरथंप्रति ॥ ५६ ॥ ततः
सासहसावाहांस्तवपुत्रस्यसंयुगे ॥ सारथिंचगदागुर्वीममर्दास्यरथंपुनः ॥ ५७ ॥ पुत्रस्तुतवराजेंद्रभीमाद्भीतःप्रणश्यच ॥ आरुरोहरथंचान्यंनंदकस्यमहा
त्मनः ॥ ५८ ॥ ततोभीमोहतंमत्वातवपुत्रंमहारथं ॥ सिंहनादंमहच्चक्रेतर्जयन्निशिकौरवान् ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सहदेवमथायांतमिति

तावकःसैनिकाश्चापिमेनिरेनिहतंनृपं ॥ ततोतिचुक्रुशुःसर्वेतेहाहेतिसमंततः ॥ ६० ॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वात्रस्तानांसर्वयोधिनां ॥ भीमसेनस्यनादंचश्रुत्वारा
जन्महात्मनः ॥ ६१ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाहतंमत्वासुयोधनं ॥ अभ्यवर्ततवेगेनयत्रपार्थोवृकोदरः ॥ ६२ ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजयाश्चविशांपते ॥ स
र्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेवयुयुत्सया ॥ ६३ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंद्रोणस्याथपरैःसह ॥ घोरेतमसिमग्नानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनापयानेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सहदेवम
थायांतंद्रोणप्रेप्सुंविशांपते ॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेवारयामासभारत ॥ १ ॥ सहदेवस्तुराधेयंविध्वानवभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधदशभिर्विशिखैर्नतपर्वभिः ॥ २ ॥
तंकर्णःप्रतिविव्याधशतेननतपर्वणां ॥ सज्जंचास्यधनुःशीघ्रंचिच्छेदलघुहस्तवत् ॥ ३ ॥ ततोन्यद्धनुरादायमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ कर्णंविव्याधविंशत्यात
दद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ तस्यकर्णोहयान्हत्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनद्रुतंनिन्येयमक्षयं ॥ ५ ॥ विरथःसहदेवस्तुखड्गंचर्मसमाददे ॥ तदप्यस्य
शरैःकर्णोव्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ६ ॥ अथगुर्वींमहाघोरांहेमचित्रांमहागदां ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोवैकर्तनरथंप्रति ॥ ७ ॥ तामापतंतींसहसासहदेवप्रचोदितां ॥
व्यष्टंभयच्छरैःकर्णोभूमौचैनामपातयत् ॥ ८ ॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वासहदेवस्त्वरान्वितः ॥ शक्तिंचिक्षेपकर्णायतामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९ ॥ ससंभ्रमंततस्तू
र्णमवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ सहदेवोमहाराजदृष्ट्वाकर्णंव्यवस्थितं ॥ १० ॥ रथचक्रंप्रगृह्याजौमुमोचाधिरथंप्रति ॥ तदापतद्वैसहसाकालचक्रमिवोद्यतं ॥ ११ ॥
शरैरनेकसाहस्रैराच्छिनत्सूतनंदनः ॥ तस्मिंस्तुनिहतेचक्रेसूतजेनमहात्मना ॥ १२ ॥ ईषादंडकयोक्त्रांश्चयुगानिविविधानिच ॥ हस्त्यंगानितथाश्वांश्चमृतां
श्चपुरुषान्बहून् ॥ १३ ॥ चिक्षेपकर्णमुद्दिश्यकर्णस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ सनिरायुधमात्मानंज्ञात्वामाद्रवतीसुतः ॥ १४ ॥ वार्यमाणस्तुविशिखैःसहदेवोरणंजहौ ॥
तमभिद्रुत्यराधेयोमुहूर्ताद्भरतर्षभ ॥ १५ ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसहदेवंविशांपते ॥ मायुध्यस्वरणेऽधीरविशिष्टैरथिभिःसह ॥ १६ ॥ सदृशैर्युध्यमाद्रेयवचोमे
माविशंकिथाः ॥ अथैनंधनुषोग्रेणतुदन्भूयोब्रवीद्वचः ॥ १७ ॥

शतानीकमितिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

एषोर्जुनोरणेतूर्णंयुध्यतेकुरुभिःसह ॥ तत्रगच्छस्वमाद्रेयगृहंवायदिमन्यसे ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुतंकर्णोरथेनरथिनांवरः ॥ प्रायात्पांचालपांडूनांसैन्यानिप्र
दहन्निव ॥ १९ ॥ वधंप्राप्तंतुमाद्रेयंनावधीत्समरेरिहा ॥ कुंत्याःस्मृत्वावचोराजन्सत्यसंधोमहायशाः ॥ २० ॥ सहदेवस्ततोराजन्विमनाःशरपीडितः ॥ कर्ण
वाक्शरतप्तश्चजीवितान्निरविद्यत ॥ २१ ॥ आरुरोहरथंचापिपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ जनमेजयस्यसमरेत्वरायुक्तोमहारथः ॥ २२ ॥ विराटंसहसेनंतुद्रोणं
वैद्रुतमागतं ॥ मद्रराजःशरौघेणच्छादयामासधन्विनं ॥ २३ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंसमरेदृढधन्विनोः ॥ यादृशंह्यभवद्राजन्जंभवासवयोःपुरा ॥ २४ ॥ मद्ररा
जोमहाराजविराटंवाहिनीपतिं ॥ आजघ्नेत्वरितस्तूर्णंशतेननतपर्वणां ॥ २५ ॥ प्रतिविव्याधतंराजन्नवभिर्निशितैःशरैः ॥ पुनश्चैनंत्रिसप्तत्याभूयश्चैवशतेन
तु ॥ २६ ॥ तस्यमद्राधिपोहत्वाचतुरोरथवाजिनः ॥ सूतंध्वजंचसमरेशराभ्यांसंन्यपातयत् ॥ २७ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ तस्थौविस्फारयं
श्चापंविमुंचंश्चशिताञ्छरान् ॥ २८ ॥ शतानीकस्ततोदृष्ट्वाभ्रातरंहतवाहनं ॥ रथेनाभ्यपतत्तूर्णंसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ २९ ॥ शतानीकमथायांतंमद्रराजोमं
हामृधे ॥ विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वाततोनिन्येयमक्षयं ॥ ३० ॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेविराटोरथसत्तमः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंतमेवध्वजमालिनं ॥ ३१ ॥ ततोविस्फार्यन
यनेक्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ॥ मद्रराजरथंतूर्णंछादयामासपत्रिभिः ॥ ३२ ॥ ततोमद्राधिपःक्रुद्धःशरेणानतपर्वणा ॥ आजघानोरसिदृढंविराटंवाहिनीपतिं ॥
॥ ३३ ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ कश्मलंचाविशत्तीव्रंविराटोभरतर्षभ ॥ ३४ ॥ सारथिस्तमपोवाहसमरेशरविक्षतं ॥ ततःसामहतीसेना
प्राद्रवन्निशिभारत ॥ ३५ ॥ वध्यमानाशरशतैःशल्येनाहवशोभिना ॥ तांदृष्ट्वाविद्रुतांसेनांवासुदेवधनंजयौ ॥ ३६ ॥ प्रयातौतत्रराजेंद्रयत्रशल्योव्यव
स्थितः ॥ तौतुप्रत्युद्ययौराजन्राक्षसेंद्रोह्यलंबुषः ॥ ३७ ॥ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थायप्रवरंरथं ॥ तुरंगममुखैर्युक्तंपिशाचैर्घोरदर्शनैः ॥ ३८ ॥ लोहितार्द्रपताकं
तंरक्तमाल्यविभूषितं ॥ कार्ष्णायसमयंघोरमृक्षचर्मसमावृतं ॥ ३९ ॥ रौद्रेणचित्रपक्षेणविवृताक्षेणकूजता ॥ ध्वजेनोच्छ्रितदंडेनगृध्रराजेनराजता ॥ ४० ॥
सबभौराक्षसोराजन्भिन्नांजनचयोपमः ॥ रुरोधार्जुनमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट् ॥ ४१ ॥ किरन्बाणगणान्राजन्शतशोर्जुनमूर्धनि ॥ अतितीव्रंमहद्युद्धंनर
राक्षसयोस्तदा ॥ ४२ ॥ द्रष्टृणांप्रीतिजननंसर्वेषांतत्रभारत ॥ गृध्रकाकबलोलूककंकगोमायुहर्षणं ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शतानीकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तमर्जुनःशतेनैवपत्रिणांसमताडयत् ॥ नवभिश्चशितैर्बाणैर्ध्वजंचिच्छेदभारत ॥ ४४ ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेवत्रिवेणुकं ॥ धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भि
श्चतुरोहयान् ॥ ४५ ॥ पुनःसज्यंकृतंचापंतदप्यस्यद्विधाच्छिनत् ॥ विरथस्योद्यतंखड्गंशरेणास्यद्विधाकरोत् ॥ ४६ ॥ अथैनंनिशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ॥ पार्थो
विध्यद्राक्षसेंद्रंसविद्धःप्राद्रवद्भयात् ॥ ४७ ॥ तंविजित्यार्जुनस्तूर्णंद्रोणांतिकमुपाययौ ॥ किरन्शरगणान्राजन्नरवारणवाजिषु ॥ ४८ ॥ वध्यमानामहाराज
पांडवेनयशस्विना ॥ सैनिकान्यपतन्नुर्व्यांवातनुन्नाइवद्रुमाः ॥ ४९ ॥ तेपुतूत्साद्यमानेपुफाल्गुनेनमहात्मना ॥ संप्राद्रवद्बलंसर्वंपुत्राणांतेविशांपते ॥ ५० ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुषपराभवेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच शतानीकंशरैस्तूर्णंनिर्दहंतंचमूंतव ॥ चित्रसेनस्तवसुतोवारयामासभारत ॥ १ ॥ नाकुलिश्चित्रसेनंतुविध्वापंचभिराशुगैः ॥ सतुतंप्रति
विव्याधदशभिर्निशितैःशरैः ॥ २ ॥ चित्रसेनोमहाराजशतानीकंपुनर्युधि ॥ नवभिर्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ३ ॥ नाकुलिस्तस्यविशिखैर्वर्मसन्नतप
र्वभिः ॥ गात्रात्संच्यावयामासतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ सोपेतवर्मापुत्रस्तेविरराजभृशंनृप ॥ उत्सृज्यकालेराजेंद्रनिर्मोकमिवपन्नगः ॥ ५ ॥ ततोस्यनिशितै
र्बाणैर्ध्वजंचिच्छेदनाकुलिः ॥ धनुश्चैवमहाराजयतमानस्यसंयुगे ॥ ६ ॥ सच्छिन्नधन्वासमरेविवर्माचमहारथः ॥ धनुरन्यन्महाराजजग्राहारिविदारणं ॥
॥ ७ ॥ ततस्तूर्णंचित्रसेनोनाकुलिंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेक्रुद्धोभरतानांमहारथः ॥ ८ ॥ शतानीकोथसंक्रुद्धश्चित्रसेनस्यमारिष ॥ जघानचतुरोवाहा
न्सारथिंचनरोत्तमः ॥ ९ ॥ अवप्लुत्यरथात्तस्माच्चित्रसेनोमहारथः ॥ नाकुलिंपंचविंशत्याशराणामार्दयद्बली ॥ १० ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्मनकुलस्यसुतोरणे ॥
अर्धचंद्रेणचिच्छेदचापंरत्नविभूषितं ॥ ११ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंहार्दिक्यस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ द्रुपदंतुसहानीकंद्रो
णप्रेप्सुंमहारथं ॥ वृषसेनोभ्ययात्तूर्णंकिरन्शरशतैस्तदा ॥ १३ ॥ यज्ञसेनस्तुसमरेकर्णपुत्रंमहारथं ॥ षष्ट्याशराणांविव्याधबाह्वोरुरसिचानघ ॥ १४ ॥ वृष
सेनस्तुसंक्रुद्धोयज्ञसेनंरथेस्थितं ॥ बहुभिःसायकैस्तीक्ष्णैराजघानस्तनांतरे ॥ १५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तावुभौशरनुन्नांगौशरकंटकितौरणे ॥ व्यभ्राजेतांमहाराजश्वाविधौशललैरिव ॥ १६ ॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नौ
व्यभ्राजेतांमहामृधे ॥ १७ ॥ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवाद्भुतौ ॥ किंशुकाविवचोत्फुल्लौव्यकाशेतांरणाजिरे ॥ १८ ॥ वृषसेनस्ततोराजन्द्रुपदंनव
भिःशरैः ॥ विध्वाविव्याधसप्तत्यापुनरन्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १९ ॥ ततःशरसहस्राणिविमुंचन्विबभौतदा ॥ कर्णपुत्रोमहाराजवर्षमाणइवांबुदः ॥ २० ॥ द्रुपद
स्तुततःक्रुद्धोवृषसेनस्यकार्मुकं ॥ द्विधाचिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ २१ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायरुक्मबद्धंनवंदृढं ॥ तूणादाकृष्यविमलंभल्लंपीतंशितं
दृढं ॥ २२ ॥ कार्मुकेयोजयित्वातंद्रुपदंसन्निरीक्ष्यच ॥ आकर्णपूर्णमुमुचेत्रासयन्सर्वसोमकान् ॥ २३ ॥ हृदयंतस्यभित्वाचजगामवसुधातलं ॥ कश्मलंप्रा
विशद्राजावृषसेनशराहतः ॥ २४ ॥ सारथिस्तमपोवाहस्मरन्सारथिचेष्टितं ॥ तस्मिन्प्रभग्नेराजेंद्रपंचालानांमहारथे ॥ २५ ॥ ततस्तुद्रुपदानीकंशरैश्छिन्नतनु
च्छदं ॥ संप्राद्रवत्तदाराजन्निशीथेभैरवेसति ॥ २६ ॥ प्रदीपैरपरित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैःसमंततः ॥ व्यराजतमहाराजवीताभ्राद्यौरिवग्रहैः ॥ २७ ॥ तथांगदैर्निप
तितैर्व्यराजतवसुंधरा ॥ प्रावृट्कालेमहाराजविद्युद्भिरिवतोयदः ॥ २८ ॥ ततःकर्णसुतात्रस्ताःसोमकाविप्रदुद्रुवुः ॥ यथेंद्रभयवित्रस्तादानवास्तारकामये ॥
॥ २९ ॥ तेनार्द्यमानाःसमरेद्रवमाणाश्चसोमकाः ॥ व्यराजंतमहाराजप्रदीपैरवभासिताः ॥ ३० ॥ तांस्तुनिर्जित्यसमरेकर्णपुत्रोप्यरोचत ॥ मध्यंदिनमनुप्रा
प्तोघर्मांशुरिवभारत ॥ ३१ ॥ तेषुराजसहस्रेषुतावकेषुपरेषुच ॥ एकएवज्वलंस्तस्थौवृषसेनःप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ सविजित्यरणेशूरान्सोमकानांमहारथान् ॥
जगामत्वरितस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ प्रतिविंध्यमथक्रुद्धंप्रदहंतंरणेरिपून् ॥ दुःशासनस्तवसुतःप्रत्यगच्छन्महारथः ॥ ३४ ॥ तयोःसमागमोराजं
श्चित्ररूपोबभूवह ॥ व्यपेतजलदेव्योम्निबुधभास्करयोरिव ॥ ३५ ॥ प्रतिविंध्यंतुसमरेकुर्वाणंकर्मदुष्करं ॥ दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटेसमविध्यत ॥ ३६ ॥ सो
तिविद्धोबलवतातवपुत्रेणधन्विना ॥ विरराजमहाबाहुःसशृंगइवपर्वतः ॥ ३७ ॥ दुःशासनंतुसमरेप्रतिविंध्योमहारथः ॥ नवभिःसायकैर्विध्वापुनर्विव्याधस
प्तभिः ॥ ३८ ॥ तत्रभारतपुत्रस्तेकृतवान्कर्मदुष्करं ॥ प्रतिविंध्यहयानुग्रैःपातयामाससायकैः ॥ ३९ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनध्वजंचसमपातयत् ॥ रथंचतिलशोरा
जन्व्यधमत्तस्यधन्विनः ॥ ४० ॥ पताकाश्चसतूणीरारश्मीन्योक्त्राणिचप्रभो ॥ चिच्छेदतिलशःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥७ ॥ नकुलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥

विरथःसतुधर्मात्माधनुष्पाणिरवस्थितः ॥ अयोधयत्तवसुतंकिरन्शरशतान्बहून् ॥ ४२ ॥ क्षुरप्रेणधनुस्तस्यचिच्छेदतनयस्तव ॥ अथैनंदशभिर्बाणैश्छिन्न
धन्वानमार्दयत् ॥ ४३ ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभ्रातरोस्यमहारथाः ॥ अन्ववर्तंतवेगेनमहत्यासेनयासह ॥ ४४ ॥ आप्लुतःसततोयानंसुतसोमस्यभास्वरं ॥ धनुर्गृ
ह्यमहाराजविव्याधतनयंतव ॥४५॥ ततस्तुतावकाःसर्वेपरिवार्यसुतंतव ॥ अभ्यवर्तंतसंग्रामेमहत्यासेनयावृताः ॥ ४६ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥
निशीथेदारुणेकालेयमराष्ट्रविवर्धनं ॥ ४७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेशतानीकादियुद्धेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १६८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच नकुलंरभसंयुद्धेनिघ्नंतंवाहिनींतव ॥ अभ्ययात्सौबलःक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ १ ॥
कृतवैरौतुतौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ यथैवनकुलोराजन्शरवर्षाण्यमुंचत ॥ तथैवसौबलश्चापिशिक्षांसं
दर्शयन्युधि ॥ ३ ॥ तावुभौसमरेशूरौशरकंटकिनौतदा ॥ व्यराजेतांमहाराजश्वाविधौशललैरिव ॥ ४ ॥ रुक्मपुंखैरजिह्माग्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौ
घपरिक्लिन्नौव्यभ्राजेतांमहामृधे ॥ ५ ॥ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवद्रुमौ ॥ किंशुकाविवचोत्फुल्लौप्रकाशेतेरणाजिरे ॥ ६ ॥ तावुभौसमरेशूरौशरकंट
किनौतदा ॥ व्यराजेतांमहाराजकंटकैरिवशाल्मली ॥ ७॥ सुजिह्मंप्रेक्षमाणौचराजन्विवृतलोचनौ ॥ क्रोधसंरक्तनयनौनिर्दहंतौपरस्परं ॥ ८ ॥ स्यालस्तुतव
संक्रुद्धोमाद्रीपुत्रंहसन्निव ॥ कर्णिनैकेनविव्याधहृदयेनिशितेनह ॥ ९ ॥ नकुलस्तुभृशंविद्धःस्यालेनतवधन्विना ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत्
॥ १० ॥ अत्यंतवैरिणंदृप्तंदृष्ट्वाशत्रुंतथागतं ॥ ननादशकुनीराजंस्तपांतेजलदोयथा ॥ ११ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांनकुलःपांडुनंदनः ॥ अभ्ययात्सौबलंभूयो
व्यात्ताननइवांतकः ॥ १२ ॥ संक्रुद्धःशकुनिंषष्ट्याविव्याधभरतर्षभ ॥ पुनश्चैनंशतेनैवनाराचानांस्तनांतरे ॥ १३॥ अथास्यसशरंचापंमुष्टिदेशेऽच्छिनत्तदा ॥
ध्वजंचत्वरितंछित्वारथाद्भूमावपातयत् ॥ १४ ॥ विशिखेनचतीक्ष्णेनपीतेननिशितेनच ॥ ऊरूनिर्भिद्यचैकेननकुलःपांडुनंदनः ॥ १५ ॥ श्येनंसपक्षंव्याधे
नपातयामासतंतदा ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ १६ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

ऊरूइति मंडलंचरतःशकुनेर्द्वावूरूएकेनैवबाणेनबिभेद ॥ १५ ॥ यथाखेश्येनंपक्षाभ्यांसहितंवामदक्षिणगामिनंपातयेदेवमितिलुप्तोपमा व्याधेनबाणेन विध्यत्यनेनेतिव्याधोबाणः ॥ १६ ॥

परिक्लिश्यक्लेशेनध्वजयष्टिंश्रितइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ध्वजयष्टिंपरिक्लिश्यकामुकःकामिनींयथा॥ तंविसंज्ञंनिपतितंदृष्ट्वास्यालंतवानघ ॥ १७ ॥ अपोवाहरथेनाशुसारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥ ततःसंचुक्रुशुःपार्था
येचतेषांपदानुगाः॥ १८ ॥ निर्जित्यचरणेशत्रुंनकुलःशत्रुतापनः ॥ अब्रवीत्सारथिंक्रुद्धोद्रोणानीकायमांवह ॥ १९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामाद्रीपुत्रस्यसार
थिः॥ प्रायात्तेनतदाराजन्यत्रद्रोणोव्यवस्थितः॥ २० ॥ शिखंडिनंतुसमरेद्रोणप्रेप्सुंविशांपते॥ कृपःशारद्वतोयत्तःप्रत्यगच्छत्सवेगितः॥ २१ ॥ गौतमंद्रुत
मायांतंद्रोणानीकमरिंदमं॥ विव्याधनवभिर्भल्लैःशिखंडीप्रहसन्निव॥ २२ ॥ तमाचार्योमहाराजविध्वापंचभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यापुत्राणांप्रिय
कृत्तव॥ २३ ॥ महद्युद्धंतयोरासीद्घोररूपंभयानकं॥ यथादेवासुरेयुद्धेशंबरामरराजयोः॥ २४ ॥ शरजालावृतंव्योमचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ मेघाविवतपापा
येवीरौसमरदुर्मदौ॥ २५ ॥ प्रकृत्याघोररूपंतदासीद्घोरतरंपुनः ॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठयोधानांयुद्धशालिनां ॥ २६ ॥ कालरात्रिनिभात्यासीद्घोररूपाभयान
का॥ शिखंडीतुमहाराजगौतमस्यमहद्धनुः॥ २७॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदसज्यंसविशिखंतदा ॥ तस्यक्रुद्धःकृपोराजन्शक्तिंचिक्षेपदारुणां ॥ २८ ॥ स्वर्णदंडा
मकुंठाग्रांकर्मारपरिमार्जितां॥ तामापतंतींचिच्छेदशिखंडीबहुभिःशरैः ॥ २९ ॥ सापतन्मेदिनींदिप्ताभासयंतीमहाप्रभा ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथि
नांवरः॥ ३० ॥ प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराजशिखंडिनं॥ सच्छाद्यमानःसमरेगौतमेनयशस्विना॥ ३१ ॥ न्यषीदतरथोपस्थेशिखंडीरथिनांवरः ॥ सीदंतं
चैनमालोक्यकृपःशारद्वतोयुधि॥ ३२ ॥ आजघ्नेबहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निवभारत॥ [illegible]मुखंतुरणेदृष्ट्वायाज्ञसेनिंमहारथं ॥ ३३ ॥ पंचालाःसोमकाश्चैवपरिव
व्रुःसमंततः॥ तथैवतवपुत्राश्चपरिवव्रुर्द्विजोत्तमं॥३४॥ महत्यासेनयासार्धंततोयुद्धमवर्तत॥ रथानांचरणेराजन्नन्योन्यमभिधावतां॥३५॥ बभूवतुमुलःश
ब्दोमेघानांगर्जतामिव॥ द्रवतांसादिनांचैवगजानांचविशांपते॥३६॥ अन्योन्यमभितोराजन्क्रूरमायोधनंबभौ॥ पत्तीनांद्रवतांचैवपादशब्देनमेदिनी ॥
॥ ३७॥ अकंपतमहाराजभयत्रस्तेवचांगना॥ रथिनोरथमारुह्यप्रद्रुतावेगवत्तरं॥ ३८ ॥ अगृह्णन्बहवोराजन्शलभान्वायसाइव ॥ तथागजान्प्रभिन्नांश्चसं
प्रभिन्नामहागजाः॥ ३९ ॥ तस्मिन्नेवपदेयत्तानिगृह्णंतिस्मभारत॥ सादीसादिनमासाद्यपत्तयश्चपदातिनं॥ ४०॥

॥ ३७ ॥ रथिनइति प्रद्रुतारथिनोवेगवत्तरंरथमारुह्यतत्पतिमगृह्णन्शलभानिववायसाइतिउत्तरेणसहयोज्यं रथंरथान् रथिनोरथपतीनितिवा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

समासाद्यरणेन्योन्यंसंरब्धानातिचक्रमुः ॥ धावतांद्रवतांचैवपुनरावर्ततामपि ॥ ४१ ॥ बभूवतत्रसैन्यानांशब्दःसुविपुलोनिशि ॥ दीप्यमानाःप्रदीपाश्चरथ वारणवाजिषु ॥ ४२ ॥ अदृश्यंतमहाराजमहोल्काइवखाच्च्युताः ॥ सानिशाभारतश्रेष्ठप्रदीपैरवभासिता ॥ ४३ ॥ दिवसप्रतिमाराजन्बभूवरणमूर्धनि ॥ आदि त्येनयथाव्याप्तंतमोलोकेप्रणश्यति ॥ ४४ ॥ तथानष्टंतमोघोरंदीपैर्दीप्तैरितस्ततः ॥ द्विवंचपृथिवींचैवदिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥ रजसातमसाव्याप्ताद्योति ताःप्रभयापुनः ॥ अस्त्राणांकवचानांचमणीनांचमहात्मनां ॥ ४६ ॥ अंतर्दधुःप्रभाःसर्वादीपैस्तैरवभासिताः ॥ तस्मिन्कोलाहलेयुद्धेवर्तमानेनिशामुखे ॥ ॥ ४७ ॥ नकिंचिद्विदुरात्मानमयमस्मीतिभारत ॥ अवधीत्समरेपुत्रंपिताभरतसत्तम ॥ ४८ ॥ पुत्रश्चपितरंमोहात्सखायंचसखातथा ॥ स्वस्रीयंमातुलश्चापि स्वस्रीयश्चापिमातुलं ॥ ४९ ॥ स्वेस्वान्परेपरांश्चापिनिजघ्नुरितरेतरं ॥ निर्मर्यादमभूद्युद्धंरात्रौभीरुभयानकं ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कच वधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभया वहे ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ १ ॥ संदधानोधनुःश्रेष्ठंज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ अभ्यद्रवतद्रोणस्यरथंरुक्मविभूषितं ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नमथायांतंद्रोण स्यांतचिकीर्षया ॥ परिवव्रुर्महाराजपंचालाःपांडवैःसह ॥ ३ ॥ तथापरिवृतंदृष्ट्वाद्रोणमाचार्यसत्तमं ॥ पुत्रास्तेसर्वतोयत्तारररक्षुर्द्रोणमाहवे ॥ ४ ॥ बलार्णवौ ततस्तौतुसमेयातांनिशामुखे ॥ वातोद्धूतौक्षुब्धसत्वौभैरवौसागराविव ॥ ५ ॥ ततोद्रोणंमहाराजपांचाल्यःपंचभिःशरैः ॥ विव्याधहृदयेतूर्णंसिंहनादंननाद च ॥ ६ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्याविध्वाभारतसंयुगे ॥ चिच्छेदान्येनभल्लेनधनुरस्यमहास्वनं ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुनिर्विद्धोद्रोणेनभरतर्षभ ॥ उत्ससर्जधनुस्तूर्णंसंद श्यदशनच्छदं ॥ ८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ आददेऽन्यद्धनुःश्रेष्ठंद्रोणस्यांतचिकीर्षया ॥ ९ ॥ विकृष्यचधनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ॥ द्रोण स्यांतकरंघोरंव्यसृजत्सायकंततः ॥ १० ॥ सविसृष्टोबलवताशरोघोरोमहामृधे ॥ भासयामासतत्सैन्यंदिवाकरइवोदितः ॥ ११ ॥ तंतुदृष्ट्वाशरंघोरंदेव गंधर्वमानवाः ॥ स्वस्त्यस्तुसमरेराजन्द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः ॥ १२ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हरिः सिंहः ॥ २५ ॥ २६ ॥ षड्रथर्षभाः दुर्योधनदुःशासनद्रोणकर्णशल्यशकुनयः ॥ २७ ॥

तंतुसायकमायांतमाचार्यस्यरथंप्रति ॥ कर्णोद्वादशधाराजंश्चिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ १३ ॥ सच्छिन्नोबहुधाराजन्सूतपुत्रेणधन्विना ॥ निपपातशरस्तूर्णंनिर्वि
षोभुजगोयथा ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नंततःकर्णोविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिर्द्रोणपुत्रस्तुस्वयंद्रोणस्तुसप्तभिः ॥ १५ ॥ शल्यश्चदशभिर्बाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्त
था ॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याशकुनिश्चापिपंचभिः ॥ १६ ॥ पांचाल्यंत्वरयाविध्यन्सर्वएवमहारथाः ॥ सविद्धःसप्तभिर्घोरैर्द्रोणस्यार्थेमहाहवे ॥ १७ ॥ सर्वानसं
भ्रमाद्राजन्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ द्रोणंद्रौणिंचकर्णंचविव्याधचतवात्मजं ॥ १८ ॥ तेभिन्नाधन्विनातेनधृष्टद्युम्नंपुनर्मृधे ॥ विव्यधुःपंचभिस्तूर्णमेकैकोरथि
नांवरः ॥ १९ ॥ द्रुमसेनस्तुसंक्रुद्धोराजन्विव्याधपत्रिणा ॥ त्रिभिश्चान्यैःशरैस्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २० ॥ सतुतंप्रतिविव्याधत्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्मगैः ॥
स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैःप्राणांतकरणैर्युधि ॥ २१ ॥ भल्लेनान्येनतुपुनःसुवर्णोज्ज्वलकुंडलं ॥ निचकर्तशिरःकायाद्द्रुमसेनस्यवीर्यवान् ॥ २२ ॥ तच्छिरोन्यपतद्भू
मौसंदष्टौष्ठपुटंरणे ॥ महावातसमुद्धूतंपक्वंतालफलंयथा ॥ २३ ॥ तान्सविद्ध्वापुनर्योधान्वीरःसुनिशितैःशरैः ॥ राधेयस्याच्छिनद्भल्लैःकार्मुकंचित्रयोधिनः ॥
॥ २४ ॥ नतुतन्ममृषेकर्णोधनुषश्छेदनंतथा ॥ निकर्तनमिवात्युग्रंलांगूलस्यमहाहरिः ॥ २५ ॥ सोन्यद्धनुःसमादायक्रोधरक्तेक्षणःश्वसन् ॥ अभ्यद्रवच्छरौघै
स्तंधृष्टद्युम्नंमहाबलं ॥ २६ ॥ दृष्ट्वाकर्णंतुसंरब्धंतेवीराःषड्रथर्षभाः ॥ पांचाल्यपुत्रंत्वरिताःपरिवव्रुर्जिघांसया ॥ २७ ॥ षण्णांयोधप्रवीराणांतावकानांपुरस्कृतं ॥
मृत्योरास्यमनुप्राप्तंधृष्टद्युम्नममंस्महि ॥ २८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदाशार्होविकिरञ्छरान् ॥ धृष्टद्युम्नंपराक्रांतंसात्यकिःप्रत्यपद्यत ॥ २९ ॥ तमायांतंमहेष्वा
संसात्यकिंयुद्धदुर्मदं ॥ राधेयोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्मगैः ॥ ३० ॥ तंसात्यकिर्महाराजविव्याधदशभिःशरैः ॥ पश्यतांसर्ववीराणांमागास्तिष्ठेतिचाब्र
वीत् ॥ ३१ ॥ ससात्यकेस्तुबलिनःकर्णस्यचमहात्मनः ॥ आसीत्समागमोराजन्बलिवासवयोरिव ॥ ३२ ॥ त्रासयन्रथघोषेणक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ राजी
वलोचनंकर्णंसात्यकिःप्रत्यविध्यत ॥ ३३ ॥ कंपयन्निवघोषेणधनुषोवसुधांबली ॥ सूतपुत्रोमहाराजसात्यकिंप्रत्ययोधयत् ॥ ३४ ॥ ॥१६९॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ औपयिकंयुक्तं ॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ इहसात्यकिरूपंलक्ष्यंलभ्यतेचेत् अयंवशीक्रीयतेचेदित्यर्थः ॥ ५४ ॥

विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदंतैःक्षुरैरपि ॥ कर्णःशरशतैश्चापिशैनेयंप्रत्यविद्ध्यत ॥ ३५॥ तथैवयुद्ध्यमानोपिवृष्णीनांप्रवरोयुधि ॥अभ्यवर्षच्छरैःकर्णतद्युद्धम
भवत्समं ॥ ३६ ॥ तावकाश्चमहाराजकर्णपुत्रश्चदंशितः ॥ सात्यकिंविव्यधुस्तूर्णंसमंतान्निशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांकर्णस्यवाविभो ॥ अ
विद्ध्यत्सात्यकिःक्रुद्धोवृषसेनंस्तनांतरे ॥ ३८ ॥ तेनवाणेननिर्विद्धोवृषसेनोविशांपते ॥ न्यपतत्सरथेमूढोधनुरुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ ततःकर्णोहतंमत्वावृ
षसेनंमहारथं ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःसात्यकिंप्रत्यपीडयत् ॥ ४० ॥ पीड्यमानस्तुकर्णेनयुयुधानोमहारथः ॥ विव्याधबहुभिःकर्णंत्वरमाणःपुनःपुनः ॥ ४१ ॥
सकर्णंदशभिर्विद्ध्वावृषसेनंचसप्तभिः ॥ सहस्तावापधनुषीतयोश्चिच्छेदसात्वतः ॥ ४२ ॥तावन्येधनुषीसज्जेकृत्वाशत्रुभयंकरे ॥ युयुधानमविध्येतांसमंता
न्निशितैःशरैः ॥ ४३ ॥ वर्तमानेतुसंग्रामेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ अतीवशुश्रुवेराजन्गांडीवस्यमहास्वनः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वातुरथनिर्घोषंगांडीवस्यचनिःस्वनं ॥ सूत
पुत्रोब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ ४५ ॥ एषसर्वांचमूंहत्वामुख्यांश्चैवनरर्षभान् ॥ पौरवांश्चमहेष्वासोविक्षिपन्नुत्तमंधनुः ॥ ४६ ॥ पार्थोविजयतेतत्रगांडी
वनिनदोमहान् ॥ श्रूयतेरथघोपश्चवासवस्येवनर्दतः ॥ ४७ ॥ करोतिपांडवोव्यक्तंकर्मौपयिकमात्मनः ॥ एषाविदार्यतेराजन्बहुधाभारतीचमूः ॥ ४८ ॥ वि
प्रकीर्णान्यनेकानिनहितिष्ठंतिकर्हिचित् ॥ वातेनेवसमुद्धूतमभ्रजालंविदीर्यते ॥ ४९ ॥ सव्यसाचिनमासाद्यभिन्नानौरिवसागरे ॥ द्रवतांयोधमुख्यानांगां
डीवप्रेषितैःशरैः ॥ ५० ॥ विद्धानांशतशोराजन्श्रूयतेनिःस्वनोमहान् ॥ शृणुदुंदुभिनिर्घोषमर्जुनस्यरथंप्रति ॥ ५१ ॥ निशीथेराजशार्दूलस्तनयित्नोरिवांबरे ॥
हाहाकाररवांश्चैवसिंहनादांश्चपुष्कलान् ॥ ५२ ॥ शृणुशब्दान्बहुविधानर्जुनस्यरथंप्रति ॥ अयंमध्येस्थितोऽस्माकंसात्यकिःसात्वतांवरः ॥ ५३ ॥ इहचेल्लभ्य
तेलक्ष्यंकृत्स्नान्जेष्यामहेपरान् ॥ एषपांचालराजस्यपुत्रोद्रोणेनसंगतः ॥ ५४ ॥ सर्वतःसंवृतोयोधैःशूरैश्चरथसत्तमैः ॥ सात्यकिंयदिहन्यामधृष्टद्युम्नंचपार्षतं
॥ ५५ ॥ असंशयंमहाराजध्रुवोनोविजयोभवेत् ॥ सौभद्रवदिमौवीरौपरिवार्यमहारथौ ॥ ५६ ॥ प्रयतामोमहाराजनिहंतुंवृष्णिपार्षतौ ॥ सव्यसाचीपुरोभ्येति
द्रोणानीकायभारत ॥ ५७ ॥ संसक्तंसात्यकिंज्ञात्वाबहुभिःकुरुपुंगवैः ॥ तत्रगच्छंतुबहवःप्रवरारथसत्तमाः ॥ ५८ ॥ यावत्पार्थोनजानातिसात्यकिंबहुभिर्वृतं ॥
तेत्वरध्वंतथाशूराःशराणांमोक्षणेभृशं ॥ ५९ ॥ सात्यकिधृष्टद्युम्नौपांडवसेनायांसारभूतावभिमन्युवद्बहुभिर्मिलित्वाहंतव्यावित्याह सात्यकिमित्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

माधवोमधुवंशजःसात्यकिः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ पावकिःस्कंदः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्यधिकशततम

यथात्विहव्रजत्येषपरलोकायमाधवः॥ तथाकुरुमहाराजसुनीत्यासुप्रयुक्तया॥ ६० ॥ कर्णस्यमतमास्थायपुत्रस्तेप्राहसौबलं॥ यथेंद्रःसमरेराजन्प्राहविष्णुंयशस्विनं॥ ६१ ॥ वृतःसहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनां॥ रथैश्चदशसाहस्रैस्तूर्णयाहिधनंजयं ॥ ६२ ॥ दुःशासनोदुर्विषहःसुबाहुर्दुःप्रधर्षणः॥ एतेत्वामनुयास्यंतिपत्तिभिर्बहुभिर्वृताः॥ ६३ ॥ जहिकृष्णौमहाबाहोधर्मराजंचमातुल ॥ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंतथैवच ॥ ६४ ॥ देवानामिवदेवेंद्रेजयाशात्वयिमेस्थिता॥ जहिमातुलकौंतेयानसुरानिवपावकिः॥ ६५॥ एवमुक्तोययौपार्थान्पुत्रेणतवसौबलः ॥ महत्यासेनयासार्धंसहपुत्रैश्चतेविभो ॥ ६६ ॥ प्रियार्थंतवपुत्राणांदिधक्षुःपांडुनंदनान्॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतावकानांपरैःसह॥ ६७ ॥ प्रयातेसौबलेराजन्पांडवानामनीकिनीं ॥ बलेनमहतायुक्तःसूतपुत्रस्तुसात्वतं॥ ६८॥ अभ्ययात्त्वरितोयुद्धेकिरन्शरशतान्बहून्॥ तथैवपार्थिवाःसर्वेसात्यकिंपर्यवारयन्॥ ६९॥ भारद्वाजस्ततोगत्वाधृष्टद्युम्नरथंप्रति॥ महद्युद्धंतदासीत्तुद्रोणस्यनिशिभारत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणपंचालैश्चसहाद्भुतं ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच ततस्तेप्राद्रवन्सर्वेत्वरितायुद्धदुर्मदाः॥ अमृष्यमाणाःसंरब्धायुयुधानरथंप्रति ॥ १ ॥ तेरथैःकल्पितैराजन्हेमरूप्यविभूषितैः॥ सादिभिश्चगजैश्चैवपरिवव्रुःसमंततः॥ २॥ अथैनंकोष्ठकीकृत्यसर्वतस्तेमहारथाः ॥ सिंहनादांस्ततश्चक्रुस्तर्जयंतिस्मसात्यकिं॥ ३॥ तेभ्यवर्षञ्छरैस्तीक्ष्णैःसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ त्वरमाणामहावीरामाधवस्यवधैषिणः ॥ ४ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णंशैनेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णान्महाबाहुःप्रमुंचन्विशिखान्बहून्॥ ५॥ तत्रवीरोमहेष्वासःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः॥ निचकर्तशिरांस्युग्रैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ६ ॥ हस्तिहस्तान्हयग्रीवाबाहूनपिचसायुधान्॥ क्षुरप्रैश्छादयामासतावकानांसमाधवः॥ ७॥ पतितैश्चामरैश्चैवश्वेतच्छत्रैश्चभारत॥ बभूवधरणीपूर्णानक्षत्रैर्द्यौरिवप्रभो॥ ८॥ एतेषांयुयुधानेनयुध्यतांयुधिभारत॥ बभूवतुमुलःशब्दःप्रेतानांक्रंदतामिव ॥ ९ ॥ तेनशब्देनमहतापूरिताभूद्वसुंधरा ॥ रात्रिःसमभवच्चैवतीव्ररूपाभयावहा॥ १०॥ दीर्यमाणंबलंदृष्ट्वायुयुधानशराहतं॥ श्रुत्वाचविपुलंनादंनिशीथेलोमहर्षणे॥ ११॥

मोऽध्यायः॥ १७०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ततइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९ ॥ १०॥ ११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७॥१८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥

सुतस्तवाब्रवीद्राजन्सारथिंरथिनांवरः ॥ यत्रैषशब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेतिपुनःपुनः ॥ १२॥ तेनसंचोद्यमानस्तुततस्तांस्तुरगोत्तमान् ॥ सूतःसंचोदयामासयु
युधानरथंप्रति॥ १३॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धोदृढधन्वाजितक्लमः॥शीघ्रहस्तश्चित्रयोधीयुयुधानमुपाद्रवत् ॥ १४ ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःशोणितभोजनैः॥
दुर्योधनंद्वादशभिर्माधवःप्रत्यविध्यत ॥ १५ ॥ दुर्योधनस्तेनतथापूर्वमेवार्दितःशरैः॥शैनेयंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदमर्षितः ॥ १६ ॥ ततःसमभवद्युद्धं
तुमुलंभरतर्षभ ॥ पंचालानांचसर्वेषांभरतानांचदारुणं ॥ १७॥ शैनेयस्तुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंमहारथं ॥ सायकानामशीत्यातुविव्याधोरसिभारत ॥ १८ ॥
ततोस्यवाहान्समरेशरैर्निन्येयमक्षयं॥ सारथिंचरथात्तूर्णंपातयामासपत्रिणा॥ १९ ॥हताश्वेतुरथेतिष्ठन्पुत्रस्तवविशांपते ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्शैने
यस्यरथंप्रति॥ २० ॥शरान्पंचाशतस्तांस्तुशैनेयःकृतहस्तवत् ॥ चिच्छेदसमरेराजन्प्रेषितांस्तनयेनते॥ २१ ॥ अथापरेणभल्लेनमुष्टिदेशेमहद्धनुः॥ चिच्छे
दतरसायुद्धेतवपुत्रस्यमाधवः ॥ २२ ॥ विरथोविधनुष्कश्चसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृतवर्मणः ॥ २३ ॥ दुर्योधनेपरावृत्तेशैनेयस्तव
वाहिनीं॥ द्रावयामासविशिखैर्निशामध्येविशांपते॥ २४ ॥शकुनिश्चार्जुनंराजन्परिवार्यसमंततः ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चापिसहस्रशः ॥ २५ ॥ तथाहय
सहस्रैश्चनानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ तेमहास्त्राणिसर्वाणिविकिरंतोर्जुनंप्रति ॥ २६ ॥ अर्जुनंयोधयंतिस्मक्षत्रियाःकालचोदिताः॥ तान्यर्जुनःसहस्राणिरथवार
णवाजिनां॥ २७॥ प्रत्यवारयदायस्तःप्रकुर्वन्विपुलंक्षयं॥ ततस्तुसमरेशूरःशकुनिःसौबलस्तदा ॥ २८॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरर्जुनंप्रहसन्निव ॥पुनश्चैवश
तेनास्यसंरुरोधमहारथं॥ २९॥ तमर्जुनस्तुविंशत्याविव्याधयुधिभारत॥ अथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ ३० ॥ निवार्यतान्बाणगणैर्युधिराज
न्धनंजयः ॥ जघानतावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३१ ॥ भुजैश्छिन्नैर्महीपालहस्तिहस्तोपमैर्मृधे ॥ समाकीर्णामहीभातिपंचास्यैरिवपन्नगैः ॥
॥ ३२ ॥ शिरोभिःसकिरीटैश्चसुनसैश्चारुकुंडलैः॥ संदष्टौष्ठपुटैःक्रुद्धैस्तथैवोद्वृत्तलोचनैः॥ ३३॥ निष्कचूडामणिधरैःक्षत्रियाणांप्रियंवदैः ॥ पंकजैरिवविन्य
स्तैःपर्वतैर्विबभौमही ॥ ३४ ॥कृत्वातत्कर्मबीभत्सुरुग्रमुग्रपराक्रमः ॥ विव्याधशकुनिंभूयःपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ ३५ ॥ अताडयदुलूकंचत्रिभिरेवतथाश
रैः॥ उलूकस्तुतथाविद्धोवासुदेवमताडयत्॥ ३६॥ ननादचमहानादंपूरयन्निवमेदिनीं ॥ अर्जुनःशकुनेश्चापंसायकैरच्छिनद्रणे ॥ ३७॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकसप्तत्यधिकशततमो

निन्येचचतुरोवाहान्यमस्यसदनंप्रति ॥ ततोरथादवप्लुत्यसौबलोभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ उलूकस्यरथंतूर्णमारुरोहविशांपते ॥ तावेकरथमारूढौपितापुत्रौमहा
रथौ ॥ ३९ ॥ पार्थसिपिचतुर्बाणैर्गिरिंमेघाविवांबुभिः ॥ तौतुविध्वामहाराजपांडवोनिशितैःशरैः ॥ ४० ॥ विद्रावयंस्तवचमूंशतशोव्यधमच्छरैः ॥ अनिले
नयथाभ्राणिविच्छिन्नानिसमंततः ॥ ४१ ॥ विच्छिन्नानितथाराजन्बलान्यासन्विशांपते ॥ तद्बलंभरतश्रेष्ठवध्यमानंतदानिशि ॥ ४२ ॥ प्रदुद्राविदिशःस
र्वावीक्षमाणंभयार्दितं ॥ उत्सृज्यवाहान्समरेचोदयंतस्तथापरे ॥ ४३ ॥ संभ्रांताःपर्यधावंततस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ विजित्यसमरेयोधांस्तावकान्भरतर्षभ ॥
॥ ४४ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणंविध्वात्रिभिःशरैः ॥ ४५ ॥ चिच्छेदधनुषस्तूर्णंज्यांशरेणशितेनह ॥ तन्निधायधनुर्भू
मौद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ४६ ॥ आददेन्यद्धनुःशूरोवेगवत्सारवत्तरं ॥ धृष्टद्युम्नंततोद्रोणोविध्वासप्तभिराशुगैः ॥ ४७ ॥ सारथिंपंचभिर्बाणैराजन्विव्याधसं
युगे ॥ तंनिवार्यशरैस्तूर्णंधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ ४८ ॥ व्यधमत्कौरवींसेनामासुरींमघवानिव ॥ वध्यमानेबलेतस्मिंस्तवपुत्रस्यमारिष ॥ ४९ ॥ प्रावर्तननदी
घोराशोणितौघतरंगिणी ॥ उभयोःसेनयोर्मध्येनराश्वद्विपवाहिनी ॥ ५० ॥ यथावैतरणीराजन्यमराजपुरंप्रति ॥ द्रावयित्वातुतत्सैन्यंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥
॥ ५१ ॥ अभ्यराजततेजस्वीशक्रोदेवगणेष्विव ॥ अथदध्मुर्महाशंखान्धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ ५२ ॥ यमौचयुयुधानश्चपांडवश्चवृकोदरः ॥ जित्वारथसहस्रा
णितावकानांमहारथाः ॥ ५३ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुःपांडवाजितकाशिनः ॥ पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचरणोत्कटाः ॥ तथाद्रोणस्यशूरस्यद्रौणेश्चैवविशांपते
॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच विद्रुतंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंमहात्मभिः ॥ क्रोधेनमहताविष्टःपुत्रस्तवविशांपते ॥ १ ॥ अभ्येत्यसहसाकर्णंद्रोणंचजयतांवरं ॥ अमर्षवश
मापन्नोवाक्यज्ञोवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ भवद्भ्यामिहसंग्रामःक्रुद्धाभ्यांसंप्रवर्तितः ॥ आहवेनिहतंदृष्ट्वासैंधवंसव्यसाचिना ॥ ३ ॥ निहन्यमानांपांडूनांबलेनम
मवाहिनीं ॥ भूत्वातद्विजयेशक्तावशक्ताविवपश्यतः ॥ ४ ॥ यद्यहंभवतोस्त्याज्योनवाच्योस्मितदैवहि ॥ आवांपांडुसुतान्संख्येजेष्यावइतिमानदौ ॥ ५ ॥

ऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विद्रुतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ घट्टितौमर्दितौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संक्रंदेयुद्धे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सात्यकीइति

तदैवाहंवचःश्रुत्वाभवद्भ्यामनुसंमतं॥ नाकरिष्यमिदंपार्थैवैरंयोधविनाशनं ॥ ६ ॥ यदिनाहंपरित्याज्योभवद्भ्यांपुरुषर्षभौ ॥ युध्यतामनुरूपेणविक्रमेणसु
विक्रमौ॥ ७॥ वाक्प्रतोदेनतौवीरौप्रणुन्नौतनयेनते ॥ प्रावर्तयेतांसंग्रामंघट्टिताविवपन्नगौ ॥ ८ ॥ ततस्तौरथिनांश्रेष्ठौसर्वलोकधनुर्धरौ ॥ शैनेयप्रमुखा
न्पार्थानभिदुद्रुवतूरणे॥ ९॥ तथैवसहिताःपार्थाःसर्वसैन्येनसंवृताः॥ अभ्यवर्ततौवीरौनर्दमानौमुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ अथद्रोणोमहेष्वासोदशभिःशिनिपुंग
वं॥ अविध्यत्त्वरितंक्रुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ११ ॥ कर्णश्चदशभिर्बाणैःपुत्रश्चतवसप्तभिः॥ दशभिर्वृषसेनश्चसौबलश्चापिसप्तभिः ॥ १२ ॥ एतेकौरवसंक्रंदे
शैनेयंपर्यवाकिरन्॥ दृष्ट्वाचसमरेद्रोणंनिघ्नंतंपांडवींचमूं॥१३॥ विव्यधुःसोमकास्तूर्णंसमंताच्छरवृष्टिभिः॥तत्रद्रोणोहरत्प्राणान्क्षत्रियाणांविशांपते॥१४॥
रश्मिभिर्भास्करोराजंस्तमांसीवसमंततः ॥ द्रोणेनवध्यमानानांपंचालानांविशांपते ॥ १५ ॥ शुश्रुवेतुमुलःशब्दःक्रोशतामितरेतरं ॥ पुत्रानन्येपितॄनन्ये
भ्रातॄनन्येचमातुलान्॥ १६॥ भागिनेयान्वयस्यांश्चतथासंबंधिबांधवान् ॥ उत्सृज्योत्सृज्यगच्छंतित्वरिताजीवितेप्सवः॥ १७॥ अपरेमोहितामोहात्तमेवा
भिमुखाययुः ॥ पांडवानांरणेयोधाःपरलोकंगताःपरे ॥ १८ ॥ सातथापांडवीसेनापीड्यमानामहात्मना ॥ निशिसंप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काःसहस्रशः ॥
॥ १९॥ पश्यतोभीमसेनस्यविजयस्याच्युतस्यच ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्यपार्षतस्यचपश्यतः ॥ २० ॥ तमसासंवृतेलोकेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ कौरवाणांप्रका
शेनदृश्यंतेविद्रुताःपरे॥ २१ ॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंद्रोणकर्णौमहारथौ ॥ जघ्नतुःपृष्ठतोराजन्किरंतौसायकान्बहून्॥ २२॥ पंचालेषुप्रभग्नेषुक्षीयमाणेषुसर्वतः॥
जनार्दनोदीनमनाःप्रत्यभाषतफाल्गुनं॥ २३॥ द्रोणकर्णौमहेष्वासावेतौपार्षतसात्यकी ॥ पंचालांश्चैवसहितौजघ्नतुःसायकैर्भृशं ॥ २४ ॥ एतयोःशरवर्षै
णप्रभग्नानोमहारथाः॥ वार्यमाणापिकौंतेयपृतनानावतिष्ठते ॥ २५ ॥ तांतुविद्रवतींदृष्ट्वाऊचतुःकेशवार्जुनौ ॥ माविद्रवतवित्रस्ताभयंत्यजतपांडवाः ॥
॥ २६॥ तावावांसर्वसैन्यैश्चव्यूढैःसम्यगुदायुधैः ॥ द्रोणंचसूतपुत्रंचप्रयतावःप्रबाधितुं॥ २७ ॥ एतौहिबलिनौशूरौकृतास्त्रौजितकाशिनौ ॥ उपेक्षितौतवब
लैर्नाशयेतांनिशामिमां॥ २८ ॥ तयोःसंवदतोरेवंभीमकर्मामहाबलः ॥ आयाद्वृकोदरःशीघ्रंपुनरावर्त्यवाहिनीं॥ २९॥

द्वितीयांतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ २२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

वृकोदरमथायांतंदृष्ट्वातत्रजनार्दनः ॥ पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निवपांडवं ॥ ३० ॥ एषभीमोरणश्लाघीवृतःसोमकपांडवैः ॥ अभ्यवर्त्ततवेगेनद्रोणकर्णौम
हारथौ ॥ ३१ ॥ एतेनसहितोयुध्यपंचालैश्चमहारथैः ॥ आश्वासनार्थंसैन्यानांसर्वेषांपांडुनंदन ॥ ३२ ॥ ततस्तौपुरुषव्याघ्रावुभौमाधवपांडवौ ॥ द्रोणकर्णौ
समासाद्यधिष्ठितौरणमूर्धनि ॥ ३३ ॥ संजयउवाच ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरवलंमहत् ॥ ततोद्रोणश्चकर्णश्चपरान्ममृदतुर्युधि ॥ ३४ ॥ ससंप्रहारस्तु
मुलोनिशिप्रत्यभवन्महान् ॥ यथासागरयोराजंश्चंद्रोदयविवृद्धयोः ॥ ३५ ॥ ततउत्सृज्यपाणिभ्यांप्रदीपांस्तववाहिनी ॥ युयुधेपांडवैःसार्धमुन्मत्तवदसंकु
ला ॥ ३६ ॥ रजसातमसाचैवसंवृतेभृशदारुणे ॥ केवलंनामगोत्रेणप्रायुध्यंतजयैषिणः ॥ ३७ ॥ अश्रूयंतहिनामानिश्राव्यमाणानिपार्थिवैः ॥ प्रहरद्भिर्महा
राजस्वयंवरइवाहवे ॥ ३८ ॥ निःशब्दमासीत्सहसापुनःशब्दोमहानभूत् ॥ क्रुद्धानांयुध्यमानानांजीयतांजयतामपि ॥ ३९ ॥ यत्रयत्रस्मदृश्यंतेप्रदीपाःकुरु
सत्तम ॥ तत्रतत्रस्मशूरास्तेनिपतंतिपतंगवत् ॥ ४० ॥ तथासंयुध्यमानानांविगाढासीन्महानिशा ॥ पांडवानांचराजेंद्रकौरवाणांचसर्वशः ॥ ४१ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच ततः
कर्णोरणेदृष्ट्वापार्षतंपरवीरहा ॥ आजघानोरसिशरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १ ॥ प्रतिविव्याधतंतूर्णंधृष्टद्युम्नोपिमारिष ॥ दशभिःसायकैर्हृष्टस्तिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ २ ॥ तावन्योन्यंशरैःसंख्येसंछाद्यसुमहारथौ ॥ पुनःपूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्यधातेपरस्परं ॥ ३ ॥ ततःपंचालमुख्यस्यधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे ॥ सारथिंचतुर
श्चाश्वान्कर्णोविव्याधसायकैः ॥ ४ ॥ कार्मुकप्रवरंचापिप्रचिच्छेदशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुविरथोहताश्वोहतसा
रथिः ॥ गृहीत्वापरिघंघोरंकर्णस्याश्वानपीपिषत् ॥ ६ ॥ विद्धश्चबहुभिस्तेनशरैराशीविषोपमैः ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकंपद्भ्यामेवान्वपद्यत ॥ ७ ॥ आरुरोहरथंचा
पिसहदेवस्यमारिष ॥ प्रयातुकामःकर्णायवारितोधर्मसूनुना ॥ ८ ॥ कर्णस्तुसुमहातेजाःसिंहनादविमिश्रितं ॥ धनुःशब्दंमहच्चक्रेदध्मौतारेणचांबुजं ॥ ९ ॥
दृष्ट्वाविनिर्जितंयुद्धेपार्षतंतेमहारथाः ॥ अमर्षवशमापन्नाःपंचालाःसहसोमकाः ॥ १० ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ आयस्तःप्रयत्नवान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अतिभयात्तृणचलनमात्रेणापिकर्णंप्राप्तंमेनिरे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

सूतपुत्रवधार्थायशस्त्राण्यादायसर्वशः ॥ प्रययुःकर्णमुद्दिश्यमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ ११ ॥ कर्णस्यापिरथेवाहानन्यान्सूतोभ्ययोजयत् ॥ शंखवर्णान्महावेगा
न्सैंधवान्साधुवाहिनः ॥ १२ ॥ लब्धलक्षस्तुराधेयःपंचालानांमहारथान् ॥ अभ्यपीडयदायस्तःशरैर्मेघइवाचलं ॥ १३ ॥ सापीड्यमानाकर्णेनपंचालानांमहा
चमूः ॥ संप्राद्रवत्सुसंत्रस्तासिंहेनेवार्दितामृगी ॥ १४ ॥ पतितास्तुरगेभ्यश्चगजेभ्यश्चमहीतले ॥ रथेभ्यश्चनरास्तूर्णमदृश्यंततततस्ततः ॥ १५ ॥ धावमानस्ययोध
स्यक्षुरप्रैःसमहामृधे ॥ बाहूचिच्छेदवैकर्णःशिरश्चैवसकुंडलं ॥ १६ ॥ ऊरूचिच्छेदचान्यस्यगजस्थस्यविशांपते ॥ वाजिपृष्ठगतस्यापिभूमिष्ठस्यचमारिष ॥
॥ १७ ॥ नाज्ञासिषुर्धावमानाबहवश्चमहारथाः ॥ संछिन्नान्यात्मगात्राणिवाहनानिचसंयुगे ॥ १८ ॥ तेवध्यमानाःसमरेपंचालाःसृंजयैःसह ॥ तृणप्रस्पंदना
च्चापिसूतपुत्रंस्ममेनिरे ॥ १९ ॥ अपिस्वंसमरेयोधंधावमानंविचेतसं ॥ कर्णमेवाभ्यमन्यंतततोभीताद्रवंतिते ॥ २० ॥ तान्यनीकानिभग्नानिद्रवमाणानि
भारत ॥ अभ्यद्रवद्द्रुतंकर्णःपृष्ठतोविकिरञ्छरान् ॥ २१ ॥ अवेक्षमाणास्त्वन्योन्यंसुसंमूढाविचेतसः ॥ नाशक्नुवन्नवस्थातुंकाल्यमानामहात्मना ॥ २२ ॥
कर्णेनाभ्याहताराजन्पंचालाःपरमेषुभिः ॥ द्रोणेनचदिशःसर्वावीक्षमाणाःप्रदुद्रुवुः ॥ २३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजास्वसैन्यंप्रेक्ष्यविद्रुतं ॥ अपयानेमनःकृत्वा
फाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ पश्यकर्णंमहेष्वासंधनुष्पाणिमवस्थितं ॥ निशीथेदारुणेकालेतपंतमिवभास्करं ॥ २५ ॥ कर्णसायकनुन्नानांक्रोशतामेषनिः
स्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेपार्थत्वद्बंधूनामनाथवत् ॥ २६ ॥ यथाविसृजतश्चास्यसंदधानस्यचाशुगान् ॥ पश्यामिनांतरंपार्थक्षपयिष्यतिनोध्रुवं ॥ २७ ॥ यदत्रा
नंतरंकार्यंप्राप्तकालंचपश्यसि ॥ कर्णस्यवधसंयुक्तंतत्कुरुष्वधनंजय ॥ २८ ॥ एवमुक्तोमहाराजपार्थःकृष्णमथाब्रवीत् ॥ भीतःकुंतीसुतोराजाराधेयस्याद्य
विक्रमात् ॥ २९ ॥ एवंगतेप्राप्तकालंकर्णानीकेपुनःपुनः ॥ भवान्व्यवस्यतुक्षिप्रंद्रवतेहिवरूथिनी ॥ ३० ॥ द्रोणसायकनुन्नानांभग्नानांमधुसूदन ॥ कर्णे
नत्रास्यमानानामवस्थानंनविद्यते ॥ ३१ ॥ पश्यामिचतथाकर्णंविचरंतमभीतवत् ॥ द्रवमाणान्रथोदारान्किरंतंनिशितैःशरैः ॥ ३२ ॥ नैनंशक्ष्यामिसं
सोढुंचरंतंरणमूर्धनि ॥ प्रत्यक्षंवृष्णिशार्दूलपादस्पर्शमिवोरगः ॥ ३३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

सभवांस्तत्रयात्वाशुयत्रकर्णोमहारथः ॥ अहमेनंहनिष्यामिमांवैपमधुसूदन ॥ ३४ ॥ श्रीवासुदेवउवाच पश्यामिकर्णकौंतेयदेवराजमिवाहवे ॥ वि-
चरंतंनरव्याघ्रमतिमानुपविक्रमं ॥ ३५ ॥ नैतस्यान्योस्तिसंग्रामेप्रत्युद्याताधनंजय ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रराक्षसाद्वाघटोत्कचात् ॥ ३६ ॥ नतुतावदहंमन्येप्रा
मकालंनवानघ ॥ समागमंमहावाहोसूतपुत्रेणसंयुगे ॥ ३७ ॥ दीप्यमानामहोल्केवतिष्ठत्यस्यहिवासवी ॥ त्वदर्थंहिमहावाहोसूतपुत्रेणसंयुगे ॥ ३८ ॥ रक्ष्यते
शक्तिरेपाहिरौद्रंरूपंविभर्तिच ॥ घटोत्कचस्तुराधेयंप्रत्युद्यातुमहावलः ॥ ३९ ॥ सहिभीमेनवलिनाजातःसुरपराक्रमः ॥ तस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिराक्षसान्या
सुराणिच ॥ ४० ॥ सततंचानुरक्तोवोहितैपीचघटोत्कचः ॥ विजेष्यतिरणेकर्णमितिमेनात्रसंशयः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तोमहावाहुःपार्थःपुष्करलोचनः ॥ आजु
हावाथतद्रक्षस्तच्चासीत्प्रादुरग्रतः ॥ ४२ ॥ कवचीसशरःखड्गीसधन्वाचविशांपते ॥ अभिवाद्यततःकृष्णंपांडवंचधनंजयं ॥ अब्रवीच्चतदाकृष्णमयमस्म्यनुशा
धिमां ॥ ४३ ॥ ततस्तंमेघसंकाशंदीप्तास्यंदीप्तकुंडलं ॥ अभ्यभाषतहैडिंबिंदाशार्हःप्रहसन्निव ॥ ४४ ॥ वासुदेवउवाच घटोत्कचविजानीहियत्त्वां
वक्ष्यामिपुत्रक ॥ प्राप्तोविक्रमकालोयंतवनान्यस्यकस्यचित् ॥ ४५ ॥ सभवान्मज्जमानानांवंधूनांत्वंप्लवोभव ॥ विविधानितवास्त्राणिसंतिमायाचराक्ष
सी ॥ ४६ ॥ पश्यकर्णेनहैडिंबेपांडवानामनीकिनी ॥ काल्यमानायथागावःपालेनरणमूर्धनि ॥ ४७ ॥ एषकर्णोमहेष्वासोमतिमान्दृढविक्रमः ॥ पांडवाना
मनीकेपुनिहंतिक्षत्रियर्षभान् ॥ ४८ ॥ किरंतःशरवर्षाणिमहांतिदृढधन्विनः ॥ नशक्नुवंत्यवस्थातुंपीड्यमानाःशरार्चिषा ॥ ४९ ॥ निशीथेसूतपुत्रेणशरवर्षे
णपीडिताः ॥ एतेद्रवंतिपंचालाःसिंहेनेवार्दितामृगाः ॥ ५० ॥ एतस्यैवंप्रवृद्धस्यसूतपुत्रस्यसंयुगे ॥ निषेद्धाविद्यतेनान्यस्त्वामृतेभीमविक्रम ॥ ५१ ॥ सत्वंकु
रुमहावाहोकर्मयुक्तमिहात्मनः ॥ मातुलानांपितॄणांचतेजसोस्त्रवलस्यच ॥ ५२ ॥ एतदर्थंहिहैडिंबेपुत्रानिच्छंतिमानवाः ॥ कथंनस्तारयेद्दुःखात्सत्वंतार
यवांधवान् ॥ ५३ ॥ इच्छंतिपितरःपुत्रान्स्वार्थहेतोर्घटोत्कच ॥ इहलोकात्परेलोकेतारयिष्यंतियेहिताः ॥ ५४ ॥ तवत्यत्रवलंभीमंमायाश्चतवदुस्तराः ॥ सं
ग्रामेयुध्यमानस्यसततंभीमनंदन ॥ ५५ ॥ पांडवानांप्रभग्नानांकर्णेननिशिसायकैः ॥ मज्जतांधार्तराष्ट्रेषुभवपारंपरंतप ॥ ५६ ॥ रात्रौहिराक्षसाभूयोभवंत्य
मितविक्रमाः ॥ वलवंतःसुदुर्धर्षाःशूराविक्रांतचारिणः ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ९ ॥

जहिकर्णंमहेष्वासंनिशीथेमाययारणे ॥ पार्थाद्द्रोणंवधिष्यंतिधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ५८ ॥ संजयउवाच केशवस्यवचःश्रुत्वाबीभत्सुरपिराक्षसं ॥ अ
भ्यभाषतकौरव्यघटोत्कचमरिंदमं ॥५९॥ घटोत्कचभवांश्चैवदीर्घबाहुश्चसात्यकिः॥ मतौमेसर्वसैन्येषुभीमसेनश्चपांडवः॥६०॥ तद्भवान्यातुकर्णेनद्वैरथंयु
ध्यतांनिशि ॥ सात्यकिःपृष्ठगोपस्तेभविष्यतिमहारथः ॥ ६१ ॥ ॥ जहिकर्णंरणेशूरंसात्वतेनसहायवान् ॥ यथेंद्रस्तारकंपूर्वंस्कंदेनसहजघ्निवान् ॥ ६२॥ घटो
त्कचउवाच अलमेवास्मिकर्णायद्रोणायालंचभारत ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणांमहात्मनां ॥ ६३ ॥ अद्यदास्यामिसंग्रामंसूतपुत्रायतंनिशि ॥ यं
जनाःसंप्रवक्ष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६४ ॥ नचात्रशूरान्मोक्ष्यामिनभीतान्नकृतांजलीन् ॥ सर्वानेववधिष्यामिराक्षसंधर्ममास्थितः॥ ६५ ॥ संजयउ
वाच एवमुक्त्वामहाबाहुर्हैडिंबिःपरवीरहा ॥ अभ्ययात्तुमुलेकर्णंतवसैन्यंविभीषयन् ॥ ६६ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंदीप्तास्यंदीप्तमूर्धजं ॥ प्रहसन्पुरुषव्याघ्रःप्र
तिजग्राहसूतजः ॥६७॥ तयोःसमभवद्युद्धंकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ गर्जतोराजशार्दूलशक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचव
धपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कचप्रोत्साहनेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच दृष्ट्वाघटोत्कचंराजन्सूतपुत्ररं
थंप्रति ॥ आयांतंतुतथायुक्तंजिघांसुंकर्णमाहवे ॥ १ ॥ अब्रवीत्तत्रपुत्रस्तेदुःशासनमिदंवचः ॥ एतद्रक्षोरणेतूर्णंदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं ॥ २ ॥ अभियातिद्रुतंक
र्णंतद्वारयमहारथं ॥ वृतःसैन्येनमहतायाहियत्रमहाबलः ॥ ३ ॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेराक्षसेनयुयुत्सति ॥ रक्षकर्णंरणेयत्तोवृतःसैन्येनमानद ॥ ४ ॥ माकर्णं
राक्षसोघोरःप्रमादान्नाशयिष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्जटासुरसुतोबली ॥ ५ ॥ दुर्योधनमुपागम्यप्राहप्रहरतांवरः ॥ दुर्योधनतवामित्रान्प्रख्यातान्युद्ध
दुर्मदान् ॥ ६ ॥ पांडवान्हंतुमिच्छामित्वयाज्ञप्तःसहानुगान् ॥ जटासुरोममपितारक्षसांग्रामणीःपुरा ॥ ७ ॥ प्रयुज्यकर्मरक्षोघ्नंक्षुद्रैःपार्थैर्निपातितः ॥ तस्या
पचितिमिच्छामिशत्रुशोणितपूजया ॥ शत्रुमांसैश्चराजेंद्रमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥ तमब्रवीत्ततोराजाप्रीयमाणःपुनःपुनः ॥ द्रोणकर्णादिभिःसार्धंपर्याप्तो
हंद्विषद्वधे ॥ ९ ॥ तंतुगच्छमयाज्ञप्तोजहियुद्धेघटोत्कचं ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंरक्षोमानुषसंभवं ॥ १० ॥

दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अपचितिनिष्कृति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पांडवानांहितंनित्यंहस्त्यश्वरथघातिनं ॥ वैहायसगतंयुद्धेप्रेषयेयंमसादनं ॥ ११ ॥ तथेत्युक्तामहाकायःसमाहूयघटोत्कचं ॥ जाटासुरिर्भैमसेनिंनानाशस्त्रैर
वाकिरत् ॥ १२ ॥ अलंबुषंचकर्णंचकुरुसैन्यंचदुस्तरं ॥ हैडिंबिःप्रममाथैकोमहावातोंबुदानिव ॥ १३ ॥ ततोमायाबलंदृष्ट्वारक्षस्तूर्णमलंबुषः ॥ घटोत्कचंशरव्रा
तैर्नानालिंगैःसमार्पयत् ॥ १४ ॥ विद्ध्वाचबहुभिर्बाणैर्भैमसेनिंमहाबलः ॥ व्यद्रावयच्छरव्रातैःपांडवानामनीकिनीं ॥ १५ ॥ तेनविद्राव्यमाणानिपांडुसै
न्यानिभारत ॥ निशीथेविप्रकीर्यंतेवातनुन्नाघनाइव ॥ १६ ॥ घटोत्कचशरैर्नुन्नातथैवतवबाहिनी ॥ निशीथेप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काःसहस्रशः ॥ १७ ॥
अलंबुषस्ततःक्रुद्धोभैमसेनिंमहामृधे ॥ आजघ्नेदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ १८ ॥ तिलशस्तस्यसंवाहंसूतंसर्वायुधानिच ॥ घटोत्कचःप्रचिच्छेदप्रण
दन्भ्रातिदारुणं ॥ १९ ॥ ततःकर्णंशरव्रातैःकुरूनन्यान्सहस्रशः ॥ अलंबुषंचाभ्यवर्षन्मेघोमेरुमिवाचलं ॥ २० ॥ ततःसंचुक्षुभेसैन्यंकुरूणांराक्षसार्दितं ॥ उपर्यु
परिचान्योन्यंचतुरंगंममर्दह ॥ २१ ॥ जाटासुरिर्महाराजविरथोहतसारथिः ॥ घटोत्कचंरणेक्रुद्धोमुष्टिनाभ्यहनद्दृढं ॥ २२ ॥ मुष्टिनाभ्याहतस्तेनप्रचचाल
घटोत्कचः ॥ क्षितिकंपेयथाशैलःसवृक्षस्तृणगुल्मवान् ॥ २३ ॥ ततःसपरिघाभेनद्विट्संघघ्नेनबाहुना ॥ जाटासुरिंभैमसेनिरवधीन्मुष्टिनाभृशं ॥ २४ ॥ तंप्र
मथ्यततःक्रुद्धस्तूर्णंहैडिंबिराक्षिपत् ॥ दोर्भ्यामिंद्रध्वजाभाभ्यांनिष्पिपेषचभूतले ॥ २५ ॥ जाटासुरिर्मोक्षयित्वाआत्मानंचघटोत्कचात् ॥ पुनरुत्थायवेगेन
घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ २६ ॥ अलंबुषोपिविक्षिप्यसमुत्क्षिप्यचराक्षसं ॥ घटोत्कचंरणेरोषान्निष्पिपेषचभूतले ॥ २७ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंगर्जतोरतिकाय
योः ॥ घटोत्कचालंबुषयोस्तुमुलंलोमहर्षणं ॥ २८ ॥ विशेषयंतावन्योन्यंमायाभिरतिमायिनौ ॥ युयुधातेमहावीर्याविंद्रवैरोचनाविव ॥ २९ ॥ पावकांबुनि
धीभूत्वापुनर्गरुडतक्षकौ ॥ पुनर्मेघमहावातौपुनर्वज्रमहाचलौ ॥ ३० ॥ पुनःकुंजरशार्दूलौपुनःस्वर्भानुभास्करौ ॥ एवंमायाशतसृजावन्योन्यवधकांक्षिणौ
॥ ३१ ॥ भृशंचित्रमयुध्येतामलंबुषघटोत्कचौ ॥ परिघैश्चगदाभिश्चप्रासमुद्गरपट्टिशैः ॥ ३२ ॥ मुसलैःपर्वताग्रैश्चतावन्योन्यंविजघ्नतुः ॥ हयाभ्यांचगजाभ्यां
चरथाभ्यांचपदातिभिः ॥ ३३ ॥ युयुधातेमहामायौराक्षसप्रवरौयुधि ॥ ततोघटोत्कचोराजन्नलंबुषवधेप्सया ॥ ३४ ॥ उत्पपातभृशंक्रुद्धःश्येनवन्निपपातच ॥ ॥१७४॥
गृहीत्वाचमहाकायंराक्षसेंद्रमलंबुषं ॥ ३५ ॥ उद्यम्यन्यवधीद्भूमौमयंविष्णुरिवाहवे ॥ ततोघटोत्कचःखड्गमुद्धृत्याद्भुतदर्शनं ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ निष्ठांनाशं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति ॥ १ ॥ २ ॥ वर्ष्मेतिपाठेशरीरं ॥ ३ ॥ निम्नितोदरः निम्नितंपृष्ठवंशसंलग्नमशनहीनस्येवोदरंयस्येत्यर्थः ॥ ४ ॥करालवान्उन्नतदंतचतुष्कः ॥ ५ ॥ ६ ॥ विकचश्चासावुद्वृद्धपिंडोद्दढांगःकोमूर्धायस्यसविक

रौद्रस्यकायाद्धिशिरोभीमंविकृतदर्शनं ॥ स्फुरतस्तस्यसमरेनदतश्चातिभैरवं ॥ ३७ ॥ निचकर्तमहाराजशत्रोरमितविक्रमः ॥ शिरस्तच्चापिसंगृह्यकेशेषुरु
धिरोक्षितं ॥ ३८ ॥ ययौघटोत्कचस्तूर्णंदुर्योधनरथंप्रति ॥ अभ्येत्यचमहाबाहुःस्मयमानःसराक्षसः ॥ ३९ ॥ शिरोरथेस्यनिक्षिप्यविकृताननमूर्धजं ॥ प्राण
दद्भैरवंनादंप्रावृषीवबलाहकः ॥ ४० ॥ अब्रवीच्चततोराजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ एषतेनिहतोबंधुस्त्वयादृष्टोऽस्यविक्रमः ॥ ४१ ॥ पुनर्द्रष्टासिकर्णस्यनिष्ठामेतां
तथात्मनः ॥ स्वधर्ममर्थंकामंचत्रितयंयोभिवांछति ॥ ४२ ॥ रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंब्राह्मणंस्त्रियं ॥ तिष्ठस्वतावत्सुप्रीतोयावत्कर्णंवधाम्यहं ॥ ४३ ॥ एव
मुक्त्वाततःप्रायात्कर्णंप्रतिनरेश्वर ॥ किरञ्छरगणांस्तीक्ष्णान्रुषितोरणमूर्धनि ॥ ४४ ॥ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकं ॥ विस्मापनंमहाराजनरराक्षस
योर्मृधे ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुषवधेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
धृतराष्ट्रउवाच यत्तद्वैकर्तनःकर्णोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ निशीथेसमसज्जेतांतद्युद्धमभवत्कथं ॥ १ ॥ कीदृशंचाभवद्रूपंतस्यघोरस्यरक्षसः ॥ रथश्चकीदृ
शस्तस्यहयाःसर्वायुधानिच ॥ २ ॥ किंप्रमाणाहयास्तस्यरथकेतुर्धनुस्तथा ॥ कीदृशंवर्मचैवास्यशिरस्त्राणंचकीदृशं ॥ ३ ॥ पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्वकुशलोह्यसि
संजय ॥ संजयउवाच लोहिताक्षोमहाकायस्ताम्रास्योनिम्नितोदरः ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वरोमाहरिश्मश्रुःशंकुकर्णोमहाहनुः ॥ आकर्णदारितास्यश्चतीक्ष्णदंष्ट्रः
करालवान् ॥ ५ ॥ सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठोलंबभ्रूःस्थूलनासिकः ॥ नीलांगोलोहितग्रीवोगिरिवर्ष्माभयंकरः ॥ ६ ॥ महाकायोमहाबाहुर्महाशीर्षोमहाबलः ॥ वि
कृतःपरुषस्पर्शोविकचोद्वृद्धपिंडकः ॥ ७ ॥ स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्चशिथिलोपचयोमहान् ॥ तथैवहस्ताभरणीमहामायोंगदीतथा ॥ ८ ॥ उरसाधारयन्निष्क
मग्निमालांयथाचलः ॥ तस्यहेममयंचित्रंबहुरूपांगशोभितं ॥ ९ ॥

चोद्वृद्धपिंडकः पाठांतरेविकटेविकृतेउद्वृद्धेदृढेपिंडिकेजंघोर्ध्वप्रदेशौयस्यसविकटोद्वृद्धपिंडिकः ॥ ७ ॥ स्थूलस्फिक् शिथिलोपचयः स्फिक्प्रदेशेएवशिथिलःश्लथउपचयोवृद्धिर्यस्य पाठांतरेशिखिलःशि
खावान्उपचयोललाटप्रांतोयस्येत्यर्थः अंगदीनिसाहचर्याद्धस्ताभरणीकटकमुद्रिकादिमान् ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ नल्वोहस्तचतुःशतं ॥ १२॥१३॥ वालाःस्कंधवालाः केसराणीतियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ किष्कुर्हस्तस्तन्मितःपरीणाहोविस्तारोयस्य अरत्निर्निरष्टमांशःकरः

तोरणप्रतिमंशुभ्रंकिरीटंमूर्ध्न्यशोभत ॥ कुंडलेबालसूर्याभेमालांहेममयींशुभां ॥१०॥ धारयन्विपुलंकांस्यंकवचंचमहाप्रभं ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंरक्तध्वज
पताकिनं ॥ ११ ॥ ऋक्षचर्मावनद्धांगंनल्वमात्रंमहारथं ॥ सर्वायुधवरोपेतमास्थितंध्वजमालिनं ॥ १२ ॥ अष्टचक्रसमायुक्तंमेघगंभीरनिःस्वनं ॥ मत्तमातं
गसंकाशालोहिताक्षाविभीषणाः ॥ १३ ॥ कामवर्णजवायुक्ताबलवंतःशतंहयाः ॥ वहंतोराक्षसंघोरंवालवंतोजितश्रमाः ॥ १४ ॥ विपुलाभिःसटाभिस्तेक्षेप
माणामुहुर्मुहुः ॥ राक्षसोस्यविरूपाक्षःसूतोदीप्तास्यकुंडलः ॥ १५ ॥ रश्मिभिःसूर्यरश्म्याभैःसंजग्राहहयान्रणे ॥ सतेनसहितस्तस्थावरुणेनयथारविः ॥१६॥
संसक्तइवचाभ्रेणयथाद्रिर्महतामहान् ॥ दिवस्पृक्सुमहान्केतुःस्यंदनेस्यसमुच्छ्रितः ॥ १७ ॥ रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोगृध्रःपरमभीषणः ॥ वासवाशनिनिर्घो
षंदृढज्यमतिविक्षिपन् ॥ १८ ॥ व्यक्तंकिष्कुपरीणाहंद्वादशारत्निकार्मुकं ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिःसर्वाःप्रच्छादयन्दिशः ॥ १९ ॥ तस्यांवीरापहारिण्यांनिशायां
कर्णमभ्ययात् ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंरथेविष्टभ्यतिष्ठतः ॥ २० ॥ अश्रूयतधनुर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ तेनवित्रास्यमानानितवसैन्यानिभारत ॥ २१ ॥
समकंपंतसर्वाणिसिंधोरिवमहोर्मयः ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यविरूपाक्षंविभीषणं ॥ २२ ॥ उत्स्मयन्निवराधेयस्त्वरमाणोभ्यवारयत् ॥ ततःकर्णोभ्ययादेनमस्यन्न
स्यंतमंतिकात् ॥ २३ ॥ मातंगइवमातंगंयूथर्षभमिवर्षभः ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते ॥ २४ ॥ कर्णराक्षसयोराजन्निंद्रशंबरयोरिव ॥ तौप्रगृ
ह्यमहावेगेधनुषीभीमनिःस्वने ॥ २५ ॥ प्राच्छादयेतामन्योन्यंतक्षमाणौमहेषुभिः ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैरिषुभिर्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ न्यवारयेतामन्योन्यंकां
स्येनिर्भिद्यवर्मणी ॥ तौनखैरिवशार्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ ॥ २७ ॥ रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चततक्षतुः ॥ संछिंदंतौचगात्राणिसंदधानौचसायकान् ॥
॥ २८ ॥ दहंतौचशरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौचबभूवतुः ॥ तौतुविक्षतसर्वांगौरुधिरौघपरिप्लुतौ ॥ २९ ॥ विभ्राजेतांयथावारिस्रवंतौगैरिकाचलौ ॥ तौशराग्रविभि
न्नांगौनिर्भिदंतौपरस्परं ॥ ३० ॥ नाकंपयेतामन्योन्यंयतमानौमहाद्युती ॥ तत्प्रवृत्तंनिशायुद्धंचिरंसममिवाभवत् ॥ ३१ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रथशक्तिभिःरथाक्षमात्रैरितिप्रागुक्तैः रथाक्षतुल्यैरित्यर्थः रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशाद्देहानुकूलशक्तिमद्भिरितिवा ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तस्यघटोत्कचस्य आसक्तमन्योन्यसंसक्तंयथास्यात्तथाशरानस्यतः आशक्तमितिपाठेयावच्छक्ति आर्षोचप्रत्ययःसमासांतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

प्राणयोर्दीव्यतोराजन्कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ तस्यसंदधतस्तीक्ष्णाञ्छरांश्चासक्तमस्यतः ॥ ३२ ॥ धनुर्घोषेणवित्रस्ताःस्वेपरेचतदाभवन् ॥ घटोत्कचंयदाक
र्णोविशेषयतिनोनृप ॥ ३३॥ ततःप्रादुष्करोद्दिव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ कर्णेनसंधितंदृष्ट्वादिव्यमस्त्रंघटोत्कचः ॥ ३४ ॥ प्रादुश्चक्रेमहामायांराक्षसींपांडुनंदनः॥
शूलमुद्गरधारिण्याशैलपादपहस्तया ॥ ३५ ॥ रक्षसांघोररूपाणांमहत्यासेनयावृतः ॥ तमुद्यतमहाचापंदृष्ट्वातेव्यथितानृपाः ॥ ३६ ॥ भूतांतकमिवायांतंकाल
दंडोग्रधारिणं ॥ घटोत्कचप्रयुक्तेनसिंहनादेनभीषिताः ॥ ३७॥ प्रसुस्रुवुर्गजामूत्रंविव्यधुश्चनराभृशं ॥ ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रामहत्यासीत्समंततः ॥ ३८॥ अर्धरा
त्रेधिकबलैर्विमुक्तारक्षसांबलैः ॥ आयसानिचचक्राणिभुशुंड्यःशक्तितोमराः ॥ ३९ ॥ पतंत्यविरलाःशूलाःशतघ्न्यःपट्टिशास्तथा ॥ तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायु
द्धंनराधिप ॥ ४० ॥ पुत्राश्चतवयोधाश्चव्यथिताविप्रदुद्रुवुः ॥ तत्रैकोस्त्रबलश्लाघीकर्णोमानीनविव्यथे ॥ ४१ ॥ व्यधमच्चशरैर्मायांतांघटोत्कचनिर्मितां ॥ मा
यायांतुप्रहीणायाममर्षाच्चघटोत्कचः ॥ ४२ ॥ विससर्जशरान्घोरान्सूतपुत्रंतआविशन् ॥ ततस्तेरुधिराभ्यक्ताभित्वाकर्णंमहाहवे ॥ ४३ ॥ विविशुर्धरणीं
बाणाःसंक्रुद्धाइवपन्नगाः ॥ सूतपुत्रस्तुसंक्रुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ॥ ४४ ॥ घटोत्कचमतिक्रम्यबिभेददशभिःशरैः ॥ घटोत्कचोविनिर्भिन्नःसूतपुत्रेणमर्म
सु ॥ ४५ ॥ चक्रंदिव्यंसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशं ॥ क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिरत्नविभूषितं ॥ ४६ ॥ चिक्षेपाधिरथेःक्रुद्धोभैमसेनिर्जिघांसया ॥ प्रविद्धमतिवे
गेनविक्षिप्तंकर्णसायकैः ॥ ४७ ॥ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ घटोत्कचस्तुसंक्रुद्धोदृष्ट्वाचक्रंनिपातितं ॥ ४८ ॥ कर्णंप्राच्छादयद्बाणैःस्वर्भानुरि
वभास्करं ॥ सूतपुत्रस्त्वसंभ्रांतोरुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः ॥ ४९ ॥ घटोत्कचरथंतूर्णंछादयामासपत्रिभिः ॥ घटोत्कचेनक्रुद्धेनगदाहेमांगदातदा ॥ ५० ॥ क्षिप्ताभ्राम्य
शरैःसापिकर्णेनाभ्याहतापतत् ॥ ततोंतरिक्षमुत्पत्यकालमेघइवोन्नदन् ॥ ५१ ॥ प्रववर्षमहाकायोद्रुमवर्षंनभस्तलात् ॥ ततोमायाविनंकर्णोभीमसेनसुतंदि
वि ॥ ५२ ॥ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः ॥ तस्यसर्वान्हयान्हत्वासंछिद्यशतधारथं ॥ ५३ ॥ अभ्यवर्षच्छरैःकर्णःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ नचास्यासी
दनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरं ॥ ५४ ॥ सोदृश्यतमुहूर्तेनश्वाविच्छललितोयथा ॥ नहयान्नरथंतस्यनध्वजंनघटोत्कचं ॥ ५५ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥७९॥८०॥८१॥

दृष्टवंतःस्मसमरेशरौघैरभिसंवृतं ॥ संतुकर्णस्यतद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेणशातयन् ॥ ५६ ॥ मायायुद्धेनमायावीसूतपुत्रमयोधयत् ॥ सोयोधयत्तदाकर्णमाययाला
घवेनच ॥ ५७॥ अलक्ष्यमाणानिदिविशरजालानिचापतन् ॥ भैमसेनिर्महामायोमाययाकुरुसत्तम ॥ ५८ ॥ विचचारमहाकायोमोहयन्निवभारत ॥ सतु
कृत्वाविरूपाणिवदनान्यशुभानिच ॥ ५९ ॥ अग्रसत्सूतपुत्रस्यदिव्यान्यस्त्राणिमायया ॥ पुनश्चापिमहाकायःसंछिन्नःशतधारणे ॥ ६० ॥ गतसत्वोनिरुत्सा
हःपतितःखाद्व्यदृश्यत ॥ तंहतंमन्यमानाःस्मप्राणदन्कुरुपुंगवाः ॥ ६१ ॥ अथदेहैर्नवैरन्यैर्दिक्षुसर्वास्वदृश्यत ॥ पुनश्चापिमहाकायःशतशीर्षःशतोदरः ॥६२॥
व्यदृश्यतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः ॥ अंगुष्ठमात्रोभूत्वाचपुनरेवसराक्षसः ॥ ६३ ॥ सागरोर्मिरिवोद्भूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥ वसुधांदारयित्वाचपुनरप्सुन्य
मज्जत ॥ ६४ ॥ अदृश्यततदातत्रपुनरुन्मज्जितोन्यतः ॥ सोवतीर्यपुनस्तस्थौरथेहेमपरिष्कृते ॥ ६५ ॥ क्षितिंखंचदिशश्चैवमाययाभ्येत्यदंशितः ॥ गत्वाकर्णर
थाभ्याशंव्यचरत्कुंडलाननः ॥ ६६ ॥ प्राहवाक्यमसंभ्रांतःसूतपुत्रंविशांपते ॥ तिष्ठेदानींक्वमेजीवन्सूतपुत्रगमिष्यसि ॥ ६७॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यविनेष्यामिर
णाजिरे ॥ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षंरक्षःक्रूरपराक्रमं ॥ ६८ ॥ उत्पपातांतरिक्षंचजहासचसुविस्तरं ॥ कर्णमभ्यहनच्चैवगजेंद्रमिवकेसरी ॥६९॥ रथाक्षमात्रैरिषुभि
रभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ रथिनामृषभंकर्णंधाराभिरिवतोयदः ॥ ७० ॥ शरवृष्टिंचतांकर्णोदूरात्प्राप्तामशातयत् ॥ दृष्ट्वाचविहतांमायांकर्णेनभरतर्षभ ॥ ७१ ॥ घ
टोत्कचस्ततोमायांससर्जांतर्हितःपुनः ॥ सोभवद्गिरिरत्युच्चःशिखरैस्तरुसंकटैः ॥ ७२ ॥ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणोमहान् ॥ तमंजनचयप्रख्यंकर्णोदृ
ष्ट्वामहीधरं ॥ ७३ ॥ प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहंतंनचुक्षुभे ॥ स्मयन्निवततःकर्णोदिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ७४ ॥ ततःसोस्त्रेणशैलेंद्रोविक्षिप्तोवैव्यनश्यत ॥ ततःस
तोयदोभूत्वानीलःसेंद्रायुधोदिवि ॥ ७५ ॥ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रःसूतपुत्रमवाकिरत् ॥ अथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ ७६ ॥ व्यधमत्कालमेघंतंकर्णो
वैकर्तनोवृषः ॥ समार्गणगणैःकर्णोदिशःप्रच्छाद्यसर्वशः ॥ ७७॥ जघानास्त्रंमहाराजघटोत्कचसमीरितं ॥ ततःप्रहस्यसमरेभैमसेनिर्महाबलः ॥ ७८ ॥ प्रा
दुश्चक्रेमहामायांकर्णंप्रतिमहारथं ॥ सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनरथिनांवरं ॥ ७९ ॥ घटोत्कचमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातंगविक्रमैः
॥ ८० ॥ गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ ८१ ॥

॥१७६॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ उल्काभ्यांसजरसमिश्रोल्मुकाभ्यां ततोहिदीप्तस्यसजरसस्यकणाःसस्नेहत्वात्सार्चिषएवपतंतीतिप्रसिद्धं ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

वृतंघटोत्कचंक्रूरैर्मरुद्भिरिववासवं ॥ दृष्ट्वाकर्णोमहेष्वासोयोधयामासराक्षसं ॥ ८२ ॥ घटोत्कचस्ततःकर्णं विध्वापंचभिराशुगैः ॥ ननादभैरवंनादंभीषय
न्सर्वपार्थिवान् ॥ ८३ ॥ भूयश्चांजलिकेनाथसमार्गणगणंमहत् ॥ कर्णहस्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः ॥ ८४ ॥ अथान्यद्धनुरादायदृढंभारसहंमहत् ॥
विचकर्षबलात्कर्णइंद्रायुधमिवोच्छ्रितं ॥ ८५ ॥ ततःकर्णोमहाराजप्रेषयामाससायकान् ॥ सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खेचरान्राक्षसान्प्रति ॥ ८६ ॥ तद्बाणैर
र्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिंहेनेवार्दितंवन्यंगजानामाकुलंकुलं ॥ ८७ ॥ विधम्यराक्षसान्बाणैःसाश्वसूतगजान्विभुः ॥ ददाहभगवान्वह्निर्भूतानीवयुगक्षये
॥ ८८ ॥ सहत्वाराक्षसींसेनांशुशुभेसूतनंदनः ॥ पुरेवत्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः ॥ ८९ ॥ तेषुराजसहस्रेषुपांडवेयेषुमारिप ॥ नैनंनिरीक्षितुमपिकश्चिच्छ
क्नोतिपार्थिव ॥ ९० ॥ ऋतेघटोत्कचाद्राजन्राक्षसेंद्रान्महावलात् ॥ भीमवीर्यबलोपेतात्क्रुद्धाद्वैवस्वतादिव ॥ ९१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांपावकःसमजाय
त ॥ महोल्काभ्यांयथाराजन्सार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥ ९२ ॥ तलंतलेनसंहत्यसंदश्यदशनच्छदं ॥ रथमास्थायचपुनर्मायया निर्मितंतदा ॥ ९३ ॥ युक्तंगजनिभै
र्वाहैःपिशाचवदनैःखरैः ॥ ससूतमब्रवीत्क्रुद्धःसूतपुत्रायमांवह ॥ ९४ ॥ सययौघोररूपेणरथेनरथिनांवरः ॥ द्वैरथंसूतपुत्रेणपुनरेवविशांपते ॥ ९५ ॥ सचिक्षे
पपुनःक्रुद्धःसूतपुत्रायराक्षसः ॥ अष्टचक्रांमहाघोरामशनिंरुद्रनिर्मितां ॥ ९६ ॥ द्वियोजनसमुत्सेधांयोजनायामविस्तरां ॥ आयसींनिचितांशूलैःकदंबमिव
केशरैः ॥ ९७ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहकर्णोन्यस्यमहद्धनुः ॥ चिक्षेपचैनांतस्यैवस्यंदनात्सोवपुप्लुवे ॥ ९८ ॥ साश्वसूतध्वजंयानंभस्मकृत्वामहाप्रभा ॥ विवेशव
सुधांभित्वासुरास्तत्रविसिस्मियुः ॥ ९९ ॥ कर्णंतुसर्वभूतानिपूजयामासुरंजसा ॥ यदवप्लुत्यजग्राहदेवसृष्टांमहाशनिं ॥ १०० ॥ एवंकृत्वारणेकर्णआरुरो
हरथंपुनः ॥ ततोमुमोचनाराचान्सूतपुत्रःपरंतपः ॥ १ ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेपुमानद ॥ यदकार्षीत्तदाकर्णःसंग्रामेभीमदर्शने ॥ २ ॥ संछन्यमानोनारा
चैर्धाराभिरिवपर्वतः ॥ गंधर्वनगराकारःपुनरंतरधीयत ॥ ३ ॥ एवंसवैमहाकायोमाययालाघवेनच ॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिजघानरिपुसूदनः ॥ ४ ॥ निह
न्यमानेष्वस्त्रेषुमाययातेनरक्षसा ॥ असंभ्रांतस्तदाकर्णस्तद्रक्षःप्रत्ययुध्यत ॥ १०५ ॥

॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ १०५ ॥

॥ १०६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ११३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

ततःक्रुद्धोमहाराजभैमसेनिर्महाबलः ॥ न्वकारबहुधात्मानंभीषयाणोमहारथान् ॥ ६ ॥ ततोदिग्भ्यःसमापेतुःसिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ अग्निजिह्वाश्चभुजगाविहगाश्चाप्ययोमुखाः ॥ ७॥ सकीर्यमाणोविशिखैःकर्णचापच्युतैःशरैः ॥ नागराडिवदुष्प्रेक्ष्यस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ८ ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चयातुधानास्तथैव च ॥ शालावृकाश्चबहवोवृकाश्चविकृताननाः ॥ ९ ॥ तेकर्णंक्षपयिष्यंतःसर्वतःसमुपाद्रवन् ॥ अथैनंवाग्भिरुग्राभिस्त्रासयांचक्रिरेतदा ॥ ११० ॥ उंद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैःशोणितोक्षितैः ॥ तेषामनेकैरेकैकंकर्णोविव्याधसायकैः ॥ ११॥ प्रतिहत्यतुतांमायांदिव्येनास्त्रेणराक्षसीं ॥ आजघानहयानस्यंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १२ ॥ तेभग्नाविक्षतांगाश्चभिन्नपृष्ठाश्चसायकैः ॥ वसुधामन्वपद्यंतपश्यतस्तस्यरक्षसः ॥ १३ ॥ सभग्नमायोहैडिंबिःकर्णंवैकर्तनंतदा ॥ एषतेविदधेमृत्युमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ ११४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकर्णघटोत्कचयुद्धेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच तस्मिंस्तथावर्तमानेकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ अलायुधोराक्षसेंद्रोवीर्यवानभ्यवर्तत ॥ १ ॥ महत्यासेनयायुक्तोदुर्योधनमुपागमत् ॥ राक्षसानांविरूपाणांसहस्रैःपरिवारितः ॥ २ ॥ नानारूपधरैर्वीरैःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ तस्यज्ञातिर्हिविक्रांतोब्राह्मणादोबकोहतः ॥ ३ ॥ किर्मीरश्चमहातेजाहिडिंबश्चसखातदा ॥ सदीर्घकालाध्युषितंपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४ ॥ विज्ञायैतन्निशायुद्धंजिघांसुर्भीममाहवे ॥ समत्तइवमातंगःसंक्रुद्धइवचोरगः ॥५॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः ॥ विदितंतेमहाराजंयथाभीमेनराक्षसाः ॥६॥ हिडिंबबककिर्मीरानिहताममबांधवाः ॥ परामर्शश्चकन्यायाहिडिंबायाःकृतःपुरा ॥ ७॥ किमन्यद्राक्षसानन्यानस्मांश्चपरिभूयह ॥ तमहंसगणंराजन्सवाजिरथकुंजरं ॥ ८ ॥ हैडिंबिंचसहामात्यंहंतुमभ्यागतःस्वयं ॥ अद्यकुंतीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ॥ ९ ॥ हत्वासंभक्षयिष्यामिसर्वैरनुचरैःसह ॥ निवारयबलंसर्वंवयंयोत्स्यामपांडवान् ॥ १० ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वाहृष्टोदुर्योधनस्तदा ॥ प्रतिगृह्याब्रवीद्वाक्यंभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ११ ॥ त्वांपुरस्कृत्यसगणंवयंयोत्स्यामहेपरान् ॥ नहिवैरांतमनसःस्थास्यंतिममसैनिकाः ॥ १२ ॥ एवमस्त्वितिराजानमुक्त्वाराक्षसपुंगवः ॥ अभ्ययात्त्वरितोभैमिंसहितःपुरुषादकैः ॥ १३ ॥

तस्मिंस्तथेतिस्पष्टार्थोध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

दीप्यमानेनवपुषारथेनादित्यवर्चसा ॥ तादृशेनैवराजेंद्रयादृशेनघटोत्कचः ॥ १४ ॥ तस्याप्यतुलनिर्घोषोबहुतोरणचित्रितः ॥ ऋक्षचर्मावनद्धांगोनल्व
मात्रोमहारथः ॥ १५ ॥ तस्यापितुरगाःशीघ्राहस्तिकायाःखरस्वनाः ॥ शतंयुक्तामहाकायामांसशोणितभोजनाः ॥ १६ ॥ तस्यापिरथनिर्घोषोमहामेघर
वोपमः ॥ तस्यापिसुमहच्चापंदृढज्यंकनकोज्वलं ॥ १७ ॥ तस्याप्यक्षसमाबाणारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ सोपिवीरोमहाबाहुर्यथैवसघटोत्कचः ॥ १८ ॥
तस्यापिगोमायुबलाभिगुप्तोबभूवकेतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ॥ सचापिरूपेणघटोत्कचस्यश्रीमत्तमोव्याकुलदीपितास्यः ॥ १९ ॥ दीप्तांगदोदीप्तकिरीटमालीबद्ध
स्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः ॥ गदीभुशुंडीमुसलीहलीचशरासनीवारणतुल्यवर्ष्मा ॥ २० ॥ रथेनतेनानलवर्चसातदाविद्रावयन्पांडववाहिनींतां ॥ रराजसंख्येप
रिवर्तमानोविद्युन्मालीमेघइवांतरिक्षे ॥ २१ ॥ तेचापिसर्वप्रवरानरेंद्रामहाबलावर्मिणश्चर्मिणश्च ॥ हर्षान्वितायुयुधुस्तस्यराजन्समंततःपांडवयोधवीराः ॥
॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधयुद्धेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥
संजयउवाच तमागतमभिप्रेक्ष्यभीमकर्माणमाहवे ॥ हर्षमाहारयांचक्रुःकुरवःसर्वएवते ॥ १ ॥ तथैवतवपुत्रास्तेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अप्लवाःप्लवमासाद्य
तर्तुकामाइवार्णवं ॥ २ ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्वानाःपुरुषर्षभाः ॥ अलायुधंराक्षसेंद्रंस्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्त्वमानुषेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥
कर्णराक्षसयोर्नक्तंदारुणप्रतिदर्शने ॥ ४ ॥ उपप्रैक्षंतपंचालाःस्मयमानाःसराजकाः ॥ तथैवतावकाराजन्वीक्षमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥ चुक्रुशुर्नेदमस्तीतिद्रो
णद्रौणिकृपादयः ॥ तत्कर्मदृष्ट्वासंभ्रांताहैडिंबस्यरणाजिरे ॥ ६ ॥ सर्वमाविग्नमभवद्धाहाभूतमचेतनं ॥ तवसैन्यंमहाराजनिराशंकर्णजीविते ॥ ७ ॥ दुर्यो
धनस्तुसंप्रेक्ष्यकर्णमार्तिपरांगतं ॥ अलायुधंराक्षसेंद्रंसमाहूयेदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ एषवैकर्तनःकर्णोहैडिंबेनसमागतः ॥ कुरुतेकर्मसुमहद्यदस्यौपयिकंमृधे ॥
॥ ९ ॥ पश्यैतान्पार्थिवान्शूरान्निहतान्भैमसेनिना ॥ नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिवदंतिना ॥ १० ॥ तवैषभागःसमरेराजमध्येमयाकृतः ॥ तवैवानुमतेवीर
तंविक्रम्यनिवर्हय ॥ ११ ॥ पुरावैकर्तनंकर्णमेषपापोघटोत्कचः ॥ मायाबलंसमाश्रित्यकर्षयत्यरिकर्शन ॥ १२ ॥

तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमस्मत्सैन्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ २०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९ ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

एवमुक्तःसराज्ञातुराक्षसोभीमविक्रमः॥ तथेत्युक्तामहाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततःकर्णसमुत्सृज्यभैमसेनिरपिप्रभो ॥ प्रत्यमित्रमुपायांतंमर्द
यामासमार्गणैः॥ १४ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंक्रुद्धयोराक्षसेंद्रयोः॥ मत्तयोर्वासिताहेतोर्द्विपयोरिवकानने ॥ १५॥ रक्षसाविप्रमुक्तस्तुकर्णोपिरथिनांवरः॥
अभ्यद्रवद्भीमसेनंरथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ तमायांतमनादृत्यदृष्ट्वाग्रस्तंघटोत्कचं॥ अलायुधेनसमरेसिंहेनेवगवांपतिं ॥ १७॥ रथेनादित्यवपुषाभीमःप्र
हरतांवरः॥ किरञ्छरौघान्प्रययावलायुधरथंप्रति ॥ १८ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यसतदालायुधःप्रभो॥ घटोत्कचंसमुत्सृज्यभीमसेनंसमाह्वयत्॥ १९ ॥ तंभी
मःसहसाभ्येत्यराक्षसांतकरःप्रभो ॥ सगणंराक्षसेंद्रंतंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ २० ॥ तथैवालायुधोराजन्शिलाधौतैरजिह्मगैः॥ अभ्यवर्षतकौंतेयंपुनःपुनररिंद
म ॥ २१ ॥ तथातेराक्षसाःसर्वेभीमसेनमुपाद्रवन्॥ नानाप्रहरणाभीमास्त्वत्सुतानांजयैषिणः ॥ २२॥ सताड्यमानोबहुभिर्भीमसेनोमहाबलः ॥ पंचभिःपं
चभिःसर्वांस्तानविध्यच्छितैःशरैः॥ २३ ॥ तेवध्यमानाभीमेनराक्षसाःक्रूरबुद्धयः ॥ विनेदुस्तुमुलान्नादान्दुद्रुवुस्तेदिशोदश ॥ २४॥ तांस्त्रास्यमानान्भीमेन
दृष्ट्वारक्षोमहाबलं॥ अभिदुद्राववेगेनशरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २५ ॥ तंभीमसेनःसमरेतीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः ॥ अलायुधस्तुतानस्तान्भीमेनविशिखान्रणे
॥ २६ ॥ चिच्छेदकांश्चित्समरेत्वरयाकांश्चिदग्रहीत्॥ सतंदृष्ट्वाराक्षसेंद्रंभीमोभीमपराक्रमः॥ २७॥ गदांचिक्षेपवेगेनवज्रपातोपमांतदा ॥ तामापतंतींवेगे
नगदांज्वालाकुलांततः॥ २८ ॥ गदयाताडयामाससागदाभीममाव्रजत् ॥ सराक्षसेंद्रंकौंतेयःशरवर्षैरवाकिरत् ॥ २९ ॥ तानप्यस्याकरोन्मोघान्राक्षसोनि
शितैःशरैः॥ तेचापिराक्षसाःसर्वेरजन्यांभीमरूपिणः ॥ ३० ॥ शासनाद्राक्षसेंद्रस्यनिजघ्नूरथकुंजरान् ॥ पंचालाःसृंजयाश्चैववाजिनःपरमद्विपाः ॥ ३१ ॥
नशांतिलेभिरेतत्रराक्षसैर्भृशपीडिताः॥ तंतुदृष्ट्वामहाघोरंवर्तमानंमहाहवं ॥ ३२॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमिदंवचः॥ पश्यभीमंमहाबाहुंराक्षसेंद्रवशं
गतं॥ ३३ ॥ पदमस्यानुगच्छत्वंमाविचारयपांडव॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ३४॥ सहितौद्रौपदेयाश्चकर्णयांतुमहारथाः॥ नकुलःसहदेव
श्चयुयुधानश्चवीर्यवान् ॥ ३५॥ इतरान्राक्षसान्घ्नंतुशासनात्तवपांडव॥ त्वमपीमांमहाबाहोचमूंद्रोणपुरस्कृतां ॥ ३६ ॥ वारयस्वनरव्याघ्रमहद्धिभयमाग
तं॥ एवमुक्तेतुकृष्णेनयथोद्दिष्टामहारथाः॥ ३७॥ जग्मुर्वैकर्तनंकर्णराक्षसांश्चैवतान्रणे ॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैराशीविषोपमैः॥ ३८॥

धनुश्चिच्छेदभीमस्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ हयांश्चास्यशितैर्बाणैःसारथिंचमहाबलः ॥ ३९ ॥ जघानमिषतःसंख्येभीमसेनस्यराक्षसः ॥ सोवतीर्यरथोप
स्थाद्धताश्वोहतसारथिः ॥ ४० ॥ तस्मैगुर्वींगदांघोरांविनदन्नुत्ससर्जह ॥ ततस्तांभीमनिर्घोषामापतंतींमहागदां ॥ ४१ ॥ गदयाराक्षसोघोरोनिजघाननना
दच ॥ तद्दृष्ट्वाराक्षसेंद्रस्यघोरंकर्मभयावहं ॥ ४२ ॥ भीमसेनःप्रहृष्टात्मागदामाशुपरामृशत् ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंनररक्षसोः ॥ ४३ ॥ गदानिपातसंह्रा
दैर्भुवंकंपयतोर्भृशं ॥ गदाविमुक्तौतौभूयःसमासाद्येतरेतरं ॥ ४४ ॥ मुष्टिभिर्वज्रसंह्रादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ॥ ४५ ॥ य
थासन्नमुपादायनिजघ्नतुरमर्षणौ ॥ तौविक्षरंतौरुधिरंसमासाद्येतरेतरं ॥ ४६ ॥ मत्ताविवमहानागौचकृषातेपुनःपुनः ॥ तदपश्यद्धृषीकेशःपांडवानांहितेरतः
॥ ४७ ॥ सभीमसेनरक्षार्थंहैडिंबिंपर्यचोदयत् ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधयुद्धेसप्तसप्तत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच संदृश्यसमरेभीमंरक्षसाग्रस्तमंतिकात् ॥ वासुदेवोब्रवीद्राजन्घटोत्कचमिदंवचः ॥ १ ॥
पश्यभीमंमहाबाहोरक्षसाग्रस्तमाहवे ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतवचैवमहाद्युते ॥ २ ॥ सकर्णंत्वंसमुत्सृज्यराक्षसेंद्रमलायुधं ॥ जहिक्षिप्रंमहाबाहोपश्चात्कर्णंवधि
ष्यसि ॥ ३ ॥ सवार्ष्णेयवचःश्रुत्वाकर्णमुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ युयुधेराक्षसेंद्रेणबकभ्रात्राघटोत्कचः ॥ ४ ॥ तयोःसुतुमुलंयुद्धंबभूवनिशिरक्षसोः ॥ अलायुधस्य
चैवोग्रंहैडिंबेश्चापिभारत ॥ ५ ॥ अलायुधस्ययोधांश्चराक्षसान्भीमदर्शनान् ॥ वेगेनापततःशूरान्प्रगृहीतशरासनान् ॥ ६ ॥ आत्तायुधःसुसंक्रुद्धोयुयुधानोम
हारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चचिच्छिदुर्निशितैःशरैः ॥ ७ ॥ सर्वांश्चसमरेराजन्किरीटीक्षत्रियर्षभान् ॥ परिचिक्षेपबीभत्सुःसर्वतःप्रकिरञ्छरान् ॥ ८ ॥ कर्णश्चस
मरेराजन्व्यद्रावयतपार्थिवान् ॥ धृष्टद्युम्नशिखंड्यादीन्पंचालानांमहारथान् ॥ ९ ॥ तान्वध्यमानान्दृष्ट्वाथभीमोभीमपराक्रमः ॥ अभ्ययात्त्वरितःकर्णंविशिखान्प्र
किरन्रणे ॥ १० ॥ ततस्तेप्यााययुर्हत्वाराक्षसान्यत्रसूतजः ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ ११ ॥ तेकर्णंयोधयामासुःपंचालाद्रोणमेवतु ॥ अलायु
धस्तुसंक्रुद्धोघटोत्कचमरिंदमं ॥ परिघेणातिकायेनताडयामासमूर्धनि ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हरींद्रयोःसिंहमुख्ययोः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सतुतेनप्रहारेणभैमसेनिर्महाबलः ॥ ईषन्मूर्छितमात्मानमस्तंभयतवीर्यवान् ॥ १३ ॥ ततोदीप्ताग्निसंकाशांशतघंटामलंकृतां ॥ चिक्षेपतस्मैसमरेगदांकांचनभू
षितां ॥ १४ ॥ साहयांश्चरथंचास्यसारथिंचमहास्वना ॥ चूर्णयामासवेगेनविसृष्टाभीमकर्मणा ॥ १५ ॥ सभग्नहयचक्राक्षाद्विशीर्णध्वजकूबरात् ॥ उत्पपातर
थात्तूर्णमायामास्थायराक्षसीं ॥ १६ ॥ ससमास्थायमायांतुववर्षरुधिरंबहु ॥ विद्युद्विभ्राजितंचासीत्तुमुलाभ्राकुलंनभः ॥ १७ ॥ ततोवज्रनिपाताश्चसाश
निस्तनयित्नवः ॥ महांश्चटचटाशब्दस्तत्रासीच्चमहाहवे ॥ १८ ॥ तांप्रेक्ष्यमहतींमायांराक्षसोराक्षसस्यच ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यहैडिंबिस्तांमायांमाययावधीत् ॥ १९ ॥
सोभिवीक्ष्यहतांमायांमायावीमाययैवहि ॥ अश्मवर्षंसुतुमुलंविससर्जघटोत्कचे ॥ २० ॥ अश्मवर्षंसतंघोरंशरवर्षेणवीर्यवान् ॥ दिक्षुविध्वंसयामासतद
द्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ ततोनानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतां ॥ आयसैःपरिघैःशूलैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥ २२ ॥ पिनाकैःकरवालैश्चतोमरप्रासकंपनैः ॥ नाराचै
र्निशितैर्भल्लैःशरैश्चक्रैःपरश्वधैः ॥ अयोगुडैर्भिंदिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ॥ २३ ॥ उत्पाटितैर्महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः ॥ शमीपीलुकदंबैश्चचंपकैश्चैवभा
रत ॥ २४ ॥ इंगुदैर्बदरीभिश्चकोविदारैश्चपुष्पितैः ॥ पलाशैश्चारिमेदैश्चप्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः ॥ २५ ॥ महद्भिःसमरेतस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ विपुलैःपर्व
ताग्रैश्चनानाधातुभिराचितैः ॥ २६ ॥ तेषांशब्दोमहानासीद्वज्राणांभिद्यतामिव ॥ युद्धंसमभवद्घोरंभैम्यलायुधयोर्नृप ॥ २७ ॥ हरींद्रयोर्यथाराजन्वालिसुग्री
वयोःपुरा ॥ तौयुध्वाविविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ॥ प्रगृह्यचशितौखड्गावन्योन्यमभिपेततुः ॥ २८ ॥ तावन्योन्यमभिद्रुत्यकेशेषुसुमहाबलौ ॥ भुजाभ्यांप
र्यगृह्णीतांमहाकायौमहाबलौ ॥ २९ ॥ तौस्विन्नगात्रौप्रस्वेदंसुस्रुवातेजनाधिप ॥ रुधिरंचमहाकायावतिवृष्टाविवांबुदौ ॥ ३० ॥ अथाभिपत्यवेगेनसमुद्भ्राम्य
चराक्षसं ॥ बलेनाक्षिप्यहैडिंबिश्चकर्तास्यशिरोमहत् ॥ ३१ ॥ सोपहृत्यशिरस्तस्यकुंडलाभ्यांविभूषितं ॥ तदासुतुमुलंनादंननादसुमहाबलः ॥ ३२ ॥ हतंदृष्ट्वा
महाकायंबकज्ञातिमरिंदमं ॥ पंचालाःपांडवाश्चैवसिंहनादान्विनेदिरे ॥ ३३ ॥ ततोभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ अवादयन्पांडवेयाराक्षसेनिहतेयु
धि ॥ ३४ ॥ अतीवसानिशातेषांबभूवविजयावहा ॥ विद्योतमानाविबभौसमंताद्दीपमालिनी ॥ ३५ ॥ अलायुधस्यतुशिरोभैमसेनिर्महाबलः ॥ दुर्योधनस्य
प्रमुखेचिक्षेपगतचेतसः ॥ ३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ निहत्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

अथदुर्योधनोराजादृष्ट्वाहतमलायुधं ॥ बभूवपरमोद्विग्नःसहसैन्येनभारत ॥ ३७ ॥ तेनत्यस्यप्रतिज्ञातंभीमसेनमहंयुधि ॥ हंतेतिस्वयमागम्यस्मरतावैरमुत्त
मं ॥ ३८ ॥ ध्रुवंसतेनहंतव्यइत्यमन्यतपार्थिवः ॥ जीवितंचिरकालंहिभ्रातॄणांचाप्यमन्यत ॥ ३९ ॥ सतंदृष्ट्वाविनिहतंभीमसेनात्मजेनवै ॥ प्रतिज्ञांभीमसेन
स्यपूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधवधेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥
॥ १ ॥ ॥ १ ॥ संजयउवाच निहत्यालायुधंरक्षःप्रहृष्टात्माघटोत्कचः ॥ ननादविविधान्नादान्वाहिन्याःप्रमुखेतव ॥ १ ॥ तस्यतंतुमुलंशब्दंश्रुत्वाकुं
जरकंपनं ॥ तावकानांमहाराजभयमासीत्सुदारुणं ॥ २ ॥ अलायुधविषक्तंतुभैमसेनिंमहाबलं ॥ दृष्ट्वाकर्णोमहाबाहुःपंचालान्समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ दशभिर्दश
भिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ दृढैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्बिभेदनतपर्वभिः ॥ ४ ॥ ततःपरमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ सात्यकिंचरथोदारंकंपयामासमार्गणैः ॥
॥ ५ ॥ तेषामप्यस्यतांसंख्येसर्वेषांसव्यदक्षिणं ॥ मंडलान्येवचापानिव्यदृश्यंतजनाधिप ॥ ६ ॥ तेषांज्यातलनिर्घोषोरथनेमिस्वनश्चह ॥ मेघानामिवघर्मांते
बभूवतुमुलोनिशि ॥ ७ ॥ ज्यानेमिघोषस्तनयित्नुमान्वैधनुस्तडिन्मंडलकेतुशृंगः ॥ शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्चसंग्राममेघःसबभूवराजन् ॥ ८ ॥ तदद्भुतंशैलइ
वाप्रकंपोवर्षंमहाशैलसमानसारः ॥ विध्वंसयामासरणेनरेंद्रवैकर्तनःशत्रुगणावमर्दी ॥ ९ ॥ ततोतुलैर्वज्रनिपातकल्पैःशितैःशरैःकांचनचित्रपुंखैः ॥ शत्रून्
व्यपोहत्समरेमहात्मावैकर्तनःपुत्रहितेरतस्ते ॥ १० ॥ संछिन्नभिन्नध्वजिनश्चकेचित्केचिच्छरैरर्दितभिन्नदेहाः ॥ केचिद्विसृताविहयाश्चकेचिद्वैकर्तनेनाशुरु
तावभूवुः ॥ ११ ॥ अविंदमानास्त्वथशर्मसंख्येयौधिष्ठिरंतेबलमभ्यपद्यन् ॥ तान्प्रेक्ष्यभग्नान्विमुखीकृतांश्चघटोत्कचोरोषमतीवचक्रे ॥ १२ ॥ आस्थायतंकां
चनरत्नचित्रंरथोत्तमंसिंहवत्संननाद ॥ वैकर्तनंकर्णमुपेत्यचापिविव्याधवज्रप्रतिमैःपृषत्कैः ॥ १३ ॥ तौकर्णिनाराचशिलीमुखैश्चनालीकदंडासनवत्सदंतैः ॥
वराहकर्णैःसविपाठशृंगैःक्षुरप्रवर्षैश्चविनेदतुःखं ॥ १४ ॥ तद्बाणधारावृतमंतरिक्षंतिर्यग्गताभिःसमरेरराज ॥ सुवर्णपुंखज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिव
प्रजाभिः ॥ १५ ॥ समाहितावप्रतिमप्रभावावन्योन्यमाजघ्नतुरुत्तमास्त्रैः ॥ तयोर्हिवीरोत्तमयोर्नकश्चिद्ददर्शतस्मिन्समरेविशेषं ॥ १६ ॥

केतुशृंगंध्वजशिखरं शृंगंप्रभुत्वेशिखरेइतिमेदिनी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तिर्यग्गताभिरिषुपंक्तिभिरितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रतिपन्नंकर्तव्यत्वेनज्ञानमनुष्ठितंच ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अदृश्यत्अदृश्यत ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अतीवतच्चित्रमतुल्यरूपंबभूवयुद्धंरविभीमसून्वोः॥ समाकुलंशस्त्रनिपातघोरंदिवीवराह्वंशुमतोःप्रमत्तं ॥ १७॥ संजयउवाच घटोत्कचंयदाकर्णो
नविशेषयतेनृप॥ ततःप्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदांवरः॥ १८॥ तेनास्त्रेणावधीत्तस्यरथंसहयसारथिं ॥ विरथश्चापिहैडिंबिःक्षिप्रमंतरधीयत॥ १९॥ धृ
तराष्ट्रउवाच तस्मिन्नंतर्हितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे॥ मामकैःप्रतिपन्नंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय॥ २०॥ संजयउवाच अंतर्हितंराक्षसेंद्रंविदित्वासं
प्राक्रोशन्कुरवःसर्वएव॥ कथंनायंराक्षसःकूटयोधीहन्यात्कर्णंसमरेदृश्यमानः ॥ २१ ॥ ततःकर्णोलघुचित्रास्त्रयोधीसर्वादिशःप्रावृणोद्बाणजालैः॥ नवैकिं
चित्प्रापतत्तत्रभूतंतमोभूतेसायकैरंतरिक्षे ॥ २२ ॥ नैवाददानोनचसंदधानोनचेषुधीःस्पृश्यमानःकराग्रैः ॥ अदृश्यद्वैलाघवात्सूतपुत्रःसर्वंबाणैश्छादयानो
ऽतरिक्षं॥ २३॥ ततोमायांदारुणामंतरिक्षेघोरांभीमांविहितांराक्षसेन॥ अपश्याम लोहिताभ्रप्रकाशांदेदीप्यंतीमग्निशिखामिवोग्रां ॥ २४॥ ततस्तस्यांवि
द्युतःप्रादुरासन्नुल्काश्चापिज्वलिताःकौरवेंद्र॥ घोषश्चास्याःप्रादुरासीत्सुघोरःसहस्रशोनदतांदुंदुभीनां॥ २५॥ ततःशराःप्रापतन्रुक्मपुंखाःशक्त्यृष्टिप्रास
मुसलान्यायुधानि॥ परश्वधास्तैलधौताश्चखड्गाःप्रदीप्ताग्रास्तोमराःपट्टिशाश्च ॥ २६॥ मयूखिनःपरिघालोहवद्धागदाश्चित्राःशितधाराश्चशूलाः॥गुर्व्योग
दाहेमपट्टावनद्धाःशतघ्न्यश्चप्रादुरासन्समंतात् ॥ २७॥ महाशिलाश्चापतंस्तत्रतत्रसहस्रशःसाशनयश्चवज्राः ॥ चक्राणिचानेकशतक्षुराणिप्रादुर्बभूवुर्ज्व
लनप्रभाणि॥ २८॥ तांशक्तिपाषाणपरश्वधानांप्रासासिवज्राशनिमुद्गराणां॥ वृष्टिंविशालांज्वलितांपतंतींकर्णःशरौघैर्नशशाकहंतुं ॥ २९॥ शराहतानां
पततांहयानांवज्राहतानांचतथागजानां॥ शिलाहतानांचमहारथानांमहान्निनादःपततांबभूव ॥ ३०॥ सुभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतंसमं
तात्॥ दौर्योधनंवैबलमार्तरूपमावर्तमानंददृशेभ्रमत्तत् ॥ ३१ ॥ हाहाकृतंसंपरिवर्तमानंसंलीयमानंचविषण्णरूपं॥ तेत्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराःपराङ्मुखा
नोबभूवुस्तदानीं ॥ ३२ ॥ तांराक्षसींभीमरूपांसुघोरांवृष्टिंमहाशस्त्रमयींपतंतीं॥ दृष्ट्वाबलौघांश्चनिपात्यमानान्महद्भयंतवपुत्रान्विवेश ॥ ३३ ॥ शिवाश्चवै
श्वानरदीप्तजिह्वाःसुभीमनादाःशतशोनदंतीः॥ रक्षोगणान्नर्दतश्चापिवीक्ष्यनरेंद्रयोधाव्यथिताबभूवुः॥ ३४॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उरसाहार्दबलेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

तेदीप्तजिह्वानलतीक्ष्णदंष्ट्राविभीषणाःशैलनिकाशकायाः॥ नभोगताःशक्तिविषक्तहस्तामेघाव्यमुंचन्निववृष्टिमुग्रां ॥ ३५॥ तैराहतास्तेशरशक्तिशूलैर्गदा
भिरुग्रैःपरिघैश्चदीप्तैः॥ वज्रैःपिनाकैरशनिप्रहारैःशतघ्निचक्रैर्मथिताश्चपेतुः॥ ३६॥ शूलाभुशुंड्योऽश्मगुडाःशतघ्न्यःस्थूलाश्चकार्ष्णायसपट्टनद्धाः॥ तेऽवा
किरंस्तवपुत्रस्यसैन्यंततोरौद्रंकश्मलंप्रादुरासीत्॥ ३७॥ विकीर्णांत्राविहतैरुत्तमांगैःसंभग्नांगाःशिश्यिरेतत्रशूराः॥ छिन्नाहयाःकुंजराश्चापिभग्नाःसंचूर्णि
ताश्चैवरथाःशिलाभिः॥ ३८॥ एवंमहच्छस्त्रवर्षंसृजंतस्तेयातुधानाभुविघोररूपाः॥ मायाःसृष्टास्तत्रघटोत्कचेननामुंचन्वैयाचमानंनभीतं ॥ ३९॥ तस्मिन्
घोरेकुरुवीरावमर्देकालोत्सृष्टेक्षत्रियाणामभावे॥ तेवैभग्नाःसहसाव्यद्रवंतप्राक्रोशंतःकौरवाःसर्वएव॥ ४०॥ पलायध्वंकुरवोनैतदस्तिसेंद्रादेवाघ्नंतिनःपां
डवार्थे॥ तथातेषांमज्जतांभारतानांतस्मिन्द्वीपःसूतपुत्रोबभूव ॥ ४१ ॥ तस्मिन्संक्रंदेतुमुलेवर्तमानेसैन्येभग्नेलीयमानेकुरूणां ॥ अनीकानांप्रविभागेप्र
काशेनाज्ञायंतेकुरवोनेतरेच॥ ४२ ॥ निर्मर्यादेविद्रवेघोररूपेसर्वादिशःप्रेक्षमाणाःस्मशून्याः॥ तांशस्त्रवृष्टिमुरसागाहमानंकर्णस्मैकंतत्रराजन्नपश्यन्॥ ४३
ततोबाणैरावृणोदंतरिक्षंदिव्यांमायांयोधयन्राक्षसस्य॥ ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करंचार्यकर्मनैवामुह्यत्संयुगेसूतपुत्रः ॥ ४४॥ ततोभीताःसमुदैक्षंतकर्णंराजन्सर्वे
सैंधवावाल्हिकाश्च॥ असंमोहंपूजयंतोऽस्यसंख्येसंपश्यंतोविजयंराक्षसस्य॥ ४५॥ तेनोत्सृष्टाचक्रयुक्ताशतघ्नीसमंसर्वांश्चतुरोश्वान्जघान॥ तेजानुभिर्ज
गतीमन्वपद्यन्गतासवोनिर्दशनाक्षिजिह्वाः॥ ४६॥ ततोहताश्वादवरुह्ययानादंतर्मनाःकुरुपुप्राद्रवत्सु॥ दिव्येचास्त्रेमाययावध्यमानेनैवामुह्यच्चिंतयन्प्रा
प्तकालं॥ ४७॥ ततोब्रुवन्कुरवःसर्वएवकर्णंदृष्ट्वाघोररूपांचमायां॥ शक्त्यारक्षोजहिकर्णाद्यतूर्णंनश्यंत्येतेकुरवोधार्तराष्ट्राः॥ ४८॥ करिष्यतःकिंचनोभीम
पार्थौतपंतमेनंजहिपापंनिशीथे॥ योनःसंग्रामाद्घोररूपाद्विमुक्तःवेत्सनःपार्थान्सबलान्योधयेत ॥ ४९ ॥ तस्मादेनंराक्षसंघोररूपंशक्त्याजहित्वंदत्तयावासवे
न॥ माकौरवाःसर्वएवेंद्रकल्पारात्रियुद्धेकर्णनेशुःसयोधाः॥ ५०॥ सवध्यमानोरक्षसावैनिशीथेदृष्ट्वाराजंस्त्रास्यमानंबलंच॥ महच्छ्रुत्वानिनदंकौरवाणांम
तिंदध्रेशक्तिमोक्षायकर्णः॥ ५१॥ सवैक्रुद्धःसिंहइवात्यमर्षीनामर्षयन्प्रतिघातंरणेसौ॥ शक्तिंश्रेष्ठांवैजयंतीमसह्यांसमाददेतस्यवधंचिकीर्षन्॥ ५२॥ या
सौराजन्निहितावर्षपूगान्वधायाजौसत्कृताफाल्गुनस्य॥ यांवैप्रादात्सूतपुत्रायशक्रःशक्तिंश्रेष्ठांकुंडलाभ्यांनिमाय॥ ५३॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तांवैशक्तिंलेलिहानांप्रदीप्तांपाशैर्युक्तामंतकस्येवजिह्वां ॥ मृत्योःस्वसारंज्वलितामिवोल्कांवैकर्तनःप्राहिणोद्राक्षसाय॥ ५४॥ तामुत्तमांपरकायावहंत्रींदृष्ट्वा
शक्तिंबाहुसंस्थांज्वलंतीं ॥ भीतंरक्षोविप्रदुद्रावराजन्कृत्वात्मानंविंध्यतुल्यप्रमाणं ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वाशक्तिंकर्णबाह्वंतरस्थांनेदुर्भूतान्यंतरिक्षेनरेंद्र ॥ ववुर्वातास्तु
मुलाश्चापिराजन्सनिर्घाताचाशनिर्गांजगाम ॥ ५६ ॥ सातांमायांभस्मकृत्वाज्वलंतीभित्वागाढंहृदयंराक्षसस्य ॥ ऊर्ध्वंययौदीप्यमानानिशायांनक्षत्रा
णामंतराण्याविवेश ॥ ५७॥ सनिर्भिन्नोविविधैरस्त्रपूगैर्दिव्यैर्नागैर्मानुषैराक्षसैश्च ॥ नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्चप्राणानिष्टांस्त्याजितःशक्रशक्त्या॥ ५८॥ इदं
चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपंचकारासौकर्मशत्रुक्षयाय॥ तस्मिन्कालेशक्तिनिर्भिन्नमर्मावभौराजन्शैलमेघप्रकाशः ॥ ५९॥ ततोंतरिक्षादपतद्गतासुःसराक्षसेंद्रोभु
विभिन्नदेहः ॥ अवाक्शिराःस्तब्धगात्रोविजिह्वोघटोत्कचोमहदास्थायरूपं ॥ ६०॥ सतद्रूपंभैरवंभीमकर्माभीमंकृत्वाभैमसेनिःपपात ॥ हतोप्येवंतवसैन्यैक
देशमपोथयत्स्वेनदेहेनराजन् ॥ ६१ ॥ पतद्रक्षःस्वेनकायेनतूर्णमतिप्रमाणेनविवर्धताच ॥ प्रियंकुर्वन्पांडवानांगतासुरक्षौहिणींतवतूर्णंजघान ॥ ६२ ॥ ततो
मिश्राःप्राणदन्सिंहनादैर्भेर्यःशंखामुरजाश्चानकाश्च ॥ दग्धांमायांनिहतंराक्षसंचदृष्ट्वाहृष्टाःप्राणदन्कौरवेयाः ॥ ६३ ॥ ततःकर्णःकुरुभिःपूज्यमानोयथाश
क्रोवृत्रवधेमरुद्भिः॥ अन्वारूढस्तवपुत्रस्ययानंहृष्टश्चापिप्राविशत्तत्स्वसैन्यं ॥६४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कच
वधेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच हैडिंबिंनिहतंदृष्ट्वाविशीर्णमिवपर्वतं ॥ बभूवुःपांडवाःसर्वेशोक
बाष्पाकुलेक्षणाः ॥ १ ॥ वासुदेवस्तुहर्षेणमहताभिपरिप्लुतः ॥ ननादसिंहनादंवैपर्यष्वजतफाल्गुनं ॥ २ ॥ सविनद्यमहानादमभीषून्संनियम्यच ॥ ननर्तहर्ष
संवीतोवातोद्धूतइवद्रुमः ॥ ३ ॥ ततःपरिष्वज्यपुनःपार्थमास्फोट्यचासकृत् ॥ रथोपस्थगतोधीमान्प्राणदत्पुनरच्युतः ॥ ४ ॥ प्रहृष्टमनसंज्ञात्वावासुदेवंमहा
बलः ॥ अर्जुनोथाब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमनाइव ॥ ५ ॥ अतिहर्षोयमस्थानेतवाद्यमधुसूदन ॥ शोकस्थानेतुसंप्राप्तेहैडिंबस्यवधेनतु ॥ ६ ॥ विमुखानीहसैन्या
निहतंदृष्ट्वाघटोत्कचं ॥ वयंचभृशमुद्विग्नाहैडिंबेस्तुनिपातनात् ॥ ७॥ नैतत्कारणमल्पंहिभविष्यतिजनार्दन ॥ तदद्यशंसमेपृष्टःसत्यंसत्यवतांवर ॥ ८ ॥

हैडिंबिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

धैर्यस्यवैकृतं अस्मत्पक्षक्षयेणतवहर्षोऽस्मद्धैर्यविनाशकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कुंडलाभ्यांनिमायवि

यद्येतन्नरहस्यंतेवक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ धैर्यस्यवैकृतंब्रूहित्वमद्यमधुसूदन ॥ ९ ॥ समुद्रस्येवसंशोषंमेरोरिवविसर्पणं ॥ तथैतदद्यमन्येहंतवकर्मजनार्दन ॥ १० ॥
वासुदेवउवाच अतिहर्षमिमंप्राप्तंशृणुमेत्वंधनंजय ॥ अतीवमनसःसद्यःप्रसादकरमुत्तमं ॥ ११ ॥ शक्तिंघटोत्कचेनेमांव्यंसयित्वामहाद्युते ॥ कर्णं
निहतमेवाजौविद्धिसद्योधनंजय ॥ १२ ॥ शक्तिहस्तंपुनःकर्णंकोलोकेस्तिपुमानिह ॥ यएनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे ॥ १३ ॥ दिष्ट्यापनीतकवचोदि
ष्ट्यापहृतकुंडलः ॥ दिष्ट्यासाव्यंसिताशक्तिरमोघास्यघटोत्कचे ॥ १४ ॥ यदिहिस्यात्सकवचस्तथैवस्यात्सकुंडलः ॥ सामरानपिलोकांस्त्रीनेकःकर्णोजयेद्रणे ॥
॥ १५ ॥ वासवोवाकुबेरोवावरुणोवाजलेश्वरः ॥ यमोवानोत्सहेत्कर्णंरणेप्रतिसमासितुं ॥ १६ ॥ गांडीवमुद्यम्यभवांश्चक्रंचाहंसुदर्शनं ॥ नशक्तौस्वोरणेजेतुं
तथायुक्तंमरर्षभं ॥ १७ ॥ त्वद्धितार्थंतुशक्रेणमायापहृतकुंडलः ॥ विहीनकवचश्चायंकृतःपरपुरंजयः ॥ १८ ॥ उत्कृत्यकवचंयस्मात्कुंडलेविमलेचते ॥ प्रादा
च्छक्रायकर्णोवैतेनवैकर्तनःस्मृतः ॥ १९ ॥ आशीविषइवक्रुद्धोजृंभितोमंत्रतेजसा ॥ तथाद्यभातिकर्णोमेशांतज्वालइवानलः ॥ २० ॥ यदाप्रभृतिकर्णाय
शक्तिर्दत्तामहात्मना ॥ वासवेनमहाबाहोक्षिप्तमायासौघटोत्कचे ॥ २१ ॥ कुंडलाभ्यांनिमायाथदिव्येनकवचेनच ॥ तांप्राप्यामन्यतवृषःसततंत्वांहतंरणे ॥
॥ २२ ॥ एवंगतोपिशक्योयंहंतुंनान्येनकेनचित् ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रशपेसत्येनचानघ ॥ २३ ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचतपस्वीनियतव्रतः ॥ रिपुष्वपिदयावां
श्चतस्मात्कर्णोवृषःस्मृतः ॥ २४ ॥ युद्धशौंडोमहाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ॥ केसरीववनेनर्दन्मातंगइवयूथपान् ॥ २५ ॥ विमदान्रथशार्दूलान्कुरुतेरणमूर्ध
नि ॥ मध्यंगतइवादित्योयोनशक्योनिरीक्षितुं ॥ २६ ॥ त्वदीयैःपुरुषव्याघ्रयोधमुख्यैर्महात्मभिः ॥ शरजालसहस्रांशुःशरदीवदिवाकरः ॥ २७ ॥ तपांतेजलदोयद्व
च्छरधाराःक्षरन्मुहुः ॥ दिव्यास्त्रजलदःकर्णःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २८ ॥ त्रिदशैरपिचास्यद्भिःशरवर्षंसमंततः ॥ अशक्यस्तदयंजेतुंस्रवद्भिर्मांसशोणितं ॥
॥ २९ ॥ कवचेनविहीनश्चकुंडलाभ्यांचपांडव ॥ सोद्यमानुपतांप्राप्तोविमुक्तःशक्रदत्तया ॥ ३० ॥ एकोहियोगोस्यभवेद्वधायच्छिद्रेत्वेनंस्वप्रमत्तःप्रमत्तं ॥ कृ
च्छ्रप्राप्तंरथचक्रेविमग्नेहन्याःपूर्वंत्वंतुसंज्ञांविचार्य ॥ ३१ ॥

निमयंकृत्वा ॥ २२ ॥ २३ ॥ वृषोधर्मप्रधानः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ कथमिति योगैरुपायैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

नत्युद्यतास्त्रंयुधिहन्यादजय्यमप्येकवीरोबलभित्सवज्रः ॥ जरासंधश्चेदिराजोमहात्मामहाबाहुश्चैकलव्योनिषादः ॥ ३२ ॥ एकैकशोनिहताःसर्वएतेयोगैस्तै
स्तैस्त्वद्धितार्थंमयैव ॥ अथापरेनिहताराक्षसेंद्राहिडिंबकिर्मीरबकप्रधानाः ॥ अलायुधःपरचक्रावमर्दीघटोत्कचश्चोग्रकर्मातरस्वी ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कचवधेश्रीकृष्णहर्षेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच
कथमस्मद्धितार्थंतेकैश्चयोगैर्जनार्दन ॥ जरासंधप्रभृतयोघातिताःपृथिवीश्वराः ॥ १ ॥ वासुदेवउवाच जरासंधश्चेदिराजोनैषादिश्चमहाबलः ॥ यदि
स्युर्नहताःपूर्वमिदानींस्युर्भयंकराः ॥ २ ॥ दुर्योधनस्तानवश्यंवृणुयाद्रथसत्तमान् ॥ तेस्मासुनित्यविद्विष्टाःसंश्रयेयुश्चकौरवान् ॥ ३ ॥ तेहिवीरामहेष्वासाः
कृतास्त्रादृढयोधिनः ॥ धार्तराष्ट्रचमूंकृत्स्नांरक्षेयुरमराइव ॥ ४ ॥ सूतपुत्रोजरासंधश्चेदिराजोनिषादजः ॥ सुयोधनंसमाश्रित्यजयेयुःपृथिवीमिमां ॥ ५ ॥ यो
गैरपिहतायैस्तेतन्मेशृणुधनंजय ॥ अजय्याहिविनायोगैर्मृधेतेदैवतैरपि ॥ ६ ॥ एकैकोहिपृथक्तेषांसमस्तांसुरवाहिनीं ॥ योधयेत्समरेपार्थलोकपालाभिर
क्षितां ॥ ७ ॥ जरासंधोहिरुषितोरौहिणेयप्रधर्षितः ॥ अस्मद्वधार्थंचिक्षेपगदांवैसर्वघातिनीं ॥ ८ ॥ सीमंतमिवकुर्वाणांनभसःपावकप्रभां ॥ अदृश्यतापतंती
साशक्रमुक्तायथाशनिः ॥ ९ ॥ तामापतंतींदृष्ट्वैवगदांरोहिणिनंदनः ॥ प्रतिघातार्थमस्त्रंवैस्थूणाकर्णमवासृजत् ॥ १० ॥ अस्त्रवेगप्रतिहतासागदाप्रापतद्भु
वि ॥ दारयंतीधरांदेवींकंपयंतीवपर्वतान् ॥ ११ ॥ तत्रसाराक्षसीघोराजरानाम्नीसुविक्रमा ॥ संदधेसाहिसंजातंजरासंधमरिंदमं ॥ १२ ॥ द्वाभ्यांजातोहिमा
तृभ्यामर्धदेहःपृथक्पृथक् ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधस्ततोभवत् ॥ १३ ॥ सातुभूमिंगतापार्थहतासमुतबांधवा ॥ गदयातेनचास्त्रेणस्थूणाकर्णेनराक्ष
सी ॥ १४ ॥ विनाभूतःसगदयाजरासंधोमहामृधे ॥ निहतोभीमसेनेनपश्यतस्तेधनंजय ॥ १५ ॥ यदिहिस्याद्गदापाणिर्जरासंधःप्रतापवान् ॥ सेंद्रादेवानतंहं
तुंरणेशक्तानरोत्तम ॥ १६ ॥ त्वद्धितार्थंचनैषादिरंगुष्ठेनवियोजितः ॥ द्रोणेनाचार्यकंकृत्वाछद्मनासत्यविक्रमः ॥ १७ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सगदयागदासहितयाराक्षस्याविनाभूतः अयंभावः गदयैवसदुर्जयःकदाचिज्जितश्चेत्पुनाराक्षस्यासंधातुंशक्यइत्युभ
यनाशेनजरासंधोनष्टइति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्यंसिताव्यर्थीकृताशक्तिरितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

सतुबद्धांगुलित्राणोनैषादिर्दृढविक्रमः ॥ अतिमानीवनचरोबभौरामइवापरः ॥ १८ ॥ एकलव्यंहिसांगुष्ठमशक्तादेवदानवाः ॥ सराक्षसोरगाःपार्थविजेतुंयु
धिकर्हिचित् ॥ १९ ॥ किमुमानुषमात्रेणशक्यःस्यात्प्रतिवीक्षितुं ॥ दृढमुष्टिःकृतीनित्यमस्यमानोदिवानिशं ॥ २० ॥ त्वद्धितार्थंतुसमयाहतःसंग्राममूर्धनि ॥
चेदिराजश्चविक्रांतःप्रत्यक्षंनिहतस्तव ॥ २१ ॥ सचाप्यशक्यःसंग्रामेजेतुंसर्वसुरासुरैः ॥ वधार्थंतस्यजातोहमन्येषांचसुरद्विषां ॥ २२ ॥ त्वत्सहायोनरव्याघ्र
लोकानांहितकाम्यया ॥ हिडिंबबककिर्मीराभीमसेनेनपातिताः ॥ २३ ॥ रावणेनसमप्राणाब्रह्मयज्ञविनाशनाः ॥ हतस्तथैवमायावीहैडिंबेनाप्यलायुधः ॥
॥ २४ ॥ हैडिंबश्चाप्युपायेनशक्त्याकर्णेनघातितः ॥ यदिह्येनंनाहनिष्यत्कर्णःशक्त्यामहामृधे ॥ २५ ॥ मयावध्योभविष्यत्सभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ मयाननि
हतःपूर्वमेषयुष्मत्प्रियेप्सया ॥ २६ ॥ एषहिब्राह्मणद्वेषीयज्ञद्वेषीचराक्षसः ॥ धर्मस्यलोप्तापापात्मातस्मादेषनिपातितः ॥ २७ ॥ व्यंसिताचाप्युपायेनशक्रदत्ता
मयानघ ॥ येहिधर्मस्यलोप्तारोवध्यास्तेममपांडव ॥ २८ ॥ धर्मसंस्थापनार्थंहिप्रतिज्ञैषाममाव्यया ॥ ब्रह्मसत्यंदमःशौचंधर्मोह्रीःश्रीर्धृतिःक्षमा ॥ २९ ॥ य
त्रतत्ररमेनित्यमहंसत्येनतेशपे ॥ नविषादस्त्वयाकार्यःकर्णंवैकर्तनंप्रति ॥ ३० ॥ उपदेक्ष्याम्युपायंतेयेनतंप्रसहिष्यसि ॥ सुयोधनंचापिरणेहनिष्यतिवृकोद
रः ॥ ३१ ॥ तस्यापिचवधोपायंवक्ष्यामितवपांडव ॥ वर्धतेतुमुलस्त्वेषशब्दःपरचमूंप्रति ॥ ३२ ॥ विद्रवंतिचसैन्यानित्वदीयानिदिशोदश ॥ लब्धलक्ष्याहिकौ
रव्याविधमंतिचमूंतव ॥ दहत्येपचवःसैन्यंद्रोणःप्रहरतांवरः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृष्णवाक्येएकाशीत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एकवीरवधेमोघाशक्तिःसूतात्मजेयदा ॥ कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेन
मुक्तवान् ॥ १ ॥ तस्मिन्हतेहताहिस्युःसर्वेपांडवसृंजयाः ॥ एकवीरवधेकस्माद्युद्धेनजयमादधे ॥ २ ॥ आहूतोननिवर्त्तेयमितितस्यमहाव्रतं ॥ स्वयंमार्गयितव्यः
ससूतपुत्रेणफाल्गुनः ॥ ३ ॥ ततोद्वैरथमानीयफाल्गुनंशक्रदत्तया ॥ जघाननवृषःकस्मात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ४ ॥ नूनंबुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्चमेसुतः ॥
शत्रुभिर्व्यंसितःपापःकथंनुसजयेदरीन् ॥ ५ ॥ यात्वस्यपरमाशक्तिर्जयस्यंचपरायणं ॥ साशक्तिर्वासुदेवेनव्यंसिताचघटोत्कचे ॥ ६ ॥

णिटीकायांएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एकवीरवधेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दुष्प्रणीतेनदुर्नयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥

यदिजानीथतांशक्तिमेकघ्नींसततंरणे॥ अनिवार्यामसह्यांचदेवैरपिसवासवैः ॥ २ ॥ साकिमर्थंतुकर्णेनप्रवृत्तेसमरेपुरा॥ नदेवकीसुतेमुक्ताफाल्गुनेवापि
संजय॥ ३॥ संजयउवाच संग्रामाद्विनिवृत्तानांसर्वेषांनोविशांपते॥४॥ रात्रौकुरुकुलश्रेष्ठमंत्रोयंसमजायत॥ प्रभातमात्रेश्वोभूतेकेशवायार्जुनायवा॥
शक्तिरेषाहिमोक्तव्याकर्णकर्णेतिनित्यशः॥ ५॥ ततःप्रभातसमयेराजन्कर्णस्यदैवतैः ॥अन्येषांचैवयोधानांसाबुद्धिर्नाश्यतेपुनः ॥ ६ ॥ दैवमेवपरंमन्येय
त्कर्णोहस्तसंस्थया॥ नजघानरणेपार्थंकृष्णंवादेवकीसुतं॥ ७॥ तस्यहस्तस्थिताशक्तिःकालरात्रिरिवोद्यता॥ दैवोपहतबुद्धित्वान्नतांकर्णोविमुक्तवान्॥ ८॥
कृष्णेवादेवकीपुत्रेमोहितोदेवमायया॥ पार्थेवाशक्रकल्पेवैवधार्थंवासवींप्रभो॥ ९॥ धृतराष्ट्रउवाच दैवेनोपहतायूयंस्वबुद्ध्याकेशवस्यच॥ गताहि
वासवीहत्वातृणभूतंघटोत्कचं॥ १०॥ कर्णश्चममपुत्राश्चसर्वे वान्येचपार्थिवाः॥ तेनवैदुष्प्रणीतेनगतावैवस्वतक्षयं ॥ ११ ॥ भूयएवतुमेशंसयथायुद्धमव
र्तत॥ कुरूणांपांडवानांचहैडिंबौनिहतेतदा॥ १२ ॥येचतेभ्यद्रवन्द्रोणंव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥ सृंजयाःसहपंचालैस्तेप्यकुर्वन्कथंरणं ॥ १३ ॥ सौमदत्तेर्वधां
द्रोणमायांतंसैंधवस्यच॥ अमर्षाज्जीवितंत्यक्त्वागाहमानंवरूथिनीं ॥ १४ ॥ जृंभमाणमिवव्याघ्रंव्यात्ताननमिवांतकं॥ कथंप्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यंतंपांडुसृंज
याः॥ १५॥ आचार्यंयेचतेरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः॥ द्रौणिकर्णकृपास्ताततेवाकुर्वन्किमाहवे ॥ १६ ॥ भारद्वाजंजिघांसंतौसव्यसाचिवृकोदरौ॥ समार्च्छं
न्मामकायुद्धेकथंसंजयशंसमे॥ १७॥ सिंधुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेनते॥ अमर्षिताःसुसंक्रुद्धारणंचक्रुःकथंनिशि॥१८॥ संजयउवाच हतेघटोत्कचे
राजन्कर्णेननिशिराक्षसे॥ प्रणदत्सुचहृष्टेषुतावकेषुयुयुत्सुषु॥ १९॥ आपतत्सुचवेगेनवध्यमानेबलेपिच ॥ विगाढायांरजन्यांचराजादैन्यंपरंगतः ॥ २० ॥
अब्रवीच्चमहाबाहुर्भीमसेनमिदंवचः॥ आवारयमहाबाहोधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं ॥ २१ ॥ हैडिंबेश्चैवघातेनमोहोमामाविशन्महान् ॥ एवंभीमंसमादिश्यस्वर
थेसमुपाविशत्॥ २२॥ अश्रुपूर्णमुखोराजानिःश्वसंश्चपुनःपुनः॥ कश्मलंप्राविशद्घोरंदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं॥२३॥ तंतथाव्यथितंदृष्ट्वाकृष्णोवचनमब्रवीत्॥
माव्यथांकुरुकौंतेयनैतत्त्वय्युपपद्यते॥ २४॥ वैक्लव्यंभरतश्रेष्ठयथाप्राकृतपूरुषे॥ उत्तिष्ठराजन्युध्यस्ववहगुर्वींधुरंविभो॥ २५॥ त्वयिवैक्लव्यमापन्नेसंशयो ॥१८४॥
विजयेभवेत्॥ श्रुत्वाकृष्णस्यवचनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ २६॥

॥२७॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ एतत्सैन्यमप्रर्दितं एतयोःसैन्याभ्यांप्रमर्दितमितिविग्रहः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

विमृज्यनेत्रेपाणिभ्यांकृष्णंवचनमब्रवीत् ॥ विदितामेमहाबाहोधर्माणांपरमागतिः ॥ २७ ॥ ब्रह्महत्याफलंतस्ययःकृतंनावबुध्यते ॥ अस्माकंहिवनस्थानांहै
डिंबेनमहात्मना ॥ २८ ॥ बालेनापिसतातेनकृतंसाह्यंजनार्दन ॥ अस्त्रहेतोर्गतंज्ञात्वापांडवंश्वेतवाहनं ॥ २९ ॥ असौकृष्णमहेष्वासःकाम्यकेमामुपस्थितः॥
उषितश्चसहास्माभिर्यावन्नासीद्धनंजयः॥ ३० ॥ गंधमादनयात्रायांदुर्गेभ्यश्चस्मतारिताः ॥ पांचालीचपरिश्रांतापृष्ठेनोढामहात्मना ॥ ३१ ॥ आरंभाच्चैव
युद्धानांयदेषकृतवान्प्रभो ॥ मदर्थेदुष्करंकर्मकृतंतेनमहाहवे ॥ ३२ ॥ स्वभावाद्याचमेप्रीतिःसहदेवेजनार्दन ॥ सैवमेपरमाप्रीतीराक्षसेंद्रेघटोत्कचे ॥ ३३ ॥
भक्तश्चमेमहाबाहुःप्रियोस्याहंप्रियश्चमे ॥ तेनविंदामिवार्ष्णेयकश्मलंशोकतापितः ॥ ३४ ॥ पश्यसैन्यानिवार्ष्णेयद्राव्यमाणानिकौरवैः ॥ द्रोणकर्णौतुसंय
त्तौपश्ययुद्धेमहारथौ ॥ ३५ ॥ निशीथेपांडवंसैन्यमेतत्सैन्यप्रमर्दितं ॥ गजाभ्यामिवमत्ताभ्यांयथानलवनंमहत् ॥ ३६ ॥ अनादृत्यबलंबाह्वोर्भीमसेनस्यमा
धव ॥ चित्रास्त्रतांचपार्थस्यविक्रमंतिस्मकौरवाः ॥ ३७ ॥ एषद्रोणश्चकर्णश्चराजाचैवसुयोधनः ॥ निहत्यराक्षसंयुद्धेहृष्टानर्दंतिसंयुगे ॥ ३८ ॥ कथंवास्मासु
जीवत्सुत्वयिचैवजनार्दन ॥ हैडिंबिःप्राप्तवान्मृत्युंसूतपुत्रेणसंगतः ॥ ३९ ॥ कदर्थीकृत्यनःसर्वान्पश्यतःसव्यसाचिनः ॥ निहतोराक्षसःकृष्णभैमसेनिर्महाबलः
॥ ४० ॥ यदाभिमन्युर्निहतोधार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ नासीत्तत्ररणेकृष्णसव्यसाचीमहारथः ॥ ४१ ॥ निरुद्धाश्चवयंसर्वेसैंधवेनदुरात्मना ॥ निमित्तमभवद्द्रोणः
सपुत्रस्तत्रकर्मणि ॥ ४२ ॥ उपदिष्टोवधोपायःकर्णस्यगुरुणास्वयं ॥ व्यायच्छतश्चखड्गेनद्विधाखड्गंचकारह ॥ ४३ ॥ व्यसनेवर्तमानस्यकृतवर्मानृशंसवत् ॥
अश्वान्जघानसहसातथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ ४४ ॥ तथेतरेमहेष्वासाःसौभद्रंयुध्यपातयन् ॥ अल्पेचकारणेकृष्णहतोगांडीवधन्वना ॥ ४५ ॥ सैंधवोयादवश्रेष्ठ
तच्चनातिप्रियंमम ॥ यदिशत्रुवधोन्याय्योभवेत्कर्तुंहिपांडवैः ॥ ४६ ॥ कर्णद्रोणौरणेपूर्वंहंतव्याविितिमेमतिः ॥ एतौहिमूलंदुःखानामस्माकंपुरुषर्षभ ॥ ४७ ॥
एतौरणेसमासाद्यसमाश्वस्तःसुयोधनः ॥ यत्रवध्योभवेद्द्रोणःसूतपुत्रश्चसानुगः ॥ ४८ ॥ तत्रावधीन्महाबाहुःसैंधवंदूरवासिनं ॥ अवश्यंतुमयाकार्यःसूतपु
त्रस्यनिग्रहः ॥ ४९ ॥ ततोयास्याम्यहंवीरस्वयंकर्णजिघांसया ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्द्रोणानीकेनसंगतः ॥ ५० ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्र्यशीत्यधिकशततमो

एवमुक्त्वाययौतूर्णंत्वरमाणोयुधिष्ठिरः ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशंखंप्रध्माप्यभैरवं ॥ ५१ ॥ ततोरथसहस्रेणगजानांचशतैस्त्रिभिः ॥ वाजिभिःपंचसाहस्रैःपंचालैःसप्रभद्रकैः ॥ ५२ ॥ वृतःशिखंडीत्वरितोराजानंपृष्ठतोन्वयात् ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुःशंखान्दध्मुश्चदंशिताः ॥ ५३ ॥ पंचालाःपांडवाश्चैवयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवोधनंजयं ॥ ५४ ॥ एषप्रयातित्वरितःक्रोधाविष्टोयुधिष्ठिरः ॥ जिघांसुःसूतपुत्रस्यतस्योपेक्षानयुज्यते ॥ ५५ ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःशीघ्रमश्वानचोदयत् ॥ दूरंप्रयांतंराजानमन्वगच्छज्जनार्दनः ॥ ५६ ॥ तंदृष्ट्वासहसायांतंसूतपुत्रजिघांसया ॥ शोकोपहतसंकल्पंदह्यमानमिवाग्निना ॥ ५७ ॥ अभिगम्याब्रवीद्व्यासोधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ व्यासउवाच कर्णमासाद्यसंग्रामेदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः ॥ ५८ ॥ सव्यसाचिवधाकांक्षीशक्तिंरक्षितवान्हिसः ॥ नचागाद्द्वैरथंजिष्णुर्दिष्ट्यातेनमहारणे ॥ ५९ ॥ सृजेतांस्पर्धिनावेतौदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ वध्यमानेषुचास्त्रेषुपीडितःसूतनंदनः ॥ ६० ॥ वासवींसमरेशक्तिंध्रुवंमुंचेद्युधिष्ठिर ॥ ततोभवेत्तेव्यसनंघोरंभरतसत्तम ॥ ६१ ॥ दिष्ट्यारक्षोहतंयुद्धेसूतपुत्रेणमानद ॥ वासवींकारणंकृत्वाकालेनोपहतोह्यसौ ॥ ६२ ॥ तवैवकारणाद्रक्षोनिहतंतातसंयुगे ॥ माक्रुधोभरतश्रेष्ठमाचशोकेमनःकृथाः ॥ ६३ ॥ प्राणिनामिहसर्वेषामेषानिष्ठायुधिष्ठिर ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःपार्थिवैश्चमहात्मभिः ॥ ६४ ॥ कौरवान्समरेराजन्प्रतियुध्यस्वभारत ॥ पंचमेदिवसेतातपृथिवीतेभविष्यति ॥ ६५ ॥ नित्यंचपुरुषव्याघ्रधर्ममेवानुचिंतय ॥ आनृशंस्यंतपोदानंक्षमांसत्यंचपांडव ॥ ६६ ॥ सेवेथाःपरमप्रीतोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ इत्युक्त्वापांडवंव्यासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६७ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेव्यासवाक्येत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचघटोत्कचवधपर्व ॥ अथद्रोणवधपर्व ॥ संजयउवाच व्यासेनैवमथोक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ स्वयंकर्णवधाद्वीरोनिवृत्तोभरतर्षभ ॥ १ ॥ घटोत्कचेतुनिहतेसूतपुत्रेणतांनिशां ॥ दुःखामर्षवशंप्राप्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ दृष्ट्वाभीमेनमहतींवार्यमाणांचमूंतव ॥ धृष्टद्युम्नमुवाचेदंकुंभयोनिंनिवारय ॥ ३ ॥ त्वंहिद्रोणविनाशायसमुत्पन्नोहुताशनात् ॥ सशरःकवचीखड्गीधन्वीचपरतापनः ॥ ४ ॥

ऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यासेनैवमितिततोदुर्योधनइतिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अभिद्रवरणेहृष्टोमाचतेभीःकथंचन ॥ जनमेजयःशिखंडीचदौर्मुखिश्चयशोधरः ॥ ५ ॥ अभिद्रवंतुसंहृष्टाःकुंभयोनिंसमंततः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाः
प्रभद्रकाः ॥ ६ ॥ द्रुपदश्चविराटश्चपुत्रभ्रातृसमन्वितौ ॥ सात्यकिःकेकयाश्चैवपांडवश्चधनंजयः ॥ ७ ॥ अभिद्रवंतुवेगेनकुंभयोनिवधेप्सया ॥ तथैवरथि
नःसर्वेहस्त्यश्वंयच्चकिंचन ॥ ८ ॥ पदाताश्चरणेद्रोणंपातयंतुमहारथं ॥ तथाज्ञप्तास्तुतेसर्वेपांडवेनमहात्मना ॥ ९ ॥ अभ्यद्रवंतवेगेनकुंभयोनिवधेप्सया ॥
आगच्छतस्तान्सहसासर्वोद्योगेनपांडवान् ॥ १० ॥ प्रतिजग्राहसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वोद्योगेनपांडवान् ॥ ११ ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्ध
इच्छन्द्रोणस्यजीवितं ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंश्रांतवाहनसैनिकं ॥ १२ ॥ पांडवानांकुरूणांचगर्जतामितरेतरं ॥ निद्रांधास्तेमहाराजपरिश्रांताश्चसंयुगे ॥ १३ ॥ नाभ्य
पद्यंतसमरेकांचिच्चेष्टांमहारथाः ॥ त्रियामारजनीचैषाघोररूपाभयानका ॥ १४ ॥ सहस्रयामप्रतिमाबभूवप्राणहारिणी ॥ वध्यतांचतथातेषांक्षतानांचवि
शेषतः ॥ १५ ॥ अर्धरात्रिःसमाजज्ञेनिद्रांधानांविशेषतः ॥ सर्वेह्यासन्निरुत्साहाःक्षत्रियादीनचेतसः ॥ १६ ॥ तवचैवपरेषांचगतास्त्राविगतेषवः ॥ तेतदापा
रयंतश्चह्रीमंतश्चविशेषतः ॥ १७ ॥ स्वधर्ममनुपश्यंतोनजहुःस्वामनीकिनीं ॥ अस्त्राण्यन्येसमुत्सृज्यनिद्रांधाःशेरतेजनाः ॥ १८ ॥ रथेष्वन्येगजेष्वन्येहयेष्व
न्येचभारत ॥ निद्रांधानोबुबुधिरेकांचिच्चेष्टांनराधिप ॥ १९ ॥ तानन्येसमरेयोधाःप्रेषयंतोयमक्षयं ॥ स्वप्नायमानांस्त्वपरेपरानतिविचेतसः ॥ २० ॥ आत्मा
नंसमरेजघ्नुःस्वानेवचपरानपि ॥ नानावाचोविमुंचंतोनिद्रांधास्तेमहारणे ॥ २१ ॥ अस्माकंचमहाराजपरेभ्योबहवोजनाः ॥ योद्धव्यमितितिष्ठंतोनिद्रासंर
क्तलोचनाः ॥ २२ ॥ संसर्पंतोरणेकेचिन्निद्रांधास्ततथापरान् ॥ जघ्नुःशूरारणेशूरांस्तस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ २३ ॥ हन्यमानमथात्मानंपरेभ्योबहवोजनाः ॥
नाभ्यजानंतसमरेनिद्रयामोहिताभृशं ॥ २४ ॥ तेषामेतादृशींचेष्टांविज्ञायपुरुषर्षभः ॥ उवाचवाक्यंबीभत्सुरुच्चैःसन्नादयन्दिशः ॥ २५ ॥ श्रांताभवंतोनिद्रां
धाःसर्वएवसवाहनाः ॥ तमसाचवृतेसैन्येरजसाबहुलेनच ॥ २६ ॥ तेयूयंयदिमन्यध्वमुपारमतसैनिकाः ॥ निमीलयतचात्रैवरणभूमौमुहूर्तकं ॥ २७ ॥ त
तोविनिद्राविश्रांताश्चंद्रमस्युदितेपुनः ॥ संसाधयिष्यथान्योन्यंसंग्रामंकुरुपांडवाः ॥ २८ ॥ तद्वचःसर्वधर्मज्ञाधार्मिकस्यविशांपते ॥ अरोचयंतसैन्यानित
थाचान्योन्यमब्रुवन् ॥ २९ ॥ चुक्रुशुःकर्णकर्णेतितथादुर्योधनेतिच ॥ उपारमतपांडूनांविरताहिवरूथिनी ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

तथाविक्रोशमानस्यफाल्गुनस्यततस्ततः ॥ उपारमतपांडूनांसेनातवचभारत ॥३१॥ तामस्यवाचंदेवाश्चऋषयश्चमहात्मनः ॥ सर्वसैन्यानिचाक्षुद्रांप्रहृष्टाः
प्रत्यपूजयन् ॥ ३२ ॥ तत्संपूज्यवचोऽक्रूरंसर्वसैन्यानिभारत ॥ मुहूर्तमस्वपन्राजन्श्रांतानिभरतर्षभ ॥ ३३ ॥ सातुसंप्राप्यविश्रामंध्वजिनीतवभारत ॥ सु
खमाप्तवतीवीरमर्जुनंप्रत्यपूजयत् ॥ ३४ ॥ त्वयिवेदास्तथास्त्राणित्वयिबुद्धिपराक्रमौ ॥ धर्मस्त्वयिमहाबाहोदयाभूतेषुचानघ ॥३५॥ यच्चाश्वस्तास्तवेच्छामः
शर्मपार्थतदस्तुते ॥ मनसश्चप्रियानर्थान्वीरक्षिप्रमवाप्नुहि ॥ ३६ ॥ इतितेतंनरव्याघ्रंप्रशंसंतोमहारथाः ॥ निद्रयासमवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशांपते ॥ ३७ ॥
अश्वपृष्ठेषुचाप्यन्येरथनीडेषुचापरे ॥ गजस्कंधगताश्चान्येशेरतेचापरेक्षितौ ॥ ३८ ॥ सायुधाःसगदाश्चैवसखड्गाःसपरश्वधाः ॥ सप्रासकवचाश्चान्येनराःसु
प्ताःपृथक्पृथक् ॥ ३९ ॥ गजास्तेपन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुगुंठितैः ॥ निद्रांधावसुधांचक्रुर्घ्राणनिःश्वासशीतलां ॥ ४० ॥ सुप्ताःशुशुभिरेतत्रनिःश्वसंतोमहीतले॥
विकीर्णागिरयोयद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ॥ ४१ ॥ समांचविषमांचक्रुःखुराग्रैर्विक्षतांमहीं ॥ हयाःकांचनयोक्त्रास्तेकेसरालंबिभिर्युगैः ॥ ४२ ॥ सुषुपुस्तत्रराजें
द्रयुक्तावाहेषुसर्वशः ॥ एवंहयाश्चनागाश्चयोधाश्चभरतर्षभ॥ युद्धाद्विरम्यसुषुपुःश्रमेणमहतान्विताः ॥४३॥ तत्तथानिद्रयामग्नमबोधंप्रास्वपद्भृशं॥कुशलैःशि
ल्पिभिर्न्यस्तंपटेचित्रमिवाद्भुतं ॥ ४४ ॥ तेक्षत्रियाःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंसायकविक्षतांगाः ॥ कुंभेषुलीनाःसुषुपुर्गजानांकुचेषुलग्नाइवकामिनीनां॥४५॥
ततःकुमुदनाथेनकामिनीगंडपांडुना ॥ नेत्रानंदेनचंद्रेणमाहेंद्रीदिगलंकृता ॥ ४६ ॥ दशशताक्षककुब्दरिनिःसृतःकिरणकेसरभासुरपिंजरः ॥ तिमिरवारण
यूथविदारणःसमुदियादुदयाचलकेसरी ॥ ४७॥ हरवृषोत्तमगात्रसमद्युतिःस्मरशरासनपूर्णसमप्रभः ॥ नववधूस्मितचारुमनोहरःप्रविसृतःकुमुदाकरबां
धवः ॥ ४८ ॥ ततोमुहूर्ताद्भगवान्पुरस्ताच्छशलक्षणः ॥ अरुणंदर्शयामासग्रसन्ज्योतिःप्रभांप्रभुः ॥ ४९ ॥ अरुणस्यतुतस्यानुजातरूपसमप्रभं ॥ रश्मिजा
लंमहच्चंद्रोमंदंमंदमवासृजत् ॥ ५० ॥ उत्सारयंतःप्रभयातमस्तेचंद्ररश्मयः ॥ पर्यगच्छञ्छनैःसर्वादिशःखंचक्षितिंतथा ॥ ५१ ॥ ततोमुहूर्ताद्भुवनंज्योति
र्भूतमिवाभवत् ॥ अप्रख्यमप्रकाशंचजगामाशुतमस्तथा ॥ ५२ ॥ प्रतिप्रकाशितेलोकेदिवाभूतेनिशाकरे ॥ विचेरुर्नविचेरुश्चराजन्नक्तंचरास्ततः ॥ ५३ ॥
बोध्यमानंतुतत्सैन्यंराजंश्चंद्रस्यरश्मिभिः ॥ बुबुधेशतपत्राणांवनंसूर्यांशुभिर्यथा ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

यथाचंद्रोदयोद्भूतःक्षुभितःसागरोभवत् ॥ तथाचंद्रोदयोद्भूतःसबभूवबलार्णवः ॥ ५५ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपुनरेवविशांपते ॥ लोकेलोकविनाशायपरंलोकम
भीप्सतां ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिरात्रियुद्धेसैन्यनिद्रायांचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ . ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततोदुर्योधनोद्रोणमभिगम्याब्रवीदिदं ॥ अमर्षवशमापन्नोजनयन्हर्षतेजसी ॥ १ ॥ दुर्योधनउवाच नमर्षणीयाःसंग्रामेविश्रमंतःश्र
मान्विताः ॥ सपत्नाग्लानमनसोलब्धलक्षाविशेषतः ॥ २ यत्तुमर्षितमस्माभिर्भवतःप्रियकाम्यया ॥ तएतेपरिविश्रांताःपांडवाबलवत्तराः ॥ ३ ॥ सर्वथापरि
हीनाःस्मतेजसाचबलेनच ॥ भवतापाल्यमानास्तेविवर्धंतेपुनःपुनः ॥ ४ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणिब्राह्मादीनिचयानिह ॥ तानिसर्वाणितिष्ठंतिभवत्येवविशेष
तः ॥ ५ ॥ नपांडवेयानवयंनान्येलोकेधनुर्धराः ॥ युध्यमानस्यतेतुल्याःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ६ ॥ ससुरासुरगंधर्वानिमाँल्लोकान्द्विजोत्तम ॥ सर्वास्त्रविद्भवान्ह
न्याद्दिव्यैरस्त्रैर्नसंशयः ॥ ७ ॥ सभवान्मर्षयत्येतांस्त्वत्तोभीतान्विशेषतः ॥ शिष्यत्वंवापुरस्कृत्यममवामंदभाग्यतां ॥ ८ ॥ . संजयउवाच एवमुद्धर्षितो
द्रोणःकोपितश्चसुतेनते ॥ समन्युरब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ ९ ॥ स्थविरःसन्परंशक्त्याघटेदुर्योधनाहवे ॥ अतःपरंमयाकार्यंक्षुद्रंविजयगृद्धिना ॥ १० ॥.
अनस्त्रविदयंसर्वोहंतव्योस्त्रविदाजनः ॥ यद्भवान्मन्यतेचापिशुभंवायदिवाशुभं ॥ ११ ॥ तद्वैकर्तास्मिकौरव्यवचनात्तवनान्यथा ॥ निहत्यसर्वपंचालान्यु
द्धेकृत्वापराक्रमं ॥ १२ ॥ विमोक्ष्येकवचंराजन्सत्येनायुधमालभे ॥ मन्यसेयच्चकौंतेयमर्जुनंश्रांतमाहवे ॥ १३ ॥ तस्यवीर्यंमहाबाहोशृणुसत्येनकौरव ॥ तं
नदेवानगंधर्वानयक्षानचराक्षसाः ॥ १४ ॥ उत्सहंतेरणेजेतुंकुपितंसव्यसाचिनं ॥ खांडवेयेनभगवान्प्रत्युद्यातःसुरेश्वरः ॥ १५ ॥ सायकैर्वारितश्चापिवर्षमा
णोमहात्मना ॥ यक्षानागास्तथादैत्यायेचान्येबलगर्विताः ॥ १६ ॥ निहताःपुरुषेंद्रेणतच्चापिविदितंनव ॥ गंधर्वाघोषयात्रायांचित्रसेनादयोजिताः ॥ १७ ॥
यूयंतैर्ह्रियमाणाश्चमोक्षितादृढधन्वना ॥ निवातकवचाश्चापिदेवानांशत्रवस्तथा ॥ १८ ॥ सुरैरवध्याःसंग्रामेतेनवीरेणनिर्जिताः ॥ दानवानांसहस्राणिहि
रण्यपुरवासिनां ॥ १९ ॥ विजिग्येपुरुषव्याघ्रःसशक्योमानुषैःकथं ॥ प्रत्यक्षंचैवतेसर्वंयथाबलमिदंतव ॥ २० ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८४॥ ॥७॥ त्रिभागमात्रशेषायां

क्षपितंपांडुपुत्रेणचेष्टतांनोविशांपते॥ संजयउवाच तंतदाभिप्रशंसंतमर्जुनंकुपितस्तदा॥ २१ ॥ द्रोणंतवसुतोराजन्पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ अहंदुःशास.
नःकर्णःशकुनिर्मातुलश्चमे॥२२॥ हनिष्यामोर्जुनंसंख्येद्विधाकृत्वाद्यभारतीं॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभारद्वाजोहसन्निव॥२३॥ अन्ववर्ततराजानंस्वस्तितेस्त्विति
चाब्रवीत्॥ कोहिगांडीवधन्वानंज्वलंतमिवतेजसा॥ २४ ॥ अक्षयंक्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियःक्षत्रियर्षभं॥ तंनवित्तपतिर्नेंद्रोनयमोनजलेश्वरः ॥ २५॥ नासुरो
रगरक्षांसिक्षपयेयुःसहायुधं॥ मूढास्त्वेतानिभाषंतेयानीमान्यात्थभारत ॥ २६ ॥ युद्धेह्यर्जुनमासाद्यस्वस्तिमान्कोव्रजेद्गृहान्॥ त्वंतुसर्वाभिशंकित्वान्निष्ठु
रःपापनिश्चयः॥२७॥ श्रेयसस्त्वद्धितेयुक्तांस्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि॥गच्छत्वमपिकौंतेयमात्मार्थंजहिमाचिरं॥२८॥त्वमप्याशंससेयोद्धुंकुलजःक्षत्रियोह्यसि॥
इमान्किंक्षत्रियान्सर्वान्घातयिष्यस्यनागसः॥२९॥ त्वमस्यमूलंवैरस्यतस्मादासादयार्जुनं॥एषतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्ममनुव्रतः॥३०॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारे
प्रयात्वर्जुनमाहवे॥ एषोक्षकुशलोजिह्मोद्यूतकृत्कितवःशठः॥३१॥ देविता निकृतिप्रज्ञोयुधिजेष्यतिपांडवान्॥ त्वयाकथितमत्यर्थंकर्णेनसहहृष्टवत्॥३२॥
असकृच्छून्यवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्यशृण्वतः॥ अहंचतातकर्णश्चभ्रातादुःशासनश्चमे ॥ ३३॥ पांडुपुत्रान्हनिष्यामःसहिताःसमरेत्रयः॥ इतितेकत्थमानस्यश्रु
तंसंसदिसंसदि॥ ३४ ॥ अनुतिष्ठप्रतिज्ञांतांसत्यवाक्भवतैःसह॥ एषतेपांडवःशत्रुरविशंकोग्रतःस्थितः॥ ३५॥ क्षत्रधर्ममवेक्षस्वश्लाघ्यस्तववधोजयात्॥
दत्तंभुक्तमधीतंचप्राप्तमैश्वर्यमीप्सितं ॥ ३६ ॥ कृतकृत्योनृणश्चासिमाभैर्युध्यस्वपांडवं ॥ इत्युक्त्वासमरेद्रोणोन्यवर्ततयतःपरे ॥ द्वैधीकृत्यततःसेनांयुद्धंसम
भवत्तदा॥३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिद्रोणदुर्योधनभाषणेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥७॥ संजयउवाच त्रि
भागमात्रशेषायांरात्र्यांयुद्धमवर्तत॥ कुरूणांपांडवानांचसंहृष्टानांविशांपते॥ १॥ अथचंद्रप्रभांमुष्णन्नादित्यस्यपुरःसरः॥ अरुणोभ्युदयांचक्रेताम्रीकुर्व
न्निवांबरं॥ २॥ प्राच्यांदिशिसहस्रांशोररुणेनारुणीकृतं॥ तापनीयंयथाचक्रंभ्राजतेरविमंडलं॥३॥

मुहूर्तत्रयावशिष्टायां तत्रसूर्योदयोत्तरंत्रयोदश्यांद्रोणस्यनाशः त्रयोदश्याशुक्लायांयुद्धारंभस्यहेमंतेप्रथमेमासेशुक्लपक्षेत्रयोदशीं प्रवृत्तंभारतंयुद्धमितिभारतसाविन्यामुक्तस्यचोपपत्तिःसिध्यति ॥१॥२॥३ ॥

कितवोवंचकः शठोधूर्तः

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ततोरथाश्वांश्चमनुष्ययानान्युत्सृज्यसर्वेकुरुपांडुयोधाः ॥ दिवाकरस्याभिमुखंजपंतःसंध्यागताःप्रांजलयोबभूवुः ॥ ४ ॥ ततोद्वैधीकृतेसैन्येद्रोणःसोमकपांड
वान् ॥ अभ्यद्रवत्सपंचालान्दुर्योधनपुरोगमः ॥ ५ ॥ द्वैधीकृतान्कुरून्दृष्ट्वामाधवोर्जुनमब्रवीत् ॥ सपत्नान्सव्यतःकृत्वाअपसव्यमिमंकुरु ॥ ६ ॥ समाधवम
नुज्ञायकुरुष्वेतिधनंजयः ॥ द्रोणकर्णौमहेष्वासौसव्यतःपर्यवर्तत ॥ ७ ॥ अभिप्रायंतुकृष्णस्यज्ञात्वापरपुरंजयः ॥ आजिशीर्षगतंपार्थंभीमसेनोभ्युवाचह ॥
॥ ८ ॥ भीमसेनउवाच अर्जुनार्जुनबीभत्सोशृणुष्वैतद्वचोमम ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः ॥ ९ ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेश्रेयोनप्रतिपत्स्य
से ॥ असंभावितरूपस्त्वंसुनृशंसंकरिष्यसि ॥ १० ॥ सत्यश्रीधर्मयशसांवीर्येणानृण्यमाप्नुहि ॥ भिंध्यनीकंयुधांश्रेष्ठअपसव्यमिमान्कुरु ॥ ११ ॥ संजय
उवाच . सव्यसाचीभीमेनचोदितःकेशवेनच ॥ कर्णद्रोणावतिक्रम्यसमंतात्पर्यवारयत् ॥ १२ ॥ तमाजिशीर्षमायांतंदहंतंक्षत्रियर्षभान् ॥ पराक्रांतंपरा
क्रम्यततःक्षत्रियपुंगवाः ॥ १३ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंवर्धमानमिवानलं ॥ अथदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ १४ ॥ अभ्यवर्षञ्छरव्रातैःकुंतीपुत्रंधनं
जयं ॥ तेषामस्त्राणिसर्वेषामुत्तमास्त्रविदांवरः ॥ १५ ॥ कदर्थीकृत्यराजेंद्रशरवर्षैरवाकिरत् ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यलघुहस्तोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ सर्वानविध्य
न्निशितैर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ उद्धूतारजसोवृष्टिःशरवृष्टिस्तथैवच ॥ १७ ॥ तमश्चघोरंशब्दश्चतदासमभवन्महान् ॥ नद्यौर्नभूमिर्नदिशःप्राज्ञायंततथागते ॥
॥ १८ ॥ सैन्येनरजसामूढंसर्वमंधमिवाभवत् ॥ नैवतेनवयंराजन्प्राज्ञासिष्मपरस्परं ॥ १९ ॥ उद्देशेनहितेनस्मसमयुध्यंतपार्थिवाः ॥ विरथारथिनोराजन्स
मासाद्यपरस्परं ॥ २० ॥ केशेषुसमसज्जंतकवचेषुभुजेषुच ॥ हताश्वाहतसूताश्चनिश्चेष्टारथिनोहताः ॥ २१ ॥ जीवंतइवतत्रस्मव्यदृश्यंतभयार्दिताः ॥ हतान्
गजान्समाश्लिष्यपर्वतानिववाजिनः ॥ २२ ॥ गतसत्वाव्यदृश्यंततथैवसहसादिभिः ॥ ततस्त्वभ्यवसृत्यैवसंग्रामादुत्तरांदिशं ॥ २३ ॥ आतिष्ठदाहवेद्रोणो
विधूमाग्निरिवज्वलन् ॥ तमाजिशीर्षादेकांतमपक्रांतंनिशम्यतु ॥ २४ ॥ समकंपंतसैन्यानिपांडवानांविशांपते ॥ भ्राजमानंश्रियायुक्तंज्वलंतमिवतेजसा ॥
॥ २५ ॥ द्रोणंदृष्ट्वापरेत्रेसुश्चेरुर्मम्लुश्चभारत ॥ आह्वयंतंपरानीकंप्रभिन्नमिववारणं ॥ २६ ॥ नैनमाशंसिरेजेतुंदानवावासवंयथा ॥ केचिदासन्निरुत्साहाः
केचित्क्रुद्धामनस्विनः ॥ २७ ॥ विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिदासन्नमर्षिताः ॥ हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नराधिपाः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शशापशपथंकृतवान् ॥ ४५ ॥ इष्टापूर्तात्तथाक्षात्रादिति

अपरेदशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्छिताः ॥ व्याक्षिपन्नायुधानन्येमृदुश्चापरेभुजान् ॥ २९ ॥ अन्येचान्वपतन्द्रोणंत्यक्तात्मानोमहौजसः ॥ पंचालास्तुविशेषे-
णद्रोणसायकपीडिताः ॥ ३० ॥ समसज्जंतराजेंद्रसमरेभृशवेदनाः ॥ ततोविराटद्रुपदौद्रोणंप्रतिययूरणे ॥ ३१ ॥ तथाचरंतंसंग्रामेभृशंसमरदुर्जयं ॥ द्रुपद-
स्यततःपौत्रास्त्रयएवविशांपते ॥ ३२ ॥ चेदयश्चमहेष्वासाद्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥ तेषांद्रुपदपौत्राणांत्रयाणांनिशितैःशरैः ॥ ३३ ॥ त्रिभिर्द्रोणोहरत्प्राणांस्ते
हतान्यपतन्भुवि ॥ ततोद्रोणोजयद्युद्धेचेदिकैकेयसृंजयान् ॥ ३४ ॥ मत्स्यांश्चैवाजयत्कृत्स्नान्भारद्वाजोमहारथान् ॥ ततस्तुद्रुपदःक्रोधाच्छरवर्षमवासृजत्
॥ ३५ ॥ द्रोणंप्रतिमहाराजविराटश्चैवसंयुगे ॥ तंनिहत्येपुवर्षंतुद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ३६ ॥ तौशरैश्छादयामासविराटद्रुपदावुभौ ॥ द्रोणेनच्छाद्यमानौतुक्रु-
द्धौसंग्राममूर्धनि ॥ ३७ ॥ द्रोणंशरैर्विव्यधतुःपरमंक्रोधमास्थितौ ॥ ततोद्रोणोमहाराजक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ ३८ ॥ भल्लाभ्यांभृशतीक्ष्णाभ्यांचिच्छेदध-
नुषीतयोः ॥ ततोविराटःकुपितःसमरेतोमरान्दश ॥ ३९ ॥ दशचिक्षेपचशरान्द्रोणस्यवधकांक्षया ॥ शक्तिंचद्रुपदोघोरामायसींस्वर्णभूषितां ॥ ४० ॥ चिक्षेप
भुजगेंद्राभांक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ततोभल्लैःसुनिशितैश्छित्वातांस्तोमरान्दश ॥ ४१ ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यांद्रोणश्चिच्छेदसायकैः ॥ ततोद्रोणःसुपीताभ्यांभल्ला-
भ्यामरिमर्दनः ॥ ४२ ॥ द्रुपदंचविराटंचप्रेषयामासमृत्यवे ॥ हतेविराटेद्रुपदेकेकयेषुतथैवच ॥ ४३ ॥ तथैवचेदिमत्स्येपुपंचालेपुतथैवच ॥ हतेपुत्रिपुवीरेपुद्रु-
पदस्यचनृपु ॥ ४४ ॥ द्रोणस्यकर्मतद्दृष्ट्वाकोपदुःखसमन्वितः ॥ शशापरथिनांमध्येधृष्टद्युम्नोमहामनाः ॥ ४५ ॥ इष्टापूर्तात्तथाक्षात्राद्ब्राह्मण्याच्चसनश्यतु ॥
द्रोणोयस्याद्यमुच्येतयंवाद्रोणःपराभवेत् ॥ ४६ ॥ इतितेषांप्रतिश्रुत्यमध्येसर्वधनुष्मतां ॥ आयाद्द्रोणंसहानीकःपांचाल्यःपरवीरहा ॥ ४७ ॥ पंचालास्त्वेकतो
द्रोणमभ्यघ्नन्पांडवैःसह ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ४८ ॥ सोदर्याश्चयथामुख्यास्तेरक्षन्द्रोणमाहवे ॥ रक्ष्यमाणंतथाद्रोणंसर्वैस्तैस्तुमहारथैः
॥ ४९ ॥ यतमानास्तुपंचालानशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ तत्राक्रुध्यद्भीमसेनोधृष्टद्युम्नस्यमारिष ॥ ५० ॥

इष्टंयागहोमादि आपूर्तंक्षेत्रारामादि क्षात्रंद्रुपदकुलोत्पन्नत्वात् ब्राह्मण्यंयाजोपयाजयोर्ब्राह्मणयोस्तपसाब्राह्मणरूपादग्नेश्चजातत्वात्एतत्सर्वंतस्यनश्यतु यस्यशत्रुर्द्रोणोनमुच्येतमरणंनप्राप्नुयात् यंवामांवाद्रो-
णोयदिपराभवेदिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ अवस्थितमरिमुक्तविधंशपथंशपित्वापिकःपरिपालयेत्कस्तद्धननंकुर्यादपितुसर्वोपितद्धननंकुर्यादेवेतिसार्धःश्लोकः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

सएनंवाग्भिरुग्राभिस्ततक्षपुरुषर्षभः ॥ भीमसेनउवाच द्रुपदस्यकुलेजातःसर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः ॥ ५१ ॥ कःक्षत्रियोमन्यमानःप्रेक्षेतारिमवस्थितं ॥ पितृपुत्रवधंप्राप्यपुमान्कःपरिपालयेत् ॥ ५२ ॥ विशेषतस्तुशपथंशपित्वाराजसंसदि ॥ एषवैश्वानरइवसमिद्धःस्वेनतेजसा ॥ ५३ ॥ शरचापेंधनोद्रोणः क्षत्रंदहतितेजसा ॥ पुराकरोतिनिःशेषांपांडवानामनीकिनीं ॥ ५४ ॥ स्थिताःपश्यतमेकर्मद्रोणमेवव्रजाम्यहं ॥ इत्युक्त्वाप्राविशत्क्रुद्धोद्रोणानीकंवृकोदरः ॥ ५५ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तववाहिनीं ॥ धृष्टद्युम्नोपिपांचाल्यःप्रविश्यमहतींचमूं ॥ ५६ ॥ आससादरणेद्रोणंतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ नैवनस्तादृशं युद्धंदृष्टपूर्वंनचश्रुतं ॥ ५७ ॥ यथासूर्योदयेराजन्समुत्पिंजोभवन्महान् ॥ संसक्तान्येवचादृश्यन्रथवृंदानिमारिष ॥ ५८ ॥ हतानिचविकीर्णानिशरीराणिशरीरिणां ॥ केचिदन्यत्रगच्छंतःपथिचान्यैरुपद्रुताः ॥ ५९ ॥ विमुखाःपृष्ठतश्चान्येताड्यंतेपार्श्वतःपरे ॥ तथासंसक्तयुद्धंतदभवद्भृशदारुणं ॥ अथसंध्यागतःसूर्यः क्षणेनसमपद्यत ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच तेतथैवमहाराजदंशितारणमूर्धनि ॥ संध्यागतंसहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥ १ ॥ उदितेतुसहस्रांशौतप्तकांचनसप्रभे ॥ प्रकाशितेषुलोकेषुपुनर्युद्धमवर्तत ॥ २ ॥ द्वंद्वानितत्रयान्यासन्संसक्तानिपुरोदयात् ॥ तान्येवाभ्युदितेसूर्येसमसज्जंतभारत ॥ ३ ॥ रथैर्हयाहयैर्नागाःपादातैश्चापिकुंजराः ॥ हयैर्हयाःसमाजग्मुःपादाताश्चपदातिभिः ॥ ४ ॥ रथारथैरिभैर्नागास्तथैवभरतर्षभ ॥ संसक्ताश्चवियुक्ताश्चयोधाःसंन्यपतन्रणे ॥ ५ ॥ तेरात्रौकृतकर्माणःश्रांताःसूर्यस्यतेजसा ॥ क्षुत्पिपासापरीतांगाविसंज्ञाबहवोभवन् ॥ ६ ॥ शंखभेरीमृदंगानांकुंजराणांचगर्जतां ॥ विस्फारितविकृष्टानांकार्मुकाणांचकूजतां ॥ ७ ॥ शब्दःसमभवद्राजन्दिविस्पृग्भरतर्षभ ॥ द्रवतांचपदातीनांशस्त्राणांपततामपि ॥ ८ ॥ हयानांहेषतांचापिरथानांचनिवर्ततां ॥ क्रोशतांगर्जतांचैवतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ९ ॥ विवृद्धस्तुमुलःशब्दोद्यामगच्छन्महांस्तदा ॥ नानायुधनिकृत्तानांचेष्टतामातुरःस्वनः ॥ १० ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेतथैवेति सहस्रांशुंविकीर्णकरसहस्रंउदेष्यंतमित्यर्थः आदित्यंसूर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ स्वेकौरवाःस्वान्स्वभृत्यान्परेपांडवाःस्वान्स्वभृत्यान् स्वेइत्यनुवर्तते परेषांपांडवानांस्वान्स्वेकौरवाःपरेषांपांडवानांपरान्कौरवान्परेपांडवा जघ्नुरित्यन्वयःपरेषामित्युभयत्रसंबध्यते स्वपरविभागो वक्तुःसंजयस्यानुरोधात् ॥ १२ ॥ वीरेति निज्यंतेप्रक्षाल्यंतेवासांसियेषुनेप्रदेशानेजनानितेषुयथावांससांराशयोभवंत्येवमुद्यनानांप्रतिकूलंपिष्टानांचखड्गानांराशयःप्रत्यदृश्यंत निज्यबांक्षालनैःउद्यम्यो

भूमावश्रूयतमहांस्तदासीत्कृपणंमहत् ॥ पततांपात्यमानानांपत्त्यश्वरथदंतिनां ॥ ११ ॥ तेषुसर्वेष्वनीकेषुव्यतिषक्तेष्वनेकशः ॥ स्वेस्वान्जघ्नुःपरेस्वांश्चस्वान्परे
-पांपरेपरान् ॥ १२ ॥ वीरबाहुविसृष्टाश्चयोधेषुचगजेषुच ॥ राशयःप्रत्यदृश्यंतवाससांनेजनेष्विव ॥ १३ ॥ उद्यतप्रतिपिष्टानांखड्गानांवीरबाहुभिः ॥ सएवश
ब्दस्तद्रूपोवाससांनिज्यतामिव ॥ १४ ॥ अर्धासिभिस्तथाखड्गैस्तोमरैःसपरश्वधैः ॥ निकृष्टयुद्धंसंसक्तंमहदासीत्सुदारुणं ॥ १५ ॥ गजाश्वकायप्रभवांनरदे
हप्रवाहिनीं ॥ शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णांमांसशोणितकर्दमां ॥ १६ ॥ आर्तनादस्वनवतींपताकाशस्त्रफेनिलां ॥ नदींप्रावर्तयन्वीराःपरलोकौघगामिनीं ॥ १७ ॥
शरशक्त्यर्दिताःक्लांताराात्रिमूढाल्पचेतसः ॥ विष्टभ्यसर्वगात्राणिव्यतिष्ठन्गजवाजिनः ॥ १८ ॥ बाहुभिःकवचैश्चित्रैःशिरोभिश्चारुकुंडलैः ॥ युद्धोपकरणै
श्चान्यैस्तत्रतत्रचकाशिरे ॥ १९ ॥ क्रव्यादसंघैराकीर्णंमृतैरर्धमृतैरपि ॥ नासीद्रथपथस्तत्रसर्वमायोधनंप्रति ॥ २० ॥ मज्जत्सुचक्रेषुरथान्सत्वमास्थायवा
-जिनः ॥ कथंचिदवहन्श्रांतावेपमानाःशरार्दिताः ॥ २१ ॥ कुलसत्वबलोपेतावाजिनोवारणोपमाः ॥ विह्वलंतूर्णमुद्भ्रांतंसभयंभारतातुरं ॥ २२ ॥ बलमा
सीत्तदासर्वमृतेद्रोणार्जुनावुभौ ॥ तावेवास्तांनिलयनंतावार्तायनमेवच ॥ २३ ॥ तावेवान्येसमासाद्यजग्मुर्वैवस्वतक्षयं ॥ आविग्नमभवत्सर्वंकौरवाणांमह
द्बलं ॥ २४ ॥ पंचालानांचसंसक्तंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ अंतकाक्रीडसदृशंभीरूणांभयवर्धनं ॥ २५ ॥ पृथिव्यांराजवंश्यानामुत्थितेमहतिक्षये ॥ नतत्रकर्णंद्रोणं
वानार्जुनंनयुधिष्ठिरं ॥ २६ ॥ नभीमसेनंनयमौनपांचाल्यंनसात्यकिं ॥ नचदुःशासनंद्रौणिंनदुर्योधनसौबलौ ॥ २७ ॥ नकृपंमद्रराजंचकृतवर्माणमेवच ॥
नचान्यान्नैवचात्मानंनक्षितिंनदिशस्तथा ॥ २८ ॥ पश्यामराजन्संसक्तान्सैन्येनरजसावृतान् ॥ संभ्रांतेतुमुलेघोरेरजोमेघेसमुत्थिते ॥ २९ ॥ द्वितीयामिवसं
प्राप्ताममन्यंतनिशांतदा ॥ नज्ञायंतेकौरवेयानपंचालानपांडवाः ॥ ३० ॥

यम्पशिलायांस्फाल्यमानानां श्लोकद्वयं ॥ १३ ॥ १४ ॥ अर्धासिभिरेकधारैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निलयनमाश्रयः आर्तायनंआर्तानांभयवारणंत्वीयानां शत्रू
णांतुतावेवमृत्युकरावित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ चतुरश्चत्वारः भ्राताःदुःशासनेन ॥ ३५ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

नदिशोद्यौर्नचोर्वीचनसमंविषमंतथा ॥ हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परानप्यथवास्वकान् ॥ ३१ ॥ न्यपातयंस्तदायुद्धेनराःस्मविजयैषिणः ॥ उद्भूतत्वात्तुरजसःप्रसे
काच्छोणितस्यच ॥ ३२ ॥ प्राशाम्यतरजोभौमंशीघ्रत्वादनिलस्यच ॥ तत्रनागाहयायोधारथिनोथपदातयः ॥ ३३ ॥ पारिजातवनानीवव्यरोचन्रुधिरोक्षि
ताः ॥ ततोदुर्योधनःकर्णोद्रोणोदुःशासनस्तथा ॥ ३४ ॥ पांडवैःसमसज्जंतचतुर्भिश्चतुरोरथाः ॥ दुर्योधनःसहभ्रात्रायमाभ्यांसमसज्जंत ॥ ३५ ॥ वृकोदरे
णराधेयोभारद्वाजेनचार्जुनः ॥ तद्घोरंमहदाश्चर्यंसर्वेप्रैक्षंतसर्वतः ॥ ३६ ॥ रथर्षभाणामुग्राणांसन्निपातममानुषं ॥ रथमार्गैर्विचित्रैस्तैर्विचित्ररथसंकुलं ॥
॥ ३७॥ अपश्यन्रथिनोयुद्धंविचित्रंचित्रयोधिनां ॥ यतमानाःपराक्रांताःपरस्परजिगीषवः ॥ ३८ ॥ जीमूताइवघर्मांतेशरवर्षैरवाकिरन् ॥ तेरथान्सूर्यसं
काशानास्थिताःपुरुषर्षभाः ॥ ३९ ॥ अशोभंतयथामेघाःशारदाश्चलविद्युतः ॥ योधास्तेतुमहाराजक्रोधामर्षसमन्विताः ॥ ४० ॥ स्पर्धिनश्चमहेष्वासाः
कृतयत्नाधनुर्धराः ॥ अभ्यगच्छंस्तथान्योन्यंमत्तागजवृषाइव ॥ ४१ ॥ ननूनंदेहभेदोस्तिकालेराजन्ननागते ॥ यत्रसर्वेनयुगपद्व्यशीर्यंतमहारथाः ॥ ४२ ॥
बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ कार्मुकैर्विशिखैःप्रासैःखड्गैःपरशुपट्टिशैः ॥ ४३॥ नालीकैःक्षुद्रनाराचैर्नखरैःशक्तितोमरैः ॥ अन्यैश्चविविधाका
रैर्धौतैःप्रहरणोत्तमैः ॥ ४४ ॥ विचित्रैर्विविधाकारैःशरीरावरणैरपि ॥ विचित्रैश्चरथैर्भग्नैर्हतैश्चगजवाजिभिः ॥ ४५ ॥ शून्यैश्चैवनगाकारैर्हतयोधध्वजैरथैः ॥
अमनुष्यैर्हयैस्त्रस्तैःकृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥ ४६ ॥ वातायमानैरसकृद्धतवीरैरलंकृतैः ॥ व्यजनैःकंकटैश्चैवध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ ४७॥ छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यै
श्चसुसुगंधिभिः ॥ हारैःकिरीटैर्मुकुटैरुष्णीपैःकिंकिणीगणैः ॥ ४८ ॥ उरस्थैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेवच ॥ आसीदायोधनंतत्रनभस्तारागणैरिव ॥
॥ ४९ ॥ ततोदुर्योधनस्यासीन्नकुलेनसमागमः ॥ अमर्षितेनक्रुद्धस्यक्रुद्धेनामर्षितस्यच ॥ ५० ॥ अपसव्यंचकाराथमाद्रीपुत्रस्तवात्मजं ॥ किरञ्छरशतैर्हृ
ष्टस्तत्रनादोमहानभूत् ॥ ५१ ॥ अपसव्यंकृतंसंख्येभ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ॥ नामृष्यततमप्याजौप्रतिचक्रेपसव्यतः ॥ ५२ ॥ पुत्रस्तवमहाराजराजादुर्योधनो
द्रुतं ॥ ततःप्रतिचिकीर्षंतमपसव्यंतुतेसुतं ॥ ५३ ॥ न्यवारयततेजस्वीनकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ ससर्वतोनिवार्यैनंशरजालेनपीडयन् ॥ ५४ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

विमुखंनकुलश्चक्रेतत्सैन्याःसमपूजयन् ॥ तिष्ठतिष्ठेतिनकुलोबभाषेतनयंतव ॥ संस्मृत्यसर्वदुःखानितवदुर्मंत्रितंचतत् ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिनकुलयुद्धेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोदुःशासनःक्रुद्धःसहदेवमुपाद्रवत् ॥ रथवेगेनतीव्रेणकंपयन्निवमेदिनीं ॥ १ ॥ तस्यापततएवाशुभल्लेनामित्रकर्शनः ॥ माद्रीपुत्रःशिरोयंतुःसशिरस्त्राणमच्छिनत् ॥ २ ॥ नैनंदुःशासनःसूतंनापिकश्चनसैनिकः ॥ हृतोत्तमांगमाशुत्वात्सहदेवेनबुद्धवान् ॥ ३ ॥ यदात्वसंगृहीतत्वात्प्रयांत्यश्वायथासुखं ॥ ततोदुःशासनःसूतंबुबुधेगतचेतसं ॥ ४ ॥ सहयान्संनिगृह्याजौस्वयंहयविशारदः ॥ युयुधेरथिनांश्रेष्ठोलघुचित्रंचसुष्ठुच ॥ ५ ॥ तदस्यापूजयन्कर्मस्वेपरेचापिसंयुगे ॥ हतसूतरथेनाजौव्यचरद्यदभीतवत् ॥ ६ ॥ सहदेवस्तुतानश्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ॥ पीड्यमानाःशरैश्चाशुप्राद्रवंस्तेततस्ततः ॥ ७ ॥ सरश्मिषुविषक्तत्वादुत्ससर्जशरासनं ॥ धनुषाकर्मकुर्वंस्तुरश्मींश्चपुनरुत्सृजन् ॥ ८ ॥ छिद्रेष्वेतेषुतंबाणैर्माद्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ परीप्संस्त्वत्सुतंकर्णस्तदंतरमवापतत् ॥ ९ ॥ वृकोदरस्ततःकर्णंत्रिभिर्भल्लैःसमाहितः ॥ आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नन्बाह्वोरुरसिचानदत् ॥ १० ॥ सनिवृत्तस्ततःकर्णःसंघट्टितइवोरगः ॥ भीममावारयामासविकिरन्निशिताञ्छरान् ॥ ११ ॥ ततोभूत्तुमुलंयुद्धंभीमराधेययोस्तदा ॥ तौवृषाविवनर्दंतौविवृत्तनयनावुभौ ॥ १२ ॥ वेगेनमहतान्योन्यंसंरब्धावभिपेततुः ॥ अभिसंश्लिष्टयोस्तत्रतयोराहवशौंडयोः ॥ १३ ॥ विच्छिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥ गदयाभीमसेनस्तुकर्णस्यरथकूबरं ॥ १४ ॥ बिभेदशतधाराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोभीमस्यराधेयोगदामाविध्यवीर्यवान् ॥ १५ ॥ अवासृजद्रथेतांतुबिभेदगदयागदां ॥ ततोभीमःपुनर्गुर्वींचिक्षेपाधिरथेर्गदां ॥ १६ ॥ तांगदांबहुभिःकर्णःसुपुंखैःसुप्रवेजितैः ॥ प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैःसाभीमंपुनराव्रजत् ॥ १७ ॥ व्यालीवमंत्राभिहताकर्णबाणैरभिद्रुता ॥ तस्याःप्रतिनिपातेनभीमस्यविपुलोध्वजः ॥ १८ ॥ पपातसारथिश्चास्यमुमोहचगदाहतः ॥ सकर्णेसायकानष्टौव्यसृजत्क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ तैस्तस्यनिशितैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनोमहाबलः ॥ चिच्छेदपरवीरघ्नःप्रहसन्निवभारत ॥ २० ॥ ध्वजंशरासनंचैवशरावापंचभारत ॥ कर्णोप्यन्यद्धनुर्गृह्यहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ज्ञानमेकस्थ

ततःपुनस्तुराधेयोहयानस्यरुथेषुभिः ॥ ऋक्षवर्णान्जघानाशुतथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ २२ ॥ सविपन्नरथोभीमोनकुलस्याप्लुतोरथं ॥ हरिर्यथागिरेःशृंगंसमाक्रामदरिंदमः ॥ २३ ॥ तथाद्रोणार्जुनौचित्रमयुध्येतांमहारथौ ॥ आचार्यशिष्यौराजेंद्रकृतप्रहरणौयुधि ॥ २४॥ लघुसंधानयोगाभ्यांरथयोश्चरणेनच ॥ मोहयंतौमनुष्याणांचक्षूंषिचमनांसिच ॥ २५ ॥ उपारमंततेसर्वेयोधाभरतसत्तम ॥ अदृष्टपूर्वंपश्यंतस्तद्युद्धंगुरुशिष्ययोः ॥ २६ ॥ विचित्रान्पृतनामध्येरथमार्गानुदीर्यतौ ॥ अन्योन्यमपसव्यंचकर्तुंवीरौतदेषतुः ॥ २७॥ पराक्रमंतयोर्योधाददृशुस्तेसुविस्मिताः ॥ तयोःसमभवद्युद्धंद्रोणपांडवयोर्महत् ॥ २८ ॥ आमिषार्थेमहाराजगगनेश्येनयोरिव ॥ यद्यच्चकारद्रोणस्तुकुंतीपुत्रजिगीषया ॥ २९॥ तत्तत्प्रतिजघानाशुप्रहसंस्तस्यपांडवः ॥ यदाद्रोणोनशक्नोतिपांडवंस्मविशेषितुं ॥ ३० ॥ ततःप्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः ॥ ऐंद्रंपाशुपतंत्वाष्ट्रंवायव्यमथवारुणं ॥ ३१ ॥ मुक्तंमुक्तंद्रोणचापात्तज्जघानधनंजयः ॥ अस्त्राण्यस्त्रैर्यदातस्यविधिवद्धंतिपांडवः ॥ ३२ ॥ ततोस्त्रैःपरमैर्दिव्यैर्द्रोणःपार्थमवाकिरत् ॥ यद्यदस्त्रंसपार्थायप्रयुंक्तेविजिगीषया ॥ ३३ ॥ तस्यतस्यविघातायतत्तद्धिकुरुतेर्जुनः ॥ सवध्यमानेष्वस्त्रेषुदिव्येष्वपियथाविधि ॥ ३४ ॥ अर्जुनेनार्जुनंद्रोणोमनसैवाभ्यपूजयत् ॥ मेनेचात्मानमधिकंपृथिव्यामधिभारत ॥३५॥ तेनशिष्येणसर्वेभ्यःशस्त्रविद्भ्यःपरंतपः॥वार्यमाणस्तुपार्थेनतथामध्येमहात्मनां॥३६॥यतमानोर्जुनंप्रीत्याप्रत्यवारयदुत्स्मयन् ॥ततोंतरिक्षेदेवाश्चगंधर्वाश्चसहस्रशः ॥ ३७॥ ऋषयःसिद्धसंघाश्चव्यतिष्ठंतदिदृक्षया ॥ तदप्सरोभिराकीर्णंयक्षगंधर्वसंकुलं ॥३८॥ श्रीमदाकाशमभवद्भूयोमेघाकुलंयथा॥ तत्रस्मांतर्हितावाचोव्यचरंतपुनःपुनः ॥ ३९॥ द्रोणपार्थस्तवोपेताव्यश्रूयंतनराधिप ॥ विसृज्यमानेष्वस्त्रेषुज्वालयत्सुदिशोदश ॥ ४० ॥ अब्रुवंस्तत्रसिद्धाश्चऋषयश्चसमागताः ॥ नैवेदंमानुषंयुद्धंनासुरंनचराक्षसं ॥ ४१ ॥ नदैवंनचगांधर्वंब्राह्मंध्रुवमिदंपरं ॥ विचित्रमिदमाश्चर्यंननोदृष्टंनचश्रुतं ॥ ४२ ॥ अतिपांडवमाचार्योद्रोणंचाप्यतिपांडवः ॥ मानयोरंतरंशक्यंद्रष्टुमन्येनकेनचित् ॥४३॥ यदिरुद्रोद्विधाकृत्ययुध्येतात्मानमात्मना ॥ तत्रशक्योपमाकर्तुमन्यत्रतुनविद्यते ॥ ४४ ॥ ज्ञानमेकस्थमाचार्येज्ञानंयोगश्चपांडवे ॥ शौर्यमेकस्थमाचार्येबलंशौर्यंचपांडवे ॥ ४५ ॥

मिति आचार्योज्ञानस्यशौर्यस्यचावधिरित्यर्थः अर्जुनस्तुयोगेनबलेनचाधिकः कृष्णसारथिगांडीवदीव्यरथध्वजबुध्यादिभिर्यौवनेनचयुक्तत्वात् तथाचयोगबलाभ्यामाचार्यसाम्यंप्राप्तइत्यर्थः ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पारमवधिः आर्यंक्षीवत्वं अन्यतरेणेतिशेषः गम्यतेप्राप्यतेअन्योन्ययुद्धे ततस्तदा संकुलयुद्धंअनियतयोधंयुद्धं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नापतन्बाणैरंतरिक्षस्य
पूरितत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रयोधृष्टद्युम्नोऽन्यौद्वौच ॥ ६ ॥

॥७९१॥ नेमौशक्यौमहेष्वासौयुद्धेक्षपयितुंपरैः ॥ इच्छमानौपुनरिमौहन्येतांसामरंजगत् ॥ ४६ ॥ इत्यब्रुवन्महाराजदृष्ट्वातौपुरुषर्षभौ ॥ अंतर्हितानिभूतानिप्रकाशा
निचसर्वशः ॥ ४७ ॥ ततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंप्रादुश्चक्रेमहामतिः ॥ संतापयन्रणेपार्थंभूतान्यंतर्हितानिच ॥ ४८ ॥ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥ ववौच
विषमोवायुःसागराश्चापिचुक्षुभुः ॥ ४९ ॥ ततस्त्रासोमहानासीत्कुरुपांडवसेनयोः ॥ सर्वेषांचैवभूतानामुद्यतेस्त्रेमहात्मना ॥ ५० ॥ ततःपार्थोप्यसंभ्रांतस्तद
स्त्रंप्रतिजघ्निवान् ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रततःसर्वमशीशमत् ॥ ५१ ॥ यदानगम्यतेपारंतयोरन्यतरस्यवा ॥ ततःसंकुलयुद्धेनतद्युद्धंव्याकुलीकृतं ॥ ५२ ॥ नाज्ञाय
ततःकिंचित्पुनरेवविशांपते ॥ प्रवृत्तेतुमुलेयुद्धेद्रोणपांडवयोर्मृधे ॥ ५३ ॥ शरजालैःसमाकीर्णेमेघजालैरिवांबरे ॥ नापतच्चततःकश्चिदंतरिक्षचरस्तदा ॥
॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
तस्मिंस्तथावर्तमानेगजाश्वनरसंक्षये ॥ दुःशासनोमहाराजधृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १ ॥ सतुरुक्मरथासक्तोदुःशासनशरार्दितः ॥ अमर्षात्तवपुत्रस्यशरैर्वाहा
नवाकिरत् ॥ २ ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसध्वजःसहसारथिः ॥ नादृश्यतमहाराजपार्षतस्यशरैश्चितः ॥ ३ ॥ दुःशासनस्तुराजेंद्रपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ नाशकत्प्र
मुखेस्थातुंशरजालप्रपीडितः ॥ ४ ॥ सतुदुःशासनंबाणैर्विमुखीकृत्यपार्षतः ॥ किरञ्छरसहस्राणिद्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५ ॥ अभ्यपद्यतहार्दिक्यःकृतवर्मा
त्वनंतरं ॥ सोदर्याणांत्रयश्चैवतएनंपर्यवारयन् ॥ ६ ॥ तंयमौपृष्ठतोन्वैतांरक्षंतौपुरुषर्षभौ ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंदीप्यमानमिवानलं ॥ ७ ॥ संप्रहारमकुर्वंस्तेसर्वे
चसुमहारथाः ॥ अमर्षिताःसत्त्ववंतःकृत्वामरणमग्रतः ॥ ८ ॥ शुद्धात्मानःशुद्धवृत्ताराजन्स्वर्गपुरस्कृताः ॥ आर्यंयुद्धमकुर्वंतपरस्परजिगीषवः ॥ ९ ॥ शुक्लाभि
जनकर्माणोमतिमंतोजनाधिप ॥ धर्मयुद्धमयुध्यंतप्रेप्संतोगतिमुत्तमां ॥ १० ॥ नतत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रंयुद्धमेवच ॥ नात्रकर्णीननालीकोनलिप्तोनचबस्ति
कः ॥ ११ ॥ ॥७९१॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शुक्लःशुद्धोऽभिजनोवंशोयेषांतेतथावंशोचितकर्माणश्च ॥ १० ॥ अशस्त्रमप्रशस्यं प्रशस्यत्वमाह नात्रेति कर्णीविलोमकंटकद्वययुक्तः सहितउत्क्रिममाणोऽप्यन्युद्धरति
नालीकःअल्पत्वाद्देहमग्नःसन्दुरुद्धरः नलिप्तोविषेणेतिशेषः बस्तिकःशल्यदंडसंधौशिथिलस्तस्योद्धरणेशल्यंबस्तिमध्येमज्जतिदंडमात्रंनिःसरति (अन्येबस्तकइतिपठित्वाशृंगघटितइतिव्याचख्युः) ॥ ११ ॥

सूचीकर्णिसजातीयोबहुकंटकः (कपिशस्तुल्योमर्कटास्थिमयोवेतिभावः) कार्ष्णायसमयः सम्ब्दढेप्याघातेंऽतर्बहुप्रविशति कपिशस्त्रिपुश्यामेइतिमेदिनी गवास्थिजोगजास्थिजलन्मयफलकश्चवा

नसूचीकपिशोनैवनगवास्थिर्गजास्थिजः ॥ इषुरांसीन्नसंश्लिष्टोनपूतिर्नचजिह्मगः ॥ १२ ॥ ऋजून्येवविशुद्धानिसर्वेशस्त्राण्यधारयन् ॥ सुयुद्धेनपरॉल्लोका
नीप्संतःकीर्तिमेवच ॥ १३ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंसर्वदोषविवर्जितं ॥ चतुर्णांतवयोधानांतैस्त्रिभिःपांडवैःसह ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतान्दृष्ट्वातवराजन्रथर्षभा
न् ॥ यमाभ्यांवारितान्वीरञ्छीघ्रास्त्रोद्रोणमभ्ययात् ॥ १५ ॥ निवारितास्तुतेवीरास्तयोःपुरुषसिंहयोः ॥ समसज्जंतचत्वारोवाताःपर्वतयोरिव ॥ १६ ॥ द्वाभ्यां
द्वाभ्यांयमौसार्धंरथाभ्यांरथपुंगवौ ॥ समासक्तौततोद्रोणंधृष्टद्युम्नोभ्यवर्तत ॥ १७ ॥ दृष्ट्वाद्रोणायपांचाल्यंव्रजंतंयुद्धदुर्मदं ॥ यमाभ्यांतांश्चसंसक्तांस्तदंतरमु
पाद्रवत् ॥ १८ ॥ दुर्योधनोमहाराजकिरञ्छोणितभोजनान् ॥ तंसात्यकिःशीघ्रतरंपुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९ ॥ तौपरस्परमासाद्यसमीपेकुरुमाधवौ ॥ हसमा
नौनृशार्दूलावभीतौसमसज्जतां ॥ २० ॥ बाल्यवृत्तानिसर्वाणिप्रीयमाणौविचिंत्यतौ ॥ अन्योन्यंप्रेक्षमाणौचस्मयमानौपुनःपुनः ॥ २१ ॥ अथदुर्योधनोरा
जासात्यकिंसमभाषत ॥ प्रियंसखायंसततंगर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२ ॥ धिक्क्रोधंधिक्सखेलोभंधिङ्मोहंधिगमर्षितं ॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलमौर
सं ॥ २३ ॥ यत्रमामभिसंधत्सेत्वांचाहंशिनिपुंगव ॥ त्वंहिप्राणैःप्रियतरोममाहंचसदातव ॥ २४ ॥ स्मरामितानिसर्वाणिबाल्यवृत्तानियानिनौ ॥ तानिस
र्वाणिजीर्णानिसांप्रतंनोरणाजिरे ॥ २५ ॥ किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यांयुद्धमेवाद्यसात्वत ॥ तंतथावादिनंतत्रसात्यकिःप्रत्यभाषत ॥ २६ ॥ प्रहसन्विशिखांस्ती
क्ष्णानुद्यम्यपरमास्त्रवित् ॥ नेयंसभाराजपुत्रनाचार्यस्यनिवेशनं ॥ २७ ॥ यत्रक्रीडितमस्माभिस्तदाराजन्समागतैः ॥ दुर्योधनउवाच क्वसाक्रीडाग
तास्माकंबाल्येवैशिनिपुंगव ॥ २८ ॥ क्वचयुद्धमिदंभूयःकालोहिदुरतिक्रमः ॥ किन्नुनोविद्यतेकृत्यंधनेनधनलिप्सया ॥ २९ ॥ यत्रयुध्यामहेसर्वेधनलोभा
त्समागताः ॥ संजयउवाच तंतथावादिनंतत्रराजानंमाधवोब्रवीत् ॥ ३० ॥ एवंवृत्तंसदाक्षात्रंयुध्यंतीहगुरूनपि ॥ यदितेहंप्रियोराजन्जहिमांमाचि
रंकृथाः ॥ ३१ ॥ त्वत्कृतेसुकृतान्लोकान्गच्छेयंभरतर्षभ ॥ यातेशक्तिर्बलंयच्चतत्क्षिप्रंमयिदर्शय ॥ ३२ ॥

णोविषलिप्तवज्ज्ञेयः श्लिष्टोद्विशल्यःक्षतद्वयकरत्वाद्धेयः पूतिर्मलिनशल्यः सोपिक्षतपोषकश्चर्वितोवा जिह्मगोऽन्यल्लक्ष्यत्वेनप्रदर्श्यान्यत्रपातितः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

नेच्छामितदहंद्रष्टुंमित्राणांव्यसनंमहत् ॥इत्येवंव्यक्तमाभाष्यप्रतिभाष्यचसात्यंकिः ॥ ३३॥ अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रोदयांनाकुरुतात्मनि ॥ तमायांतंमहाबाहुंप्र
त्यगृण्हात्तवात्मजः ॥ ३४ ॥ शरैश्चावाकिरद्राजन्शैनेयंतनयस्तव ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरुमाधवसिंहयोः ॥ ३५ ॥ अन्योन्यंक्रुद्धयोर्घोरंयथाद्विरदसिंहयोः ॥
ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥ ३६ ॥ दुर्योधनःप्रत्यविध्यत्कुपितोदशभिःशरैः ॥ तंसात्यकिःप्रत्यविध्यत्तथैवावाकिरच्छरैः ॥ ३७ ॥ पंचाशतापुनश्चा
जौत्रिंशतादशभिश्चह ॥ सात्यकिंतुरणेराजन्प्रहसंस्तनयस्तव ॥ ३८ ॥ आकर्णपूर्णैर्निशितैर्विव्याधत्रिशताशरैः ॥ ततोस्यसशरंचापंक्षुरप्रेणद्विधाच्छिनत् ॥
॥ ३९ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायलघुहस्तस्ततोदृढं ॥ सात्यकिर्व्यसृजच्चापिशरश्रेणींसुतस्यते ॥ ४० ॥ तामापतंतींसहसाशरश्रेणींजिघांसया ॥ चिच्छेदबहुधा
राजाततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ४१ ॥ सात्यकिंचत्रिसप्तत्यापीडयामासवेगितः ॥ स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैराकर्णापूर्णनिःसृतैः ॥ ४२ ॥ तस्यसंदधतश्चेषुंसंहितेषुंच
कार्मुकं ॥ आच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णंशरैश्चैवाप्यवीविधत् ॥ ४३ ॥ सगाढविद्धोव्यथितःप्रत्यपायाद्रथांतरे ॥ दुर्योधनोमहाराजदाशार्हशरपीडितः ॥ ४४ ॥ समा
श्वस्यतुपुत्रस्तेसात्यकिंपुनरभ्ययात् ॥ विसृजन्निषुजालानियुयुधानरथंप्रति ॥ ४५ ॥ तथैवसात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथंप्रति ॥ सततंविसृजन्राजंस्तत्संकुल
मवर्तत ॥ ४६ ॥ तत्रेषुभिःक्षिप्यमाणैःपतद्भिश्चशरीरिषु ॥ अग्नेरिवमहाकक्षैःशब्दःसमभवन्महान् ॥ ४७ ॥ तयोःशरसहस्रैश्चसंछन्नंवसुधातलं ॥ अगम्यरू
पंचशरैराकाशंसमपद्यत ॥ ४८ ॥ तत्राप्यधिकमालक्ष्यमाधवंरथसत्तमं ॥ क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णःपरीप्संस्तनयंतव ॥ ४९ ॥ नतुतंमर्षयामासभीमसेनोमहाब
लः ॥ सोभ्ययात्त्वरितःकर्णंविसृजन्सायकान्बहून् ॥५०॥ तस्यकर्णःशितान्बाणान्प्रतिहन्यहसन्निव ॥ धनुःशरांश्चचिच्छेदसूतंचाभ्यहनच्छरैः॥५१॥ भीमसे
नस्तुसंक्रुद्धोगदामादायपांडवः ॥ ध्वजंधनुश्चसूतंचसंममर्दाहवेरिपोः ॥ ५२ ॥ रथचक्रंचकर्णस्यबभंजसमहाबलः ॥ भग्नचक्रेरथेतिष्ठदकंपःशैलराडिव ॥
॥ ५३ ॥ एकचक्रंरथंतस्यतमूहुःसुचिरंहयाः ॥ एकचक्रमिवार्कस्यरथंसप्तहयायथा ॥ ५४ ॥ अमृष्यमाणःकर्णस्तुभीमसेनमयुध्यत ॥ विविधैरिषुजालैश्च
नानाशस्त्रैश्चसंयुगे ॥ ५५ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःसूतपुत्रमयोधयत् ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेक्रुद्धोधर्मसुतोब्रवीत् ॥ ५६ ॥ पंचालानांनरव्याघ्रान्मत्स्यांश्चपु
रुषर्षभान् ॥ येनःप्राणाःशिरोयेचयेनोयोधामहारथाः ॥ ५७ ॥ तएतेधार्तराष्ट्रेषुविषक्ताःपुरुषर्षभाः ॥ किंतिष्ठतयथामूढाःसर्वेविगतचेतसः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ पंचालानामिति ॥ १ ॥ २ ॥

तत्रगच्छतयत्रैतेयुध्यंतेमामकारथाः ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यसर्वएवगतज्वराः ॥ ५९ ॥ जयंतोवध्यमानाश्चगतिमिष्टांगमिष्यथ ॥ जित्वावाबहुभिर्यज्ञैर्यजध्वं
भूरिदक्षिणैः ॥ ६० ॥ हतावादेवसाद्भूत्वालोकान्प्राप्स्यथपुष्कलान् ॥ तेराज्ञाचोदितावीरायोत्स्यमानामहारथाः ॥ ६१ ॥ क्षात्रधर्मंपुरस्कृत्यत्वरिताद्रोणम
भ्ययुः ॥ पंचालास्त्वेकतोद्रोणमभ्यघ्नन्निशितैःशरैः ॥ ६२ ॥ भीमसेनपुरोगाश्चाप्येकतःपर्यवारयन् ॥ आसंस्तुपांडुपुत्राणांत्रयोजिह्ममहारथाः ॥ ६३ ॥ य
मौत्वभीमसेनश्चप्राक्रोशंस्तेधनंजयं ॥ अभिद्रवार्जुनक्षिप्रंकुरून्द्रोणादपानुद ॥ ६४ ॥ ततएनंहनिष्यंतिपंचालाहतरक्षिणं ॥ कौरवेयांस्ततःपार्थःसहसास
मुपाद्रवत् ॥ ६५ ॥ पंचालानेवतुद्रोणोधृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ममर्दुस्तरसावीराःपंचमेहनिभारत ॥ ६६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणि
संकुलयुद्धेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच पंचालानांततोद्रोणोप्यकरोत्कदनंमहत् ॥ यथाक्रु
द्धोरणेशक्रोदानवानांक्षयंपुरा ॥ १ ॥ द्रोणास्त्रेणमहाराजवध्यमानाःपरेयुधि ॥ नात्रसंतरणेद्रोणात्सत्ववंतोमहारथाः ॥ २ ॥ युध्यमानामहाराजपंचालाःसृं
जयास्तथा ॥ द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धेयोधयंतोमहारथाः ॥ ३ ॥ तेषांतुच्छाद्यमानानांपंचालानांसमंततः ॥ अभवद्भैरवोनादोवध्यतांशरवृष्टिभिः ॥ ४ ॥ वध्यमा
नेषुसंग्रामेपंचालेषुमहात्मना ॥ उदीर्यमाणेद्रोणास्त्रेपांडवान्भयमाविशत् ॥ ५ ॥ दृष्ट्वाश्वनरयोधानांविपुलंचक्षयंयुधि ॥ पांडवेयामहाराजनाशशंसुर्जयंत
दा ॥ ६ ॥ कच्चिद्द्रोणोननःसर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ॥ समिद्धःशिशिरापायेदहन्कक्षमिवानलः ॥ ७ ॥ नचैनंसंयुगेकश्चित्समर्थःप्रतिवीक्षितुं ॥ नचैनमर्जुनो
जातुप्रतियुध्येतधर्मवित् ॥ ८ ॥ त्रस्तान्कुंतीसुतान्दृष्ट्वाद्रोणसायकपीडितान् ॥ मतिमान्श्रेयसेयुक्तःकेशवोर्जुनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ नैषयुद्धेनसंग्रामेजेतुंशक्यःक
थंचन ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोदेवैरपिसवासवैः ॥ १० ॥ न्यस्तशस्त्रस्तुसंग्रामेशक्योहंतुंभवेन्नृभिः ॥ आस्थीयतांजयेयोगोधर्ममुत्सृज्यपांडवाः ॥ ११ ॥ यथान
संयुगेसर्वान्नहन्याद्रुक्मवाहनः ॥ अश्वत्थाम्निहतेनैषयुद्धेदितिमतिर्मम ॥ १२ ॥ तंहतंसंयुगेकश्चिदस्मैशंसतुमानवः ॥ एतन्नारोचयद्राजन्कुंतीपुत्रोधनंजयः
॥ १३ ॥ अन्येत्वरोचयन्सर्वेकृच्छ्रेणतुयुधिष्ठिरः ॥ ततोभीमोमहाबाहुरनीकेस्वेमहागजं ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

जघानगदयाराजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ परप्रमथनंघोरंमालवस्येंद्रवर्मणः ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तुसव्रीडमुपेत्यद्रोणमाहवे ॥ अश्वत्थामाहतइतिशब्दमुच्चैश्च
कारह ॥ १६ ॥ अश्वत्थामेतिहिगजःख्यातोनाम्नाहतोभवत् ॥ कृत्वामनसितंभीमोमिथ्याव्याहृतवांस्तदा ॥ १७ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वाद्रोणस्तत्परमाप्रियं ॥
मनसासन्नगात्रोभूद्यथासैकतमंभसि ॥ १८ ॥ शंकमानःसतन्मिथ्यावीर्यज्ञःस्वसुतस्यवै ॥ हतःसइतिचश्रुत्वानैवधैर्यादकंपत ॥ १९ ॥ सलब्ध्वांचेतनांद्रो
णःक्षणेनैवसमाश्वसत् ॥ अनुचिंत्यात्मनःपुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥ २० ॥ सपार्षतमभिद्रुत्यजिघांसुर्मृत्युमात्मनः ॥ अवाकिरत्सहस्रेणतीक्ष्णानांकंकपत्रि
णां ॥ २१ ॥ तंविंशतिसहस्राणिपंचालानांनरर्षभाः ॥ तथाचरंतंसंग्रामेसर्वतोवाकिरञ्छरैः ॥ २२ ॥ शरैस्तैराचितंद्रोणंनापश्याममहारथं ॥ भास्करंजलदैरु
द्धंवर्षास्विवविशांपते ॥ २३ ॥ विधूयतान्बाणगणान्पंचालानांमहारथः ॥ प्रादुश्चक्रेततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंपरंतपः ॥ २४ ॥ वधायतेषांशूराणांपंचालानाममर्षि
तः ॥ ततोव्यरोचतद्रोणोविनिघ्नन्सर्वसैनिकान् ॥ २५ ॥ शिरांस्यपातयच्चापिपंचालानांमहामृधे ॥ तथैवपरिघाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ २६ ॥ तेवध्य
मानाःसमरेभारद्वाजेनपार्थिवाः ॥ मेदिन्यामन्वकीर्यंतवातनुन्नाइवद्रुमाः ॥ २७ ॥ कुंजराणांचपततांहयौघानांचभारत ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणि
तकर्दमा ॥ २८ ॥ हत्वाविंशतिसाहस्रान्पंचालानांरथव्रजान् ॥ अतिष्ठदाहवेद्रोणोविधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ २९ ॥ तथैवचपुनःक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ व
सुदानस्यभल्लेनशिरःकायादपाहरत् ॥ ३० ॥ पुनःपंचशतान्मत्स्यान्षट्सहस्रांश्चसृंजयान् ॥ हस्तिनामयुतंहत्वाजघानाश्वायुतंपुनः ॥ ३१ ॥ क्षत्रियाणाम
भावायदृष्ट्वाद्रोणमवस्थितं ॥ ऋषयोभ्यागतास्तूर्णंहव्यवाहपुरोगमाः ॥ ३२ ॥ विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोथगौतमः ॥ वसिष्ठःकश्यपोत्रिश्चब्रह्मलोकंनिनी
षवः ॥ ३३ ॥ सिकताःपृश्नयोगर्गावालखिल्यामरीचिपाः ॥ भृगवोंगिरसश्चैवसूक्ष्माश्चान्येमहर्षयः ॥ ३४ ॥ तएनमब्रुवन्सर्वेद्रोणमाहवशोभिनं ॥ अधर्मतः
कृतंयुद्धंसमयोनिधनस्यते ॥ ३५ ॥ न्यस्यायुधंरणेद्रोणसमीक्षास्मानवस्थितान् ॥ नातःक्रूरतरंकर्मपुनःकर्तुमिहार्हसि ॥ ३६ ॥ वेदवेदांगविदुषःसत्यधर्मरत
स्यते ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणतवैतन्नोपपद्यते ॥ ३७ ॥ त्यजायुधममोघेषोतिष्ठवर्त्मनिशाश्वते ॥ परिपूर्णश्चकालस्तेवस्तुंलोकेद्यमानुषे ॥ ३८ ॥ ब्रह्मास्त्रेणत्वया ॥१९३॥
दग्धाअनस्त्रज्ञानराभुवि ॥ यदेतदीदृशंविप्रकृतंकर्मनसाधुतत् ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

न्यस्यायुधंरणेविप्रद्रोणमात्वंचिरंकृथाः॥ मापापिष्ठतरंकर्मकरिष्यसिपुनर्द्विज ॥ ४० ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाभीमसेनवचश्चतत् ॥ धृष्टद्युम्नंचसंप्रेक्ष्यरणेसवि
मनाभवत् ॥ ४१ ॥ संदिह्यमानोव्यथितःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अहतंवाहतंवेतिपप्रच्छसुतमात्मनः ॥ ४२ ॥ स्थिराबुद्धिर्हिद्रोणस्यनपार्थोवक्ष्यतेनृतं ॥ त्र
याणामपिलोकानामैश्वर्यार्थेकथंचन ॥ ४३ ॥ तस्मात्तंपरिपप्रच्छनान्यंकंचिद्द्विजर्षभः ॥ तस्मिंस्तस्यहिसत्याशाबाल्यात्प्रभृतिपांडवे ॥ ४४ ॥ ततोनिष्पांड
वामुर्वींकरिष्यंतंयुधांपतिं ॥ द्रोणंज्ञात्वाधर्मराजंगोविंदोव्यथितोब्रवीत् ॥ ४५ ॥ यद्यर्धदिवसंद्रोणोयुध्यतेमन्युमास्थितः ॥ सत्यंब्रवीमितेसेनाविनाशंसमु
पैष्यति ॥ ४६ ॥ सभवांस्त्रातुनोद्रोणात्सत्याज्ज्यायोनृतंवचः ॥ अनृतंजीवितस्यार्थेवदन्नस्पृश्यतेऽनृतैः॥ ४७ ॥ तयोःसंवदतोरेवंभीमसेनोब्रवीदिदं ॥ ४८ ॥ श्रुत्वैवं
तुमहाराजंवधोपायंमहात्मनः ॥ गाहमानस्यतेसेनांमालवस्येंद्रवर्मणः ॥ ४९ ॥ अश्वत्थामेतिविख्यातोगजःशक्रगजोपमः ॥ निहतोयुधिविक्रम्यततोहंद्रो
णमब्रुवं ॥ ५० ॥ अश्वत्थामाहतोब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥ नूनंनाश्रद्दधद्वाक्यमेषमेपुरुषर्षभः ॥ ५१ ॥ सत्वंगोविंदवाक्यानिमानयस्वजयैषिणः ॥ द्रोणायनि
हतंशंसराजन्शारद्वतीसुतं ॥ ५२ ॥ त्वयोक्तोनैवयुध्येतजातुराजन्द्विजर्षभः ॥ सत्यवान्हित्रिलोकेस्मिन्भवान्ख्यातोजनाधिप ॥ ५३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्ण
वाक्यप्रचोदितः ॥ भावित्वाच्चमहाराजवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ५४ ॥ तमतथ्यभयेमग्नोजयेसक्तोयुधिष्ठिरः ॥ अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतःकुंजरइत्युत ॥ ५५ ॥ तस्य
पूर्वंरथःपृथ्व्याश्चतुरंगुलमुच्छ्रितः ॥ बभूवैवंचतेनोक्तेतस्यवाहाःस्पृशन्महीं ॥ ५६ ॥ युधिष्ठिरात्तुतद्वाक्यंश्रुत्वाद्रोणोमहारथः ॥ पुत्रव्यसनसंतप्तोनिराशोजी
वितेभवत् ॥ ५७ ॥ आगस्कृतमिवात्मानंपांडवानांमहात्मनां ॥ ऋषिवाक्येनमन्वानःश्रुत्वाचनिहतंसुतं ॥ ५८ ॥ विचेताःपरमोद्विग्नोधृष्टद्युम्नमवेक्ष्यच ॥ यो
द्धुंनाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदमः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणियुधिष्ठिरासत्यकथनेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥
॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नंशोकोपहतचेतसं ॥ पंचालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नःसमाद्रवत् ॥ १ ॥ यइष्ट्वामनुजेंद्रेणद्रुपदेनमहा
मखे ॥ लब्धोद्रोणविनाशायसमिद्धाद्धव्यवाहनात् ॥ २ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ तंदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सधनुर्जैत्रमादायघोरंजलदनिःस्वनं ॥ दृढज्यमजरंदिव्यंशरंचाशीविषोपमं ॥ ३ ॥ संदधेकार्मुकेतस्मिंस्ततस्तमनलोपमं ॥ द्रोणंजिघांसुःपांचाल्योमहाज्वालमिवानलं ॥ ४ ॥ तस्यरूपंशरस्यासीद्धनुर्ज्यामंडलांतरे ॥ द्योततोभास्करस्येवघनांतेपरिवेषिणः ॥ ५ ॥ पार्षतेनपरामृष्टंज्वलंतमिवतद्धनुः ॥ अंतकालमनुप्राप्तंमेनिरेवीक्ष्यसैनिकाः ॥ ६ ॥ तमिषुंसंहतंतेनभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ दृष्ट्वामन्यतदेहस्यकालपर्यायमागतं ॥ ७ ॥ ततःप्रयत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्यवारणे ॥ नचास्यास्त्राणिराजेंद्रप्रादुरासन्महात्मनः ॥ ८ ॥ तस्यत्वहानिचत्वारिक्षपाचैकास्यतोगता ॥ तस्यचाह्नस्त्रिभागेनक्षयंजग्मुःपतत्रिणः ॥ ९ ॥ सशरक्षयमासाद्यपुत्रशोकेनचार्दितः ॥ विविधानांचदिव्यानामस्त्राणामप्रसादतः ॥ १० ॥ उत्स्रष्टुकामःशस्त्राणिऋषिवाक्यप्रचोदितः ॥ तेजसापूर्यमाणश्चयुयुधेनयथापुरा ॥ ११ ॥ भूयश्चान्यत्समादायदिव्यमांगिरसंधनुः ॥ शरांश्चब्रह्मदंडाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२ ॥ ततस्तंशरवर्षेणमहतासमवाकिरत् ॥ व्यशातयच्चसंकुद्धोधृष्टद्युम्नममर्षणं ॥ १३ ॥ शरांश्चशतधातस्यद्रोणश्चिच्छेदसायकैः ॥ ध्वजंधनुश्चनिशितैःसारथिंचाप्यपातयत् ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नःप्रहस्यान्यत्पुनरादायकार्मुकं ॥ शितेनचैनंबाणेनप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ १५ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोऽसंभ्रांतइवसंयुगे ॥ भल्लेनशितधारेणचिच्छेदास्यपुनर्धनुः ॥ १६ ॥ यच्चास्यबाणविकृतंधनूंषिचविशांपते ॥ सर्वंचिच्छेददुर्धर्षोगदांखड्गंचवर्जयन् ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नंचविव्याधनवभिर्निशितैःशरैः ॥ जीवितांतकरःक्रुद्धःक्रुद्धरूपःपरंतप ॥ १८ ॥ धृष्टद्युम्नोथतस्याश्वान्स्वरथाश्वैर्महारथः ॥ व्यामिश्रयदमेयात्माब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १९ ॥ तेमिश्राबह्वशोभंतजवनावातरंहसः ॥ पारावतसवर्णाश्चशोणाश्चभरतर्षभ ॥ २० ॥ यथासविद्युतोमेघानदंतोजलदागमे ॥ तथारेजुर्महाराजमिश्रितारणमूर्धनि ॥ २१ ॥ ईषाबंधंचक्रबंधंरथबंधंतथैवच ॥ प्राणाशयदमेयात्माधृष्टद्युम्नस्यसद्विजः ॥ २२ ॥ सच्छिन्नधन्वापांचाल्योनिकृत्तध्वजसारथिः ॥ उत्तमामापदंप्राप्यगदांवीरःपरामृशत् ॥ २३ ॥ तामस्यविशिखैस्तीक्ष्णैःक्षिप्यमाणांमहारथः ॥ निजघानशरैर्द्रोणःक्रुद्धःसत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ तांतुदृष्ट्वानरव्याघ्रोद्रोणेननिहतांशरैः ॥ विमलंखड्गमादत्तशतचंद्रंचभानुमत् ॥ २५ ॥ असंशयंतथाभूतःपांचाल्यःसाध्वमन्यत ॥ वधमाचार्यमुख्यस्यप्राप्तकालंमहात्मनः ॥ २६ ॥ ततःसरथनीडस्थःस्वरथस्यरथेषया ॥ अगच्छदसिमुद्यम्यशतचंद्रंचभानुमत् ॥ २७ ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ इयेषवक्षोभेत्तुंसभारद्वाजस्यसंयुगे ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ खड्गंचर्मचधारयन् भ्रांतादिक्त्रयोदशविधंसंचरणंदर्शयामासेतिसंबंधः मंडलाकारतःखड्गभ्रामणंभ्रांतमुच्यते तदेवबाहु मुद्यम्यकृतमुद्भ्रांतमीरितं १ भ्रामणंस्वस्यपरितःखड्गस्याविद्धमुच्यते परप्रयुक्तशस्त्रस्यवारणार्थमिदंत्रयं २ शत्रोराक्रमणार्थायगमनंत्वाप्लुतंमतं खड्गस्याग्रेणतद्देहस्पर्शनंप्रसृतंमतं ३ वंचयित्वारिपौशस्त्रपातनं

सोऽतिष्ठद्युगमध्येवैयुगसन्नहनेषुच ॥ जघनार्धेषुचाश्वानांतत्सैन्याःसमपूजयन् ॥ २९ ॥ तिष्ठतोयुगपालीषुशोणानप्यधितिष्ठतः ॥ नापश्यदंतरंद्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३० ॥ क्षिप्रंश्येनस्यचरतोयथैवामिषगृद्धिनः ॥ तद्वदासीदभीसारोद्रोणंपार्षतयोरणे ॥ ३१ ॥ तस्यपारावतानश्वान्रथशक्त्यापराभिनत् ॥ सर्वानेकैकशोद्रोणोरक्तानश्वान्विवर्जयन् ॥ ३२ ॥ तेहतान्यपतन्भूमौधृष्टद्युम्नस्यवाजिनः ॥ शोणास्तुपर्यमुच्यंतरथबंधाद्विशांपते ॥ ३३ ॥ तान्हयान्निहतान्दृष्ट्वाद्विजाग्र्येणसपार्षतः ॥ नामृष्यतयुधांश्रेष्ठोयाज्ञसेनिर्महारथः ॥ ३४ ॥ विरथःसगृहीत्वातुखड्गंखड्गभृतांवरः ॥ द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेयइवोरगं ॥ ३५ ॥ तस्यरूपंबभौराजन्भारद्वाजंजिघांसतः ॥ यथारूपंपुराविष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ ३६ ॥ सतदाविविधान्मार्गान्प्रवरांश्चैकविंशतिं ॥ दर्शयामासकौरव्यपार्षतोविचरन्रणे ॥ ३७ ॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंप्रसृतंसृतं ॥ परिवृत्तंनिवृत्तंचखड्गंचर्मचधारयन् ॥ ३८ ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपार्षतः ॥ भारतंकौशिकंचैवसात्वतंचैवशिक्षया ॥ ३९ ॥ दर्शयन्व्यचरद्युद्धेद्रोणस्यांतचिकीर्षया ॥ चरतस्तस्यतान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ॥ ४० ॥ व्यस्मयंतरणेयोधादेवताश्चसमागताः ॥ ततःशरसहस्रेणशतचंद्रमपातयत् ॥ ४१ ॥ चर्मखड्गंचसंबाधेधृष्टद्युम्नस्यसद्विजः ॥ येतुवैतस्तिकानामशराआसन्नयोधिनः ॥ ४२ ॥ निकृष्टयुद्धेद्रोणस्यनान्येषांसंतितेशराः ॥ कृतेशारद्वतात्पार्थाद्द्रौणेर्वैकर्तनात्तथा ॥ ४३ ॥ प्रद्युम्नयुयुधानाभ्यामभिमन्योश्चभारत ॥ अथास्येषुंसमाधत्तदृढंपरमसंमतं ॥ ४४ ॥ अंतेवासिनमाचार्योजिघांसुःपुत्रसंमितं ॥ तंशरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदशिनिपुंगवः ॥ ४५ ॥

गदितंसृतं परिवृत्तंभवेच्छत्रोर्वामदक्षिणभागतः ४ पश्चात्पदापसरणंनिवृत्तंसंप्रचक्षते ॥ ३८ ॥ अन्योन्यताडनंप्राहुःसंपातमुभयोरपि ५ आधिक्यमात्मनोयत्तत्समुदीर्णमुदीरितं अंगप्रत्यंगदेशेषुभ्रामणंभारतंस्मृतं ६ विचित्रखड्गसंचारदर्शनंकौशिकंस्मृतं निलीयचर्मणिक्षेपोयदसेःसात्वतंहितत् ७ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ संबाधेरणसंकटेवैतस्तिकाःवितस्तिप्रमाणाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

अयंश्लोकश्चतुर्धरसंमतोनभवति त्रयोदशविधंसंचरणमितिकंठतस्तैरुक्तत्वात् मिश्राणांतुसंमतोऽस्तितैरेकविंशतिमितिप्रतीकमुपादायावांतरभेदकल्पनयोक्तसंख्यापूरणेनव्याख्यातत्वात्

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सात्वतस्येति ॥

पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचमहात्मनः ॥ ग्रस्तमाचार्यमुख्येनधृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ ४६ ॥ चरंतंरथमार्गेषुसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ द्रोणकर्णांतरगतंकृपस्या पिचभारत ॥ ४७ ॥ अपश्येतांमहात्मानौविष्वक्सेनधनंजयौ ॥ अपूजयेतांवार्ष्णेयंब्रुवाणौसाधुसाध्विति ॥ ४८ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वेषांयुधिनिघ्नंतमच्युतं ॥ अभिपत्यततःसेनांविष्वक्सेनधनंजयौ ॥ ४९ ॥ धनंजयस्ततःकृष्णमब्रवीत्पश्यकेशव ॥ आचार्यरथमुख्यानांमध्येक्रीडन्मधूद्वहः ॥ ५० ॥ आनंदयतिमांभूयःसात्यकिःपरवीरहा ॥ माद्रीपुत्रौचभीमंचराजानंचयुधिष्ठिरं ॥ ५१ ॥ यच्छिक्षयानुद्धतःसन्रणेचरतिसात्यकिः ॥ महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनांकीर्तिवर्धनः ॥ ५२ ॥ तमेतेप्रतिनंदंतिसिद्धाःसैन्याश्चविस्मिताः ॥ अजय्यंसमरेदृष्ट्वासाधुसाध्वितिसात्यकिं ॥ योधाश्चोभयतःसर्वेकर्मभिःसमपूजयन् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सात्वतस्यतुतत्कर्मदृष्ट्वादुर्योधनादयः ॥ शैनेयंसर्वतःक्रुद्धावारयामासुरंजसा ॥ १ ॥ कृपकर्णौचसमरेपुत्राश्चतवमारिष ॥ शैनेयंत्वरयाभ्येत्यविनिघ्नन्निशितैःशरैः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरस्ततोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ भीमसेनश्चबलवान्सात्यकिंपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ कर्णश्चशरवर्षेणगौतमश्चमहारथः ॥ दुर्योधनादयस्तेचशैनेयंपर्यवारयन् ॥ ४ ॥ तांवृष्टिंसहसाराजन्नुत्थितांघोररूपिणीं ॥ वारयामासशैनेयोयोधयंस्तान्महारथान् ॥ ५ ॥ तेषामस्त्राणिदिव्यानिसंहितानिमहात्मनां ॥ वारयामासविधिवद्दिव्यैरस्त्रैर्महामृधे ॥ ६ ॥ क्रूरमायोधनंजज्ञेतस्मिन्राजसमागमे ॥ रुद्रस्येवहिक्रुद्धस्यनिघ्नतस्तान्पशून्पुरा ॥ ७ ॥ हस्तानामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचभारत ॥ छत्राणांचापविद्धानांचामराणांचसंचयैः ॥ ८ ॥ राशयःस्मव्यदृश्यंततत्रतत्ररणाजिरे ॥ भग्नचक्रैरथैश्चापिपातितैश्चमहाध्वजैः ॥ ९ ॥ सादिभिश्चहतैःशूरैःसंकीर्णावसुधाभवत् ॥ बाणपातनिकृत्तास्तुयोधास्तेकुरुसत्तम ॥ १० ॥ चेष्टंतोविविधाश्चेष्टाव्यदृश्यंतमहाहवे ॥ वर्तमानेतथायुद्धेघोरेदेवासुरोपमे ॥ ११ ॥ अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्रधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभिद्रवतसंयत्ताःकुंभयोनिंमहारथाः ॥ १२ ॥ एषोहिपार्षतोवीरोभारद्वाजेनसंगतः ॥ घटतेचयथाशक्तिभारद्वाजस्यनाशने ॥ १३ ॥ यादृशानिहिरूपाणिदृश्यंतेस्यमहारणे ॥ अद्यद्रोणंरणेक्रुद्धोघातयिष्यतिपार्षतः ॥ १४ ॥

॥१९५॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एषोहीतिसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मवादानांवेदतुल्यानांवचनानां द्वितीयार्थेषष्ठी श्रुत्वेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

तेयूयंसहिताभूत्वायुध्यध्वंकुंभसंभवं ॥ युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताःसृंजयानांमहारथाः ॥ १५ ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताभारद्वाजजिघांसवः ॥ तान्समापततःसर्वान्भार
द्वाजोमहारथः ॥ १६ ॥ अभ्यवर्ततवेगेनमर्तव्यमितिनिश्चितः ॥ प्रयातेसत्यसंधेतुसमकंपतमेदिनी ॥ १७ ॥ ववुर्वाताःसनिर्घातास्त्रासयानावरूथिनीं ॥ पपात
महतीचोल्काआदित्यान्निश्चरंत्युत ॥ १८ ॥ दीपयंतीउभेसेनेशंसंतीवमहद्भयं ॥ जज्वलुश्चैवशस्त्राणिभारद्वाजस्यमारिष ॥ १९ ॥ रथाःस्वनंतिचात्य
र्थंहयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥ हतौजाइवचाप्यासीद्भारद्वाजोमहारथः ॥ २० ॥ प्रास्फुरन्नयनंचास्यवामबाहुस्तथैवच ॥ विमनाश्चाभवद्युद्धेदृष्ट्वापार्षतमग्रतः ॥ २१ ॥
ऋषीणांब्रह्मवादानांस्वर्गस्यगमनंप्रति ॥ सुयुद्धेनततःप्राणानुत्स्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २२ ॥ ततश्चतुर्दिशंसैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः ॥ निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः
पर्यचरद्रणे ॥ २३ ॥ हत्वाविंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ॥ दशायुतानिकरिणामवधीद्विशिखैःशितैः ॥ २४ ॥ सोतिष्ठदाहवेयत्तोविधूमोग्निरिवज्वल
न् ॥ क्षत्रियाणामभावायब्राह्ममस्त्रंसमास्थितः ॥ २५ ॥ पांचाल्यंविरथंभीमोहतसर्वायुधंबली ॥ सुविषण्णंमहात्मानंत्वरमाणःसमभ्ययात् ॥ २६ ॥ ततःस्व
रथमारोप्यपांचाल्यमरिमर्दनः ॥ अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्यद्रोणमस्यंतमंतिकात् ॥ २७ ॥ नत्वदन्यइहाचार्यंयोद्धुमुत्सहतेपुमान् ॥ त्वरस्वप्राग्वधायैवत्वयिभारःस
माहितः ॥ २८ ॥ सतथोक्तोमहाबाहुःसर्वभारसहंधनुः ॥ अभिपत्याददेक्षिप्रमायुधप्रवरंदृढं ॥ २९ ॥ संरब्धश्चशरानस्यन्द्रोणंदुर्वारणंरणे ॥ विवारयिषु
राचार्यंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३० ॥ तौन्यवारयतांश्रेष्ठौसंरब्धौरणशोभिनौ ॥ उदीरयेतांब्राह्माणिदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ ३१ ॥ समहास्त्रैर्महाराजद्रो
णमाच्छादयद्रणे ॥ निहत्यसर्वाण्यस्त्राणिभारद्वाजस्यपार्षतः ॥ ३२ ॥ सवसातीन्शिबींश्चैवबाल्हीकान्कौरवानपि ॥ रक्षिष्यमाणान्संग्रामेद्रोणंव्यधमद
च्युतः ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ बभौप्रच्छादयन्नाशाःशरजालैःसमंततः ॥ ३४ ॥ तस्यद्रोणोधनुश्छित्वाविध्वाचैनंशिलीमु
खैः ॥ मर्माण्यभ्यहनद्भूयःसव्यथांपरमामगात् ॥ ३५ ॥ ततोभीमोदृढक्रोधोद्रोणस्याश्लिष्यतंरथं ॥ शनकैरिवराजेंद्रद्रोणंवचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ यदिनामन
युध्येरन्शिक्षिताब्रह्मबंधवः ॥ स्वकर्मभिरसंतुष्टानस्मक्षत्रंक्षयंव्रजेत् ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मुखमिति उरंउरः अपतःअधरहनोरपेणविष्टभ्य हृदिधारणंविषयाणांस्मरणंनिक्षिप्य

अहिंसांसर्वभूतेषुधर्मंज्यायस्तरंविदुः ॥ तस्यचब्राह्मणोमूलंभवांश्वब्रह्मवित्तमः ॥ ३८ ॥ श्वपाकवन्म्लेच्छगणान्हत्वाचान्यांन्पृथग्विधान् ॥ अज्ञा
नान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३९ ॥ एकस्यार्थेबहून्हत्वापुत्रस्याधर्मविद्यया ॥ स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थोनव्यपत्रपसेकथं ॥ ४० ॥ यस्यार्थेशस्त्र
मादाययमपेक्ष्यचजीवसि ॥ सचाद्यपतितःशेतेपृष्ठेनावेदितस्तव ॥ ४१ ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनाभिशंकितुमर्हसि ॥ एवमुक्तस्ततोद्रोणोभीमेनोत्स्र
ज्यतद्धनुः ॥ ४२ ॥ सर्वाण्यस्त्राणिधर्मात्माहातुकामोभ्यभाषत ॥ कर्णकर्णमहेष्वासकृपदुर्योधनेतिच ॥ ४३ ॥ संग्रामेक्रियतांयत्नोब्रवीम्येषपुनःपुनः ॥ पां
डवेभ्यःशिवंवोस्तुशस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहं ॥ ४४ ॥ इतितत्रमहाराजप्राक्रोशद्द्रौणिमेवच ॥ उत्सृज्यचरणेशस्त्रंरथोपस्थेनिविश्यच ॥ ४५ ॥ अभयंसर्वभूतानांप्र
ददौयोगमीयिवान् ॥ तस्यतच्छिद्रमाज्ञायधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ४६ ॥ सशरंतद्धनुर्घोरंसंन्यस्याथरथेततः ॥ खड्गीरथादवप्लुत्यसहसाद्रोणमभ्ययात् ॥
॥ ४७ ॥ हाहाकृतानिभूतानिमानुषाणीतराणिच ॥ द्रोणंतथागतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवशंगतं ॥ ४८ ॥ हाहाकारंभृशंचक्रुरहोधिगितिचाब्रुवन् ॥ द्रोणोपिशस्त्राण्युत्सृ
ज्यपरमंसांख्यमास्थितः ॥ ४९ ॥ तथोक्त्वायोगमास्थायज्योतिर्भूतोमहातपाः ॥ पुराणंपुरुषंविष्णुंजगाममनसापरं ॥ ५० ॥ मुखंकिंचित्समुन्नाम्यविष्टभ्य
उरमग्रतः ॥ निमीलिताक्षःसत्वस्थोनिक्षिप्यहृदिधारणं ॥ ५१ ॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मज्योतिर्भूतोमहातपाः ॥ स्मरित्वादेवदेवेशमक्षरंपरमंप्रभुं ॥ ५२ ॥ दि
वमाक्रामदाचार्यःसाक्षात्सद्भिर्दुराक्रमां ॥ द्वौसूर्यावितिनोबुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथागते ॥ ५३ ॥ एकाग्रमिवचासीच्चज्योतिर्भिःपूरितंनभः ॥ समपद्यतचार्का
भेभारद्वाजदिवाकरे ॥ ५४ ॥ निमेषमात्रेणचतज्ज्योतिरंतरधीयत ॥ आसीत्किलकिलाशब्दःप्रहृष्टानांदिवौकसां ॥ ५५ ॥ ब्रह्मलोकगतेद्रोणेधृष्टद्युम्नेचमोहि
ते ॥ वयमेवतदाद्राक्ष्मपंचमानुषयोनयः ॥ ५६ ॥ योगयुक्तंमहात्मानंगच्छंतंपरमांगतिं ॥ अहंधनंजयःपार्थोभारद्वाजस्यचात्मजः ॥ ५७ ॥ वासुदेवश्चवा
र्ष्णेयोधर्मपुत्रश्चपांडवः ॥ अन्येतुसर्वेनापश्यन्भारद्वाजस्यधीमतः ॥ ५८ ॥

निरस्य अतएवसत्वस्थःरजस्तमोमलंशून्येशुद्धेसत्वेस्फटिककल्पेस्थितः तत्रस्थितोभूत्वाओमित्यनेनप्रतीकेनएकाक्षरंवासुदेवाख्यंब्रह्मस्मरित्वास्मृत्वातद्बलेनाचार्योदिवमाक्रामदितिसार्धयोर्द्वयोःसंबंधः ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अशीतीनांपंचकमस्यास्तीतिविग्रहः चतुःशतवार्षिकइत्यर्थः यद्वातत्तत्कालोचितस्यपुरुषायुषस्यविंशत्याभक्तस्यभागत्रयोनवयस्कइत्यर्थः ॥ ६४ ॥

महिमानंमहाराजयोगयुक्तस्यगच्छतः ॥ ब्रह्मलोकंमहद्दिव्यंदेवगुह्यंहितत्परं ॥ ५९ ॥ गतिंपरमिकांप्राप्तमजानंतोनृयोनयः ॥ नापश्यन्गच्छमानंहितंसा
धर्मर्षिपुंगवैः ॥ ६० ॥ आचार्ययोगमास्थायब्रह्मलोकमरिंदमं ॥ वितुन्नांगंशरव्रातैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरं॥ ६१ ॥ धिक्कृतःपार्षतस्तंतुसर्वभूतैःपरामृशत्॥
तस्यमूर्धानमालंब्यगतसत्वस्यदेहिनः॥ ६२ ॥ किंचिदब्रुवतःकायाद्विचकर्तासिनाशिरः ॥ हर्षेणमहतायुक्तोभारद्वाजेनिपातिते ॥ ६३ ॥ सिंहनादरवंचक्रे
भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ आकर्णपलितःश्यामोवयसाशीतिपंचकः ॥ ६४ ॥ त्वत्कृतेव्यचरत्संख्येसतुषोडशवर्षवत् ॥ उक्तवांश्चमहाबाहुःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥
॥६५॥जीवंतमानयाचार्यमावधीर्द्रुपदात्मज॥ नहंतव्योनहंतव्यइतितेसैनिकाश्चह॥ ६६ ॥उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैवसानुक्रोशस्तमाव्रजत् ॥ क्रोशमानेर्जुनेचै
वपार्थिवेषुचसर्वशः॥ ६७॥ धृष्टद्युम्नोवधीद्द्रोणंरथतल्पेनरर्षभं॥ शोणितेनपरिक्लिन्नोरथाद्भूमिमथापतत्॥ ६८ ॥ लोहितांगइवादित्योदुर्धर्षःसमपद्यत॥ ए
वंतंनिहतंसंख्येददृशेसैनिकोजनः॥ ६९॥ धृष्टद्युम्नस्तुतद्राजन्भारद्वाजशिरोहरत्॥ तावकानांमहेष्वासःप्रमुखेनत्समाक्षिपत्॥ ७० ॥ तेतुदृष्ट्वाशिरोराजन्भार
द्वाजस्यतावकाः॥ पलायनकृतोत्साहादुद्रुवुःसर्वतोदिशं॥७१॥ द्रोणस्तुदिवमास्थायनक्षत्रपथमाविशत्॥ अहमेवतदाद्राक्षंद्रोणस्यनिधनंनृप॥७२॥ऋषेः
प्रसादात्कृष्णस्यसत्यवत्याःसुतस्यच॥ विधूमामिहसंयांतीमुल्कांप्रज्वलितामिव॥७३॥ अपश्यामदिवंस्तब्ध्वागच्छंतंतंमहाद्युतिं॥ हतेद्रोणेनिरुत्साहाःकुरु
पांडवसृंजयाः॥ ७४॥ अभ्यद्रवन्महावेगास्ततःसैन्यंव्यदीर्यत॥ निहताहतभूयिष्ठाःसंग्रामेनिशितैःशरैः॥७५॥ तावकानिहतेद्रोणेगतासवइवाभवन्॥ परा
जयमथावाप्यपरत्रचमहद्भयं॥ ७६ ॥ उभयेनैवतेहीनानाविंदन्धृतिमात्मनः ॥ अन्विच्छंतःशरीरंतुभारद्वाजस्यपार्थिवाः॥ ७७॥ नान्वगच्छन्महाराजक
बंधायुतसंकुले॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वापरत्रचमहद्यशः ॥ ७८ ॥बाणशंखरवांश्चक्रुःसिंहनादांश्चपुष्कलान॥ भीमसेनस्ततोराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥७९॥
वरूथिन्यामनृत्येतांपरिष्वज्यपरस्परं॥ अब्रवीच्चतदाभीमःपार्षतंशत्रुतापनं ॥ ८० ॥ भूयोहंत्वांविजयिनंपरिष्वज्यामिपार्षत॥ सूतपुत्रेहतेपापेधार्तराष्ट्रेचसं
युगे॥ ८१ ॥एतावदुक्त्वाभीमस्तुहर्षेणमहतायुतः ॥ बाहुशब्देनपृथिवींकंपयामासपांडवः॥ ८२॥

॥ ६५ ॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥ परत्रचमहद्भयमिति पलायनस्यपरलोकविरुद्धत्वात् ॥७६॥ उभयेनलोकद्वयेनहीनारहिताः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९॥८०॥८१॥८२॥

८३ ॥ ८४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तस्यशब्देनवित्रस्ताःप्राद्रवंस्तावकायुधि॥ क्षत्रधर्मंसमुत्सृज्यपलायनपरायणाः॥ ८३ ॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वाहृष्टाव्यासन्विशांपते॥ अरिक्षयंचसंग्रामेतेन
तेसुखमाप्नुवन्॥ ८४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९२॥ ॥७॥ ॥७॥ समाप्तंचद्रोणवधपर्व
अथनारायणास्त्रमोक्षपर्व॥ संजयउवाच ततोद्रोणेहतेराजन्कुरवःशस्त्रपीडिताः॥ हतप्रवीराविध्वस्ताभृशंशोकपरायणाः॥ १ ॥ उदीर्णांश्चपरान्दृष्ट्वा
कंपमानाःपुनःपुनः॥ अश्रुपूर्णेक्षणास्त्रस्तादीनास्त्वासन्विशांपते॥ २॥ विचेतसोहतोत्साहाःकश्मलाभिहतौजसः॥ आर्तस्वरेणमहतापुत्रंतेपर्यवारयन्॥ ३॥
रजस्वलावेपमानावीक्षमाणादिशोदश॥ अश्रुकंठायथादैत्याहिरण्याक्षेपुराहते॥ ४॥ सतैःपरिवृतोराजात्रस्तैःक्षुद्रमृगैरिव॥ अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्त
नयस्तव॥ ५॥ क्षुत्पिपासापरिम्लानास्तेयोधास्तवभारत॥ आदित्येनेवसंतप्ताभृशंविमनसोभवन्॥ ६॥ भास्करस्येवपतनंसमुद्रस्येवशोषणं॥ विपर्यासंय
थामेरोर्वासवस्येवनिर्जयं॥ ७॥ अमर्षणीयंतद्दृष्ट्वाभारद्वाजस्यपातनं॥ त्रस्तरूपतराराजन्कौरवाःप्राद्रवन्भयात्॥ ८ ॥ गांधारराजःशकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैःस
ह॥ हतंरुक्मरथंश्रुत्वाप्राद्रवत्सहितोरथैः॥ ९ ॥ वरूथिनींवेगवतींविद्रुतांसपताकिनीं॥ परिगृह्यमहासेनांसूतपुत्रोऽपयाद्भयात्॥ १० ॥ रथनागाश्वकलिलां
पुरस्कृत्यतुवाहिनीं॥ मद्राणामीश्वरःशल्योवीक्षमाणोऽपयाद्भयात्॥ ११ ॥ हतप्रवीरैर्भूयिष्ठैर्ध्वजैर्बहुपताकिभिः॥ वृतःशारद्वतोगच्छत्कष्टंकष्टमितिब्रुवन्॥
॥ १२ ॥ भोजानीकेनशिष्टेनकलिंगारट्टबाल्हिकैः॥ कृतवर्मावृतोराजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः॥ १३॥ पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तोराजन्भयार्दितः॥ उलूकःप्राद्र
वत्तत्रदृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं॥ १४ ॥ दर्शनीयोयुवाचैवशौर्येणकृतलक्षणः॥ दुःशासनोभृशोद्विग्नःप्राद्रवद्गजसंवृतः॥ १५॥ रथानामयुतंगृह्यत्रिसाहस्रंचदं
तिनां॥ वृषसेनोययौतूर्णंदृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं॥ १६॥ गजाश्वरथसंयुक्तोवृतश्चैवपदातिभिः॥ दुर्योधनोमहाराजप्रायात्तत्रमहारथः॥ १७॥ संशप्तकगणा
हत्यहतशेषान्किरीटिना॥ सुशर्माप्राद्रवद्राजन्दृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं॥ १८॥ गजान्रथान्समारुह्यव्युदस्यचहयान्जनाः॥ प्राद्रवन्सर्वतःसंख्येदृष्ट्वारुक्मरथं
हतं॥ १९ ॥ त्वरयंतःपितॄनन्येभ्रातॄनन्येथमातुलान्॥ पुत्रानन्येवयस्यांश्चप्राद्रवन्कुरवस्तदा॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

चोदयंतश्चसैन्यानिस्वस्तीयांश्चतथापरे॥ संबंधिनस्तथान्येचप्राद्रवंतदिशोदश॥ २१ ॥ प्रकीर्णकेशाविध्वस्तानद्रावेकत्रधावतः ॥ नेदमस्तीतिमन्वानाहतो
त्साहाहतौजसः॥ २२ ॥ उत्सृज्यकवचानन्येप्राद्रवंस्तावकाविभो॥ अन्योन्यंतेसमाक्रोशन्सैनिकाभरतर्षभ॥ २३ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिनचतेस्वयंतत्रावतस्थिरे॥
धुर्यानुन्मुच्यचरथाद्धतसूतात्स्वलंकृतान्॥ अधिरुह्यहयान्योधाःक्षिप्रंपद्भिरचोदयन्॥ २४ ॥ द्रवमाणेतथासैन्येत्रस्तरूपेहतौजसि ॥ प्रतिस्रोतइवग्राहोद्रोण
पुत्रःपरानियात्॥ २५ ॥ तस्यासीत्सुमहद्युद्धंशिखंडिप्रमुखैर्गणैः॥ प्रभद्रकैश्चपंचालैश्चेदिभिश्चसकेकयैः॥ २६ ॥ हत्वाबहुविधाःसेनाःपांडूनांयुद्धदुर्मदः॥
कथंचित्संकटान्मुक्तोमत्तद्विरदविक्रमः॥ २७॥ द्रवमाणंवलंदृष्ट्वापलायनकृतक्षणं॥ दुर्योधनंसमासाद्यद्रोणपुत्रोब्रवीदिदं॥ २८॥ किमियंद्रवतेसेनात्रस्तरूपे
वभारत॥ द्रवमाणांचराजेंद्रनावस्थापयसेरणे॥ २९॥ त्वंचापिनयथापूर्वंप्रकृतिस्थोनराधिप॥ कर्णप्रभृतयश्चेमेनावतिष्ठंतिपार्थिव॥ ३०॥ अन्येष्वपिचयुद्धे
पुनैवसेनाद्रवत्तदा॥ कच्चित्क्षेमंमहाबाहोतवसैन्यस्यभारत॥ ३१ ॥ कस्मिन्निदंहतेराजन्रथसिंहेबलंतव॥ एतामवस्थांसंप्राप्तंतन्ममाचक्ष्वकौरव॥ ३२ ॥
तत्तुदुर्योधनःश्रुत्वाद्रोणपुत्रस्यभाषितं॥ घोरमप्रियमाख्यातुंनाशक्नोत्पार्थिवर्षभः ॥ ३३ ॥ भिन्नानौरिवतेपुत्रोमग्नःशोकमहार्णवे ॥ बाष्पेणापिहितोदृष्ट्वा
द्रोणपुत्रंरथेस्थितं॥ ३४ ॥ ततःशारद्वतंराजासव्रीडमिदमब्रवीत्॥ शंसात्रभद्रंतेसर्वंयथासैन्यमिदंद्रुतं ॥ ३५ ॥ अथशारद्वतोराजन्नार्तिमार्छन्पुनःपुनः॥
शशंसद्रोणपुत्राययथाद्रोणोनिपातितः॥ ३६॥ कृपउवाच. वयंद्रोणंपुरस्कृत्यपृथिव्यांप्रवरंरथं॥ प्रावर्तयामसंग्रामंपंचालैरेवकेवलं॥ ३७॥ ततःप्रवृत्ते
संग्रामेविमिश्राःकुरुसोमकाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतःशस्त्रैर्देहानपातयन्॥ ३८॥ वर्तमानेतथायुद्धेक्षीयमाणेषुसंयुगे ॥ धार्तराष्ट्रेषुसंक्रुद्धःपितातेस्त्रमुदैरयत्
॥ ३९ ॥ ततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंविकुर्वाणोनरर्षभः॥ व्यहनच्छात्रवान्भल्लैःशतशोथसहस्रशः॥ ४० ॥ पांडवाःकेकयामत्स्याःपंचालाश्चविशेषतः॥ संख्येद्रोणर
थंप्राप्यव्यनशन्कालचोदिताः॥ ४१ ॥ सहस्रंनरसिंहानांद्विसाहस्रंचदंतिनां ॥ द्रोणोब्रह्मास्त्रयोगेनप्रेषयामासमृत्यवे ॥ ४२ ॥ आकर्णपलितश्यामोवयसा
शीतिपंचकः॥ रणेपर्यचरद्द्रोणोवृद्धःषोडशवर्षवत्॥ ४३॥ क्लिश्यमानेषुसैन्येषुवध्यमानेषुराजसु॥ अमर्षवशमापन्नाःपंचालाविमुखाभवन्॥ ४४ ॥ तेषु
किंचित्प्रभग्नेषुविमुखेषुसपत्नजित्॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणोवभूवार्कइवोदितः॥ ४५॥

समध्यंप्राप्यपांडूनांशररश्मिःप्रतापवान्॥ मध्यंगतइवादित्योदुष्प्रेक्ष्यस्तेपिताभवत्॥४६॥ तेदह्यमानाद्रोणेनसूर्येणेवविराजता॥ दग्धवीर्यानिरुत्साहाबभू
वुर्गतचेतसः॥ ४७॥ तान्दृष्ट्वापीडितान्बाणैर्द्रोणेनमधुसूदनः॥ जयैषीपांडुपुत्राणामिदंवचनमब्रवीत्॥ ४८ ॥ नैषजातुनरैःशक्योजेतुंशस्त्रभृतांवरः॥ अपि
वृत्रहणासंख्येरथयूथपयूथपः॥ ४९ ॥ तेयूयंधर्ममुत्सृज्यजयंरक्षतपांडवाः॥ यथावःसंयुगेसर्वान्नहन्याद्रुक्मवाहनः॥ ५० ॥ अश्वत्थाम्निहतेनैषंयुध्येदितिम
तिर्मम॥हतंतंसंयुगेकश्चिदाख्यात्वस्मैनृपानरः॥ ५१ ॥ एतन्नारोचयद्वाक्यंकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ अरोचयंस्तुसर्वेन्येकृच्छ्रेणतुयुधिष्ठिरः॥ ५२ ॥भीमसेनस्तुस
व्रीडमब्रवीत्पितरंतव॥ अश्वत्थामाहतइतितंनाबुध्यततेपिता॥५३॥ सशंकमानस्तन्मिथ्याधर्मराजमपृच्छत॥ हतंवाप्यहतंवाजौत्वांपितापुत्रवत्सलः॥५४॥
तमतथ्यभयेमग्नोजयेसक्तोयुधिष्ठिरः॥ अश्वत्थामानमायोधेहतंदृष्ट्वामहागजं॥ ५५ ॥ भीमेनगिरिवर्ष्माणंमालवस्येंद्रवर्मणः ॥ उपसृज्यतदाद्रोणमुच्चैरिद
मुवाचह॥ ५६ ॥ यस्यार्थेशस्त्रमादत्सेयमवेक्ष्यचजीवसि॥ पुत्रस्तेदयितोनित्यंसोश्वत्थामानिपातितः॥५७॥ शेतेविनिहतोभूमौवनेसिंहशिशुर्यथा ॥५८॥
जानन्नप्यनृतस्याथदोषान्सद्विजसत्तमं॥ अव्यक्तमब्रवीद्राजाहतःकुंजरइत्युत॥ ५९ ॥ सत्वांनिहतमाक्रंदश्रुत्वासंतापतापितः॥ नियम्यदिव्यान्यस्त्राणिना
युध्यतयथापुरा॥ ६० ॥ तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नंशोकातुरमचेतसं ॥ पांचालराजस्यसुतःक्रूरकर्मासमाद्रवत्॥ ६१ ॥ तंदृष्ट्वाविहितंमृत्युंलोकतत्त्वविचक्षणः॥ दि
व्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्यरणेप्रायमुपाविशत्॥ ६२ ॥ ततोस्यकेशान्सव्येनगृहीत्वापाणिनातदा॥ पार्षतःक्रोशमानानांवीराणामच्छिनच्छिरः॥ ६३ ॥ नहंत
व्योनहंतव्यइतितेसर्वतोब्रुवन्॥ तथैवचार्जुनोवाहादवरुह्यैनमाद्रवत्॥ ६४ ॥ उद्यम्यत्वरितोबाहुंब्रुवाणश्चपुनःपुनः॥ जीवंतमानयाचार्यमावधीरितिध
र्मवित्॥ ६५ ॥ तथानिवार्यमाणेनकौरवैरर्जुनेनच॥ हतएवनृशंसेनपितातवनरर्षभ॥ ६६ ॥ सैनिकाश्चततःसर्वेप्राद्रवंतभयार्दिताः॥ वयंचापिनिरुत्साहा
हतेपितरितेनघ॥ ६७ ॥ संजयउवाच तच्छ्रुत्वाद्रोणपुत्रस्तुनिधनंपितुराहवे॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंपदाहतइवोरगः॥ ६८ ॥ ततःक्रुद्धोरणेद्रौणिर्भृशं ॥१९८॥
जज्वालमारिप॥ यथेंधनंमहत्प्राप्यप्राज्वलद्धव्यवाहनः॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७ ॥ अधर्मेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥

तलंतलेननिष्पिष्यदंतैर्दंतानुपास्पृशत् ॥ निःश्वसन्नुरगोयद्वल्लोहिताक्षोभवत्तदा ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामक्रोधेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अधर्मेणहतंश्रुत्वाधृष्टद्युम्नेनसंजय ॥ ब्राह्मणंपितरंवृद्धमश्वत्थामांकिमब्रवीत् ॥ १ ॥ मानवंवारुणाग्नेयंब्राह्ममस्त्रंचवीर्यवान् ॥ ऐंद्रंनारायणंचैवयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितं ॥ २ ॥ तमधर्मेणधर्मिष्ठंधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यंसोऽश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥ ३ ॥ येनरामादवाप्येहधनुर्वेदंमहात्मना ॥ प्रोक्तान्यस्त्राणिदिव्यानिपुत्रायगुणकांक्षिणा ॥ ४ ॥ एकमेवहिलोकेस्मिन्नात्मनोगुणवत्तरं ॥ इच्छंतिपुरुषाःपुत्रंलोकेनान्यंकथंचन ॥ ५ ॥ आचार्याणांभवंत्येवरहस्यानिमहात्मनां ॥ तानिपुत्रायवादद्युःशिष्यायानुगतायवा ॥ ॥ ६ ॥ सशिष्यःप्राप्यतत्सर्वंसविशेषंचसंजय ॥ शूरःशारद्वतीपुत्रःसंख्येद्रोणादनंतरः ॥ ७ ॥ रामस्यतुसमःशस्त्रेपुरंदरसमोयुधि ॥ कार्तवीर्यसमोवीर्येबृहस्पतिसमोमतौ ॥ ८ ॥ महीधरसमःस्थैर्येतेजसाग्निसमोयुवा ॥ समुद्रइवगांभीर्येक्रोधेचाशीविषोपमः ॥ ९ ॥ सरथीप्रथमोलोकेदृढधन्वाजितक्लमः ॥ शीघ्रोनिलइवाक्रंदेचरन्क्रुद्धइवांतकः ॥ १० ॥ अस्यतायेनसंग्रामेधरण्यभिनिपीडिता ॥ योनव्यथतिसंग्रामेवीरःसत्यपराक्रमः ॥ ११ ॥ वेदस्नातोव्रतस्नातोधनुर्वेदेचपारगः ॥ महोदधिरिवाक्षोभ्योरामोदाशरथिर्यथा ॥ १२ ॥ तमधर्मेणधर्मिष्ठंधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥ १३ ॥ धृष्टद्युम्नस्ययोमृत्युःसृष्टस्तेनमहात्मना ॥ यथाद्रोणस्यपांचाल्योयज्ञसेनसुतोभवत् ॥ १४ ॥ तंनृशंसेनपापेनक्रूरेणादीर्घदर्शिना ॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच छद्मनानिहतंश्रुत्वापितरंपापकर्मणा ॥ बाष्पेणापूर्यतद्रौणीरोषेणंचनरर्षभ ॥ १ ॥ तस्यक्रुद्धस्यराजेंद्रवपुर्दीप्तमदृश्यत ॥ अंतकस्येवभूतानिजिहीर्षोःकालपर्यये ॥ २ ॥ अश्रुपूर्णेततोनेत्रेव्यपमृज्यपुनःपुनः ॥ उवाचकोपान्निःश्वस्यदुर्योधनमिदंवचः ॥ ३ ॥ पितामम यथाक्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रोनिपातितः ॥ धर्मध्वजवतापापंकृतंतद्विदितंमम ॥ ४ ॥ अनार्यंसुनृशंसंचधर्मपुत्रस्यमेश्रुतं ॥ युद्धेष्वपिप्रवृत्तानांध्रुवंजयपराजयौ ॥ ५ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ छद्मनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ धर्मध्वजवतादांभिकेन ननुअनृतवचनरूपंपापं ॥ ४ ॥ अनार्यंनीचयोग्यंकर्म धर्मपुत्रस्येत्युपालंभः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बाल्येनचापलेन ॥ १० ॥ विधर्मकाणिधर्मविरुद्धानि ॥ ११ ॥ अनुबंधंफलं ॥ १२ ॥ पांडवश्चअनुबंधंद्रष्टेत्यनुषज्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्रप्रशस्यते ॥ न्यायवृत्तोवधोयस्तुसंग्रामेयुध्यतोभवेत् ॥ ६ ॥ नसदुःखायभवतितथादृष्टोहिसद्द्विजैः ॥ गतःसवीरलोकायपितामम न
संशयः ॥ ७ ॥ नशोच्यःपुरुषव्याघ्रयस्तदानिधनंगतः ॥ यत्तुधर्मप्रवृत्तःसन्केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ८ ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतन्मेमर्माणिकृंतति ॥ मयिजीवतियत्ता
तःकेशग्रहमवाप्तवान् ॥ ९ ॥ कथमन्येकरिष्यंतिपुत्रेभ्यःपुत्रिणःस्पृहां ॥ कामात्क्रोधादविज्ञानाद्दर्पाद्बाल्येनवापुनः ॥ १० ॥ विधर्मकाणिकुर्वंतितथापरिभवं
तिच ॥ तदिदंपार्षतेनेहमहदाधर्मिकंकृतं ॥ ११ ॥ अवज्ञायचमांनूनंनृशंसेनदुरात्मना ॥ तस्यानुबंधंद्रष्टासौधृष्टद्युम्नःसुदारुणं ॥ १२ ॥ अकार्यपरमंकृत्वामि
थ्यावादीचपांडवः ॥ योह्यसौछद्मनाचार्यंशस्त्रंसंन्यासयत्तदा ॥ १३ ॥ तस्याद्यधर्मराजस्यभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ शपेसत्येनकौरव्यइष्टापूर्तेनचैवह ॥ १४ ॥
अहत्वासर्वपंचालान्जीवेयंनकथंचन ॥ सर्वोपायैर्यतिष्यामिपंचालानामहंवधे ॥ १५ ॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेहंताहंपापकारिणं ॥ कर्मणायेनतेनेहमृदुनादारुणे
नच ॥ १६ ॥ पंचालानांवधंकृत्वाशांतिंलब्धास्मिकौरव ॥ यदर्थंपुरुषव्याघ्रपुत्रानिच्छंतिमानवाः ॥ १७ ॥ प्रेत्यचेहचसंप्राप्तांत्रायंतेमहतोभयात् ॥ पित्रातुमम
सावस्थाप्राप्तानिर्बंधुनायथा ॥ १८ ॥ मयिशैलप्रतीकाशेपुत्रेशिष्येचजीवति ॥ धिङ्ममास्त्राणिदिव्यानिधिग्बाहूधिक्पराक्रमं ॥ १९ ॥ यंस्मद्रोणःसुतंप्रा
प्यकेशग्रहमवाप्तवान् ॥ सतथाहंकरिष्यामियथाभरतसत्तम ॥ २० ॥ परलोकगतस्यापिभविष्याम्यनृणःपितुः ॥ आर्येणहिनवक्तव्याकदाचित्स्तुतिरात्मनः ॥
॥ २१ ॥ पितुर्वधममृष्यंस्तुवक्ष्याम्यद्येहपौरुषं ॥ अद्यपश्यंतुमेवीर्यंपांडवाःसजनार्दनाः ॥ २२ ॥ मृद्नतःसर्वसैन्यानियुगांतमिवकुर्वतः ॥ नहिदेवानगंधर्वाना
सुरानचराक्षसाः ॥ २३ ॥ अद्यशक्तारणेजेतुंरथस्थंमांनरर्षभाः ॥ मदन्योनास्तिलोकेस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रवित्क्वचित् ॥ २४ ॥ अहंहिज्वलतांमध्येमयूखाना
मिवांशुमान् ॥ प्रयोक्तादेवसृष्टानामस्त्राणांपृतनागतः ॥ २५ ॥ कृशमिष्वसनादद्यमत्प्रयुक्तामहाहवे ॥ दर्शयंतःशरावीर्यंप्रमथिष्यंतिपांडवान् ॥ २६ ॥ अद्य
सर्वादिशोराजन्धाराभिरिवसंकुलाः ॥ आवृताःपत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारोमामकैरिह ॥ २७ ॥ विकिरञ्छरजालानिसर्वतोभैरवस्वनान् ॥ शत्रून्निपातयिष्यामि
महावातइवद्रुमान् ॥ २८ ॥ नहिजानातिबीभत्सुस्तदस्त्रंनजनार्दनः ॥ नभीमसेनोनयमौनचराजायुधिष्ठिरः ॥ २९ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मयूखानांमयूखवतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

कल्यःप्रयोगः निवर्तनमुपसंहारः ॥ ३० ॥ ब्रह्मरूपोवेदरूपः वैदिकैर्मंत्रैःस्तुतवानित्यर्थः उपस्थितइतितदन्यस्योपहारस्यतदानीमभावोदर्शितः ॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥३५ ॥ रथस्यैवविसर्जनं शस्त्राणाम

नपार्षतोदुरात्मासौनशिखंडीनसात्यकिः॥ यदिदंमयिकौरव्यसकल्यंसनिवर्तनं॥३०॥नारायणायमेपित्राप्रणम्यविधिपूर्वकं ॥ उपहारःपुरादत्तोब्रह्मरूपउप
स्थितः॥ ३१ ॥ तंस्वयंप्रतिगृह्याथभगवान्सवरंददौ ॥ वव्रेपितामेपरममस्त्रंनारायणंततः ॥ ३२ ॥ अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ॥ भवितात्वत्समोना
न्यःकश्चिद्युधिनरःक्वचित् ॥ ३३ ॥ नत्विदंसहसाब्रह्मन्प्रयोक्तव्यंकथंचन ॥ नह्येतदस्त्रमन्यत्रवधाच्छत्रोर्निवर्त्तते ॥ ३४ ॥ नचैतच्छक्यतेज्ञातुंकेनवध्येदिति
प्रभो ॥ अवध्यमपिहन्याद्धितस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥ अथसंख्येरथस्यैवशस्त्राणांचविसर्जनं ॥ प्रयाचतांचशत्रूणांगमनंशरणस्यच ॥ ३६ ॥ एतेप्रशम
नेयोगामहास्त्रस्यपरंतप ॥ सर्वथापीडितोहिंस्यादवध्यान्पीडयन्रणे ॥ ३७॥ तज्जग्राहपितामत्यमब्रवीच्चैवसप्रभुः ॥ त्वंवधिष्यसिसर्वाणिशस्त्रवर्षाण्यनेकशः
॥३८॥ अनेनास्त्रेणसंग्रामेतेजसाचज्वलिष्यसि ॥ एवमुक्त्वासभगवान्दिवमाचक्रमेप्रभुः ॥३९॥ एतन्नारायणादस्त्रंतत्प्राप्तंपितृबंधुना ॥ तेनाहंपांडवांश्चैवपं
चालान्मत्स्यकेकयान् ॥ ४० ॥ विद्रावयिष्यामिरणेशचीपतिरिवासुरान् ॥ यथायथाहमिच्छेयंतथाभूत्वाशराग्मम ॥ ४१ ॥ निपतेयुःसपत्नेषुविक्रमत्स्वपि
भारत ॥ यथेष्टमश्मवर्षेणप्रवर्षिष्येरणेस्थितः ॥ ४२ ॥ अयोमुखैश्चविहगैर्द्रावयिष्येमहारथान् ॥ परश्वधांश्चनिशितानुत्स्रक्ष्येहमसंशयं ॥ ४३ ॥ सोहंनारा
यणास्त्रेणमहताशत्रुतापनः ॥ शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान् ॥ ४४ ॥ मित्रब्रह्मगुरुद्रोहीजाल्मकःसुविगर्हितः ॥ पांचालापसदश्चाद्यनमेजीव
न्विमोक्ष्यंते ॥४५॥ तच्छ्रुत्वाद्रोणपुत्रस्यपर्यवर्ततवाहिनी॥ ततःसर्वेमहाशंखान्दध्मुःपुरुषसत्तमाः॥४६॥ भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टाडिंडिमांश्चसहस्रशः॥ तथाननाद
दवसुधाखुरनेमिप्रपीडिता ॥ ४७॥ सशब्दस्तुमुलःखंद्यांपृथिवींचव्यनादयत् ॥ तंशब्दंपांडवाःश्रुत्वापर्जन्यनिनदोपमं ॥ ४८ ॥ समेत्यरथिनांश्रेष्ठाःसहिता
श्चाप्यमंत्रयन् ॥ तथोक्त्वाद्रोणपुत्रस्तुवार्युपस्पृश्यभारत ॥ ४९ ॥ प्रादुश्चकारतद्दिव्यमस्त्रंनारायणंतदा ॥५०॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्र
मोक्षपर्वणिअश्वत्थामक्रोधेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

पिविसर्जनंच प्रयाचतांमावधीरितियाचमानानां शरणस्यगमनंत्वमेवशरणंनइतिकीर्तनंच ॥३६॥ पीडितःपीडितंशस्त्रांतरेणबाधितं पुंस्त्वमार्षं ॥३७॥३८॥ ३९ ॥ पितृबंधुनामया ॥ ४० ॥४१॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जाल्मकोमूर्खः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

प्रादुरिति सपृषतःसजलबिंदुः अनभ्रेअप्रावृषिकाले ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथंकथाकथंकर्तव्यंकथंकर्तव्यमित्येवंशब्दः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रक्षणेमंत्रःकआसीतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

संजयउवाच प्रादुर्भूतेतततस्तस्मिन्नस्त्रेनारायणेप्रभो ॥ प्रावात्सपृषतोवायुरनभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥ १ ॥ चचालपृथिवीचापिचुक्षुभेचमहोदधिः ॥ प्र
तिस्रोतःप्रवृत्ताश्चगंतुंतत्रसमुद्रगाः ॥ २ ॥ शिखराणिव्यशीर्यंतगिरीणांतत्रभारत ॥ अपसव्यंमृगाश्चैवपांडुसेनांप्रचक्रिरे ॥ ३ ॥ तमसाचावकीर्यंतसूर्यश्च
कलुषोभवत् ॥ संपतंतिचभूतानिक्रव्यादानिप्रहृष्टवत् ॥ ४ ॥ देवदानवगंधर्वास्त्रस्तास्त्वासन्विशांपते ॥ कथंकथाभवत्तीव्रादृष्ट्वातद्व्याकुलंमहत् ॥ ५ ॥ व्यथिताः
सर्वराजानस्त्रस्ताश्चासन्विशांपते ॥ तद्दृष्ट्वाघोररूपंवैद्रौणेरस्त्रंभयावहं ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच निवर्तितेषुसैन्येषुद्रोणपुत्रेणसंयुगे ॥ भृशंशोकाभितप्तेन
पितुर्वधममृष्यता ॥ ७ ॥ कुरूनापततोदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नस्यरक्षणे ॥ कोमंत्रःपांडवेष्वासीत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ८ ॥ संजयउवाच प्रागेवविद्रुतान्दृष्ट्वाधार्त
राष्ट्रान्युधिष्ठिरः ॥ पुनश्चतुमुलंशब्दंश्रुत्वार्जुनमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच आचार्येनिहतेद्रोणेधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ निहतेवज्रहस्तेनयथावृत्रेम
हासुरे ॥ १० ॥ नाशंसंतोजयंयुद्धेदीनात्मानोधनंजय ॥ आत्मत्राणेमतिंकृत्वाप्राद्रवन्कुरवोरणात् ॥ ११ ॥ केचिद्भ्रांतैरथैस्तूर्णंनिहतैःपार्ष्णियंतृभिः ॥ विपतां
कध्वजच्छत्रैःपार्थिवाःशीर्णकूबरैः ॥ १२ ॥ भग्ननीडैराकुलाश्वैःप्रारुह्यान्यान्विचेतसः ॥ भीताःपादैर्हयान्केचित्त्वरयंतःस्वयंरथान् ॥ १३ ॥ भग्नाक्षयुगचक्रै
श्चव्याकृष्यंतसमंततः ॥ रथान्विशीर्णानुत्सृज्यपद्भिःकेचिच्चविद्रुताः ॥ १४ ॥ हयपृष्ठगताश्चान्येकृष्यंतेर्धच्युतासनाः ॥ गजस्कंधेषुसंस्यूतानाराचैश्चलितास
नाः ॥ १५ ॥ शरार्तैर्विद्रुतैर्नागैर्हृताःकेचिद्दिशोदश ॥ विशस्त्रकवचाश्चान्येवाहनेभ्यःक्षितिंगताः ॥ १६ ॥ संछिन्नानेमिभिश्चैवमृदिताश्चहयद्विपैः ॥ क्रोशंत
स्तातपुत्रेतिपलायंतेपरेभयात् ॥ १७ ॥ नाभिजानंतिचान्योन्यंकश्मलाभिहतौजसः ॥ पुत्रान्पितॄन्सखीन्भ्रातॄन्समारोप्यदृढक्षतान् ॥ १८ ॥ जलेनक्लेदयंत्य
न्येविमुच्यकवचान्यपि ॥ अवस्थांतादृशींप्राप्यहतेद्रोणेद्रुतंबलं ॥ १९ ॥ पुनरावर्तितंकेनयदिजानासिशंसमे ॥ हयानांह्रेषतांशब्दःकुंजराणांचबृंहतां ॥ २० ॥
रथनेमिस्वनैश्चात्रविमिश्रःश्रूयतेमहान् ॥ एतेशब्दाभृशंतीव्राःप्रवृत्ताःकुरुसागरे ॥ २१ ॥ मुहुर्मुहुरुदीर्यंतेकंपयंत्यपिमामकान् ॥ यएषतुमुलःशब्दःश्रूय
तेलोमहर्षणः ॥ २२ ॥ सेंद्रानप्येषलोकांस्त्रीन्ग्रसेदितिमतिर्मम ॥ मन्येवज्रधरस्यैषनिनादोभैरवस्वनः ॥ २३ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ भग्ननीडैरिति स्वार्हैरितिपाठेऽतिस्पृहणीयैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥२८॥ यस्मिन्निति दशशतमित्यनेनसर्वगोधनंददाविति ज्ञेयं अन्यथाएकधेन्वर्थंद्रुपदंप्रतिद्रोणगमनस्यासंभवः यद्वाभाविनींसंपदमभिलक्ष्यैतद्दानंद्रष्टव्यं पुत्रोत्पत्तिकालेतस्य

द्रोणेहतेकौरवार्थंव्यक्तमभ्येतिवासवः॥ प्रहृष्टरोमकूपाश्चसंविग्नारथपुंगवाः॥ २४ ॥ धनंजयगुरुंश्रुत्वातत्रनादंसुभीषणं ॥ कएषकौरवान्दीर्णानवस्थाप्य
महारथः ॥ २५॥ निवर्तयतियुद्धार्थंमृधेदेवेश्वरोयथा॥ अर्जुनउवाच उद्यम्यात्मानमुग्रायकर्मणेवीर्यमास्थिताः॥ २६॥ धमंतिकौरवाःशंखान्यस्यवी
र्यंसमाश्रिताः॥ यत्रतेसंशयोराजन्न्यस्तशस्त्रेगुरौहते॥ २७॥ धार्तराष्ट्रानवस्थाप्यकएषनदतीतिहि॥ ह्रीमंतंतंमहाबाहुंमत्तद्विरदगामिनं॥ २८॥ व्याघ्रास्यमु
ग्रकर्माणंकुरूणामभयंकरं॥ यस्मिञ्जातेददौद्रोणोगवांदशशतंधनं॥ २९ ॥ ब्राह्मणेभ्योमहार्हेभ्यःसोश्वत्थामैषगर्जति ॥ जातमात्रेणवीरेणयेनोच्चैःश्रवसा
यथा॥ ३० ॥हेषताकंपिताभूमिर्लोकाश्चसकलास्त्रयः॥ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतंनामतस्याकरोत्तदा ॥ ३१ ॥ अश्वत्थामेतिसोद्यैषशूरोनदतिपांडव॥ योऽद्यनाथ
इवाक्रम्यपार्षतेनहतस्तथा॥ ३२ ॥ कर्मणासुनृशंसेनतस्यनाथोव्यवस्थितः॥ गुरुंमेयत्रपांचाल्यःकेशपक्षेपरामृशत्॥ ३३ ॥ तन्नजातुक्षमेद्रौणिर्जानन्पौ
रुषमात्मनः॥ उपचीर्णोगुरुर्मिथ्याभवताराज्यकारणात्॥ ३४॥ धर्मज्ञेनसतानामसोधर्मःसुमहान्कृतः॥ चिरंस्थास्यतिचाकीर्तिस्त्रैलोक्येसचराचरे॥ ३५॥
रामेवालिवधाद्यद्वदेवंद्रोणेनिपातिते॥ सर्वधर्मोपपन्नोयंसमेशिष्यश्चपांडवः॥ ३६॥ नायंवदतिमिथ्येतिप्रत्ययंकृतवांस्त्वयि ॥ ससत्यकंचुकंनामप्रविष्टेन
ततोऽनृतं॥ ३७॥ आचार्यउक्तोभवताहतःकुंजरइत्युत ॥ ततःशस्त्रंसमुत्सृज्यनिर्ममोगतचेतनः॥ ३८॥ आसीत्सुविह्वलोराजन्यथादृष्टस्त्वयाविभुः॥ सतुशो
कसमाविष्टोविमुखःपुत्रवत्सलः॥ ३९ ॥शाश्वतंधर्ममुत्सृज्यगुरुःशस्त्रेणघातितः॥ न्यस्तशस्त्रमधर्मेणघातयित्वागुरुंभवान्॥ ४० ॥ रक्षत्विदानींसामात्यो
यदिशक्तोसिपार्षतं॥ग्रस्तमाचार्यपुत्रेणक्रुद्धेनहतबंधुना॥४१॥ सर्वेवयंपरित्रातुंनशक्ष्यामोद्यपार्षतं॥सौहार्दंसर्वभूतेषुयःकरोत्यतिमानुषः॥सोद्यकेशग्रहंश्रु
त्वापितुर्धक्ष्यतिनोरणे॥४२॥विक्रोशमानेहिमयिभृशमाचार्यगृद्धिनि॥अपाकीर्यस्वयंधर्मंशिष्येणनिहतोगुरुः॥४३॥ यदागतंवयोभूयःशिष्टमल्पतरंचनः॥
तस्येदानींविकारोयमधर्मोयंकृतोमहान्॥४४॥ पितेवनित्यंसौहार्दात्पितेवहिचधर्मतः॥ सोल्पकालस्यराज्यस्यकारणाद्घातितोगुरुः॥४५॥ धृतराष्ट्रेणभीष्मा
यद्रोणायचविशांपते॥विसृष्टापृथिवीसर्वासहपुत्रैश्चतत्परैः॥४६॥ संप्राप्यतादृशींवृत्तिंसत्कृतःसततंपरैः॥ अवृणीतसदापुत्रान्मामेवाभ्यधिकंगुरुः॥ ४७॥

निर्धनत्वोक्तेः ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ सत्यंकंचुकंसत्याभासमनृतं ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ सौहार्दाद्धर्मतोगुरुत्वाद्वाद्विगुणःपितुरित्यर्थः ॥४५॥४६॥४७॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनस्येतिसांगावेदाइ

अवेक्षमाणस्त्वांमांचन्यस्तास्त्रश्चाहवेहतः॥ नत्वेनंयुध्यमानंवैहन्यादपिशतक्रतुः ॥ ४८ ॥ तस्याचार्यस्यवृद्धस्यद्रोहोनित्योपकारिणः ॥ कृतोह्यनार्यैरस्माभी
राज्यार्थेलुब्धबुद्धिभिः ॥ ४९॥ अहोवतमहत्पापंकृतंकर्मसुदारुणं ॥ यद्राज्यसुखलोभेनद्रोणोयंसाधुघातितः॥५०॥पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄन्दारान्जीवितंचैववास
विः ॥ त्यजेत्सर्वंममप्रेम्णाजानात्येवंहिमेगुरुः ॥ ५१ ॥ समयाराज्यकामेनहन्यमानोह्युपेक्षितः ॥ तस्मादवाक्शिराराजन्प्राप्तोस्मिनरकंप्रभो ॥ ५२ ॥ ब्रा
ह्मणंवृद्धमाचार्यंन्यस्तशस्त्रंमहामुनिं ॥ घातयित्वाद्यराज्यार्थेमृतंश्रेयोनजीवितं ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिअर्जुन
वाक्येषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अर्जुनस्यवचःश्रुत्वानोचुस्तत्रमहारथाः॥ अप्रियंवाप्रि
यंवापिमहाराजधनंजयं॥ १ ॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्भीमसेनोभ्यभाषत॥ कुत्सयन्निवकौंतेयमर्जुनंभरतर्षभ ॥ २ ॥ मुनिर्यथारण्यगतोभाषतेधर्मसंहितं ॥ न्य
स्तदंडोयथापार्थब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ ३ ॥ क्षतत्राताक्षताज्जीवन्क्षंतास्त्रीष्वपिसाधुषु ॥ क्षत्रियःक्षितिमाप्नोतिक्षिप्रंधर्मंयशःश्रियः ॥ ४ ॥ सभवान्क्षत्रिय
गुणैर्युक्तःसर्वैःकुलोद्वहः ॥ अविपश्चिद्यथावाचंव्याहरन्नाद्यशोभसे ॥ ५ ॥ पराक्रमस्तेकौंतेयशक्रस्येवशचीपतेः॥ नचातिवर्तसेधर्मंवेलामिवमहोदधिः॥
॥ ६ ॥ नपूजयेत्त्वांकोन्वद्ययत्त्रयोदशवार्षिकं ॥ अमर्षंपृष्ठतःकृत्वाधर्ममेवाभिकांक्षसे ॥ ७ ॥ दिष्ट्यातातमनस्तेद्यस्वधर्ममनुवर्तते॥ आनृशंस्येचतेदिष्ट्या
बुद्धिःसततमच्युत॥ ८ ॥ यत्तुधर्मप्रवृत्तस्यहृतंराज्यमधर्मतः॥ द्रौपदीचपरामृष्टासभामानीयशत्रुभिः ॥ ९ ॥ वनंप्रव्राजिताश्चास्मवल्कलाजिनवाससः ॥
अनर्हमाणास्तंभावंत्रयोदशसमाःपरैः ॥ १० ॥ एतान्यमर्षस्थानानिमर्षितानिमयानघ॥ क्षत्रधर्मप्रसक्तेनसर्वमेतदनुष्ठितं॥ ११ ॥ तमधर्ममपाकृष्टंस्मृत्वा
द्यसहितस्त्वया॥ सानुबंधान्हनिष्यामिक्षुद्रान्राज्यहरानहं॥ १२ ॥ त्वयाहिकथितंपूर्वंयुद्धायाभ्यागतावयं॥ घटामहेयथाशक्तित्वंतुनोद्यजुगुप्ससे ॥ १३ ॥
धर्मंमन्विच्छसिज्ञातुंमिथ्यावचनमेवते॥ भयार्दितानामस्माकंवाचामर्माणिकृंतसि ॥ १४ ॥ वपन्व्रणेक्षारमिवक्षतानांशत्रुकर्शन॥ विदीर्यतेमेहृदयंत्व
यावाक्शल्यपीडितं॥ १५॥ अधर्ममेनंविपुलंधार्मिकःसन्नबुध्यसे॥ यत्त्वमात्मानमस्मांश्चप्रशंस्यान्नप्रशंससि॥ १६॥

तिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

वासुदेवेस्थितेचापिद्रोणपुत्रंप्रशंससि ॥ यःकलांषोडशींपूर्णांधनंजयनतेर्हति ॥ १७ ॥ स्वयमेवात्मनोदोषान्ब्रुवाणःकिन्नलज्जसे ॥ दारयेयंमहींक्रोधाद्वि
किरेयंचपर्वतान् ॥ १८ ॥ आविध्यैतांगदांगुर्वींभीमांकांचनमालिनीं ॥ गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भंजेयमनिलोयथा ॥ १९ ॥ द्रावयेयंशरैश्चापिसेंद्रान्देवा
न्समागतान् ॥ सराक्षसगणान्पार्थसासुरोरगमानवान् ॥ २० ॥ सत्वमेवंविधंजानन्भ्रातरंमांनरर्षभ ॥ द्रोणपुत्राद्भयंकर्तुनार्हस्यमितविक्रम ॥ २१ ॥ अथ
वातिष्ठबीभत्सोसहसर्वैःसहोदरैः ॥ अहमेनंगदापाणिर्जेष्याम्येकोमहाहवे ॥ २२ ॥ ततःपांचालराजस्यपुत्रःपार्थमथाब्रवीत् ॥ संक्रुद्धमिवनर्दंतंहिरण्यकशि
पुर्हरिं ॥ २३॥ धृष्टद्युम्नउवाच बीभत्सोविप्रकर्माणिविदितानिमनीषिणां ॥ याजनाध्यापनेदानंतथायज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २४ ॥ षष्ठमध्ययनंनामतेषांकस्मि
न्प्रतिष्ठितः ॥ हतोद्रोणोमयात्येवंकिंमांपार्थविगर्हसे ॥ २५ ॥ अपक्रांतःस्वधर्माच्चक्षात्रधर्मव्यपाश्रितः ॥ अमानुषेणहंत्यस्मानस्त्रेणक्षुद्रकर्मकृत् ॥ २६ ॥ त
थामायांप्रयुंजानमसत्यंब्राह्मणब्रुवं ॥ माययैवनिहन्यांद्योनयुक्तंपार्थतत्रकिं ॥ २७ ॥ तस्मिंस्तथामयाशस्तेयदिद्रौणायनीरुषा ॥ कुरुतेभैरवंनादंतत्रकिंम
महीयते ॥ २८ ॥ नचाद्भुतमिदंमन्येयद्द्रौणिर्युद्धसंज्ञया ॥ घातयिष्यतिकौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २९ ॥ यच्चमांधार्मिकोभूत्वाब्रवीषिगुरुघातिनं ॥ तदर्थमहमु
त्पन्नःपांचाल्यस्यसुतोनलात् ॥ ३० ॥ यस्यकार्यमकार्यंवायुध्यतःस्यात्समंरणे ॥ तंकथंब्राह्मणंब्रूयाःक्षत्रियंवाधनंजय ॥ ३१ ॥ योत्यनस्त्रविदोहन्याद्ब्रह्मास्त्रैः
क्रोधमूर्छितः ॥ सर्वोपायैर्नसकथंवध्यःपुरुषसत्तमः ॥ ३२ ॥ विधर्मिणंधर्मविद्भिःप्रोक्तंतेषांविषोपमं ॥ जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञकिंमामर्जुनगर्हसे ॥ ३३ ॥ नृशं
सःसमयाक्रम्यरथएवनिपातितः ॥ तन्मामनिंद्यंबीभत्सोकिमर्थंनाभिनंदसे ॥ ३४ ॥ कालानलसमंपार्थज्वलनार्कविषोपमं ॥ भीमंद्रोणशिरश्छिन्नंनप्रशं
ससिमेकथं ॥ ३५ ॥ योसौममैवनान्यस्यबांधवान्युधिजघ्निवान् ॥ छित्वापितस्यमूर्धानंनैवास्मिविगतज्वरः ॥ ३६ ॥ तच्चमेकृंततेमर्मयन्नतस्यशिरोमया ॥
निषादविषयेक्षिप्तंजयद्रथशिरोयथा ॥ ३७ ॥ अथावधश्चशत्रूणामधर्मःश्रूयतेर्जुन ॥ क्षत्रियस्यहिधर्मोयंहन्याद्धन्येतवापुनः ॥ ३८ ॥ सशत्रुर्निहतःसंख्येम
याधर्मेणपांडव ॥ यथात्वयाहतःशूरोभगदत्तःपितुःसखा ॥ ३९ ॥ पितामहंरणेहत्वामन्यसेधर्ममात्मनः ॥ मयाशत्रौहतेकस्मात्पापेधर्मंनमन्यसे ॥ ४० ॥ सं
बंधावनतंपार्थनमांत्वंवक्तुमर्हसि ॥ स्वगात्रकृतसोपानंनिषण्णमिवदंतिनं ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांगाइति १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

क्षमामितेसर्वमेववाग्व्यतिक्रममर्जुन॥ द्रौपद्याद्रौपदेयानांकृतेनान्येनहेतुना ॥ ४२ ॥ कुलक्रमागतंवैरंममाचार्येणविश्रुतं ॥ तथाजानात्ययंलोकोनयूयंपां
डुनंदनाः ॥ ४३ ॥ नानृतीपांडवोज्येष्ठोनाहंवाऽधार्मिकोर्जुन ॥ शिष्यद्रोहीहतःपापोयुध्यस्वविजयस्तव ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणा
स्त्रमोक्षपर्वणिधृष्टद्युम्नवाक्येसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सांगावेदायथान्यायंयेनाधीतामहा
त्मना ॥ यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदोऱ्हीनिषेवेप्रतिष्ठितः ॥ १ ॥ यस्यप्रसादात्कुर्वंतिकर्माणिपुरुषर्षभाः ॥ अमानुषाणिसंग्रामेदेवैरसुकराणिच ॥ २ ॥ तस्मिन्नाक्रु
श्यतिद्रोणेसमक्षंपापकर्मणा ॥ नीचात्मनानृशंसेनक्षुद्रेणगुरुघातिना ॥ ३ ॥ नामर्षंतत्रकुर्वंतिधिक्क्षात्रंधिगमर्षितां ॥ पार्थाःसर्वेचराजानःपृथिव्यांयेधनु
र्धराः ॥ ४ ॥ श्रुत्वाकिमाहुःपांचाल्यंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ संजयउवाच श्रुत्वाद्रुपदपुत्रस्यतावाचःक्रूरकर्मणः ॥ ५॥ तूष्णींबभूवूराजानःसर्वएववि
शांपते ॥ अर्जुनस्तुकटाक्षेणजिह्मंविप्रेक्ष्यपार्षतं ॥ ६ ॥ सबाष्पमतिनिःश्वस्यधिग्धिगित्येवचाब्रवीत् ॥ युधिष्ठिरश्चभीमश्चयमौकृष्णस्तथापरे ॥ ७ ॥ आस
न्सुव्रीडिताराजन्सात्यकिस्त्वब्रवीदिदं ॥ नेहास्तिपुरुषःकश्चिद्यइमंपापपूरुषं ॥ ८ ॥ भाषमाणमकल्याणंशीघ्रंहन्यान्नराधमं ॥ एतेत्वांपांडवाःसर्वेकुत्सयंतिवि
वित्सया ॥ ९ ॥ कर्मणातेनपापेनश्वपाकंब्राह्मणाइव ॥ एतत्कृत्वामहत्पापंनिंदितःसर्वसाधुभिः ॥ १० ॥ नलज्जसेकथंवक्तुंसमितिंप्राप्यशोभनां ॥ कथंचश
तधाजिह्वानतेमूर्धाचदीर्यते ॥ ११ ॥ गुरुमाक्रोशतःक्षुद्रनचाधर्मेणपात्यसे ॥ वाच्यस्त्वमसिपार्थैश्चसर्वैश्चांधकवृष्णिभिः ॥ १२ ॥ यत्कर्मकलुषंकृत्वाश्लाघ
सेजनसंसदि ॥ अकार्यंतादृशंकृत्वापुनरेवगुरुंक्षिपन् ॥ १३ ॥ वध्यस्त्वंनत्वयार्थोस्तिमुहूर्तमपिजीवता ॥ कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यःपुरुषाधम ॥ १४ ॥ नि
गृह्यकेशेषुवधंगुरोर्धर्मात्मनःसतः ॥ सप्तावरेतथापूर्वेबांधवास्तेनिमज्जिताः ॥ १५ ॥ यशसाचपरित्यक्तास्त्वांप्राप्यकुलपांसनं ॥ उक्तवांश्चापियत्पार्थंभीष्मं
प्रतिनरर्षभ ॥ १६ ॥ तथांतोविहितस्तेनस्वयमेवमहात्मना ॥ तस्यापितवसोदर्योनिहंतापापकृत्तमः ॥ १७॥ नान्यःपांचालपुत्रेभ्योविद्यतेभुविपापकृत् ॥
सचापिसृष्टःपित्रातेभीष्मस्यांतकरःकिल ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ त्वांप्राप्यसहसौदर्यंधिकृतंसर्वसाधुभिः ॥ पुनश्चेदीदृशींवाचंमत्स
शिखंडीरक्षितस्तेनसचमृत्युर्महात्मनः ॥ पंचालाश्चलिताधर्मात्क्षुद्रामित्रगुरुद्रुहः ॥ १९ ॥ त्वांप्राप्यसहसौदर्यंधिकृतंसर्वसाधुभिः ॥ पुनश्चेदीदृशींवाचंमत्स
मीपेवदिष्यसि ॥ २० ॥ शिरस्तेपोथयिष्यामिगदयावज्रकल्पया ॥ त्वांचब्रह्महणंदृष्ट्वाजनःसूर्यमवेक्षते ॥ २१ ॥ ब्रह्महत्याहितेपापंप्रायश्चित्तार्थमात्मनः ॥ पां
चालकसुदुर्वृत्तममैवगुरुंमग्रतः ॥ २२ ॥ गुरोर्गुरुंचभूयोपिक्षिपन्नैवहिलज्जसे ॥ तिष्ठतिष्ठसहस्वैकंगदापातमिमंमम ॥ २३ ॥ तवचापिसहिष्येहंगदापातान
नेकशः ॥ सात्वतेनैवमाक्षिप्तःपार्षतपरुषाक्षरं ॥ २४ ॥ संरब्धंसात्यकिंप्राहसंक्रुद्धःप्रहसन्निव ॥ . धृष्टद्युम्नउवाच श्रूयतेश्रूयतेचेतिक्षम्यतेचेतिमाधव ॥
॥ २५ ॥ सदानार्योशुभःसाधुंपुरुषंक्षेप्तुमिच्छति ॥ क्षमाप्रशस्यतेलोकेनतुपापोर्हतिक्षमां ॥ २६ ॥ क्षमावंतंहिपापात्माजितोयमितिमन्यते ॥ सत्वंक्षुद्रसमा
चारोनीचात्मापापनिश्चयः ॥ २७ ॥ आकेशाग्रान्नखाग्राच्चवक्तव्योवक्तुमिच्छसि ॥ यःसभूरिश्रवाश्छिन्नभुजःप्रायगतस्त्वया ॥ २८ ॥ वार्यमाणेनहिहतं
स्ततःपापतरंनुकिं ॥ गाहमानोमयाद्रोणोदिव्येनास्त्रेणसंयुगे ॥ २९ ॥ विसृष्टशस्त्रोनिहतःकिंतत्रक्रूरंदुष्कृतं ॥ अयुध्यमानंयस्त्वाजौतथाप्रायगतंमुनिं ॥
॥ ३० ॥ छिन्नबाहुंपरैर्हन्यात्सात्यकेसकथंवदेत् ॥ निहत्यत्वांपदाभूमौसविकर्षतिवीर्यवान् ॥ ३१ ॥ किंतदाननिहंस्येनंभूत्वापुरुषसत्तमः ॥ त्वयापुनरनार्येण
पूर्वंपार्थेननिर्जितः ॥ ३२ ॥ यदातदाहतःशूरःसौमदत्तिःप्रतापवान् ॥ यत्रयत्रतुपांडूनांद्रोणोद्रावयतेचमूं ॥ ३३ ॥ किरञ्छरसहस्राणितत्रतत्रप्रयाम्यहं ॥ स
त्वमेवंविधंकृत्वाकर्मचांडालवत्स्वयं ॥ ३४ ॥ वक्तुमर्हसिवक्तव्यःकस्मात्त्वंपरुषाण्यथ ॥ कर्तात्वंकर्मणोत्यस्यनाहंवृष्णिकुलाधम ॥ ३५ ॥ पापानांचत्वमावा
सःकर्मणांमापुनर्वद ॥ जोपमास्वनमांभूयोवक्तुमर्हस्यतःपरं ॥ ३६ ॥ अधरोत्तरमेतद्धियन्मांत्वंवक्तुमर्हसि ॥ अथवक्ष्यसिमांमौर्ख्याद्भूयःपरुषमीदृशं ॥ ३७ ॥
गमयिष्यामिबाणैस्त्वांयुधिवैवस्वतक्षयं ॥ नचैवंमूर्खधर्मेणकेवलेनैवशक्यते ॥ ३८ ॥ तेषामपित्वधर्मेणचेष्टितंशृणुयादृशं ॥ वंचितःपांडवःपूर्वमधर्मेणयु
धिष्ठिरः ॥ ३९ ॥ द्रौपदीचपरिक्लिष्टातथाऽधर्मेणसात्यके ॥ प्रव्राजितावनंसर्वेपांडवाःसहकृष्णया ॥ ४० ॥ सर्वस्वमपकृष्टंचतथाधर्मेणबालिश ॥ अधर्मेणाप
कृष्टश्चमद्रराजःपरैरितः ॥ ४१ ॥ अधर्मेणतथाबालःसौभद्रोविनिपातितः ॥ इतोप्यधर्मेणहतोभीष्मःपरपुरंजयः ॥ ४२ ॥ भूरिश्रवाप्यधर्मेणत्वयाधर्मविदा
हतः ॥ एवंपरैराचरितंपांडवेयैश्चसंयुगे ॥ ४३ ॥ रक्षमाणैर्जयंवीरैर्धर्मज्ञैरपिसात्वत ॥ दुर्ज्ञेयःसपरोधर्मस्तथाधर्मश्चदुर्विदः ॥ ४४ ॥

युध्यस्वकौरवैःसार्धमागाःपितृनिवेशनं॥ संजयउवाच एवमादीनिवाक्यानिक्रूराणिपरुषाणिच ॥ ४५॥ श्रावितःसात्यकिःश्रीमानाकंपितइवाभवत्॥ तच्छ्रुत्वाक्रोधताम्राक्षःसात्यकिस्त्वाददेगदां॥ ४६॥ विनिःश्वस्ययथासर्पःप्रणिधायरथेधनुः॥ ततोभिपत्यपांचाल्यंसंरंभेणेदमब्रवीत्॥ ४७॥ नत्वांवक्ष्यामिपरुषंहनिष्येत्वांवधक्षमं॥ तमापतंतंसहसामहाबलममर्षणं॥ ४८ ॥ पांचाल्यायाभिसंक्रुद्धमंतकायांतकोपमं॥ चोदितोवासुदेवेनभीमसेनोमहाबलः॥ ४९॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंबाहुभ्यांसमवारयत्॥ द्रवमाणंतथाक्रुद्धंसात्यकिंपांडवोबली॥ ५०॥ प्रस्पंदमानमादायजगामबलिनंबलात्॥ स्थित्वाविष्टभ्यचरणौभीमेनशिनिपुंगवः॥ ५१॥ निगृहीतःपदेषष्ठेबलेनबलिनांवरः॥ अवरुह्यरथात्तूर्णंध्रियमाणंबलीयसा॥ ५२॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचासहदेवोविशांपते॥ अस्माकंपुरुषव्याघ्रमित्रमन्यन्नविद्यते॥ ५३॥ परमंधकवृष्णिभ्यःपंचालेभ्यश्चमारिष॥ तथैवांधकवृष्णीनांतथैवचविशेषतः॥ ५४॥ कृष्णस्यचतथास्मत्तोमित्रमन्यन्नविद्यते॥ पंचालानांचवार्ष्णेयसमुद्रांतांविचिन्वतां॥ ५५॥ नान्यदस्तिपरंमित्रंयथापांडववृष्णयः॥ सभवानीदृशंमित्रंमन्यतेचयथाभवान्॥ ५६॥ भवंतश्चयथास्माकंभवतांचतथावयं॥ सएवंसर्वधर्मज्ञमित्रधर्ममनुस्मरन्॥ ५७॥ नियच्छमन्युंपांचाल्यात्प्रशाम्यशिनिपुंगव॥ पार्षतस्यक्षमत्वंवैक्षमतांपार्षतश्चते॥ ५८॥ वयंक्षमयितारश्चकिमन्यत्रशमाद्भवेत्॥ प्रशाम्यमानेशैनेयेसहदेवेनमारिष॥ ५९॥ पांचालराजस्यसुतःप्रहसन्निदमब्रवीत्॥ मुंचमुंचशिनेःपौत्रंभीमयुद्धमदान्वितं॥ ६०॥ आसादयतुमामेषधराधरमिवानिलः॥ यावदस्यशितैर्बाणैःसंरंभंविनयाम्यहं॥ ६१॥ युद्धश्रद्धांचकौंतेयजीवितंचास्यसंयुगे॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंकार्यंयदिदमुद्यतं॥ ६२॥ सुमहत्पांडुपुत्राणामायांत्येतेहिकौरवाः॥ अथवाफाल्गुनःसर्वान्वारयिष्यतिसंयुगे॥ ६३॥ अहमप्यस्यमूर्द्धानंपातयिष्यामिसायकैः॥ मन्यतेछिन्नबाहुंमांभूरिश्रवसमाहवे॥ ६४॥ उत्सृजैनमहंचैनमेषवामांहनिष्यति॥ शृण्वन्पांचालवाक्यानिसात्यकिःसर्पवच्छ्वसन्॥ ६५॥ भीमबाह्वंतरेसक्तोविस्फुरत्यनिशंबली॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौबाहुशालिनौ॥ ६६॥ त्वरयावासुदेवश्चधर्मराजश्चमारिष॥ यत्नेनमहतावीरौवारयामासतुस्ततः॥ ६७॥

॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

निवार्यपरमेष्वासौकोपसंरक्तलोचनौ ॥ युयुत्सूनंपरान्संख्येप्रतीयुःक्षत्रियर्षभाः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिधृष्टद्यु
म्नसात्यकिक्रोधेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःसकदनंचक्रेरिपूणांद्रोणनंदनः ॥ युगांतेसर्वभू
तानांकालसृष्टइवांतकः ॥ १ ॥ ध्वजद्रुमंशस्त्रशृंगंहतनागमहाशिलं ॥ अश्वकिंपुरुषाकीर्णंशरासनलतावृतं ॥ २ ॥ क्रव्यादपक्षिसंघुष्टंभूतयक्षगणाकुलं ॥ नि
हत्यशात्रवान्भल्लैःसोऽचिनोद्देहपर्वतं ॥ ३ ॥ ततोवेगेनमहताविनद्यसनरर्षभः ॥ प्रतिज्ञांश्रावयामासपुनरेवतवात्मजं ॥ ४ ॥ यस्माद्युध्यंतमाचार्यंधर्मकंचुक
मास्थितः ॥ मुंचशस्त्रमितिप्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ तस्मात्संपश्यतस्तस्यद्रावयिष्यामिवाहिनीं ॥ विद्राव्यसर्वान्हंतास्मिजाल्मंपांचाल्यमेवतु ॥ ६ ॥ स
र्वानेतान्हनिष्यामियदियोत्स्यंतिमांरणे ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिपरिवर्तयवाहिनीं ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वातवपुत्रस्तुवाहिनींपर्यवर्तयत् ॥ सिंहनादेनमहताव्यपोह्यसु
महद्भयं ॥ ८ ॥ ततःसमागमोराजन्कुरुपांडवसेनयोः ॥ पुनरेवाभवत्तीव्रःपूर्णसागरयोरिव ॥ ९ ॥ संरब्धाहिस्थिरीभूताद्रोणपुत्रेणकौरवाः ॥ उदग्राःपांडुपं
चालाद्रोणस्यनिधनेनच ॥ १० ॥ तेषांपरमहृष्टानांजयमात्मनिपश्यतां ॥ संरब्धानांमहावेगःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ ११ ॥ यथाशिलोच्चयेशैलःसागरेः
सागरोयथा ॥ प्रतिहन्येतराजेंद्रतथासन्कुरुपांडवाः ॥ १२ ॥ ततःशंखसहस्राणिभेरीणामयुतानिच ॥ अवादयंतसंहृष्टाःकुरुपांडवसैनिकाः ॥ १३ ॥ यथानि
र्मथ्यमानस्यसागरस्यतुनिःस्वनः ॥ अभवत्तंवसैन्यस्यसुमहानद्भुतोपमः ॥ १४ ॥ प्रादुश्चक्रेततोद्रौणिरस्त्रंनारायणंतदा ॥ अभिसंधायपांडूनांपंचालानांच
वाहिनीं ॥ १५ ॥ प्रादुरासंस्ततोबाणादीप्ताग्राःखेसहस्रशः ॥ पांडवान्क्षपयिष्यंतोदीप्तास्याःपन्नगाइव ॥ १६ ॥ तेदिशःखंचसैन्यंचसमावृण्वन्महाहवे ॥ मु
हूर्ताद्भास्करस्येवलोकेराजन्गभस्तयः ॥ १७ ॥ तथापरेद्योतमानाज्योतींषीवामलांबरे ॥ प्रादुरासन्महाराजकार्ष्णायसमयागुडाः ॥ १८ ॥ चतुश्चक्राद्विचक्राश्च
शतघ्न्योबहुलागदाः ॥ चक्राणिचक्षुरांतानिमंडलानीवभास्वतः ॥ १९ ॥ शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीवपुरुषर्षभ ॥ दृष्ट्वांतरिक्षमाविग्नाःपांडुपंचालसृंजयाः ॥
॥ २० ॥ यथायथाह्ययुध्यंतपांडवानांमहारथाः ॥ तथातथातदस्त्रंवैव्यवर्धतजनाधिप ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अस्माभिरस्मदीयैर्विदुरादिभिर्निवार्यमाणेन निषिध्यमानेना पितद्वनमनुगंतुंप्रवेष्टुंएषिताअनुमतानतु

वध्यमानास्तदास्त्रेणतेननारायणेनवै ॥ दह्यमानानलेनेवसर्वतोभ्यर्दितारणे॥२२॥ यथाहिशिशिरापायेदहेत्कक्षंहुताशनः॥तथातदस्त्रंपांडूनांददाहध्वजिनीं प्रभो॥ २३॥ आपूर्यमाणेनास्त्रेणसैन्येक्षीयतिचप्रभो ॥ जगामपरमंत्रासंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ २४॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंदृष्ट्वाविगतचेतनं॥ मध्यस्थतांचपार्थस्यधर्मपुत्रोब्रवीदिदं॥२५॥ धृष्टद्युम्नपलायस्वसंहपांचालसेनया॥ सात्यकेत्वंचगच्छस्ववृष्ण्यंधकवृतोमहान्॥ २६॥ वासुदेवोपिधर्मात्माकरिष्यत्यात्मनःक्षमं॥ श्रेयोह्युपदिशत्येषलोकस्यकिमुतात्मनः॥ २७॥ संग्रामस्तुनकर्तव्यःसर्वसैन्यान्ब्रवीमिवः ॥ अहंहिसहसोदर्यैःप्रवेक्ष्येहव्यवाहनं ॥ २८ ॥ भीष्मद्रोणार्णवंतीर्त्वासंग्रामेभीरुदुस्तरे॥ विमज्जिष्यामिसलिलेसगणोद्रौणिगोष्पदे ॥ २९ ॥ कामःसंपद्यतामस्यबीभत्सोराशुमांप्रति ॥ कल्याणवृत्तिराचार्योमयायुधिनिपातितः॥ ३०॥ येनबालःससौभद्रोयुद्धानामविशारदः॥ समर्थैर्बहुभिःक्रूरैर्घातितोनाभिपालितः ॥ ३१ ॥ येनाविब्रुवताप्रश्नंतथाकृष्णासभांगता॥ उपेक्षितासपुत्रेणदासभावंनियच्छती ॥ ३२॥ जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्चश्रांतेष्वश्वेषुफाल्गुनः ॥ कवचेनतथागुप्तोरक्षार्थंसैंधवस्यच ॥ ३३ ॥ येनब्रह्मास्त्रविदुषापंचालाःसत्यजिन्मुखाः॥ कुर्वाणामज्जयेयत्नंसमूलाविनिपातिताः ॥ ३४ ॥ येनप्रव्राज्यमानाश्चराज्याद्वयमधर्मतः ॥ निवार्यमाणेनास्माभिरनुगंतुंतदेषिताः॥ ३५॥ योसावत्यंतमस्मासुकुर्वाणःसौहृदंपरं॥ हतस्तदर्थेमरणंगमिष्यामिसबांधवः॥ ३६॥ एवंब्रुवतिकौंतेयेदाशार्हस्त्वरितस्ततः॥ निवार्यसैन्यंबाहुभ्यामिदंवचनमब्रवीत्॥ ३७॥ शीघ्रंन्यस्यतशस्त्राणिवाहेभ्यश्चावरोहत॥ एषयोगोत्रविहितःप्रतिषेधेमहात्मना ॥ ३८ ॥ द्विपाश्वस्यंदनेभ्यश्चक्षितिंसर्वेऽवरोहत॥ एवमेतन्नवोहन्यादस्त्रंभूमौनिरायुधान्॥ ३९॥ यथायथाहियुध्यंतेयोधाह्यस्त्रमिदंप्रति ॥ तथातथाभवंत्येतेकौरवाबलवत्तराः॥ ४० ॥ निक्षेप्स्यंतिचशस्त्राणिवाहनेभ्योवरुह्यये ॥ तान्नैतदस्त्रंसंग्रामेनिहनिष्यतिमानवान् ॥ ४१ ॥ यत्वेतत्प्रतियोत्स्यंतिमनसापीहकेचन॥ निहनिष्यतितान्सर्वान्रसातलगतानपि॥ ४२॥ तेवचस्तस्यतच्छ्रुत्वावासुदेवस्यभारत॥ ईषुःसर्वेसमुत्स्रष्टुंमनोभिःकरणेनच ॥ ४३ ॥ ततउत्स्रष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्यपांडवः॥ भीमसेनोब्रवीद्राजन्निदंसंहर्षयन्वचः॥ ४४॥ नकथंचनशस्त्राणिमोक्तव्यानीहकेनचित्॥ अहमावारयिष्यामिद्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः॥ ४५॥

प्रतिषिद्धाइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सौहृदंकुर्वाणइतिसानुशयं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवनवत्यधिकशत
गदयाप्यनयागुर्व्याहेमविग्रहयारणे ॥ कालवत्प्रहरिष्यामिद्रौणेरस्त्रंविशातयन् ॥ ४६ ॥ नहिमेविक्रमेतुल्यःकश्चिदस्तिपुमानिह ॥ यथैवसवितुस्तुल्यंज्योति
रन्यन्नविद्यते ॥ ४७॥ पश्यतेमौहिमेबाहूनागराजकरोपमौ ॥ समर्थौपर्वतस्यापिशैशिरस्यनिपातने ॥ ४८ ॥ नागायतसमप्राणोह्यहमेकोनरेष्विह ॥ शक्रोय
थाऽप्रतिद्वंद्वोदिविदेवेषुविश्रुतः ॥ ४९ ॥ अद्यपश्यतमेवीर्यंबाह्वोःपीनांसयोर्युधि ॥ ज्वलमानस्यदीप्तस्यद्रौणेरस्त्रस्यवारणे ॥ ५० ॥ यदिनारायणास्त्रस्यप्रति
योद्धानविद्यते ॥ अद्यैतत्प्रतियोत्स्यामिपश्यत्सुकुरुपांडुषु ॥ ५१ ॥ अर्जुनार्जुनबीभत्सोनन्यस्यंगांडिवंत्वया ॥ शशांकस्येवतेपंकोनैर्मल्यंपातयिष्यति ॥५२॥
अर्जुनउवाच भीमनारायणास्त्रेमेगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ एतेषुगांडिवंन्यस्यमेतद्धिव्रतमुत्तमं ॥५३ ॥ एवमुक्तस्ततोभीमोद्रोणपुत्रमरिंदमं ॥ अभ्ययान्मेघ
घोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ ५४ ॥ सएनमिषुजालेनलघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ॥ निमेषमात्रेणासाद्यकुंतीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५५ ॥ ततोद्रौणिःप्रहस्यैनंद्रवंतम
भिभाष्यच ॥ अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैःशरैस्तैरभिमंत्रितैः ॥ ५६ ॥ पन्नगैरिवदीप्तास्यैर्वमद्भिर्ज्वलनंरणे ॥ अवकीर्णोऽभवत्पार्थःस्फुलिंगैरिवकांचनैः ॥५७॥ त
स्यरूपमभूद्राजन्भीमसेनस्यसंयुगे ॥ खद्योतैरावृतस्येवपर्वतस्यदिनक्षये ॥ ५८ ॥ तदस्त्रंद्रोणपुत्रस्यतस्मिन्प्रतिसमस्यति ॥ अवर्धतमहाराजयथाग्निरनिलो
द्धतः ॥ ५९ ॥ विवर्धमानमालक्ष्यतदस्त्रंभीमविक्रमं ॥ पांडुसैन्यमृतेभीमंसुमहद्भयमाविशत् ॥ ६० ॥ ततःशस्त्राणितेसर्वेसमुत्सृज्यमहीतले ॥ अवारोहन्रथे
भ्यश्चहस्त्यश्वेभ्यश्चसर्वशः ॥ ६१ ॥ तेषुनिक्षिप्तशस्त्रेषुवाहनेभ्यश्च्युतेषुच ॥ तदस्त्रवीर्यंविपुलंभीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६२ ॥ हाहाकृतानिभूतानिपांडवाश्चविशे
षतः ॥ भीमसेनमपश्यंततेजसासंवृतंतथा ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिपांडवसैन्यास्त्रत्यागेनवनवत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच भीमसेनंसमाकीर्णंदृष्ट्वास्त्रेणधनंजयः ॥ तेजसःप्रतिघातार्थंवारुणेनसमावृणोत् ॥ १ ॥ नाल
क्षयतत्कश्चिद्वारुणास्त्रेणसंवृतं ॥ अर्जुनस्यलघुत्वाच्चसंवृतत्वाच्चतेजसः ॥ २ ॥ साश्वसूतरथोभीमोद्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ॥ अग्नावग्निरिवन्यस्तोज्वालामाली
सुदुर्दृशः ॥ ३॥ यथारात्रिक्षयेराजन्ज्योतींष्यस्तगिरिंप्रति ॥ समापेतुस्तथाबाणाभीमसेनरथंप्रति ॥ ४ ॥
तमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ भीमसेनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सहिभीमोरथश्चास्यहयाःसूतश्चमारिष ॥ संवृताद्रोणपुत्रेणपावकांतर्गताभवन् ॥ ५ ॥ यथाजग्ध्वाजगत्कृत्स्नंसमयेसचराचरं ॥ गच्छेद्वन्हिर्विभोरास्यंतथास्त्रं
भीममावृणोत् ॥ ६ ॥ सूर्यमग्निःप्रविष्टःस्याद्यथाचाग्निंदिवाकरः ॥ तथाप्रविष्टंतत्तेजोनप्राज्ञायतपांडवं ॥ ७ ॥ विकीर्णमस्त्रंतद्दृष्ट्वातथाभीमरथंप्रति ॥ उदीर्य
माणंद्रौणिंचनिष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ८ ॥ सर्वसैन्यंचपांडूनांन्यस्तशस्त्रमचेतनं ॥ युधिष्ठिरपुरोगांश्चविमुखांस्तान्महारथान् ॥ ९ ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चत्वरमाणौ
महाद्युती ॥ अवप्लुत्यरथाद्वीरौभीममाद्रवतांततः ॥ १० ॥ ततस्तद्द्रोणपुत्रस्यतेजोस्त्रंबलसंभवं ॥ विगाह्यतौसुबलिनौमाययाविशतांतथा ॥ ११ ॥ न्यस्तश
स्त्रौततस्तौतुनादहत्सोस्त्रजोनलः ॥ वारुणास्त्रप्रयोगाच्चवीर्यवत्त्वाच्चकृष्णयोः ॥ १२ ॥ ततश्चकृषतुर्भीमंसर्वशस्त्रायुधानिच ॥ नारायणास्त्रशांत्यर्थंनरनाराय
णौबलात् ॥ १३ ॥ आकृष्यमाणःकौंतयोनदत्येवमहारवं ॥ वर्धतेचैवतद्घोरंद्रौणेरस्त्रंसुदुर्जयं ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवःकिमिदंपांडुनंदन ॥ वार्यमाणोपिकौं
तेययद्युद्धान्ननिवर्तसे ॥ १५ ॥ यदियुद्धेनजेयाःस्युरिमेकौरवनंदनाः ॥ वयमप्यत्रयुध्येमतथाचेमेनरर्षभाः ॥ १६ ॥ रथेभ्यस्त्ववतीर्णाःस्मसर्वएवहिताव
काः ॥ तस्मात्त्वमपिकौंतेयरथात्तूर्णमपाक्रम ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वातुतंकृष्णोरथाद्भूमिमवर्तयत् ॥ निःश्वसंतंयथानागंक्रोधसंरक्तलोचनं ॥ १८ ॥ यदापकृष्टःस
रथान्न्यासितश्चायुधंभुवि ॥ ततोनारायणास्त्रंतत्प्रशांतंशत्रुतापनं ॥ १९ ॥ संजयउवाच तस्मिन्प्रशांतेविधिनातेनतेजसिदुःसहे ॥ बभूवुर्विमलाःसर्वादिशः
प्रदिशएवच ॥ २० ॥ प्रववुश्चशिवावाताःप्रशांतामृगपक्षिणः ॥ वाहनानिचहृष्टानिप्रशांतेस्त्रेसुदुर्जये ॥ २१ ॥ व्यपोढेचततोघोरेतस्मिंस्तेजसिभारत ॥ बभौ
भीमोनिशापायेधीमान्सूर्यइवोदितः ॥ २२ ॥ हतशेषंबलंतत्तुपांडवानामतिष्ठत ॥ अस्त्रव्युपरमाद्धृष्टंतवपुत्रजिघांसया ॥ २३ ॥ व्यवस्थितेबलेतस्मिन्नस्त्रेप्र
तिहतेतथा ॥ दुर्योधनोमहाराजद्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ अश्वत्थामन्पुनःशीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ॥ अवस्थिताहिपंचालाःपुनरेतेजयैषिणः ॥ २५ ॥ अश्व
त्थामातथोक्तस्तुतवपुत्रेणमारिष ॥ सुदीनमभिनिःश्वस्यराजानमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ नैतदावर्ततेराजन्नस्त्रंद्विर्नोपपद्यते ॥ आवृत्तंहिनिवर्तेतप्रयोक्तारंनसं
शयः ॥ २७ ॥ एषचास्त्रप्रतीघातंवासुदेवःप्रयुक्तवान् ॥ अन्यथाविहितःसंख्येवधःशत्रोर्जनाधिप ॥ २८ ॥

* निगूढेनैश्वर्येण

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

पराजयोवामृत्युर्वाश्रेयान्मृत्युर्ननिर्जयः ॥ विजिताश्चारयोह्येतेशस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ २९ ॥ दुर्योधनउवाच आचार्यपुत्रयद्येतद्दिरस्त्रंनप्रयुज्यते ॥
अन्यैर्गुरुघ्नावध्यंतामस्त्रैरस्त्रविदांवर ॥ ३० ॥ त्वयिशस्त्राणिदिव्यानित्र्यंबकेचामितौजसि ॥ इच्छतोनहितेमुच्येत्संक्रुद्धोहिपुरंदरः ॥ ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच
तस्मिन्नस्त्रेप्रतिहतेद्रोणेचोपधिनाहते ॥ तथादुर्योधनेनोक्तोद्रौणिःकिमकरोत्पुनः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वापार्थांश्चसंग्रामेयुद्धायसमुपस्थितान् ॥ नारायणास्त्रनिर्मुक्तां
श्चरतःपृतनामुखे ॥ ३३ ॥ संजयउवाच जानन्पितुःसनिधनंसिंहलांगूलकेतनः ॥ सक्रोधोभयमुत्सृज्यसोभिदुद्रावपार्षतं ॥ ३४ ॥ अभिद्रुत्यचविं
शत्याक्षुद्रकाणांनरर्षभ ॥ पंचभिश्चातिवेगेनविव्याधपुरुषर्षभः ॥ ३५ ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्ज्वलंतमिवपावकं ॥ द्रोणपुत्रंत्रिषष्ट्यातुराजन्विव्याधपत्रिणां ॥
॥ ३६ ॥ सारथिंचास्यविंशत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ हयांश्चचतुरोविध्यच्चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ विध्वाविध्वानदद्द्रौणिंकंपयन्निवमेदिनीं ॥ आददे
सर्वलोकस्यप्राणानिवमहारणे ॥ ३८ ॥ पार्षतस्तुबलीराजन्कृतास्त्रःकृतनिश्चयः ॥ द्रौणिमेवाभिदुद्रावमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ ३९ ॥ ततोबाणमयंवर्षंद्रोणपुत्र
स्यमूर्धनि ॥ अवासृजदमेयात्मापांचाल्योरथिनांवरः ॥ ४० ॥ तंद्रौणिःसमरेक्रुद्धंछादयामासपत्रिभिः ॥ विव्याधचैनंदशभिःपितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१ ॥
द्वाभ्यांचसुविसृष्टाभ्यांक्षुराभ्यांध्वजकार्मुके ॥ छित्वापांचालराजस्यद्रौणिरन्यैःसमार्दयत् ॥ ४२ ॥ व्यश्वसूतरथंचैनंद्रौणिश्चक्रेमहाहवे ॥ तस्यचानुचरान्स
र्वान्क्रुद्धःप्राद्रावयच्छरैः ॥ ४३ ॥ ततःप्रदुद्रुवेसैन्यंपंचालानांविशांपते ॥ संभ्रांतरूपमार्तंचनपरस्परमैक्षत ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वातुविमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नंचपीडितं ॥
शैनेयोऽचोदयत्तूर्णंरथंद्रौणिरथंप्रति ॥ ४५ ॥ अष्टभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत् ॥ विंशत्यापुनराहत्यनानारूपैरमर्षणः ॥ ४६ ॥ विव्याधचतथासूतं
चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ धनुर्ध्वजंचसंयत्तश्चिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ ४७ ॥ ससाश्वंव्यधमच्चापिरथंहेमपरिष्कृतं ॥ हृदिविव्याधसमरेत्रिंशतासायकैर्भृशं ॥
॥ ४८ ॥ एवंसपीडितोराजन्नश्वत्थामामहाबलः ॥ शरजालैःपरिवृतःकर्तव्यंनान्वपद्यत ॥ ४९ ॥ एवंगतेगुरोःपुत्रेतवपुत्रोमहारथः ॥ कृपकर्णादिभिःसार्धंश
रैःसात्वतमावृणोत् ॥ ५० ॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याकृपःशारद्वतस्त्रिभिः ॥ कृतवर्माथदशभिःकर्णःपंचाशताशरैः ॥ ५१ ॥ दुःशासनःशतेनैववृषसेनश्चसप्तभिः ॥
सात्यकिंविव्यधुस्तूर्णंसमंतान्निशितैःशरैः ॥ ५२ ॥ ततःससात्यकीराजन्सर्वानेवमहारथान् ॥ विरथान्विमुखांश्चैवक्षणेनैवाकरोन्नृप ॥ ५३ ॥

अश्वत्थामातुसंप्राप्यचेतनांभरतर्षभ ॥ चिंतयामासदुःखार्तोनिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ ५४ ॥ अथोरथांतरंद्रौणिःसमारुह्यपरंतपः ॥ सात्यकिंवारयामासकि
रन्शरशतान्बहून् ॥ ५५ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यभारद्वाजसुतंरणे ॥ विरथंविमुखंचैवपुनश्चक्रेमहारथः ॥ ५६ ॥ ततस्तेपांडवाराजन्दृष्ट्वासात्यकिविक्रमं ॥ शंख
शब्दान्भृशंचक्रुःसिंहनादांश्चनेदिरे ॥ ५७ ॥ एवंतंविरथंकृत्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ जघानवृषसेनस्यत्रिसाहस्रान्महारथान् ॥ ५८ ॥ अयुतंदंतिनांसार्धं
कृपस्यनिजघानसः ॥ पंचायुतानिचाश्वानांशकुनेर्निजघानह ॥ ५९ ॥ ततोद्रौणिर्महाराजरथमारुह्यवीर्यवान् ॥ सात्यकिंप्रतिसंक्रुद्धःप्रययौतद्वधेप्सया ॥ ६० ॥
पुनस्तमागतंदृष्ट्वाशैनेयोनिशितैःशरैः ॥ अदारयत्क्रूरतरैःपुनःपुनररिंदम ॥ ६१ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोनानालिंगैरमर्षणः ॥ युयुधानेनवैद्रौणिःप्रहसन्वा
क्यमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शैनेयाभ्युपपत्तिंतेजानाम्याचार्यघातिनि ॥ नचैनंत्रास्यसिमयाग्रस्तमात्मानमेवच ॥ ६३ ॥ शपेत्मनाहंशैनेयसत्येनतपसातथा ॥ अ
हत्वासर्वपंचालान्यदिशांतिमहंलभे ॥ ६४ ॥ यद्बलंपांडवेयानांवृष्णीनामपियद्बलं ॥ क्रियतांसर्वमेवेहनिहनिष्यामिसोमकान् ॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वार्करश्म्या
भंसुतीक्ष्णंतंशरोत्तमं ॥ व्यसृजत्सात्वतेद्रौणिर्वज्रंवृत्रेयथाहरिः ॥ ६६ ॥ सतंनिर्भिद्यतेनास्तःसायकःसशरावरं ॥ विवेशवसुधांभित्वाश्वसन्बिलमिवोरगः
॥ ६७ ॥ सभिन्नकवचःशूरस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ विमुच्यसशरंचापंभूरिव्रणपरिस्रवः ॥ ६८ ॥ सीदन्रुधिरसिक्तश्चरथोपस्थउपाविशत् ॥ सूतेनापहृतस्तू
र्णंद्रोणपुत्राद्रथांतरं ॥ ६९ ॥ अथान्येनसुपुंखेनशरेणानतपर्वणा ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येधृष्टद्युम्नंपरंतपः ॥ ७० ॥ सपूर्वमतिविद्धश्चभृशंपश्चाच्चपीडितः ॥ ससा
दाथचपांचाल्योव्यपाश्रयतचध्वजं ॥ ७१ ॥ तन्नागमिवसिंहेनदृष्ट्वाराजन्शरार्दितं ॥ जवेनाभ्यद्रवञ्छूराःपंचपांडवतोरथाः ॥ ७२ ॥ किरीटीभीमसेनश्चवृद्ध
क्षत्रश्चपौरवः ॥ युवराजश्चचेदीनांमालवश्चसुदर्शनः ॥ ७३ ॥ एतेहाहाकृताःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥ वीरंद्रौणायनिंवीराःसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ७४ ॥ तेविं
शतिपदेयत्तागुरुपुत्रममर्षणं ॥ पंचभिःपंचभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतःसमं ॥ ७५ ॥ आशीविषाभैर्विंशत्यापंचभिस्तुशितैःशरैः ॥ चिच्छेदयुगपद्द्रौणिःपंचविंश
तिसायकान् ॥ ७६ ॥ सप्तभिस्तुशितैर्बाणैःपौरवंद्रौणिरार्दयत् ॥ मालवंत्रिभिरेकेनपार्थंषड्भिर्वृकोदरं ॥ ७७ ॥ ततस्तेविव्यधुःसर्वेद्रौणिंराजन्महारथाः ॥ युग
पच्चपृथक्चैवरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ ७८ ॥ युवराजश्चविंशत्याद्रौणिंविव्याधपत्रिभिः ॥ पार्थश्चपुनरष्टाभिस्तथासर्वेत्रिभिस्त्रिभिः ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ १०२ ॥

ततोर्जुनंषड्भिरथाजघानद्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवं ॥ भीमंदशार्धैर्युवराजंचतुर्भिर्द्वाभ्यांद्वाभ्यांमालवंपौरवंच ॥ ८० ॥ सूतंविद्ध्वाभीमसेनस्यषड्भिर्द्वाभ्यांवि
ध्वाकार्मुकंचध्वजंच ॥ पुनःपार्थंशरवर्षेणविध्वाद्रौणिर्घोरंसिंहनादंननाद ॥ ८१ ॥ तस्यास्यतस्तान्निशितान्पीतधारान्द्रौणेःशरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ॥ धरावि
यंद्यौःप्रदिशोदिशश्चच्छन्नाबाणैरभवन्घोररूपः ॥ ८२ ॥ आसन्नस्यस्वरथंतीव्रतेजाःसुदर्शनस्येंद्रकेतुप्रकाशौ ॥ भुजौशिरश्चेंद्रसमानवीर्यस्त्रिभिःशरैर्युगप
त्संचकर्त ॥ ८३ ॥ सपौरवंरथशक्त्या निहत्यच्छित्वारथंतिलशश्चास्यबाणैः ॥ छित्वाचबाहूवरचंदनाक्तौभल्लेनकायाच्छिरउच्चकर्त ॥ ८३ ॥ युवानमिंदीवरदा
मवर्णंचेदिप्रभुंयुवराजंप्रसत्य ॥ बाणैस्त्वरावान्प्रज्वलिताग्निकल्पैर्विद्ध्वाप्रादान्मृत्यवेसाश्वसूतं ॥ ८५ ॥ मालवंपौरवंचैवयुवराजंचचेदिपं ॥ दृष्ट्वासमक्षंनिह
तंद्रोणपुत्रेणपांडवः ॥ ८६ ॥ भीमसेनोमहाबाहुःक्रोधमाहारयत्परं ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैःसंक्रुद्धाशीविषोपमैः ॥ ८७ ॥ छादयामाससमरेद्रोणपुत्रंपरंतपः ॥
ततोद्रौणिर्महातेजाःशरवर्षंनिहत्यतं ॥ ८८ ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षणः ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्द्रौणेर्युधिमहाबलः ॥ ८९ ॥ क्षुरप्रेणधनु
श्छित्वाद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंद्रोणपुत्रोमहामनाः ॥ ९० ॥ अन्यत्कार्मुकमादायभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ तौद्रौणिभीमौसमरेपराक्रां
तौमहाबलौ ॥ ९१ ॥ अवर्षतांशरवर्षंवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ भीमनामांकिताबाणाःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ९२ ॥ द्रौणिंसंछादयामासुर्घनौघाइवभास्क
रं ॥ तथैवद्रौणिनिर्मुक्तैर्भीमःसन्नतपर्वभिः ॥ ९३ ॥ अवाकीर्यतसक्षिप्रंशरैःशतसहस्रशः ॥ सच्छाद्यमानःसमरेद्रौणिनारणशालिना ॥ ९४ ॥ नविव्यथे
महाराजतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोभीमोमहाबाहुःकार्तस्वरविभूषितान् ॥ ९५ ॥ नाराचान्दशसंप्रैषीद्यमदंडनिभाञ्छितान् ॥ तेजत्रुर्दशमासाद्यद्रोणपुत्रस्य
मारिष ॥ ९६ ॥ निर्भिद्यविविशुस्तूर्णंवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ सोतिविद्धोभृशंद्रौणिःपांडवेनमहात्मना ॥ ९७ ॥ ध्वजयष्टिंसमासाद्यन्यमीलयतलोचने ॥ समु
हूर्तात्पुनःसंज्ञांलब्ध्वाद्रौणिर्नराधिप ॥ ९८ ॥ क्रोधंपरममातस्थौसमरेरुधिरोक्षितः ॥ दृढंसोभिहतस्तेनपांडवेनमहात्मना ॥ ९९ ॥ वेगंचक्रेमहाबाहुर्भीमसे
नरथंप्रति ॥ ततआकर्णपूर्णानांशराणांतिग्मतेजसां ॥ १०० ॥ शतमाशीविषाभानांप्रेषयामासभारत ॥ भीमोपिसमरश्लाघीतस्यवीर्यमचिंतयत् ॥ १ ॥
तूर्णंप्रासृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ ततोद्रौणिर्महाराजच्छित्वास्यविशिखैर्धनुः ॥ १०२ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११०॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ १२७ ॥

आजघानोरसिक्रुद्धःपांडवंनिशितैःशरैः ॥ ततोन्यद्धनुरादायभीमसेनोत्यमर्षणः ॥ १०३॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्द्रौणिंपंचभिराहवे ॥ जीमूताविवघर्मांतेतौ शरौघप्रवर्षिणौ ॥ ४ ॥ अन्योन्यक्रोधताम्राक्षौछादयामासतुर्युधि ॥ तलशब्दैस्ततोघोरैस्त्रासयंतौपरस्परं ॥ ५ ॥ अयुध्येतांसुसंरब्धौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ततोविस्फार्यसुमहच्चापंरुक्मविभूषितं ॥ ६ ॥ भीमंप्रैक्षतसद्रौणिःशरानस्यंतमंतिकात् ॥ शरद्यहर्मध्यगतोदीप्तार्चिरिवभास्करः ॥ ७ ॥ आददानस्यविशिखान्संदधानस्यचाशुगान् ॥ विकर्षतोमुंचतश्चनांतरंददृशुर्जनाः ॥ ८॥ अलातचक्रप्रतिमंतस्यमंडलमायुधं ॥ द्रौणेरासीन्महाराजबाणान्विसृजतस्तदा ॥ ९॥ धनुश्च्युताःशरास्तस्यशतशोथसहस्रशः ॥ आकाशेप्रत्यदृश्यंतशलभानामिवायतीः ॥ १० ॥ तेतुद्रौणिविनिर्मुक्ताःशराहेमविभूषिताः ॥ अजस्रमन्वकीर्यंत घोराभीमरथंप्रति ॥ ११ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्यविक्रमं ॥ बलंवीर्यंप्रभावंचव्यवसायंचभारत ॥ १२ ॥ तांसमेघादिवोद्भूतांबाणवृष्टिंसमंततः ॥ जलवृष्टिंमहाघोरांतपांतइवचिंतयन् ॥ १३ ॥ द्रोणपुत्रवधप्रेप्सुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ अमुंचच्छरवर्षाणिप्रावृषीवबलाहकः ॥ १४ ॥ तद्रुक्मपृष्ठंभीमस्यधनुर्घोरंमहारणे ॥ विकृष्यमाणंविबभौशक्रचापमिवापरं ॥ १५ ॥ तस्माच्छराःप्रादुरासञ्छतशोथसहस्रशः ॥ संछादयंतःसमरेद्रौणिमाहवशोभिनं ॥ १६ ॥ तयोर्विसृजतोरेवंशरजालानिमारिष ॥ वायुरप्यंतराराजन्नाशक्नोत्प्रतिसर्पितुं ॥ १७ ॥ तथाद्रौणिर्महाराजशरान्हेमविभूषितान् ॥ तैलधौतान्प्रसन्नाग्रान्प्राहिणोद्वधकांक्षया ॥ १८ ॥ तानंतरिक्षेविशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ॥ विशेषयन्द्रोणसुतंतिष्ठतिष्ठेत्यथाब्रवीत् ॥ १९ ॥ पुनश्चशरवर्षाणिघोराण्युग्राणिपांडवः ॥ व्यसृजद्बलवान्क्रुद्धोद्रोणपुत्रवधेप्सया ॥ १२० ॥ ततोस्त्रमाययातूर्णंशरवृष्टिंनिवार्यतां ॥ धनुश्चिच्छेदभीमस्यद्रोणपुत्रोमहास्त्रवित् ॥ २१ ॥ शरैश्चैनंसुबहुभिःक्रुद्धःसंख्येपराभिनत् ॥ सच्छिन्नधन्वाबलवान्रथशक्तिंसुदारुणां ॥ २२ ॥ वेगेनाविध्यचिक्षेपद्रोणपुत्ररथंप्रति ॥ तामापतंतींसहसामहोल्काभांशितैःशरैः ॥ २३ ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवं ॥ एतस्मिन्नंतरेभीमोदृढमादायकार्मुकं ॥ २४ ॥ द्रौणिंविव्याधविशिखैःस्मयमानोवृकोदरः ॥ ततोद्रौणिर्महाराजभीमसेनस्यसारथिं ॥ २५ ॥ ललाटेदारयामासशरेणानतपर्वणा ॥ सोतिविद्धोबलवताद्रोणपुत्रेणसारथिः ॥ २६ ॥ व्यामोहमगमद्राजन्रश्मीनुत्सृज्यवाजिनां ॥ ततोश्वाःप्राद्रवंस्तूर्णंमोहितेरथसारथौ ॥ १२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ १३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ यथाशिवमयोविष्णुरेवंविष्णुमयंजगदितिस्मृतौ दार्ष्टांतिकंजगतोविष्णुमयत्वंपूर्वयोःपर्वणोर्विष्णोर्विश्वरूपप्रकाशनेनव्याख्यातं अथदृष्टांतीकृतंविष्णोःशिवमयत्वंव्याचिरव्यासुःशतरुद्रियमारभते तदुपोद्घातत्वेनाश्वत्थामास्त्राभिभवंतावद्दर्शयति तत्प्रभग्नंबलं

भीमसेनस्यराजेंद्रपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ तंदृष्ट्वाप्रद्रुतैरश्वैरपकृष्टंरणाजिरात् ॥ २८॥ दध्मौप्रमुदितःशंखंबृहंतमपराजितः ॥ ततःसर्वेचपंचालाभीमसेनश्वपां
डवः ॥ २९ ॥ धृष्टद्युम्नरथंत्यक्त्वाभीताःसंप्राद्रवन्दिशः ॥ तान्प्रभग्नांस्ततोद्रौणिःपृष्ठतोविकिरन्शरान् ॥ १३०॥ अभ्यवर्ततवेगेनकालयन्पांडुवाहिनीं ॥ तेवध्य
मानाःसमरेद्रोणपुत्रेणपार्थिवाः ॥ द्रोणपुत्रभयाद्राजन्दिशःसर्वाश्वभेजिरे ॥ १३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्थामप
राक्रमेद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ न्यवारयदमेयात्माद्रोणपुत्रजये
प्सया ॥ १ ॥ ततस्तेसैनिकाराजन्नैवतत्रावतस्थिरे ॥ संस्थाप्यमानायत्नेनगोविंदेनार्जुनेनच ॥ २ ॥ एकएवचबीभत्सुःसोमकावयवैःसह ॥ मत्स्यैरन्यैश्वसं
धायकौरवान्संन्यवर्तत ॥ ३ ॥ ततोद्रुतमतिक्रम्यसिंहलांगूलकेतनं ॥ सव्यसाचीमहेष्वासमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ४ ॥ याशक्तिर्यच्चविज्ञानंयद्वीर्यंयच्चपौरु
षं ॥ धार्तराष्ट्रेषुयाप्रीतिर्द्वेषोस्मासुचयश्चते ॥ ५॥ यच्चभूयोस्तितेजस्तेतत्सर्वंमयिदर्शय ॥ सएवद्रोणहंतातेदर्पंछेत्स्यतिपार्षतः ॥ ६ ॥ कालानलसमप्रख्यंद्वि
षतामंतकोपमं ॥ समासादयपांचाल्यंमांचापिसहकेशवं ॥ दर्पनाशयितास्म्यद्यतवोद्वृत्तस्यसंयुगे ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच आचार्यपुत्रोमानार्होबलवां
श्वापिसंजय ॥ प्रीतिर्धनंजयेचास्यप्रियश्वापिमहात्मनः ॥ ८ ॥ नभूतपूर्वंबीभत्सोर्वाक्यंपरुषमीदृशं ॥ अथकस्मात्सकौंतेयःसखायंरूक्षमुक्तवान् ॥ ९ ॥ सं
जयउवाच युवराजेहतेचैववृद्धक्षत्रेचपौरवे ॥ इष्वस्त्रविधिसंपन्नेमालवेचसुदर्शने ॥ १० ॥ धृष्टद्युम्नेसात्यकौचभीमेचापिपराजिते ॥ युधिष्ठिरस्यतैर्वाक्यैः
र्मर्मण्यपिचघट्टिते ॥ ११ ॥ अंतर्भेदेचसंजातेदुःखसंस्मृत्यचप्रभो ॥ अभूतपूर्वोबीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ १२॥ तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियंद्रौणिमुक्तवा
न् ॥ मान्यमाचार्यतनयंरूक्षंकापुरुषंयथा ॥ १३ ॥ एवमुक्तःश्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमोनृप ॥ पार्थेनपरुषंवाक्यंसर्वमर्मभिदागिरा ॥ १४॥

दृष्ट्वेत्यादिना ॥ १ ॥ ततस्तेतवं ॥ २ ॥ सोमकावयवैःसोमकानामवयवरूपैर्मांडलिकैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उद्वृत्तस्यउच्छास्त्रवर्तिनः ॥ ८ ॥ ९ ॥ युवराजेचेदिपतौ ॥ १० ॥ ११ ॥ अंतर्भेदेत्वद
यवैक्लव्ये दुःखंपुत्रवधादिजं ॥ १२ ॥ अश्लीलंजुगुप्सितं अप्रियंपरुषं ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रयतात्मानोयोगिनोपिस्वनाधिच्युताबभूवुरित्यर्थः ॥ २२ ॥ आवर्तितदिवाकरं विश्वंसर्वंभ्रमतीवेत्यमन्यतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥

द्रौणिश्चकोपपार्थायकृष्णायचविशेषतः ॥ सतुयत्तोरथेस्थित्वावार्युपस्पृश्यवीर्यवान् ॥ १५ ॥ देवैरपिसुदुर्धर्षमस्त्रमाग्नेयमाददे ॥ दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दि
श्याचार्यनंदनः ॥ १६ ॥ सोभिमंत्र्यशरंदीप्तंविधूममिवपावकं ॥ सर्वतःक्रोधमाविश्यचिक्षेपपरवीरहा ॥ १७ ॥ ततस्तुमुलमाकाशेशरवर्षमजायत ॥ पा
वकार्चिःपरीतंतत्पार्थमेवाभिपुप्लुवे ॥ १८ ॥ उल्काश्चगगनात्पेतुर्दिशश्चनचकाशिरे ॥ तमश्चसहसारौद्रंचमूमवततारतां ॥ १९ ॥ रक्षांसिचपिशाचाश्चविने
दुरतिसंगताः ॥ ववुश्चाशिशिरावाताःसूर्योनैवततापच ॥ २० ॥ वायसाश्चापिचाक्रंदन्दिक्षुसर्वासुभैरवं ॥ रुधिरंचापिवर्षंतोविनेदुस्तोयदादिवि ॥ २१ ॥ प
क्षिणःपशवोगावोविनेदुश्चापिसुव्रताः ॥ परमंप्रयतात्मानोनशांतिमुपलेभिरे ॥ २२ ॥ भ्रांतसर्वमहाभूतमावर्तितदिवाकरं ॥ त्रैलोक्यमभिसंतप्तंज्वराविष्टमि
वाभवत् ॥ २३ ॥ अस्त्रतेजोभिसंतप्तानागाभूमिशयास्तथा ॥ निःश्वसंतःसमुत्पेतुस्तेजोघोरंमुमुक्षवः ॥ २४ ॥ जलजानिचसत्वानिदह्यमानानिभारत ॥ न
शांतिमुपजग्मुर्हितप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २५ ॥ दिग्भ्यःप्रदिग्भ्यःखाद्भूमेःसर्वतःशरवृष्टयः ॥ उच्चावचानिपेतुर्वैगरुडानिलरंहसः ॥ २६ ॥ तैःशरैर्द्रोणपुत्रस्य
वज्रवेगैःसमाहताः ॥ प्रदग्धारिपवःपेतुरग्निदग्धाइवद्रुमाः ॥ २७ ॥ दह्यमानामहानागाःपेतुरुर्व्यांसमंततः ॥ नदंतोभैरवान्नादान्जलदोपमनिःस्वनान् ॥
॥ २८ ॥ अपरेप्रद्रुतानागाभयत्रस्ताविशांपते ॥ त्रेसुर्दिशोयथापूर्वंवनेदावाग्निसंवृताः ॥ २९ ॥ द्रुमाणांशिखराणीवदावदग्धानिमारिष ॥ अश्ववृंदान्यदृश्यं
तरथवृंदानिभारत ॥ ३० ॥ अपतंतरथौघाश्चतत्रतत्रसहस्रशः ॥ तत्सैन्यंभयसंविग्नंददाहयुधिभारत ॥ ३१ ॥ युगांतेसर्वभूतानिसंवर्तकइवानलः ॥ दृष्ट्वातुपां
डवींसेनांदह्यमानांमहाहवे ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टास्तावकाराजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ततस्तूर्यसहस्राणिनानालिंगानिभारत ॥ ३३ ॥ तूर्णमाजघ्निरेहृष्टास्तावकाजि
तकाशिनः ॥ कृत्स्नात्वक्षौहिणीराजन्सव्यसाचीचपांडवः ॥ ३४ ॥ तमसासंवृतेलोकेनादृश्यंतमहाहवे ॥ नैवनस्तादृशंराजन्दृष्टपूर्वंनचश्रुतं ॥ ३५ ॥ यादृशंद्रो
णपुत्रेणसृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ अर्जुनस्तुमहाराजब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३६ ॥ सर्वास्त्रप्रतिघातार्थंविहितंपद्मयोनिना ॥ ततोमुहूर्तादिवतत्तमोव्युपशशामह ॥
॥ ३७ ॥ प्रववौचानिलःशीतोदिशश्चविमलाबभुः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामकृत्स्नामक्षौहिणींहतां ॥ ३८ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ त्रेसुःशब्दंचक्रुः यथावनेइतिसंबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युगांतेप्रलये संवर्तकःसंहारकः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ तमोनुदौचंद्रसूर्यौ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तयोर्विषये ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वेदानांव्यासंशाखाप्रशाखाभेदेनविभाजकं सरस्वत्याअंगोपवेदस्मृत्यादिरूपायाआवासं व्या

अनभिज्ञेयरूपांचप्रदग्धामस्त्रतेजसा ॥ ततोवीरौमहेष्वासौविमुक्तौकेशवार्जुनौ ॥ ३९ ॥ सहितौप्रत्यदृश्येतांनभसीवतमोनुदौ ॥ ततोगांडीवधन्वाचकेशव
श्चाक्षतावुभौ ॥ ४० ॥ सपताकध्वजहयःसानुकर्षवरायुधः ॥ प्रबभौसरथोयुक्तस्तावकानांभयंकरः ॥ ४१ ॥ ततःकिलकिलाशब्दःशंखभेरीस्वनैःसह ॥ पांड
वानांप्रहृष्टानांक्षणेनसमजायत ॥ ४२ ॥ हताविततितयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ॥ तरसाभ्यागतौदृष्ट्वासहितौकेशवार्जुनौ ॥ ४३॥ तावक्षतौप्रमुदितौदध्म
तुर्वारिजोत्तमौ ॥ दृष्ट्वाप्रमुदितान्पार्थांस्त्वदीयाव्यथिताभृशं ॥ ४४ ॥ विमुक्तौचमहात्मानौदृष्ट्वाद्रौणिःसुदुःखितः ॥ मुहूर्तंचिंतयामासकिंत्वेतदितिमारिष ॥
॥ ४५ ॥ चिंतयित्वातुराजेंद्रध्यानशोकपरायणः ॥ निःश्वसन्दीर्घमुष्णंचविमनाश्चाभवत्ततः ॥ ४६॥ ततोद्रौणिर्धनुस्त्यक्त्वारथात्प्रस्कंद्यवेगितः ॥ धिग्धिक्सर्व
मिदंमिथ्येत्युक्त्वासंप्राद्रवद्रणात् ॥ ४७॥ ततःस्निग्धांबुदाभासंवेदावासमकल्मषं ॥ वेदव्यासंसरस्वत्यावासंव्यासंददर्शह ॥ ४८ ॥ तंद्रौणिरग्रतोदृष्ट्वास्थितं
कुरुकुलोद्वहं ॥ सन्नकंठोब्रवीद्वाक्यमभिवाद्यसुदीनवत् ॥ ४९ ॥ भोभोमायायदृच्छावानविद्मःकिमिदंभवेत् ॥ अस्त्रंत्विदंकथंमिथ्याममकश्चव्यतिक्रमः ॥
॥ ५० ॥ अधरोत्तरमेतद्वालोकानांवापराभवः ॥ यदिमौजीवतःकृष्णौकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ५१ ॥ नासुरानचगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ नसर्पायक्षपत
गानमनुष्याःकथंचन ॥ ५२ ॥ उत्सहंतेन्यथाकर्तुमेतदस्त्रंमयेरितं ॥ तदिदंकेवलंहत्वाशांतमक्षौहिणींज्वलत् ॥ ५३ ॥ सर्वघातिमयामुक्तमस्त्रंपरमदारुणं ॥ के
नेमौमर्त्यधर्माणौनावधीत्केशवाऽर्जुनौ ॥ ५४ ॥ एतत्प्रब्रूहिभगवन्मयापृष्टोयथातथं ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसर्वमेतन्महामुने ॥ ५५ ॥ व्यासउवाच म
हांतमेवमर्थंमांयंत्वंपृच्छसिविस्मयात् ॥ तंप्रवक्ष्यामितेसर्वंसमाधायमनःशृणु ॥ ५६ ॥ योसौनारायणोनामपूर्वेषामपिपूर्वजः ॥ अजायतचकार्यार्थंपुत्रोधर्म
स्यविश्वकृत् ॥ ५७ ॥ सतपस्तीव्रमातस्थेशिशिरंगिरिमास्थितः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महातेजाज्वलनादित्यसन्निभः ॥ ५८ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणितावंत्येवशतानिच ॥
अशोषयत्तदात्मानंवायुभक्षोंबुजेक्षणः ॥ ५९ ॥ अथापरंतपस्तप्त्वाद्विस्ततोन्यत्पुनर्महत् ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरंतेजसासमपूरयत् ॥ ६० ॥

समितिपाठेविस्तारं ॥ ४८ ॥ कुरवोधृतराष्ट्राद्यास्तेषांकुलोद्वहं ॥ ४९ ॥ मायानष्टयोरप्यनष्टत्वेनदर्शनं यदृच्छाअस्त्रशक्तेरनियमः ॥ ५० ॥ अधरोत्तरंविपरीतं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ ५७ ॥ शिशिरंगिरिंहिमाचलं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

ब्रह्मभूतोब्रह्मवदत्यंतनिर्लेपः ईश्वरंनिमित्तं योनिमुपादानं पतिंपालयितारं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ईशानानांब्रह्मादीनामपिवृषभंश्रेष्ठं कपर्दिनंजटाजूटवंतं चेकितानंचेतयंतं परांप्रकृष्टांयोनिमधिष्ठानं तिष्ठतः स्थावरस्य गच्छतोजंगमस्य ॥६३॥ दुर्वारणंदुर्निषेधंदुर्दर्शंविरूपाक्षं तिग्ममन्युंतीव्रकोपंदुष्टेषु प्रचेतसंउदारचित्तंसाधुषु ॥ ६४ ॥ परश्वधिनंपरश्वधवंतं ॥ ६५ ॥ वयोतिगैर्वृद्धैः ॥ ६६ ॥ जगत्प्रमिमाणं

॥२०९॥ सतेनतपसाताताब्रह्मभूतोयदाभवत् ॥ ततोविश्वेश्वरंयोनिंविश्वस्यजगतःपतिं ॥ ६१ ॥ ददर्शभृशदुर्धर्षंसर्वदेवैरभिष्टुतं ॥ अणीयांसमणुभ्यश्चबृहद्भ्यश्चबृ-
हत्तमं ॥ ६२ ॥ रुद्रमीशानवृषभंहरंशंभुंकपर्दिनं ॥ चेकितानंपरांयोनिंतिष्ठतोगच्छतश्चह ॥ ६३ ॥ दुर्वारणंदुर्दृशंतिग्ममन्युंमहात्मानंसर्वहरंप्रचेतसं ॥
दिव्यंचापमिषुधीचाददानंहिरण्यवर्माणमनंतवीर्यं ॥ ६४ ॥ पिनाकिनंवज्रिणंदीप्तशूलंपरश्वधिनंगदिनंचायतासिं ॥ शुभ्रंजटिलंमुसलिनंचंद्रमौलिं
व्याघ्राजिनंपरिघिणंदंडपाणिं ॥ ६५ ॥ शुभांगदंनागयज्ञोपवीतंविश्वैर्गणैःशोभितंभूतसंघैः ॥ एकीभूतंतपसांसन्निधानंवयोतिगैःसुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥
॥ ६६ ॥ जलंदिशंखंक्षितिंचंद्रसूर्यौतथावाय्वग्नीप्रमिमाणंजगच्च ॥ नालंद्रष्टुंयंजनाभिन्नवृत्ताब्रह्मद्विषघ्नममृतस्ययोनिं ॥६७॥ यंपश्यंतिब्राह्मणाःसाधुवृत्ताः
क्षीणेपापेमनसावीतशोकाः ॥ तंनिष्पतंतंतपसाधर्ममीड्यंतद्भक्त्यावैविश्वरूपंददर्श ॥ दृष्ट्वाचैनंवाङ्मनोबुद्धिदेहैःसंहृष्टात्मामुमुदेवासुदेवः ॥ ६८ ॥ अक्षमा-
लापरिक्षिप्तंज्योतिषांपरमंनिधिं ॥ ततोनारायणोदृष्ट्वाववंदेविश्वसंभवं ॥ ६९ ॥ वरदंपृथुचार्वंग्यापार्वत्यासहितंप्रभुं ॥ क्रीडमानंमहात्मानंभूतसंघगणैर्वृतं
॥ ७० ॥ अजमीशानमव्यक्तंकारणात्मानमच्युतं ॥ अभिवाद्याथरुद्रायसद्योंधकनिपातिने ॥ पद्माक्षस्तंविरूपाक्षमभितुष्टावभक्तिमान् ॥ ७१ ॥ श्रीना-
रायणउवाच त्वत्संभूताभूतकृतोवरेण्यगोप्तारोस्यभुवनस्यादिदेव ॥ आविश्येमांधरणींयेऽभ्यरक्षन्पुरापुराणींतवदेवसृष्टिं ॥ ७२ ॥ सुरासुरान्नागरक्षः-
पिशाचान्नरान्सुपर्णानथगंधर्वयक्षान् ॥ पृथग्विधान्भूतसंघांश्चविश्वांस्त्वत्संभूतान्विद्मसर्वांस्तथैव ॥ ऐंद्रंयाम्यंवारुणंवैत्तपाल्यंपैत्रंत्वाष्ट्रंकर्मसौम्यंचतुभ्यं ॥
॥ ७३ ॥ रूपंज्योतिःशब्दआकाशवायुःस्पर्शःस्वाद्यंसलिलंगंधउर्वी ॥ कालोब्रह्माब्रह्मचब्राह्मणाश्चत्वत्संभूतंस्थास्नुचरिष्णुचेदं ॥ ७४ ॥

परिमापर्यंतकालं यंभिन्नवृत्तादुराचाराःद्रष्टुंनालं यतोब्रह्मद्विषघ्नं अमृतस्यमोक्षस्ययोनिंकारणं ॥ ६७ ॥ ददर्शवासुदेवइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ भूतकृतःप्रजापतयः हेवरेण्यमो-
क्षकामैर्वरणीय ॥ ७२ ॥ ऐंद्रंइंद्रदैवत्यंकर्म तुभ्यंत्वदर्थमेव सर्वेषांदेवानांनाम्नात्वमेवतर्पणीयइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आकाशइतिलुप्तविभक्तिकं स्वाद्यंरसः ब्रह्मवेदाःयज्ञाश्च स्थास्नुस्थावरं चरिष्णुजंगमं ॥७४॥

*जगदुदरवासिनः

अद्यः समुद्रेभ्यः स्तोकाः वर्षबिंदवः संक्षयेप्रलयेएकार्णवे सायुज्यंऐक्यं ॥७५॥ रूपंज्योतिरितिद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांसर्वस्यब्रह्मप्रभवत्वंब्रह्मप्रलयत्वंचोक्तंइहसर्वस्मादन्यद्ब्रह्मणोरूपंविविनक्ति दिव्येति दिविहा
र्दाकाशेभवौदिव्यौशुद्धाशुद्धसत्वप्रधानायांमूलप्रकृतौमायाविद्याख्यायांचित्प्रतिबिंबावितियावत् तौचतावावृतौदिव्यावृतौईश्वरजीवौ अथापिमानसौमनस्येवशास्तृशास्यभावेनाभिव्यक्तौद्वौसुपर्णौपक्षिव
दुपाध्यसंगिनौ तयोरधिष्ठेयाः सप्तपिप्पलाअश्वत्थाः वाचाशाखाः वाङ्मात्रेणशाखावत् खेआकाशेशेरतेतेशाखाः शाखाः खशयाइतियास्कः वाचारंभणंविकारइतिश्रुतेरनृताइत्यर्थः महदहंकारपंचतन्मात्रा
ख्याः प्रकृतीमानसौप्रागुक्तौ ताभ्यांसहैकादश तथादशइंद्रियाणितेषामेकादशानांगोप्तारः गोप्तेतिपाठेएकवचनमार्षं तानिहिसंसारजाश्वत्थमूलावासनावर्धयंति केतेदश येपुरंपांचभौतिकंशरीरंधारयंति तेभ्य

अद्यः स्तोकायांतियथापृथक्त्वंताभिश्चैक्यंसंक्षयेयांतिभूयः ॥ एवंविद्वान्प्रभवंचाप्ययंचमत्वाभूतानांतवसायुज्यमेति ॥ ७५ ॥ दिव्यावृतौमानसौद्वौसुपर्णौ
वाचाशाखाःपिप्पलाःसप्तगोपाः ॥ दशाप्यन्येयेपुरंधारयंतित्वयासृष्टास्त्वंहितेभ्यःपरोहि ॥ ७६ ॥ भूतंभव्यंभविताचाप्यधृष्यंत्वत्संभूताभुवनानीहविश्वा ॥
भक्तंचमांभजमानंभजस्वमारीरिपोमामहिताहितेन ॥ ७७ ॥ आत्मानंत्वामात्मनोनन्यबोधंविद्वानेवंगच्छतिब्रह्मशुक्रं ॥ अस्तौषंत्वांतवसंमानमिच्छन्विचि
न्वन्वैसदृशंदेववर्य ॥ सुदुर्लभान्देहिवरान्ममेष्टानभिष्टुतः प्रविकार्षीश्चमायां ॥ ७८ ॥ व्यासउवाच • तस्मैवरानचिंत्यात्मानीलकंठः पिनाकधृत् ॥ अर्हते
देवमुख्यायप्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥ ७९ ॥ श्रीभगवानुवाच मत्प्रसादान्मनुष्येषुदेवगंधर्वयोनिषु ॥ अप्रमेयबलात्मात्वंनारायणभविष्यसि ॥ ८० ॥ न
चत्वांप्रसहिष्यंतिदेवासुरमहोरगाः ॥ नपिशाचानगंधर्वानयक्षानचराक्षसाः ॥ ८१ ॥ नसुपर्णास्तथानागानचविश्वेवियोनिजाः ॥ नकश्चित्त्वांचदेवोपिस
मरेषुविजेष्यति ॥ ८२ ॥ नशस्त्रेणनवज्रेणनाग्निनानचवायुना ॥ नचार्द्रेणनशुष्केणत्रसेनस्थावरेणच ॥ ८३ ॥

श्वर्षाद्दिशतेरन्यः परमात्मासमर्थिशस्त्वमसीत्यर्थः ॥७६॥ भूतमिति संभूताः भूतानि विश्वाविश्वानि उभयत्रसुपश्छांदसोडादेशः भजस्वइष्टकामपूरणेनपालय मारीरिषः माहिंसीः मां केन अहिताहितेन अ
हितानांकामादीनांआहितंआधानंमच्चेतसिप्रवेशनंतेनेत्यर्थः ॥७७॥ आत्मानमिति आत्मनोजीवस्यआत्मानंनिरुपाधिस्वरूपंप्रत्यंचं अतएवानन्यबोधंनास्तिअन्योहंकारादिर्बोधोयस्मिंस्तमनन्यबोधं अन
न्यभावमितिपाठेपिसएवार्थः • एतादृशंत्वांविद्वान् शुक्रंउपाध्यसंपर्कान्निरवद्यंब्रह्मगच्छतिप्राप्नोतिउपाधिप्रहाणेन अहंतुअहंकारविशिष्टस्तवशंभोः संमानंअर्चनंकर्तुइच्छंस्त्वामस्तौषंस्तुतवानस्मि कीदृशं
सदृशंस्तुतियोग्यंत्वांविचिन्वन्अन्वेषयन् स्ववृषमितिपाठेस्वधर्मरूपंस्वधर्मप्राप्यं हेदेववर्यइशस्यापित्वंदुरधिगमइत्यर्थः मायांचप्रविकार्षीः प्रकर्षेणविकृतवानसि तांमामुद्दिश्यमाप्रविकार्षीरित्यनुषंगेणान्व
यः ॥ ७८ ॥ अर्हतेयोग्यायऋषिणानारायणेनसंस्तुतः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ वियोनिजाः सिंहव्याघ्रादयः ॥ ८२ ॥ त्रसेनजंगमेन ॥ ८३ ॥

गत्वाप्राप्य ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ पूर्वदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणांमध्येएतौविष्णुरूपिणावृषीनरनारायणौपरमोचितौअत्यंततपःसंपन्नौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ देवंवत्नारायणवत् अवाकर्षःअवमतंकृशंकृत वानसिआत्मानंशरीरं ॥ ८९ ॥ शुभ्रंदीप्तिमत् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ तयोर्नरनारायणयोः अथापितवनयोश्च विशेषहेतुंशृणुइत्याह ताभ्यामिति लिंगेसूक्ष्मशरीरे अर्चायांप्रतिमायां अयंभावः चतुर्णांसन्निधा नेनयत्फलंतदशाश्वतं द्वयोस्तुसन्निधानेनशाश्वतंप्राप्यतेपदमितिदक्षस्मृतेः प्रतिमायांशिवार्चकस्यआत्मनइंद्रियविषयाणांचतुर्णांसान्निध्यमस्ति लिंगेतदर्चकस्यतुआत्मनसोर्द्वयोरेवसान्निध्यमस्तीत्ति

कश्चित्तवरुजांकर्तामत्प्रसादात्कथंचन ॥ अपिचैत्समरंगत्वाभविप्यसिममाधिकः ॥ ८४ ॥ एवमेतेवरालब्धाःपुरस्ताद्विद्विशौरिणा ॥ सएषदेवश्चरतिमाययां मोहयन्जगत् ॥ ८५ ॥ तस्यैवतपसाजातंनरंनाममहामुनिं ॥ तुल्यमेतेनदेवेनतंजानीह्यर्जुनंसदा ॥ ८६ ॥ तावेतौपूर्वदेवानांपरमोपचितावृषी ॥ लोकया त्राविधानार्थंसंजायेतेयुगेयुगे ॥ ८७ ॥ तथैवकर्मणाकृत्स्नंमहतस्तपसोपिच ॥ तेजोमन्युंचविभ्रंस्त्वंजातोरौद्रोमहामते ॥ ८८ ॥ सभवान्देववत्प्राज्ञोज्ञात्वा भवमयंजगत् ॥ अवाकर्षस्त्वमात्मानंनियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८९ ॥ शुभ्रमत्रहविःकृत्वामहापुरुषविग्रहं ॥ ईजिवांस्त्वंजपैर्होमैरुपहारैश्चमानद ॥ ९० ॥ सत थापूज्यमानस्तेपूर्वदेहेप्यतूतुषत् ॥ पुष्कलांश्चवरान्प्रादात्तवविद्वन्हृदिस्थितान् ॥ ९१ ॥ जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तवचपुष्कलाः ॥ ताभ्यांलिंगेर्चितोदेवस्त्वया र्चायांयुगेयुगे ॥ ९२ ॥ सर्वरूपंभवंज्ञात्वालिंगेयोर्चयतिप्रभुं ॥ आत्मयोगाश्चतस्मिन्वैशास्त्रयोगाश्चशाश्वताः ॥ ९३ ॥ एवंदेवायजंतोहिसिद्धाश्चपरमर्पयः ॥ प्रार्थयंतेपरंलोकेस्थाणुमेकंससर्वकृत् ॥ ९४ ॥ सएषरुद्रभक्तश्चकेशवोरुद्रसंभवः ॥ कृष्णएवहियष्टव्योयज्ञैश्चैवसनातनः ॥ ९५ ॥ सर्वभूतभवंज्ञात्वालिंगम र्चतियःप्रभोः ॥ तस्मिन्नभ्यधिकांप्रीतिंकरोतिवृषभध्वजः ॥ ९६ ॥ संजयउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाद्रोणपुत्रोमहारथः ॥ नमश्चकाररुद्रायबहुमेनेच केशवं ॥ ९७ ॥ हृष्टरोमाचवश्यात्मासोभिवाद्यमहर्षये ॥ वरूथिनीमभिप्रेक्ष्यत्यवहारमकारयत् ॥ ९८ ॥ ततःप्रत्यवहारोभूत्पांडवानांविशांपते ॥ कौरवाणां चदीनानांद्रोणेयुधिनिपातिते ॥ ९९ ॥ युद्धंकृत्वादिनान्पंचद्रोणोहत्वावरूथिनीं ॥ ब्रह्मलोकंगतोराजन्ब्राह्मणोवेदपारगः ॥ १०० ॥ इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिव्यासवाक्येशतरुद्रीयेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

योरर्चकत्वसाम्येपिप्रकारभेदात्फलभेदभागितेति ॥ ९२ ॥ लिंगार्चनादेवसर्वंब्रह्मेतिजानातीत्याह सर्वेति ज्ञात्वाशास्त्रात् पूर्वंज्ञात्वापश्चादनुभवेनापिजानातीत्यर्थः अतएवकृष्णेआत्मयोगाख्यंजीवब्रह्मै क्यविज्ञानंशास्त्रयोगाख्यंपरोक्षज्ञानंचतत्कारणीभूतंपुष्कलमस्तीत्याह आत्मेति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ कृष्णःभक्तानांसहेतुकंसंसारंकर्षतीतियोगात्सएवाराध्यः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ महर्षयेव्यासाय ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तदेवंविष्णोःशिवमयत्वंव्याख्यायविष्णुत्राणात्तन्मयस्यजगतस्त्राणमपिशैवमेवकर्मेत्युक्तं तस्मिन्नित्यतआरभ्यपर्वसमाप्तिपर्यंतस्यग्रंथस्यतात्पर्यमपिभूभारावतारहेतुरपिशिवएवेति ॥ १ ॥ २ ॥ यदृच्छया
देवेन ॥ ३ ॥ न्यहनंशत्रूनित्यत्रनिघ्नतःशत्रूनितिपाठेशरौघैःशत्रून्निघ्नतोममापतोयांतंपुरुषमहंलक्षयेइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजानांसर्गस्थित्यंतकर्तृत्वेनपतीनांब्रह्मविष्णुरुद्राणांप्रथयि
तारंकारणमित्यर्थः तैजसंस्वार्थेतद्धितः चिन्मात्ररूपं पुरुषंसर्वपूर्षुशरीरगुहासुशयानं अतएवप्रभुंअंतर्यामित्वेनशास्तारं भुवनंद्यौः भूःपृथिवी भुवमंतरिक्षं त्रैलोक्यशरीरमित्यर्थः देवंद्योतमानंसर्वलोकेश्वरं

धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्नतिरथेद्रोणेनिहतेपार्षतेनवै ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वन्नतःपरं ॥ १ ॥ संजयउवाच तस्मिन्नतिरथेद्रोणेनिहतेपार्षतेन
वै ॥ कौरवेषुचभग्नेषुकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ २ ॥ दृष्ट्वासुमहदाश्चर्यमात्मनोविजयावहं ॥ यदृच्छयागतंव्यासंपप्रच्छभरतर्षभ ॥ ३ ॥ अर्जुनउवाच संग्रा
मेन्यहनंशत्रून्शरौघैर्विमलैरहं ॥ अग्रतोलक्षयेयांतंपुरुषंपावकप्रभं ॥ ४ ॥ ज्वलंतंशूलमुद्यम्ययांदिशंप्रतिपद्यते ॥ तस्यांदिशिविदीर्यंतेशत्रवोमेमहामुने ॥ ५ ॥
तेनभग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यतेजनः ॥ तेनभग्नानिसैन्यानिपृष्ठतोनुव्रजाम्यहं ॥ ६ ॥ भगवंस्तन्ममाचक्ष्वकोवैसपुरुषोत्तमः ॥ शूलपाणिर्मयादृष्टस्तेजसासू
र्यसन्निभः ॥ ७ ॥ नपद्भ्यांस्पृशतेभूमिंनचशूलंविमुंचति ॥ शूलाच्छूलसहस्राणिनिष्पेतुस्तस्यतेजसा ॥ ८ ॥ व्यासउवाच प्रजापतीनांप्रथमंतै[illegible]संपुरु
षंप्रभुं ॥ भुवनंभूर्भुवंदेवंसर्वलोकेश्वरंप्रभुं ॥ ९ ॥ ईशानंवरदंपार्थदृष्टवानसिशंकरं ॥ तंगच्छशरणंदेवंवरदंभुवनेश्वरं ॥ १० ॥ महादेवंमहात्मानमीशानंजटि
लंविभुं ॥ त्र्यक्षंमहाभुजंरुद्रंशिखिनंचीरवाससं ॥ ११ ॥ महादेवंहरंस्थाणुंवरदंभुवनेश्वरं ॥ जगत्प्रधानमजितंजगत्प्रीतिमधीश्वरं ॥ १२ ॥ जगद्योनिंजगद्वी
जंजयिनंजगतोगतिं ॥ विश्वात्मानंविश्वसृजंविश्वमूर्तिंयशस्विनं ॥ १३ ॥ विश्वेश्वरंविश्वनरंकर्मणामीश्वरंप्रभुं ॥ शंभुंस्वयंभुंभूतेशंभूतभव्यभवोद्भवं ॥ १४ ॥
योगंयोगेश्वरंसर्वंसर्वलोकेश्वरेश्वरं ॥ सर्वश्रेष्ठंजगच्छ्रेष्ठंवरिष्ठंपरमेष्ठिनं ॥ १५ ॥ लोकत्रयविधातारमेकंलोकत्रयाश्रयं ॥ शुद्धात्मानंभवंभीमंशशांककृतशे
खरं ॥ १६ ॥ शाश्वतंभूधरंदेवंसर्ववागीश्वरेश्वरं ॥ सुदुर्जयंजगन्नाथंजन्ममृत्युजरातिगं ॥ १७ ॥

प्रभुमितिराजवद्बहिःस्थित्वापिनियमयंतमित्यर्थः ॥ ९ ॥ ईशानमनन्याधिपतिं वरदंश्रेष्ठानामपिखंडयितारं भुवनेश्वरंभुवनव्यापिनं ॥ १० ॥ जटिलंशिखिनमितिरूपभेदाभिप्रायेणविशेषणद्वयंयोज्यं ॥
[illegible]१ ॥ जगत्प्रीतिजगदानंदकरं अधीश्वरंईश्वरादप्यधिकंनिरुपाधिचिन्मात्रमित्यर्थः ॥ १२ ॥ जगद्योनिंजगद्वीजमितिजगतांमातृपितृरूपं ॥ १३ ॥ विश्वनरंविश्वस्यनेतारं भूतस्यभव्यस्यभवस्यवर्तमा
[illegible] ॥ सुदुर्जयं अत्यंतदुष्प्रापमनधिकारिभिः ॥ १७ ॥

ज्ञानात्मानंज्ञानस्वरूपं ज्ञानंगम्यंपरविद्याप्राप्यं ज्ञानश्रेष्ठंचिन्मात्ररूपत्वेनैवप्रशस्यतमं अतएवसुदुर्विदंअविषयत्वाद्दुर्ज्ञेयं ॥ १८ ॥ पारिषदागणाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रधर्षयेत् अभिभवेत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भक्ताःभजंतइतिभक्ताः ॥ २७ ॥ नमस्करणंप्रह्वीभावस्तंकुरुष्व. शितिकंठायनीलग्रीवाय कनिष्ठायसूक्ष्मायेतिप्राञ्चः कनीदीप्तौदीप्ततमाय ॥ २८ ॥ हर्यक्षःपिंगाक्षःकुबेरः ॥ २९ ॥ याम्याययामकर्त्रेकालाय अव्यक्तकेशाय अव्यक्तंमायाशबलंकेशवद्रश्मिमात्रंयस्य सद्वृत्तेभक्तेशंकरायसुखकराय ॥ ३० ॥ मुंडाययजमानमूर्तित्वात् कृशायतपोनिष्ठत्वात् उत्तारणायसं

ज्ञानात्मानंज्ञानगम्यंज्ञानश्रेष्ठंसुदुर्विदं ॥ दातारंचैवभक्तानांप्रसादविहितान्वरान् ॥ १८ ॥ तस्यपारिषदादिव्यारूपैर्नानाविधैर्विभोः ॥ वामनाजटिलामुंडा ह्रस्वग्रीवामहोदराः ॥ १९ ॥ महाकायामहोत्साहामहाकर्णास्तथापरे ॥ आननैर्विकृतैःपादैःपार्थवेषैश्चवैकृतैः ॥ २० ॥ ईदृशैःसमहादेवःपूज्यमानोमहेश्वरः॥ सशिवस्तातेतेजस्वीप्रसादाद्यातितेग्रतः ॥ २१ ॥ तस्मिन्घोरेसदापार्थसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ द्रौणिकर्णकृपैर्गुप्तांमहेष्वासैःप्रहारिभिः ॥ २२ ॥ कस्तांसेनांतदापार्थमनसापिप्रधर्षयेत् ॥ ऋतेदेवान्महेष्वासाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥ २३ ॥ स्थातुमुत्सहतेकश्चिन्नतस्मिन्नग्रतःस्थिते ॥ नहिभूतंसमंतेनत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ २४ ॥ गंधेनापिहिसंग्रामेतस्यक्रुद्धस्यशत्रवः ॥ विसंज्ञाहतभूयिष्ठावेपंतिचपतंतिच ॥ २५ ॥ तस्मैनमस्तुकुर्वंतोदेवास्तिष्ठंतिवैदिवि ॥ येचान्येमानवालोकेयेचस्वर्गजितोनराः ॥ २६ ॥ येभक्तावरदंदेवंशिवंरुद्रमुमापतिं ॥ अनन्यभावेनसदासर्वेशंसमुपासते ॥ २७ ॥ इहलोकेसुखंप्राप्यतेयांतिपरमांगतिं ॥ नमस्कुरुष्वकौंतेयतस्मैशांतायवैसदा ॥ २८ ॥ रुद्रायशितिकंठायकनिष्ठायसुवर्चसे ॥ कपर्दिनेकरालायहर्यक्षवरदायच ॥ २९ ॥ याम्यायाव्यक्तकेशायसद्वृत्तेशंकरायच ॥ काम्यायहरिनेत्रायस्थाणवेपुरुषायच ॥ ३० ॥ हरिकेशायमुंडायकृशायोत्तारणायच ॥ भास्करायसुतीर्थायदेवदेवायरंहसे ॥ ३१ ॥ बहुरूपायसर्वायप्रियायप्रियवाससे ॥ उष्णीषिणेसुवक्त्रायसहस्राक्षायमीढुषे ॥ ३२ ॥ गिरिशायप्रशांतायपतयेचीरवाससे ॥ हिरण्यबाहवेराजन्नुग्रायपतयेदिशां ॥ ३३ ॥ पर्जन्यपतयेचैवभूतानांपतयेनमः ॥ वृक्षाणांपतयेचैवगवांचपतयेनमः ॥ ३४ ॥ वृक्षैरावृतकायायसेनान्येमध्यमायच ॥ स्रुवहस्तायदेवायधन्विनेभार्गवायच ॥ ३५ ॥ बहुरूपायविश्वस्यपतयेमुंजवाससे ॥ सहस्रशिरसेचैवसहस्रनयनायच ॥ ३६ ॥

सारादितिशेषः रंहसेवेगवते ॥ ३१ ॥ सर्वेअयाःशुभावहाविधयःप्रियायस्यतस्मैसर्वायप्रियाय प्रियवाससेसोमाय वाससःसोमदैवत्यत्वात् उष्णीषिणेशिरोवेष्टनवते मीढुषेवृष्टिकर्त्रे ॥ ३२ ॥ गिरिशायपर्वतशायिने चीरंवल्कलं हिरण्यबाहवेसुवर्णालंकृतभुजाय ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वृक्षैर्व्रश्चनयोग्यैर्देहैरावृतकायायआच्छादितस्वरूपाय मध्यमायअंतर्यामिणे स्रुवहस्तायअध्वर्यवेभार्गवायरामाय ॥ ३५ ॥ मुंजोवल्कलंतृणतंतवोवातन्मयवाससे ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ अव्ययमनाकुलं ॥ ३८ ॥ कपर्दिनंजटाजूटवंतं वृषावर्तंवृषाणांश्रेष्ठानांब्रह्मादीनामावर्तयितारं तानपिभ्रामयंतंमाययेत्यर्थः वृषनाभंसर्वलोकाश्रयत्वेनप्रशस्ततमगर्भंवृषध्वँजंनंदिवाहनं वृषदर्पं
वृषःसमर्थस्त्रैलोक्यसंहारक्षमोदर्पोहंकारोयस्यतं वृषस्यधर्मस्यपतिंतत्फलप्रदातृत्वेन वृषोधर्मएवपरापररूपोविश्ववपुषःशृंगभूतउच्चतरोयस्यतं अतएववृषर्षभंवृषाणांफलवर्षिणामिंद्रादीनामृषभंश्रेष्ठं ॥ ३९ ॥
वृषोबलीवर्दोकेध्वजेयस्यतंवृषांकं वृषभोदारंवृषभेषुधर्मेणभासमानेषुउदारंबहुफलप्रदं अतएववृषभंवृषेणधर्मेणनिमित्तेनभानंसाक्षात्कारोयस्यतंवृषभंयोगधर्मैकगम्यं वृषभेक्षणंस्पष्टार्थं वृषायुधंश्रेष्ठप्रहर

संहस्रबाहवेचैवसंहस्रचरणायच ॥ शरणंगच्छकौंतेयवरदंभुवनेश्वरं ॥ ३७ ॥ उमापतिंविरूपाक्षंदक्षयज्ञनिवर्हणं ॥ प्रजानांपतिमव्यग्रंभूतानांपतिमव्ययं ॥ ३८ ॥ कपर्दिनंवृषावर्तंवृषनाभंवृषध्वजं ॥ वृषदर्पंवृषपतिंवृषशृंगंवृषर्षभं ॥ ३९ ॥ वृषांकंवृषभोदारंवृषभंवृषभेक्षणं ॥ वृषायुधंवृषशरंवृषभूतंवृषेश्वरं ॥ ॥ ४० ॥ महोदरंमहाकायंद्वीपिचर्मनिवासिनं ॥ लोकेशंवरदंमुंडंब्रह्मण्यंब्राह्मणप्रियं ॥ ४१ ॥ त्रिशूलपाणिंवरदंखड्गचर्मधरंप्रभुं ॥ पिनाकिनंखड्गधरंलोकानांपतिमीश्वरं ॥ ४२ ॥ प्रपद्येशरणंदेवंशरण्यंचीरवाससं ॥ नमस्तस्मैसुरेशाययस्यवैश्रवणःसखा ॥ ४३ ॥ सुवाससेनमस्तुभ्यंसुव्रतायसुधन्विने ॥ धनुर्धरायदेवायप्रियधन्वायधन्विने ॥ ४४ ॥ धन्वंतरायधनुषेधन्वाचार्यायतेनमः ॥ उग्रायुधायदेवायनमःसुरवरायच ॥ ४५ ॥ नमोस्तुबहुरूपायनमोस्तुबहुधन्विने ॥ नमोस्तुस्थाणवेनित्यंनमस्तस्मैतपस्विने ॥ ४६ ॥ नमोस्तुत्रिपुरघ्नायभगघ्नायचवैनमः ॥ वनस्पतीनांपतयेनराणांपतयेनमः ॥ ४७ ॥ मातृणांपतयेचैवगणानांपतयेनमः ॥ गवांचपतयेनित्यंयज्ञानांपतयेनमः ॥ ४८ ॥ अपांचपतयेनित्यंदेवानांपतयेनमः ॥ पूष्णोदंतविनाशायत्र्यक्षायवरदायच ॥ ४९ ॥

णं वृषोविष्णुःशरोयस्यतंवृषशरं वृषभूतंधर्मैकवपुषं वृषस्यदक्षयज्ञस्येश्वरंनियंतारं ॥ ४० ॥ महदनेककोटिब्रह्मांडा[illegible]यभूतमुदरंयस्यतंमहोदरं महाकायंत्रैलोक्यशरीरं द्वीपिचर्मनिवासिनं व्याघ्रचर्मणानि
तरांछादितं ॥ ४१ ॥ खड्गधरंखड्गमात्रधरं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सुधन्विनेशोभनाधन्विनोधनुर्धराःपार्षदाःअस्यसंतितस्मै स्वयमपिधनुर्धराय अतएवप्रियधन्वायधनुःप्रियाय धन्वधनुःप्रियंकतेनास्यास्तीति
तस्मैबाणाय ॥ ४४ ॥ धन्वंतरायधनुषिअंतरेमध्येस्तीतिधन्वंतरंमौर्वींतद्रूपाय संधिरार्षः धनुषेधनुःस्वरूपाय ध[illegible]चार्यायधनुर्वेदगुरवे [illegible] ॥ ४५ ॥ [illegible] ॥

* गत्यर्थध्वजतेरूपं

॥ ५० ॥ ५१ ॥ गुहागताःपातालगताअपीत्यर्थः नसुखमेधंतीत्युक्तंतदेवाह दक्षस्येत्यादिना ॥ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तमसासं ॥ [illegible] अवाकर्षःअवमतंकुशंकत [illegible]
संबंधः ॥ ५८ ॥ पूषाणंपूषणं ॥ ५९ ॥ नताःलीनाःसंतःनिश्चक्रमुर्यज्ञदेशादपक्रांताः देवानांलीनानामपिवंधायेतिशेषः ॥ ६० ॥ तंशरान्मुंचंतमितिशेषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ [illegible]

नीलकंठायपिंगायस्वर्णकेशायवैनमः ॥ कर्माणियानिदिव्यानिमहादेवस्यधीमतः ॥ ५० ॥ तानितेकीर्तयिष्यामियथाप्रज्ञंयथाश्रुतं ॥ नसुरानासुरालोके नगंधर्वानराक्षसाः ॥ ५१ ॥ सुखमेधंतिकुपितेतस्मिन्नपिगुहागताः ॥ दक्षस्ययजमानस्यविधिवत्संभृतंपुरा ॥ ५२ ॥ विव्याधकुपितोयज्ञंनिर्दयस्त्वभवत्तदा ॥ धनुषाबाणमुत्सृज्यसघोषंविननादच ॥ ५३ ॥ तेनशर्मकुतःशांतिंलेभिरेस्मसुरास्तदा ॥ विद्रुतेसहसायज्ञेकुपितेचमहेश्वरे ॥ ५४ ॥ तेनज्यातलघोषेणसर्वे लोकाःसमाकुलाः ॥ बभूवुर्वशगाःपार्थनिपेतुश्चसुरासुराः ॥ ५५ ॥ आपश्चुक्षुभिरेसर्वाश्चकंपेचवसुंधरा ॥ पर्वताश्चव्यशीर्यंतदिशोनागाश्चमोहिताः ॥ ५६ ॥ अंधेनतमसालोकानप्राकाशंतसंवृताः ॥ जघ्निवान्सहसूर्येणसर्वेषांज्योतिषांप्रभाः ॥ ५७ ॥ चुक्षुभुर्भयभीताश्चशांतिंचक्रुस्तथैवच ॥ ऋषयःसर्वभूतानामात्मनश्चसुखैषिणः ॥ ५८ ॥ पूषाणमभ्यद्रवतशंकरःप्रहसन्निव ॥ पुरोडाशंभक्षयतोदशनान्वैव्यशातयत् ॥ ५९ ॥ ततोनिश्चक्रमुर्देवावेपमानानताःस्मते ॥ पुनश्चसंदधेदीप्तान्देवानांनिशितान्शरान् ॥ ६० ॥ सधूमान्सस्फुलिंगांश्चविद्युत्तोयदसन्निभान् ॥ तंदृष्ट्वातुसुराःसर्वेप्रणिपत्यमहेश्वरं ॥ ६१ ॥ रुद्रस्ययज्ञभागंचविशिष्टंतेत्वकल्पयन् ॥ भयेनत्रिदशाराजञ्छरणंचप्रपेदिरे ॥ ६२ ॥ तेनचैवातिकोपेनसयज्ञःसंधितस्तदा ॥ भग्नाश्चापिसुराआसन्भीताश्चाद्यापितंप्रति ॥ ६३ ॥ असुराणांपुराण्यासंस्त्रीणिवीर्यवतांदिवि ॥ आयसंराजतंचैवसौवर्णपरमंमहत् ॥ ६४ ॥ सौवर्णंकमलाक्षस्यतारकाक्षस्यराजतं ॥ तृतीयंतुपुरंतेषांविद्युन्मालिनआयसं ॥ ६५ ॥ नशक्तस्तानिमघवान्भेत्तुंसर्वायुधैरपि ॥ अथसर्वेसुरारुद्रंजग्मुःशरणमर्दिताः ॥ ६६ ॥ तेतमूचुर्महात्मानंसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ ब्रह्मदत्तवरात्ह्येतेघोरास्त्रिपुरवासिनः ॥ ६७ ॥ पीडयंत्यधिकंलोकंयस्मात्तेवरदर्पिताः ॥ त्वदृतेदेवदेवेशनान्यःशक्तःकथंचन ॥ ६८ ॥ हंतुंदैत्यान्महादेवजहितांस्त्वंसुरद्विषः ॥ रुद्ररौद्राभविष्यंतिपशवःसर्वकर्मसु ॥ ६९ ॥ निपातयिष्यसेचैतानसुरान्भुवनेश्वर ॥ सतथोक्तस्तथेत्युक्त्वादेवानांहितकाम्यया ॥ ७० ॥ गंधमादनविंध्यौचकृत्वावंशध्वजौहरः ॥ पृथ्वींससागरवनांरथंकृत्वातुशंकरः ॥ ७१ ॥

शांतेनेत्यर्थः ततःप्रभृतिपूर्वभयाःसंतोऽद्यापिभीताःसंतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ वंशध्वजौअल्पौध्वजौपार्श्वद्वयस्थौमहाध्वजस्तुवेक्ष्यतेरितिवक्ष्यते ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ अणीयुगांतर्बंधनेद्वौनागौ यूपंयुगं अवनाहंत्रिवेणुयुगबंधनरज्जुं ॥ ७३ ॥ योक्त्राणि अंगानिचाकर्षादीनि सत्वानिसरीसृपपर्वतादीनिच ॥ ७४ ॥ उपवेदान्आयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदपश्चिमा
म्नायान्खलीनान्कडीयाळीतिप्रसिद्धान्गायत्रीसावित्र्यौप्रग्रहंरश्मीन् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ वाजाभ्यांपक्षाभ्यांपक्षयोरित्यर्थः ॥ ७७ ॥ विद्युत्विद्युतं निश्राणंनिशितं ॥७८॥७९ ॥ स्थानंस्थीयतेस्मिन्निति
योगाव्यूहं ॥ ८० ॥ स्थाणुरचलः समेतानिसमसूत्रगतानि ॥ ८१ ॥ त्रिपर्वणात्रीणिविष्णुवायुवैवस्वताख्यानिशरपक्षपुंखरूपाणिपर्वाणियस्यतेन त्रिशल्येनगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपाग्नित्रयशल्ये

अक्षंकृत्वातुनागेंद्रंशेषंनामत्रिलोचनः ॥ चक्रेकृत्वातुचंद्रार्कौदेवदेवःपिनाकधृत् ॥ ७२ ॥ अणीकृत्वैलपत्रंचपुष्पदंतंचत्र्यंबकः ॥ यूपंकृत्वातुमलयमवना
हंचतक्षकं ॥ ७३॥ योक्त्रांगानिचसत्वानिकृत्वाशर्वःप्रतापवान् ॥ वेदान्कृत्वाथचतुरश्चतुरश्वान्महेश्वरः ॥ ७४ ॥ उपवेदान्खलीनांश्चकृत्वालोकत्रयेश्वरः ॥
गायत्रींप्रग्रहंकृत्वासावित्रींचमहेश्वरः ॥ ७५ ॥ कृत्वोंकारंप्रतोदंचब्रह्माणंचैवसारथिं ॥ गांडीवंमंदरंकृत्वागुणंकृत्वातुवासुकिं ॥ ७६ ॥ विष्णुंशरोत्तमंकृत्वा
शल्यमग्निंतथैवच ॥ वायुंकृत्वाथवाजाभ्यांपुंखेवैवस्वतंयमं ॥७७॥ विद्युत्कृत्वाथनिश्राणंमेरुंकृत्वाथवैध्वजं ॥ आरुह्यसरथंदिव्यंसर्वदेवमयंशिवः ॥७८॥
त्रिपुरस्यवधार्थायस्थाणुःप्रहरतांवरः ॥ असुराणामंतकरःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ ७९ ॥ स्तूयमानःसुरैःपार्थऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ स्थानंमाहेश्वरंकृत्वादि
व्यमप्रतिमंप्रभुः ॥ ८० ॥ अतिष्ठत्स्थाणुभूतःससहस्रंपरिवत्सरान् ॥ यदात्रीणिसमेतानिअंतरिक्षेपुराणिच ॥ ८१ ॥ त्रिपर्वणात्रिशल्येनतदातानिबिभेद
सः ॥ पुराणिनचतंशेकुर्दानवाःप्रतिवीक्षितुं ॥८२॥ शरंकालाग्निसंयुक्तंविष्णुसोमसमायुतं ॥ पुराणिदग्धवंतंतंदेवीयाताप्रवीक्षितुं ॥८३॥ बालमंकगतंकृत्वा
स्वयंपंचशिखंपुनः ॥ उमाजिज्ञासमानावैकोयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ८४ ॥ असूयतश्चशक्रस्यवज्रेणप्रहरिष्यतः ॥ बाहुंसवज्रंतंतस्यक्रुद्धस्यास्तंभयत्प्रभुः ॥
॥८५॥ प्रहस्यभगवांस्तूर्णंसर्वलोकेश्वरोविभुः ॥ ततःसस्तंभितभुजःशक्रोदेवगणैर्वृतः ॥८६॥

म ॥८२॥ पुराणीत्यादिसार्धः पूर्वंदक्षयज्ञविध्वंसनमुक्तंतस्यतात्पर्यमीश्वरेऽनर्पितोयज्ञोविध्वंसते ततश्चयज्ञकर्ताऋत्विजश्चनश्यंतीत्युक्तं तेनेश्वरप्रीत्यर्थंकर्माणिकार्याणीतिदर्शितं ततस्त्रिपुरवधउक्तस्तस्यता
त्पर्यंस्थूलसूक्ष्मकारणात्मनित्रीणिशरीराणिपुराणिक्रमाद्दुःप्रीत्यल्पसुखकरत्वाभ्यांमोहमयत्वेनचसौवर्णराजतायसानि कामादयोऽसुराःशमादयोदेवास्तेषांप्रीतिकरोरुद्रआत्माशरीरंपृथिव्याख्यंरथमास्था
यतस्यचालकेचंद्रसूर्याख्येमनश्चक्षुषीचक्रे वेदाश्चगम्यस्थानप्रापकत्वेनहयाः शरोविष्ण्वधिष्ठितासूक्ष्मबुद्धिस्तदैकाग्र्येणशरीरत्रयभेदेतुर्यब्रह्मणिसाक्षात्कृतेसतिकामादयोनश्यंतिफलभूताश्चशमादयोवर्ध
ते तेषुचवर्धमानेषुरुद्रोबालवद्रागद्वेषशून्योब्रह्मविद्यापरनाम्न्याउमायावशगोभवतीत्येतदत्रप्रदर्श्यते ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ असूयतश्चशक्रस्येत्यादितात्पर्यंब्रह्मभूतं द्विषंतःकर्मठास्तेनयोगमहिम्नानिर्जिताःसंत
मेवशरणंगच्छंतीति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गतिःपालकःपरायणंलयस्थानं ॥ ९७ ॥ भवउत्पत्तिकारणं ईश [illegible] अवाकर्षःअवमतंकुशंकृत [illegible]

जगामससुरस्तूर्णंब्रह्माणंप्रभुमव्ययं ॥ तेतंप्रणम्यशिरसाप्रोचुःप्रांजलयस्तदा ॥ ८७॥ किमप्यंकगतंब्रह्मन्पार्वत्या [illegible]
भिलक्षितः ॥ ८८ ॥ तस्मात्त्वांप्रष्टुमिच्छामोनिर्जितायेनवैवयं ॥ अयुध्यताहिबालेनलीलयासपुरंदराः ॥ ८९ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ ध्या
त्वासशंभुंभगवांन्बालंचामिततेजसं ॥ ९० ॥ उवाचभगवान्ब्रह्माशक्रादींश्चसुरोत्तमान् ॥ चराचरस्यजगतःप्रभुःसभगवान्हरः ॥ ९१ ॥ तस्मात्परंतस्नान्य
त्किंचिदस्तिमहेश्वरात् ॥ योदृष्टोद्युमयासार्धंयुष्माभिरमितद्युतिः ॥ ९२ ॥ सपार्वत्याःकृतेशर्वःकृतवान्बालरूपतां ॥ तेमयासहितायूयंप्रापद्यध्वंतमेवहि ॥
॥ ९३ ॥ सएषभगवान्देवःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ नसंबुबुधिरेचैनंदेवास्तंभुवनेश्वरं ॥ ९४ ॥ सप्रजापतयःसर्वेबालार्कसदृशप्रभं ॥ अथाभ्येत्यततोब्रह्मादृष्ट्वा
सचमहेश्वरं ॥ ९५ ॥ अयंश्रेष्ठइतिज्ञात्वाववंदेतंपितामहः ॥ ब्रह्मोवाच. त्वंयज्ञोभुवनस्यास्यत्वंगतिस्त्वंपरायणं ॥ ९६ ॥ त्वंभवस्त्वंमहादेवस्त्वंधामपर
मंपदं ॥ त्वयासर्वमिदंव्याप्तंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ९७॥ भगवन्भूतभव्येशलोकनाथजगत्पते ॥ प्रसादंकुरुशक्रस्यत्वयाक्रोधार्दितस्यवै ॥ ९८ ॥ व्यास.
उवाच पद्मयोनिवचःश्रुत्वाततःप्रीतोमहेश्वरः ॥ प्रसादाभिमुखोभूत्वाअट्टहासमथाकरोत् ॥ ९९ ॥ ततःप्रसादयामासुरुमांरुद्रंचतेसुराः ॥ अभवच्चपुन
र्बाहुर्यथाप्रकृतिवज्रिणः ॥ १०० ॥ तेषांप्रसन्नोभगवान्सपत्नीकोवृषध्वजः ॥ देवानांत्रिदशश्रेष्ठोदक्षयज्ञविनाशनः ॥ १ ॥ सवैरुद्रःसचशिवःसोग्निःसर्वश्च
सर्ववित् ॥ सचेंद्रश्चैववायुश्चसोश्विनौचसविद्युतः ॥ २ ॥ सभवःसचपर्जन्योमहादेवःसनातनः ॥ सचंद्रमाःसचेशानःससूर्योवरुणश्चसः ॥ ३ ॥ सकालःसों
तकोमृत्युःसयमोरात्र्यहानितु ॥ मासार्धमासाऋतवःसंध्येसंवत्सरश्चसः ॥ ४ ॥ धाताचसविधाताचविश्वात्माविश्वकर्मकृत् ॥ सर्वासांदेवतानांचधारयत्य
वपुर्वपुः ॥ ५ ॥ सर्वदेवैस्तुतोदेवःसैकधाबहुधाचसः ॥ शतधासहस्रधाचैवभूयःशतसहस्रधा ॥ ६ ॥ द्वेतनूतस्यदेवस्यवेदज्ञाब्राह्मणाविदुः ॥ घोराचान्याशि
वाचान्यातेतनूबहुधापुनः ॥ ७ ॥ घोरातुयातुधानस्यसोग्निर्विष्णुःसभास्करः ॥ सौम्यातुपुनरेवास्यआपोज्योतींषिचंद्रमाः ॥ ८ ॥ वेदाःसांगोपनिषदःपुरा
णाध्यात्मनिश्चयाः ॥ यदत्रपरमंगुह्यंसवैदेवोमहेश्वरः ॥ ९ ॥ ईदृशश्चमहादेवोभूयांश्चभगवानजः ॥ नहिसर्वेमयाशक्यावक्तुंभगवतोगुणाः ॥ ११० ॥

॥ १०० ॥ १ ॥ सवैरुद्रइत्यादिनापुनरेवसार्वात्म्यमुच्यते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ १४॥ १५॥ द्वैतनूइत्युक्तेतनूपुनर्व्याख्याति तस्यदेवस्येति वडवामुखाख्याघोरातनुः ॥ १६ ॥ एषचैवेति अघोराश्मशानाख्याकाशी यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनीतिलिंगाद
पापस्यब्रह्मणःप्रकाशकत्वात् एतच्चान्यचाप्यविमुक्ताख्यांतामेवप्रकृत्याम्नातं अत्रहिजंतोःप्राणेपूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवति तस्मादविमुक्तमेवनिषेवेनाविमुक्तंनविमुं
चेदिति तत्रश्मशानेकाश्यांएनंरुद्रंजनाउपासकाःयजंतिआराधयंति एतदपितत्रैवश्रुतं यएषोऽनंतोव्यक्तआत्मासोविमुक्तउपास्यसोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइति वीरस्थानेवीराणांषड्वर्गजयिनांसंन्यासिनांस्थाने
अविमुक्ते यथोक्तंयतीन्प्रकृत्यस्थितिषु अष्टौमासान्विहारःस्याद्वार्षिकांश्चतुरोवसेत् अविमुक्तेप्रविष्टानांविहारोनैवविद्यतइति नचात्रश्मशानशब्दार्थोलोकप्रसिद्धोपहीतुंयुक्तः तस्याशुचित्वेनयागभूमित्वा

अपिवर्षसहस्रेणसततंपांडुनंदन॥ सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वैसर्वपापसमन्वितान्॥ ११ ॥ समोचयतिसुप्रीतःशरण्यःशरणागतान्॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यवित्तंकामां
श्चपुष्कलान्॥ १२ ॥ सददातिमनुष्येभ्यःसचैवाक्षिपतेपुनः ॥ सेंद्रादिषुचदेवेषुतस्यचैश्वर्यमुच्यते ॥ १३ ॥ सचैवव्यापृतोलोकेमनुष्याणांशुभाशुभे॥ ऐश्व
र्याच्चैवकामानामीश्वरश्चसउच्यते॥ १४ ॥ महेश्वरश्चमहतांभूतानामीश्वरश्चसः॥ वहुभिर्वहुधारूपैर्विश्वंव्याप्नोतिवैजगत्॥ १५॥ तस्यदेवस्ययद्वक्त्रंसमुद्रेतद
धिष्ठितं॥ वडवामुखेतिविख्यातंपिवत्तोयमयंहविः॥ १६॥ एषचैवश्मशानेषुदेवोवसतिनित्यशः ॥ यजंत्येनंजनास्तत्रवीरस्थानइतीश्वरं ॥ १७ ॥ अस्यदी
प्तानिरूपाणिघोराणिचवहूनिच॥ लोकेयान्यस्यपूज्यंतेमनुष्याःप्रवदंतिच॥ १८ ॥ नामधेयानिलोकेषुवहून्यस्ययथार्थवत्॥ निरुच्यंतेमहत्त्वाच्चविभुत्वात्क
र्मणस्तथा॥ १९ ॥ वेदेचास्यसमाम्नातंशतरुद्रियमुत्तमं॥ नाम्नाचानंतरुद्रेतिह्युपस्थानंमहात्मनः ॥ १२० ॥ सकामानांप्रभुर्देवोयेदिव्यायेचमानुषाः॥ स
विभुःसप्रभुर्देवोविश्वंव्याप्नोतिवैमहत्॥ २१ ॥ ज्येष्ठंभूतंवदंत्येनंब्राह्मणामुनयस्तथा॥ प्रथमोह्येषदेवानांमुखादस्यानलोभवत्॥ २२ ॥

संभवेनयजंत्येनंजनास्तत्रेतिवाक्यशेषविरोधात् नचवीरस्थानेइत्युक्तेरसुराणांनियमार्गजुषांतदपियजनस्थानमितिवाच्यं आनुशासनिकेउमामहेश्वरसंवादेश्मशानसदृशंपवित्रंस्थानंत्रैलोक्येनास्तीतिमहे
श्वरखचसैवस्थापितत्वात् तस्मान्महाश्मशानमितिलोकप्रसिद्धेः पवित्रंदेवयजनस्थानंश्मशानाख्यंवाराणस्येव अत्रैवसंवर्तादीनामज्ञातवासोजाबालादौश्रूयमाणोदानधर्मेषुमैत्रेयभिक्षायामश्मधोयेसंवर्त
मरुत्तीयेचोपबृंहितइतिसर्वमनवद्यं ॥ १७ ॥ अस्येति चादघोराणि ॥ १८ ॥ निरुच्यंते ऐश्वर्याच्चैवकामानामीश्वरश्चसउच्यते महेश्वरश्चमहतांभूतानामीश्वरश्चसइत्येवंजातीयकैःश्लोकैर्व्याख्यायंते ॥
॥ १९ ॥ शतरुद्रियंनमस्तेरुद्रमन्यवइतिप्राजुषःप्रपाठकः उपस्थानंरुद्रोपस्थानमंत्रभूतं ॥ १२० ॥ कामानांदिव्यानांमानुषाणांचसप्रभुर्दाता [illegible]
भमात्रं नापिप्रधानवत् ॥ २१ ॥ [illegible]

पशूनूजीवानूअन्नपातिपालयति पिबतिसादरंपश्यति शोषयतिचेत्यर्थानभिप्रेत्यइत्यंतस्यपातेःपतिशब्दउत्पन्नस्तेनपशुपतिशब्दस्याप्यर्थत्रयमित्यपिविज्ञेयं ॥ २३ ॥ ब्रह्मचर्येणदिव्यत्वात् यथास्थित
त्वाच्चलिंगमित्यप्यस्यनाम आलिंगयत्यस्यंप्रपंचंसत्तास्फूर्तिप्रदानेनालिंगत्येनंप्रपंचःप्रलीयमानइतिहेतोरयंलिंगपदवाच्यःदिव्यत्वादसंगत्वाद्यथास्थितत्वात्कूटस्थत्वाच्चप्रधानादन्यत्वमित्यर्थः महयनूपूज
यनूसचासौईश्वरश्चेतिमहेश्वरः ॥ २४ ॥ लिंगयतिसर्वान्कामानूगमयति अतःसर्वोत्कृष्टत्वादूर्ध्वंऊर्ध्वत्वाच्चंऋष्यादीनामर्च्यं लिंगेतिभक्तसमर्पितंपत्रपुष्पादिगच्छतिप्राप्नोतीत्यनेनहेतुनालिंगमित्युत्तरश्या
र्थः॥ २५ ॥ २६ ॥ भवंवर्तमानं ॥ २७ ॥ एकमक्ष्यस्यवन्हिमयंजाज्वलदत्यंतदीप्तमास्तेयत्रंप्रविष्टंसर्वंतत्तादात्म्यंप्राप्नोतीत्यनेनसरंत्येनंभूतानीतिवासरत्ययंसर्वाणिभूतान्यनंतलोचनत्वादितिवासर्वः

सर्वथायत्पशून्पातितैश्चयद्रमतेपुनः ॥ तेषामधिपतिर्यच्चतस्मात्पशुपतिःस्मृतः ॥ २३ ॥ दिव्यंचब्रह्मचर्येणलिंगमस्ययथास्थितं ॥ महयत्येषलोकांश्चमहेश्वर
इतिस्मृतः ॥ २४ ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ लिंगमस्यार्चयंतिस्मतच्चाप्यूर्ध्वंसमास्थितं ॥ २५ ॥ पूज्यमानेततस्तस्मिन्मोदतेसमहेश्वरः ॥ सु
खीप्रीतश्चभवतिप्रहृष्टश्चैवशंकरः ॥ २६ ॥ यदस्यबहुधारूपंभूतभव्यभवास्थितं ॥ स्थावरंजंगमंचैवबहुरूपस्ततःस्मृतः ॥ २७ ॥ एकाक्षोजाज्वलन्नास्तेसर्वतो
क्षिमयोपिवा ॥ क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्मात्सर्वइतिस्मृतः ॥ २८ ॥ धूम्ररूपंचयत्तस्यधूर्जटिस्तेनचोच्यते ॥ विश्वेदेवाश्चयत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततःस्मृतः ॥
॥ २९ ॥ तिस्रोदेवीर्यदाचैवभजतेभुवनेश्वरः ॥ द्यामपःपृथिवींचैवत्र्यंबकश्चततःस्मृतः ॥ ३० ॥ समेधयतियन्नित्यंसर्वार्थान्सर्वकर्मसु ॥ शिवमिच्छन्मनुष्या
णांतस्मादेषशिवःस्मृतः ॥ ३१ ॥ सहस्राक्षोयुताक्षोवासर्वतोक्षिमयोपिवा ॥ यच्चविश्वंमहत्पातिमहादेवस्ततःस्मृतः ॥ ३२ ॥ महत्पूर्वंस्थितोयच्चप्राणोत्पत्ति
स्थितश्चयत् ॥ स्थितलिंगश्चयन्नित्यंतस्मात्स्थाणुरितिस्मृतः ॥ ३३ ॥

जाज्वलन्नित्यस्यैवविवरणंक्रोधादिति शर्वइतितालव्यादिपाठेपिशृणोतिहिनस्तीतिशर्वइतिनिर्वचनं ॥ २८ ॥ धूम्राक्रोधवतीजटिःस्वरूपमस्येतिविग्रहेवर्णलोपाद्धूर्जटिरित्याह धूम्रेति रूपशब्दोदेववाची
त्यभिप्रेत्याह विश्वेइति ॥ २९ ॥ त्रैलोक्यंभजतेपालयतीतित्र्यंबकइत्याह तिस्रइति ॥ ३० ॥ समेधयतीति यस्माद्धनादिवर्धनेनलोकानांशिवंकरस्तस्माच्छिवइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ महांतिपुरुषभेदेनबहु
त्वाद्विभुत्वाद्वाव्यापकारव्यानिदेवशब्दितानींद्रियाण्यस्येतिवामहतोविश्वस्यदेवोराजावामहादेवइत्यभिप्रेत्याह सहस्रेति ॥ ३२ ॥ सईक्षांचक्रेसप्राणमसृजत्प्राणाच्छ्रद्धामित्यादिनाश्रुतौईक्षणकर्ताईश्वरो
महानुक्तः प्राणोजीवोपाधिस्तेनजीवउक्तः श्रद्धादिकंजीवस्यलिंगशरीरंचरमंकार्यं तत्रमहतईशात्प्रागुपाध्यस्पृष्टेनरूपेणततउपहितेनसाक्षिरूपेणतदुपाध्यभिमानिनाकर्त्रादिरूपेणचास्थितोपिस्थितलिंगः ॥२१४॥
अविक्रियस्वरूपतयातिष्ठतीतियोगात्स्थाणुरित्युच्यतइत्याह महदिति ॥ ३३ ॥